Czeglédi Katalin

A magyar őstörténet és a nyelv

Nyelvészeti őstörténeti tanulmányok

Mikes International

XII. évfolyam, 4. szám : Melléklet
Volume XII., Issue 4. : Supplement

2012. október – december / October – December 2012

ISSN 1570-0070

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Tartalom

Előszó..... 3.
Bevezetés.....4.
1. A magyar nyelv mint történeti forrás az őstörténeti kutatásokban.....9.
2. A földrajzi nevek és a magyar őstörténet.....34.
3. A földrajzi nevek szerepe a magyar őstörténet kutatásában.....43.
4. A magyar nyelv keleti gyökereiről.....67.
5. A Kárpát-medence földrajzi neveinek keleti kapcsolatai (*Szinva*).....75.
6. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek nyelvtana (szkíta, hun nyelvtan) .....119.
7. A földrajzi nevek és a magyar őstörténet az *Iszter* folyó kapcsán.....180.
8. Kultúrák találkozása a földrajzi nevek tükrében (*Kuma*).....203.
9. A személynevek, népnevek, törzsnevek és társadalmi címnevek kapcsolatáról.....227.
10. Dinasztianevek, vezérnevek, személynevek.....250.
11. A *szekér* szavunk és szócsaládja.....614.
12. A *kiremet* kultuszról.....625.
13. Növényneveink és keleti kapcsolataik (*körte*).....641.
14. A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában I.
A magyar-török nyelvviszony.....667.
15. A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában II.
A magyar-csagatáj nyelvviszony.....686.
16. A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában III.
A magyar-bolgár nyelvviszony. (Hunok-e a volgai bolgárok?).....785.
17. A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában IV.
A magyar-mongol nyelvviszony. (Bálint Gábor, A mongol-turáni nyelv c. könyvének adatai nyomán).....844.
18. Utószó.....909.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

"*A holló az egyik szemét a múlton, a másik szemét a jövőn tartja, így soha nem téveszt irányt*"
(indián mondás)

Előszó

Számos előadást tartottam konferenciákon nemcsak egyetemeken, hanem különböző helyeken az országon belül és kívül érdeklődőknek, akik egyesület vagy alapítvány stb. nevében kértek fel arra, hogy szóljak a múltunkról, nyelvünkről, nyelvi kapcsolatainkról. Az előadások anyaga részben megjelent írásban, részben nem, ezért a magyar őstörténet és a nyelv témakörébe tartozó anyagot összegyűjtöttem, hogy az érdeklődő olvasókhoz eljuttassam. Azért tartom fontosnak, hogy ezeket a tanulmányokat nemcsak a szakma képviselői, hanem minél többen megismerjék, mert tartalmazzák egyrészt az idevonatkozó forrásokat, kutatói véleményeket és azok kritikáját, másrészt rengeteg tulajdonnévi és közszói példát, valamint a vizsgálatokból levonható nyelvészeti és őstörténeti tanulságokat is. Ezek a következtetések pedig sok esetben a jelen akadémiai tudós álláspontal ellentétesek. A két fél megállapításait ütköztetni kell, hogy egyre közelebb kerüljünk a megoldáshoz. Csak így tudjuk az egyik szemünket a múlton tartani, a másikat a jövőn, hogy ne tévesszünk irányt. A múltunk és a nyelvünk megismerése nemcsak erkölcsi kérdés, hanem a jelenünk és a jövőnk alapköve és feltétele is egyben. Miután a múltunk benne van a nyelvünkben, a nyelvünk tanulmányozása őstörténetünk kutatásában is nélkülözhetetlen.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Bevezetés

Történelmünk fejezetei közül a legnagyobb nehézséget az őstörténetünk kutatása jelenti. Más szóval, történelmünknek Árpád bejövetele előtti időszakáról nincs egységes álláspont. Bár többféle idegen nyelvű írott forrásban és magyar nyelvű krónikákban szólnak eleinkről, ezek értelmezése sok esetben nem egyhangú, a kutatók különbözőképpen látják a múltunk igen fontos időszakát. Sokan nem értenek egyet azzal sem, hogy egy nép múltja, történelme, hagyományai, szellemi és tárgyi kultúrájának a kialakulása, története, valamint a nyelve kölcsönhatásban van egymással. Az embert nem lehet külön kezelni a tudatától, az életétől és természeti, társadalmi környezetétől valamint a nyelvétől. A nyelv komoly írott és szóbeli forrása őstörténetünknek. A nyelven belül pedig írásos forrásnak számítanak a földrajzi nevek is, mert a különböző korú és nyelvű írásokban, térképeken szerepelnek, hiszen a tájékozódás biztos pontjai. Nemcsak a források említenek gyakran személyneveket, amelyek az uralkodók nevei, hanem ezek érméken is előfordulnak. Az érméken található nevekhez pedig legtöbbször dátum is tartozik, olykor azt is jelzik, milyen néphez, nemzetiséghez, dinasztiához kötődnek. Velük együtt címnevek is szerepelnek, amelyek már a közszók csoportjába tartoznak ugyanúgy, mint a népnevek, amelyek szintén előfordulnak. Miután a tulajdonnevek (földrajzi nevek, személynevek) is közszók voltak eredetileg, továbbá egyre több földrajzi névnek alapul szolgált közszó ismerhető fel, megfejthetők a közszók (népnevek, címnevek egyéb közszók), valamint grammatikai morfémák a magyarban és azok nyelvi kapcsolatai. Az írott forrásoknak a magyar őstörténetre vonatkozó nyelvi anyaga is egyre inkább világos lesz, amelyből őstörténeti következtetéseket tudunk levonni. Az alábbi tanulmányok anyaga egyrészt a nyelvi kapcsolatainkra világít rá, másrészt a nyelvünk elemeinek a megfejtését segíti, harmadrészt olyan őstörténeti következtetések tehetők, amelyek összhangban vannak az őstörténetünkre vonatkozó érdemi régészeti, genetikai stb. megállapításokkal.

Az alábbiakban szerepelnek terjedelmesebb tanulmányok, de vannak rövidebb írások is, amelyek megítélésünk szerint bővítik a tudásunkat a nyelvünkről, nyelvi kapcsolatainkról és őstörténetünkről.

Az első tanulmányban (*A magyar nyelv mint történeti forrás az őstörténeti kutatásokban*) nemcsak szólunk róla, hanem példákkal is igazoljuk, hogy a magyar nyelvnek – mint történeti forrásnak az őstörténet kutatásában – jóval nagyobb szerepe van, mint ahogyan azt eddig megítéltük. Nyelvi kapcsolataink időben mélyebbek, területileg kiterjedtebbek. A jelen elfogadott akadémiai tudós állásponthoz képest azokat a földrajzi névi kutatásaim – hangtani, alaktani, mondattani, jelentéstani – eredményeképpen másként kell látnunk. A példák sorát kezdve a névmásokkal, folytatva a törzsnevekkel igazolni látszik, hogy bár a nyelvek családokba sorolása annak idején azért történt meg elsősorban, hogy a világon beszélt kb. 6 ezer nyelvet kezelni tudják, valamelyest el tudjanak igazodni közöttük, ma már egyértelmű, hogy a nyelvcsaládokba tartozás a nyelvek érdemi kutatását, vizsgálatát nagymértékben akadályozza, olykor lehetetlenné teszi. Mindezek után helyes őstörténeti következtetéseket levonni a nyelvészeti kutatásokból rendszerint lehetetlen. Ezt még csak nehezítik az írott források nem egységes, olykor helytelen értelmezése.

A második tanulmányban (*A földrajzi nevek és a magyar őstörténet*) szólunk arról, hogy az általános és alkalmazott nyelvészetnek egy kicsiny, ám igen fontos területe a nyelvészeti őstörténet, amely őstörténetünket kutatja nyelvészeti megközelítésből. A földrajzi nevek tanulmányozása, a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a tudományos feldolgozása során vált világossá számomra, hogy a földrajzi nevek összehasonlító hangtani, mondattani, alaktani és jelentéstani vizsgálata segíti nemcsak a földrajzi nevek magyarázatát, megfejtését, hanem a nyelvünk és az őstörténetünk jobb megismerését is lehetővé teszi. A földrajzi nevek nyelvtanának első darabja a földrajzi nevek összehasonlító hangtana, amely egyben a magyar nyelv hangtana és a szkíta-hun nyelvek alapja.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Jelen dolgozatban egyetlen példán keresztül kívánok bepillantást nyújtani a könyvbe és vele a fenti megállapításom helyességére utalni. Az ma már vitathatatlan, hogy érdemben a földrajzi névi kutatásokat csak a három nyelvcsaládba (uráli, altáji és indoeurópai) sorolt nyelvek bizonyos szintű ismeretében lehetséges végezni. A soknyelvűség a földrajzi nevekben nem gátolja, hanem segíti a kutatást. Számos kérdésben a földrajzi névi anyag maga kínálta és kínálja a megoldást.

A harmadikban (*A földrajzi nevek szerepe a magyar őstörténet kutatásában*) igazoljuk, hogy a földrajzi nevek akkor játszhatnak komoly szerepet a magyar őstörténet kutatásában, ha azokat sikerül megfejteni. Kutatásaink során a Volga-Urál vidéke földrajzi neveit komplex tényezőhalmaznak tekintettük, úgy jártuk körül sokszor, hogy közben számtalan szempontot vettünk figyelembe. A munkánk módszertani és tartalmi oldalról egyaránt helyesnek és szükségesnek bizonyult, amelyet támogat az a tudós megfogalmazás is, hogy „…a történeti nyelvtudomány és benne a történeti névtan sem térhet ki őstörténetünk írott forrásainak újabb tanulmányozási kötelezettségei alól, az eddigi nyelvészeti eredmények kritikai értékelését és új, behatóbb elemzések igényét egyaránt tekintve." (BENKŐ 1984/4:390). Világossá vált, hogy a földrajzi nevek etimológiájának elkészítése lehetséges és szükséges egyrészt ahhoz, hogy a nyelvtudományban tovább lépjünk, másrészt nélkülözhetetlen az őstörténet kutatásában is.

A negyedik tanulmányban (*A magyar nyelv keleti gyökereiről*) hangsúlyozom, hogy a földrajzi névi kutatásaim során egyértelművé vált, hogy a magyar nyelv kapcsolatait másképpen kell megítélni, mint ahogyan azt ma tanítják az állami oktatási intézményeinkben. A valódi, nem feltételezett nyelvi kapcsolatoknak alapvetően két magyarázata lehet. Az egyik az ősi, közös gyökérhez tartozás, a másik, az együtt vagy az egymás mellett élés során történő átvétel. Elvileg fent lehet tartani egy egyéb kategóriát is, amelybe beletartozhat a külön nyelvteremtés lehetősége s ez esetben az egyezés okát a hasonló úton való keletkezéssel lehetne magyarázni, másképpen véletlen egyezésnek tartani. A téves nyelvi kapcsolatok megítélésében komoly szerepet játszik az a tény, hogy alapjaiban helytelen a nyelveket családokba sorolni úgy, ahogyan azt tették és teszik. Nem igazolt az uráli nyelvrokonság tétele s alapvető tévedések miatt nem állja meg a helyét a magyar nyelvnek az uráli nyelvcsaládba való tartozása. Ugyanakkor egyértelmű, hogy az uráliba sorolt nyelvekkel van kapcsolata a magyar nyelvnek, de a kapcsolat oka egészen más. Nyelvünk gyökerei a szkíta-hun nyelvekhez vezetnek. E nyelvi kapcsolatok pedig csak közös gyökerű gondolkodás, hagyományok, kultúra stb. birtokában lehetségesek, amelyeket nemcsak a nyelvünk tükröz, hanem a társtudományok is igazolnak. Nyelvünk szókészlete, grammatikája közös gyökerű a szkíta-hun utódnépekével, pl. mongol, török.

Az ötödik tanulmányban (*A Kárpát medence földrajzi neveinek keleti kapcsolatai*) László Gyulától vett idézettel indítjuk a gondolatainkat: „...a pekingi ősember... félmillió évvel ezelőtt élt, használta a tüzet, és eszközeit feltört patakkavicsokból készítette... a pekingi ember kavicseszközeinek párjára bukkantak Vértesszőlősön.... Meleg vizű - télen sem befagyó - források közelében telepedett meg az ősember." (LÁSZLÓ 1999.I:31). Ez azért elgondolkodtató, mert ebből az következik, hogy a földrajzi neveink születését jóval megelőzően a Kárpát medencében élő és Eurázsia másik, a keleti végén élő pekingi ősember tevékenysége között hasonlóság volt. Ugyanakkor úgy látjuk, hogy az emberi tudat megjelenésével - s az eszközkészítés nem lehet csak ösztönökön alapuló - az emberi kommunikáció, a nyelv kialakulása is együtt járt. A kérdés, valóságos kommunikációs kapcsolat létezett-e a Kárpát-medencétől a Csendes-óceánig már ilyen korai időktől kezdve vagy egyszerűen csak a természeti környezet kínálta feltételeknek ez a hasonlóság az egyetlen törvényszerű következménye. A kérdés tehát eldöntendő és egyrészt a kelet-nyugati kapcsolatok eredetére, kezdeteire is adhat választ, másrészt a Kárpát-medence népeinek sorsáról közölne ismereteket. Segítene a válasz megtalálásában számos kérdésre, köztük arra, hogy a Kárpát-medence földrajzi nevei mely keleti területekkel vannak kapcsolatban s időben milyen

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

messze mehetünk el. Az általunk vizsgált Volga-Urál vidéke és a Kárpát-medence földrajzi nevei között egyértelmű a kapcsolat. Kronológiai és nyelvi vonatkozásai azonban tisztázásra várnak.

A hatodikban (*A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek nyelvtana – szkíta, hun nyelvtan* -) szólunk arról, hogy a földrajzi nevek nyelvtana (hangtan, alaktan, jelentéstan, mondattan) megismerhető, megírható. A szkíta és a hun nyelv nyelvtanát megismerni és megírni nehezebb, hiszen egyrészt szkíta és hun írott források, másrészt a szkíta és a hun utódnépek nyelveinek az ismerete szükséges. Tény, hogy viszonylag kevés szkíta illetve hun nyelvi forrásról tudunk, még kevesebbet ismerünk, a tudományos feldolgozásról nem is beszélve. A legtöbbről vita folyik, hogy tulajdoníthatók-e azok a szkítáknak vagy a hunoknak. Tudományos körökben hasonlóképpen vitás az a kérdés, hogy mely népek lehetnek a szkíták és a hunok utódnépei. Az is tény, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei, sőt Eurázsia földrajzi nevei különösen a víznevei elsősorban nem a ma élő népek nyelvén születtek, hanem azok elődeinek nyelvén keletkeztek s minden jel arra mutat, hogy köztük voltak a magyarok ősei, a szkíták és a hunok.

A hetedik tanulmányban (*A földrajzi nevek és a magyar őstörténet*) igazoljuk, hogy egyetlen név magyarázata is csak úgy lehetséges, ha már egy terület neveinek az összehasonlító vizsgálatát elvégeztük, a történeti háttér ismeretében az érintett nyelveket bevonjuk a kutatásba s a keletkezett komplex tényezőhalmazt körüljárjuk újra és újra s a nevet mindig más oldalról közelítjük meg. Magyarázatot kell találnunk egyrészt a névben rejlő ellentmondásokra, másrészt az eddigi etimológiák közti ellentmondásoknak az okait is meg kell keresnünk. Tény, hogy a tulajdonnevek megfejtésének az előfeltétele a közszók helyes magyarázata. Számos esetben azonban a közszók etimológiája téves, bizonytalan vagy ismeretlen. Ennek ellenére nem mondhatunk le a további kutatásokról, ilyenkor segít a földrajzi nevek rendszerszerű, sok szempontú feldolgozása. Jelen dolgozat elsődleges célja nemcsak az, hogy felhívjuk a figyelmet a földrajzi nevek fontosságára, minthogy azok az érdemi nyelvészeti és őstörténeti kutatások számára nélkülözhetetlenek, hanem a tulajdonnevek és a közszók kapcsolatának a jelentőségét is hangsúlyozni kívánjuk. Egy tulajdonnév - akár személynév, akár földrajzi név - etimológiája azon áll vagy bukik, helyesen választottuk-e meg az alapul szolgáló köznevet, továbbá hogyan magyarázzuk magát a közszót. E dolgozat megírására késztetett egyrészt az a felismerés, hogy a földrajzi nevek nélkülözhetetlenek a nyelvészeti és az őstörténeti kutatásokban, másrészt az a tény, hogy hiányzik a földrajzi nevek rendszerszerű, sok szempontú feldolgozása mind a Kárpát medence, mind a számításba jöhető keleti korábbi szálláshelyek földrajzi neveit, sőt azon népek lakóhelyeinek a földrajzi neveit illetően, ahol a magyarral kapcsolatba hozható nyelveket beszélték vagy beszélik ma is. Tudomásul kell vennünk, hogy a Kárpát-medence földrajzi nevei nem fejthetők meg hiánytalanul a magyarok korábbi lakóhelyein található földrajzi nevek feldolgozása nélkül.

A nyolcadikban (*Kultúrák találkozása a földrajzi nevek tükrében*) egyetlen folyónévből (*Kuma*) kiindulva szólunk arról, hogy a Kaukázus népeit tanulmányozva egyértelművé vált: ahhoz, hogy a valóságot ismerjük meg, első lépésben a szkíták és a hunok kultúráját kell megismerni. Ezt az is indokolja, hogy a szkíta és hun mint szubsztrátum réteg sok más területtel együtt kihatással van nemcsak a Kaukázusra és a tőle nyugatra eső területekre, hanem a Kárpát-medencére is. Következésképp, a magyarság nyelvének, kultúrájának, történelmének a megismerése csak ezzel együtt lehetséges. Az elmúlt négy évtizedben a Volga-Urál vidék földrajzi nevei legrégibb rétegének a nyelvtanát készítettem el. Mára már világos, hogy ez a grammatika alkalmas további, olyan területek földrajzi neveinek a megfejtésére, amelyeknek a névadói ugyanazok illetve nyelvükben, kultúrájukban közös gyökerű népek. Az is bizonyos, hogy a Volga-Urál vidékén a tulajdonnevek és közszók egyrészt összetartoznak hangtanilag, alaktanilag és jelentéstanilag, másrészt összeköti őket a névadáslogika, a szóteremtés logikája, hagyománya. Ez utóbbi pedig a szókészlettel és a grammatikai ismérvekkel együtt a szkíta és a hun nyelvekhez vezet el bennünket.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A kilencedik tanulmányban (*A személynevek, népnevek, törzsnevek és társadalmi címnevek kapcsolatáról*) arról szólok, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a vizsgálatai során vált világossá számomra, hogy a legelső személynevek a magyar és a szkíta-hun nyelveket beszélőknek közös szellemi terméke. Olyan gondolkodás alapján születtek, amely szerint az embert a vízhez hasonlóan teremtménynek fogták fel, vagyis forráshoz, maghoz, őshöz tartozónak. Ezt a forráshoz, vízhez tartozást elsőként a víznevekben találjuk meg, majd az őshöz, az ősanyához tartozást láthatóan maguk a személynevek is tartalmazzák. Szólni kell a népnevekről, amelyek különböző módon keletkezhettek. Közülük a legrégebbiek a dinasztianevekből lett népnevek, ilyen a *magyar* is, emellett számos, a magyarokra vonatkozó népnév tartozik ide. A magyar törzsneveket (*Nyék, Megyer, Kürt, Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*) számba véve világossá vált, hogy a törzsnevek mint tulajdonnevek sohasem léteztek, azok valójában személynevek s az adott személyhez tartozó embercsoport alkotja a törzset. Ez azt jelenti, hogy a népnevek és a törzsnevek vizsgálatakor egyaránt személynévből kell kiindulni. A társadalmi címnevek bár nem személynévi eredetűek, de azok is hasonló módon, hasonló elv alapján születtek.

A tizedik tanulmányt több önállónak is tekinthető írás alkotja. Ezek szorosan összefüggnek, ezért itt mutatjuk be Attila családfájának neveit, a Turul dinasztia neveit, az erdélyi fejedelemház neveit, a hét vezér nevét, az Árpádház leszármazási táblázatának neveit és a törzsneveinket. Közülük részletesebben szólunk *Attila nevéről és a földrajzi nevek kapcsolatáról,* amelyet Benkő Loránd fontos gondolával indítunk: „…a Kárpát-medencében itt-ott később is felbukkannak *Etel* helynevek részben víznévként is, s ez a tény esetleg magyar közszói alapból való indulást sejtet." (BENKŐ 1984/4:405). A nyelvész mindezt *Etelköz* kapcsán fogalmazta meg s több kérdést is rejt magában, amelyekre választ kell keresnünk. Ezek megtalálásához többrétű kutatómunkára van szükség. Elsőként az írott források, krónikák üzeneteit, majd a kutatói véleményeket vesszük sorra, továbbá a földrajzi névi adatokat és a hozzájuk kapcsolódó nyelvek tulajdonneveit és közszóit tanulmányozzuk, végül az eredményeinket összevetjük a források, krónikák híreivel és a kutatói véleményekkel.

Többek között a *Horka* társadalmi címnévről is szólunk. A *karcha, horka* nagyon ősi szó. Erről a *Kér* és a *Kürt* törzsnevekről szóló munkámban is írok. A nyelv születéséből, kialakulásának idejéből kell kiindulnunk. Mint ahogyan Bálint Gábor is írta, a *kör* szavunk az egyik legrégebbi. A másik legrégebbi a *tűr* és a *teker.* A *kör* és a forrás (vízé, életé stb.) összetartozik. A forrás a kiinduló hely, amely meghatározza a belőle születő víz, növény, ember, állat stb. egész sorsát, életét. Ez azt jelenti, hogy irányítja, védelmezi stb. A társadalmi életben az ilyen tisztséget betöltő személy megkapta ezt az elnevezést és nem véletlen, hogy éppen a bíró kapta meg.

Sorra vesszük a vezérneveket, bemutatjuk a forrásokban való előfordulásaikat s a róluk szóló kutatói álláspontokat. Mindezt összevetjük azzal, hogyan ítéljük meg ezeket a földrajzi névi kutatásainkon alapuló ismereteinkkel. Egy-egy név kapcsán kivételesen nem kívánunk nagyon részletes, sok mindenre kitérő összehasonlító vizsgálatokat végezni, hiszen így is látszik, a nevek hogyan illenek a rendszerbe, a viselőjük pedig a történeti és kulturális hagyományainkba.

A tizenegyedik tanulmányban (*A szekér szavunk és szócsaládja*) szólunk arról, hogy a *szekér* szavunk és a 'szekér' jelentésű szavak hogyan és miért esnek egybe alakilag más szavakkal, pl. népnevekkel is. Németh Gyulának feltűnt, hogy az orosz *možara ~ mažara* szekérnév összefügg a krimi tatár szekérnévvel, ez meg a *magyar* népnévvel. Fontos, hogy a tatárjárásról szóló kínai források a nevet Ma-dža-r -nak írják. A földrajzi névi kutatások fényében ennek az összefüggésnek az okáról is szólunk. Tény, hogy a kerék feltalálása forradalmasította a szállítást és nélkülözhetetlen része lett számos eszköz elkészítésének. A feltalálását, megnevezését nyelvhez, nyelvekhez kell kötni. Ebben segítenek a földrajzi névi kutatások is. A megoldásnak pedig őstörténeti következményei vannak.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A tizenkettedikben (*Kiremet*) áldozati helyet megnevező szóról írunk, amely megnevezés igen elterjedt a Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben.

A tizenharmadik (*Növényneveink és keleti kapcsolataik*) tanulmányban egyetlen gyümölcs nevén, a *körte* szón keresztül szólunk néhány idevonatkozó kérdésről. A növényneveink egy részét finnugor eredetűnek, a másik részét török eredetűnek tartják s a harmadik csoportba tartozók etimológiája bizonytalan vagy ismeretlen a jelen akadémiai tudós álláspont szerint. A kutatások arra engednek következtetni, hogy a magyarság már számos, különböző növényt ismert a keleti lakóhelyein. A megfejtést segíti, hogy a nevek utalnak arra a természeti környezetre, amelyben éltek elődeink, ugyanakkor hírt kaphatunk arról, hogy kezdetben milyen vadon termő növények vették őket körül és milyeneket termesztettek. A földrajzi névi kutatásaink segítenek a *körte* megnevezésének a megfejtésében.

A tizennegyedik (*A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában* I. *A magyar-török nyelvviszony,* Mahmud-al Kāšγari török szótárának és nyelvtanának alapján) szólok arról, hogy Kāšγari anyagában közel 1.600 olyan szót találtam, amelynek magyar párhuzama is van. Ebből a készletből mutatok be néhányat.

A tizenötödikben (*A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában* II. *A magyar és a csagatáj nyelvviszony*) Thury József, A "Behdset-ül-Lugat" című csagatáj szótár, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia 1903. tanulmánya alapján felhívom a figyelmet arra, hogyan lehet kapcsolata a magyar és a középtörök korszakba sorolt csagatáj irodalmi nyelvnek.

A tizenhatodik (*A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában* III. *A magyar-bolgár nyelvviszony,* Hunok-e a volgai bolgárok?) címmel írt tanulmányban felhívjuk a figyelmet a magyar-bolgár-hun kapcsolatokra a böszörmény, a csuvas népneveken, szavakon, népi hagyományokon és szokásokon keresztül.

A tizenhetedikben *(A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában* IV. *A magyar-mongol nyelvviszony* Bálint Gábor, A mongol-turáni nyelv c. könyvének adatai nyomán) Bálint Gábor mongol nyelvjárási adatainak magyar párhuzamairól szólunk.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

1.

A magyar nyelv mint történeti forrás az őstörténeti kutatásokban

A magyar nyelvnek – mint történeti forrásnak az őstörténet kutatásában – jóval nagyobb szerepe van, mint ahogyan azt eddig megítéltük. Nyelvi kapcsolataink időben mélyebbek, területileg kiterjedtebbek. A jelen elfogadott állásponthoz képest azokat a földrajzi névi kutatásaim – hangtani, alaktani, mondattani, jelentéstani – eredményeképpen másként kell látnunk. A példák sorát kezdve a névmásokkal, folytatva a törzsnevekkel igazolni látszik, hogy bár a nyelvek családokba sorolása annak idején azért történt meg elsősorban, hogy a világon beszélt kb. 6 ezer nyelvet kezelni tudják, valamelyest el tudjanak igazodni közöttük. Ma már egyértelmű, hogy a nyelvcsaládokba tartozás a nyelvek érdemi kutatását, vizsgálatát nagymértékben akadályozza, olykor lehetetlenné teszi. Mindezek után helyes őstörténeti következtetéseket levonni a nyelvészeti kutatásokból rendszerint lehetetlen. Ezt még csak nehezítik az írott források nem egységes, olykor helytelen értelmezése.

A nyelvi kapcsolatainkról másképpen már több ízben szóltam s arról is, hogy a magyar nyelv nyelvtanában meglévő kérdésekre a választ a tulajdonnevek, köztük a földrajzi neveknek a kutatásba való bevonásával megtalálhatjuk. Jelen dolgozatban több más mellett arra kívánom ráirányítani a figyelmet, hogy más nyelvekhez hasonlóan a magyar nyelvet felelősséggel csak akkor vonhatjuk bele az őstörténeti kutatásokba, ha nem bizonytalan és nem helytelen etimológiákra építünk. Helyes etimológia pedig a nyelvünk hangtanának, alaktanának, mondattanának és jelentéstanának a jobb megismerése és az írott források újra értelmezése, újra vizsgálata után írható. Mindezt a névmásokon keresztül, valamint a törzsnevek közül a *Kér* névvel kívánom szemléltetni illetőleg jelezni.

1.1. Minthogy az őstörténet komplex tudomány, a kutatók között nincs vita abban a tekintetben, hogy a népek kialakulásának (etnogenezisének) történetét csak több tudományág eredményeinek együttes alkalmazásával érdemes és lehet kutatni, megismerni. Az őstörténet kutatásában minden egyes tudományág nélkülözhetetlen, a nyelvtudománynak azonban rendszerint kulcsszerepet tulajdonítottak okkal vagy ok nélkül, helyesen vagy helytelenül. E dolgozatban a magyar nyelvnek az őstörténetünk kutatásában betöltött szerepéről szólok s arról, hogy azt egyrészt csak az általános és alkalmazott nyelvészeti megközelítésből lehet érdemben vizsgálni, másrészt a helytelen, téves nyelvészeti megállapításokból törvényszerűen téves őstörténeti tanulságokat, következtetéseket lehet levonni.

A nyelvészeti őstörténet olyan tudományterület, ahol a nyelvtudomány eredményeit alkalmazzuk őstörténeti ismeretek szerzésére,[1] a már meglévők közül egyesek megerősítésére, igazolására és mások elvetésére. A nyelvészeti őstörténet az általános és alkalmazott nyelvtudományok körébe tartozik. Kutatási területe kettős: a nyelvészet (leíró, történeti és összehasonlító) és a népek etnogenezisének története. A nyelvészet a nyelv létrejöttével, kialakulásával, a népek etnogenezisének története pedig az ember születésével indul.

Az emberi nyelv megszületése valamint az emberi gondolkodás megjelenése az ember és a természet olyan újszerű kapcsolatát eredményezte, amelynek máig tartó rendszere kezdődött el. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az ember és a természet ezen újszerű kapcsolata elindította az emberi nyelv megszületését és az emberi gondolkodást. A gondolkodással elkezdődött az emberi nyelv

[1] Téves nyelvészeti megállapítások esetén az ebből kikövetkeztetett őstörténeti állítás csak hamis lehet.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kialakulása, története, amely a természeti környezet (földrajz, növényzet, állat és embervilág) hangos lemásolásával, az ember számára legfontosabb, az életét meghatározó jelenségek hangokban való visszaadásával indult. Megjelentek az első hangutánzó-hangfestő szavak, beszédünk, nyelvünk alapja. Ettől kezdve a nyelv és az ember, a nyelv és a nép története elválaszthatatlan. Ez azt is jelenti, szükség van egy olyan tudományágra, amely a kettőt, a nyelvet és történetét, valamint a népek életét, szokásait, viselt dolgait és történetét egymáshoz való kapcsolatában is vizsgálja s ez a nyelvészeti őstörténet.

A nyelvészeti őstörténet a nem nyelvészeti jellegű őstörténeti kutatási eredmények ismerete mellett a nyelvek leíró és összehasonlító történeti vizsgálatát végzi. Ebbe a munkába a közszók mellett be kell vonni az eddig elhanyagolt és a szókincsünknek nagy részét kitevő tulajdonnevek kutatását, köztük első helyen a földrajzi nevekét. Annál is inkább, mert az írott források nagy része időben viszonylag nem túl messzire vezet vissza bennünket, ezért a földrajzi neveknek írott forrásként való felhasználása nyelvünk és történetünk kutatásában nem csak szükséges és időszerű, hanem nélkülözhetetlen. Az eddigieknél szélesebb körű földrajzi névi vizsgálatokat kell végezni, mert nem csak a nyelvünk és kapcsolatainak a meghatározása körül, hanem őstörténetünket illetően sincs a világ tudósai között egységesen elfogadott álláspont. A kutatásban pedig segíthetnek a földrajzi nevek, köztük elsősorban a víznevek, amelyeknek az ősei a természetnek a legelső hangos és képi másolatai lehettek s idővel az adott víz, vizes hely megkülönböztetett nevévé váltak. Minthogy az élet jelenlétének a legelső feltétele a víz, hiszen ételként és italként egyaránt szolgált, a kommunikáció kiinduló pontjául, a nyelv kialakulásának motiváló tényezőjeként szolgálhatott. Annál is inkább, mert a víz legszembetűnőbb tulajdonságai (hang, forma, mozgás) alkalmasak voltak arra, hogy azokat utánozva megszülethessen az emberi nyelv – így a beszéd, az írás és a tánc – őse. A legelső alakulatok a hangutánzó szók lehettek, amelyek kezdetben mint ige-névszók, azaz igei és névszói tulajdonsággal rendelkező szavak lehettek. Az emberré válás folyamatában a legelső mondanivaló, közölnivaló az innivalóra és az élelemre vonatkozhatott s ez a víz lehetett. A szóbeli (beszéd) és az írásos (rajz) közlés megjelenése között időbeli sorrend talán nem is volt, ugyanakkor az írásos formában történő lejegyzés, azaz az írásbeliség megszületése és továbbfejlődése megnövelte a szavak, nevek, nyelvek fennmaradásának, megismerésének az esélyét mind a holt, mind az élő nyelvek esetében. S a nyelvészeti őstörténésznek be kell vonni a kutatásba az írott források őrizte adatok mellett a földrajzi neveket is. Az élő és holt nyelvek szókincsének (közszók és tulajdonnevek) és grammatikájának, valamint az írott források adatainak az együttes vizsgálatától várhatunk olyan eredményeket, amelyek támogatják és kiegészítik más őstörténeti tudományágak (néprajz, vallástörténet, irodalomtörténet, írástörténet, zenetörténet, régészet, történettudomány stb.) eredményeit, sőt azok várhatóan – ha nem jutottunk hamis eredményekre – velük egybehangzóak.

A vízforrások és környéke nem csak a jég olvadásának, eltűnésének a helye, hanem egyben az ember számára lakóhely is lehetett. Úgy vélem, a folyóforrásoknak, a vizes helyeknek az első megnevezésein alapul az ember és a természet, továbbá az ember és a nyelv, valamint a természet kapcsolatának a kialakulása, vagyis a nyelvek és a népek történetének a beindulása és a köztük levő kapcsolat további fejlődése.

A legelső emberi megnyilatkozások és a természeti környezet között szoros tartalmi és formai kapcsolat lehetett. A természetnek, a valóságnak az ember számára lényeges tulajdonsága tükröződött az emberi megnyilatkozásokban. Kezdetben a hangadás a beszéd,[2] valamint a rajz és a tánc révén a valóság elemeinek a viszonylag hű másolata jelenhetett meg, mindez hosszú időn keresztül alakulhatott át jelképes közléssé. Az első megnevezéseket a nyelv a hangutánzó-hangulatfestő szavak formájában is megőrizte, a korai fejleményeket pedig a földrajzi nevek elsősorban, mint víznevek őrzik. Felismerésük, megfejtésük lehetséges, ha egy adott földrajzi terület, pl. a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító hangtani, mondattani, alaktani és

[2] A hangadás körébe tartozik az ének és a hangszerekkel, kezdetben valamilyen természeti tárgyakkal utánzott hang, amelynek a fejleménye ma a hangszeres zene.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

jelentéstani vizsgálatát elvégezzük az érintett uráli, altáji és indoeurópai családba sorolt nyelvek bevonásával. Esetünkben kiderült, hogy az összehasonlító hangtani vizsgálatok eredményeképpen hangfejlődési sorok rajzolódtak ki. A szóalkotások módjai – a szóteremtés, szóösszetétel, szóképzés – megállapíthatók és világosan elkülöníthetők, a víz, vizes helyek eredeti komplex jelentéstartalmának a részjelentései felsorakoztathatók s a részjelentések további fejlődései megállapíthatók. A földrajzi nevek és a közszók kapcsolatára egyre több fény derült, melynek következtében világossá vált számomra, hogy a földrajzi nevek kutatása szükségessé teszi a szókincsünk és grammatikánk felülvizsgálatát, újra tárgyalását, ezzel együtt a nyelvi jel önkényes voltáról szóló elmélet mellőzését. A földrajzi nevek esetében a név és a jelölt objektum (vö.: CZEGLÉDI 2002: 4-31) közötti tartalmi egyezés a legtöbbször felismerhető s ez segít a név közszói jelentésének megállapításában. A víznevek közszói jelentésének a felismerése pedig egyrészt kínálja számos szó megfejtését, rávilágít a szavak nyelvek kapcsolataira, utal a nyelveket beszélő népek lakóterületeire, mozgási útvonalaira stb., vagyis következtethetünk a népek etnogenezisére. E kutatómunka (CZEGLÉDI 2006) során derült fény arra, hogy **a magyar nyelvnek kulcsfontosságú szerepe van az emberi nyelv születésének, kialakulásának a megismerésében, a nyelvi kapcsolatok tisztázásában, következésképp őstörténetünk kutatásában,** mert a magyar nyelv egyaránt tanúskodik a nyelv kialakulásáról, további fejlődéséről, változásairól és számos nyelv kapcsolatáról.

1.2. A magyar nyelv szerepe az őstörténet kutatásában a névmásokon és a hozzájuk tartozó szócsaládokon keresztül

Jelen dolgozatban az eredeti terveim szerint csupán a személyes névmásokon keresztül kívántam szólni a magyar nyelv ilyen irányú szerepéről, azaz a magyar nyelvnek az őstörténetben betöltött szerepét a személyes névmásokon illetve azok szócsaládján keresztül kívántam bemutatni. A munka során azonban kiderült, hogy a személyes névmások olyan szorosan kötődnek a többi névmáshoz, hogy egyértelművé vált, azokat együttesen kell kezelni, csak az együttes vizsgálat útján lehet őket alaposan megismerni és megírni e dolgozatot. Sőt, nem elegendő csupán a magyar névmások számbavétele és vizsgálata, azoknak az idegen nyelvi párhuzamait is sorra kell venni és tanulmányozni. Tehát rendszerében kell és lehet megismerni az összetartó szálakat s így közelebb juthatunk a névmások eredetéhez, lényegéhez, jelentéséhez, szerkezeti felépítéséhez, hangalakjának kialakulásához, nyelvi kapcsolataihoz.

Minthogy a névmásokról kialakult képhez a földrajzi névi – köztük a víznévi – kutatásokon keresztül jutottam, ezért a személyes névmások víznévi kapcsolatait nem nélkülözhetem jelen dolgozatban sem. A víznévi kapcsolatok pedig maguk után vonják az egyéb tulajdonnévi és közszói szálakat is. A kutatás további részében pedig ennek a fordítottja is igaz akkor, ha az eredményünk nem hamis. A rendszer tehát akkor igaz és akkor működik, ha oda-vissza érvényesül az igazolás. A névmások segítenek a földrajzi névi, egyéb tulajdonnévi és közszói kutatásokban. Látni fogjuk, hogy az első, második és harmadik személyű névmás létrejöttének és egymáshoz való viszonyának a megismerése segíti megérteni tulajdonnévi és közszói párhuzamok egész sorát. Megtudhatjuk, pl. hogyan kapcsolódnak egymáshoz az ’ősvíz, ősnő, isten’ jelentésű szavak, a személyes névmások, számos közszó, melynek jelentése a hajlat, görbület, forrás, tök, mag, mony stb., vagyis azok, amelyek az élet indulásának, a születésének a helyét, lényegét jelölik.

Minthogy a víz születésének a helye a forrás – alakjának fő jellemzői a kerekség, görbeség, dudor - a növény születésének helye a mag, az emberé és az állaté a mony, stb., ezek egy lényeges jelentésen – a teremtés helye, kezdete –keresztül és számos kisebb szálon kapcsolódnak egymáshoz. Tehát a névmásokon túl a szócsaládba tartozó tulajdonnévi és közszói példákat is hozunk az összefüggések megvilágítására, ezeken keresztül pedig a névmások, köztük a személyes névmások értelmezésére.

Miután a személyes névmások kialakulásának a megértéséhez az összes névmást ismerni kell,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

így a birtokos névmást is, szükséges a földrajzi nevek birtokos jelölésének a megismerése.

A többes számú személyes névmások vizsgálatához pedig nélkülözhetetlen a számjelölésnek a földrajzi nevekben való tanulmányozása.

Következésképp, a személyes névmások megismerése csak széles körű háttérmunka révén lehetséges. Szükségességét pedig indokolja egyrészt az, hogy rajta keresztül a magyar nyelv kapcsolatait ismerjük meg, a magyar nyelv valós kapcsolatainak révén pedig őstörténetünk jobb megismeréséhez jutunk közelebb; másrészt tisztázhatók az egymásnak ellentmondó és bizonytalan kutatói vélemények, továbbá megfejthetők az ismeretlen eredetűnek tartott névmások. A csoportosításnak az alapját a személyes névmások adják.

1.2.1. Személyes névmások

Bár a személyes névmásoknak nincs nagy irodalma, jeleznünk kell a jelen tudományos álláspontot.

1.2.1.1. Kutatói vélemények a személyes névmásokról

A magyar nyelv története c. egyetemi tankönyvet részletesebben idézzük, mert egyrészt ezt tanulják azok a leendő tanárok, akik majd tovább adják ezt a tudást a gyerekeknek, a felnövekvő generációknak, másrészt szinte minden sora komoly tanulsággal jár, vö.: „A személyes névmások a magyar nyelvben gyökerükben uráli alapnyelvi eredetűek. A feltehető alapnyelvi személyes névmások: 1. személy **m*, 2. személy: **t*, 3. személy: **s*. Az egyes és többes szám megkülönböztetése a magyar nyelv külön életében ment végbe mindegyik személyben más módon, bizonyára hosszú és lassú differenciálódás következményeképpen. Az 1. személyben a többes szám őrizte meg az eredetihez közelebb álló alakot: *mi.* Az *én* valamely nyomatékosító elem csatlakozásával és különféle rövidülések útján jött létre. A 2. személyben a magánhangzó hangszínkülönbségét használta fel a nyelv a számkülönbség jelölésére: *te-ti*. A 3. személyben a névszók szabályos *–k* többesjelét találjuk meg: *ő-ők*. Egyes nyelvjárásokban analógiásan a *ti* is felveheti a *–k* többesjelet: *tik,* a *mi* viszont felveheti a neki megfelelő birtokos személyragot: *mink*.

A személyes névmások ragozása egészen sajátos, a főnévragozástól eltérő. A birtokos jelzőként használt személyes névmások alakja azonos az alanyesetével: *az én házam*, de: *az ő házuk* (a *–k* többesjel nélkül). A tárgyesetben először a megfelelő birtokos személyragokat veszi fel a névmás; ennyi korábban elegendő is lehetett a tárgy kifejezésére: *engem, téged;* a *–t* tárgyrag kitétele nyilván későbbi, a főnevek analógiájára vált egyes személyekben kötelezővé: *minket, titeket*. (A harmadik személyben a birtokos személyrag hiányzik.)….

A HB.-ben előforduló személyes névmások a maitól némiképp eltérő hangalakot mutatnak: *miv, tiv, iv*, olv. *miü, tiü, iü*. Úgy tetszik tehát, hogy az eredeti névmások itt egy *ü* (t -·ϟ névmásképzővel megtoldva jelentkeznek. Ezekből a hosszabb alakokból keletkeztek a köznyelvi alak mellett különféle nyelvjárási változatok:…Az én és a te mai hangalakjában jelenik meg már az ÓMS.-ban. …A birtokos névmások…szerkezetük is olyan, hogy a személyes névmáshoz az *–é* birtokjel járul, de ezután még a megfelelő birtokos személyrag is következik: *én-é-m* ṭ *enyém*; **te-é-d* ṭ *tiéd, tied*; **ő-é-* ϟ ṭ *övé* (itt nincs személyrag), stb. Többes számú birtok esetén az *–é* és a birtokos személyrag közé kerül az *–i* birtoktöbbesítő jel: *eny-é-i-m* stb. …

A visszaható névmások sora a korábban 'test' jelentésű *mag* főnév birtokos személyragos alakjaiból áll, … A *magam, magad* stb. alakokat korábban egyszerűen nyomatékosító személyes névmásként használták….A visszaható névmások nyomatékosítására a személyes névmásoknak *–n* névmásképzővel megtoldott alakját használják már legalábbis a XV. századtól: JókK.: *enmagamnak…tenmagadot, ewnmagat* stb. …" (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967:207-208)

1.2.1.2. Az alábbiakban a személyes névmásokról úgy szólunk, hogy az egyes és a többes számot

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

együtt kezeljük, mert az alakok gyakran kiegészítik egymást. Sőt, itt tárgyaljuk a visszaható és a birtokos névmásokat is, mert azoknak egy részét alkotja a személyes névmás valamilyen alakváltozata. Az adatainkkal és azok értelmezésével a fenti tudós megállapítások egy részét megerősítjük, más részét elvetjük és megoldást kínálunk.

1.2.1.2.1. Személyes névmás egyes szám első és többes szám első személyben

Magyar ***én:*** E/1.

„1. Ősi örökség az uráli korból, vö.: …osztj. *mä*, zürj.V. *me*, votj.Sz. *mon*…md. *mon*, *moń*, finn *minä*, észt *mina*, *ma*, lp.N. *mōn, mūn*, …'én', szam. jur. *mań*, jen. **mon-, mod'i*, tvg. *mannaŋ*, szelk. *man, mat*, kam. *man* 'ua.'. Uráli alapalak **m* ….2. Magyar fejlemény: az *ez* közelre mutató névmás *e* eleméből és az uráli **-n* névmásképzőből keletkezett…." (TESz).

Látni fogjuk, hogy az uráliba sorolt nyelvi adatok idetartoznak, azonban a magyar *én* névmás nem lehet olyan magyar fejlemény, amely az *ez* közelre mutató névmás *e* eleméből és az uráli **-n* névmásképzőből keletkezett. Hozzátesszük, sem *-n,* sem más névmásképző nem is létezik.

A magy. *én* megfelelői az altáji nyelvekben vö. csuvas: ***epĕ,*** 'én', oszm. *ben,* kirg., k.kalp. kazah, nog., kumük, türkm., tuv., üzb. *men,* ujg., azerb. *män*, tat., bask. *min*, mong. *bi* 'én' (JEGOROV 1964) < csuv. *e* + *pĕ.*

Levickaja tagolásával egyet értve a csuvas ***epĕ*** az *e* + *pĕ* összetételből áll. Hivatkozásai közül az előtag magyarázatát illetően Asmarin véleménye igazolható. Eszerint az *e* mint előtag mutató névmás eredetű. Tehát a csuvas *epĕ* 'én' valójában azt jelenti, 'ez én, ím én'. A ragozási sorban az *e* elmarad, vö.: Gen.: *manăn* 'nekem a…', Dat. *mana* 'nekem, hozzám', Loc. *manra* 'bennem, rajtam', Abl.: *manran* 'belőlem, tőlem'. (L.S. LEVICKAJA 1976:29-30)

Az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvek közül vö. orosz: ***ja*** (cirill: *я* < *язъ*) óind *aham*, óporosz *as*, latin *ego*, örmény *es* 'én' (SIS 1975); latin: *ego* 'én' (GYÖRKÖSY 1986); német: *ich* 'én' (HALÁSZ – FÖLDES – UZONYI 2000); angol *I* (ejtsd: áj) 'én' (ORSZÁGH 1981); francia: *moi* (önállóan), *je* 'én' (ECKHARDT 1987)

A fenti névmások közül valamennyinek 'mag' jelentésű szó szolgált alapul. Hangtanilag az egyik részhez a magy. *mag, mony,* a másik részhez a magy. *ír*(mag)-nak a török nyelvekben ismert *öz* (*-ez*) 'lényeg, mag' jelentésű változata áll közelebb. Az etimológiájuk azonban közös.

Magyar ***mi***: T/1.

Alakváltozatai: „…*mi, mink, mű, mik, mük, műk, münk* 'én és te, ti, én és ő, ők együtt', az, aki, ami a mienk, én fejedelmi többesként'…Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *me*$^{\wedge}$ *mēn* 'mi ketten', osztj. *me*$^{\wedge}$'mi', *min* 'mi ketten', zürj. *mi*, votj. *mi,* cser. *mä*, mdE.M. *miń*, finn *me,* észt *me*, *meie*, lp. *mī* 'mi', szam.jur. *mańē'* 'mi', *mańī* 'mi ketten', tvg. *mê*$^{\wedge}$'mi', *mî* 'mi ketten', szelk. *mi, me* 'mi ketten, mi', kam. *mi'* 'mi',…A névmás rokon nyelvi megfelelőiben a magánhangzók különbözősége esetleg ősi, s magánhangzó-váltakozással okolható meg. Az ugor megfelelők -$^{\wedge}$ eleme névmásképző. Az uráli alapalak **m* lehetett. …(TESz) < *min* 'én' + *-k*: többes szám jele.

A fenti adatok idetartoznak, azonban a jelentéssel nem értünk egyet. A *mi, mink* jelentése 'egynél több, sok én'. A magyar szó nem lehet ősi örökség az uráli korból. Ennek több oka van, köztük az, hogy maga az uráli nyelvcsalád léte nem igazolt, feltevés maradt az uráli nyelvi egység léte, a

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

beszélés ideje és helye s a legsúlyosabb hiba, hogy a szócikk írója nem említett idetartozó más nyelvi adatokat.

Az altáji nyelvekben vö. csuvas ***epir*** ’mi’ (az *epĕ* ’én címszó alatt szerepel), függő eset töve: *pir-: pirĕn, pire* stb….ujg., kirg. *biz,* tat. *bez* ’mi’ (JEGOROV 1964); mongol: *bid, biden* ’mi’ (C.DAMDINSUREN – A:LUVSANDENDEV 1982, KARA 1998) < csuv. *epi:* vö.: csuv. *epĕ* 'én' + *-r:* többes szám jele, ujg., kirg. *bi-* 'én' + *-z:* többes szám jele, tat. *be-* 'én' + *-z:* többes szám jele, mongol: *bi-* 'én' + *-d:* többes szám jele, *bi- 'én'* + *-den:* többes szám jele.

Egyet értünk Levickaja véleményével, mely szerint a csuv. *epĕr, epir* ’mi’ a köztörök *biz* ’mi’ megfelelője és felbontható három elemre: **e-pi-r*. Az utolsó elem az *–r* (köztörök *–z*) a többes szám vagy a kettős szám jele. Megemlít más véleményeket is, pl. a T/1. személyű névmást a törökségben *bi + si* azaz ’én + te’ összetételnek fogják fel. Ezt azonban nem lehet igazolni, nem fogadható el. Az előzőt pedig megerősíti az is, hogy a csuvasok olyan komi területről mentek a mai lakóhelyükre a Volga nagy kanyarulatához (vö.: CZEGLÉDI 2011), ahol a névmásoknak ez a szerkesztése a komi-zürjéneknél és rajtuk kívül az udmurtoknál és az osztjákoknál jellemző és ma is használatos, vö.: osztj. *i-: it* ’ez’, *idi* ’így’…*i-, in* ’most, rögtön’, *it* ’most’…zürj. *e-, etaja* ’ez’, *esija* ’az, az ott’, votj. *e-*: *etše, itše* ’ilyen’. A csuvasok ezt a szerkesztési módot vitték magukkal a Volga-kanyarba és használják a mai napig. Levickaja további alakokat hoz, a csuvas nyelvjárásokban ismertek a *per, jepĕr, ipir* változatok. A ragozott formák töve **pir* (*pirĕn, pire, pirte, pirten)* és *pirĕn (pirĕnte, pirĕnten)* (L.S. LEVICKAJA 1976:29-30) Fontos, hogy nemcsak az *epĕr, epir* változat gyakori, ahol az *e* mutató névmás az előtag, hanem használatos annak az *i* és *je* változata is, vö.: *jepĕr, ipir.* Sőt használják a mutató névmás nélküli alakot is úgy, ahogyan a többi török és a mongol nyelvben, vö.: *per* stb.

Az indoeurópai nyelvekben vö. orosz: ***my*** ’mi’ … litván *mẽs* ’mi’, óporosz *mes* ’mi’. (SIS 1975); angol *we* ’mi’ (ORSZÁGH 1981); német *wir* 'mi' (HALÁSZ – FÖLDES – UZONYI 2000); francia: *nous* ’mi, minket, bennünket’ (ECKHARDT 1987) < litván *mẽ* 'én' + *-s:* többes szám jele, óporosz *me* 'én' + *-s:* többes szám jele, német *wi* 'én' + *-r:* többes szám jele, francia: *nou* 'én' + *-s:* többes szám jele.

Valójában az egyes szám és a többes szám első személyű névmásról (magy. E/1. ***én,*** T/1. ***mi, mink***) együtt is kell szólni. Az egyes szám első személyű névmás a *mag* szóval rokon. A többes szám első személyű *mi, mink* magyarázatára két lehetőség kínálkozik. Az egyik szerint a *mink* világosan E/1. szem. *min* + *-k*: többes szám jele. A *mi* formában elenyészett a *-k*. A kérdés további vizsgálatokat igényel, mert az is lehet, hogy ez esetben eredetileg *-t, -d* többes jel volt és az tűnt el az ejtésből *-δ* > *-w* > V > -0 változásokon keresztül. a másik lehetőség szerint a *mi* formában az *m-* az 'én' jelentésű szót őrzi, az *-i* pedig birtoktöbbesítő jel. Ilyenformán sok szláv nyelvi alak is idetartozik, vö.: or. *vy (< v- < w- 'én'* maradéka + *-y*: bírtok többesítő jel) 'ti'. Bizonyíthatóan a személyes névmásaink szerkezetét, hangtani felépítését, eredetét nem értelmezhetjük helyesen a nyelvjárási, a különböző toldalékolt és a többi névmás változatainak, továbbá az idegen nyelvi adatoknak a figyelembe vétele nélkül.

Az egyéb névmások közül a névmásnak legalább az egyik eleme a *mag* szóval tartozik össze és ezen keresztül az első személyű személyes névmáshoz kötődik.

A **visszaható névmásoknak** a magyarban (vö. *magam, magad, maga, magunk, magatok, maguk*, nyomatékosítva *én magam, te magad, ten magad, ő maga (magja, magva*), *mi magunk, ti …”magatok, ők maguk)* első személyben a ***magam*** nemcsak az abszolút szótő *(maga-*: abszolút szótő 'mag' + *-m:* birtokos személyjel E/1., amelynek eredete a személyes névmás E/1. vö. *men*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

'én'), hanem a grammatikai morféma a birtokos személyjel (*-m*) is a személyes névmáshoz kötődik s a magy. *mag* szóhoz vezet.

A magyar ***magunk*** T/1. szerkezeti felépítése: *mag* 'mag' + *un* 'én' + *-k*: többes szám jele. Ez azt is jelenti hogy a többes számú *-unk,* amit nemcsak birtokos személyjelként, hanem igei személyragként is ismerünk (vö.: magy. *írunk* < *ír* + *un* 'én' + *-k:* többes jel), a *mink* alakváltozata. Tehát a *magunk* nem más, mint *mag* + *mink,* az *írunk* pedig *ír* + *mink*.

Az akadémiai álláspont szerint a magyar ***maga*** „…'saját személye, ön, egyedül'…Magyar fejlemény, alakulásmódja azonban vitatott. ….a *mag* főnév birtokos személyragos alakja. Alapszavának eredeti …'test' jelentését őrzi….Vö.: mong. *beje* 'test', *min bejem* 'saját magam'…. (TESz) < magy. *mag:* abszolút szótő 'mag' + *-a*: birtokos személyjel[3], mong. *beje:* 'mag', de idetartozik a magy. *saját sajá-* töve is, mong. *min* 'én' + *bejem* 'magam' < *beje* 'mag' + *-m:* birtokos személyjel.

A következő állítások is csak részben igazolhatók, vö.: „A visszaható névmások sora a korábban 'test' jelentésű *mag* főnév birtokos személyragos alakjaiból áll, …A magam, magad stb. alakokat korábban egyszerűen nyomatékos személynévmásként használták, alanyesetben ma is ez a szerepük. Visszaható jelentést akkor nyerhettek, ha a mondat más mondatrészében említett személy azonos volt az alannyal. A ragtalan magam, magad, magunk magatok formák – ha visszaható jelentésük van – tárgyként használatosak. …A visszaható névmások nyomatékosítására a személyes névmásoknak –n névmásképzővel megtoldott alakját használják … enmagamnak… tenmagadot….sőt elemismétléssel ennen-, tennen- stb. ….(BÁRCZI – BENKŐ – BERRÁR 1967:208) Nem fogadható el az, hogy "A visszaható névmások nyomatékosítására a személyes névmásoknak –n névmásképzővel megtoldott alakját használják", mert az *enmagam* (*en* 'én' + *magam*), a *tenmagad* (*ten* 'te' + *magad*), az *önmaga (ön* 'ő' + *maga*) előtagja (*en, ten, ön*) az *én, te, ő* személyes névmások megfelelői, azok alakváltozatai.

Az indoeurópai nyelvekben használt visszaható névmások közül vö. orosz *sam* 'maga', rokon a magy. *szem* 'mag' szóval.

A **birtokos névmás** a magyarban vö. ***enyém*** (egy birtok)***, enyéim*** (több birtok) E/1., ***mienk*** (egy birtok), ***mieink*** (több bírtok) T/1. Alakváltozatai: *ém, ënyim, enyöm, enyüm, ejim, énym, enyimé*…Megszilárdult ragos alakulat: az *én* személyes névmás eredetibb *en* alakváltozatából keletkezett az *–é* birtokjellel és az egyes szám 1. személyre mutató *–m* birtokos személyraggal. A szóbelseji *n* > *ny* palatalizálódás a rákövetkező magánhangzó hatására ment végbe. Az *enyimé* alakváltozat szóvégi *–é*-je birtokjel….(TESz) A magy. *enyém, enyimé* magyarázatával nagyrészt, de teljes egészében nem érthetünk egyet. Az *enyimé* szerkezeti felépítése: abszolút szótő az *eny-* < *enge-* (vö.: *engem*) > **enye-* > **enje-* > *enye- / enyi-* + *-m*: birtokos személyjel + *-é*: birtokjel. Az *enyém* szerkezeti felépítése: *eny-* < *enge-* (vö.: *engem*) > *enye-* > *enje-* > *enye- / enyi-* + *-é*: birtokjel + *-m*: birtokos személyjel. A szótő *-i* hangja az első esetben (*enyimé*) megmaradt, a második esetben (*enyém*) eltűnt és csak az *-é* birtokjel maradt meg. A nyelvjárási *enyím* esetében az *-é* bírtokjel *-í* (hosszú magánhangzó) változata használatos.

Többes számban a magyar ***mienk*** T/1. alakváltozatai vö.: *mijénk, mihénk, mienké, mëenk, mëënk, mëhénk, mëhink, mëjink, méjjénk, ménk, ménkek, mihink, miénkiék, emink, emménk, emmijénk…* Megszilárdult ragos alakulat, a *mi* személynévmásból keletkezett *–é* birtokjellel és a többes szám 1.

[3] Megjegyezzük, hogy a birtokos személyjel neve korábban birtokos személyrag volt. Az elnevezés megváltoztatása megalapozott, mert a birtokos személyjelezést még különböző ragozások követhetik, pl. magamban, magadban, magában stb.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

személyre utaló *–nk* birtokos személyraggal. A *mijénk* típusú alakváltozatok *j*-je hiátustöltő. A *mienké* típusú változatok szóvégi *–é*-je birtokjel. Az *emménk, emmink*-féle alakok *e*-je a névmáshoz tapadt névelő: vagy hasonult forma, vagy a közelre mutató névmásból kialakulni kezdő, de aztán elcsökevényesedett régi névelőváltozat. (TESz) A magyarázattal ismét csak részben érthetünk egyet. A *mienk* névmásnak és az alakváltozatainak a szerkezeti felépítése: 'én' E/1. személyes névmás + birtokjel + *-nk*: birtokos személyjel T/1. (< *-n* 'én' + *-k*: többesjel). A *mijénk -j*-je nem lehet hiátustöltő, hanem a *-j-* a szótő része. Az *emmink* (*em*: ld. *ím* + *mink*) szerkezeti felépítése elvileg lehet ugyanaz, mint a *magunk* (*mag* + *unk,* azaz *mag* + *mink*) névmásé, azonban valószínűbb az, hogy valamennyi (*emink, emménk, emmijénk*) ugyanannak, az *ím* + *mienk* összetétel alakváltozata.

Az általános névmások közül a magy. ***mind, minden*** (*min:* abszolút szótő ’egy’ + *-d, -den*) abszolút szótöve rokon és a szócsaládba tartozik az 'egy' jelentésű szóval, vö.: lat. *monas* 'egység', *mono-* kezdetű szavak (vö.: *monogamia* 'egynejűség', *monogramma* 'kezdőbetűk', *monolithus* 'egy kődarabból való', *monopodium* 'egylábú asszony', *monopōlium* 'egyedárúság', monotropus 'magányosan élő nő, remete'); a 'forrás' jelentésű szavak, forrásfolyók, a *mag* és a személyes névmás (E/1.). A forrás ugyanis nemcsak mag, hanem az első és az egyetlen is, ugyanakkor ami ezzel ellátott, az a mind, az összes.

Világos tehát, hogy a magyar ***én*** és a birtokos névmás ***enyém*** összefüggésében figyelemre méltó a palatalizált *-ny-*. Az *enyém* (ť *eny-*: személyes névmás + *-é-*: birtokjel + *-m*: birtokos személyjel) töve az *eny* előzménye *eng* lehetett. Ez a tő ma is használatos a tárgyragos formában: ***engem, engemet*** (*enge*: személyes névmás + *-m, -me:* birtokos személyjel + *-t*: tárgyrag). Az eredetibb az *engemet* tárgyragos alak volt, és a rövidült *engem* forma a későbbi.

A többes számú ***mi, mink*** és a birtokos névmás ***mienk, miénk*** összevetésekor látható, hogy az alanyestben lévő *mi* és *mink* úgy függ össze, hogy a *mink* ť *min*: személyes névmás (E/1.) + *-k*: többes szám jeléből áll. A *mi* ennek rövidült fejleménye vagy pedig *m* 'én' + *-i*: birtoktöbbesítő jel elemekből áll. A többes szám első személyű névmás tárgyragos alakja a *minket* (ť *min*: E/1. személyes névmás + *-k*(*e*): többes szám jele + *-t*: tárgy ragja) szintén az *én* változatát a *min* formát tartalmazza.

Az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvek adatainak a fő jellemzője, hogy a szókezdő *m-* valamennyi adatban megvan, sőt a szelkup ismeri a szóvégi *–n*-es forma előzményét, a *–t*-s változatot is, amelynek zöngésedett és palatalizálódott (*–d’*) alakja ismert a jenyiszeji szamojédban: vö.: votj. *mon*, md. *mon, moń*, finn *minä*, észt *mina,* lp. *mōn, mūn*, jurák szamojéd *mań*, jenyiszeji szamojéd **mon-, mod’i*, szelk. *man, mat*, kam. *mań* ’én’.

Az altáji nyelvekben, így a törökségben használatos a szókezdő *m*-es forma mellett a *b-* kezdetű változat is. A végső *–n* pedig hiányzik a mongolban és a csuvasban. A mai csuvas előzményében is *–i* volt, mint a mongolban: csuv. *epĕ* ť *epi.*[4] A rendszer azt igazolja, hogy a csuvas *epĕ* összetett szó (LEVICKAJA 1976:29): **e* ’ím, íme, ez’ + *pĕ* ’én’ ť *pi* ť **pin.* A mongol *bi* ’én’ a csuvas *epĕ* utótagjával tartozik össze közelebbről. Az esetragok a csuvasban a *man* formához járulnak, pl.: *manra* ť **mänā* ’bennem, nálam’. A többes számú *epir* ’mi’ (ť *epi* + *-r:* többes szám jele) nyelvjárási változata *pir és a* toldalékolt alakok szókezdő magánhangzó nélkül használatosak, pl. birtokos esetben *pirĕn (*ť *pi* ’én’ + *-r*: többes szám jele + *-ĕn* ť **in*: esetrag), tárgy- és részeshatározós esetben (*pire* (ť *pir* ’mi’ + *-e:* esetrag), helyhatározós esetben (*pirte* (ť *pir* ’mi’ + *-te:* esetrag) és eredethatározós esetben (*pirten* ť *pir* ’mi’ + *-ten:* esetrag). Mindezek mellett az oroszban is ismert az előtag az *e,* vö.: *etak* (*e* ′e, ez' + *tak*) ’így, ígyen, ez így, ím így, imígyen[5]’, *eto* (*e:* 'e, ez' + *to* ′az, ő'), *etot* (*e* ′e, ez' + *tot* ′az, ő') s a magyarban is használatos a köznyelvben és a

[4] Az intervokális *–p-* ejtése fél zöngés *–B-* hang.

[5] Szerkezeti felépítése: *ím* 'e, ez' + *ígyen* < *í* 'e, ez' + *gyen*: alakváltozata az *így -gy*-je, az orosz *tak* 'így'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nyelvjárásokban egyaránt, pl.: *ehun (e + hun), ihun (i + hun), imhol (im + hol)* stb. Az adatok arra is utalnak, hogy az *e* alakváltozata a magyarban az *i* és az *ím*.

Az indoeurópai nyelvek közül az orosz *ja* 'én' (ѣ **en) en* előzménye a magyar *én*-nel függ össze.[6] Ezzel szemben az orosz *moj* szerkezeti felépítése: *mo*: személyes névmás' + *-j:* vö.: magy. *-ja* E/3. személyű birtokos személyjel. Az or. *moj* 'enyém' birtokos névmás tartalmazza az *m*-kezdetű személyes névmás változatát. A lat. *ego* 'én' és a magyar *engemet* (az *én* E/1 tárgyragos alakja) forma *enge-* töve összefüggnek közelebbről, a latin a denazalizált változatot őrzi. A német *ich* 'én' a latin *ego*-hoz képest fejlemény, a *–g-* előzményének a *–k*-nak a réshangúsodott formája a németben a *–ch*. Az ang. *I (áj)* 'én' ejtés szintén réshangú változatot őriz: *-j ѣ - ◦ѣ -g*. A fr. *moi / je* 'én' közül a *moi* megőrizte a szókezdő *m*-et, a *je* pedig a szláv formákkal függ össze. Tanulságosak a T/1. személyű formák, vö.: or. *my,* ang. *we,* ném. *wir* 'mi'. Egyedül a ném. *wir* használja az *-r*-t a többes szám jeléül[7], a többi nem jelzi a többes számot. Ami a szókezdő mássalhangzót illeti, az eredetibb a *w-* (< *δ-* < *t-*), ennek fejleményei a további szókezdők: 1. *m-,* 2. *b-*, 3. *B-* (félzöngés, ld. a csuvasban) 4. *0-*.

A személyes névmási eredetű birtokos személyjel az *-m* mint a névmás szókezdő *m*-je maradt fenn a magyarban és az altáji nyelvek egy részében, pl. magy. *házam* (*háza* + *m*) '*ház* + *én* szerkezetben, amely eredetileg azt jelentette, én tartozom a házhoz. Az oszm. *evim* (*ev* 'ház' + *-m*: birtokos személyjel egyes szám első személy) szerkezete ugyanaz, mint a magyaré. Az *m-* pedig a *men* 'én' személyes névmás kezdő mássalhangzója. Tanulságosak tehát az altáji nyelvi párhuzamok.

A fenti összehasonlító vizsgálatoknak a tanulságai közé tartozik, hogy az E/1., T/1. személyes névmások mindhárom nyelvcsalád nyelveiben olyan formákban ismertek, amelyek összetartoznak, a gyökerük közös. Kialakulásuk hosszú időt vehetett igénybe. Mind hangtani, mind jelentéstani oldalról a *mag* szóval rokonok. A személyes névmás végső jelentése mindegyik személyben 'mag', ezért a ragozás során a személyek megkülönböztetése céljából a mag jelentésű névmás kap egy birtokos személyjelet, amely névmási eredetű. Mindezt a tulajdonnevek közül a földrajzi nevek is igazolják. Eleink úgy gondolkodtak, hogy a vízforrás magként viselkedik, mert folyó, azaz élő, mozgó víz sarjad, születik belőle. Ehhez hasonlóan a magból növény sarjad s a tojás, a szík, a mony is mind élőlény, állat és ember teremtésére alkalmas. A víznévi adatok tehát segítenek a névmások megfejtésében még akkor is, ha az eredeti komplex jelentés összetevői közül nem a mag jelentést hordozza a névnek alapul szolgált közszó, hanem valamely vele rokon másik jelentést.

Fontos tanulság az is, hogy több ponton is sebezhető mind az egyetemi jegyzetben, mind a TESz-ben olvasható megállapítás. Túl azon, hogy az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvek hovatartozása ma már erősen vitatott tudós berkekben is, nem igazolható az uráli alapnyelvi eredet. A kapcsolatok nagyobb területen és három nyelvcsalád nyelveiben mutatkoznak, időben pedig távolabbi múltba vezethetők vissza. Csak a magyar nyelvben ismert változatok – ami az egyes szám első személyű *én* névmást illeti – 2-3-4- hangból állnak (*én, eny-, enge-, min-*), nem indokolt és nem igazolt a legrégibb feltett uráli alapalak **mV*, amely mindössze két hangból állna, a szókezdő *m*-ből és egy magánhangzóból. Eszerint a teljesebb alakoknak feltehetően toldalékoltaknak kellene lenniük, amely szintén nem igazolt s az *én* eredetijéhez semmiképp sem lehet közelálló alaknak nevezni a *mi* T/1. formát. A tévedés egyik oka, hogy a nyelvjárási *mink* alakot nem veszik figyelembe az értelmezésnél, ahol a *min* egybeesik pl. a tatár *min* 'én' formával s ehhez járult a *–k* többes jel. Ez azt is jelenti, hogy a *mi* nem más, mint sok, egynél több – de legalább kettő – *én*. A

[6] A SIS a *язъ* formára vezeti vissza. Szerintem a végső összetartozás indokolt, de a közvetlen előzmény nem. A szláv *язъ* közvetlenül a török *öz* 'maga', (rokona a tör. *üzüm* 'szőlő', amelynek eredeti jelentése 'szem') a magyar *ez* mutató névmással függ össze, némileg távolabbi kapcsolatban van az óporosz *as* 'én', örmény *es* 'én' névmásokkal.

[7] Érdekesség, hogy az *-r* többes jelként a csuvasban használatos a névmásokon, de megvan más török nyelvben is, pl. a *-lar* (< *-la* 'valamivel ellátottság' képző + *-r*: többes szám jele)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

magyarban a *mink* eredetibb változatnak a fejleménye a *mi,* amelyet helytelen összevetni a *min* 'én' formával, mert bár alakilag egybeesnek, de nem annak a fejleménye. A *mi* tehát nem őrizhette meg az eredetihez közel álló alakot. Ötlet szintjén maradt, nem több egy kitalált gondolatnál, hiszen sehol sem igazolt, hogy a *mi* Tsz./1. sz. az *én* valamely nyomatékosító elem csatlakozásával és különféle rövidülések útján jött létre. Hol vannak azok a nyomatékosító elemek? Hogy néz ki a különböző rövidülések útja? Ez is feltevés maradt. Sehol sincs igazolva, hogy a 2. személyben a magánhangzó hangszínkülönbségét használta fel a nyelv a számkülönbség jelölésére: *te-ti.* Sokkal inkább arról van szó, hogy a *ti* (t *tik* nyelvjárási forma) t **tink* korábbi teljesebb változat fejleménye ugyanúgy, mint többes szám első személyben. Nem a *ti* vette fel analógiásan a *–k* többes jelet. Fordítva történt és nem analógiásan. Vagy pedig az első személyű *mi*-hez ('én + birtokaim' másképpen az 'én + utódaim') hasonlóan a *ti* nem más, mint a *t-* 'te + *-i*: birtoktöbbesítő jel, jelentése pedig 'te + birtokaid', azaz 'te + utódaid'. Elfogadhatatlan ötlet, mely szerint a *mink* a *mi* birtokos személyragos (*-nk*) változata lenne. A *mink* (t *min* 'én' + *-k*: többes szám jele) nem más, mint az *én* egy változatának (vö.: tat., bask., hakasz *min* 'én') *–k* többes jellel ellátott formája. Nem lehet az *engem* rövidebb forma az eredetibb és a korábbi az *engemet* –hez képest. Törvényszerű, hogy a teljesebb alak volt meg előbb, amely a használat során egyszerűsödhetett. Ezt a párhuzamos nyelvi adatok is támogatják. Nem igazolt továbbá, hogy a főnevek analógiájára utólag járult az *engem* változathoz a tárgyrag. A visszaható névmások nyomatékosítására pedig nem a személyes névmásoknak *–n* névmásképzővel megtoldott alakját használják – ilyen képző nem létezik -, hanem maguknak a személyes névmásoknak egy-egy változatát, vö.: *en* ṭ *én* (pótlónyúlás), *ten* ṭ *te* (denazalizáció), *ewn*[8] ṭ *ön* ṭ *ő* (denazalizáció).

A HB.-ben előforduló eltérő alakok az *én, te* formához képest más irányú fejlemények: *miü* t *min* t **mink / *ming*, ahol a *k/g* a tőhöz tartozik s a *mák, makk, mag* szavakban fenn is maradt. Nem több ötletnél az a vélemény sem – sehol sem igazolt – hogy a *miü –ü* (t -·◌́) *–je* utólag odatoldott névmásképző. A névmásképző pedig egy kitalált fogalom, amelyre nincs példa, nincs rendszer, amely igazolná.

A TESz szerint az *én* vitatott eredetű. Egyik feltevése sem fogadható el, semmi nem igazolja az uráli eredetet, de azt sem, hogy az *én* az *ez* közelre mutató névmás *e* eleméből és az uráli **-n* névmásképzőből keletkezett volna. A feltett **-n* névmásképző, mint grammatikai morféma nem létezik, nem igazolható. Végül, óriási hiba, sok tévedés alapja, hogy az *én* személyes névmás egyéb nyelvi kapcsolatai nem szerepelnek a szótárban, azokat nem vették figyelembe a cikkírók.

A magy. *én* személyes névmás nagy családjába tartoznak egyéb közszók, pl. a magy. ***mag,*** amely az akadémiai álláspont szerint vö.: 'sperma, ivadék, utód, virágos növények ivaros úton létrejövő szaporító szerve, valaminek a kezdete, valaminek a lényege, …Ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. V. *mig* '(a ruha) ölrésze, (az ing (derékrésze)', P. *mige·r* 'termet, testalkat, test', votj.Sz. *migor* 'test, termet, alak, testi külső', cser.KH. *mo·◌͡◌ger* 'törzs, test' …(TESz) Világos, hogy a test, termet nem más, mint a maghoz tartozó, a mag fejleménye, a magból keletkezett eredmény, vagyis maga az ember, más esetben az állat, a növény.

A *mag* alakváltozata a magy. *mony, mák, makk* stb., amely a jelen tudós álláspont szerint, vö.: ***mony*** 'here, tojás, ondó, sperma, hímvessző'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *man* 'mony, tojás', osztj. *mon* 'hímvessző', here', cser. *mono* 'tojás, here', finn *muna* 'tojás, here', észt *muna* 'ua.', lp. *mânne* '(madár)tojás', szam. jur. *mānnī* 'zsák, zacskó, herezacskó', jen. *mona,* tvg. *manu* 'tojás', szelk. *man* 'hímvessző', kam. *muńôi* 'tojás'. (TESz)*;* ***mák*** 'magasra növő szára tetején jellegzetes gömbölyded toktermést hozó termesztett növény'…Szláv eredetű, vö. bolgár *mak,* szlovák *mak,* or. *mak* 'mák'…A magyar szó közvetlen forrása nem határozható meg. …(TESz)*;* ***makk*** 'tölgy és bükk termése, hímvessző vége, a magyar kártya egyik színe, makkhoz hasonló tárgyak elnevezéseként, fel nem nyíló növényi termés, hurok'. Ismeretlen eredetű. (TESz)*;* A *mag*

[8] Amennyiben az *ö* lejegyzése ebben a forrásban *ew*, nem beszélhetünk *ewn* ṭ *ön* változásról, csupán helyesírási kérdésről.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

alakváltozata a magy. ***monyoró, mogyoró monyo-, mogyo-*** töve is. A magyar szavak uráli nyelvi származtatása nem igazolt.

A személyes névmások közül meg kell említeni a magy. ***kend*** 'te magad, ön maga', a török megfelelői közül ld. oszm. *kendi* 'saját maga' névmás. Szerkezeti felépítése: *ken* + *-d,* a *ken* szótő jelentése 'mag, gyökér'. A *k-* és fejleményei kezdetű személyes névmások is használatosak, ld. csuv. ***хăм*** (< *хă* ld. csuv. *kăk* 'gyökér' + *-m*: birtokos személyjel) 'én magam'.

1.2.1.2.2. A szócsaládba tartoznak bizonyos népnevek szótövei és földrajzi nevek

Az obi-ugorhoz sorolt népek egyikének az idegenek által használt neve a ***vogul*** s önelnevezéseként tartják számon a ***manysi*** nevet. A TESz szerint a *vogul* „Az 1396 óta adatolható orosz szó talán osztják eredetű, s a Vogulka folyónévvel függ össze… Eredetileg tehát csupán az e mellett a folyó mellett lakó ugor csoportot jelölte."

Anélkül, hogy jelen dolgozatban a *manysi* név kutatástörténetét, valamint a hozzátartozó szócsalád valamennyi tagját (tulajdonnév, köznév) bemutatnánk, ugyanakkor annak ismeretében elmondhatjuk, hogy a *manysi* név magyarázatánál nem nélkülözhetjük egyrészt azt a véleményt, hogy a *Vogulka* folyót a manysik *Man* néven is nevezték. Másrészt a névmagyarázathoz szükséges a birtoklás kifejezésének ismerete a földrajzi nevekben és az egyes idevonatkozó nyelvekben, hiszen a *manysi* második eleme a *-si* nem magyarázható e kérdés tisztázása nélkül. A *manysi* név kutatásaink fényében képzett szó (*many-*: szótő +*-si:* képző), ahol a *–si* mint képző 'valamihez tartozó, valami mellett lévő, valamivel ellátott' jelentésű. A szótő (*many-*) összetartozik a *Man* folyónévvel, amelynek 'forrás' jelentésű szó szolgálhatott alapul. Elvileg a *manysi* a '*Man* folyóhoz tartozó, a *Man* folyó mellett, mentén lévő'-t jelenthetne, azonban a kutatásaink eredményeképpen úgy ítéljük meg, hogy mint önelnevezés 'maghoz tartozó, maggal ellátott' jelentésű s a folyónévhez csupán annyi köze van, hogy az embert is a folyó mintájára nevezték el. Ilyen a magyar név is. Ugyanezt jelenti a voguloknak és az osztjákoknak az egyik frátria neve a *mōś (*< *mō-*: szótő + *-ś:* képző), vö.: osztj. *mońť (*< *moń-:* szótő + *-ť :* képző), azaz '*mō* ill. *moń*-hoz tartozó, *mō, moń* mellett lévő'.

Mindehhez pedig feltétlenül tisztáznunk kellett, valóban létezik-e a *Vogulka* folyónak *Man* neve is. Bár **Munkácsi Bernát** (MUNKÁCSI 1985:349-387) hivatkozik Hunfalvyra, aki szerint létezik *Man* folyó, melyet a zürjének *Jögrá*nak[9], az oroszok *Vogul*nak, *Vogulká*nak neveznek, egyelőre a *Man* és a *Vogulka* azonosságára még nem találtunk példát, ezért ezt a kérdést nyitva hagytuk. A tovább haladást azonban segítette egyrészt az, hogy az adataink közt van *Vogulka* is, *Man* folyó is. Másrészt támogatnak a vogulokról szóló ismereteink, amelyek arról is szólnak, hogy: „A v o g u l csoportok földrajzi tagolódása egyben fő nyelvjárásaikat is jelzi. A vogulok többsége az északi nyelvjárásterületen (főleg a Sosva és Lozva felső folyása mentén él), s a több kisebb nyelvjárásra oszló északi nyelvjárást beszéli (ide tartozik a szoszvai, a szigvai és felsőlozvai nyelvjárás). A vogul irodalmi nyelv is az északi nyelvjáráson alapul, mivel valamennyi nyelvjárás közül ez a legelterjedtebb." (HAJDÚ – DOMOKOS 1980:140)

Az adataink éppen e területről származnak. A *Vogulka* és a *Man* folyó azonosságának lehetőségétől függetlenül is a *Man* és a *Vogulka* esetleges nyelvi összetartozását vizsgálnunk kellett[10] egyrészt azért, mert mind a *Vogulka,* a *Vol'ja,* a *Man'ja* és a *Man* több folyó nevében szerepel. Másrészt tanulmányoznunk kellett azért is, mert a *Vogulka* ismert és az oroszok által

[9] Megjegyezzük, hogy a zürj. *Jögra* (< *Jög-*: abszolút szótő + *-ra*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó') alakváltozata az *ungár, ugor, hungár* népnév és szerkezeti felépítése ugyanaz, mint a *Vol, Vogul, Vogulka* folyónévé.

[10] Igazolásukra másik dolgozatban kerítünk sort.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

használt változat, mint az Ob baloldali mellékfolyójának a neve szerepel, amelyet a manysik *Vol'ja*-nak hívnak. Eszerint a man. *Vol'* forma az or. *Vogul* vagy a *Vogulka* párhuzama. Bár adataink nem mindegyike jelzi, hogy melyik folyó mellékfolyójáról van szó, a *Vogulká*ról tudjuk, hogy az Ob baloldali mellékfolyójának a neve. Ugyanakkor a *Man* ill. *Manja* is az északi vogulok területén fordul elő. Feltehető, hogy a *Vogul* és a *Man* azonos típusú, azaz ugyanazon természeti adottságú, esetleg ugyanazon folyó elnevezésének külön, más-más nyelvi megnevezése. Mint ilyen, rokon a bask. *bulak* 'folyó', tat. *bolak* 'ua.' szóval. Vö.:

Vol' ja f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Č-Č: man. *Vol' ja* or. ***Vogulka***, folyó neve.
< man. *Vol'* 'a folyó fordulója'
+ man. *ja* 'folyó'.

Egy másik *Vogulka* folyóról is van tudomásunk, amely nem azonos az Ob mellékfolyójával:

Vogulka f. TSK.20.: or. *Vogulka*, folyó az or. Kama medencéjében.
< or. *Vogu-:*
+ *-lka.*

A *Vogulka* alakváltozata a *Volga,* vö.:

Volga f. KISS 1980: or. *Volga* 'Európa legnagyobb folyója a Szovjetúnióban'[11]…Ennek etimológiája … nincs tisztázva.

Ată̆l f. Ašm.II.141.: csuv. *Ată̆l* or. ***Volga*** Čist.u., így nevezik a Volgát, a Kámát és a Belaja-t, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ată̆l*
or. *Volga*.

A *Vogulka* nyelvi fejleménye a *Vol'*, amely alakváltozataival (*Völ', Vel*) együtt előfordul több folyó neveként, illetve folyónév részeként:

Völ' f. TSK.20.: ko. *Völ'* ← *Vel`*[12] or. *Vol',* az or. Vyčegda jobboldali mellékfolyója, hossza 176 km.
< ko. *Völ',*
or. *Vol'* ⟵ ko. *Völ'.*

Vol' f. TSK.21.: ko., or. *Vol',* az or. Malaja Vizinga baloldali mellékfolyója.
< ko., or. *Vol'*?

Ydžyd ***Vol'****maju* f. TSK.21.: ko. *Ydžyd Vol'maju* or. *Bol'šaja Vol'ma*, folyó, amely jobboldalról ömlik az or. Pečora-ba a *Vol'ma-šar*-on keresztül, hossza 85 km.
< ko. *Ydžyd* ⟵ ko. *ydžyd* 'nagy'
+ *Vol'maju* < *Vol'ma* ⟵ ko. *vol'ma* 'ingovány, vizes hely az erdőben'
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó'.

Dzol'a ***Vol'****maju* f. TSK.21.: ko. *Dzol'a Vol'maju* or. *Malaja Vol'ma*, folyó, amely jobb oldalról ömlik az or. Pečora-ba *Vol'ma-šar*-on keresztül, hossza 78 km.

---

[11] Bár napjainkra felbomlott a Szovjetúnió, a felhasznált szótárban meglévő Szovjetúnió elnevezést megtartottuk. Ebből következtetni lehet a helynév előfordulási területére.

[12] Eszerint az *-ö-* az *–e-* fejleménye. Az ilyen adatok tanulmányozása elősegíti a komi és a baskír területeken előforduló, valamint a magyarban ismert *ö*-zés jobb megismerését.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< ko. *Dzol'a* ⟵ ko. *dzol'a* 'kicsi'
+ *Vol'maju* < *Vol'ma* ⟵ ko. *vol'ma* 'ingovány, vizes hely az erdőben'
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó'.

A *Vogulka ṭ Volga ṭ Vol'* fejlődési sorba illik a *Volog* forma is, vö.:

***Volog**da* f. h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.I.340.: or. *Vologda*, város és az or. Suxona mellékfolyója.
< or. *Vologda* < *Volog* ⟵ vö.: csuv. *valak*[13] 'kis csatorna, rovátka, vájat'
+ *da* ⟵ vö.: ko. *din* 'valami mellett lévő hely'

A *Vogulka, vogul*, *Volga, Vol', Völ, Vel, Volog* formákkal összetartozik a bask. *bulak,* tat. *bolak* 'patak' szó.

A *manysi* népnév *man-, many-* tövével azonos *Man* tulajdonnév is megtalálható több folyó nevében. Elvileg a *manysi* népnév jelenthetne *Man* folyó mentén, vidékén élőt, a *Man* folyóhoz tartozót, azonban arra is következtethetünk, hogy az Ob mellett élőket *vogul*oknak, a Sosva medencéjében élőket pedig *manysi*knak nevezték. Miután ugyanazon népről van szó, mindkét rájuk vonatkozó név forgalomba került, amelyeknek nyelvi eredete külön vizsgálat tárgya. Kutatásainkat érinti az önelnevezés és az idegenek által használt népnevek kérdése is. Éppen ezért, miután a *manysi* önelnevezés, a népnév személynévi eredetű lehet és idővel dinasztianévvé majd népnévvé lett, jelentése *man*-hoz, azaz maghoz, monyhoz tartozó.

Számtalan **földrajzi név található a Kárpát medencében** és azon kívül, amely önmagában a *mag* szónak az alakváltozata, vagy amelynek csupán az egyik eleme tartozik ide, vö.:

Magy h. KISS 1980: 'helység Szabolcs-Szatmár megyében'….Puszta személynévből keletkezett magyar névadással…Az alapjául szolgáló személynév talán a magyar mag főnévvel azonos.

Mike h. KISS 1980: 'helység Somogy megyében'….Puszta személynévből keletkezett magyar névadással….Az alapjául szolgáló személynév a *Miklós* (vagy a *Mihály*) személynévnek a becéző alakja.

Monok h. KISS 1980: 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'.

Monaj h. KISS 1980: 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében'….Annak a pataknak, amelynek mentén a község épült, egykor ugyancsak *Monay* volt a neve.

Árvai Magura d. KISS 1980: 'hegység Szlovákiában'…A Kárpátokban sokfelé található *Magura* hegynév forrása a vlach pásztoroktól elterjesztett rom. *măgură* '(nagy) domb, halom'. < *Magu*[14] + *ra*[15]. A névnek köze van a *Miklós* (*Mik* + *lós*) és *Mihály* (*Mihá* + *ly*) személynév tövéhez, de a földrajzi névnek nem szolgálhatott alapul e nevek becéző alakja.

Mende h. KISS 1980: 'helység Pest megyében'… < *Mende* < *Men* + *de*.

Ménfőcsanak h. KISS 1980: '1970-ben Győrhöz csatolt település'. …A *Ménfő* hn. a magyar *mén* 'csődör' és 'fő, fej' összetétele. Eredetileg egy dombtetőre vagy a ma *Csanak*-nak hívott dombsor kezdetére vonatkozhatott. < *Ménfőcsanak* < *Ménfő* (*Mén* + *fő*) + *csanak*. A földrajzi névnek nem a

[13] Vö.: magy. *valag, alag*.
[14] Vö.: magy. *magas* (*maga* + *-s*) töve, lat. *magna* 'nagy' stb.
[15] Vö.: magy. *rög* 'földdarab, göröngy, bucka'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

’csődör’ jelentésű, szó szolgált alapul. A *mén* a domb illetőleg a nagy jelentéssel lehet összefüggésben.

A Kárpát medencén kívül, vö.:

Man *Gaxt* f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Č-Č: man. *Man Gaxt* or. *Malaja Sosva*, folyó neve.
< man. *Man* ⟵ man. *man* ’kicsi, kis’
+ *Gaxt*?

A manysi *man* ’kicsi’ jelentést megerősíti az orosz *malaja* ’kicsi’ megfelelő. A szó rokon az orosz *mensij* ’kisebb’ *men-* tövével, megvan a latin *minimum* ’nagyon kevés, nagyon csekély’ szóban. A kicsi jelentés annak kapcsán terjedt el, hogy a mag a kifejlett testhez képest kicsi. Másik megközelítésből ennek az ellenkezőjét jelenti, vagyis ’nagy’ jelentésű. A csuvasban a *man, mană* ’nagy’, latin *magna* ’nagy’ ’régi, az ősi’ stb. olyan felfogás alapján született, hogy a vízforrás pl. mindig fent, magasan van a folyó többi részéhez képest, ugyanakkor elsődleges, következésképp régi, ősi is. Tehát a forrás, a mag egyszerre lehet kicsi és nagy, első és öreg stb..

Jögral'aga f. TSK.31.: ko. *Jögral'aga* or. *Jegral'aga* ← *Jegra / Bol'šaja L'aga*, man. *Ols-**Man'ja** / Olys-Man'ja,* az or. Ilyč baloldali mellékfolyója.
< ko. *Jögral'aga* < *Jögra*
+ *l'aga* ⟵ ko. *l'aga* ld. man. *ja* ’folyó’.
man. *Ols*
+ *Man'ja* < *Man'*
+ *ja* ⟵ man. *ja* ’folyó’.
Olys ld. még *Ols* or. *Ilyč* folyónév
+ *Man'ja.*

Man'*ja* f. TSK.31.: ko. *Man'ja*, az or. Severnaja Sos'va baloldali mellékfolyója.
< ko. *Man'ja* < *Man'*
+ *ja* ⟵ man. *ja* ’folyó’.

Minszk h. KISS 1980: ’Belorusszia fővárosa’…A városnév egy ősi ie. folyónévnek a *Минь*-nek a származéka.
< or. *Minszk* < *Min*
+ *-szk*: vonatkozó melléknév képző.

Magodan h. KISS.1980: ’kikötőváros a Távol-Keleten’…a település forrását egy ’tengerhordalék’ jelentésű tunguz … *mongodan*-ban keresik.
< *Magadan* < *Maga*
+ *dan*
ld. *mongodan* < *mongo*
+ *dan*.

Man t. KISS 1980: ’sziget az Ir-tengerben’. az angol *Man* átvétele. Végső soron kelta eredetű… talán a wal. *mān* ’kis, kicsiny’. Némelyek szerint a név kelta előzményének ’középpont’, ismét mások szerint ’hegy’, illetőleg ’szikla’ volt a jelentése.
< Az egy, a teljes, azaz sziget jelentéssel is összefügghet. A szigetet körbezárja a víz, ilyenformán kerek egész, egy, ugyanakkor a központja mint kiinduló pontja is valaminek.

A hegynek mag jelentése több nyelvben ismert, pl.:

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Monaco h. KISS 1980: 'állam Dél-Európában'….Tövében feltehetőleg egy prelatin **mon-* 'hegy(ség)' rejlik, amelyhez prekelta képző járulhatott. …

Monte-Carlo h. KISS 1980: 'város Monacoban'…A francia Monte-Carlo átvétele. Ez olasz eredetű, a tkp. jelentése 'Károly-hegy'. III. Károly hercegre (úr. 1856-1889), a város alapítójára emlékeztet.
Megjegyezzük, hogy a Monte alakváltozata az ang. *mountain* 'hegy, hegység'.

1.2.1.2.3. A magyarban a személyes névmásnak a szócsaládjába tartozik és a mag szó rokona számos **családnév** vagy annak egy része, vö.: ***Mag*** < *Mag* világi személynév; ***Magai*** < *Maga /*Magó* hn. +*-i*: melléknév képző; ***Mági*** < *Mág* hn. Alsó Fehér megye + *-i:* melléknév képző; ***Mak, Mák*** …< *mák* növénynév; ***Maka*** < *Maka* becézőnév (*Makár* < lat. *Macarius* régi egyházi személynév); ***Makai, Mákai, Makkai*** < *Makó* hn. Csanád megye *Mákó* hn. Kolozs megye + *-i*: melléknév képző; ***Makk*** < *makk* 'tölgy és bükk termése'; ***Makki*** < *Makk* hn. Komárom megye; ***Manga, Mangó*** < *Manga, Mangó* világi női személynév; ***Mankó*** < *mankó* 'botszerű, támasztékul használt eszköz'; ***Mánya*** < *Mánya* hn. Bars, Belső Szolnok, Nyitra megye. Puszta (képző nélküli) hn. válhatott családnévvé;
Mányai < *Mánya* hn. Bars, Belső Szolnok, Nyitra megye + *-i:* melléknév képző; ***Mányi*** < *Mány* hn. Fejér megye *Mánya* hn. Bars, Belső Szolnok, Nyitra megye *-i*: melléknév képző; ***Mányoki*** < *Mányok* Tolna megye + *-i*: melléknév képző; ***Mén*** < *mén* 'csődör'; ***Menyók*** < *Menyók* becézőnév (Menyhárt régi egyházi személynév); ***Menyői*** < *Menyő* hn. Középszolnok megye + *-i*: melléknév képző; ***Mika*** < *Mika* becézőnév (Miklós esetleg Mihály); ***Mikai*** < *Mikó* hn. Doboka megye; ***Mike*** < *Mike* becézőnév (Miklós esetleg Mihály); ***Mikei*** < *Mike* hn. Somogy megye + *-i*: melléknév képző; ***Mikó*** < *Mike* becézőnév (Miklós esetleg Mihály); ***Minai*** < *Minaj* hn. Ung megye + *-i*: melléknév képző; ***Mók*** < *Mók* világi személynév*;* ***Móka*** < *Móka* becézőnév; ***Mona, Mana, Móna, Muna*** < *Mona, Mana, Móna, Muna* világi személynév; ***Monai*** < *Monaj* hn. Abaúj megye, *Monó* hn. Közép-Szolnok megye + *-i*: melléknév képző; ***Monak, Monok*** < *Monak, Monok* világi személynév*;* ***Monaki, Monoki*** < *Monok* hn. Zemplén megye + *-i*: melléknév képző; ***Monya*** < *Monya* világi személynév < *mony* 'tojás vagy here'; ***Monyó*** < *Monyó* világi személynév < *mony* 'tojás vagy here'; ***Monyók*** < *monyók* 'monyas, nagymonyú'; ***Munka*** < *munka* 'kín, gyötrelem' vagy 'dolgozás' …(KÁZMÉR 1993)

1.2.1.2.4. Idetartoznak **a nők, ősnők, szent nők, istennők nevei,** vö.: magy. ***anya, mama, nő*** stb. Szintén rokon a ***mánya, manyó*** 'öregasszony'. Magyar fejlemény, de kialakulása vitatott. (TESz); ***manó*** 'törpeszerű képzeletbeli lény' …Bizonytalan eredetű …(TESz) A korábbi anya hozzánk képest mindig öregebb s ennek fokozatai vannak. A legelső, az ősanya a legöregebb, ő a szent és isten jelentése is van. Más oldalról nézve a *mag* is kicsi, ugyanakkor csak elképzelni lehet, mi van belül.

1.2.2. Személyes névmás egyes szám második és többes szám második személyben.

Magyar ***te***: E/2, ***ti, tik*** T/2.

A második és a harmadik személyű névmásnak már nem mutatjuk be olyan mértékben a szócsaládba tartozó kiterjedt kapcsolatait, köztük a tulajdonneveket (földrajzi nevek, személynevek) és közszókat (népnevek és egyéb közszók). Úgy véljük, a következtetéseink, az álláspontunk és ennek megfelelően a kritikáink enélkül is helytállóak.

A *te* névmás az akadémiai álláspont szerint „…ősi örökség az uráli korból, vö.: zürj. … *te* 'te', Gen. *tene* 'téged' … votj. *ton*…, cser. *tyn, tĕ·jĕ, tĕi, ... tĕń, tĕj,* md. *ton,* finn *sinä,* … észt *sina* … lp. *dōn ... tonn, ton*, szam. jen. *tod'i,* … szelk. *tat, tan*…, kam. *t'ań, t'an*, (az *a* hang illabiális) 'te'. A

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

finnben és az észtben *ti ṭ si* hangváltozás történt. …A magyar illetőleg a rokon nyelvi megfelelők tőbeli magánhangzója nem vezethető vissza egyetlen előzményre. Feltehető, hogy az uráli alapnyelvben az egyes számú személyes névmásoknak két, egy palatális és egy veláris magánhangzójú alakváltozatuk volt. Az uráli alapalak **t* 'te itt' $\frac{1}{28}$ **to* 'te ott' lehetett. Végső soron azonos a *ti* előzményével. (TESz) Nem igazolt a magyar *te* uráli eredete. A névmás nyelvi kapcsolatai időben és térben jóval kiterjedtebbek. A hozott adatok idetartoznak, azonban a *te* névmásnak a 'te itt', 'te ott' jelentése elfogadhatatlan, bármilyen korra is vonatkoztatják. A veláris és palatális magánhangzójú változatok enélkül is léteznek és léteztek már igen régtől fogva.

Az altáji nyelvekben, vö. csuvas: ***esĕ*** 'te', … függő esetben *san-: sanăn, sana, sanra* stb., … azerb., ujg. *sän*, kirg., kazah, k.kalp., nog., kumük, alt.V., tuv., oszm., türkm., üzb. *sen*, tat., hakasz *sin*, bask. *hin*, jak. *en* 'te'. …(JEGOROV 1964); angol: *či* 'te' (C.DAMDINSUREN – A.LUVSANDENDEV 1982)

Egyetértve Levickaja csuvas kutató véleményével a csuvas *esĕ* 'te' ugyanúgy összetétel, mint az *epĕ* 'én', tehát *esĕ* < *e* + *sĕ* < **si.* Az utótag közvetlen előzménye a **si* alakilag egybeesik a mandzsu *si* 'te' névmással. A csuvas forma (*esĕ)* ragozása során – az első személyű névmáshoz hasonlóan - nem szerepel az előtag, csak a *san* tő, amely köztörök **sän* formára vezethető vissza. (L.S. LEVICKAJA 1976:29-30)

Az indoeurópai nyelvekben vö. orosz: *ty* 'te'…litv. *tù* 'te', óporosz *toū* 'te', latin *tu* 'te, német *du* 'te' örm. *du* 'te'…(SIS 1975); német: *du* 'te' (HALÁSZ – FÖLDES – UZONYI 2000); francia: *toi, tu* 'te' (ECKHARDT 1987); angol: *you* 'te, téged, ti, titeket, maga, maguk, magát, magukat, ön, önt, önök, önöket' ' (ORSZÁGH 1981)

Magyar ***ti:*** T/2.

Alakváltozatai: *tí, tik, tük, tűk, tyik, tüg…tin-* 'saját', *tinnen* 'saját magatokat'….Ősi örökség az uráli korból, vö.: zürj. *tije* 'ti'…votj. *ti* 'ti', cser. *tä, te*, mdE. *tiń, t'iń*, mdM. *t'iń*, finn *te,* (Gen. *teidän*), észt *te, teie*, lp. *dī, tij, ɒiije,…*szam.tvg. *tēñ*, szelk. *ti, te, teä*, kam. *ši*' 'ti'….A névmás rokon nyelvi megfelelőiben a magánhangzók különbözősége feltehetően ősi, a magánhangzó-váltakozással magyarázható. A szam. *tēñ ñ* eleme, a zürj. *tije*, lp *j* elem névmásképzők. (TESz) < ti 'te' + *-k*: többes szám jele.

Az altáji nyelvekben vö. csuvas *esir* 'ti'…(az *esĕ* 'te' címszó alatt szerepel), függő eset töve: *-sir*: *sirĕn, sire, sirte…*oszm. stb. *siz, sez*, alt.V *sler*, tuv. *siler*, hak. *sirer* 'ti'. (JEGOROV 1964); mongol: *ta* 'ti, ön, önök, maga, maguk' (C.DAMDINSUREN – A:LUVSANDENDEV 1982, KARA 1998)

Levickaja szerint a T/2. személyű személyes névmás a csuvasban *esir, esĕr*, amelynek a köztörök megfelelője *siz.* Felbontható az *e-sĕ-r* (< **e-si-r*) elemekre az *epir* -hez hasonlóan. A nyelvjárási formák: *ser, isir, jesĕr.* (L.S. LEVICKAJA 1976:29-31)

Az indoeurópai nyelvekben vö. orosz: *vy* 'ti' (SIS 1975); német: *ihr* 'ti' …(HALÁSZ – FÖLDES – UZONYI 2000); angol*: you* 'ti' ld. E/2.
A németben az első személyhez hasonlóan itt is megvan az *-r* többes szám jele.

A második személyű személyes névmás egyes számú alakjának a fenti alakváltozatait részben megerősíti, részben kiegészítik a ragozott formák, vö.: *téged, tégedet* és a *titeket, tikteket* tárgyragos változat. Szerkezeti felépítésük: *tége-*: abszolút szótő vö.: magy. *tök*, ez is 'mag' jelentésű + *-d:*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

birtokos személyjel (< *te* E/1.); *tégedet* < *tége-*: abszolút szótő + *-de*: birtokos személyjel + *-t*: tárgy ragja; *tikteket* < *tik*: T/2. (< *ti* 'te' + *-k*: többe szám jele) + *-teke*: birtokos személyjel (< *te* 'te' + *-ke*: többes szám jele) + *-t:* tárgy ragja.

A visszaható névmás a magyarban ***magad*** E/2., ***magatok*** E/2., szerkezeti felépítésük: *maga* 'mag' + *-d:* birtokos személyjel (< vö.: *ten* 'te'); *maga-:* abszolút szótő 'mag' + *tok*: birtokos személyjel (< *to* 'te' + *-k*: többesjel).

A birtokos névmás vö. magy. ***tied, tiéd*** E/2,. ***tietek, tiétek*** T/2. Szerkezeti felépítésük: *ti* 'te' + *-é-*: birtokjel + *-d:* birtokos személyjel, *ti* 'te' + *-é-*: birtokjel + *-tek:* birtokos személyjel T/2. szem. (< *te* 'te' + *-k*: többes szám jele). Alakváltozatai a TESz szerint: *tiedé, tijéd, téd, tëed,, teőd, téjéd, tîd, teëd, tëëd, tëéd, tëhëd, tehéd, téhéd, téjed, tihed, tihéd, tihid*… Megszilárdult ragos alakulat: a *te* névmás eredetibb ti alakváltozatából jött létre *–é* birtokjellel és az egyes szám második személyre mutató *–d* birtokos személyraggal. A *tijed, tihed* hiátustöltővel….(TESz) A hiátustöltő nem létezik, valamely hang vagy a tőhöz, vagy a toldalékhoz tartozik. A *tiedé* forma ugyanolyan felépítésű, mint az *enyimé,* vö: *tie-* 'te' + *-d*: birtokos személyjel + *-é*: birtokjel. A *tiéd*: *ti* 'te' + *-é*: birtokjel + *-d*: birtokos személyjel.

Egyértelmű, hogy a nyelvjárási alakok - miközben gazdagítják a nyelvünket - segítenek a minél teljesebb forma megállapításában. Eszerint a *te, teg, tege, tége, ten* stb. arra utalnak, hogy tVnkV (< tVtkV) eredetibb formával kell számolni. Ehhez képest az első személyű névmás annyiban különbözik, hogy a szókezdő mássalhangzó *t- > δ- > w- >* 1. *m-* 2. *b-* 3. B- 4. *0-* változásokon ment keresztül és a különböző nyelvek ennek a változási sornak a különböző állomásain lévő hangokat őrizték meg és használják. Ez összhangban van a hagyományainkkal is, mert a legelső ősanya olyan istennő volt, aki megszülte a saját utódát és a férfit is, ő kötődik a második személyű névmáshoz. A saját utóda pedig mindig az aktuális anya, ő is lehet ősanya, de nem a legelső. Következésképp természetes, hogy az első személyű névmással kapcsolatos.

1.2.3. Személyes névmás egyes szám harmadik és többes szám harmadik személyben.

Magyar ***ő:*** E/3, ***ők*** T/3.

Szerkezeti felépítése: *ő* E/3. + *-k*: többes szám jele. A TESz-ben nem szerepel az ***ők*** külön címszó alatt, ld. *ő*-nél. Alakváltozatai: „… *hů, ek, iket, üket,…*'az az ismert, említett személy, '(birtokos jelzőként) az, aki, ami az övé, hozzá tartozik, az az ismert, említett tárgy,…ön, maga'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *tū,* osztj. *lŏx, iŏx*. zürj. … *si, sije*, votj. … *so* 'az, ő', mdE.M. *son*, finn *hän* 'ő', észt *en-*, …lp. …*sōn* (*sū-*) … 'ő'…A finnugor alapalak **s* lehetett. …A finn *hän h*-ja hangsúlytalan helyzetben *z*-n keresztül *s*-ből fejlődött. A permi névmások nemcsak személyes, hanem mutató névmási szerepben is használatosak. …valamennyi finnugor személyes névmás mutató névmásból származtatható,…" (TESz)

Nem igazolt a magy. *ő* finnugor származtatása. A szócikk írója nem vette figyelembe más nyelvek adatait, amelyek idetartoznak. Az igaz, hogy az E/3. személyű személyes névmás és a mutató névmások összetartoznak, ezért az alakváltozatok együttes vizsgálata segít megtalálni a megoldást, a legrégibb hangtani felépítésű formát. Az összekötő szálak pedig a nyelvi kapcsolatokra is utalnak, ennek pedig őstörténeti tanulságai is vannak.

Az altáji nyelvekben vö. csuvas: ***văl,*** dial. *u* 'ő',… függő esetben *u*(*n*)-: *unăn*, dial. *una* (irodalmi *ăna*)…ÓT., csag., alt.V., tuv., hak., sor, türkm., kazah, k.kalp., nog., jak. *ol* (függő esetben *on-*, sor, hakasz *an-*), azerb., oszm., kum. *o* (függő esetben *on-*), ujg., üzb. *u* (töve: *un-*), tat. *ul* (töve: *an-*), kirg. *al* 'ő', 'az'. (JEGOROV 1964)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Az álláspontunk megegyezik Levickaja véleményével, aki szerint a csuvas *văl* ’ő, az’ személyes-mutató névmás, mert személyes névmásként (E/3.) a törökségben ismert mutató névmási formák (*ol, o, ul, u*) használatosak, amelyeknek a csuvas nyelvben számos alakváltozata ismert: *vălă, vu, vo, ul, ulă, u, o, olă, ou*. A ragozási sorban az irodalmi *văl* töve helyett az *un* (*unăn, unra //unta, unran // untan* stb.) tő használatos. Dativusban és Accusativusban az irodalmi nyelvben *ăna (< una)* (vö.: alsó nyelvjárásban *una,* a felsőben *ona*). A *v-, h-* szókezdőket protetikus hangoknak tartja. (L.S. LEVICKAJA 1976:29-30)

Az indoeurópai nyelvekben vö. orosz: *on* ’ő’…. vö.: óind. *ana* ’ez’…(SIS 1975); német: *er* (férfi, fiú) ’ő’, *sie* (nőnemű) ’ő’, *es* (semleges személyes névmásként)’ő, az’ …(HALÁSZ – FÖLDES – UZONYI 2000) Hozzátesszük, az ang. *he* 'ő' hímnemben is a férfire, a hímre utalhat, a *she* (nőnemű) a nőre, az *it* (semleges nemű) pedig a magy. *az* mutató névmás *-z*-jének az eredeti, kiinduló mássalhangzóját őrzi (vö.: *-t* > *-δ* > 1. *-z* 2. *-r*). További vizsgálatokra van szükség annak eldöntésére, hogy a hímnemű német változatban (vö.: *er*) valóban a 'férfi, fiú' jelentésű szót kell-e látnunk, vagy ez is a mutató névmás fejleménye. Tény, bármelyik legyen az igaz, a szálak keletre az ősmagyarokhoz, az altáji nyelvekhez és a szkíta-hun gyökerekhez vezetnek.

A magyar ***ön:*** ’ő maga, saját maga, saját, tulajdon, személyiség, egyéniség….A szócsalád tagjai származékszavak, az *ő* névmás rövid magánhangzós alapszavából keletkeztek az *–n* névmásképzővel, illetőleg ennek ismétlődésével. Az *önnön* szó belseji *–n*-je másodlagosan kettőződött. A szórványosan előforduló *h*-s szókezdetre (vö.: 1519: *hwnen*…1550 *hwn maga, ... tönnön magáé,...önnöni* ’övéi, a hozzátartozók’…Eredetileg mindkét névmás jelentése ’ő maga, saját maga’ lehetett, a ’saját tulajdon’ birtokos névmási jelentése az önmaga, önnönmaga szerkezetekben alakulhatott ki…(TESz)

Az indoeurópai nyelvekben vö. or. *vy* ’ti, ön, önök’, …(SIS 1975); angol ld. *you* ’te, ti, ön, önök’. (ORSZÁGH 1981)

A többes számú forma a magy. ***ők*** T/3. szerkezeti felépítése: *ő* 'ő E/3.' + -k: többes szám jele.

Az altáji nyelvekben vö. csuvas: ***vĕsem*** < *vălsam* ’ők’ (*văl* ’ő’ címszó alatt szerepel) … (JEGOROV 1964); oszm. *onlar* ’ők’ (A.D.ALDERSON – FAHIR IZ 1984); mongol: *ted, tedgeer, tedeger* ’azok, ők’ (KARA 1998) *ted, tedgeer, ed, edgeer* ’ők’ (C.DAMDINSUREN – A:LUVSANDENDEV 1982.) < csuv. *vĕ* 'ő' + *sem*: többes szám jele; *văl* 'ő′ + *-sam: t*öbbes szám jele.

Levickaja szerint a T/3. személyű névmás irodalmi formájának (*vĕsem)* a következő nyelvjárási változatai ismertek: *vălsam, văsem, usam, văsam, osĕm, ăsem, ăsĕm, ousĕm, usem, ĕsĕm.* Az alsó nyelvjárásokban a többes szám jele csupán egy változatban (*-sem*) használatos, míg a felső nyelvjárásokban kettő (*-sam / sem*) ismert. Tehát a csuvas T/3. személyű névmás a *vĕsem (< văl + -sem /-sam*), azaz E/3. személyű személyes névmás (*văl, o, u)* + a többes szám jele *(-sem /-sam),* amely szerkezetileg ugyanaz, mint a köztörök *olar (< o + -lar), onlar (< on + -lar).* (L.S. LEVICKAJA 1976:29-31) Levickaja álláspontjával egyetértve felhívjuk a figyelmet a nyelvjárási adatok gazdag választékára.

Az indoeurópai nyelvekben vö. orosz: ***oni*** ’ők’; angol: they ’ők, azok'; német: *sie* ’ők, azok’, *Sie* ’maga, ön, Ön, maguk, önök, Önök, magát, önt, Önt, magukat, önöket, Önöket’. …(HALÁSZ – FÖLDES – UZONYI 2000) < or. *on* 'ő' + *-i*: többes szám jele.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A **visszaható névmás** vö. magyar ***maga*** szerkezeti felépítése: *mag*-: abszolút szótő + *-a:* birtokos személyjel E/3, 'a, az, ő, ön', személyes névmási ill. mutató névmási eredetű.

A **birtokos névmás** vö. magyar ***övé*** E/3., ***övék, övéké*** T/3. alakváltozatai a TESz szerint: *övéje, őveje, őé, öjeé, övejje, üejje, üvéje, üvejje, üjé, üejé, űjié, üjjé, üjejje, üvejje, ivé, üej,* …Magyar fejlemény: *-é* birtokjellel jött létre az *ő* névmás eredetibb *öv- ~ üv-* tőváltozatából. Az övéje, *öveje* stb. 3. sz. birtokos személyraggal nyomósított formák. Az *öé, üé* alakok a hangzóközi *v* szokásos kiesésével keletkeztek, az *üjé j*-je hiátustöltő. A szórványosan előforduló *h* kezdetű formákra ld. az *ő* cikkét. (TESz) A hiátustöltő hang nem létezik, mert az vagy a szótőhöz, vagy a toldalékhoz tartozó hang. Az övéje szerkezeti felépítése: *öv* 'ő' + *-é*: birtokjel + *-je*: birtokos személyjel.

A magyar ***öné*** *(*< *ön* 'ő' + *-é:* birtokjel) névmást a TESz külön nem tárgyalja, ld. *ő* címszónál.

A magyar ***övék*** T/3. (< *öv* 'ő' + *-é:* birtokjel + *-k:* többes szám jele). A TESz-ben nincs külön címszó alatt, ld. *övé*. Az *övéké* változat szerkezeti felépítése*: övé* 'ő' + *-k*: többesjel + *-é*: birtokjel.

Az akadémiai álláspont szerint „A birtokos névmások a főnevek *–é* birtokjeles formáinak (pl. házé) felelnek meg a személyes névmások körében. ….de azután még a megfelelő birtokos személyrag is következik: *én-é-m > enyém*, **te-é-d > tiéd, tied,* *ő-é-0 > övé (itt nincs személyrag) stb. Többes számú birtok esetén az *–é* és a birtokos személyrag közé bekerül az *–i* birtoktöbbesítő jel: eny-é-i-m stb. …" (BÁRCZI – BENKŐ – BERRÁR 1967:208) Valóban, az *enyém, tiéd* esetében világos a szóvégen az *-m, -d* mint birtokos személyjel, azonban az *övé* forma használatos az **övéje* (*öv* 'ő' + *-é*: birtokjel + *-je*: birtokos személyjel, eredete E/3. személyes névmás ill. mutató névmás) helyett. Több birtok esetén ld. *övéi,* eredetileg **övéjei* lenne. Bizonyos szavakban ez a változat is használatos, vö.: *tolltartója, tolltartójai* ill. *tolltartói, kezelője, kezelőjei, kezelői stb.*

A fentiek alapján és a kutatásaink hátterében elmondható, hogy az 1-2-3 személyre vonatkozó névmások közül legelőször a második személyűt alkothatták meg, ezt követte az első, majd a harmadik személyű névmás. Valamennyinek az alapja 'forrás, mag' jelentésű szó. Az is kiviláglik, hogy a személyes névmások és a mutató névmások, valamint más névmások alkotó részei gyakran közös gyökerűek, s a személyes névmás csak később különült el a mutató névmástól. A kiterjedt nyelvi kapcsolatok időben és térben messzire vezetnek, a magyarok és a szkíta-hún népek előfordulási helyeire, illetve az általuk beszélt nyelveknek a gyökereihez. A magyar névmásoknak és a szócsaládba tartozó szavaknak az uráli, finnugor vagy ugor nyelvi egységből való származtatása szűklátókörűségről, tájékozatlanságról és nagyfokú tévedésről árulkodik. Mindezt az alábbi egyéb névmások értelmezésével is megerősítjük.

1.2.4. Egyéb névmások

1.2.4.1. A kölcsönös névmás, a magyar ***egymás*** az akadémiai álláspont szerint (*egymást, egymásnak* stb.) szervetlen összetétel, két egymással közvetlen szintaktikai viszonyban nem álló mondatrész összetapadásából jött létre. ….egymás mellett állva egy szóvá forrott össze a kölcsönösség megjelölésére. …(BÁRCZI – BENKŐ – BERRÁR 1967:208-9)

A kutatásaink alapján ennek ellent mondunk. Eleink gondolkodásában ugyanis az elágazó folyónak, a faágnak, az ikernek két ága van, az egyik és a másik. Ezek pedig már eleve kölcsönös viszonyban vannak egymással, hiszen ugyanaz a forrásuk, egyből lett kettő. A kölcsönösség eleve adott. Az *egyik* és a *másik* egy forráshoz, egy anyához, egy maghoz tartozik. A teljesebb forma az *egyik* és a *másik,* a rövidebb az egy és a más. Az *egy* is rokona a *mag*-nak és a *más* is alakváltozata.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

1.2.4.2. Mutató névmás

Közelre mutató főnévi névmás vö. magyar ***ez***, a TESz szerint alakváltozata az *e*. Ősi örökség az uráli korból, vö.: osztj. *i-: it* 'ez', *idi* 'így'…*i-, in* 'most, rögtön', *it* 'most'…zürj. *e-, etaja* 'ez', *esija* 'az, az ott', votj. *e-*: *etše, itše* 'ilyen'…md. *e-*....kam. *ī-,* …Az uráli alapalak **e* lehetett. …(TESz)

Távolra mutató, magyar ***az*:**

Alakváltozata: *a*. Ősi örökség az uráli korból, vö.: zürj. *a-, ata* 'íme' itt', *ati* 'íme ott', *asi* 'íme (ott)', …, votj. *o-*:…*oti* 'arrafelé', *oži* 'úgy', cser. *u-,*...md. *o-*, …A névmás uráli alapalakja **o* vagy **u* lehetett. A *–z* elem névmásképző, amely feltehetően az ősuráli **t*$_3$ mutató névmásból ered. (TESz)

A közel és a távol megkülönböztetése már igen korán jelentkezhetett, hiszen életbevágó fontosságú lehetett. A szócikk írója ismét nem végzett széleskörű, körültekintő vizsgálatot, hogy mielőtt kijelenti a magyar névmásnak az uráliból való származtatását, kizárjon minden egyéb lehetőséget, pedig ezt a tisztességes tudományos magatartás megköveteli.

A magyar ***emez***, ***amaz***, ***ím, íme*** névmásokról a TESz-ben a szócikk írója szerint a szócsalád alapja *ím* valószínűleg összetett szó. Két egymás után álló mondatszó összetapadásával jöhetett létre. Ezek közül az első feltehetőleg az *ez* közelre mutató névmás *e* elemének *i-* változatával azonos figyelemfelkeltő, rámutató szó lehetett, a második a megkülönböztető szerepű *m* kezdetű névmás,….(TESz)

A szócikk írójának a gondolatait kiegészítjük. A névmások szerkezeti felépítése: *em* (< *e:* mutató névmás ld. *ez* + *m:* ld *mi* kérdő névmás) + *ez:* mutató névmás; *am (*< *a* ld. *az:* mutató névmás + *m:* ld. *mi:* kérdő névmás) + *az:* mutató névmás; *ím* < *í*: ld. *ez*: mutató névmás + *m*: ld. *mi* kérdő névmás; *íme* < *í*: ld. *ez*: mutató névmás + *m*: ld. *mi* kérdő névmás + *e* ld. ez: mutató névmás. Más szóval 'ez mi ez'. Megjegyezzük, hogy a kérdő névmás eredetileg valószínűleg nem volt kérdő.

Az akadémiai álláspont szerint a „Mutató névmásainknak csak a tövei, illetőleg csak legegyszerűbb alakjai vezethetők vissza az uráli alapnyelvre. A közelre és a távolra mutató névmások kettőssége ősi örökség*: e* (~ *i-*) – *a* (~ *o-, ~ u-*). Az *ez* és *az* forma szintén még legalábbis ugor kori továbbképzés vagy elhomályosult összetétel. Más uráli nyelvek *t-* kezdetű mutató névmási töveinek csak néhány határozószóban van nyoma a magyarban: *túl, tova, té-(tova*)….” (BÁRCZI – BENKŐ – BERRÁR 1967:208) Számos tévedés abban gyökerezik, az okot abban látjuk, hogy a vizsgálatok során a kutatók nem vettek figyelembe más nyelvi adatokat, köztük a legfontosabbakat, az altáji nyelvek bőséges idevonatkozó anyagát. Hozzátesszük, az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvek adatai is fontosak, mert segítségükkel megerősíthetők a közös gyökérhez való eljutás szálai, miközben területi és kronológiai ismérvek is tisztázódnak.

A főnévi mutató névmás (*ez, az, emez, amaz*) mellett a magyarban használatos a melléknévi (*ilyen, olyan*), határozószói (*itt, ott, ide, oda, így, úgy, ennyi, annyi* stb.) is.

Ezeknek az idegen nyelvi megfelelőit is számba véve sok közös gyökerű alakváltozata mutatható be, s ezek segítenek a megfejtésben, az értelmezésben. A teljesség igénye nélkül megemlítjük, hogy pl. az or. *von, vot* 'ím, íme' szerkezeti felépítése: *vo* 'ez' + *n, t* 'mi'. A párhuzamok megtalálhatók az altáji nyelvekben, vö.: oszm. *bu* 'ez', *ne* 'mi' stb.

1.2.4.3. Kérdő névmás

A magyarban ***ki, mi, kik, mik, milyen, hogyan, merre, hol, hány, mennyi*** stb. számbavétele

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

csakis a három nyelvcsaládba sorolt nyelvek adataival nyújthat elfogadható eredményt, ezek közül is az altáji nyelvek adatai a legfontosabbak. Az uráli nyelvi adatok pedig azért hasznosak, mert az ő adataik a szkíta-hun nyelvekből valók. Az indoeurópai családba soroltak közül a szláv, köztük az orosz anyag azért értékes, mert ősmagyar, szkíta-hun nyelvi adatokat konzervált és őrzött meg. Az angol, a német, de a latin is sok szkíta elemet vett át.

Az akadémiai álláspont szerint a magyarban a „…a legegyszerűbb tövek uráli alapnyelvi eredetűek: *ki, mi, ho-* (ez alanyesetben már nem él). …A *ki* és *mi* személy – dolog jelölő különbsége valószínűleg még uráli vagy finnugor alapnyelvi, …" (BÁRCZI – BENKŐ – BERRÁR 1967:209)

Nem érthetünk egyet az állítással, mert a *ki, mi, ho* stb. névmások nem lehetnek uráli eredetűek a magyarban. Kimutatható, hogy számos altaji nyelvi adattal összetartozik ugyanúgy, mint a többi névmás. A kérdő névmások eredetileg nem voltak kérdők, ugyanakkor világos, hogy mindegyik a magra, a forrásra, a gyökérre vezethető vissza. A *k-* kezdetűek összetartoznak a magy. *kákó, kankó* stb. szóval és a csuv. *kăk* 'gyökér, alap, törzs', MK., tefs. XII-XIII. sz., azerb., türkm., oszm., tuv. *kök* , AFT. *gög* 'gyökér', csag. *kök* 'gyökér, alap, kezdet'. (JEGOROV 1964) adatokkal.

A továbbiakban tanulságosak a többi névmásnak, köztük a határozatlan, az általános, a vonatkozó és a tagadó stb. névmások vizsgálata a magyarban összehasonlítva a három nyelvcsalád nyelveinek az adataival, azonban a fentiekkel azonos és hasonló következtetések szűrhetők le, miközben az egyes névmások biztosabb etimológiája írható meg. Hozzátesszük, hogy a **névmásokkal összetartozó határozott névelő *a, az*** végső eredete is a maghoz vezet, vö.: magy. *ír(*mag), oszm. *öz* 'saját maga', *üzüm '*szőlő' stb.

Az őstörténet és a nyelv viszonyáról még teljesebb képet kapunk, ha a tulajdonneveket (vö.: földrajzi nevek, személynevek, törzsnevek) és további közszókat (vö. népnevek, címnevek stb.) is figyelembe veszünk.

1.3. Összegzés

Az ember és a természet kapcsolatának a tanulmányozása – a víznevekből kiindulva – során derült ki számomra, hogy az ember saját magát sok szempontból a vízhez hasonlónak tartotta. A forrás, a vizek szülője, anyja, az élet adója nem más, mint *én*. Én vagyok a mag, a mátka, az anya. Hozzám képest azonban az ősvíz, az ősnő, az ősanya vagyis *te, ten(magad*) időben korábbi[16].. A kettő – *én* és *te* – között idő- és térbeli különbség érzékelhető. A *te, ten* (egyes szám második személyű névmás) hangtanilag eredetibb változatot őriz, az *én* ennek fejleménye, ugyanakkor *ő* az én utódom. A földrajzi nevekben felismerhető a személyes névmás *te, ten* és a víznevek a *Duna, Don, Donju* (*Don* + *ju*) stb. kapcsolata, de a rokoni körbe közszók is beletartoznak, mint pl. a magyar *tó* szó és más nyelvi párhuzamai. A közszók közül idetartozik a víz jelentés mellett (vö.: osszét *don* 'víz, folyó') a nő jelentésű változat, vö.: oszm. *kadyn* 'asszony' *dyn* utótagja, amelynek úrnő, fejedelemasszony' volt az eredetibb jelentése.

Elfogadhatjuk Ligeti Lajos *asszony* szavunkkal kapcsolatos azon véleményét, miszerint „Kiemelendő, hogy a m. szó eredeti jelentése 'regina', 'domina'. … a kései ősmagyarban **axsïn* lehetett. Itt figyelmet érdemel a szó belseji *x*, amely a rákövetkező *s* hatása alatt palatalizálódott (*x*'); fel kell tennünk, hogy a kései ősmagyar még őrizte a veláris *ï*-t, mely talán még az ómagyar kor elején is megvolt, később (a második szótagban) *u*-vá fejlődött. Ellentétben a TESz-szel, az asszony nem kiindulópontja az ajszony és aszjon alakoknak, hanem fordítva, azokból keletkezett. Az ax'sun > ajszun fejlődés számos más példával igazolható." (LIGETI 1986:164)

A szó és nyelvi kapcsolatai tisztázhatók, ha úgy értelmezzük, hogy eredetileg a *kagan* nőjét

[16] Innen magyarázható a *–t* múlt idő jele, valamint a *tegnap* (*teg* + *nap*), *tennap* (*ten* + *nap*) összetételek első eleme.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nevezték így. A szó szerkezeti felépítése tehát **kagan* + *tyn* lehetett, amelynek lehetséges a *katyn* (*ka* + *tyn*) fejleménye, a magyarban pedig *asszony* formában maradt fenn. Az *asszony* (*asz* + *szony*) utótagja őrzi a nő jelentésű szót. Hangtanilag azokhoz a második személyű névmásokkal tartozik össze, ahol már nem *t*-, hanem annak *s*- fejleménye ismert. Vö.: oszm. *sen*, finn *sine* 'te'.

Eleink gondolkodásában az élet a legszentebb dolog volt, a vízforrások szent helyekké váltak, az anyákat különös tisztelet övezte, az ősanya szent volt és maga az isten, aki az életet adta, teremtette. Igazolják ezt az ősvíz, ősnő, istennő jelentésű változatok, amelyek között a hangtani, alaktani, jelentéstani és logikai kapcsolat egyértelmű. Szavunk megmaradt a magyar *isten* (*is* + *ten*) szó utótagjaként is.

Az *én* és a *te* viszonyában tehát az *én* a jelenlegi, a mostani, azaz későbbi. A *te* a korábbi, az első, az ősmag. Hozzám képest az *ő* későbbi. Az első, második és a harmadik személyű névmás megkülönböztetése kronológiai alapon történhetett, hangtanilag alakját tekintve is a *te* a régebbi az *én*hez képest s az *ő, ön* az *én*-től későbbi.

A magy. *az* mutató névmás és az *az* határozott névelő közötti kapcsolatot több tényező is indokolja, köztük a következő: A magyar *ím, íme* és a magy. *ez, az* mutató névmás nemcsak szinonímák, hanem közös gyökerűek is. A nyelv fejlődése során a mutató névmást nyomatékosításra használták és ezen keresztül fejlődött ki az *az* határozott névelő. Rokon vele az angol *the,* a német *der, die, das,* 'az' névelő, az or. *tot, to,* szlovák *toto* 'az' mutató névmás, de az orosz *vot, von* 'ím az', *etak* 'így, ím így', a csuvas *epĕ* 'ím, ez én' stb. Azokban a nyelvekben, ahol nincs határozott névelő, ott megmaradt a mutató névmási funkció.

A fenti nyelvi kapcsolatok tartalmazzák azt a kutatásaink eredményeképpen korábban megfogalmazott álláspontunkat, hogy az egyezések gyökerei az ősmagyar és a szkíta-hún nyelvekhez vezetnek. Ezeknek a nyelvi kapcsolatoknak az a magyarázata, hogy a magyar a szkíta-hún nyelveknek oszlopos tagja, az altáji nyelvek (török, mongol, mandzsu-tunguz szkíta-hun utódnyelveket beszélő népek, az uráli nyelvcsaládba soroltak tartalmaznak egy a nyugati (angol, német stb.) nyelvekkel egyező szálat, de sok nyelvi elemet (önálló szavakat és grammatikai morfémákat) az egyéb szellemi és tárgyi kultúrával együtt a magyarhoz közeli néptől, népektől vehettek át, közéjük tartoztak az ugorok és a szkíták, hunok, köztük a szarmaták. A szláv nyelvek pedig i. sz. a 400-as években alakultak ki valahol a mai Ukrajna területén, korábban szláv népek nem léteztek, egyetlen forrás sem említi őket. A népneveik és a nyelvük ősmagyar illetve szkíta-hun nyelvi szubsztrátum rétegen született, alakult és fejlődött. A szlávok elődei is hoztak magukkal egy az angollal és némettel stb. egyező nyelvi szálat. Ugyanakkor az angolban és a németben is sok keleti elem ismerhető fel. Ezeknek a vizsgálata azért is fontos, mert felismerhető az egyébként elemezhetetlen vagy csak nagyon nehezen elemezhető szavak szerkezeti felépítése s ezen keresztül megírható számos angol és német szó etimológiája. A keleti kapcsolatoknak az egyik valóságalapja az, hogy pl. ismeretes, a Brit szigetekre szarmatákat telepítettek.

Tanulság, hogy a magyar nyelv mint történeti forrás alkalmazható a magyar és más nyelvek történetének, a nyelvi kapcsolatoknak, azok történetének a megismerésében, továbbá a magyar és más népek őstörténetének a kutatásában.

1.4. Rövidítések

ang.	angol
alt.	altáji
Ar.	Archiválís anyag ld. NIKITIN
azerb.	azerbajdzsán
bask.	baskír
csag.	csagatáj
Č-Č.	Csernecov-Csernecova
cser.	csereremisz

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Čist.u.	Csisztonszkij ujezd
csuv.	csuvas
d.	domb
Dat.	Dativus
E/1.	Egyes szám első személy
E/2.	Egyes szám második személy
E/3.	Egyes szám harmadik személy
f.	folyó
fr.	francia
Fa.	Fasmer
Gen.	Genitivus
h.	hely
hak.	hakasz
HB.	Halotti Beszéd
hn.	helynév
ie.	indoeurópai
jak.	jakut
jen.	jenyiszeji
JókK.	Jókai Kódex
kam.	kamasz
kirg.	kirgiz
ko.	komi
k.kalp.	karakalpak
lat.	latin
ld.	lásd
litv.	litván
Loc.	Locativus
lp.	lapp
magy.	magyar
man.	mansi
md.	mordvin
mdE.	Erza mordvin
mdM.	Moksa mordvin
MK.	Mahmud al-Kāšγari
mong.	mongol
ném.	német
nog.	nogaj
ÓMS.	Ómagyar Mária Siralom
or.	orosz
oszm.	oszmán
osztj.	osztják
ÓT.	ótörök
örm.	örmény
szam.	szamojéd
szam.jen.	jenyiszeji szamojéd
szam.jur.	jurák szamojéd
szelk.	szelkup
tat.	tatár
T/1.	Többes szám első személy
T/2.	Többes szám második személy

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

T/3. Többes szám harmadik személy
tör. törökségben
tuv. tuvai
türkm. türkmén
tvg. tavgi
ujg. ujgur
üzb. üzbég
votj. votják
vö. vesd össze
wal. walesi
zürj. zürjén

1.5. Források

AFT. P.M. Melioranszkij. *Arab filolog o tureckom jazike*. SzPb., 1900.
ANDREJEV 1961 ANDREJEV, N. A. *Csuvasszko-russzkij szlovar,* Moszkva 1961.
CSERNYECOV – CSERNYECOVA 1936 V.N. CSERNYECOV I.Ja. CSERNYECOVA *Kratkij manszijszko-russzkij szlovar* Leningrad 1936.
Ar. = NIKITIN
Ašm. ASMARIN, N. I. 1928-50: *Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII*. Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo. Kazan-Csebokszari.
C.DAMDINSUREN – A. LUVSANDENDEV:1982 C.DAMDINSUREN – A. LUVSANDENDEV *Russzko-Mongolszkij szlovár* Ulan-Bator1982
ECKHARDT 1979 ECKHARDT Sándor, *Francia-magyar kéziszótár*, szerk. Eckhardt Sándor, Akadémiai Kiadó Budapest 1979.1979
Fa. FASZMER, M. *Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka*. Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. Moszkva 1964-73.
GMA *Gidronimy Marijszkoj ASzSzR.*
GYÖRKÖSY 1970 GYÖRKÖSY Alajos *Latin – magyar szótár* Akadémiai Kiadó Budapest 1970
HADROVICS -GÁLDI 1951 - HADROVICS László - GÁLDI László, *Orosz-Magyar szótár,* Akadémiai Kiadó, Budapest 1951.
HALÁSZ 1976 HALÁSZ Előd, *Magyar Német Kéziszótár* Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
HAJDÚ – KRISTÓ RÓNA-TAS 1982. - HAJDÚ Péter – KRISTÓ Gyula – RÓNA-TAS András (szerk.) *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba* I-V. Írta és összeállította a Szegedi Őstörténeti Munkaközösség Tankönyvkiadó, Budapest 1982
JEGOROV 1964 JEGOROV, V.G. *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka*, Csebokszari, 1964.
KARA KARA György 1998. *Mongol-magyar szótár* Terebess Kiadó.
KÁZMÉR 1993. KÁZMÉR Miklós, Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest 1993.
KISS 1980 KISS Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára,* Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.
KUZNECOVA 2003 M. KUZNECOVA *Mari – magyar szótár* Savaria University Press Szombathely 2003
LEVICKAJA 1976 LEVICKAJA L. Sz. *Isztoricseszkaja morfologija csuvasszkovo jazüka.* Moszkva 1976.
LELKES 1998 LELKES György, *Magyar Helységnév-Azonosító Szótár,* Talma Könyvkiadó, Baja 1998.
LYTKIN – GULJAJEV 1999 V.I.LYTKIN – Je.Sz. GULJAJEV *Kratkij etimologicseszkij szlovar*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

komi jazyka Szyktyvkar 1999.
MÉSZÁROS – SIRMANKINA 2003 MÉSZÁROS Edit Raisza SIRMANKINA *Erza-mordvin –magyar szótár* Savaria University Press Szombathely 2003
MOLNÁR 2003 MOLNÁR Judit *Moksa-mordvin – magyar szótár* Savaria University Press Szombathely 2003
MUNKÁCSI 1990 MUNKÁCSI Bernát, *A votják nyelv szótára,* Az Uralisztikai Tanszék kiadványai, Pécs, 1990.
NAP *Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR*. Csebokszari, 1974.
NIKITIN NIKITIN I.D. *Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR*. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
OPD *The Oxford Paperback Dictionary*, Oxford University Press 1983.
ORSZÁGH 1981 ORSZÁGH László *Angol-Magyar Kéziszótár* Akadémiai Kiadó Budapest 1981
SIS N.M. SANSZKIJ-V.V. IVANOV – T.B. SANSZKAJA, *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka,* Moszkva, 1975.
SW Dr. FOKOS Fuchs, *Syrjänisches wörterbuch I-II*. Budapest 1959.
SZINNYEI 1884 SZINNYEI József *Finn – magyar szótár* A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása Budapest 1884
TB. *Szlovar toponyimov Baskírszkoj ASzSzR*. Baskort ASZSzR-nin toponimdar hü͡lege. Ufa. 1980.
tefs. XII-XIII.sz. A.K. BOROVKOV, *Lekszika szrednyeaziatszkovo tefszira XII-XIII. sz.* M. 1963.
TESz *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
TOTD *The Concise Oxford Turkish Dictionary,* Oxford 1984. Edited by A. D. Alderson and Fahir Iz.
T.- r. *Tatarszko-russzkij szlovar.* Moszkva. 1960.
TSK. A. I. TURKIN 1986: *Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR*. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar.
Vax. M.P. VAHRUSEVA, *Udmurtszko-russzkij szlovar* 1956.

1.6. Irodalom

BÁRCZI Géza-BENKŐ Loránd-BERRÁR Jolán 1967: *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest 1967
CZEGLÉDI 1994 CZEGLÉDI Katalin, *Bírtokos jelölés a Volga vidéki földrajzi neveken,* in: Studia Nova 2. Mundus Press, A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának tudományos közleményei. 1994. I. évfolyam 2. szám. 111-129.
CZEGLÉDI 2006 CZEGLÉDI Katalin *Földrajzi nevek összehasonlító hangtana* Nyelvészeti őstörténet I. Hunscience Kiadó Esztergom CD.
CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin *A szkíta-hun nyelv őstörténete* Hangtan Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007
HAJDÚ 1966 HAJDÚ Péter *Bevezetés az uráli nyelvtudományba* Tankönyvkiadó Budapest 1966
LÁSZLÓ 1999 LÁSZLÓ Gyula, *Múltunkról utódainknak I-II.* Püski, Budapest 1999.
LIGETI 1986 LIGETI Lajos, *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád -korban,* Akadémiai Kiadó, Budapest 1986.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

2.

A földrajzi nevek és a magyar őstörténet

2.1. Az általános és alkalmazott nyelvészetnek egy kicsiny, ám igen fontos területe a nyelvészeti őstörténet, amely őstörténetünket kutatja nyelvészeti megközelítésből. A földrajzi nevek tanulmányozása, a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a tudományos feldolgozása során vált világossá számomra, hogy a földrajzi nevek összehasonlító hangtani, mondattani, alaktani és jelentéstani vizsgálata segíti nemcsak a földrajzi nevek magyarázatát, megfejtését, hanem a nyelvünk és az őstörténetünk jobb megismerését is lehetővé teszi. Kiadandó sorozatunk első darabja a földrajzi nevek összehasonlító hangtana. Jelen dolgozatban egyetlen példán keresztül kívánok bepillantást nyújtani a könyvbe és vele a fenti megállapításom helyességére utalni.

Az ma már vitathatatlan, hogy érdemben a földrajzi névi kutatásokat csak a három nyelvcsaládba (uráli, altáji és indoeurópai) sorolt nyelvek bizonyos szintű ismeretében lehetséges végezni. A soknyelvűség a földrajzi nevekben nem gátolja, hanem segíti a kutatást. Számos kérdésben a földrajzi névi anyag maga kínálta és kínálja a megoldást.

Módszertanilag fontos, hogy a Földrajzi nevek összehasonlító hangtana c. könyvben az azonos helyi értékű mással- és magánhangzókat illetve hangkapcsolatokat vetettem össze s ennek eredményeképpen felrajzoltam a mássalhangzók és a magánhangzók változási, fejlődési sorát.

Ez a munka – mint kiderült – nemcsak a földrajzi nevek megfejtéséhez segített hozzá, hanem lehetővé tette azt is, hogy jobban megismerjem a neveket használó népek nyelvét, a magyar nyelvet és az emberiség nyelvét, továbbá hagyományainkat, kultúránkat, történelmünket, egyszóval múltunkat és jelenünket az emberré válástól napjainkig, mert a földrajzi nevek magukon hordozzák a társadalom történetét. Megőrizték az ősi állapotokat, a nevekben végbement nyelvi változásokat, köztük a hangtani változásokat, amelyekben a névadó és a névhasználó népek nyelvének jellemzői és a népek sorsában beállott változások egyaránt tükröződnek. A kutatás során figyelembe kellett venni számos általános nyelvészeti kérdést, mint pl. azt, hogy az emberiség fejlődése során az állati létből az emberi létbe való átmenettől kezdve napjainkig a nyelv s ennek részeként a földrajzi nevek is állandó kölcsönhatásban voltak a gazdasági fejlődéssel. Ez pedig maga után vonta a műveltség fejlődését, meggyorsította a gondolkodást, a gyorsabb gondolkodáshoz gyorsabb beszédiram párosult, ennek következtében szavak, nyelvi elemek rövidültek, egyes hangok elenyésztek stb. A fejlettebb gondolkodás pedig nagyobb tudattartalmakat tudott egybefogni (vö.: BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967) s mindennek nyelvi következményeit a földrajzi nevek is megőrizték. Ily módon a földrajzi nevek képet adnak a névadó és a névhasználó népeknek nemcsak a nyelvéről, hanem a műveltségéről, anyagi és szellemi fejlettségéről is. A földrajzi nevek tehát a születő emberi nyelvvel, a mai nyelvekkel és elődeivel, a nyelvet teremtő és használó nép, a társadalom történetével összefüggésben vannak. Az egyik megismerése segíti a másikat. Ez azt is jelenti, hogy a nyelvészt az őstörténetünkkel foglalkozó társtudományok segítik a munkájában, egyben igazolják az eredményeit, de csak akkor, ha azok összhangban vannak a társtudományok eredményeivel. Mindez fordítva is igaz, mert a nyelvész a helyes etimológiáival, név- és szómagyarázataival, a grammatikai jelentés helyes felismerésével igazolhatja mások munkáját és eredményeit, köztük, pl. a történészét, a néprajzosét, a régészét stb.

A földrajzi névi változások egyrészt kiterjednek a nevek minden alkotó elemére,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

megváltozhatnak a neveket alkotó hangok, ennek következtében a neveket alkotó szavak, a grammatikai elemek (képzők, jelek, ragok), módosulhat a nevek jelentése. Másrészt összefüggnek a neveket alkotó és használó népek nyelvi változásaival. Miután a földrajzi nevekben a régi állapot megőrzése mellett nem csak az egyes hangok, hanem a hangrendszer is módosult, megváltozott a nevek szókincse, sőt a jelentése is módosulhatott. A hangtan, mondattan, alaktan, jelentéstan tehát szoros kölcsönhatásban van egymással. Az egyik megismerése segíti a másik megismerését. Szükségszerű tehát, hogy a földrajzi nevek összehasonlító hangtanát kövesse a mondattan, a gyökrendszer, az alaktan és a jelentéstan. A hangtani vizsgálatok eredményei csak akkor lesznek elfogadhatóak, ha azok mondattani, tőtani, alaktani és jelentéstani oldalról is kiállják a próbát, sőt a társtudományok sem mondanak nekik ellent.

2.2. Őstörténetünknek helyes megítélésében komoly szerepe van a szókincsünk etimológiájának, köztük a népneveink, törzsneveink, vezérneveink, személyneveink és a Kárpát-medence földrajzi nevei helyes magyarázatának. A különböző megnevezések és az alakváltozatok közötti összefüggések valamint eltérések meglátását nagyban segítik a földrajzi névi kutatásaim, ez esetben az összehasonlító hangtan, annak is a mássalhangzókból vett kis fejezet, a *t* és viszonyai közül a *t* és a *h* viszonyainak a vizsgálatáról szóló kis rész. Jelen dolgozatban ezen keresztül kívánom felhívni a figyelmet arra, hogy a földrajzi nevekben, a neveket használó népek nyelvében – nemcsak a baskírban[17] – sőt a Volga-Urál vidéken innen és túl, a finn, észt, és a manysi nyelvben, továbbá az Altáj vidékén élő török népek nyelvében, de a mongolban is ismert és használatos olyan *h*, amely nem mély hangú *k* eredetű, hanem *t* fejleménye. E felismerés számos tulajdonnév és közszó etimológiáját segíti helyre tenni, továbbá hangtani ismereteinket pontosítja. Mindehhez - a hely szűke miatt - a *h*-val viszonyban lévő összes hangot nem, csupán a *t*-vel való viszonyára mutatok néhány példát, egy-két esetben utalok az *s*-et tartalmazó párhuzamokra is. A *t* ~ *s* ~ *h* viszony szó elején és szó belsejében egyaránt felismerhető, pl.:

2.2.1. ***Toba*** t. TB.143.: bask. *Toba*, or. *Tuba*[18] D´urt., Uf., tavak.
< bask. *Toba* ⟵ vö.: bask. nyj. *toba* 'örvény, feneketlen mélység, (mély) öböl, holt ág a folyón, nem átfolyó vizű tó ferde partokkal'
or. *Tuba* ⟵ nem or. *Tuba, Tupa*.

Jänhybä f. TB.68.: bask. *Jänhybä*, or. *Jansuba* Zianč., az or. Kasmarka bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Jänhybä* < *Jän* ⟵ csuv. *jen* 'oldal', vö.: tat. bask. *jan* 'oldal'
+ *hybä*
or. *Jansuba* < *Jan*
+ *suba* ⟵ vö.: ÓT. *sub* 'víz'

A szó belsejében összetett szóban az utótag szókezdőjeként használatos a fenti adatban. A szókezdő mássalhangzókat tekintve a baskír használatú *Toba*, az orosz *Tuba* és a baskír *hybä* összefüggnek. A két fenti példában az orosz használatú *suba* forma is összetartozik velük. A *suba* és a *hybä* jelentése víz. Az oroszban a *suba* rendszerint vagy szubsztrátum, vagy tatárból vett alakot őriz a földrajzi nevekben. Összetett név előtagjaként is használatos, pl.:

Sabujaga f. TSK.100.: or. *Sabujaga/ S´abujaga*, az or. Tobyš bal oldali mellékfolyója, hossza 72 km.
< or. *Sabujaga* < *S´abujaga* < *S´abu* ⟵ nem orosz **Sebü* ⟵ vö.: ÓT, *sub* 'víz'

[17] A turkológusok baskír jellegzetességnek tartják annak a *h*-nak a meglétét, amellyel szemben a tatárban rendszerint *s* van.
[18] Vö.: magy. *Tuba* családnév, *tuba*rózsa köznév, de idetartozik a *tó* stb. szavunk is.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *jaga* ⟵ nyeny. *jaga* ’folyó’

2.2.2. ***Tik*** *var külli* t. Ašm.XIV.32: *Tik-var külli* Simb.u., tó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tik*
+ *var* ⟵ csuv. *var* ’árok, patak’
+ *külli* ⟵ csuv. *külĕ* ’tó’
+ *-i*: birtokos személyjel

Hikä f. TB.166.: bask. *Hikä*, or. *Sika* Belok., patak.
< bask. *Hikä*
or. *Sika*

Takjylga f. TB.136.: bask. ***Tak****jylga*, or. ***Tak****-jelga* Al´š., az or. Dema jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Takjylga* < *Tak* ⟵ csuv. *tux-* ’kimenő, elágazó (folyó)’
+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* folyó’
or. *Tak*
+ *jelga* ⟵ tat. *jelga* ’folyó’

Hakmar f. TB.164.: bask. *Hakmar*, or. *Sakmara*, az or. Ural jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Hakmar* < *Hak*
+ *mar*
or. *Sakmara* ⟵ nem or. *Sakmara* < *Sak*
+ *mara*

A csuvas *Tik*, a baskír *Hikä,* és az orosz *Tak*, a baskír *Hak,* valamint az orosz használatú *Sika,* és *Sak* szókezdő mássalhangzói (*t-, h-, s-*) összefüggnek.

2.2.3. *Ajrylma* f. TB.20.: bask. *Ajrylma*, or. *Ajrylma* Kug., az or. ***Tasa*** jobb oldali mellékfolyója.
< or. *Tasa* ⟵ nem or. *Tasa* ⟵ vö.: csuv. *tasa* 'tiszta, átlátszó, friss (a vízről mondják)'

Haśykül t. TB.165.: bask. *Haśykül*, or. *Sasykul´* Iliš., tó.
< bask. *Haśykül* < *Haśy* ⟵ vö.: bask. *haś* ’mocsár’
+ *kül* ⟵ bask. *kül* ’tó’,
or. *Sasykul´* ⟵ nem orosz **Sasykül* < *Sasy* ⟵ vö.: alt., ojr., hak. *sas* ’mocsár’
+ *kül* ⟵ bask., tat. *kül* ’tó’

Az orosz használatú *Tasa* és *Sasy* formával szemben a baskírban *Haśy* szerepel. A megnevezés esetünkben folyóra, tóra vonatkozik, mocsár jelentésben ismert és használt közszók (vö.: tat. *saz*, bask. *ha͡*’mocsár’) is idetartoznak, hiszen forrás szerepük van.

2.2.4. ***Tuj*** *kaččă šurri* m. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tuj kaččă*[19] *šurri* Jan.
< csuv. *Tuj*
+ *kaččă*
+ *šurri* < csuv. *šură* ’mocsár’
+ *-i*: birtokos személyjel

Tajhary f. TB.136.: bask. *Tajhary*, or. *Tajsary* Abz., patak.
< bask. *Tajhary* < *Taj*

[19] Vö.: magy. *kacs* ’oldalhajtás’.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *hary*[20].
or. *Tajsary* ⟵ nem orosz *Tajsary* < *Taj*
+ *sary*

Hoja f. TB.166.: bask. *Hoja*, or. *Suja* Me., az or. Ik jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Hoja* ⟵ vö.: bask. *hyu* 'víz',
or. *Suja* ⟵ nem orosz *Suja* ⟵ vö.: ÓT. *sug* 'víz'

Nemcsak a csuvas használatú *Tuj,* a baskír és az orosz *Taj,* a baskír *Hoja* és az orosz *Soja* függnek össze, hanem a tatár alakot őrző orosz *sary* és a baskír *hary*[21] is. Szókezdő *t*-vel is megtalálható. Pl.:

Daryuly f. TB.46.: bask. *Daryuly* / ***Taryuly*** or. *Daruly* Abz., az or. Bol'šoj) Kizil jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Taryuly* < *Taryu* ⟵ vö.: bask. *daryu* 'orvosság'[22]
+ *-ly.*

Tauly f. TB.140.: bask. *Tauly*, or. *Tavly* Bajm., az or. Sakmara jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Tauly* < *Tau*
+ *-ly*, or. *Tavly* ⟵ nem orosz *Tavly*

Hyuly *Körjä* TB.167.: bask. *Hyuly Körjä*, or. *Syraja Kirźa* Kara., az or. Ufa bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Hyuly* < *Hyu* ⟵ bask. *hyu* 'víz'
+ *-ly:* képző 'valamivel ellátott'
+ *Körjä* < *Kör*
+ *jä* ⟵ han. *jä* 'folyó'
man. *jä* 'folyó',
or. *Syraja* ⟵ or. *syraja*[23] 'nedves'
+ *Kirźa* ⟵ nem orosz *Kirźä* < *Kir*
+ *źä*

A *Tauly, Tavly, Hyuly* nemcsak hangtanilag függnek össze. A nevek töve (*Tau, Tav, Hyu)* a *-ly* 'valamivel való ellátottság'-ot jelölő képzőt viseli. A baskír *Hyuly* 'vizes' jelentését az orosz *Syraja*[24] 'nedves, vizes, vízzel ellátott' jelentésű szó tökéletesen adja vissza. A *Tauly, Tavly* neveket mellékfolyó jelentésben is fel lehet fogni. A *Tav-* szótő elvileg jelölhet hegyet is, hiszen a folyóelágazásnál szeg, hegy keletkezik. Ez esetben a hegy csúcsa nem felfelé mutat, ezért nem a dudorra, dombra mint hegyre kell gondolnunk. Elsőként egyébként is a vízelágazásnál keletkező szeget, hegyet nevezték meg ezzel a szóval és természetes, hogy vízre vonatkozik.

2.2.5. ***Tulti*** *Părtas* h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Tulti Părtas*, or. *Toldy Burtasy* ← *Toldy Burdasy* V., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Tulti*
+ *Părtas*

---

[20] Rokona a csuv. *Sura* és a magy. *Túr* és a *Dera* folyónév, továbbá a *tenger* 'víz, nagy víz' közszó.
[21] Vö.: tat. *sary* 'sárga', bask. *hary* 'sárga'.
[22] A gyógyvízzel kapcsolatos.
[23] Nem orosz eredetű szó.
[24] A szó kapcsolatait nemcsak az indoeurópai nyelvekben kell keresni, jelentése pedig nemcsak a 'só és savanyú' lehet, hanem elsősorban a 'víz, nedv, folyadék', továbbá elágazó, mellékfolyó jelentéssel stb. kell számolni.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

or. *Toldy Burtasy* ⟵ nem or. *Toldy / Tolty Burtasy*

Taldyüδäk f. TB.137.: bask. *Taldyüδäk*, or. *Taldyuźak* Xajb., az or. Sakmara bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Taldyüδäk* < *Taldy (*< *Tal* + *-dy*) ⟵ vö.: bask. *taldy* 'vizes'
+ *üδäk* ⟵ bask. *üδäk* 'szakadék, völgy, mellékfolyó',
or. *Taldyuźak* ⟵ bask. *Taldyüδäk*

Haldybaš f. TB.164.: bask. *Haldybaš*, or. *Saldybaš* Nur., az or. Ufa bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Haldybaš* < *Haldy* (< *Hal* + *-dy*) ⟵ bask. dial. *haldy* 'elágazó'
+ *baš* ⟵ bask. *baš* 'fő, fej',
or. *Saldybaš* ⟵ nem or. *Saldybaš* < *Saldy*
+ *baš* ⟵ bask. *baš* 'fő, fej'

A baskír és orosz használatú *Taldy*[25] formákkal szemben ismeretes a baskír *Haldy* is. Jelentése akár elágazó, akár vizes, a mellékfolyóra kell gondolni.

2.2.6. ***Talman*** *enger* f. GMA: mar. *Talman enger*, or. *Tolmań* Kir.o., Not., az or. Nemda bal oldali mellékfolyója.
< mar. *Talman* < *Tal*
+ *man*
+ *enger* ⟵ mar. *enger* 'patak'.

Halmauyrzy f. TB.164.: bask. *Halmauyrzy*, or. *Halmaurdy* Belor., Abz., az or. Kulsugada jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Halmauyrzy* < *Halmau*[26]
+ *yrzy*.

A mari *Talman* mint a név első tagja összetett szó, előtagja a *Tal*. Az orosz használatú megfelelő a *Tolmań,* az előtag (*Tol*) magánhangzója a labiális ejtést jelzi. A baskír *Halmau* név érdekessége, hogy az orosz is a baskír *h-* kezdetű formát használja, pedig *s-* szókezdővel is ismert, pl.:

Salmalav h. Ašm.XI.34.: csuv. *Salmalav*, or. *Salmanovka*, orosz település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Salmalav* < *Salma*
+ *lav*,
or. *Salmanovka* ⟵ nem orosz *Salman*
+ or. *-ov*: birtokos melléknév képző
+ *-ka*.

Tăm šyvĕ f. Ašm.XIV.264: csuv. *Tăm šyvĕ*, or. ***Solominka*****,** folyó neve, amely keresztülfolyik az or. Jantikovo falun, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tăm* ⟵ vö.: csuv. *tăm* 'agyag'
+ *šyvĕ* ⟵ csuv. *šyv* 'víz'
+ *-ĕ*: birtokos személyjel
or. *Solominka* ⟵ nem or. *Solominka* < *Solo*
+ *minka*

[25] Vö.: magy. *told* 'tó', *Toldi* személynév.
[26] Vö.: magy. *Halmajugra* (< *Halmaj* + *ugra*) helynév, *Halmai* családnév.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

2.2.7. *Tünäräkkül* t. TB.151.: bask. *Tünäräkkül*, or. *Tunaŕakkul´* Ask., Aur., Bajm., Bak., Bir., alt., Davl., Kug., Krk., Meč., Mijak., Sal., Ster.
< bask. *Tünäräkkül* < *Tünäräk* ⟵ bask. *tünäräk* 'kerek'[27]
+ *kül* ⟵ bask. *kül* 'tó'
or. *Tunaŕakkul´* ⟵ bask. *Tünäräkkül*

Hyŏarjylga f. TB.167.: bask. *Hyŏarjylga*, or. *Syngar-jelga*/ *Cyngaf-Jelga*/ *Cyngarjylga* Mel., az or. Tor jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Hyŏarjylga* < *Hyŏar* ⟵ bask. *hyŏar* 'páratlan, egyedülálló',
vö.: man. *huŋari* 'mélyedés, völgy'
+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'
or. *Syngar* ⟵ tat. *syŏar* 'páros tárgyak egyike'
+ *jelga* ⟵ tat. *jelga* 'folyó'

A baskír *Tünäräk* alakot vette át az orosz s azt a nyelvéhez igazítva *Tunaŕak*-nak ejti. Eleink gondolkodása szerint a folyóelágazásnál egy kétágú páros folyó keletkezik, ennek az egyike a mellékfolyó, amely innentől kezdve már a továbbiakban egyedülálló, vizes vagy víz nélküli árok, völgy. A szó a baskírban ismert *h-* szókezdővel is, pl.: *Hyŏar.* A szónak rokona a *Hunor* és *Magor* párosból a *Hunor*, de idetartozik az *iker* szavunk, ahol a szókezdő mássalhangzó már elenyészett. Ennek további alakváltozatait őrzi az orosz, pl.: *Syngar, Cyngar.* A magyarok *hungar* neve úgy kötődik ide, hogy a vízhez hasonló módon keletkezett személynév, majd dinasztianév vált népnévvé.

2.2.8. *Jontapa* h. Ašm.IV.338.: csuv. *Jontapa*, or. *Jandoba*, falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jontapa* < *Jon*
+ *tapa*

Jänhybä[28] f. TB.68.: bask. *Jänhybä*, or. *Jansuba* Zianč., az or. Kasmarka bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Jänhybä* < *Jän* ⟵ csuv. *jen* 'oldal', vö.: tat. bask. *jan* 'oldal'
+ *hybä*,
or. *Jansuba* ⟵ nem orosz **Jänsybä*, **Jänsübä* < *Jän*
+ *sybä, sübä* ⟵ vö.: ÓT. *sub* 'víz'

A csuvas használatú *tapa*, az orosz *doba* és a baskír *hybä* összefüggnek, de idetartozik az orosz átadó alakja a **sybä* vagy**sübä* is. A mellékfolyó jelentése 'oldalvíz'.

2.2.9. *Kătak* h. Ašm.VII.194.: csuv. *Kătak* C., település neve, NAP: csuv. *Kătak*, or. *Kutaki* C., csuvas falu., Ar.:-.
< csuv. *Kătak* < **Kutak*,
or. *Kutaki* ⟵ nem orosz *Kutaki*

Köhä f. TB.77.: bask. *Köhä* Kh, or. *Kuśa* Zianč., az or. Asel´ jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Köhä*,

---

[27] Eleink gondolkodása szerint ami kerek, az forrás, anya is egyben. Idetartozik a magyar *Hüküritó,* de van *k-* szókezdővel is, vö.: magy. *Kerek tó, kerek erdő*. Ez utóbbi 'sarj erdő', azaz csemete fák erdeje, másképpen *kis erdő.* A bask. *tünäräk* 'kerek' magyar megfelelője a *henger.*

[28] Vö.: magy. *Huba*, *Hubai* személynév.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

or. *Kuśa* ⟵ nem orosz **Küsä*[29].

A baskírban használt *h* az eredeti *t* fejleménye lehet úgy, hogy a zöngétlen szó belseji *–t-* réshangúsodott, így keletkezett interdentális zöngétlen spiráns. Ez a hang több irányú változásra volt alkalmas. Így pl. keletkezhetett belőle *s* (*t ṭ *ù ṭ s*), de *h* is (*t ṭ *ù ṭ h*). Ez a *h* nem lehet baskír találmány, a magyarban és még számos nyelvben ismert. Ez a *–h* van meg a magyaroknak az egyik nevében, a *hungar* népnévben, a manysi *huŋari* 'mélyedés, völgy' szóban. A földrajzi neveink közül a magyar *Hüküritó* (*Hüküri + tó*) tartozik ide. Jelentése 'kerek tó, elágazó tó'. Bár a szó családjához tartozik az *ökör* szavunk, amelynek megfelelője a az ujgurban *hoküz*, az üzbégben *hukiz,* a tocharban *hokso* 'ökör' *h-* kezdetű, de a földrajzi névnek nem ez szolgált alapul. Az ökör az elágazó szarváról kapta az elnevezést, ezért tartozik a szó családjához. A *Hüküritó* akár kerek tó, akár elágazó tó, közös az elnevezés gyökere, hiszen az elágazásnál lévő hajlat lehet kerek is. Az *egér* szavunk a finnben *hiiri,* az észtben *hiir,* a tunguzban *hiŋerokan h-* szókezdővel van meg. A magyar *szarv* a finnben *hirvi,* az észtben *hirv,* őrzik a *h*-t, de ezt a *h*-t tartalmazza a számnevek közül a magyarban a *hét* és a *húsz* s az égitestek megnevezései közül a *Hold* és a 'csillag' jelentésű *Húgy is.* **Ez a *h* a *t* és fejleményeivel van összefüggésben és nem azonos azzal a *h*-val, amely a mély hangú *k* fejleménye.**

A baskírban meglévő *h* megfelelőjeként a tatárban rendszerint *s* van, amelyet az orosz használatú földrajzi nevek –ritkán a baskír is – megőriztek. **Az *s* és a *h* nem egymásból vezethető le, hanem közös ősre, egy interdentális zöngétlen spiránsra – átmenet a *t* és az *s* valamint a *h* között - vezethetők vissza, innen az összefüggés.**

Az *ś*-nek magas magánhangzó előtt már az előzménye a *ù´ is palatalizált lehetett.

2.3. Összegzés

A *h* előfordulása és a *t*-vel való kapcsolata a földrajzi nevekben és a nyelvek egyéb tulajdonneveiben, továbbá a közszavaiban arra is enged következtetni, hogy nyelvünk, a magyar nyelv és a Kárpát medence földrajzi neveinek a kapcsolatai kiterjednek az uráli és az altáji nyelvcsaládba sorolt nyelvekre egyaránt, területileg a Csendes óceántól a Volga-Urál vidékén át a Balti tengerig. A nyelvtörténetünkről és őstörténetünkről kialakított kép élesebb, a körvonalai pedig határozottabbak lesznek, ha annak megrajzolásakor a földrajzi névi kutatások eredményeit is figyelembe vesszük. Ez a vizsgálat alapozza meg a magyarok *hungár* nevének értelmezését és magyarázatát is.

2.4. Rövidítések

Abz.	Abzelilovszkij rajon
Al´š.	Alsejevszkij rajon
alt.	altaji
Ask.	Askinszkij rajon
Aur.	Aurgazinszkij rajon
Bajm.	Bajmakszkij rajon
Bak.	Bakalinszkij rajon
Balt.	Baltacsevszkij rajon
bask.	baskír
Belok.	Belokatajszkij rajon
Belor.	Beloreckij rajon

[29] Összetartozik a magyar *kéz* szóval, amit a mellékfolyóhoz hasonlóan oldalhajtásnak fogtak fel.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Bir.	Birszkij rajon
C.	Civilszkij rajon
csuv.	csuvas
Davl.	Davlekanovszkij rajon
dial.	dialektus
D´urt.	Gyurtyulinszkij rajon
f.	folyó
h.	hely
hak.	hakasz
han.	hanti
Xajb.	Hajbullinszkij rajon
Iliš.	Ilisevszkij rajon
Jan.	Jantikovszkij rajon
Kara.	Karaidelszkij rajon
Kir.o.	Kirovszkaja oblaszty
Krk.	Krasznokamszkij rajon
Kug.	Kugarinszkij rajon
m.	mocsár
magy.	magyar
mar.	mari
Meč.	Mecsetlinszkij rajon
Mijak.	Mijakinszkij rajon
Not.	Novotorjalszkij rajon
nyeny.	nyenyec
ojr.	ojrot
or.	orosz
ÓT.	ótörök
Sal.	Szalavatszkij rajon
Simb.u.	Szimbirszkij ujezd
Ster.	Szterlitemszkij rajon
t.	tó
tat.	tatár
Uf.	Ufimszkij rajon
V.	Vurnarszkij rajon
vö.	vesd össze
Zianč.	Ziancsurinszkij rajon

2.5. Források

Ar.	NIKITIN
Ašm.	ASMARIN, N. I. 1928-50: *Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII*. *Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo*. Kazan-Csebokszari.
GMA	Gidronimy Marijszkoj ASzSzR
JEGOROV 1964	JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka*. *Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo*. Csebokszari.
KÁZMÉR 1993	KÁZMÉR Miklós 1993: *Régi magyar családnevek szótára*. Magyar

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

	Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
KISS 1980	KISS Lajos 1980: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
NAP	*Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR*. *Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo*. Csebokszari, 1974.
NIKITIN	NIKITIN, I. D.: *Toponimika (nazvanija urocsis*, *ovragov*, *leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR*. *Naucsnyj arhiv CsNII*, *knizsnoje posztuplenije N*. *72*. Kézirat.
TB.	*Szlovar toponyimov Baskírszkoj ASzSzR*. *Baskírszkoje Knyizsnoje Izdatyelsztvo*, *Baskort ASZSzR-nin toponimdar hüδlege*. Ufa. 1980.
TESz.	BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
TSK.	A. I. Turkin 1986: *Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR*. *Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo*. Szyktyvkar.

2.6. Irodalom

BÁRCZI Géza-BENKŐ Loránd-BERRÁR Jolán 1967: *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest

CZEGLÉDI Katalin 2005: *A földrajzi nevek összehasonlító hangtana*. Hunscience Kiadó Esztergom.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

3.

A földrajzi nevek szerepe a magyar őstörténet kutatásában[30]

3.1. Ma már aligha vitatott, hogy a földrajzi nevek akkor játszhatnak komoly szerepet a magyar őstörténet kutatásában, ha azokat sikerül megfejteni. A tudomány jelenlegi állása szerint ugyanakkor egyértelmű, hogy

„Az etimológia sikamlós tudományterület, könnyű elcsúszni rajta. Így van ez a közszavak magyarázatában is, s még inkább áll a tulajdonnevek megfejtésére, ...A névi jelleg sajátosságaiból következően tulajdonnevet etimologizálni rendszerint jóval nehezebb, mint közszót, a magyarázati tényezők szélesebb körű és komplexebb számbavételét követeli meg. Itt tehát az etimon csak akkor tekinthető bizonyítottnak vagy akár valószínűnek, ha a vizsgálat ezt a komplex tényezőhalmazt valóban körüljárta, a benne rejlő ellentmondásokat tételesen kiküszöbölte." (BENKŐ 1998:148)

Kutatásaink során a Volga-Urál vidéke földrajzi neveit komplex tényezőhalmaznak tekintettük, úgy jártuk körül sokszor, hogy közben számtalan szempontot vettünk figyelembe. A munkánk módszertani és tartalmi oldalról egyaránt helyesnek és szükségesnek bizonyult, amelyet támogat az a tudós megfogalmazás is, hogy

„…a történeti nyelvtudomány és benne a történeti névtan sem térhet ki őstörténetünk írott forrásainak újabb tanulmányozási kötelezettségei alól, az eddigi nyelvészeti eredmények kritikai értékelését és új, behatóbb elemzések igényét egyaránt tekintve." (BENKŐ 1984/4:390).

Miután a földrajzi neveket bevontuk egyrészt a nyelvtudomány, másrészt az őstörténet tudomány munkálataiba, a kutatásaink során a részeredmények mellett kirajzolódott egy olyan összefüggő rendszer képe a nyelvek születésétől napjainkig, ahol a részek igazolják az egészet s az egészben ellentmondások nélküli meghatározó elv(ek) szerint kapcsolódnak egymáshoz a részek. Mindezt támogatják Horváth Katalin gondolatai is:

„…sok elemet egyetlen, elvont jelentésmozzanat s egy egész – egyre táguló – rendszert is csak néhány közös jegy tart össze, melyeken, mint a lépcsőfokokon visszajuthatunk a kiinduló elvont komponenshez, a szócsaládok létrejöttének folyamatában is a „mindenből egy és egyből minden" hérakleitoszi gondolat érvényesülését láthatjuk…" (HORVÁTH 1993:82)

A földrajzi nevek tanulmányozása során egyértelművé lett számunkra, ha a közös jegyek fonalán haladunk oda és vissza, elénk tárul a természet és a nyelv csodálatos rendje és a kettő közötti harmonikus kapcsolat, továbbá, hogy a természet változásának, valamint a természetnek az ember által való megismerésének történetével párhuzamos az emberi nyelv története. Az ember születése óta a természet és a nyelv két egymást feltételező tényező. Nem véletlen, hogy az egyik megismerése segíti a másik megfejtését. A földrajzi névi kutatás tehát nem azonos a két ismeretlenes egyenlettel és nem is hasonlít rá. **A földrajzi nevek etimológiájának elkészítése**

[30] Jelen dolgozat A Magyar Őstörténeti Egyesület 2005. szeptember 26-án a Magyar Tudományos Akadémián megtartott konferenciáján előadott változat írásban megszerkesztett formája.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

lehetséges és szükséges egyrészt ahhoz, hogy a nyelvtudományban tovább lépjünk, másrészt nélkülözhetetlen az őstörténet kutatásában.

A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek vizsgálata során hamarosan kiderült, hogy a földrajzi nevek feldolgozása több nyelvcsalád nyelveit érinti és a tanulmányozás legalább két tudományterület - a nyelvtudomány és az őstörténet tudomány – bevonásával lehetséges. A kutatásnak ezt a területét **nyelvészeti őstörténetnek** nevezzük.

3.2. A nyelvészeti őstörténetről

A nyelvtudománynak van egy jelenleg igen kicsi és elhanyagolt területe a nyelvészeti őstörténet, amely nemcsak nevében és tartalmában összetett tudomány, hanem annak az egyik ága, az őstörténet is az.

„Az őstörténet komplex tudomány... több tudományág eredményeinek együttes alkalmazásával kísérli meg felderíteni az ősközösségi társadalom kifejlődésének, azaz a népek kialakulásának (etnogenezisének) történetét. Az őstörténeti kutatásban a nyelvtudomány mellett fontos szerephez jut a történeti embertan, a régészet, a néprajz, a biogeográfia és még néhány más tudományszak." (HAJDÚ 1966:6)

A nyelvek, a nyelvtudomány sajátos helyzetben van, mert a fent említett egyes tudományszakokhoz nagyobb mértékben kötődik, mint a többi tudományszak egymáshoz. Mindez magának a nyelvnek a lényegéből adódik, hiszen megnevezése, neve nemcsak van, hanem volt is mind a természeti, mind a társadalmi környezetnek, köztük a földrajzi területeknek, a növényeknek, az állatoknak, az embereknek, a csontoknak, a használati eszközöknek, az ételek, italok, a használati eszközök elkészítési módjának, magának az életnek, stb. Tehát az egyes tudományszakok művelői nem kerülhetik meg, találkoznak a szavakkal, az elnevezésekkel, a grammatikával, a nyelvekkel. Ebből azonban tudományos következtetést ők maguk nem vonhatnak le, hiszen nem a szakterületük. A nyelvtudomány feladata a nyelvek, a lexikális és a grammatikai morfémák kutatása, magának a nyelvnek a születése, kialakulása, máig tartó történetének a vizsgálata. Mindezt tehát tennünk kell egyrészt azért, hogy megismerjük a saját nyelvünket, mások nyelvét, a nyelvek jelenét és múltját, a nyelvek egymás közötti kapcsolatát. Tennünk kell másrészt azért, hogy segítségével népek, kultúrák történetét ismerjük meg, köztük a magyarság őstörténetét. Mindennek a tanulmányozására pedig alkalmas a nyelvtudománynak ez a sajátos ága a **nyelvészeti őstörténet,** amely tehát olyan tudományterület, ahol a nyelvtudomány eredményeit alkalmazzuk az őstörténet kutatásában, őstörténeti ismeretek szerzésére, a már meglévők közül pedig egyesek megerősítésére, igazolására és mások elvetésére.

A nyelvészeti őstörténet az általános és alkalmazott nyelvtudományok körébe tartozik. Kutatási területe kettős: l, nyelvészet (leíró és történeti, összehasonlító) 2, a népek etnogenezisének története. A nyelvészet a nyelv létrejöttével, kialakulásával, a népek etnogenezisének története pedig az ember születésével indul.

Kutatásainkat segítette az a felismerés, hogy az emberi nyelv megszületése valamint az emberi gondolkodás megjelenése az ember és a természet olyan újszerű kapcsolatát eredményezte, amelynek máig tartó rendszere indult el. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az ember és a természet ezen újszerű kapcsolata elindította az emberi nyelv megszületését és az emberi gondolkodást. A gondolkodással elkezdődött az emberi nyelv kialakulása, története, amely a természeti környezet (földrajz, növényzet, állat és embervilág) hangos lemásolásával, az ember számára legfontosabb, az életét meghatározó jelenségek minden bizonnyal hangokban való visszaadásával indult. Megjelentek az első hangutánzó-hangfestő szavak, beszédünk, nyelvünk alapja. Ettől kezdve a nyelv és az ember, a nyelv és a nép története elválaszthatatlan. Egyértelműen szükség van egy olyan

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

tudományágra, amely a kettőt, a nyelvet és történetét, valamint a népek életét, szokásait, viselt dolgait és történetét egymáshoz való kapcsolatában is vizsgálja, s ez a nyelvészeti őstörténet.

A nyelvészeti őstörténet, minthogy a nem nyelvészeti jellegű őstörténeti kutatási eredmények ismerete mellett a nyelvek leíró és összehasonlító történeti vizsgálatát végzi, a munkába a közszókon kívül be kellett vonni az eddig elhanyagolt és a szókincsünknek nagy részét kitevő tulajdonnevek kutatását, köztük első helyen a földrajzi nevekét. Tennünk kellett ezt annál is inkább, mert az írott források nagy része időben viszonylag nem túl messzire vezet vissza bennünket, ezért a földrajzi neveknek írott forrásként való felhasználása nyelvünk és történetünk kutatásában nemcsak szükséges és időszerű, hanem nélkülözhetetlen. Az eddigieknél szélesebb körű földrajzi névi vizsgálatokat kellett végezni, mert nemcsak a nyelvünk és kapcsolatainak a meghatározása körül, hanem őstörténetünket illetően sincs a világ tudósai között egységesen elfogadott álláspont. A kutatásban pedig segíthetnek, segítettek a földrajzi nevek, köztük elsősorban a víznevek, amelyeknek az ősei a természetnek a legelső hangos és képi másolatai lehettek s idővel az adott víz, vizes hely megkülönböztetett nevévé váltak. Minthogy az élet jelenlétének a legelső feltétele a víz, hiszen ételként és italként egyaránt szolgált, a kommunikáció kiinduló pontjául, a nyelv kialakulásának motiváló tényezőjeként szolgálhatott. Annál is inkább, mert a víz legszembetűnőbb tulajdonságai (hang, forma, mozgás) alkalmasak voltak arra, hogy azokat utánozva megszülethessen az emberi nyelv - így a beszéd, a hangszeres zene, az írás és a tánc – őse. A legelső alakulatok a hangutánzó szavak lehettek, amelyek kezdetben, mint ige-névszók, azaz igei és névszói tulajdonsággal rendelkező szavak voltak. Az emberré válás folyamatában a legelső mondanivaló, közölnivaló tehát - minthogy az innivalóra és az élelemre vonatkozhatott - a víz lehetett. A szóbeli (beszéd) és az írásos (rajz) közlés megjelenése között időbeli sorrend talán nem is volt, ugyanakkor az írásos formában történő lejegyzés, azaz az írásbeliség megszületése és továbbfejlődése megnövelte a szavak, nevek, nyelvek fennmaradásának, megismerésének az esélyét mind a holt, mind az élő nyelvek esetében. S a nyelvészeti őstörténésznek be kell vonni a kutatásba az írott források őrizte adatok mellett a földrajzi neveket is. Az élő és holt nyelvek szókincsének - közszók (névszó és ige), tulajdonnevek, viszonyszók - és grammatikájának, valamint az írott források adatainak az együttes vizsgálatától várhatunk olyan eredményeket, amelyek nemcsak támogatják és kiegészítik más őstörténeti tudományágak (néprajz, vallástörténet, irodalomtörténet, írástörténet, zenetörténet, régészet, történettudomány stb.) eredményeit, hanem azok valamennyien egybehangzóak is.

A vízforrások és környéke nemcsak a jég olvadásának, eltűnésének a helye, hanem egyben az ember számára lakóhely is lehetett.

„...a pekingi ősember... félmillió évvel ezelőtt élt, használta a tüzet, és eszközeit feltört patakkavicsokból készítette... a pekingi ember kavicseszközeinek párjára bukkantak Vértesszőlősön.... Meleg vizű - télen sem befagyó - források közelében telepedett meg az ősember." (LÁSZLÓ 1999.I:31).

Úgy véljük, a folyóforrásoknak, a vizes helyeknek az első megnevezésein alapul az ember és a természet, továbbá az ember és a nyelv valamint a természet kapcsolatának a kialakulása, vagyis a nyelvek és a népek történetének a beindulása és a köztük levő kapcsolat további fejlődése.

A legelső emberi megnyilatkozások és a természeti környezet között szoros tartalmi és formai kapcsolat lehetett. A természetnek, a valóságnak az ember számára lényeges tulajdonsága tükröződött az emberi megnyilatkozásokban. Kezdetben a hangadás beszéd[31]formájában, valamint a rajz és a tánc révén a valóság elemeinek a viszonylag hű másolata jelenhetett meg, mindez hosszú időn keresztül alakulhatott át jelképes közléssé. Az első megnevezéseket a nyelv a hangutánzó-hangulatfestő szavak formájában is megőrizte, a korai fejleményeket pedig a földrajzi nevek

[31] A hangadás körébe tartozik az ének és a hangszerekkel, kezdetben valamilyen természeti tárgyakkal utánzott hang is. Ez utóbbinak a fejleménye ma a hangszeres zene.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

elsősorban, mint víznevek őrzik. Felismerésük, megfejtésük lehetséges, módszertanilag pedig úgy helyes, ha egy adott földrajzi terület, esetünkben, pl. a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító hangtani, alaktani és jelentéstani vizsgálatát elvégezzük az érintett uráli, altáji és indoeurópai családba sorolt nyelvek bevonásával. A munka során, az összehasonlító hangtani vizsgálatok eredményeképpen hangfejlődési sorok rajzolódtak ki. A szóalkotások módjai - a szóteremtés, szóösszetétel, szóképzés – megállapíthatók és világosan elkülöníthetők. A víz, vizes helyek eredeti komplex jelentéstartalmának a részjelentései pedig felsorakoztathatók, s a részjelentések további fejlődései megállapíthatók. A földrajzi nevek és a közszók kapcsolatára egyre több fény derült, melynek eredményeképpen világossá vált, hogy a földrajzi nevek kutatása szükségessé teszi a szókincsünk és grammatikánk felülvizsgálatát, újra tárgyalását, ezzel együtt a nyelvi jel önkényes voltáról szóló elmélet elutasítását. A földrajzi nevek esetében a név és a jelölt objektum (vö.: CZEGLÉDI 2002:4-31) közötti tartalmi egyezés a legtöbbször felismerhető, s ez segíti a név közszói jelentésének megállapítását. A víznevek közszói jelentésének a felismerése pedig kínálja számos szó megfejtését, rávilágít a szavak nyelvek kapcsolataira, utal a nyelveket beszélő népek lakóterületeire, mozgási útvonalaira stb. Egyszóval következtethetünk a népek etnogenezisére is. **A földrajzi nevek összehasonlító nyelvtana pedig nem más, mint a névadó nyelv(ek) és a neveket használó nyelvek – nem teljes - nyelvtana együttesen. A további, kiemelt feladataink egyike, hogy a neveket és a nevekben rejlő nyelvi jelenségeket nyelvhez, nyelvekhez kössük. Így derülhet ki, hogy a földrajzi neveknek a nyelvészeti őstörténeti szempontú kutatása során új eredményekkel szolgálhatunk egyrészt a nyelvtudományban másrészt az őstörténet-tudományban.**

Ehhez a munkához pedig a névtudományban való jártasság mellett több nyelv leíró nyelvészeti, összehasonlító nyelvtörténeti ismereteire, általános és alkalmazott nyelvészeti tanulmányokra és aktív kutató tevékenységre is szükség van, ugyanakkor elengedhetetlen az őstörténettel foglalkozó tudományos munkák és azok eredményeinek ismerete, folytonos tanulmányozása.

A földrajzi névi kutatásokból olyan nyelvészeti és őstörténeti következtetéseket vonhatunk le, amelyek választ adhatnak számos további kérdésre is, így pl. areális és kronológiai természetű kérdésekre, érinthetnek nyelvtipológiai problémákat, bővíthetik és helyesbíthetik a nyelvcsaládokról kialakult ismereteinket, megvilágíthatják az egyes nyelvcsaládokba sorolt nyelvek és a nyelvcsaládok egymáshoz való viszonyát, sőt segít dönteni a nyelvek családokba sorolási módjának helyességéről is.

A tulajdonnevek és a köznevek viszonyát tanulmányozva a földrajzi nevek bevonásával lehetőség nyílik annak a megállapítására is, vajon mely népeknek a nyelvében maradtak fenn a legelső szavak, amelyek komplex jelentésükkel a vizes helyekhez, folyóforrásokhoz vezetnek s a komplex jelentés milyen részjelentésekre bomlott, amelyeket szókincsünk első szavai hordoztak és hordoznak. Képet kaphatunk szókincsünk, grammatikánk, írásunk kialakulásáról, fejlődéséről is. Kiderülhet, melyek a közös gyökerű nyelvet beszélő népek, pontosabb kép rajzolható meg a kölcsönzött szavak, nyelvi elemek vándorlási irányáról. Kronológiai és térbeli viszonyokkal is igazolható, a nyelvek sokaságában hol helyezkedik el és milyen szerepet tölt be a magyar nyelv. Lehetőség van a genetikai és a kölcsönzésen alapuló nyelvi kapcsolatoknak az eddiginél körültekintőbb módon való tisztázására, mert ennek is komoly nyelvi, nyelvtörténeti és őstörténeti kihatásai vannak. Nem kerülhetjük meg a még kutatható holt nyelvek, valamint az uráli, az altáji és az indoeurópai nyelvekhez sorolt nyelvek kapcsolatainak újra napirendre tűzését, amelyben a magyar nyelv helyzete központi kérdés.

A nyelvészeti őstörténész a részleteken kívül az összefüggésekre is fényt deríthet egyrészt a nyelvészeten és az őstörténeten belül, másrészt a nyelvészet és az őstörténet viszonyában. Ehhez pedig szükség van arra, hogy a nyelvtudománynak minél több részterületével foglalkozzunk, továbbá hogy az adott nép vagy népek őstörténetének szempontjából érintett nyelvek leíró és összehasonlító történeti vizsgálatát elvégezzük a szókincs egyre teljesebb körének a bevonásával s ebbe a körbe belevegyük a földrajzi neveket is, nyelvünk, szókincsünk azon részét, amellyel a

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kutatóink a többihez képest mostohábban bánnak. Módszertanilag is fontos - ahhoz, hogy egy adott terület földrajzi neveinek az összehasonlító nyelvtanát elvégezzük - tudnunk kell, hogy a földrajzi nevek nyelvtana nem azonos a neveket használó nép(ek) teljes nyelvtanával és nem azonos a névadó nép(ek) teljes nyelvtanával. Továbbá, a neveknek alapul szolgált szavak készlete nem azonos a névadók és a névhasználók nyelvének teljes szókészletével. Mindemellett a földrajzi nevekhez egyaránt közük van a névadó és a névhasználó népek nyelvének, a szókészletének és a grammatikájának, valamint a névadási szokásoknak.

3.3. Földrajzi nevekről, amelyek segítik az őstörténet kutatását

A földrajzi nevek tehát információkat tartalmaznak a névadó nép(ek) nyelvéről, a neveket használó nép(ek) nyelvéről s a velük kapcsolatban volt vagy lévő népek nyelvéről egyaránt.

Törvényszerű, ha egy adott területen, pl.: a Volga-Urál vidéken magyar nyelvet beszélők ősei, elődei jártak, akkor a nevekben magyar nyelvi vagy legalább a magyar nyelvvel kapcsolatos nyomokat kell találnunk. Ha nem találunk, akkor annak két oka lehet. Vagy nem jártak ott elődeink, vagy rosszul keressük. Abban az esetben, ha nem járhattak ott, nyomok mégis vannak, akkor a névadók és/vagy a használók nyelve kapcsolatos a magyarral. A lehetőségek figyelembe vétele mellett a munkánkat segítik a Kárpát-medence földrajzi nevei és a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei közti egyezések, kapcsolatok tanulmányozása, a magyar nyelv szókészlete és a földrajzi neveknek alapul szolgált szavak közti kapcsolatok, továbbá a magyar nyelv grammatikája és a földrajzi nevekben található nyelvtani jelenségek[32] közti összefüggések vizsgálata. A szókészleti egyezések, kapcsolatok tanulmányozása széleskörű. Az összehasonlító vizsgálatokat el kellett és kell végezni tulajdonnevek és tulajdonnevek közt, ezen belül földrajzi nevek és földrajzi nevek közt (a Volga-Urál vidéke és a Kárpát medence nevei közt), személynevek és személynevek közt, azaz családnevek, keresztnevek és vezérnevek (magyar és török, magyar és uráli nyelvek, magyar és orosz nevek) között, továbbá köznevek és köznevek (népnevek, címnevek, és egyéb közszók) közt. Végül ki kell térnünk a grammatikai (hangtani, alaktani, jelentéstani, szintaktikai) egyezésekre, kapcsolatokra, amelyek a magyar és az uráli, a török és az orosz nyelvek között jelentkezhetnek. **A mai magyar nyelv előzményének nyomai a földrajzi nevekben egyértelműen nyelvi és őstörténeti tanulságokkal jár.** A földrajzi névi kutatások lehetővé teszik, hogy hozzájáruljunk, pl.: az őstörténet számára is fontos népneveknek, címneveknek, vezérneveknek stb., az eddigiekhez képest kielégítőbb magyarázatához, nem utolsó sorban a törzsnevek tisztázásához. Mindebből jelen dolgozatban jelzés értékkel csupán egy-két nevet említünk meg, a grammatikai jelenségek közül pedig a birtoklás kifejezésének lépcsőfokait vázoljuk, valamint egy-két foglalkozásnév-képzőt, gyűjtőnévképzőt tartalmazó szó szerintünk helyes tagolását jelezzük.

3.3.1. Népnevek

Vannak közöttük olyanok, amelyek azonosak annak a víznek a nevével, amely mellett laknak az adott néven nevezett népek, pl.: ***viče***: a V'atka folyó mentén élő marik neve.

Viče[33] f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Mar.: mar. *Viče* or. *V'atka*, folyó neve. Vö.: *viče*, a V'atka folyó mentén élő marik neve.
< mar. *Viče*

---

[32] A magyar nyelv grammatikáját már megírták. Ahhoz, hogy a földrajzi nevek grammatikájával összehasonlíthassuk, megírtuk a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító nyelvtanát. (CZEGLÉDI 2005-6-7-11)

[33] Vö.: magy. ***Vécs*** 'helység Heves megyében'….Puszta személynévből keletkezett magyar névadással….Az alapjául szolgáló, valószínűleg szláv eredetű szn. magyarázatához l. *Somlóvecse* szócikkét….(KISS 1980) A szláv eredet nem igazolható.
magy. ***Dunavecse*** 'helység Bács-Kiskun megyében'…(KISS 1980) Összetett név: *Duna* + *vecse*.
magy. ***Somlóvecse*** 'helység Veszprém megyében'….(KISS 1980) Összetett név: *Somló* + *vecse*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

or. *V'atka* ⟵ nem or. *Vätkä*

Analógiás úton született a népnév úgy, hogy kezdetben a hangutánzó szóból lett a víz megnevezése, majd a használat során alakult ki a folyó neve, ezt követően a folyó mentén lévő terület neve, az e területen élő növények, állatok, emberek, nép neve. Ez azt is jelenti, hogy adott embercsoport, nép a nevével azonos nevű folyóhoz, vízhez tartozik. Az összetartozást ez esetben a puszta névazonossággal fejezték ki.

A név kutatása többek között segít megismerni azt, hogy a névadás milyen világképet takar, utal egy embercsoport, egy nép tartózkodási helyére. Hozzájárul a népnév és a víznév megfejtéséhez, a tulajdonnévnek alapul szolgált közszó etimológiájának az elkészítéséhez, miközben a nevet használó nép nyelvének hangtani jellemzőiről is tudomást szerezhetünk bizonyos mértékig. Tovább menve a neveket összehasonlíthatjuk a Kárpát-medence tulajdonneveivel (földrajzi nevek és családnevek), majd újabb nyelvi és őstörténeti következtetéseket vonhatunk le.

Az obi-ugorhoz sorolt népek egyikének az idegenek által használt neve a ***vogul*** s önelnevezéseként tartják számon a ***manysi*** nevet. A TESz szerint a *vogul* „Az 1396 óta adatolható orosz szó talán osztják eredetű, s a Vogulka folyónévvel függ össze… Eredetileg tehát csupán az e mellett a folyó mellett lakó ugor csoportot jelölte.” (TESz)

Anélkül, hogy jelen dolgozatban a *manysi* név kutatástörténetét valamint a hozzátartozó szócsalád valamennyi tagját (tulajdonnév, köznév) bemutatnánk, annak ismeretében elmondhatjuk, hogy a manysi név magyarázatánál nem nélkülözhetjük egyrészt azt a véleményt, hogy a *Vogulka* folyót a manysik *Man* néven is nevezték. Másrészt a névmagyarázathoz szükséges a birtoklás kifejezésének ismerete a földrajzi nevekben és az egyes idevonatkozó nyelvekben, hiszen a *manysi* második eleme a *-si* nem magyarázható e kérdés tisztázása nélkül. A *manysi* név kutatásaink fényében képzett szó (*many- +-si*), ahol a *–si* mint képző ’valamihez tartozó, valami mellett lévő, valamivel ellátott’ jelentésű. A szótő (*many-*) összetartozik a *Man* folyónévvel. Elvileg tehát a *manysi* lehetne a ’*Man* folyóhoz tartozó, a *Man* folyó mellett, mentén lévő’ jelentésű. A rendszer alapján azonban valószínűbb, hogy a *manysi* mint önelnevezés a folyónak, mint teremtménynek a mintájára született olyan személynév volt elsőként, amely teremtménynek, embernek a neve volt. Idővel dinasztia névvé vált, majd népnév lett belőle. Jelentése 'maghoz, monyhoz, azaz anyához mint őshöz tartozó'. Ugyanezt jelenti a voguloknak és az osztjákoknak az egyik frátria neve a *mōś* (osztj. *mońť*), azaz ’*mō* ill. *moń*-hoz tartozó, *mō, moń* mellett lévő’.

A feladatunk megtudni, valóban létezik-e a *Vogulka* folyónak *Man* neve is. Bár **Munkácsi Bernát** (MUNKÁCSI 1985:349-387) hivatkozik Hunfalvyra, aki szerint létezik *Man* folyó, melyet a zürjének *Jögrá*nak, az oroszok *Vogul*nak, *Vogulká*nak neveznek, egyelőre a *Man* és a *Vogulka* azonosságára még nem találtunk példát, ezért ezt a kérdést nyitva hagytuk. A tovább haladást azonban segítette egyrészt az, hogy az adataink közt van *Vogulka* is, *Man* folyó is. Másrészt támogatnak a vogulokról szóló ismereteink, amelyek arról is tájékoztatnak, hogy:

„A v o g u l csoportok földrajzi tagolódása egyben fő nyelvjárásaikat is jelzi. A vogulok többsége az északi nyelvjárásterületen (főleg a Sosva és Lozva felső folyása mentén él), s a több kisebb nyelvjárásra oszló északi nyelvjárást beszéli (ide tartozik a szoszvai, a szigvai és felsőlozvai nyelvjárás). A vogul irodalmi nyelv is az északi nyelvjáráson alapul, mivel valamennyi nyelvjárás közül ez a legelterjedtebb.” (HAJDÚ – DOMOKOS 1980:140)

Az adataink éppen e területről származnak. A *Vogulka* és a *Man* folyó azonosságának lehetőségétől függetlenül is a *Man* és a *Vogulka* esetleges nyelvi összetartozását vizsgálnunk

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kellett[34] egyrészt azért, mert mind a *Vogulka,* a *Vol'ja,* a *Man'ja* és a *Man* több folyó nevében szerepel. Másrészt tanulmányoznunk kellett azért is, mert a *Vogulka* ismert és az oroszok által használt változat, mint az Ob baloldali mellékfolyójának a neve szerepel, amelyet a manysik *Vol'ja*-nak hívnak. Eszerint a man. *Vol'* forma az or. *Vogul* vagy a *Vogulka* párhuzama. Bár adataink nem mindegyike jelzi, hogy melyik folyó mellékfolyójáról van szó, a *Vogulká*ról tudjuk, hogy az Ob baloldali mellékfolyójának a neve. Ugyanakkor a *Man* ill. *Manja* is az északi vogulok területén fordul elő. Feltehető, hogy a *Vogul* és a *Man* azonos típusú, azaz ugyanazon természeti adottságú, esetleg ugyanazon folyó elnevezésének külön, más-más nyelvi megnevezése.

Vol' ja f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Č-Č: man. *Vol' ja* or. ***Vogulka***, folyó neve.
< man. *Vol'* 'a folyó fordulója'[35]
+ man. *ja* 'folyó'

Egy másik *Vogulka* folyóról is van tudomásunk, amely nem azonos az Ob mellékfolyójával:

Vogulka f. TSK.20.: or. *Vogulka*, folyó az or. Kama medencéjében.
< or. *Vogulka*

A *Vogulka* alakváltozata a *Volga,* vö.:

Volga f. KISS 1980: or. *Volga* 'Európa legnagyobb folyója a Szovjetúnióban'…Ennek etimológiája … nincs tisztázva.

Atăl f. Ašm.II.141.: csuv. *Atăl* or. ***Volga*** Čist.u., így nevezik a Volgát, a Kámát és a Belaja-t, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Atăl*
or. *Volga*

A *Vogulka* nyelvi fejleménye a *Vol'*, amely alakváltozataival (*Völ', Vel*) együtt előfordul több folyó neveként, illetve folyónév részeként, vö.:

Völ' f. TSK.20.: ko. *Völ'* ← *Vel`*[36] or. *Vol',* az or. Vyčegda jobboldali mellékfolyója, hossza 176 km.
< ko. *Völ',*
or. *Vol'* ⟵ ko. *Völ'*

Vol' f. TSK.21.: ko., or. *Vol',* az or. Malaja Vizinga baloldali mellékfolyója.
< ko., or. *Vol'*

Ydžyd ***Vol'****maju* f. TSK.21.: ko. *Ydžyd Vol'maju* or. *Bol'šaja Vol'ma*, folyó, amely jobboldalról ömlik az or. Pečora-ba a *Vol'ma-šar*-on keresztül, hossza 85 km.
< ko. *Ydžyd* ⟵ ko. *ydžyd* 'nagy'
+ *Vol'maju* < *Vol'ma* ⟵ ko. *vol'ma* 'ingovány, vizes hely az erdőben'
+ ko. *ju* 'folyó'

Dzol'a ***Vol'****maju* f. TSK.21.: ko. *Dzol'a Vol'maju* or. *Malaja Vol'ma*, folyó, amely jobb oldalról ömlik az or. Pečora-ba *Vol'ma-šar*-on keresztül, hossza 78 km.

---

[34] Igazolásukra másik dolgozatban kerítünk sort.
[35] Rokona a magy. *válik* ige.
[36] Eszerint az *-ö-* az *–e-* fejleménye. Az ilyen adatok tanulmányozása elősegíti a komi és a baskír területeken előforduló, valamint a magyarban ismert *ö*-zés jobb megismerését.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< ko. *Dzol'a* ⟵ ko. *dzol'a* 'kicsi'
+ *Vol'maju* < *Vol'ma* ⟵ ko. *vol'ma* 'ingovány, vizes hely az erdőben'
+ ko. *ju* 'folyó'

A *Vogulka ţ Volga ţ Vol'* fejlődési sorba illik a *Volog* forma is, vö.:

***Volog**da* f. h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.I.340.: or. *Vologda*, város és az or. Suxona mellékfolyója.
< or. *Vologda* < *Volog* ⟵ vö.: csuv. *valak*[37] 'kis csatorna, rovátka, vájat'
+ *da* ⟵ vö.: ko. *din* 'valami mellett lévő hely'

A *Vogulka, vogul*, *Volga, Vol', Völ, Vel, Volog* formákkal összetartozik a tat. *bolak*[38] 'patak' szó.

A *manysi* népnév *man-, many-* tövével azonos *Man* tulajdonnév is megtalálható több folyó nevében, vö.:

***Man** Gaxt* f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Č-Č: man. *Man Gaxt* or. *Malaja Sosva*, folyó neve.
< man. *man* 'kicsi, kis'
+ *Gaxt*?
or. *Malaja* ⟵ or. *malaja* 'kicsi'
+ *Sosva* ⟵ nem or. *Sosva* < *Sos* ⟵ man. *sos* 'patak'
+ *va* ⟵ ko. *va* 'víz'

Jögral'aga f. TSK.31.: ko. *Jögral'aga* or. *Jegral'aga* ← *Jegra / Bol'šaja L'aga*, man. *Ols-**Man'ja** / Olys-Man'ja,* az or. Ilyč baloldali mellékfolyója.
< ko. *Jögra*
+ *l'aga* ld. md. *laj, lej* 'folyó'
man. *ja* 'folyó'
or. *Jegral'aga* ⟵ ko. *Jögral'aga*
Jegra
Bol'šaja ⟵ or. *bol'šaja* 'nagy'
+ *L'aga* ⟵ nem or. **lägä* vö.: md. *lej* 'folyó'
man. *Ols* < *Olys* vö.: or. *Ilyč*
+ *Man'ja* < *Man'*
+ *ja* ⟵ man, han. *ja* 'folyó'

***Man'**ja* f. TSK.31.: ko. *Man'ja*, az or. Severnaja Sos'va baloldali mellékfolyója.
< ko. *Man'*
+ *ja* ⟵ man. *ja* 'folyó'

Amennyiben a *Vogulka* folyónak nem találjuk *Man* elnevezését, arra is következtethetünk, hogy az Ob mellett élőket *vogul*oknak, a Sosva medencéjében élőket pedig *manysi*knak nevezték. Miután ugyanazon népről van szó, mindkét rájuk vonatkozó név forgalomba került, amelyeknek nyelvi eredete külön vizsgálat tárgya. Kutatásainkat érinti az önelnevezés és az idegenek által használt népnevek kérdése is. A kérdés további vizsgálatot igényel, vajon a *manysi* népnévnek a folyónév szolgált-e alapul, vagy a folyótól függetlenül, de a folyónév mintájára elnevezett személy- ill. dinasztianévi eredetű népnévről van-e szó.

[37] Vö.: magy. *valag, alag*.
[38] Etimológiailag rokona a magy. *folyik, folyó* és a *patak* is.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

3.3.2. Személynevek

A mai kétalakú nevek – családnév + keresztnév – az 1300-as években kezdett kialakulni a kereszténység elterjedésével. Mint ismeretes, előtte egyalakú nevek voltak használatosak. Ez a hagyomány Ázsiában bizonyos népeknél ma is él, köztük, pl. a mongoloknál. A kérdés, hogyan alakultak ki ezek az egyalakú személynevek. A választ a személynevek, a nemzetségnevek, a népnevek és a földrajzi nevek együttes vizsgálata, valamint a birtoklás kifejezésének kutatása során érdemes keresni.

2.3.2.1. A birtoklás kifejezése

A népnevek és a személynevek megfejtéséhez a birtoklás kifejezésének az átfogó ismeretére is szükség van, amelyre szert tehettünk a földrajzi nevek hangtani, alaktani, jelentéstani és szintaktikai szempontú feldolgozásának a kutatásba való bevonásával. A vizsgálatot elvégeztük az orosz és a nem orosz (az uráli nyelvcsaládba sorolt és a török) nyelvek használatában lévő neveken (CZEGLÉDI 1994). E munka eredményeképpen elmondhatjuk, hogy **a birtoklás kifejezésének időben, azaz a nyelvfejlődés során különböző fázisai lehettek**.

3.3.2.1.1. A vizsgálati eredményeink arra utalnak, hogy a földrajzi nevekben a birtoklás kifejezésének legelső formája **a név és a természet egymással való azonosulása** volt. Ez azt jelenti, hogy a legelső nevek a vízre vonatkoztak, alakjukban a víz hangját utánzó hangutánzó szavak, tartalmukban vizet jelentő. **A természet egy darabja és a név kölcsönösen birtokolják egymást, összetartoznak.**

A teremtett név, a szó legelső jelentése szilárd vagy cseppfolyós halmazállapotú víz lehetett. Mint ilyen, forrás, folyó nevének már sok ezer évvel ezelőtt alapul szolgálhatott. Így születhetett számos folyónév, köztük, pl.:

Tun f. Ašm.XIV.132: csuv. *Tun* or. *Don*, folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tun,*
or. *Don* ⟵ nem or. *Ton* ⟵ vö.: osz. *don* 'víz, folyó'

Duna 'Európa második legnagyobb folyója. Az ókorban a folyó felső szakaszának, amely egyes írók szerint a Vaskapu szorosig terjedt, …Az alsó szakaszt … *Hister*[39] jelölte. ⟵ vö.: ie. **danu*- 'folyó', osz. *don* 'víz, folyó'… (KISS 1980)

Amikor a földrajzi nevek megfejtése során azt keressük, hogy melyik szó szolgálhatott alapul az adott névnek, különös tekintettel kell lenni arra, hogy az analógia érvényesülésekor, azaz a hasonlóságon alapuló egyezésnek két pólusa van, az egyik az, amihez hasonlítanak, a másik pedig az, amit hasonlítanak. Ezt úgy is fel lehet fogni, hogy a tudatunkban az azonos módon keletkezett víznek, folyónak már megvan egy korábban kialakult formája, amelyhez hozzárendelődött, immár hozzátartozik egy megnevezés. Ezt követően teljesen természetes, ha ugyanilyen, vagy hasonló vízzel találkoztak eleink, akkor azt ugyanúgy, a már ismert módon nevezték el. **Tehát az azonos megnevezések nem a véletlen egyezések műve, hanem egy azonos világképpel bíró nép gondolkodásmódjának és nyelvének a nyomairól van szó.**

3.3.2.1.2. Lényeges felismerés, hogy a víz komplex jelentéstartalmában benne volt a víznek az a tulajdonsága is, hogy mozgás közben árkot ás, medret váj, kialakítja a saját útját. A víz ugyanezt teszi, hasonlóan munkálkodik akkor is, amikor kilép a medréből és a folyó mentén, az árterületen

[39] Vö.: CZEGLÉDI 2002.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

mossa, mélyíti a földet, de már kisebb mélységű völgyet, lapályt hoz létre, mint a medre. A víz mozgásának, munkájának eredményeképpen a **kialakult terület a folyóhoz tartozik és analógiás úton megkapta a víznek, a folyónak a nevét.** A hely pedig mint rét, mező a növények termőterülete, az állatok, emberek lakhelye lett.

3.3.2.1.3. Idővel a víznek és a víz menti területnek az elnevezése nemcsak megmaradt, hanem a gyakori használatban folytonosan alakulva grammatikai morfémává fejlődött, azaz képző, jel, rag lett belőle. Tehát több lépésben kialakult elemeket kell felismernünk és elkülönítenünk a földrajzi nevekben és az ismert nyelvekben. Ugyanakkor a köztük lévő kapcsolatokat, összefüggéseket hangtani, alaktani, jelentéstani és szintaktikai oldalon is fel kell tárni ahhoz, hogy a kialakulásukat, történetüket megismerjük és az etimológiájukat megírhassuk.

A szóteremtésben, a szóalkotásban és a grammatikai morfémák kialakulásában nagy szerepe volt és van az analógiának,[40]amely érinti a monogenezis és a poligenezis kérdését is, az egyből minden, mindenből egy elv vizsgálatának szükségességét. Nemcsak a nyelvérzék jellemző működéséről van szó, az már következmény, hanem a természet rendjének, a részek összekapcsolódásának az emberi felismeréséről, amelyet az ember a nyelv által közvetít. A nyelv felépítése, rendszere tehát ugyanolyan, illetve hasonló, mint a természeté.

Víz melletti terület (mező, település) megnevezésekor a víz (folyó, tó stb.) neve tehát a hasonlóság alapján átszállt a mellette lévő terület, ártér, mocsár, mező, rét, szántóföld stb. területre, annak elnevezésévé, idővel pedig a területnek a tulajdon nevévé vált. Így keletkeztek, pl.: a ’mező’ jelentésű, azaz a víz melletti területre utaló, az ilyen helyet jelölő szavak. Vö.: or. *pole* ’mező’, tat. *bolak* ’patak’.

A birtoklás kifejezése tehát kezdetben a puszta névazonossággal történt. Az elnevezési sorrend pedig, hogy először analógiás úton a hangutánzó szóból lett a víz megnevezése, folyók, tavak nevei keletkeztek, ezt követte a folyók mentén lévő terület nevének létrejötte, majd az e területen élő növények, állatok, emberek, nép neve született meg. Ez azt is jelenti, hogy mindegyiknek köze van a vizet jelentő szóhoz. A megnevezésnek, a névnek alapul azonban a víz nem szolgálhatott közvetlenül minden egyes esetben. Kulcskérdés tehát annak a megállapítása, hogy a tulajdonneveknek közvetlenül milyen köznév az alapja. Ez pedig egyaránt érinti a földrajzi neveket és a személyneveket, köztük a családneveket, amelyeket együtt, ugyanakkor külön is kell kezelni. Helyesen akkor járunk el, ha az idevonatkozó adatok tanulmányozásakor lépésről lépésre haladunk, hogy eljussunk a kiinduló állapothoz, formához. Mindez egy egyszerű példával is igazolható, vö.:

A *vajda* társadalmi címnév megfejtéséből nem következik egyenesen a *Vajda* földrajzi nevünk és a *Vajda* családnevünk helyes értelmezése. A közöttük lévő kapcsolat egyértelmű, de a láncszemek kapcsolódási rendjének a felrajzolásához hatalmas és sokrétű nyelvészeti és nem nyelvészeti jellegű kutatásra van szükség.

3.3.2.1.4. A földrajzi nevekben egy magasabb szinten a képző, jel, rag nélküli összetételekben a birtoklás úgy fejeződött ki, hogy az **összetett szavak** alkotta földrajzi nevekben az **előtag a birtokos**, az **utótag a birtok** kifejezésére volt alkalmas s az utótag rendszerint ’víz, folyó’ jelentésű szó. Ebbe a csoportba a Volga-Urál vidéken nemcsak a török és uráli nyelvek használatában lévő nevek tartoznak, hiszen az orosz használatú nevek között is sok van, amelyik nem orosz eredetű és nem morfológiai, hanem szintaktikai úton fejez ki valamihez, valakihez való tartozást. A mellérendelő szószerkezet létrehozása a szóalkotás igen ősi formája. A gondolkodás és a tudat fejlődése a megismerés magasabb szintre jutása az ember és a természet kapcsolatában egyre

[40] Analógia: Hasonlóság, hasonlóságon alapuló egyezés. A nyelvérzéknek az a működése, hogy már meglévő alakulatok mintájára új hasonlókat hoz létre. (BAKOS 1966)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nagyobb ismerethalmazhoz juttatta az embereket, amelyet a nyelven keresztül tolmácsoltak. A bonyolultabb ismeretek visszaadása a szavak, kifejezések bonyolultabbá válásával járt együtt. Az összetételek egy csoportjában az utótag - amelynek jelentése lehet víz, folyó, árok, tó, mocsár stb. - önmagában kifejezi az előtaghoz való tartozást. Ez a logika érvényesül számos földrajzi név megszületésében.[41]Tanulmányozásuk kiemelt fontosságú a mellérendelő és az alárendelő összetételek helyes megállapítása érdekében. Pl.:

3.3.2.1.4.1. Az utótag jelentése víz:

Püevüd f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Mar.: mar. *Püevüd* or. *Buj,* az or. Kama mellékfolyója.
< mar. *Püevüd* < *Püe*
+ *vüd* ⟵ mar. *vüd* 'víz',
or. *Buj* ⟵ nem or. 1. *Buj* 2. **Püi.*

A második lehetőséget tartjuk valószínűbbnek. A mari *Püevüd* jelentése: *Püe* (mint folyó) víz, azaz a *Püe*-hez tartozó víz. A név érdekessége, hogy a *Püe* maga is vizet jelenthetett eredetileg, vö.: kamasz *püü* 'víz'.

3.3.2.1.4.2. Az utótag a 'folyó' jelentésű szó:

Arju f. GMA: mar. *Arju* or. *Arja* Me., Ki., az or. B(ol'šaja) Kokšaga baloldali mellékfolyója.
< mar. *Arju* < *Ar*
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó'
or. *Arja* ⟵ nem or. *Arja* < *Ar:* folyónév
+ *ja* ⟵ han., man. *ja* 'folyó'

A mai *Arja* jelentése: 'Ar folyó'.

3.3.2.1.4.3. A második tag 'folyó, árok, folyómeder' jelentésű:

Čük var d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Čük var* Kra.
< csuv. *Čük*
+ *var* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'

A név jelentése 'Čük árok'. Úgy is felfoghatjuk, hogy a *Čük* csinálta árok, vagy a *Čük*-höz tartozó árok.

3.3.2.1.4.4. Az utótag a folyó menti víz, tó:[42]

Donty t. TSK.30.: or. *Donty* ← *Donskoje ozero / Donskoje* U.Kul., tó, amely az or. Kulom folyó baloldalán található 7 km-re dél-keletre az or. Don falutól, amely az or. Donn'ur nevű mocsárral van körülvéve. Szélessége 1-3 km., mélysége 1,5-2 m.
< or. *Donty* < *Don:* nem orosz eredetű ⟵ vö.: osz. *don* 'víz, folyó'
+ *ty* ⟵ ko. *ty* 'tó',
Donskoje ⟵ *Don:* nem or. eredetű név
+ or. *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *–oje*

[41] Vö.: magy. *Dunavíz* 'A Dunához tartozó víz, azaz a Duna vize'. Eredetileg a *Duna* közszói párhuzama is 'víz' jelentésű szó volt, vö.: or. *Don* ⟵ nem or. *don* 'víz', osszét *don* 'víz, folyó'.

[42] Vö.: magy. *Tiszató, Drávafok.* Ma is aktív ez a szóalkotási, névalkotási mód.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *ozero* ⟵ or. *ozero* 'tó'

Az áradás és az olvadás nyomán ott maradt vizet jelölte. Az orosz *Donskoje ozero* változat világosan megmondja, hogy a *Don*-hoz tartozó tóról van szó.

3.3.2.1.4.5. Az utótag folyó, víz menti mocsár:

Donn'ur m. TSK.30.: or. *Donn'ur* U.Kul., mocsár, hossza 35 verszta, szélessége 20 verszta.
< or. *Donn'ur* < *Don* ⟵ vö.: osz. *don* 'víz, folyó'
+ *n'ur* ⟵ ko. *n'ur* 'mocsár'

A *Don*-hoz tartozó mocsárként kell értelmezni.

A fenti összetett szavakból álló nevek utótagja úgy tartozik az előtaghoz, hogy annak valamilyen birtoka.

3.3.2.1.4.6. Az összetett szavakból idővel toldalékolt szó fejlődött. Gyakori, hogy a földrajzi nevekben az utótagnak olyan szó szolgált alapul, amelynek a jelentése 'hely, amely valamihez tartozik, amely valami mellett van'. Ez az a szó, amely számos képzőnek, jelnek, ragnak az alapja nemcsak a Volga-Urál vidéken ma beszélt nyelvekben, hanem többek között a magyarban is.

Az anyag feldolgozása során egy olyan névadási szokás rajzolódott ki előttünk, amelyből megtudtuk, hogy a víz nevét felhasználták az illető víz melletti terület megnevezésére is úgy, hogy eleinte a terület neve azonos volt a víz nevével, amely mellett található. Idővel a víz nevéhez (előtag) illesztettek egy olyan szót, amely vizes vagy víz nélküli mélyedést jelölt, ez elsőként a folyómederre vonatkozott, majd a folyó menti árterületre is. Ez utóbbi alapján lett a szónak olyan jelentése, hogy 'hely, amely valamihez tartozik, amely valami mellett van'. S az ártér mindig adott folyóhoz, vízhez tartozik. Minden folyónak saját ártere van. Ezt a jelentést megőrizték a nyelvek, vö.:

ko. ***din*** 'hely, amely valamihez tartozik, alap', ko. *dinö* névutó: '-hoz /-hez / -höz, mellett, mellé', udm. *dün*' 'ua', *di* ӧ mar. *tü* ӧ 'alap, alsó rész', mdM. *tej* 'valaminél, valami mellett, alap', fi. *tyvi* 'hát, alap, tő, töve valaminek', magy. *tő, töve-* 'alap, lent (lévő), alsó rész, töve valaminek, gyökér', …tör. (Irtyš) *tüngäk,* mong. *tynke* 'alsó rész, fatöve'. (LYTKIN-GULJAJEV 1999)

A szó megfelelője a magyar nyelvben ismert, alakváltozataiban és jelentésárnyalataiban gazdag, vö.: magy. ***tő, töv-,*** 'folyó, árok stb. torkolata, vége, közvetlen környéke, a növénynek a földben lévő gyökeres része, növényszárnak, fatörzsnek stb., közvetlenül a föld feletti része, szőlőtőke, testrésznek, végtagnak a törzzsel érintkező része, hajszál, szőr gyökere, , alkotóelem', …. Ősi örökség a finnugor korból, … A szócsalád altaji kapcsolatai további vizsgálatra szorulnak..(TESz) Idesoroljuk a ***tönk, tönkő, tőke*** változatokat, sőt a ***donga*** szavunkat stb. A magyar szónak a finnugor eredete nem igazolt. Az altaji kapcsolatokat tanulmányoznunk kell annál is inkább, mert az ősibb magyar formákkal mutatnak összefüggést.

Idetartozik jelentéstanilag a csuv. ***śum*** '1. hely, amely valami mellett található, 2. használatos előljárószóként *–hoz / -hez / -höz, -nál / –nél,* mellett, mentén', vö.: oszm. ***jan***, ujg., tat. ***žan,*** kazah, k.kalp. ***čan*** 'oldal', csuv. ***jen*** 'oldal'… (JEGOROV 1964)

Itt kell tárgyalni a földrajzi nevek közül a ***tinka / dinka, tin / din, ti / di, t / d,*** utótagú neveket, amelyek a földrajzi nevekben igen gyakran mellékfolyó neveként és 'oldalhajtás, mellékfolyó'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

jelentésben ismert. Az értelmezésben segítenek a párhuzamos földrajzi névi adatok és a különböző nyelvi változatok, pl.:

Völ'din h. TSK.20.: ko. *Völ'din* or. *Vol'dino* A ko. *Völ'*, or. *Vol'* folyó torkolatától lejjebb lévő település neve.

A név jelentése: 'hely a *Völ'* folyó közelében, mellett' (vö.: ko. *din* 'hely, amely valamihez tartozik').

E témakörhöz tartozóan tanulmányoznunk kellett az or. ***–dino*** végű neveket olyan megközelítésből is, hogy a *–dino* szóvég lehetett egyrészt nem orosz *–da* és az orosz *–in*: birtokos melléknév képző csatlakozásának az eredménye, másrészt a komi *din* átvétele. A két esetet a földrajzi nevekben el kellett különíteni egymástól. Pl.:

3.3.2.1.4.6.1. A névben a ko. ***din*** 'hely, amely valamihez tartozik, alap' szó van meg.

Vuktyldin h. TSK: ko. *Vuktyldin* ← *Vuktildyn* falu neve a Pecsora folyó bal oldalán szemben a Vuktyl folyóval, jelentése 'hely a Vuktyl folyó mentén'
< ko. *Vuktyldin* < *Vuktyl* < *Vuk*
+ *tyl*
+ *din* ⟵ ko. *din* 'hely, amely valamihez tartozik, alap'

Sülta enger f. GMA: mar. *Sülta enger* or. *S'ul'tinka* M-T., az or. Sarda baloldali mellékfolyója.
< mar. *Sülta* < *Sül*
+ *ta*
+ *enger* ⟵ mar. *enger* 'folyó',
or. *S'ul'tinka* ⟵ nem orosz **Sültinke.*
Összetartozik a *–ta*, és a *–tinka.*

Sarton v. Ašm.XI.74.: csuv. *Sartun,* kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sartun:* Ld.: csuv. *Sartăvan, Sartuan.* < *Sar*
+ *tun* < *tuan* < *tăvan*

A *ton, tun, tăvan, tuan* egymásnak olyan alakváltozatai, ahol a fejlődési sorban a legkorábbi a *tăvan,* majd ezt követi a *tuan,* végül a *ton* és a *tun.* A csuvasban ma a *tăvan* 'rokon' jelentésben ismert és használt.

Unkăšum h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Unkăšum* or. *Ungasemy* C., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Unkăšum* < *Unkă:* folyó neve
+ *šum* ⟵ csuv. *šum* '1. hely, amely valami mellett található'
or. *Ungasemy* ⟵ nem or. **Unkasemy.*

A csuvas *šum* szókezdője (*š*-) eredeti *t*- ből lett palatális magánhangzó előtt.

Kamyš f. TB.85.: bask. *Kamyš* or. *Kamyšinka* Zil., az or. Sakmara baloldali mellékfolyója.
< bask. *Kamyš* < *Kamy*
+ *š*,
or. *Kamyšinka* < *Kamy*
+ *šinka*

Az – *š* ugyanaz, mint a *manysi* névnek *–si* eleme, amelynek a jelentése 'Man-hoz tartozó'. Az –

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

š hangtanilag a *–t / –d* –vel függ össze, közelebbről a *-t* fejleménye.

Megfigyeléseink szerint végső soron a víz jelentésű szó alapul szolgált a folyónévnek, a folyó mellett, mentén lévő állóvíznek, vizes helynek, a tónak, mocsárnak s a területnek akkor is, ha elvonult a víz. Ez a terület a folyóhoz tartozik, idővel pedig a terület neve képzővé, jellé, raggá vált. (CZEGLÉDI 2005)

3.3.2.1.4.6.2. Nem orosz *–da* elem és az orosz *–in*: birtokos melléknév képző szerkezete feltételezhető számos földrajzi névben. Megjegyezzük, hogy az adatok többségében a kérdést nyitva kell hagyni, mert – bár a magyarázatban grammatikailag nincs ellentmondás - a helyszíni vizsgálatok és újabb írott források adatai bizonyos nevek esetében a jelen álláspont módosítására késztethetnek bennünket. Pl.:

Šěn Axpürt h. Ašm.II.203.: csuv. *Šěn-Axpürt* or. *Novoje* ***Axperdino*** Tet.u.?, falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Šěn* ⟵ csuv. *šěn* 'új'
+ *Axpürt* < *Ax* ⟵ vö.: csuv. *jux-* 'folyni',
tat. bask. *ak-*[43] 'ua.'
pürt ⟵ csuv. *pürt* 'ház',
vö.: mar. *pört* 'ház',
finn *pirtti* 'tyúkól, fürdő',
or. *Novoje* ⟵ or. *novoje* 'új'
+ *Axperdino* ⟵ nem or. *Axperta, Axperda* < *Ax* ⟵ vö.: csuv. *jux-* 'folyni',
tat. bask. *ak-*[44] 'ua.'
+ *perdino* ⟵ nem or. **perta*[45]
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–o*.

A csuv. *pürt* és megfelelői széles körben elterjedtek és ismertek, közéjük tartozik a magyar *porta*, amelyet a TESz latin eredetűnek tart.[46]A magyarban tulajdonnévi párhuzamai vannak, vö.: *Berta, Barta* stb.

3.3.2.1.4.7. A komiban használt ***din*** 'hely, amely valamihez tartozik' nemcsak önálló szóként, hanem névutóként is ismert '-hoz, mellett, mellé' jelentésben. A földrajzi nevek alapján úgy látjuk, hogy a 'hely, amely valamihez tartozik, amely valami mellett van' jelentésű, mint önálló szó alapul szolgált számos grammatikai morféma kialakulásának, köztük a helyhatározó ragoknak (vö.: magy. *–t,* mong. *-t*, oszm. *–ta, -te* stb.), a birtoklást kifejező grammatikai eszköznek pl.: mong. *–t,* a birtokos személyjeleknek egyes szám harmadik személyben (vö.: tat. *-sy,* bask, *-hy,* magy. *–ja*, ahol az *s-, h-, j-* az eredeti *t-* fejleményei.) s olyan képzőknek a kialakulását, megszületését indukálta, amelyeket ma már gyűjtőnévképzőként és melléknév képzőként tartunk számon. A gyűjtő jelentés önmagában hordozta, hordozza a többes számú jelentést s amelyek önállósodásával keletkezett a birtoktöbbesítő jel és a többes szám jele. Ezeket ma is őrzik a nyelvek, vö.: mong. *–t* többes szám jele, magy. *–i* birtoktöbbesítő jel*,* or. *–i, -y* többes szám jele, az *–r* a csuvasban, *-z* néhány más török nyelvben többes számot jelez[47] s amelyeknek az egymáshoz való kapcsolatát is vizsgálnunk kellett a földrajzi nevek fényében.

---

[43] Mint nomen-verbum volt ismert, a földrajzi névben névszói jelentésként kell értelmezni.
[44] Mint nomen-verbum volt ismert, a földrajzi névben névszói jelentésként kell értelmezni.
[45] Az átadó alakban a *–t-* fél zöngés (D) ejtésű volt, amelyet az orosz zöngéssel helyettesített.
[46] A szó családjának és a kérdéskör részletes bemutatására másik dolgozatban kerítünk sort.
[47] Megjegyezzük, hogy ma már az *r*-török és *z*-török nyelvekre való csoportosítást, mely szerint az előzőhöz tartozik a csuvas, az utóbbihoz a többi török nyelv, a földrajzi névi kutatásaink fényében sem tartjuk helytállónak.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A birtoklás, a tulajdonlás történetének korai fázisára a magyar nyelv is őrzött meg példát. Ilyen a *háznép* s a *ház népe* kifejezés, alárendelt szószerkezet, ahol a *ház* a birtokos és a *nép* a birtok. Ez tökéletesen megfelel annak, amikor az összetett szókapcsolatokban az előtag a birtokos, az utótag a birtok. A szerkezet megmaradt, de a tulajdonviszonyok kialakulásával az ember vált birtokossá és a ház lett a birtoka, a tulajdona. Ezért az újabb nyelvhasználatban az ember került az első helyre és a ház a másodikra. Az *ember háza*. Az *én házam*. A *házam* önmagában is azt jelenti, én vagyok a tulajdonos, a ház az én birtokom. A *házam* szerkezet *(ház*a- + *-m* ɬ vö.: ujgur *män* 'én') jelentése a létrejöttekor 'én tartozom a házhoz' lehetett, vagyis a ház a birtokos, én a birtok. Idővel a személyes névmás birtokos személyjellé fejlődött, rövidült. Ezt a logikát nem találjuk meg az indoeurópai nyelvekben. A magyar *ember háza* szerkezettel szemben az orosz *dom cseloveka* 'ház embernek a' kifejezést használja. Ez azt is jelenti, hogy az ősi törvényszerűségnek megfelelően nem teszi az első helyre a tulajdonost, ez esetben az embert, hanem egyszerűen az ősi szerkezet tagjainak más funkciót ad. A *dom cseloveka* szerkezetben így maradt első helyen a birtok (*dom* 'ház') ugyanúgy, mint birtokos korában és a második helyen a birtokos (*cselovek* 'ember') ugyanúgy, mint birtok korában. A házam orosz megfelelője pedig *moj dom* (< or. *moj* 'enyém' + *dom* 'ház') egyeztetett jelzős szerkezet (birtokos névmás + főnév). Mindebből az is kitűnik, hogy a ragozó nyelvek őrizték meg az ősi világképet, gondolkodásmódot, amely szerint kezdetben nem az ember, hanem a természeti környezet volt a birtokos, amelyhez hozzátartozott az ember, mint birtok.

A birtoklás kifejezésének jelenségét figyelembe kell vennünk a törzsnevek tanulmányozásakor is. A magyar ugyanis megőrizte a régi gondolkodásmódot s a mondanivalójának a tartalmát ehhez igazította akkor is, amikor már a tulajdonviszonyok kialakultak s a birtokból (azaz az emberből) vált birtokos s a ház lett a birtoka. A birtokos ezután is az első helyre került s a birtok a második helyre. Feltehetően azok a nyelvek, amelyek a kezdetektől nem vettek részt a birtoklás logikájának és kifejezésének a kialakulásában, nem ismerve az előzményeket, átvették a régi szerkezetet, amelyet új tartalommal töltöttek meg. Így fordulhat elő, hogy bizonyos nyelvekben, pl.: az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt orosz nyelvben a birtokos és a birtok kapcsolatát úgy fejezik ki, hogy a szószerkezetben elől, első helyen van a birtok, a második helyen a birtokos. Változatlanul megmaradt a szerkezet, a birtokosból lett birtok elől s a birtokból lett a birtokos a második helyen. Mindezt figyelembe kell venni pl.: a törzsnevek tanulmányozásánál, ugyanis üzenete van annak, hogy pl.: Konsztantinosznál *του Κουρτουγερμάτου* 'törzs Kürtnek a Gyarmatnak a', magyarul 'Kürtnek a Gyarmatnak a törzse' birtokos szerkezetet találunk.

3.3.3. Címnevek

Nemcsak nyelvészeti, hanem történeti szempontból is kulcsfontosságú a megfejtésük. A címnév rendszerint valamely vezető személyhez tartozik, az illetőnek nem a tulajdon nevét, hanem a betöltött tisztségét jelöli meg. Jelen dolgozatban csupán arra van lehetőségünk, hogy felhívjuk a figyelmet a társadalmi címneveknek, azaz a tisztségneveknek az újra napirendre tűzésének fontosságára. Legutóbb Őstörténeti egyesületünk tagja Obrusánszky Borbála foglalkozott érdemben a ***vajda***[48]társadalmi címnévvel. A földrajzi névi kutatásaink fényében olyan képzett szóval van dolgunk, amelynek az első eleme a *vaj* a magyar *fej* szóval rokon, a második elemnek, a *–da* értelmezéséhez pedig a 'valamihez való tartozás' jelentésű önálló szókat kell megvizsgálnunk és megállapítanunk, hogy milyen grammatikai morféma vált belőlük.

A ***vajda*** ahhoz a réteghez tartozik, vagyis a nyelvfejlődési folyamatnak azt az állomását őrzi, ahol a kételemű szó (*vaj-* + *-da*) második eleme már nem önálló szóként, hanem az abból fejlődött képzőként használatos. A *vajda* alakváltozatát ma a *fejedelem* (*fejede-* + *-lem*) szóban használjuk

[48] A szó tudományos feldolgozásának a bemutatására más helyen kerítünk sort, ott, ahol a lakóhely megnevezésére használt szavakat vizsgáljuk, mint pl.: csuv. *pürt, śurt*, magy. *jurta, porta*, stb.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

újabb *–lem*[49] képzővel ellátva. Ez azt is jelenti, hogy a *vajda* a *fejede-* résszel tartozik össze. A *vajda* jelentése pedig tartalmazza egyrészt a fejhez tartozó jelentést, másrészt a tisztséggel járó tevékenységet, azaz a vezetést, hiszen a fej funkciója a vezetés, az irányítás. Mindezt támogatja az, hogy a TESz szerint a *vajda* 'fejedelem, valamely tartomány legfőbb tisztviselője' volt.

3.3.3.1. Az önálló szavak vizsgálatától, azaz a lexikális morfémáktól eljutottunk a **grammatikai morfémák** tanulmányozásáig a földrajzi nevekben, amely magával hozta a ma beszélt nyelvekben ismert grammatikai morfémák felülvizsgálatának szükségességét. Közéjük tartozik, pl.: a magyar **mesterségnév képző *-ász / -ész*** és más nyelvi párhuzamainak az együttes tanulmányozása, amely szorosan kötődik a tisztségnevek kutatásához ugyanúgy, mint a magyarban az ***–š*** változat, vö.: *kapus*.

Ha pl.: a földrajzi névi kutatásaink fényében összevetjük a magy. *ács, álcs* szavunkat a török nyelvi megfelelőkkel, akkor a TESz véleményét több ponton is módosítanunk kell, amely szerint:

ács Ótörök eredetű, vö.: ujg. *ï ɐačči,* türkm. *agačči,* kirg. *žïgačči,* ujg.mod. *yagašči*, szal. *a ɐašči* 'famunkás, ács'. A török szó az *a ɐač* 'fa' *–či* nomen agentis képzős származéka. – Az átvett török szó **a ɐačči* lehetett. Ebből a magyar változatok a ◦kiesésével, valamint *l* járulékhang betoldásával fejlődtek. Az *álcs* forma a régiségben igen gyakori volt. A nomadizáló magyarok nyelvében az *ács* azt a mesterembert jelölhette, aki mindenféle famunkát végzett. …(TESz)

A párhuzamos adatok között lényegesek a 'fa' jelentésű szavak, mert a nomen agentis képző azokhoz járult. A magyar *ács, álcs* formák helyes értelmezése érdekében pedig számba kell venni a 'fa' jelentésű szavak végső mássalhangzóját is, mert ez fogja eldönteni és igazolni, hogy a magyar *álcs*-ban az *–l-* nem szervetlen betoldás eredménye, mint ahogyan azt ma tartják, hanem etimologikus hang.

A csuvasban ismert a ***jyvăš*** 'fa' ÓT. *y, ygač*, ujg. *jagač,* csag. *jygač,* sárga ujg. *jigaš*, üzb. *jogoč*, azerb., türkm., oszm., tat. *agač*, kazah, k.kalp., nog., alt.V., sor, *agaš*, tuv. *yjaš,* bask., hak. *agas,* kirg. *žygač*, gag. *aač agač* 'fa'. (JEGOROV 1964) A 'fa' jelentésű szó tehát a fenti adatok szerint állhat egyetlen magánhangzóból, végződhet *–č, -š, -ś, -s* mássalhangzóra, amelyhez járulhatott a nomen agentis képző *–či,* a csuvas nyelvben *–šĕ*, a csuvas használatú földrajzi nevekben *–šĕ* illetve *–ši*. A következetes és körültekintő tanulmányozás lehetővé teszi azt, hogy világosan lássuk, alaki egybeesés esetén mikor tartozik a *–č* illetőleg az *– ś* a szótőhöz és mikor kell benne foglalkozásnév képzőt látnunk. A tisztázáshoz annak a felismerése is szükséges, hogy a 'fa' jelentésű szónak van olyan alakváltozata is, amely nem egyetlen magánhangzóból áll, vagy nem *–č, -š, -ś, -s* mássalhangzóra végződik, hanem *–l*-re, ilyen a magyar *szál* és számos az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekben is ismert megfelelő.

A magyar ***ács, álcs*** és a török nyelvi megfelelők úgy tartoznak össze, hogy a magyarban az *á, ál* a 'fa' jelentésű szó, amelyet összetartozónak vélünk a magy. *szál* 'növényi szár' valamint a *szál* 'tutaj' jelentésű szóval. A TESz-ben két szócikket találunk:

szál 1**.** 'szőrzetnek, tollazatnak egy eleme; növényi szár, fűszál, nádszál, stb.; száras növényzetnek egy eleme; hosszú, egyenesen felmeredő tárgy; kőszál, szálfa, stb.; nagyon kevés, egy kicsi; fonal, cérna, illetőleg ennek egy darabja; magas, egyenes tartású termet; hosszmérték egysége; öl, hat láb; bonyolult történésnek egy összetevője; bonyolult szervezeti egységnek egy tényezője; fának hasadása, hasadási iránya'. Vitatott eredetű. 1. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. … *sīl* 'szálka'… osztj. *sā ɐil* 'szilánk, léc' (a halrekesztéken), zürj. *ďžav, ďžal* 'fenyőfáklyához hasonlító léc vagy faforgács', mdE. *śalgo, śalgă*, mdM. *śalgă* 'pálca, botocska' …2. A *szil* feltehető nomen-verbum előzményének névszói ágát képviselő főnév. Eredetileg 'vágott dolog, hasított

[49] Vö.: magy. *szerelem* (*szere* + *lem*).

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

dolog’ jelentése lehetett….A *szál* török származtatása téves. (TESz)

***szál* 2.** Jelentése ’tutaj’. Vitatott eredetű. 1. Ótörök jövevényszó. vö.: Kāš ҫ *sāl* ’tutaj’, csag. *sal* ’ua.’, AH. *sal* ’vizen úszó deszka’, oszm. *sal* ’tutaj’, az. *sal* ’ua.’, türkm. *sāl* ’ua.’, nog. *sal* ’faúsztatás’, kumük *sal* ’tutaj’, csuv. *sulă, sul* ’tutaj’. Vö.: még mong. *sal* ’tutaj’. Az átadó nyelv csuvasos vagy köztörök jellegű egyaránt lehetett. A szó feltehetően a fa megmunkálásával került át… 2. Azonos a *szál* 1. főnévvel. A jelentésfejlődés tárgyi alapja, hogy a tutaj összerótt szálfákból készült. A régi szótárak némelyikében előforduló *szálak* ’tutaj’ (l. a szalag szócikkében) támogathatja e magyarázatot. (TESz)

A magyar szóval összetartozik a csuvas ***sulă*** ’tutaj, mosópad a vízparton. komp’, ujg., kirg., kazah, k.kalp., alt.V., ojr., tuvai, hakasz, azerb., oszm., tat. *sal,* üzb. *sol*, bask. *hal* ’tutaj’, vö.: perzsa *sal* ’tutaj, komp’, mong. *sal* ’tutaj’. (JEGOROV 1964)

A magyar ***szál*** 1**.,** ***szál*** 2**.** és nyelvi párhuzamainak a komplex vizsgálata a földrajzi névi háttéranyaggal együtt, valamint összehasonlítva a magy. *ács, álcs* és nyelvi párhuzamaival, azzal a fő tanulsággal járt, hogy a jelentésfejlődési sor megrajzolható, amelynek a láncszemei közül az egyes nyelvek egyrészt ugyanazokat, másrészt nem ugyanazokat, hanem különbözőeket őrzött meg.

Mint növényi *szár* a magyar *szál* ’szálfa’ jelentése széles körben ismert lehetett, hiszen a tutajként használt szál is növényi szár, amelyhez járult a nomen agentis képző. Az *–l* igazolhatóan nem lehet betoldás, hanem etimologikus hang. A *szál*-ban megmaradt a szókezdő mássalhangzó, az *álcs, ács* –ban pedig nem. Tehát a ’fa’ jelentésű szóhoz járult a mesterségnév képző, amely a magy. *álcs, ács* esetében *cs*- kezdettel maradt fenn. A mesterségnév képző további változatai közé tartozik a magyarban is ismert *vadász, tehenész* stb. képzője, amelyről azt tanítják, hogy esetünkben a szótő a *vad-* + *-ász* képző, a szótő a *tehen-* + *-ész* képző. E szavakat helyesen elemeire bontva *vada-* + *-sz*, *tehene-* + *-sz* nomen agentis képző, amely nem magánhangzó, hanem *sz*- kezdetű és rokona, alakváltozata az *álcs, ács cs*- képzőjének és ezért a magánhangzós tövű szóhoz járult. A magánhangzós tő nem ritka, vö.: *vadak* (*vada* + *-k*: többes szám jele, *tehenek* (*tehene* + *-k*: többes szám jele).

A fentiek tanúságaként is elmondhatjuk, hogy az *ács* szavunk vizsgálata együtt jár a magyar nyelvnek nemcsak a török és az uráli nyelvekhez, hanem az uráli, az altáji, sőt az indoeurópai nyelvekhez fűződő kapcsolatainak a feltétlen tanulmányozásával. Egy ilyen komplex munka több – már biztosra vett – nyelvi jelenségek vizsgálatát, majd tisztázását teszi lehetővé úgy, hogy megoldást is kínál. Közéjük tartozik, pl.: az *–l-* hangbetoldás kérdése a magyarban, amelyhez szorosan kötődik a lambdacizmusnak nevezett jelenség a csuvasban, miközben számos szó etimológiája tisztázható, köztük, pl.: a magy. *bölcs, bölcső, gyümölcs* stb. Az *–l-* egyik esetben sem lehet a magyarban szervetlenül betoldott hang.

3.3.3.2. A magyar ***bölcs*** ’nagy tapasztaltsággal, ítélőképességgel rendelkező, okos, okos személy, filozófus’…Ótörök eredetű, vö.: csag. *bü ҫi* ’varázsló’, oszm. *büyücü* ’varázsló, boszorkány’, …A török szó a *bü ҫi* ’varázs, varázslat’ *–či* cselekvőt jelentő névszóképzős származéka. A magyarba került török alak ***bü ҫi-či* lehetett, amiből a magyarban *bűcs* …majd másodlagos *l* betoldásával *bülcs ~ bölcs* lett. Eredeti jelentése nyilván ’varázsló, sámán’ lehetett., s csak a pogány hitvilág kihaltával nyerte mai jelentését. Melléknévi jelentése a magyarban alakult ki. …(TESz) < magy. *böl-* + *-cs.*

A TESz magyarázata nem fogadható el, mert nem bizonyítható sem a ’varázsló’ jelentés, sem az *-l-* betoldás. A *bölcs* a kutatásaim fényében képzett szó, mégpedig a *böl-* névszói relatív szótő

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

foglalkozásnév képzővel ellátott változata. Ennek a névszónak van igei párja is, ld. *böl-* (< *bel-*[50]) 'tudni' jelentéssel. Igazolják ezt a nyelvi megfelelők, pl.:

Csuvas *pĕl-* 'tudni', ÓT., ujg., üzb., azerb., türkm., oszm., kirg., kazah, k.kalp., nog., ojr., tuv. *bil,* alt.V., hakasz *pil,* tat., bask. *bel* 'tudni, ismerni, érteni'….(JEGOROV 1964)

A szótőben (magy. *böl-* + *-cs*) egyértelműen a tudásról és nem a varázslásról van szó, amelyhez járult a nomen agentis képző a *-cs*. Hangtani szempontból fontos megjegyezni, hogy a magyar szóban lévő *–ö-* közvetlen előzményét az *–e-* magánhangzót a tatár és a baskír használja.

A pontosság kedvéért részletesebben kell szólni a *bölcs* szóról. A *-cs* mint foglalkozásnév képző névszókhoz járul. Bár a *böl-* relatív szótőnek van igei megfelelője, ld. csuv. *pĕl-* 'tudni', stb., azonban az igék esetében az *-l* denominális verbum képző. Vö.: magy. *okul* 'tanul (valamiből)'. Ezzel szemben az oszmánban van *akyl* 'ész, emlékezet' jelentésű szó, ahol az *-l* 'valamivel ellátott' denomális nómen képző. A szó ismert további *-ly* 'valamivel ellátott' képzővel ellátva vö.: oszm. *akylly* 'okos'. Az oszm. *akyl* abszolút szótöve *aky-*, amelynek a szócsaládjába tartozik a magy. *ág* 'egy pont, ahol elágazás van'[51] s ez a pont a forrás, a mag, amelyben minden benne van. Ezzel az ággal ellátottat nevezték el elődeink emlékezetnek, észnek.

Az oszm. ***akyl*** 'ész, emlékezet' szó magyar megfelelője az *ész,* a csuv. ***ăs*** 'ész, emlékezet', Zamahš., kirg., kaz., k.kalp., nog., üzb., oszm. *es,* ujg. es, bask. *iś* 'ész, értelem, emlékezet' alt. *es* 'emlékezet, érzelem', azerb. *agyl,* ojr. *agyl,* türkm., kirg., kaz., k.kalp., nog., karacs., tat., bask. *agyl,* kum. *g'akyl,* ujg. *jekil* 'ész, értelem'. ld. csuv. *as*. (JEGOROV 1964) < csuv. *ă-:* abszolút szótő + *-s:* képző, Zamahš., kirg., kaz., k.kalp., nog., üzb., oszm. *e-* + *-s,* ujg. *e-* + *-s*, bask. *i-* + *-ś,* alt. *e-* + *-s* , azerb. *agy-* + *-l,* ojr. *agy-* + *-l,* türkm., kirg., kaz., k.kalp., nog., karacs., tat., bask. *agy-* + *-l,* kum. *g'aky-* + *-l,* ujg. *jeki-* + *-l.*

A csuv. ***as*** 'emlékezet', tat., bask. *is,* kirg., kaz., k.kalp., nog., ojr., üzb. *es,* ujg. *es, is* 'emlék, tudat, értelem'. (JEGOROV 1964) < csuv. *a-*: abszolút szótő + *-s:* képző, tat., bask. *i-* + *-s,* kirg., kaz., k.kalp., nog., ojr., üzb. *e-* + *-s,* ujg. *e-* + *-s, i-* + *-s.*

A TESz szerint a magy. ***ész*** 'emlékezet, értelem, szellemi képesség, agyvelő'. Ótörök eredetű, vö.: ujg., csag., kun, kirg. *äs*, tat., bask. *is,* csuv. *as* 'ész, értelem, emlékezet'. Ld. még vog. *ēs* 'ész'. (TESz) < magy. *é-:* abszolút szótő + *-sz:* képző, ujg., csag., kun, kirg. *ä-* + *-s*, tat., bask. *i-* + *-s,* csuv. *a-* + *-s,* vog. *ē-* + *-s.*

A fenti abszolút szótövek összetartoznak, egymásnak alakváltozatai, közös gyökerűek: csuv. *ă-*, Zamahš., kirg., kaz., k.kalp., nog., üzb., oszm. *e-,* ujg. *e-,* bask. *i-,* alt. *e-,* azerb. *agy-,* ojr. *agy-,* türkm., kirg., kaz., k.kalp., nog., karacs., tat., bask. *agy-,* kum. *g'aky-,* ujg. *jeki-;* csuv. *a-,* tat., bask. *i-,* kirg., kaz., k.kalp., nog., ojr., üzb. *e-, ujg. e-, i-*.

Rokonuk a Kašg. ***bukū*** 'tudós, bölcs, okos' szó, amelyben a *b-* szókezdő igazolja a magy. bölcs szókezdőjét is. Meg kell jegyeznünk, hogy a kum. *g'aky-* szókezdője a *g'-* eredeti *k-* fejleménye, ezért etimológiailag másik szó, ám jelentése ugyanaz lehet. A többi esetben az abszolút szótövek összetartoznak az 'egy' és a 'mag' jelentésű szavakkal, így az oszm. *tek* 'egyetlen, páratlan' szóval is, amely tartalmazza a szó elején az eredeti *t-* mássalhangzót. Ebből a *t-*ből a fenti szavakban egyrészt *b-* lett, ld. magy. *bölcs*, másrészt 0- ld. magy. *ág, okos, ész,* oszm. *akyl* 'ész', csuv. *ăs* 'ész' és nyelvi megfelelőik (*t-* > **δ-* > *w-* > 1. *b-*, 2. V- > 0-).

A magy. *böl-* relatív szótő az oszm. *akyl* 'ész, emlékezet' és nyelvi megfelelőinek az alakváltozata s egy ilyen *böl-* névszó tőhöz járulhatott a magy. *bölcs* szóban a *-cs* foglalkozásnév képző. A *böl-*

[50] Ld. *–ö-*ző nyelvjárás.

[51] Ld. 'Eszem ágában sincs', azaz nem létezik.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

tőnek *-l*-es változata megvan a magy. *elme* szóban, amely a TESz szerint ismeretlen eredetű, ld. magy. ***elme***[52] 'lélek, lelkiállapot, ész, értelmi képesség'. (TESz)

Szólni kell a magy. *bűcs, bőcs* nyelvjárási alakváltozatokról, amelyeknek a szerkezeti felépítése: *bű-, bő-*: relatív szótő + *-cs*: foglalkozásnév képző. A relatív szótő (*bű-, bő-)* magánhangzóját valamikor *-δ-* (interedentális zöngés spiráns) mássalhangzó követte, amelyből az egyik irányú változás során *-l-* lett, ld. magy. *böl-*: relatív szótő, a másik irányú változásban pedig -w- (bilabiális zöngés spiráns) lett, amely a további változások során vokalizálódott (-w- > -V), majd az így keletkezett magánhangzó eltűnt és megnyúlt az előtte álló magánhangzó, ld. magy. *bőcs,* de *bölcs.*

A TESz szócikk írója tehát többszörösen is tévedett, köztük abban, hogy az *-l-* nem szervetlenül betoldott mássalhangzó, hanem etimologikus s nem igazolt az sem, hogy a fenti magyar szavak jövevények lennének a törökből.

A *bölcs* tehát az az ember, aki az ésszel, értelemmel, azaz a tudással foglalkozik.

3.3.3.3. A magyar ***bölcső*** a TESz szerint ótörök eredetű, …A törökségben nagy területen elterjedt szó, feltehetőleg igei származék. – A magyarba **biši* ◦alakban kerülhetett, amelyből török *š* $\frac{1}{28}$ magyar *lcs* megfeleléssel, valamint más szabályos hangfejlődésekkel lett a mai magyar alak, vö.: *bölcs, gyümölcs.* …(TESz) < magy. *böl- + cső*.

A TESz magyarázata helytelen és hiányos. Lényeges momentum, hogy ma a magyarban a *bölcső* jelenti egyrészt a tárgyat, amelyben az újszülött, a pólyás korú gyermek fekszik, másrészt jelenti a kort, közvetlenül a születéssel induló pólyás időszakot. Mindezt a nyelvi párhuzamok is tartalmazzák. A magyar *bölcső* csuvas megfelelője lehet egyrészt a ***pelče*** 'pólya',…AFT., bask. Rabg. *bišik*, …csag., kirg., azerb., oszm. *bešik*, ujg. *böšük,* bask. tat. *bišek,* kazah, k.kalp., nog. *besik*, jak. *bisik,* hak. *pizik* 'bölcső, pipa, ágyúcső bölcsője'. A régi csuvasban a *pelče* bölcsőt jelentett. Vö.: csuv. *piele* 'pólyázni, *pieleх* 'pólya' [53]…(JEGOROV 1964) < csuv. *pel-:* relatív szótő + *-če:* képző, AFT., bask. Rabg. *bi-* + *-šik*, …csag., kirg., azerb., oszm. *be-* + *-šik*, ujg. *bö-* + *-šük,* bask. tat. *bi-* + *-šek,* kazah, k.kalp., nog. *be-* + *-sik*, jak. *bi-* + *-sik,* hak. *pi-* + *-zik,* csuv. *pie-* + *-le, pie-* + *-lĕx*.

A magyar *bölcső* a régi csuvas *pelče* formával, a nyelvjárási *bőcső* pedig a többi török megfelelővel (*bešik, böšük, bišek, besik, bisik, pizik)* tartozik össze. A *bőcső*-ben az *–l-* hiánya nem a kieséssel magyarázható de azzal sem, hogy itt nincs *–l-* betoldás.

Másrészt a pólyás korú gyermekre jellemző, hogy a beszéde még kialakulatlan, ezért a magyar *bölcső* szó nagy családjába tartozik a csuv. ***peltek*** 'hebegő, a beszédben gyakorlatlan' jelentésű szó is, amelynek a török megfelelői: csag. *biltek* 'hebegő, a beszédben gyakorlatlan', azerb. *pältäk,* türkm., oszm., gag. *peltek*, tat. *birtäk,* kumük *meltek* 'hebegő, a beszédben gyakorlatlan, raccsoló'. Hangutánzó eredetű szó. (JEGOROV 1964) < csuv. *pel- + -tek,* csag. *bil- + tek,* azerb. *päl- + -täk,* türkm., oszm., gag. *pel- + -tek*, tat. *bir- + -täk,* kumük *mel- + -tek.*

Eszerint a *bölcső* jelentése 'pólyázó hely', azaz 'hely, ahol pólyáznak'. Szerkezetileg pedig ***böl*** 'pólya' + ***-cs*: helyhatározó rag**, amelynek eredetije *–t* volt.

A *böl* 'pólya' egyben alvó hely, így rokon a magy. *ágy,* ang. *bed* 'ágy' és a székely *bel* 'alszik' szóval. Ez utóbbiban az *-l* igeképző. A *bölcső* rokona a magy. ***ágy, álgy*** 'folyómeder, fekvőhely, üledék…' Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. T. *al'à·t* 'ágy'…zürj. *val'äs* 'ágy'…finn *vuode* 'ágy'…..(TESz) < *á-:* abszolút szótő + *-gy:* képző, *ál-* + *-gy.* Fontos, hogy az *ágy* szavunknak van

[52] Ld. még magy. *első el-*, ozm. *ilk* 'első' *il-* töve stb.

[53] Vö.: or. *pelenka* 'pólya', magy. *pelenka.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

álgy változata is, amelynek az *ál-* töve összetartozik a székely *bel-* 'alszik' igével, de közös gyökerű vele az ang. *bed* 'alszik' ige és a the *bed* 'az ágy' főnév is. Kérdés, hogy a magyarban az *á-, ál-* (ld. *alszik al-* töve) tövet követő *-gy* lehet-e a tőhöz tartozó eredeti *-k* fejleménye. A kutatásaink értelmében ez a *-gy* eredeti *-t* fejleménye (*-t* > *-đ*'), amely olyan, valamikor önálló szó kezdő mássalhangzója, amelynek a jelentése 'hely', idővel 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' képző lett, más esetekben pedig helyhatározó rag. A *bölcső* szavunkban *-t* > *-cs* változás történt. A *-cső* második elem tartalmazhat kicsinyítő jelentést is, ez esetben a *bölcső* jelentése 'kiságy'.

Hangtani szempontból nézve a fenti adatok tanúsága szerint nem lehet egyrészt az *–l-* szervetlen hangbetoldás eredménye, másrészt a magyar *bölcső –cs*-je a nyelvi párhuzamokban *–t-, -č-, -š-, -s-, -z-*.

A magyar *bölcső* elvileg lehet 'pólyás, pólyával ellátott'. Bepólyálni, bepólyázni pedig annyit jelentett, hogy ruhával betekerni. Magát a ruhát *pólyá*-nak, *pelenká*-nak nevezték. A pólyás gyermek fekvő és alvó helye pedig nem volt más, mint a *pólya* helye, azaz a *bölcső.*

3.3.3.4. A magyar ***gyümölcs*** szó idegen nyelvi megfelelői is igazolják, hogy olyan képzett szóval van dolgunk, ahol a relatív szótő *gyümöl-* 'bogyó' + *-cs*: gyűjtőnévképző. A csuvasban egyaránt idetartozik a *šiměš* és a *śyrla,* vö.:

A csuvas ***šiměš*** 'élelem, étel, gyümölcs, termés, zöldség'…ÓT....*jimiš*, ujg., üzb., kirg., azerb., oszm. kumük *jemiš,* bask. *jemeš*, nog. *jemis,* türkm. *ijmiš*, kazah, k.kalp. *žemiš,* tat. *žimeš,* tuv. *čimis* 'gyümölcs, termés'…vö.: mong. *žime* 'gyümölcs, termés, bogyók', bur.-mong. *džimis* 'gyümölcs'. (JEGOROV 1964) < csuvas *šimě-:* relatív szótő + *-ś:* képző, ÓT....*jimi-* + *-š*, ujg., üzb., kirg., azerb., oszm. kumük *jemi-* + *-š,* bask. *jeme-* + *-š*, nog. *jemi-* + *-s,* türkm. *ijmi-* + *-š*, kazah, k.kalp. *žemi-* + *-š,* tat. *žime-* + *-š,* tuv. *čimi-* + *-s,* mong. *žime,* bur.-mong. *džimi-* + *-s.*

Idetartozik a csuvas ***śyrla*** 'bogyó', tat. *žilek,* bask. *jelek,* oszm. *čilek*, ujg. *jemiš*, tuv., hakasz *čistek* 'bogyó'....*jelek* < *jed-lek*[54] (JEGOROV 1964) < csuvas *śyr-* + *-la,* tat. *ži-* + *-lek,* bask. *je-* + *-lek,* oszm. *či-* + *-lek*, ujg. *jemi-* + *-š*, tuv., hakasz *čis-* + *-tek, je-* + *-lek* < *jed-lek.*

A magyarban a *gyümölcs* forma mellett igen elterjedt a *gyümőcs* nyelvjárási alak. Az altáji nyelvi megfelelők közül a *gyümölcs* (*gyümöl-* + *-cs*) alakkal tartozik össze a csuvas *śyrla* (< *śyr-:* relatív szótő + *-la:* gyűjtőnév képző), hakasz *čistek* (< *čis-* + *tek:* gyűjtőnév képző) s a baskír *jelek (je-* + *-lek)* előzménye a *jed-* + *-lek,* ahol a *–lek* gyűjtőnévképző. A szótő szócsaládja kiterjedt, esetünkben 'bogyó, étel' jelentésű s ehhez járult a gyűjtőnév képző s tulajdonképpen a *gyümölcs* szót 'bogyóság' jelentésben kell felfogni.

A magyar nyelvjárási *gyümőcs* (< *gyümő-*: relatív szótő + *-cs*: képző) formával tartozhat össze a török és a mongol megfelelők nagy része (*šimě-* + *-ś, jimi* + *-š, jemi* + *-š, jeme* + *-š, ijmi* + *-š, žemi* + *-š, žime* + *-š, čimi* + *-s, džimi* + *-s, ži* + *-lek, je* + *-lek, či* + *-lek, čis* + *-tek, jed-*+ *-lek),* ahol a képző igen változatos formában van jelen: *-tek, -lek, -š, -ś, -s.* A mong. *žime* szó szerint csak 'bogyó'-t, szemet jelenthet, hiszen nem tartalmaz 'valamivel való ellátottság'-ot jelentő gyűjtőnévképzőt. Amint a képzők egymásnak alakváltozatai, úgy a relatív szótövek is, vö.: magy. gyümöl-, gyümő-, csuv. *šimě-,* ÓT. *jimi-,* ujg., üzb., kirg., azerb., oszm. kumük *jemi-,* bask. *jeme-,* nog. *jemi-,* türkm. *ijmi-,* kazah, k.kalp. *žemi-,* tat. *žime-,* tuv. *čimi-,* mong. *žime-,* bur.-mong. *džimi-*.

A magyar *gyümölcs (gyümöl-* + *-cs*) szóban a szótő végső mássalhangzója az *–l-* illetve a nyelvjárási *gyümőcs* (*gyümő-* + *-cs*) formában a *–0-* (hanghiány), a csuvas *śyrla* (*śyr-* + *-la)* szóban az *–r-*, a baskír *jelek (je-* + *-lek)* formában a *–0-* (hanghiány), az előzményében a *jed-* + *-lek*

[54] Vö.: magy. *étel* (< *éte* + *l.*)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

változatban a *–d-*, a hakaszban (*čis-* + *-tek*) *–s,* valamint a többi török és a mongol *–0-* (hanghiány) összetartoznak. (vö.: CZEGLÉDI 2005) Módszertanilag igen fontos tanulság, hogy csak az azonos helyi értékű hangok tartozhatnak össze. Különös figyelmet kell tehát fordítani a szó és toldalék határán lévő mássalhangzókra, mert alaki egybeesés esetén nagy a tévedés lehetősége.

A magyar *gyümölcs* magánhangzóinak közvetlen előzménye is megállapítható, hiszen az *–ü-* az *–i- > -ü-*, az *–ö-* pedig egyrészt *–e- > -ö-*, másrészt *–ü- > -ö-* változás eredménye. A magánhangzókat tekintve tehát a magyar *gyümölcs*höz a tat. *žimeš,* mong. *žime* áll a legközelebb.

Több szó etimológiájában is téved a TESz, amikor az *–l-* hangot kései járulékhangnak minősíti, a fentieken kívül további szavakban is, köztük a *szemölcs, hold, boldog* stb.

A fenti adatok tanulmányozásának több tanulsága is van. Hangtani oldalról mindenekelőtt ki kell emelni azt, hogy az *–l-* nem lehet szervetlen betoldás eredménye, továbbá a csuvasnak tulajdonított lambdacizmus és a rotacizmus jelensége túlmutat azon, hogy csuvas illetve bolgár bélyeg lenne. Az *–l-, -š-, -r-* és a *-z-* kapcsolatait jóval nagyobb nyelvi összefüggésekben kell tanulmányozni. Alaktani oldalról helyesen elemeire kell bontani a neveket, szavakat, fel kell ismerni a grammatikai morfémákat s meg kell találni azokat az önálló szókat, amelyekből kifejlődtek. Alapvető, hogy a tővéghangzó sohasem lehet a grammatikai morféma része. Jelentéstani oldalról lényeges, hogy nemcsak a jelezett és ragozott, a képzett szó jelentésmagja is kötődik a szótő jelentéséhez. Mindez arra is utal, hogy felül kell vizsgálni a csuvasos típusú jövevényszavainkról szóló elméletet és annak nyelvi, valamint őstörténeti következményeit.

3.4. Összegzés:

Jelen dolgozatban nem törekedhettünk teljességre, mert csupán a megjelölt feladatunknak eleget téve igyekeztünk felhívni a figyelmet a földrajzi névi kutatások jelentőségére egy elhanyagolt, ám egyre inkább nélkülözhetetlen tudományterület a nyelvészeti őstörténet szerepére a nyelvtudományban és az őstörténet-tudományban. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek nyelvtana bizonyítottan működik a magyar és a török, mongol nyelvek szavainak az értelmezésekor, azok hangtani, alaktani szempontú vizsgálatainak az elkészítésekor, egyszóval az etimológiájuk megírásakor.

3.5. Rövidítések

alt. altaji
Ar. Archiválisanyag ld. Nikitin
Ašm. Ašmarin
azerb. azerbajdzsán
bask. baskír
C. Civilszkij rajon
csag. csagatáj
Č. - Č. Csernecov-Csernecova
cser. csereremisz
Čist.u. Csisztonszkij ujezd
csuv. csuvas
d. domb
dial. dialektus
f. folyó
Fa. Fasmer
fi. finn
h. hely

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

hak. hakasz
hn. helynév
i.e. indoeurópai
jak. jakut
k.kalp. karakalpak
kam. kamasz
kaz.tat. kazáni tatár
kirg. kirgiz
k.kalp. karakalpak
ko. komi
m. mocsár
magy. magyar
man. manysi
mar. mari
md. mordvin
mdE. erza mordvin
mdM. moksa mordvin
mong. mongol
M-T. Mari-Tureckij rajon
nog. nogaj
nyeny. nyenyec
ojr. ojrot
or. orosz
osz. osszét
oszm. oszmán
osztj. osztják
ÓT. ótörök
özb. özbég
ősm. ősmagyar
ősszl. ősszláv
t. tó
tat. tatár
Tet.u. Tetyusszkij ujezd
tkp. tulajdonképpeni
tuv. tuvai
türkm. türkmén
U. Urmarszkij rajon
Uč. Učelinszkij rajon
umd. udmurt
udm. udmurt
ujg. ujgúr
ujg.mod. modern ujgúr
ukr. ukrán
U.Kul. Uszty-Kulinszkij rajon
üzb. üzbég
v. vagy
vog. vogul
votj. votják
vö.: vesd össze
Zianč. Ziančurinszkij rajon

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Zil. Zilairszkij rajon
zürj. zürjén

3.6. Források

ANDREJEV 1961 ANDREJEV, N. A. *Csuvasszko-russzkij szlovar*, Moszkva 1961.
Ar. = NIKITIN
Ašm. ASMARIN, N.I. *Thesaurus linguae Tschuvaschorum* I-XVII. Kazan - Csebokszari 1928-50.
CSERNYECOV-CSERNYECOVA 1936 V.N. CSERNYECOV I.Ja. CSERNYECOVA *Kratkij manszijszko-russzkij szlovar* Leningrad 1936.
Fa. FASZMER, M. *Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka.* Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. Moszkva 1964-73.
GMA Gidronimy Marijszkoj ASzSzR
GYÖRKÖSY 1970 GYÖRKÖSY Alajos *Latin – magyar szótár* Akadémiai Kiadó Budapest 1970
HADROVICS -GÁLDI 1951 - HADROVICS László - GÁLDI László, *Orosz-Magyar szótár,* Akadémiai Kiadó, Budapest 1951.
HALÁSZ 1976 HALÁSZ Előd, *Magyar Német Kéziszótár* Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
HAJDÚ – KRISTÓ – RÓNA-TAS 1982. HAJDÚ Péter – KRISTÓ Gyula – RÓNA-TAS András (szerk.) *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba* I-V. Írta és összeállította a Szegedi Őstörténeti Munkaközösség Tankönyvkiadó, Budapest 1982
JEGOROV 1964 JEGOROV, V.G. *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka*, Csebokszari, 1964.
KÁZMÉR 1993 KÁZMÉR Miklós, *Régi magyar családnevek szótára*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest 1993.
KISS 1980 KISSLajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.
KUZNECOVA 2003 M. KUZNECOVA *Mari – magyar szótár* Savaria University Press Szombathely 2003
LELKES 1998 LELKES György, *Magyar Helységnév-Azonosító Szótár,* Talma Könyvkiadó, Baja 1998.
LYTKIN – GULJAJEV 1999 V.I.LYTKIN – Je.Sz. GULJAJEV *Kratkij etimologicseszkij szlovar komi jazyka* Szyktyvkar 1999.
MÉK *Magyar Értelmező Kéziszótár,* Akadémiai Kiadó, Budapest 1985.
MÉSZÁROS – SIRMANKINA 2003 MÉSZÁROS Edit Raisza SIRMANKINA *Erza-mordvin –magyar szótár* Savaria University Press Szombathely 2003
MOLNÁR 2003 MOLNÁR Judit *Moksa-mordvin – magyar szótár* Savaria University Press Szombathely 2003
MUNKÁCSI 1990 MUNKÁCSI Bernát, *A votják nyelv szótára,* Az Uralisztikai Tanszék kiadványai, Pécs, 1990.
NAP *Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR.* Csebokszari, 1974.
NIKITIN NIKITIN I.D. *Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij)* Csuvasszkoj ASzSzR. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
OPD *The Oxford Paperback Dictionary,* Oxford University Press 1983.
ORSZÁGH 1981 ORSZÁGH László Angol-Magyar Kéziszótár akadémiai Kiadó Budapest 1981
SIS N.M. SANSZKIJ – V.V. IVANOV – T.B. SANSZKAJA, *Kratkij*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

	etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka, Moszkva, 1975.
SW	*Dr. Fokos Fuchs, Syrjánisches wörterbuch I-II*. Budapest 1959.
SZINNYEI 1884	SZINNYEI József *Finn – magyar szótár* A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása Budapest 1884
TB.	*Szlovar toponyimov Baskírszkoj ASzSzR.* Baskort ASZSzR-nin toponimdar hü͡ege. Ufa. 1980.
TESz	*A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
TOTD	*The Concise Oxford Turkish Dictionary,* Oxford 1984. Edited by A. D. Alderson and Fahir Iz.
T.- r.	*Tatarszko-russzkij szlovar.* Moszkva. 1960.
TSK.	A. I. Turkin, *Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR*, Szyktyvkar 1986.
ÚMT	*Új magyar tájszótár I*. Akadémiai Kiadó 1979.
Vax.	M.P. VAHRUSEVA, *Udmurtszko-russzkij szlovar* 1956.

7. Irodalom

BENKŐ 1984 BENKŐ Loránd *A magyarság honfoglalás előtti történetéhez Leved és Etelköz kapcsán* MNy. 1984/4

BENKŐ 1998 BENKŐ Loránd *Név és történelem* Akadémiai Kiadó Budapest 1998

CZEGLÉDI 1994 CZEGLÉDI Katalin, *Bírtokos jelölés a Volga vidéki földrajzi neveken,* in: Studia Nova 2. Mundus Press, A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának tudományos közleményei. 1994. I. évfolyam 2. szám. 111-129.

CZEGLÉDI 2002 CZEGLÉDI Katalin, *A földrajzi nevek és a magyar őstörténet* (Az *Iszter* folyóról) in: Eleink – Magyar Őstörténet I. évf. 2. szám.

CZEGLÉDI 2005 CZEGLÉDI Katalin, *a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító alaktana* 2005 in: www.hunscience.com

HAJDÚ 1966 HAJDÚ Péter *Bevezetés az uráli nyelvtudományba* Tankönyvkiadó Budapest 1966

HORVÁTH 1993 HORVÁTH Katalin *A szóhasadás szerepe az etimológiai vizsgálatokban* (*A magas eredetéről*) in: Névtani Értesítő Budapest 1993.

LÁSZLÓ 1999 LÁSZLÓ Gyula, *Múltunkról utódainknak I-II.* Püski, Budapest 1999.

MUNKÁCSI 1895 MUNKÁCSI Bernát *Az „ugor" népnevezet eredete* in: Ethnographia 6. 1895

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

4.

A magyar nyelv keleti gyökereiről

4.1. A földrajzi névi kutatásaim során egyértelművé vált, hogy a magyar nyelv kapcsolatait másképpen kell megítélni, mint ahogyan azt ma tanítják az állami oktatási intézményeinkben. A valódi, nem feltételezett nyelvi kapcsolatoknak alapvetően két magyarázata lehet. Az egyik az ősi, közös gyökérhez tartozás, a másik, az együtt vagy az egymás mellett élés során történő átvétel. Elvileg fent lehet tartani egy egyéb kategóriát is, amelybe beletartozhat a külön nyelvteremtés lehetősége s ez esetben az egyezés okát a hasonló úton való keletkezéssel lehetne magyarázni, másképpen véletlen egyezésnek tartani.

A téves nyelvi kapcsolatok megítélésében komoly szerepet játszik az a tény, hogy alapjaiban helytelen a nyelveket családokba sorolni úgy, ahogyan azt tették és teszik. Nem igazolt az uráli nyelvrokonság tétele s alapvető tévedések miatt nem állja meg a helyét a magyar nyelvnek az uráli nyelvcsaládba való tartozása.[55]

Ugyanakkor egyértelmű, hogy az uráliba sorolt nyelvekkel van kapcsolata a magyar nyelvnek, de a kapcsolat oka egészen más. Nyelvünk gyökerei a szkíta-hun nyelvekhez vezetnek. E nyelvi kapcsolatok pedig csak közös gyökerű gondolkodás, hagyományok, kultúra stb. birtokában lehetségesek, amelyeket nemcsak a nyelvünk tükröz, hanem a társtudományok is igazolnak. Nyelvünk szókészlete, grammatikája közös gyökerű a szkíta-hun utódnépekével, pl. mongol, török.

Az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekkel való kapcsolatoknak a fő oka, hogy a szkíta-hun típusú népek északi irányba vándorolva vitték a nyelvüket, a kultúrájukat és ott nyomot hagytak.[56]

Az altáji nyelvekhez valójában szkíta-hun utódnépeket soroltak, ezek a török, mongol és a mandzsu-tunguz.

A szláv nyelveket az indoeurópai nyelvcsalád egyik ágának szokás tartani, amelyeknek a kialakulásánál figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy az ősszláv nyelv i.sz. a 400-as években született a mai Ukrajna területén szkíta-hun szubsztrátum rétegen egy népcsoportnak - melynek az egyik neve varég - északnyugati irányból történő idejövetelével.

Az indoeurópai nyelvcsaládba sorolják az olyan európai nyelveket is (mint pl. latin, görög, német, angol stb.), amelyek alapvetően kétféle szálon is kötődhetnek a magyarhoz. Egy késői és egy igen ősi gyökérszálon keresztül. Ez utóbbi igazolható számos keleti nyelv segítségével.

A nyelveknek a családokba sorolása nem megalapozott, tudományosan nem igazolt tétel, amelyre olyan feltételezéseket építettek, mint azt, hogy az egy családba sorolt nyelvek közös ősnyelvből származnak, következésképp a közös ősnyelvnek kialakulási helye és ideje kellett legyen, amelyre számos, ám nem egybehangzó és főleg nem bizonyított elmélet született.

Mindezzel ellentétben az emberi nyelv teremtésének, kialakulásának és tovább fejlődésének a körülményeit kutatva lényeges feladat annak megismerése, hogyan gondolkodhattak eleink a nyelvünk születése idején és később. Ennek a feladatnak a teljesítése pedig nem lehetetlen, hiszen az ember, a nyelv és a gondolkodás három egymást feltételező kategória. Következésképp, segítenek a kutatásban egyrészt a ma beszélt nyelvek, nyelvjárások, másrészt a korábbi idők írott emlékei, de segít az ember mindennapi életének a megismerése napjainkig. A földrajzi névi kutatásaim során egyértelműen kiderült: a nyelvek mai állapota nem úgy alakult ki, hogy egy

[55] Vö.: CZEGLÉDI Katalin, Nyelvcsaládok vakvágányon Farkas Lőrinc Imre Kiadó Budapest, 2008. Megjelenés alatt.
[56] Vö.: BOTALOV, Szergej munkái.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

feltételezett ősi állapot sok lépcsős változása során fejlődött addig, míg el nem jutott a mai formáig, hanem az emberi nyelv a régit megőrizve újult meg, miközben a tartalom és a forma egysége érvényesült. Ez azt jelenti, hogy fennmaradtak a nagyon ősi, talán a legelső formák s a megismerés gazdagodásával, a tudás bővülésével a legelső formáknak a módosításával új megnevezések születtek a régi, a már ismert alapján. A nyelv tehát a régit megőrizve újul meg.

Tudjuk, hogy múlt nélkül nincs jövő, természetes tehát, hogy ma a népek és nyelvük egymáshoz való viszonyának a tanulmányozása, a múltjának a megismerése igen fontos. Helyesen azonban csak akkor járunk el, ha a valódi múlt megismerésére törekszünk.

A nyelvet az emberiség nagy találmányának kell tekintenünk, minden (élő és kihalt) nyelv megismerése fontos. Számunkra, a magyarság számára első és kiemelt helyen a magyar nyelv és ősi gyökereinek a kutatása az elsődleges feladat. A fentiek, azaz a kutatásaim idevonatkozó összegzésének az igazolására a sok ezer példából a grammatikai morfémák, azaz a toldalékok (képző, jel, rag) köré csoportosítva említek néhányat.

Nincs vita abban, hogy a grammatikai morfémák önálló szavakból alakultak ki. Az önálló szavak és a toldalékok közötti kapcsolat (jelentéstani, alaktani és a hangtani) kulcsfontosságú, ennek ellenére nagyrészt feltáratlan és téves megállapításokon alapul.

A hangtani jelenségek ismeretében[57] a kutatásaim során a megoldáshoz vezető út első lépése a gyökrendszer, másképpen az abszolút és a relatív szótövek rendszerének megrajzolása volt. A második lépésben fel kellett tárni a gyökrendszernek és a grammatikai morfémáknak, azaz a toldalékoknak az egymáshoz való viszonyát.

4.2. A toldalékoknak a legelső jelentései között kell számon tartanunk a ’valamihez tartozás, valamivel való ellátottság, valami mellett levőség’ jelentést.

4.2.1. Ezt a jelentésbeli kapcsolatot őrzik a földrajzi nevek, ahol a forráshoz, a folyóhoz tartozó terület idővel ’forrás tő, folyó tő’ jelentésű nevet kapott.

Vö.: magy. ***Ároktő*** ’helynév Borsod-Abaúj-Zemplén megyében’. Előtagja a magy. *árok* főnév, utótagja az ’alsó vég, torkolat’ értelmű magy. *tő* főnév. (KISS 1980[58])
Kiss Lajos megállapítását ki kell egészíteni, mert a magy. ***tő*** szó és más nyelvi megfelelőit a ’valaminek a tövében, azaz közvetlen mellette’ jelentésben is használják.

4.2.2. A földrajzi nevek mellett a közmondások is tartalmazzák ezt a jelentésbeli kapcsolatot. Pl.: a magyarban ***Az alma nem esik messze a fájától*** közmondásnak a jelentésbeli megfelelője Mahmud al Kāšγari Divan Lugat at Turk című, a 11. században írt, azaz a türk nyelv szótárában és nyelvtanában:[59] ***būzdan sūv tamār*** ’a jégről víz csepereg’ szerepel. Így beszélnek arról, aki tulajdonságaiban hasonlít az anyjára. Vö: ***būzdan*** **<** ***būz*** ’jég’, **+** ***-dan*** ’ról, -ről, -tól, -től’ eredethatározó rag, ***sūv*** ’víz’, ***tamār*** ’csepereg, szemereg’, **<** ***tama*** vö.: ***tam*** ’csepp’ + ***-r***: folyamatos igeképző, vö.: oszm. ***–r*****:** folyamatos igeképző, magy. ***–reg*****:** gyakorító képző.

4.2.3. A ’valamihez tartozás, valamivel való ellátottság, valami mellett lévőség’-et kifejező képzők olyan önálló szóból keletkeztek, amellyel eredetüket illetően összetartoznak, azonosak. Ez a szó a magyar ***tő, töv-*** és nyelvi megfelelői. Használatával kezdetben olyan összetett szó keletkezett, amelynek a második elemeként, azaz utótagjaként szerepelt. A gyakori használat során pedig toldalékká alakult. Innentől kezdve már két funkcióban, mint önálló szó, és mint grammatikai morféma - azaz képző, jel, rag - jeleként volt használatos.

---

[57] Vö.: CZEGLÉDI Katalin, A szkíta-hun nyelvek története, Hangtan. Farkas Lőrinc Imre Kiadó Budapest 2007. CZEGLÉDI Katalin, A szkíta-hun nyelvek ősmondattana, Farkas Lőrinc Imre Kiadó Budapest 2007.

[58] KISS Lajos, A földrajzi nevek etimológiai szótára, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.

[59] Magyarra fordította CZEGLÉDI Katalin 2008, megjelenés alatt a Helikon Kiadónál, Budapest.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A földrajzi nevekben felismert gondolkodásmód tehát nemcsak a közmondásokban maradt fenn, hanem a grammatikai morfémák kialakulásának a logikáját is meghatározta. Ez adja a kulcsot a személynevek, a társadalmi címnevek, titulusok létrejöttének a megismeréséhez s döntő szerepe van a törzsnevek, egyszóval a szavaink nagy részének a megfejtésében. Szemléltetésképpen olyan azonos jelentéscsoportba tartozó példákat mutatok be, amelyek genetikailag összetartoznak egyrészt, mint képzett változatok, másrészt külön az abszolút töveik, azaz a gyökök és külön a képzők is közös eredetűek. A példaként hozott szavak szerkezeti felépítése is ugyanaz: *Abszolút szótő, azaz gyök + grammatikai morféma* (képző, jel, rag).

4.2.3.1. Társadalmi címnevek

magy. ***vajda*:** Lebedi címe, 'fejes, főnök' **<** ***vaj*** 'fej' abszolút szótő **+** ***-da*** 'valamivel való ellátottság' képző, vö.: magy. ***főnök*** 'fejes, vezető' **<** ***fő*:** abszolút tő **+** ***-nök*:** képző: 'valami mellett lévő, valamihez tartozó, valamivel való ellátottság'.

magy. ***úr*:** Jelentése: 'a hatalom, és a vagyon birtokosa, uralkodó, parancsoló, Isten, Jézus Krisztus, férj, hatalom uralkodó erő' **<** ***ú*:** abszolút szótő **+** ***-r*:** képző. A szótő jelentése: ***ú*:** 'mag, víz, forrás, ős, szent, fej, fent lévő stb.'[60] + ***-r***: 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' képző.

Következésképp, az ***úr* '**a teremtő, az irányító' s mint ilyen a 'szent, ős, első, öreg, fent lévő stb.' jelentéseket tartalmazza. A nyelvi megfelelői közül néhány: finn ***uroo*** (***uroho***) 'férfi, hős, férj' **<** ***u-*:** abszolút szótő **+** ***-roo*:** képző, ***uroho*** **<** ***u-*:** abszolút szótő **+** ***-roho*:** képző; csuv. ***tură*** 'isten' **<** ***tu-*:** abszolút szótő **+** ***-ră*:** képző; azerb. ***tori*** 'isten' **<** ***to-*:** abszolút szótő **+** ***-ri:*** képző; csuv. ***tură*** 'ikon, kép' **<** ***tu-*:** abszolút szótő **+** ***-ră*:** képző**;** bask. ***täre*** 'ikon, kép' **<** ***tä-*:** abszolút szótő **+** ***-re*:** képző**;** tat. ***täre*** 'ikon, kép' **<** ***tä-*:** abszolút szótő **+** ***-re*:** képző**;** perzsa ***tour*** 'kép, alak, forma' **<** ***tou-*:** abszolút szótő **+** ***-r*:** képző; oszm. ***tanry*** 'isten, ég' **<** ***tan-*:** abszolut szótő **+** ***-ry*:** képző; bask. ***tänre*** 'isten, ég' **<** ***tän-*:** abszolút szótő **+** ***-re*:** képző; tat. ***tänre*** 'isten, ég' **<** ***tän-*:** abszolút szótő **+** ***-re*:** képző; jeniszeji: ***teŋri*** 'ég' **<** ***teŋ-*:** abszolút szótő + ***-ri*:** képző; k.kalp. ***tangri*** 'isten' **<** ***tang-*:** abszolút szótő **+** ***-ri*:** képző; kalm. ***tenger*** 'ég' **<** ***tenge-*:** abszolút szótő **+** ***-r*:** képző; jak. ***tangara*** 'isten, ég' **<** ***tanga-*:** abszolút szótő **+** ***-ra*:** képző**;** burj. mong. ***tengeri***[61] 'ég' **<** ***tenge-*:** abszolút szótő **+** ***-ri*:** képző; sumér ***dingir*** 'ég' **<** ***dingi-*:** abszolut szótő **+** ***-r*:** képző; hun ***dzsedzsen*** 'úr' **<** ***dzse-*:** abszolút szótő **+** ***-dzsen***[62]**:** képző; ***csecse***[63]**.** 'úr' **<** ***cse-*:** abszolút szótő **+** ***-cse*:** képző.

A magyar ***úr*** szó kapcsolatai a példák tanúsága alapján kiterjedtek térben Mezopotámiától (ld. uruki kultúra) a hunok ismert lakóhelyein keresztül a mai Finnországig, időben pedig legalább ie. 3000-től ismert, ez azt is jelenti, hogy 5 ezer évnél idősebb. A tő változásai: tVnkV > 1. tVkV > tVkv > (VγV > VwV >) VV > V.

2. tVngV > 1. tVng > tVη > tVn
2. dVngV
3. dzsV
4. csV

magy. ***tekintetes*** (úr): Szerkezeti felépítése: **<** ***tekin***[64] **<** ***teki-*:** abszolút szótő **+** ***-n:*** képző **+** ***-tetes*:**

[60] vö.: csuv. ***uśyrma*** < ***u*:** vö.: manysi ***ū*** 'víz folyama' + csuv. ***śyrma*** 'árok, patak, szakadék'; Kašg. ***ūdī*** 'megértett' **<** ***ū*:** abszolút szótő **+** ***-dī*:** múlt idő jele.

[61] A magyar ***tengeri*** < ***tenge*** **+** ***-ri*** 'kukorica, török búza' töve a 'mag, szem' jelentést őrzi. A magy. ***tenger*** 'nagy víz' < ***tenge*** **+** ***-r*** pedig a 'víz, mint forrás' jelentés kapcsán tartozik ide. A 'mag' és a 'forrás' jelentés pedig közös gyökerű.

[62] Rokona a magy. ***csecsen*** népnép, a Kaukázus vidékén élő nép neve.

[63] A magy. ***csecs*** 'mell' hangtanilag szinte azonos, jelentésében pedig a funkciója kapcsán tartozik ide, azaz, mint a folyadék, a táplálék forrása.

[64] Összetartozik vele a csuv. ***tăvan*** 'rokon, az, aki vérbeli rokonságban van', **<** ***tăva*** **+** ***-n*,** tat., bask., kirg., ojr., kazah ***tugan*** 'ua.' **<** ***tuga*** **+** ***-n*.** A szónak másik alakváltozata a magy. ***rokon*** **(<** ***roko*** **+** ***-n*)** szó.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

összetett képző. A közös gyökerű nyelvi megfelelői közé tartoznak, pl.: ÓT. ***tegin***[65] **<** ***tegi-*****:** abszolút szótő + ***-n*****:** képző; hun ***tegin*** **<** ***tegi-*****:** abszolút szótő + ***-n*****:** képző; Kašg. ***tikin*** **<** ***tiki-:*** abszolút szótő + ***-n*****:** képző.

Az abszolút szótő (***teki, tegi, tiki***) összetartozik a következő szavakkal, pl.: Kašg. ***akā***[66] 'a nép okos, megférfiasodott emberének a neve, rangban a ***Tikin*** után következik'; Kašg. ***ūgā*** címnév, a bölcset illetik vele; Kašg. ***bukū*** 'tudós, bölcs, okos'. Összetartozik továbbá az összetett szavak előtagjával, pl.: kazah ***aksakal*** 'bölcs ember' **<** ***ak*** 'okos, bölcs, agg' + ***sakal*** 'ember', valamint számos képzett szó abszolút tövével, pl.: magy. ***okos*** 'eszes, ésszel ellátott' **<** ***oko-*****:** abszolút tő + ***-s*****:** melléknév képző; oszm. ***okumak*** 'olvasni' **<** ***oku-*****:** abszolút szótő + ***-mak*****:** főnévi igenévképző; or. ***učonyj*** 'tudós' **<** ***učo-*** **< VkV:** abszolút szótő + ***-n*****:** melléknév képző + ***-yj;*** or. ***učenik*** **'**tanuló' **<** ***uče-*****: < VkV**: abszolút szótő + ***-nik*****:** képző; or. ***učit's'a*** **'**tanulni' **<** ***učі-*****: < VkV**: abszolút szótő + ***-t'***: főnévi igenévképző + ***-s'a:*** visszaható igeképző **<** ***se, sen*****.**[67]

A fenti címneveknek egyrészt az abszolút tövei, azaz gyökei és a képzők, másrészt maguk a címnevek, mint képzett alakok jelentésüket, szerkezetüket és hangalakjukat tekintve is összetartoznak, közös gyökerűek.

A 'valami mellett lévő, valamihez tartozó, valamivel való ellátottság' jelentésű képző alakváltozatai a fenti címneveken: **-dV, -r, -rV, -rVV, -rVhV**, **-džV, -čV, –n, -nVk.**

4.2.3.2. Személynevek

magy. ***Hunor*** **<** ***Huno-*****:** abszolút szótő + ***-r*****:** képző;[68] Vö.: hun ***danghu, danhu***[69]**:** a hun főkirály neve **<** ***dang-, dan-*****:** abszolút szótő + ***-hu*****:** képző. További alakváltozatok: ***diengdo*** **<** ***dieng-:*** abszolút szótő + ***-do*****:** képző; ***diengdu*** **<** ***dieng-:*** abszolút szótő + ***-du*****:** képző; ***tiengdo*** **<** ***tieng-*****:** abszolút szótő + ***-do*****:** képző; ***tiengdu*** **<** ***tieng-*****:** abszolút szótő + ***-du*****:** képző; ***csingtu*** **<** ***csing-*****:** abszolút szótő + ***-tu*****:** képző; ***ticsi*** **<** ***ti-*****:** abszolút szótő + ***-csi*****:** képző; ***tecse*** **<** ***te-*****:** abszolút szótő + ***-cse*****:** képző.

A 'valami mellett lévő, valamihez tartozó, valamivel való ellátottság' jelentésű képző alakváltozatai a fenti példákban: **-tV, -dV** illetőleg **–hV**, valamint **–čV.** A **–dV** képző ***d***-je zöngésedéssel ***–t > -d*** keletkezett. A ***–hu*** képző ***–h***-ja szintén ***t***-ből keletkezett réshangúsodással: ***t > θ (-th) > h.*** A **–čV** képző ***–č***-je palatalizációval és réshangúsodással lett affrikáta: ***-t > -t' > -č.***

4.2.3.3. Népnevek

magy. ***magyar*** *a* magyar nép neve, **<** ***magya-*****:** abszolút szótő + ***-r*****:** képző. A magyarok további nevei, pl.: ***hungar*** **<** ***hunga-*****:** abszolút szótő + ***-r*****:** képző; ***venger*** **<** ***venge-*****:** abszolút szótő + ***-r*****:** képző; ***ungar*** **<** ***unga-*****:** abszolút szótő + ***-r*****:** képző; ***ugor*** **<** ***ugo-*****:** abszolút szótő + ***-r*****:** képző; ***hun*** **<** ***hu-*****:** abszolút szótő + ***-n:*** képző; ***türk*** **<** ***tü-*****:** abszolút szótő + ***-rk*****:** képző; Kašg. ***ugrak*** **<** ***ug-*****:** abszolút szótő + ***-rak*****:** képző.

A 'valami mellett lévő, valamihez tartozó, valamivel való ellátottság' jelentésű képző alakváltozatai a fenti népnevekben: ***-rak, -rk, -r,*** illetőleg ***–n*****.** Az egyik esetben a képzőnek csak a kezdő mássalhangzója maradt fenn (vö.: ***-r, -n***), a másikban a kezdő és a további mássalhangzók egyike (vö.: ***-rk***), a harmadikban a kezdő mássalhangzó és a vele együtt járó magánhangzó (***-hu***), s a negyedikben a képző kezdő mássalhangzója, a vele együtt járó magánhangzó és a további mássalhangzók egyike (***-rak***).

Az ***–r*** képző végső soron ***–t*** fejleménye: ***-t > -δ > -r.*** A hun ***danhu*** névben a ***–hu*** képző ***–h***-ja

---

[65] Vö.: ÓT. *Kül* ***tegin***.

[66] Idetartozik, mert az ész a fejben van.

[67] Vö. tör. ***sen*** 'te', mong. ***tan*** 'ön, maga'.

[68] Vö.: CZEGLÉDI, Keleti magyar sezserék nyelvi tanulságai in: Ősi gyökér 2008, ápr.-jun. Kiadja: Miskolci Bölcsész Egyesület.

[69] Vö.: UCSIRALTU, Hun szavak, Nap-kút Kiadó Budapest, 2008.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szintén ***t***-ből keletkezett réshangúsodással: ***t > θ* (*-th*) > *h.*** Az *–**n*** az eredeti *–**t*** zöngésedése és nazalizációja útján keletkezett.

4.2.3.4. Egyéb közszók

magy. ***iker*** jelentése: ’kettős, ugyanazon anyától, ugyanazon szüléskor világra hozott két vagy több gyermek valamelyike’ **< *ike-*:** abszolút szótő + ***-r*:** képző. További nyelvi adatok: csuv. ***jĕkĕr*** ’kettős’[70] **< *jĕkĕ-*:** abszolút szótő + ***-r*:** képző; ÓT. ***ekiz, ikiz*** ’kettős’, ’pár’, **< *eki-, iki-*:** abszolút szótő + ***-z*:** képző; Zamahš.[71] ***ekizek*** ’ikrek’ **< *eki-*:** abszolút szótő + ***-zek*:** képző; azerb., türkm. ***ekiz*** ’ikrek’ **< *eki-*:** abszolút szótő + ***-z*** képző; kirg., kazah, k.kalp., nog. ***egiz*** ’ikrek’ **< *egi-*:** abszolút szótő + ***-z:*** képző; üzb. ***egiz*** ’ikrek’ **< *egi-*:** abszolút szótő + ***-z*:** képző; ***egizak*** ’ikrek’ **< *egi-*:** abszolút szótő + ***-zak*:** képző; bask., tat. ***igez*** ’ikrek’ **< *ige-*:** abszolút szótő + ***-z*:** képző; ***igezek*** ’ikrek’ **< *ige-*:** abszolút szótő + ***-zek*:** képző; oszm. ***ikiz*** ’ikrek’ **< *iki-*:** abszolút szótő + ***-z*:** képző; alt. ***egis*** ’ikrek’ **< *egi-*:** abszolút szótő + ***-s*:** képző; ***igis*** ’ikrek’ **< *igi-*:** abszolút szótő + ***-s*:** képző; ojr. ***igis* < *igi-:*** abszolút szótő + ***-s*:** képző; tuv. ***ijis*** ’ikrek’ **< *iji-*:** abszolút szótő + ***-s*:** képző; hak. ***ikis* < *iki-*:** abszolút szótő + ***-s*:** képző; jak. ***ikir*** ’ikrek’ **< *iki-***: abszolút szótő + ***-r*:** képző; ***igirä*** ’ikrek’ **< *igi-*:** abszolút szótő + ***-rä*:** képző; ómong. ***ikire*** ’ikrek, kettős’ **< *iki-*:** abszolút szótő + ***-re*:** képző; mong. ***ixer*** ’ikrek, kettős’ **< *ixe-*:** abszolút szótő + ***-r*:** képző; kalm. ***ikr*** ’ikrek, kettős’ **< *ik-*:** abszolút szótő + ***-r*:** képző.

A magy. ***ike-*** szótő és nyelvi párhuzamai (***jĕkĕ, eki, iki, egi, ige, igi, iji, ixe, ik*)** a magy. ***ág*** szóval tartoznak össze, amelyben benne van a ’kettő’ jelentés is. A képzők alakváltozatai: ***-r, -rV, -z, -zVk, -s.*** A magyar ***iker*** és társainak az alapjelentése ’ághoz tartozó, ágas, azaz kettős’. A szótő számos nyelvben szolgált alapul a ’kettő’ jelentésű számnévnek. Hangtanilag a képzők kezdő mássalhangzója, az *–**r, -z*** és *–**s*** eredeti *–**t*** fejleménye: ***t > δ*** > 1. ***r,*** 2. ***z,*** illetőleg ***t > θ* (*th*) > *s***. Sok esetben a képzőnek csak a kezdő mássalhangzója maradt fenn. Az is gyakori, hogy a vele együtt járó magánhangzó is megőrződött (**-rV**), sőt az sem ritka, hogy a további mássalhangzók egyike, esetünkben az eredeti *–**k*** is használatos a mai napig (**-zVk**).

A társadalmi címnevek, a személynevek, a népnevek és az egyéb köznevek közül számos a ’valami mellett lévő, valamihez tartozó, valamivel ellátott’ jelentésű képzőket tartalmazza, amelyek a magyar ***tő, töv-*** önálló szóval és nyelvi megfelelőivel tartoznak össze. Őseink gondolkodásával összhangban ez alapvető jelentőségű, hiszen a teremtő magával a forrással, a maggal azonos, másképpen maggal ellátott. Az uralkodó, a király személyneve azt jelenti, hogy a viselője közvetlenül a maghoz tartozik s ezt a titulus is megerősíti. Bizonyos népnevek, így a magyar esetében a maghoz tartozás jelentéstartalom egyrészt a népnév és viselőjének az ősiségét jelzi, másrészt az egy anyához, másképpen istenanyához tartozó utódok összességét jelenti.

4.2.3.5. Foglalkozásnév képzők
4.2.3.5.1. magy. *–**cs* (*-č*):**

magy. ***takács*** jelentése ’szövő’, **< *taká-*:** abszolút szótő + ***-cs***: foglalkozásnév képző;

magy. ***szűcs*** Jelentése ’bőrt, szőrmét varró’, **< *szű-*:** abszolút szótő + ***-cs***: foglalkozásnév képző.

A magy. ***takács*** és ***szűcs*** alapvetően ugyanazon szó alakváltozatai, más nyelvi megfelelői közül vö.: Kašg**. *jīžī*** ’szabó, varró’ **< *jī-***: abszolút szótő + ***-žī*:** foglalkozásnév képző; csuv. ***šĕvĕšĕ*** ’szabó, varró’ **< *šĕvĕ -*** ’varrás’ abszolút szótő + ***-šĕ*:** foglalkozásnév képző. A fenti abszolút szótövekkel (***taká-, jī-, šĕvĕ-*)** összetartoznak egyfelől a magy. ***sző, szöv-, tű*** stb. szavak és nyelvi megfelelői, másfelől a magy. ***szabó*** foglalkozásnév, amelynek a jelentése **’**szövő’, vagyis a jelentése nem a vágással, hanem a tűzéssel, varrással, a tűvel végzett tevékenységgel kapcsolatos. A ***szabó*** szó nem

[70] Vö.: JEGOROV, V.G. Etimologičeskij slovar’ čuvašskovo jazyka, Čeboksari 1964.
[71] Vö.: Zamahšari, Mongolskij slovar’ 1938-1939.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

tartalmazza a fenti foglalkozásnév képzőt. A szláv nyelvi megfelelők közül, pl. az or. ***tkackij < tka-:*** abszolút szótő + ***-c-*:** foglalkozásnév képző + ***-k-*:** melléknév képző + ***-ij*** szerkezeti felépítésű.

A magy**.** ***takács*** és ***szűcs, szabó*** szónak és a fenti nyelvi megfelelőknek közös a gyöke: magy. ***taká-,*** or. ***tka***-, csuv. ***šĕvĕ-,*** magy. ***szab-, szű-***, Kašg**.** ***jī-.*** A magy. ***–cs,*** Kašg**.** ***–žī,*** csuv. ***–šĕ,*** or. ***–c*:** foglalkozásnév képző, eredetük közös, a tenni, csinálni igéből, mint önálló szó tövéből keletkeztek.

A szláv nyelvi megfelelőkben (vö. még or. ***tkat'*** 'szőni' **<** ***tka***-: gyök + ***-t'*:** főnévi igenévképző) az abszolút szótő (**tVkV**) valamint a ***–c-*:** foglalkozásnév képző átvétel a szkíta-hun nyelvekből. Az or. ***tkat'*** 'szőni' példában a ***–t'*** főnévi igenév képző is a ***tenni*** ige tövével tartozik össze.

magy. ***szatócs*** jelentése 'árus, eladó, boltos, kiskereskedő', **<** ***szató-*:** abszolút szótő + ***-cs****:* foglalkozásnév képző. A magy. szótő (***szató-***[72]**)** párhuzamai megtalálhatók számos nyelvben, rokon a következő szavak tövével: vö.: Kāšγ. ***satisā-*** 'eladni (óhajtó)' **<** ***sati-*:** abszolút szótő + ***-sā*:** igeképző; csuv. ***sutu tăvakan, sutuśă*** 'eladó, kereskedő' **<** ***sutu-*:** szótő + ***- śă*:** képző, ujg. ***satkuči*** 'eladó, kereskedő' **<** ***satku-*:** szótő + ***-či*:** képző; tuv. ***sadygžy*** 'eladó, kereskedő' **<** ***sadyg-***: szótő + ***-žy*:** képző; hak. ***sadygčy*** 'eladó, kereskedő'**<** ***sadyg-*:** szótő + ***-čy:*** képző; tat. ***satučy*** 'eladó, kereskedő' **<** ***satu-*:** szótő + ***-čy*:** képző; bask. ***hatyusy*** 'eladó, kereskedő' **<** ***hatyu-*:** szótő + ***-sy:*** képző; alt. ***sadyučy*** 'eladó, kereskedő' **<** ***sadyu-*:** szótő + ***-čy*:** képző. A csuv. ***sutu tăvakan*** szókapcsolatban a második tag jelentése 'tevő', egyben összetartozik a magy. ***tevő*** szó tövével, továbbá rokon a magy. ***adó, áru*** szavakkal. A magy. ***szatócs*** szónak az ***árus*** olyan alakváltozata, amely jelentésében, szerkezetében ugyanaz, a két szó közös gyökerű. Ugyancsak összetartoznak a fenti adatok foglalkozásnév képzői: ***-sā, -či, -žy, -čy, -sy.***

magy. ***álcs, ács*** jelentése: 'famunkás', **<** ***ál-, á-*** 'szál': abszolút szótő + ***-cs***: foglalkozásnév képző. A szótő összetartozik a magy. ***sörény*** **<** ***söré-*** **+** ***-ny,*** csuv. ***śilhe*** 'sörény', or. ***čolka*** 'sörény' szavak tövével, valamint a következő szavakkal: ÓT. ***jel,*** jak. ***siäl,*** bask. ***jal,*** tat. ***jal,*** kirg. ***žal,*** karacs. ***džal,*** ojr. ***d'al,*** tuv. ***čel,*** üzb. ***jol,*** oszm. ***jele,*** mong. ***del*** 'szál'.

4.2.3.5.2. magy. ***–sz*** **(*-s*):**

magy. ***vadász*** szó szerkezeti felépítése helyesen: **<** ***vadá-*:** szótő + ***-sz*:** foglalkozásnév képző. A szó csuvas megfelelője ***kajăkśă*** 'vadász' **<** ***kajăk-*:** 'vad' szótő + ***-śă*:** foglalkozásnév képző szerkezetű. A szótöve másik szó, de a foglalkozásnév képzője a magyar ***–sz*** **(*-s*)** közeli rokona, amely a fentieken kívül számos szóban használatos, vö. még csuv. ***tăvaśă*** 'teremtő' ***tăva-*:** abszolút szótő + ***-śă*:** képző.

A foglalkozásnév képzőknek a **tenni, csinálni** igék abszolút töve, gyöke szolgált alapul.

4.2.3.6. Múlt idő jele

magy. ***–t*:** pl. magy. ***érdemelt < érdemel*:** ige + ***-t*:** múlt idő jele. A magyar ***–t*** múlt idő jelének kiterjedt kapcsolatai vannak, összetartozik az altáji nyelvekben, sőt az angolban ismert múlt idő jelével, vö.: Kašg. ***ūdī*** 'megértett' **<** ***ū-*:** abszolút szótő + ***-dī*:** múlt idő jele; magy. ***fogta, fogott <*** ***fog*** **+** ***-t*:** múlt idő jele; Kašg. ***takdī*** 'fogta' **<** ***tak***- 'fog'[73] + ***-dī:*** múlt idő jele. Lásd még: ang. ***–t/-d***: múlt idő jele. A magyarban a ***–t, -tt*** használatának az oka külön dolgozat tárgya. Megjegyezzük, hogy egyes szám harmadik személyben tárgyas ragozás esetén számolni kell azzal, hogy a múlt idő jelét a személyrag követi, vö.: magy. ***fogta*** (***fog-*** **+** ***-t-*** **+** ***-a***), s ennek megfelelően kell értelmezni Kāšγari adatait is, vö.: Kāšγ. ***tak-*** **+** ***-d-*** **+** ***-ī,*** Kāšγ. ***ū-*** **+** ***-d-*** **+** ***-ī.***

[72] Idetartozik az ang. *sale* 'elad', ahol az *-l-* világosan eredeti *-t-* fejleménye (*-t-* > *-*δ-* > *-l-*). A változás nem az angolban, hanem még valamely szkíta nyelvben, talán a szarmatában ment végbe.

[73] Vö.: magy. ***fog*** ige és főnév.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

4.2.3.7. Helyhatározó rag

magy. **–*t, -n, -l*:** helyhatározórag kérdőnévmásokban pl.: magy. ***hun***? **< *hu*** 'mi?': szótő **+ *-n*:** helyhatározó rag; magy. ***hol***? **< *ho*:** 'mi?': szótő[74] + ***-l*[75]:** helyhatározó rag. Más nyelvi párhuzamok közül idetartozik pl.: Kāšγ. ***kānī*** 'hol? hun?' **< *kā*** 'mi?, ki?: szótő **+ *-nī*:** helyhatározó rag; or. ***gd'e*** 'hol?' **< *g*:** szótő vö: Kāšγ. ***kā*** 'mi?, ki? + ***-d'e*[76]**: helyhatározó rag.

A szótő kezdő mássalhangzója eredetileg ***k-*** lehetett: magy. ***h-* < *k-*,** or. ***g* < *k-*.** A magy. ***-n*** és ***–l*** helyhatározó rag kiinduló mássalhangzója pedig ***-t,*** vö.: magy. ***Székesfehérvárt* < *Székesfehérvár* + *-t***. A ***-t*** fejleményei zöngésedés és réshangúsodás útján: ***-t* > *-δ***: tovább változva: ***-δ* > *-l*** keletkezett. Másik irányban a ***–t*** fejleménye zöngésedés és nazalizáció útján: ***-t* > *-δ* > *-nδ* > *-n*** lett.

Az oroszban (***gd'e***?) a szótő (***g-*)**, amely a ki? 'mi?' kérdő névmással azonos, és a helyhatározórag is átvétel a szkíta-hun nyelvekből: ***-d'e*** az eredeti ***t*** zöngésedésével és palatalizációjával keletkezett: ***-t* > *-d',*** amelyet magánhangzó is követ. Ez a magánhangzó elvileg lehet az elöljárós eset ragja, de tartozhat a *-d* Loc. raghoz is.

A fenti helyhatározó ragoknak olyan szó szolgált alapul, amely ma a magy. ***telek* < *te-* + *-lek*** 'hely' és a csuvas ***těl* < *tě-* + *-l*** 'hely stb.', tat. ***töš* < *tö-* + *-š*** 'hely' stb. önálló szavaknak az abszolút tövével, azaz gyökével (vö.: magy. ***te-***, csuv. ***tě-*,** tat. ***tö***-) tartozik össze.

4.3. Összegzés

Az említett néhány példa is tanúskodik arról, hogy a szóetimológiák és a grammatikai morfémák magyarázata sok esetben téves, amelyet egyfelől a Magyar Tudományos Akadémia áldásával tanítanak, másfelől ezekre építették a nyelveknek a családokba sorolását. A nyelvcsalád elmélet több ok miatt is zsákutcába vezet, ugyanakkor arra kényszeríti a kutatókat, hogy azokat a szavakat illetve grammatikai morfémákat, amelyeket nem tudnak belekényszeríteni adott nyelvcsaládba, jövevényszónak tekintsék. Mindez nem a valóságra, hanem feltételezésekre épül, ezért sem lehet alapja a nyelvi kapcsolataink helyes megítélésének. A földrajzi nevekből kiindulva a magyar és sok más nyelv bevonásával az abszolút és relatív szótöveket valamint a grammatikai morfémákat vizsgálva egyértelmű, hogy a magyar nyelv keleti gyökerei a szkíta-hun nyelvekhez vezetnek. A tudományos kutatásnak ez az útja járható.

4.4. Rövidítések

alt.	altáji
azerb.	azerbajdzsán
bask.	baskír
burj.mong.	burját mongol
csuv.	csuvas
hak.	hakasz
jak.	jakut
kalm.	kalmük
karacs.	Karacsáj
Kāšγ.	Kāšγari
Kirg.	kirgiz
k.kalp.	karakalpak
magy.	magyar
mong.	mongol

[74] Vö.: magy. ***ki***?, kezdetben 'mi?' jelentése volt.

[75] Vö.: lat. ***locus*** 'hely'.

[76] Vö.: magy. ***–d, -t,*** oszm. ***–da, de, -ta, -te*** stb. : helyhatározórag.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nog. nogaj
ojr. ojrot
ómong. ómongol
or. orosz
oszm. oszmán
ÓT. ótörök
tat. tatár
tuv. tuvai
türkm. türkmén
ujg. ujgur
üzb. üzbég
vö.: vesd össze
Zamahš, Zamahšari

4.5. Források

ANDREJEV 1961 ANDREJEV, N. A. *Csuvasszko-russzkij szlovar*, Moszkva 1961.
Ar. = NIKITIN
Ašm. ASMARIN, N.I. *Thesaurus linguae Tschuvaschorum* I-XVII. Kazan - Csebokszari 1928-50.
JEGOROV 1964 JEGOROV, V.G. *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka*, Csebokszari, 1964.
KISS 1980 KISSLajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.

4.6. Irodalom

CZEGLÉDI 2005 CZEGLÉDI Katalin, *a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító alaktana* 2005 in: www.hunscience.com
HORVÁTH 1993 HORVÁTH Katalin *A szóhasadás szerepe az etimológiai vizsgálatokban* (*A magas eredetéről*) in: Névtani Értesítő Budapest 1993.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

5.

A Kárpát-medence földrajzi neveinek keleti kapcsolatai

(*Szinva*)[77]

5.1. „...a pekingi ősember... félmillió évvel ezelőtt élt, használta a tüzet, és eszközeit feltört patakkavicsokból készítette... a pekingi ember kavicseszközeinek párjára bukkantak Vértesszőlősön.... Meleg vizű - télen sem befagyó - források közelében telepedett meg az ősember." (LÁSZLÓ 1999.I:31).

Elgondolkodtató az a felismerés, hogy a földrajzi neveink születését jóval megelőzően a Kárpát medencében élő és a pekingi ősember tevékenysége között hasonlóság volt. Adódik a kérdés, vajon valóságos kommunikációs kapcsolat létezett[78] a Kárpát-medencétől a Csendes-óceánig már ilyen korai időktől kezdve vagy egyszerűen csak a természeti környezet kínálta feltételeknek ez a hasonlóság az egyetlen törvényszerű következménye. A kérdés tehát eldöntendő és egyrészt a kelet-nyugati kapcsolatok eredetére, kezdeteire adhat választ, másrészt a Kárpát-medence népeinek sorsáról közölne ismereteket. Segítene a válasz megtalálásában számos kérdésre, köztük arra, hogy a Kárpát-medence földrajzi nevei mely keleti területekkel vannak kapcsolatban. Az már most kijelenthető, hogy az általunk vizsgált Volga-Urál vidéke és a Kárpát-medence földrajzi nevei között egyértelmű a kapcsolat. Kronológiai és nyelvi vonatkozásai azonban tisztázásra várnak.

A víznevek tanulmányozása azt sugallja, hogy az élet és az emberi tevékenység első és legfontosabb feltétele egyértelműen a meleg vizű forrás és a patak volt. Az ősembereknek tájékozódniuk kellett, ehhez pedig valamilyen jelre volt szükség. Valószínű, a forrásvíz, a születő víz, a folyóvíz hangját próbálták utánozni legelőször. Természetes tehát arra gondolnunk, hogy a legelső elnevezések a forrás- és pataknevek lehettek, amelyeknek az ősei egyszerűen hangutánzó szavak voltak.

A névkutatás során figyelembe kell vennünk számos tényezőt, köztük azt, hogy „...az ősember kori folyóhálózatunk...más volt, mint a mai...". Továbbá nyugat felől „Izlandon és az angol szigeteken át Közép-Franciaországon keresztül ívelt a jéghatár s ez ráfeküdt a Kárpátokra s innen Kijev alatt ívelt fel a Közép-Urál tájékáig." (LÁSZLÓ 1999.I:28). Emberi életre alkalmas területek ettől délre ill. keletre lehettek. Mindenesetre a „...Kárpát-medence első benépesülése Kr. e. 500000 év..." körüli időre tehető. (KERTÉSZ 1996:6)[79] Ez azt is jelenti, hogy a Kárpát-medence megelőzte

[77] A tanulságokat jelen dolgozatban egyetlen példán keresztül mutatjuk be, valójában azok több ezer név kutatásának az eredményei. Természetes tehát, hogy valamennyi idetartozó példát és valamennyi idevonatkozó jelenséget nem tudunk bemutatni még jelzésértékkel sem.

[78] Kr. előtt az őskőkorban 600 ezer és 150 ezer közötti időszakra datálják a kinai és a vértesszőlősi ember létezését (LÁSZLÓ 1999.I:29). Talán az ember már ekkor képes volt sok ezer kilométernyi vándorút megtételére.

[79] Számunkra fontos, hogy a feltett uráli alapnyelvi egység korát (kb. i.e. 6.000 év) több ezer évvel megelőzően a mai lakóhelyünkön emberi kommunikációt lehetővé tevő, feltételező élet folyt. „A Kárpát-medence a legnagyobb lehűlések alkalmával is mindvégig jégmentes volt és alkalmas maradt emberi megtelepedésre. A jégkor ősembere kizárólag természeti gazdálkodást folytatott: vadászatból, halászatból, és gyűjtögetésből tartotta fenn magát. Az ősi vadászcsoportok rövid életű telepei főként a középhegységi területeken és a folyóvölgyekben, elsősorban a nagytestű növényevő csordaállatok, mint például a rénszarvas, vadló, mamut szezonális vándorlási útvonalainak tágabb térségében található. A jégkorszak vége felé, amikor a jégtakaró északra húzódása kezdett lezárulni, megindult egy lassú felmelegedés, és a hőmérséklet a maihoz hasonlóvá vált. A klíma javulás hatására a Kárpát-medence fokozatosan beerdősödött....A természeti környezet átalakulásával összhangban az állatvilág is

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Nyugat- és Észak-Európát s itt előbb jelenhettek meg az ember ősei. Ez a tény pedig további kérdéseket vet fel:

Vajon az első forrás és patak elnevezéseink itt születtek a Kárpát-medencében? Honnan ered a névadási kultúránk? Lehet-e, kell-e két fő kiinduló hellyel - Ázsiával is- számolni mindjárt a kezdeteket illetően? Mi a magyarázata a Csendes-óceántól a Kárpát-medencéig meglévő párhuzamos földrajzi névi adatoknak? Véletlen egyezésről nem beszélhetünk akkor, amikor azok rendszert alkotnak.[80] A párhuzamos adatok vizsgálatakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt, hogy „Az őskőkor vadászai az északra húzódó állatvilág nyomában zömmel maguk is északra vándoroltak..." (LÁSZLÓ 1999.I:38). Az a természetes, ha vitték magukkal addigi ismereteiket így akár születőben lévő, akár már kész nyelvüket is.

Súlyos, válaszra váró kérdés, hogy a magyar nyelv kialakulásában - így a névadásban - volt-e szerepe annak a ténynek, hogy nem volt lakatlan hazánk, amikor az első jövevények megjelentek a Kárpát-medencében. Valószínű, „...Kisázsia felől hatoltak be hazánk... területére..." (LÁSZLÓ 1999.I:36). Miután „...a természeti környezetbe belenőtt ember együtt vándorol a megszokott „életterével", eleve fel kell tennünk, hogy a növény- és állatvilággal együtt déli népesség is érkezett Közép-Európába az előző korokból itt maradt népesség mellé." (LÁSZLÓ 1999.I:40).

Nyelvünk születésének vizsgálatakor fontos lenne tudni valamit egyfelől „az előző korokból itt maradt népesség" nyelvéről, származnak-e pl. tőlük szavak, földrajzi nevek, másfelől a kelet felől érkezők honnan, mikor és milyen nyelvi kultúrával érkeztek a Kárpát-medencébe. A párhuzamos földrajzi névi adatok a Kárpát medencében és tőle keletre a véletlen egyezés kizárása mellett nyelvi kapcsolatokat, összefüggéseket sejtetnek. A földrajzi nevek tudományos, összehasonlító történeti szempontú feldolgozása szükségszerű. A Kárpát- medence földrajzi neveinek a keleti kapcsolatait kutatva a Kínától a Kárpát medencéig tartó területek neveit górcső alá venni annak figyelembe vételével, hogy a jég határának északra és nyugatabbra vonulását az ősemberek egy része követte, akik részben megőrizték a természeti környezet nyújtotta eredetihez hasonló lehetőségeket. Az ősi lakóhely természeti környezete az időjárási változások miatt módosult s a helyben maradók élete a megváltozott természeti környezethez idomult, annak függvényében alakult. Ennek pedig nyomát kell találnunk a nyelvben. Az északra húzódás és a helyben maradás mellett minden bizonnyal más irányba is történt vándorlás s az ősember az első tapasztalataiból származó ismereteit megőrizve az új környezetében is felhasználta.[81]

Vizsgált területünk a Volga-Urál vidékének egy része az utolsó jéghatár közeli, a másik része pedig a távolabbi területek övezetébe tartozik s ez meghatározza az emberi élet lehetőségét, minőségét. Vajon az emberi kommunikáció születése idején lakható terület volt, vagy ide már emberi beszédet ismerők érkeztek s a nyelvük itt már csak tovább alakult? Miután az ember nemcsak az életterével, hanem tudatával és a nyelvével együtt költözik, a földrajzi neveknek őrizniük kell máshonnan való költözés esetén a korábbi helyek nyelvi emlékeit, helyben születés esetén pedig a születés, kialakulás körülményeit. Eldöntendő, hogy a Kárpát-medence víznevei itt kialakult tudat és megszületett nyelv termékei, vagy mindezt keletről hozták a névadók.

5.2. Jelen dolgozatban a magyar *Szinva*[82] patak nevét, annak lehetséges tulajdonnévi, köznévi

---

kicserélődött. A jégkor végi vadászcsoportok utódainak egy része... követte az északra vonuló állatokat. Más részük viszont alkalmazkodott a megváltozott környezethez, és a korábbi rénszarvas, mamut és barlangi medve vadászokból őstulok, bölény és gímszarvas vadászok lettek." Az emberiség történetének ez a továbbra is zsákmányoló életmódot folytató szakasza ... kb. 10.000 évtől 7.500 évig tartott... (KERTÉSZ 1996:7)

[80] Érvényesül „A rendszer és illeszkedő elemei kölcsönös igazolásának elve. Ez azt jelenti, hogy ha bizonyos elemek egy rendszerbe illeszkednek, akkor egy részről az illeszkedő elemek igazolják a rendszer létezését, másrészről az elemek rendszerbe illeszkedése igazolja az elemek helyes meghatározását, kiválasztását. Így valamely rendszer és az illeszkedő elemei kölcsönösen igazolják egymást. Rendszer a szabályszerűen illeszkedő és/vagy célszerűen funkcionáló elemek kapcsolata." (FARKASINSZKY 2002/5:48)

[81] Vö.: A *fa* elnevezései és a *szekér* szavunk összefüggése. (CZEGLÉDI 2001).

[82] A *Szinva* pataknév párhuzamainak a tanulmányozását azért tartjuk szükségesnek és hasznosnak, mert -*va* végű ill. *va* elemű víznevek és víznévi eredetű egyéb földrajzi nevek nagy mennyiségben fordulnak elő a Volga-Urál vidékén,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

párjait és változatait, valamint azok nyelvi hátterét vizsgáljuk a Kárpát-medencében és a Volga-Urál vidéken.

A magy. ***Szinva*** 'Miskolcnál a Sajóba ömlő patak'. Szláv eredetű, de a részletek vitathatók. Vö.: egyfelől a szláv **sinь* $\frac{1}{28}$*sinъ* 'kék, szürke' mn. családjába tartozó szb.-hv. *Sinjava*, le. *Siniawa* $\frac{1}{28}$or. *Синява* ... helynevekkel, másfelől pedig a szláv **svin'a* $\frac{1}{28}$*svinьja* 'disznó' következő származékaival: szb.-hv. *Svina* hn.... szlk. *Svinná* hn, ... le. *Świnna* hn... *Świniawa* hn.,... ukr. *Svinna* (KISS 1980).

A *Szinva* folyónevünket vizsgálnunk kell egyrészt azért, mert nincs határozott, egyértelmű magyarázata, másrészt azért, mert a névnek a keleti kapcsolatai teljesen feltáratlanok és végül azért, mert nincs rend a névnek alapul szolgált köznevek körül sem. Eldöntendő, van-e közük a folyónévhez a szláv **sinь* $\frac{1}{28}$*sinъ* 'kék, szürke' melléknévnek és a szláv **svin'a* $\frac{1}{28}$*svinьja* 'disznó' főnévnek. Ehhez pedig első lépésként tisztázni kell, hogy a *Szinva* felbontható-e *Szin + va* összetételre, vagy pedig *Szi + nva* részekre tagolható és a *Szinva* valamint a *Szin* egymásnak csupán alakváltozatai. A válasz megtalálásához számba kell venni a Kárpát-medencében található egyrészt *-va* végű folyóneveket és folyónév eredetű helységneveket, másrészt azokat, amelyek nemcsak szerkezetileg, de jelentéstani, hangtani szempontból is közös gyökerűeknek látszanak a *Szinva* névvel. Jelentéstani szempontból tisztázni kell, hogyan kapcsolódhatnak ide a szláv 'kék' és a 'disznó' jelentésű szavak.

Mindehhez nem nélkülözhetjük *a folyóforrások, folyók keletkezési módjainak* a megismerését, azok *tulajdonságait,* amelyek egyszerre vannak jelen a folyó nevében. Eleink eddig feltételezett lakóhelyein a vízforrás, a folyó megjelenésének három alapvető módja volt lehetséges. Az egyik szerint a víz a hegyről jön le, vagy a szikla oldalából fakad s a változó intenzitással kisarjadó, kiömlő, csurgó víz a földön árkot vájva tova folyik. A másik, amikor a földből felbugyogó víz köröket ír le, majd tovább folyik a lejtősebb irányban. A vizsgált területen a Volga-Urál vidékén jellemző, hogy a földből feltörő víz környékén állóvíz, tó keletkezik, amelyet olykor mocsár vesz körül s innen ered a folyó. A harmadik szerint a hó, a jég olvadásakor felgyülemlett víz megindul, utat keresve magának az olvadás hevességétől függően békésen, lassan folyik el, vagy pedig hatalmas dübörgéssel, zúgva, bőgve hasít, tör magának utat, árkot. A folyóforrás tulajdonságai az alábbiakra utalnak:

A *folyó forrásának alakjára, formájára* pl.: hegyes, csúcsos, keskeny, szűk, kicsi, kerek, görbe, hajló, íves, tekergő.
A *víz mennyiségére***,** amely lehet számos, tömény, rengeteg, sűrű.
A *víz színére*: Lehet világos, fénylő, ragyogó vagy sötét, vörös vagy zöld a talaj és a növényi környezet függvényében.
A *víz tisztaságára*: A forrásvíz még fertőzetlen, tiszta, eredeti.
A *víz ízére*: A forrásvíz nemcsak buborékos, gázos, hanem sós, savanyú, keserű ízű is lehet.
A *víz szagára*: A büdös, kénes stb. szagú víz pl. gyógyító hatású.
Térbeli viszonyulásra: A forrás mindig fent, elől van, a folyónak mindig ez az eleje, a kezdete.
Időbeli viszonyulásra: A forrás egyúttal az első, nagy, öreg, az ős, ugyanakkor mint az élet kezdetét jelentő lehet fiatal, gyermek, sarjadzó.
Fontossági sorrend, minőség, érték megállapítására: A folyóforrás a lényeget jelenti, a folyó további részére meghatározó ugyanúgy, mint ahogyan a születés és körülményei, vagyis az ember egész életére befolyással van.
A folyóforrás mindig a cselekvés, a mozgás kezdete, az élet kiindulópontja, maga a születés.
A forrás kijelöli a folyó és a *víz mozgási irányát,* amely a meder növekedése, a víz dagadása, duzzadása felé vezet.

---

mi több, mint köznév ismeretes a komiban vö.: ko. *va* 'víz, folyó, patak', amelynek genetikai megfelelői igen elterjedtek. Tisztázni kell tehát, milyen összefüggés van a Kárpát-medencében és az Urál-vidékén található változatok között.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A *víz jellegzetes mozgására:* A víz hengeredő, tekeredő mozgás révén halad[83], azaz folyik, miközben hasít, vág, túr, tör, zúz, helyet csinál, árkot ás magának, és kanyarodik, tekereg. A hengeredő mozgást jelzik a habzó, tarajos hullámok.
A *víz mozgásának, munkájának eredményére:* pl. gödör, árok s az ívelés homorú. Ennek az ellenkezője is lehet akkor, ha a víz sodrása felhalmoz valamit, sóder vagy földkupacot épít. A hajlás, a görbület iránya ilyenkor felfelé mutat, a jelenség neve pedig halom, domb, dudor stb.
A víz mozgását kísérő *hangra, zajra:* pl. döng, cseng, zeng, zúg, nyikorog, nyekereg, csikorog stb.

Törvényszerű, hogy „A gondolkodás - és a nyelv - fejlődése általában abban az irányban halad, hogy az eredetileg komplex egységben felfogottat részeire bontja." (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967:241), következésképp a víz, a vízforrás megnevezése mint a legelső megnyilatkozások egyike olyan komplex egység lehetett, amely egyszerre tartalmazott több tulajdonságot. Miután „A valóság elemei között fennállnak különböző természetű és fokozatú hasonlóságok, ..." (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967:241) egy-egy résztulajdonság azonossága vagy hasonlósága révén a valóság másik eleme is megkapta ugyanazt az elnevezést. Ezért **ebben a rendszerben elkerülhetetlenül fontos a közvetlenül indukáló jelentés megállapítása.**

Alapvető kérdés tehát, vajon a *Szinva* patakra mely tulajdonságok érvényesek, továbbá magának a *Szinva* névnek milyen a szerkezeti felépítése, de szorosan idetartozik a név hangtani megközelítése is. Ez utóbbinál fontos, hogy a *-v-* milyen eredetű.

5.2.1. A név hangtani szempontú megismeréséhez a Kárpát-medencében található *-va* végű tulajdonneveket és közneveket vizsgálunk.

5.2.1.1. Földrajzi nevek

Árva 'a Vág jobb oldali mellékfolyója...A szlovákban *Orava* a megfelelője. Talán preszláv ősiségű, és az ie. **er-* ~ **or-* 'megmozdul, megindul'... tő rejlik benne. (KISS 1980)
Berva-völgy 'szurdokvölgy Felnémettől északra'... *Berva* névelem szláv eredetű lehet, vö.: le. *Bierawa* hn.' (KISS 1980)
Bódva 'a Sajó baloldali mellékfolyója'... *Buldua*... Egy szláv *Вълдъва* folyónév átvétele. (KISS 1980)
Boldva[84] 'helység Borsod-Abauj-Zemplén megyében'...A helynév a Bódva mellett fekszik, róla kapta a nevét. (KISS 1980)
Borsova 'a Felső-Tisza jobb oldali mellékfolyója....Arról az egykori földvárról kapta a nevét, amely a folyó és a Tisza összefolyásának szögében, a mai Vári...ukr. Бáри (többes szám) község közelében épült... A magy. *Borsova*[85] hn. tkp. értelme... Bors birtoka, Borsé'...A folyó ukrán névalakja *Боржава*. (KISS 1980)
Borzova ld. *Nemesborzova* 'helység Szabolcs-Szatmár megyében'...A *Borzova* hn. szláv eredetű, vö.: szlk. *Brezová* ... 'nyírfás, nyíres (ti. falu) (KISS 1980)
Bózsva 'patak a Zempléni-hegységben'... *Borsva*... (KISS 1980)
***Budva*,** 'Crna Gora-i város az Adriai-tenger partján'...*Budna*, ... Valamely ősi mediterrán nyelvből származik'(KISS 1980)

---

[83] A hengeredő és a hullámzó mozgást egy lefelé mélyülő, azaz homorú ív és egy felfelé dudorodó, azaz domború ív együttesének folytonos ismétlődése adja. Ennek felismerése nemcsak a víz elnevezésének, hanem a természet más hasonló jelenségei, részei elnevezésének is az alapját jelenti.

[84] Önálló tanulmányt igényel az *–l-*t tartalmazó és az *–l-* nélküli alakok (vö.: *Boldva – Bódva, Jolsva – Jósva, Moldvai – Módvai, Olcsva – Ócsva, Olsva – Ósva, Szolcsva – Szacsva, Boldog – Bódog*) vizsgálata az *–l-* eredetének megállapítása céljából. Azaz, tartható-e az a nézet, hogy az *–l-* szervetlen betoldás eredménye.

[85] Az *–ov, -ova, -ovo* végződések alakilag valóban egybeesnek a szláv birtokos jelölő elemmel, a kettő kapcsolata azonban mélyebb gyökerekhez vezet, ezért ennek bemutatása másik dolgozat kereteiben szólunk. (vö.: CZEGLÉDI 1994)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Csáva hn. Sopron vm. (LELKES 1998)
Csesztve ‘ helység Nógrád megyében...Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév szláv eredetű... Vö.: cseh... *Častovoj* szn. (KISS 1980)
Csicsva hn. Zemplén vm. (LELKES 1998)
Csicsova hn. Bács-Bodrog vm. (LELKES 1998)
Csorva ld.: Ruzsa ‘helység Csongrád megyében’....1950 augusztusától 1957-ig a község neve a határrészként 1747 óta használatos *Csorva* (tkp. ‘homok’) (KISS 1980)
Déva: ‘romániai város a Maros mellett’...Puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló szn. annak a szn.-nek lehetett a származéka, amely Algyő utótagjában őrződött meg.... (KISS 1980)
Dráva ‘a Duna jobb oldali mellékfolyója’.. A folyó ókori neve ...a lat. *Dravos, Draus* volt. Végső forrása egy ie. **drouos* ‘folyóvíz futása’[86] főnévben keresendő. (KISS 1980)
Gyetva ‘szlovákiai helység Zólyomtól... keletre...A szlk. *Detva*...átvétele. Ennek előzményéhez l. szlk. *detva* a fiatalok, fiatalság’...A község 1636-38-ban keletkezett. (KISS 1980)
Illava ‘helység Szlovákiában’...A szlk. *Ilava* átvétele. Ennek tövéhez l. szláv **ilъ* ‘agyag, iszap’. (KISS 1980)
Ilsva, Jolsva ‘hn. Gömör megyében’(KÁZMÉR 1993)
Jihlava ‘csehszlovákiai város Morvaországban’...*Iglau*...lat. *Iglavia*... A várost arról a folyóról nevezték el, amelynek jobb partján épült. A folyónév magyar adatként ld. *Igla*.. *Iglawa*..A cseh *Jihlava* folyónév talán az ősszláv **igъla ~***jьgъla* ‘tű’ származéka, s talán a folyó medrének hegyes köveire vagy vidékének tűlevelű erdejére utal. Eredetileg a germán **igi-la* ‘sün’[87] is számításba jöhet a folyónév töveként. vö.: magy. *Igló* ‘szlovákiai város...Egy szláv **Igъlovъ* hn (< *igъla* ‘tű’) átvétele. .*(*KISS 1980)
Jolsva ‘szlovákiai helység Rozsnyótól nyugatra. ... A szlk. *Jelšava* ‘égerfával benőtt hely’ átvétele. (KISS 1980)
Jósva ‘a Bódva mellékvize. ...Szláv eredetű, s etimológiailag összetartozik *Jolsva* szláv előzményével. Tkp. értelme ‘égererdőben folyó patak’(KISS 1980)
Karcsava, Karcsva hn. (LELKES 1998)
Lendva ‘a Kerka mellékvize’...a magy. *Lendva* egy szláv *Lędova* ‘szűzföld, ugar, parlag’ látszik. (KISS 1980)
Léva ‘szlovákiai város...Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. ...Az alapjául szolgáló személynév szláv eredetű’.... (KISS 1980)
Moldva ‘folyó Csehországban’...*Molda*..a német *Moldau* átvétele. Ez elhasonulással keletkezett a cseh *Vltava*-ból. Feltehető végső forrása egy germán **Wilpahwo* (tkp. ‘vad folyó’). (KISS 1980)
Moldova ‘tartomány Románia észak-keleti részén.... A táj a Szeret jobboldali mellékfolyójáról kapta a nevét. A folyónév a rom. *molid* ‘lucfenyő’ szláv -ov(a) képzős származéka. (KISS 1980)
Morava ‘folyó Szerbiában’...Ez ie., közelebbről bizonyára trák eredetű, s ‘határfolyó’-nak értelmezhető....vö.: *Moravna* ‘folyó Volhiniában, tövéhez vö.: ősszl. **morje* ‘tenger’ (KISS 1980).
Morva ‘Dévénynél a Dunába ömlő folyó’...A szlk *Morava* átvétele...Ennek végső forrása egy ősi ie. talán illir *Marus,* amelyben a ‘mocsár, mocsaras hely’ jelentésű **mor* tő rejlik. A germánok a *Marus* folyónevet a maguk *aha* ‘víz’ köznevével kapcsolták össze. Az így keletkezett germ. **Marah(w)a* -ból származik a német *March*, továbbá a cseh, szlk. *Morava* is. A magy. *morva* népnév végső soron a *Morva* folyónévre megy vissza. (KISS 1980)
Morvamező ‘a Bécsi medence északi része...’ (KISS 1980)
Neretva ‘folyó Jugoszláviában...végső forrása illir...amelynek tövében feltehetőleg az ie. *ner-~ *nor-‘merül, barlang’ rejlik. ... ld.: *Nerenta* (KISS 1980)
Olcsva ‘helység Szabolcs-Szatmár megyében’...Szláv eredetű...a magyarba egy ‘égerfás’ jelentésű szláv **Olъšava* került át. A község nyelvjárási változata *Ócsova*. (KISS 1980)

[86] Vele rokon az or. *doroga* ’út’ jelentésű szó.
[87] Vö.: magy. *sül* változat.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Ondava ‘a Bodrog egyik forrásága’... (KISS 1980)
Opava ‘város Észak-Morvaországban...A cseh Opava átvétele. A helységet arról a folyóról nevezték el, amelynek partján fekszik. A folyónév ie. jellegű, de szlávság előtti. ... (KISS 1980)
Ostrava[88] ‘város Morvaországban’...Az *Ostrava* név eredetileg folyót jelölt...a folyónév az ősszl. **ostro* ‘éles’ származéka, s a víz gyors folyásával kapcsolatos. (KISS 1980)
Poltava ‘város Ukrajnában...az or. *Полтава* átvétele...Óorosz alakja *Лтава* < **Льтава* volt. Ennek töve valószínűleg a lat. *lutum* ‘sár’, litv. *liutynas* ‘ingoványos hely, pocsolya köznévvel tartozik össze.’ (KISS 1980)
Porva ‘helység Veszprém megyében’...Feltehetőleg puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. Az előzményül szolgáló szn. szláv eredetű lehetett. (KISS 1980)
Pózva ‘1963-ban Zalaegerszeghez csatolt település’...Puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév valószínűleg szláv eredetű. (KISS 1980)
Pancsova ‘jugoszláviai város a Bánságban, *Pančevo*...A helység középkori neve a magy. *Panczal* volt. Ez bizonyára összetartozik a Temesből *Pancsová*tól délre kiágazó, s a Dunával párhuzamosan folyó, majd beletorkolló Ponyavica... vízfolyás nevével, de a részletek bizonytalanok. (KISS 1980)
Rendve hn. Bars vm. ... *Radava*.. (LELKES 1998)
rom. ***Suceava*** ‘romániai város Moldovában’... *Szucsva*...A rom. *Suceá*-ból. A város arról a folyóról kapta a nevét, amelynek partján fekszik. A *Suceáva* folyónév a ‘fekete bodza’ jelentésű rom. *soc*-ból képződött. (KISS 1980)
Száva ‘Belgrádnál a Dunába ömlő folyó’. Ősi folyónév, amely az ókorból...lat. *Savus* alakban adatolható. Bizonyára egy illir *savas ‘folyó’ ...rejlik benne. (KISS 1980)
Szolyva, ‘helység Kárpát-Ukrajnában Munkácstól... északkeletre, *Szvaljava*... A települést arról a patakról nevezték el, amely itt ömlik bal felől a Latorcába... A pataknév szláv eredetű,[89] ...A szláv **sol’* ‘só’ származékának látszik...(KISS 1980)
Szelcsova, Szolcsva Krassó-Szörény vm. (LELKES 1998)
Tolcsva ‘helység Borsod-Abauj-Zemplén megyében’. A település arról a patakról kapta a nevét, amely mentén épült. A *Tolcsva* pataknév etimológiája nincs tisztázva. Talán figyelmet érdemel a magy. R. *tolcha* ‘tócsa’(KISS 1980)
Vltava ld.: *Moldva*. (KISS 1980)
Zagyva ‘Szolnoknál a Tiszába torkolló folyó...Szláv, közelebbről valószínűleg őszlovák eredetű, vö.: cseh *Sázava* hn...szb.-hv....*Sačavica* hn.... le. *Sadzawka* hn...Mindezek töve az ősszl. **sadja* ‘korom’, amelyet sötét vizű folyók jelöléséhez használtak fel. A magyarba egy szlk...**Sadzava* kerülhetett át. (KISS 1980).
Zsikava, Zsikva hn. Bars vm. (LELKES 1998)
Zsitva ‘folyó Szlovákiában... A szlk. *Žitava* átvétele. Ennek alapszava a szlk. *žito* ‘rozs, búza stb.’. (KISS 1980)
Zsurszova, Zsurzsova ld.: Karaszentgyörgy[90] Krassó-Szörény vm. (LELKES 1998)

A fenti nevek elemekre bonthatók[91] az alábbiak szerint:
Á-rva, Be-rva, Bó-dva, Bol-dva, Bor-sova, Bor-zova, Bó-zsva, Bu-dva, Csesz-tve, Cso-rva, D-ráva, Gye-tva, Il-lava, Il-sva, Jol-sva, Jih-lava, Ig-lava, Jol-sva, Jó-sva, Kar-csava, Kar-csva, Lend-dva, Léva, Mol-dva, Mol-dova, Mo-rva, Mo-rava, Nere-tva, Ol-csva, On-dava, O-pava, Oszt-rava, Pol-tava, Po-rva, Pó-zva, Pan-csova, Ren-dve, Szu-csva, Száva, Szo-lyva, Szel-csova, Szol-csva, Tol-csva, Za-gyva, Zsi-tva, Zsur-szova, Zsur-zsova.

[88] Genetikailag összefügg a Duna *Iszter* nevével (vö.: CZEGLÉDI 2002)
[89] Az adataink nem támogatják a szláv eredetet, bár az or. **sol’* ‘só’ jelentésű szót a pataknévnek alapul szolgált szó nagy családjába tartozónak véljük. Ennek bemutatása külön dolgozat feladata.
[90] A *Zsurszova, Zsurzsova* (ld. még *Zsurzs* csn. Nincs meg Kázmérnál, de ma élő rendező nőnk családneve) és a *György* összetartoznak.
[91] Ez a munka a nyelvi ismeretek és a földrajzi nevek terén végzett kutatómunka tapasztalatainak stb. birtokában végezhető el.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A második, vagyis az utolsó elemek összefüggést mutatnak. Csoportosíthatók egyrészt aszerint, hogy egy vagy két magánhangzót tartalmaznak-e, másrészt aszerint, hogy milyen a kezdő mássalhangzó.

Két magánhangzót tartalmazók: *-tava, -dava, -dova, -lava, -ráva, -rava, -zova, -csava, -csova, -sova, -szova, -zsova, - pava.*

Egy magánhangzót tartalmazók: *, -tva, , -tve, , -dva, , -dve, -gyva, -rva, -lyva, - csva, - sva, -zva, -zsva-.*

Vannak nevek, amelyek önmagukban azonosnak látszanak a második elemmel: *Csáva*, *Déva*, *Léva, Száva*.

5.2.1.2. Családnevek (KÁZMÉR 1993)

Árvai < *Árva* megye
Borsovai, Borsvai. < hn *Borsova* Bereg m.,...*Borzsova.*
Borzovai < hn. *Borzova* Doboka, Szatmár, Torna m.
Bózsvai < *Bózsva* hn. Abaúj m.
Bresztovai < *Bresztova* hn. Nyitra m.
Brezovai < *Brezova* hn. Nyitra m. *Brozova* Hunyad m.
Csarvai < *Csorva* hn. Csongrád m.
Csáva csn.
Csávai < ***Csáva*** hn. Sopron m.
Csongvai, ***Csonkai*** < *Csongva* hn. Alsó-Fehér m.
Csicsvai < *Csicsva* hn. Zemplén m.
Dévai < ***Déva*** hn. Hunyad m.
Gyevai < *Gyeva, Gyiva* hn. Esztergom m.
Illavai, Illovai < *Illava* hn. Trencsén m.
Illosvai, Ilosvai < *Ilosva ~ Illosva* hn. Bereg, Közép-Szolnok, Szatmár megyében.
Ilsvai ld.: ***Jolsvai.***
Ilvai < *Ilva, Ilova* hn. Beszterce m.
Karvai < *Karva* hn. Esztergom m) .
Kalyvai < *Kalyava* hn. Szepes m. .
Lévai < *Léva* hn. Bars m.
Lendvai, Lindvai < *Lindva, Lendva* hn. Vas, Zala m.
Litvai < *Litva* hn. Hont m.
Módovai ld.: ***Moldovai*** < *Moldova, Moldva* 'történelmi táj Románia északkeleti részén,...a Keleti Kárpátok és a Prut közé eső terület...hn. Krassó m.
Módvai ld.: ***Moldvai.***
Moldvai ld.: ***Moldovai.***
Morvai < 'morvaországi'*, Morva* hn. Zemplén m.
Murvai < ***Murva*** hn.
Ocsovai, Ócsovai, Olcsvai, Ócsvai < *Ocsova, Ócsova, Olcsva, Ócsva* hn. Zólyom m.
Oltai < *Oltva* hn. Győr m.
Orsovai < *Orsova* hn. Szörényi bánság, Torda m.
Ósvai, Olsvai < hn. *Ósva, Olsva* Abaúj, Zemplén m.
Osztrovai < *Osztrova* hn. Bács, Temes m.
Polva, Polyva csn....(Boldogfa..) < *polyva ~ polva* 'a gabonaszemet borító vékony hártya ill a csépléskor összegyülő tömege'.
Révai < *Réva* hn. Szerém m.
Szacsvai < *Szacsva* hn. Háromszék.
Szálvai < *Szálva* hn. Beszterce m.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Szarvai **<** *Szarva* hn. Pozsony m.
Szávai **<** *Száva* hn. Baranya, Doboka, Győr m.
Szilva **<** magy. *szilva* ‘gyümölcsnév’.
Szilvai **<** *Szilva* hn. Sáros m.
Szinvai **<** *Szinva* ‘Miskolcnál jobb felől a Sajóba ömlő patak’.
Zagyva **<** magy. *zagyva* ‘zavaros, éretlen beszédű, fecsegő’...*zagyva* ‘sás, káka’[92] .
Zsitva csn. < ***Zsitva*** folyónév, ***Zsitva*** hn. Somogy m.
Zsitvai csn. < ***Zsitva*** hn. Somogy m.
Zsitvei, ***Zsidvei*** csn. < ***Zsidve, Sitve*** hn. Küküllő m.
Zsidvei < *Zsidve ...Sitve* hn. Küküllő m.
Zsurzs (vö.: Zsurzs Éva filmrendező családneve Örményországból való, nincs meg Kázmérnál.)

A fenti családnevek egyrészt azonosak a nekik alapul szolgált földrajzi névvel (vö.: *Zsitva* csn., folyónév, hn.), másrészt köznévvel (vö.: *Szilva* csn., *szilva*: gyümölcs neve), vagy pedig *-i* képzővel ellátott helynevekkel. A neveket[93] - azok utolsó elemét, az *-i* melléknév képzőt leszámítva - az alábbiak szerint különíthetjük el: *Bor-sva(i), Bresz-tova(i), Bre-zova(i), Csa-rva(i), Csi-csva(i), I-lva(i), Ka-lyva(i), Ka-rva(i), Li-tva(i), Mó-dova(i), Mó-dva(i), Mu-rva(i), O-csova(i), Ó-csva(i), Ol-ta(i) ld.: Ol-tva, Or-sova(i), Ó-sva(i), Ol-sva(i), Oszt-rova(i), Po-lva, Po-lyva, Sza-csva(i), Szi-lva, Szi-lva(i), Szi-nva(i).*

Az utolsó elemek két magánhangzót tartalmaznak: *-tova, -dova, -zova, -csova, -sova, -rova.*

Egy magánhangzót tartalmaznak: *-tva, -dva, ,-ta, -nva, -rva, -lva, -lyva -csva, -sva.*

Néhány név önmagában azonosnak tűnik az utolsó elemmel: *Csáva, Csáva(i), Gyeva(i), Réva(i).*

Összevetve a földrajzi nevek és a családnevek utolsó elemét azt látjuk, hogy azok megegyeznek. A családnévi változatban az egy magánhangzót tartalmazók esetében olykor az egyetlen magánhangzó is eltűnt.

5.2.1.3. Ismeretes, hogy a pataknevek gyakran szolgáltak alapul helységneveknek, a helységnevekből pedig családnevek lettek, végső eredetüket azonban minden egyes névnél külön is meg kell vizsgálni. A tulajdonnévnek alapul szolgált köznév gyakran több más köznévvel is genetikai kapcsolatban van, ezért a megfelelő szó kiválasztása körültekintő vizsgálatot igényel. Ehhez a kutatómunkához nem nélkülözhetjük azokat a párhuzamos adatokat, amelyekben a *-v-* -vel szemben *-k*-t találunk. El kell dönteni, hogy a *-k-* és *-v-* hangokat tartalmazó alakoknak van-e közük egymáshoz, vagyis a nyelv változása során lehetett-e az egyik hang a másiknak a fejleménye. Az alábbiakban olyan példákat hozunk, ahol homorgán helyen ***–k-*** vagy a zöngés párja van a ***–v-***vel szemben, pl.:

Árva:
Arka ‘helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében’...Az *árok* fn.-ből alakult. (KISS 1980)
Árkai csn. < *Árka* hn. Abaúj m. (KÁZMÉR 1993)
Árki csn. < *Árki* hn. Fejér, Hunyad m., *Árok* hn. Ung m., *Árka* hn. Abaúj m. (KÁZMÉR 1993)

Boldva, Bódva, Poltava:
Boldog ‘helység Heves megyében’...A Hatvan közelében levő falut Szűz Mária tiszteletére szentelt templomáról *Boldogasszonyhatvaná*-nak, majd *Boldogfalvá*-nak nevezték. Ezek megrövidüléséből való a mai *Boldog* névalak.. (KISS 1980).
Boldog*kőváralja* ‘helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében’...Ez szláv eredetű...vö.: szb-hv. *Budivoj* szn., cseh *Budivoj* szn. Számolhatunk a *Bódva* folyónév alaki hatásával is. (KISS 1980).
Bölcske ‘helység Tolna megyében...Puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgált szn. annak a szn.-nek lehet a becéző származéka, amelyből a *Bőcs* hn. való. (KISS 1980).

[92] A folyó ’keskeny, hegyes’ résztulajdonságát őrzi, amely a folyó forrás felőli szakaszára utal.
[93] Csak azokat jelezzük, amelyek a fenti földrajzi neveknél nem vagy más változatban szerepelnek.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Budva:
Butka hn. Zemplén vm. (LELKES 1998)
Budaki csn. < *Budak* hn. Beszterce m. (KÁZMÉR 1993)
Batka csn. KÁZMÉR 1993 < magy. *batka* 'fillér' (TESz)
Bátkai csn. < *Bátka* hn. Gömör, Nógrád m. (KÁZMÉR 1993)
Botka, Butka, ***Botkai*** csn. < *Butka* hn.(KÁZMÉR 1993)

Borsova, Borzova:
Barcikai csn. < *Barcika* hn. Borsod m. (KÁZMÉR 1993)
*Kazinc**barcika*** 'város Borsod-Abaúj-Zemplén megyében....A *Barcika* hn. előzménye a...*Barc* hn. valószínűleg puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. Vö.:...*Borz, Borcz* szn....ennek etimológiájához ld.: egyfelől ótörök *bars* 'tigris'... (KISS 1980).
Burszeg, Burszuk, Burzsuk hn. Hunyad vm. (LELKES 1998)

Bózsva:
Budzsák 'Hercegszántóhoz tartozó település'...Szerb-horvát eredetű, és etimológiailag azonos a Fonyódtól délre fekvő *Buzsák*...nevével. (KISS 1980).
magy. ***Buzsák:*** 'helység Somogy megyében'...szerb-horvát eredetű...ennek köznévi előzménye a szb-hv. *budžak* 'sarok, szöglet, zug' < oszm. *bucak* 'ua.' (KISS 1980).

Csáva, Csávai:
Csák hn. Temes vm. (LELKES 1998)
Csáka ld.: ***Almáscsáka hn.*** Szolnok-Doboka vm. (LELKES 1998)
Csákó hn. Torda-Aranyos vm. (LELKES 1998)
Csikó ld.: ***Szamoscikó*** Szilágy vm. (LELKES 1998)
Csíki-hegyek 'a Budai-hegység délnyugati vonulata'…a *Csíki*-hegyeg nyugati lábánál folyó patak
Csíki víz**…** ***Csíki*** patak (KISS 1980)

Csesztve:
Császtkó, Császkó hn. Nyitra vm. (LELKES 1998)

Csicsva, Csicsova:
Csicsóka hn. Zemplén vm. (LELKES 1998)

Csongva, Csongvai:
Csonkai csn. < *Csonka* hn. Alsó-Fehér m. (KÁZMÉR 1993)

Csorva:
Csurgó 'helység Somogy megyében'...Köznévi előzménye a magy. *csorgó, csurgó* 'forrás, kút, amelyből csövön vagy vályún folyik ki a víz, apró vízesést alkotó vékony ér'. Eredetileg víznév volt, majd átvonódott a víz melletti településre. (KISS 1980).
Csurgai csn. **<** ***Csurgó*** hn. Bihar, Fejér, Somogy, Tolna, Zala m. (KÁZMÉR 1993)
Csürke, Csirke csn. (KÁZMÉR 1993)
Csirgi **<** ***Csireg*** hn. (KÁZMÉR 1993)

Déva: (KÁZMÉR 1993)
Dank, Danka, Dankó csn.
Tanka, Tankó, Tomka csn.
Tankházi csn. **<** ***Tank****háza* hn. Sopron m.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Tenke csn. **<** ***Tenke*** hn. Bihar m.
Tinka, Timka csn.
Tinkó, Timkó csn.

Dráva: (KÁZMÉR 1993)
Drága csn.
Drági < *Drág* hn. Kolozs m.

Gyetva:
Dutka csn. < magy. *dutka* 'kis értékű váltópénz' (KÁZMÉR 1993)

Gyeva:
Gyikó csn. (KÁZMÉR 1993)

Ilosva:
Iluska *forrás* Pilisvörösváron, Pest m. (FOGARASY 1998)
Illocska 'helység Baranya megyében'...*Ilocska* (KISS 1980)
Ilocskai, Ilocsai **<** ***Ilocska, Illocska*** hn. Baranya m. (KÁZMÉR 1993)

Ilva, Ilova: (KÁZMÉR 1993)
Ilaki *csn.* < ***Ilok*** Gyõr m.
Ilkai csn. < *Ilka* hn. Pozsony m.
Ülkei, Ülykei Ilkei **<** ***Ülke, Ilke*** hn. Udvarhelyszék.

Jolsva, Jósva:
Jósika, Józsika csn. (KÁZMÉR 1993)

Karcsava, Karcsva:
Karcag 'város Szolnok megyében'....Egy *Karcag* nevű személy... szálláshelyére utalt. A *Karcag* szn. kun eredetű, s tkp. jelentése 'pusztai róka,... (KISS 1980)
Korcsog csn. (Ma ismert családnév, nincs meg Kázmérnál)

Litva: (KÁZMÉR 1993)
Litkai csn. < ***Litka*** hn. .
Litkei csn. < ***Litke*** hn. Nógrád m.

Léva:
Lékai **<** ***Léka*** hn. Vas m. (KÁZMÉR 1993)

Morava, Morva, Murva: (KÁZMÉR 1993)
Mároki csn. **<** *Márok hn*. Baranya, Bereg m.
Morgai csn. **<** ***Morga*** hn.Tolna m.

Néva:
Nak 'helység Tolna megyében' (KISS 1980).
Nyéki csn. **<** ***Nyék*** hn. Bihar, Borsod, Fejér, Hont, Pozsony, Sopron, Tolna, Veszprém m. (KÁZMÉR 1993)

Olcsva, Ocsova, Ócsa: (KÁZMÉR 1993)
Ocskai csn. **<** ***Ocskó*** hn. Nyitra m.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Ócsai, Olcsai < Ócsa, Olcsa hn.Komárom, Pest, Bihar m.

Olsva, Ósva:
Alsoki csn. < ***Alsok*** hn. Heves, Hont, Somogy m. ill. Pannonhalma régi neve (KÁZMÉR 1993)

Ondava:
Ondok csn. (KÁZMÉR 1993)

Orsova:
Orsik, Orsika csn. (KÁZMÉR 1993)

Osztrava, Osztrova:[94]
Osztrog ld.: ***Sztrigó*** hn. Zala vm. (LELKES 1998)
Osztró hn. Nyitra vm. (LELKES 1998)
Osztrogrun ld.: Gyertyánfa hn. Bars vm. Gyertyánfa és Élesmart (*Osztrog*run, *Osztrig*run) egyesülése… (LELKES 1998)

Polva, Polyva:
Polyák < *polyák* 'lengyel' (KÁZMÉR 1993)

Porva: (KÁZMÉR 1993)
Barkai csn. < ***Barka*** hn Torna m., ***Barkó*** hn. Zemplén m.
Birge csn. < magy. ***birge*** 'birka'.
Borka ~ ***Barka*** csn.
Borki csn. < ***Borki*** hn. Pozsega m.
Burka csn.

Pózva: (KÁZMÉR 1993)
Piski, Püski csn. < ***Piski*** hn Baranya, Hunyad, , Bács, Békés, Bodrog, Fejér m.
Pozsgai csn. < ***Pozsega*** hn. Pozsega m., ***Pozsga*** hn. Krassó m.

Pancsova: (KÁZMÉR 1993)
Pocok, Pócsik csn. < magy. ***pocok, pócik, pócsik*** 'az egérhez hasonló rágcsáló állat....' (kis termetre utaló) metaforikus jelentés.
Bencsik csn.
Benőcs[95] csn. < ***Benedek*** csn. becéző alakja.

Pócsva: (KÁZMÉR 1993)
Bocskai csn. < ***Bocskó*** hn. Máramaros, Ugocsa m., ***Bocska*** hn. Zala m.
Bacskai csn. < ***Bacskó, Bacska*** hn. Zemplén m.
Bácskai csn. < ***Bácska*** tájnév.
Bacskói csn. < ***Bacskó*** hn. Zemplén m.
Paskai csn. < ***Paska*** hn. Bács, Zala m.

Réva:
Rékai csn. <. ***Réka*** hn Abauj m. (KÁZMÉR 1993)

Rendve:

---

94 Vö.: CZEGLÉDI 2002.
95 Másik dolgozat feladata a -*Vk* (végső magánhangzó + zárhang) nélküli adatok bemutatása.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

*Ajka**rendek*** ’helység Veszprém megyében’…A *Rendek* hn. Valószínűleg szláv eredetű, vö: szln. *Rudnik* hn. …Ezek tövében az ősszláv ***rudъ*** ’vörös’, ***ruda*** ’érc’ rejlik…(KISS 1980)

Szacsva, Szucsava:
Szucsáki csn. < ***Szucsák ~ Szucság*** hn. Kolozs m. (KÁZMÉR 1993)

Szálva: (KÁZMÉR 1993)
Szalka csn. < ***Szalka*** hn. Bereg, Bihar, Hont, Szatmár m., ***Szálka*** hn. Tolna m.
Salgó hn. Hont, Nógrád, Nyitra, Szeben vm.

Sári, Sár:[96] (KÁZMÉR 1993)
Sárga < ***sárga*** ’sápadt, vértelen, …szőke’.
Sárgi, Sárogi < Sárok, Sárog hn. Baranya m.

Szarva:
Szarkai csn. < ***Szarkó*** hn. Bihar m. (KÁZMÉR 1993)

Szilva:
Szilke csn. (KÁZMÉR 1993)

Szinva:
Szanka csn. (KÁZMÉR 1993)
Szankó csn.(KÁZMÉR 1993)
Cenke csn. (KÁZMÉR 1993)
Cenki csn. < ***Cenk*** hn. Sopron m. (KÁZMÉR 1993)
Cinka csn. (KÁZMÉR 1993)
Cinke csn. (KÁZMÉR 1993)
Csenke hn. Esztergom vm. Párkányi j., Pozsony vm. Somorjai j. (LELKES 1998)
Csenkei 1/28 Csenki csn. **< *Csenke*[97]** hn. Esztergom, Pozsony m. . (KÁZMÉR 1993)
Csongva, Csungva, Csonga hn. Alsó-Fehér vm., . (LELKES 1998)
Csönge hn. Vas vm. (LELKES 1998)
Csönke ld.: ***Csenke*** hn. (LELKES 1998)
Cinege csn. (KÁZMÉR 1993)
Zengő csn. (KÁZMÉR 1993)
Zánka ‘helység Veszprém megyében’ (KISS 1980)
Zsinka, Sinka csn. (KÁZMÉR 1993)
Sinkai csn. < ***Sinka*** hn. Fogaras m. (KÁZMÉR 1993)

Szolyva:
Salkó, Salykó hn. Nagy-Küküllő vm. (LELKES 1998)
Szalkai csn. (KÁZMÉR 1993)
Szolga csn. (KÁZMÉR 1993)
Zajgó hn. Bereg vm. Szolyvai j. (LELKES 1998)
Salgó ‘625 m. magas hegy Salgótarjántól északkeletre’...A magy. *sajgó* ‘fénylő, ragyogó’...mn.-ből keletkezett. Ennek alapszava a magy. *...sajog ~ salyog* ‘fénylik, ragyog’ (KISS 1980).
Zalka csn. ld.: ***Szalka*** (KÁZMÉR 1993)
Zsilka csn. nincs meg Kázmérnál.

---

[96] Fennmaradtak a *–g*-t tartalmazó és a *–g* nélküli alakok, a kettő közötti *–v* állapot hiányzik. Valamikori meglétéről tanúskodik a *sárga* szavunk *sár* változata.

[97] Esztergom határában Pilismarót irányában van *Csenke* patak, ill. az azon lévő híd neve innen van *Csenkei* híd.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Szucsava:
Szucsáki csn. < *Szucsák*, *Szucság* hn. Kolozs m. (KÁZMÉR 1993)

Varsó, nem magyar alak*: Warsava*:
Versegi csn. < ***Verseg*** hn. (KÁZMÉR 1993)

Zagyva, *Zsitva*, *Zsidve*:
Sitkei csn. < ***Sitke*** hn. Vas m. Somogy m. (KÁZMÉR 1993)
Zsetek, Zsettek hn. Sáros vm. (LELKES 1998)

A *-k-* elemű és a zöngés párját (*-g-*) tartalmazó tulajdonnevek második része az alábbiak szerint különíthető el: *Á-rka, Á-rka(i), Á-rk(i), Bol-dog, Böl-cske, Bő-cs, Bu-dak(i), Bu-dak, Ba-tka, Bátka(i), Bá-tka, Bo-tka, Bu-tka, Bo-tka(i), Bar-cika(i), Bar-cika, Bör-csök, Sesz-ták, Csá-ngó, Csonka(i), Csu-rgó, Csu-rka, Csü-rke, Csi-rke, Csi-rg(i), D-rága, D-rág(i), Du-tka, Gyikó, Ilu-ska, Ilocska(i), Illo-cska. I-lak(i), I-lok, I-lka(i), I-lka, Ü-lke(i), Ü-lyke(i), Ü-lke, I-lke, Jó-sika, Jó-zsika, Kar-cag, Li-tka(i), Li-tka, Li-tke(i), Li-tke, Léka(i), Léka, Má-rok(i), Má-rok, Mo-rga(i), Mo-rga, Na-k, Nyé-k(i), Nyé-k, Ol-cska(i), O-cskó, Ó-csa(i), Ol-csa(i), Ó-csa, Ol-csa, Al-sok(i), Al-sok, Ondok, Or-sika, Or-sik, Po-lyák, Bud-zsák, Bu-zsák, Sesz-ták, Pi-ski, Pü-ski, Po-zsga(i), Po-zsega, Pozsga, Po-cok, Pó-csik, Ben-csik, Bene-dek, Bo-cska(i), Ba-cska, Bá-cska(i), Ba-cskó(i), Pa-ska(i), Réka(i), Ren-dek, Szu-csák(i), Szu-cság, Sza-lka, Sza-rka(i), Szi-lka, Sza-nka, Sza-nkó, Ce-nke, Cenk(i), Ce-nk, Ci-nka, Ci-nke, Ci-nege, Ze-ngő, Zá-nka, Zsi-nka, Si-nka(i), Szo-lga, Ver-seg(i), Sitke(i), Si-tke.*

A két magánhangzót tartalmazó utolsó elemek: *-nege, -rága, -sika, -cika, , -zsika, -zsega.*
Az egy magánhangzót tartalmazó elemek elkülönülnek aszerint, hogy a magánhangzó mássalhangzóközi helyzetben vagy végső helyzetben van-e.[98]

Mássalhangzóközi helyzetben: *-ták, -dak, -dek, -dok, -dog, -csák, -cság, , -csik, -csök,- sok, -sik, -seg, -cag, -cok, -zsák, -lak, -lok, -lyák, -rok, -rág.*

Végső helyzetben: *-tka, -tke, -cska, -cske, -cskó, -csa, -cs, -ska, -ski, -zsga, -lka, -lke, -lyke, -lga, -nka, -nkó, -nke, -nk, -ngó, - ngő, -rka, -rke, -rk, -rga, -rgó,*

A végső helyzetben lévő magánhangzó is eltűnhet: *-rg, -rk, -nk.*

Önálló nevek, amelyek a fenti második elemekkel egyezőnek látszanak: *Csíki, Csík*, *Gyikó, Léka, Nak, Nyék, Réka.*

Összevetve a *–v-* és a *–k-* / *-g-* mássalhangzókat tartalmazó elemeket, összefüggő rendszer rajzolódik ki, vö.:

-v-:	-k- / -g-:
-tava, -tova, -tva, -tve	-ták
-dava, -dova, -dva, - dve	-dak, -dek, -dok, -dog
-gyva (-d'va)	
-lava, -lva, -lyva	-lak, -lok, -lyák, -lka, -lke, -lga, -lge, -lyke
-rava, -ráva –rova, -rva	-rága, -rok, -rág, -rga, -rgó, -rka, -rke, -rk, -rg
-zova, -zva	
Néva, -nva	Nyék, -nege, -nka, -nke, -nkó, -ngó, -ngő, -nk
-csava, -csova, -csva	-csák, -cság, -csik, -csök, -cska, -cske, -cskó
-sova, -sva	-sika, -sok, -sik, -seg, -ska, -ski,
-szova	
-zsova, -zsva	-zsika, -zsega, -zsák, -zsga

[98] Az egyes elemek kicsinyítő és egyéb funkciójának bemutatása másik dolgozat feladata.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

-pava

-cika, -cag, -cok,

5.2.1.4. A fenti tulajdonnevekkel kapcsolatos közszók a magyarban - amelyekben homorgán helyen *–v-* és *–k-* / *-g-* mássalhangzókat találunk s amelyeket összeköt valamely a folyók komplex tulajdonságai közé tartozó jelentésmozzanat - az alábbi jelentéscsoportokba sorolhatók, pl.:

5.2.1.4.1. Vékony, keskeny, hegyes, szúrós, tüskés, csúcsos:
sün, ***sövíny-, sövény***-, ***süviny****disznó,* ***sül****disznó,* ***szűr***gyisznó, ***szín***disznó, ***süj***disznó'tüskés bőrű rovarevő, kis emlős állat'...'szúrós, tüskés növényi termés' ...[99] (TESz).
zagyva 'zavaros, kusza'...'sás, káka, szittyó' (TESz).
szálka 'szilánk' (TESz).
piszke 'Azonos a 'hegyes bot, ág, csáklya, kampós rúd stb. jelentésű *biszke, piszke, büszke* szóval... (TESz).
nyék 'kerítés, sövény, folyó melletti berek, erdő' (TESz)
borsóka 'A galandféregnek betokosodott lárvája' (MÉK)
borsika 'borókafenyő...csiperkegomba...növényfajta, amelynek kis, lándzsa alakú levele és apró fehér virága van' (ÚMT)
borsika*fenyő* 'borókafenyő' vö.: borsfenyő (ÚMT)
borsika*gomba ...****börszika****gomba ...*'ehető gombafajta ' (ÚMT)

5.2.1.4.2. Hegyes, csúcsos, elágazó, elhajló, félkör vagy ív alakú, hajló, görbülő:
szarv 'vízmeder, völgy, árok elágazó része...némely emlősállat fején párosan kinövő kemény szaruképződmény' (TESz), 'félkör v. ív alakú tárgynak be- v. felhajló vége' (MÉK)
cséve, csíve, cső 'üreges hüvely, melyre fonalat gombolyítanak,...kukoricacső,...madártoll alsó, csöves része,...' Szláv eredetű, vö.: ...cseh *céva* 'ér, cső', ..le. *cewa* 'cséve, hajszálcső, csatorna' (TESz)
csákó I. 'szétálló, felfelé görbülő…ilyen szarvú (ökör),…kiálló szarv', *csákó* II. '1. a süveg hasított karimájának oldalra álló vagy lefelé konyuló része,…2. egy bizonyos süvegfajta, …huszárcsákó, 3. dolmány elülső szárnyának hegyes vége, 4. játékcsákó…' (TESz)
csóva: 'szalmából vagy szénából gyújtásra csavart köteg...az üstökös fejéből kiáramló gázok fényes nyalábja,...határjelként készített kis gödör v. halom' (MÉK)
varga 'lábbeli javításával, készítésével foglalkozó iparos', ld.: ***varga***béles '…tésztába burkolva … túrós metélt', ***varga***betű 'kerülő út' (MÉK)
szarka 'a varjak családjába tartozó, fekete-fehér tollú, hosszú farkú madár'...fecsegő személy...' Vö.: or. *soroka* 'szarka, mint madár' (TESz). '1. fekete-fehér tollú, hosszú farkú madár, 2. Alkalom szülte tolvaj', ***szarka***láb '1. Sarkantyús virágú, vetésekben, tarlókon élő, ill. kertben termesztett növény' 2. 'Szálkás, nehezen olvasható betű(kből álló írás)…3. A szem körüli, elágazó apró ránc.' (MÉK)
csicska 'V-alakú piros paszomány a tisztiszolga zubbonyujjának elején' ld.: *csicskás* szónál (TESz)
sisak 'fejfedő, kupola, meredek toronytető, kémény teteje' (TESz)
siska 1. 'egy fajta ágyú'…2. 'madárnév'…3. 'gubacs, fenyőtoboz, fánk, gombóc' 4. 'disznó'… *suska* 'kajla, lelógó fülű, lefelé hajló …disznó' 5. 'boglya-kemence' … 6. 'a pázsitfüvek családjába tartozó, sáshoz hasonló növény, nádperje'…vö.: szrb-hv. *šiška* 'őszi búza, egy fajta fű (TESz)

5.2.1.4.3. Forgó, kerek, gömbölyű:
orsó, 'fonóeszköz, amelyre a fonalat felsodorják, ...cséve,...(szőlő)prés csavarja, ...különféle gépek,

[99] Egyetlen állatnév változatai példázzák a mássalhagzók közül szókezdő *t-, s-, sz,* a szóbelseji –olykor szóvégi helyzetbe került – mássalhangzók *–n, -ny, -l, -r, -s, -j* (lásd még *tüske, tövisk* eredetibb *–k*-t tartalmazó változatokat), a magánhangzók közül a monoftongus *–ü-, -ű-, -í-* és triftongus *-öví-, övé-, –üvi-, -övi-* megfeleléseket.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szerkezetek forgó alkatrésze'...Vö.:tat. *orčïq* 'orsó' (TESz)
borsó 'Ótörök eredetű, vö.: ujg. *burčaq* 'borsó' (TESz), 'fehér virágú, gömbölyű, sárgászöld magvú hüvelyes növény' (MÉK)
szilke 'széles szájú, öblös cserépedény' ... (TESz).
csiga 'egy fajta puha testű állat'…'tengelye körül forgó, korong alakú emelőeszköz, amelyet a vályulatába illeszkedő kötéllel mozgatnak'…(TESz)
csigabiga , csiga-liga, csiga-riga, ld.*: csiga* (TESz)
csicsóka 'a napraforgóval rokon növény, melynek megvastagodott gyökérgumói vannak, … burgonya'…***pityóka***…Valószínűleg származékszó és a *csúcs* családjába tartozik. (TESz)

5.2.1.4.4. Született, kezdő, fiatal, friss, új:
cinka 'fiatal leány' (ÚMT)
csikó … ***csikkó, csika, szitku, csitkó, csütkó, sitkó*** … (TESz) 'fiatal ló, …szamár, öszvér, zebra ill. teve kicsinye, …tejfog, …' (MÉK)
csirke 'tyúk kicsinye' (TESz)
zsenge, gyenge 'valaminek kezdeti állapota, ... fiatal, ... fejlődésben levő, .. friss, új, ..
zseng 'kihajt, sarjadzik'. (TESz)

5.2.1.4.5. Elkeskenyedő, megszűnő, fogyó, apadó:
csűnik , *csűn*, 'lankad, fonnyad' vö.: votj. *śin-* 'apad' (TESz)
senyved 'rothad, korhad, málik, … fejlődésre vagy gyógyulásra képtelen állapotban tengődik' (TESz).
szenved 'tűr, elvisel,…gyötrődik, kinlódik,…meghal'…(TESz).
szűnik 'abbahagy, elhagy, ...csillapodik,…' (TESz).
morotva 'valamely folyó holt ága, medre' Szláv eredetű, vö.: or. *m'ortvaja voda* 'állóvíz'(TESz)
olt 'tűznek, világítóeszköznek égését megszűnteti'... (TESz)

5.2.1.4..6. Kis termetű, kicsi, gyenge:
árva 'apátlan, anyátlan gyermek, magányos, elhagyatott'. Ősi örökség a finnugor korból... A finnugor szó valószínűleg indoeurópai vagy ősárja alak átvétele. Vö.: szkr. *árbhas* 'kicsi, gyenge, ifjú' (TESz)
pocok, pócik, pócsik 'az egérhez hasonló rágcsáló állat....' (kis termetre utaló) metaforikus jelentés ... (TESz).
pócik, *poncik, pócika, polcika* 'polc,... lóca,... kis szék' (TESz)
pelyva, *péva, palyva, píva, panyva, pélva, pilva, polyó* Vö.: szln. *pléva*, or. *polóva*, *peleva* 'pelyva' (TESz).
polyva ld.: ***pelyva*** (TESz)
olcsó 'viszonylag alacsony áron megvásárolható' vö.: ujg. *ušaq*, ujg. mod. *uššaq* 'kicsi, csekély', ujg. *alcaq* 'szerény, igénytelen', ...oszm *alçaq* 'alacsony' (TESz).
ócska 'régi, elhasznált, elnyűtt' (TESz)
murva 'széna-, szalma-, nádtörmelék, törek,...zúzalékos kavics, sóder'...vö.: szlk *mrva* 'széna, szalma- stb. törmelék,...szilánk, szálka, morzsa, kavics, murva'... (TESz)

5.2.1.4.7. Számmal, mennyiséggel kapcsolatos:
polka 'kétnegyedes ütemű gyors, páros tánc, illetőleg ennek zenéje'[100]...'lengyel nő'[101] (TESz)

5.2.1.4.8. Színek, (kék, kékeszöld, világos, fénylő, ragyogó):
szilva: 'egyfajta csonthéjas gyümölcs, illetőleg az ezt termő fa' ... (TESz).

[100] vö.: or. *pol, polovina* 'fél' = két negyed.
[101] ld. még *polovec* népnév.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

csóka ‘a varjak családjához tartozó, a varjúnál kisebb, fekete fejű és hátú, szürkésfekete hasú madár,...a szem ívhártyáját körülvevő üvegszerű gyűrű,...a szivárványhártyáján fehér foltos szemű (ló),...kékes-fehér szivárvány hártyájú (ló, marha, kutya) (TESz)
sajgó ‘fénylő, ragyogó’…Ennek alapszava a magy. ...*sajog ~ salyog* ‘fénylik, ragyog’ (KISS 1980).
szőke, ***szölke*** … ’szalmasárga színű… fehéres…világos színű…’ A szócsalád alapja, a sző valószínűleg ősi örökség az ugor korból, vö.: osztj. V. *sä ◦ki* ’világos, tiszta (nap, víz, tűz, fény), J. *sà ◦ki* ’ragyogó, világos, derült, ég, isten’, Ko. *sà ◦k3* ’világos, derült, ég, isten’. … A magy. *sző (~szé, ~ szű)* magánhangzós végzete ugor *◦ə> magy. ◦ fejlődés utáni vokalizációval *(szeü),* majd monoftongizációval keletkezett. l. még *szög ’szőke’*… Valószínűleg ősi örökség az ugor korból, s azonos a *szőke* elavult *sző* alapszavával (TESz)

5.2.1.4.9. Lefelé irányuló:
csüngő ’lelógó’, ***csüng-*** ’függ, lóg’ (TESz)
csorga, csurga ‘esőcsatorna’ (ÚMT), ‘fn. a bányavíz elvezetésére ásott árok’ (MÉK)

5.2.1.4.10. Lent lévő, mélyedés:
csáva ‘nyersbőr érleléséhez használt lé...Ezt tartó gödör vagy tartály,...vegyszeres lé,...savas vagy lúgos folyadék, ...kellemetlen, nehéz, kínos helyzet’ (MÉK)
árok ‘gödör, sáncárok’...Ótörök eredetű, vö.: ujg. arïq ‘patak, csatorna’ (TESz), fn. 1. a talajba (víz elvezetésére...) ásott hosszú(kás) mélyedés....2. Folyó- vagy állóvíz medre...(MÉK)

5.2.1.4.11. Értékes:
drága ‘értékes, kedves, szeretett’ szláv nyelvekből való (TESz)

5.2.1.4.12. Szegély, határ:
margo ‘lapszél’ (TESz)

5.2.1.4.13. Folyamat, sor:
rend ’tárgyaknak, folyamatoknak szabályozott, áttekinthető sora, állapota…. Szláv eredetű…(KISS 1980)

5.2.1.4.14. Nép, népcsoport neve:
csángó, csangu, sangó, sángó[102] ‘1. a csángónak nevezett magyar népcsoporthoz tartozó…. 2. . kóborló, …3. szószátyár, 4. rosszul hangzó, 5. bolondos’ Vö.: ***csáng*** ’1. ide s tova kereng,…2. félre, oldalt dob’ (TESz)
morva ‘morva ember’ (TESz)
osztrák[103] ’ausztriai ember’… ***oszterák***... TESz) ’A zömében Ausztria területén lakó, német nyelvű nép, ill. ehhez tartozó, vele kapcsolatos….(MÉK)
polka’lengyel nő’ (TESz) ld.: még *polovec* népnév.
polák, polyák ‘lengyel ember’...’palóc betelepülő’ (TESz)

5.2.1.4.15. Hangutánzó szavak:
dongó, csengő, zengő stb.

A fenti jelentéscsoportokban a folyóforrás egy vagy több tulajdonsága[104] ismerhető fel. Több szó őriz egynél több jellemző, lényeges tulajdonságot, pl.: *nyék* 1. ’keskeny, vékony’, 2. ’hajlékony (vessző)’, 3. ’lent, mélyedésben lévő (ld.*: berek*)’.

[102] A népnév magyarázata úgy illeszkedik a rendszerbe, ha a víznevekkel hozzuk kapcsolatba.
[103] Magyarázatát a az *Osztrava* – az Oderába torkolló – folyónévben kereshetjük.
[104] A népnevek a többi köznévvel ellentétben más megközelítésből vizsgálandók.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Hangtani szempontból a *Szinva* pataknév jellemzői között szerepel a *–v-*, a nazális *–n-* és a szókezdő spiráns *–sz-*. Jelen ismeretek szerint az ősmagyar kori hangváltozások között tartják számon a spirantizálódást, vagyis azt a folyamatot, amikor „Az egyszerű hangzóközi zárhangok homorgán (= ugyanazon a helyen képzett) zöngés réshangokká alakultak:...Hangzóközi fgr. *-*k*- > ősm. - ᵒ, pl. (ősm. *jo ᵒa, később *jó* ‘folyó’...vö.: fi. *joki* ...)...Minden valószínűség szerint erre a fokra már az ugor nyelvek szétválása előtt az előmagyarban eljutottak a leendő magyar nyelvjárások. Ez azt is jelenti, hogy i.e. 2000 körül eleink már ismerték a *–k-* fejleményét, egyben a *–v-* előzményét a - ᵒ réshangot. A tulajdonképpeni spirantizálódás a magyar nyelv külön életében ment végbe, nyilván ennek igen korai szakaszában.“ (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967:102) Egyéb változások mellett jellemző volt a denazalizáció is. „A finnugor alapnyelvben számos hangzóközi nazális + zárhang ...mássalhangzó-csoport volt. Ezek a magyarban egységesen úgy fejlődtek, hogy a nazális eltünt, azaz denazalizáció történt, a megmaradó zárhang... pedig zöngésült....fgr. hangzóközi * ᵑᵏ> ősm. ᵑᵍ..“ (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967:103-4).

Több hiányossága, tévedése is van a fenti állításnak. Nem vették figyelembe, hogy ezek a hangváltozások egy nagyobb nyelvi rendszer részei. Ráadásul egy olyan alapon, olyan nézőpontból tárgyalják a grammatika minden fejezetét, amely alap csupán feltevés, nem igazolt s a kutatásaink rendre mást mondanak. Más szóval, az uráli, a finnugor és az ugor nyelvi egység sose létezett, ez csupán tudós kitalálás. Kérdések sorozata merül fel, pl. i.e. 3-4000 körül az *–n-* + *-k-* mássalhangzó kapcsolatban az *–n-* mely hang fejleménye? Ősi, eredeti hang nem lehet egyrészt azért, mert a képzése bonyolult, összehangolt hangképző szervi működést igényel, másrészt azért, mert a földrajzi névi kutatások alapján az *–nk-* gyakori párhuzama a *–tk-* mássalhangzó kapcsolat. Elsősége pedig a *–t-*nek lehet az *–n-*nel szemben.

A földrajzi névi kutatásaink során számos példa utal arra, hogy adott szóban nem ment végbe teljesen egy folyamat, hanem megrekedt valamely ponton. Részben ez történhetett a *Szinva* esetében is, mert a - ᵒ > *-w-* fejlődési szakaszban a *–w-* ejtésekor az ajakműködés módosulásával dentolabiális *–v-* keletkezett, ugyanakkor a nazális is fennmaradt. Bizonyos esetekben pedig a folyamat tovább ment, a nazálist követő zárhang eltűnt egy *–k- > -G- > - ᵒ > -w- > -V- > -0-* folyamatban. Így a *Szinva* és *Szin* egymásnak olyan alakváltozataivá váltak, ahol a *Szin* egy tovább alakult forma.

5.2.2. A következő eldöntendő lényeges kérdés az, hogy a *Szinva* pataknevünk milyen szerkezetű szó. Olyan két szóból álló szóösszetétel-e, amelyiknek az előtagja a *Szin*, az utótagja pedig *va* ‘víz’ jelentésű szó, amely azonos lenne a komi *va* ‘ua.’ szóval. A másik lehetőség szerint a magyar *Szinva* (*Szi* + *nva*) pataknév azonos a *Szin / szín* (*szí* + *n*) változatban is előforduló tulajdonnévi és köznévi formákkal.

5.2.2.1. *Szin* elemet tartalmazó tulajdonnevek a Kárpát medencében:
Szini csn. < *Szin ~ Szén ~ Szény* hn. Torna m. (KÁZMÉR 1993)
Saramás[105] hn. Háromszék vm. (LELKES 1998)
*Zaj**zon*** csn. (KÁZMÉR 1993)
*Zaj**zon***i csn. < *Zajzon* hn. Brassó m. (KÁZMÉR 1993)
*Tren**csén*** ’város Nyugat-Szlovákiában’ (KISS 1980)
*Tur**csány*** hn. Nyitra vm. (LELKES 1998)

5.2.2.2. A *Szín* közszói párhuzamai:
A ***szín*** köznév számos jelentését ismerjük: *szín* I. *színy, szény, ’*l, lombos ágakból épített kunyhó, sátor, ..2. különféle, főként gazdasági célokra használt építmény, 2. tornác, előcsarnok, 4. padlás.

[105] A szó végi *–s* korábbi *sin* teljesebb alakból keletkezhetett.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Északi szláv eredetű, vö.: le. *sien'* 'pitvar', átjáró, kapualj' , or. *sen'*[106]'árnyék, védelem, kunyhó, sátor', *szín* II. *szény*… '1. szép alak, szépség, tetszetősség, 2. arc, közvetlen jelenlét, 3. a fénysugarak hullámhossza és rezgésszáma szerint alakuló látásérzet, 4. felület, felszín, 5. valaminek a java, valamiből a legkülönb, 6. megjelenési forma, külső, 7. kép, 8. látszat, ürügy, 9. festék, 10. mód, 11. valaminek, különösen kelmének szebbik, tetszetősebb külső fele. Ismeretlen eredetű...' *szín* III. '1. színpad, 2. színház, 3. színdarab felvonásának egy része, 4. költ. kézikönyve 5. színész ', *szín-* vö.: *szín*bor 'tiszta, vizezetlen bor', *szín*nép '1. formás, deli emberek, 2. válogatott legénység, 3. a legelőkelőbbek, *szín*méz ' a legjava, tiszta méz' *szín*must, 'először nyert, tiszta must, …gyümölcsmust', *szín*rubin 'tiszta rubin', *szín*arany 'tiszta arany', *szín*igaz, *szín*magyar stb. (TESz).

A magyar *szín* szóval egy vagy több tulajdonság révén genetikai kapcsolatra utal még számos szavunk, pl.:
szán '…elől felgörbített talpakon csúszó jármű…' ***szánkó, szánka***[107] …(MÉK)
szám 'mennyiség', ***szűn***(ik) 'abbahagy, elhagy, csillapodik' stb., a hangutánzó szavak közül pl. ***zene-bona***.

Arra is van példa, amikor nem az *–n-*, hanem az azt követő *–k-* zárhang maradt fenn az *–n-* denazalizációja során pl.: ***sok*** 'nagy számú, mennyiségű, nagy tömegű', ***szék*** I. '1. székhely…2. az a hely, ahonnan a szent beszédet mondják,…3. egyfajta ülőbútor, 4. trón, állás, hivatal, 5. Erdélyben egy-egy közigazgatási terület, 6. bírói testület ill. annak tanácskozása, 7. vágópad, mészárszék, 8. gyaloghintó, 9. széklet, 10. árnyékszék, 11. bányaerek, telérek kereszteződése' ***szék*** II. '1. valaminek a belseje, veleje, 2. tojás sárgája'…***szik*** '1. szikes talajú, nátriumtartalma miatt rosszul termő föld ..2. mocsár, mocsaras hely, 3. szikes talajú vízmeder, sós víz medre, 4. bizonyos fajta talajon kikristályosodó, lúgos hatású, nátriumtartalmú, fehér anyag…, ***szök(ik)*** '1. ugrik, ugrál, táncol, 2. menekül, észrevétlenül távozik, 3. kitör, kimegy, 4. (folyadék) sugár alakban lövell, 5. növény fejlődésének újabb állapotába jut…', ***szeg* I.** '1. tör, 2. vág, 3. tönkretesz, 4. (törvényt, esküt) nem tart meg, 5. meghajlít, (út)irányát megváltoztatja[108], 6. valamilyen irányba tér, irányától eltér, 7. valakihez szegődik, 8. szegélyez, beszeg,' ***szeg*** II.. 'szöglet, csúcs, kiszögellés, 2. falurész, területrész, vidék, 3. sarok, zug, 4. sziget', ***szeg* III.** ' 1. hegyes végű fa- vagy fémrudacska…, 2. tüdőgyulladás, oldalszúrás', ***szak*** I. '1. észak, kása, pép, 2. táj, országrész, 3. időszak, 4. darabka, részecske, 5. bekezdés, szakasz, 6. oldal, 7. bevágás, rovátka, …7. a kerékből kitört darab, 8. sár, 9. a fenyő tűlevele, …', ***szak*** II. '1. nyelvcsap, 2. nyaki mirigyek gyulladása, tályogja, 3. torokgyík, 4. 4. toka, 5. lándzsa, szigony, halfogó horog, stb. visszahajló hegye, 7. különféle növények neveként, pofaszakáll, 8. baromfi állán levő piros leffentyű', ***szak***(ad) '1…folyamatossága abbamarad, megszűnik, … folyóvíz többfelé ágazik, …csapadék ömlik, zuhog, …. származik stb., szűk 'keskeny', ***szőke, szölke***[109] stb. (TESz)

Az *–n-* előzménye a *–d-* (<*-t-*) őrződött meg ill. annak egy másik fejleménye a *–j*:
szád '1. hegyszorosnak, völgynek kezdete, bejárata, 2. üregnek, üreges tárgynak nyílása, szája…', ***száj*** 'ember, állat fejének elülső részén lévő nyílás…' (TESz)
E közszók sokszínű, ám valamely ponton mindig összefüggő jelentésének minden bizonnyal a több tulajdonságot együtt tartalmazó 'forrás' jelentés a kiinduló pontja. A részjelentések önálló életre keltek, amelyek olykor meghatározói az adott helynévnek, tehát a névnek alapul szolgált közszó(k) eme részjelentést őrzik, hordozzá(k). A víznév helyes magyarázatához pedig ezt a részjelentést illetve ezeket a részjelentéseket kell megtalálni.

---

[106] Az or. *t'en'* 'árnyék' szó korábbi állapotot őriz, az *s'-* előzménye *t'-* volt. A földrajzi névi kutatások egyértelműen igazolják, hogy a *ti* > *si* változás nem kizárólag csuvas jelenség. Az indítékokat időben mélyebben kell keresni.

[107] A *–ka* kicsinyítő képzőt csak az eredeti *–ka* elemmel való összefüggésben lehet vizsgálni.

[108] Ezt teszi a folyó is, amikor elágazik.

[109] Lásd fent.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

5.2.3. Ellenőrzésképpen vizsgáljuk meg a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei közül azokat, amelyek a magy. *Szinva* párhuzamainak tűnnek. Ezek a *va* elemet tartalmazzák, amelynek alapul a ko. *va* 'víz' szó szolgált, pl.:

Simva TSK.104.: or. *Simva*, az or. Vis baloldali mellékfolyója, hossza 25 km.
< or. *Sim* ⟵ ko. *sin* 'forrás'
+ *va* ⟵ ko. *va* 'víz'

A folyónévi *Simva* *-m*-je lehet hasonulás eredménye (*-n* > *-m*), amely a rákövetkező *-v-* hatására történhetett, de elvileg már az alapul szolgáló közszóban is lehetett *–m*, amely az *–n* –nek változata.

5.2.3.1. Önállóan utótagként adataink közt a ko. *va* nem, csak az udm. *vu* forma jelöl földrajzi nevet, pl.:

Vu f. TSK: ko. *Vu* or. *Vaška*, az or. Mezen' baloldali mellékfolyója, hossza 605 / 668 km.
< ko. *Vu* ⟵ udm. *vu* 'víz'

5.2.3.2. Az utótag a ko. *va* más szavakkal együtt gyakori összetételben utótagként, pl.:

Adz'va f. TSK.7.: ko. *Adz'va* or. *Adzva*, az or. Usa jobboldali mellékfolyója, hossza 385 km.
< ko. *Adz'* ⟵ ko. *adz'* (folyó)völgy'
+ *va* ⟵ ko. *va* 'víz'

Čubva f. TSK.130.: ko. *Čubva* or. *Čub,* az or. Vym' jobboldali mellékfolyója, hossza 127 km, f. SW.1111b.: ko. T'śub-*va* or. *Čub,* az or. Vym jobboldali mellékfolyója, délre a Požog-tól.
< ko. *Čub* ⟵ ld. ÓT. *sub* 'víz'
+ *va* ⟵ ko. *va* 'víz'

Ežvačer f. TSK.129.: ko. *Ežvačer* or. *Čer'-Vyčegodskaja,* az or. Vyčegda jobboldali mellékfolyója, hossza 113 km.
< ko. *Ežva* < *Ež*
+ *va* ⟵ ko. *va* 'víz'
+ *čer* ⟵ ko. *čer* 'mellékfolyó'

Jem va f. TSK.23.: ko. *Jemva* or. *Vym',* az or. Vyčegda jobboldali mellékfolyója, hossza 499 / 370 km., SW.1151b.: ko. *Jem-va* or. *Vym,* folyó, SW.312.: ko. *Jem-va* or. *Vym*[110], az or. Vyčegda jobboldali mellékfolyója
< ko. *Jem*
+ *va* ⟵ ko. *va* 'víz'

In'va f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, K-P: ko. *In'va,* folyó neve.
< ko *In'* ⟵ udm. *in* $\frac{1}{28}$*inm*[111] 'ég',
vö.: ko. *en* va '*szent* víz'[112]
+ *va* ⟵ ko. *va* 'víz'

Jo va f. SW.330b.: ko. *Jo-va* or. *Jelva,* az or. Vym jobboldali mellékfolyója.

[110] A ko. *Jem* és az or. *Vym'* egymásnak megfelelői, alakváltozatai a földrajzi nevekben.
[111] Vö.: magy. *menny, mennyek* 'ég(bolt)'.
[112] Alapos vizsgálatot érdemel a *szent* és a *víz* szavunk kapcsolata, valamint maga a vizzel való szentelés jelensége.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< ko. *Jo* ⟵ md. *jov* ‘patak’
+ *va* ⟵ ko. *va* ‘víz’,
or. *Jelva* ⟵ ko. *Jelva, Jölva*[113]

Jovva f. SW.317b.: ko. *Jovva,* az or. Vaška jobboldali mellékfolyója.
< ko. *Jov* ⟵ md. *jov* ‘patak’,
ko. *jyv* ‘valaminek a felső része szakasza’
+ *va* ⟵ ko. *va* ‘víz’

Mozyn Jölva f. TSK.33.: ko. *Mozyn Jölva* or. *Jelva-Mezenskaja,* az or. Mezen' baloldali mellékfolyója, hossza 84 km.
< ko. *Mozyn*
+ *Jölva* < *Jöl* ⟵ ko. *jol* ‘erdei patak’
udm. *jyl* ‘ a folyó felső folyása, folyóforrása’
udm. *jyl* ‘valaminek a felső része szakasza ’,
közpermi *jul* ‘valaminek a felső része szakasza, a hegyes vége’
+ *va* ⟵ ko. *va* ‘víz’

Kedva f. TSK.44.: or. *Kedva,* az or. *Ižma* baloldali mellékfolyója, hossza 202 km., két mellékfolyóból keletkezett: 1, ko. *Edžyd Kedva* or. *Belaja Kedva* 2, ko. *S'öd Kedva* or. Čornaja *Kedva*.
< or. *Kedva* < *Ked* ⟵ ko. *ködž* ‘mellékfolyó, folyókanyar, kanyarulat’
+ *va* ⟵ ko. *va* ‘víz’

Közva f. TSK.46.: ko. *Közva* or. *Kožva,* az or. Pečora baloldali mellékfolyója.
< ko. *Közva* < *Köž* ⟵ ko. *ködž* ‘mellékfolyó, folyókanyar, kanyarulat’
+ *va* ⟵ ko. *va* ‘víz’,
or. *Kožva* < *Kož* ⟵ udm. *kož* ‘örvény, folyókanyar’
+ *va* ⟵ ko. *va* ‘víz’

Kol va f. SW.466a.: ko. *Kol-va* or. *Kolva,* folyó.
< ko. *Kol*
+ *va* ⟵ ko. *va* ‘víz’

Kyty va f. SW.1152a.: ko. *Kyty-va* or. *Kyltova,* az or. Vym baloldali mellékfolyója.
< ko. *Kyty* < **kylty*
+ *va* ⟵ ko. *va* ‘víz’
or. *Kylto* ⟵ tat. *kultyk* ‘vízár’,
fi. *kalta* ‘meredek lejtő’
+ *va* ⟵ ko. *va* ‘víz’

Sosva f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Č-Č: or. *Sosva*, folyó neve.
< or. *Sos* ⟵ man. *sos* ‘patak’
+ *va* ⟵ ko. *va* ‘víz

Usva f. TSK.120.: ko. *Usva* or. *Usa* ← *Sabrej-jaga* ← *Sabrejaga,* az or. Pečora jobboldali mellékfolyója, két mellékfolyóból keletkezett: ko. *Ičöt Usva, Yd'yd Usva*, hossza 565 km.

[113] Megjegyezzük, hogy a komiban a folyónév ejtése a *Jelva*-hoz állhat közelebb, mert ha egyértelműen *-ö-* hangot ejtenének, akkor az orosz azt *-o-*nak, *-jo-*nak venné át.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< ko. *Usva* < *Us* ⟵ ko. *us'* 'esni',
udm. *uśe* 'esni, ledőlni, lehullni'
man. *es-, is-* 'földet érni, leszállni, leereszkedni',
magy. *esik* 'lehull, lepereg az (eső)víz',[114]
ojr. *usun, us* 'víz',
K-mong. *uso* 'víz'
+ *va* ⟵ ko. *va* 'víz'
or. *Us* ⟵ ko. *Us*
+ *a* < *va* ⟵ ko. *va* 'víz'
or. *Sabrej* ⟵ vö.: ko. *sabri* dial. 'szénakazal, boglya',
fi. *saura. sapra*,
vepsze *sabr,*
man. *sapri* 'szénakazal, boglya'[115],
Sabre < *Sabrej*
+ *jaga* ⟵ vö.: nyeny. *jaxa* 'folyó'

Vesyva f. TSK: ko. *Vesyva* or. *Vesl'ana,* az or. Vym baloldali mellékfolyója, hossza 220 km., SW.1173a.: ko. *Vesy-va* or. *Vesl'ana,* az or. Vym baloldali mellékfolyója. SW.845b.: ko. ***Vesy-va*** or. *Vesl'ana,* az or. Vym egyik baloldali mellékfolyója.
< ko. *Vesyva* < *Vesy* ⟵ fi. *vesi* 'víz'
+ *va* ⟵ ko. *va* 'víz'
or. *Vesl'ana* ⟵ nem or. **Veslena, *Veslene* < *Ves*
+ *lena, lene*

Södzmös Vörykva f. TSK.105.: ko. *Södzmös Vörykva* or. *Sodzmes Vorykva*, az or. Vorykva jobboldali mellékfolyója, hossza 29 km.
< ko. *Södzmös* < *Södz* ⟵ ko. *södz* 'tiszta'
+ *mös* ⟵ ko. *mos* 'forrás'
+ *Vörykva* < *Vöryk* ⟵ ko. *vörök* 'rakás, kupac, csomó',
vörk 'bimbó'
+ *va* ⟵ ko. *va* 'víz'

Vukva f. TSK.22.: or. *Vukva,* az or. Ižma baloldali mellékfolyója.
< or. *Vukva* ⟵ nem or. *Vukva* < *Vuk* ⟵ ko. *vug* 'kis ív'
+ *va* ⟵ ko. *va* 'víz

A fenti nevekben a *va* elem alapjául egyértelműen a komi *va* 'víz' jelentésű szó szolgált. Feltűnő, hogy a ko. *va* 'víz' szó igen elterjedt a víznevekben, *Szin* előtaggal együttes előfordulásra csupán egyetlen adatot találtunk.

Ha ezzel a *–va* elemmel azonos lenne a magyar *Szinva* második *–va* része, akkor első látásra az Akadémiai nyelvtan szerint a *Szinva* pataknevünk komi sajátosságot őrizne. Ez pedig lehetetlen egyrészt kronológiai okok miatt, másrészt azért, mert a komi *v-* a *va* 'víz' szóban nem lehet *k-* eredetű, hanem eredeti *t-* fejleménye, vö.: *t-* > *δ-* > *w-* > *v-* . Mindemellett a magy. *va a*bban az esetben, ha a szókezdő eredeti *t-* fejleménye lenne, lehetne a komival összetartozó, keleti eredetű szó, de ehhez tudni kell, hogy a szó a komiban is szkíta-hun gyökerű.

[114] A ko. *us* 'esni' stb. és a *sabrej* egymásnak párhuzamai. Jelentésükben azért, mert az (eső)víz mindig peregve hull, a folyóban a víz hengerülve folyik, ezt már a szkíták is így tudták. (TÉLFY 1863) Az esik, pereg, folyik, henger(ül), *csepereg* egymásnak jelentéstani megfelelői nemcsak a földrajzi nevekben, hanem a közszókban is. A szavak hangtani, alaktani vizsgálata és jelentéstani együttes vizsgálata másik dolgozat feladata.

[115] Vö. magy. *csepereg* (az eső) a víz, magy. apró-cseprő, a folyóforrás mindig kicsi, keskeny a torkolathoz képest.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

5.2.3.3. A második lehetőség szerint a magyar *Szinva -v*-je korábbi *-k-* fejleménye (vö.: *-k- > -G-*[116] *> - º> -w-> -V-*[117] *> -0-*). Az eredeti *–k-* és zöngésedett fejleménye a *–g-* kimutatható a *–v-* párhuzamaként. A következőkben ***–k-*** / ***-g-*** zárhangokat tartalmazó neveket mutatunk be a szókezdőjük szerint csoportosítva.

t-:

Tinkkav śyrmi f. Ašm.XIV.53: csuv. *Tinkkav śyrmi*, kis folyó neve, amely az or. Baryš folyóba ömlik, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tinkkav*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'patak, szakadék'
+ *-i*: birtokos személyjel

Sülta enger f. GMA: mar. *Sülta enger* or. ***S'ul'tinka*** M-T., az or. *Sarda* baloldali mellékfolyója.
< mar. *Sülta* < *Sül*
+ *ta*
+ *enger* ⟵ mar. *enger* 'patak'
or. *S'ul'tinka* ⟵ nem or. **Sültinke* < *Sül*
+ *tinke*

Tenkav h. Ašm.XIII.294.: csuv. *Tenkav* or. ***Ten'ki*** Svi.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tenkav*
or. *Ten'ki*

Ten'ok šăl f. Ašm.XIII.296.: csuv. *Ten'ok šăl*, forrás neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ten'ok*
+ *šăl* ⟵ csuv. *šăl* 'forrás'

Kustinke varě d. Ašm.VII.21.: csuv. *Kustinke varě*, árok neve, a helyesírás vitatott, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kustinke* < *Kus*
+ *tinke*
+ *varě* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *-ě:* birtokos személyjel

Savtinke d. Ašm.XI.14.: csuv. *Savtinke* U., erdei határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Savtinke* < *Sav*
+ *tinke*

Jagvajšur f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Jagvajšur* or. *Jagvajka* Šark., az or. ***Itinka*** jobboldali mellékfolyója.
< udm. *Jagvajšur* < *Jagvaj* < *Jag*
+ *vaj*
+ *šur* ⟵ udm. *šur* 'folyó'
or. *Jagvajka* ⟵ nem or. *Jagvajka*
or. *Itinka* < *I*
+ *tinka*

[116] Félzöngés hang jele.
[117] Vokális, a magánhangzó jele, amely zártabbá válás és redukálódás után eltűnt az ejtésből.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Tokkassi f. Ašm.XIV.108: csuv. *Tokkassi,* patak, szakadék neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tokkassi* < *Tok*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-i:* birtokos személyjel

Śertok f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śertok* M., patak, szakadék.
< csuv. *Śertok* < *Śer*
+ *tok*

Tokšălĕ puś f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tokšălĕ puś* A.
< csuv. *Tokšălĕ* < *Tok*
+ *šălĕ* ⟵ csuv. *šăl* 'forrás'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel
+ *puś* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej'

Akkolo f. TB.21.: bask. *Akkolo* or. *Akkolo* Zil., az or. ***Tok*** jobboldali mellékfolyója.
< or. *Tok*: folyó neve

Tokmakši e͡ f. TB.83.: bask. *Tokmakši e͡* Ask., patak.
< bask. *Tokmakši e͡* < *Tokmak* < *Tok*
+ *mak*
+ *ši e͡* ⟵ bask. *ši e͡*[118] 'patak'

Kajnauyk f. TB.83.: bask. *Kajnauyk* or. *Kajnauk* Išim., az or. ***R'astok*** jobboldali mellékfolyója.
< or. *R'astok* ⟵ nem orosz **Rästok* < *Räs*
+ *tok*

***d-*:**

Rudasn'ur mo. TSK.99.: or. *Rudasn'ur,* mocsár 3 km.-re az or. ***Vendinga*** falutól.
< or. *Ven*
+ *dinga*

***č-*:**

Čenkelej h. Ašm.XV.173.: csuv. *Čenkelej* or. ***Sengilej***,[119] város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Čenkelej* < *Čenke*
+ *lej* ⟵ vö.: md. *lej* 'folyó'
or. *Sengilej* < *Sengi*
+ *lej* ⟵ vö.: md. *lej* 'folyó'

Činke kassi h. Ašm.XV.203.: csuv. *Činke-kassi* . Č, falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Činke*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-i:* birtokos személyjel

[118] Vö.: magy. *Séd* 'Herend közelében eredő és Ősinél a Sárvízbe torkolló patak'. A magy. *séd* 'patakocska, csermely' főnévből keletkezett. A középkorban a patakot többféleképpen, így *Sar*-nak is nevezték. (KISS 1986) A *Séd* olyan korábbi változata a *Sár*-nak, ahol eredeti *-t* > *-d* zöngésedést illetőleg *-t* > *-δ* > *-r* változást őriznek. Ez utóbbiban zöngésedés és réshangúsodás egyaránt végbement.

[119] Ezen adatok bevonásával fejthető meg a *székely* népnév, amelyre másik dolgozatban kerítünk sort.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Pučinke h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pučinke* or. *Karcev-Počinok* K., orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Pučinke* ⟵ *Pu*
+ *činke*,
or. *Karcev*
+ *Počinok* ⟵ *Po*
+ *činok*

Činkelej h. Ašm.XII.162.: csuv. *Činkelej* or. *Sengilej,* város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Činkelej* < *Činke*
+ *lej* ⟵ mdE. *lej* 'folyó',
or. *Sengilej*< *Sengi*
+ *lej* ⟵ mdE. *lej* 'folyó'

š-:

Kamyš f. TB.85.: bask. *Kamyš* or. *Kamyšinka* Sterl., az or. *Ungar* baloldali mellékfolyója.
< bask. *Kamyš* < *Kamy*
+ *š*
or. *Kamyšinka* < *Kamy*
+ *šinka*

Kamyš f. TB.85.: bask. *Kamyš* or. ***Kamyšinka*** Burz., az or. *Kuža* baloldali mellékfolyója.
< bask. *Kamyš* < *Kamy*
+ *š*
or. *Kamyšinka* < *Kamy*
+ *šinka*

Kamyš f. TB.85.: bask. *Kamyš* / *Kamyš jylgahy* or. ***Kamyšinka*** Belok., az or. *Šakarly* jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Kamyš*
+ *jylgahy* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'
+ *-hy*: birtokos személyjel
or. *Kamyšinka* < *Kamy*
+ *šinka*

ś-:

Ośinkkă śyrmi f. Ašm.III.313.: csuv. *Ośinkkă śyrmi* Ču., patak neve az or. Abaševo falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ośinkkă* < *O*
+ *śinkkă*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma*
+ *-i*: birtokos személyjel

Śinkelej h. Ašm.XII.162.: csuv. *Śinkelej* or. *Sengilej*, város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śinkelej*
< *Śinke* ⟵ csuv. *čănkă* 'ferde, szakadékos'
+ *lej* ⟵ md. *lej* 'folyó'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Śenka armaně é. NAP:-, Ar.: csuv. *Śenka armaně* K.
< csuv. *Śenka*
+ *armaně* ⟵ csuv. *arman* ‘malom’
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Ośinka varě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ośinka varě* M.
< csuv. *Ośinka* < *O*
+ *śinka*
+ *varě* ⟵ csuv. *var* ‘árok, patak’
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

s-:

Sangalyjylga f. TB.126.: bask. *Sangalyjylga* or. *Sangaly-jelga* Abz., patak.
< bask. *Sangaly* < *Sanga*
+ *-ly* : képző 'valamivel ellátott'
+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* ‘folyó’
or. *Sangaly* ⟵ nem or. *Sangaly*
+ *jelga* ⟵ tat. *jelga* 'folyó'

Sängälä t. TB.130.: bask. *Sängälä* or. *Sungal'a* Čišm., tó.
< bask. *Sängälä* < *Sängä*
+ *lä*
or. Sungal'a ⟵ nem or. **Süngele*

Sinkelej h. Ašm.XI.149.: csuv. *Sinkelej* or. *Sengilej,* város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sinkelej* < *Sinke*
+ *lej* ⟵ mdE. *lej* ‘folyó’

Sinkěl h. Ašm.XI.150.: csuv. *Sinkěl* or***. Sengilej,*** város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sinkě*
+ *l,*
or. *Sengilej* ⟵ nem or. *Sengilej* < *Sengi*
+ *lej* ⟵ mdE. *lej* ‘folyó’

Sinkka śaran' f. Ašm.XI.150.: csuv. *Sinkka śaran'*, patak, szakadék neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sinkka*
+ *śaran'* ⟵ csuv. *śaran* ‘rét’

Sikterěš f. Ašm.XI.: csuv. *Sikterěš* Buu., vízesés, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sikterěš* ⟵ csuv. *sikterěš* ‘dial. vízesés’.

Sikterš d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Sikterš* A., erdő.
< csuv. *Sikterš* ⟵ csuv. *sikterěš* ‘dial. vízesés’ < *sik*
+ *terěš*

Sikterš ujě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Sikterš ujě* A.
< csuv. *Sikterš* ⟵ csuv. *sikterěš* ‘dial. vízesés’ < *sik*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *terěš*

+ *ujě* ⟵ csuv. *uj* ‘mező, rét’

+ *-ě:* birtokos személyjel

Sikmelle var d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Sikmelle var* M.
< csuv. *Sikmelle* < *Sik*
+ *melle* < *mel*
+ *-le:* képző
+ *var* ‘árok, patak’

***h-*:**

Hikijaz f. TB.166.: bask. *Hikijaz* or. *Sikijaz* Sal., az or. Aj baloldali mellékfolyója.
< bask. *Hikijaz* < *Hiki*
+ *jaz*
or. *Sikijaz* ⟵ nem or. *Sikijaz* < *Siki*
+ *jaz*

Hikä f. TB.166.: bask. *Hikä* or. *Sika* Belok., patak.
< bask. *Hikä,*
or. *Sika*.[120] ⟵ nem or. < *Sikä, *ɼikä*

***j-*:**

Jeneka f. TB.68.: or. *Jeneka* Belok., az or. Alla-jelga baloldali mellékfolyója.
< or. *Jeneka* ⟵ bask. *Jänekä*

Jänekä f. TB.68.: bask. *Jänekä* or. *Jeneka* Zil., az or. Tok jobboldali mellékfolyója.
< or. *Jeneka* ⟵ bask. *Jänekä*

Jănkă vori keremet v. Ašm.V.76.: csuv. *Jănk*ă-*vori kiremet,* kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jănk*ă
+ *vori*
+ *kiremet*

Jănkă vorri f. Ašm.V.76.: csuv. *Jănkă vorri,* az or. ***Junga*** mellékfolyója, NAP:-, Ar.:-.
< *csuv. Jănkă*
+ *vorri* ⟵ *voră*
+ *-i*: birtokos személyjel
or. ***Junga*** ⟵ nem or. *Junka*

Jănkă puś h. Ašm.V.76.: csuv. *Jănkă puś* Kozm.u., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jănkă*: folyó neve
+ *puś* ⟵ csuv. *puś* ‘fő, fej’

Junkă f. Ašm.V.75.: csuv. *Junkă* or. ***Junga***, folyó neve, NAP:-, Ar.:-.

Jynga f. GMA: mar. *Jynga* or. ***Junga*** ČASSR., Gm., az or. Volga jobboldali mellékfolyója.

[120] A *h-* és *s-* megfelelők úgy kapcsolódnak egymáshoz, hogy közös elődre mennek vissza, mégpedig zöngétlen fogközi réshangra, jelölése: ɼ(nagy)ɤ-(kicsi).

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Arjyngy f. GMA: mar. *Arjyngy* or. ***Malaja Junga*** Gm., az or. Volga jobboldali mellékfolyója.
< mar. *Ar*
+ *jyngy*
or. *Malaja* ⟵ or. *malaja* 'kicsi, kis'
+ *Junga* ⟵ nem or. *Junka*

Jinkkassi h. Ašm.IV.311.: csuv. *Jinkkassi* or. ***Janikovo*** Cu., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jink*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-i:* birtokos személyjel
or. *Janikovo* < *Janik* ⟵ nem or. *Janik, Jenik*
+ or. *-ov*
+ *-o*

Pĕčĕk Jenkkassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pĕčĕk Jenkkassi* or***.*** ***Maloje Janikovo*** U., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Pĕčĕk* ⟵ csuv. *pĕčĕk* 'kicsi, kis'
+ *Jenkkassi* < *Jenk*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
-i: birtokos személyjel
or***.*** *Maloje* ⟵ or. *maloje* 'kicsi, kis'
+ *Janikovo* < *Janik* ⟵ nem or. *Janik, Jenik*
+ or. *-ov*
+ *-o*

***n-, n'-*:**

Gorejturnan f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: or. *Gorejturnan* Deb., az or. ***Malaja Kuzninka*** jobboldali mellékfolyója.
< or. *Malaja* ⟵ or. *malaja* 'kicsi, kis'
+ *Kuzninka* < *Kuz*
+ *ninka*

Šorni f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Šorni / Šorni šur* or. ***Šorninka*** Deb., az or. *Ita* baloldali mellékfolyója.
< udm. *Šorni* < *Šor*
+ *ni*
+ *šur* ⟵ udm. *šur* 'folyó'
or. *Šorninka* < *Šor* +
ninka

Gövn'uga f. TSK.134 ko. *Gövn'uga* or. *Gavn'uga*, az or. *Šomvukva* folyó forrása.
< ko. *Gövn'uga* < *Göv*
+ *n'uga* ⟵ nyeny. *naxa* 'árviz'
or. *Gavn'uga* ⟵ ko. *Gövn'uga*

***m-*:**

Olma f. GMA: mar. *Olma* / ***Ol'minka*** or. ***Ol'minka*** Par., az or. Ilet' jobboldali mellékfolyója.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< mar. *Olma* < *Ol*
+ *ma,*
Ol'minka < *Ol'*
+ *minka*
or. *Ol'minka* ⟵ mar. *Ol'minka*

Askyn f. TB.26.: bask. *Askyn* or. *Aksyn*, az or. ***Burminka*** baloldali mellékfolyója.
< or. *Burminka* ⟵ nem or. *Burminka* < *Bur*
+ *minka*

***r-*:**

Mosaravüd f. GMA: mar. *Mosaravüd* / ***Mosarinka*** or. *Masarinka* M-T., az or. *Uržumka* jobboldali mellékfolyója.
< mar. *Mosara* < 1. *Mosa*
+ *ra*
2. *Mo*
+ *sara*
+ *vüd* ⟵ mar. *vüd* 'víz'
Mosarinka < *1. Mosa*
+ *rinka*
2. *Mo*
+ *sarinka* < *sa*
+ *rinka*

Ronggo enger f. GMA: mar. *Ronggo enger* or. ***Ronga*** Sor., az or. *M(alyj) Kundyš* jobboldali mellékfolyója.
< mar. *Ronggo*
+ *enger* ⟵ mar. *enger* 'patak'
or. *Ronga* ⟵ mar. *Ronggo*

Runk h. Ašm.X.291.: csuv. *Runk* or. ***Rungi*** V., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< or. *Rungi* ⟵ nem or. *Runki*

Runkă h. Ašm.X.291.: csuv. ***Runkă*** or. *Rungi* Buu., csuvas település neve, NAP: csuv. *Runkă* or. *Rungi* ← *Xirposi-Rungi* V., csuvas falu, Ar.: csuv. *Runkă* Č.
< csuv. *Runkă* ⟵ *Runki*
or. *Rungi* ⟵ nem or. *Runki*

Reka Belaja f. Ašm.XVII.: or. *Reka Belaja,* NAP:-, Ar.:-.
< or. *Reka* ⟵ or. *reka* 'folyó'
+ *Belaja* ⟵ or. *belaja* 'fehér'

***v-*:**

Votka f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Votka* / *Votka šur* or. *Votka* Votk., a *Siva* folyó jobboldali mellékfolyója.
< udm. *Votka*
+ *šur* ⟵ udm. *šur* 'folyó'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

p-:

Sura f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.III.805.: or. *Sura,* 1. az or. ***Pinega*** mellékfolyója a régi Arxang(elskaja) gub(ernija)-ban, 2. az or. *Dnepr* néhány mellékfolyójának a neve, 3. folyó a régi Goroxoveck(ij) u(jezd), Vladim(irovskaja) gub(ernija)-ban, 4., folyó az or. *V'atka* medencéjében, 5. az or. *Volga* nagy jobboldali mellékfolyója.
< or. *Pinega* ⟵ nem or. *Pinega* < *Pi* ⟵ vö.: csuv. *pu, pü* vö.: magy. fő, fej',
kam. *büü* 'víz',
+ *nega*

Antipinka h. Ašm.:-, NAP: or. *Antipinka* P., orosz falu, Ar.:-.
< or. *Antipinka* ⟵ nem or. *Antipinka* < *Anti*
+ *pinka*

***V-*:** Magánhangzó kezdetűek (a kezdő mássalhangzó eltűnt):

Ynga f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. ***Ynga*** */ Ynga šur* or. ***Inga*** Vam., az or. Vala jobboldali mellékfolyója.
< udm. *Ynga*
+ *šur* ⟵ udm. *šur* 'folyó'
or. *Inga* ⟵ udm. *Ynga*

Onega f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.III.141.: or. *Onega*, az or. Beloje more-ba ömlő folyó.
< or. *Onega* ⟵ nem or. *Onega* < *O*
+ *nega*

Onga posě Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Onga posě* Č.
< csuv. *Onga*
+ *posě* ⟵ *pos* vö.: csuv. *pus* 'gödör, kút'
+ *-ě:* birtokos személyjel

Onkă f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Onkă* Kra., patak, szakadék.

Onkă f. Ašm.III.247.: csuv. *Onkă* Jau., patak neve az or. ***Ungazemy*** falu mellett, NAP:-, Ar.:.
< or. *Ungazemy* ⟵ nem or. *Ungasemy*

Onkă f. Ašm.III.247.: csuv. *Onkă* or. ***Onga*** Cu., folyó, amely a Volgába ömlik, NAP:-, Ar.:-.
or. *Onga* ⟵ csuv. *Onkă*

Unkă f. Ašm.III.247.: csuv. *Unkă* or. *Onga* Cu., folyó, amely Volgába ömlik, NAP:-, Ar.:-.

Onkă śom h. Ašm.III.247.: csuv. *Onkă-śom*, falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Onkă*
+ *śom*

Unkăśum h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Unkăśum* or. ***Ungasemy*** C., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Unkăśum* < csuv. *Unkă*
+ *śum,*
or. *Ungasemy* < *Unga*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *semy*

Unkăpuś h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Unkăpuś* Č., csuvas falu, Ar.:-. Ld.: csuv. *Malti Unkăpuś* Č.
< csuv. *Unkăpuś* < *Unkă*
+ *puś* ⟵ csuv. *puś* ‘fő, fej’

5.2.3.4. A *–v*-t tartalmazó nevek, amelyekben a szóbelseji *–v-* a *–k-* > *-G-* > *-* ᵒ> *-w-*> *-v-* változás eredménye a szókezdőjük szerint csoportosítva, pl.:

n-:

Néva ‘Leningrádnál a Finn-öbölbe torkolló folyó...Az or. *Нева* átvétele...Ez finn eredetű...a finn *neva*...’mocsár’... (KISS 1980)

ś-, *c-*:

Śaval f. Ašm.XII.8.: csuv. *Śaval* or. *Civil'*, folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śaval* < *Śava*
+ *l*
or. *Civil'* < *Civi*
+ *l'*
Śaval šyvě f. Ašm.XII.8.: csuv. *Śaval šyvě*, ugyanaz, mint csuv. *Śaval*, NAP:-, Ar.:
< csuv. *Śaval*
+ *šyvě* ⟵ csuv. *šyv* ‘víz’
+ *-ě*: birtokos személyjel

Śavra šăl f. Ašm.XI.16.: csuv. *Śavra šăl*, patak, szakadék neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śavra* ⟵ csuv. *śavra* ‘kerek’
+ *šăl* ⟵ csuv *šăl* ‘forrás’

s-:

Siva f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Siva, Siva šur* or. *Siva* Votk., az or. Kama jobboldali mellékfolyója.
< udm. *Siva*
+ *šur* ⟵ udm. *šur* ‘folyó’

Sivašur f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Sivašur* or. *Sivašur* Jar., az or. *Barmašurka* jobboldali mellékfolyója.
< udm. *Sivašur* < *Siva*
+ *šur* ⟵ udm. *šur* ‘folyó’
or. *Sivašur* ⟵ udm. *Sivašur*

Svijaga **f**. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.III.582.: or. *Svijaga*, néhány folyó neve: 1. az or. *Volga* jobboldali mellékfolyója a régi Kazansk(aja) és Simb(irskaja) gub(ernija)-ban, 2. Verxotur'insk(ij) u(jezd), Perm(skaja) gub(ernija), 3. Kirillovsk(ij) u(jezd) Novgor(odskaja) gub(ernija).
< nem or. *Svijaga* < *Svi*
+ *jag*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Sěve f. Ašm.XI.292.: csuv. *Sěve* or. *Svijaga,* folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sěve*
or. *Svijaga* < *Svi*
+ *jaga*

Sěve xuli h. Ašm.XI.292.: csuv. *Sěve xuli* or. *Svijažsk*, város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sěve*
+ *xuli* ⟵ csuv. *xula* 'város'
+ *-i:* birtokos személyjel
or. *Svijažsk* ⟵ nem or. *Svijag*
+ or. *-sk:* vonatkozó melléknév képző

Sěve šyvě f. Ašm.XI.292.: csuv. *Sěve šyvě* or. *Svijaga*, folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sěve*
+ *šyvě* ⟵ csuv. *šyv* 'víz'
+ *-ě*: birtokos személyjel
or. *Svijaga* < *Svi*
+ *jaga*

Sěvek tu d. Ašm.XI.293.: csuv. *Sěvek tu*, erdő neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Sěvek tu* M-P.
< csuv. *Sěvek*
+ *tu* ⟵ csuv. *tu* 'hegy'

Sěvek tu kiremet v. Ašm.XI.293.: csuv. *Sěvek-tu kiremet*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sěvek*
+ *tu* ⟵ csuv. *tu* 'hegy'
+ *kiremet* ⟵ csuv 'kiremet'

Sveši f. Ašm.XI.328.: csuv. *Sveši* or. *Svijaga*, folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sve*ši < *Sve*
+ *ši* ⟵ csuv. *šyv* 'víz'
or. *Svijaga* < *Svi*
+ *jaga* 'folyó'
vö. han., man. *ja* 'folyó'
vö.: ko. *ju* < *jug*,
finn *joki*,
magy. *jó* 'folyó',
csuv. *šyv*
alt. *su, sug* 'víz'

Sijava h. Ašm.:-, NAP: or. *Sijava* P., orosz falu, Ar.:-.
< or. *Sijava* ⟵ nem or. *Sijava* < 1. *Si*
+ *java*
2. *Sija*
+ *va*

z-:

Zöja f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Zöja* or. *Svijaga,* folyó neve.
< tat. *Zöja* < *Zö*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *ja* ⟵ han. man. *ja* 'folyó'
or. *Svijaga* < *Svi*
+ *jaga*

š-, ž-:

Šumba vüd f. GMA: mar. *Šumba vüd* or. *Šumba* M-T., az or. ***Uržumka*** baloldali mellékfolyója.
< mar. or. *Šumba* < 1. vö.: or. *Ur* + *žumka* második eleme
2. *Šum* + *ba* ⟵ ld. ko. *va* 'víz'
+ *vüd* ⟵ mar. *vüd* 'víz'

Seüäle t. TB.128.: bask. *Seüäle*[121] or. *Sivale* Išim., tó.
< bask. *Seüäle* < *Seüä*
+ *le,*
or. *Sivale* < *Siva*
+ *le*

Śalav f. Ašm.XII.35.: csuv. *Śalav*[122], ugyanaz, mint *Śaval*, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śalav* < *Śa*
+ *lav*
Śaval < *Śava*
+ *l*

Śalav šyvě f. Ašm.XII.35.: csuv. *Śalav šyvě* Ka, folyó neve, a csuv. *Unkă šyvě* a csuv. *Śalav šyvě* -be folyik, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śalav* < *Śa*
+ *lav*
+ *šyvě* ⟵ csuv. *šyv* 'víz'
+ *-ě*: birtokos személyjel

Śavra šăl f. Ašm.XI.16.: csuv. *Śavra šăl*, patak, szakadék neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śavra* ⟵ csuv. *śavra* 'kerek'
+ *šăl* ⟵ csuv *šăl* 'forrás'

A szókezdő hang szerinti összefüggésben, amikor a ***t-*:** (eredeti hang), vö.: bask**.** ***Tok***[123], csuv. ***Tinkkav***[124]***, Tenkav, tinka***, ***-tinke, Ten'ok, Tok***, ***–tok***, or. ***Tenkav, Ten'ok,*** or. ***Ten'ki***, ***-tinka***, ***Tok***, ***–tok, –tka,*** udm. ***–tka,*** mar. – ***ta.***

d-*:** fejlemény (t- > d-***: zöngésedés), vö.: or. ***-dinga.***

m-: az eredeti *t-* zöngésedés (*t-* > *D-*), nazalizáció (*D-* > *nD-*) réshangúsodás (*nD-* > *ñ* > *nw-* > *-m-* eredményeképpen jöhetett létre, vö.: mar., or. - ***ma, – minka.***

---

[121] A baskír adatok arra utalnak, hogy ez esetben a bilabiális *–w-* nem dentolabiális *–v-* ben erősödött meg, hanem az ajakműködés további gyengülésével felső nyelvállású zárt magánhangzó keletkezett, amely az így létrejött triftongus középső magánhangzója (vö.: *-eüe-*).

[122] A három magánhangzóból álló triftongus gyakran fejlődik diftongussá majd monoftongussá. A csuv. *Śalav* ugyanaz, mint a csuv *šăl* 'forrás'. Ez utóbbiban már eltűnt az *–l-*t követő magánhangzó + *-v* kapcsolat.

[123] Eltűnt a nazális.

[124] A *–kk-* írásban zöngétlen mássalhangzót jelöl.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

n-: (*t- > nt-, nd- > nù-, n ◌̯ > n-*) változás során keletkezhetett, vö.: or. ***-ninka, - n'uga***, or. ***-nega,*** udm. ***-ni.***

z-: (*t- > ◌̯ > z-),* vö.: ko. ***zin,*** or.***-zinga, -zega***, tat. ***Zö-.***

r-: (*t- > ◌̯ > r-*), vö.: csuv. ***Runkă, Runk, -ra,*** ko. ***–ra, -rinka,*** mar. ***–ra, -rinka, Ronggo,*** or. ***–ra, -rinka, Ronga, Rungi, Reka.***

l-: (*t- > ◌̯ > l-),* vö.: csuv. ***- lav*** , ***– lej, -l', -ly, - lga, - l'a***, or. ***– lej, -l', -ly, - lga, - l'a***, ***–le,*** bask. – ***ly, -lga, - lä, - le.***

č-: (*t- > t' > č-),* vö.: csuv. ***Čenke, Činke, - činke,*** , or. ***–činok.***

š-: (*t- > t' > č- > š-),* vö.: bask. - ***š,*** or.***-šinka,*** csuv. ***šyv, -ši.***

ś-: (*t-* 1. *> t' > č- > š- > ś-,* 2. *>ù- > ù'- > ś-),* vö.: csuv. – ***śinkkă, Śava, Śav, śă-, Śenka, -śinka.***

s-: (*t- > ù- > s-*). vö.: or. ***Sengi***, ***Sanga-***, ***Sunga-***, ***Siki, Sika, Si-, Svi-, Siva-, Siva,*** bask. ***Sanga, Sängä-, Seüä-,*** csuv. ***Sinke, Sinkĕ, Sinkka, Sik-, Sĕve, Sĕvek, Sve-,*** udm. ***Siva.***

c-: (*t- > ù- > ù'- > c-*), vö.: or***. Civi-.***

j-: (*t- > ù- > ù'- > j-),* vö.: csuv. ***Jenk, Jănkă, Junkă, Jink,*** or. ***Janikov-***, bask. ***Jänekä,*** bask. – *jy,* or. ***Jeneka,*** or. ***Junga,*** mar. ***Jynga, - jyngy,*** or***. - java,- jaga,*** ko. ***ju,*** tat. ***- ja.***

ž-: vö.: or. ***-žuga.***

p-: (*t- > ù- >* ***$*** *> p-*), vö.: or. ***Pinega,*** or. ***Poinga***, ko***. Pöjin.***

h-: -: (*t- > ù- > h-),* vö.: bask. ***Hiki,*** bask. ***Hikä.***

0-*(zero,** azaz a szókezdő mássalhangzó eltűnt, ezért a szó magánhangzóval kezdődik), vö.: udm**.** ***Ynga, or. ***Inga,*** , or. ***Onega***, csuv. ***Onga***, ***Onkă***, or. ***Unga-***, csuv. ***Unkă***, or. ***Onga***, csuv. ***Unkă , ,*** or. ***Unga.***

Úgy tűnik, a *–v-*, mint a *–k-* fejleménye (*-k- > -G- > - ᵒ > -w- > -v-*) megőrződött számos adatban, vö: csuv. ***Śava, Śav, šyv, Sĕve, Sĕvek, Sve-,*** or. ***Svi-, Siva-, Siva,*** udm. ***Siva,*** or***. Civi,*** **or. –** ***java.***

Az vitathatatlan, hogy a *–v-* közvetlen előzménye bilabiális *–w-* lehetett, amely bizonyos esetekben nem szilárdult dento-labiális *–v-* hanggá, hanem az ajakműködés gyengülésével

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

magánhangzó keletkezett s így az előző és a követő magánhangzóval együtt triftongust alkotott, vö.: bask. ***Seüä-.*** Az ajakműködés további gyengülése folytán a triftongus egyszerűsödött, diftongus, majd monoftongus keletkezett, vö.: mar. – ***ta,*** mar., or. - ***ma,*** udm. ***-ni,*** tat. ***Zö-,*** csuv. ***-ra,*** ko. ***–ra,*** mar. ***–ra,*** or. ***–ra,*** csuv. ***-ly, - l'a***, or. ***-ly, - l'a***, ***–le,*** bask. ***–ly, - lä, - le,*** csuv. ***-ši, šă-,*** or. ***si-,*** bask. ***– jy,*** ko. ***ju,*** tat. – ***ja.*** A gondot az jelenti, hogy a *-w-* lehet *-t-* eredetű is (*t* > *δ* > *w*) s a *-w-* illetőleg a fejleménye olyan eredeti *-tk-* mássalhangzó kapcsolat helyén van, ahol elvileg a *-w-* vagy a *-t-* vagy a *-k-* fejleménye. Annak eldöntésében, hogy mikor melyik az érvényes, a párhuzamos adatok, másképpen a név különböző nyelvi használatú formái segítenek. Ez esetben tehát nem lehet általánosítani.

Az eredeti *–k-* bizonyos hangkörnyezetben félzöngés (vö.: csuv. ***Onkă*** ejtsd ***onGă)*** majd zöngés ejtésű lett.[125] Ez utóbbit írásban is jelölik vö.: csuv. ***Onga,*** or. ***Unga-***, ***Onga***, udm***. Ynga,*** or. ***Inga,*** udm***. Ynga,*** or. ***Inga,*** or. ***Junga,*** mar. ***Jynga, - jyngy.***

A fenti földrajzi nevekben a magyar *Szinva* párhuzamai úgy ismerhetők fel, hogy egyrészt jelentésbeli, másrészt szerkezeti és hangtani kapcsolat fedezhető fel. Ez azt is jelenti, hogy a *Szinva –v-* je nem eredeti hang, hanem *–k-* fejleménye. Az *–n-* sem eredeti, hanem *–t- /- d-* zárhang nazalizációja révén keletkezett. A nazális a fennmaradás mellett el is tűnhetett mind a Volga-Urál vidékén, mind a Kárpát medencében. A szókezdő *sz-* sem eredeti, lehet zöngétlen zárhang (*t-*) fejleménye interdentális zöngétlen réshangon (*ὺ-*) keresztül: *t-* > *ὺ-* > *s-*. A különböző nyelvi használatú névváltozatokban azonban más szókezdők is szerepelnek.

A fenti nevek, névrészek, szavak - amelyek a magy. *Szinva* párhuzamainak tűnnek – köznévi jelentésük ’jó = folyó’ és ’víz’.

5.2.3.5. A *Szin* (*Sin)* rövidebb változat is ismert.
5.2.3.5.1. Mint a földrajzi név egyik, első vagy előtagja.

Śĕn śyrma h. Ašm.XIII.76.: csuv. *Śĕn-śyrma* or. *Bel'ajevo* Jan., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śĕn* ⟵ 1. ko. *sin* ‘forrás’
2. csuv. *śĕn* ‘új’[126]
+ *śyrma* ⟵ csuv. *śyrma* ‘árok, patak, szakadék’

Śĕn śăl f. Ašm.XIII.78.: csuv. *Śĕn śăl*, forrás neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Śĕn śăl* U.
< csuv. *Śĕn* ⟵ csuv. *śĕn* ‘új’[127]
+ *śăl* ⟵ csuv. *śăl* ‘forrás’

Śĕn śăva f. Ašm.XIII.78.: csuv. *Śĕn śăva* Tr., patak, szakadék neve or. Janmurzino falu mellett, NAP:-, Ar.: csuv. *Śĕn śăva* A. patak, szakadék.
< csuv. *Śĕn* ⟵ csuv. *śĕn* ‘új’
+ *śăva* ⟵ csuv. *śăva* 1. ‘temető’
2. csuv. *śu-, śăv-* mosni, menni’

Śĕn šyv f. Ašm.XIII.79.: csuv. *Śĕn šyv,* kis folyó neve (az or. *Jel* folyóba ömlik), NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śĕn* ⟵ csuv. *śĕn* ‘új’
+ *šyv* ⟵ csuv. *šyv* ‘víz’

---

[125] Az orosz használatú szavakban lévő *–g-* átadója kétféle lehet: félzöngés *–G-* és zöngés *–g-*.
[126] A csuvas *śĕn* ‘új’ jelentés azért tartozik ide, mert a forrásvíz valójában friss, új. A szó genetikailag a komi *sin* ’forrás’ szóval összetartozik, a csuv. *śĕn* korábbi alakja *śin* volt.
[127] ‘Friss’ jelentésben kell felfogni.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Śin jal h. Ašm.XII.161.: csuv. *Śin-jal,* falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śin* ⟵ ko. *sin* ‘forrás’
+ *jal* ⟵ csuv. *jal* ‘falu’

5.2.3.5.2. Mint a földrajzi név egyik tagjának a része:

Sanny jylgahy f. TB.126.: bask. *Sanny jylgahy* Išim., patak.
< bask. *Sanny*
+ *jylgahy* ⟵ bask. *jylga* ‘folyó’
+ *-hy*: birtokos személyjel

Sanlyjort f. TB.126.: bask. *Sanlyjort* Kum., patak.
< bask. *Sanly*
+ *jort*

Sančăran h. Ašm.XI.47.: csuv. *Sančăran* or. *Syzran′*, város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sančăran* < *San* ⟵ vö.: hanti o ᵒ*sem* ‘kis folyó, forrás’ utótagja (*sem*),
hanti. *me ᵴem* ‘forrás’ < *me* ᵒ ‘föld’
+ *sem* ⟵ *vö.:* ko. *sin* ‘forrás’ +
čăran
or. *Syzran′* < * *Sy ͡ỳran’* < **Syntyran’*,
vö.: or. *Tončurino* < or. *Ton*[128] ⟵ or. *tonkij* ‘keskeny’
+ *čurin*
or. *-o*.

Sančăran kukri d. Ašm.XI.47.: csuv. *Sančăran kukri* or. *Samarskaja luka* ‘Samarsk-i folyókanyar’, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sančăran*
+ *kukri* ⟵ csuv. *kukăr* ‘kanyarulat’
+ *-i:* birtokos személyjel

Sĕntĕr f. Ašm.XI.309.: csuv. *Sĕntĕr* or. ***Sundyr,*** folyó neve, amely or. Marposad városánál a Volga folyóba ömlik, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sĕntĕr* < *Sĕn*
+ *tĕr*
or. *Sundyr* < *Sun*
+ *dyr*

Sentiměr f. Ašm.XI.94.: csuv. *Sentiměr*, patak, szakadék neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sentiměr* < *Sen* ⟵ vö.: hanti o ᵒ*sem* ‘kis folyó, forrás’ utótagja (*sem*),
hanti. *me ᵴem* ‘forrás’ < *me* ᵒ ‘föld’
ko. *sin* ‘forrás’
+ *timĕr* ⟵ csuv. *timĕr*[129] ‘vas’

Śĕnpu śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śĕnpu śyrmi* M.
< csuv. *Śĕnpu* < *Śĕn* ⟵ csuv. *śĕn* ‘új’
ko. *sin* ‘forrás’

[128] A *San* és a *Ton* egymásnak alakváltozatai.
[129] Vö. magy. *Dömör*-kapu ‘keskeny átjáró’, a csuvas *timĕr* utótagot ez esetben ‘keskeny’ jelentésben kell értelmezni.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *pu*[130] ⟵ csuv. *pu, pü* vö.: magy. fő, fej', k
szam. *büü* 'víz',
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'szakadék, patak'
+ *-i*: birtokos személyjel

Šĕnčolăx d. Ašm.XIII.80.: csuv. *Šĕnčolăx,* mező neve csuv. *Jaxat'kassi* falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Šĕnč* ⟵ vö.: csuv. *śinśe* 'vékony, keskeny, szűk',
mari *vydšinča* 'vízforrás'
+ *olăx* ⟵ csuv. *ulăx* 'mező'

Śinśe śyran d. Ašm.XII.162.: csuv. *Śinśe śyran,* határrész neve, NAP: -, Ar.:-.
< csuv. *Śin*śe ⟵ csuv. *śin*śe 'vékony, karcsú'
+ *śyran* ⟵ 'szakadék, gödör, ferde part'

Śinče śyran f. Ašm.XII.165.: csuv. *Śinče śyran* Seng.u., patak, szakadék neve or. *Jelaur* falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śinče* ⟵ csuv. *śinśe* 'vékony, karcsú',
mari *šinča* 'forrás'
vö.: *vüdšin*če 'vizforrás',
vydsynza 'kút, vizforrás'
+ *śyran* ⟵ 'szakadék, gödör, ferde part'

Śinče xărtnă d. Ašm.XII.165.. *Śin*če *xărtnă,* hely neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śin*če
+ *xărtnă* ⟵ csuv. *xărtnă* 'tisztás'

5.2.3.5.3. Földrajzi nevekben mint utótag

Noxaśăm t. Ašm.IX.44.: csuv. ***Noxaśăm***, tó neve az or. *Sura* folyó mellett Kr. vidékén, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Noxaśăm* < *Noxa*
+ *śăm*

Śarămsem f. Ašm.XII.65.: csuv. *Śarămsem* or. *Čeremšan* folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śarămsan* < *Śarăm* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak szakadék'
+ *san, sem* ⟵ vö.: hanti o ᵒ*sem* 'kis folyó, forrás' utótagja (*sem*),
hanti. *me ᵴem* 'forrás' < *me* ᵒföld'
+ ko. *sin* 'forrás'
or. *Čeremšan* ⟵ *Čerem*
+ *šan*

Śarămsan puśĕ f. Ašm.XII.65.: csuv. *Śarămsan puśĕ,* ugyanaz, mint csuv. *Śarămsan tărri,* NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śarămsan* < *Śarăm*
+ s*an*
+ *puśĕ* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

[130] A *-p-* ejtése ebben a helyzetben félzöngés.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Śarămsan tărri f. Ašm.XII.65.: csuv. Śarăm*san* tărri az or. Čerem*šan* folyó felső folyása, NAP:-, Ar.:-. Ld.: csuv. *Śarămsan puśĕ.*
< csuv. *Śarămsan* < *Śarăm*
+ s*an*
+ *tărri* ⟵ csuv *tără* 'felső rész'
+ *-i:* birtokos személyjel

Śarmăśan f. Ašm.XII.66.: csuv. *Śarmăśan* or. *Čeremšan*, folyó neve, NAP:-, Ar.:-. Ld.: csuv. *Śarămsan, Śarămsen*.[131]
< *csuv. Śarmăśan* < *Śarmă* < *Śarmy* ⟵ *csuv. śyrma* 'árok, patak szakadék'
+ *śan*
or. Čeremšan < *Čerem*
+ *šan*

Śarămsen f. Ašm.XII.65.: csuv. *Śarămsen,* ugyanaz, mint csuv. *Śarămsem*, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śarămsen* < *Śarăm*
+ *sen*

Śarămśan f. Ašm.XII.65.: csuv. *Śarămśan,* ugyanaz, mint csuv. *Śarămsen* NAP:-, Ar.:-.

Śarămsam[132] f. Ašm.XII.65.: csuv. *Śarămsam* or. *Čeremšan* folyó neve, NAP:-, Ar.:-.

Śarămsen f. Ašm.XII.65.: csuv. *Śarămsen,* ugyanaz, mint csuv. *Śarămsem,* NAP:-, Ar.:-.

Särmäsän f. TB.134.: bask. *Särmäsän* or. *Čermasan*, az or. *Belaja* baloldali mellékfolyója.
< bask. *Särmä* < *särmä* ⟵ ld.: csuv. *śyrma* 'árok, patak szakadék'
+ *sän* ⟵ vö.: hanti o ᵓ*sem* 'kis folyó, forrás' utótagja (*sem*),
hanti. *me ᵴem* 'forrás' < *me* ᵓföld'
+ ko. *sin* 'forrás'
or. *Čermasan* < or. *Čerma* ⟵ ld.: csuv. *śyrma* 'árok, patak szakadék'
+ *san* ⟵ ko. *sin* 'forrás'

Śarmăs h. Ašm.XII.66.: csuv. *Śarmăs* or. *Tončurino*, település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śarmăs* < *Śarmă*
+ *s* < *sVn*
or. *Tončurino* < *Ton* ⟵ ugyanaz, mint ko. *sin* 'forrás'
+ *čurino* ⟵ *čurin* ld.: *čerem*
+ or.-*o*

Śarmăś kassi h. Ašm.XII.66.: csuv. *Śarmăś kassi*, falu neve, NAP: csuv. *Śarmăś kassi* or. *S'army**s'**kasy* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Śarmăś* < *Śarmă* < *Śarmy*
+ *ś* < *śVn*
or. *S'armys'kasy* ⟵ csuv. *Śarmăś kassi*

Ungazemy h. Ašm.XVII.307.: or. *Ungazemy*, falu neve, NAP: or. *Ungasemy* C., csuvas falu, Ar.:-.
< or. *Unga* ⟵ csuv. *unkă* 'gyűrű',

[131] E víznevek tanulmányozása elengedhetetlen a mari nép *cseremisz* nevének a megfejtéséhez.
[132] Az *-m* és az *-n* egymás változatai.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *zemy, semy* ⟵ vö.: hanti o ᵒ*sem* ‘kis folyó, forrás’ utótagja (*sem*),
hanti. *me ᵴem* ‘forrás’

Unkăśum h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Unkăśum* or. *Ungasemy* C., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Unkăśum* < *Unkă* ⟵ csuv. *unkă* ‘gyűrű’
+ *śum* ⟵ vö.: hanti *o* ᵒ*sem* ‘kis folyó, forrás’ utótagja (*sem*),
hanti. *me ᵴem* ‘forrás’

Ik f. TB.174.: bask. *Ik* KazSSR., folyó, amely az or. ***Zajsan*** tóba ömlik.
< bask. *Ik,*
or. *Zajsan* < *Zaj*
+ *san* ⟵ vö.: hanti *som* ‘patak’
ko. *sin* ‘forrás’

A magy. *Szin* párhuzamai a Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben*: śan, śum, ś, s’, šan, san, sem*[133]*, sam, sän, semy, zemy, s*.

5.2.3.6. A fenti változatoknak alapul szolgált **közszók**[134] önállóan és más szavak részeként komplex és részjelentéseket hordoznak, vö.:

5.2.3.6.1. Forrás jelentés, vö.: hanti *jänk, jäk, ink, jynk* ‘víz’ (vö.: *Ik* ‘folyó neve) *n'uga* ⟵ nyeny. *naxa* ‘árviz’, kamasz *t’a ᵴa* ‘folyó’[135] (TESz), ko. *sin* ‘forrás’, vö.: mari *vydšinča, vüdšinče* ‘vizforrás’, *vydsynza* ‘kút, vízforrás’, hanti *o* ᵒ*sem* ‘kis folyó, forrás’ utótagja (*sem*) (LYTKIN – GULJAJEV 1999). A bask. *sän*[136] előzménye lehet a ko. *sin* ‘forrás’.

5.2.3.6.2. Az alakra utaló ‘**keskeny’** (hajtás) és ívelő jelentés[137] , vö. csuv. *śin*śe ‘vékony, karcsú’ (JEGOROV 1964); or. *ton*kij (<*ton*[138] + *-k-*: képző + *-ij*) ‘vékony, keskeny, sovány’ (SIS); csuv. *śun,* or. *sán’i* ’szánkó’ (JEGOROV 1964)

5.2.3.6.3. A folyó **másodlagosan is elkeskenyülhet**, ha például a vize apad, összemegy, vö.: hanti *t’en-* ‘csökken, apad’[139] , csuv. *śun-* ’szorítani’ (JEGOROV 1964)

5.2.3.6.4. A **színre, fényre** utaló jelentés, vö.: A szláv **sinъ* $\frac{1}{28}$*sinъ* ‘kék, az oroszban *sinij* ‘kék’ (*sin* + *ij*) azért tartozik ide, mert a mély, tiszta vizű forrás zöld és kék színű. A magyar *zöld*,[140] or. *zel’onyj’* szavak etimológiáját is a fentiekkel együtt lehet megfejteni. Nem véletlen, hogy a kék jelentésű szavak eredetileg zöld szint jelentettek mind a magyarban, mind a törökségben; csuv. *śun-* ’égni’ (JEGOROV 1964)

[133] A folyóforrás egyik tulajdonsága, hogy számos mennyiségű vizet tartalmaz, vele függ össze a magy. *szám* szó, a csuv. *–sem* többes szám jele. (CZEGLÉDI 1994.I: 69-78)

[134] Az idevonatkozó közszókat mind a magyarban, mind az uráli, altáji és indoeurópai nyelvekben a teljesség igénye nélkül említhetjük meg jelen dolgozat keretei között.

[135] Ld. magy. *jó* ’folyó’ szónál.

[136] Utalhat részjelentésre is, vö.: bask. *sä ᵒgeldek* ‘csengő’, a patak csengő hangjára.

[137] A folyónak ‘keskeny‘ tulajdonságát megkapták az ilyen jellemző tulajdonsággal rendelkező más földrajzi területek, tárgyak, növények, állatok, emberek is. Idetartozik a magyar *sün, sövény, sovány,* szláv **svin’a* $\frac{1}{28}$*svinьja* ‘disznó’ stb. Ez azonban nem jelentheti egyben azt is, hogy a folyónak ezen szavak szolgáltak alapul.

[138] Vö. lat. *tenuis* ‘tonkij’, ófelnémet *dunni* ‘tonkij’, óind *tanus* ‘tonkij’, ang. *thin* ‘tonkij’ (SIS). A magyarból idetartozik a *tömény* ‘sűrű’ szó. Végső eredetét ott kell keresni, ahol a *dömör, tömör, vas, szoros* szavakét. Az elsődleges jelentés ‘keskeny’, az ilyen folyóvölgyről kapta az elnevezést.

[139] Az alsó, lefele mélyülő ívvel kapcsolatos.

[140] A magyar *szilva* a (kék, zöldes-kék) színéről kaphatta a nevét. Végső eredetét nem a szlávban kell keresni.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

5.2.3.6.5. A forrás frissen születik, tehát **új,** vö.: A csuvas *śĕnĕ*, *śĕn* ‘új’ jelentés azért tartozik ide, mert a forrásvíz valójában friss, új. Genetikailag a komi *sin* forrás’ szóval összetartozik, a csuv. *śĕn*[141] korábbi alakja *śin* volt.

5.2.3.6.6. A folyó forrás felőli szakasza a folyónak mindig a **felső része**, tehát **fent** van, **magasodó ívű**. Ezt jelölő szavak, vö.: udm. *in* $\frac{1}{28}$*inm*[142] ‘ég’ (MUNKÁCSI 1990); csuv. *śi* ’fent, fent lévő’, *śijĕnči*[143] ’fenti, fölötti, valaminek a felszínén, valami fölött található’ (JEGOROV 1964)

5.2.3.6.7. Lefelé mutató, **mélyülő ív,** vö.: csuv. *čănkă* ‘ferde, szakadékos’. (JEGOROV 1964)

5.2.3.6.8. A folyóforrás jó, **egészséges**, gyógyító és **szent,** vö.: or. *sankt* (*sank + t), sv’atoj* (*sv’a + t + oj*) ’szent’; csuv. *syvă* ’egészséges’…….(JEGOROV 1964)

5.2.3.6.9. A folyóforrás mint **sarj, hajtás**. Ilyen az ember is, vö.: or. *syn* ‘fia valakinek’ (SIS)

5.2.3.6.10. Kerek, forgó, gömbölyű, vö.: csuv. *unkă* ’gyűrű’ (JEGOROV 1964)

5.2.3.6.11. Megszámlálhatatlan **mennyiségre** utaló szavak, vö.: csuv. *sum* ‘szám, mennyiség’, ujg., kirg., kazah, k.kalp., nog., türkm., tat., alt. V., tuv., hak. *san*, üzb. *son*, bask. *han*, azerb. *saj* ’szám, mennyiség’, ujg. *sanak* ’ szám’. A török nyelvekben a *san* kapcsolatos a ’méltóság, érdem, érték, rang, tisztelet’ jelentéssel is. Vö.: mong., alt. V. *sana-* ’’gondolni, számolni’. (JEGOROV 1964)

5.2.3.6.12. Igaz, hiteles, valódi, vö.: csuv. . *čăn* ’igaz, hiteles, valódi’ ÓT. türkm. *čyn,* ujg. özb. csag. *čin,* kirg. alt. ojr. tat. *čyn,* kazax, k.kalp. tuv. *šyn*, hak. *syn* ’igazság’ mong. *čing* ’igaz, hiteles’ mai mong. *čin* ’kemény’, vö.: kinai *čžen’* ’igaz, hiteles’(JEGOROV 1964)

A fenti adatok több szempontból is bizonyítékul szolgálnak. Egyértelmű, hogy a magy. *Szinva* pataknév keleti kapcsolatainak a vizsgálata több okból is ellentmond annak, hogy szláv eredetűnek tartsuk a földrajzi nevünket, amely alapul szolgált a *Szinvai* családnévnek is. Kiss Lajos szótárában a részletek azért vitathatók, mert a felsorolt köszók (vö.: szláv **sinъ ~ sinъ* ‘kék, szürke’, **svin’a ~ *svinьja* ‘disznó’) etimológiája egyrészt nem tökéletes, másrészt ezek a szavak egy olyan nagy szócsalád tagjai, amelyek már az ősszláv, ószláv nyelvek megjelenése előtt ismeretesek és használatosak voltak.

Figyelemre méltó, hogy a komiban pl. megőrződött a *sin* szó ‘forrás’ jelentésben, a hantiban és manysiban a *sem* változat ismert ugyancsak ’forrás’ jelentésben. A folyóforrásnak számos tulajdonsága van s a legősibb ‘forrás’-t jelentő elnevezések legtöbbször valamennyi tulajdonságot tartalmazzák. A közös gyökerű alakváltozatok önálló életet kezdtek élni, legtöbbjüknek külön-külön kiemelkedővé vált a folyóforrás egyik vagy másik tulajdonsága, így idővel azok hordozóivá váltak, s mint önálló szó, az egyik színt jelölő szóvá (vö.: or. *sinij*’), vagy a színekre utaló gyűjtő fogalommá (vö.: magy. kék *színű*), a másikban ‘keskeny, vékony, hegyes, csúcsos’ tulajdonság alapján (vö.: *sovány*, *sövény*) a tüskés szőréről kapta az elnevezést (vö.: *sün* ‘sövény disznó’), a folyóforráshoz, mint vízhajtás, sarjhoz hasonló a növény (vö.: *széna*) és az ember (vö.: or. *syn* ‘fia valakinek’) stb.

A magy. *Szin* / *Szín* és párhuzamainak a magánhangzója nem eredeti, hanem triftongusból

---

[141] A török és a mongol nyelvi megfelelők (csag. *jang*, jak. *sa ᠰᠠ*, kirg. *ža ᠵᠠ*, karacs. *d ža ᠵᠠ*, ojr. *d’a ᠵᠠ*, tuv. *čaa* < *čana*, hak. *naa* ‘új, friss’, burj. mong. *šine*, kalm. *šin* ‘új’) szókezdő mássalhangzói (*j-, s-, ž-, d ž-, d’-, č-, n-, š-)* összefüggnek s közülük a legkorábbi állapotot a földrajzi névi kutatások tanúsága szerint a *d’-* őrzi.

[142] Vö. magy. *menny, mennyek* ‘ég’.

[143] A csuv. *śi, śin, śijĕn* egymásnak rokonai.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

fejlődött, vö.: *sovány, sövény* és *sün*, *tövis* és *tüs*(ke)[144] stb. A közös gyökerű szavak mint ágak, sarjak fennmaradtak az indoeurópai, az uráli és az altaji nyelvekben. Ez pedig szükségessé teszi a három nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek egymáshoz való viszonyát nemcsak késői kapcsolatok szintjén vizsgálni s a szavakat legtöbbször egymásból való kölcsönzésnek tekinteni, hanem mint az ősi, közös, sok ezer éves, az emberi élet és nyelv születése idejének termékét is kutatni.

5.3. Összegzés

A nyelvi eszközeink segítségével egyelőre nem dőlt el az a kérdés, mely szerint a Kárpát medence víznevei itt kialakult tudat és megszületett nyelv termékei vagy mindezt keletről hozták-e a névadók. Csupán annyi deríthető ki, hogy a Kárpát medence és a keleti területek között igen régtől fogva létezett kommunikációs kapcsolat, de annak a legalsó időbeli határa jelen eszközökkel nem állapítható meg. Annyi igazolható, hogy a Kárpát medence víznevei egyértelmű kapcsolatot mutatnak a Volga-Urál vidéke vízneveivel. Mindkét terület víznevei elsődlegesek Nyugat-Európa területének neveihez képest. A névadási kultúránk végső eredetére egyelőre nem, de a keleti kapcsolatainak igen korai meglétére egyértelmű bizonyítékként szolgálnak a víznevek azonos, mellérendelő szerkezeti felépítése - kivéve a legújabbakat -, ahol alárendelő összetétellel is számolni kell. A mellérendelő összetételű víznevek tagjai víz, folyó vagy forrás jelentésű ill. azok jellemző tulajdonságait jelölő szavak. Hangtani szempontból pedig magukon viselik a különböző korok és nyelvek már ismert jellemzőit.

A magyar *Szinva* esetében a szókezdő *sz-* közvetlen előzménye a *ù'-* fogközi zöngétlen réshang, amely *t-* réshangúsodása és palatalizálódása során keletkezhetett. A *Szinva* szóbelseji nazális *–n-* hangjának az előzménye *–*nD-* / *-*nd-* / *-*nt-*, végső eredete pedig *-t-* lehetett. A *–v-* dentolabiális közvetlen előzménye a bilabiális *–w-*, amely a *Szinva* esetében eredeti *-k-* fejleménye (*-k- > - ᵒ > -w- > -v-)*. A *Szinva* magánhangzói - mint általában a magánhangzók a földrajzi nevek tanúsága szerint is – a mássalhangzók ejtésének a függvénye. Az első szótag magánhangzója az *–i-* fejlemény, a korábbi *Ti-* kapcsolatból lett *Szi-*.

A *Szinva* számos társával együtt feltehetően olyan *tVk-tVk > *ù'V ᵒnV ᵒ > *ù'Vw-nVw- > *ù'VV-nvV > sV-nvV változás eredménye, ahol az alkotó elemek (tVk) maguk is eredetileg hangutánzó szavak (vö.: magy. *tik-tak*) ismétlése során keletkeztek. Ezzel eredetileg a víz csepegő hangját utánozhatták. Kínálkozik a *Szinva* név *Szi + nva* elemekre bontása. Jelentése egyszerűen 'víz, forrás'. A folyó a mai napig ismeretes 'víz' és 'jó' = folyó jelentésben. A *Szinva* keleti kapcsolatait a fenti adatok egyértelműen tanúsítják. Nem igazolják azonban sem a szláv, sem az uráli eredetet, ugyanakkor elvezetnek egy olyan egységes, ugyanakkor összetett, gazdag nyelvi kultúrához, amelyet ma a magyar képvisel, utódnyelvei az altáji nyelvek és a gyökereket a szkíta és hún nyelvekben találjuk meg. Nem tudjuk, hogyan nevezték ezt a nyelvi kultúrát teremtő nyelv korában, de a víznevek egyértelműen tanúsítják, hogy „...az ősember „találmányaiból" megmaradtak a nyelvek... Nyelvünket mindenképpen az őskőkorból örököltük...őskőkori a zene, a tánc, a nagy festett ünnepi termek (barlangok) szépsége és ... gyűjtögetés és a vadászat." (LÁSZLÓ 1999.I:38-39).

5.4. Rövidítések

A.	Alikovszkij rajon
Abz.	Abzelilovszkij rajon
alt.	altaji
ang.	angol
Ask.	Askinszkij rajon

[144] Bemutatása másik dolgozat feladata.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

bask. baskír
Belok. Belokatajszkij rajon
Burj. mong. Burját mongol
Burz. Burzjánszkij rajon
Buu. Buinszkij ujezd
C. Civilszkij rajon
Cu. Civilszkij ujezd
Č. Csebokszarszkij rajon
csag. csagatáj
Čišm. Csisminszkij rajon
csn. családnév
Ču. Csebokszarszkij ujezd
csuv. csuvas
d. domb
dial. dialektus
é. épület
f. folyó
fgr. finnugor
fi. finn
fn. főnév
germ. germán
Gm. Gornomarijszkij rajon
h. hely
hak. hakasz
han. hanti
hn. helynév
ie. indoeurópai
i.e. időszámítás előtt
ill. illetőleg
Išim. Isimbajszkij rajon
j. javítás
jak. jakut
Jan. Jantikovszkij rajon
Jau. Jadrinszkij ujezd
K. Kozlovszkij rajon
Ka. Kanasszkij rajon
kalm. kalmük
k.kalp. karakalpak
kam. kamasz
karacsd. karacsáj
kaz. kazah
kirg. kirgiz
K-mong. Kelet-mongol
km. kilométer
Ko. Kozlovszkij rajon
Kozm. Kozmodemjanszkij ujezd
Kr. Kraszno-csetajszkij rajon
Kra. Krasznoarmejszkij rajon
kum. kumük
lat. latin

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

ld.	lásd
le.	lengyel
litv.	litván
m.	megye
M.	Morgausszkij rajon
magy.	magyar
man.	mansi
mar.	mari
md.	mordvin
mdE.	erza mordvin
mdM.	moksa mordvin
mn.	melléknév
mo.	mocsár
mong.	mongol
M-T.	Mari-Tureckij rajon
nyeny.	nyenyec
ojr.	ojrot
or.	orosz
oszm.	oszmán
osztj.	osztják
ÓT.	ótörök
özb.	özbég
ősm.	ősmagyar
ősszl.	ősszláv
P.	Pokrovszkij rajon
Par.	Paranginszkij rajon
pl.	például
rom.	román
Sal.	Szalavatszkij rajon
szam.	szamojéd
szb-hv.	szerb-horvát
Seng.u.	Szengilejszkij ujezd
szkr.	szanszkrit
szlk.	szlovák
szln.	szlovén
szn.	személynév
So.	Szovjetszkij rajon
Sterl.	Szterlitamakszkij rajon
Svi.u.	Szvijázsszkij ujezd
t.	tó
tat.	tatár
tkp.	tulajdonképpen
tuv.	tuvai
türkm.	türkmén
U.	Urmarszkij rajon
udm.	udmurt
ujg.	ujgur
ujg.mod.	modern ujgúr
ukr.	ukrán
üzb.	üzbég

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

V. Vurnarszkij rajon
v. vallás
vm. vármegye
votj. votják
vö.: vesd össze
Zil. Zilairszkij rajon

5.5. Források

ANDREJEV, N. A. *Csuvasszko-russzkij szlovar*, Moszkva 1961.
Ar. = NIKITIN
Ašm. Ašmarin, N. I. *Thesaurus linguae Tschuvaschorum* I-XVII. Kazan - Csebokszari 1928-50.
HADROVICS -GÁLDI 1951 - HADROVICS László - GÁLDI László, *Orosz-Magyar szótár,* Akadémiai Kiadó, Budapest 1951.
Fa. - Faszmer, M. *Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka*. Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. Moszkva 1964-73.
FOGARASY 1998 - FOGARASY Fetter Mihály, *Pilisvörösvár története és néprajza,* Kiadta Pilisvörösvár város Önkormányzata 1998.
GMA *Gidronimy Marijszkoj ASzSzR*
JEGOROV 1964 JEGOROV, V.G. *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka*, Csebokszari, 1964.
KÁZMÉR 1993 KÁZMÉR Miklós, *Régi magyar családnevek szótára.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest 1993.
KISS 1980 KISS Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.
LELKES 1998 LELKES György, *Magyar Helységnév-Azonosító Szótár,* Talma Könyvkiadó, Baja 1998.
LYTKIN – GULJAJEV 1999 V.I. LYTKIN – J.Sz. GULJAJEV, *Kratkij Etimologicseszkij Szlovár komi jazyka,* Szyktyvkar 1999.
MÉK *Magyar Értelmező Kéziszótár,* Akadémiai Kiadó, Budapest 1985.
MUNKÁCSI 1990 MUNKÁCSI Bernát, *A votják nyelv szótára,* Az Uralisztikai Tanszék kiadványai, Pécs, 1990.
NAP *Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR*. Csebokszari, 1974.
NIKITIN NIKITIN, I. D. *Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR*. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
SIS N.M. Sanszkij – V.V. Ivanov – T.B. Sanszkaja, *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka,* Moszkva, 1975.
SW Dr. Fokos Fuchs, *Syrjänisches wörterbuch* I-II. Budapest 1959.
TB. *Szlovar toponyimov Baskírszkoj ASzSzR*. Baskort ASZSzR-nin toponimdar hüðlege. Ufa. 1980.
TESz *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
T-r. *Tatarsko-russkij slovar* Moszkva. 1960.
TSK. A. I. TURKIN, *Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR,* Szyktyvkar 1986.
ÚMT *Új magyar tájszótár* I. Akadémiai Kiadó 1979.
Vax. M.P. VAHRUSEVA, *Udmurtszko-russzkij szlovar* 1956.

5.6. Irodalom

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967. – BÁRCZI Géza – BENKŐ Loránd – BERRÁR Jolán, *A magyar nyelv története,* Tankönyvkiadó 1967.
CZEGLÉDI 1994. I. CZEGLÉDI Katalin, *Számjelölés a Volga vidéki orosz használatú földrajzi nevekben* in: Studia Nova, 1994. I. szám, 69-78.
CZEGLÉDI 1994.II. CZEGLÉDI Katalin, *Birtokos jelölés a Volga vidéki földrajzi neveken* in: Studia Nova, 1994. II. szám, 113-127.
CZEGLÉDI 2001. CZEGLÉDI Katalin, *Ellentét és ekvivalencia a földrajzi nevek jelentésében,* in: Az ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke által 2001. októberében megrendezett konferencia előadásainak tanulmánykötete.
CZEGLÉDI 2001. CZEGLÉDI Katalin, *A földrajzi nevek összehasonlító jelentéstani vizsgálatairól*. In: Kontrasztív szemantikai kutatások Tinta Könyvkiadó, Budapest 2001:85-97.
CZEGLÉDI 2002. CZEGLÉDI Katalin, *A földrajzi nevek és a magyar őstörténet (Az Iszter folyóról*) in: Eleink 2002.1. évf. 2. szám.
FARKASINSZKY 2002. – FARKASINSZKY Tibor *A magyarok aranya* in: Turán (XXXII.) V. évf. 5. szám 2002. szeptember-október:48.
KERTÉSZ 1996 KERTÉSZ Róbert, V*adászgyűjtögetők a Közép-Tisza vidékén* Szolnok 1996.
LÁSZLÓ 1999 LÁSZLÓ Gyula, *Múltunkról utódainknak* I-II. Püski, Budapest 1999.
TÉLFY 1863 TÉLFY János, *Magyarok őstörténete,* Görög források a scythák történetéhez 1863.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

6.

A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek nyelvtana - szkíta, hun nyelvtan

6.1. A cím egyszerre kérdés és állítás. A földrajzi nevek nyelvtana (hangtan, ősmondattan, gyökrendszer, alaktan, jelentéstan) megismerhető, megírható. A szkíta és a hun nyelv nyelvtanát megismerni és megírni nehezebb, hiszen egyrészt szkíta és hun írott források, másrészt a szkíta és a hun utódnépek nyelveinek az ismerete szükséges. Tény, hogy viszonylag kevés szkíta illetve hun nyelvi forrásról tudunk, még kevesebbet ismerünk, a tudományos feldolgozásról nem is beszélve. A legtöbbről vita folyik, hogy tulajdoníthatók-e azok a szkítáknak vagy a hunoknak. Tudományos körökben hasonlóképpen vitás az a kérdés, hogy mely népek lehetnek a szkíták és a hunok utódnépei.

Az is tény, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei, sőt Eurázsia földrajzi nevei különösen a víznevei elsősorban nem a ma élő népek nyelvén születtek, hanem azok elődeinek nyelvén keletkeztek. Ehhez képest is jóval korábban, sok ezer, minden bizonnyal több tízezer évvel ezelőtt teremtődtek azok a szavak, amelyek a víznéveknek alapul szolgáltak. Ez azt is jelenti, ha a földrajzi nevek nyelvtanát megismerjük és megírjuk, akkor részben a korábbi idők népei nyelvének a nyelvtanát ismerhetjük meg. S ha erre alkalmasak a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei, akkor feltehető, hogy ezen a helyen éltek ilyen elődök. De kik az utódok? Köztük van-e a magyar? A kérdésekre választ kereshetünk, ha a földrajzi nevek nyelvtana ismeretében nyelvi kapcsolatokat vizsgálunk meg. A magyar nyelvnek elvileg kétféleképpen lehet köze a Volga-Urál vidéke földrajzi neveihez, közvetlenül és közvetve. Vagy úgy, hogy a szkíták és a hunok, mint a magyarok elődei jártak azon a vidéken, köztük magyar nevű nép is, vagy pedig úgy, hogy a szkíták és a hunok utódnépei jártak ott, esetleg ma is ott élnek közülük néhányan. A kérdést tudományágak szerint különbözőképpen ítélik meg. A Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek nyelvtana megírásával lehetőségünk nyílt arra, hogy állást foglaljunk s választ adjunk nemcsak a fenti kérdésekre, hanem még számos egyéb hozzátartozó problémára is megoldást találjunk, illetve javasoljunk. Miután tudnunk kell, van-e köze a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a szkíta és hun nyelvhez, ez utóbbihoz pedig a magyarnak, fel kell tennünk azt az igen egyszerűnek látszó, ám sokrétű, mélyen gyökerező választ igénylő kérdést is, „Ki a magyar?”. Milyen nép a magyar? Szittya, hun, türk, stb.? Wass Albert az 1947-ben írt versében Ki a magyar? a következőképpen gondolta:

Ki a magyar hát, cimbora?
Te, vagy én? Vagy a harmadik?
Nosza döntsük el szaporán,
míg el nem süllyed a ladik!
Ragadjunk hát lapátot, csákányt,
evezőt! Ebura fakó!
Így csináljuk már ezer éve,
ez hát nekünk való!

Aztán, ha majd holt tetemünket
kiveti a víz a partra:

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

magyar leszel Te is, én is,
a harmadik is, mind, mind, kit halva,
bevert fejjel, némán, gyászban
fektethetünk a ravatalra.
(WASS 2003:101)

Költőink sorát említhetnénk, akik versbe öntötték a kérdésre adott válaszukat. Mi a tudomány eszközeivel vizsgálódunk s a tudomány oldaláról a nyelv és a gondolkodás összefüggésének a figyelembe vételével kell kezdenünk. Lássuk a kritériumokat: Magyar az, aki magyarul gondolkodik. Továbbá finn az, aki finnül gondolkodik. Török az, aki törökül gondolkodik. Orosz az, aki oroszul gondolkodik. Német az, aki németül gondolkodik. De vajon elegendő lenne ennyi bizonyíték? Pl.: Angol az, aki angolul gondolkodik? Tudjuk, nem így van. Az viszont igaz, aki magyarul gondolkodik, magyarul beszél. Vajon azok, akik ugyanúgy vagy hasonlóan gondolkodnak, mint a magyarok, milyen nyelven beszélnek? S hogy volt ez régebben? Kik gondolkodtak hasonlóan a magyarokhoz, hogyan nevezték őket? Vagyis a kultúra, a hagyomány, a nyelv és a nép neve hogyan viszonyulnak egymáshoz?

Ha velünk született egy gondolkodásmód, akkor a neki megfelelő nyelv az anyanyelv. Ha két vagy több nép ugyanúgy gondolkodik, akkor a nyelvük ugyanaz vagy hasonló, tehát rokon. A rokonság mértéke, foka függ a közös gondolkodás mértékétől, fokától, tehát azonos arányban vannak egymással. A kérdéseinkre adandó válaszok szerepet játszanak abban is, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek névadó népe(i) hogyan gondolkodtak? Milyen nyelvet beszéltek, volt-e közük a magyarhoz illetve annak valamely változatához?

A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek tanúsága szerint, mint török népek a csuvas, a baskír, a tatár ugyanúgy gondolkodnak. Velük gyakran azonos módon, de sokszor hasonlóan gondolkodik a magyar és az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvek. Az azonos módon való gondolkodásnak pedig csakis egy közös előzmény lehet az oka, amely egy szubsztrátum nyelvvel magyarázható. S a földrajzi nevekben egyaránt megtalálhatók a szubsztrátum nyelv(ek) és az utódnyelvek nyomai. Következésképp, a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a tanulmányozása, a nyelvtanának megírása egyben a szubsztrátum nyelv és az utódnyelvek nyelvtanának a megírása, együttes tanulmányozása szükséges és elkerülhetetlen. Következésképp, a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek nyelvtana nélkülözhetetlen mind a szkíta-hun nyelv megfejtésében, mind a magyar, mind a török nyelvek, sőt az altáji és az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvek megismerésében, de nem kerülhetjük meg az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelveket és a holtnak tartott latin, sumir stb. nyelveket sem. Néhány példa, amely a három nyelvcsalád kapcsolatairól tanúskodik, vö.:

ÓT. ***yduq*** 'szent', magy. ***hit, egy***(ház); magy. ***sárkány,*** oszm. ***sazağan,*** ang. ***dragon,*** *pen****dragon*** 'fősárkány' Artúr király apja volt a fősárkány ld. kelta mitológiát!

magy. ***vár***(os) ld. *árok,* csuv. *var,* ném. ***dorf, burg,*** csuv. ***purk.***

magy. ***egy,*** tör. ***bir,*** csuv***. pĕr,*** or. ***per****vyj,* ang. ***for,*** lat. ***pre,*** or. ***pere****d,* magy. ***el****ső,* koreai ***el*** 'egy'.

Az összefüggéseket nem lehet magyarázni, illetve tisztázni a hagyományos szemlélet alapján, vagyis ha nem ősi örökség az uráli, a finnugor vagy az ugor egység korából, akkor jövevény valamelyik nyelvből.

6.2. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító hangtani vizsgálata

A mássalhangzók és a magánhangzók összehasonlító hangtani vizsgálatainak összegzése. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek az összehasonlító hangtani vizsgálataiból a következő

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

hangváltozások mutathatók ki:

Mássalhangzó változások

k →k’
→x
→ g
→* ◦→ j → č → š
→ w → v
→ w → v
→ V → ă, ĕ → 0
→*nG → *n ◦→ *nw →nm → m
→ nk → k

t → t’ → č → š
→ c
→ č’ → š’
→ šč
→ j
→ù ’(th’) → s’, ś
→ j
→ ù (th) → s → c
→ $→ f
→ p → $→ f
→ h
→ c
→ d’ →dž → ž
→ j
→ d → nd → n
→ ◌͡→ z
→ r
→ l
→ w → v
→ V → 0
→ m
→ b
→ ◌͡→ z’
→ l’

Magánhangzó változások

illabiális a ț 1. ä ț e ț 1. i ț 1. ü ț ĕ ț 0
2. ĕ ț 0

ț 2. ö ț ü ț 0

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

2. y ţ 1. i ţ ĕ ţ 0

2. ă ţ 0

3. å ţ o ţ u ţ ă ţ 0

triftongus VkV ţ 1. Vk ţ VG ţ V o ţ Vw ţ VV: különböző ţ V: hosszú ţ V: rövid ţ V: redukált ţ 0.

2. kV ţ GV ţ oV ţ wV ţ VV: különböző ţ V: hosszú ţ V: rövid

V: redukált ţ 0.

3. VGV ţ V oV ţ VwV ţ VVV ţ VV: azonos ţ V ţ V (redukált) ţ 0.

A fenti hangváltozások alkalmazásával szavak, nevek, grammatikai morfémák hangtani oldalának a kialakulását, más szavakkal való összefüggéseit ismerhetjük meg s azokat elhelyezhetjük egy rendszerben. Tapasztalataink szerint nincsenek kivételek.

6.3. Alaktan

Amikor a földrajzi neveket az alaktan felől megközelítve tanulmányozzuk, mindig figyelembe kell venni a hangtani, a jelentéstani és a szintaktikai oldalt is. Az alaktan szorosan kötődik a szintaxishoz. A szintagmatikus szerkezeteket egyes kutatók a szintaxis, mások pedig az alaktan körébe sorolják. Minthogy a földrajzi nevek nagy része szószerkezetekből áll, munkánkat érinti a probléma.

A földrajzi neveknek alapul egyrészt olyan szavak szolgáltak, amelyek szóteremtéssel keletkeztek, másrészt olyanok, amelyek szóalkotás útján jöttek létre, vagyis szóösszetétellel és szóképzéssel. Következésképp, a névadó és a neveket használó nyelvek ismeretében megállapíthatók a földrajzi nevek lexikális és grammatikai elemei. Tekintettel arra, hogy a névadó nép nyelvét nem minden esetben ismerjük, ezért ebből a megközelítésből a neveknek csak az egyik része fejthető meg.

6.3.1. Egyszerű szavakból álló földrajzi nevek

Jov f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Coll.: md. *Jov* or. Mokša, folyó neve.
< md. *Jov* ⟵ vö.: magy. *jó* ’folyó’
or. *Mokša* < md. *Mok*
+ *ša* ⟵ vö.: csuv. *šyv* ’víz’

6.3.2. Összetett szavakból álló földrajzi nevek

6.3.2.1. Mellérendelő összetétel alkotta földrajzi nevek

Jovty t. TSK.33.: or. *Jovty,* tó az or. V'ozdino falunál.
< or. *Jovty* < *Jov* ⟵ vö.: magy. *jó* ’folyó’
+ *ty* ⟵ ko. *ty* ’tó’

Tumbolova f. TSK.115.: or. *Tumbolova / Tumbulova* han. ***Tumbulova-iogan****,* az or. ***Kokpela*** baloldali mellékfolyója, hossza 26 km.
< han. *Tumbulova*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *iogan* ⟵ han. *iogan* 'folyó'
or. *Kokpela* ⟵ nem or. *Kokpela* < *Kok* ⟵ vö.: csuv. *kök* 'gyökér, alap'
+*pela* ⟵ vö.: bask. *bulak* 'folyó'

6.3.2.2. Alárendelő összetétel alkotta földrajzi nevek

Ki ̂ăk hyuy f. TB.72.: bask. *Ki ̂ăk hyuy* Čišm., az or. Uršak baloldali mellékfolyója.
< bask. *Ki ̂ăk* ⟵ *Ki ̂ăk:* folyónév
+ *hyuy* ⟵ bask. *hyu* 'víz'
+ *–y:* birtokos személyjel

6.3.3. Grammatikai morfémákat (képzők, jelek, ragok) tartalmazó földrajzi nevek.

Bár a grammatikai morfémákat a földrajzi nevekben a nyelvhasználat szerinti csoportosításban vizsgáljuk, ez nem jelenti azt, hogy az adott képző, jel vagy rag az adott nyelvből származó.

6.3.3.1. Képzők

6.3.3.1.1. Uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvek használatában lévő földrajzi neveken[145]:

6.3.3.1.2. Török nyelvek használatában lévő földrajzi neveken[146]:

-lă / -lĕ **'valamivel való ellátottság'**

Pĕčĕk ***Xămăšlă*** h. Ašm.X.259.: csuv. *Pĕčĕk Xămăšlă* Čist.u., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Pĕčĕk* ⟵ *pĕčĕk* 'kicsi, kis'
+ *Xămăšlă* ⟵ csuv. *xămăš* 'nád'
+ *–lă:* képző

Śarăkli d. Ašm.XII.64.: csuv. *Śarăkli*, hely neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śarăkli* < csuv. *Śarăk* ⟵ csuv. *śarăk* 'répa'
+ *-li* < *-ly*: képző

Śirĕklĕ h. Ašm.XII.169.: csuv. *Śirĕklĕ*, egy sor település és más hely neve Csuvasiában, NAP: csuv. *Śirĕklĕ* or. *Sirekli* K., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Śirĕklĕ* < csuv. *Śirĕk* ⟵ csuv. *śirĕk* 'égerfa'
+ *–lĕ:* képző

-lăx: **'valamivel való ellátottság'**

Sămsalăx d. Ašm.XI.255.: csuv. *Sămsalăx*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sămsalăx* < *Sămsa* ⟵ csuv. *sămsa* 'orr' < csuv. *sămsak* 'kiemelkedés, kirüremkedés'
+ *– lăx:* képző

-ri: **melléknév képző 'valahova tartozó'** vö.: magy. *–ši, -i.*

[145] Nem azonos az uráli eredetű földrajzi nevekkel.
Nem azonos a török nyelvi eredetű nevekkel.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Pălămri utar Ašm.X.107.: csuv. *Pălămri utar*, így neveznek egy méhest or. Taburdanovo melletti erdőben lévő tisztáson, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Pălămri* < *Pălăm* ⟵ *pălăm*
+ *-ri:* képző
+ *utar* ⟵ csuv. *utar* 'méhes'

Mindenféle típusú földrajzi néven, vízneveken is kimutatható.

***-ly:* képző**

Hyuly Körjä TB.167.: bask. *Hyuly Körjä* or. *Syraja Kirz'a* Kara., az or. Ufa baloldali mellékfolyója.
< bask. *Hyuly* < *Hyu* ⟵ bask. *hyu* 'víz'
+ *-ly:* 'valamivel való ellátottságot' jelölő képző
+ *Körjä* < *Kör:* folyónév
+ *jä* ⟵ han., man. *jä* 'folyó'
or. *Syraja* ⟵ or. *syraja* 'nedves, vizes'
+ *Kirz'a* ⟵ nem orosz **Kir a͡ä*, **Kir a͡ä*

***-luk, lyk*: képző**

By a͡ulyk f. TB.40.: bask. *By a͡ulyk* or. *Buzavlyk* Xajb., az or. Tanalyk jobboldali mellékfolyója.
< bask. *By a͡ulyk* < *By a͡u*
+ *-lyk,*
or. *Buzavlyk* ⟵ 1. bask. *By a͡wlyk*,
2. nem orosz *Byzawlyk.*

6.3.3.1.3. Orosz nyelv használatában lévő földrajzi neveken

6.3.3.2. Jelek

Vizsgálni kell a földrajzi neveken a birtokos személyjel, a birtokjel, a birtoktöbbesítő jel és a többes szám jele előfordulásait.

6.3.3.3. Ragok

6.3.3.3.1. Határozórag különös tekintettel a helyhatározó ragokra. Nemcsak török szempontból fontos, vö.: *-t/-tt.*

6.3.4. Jelentéstan

A formai oldal felől megközelítve a földrajzi neveket válasz nélkül maradt számos kérdés. Ez azt is jelenti, hogy a szavak egy részét, néhány képzőt, jelet, ragot felismertünk, amelyek a ma ott élő népek nyelvében használatosak, de a névadó nép(ek) gondolkodásmódjára, a névadás indítékára, számos szó jelentésére, a képzők, jelek, ragok használatának okaira nem kaptunk kielégítő választ, a mélyebb gyökerekre utaló jelzéseket nem találtunk. Egyszóval a rendszer az indítékaival együtt nem rajzolódott ki, ezért a tartalmi oldal felől is megközelítettük a földrajzi nevekben a lexikális és a grammatikai morfémák vizsgálatát. Tanulmányoztuk a hangutánzó szavak és a víz szó kapcsolatát, a víz szó megjelenését a földrajzi nevekben, továbbá azt, hogy milyen a birtoklás kifejezése és jelölése a Volga-Urál vidéki földrajzi neveken[147] (CZEGLÉDI 1994. I. évf. 2.szám

[147] Jelen dolgozat az 1994-ben megjelent írásnak javított változata.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

111-129)

6.3.4.1. A víz szó a földrajzi nevekben. (ld. CZEGLÉDI 2010)

6.3.4.2. A Volga-Ural vidéke földrajzi neveiben a birtoklás kifejezésének és jelölésének a vizsgálata szintén több nyelvet érint, köztük az orosz, a volgai török (csuvas, baskír, tatár) és az uráli nyelvcsaládhoz sorolt nyelveket, ezért e nyelvek bevonásával több oldalról megközelítve tanulmányozhatjuk a birtokos jelölést a földrajzi neveken és természetesen nem hagyhattuk figyelmen kívül a formai oldalt. A munka során itt is számos kérdésre kerestünk választ, köztük az alábbiakra: Hogyan jelölik a helynevek a valakihez vagy valamihez való tartozást? A képzők mikor esnek egybe alakilag más toldalékkal vagy nem orosz eredetű szóvéggel? Genetikailag lehet-e egymáshoz közük? Van-e lényeges különbség a helynevek jelölésében, ha személy tulajdonát vagy valamihez való tartozást jelöl a képző? Előfordulnak-e nem orosz eredetű és használatú földrajzi neveken is az orosz nyelvi képzős alakulatok és fordítva? Jelentésük, szófajuk és szerkezetük szerint milyen szavakhoz járulnak a képzők? Összetett szó esetében hol helyezkedik el a képző? Hány tagú földrajzi nevekhez, egy vagy több tagúakhoz járul-e a képző és melyik taghoz? A képző önállóan vagy más képzővel együtt fordul-e elő? Melyekkel milyen gyakran és milyen funkcióval? Milyen funkcióbeli különbség van az oroszban a melléknév rövid alakjára utaló forma (vö.: *-ovo*) és a teljes alak (vö.: *-ovskoje*) között? Melyik képző milyen földrajzi nevet (település, hegy, víz, stb.) jelöl? A nem orosz használatú földrajzi nevekben az orosz birtokos jelölő képzőnek mi a nem orosz eredetű megfelelője? Melyik az elsődleges, az orosz vagy a nem orosz használatú név a birtokos jelölést vizsgálva? Milyen az egyes képzők megterheltsége? Végül a birtoklást jelölő képzők kialakulására, történetére is fény derülne, ha választ találnánk arra a kérdésre, mi volt az előzménye annak a műveletnek, hogy képzővel jelölték a valamihez, valakihez tartozást.

6.3.4.2.1. Birtoklás kifejezése és jelölése az orosz használatú földrajzi neveken:

Adattárunkban a 18.600-nyi adatból összesen 871 földrajzi név esetén az alábbi képzős alakulatokat találtuk: *-ij* (1, 0.0.%), -ji (1, 0.01%9, *-ov, -ovo, -ovoj, –ovoje* (224, 1.28%), *-ovsk, -ovski, -ivskij, -ovskije* (21, 0.12%), *-ova, -ovaja* (28, 0.15%), *-ovyj, -ovyje* (13, 0.07%), *-avski* (1, 0.01%), *-ev, -evo, -evoj, -evoje* (237, 1.35%), *-evsk, -evska, -evskij, -evskaja, -evskoje, -evskije* (17, 0.09%), *-eva* (18, 0.10%), *-ino* (259, 1.46%), *-insk, -inski, -inskij, -inskaja, -inskoje, -inskije* (21, 0.12%), *-inka* (22, 0.12%), *-ogo* (6, 0.03%, *-a* (1, 0.01%). E képzőkről az alábbi képet kaptuk:

-ij, -ja, -ji: Az orosz nyelvben állatnevekből képeznek birtokos melléknevet, ennek megfelelően az orosz használatú földrajzi nevekben a melléknév jelzői szerepet tölt be a főnévi alaptagú jelzős szószerkezetekben, pl.:

Volčij Ovrag h. Ašm.:-, NAP: or. *Volčij ovrag* ← *Volčij Vrag* Al., orosz település, Ar.:-.
< or. *Volčij* ⟵ or. *volčij* < or. *volk* 'farkas'
+ or. *–ij* 'farkas-'
+ *ovrag* ⟵ or. *ovrag* 'szakadék, hasadék'

Kaškăr Śyrmi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kaškăr Śyrmi* or. ***Volčja Dolina*** Ja., orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Kaškăr* ⟵ csuv. *kaškăr* 'farkas'
+ *Śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i*: birtokos személyjel,
or. *Volčja* ⟵ or. *volčja 'farkas-'* < or. *volk* 'farkas'
+ *–ja* + *Dolina* ⟵ or. *dolina* 'völgy'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Xuttăr h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Xuttăr* or. ***Lisji Nory*** ← *Sovjetskij* K., orosz település, Ar.:-.
< csuv. *Xuttăr* ⟵ csuv. *xuttăr* 'tanya',
or. *Lisji* ⟵ or. *lisji 'róka-'* < or. *lisa* 'róka'
+ *–ji*
+ *Nory* ⟵ or. *nora* 'lyuk (rókáé), barlang'
Sovjetskij ⟵ or. *sovjetskij* 'szovjet'

-ov(o): Az egyik leggyakoribb birtokos melléknév képző. Orosz eredetű személynévhez járult (12 esetben), pl.:

Pĕrreměš Anastasovo h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pĕrreměš Anastasovo* or. ***Anastasovo Pervoje*** Po., orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Pĕrreměš* ⟵ csuv. *pĕrreměš* 'első'
+ *Anastasovo* ⟵ *Anastas:* személynév
+ *–ovo,*
or. *Anastasovo*
+ *Pervoje* ⟵ or. *pervoje* 'első' < *per:* török eredetű szó
+ or. *–v*: melléknév képző
+ *–oje*

Az orosz személynevek alapul szolgáltak egy és több tagú földrajzi neveknek. Az egyik esetben a csuvas változtatás nélkül átvette a helynév egyik tagját az oroszból, a másikat pedig lefordította csuvasra. Az orosz *Anastasija* személynévnek a nem orosz *Anastas* alakja van meg a földrajzi nevekben. Eredetileg a hely neve or. **Anastasovo selo* lehetett, amely később két részre oszlott. Az egyik rész neve lett or. *Anastasovo pervoje*, a másiké pedig *Anastasovo Vtoroje.*

Ivanski h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Ivanski* or. ***Ivanovo*** ← *Vyselok Ivanov* Čgs. csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Ivanski* ⟵ or. *Ivanskij* < *Ivan:* személynév
+ or. *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ or. *–ij*
or. *Ivanovo* ⟵ or. *Ivan*: személynév
+ *–ovo,*
Vyselok ⟵ or. *vyselok* 'település'
+ *Ivanov* ⟵ or. *Ivan*: személynév
+ *–ov:* birtokos melléknév képző

A csuvas *Ivanski* az oroszból való, amely arról is tanúskodik, hogy az orosz *–ij* a csuvasban *–i* lesz az átvétel után. A csuvas *Ivanski* arra enged következtetni, hogy az oroszok az *Ivanovo* mellett vagy előtt *Ivanskij*-nak is hívhatták a települést.

Orpa Pavlovo h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Orpa Pavlovo* ← *Orpa jalĕ* or. ***Orba-Pavlova*** Ja., csuvas és orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Orpa:* víznév
+ *Pavlovo* ⟵ or. *Pavlovo,*
csuv. *Orpa*
+ *jalĕ* ⟵ csuv. *jal* 'falu'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel,
or. *Orba* ⟵ nem orosz *Orpa*
+ *Pavlova* ⟵ *Pavl:* személynév
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–a*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Az orosz használatú *Pavlova* nőnemű főnévre vonatkozik, amely az or. *derevn'a* 'falu' lehet.

Axmatovo h. Ašm.:-, NAP: or. *Axmatovo* Al., orosz falu, Ar.:-.
< or. *Axmatovo* ⟵ *Axmat:* nem orosz eredetű személynév
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ or. *–o*

Axmet h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Axmet* or**.** ***Axmetovo*** Ko., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Axmet* ⟵ 1. *Axmet:* személynév,
2. *Ax* ⟵ vö.: tat. *agu* 'folyás'
+ *met*[148],
or. *Axmetovo* ⟵ nem or. *Axmet*
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–o*

Az *Axmet* felfogható személynévnek, egyben mellérendelő összetételnek is.

Těkěrś Izej h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Těkěrś Izej* or. ***Jel'nikovo*** *Izejevo* ← *Jel'nikovo* Č., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Těkěrś* ⟵ csuv. *těkěrś*
+ *Izej*
or. *Jel'nikovo* < *Jel'nik* ⟵ *jel'nik* '1. fenyőerdő'
2. 'fenyőrőzse'
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–o*
+ *Izejevo* ⟵ nem orosz *Izej, Išej*
+ or. *–ev*: birtokos melléknév képző
+ *–o*

Těkěrś h. Ašm.XV.25.: csuv. *Těkěrś* or. *Jel'nikovo* M-P., falu neve, NAP: csuv. *Těkěrś* ← *Těkěrś Toxtar* or. ***Jel'nikovo-Toxtarovo*** Č., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Těkěrś* ⟵ csuv. *těkěrś,*
or. *Jel'nikovo* < *Jel'nik* ⟵ *jel'nik* '1. fenyőerdő'
2. 'fenyőrőzse'
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–o*
+ *Toxtarovo* ⟵ nem or. *Toxtar* +
or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *–o*

A csuvas *Těkěrś* mindkét névben az orosz *Jel'nikovo* megfelelője, képzett szó lehet, valamely nyelvben a *těkěrś, (*< **těkěr* + *-ś:* képző) 'fenyő' jelentésű szó. (vö.: CZEGLÉDI 2004) Az orosz használatú név teljes alakja **Jel'nikovo Izejevo selo* illetve **Jel'nikovo-Toxtarovo selo* lehetett s a használatból az alaptag, azaz a jelzett szó elmaradt, csupán a meghatározó tagok, a jelzők maradtak meg.

Lapri Čărăškassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Lapri Čărăškassi* ← *Čărăškassi* or. ***Jelnikovo*** M-P., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Lapri* ⟵ vö.: csuv. *lapra* 'sár, sáros'

[148] Vö.: magy. *metél* 'vág, vagdal', *metsz* 'vág' szó *met-* töve.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *Čărăškassi* < *Čărăš* ⟵ csuv. *čărăš* 'fenyő'
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ csuv. *–i*: birtokos személyjel,
or. *Jelnikovo* ⟵ or. *jel'nik* '1. fenyőerdő' 2. 'fenyőrőzse'
+ *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–o*

A csuvas *čărăš* 'fenyő' előzménye **tyryš, *tykyryš* lehetett, amely rokon a csuv. földrajzi névi *těkěrś* formával. A csuv. *Čărăškassi* 'fenyőfalva' és az or. *Jelnikovo (selo)* 'fenyő (falu)' egymásnak jelentésbeli szinonímái. Az oroszban az alaptag, a jelzett szó hiányzik, de kikövetkeztethető. Valójában a csuvas 'falva' jelentés párhuzamaként az oroszban az *–ovo* (*-ov*: birtokos melléknév képző + *-o*: a nemre utaló formáns) a fenyveshez tartozó vagy a fenyves melletti településre utal s ezt a csuvas *kassi* 'falva' szóval fejezi ki.

Turxan kassi h. Ašm.XIV.174: csuv. *Turxan kassi* or. ***Sotnikovo*** M-P., település neve, NAP: csuv. *Turxankassi* ← *Čiröklĕ Turxankas* or. *Sotnikovo* M-P., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Turxan* ⟵ csuv. *turxan* 'kovács, vezető'
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *–i:* birtokos személyjel
or. *Sotnikovo* ⟵ or. *Sotnikovo* ⟵ or. *sotnik* 'százados' < or. *sto* 'száz'
+ *–nik:* képző
+ *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *–o*

A csuv. *Turxan kassi* or. *Sotnikovo* párban a csuvas *kassi* 'falva' megfelelője az oroszban az *–ovo*, amelynek az *–ov* része a valamihez tartozást fejezi ki, az *–o* pedig az or. *selo* 'település' szót idézi. Mindkettőben benne van a 'valamihez való tartozás' és a 'település, falu' jelentés, de azt a csuvas és az orosz különböző módon fejezte ki, mindegyik a saját nyelvi törvényszerűségeinek megfelelően. A két név viszonyából azt is megtudjuk, hogy a csuv. *turxan* (vö.: magy. *tárkány*) tisztségnév szolgálhatott alapul a településnévnek, amelyet az orosz *sotnik*, azaz századosnak értelmezett.

Timĕršĕ kassi h. Ašm.XIV.45: csuv. *Timĕršĕ kassi* or. ***Kuznecovo*** Kozm.u., mari falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Timĕršĕ* ⟵ csuv. *timĕršĕ* 'kovács'
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *–i:* birtokos személyjel
or. *Kuznecovo* ⟵ or. *kuznec* 'kovács'
+ *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–o*

Az előző példához hasonlóan van meg a 'valamihez való tartozás' kifejezése.

Ixra śyrmi f. Ašm.III.159.: csuv. *Ixra śyrmi* or. ***Dolgoostrovo*** Šix.v., NAP:-, Ar.:-.
< csuv. csuv. *Ixra:* folyó neve[149]
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i:* birtokos személyjel
or. *Dolgoostrovo* < *Dolgo* ⟵ 1. or. *dolgo* 'hosszú'

[149] Vö.: bask. *ongar, ungar* 'gödör, rés, hasadék, árok'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

2. or. *dol* ’völgy’
+ *ostrovo* ⟵ 1. or. *ostrov* ’sziget’
2. *ostr*: nem orosz eredetű, folyót jelentő szó[150]
+ *or. –ov:* birtokos melléknév képző
+ *–o*

A csuvas és az orosz használatban lévő változatok között csak akkor van jelentésbeli összhang, ha a másodikként ajánlott szót választjuk a névnek alapul szolgáló szóként. Tehát a csuvas ’árok folyója vagy az Ixra folyó árka’ jelentésű, az orosz pedig ’völgy folyó(hoz tartozó település)’ jelentésű. Ha az or. *Dolgoostrovo* névben az or. *ostrov* ’sziget’ szót látjuk, akkor az *–ov* a szótő része és nem lehet képző.

Ik kassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Ikkassi* or. ***Ikkovo*** ← *Vtoroje Ikkovo* Č., csuvas falu, Ar.: csuv. *Ik kassi* Č.
< csuv. *Ikkassi* < *Ik:* ⟵ 1. csuv. *ik* ’kettő’[151]
2. vö.: tat. *agu* ’folyó, folyam’
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* ’falu’
+ *–i:* birtokos személyjel
or. *Ikkovo* ⟵ *Ikk:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–o*

A csuvas *Ik kassi* ’Ik falva’, az orosz pedig *Ikkovo* ’Ik-hez tartozó település’ –ként értelmezhető.

Palakassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Palakassi* ← *Plakkassi* or. ***Bulakovo*** ← *Bulakov vyselok* B., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Palakassi* < csuv. *Pala:* ⟵ vö.: bask. *bulak,* tat. *bolak* ’folyó’
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* ’falu’
+ *–i:* birtokos személyjel
Plakkassi < *Pălakkassi* < *Pulakassi* < *Palakassi*
or. *Bulakovo* ⟵ bask. *bulak* ’folyó’
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ or. *–o*
or. *Bulakov*
+ *vyselok* ⟵ or. *vyselok* ’település’.

A csuvas név ’Bulak falva’, az orosz pedig ’Bulak-hoz tatrozó település (1. selo 2. vyselok)’ jelentésű.

Kăraklav[152] h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kăraklav* ← *Kăraklav Toptamăš* or. ***Karaklovo*** A., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Kăraklav* or. *Karaklovo* ⟵ 1. csuv. *Kăraklav*
2. idegen *Karaklav.*

Az orosz *Karaklovo* átadója akkor lehet a csuvas *Kăraklav,* ha a hangsúly a második szótagon van. Ebben az esetben az orosz forma egy ejtett csuvas alak lejegyzése az orosz ejtési szabályoknak

[150] A jelentése elágazó folyó, vö.: a Duna *Iste*r neve.
[151] Vö.: magy. *ág*.
[152] Folyó nevében is megvan, vö.: *Karaklav* f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Karaklav* A., patak, szakadék. < csuv. *Karaklav* < *Karak* + *lav.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

megfelelően. Ha azonban az orosz átadója egy idegen *Karaklav* lenne, akkor az a csuvashoz képest eredetibb forma: *Karaklav ţ Kuraklav* ţ csuv. *Kăraklav.* Bármelyik legyen az átadó, azt az orosz ellátta azzal az *–o* formánssal, amelyik jelzi, hogy a hely nevének alaptagja semleges nemű orosz szó (vö.: or. *selo* 'település'). Több ehhez hasonló névvel találkozhatunk, pl.:

Kačalav h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kačalav* or. ***Kačalovo*** A., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Kačalav* < csuv. *Kača*
+ *lav,*
or. *Kačalovo* ⟵ csuv. *Kačalav*
+ or. *–o*

A csuvas forma átadója akkor lehetne az orosz, ha az or. *Kačalov (vyselok)* lenne, tehát ha hímnemű szóval jelölt lenne az alaptag.

-ov: Az orosz képző hímnemű főnévvel jelzett településre utal. Csuvas használatú helynévben orosz eredetű személynév[153] viseli a képzőt. Pl.:

Fedorov xuttărĕ h. Ašm.:-, NAP: csuv. ***Fedorov xuttărĕ*** or. *Fedorovka* M-P., csuvas tanya, Ar.:-.
< csuv. *Fedorov* ⟵ or. *Fedorov*
+ *xuttărĕ* ⟵ csuv. *xuttăr* 'tanya'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel
or. *Fedorovka* ⟵ *Fedor:* nem orosz eredetű személynév
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–ka:* kicsinyítő képző

A csuv. *Fedorov xuttărĕ 'Fedorov* tanyája' orosz párhuzama *Fedorov xutor* 'Fedor-hoz tartozó tanya' lehetett.

Néhány esetben a rendszer ismerete nélkül nehéz lenne eldönteni, hogy az *–ov* orosz birtokos melléknév képző vagy a szótőhöz tartozó (nem képző) elem. Ilyenkor segítenek a párhuzamos adatok is, pl.:

Śulav h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Śulav* or. ***Śulov*** Jan., csuvas település.
< csuv. *Śulav* < 1. *Śu* ⟵ vö.: 'víz' jelentésű szó
+ *lav* ⟵ vö.: md. *laj, lej* 'folyó'
2. vö. csuv. *śăl* 'forrás'
or. *Śulov* ⟵ csuv. *Śulav*

Śulav d. v. Ašm.XII.223.: csuv. *Śulav*, határrész és kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śulav (< Śu + lav)* ⟵ vö. csuv. *śăl* 'forrás'.

Śulav *śyrmi* f. Ašm.XII.224.: csuv. *Śulav śyrmi*, patak neve forrással, a csuv. Pĕčĕk Sanar' baloldali mellékfolyója, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śulav (< Śu + lav)* ⟵ vö. csuv. *śăl* 'forrás',
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i:* birtokos személyjel

[153] A végső eredetet azonban másutt kell keresni. Ez azt is jelenti, hogy az oroszba (ősszláv, ószláv nyelveken keresztül) szubsztrátum nyelvből került a *Fedor*, s azt az orosz ellátta az *–ov*: birtokos melléknév képzővel és ettől kezdve mint személynév volt használatos.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Śulav *vărmaně* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śulav vărmaně* A.
< csuv. *Śulav (< Śu + lav)* ⟵ vö. csuv. *śăl* 'forrás'
+ *vărmaně* ⟵ *vărman* 'erdő'
+ *–ě:* birtokos személyjel

Śulavi ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śulavi*
< csuv. *Śulavi* < (*Śu + lavi)* ⟵ vö. csuv. *śăl* 'forrás'

Śolatu d. Ašm.XII.224.: csuv. *Śolatu*, erdő neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śolatu* < *Śola (< Śo + lav)* ⟵ vö. csuv. *śăl* 'forrás'
+ *tu* ⟵ 1. csuv. *tu* 'hegy, domb'
2. csuv. *tu-* 'tenni, csinálni'
3. vö.: ko. *din* 'hely valami mellett, valamihez tartozó hely'

Śalav f. Ašm.XII.35.: csuv. *Śalav*, ugyanaz, mint ***Śaval,*** NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śalav* > csuv. *Śulav,*
Śaval (< Śava + l) > csuv. *Śal* > *Śul* > *Śăl* ⟵ csuv. *śăl* 'forrás'

Śaval f. Ašm.XII.8.: csuv. *Śaval* or. *Civil'*, folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
csuv. *Śaval* < (*Śava + l)* ⟵ vö. csuv. *śăl* 'forrás'

Vanne ***Śaval*** f. Ašm.V.166.: csuv. *Vanne-Śaval* Jau., kis folyó neve az or. Xir-Bos' falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vanne*
+ *Śaval* < (*Śava + l)* ⟵ vö. csuv. *śăl* 'forrás'

Vil ***Śaval*** t. Ašm.V.230.: csuv. *Vil Śaval*, tó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vil* ⟵ csuv. *vil* 'halott, holt'
+ *Śaval* < (*Śava + l)* ⟵ vö. csuv. *śăl* 'forrás' .

Śăval f. Ašm.XII.315.: csuv. *Śăval*, ugyanaz, mint csuv. *Śaval,* NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śăval* (< *Śăva + l*) vö.: ⟵ csuv. *śăl* 'forrás'.

Śăval *uj* d. Ašm.XII.315.: csuv. *Śăval-uj*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śăval* (< *Śăva + l*) vö.: ⟵ csuv. *śăl* 'forrás'
+ *uj* ⟵ csuv. *uj* 'mező'

Śăval *uj śyrmi* f. Ašm.XII.315.: csuv. *Śăval-uj śyrmi*, Kurm.u., patak, szakadék neve or. Torxany falu környékén, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Śăval (< Śăva + l)* vö.: ⟵ csuv. *śăl* 'forrás' + *uj* ⟵ csuv. *uj* 'mező' + *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék' + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

Ěne ***Śavalě*** f. Ašm.XVII.240.: csuv. *Ěne Śavalě*, kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ěne*
+ *Śavalě* ⟵ 1. *Śaval*
+ *-ě:* birtokos személyjel
2. *Śavali* (< *Śava + li)* ⟵ csuv. *śăl* 'forrás'

Părtas ***Śavalě*** f. Ašm.X.143.: csuv. *Părtas Śavalě* / *Părtas šyvě,* kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Părtas*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *Śavalě* ⟵ 1. *Śaval*
+ *-ě:* birtokos személyjel
2. *Śavali* (< *Śava* + *li)* ⟵ csuv. *śăl* 'forrás'

Savalej *varě* f. Ašm.XI.11.: csuv. *Savalej varě* Simb.u., árok, patak neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Savalej* < *Sava* ⟵ vö. csuv. *šyv* 'víz'
+ *lej* ⟵ md. *lej* 'folyó'
+ *varě* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *–ě:* birtokos személyjel

Măkăr h. A¨m.VIII.: csuv. *Măkăr* or. *Mokraja* ***Savalejevka*** Buu., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Măkăr*
or. *Mokraja* ⟵ or. *mokraja* 'vizes'
+ *Savalejevka* < *Savalej:* nem orosz eredetű szó < *Sava* ⟵ vö. csuv. *šyv* 'víz'
+ *lej* ⟵ md. *lej* 'folyó'
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *–ka:* kicsinyítő képző

Šul'gin h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Šul'gin* or. *Šulgino* ← *Pervoje Šul'gino* + *Vtoroje Šul'gino* M-P., orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Šul'gin* ⟵ or. *Šul'g in,*
or. *Šulgino* ⟵ *Šulga*: nem orosz eredetű szó
+ or. *–in*: birtokos melléknév képző
+ *–o*

Śulavăś ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śulavăś* A.
< csuv. *Śulavăś* < *Śulav (*< *Śu* + *lav)* ⟵ vö. csuv. *śăl* 'forrás'
+ *ăś* < *us* < *os* < *as*[154] *:* 'víz'?

Śulavăś h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Śulavăś* or. *Ust'e* ← *Seloust'e* A. csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Śulavăś* < *Śulav (*< *Śu* + *lav)* ⟵ vö. csuv. *śăl* 'forrás'
+ *ăś* < *us* < *os* < *as :* 'víz'?
or. *Ust'e* ← *Seloust'e* < *Selous* ⟵ nem orosz **Śolowuś* (> csuv. *Śolavăś)*
+ *t'e,*
or. *Ust'e* ⟵ or. *ust'e* 'torkolat (folyóé): nem orosz eredetű szó.

Śolavăś h. Ašm.XII.224.: csuv. *Śolavăś* / ***Śolaś*** or. *Selo-Ust'e* A., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śolavăś* < *Śolav (*< *Śo* + *lav)* ⟵ vö. csuv. *śăl* 'forrás'
+ *ăś* < *us* < *os* < *as :* 'víz'?,
Śolaś < *Śolavăś,*
or. *Selo-Ust'e* < *Selous* ⟵ nem orosz *Śolowuś* (> csuv. *Śolavăś)*
+ *t'e*

Śulavăś *puśě* ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śulavăś puśě* Jan.
< csuv. *Śulavăś* < *Śulav (*< *Śu* + *lav)* ⟵ vö. csuv. *śăl* 'forrás'
+ *ăś* < *us* < *os* < *as :* 'víz'?
+ *puśě* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej'
+ *–ě*: birtokos személyjel

[154] Ld.: *As*: az Ob folyó egyik neve, vö.: *As* f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Č-Č: man. *As* or. *Ob'*, folyó neve.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Śulavăś *śyrmi* m. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śulavăś śyrmi* Jan.,mocsaras.
< csuv. *Śulavăś* < *Śulav (*< *Śu* + *lav)* ⟵ vö. csuv. *śăl* 'forrás'
+ *ăś* < *us* < *os* < *as :* 'víz'?
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i:* birtokos személyjel

Śolaś *var* f. Ašm.XII.224.: csuv. *Śolaś var,* árok, patak neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Śolaś var* C.
< csuv. *Śolaś* < *Śolavăś* < *Śolav (*< *Śo* + *lav)* ⟵ vö. csuv. *śăl* 'forrás'
+ *ăś* < *us* < *os* < *as :* 'víz'?,
+ *var* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'

Ajalti ***čul*** f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ajalti čul* U. Ld.: csuv. *Ajalti (čul) śăl* U.
< csuv. *Ajalti* ⟵ *ajalti* 'alsó, alul, lent található'
+ *čul* ⟵ vö. csuv. *śăl* 'forrás'

Az összehasonlító elemzések eredményeként helyesen elemeikre bonthatók a fenti nevek, másrészt megállapítható az adott névnek alapul szolgált szó. Ezzel egyrészt a közszók és a földrajzi nevek etimológiája írható meg, másrészt tisztázhatók a nevekben előforduló grammatikai morfémák, köztük az orosz birtokos melléknév képző.

Külön vizsgálatra szorul a következő helynév azért, hogy megállapítsuk, vajon or. *–ov:* birtokos melléknév képző szerepel-e benne.

Kălava *Šetmě* h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kălava Šetmě* ← *Klava* or. ***Golov*** Kra., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Kălava* ⟵ 1. or. *golova* 'fej' 2. *Kălava* (<*Kulava):* nem orosz eredetű szó, 'forrás' jelentésű lehet + *Šetmě,* csuv. *Klava* < csuv. *Kălava,* or. *Golov* ⟵ *Gol:* nem orosz eredetű szó + or. *–ov:* birtokos melléknév képző 2. **Kolov, *Kălav*: nem orosz eredetű szó.

Kălava *śyrmi* f. Ašm.VII.111.: csuv. *Kălava śyrmi* Simb.u., kis folyó neve az or. Verxnije Timers'any falu mellett., NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Kălava* + *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék' + csuv. *–i:* birtokos személyjel.
Az orosz használatú *Golov* csuvas falu nevének nem szolgálhatott alapul az orosz *golová* 'fej' szó, mert az véghangsúlyos, ezért a szóvégi *–a* nem tűnhetett el a földrajzi név használata során még akkor sem, ha a nyelvérzék megtévedt volna, ami nem jellemző.

Összetett szó utótagjaként is előfordul, pl.:

Verxneje Bajgulava h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: or. *Verxneje* ***Bajgulova*** U.
< or. *Verxneje* ⟵ or. *verxneje* 'felső'
+ *Bajgulova* < *Baj* + *gulova*

A csuv. *Kălava –v*-je fejlemény: *-k- ҫ - ᵒ ҫ -w- ҫ-v-*, megvan a földrajzi nevekben *–k-* előzménnyel is. Pl.:

Kălaka varě f. Ašm.VII.111.: csuv. ***Kălaka*** *varě*, árok, patak neve az erdőben, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kălaka*
+ *varě* ⟵ *var* 'árok, patak',
+ *–ě:* birtokos személyjel

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Uliče-śyrmi f. Ašm.III.211.: csuv. *Uliče-śyrmi* or. ***Golovka*** Seng.u., NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Uliče*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i:* birtokos személyjel,
or. *Golovka* ⟵ or. *golovka* 'fejecske'.

A földrajzi nevekben a 'fej', a 'kerek, görbe' és a 'forrás' *szinoním* jelentések. A fenti alakváltozatok annak ellenére összetartozni látszanak, hogy az or. *Golov* név nem illik a sorba, mert *Golova* formát várnánk. Az azonban nem zárható ki, hogy az orosz valamilyen nem orosz nyelvi formát őriz. A szó családjához tartoznak a 'fej' jelentésűek mellett a csuv. *kulata* 'kút', or. *kluč* 'forrás', csuv. *kulkka* 'dial. '1. kör, környék 2. bokros' .

-ovka *(-ov + -ka)*: Az orosz személynévi eredetű helyneveken az *–ov* mint orosz birtokos melléknév képző található, a *–ka* pedig elvileg kicsinyítő képző. Pl.:

Jălmaxva h. Ašm.V.122.: csuv. *Jălmaxva* or. ***Stepanovka*** Cu., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jălmaxva* < *Jăl*
+ *max*
+ *va,*
or. *Stepanovka* ⟵ or. *Stepan:* személynév
+ or. *–ovka*

Ivanovka h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Ivanovka* ← *Ivanăvkkă paśulkki* or. *Ivanovka* Še. csuvas település, Ar.:-.
< : csuv. *Ivanovka* ⟵ or. *Ivanovka*,
Ivanăvkkă ⟵ or. *Ivanovka*
+ *paśulkki* ⟵ 1. csuv. *paśulkka*
+ *–i*: birtokos személyjel,
2. or. *poselok* 'település'
or. *Ivanovka* ⟵ or. *Ivan:* személynév
+ *–ovka*

Az orosz *poselok* hímnemű forma nem lehet szabályos átadója a csuvas *paśulkka –a* végű szónak.

Mixajlovka h. Ašm.:-, NAP: or. *Mixajlovka* C., csuvas falu, Ar.:-.
< or. *Mixajlovka* ⟵ or. *Mixajl* < or. *Mixail:* személynév
+ *–ovka*

Az *–ov* birtokos melléknév képző megelőzi a *–ka* kicsinyítő képzőt.

A birtokos melléknév képzőt el kell különíteni a *–v-* melléknév képzőtől, amelyet *–o-* előz meg különösen azokban a nevekben, amelyeknek fát, dombot, színt stb. jelentő orosz közszók[155] szolgáltak alapul. Pl.:

Susnuka h. Ašm.XI.207.: csuv. *Susnuka* or. ***Sosnovka*** Bug.u., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Susnuka* < *Susnu* ⟵ or. *sosna* 'fenyő'

[155] A szavak végső eredetét gyakran nem a szláv nyelvekben találjuk meg.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *-ka*: kicsinyítő képző
or. *Sosnovka* ⟵ or. *sosna* 'fenyő'
+ *–v-*: melléknév képző
+ *–ka*

Xurănlăx h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Xurănlăx* or. ***Berezovka*** Ka., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Xurănlăx* ⟵ csuv. *urăn* 'nyírfa'
+ csuv. *–lăx:* gyűjtőnévképző,
or. *Berezovka* ⟵ 1 or. *bereza* 'nyírfa'
+ *–v-:* melléknév képző
+ *–ka* 1. kicsinyítő képző
2. valamilyen helyet jelölő szó lehetett

Šăkalăx d. Ašm.XIII.9.: csuv. *Šăkalăx*, hársfás, NAP: csuv. *Šăkalăx* or. ***Lipovka*** Ja., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Šăkalăx* ⟵ csuv. *šăka* 'hárs'
+ *–lăx:* gyűjtőnévképző
or. *Lipovka* ⟵ or. *lipa* 'hárs'
+ *–v-*: melléknév képző
+ *–ka*

Csak akkor lehetne szó orosz –ov birtokos melléknév képzőről, ha az hímnemű, azaz mássalhangzóra végződő szavakhoz járulhatna, így **sosn, *berez, *lip.*

-ovsk (*-ov* + *-sk-*): Összetett képző, elsősorban orosz személynévi eredetű földrajzi nevekben található. Pl.:

Petrovski h. Ašm.IX.173.: csuv. *Petrovski* or. ***Petrovsk*** Sar.g., város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Petrovski* ⟵ or. *Petrovskij,* or. *Petrovsk* ⟵ or. *Petr:* személynév
+ *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–sk-:* vonatkozó melléknév képző.

Petropavlovsk h. Ašm.:-, NAP: or. *Petropavlovsk* ← *Petropavlovskij* Šu., csuvas falu, Ar.:-.
< or. *Petropavlovsk* < *Petropavlovskij* ⟵ or. *Petro:* személynév
+ *pavl*: személynév
+ *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *–ij:* a teljes alakú melléknév képzője

A teljes név **Petrovskij gorod* ill. **Petropavlovskij vyselok* értékű lehetett az oroszban.

-ovski (-ov- + -sk- +- i): Az oroszból való átvétel:

Petrovski h. Ašm.IX.173.: csuv. *Petrovski* or. ***Petrovsk*** Sar.g., város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Petrovski* ⟵ or. *Petrovskij,*
or. *Petrovsk* ⟵ or. *Petr:* személynév
+ *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–sk-:* vonatkozó melléknév képző

Az *–ovski* előzménye az oroszban *–ovskij* volt.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

-ovskij (-ov- + -sk- + -ij):

Troickij h. Ašm.:-, NAP: or. *Troickij* ← *Sut'a'noje* ← *Troickij Sorokinskij* ← ***Vorošilovskij*** Al., orosz település, Ar.:-.
< or. *Vorošilovskij* ⟵ *Vorošilov:* személynév ⟵ *Vorošil*
+ *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *– sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *–ij*

A személynévi eredetű földrajzi neveket külön meg kell vizsgálni, mert a személynevek gyakran egybeesnek valamilyen közszóval. Ez azt is jelenti, hogy a földrajzi nevek alkalmasak arra, hogy a személynevek keletkezését, közszói jelentését is tanulmányozzuk. Ilyenek pl.:

Panovskij h. Ašm.:-, NAP: or. *Panovskij* P., orosz település, Ar.:-.
< or. *Panovskij* ⟵ 1. *Panov*: személynév ⟵ *Pan:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–ov-:* birtokos melléknév képző
2. *Panov:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *–ij*

Bugrovskij h. Ašm.:-, NAP: or. *Bugrovskij* Al., orosz település, Ar.:-.
< or. *Bugrovskij* or. ⟵ or. *Bugrov:* személynév ⟵ 1. *Bugr:* személynév
2. or. *bugor* 'domb, kiemelkedés'
+ *– ov:* birtokos melléknév képző
+ *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *–ij*

Kămrakka savăčě h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kămrakka savăčě* or. ***Komarovskij*** *zavod* K., orosz település, Ar.:-.
< csuv. *Kămrakka* < *Kămravkka* ⟵ or. *Komarovka*
+ *savăčě* ⟵ or. *zavod* 'üzem'
+ csuv. *–ě:* birtokos személyjel
or. *Komarovskij* ⟵ *Komar:* személynév, nem orosz eredetű szó[156]
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–sk-*: vonatkozó melléknév képző
+ *–ij:* hímnemű alaptagra utaló formáns
+ *zavod* ⟵ or. *zavod* 'üzem'

Körültekintő, összehasonlító vizsgálatokkal dönthető el, mikor lehet or. *–ov* birtokos melléknév képzőről és mikor a szótőhöz tartozó elemről beszélni.

-ovskoje (-ov + -sk- + -oje): Orosz személyneveken orosz összetett képző, amely semleges nemű alaptagot jelöl. Pl.:

Čürkü oškăn' Janasal h. Ašm.IV.191.: csuv. *Čürkü oškăn' Janasal* or. ***Aleksandrovskoje*** Šum.v., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Čürkü* ⟵ csuv. *čirkü, čiräk* 'templom'

[156] A magyar *Komár, Komárom* neveket sem lehet a szláv nyelvekből magyarázni.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *oškăn'* ⟵ csuv. *uškăn'* 'település'
+ *Janasal*
or. *Aleksandrovskoje* ⟵ *Aleksandr:* személynév < *Alek* ⟵ nem orosz *Elek*
+ *sandr* ⟵ nem orosz *sentĕr*
+ *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–sk-*: vonatkozó melléknév képző
+ *–oje*

Az orosz *–oje* a semleges nemű orosz *selo* 'település' szót jelzi.

-ovskije (-ov + -sk- + -ije):

Mišer h. Ašm.VIII.: csuv. *Mišer* or. *Mišar'* ČASSR, két csuvas település neve: 1, csuv. *Mišer* or. *Mišary* Tk., 2, csuv. *Mišer-kassi* or. *Mižar-kasy* Kč., ld. még: or. *Tatarskaja Bezdna* csuv. *Pasnapuś-Mišerĕ*, or. *Tatarskije Išli* csuv. *Išlĕ-Mišerĕ*, or. *Tatarskije Suguty* csuv. *Săkăt-Mišerĕ,* or. *Tatarskije Ubei* csuv. *Upi Mišerĕ*, or. *Karakitany* csuv. *Xura-kata-Mišerĕ*; csuv. *Čăvaš-Išli* or. *Čuvašskije Išli*, csuv. *Irśe-Tĕkki* or. ***Mordovskije*** *T'uki*, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Mišer*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *–i*: birtokos személyjel,
or. *Mižar-kasy* ⟵ csuv. *Mišer-kassi*
Tatarskije ⟵ *Tatar:* nem orosz eredetű népnév
+ or. *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *–ije*
+ *Išli,*
Suguty
Ubei
Čuvašskije ⟵ *Čuvaš*: nem orosz eredetű népnév
+ *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *–ije*
+ *Išli:* nem orosz eredetű szó,
Mordovskije ⟵ *Mordov:* nem orosz eredetű népnév
+ *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *–ije*
+ *T'uki* ⟵ nem orosz **Tüki.*

Borki h. Ašm.:-, NAP: or. *Borki* ← ***Borkovskije*** *Vyselki* Al., orosz település, Ar.:-.
< or. *Borki*
Borkovskije < *Borkov* ⟵ 1. *Borka*: nem orosz eredetű szó
+ or. *–v-*: melléknév képző
2. *Bork*
+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
3. *Borkov:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–sk-*: vonatkozó melléknév képző
+ *–ije*
+ *Vyselki* ⟵ or. *vyselok* 'település'
+ *–i:* többes szám jele

Az *–ov* elem szerepét, eredetét minden egyes névben külön meg kell vizsgálni, mert az orosz

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

birtokos melléknéven kívül lehet a szótőhöz tartozó rész is, amelynek a *–v*-je fejlemény: *-v < -w < - ∝ -k*.

Nizovka h. Ašm.:-, NAP: or. *Nizovka* ← ***Nizovskije*** *vyselki* Al., orosz település, A.:-.
< or. *Nizovskije* < *Nizo* ⟵ or. *niz* 'valaminek az alja, alsó része'
+ or. *–v-:* melléknév képző
+ *–sk-*: vonatkozó melléknév képző
+ *–ije:* többes számú teljes melléknevet jelölő
+ *vyselki* ⟵ or. *vyselok* 'település'
+ *–i:* többes szám jele

A *–v-* melléknév képző.

-av:

Egyaránt előfordul az oroszban és a nem orosz használatú nevekben. Egyrészt lehet az or. *–ov*: birtokos melléknév képző átvétele a csuvasban akkor, ha hangsúlytalan. Másrészt a mordvinban meglévő *laj* 'folyó' szó rokonságába tartozhat, amely a szó fejlődésének másik állomását őrzi. Vö.: *lak*[157] *ț* 1. *la ∘ț* 1. *law* (*ț lav*) 2. *laj* 3. *lai* 2. *lax.*

Almalav h. Ašm.I.163.: csuv. *Almalav*, települ,s neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Almalav* < *Alma*
+ *lav.*

Jaroslav h. Ašm.IV.223.: csuv. *Jaroslav* or. ***Jaroslav,*** város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jaroslav* < *Jaros*
+ *lav,*
or. *Jaroslav* ⟵ *Jaroslav*: nem orosz eredetű szó

Jăvašav h. Ašm.V.45.: csuv. ***Jăvašav*** or. *Ivaševkka* Buu., orosz falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jăvašav* < csuv. *Jăvaš* < *Jivaš:* személynév
+ *- av,*
or. *Ivaševkka* ⟵ or. *Ivaš:* személynév ⟵ nem orosz *Jivaš*
+ *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *–ka*

Az orosz használatban nincs *–av* szóvég, ha az előző mássalhangzó *–š-*.

Tinkkav *śyrmi* f. Ašm.XIV.53: csuv. *Tinkkav śyrmi*, kis folyó neve, amely az or. Baryš folyóba ömlik, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tinkkav*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i:* birtokos személyjel

Mokrav d. Ašm.VIII.259.: csuv. *Mokrav*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Mokrav*?

Nem orosz eredetű szavakban, nevekben az *–av* a szótő része.

[157] Vö.: magy. *lak* 'lakóhely'. Eredetileg a mélyedéssel, a lent lévővel kapcsolatos, amelyből arra lehet következtetni, hogy eleinknek a lakóhelye mélyedésben volt..

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

-avka, -avkka *(-av + ka/-kka)*:

Miroslavka h. Ašm.:-, NAP: or. *Miroslavka* Al., orosz falu, Ar.:-.
< or. *Miroslavka* < *Miros:* nem orosz eredetű szó
+ *lav*
+ *-ka* ⟵ 1. kicsinyítő képző
2. helyet jelölő nem orosz eredetű szó
3. *–*kov:* *-k* (mássalhangzó) végű hímnemű főnév
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző

Kuslavkka *ulăxĕ* d. Ašm.III.215.: csuv. *Kuslavkka ulăxĕ* Bu.k., ártéri rét az or. Svijaga folyónál az or. *Kozlovka* falunál, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kuslavkka* < *Kuslav*
+ *kka*
+ *ulăxĕ* ⟵ csuv. *ulăx* ’ártéri rét’
+ *–ĕ:* birtokos személyjel
or. *Kozlovka* ⟵ nem orosz *Koslavkka*

Az *–av* elem nem lehet orosz birtokos melléknév képző. Az orosz átadójában a hangsúly az első szótagon volt, az *–s-* fél zöngésen ejtett, amit az orosz zöngésnek vett át, a kettős *–kk-* pedig a zöngétlen ejtést jelöli.

-avski (*-av* + *-sk-* + *i*):

Kukkavski h. Ašm.VI.265.: csuv. *Kukkavski* or. *Kukajevo* Tet.u., orosz falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kukkavski* < or. **Kukkavskij* ⟵ csuv. *Kukkav*: nem orosz eredetű szó
+ or. *–sk-*: vonatkozó melléknév képző
+ *-i* ⟵ or. *–ij*
or. *Kukajevo* ⟵ *Kukaj*: nem orosz eredetű szó
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *–o*

A csuvas használatú *Kukkav* és az orosz használatú *Kukaj* rokonok, egymásnak alakváltozatai. Az *–av* nem lehet orosz birtokos melléknév képző ejtett változatának írásban jelölt formája.

-ova *(-ov + -a):*

Tumbolova f. TSK.115.: or. *Tumbolova / Tumbulova* han. *Tumbulova-iogan*, az or. Kokpela baloldali mellékfolyója, hossza 26 km.
< or. *Tumbolova* < *Tum* ⟵ *Tun*[158]: nem orosz eredetű szó
+ *bolova* ⟵ vö.: tat. *bolak* ’folyó’
Tumbolova < *Tum*
+ *bulova* ⟵ vö.: bask. *bulak* ’folyó’
han. *Tumbulova* < *Tum*
+ *bulova*
+ *iogan* ⟵ han. *iogan* ’patak’

Nem orosz képző az *–ova.*

[158] Vö.: magy. *Duna,* or. *Don* stb.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Orpa Pavlovo h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Orpa Pavlovo* ← *Orpa jalĕ* or. *Orba-**Pavlova*** Ja., csuvas és orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Orpa*
+ *Pavlovo* ⟵ 1. *Pavl*: személynév
+ or. *–ov*: birtokos személyjel
2. *Pavlov*: személynév
+ or. *–o*,
csuv. *Orpa*
+ *jalĕ* ⟵ csuv. *jal* 'falu'
+ *–ĕ*: birtokos személyjel
or. *Orba*
+ *Pavlova* ⟵ 1. *Pavl*: személynév
+ or. *–ov*: birtokos személyjel
2. *Pavlov*: személynév
+ or. *–a*.

***Kolova** šurri* m. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Kolova šurri* U.
< csuv. *Kolova* ⟵ *Kolova : víznév*
+ *šurri* ⟵ csuv. *šură* 'mocsár'
+ *–i*: birtokos személyjel

Az *–ova* nem orosz képző, a szótőhöz tartozó elem.

Pizipova h. Ašm.:-, NAP: or. *Pizipovo* A., csuvas falu, Ar.: or. ***Pizipova*** A.
< or. *Pizipovo* ⟵ nem or. *Pisip*
+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *-o*
or. *Pizipova* ⟵ nem or. *Pisip*
+ 1. or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *–a*: nőnemű alaptagra (vö.: or. *derevn'a* 'falu') utal
2. az or. *–ovo* ejtett változatának a lejegyzése

Pisĕp h. Ašm.IX.230.: csuv. *Pisĕp* or. *Pizipovo,* falu neve, NAP: csuv. *Pisĕp* or. *Pizipovo* A., csuvas falu, Ar.: csuv. *Pisĕp* or. ***Pizipova*** A. < csuv. *Pisĕp* < *Pisip,* or. *Pizipova* ⟵ csuv. *Pisip* + or. 1. *–ov*: birtokos melléknév képző + or. *–a:* : nőnemű alaptagra (vö.: or. *derevn'a* 'falu' utal, 2. az or. *–ovo* ejtett változatának a lejegyzése.

***-ovaja** (-ov + -aja):*

Šăkalăx h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Šăkalăx* or. *Lipovaja* ← *Šumatovo Novaja* Ja., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Šăkalăx* < *Šăka* ⟵ csuv. *šăka* 'hársfa'
+ *-lăx:* gyűjtőnév képző
or. *Lipovaja* ⟵ or. *lipa* 'hársfa'
+*–v-:* melléknév képző
+ *-aja*

Lugovaja h. Ašm.:-, NAP: or. *Lugovaja* Šu., csuvas falu, Ar.:-.
< or. *Lugovaja* ⟵ or. *lugovoj* 'réti, lapályos part' < or. *lug* 'rét'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *–v-*: melléknév képző
+ *–oj*
+*–a*: nőnemű főnevet jelez,
vö. or. *derevn'a* 'falu'

Trudovaja Šat'ma h. Ašm.:-, NAP: or. *Trudovaja Šat'ma* V., mezőgazdasági termelőszövetkezet önálló településsel, Ar.:-.
< or. *Trudovaja* ⟵ or. *trudovaja* 'munkás, dolgozó' ⟵ or. *trud* 'munka'
+ *–v-*: melléknév képző
+ *–aja*
+ *Šat'ma* ⟵ csuv. *Šet'mĕ*

L'okju f. TSK.61.: or. *L'okju,* az or. *Malaja* ***Logovaja*** baloldali mellékfolyója.
< or. *L'okju* < *L'ok* ⟵ ko. 1. *Lök* folyónév
2. *l'ok* 'sovány'
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó',
or. *Malaja* ⟵ or. *malaja* 'kicsi, kis'
+ *Logovaja* ⟵ 1 *Logo* ⟵ ko. *Lök* folyónév
+ udm. *vaj* 'mellékfolyó'
+ or. *–a,*
2. *Logova:* folyó neve
+ *ja* ⟵ han. man. *ja* 'folyó'
3. *Logo*
+ or. *–v-*: melléknév képző
+ or. *–aja*

L'ok Rögövöj f. TSK.98.: ko. *L'ok Rögövöj* or. *Malaja* ***Rogovaja,*** az or. Usa jobboldali mellékfolyója, hossza 60 km.
< ko. *L'ok* ⟵ ko. *l'ok* 'sovány, keskeny'
+ *Rögövöj* < *Rögö*
+ *vöj* ⟵ vö.: udm. *vaj* 'mellékfolyó'
or. *Malaja* ⟵ or. *malaja* 'kicsi, kis'
+ *Rogovaja* ⟵ ko. *Rögövöj*
+ or. *–a*

Törgövöjju f. TSK.112.: ko. *Törgövöjju* or. ***Torgovaja,*** man. *Xatemol'ja*, az or. Ščugor jobboldali mellékfolyója, az or. Torgovoje tóból folyik ki, hossza 48 km.
< ko. *Törgövöjju* < ko. *Törgö*
+ *vöj* ⟵ vö.: udm. *vaj* 'mellékfolyó'
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó',
or. *Torgovaja* ⟵ ko. *Törgövöj*
+ or. *–a.*

Jarejvož f. TSK.138.: or. *Jarejvož*, az or. ***Ol'xovaja*** jobboldali mellékfolyója, hossza 16 km.
< or. *Jarejvož* < *Jarej* +
vož ⟵ mar. *vož* 'forrás, folyó',
or. *Ol'xovaja* ⟵ or. *ol'xa* 'égerfa'
+ *–v-*: melléknév képző
+*–aja*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Išpălat d. Ašm.III.163.: csuv. *Išpălat* Ču., az or. *Verxne-**Bajgulovaja*** falu mezeinek a neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Išpălat* < *Iš*
+ *pălat*
or. *Verxne* ⟵ or. *verxne* 'felső'
+ *Bajgulovaja* ⟵ *Baj*
+ *gulovaja* ⟵ 1. or. *golova* 'fő, fej': nem szláv eredetű szó
2. or. *gulov*
+ *–aja*

Kasiččej d. Ašm.VI.130.: csuv. *Kasiččej*, nagyon meredek part 45 m-re a az or. ***Nizovaja** Volgá*-n, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kasiččej*
or. *Nizovaja* ⟵ or. *nizovoj* '(a folyón) lefelé menő'< or. *niz* 'alul, lent'
+ *–v-:* melléknév képző
+ *-oj*
+ *–a*
+ *Volgá*: folyó neve

Egyik esetben sem lehet or. *–ov* birtokos melléknév képző.

Asamat kassi h. Ašm.II.97.: csuv. *Asamat-kassi* or. ***Arzamatovaja*** Ču., csuvas falu neve, NAP: csuv. *Asamatkassi* M-P., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Asamat*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *–i:* birtokos szeméyljel
or. *Arzamatovaja* < *Arzamat*
+ or. *–ov*: 1. a szótő része
2. or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ - *aja*

Az *–ov* elvileg lehet a szótő része, de lehet or. *–ov* birtokos melléknév képző is.

Entrüška kassi h. Ašm.III.19.: csuv. *Entrüška kassi* or. ***Janšixovaja*** Buu., (az *ü* hangot valószinű, az *u*-hoz közel ejtik) Tu-kas egy korábbi részének a neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Entrüška* < *Entrü* < *En* ⟵ csuv. *jen* 'oldal'
+ *trü* ⟵ vö.: magy. *teker* 'fordul, fordít'
+ *ška* ⟵ vö.: csuv. *šyv* 'víz'
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ csuv. *–i:* birtokos személyjel
or. *Janšixovaja* < *Jan*
+ *šix*
+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *–aja*

Urlă uram u. Ašm.III.281.: csuv. *Urlă uram*, Tet.u., utca neve az or. *N(ižn'aja)-**Tojder'akovaja*** faluban, NAP:-, Ar.: csuv. *Urlă uram* U.
< csuv. *Urlă*
+ *uram* ⟵ csuv. *uram* 'utca'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

or. *N(ižn'aja)* ⟵ or. *nižn'aja* 'alsó'
+ *Tojder'akovaja* < *Tojder'ak* ⟵ csuv. *Tojterek* < *Toj*
+ *terek*
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–aja*

Feltehetően az or. *–ov* birtokos melléknév képző, amely kemény mássalhangzóra végződő szóhoz járulhat.

-ovyj:

Berezovyj *Ovrag* h. Ašm.:-, NAP: or. *Berezovyj Ovrag* ← *Berezovyj Vrag* P., csuvas település, Ar.:-.
< or. *Berezovyj* ⟵ or. *ber'oza* 'nyírfa'
–v-: melléknév képző
+ *–yj*
+ *Ovrag* ⟵ or. *ovrag* 'szakadék, hasadék'

Maxovyj h. Ašm.:-, NAP: or. *Maxovyj* P., orosz település, Ar.:-.
< or. *Maxovyj* < 1. *Maxov*
+ *-yj*
2. *Max*
+ *–ov*
+ *–yj*
3. *Maxo , Maxa*
+ or. *–v-*: melléknév képző
+ *–yj*

Ol'xovyj *Kl'uč* f. TB.116.: or. *Ol'xovyj Kl'uč* Ask., forrás.
< or. *Ol'xovyj* ⟵ or. *ol'xovyj* < *ol'xa* 'égerfa'
+ *–v-*: melléknév képző
+ *–yj*
+ *Kl'uč* ⟵ or. *kl'uč* 'forrás'

Jělmel h. Ašm.V.122.: csuv. *Jělmel* or. ***Il'movyj*** *kust* Buu., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jělmel* ⟵ csuv. *jělme* 'szílfa'
+ *–l*
or. *Il'movyj* ⟵ or. *il'ma* 'szilfa'
+ *kust* ⟵ or. *kust* 'bokor'.

Pileš var h. Ašm.IX.210.: csuv. *Pileš-var* or. ***R'abinovyj ovrag*** Čist.u., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Pileš* ⟵ csuv. *pileš* 'vörös berkenye'
+ *var* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
or. *R'abinovyj* ⟵ or. *r'abinovyj* 'vörös berkenyés'
+ *ovrag* ⟵ or. *ovrag* 'árok, szakadék'

Orosz és nem orosz eredetű szavakon nem birtokos melléknév képző, hanem *–v-* melléknév képző található.

-ovyje:

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Xuramalăx h. Ašm.XVI.215.: csuv. *Xuramalăx* or. ***V'azovyje*** *Panklei*, település neve, NAP: csuv. *Xuramalăx* or. *Xoramaly* ← *Xormaly* Ja., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Xuramalăx* ⟵ csuv. *xurama* 'szilfa'
+ *-lăx*: gyűjtőnévképző,
or. *V'azovyje* ⟵ or. *v'az* 'szilfa'
+ *–v-:* melléknév képző
+ *-yje*
+ *Panklei* < *Pank*
+ *lei*

Xorăn Olkaš h. Ašm.XVI.222.: csuv. *Xorăn Olkaš* or. ***Berezovyje*** *Olgaši*, falu neve, -, Ar.:-.
< csuv. *Xorăn* < csuv. *xurăn* 'nyírfa'
+ *Olkaš*
or. *Berezovyje* ⟵ or. *bereza* 'nyírfa'
+ *–v-*: melléknév képző
+ *-yje*
+ *Olgaši* ⟵ *Olkaši*: nem orosz eredetű szó.

Elsősorban fát jelentő szavakon or. *–v-* melléknév képző.

-ovki:

Ulput Xresčen h. Ašm.III.223.: csuv. *Ulput Xresčen* Bugul.u., ***Jermolovki*** orosz település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ulput* ⟵ csuv. *ulput* 'földbirtokos'
+ *Xresčen* ⟵ csuv. *xresčen* 'paraszt, muzsik'
or. *Jermolovki* ⟵ nem orosz *Jermolov*
+ *-ki* ⟵ or. *kij*

Az *–ov* nem lehet orosz birtokos melléknév képző, hanem a szótő része. A *molov* formának van *molaj* változata is, ahol a *–v* és a *–j* közös elődre mennek vissza. Vö.:

Išmula h. Ašm.III.163.: csuv. *Išmula* Kozm.u., falu neve, NAP: csuv. *Išmula* or. ***Ješmolaj*** M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Išmula* < *Iš*
+ *mula*
or. *Ješmolaj* < *Ješ*
+ *molaj*

-evka *(-ev + -ka):* Az or. *–ev* palatális vagy palatalizált mássalhangzóra végződő szóhoz járulhat.

Nečajevka h. Ašm.:-, NAP: or. *Nečajevka* Alu., orosz falu, Ar.:-.
< or. *Nečajevka* ⟵ *Nečaj:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *–ka.*

Tarejevka h. Ašm.:-, NAP: or. *Tarejevka* P., orosz falu, Ar.:-.
< or. *Tarejevka* ⟵ *Tarej:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *–ka*

Jurjevka h. Ašm.: -, NAP: csuv. *Jurjevka* ← *Šĕnĕ Kukašni* - or. ***Jurjevka*** ← *Jurjevo* M-P., csuvas falu, Ar.: -.
< csuv. *Jurjevka* ⟵ or. *Jurjevka* ⟵ nem orosz ***Jürjevka.***

Golod'ajevka h. Ašm.:-, NAP: or. *Golodajevka* Č., orosz falu, Ar.:-.
< or.
Golod'ajevka < *Golod'aj* < *Kolotej* < *Kolo*
+ *tej*
+ or. *–ev*: birtokos melléknév képző
+ *-ka*

Entĕri kassi h. Ašm.III.18.: csuv. *Entĕri kassi* or. ***Andrejevka*** falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Entĕri* < *Entĕrij*
+ *kassi* < csuv. *kasă* 'falu'
+ *–i*: birtokos személyjel
or. *Andrejevka* < *Andrej* ⟵ *Entĕrej:* nem orosz eredetű szó
+ or. *– ev:* birtokos melléknév képző
+ *–ka*

Vaślavkka h. Ašm.V.: csuv. *Vaślavkka* or. ***Vasil'jevka*** Čist.u., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vaślavkka*
or. *Vasil'jevka* ⟵ or. *Vasilij:* személynév
+ *–ev:* birtokos személyjel
+ *–ka*

Viś Pürt h. Ašm.V.249.: csuv. *Viś Pürt* or. ***Dmitrijevka*** Cu., orosz falu neve, NAP: csuv. *Viśpürt* ← *Viśpürt Sala* ← *Mitrevskă Sali* or. *Dmitrijevka* Ka., Ar.:-.
< csuv. *Viś* ⟵ csuv. *viś* 'három'
+ *Pürt* ⟵ csuv. *pürt* 'ház'
or. *Dmitrijevka* ⟵ or. *Dmitrij*: személynév
+ *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *–ka*

Keltes h. Ašm.VI.188.: csuv. *Keltes* or. ***Jerandajevka*** Čist.u., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Keltes*,
or. *Jerandajevka* ⟵ *Jerandaj*: nem orosz eredetű szó
+ *–ev*: birtokos melléknév képző
+ *–ka*

Palantaj Tăvarăm h. Ašm.IX.82.: csuv. *Palantaj Tăvarăm* or. ***Balandajevka*** Bug.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Palantaj* < *Palan*
+ *taj*
+ *Tăvarăm*
or. *Balandajevka* ⟵ *Palantaj*: nem orosz eredetű szó
+ or. *–ev*: birtokos melléknév képző
+ *–ka*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Xačăk sali h. Ašm.XVI.74.: csuv. *Xačăk sali* or. ***Sergejevka*** Kozm.u., orosz falu neve, NAP: csuv. *Xačăk Sali* or. *Sergejevka* M., orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Xačăk* < *Xačyk*
+ *sali* ⟵ csuv. *sala* ' falu, település'
+ *–i*: birtokos személyjel,
or. *Sergejevka* ⟵ *Sergej:* személynév
+ *–ev*: birtokos melléknév képző
+ *–ka*

Valamennyi esetben *–j*-re végződő szóhoz járult az or. *–ev* birtokos melléknév képző.

-evsk *(-ev-* + *-sk)*:

Serkăski h. Ašm.XI.98.: csuv. *Serkăski* or. ***Sergijevsk***, város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Serkăski* < *Serkă* < **Serkyj*: nem orosz eredetű szó
+ or. *-sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *-i* ⟵ or. *–ij*
or. *Sergijevsk* ⟵ or. *Sergij*: személynév ⟵ **Serkyj*
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *–sk-*: vonatkozó melléknév képző

A csuvas változat (*-ski*) is igazolja, hogy az or. *–evsk* eredetileg *–evskij* lehetett és jelzője az or. *gorod* 'város' hímnemű főnévnek.

-evskij *(-ev-* + *-sk-* + *-ij)*:

Javăš këperĕ Ašm.IV.164.: csuv. *Javăš këperĕ* or**.** ***Jauševskij*** *most*, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. csuv. *Javăš*
+ *këperĕ* ⟵ csuv. *këper* 'híd'
+ *–ĕ*: birtokos személyjel
or. *Jauševskij* < *Jauš* ⟵ **Jawuš*: nem orosz eredetű szó
+ or. *– ev:* birtokos melléknév képző
+ *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *–ij*

Kujbyševskij *vodoxranilišče* t. GMA: mar. *Kujbyševskij vodoxranilišče* or. *Kujbyševskoje vodoxranilišče* ČASSR, TASSR, MASSR., Kuj.o., Ul.o., Kujbisev-i víztároló a Volgán.
< or. *Kujbyševskoje* ⟵ or. *Kujbyšev*
+ *– sk-*: vonatkozó melléknév képző
+ *-oje*
+ *vodoxranilišče* ⟵ or. *vodoxranilišče* 'víztároló'

Aleksejevskij h. Ašm.:-, NAP: or. *Aleksejevskij* Al., orosz település Ar.:-.
< or. *Aleksejevskij* ⟵ or. *Aleksej*: személynév ⟵ *Elek:* nem orosz eredetű szó
+ *sej*
+ *– ev*: birtokos melléknév képző
+ *–sk-*: vonatkozó melléknév képző
+ *–ij*

Solovjevskij h. Ašm.:-, NAP: or. *Solovjevskij* Al., orosz település, Ar.:-.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< or. *Solovjevskij* ⟵ or. *Solovjev*: személynév ⟵ 1. or. *solovej* 'csalogány, fülemüle'
2. *Solov:* nem or. eredetű szó
+ or. *–ev*: birtokos melléknév képző
+ *–sk-*: vonatkozó melléknév képző

Čapajevskij h. Ašm.: -, NAP: or. *Čapajevskij* Čgs., csuvas és orosz munkás település, Ar.:-.
< or. *Čapajevskij* ⟵ or. *Čapajev*: személynév
+ *–sk-*: vonatkozó melléknév képző
+ *–ij*

Entěrej Pasarě h. Ašm.III.18.: csuv. *Entěrej Pasarě* or. ***Andrejevskij*** Bazar Cu., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Entěrej* ⟵ vö.: csuv. *Entěrej*: személynév
+ *Pasarě* ⟵ csuv. *pasar* 'piac, bazár'
+ *–ě:* birtokos személyjel
or. *Andrejevskij* ⟵ or. *Andrej* ⟵ nem orosz *Entrej* < csuv. *Entěrej*
+ or. *–ev*: birtokos melléknév képző
+ *–sk-*: vonatkozó melléknév képző
+ *–ij*

A fenti adatok szerint *–š* és *–j* után áll *–ev,* amely végső soron nem szláv eredetű nevekből képez szláv személynevet. Ehhez járult az or. *–sk-* vonatkozó melléknév képző, amely jelzi, hogy a hely a személyhez kapcsolódik, majd ezt követi az or. *–ij,* amely teljes alakú melléknevet jelöli és hímnemű főnevet jelez.

-evskaja *(-ev- + -sk- + -aja):*

Patti vărmaně d. Ašm.IX.137.: csuv. *Patti vărmaně* or. ***Batejevskaja*** *dača* U., pihenőhely or. Kudesnery falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Patti* < **Pattij, *Pattej*
+ *vărmaně* ⟵ csuv. *vărman* 'erdő'
+ *–ě:* birtokos személyjel
or. *Batejevskaja* < *Batej* ⟵ nem orosz *Pattej*
+ or. *-ev*: birtokos melléknév képző
+ *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *–aja*
+ *dača* ⟵ or. *dača* 'pihenő hely'

Saltak slobodi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Saltak slobodi* ← *Mikulajski slopota* or. *Soldatskaja Sloboda* ← ***Nikolajevskaja*** *Sloboda* C., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Saltak* ⟵ csuv. *saltak* 'katona'
+ *slobodi* ⟵ csuv. *sloboda* 'külváros'
+ *–i:* birtokos személyjel
or. *Nikolajevskaja* ⟵ or. *Nikolaj*: személynév
+ *–ev*: birtokos személyjel
+ *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *–aja*
+ *Sloboda* ⟵ or. *sloboda* 'nagy falu, külváros'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Altyševo L'ul'skij h. Ašm.:-, NAP: or. *Altyševo-L'ul'skij* ← *Vorošilova* ← *Altyševo-L'ul'skij* ← ***Altyševskaja** artel'* Al., mordvin és orosz település, Ar.:-.
< or. *Altyševskaja* ⟵ *Altyš:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *–sk-*: vonatkozó melléknév képző
+ *–aja*
+ *artel'* ⟵ *or. artel'* 'mezőgazdasági munkaközösség egy formája, tömeg, csomó ember'

Az *-š* és *–j* után áll *–ev,* amely végső soron nem szláv eredetű nevekből képez szláv személynevet, amelyet az or. *–sk-* vonatkozó melléknév követ, azonban a teljes alakú melléknév *(-aja*) nőnemű főnevet jelez.

***-evskoje** (-ev- + -sk- + -oje):*

Śěně xărtni d. Ašm.XVII.307.: csuv. *Śěně xărtni* Jau., határrész neve az or. *Bol'šoje-**Jauševskoje** obščestvo* földjén, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śěně* ⟵ csuv. *śěně* 'új'
+ *xărtni* ⟵ csuv. *xărtnă* 'tisztás'
+ *–i*: birtokos személyjel
or. *B(ol'šoje* ⟵ or. *bol'šoje* 'nagy'
+ *Jauševskoje* ⟵ 1. *Jaušev:* nem orosz eredetű szó
2. *Jauš:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+– *sk-*: vonatkozó melléknév képző
+ *–oje*
+ *obščestvo* ⟵ or. *obščestvo* 'közösség'

Aleksejevskoje h. Ašm.:-, NAP: or. *Aleksejevskoje.* MAOR., cseremisz falu, Ar.:-.
< or. *Aleksejevskoje* ⟵ or. *Aleksej*: személynév
+ *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *–oje*

Elnet f. GMA: mar. *Elnet* or. *Ilet'* Par., Mor., Vor., Zv., folyó, amely az or. ***Kujbyševskoje** vodoxranenije*-be ömlik.
< or. *Kujbyševskoje* ⟵ 1. *Kujbyš*
+ or. *–ev*: birtokos melléknév képző
2. *Kujbyšev*
+ *–sk-*: vonatkozó melléknév képző
+ *–oje*
+ *vodoxranenije* ⟵ or. *voda* 'víz'
+ or. *xranenije* 'megőrzés, tárolás'

A teljes alakú melléknév ez esetben semleges nemű főnevet jelez.

***-evo** (-ev- + -o):*

A toponímiában nagy az ilyen képzős szavak száma, amelyek a következő mássalhangzók után használatosak: *-j, -s. –l', -z', -n', -r, -c, -t', -č, -š.* Az orosz nyelvhasználat törvényei szerint a palatális, valamint a palatalizált mássalhangzók és a *–ž, -č, -š* után nem *–ovo,* hanem *–evo*. Ez a

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

törvényszerűség érvényesül a toponímiában is. Akadnak bizonytalan esetek, amikor csak feltételezni tudjuk a palatalizált szóvégi mássalhangzót az orosz alapján.

Entri Pasar h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Entri Pasar* or. ***Andrejevo**-Bazary* K., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Entri*
+ *Pasar* ⟵ csuv. *pasar* 'bazár, vásár'
or. *Andrejevo* ⟵ or. *Andrej:* személynév ⟵ nem orosz *Entrej, Entěrej*
+ *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *–o,*
or. *Bazary* ⟵ nem orosz **Pasary*

Az or. *Andrejevo-Bazary* nevet *Andrejevo selo – Bazary*-nak kell értelmezni, mert az *Andrejevo* semleges nemű főnévre utal. Kevés *–ev(o*) képzős személynévi eredetű földrajzi név van. A fenti kéttagú helynév első tagja az orosz használatban *–evo* képzős, a csuvasban azonban képző nélküli. Ez azt is jelenti, hogy a birtoklást a névazonossággal, a képző nélküli puszta személynévvel fejezi ki. Az or. *–ej* végű személynévnek a csuvasban *–i* végű felel meg.

Patărjel h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Patărjel ← Čirküllĕ Patărjal'* or. ***Bogatyrevo*** *← Saltyganovo* C., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Patărjel* < *Patăr* ⟵ csuv. *pattăr* 'hős, bátor, vitéz'
+ *jel* ⟵ csuv. *jel* 'falu'
csuv. *Čirküllĕ* ⟵ *čirkü* 'templom'
+ *-llĕ:* képző
+ *Patărjal'* < *Patăr*
+ *jal'* ⟵ csuv. *jal* 'falu'
or. *Bogatyrevo* < *Bogatyr*
+ or. *–ev*: birtokos melléknév képző
+ *–o*
or. *Saltyganovo* ⟵ nem or. *Saltygan* < *Sal*
+ *tygan*
+ or. *–ovo*

Az or. *–evo* képző jelentésének megfelelően a csuvasban *jel, jal* 'falu' szó használatos.

Šĕrpüjel h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Šĕrpüjel* or. *Novoje* ***S'urbejevo*** C., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Šĕrpüjel* < *Šĕrpü* < *Šĕr* ⟵ 1. *Šĕr:* víznév
2. csuv. *šĕr* 'száz'
+ *pü* ⟵ csuv. *pü* 'fő, fej'
+ *jel* ⟵ csuv. *jel* 'falu'
or. *Novoje* ⟵ or. *novoje* 'új'
+ *S'urbejevo* ⟵ or. *S'urbej* ⟵ **Šürpej:* nem orosz eredetű szó
+ *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *–o*

A falu nevének alapjául szolgálhatott elvileg egy csuv. *šĕrpü* 'századfő' címnév, de keletkezhetett folyónévből is s akkor ' Šĕr(folyó)-fő-falu' a jelentése.

Vodolejevo h. Ašm.:-, NAP: or. *Vodolejevo* M-P., orosz falu, Ar.:-.
< or. *Vodolejevo* < *Vodo* ⟵ or. *voda* 'víz'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *lej* ⟵ md. *lej* ’folyó’
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *–o*

Jantuš h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Jantuš* or. ***Iskejevo- Janduši*** C., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Jantuš* < *Jan*
+ *tuš*
or. *Iskejevo* ⟵ *Iskej:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *–o*
+ *Janduši* ⟵ nem orosz *Jantuši*

Kokšaga f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.IV.290.: or. *Kokšaga*, folyó neve, amelyen épült Joškar Ola, régi nevén ***Carevokokšajsk***
< or. *Kokšaga* < *Kok* ⟵ *vö.: csuv. kăk* 'gyökér, alap' (a folyóforrásra utal)
+ *šaga* < nem or. *šanga* 'folyó'
or. *Carevokokšajsk* < *Carevo* < *Car* ⟵ or. *car* ’uralkodó’
+ *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *-o*
+ *kokšajsk* < *kokšaj:* ugyanaz, mint or. *Kokšaga*
+ or. *– sk:* vonatkozó melléknév képző.

Čar xuli h. Ašm.XV.149.: csuv. *Čar xuli* or. Joškar-Ola ← ***Carevokokajsk*****,** város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Čar* ⟵ csuv. *čar* ’cár, uralkodó’
+ *xuli* ⟵ csuv. *xula* ’város’
+ *–i:* birtokos személyjel
or. *Carevokokajsk* < *Carevo* < *Car* ⟵ *or. car ’uralkodó’*
+ *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *-o*
+ *kokšajsk* < *kokšaj:* ugyanaz, mint or. *Kokšaga*
+ or. *– sk:* vonatkozó melléknév képző.

Az *–evo* képző az összetett szóból álló helynév előtagján található.

***-ev*:**

Kn'azev xuttărĕ h. Ašm.:-, NAP: csuv. ***Kn'azev*** *xuttărĕ* or. *Kn'azeva* Su., csuvas tanya, Ar.:-.
< csuv. *Kn'azev* ⟵ or. *kn’az* ’király’
+ *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *xuttărĕ* ⟵ *xuttăr* ’tanya’
+ *–ĕ:* birtokos személyjel
or. *Kn'azeva* ⟵ or. *kn’az* ’király’
+ *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *–a*

A névnek alapul az orosz *kn’az* ’király’ szó szolgált, amely or. *–ev* birtokos melléknév képzőt kapott az oroszban (pl.: **Kn’azev gorod*) s ezt vette át a csuvas a jelzett szó nélkül, amelyet megtoldott a *xuttărĕ* ’tanyája’ szóval. Az or. *Kn’azeva* nőnemű főnévre (pl. *derevn’a* ’falu’ utal.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Kěrlev h. Ašm.VII.: csuv. *Kěrlev* Kurm.u., falu neve, NAP: csuv. *Kěrlev* or. *K'urlevo* Kr., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Kěrlev* < **Kürlev* ⟵ csuv. *kěrlev* 'zaj'
or. *K'urlevo* ⟵ nem orosz *Kürlev*
+ or. *–o*

Ez esetben a *–ev* szóvég nem lehet orosz birtokos melléknév képző.

-eva *(-ev- + -a):*

Orosz eredetű szóban orosz birtokos melléknév képzőnek foghatjuk fel, amelyet az *–a* követ nőnemű főnevet jelezvén a helynév orosz használatú alakjában. Pl.:

Ortaš ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ortaš* or. ***Ordaševa*** M.
< csuv. *Ortaš* < *Or*
+ *taš*
or. *Ordaševa* < *Ordaš*
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *–a*

Pervaja ***Klyčeva*** h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: or. *Pervaja Klyčeva* Č.
< or. *Pervaja* ⟵ or. *pervaja* 'első'
+ *Klyčeva* < *Klyč*
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *–a*

Toškassi h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Toškassi* or. ***Toiševa*** M.
< csuv. *Toš*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *–i*: birtokos személyjel,
or. *Toiševa* < *Toiš*
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *–a*

-evaja *(-ev- + -aj- + -a):*

Teni h. Ašm.XIII.293.: csuv. *Teni* or. ***Tenejevaja*** A., falu neve, NAP: csuv. *Teni* ← *K'upeš* ⟵ **Küpeš*, + *Teni* or. *Tenejevaja* A., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Teni,*
or. *Tenejevaja* ⟵ *Tenej:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *–aja*

Asa puś h. Ašm.II.95.: csuv. *Asa puś* or. ***Asavbaševaja*** Ste.u., csuvas falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Asa* ⟵ *asa*
+ *puś* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej',
or. *Asavbaševaja* < *Asav*
+ *baš* ⟵ bask. *baš* 'fő, fej'
+ or. *–ev*: birtokos melléknév képző

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *–aja*

Jăvănčă h. Ašm.V.46.: csuv. *Jăvănčă* Cu., az or. ***Sunčelevaja*** tatár falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jăvănčă* < *Jăvăn*
+ *čă*
or. *Sunčelevaja* < *Sunčel* < *Sun*
+ *čel*
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *–aja*

Tekintettel arra, hogy a neveknek alapul szolgáló szavak gyakran nem orosz eredetűek, a nevek elemzésekor mindig meg kell vizsgálni azt a lehetőséget, hátha a szótőhöz tartozik a *–ev,* amely alakilag egybeesik az or. *–ev* birtokos melléknév képzővel.

-evoje *(-ev- + -oj- + –e):*

Csupán alaki egybeesésre találtunk példát, mert a nevekben *–v-* melléknév képző van. Pl.:

Anat Čakă h. Ašm.XV.131.: csuv. *Anat Čakă* or. ***Polevoje*** *Čekurovo* Pe., település neve, NAP: csuv. *Anat Čakă* or. *Polevoje Čakurovo* B., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Anat* ⟵ csuv. *anat* 'alsó'
+ *Čakă*
or. *Polevoje* ⟵ or. *pole* 'mező'
+ *–v-*: melléknév képző
+ *–oje*
+ *Čekurovo*

Lazorevoje t. TB.100.: bask. *Lazorevoje* or. *Lazorevoje* Uf., tó.
< bask. *Lazorevoje* ⟵ or. *Lazorevoje* ⟵ or. *lazorevoj* 'égszínkék'
< *lazore*
+ or. *–v-*: melléknév képző
+ *–oj-*
+ *–e*

-in:

Orosz személynévben csak akkor tekinthető birtokos melléknév képzőnek, ha *–a* végű főnévhez járul. Közszókon is megtalálható[159]. Pl.:

Nikitin jalě h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Nikitin jalě* or. ***Nikitino*** Ja., orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Nikitin* ⟵ 1. or. *Nikitin*
2. nem orosz *Nikitin* < *Niki*
+ *tin*
+ *jalě* ⟵ csuv. *jal* 'falu'
+ *–ĕ*: birtokos személyjel
or. *Nikitino* < *Nikita*
+ or. *–in*: birtokos melléknév képző
+ *–o*

[159] Az or. *-in* birtokos melléknév képző eredetét tekintve a vizsgálatokba be kell vonni a török *-in, -nin* birtokos esetragot is.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Kajăn h. Ašm.VI.187.: csuv. *Kajăn* or. ***Kn'aginin*** Ngg., város neve, NAP:-, Ar.: -.
< csuv. *Kajăn*
or. *Kn'aginin* ⟵ or. *kn'agin'a* 'hercegnő, fejedelemnő'
+ *–in:* birtokos melléknév képző

-ina (*-in-* + *-a*) ***:***

Tupax h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Tupax* or. *Tansarino* U., csuvas falu, Ar.: csuv. *Tupax* or. ***Tansarina*** U.
< *Tupa*
or. *Tansarina* < *Tansara* ⟵ nem orosz *Tan*
+ *sara*
+ or. *–in*: birtokos melléknév képző
+ *–a*

Jamal' Čürel h. Ašm.IV.185.: csuv. *Jamal' Čürel* or. ***Jamančurina***, település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jamal'* +
Čürel
or. *Jamančurina* < *Jamančura:* nem orosz eredetű szó < *Jaman*
+ *čura*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–a*

Elsődlegesen vizet, folyót jelentő *–a* végű nem orosz eredetű szavakon található.

-inaja *(-in- + -aj- + -a):*

Anač kassi h. Ašm.I.243.: csuv. *Anač-kassi* or. ***Anačkinaja*** Kozm.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Anač*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *–i:* birtokos személyjel
or. *Anačkinaja* < *Anačkin* ⟵ nem orosz *Anačka*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–aja*

Kajttan h. Ašm.VI.17.: csuv. *Kajttan* or. ***Gajtankinaja*** Čist.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kajttan,*
or. *Gajtankinaja* < *Gajtan* ⟵ csuv. *Kajttanka*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–aja*

A teljes alakú melléknév olyan nőnemű főnevet, mint alaptagot jelez, ahol ez az alaptag a névben nem szerepel.

-ino *(-in- + -o):*

Kĕrše h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kĕrše* or. ***Grišino*** Jan., orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Kĕrše*
or. *Grišino* ⟵ or. *Griša* ⟵ csuv. **Kĕryše, *Kryše*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *–o*

L'aguškino h. Ašm.:-, NAP: or. *L'aguškino* MAOR., cseremisz falu, Ar.:-, .
< or. *L'aguškino* ⟵ or. *l'aguška 'béka'*
+ *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–o*

Almanč h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Almanč* ← *Čirküllĕ Almanč* or. ***Almančino*** Kra., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Almanč* < *Alman* < *Al* +
man
+ *-č*
csuv. *Čirküllĕ* ⟵ csuv. *čirkü* 'templom'
+ *–llĕ:* képző
+ *Almanč,*
or. *Almančino* ⟵ nem orosz *Almanča*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–o*

Kuričkăn h. Ašm.VII.4.: csuv. *Kuričkăn* or. *Kuročkino* Svi.u., orosz falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kuričkăn* < *Kuričkyn*
or. *Kuročkino* ⟵ 1. *Kuričkyn:* nem orosz eredetű szó
2. *Kurička*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–o*

Kăkšăm h. Ašm.VII.109.: csuv. *Kăkšăm* or. *Kuvšinovo* Tet.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kăkšăm* < *Kăk* ⟵ csuv. *kăk* 'gyökér, alap, törzs' +
+ *šăm* ⟵ csuv. 1. csuv. *šum* 'hely, ami valami mellett található'
2. vö.: **šănka* 'folyó'
or. *Kuvšinovo* ⟵ 1. *Kuvšin:* nem orosz eredetű szó < **Kukšin*
2. *Kuvša*
+ or. *-in*: birtokos melléknév képző
+ *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–o*

Nem valószínű, hogy kétszeres birtokos névvel van ellátva. A bizonytalan eseteket a párhuzamos alakok összehasonlító elemzésével tovább kell vizsgálni.

Kětne Terpit h. Ašm.VII.321.: csuv. *Kětne-Terpit* or. *Star(oje)* ***T'aberdino***, falu neve az or. Kubn'a folyón, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kětne*
+ *Terpit*
or. *Star(oje)* ⟵ or. *staroje* 'öreg, régi'
+ *T'aberdino* ⟵ *T'aberda* ⟵ **Teperte:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–in*: birtokos melléknév képző
+ *–o*

Piměrsel h. Ašm.IX.214.: csuv. *Piměrsel* or. ***Pimurzino*** Buu., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Piměrsel* < *Pi* < *pit*
+ *měrsel* < **mürsel*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

or. *Pimurzino* < *Pi*
+ *murza* ⟵ nem orosz *mürse*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–o*

A helynevekben az or. *–in* nőnemű főnévhez járul s az *–o*-val rövid alakú melléknévként semleges nemű szót jelez. Megtalálható orosz személyneveken, közszókon, amelyeknek a végső eredete legtöbbször nem a szláv nyelvekben keresendő, de gyakori nem orosz eredetű szavakon.

-insk *(-in- + -sk):*

Păva h. Ašm.X.99.: csuv. *Păva* or. ***Buinsk,*** város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Păva* < *Puva*,
or. *Buinsk* ⟵ *Bua:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–in*: birtokos melléknév képző
+ *–sk*: vonatkozó melléknév képző

Sărjel h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Sărjel* or. *Išmurzino* ***Surinsk*** Jal., tatár falu, Ar.:-.
< csuv. *Sărjel* < *Săr* < *Sur*
+ *jel* ⟵ csuv. *jal* 'falu'
or. *Išmurzino* < *Iš*
+ *murza* ⟵ nem orosz **mürse*
+ or. *–in*: birtokos melléknév képző
+ *–o*
+ *Surinsk* ⟵ nem orosz *Sura*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–sk*: vonatkozó melléknév képző

Az *–insk* feltehetően teljes alakú *–inskij* formából alakult, amely hímnemű főnév (pl.: or. *vyselok, gorod*) jelzője volt.

-inskij *(-in- + -sk- + -ij):*

Kuvalda h. Ašm.:-, NAP: or. *Kuvalda* ← ***Kuvaldinskij*** Al., orosz település, Ar.:-.
< or. *Kuvalda,*
Kuvaldinskij ⟵ *Kuvalda:* nem orosz eredetű szó
+ or. *-in:* birtokoss melléknév képző
+ *–sk-*: vonatkozó melléknév képző
+ *–ij*

Leninskij h. Ašm.:-, NAP: or. *Leninskij* Al., orosz település, Ar.:-.
< or. *Leninskij* ⟵ 1. or. *Lenin:* személynév
2. *Lena*: nem orosz eredetű szó
+ or. *–in*: birtokos melléknév képző
+ *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *–ij*

Troickij h. Ašm.:-, NAP: or. *Troickij* ← *Sut'ažnoje* ← *Troickij* ***Sorokinskij*** ← *Voro¨ilovskij* Al., orosz település, Ar.:-.
< or. *Troickij* ⟵ or. *Troica* '1.Szentháromság 2. pünkösd'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *–k-*: képző
+ *–ij*
+ *Sorokinskij* ⟵ *Soroka*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–ij*

Lučinskij t. GMA: mar. *Lučinskij* or. *Lučinskoje ozero* Mor., tó az or. Krasnyj Steklovar helységtől északra.
< mar. *Lučinskij* ⟵ or. *Lučinskij,*
or. *Lučinskoje* ⟵ *Luča:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–sk-*: vonatkozó melléknév képző
+ *–oje*
+ *ozero* ⟵ or. *ozero* 'tó'

Matinskij f. TB.105.: or**.** ***Matinskij*** Belor., forrás, az or. *Mata* jobboldali mellékfolyója.
< or. *Matinskij* < *Mata:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *–ij*

Xăjărlă h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Xăjărlă* ← *Xirla* or. *Xirla* ← ***Xirlinskij*** Še., csuvas és tatár falu, Ar.:-.
< csuv. *Xăjărlă* ⟵ csuv. *xăjăr (*< **xyjyr*) 'homok'
+ *-lă* < **lu* < *-lå,* **ly* < *la*[160],
Xirla < **Xyjyrla*
or. *Xirla* ⟵ nem orosz *Xirla,*
or. *Xirlinskij* ⟵ *Xirla:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–sk-*: vonatkozó melléknév képző
+ *–ij*

Az orosz *–inskij* hímnemű alaptagot jelez.

-inskaja *(-in- + -sk- + -aj- + -a):*

Iljinskaja Pustyr' h. Ašm.:-, NAP: or. *Il'inskaja Pustyr'* M., csuvas falu, Ar.:-.
< or. *Il'inskaja* < *Il'a:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *–aja*
+ *Pustyr'* ⟵ or. *pustyr'* 'beépítetlen telek, házhely'

Patăš d. Ašm.IX.132.: csuv. *Patăš*, mező és erdő neve az or. *Kibečkino-Novo-**Išinskaja** dača* -n U., NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Patăš*
or. *Kibečkino* < *Kibečka*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–o*

[160] Illabiális az *–a*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *Novo* ⟵ or. *novo* 'új'
Išinskaja < *Iša:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–sk-*: vonatkozó melléknév képző
+ *-aja*
+ *dača* ⟵ or. *dača* 'pihenőhely'

Az orosz *–inskaja* nőnemű alaptagot jelez.

-inskoje *(-in- + -sk- + -oj-e):*

Šěně Sala h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Šěně Sala* or. ***Novinskoje*** M-P., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Šěně* ⟵ csuv. *šěně* 'új'
+ *Sala* ⟵ csuv. *sala* 'település'
or. *Novinskoje* ⟵ or. *nova* 'új'
+ *–in-:* birtokos melléknév képző
+ *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *–oje*

Az orosz *–inskoje* semleges nemű alaptagot jelez.

Čikšinaju f. TSK.129.: ko. *Čikšinaju* or. *Čikšina* az or. Kožva jobboldali mellékfolyója, az or. ***Čikšinskoje*** *ozero*-ból ered, hossza 153 km.
< ko. *Čikšinaju* ⟵ *Čikšina* < 1. *Čik*
+ *šina*
2.[161] *Čikša*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *-a*
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó'
or. *Čikšina* ⟵ *Čikšina:* nem orosz eredetű szó
or. *Čikšinskoje* ⟵ *Čikšin*: nem orosz eredetű szó
+ or. *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ or. *-oje*
+ *ozero* ⟵ or. *ozero* 'tó'

A párhuzamos adatok összehasonlító elemzése segít eldönteni, hogy az *–in* a szótő része, vagy orosz birtokos melléknév képző.

-inka *(-in- + -ka):*

Az *–inka* a szótő része nem orosz eredetű nevekben, nem lehet képző. Pl.:

Askyn f. TB.26.: bask. *Askyn* or. *Aksyn,* az or. *Burminka* baloldali mellékfolyója.
< or. *Burminka* ⟵ *Bur*
+ *minka:* nem orosz eredetű szó

Kamyš f. TB.85.: bask. *Kamyš* or. ***Kamyšinka*** Zil., az or. Sakmara baloldali mellékfolyója.
< bask. *Kamyš,*

[161] Folyónév esetében ez a változat nem fogadható el.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

or. *Kamyšinka* ⟵ *Kamy*
+ *šinka:* nem orosz eredetű szó

Ürgen f. TB.159.: bask. *Ürgen* or. ***Urginka*** Kug., Zianč., az or. Bol'(šoj) Ik baloldlai mellékfolyója.
< bask. *Ürgen*
or. *Urginka* ⟵ **Ürgenke*: nem orosz eredetű szó

Iljinka h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Iljinka* or. *Iljinka* I., csuvas település, Ar.:-.
< csuv. *Iljinka* < 1. *Il*
+ *jinka*
2. *Ilja*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–ka.*

Kaślinka *varě* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Kaślinka varě* M.
< csuv. *Kaślinka* < *Kaś*
+ *linka*
+ *varě* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *–ě*: birtokos személyjel

Tăm šyvě f. Ašm.XIV.264: csuv. *Tăm šyvě* or. ***Solominka***, folyó neve, amely keresztülfolyik az or. Jantikovo falun, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tăm* < **Tum, *Tym*
+ *šyvě* ⟵ csuv. *šyv* 'víz'
+ *–ě:* birtokos személyjel
or. *Solominka* < *Solo*
+ *minka*: nem orosz eredetű szó

Ošinka *varě* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ošinka varě* M.
< csuv. *Ošinka* < *O*
+ *šinka*
+ *varě* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *–ě:* birtokos személyjel

Petrinka d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Petrinka* A., mező. < csuv. *Petrinka*
< csuv. *Pet*
+ *rinka*: nem orosz eredetű szó

Šorni f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Šorni / Šorni šur* or. *Šorninka* Deb., az or. Ita baloldali mellékfolyója.
< udm. *Šorni* < *Šor* ⟵ mar. *šor* 'sár'
+ *ni*
+ *šur* ⟵ udm. *šur* 'folyam, folyó, patak, csermely',
or. *Šorninka* < *Šor* ⟵ mar. *šor* 'sár'
+ *ninka*

Sarinka *šni* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Sarinka šni* A.
< csuv. *Sarinka* < *Sa*
+ *rinka*
+ *šni* ⟵ csuv. *ĕšne* 'tisztás'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *–i:* birtokos személyjel

Ožmos f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Ožmos* or. ***Nečkinka*** Sarap., a Kama folyó jobboldali mellékfolyója.
< udm. *Ožmos* < *Ož*
+ *mos* ⟵ ko. *mos* 'forrás'
or. *Nečkinka* < *Neč*
+ *kinka:* nem orosz eredetű szó

Antipinka h. Ašm.:-, NAP: or. *Antipinka* P., orosz falu, Ar.:-.
< or. *Antipinka* < *Anti*
+ *pinka.*

Kuvšinka h. Ašm.:-, NAP: *or. Kuvšinka* csuvas és orosz település, Čgs., Ar.:-.
< or. *Kuvšinka* < *Kuv*
+ *šinka:* nem orosz eredetű szó

-inaja *(-in-* + *-aj-* + *-a):*

Anač kassi h. Ašm.I.243.: csuv. *Anač-kassi* or. ***Anačkinaja*** Kozm.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Anač*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *–i:* birtokos személyjel
or. *Anačkinaja* < *Anačka*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–aja*

Atan śyrmi h. Ašm.II.131.: csuv. *Atan-śyrmi* or. ***Jangirejkinaja*** Jau., falu neve, NAP:-, Ar.: *Atan čyrmi / Atanvu* Ja.
< csuv. *Atan*
+ *śyrmi* < csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i:* birtokos személyjel
csuv. *Atanvu* < *Atan*
+ *vu* ⟵ udm. *vu* 'víz'
or. *Jangirejkinaja* ⟵ *Jangirejka*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–aja*

-ski *(-sk-* + *-i):*

A nem orosz használatú neveken található, átvétel az oroszból.

Nikol'ski h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Nikol'ski* or. *Nikol'skoje* Ja., orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Nikol'ski* ⟵ or. *Nikol'skij*
or. *Nikol'skoje* ⟵ *Nikol'*: nem orosz eredetű szó
+ or. *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *–oje*

***-ogo*:**

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Az orosz hímnemű és nőnemű melléknévnek a birtokos esetben lévő ragja.

Spaskav h. Ašm.XI.331.: csuv. *Spaskav* or. ***Spaskogo*** Va., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Spaskav*
or. *Spaskogo* < *Spaskogo* ⟵ or. *Spaskij*

A teljes név **Derévn'a Spaskogo mesta* szerkezetű lehetett.

***Budennogo** Kommuna* h. Ašm.-, NAP: or. *Budennogo Kommuna* C., csuvas település, Ar.:-.
< or. (*selo*) *Budennogo* ⟵ or. *Budennyj*
+ *-ogo*
+ *Kommuna* ⟵ *Kommun* vö.: or. kommuna 'közösség'

Elgondolkodtató, hogy a kikövetkeztethető **Selo Budennogo Kommuna* szerkezetbe nem illik a harmadik tag, mert hímnemű vagy semleges nemű főnév birtokos esetben lévő alakjával kellene számolni. Ezzel szemben az or. *kommuna* nőnemű főnév.

***Kanašskogo** lesxoza* h. Ašm.:-, NAP: or. *Kanašskogo lesxoza* ← *Lespromxoza* ← *Toburdanovskovo lesničestva* Ka., csuvas település, Ar.:-.
< or.(*selo*) *Kanašskogo* ⟵ *Kanašskij*
+ *lesxoza* ⟵ or. *les* 'erdő'
+ or. *xoz (ld. xoz'ajstvo*) 'gazdaság'
or. *Toburdanovskovo* ⟵ *Toburdanovskij* < *Toburdan:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–sk-*: vonatkozó melléknév képző
+ or. *–ovo*: az *–ogo* ejtett változata < *-oje*
+ *lesničestva* ⟵ or. *lesničestvo* 'erdőség'
+ *-a*: birtokos set ragja

A teljes név **Selo Kanašskogo lesxoza* lehetett.

-a:
A hímnemű főnév birtokos esetének a ragja orosz és nem orosz eredetű szavakon, pl.:

*Šixranskogo **lesničestva*** h. Ašm.:-, NAP: or. *Šixranskogo lesničestva* ← ***lesopunkta ← lesoučastka*** Ka., csuvas település, Ar.: -.
< or. (selo) *Šixranskogo (< Šixranskoje)* ⟵ *Šixran:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *–ogo*: birtokos eset ragja
+ *lesničestva* ⟵ or. *lesničestvo* 'erdőség'
+ *–a*: birtokos eset ragja
lesopunkta < *leso* ⟵ or. *les* 'erdő'
+ *punkt* ⟵ or. *punkt* 'pont, állomás, hely'
+ *–a:* birtokos eset ragja
or. *lesoučastka* ⟵ or. *lesoučastok* 'ersőtelek, erdőkörzet'
+ *–a*: birtokos eset ragja

Karla Marksa h. Ašm.:-, NAP: or. *Karla Marksa* Jau., csuvas tanya, Ar.:-.
< or. *Karla Marksa* ⟵ nem orosz *Karl Marks:* személynév.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Az orosz eredetű vagy használatú földrajzi neveken a valakihez vagy valamihez való tartozást az orosz elsősorban orosz birtokos melléknév képzőkkel (*-ij, -ov, -in* és ezek variációi nőnemben, semleges nemben és többes számban), a vonatkozó melléknév képzővel (*-sk*), a melléknév birtokos esetragjával (*-ogo*) s a hímnemű főnév birtokos esetragjával (*-a*) fejezi ki. A vizsgált orosz képzők alakilag igen gyakran egybeesnek más funkciójú orosz melléknév képzővel (*–n, -v*), valamint nem orosz eredetű szavakban a szótőhöz tartozó *–in, -ov, -ev* elemmel. Ezek elkülönítésében segít a párhuzamos adatok összehasonlító vizsgálata, a földrajzi nevek szerkezetének tanulmányozása, a hangtani és a jelentéstani kutatása.

Nincs különbség a jelölésben, ha személy tulajdonát vagy valamihez való tartozást jelöl a képző. A földrajzi nevekben az orosz nyelvhasználatnak megfelelően az orosz birtokos melléknév képzőket illető szabályok érvényesülnek.

A birtokos melléknév képzők elsősorban az orosz használatú orosz vagy nem orosz eredetű földrajzi neveken találhatók meg, ritkábban, de előfordulnak nem orosz használatúakban is.

Az orosz nyelvhasználat törvényeinek megfelelően az állatokat jelentő szavakhoz *–ij, -ji,* a hímnemű főnevekhez *–ov, -ev,* a nőneműekhez *–in* és a nemek szerinti variánsai (*-ova, -ovo, -ina, -ino*) járulnak.

Mellékneveket képeztek, amelyek jelzős szószerkezetekben jelzői funkciót viseltek, önállóan pedig, mint földrajzi név főnévi értékűvé lettek.

Egyszerű és összetett szavakat egyaránt képeztek. Összetett szó esetében egy-két kivételtől eltekintve az utolsó tagon helyezkedik el a képző.

Egy és több tagú földrajzi néven egyaránt megtalálhatók az orosz birtokos melléknév képzők, funkciótól függően bármelyik tagon előfordul. Járulhat földrajzi névhez, bármilyen közszóhoz és személynévhez. Ha személynevet képez és ez a személynév az alapja egy földrajzi névnek, akkor az *–sk-* vonatkozó melléknév képző a személynév és a hely valamilyen kapcsolatára utal. Pl.:
csuv. *Entĕrej:* víznév → személynév → or. *Andrejev:* személynév → *Andrejevo*: helynév → *Andrejevskij* (**xutor*): az *Andrejevo* településhez tartozó tanya.

Önállóan és más képzőkkel társulva is képeznek szavakat. Az *–ov / -ev, -in* képzőket követheti or. *–sk-* vonatkozó melléknév képző és or. *–ka*[162] kicsinyítő képző.

Nem vehető észre komolyabb funkcióbeli különbség a melléknév rövid alakjára utaló forma (pl.: *-ovo*) és a teljes forma (pl.: *-ovoje*) között.

A fent tanulmányozott képzők elsősorban településnevekben fordulnak elő, igen ritkán egyéb földrajzi helyet megjelölő nevekben.

Az orosz birtokos jelölést vizsgálva elsődleges az orosz használatú név akkor, ha orosz eredetű szóból képződött a helynév s az nem fordítása a nem orosz eredetűnek. Erről mindig az adott nevet vizsgálva győződhetünk meg.

Az egyes képzők megterheltsége világosan látszik a statisztikai adatokból. Eszerint a legmegterheltebb az *–in* és varinánsai (*-ina, -ino*). A második helyen áll az *–ov,* a harmadik a *–ev*, és a *–ja, –ji.* Az *–ogo* és az *–a* ritkán fordulnak elő.

6.3.4.2.2. Birtokos jelölés a török (csuvas, baskír, tatár) nyelvi használatú földrajzi neveken.

6.3.4.2.2.1. Csuvas

-ĕ: birtokos személyjel egyes szám harmadik személy:

Savalej ***varĕ*** f. Ašm.XI.11.: csuv. *Savalej varĕ* Simb.u., árok, patak neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Savalej* < *Sava* ⟵ vö. csuv. *šyv* ’víz’
+ *lej* ⟵ md. *lej* ’folyó’

[162] Végső származását tekintve nem szláv eredetű.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *varĕ* ⟵ csuv. *var* ’árok, patak’
+ *–ĕ:* birtokos személyjel

A csuvasban mássalhangzóra végződő szóhoz járul a palatális redukált *– ĕ:* birtokos személyjel, amely *-i* < *–y* -ből redukálódott. A csuvas *–i* birtokos személyjel előzménye mély hangú *–y* lehetett.

Bizonyos esetekben az *– ĕ* birtokos személyjel nem szerepel a csuvas használatú névben, de az oroszban *–y* szóvég található. Pl.:

*Xura**var*** h. Ašm.XVI.211.: csuv. *Xuravar, Xoravar* or. *Xora**vary*** A., NAP: csuv. *Xuravar* or. *Xoravary* A., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Xuravar* ⟵ 1. *Xura:* víznév
2. csuv. *xura* ’fekete’
+ *var* ⟵ csuv. *var* ’árok, patak’
or. *Xoravary* < *Xora* ⟵ csuv. *Xora* dial. ld. *Xura*
+ *vary* ⟵ 1. nem or. *vary* > csuv. *vară* vö.: csuv. *var* ’árok, patak’
2. tat. or. *var* ’cipészszurok’
+ *-y:* tatár birtokos személyjel
3. csuv. *var* ’árok, patak’
+ *-y:* tatár birtokos személyjel

Mindez egyrészt arra utal, hogy a csuv. *var* előzménye *vară,* még korábbi alakja *vary* lehetett, s az orosz ez utóbbit őrzi, amelynek ez esetben nem lehet köze a birtokos személyjelhez. A csuvas *Xuravar* jelentése ’Fekete árok / folyó’. Másrészt az orosz használatban a *vary* tatár *–y* birtokos személyjelet őríz vagy úgy, hogy a tatár, orosz *var* ’cipészszurok’ vagy a csuvasban ismert *var* ’árok, patak’ visel tatár *–y* birtokos személyjelet.

-i:

*Kaškăr **Śyrmi*** h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kaškăr Śyrmi* or. *Volčja Dolina* Ja., orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Kaškăr* ⟵ csuv. *kaškăr* ’farkas’
+ *Śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* ’árok, patak, szakadék’
+ *–i*: birtokos személyjel
or. *Volčja* ⟵ or. *volčja* ’farkas-’ ⟵ or. *volk* ’farkas’
+ *–ja*
+ *Dolina* ⟵ or. *dolina* ’völgy’

A teljes képzésű magánhangzóra végződő szóhoz a csuvasban *–i (-y)*: birtokos személyjel járul úgy, hogy az a szóvégi magánhangzó helyébe lép. Az *–i* a csuvasban valójában nem palatális, hanem veláris értékű. Igazolják ezt az orosz használatú párhuzamos nevek, pl.:

*Xoš **Śyrmi*** h. Ašm.XVI.268.: csuv. *Xoš Śyrmi* or. *Xoš-**Sirmy*** Karsun.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xoš*
+ *Śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* ’árok, patak, szakadék’
+ *–i*: birtokos személyjel
or. *Xoš-Sirmy* ⟵ csuv. *Xoš Śyrmi*

Úgy tűnik, számos mély hangrendű szóban, amikor a mély hangú redukáltra végződő szóhoz járul a birtokos személyjel, akkor az *–i (-y)* egyrészt a redukált helyébe lép, másrészt megkettőzi az előtte álló mássalhangzót. Ennek a kettőzésnek az okáról azonban eddig nem tudtunk bizonyosat.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Az adatokból a következő tűnik ki, pl.:

Lapri ***Čărăškassi*** h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Lapri Čărăškassi* ← *Čărăškassi* or. *Jelnikovo* M-P., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Lapri* ⟵ vö.: csuv. *lapra* 'sár, sáros'
+ *Čărăškassi* < *Čărăš* ⟵ csuv. *čărăš* 'fenyő'
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu' < *kasu / kasy*[163]
+ *-sy* : birtokos személyjel (> **kasusy, *kasysy* > csuv. *kassi)*
or. *Jelnikovo* < *Jelnik* ⟵ or. *jel'nik* '1. fenyőerdő'
2. 'fenyőrőzse'
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–o*

Egyrészt gondolhatnánk arra, hogy pl.: a *kassi* –ban a kettőzött *–ss-* a zöngétlan ejtést jelöli, azonban nincs magyarázat arra, hogy a *kasă* 'falu' alapalakjában csak *–s*-t írnak. A megoldást másutt kell keresni.

Avtan kassi h. Ašm.I.61.: csuv. ***Avtan-kassi,*** valamilyen falu neve, NAP: csuv. *Avtankassi* ← *Anatkassi* or. *Avdankasy* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Avtankassi* < *Avtan* <*Av* + *tan*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu' < **kasu / kasy*
+ *-sy*: birtokos személyjel > **kasusy,*
**kasysy* > csuv. *kassi,*
csuv. *Anatkassi* ⟵ csuv. *anat* 'alsó'
+ *kassi*
or. *Avdankasy* ⟵ or. *Avdankasy* ⟵ csuv. *Avtankassi*

A csuv. *kasă* mély hangú redukáltjának (*-ă*) előzménye méyhangú *–u,* vagy *–y* volt s ehhez járulhatott a birtokos személyjel, amely *–sy* értékű, de a csuvasban *–si* formában írják. Nem lehet palatális vagy palatalizált ejtésű, mert akkor írásban *–śi* lenne. Mindezt igazolja az orosz használatú megfelelőben a *kasy,* ahol zöngétlen *–s*-t és mély *–y*-t ejtenek a lejegyzésnek megfelelően. Tehát fel kell tennünk, hogy **-sy* birtokos személyjel járult a csuvas korábbi formájához, a **kasu, *kasy* szóhoz, így lett **kasusy* vagy **kasysy* s a használat során az *–s-* előtt az eredetileg a szótőhöz tartozott *–u* vagy *–y* eltünt valószínű redukálton keresztül. Még egy magyarázat lehetséges, mely szerint *kas* tőhöz járul az *–y* birtokos személyjel, tehát *kasy,* amelyet az orosz következetesen őriz, a csuvasban pedig az ejtésnek megfelelően *–ss-* kettőzött zöngétlen van, mert egyébként az *-s-* intervokális helyzetben félzöngés (*kaZy*) ejtésű lesz. További az *–i* előtt kettőzött *–ss*-t tartalmazó szavakban ugyanez lehet a magyarázat, pl.:

Axtapan ***pussi*** d. Ašm.II.204.: csuv. *Axtapan pussi* Buu., mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Axtapan* < *Ax*
+ *tapan*
+ *pussi* ⟵ csuv. *pusă* < *pusu* ⟵ csuv. *pusu* 'mező'
+ *–sy*: birtokos személyjel > **pususy* > csuv. *pussi*

Yraš ***possi*** d. Ašm.III.57.: csuv. *Yraš possi*, rozzsal bevetett mező, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Yraš* ⟵ csuv. *yraš* 'rozs'
+ *possi* ⟵ csuv. *pusă* < *pusu* ⟵ csuv. *pusu* 'mező'

[163] Az *–i* mélhangú.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ –*sy*: birtokos személyjel > **pususy* > csuv. *pussi*

Čisti ***vussi*** d. Ašm.XV.215.: csuv. *Čisti vussi*, erdő neve, NAP:-, Ar.:-, Ar.:-.
< csuv. *Čisti* < *Čis*
+ *ti*
+ *vussi* ⟵ *vusă* < **vusu, *vusy*
+ *-sy:* birtokos személyjel > **vususy, *vusysy* > csuv. *vussi.*

Polaj ***ussi*** d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Polaj ussi* M., erdő.
< csuv. *Polaj*
+ *ussi* ⟵ csuv. *usă* 'haszon' < **usu, *usy*
+ *-sy:* birtokos személyjel > **ususy, *usysy* > csuv. *ussi*

Pekket ***kětessi*** d. Ašm.IX.156.: csuv. *Pekket kětessi* Kr., határrész neve or. Torxany falu környékén, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Pekket*
+ *kětessi* ⟵ vö.: csuv. *kětes* 'sarok, dial. határ, mezsgye' < **kětesĕ* < **kětesi*
+ *-sy:* birtokos személyjel > **kětesisy* > csuv. *kětessi*

Šiklĕ šur ***kětessi*** d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Šiklĕ / Šitlĕ šur kětessi* Jan.
< csuv. *Šiklĕ* < *Šik*
+ *-lĕ*
+ *šur* ⟵ csuv. *šur* 'mocsár'
+ *kětessi* ⟵ vö.: csuv. *kětes* 'sarok, dial. határ, mezsgye' < **kětesĕ* < **kětesi* < *kětesi*
+ *-sy:* birtokos személyjel > **kětesisy* > csuv. *kětessi*.

Vannak esetek, amikor nem *–ss-*, hanem más mássalhangzók kettőződnek s el kell dönteni, hogy ennek az oka a birtokos személyjel, vagy valamely képző (vö.: *-li, -ri, -ti*). Ha birtokos személyjel, akkor ez azt jelenti, hogy a földrajzi nevekben egyes szám harmadik személyben nemcsak a mai csuvasban (vö.: *–ĕ, -i)*, a tatárban (vö.: *–y, -e, -sy, -se*) és a baskírban (vö.: *–y, -e, -o, -ö, -hy, -he, -ho, -hö)* ismert birtokos személyjelek használatosak, hanem ezeknek további hangalaki változatai is előfordulnak amelyek összefüggése, rendszerbe tartozása igazolható. (vö.: CZEGLÉDI 2005) pl.:

Salantaj ***külli*** t. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Salantaj külli* Č.
< csuv. *Salantaj* < *Salan*
+ *taj*
+ *külli* ⟵ 1. csuv. *külĕ*
+* *-ly* birtokos személyjel > csuv. *külli*
2. bask., tat. *kül* 'tó'
+ *-li:* valamivel való ellátottságot jelölő képző > csuv. *külli*

Ulput ***külli xĕrri*** d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ulput külli xĕrri* Ja.
< csuv. *Ulput* ⟵ 1. *Ulput:* víznév' 2. csuv. *ulput* 'helytartó, bíró'
+ *külli* ⟵ 1. csuv. *külĕ*
+ * *-ly* birtokos személyjel
2. bask., tat. *kül* 'tó'
+ *-li:* valamivel való ellátottságot jelölő képző
+ *xĕrri* ⟵ csuv. *xĕrĕ* 'vidék, berek, folyó menti terület'
+ **-ry:* birtokos személyjel > *xĕrĕry* > csuv. *xĕrri*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Egy névben lehet egynél több birtokos személyjellel ellátott szó is. A fenti név jelentése ’Ulput tava vidéke’ vagy ’Ulput tóság[164] vidéke’. Lényeges, hogy a birtokos személyjellel ellátott szó előtt főnév álljon.

Eněš ***xěrri*** *Kărška* h. Ašm.V.: csuv. *Eněš xěrri Kărška* Ču., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Eněš* ⟵ *Eněš:* folyónév
+ *xěrri* ⟵ csuv. *xěrě* ’vidék, berek, folyó menti terület’
< **xěri*, **xěry*
+ **-ry:* birtokos személyjel > csuv. *xěrri*
+ *Kărška*

A név értelmezése Eněš vidéki Kărška vagy Eněš vidéke Kărška lehet.

Atapaj ***varri*** d. Ašm.II.134.: csuv. *Atapaj-varri* Cu., alföld, mélyföld neve egy versztányira az or. Bel'ajevaja falutól, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Atapaj* < *Ata*
+ *paj*
+ *varri* ⟵ 1. csuv. *var* ’árok, patak’
+ *–ri:* képző
2. csuv. *vară* ’közepe, belseje valaminek’
+ **-ry:* birtokos személyjel > **varyry* > **varăry* > csuv. *varri.*

Axti ***varri*** f. Ašm.II.204.: csuv. *Axti varri* Ču., száraz szakadék neve az or. Verxneje Bajgulovo falutól délre, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Axti* < *Ax*
+ *ti*
+ *varri* ⟵ 1. csuv. *var* ’árok, patak’
+ *-ri*: képző
2. csuv. *var* ’árok, patak’ < **vară*
+ **-ry:* birtokos személyjel
3. csuv. *vară* ’közepe, belseje valaminek’
+ *-ry:* birtokos személyjel > **varăry* > csuv. *varri*

Sorăm ***varri*** h. Ašm.XI.196.: csuv. *Sorăm-varri / Sorăm vari* or. *Sorm-Vary,* település neve, NAP :-, Ar.: csuv. *Sorăm varri / Moči kassi* or. *Sorym-vary* A.,
< csuv. *Sorăm*
+ *varri* ⟵ 1. csuv. *var* ’árok, patak’
+ *-ri*: képző
2. csuv. *var* ’árok, patak’ < **vară*
+ **-ry:* birtokos személyjel
3. csuv. *vară* ’közepe, belseje valaminek’
+ *-ry:* birtokos személyjel > **varăry* > csuv. *varri*

csuv. *Sorăm*
+ *vari* ⟵ *vara*
+ csuv. *-i*: birtokos személyjel

A kettőzött *–rr-* és a rövid *–r-* ejtése között ingadozás van, valószínűleg rövidülés eredménye s az

[164] Azt jelenti, hogy tavakkal ellátott (hely). A magyarban is van ilyen pl.: *Ipolyság* ’az Ipoly folyó vidéke’.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

orosz nyelvhasználatba már a rövid változat került be.

A csuvasban a *varri –i*-je nem palatális ejtésű, amelyet hűen tükröz az orosz nyelvhasználatba került változat. A csuv. *varri* elvileg lehet *–ri* képzővel ellátott mássalhangzóra végződő szó és lehet mélyhangú redukált (*-ă*) végű szó, amelyhez *–*ry* birtokos személyjel járult.

Elekśej ***yrri*** d. Ašm.III.10.: csuv. *Elekśej yrri* Simb.u., határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Elekśej* < *Elek*
+ *śej*
+ *yrri* ⟵ csuv. *yră* 'jó, jó szellem'
+ *-ry*: birtokos személyjel > **yrăry* > csuv. *yrri*

Eněš ***vărri*** f. Ašm.III.17.: csuv. *Eněš-vărri*, az Aniš folyó torkolata, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Eněš* ⟵ *Eněš:* folyónév
+ *vărri* ⟵ csuv. *vără* 'torkolat (folyóé)'
+ *- ry*: birtokos személyjel > * *vărăry* > csuv. *vărri*

Ik jal ***torri*** v. Ašm.III.90.: csuv. *Ik jal torri* Kozm.u., kiremet neve az or. B(ol'šije) Janyši falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ik* ⟵ csuv. *ik* 1. folyó neve
2. csuv. *ik* 'kettő'
+ *jal* ⟵ csuv. *jal* 'falu'
+ *torri* ⟵ *toră* dial. csuv. *tură* 'isten, istenség'
+ * *-ry:* birtokos személyjel > *torăry*, *turăry* > csuv. *torri, turri.*

Uslapa var' ***tărri*** d. Am.V.: csuv. *Uslapa var' tărri*, hely neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Uslapa* < *Us*
+ *lapa*
+ *var'* ⟵ 1. csuv. *var* 'árok, patak'
+ *tărri* ⟵ csuv. *tără* 'teteje, felső része valaminek'
+ *-ry:* birtokos személyjel > **tărăry* > **tărry* > csuv. *tărri*

Vilĕ Sĕve ***Utti*** d. Ašm.V.230.: csuv. *Vilĕ Sĕve Utti*, hely neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vilĕ* ⟵ csuv. *vilĕ* 'halott, holt'
+ *Sĕve:* víz neve
+ *Utti* ⟵ csuv. *ută* 'lépés, járat' +
-ty: birtokos személyjel > **utăty, *utty* > csuv. *utti*

Kal'uk ***utti*** d. Ašm.VI.47.: csuv. *Kal'uk utti,* sziget a folyóparti tavak között az or. Sul'ča csuv. Sĕnče folyónál, kiszáradt, ma már betelepült, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kal'uk*
+ *utti* ⟵ csuv. *ută* 'lépés, járat'
+ *-ty:* birtokos személyjel > **utăty, *utty* > csuv. *utti*

Kasak ***ărtti*** ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Kasak ărtti* A.
< csuv. *Kasak* ⟵ *Kasak* 1. víz neve 2. csuv. *kasak* 'fenékjáró küllő (halfajta)
+ *ărtti* ⟵ vö.: 1. csuv. *ărt* 'nemzet, nemzetség' < **ărtă,*
2. csuv. *urt-* 'hajolni'
+ *-ă:* főnévképző
+ *-ty:* birtokos személyjel > **ărtăty* > **ărtty* > csuv. *ărtti*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Šaś ***xortti*** d. Ašm.XVII.143.: csuv. *Šaś xortti*, erdő részének a neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Šaś*
+ *xortti* < *xort* ⟵ csuv. *xort-* 'szárítani'
+ *-ă:* főnévképző
+ *-ty*: birtokos személyjel > **xortăty* > *xortty* > csuv. *xortti*

A földrajzi nevek hangtani vizsgálata alapján az ismert birtokos személyjelek (vö.: tat. *–sy,* bask. *–hy)* és a feltételezett változatok (vö.: *–ly, -ry, -ty)* hangtanilag úgy függnek össze, hogy a kiinduló mássalhangzó a *–t-* egyrészt megmaradt, másrészt tovább fejlődött:
-t- > 1. *-ὺ-*[165] > 1. *–s-*, 2. *–h-*,
2. *-ʔ*[166] (*-dh-*) > 1. *-l-* 2. *–r-*.

6.3.4.2.2.2. Baskír
Birtokos személyjel:

-hy:

Abalaj ***jylgahy*** f. TB.18.: bask. *Abalaj jylgahy* Burz., az or. Bol'šoj Nuguš jobboldali mellékfolyója.
< *Abalaj* < *Aba* + *laj* ⟵ md. *laj* 'folyó' + *jylgahy* ⟵ bask. *jylga* 'folyó' + bask. *–hy:* birtokos személyjel.

Kärimä ***ajyryhy*** f. TB.82.: bask. *Kärimä ajyryhy* or. *Karima* Mel., az or. Nuguš jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Kärimä*
+ *ajyryhy* ⟵ bask. *ajyry* 'elágazás'
+ bask. *–hy:* birtokos személyjel
or. *Karima* ⟵ bask. *Kärimä*

Magánhangzó után mély hangrendű szóban.

-he:

Säjtäk kuly ***šišmähe*** f. TB.134.: bask. *Säjtäk kuly šišmähe* Sal., forrás.
< bask. *Säjtäk* < *Säj*
+ *täk*
+ *kuly* ⟵ vö.: han. *xuli* 'völgy, barázda, kis folyó'
+ *šišmähe* ⟵ bask. *šišmä* 'forrás'
+ *–he:* birtokos személyjel

Magánhangzó után magas hangrendű szóban használatos.

-e:

Jajyk śyby küle t. TB.182.: bask. *Jajyk śyby küle* or. *Jaik-Syby* Al'š., tó.
< bask. *Jajyk* ⟵ *Jajyk:* folyónév
+ *śyby* ⟵ vö.: csuv. *šyv* 'víz'

[165] Interdentális zöngétlen spiráns.
[166] Interdentális zöngés spiráns.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ bask. *–y*: birtokos személyjel
+ *küle* ⟵ bask. *kül* ’tó’
+ *–e*: birtokos személyjel

Mássalhangzó után mély hangrendű szóban.

***-y*:**

Jajyk śyby küle t. TB.182.: bask. *Jajyk śyby küle* or. *Jaik-Syby* Al'š., tó.
< bask. *Jajyk* ⟵ *Jajyk:* folyónév
+ *śyby* ⟵ vö.: csuv. *šyv* ’víz’
+ bask. *–y*: birtokos személyjel
+ *küle* ⟵ bask. *kül* ’tó’
+ *–e*: birtokos személyjel

Ki a͡k hyuy f. TB.72.: bask. *Ki a͡k hyuy* Čišm., az or. Uršak baloldali mellékfolyója.
< bask. *Ki a͡k* ⟵ *Ki a͡k:* folyónév
+ *hyuy* ⟵ *hyu* ’víz’
+ bask. *–y:* birtokos személyjel

6.3.4.2.2.3. Tatár birtokos személyjel: ***-sy, -y.***

6.3.4.2.3. Értelem szerűen ebben a fejezetben a birtoklás kifejezésének a vizsgálata az urálihoz sorolt nyelvek használatában következne. A **valamihez, valakihez való tartozás kifejezése** nem morfológiai, hanem **szintaktikai úton** az orosz és a nem orosz használatú földrajzi neveken egyaránt felismerhető, amely egy szubsztrátum jellegű névadó nyelv használóinak világképéről tanúskodik.

6.3.4.2.3.1. A vizsgálati eredményeink arra utalnak, hogy a földrajzi nevekben a birtoklás kifejezésének legelső formája **a név és a természet egymással való azonosulása** volt. Ez azt jelenti, hogy a legelső nevek a vízre vonatkoztak, alakjukban a víz hangját utánzó hangutánzó szavak, tartalmukban vizet jelentő. A természet egy darabja és a név kölcsönösen birtokolják egymást, összetartoznak.

A név, a szó legelső jelentése szilárd vagy cseppfolyós halmazállapotú víz lehetett. Mint ilyen, forrás, folyó nevének már sok ezer évvel ezelőtt alapul szolgálhatott. Így születhetett számos folyónevünk, köztük pl.:

Duna ’Európa második legnagyobb folyója. Az ókorban a folyó felső szakaszának, amely egyes írók szerint a Vaskapu szorosig terjedt, …Az alsó szakaszt … *Hister* jelölte. Vö.: ie. ***danu-*** ’folyó’, osz. *don* ’víz, folyó’… (KISS 1980)

Lényeges felismerés, hogy a víz komplex jelentéstartalmában benne volt a víznek az a tulajdonsága is, hogy mozgás közben árkot ás, medret váj, kialakítja az útját. Ugyanezt teszi akkor is, amikor kilép a medréből, és a folyó mentén, az árterületen mossa, mélyíti a földet, de már kisebb mélységű lapályt hoz létre. A víz által a második lépésben kialakult terület a folyóhoz tartozik, analógiás úton pedig megkapta a víz, a folyó nevét. Mint rét, mező a növények termőterülete, az állatok, emberek lakhelye lett. A harmadik lépésben ennek a területnek az elnevezése a gyakori használatban tovább alakulva grammatikai morfémává fejlődött, azaz képző, jel, rag lett belőle. A három lépésben kialakult elemeket kell felismernünk és elkülönítenünk a földrajzi nevekben és az ismert nyelvekben. Ugyanakkor a köztük lévő

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kapcsolatokat, összefüggéseket hangtani, alaktani és jelentéstani oldalon is fel kell tárni ahhoz, hogy a kialakulásukat, történetüket megismerjük és az etimológiájukat megírhassuk.

A szóteremtésben, a szóalkotásban és a grammatikai morfémák kialakulásában nagy szerepe volt és van az analógiának,[167]amely érinti a monogenezis és a poligenezis kérdését is, az egyből minden, mindenből egy elv vizsgálatának szükségességét. Nemcsak a nyelvérzék jellemző működéséről van szó, az már következmény, hanem a természet rendjének, a részek összekapcsolódásának az emberi felismeréséről, amelyet az ember a nyelv által közvetít. A nyelv felépítése, rendszere tehát ugyanolyan, illetve hasonló, mint a természeté. S ha ezt a megismerést, tanulmányozást a természetnél kezdjük, közelebbről a vízből kiindulva tesszük, láthatjuk, hogy működik az egyből minden, a mindenből egy elve, vagyis a monogenezis és a poligenezis elvének rendszere. A három (uráli, altáji és indoeurópai) nyelvcsaládba sorolt nyelvekre s rajtuk kívül számos élő és holt nyelvre Eurázsiában érvényes lehet az analógia és a monogenezis törvénye. Mindez egyúttal arra is figyelmeztet bennünket, hogy nemcsak a jelenben, hanem a múltban is konkrét nyelveket beszéltek az emberek, amelyeket kutatni lehet és kell. Módszertanilag pedig elhibázott ugor, finnugor és uráli nyelvi egységről beszélni.

6.3.4.2.3.2. Tehát a **természet egy darabjának, a víznek a hangja** magának a **víznek a megnevezésévé** vált. Amikor a földrajzi nevek megfejtésekor azt keressük, hogy melyik szó szolgálhatott alapul az adott névnek, különös tekintettel kell lenni arra, hogy az analógia érvényesülésekor, azaz a hasonlóságon alapuló egyezésnek két pólusa van, az egyik az, amihez hasonlítanak, a másik pedig amit hasonlítanak. Ezt úgy is fel lehet fogni, hogy a tudatunkban az azonos módon keletkezett víznek, folyónak már megvan egy korábban kialakult formája, amelyhez hozzárendelődik, már hozzátartozik egy megnevezés és teljesen természetes, ha ugyanilyen, vagy hasonló vízzel találkoznak, ugyanígy nevezik el. Tehát az azonos megnevezések nem a véletlen egyezések műve, hanem egy azonos világképpel bíró nép nyomai. Az ilyen megnevezések közé tartozik a legnagyobb folyónk, a ***Duna*** neve mellett, pl.:

Tun f. Ašm.XIV.132: csuv. *Tun* or. *Don*, folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tun,*
or. *Don* ⟵ nem or. *Ton.*

6.3.4.2.3.3. Víz melletti terület (mező, település).

A víz (folyó, tó stb.) neve a hasonlóság alapján átszállt és a mellette lévő terület, ártér, mocsár, mező, rét, szántóföld stb. elnevezésévé, idővel tulajdon nevévé vált. Így keletkeztek a ’mező’ jelentésű szavak, pl. magy. ***mező***, or. ***pole*** ’mező’, stb.:

Mozyn f. TSK.70.: ko. *Mozyn / Mozym* or. *Mezen'*, folyó, amely az or. Mezen'skaja guba-ba, a Fehér tenger- öbölbe ömlik, hossza 910 / 966 km.
< ko. *Mozyn / Mozym*
or. *Mezen'* ⟵ nem or. *Mezen’, *Mözyn, *Mösün’* stb.

Pylak šyv(ĕ) f. Ašm.IX.180.: csuv. *Pylak šyv(ĕ)* or. ***Bulak,*** kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Pylak* ⟵ 1. vö.: csuv. *pyl* ’méz, édes’
2. bask. *bulak,* tat. *bolak* 'folyó'
\+ *šyv(ĕ)* ⟵ csuv. *šyv* ’víz’
\+ *–ĕ:* birtokos személyjel
or. *Bulak* ⟵ bask. *bulak* ’folyó’

[167] Analógia: Hasonlóság, hasonlóságon alapuló egyezés. A nyelvérzéknek az a működése, hogy már meglévő alakulatok mintájára új hasonlókat hoz létre. (BAKOS 1966)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Vetkě h. Ašm.V.196.: csuv. *Vetkě* or. *V'atka*, város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vetkě*
or. *V'atka*.

6.3.4.2.3.4. Víz melletti területen lévő növényzet, állatok, emberek.

Viče f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Mar.: mar. *Viče* or. *V'atka*, folyó neve. Vö. *viče*, a V'atka folyó mentén élő marik neve.
< mar. *Viče*
or. *V'atka*

Analógiás úton tehát a hangutánzó szóból lett a víz megnevezése, folyók, tavak nevei, a folyók mentén lévő terület neve, az e területen élő növények, állatok, emberek, nép neve.

6.3.4.2.3.5. A birtoklás kifejezése a képző, jel, rag nélküli mellérendelő összetételekben.
Ebben a fejezetben a **mellérendelő** szerkezetű **összetett szavak** kerültek sorra, ahol az **előtag a birtokos**, az **utótag a birtok** kifejezésére alkalmas s az utótag 'víz, folyó' jelentésű szó:

A Volga-Urál vidéken nemcsak a török és uráli nyelvek használatában lévő nevek tartoznak ide, hiszen az orosz használatú nevek között is sok van, amelyek nem morfológiai úton fejeznek ki valamihez, valakihez való tartozást. Ezek a nevek az oroszban átvételek.
Azok a földrajzi nevek, amelyek a birtoklás kifejezésére nem tartalmaznak grammatikai morfémát, szerkezetük szerint összetett szavakból állnak vagy kéttagú nevek. A tagok közti viszony alapján mellérendelő összetételek.
A mellérendelő szószerkezet létrehozása a szóalkotás igen ősi formája. A gondolkodás és a tudat fejlődése a megismerés magasabb szintre jutása az ember és a természet kapcsolatában egyre nagyobb ismerethalmazhoz juttatta az embereket, amelyet a nyelven keresztül tolmácsoltak. A bonyolultabb ismeretek visszaadása a szavak, kifejezések bonyolultabbá válásával járt együtt. Először **a mellérendelő összetételek** váltak gyakorivá a használatban, amelyekkel valahova, valamihez tartozás, egyfajta birtoklás volt kifejezhető. **Az előtag volt a birtokos, az utótag a birtok.** Az utótag önmagában kifejezi az előtaghoz való tartozást. Ez a logika érvényesül a folyó + víz kifejezésekor:[168]

6.3.4.2.3.5.1. Az utótag jelentése víz:

Iz'va f. TSK.39.: ko. *Iz'va* or. *Ižma,* a déli tundra határát jelző folyó.
< ko. *Iz'va* < *Iz'*
+ *va* ⟵ ko. *va* 'víz'
or. *Ižma* ⟵ nem or. *Ižma*

Püevüd f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Mar.: mar. *Püevüd* or. *Buj,* az or. Kama mellékfolyója.
< mar. *Püevüd* < *Püe*
+ *vüd* ⟵ mar. vüd 'víz'
or. *Buj* ⟵ nem or. 1. *Buj*
2. **Püi.*

6.3.4.2.3.5.2. Az utótag a 'folyó' jelentésű szó:

[168] Vö.: magy. *Dunavíz* 'A Dunához tartozó víz, azaz a Duna vize'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Arju f. GMA: mar. *Arju* or. *Arja* Me., Ki., az or. B(ol'šaja) Kokšaga baloldali mellékfolyója.
< mar. *Arju* < *Ar*
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó'
or. *Arja* < *Ar* ⟵ nem or. *Ar*: folyónév
+ *ja* ⟵ han., man. *ja* 'folyó'

Jagvajšur f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Jagvajšur* or. *Jagvajka* Šark., az or. Itinka jobboldali mellékfolyója.
< udm. *Jagvajšur* < *Jagvaj* < *Jag* ⟵ vö.: han., man. *ja* 'folyó'
+ *vaj* ⟵ udm. *vaj* 'mellékfolyó, patak'
+ *šur* ⟵ ko. *šur* 'folyam, folyó, patak, csermely'
or. *Jagvajka*

Tumbulova iogan f. TSK.115.: han. *Tumbulova-iogan*, az or. Kokpela baloldali mellékfolyója, hossza 26 km.
< han. *Tumbulova*
+ *iogan* ⟵ han. *iogan* 'folyó'

Pečera f. TSK.89.: ko. ***Pečera*** / *Pečöra* or. *Pečora* man. *Peser* / ***Paeserja*** nyeny. ***Sanero"jaxa*** / ***Sanero"jam****,* folyó, amely a *Pečora* öbölbe ömlik, hossza 1790 / 1814 km.
< ko. *Pečera* < *Pe*
+ *čer*
+ *a* ⟵ vö.: han., man. *ja* 'folyó'
or. *Pečora* ⟵ ko. *Pečöra*
man. *Paeserja* < *Pae*
+ *ser*
+ *ja,*
nyeny. *Sanero"jaxa* < *Sanero"*
+ *jaxa* ⟵ nyeny. *jaxa* 'folyó'
nyeny. *Sanero"jam* < *Sanero"*
+ *jam* ⟵ nyeny. *jam* 'nagy folyó, tenger'

Xarajaga f. TSK.43.: nyeny. *Xarajaga*, folyó,
< nyeny. *Xarajaga* < *Xara*
+ *jaga* ⟵ nyeny. *jaga* 'folyó'

6.3.4.2.3.5.3. Az utótag folyó, árok, folyómeder:

Čük var d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Čük var* Kra.
< csuv. *Čük*
+ *var* ⟵ csuv. var 'árok, patak'

6.3.4.2.3.5.4. Az utótag a folyó menti víz, tó:[169]

Donty t. TSK.30.: or. *Donty* ← *Donskoje ozero* / *Donskoje* U.Kul., tó, amely az or. Kulom folyó baloldalán található 7 km-re dél-keletre az or. Don falutól, amely az or. Donn'ur nevű mocsárral van körülvéve. Szélessége 1-3 km., mélysége 1,5-2 m.
< or. *Donty* < *Don:* nem orosz eredetű

[169] Vö.: magy. *Tiszató, Drávafok.* Ma is aktív ez a szóalkotási, névalkotási mód.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *ty* ← ko. *ty* ’tó’

A *Don* a folyó mentén az áradás és az olvadás nyomán ott maradt vizet jelölte.

6.3.4.2.3.5.5. Folyó, víz menti mocsár:

Donn'ur m. TSK.30.: or. *Donn'ur* U.Kul., mocsár, hossza 35 verszta, szélessége 20 verszta.
< or. *Donn'ur* < *Don*
+ *n'ur* ⟵ ko. *n’ur* ’mocsár’

6.3.4.2.3.5.6. Az utótagnak olyan szó szolgált alapul, amelynek a jelentése ’hely, amely valamihez tartozik, amely valami mellett van’.

Az anyag feldolgozása során egy olyan névadási szokás rajzolódott ki, hogy a víz nevét felhasználták az illető víz melletti terület megnevezésére is úgy, hogy először a terület neve azonos volt a víz nevével, amely mellett található. Második lépésben a víz nevéhez illesztettek egy olyan szót, amely vizes vagy víz nélküli mélyedést jelölt, ez elsőként a folyómederre vonatkozott, majd a folyó menti árterületre is. Ez utóbbi alapján lett a szónak olyan jelentése, hogy ’hely, amely valamihez tartozik’. Vö.: ko. *din.* A víz nevét megkapta az ott lakó embercsoport is egyrészt azért, mert az logikája szerint a vízhez hasonlóan az ember is teremtmény, másrészt a vízzel való azonosulás a birtoklást fejezte ki, harmadrészt az ember otthona, lakóhelye a víz melletti terület volt kezdetben. Csak ezt követően látták el a földrajzi neveket birtoklást kifejező képzőkkel. A földrajzi nevek etimológiájának a megírásakor nagy körültekintéssel kell eljárnunk ahhoz, hogy a névnek alapul szolgált szót (egy másik földrajzi név, személynév, vezérnév, törzsnév, népnév, országnév, földnév, víznév) helyesen válasszuk meg.

Vö.: ko. ***din*** ’hely, amely valamihez tartozik, alap’, ko. *dinö* névutó: ’-hoz /-hez / -höz, mellett, mellé’, udm. *dün*’ ’ua’, *di* ◌ᵑ mar. *tü* ◌ᵑ mdM. *tej* ’valaminél, valami mellett, alap’, tör. *tüngäk,* mong. *tynke* ’alsó rész, fatöve’. A szó megfelelői a magyarban a *tő, töv-, tönk, tőke, tuskó, dücskő, rönk, a donga.*

Idetartoznak a *tinka* utótagú nevek, amelyek a földrajzi névben mellékfolyó jelentésűek is lehetnek. Közülük a magyar *tönkő, tönk, tőke, tő, töv-*, ko. *din* őriz régebbi állapotot. Az orosz használatú földrajzi nevek közt gyakori a *–tino, -dino* végű, amelyekkel már korábban is foglalkoztunk s felhívtuk a figyelmet arra, (CZEGLÉDI 1994. II. szám 120-122) hogy a *–tino, -dino* szóvég nem grammatikai morféma, mégis ki kell rá térni, mert külön vizsgálatot igényel a tisztán látáshoz. Ha ugyanis orosz birtokos melléknév képzőnek fogjuk fel az *–in* –t, akkor az csak egy *–ta* végű szóhoz járulhatott, ahol a *–ta* olyan víznévi elem, amely *-ti, -ty* formában is gyakori.[170] Analógiás úton pedig a víz, a folyó melletti terület, azaz az ártér elnevezésévé is válhatott (vö.: ko. *din*). Ha a *–tino* szóvégben az *–in* elemet nem tarthatjuk orosz birtokos melléknév képzőnek, akkor nem orosz eredetű önálló szóval kell számolnunk, amelynek különböző fejleményei, alakváltozatai találhatók a földrajzi nevekben. A szókezdő *t-* zöngésedésével keletkezett a *–dino* változat. Az orosz használatú toponímiában nagyobb számban fordul elő a zöngés szókezdőjű *–dino*, mint a zöngétlen *–tino*. Minden egyes nevet külön kell tanulmányozni, hogy eldönthessük, mikor van benne or. *–in* birtokos melléknév képző és mikor önálló szó, amelynek a gyökerei szubsztrátum nyelvhez vezetnek mindkét esetben (*–tino, -dino*), akár van orosz *–in:* birtokos melléknév képző, amely a *–ta, -da* szóvéghez csatlakozik, akár nincs s akkor a komiban is meglévő *din* szó vagy változata érvényesül. A két eset elkülönítése olykor nehéz, de a párhuzamos adatok a legtöbbször segítenek. Pl.:

[170] Vö.: ***Paxti*** *śĕrĕ* d. Ašm.IX.147.: csuv. *Paxti śĕrĕ*, egy hely neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Paxti* + *śĕrĕ* ⟵ csuv. *śĕr* ’föld’ + csuv. *–ĕ:* birtokos személyjel.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Jampax h. Ašm.V.: csuv. *Jampax* Cu., település neve, NAP: csuv. *Jampax* or. ***Jambaxtino*** Ka., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Jampax* < *Jam* ⟵ 1. nyeny. *jam* 'nagy folyó, tenger'
2. oszm. *jan* 'oldal',
vö.: han., man. *ja* 'folyó'
+ *pax*[171]
or. *Jambaxtino* < *Jambaxta* < *Jam*
+ *baxta*[172] < *bax*
+ *ta*
+ or. *–in*: birtokos melléknév képző
+ *–o:* a semleges nemű or. *selo* 'település' szóra utaló formáns.

A *Jam –m*-je vagy korábbi *–nk*- mássalhangzó kapcsolat fejleménye vagy hasonulás eredménye, amely *–n*- -ből keletkezett a *–p*- hatására.

Pakšantă h. Ašm.IX.80.: csuv. *Pakšantă* or. *Bakšandino* Kurm.u., mordvin falu neve (a Sura -n), NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Pakšantă* < *Pakšan* < *Pak*
+ *šan*
+ *tă*
or. *Bakšandino*

Mivel a *din* is víz szóból keletkezett analógiás úton, ezért a földrajzi nevekben el kell különíteni azokat az eseteket, amikor víz, oldalhajtás, vagyis mellékfolyó és a víz, folyó melletti helyet jelöli. Pl.:

Multan šur f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Tolk.: udm. *Multan šur* or. *Multan*, az or. Uva mellékfolyója.
< udm. *Multan* < *Mul*
+ *tan*
+ *šur* ⟵ udm. *šur* 'folyó, patak, csermely'
or. *Multan* ⟵ nem or. *Multan*

Jaltan f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Jaltan,* régi folyónév, ld. tat. *Keče Čirmešen.*
< tat. *Jaltan* < *Jal*
+ *tan*

Sülta enger f. GMA: mar. *Sülta enger* or. *S'ul'tinka* M-T., az or. Sarda baloldali mellékfolyója.
< mar. *Sülta* < *Sül*
+ *ta*
+ *enger* ⟵ mar. *enger* 'folyó',
or. *S'ul'tinka* ⟵ nem orosz **Sültinke*

Kustinke varĕ d. Ašm.VII.21.: csuv. *Kustinke varĕ,* árok neve, a helyesírás vitatott, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kustinke*
+ *varĕ* ⟵ *var* 'árok, patak'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel.

---

171 Víznevekben gyakori, vö.: kamasz *büü* 'víz'
172 Vö.: magy**. *Bakta*** elemű földrajzi nevek: *Baktakék, Baktalórántháza, Egerbakta*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Savtinke d. Ašm.XI.14.: csuv. *Savtinke* U., erdei határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Savtinke* < *Sav*
+ *tinke*

A magyar *tő*, *tönkő,* a ko. *din* szavakkal rokon a csuv. ***śum*** ’1. hely, amely valami mellett található, 2. használatos elöljárószóként *–hoz / -hez / -höz, -nál / –nél, mellett, mentén’*, vö.: oszm. ***jan***, ujg., tat. ***žan,*** kazah, k.kalp. ***čan*** ’oldal’, csuv. ***jen*** ’oldal’… (JEGOROV 1964)

Unkăśum h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Unkăśum* or. *Ungasemy* C., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Unkăśum* < *Unkă:* folyó neve
+ *śum* ⟵ csuv. *śum* ’1. hely, amely valami mellett található
or. *Ungasemy* ⟵ nem or. **Unkasemy*

Kakšan f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Mar.: mar.: *Kakšan* or. *Kokšaga*, folyó neve.
< mar. *Kakšan* < *Kak*
+ *šan*
or. *Kokšaga* ⟵ nem or. **Kokšaka*

Kamyšak f. TB.85.: bask. *Kamyšak* or. *Kamyšak* Bajm., az or. Sakmara mellékfolyója.
< bask. *Kamyšak* < *Kamy*
+ *šak*

Arataj f. TB.24.: bask. *Arataj* or. *Arataj* Belor., az or. Zigaz' jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Ara*
+ *taj*

Ajnuk d. Ašm.I.31.: csuv. *Ajnuk*, mező neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Ajnuk*
< csuv. *Ajnuk* < *Aj* ⟵ vö.: magy. *aj* ’völgy, szakadék, rovátka’
+ *nuk* ⟵ vö.: ko. *n’uk* ’folyómeder’,
udm. *n’uk* ’völgy, szakadék’
magy. *nyék* ’berek’

Avnuk śaraně d. Ašm.I.58.: csuv. *Avnuk śaraně*, mezők neve Ajdarovo Ču. falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Avnuk* < *Av*
+ *nuk* ⟵ vö.: ko. *n’uk* ’folyómeder’
udm. *n’uk* ’völgy, szakadék’
magy. *nyék* ’berek’
+ *śaraně* ⟵ csuv. *śaran* ’rét’
+ csuv. *-ě:* birtokos személyjel

Śarămsam f. Ašm.XII.65.: csuv. *Śarămsam* or. *Čeremšan,* folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śarămsam* < *Śarăm* ⟵ vö. csuv. *śyrma* ’árok, patak, szakadék’
+ *sam*
or. *Čeremšan* ⟵ nem orosz *Čeremšan*

Irělčěk f. Ašm.III.136.: csuv. *Irělčěk* or. *Voložka* (a csuv. Kiv-jal falutól 1O versztára, van ott sziget- "*ustrě*").
< csuv. *Irělčěk* < *Irěl*
+ *čěk*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

or. *Voložka.*.

Idylryk f. Ašm.III.136.: kaz.tat. *Idylryk*, NAP:-, Ar.:-.
< kaz.tat. *Idylryk* < *Idyl* ⟵ tat. *idel* 'folyó'
+ *ryk*

Kamyš f. TB.85.: bask. *Kamyš* or. *Kamyšinka* Zil., az or. Sakmara baloldali mellékfolyója.
< bask. *Kamyš* < *Kamy*
+ *š*
or. *Kamyšinka* < *Kamy*
+ *šinka*

Az or. ***bok*** 'oldal' nem található az adatainkban. Megvan az or. *reka, ruka,* eredeti jelentése oldalhajtás.

A fentiekből egyértelműen következik, hogy a víz jelentésű szó alapul szolgált a folyónévnek, a folyó mellett, mentén lévő állóvíznek, vizes helynek, a tónak, mocsárnak s a területnek akkor is, ha elvonult a víz. Ez a terület a folyóhoz tartozik, idővel a terület neve képzővé, jellé, raggá vált.

A komiban ismert a ***din*** 'hely, amely valamihez tartozik', használatos névutóként is '-hoz, mellett, mellé' jelentésben, vele rokon az udm. *dün', di* ~ mar. *tü* ~ mdM. *tej,* magy. *tő (töv-), tönk, tőke, tuskó, dücskő, rönk,* tör. *tüngäk,* mong. *tynke,* alsó rész fatöve'. A szó eredetibb formája *tVnkVk lehetett, jelentése pedig közvetlenül valami mellett, valamihez tartozó hely, terület.

A magyar ***tanu*** 'olyan egyén, aki valamiről személyes élményei alapján nyilatkozni tud, továbbá olyan hely vagy tárgy, ahol vagy amely mellett történik vagy történt valami, amely valamilyen esemény emlékét őrzi, felidézi. Ehhez pedig tovább kapcsolódik a törökben ismert *tanú* 'megismer, tud' jelentéssel, amelyet a magyar is használ, vö.: *tanul*.

6.4. Összegzés

Tekintettel arra, hogy az adatok egy része kimutatható a Kárpát medence névanyagában is, arra lehet következtetni, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek egy jelentős rétege olyan nép nyelvéből való, amely nyelven a Kárpát medence földrajzi neveinek egy részét nevezték meg. E földrajzi neveknek a párhuzamai megtalálhatók Eurázsia más területein is, rendszerszerű vizsgálatuk és a Volga-Urál vidéke valamint a Kárpát-medence földrajzi neveivel való összefüggésük számos nyelvi és őstörténeti tanulsággal jár. Tanulmányozásuk tehát elkerülhetetlenül fontos nemcsak hangtani, hanem alaktani és jelentéstani oldalról is. A Volga-Urál vidéke és a Kárpát-medence földrajzi nevei közötti kapcsolat arról tanúskodik, hogy a névadók világképe és nyelve között is kapcsolat volt. Az pedig általánosan elfogadott tény, hogy a Volga-Urál vidékén szkíták és hunok egyaránt tartózkodtak. Nem csoda hát, ha a nyelvük nyomai ottmaradtak a földrajzi nevekben, amelyek azonosítása lehetséges a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a nyelvtana segítségével.

A kutatók egy része a nyelvek családba sorolását azért tartotta szükségesnek, hogy a nyelveket valamilyen rendszerbe tartozva könnyebben tudjuk kezelni, elhelyezni. Mára azonban már egyértelművé vált, hogy a nyelvcsaládok rendszere idejét múlt forma, mint módszernek több a hátránya, mint az előnye, a kutatók számára csak béklyót jelent. Béklyót annak, aki eszerint dolgozik, mert tévútra jut. Béklyót annak, aki az ismert nyelvcsaládi kötelékeket nem veszi figyelembe és megpróbálja a nyelvi kapcsolatokat másként megítélni. Mégis, tisztességgel, tudományos hitelességgel akkor járunk el, ha a nyelvet, mint tiszta forrást tisztán, nem sablon szerint kezeljük s az eredményeket hagyjuk megszólalni nem erőltetve rájuk semmiféle előre meghatározott kitételeket. A földrajzi névi kutatásaink során fokozatosan jutottunk el e felismerésre

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

s a helytelennek mutatkozó eredményekre, módszerekre is csak fokozatosan tudtuk felhívni a figyelmet s ezzel párhuzamosan a helyesnek tűnő megoldásokat, magyarázatokat is lépésenként tudjuk bemutatni a kutatási eredményeink függvényében. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek elkészült nyelvtanáról már eddig kiderült, egyaránt segítségünkre van a mai nyelvek és azok elődeinek kutatásában, holt nyelvek megfejtésében illetve jobb megismerésében éppen azért, mert egy olyan világkép rajzolódik ki előttünk, amelynek kialakítói között ott voltak nemcsak a Volga-Urál vidéke, hanem a Kárpát medence földrajzi neveinek a névadói is. Ki tehát a magyar? A kérdésre elfogadható választ találni nyelvészeti, őstörténeti szempontból is fontos. Tudnunk kell, mi köze volt a magyarnak a szkítákhoz, a hunokhoz. Hogyan született a nevük és milyen nyelvű népet takar? Ha a földrajzi nevek nyelvtana segítségével szkíta és hun nyelvi elemek, szövegek fejthetők meg és magyarázhatók, sőt a magyar nyelv problémáira is választ kapunk, akkor e három nép nyelvének nemcsak egymáshoz volt köze, de mint a földrajzi nevek névadóit kell számon tartani. Külön kérdés, a magyarok azonosak voltak-e a szkítákkal, a hunokkal, vagy másképp kell fogalmaznunk. A tisztábban látáshoz figyelembe kell venni azt a tényt, hogy Ázsiában ma is sokan élnek, akik völgyenként máshova tartozónak tartják magukat, gyakran a nyelvük is völgyenként különbözik, de legalább nyelvjárási eltérések vannak. A völgyenkénti elkülönülés azonban a legtöbb esetben nem jelent teljes elzárkózást, sokkal inkább nyelvi és vérségi hovatartozást. S a múltban még inkább jellemző lehetett ez eleinkre.

A kutatásaink eddigi eredményei arra engednek következtetni, hogy víz mellett, folyó völgyekben éltek eleink elsősorban, ahol az adott vízhez tartozást, a víz birtoklását úgy fejezték ki, hogy a nevük azonos volt a víz nevével, amely mellett éltek. Eszerint a magyar a magyar nevű vízről, folyóról kapta a nevét. Kaphatta a víz melletti területről is, amely a folyó nevét viselte. Így jött létre az a helyzet, hogy ugyanaz a név megvan víz, mező és embercsoport, nép neveként. Amikor e nevek etimológiáját írjuk, tudnunk kell, hogy melyik nevének mi szolgált alapul.

A mérlegeléshez tehát széleskörű vizsgálatokra van szükség. Miután sem a szkíták, sem a hunok nem egyetlen völgy népe, hanem több rokon kultúrájú nép s a nevük mindegyiket valamely völgyhöz köti még akkor is, amikor már elhagyták a névadó völgyet. Ettől kezdve már nem a nevüket hagyják ismertetőjelként az újabb lakóhelyen, hanem a nyelvükből olyan közszót, amely a tulajdonságai alapján a völgyet ugyanúgy vagy hasonlóképpen nevezi meg, mint a népnevük névadójának völgyét. A földrajzi nevekben a népnévi jelző nagyon új keletű.

Ezt még jóval korábban megelőzte az a szokás, amikor az adott folyó, amely mellett laktak, hozzátették a 'valamihez tartozó hely' jelentésű szót. Ekkor születtek meg a *–d* végű nevek, pl.: *szavárd.* A birtoklás, a valamihez való tartozás vizsgálata a földrajzi nevekben lehetővé tette annak a felismerését, hogy ezt a kérdést is kialakulásának folyamatában kell szemlélni.

Kezdetben volt tehát a névazonosság, majd ezt követte a mellérendelő összetett szó alkotása, ahol az előtag a birtokos, az utótag a bírtok kifejezésére volt alkalmas. Az utótag jelentése egyrészt azonos lehetett az előtaggal, másrészt hasonló, vagyis kapott egy olyan jelentéselemet is, amely szerint az előtaghoz tartozik, annak a mellékfolyója, a mellette lévő part, berek, mocsár, mező stb. Ettől kezdve az utótag magában hordozta a birtokos személyjel csiráját, a helyhatározórag, a valahonnan való melléknév képző, a gyűjtőnévképző, a többes szám jele csiráját, de a nagyító és a kicsinyítő képző csiráját is. Helytelen lenne tehát ezek közül egyetlen egyet kiragadni akkor, amikor pl. a *szavárd –d*-jének eredetét kívánjuk megállapítani.

Még nagyobb körültekintésre van szükség, amikor a népnevekben nem a ***–d,*** hanem ennek a hangváltozata, valamely fejleménye található. Ilyen pl.: *a manysi (many + si),* Az orosz Vogulka folyónak van ***Man*** neve is, amelyet a manysik használnak. A manysi jelentése a 'Man folyóhoz tartozó'. A ***cseremisz*** névben a *cseremi-* relatív tő változata a csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék' szónak, amelyhez járult a csuv. *śum* szóval rokon illetve maradványa az *–sz.* A *cseremisz* tehát a *cseremi, cserem*-hez tartozó jelentésű. Meg kell jegyezni, hogy a *Cseremsan* folyónak a *cseremisz, cseremiszin* alakváltozata s elvileg a *-san, -sz, -szin* értelmezhető 'folyó jelentésű önálló szóként is. Ez esetben a cseremisz népnév arról a folyóról kapta az elnevezést, amely mellett lakott, lakik.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Ki tehát a magyar? Az, aki magyarul gondolkodik, magyarul beszél s a magyarok ősi kultúrájának, hagyományainak a sarjaként él és viselkedik s a hozzá hasonlóan gondolkodók (a múltban és a jelenben) viseljenek bár más nevet is, lehetnek egyben magyarok is. Ki volt a szkíta, ki volt a hun? Kultúrájuk és a magyarok kultúrája közös gyökerű és részben azonos, ezért nem csoda, ha a földrajzi nevek nyelvtana alkalmas arra, hogy segítségével a nyelvük és nyelvük grammatikája megfejthető, megismerhető.

6.5. Rövidítések

A.	Alikovszkij rajon
Al.	Alatirszkij rajon
Al'š.	Al'sejevszkij rajon
Alu.	Alatirszkij ujezd
ang.	angol
B.	Batirevszkij rajon
Bajm.	Bajmakszkij rajon
bask.	baskír
Belor.	Beloreckij rajon
Bug.u.	Bugurszkij ujezd
Bu.k.	Buinszkij kant
Buu.	Buinszkij ujezd
C.	Civilszkij rajon
Cu.	Civilszkij ujezd
Č.	Csebokszarszkij rajon
Čgs.	Csebokszarszkij gorszovjet
Čišm.	Csisminszkij rajon
Čist.u.	Csisztonszkij ujezd
Ču.	Csebokszarszkij ujezd
csuv.	csuvas
d.	domb
f.	folyó
h.	hely
Xajb.	Hajbullinszkij rajon
han.	hanti
I.	Ibreszinszkij rajon
Ja.	Jadrinszkij rajon
Jal.	Jalcsikszkij rajon
Jan.	Jantikovszkij rajon
Jau.	Jadrinszkij ujezd
K.	Kozlovszkij rajon
Ka.	Kanasszkij rajon
Kara.	Karaidelszkij rajon
kaz.tat.	kazáni tatár
Ki.	Kilemarszkij rajon
k.kalp.	karakalpak
ko.	komi
Kozm.u.	Kozmogyemjanszkij ujezd
Kr.	Krasznocsetajszkij rajon
Kra.	Krasznoarmejszkij rajon
Kug.	Kugarinszkij rajon

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Kuj.	Kujbisevszkij rajon
Kurm.u.	Kurmykszkij ujezd
lat.	latin
ld.	lásd
M.	Morgausszkij rajon
magy.	magyar
man.	mansi
mar.	mari
md.	mordvin
mdM.	Moksa mordvin
Me.	Medvedevszkij rajon
Mel.	Melekesszkij rajon
mong.	mongol
Mor.	Mordinszkaja voloszt
M-P.	Marinszko-Poszadszkij rajon
Ngg.	Nize-gorodszkaja gubernija
ném.	német
nyeny.	nyenyec
or.	orosz
oszm.	oszmán
ÓT.	Ótörök
P.	Poreckij rajon
Par.	Paranginskij rajon
Pe.	Pervomajszkij rajon
Po.	Pokrovszkij rajon
Še.	Semursinszkij rajon
Šix.v.	Sihazanszkaja voloszt
Šu.	Sumerlinszkij rajon
Šum.v.	Sumerlinszkaja voloszty
Sar.g.	Szaratovszkaja Gubernija
Seng.u.	Szengilejszkij ujezd
Simb.u.	Szimbirszkij ujezd
Su.	Szundyrszkij rajon
t.	tó
tat.	tatár
Tet.u.	Tetyusszkij ujezd
Tk.	Tatárkaszinszkij rajon
U.	Urmarszkij rajon
udm.	udmurt
Uf.	Ufimszkij rajon
ujg.	ujgur
U.Kul.	Uszty-Kulomszkij rajon
Ul.o.	Uljanovszkaja oblaszty
V.	Vurnarszkij rajon
v.	vallás
Va.	Vaszilszurszkij rajon
vö.	vesd össze
Zianč.	Ziancsurinszkij rajon
Zil.	Zilairszkij rajon
Zv.	Zvenyigovszkij rajon

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

6.6. Források

Ar. = NIKITIN

Ašm. Asmarin, N.I. *Thesaurus linguae Tschuvaschorum* I-XVII. Kazan - Csebokszari 1928-50.

B-r. *Baskírszko-Russzkij szlovar.* Red. koll. K. Z. Achmarov i td. Moszkva, 1958.

Coll. COLLINDER, B. *Fenno-ugric Vocabulary of the Etimologocal Dictionary of the Uralic languages*. Stockholm-Uppsala 1955.

Fa. FASZMER, M. *Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka*. Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. Moszkva 1964-73.

GMA *Gidronimy MarijsZkoj ASzSzR*

JEGOROV 1964 JEGOROV, V.G. *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka,* Csebokszari, 1964.

KISS 1980 KISS Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.

KÁZMÉR 1993 KÁZMÉR Miklós, *Régi magyar családnevek szótára*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest 1993.

NAP *Naszeljonnyje Punkty Csuvasszkoj ASzSzR.* Csebokszari, 1974.

NIKITIN NIKITINN I. D. *Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR*. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.

SW Dr. FOKOS-Fuchs, Syrjänisches wörterbuch I-II. Budapest 1959.

SIS Sanszkij, N.M. - Ivanov, V.V. - Sanszkaja, T.V. *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkogo jazüka.* Moszkva 1975.

TSK TURKIN A. I.*Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR*, Szyktyvkar, 1986.

TB Szlovar Toponimov Baskírszkoj ASzSzR, Ufa, 1980.

TESz *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III. Budapest 1970-76.

T-r. *Tatarszko-russzkij szlovar.* Moszkva, 1960.

Tolk. BORISZOV T. K. *Udmurtszko-Russzkij Tolkovyj szlovar.* Izsevszk 1932..

Vasmer = Fa

Vax. VAHRUSEVA M.P. *Udmurtszko-russzkij szlovar,* Moszkva 1956.

6.7. Irodalom

CZEGLÉDI 1994 CZEGLÉDI Katalin, *Birtokos jelölés a Volga vidéki földrajzi neveken* in: Studia Nova 2. Mundus Press, A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának tudományos közleményei. 1994. I. évfolyam 2. szám.

CZEGLÉDI 2004 CZEGLÉDI Katalin, *Nyelvi kapcsolatainkról másképpen* in: Eleink – Magyar Őstörténet 2004. III. évf. 1. (5.) szám.

CZEGLÉDI 2005 CZEGLÉDI Katalin, *A földrajzi nevek hangtana* ld. Internet.2005

CZEGLÉDI 2010 CZEGLÉDI Katalin *Nyelvészeti Őstörténet III. A szkíta-hun nyelvek története. Gyökrendszer.* (A magyar és a szkíta-hun nyelvek alapja). Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2010. Megjelenés alatt.

WASS 2003 WASS Albert, *Minden verse* Kráter Műhely Egyesület Wass Albert Életműve 15. kötet (bővített kiadás) Pomáz, 2003

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

7.

A földrajzi nevek és a magyar őstörténet az *Iszter* folyó kapcsán

„Az etimológia sikamlós tudományterület, könnyű elcsúszni rajta. Így van ez a közszavak magyarázatában is, s még inkább áll a tulajdonnevek megfejtésére, ...A névi jelleg sajátosságaiból következően tulajdonnevet etimologizálni rendszerint jóval nehezebb, mint közszót, a magyarázati tényezők szélesebb körű és komplexebb számbavételét követeli meg. Itt tehát az etimon csak akkor tekinthető bizonyítottnak vagy akár valószínűnek, ha a vizsgálat ezt a komplex tényezőhalmazt valóban körüljárta, a benne rejlő ellentmondásokat tételesen kiküszöbölte." (BENKŐ 1998:148)

7.1. Benkő Loránd fenti gondolatai teljes mértékben megállják a helyüket. A kutatásaink során világossá vált, hogy egyetlen név magyarázata is csak úgy lehetséges, ha már egy terület neveinek az összehasonlító vizsgálatát elvégeztük, a történeti háttér ismeretében az érintett nyelveket bevonjuk a kutatásba s a keletkezett komplex tényezőhalmazt körüljárjuk újra és újra s a nevet mindig más oldalról közelítjük meg. Magyarázatot kell találnunk egyrészt a névben rejlő ellentmondásokra, másrészt az eddigi etimológiák közti ellentmondásoknak az okait is meg kell keresnünk. Tény, hogy a tulajdonnevek megfejtésének az előfeltétele a közszók helyes magyarázata. Számos esetben azonban a közszók etimológiája téves, bizonytalan vagy ismeretlen. Ennek ellenére nem mondhatunk le a további kutatásokról, ilyenkor segít a földrajzi nevek rendszerszerű, sok szempontú feldolgozása. Jelen dolgozat elsődleges célja nemcsak az, hogy felhívjuk a figyelmet a földrajzi nevek fontosságára, minthogy azok az érdemi nyelvészeti és őstörténeti kutatások számára nélkülözhetetlenek, hanem a tulajdonnevek és a közszók kapcsolatának a jelentőségét is hangsúlyozni kívánjuk. Egy tulajdonnév - akár személynév, akár földrajzi név - etimológiája azon áll vagy bukik, helyesen választottuk-e meg az alapul szolgáló köznevet, továbbá hogyan magyarázzuk magát a közszót.

E dolgozat megírására késztetett egyrészt az a felismerés, hogy a földrajzi nevek nélkülözhetetlenek a nyelvészeti és az őstörténeti kutatásokban, másrészt az a tény, hogy hiányzik a földrajzi nevek rendszerszerű, sok szempontú feldolgozása mind a Kárpát medence[173], mind a számításba jöhető keleti korábbi szálláshelyek földrajzi neveit, sőt azon népek lakóhelyeinek a földrajzi neveit illetően, ahol a magyarral kapcsolatba hozható nyelveket beszélték vagy beszélik ma is. Tudomásul kell vennünk, hogy a Kárpát-medence földrajzi nevei nem fejthetők meg hiánytalanul a magyarok korábbi lakóhelyein található földrajzi nevek feldolgozása nélkül. Munkánk segíteni kíván a vita eldöntésében, hiszen elődeink régi lakóhelyeinek a földrajzi meghatározása körül a mai napig nincs egységes, vagy legalábbis viszonylag elfogadott álláspont. Tény, hogy a földrajzi nevek a névadó nép(ek) nyelvéről őriznek információkat. Ezeket az

[173] Kiss Lajos írásai a földrajzi nevek nyelvi fejlődéséről alapvető módszertani problémát vetnek fel. Vajon nem az lenne a helyes, ha a földrajzi neveket olyan tényezőhalmaznak tekintem, amelyet fel kell dolgoznom s a végeredményt összehasonlítom a magyar nyelv illetve a magyar nyelvet kapcsolatba hozható nyelvekkel, azok jellemzőivel? Ezután következne az azonosságok és az ellentmondások értelmezése.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

információkat kell felismerni és nyelvekhez kötni, hogy a névadó népeket illetve nyelvi hovatartozásukat meghatározhassuk. A földrajzi névi adatoknak egy része viszonylag könnyen felismerhető. A másik rész, elsősorban a víznevéké, azaz a legrégibb elnevezéseké nehezen szólaltatható meg. Vagyis éppen az első névadó nép(ek) nyelvének megállapítása igen nehéz, pedig őstörténetünk kutatása szempontjából nemcsak értékes adatok, hanem elegendő írásos források híján nélkülözhetetlenek. Eleink korábbi lakóhelyeinek a bizonyítékai vagy tagadói lehetnek a víznevek.

Mi első lépésben Csuvasföld földrajzi neveit vizsgáltuk. Ma már mintegy 20 ezernyi Volga-Urál vidéki adatot forgatunk a számítógépen a feldolgozáskor. A Kárpát medence és a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei között meglévő összefüggés egyrészt jelentheti azt, hogy elődeink olyan csoportja élt azokon a területeken, akik sohasem jöttek be a Kárpát medencébe. Ezek a csoportok ugyanakkor megfordulhattak több más területen is s ott hagyták a nyomukat a földrajzi nevekben. Másrészt az összefüggés azért is jelentkezhet, mert a Kárpát medencében hont foglalt eleink jártak ott azokon a helyeken, amelyek egyúttal az előző lakóhelyeik voltak s ezért hagyták a nyomukat a földrajzi nevekben. Ezeket a nyomokat felismerni, összefüggéseiket feltárni fontos és segítségül szolgál nemcsak a magyar nyelv, hanem a magyar őstörténet kutatásában is, továbbá hozzájárul a magyarral kapcsolatba hozható népek és nyelvek történetének a megismeréséhez.

7.2. A földrajzi nevekről, kutatásukról általában tudni kell, hogy egy adott terület neveinek - esetünkben a Volga-Urál vidéke vízneveinek és a velük összefüggőnek látszó egyéb földrajzi nevek - összehasonlító nyelvészeti (hangtani, alaktani, jelentéstani) vizsgálata alkalmas arra, hogy a földrajzi nevekből kiolvasható nyelvi jelenségeket összevessük olyan nyelvek jellemzőivel, amelyeknek ma is közük van a vizsgált területhez, vagy ma már nincs, de valamikor lehetett. Továbbá lehetőségünk van arra, hogy összevessük olyan területek földrajzi neveinek a nyelvi jellemzőivel is, ahol feltehetően eleink ill. eleinkkel kapcsolatba hozható népek megfordultak. A nevek megszólaltatásához több tényező járulhat hozzá, közülük az alábbi négyet emeljük ki.
Az egyik az adott természeti környezet a maga tulajdonságaival, vagyis az, amit a név megnevez. Pl.:

csuv. ***Tăxăr śăl*** Cu. patak, szakadék neve. Ašm. XV.7.
< csuv. *Tăxăr* ⟵ csuv. *tăxăr* 'kilenc'.
+ *śăl* ⟵ csuv. *śăl* ‘forrás’.

A másik a nyelv, nyelvek, amelyeknek közük van vagy lehetett a területhez közvetlenül vagy közvetve. Pl.: az uráli, az altáji és az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvek a Volga-Urál vidékén. Vannak olyan nevek, amelyek ugyanarra az objektumra vonatkoznak, több nyelven nevezik meg pl. ugyanazt a folyót. Ennek az ellenkezője is igaz, vagyis ugyanazzal a névvel több, más folyót, sőt akár hegyet vagy települést is megneveznek. A különböző és az azonos elnevezések eredetét, a köztük levő összefüggések meglétét vagy hiányát, a nyelvi hátterét stb. kutatva közelebb kerülünk a név etimológiájának a megírásához, stb. Pl.:

Volga[174] f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Tolk.: udm. *Volga / Volga šur* or. *Volga*, folyó neve.
< udm. *Volga*
+ *šur* ⟵ udm. *šur* ‘folyam, folyó, patak, csermely’.

Volga f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.I.336.: or. *Volga*, 1. a Szovjetunió európai részének legnagyobb folyója, 2. az or. Dneper mellékfolyója.

[174] A Volga folyó névadóinak a nyelve azért is fontos, mert a folyó forrásvidéke arra a területre esik, ahol kiterjedt szkíta birodalom valamikori meglétéről van tudomásunk.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Atăl f. Ašm.II.141.: csuv. *Atăl* or. *Volga* Čist.u., így nevezik a Volgát, a Kámát és a Belaja-t, NAP:-, Ar.:-.

Jul f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Mar.: mar. *Jul* or. *Volga,* folyó név
< mar. *Jul* ⟵ *jul* vö. ÓT. *jul* 'forrás'.

Jul f. GMA: mar. *Jul / Jyl* or. *Volga* RSFSR, folyó, amely a Kaspi tengerbe ömlik.
< mar. *Jyl* ⟵ udm. *jyl* 'a folyó felső folyása, folyóforrás'.

Ravo f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Coll.: mdE. *Ravo, Rav* or. Volga, folyó neve.
< mdE. *Ravo, Rav* ⟵ mdE. *ravo* 'tenger'
mdM. *ravo* 'folyó'

Idel f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Idel* or. *Volga,* folyó neve.
< tat. *Idel* ⟵ tat. *idel* 'folyó'.

A *Volga* névvel több folyót is illetnek, ugyanakkor a *Volgá*nak többféle elnevezése van, ezek a csuv. *Atal*, tat. *Idel,* mdE. *Ravo, Rav,* mar. *Jul / Jyl.*[175]

A harmadik pedig olyan területek földrajzi nevei, amelyeket közös elődök adhattak, vagy legalábbis a földrajzi területek névadói feltehetően egymással valamilyen nyelvi kapcsolatban voltak. Esetünkben a Volga-Urál vidéke vizeinek és víznévi eredetű egyéb földrajzi területeinek s a Kárpát-medence bizonyos helyeinek névadói között a nyelvi kapcsolat kétségtelen. Azonosnak tűnő földrajzi nevek a két területen már első látásra is bőven akadnak, ezért tudományos vizsgálatuk, feldolgozásuk elkerülhetetlen. Pl.:

Volga f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.I.336.: or. *Volga*, 1. a Szovjetunió európai részének legnagyobb folyója, 2. az or. Dneper mellékfolyója.

Valkó 'helység Pest megyében Gödöllőtől délkeletre', magy. *Valkó*vár 'jugoszláviai város Eszéktől délkeletre' (KISS 1980).

A nyelvi kapcsolat egyértelmű az or. ko. *Don*, csuv. *Tun* és a magyar *Duna* között. A *Duna* 'Európa második legnagyobb folyója'. Az ókorban a folyam felső szakaszának a neve, amely egyes irók szerint Bécsig, mások szerint a Vaskapu szorosig terjedt,...az alsó szakaszt ...*Hister* jelölte. ld. ie. **danu*- 'folyó'. (KISS 1980) A *Duna* nevének alakváltozatai a Volga-Urál vidékén szerepelnek folyó, tó, mocsár és település nevében[176] pl.:

Tun f. Ašm.XIV.132: csuv. *Tun* or. *Don*, folyó neve, Fa.I.528.: or. *Don*, folyó neve.

Don ju f. SW.141b.: ko. *Don-ju,* folyó a ko. Kerč'omja közelében.
< ko. *Don* ⟵ vö.: osszét *don* 'víz, folyó'
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó'

Donty t. TSK.30.: or. *Don*ty ← *Don*skoje ozero / *Don*skoje U.Kul., tó, amely az or. Kulom folyó baloldalán található 7 km-re dél-keletre az or. Don falutól, amely az or. *Don*'ur nevű mocsárral van körűlvéve. Szélessége 1-3 km., mélysége 1,5-2 m.
< or. *Don* ⟵ *vö.: osszét don* 'víz, folyó'

[175] E nevek magyarázata másik dolgozat feladata.
[176] A név részletes bemutatására másik dolgozatban kerítünk sort.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *ty* ⟵ ko. *ty* ‘tó’
or. *Don*skoje ⟵ *Don*
+ or. *-sk-* vonatkozó melléknév képző
+ *-oj-* ‘birtokos melléknév képző
+ -e
ozero ⟵ or. *ozero* ‘tó’

Donn'ur m. TSK.30.: or. *Donn'ur* U.Kul., mocsár, hossza 35 verszta, szélessége 20 verszta.
< or. *Don* ⟵ vö.: osszét *don* 'víz, folyó'
+ *n'ur* ⟵ ko. *n'ur* ‘mocsár’

Donn'ur m. TSK.30.: or. *Donn'ur,* mocsár az or. Mezen' jobb partján, az or. Butkan és Koslan falvak között.
< or. *Don* ⟵ vö.: osszét *don* 'víz, folyó'
+ *n'ur* ⟵ ko. *n'ur* ‘mocsár’.

Donn'ur m. TSK.30.: or. *Donn'ur,* mocsár az or. Vyčegda jobboldalán az or. Tydor és Šežam falvak között. E mocsáron lévő tó neve *Donty.*
< or. *Don* ⟵ vö.: osszét *don* 'víz, folyó'
n'ur ⟵ ko. *n'ur* ‘mocsár’

Donn'urty t. TSK.30.: or. *Donn'urty,* tó az or. *Donn'ur* mocsáron.
< or. *Don* ⟵ vö.: osszét *don* 'víz, folyó'
+ *n'ur* ⟵ ko. *n'ur* ‘mocsár’
+ *ty* ⟵ ko. *ty* ‘tó’.

Dnepr f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.I.518.: or. *Dnepr*, folyó neve, KISS 1980: *Dny*eper ‘Ukrajna fő folyója’... előtagja a *Don* folyónévvel van kapcsolatban.
< or. *Dnepr* < 1. *Dne* < ld. *Don*
+ *pr*
2. *Dn* < ld. *Don*
+ *epr*

Dnestr f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.I.518.: or. *Dnestr*, folyó neve, KISS 1980: *Dny*eszter ‘folyó a Szovjetunióban’... le. *Dniestr,* ukr. *Dnister*, or. *Dnestr,* előtagja azonos lehet a *Don*-nal.... A *Dnyeszter* ... iráni ...‘innenső folyó’.
< or. *Dnestr* ⟵ *Dnester:* nem or. eredetű < *Dn* < ld. *Don*
+ *ester*

7.2.1. A folyónév utótagjáról *estr, eszter, iestr* nem kapunk érdembeli információt. Az írásos forrásokból annyit tudunk, hogy a magy. *Duna* folyó alsó szakaszát a honfoglaló magyarok, de már a szkiták is *Iszter* névvel illették. A névnek változatai felismerhetők a Volga-Urál vidék földrajzi neveiben pl.:

***Isterek*kassi** h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Isterek*kassi or. *Isterek*kasy M-P., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Isterek*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* ‘falu’ < *kasy*
+ csuv. *-si:* birtokos személyjel

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A csuv. *kasă* ‘falu’ ⟵ csuv. *kas-* ‘vágni’ + *-ă:* deverbális nomen képző. Eredeti jelentése ‘vágat’. Az *Isterek* a folyó nevére utal, tehát *Isterek* vágta helyre kell gondolnunk, amely az embereknek lakóhelyül szolgált. A folyó vágta völgyet el kell különíteni az ember vágta területtől, azaz az ember irtotta helytől, ahol az ember a fák kivágása után telepedhetett le. Ez utóbbi esetben a név első tagja általában személynév, amelynek alapjául sok esetben víznév szolgált. A helyes magyarázat az egyes nevek körültekintő vizsgálata nyomán születhet meg.

Isterek h. TB.65: *Isterek or. Istrikovo* Nuriman., település neve.
< bask. *Isterek* ⟵ *Isterek:* 1. folyónév < *Is*
+ *terek*
2. személynév
or. *Istrikovo* ⟵ bask. *Isterek*
+ or. *-ovo*

Ăštăr f. d. Ašm.IV.95.: csuv. *Ăštăr* hely és folyó neve, NAP:-, Ar.:-. Elsődleges a folyónév. A redukált hang (*ă)* előzménye mély hangú *u* vagy *y* lehetett. Tehát **uštur* vagy **yštyr.*
< csuv. *Ăš*
+ *tăr*

Ăstăr *kassi* h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ăstăr kassi* (***Išterek***) Čgs.
< csuv. *Ăstăr* < *Ăs*
+ *tăr*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* ‘falu’ < *kasy*
+ *-si:* birtokos személyjel

Iseterkka h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Iseterkka (Iseterkke?)* or. *Izederkino* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Iseterkka* ⟵ csuv. *Iseterkka.*

A csuv. *Iseterkka* ejtésekor a mássalhangzók közül az *-s-* és a *-t-* félzöngés (*-Z-* és *-D-*), a *-kk-* helyesírás pedig zöngétlen *-k-* ejtését jelzi. A redukált magánhangzó *-a-* előzménye pedig palatális *-i,* vagy veláris *-y* teljes képzésű magánhangzó lehetett. Az or. *Izederkino* forma őrzi a csuvas redukált előzményét (*-i-*), a csuvas félzöngés ejtésű *-s-* és *-t-* mássalhangzókat pedig az or. zöngésnek fogta fel. A *-k-* zöngétlen ejtését az orosz irásban is tükrözi. A szóvégi *-o* az or. *selo* ‘település’-re utal. Az *-n-* eredetét és funkcióját csak egy sok szempontú kutatás ismeretében állapithatjuk meg. Eszerint jelölhetné a birtokot (CZEGLÉDI 1994/2:111-129) de lehetne a szótő genetikus része is.

Ištirek kassi h. Ašm.III.163.: csuv. *Ištirek-kassi / Kĕšĕn Šăxal'* or. *Išter'akovo* Tet.u., falu, NAP: csuv. *Kĕšĕn Šăxal'* or. *Novoje Iščer'akovo ← Drugoje Iščer'akovo*, *Drugoje Išter'akovo* Jal.u., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Ištirek* < *Iš*
+ *tirek*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* ‘falu’
+ *-si*: birtokos személyjel
csuv. *Kĕšĕn* ⟵ csuv. *kĕšĕn* ‘kis, kicsi’
+ *Šăxal',* or. *Išter'akovo* ⟵ csuv. *Išterek* < *Ištirek*
+ or. *-ov:* birtokos melléknév képző
+ *-o*
or. *Novoje* ⟵ or. *novoje* ‘új’
+ *Iščer'akovo* < *Drugoje* ⟵ or. *drugoje* ‘másik’

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *Išter'akovo*.

A *-t-* > *-č-* változás jellemző magas magánhangzó előtt.

Isenterek f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Isenterek* C, patak, szakadék.
< csuv. *Isenterek* < *Isen*
+ *terek*

Isenterek *ojě* f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Isenterek ojě* A., patak, szakadék.
< csuv. *Isenterek*[177]
+ *ojě* ⟵ csuv. *oj, uj* 'mező'
+ *-ě*: birtokos személyjel

Ištrek *kassi* h. Ašm.III.164.: csuv. *Ištrek-kassi,* falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ištrek* < *Iš*
+ *trek*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-si* < *sy*: birtokos személyjel.

Išenterek ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Išenterek* V.
< csuv. *Išen*
+ *terek*

Išterek h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Išterek* ← *Išterekkassi* or. ***Ištereki*** ← *Bajraševo* ← *Išterekkasy* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Išterek* <*Iš*
+ *terek*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'

---

[177] A név összetett szóból áll: *Isen* + *terek*. Az előtag keskeny folyó vagy forrás neve, vö.
Isenek šălě f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Isenek šălě* A.
< csuv. *Isenek*
+ *šălě* ⟵ csuv. *šăl* 'forrás'
+ *-ě*: birtokos személyjel.
Az *Isenterek* utótagja a *terek (*< *tereki* < *tekerek, *tekereki* < **tenkerek,* **tenkerenki* stb.) teljesebb alak fejleménye, más összetételben is megvan, vö.
Molterek f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Molterek* Kra., patak, szakadék.
< csuv. *Mol*
+ *terek* .
Sőt, önállóan is jelöl folyót pl.:
Tur kasnă var d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tur kasnă var* Ja.
< csuv. *Tur:* folyó neve
+ *kasnă* 'járta, átjárta' ⟵ csuv. *kas-* 'járni, átjárni'
+ csuv. *-nă*: múlt idejű melléknévi igenévképző
+ *var* 'árok, patak'
Tyr f. GMA: mar. *Tyr* or. *Tyr* Gm., az or. Rutka baloldali mellékfolyója,
Tor f. TB.144.: bask. *Tor* or. *Tor* Mel., az or. Nuguš jobboldali mellékfolyója,
Iseti varě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Iseti varě* Ja.
< csuv. *Iseti*
+ *varě* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ csuv. *-ě* : birtokos személyjel
Isentej h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Isentej* or. *Izendejkasy* C., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Isen*
+ *tej (*< *tek* < *tenke*).

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *-si* < *sy:* birtokos személyjel.

Išterek *Čantăr* h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Išterek Čantăr* [178] (***Ăstăr kassi***) or. *Išterek* M.
< csuv. *Išterek* <*Iš*
+ *terek*
+ *Čantăr* < *Čan*
+ *tăr*
Ăstăr
+ *kassi* ⟵ *csuv. kasă 'falu'*
+ *-si* < *sy:* birtokos személyjel.

Išterek*kassi* h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Išterekkassi* or. *Išterekkasy* ← *Čandrovo* Čgs., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Išterek* <*Iš*
+ *terek*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă 'falu'*
+ *-si* < *sy:* birtokos személyjel
or. *Išterekkasy* ⟵ csuv. *Išterekkassi*
or. Čandrovo ⟵ csuv. *Čantăr*
+ or. *-ov:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

Isenter *varĕ* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Isenter varĕ* Kra.
< csuv. *Isenter* : folyó neve < csuv. *Isen*
+ *ter*
+ *varĕ* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *-ĕ*: birtokos személyjel

Astraxan' 'város a Szovjetunióban a Volga alsó folyásánál'... Török nyelvi összetételnek látszik.... Utótagja azonos lehet a m. *Tarján, Tárkány* helynévnek török eredetijével: *tarxan, tarqan* 'főember, adómentességet élvező kiváltságos rend'. (KISS1980) < or. *As*
+ *traxan*

Esterle f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Esterle* or. *Starli*, folyó neve.
< tat. *Esterle* ⟵ tat. *Ester* < *Es*
+ *ter*
+ *le*
or. *Starli*[179] ⟵ or. *Star*
+ *li*

Sterle f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, B-r.: bask. *Sterle* or. *Sterla*, folyó neve.
< bask. *Sterle* ⟵ *Ster* < *S*
+ *ter*
+ *le*
or. *Sterla* ⟵ *Ster*
+ *la*

Stärle f. TB.131.: bask. *Stärle* or. *Sterl'a*, az or. Aškadar baloldali mellékfolyója.

[178] Köze lehet a vizsgált nevünkhöz. Vö. csuv. *center* 'faragás, metszet'.
[179] A szókezdő helyzetbe került magánhangzó is lekopott.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< bask. *Stärle* ⟵ *Stär* < *S*
+ *tär*
+ *le*
or. *Sterl'a* ⟵ *bask. Stärle*

Stärle f. TB.131.: bask. *Stärle* TASSR., az or. Ik baloldali mellékfolyója.
< bask. *Stärle* ⟵ *Stär* < *S*
+ *tär*
+ *le*

Starak h. Ašm.XI.337.: csuv. *Starak* or. *Staraki / Bajgejevo* C., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Starak* < *S*
+ *tarak*

Starik varĕ f. Ašm.XI.337.: csuv. *Starik varĕ* Xval.u., patak, szakadék neve or. Kalmandaj falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Starik* ⟵ or. *starik* 'öreg'
+ *varĕ* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *-ĕ*: birtokos személyjel

A csuv. *Starak, Starik*, valamint a bask. *Stärle (Stär + le)* or. *Sterl'a (Ster + l'a)* előtagja összefüggenek és folyóra vonatkoznak. Az orosz *starik* 'öreg' jelentésű szó etimológiailag csak úgy kapcsolódhat ide, ha eredetileg a folyó régi medrét jelölte.

Xalĕ Anišstroj ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Xalĕ Anišstroj* K?
< csuv. *Xalĕ* ⟵ *xalĕ* 'most, jelenleg, adott időben'
+ *Anišstroj* < *Aniš*: folyó neve
+ *stroj* ⟵ or. *stroj* 'felépítés, forma, rendszer, sor'.

Strappul' h. Ašm. XI. 339: *Strappul'* or. *Stavropol',* város neve (a Volgán), NAP:-, Ar.:-, KISS 1980: *Sztavropol* 'város a Szovjetunióban a Kaukázus előterében'.
< csuv. *Strap*[180]
+ *pul'*
or. *Stavropol'* ⟵ *Stavro*
+ *pol'*

Strepce d. Ašm.XI.340.: csuv. *Strep*ce, erdő neve or. Oraba-kasy falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Strep*ce ⟵ *Strep*
+ *ce*.
A szó vagy 'elágazás' vagy 'hajlat, mélyedés' jelentéssel lehet kapcsolatos.

Yxraśyrmi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Yxra śyrmi* or. ***Dolgij ostrov*** B., tatár falu, Ar.:-.
< csuv. *Yxra*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'patak, szakadék'
+ *-i*: birtokos személyjel
or. *Dolgij* ⟵ or. *dolgij* 'hosszú'
+ *ostrov* 'sziget'

[180] A *-p-* és a *-v-* etimologikus kapcsolatáról a külön nyelvi változatok tanúskodnak.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Maslov ostrov d. Ašm.:-, NAP: csuv. *Maslov ostrov* M.
< csuv. *Maslov*
+ *ostrov* ⟵ or. *ostrov* 'sziget'

Tere Tanyp f. TB.142.: bask. *Tere Tanyp* or. ***Bystryj Tanyp*** Kalt., az or. Belaja jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Tere* ⟵ bask. *tere* 'élénk, gyorsan folyó'
+ *Tanyp*
or. *Bystryj* ⟵ or. *bystryj* ' gyors'
+ *Tanyp*

Stranka ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Stranka* M.
< csuv. *S*
+ *tranka*

Štranka f. Ašm.XVII. 388.: csuv. *Štranka*[181] Sor., kis folyó neve or. Torajevo falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Š*
+ *tranka*

Štranka *puś* f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Štranka puś* M., patak, szakadék.
< csuv. *Štranka:* folyó neve < *Š*
+ *tranka*
+ *puś* ⟵ csuv *puś* 'fő, fej'

Zaostr'onnaja f. TSK.36.: or. *Zaostr'onnaja* ← *Zaostrovnaja* / *Zaostrennyjju,* az or. Usa baloldali mellékfolyója, hossza 53 km.
< or. *Zaostr'onnaja* ⟵ or. *za-*: 'mögött'
+ *ostr'on* < or. *ostrov* 'sziget'
+ or. *-n-*: melléknév képző
+ *-aj*: birtokos melléknév képző
+ *-a*

Xortan śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Xortan śyrmi* (***Štrankă puśĕ***) M.
< csuv. *Xortan*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'patak, szakadék'
+ *-i*: birtokos személyjel,
Štrankă: folyó neve < *Š*
+ *trankă*
+ *puśĕ* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej'
+ *-ĕ*: birtokos személyjel

[181] A csuv. *Štranka* folyónév a *Š* + *tranka* összetételből áll, az előtagja összetartozik az *Iszter* név *Isz* előtagjával, az utótag *tranka* pedig a *ter* utótagjával. A *ter* is összetett szó, utótagja az *-r* rokon a *tranka* utótagjával a *ranka* elemmel, amelynek változatai 'folyó' jelentésűek a földrajzi nevekben. Vö.:
Ronggo enger f. GMA: mar. *Ronggo enger* or. *Ronga* Sor., az or. M(alyj) Kundyš jobboldali mellékfolyója.
< mar. *Ronggo*: folyó neve
+ *enger* 'patak'.
Hangtanilag és jelentéstanilag is idekapcsolódik a magy. *satra*fa (*satra* + fa) 'vén banya, szipirtyó, izgő-mozgó, mindenütt ott levő, ide-oda járkál, szüntelenül jön-megy, nem egyenes úton jár' jelentésű szó előtagja. Az ilyen nőnek olyan tulajdonságai vannak, mint pl. az *Iszter* folyónak a Vaskapunál lévő szakaszán.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Zaštrankă h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Zaštrankă* Ja., orosz falu, Ar.:-.
< or. *Za* ⟵ or. *za-* 'mögött'
+ *štrankă*: folyó neve < *Š*
+ *trankă*

Az *Iszter* névnek van szókezdő mássalhangzós változata, vö. *Hiszter.*[182] A *h-* etimologikus vagy inetimologikus voltát a tulajdonnévi és köznévi adatok döntik el. Idetartozónak véljük az alábbi mássalhangzós kezdetű neveket:

Vastruk *ăšni* d. Ašm.V.182.: csuv. *Vastruk ăšni*, határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vastruk* ⟵ csuv *Vas*
+ *truk,*
+ *ăšni* ⟵ **ăšna*
+ *-i:* birtokos személyjel

Postrik kassi h. Ašm.X.14.: csuv. *Postrik-kassi* C., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Postrik*[183] < *Pos*
+ *trik*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-si* < *-sy:* birtokos személyjel

Pustrikassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pustrikassi* or. *Postrikasy* Cu., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Pustrikassi* ⟵ csuv. *Pustri* < *Pus*
+ *tri*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-si* < *-sy:* birtokos személyjel

Pes'ter f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Pes'ter / Pes'ter šur* or. *Pester'* Selt., a Kil'mez' folyó jobboldali mellékfolyója.
< udm. *Pes'ter':* folyó neve < *Pes'*
+ *ter'*
+ *šur* ⟵ udm. *šur* 'folyó'

Iljinka h. Ašm.:-, NAP: or. *Iljinka* ← ***Iljinskaja Pustyr'*** M., csuvas falu, Ar.:-.
< or. *Iljinskaja* < *Iljin*
+ or. *-sk-*: vonatkozó melléknév képző
+ *-aja*
+ *Pustyr'* ⟵ 1. or. *pustyr'* 'beépítetlen telek, házhely'
2. *pus*
+ *tyr'*

A fenti nevekben szereplő *Iszter* névnek és változatainak feltehetően alapul szolgált közszók: or. *starik* 'öreg', or. *stroj* 'felépítés, forma, rendszer, sor'[184], or. *stavro* vö. görög ... 'kereszt', or. *bystryj* ' gyors', or. *ostrov* 'sziget', or. *pustyr'* 'beépítetlen telek, házhely'.

7.2.2. A Duna *Iszter* nevének a Kárpát medencében található tulajdonnévi párhuzamai

[182] A szókezdő mássalhangzó tisztázásához újabb párhuzamos adatok összehasonlító vizsgálata szükséges.
[183] Összetett szó: *Postrik: Pos + trik.*
[184] A folyó nem más, mint egy felépítmény, rendszer, sor, a görög forrásokból is tudjuk, hogy a folyó a víz hengeredésével épül, tehát a folyó nem más, mint vízhengerek sora.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

7.2.2.1. Földrajzi nevekben

***Isztria*,** ‘félsziget az Adriai-tengerben’. A lat. *Istria*[185]*~Histria* átvétele. (KISS 1980)
< *Istria* < *Is*
+ *tr*
+ *-ia: képző*
Histria < *His*
+ *tr*
+ *-ia*

Esztár ‘helység Hajdu-Bihar megyében’...Valószínűleg a személynévként is használt szláv **star?* ‘öreg, régi, ó’ melléknévből keletkezett, kevéssé meggyőző feltevés szerint a szláv eredetű ... *ösztörű* ‘ágasfa. töltés, gát’ főnévvel tartozik össze. (KISS 1980) < *Esz* + *tár*

Eszteregnye ‘helység Zala megyében’... A szláv *struga* ‘vízfolyás, patak, meder’ származékának lehet az átvétele.... Vö. szb.-hv. *Struganica* hn.... le. *Strugienice* hn. ... or. *Strugan’* hn. (KISS 1980) *Esztereg (< Esz + tereg) + nye*

Eszterháza ‘helység Győr-Sopron megyében’. ... az *Eszter*házy családnévből kikövetkeztetett változata *Eszter*háza lett. A családnév legrégibb kikövetkeztetett változata *Szer*hás (tkp. ‘tetőkészitő mesterember’) volt, ebből alakult a családnév korábbi csallóközi *Szer*hásháza ... neve. (KISS 1980) < *Eszter* + *háza*

***Esztergom*,** szlovák *Ostrihom* ... Vitatott eredetű. Vö. szb-hv. *strgun* ‘timár, cserző-varga’. Más feltevés szerint a név előzménye egy szláv forma, tulajdonképpeni jelentése ‘akit őriznek, akire vigyáznak’. A magy. Párkány ‘vár’ jelentésű szlovákiai község’ szlovákul *Šturovo*, személynévi eredetű (KISS 1980) közszói jelentése lehet ugyancsak ‘vár’. < *Eszter* + *gom*

Isztimér [186]‘helység Fejér megyében’ (KISS 1980) < *Isz* + *timér*

***Ostoro*s** ‘község Heves megyében Egertől délkeletre’... A helység az *Ostoros*-patak... mellett fekszik, s róla kapta a nevét. Az *Ostoros* pataknév talán nem a ma is használatos m. *ostor*[187] ‘Peitsche’ főnévből, hanem a rokon nyelvek alapján feltehető ómagyar homonimájából, egy **ostor*-féle hangalakú és ‘juharfa’ jelentésű főnévből keletkezett. (KISS 1980) < *Ostoro (< Os + toro) + -s*: képző.

Ostrava ‘város Morvaországban’... Az *Ostrava* név eredetileg folyót jelölt, vö. cseh *Ostravice* ... ‘az Odera jobb oldali mellékfolyója, amely az *Ostravá*nál torkollik az Oderába’. A folyónév az ősszl. **ostr?* ‘éles’ származéka, s a víz gyors folyásával kapcsolatos. (KISS 1980) < *Os* + *trava*

Ostroleka ‘város Lengyelországban’... A le. *Ostroleka* átvétele. Ennek tkp. jelentése ‘lejtős rét’. Utótagja etimológiailag azonos a m. *lanka* szláv eredetijével. (KISS 1980) < *Ostro (< Os + tro) + leka*.

---

[185] A szóbelseji mássalhangzók eltűnésének eredménye a mássalhangzó torlódás, amely a szláv nyelvi használatban fejlődött ki.

[186]

[187] A szó eredete körül nagy a bizonytalanság. Lótartásunk ugor kori eredetű szavai közé sorolják. (LIGETI 1986). Elnevezése onnan lehet, hogy a folyóforráshoz hasonlóan sarj, hajtás a vessző (olykor a fa vö. juharfa) is, s ez a hajló vessző alkalmas volt pl. az állat terelésére. Idővel ehhez hasonló eszközt készítettek kötélből és szíjból., az elnevezés pedig az ősi.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Csányoszró ‘helység Baranya megyében... Az *Oszró* [188]hn. szláv eredetű, tkp. értelme ‘sziget’ (KISS 1980). A szóbelseji *-t-* eltűnése az ejtésből kimutatható a csuvasban és a magyarban egyaránt. < *Csány + oszró.*

Strém ‘Kemestaródfánál jobb oldal felől a Pinkába torkolló patak’... Strem helység e patak mellett Németújvártól keletre’:... A patak korábbi magyar neve *Eszturmen* volt, amely Felsőőr magyar nyelvjárásában ma is él *Östörmen* alakban. Ez szláv eredetű < *strem*[189] ‘meredek’, szln. ... ‘meredekség, gyors folyású hely a patakban, zúgó, sellő’. (KISS 1980) < *S + trém*

Stureci-hágó ‘1010 m magas hágó az Alacsony-Tátrában, ... *Szturecz* ‘Egy hegy’, ... Vö. szlk. *Šturec* ‘1075 m magas hegy Besztercebánya és Rózsahegy között’, *Šturec* ‘e hegy északi részén eredő patak’, sedlo Vel’ky *Šturec* ‘*Stureci* hágó’. Ehhez ld. szlk. *štúr* (kárpáti) skorpió’ és ... *št’úrec* ‘fülbemászó’... valamint *štúrec* ‘szigony’. (KISS 1980) < *Stureci (< Sturec + -i:* melléknév képző) *+ hágó.*

Sztropkó ‘szlovákiai helység Eperjestől... északkeletre, ... vö. szlk. *Stropkov....* ‘egy *Stropek* nevű személy udvarháza, földbirtoka’ ... < *strop* ‘mennyezet’... (KISS 1980) < *Sz + tropkó*

Felsősztregova ‘szlovákiai helység Losonctól ... nyugat-délnyugatra’... *Sztrogoua* ‘a Felső és Alsó*sztregova* mellett elfolyó folyó, ...’ (KISS 1980) < *Felső + sztregova* ***(****< sz + tregova****)***

Drávasztára ‘helység Baranya megyében’ ... A *Sztára* hn. (déli) szláv eredetű: egy szláv ...**Stara*... ‘régi, ó’ átvétele. (KISS 1980) < *Dráva + sztára (< sz + tára****)***

Beszterce ‘romániai város Déstől keletre... A helység a *Beszterce* folyó mellett épült, és róla kapta a nevét. ... a víznév szláv eredetű... az ősszláv **bystrica* ‘gyors folyású (és ezért többnyire tiszta, átlátszó vizű) patak, folyó’. (KISS 1980) <*Besz + terce*

Beszter**ce** ‘helység Szabolcs-Szatmár megyében’ ... Tövében a szláv *bystr?* ‘gyors, tiszta, átlátszó’ melléknév rejlik. Folyónévből vált helységnévvé. (KISS 1980) < *Besz + terce*

Besztercebánya ‘szlovákiai város... A település ott épült, ahol a *Beszterce* patak a ... Garamba ömlik, és a *Beszterce*-patakról kapta a nevét. E pataknév szlovák eredetű ...(tkp. gyors folyású víz’). (KISS 1980) < *Beszterce (< Besz + terce) + bánya*

A fenti földrajzi nevek alapjául az adatok alapján az alábbi közszók jöhetnek számításba: szláv **star?* ‘öreg, régi, ó’ , magy. *ösztörű* ‘ágasfa. töltés, gát’, szláv ...**Stara* ... ‘régi, ó’, szláv *struga* ‘vizfolyás, patak, meder’, or. *starik* ‘öreg’, magy.* *szerha* ‘(nád- vagy szalma)tető’ vö.: *’Szer*hás (tkp. ‘tetőkészítő mesterember’, or. *pustyr’* ‘beépítetlen telek, házhely’, szb-hv. *strgun* ‘tímár, cserző-varga’, szláv *strgun* ‘akit őriznek, akire vigyáznak’, azaz ‘vár’, szlk. *štúr* (kárpáti) skorpió’ , szlk. *št’úrec* ‘fülbemászó’, szlk. *štúrec* ‘szigony’, szlk. *strop* ‘mennyezet’, ősszláv **bystrica* ‘gyors folyású (és ezért többnyire tiszta, átlátszó vizű) patak, folyó’, szláv *bystr?* ‘gyors, tiszta, átlátszó’, szláv eredetű < *strem* ‘meredek’, szln. ... ‘meredekség, gyors folyású hely a patakban, zúgó, sellő’, magy. *ostor* ‘szíjból vagy zsinórból való, nyeles állatserkentő, állatterelő eszköz’...,’csapás’...,’véglények fonalszerű nyúlványa’.

7.2.2.2. Családnevekben (KÁZMÉR 1993)

[188] A szóbelseji *-t-* olykor eltűnik mind a magyar, mind a csuvas ejtésből.
[189] A *Strem* szóvégi *és az Isztimér* névben a szóbelseji *-m-* előzménye *-nk-* mássalhangzó kapcsolat lehetett.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Ösztövér ⟵ magy. *ösztövér* ‘vékony, sovány’. < *Ösz + tövér*
Eszkotár ⟵ magy. *eszkotár*[190] ‘számadó juhász, juhászgazda’ foglalkozásnév. < *Eszko + tár*
Esztári, Isztári ⟵ magy. *Esztár, Isztár* hn. Bihar megye. < *Esztár (< Esz + tár) + -i, Isztár (< Isz + tár) + -i*
Eszter, Ester ⟵ magy. *Ester* egyházi női személynév. < *Esz + ter, Es + ter*
Eszterág ⟵ magy. *eszterág, esztrág* ‘gólya’. < *Eszter (< Esz + ter) + ág*
Esztergálos, Esztergályos, Esztergáros ⟵ magy. *esztergályos*, *esztergálos, esztergáros* ‘forgácsoló szerszámmal famegmunkálást végző iparos’. < *Esztergálo (< Esztergá + -lo) + -s, Esztergályo (< Esztergá- + -lyo) + -s, Esztergáro (Esztergá + -ro) + -s*
Esztergály, Esztergár, Isztergár ⟵ magy. *esztergály, esztergár* ‘(fa)esztergályos’ foglalkozás ⟵ magy. *Esztergály* hn. (Nógrád, Zala megye.). < *Esztergá (< Esz + tergá) + -ly, Esztergá + -r, Isztergá + -r*
Esztergályi ⟵ magy. *Esztergály* hn. (Nógrád, Zala m.). < *Esztergály (< Esz + tergá) + -ly* **+** *-i:* melléknév képző
Esztergás ⟵ magy. *esztergás* ‘esztergályos’ < *eszterga* (< *esz* + *terga*) ‘esztergapad’ + *-s:* képző
Esztergető ⟵ magy. ⟵ magy. *Esztergető* hn. (Győr m.), *Isztergató.* < *Esz + tergető*
Esztergomi Esztergami, Isztragamy ⟵ magy. *Esztergom* hn. (Esztergom megye.). < *Esztergom (< Eszter + gom) + -i:* melléknév képző
Eszterhás családnév ⟵ magy. *eszterhás* ‘nád v. szalma-) tetőkészítő mesterember' < *Eszterhá (< Eszter + há) + -s*
Eszterhási, Eszterházi ⟵ magy. *eszterházi ~ eszterhási < eszterhásházi* ⟵ *Eszterházа* hn. < *Eszterhás* ⟵ magy. *eszterhás* ‘(nád v. szalma-) tetőkészítő mesterember' + *-i*
Eszteri ⟵ magy. *Eszter* hn (Baranya megye.) < *Eszter (< Esz + ter) + -i:* melléknév képző
Eszterói ⟵ magy. *Esztró* hn. (Szatmár megye.) < *Eszteró (< Esz + teró) + -i:* melléknév képző
Esztrangás ⟵ magy. *esztrangás* kb. ‘számadó juhász’, *sztrongás* vö. ‘bizonyos fajta pásztoradó’ < *Esztrangá (< Esz + trangá) + -s:* melléknév képző
Ostoros ⟵ magy. *ostoros* ‘sebhelyes, verekedős’ < *Ostoro (< Os + toro)* **+ *-s:*** melléknév képző
Osztrói, Osztrovi ⟵ *Ostrov* hn. (Krassó megye.) < *Osztró (< Osz + tró) + -i:* melléknév képző, *Osztrov (< Osz + trov) + -i:* melléknév képző
Osztrovai ⟵ *Ostrova* hn. (Bács, Temes megye.) < *Osztrova (< Osz + trova) + -i:* melléknév képző
Osztropataki ⟵ *Osztro*pataka hn. (Sáros megye.) < *Osztropatak (< Osztro + patak) + -i:* melléknév képző
Strázsai ⟵ magy. *Strázsa* hn. (Gömör, Nyitra, Szepes, Vas megye.) < ⟵ magy. *strázsa* ‘őrség, őrizet’
Sztregovai ⟵ magy. *Sztregova* hn. (Nógrád megye.) < *Sztregova (< Sz + tregova) + -i:* melléknév képző
Sztárai ⟵ magy. *Sztára* hn. (Zemplén megye.) < *Sztára (< Sz + tára) + -i:* melléknév képző
Sztropkai, Sztropkói ⟵ magy. *Sztropkó* hn. (Zemplén megye.) < *Sztropka (< Sz + tropka) + -i:* melléknév képző, *Sztropkó (< Sz + tropkó) + -i:* melléknév képző
Sztrányai ⟵ magy. *Sztránya* hn. (Bars megye.) < *Sztránya (< Sz + tránya) + -i:* melléknév képző
Sztrigyi, Isztrigyi, Esztrigyi ⟵ magy. *Sztrigy, Isztrigy* hn. (Hunyad megye.) < *Sztrigy (< Sz + trigy) + -i:* melléknév képző, *Isztrigy (< Isz + trigy) + -i:* melléknév képző, *Esztrigy (< Esz + trigy) + -i:* melléknév képző
Pásztor családnév ⟵ magy. *pásztor* ‘állatokat őrző, legeltető személy’ v. csősz’ ill. ‘vezető,

[190] A szó *eszko + tár* összetételű, az előtag az *esz* teljesebb formája.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

elöljáró’ v. lelkész’ foglalkozásnév. < *Pász + tor*
Pásztorfi ⟵ magy. *pásztorfi* ‘pásztorfiú, bojtár’ < *Pásztor (< Pász + tor) + fi* 'fiú'
Pásztori ⟵ magy. Pásztori hn. (Sopron megye.) < *Pásztor (< Pász + tor) + -i:* melléknév képző

A családnevek vagy helynévi vagy köznévi eredetűek. A családneveknek illetve a nekik alapul szolgáló helynevek az adatok alapján az alábbi köznevekből származhattak: magy. *ösztövér* ‘vékony, sovány’, *eszkotár* ‘számadó juhász, juhászgazda’, magy. *eszterág, esztrág*[191] ‘gólya’, magy. *eszterga* ‘esztergapad’, magy. *eszterhás* ‘nád v. szalma-) tetőkészítő mesterember, magy. *esztrangás* kb. ‘számadó juhász’, s*ztrongás* vö. ‘bizonyos fajta pásztoradó’, magy. *strázsa* ‘őrség, őrizet’, magy. *ostoro*s ‘sebhelyes, verekedős’, magy. *pásztor* ‘állatokat őrző, legeltető személy’ v. csősz’ ill. ‘vezető, elöljáró’ v. lelkész’.

7.2.2.3. A fenti tulajdonneveknek alapul szolgált **köznevek jelentésének fejlődése**[192] az alábbiak szerint rajzolható meg. Elsőként a víz adta a mintát az elnevezésekhez, vö.:

Keskeny vízfolyás, patak, meder:
or. ***strug*** ‘öreg folyómeder’, elsődleges jelentése ‘folyam, vízfolyás’. (SIS)

→Öreg, régi, ó:
or. ***starik*** ‘öregember’, ***staryj*** ‘öreg, régi’.

→Sor, rendszer, felépítmény:
or. ***stroká*** ‘sor’.
or. ***stroit’*** ‘építeni’.

→Vékony, sovány:
magy. ***ösztövér*** ‘1.magas, vékony, sovány, 2. terméketlen, sovány 3. szegényes, szűkös tartalmú’ (MÉK)
magy. ***ösztövér, visztér*** ‘száraz, aszott, ijedős, könnyen megriadó, meggyötört, elcsigázott, , gyenge, bágyadt, keskeny’. Ismeretlen eredetű. (TESz).
magy. ***öszvér*** ‘ló és szamár keresztezéséből származó állat’, *öszvér*út ‘keskeny, kiépítetlen hegyi út’ (MÉK)
magy. ***öszvér,*** a székelységben ***ösztövér*** ‘sovány, száraz’. Ismeretlen eredetű. (TESz).

→Nád, szalma:
magy. ***eszterhéj*** ‘szalmából vagy nádból készült háztető, ereszalja’. Szláv, közelebbről déli szláv eredetű. (TESz) Az összetétel < *eszter* ‘szalma, nád’ + haj ‘tető, födél, padlás’ lehetett.
magy. ***szerhás*** (tkp. ‘tetőkészítő mesterember’ ld. magy. *ács, álcs.* vö. magy. *szálfa.* Az *eszterhás* és a *szerhás* jelentésükben igen, genetikailag nem ugyanaz a szó. Az *eszter* a ‘vékony szalma, nád’ jelentésű, a *szer* pedig etimológiailag ugyanaz, mint a magy. *szár, sövény, tövis, szösz, sün, sül,* stb. a tulajdonnevek közül pl. a magy. *Ópusztaszer szer* eleme tartozik ide.
szlk. ***strop*** ‘mennyezet’, egyrészt onnan kaphatta az elnevezést, hogy nád vagy vesszőfonatból készült, másrészt utalhat csúcsos vagy ívelt mennyezetre.

→Vessző:
magy. ***ostorfa*** ‘hosszú kocsányon lógó, gömbölyű, fekete vagy piros termésű diszfa’, magy. ***ostor***

[191] A magy. *eszterág (eszter + ág*) a gólya vagy a daru neve onnan van, hogy a madár két vékony hosszú lába megfordított V alakú elágazáshoz hasonló.
[192] Az egyes állomásokhoz köznyelvi példákat hozunk.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szónak a finnugor nyelvekben ‘hajtás, sarjhajtás, vessző[193], ...’ jelentése is van. Ld. még magy. *kútostor,* magy. *ostorménfa* ‘Fehér virágú, fekete termésű cserje’. < *ostor* + *mén* ‘hajlás + fa’ (MÉK)

→ Szíj, zsinór, fonal:
magy. ***ostor*** ‘szíjból vagy zsinórból való, nyeles állatserkentő, állatterelő eszköz’, véglények fonalszerű sejtnyúlványa’... Ősi örökség az ugor, esetleg a finnugor korból, vog.T. *ašte·r* ‘ostor’ cser. *βa· štăr* ‘ hajtás, sarjhajtás, vessző, lombos ág, fürdősöprű, söprű’. (TESz).
magy. ***istráng*** ‘a hámot, illetőleg a szügyelőt a hámfával (kisa)fával összekötő kötél (vagy szíj). ... Német eredetű. (TESz)

→Verekedő, sebhely:
magy. ***ostoros*** ‘sebhelyes, verekedős’ (KÁZMÉR 1993)

→ Cserző varga:
szb-hv. ***strgun*** ‘timár, cserző-varga’.

→ Töltés, gát:
Vékony, hosszú vesszőből, ágasfából készített tárgy, erőd, vár neve. Az erőd, vár elnevezése az anyag alakjára utaló szóból van, amely anyagból készült a vár, ‘gát, erőd, vár’. Vö.: magy. ***Tüskevár*** helynév.
magy. ***ösztörű, oszró, osztró, ösztöllű*** ‘karókból épített gát, halfogó rekeszték, ágasfa, horog, karó’. Szláv eredetű. (TESz)

→ Bekerített, védett, őrzött hely, őrhely, vár, erődítmény, börtön:
magy. ***esztrenga, usztrunga*** ‘juhakol, bekerített hely a juhok számára’. Román eredetű, szlovák közvetítéssel is. (TESz).
or. ***ostrog*** ‘börtön, sánckarókból húzott várfal, megerősített város’. Eredete nem világos. (SIS)

→ Őrség, őrző tevékenységet folytató ember:
magy. ***strázsa, istrázsa*** ‘őrség, őrizet’. .... valószínűleg déli szláv eredetű. (TESz).
magy. *pásztor* ‘állatokat őrző, legeltető személy, vezető, elöljáró, lelkész, csősz’ Szláv eredetű. (TESz).
or. ***sztorozs*** ‘őr’ (HADROVICS-GÁLDI 1951). < or. *storog.*
or. ***strazs*** ‘rég. ir. őr’ (HADROVICS-GÁLDI 1951).
magy. ***pesztonka, pesztronka*** ‘szárazdajka, fiatal lány, cseléd’. Szlovák vagy ukrán eredetű. (TESz).
magy. ***pesztra*** ‘szárazdajka, fiatal lány, cseléd’. Valószínűleg déli szláv eredetű. (TESz)

→ Számadó juhász:
magy. ***eszkotár***[194] ‘számadó juhász, juhászgazda’
magy. ***esztrangás*** kb. ‘számadó juhász’,
magy. ***pásztor.***

→ Pásztoradó:
magy. ***esztrenga*** ‘elszámolás a juhokkal, juhadó neme, bárányhuszad’, *sztrongás* ‘bizonyos fajta pásztoradó’. Román eredetű, szlovák közvetítéssel is. (TESz)

[193] Így kell felfogni ‘Attila az Isten ostora’ jelentését is, azaz ‘Attila az Isten sarja, hajtása’.

[194] A szóbelseji *-k-* valamikori meglétét tanúsítja. A szó szerkezete (*eszko + tár)* szerint az előtaghoz tartozik a *-k-* zárhang, amelynek az egyik tulajdonsága, hogy réshangúsodás és vokalizáció, majd redukció útján eltűnik az ejtésből, azonban a megmaradására is számos bizonyíték van. Ennek egyik esete az *eszkotár* változat. Az *eszko* előtag párhuzamai a magyarban a *piszke, tövisk, tüske* szavak.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

magy. ***esztrenga, osztronga, usztrunga*** ‘juhkarám, juhadó neme, bárányhuszad stb.’ vö. a szláv nyelvekben ‘a juhszállás bekerített része, a juhkarám sövénye’

→ Lelkész:
magy. ***pásztor***

→ Gólya:
magy***. eszterág, esztrág*** ‘gólya’. Valószínűleg déli szláv eredetű. (TESz). Az elnevezést a gólya a két nádszál vékony nyúlványáról, lábáról kapta.[195]

→ Elkeskenyedő folyószakasz, ilyen alakú hegy stb..
or. ***striktura*** ‘orv. szűkület’ (HADROVICS-GÁLDI 1951)

→ Gyors folyású víz:
A keskeny mederben folyó patakok gyakran gyors folyásúak. Az elnevezést megkapta a víz folyásának a módja, tempója.
or. ***bystryj*** ‘gyors’ (SIS)
magy. ***peszterkedik*** ‘forgolódik, sündörög valahol, valaki körül, szóródik, leesik, repül’ stb. Valószínűleg hangfestő eredetű, (TESz).
magy. ***peszterkél*** ‘piszkál, vájkál, háborgat, ingerel’ stb. Valószínűleg hangfestő eredetű. (TESz).

→ Tiszta, átlátszó:
szláv ***bystr****?* ‘gyors, tiszta, átlátszó’.

→ Kemény, szigorú:
A szorosban áthaladó víz kisebb helyre tömörödik, ilyen helyen az anyag sűrű, kemény lesz, mint a kő, érc, vas. Ami keskeny, szűk, az *szigorú, szoros* is.
or. ***strogij*** ‘szigorú’ (HADROVICS-GÁLDI 1951)

→ Kemény:
or. ***strogij*** 'szigorú, kemény'.

→ Folyóelágazás, osztódás helye:[196]

→ Ágasfa:
magy. ***ösztörű*** ‘ágasfa’
szlk. ***ostrava*** ‘ágas-bogas karó, petrencerúd, madárfogó karó’ óe. szl. *ostrog?* ‘sánckaró, erődítmény, karókerítés’.

[195] A *gólya* közszói jelentése összefüggésben lehet a magy. *góliát* 'nagy' szóval, s a madár a nevét a hosszú lábairól kaphatta. Ily módon az *eszterág* és a *gólya* elnevezések jelentéstartalmukban megerősítik egymást. A TESz véleménye a gólyáról, vö.: magy. ***gólya*** 'hosszú, páros lábú és csőrű költöző madár, újonc valamely közösségben, elsőéves egyetemi hallgató, hosszú lábú sovány ember, kétágú fa, amelyen útközben az ekét csúsztatják, ágasfa, egyfajta népi tánc'. Bizonytalan eredetű. (TESz) A szócikk írója elutasítja a *góliát* szóval való összefüggést, pedig a *gólyaláb* 'hosszú láb' jelentése és a *gólya* madár hosszú, vékony lábai is erre utalnak. Amint látható a fenti példákban, a vékony jelentéshez kötődik a csúcsos, hegyes forma, ezért az ágasfa is idetartozik. A két lábon álló élőlények pedig kétágúak. Az ágasfa csúcsa a kezdet, így az első is idetartozik. Következésképp természetes, hogy az elsőéves egyetemi hallgatót is gólyának hívják.

[196] Az elágazó egyben szaporodó, azaz termékeny, tehát tiszta és egészséges: Innen lehet az *Eszter* női név. A ‘csillag’ jelentés úgy rokonítható vele, hogy a csillagot sokágú fényes keresztnek fogjuk fel, amely ugyanúgy elágazó, tiszta, fényes, csillogó, mint a víz, a folyó.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

→ Kereszt:
magy. ***szerfa***[197] ‘Két ágason keresztbe fektetett rúd, amelyre... tárgyakat ... akasztanak’ (MÉK)
or. ***stavro*** vö. görög ... ‘kereszt’.

→ Hegyes, csúcsos alakú:
magy. ***peszterke*** ‘kis tőrszerű kardfajta, sebészkés’ (TESz) ⟵ alakja ‘vékony, hegyes’.

→ Meredek:
szb.-hv. ***strmen*** ‘meredek’ ld. magy. *Strém* (KISS 1980)

→ Gyors folyású víz:
szln. ***strmen*** ‘meredekség, gyors folyású hely a patakban, súgó, sellő’ ld. magy. *Strém* (KISS 1980).
or. ***bystrina*** ‘sebes ár, folyó sodra, erős, gyors szakasza’. (HADROVICS-GÁLDI 1951).
Tulajdonképpen ***bystry*****j** ‘gyors’ < *bys* vö. csuv. *puś* ‘fő, fej’ + *tr* ‘magy. törekedni, törtetni, terjedni stb.’ + or. *-yj*, tehát ‘a saját feje irányába előretörekvő’. Ld. még a *tüske* jelentést.
or. ***stremit’s’a*** ‘törekedni’, ld. még ‘szakadékos, ferde, dial. ‘gyors folyás’. Szó szerint ‘lezuhan, mélységbe hull’. (SIS)

→ Tiszta, átlátszó.
szlk. ***bystrica*** ‘gyors folyású (és ezért többnyire tiszta, átlátszó vizű) ld. *Beszterce* (KISS 1980)

→ Félsziget, sziget:
magy. ***ösztörű*** ‘sziget, mocsár, árok’ (TESZ)
or. ***ostrov*** ‘sziget’ (SIS)

→ Hegyes pöcök, ék:
magy. ***eszterga,*** szlk. ***struh*** ‘kézi esztergakés’, ld. *esztergatüske*. Szláv eredetű. (TESz).
magy. ***üsztürő*** ‘eketisztító vas’ ld. ***ösztörű*** (TESZ)

→ Vágás, leválasztás, forgácsolás:
ld. magy. ***eszterga***.
or. ***stric’-*** *(strigu*) ‘vágni’, ***strogat’***- ‘esztergálni’ (HADROVICS-GÁLDI 1951)

→ Szigony:
szlk. ***štúrec*** ‘szigony’ ld. *Stureci-hágó.* (KISS 1980)

→ Skorpió:
szlk. ***štúr*** ‘ skorpió’ ld. *Stureci-hágó.* (KISS 1980)

→ Fülbemászó:
szlk. ***št’urec*** ‘fülbemászó’ ld. *Stureci-hágó.* (KISS 1980)
magy. ***peszterke*** ‘kis tőrszerű kardfajta’ (TESz) ⟵ alakja ‘vékony, hegyes’.
or. ***ostroga*** (halászati eszköz) ‘hegyes, vékony’ alakjáról.

→ ‘csillag’ jelentése a fényelágazásokon alapul. A csillag úgy néz ki, mintha sok keresztet tennénk egymásra. A csillag fényes, világos, tiszta mint a gyors folyású víz ld. *Eszter* női név.

→ Állatnevek:
Magy. ***pisztráng*** ‘Szláv eredetű, megfelelő szó részben ‘pisztráng’, részben ‘sőregtok‘ jelentésben

[197] Jelentése 'szálfa' ld. *szár, szál* 'ua.'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

van a szláv nyelvekben. (TESz). Ez azt jelenti, hogy a ‘tarka’ és a ‘tüskés’ jelentést tartalmazzák a szláv alakok. A *tarka* pedig a ‘színes, világos’ jelentést tartalmazza.
Magy. ***piszra***[198] ‘fehér orrú, illetőleg az orrán fehér foltos (ló, ritkábban más állat), vö. *pisz* azonos a magyar *pisze* rövid, kissé felhajló hegyű orr, pisze orrhoz hasonló alakú tárgy’ + *ra* < *tra* ugyanaz, mint a magy. *tarka* szó.

→ Növénynevek:
peszérce, peszterce ‘az ajakosok családjába tartozó növény, bujdosó csalán, fekete pemetefű, cigányfű, farkaslábfű’. Ismeretlen eredetű (TESz)

→ ***peszterce***[199] ‘különféle ehető gombák megnevezése’. Északi szláv eredetű, ‘varacskos pöfeteg, szarvasgomba, egy fajta tarka foltos gomba’ jelentésűek a szlávban.

→ Külön kell szólnunk a tulajdonnév köznévvé válásáról. Az ***osztrogót*** népnév esetében az *Iszter* vidéki gótokra kell gondolnunk.

A köznevek jelentésfejlődése.
keskeny
vízfolyás,
patak, meder →öreg, régi, ó
→ sor, rendszer, felépítmény
→vékony, sovány →nád, szalma
→ vessző, sarj, juharfa
→ ostor, fonal, szij
→ verekedő, sebhelely
→ cserző varga
→ töltés, gát → védett, őrzött
→őrhely, vár →őrség →számadó juhász>pásztoradó
→lelkész
→ gólya(láb)
→elkeskenyedő folyószakasz →hágó, átjáró
→gyorsfolyású víz
→folyóelágazás, osztódás helye →ágasfa
→kereszt
→csillag
→hegyes, csúcsos →meredek →gyors folyású →tiszta
→félsziget, sziget
→háztető, eresz
→hegyes pöcök, ék →leválasztás, forgácsolás
→szigony
→skorpió
→fülbemászó

7.2.2.4. Körültekintően kell eljárnunk ahhoz, hogy megállapítsuk, a tulajdonneveknek a közszói

[198] A szóbelseji *-t-* valamikori meglétét támogatják a párhuzamos adatok.
[199] A tarka foltos gomba, a fehér foltos lóorr jelentés onnan van hogy a gomba alakja csúcsos, mint egy süveg, s rajta tarka foltok. A *peszterce* (*pesz* + *erce*) előtagja utal a gomba formájára (vö. *pisze* ‘felfelé hajló kis hegyes orr, *piszka*(fa) ‘vékony, hegyes végű bot’, *piszke* ‘tüske’) s az utótag pedig a tarka, világos, fehér vagy sárga folt’ jelentését végső soron a tiszta, világos, fehér stb. folyóvíz színéről kapta, míg a tiszta víz a gyors folyású folyószakaszon fordul elő. Logikus tehát mind a fehér mind a folt jelentés.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

jelentéssorozatban melyik lépcsőfok szolgált alapul. Ehhez pedig látnunk kell, hogy az összefüggés a vizek, folyók, az egyéb földrajzi helyek, a növények és a különböző tárgyak között a közös alaki tulajdonságon alapul, s a további jelentéselágazások erre épülnek. A Duna folyó pl. az *Iszter* nevet az elkeskenyedő szakaszáról, a Vaskapuról kaphatta, ez esetben a Duna elnevezés a folyónak a Vaskapuig tartó szakaszára vonatkozhatott. Az or. *Asztrahány* 'város a ... Volga alsó folyásánál', éppen ott, ahol a Volga sok ágra szakad mielőtt a Kaspi tengerbe ömlik.

A magyar *Esztergom* is a Duna elágazásánál épült város, az egyik lehetséges magyarázat szerint a név közszói jelentése az elágazással kapcsolatos. Genetikailag azonban ugyanaz a szó jöhet számításba akkor is, ha a 'vesszőből, faágakból, karókból épített vár, erőd' jelentésű szó szolgált alapul a városnévnek. A különbség annyi, hogy a szó jelentésfejlődésének más-más állomását kell figyelembe venni a tulajdonnév közszói jelentésének a megállapításakor.

Az *Iszria, Hisztria* félsziget az Adriai tengerben a föld nyúlványa, ostora. Nem a Duna *Iszter* nevéről kapta az elnevezést, bár genetikailag közös szó szolgált alapul mindkettőnek, hanem a földterület alakjáról, hiszen a félsziget nem más, mint egy földnyúlvány a vízben, jelen esetben a tengerben.

A köznevek közül a magy. *eszterhéj* 'nádból v. szalmából készült háztető, eresz.' (MÉK) Az összetett szó előtagja az *eszter* utal a vékony nádra vagy szalmára, mindkettő vékony, növényi hajtás, nyúlvány, amelyből ilyen csúcsos tetőt készítenek. Kettős utalás a csúcsos alakra, sőt az ugyanilyen alakú eresz alja is megkapta ezt az elnevezést. A vékony fonal jelentés őrződött meg a gyermekmondókában: Lánc, lánc *eszter*lánc, *eszter*lánci cérna...stb.

A magy. *ösztörű* 'ágasfa, karókból épített gát, sziget, mocsár, árok'[200], jelentések egymást erősítik, hiszen alaki hasonlóság alapján keletkeztek.

A magyar, *öszvér, ösztövér* érdekessége, hogy viseli egyrészt a 'sovány, száraz' jelentést, másrészt a 'keresztezés' eredményeképpen létrejött nem igazi, nem (faj)tiszta jelentést.

A magy. *pásztor* változata a *pesztra* 'Kisgyermek gondozására alkalmazott fiatal lány' (MÉK).

A fentiek értelmében látható, hogy ezek a szavak a jelentésbeli hátterüket figyelembe véve egy olyan összefüggő rendszert alkotnak, hogy sem az ugor, finnugor, uráli nyelvi egységből való származtatás, sem a szlávból, németből stb. való kölcsönszóként történő magyarázat nem igazolt.

7.2.2.5. Az *Iszter* alaktani vizsgálata

Az *Iszter* összetett szó: *Isz* + *ter*, valójában azonban többszörösen összetett, mert mindkét tagja tovább bontható, jelenleg azonban a második tag a *ter* felépítése érdekes. Az előtag *isz* azonosítható számos szóval pl. a magy. *piszke* 'egres', amely a bokor vékony, hegyes tüskéiről kapta az elnevezést, *piszka*(fa) 'keskeny, vékony, hegyes végű fa stb.', *tüske, tövis, tövisk, töviske* stb. 'növény tövise, állat tövise, hal szálkája, szúróeszköz, rövid, kemény szőrszál, sörte 'stb. A második tag a *ter* (< *te* + *r*) összetartozik a *teker, tenger* stb. szavakkal, amelyeknek ismeretes 'folyó és tenger' jelentése. Hozzátesszük, rokonuk a magy. dömör 'vas' ld. *Dömörkapu*, azaz *Vaskapu* 'keskeny hegyi átjáró stb.'. A *ter* előtagja a *te* genetikailag összetartozik az or. *tok* 'folyam, folyás', az utótag *r*- pedig a mordvin *ravo* 'folyó, tenger' szóval rokon. De felfoghatjuk 'valamivel ellátott' jelentésű képzőnek is. Az előtag *Isz* és az utótag a *ter* első tagja a *te* együtt *iszte*[201] rokon a magyarban meglévő *ösztöke* 'vasvégű bot a jószág ösztönzésére stb., magy. *ösztön* 'ua.' szavakkal, amelyeket a TESz szláv eredetűeknek tart. Az *Iszter* jelentése 'keskeny folyó', esetünkben az elkeskenyedő folyószakaszra vonatkozik, onnan kapta a Duna alsó szakasza a nevét. A források szerint itt volt Kis Szkitia, nem véletlen, hogy először a szkíták, majd a magyarok nevezték a Dunát *Iszter* néven.

Az *Iszter* szerkezeti felépítése VC-CVC, amely visszavezethető CVC-CVC alakra, tovább

[200] A TESz nem idevalónak tartja, pedig a mocsár a jelentést az ott lévő vékony szálú növényekről kaphatta.

[201] Bár e dolgozat keretein belül nem tárgyalhatjuk, de vele összefüggésben kell vizsgálni az *észt* és az *osztják* (vö.: CZEGLÉDI 1994/II:677-682) népneveket, valamint a magy. *isten* elnevezést.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

bontva mindkét tag összetett vagy képzett szó, genetikailag ugyanaz. Esetünkben az utótag felbontása szükséges, amelynek részei CV-C korábbi CVC-CVC < CVC-CV + CVC-CV < CVC-CVC + CVC-CVC szerkezetű elemekből fejlődtek s ezek az elemek eredetileg 'folyó' + 'folyó'[202] jelentésű szavak, idővel az utótag grammatikai morfémává alakulhatott a gyakori használat során.

7.2.2.6. Az *Iszter* hangtani fejlődésének útja

A szó eredetileg mássalhangzós kezdetű volt, erre utalnak az *Iszter, Hiszter* tulajdonnévi és a magy. *ösztövér, visztér* 'száraz, aszott, ijedős, könnyen megriadó, meggyötört, elcsigázott, , gyenge, bágyadt, keskeny', a magy. *piszke, tüske, vas* stb. változatok a Volga-Ural vidéke földrajzi nevei összehasonlító hangtani feldolgozása eredményeinek tükrében. A kiinduló mássalhangzó a *t-* lehetett, amelyet őriz a magy. *vas* szóval azonos jelentésű magy. *tömör* közszavunk, a *t-* zöngésedett fejleménye van meg a *Dömör*kapu[203] 'Vaskapu' névben, A szó végén az *-r* megrövidült, megkopott alak, vö. magy. *Esztereg*nye (*Eszte + regnye*), csuv. *Štranka* (*Š + tranka*) stb. Az *Iszter* második szótagjának *(ter*) a magánhangzója az *-e-* közvetlenül triftongus eredetű, vö, magy. *teker, tenger.*[204]

7.3. Összegzés

A válaszra váró kérdések több gyökerűek. Honnan ismerik a neveket, a közszavakat a magyar és a szláv nyelveket beszélők? Egy biztos, a Volga-Urál vidéken az ilyen nevű vizeket a szlávok nem nevezhették el még a szkíták előtt, az ősszláv, őszláv nyelv viszonylag kései megjelenése miatt.[205]

Tény, hogy a szláv nyelvek szkíta szubsztrátum területén születtek, onnan terjedtek szét. Sőt, szkiták már ott is megfordultak a szlávok előtt, ahova az őszláv nyelvek a szétrajzás következtében eljutottak. A nevek, szavak megmaradtak a szlávok nyelvében, használhatták, gyakorolhatták, hisz a földrajzi környezet hasonló az új lakóhelyükön is. Az is törvényszerű, hogy a nyelvükön módosult szavak átkerülhettek a környező népek nyelvébe. Ezt a kölcsönzést azonban nem szabad összekevernünk a szavak, nevek genetikai származásával.

Az *Iszter* alkotó elemei fennmaradtak az uráli, altáji és az iráni nyelvekben, gyakoriak a görögben és a latinban, ahonnan tovább terjedtek Nyugat-Európa indoeurópai nyelveibe. Ez utóbbi ismét nem téveszthető össze a genetikai eredettel. Döntő fontosságú tehát a válasz arra a kérdésre, mely nép volt a névadója az *Iszter* nevű víznek. Ha legelőször a szkíták adták a Dunának az *Iszter* nevet, akkor a Volga-Urál vidék vele kapcsolatba hozható vízneveihez is közük volt a szkítáknak.[206] Ismert a szkíták és a görögök kapcsolata, ezért lehetséges szkíta szavaknak a görög nyelvi használata. Milyen nyelven beszéltek tehát a szkíták az *Iszter* név és köre tanúsága szerint? Olyat, mint a magyar, vagy mást? A válasz összetett. Egyrészt olyat, mint a magyar, másrészt adódik a kérdés, mi közük az iráni nyelveknek a szkítákhoz? Mi a magyarázata annak, hogy a szkítákat többségében iráni nyelvűnek tartják? A válasz a nyelvi kapcsolatok azon mélységében rejlik, amelyhez elegendő bizonyító erejű adatokat a továbbiakban folyamatosan mutatunk be.

---

[202] Magjában hordozza a '(keskeny) hajló, ívelő' jelentést.

[203] A *vas* és a *dömör* jelentéstani, alaktani és hangtani összefüggéseit, a földrajzi nevekben és a nyelvekben való előfordulásait további dolgozatokban kívánjuk bemutatni.

[204] Külön dolgozatok témája az *Iszter* előtagjának (*Isz*), az utótagjának (*ter*) bemutatása, valamint az utótag 'folyó' jelentésű alkotó elemeinek a tárgyalása.

[205] Vö.: „A szlávok mint népcsoport a Kr. u. első évezred közepén szerepelnek először a bizánci, majd 9-10. századi muszlim forrásokban.....A szlávok szétvándorlása az Elba-Dnyeper, illetve a Kárpátok-Balti-tenger közti területről a Kr. u. 6-8. század táján következett be. Nyugaton eljutottak a Cseh-medence és a Keleti-Alpok térségébe, déli irányban a Kárpátok mentén a Balkánra, kelet felé pedig egészen a lovas nomádok uralta területekig. A Kárpát-medencén való átvonulás az avar birodalom központjának elhelyezkedése miatt nem volt lehetséges." (FONT 1998:7-9).

[206] Nem mondunk ellent mások megállapításainak, a Volga-Urál vidéke az egykori Szkíta birodalom területének egy részével egybeesik. Ugyanakkor állást foglalunk a későbbiekben a szkíta nép nevének és nyelvének eredetét illető vitában, vö. RÓNA-TAS 1996:163, BAKAY 1999:59-119, KISZELY 2000/1:414-420.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Minden alkalommal meg kell vizsgálnunk, hogy az egyes jelentések hogyan illeszkednek bele a jelentésfejlődés sorába, a tulajdonnévi és a köznévi alakváltozatok hogyan viszonyulnak egymáshoz, a tulajdonnévi és köznévi formák vándorútjának megrajzolása milyen nyelvi eredetet és milyen nyelvi kölcsönzéseket tesz lehetővé s az egyes nyelvek használatában milyen nyelvi sajátosságok érvényesülnek. A továbbiakban tehát a példák sorát folytatjuk.

Jelen dolgozat fő tanúságaként megállapíthatjuk, hogy a fenti tulajdonnevek a Volga-Ural vidéke és a Kárpát medence vízneveinek névadói közötti nyelvi kapcsolatra utalnak. Törvényszerű, hogy a két terület nyelveinek közneveiben is összefüggéseknek kell lenniük. Célunk tehát, hogy a fent jelzett kapcsolatnak a nyelvészeti és őstörténeti kutatásokon alapuló tudományos magyarázatát megadjuk[207] Ennek a magyarázatnak egy láncszeme e dolgozat, mely első lépésben csatlakozik László Gyula gondolatához: '...a magunk részéről - a romantikát mellőzve - mégsem vetnők el a szkíta és hun ősök kérdését." (LÁSZLÓ 1999/I:72)

7.4. Röviditések

A.	Alikovszkij rajon
B.	Batyrevszkij rajon
bask.	baskír
C.	Civilszkij rajon
Cu.	Civilszkij ujezd
C.	Csebokszarszkij rajon
Cist.u.	Csisztonszkij ujezd
csuv.	csuvas
d.	domborzat
e.	helység
f.	folyó
Xval.u.	Xvalinszkij ujezd
Ja.	Jadrinszkij rajon
Jal.u.	Jalcsikszkij ujezd
Kalt.	Kaltaszinszkij rajon
ko.	komi
Kra.	Krasznoarmejszkij rajon
m.	mocsár
n.	Morgausszkij rajon
magy.	magyar
mar.	mari
mdE.	erza-mordvin
mdM.	moksa-mordvin
or.	orosz
ÓT.	ótörök
t.	tó
tat.	tatár
Tet. u.	Tetyusszkij ujezd
udm.	udmurt
U.Kul.	Uszty-Kulomszkij rajon

7.5. Források

Andrejev 1961 ANDREJEV, N. A. *Csuvasszko-russzkij szlovar*, Moszkva 1961.

[207] Ez azonban másik dolgozat feladata.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Ar. = NIKITIN

Ašm. AMARIN N. I. *Thesaurus linguae Tschuvaschorum* I-XVII. Kazan - Csebokszari 1928-50.

B-r. *Baskírszko-Russzkij szlovar.* Red. koll. K. Z. Achmarov i td. Moszkva, 1958.

Coll. COLLINDER, B. *Fenno-ugric Vocabulary of the Etimologocal Dictionary of the Uralic languages.* Stockholm-Uppsala 1955.

HADROVICS -GÁLDI 1951 HADROVICS László - GÁLDI László, *Orosz-Magyar szótár,* Akadémiai Kiadó, Budapest 1951.

Fa. ASZMER, M. *Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka.* Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. Moszkva 1964-73.

GMA *Gidronimy Marijskoj ASSR*

JEGOROV 1964 JEGOROV, V.G. *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka,* Csebokszari, 1964.

KISS 1980 KISS Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára,* Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.

KÁZMÉR 1993 KÁZMÉR Miklós, *Régi magyar családnevek szótára.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest 1993.

MÉK *Magyar Értelmező Kéziszótár,* Akadémiai Kiadó, Budapest 1985.

NAP *Naszeljonnyje Punkty Csuvasszkoj ASzSzR*. Csebokszari, 1974.

NIKITIN NIKITIN I. D. *Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR.* Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.

SW Dr. FOKOS Fuchs, *Syrjánisches wörterbuch* I-II. Budapest 1959.

SIS Sanszkij, N.M. - Ivanov, V.V. - Sanszkaja, T.V. *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkogo jazüka.* Moszkva 1975.

TSK TURKIN A. I. *Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR*, Szyktyvkar, 1986.

TB *Szlovar Toponimov Baskírszkoj ASzSzR,* Ufa, 1980.

TESz. *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III. Budapest 1970-76.

T-r. *Tatarszko-russzkij szlovar.* Moszkva, 1960.

Tolk. BORISZOV, T. K. *Udmurtszko-Russzkij Tolkovyj szlovar.* Izsevszk 1932..

Vasmer = Fa

Vax. VAHRUSEVA, M.P. *Udmurtszko-russzkij szlovar,* Moszkva 1956.

7.6. Irodalom

BAKAY 1999 BAKAY Kornél, *Őstörténetünk régészeti forrásai* I. Miskolci Bölcsész Egyesület 1999.

BENKŐ 1998 BENKŐ Loránd, *Név és történelem*, Akadémiai Kiadó Budapest 1998.

CZEGLÉDI 1994/2 CZEGLÉDI Katalin, *Birtokos jelölés a Volga vidéki földrajzi neveken* in: Studia Nova, A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának tudományos közleményei, Mundus Kiadó 1994/2:111-129.

CZEGLÉDI 1994/II CZEGLÉDI Katalin, *A -jak végű szavak vizsgálata a Volga vidéki földrajzi nevekben* (részletek) in: IV. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, Folia Practico-Linguistica XXIV. évf. 1994/II.

FONT 1998 FONT Márta, *Oroszország, Ukrajna, Rusz*, Balassi Kiadó, Budapest, 1998.

KISZELY 2000/1 KISZELY István, *A magyarok eredete és ősi kultúrája*, Püski Kiadó Budapest 2000.

LÁSZLÓ 1999/I LÁSZLÓ Gyula, *Múltunkról utódainknak,* Püski Kiadó, Budapest 1999.

LIGETI 1986 LIGETI Lajos, *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád -korban,* Akadémiai Kiadó, Budapest 1986.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

RÓNA-TAS 1996 RÓNA-TAS András, *A honfoglaló magyar nép*, Balassi Kiadó, Budapest 1996.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

8.

Kultúrák találkozása a földrajzi nevek tükrében

(*Kuma*)

8.1. A Kaukázus népeit tanulmányozva egyértelművé vált: ahhoz, hogy a valóságot ismerjük meg, első lépésben a szkíták és a hunok kultúráját kell megismerni. Ezt az is indokolja, hogy a szkíta és hun mint szubsztrátum réteg sok más területtel együtt kihatással van nemcsak a Kaukázusra és a tőle nyugatra eső területekre, hanem a Kárpát-medencére is. Következésképp, a magyarság nyelvének, kultúrájának, történelmének a megismerése csak ezzel együtt lehetséges.

Az elmúlt négy évtizedben a **Volga-Urál vidék földrajzi nevei legrégibb rétegének a nyelvtanát készítettem el. Mára már világos, hogy ez a grammatika alkalmas további, olyan területek földrajzi neveinek a megfejtésére, amelyeknek a névadói ugyanazok illetve nyelvükben, kultúrájukban közös gyökerű népek**. Az is bizonyos, hogy a Volga-Urál vidékén a tulajdonnevek és közszók egyrészt összetartoznak hangtanilag, alaktanilag és jelentéstanilag, másrészt összeköti őket a névadáslogika, a szóteremtés logikája, hagyománya. Ez utóbbi pedig a szókészlettel és a grammatikai ismérvekkel együtt a szkíta és a hun nyelvekhez vezet el bennünket. A szóteremtés hagyománya teljes egészében fennmaradt a magyarban s ez kiolvasható nemcsak a Volga-Urál vidéke földrajzi neveiből, a volgai bolgár utódnyelvéből a csuvasból, hanem a Kárpát medence földrajzi neveiből és a magyar személynevekből, közszókból valamint a grammatikai elemekből.

Jelen dolgozat bizonyságul szolgál abban a tekintetben, hogy **a Volga-Urál vidéke, a Kaukázus és a Jenyiszej forrásfolyóinak vidékén, sőt innen keletre és északra valamint a Kárpát-medence földrajzi nevei legrégibb rétegének névadó népe és nyelve között rokonsági kapcsolat van.** Ezeken a területeken ugyanazon kultúrájú nép, népek nevezték el a vizeket és a vizes helyeket. Ez azt jelenti, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a nyelvtana segít megismerni a Kaukázus és a tőle keletre lévő valamint a Kárpát-medence földrajzi neveinek a nyelvtanát is.

A kutatásaink eredményeképpen elmondható, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei legrégebbi rétegének, a vízneveknek és a víznévi eredetű egyéb neveknek az első névadói a szkíták és hunok lehettek. A földrajzi névi kutatások nem igazolnak semmiféle uráli, finnugor vagy ugor nyelvi egységet. Amennyiben e nyelvi egységek létének hipotézise megállná a helyét, úgy a víznevek megfejthetők lennének a felállított uráli, finnugor, ugor grammatika és szókészlet segítségével, hiszen a feltett uráli egység feltett kora Kr. e. 6-4 ezer év, elvileg a legrégibb elnevezések ideje lehetett volna. Ám nem erről van szó, a névadók szkíta és hun típusú nyelvet beszélők voltak.

8.2. Bizonyítékképpen számos névről szólhatnánk. Ez esetben csupán egyetlen nevet választottam, a Kaukázus egyik ismert folyójának a nevét, a *Kuma*-t. Ennek egyik alakváltozata a Volga-Urál vidékén a *Káma*, amelyhez a bolgárokat és a magyarokat egyaránt kötik. A *Kuma* folyónév az Altaj vidékén is ismert, sőt az alakváltozatai a Kárpát-medencében is elterjedtek. Közszói kapcsolataik is figyelemre méltóak.

8.2.1. Földrajzi nevek a Kaukázus vidékén

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Kuma ’folyó a Szovjetunióban a Kaukázus északi részén’. Vö.: or. *Kumá,* kalm. *Küme*. Jelentése ’homokfolyó’ lehet. (KISS 1980) < *Ku* + *-ma*

Elvileg lehetséges a kalmük *Küme* az oroszban *Kuma* alakban történő átvétele. A *Küme* korábbi alakja a **Kümen* (**<** **Kümenke*) lehetett, a *Kuban* pedig **Küben* (< **Kübenke*). A *-b-* és *-m-* előzménye közös *-w-* (< *-δ-* < *-t-*[208]), amelynek fejleményei: 1. *-m-*, 2. *-b-*, 3. *-v-* (l. magy. *kő, köves*).

A Kaukázusban számos olyan földrajzi név található, amely a *Kuma* rokonságába tartozik. Az Azovi-tenger melletti *Kubán* folyó és a *Kubáni-Alföld* neve pl. hangtani alakváltozata a *Kuma* és társainak. A Kaukázus földrajzi neveinek a rendszerszerű vizsgálata szükséges és időszerű, hiszen a Kaukázus népei nyelvének, kultúrájának és történelmének az igazi megismeréséhez nélkülözhetetlen. [209]

Ami a *Kuma* folyó nevét illeti, a *homok* szóval mint szemmel, forrással valóban van kapcsolata s a folyó forrására utal. Ha ’homokos folyó’ jelentése lenne, akkor azt másképpen fejezték volna ki.

A Kaukázus vidékéről számos Azerbajdzsán területén található víznév tartozik ide, vö.:

azerb. ***Qamkam*** víznév. Folyó a Quba kerületben. (AzTop 2007) < *Qam* + *kam*
azerb. ***Qyzylkam*** víznév. Folyó a Qusar kerületben. (AzTop 2007) < *Qyzyl* + *kam*
azerb. ***Qymyl*** víznév. A *Quba* és a *Xaçmaz* között lévő folyó. (AzTop 2007) < *Qymy* + *-l*: képző.
azerb. ***Qumçaj*** víznév. A Qanyx folyónak a baloldali mellékfolyója. (AzTop 2007) < *Qum* + *çaj*.
azerb. ***Qumlu*** víznév. Tó a Zaqatala kerületben. (AzTop 2007) < *Qum* + *-lu.*
azerb. ***Qumludere*** víznév. Folyó a Gedebej kerületben. (AzTop 2007) *Qumlu (< Qum + -lu) + dere.*[210]

8.2.2. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén

magy. ***Káma*** ’a Volga legnagyobb mellékfolyója’. Az or. *Káma* átvétele. Ennek előzménye a votj. *Kam* (tkp. ’folyó’), ld. még zürj. *kom-mu* ’a Felső-Káma vidék’. A név végső forrása bizonytalan. (KISS 1980); Ašm.II.143.: csuv. *Čistaj Atălĕ* or. ***Kama***, folyó neve; Ašm.II.143.: csuv. *Šură Ătăl* / *Šur Ătăl* / *Šor Ătăl*, vannak, akik a Kámát, vannak, akik a ***Káma*** mellék folyóját értik alatta; Tolk.: udm. *Uulpon* or. ***Kama*****,** így nevezik a Kama folyót a Kama folyón túli udmurtok; TB.70.: bask. ***Kama*** / *Sulman Iδel / Iδel / Kariδel* or. *Kama* tat. *Čulman Idel*, az or. Volga bal oldali mellékfolyója. Ld. még: hanti *Kam* ’a Konda mellékfolyója’, manysi *Kam* ’folyónevek’.

Lényeges, hogy a *Káma, Kam* nemcsak egyetlen folyó neve lehet. A *Kama* teljesebb alak a *Kam*-hoz képest. Törvényszerű, hogy korábbi állapotot mutat, így előzménye a *Kam*-nak. A *Kama* és a *Kuma* viszonyában a *Kuma*-ban *-a-* **>** *-u-* zártabbá válás mutatkozik. Ez azt is jelenti, hogy az *-a-* labiális. A zürj. *Kom-mu* azért is értékes, mert az első elem a *kom* a folyó forrására utal, a második elem a *mu* pedig 'föld' jelentésben értelmezhető, vö.: *Suomi*: Finnország neve, jelentése 'mocsárföld'.

Gyakori, hogy nemcsak önállóan alkotnak víznevet, hanem összetett szó valamely tagjaként is használatosak, pl.:

Burköm f. TSK.12.: ko. *Burköm* or. ***Burkem***[211], az or. Ižma jobb oldali mellékfolyója, hossza 62

[208] A *-t* meglétére vö.: oszm. *katy* 'kemény'.
[209] Jelen dolgozatban közvetve, a Volga-Urál vidéke és a Kárpát-medence valamint a Jenyiszej forrásvidékének anyagán keresztül világítunk rá a kaukázusi *Kuma* folyó nevére.
[210] Vö.: magy. *Dera* patak.
[211] Az orosz használatú *Burkem* a komi *Burköm* átvétele. Az oroszban azért van *-e-* a komi *-ö-*vel szemben, mert a komi *-ö-* ejtése *-e-* és *-ö-* közötti hang lehet. Ha tiszta *-ö-* lenne, akkor azt az orosz *-o-, -jo-* (cirill *-ё-)* betűvel jegyezte

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

km.
< ko. *Burköm* < *Bur* ⟵ ko. *bur* ’jó, helyes, jobb(oldal)’
+ *köm* ⟵ vö.: ko. *köm* ‘cipő’,
cser., mdE. *kem* ‘csizma’[212]
fi. *kymi* ‘fő folyó, folyam’

Jaka purkam t. Ašm.IX.305.: csuv. *Jaka-purkam*, tó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jaka*
+ *purkam* < *pur*
kam ⟵ vö.: udm. *kam* ’folyó’

Orkum h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Orkum* or. *Orgum* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Orkum* < *Or*
+ *kum*

A csuvas félzöngés mássalhangzót ejt, amit az orosz zöngésnek vett át: csuv. *-k-* ⟶ or. *-g-*.

Akhyu f. TB.22.: bask. *Akhyu* or. *Aksu* Gaf., az or. ***Sukum*** jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Akhyu* < *Ak* — vö. bask. *ak* ‘fehér’,
tat. *agu* ’folyás’
+ *hyu* ⟵ bask. *hyu* ‘víz, folyó, patak’,
or. *Aksu* ⟵ nem or. *Aksu* < *Ak*
+ *su* ⟵ tat. *su* ‘íz’.
Sukum < *Su*
+ *kum*

Az or. *Sukum* átvétel. Az összetett szó előtagja *Su* (⟵ vö.: tat, *su* 'víz', az utótagja pedig *kum,* a *Kuma* alakváltozata, jelentése 'folyó'.

Kömšor f. TSK.45.: ko. *Kömšor*, az or. Lop'ju jobb oldali mellékfolyója, hossza 18 km.
< ko. *Kömšor* < *Köm* ⟵ vö.: alt. *kem* 'folyó'
udm. *kam* ’folyó’
+ *šor* ⟵ ko. *šor* ’ér, patak’.

Kymjär t. GMA: mari *Kymjär* or. *Br'uxan* Gm., tó az or. Rutka folyótól keletre.
< mari *Kymjär* < *Kym* ⟵ vö.: finn *kymi* ’fő folyó, folyam’
+ *jär* ⟵ mari *jer* ’tó’.
or. *Br'uxan* ⟵ nem or. *Br'uxan* < *Br'u*
xan

Gyakori, hogy a tó valamely folyó nevét viseli, azonban a *Kym* alapjául szolgálhatott a 'meder' jelentésű változata is.

Kămpal Ašm.:-, h. NAP: csuv. *Kămpal* or. *Kumbaly* V., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Kămpal* < *Kăm* < *Kum*
+ *pal* ⟵ vö. bask. *bulak* ‘folyó’

volna le.

[212] Eredetileg a folyó lábbelije, azaz medre volt.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

tat. *bolak* ‘folyó’
or. *Kumbaly* < *Kum* ⟵ nem or. *Kum*
+ *baly* ⟵ *vö. bask. bulak ‘folyó’*
tat. *bolak* ‘folyó’

Ez esetben nehéz eldönteni, hogy az -mb- kapcsolatban hasonulás eredménye-e az *-m-*vagy *-n-* **>** *-m-*, esetleg *-w-* **>** *-m-* fejlődésről van-e szó.

A következő komi használatú mellékfolyó névben a *Kamenka*[213] azért is értékes adat, mert a *Kam, Kama* változatokhoz képest teljesebb alakot őriz. Az *-m, -ma , -men* és a *-menka* második elemek összetartoznak, egymásnak alakváltozatai.

Jaranšor f. TSK.138.: or. *Jaranšor*, a ko. ***Dz'ol'a Kamenka*** bal oldali mellékfolyója.
< or. *Jaranšor* ⟵ nem or. < *Jaran*
+ *šor* ⟵ ko. *šor* ‘patak, forrás’,
ko. *Dz'ol'a* ⟵ ko. *dz'ol'a* ’kicsi’
+ *Kamenka* < *Ka*
+ *menka*

8.2.3. Földrajzi nevek a Jenyiszej vidékén és tőle keletre (MOLCSANOVA 1979)

Az alábbi adatok teljes mértékben igazolják egyrészt az összetartozást, másrészt azt, hogy ezek a nevek, szavak olyan rendszert alkotnak, amelyeknek közös a gyökerük, ezért az uráliba sorolt és a szláv nyelvekben történő előfordulást csak ennek figyelembe vételével érthetjük meg. Nem beszélhetünk sem uráli, sem szláv nyelvi eredetről. Ez pedig alapjaiban határozza meg a nevek, szavak etimológiáját.

8.2.3.1. Folyók, mellékfolyók, források nevei

Az alt. ***Kamaj*** folyó és település neve. Elsődleges a folyónév. A mong. *Kamaj* személynév úgy kötődik a folyónévhez, hogy mindkettőt teremtménynek fogták fel, magból, forrásból származónak.

A két megnevezés tehát ugyanazon gondolkodás alapján született. Az alt. *kömököj* (**<** *kö* + *mököj*) 'gégefő', proto mong. *kögemej* (**<** *köge* + *-mej*), *kömej* (**<** *kö* + *- mej*) 'gégefő, légző torok', mong. *xöömij* (**<** *xöö* + *-mij*) 'torok, garat, gége', de kötődik hozzájuk a 'nyelés, korty' jelentés is. Az első elemek (*kö, köge, xöö, küö*) összetartoznak, rokonuk a magy. *gége* szó.

Az alt. ***Kamga*** folyónév alakváltozatai: *Kammy* (**<** *Kam* + *-my*), *Kyngmy* (**<** *Kyng* + *-my)*, *Kangmy* (**<** *Kang* + *-my*), *Kangma* (**<** *Kang* + *-ma*), *Kanga* (**<** *Kang* + *-a*), *Kygma* (**<** *Kyg* + *-ma*). Ezek az adatok valóban kötődnek a szam. *kem* 'vér', nyeny. *hem,* enyec, ngan. *kaam* 'vér' szavakhoz, azonban a folyónak közvetlenül a 'folyó' jelentés szolgálhatott alapul. Az alakváltozatok a magy. *kumma* (**<** *kum* + *-ma*) 'vízcsepp, csepp víz, kevés, kicsi' szóval is rokonok. A szavak töve: alt. *Kam, Kan, Kyng, Kang, Kyg*, magy. *Kum* közös gyökerű, továbbá a második elemek 'valami mellett lévő, valamihez tartozó, valamivel ellátott' jelentésű grammatikai morfémák eredete is közös.

Az alt. ***Kuma*** a *Čaryš* mellékfolyója, megvan települések nevében is. Elvileg szolgálhatott neki alapul az alt. *kumak* (< *ku* + *-mak*) 'homok, homokos' jelentésű szó. Valószínűbb azonban, hogy a

[213] Az or. *kamen'* 'kő' bár a szó családjába tartozik, de nem szolgálhatott alapul a névnek.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

folyó neve és a *homok* szó azonos gondolkodás alapján született és 'gyökérhez, forráshoz, maghoz 'tartozó'-t jelent. Alakváltozata az alt. *Kuvan* (< *Ku* + *-van*) hely és tórendszer neve, alt. *Kumanak* (< *Ku* + *-manak*) település neve. Etimológiailag rokona a török *kuman* (< *ku* + *-man*), *kuban* (< *ku* + *-ban*), *kumük* (< *ku* + *-mük*), sőt a *komi (< ko* + *-mi)* népnév is. Ez utóbbi a zürjének önelnevezése.

Láthatjuk, hogy a ***Kem*** magának a Jenyiszejnek és a forrásfolyóinak, sőt további folyóknak egyaránt lehet a neve. Az altáji és a tuvai nyelvi alakok összehasonlító vizsgálata során szavak, nevek sora válik világossá.[214]

Kem f. TSK.50.: or. ***Kem*** or. *Jenisej*, a tuvaiak, hakaszok így hívják az or. Jenisej folyót.
< or. *Kem* ⟵ nem or. *Kem* < *Ke*
+ *m*
vö.: hanti *Kam* 'a Konda mellékfolyója'
udm. *kam* 'folyó'
manysi *Kam* 'folyónevek',
käm 'folyó'
fi. *kymi* 'fő folyó, folyam'
or. *Jenisej* ⟵ nem or. *Jenisej* < *Jeni*
+ *sej*

További folyónevek találhatók az altajiban és a tuvaiban:

alt. ***Ak-Kem*** tuv. ***Ak-Xem***; alt. ***Ara-Kem*** tuv. ***Aryg-Xem***; alt. ***Kadyr-Kem*** tuv. ***Kadyr-Xem***; alt. ***Kara-Kem*** tuv. ***Kara-Xem***; alt. ***Sajlu-Kem*** tuv. ***Sajlya-Xem***; alt. ***Tyttu-Kem*** tuv. ***Dyttyg-Xem***; alt. ***Ulu-Kem*** tuv. ***Ulug-Kem-Tyt***; alt. ***Eldü-Kem*** tuv. ***Eldig-Xem***; alt. ***Abdyralu-Kem***; alt. ***O-Xem*** baloldali mellékfolyó; alt. ***Jaan-Ak-Kem*** (< *Jaan* ¬¾ alt. *jaan* 'nagy'); alt. ***Altaj-Kamlak***; alt. ***Altygy-Eldü-Kem***; alt. ***Aru-Kem***, or. ***Ara-gem, Are-gom, Ar-gem,*** tuv. ***Aru-Xem*** 'tiszta, csillogó folyó', ***Ary-Xem, Aryg-Xem*** forrás neve (< *Aryg* ¬¾ alt. *aryg* 'tiszta, világos, szent', ld. ÓT. *yduq*, magy. *ir*(mag)); alt. ***Bajlu-Kem***; alt. ***Basty-Kem-Suu*** (< *Basty* ¬¾ alt. *bas* 'fő, fej' + *-ty* + *Kem* ¬¾ alt. *kem* 'folyó' + *Suu* ¬¾ alt. *suu* 'víz'); alt. ***Bert-Kem***; alt. ***Jaan Kan*** (¬¾ alt. *jaan* 'nagy' + *kan* 'folyó'); alt. ***Jaan-Kara-Kem***; alt. ***Jaan-Ulu-Kem***; ***Kičü-Ulu-Kem***; alt. ***Jes Koŋy***; alt. ***Jeti-Kem,*** or. ***Džity-kem***; alt. ***Kamlak***; alt. ***Kam-Tös*** folyótorkolat; alt. ***Kam-Tyt***; alt. ***Kam-Tyttu-Kem***; alt. ***Kamčy (***¬¾ vö.: alt., ÓT. *kamčy '*ostor, korbács, ***kancsuka,*** inda, kacs'); ÓT. ***Kan*** 'a Jenyiszej mellékfolyója'; alt. ***Kajtu-Kem*** (¬¾ mong. *xojt* 'északi', burj.mong. *xojto* 'északi'); alt. ***Kajyr-Kem*** (¬¾ alt. *kajyr* 'gyors'); alt. ***Kajyr-Kuma, Kajyr Kuman***; alt. ***Kamga.***

A fenti adatok számos tanulsága közül kiemeljük, hogy az altaji szókezdő *k*-val szemben a tuvaiban *x*- van, vö.: alt. *Kem,* tuv. *Xem,* közszói jelentésük 'folyó'. Magánhangzó közi helyzetben a *-k-* félzöngésnek hangzik az átadóban, ezért azt az orosz zöngés *-g*-nek veszi át (vö.: alt. *Aru-Kem* or. *Ara-gem.* Az adatok arra is utalnak, hogy az átadó nem az altaji lehetett. Az alt. *Kem,* tuv. *Xem*-nek további alakváltozatai mutatkoznak meg: *Kam, Kan, Koŋy, Kuma, Kuman, Kamga.* A *Kuma* ismert a Kaukázusban is, előzménye a *Kuman.* A *Kamga* előzménye **Kamanga* < *Kamanka* lehet. A *Kan* pedig a *Kana* (< *Kanak*) fejleménye. Az *-n* is *-t* eredetű. Ez utóbbi a magy. *kút* szavunkban ma is ismert, amelynek keleten vannak párhuzamai. A *Koŋy* szóban az *-ŋ-* a korábbi *-ng-* (*<-nk-)* fejleménye.

A nevek további tagjai is figyelemre méltóak, mert számos szó etimológiáját segítik megírni. Pl.: a magy. *kacs* (*<ka* + *-cs),* or. *kancsuka (<kan* + *csuka)* viszonyában az első elemek *ka* és *kan,* továbbá a második tagok (*cs* és *csuka*) egymással összefüggő változatok. Az *Ulu* (*<U* + *-lu)* második eleme (*-lu*) összetartozik az *Ulug (<U* + *-lug)* második elemével (*-lug*).

[214] A részletes bemutatásra jelen dolgozatban nem térhetünk ki.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A fentiektől északkeletre távol található a következő földrajzi név, amelynek az első eleme a *Kam* összetartozik az altáji és a Kaukázusban lévő *Kuma* valamint a Volga-Urál vidéke *Káma* folyónévvel. Vö.:

Kamcsatka ’félsziget Ázsia északkeleti részén…Az or. *Камчатка* átvétele. Ez a neve a félsziget legnagyobb folyójának is. Etimológiája vitatott. (KISS 1980)
< or. *Kam* ⟵ vö.: finn *kymi* ’fő folyó, folyam’ + *csatka* (*csa-tka*).

A félsziget nevének alapul a folyónév szolgálhatott. Az utóbbi jelentése 'forrásfolyó' vagy 'forrásvíz' lehet.

8.2.3.2. Tó neve

alt. ***Ak-Kemskoje*** < *Ak* ⟵ alt. *ak* + *Kemskoje* ⟵ *Kem* + or. *-sk-*: vonatkozó melléknév képző + or. *-oje*; alt. ***Kam-Kajyŋ.***

Az első név olyan tavat jelöl, amely az *Ak-kem* nevű folyóhoz tartozik. A jelentése lehet 'fehér folyó', de az *Ak* utalhat ágra, folyásra is. Az utóbbi név mint folyótorkolat, tó neve egyben arról is tanuskodik, hogy a folyótorkolat is nevezhető tónak, hiszen gyakran olyan, mint egy tó. A tóneveknél azt is figyelembe kell venni, hogy őseink gondolkodása szerint a tó nemcsak a beleömlő folyónak a halálát jelenti, hanem egy új folyó születését is. A tó forrásként is szolgál.

8.2.3.3. Hegy neve

A hegy két okból is kaphatja a víz, a forrás nevét. Vagy azért, mert az ilyen nevű folyó vagy forrás mellett, közelében van, vagy azért, mert a hegyet eleink forrásként értelmezték, áldott állapotúnak tartották. Ez esetben az *Ak-Kemskoje* tó egy hegyi magaslaton van, ezért az alt. ***Ak-Xem-Bažy*** 'Fehér Folyó Magaslata' lehet, vö.: alt. ***Ak-Kem*** folyónév. Az alt. ***Kam-Kirgen*** a helyi hagyomány szerint 'Sámán ment be' jelentésű. Mindenesetre a *kam* 'sámán'-t is jelölhet, így az alt. ***Kam-Töš*** lehet 'Sámán-Magaslat' jelentésű. A sámán lényege (tudás, irányítás, gyógyítás stb.) erősen kötődik a forrás, a mag ugyanilyen lényeges tulajdonságaihoz.

8.2.3.4. Mező, rét neve

A mező gyakran kapta a nevét a folyóról, vízről, amely mellett van, amelyhez tartozik. Pl.:

alt. ***Adaj-Kem*** (⟵ alt. ***adaj*** 'legöregebb rokon', ld. ***umaj*** 'ősanya', magy. a*nyja, anya)*; alt. ***Kičü-Ak-Kem (***⟵ alt. ***kičü*** 'kicsi');

Az alt. *adaj* és az *umaj* kapcsolatából kiolvasható egyrészt az, hogy rokona a magy. *anya,* ezért lehet 'Anya-folyó' jelentésű. Másrészt összetartozik a mong. *umaj* 'anyaméh' szóval. Mint ilyen, utalhat a folyó medrére is.

Az alt. ***Altygy-Eldü-Kem*** névnek az az érdekessége, hogy a név első és második tagja etimológiailag közös gyökerű, vö.: *Altygy* (< *Al* ⟵ *al* 'alsó, lent lévő' + *-tygy*), *Eldy* (< *El:* mint gödör, az *al* szóval rokon, idetartozik a magy. *alsó* szó *al-* töve is. A második elemek (alt. *-tygy, -dy),* magy. *-só* az *alsó* szóban egymásnak alakváltozatai, közös gyökerű grammatikai morfémák.
Az alt. ***Kamlak (***< *Kam* +*-lak*) második eleme 'valamivel ellátott, valami mellett lévő,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

valamihez tartozó' jelentésű toldalék.

8.2.3.5. Völgy neve

A völgy valójában víz nélküli árok, ha víz van benne, akkor a víz medréül szolgál. Az elnevezésnek természetes, hogy köze van a vízhez. Pl.:

alt. ***Ak-Kem***; alt. ***Aky-Kym.***

8.2.3.6. Település neve

A települések elnevezése hasonló elven működik, mint a vár, város elnevezés. Eredetileg folyóval, vizes árokkal körülvett helyen laktak elődeink. Idővel a folyót víz nélküli árok, majd ezt fal helyettesítette. Ugyanakkor ettől függetlenül a település kaphatta a nevét a közelben levő folyóról, pl.:

alt. ***Ak-Xem***; alt. ***Bert-Kem***; alt. ***Ulu-Kem***; alt. ***Kam-Karagaj***; alt. ***Kam-Tura*** szállás; alt. ***Kam agač*** 'erdei szellem helye'; alt. ***Kanačak*** *(⟵* alt. *kanačak* 'a jurta rácsa, fala');

8.2.4. Orosz használatú földrajzi nevek

Bár számos földrajzi név ismert orosz nyelvi használatban, a nevek nyelvi eredete nem a szláv nyelvekben keresendő. A gyökereik a szkíta és hun nyelvekhez vezetnek. Pl.:

or. ***Kama*** A Volga bal oldali mellékfolyójának a neve; or. ***Burkem***, ko. *Burköm* or. Ižma jobb oldali mellékfolyója; or. ***Kumbaly*** csuv. *Kămpal* V., csuvas falu; or. ***Orgum*** csuv. *Orkum* M., csuvas falu; or. ***Sukum*** folyó Baskíriában.

A fenti földrajzi nevekben előforduló alakváltozatoknak (*Kuma, Kama, Kam, Kem, Köm, Kamenka, kum, kăm, koma*) olyan szavak szolgáltak alapul, amelyek ma is ismertek egyrészt ’folyó’, másrészt lábbeli, azaz ’cipő, csizma’, sőt 'anyaméh' jelentésben.[215] Ez utóbbiak úgy tartoznak ide, hogy eredetileg a folyómederre vonatkoztak, amiben a víz jár, s idővel a funkcióazonosság révén használták lábbeli megnevezésére is. Meg kell jegyeznünk, hogy a lábra valamilyen állatbőrt is tekerhettek, ezért pl. a csizmának természetes, hogy köze van a szárhoz, a tekercshez és a bőrhöz. A finnugorhoz sorolt nyelvek is őrzik ezeket a közszókat: udm. *kam* ’folyó’, manysi *käm* ’folyó’, finn *kymi* ’fő folyó, folyam’, ko. *köm* ’cipő’, mdE. *kem* ’csizma’. A *kamenka* az or. *kamen’* ’kő’ jelentésű szót idézi, amely a víznévnek nem szolgálhatott alapul.[216]

---

[215] Hozzátesszük, hogy a magy. *gége* is egyfajta cső, meder, amelyben levegő áramlik, a nyelőcsőben pedig étel, ital.

[216] Arról van szó, mint a *Dömörkapu*, *Vaskapu* esetében, hogy eredetileg a szűk, keskeny átjárót, folyómedret jelentette. Eleink gondolkodásában pedig ami szűk, összemegy, az olykor kemény, ilyen a kő, más szóval, ami töpörödik, az tömör lesz, mint a vas, amelynek a másik neve *dömör.* Hozzátesszük, hogy a magy. *kapu,* tör. *kapï* alakváltozata a kVmV, kVm stb. típusú fenti szavaknak. Csupán az *m* és a *p* viszonyában van eltérés. Mindkettőnek eredeti *t* a kiinduló mássalhangzója: *t* > *δ* > *w* > *m* 2. *t* > *th* (interdentális zöngétlen spiráns) > *φ* > *p.* A *kapu* pedig mint szűk, keskeny átjáró, völgy a folyó medréhez kötődik elsőként ugyanúgy, mint a dömör, a vas. Ennek a mintájára nevezték el a szűk füstjáratot kéménynek. Látható, hogy ugyanannak a megnevezésére van egy *k*- kezdetű és egy *t*- kezdetű szavunk. Ez utóbbi *Tom* formában az Obnak az Irtisz mellett egy másik mellékfolyója éppen azon a területen, ahol Kr. e. III-II. században hun törzsszövetség létezett. *Dömörkapu* pedig a Kaukázusban, a Duna alsó folyásánál és a Kárpát-medencében több helyen is ismeretes. Megjegyezzük, hogy etimológiailag egy szócsaládba tartozik a magy. *kő, köv-,* or. *kamen*' és a magy. *homok.* Egyrészt a homokszem valójában kőszem, s a hagyomány szerint nem véletlen, hogy a követ, a hegyet áldott állapotúnak tartják, sőt olykor a hegy és a születni szó ugyanaz, vö.: csuv. *tu, tăv* 'hegy, halom', *tu-, tăv-* 'születni', *tăvan* 'rokon'. A magyarban idetartozik a *rög* és a *rokon* szó.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

8.2.5. Földrajzi nevek a Kárpát-medencében

A Kárpát-medencében található adatok közt van olyan, ahol a vizsgált szavunk önállóan jelöl helyet. A *Kám* formának természetes, hogy van *Kán* változata is. Hozzátesszük, a *Kamon* ennek a teljesebb alakja.

Kám 'helység Vas megyében'. Etimológiailag azonos a Baranya megyei *Kán* helynévvel. (KISS 1980) < *Ká + -m*

Kamon-kő '242 m. magas hegy Szigligettől délkeletre. Az összetétel szláv eredetű előtagjának ugyanaz a jelentése, mint a magyar utótagnak. (KISS 1980) < *Kamon (< Ka + -mon) + kő.*

Gyakori a képzett alak. Olykor ugyanaz a képző (*-le, -ló, -lő*) alkot nevet (vö.: *Kimle, Komló, Kömlő*), máskor ennek az alakváltozatai, a *-cse, -se, -ce, -d,* pl.:

Kemecse 'helység Szabolcs-Szatmár megyében'. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással.. Vö.: magy. *Keme* ⟵ ótörök *kemä, kemi* 'csónak, hajó'. Ld. még magy. *Keve* személynév, *v* > *m* változás. (KISS 1980) < *Keme (< Ke + -me) + -cse.*

A bilabiális zöngés spiráns *-w-* fejleményei: *w* **>** 1. *m* 2. *v.*

Kemence 'helység Pest megyében'. A települést arról a patakról nevezték el, amelynek mentén épült. Jelentése: 'olyan patak, amelynek köves a medre'. (KISS 1980) < *Kemen (< Ke + -men) + -ce*

Kemse 'helység Baranya megyében'. ⟵ vö.: magy. *kemény* melléknév'. (KISS 1980) < *Kem (< Ke + -m) + -se*

Kimle 'helység Győr-Sopron megyében'. Szláv eredetű. Tövében ld. ősszláv ***kamy*** (birt. E. *kamene*) 'kő'. (KISS 1980) < *Kim (< Ki + -m) + -le.*

Nem igazolt a szláv eredet.

Komádi 'helység Hajdú-Bihar megyében'. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Vö.: magy. *koma* főnév. (KISS 1980) < *Komád (< Komá + -d) + -i.*

Nem valószínű, hogy a *koma* szó szolgált alapul.

Komló 'város Baranya megyében'. ⟵ vö.: magy. *komló* növénynév. (KISS 1980) < *Kom (< Ko + -m) + -ló*

Kömlő 'helység Heves megyében'. Talán a magy. *komló* növénynévből keletkezett hangrendi átcsapással. Ld. még magy. *kömlő* 'hírszerző, kémlelő'. (KISS 1980) < *Köm (< Kö + -m) + -lő*

Kömpöc 'helység Bács-Kiskun megyében'. ⟵ vö.: kaz. *kümböz*[217] 'kupola, kerek fémbojt, gomb a farmatringon'. (KISS 1980) < *Kömpö (< Köm + -pö) + -c.*

Sokáig izgatott a kérdés, miért *Kéményszikla* a neve a Pilisben lévő egyik sziklának, hiszen nincs benne füstjárat. Ha két sziklából állna, akkor a kettő közötti szűk hasadékról is kaphatta volna a nevét. Úgy tűnik, valójában egy hatalmas, magasan kiálló szikláról van szó, amely a kéményhez hasonlóan magasodik, vagy egyszerűen 'kőszikla' az értelme.

[217] Összetartozik vele a magy. *gömböc* szó.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Bár nem a Kárpát-medencében található, mégis meg kell említenünk a következő folyónevet:

Kemijoki **'**folyó Észak-Finnországban'. A finn *Kemijoki* átvétele. ⟵ vö.: *kemi* 'meredek, szakadékos folyópart'. (KISS 19820) < *Kemi (< Ke + -mi) + joki*

A fenti nevek eddigi magyarázatakor figyelembe kell venni a rendszer (gondolkodás, névadáslogika, hangtan, alaktan, jelentéstan) mellett azt is, hogy az *–mb-, -mp-* kapcsolatban az *–m-* lehet hasonulás eredménye s *–n*-ből keletkezhetett. Azokban az esetekben, amikor az *-m-* nem hasonulás eredménye, korábbi *-t* eredetű *-w* fejleménye. A kVmVnV, kVmVn, kVmV, kVm típusú változatok összetartoznak. Szerkezeti felépítésük: kV + mVnV, kV + mVn, kV + mV, kV + m.

8.2.6. Magyar személynevek (KÁZMÉR 1993)

Kámi csn. ⟵ *Kám* helynév Vas megye + *-i*: melléknév képző.< *Kám (< Ká + -m) + -i*
Kamó csn. ⟵ magy. *kamó* 'kampó'. < *Ka + -mó*
Kamocsai csn. ⟵ *Kamocsa* helynév Komárom megye + *-i*: melléknév képző. < *Kamocsa (< Kamo + -csa) + -i*

A fenti személynevek egy részének földrajzi név, a másik részének családnév s a harmadik részének valamilyen közszó szolgálhatott alapul. A kVmVn, kVmV, kVm típusú relatív szótövek összetartoznak.

8.2.7. Közszók

Rengeteg közszó tartozik ebbe a családba. Jelen dolgozatban a magy. *kumma* 'egy csepp víz, egy vízcsepp, kicsi, kevés víz' szóból indulunk ki. Lényeges, hogy a vízcseppnek forrás értéke van, összetartozik vele a mag és az ezekhez tartozó számos lényeges tulajdonság, köztük a kevés, kicsi.

8.2.7.1. Magyar

A közszók alapjelentésében benne van a forrás, a mag, a gyökér jelentéstartalom. A további jelentések ennek valamely lényeges tulajdonságára utalnak. Ezek szerint csoportosítottuk a közszókat.

8.2.7.1.1. Forrás, mag, gyökér, születés, elágazás, a kiindulás pontja

A magyar ***kumma*** szó nincs meg a TESz-ben. Hajdú-Biharban ennek 'csepp víz, vízcsepp, illetőleg kicsi, kevés', Csongrádban[218] pedig 'korty' és 'fillér, vagyis aprópénz' jelentése is használatos. < *kum + -ma*

koma 'a keresztapa (a gyermek szüleivel való kapcsolatában), illetőleg a keresztapa és a gyermek apja (egymáshoz való viszonyukban), pajtás, cimbora, tréfás ember, keresztelő, leány, aki húsvétkor tojást kap egy legénytől'. Szláv eredetű, vö.: bolg. ***kum*** 'násznagy', *kumá* 'a násznagy felesége', (TESz) < *ko + -ma.*

komló Ótörök eredetű, vö.: bask. *qomalaq,* alt. *qumanaq,* csuv. *xămla* 'komló'. Vö.: vog. *khumlåx*, cser. *umla* 'ua.', blg. *xmel,* le. c*hmiel,* or. *xmel'* 'ua.' (TESz) < *kom* (< *ko + -m*) + *-ló, qoma + -laq, quma + -naq, xăm + -la, khum + -låx, um + -la, xme + -l, chmie + -l.*

[218] Prof. Surányi Dezső biológus szíves szóbeli közlése szerint.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

hombár 'gabonatartó láda, szuszék'[219]. Oszmán-török eredetű, vö.: oszm. *ambar, hambar* 'raktár, magtár', szb.-hv. *àmbàr, hàmbàr, ànbàr* 'fából épült magtár, góré, gabonatartó láda'. Végső forrása a perzsa *ambār* 'raktár, magtár'. (TESz) < *hom* 'mag' (< *hon, kon, kong)* + *bár* 'tár', *am* + *bar, ham* + *bar, àm* + *bàr, hàm* + *bàr, àn* + *bàr.*

homok Török eredetű, vö.: csag., kirg., alt. *qumaq,* jak. *kumax* 'homok', ujg., kun, csag. alt. *kom* 'homok', oszm. *kum* 'ua.' , mong. *qumaqi, qumaɣ, kumaki,* monguor *xumoG,* kalm. *xum, xumuG* 'ua.'. (TESz) < *ho* + *-mok, qu* + *-maq, ku* + *-max, ko* + *m, ku* + *-m, qu* + *-maqi, qu* + *-maɣ, ku* + *-maki, xu* + *-moG, xu* + *-m, xu* + *-muG.*

kend 'magad' < *ken* 'mag' + *-d*: birtokos személyjel I/2. ⟵ *te:* személyes névmás I/2. vö.: tör. *käntü* 'magad" *(< kän* + *-tü)*, csuv. *xam (< xa* 'mag' + *-m)* 'magam' stb.

A társadalmi címnevek legfőbb feladata, hogy igazolják az őshöz, a forráshoz, az éghez, az istenhez való közvetlen tartozást s ezzel méltók a vezetésre. Természetes, hogy a relatív vagy az abszolút szótő a forrás, a mag jelentésű szóval azonos. Vö.:

kende 'a magyaroknál főméltóság neve', ***kündü****:* 'arab források szerint a Levédiában és az Etelközben élő magyar törzsszövetség fő fejedelme'. Ótörök, közelebbről talán kazár eredetű, vö.: alt. *kündü* 'tisztelet, kultusz', tuv. *xündülär* 'tisztel', *xündülel* 'tisztelet', mong. *kündü* 'súlyos, tekintélyes', *kündülel* 'tisztelet', mandzsu *kündüle-* 'tisztel', *kundun* 'tisztelettel teljes'. Ld. még *Kende* családnév. (TESz) < *kün* ⟵ *kün* 'mag, forrás' + *-dü* 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő'.

kender 'érdes, szeldelt levelű, magasra növő kétlaki rostnövény'. Ótörök eredetű. Vö.: CC., kirg., nog., üzbég, ujg. mod., alt. *kändir,* oszm. *kendir,* tat., bask. *kinder*, tuv. *xendir,* csuv. *kantăr* 'kender, len', or. *kendyr'* 'kenderfajta növény'. (TESz) < *ken* + *der, kän* + *dir, ken* + *dir, kin* + *der*, *xen* + *dir, kan* + *tăr, ken* + *dyr'* .

gabona 'lisztes magot termő gazdasági növény, főleg a búza, rozs árpa és zab, e növények szemtermése'. Déli szláv eredetű, vö.: óe. szl. *gobino* 'bőség', szb.-hv. *gobino* 'tönköly', or. *gobina* 'bőség, bő termés'. (TESz) < *gabo* + *-na*

A fenti közszókban a vizsgált szavunk megvan önállóan (*kumma, koma, homok*), összetételben előtagként (*hombár, kender*), valamint toldalékolt szó relatív töveként (*komló, kend, kende, gabona*). A relatív szótő alakváltozataiban ugyanazon a helyen *-m-, -n-* és *-b-* egyaránt használatos. A magy. *koma* szóval összetartozik a mdM. *końdä, kuńdä* 'barát' (< mdM. *koń-:* szótő + *-dä*: képző, *kuń-* + *-dä)*, amely azért fontos, mert a magyar szavak *-ma, -mok* (vö.: *kumma, koma, homok*) képzőjének a *-t* eredetét igazolja, vö.: *-t* > 1. *-δ* > *-w* > *-m* 2. *-d*. A szláv eredet nem igazolt.

8.2.7.1.2. Meder, járat

kamara 'királyi kincstár, tároló helység stb.'. Latin eredetű, vö.: k. lat. *camera, camara* 'ház, szoba, kincstartó hely'. (TESz) < *kama* + *-ra*

kemence 'sütésre, fűtésre stb. használatos tűzhely, stb.'. Bizonytalan eredetű. Szláv jövevényszónak látszik. (TESz) < *kemen* (< *ke* + *-men*) + *-ce*

[219] Tekintettel arra, hogy a hombárban, mint magtárban, szuszékban a mag alszik egészen addig, amíg a tavasz, a születés, a sarjadás ideje el nem jön, ez igen hosszú és mély álom. Innen van az, hogy a mindig álmos, sokat alvó embert álomszuszéknak nevezik. A *hombár* szó *hom* előtagjával pedig a *kóma* szó tartozik össze közelebbről.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kémény 'kandallószerű tűzhely, kürtő, füstkijárat, két szikla közötti meredek hasadék'. Szláv eredetű, vö.: blg. *komin* 'kémény', szb.-hv. *kòmīn* 'kémény, konyha, tűzhely', szlk. *komin* 'kémény, szűk szikla hasadék' stb. (TESz) < *ké* + *-mény, ko* + *min, kò* + *-mīn.*

A *kamara* kezdetben a mag, a gabona, a liszt stb. helye volt. Minthogy a mag a legnagyobb érték, ennek kapcsán idővel más kincsek tárolóhelyének a nevévé is vált. A *kemence* és a *kémény* a füstjárat révén összetartozik, ugyanakkor a *kemence* egyben góc, eredethely is, továbbá a kővel, a homokkal mint építési anyaggal is kapcsolatban van. A szláv eredet magyarázata nem kielégítő.

8.2.7.1.3. Hajlat, elhajlás

kampó 'horog, kampós végű bot'. Származékszó. Alapszava azonos a 'görbe, hajlott, görbül, hajlik' jelentésű szócsaláddal, l. *kanyarodik, konyul* stb. (TESz) < *kam* + *-pó*

kamó, gamó ’kampó’. < *ka* + *-mó, ga* + *-mó*

kém 'olyan személy, aki valakit (titokban) megfigyel'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *ké* + *-m*

kankó 'horog, kampós végű bot'. (TESz)

kunkorodik, kukorodik 'csavarszerűen görbül', *kunkorog, kunkorék, kunkor* 'az érdeslevelűek családjába tartozó növény, illetőleg növénynemzetség, napkunkor, sömörvirág, cikornya'. Valószínűleg hangfestő eredetű szócsalád. A *kunkor* elvonás eredménye. (TESz) < *kunko* + *-r*

hón 'hajlat'. Ősi örökség a finnugor, esetleg az uráli korból, vö.: vog. *xanel*, zürj. *kun* 'az ing hónalji része', votj. *kun* 'hónalj', finnj *kainalo* 'hónalj', észt *kaenal* 'átkaroló kar' stb. (TESz) < *hó* + *-n, ku* + *-n.*

göndör 'csigásan csavarodó hajú, szőrű'. Déli szláv eredetű, vö.: szb.-hv. *kudur, kudra, kudro,* stb. (TESz) < *gön* + *dör, ku* + *dur, ku* + *dra, ku* +*dro.*

Önállóan előfordul a *kém, hón, kankó, kamó, gamó.* A *göndör* összetett szó. A *kunkorodik* (< *kunkoro (*< *kunko* + *-ro)* + *-dik*), *kukorodik* (< *kukoro (*< *kuko* + *-ro)* + *-dik*), *kunkorog* (< *kunko* + *-rog*), *kunkorék* (< *kunko* + *-rék*), *kunkor* (< *kunko* + *-r*) szavakban a *kunko, kuko* tövek a *kankó* és a *hón* önálló szavakkal vannak közeli kapcsolatban. A hozzájuk járult képző változatok (*-ro, -rog, -rék, -r*) etimológiája közös, a *-dik* pedig igeképző. A *kunkor* nem lehet elvonás eredménye. A szláv adatokból hiányzik a nazális (vö.: *kudro* < *ku* + *-dro).*

8.2.7.1.4. Kemény, erős

kemény 'nehezen elviselhető, súlyos, rideg., szigorú, szilárd, nyomásnak ellenálló, állhatatos, kitartó stb.' Származékszó: a *kem-* alapszava ősi örökség a finnugor, esetleg az uráli korból, vö.: mdE. *keme* 'kemény, szilárd, finn *kämä* 'merev, nem hajlítható állapot', szam. szelk. *koom* 'kemény, rágós' (TESz) < *ke* + *-mény*

konok, kunok 'makacs', l. *konokol* 'megmakacsolja magát'. Bizonytalan eredetű. (TESz) < *ko* + *-nok, ku* + *-nok*

A mag egyik jellemző tulajdonságát, a keménységet, szilárdságot s a vele rokon makacsságot

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

őrzik az ide sorolt szavak.

8.2.7.1.5. Alvó állapot

kóma Nincs meg a TESz-ben. < *kó* + *-ma*. A magállapotot, mint alvó állapotot jelzi.

kába 'bolond, ostoba, kábult, kerge (juh)'. Valószínűleg hangfestő eredetű. Voltaképpen a *csábul csábít, csába* szavaktól szóhasadással különült el. (TESz)

huny, kum(ik) 'becsuk, hunyorít, (nap) lemegy, szundít, meghal,, (tűz, fény) kialszik'. Ősi örökség az uráli korból, vö. vog. *koń* 'pislog, szemet huny', zürj. *kunni* 'szemét becsukja', stb. (TESz)

A *kóma* szót a görögből magyarázzák, „különféle betegségek vagy mérgezés következtében beálló, mély öntudatlansággal, eszméletlenséggel járó állapot, amely gyors orvosi beavatkozás hiányában halállal végződhet.” (BAKOS 1989) Hozzátesszük, manapság használatos a sok munka, kevés alvás következményeként nagy fáradtság esetén is. A magyarban ennek alakváltozata a *kába* szó, toldalékolt alakja a *kábul, kábult.*

A huny ismert szókezdő *k*-val is, nem lehet uráli örökség a magyarban. Az igazolható magyarázat szerint az uráliba sorolt nyelvekbe a szkíta és hun nyelvekből került.

8.2.7.1.6. Csomó, rög

kóc 'csepű, összekuszált haj, szőrzet, stb.' Szláv eredetű. Vö.: szln *kolke,* szlk. *klke* 'szál, bolyh, kóc, csepű'. (TESz) < *kó* + *-c*.

gumó, gümő Valószínűleg hangfestő eredetű. (TESz)

A magban ilyen kócos, összekuszált állapot lehet eleink elképzelése szerint. A magyar *kóc* jellemzője a csomón túl az összevisszaság, a kusza állapot és a szálak megléte. Ez utóbbi a sarjadást idézi. A *gumó, gümő* 'csomó, dudor' jelentése kapcsán összetartozhat a *homp* 'domb' szóval abban az esetben, ha a *h-* szókezdő *k-* fejleménye.

8.2.7.1.7. Kicsi, fiatal

kamasz 'serdülő korban lévő fiatal fiú vagy lány'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *kama* (< *ka* + *-ma*)+ *-sz*

A sarjadáshoz, az elhajláshoz, a születéshez közeli állapothoz lehet köze. Megjegyezzük, hogy a *kumma* szavunk is besorolható ebbe a csoportba.

8.2.7.1.8. Grammatikai morféma

-ka: kicsinyítő képző.

Mint grammatikai morféma a kicsinyítő képző is önálló szó volt valamikor s a mag kicsiny méretéhez kapcsolódva vált kicsinyítő képzővé.

8.2.7.2. Altáji nyelvek

8.2.7.2.1. Forrás, mag, gyökér, születés, elágazás, kiindulás pontja

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

csuv. ***kămăl*** *'a* szív, a lélek állapota, kívánság*'* < *kămă*[220] + *-l*

csuv. ***kămărčak*** *'*porc, kavics, murva*'* < *kămăr (< kămă + -r) + -čak*

csuv. ***kămrăk*** *'*faszén*'* < *kăm + -răk*

csuv. ***kumal'ak, kumal'a*** *'*csomócska, stb.*'* < *kuma + -l'ak, kuma + -l'a*

csuv. ***xampar*** 'hombár, magtár' < *xam + par*

csuv. ***xămla*** 'komló', bask. *komalak*, alt. *kumdak,* finn *humala,* cser. *umla*, *umyla,* mdE. *komol'a*, mdM. *koml'a,* lat. *humulus* 'komló', osszét *xumälle* 'komló', volgai bolg. *xumlag*. (JEGOROV 1964) < *xăm + -la, koma + -lak*, *kum + -dak, huma + -la, um + -la*, *umy + -la, komo + -l'a*, *kom + -l'a, xum + -lag*.

bask. ***kom*** 'homok' < *ko*[221] + *-m*

bask. ***komlok*** 'homokos' < *kom + -lok*

türkm. ***kumak*** 'homokos' < *ku + -mak*

türkm. ***kum*** 'homok' < *ku + -m*

bask. ***humalak*** 'agyag' < *huma + -lak*

bask. ***kum****-kul*: 'tó' < *ku + -m*

ujg. ***kan*** 'forrás' < *ka + -n*

csuv. ***kăk*** 'gyökér, eredet', MK., azerb., türkm., oszm., tuv. *kök,* AFT. *gög* 'gyökér', csag. *kök* 'gyökér, alap, kezdet'. (JEGOROV 1964) < *kă + -k*

csuv. ***kĕnčele, kănčala*** *'*kóc, csepű, fonat' < *kĕnče (< kĕn + -če) + -le, kănč a (kăn + -č a) + -la*

csuv. ***kondelĕ*** *'*kóc, csepű, fonat' < *konde (< kon + -de) + -lĕ*

csuv. ***kăkăr,*** Zamahš. *köküs,* csag., ujg. *kökräk,* üzb. *kukrak,* kirg. *kökürök,* kazak, karacs. *kökrek,* nog. *ko'kirek,* alt., ojr. *kögüs,* hak. *kögis,* tuv. *xörek,* kumük *kökürek,* oszm. *gögüs,* türkm. *kükürek,* bask., tat. *kükräk* *'*mell', kalm. *kökür* 'cucli'. (JEGOROV 1964) < *kăkă + -r, kökü + -s, kök + -räk, kuk + -rak, kökü + -rök, kök + -rek, ko'ki + -rek, kögü + -s, kögi + -s, xö + -rek, kökü + -rek, gögü + -s, kükü + -rek, kük + -räk, kökü + -r.*

bask. ***kot kunmyš*** *'*lélek született' < *kun + -myš*

csuv. ***xam*** 'én, magam' < *xa*[222] 'mag ' + *-m:* birtokos személyjel I/1. szem

---

[220] Ez a forma a szónak a relatív szótöve, gyöke. Nem minden esetben bontottuk fel abszolút szótőre és grammatikai morfémára.

[221] Abszolút szótő.

[222] l. csuv. *kăk* 'gyökér'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A csuv. ***kămăl*** *'a* szív, a lélek állapota, kívánság*'* szó a jelentésén, hangalakján és a szerkezeti felépítésén keresztül is kötődik a csuv. *kĕmĕl* 'ezüst' szó jelentés tartalmához. Az *-l* képző közelebbről összetartozik a csuv. *kumal'ak, xămla,* bask. *komlok, humalak* szavaknak a *-l'ak, -la, -lok, -lak* képzőinek változataival. A csuv. *xămla,* alt. *kumdak* megfelelője azért is fontos, mert a *-dak* képző a *-lak* előzménye (vö.: *-tak* > 1. *-dak* 2. *-δak* > *-lak*), a *-la* pedig a fejleménye. A vizsgált szavunk önállóan is megvan, ilyen a bask. *kom,* türkm. *kum,* ujg. *kan,* csuv. *kăk* is.

A magánhangzók ejtése egyrészt mindig a mássalhangzók ejtésének a függvénye, alapvető jelentés megkülönböztető szerepük nincs. Az *-m* és az *-n* közös eredetűek. A csuv. *kăk é*s a többi török alakváltozatok *kök, gög* azért érdekesek, mert a *-k* előtt *-n-* nazális lehetett, tehát *kVnk volt az előzménye. Ezekben az esetekben a nazális tűnt el, míg a kVm és kVn formákban a zárhang (*-k*). A magy. *huny* szóban az *-ny* őrzi a *-k* nyomát (*-k* > *-g* > *-j*), ahol annak a *-j* fejleménye az előtte álló *-n*-t palatalizálta.

Mindkettő (*-n, -k*) eltűnése is természetes, ami számos szó, köztük az oroszban használt *kora* (*ko* + *-ra*) 'gyökér' szó tövében is felismerhető. A csuv. *kăkăr* 'mell' is, mint eredet kötődik a maghoz, a csepphez, hiszen a tej forrásának a helye. Ily módon a csuv. *kăkăr* és a többi török megfelelő az or. *kora*-hoz képest teljesebb alakváltozatokat tartalmaznak. A szótövek, azaz a szógyökök (vö.: or. *ko* és a török, mongol *kăkă, kökü, kök, kuk, koki, kögü, kögi, xö, gögü, kükü, kük)* egymásnak közös gyökerű alakváltozatai, ugyanúgy a képzők is összetartoznak (vö.: or. *-ra,* tör. és mong. *-r, -räk, -rak, -rök, -rek*). Az *-s* képző úgy függ össze az *-r-r*el, hogy mindkettő eredeti *-t* fejleménye, de különböző utakon keletkeztek: 1. *-t* > *-th* > *-s* 2. *-t* > *-δ* > *-r.* A csuv. *xam ′*magam' töve a *xa,* amely nemcsak az or. *kora* szó *ko* tövével van közelebbi kapcsolatban, hanem a magy. *kend* 'magad' *ken* tövével is. Ez utóbbiban még megvan a nazális *-n-*. A baskír *kunmyš* szó *kun* töve pedig jelentésében a csuv. *kămăl 'a* szív, a lélek állapota, kívánság*'* tövének *(kămă)* jelentés tartalmához áll közel.

8.2.7.2.2. Folyó, folyadék

tuv. ***kem, xem*** 'folyó' < *ke:* abszolút szótő **+** *-m, xe* + *-m*

szam. ***kamgy, kygy*** 'folyó' < *ka* + *-mgy, ky* + *-gy*

bask. ***kuml'ak*** 'folyó' < *kum* + *-l'ak*

ma-tu. ***kang*** 'folyó' < *ka* + *-ng*

ÓT. ***kan*** 'folyó, tó' < *ka* + *-n*

Megjegyezzük, hogy a csuv. *jun* 'vér' szókezdő *j-* hangja a többi török nyelvben meglévő *k-* és *x-, g-* szókezdővel szemben különleges, egyedi, pl.:

csuv. ***jun*** 'vér' vö.: ÓT. KB., MK. ***kan,*** ujg., kirg., kazak, k.kalp., nog., alt., ojr., oszm., tat., bask. *kan,* üzb. *kon,* ujg. *xun,* tuv., hak. *xan*, jak. *xaan,* azerb., türkm. *gan* 'vér', mong. *xanax* 'kiengedni a vért'. Perzsa *xun* 'vér'. (JEGOROV 1964) < *ju* + *-n, ka* + *-n, ko* + *-n, xu* + *-n, xa* + *-n*, *xaa* + *-n, ga* + *-n, xa* + *-nax.* A csuvasban ez a jelenség más szavakban is megmutatkozik, vö.: csuv. *jur ′*hó', ÓT. *kar,* azerb. *gar,* jak. *xaar* 'hó'. (JEGOROV 1964)

A folyó jelentésű szavak önállóan és képzett formában használatosak. Az önálló változatok (*ken, xem, kamgy, kygy, kang, kan*) gazdagsága hozzájárul ahhoz, hogy a szó legeredetibb alakját megismerjük s a változási sorokat felrajzoljuk.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

8.2.7.2.3. Meder, járat

csuv. ***kimĕ*** ’hajó, csónak’ < *ki* + *-mĕ.*

csuv. ***kămaka*** dial. ***komogo*** ’kályha, kemence’ < *kă* + *-maka, ko* + *-mogo.*

tat. ***köjmä*** ’csónak, hajó’ < *köj* + *-mä.*

alt. ***kanačak*** 'a jurta rácsa, fala' < *kana (< ka* + *-na)* + *-čak.*

mong. ***xana*** 'fal' < *xa* + *-na.*

Őseink gondolkodása szerint a mélyedést, az árkot, a medret, a szakadékot a víz hozta létre, valamennyi a víz folyásának az útja, tartózkodásának a helye. Mint ilyen, szoros tartozéka a víznek, mint forrásnak, folyónak, tónak. Idővel sok más anyagnak a járatát, tartózkodási helyét is ezzel a szóval nevezték meg. Így tartozik ide a hajó, a csónak, a kemence, de más nyelvekben a lábbeli is. A jurta fala a lakóhelyet, lakóteret keríti körbe, mint valamikor a folyó tette ezt.

8.2.7.2.4. Alvó állapot, pihenés

csuv. ***xăna*** 'vendég', MK. *konok, konuk*, oszm. *konuk* 'vendég', tat., bask. *kunak*, ujg., kazak, k.kalp., nog., türkm., karac. *konak,* kirg. *konok,* üzb. *kunok,* jak. *xonoso* 'vendég' stb. vö.: mong. *xonog* 'éjszakázás, éjszakai pihenés', *xonox* 'éjszakázni, az éjszakát eltölteni', *xonoc* 'utas, aki éjszakai szállásra, alvásra marad'. (JEGOROV 1964) < *xă* + *-na, ko* + *-nok, ko* + *-nuk*, *ku* + *-nak*, *ko* + *-nak, ko* + *-nok, ku* + *-nok, xono (xo* + *-no)* + *-so, xo* + *-nog, xo* + *-nox, xono* + *-c.*

Vendég az volt kezdetben, aki éjszakai szállást kapott, azaz alvásra, pihenésre maradt. Természetes, hogy a vendég és a pihenés szavak rokonok. A szótövek (*xă, ko, ku, xo*) egymással valamint a *-na, -nak, -nuk, -nak, -no, -nog, -nox, -no* képzők is egymással tartoznak össze. Ezek az *-n* kezdetű képzők alakváltozatai a már fent is előfordult *-r, -l, -s* és az ilyen kezdetű képzőknek.

8.2.7.2.5. Hajlat, elhajlás

csuv. ***kămpa*** ’gomba’ < *kăm* + *-pa*

csuv. ***kămrăk*** 'sarok' < *kăm* + *-răk*

türkm., azerb. ***kömür*** 'sarok' < *kömü* + *-r*

tuv. ***xömär*** 'sarok' < *xömä* + *-r*

tat. ***kümer*** 'sarok' < *küme* + *-r*

jak. ***kōmör*** 'sarok' < *kōmö* + *-r*

csuv. ***kukăr,*** tat. *käkre*, bask. *käkere, kyŋgyr*, miser *kyŋgyr,* karacs. kumük *kyngyr,* ujg., *üz*b. *kiŋgir*, alt. *kyjyr* 'ferde', alt. *kojruk* 'meghajlott, görbült', cser. *kagyr* 'ferde', udm. *kongro* 'kampó, kerülő út', finn *koukko* 'kampó, kerülő út', *koukero* 'ferde' (JEGOROV 1964) < *kukă* + *-r, käk* + *-re*, *käke* + *-re, kyŋgy* + *-r, kyngy* + *-r, kiŋgi* + *-r, kyjy* + *-r, koj* + *-ruk* , *kagy* + *-r, kong* + *-ro, kouke* + *-ro*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

csuv. ***xum*** 'hullám', MK., polovec, alt., ojr. *kom*, AFT. *kum* 'hullám (JEGOROV 1964) < *xu* + *-m, ko* + *-m, ku* + *-m*

A sarok jelentésű szavak és a gomba olyan gondolkodás alapján tartozik össze, hogy ezek az egy pontból kiinduló elágazáshoz hasonlóak. A gomba kalapjának is van csúcsa, amely a sarokponthoz hasonló. Mindkettő olyan, mint egy görbület, hozzájuk hasonló a hullám is, amelyhez a ***hab*** is hozzátartozik. Az idesorolt szavaknak tő- és toldalék-változatai gazdagok, egy részük az eddigiek megerősítéséhez járul hozzá, a másik részük kiegészítik az eddigieket.

8.2.7.2.6. Hatás, irányítás

alt. ***kam*** 'sámán' < *ka* + *-m*

csuv. ***xun*** 'kán, kagán', orx. jeny. *kagan,* kirg. *kan,* ujg., kazak, k.kalp., nog., oszm., tat., türkm. *xan,* üzb. *xon,* tuv. *xaan* 'kán, uralkodó', alt., teleut, lebed s*ary kan* 'kínai császár' stb. (JEGOROV 1964) < *xu* + *-n, kaga* + *-n, ka* + *-n, xa* + *-n, xo* + *-n, xaa* + *-n*

A mag tulajdonságaival rendelkezik mindkettő, hatással vannak másokra, irányítanak.

8.2.7.2.7. Fény

ÓT. ***kama-*** 'vakítani' < *ka* + *-ma-*

türk., oszm. ***kamaš- '***erős fénnyel megvakítottnak lenni' < *kama* + *-š-*

csuv. ***kěměl*** 'ezüst' ÓT., azerb., türkm., ujg., kirg., alt., ojr. *kümüš*, kazak, nog. *kümis*, üzb. *kumuš,* tat. *kömeš,* bask. *kömöš,* jak. *kömus*, k.kalp. *gümis*, oszm. kumük *gümüš,* hak. *kumüs* 'ezüst'. (JEGOROV 1964) < *kěmě* + *-l, kümü* + *-š*, *kümi* + *-s*, *kumu* + *-š, köme* + *-š, kömu* + *-s*, *kömu* + *-s*, *gümi* + *-s*, *gümü* + *-š, kumü* + *-s.*

türkm. ***kamašik*** 'megvakult az erős fénytől' < *kama* + *-šik.*

csuv. ***kun*** 'nap, Nap, mint égitest', ÓT., KB., MK., ujg., alt., ojr. hakasz, kirg., kazak, k.kalp. *kün* 'Nap, nap', tuv. *xün* 'Nap, nap', nog. *ku'n* 'nap', türkm., oszm., kum. *gün* 'nap', azerb., üzb. *kun*, bask., tat. *kön* 'nap'. Vö.: *küj* 'égni', *küjün* 'égő, fénylő, ragyogó'. (JEGOROV 1964) < *ku* + *-n, kü* + *-n, xü* + *-n, ku'* + *-n, gü* + *-n, kö* + *-n,*

Az ezüst kötődik a fényhez, színhez, ugyanakkor csak a Holdra és tóra jellemző, hideg színnek lehet értelmezni. Az ezüst jelentésszálon ide kötődik az ezüstpénz s a színe alapján a halpikkely is. Bár az ezüst kevésbé értékes, mint az arany, a 'fillér, kis értékű aprópénz' jelentés a mag kicsi, apró tulajdonságát is tartalmazza. Hozzátesszük, az ezüst, a Hold és a pénz jelentés a másik szócsoportban, a nem *k-* és fejleményei kezdetűeknél is megvan, vö.: mong. *möngö-tei* 'ezüstös, el van látva ezüsttel vagy pénzzel', mong. *möngö-n* 'ezüst, pénz'. Összetartozik vele az ang. *Moon* 'Hold', *money* pénz', magy. *monéta* 'pénzérme', szlk. *pen'az*, magy. *pénz.* A fentiekkel ellentétben a Nap színe a sárga és piros, ezek ún. meleg színek. Úgy is mondhatjuk, az ezüst a női tulajdonságok körébe tartozik, a sárga, a piros pedig a férfi tulajdonságokhoz. Az 'ezüst' jelentésű szavak relatív töve (*kěmě, kümü, kümi, kumu, köme, kömu, gümi, gümü, kumü*)[223] összetartozik a 'nap' jelentésű

[223] Az abszolút szótövek is kirajzolódnak a szavak, nevek egész rendszerének a figyelembe vételével. A relatív tövek (kV + -m, kV + -mV, gV + -m, gV + -mV, xV + -m, xV + -mV) első eleme a kV, gV, xV olykor kVk, kVkV, kVg,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szavakkal, a grammatikai morféma (*-l, -š, -s)* pedig 'valamihez tartozó, valamivel ellátott jelentésű. Mindezt maga a természeti környezet, a valóság is alátámasztja, hiszen a Nap a fény, az energia, a meleg forrása, a Hold innen kapja a fényt s a Nap bolygója, a Naphoz tartozik.

8.2.7.2.8. Grammatikai morféma

oszm. ***-kan/-gan:*** folyamatos melléknévi igenév képző.

8.2.7.3. Uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvek

8.2.7.3.1. Forrás, mag, gyökér, születés, elágazás, kiindulás pontja

finn ***kuontalo*** 'kóc, csepű, fonat' < *kuon* + *-talo*

A finn *kuontalo a kóc, konc* szavunkkal úgy tartozhat össze, hogy a *talo* második elemnek a kezdő *t-* mássalhangzója és a magyar szavakban a *-c* rokonok, közelebbről a *c-* a *t-* fejleménye. Valójában a *-c* a második elem maradéka, mint annak a volt kezdő mássalhangzója.

8.2.7.3.2. Folyó, folyadék

finn ***kymi*** 'fő folyó, folyam' < *ky* + *-mi*

udm. ***kam*** 'folyó' < *ka* + *-m*

mansi ***käm*** 'folyó' < *kä* + *-m*

nyeny., ngan. ***kaam*** 'vér' < *kaa* + *-m*

md. ***kemlaj*** < *kem* ⟵ *kem* 'folyó, homok, szem' + *laj* ⟵ 'folyó'.

votj. ***kim*** 'dér, vékony, friss hó' < *ki* + *-m*

szam. jur. ***xaβ***[224] 'puha havon képződő vékony, kemény hóréteg' < *xa* + *-β*

kam. ***kamo*** 'hókéreg' < *ka* + *-mo*

Az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekben meglévő folyó, folyadék jelentésű szavak genetikai kapcsolatban vannak a többi idetartozó adattal, a végső eredetet nem lehet sem az uráli, sem a finnugor, sem az ugor nyelvi egységből származtatni. Lényeges, hogy eleink a víz folyását, a cseppek egymás utáni esésének fogták fel, ugyanígy a homok is szemek sokaságából áll s a folyóvízhez hasonlóan tud folyni. Vö.: a víz lepereg az ereszen, a homok pereg a homokórán. A víz bár különböző halmazállapotú lehet, a nevük azonban ugyanaz. Így természetes, hogy a hó is egyrészt idetartozik, másrészt utal a keménységre a vízzel szemben, ezért a *hó* rokona a *kéreg (ké* + *-reg)* szó. A szam. jur. adat a *xaβ* azért is fontos, mert ez esetben egyrészt a szókezdő k- > x- változásról tanuskodik, másrészt a szóvégi *β* – t (más jelöléssel *-w*) tartalmazza. Ez olyan bilabiális zöngés réshangot jelöl, amelyből az a magyarban *-0* illetőleg *-v* lett a *hó, hav-* (ld. *havas*) szóban. A *-β, (-w*) előzménye pedig olyan *-δ* (interdentális zöngés spiráns) volt, amelyből számos török nyelvben *-r* lett, ld. csuv. *jur,* ÓT. *kar* és társai.

---

kVgV stb. teljesebb változatban is használatosak s mint abszolút szótövek a szavak kiinduló elemei.

[224] Vö.: magy. *hó, hav-*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

8.2.7.3.3. Meder, járat

finn ***kemi*** ‘meredek, szakadékos folyópart’ < *ke* + *-mi*

ko. ***köm*** ’cipő’ < *kö* + *-m*

A folyómeder és a cipő funkciója közös.

8.2.7.3.4. Hajlat, elhajlás

mdE. ***kem*** ’csizma’ < *ke* + *-m*

Mint a tekerés, tekercselés eredménye a csizma ill. csizma szár. A csizma éppen ebben különbözik a cipőtől, hogy van szára, amely eredetileg valamilyen anyagnak a tekerésével, tekercselésvel alakult ki.

8.2.7.3.5. Fény

finn ***kuma*** 'fényes, ragyogó' (SZINNYEI 1884) < *ku* + *-ma*

A fény a vízforrásnak, a Holdnak és végső soron a Napnak a sajátja. A megnevezések összetartozása természetes, ugyanakkor őseink tudták, ezek hogyan viszonyulnak egymáshoz.[225]

8.2.7.4. Szláv nyelvek

8.2.7.4.1. Mag, csomó, csepp, eredet

or. ***kom*** ’csomó, rög, göröngy’ < *ko* + *-m*

or. ***komok*** ’csomó, labdacs, labdácska’ < *ko* + *-mok*

or. ***kum*** 'rokon' < *ku* + *-m*

or. ***kamen’*** ’kő’ < *ka* + *-men’*

or. ***kapl'a*** 'csepp' < *kap* + *-l'a*

or. ***kapat'*** 'csepegni' < *kapa* + *-t'*

or. ***kudel', kondel'***, kóc, csepű, fonat' < *ku* + *del'*[226], *kon* + *del'*

or. ***kora*** 'gyökér' < *ko* + *-ra*

A szláv nyelvek adatait is csak jelzés értékkel mutatjuk be különös tekintettel az oroszra. Az adatok nem szláv nyelvi eredetűek. Beletartoznak egy nagyobb, olyan nyelvi rendszerbe, amelyeket jelen ismereteink szerint a szkíta és hun nyelvek képviselnek, ill. azok utódnyelvei. A többi nyelvben átvételről van szó.

[225] l. a csuv. *kĕměl* 'ezüst' szónál.
[226] Rokona a *der'*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

8.2.7.4.2. Hajlat

or. dial. ***konder'*** < *kon + der'*[227]*, ld.* göndör, kóc jelentésű szavak.

or. ***kudr'avyj*** *'*göndör' < *ku + dr'av + -yj*

or. ***kudri*** 'göndör hajfürt' < *ku + dri*

blg. ***kъdъr, kъdra, kъdro*** *'*göndör' < *kъ + dъr, kъ + -dra, kъ + dro*

szb.-hv. ***kudar, kudra, kudro*** *'*göndör' < *ku + -dar, ku + -dra, ku + dro*

ukr. ***kudrij, kudra, kudre*** 'habzó, pezsgő (folyadék) < *ku + drij, ku + dra, ku + dre*

szln. ***kǫder*** 'göndör, haj, fürt, uszkár' < *kǫ + der*

szlk. ***kader*** 'göndör, hajfürt' < *ka + der*

le. ***kędzior*** 'göndör, hajfürt' < *kę + dzior*

A szláv nyelvi adatok egyrészt jelzik a nazális *-n-* valamikori meglétét, másik részükben azonban már nem szerepel a nazális.

8.2.7.5. Egyéb nyelvek

8.2.7.5.1. Folyó, forrás, gyökér, eredet, víz útja jelentésűek, vö.:

jap. ***xon*** 'gyökér, eredet < *xo + -n*

ket ***kan:*** a Jenyiszej mellékfolyója, 'út' ld. a víz útja < *ka + -n*

aveszta ***xan, xon*** 'kút, forrás' < *xa + -n, xo + -n*

perzsa ***xun*** 'vér' < *xu + -n*

A fenti adatok érdekessége, hogy a szó végén mindenütt *-n* van. További adatok gyűjtésével a hangtani és jelentéstani következtetések teljességgel megírhatók ebben a csoportban is.

8.3. Összegzés

Az már most látszik, hogy időben és térben nagy kiterjedésű a vizsgált szavunk előfordulása. Az adatok jelzik, hogy a Kárpát-medence, Észak-Finnország, Eurázsia észak-keleti partvidéke, délebbre Japán, majd a Perzsia körülölelte hatalmas területen, egész Eurázsiában ismert a vizsgált szavunk, a magy. *kumma* és társai. Külön figyelemre méltó, hogy a szónak a magyarban nyelvjárási szinten használt 'korty' és a 'pénz' jelentése távol keleten az Altaj vidékén is ismert. Hangtanilag, szerkezetileg és jelentéstanilag világosan kötődnek egymáshoz a közszók és a tulajdonnevek.

Mint említettük, a komi ***köm*** ‘cipő’, cser., mdE. ***kem*** ‘csizma’ lábbeli neveként úgy tartozik ide, hogy eleink szerint a víz a medrében, az ember hajóban, csónakban és cipőben, csizmában jár. Így

[227] Vö.: magy. *tűr, teker.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

tartozik ide a csuv. ***kimĕ*** 'hajó, csónak', csuv. ***kämä***, tat. ***köjmä*** 'csónak, hajó' is. Az elnevezésekhez a mintát a víz medre szolgáltatta.

A csuvas szavak közül a ***kămaka*** dial. ***komogo*** 'kályha, kemence' őrzi a homokot, az anyagot, amiből készült. A ***kămăl*** 'a szív, a lélek állapota, kívánság' az élet motorjának a megnevezésére szolgál, amely a mag, a forrás fő tulajdonságát őrzi. A ***kămărčak*** 'porc, kavics, murva' szónak a ***kămăr*** relatív szótöve tartalmazza a ***kămă*** tövet, amely a 'homok' jelentésű szóval azonos. A ***kămpa*** 'gomba' egyrészt a kúp alakú sapkájáról kapta az elnevezést s ezzel a folyóelágazáshoz hasonlít, másrészt bizonyos esetekben megőrizte a tűzzel, az égéssel kapcsolatos tulajdonságát, ld. *tapló gomba*. Így kötődik ide a csuv. ***kămrăk*** 'faszén' jelentésű szó, amely 'olyan anyagnak a neve, amit meg lehet gyújtani, ami ég'. Bár a szláv *konba* 'gomba' alak valóban eredetibb alakot őriz, a szó a szkíta-hun nyelvekből származik. A ***kĕmĕl*** 'ezüst' szó azért is fontos, mert ezzel a jelzővel illették azokat a bolgárokat, akik a Középső-Volgához mentek a Kaukázusból. Megjegyezzük, hogy eleink a Holdat is ezüst jelzővel illetik s a Hold női minőségű. A ***kumal'ak, kumal'a*** 'csomócska, stb.' *kuma* töve szorosan kötődik a *homok* szóhoz.

A többi török nyelvi megfelelőkben gyakran *–nk-, -ng-* szerepel az *–m-* párhuzamaként, amely korábbi és teljesebb forma.

Az orosz ***kom*** 'csomó, rög, göröngy', ***komok*** 'csomó, labdacs, labdácska' átvétel és a *homok* szóval rokon. A fenti kVm, kVmV típusú nevek, szavak, névrészek világosan összetartoznak nemcsak a fenti nyelvekben, hanem a magyarban is. A magy. *kamara* ***kama-*** töve a forrás medréhez kötődik s a *komornyik* ***komor-*** töve a *kamara* szóval azonos, a ***kamasz*** a fiatalságával a forrásfolyóhoz, a ***kamatyol, kammog, kampó*** az íves tulajdonságához kapcsolódik. A ***kámpol*** pedig úgy kötekedhet, hogy a *kampós* tárgy rendszerint beleakad, beleköt valamibe. A *kamuti,* ***kamu-*** eleme is az elhajlással kapcsolatos, hiszen ami elhajló, az nem egyenes s ami nem egyenes, az nem igaz, vagyis *kamu*. A ***kém*** az őrző, figyelő mag tulajdonságot őrzi. A ***kemence*** utalhat az anyagra, amiből készült, ld. *homok*, de elvileg köze lehet a füstjárathoz, ugyanakkor a púpos formájáról is kaphatta az elnevezést. A ***kemény*** pedig a magnak egy másik jellemzőjéhez kötődik. A ***keménymag, köménymag*** olyan összetett szó, amelynek az előtagja is a mag jelentést hordozza. A ***kémény***[228] szűk járat, amelyen a füst áramlik át. A ***komák*** egymás gyerekének keresztszülei s a megnevezés világos lesz, ha a ***koma*** szót úgy értelmezzük, hogy a keresztnek van egy pontja (ld. metszéspont) ugyanúgy, mint a folyóelágazásnak, a faágnak s ez a pont forrásként szolgál, akár a vízcsepp. Természetes, hogy a születés, a keresztelés, a vízcsepp és a ***komatál*** összefüggő szálakon tartoznak össze. A ***kombinál*** egyesítő jelentése is idetartozik, hasonlóképpen a ***komló*** a mag jelentésén keresztül, miközben a ***komócsin*** a nádnak a hegyes levele révén kapta az elnevezést s a hegyes a csúcsában egyesül, másképpen ott van a kiinduló pont. A ***komoly*** és a ***komor*** is a forrás, a mag jellemzője.

Külön meg kell említenünk a magyar *homok* szót is, bár a szókezdője a magyarban nem *k-*, hanem annak egyik fejleménye a *h-*. A szócikk írója téved, mert a magy. *homok* nem török eredetű szó, az egyezés oka a közös gyökérben található. Azt sem látja, hogy a szó szerkezeti felépítése helyesen: *ho + mok*.

Biztosan idetartoznak azok a szavak, amelyeknek van *k-* kezdetű megfelelőjük. A *homok* (*ho + -mok*) szavunk és az alt. *qumaq (qu + -maq),* jak. *kumax (ku + -max),* mong. *qumaqi (qu + -maqi), qumaγ (qu + -maγ), qumaki (qu + -maki),* monguor *xumoG (xu + -moG),* ujg., kun, csag., alt. *qum (qu + -m)*, oszm. *kum (ku + -m)* második elemei *(-mok, -maq, -max, -maqi, -maγ, -maki, - moG, -m)* összetartoznak egymással és a magy. *kumma* (*kum + -ma*) szó második elemével, amelyek képző funkciót töltenek be. A homokszem és a *kumma* mint vízcsepp eleink szemében az a legkisebb egység, amely forrásként szolgál. Nem igazolt az a megállapítás, mely szerint a magy. *homok* szó törökből való átvétel, amely még az uráli őshazában történt. Sem az átvétel ténye, sem az uráli őshaza léte nem bizonyított.

Azt azonban egy egész rendszer igazolja, hogy a fenti tulajdonnevek és közszók összetartoznak

[228] Vö.: magy. *kapu* és török megfelelői.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

a csuv. *kăk* ’gyökér’ szóval. A második elemnek (m, mV, mVk, mVq[229]) rokona a magy. *mag* szó, de lehet képző szerepe is ’valamihez tartozó, valami mellett lévő, valamivel ellátott’ jelentéssel. A homoknak így szem jelentése van, másképpen forrás. Ilyen gondolkodás mellett született a *komi* és a *kumük* népnév, a magyar *koma* és még számos közszó a tulajdonnevek mellett. Ennek az a magyarázata, hogy eleink a vizet és az embert egyaránt teremtménynek fogták fel. A homokszem pedig föld tulajdonságú s a földnek anyaszerepe van ugyanúgy, mint a víznek. A vízcsepp és a homokszem egyaránt az élet kiindulópontja eleink gondolkodásában. Innen van az, hogy pl. a népmesében a víz, vízcsepp, a köröm alatti föld maradék, akár egy szem homok vagy a gabonamag[230] alkalmas a teremtésre, az újjászületésre, mert a vízcseppnek, a homokszemnek, a gabonamagnak ősi mag, azaz gyökér szerepe van, egyszóval forrás, olyan, mint az ősanya.

Számos további szó utal az ősi egyre, az egységre, vö.: mandzsu-tunguz *xamuk, xamu, kamy, gemu* ’mind’, orocs *gām* ’mind’, evenki *gāmj-* ’egy helyre gyűjteni’, udm. *kamul* ’együtt’, ÓT. *qamyv, qamay, qamuv, qamu* ’mind, egész, teljes’ stb.

Tehát a *Kuma* folyónévnek alapul 'folyó' jelentésű szó szolgálhatott. A név szerkezeti felépítése szerint képzett szó: *Ku* 'forrás, eredet' + *-ma* 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő' képző. Hangtanilag a szókezdő *k-* eredeti mássalhangzó, a párhuzamos adatokban szerepel ennek a réshangúsodott fejleménye a *x-*. A réshang idővel gyengült, *h*-vá lett, majd elnémult, eltűnt az ejtésből, ezért a szókezdő hang a rákövetkező magánhangzó lett számos esetben. Gyakori, hogy a *k-* zöngésedett, így a szókezdő mássalhangzó *g-* lett. Az *-m-* olyan szóbelseji helyzetben lévő nazális, amelynek a helyén a különböző alakváltozatokban előfordul *-n-, -v-, -b-, -p-, -β-, -0-* (zero). Hozzátesszük, mindez eredeti *-t-* fejleménye: *-t-* >1. *-th-* > *-φ-* > *-p-* 2. *-d-* > *-n-* 3. *-δ-* > *-w-* > 1. *-m* 2. *-v-* 3. *-b-*. Igen lényeges, hogy a nyelv mindig a régit megőrizve újul meg. Ez azt is jelenti, hogy az eredeti mássalhangzók nem tűntek el a fejlődéssel, hanem megmaradtak, vö.: magy. *kút*, sőt a korábbi állapotot mutató fejlemények is gyakran megmaradtak, vö.: szam. jur. *xaβ.* A kutatásaink eredményeképpen az is világos, hogy a *-t-* és fejleményeit, így a *Kuma -m*-jét valamikor eredeti *-k-* majd ennek fejleményei követték, ezután pedeig magánhangzó is volt. Ennek a zárhangnak a meglétét jelen dolgozat példái is igazolják, sőt a rákövetkező magánhangzóra is vannak adatok. Az is tény, hogy a zöngétlen zárhang (*-k-*) illetőleg a zöngés fejleménye olyan esetekben is fennmaradhatott, amikor az előtte álló *-t-* ill. a fejleményei eltűntek.

A fentiek is arra utalnak, hogy a Kaukázus nemcsak a kazárok lakóhelye volt, hanem a bolgároké is, sőt ott emlegetik a magyarokat is, másképpen a szkítáké és a hunoké. Következésképp, a Kaukázus legfőképpen a szkíta és a hun kultúra találkozóhelye volt, amely kultúrát ezek a népek nemcsak az ide vándorlással hoztak magukkal, de az elvándorlások során tovább vittek északra, nyugatra is s a nyomokat ott hagyták, amerre jártak s ahol laktak.

Jelen dolgozatban ezekre a nyomokra és kapcsolataikra kívántuk felhívni a figyelmet bizonyságául annak, hogy a Volga-Urál vidéke, a Kaukázus és a Kárpát-medence legrégibb földrajzi neveinek a névadó népe és nyelve között egyrészt rokonsági kapcsolat van, másrészt a kapcsolat szálai keletebbre, Ázsiába vezetnek. Ugyanazon kultúrájú nép, népek nevezték el a vizeket és a vizes helyeket Közép-Ázsiában, a Kaukázusban, a Volga-Urál vidékén és a Kárpát-medencében. Ez azt is jelenti, hogy a Volga-Urál vidéke nyelvtana segít megismerni a vele kapcsolatos területek földrajzi neveit s ezek névadó népének, népeinek a nyelvét, kultúráját és történelmét is.

8.4. Rövidítések

A.	Alikovszkij rajon
alt.	altáji
ang.	angol

[229] A további mVn, mVnk, mVnkV alakváltozatokkal pedig a magy. *mony* ’tojás’ szó tartozik össze közelebbről.
[230] Vö.: A gyermektelen házaspár tésztából készít ember alakú formát, amely megelevenedik.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

azerb.	azerbajdzsán
Ar.	Arhivális anyag ld. Nikitin
Ašm.	Ašmarin
azerb.	azerbajdzsán
bask.	baskír
bolg.	bolgár
Buu.	Buinszkij ujezd
C.	Civilszkij rajon
csag.	csagatáj
cser.	cseremisz
csn.	családnév
csuv.	csuvas
d.	domb
dial.	dialektus
f.	folyó
fi.	finn
gör.	görög
Glaz.	Glazovszkij rajon
h.	hely
hak.	hakasz
Ja.	Jadrinszkij rajon
jak.	jakut
Jan.	Jantikovszkij rajon
jeny.	jenyiszej
K.	Kozlovszkij rajon
Ka.	Kanasszkij rajon
kalm.	kalmük
karacs.	karacsáj
kaz.	kazak
kam.	kamasz
Kir.	Kirovszkij rajon
Kir.o.	Kirovszkaja oblaszty
kirg.	kirgiz
k.kalp.	karakalpak
ko.	komi
Kra.	Krasznoarmejszkij rajon
lat.	latin
ld.	lásd
le.	lengyel
m.	mocsár
M.	Morgausszkij rajon
magy.	magyar
mdE.	erza mordvin
mdM.	moksa mordvin
mis.tat.	miser tatár
MK.	Mahmud Kāšγari
mong.	mongol
MTsz	Magyar Tájszótár
ném.	német
nog.	nogaj

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

ojr.	ojrot
or.	orosz
oszm.	oszmán
osztj.	osztják
ÓT.	ótörök
Pl.	például
sz.	század
szam.szelk.	szamojéd.szelkup
szb.-hv.	szerb-horvát
szlk.	szlovák
szln.	szlovén
t.	tó
tat.	tatár
tkp.	tulajdonképpen
tuv.	tuvai
türkm.	türkmén
ua.	ugyanaz
udm.	udmurt
ujg.	ujgur
üzb.	üzbég
V.	Vurnarszkij rajon
vog.	vogul
votj.	votják
vö.	vesd össze
zürj.	zürjén

8.5. Források

Ar.	Archiválisanyag ld. NIKITIN.
Ašm.	ASMARIN, N. I. 1928-50: *Thesaurus linguae Tschuvaschorum* I-XVII. Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo. Kazan-Csebokszari
AzTop 2007	A*zerbajcan Toponimlerinin Ensiklopedik Lügeti,* Ikinci cild Baki 2007.
B-R. 1958.	*Baskírszko-Russzkij szlovar* 1958
Fa.	Fasmer, M. *Etimologiceskij slovar russkovo jazyka* I-IV. Moskva, 1964-73.
GMA.	*Gidronimy Marijszkoj ASzSzR*.
HADROVICS-GÁLDI 1951	- HADROVICS László-GÁLDI László 1951: *Orosz-Magyar szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest
JEGOROV 1964	- JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka.* Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari
Kāšγ.	Maxmūd al-Kāšγari 2008. Orosz nyelvről fordította Czeglédi Katalin, Megjelenés alatt a Helikon Kiadónál. A könyv eredeti címe *Dīvān Lugāt at-Turk*, oroszra fordította, az előszót és a megjegyzéseket írta Z. – M. Auezova. A szómutatót összeállította R. Ermersz. – Almati: Dajk-Press, 2005. – 1288 oldal + 2 oldal.
KÁZMÉR 1993	KÁZMÉR Miklós 1993: *Régi magyar családnevek szótára.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
KISS 1980	KISS Lajos 1995: *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése.* Akadémiai

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

	Kiadó, Budapest
LELKES 1998	LELKES György 1998: *Magyar Helységnév-azonosító Szótár.* Talma Könyvkiadó, Baja
MTsz	Magyar Tájszótár
MÉK	*Magyar Értelmező Kéziszótár.* Akadémiai Kiadó Budapest 1985.
NAP	*Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR*. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari, 1974
NIKITIN	NIKITIN, I. D.: *Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR*. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
SZINNYEI 1884	SZINNYEI József *Finn-Magyar szótár,* Magyar Tudományos Akadémia Budapest 884
SIS	N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka.* Moszkva
SW.	FOKOS-FUCHS, D. R. 1959: Syrjänisches wörterbuch I-II. Budapest
TB.	*Szlovar Toponimov Baskírszkoj ASSR*, Ufa 1980.
TESz	BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
T-r.	Tatarszko-Russzkij szlovar
TSK	A. I. Turkin 1986: *Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR*. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar
Vax.	VAHRUŠEVA, M. P. 1956: *Udmurtsko-russkij slovar.* Izdatyelsztvo „Russzkij jazik". Moszkva
Zamahšari	*Mongolskij slovar'* I-II. M.L., 1968-1939.

8.6. Irodalom

BOTALOV 2008-9	BOTALOV, Sz. G. *Az európai hunok* (történeti, régészeti értelmezés) 2008-9. Orosz nyelvből fordította Czeglédi Katalin, in: MARÁCZ László – OBRUSÁNSZKY Borbála szerk. A hunok öröksége HUN-idea Szellemi Hagyományőrző Műhely Budapest 2009
CZEGLÉDI 2007	CZEGLÉDI Katalin, *Nyelvészeti őstörténet* I. Szkíta-hun nyelv őstörténete. Hangtan. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007.
CZEGLÉDI 2007	CZEGLÉDI Katalin, *Nyelvészeti őstörténet* II. Szkíta-hun nyelv ősmondatai. Ősmondatok, gyökök. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007.
CZEGLÉDI 2010	CZEGLÉDI Katalin, *Nyelvészeti Őstörténet* III. A szkíta-hun nyelvek története. Gyökrendszer. (A magyar és a szkíta-hun nyelvek alapja). Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2010. Megjelenés alatt.
В. Д. ДИМИТРИЕВ, В. А. ПРОХОРОВА ред. 1984. *Болгары и чуваши* Чебоксары 1984.	
В. Г. ЕГОРОВ 1971	В. Г. ЕГОРОВ, *Современный чувашский литературный язык*. Чувашкнигоиздат – 1971.
KARATAY 2003	KARATAY Osman, *In search of the lost tribe* KaraM ÇORUM 2003
MARÁCZ – OBRUSÁNSZKY 2009	- MARÁCZ László – OBRUSÁNSZKY Borbála szerk. *A hunok öröksége* HUN-idea Szellemi Hagyományőrző Műhely Budapest 2009
MOLCSANOVA 1979	O. T. MOLCSANOVA, *Toponimicseszkij szlovar Gornogo Altaja.* Gorno-Altajszkoje Otdelenije Altajszkogo Knizsnogo Izdatelsztva 1979.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

9.

A személynevek, népnevek, törzsnevek és társadalmi címnevek kapcsolatáról

9.1. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a vizsgálatai során vált világossá számomra, hogy a legelső személynevek a magyar és a szkíta-hun nyelveket beszélőknek közös szellemi terméke. Olyan gondolkodás alapján születtek, amely szerint az embert a vízhez hasonlóan teremtménynek fogták fel, vagyis forráshoz, maghoz, őshöz tartozónak. Ezt a forráshoz, vízhez tartozást elsőként a víznevekben találjuk meg, majd az őshöz, az ősanyához tartozást láthatóan maguk a személynevek is tartalmazzák.

Szólni kell a népnevekről, amelyek különböző módon keletkezhettek. Közülük a legrégebbiek a dinasztianevekből lett népnevek, ilyen a *magyar* is, emellett számos, a magyarokra vonatkozó népnév tartozik ide.

A magyar törzsneveket (*Nyék, Megyer, Kürt, Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*) számba véve világossá vált, hogy a törzsnevek mint tulajdonnevek sohasem léteztek, azok valójában személynevek s az adott személyhez tartozó embercsoport alkotja a törzset. Ez azt jelenti, hogy a népnevek és a törzsnevek vizsgálatakor egyaránt személynévből kell kiindulni.

A társadalmi címnevek bár nem személynévi eredetűek, de azok is hasonló módon, hasonló elv alapján születtek. Ez az oka annak, hogy sok esetben alakilag azonosak a személynevekkel, ezért rendszerint össze is keverik őket. Az alábbiakban a földrajzi neveket, a személyneveket, a népneveket, a törzsneveket és a társadalmi címneveket megvizsgáltuk s annak igazolására, hogy milyen kapcsolat köti össze őket, hozunk néhány példát.

9.2. A földrajzi névi kutatásaink és a hozzá tartozó egyéb tulajdonnevek valamint a közszói vizsgálatok egyértelműen arra utalnak, hogy **a legősibb személynevek, a népnevek, a törzsnevek és a társadalmi címnevek közötti kapcsolat alapja jelentéstanilag a forráshoz, az őshöz tartozás. Ezzel a jelentéssel összhangban vannak a megnevezések formailag is, azaz szerkezetileg és hangtanilag egyaránt**. Ennek igazolására csoportokba szedve vesszük őket sorra, kezdve a víznevekkel.

9.2.1. Víznevek, amelyek a forráshoz tartozást fejezik ki

A nevek s a nekik alapul szolgált szavak jelentésükben, szerkezeti felépítésükben tökéletesen megfelelnek a természetben meglévő vizeknek, folyóknak. A megnevezésekhez a természet adta a mintát. Ez azt jelenti, hogy a nevek első eleme forrás, kút, fő, fej, tő, pont, ág stb. jelentésű.

Meg kell jegyeznünk, hogy a Volga-Urál vidéke és a Kárpát-medence víznevei közül számos kötődik egymáshoz. Alapvetően hangtani megközelítésből két fő csoportba sorolhatók azok,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

amelyeknek ’forrás, kút’ jelentésű szavak szolgáltak alapul. Az egyik csoportba a *t-* és a *t-* fejleményeivel kezdődő ilyen jelentésű szavak tartoznak, a másik csoportba pedig a *k-* és fejleményeivel kezdődő szavakat soroljuk. A neveknek alapul szolgáló szavak pedig kapcsolatosak a magyar és számos az altáji, az uráli és az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvekben ma is használt közszókkal. Ennek a magyarázatnak a kulcsa pedig a magyar és a szkíta-hun nyelvekben található, különös tekintettel a szarmatákra.

A valamihez tartozás kifejezése különbözőképpen történik a földrajzi nevekben, amelyek egyúttal abszolút kronológiai sorrendet is jeleznek: 1. Mellérendelő szóösszetétellel. 2. ’Valamihez tartozó, valami mellett lévő, valamivel ellátott’ képzővel. 3. Birtokos személyjel használatával. Elsőként néhány név a Volga-Urál vidékéről, hangtanilag két csoportba sorolva.

9.2.1.1. Szókezdőjük *t-* illetőleg a *t-* valamilyen fejleménye

Tukmak f. TB.146.: bask. *Tukmak* or. *Tukmak* Išim., az or. *Kukbej* mellékfolyója.
< bask. *Tukmak* < *Tuk*
\+ *mak*
or. *Tukmak* ⟵ bask. *Tukmak*
or. *Kukbej* ⟵ nem or. *Kukbej* < *Kuk*
\+ *bej* ⟵ vö.: udm. *vaj* ’mellékfolyó, patak’

Hyusumgan f. TB.167.: bask. *Hyusumgan* / ***Tukmakjylga*** or. *Xyusumgan* Belor., az or. R'az mellékfolyója.
< bask. *Hyusumgan* < *Hyu* ⟵ bask. *hyu* ’víz’
\+ *sumgan* ⟵ bask. *sumgan* ‘föld alatt folyó, föld alatti folyómeder’.
Tukmakjylga < *Tukmak* ⟵ csuv. *tukmak*
< *Tuk*
\+ *mak*
\+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* ‘folyó’,
or. *Xyusumgan* ⟵ bask. *Hyusumgan.*

Tymser f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, L-G.: ko. *Tymser* or. *Timšer,* az or. Vyčegda mellékfolyója az or. *Sedtydin* falu mellett.
< ko. *Tymser* < *Tym*
\+ *ser* ⟵ ko. *ser* ‘folyó’
mari *ser* ’part’
or. *Timšer* ⟵ nem or. *Tymšer* < *Tym*
\+ *šer* ⟵ ko. *šor* ’patak, forrás’
or. *Sedtydin* ⟵ 1. nem or. *Sedtydin*
2. ko. *S'ödtydin* < *S'ödty* < *S'öd* ⟵ ko. *s'öd*
‘fekete, sötét’
vö.: bask. *sat* ‘elágazás’
magy. *szád* ‘száj’
\+ *ty* ⟵ ko. *ty* ‘tó’
\+ *din* ⟵ 1. ko. *din* ‘torkolat’
2. ko. *–din*: képző ‘valamivel való ellátottság’.

A ko. *Tymser* víznév jelentése ’Tym folyó’, ahol az előtag a *Tym* a fenti csuv. *Tukmak* név fejleménye. Arra utal, hogy a mellékfolyó elágazó pontja a születés helye, amelyre a kerek, a dudor,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

a csomó forma a jellemző s a belőle kihajtó víz a hozzá tartozó szár, azaz a folyó. Maga a mellékfolyó két részből áll, a forrásból és a folyóvonalból. Ezt jelzi a mellékfolyó neve (*Tukmak*) is a szerkezeti felépítésével (< *Tuk* + *mak*).

A szó megvan köszóként a csuvasban és számos török nyelvben, vö.: csuv. *tukmak* 'súlykoló, mozsártörő, mozsárütő, fakalapács', AFT. *tukmak* 'sulyok, fakalapács', ujg., oszm., gag., türkm., *tokmak,* alt. *tokpak, topkok*, ojr. *tokpok,* hak. *toxpax,* tuv. *dokpak,* üzb. *tukmok,* azerb. *toxmag,* bask., tat. *tukmak*, kirg. *tokmok*, kazak, k.kalp. *tokpak* 'sulyok, fakalapács', azon kívül az ujg., tuv., hak. nyelvekben 'tölgy', az üzbégben 'buzogány, a hatalmat jelképező jogar, bot, kormánypálca'. A szavak hangutánzó eredetűek, a csuv. *tukmak* 'farkas' jelentésben is használatos a tiltott *kaškăr* helyett (a farkas farka fakalapácsra hasonlít). (JEGOROV 1964)

Alaki hasonlóság miatt nevezték meg ezzel a szóval a sulykolót, a mozsártörőt, a mozsárütőt, a fakalapácsot, a buzogányt, funkciója miatt pedig a jogart, botot, kormánypálcát, ugyanakkor ez utóbbi tárgyak alakilag is hasonlóságot mutatnak. Eleink tudták, hogy a forrás, a mag meghatározza a víz, a növény, az állat és az ember, egyszóval az élőlények további sorsát, más szóval irányítja, uralja az egész életüket. Innen van a jogar, a bot, a kormánypálca jelentés. Ez a magyarázata annak is, hogy a csuvasban a *kaškăr* helyett a *tukmak* megnevezést használják bizonyos esetekben. Ilyen gondolkodással magyarázható az is, hogy a farkas szent állata egyes népeknek.

A víz mintájára az életben sok mindent neveztek el, így tartozik a szó családjába a csuv. *tukmak.* Ennek a szónak és társainak a rokona még a magyar *támpont, támaszkodik tám-* töve, a Kāšγarinál szereplő *tam* 'vízcsepp, csepp víz' jelentésű szó s a magyarban számos földrajzi név és személynév (CZEGLÉDI 2010). Vö.:

Tomai csn. ⟵ *Tomaj* helynév Heves, Zala, Krassó, Sopron, Tolna megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < 1. *Toma* < 1. *To-*
+ *ma*
+ *-i*: képző
2. *Tomaj*
+ *-i.*

A földrajzi neveknek sok olyan szó szolgált alapul, amelyekben a csuv. *tukmak*, tör. *tam*, magy. *tám,* mari *enger* 'patak' szavakhoz hasonlóan az élet kiinduló pontját jelölő szó van meg, ilyen a magy. *ág* (CZEGLÉDI 2010), a tat. *agu* 'víz, folyás, folyam. Természetes, hogy ezek a szavak egyaránt alapul szolgáltak forrásfolyóknak és mellékfolyóknak. Vö.:

Pu enger f. GMA: mari *Pu enger* or. *Pujalka* Or., az or. M(alaja) Kokšaga jobb oldali mellékfolyója.
< mari *Pu* ⟵ vö.: kamasz *büü* 'víz'
+ *enger* ⟵ mari *enger* 'patak'
or. *Pujalka* ⟵ nem or. < *Pujalka* < *Pu*
+ *jalka* ⟵ vö.: bask. *jylga* 'folyó'.

A fenti folyónév azt is példázza, hogy a különböző nyelvi használatú változatok biztosítják a név értelmezését. Esetünkben a mari *Pu enger* 'víz patak', az orosz *Pujalka* 'vízfolyó' valójában ugyanaz.

Ungar f. TB.153.: bask. *Ungar* or. *Ungar* Sterl., az or. Kuganak baloldali mellékfolyója.
< bask. *Ungar* ⟵ vö.: bask. *ungar, ongar* 'gödör, rés, hasadék, árok'
< *Unga*: szótő
+ *-r*: képző

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A felületes szemlélőnek eszébe juthat, hogy a folyónévnek talán a magyarok egyik neve, az *ungár* népnév szolgált alapul. Valójában arról van szó, hogy mind a folyónév, mind a népnév ugyanazon gondolkodású nép nyelvében született, akik a folyót és az embert egyaránt teremtménynek értelmezték. A baskírban a 'gödör, rés, hasadék, árok' jelentés pedig a víz tartozéka. Ez esetben a víznévnek nem szolgált alapul a népnév s a népet nem a folyóról nevezték el.

Az *enger, ungar* stb. egyik fejleménye denazalizációval jöhetett létre a következőkben, pl.:

Eger'že f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Eger'že* or. *Agryz,* folyó neve.
< tat. *Eger'že* < *Eger*
+ *'že* ⟵ vö.: csuv. *šyv* 'víz'.
or. *Agryz* ⟵ nem or. *Agryz* < *Agry*
+ *z* ⟵ vö.: csuv. *šyv* 'víz'.

Äger f. TB.176.: bask. *Äger* or. *Agir* Tujm., az or. Usen' jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Äger* < *Äge* ⟵ tat. *agu* 'folyam'
+ *-r*
or. *Agir* ⟵ nem or. *Ägir.*

Ugra f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.IV.147.: or. *Ugra,* 1. az or. Oka bal oldali mellékfolyója, 2. az or. Zap(adnaja) Dvina mellékfolyója.
< or. *Ugra* ⟵ nem or. *Ugra* < *Ug* ⟵ vö.: tat. *agu* 'folyam'
+ *-ra*: képző

A tat. *Eger,* bask. *Äger,* or. *Ugra* névnek a Kárpát-medencében meglévő párhuzamai ismertek, vö.:

Eger 'Heves megye székhelye'. A települést arról a folyóról nevezték el, amelynek partján épült. Az *Eger* folyónév az égererdőt is jelölő magy. *éger, eger* fanévből keletkezett. (TESz)

Egerág 'helység Baranya megyében'. A települést az innen dél felé tartó patakról nevezték el. A patakra (*ág*-ra) a névadáskor az volt a jellemző, hogy égerfák kísérték. (KISS 1980) < *Eger (< Ege + -r) + ág < á + -g.*

Égerszög 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. Az *éger* fanévnek és a 'sarok, szeglet, zug' jelentésű *szög*-nek az összetétele. (KISS 1980) < *Éger (< Ége + -r) + szög (szö + -g)* .

Eger csn. ⟵ *Eger* helynév Felső-Fehér, Heves, Nyitra, Zala megye. (KÁZMÉR 1993) < *Ege (< E + -ge) + -r.*

Biharugra 'helység Békés megyében'. Az *Ugra* helynév puszta személynévből keletkezhetett. (KISS 1980) < *Bihar + ugra (< ug + -ra).*

Nem igazolt, hogy az *Eger, Éger* folyónévnek az *éger* fanév szolgált alapul. Elfogadhatóbb a 'patak, folyó' jelentésű szó, amely a mariban *enger* 'patak', ennek denazalizált alakja a magyaron kívül a baskírban és a tatárban használatos. Az *éger* fanév ennek ellenére a szó családjába tartozik, mert a fa is teremtmény, mint a víz, a folyó, ezért annak a mintájára megkapta az elnevezést. Az or. *Ugra* folyónévnek és a magy. *Ugra* személynévnek úgy van köze egymáshoz, hogy a névadójuk nyelve ugyanaz. Az *ugor* népnévi változat is a szó családjába tartozik. Úgy kell őket felfogni, hogy a folyó olyan ághoz tartozó teremtmény, ahol az ág a forráshely. A személynév olyan emberre vonatkozik, aki szintén teremtmény s az elnevezéshez a mintát a víz adta, de nem a víznév szolgált

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

neki alapul. Tovább menve, a személynév alapja lett a fenti településnévnek s az *ugor* népnévnek is.

Az *Eger, Éger* névnek további fejleménye az *Ér,* vö.:

Ér ’Pocsajnál a Berettyóba ömlő vízfolyás’. Vö.: magy. *ér* ’lusta folyású, iszapos medrű folyóvíz’. (KISS 1980) < *É* + *-r.*

A mari *enger* (< *enge* + *-r*: képző) ‘patak’ jelentésű szónak a családjába tartozik a magyar *ér* szó, amelyet a TESz vitatott eredetűnek tart, vö.:

ér ’patak’. Vitatott eredetű. Vö.: ko. *šor* ’patak’, udm. *šur* ’folyam, folyó, patak, csermely’. Ld. még *vérér, bányaér.* (TESz) < *é* + *-r.*

Az *éger* mint fanév tehát a folyót jelentő szó családjába tartozik s a fanév a folyó mintájára keletkezett teremtmény, ezért az elnevezéshez a folyó neve adta a mintát. Éppen ezért körültekintéssel kell eljárni akkor, amikor a folyónak alapul szolgált közszót keressük. Bár van arra is példa, hogy a víznévnek fanév szolgált alapul, azonban az *Eger* pataknév esetében ez nem igazolt. Ráadásul a fanév körül nincs minden rendben, ismeretlen eredetűnek tartják, vö.:

éger, *jégér, jáger-fa, éberfa.* Ismeretlen eredetű. (TESz) < *ége-* + *-r.*

A fenti nevek, szavak értelmezéséhez közelebb jutunk, ha figyelembe vesszük azt, hogy az *Eger, Éger* nevek valamint az *éger* közszó tövében (*Ege-, Ége-*, *ége-*) rejlik az *ág* szó, amely földrajzi nevekben és személynevekben egyaránt megvan. Pl.:

Ág ‘helység Baranya megyében Sásdtól északkeletre’. (KISS 1980) < *Á* + *-g.*
Ág csn. ⟵ magy. *agg* ’öreg, nagyon öreg’. (KÁZMÉR 1993) < *Á* + *-g.*

Megjegyezzük, hogy a magy. *agg* szó beletartozik a szavunk nagy családjába, de nem igazolt, hogy a családnévnek ez szolgált alapul.

ág ’folyó ága, faág, nemzetség, tárgy kinyúló része, fogalomkör része’. Vitatott eredetű. 1. Ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. *taβ, taγ* ’ág’, osztj. *toβ* ’ág okozta görbület, bevágás a deszka szélén’. 2. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: finn *hanka* ’kampó’, karj. *haŋka, haŋga* ’evezővilla’. (TESz) < *á* + *-g.*

Nem igazolt az sem, hogy a magyar *ág* szó ősi örökség lenne az ugor, vagy akár a finnugor korból. Ugyanakkor a szónak a nyelvi megfelelői világosan összetartoznak a fenti *Tukmak* név első elemével, a *Tuk*-kal jelentéstanilag, alakilag és hangtanilag.

Megjegyezzük, hogy a mari *enger*, bask. *ungar, ongar* stb. szavaknak hangtanilag teljesebb formája a magy. *tenger* ’nagy víz’ szó, amely eredetileg ’forráshoz tartozó’-t, azaz egyszerűen vizet jelentett. Mint ’forráshoz tartozó’-nak pedig ’isten, azaz égből származó’ jelentése is van. Eleink gondolkodása szerint az *ég* ugyanúgy a születés helye, mint az *ág* s a forráshelynek az a tulajdonsága, hogy mindig fent van abból kiindulva, hogy a víz lefelé folyik. Nem fogadható el a TESz álláspontja, mely szerint a magy. *ég* ősi örökség lenne a finnugor korból, vö.:

ég ’égbolt, levegő, mennyország, lehelet’. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. *synöd*, *synad* ’levegő’, *synäd* ’kigőzölgés meleg időben, meleg pára a szabadban’, finn *sää* ’időjárás’. A zürj. *–öd, -ad, -äd* denomionális névszóképző. A finnugor alapalak **säŋe* lehetett. Más finnugor egyeztetése, valamint török származtatása téves. (TESz)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Több gond is van a fenti etimológiával. A legnagyobb, hogy nem bizonyított az, hogy ősi örökség lenne a finnugor korból, ráadásul a szavak szerkezeti felépítését is tévesen állapították meg. A zürjén adatokban a *synö-, syna-, synä-* a szótő s a képző a *–d.* A szótő változatok pedig rokonok a ko. *sin* 'forrás' szóval. A vízforrás egyik tartozéka a kék szín, hozzátesszük, az ég jellemző színe is kék, így az or. *sinij* 'kék' szó töve is a család tagja. Ez utóbbi nem lehet ősi szláv szó, csakis átvétel a szkíta-hun szubsztrátum nyelvekből. A zürjén, finn és a komi adatok is átvételek, mégpedig az északra húzódott szkíták és hunok itt is az átadók. Jellemzően, a 'mennyország' jelentést már nem vették át, amely a kezdet és a vég, a születés helye és a halál utáni otthon, a boldogság, az újrateremtés, az újraszületés helye s a *boldog* jelentése összefügg az áldott állapotban levéssel, az *áld*[231] szavunkkal. Az pedig végképp nem fér össze a tudományos magatartással, hogy a TESz szócikkének írója közli a végén: „Más finnugor egyeztetése, valamint török származtatása téves.", mert a tudományban nem lehetnek lezárt ügyek, lezárt témák. Helyesen akkor járunk el, ha látjuk, hogy a fenti szavak összetartoznak a törökségben ismert *tengri* szóval, amelynek egyaránt van 'isten' és 'ég' jelentése s a mintát a magyarban ismert *tenger* 'víz' szó adta.

A földrajzi névi kutatások azt igazolják, hogy számos földrajzi nevünk van a Volga-Urál vidékén, amelyben az *Ege, Aga*, *Ag*, *Äge, Ogo, Ugy, Ug, Ugo, Ago, Ugu* tőváltozatok (CZEGLÉDI 2010) rokonok. A forrásnak, a víznek az eredeti komplex jelentéstartalma közül valamelyiket tartalmazzák a közszók is, így tartozik ide egyrészt a tatárban meglévő *agu* 'folyam' s a baskír *ak* 'fehér', magy. ég, ág jelentésű szó. Az *Ugra* mellékfolyónak lehet 'a folyamhoz, az Okához tartozó' jelentése, amely az *ugor* népnév (a magyarok egyik elnevezése) személynévi előzményéhez hasonló módon keletkezett teremtmény neve. Ennek alakváltozata a Kāšγarinál is szereplő, Kāšγari nyelvéhez közel állót beszélő *ugrak* népnév. Ez utóbbinak a *–rak* képzője közös etimológiájú az *Ugra* név *–ra,* illetőleg az *ugor –r* képzőjével. Lényeges, hogy egyik a másiknak - vagyis a népnév a víznévnek, a víznév a népnévnek - nem szolgálhatott alapul, továbbá egyazon kultúrájú nyelv szüleménye a víznév és a népnév, sőt a személynév is.

A bask. *Äger* azonos a magy. *Eger* pataknévvel, közszói előzménye olyan vizet jelentő szó, amelynek egyik alakváltozata ma a mariban használatos, vö.: *enger* 'patak'.

A magy. *éger* fanév is a szó nagy családjába tartozik s a fát is teremtménynek fogták fel a vízhez, a patakhoz hasonlóan, ezért megkapta ezt a nevet. Semmi nem igazolja, hogy a fanév szolgált volna alapul a pataknévnek.

A Kárpát-medence tulajdonneveit illetően a nevek Vg, VgV típusú tövei kötődnek egyrészt a Volga-Urál vidéke földrajzi neveihez, másrészt a magyar közszókhoz. A magy. *ág* végső soron a víz elágazásához vezet. A vogul és az osztják adatok (vog. *taβ, tayˇ* 'ág', osztj. *toβ* 'ág okozta görbület, bevágás a deszka szélén') idetartoznak, de nem azért, mert a magyar szónak az úgynevezett ugor nyelvi egységből való származását igazolnák, hanem azért, mert a magyarhoz hasonlóan a szkíta-hun gyökerekhez köthetők. További közszók tartoznak a szó nagy családjába, ilyen pl. az *aga* mint címnév, amely hasonló szerepet tölt be mint a *bég*, csak más úton keletkezett alakváltozat. Eredetüket végső soron a szkíta-hun nyelvekben kell keresni. A magy. *ágál* igének a 'mozgásba hoz, cselekszik stb.' jelentése őrzi az *ág*, az elágazás helyének, másképpen a forrásnak, a magnak az indító szerepét, tulajdonságát. Az *agár* kutyanév a vékony, nyúlánk alakjáról kaphatta az elnevezést, ilyen a forrásfolyó és a vesszőhajtás is. Ehhez a jelentéshez tartozik az *ág-bog* s az *egres* is, amely a tüskéiről kapta az elnevezést s alakilag és hangtanilag az *agár* szó *agá-* töve, az *ág* szó és az *egres eg-* töve rokon. *Egész*, azaz teljes, de *igaz, igenlő* is csak a forrás, a mag lehet. Az *ige* kötődik a forrás, a mag tulajdonsághoz az *igaz* és a hangutánzó jelentés kapcsán. Hangutánzó jelentést őríz az *óg-móg* is. Az *ige* 'három szál fonál, mint egység, keresztszem a himzésben' elvezet a

[231] A TESz a szónak az *ál-* alapszavát helyesen állapítja meg, hiszen a *–d* a képző, bár nem lehet gyakorító. Az sem fogadható el, hogy szerinte "valószínűleg ősi örökség a finnugor korból", s bizonyítékul olyan példákat is hoz, amelyeknek 'elátkoz' a jelentése. Ennek ellenére leszögezi, hogy "másféle finnugor egyeztetése, valamint török származtatása téves". Őseink másképpen gondolkodtak, mint a szócikk írója. Szerintük az áldás megtermékenyítés, amelynek boldogság, azaz áldott állapot az eredménye.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

folyóelágazáshoz, ahol szintén három ág találkozik egy pontban. Az *agg* ‘öreg stb.’ arra utal, hogy a jelenhez képest a forrás ill. a mag állapot öreg. A cser. *šoŋγo* adat igazolja azt, hogy a magyar *agg* első *–g*-je az *–n*- hasonulása révén keletkezett.

Elmondhatjuk, hogy a legrégibb szavak keletkezésének, a víznevek, a forrásfolyók és mellékfolyók megnevezésének alapja magában a természetben, a természet működésében megtalálható. Amint a forráshoz tartozik a folyó, a főfolyóhoz egy elágazási ponton keresztül a mellékfolyó, hozzá hasonlóan a tőhöz a hajtás, az elágazási ponton keresztül a főághoz a mellékága a növénynek, az anyához az állatok és az emberek. A mintát azonban mindig a legelső megnevezés, a víz megnevezése adta a hozzá hasonló teremtményeknek.

További víznevek értelme lesz világossá akkor, ha látjuk, hogy forráshoz, maghoz, tőhöz tartozást kell benne keresni. Vö.:

Terek ’A Kaszpi-tengerbe ömlő folyó a Szovjetunióban’. Az orosz *Térek* átvétele. Ennek valószínű forrása a balk. *Terk*, amely a balk. *terk* ’gyors, sebes, heves’ melléknévből keletkezhetett. (KISS 1980) < *Te* + *-rek.*

A földrajzi nevekben az adataink között a *Terek* mellett *terka, tirka, tĕrke, tarka, tarkă, turku* változatok (CZEGLÉDI 2010) fordulnak elő, amelyek összetartoznak etimológiailag, jelentésükben hordozzák a ’kis patak’, a ’torok, nyílás’, sőt a ’gyors, sebes, heves’ jelentést is. A névnek alapul szolgáló szót azonban mindig csak nagy körültekintéssel lehet megtalálni, miközben számos körülményt kell figyelembe venni. Előfordulnak önállóan valamint összetételben elő- és utótagként. A szláv nyelvekbe szkíta-hun szubsztrátum nyelvekből került. A *Turku* a kikötőváros a nevében hordozza a ’folyótorkolat’ jelentést. A városnak nem szolgálhatott alapul a finn *turku* ’piac, vásártér’ vagy a mai orosz *torg* ’kereskedés, kereskedelem’ szó. Meg kell jegyezni, hogy ezek az alakok etimológiailag összetartoznak a magy. *tenger*[232] szóval és megfelelőivel. Ez utóbbi nem a hatalmas víztömeg miatt jelöli a nagy vizet, hanem a hullámzása révén. A *búzatenger* elnevezés is innen van, hiszen amikor fúj a szél, hullámzik a gabona mint a víz, pontosabban, mint a tenger. Valójában kétféle ív, a lefelé mélyülő és ennek a fordítottja, a felfelé irányuló ív váltakozásából áll a hullámzás. Olyan, mint két *donga*, amelyeket ha egymásnak szembe állítva elcsúsztatunk, jelöljük a hullámot, ugyanakkor szembe állítva keletkezik a kör, helyesebben a gömb. Ilyen dongákból készül a hordó is. A szkíták szerint a víz hengerülve folyik, úgy is mondhatnánk, hogy **tekerülve*, csakhogy ez a változat nem használatos. Így érthető, hogy a szavunk szerepelhet a kis patak, a nagyobb folyó és a tenger, sőt tó nevében egyaránt. A jelentéstani értelmezésnek a hangtani és az alaktani is megfelel: *donga* + *donga* = *dongadonga.* Ennek alakváltozata a *tenge* + *r*, a *te* + *rka* stb. Ez azt is jelenti, hogy a második *donga* szókezdő *d*-je az *r*-rel van összefüggésben, amelynek az a magyarázata, hogy a *d* és az *r* az eredeti *t* különböző irányú változásainak az eredménye. Ugyanakkor az is látható, hogy a szó szerkezete visszaadja a hullám, a henger, a hordó stb. szerkezetét is.

Tovább menve, az *egy* számnév jele a kör, amely két félkörből, vagyis két ívből áll, s ez megvan a gagauzban is, vö.: (+) = O, azt jelenti, fél + fél = egy. Szerkezetileg tehát az *egy* számnevünk is két részből áll: vö.: magy. *egy* < *e*: abszolút szótő + *-gy*: képző, or. *odin* < *o*: abszolút szótő + *-din*: képző, szlk. *jeden* < *je*: abszolút szótő + *den*: képző, csuv. *pĕr* < *pĕ*: abszolút szótő + *-r*: képző, oszm. *bir* < *bi*: abszolút szótő + *-r*: képző, lat. *mona*: relatív szótő (vö.: *monas* ’egység’) < *mo*: abszolút szótő + *-na*: képző stb. Megjegyezzük, amikor az *egy* számnév keletkezett, talán még nem volt képző funkciója a második elemnek, valószínű, önálló szóként értelmezték.

A csuv. *tinĕs* ’tenger’ jelentésű szóban *–r* helyett *–s*-t használnak. Ez azt jelenti, hogy a képző kezdő mássalhangzója másik irányú változások eredménye és végső soron ugyanúgy *t*-ből alakult. Vö.:

[232] Az előző adatokhoz képest még tartalmazza az *–n*- nazálist.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Tiněs otti d. Ašm.III.331.: csuv. *Tiněs otti*, tengeri sziget, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tiněs* ⟵ csuv. *tiněs* 'tenger'
+ *otti* ⟵ *otă,* vö.: csuv. 1. *ută* 'út, járat' < *o*
+ *-tă*
2. *ută, utrav* 'sziget',
+ *–i:* birtokos személyjel

9.2.1.2. Szókezdőjük *k-*

A nevek, szavak között *k-* kezdetű illetőleg annak fejleménye is tartalmazza a fenti alapjelentést, azaz a 'forráshoz, maghoz, tőhöz, gyökhöz tartozó'-t. Vö.:

Tukmak f. TB.146.: bask. *Tukmak* or. *Tukmak* Išim., az or. ***Kukbej*** mellékfolyója.
< bask. *Tukmak* < *Tuk*
+ *mak*
or. *Tukmak* ⟵ bask. *Tukmak*
or. *Kukbej* ⟵ nem or. *Kukbej* < *Kuk* ⟵ vö.: csuv. *kăk* 'gyökér, alap, nemzetség'
+ *bej* ⟵ vö.: udm. *vaj* 'mellékfolyó, patak'

Kukla f. TB.78.: bask. *Kukla* or. *Kukla* Zil., az or. Kurkatau jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Kukla* < *Kuk* ⟵ vö.: csuv. *kăk* 'gyökér, alap, nemzetség'
+ *la* ⟵ vö.: md. *laj, lej* 'folyó, patak'
or. *Kukla* ⟵ nem or. *Kukla* < *Kuk* ⟵ vö.:

A szó (*Kuk*) nemcsak a földrajzi nevekben, hanem a közszókban is ismert, vö.:
csuv. ***kăk*** 'gyökér, alap, nemzetség', MK., azerb., türkm., oszm., tuv. *kök*, AFT. *gög* 'gyökér', csag. *kök* 'gyökér, alap, kezdet'. (JEGOROV 1964)[233]

A földrajzi névi *Kuk* szó etimológiáját csak akkor írhatjuk meg elfogadhatóan, ha a víz eredeti komplex jelentéséből indulunk ki. Az idetartozó alakváltozatokat számba véve láthatjuk, hogy a forrásnak a tartozéka nemcsak a kezdet, az alap stb., hanem a szín és a forma is. Ezért itt kell tárgyalni pl. a csuv. *kăvak* 'kék', magy. *kobak, kupak* 'ég, fej, forrás' jelentésű szavakat, amelyek hangalakilag teljesebbek a kVk-hoz képest, szerkezetileg pedig abszolút szótőből és 'valamihez tartozó, valami mellett lévő, valamivel ellátott' jelentésű képzőből állnak: csuv. *kă-*: abszolút szótő + *-vak*: képző, magy. *ko-*: abszolút szótő + *-bak*: képző, *ku-*: abszolút szótő + *-pak*: képző.
Meg kell jegyezni, hogy a népnevek is őrzik ezt a kVk tövet, ilyen a *gagauz* népnév.
A Kárpát medence földrajzi neveiben is ismert, vö.:

Kak ld. ***Hernádkak*** 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. A *Kak* helynév puszta személynévből keletkezett magyar névadással. (KISS 1980)

Érdekes módon a település nevének személynév szolgált alapul Kiss Lajos véleménye szerint. Hozzátesszük, a *Kak* név szerkezeti felépítése: *Ka-*: abszolút szótő + *-k*: képző. A *–k* képzőnek pedig úgy van köze a fenti *–vak, -pak, -bak* képzőkhöz, hogy a képzők kezdő mássalhangzója (itt *v-, p-, b-*) eredetileg *t-* volt, amely különböző változásokon ment keresztül, közülük a következőket őrzik a fenti szavak képzői: *t-* > *ù-*> ***$*** > *p-*; *t-* > *δ-* > *w-* > 1. *b-*; 2. *v-*; 3. *-V* > *-0.* Ez utóbbi szerint a képzőből csak a végső *–k* maradt meg, így keletkezhetett a kVk forma.

[233] Itt jegyezzük meg, hogy ezen az alapon tisztázni lehetne a *Góg* és *Magóg* neveket is.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

9.2.2. Személynevek

A mai családneveink nagy részét olyan nevek alkotják, amelyek korábban egytagú személynevek voltak, és nagyon ősi keletkezésűek. A legelsők az ősanyához, a maghoz tartozást fejezik ki. Számos közülük istennő nevében is megvan. A régi, egyelemű személynevek egyik része idővel vezetéknévként, másik része keresztnévként vált használatossá s közülük a legrégibbek a mai napig mint vezetéknév és mint keresztnév egyaránt ismertek. Ilyenek a magy. *Magor, Hunor, Kálmán* stb.

A továbbiakban a személynevek alapvetően két részből állnak: az apa neve + *fi* 'fi, fia valakinek' jelentésű szóból, pl. *Kálmánfi* (*Kálmán*: az apa neve + *fi*). Ezek a példák egyúttal a birtoklás sajátos kifejezésére is utalnak a magyar nyelvben, amely több más nyelvtől eltérő logikán alapul. A kereszténység általánossá tétele idején az 1200-as évek tájékán jöttek létre a kéttagú családnevek, amelyek vezetéknévből és keresztnévből állnak. A vezetéknevet rendszerint a korábbi egyalakú nevek alkotják. Megjegyezzük, hogy a *Kálmánfi* alakváltozata a *Kalmanbet* megvan a keleti magyarok családfájában is (vö.: CZEGLÉDI 2010).

9.2.3. A népnevek, amelyek az őshöz tartozást fejezik ki

Ebben a fejezetben a népnevek keletkezési módja szerint több csoportot is létrehozhatnánk, azonban jelen dolgozatban nem az idevonatkozó teljes felsorolás és feldolgozás a feladatunk, ezért a magyarokra vonatkozó nevek közül megemlítünk néhányat s egyet-kettőt a nem magyarok nevei közül.

9.2.3.1. *magyar, türk, szkíta, hun, hungár, venger, ungár, ugor, székely*

Ebben a fejezetben szólni kell arról, hogy miután a nyelv és a gondolkodás egymást feltételező kategória, ugyanakkor mindkettő az ember sajátja, egy fajta nyelv és egy fajta gondolkodásmód adott népre jellemző. Tekintettel arra, hogy a nyelvünk, a gondolkodásunk és a kultúránk szerves egységet alkot, a magyar nyelvet, a nyelvünket nem tekinthetjük más nyelvekből kölcsönzött elemek együttesének.

Az ősi gondolkodásunk szerint a nép és a nyelv a magyarban nem választható külön. A *nép* (vö.: *né* 'nő' + *p* 'fi, fia valakinek') szavunk azt tartalmazza, hogy a nő és fia, azaz a nő és utódai alkotják a népet. Ez egyben arra is utal, hogy az ősanya és utódai származtatás az anyajogú társadalomra jellemző. Ehhez képest a TESz-ben a következőket olvashatjuk: *nép* 'valamely helyhez, intézményhez, ritkán személyhez tartozó emberek közössége, közös lakóhely, nyelv, eredet, kultúra által meghatározott közösség, emberek, tömeg, sokaság, (osztálytársadalomban) alsóbb népréteg, különösen a parasztság, állatok csoportja'. Bizonytalan eredetű. Talán összetett szó, elhomályosult *né*- előtagja a *nő* főnév változata lehet, a *–p* végződésében a 'férfi' jelentésű *fi* (ld. *fiú*) előzménye lappanghat. A tagok között mellérendelő viszony állhatott fenn. …nőkből és férfiakból álló közösségre utal. (TESz)

A szócikk írója abban téved, hogy az utótagban a férfi illetőleg az ember jelentésű szót kellene látni. Eleink gondolkodása szerint ugyanis a nő és utóda, később az apa és utóda (erre az egytagú személynév utal) tartozik a néphez. A *nép* szóban a *–p* mint az utótag képviselője a *fi, fiú* jelentésű szónak a kezdő mássalhangzója, amely szó nemcsak a finnugorba sorolt nyelvekben maradt fenn, vö.: vog. *püü* 'valakinek a fia, fiú', osztj. *pax* 'ua.', zürj. *pi* 'ua.', votj. *pi* 'gyermek, fiú, legény, férfi', cser. *pü-,* mdE. *pijo, bujo*[234] 'unoka', finn *poika* 'valakinek a fia, fiú, ifjú', észt *poeg* (gen. *poja*) 'valakinek a fia, állat kölyke'. A finnugor alapalak **pojka* lehetett. A magyar fiú ősi örökség a finnugor korból. (TESz)

A szócikk írója helyes, idetartozó adatokat hoz, de hibát követ el, amikor itt megáll. További

[234] Vö.: magy. *pulya* 'gyerek', ang. *boy* 'fiú'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

adatok tartoznak ugyanis a szó családjába, amelyeknek a számbavétele igazolja azt is, hogy a magy. *fiú* nem lehet ősi örökség a finnugor korból. Az Indiában ismert *radzsput* (< *radzs* 'király' + *put* 'fi') a hunoktól való. Hangtanilag vizsgálva itt a *put* szóban szóvégi *–t* van, a finnben *–k-,* az észtben *–g,* az osztjákban a *–k* fejleménye a *–x* s vannak nyelvek, ahol ez a zárhang *–k > -γ > -w > -V > -0* változások során elenyészett. Az –Vk (magánhangzó + *k*) hangkapcsolat valamikori meglétét a vogulban a hosszú magánhangzó is igazolja.

A földrajzi névi kutatásaim során derült ki, hogy a *–k* zárhang előtt egy másik zárhang a *–t-* állott a korábbi adatokban. A *–tk-* mássalhangzó kapcsolat között pedig magánhangzó volt, sőt a *k*-t is követte magánhangzó az ejtésben. Tehát *fi, fiú* szavak második részét illetően tVkV formával kell számolnunk. A használat során a nyelvek egyik részében a *–t-* tűnt el előbb, a másik részében pedig a *–k-*. Az előbbiekről tanúskodnak a finnugorba sorolt nyelvek, az utóbbiakról pedig a kipcsak-magyar *bet* és a hun *put* szó.

A *–t* fejleményei találhatók meg további nyelvekben, pl. az *–l,* amely interdentális zöngés spiránson keresztül keletkezett: *-t > -δ > -l*. vö.: csuv. *yvăl* 'fiú, fia valakinek', ÓT., MK., ujg., azerb., oszm., türkm. *ogul,* polovec *ogul, ovul,* üzb. *ugil,* hor.[235], karaim *uvul,* kirg., alt. ojr. *uul,* gag., tuv., hak. *ool*, kazak, k.kalp., nog., bask., tat. *ul,* jak. *uol* 'fiú, fia valakinek'. Az *ogul* elsődlegesen utódot jelent. Vö.: ÓT. *ög* 'anya'. (JEGOROV 1964). Az *ogul* (< *ogu-:* abszolút szótő + *-l:* képző) tövével közelebbről összetartozik a magy. *ág* szó, a csuv. *yvăl* (< *yvă-*: abszolút szótő + *-l*: képző) tövével pedig a magy. *ívik* ige és az *Éva* női név. A latin *fīlius* 'fiú, fia valakinek' töve a *fīli* a csuvas szóhoz áll közel azzal a különbséggel, hogy a csuvasban a szókezdő mássalhangzó eltűnt az ejtésből, a latinban pedig *f-* lett, mint a magyarban. Azokban a szavakban, amelyekben *p-* illetőleg *b-* szókezdő van, közös előzményre mennek vissza az *f*-fel együtt. Más szóval, nem egymásból keletkeztek, hanem a *p-, b-* és az *f-* közös előzményből alakultak különböző utakon. Eredeti *t*-ből (vö.: magy. *tő*[236] szó) a zöngétlenséget megtartva réshangúsodással keletkezett az *f-*: *t- > ὺ-> 𝔉*[237] *> f-*. A *p-* az *𝔉* zárhangúsodásával jött létre: *𝔉 > p-*. A *b-* zöngésedés, réshangúsodás és zárhangúsodás útján keletkezett: *t- > δ- > w- > b-*. A *w-* másik irányban változva el is tűnhetett: *w- > -V > -0.*

Összegezve tehát a magy. *nép* szóban az utótag, a *fi, fiú* szó esetében is a 'forráshoz, az ághoz, az anyához tartozás' logikája érvényesül. A szó keletkezése összhangban van a természet működésével, a valósággal.

A népnevek keletkezésekor ugyanez a logika érvényesült, amelyet a nevek szerkezeti felépítése igazol. Eszerint: ***türk*** 'tőhöz tartozó' jelentésű, ahol a *tü-:* szótő (vö.: magy. *tő, töv-* 'töve valaminek') + *-rk*: képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő'; ***magyar*** 'maghoz, monyhoz, anyához tartozót' jelent: *magya-:* szótő (vö.: or. *mat'*[238] 'anya'), magy. *mony* 'tojás', *mogy-* (ld. *mogyoró*) mint *bogyó,* valamint idetartozik a *mag* szavunk is) + *-r:* képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő'; ***szkíta*** 'szíkhoz tartozó'. A szó töve a *szkí-* a magy. *szík* szóval tartozik össze, a *–ta* pedig az előző *–r* képzőnek korábbi változatát mutatja, vö.: ko. *–din* 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' képző; ***székely***: *széke-*:

---

[235] Az üzbég horezmi nyelvjárása.

[236] A magy ***tő***, *töv, töj* 'folyó, árok stb. torkolata, vége, (földrajzi hely) közvetlen környéke, a növénynek a földön levő gyökeres része, növényszárnak, fatörzsnek stb. közvetlenül a föld feletti része, szőlőtőke, testrésznek, végtagnak a törzzsel érintkező része, hajszál, szőr gyökere, alkotóelem, szótő'. Ősi örökség a finnugor korból. Vö.: zürj. *din* 'vastag vég (fáé)', votj. *diŋ, diń* 'tő, a fatörzs alsó, vastag része, folyótorkolat', cser. *täŋ, tüŋ* 'gyökérvég', md. *t'e-, t'ej-, t'em, t'eń*, finn *tüvi* 'tővég, fatörzs, vastag vég'. (TESz)

A *tő* szavunknak a magyar és a finnugorba sorolt nyelvi változatai összetartoznak hangtanilag, szerkezetileg és jelentéstanilag. Etimológiájuk közös, gyökerük a szkíta-hun nyelvekhez vezet. Nem lehet ősi örökség a finnugor korból.

[237] Bilabiális (két ajak közi) zöngétlen réshang.

[238] Az oroszban az indoeurópai nyelvekből magyarázzák helytelenül.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szótő[239] + *-ly*: képző; ***hun***: *'hu-*: szótő + *-n*[240]. A *h-* szókezdő eredetét az alakváltozatok is (*hsziung-nu* stb.) segítettek eldönteni, amely nem *k-,* hanem *t-* fejleménye; ***hungár:*** *hungá-*: szótő + *-r*: képző; ***venger***[241]: *venge-*: szótő + *-r*: képző; ***ungár***[242]**:** *ungá-*: szótő + *-r*: képző; ***ugor:*** *ugo-*[243]: szótő + *-r:* képző.

Meg kell jegyezni, hogy az *ugor* névvel összetartozik a Kāšγarinál szereplő *ugrak* népnév, amely olyan emberekre vonatkozik, akik Kāšγari nyelvéhez közelit beszélnek. Az *ugrak* (vö.: *ug-:* szótő + *-rak*: képző) képzője (*-rak*) az *–r*-hez képest teljesebb forma. A nevekben szereplő képző változatok (*-r, -rk, -ta, -n, -l*) hangtanilag úgy rokonok, hogy a képző illetve annak a kezdő mássalhangzója közös eredetű, mégpedig maga a *–t*, illetőleg a *–t* fejleménye: *-t* > *-δ* > 1. *–r* 2. *–l* 3. *-nδ* > *-n*.

Ami a *magyar* népnevet, mint közszót illeti, a kutatásaink eredményeképpen a 'maggal ellátott, maghoz, monyhoz tartozó' jelentésével is jelzi a magyarság ősi voltát. A fenti magyarokra vonatkozó népnevek külön kezelendők azoktól a népnevektől, amelyek jóval későbbiek. Ez utóbbiak közé tartoznak azok, amelyek 'valamely folyóhoz, tóhoz, hegyhez stb. területhez tartozó' jelentést tartalmaznak. Ilyen lehet pl. a *csuvas* népnév is. Annak a folyónak a nevét viseli, amely mellett éltek ezek az emberek. Megjegyezzük, hogy azok a népnevek, amelyeknek földrajzi név szolgált alapul, rendszerint valamely másik népnek adminisztrációs úton történő számontartásának az eredményei. A csuvasok esetében az orosz dokumentációkra kell gondolni.

A vizsgálatok során az is látható, hogy eleink a kezdeti maghoz, ősanyához való tartozáshoz képest idővel férfi dinasztianevekhez való tartozást vettek figyelembe, erre utalnak a törzsneveink, amelyek valójában mint tulajdonnevek, személynevek. A törzset úgy kell felfogni, hogy a tagjai adott személyhez tartozók.

A mai családneveink nagy részét olyan nevek alkotják, amelyek korábban egytagú személynevek voltak és nagyon ősi keletkezésűek. A legelsők az ősanyához, a maghoz tartozást fejezik ki. Számos közülük istennő nevében is megvan. A további személynevek alapvetően két részből állnak: az apa neve + *fi* 'fi, fia valakinek' jelentésű szóból. Pl.
Kálmánfi (*Kálmán*: az apa neve + *fi*). Ezek a példák egyúttal a birtoklás sajátos kifejezésére is utalnak a magyar nyelvben.

A társadalmi címnevek a közszóknak igen jelentős csoportját alkotják, amelyek jelentésükkel is kifejezik az őshöz, a maghoz, a fejhez való tartozást s mint ilyen elsődleges, nemes, irányító, hatalmas, igaz stb. jelentéstartalmuk is van.

Látható, hogy a névfejtéseink nincsenek összhangban a szakirodalomban eddig fellelt névmagyarázatokkal, amelyeknek a kritikai bemutatását részben megtettem korábbi tanulmányaimban. A források híradásaival és a krónikák hagyományaival azonban összhangban vannak, mert valamennyi népnév dinasztianév volt eredetileg, azaz személynév. Ez a hagyomány jóval később is működött, ennek szellemében keletkezett pl. az ***oszmán*** népnév, amellyel az oszmán-törököt, másképpen az anatóliai törököt nevezték el s a nép a birodalom megalapítójáról

---

[239] A magy. *szík* szóval tartozik össze ugyanúgy, mint a *szkíta* szó töve. Hozzátesszük, maga a *székely* szó a törökségben ismert *aksakal* utótagjával a *sakal* szóval azonos, amelynek a jelentése 'ember'. Úgy van köze a magy. *szakáll* (< *szakál*: relatív szótő + *-l*: képző) szóhoz, hogy annak a töve ugyanaz, mint a magy. *szál*, mert a *szőrszál* is teremtmény, mint az ember.

[240] Vö.: magy. *–nak / -nek* határozórag*, nyék* közszó és *Nyék* törzsnév, személynév, földrajzi név.

[241] A szó nagy családjába tartoznak földrajzi nevek és közszók egyaránt, amelyek egyben azt is igazolják, hogy a szókezdő *v-* nem a szlávból származik és nem protetikus eredetű, hanem etimologikus hang, vö.:
Vangyrju f. TSK.14.: ko. *Vangyrju, Vangerja* or. *Vangyr,* az or. Kosju bal oldali mellékfolyója, hossza 112 km.
< ko. *Vangyrju* < *Vangyr* ⟵ manysi *vangyr,* hanti *vankyr* 'tekervényes, kanyargós, ferde folyó'
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó',
Vangerja < *Vanger* ⟵ manysi *vangyr,* hanti *vankyr* 'tekervényes, kanyargós, ferde folyó'
+ *ja* ⟵ hanti, manysi *ja* 'folyó'.
or. *Vangyr* < ko. *Vangyr.*

[242] A szó nagy családjába tartozik a bask. *ungar, ongar* 'hasadék, rés, árok' jelentésű szó.

[243] Vö.: magy. *ág* és ÓT. *ög* 'anya'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kapta a nevét.

9.2.3.2. Népnevek, amelyek arról a földrajzi helyről, folyóról kapták a nevüket, amely mellett éltek.

Néhányat említünk, amelyek azonosak annak a víznek a nevével, amely mellett laknak az adott néven nevezett népek, pl.: ***viče***: a V'atka folyó mentén élő marik neve. Figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a földrajzi nevekben a Volga-Urál vidékén a *V'atka* több földrajzi hely nevében fordul elő nemcsak *V'atka* alakban, pl.:

Vatka f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: ud. *Vatka / Vatka šur* or. *V'atka* Kizn., Kir., a Kama folyó jobb oldali mellékfolyója.
< ud. *Vatka* ⟵ or. *V'atka* ⟵ nem or. **Vetke*
+ *šur* ⟵ ud. *šur* 'patak'.
or. *V'atka* ⟵ nem or. **Vetke.*

V'atka f. GMA: mari *V'atka* / *Viče* / *Ilna vüd* or. *V'atka*, az or. Kama jobb oldali mellékfolyója.
< mari *V'atka* ⟵ or. *V'atka* ⟵ nem or. **Vetke.*
Viče ⟵ mari *viče:* népnév, az or. V'atka folyó mentén élő marik neve.
Ilna < *Il*
+ *na*
+ *vüd* ⟵ mari *vüd* 'víz'
or. *V'atka* ⟵ nem or. **Vetke.*

V'atka f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *V'atka* or. *V'atka,* folyó neve.
< tat. *V'atka* ⟵ or. *V'atka* ⟵ nem or. **Vetke.*
or. *V'atka* ⟵ nem or. **Vetke.*

Votka f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: ud. *Votka / Votka šur* or. *Votka* Votk., a Siva folyó jobb oldali mellékfolyója.
< ud. *Votka* < *Vo*
+ *tka*
+ *šur* ⟵ ud. *šur* 'patak',
or. *Votka* ⟵ ud. *Votka*.

Jatka ju f. SW.310a.: ko. *Jatka-ju* or. ***V'atka*** folyó.
< ko. *Jatka* < *Ja*
+ *tka*
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó',
or. *V'atka* ⟵ nem or. **Vetke*.

Viče f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Mar.: mari *Viče* or. ***V'atka,*** folyó neve. Vö.: *viče,* a V'atka folyó mentén élő marik neve.
< mari *Viče* < **Vitke*,
< *Vi*
+ *če*
or. *V'atka* ⟵ nem or. **Vetke.*

Vetkě h. Ašm.V.196.: csuv. *Vetkě* or. *V'atka,* város neve, Fa.I.376.: or. *V'atka,* város és az or. Kama

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

jobb oldali mellékfolyójának a neve. NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vetkĕ* < **Vetke*[244] folyó neve,
or. *V'atka* ⟵ nem or. **Vetke.*

A fenti adatok számbavételének több tanulsága is van. Kiolvasható belőlük, hogy az or. *V'atka* és megfelelői nem csak egyetlen folyónak a nevei. Előfordul település nevében is, ahol a település a folyóról kapta az elnevezést. Ugyancsak a folyóról kapta a *viče* elnevezést a mariknak, vagy cseremiszeknek az a csoportja, amely a *V'atka* mentén él. A folyónév ezekben az esetekben az elsődleges.

Az alakváltozatokból az is kitűnik, hogy az or., mari, tat. *V'atka*, or. ud. *Votka*, ud. *Vatka*, csuv. *Vetkĕ,* ko. *Jatka,* mari *Viče,* nemcsak hangtanilag, de jelentéstanilag is összefüggnek. Egyrészt ugyanazon folyó nevének más-más nyelvben használatos változatáról van szó, azaz lehet a Káma jobb oldali mellékfolyójának a neve, vö.: or., mari, tat. *V'atka*, ud. *Vatka*, mari *Viče,* ko. *Jatka,* másrészt ugyanannak a névnek másik folyóra is használt megnevezésével van dolgunk. Így a *V'atka* név egyaránt jelöli a Káma jobb oldali mellékfolyóját és a Siva mellékfolyóját. A kérdésre, mely szerint a jelentéstani összefüggéssel társul-e szerkezeti, alaktani, hangtani kapcsolat, a válasz egyértelmű igen.

Ami a hangtani megközelítést illeti, több okból is fontos, hogy a *v*- szókezdőjű formák mellett a komi használatú *Jatka*[245] *j*- szókezdője a *v*- (vö.: *V'atka)* párhuzamaként fordul elő. Miután a *v*- előzménye olyan *w*-, amely a *j*-vel együtt *t*- fejleménye, az összetartozás hangtani oldalról világos. Az uráli nyelvelmélet híveinek álláspontja azonban már a *w*-t és a *j*-t illetően is egy sor ellentmondást tartalmaz.

A viče mint a marik neve úgy keletkezhetett, hogy a marik így ejtették a Vjatka folyó nevét.

A Vjatka folyónévnek van olyan alakváltozata is, amely az udmurtokra szállt és így vált népnévvé. Az eddigi véleményekkel szemben udmurtok népnevének nem szolgálhatott alapul a csuv. *ar* 'férj, férfi' szó, bár a szó nagy családjába az is beletartozik. Lényeges az a közismert tény, hogy az udmurtokat vjatkai embereknek tartják. Az udmurtok *ar, votják, otják, ud* (ld. az *udmurt ud* előtagja) neve a *Vjatka* folyó nevéhez kötődik, annak az alakváltozata. Az elnevezések etimológiailag összetartoznak, egyrészt különböző irányú hangtani változások eredményeit, másrészt a fejlődési sorok különböző lépcsőfokait őrzik. Közszói jelentésük minden esetben a vízzel kapcsolatos.

Ezekben az esetben a folyónév alakváltozatai szolgáltak alapul a népnévnek. Ugyanakkor meg kell jegyezni, ha igazolható lenne, hogy az *ar, ud* stb. személynév volt eredetileg és mint dinasztianév vált népnévvé, úgy a Vjatka folyó neve illetőleg valamelyik alakváltozata nem szolgálhatott volna alapul a népnévnek. Arról lenne szó, hogy a vízhez, folyóhoz hasonlóan az embert is teremtménynek fogták fel, ezért lenne az egyezés. Ez esetben az *ar* 'férj, férfi' rokon lenne az *ember* szóval s az ember mint teremtmény kapcsolódna a személynévhez. A személynévből dinasztianév lett, a dinasztianévből pedig idővel népnév. Ez esetben figyelembe kellene venni a kaukázusi Albániában számon tartott *udi* népet is. Esetünkben a tények amellett szólnak, hogy az udmurtok *ud* stb. nevének a Vjatka folyó alakváltozatai szolgáltak alapul.

A marik másik neve a *cseremisz*, amely a *Cseremsan* folyóról kaphatta a nevét. Ugyancsak folyónév szolgált alapul a csuvas népnévnek, amelyről részletesebben szólunk később (ld. A magyar-bolgár nyelviszony c. tanulmányban.)

---

[244] Elvileg **Vetki* is lehetne. Esetünkben azonban a hangsúlytalan helyzetű *–e* redukált ejtéséről illetve annak lejegyzéséről van szó.

[245] Jóllehet, ma már a név a komi nyelv része, azonban a név eredetét kutatva ajánlatos a nyelvi használat kifejezés alkalmazása.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

9.2.3.3.Egyéb népnevek

Az idesorolható népnevek felülvizsgálatra szorulnak. Közéjük tartozik pl. a *karakalpak*, akiket ’fekete sapkások’-nak hívnak, ilyen a *nogaj* stb.[246]

9.2.4. A törzsnevek, amelyek személynevek

A magyar törzsnevek (*Nyék, Megyer, Kürt, Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*) közül valamennyit tanulmányoztam a földrajzi nevek tükrében, egy részük már meg is jelent, másik részük megjelenés alatt van. Jelen dolgozatban egyetlen néven, a *Jenő*n keresztül szólok, csupán az idevonatkozó jellemzőket említem meg.[247]

A törzsnevek vizsgálatából levonható tanulságok nyelvészeti és őstörténeti jellegűek. Először is a kutatók helytelenül értelmezték Konsztantinoszt, mert a *Jenő* (vö.: CZEGLÉDI 2009) nem törzsnév, mint tulajdonnév, hanem személynév. Nem igazolható sem a méltóságnév → személynév → törzsnév (GYÖRFFY), sem a méltóságnév → törzsnév változási sor. Névadás logikai problémák, a névadás hagyományai és eleink gondolkodásmódjának a nem kellő mértékű figyelembe vétele is hozzájárult ahhoz, hogy nem látták a víznevek, a személynevek, a címnevek, a rokonságnevek, az egyéb közszók, és a grammatikai morfémák létrejöttének az indítékait és azok összefüggéseit.

A *Jenő* személynévnek nem a címnév szolgált alapul, a személynév és a címnév külön-külön született, de hasonló elv alapján. Továbbá a török nyelvi kapcsolatok nem azt igazolják, hogy a magyarban a törökből való átvételről lenne szó. Nem szerencsés, hogy csak a ’hinni, bízni’ jelentésű szóról gondolták azt, hogy alapul szolgált a *Jenő*-nek. Igaz, Berta Árpádnak az ’oldalka’ jelentésű szavaknak a kutatásba való bevonása helytállónak bizonyult, de a törzsek nevei nem a seregtest részeinek a nevei. Semmi nem indokolja, hogy a seregtestek egyes elemei a törzsek nevei, bár az ’oldal’ jelentésű szavak idetartoznak, de más ok miatt. Hangtani, alaktani, sőt jelentéstani problémák sora jelentkezik a *Jenő* szó magyarázatánál. Hangtani szempontból a nyelvi rendszer nem igazolja a szervetlenül betoldott hangok meglétét, így a protetikus hangokét sem. A szókezdő mássalhangzó nélküli szavakban is volt valamikor szókezdő mássalhangzó, azonban a használat során olykor eltűnt, de nem minden esetben. Alapvető hiba, hogy felállítottak egy hangtant, amelyhez mérten szabályosnak, vagy szabálytalannak ítélnek meg alakokat, változásokat, holott a felállított hangtan lehet téves. A tulajdonnévi és a közszói adatok egyértelműen igazolják, hogy a *j-, gy-, s-, ś-, 0-* szókezdős változatok léteznek és összetartoznak, amelyek eredeti *t-* fejleményei s a *j-* nem lehet protetikus, szervetlenül betoldott mássalhangzó.

Alaktani oldalról vizsgálva, nem igazolható az, ahogyan a kutatók elemeire bontották a *Jenő* névnek a párhuzamait. Velük ellentétben a *Jenő* képzett forma: *Je:* tő + *-nő*: képző ’valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő’. Az ilyen (*Jenek*) víznév vagy ’forráshoz tartozó’, így ’forrásfolyó’, vagy másik ’folyóhoz tartozó’, ez esetben ’mellékfolyó’ jelentésű. Úgy is elfogadhatjuk, hogy az, amelyik a forrásból jön ki, vagy az, amelyik egy másik folyóból, ez esetben mellékfolyó. Eleink gondolkodása szerint az ember is ugyanúgy teremtmény, mint a víz, ő is forrásból, magból, monyból lesz, következésképpen ő is forráshoz, maghoz, monyhoz, tőhöz, gyökhöz, másképpen őshöz, anyához tartozó. A *Jenő* mint személynév is így értelmezhető. S hogy a hit, a hinni, a szent stb. jelentésű közszók a jelentés skáláján igen közeliek, az természetes, hiszen az őst, a monyt, a magot, a forrást, a vizet szentként tisztelték, szentnek tartották, mert az élet alapja, kezdete, s hinni, megbízni is benne lehet végső soron.

A *Jenő* személynévnek a földrajzi nevekkel és a ’folyó, víz’, ’oldal’ stb. közszókkal való egybeesése nem azt jelenti, hogy ezek, vagy ezek egyike szolgált alapul a *Jenő*-nek, hanem azt, hogy miután úgy látták, hogy a víz, a folyó mintájára keletkezett az ember mint élőlény, a

[246] Nem tartjuk feladatunknak, hogy jelen dolgozatban részletesen is szóljunk róluk.
[247] A törzsnevekről részletesen ld. alább.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

megnevezést a már ismert, a víz neve alapján adták.

Ami a Fedotov említette *jamak, jemak*[248] népnévi alakot illeti, idetartozik a *Jenő* szó családjába. A legrégebbi népnevek őse dinasztianév, vagyis egy személynév, s az illető személy utódainak közössége alkotta a népet. Közszói jelentése pedig ’őshöz, forráshoz, maghoz, tőhöz tartozó’. Ebbe a csoportba tartozik a *magyar* népnév is. Az emberek elnevezéséhez, vagyis a személynevekhez, a rokonságnevekhez, a társadalmi címnevekhez a mintát a víznevek szolgáltatták, jelentésükkel tudatják a forráshoz, a maghoz tartozáson keresztül azt is, hogy ősiek, nemesek, tiszták és rokonok.

Őstörténeti tanulságokat levonni a fentiek figyelembe vétele mellett érdemes.

9.2.5. A társadalmi címnevek

A forráshoz, a maghoz tartozást fejezik ki. Közülük csupán néhányat mutatunk be a teljesség igénye nélkül.

9.2.5.1. *úr*

A magy. ***úr*** szónak ’isten’ jelentése ismert, alakváltozatai megvannak más nyelvekben is. A szó a TESz szerint bizonytalan eredetű, a feltett finnugor származtatás nem igazolható. A magy. *úr* szónak rokona a csuv. *tură* és társai, vö.:

magy. ***úr*** ’a hatalom és a vagyon birtokosa, uralkodó, parancsoló, Isten, Jézus Krisztus, férj, hatalom, uralkodó erő’. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: finn *uros* ’férfi, vitéz, hős, hím, kan’, *urho* ’hős, harcos’, *urakka* ’kétéves hím rénszarvas’[249]. (TESz) < *ú* + *-r.*

csuv. ***tură*** vall. ’isten’, jeny. *teŋri,* KB. *taŋri* ’égbolt’, azerb. *tori* ’isten, égbolt’, csag. *tengra,* ujg. *täŋri, taŋry,* kirg. *teŋgri* ’isten’, k.kalp. *tangri,* oszm. *tanry*, jak. *tangara*, bask. *tänre* ’isten, égbolt’, bask., tat. *täre,* csuv. *tură, turăš* ’ikon, alak, forma’, burj.mong. *tengeri,* kalm. *tenger* ’égbolt’, sumer *dingir* ’égbolt’, vö.: perzsa *tour* ’alak, forma’. (JEGOROV 1964) < csuv. *tu-:* abszolút szótő + *-ră:* képző, jeny. *teŋ-* + *-ri,* KB. *taŋ-* + *-ri ,* azerb. *to-* + *-ri,* csag. *teng-* + *-ra,* ujg. *täŋ-* + *ri, taŋ-* + *-ry,* kirg. *teŋg-* + *-ri,* k.kalp. *tang-* + *-ri,* oszm. *tan-* + *-ry*, jak. *tanga-* + *-ra*, bask. *tän-* + *-re,* bask., tat. *tä-* + *-re,* csuv. *tu-* + *-ră, tură-:* relatív szótő (< *tu-*: abszolút szótő + *-ră:* képző) + *-š:* képző, burj.mong. *tenge-* + *-ri,* kalm. *tenge-* + *-r,* sumer *dingi-* + *-r,* perzsa *tou-* + *-r.*

A magyar *úr* és a török nyelvekben, valamint a sumérban és a perzsában ismert alakok összetartoznak. Hozzátesszük, rokonuk a vog. *tarom* ’főisten, aki a Holdban lakik’ (KÁLMÁNY 1887), sőt az udm. *töro* ’elöljáró, vezető, fő, rendező, irányító, vezér’ (KOZMÁCS 2002). Az ’isten’ jelentést már nem mindegyik nyelv ismeri, de a megmaradt jelentések, mint az ’égbolt’, az ’ikon, alak, forma’ az eredeti komplex jelentéstartalom részei. Az *úr* és családja a vízcsepp, a forrás uralkodó, irányító tevékenységét őrzi.

Ami a szerkezeti felépítésüket illeti, szótő + képzőből állnak, vö.: magy. *ú-* + *-r*, finn *u-* + *-rho,* csuv. *tu-* + *-ră,* jeny. *teŋ-* + *-ri,* KB. *taŋ-* + *-ri,* azerb. *to-* + *-ri,* csag. *teng-* + *-ra,* ujg. *täŋ-* + *-ri, taŋ-* + *-ry,* kirg. *teŋg-* + *-ri,* k.kalp. *tang-* + *-ri,* oszm. *tan-* + *-ry*, jak. *tanga-* + *-ra*, bask. *tän-* + *-re,* bask., tat. *tä-* + *-re,* burj.mong. *tenge-* + *-ri,* kalm. *tenge-* + *-r,* sumer *dingi-* + *-r,* perzsa *tou-* + *r,* vog. *ta-* + *-rom,* udm. *tö-* + *-ro.*

Látható, hogy az adatok egyik részében a szótő a teljesebb, a másik részében pedig a képző. A jak. *tanga-,* burj.mong., kalm. *tenge-,* sumer *dingi-* szótövek a legteljesebbek az adatok közül, amelyek tovább változva rövidebb formában maradtak meg. Leggyakoribb, hogy a tő végén a

[248] Alakváltozata a csuv. *tukmak* és a magy. *tám-*, tör. *tam* és társai is.

[249] A finn *urakka* ’kétéves hím rénszarvas’ nem ide, hanem az *iker* szavunkhoz tartozik közelebbről.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

magánhangzó elenyészett (vö.: *teng-, tang-*). Az előző *–ng-* mássalhangzó kapcsolatból pedig vagy csak *– η-* maradt (vö.: *teη-, täη-, taη-*), a zárhang teljes eltűnésével pedig *–n- (tän-, tan-)*. Gyakran követte ezt denazalizáció (vö.: *tä-, ta-, tu-, to-*). A magy. *ú-* hosszú magánhangzó hosszúsága és a perzsa *tou-* diftongus második eleme (*-u-*) az első magánhangzót követő mássalhangzó nyomát őrzik. Ez a mássalhangzó eredetileg *–t-* volt, amelynek az egyik fejleménye a fenti adatokban megőrzött nazális *–n-*, egy másik változás során pedig magánhangzó keletkezett belőle: *-t-* > *-δ-* > *-w-* > -V-, tovább változva eltűnt, miközben megnyúlt az előző magánhangzó, vö.: magy. *ú-*. A magy. *ú-* szótő érdekessége az is, hogy a szókezdő mássalhangzó a *t-* is eltűnt a *t-* > *δ-* > *w-* > V- > 0- változás során. Megjegyezzük, hogy szókezdő helyzetben a *w-* nemcsak a vokalizálódás irányában változhatott, hanem *b-* is lett belőle, amelyet az or. *bog* 'isten'[250] őriz. Ami a szó belseji *–ng-* mássalhangzó kapcsolatot illeti, eredetileg *–tk-* volt, s a *–t-* eltűnhetett *–n-* nazálison keresztül, vagy *t-* > *δ-* > *w-* > V- > 0- változás során is. Az orosz pedig a megmaradt *–k* zöngésedett változatát (*-g*) őrzi. Abban az esetben, ha a szókezdő mássalhangzó és a szó belseji *–t-* is eltűnt, Vk, vagy VkV forma maradt, amelyet a finn *Ukko* 'öreg ember, nős ember (férj), apó, atyus, a pogány finnek főistenének neve' (SZINNYEI 1884) őriz, továbbá a törökségben ismert *akszakal* 'öreg, okos ember'[251] szó előtagja az *ak*. Ez a *–k* a magyar *agg* szóban zöngésedett.[252] A földrajzi névi kutatások is igazolják, hogy a forrás, a kezdet, az anya és az isten összetartoznak. Ebből az is következik, hogy az első forrás, másképpen az ősforrás az első anyával, az ősanyával, mint istennővel, végül az istennel azonos. Természetes hát, hogy az ÓT. *ög* 'anya', mong. *ex* 'anya', *ex* 'kezdet, forrás, tat. *agu* 'folyam' rokonok, továbbá a rokonság tagjai a következők is: csuv. *akka* 'idősebb lánytestvér, néne', MK., Óujg., ujg., ojr. *äkä,* alt. *aka, aga,* üzb. *oga, aka,* türkm. *aga* 'idősebb fiútestvér, bácsi, nagybácsi, idősebb rokon férfi ágon', hak. *aga* 'apa, apó', azerb., gag., kirg., tat. *aga,* bask., kazah, k.kalp., nog., jak. *aga* 'idősebb fiútestvér, vezető, különféle vezetők neve, címe a régi időkben a török szultán udvarában', csag. *aka* 'idősebb fiú és lánytestvér', ÓT. (jeny.) *aka* 'néni, néne', vö.: mong. *ax* (burj. mong. *axa*), *aka* 'idősebb fiútestvér'. (JEGOROV 1964)

A szavaknak a kiterjedt rokonságára is tekintettel egyik szó magyarázatánál sem fogadható el sem a finnugor, sem az altáji, sem az indoeurópai eredet. A szálak közös előzményekhez, a hunokhoz, a szkítákhoz, sőt a sumérokhoz is elvezetnek. Megjegyezzük, hogy a sumérban már ismert volt az *–r-*t tartalmazó forma is. Ez azt is jelenti, hogy a csuvas, másképpen bolgár bélyeg, amit rotacizmusnak neveznek a többi török nyelvre jellemzőnek tartott zetacizmussal szemben, felülvizsgálatra szorul.

Ami a fenti *úr* szót és rokonait illeti, a második elem, a képző (*-r*, *-rho, -ră*, *-ri, -ra, -ry, -re, -rom, -ro*) is összetartozik. Ezek a képzőváltozatok eredetibb –rVtkV formából különböző irányú változások során alakultak: 1. –rVtkV > –rVδkV > –rVwkV > –rVmkV > rVm, 2. –rVtkV > –rVnkV > 1. -rVkV > -rVxV > -rxV, 2. –rV.

9.2.5.2. *turun*

A magyarban ma nem ismert, azonban a csuvasban igen, vö.: csuv. ***tărăn, tărăm*** a Csuvas Köztársaságban egész sor (több, mint 10) település neve. A volgai bolgár szó a *t(u)run* az 1230-as orosz évkönyvekben *turunove* többes számú alakban szerepel. A régi türköknél, avaroknál és kazároknál *tudun* formában ismert. (JEGOROV 1964)

Bár a magyarban a *turun*, *tudun, tüdün* forma közszóként nem használatos, a *Tüdün* törzs

[250] Nem fogadható el az az álláspont, amely szerint : or. *bog* közszláv eredetű szó, amelynek a megfelelői az indoeurópai nyelvekben megtalálhatók (vö.: óind. *bhágas* 'megáldó, úr, isten', *bhágas* 'gazdagság, boldogság', Óperzsa *baga* 'úr, isten', tohár *pāk, pāke*, 'rész'). A *bog* szónak az elsődleges jelentése 'áldó, adó, boldogság, rész', a vallásos jelentése másodlagosnak tűnik, és az a szláv nyelvekben később fejlődött ki. (SIS). A hozott példák a szó családjába tartoznak az óindben az *–s* képzőt leszámítva.

[251] Olyan ember, akit tisztelet övez. Nem fogadható el az *ak* 'fehér' jelentése ebben a szóösszetételben annak ellenére, hogy az öregek haja, szakálla rendszerint fehér s távolabbról ez is a szó családjába tartozik.

[252] A kettőzött *–gg-* első *–g-*je hasonulás eredménye lehet.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nevének előfordulása a kínai forrásokban szereplő hunoknál, a vele összetartozó, az orkhoni feliratokban és a Mongolok Titkos Történetében előforduló *Tüdün* jelentősége magyar szempontból is igen nagy. A Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek fényében a *Tüdün* tagolása *Tü-dün*, amelyet megtámogat Ucsiraltu megállapítása, mely szerint „Ennek hangzása a közép-kínai nyelvben *t'u(k) dung* lehetett." (UCSIRALTU 2007) A Földrajzi nevek között szerepel csuv. *Turun* (*Tu-run*), *Tărăn* (*Tă-răn*) forma, amely az oroszban *Turunovo* ⟵ nem or. *Turun* + or. *–ov*: birtokos melléknév-képző + or. *–o*. Ezekben a formákban az *–r-* fejlemény: *-t-* > 1. *–d-* 2. *–δ-* > *-r-*.

Nem csoda, hogy foglalkozás neveként is előfordul a *tüdün* (*tü-dün*), hiszen a második elem alapul szolgálhatott a foglalkozásnév képzőnek is.

A *Menen-Tudun, Manan-Tudun* első tagja jelenthet 'nagy'-ot, hiszen összetartozik vele a csuv. *man, mană* 'nagy', de a lat. *magna* (*mag-na*) 'ua.' is. A *Tudun* (*Tu-dun*) első elemével pedig rokonok pl. a magy. *tő, töv-, tőke, tönkő* stb. alakváltozatok ugyanazon jelentésben. A *Tudun* 'töves, tővel ellátott' jelentésű szó, amelynek szinonim jelentése a magos, maggal ellátott, maghoz tartozó' jelentés.

Nagyon fontos a népnevek, személynevek, törzsnevek, címnevek egymáshoz való viszonyát megvizsgálni, mert lényeges, hogy azoknak külön-külön milyen szó szolgált alapul. A névalkotás módja pedig miután történetileg hagyományozódik, nem lehet spontán jelenség, a népek gondolkodás módjára utal, kultúrájának nagyon fontos jellemzője. A kínai adatok azért is figyelemre méltóak, mert korabeli hun állapotokat konzerválva őriztek meg a mai napig.

A *Tudun* és a *szecsen* (*sze-csen*) kapcsolata pedig azért is érdekes, mert a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek hangtanát megtámogatja, mely szerint *t-* > *th-* (*ὺ-*) > *s-* ill. *t-* > *t'-* > *č-* változás egyaránt végbe mehetett.

A *turun* címnév jelentése 'forráshoz tartozó', a mai csuvas ennek a tovább fejlődött alakját (*tărăn, tărăm*) ismeri, hangtani előzménye olyan **tuδun* lehetett, amelynek rokona a *tudun, tüdün.* E címnév azért is érdekes, mert mind szerkezetileg, mind hangtanilag közös gyökerű a magy. *úr* és társaival.

9.2.5.3. *tárkány*

A szó nincs meg a TESz-ben, azonban szerepel Jegorovnál: csuv. *turxan* tört. 'tarxan', ÓT. *tarkan* 'kiváltságos osztályhoz tartozó személy', MK. *tarkan* 'vezető, hadvezér', tuv. *dargan* 'kovács, mester, ügyes, tiszteletbeli'. Ez a szó sok török nyelvben megtalálható, elsődleges jelentése 'hadvezér' volt, később pedig általában jelentette azt az embert, akit az adó és a kötelezettségek alól felmentettek', vö.: Toxtamyš (1392), Saadat-Girej és Timur Kutlug tarháni írásos parancsai (oklevelek). Ez szükségszerűen előfordult a bolgároknál és az avaroknál. Menandrosznál is találkozunk vele abban a történetben, amikor bizánci küldöttség ment a türkökhöz, valamint előfordul Xevžda arab írónál. A szó a mongolból való kölcsönzés. Mongolul a *tarxan* (ma *darxan*), kalm. *darxn* jelentése 'kovács, mester, szabad ember', az elnevezés feltehetően onnan van, hogy kovács vezette ki a mongolokat az Erkene-kun völgyből és az ő tiszteletére állították fel a *tarxan* címnevet, amely a kötelezettségek alól felmentettekre vonatkozott. Másik feltételezés szerint maga Dzsingisz kán kovács volt és a *Tarxan* helynél kovácsolta a vasat. (JEGOROV 1964)

Alapvetően két szálon fut a jelentés, az egyik a 'vezér', a másik a 'kovács'. Mindkettőre jellemző a tisztelet és a kötelezettségek alóli felmentés. A kérdés, van-e köze egymáshoz a vezérnek és a kovácsnak. A szó alakváltozatai megvannak a földrajzi nevekben, személynevekben és közszókban.

Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén, amelyekben a *tárkány* párhuzamai szerepelnek, vö.:

Ajtörgän f. TB.20.: bask. *Ajtörgän* or. *Ajturgan* Burz., patak.
< bask. *Ajtörgän* < *Aj*
+ *törgän* < 1. *törgä*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *-n*
2. *tör*
+ *-gän:* folyamatos melléknévi igenév képző.
or. *Ajturgan* ⟵ nem or. **Ajtürgän.*

Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxan* ← *Turxankas* or. *Tarxany* ← ***Turgankasy*** B., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Turxan*
or. *Tarxany* ⟵ nem or. *Tarxany,*
Turgankasy ⟵ nem or. *Turkankassi* < *Turkan*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-si* < *sy*: birtokos személyjel

Amennyiben az első elemekre bontás az igaz, a *Tirgä-, Törgö-* tövek biztosan összetartoznak. A *Torgany, törgän, Torgaś* formákról azonban csak további vizsgálatok dönthetik el, hogy bizonyossággal *Torga + -ny, törgä + -n, Torga + -ś* a helyes elemekre bontás, vagy a *Tor + -gany, tör + -gän, Tor + -gaś* mellett szólnak bizonyítékok. Ha ez utóbbi az igaz, akkor rokonuk a magyar *Tárkány,* amely a törökségben ismert címnév s a *–kány* második elem megfelelője a török *–gan, -kan* folyamatos melléknévi igenév képző, a szótő pedig összetartozik a csuv. *tăr-* 'állni, felállni, felemelkedni', ujg., üzb., kirg., nog., hak. *tur-,* bask. tat. *tor-*, azerb., oszm. *dur-* 'ua.' igékkel. (JEGOROV 1964)

A *tárkány* jelentése ez esetben lehetne 'felemelkedő' is.[253]

9.2.5.4. *tegin*

A türk rovásírásos feliratokban szereplő *tegin* címnév tanulmányozása hun szempontból is fontos. Ami a *szecsen* (*sze-csen*) és a *tegin* (*tegi-n*) összetartozását illeti, létfontosságú a szavaknak az elemekre bontása és a mássalhangzók egymásnak való megfeleltetése. Ez azt is jelenti, hogy a *tudun* szónak a *tu-,* a *szecsen* szónak a *sze-*, valamint a *tegin* szónak a *tegi-* első elemei tartoznak össze. A második elemek (*dun, csen, -n*) pedig bár valamikor önálló szavak voltak, a fenti szavakban 'valamivel való ellátottság' jelentésű grammatikai morféma a szerepet töltenek be.

A törzsnevekről szólva egyelőre semmi nem igazolja, hogy azoknak társadalmi címnév szolgált volna alapul.

9.2.5.5. *király*

A szó ismert a magyarban, elterjedt a szláv nyelvekben, jelzője a szkítáknak (vö.: királyi szkíták), a TESz óhorvát jövevénynek tartja a magyar szót: *király* 'az uralkodó fejedelemnél nagyobb, a császárnál kisebb rangúnak tekintett monarchikus államfő, királyfi, (a sakkjátékban) a legfontosabb figura, (tekejátékban) a legnagyobb bábu, a hozzá hasonlók között a legkiválóbb, uralkodót ábrázoló kártyalap, vőlegény, beporzásból származó tarka kukoricacső'. Szláv, közelebbről valószínűleg óhorvát eredetű, vö.: szb.-hv. *krâlj* 'király', blg. *kral,* szln. *králj*, szlk. *kral'*, or. *korol'* 'király'. (TESz)

Megjegyezzük, hogy a szó a következőképpen bontható elemeire: *kirá-* relatív szótő *(< ki-*: abszolút szótő + *-rá-*: képző) + *-ly:* képző. A szó relatív töve összetartozik a magy. *horhó* 'vízmosta mély út' szóval és a *Hortobágy* folyónév *Hor* előtagjával. A szónak hangtanilag is előzménye a magy. *kút (kú-:* abszolút szótő + *-t:* képző) 'forrás' szó, amelynek rokona a bask. *küδ (< kü-:* abszolút szótő + *-δ:* képző), *küδe (< kü-:* abszolút szótő + *-δe:* képző), *küz (< kü-:* abszolút szótő + *-z:* képző), *koδok (< ko-:* abszolút szótő + *-δok:* képző), *kotok (< ko-:* abszolút szótő +

[253] A továbbiakat ld. a *Tarján* törzsnévnél.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

-tok: képző) ’kút, forrás’. Az alakváltozatok igazolják a *–t-* > *-δ-* > 1. *–r-*, 2. *–z-* változást. A képzőváltozatok (*-t, -tok, -δ, -δe, δok, -r, -z*) a hangtani és jelentésbeli összetartozás mellett arra is utalnak, hogy egyesek korábbi, teljesebb alakot, mások későbbi, rövidebb alakot őriznek. A bask. *küδläü* ’forrás’ jelentésű szó a *király* szavunknak olyan párhuzama, ahol az *–l* és a *–läü* képzők egymásnak alakváltozatai, a baskír forma a teljesebb. A szónak a relatív töve (*küδ-*) pedig a fenti ’kút’ szavakkal tartozik össze.

Figyelemre méltó a magy. *király* szónak a magyarban a ’beporzásból származó tarka kukoricacső’ jelentése. Valójában itt a piros csőre kell gondolni, amely a hagyomány szerint szerencsét hoz a hajadon lánynak, ha ilyen akad a kezükbe kukorica morzsolás, másképpen tengerihántás közben, mert azt jelenti, hamarosan párjára lel. Ez esetben a *király* a csuv. *xĕrlĕ* ’piros, vörös’, ÓT.., kirg., kazak, k.kalp., nog., oszm., tat., bask., alt., tuv. *kyzyl,* ujg., üzb. *kizil,* azerb., türkm. *gyzyl,* hak. *xyzyl,* jak. *kyhyl* ’piros, vörös’ vö.: csuv. *xĕr-* ’pirosodni’ (JEGOROV 1964) szóval és török megfelelőivel tartozik össze. A jakut adat pedig arra is utal, hogy a szó belseji *–h-* eredetét tekintve ugyanaz, mint a baskír *–h-* a tat. *–s-*szel szemben.

Tudjuk, hogy a hagyományok szerint a piros szín a Naphoz köthető, a Nap pedig férfi természetű. A magyar szót tévesen eredeztetik a szlávból, a szálak mélyebb gyökerekig vezetnek. Ez azt is jelenti, hogy a szláv nyelvekbe olyan szkíta-hun szubsztrátum nyelvből került a szó, amelyekhez kötődik nemcsak a csuvas elődje a volgai bolgár, hanem a magyar is.

Földrajzi nevek a Kárpát-medencében:

Királd ‘helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében’ A személynévként is alkalmazott magy. *király* főnévből képződött (KISS 1980) < *Királ (< Kirá + -l) + -d*

Király-erdő ‘romániai helység a Sebes-Körös bal partján’. Azzal kapcsolatos, hogy az erdővel borított hegyek egykor a király birtokában voltak. (KISS 1980) < *Király (< Kirá + -ly) + erdő*

Király-hágó ‘582 m magas hegynyereg Erdélyben’. (KISS 1980) < *Király (< Kirá + -ly) + hágó*

Királyhegyes ‘helység Csongrád megyében’. ⟵ magy. *király* méltóságnév + *hegyes* ‘hegy’. (KISS 1980) < *Király (< Kirá + -ly) + hegyes*

Magyar családnevek:

Kerál, Kerály, Király csn. ⟵ magy. *király* ‚ua.‘. (KÁZMÉR 1993) < *Kerá (< Ke + -rá) + -l, Kerá (<Ke + -rá) + -ly, Kirá (<Ki + -rá) + -ly*

A magy. *király* címnév jelentésének az értelmezéséhez hozzájárul más közszó is, ilyen pl.:

királydinnye ’homokos talajon termő, a földön heverő szárú, sárga virágú, tüskés termésű gyomnövény’. Összetett szó. A *király* előtagnak leértékelő, pejoratív szerepe van. Ezt az magyarázza, hogy olykor valakinek vagy valaminek a jelentéktelenségét, hitványságát, haszontalan voltát tréfásan vagy gúnyosan úgy emeljük ki, hogy feldicsérjük. Ugyancsak ilyen alapon kerülhetett az összetételbe a *dinnye* utótag, a növény tüskés, kerek termése ugyanis igen kicsiny volta miatt csak gúnyosan nevezhető *dinnyé*-nek. (TESz)

A *királydinnye* mint összetett szó a következő elemekre bontható: *király*: előtag (< *kirá-*: relatív szótő + *-ly)* + *-dinnye*: utótag. A szót ’tüskés csomó’ jelentésben kell felfogni. Ez esetben nem a dinnye gyümölcsre kell gondolni, hanem a csomó, a dudor formára. A tüske jelentést a király szó jeleníti meg, amelynek a közvetlen maghoz tartozása szemléletes a királydinnye szóban. A társadalmi címneveknek pedig a közvetlen őshöz, forráshoz, maghoz való tartozás igazolása a

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

lényege. Erre számos példa mutatkozik a türk rovásírásos feliratokban is.

9.2.5.6. *maharadzsa*

Az indiai hunoktól származik a *maharadzsa* címnév. Szerkezetileg összetett szó: *maha* + *radzsa*. Az előtag a *maha* jelentése összefügg a 'nagy, mag, mony' jelentésű szavakkal, ilyen a magy. *mag,* a *magas* szó *maga-* töve, a török *pek* 'nagyon', valamint a szlovák *pekne* 'nagyon' *pek-* töve. A szó érdekessége, hogy az ang. *big* 'nagy, terjedelmes', a lat. *magna* 'nagy' *mag-* töve is ide kötődik, de az or. *bog* 'isten' szó is. A *maharadzsa* jelentése 'nagy király', a *radzsa* utótag az ismert 'király' jelentésű szóval azonos, amely előtagként ismert a *rádzsput* 'királyfi' szóban is.

9.2.5.7. *rádzsput*

Szintén az indiai hunoktól való a *rádzsput* 'királyfi' jelentésű címnév. Az utótag (*put*) a kazakisztáni magyar sezserékben előforduló *bet* 'fi, fiú, fia valakinek' szóval rokon.

Fontos, hogy a címnevek központi közszói jelentése a születéssel, a forrással, az elágazással, a maghoz, az őshöz tartozással kapcsolatos. A komi földrajzi nevekben használatos *ridz* elem is idetartozik[254], de rokon az indiai hunok nyelvéből ismert *radzs, radzsa* is, amelynek 'király' jelentése az elágazáshoz, a csúcshoz kötődik. A *maharadzsa* 'nagy király' társadalmi címnévnek a *radzsa* utótagjában is ezt a szót kell látnunk. A *radzsa* 'indiai fejedelem' a hunoktól van ugyanúgy, mint maga a *maharadzsa* szó, végső eredetét nem az indiaiban kell keresni. Megjegyezzük, hogy a szónak rokonai olyan a szlávban használt szavak is, amelyeknek a végső eredetét nem a szlávban találjuk meg, vö.: or. *rod* 'nemzetség, nem, fajta', amely megvan sok összetett illetőleg képzett szóban, pl.: *rodnik* 'forrás, tejcsatorna (emlősöknél)', *rodit'* 'szülni, világra hozni, teremteni, keletkezni', *rodina* 'szülőföld, haza', *rodn'a* 'rokon', *rodovoj* 'családi, ősi, nemzetségi, szülési' stb.

9.3. Összegzés

Jelentéstani oldalról a legelső személynevekben, a népnevekben, a törzsnevekben, a társadalmi címnevekben közös a forráshoz, az őshöz, a maghoz tartozás. Szerkezetileg pedig úgy épülnek fel, hogy a szótövet alkotja valamely a 'forrás, ős, mag' jelentésű szó, amelyhez 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó' jelentésű grammatikai morféma, azaz toldalék járul. Hangtanilag a legelső megnevezések két fő csoportba sorolódnak, az egyikbe a *t-* illetőleg a *t-* fejleményeivel kezdődőek, a másikba pedig a *k-* illetőleg a fejleményeivel kezdődőek.

Miután az eddigi kutatásaim alapján a legelső, a legrégibb népnevek dinasztia nevek, azaz személynevek voltak, ez azt is jelenti, hogy végső soron a személynevekkel együtt kell tanulmányozni őket. Nem tehetünk másképpen a törzsnevekkel sem, hiszen azok is személynevek voltak. Törzsnévnek ugyanolyan elv alapján kezdhették el értelmezni, mint ahogyan a családot annak alapján, hogy adott személyhez, a családfőhöz tartoztak a család tagjai, idővel a nagycsalád, majd a nemzet, később a nép tagjai. Meg kell jegyezni, hogy az anyajogú társadalmi felépítéstől hosszú út vezetett a nép mai értelmezéséig. A társadalmi címnevek a személynevekkel egyező

---

[254] Vö.: ***Neridz*** f. TSK.78.: ko. *Neridz* or. *Nerica*, az or. Pečora bal oldali mellékfolyója, hossza 203 / 160 km.
< ko. *Neridz* < *Ne*
+ *ridz*
or. *Nerica* ⟵ nem or. **Neridza.*

L'ok Neridz f. TSK.78.: ko. *L'ok Neridz*, az or. Ižma bal oldali mellékfolyója.
< ko. *L'ok*
+ *Neridz* < *Ne*
+ *ridz*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

módon, ugyanazon elv alapján születtek, azonban a személynév nem lehet címnévi eredetű, a címnév pedig nem lehet személynévi eredetű.

9.4. Rövidítések

alt.	altaji
ang.	angol
Ar.	Archivális anyag ld. NIKITIN
azerb.	azerbajdzsán
balk.	balkár
bask.	baskír
Belor.	Beloreckij rajon
blg.	bolgár
burj.	burját
burj.mong.	burját-mongol
Burz.	Burzjánszkij rajon
csag.	csagatáj
cser.	cseremisz
csn.	családnév
csuv.	csuvas
d.	domb
f.	folyó
gag.	gagauz
hak.	hakasz
Išim.	Isimbajszkij rajon
jak.	jakut
jeny.	jenyiszeji
jeny.szam.	jenyiszeji szamojéd
kalm.	kalmük
kam.	kamasz
karj.	karjalai
Kir.	Kirovszkij rajon
kirg.	kirgiz
Kir.o.	Kirovszkaja oblaszty
k.kalp.	karakalpak
ko.	komi
kum.	kumük
lat.	latin
ld.	lásd
magy.	magyar
md.	mordvin
mdE.	mordvin Erza
MK.	Maxmud al Kāšγari
nog.	nogaj
óind.	óind
ojr.	ojrot
or.	orosz
oszm.	oszmán
osztj.	osztják
ÓT.	ótörök

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Perm.	Permszkaja oblaszty
pl.	például
szb.-hv.	szerb-horvát
Se.	Szernurszkij rajon
szlk.	szlovák
szln.	szlovén
tat.	tatár
tör.	török
tuv.	tuvai
türkm.	türkmén
ua.	ugyanaz
udm.	udmurt
ujg.	ujgur
üzb.	üzbég
vog.	vogul
votj.	votják
vö.	vesd össze
Zil.	Zilairszkij rajon
zürj.	zürjén

9.5. Források

AFT.	P. M. MELIORANSZKIJ. *Arab filolog o tureckom jazyke.* SPb., 1900
Ar.	ld. NIKITIN
Ašm.	ASMARIN, N. I. 1928-50: *Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII*. *Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo*. Kazan-Csebokszari.
Fa.	FASZMER, M. 1964-1973: *Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka*. *Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova*, *t. I-IV.* Moszkva.
GMA	Gidronimy Marijszkoj ASzSzR
JEGOROV 1964	JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka*. *Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo*. Csebokszari.
KÁZMÉR 1993	KÁZMÉR Miklós 1993: *Régi magyar családnevek szótára*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
Kāšγ.	Maxmūd al-Kāšγari 2008. Orosz nyelvről fordította Czeglédi Katalin, Megjelenés alatt a Helikon Kiadónál. A könyv eredeti címe *Dīvān Lugāt at-Turk*, oroszra fordította, az előszót és a megjegyzéseket írta Z. – M. Auezova. A szómutatót összeállította R. Ermersz. – Almati: Dajk-Press, 2005. – 1288 oldal + 2 oldal.
KISS 1980	KISS Lajos 1995: *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
KOZMÁCS 2002	KOZMÁCS István *Udmurt-magyar szótár* Szombathely 2002.
L-G	V. I. LYTKIN-J. Sz. GULJAJEV 1999: *Kratkij Etimologicseszkij Szlovár komi jazyka*. *Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo*. Szyktyvkar.
MK	Maxmud Kasgarszkij. Divan lugat at-türk.
NAP	*Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR*. *Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo*. Csebokszari, 1974.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

NIKITIN NIKITIN, I. D.: *Toponimika (nazvanija urocsis*, *ovragov*, *leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR*. *Naucsnyj arhiv CsNII*, *knizsnoje posztuplenije N. 72*. Kézirat.

SIS - N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka*. Moszkva.

TB. *Szlovar toponyimov Baskírszkoj ASzSzR*. *Baskírszkoje Knyizsnoje Izdatyelsztvo*, *BaskortASZSzR-nin toponimdar hüδlege*. Ufa. 1980.

TESz. BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

TSK A. I. TURKIN 1986: *Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR*. *Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo*. Szyktyvkar.

Vax. VAHRUŠEVA, M. P. 1956: *Udmurtsko-russkij slovar. Izdatyelsztvo „Russzkij jazik"*. Moszkva.

Zamahš. Zamahsari , *Mongolszkij szlovar* „Mukaddimat al-adab", I-II. M.-L., 1938-39.

9.6. Irodalom

ARADI 2005 ARADI Éva, *A hunok Indiában*. HUN-idea Kiadó Budapest 2005.

ARADI 2008 ARADI Éva, *Egy szkíta nép: a kusánok.* HUN-idea Kiadó Budapest 2008.

BOTALOV 2008-9 Sz. G. BOTALOV, *Az európai és az ázsiai hunok* (*történeti, régészeti értelmezés*) 2008-9. Orosz nyelvből fordította Czeglédi Katalin, Megjelenés alatt.

CZEGLÉDI 2009 CZEGLÉDI Katalin *A magyar nyelvi kapcsolatok és a törzsnevek Jenő* Göd, 2009. (Megjelenés alatt)

CZEGLÉDI 20010 CZEGLÉDI Katalin *Gyökrendszer* 2010 (Megjelenés alatt).

CZEGLÉDI 2008 CZEGLÉDI Katalin *A keleti magyar sezserék nyelvi tanulságai*. in: Ősi Gyökér 2008, ápr.-jun. Kiadja: Miskolci Bölcsész Egyesület

GYÖRFFY l997 GYÖRFFY György *A magyar törzsnevek és törzsi helynevek* in: Honfoglalás és nyelvészet, Budapest, Balassa Kiadó 1997.

KÁLMÁNY 1887 KÁLMÁNY Lajos *Mithológiai nyomok a magyar nép nyelvében1887*. in: A csillagok nyelvhagyományainkban 1893-1887:15.

V. G. RODIONOV 1984 V. G. RODIONOV *Etnokulturnije cserti i isztorija beszermjan kak szvidetelsztva bolgaro-csuvasszkoj prejemsztvennoszti* in: Bolgari i Čuvaši szerk. V. D. Dimitrijev, V. A. Proxorova. Csebokszari 1984.

UCSIRALTU 2008 UCSIRALTU *A hun nyelv szavai*, Napkút Kiadó Budapest, 2008.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

10.

Dinasztianevek, vezérnevek, személynevek

A kutatásainknak ebben a fejezetében nem célunk valamennyi dinasztianévnek és vezérnévnek a teljes bemutatása és vizsgálata, gyakran csupán irányt mutatunk az egyes nevek megfejtéséhez, miközben hivatkozunk a forrásokra és szólunk néhány kutatói véleményről.

A hagyományok szerint a honfoglaló magyarok a Kárpát-medencében Ügyek és Emese nász a révén a turul és a szarvas népének utódai. Ez azt is jelenti, hogy a turul és a szarvas dinasztia neveit örököltük, elvileg azokat használjuk. Az ismereteink korlátai miatt azonban külön csak a Turul dinasztia neveiről tudunk. Ugyanakkor az Árpádház leszármazási táblázata elvileg mindkettőt tartalmazza, hiszen Árpád apjában, Álmosban egyesült a két dinasztia. Következésképp már a hét vezér nevei között is lenniük kell mindkét dinasztiából származó neveknek. Hozzátesszük, a honfoglaló törzsek élén is személyek álltak s ezeknek a személyeknek a nevei is logikus, ha a turul és a szarvas dinasztiából egyaránt valók. Minthogy Attila madara a turul volt, ő a turul dinasztiához tartozik. Attila fia Csaba királyfi a székelyek királya volt. Ez azt is jelenti, hogy a székelyek már ekkor itt voltak a Kárpát-medencében s ők is a turul dinasztia leszármazottai. Az erdélyi fejedelemház nevei olyan emberekhez kötődnek, akik Attilával jöhettek be a Kárpát-medencébe.

Ezekhez valamelyest időrendi sorban is igazodva először Attila családfájának neveit vesszük sorra, közülük is elsőként Attila nevét tanulmányozzuk. Ezt követik a Turul dinasztia nevei, majd az erdélyi fejedelemház nevei, hiszen azok is a turul nemzetségből valók. A hét vezér neve és az Árpádház leszármazási táblázatában szereplő nevek s a honfoglaló törzsneveink, mint a törzsek élén álló személyek nevei már mindkettőt, a turul és a szarvas nemzetséget egyaránt magukban foglalják. Természetesen újabb adatok, információk előkerülésével pontosíthatók és kiegészíthetők ezek a gondolatok, azonban az tény, hogy a turul és a szarvas a szkíták és a hunok szimbóluma. Ennek pedig logikus következménye, hogy a Kárpát-medencei magyarság a székelyekkel együtt szkíta-hun gyökerekhez tartozik. Az is természetes, hogy ma a magyarok személynevei (családnevek és keresztnevek) megőrizték a valamikori dinasztianeveket és vezérneveket. A megfejtésük is ezek figyelembe vételével lehetséges.

Természetesen a szarvas és a turul dinasztia nevei között nemcsak lehetnek átfedések, hanem egyenesen logikus is, hiszen mindkettő szkíta és hun. Az alábbiakban tehát a következő sorrendben tárgyaljuk a neveket: 1. Attila családfája a krónikák nyomán; 2. A Turul dinasztia nevei; 3. Az erdélyi fejedelemház nevei; 4. A hét vezér neve Anonymus szerint; 5. Az Árpádház leszármazási táblázata Dümmert Dezső nyomán; 6. Törzsneveink.

10.1. Attila családfája (a krónikák nyomán)

Eleud, Elendus; Vegecus, Ugec, Ugek; Edus; Chaba, Chabas, Csaba; Ethele, Atile, Ethele, Attila, Atila; Wendekuz, Bendekuz, Bendecucus, Bengeguz, Bendegucz, Bendeguz; Torda; Scemen, Scemeyn, Stemens, Szemein; Ethen, Etheus; Opus, Opos; Caducha, Cadicha, Cadica, Kadicza, Kadicsa; Berend, Berendus, Berend; Sulthan,Sulthanus, Zoltan; Wulchu, Bulchus, Boczu, Bocsu;

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Wobag; Balagus, Bolug; Zambur, Zamur, Zámir; Lehel, Lechel; Leuenta, Leuentas, Levénte; Kulche, Chulchas, Külcze, Kulcze, Külcse; Ompudes; Miska, Misces, Mike, Micas; Beztur, Bezter, Belztur; Budli, Buldy, Rudli, Ruldus; Canadus, Czanad, Czanád, Csanad; Wuken, Bukem, (Buken), Bucenes, Büken; Bondofard, Bondofart, Bondosardus, Bondosárd; Farkas, Tarkans (Farkas), Sarcans; Athmar, Othmar; Kadar, Cadar; Radar (Kadar), Rda, Rádár; Weler, Beller, Bellér, Beler; Kear, Chear, Keár; Kewa; Kenes; Cheledus, Keleed, Keléd; Damas; Door; Boras, Bór; Hunnor; Membroth, Nemroth, Nembrothus, Nimroth, Nimróth, Nimbrod, Nimrod; Chus; Cham, Ham, Hám; Aba; Noé.[255]

A fenti sorrendet betartva csak Attilával teszünk kivételt. Erről a névről szólunk elsőként: ***Ethele, Atile, Ethele, Attila, Atila.***

10.1.1. *Attila* neve és a földrajzi nevek

„…a Kárpát-medencében itt-ott később is felbukkannak *Etel* helynevek részben víznévként is, s ez a tény esetleg magyar közszói alapból való indulást sejtet." (BENKŐ 1984/4:405)

Benkő Loránd gondolata, amelyet *Etelköz* kapcsán fogalmazott meg, több kérdést is rejt magában. A legszembetűnőbb, vajon az *Etelköz Etel* elemének lehet-e köze *Attila* hun király nevéhez. Ha igen, akkor *Attila* neve is magyar közszói alapból való kiindulást sejtet. Továbbá ugyanannak a névnek élhet-e egymás mellett mély és magas hangrendű változata? Ha az *Etel* magyar közszói alapból való kiindulást sejtet, van-e kapcsolata az uráli nyelvekkel és hogyan magyarázhatók a török nyelvekben ismert közszói és tulajdonnévi párhuzamok? Fellelhetők-e az *Attila* és az *Etel* tulajdonnévi és közszói párhuzamaik további nyelvcsaládok nyelveiben? Milyen a név szerkezeti felépítése? Egyszerű vagy összetett, esetleg képzett szóval van-e dolgunk? Mely nyelv ill. nyelvek névadási rendszerébe illik az a jelenség, hogy a víznév és személynév gyakran azonos és mi ennek a magyarázata?

A kérdések sokaságára kell választ keresnünk, amelyek megtalálásához többrétű kutatómunkára van szükség. Elsőként az írott források, krónikák üzeneteit, majd a kutatói véleményeket vesszük sorra, továbbá a földrajzi névi adatokat és a hozzájuk kapcsolódó nyelvek tulajdonneveit és közszóit tanulmányozzuk, végül az eredményeinket összevetjük a források, krónikák híreivel és a kutatói véleményekkel.

10.1.1.2. **Az írott források, krónikák** közül Konstantin (942-959) Bölcs Leo fia, tudós császár, a De administrando imperio (A birodalom kormányzása) című művében *Attilát* az avarok királyának is nevezi.

Anonymus Gesta Ungarorum (12-13. század) *Attila* utódjának mondja a magyarokat. Árpád magyarjai Attila örökségét átvenni indultak. Attila a Duna mellett a hévvizek felett talált római romokon erős kővárat épített. A magyarok *Budavár*, a németek *Ecilburgnak* nevezték. Az őshazában élő dentümogyerek a szuzdali Oroszországban és az Etil (Volga) folyón túl laknak.

A Kézai Krónika (készült 1282-1285) szerint az i.sz. 4. század végén az európai hunok a Don környékén éltek, az i.sz. 5. század elején övék a Kárpát medence, királyaik *Oktar* (430) és *Ruga* (434), testvérük *Mundzsuk*, akinek fiai *Bleda* és *Attila* (445-453). Attila Pannónia fővárosát *Sicambriát* foglalta el.

A Riccardus-jelentés Juliánus 1235-1236. évi útjáról szóló jelentést foglalja össze. Szerinte Baskíria és a magyarok nyelve megegyezik. …Innen Baskíria tartományából jöttek a hunok, akiket később magyaroknak neveztek s ezért hívják Nagy-Magyarországnak.

[255] Nem jelöltük, hogy a nevek közelebbről mely krónikákban találhatók.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Antonio Bonfini (1427/34-1503/05) Magyarországon működő humanista volt, aki a hunokat, avarokat, magyarokat azonos népnek tekinti.

A Kijevi őskrónika szerint a permiek a Vjatka és az alsó Káma vidékén éltek először iráni népek szomszédságában, majd a 6-7. századtól a volgai bolgárok szomszédságában…A *votják*okat *oti, otin, otjak* néven említi. *Vesz* népről is szól.

A mohamedán források közül Dzsajháni a baskír-magyar azonosságra hívja fel a figyelmet. A magyar terület két folyó a Duna és *Atil* között van.

Az arab földrajzírók közül Ibn Rusztánál a bolgárok szálláshelyei az *Atil* folyó mentén vannak. Szerepel nála az *Wtig* folyónév és a *vesz* népnév.

Abu Hamid al-Garnati (1080 körül született) közép-ázsiai utazást tett, többek között azt írja: *ad* legendás óriás nép, az északi a *Viszú* nevű terület.

Örmény források már az 5. századtól szolgálnak adatokkal, *hon* néven említik a kaukázusi hunokat.

A nyugati utazók közül Plano Carpini írja, hogy 12 napi út végén megérkeztek az *Ural*hoz (*Yagat*), amely *Pascatur* földjéről jön. *Pascatur* nyelve azonos a magyarokéval…*Pascatur* földjéről jöttek ki a hunok, a későbbi magyarok.

Rubruk szerint Baskíriából jöttek ki a hunok, akiket később magyaroknak hívtak…*Pascatur* és a magyarok nyelve ugyanaz. *Pascatur*ból származnak a hunok, akiket később magyaroknak neveztek. *Pascatur, Pascatyr, Pascatu* változatok találhatók.

Külön szólunk Anonymus idevonatkozó adatairól, amelyeknek az értelmezését nem kerülhetjük meg. Eszerint **Anonymus** *Gesta Ungarorum* (12-13. század): Attila utódjának mondja a magyarokat, közli a vezérek neveit: *Álmos, Előd, Kend, Ond, Tas, Huba, Töhötöm.*

Megemlíti *Zuard*[256]*, Árpád*nak egyik vezére nevét. Megtudjuk, hogy a Don mentén az 5-7. században a bolgárok első királya Attila fia *Irnik (Ernak*) volt. A *székely*eket a *hún*októl származtatja, *Attila* népének nevezi őket. A Kézai-Krónikával azonos vélemény szerint a honfoglaló magyarok találtak *blak*okat[257] a Kárpát-medencében. A *bolgár*okat[258] és a *blak*okat együtt említik. *Ügyek*[259] *Szkítia* vezére, *Magóg* király nemzetségéből való. *Emesü* pedig *Dentümogyer*ben *Eunedü*-[260]beli vezér lánya. *Ügyek* és *Emesü* fia *Álmos*, *Álmos*é pedig *Árpád. Árpád magyar*jai *Attila* örökségét átvenni indultak. *Barsatia (Bascardia)* mellett van *Dentia* és *Mogoria* tartomány. Az őshazában élő dentümogyerek[261] a szuzdali Oroszországban és az Etil (Volga) folyón túl laknak. *Attila* egykori népe a *székely*ek, *Árpád* megjelenésekor a magyarságot már itt fogadták a Kárpát-medencében. Elmondja, hogy *Árpád* tábort ütött a Nagy Sziget mellett, fáradt lovait felügyelő lovászok fölé főlovásznak, mesternek egy *Csepel* nevű okos *kún* embert tesz meg. Attila a Duna mellett a hévvizek felett talált római romokon erős kővárat épített. A magyarok *Budavárát* a németek *Ecilburg*nak[262] nevezték. *Bua*[263] és *Buhna Zombor* fiai. A magyarok, vagyis a hunok, latinul ungarusok újból beköltöztek Pannóniába. Szerepel nála *bular*[264]. "Árpád vezér... imígyen tüzelte vitézeit: *Szittyák*, kik a *bolgár*ok dölyféből majd *Hung*[265] várától a *hungarus* nevet kaptátok,

---

256 Vö.: **Szovárd, *Szavárd.*

257 Vö.: bask. *bulak,* tat. *bolak* 'folyó'.

258 Vö.: *bolgár* < *bolgá-*: szótő + *-r*: képző. A szótő *bolgá-* és a bask. *bulak*, tat. *bolak* alakváltozatok.

259 Vö.: *Egyek*: településnév.

260 Vö.: magy. *Enyed, Ónod*: településnév, *Enyedi, Ónodi* családnév.

261 Azaz a Dentia és Mogoria tartományból való nép. A *dentümogyer* névnek itt földrajzi név szolgált alapul.

262 Vö.: *Etil* (> *Esil*) + *burg* 'város'.

263 Vö.: *Păva* h. Ašm.X.99.: csuv. *Păva* or. ***Buinsk,*** város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Păva* < *Puva*,
or. *Buinsk* ⟵ *Bua:* nem orosz eredetű szó
+ or. *–in*: birtokos melléknév képző
+ *–sk*: vonatkozó melléknév képző

264 Vö.: *bular* < *bulgar.*

265 A *Hung* és a *hungar hunga-* szótöve alakváltozatok.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

görögöktől való félelem miatt ne feledkezzetek meg kardotokról és el ne veszítsétek jó hírneveteket." "Hung vára: Akkor Álmos vezér és főemberei... Hung várához lovagoltak, hogy elfoglalják azt. ... Álmos vezér tanácsot tartván és övéit mind megesketvén, még életében vezérré és parancsolóvá tette fiát, Árpádot. Ezért hívták Hungária vezérének; Összes vitézét pedig Hungról hungarusoknak nevezték el az idegen nyelvek." (LIGETI 1986)

A források, krónikák híreinek összegzése

A hunok, avarok, baskírok, magyarok ugyanaz a nép, nyelvük megegyezik, sőt a bolgárok is hun fajtájúak. *Attila* a hunok, avarok, magyarok királya, de szerepel a neve a bolgár fejedelmi listán is. A hunok, magyarok *Magna-Hungáriából*, *Nagy-Magyarországból* jöttek ki, azaz *Pascatyrből*, az *Urá*l forrásvidékéről.

Ez utóbbi a szarvas dinasztiára vonatkozhat, akit a Dentü-mogyer tartományból való Emese képviselt. Következésképp a szuzdali Oroszország és Dentü-mogyer területére vonatkozhatott Magna-Hungária, azaz Nagy-Magyarország. Ebbe pedig beletartozik az Urál forrásvidéke azaz Pascatyr is.

Anonymusnál ki kell emelni azt a valóságnak megfelelő gondolatot, amely szerint Dentümogyer Dentia és Mogoria tartomány neve. Földrajzilag az oroszországi Szuzdalon és a Volgán túl azaz kelet felé Bascardia mellett van. A kutatásaim szerint Bascardia az Ural folyó forrásvidékén van s ennek szomszédságában a mai komi-zürjének területén valóban Bascardia mellett van a Denty tavak és forrásfolyók vidéke, Mogoria pedig ennek a közelében ilyen nevű árok és folyó nevéhez kötődik. Mindebből az is következik, hogy Dentümogyer tartomány neve földrajzi névi eredetű[266], a *magyar* népnév azonban nem. Ráadásul a magyarok délebbre a Kaukázus és a Kaspi-Aral tó vidékéhez

---

[266] Vö.: ***Donty*** t. TSK.30.: or. *Donty* ← *Donskoje ozero* / Donskoje U.Kul., tó, amely az or. Kulom folyó baloldalán található 7 km-re dél-keletre az or. Don falutól, amely az or. *Donn'ur* nevű mocsárral van körülvéve. Szélessége 1-3 km., mélysége 1,5-2 m.
< or. *Don* ⟵ nem or. *don* 'víz'
+ *ty* ⟵ ko. *ty* 'tó'.

Donn'ur m. TSK.30.: or. *Donn'ur* U.Kul., mocsár, hossza 35 verszta, szélessége 20 verszta.
< or. *Donn'ur* < *Don*⟵ nem or. *don* 'víz'
+ *n'ur* ⟵ ko. *n'ur* 'mocsár'

Donn'ur m. TSK.30.: or. *Donn'ur,* mocsár az or. Mezen' jobb partján, az or. Butkan és Koslan falvak között.
< or. *Donn'ur* < *Don* ⟵ nem or. *don* 'víz'
+ *n'ur* ⟵ ko. *n'ur* 'mocsár'

Donn'ur m. TSK.30.: or. *Donn'ur,* mocsár az or. Vyčegda jobboldalán az or. Tydor és Šežam falvak között. E mocsáron lévő tó neve Donty.
< or. *Donn'ur* < *Don* ⟵ nem or. *don* 'víz'
+ *n'ur* ⟵ ko. *n'ur* 'mocsár'

Donn'urty t. TSK.30.: or. *Donn'urty,* tó az or. *Donn'ur* mocsáron.
< or. *Donn'urty* < *Donn'ur* < *Don* ⟵ nem or. *don* 'víz'
+ *n'ur* ⟵ ko. *n'ur* 'mocsár'
+ *ty* ⟵ ko. *ty 'tó'.*

A Don önállóan, vö.:

Don ju f. SW.141b.: ko. *Don-ju,* folyó a ko. Kerč'omja közelében.
< ko. *Don*
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

köthetők, akiknek egy része északra Torgaj vidékére ment, a másik része pedig nyugatra és minden jel arra mutat, hogy mindkettő része a turul dinasztiának, amelyet nálunk Ügyek képviselt.

Itt kell szólnunk arról a párhuzamról, amely a magyarok és a csuvasok kialakulásának történetében megvan. A honfoglaló magyarok a turul és a szarvas nemzetség egységét képviselik. A turul ág Balamber hunjaihoz kötődik, a szarvas ág pedig Dentü-mogyerhez a mai komi-zürjén terület egy részéhez. A volgai bolgár birodalom létrehozója a Kaukázus előterében lévő hun-bolgár birodalomból északra a Volga kanyarulatának vidékére vándorolt bolgár nép. A mai Csuvasia alapnépességének egyik részét ebből a bolgár birodalomból maradt nép alkotja, a másik részét pedig a később komi-zürjén területről ideérkező csuvas nevű nép. A csuvas népnév földrajzi névi eredetű[267].

10.1.1.3. Kutatói vélemények

Számos kérdés vetődik fel, amelynek megítélésében a kutatóink nemcsak a forrásoknak, gyakran egymásnak is ellent mondanak. Nem jutottak nyugvópontra az álláspontok a hunok, avarok, magyarok, baskírok viszonyának, az ázsiai és európai hunok azonosságának kérdésében, királyaik nevének eredetét illetően, így *Attila* nevének magyarázatában sem. Továbbá a következő kérdésekben: Honnan kerültek a hunok az Urál folyó forrásvidékére és a Kaukázusba? Milyen nyelvűek az európai hunok? Valamennyi kérdés kapcsolódik *Attila* nevének vizsgálatához, amelyek az alábbi véleményekben fogalmazódnak meg:

Ligeti Lajos kiemeli, hogy „…ezután pedig dél és a Don folyó között áthatolhatatlan pusztaság van……A Don Scitiában ered, s ezt a magyarok *Etül*nek nevezik, de amint a Rifei hegyeket átszelvén előfolyik, Don a neve, végül a síkságra kiérvén az alánok földjén fut, majd három ágra szakadva ömlik a Kerek-tengerbe." (LIGETI 1986:184) Az Etelköz kapcsán jegyzi meg, hogy "Etelköz már a magyarok idejében elérte az Al-Dunát", továbbá felveti, hogy „Az *Atil* veláris vagy palatális hangrendű?" (LIGETI 1986:369)

Czeglédy Károly megemlíti, hogy „Etel a Donnak a magyarok által használt neve." (CZEGLÉDY 1986:100-123)

Németh Gyula határozottan kijelenti: „*Attila* nevét sok más módon is próbálták magyarázni, többen összefüggésbe hozták a Volga török nevével (*Etil*, a szó általában 'nagy folyót' is jelent), de a kísérletek tudományosan értéktelenek, legtöbbször egészen károsak….Attila férfikori név…." (NÉMETH 1986:221)

A hunok nyelvéről azt írja, „…az európai hunok vezető része, de bizonyára maga a tulajdonképpeni hun nép is, török nyelvű volt." Az *Attila* név felnőttkori név, gót *–ila* kicsinyítő képzőt tartalmaz. Az *Attila* név gót nyelven azt jelenti 'atyácska'. (NÉMETH 1986:222-225)

Megemlíti, hogy Ézelő: Üllő fia, Árpád dédunokája. (NÉMETH 1991:276)

Harmatta János szerint „A hunok eredetét és a *hsiung-nu – hun* azonosság lehetőségét vizsgálva el kell választanunk egymástól a népnév, a nyelv, a történeti, a társadalmi, az ethnikai, a kulturális és az anthropológiai kontinuitás kérdését. (HARMATTA 1986:IV.)

Ugyanott írja, „Kézainál …. *Etela* névalak…" található… „…igaz ugyan, hogy az *Etele* alak a magyarban is fejlődhetett az *Attila* névből, azonban az is vitathatatlan, hogy az ófelnémet *Ezelő*, középfelnémet *Etzel* alakoknak is **Etela* < **Attila* volt az előzménye." (HARMATTA 1986:XXXIII) " … valamint „…P mester…Almus vezért (és Arpad-ot) *Athila* király leszármazottainak tartja…" (HARMATTA 1986: XXXII) Továbbá „…arra lehet leginkább gondolni, hogy az Árpád-nemzetség körében már a honfoglalás előtt kialakult egy olyan fejedelmi lista, amelynek élén *Attila~Etele* neve állott mint a vezéri nemzetség valóságos vagy fiktív őse, …" (HARMATTA 1986:XXXIV)

Hóman Bálint így ír: „Az i.sz….372-ben Balamber hún király átkelt a Volgán, birtokba vette a

[267] Ld. később: A magyar-bolgár nyelvviszony c. fejezetben.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Volga-Don-Kaukázus vidékét, majd rátámadt a Dnyeszter-Al-Duna-Tisza közén élő gótokra. Székhelyét a Tisza két partjára tette az uralkodó hun törzs. A többi hun és egyéb rokontörzsek a keleti gótok szomszédságában a Pruttól és a Dnyesztertől keletre terjedő síkságon maradtak. Attila nyugaton, testvére majd legidősebb fia a Kárpátokon túl eső keleti részeken volt király…" (HÓMAN 1938:30-36)

Melich János felsorol néhány alakváltozatot: „A XV. században a Donnak, tatárul Edil volt a neve. A baskír Ufa idel 'Ufa folyó' jelentésű, másik neve Ofo és Kara idel. A kazáni Idel 'Volga' a Naukrad Idel 'Vjatka', Čolman Idel 'Káma' folyó neve, ugyanígy a baskír Kar-Idel vagy Čulman, csagatáj Ak-Adil, csuvas Šură Adăl, baskír Ak-Idel 'Belaja' vagy egyszerűen Idel. (MELICH 1926:346-348)

Benkő Loránd úgy gondolja, az *Ádel, Ádil, Átil, Etel, Etil, Ezil, Idil, Itil, Idál, Izál* stb. …Mivel ezek a nevek a törökség régebbi és részben későbbi-mai lakóterületein tűnnek föl, kevés kétség férhet ahhoz, hogy eredetük a török nyelvekben keresendő…Kollektív nyelvi tudatba berögzülő és hagyományként a tudatban a kérdéses terület elhagyása után is tovább élő helynév nem szokott néhány év alatt keletkezni, ehhez legalább néhány évtized közösségi nyelvhasználatra van szükség." (BENKŐ 1984/4:391)

Györffy György megjegyzi, „Anonymusnál homályos utalás van arra, hogy az őshazában élő *dentümogyer*ek a szuzdali Oroszországban és az *Etil* (Volga) folyón túl laknak." (GYÖRFFY 1986:5-61).

A hun törzsek katonai vezetői király(ok) voltak….A hunok szkíták voltak, de nem minden szkíta volt hun. *Edika* hun név. (THOMPSON 2003:21) I.sz. 434-ben Attila a hunok vezére lett. (THOMPSON 2003:61) *Edika* Attila legbefolyásosabb hadvezére. (THOMPSON 2003:88)

A földrajzi nevek szótárában rövid összegzést kapunk az *Etelköz* névről: „ 'történelmi terület feltehetőleg a Don (vagy a Dnyeper) és az Al-Duna között' ... Előtagjához l. ótörök Etil 'egy folyó, talán a Volga' hn...., utótagja a m. köz fn. Tkp. Jelentése 'folyóköz'" (KISS 1980).

Kutatói vélemények összegzése

Eltekintve attól, amikor a szerzők egyszerűen csak hivatkoznak a forrásokra, krónikákra, egyrészt kérdésként merült fel, hogy az *Atil* veláris vagy palatális hangrendű-e. Továbbá kijelentik, *Attila* férfikori név, nem azonosítható a Volga török *Etil* nevével. Megállapítják, hogy a hunok és vezetőik nyelve török volt, ugyanakkor *Attila* nevének gót nyelvű megfejtését adják. Szerintük *Attila (Att-* + *-ila*: gót képző) 'atyácska' jelentésű. Úgy látják, az *Etzel* < **Etela* < *Attila* fejlődési sor volt lehetséges. *Attila* $\frac{1}{28}$ *Etele* az Árpád vezéri nemzetség valóságos vagy fiktív őse. Az *Atil* $\frac{1}{28}$ *Etil* stb. eredete a török nyelvekben keresendő.

Mindebből kiolvasható, hogy nem egybehangzóak a megállapítások, rendszerint ellent mondanak a forrásoknak, krónikáknak. A véleményekben közös, hogy *Etelköz* neve az *Etel* és a *köz* 'között' jelentésű magyar szó összetétele, amelynek értelmezéséről[268] máig tartó vita indult el..

10.1.1.4. Az *Attila* név és a földrajzi nevek viszonya

[268] Bár e vita szorosan nem tartozik jelen dolgozat témájához, az *Etel* kapcsán mégis szólunk róla röviden. „Annak a megállapítása, hogy *Etelköz* melyik típusba tartozik, nehéz, tekintettel arra, hogy Etelközben a Fekete-tengerbe szakadó folyókról van szó, s ennek a földrajzi helyzetnek megfelelő példa Magyarországról nem is hozható." (GYÖRFFY 1984:388)
Elgondolkodtató, hogy „Konstantinosz egy folyóról beszél, amikor *Etelkuzu*-t ír" (HALASI- KUN 1943:71-100), valamint „*Etel* a Don-nak a magyarok által használt neve." CZEGLÉDY 1984:100-123). Benkő Loránd tovább megy, „...a Kárpát-medencében itt-ott később is felbukkannak *Etel* helynevek részben víznévként is, s ez a tény esetleg magyar közszói alapból való kiindulást sejtet. ...jelöletlen birtokos szerkezetekben fordul elő az ilyen típus a korai névanyagban. A megnevezett terület alaptulajdonságai: vizek egybetartozása, egy vízrendszer; két víznevet feltételez, a nagyobbik víz csak abban az esetben viselheti ugyanazt a nevet, ha mind a két víz azonos elnevezésű" (BENKŐ 1984.4:405-406).

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Sajátos helyet foglal el a források tekintetében a nyelv, ezen belül jelentőségüknek megfelelően nem kerültek méltó helyre a kutatásban a tulajdonnevek, köztük a földrajzi nevek és a személynevek. Jelen dolgozatban a fentiek figyelembe vételével ezt a forráscsoportot vizsgáljuk a földrajzi nevekből kiindulva, hogy közelebb kerüljünk *Attila* nevének a megfejtéséhez.

Az eredményesség reményében nem tartjuk elégségesnek csak a Kárpát-medence földrajzi neveit bevonni a kutatásba. Segítséget várunk a Volga-Urál vidéke földrajzi neveitől is, valamint a Volga-Urál vidékén beszélt nyelvekben és a magyar nyelvben ismert személynévi és a közszói párhuzamoktól. Sőt, a kutatásba be kell vonni további területek földrajzi neveit és a területeken régen és ma beszélt nyelvek adatait is.[269]

10.1.1.4.1. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén[270]

A közszói jelentés[271] megfejtéséhez csak akkor kerülhetünk közelebb, ha megvizsgáljuk az *Attila*, az *Etel* és alakváltozatainak az előfordulásait egy nagyobb összefüggő területen, ahol több folyó neveként vagy a folyó nevének részeként szerepel a vizsgált szavunk. Meg kell jegyeznünk, hogy az alakváltozatoknak jóval nagyobb köre ismeretes számunkra, ha figyelembe vesszük, hogy az *Attila* névben a *–tt-* zöngétlen mássalhangzó jelölője és korábbi *–tk-* mássalhangzó kapcsolat fejleménye s egyben a változási sorok valamely ágának egyik állomása. A szó végső eredetét tekintve mássalhangzós kezdetű volt.[272] A névcsalád teljes körét bemutatni azonban nem feladata jelen dolgozatnak, csak a szorosabban idetartozókat vesszük sorra. Pl.:

Etelek h. Ašm.III.34.: csuv. *Etelek* or. *Karmaly-Adel'akovo* Bug.u., csuvas falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Etelek* < *Ete* ⟵ vö.: uráli **wete* 'víz'
+ *lek* ⟵ vö.: ko. *log* 'völgy',
or. *lug* ,mező',
mar. *lake* 'gödör, völgy',
finn *laukko* 'lyuk, nyílás',
loukko 'nyílás, hasadék',
lika 'sár, mocsár',
magy. *lik, luk*, *lyuk* 'lyuk, nyílás',
magy. *lék* 'lyuk, gödör, nyílás',
or. *Adel'ak* ⟵ nem orosz **Eteläk,* **Etelek* + or. *-ovo*.

Măkšă ***Etelekĕ*** h. Ašm.III.34.: csuv. *Măkšă*[273] *Etelekĕ* Bug.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Măkšă*
+ *Etelekĕ* < *Ete*
+ *lekĕ* ⟵ vö.: ko. *log* 'völgy',
or. *lug* ,mező',
mar. *lake* 'gödör, völgy',
finn *laukko* 'lyuk, nyílás',

[269] Jelen dolgozatban ezen adatok csak a jelzés szintjén szerepelnek utalva azok jelentőségére és arra, hogy azokat is be kell vonni a tudományos vizsgálatok egészébe.

[270] A tulajdonnevek és a közszók közül elsősorban a *d/t, z* és *r* mássalhangzós változatokat hozunk az *Attila, Adil, Ézelő* és az *Urál* nevek miatt.

[271] Vagyis annak a közszónak a jelentése, amely alapul szolgálhatott az Attila névnek, illetőleg a vele rokon közszavak.

[272] A szókezdő mássalhangzó meglétére jelen dolgozatban is lesznek példák, a végső eredet bemutatására, a kiinduló *t-* mássalhangzónak ill. változásainak bemutatására nem jelen dolgozatban kerítünk sort.

[273] Nemcsak víznevekben gyakori, hanem vele rokon a mordvinok *moksa* nyelvjárásának a neve, de idetartozik a magyarok *Makas, Magas* neve valamint a magyar *magas* 'valaminek teteje, csúcsa, felfelé nyúló, fent lévő, nagyra becsült, ….' (TESz) szó is.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

loukko ‘nyílás, hasadék’,
lika ‘sár, mocsár’,
magy. *lik, luk*, *lyuk* ‘lyuk, nyílás’,
magy. *lék* ‘lyuk, gödör, nyílás’.

Atăl f. Ašm.II.141.: *Atăl* or. *Volga* Čist.u., Így nevezik a Volgát, a Kámát, s a Belaja-t, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Atăl* < **Atyl*[274].

Kama f. TB.70.: bask. *Kama / Sulman Iδel / **Iδel** / Kariδel* or. *Kama* tat. *Čulman Idel,* az or. Volga baloldali mellékfolyója.
< bask. *Iδel* ⟵ bask. *iδel* 'folyó'

*Vilĕ **Atăl*** f. Ašm.II.143.: csuv. *Vilĕ Atăl,* a Volga régi folyómedre az or. Spasskij zaton-nál, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vilĕ* ⟵ csuv. *vilĕ* ‘halott, holt’
+ *Atăl* < **Atyl.*

*Kĕšĕn **Atăl*** f. Ašm.II.143.: csuv. *Kĕšĕn Atăl* or. *Voložka*, folyó neve, NAP.: *Kĕšĕn Atăl* M.
< csuv. *Kĕšĕn* ⟵ csuv. *kĕšĕn* ‘kis, kicsi’
+ *Atăl* < **Atyl*.

*Čistaj **Atălĕ*** f. Ašm.II.143.: csuv. *Čistaj Atălĕ* or. *Kama*, folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Čistaj*[275]
+ *Atălĕ* ⟵ csuv. *Atăl* < **Atyl*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel[276].

***Atăl** jal* h. Ašm.II.144.: csuv. *Atăl-jal*, falu neve, NAP: csuv. *Atăljal* or. *Adyljal* Č., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Atăljal* ⟵ csuv. *Atăl* < **Atyl*
+ *jal* ⟵ csuv. *jal* ‘falu’,
or. *Adyljal* < or. *Adyl* ⟵ nem orosz **Atyl*[277]
+ *jal* ⟵ csuv. *jal* ‘falu’.

***Atăl** jălămĕ* d. Ašm.II.144.: csuv. *Atăl jălămĕ,* a Volga bal oldali, mélyen fekvő partja, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Atăl*
+ *jălămĕ*⟵ csuv. *jălăm*[278] ‘ártér, a folyó réti oldala, a Volga túlsó partja’
+ *-ĕ*: birtokos személyjel.

***Atăl** kučĕ* f. Ašm.II.144.: csuv. *Atăl kučĕ,* lék a Volgán, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Atăl*

---

[274] A szókezdő *a-* illabiális ejtésű.

[275] Vö.: or. *čistyj* ’tiszta’, magy. *tiszta* ’szennytől, piszoktól mentes, érintetlen, szeplőtelen, igaz, őszinte, ártatlan, hamisság nélküli, frissen mosott, átlátszó, világos, keveretlen, csupa, merő, napos, felhőtlen…’ (TESz) A szót a magyarban szláv eredetűnek tartja a TESz, amelynek épp az ellenkezőjét igazolják a földrajzi névi kutatásaink. Eredetibb alak a magyar *tiszta* s vele rokon a *Tisza* folyónevünk és a *tisszageta* népnév előtagja (*tisszage- + -ta*).

[276] A birtokos személyjel arra is utalhat, hogy a névadáskor még élt a tudatban az *Atăl* ’folyó’ jelentése s a név második eleme ’folyója’ jelentésben fogható fel s akkor a csuv. *Čistaj* első tag folyónév.

[277] A csuvas *Atăl* előzményének *Atyl* ejtése *ADyl* volt, a *D* félzöngés mássalhangzót jelöl. Ezt az orosz zöngés *–d*-vel vette át, így ejtette és írta le.

[278] A szóvégi *–m* előzménye **-nk* volt. Vele rokon a magy. *alom* ’1. Állatoknak fekhelyül leterített szalma, avar stb. 2. Erdőben a lehullott falevelek tömege, 3. Egy fialásból való utódok összessége.’ (MÉK), kiinduló jelentése ’lent lévő’.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *kučě* ⟵ csuv. *kut*[279] ‘fenék, hátsó rész’
+ *–ě:* birtokos személyjel.

Atăl *pyrě* f. Ašm.II.144.: csuv. *Atăl pyrě,* a Volga torkolata, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Atăl*
+ *pyrě* ⟵ csuv. *pyr* ‘folyó torkolata, ártér, földszoros’
+ *-ě:* birtokos személyjel.

Atăl *lešenče* ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Atăl lešenče* Č.
< csuv. *Atăl*
+ *lešenče*.

Šură ***Atăl*** f. Ašm.II.143.: csuv. *Šură Atăl* / *Šur Atăl* / *Šor Atăl*, vannak, akik a Kámát, vannak, akik a Káma mellékfolyóját értik alatta, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Šură* ⟵ csuv. *šură , šur* ‘fehér’
+ *Atăl.*

Etěl *jalě* h. Ašm.III.37.: csuv. *Etěl jalě* or. ***Adil'kino*** falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Etěl* < *Etil, Etyl*
+ *jalě* ⟵ csuv. *jal* ‘falu’
+ *–ě:* birtokos személyjel,
or. *Adil'kino* < *Adil’ka* ⟵ nem orosz **Etil’ke, *Etylke*
+ or. *–in*: birtokos melléknév képző
+ *–o*.

Idel f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Idel* or. *Volga*, folyó neve. Ld. csuv. *Irělčěk*[280].
< tat. *Idel* ⟵ tat. *idel* ‘folyó’.

Idyl*ryk* f. Ašm.III.136.: kaz.tat. *Idylryk*, NAP:-, Ar.:-.
< kaz.tat. *Idylryk* < *Idyl*
+ kaz.tat. *ryk*

Idel'*mes* h. Ašm.:-, NAP: or. *Idel'mes* C., csuvas falu, Ar.:-.
< or. *Idel'mes* < *Idel'* ⟵ tat. *idel* ‘folyó’
+ *mes*[281] ⟵ ko. *mos* ‘forrás’.

Ä͡el*säj* f. TB.176.: bask. *Ä͡elsäj* or. ***Adil****saj* Xajb., az or. Tanalyk jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Ä͡elsäj* < *Ä͡el* ⟵ bask. *i͡el* ’folyó’
+ bask. *säj* vö. kaz. *saj* ’ völgy, a folyó száraz medre’,
bask. *saj* ‘folyami összekötő’,
or. *Adilsaj* ⟵ bask. *Ä͡elsäj*.[282]

*Kar****i͡el*** f. TB.90.: bask. *Kari͡el* / *Öpö* / *Öfö* / *Ufa* / *Ufa* ***i͡ele*** or. *Karidel'*, az or. Belaja jobboldali mellékfolyója.

[279] Vö.: magy. *kút* ’gödör, mint forráshely’ jelentésű szó.

[280] A kaz.tat. *Idylryk* és a csuv. *Irělčěk* úgy függnek össze, hogy közös az előzményük: kaz.tat. *Idylryk* < **I͡yl͡yk* < **Ityltyk,* csuv. *Irělčěk* < **I͡yltyk* < **Ityltyk.*

[281] Vö. még: ko. *mos’ör* ‘völgy’, ko. *jukmös* ‘kút, forrás’, ko. *öšmös* ‘dial. kút, mellékfolyó’, udm. *ošmes* ‘forrás’.

[282] A szókezdő helyzetben lévő or. *a-* ószláv vagy nem orosz *e-* ill. *ä-* fejleménye. Ez utóbbi esetben lehet hanghelyettesítés eredménye is. Az or. *–i-* nem orosz zárt *–e-* átvétele.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< bask. *Kari ͡el* < *Kar*
+ *i ͡el* ⟵ bask. *i ͡el* ‘folyó’,
Ufa i ͡ele < bask. *Ufa* ’folyó neve’
+ *i ͡ele* ⟵ bask. *i ͡el* ‘folyó’
+ *-e*: birtokos személyjel.

Agi ͡el f. TB.18.: bask. *Agi ͡el* or. *Agidel* / *Belaja* / *Belaja Voložka*, az or. Kama baloldali mellékfolyója.
< bask. *Agi ͡el* < *Ag* ⟵ bask. *ak* ‘fehér’
+ *i ͡el* ⟵ bask. *i ͡el* ‘folyó’,
or. *Agidel* ⟵ 1. tat. **Akidel*, **Agidel*
2. bask. *Agi ͡el*.[283]

Sulman ***I ͡el*** f. TB.70.: bask. *Sulman I ͡el* / *I ͡el* / *Kari ͡el* or. *Kama* tat. *Čulman Idel,* az or. Volga baloldali mellékfolyója.
< bask. *Sulman* < *Sul* ⟵ vö. csuv. *śăl* ‘forrás, kút’
+ *man*
+ *I ͡el* ⟵ bask. *i ͡el* ‘folyó’.

Kügi ***͡el*** f. TB.79.: bask. *Kügi ͡el* or. *Kugidel'* Bajm., az or. Sakmara baloldali mellékfolyója.
< bask. *Kügi ͡el* < *Küg* ⟵ 1. bask. tat. *kük* ’kék’
2. csuv. *kăk* 'gyökér, alap'
+ *i ͡el* ⟵ bask. *i ͡el* ‘folyó’,
or. *Kugidel'* ⟵ bask. *Kügi ͡el*.

Kügi ***͡el*** f. TB.79.: bask. *Kügi ͡el* or. *Dema*, az or. Belaja mellékfolyója.
< bask. *Kügi ͡el* < *Küg* ⟵ 1. bask. tat. *kük* ’kék’
2. csuv. *kăk* 'gyökér, alap'
+ *i ͡el* ⟵ bask. *i ͡el* ‘folyó’,
or. *Kugidel'* ⟵ bask. *Kügi ͡el*.

I ͡el*bäk* h. TB.54.: bask. *I ͡elbäk* or. *Idel'bakovo* Zianč.
< bask. *I ͡elbäk* < *I ͡el* ⟵ bask. *i ͡el* ‘folyó’
+ *bäk*
or. *Idel'bakovo* < *Idel'bak* ⟵ bask. *I ͡elbäk*
+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *-o*.

I ͡läj t. TB.54.: bask. *I ͡läj* or. *Izl'aj* Belor., tó.
< bask. *I ͡läj* < *I ͡* ⟵ vö. nyeny. *i(d)*[284] ’víz’
+ *läj* ⟵ mdE. *lej* ’folyó’,
or. *Izl'aj*[285] ⟵ bask. *I ͡läj*.

Irel h. Ašm.V.: csuv. *Irel,* falurész neve Eśpepe faluban? NAP:-, Ar.:-.

---

[283] A *–g-* a magánhangzóközi *–k-* félzöngésen (-K-) ejtett változatának a lejegyzése.
[284] A magy. *víz* szó rokona.
[285] Az orosz vagy hanghelyettesítéssel vette át a baskír formát, vagy a bask. *I ͡läj* > *Izläj* valamilyen nyelvi fejleményét használja. Ugyanez a *–z-* van meg a magy. *Ézelő* személynévben is.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< csuv. *Irel*[286] < *I͡el* ⟵ bask. *i͡el* ‘folyó’.

Irělčěk f. Ašm.III.136.: csuv. *Irělčěk* or. *Voložka* (a csuv. Kiv-jal falutól 10 versztára, van ott sziget- ‘ustrav’). ld. kaz.tat. *Idylryk.*[287]
< csuv. *Irělčěk* < *Irěl*
+ *-čěk*

Irělčěk f. Ašm.V.: csuv. *Irělčěk*, a Volga folyó ága Trolej-Kassi falu közelében, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Irělčěk* < *Irěl* (<**Iryl*)
+ csuv. *-čěk*.

Ural d. Ašm.III.268.: csuv. *Ural* or. *Ural* hegység, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. or. *Ural* ⟵ nem csuvas, nem orosz *Ural.*[288]

Urală h. Ašm.III.268.: csuv. *Urală,* település neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Urală* < nem csuvas **Uraly.*

Jeječk xuli h. Ašm.IV.262.: csuv. *Jeječk xuli* or. ***Ural****'sk* város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jeječk:* az Ural folyó neve
+ *xuli* ⟵ csuv. *xula* ’város’
+ *–i*: birtokos személyjel
or. *Ural'sk* ⟵ or. *Ural:* folyónév
+ *–sk*: vonatkozó melléknév képző.

Ural f. d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.IV.166.: or. *Ural,* hegység és a hegységben eredő folyó neve, korábban *Jaik*-nak hívták, a komik ***Iz***[289]**-**nek nevezik.

Ural f. TB.154.: bask. *Ural* ← *Jajyk* ← *Daiks / Zajx / D‘ajk / Jaik*[290] or. *Ural* kaz. *Šajyk*[291]*,* folyó, amely az Uč.-ban ered, a Kašpi tóba ömlik.

Lui Nor f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Č-Č: man. *Lui Nor* or. *Severnyj* ***Ural.***
< man. *Lui* ⟵ man. *lui* ’a folyónak az alvidéke’
+ *Nor* ⟵ vö.: manysi. *n’ēr, n’ār* ’mocsár, láp’,
hanti *n’urem, n’orem* ’mocsár’*,*
or. *Severnyj* ⟵ or. *severnyj* ’északi’[292]
+ *Ural.*

---

[286] Másik irányú változás eredménye az *–r-*: *- ͡i > -r-*.

[287] A kaz. tat. *-ryk* (< *- ͡iγk* < *-tyk*) és a csuv. *-čěk* (< *-čik, -čyk* < *-t’ik, -t’yk,* < *-tik, -tyk*) elemek a nevekben mint utótagok egymásnak alakváltozatai, közös előzményre mennek vissza.

[288] Az *–a-* illabiális ejtésű.

[289] Az *Ural* előtagjával (*Ura*) párhuzamos, ill. egymásnak nyelvi változatai. Vö. magy. *Ézelő* személynév.

[290] A bask., or. *Ural* folyó korábbi nevei s az *Ural* előtagjának az *Ura* résznek a megfelelői. Ennek bemutatása másik dolgozat feladata.

[291] Vö.: magy. *Salgó* hegynév*, Sajó* folyónév.

[292] Látszatra ellentmondás van a manysi és az orosz megnevezés jelentéstartalma között. Az orosz használatú név az *Urál* folyó északi részére, a forrás felőli szakaszra vonatkozik. A manysi használatú formában a *Lui* jelző közszói megfelelője ma a manysiban ’a folyó alsó vidéke, alsó szakasza’ jelentésű szó. Eszerint a folyónak éppen az ellenkező, az alsó szakaszára vonatkozna a megnevezés, amely a Kaszpi-tenger északi részén van. Esetünkben azonban a *lui* szót ’aljas, lent lévő, vizes, vizenyős’ jelentésben kell felfogni, amely a folyók forráshelyének is jellemzője.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Nor f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Č-Č: man. *Nor* or. ***Ural*,** folyó neve.
< man. *Nor* ⟵ vö.: manysi. *n'ēr, n'ār* 'mocsár, láp',
hanti *n'urem, n'orem* 'mocsár'.
or. *Ural* ⟵ nem or. *Ural* < *Ura*
+ *-l.*

***Atli** kassi* h. Ašm.II.: csuv. *Atli-kassi*, NAP:-, Ar.:
< csuv. *Atli* < *At* (< **yt, *it*) ⟵ vö. nyeny. *id* 'víz'
+ *li* ⟵ + vö.: md. *laj, lej* 'folyó'
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *–si* < *sy*: birtokos személyjel.

Ütkäl f. TB.161.: bask. *Ütkäl* or. ***Utkal'*** Abz., az or. Malyj Kizil baloldali mellékfolyója.
< bask. *Ütkäl* < 1. *Ütkä* ⟵ vö. magy. *út*, eredeti jelentése 'nyom'[293] lehetett
+ *l* ⟵ vö. md. *laj, lej* 'folyó',
2. ⟵ bask. *ütkäl, ütkäüel* 'járás, járat',
or. *Utkal'* ⟵ bask. *Ütkäl*.

Vütla f. GMA: mar. *Vütla / Vütlä* or. ***Vetluga*** Ju., Gm., az or. Volga baloldali mellékfolyója.
< mar. *Vütla* ⟵ *Vütlä* < *Vüt* ⟵ mar. *vüt* ,víz'
+ *lä* ⟵ vö.: md. *l'aj, lej* 'folyó , o
r. *Vetluga* < *Vet* ⟵ finn *vete* 'víz',
+ *luga* ⟵ vö.: md. *l'aj, lej* 'folyó'.

Vütlüx h. Ašm.V.: csuv. *Vütlüx*, város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vütlüx* < *Vüt* ⟵ mar. *vüt* 'víz'
+ *lüx* ⟵ vö.: md. *l'aj, lej* 'folyó.

Vaślavkka h. Ašm.V.: csuv. *Vaślavkka* or. *Vasil'jevka* Čist.u., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vaślavkka* < *Vaś* ⟵ vö.: finn *vesi* 'víz'
+ *lavkka* ⟵ vö.: md. *l'aj, lej* 'folyó,
or. *Vasil'jevka* < nem orosz **Vasilevka*[294], **Veselevke.*

***Tatly**jylga* f. TB.139.: bask. *Tatlyjylga* Kara., patak.
< bask. *Tatlyjylga* < *Tatly* < *Tat* ⟵ vö.: csuv. *tatti:* šyv *tatti* 'kezdet, folyóforrás'
+ *ly* ⟵ vö.: 1. md. *l'aj, lej* 'folyó.
2. *-ly*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó'
+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'.

***Tatly**baj jylgahy* f. TB.139.: bask. *Tatlybaj jylgahy* Bajm., patak.
< bask. *Tatlybaj* < *Tatly*
+ *baj*
+ *jylgahy* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'
+ *–hy*: birtokos személyjel.

Az alakváltozatok csuv. *Etelek, Etelekĕ, Atăl, Atălĕ, Etĕl, Atly, Irel, Iręl*, *Urală, Vütlüx*, tat. *Idel, Idyl*, bask. *Ä͡el, I͡el, i͡ele, I͡läj*, *Ütkäl*, *Tatly,* mar. *Vütla, Vütlä* or.: *Adel'ak, Adyl, Adil', Idel',*

[293] Elsőként a víz nyomát, útját jelölhette.
[294] Mindkét *a* illabiális.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Izl'aj, Ural, *Utkal', Vetluga*, az eddig ismertekhez képest jóval nagyobb számúak és több helyen fordulnak elő önálló folyóként, mellékfolyóként, ill. mellékfolyó nevében, a folyók menti árterek, rétek nevében, a folyó torkolatának ill. ágának és tavak nevében valamint helynevekben.

Az *Attila* név megfejtéséhez nélkülözhetetlen, hogy feltárjuk a fenti nevek közti hangtani, alaktani és jelentéstani összefüggéseket, tisztázzuk az aktuális és lexikális jelentéseket, megállapítsuk a neveknek alapul szolgált közszókat s rendezzük azoknak *Attila* nevéhez való viszonyát, valamint viszonylagos kronológiai sorrendet állítsunk fel hangtani és jelentéstani oldalról egyaránt. Látni kell azt is, milyen logika mentén születtek a földrajzi nevek, egyéb tulajdonnevek, a nyelvünk alapszókincséhez tartozó szavak s ebben a rendszerben hol élnek s hogyan helyezkednek el az olyan történeti nevek, mint Attila hun király neve. Ehhez a munkához pedig szükséges volt bemutatni néhány mássalhangzós kezdetű nevet is.

10.1.1.2.4.2. Földrajzi névi adatok a Kárpát medencében

Attala helységnév Tolna megyében (KISS 1980)
< *Atta + la*

Atala, Attala h. Somogy vm. (LELKES 1998) < *Ata + la, Atta + la*

Adalin h. Kolozs vm. (LELKES 1998) < *Ada + lin*

Edelény h. Borsod vm. (LELKES 1998)**,** 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'….Puszta személynévből keletkezett magyar névadással…..Az alapjául szolgáló személynév vagy szláv vagy német eredetű. vö. cseh Odolen szn….német Edelen…(KISS 1980) < *Ede + lény*

*Szepes****edelény*** h. Szepes vm. (LELKES 1998) < *Szepes + edelény* (< *ede + lény*)

Edel*spacher-Simánd* h. ld. *Alsósimánd* h. Arad vm. (LELKES 1998) < *Edelspacher (Edel + spacher)+ Simánd*

Edel*stal* h. ld. Nemesvölgy h. Moson vm. (LELKES 1998) < *Edel + stal*

Etele *tér* 'Budapesten egy tér neve'. < *Etele (< Ete + le) + tér*

Ecel h. Nagy-Küküllő vm. (LELKES 1998) < *Ece + l*

Ecsellő h. Szeben vm. (LELKES 1998) < *Ecsel (< Ecse + l) + lő*

Vidaly h. Torda-Aranyos vm. (LELKES 1998) < *Vida + ly*

Veszele h. Árva vm. (LELKES 1998) < *Vesze + le*

Vecel h. Hunyad vm. (LELKES 1998) < *Vece + l*

Vászoly 'helység Veszprém megyében' …Puszta személynévből keletkezett magyar névadással…E szn. végső forrása a gör. …'királyi, fenséges'…(KISS 1980) < *Vászo + ly*

Pécel h. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (LELKES 1998) < *Péce + l*

Pecsely, Pecsej, Pecsel h. Szilágy vm. (LELKES 1998) < 1. *Pecse + ly, Pecse + j, Pecse + l* 2. *Pe*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ csely, Pe + csej, Pe + csel

Pocsaj h. Bihar vm. (LELKES 1998) < *Po + csaj*

Titel 'jugoszláviai város a Duna és a Tisza egyesülésénél'…Bizonytalan eredetű, a szb.-hv. *Titel* a magyarból való…(KISS 1980) < *Tite + l*

Az adatok között többféle változat szerepel, etimológiai kapcsolatuk szükségszerű. Szerkezetileg mindegyik mellérendelő összetétel[295], a kiinduló lexikális jelentésüket illetően mind az előtag, mind az utótag vízzel, nedvességgel, folyóval kapcsolatos jelentésű lehet. Vö.: *Attala < Atta + la, Atala < Ata + la, Adalin < Ada + lin, Ecel < Ece + l, Ecsellő < Ecse + llő, Edelény < Ede + lény, Etel < Ete + l, Etele < Ete + le, Vidaly < Vida + ly, Veszele < Vesze + le, Vecel < Vece + l, Vászoly < Vászo + ly, Pécel < Péce + l, Pecsely < Pecse + ly, Pocsaj < Pocsa +j, Titel < Tite + l.* Hangtanilag úgy függnek össze, hogy az *Attila –l*-jének a palatalizált *–ly*, a *–tt*-jének *–cs-, -sz-, -c-,* ill. *–d-*, *-t-* megfelelői is szerepelnek. A szókezdő magánhangzót pedig eredetileg olyan mássalhangzó (*t-*) előzte meg, amelynek fejleményei között szerepel a *v-,* és a *p-* is.

10.1.1.4.3. További területek földrajzi névi adatai

A vizsgálatba be kell vonni további földrajzi területeken lévő neveket is, amelyekről ki kell deríteni, idetartoznak-e vagy sem. Amennyiben a vizsgált tulajdonnevek és a közszók rokonságába tartoznak, tisztázni kell az odakerülésük okát is. Pl.:

Etelköz 'történelmi terület feltehetőleg a Don (vagy a Dnyeper) és az Alduna között'…Előtagjához l. ótörök *Etil* 'egy folyó', talán a Volga'…utótagja a m. *köz* fn. Tkp. jelentése 'folyóköz'. (KISS 1980) < *Etel (< Ete + l) + köz*

Itália 'az Appenini-félsziget'…A lat. *Italia* …átvétele. Ennek forrása az oszk *Vítel(l)iú*, amely a dél-itáliai görögön át került a latinba. A név eredetileg csak az Appenini-félsziget délnyugati csücskére vonatkozott. Az oszk *Vítel(l)iú* talán latinul *Itali* (többes szám) néven ismert néptörzs oszk névváltozatából alakult, e néptörzsnek a borjú – vö. lat. *vitulus* 'borjú'…lehetett a totemállata. (KISS 1980) < *Itál (< Itá + l) + -ia:* képző

Ātella…a oscusok régi városa Campaniában (GYÖRKÖSY 1970) < *Ātel (< Āte- + -l) + -la*

Italica …'hispániai város' (GYÖRKÖSY 1970) < *Itali (< Ita- + -li) + -ca*

Idalia …'Idalium vidéke' (GYÖRKÖSY 1970) < *Ida- + -lia*

Aral 'tó Közép-Ázsiában'…Vö.: or. *Aral'skoje more*, csag. *Aral dä ̊izi* (tkp. 'Aral tenger'), ném. *Aralsee* (tkp. 'Aral-tó')…Végső soron egy török-mongol köznévből származik, vö. kaz., kirg. *aral* 'bozóttal borított folyami szigetek', vö. még mong. *aral* 'sziget'…(KISS 1980) < *Ara- + -l.*

Vitellia…régi város Latiumban (GYÖRKÖSY 1970) < *Vitel (< Vite- + -l) + -lia*

Vitulāria via 'út Arpinum környékén' (GYÖRKÖSY 1970) < *Vitulāria (< Vitulār- + -ia) + via* 'út'

Vetulōnia...'az etruriai szövetség 12 városának egyike' (GYÖRKÖSY 1970) < *Vetulōn- (<Vetu- +*

[295] Az önálló szóból azonban idővel toldalék (képző, jel, rag) keletkezett. Ezúttal is lehetséges, hogy már képző minőségű az utolsó elem.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

-lōn) + -ia

Az összevetendő alakok a képzők lehámozása után olyan szótövek (*Etel*, *Aral*, *Itali, Ātel, Attal, Idali, Vitel,Vitul, Vetul)* maradnak, amelyek egyértelműen kapcsolatot mutatnak *Attila* nevével és annak a Volga-Urál vidékén valamint a Kárpát-medencében előforduló földrajzi névi párhuzamaival. A megadott közszók, mint a neveknek alapul szolgált szavak jelentései ('folyó, sziget[296], bozóttal borított folyami szigetek, borjú') sem mondanak ellent, sőt támogatják az idetartozásukat.

…..Az *Itália* névvel kapcsolatos 'borjú' jelentés úgy tartozik ide, hogy miként sarj a víz a folyó, a borjú is sarjként fogható fel. *Attila, az Isten ostora* kifejezést pedig 'Isten sarja' –ként kell értelmezni. Ezt az is alátámasztja, hogy az *ostor* szónak van 'sarj' jelentése is.

A nevek hangtani oldalról történő vizsgálatakor ki kell térni arra a tényre, hogy a szókezdő magánhangzós változatokon kívül vannak mássalhangzós kezdetű nevek is, közelebbről *v*-kezdetűek.

Ami a nevek alaktani oldalát illeti, az *Itali –i*-je eredendően nem lehet többes szám, hanem a tő tartozéka. (Vö.: CZEGLÉDI 1994/1)

Az *Etelköz* (*Etel*[297] *+ köz*) előtagja alakilag több földrajzi névvel, személynévvel és közszóval mutat kapcsolatot. Ugyanakkor az is látható, hogy aktuális és lexikális jelentésüket tekintve mind a személynevek, mind a közszók (igék és névszók) a víz és a folyó egy-egy tulajdonságát őrizték meg.

10.1.1.4.4. Személynevekben

10.1.1.4.4.1. Az altáji nyelvekben[298]

Baskír:
Ä͡el TB.176., 54. < *Ä͡e- + -l*
I͡elbäk TB.176., 54. < *I͡el + bäk*

Alakilag egybeesnek a földrajzi nevekkel, ezért csak az egymással való összefüggésükben lehet vizsgálni.

10.1.1.4.4.2. Indoeurópai nyelvekben

Az orosz ***Vitalij, Vaszilij*** stb. nevek végső eredetét nem az oroszban kell keresni.

Latin:
Italus …'1. ősi itáliai király 2. itáliai lakó' (GYÖRKÖSY 1970)
Idaliē …'Venus' (GYÖRKÖSY 1970)
Idalium … 'Idalion (város Cyprus szigetén Venus szent területével) (GYÖRKÖSY 1970)
Attalus …Attalosz (Pergamum több királyának neve, III. *Attalus* a legismertebb, aki vagyonának örökösévé a római népet tette i.e. 133-ban) (GYÖRKÖSY 1970)

---

[296] Az *út* szavunkkal és az uráli nyelvekben meglévő változatokkal úgy függ össze, hogy eleink gondolkodása szerint elsőként a víz csinált magának közlekedésre alkalmas helyet, utat, azaz medret. Ennek mintájára a földút, a földszoros két víz között, azaz sziget is ezt az elnevezést kapta, hiszen a funkció ugyanaz, járásra használt terület.

[297] Az *Etel* tovább bontható: *Ete- + -l,* ahol az utótag *-l* visszavezethető korábbi alakokra: *-l < -lV < -lVj *-lV º< -lVk*, amely 'folyó, patak' jelentésű szó, vö.: md. *laj, lej* 'folyó, patak'. Az előtag *Ete* tulajdonnévi párhuzamait megtaláljuk a földrajzi nevekben*,* köznévi megfelelőit pedig vizet, mocsarat, völgyet jelentő szavak körében kereshetjük.

[298] Természetesen ennél jóval nagyobb számban fordulnak elő mind az uráli, mind az altáji, mind a szláv nyelvekben, összegyűjtésük és feldolgozásuk azonban meghaladja jelen dolgozat kereteit.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A nevek ’folyó, élet, életerő’ jelentésű szavakkal esnek egybe és női isten valamint király és alattvalói nevében fordulnak elő.

10.1.4.4.3. Magyar

10.1.1.4.4.3.1. A magyarban előforduló személynevek
Mint történeti név:

Attila: hún király neve < *Atti-* + *-la*; *Ézelő:* Üllő fia, Árpád dédunokája < *Éze-* + *-lő*.

10.1.1.4.4.3.2. Családnév:

Etele ’világi személynév, apanév’ (KÁZMÉR 1993) < *Ete-* + *-le*
Etelei: < *etelei ~ eteli* < *Etele* világi személynév + patronimikum képző. (KÁZMÉR 1993) < *Ete-* + *-lei*
Etelő világi személynév, az *Etele* alakváltozata, apanév. (KÁZMÉR 1993) < *Ete-* + *-lő*

10.11..4.4.3.3. Mint utónév férfi és női névként egyaránt ismeretes:

Férfi nevek:
Attila*:* férfi keresztnév (hun-gót) atyuska, apácska, szeretett atyánk (UTÓNEVEINK 1990) < *Atti-* + *-la*
Atilla: férfi keresztnév (hun-magyar) atyuska, apácska, szeretett apánk (UTÓNEVEINK 1990) < *Atil-* + *-la*
Édel: férfi keresztnév (ófelnémet) nemes, nemesi (UTÓNEVEINK 1990) < *Éde-* + *-l*
Etele: férfi keresztnév (hun-magyar) atyuska, apácska, szeretett apánk (UTÓNEVEINK 1990) < *Ete-* + *-le*
Odiló: férfi keresztnév (német) gazdag, vagyonos (UTÓNEVEINK 1990) < *Odi-* + *-ló*

Női nevek: (UTÓNEVEINK 1990)
Adél: női keresztnév (germán-francia) nemes. < *Adé-* + *-l*
Atala*:* női keresztnév (héber) isten fenséges. < *Ata-* + *-la*
Atália: női keresztnév (héber) isten fenséges. *Atá-* + *-lia*
Ete: női keresztnév (magyar) ***Etelka, Etele***: anyácska, anyuska. < *Ete-* + *-lka, Ete-* + *-le*
Etel: női keresztnév (angol-magyar) nemesi származású. < *Ete-* + *-l*
Etelka**:** női keresztnév (magyar) Dugonics András névalkotása, *Etele*: anyácska, anyuska. < *Ete-* + *-lka*
Itala: női keresztnév (olasz) itáliai. < *Ita-* + *-la*
Odília: női keresztnév (germán-német-latin) gazdag. < *Odí-* + *-lia:*
Otília: női keresztnév (germán-német) öröklött vagyon. < *Otí-* + *-lia*

A személynévi adatokból leszűrhető tanulságok

Elvileg a személyneveknek alapul szolgálhatott valamely földrajzi név és köznév. A neveknek megadott közszói jelentések a női (’anyácska, anyuska, isten, fenséges, nemes, nemesi származású, gazdag, öröklött vagyon’) és a férfi (’atyuska, apácska, szeretett apánk, nemes, nemesi, gazdag, vagyonos’) nevek esetében feltűnően egybeesnek, miközben a női nevek gazdagabb jelentéstartalommal rendelkeznek. Ennek a magyarázata a női nevek elsődlegességében, közvetlen víznévi kapcsolatában ill. a vízhez kötődésében rejlik úgy, hogy mindkettő forrás, életet ad.

Külön figyelmet érdemel a Venus istennőre vonatkozó adat, hiszen az elnevezése a logikai

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kronológiát tekintve ősibb, mint *Attila* hun királyé és az ősi itáliai királyt jelölőé. A gondolkodás fejlődésének kronológiájában a víz és a női istenség, az istennő kapcsolata előbbi, mint a férfi királyra utalás. *Attila* nem véletlenül nem isten, hanem annak az ostora, sarja.

10.1.1.4.5. Közszói párhuzamok

Összegyűjtésük egyrészt a nevek etimológiájának az elkészítését teszik lehetővé, másrészt arról tanúskodnak, hogy a szócsalád tagjai nemcsak tulajdonnévként, hanem közszóként is használatosak voltak, sőt közülük számos még ma is aktív.

Magyar:

attila, atilla `zsinórozott magyar kabát` (TESz) < *atti- + -la, atil- + -la*;
atilla `vásott, rakoncátlan gyerek` (ÚMTSz) < *atil- (< ati- + -l) + -la*;
átilla `kardos, feleselő asszony` (ÚMTSz) < á*til- (< áti- + -l)+ -la*;
attilák[299] (többesszám) `vad, szilaj marhafajta` (ÚMTSz) < 1. *attilá- (< atti- + -lá-) + -k 2. atti- + -lák;*
étel 'élelem, ennivaló' (MÉK) < *éte- + -l;*
ital 'ivóvíz, ivásra használt egyéb folyadék' (MÉK) < *ita- + -l;*
vedel 'mohón iszik, mohón eszik, fal, túlságosan jóllakik'…Bizonytalan eredetű…(TESz) < *vede- + -l;*

Finn
etelä 'dél, délszak, déli táj'[300] (SZINNYEI 1884) < *ete- + -lä;*
odelma 'új termés (lekaszált réten v. learatott szántóföldön), sarjú' (SZINNYEI 1884) < *ode- + -lma;*
utala 'gyors, fürge, tüzes, heves' (SZINNYEI 1884) < *uta- + -la;*
utele-, udella- 'nyomozgatni, tudakozni' (SZINNYEI 1884) < *ute- + -le-, udel- (ude- + -l) + -la;*

A közszók őrzik a 'folyadék' jelentést. Utalnak a folyadék, a víz tartalmára s arra, hogy ivóvízként és ételként azaz táplálékként szolgál növény, állat, ember számára. Egyben rámutatnak az ital és étel fogyasztási műveletére, azaz cselekvésre valamint a folyóvíz egyéb tulajdonságaira, pl.: tekergősen folyik, kanyargós az útja, a mozgása lehet gyors, fürge, időnként vad, szilaj, rakoncátlan stb. Átvitt értelemben, ha valaki nyomozgat, tudakozódik, valójában utat csinál az ismereteknek.

Altáji nyelvek

Csuvas:
atal-*, atalan-* ` megnőni`, csuv. *atalantar-* ` fejleszteni, megerősíteni` < *ata- + -l, ata- + -lan-*;
atalanu- `fejlődés, növekedés` (ANDREJEV 1961.) szavak ***atal-*** töve. < *ata- + -lanu*;

Baskír:
i͡el 'folyó' (TB. 18) < *i͡e- + -l;*

Tatár:_

[299] Nem biztos, hogy többesszám, ugyanaz az alapalak lehet, mint a csuv. *Etelek*.

[300] A jelentése alapján úgy kapcsolódik az *Attila* név- és közszói családjához, hogy *Attila* folyónévi párhuzamaiban a folyó forrás felőli szakaszát kell érteni, azaz, a folyó felső szakaszát. A 'dél' jelentést pedig úgy kell felfogni, hogy 'az a napszak, amikor a nap fent van, a legmagasabban van'. A magyar *dél* szót a 'dülled' jelentés kapcsán lehet megfejteni. Az elnevezések között összekötő láncszem a 'fent, fenti, fent lévő stb.' jelentés.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

idel ‘folyó’(TB. 18) < *ide-* + *-l*;

A jelentésekben magára a folyóra ismerünk annak együttes és résztulajdonságaival. A folyó, a víz női természetű, fecsegő de kardos is, hiszen utat vág magának s miközben kanyargósan folyik olykor rakoncátlan, vad és folyton növekszik, erősödik. A hozzá hasonló tulajdonságok kapcsán a természet más darabjai is megkapták az elnevezést.

Indoeurópai nyelvek

Latin: (GYÖRKÖSY 1970)
Italici[301] …’itáliaiak, Itália szövetséges népei’< *Ita-* + *-lici*;
Italis …’itáliai nő’ < *Ita-* + *-lis*;
Italius …’itáliai’ < *Ita-* + *-lius*
Italus …’ősi itáliai király, itáliai lakó’ < *Ita-* + *-lus* ;
Idalius …’idaliai’ < *Ida-* + *-lius* ;
vitālis …’1. az élethez való, élet- (idő, kor), éltető, eleven, …nemzedék, 2. életrevaló, élő, 3. életre méltó’ < *vitā-* + *-lis* ;
vitalitās ...’életerő, életképesség’ < *vita-* + *-litās* ;
vitellus …’1. borjúcska 2. tojás sárgája’ < *vitel- (*< *vite-* + *-l)* + ***-****lus*;
vitula ,…’üsző, borjú, fiatal tehén’ < *vitu-* + *-la*;
vitulus …’1. borjú, 2. fiatal állat, fia-elefánt, csikó 3. fóka’ < *vitu-* + *-lus*;
vetula …’anyóka, néne’ < *vetu-* + *-la*;

A fenti szavak jelentései egybeesnek a víz, a folyó bizonyos résztulajdonságaival, olyanokkal, amelyek eredetileg a víz, a forrás, a folyó komplex tulajdonságát alkotják. A vízforrás az élet kiinduló helye, hozzá hasonlóan a tojás sárgája és a nő is ilyen funkcióval rendelkezik. A borjú, a fiatal tehén nemcsak sarj, mint a forrás, hanem magában hordozza az utódok létrehozásának lehetőségét is, hiszen női természetű. A nemzedék, az itáliai lakó olyan, mint a folyóelágazás vagy akár a forráshoz kötődő folyók rendszere. Az elnevezések igen ősi gondolkodásmódot tükröznek.

Az *Attila* stb. a földrajzi névi vizsgálatok eredményeképpen szerkezetileg vagy összetett szó, vagy képzett: *Atti-* + *-la.* Mind az előtag, mind az utótag és változatai külön-külön is megvannak a földrajzi nevekben. Azt külön vizsgálatok dönthetik el, hogy a használók mikor nem érezték, mikor nem érzik a végső elem önálló szó voltát, mikortól minősül képzőnek 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő' vagy ragnak.

10.1.1.4.5.1. Előtag vagy relatív szótő (*Atti-*) a földrajzi nevekben a Volga Urál vidékén

A földrajzi nevek összehasonlító vizsgálatainak fényében az *Attila*[302] elő tagjában (*Atti-*) a geminált *–tt-* bizonyos esetekben a zöngétlenséget is jelölheti, de felfogható hasonulás eredményének is: *-tk-* > *-tt-*. Ez a mássalhangzó kapcsolat két nyílt szótagból (tVkV) keletkezett. Eszerint az előtag (VtVkV) három szótagból álló szó lehetett korábban, amelynek a végső magánhangzója változó. A szó még korábbi állapotában *–n-* nazálist tartalmazott a *–k-* előtt (VtVnkV). A földrajzi nevekben az alábbi változatok fordulnak elő:

10.1.1.4.5.1.1. A szóban a mássalhangzók közül csak a szóbelseji *–t-* maradt meg

Ata d. Ašm.II.131.: csuv. *Ata*, valamilyen helység neve? NAP:-, Ar.:-.

[301] Bár a helyesírás szerint nagy a kezdőbetű, közszóknak minősülnek.
[302] *Atilla* lejegyzés is ismert.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< csuv. *Ata.*

Utjylga f. TB. 157.: bask. *Utjylga* or. *Ut-jelga* A Zigan mellékfolyója Išimb.
< bask. *Utjylga* < *Ut* ⟵ vö. szam. *üt* 'víz',
magy. *út* 'nyom, nyomvonal'
+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'
or. *Ut-jelga* < *Ut* ⟵ vö. szam. *üt* 'víz',
magy. *út* 'nyom, nyomvonal'
+ *jelga* ⟵ tat. *jelga* 'folyó'

Ita f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Ita* or. *Ita*, a Loza folyó jobboldali mellékfolyója.
< udm., or. *Ita.*

Ut šăvarnă külĕ t. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ut šăvarnă külĕ* M.,
< csuv. *Ut* ⟵ man. *ut', üt'* 'víz',
szam. *üt* 'víz',
+ *šăvarnă* ⟵ csuv. *šăvar-* 'itatni'
+ *–nă:* melléknévi igenévképző
+ *külĕ* ⟵ csuv. *kül* 'tó'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel.

Ut sysni ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ut sysni* Ja.
< csuv. *Ut* ⟵ man. *ut', üt'* 'víz',
szam. *üt* 'víz'
+ *sysni*[303] ⟵ csuv. *sysna* 1.'kemény fa- vagy vasdarab, amelyen a vízimalom hajtóhengerének a tengelye van elhelyezve'
2. *sysna* 'disznó'
+ *-i*: birtokos személyjel.

Vilĕ Sĕve Utti[304] d. Ašm.V.230.: csuv. *Vilĕ Sĕve Utti*, hely neve, NAP:-, Ar.:-.

[303] Valószínű, 'forrása, folyója' jelentésben kell értelmezni. Bár a *sysna* szót 'forrás, folyó' jelentésben egyelőre nem tudjuk kimutatni, csak folyó neveként, vö.: ***Sysna varĕ*** f. Ašm.XI.120.: csuv. *Sysna varĕ*, patak, szakadék neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Sysna* + *varĕ* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak' + csuv. *–ĕ*: birtokos személyjel. Maga a név a forrásnak az árkára, a forrásnak a medrére utal. A folyó forrás felőli szakaszának a 'keskeny, sarjadzó, tüske' formájú tulajdonsága maradt fenn a köznyelvben, így a csuv. *sysna* 'disznó' jelentésű szóban, ahol az állat a vékony tüskés szőréről vagy a hegyes fogáról kapta az elnevezést, az or. *sosna* 'fenyő' pedig a tűleveléről. A szócsaládba tartozik a man. *sos* 'patak', oszm. *śiś* (*et*) 'nyársonsült', ld. or., magy. *saslik* 'ua.', oszm. *śiśe* 'palack', *śiśme* 'daganat', magy. *csúcs* 'valaminek a hegye, hegyes vége'stb. Körültekintő vizsgálatra van tehát szükség ahhoz, hogy helyesen állapítsuk meg, hogy a földrajzi névnek mely szó szolgálhatott alapul. Megjegyezzük, hogy az *Etem, Edem, Adam* közszói jelentése a törökségben 'ember'.

[304] A *–t-* > - ⁀ > *-z-* ill. *–t-* > - ⁀ > *-r-* fejleményre is vannak példák:
Äzeguza f. TB.176.: bask. *Äzeguza* or. ***Aziguza*** Zianč., az or. Kuruil baloldali mellékfolyója.
< bask. *Äzeguza* < *Äze*
+ *guza*
or. *Aziguza* ⟵ bask. *Äzeguza.*

Ara šyvĕ f. Ašm.I.: *Ara šyvĕ*, kis folyó neve, amely Arabosi falunál kezdődik és a Svijaga -ba ömlik, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ara* ⟵ *Ara:* folyónév
+ *šyvĕ* ⟵ csuv. *šyv* 'víz'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel.

Ari śyrmi f. Ašm.I.: *Ari śyrmi*, patak neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ari* ⟵ *Ari*: folyó neve

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< csuv. *Vilě* ⟵ csuv. *vilě* ’holt’
+ *Sěve* ⟵ folyó neve vö.: csuv. *šyv* ’víz’
+ *Utti* < csuv. *ută* ’lépés, járat, út’
+ csuv. *–i* < *-ti*: birtokos személyjel

Az alakváltozatok (*Ata, Ita, Ut*) hangtanilag úgy függnek össze, hogy egymáshoz képest a legkorábbi *Ata* illabiális magánhangzókat tartalmaz s az *Ata* > **Yta* > *Ita* > **Üta* > **Üt* > *Ut* fejődési sor állomásait őrzik. Lexikális jelentésük pedig ’víz, út’ lehetett.

10.1.1.4.5.1.2. A *–t-* -t követő, az *Attila* név előtagjában vagy relatív tövében (*Atti-*) elenyészett, korábban megvolt mássalhangzó kapcsolat (*-nk*) egyik fejleménye (*-m*) található: *-nk* > *-m*:

Etem *šyvě* f. Ašm.III.37.: csuv. *Etem šyvě* or. *Adam* Čist.u., folyó neve? NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Etem* (< **Etenke*[305])
+ *šyvě* ⟵ csuv. *šyv* ’víz’
+ *–ě:* birtokos személyjel,
or. *Adam* ⟵ csuv. *Etem*.

10.1.1.4.5.1.3. A mássalhangzó kapcsolat másik fejleménye: *-nk* > *-n:*

Xora atan *var'* f. Ašm.XVI.200.: csuv. *Xora atan var'* Ja.v., patak, szakadék neve or. Jelšixovo faluban, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xora* ⟵ nyj. vö. csuv. *xura* ’fekete, sáros’
+ *atan* ⟵ vö.: udm. *udan* ’hajtás, csemete, sarjadék’
+ *var'* ⟵ csuv. *var* ’árok, patak’
+ *–ě:* birtokos személyjel

Atan joppi ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Atan joppi* A?
< csuv. *Atan*[306] ⟵ vö.: udm. *udan* ’hajtás, csemete, sarjadék’,
+ *joppi* ⟵ csuv. *jupă* ’elágazás, mellékfolyó’
+ *-i:* birtokos személyjel

Atanvu ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Atanvu* Ja.
< csuv. *Atan* ⟵ vö.: udm. *udan* ’hajtás, csemete, sarjadék’,
+ *vu* ⟵ udm. *vu* ’víz’

Atan čyrmi h. Ašm.II.131.: csuv. *Atan čyrmi* or. *Jangirejkinaja* Jau., falu neve, NAP:-, Ar.: *Atan čyrmi* / *Atanvu* Ja.
< csuv. *Atan* ⟵ vö.: udm. *udan* ’hajtás, csemete, sarjadék’
+ *čyrmi* ⟵ csuv. *šyrma* ’patak, szakadék’
+ *-i:* birtokos személyjel.

Atan šyrmi h. Ašm.II.131.: csuv. *Atan šyrmi* Kurm.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-.

+ *šyrmi* ⟵ csuv. *šyrma* ’árok, patak, szakadék’
+ csuv. *–i:* birtokos személyjel.

[305] Az *–nk-* mássalhangzó kapcsolatot gyakran követte magánhangzó. A földrajzi név a csuv. *etem* szócsaládjához tartozik, de a folyónak nem szolgálhatott alapul a csuv. *etem* ’ember’, kirg., kazah, k.kalp. azerb., oszm. türkm. *adam*, ujg. *ädäm, adäm,* nog. *adem*, üzb. *odam* ’ember’, vö. perzsa *adäm* ’ember’. (JEGOROV 1964) Mindkettő (víz és az ember) teremtmény, ezért a víz elnevezése mintát adott az ember megnevezésére.

[306] A jelentése ’víz’, ’árok’, ’folyó’ vagy ’út’ lehet.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< csuv. *Atan* ⟵ udm. *udan* ’hajtás, csemete, sarjadék’
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* ’patak, szakadék’
+ *-i:* birtokos személyjel.

Atan varě d. Ašm.II.130.: csuv. *Atan varě*, erdő neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Atan* ⟵ vö.: udm. *udan* ’hajtás, csemete, sarjadék’
+ *varě* ⟵ csuv. *var* ’árok, patak’
+ *–ě:* birtokos személyjel.

Atan kassi h. Ašm.II.130.: csuv. *Atan-kassi*, falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Atan* ⟵ vö.: udm. *udan* ’hajtás, csemete, sarjadék’
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* ’falu’
+ *-si* < *-sy*: birtokos személyjel.

Ü͡ăn f. TB.157.: bask. *Ü͡ăn* or. ***Uz’an*** az or. Belaja baloldali mellékfolyója Belor., Burz.
< bask. *Ü͡ăn* ⟵ bask. *ü͡ăn* ’völgy’,
or. *Uz’an* ⟵ bask. *Ü͡ăn.*

Ü͡ăn h. TB.157.: bask. *Ü͡ăn* or. ***Uz’an*** település neve Belor.,
< bask. *Ü͡ăn* ⟵ bask. *ü͡ăn* ’völgy’,
or. *Uz’an* ⟵bask. *Ü͡ăn.*

Az alakváltozatok (*Atan*, *Ü͡ăn, Uz’an*) folyó, mellékfolyó, erdő és település neveiben fordulnak elő. Közszói jelentésük (’hajtás, csemete, sarjadék, völgy’) a víz komplex jelentéstartalmának elemei.

10.1.1.4.5.1.4. *nk > k:*

Atăk varě f. Ašm.II.141.: csuv. *Atăk varě* Simb.u., patak neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Atăk* < *Atyk*[307]
+ *varě* ⟵ csuv. *var* ’árok, patak’
+ *–ě*: birtokos személyjel.

Atăk*puś* h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Atăkpuś* Jal., csuvas település, Ar.:-. Ld.: csuv. *Atăkśyrmi* Jal.
< csuv. *Atăkpuś* < *Atăk*
+ *puś* ⟵ csuv. *puś* ’fő, fej’.

Mat'šü h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Mat'šü* or. ***Atykovo*** Ka., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Mat'*
+ *šü* ⟵ vö. csuv. *šyv* ’víz’,
or. *Atykovo* ⟵ csuv. *Atyk*
+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *–o*.

Pălaśi Atăk h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pălaśi Atăk* or. *Nižneje* ***Atykovo*** B., csuvas falu, Ar.:-.

[307] A csuv. *ată* ’csizma’, türkm. *edik,* üzb., kazah, k.kalp., nog., *etik,* …csag., kirg., ujg. *ötük*, tat., bask. *itek* ’csizma’, tuv. *idik* ’cipő’, hakasz *ödik* ’cipő’ jelentéstanilag úgy tartozik ide, hogy alaki hasonlóság és funkció révén a tó, folyó, völgy, meder megnevezése alkalmas volt a lábbeli megnevezésére is, hiszen az egyikben a víz, a másikban az ember lába van, az egyikben a víz jár, a másikban pedig az ember.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< csuv. *Pălaśi* < *Păla*
+ *śi* ⟵ vö. csuv. *šyv* 'víz'
+ *Atăk* < *Atyk*
or. *Nižneje* ⟵ or. *nižneje* 'alsó'
+ *Atykovo* < csuv. *Atyk*
+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *–o*.

Śăl Atăk h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Śăl Atăk* or. *Verxneje* ***Atykovo*** B., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Śăl* ⟵ csuv. *śăl* 'forrás',
śülĕ, śül 'magas',
śülti 'fenti, fent található'
+ *Atăk* < *Atyk*
or. *Verxneje* ⟵ or. *verxneje* 'felső'
+ *Atykovo* ⟵ csuv. *Atyk*
+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *–o*.

Atăk h. Ašm.II.141.: csuv. *Atăk* or. *Atykovo* Buu., falu neve, NAP: csuv. *Atăk* or. *Atykovo* C., Ar.:-. < csuv. *Atăk*[308] < *Atyk:* folyó neve
or. *Atykovo* ⟵ csuv. *Atyk*
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *-o*[309].

Atăk varĕ f. Ašm.II.141.: csuv. *Atăk varĕ* Simb.u., patak neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Atăk*
+ *varĕ* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *– ĕ*: birtokos személyjel.

Atăknaj d. Ašm.II.141.: csuv. *Atăknaj,* erdő neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Atăknaj* < *Atăk*
+ *naj*.

Ätek f. TB.178.: bask. *Ätek* or. *Atik* Burz., Zil., az or. Barakal baloldali mellékfolyója.
< bask. *Ätek* ⟵ vö. iráni *adag* 'árok, szakadék, völgy, folyómeder'
or. *Atik* ⟵ bask. *Ätek.*

Ätekä t. TB.178.: bask. *Ätekä / Ätekäj küle* or. *Atike* Čišm., tó.
< bask. *Ätekä, Ätekäj* ⟵ vö. iráni *adag* 'árok, szakadék, völgy, folyómeder'
+ *küle* ⟵ bask. *kül* 'tó'
+ *–e*: birtokos személyjel.

Ätkägül t. TB.161.: bask. *Ätkägül* Ask., tó.
< bask. *Ätkä*
+ *gül* ⟵ bask. *kül* 'tó'.

Ätek f. TB.178.: bask. *Ätek* or. *Atik* Burz., Zil., az or. Barakal baloldali mellékfolyója.

---

[308] A *–t-* ejtése félzöngés [*aDăk*], amelyet az orosz ingadozva, hol *–t*-nek, hol *–d*-nek vesz át.
[309] Vö.: CZEGLÉDI 1994/2.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< bask. *Ätek* ⟵ vö. iráni *adak* ‘szakadék, árok’,
csuv. *ura* ’láb’,
ÓT., csag., oszm. *adak* ,
alt. V. hak., sárga ujg. *azax*,
ujg., kirg., kazah, k.kalp.,
nog., kumük, oszm., csag.,
türkm. tat. bask. *ajak*,
üzb. *ojok*,
azerb. *ajag,*
jak. *atax* ’láb’, a kirg., tuv., jakutban 'alsó rész’, 'vég’ is.
vö. mong. *adag* 'vég’, 'torkolat’, 'a folyó alsó része’, 'következő’. (JEGOROV 1964)
or. *Atik* ⟵ nem orosz *Atyk*.[310]

It'uk śerem d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: *It'uk śerem* Še.
< csuv. *It'uk* < **Itük*
+ *śerem* ⟵ csuv. *śerem* ‘rét’.

Utuk këperĕ d. Ašm.III.328.: csuv. *Utuk këperĕ* Simb.u? határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Utuk* < *Utuk:* folyónév
+ *këperĕ* ⟵ csuv. *këper* ‘híd’
+ *–ĕ*: birtokos személyjel.

Šor Ut'uk śari ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Šor Ut'uk śari* Ja.
< csuv. *Šor* ⟵ csuv. *šur* ’mocsár’
+ *Ut'uk:* folyónév (⟵ vö.: or. *ut’ug* 'vasaló’ jövevény az oroszban) < **Utük, *Ütük*[311]
+ *śari* ⟵ csuv. *śara*
+ *–i:* birtokos személyjel.

Pĕčĕk Kăvakal Mami h. Ašm.:-, NAP : csuv. *Pĕčĕk Kăvakal Mami* ← *Paxmătkassi* ← *Ujkas Mami*
or. ***Malaja Mami-Utka*** ← *Malyje Mamei* Ka., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Pĕčĕk* ⟵ csuv. *pĕčĕk* ‘kicsi, pici’
+ *Kăvakal* ⟵ csuv. *kăvakal* ‘kacsa’
+ *Mami* ⟵ *Mami*
or. *Malaja* ⟵ or. *malaja* ‘kicsi, kis’
+ *Mami*
+ *Utka* ⟵ vö.: or. *utka* ‘kacsa’, vö. magy. *út*

Kăvakal h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kăvakal* or. ***Utkino*** Ka., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Kăvakal* ⟵ *kăvakal* ’kacsa’,
or. *Utkino* < *Utka* ⟵ or. *utka* ’kacsa’
+ or. *–in*: birtokos melléknév képző
+ *–o*.

Otikkăvă h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Otikkăvă*[312] or. ***Odik****ovo* V., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Otikkăvă* < *Otikk-*

[310] A szókezdő *a-* illabiális ejtésű.
[311] A palatális *–ü-* előtt a mássalhangzót (*-t’-*) a csuvasok jésítve, azaz lágyan ejtik akkor is, ha ezt írásban nem jelzik.
[312] A kettőzött *–kk-* a zöngétlen ejtést jelzi. A *–t-* félzöngés [-D-] ejtésű. Az orosz ezt zöngésnek veszi át. Kérdés, a csuv. *–ăvă* és az or. *–ovo* szóvég közül melyik az átadó és melyik az átvevő.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *-ăvă* ⟵ or. *–ovo*,
or. *Odik-* ⟵ n em orosz *Otikk-*
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+*–o.*

Ütkägül t. TB.161.: bask. *Ütkägül* Ask., tó.
< bask. *Ütkä* ⟵ vö. 1. or. *utka* 'kacsa'
2. nem or. **ütkä, utka*[313] 'víz'
3. magy. *út*
+ *gül* ⟵ bask. *kül* 'tó'.

Atkaran f. TB.26.: bask. *Atkaran* or. *Atkaran* Arx., patak.
< bask. *Atkaran* < *At*
+ *karan* ⟵ bask. *karan* 'nem befagyott hely a folyón, patak'[314].

Etker h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Etker* or. *T'aberdino-Etkerovo* Ko., csuvas és orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Etker* < *Etke-*
+ *-r*,
or. *T'aberdino*
+ *Etkerovo* ⟵ nem or. *Etker-*
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–o.*

Adikovo h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Adikovo* ← csuv. *Atăkśyrmi* Śyrmi ← *Atăkpuś* or. *Adikovo* ← *Krasnyj Vostok* ← ***Odik****ovo* Jal., csuvas település, Ar.:-.
< csuv. *Adikovo* ⟵ or. *Adikovo* < *Adik* ⟵ nem orosz *Atyk*
+ or. *-ov:* birtokos melléknév képző
+ *-o*.

Ä͡äkäj jylgahy f. TB.176.: bask. *Ä͡äkäj jylgahy* Beleb., az or. Usen' jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Ä͡äkäj* ⟵ vö.: bask. *Äzekäj* személynév
+ *jylgahy* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'
+ *–hy:* birtokos személyjel.

I͡äk f. TB.54.: bask. *I͡äk* or. ***Iz'ak*** Fed., az or. Dema jobboldali mellékfolyója.
< bask. *I͡äk* ⟵ bask *i͡äk, ü͡äk* 'völgy'
or. *Iz'ak* ⟵ bask. *I͡äk*.

I͡äk f. TB.54.: bask . *I͡äk / E͡äk* or. *Iz'ak* Blag., az or. Ufa jobboldali mellékfolyója.
< bask. *I͡äk, E͡äk* ⟵ bask *i͡äk, ü͡äk* 'völgy',
or. *Iz'ak* ⟵ bask. *I͡äk.*

Koro I͡äk f. TB.54.: bask. *Koro I͡äk* az or. *Iz'ak* folyó forrásának a neve.
< bask. *Koro* ⟵ bask. *koro* 'száraz'
+ *I͡äk* ⟵ bask *i͡äk, ü͡äk* 'völgy'
or. *Iz'ak* ⟵ bask. *I͡äk,*

[313] Ld. a magy. *út* szónál (TESz).
[314] Elvileg felfogható *Atka* + *ran* összetételnek is.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Bäläkäj I͡ak f. TB.54.: bask. *Bäläkäj I͡ak*, az or. *Iz'ak* folyó forrásának a neve.
< bask. *Bäläkäj* < bask. *bäläkäj* 'kicsi'
+ *I͡ak* ⟵ bask *i͡ak, ü͡ak* 'völgy'.

Olo I͡ak f. TB.54.: bask. *Olo I͡ak* az or. *Iz'ak* folyó forrásának a neve.
< bask. *Olo* ⟵ bask. *olo* 'nagy'
+ *I͡ak* ⟵ bask *i͡ak, ü͡ak* 'völgy'.

Äzäk f. TB.176.: bask. *Äzäk* Bur., az or. Bystryj Tanyp baloldali mellékfolyója.
< bask. *Äzäk* ⟵ vö.: bask *i͡ak, ü͡ak* 'völgy'.

Äzäk h. TB.176.: bask. *Äzäk* or. *Azikovo* település neve Bur.,
< bask. *Äzäk* ⟵ vö.: bask *i͡ak, ü͡ak* 'völgy'.
or. *Azikovo* < *Azik-*
+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *–o*.

Äzekäj h**.** TB.176.: bask. *Äzekäj* or. *Azikejevo* Belor.
< bask. *Äzekäj* ⟵ vö.: bask. *Äzekäj* személynév,
or. *Azikejevo* < *Azikej* ⟵ bask. *Äzekäj*
+ or. *-ev:* birtokos melléknév képző
+ *–o*.

Äzekäjkül h. TB.176.: bask. *Äzekäjkül* Aurg., település.
< bask. *Äzekäj* ⟵ vö.: bask. *Äzekäj* személynév,
+ *kül* ⟵ bask. *kül* 'tó'.

Äžekäjkül t. TB.176.: bask. *Äžekäjkül* Meč., tó neve
< bask. *Äžekäj* ⟵ vö.: bask. *Äzekäj* személynév
+ *kül* ⟵ bask. *kül* 'tó'.

Ereke śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ereke śyrmi* Kra.
< csuv. *Ereke*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+*–i:* birtokos személyjel.

Ereke varě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ereke varě* A. ,
< csuv. *Ereke*
+ *varě* < csuv. *var* 'árok, patak'
+ *–ě*: birtokos személyjel.

Ereke věretně var d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ereke věretně var* Ja.
< csuv. *Ereke*
+ *věretně* ⟵ csuv. *věret-* 'forrni'
+ *–ně:* múlt idejű melléknévi igenévképző
+ *var* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'.[315]

Erykšy t. GMA: mar. *Erykšy / Ürükša* or. *Erekša* Ju., tó az or. *Erekša* helység mellett.

[315] '*Ereke* (folyó neve) forralta, alakította árok' jelentésben kell felfogni.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< mar. *Erykšy* < *Eryk*
+ *šy* ⟵ vö. csuv. *šyv* 'víz'.

Ürek f. TB.161.: bask. *Ürek* or. *Ur'uk* Išim., Mel., az or. Nuguš jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Ürek* ⟵ vö. bask. *ü a͡k* 'völgy',
magy. *üreg* 'gödör',
or. *Ur'uk* ⟵ nem orosz **Ürük*.

Arăk kassi h. Ašm.I.327.: csuv. *Arăk-kassi* Ču., falu neve, NAP: csuv. *Arkkassi* or. *Arkasy* Č., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Arăk (< *Aryk)* ⟵ vö.: finn *orko* 'vizes völgy, mélyedés'.
csuv. *arăk, arkă* 'szoknya vagy ruha alja, alsó része'[316]

Ěrek śul d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: *Ěrek śul*, U., rét.
< csuv. *Ěrek* ⟵ *Ěrek:* folyó neve < **Yrek*
+ *śul* ⟵ csuv. *śul* 'út'.

Uraka külli t. Ašm.III.268.: csuv. *Uraka külli*, tó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Uraka* ⟵ finn *orko* 'vizes völgy, mélyedés',
ura 'bevágás, meder'
+ *külli* ⟵ csuv. *külĕ* 'tó'
+ *–i*: birtokos személyjel.

Az alakváltozatok (*Atăk, Atyk, Ätek, Ätekä, Ätkä, Atik, It'uk, Ut'uk, Utka, Otik, Odik, Ütkä, Atka, Etke, Adik, Ä a͡käj, I a͡k, Iz'ak, E a͡k, Äzäk, Azikej, Ereke, Eryk, Ürük, Erek, Úr'uk, Arăk, Ark, Ěrek*) patak, mellékfolyó, tó, rét, erdő és település neveiben fordulnak elő. Közszói jelentésük megfejthető a nyelvekben ma is ismert és használatos idevágó közszók jelentéseinek ('víz, völgy, út, vizes völgy, mélyedés, bevágás, meder, üreg, árok, gödör, szakadék, folyómeder, a folyó alsó része, láb, alsó rész, vég, torkolat, vasaló, kacsa') a felhasználásával.

Hangtani szempontból az alakváltozatok olyan hangfejlődési sorok állomásait őrzik, amelyek ismertek részben az uráli, részben az altáji és részben az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvek hangtanából. Eszerint közülük az illabiális magánhangzókat tartalmazó *Ataka* volt a legkorábbi forma. A magánhangzók zártabbá válási (*a > y*), palatalizációs (*a > e, y > i*), labializációs (*i > ü*), redukciós (*y > ă, i > ĕ*) folyamatban vettek részt. A mássalhangzókat illetően a *–t-* > - ͡ > 1. *–z-,* 2. *–r-* 3. *–d-* fejlődés egy-egy lépcsőfokát és a *–k-* eredetit őrzik.

Az eredetibb szóbelseji *–tk-* korábban nem volt egymás melletti hang (*–tk-* < -tVkV[317]-), a nyílt szótagú tendencia érvényesült, idővel azonban olyan változásokon ment keresztül, amelyeket a földrajzi nevek és a közszók egyaránt őriznek: *-tk-* > *k͡-* > 1. *–zk-* 2. *–rk-* stb.

10.1.1.4.5.1.5. A *–g* kétféle módon is keletkezhetett, a denazalizációt követően és megelőzően: *–nk > -k > -g, –nk > -ng > -g:*

Čornyj Atig f. TB.178.: or. *Čornyj Atig* Perm.or., az or. Atig mellékfolyója.
< or. *Čornyj* ⟵ or. *čornyj* 'fekete'
+ *Atig* ⟵ vö. iráni *adag* 'árok, szakadék, völgy, folyómeder'.

Čornyj Atig f. TB.178.: or. *Čornyj Atig* Perm.or., az or. Arga mellékfolyója.

[316] A csuvas szó nem szolgálhatott alapul a földrajzi névnek, de a szócsaládhoz tartozik.
[317] Az eredetibb változatokban a nyílt szótagúság érvényesül.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< or. *Čornyj* ⟵ or. *čornyj* ’fekete’
+ *Atig* ⟵ vö. iráni *adag* ’árok, szakadék, völgy, folyómeder’.

A *–g* végű adatok az orosz használatú nevekben mutathatók ki, amelyek ejtése zöngétlen *–k*.

A fenti adatok tanúsága szerint az *Attila* előtagjának vagy relatív szótövének (*Atti*) a párhuzamai megtalálhatók folyók, mellékfolyók, tavak, szakadékok, erdő, rét, határrész és települések neveiben. A megadott lexikális jelentések (’1. víz, 2. vizes völgy, mélyedés, 3. völgy, árok, szakadék, folyómeder 4. út, nyom, nyomvonal, lépés, járat 5. hajtás, csemete, sarjadék 6. vég, torkolat, a folyó alsó része 7. láb, alsó rész 8. szoknya v. ruha alja, alsó része 9. madár, kacsa 10. vasaló 11. következő’) alapvetően mind-mind a víz komplex jelentésének a tartozékai, amelyek valamely hasonlóság révén megmutatkozhatnak a természet más részeinél is, ezért azok megkaphatják a már ismert elnevezést.

10.1.1.5. Kárpát medence földrajzi neveiben (KISS 1980)

Áta ’helység Baranya megyében’…Az alapjául szolgáló személynév a m. *atya* fn.-vel tartozik össze. De előzménye lehetett a szn.-ként használatos ótörök *ata* ’atya’ is.

Ete ’helység Komárom megyében’…Puszta személynévből keletkezett magyar névadással.

Etyek ’helység Fejér megyében’…Valószínűleg a m. R. *Etü* szn.-nek a *–k*[318] képzős származéka.

Nagyida ’szlovákiai község Kassától … délnyugatra…Az *Ida* folyó völgyében levő település a folyóról kapta nevét. Az *Ida* folyónév etimológiája nincs tisztázva. Talán figyelembe vehető az ang. *Ide*…helységnév, amely egy ősi (kelta?) folyónévből keletkezett.

Edve ’helység Győr-Sopron megyében’ …Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. vö.: *Edu* szn. …Anonymusnál *Ed*-nek hívják az Álmos vezérhez csatlakozó hét kun vezér egyikét… E szn. forrásaként l. török *ädgü* ’jámbor, szent’ …(KISS 1980)

Iza ’a Felső-Tisza bal oldali mellékvize’. Valószínűleg ősi ie. folyónév….Eredeti alakja **Isä* lehetett.

Arak ’Máriakálnokhoz tartozó település’….Lehetségesnek látszik, hogy a m. *árok* fn. alak változatával van dolgunk.

Ér ’Pocsajnál a Berettyóba ömlő vízfolyás’….vö.: magy. *ér* ’lusta folyású, iszapos medrű folyóvíz’.

A nevek szerepelnek folyók és települések neveiben, amelyeknek alapul szolgálhatott valamely közszó (vö.: magyar *atya* ’apa’, *ér* ’lusta folyású, iszapos medrű folyóvíz’, *árok* ’szakadék, gödör, folyómeder’, török *ädgü* ’jámbor, szent’, puszta személynév, amelynek a megfejtése a legtöbb esetben várat magára.

Az ’atya’ jelentés onnan van, hogy a forrás, a folyó forrás felőli szakasza fent van s a férfi tulajdonság a fent lévőséggel, a dudorral, a fénnyel stb. párosul. Ezt a jelentést a logikai sorban megelőzi a víznek a női tulajdonsága s mint életet adó, életet megtartó egyben szent is.

10.1.1.6.

Attika ’félsziget Közép-Görögországban’…A lat. *Attica* …átvétele. Ezt a görög …’hegyfok, sziklás

[318] A földrajzi névi vizsgálataink eredményeképpen nem lehet képző, hanem a szótő tartozéka.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

partvidék, földnyelv' származékának tartották még az ókorban is. (KISS 1980)

Athén Görögország fővárosa' …A várost valószínűleg védőistennőjéről Pallas Athénéről … nevezték el. Az istennő neve pregörög, talán pelaszg eredetű. Tövéhez vö.: i.e. **atta* 'anya'. … (KISS 1980)

Ida…hegység Kréta szigetén, hegység Frigiában (GYÖRKÖSY 1986)

Burluk f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.I.246.: or. *Burluk*, az. or. ***Uda*** folyó néhány mellékfolyójának a neve az or. Don medencéjében. < or. *Burluk* < *Bur-* + *-luk.*

A nevek közszói jelentései közül a 'hegyfok, sziklás partvidék, földnyelv' keskeny, hegyes, csúcsos jelentésmozzanata révén kapcsolódik a folyóforrás ill. a folyó felső szakaszának a tulajdonságához, az anya pedig az 'életet adó' tulajdonsága okán. Tisztázandó, mi a magyarázata annak, hogy Itália és Görögország területén olyan tulajdonnevek és közszók ismertek, amelyeknek kapcsolatuk van keleti tulajdonnevekkel és közszókkal.

10.1.1.7. Személynevekben

10.1.7.1. Magyar családnév (KÁZMÉR 1993)

Adai ⟵ *Ada* hn. Bács m. + *-i*: melléknév képző. < *Ada-* + *-i*
Adi[319] ⟵ *Ad* hn. Közép-Szolnok m. + *-i:* melléknév képző. < *Ad-* + *-i*
Etei ⟵ *Ete* hn. Komárom, Abaúj, Pozsony m. + -i: melléknév képző. < *Ete-* + *-i*
Ádám ⟵ régen *Adám, Ádán, Ádány*…egyházi személynév. < *Ádám*
Adányi ⟵ *Adány* hn. Bihar m. + *-i*: melléknév képző. < *Adány-* + *-i*
Adonyi ⟵ *Adony* hn. Bereg, Bihar, Fejér, Szabolcs m. + *-i*: melléknév képző. < *Adony-* + *-i*

A családnevek egy része helynévi eredetű. Minden esetben tisztázni kell, vajon a helynév személynévi, víznévi vagy közszói eredetű-e. Az tény, hogy végső soron minden tulajdonnév köznévi eredetű s a kiinduló lexikális jelentést mindezek figyelembe vételével állapíthatjuk meg.

10.1.1.7.2. Utónevek (UTÓNEVEINK 1990)

Női nevek
Ada (héber) lelkesített, szép (germán) nemes < *A-* + *-da*
Éda (germán) nemesi származású, birtok, javak, szerencse, boldogság. < *É-* + *-da*
Ida (germán) harci istennő, tevékeny, serény. < *I-* + *-da*
Eta (magyar) Etelka, Etele, anyácska, anyuska. < *E-* + *-ta*
Iza (héber-spanyol-germán) vas. < *I-* + *-za*
Iringó (magyar) a növény neve. < *I-* + *-ringó*

Férfinevek
Ede (germán-német) birtokát megőrző. < *E-* + *-de*
Ete (magyar) a hetedik gyermek. < *E-* + *-te*
Ádám (sumér-héber) a földből való ember, vörös, készített, atyám**. <** *Á-* + *-dám*

A női névváltozatok nagyobb számban fordulnak elő, mint a férfinevek. A női neveknek megadott jelentései ('1. anyácska, anyuska 2. harci istennő 3. tevékeny, serény, 4. lelkesített, szép,

[319] Idetartozik ***Ady*** *Endre* költőnk neve is, bár nincs meg Kázmérnál.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nemes, nemesi származású, 5. birtok, javak, szerencse, boldogság 6. vas 7. növény neve') olyan női tulajdonságok, amelyek eredendően a vízre, vízforrásra, folyóra jellemzőek. A férfinevek lexikális jelentése ('1.a birtoklást megőrző, 2. a hetedik gyermek) ezeknek késői kapcsolatán alapul.

10.1.1.7.3. Indoeurópai nyelvekben

Latin:
Idaea mater (parens deum) …(GYÖRKÖSY 1986)

Görög:
Athéné 'a bölcsesség, a tudomány és a mesterségek istennője az ókori görög mitológiában, a városi kultúra pártfogója, más néven *Pallasz Athéné*….(BAKOS 1986)

Az *Ida* alak, mint az istenek anyját jelentő szó, igen közeli kapcsolatban van a víz szóval. A jelentésfejlődés ezen a vonalon: víz → ősvíz, mint más vizek őse → ősnő, ősanya → női isten neve → férfi isten neve.

10.1.1.8. Közszóként

10.1.1.8.1. Magyar:
ad- 'juttat, ajándékoz, szolgáltat, hagy, enged, kiegészít'…Ősi örökség a finnugor korból…vö.: votj. *ud-* 'etet, itat'…(TESz)

odú 'üreg kőzetben, földben, fában, barlang, fa odvának korhadó, porladó anyaga, lyuk a fogban, valamely tárgy ürege, mélyedése, szűk, nyomorúságos lakás, szoba' …Ősi örökség a finnugor korból, a megfelelések azonban vitatottak. …(TESz) Rokon a magy. *árok* szóval.

út 'útvonal, pálya'. Ősi örökség az uráli korból…vö.: vog. *aht* 'vízfolyás, összekötő csatorna',…*ēkt* 'vizi út' (két tó között), lefolyás (tóból a folyóba), osztj. …*ūγät* 'földszoros két víz között'[320], szam. jur. *ᵒu'* (gen. *ᵒu͡an*) 'út', *ᵒut*[321] 'út, nyom', jenyiszeji *u'* (gen. *udo'*) 'út', *uri* 'út', szelkup *wăt, watta, wuette* 'út, nyom' kamasz *a'd'z'i, a'd'e, a't's'i* 'út, csapás, lábnyom'. Az uráli alapalak ***utka,** eredeti jelentése 'nyom' lehetett. (TESz) < magy. *ú-:* abszolút szótő + *-t:* képző, vog. *ah-* + *-t, ēk-* + *-t,* osztj. *ūγä-* + *-t,* szam. jur. *ᵒu',* gen. *ᵒu-*+ *- ͡an, ᵒu-* + *-t,* jenyiszeji *u',* gen. *u-* + *-do',* *u-* + *-ri,* szelkup *wă-* + *-t, wat-* + *-ta, wuet-* + *-te,* kamasz *a'-* + *-d'z'i, a'-* + *-d'e, a-* + *-'t's'i.* Az *út* eredeti jelentése 'a vízfolyás helye.

utca 'közlekedési útvonal' …Szláv eredetű, vö.: or. улица 'közlekedési útvonal, utca'…(TESz) < *u-* + *-tca, u-* + *-lica.*

étek 'táplálék' (MÉK) Ld. magy. *ital* szó *ita-* töve és a *víz.*

édes 'kedves, szeretett, vér szerinti, nem mostoha, kellemes, gyönyörűséges…Származékszó … (TESz) < *éde-* + *-s.*

adige '1. a Kubán alsó v. középső szakasza vidékén élő, északnyugati kaukázusi nyelvet beszélő nép 2. e nép nyelve' (BAKOS 1986)

---

[320] Megjegyezzük, hogy ez a szó a magyarban a *sziget* '(folyó- vagy állóvízben, mocsárban) vízzel körülvett szárazföld, folyókanyarulattól körülvett földterület'. Származékszó, a szeg-, szig- 'szöglet, csúcs, kiszögellés, területrész' főnévből jött létre a -t denominális főnévképzővel. (TESz) szóval rokon.

[321] A szó a magyarban is ismert *nút* 'kis keskeny járat' jelentésben, nincs meg a TESz-ben.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

ügy ’folyó, patak, tó, halastó’…Vitatott eredetű… (TESz)

ágy, álgy ’folyómeder, fekvőhely, üledék…’ Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. T. *al’à·t* ’ágy’…zürj. *val’äs* ’ágy’…finn *vuode* ’ágy’…..(TESz) < *á-:* abszolút szótő + *-gy:* képző, *ál-* + *-gy.*

árok ’gödör, vízlevezető csatorna, völgy’ …Ótörök eredetű, vö.: ujg. *aryq* ’patak, csatorna’…oszm. *ark* ’csatorna’, kirg. *aryk* ’árok, csatorna, kaz. *aryk* ’árok’ (TESz). < magy. *á-*: abszolút szótő + *-rok:* képző, ujg. *a-* + *-ryq,* oszm. *a-* + *-rk* ’csatorna’, kirg. *a-* + *-ryk,* kaz. *a-* + *-ryk.*

íz ’a nyelvben mint az ízlés szervében keltett érzet’…Ősi örökség az uráli korból…vö. vog. …*et* ’szag, íz’…(TESz) < *í-*: abszolút szótő + *-z*: képző. Ld. *édes* szó *éde-* töve.

ér ’patak, csermely’ (TESz)

erge ’patak, árok’ Szláv eredetű…(TESz)

erő ’valamely hatás előidézésére alkalmas ok, képesség…erény, tehetség, vagyon…’ Ótörök eredetű, vö. ujg. *ärk*…’erő, hatalom’ tat. *iräk,* kirg. *erk* ’kény, akarat, szabadság’, csuv. *ireḱ* ’ua.’ … (TESz) < magy. *e-*: abszolút szótő + *-rő*: képző, ujg. *ä-* + *-rk,* tat. *i-* + *-räk,* kirg. *e-* + *-rk,* csuv. *i-* + *-rĕk.*

úr ’a hatalom és a vagyon birtokosa, uralkodó, parancsoló, Isten, Jézus Krisztus’…Bizonytalan eredetű, talán ősi örökség a finnugor korból…vö. finn *uros* …’férfi, vitéz, hős’, *uros* ’hím, kan’, *urho* ’hős, harcos’, *urakka* ’kétéves hím rénszarvas’, (TESz) < magy. *ú-*: abszolút szótő + *-r*: képző, finn *uro-:* relatív szótő (< *u-*: abszolút szótő + *-ro*: képző) + *-s:* képző, *u-:* abszolút szótő + *-rho:* képző.

iszik ’folyadékot fogyaszt’ …Ősi örökség a finnugor korból…vö.: finn *juoda*…(TESz) < *i-*: abszolút szótő + *-szik*: képző.

eszik ’étkezik’….Ősi örökség a finnugor korból…(TESz) < *e-*: abszolút szótő + *-szik*: képző.

víz, ***vide***s ’nedvesség, lé, folyadék, nedv, ember, állat testének nedvessége, drágakő tiszta, átlátszó szine, stb.’ Ősi örökség az uráli korból…vö.: vog. T. *üt’,* AK. *·é̋t’*…Szo. *·íD* ’víz’, zürj. *va* ’víz’, folyó, nedves, vizes’, votj. *vu*’, cser. KH. *·é̋t* ’víz’, finn *vesi* (gen. *veden*) ’víz, tenger, tó, folyó’, észt *vesi* (gen. *vee*), - szam. jur. *jī’*…jen. *bī* (gen. *bīro’, bido’*), tvg. *bē’* (gen. *beda-* ᵒ*ʔ* szelk. *yt, öt, ŭt* ’víz’, kam. *bu* ’víz, folyó, tó’, mot. *bu*, kojb. *bu, by,* tajgi *bu* ’víz’…Az uráli alapalak **·é̋te* lehetett. Az uráli szavakat indoeurópaiakkal is egybevetették, vö. …gót *wato*, ószláv *voda* ’víz’, lat. *unda* ’hullám’ stb. (TESz) < *ví-:* abszolút szótő + *-z:* képző, *vide-:* relatív szótő (< *vi-:* abszolút szótő + *-de:* képző) + *-s*: képző, vog. T. *ü-* + *-t’,* AK. *·é̋-* + *-t’,* Szo. *·í-* + *-D,* zürj. *va,* votj. *vu*’, cser. KH. *·é̋-* + *-t,* finn *ve-* + *-si, vede-:* relatív szótő (< *ve-:* abszolút szótő + *-de:* képző*)* + *-n:* Gen. rag, észt *ve-* + *-si, (*gen. *ve-* + *-e),* szam. jur. *jī’,* jen. *bī, (*gen. *bī-* + *-ro’, bi-* + *-do’)*, tvg. *bē’, beda-:* relatív szótő (< *be-*: abszolút szótő + *-da:* képző) + *-* ᵒ*ʔ:* Gen. rag, szelk. *y-* + *-t, ö-* + *-t, ŭ-* + *-t,* kam. *bu,* mot. *bu*, kojb. *bu, by,* tajgi *bu,* gót *wa-* + *-to*, ószláv *vo-* + *-da,* lat. *un-* + *-da.*

tütü[322] ’szeses ital, ital, víz’ (MÉK) ’ital, víz (gyermeknyelvben), szeszesital, itóka’…Valószínűleg hangutánzó eredetű gyermeknyelvi szó…(TESz) < *tü-* + *-tü*.

[322] A *tütüke* forma is használatos. Ha a *–ke* utólag került hozzá, akkor kicsinyítőképző, de lehet eredetileg a tőhöz tartozó alakulat is.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

tütű ’tülkölést utánzó szó’ (MÉK) < *tü-* + *-tü*.

tata ’keresztapa, nagyapa, öregember’ …Gyermeknyelvi eredetű. Hasonló, a kisgyermek első artikulált hangjait utánzó szavak sok más nyelvben előfordulnak anélkül, hogy köztük minden esetben genetikus kapcsolat állna fenn, vö.: lat. *tata*, gör. *τατα, τέττα*, bolg. *mame*, or. *мята, мятя* ’apa, papa’ stb. (TESz) < *ta-* + *-ta*.

10.1.1.8.2. Uráli nyelvekben
Finn (SZINNYEI 1884):
itu ’csira, kicsirázott rozs, maláta’
ita ’kelet’
itä- ’csirázni, kicsirázni’
uutta- ’vminek nedvét v. erejét kiszíni (kifőzni, kiáztatni)…’
uutta- ’ércet újra megolvasztani, összeforrasztani’
uuttu ’odvas fa, melyben a vizi madarak fészket raknak, mesterséges fészek odvas fában’
uuttu, uutu ’anyajuh’
aro ’völgy, alant fekvő gyepes völgy’
ouru ’meder, mély völgy, mélyedés’,
ura ’bevágás, rovátka, barázda, kerékvágás, meder, út, ösvény’
orko ’vizes völgy, mélyedés’

Udmurt (MUNKÁCSI 1990):
ud 1. vö. *ud-murt* ’votják (nép, ember)’[323]
ud- ’1. itatni, inni adni, italt nyújtani…2. étel előadni v. nyújtani…3. kinőni, kikelni (a földből)…
udan ’hajtás, csemete, sarjadék’…
udal- ’itatni’…
ör, ***ur, or*** ’folyómeder, vízmosás’

Komi (LYTKIN – GULJAJEV 1999):
adz ’elöntött rét a folyóvölgyben, folyómeder, rét a folyóvölgyben’ vö.: udm. az’ ’erdő nélküli hely, rét’, észt *as* ’rét (jó), folyó menti rét’.
araj ’nedves, vizes hely, vizes völgy’, vö. finn *aro* ’sztyep, mocsaras rét a folyó vagy a tó mentén’
orov ’vízmosás’, vö.: ***ör*** ’folyómeder’, ***öröm*** ’meder’.

Mari (KUZNECOVA 2003):
ate ’edény’
oto ’berek, liget’
uda ’rossz’
aza ’csecsemő, kisbaba’
izi ’kicsi’
oza ’gazda, úr’
ur*maš* ’szakadék, vízmosás’
arke ’boltív’
araka ’bor, itóka’
aru ’tiszta’

Mordvin (Erza) (MÉSZÁROS – SIRMANKINA 2003):
er’ke ’tó’

[323] Az *ud* párhuzama a *votják*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

ad ’pokol’

Mordvin (Moksa) (MOLNÁR 2003):
id’ ’gyermek’
ved’ ’víz’

Manysi (CSERNECOV – CSERNYECOVA 1936):
uraj ’folyó régi medre’

10.1.1.8.3. Az altáji nyelvekben

Baskír (TB.):
i͡ăk, ü͡ăk ’völgy’.
ü͡ăn ’völgy, folyómeder’
öjär ’dial. patak’

Tatár:
üzän ’völgy, folyómeder’
ar: ’udmurt’[324]

Csuvas (JEGOROV 1964):
atte ’az én apám’ ÓT., azerb., oszm., türkm., ujg., csag., k.kalp., kumük *ata*, alt.V., tuv. *ada, ača*, hakasz *ada, aba*, üzb. *ota* ’apa’, kazah, nog. tat., bask. *ata* ’apa, hím’.
ată ’csizma’ türkm. *edik*, üzb., kazax, k.kalp., nog. *etik*, …csag. kirg. ujg. *ötük,* tat. bask. *itek* ’csizma’, tuvai *idik* ’cipő’, hakasz *ödik* ’cipő’.
ut[325] ’ló’ …ÓT. ujg., kirg., kazah, k.kalp., nog., azerb., türkm., alt.V., ojr., hakasz, tat., bask. *at*,… üzb. *ot* ’ló’…mong. *adagun* ’ló’.
ur, ura ’szakadék, gödör, nyílás’, Ujg. Sin. *ora* ’szakadék, gödör, nyílás, zöldséges, gabona verem’, k.kalp. *ura*, nog. *ur* ’verem’, bask. *ur* ’szakadék, gödör, nyílás’, alt.V. *ora, oro*, kazax, kirg. *or* ’szakadék, gödör, nyílás’, türkm. *ury* ’gabona verem’.
ura ’láb’ …ÓT. …csag. oszm. *adak*, alt.V., hak., sárga ujg. *azax, azak*, ujg., kirg., kazah, k.kalp., nog., kumük, oszm., csag., türkm., tat., bask. *ajak,* üzb. *ojok*, azerb. *ajag,* jakut *atax* ’láb’, kirg., tuv., jakut ’alsó rész, vég’ is, mong. *adag* ’vég, torkolat, a folyó alsó része, következő’ (JEGOROV 1964)
vasan ’árok, völgy, száraz árok, dial. patak’, kirg. *özön* ’folyómeder, medence’, kazah *özen* ’folyó’, karacs. *özen* ’rés, hasadék, árok’, bask. *üzen* ’folyómeder’.

10.1.1.8.4. Az indoeurópai nyelvekben

Iráni:
adag ’árok, szakadék, völgy, folyómeder’

Orosz:
utka ’madár, kacsa’ (HADROVICS – GÁLDI)

---

[324] Az *udmurtok* nevei közül az ***ar*** családjába tartozik az ***ud****murt* (*ud* + *murt*) ’vizi ember’, (vö.: udm. ***vu****murt (vu* + *murt)* ’vizi szellem, vizi ember’) előtagja, továbbá az udmurtoknak a *v’atkai ember* megnevezéséből az első tag képző nélküli formája a ***v’atka,*** amely a folyónévről kapta az elnevezést, továbá a ***votják, otják, otin****, és* ***oti****.* Az elnevezések etimológiailag összetartoznak, egyrészt különböző irányú hangtani változások eredményeit, másrészt a fejlődési sorok különböző lépcsőfokait őrzik. Közszói jelentésük minden esetben a vízzel kapcsolatos.

[325] Azért véljük idetartozónak, mert az elnevezés onnan van, hogy a ló lábként szolgált a lovas számára, vagyis az ember mint lovas menésre használta a lovat s a láb lent van, mint a folyó medre és az alsó folyása.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

ut'ug 'vasaló'[326] vö.: oszm. *ütü* 'vasaló' (SIS) < nem orosz ******ütük*.
jeda 'étel' (SIS)
jest' 'enni'…óind *átti* 'eszik', lat. *edő* 'eszem', gót *itan* 'eszik', német *essen* (SIS)
id*ti* 'menni' (SIS)
ovrag 'árok, vízmeder', …kiinduló jelentés 'vízfolyás' lehetett. (SIS)

Latin (GYÖRKÖSY 1970):
edō…'eszik'
ēdō…'kiad, hallat (hangot), ömlik (folyó), világrahoz, szül, terem (föld), létrehoz, közzétesz, kiad, terjeszt, előidéz, okoz …
vita 'élet,…a világ, …a világ folyása, 2. életmód, életpálya, hivatás, 3. életrajz 4. (becézve) *mea vita* 'édesem', 'életem'
via[327] …'1. út, kocsiút, országút, út v. utca (városban, táborban)… pálya…'

A jelentések, amelyeket a fenti szavak tartalmaznak ('1. nedv, víz, folyadék 2. völgy, gödör, árok, csatorna, meder, vízmosás, bevágás 3. vizes völgy, patak, csermely 4. út, útvonal, pálya, csapás, nyom 5. a világ folyása 6. életpálya, hivatás, 7. életrajz, 8. élet, a világ 9. étel, ital, táplálék 10. a táplálék fogyasztására utaló cselekvés, eszik 11. kedves, szeretett, vér szerinti gyönyörűséges 12. lent lévő, alsó rész, 13. a folyó alsó szakasza, vég 14. láb, csizma 15. állat, ló neve 16. vízimadár neve 17. népnév' 18. ömlik, 19. szül, terem') egyetlen csoportba tartoznak, amelyeket egy szócsaládba tartozó szavak viselnek.

Mindezek arról is tanúskodnak, hogy a víz a folyók legfontosabb alkotó eleme, de jelenti magát az életet is, hiszen mint étel és ital az élet legfontosabb alapfeltétele. A víz keletkezéséhez, a folyó születéséhez hasonló más életjelenségek létrejötte, így a növények, állatok és emberek születése is. A folyó kialakulásához hasonlóan növekednek, fejlődnek a kisarjadt növények, a megszületett állatok, emberek. A folyó forráshelye a mocsár, tó stb. kezdetben önmegtermékenyítő volt az emberek tudatában[328], majd női természetű és az ősvíz mint ősanya szülte a folyókat, az egyéb élőlényeket, növényeket, állatokat, embereket. S mint ilyen, a víz, a forrás, a tó, a mocsár, a folyó maga az élet, erő, érték, a vagyon, következésképp szent, nemes, jelenti magát az erkölcsöt, stb. Idővel az ősvíz jelentés ősnő jelentésbe ment át, majd női istenek nevévé vált, amelyeknek sarjai lettek nők és férfiak egyaránt.

10.1.1.9. Az utótag földrajzi nevekben
10.1.1.9.1. A Volga-Urál vidékén

Lyky f. GMA: mar. *Lyky* or. *Lyka* Ju., patak, az or. Juronga baloldali mellékfolyója.
< mar. *Lyky* ⟵ vö.: magy. *lyuk, lék*,
mar. *lake* 'gödör, völgy',
ko. *log* 'völgy',
finn *loukko* 'nyílás, hasadék',
finn *lika* 'sár, mocsár'.

[326] A jelentése onnan lehet, hogy a vasaló úgy simítja ki a ruhát, mint ahogyan a víz teszi simává a területet, amikor mindent letarol, elmossa, lehengerli a kisebb dombokat, kupacokat stb. A vasal elnevezés magyar szinonímája a *mángorol* ugyaninnen van.

[327] A szó idetartozása kétségtelen annak ellenére, hogy a *–t-* nem található, ugyanis az szabályos hangfejlődés útján tűnt el.

[328] Ezt a felfogást őrzi az oroszban az *ozero* 'tó' jelentésű szó semleges nemű formája, amely nem lehet eredeti az oroszban. Olyan szubsztrátum nyelvből vette át magát a szót és a vele járó szellemiséget, amely nyelvben, a nyelv használóinak a gondolkodás módjában természetes formában volt jelen mindez, ezért a nem külön megjelölésére nem volt szükség.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Lekma f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Lekma* or. *Lekma* Jukam., Jar., a Čepca folyó baloldali mellékfolyója. < udm., or. *Lekma* < *Lek*
+ *ma.*

Abalakjylga f. TB.18.: bask. *Abalakjylga* or. *Abalak-jelga* Bajm., az or. B'ardeli-jelga baloldali mellékfolyója.
< bask. *Abalakjylga* < *Abalak* < *Aba*
+ *lak*
+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* 'folyó',
or. *Abalak-jelga* ⟵ nem or. *Abalak* < *Aba*
+ *lak*
+ *jelga* ⟵ tat. *jelga* 'folyó'

Burluk f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.I.246.: or. *Burluk*, az. or. Uda folyó néhány mellékfolyójának a neve az or. Don medencéjében.
< or. *Burluk* < *Bur*
+ *luk.*

Cinglok jär t. GMA*:* mar. *Cinglok jär* or. *Cinglok* Gm., tó neve az or. *Cinglokskij razjezd*-től dél nyugatra.
< mar. *Cinglok* < *Cing*
+ *lok*
+ *jär* ⟵ mar. *jer* 'tó'.

Poklak *otti* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Poklak otti* M.
< csuv. *Poklak* < *Pok*
+*lak*
+ *otti* ⟵ csuv. *ută* 'út, járat'
+ *–i:* birtokos személyjel.

Vyrăslaj d. Ašm.V.211.. *Vyrăslaj* Cu., mező neve Śĕn-Jel-puś falu közelében, NAP:-, Ar.:-.
< *Vyrăslaj* < *Vyrăs*[329]
+ *laj* ⟵ md. *laj* 'folyó'.

Vyrăslaj śălĕ f. Ašm.V.211. csuv. *Vyrăslaj śălĕ* NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vyrăslaj* < *Vyrăs*
+ *laj* ⟵ md. *laj* 'folyó'
+ *śălĕ* ⟵ csuv. *śăl* 'forrás'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel

Tomlaj h. Ašm.XIV.130: csuv. *Tomlaj,* falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tomlaj* < *Tom*
+ *laj* ⟵ md.M. *laj* 'folyó'

Abalaj jylgahy f. TB.18.: bask. *Abalaj jylgahy* Burz., az or. Bol'šoj Nuguš jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Abalaj* < *Aba*
+ *laj* ⟵ md. *laj* 'folyó'
+ *jylgahy* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'

[329] Vö.: csuv. *vyrăs* 'orosz'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *–hy:* birtokos személyjel

Malaj śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Malaj śyrmi* U.
< csuv. *Malaj* < *Ma*
+ *laj*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* ‘árok, patak, szakadék’
+ *–i*: birtokos személyjel

Vaślej kassi h. Ašm.V.181.: csuv. *Vaślej kassi*Ču., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vaślej* < *Vaś*
+ *lej* ⟵ mdE. *lej* ‘folyó’
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* ‘falu’
+ *–i*: birtokos személyjel[330]

Tomli h. Ašm.XIV.130: csuv. *Tomli (Tomli-kassi)* or. ***Tomlei*** Kr., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tomli* < *Tom*
+ *li* ⟵ md. *lej* ‘folyó’
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu’
+ *–i* < *-si, -sy*: birtokos személyjel,
or. *Tomlei* ⟵ nem or. *Tomlei*

Pitelej h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pitelej* ← *Pitelejalĕ* or. *Pidelej* Ja., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Pitelej* < *Pite* ⟵ vö.: enyec *bido* ‘víz’
+ *lej* ⟵ md. *lej* ’folyó’

Větle f. Ašm.V.: csuv. *Větle* or. ***Vetluga***, folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Větle* ⟵ mar. *Vütle*
Větle < *Vět* ⟵ mar. *vüt, vüd* ‘víz’
+ *le* ⟵ vö.: md. *laj, lej* ‘folyó’,
or. *Vetluga* ⟵ nem or. *Vetluga* < *Vet* ⟵ vö.: vog. AK *·ə̑t* 'víz'
cser. KH. *·ə̑t* ’víz’
+ *luga* ⟵ vö.: ko. *log* 'völgy’,
finn *loukko* 'nyílás, hasadék’,
magy. *luk, lyuk, lanka, le, lej*(tő)

Vütla f. GMA: mar. *Vütla / Vütlä* or. ***Vetluga*** Ju., Gm., az or. Volga baloldali mellékfolyója.
< mar. *Vütla* ⟵ *Vütlä* < *Vüt* ⟵ mar. *vüt* ,víz’
+ *lä,*
or. *Vetluga* ⟵ nem or. *Vetluga*

Ütkäl f. TB.161.: bask. *Ütkäl* or. *Utkal'* Abz., az or. Malyj Kizil baloldali mellékfolyója.
< bask. *Ütkäl* < 1. *Ütkä* ⟵ vö. magy. *út*,
+ *-l* ⟵ vö. md. *laj, lej* ‘folyó’,
2. ⟵ bask. *ütkäl, ütkäüel* ‘járás, járat’,

[330] A birtokos személyjelek használata a földrajzi nevekben és az idevonatkozó nyelvekben külön vizsgálatot igényelt. Az *-i* birtokos személyjel esetében bizonyos szavakban megkettőződött az előző mássalhangzó. Ez utóbbi eseteket külön is tanulmányoztuk, mert olykor nem az *-i*, hanem a mássalhangzóval kezdődő változat a birtokos személyjel, vö.: *-si* < *sy,* bask. *-hy* stb.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

or. *Utkal'* ⟵ bask. *Ütkäl*

Satlajkkă h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Satlajkkă* ← *Čikĕnčĕk Surăm* or. *Satlajkino* A., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Satlajkkă* < *Sat* ⟵ bask. *sat* 'elágazás'[331]
+ *lajkkă,*
or. *Satlajkino* ⟵ csuv. *Satlajkkă*
+ or. *–in*: birtokos melléknév képző
+ *–o*

Läüjylga h. TB.102.: bask. *Läüjylga* a Kiga folyó jobboldali mellékfolyója
< bask. *Läüjylga* < *Läü* ⟵ vö. magy. *lé, lev-* 'víz, folyadék'
+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'

Läüjylga h. TB.102.: bask. *Läüjylga* or. ***Leuz'a*** Kig., település neve
< bask. *Läüjylga* ⟵ bask. *Läüjylga* folyónév
or. *Leuz'a* ⟵ nem orosz **Leüzä, *Leüzän* < **Leü ‿än* < 1. *Le* ⟵ vö. magy. *lé, lev-* 'víz, folyadék'
+ *ü ‿än* ⟵ bask. *ü ‿än* 'völgy, folyómeder'
2. *Leü*
+ *- ‿än*

Léna 'folyó Szibériában'… Az or. *Lena* átvétele. Ennek feltehető forrása a megerősítésre szoruló tung. *Елюёнэ* (tkp. talán 'folyó') (KISS 1980)

Letka f. SW.273a.: ko. *Letka*, folyó.
< ko. *Letka* ⟵ mdE. *latko, latka,* szakadék, mélyedés, árok'.

Let ju f. SW.534b.: ko. *Let-ju* or. ***Letka,*** az or. V'atka jobboldali mellékfolyója.
< or. *Letka* ⟵ ko. *Letka* ⟵ mdE. *latko, latka* ,szakadék, mélyedés, árok'
+ *ju* 'folyó'

Latka šĕški d. Ašm.VIII.59.: csuv. *Latka šĕški*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Latka* ⟵ mdE. *latko, latka*, szakadék, mélyedés, árok'
+ *šĕški* ⟵ csuv. *šĕškĕ* 'mogyorós (cserjés)'
+ *-i*: birtokos személyjel

Lüj enger f. GMA: mar. *Lüj enger* / *Lüj vüd / L'unda* or. *L'unda* Ju., az or. Vetluga baloldali mellékfolyója.
< mar. *Lüj* ⟵ vö. md. *l'aj, lej* 'folyó'
+ *enger* ⟵ mar. *enger* 'patak',
vüd ⟵ mar. *vüd* 'víz',
mar. *L'unda* ⟵ or. *L'unda* ⟵ nem orosz **Lünde.*

A következő változatokat mutattuk ki: mari *Lyky, lok, la, lä*, ud, *Lek,* bask. *lak, läü, l,* ko. *Letka* csuv. *lek, lak, laj, lej, li, le, lajkkă*, *Latka,* or. *luga, l', le, Lena, Letka.* Előfordulnak folyó, mellékfolyó, szakadék, árok, mélyedés, völgy és település megnevezésében. Közszói jelentésük kapcsolatban van a megnevezett objektummal, megmutatkozik hangtani, alaktani és jelentéstani

[331] Vö.: magy. *csat*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

összefüggésük.

10.1.1.9.2. Kárpát-medencében

Lok**, Lokság* „…Gyepes völgyének Körös-völgyhöz közelebb eső felső és középső részét a középkorban *Lok*-nak, később *Lokság*-nak nevezték,…A magyar eredetű *Lok* helynév a vidék e korai magyarsága névadásának terméke. Köznévi előzménye az a magyar ***lok 'kis völgy, mélyedés, lapályos erdőség',….A magyarban a szó elsősorban is jellegzetesen székely tájszó,…" (BENKŐ 1998:146)

Tiszalök 'helység Szabolcs-Szatmár megyében'…(KISS 1980)

Élesdlok h. Bihar vm. (LELKES 1998)

Gyimesfelsőlok h. Csík vm. (LELKES 1998)

Abaszéplak[332] h. Abaúj-Torna vm. (LELKES 1998)

Lókos patak 'Balassagyarmattól nyugatra az Ipolyba torkolló patak'…A *Lókos* víznév töve szláv eredetű lehet, vö.: óe.szl. *loky* …'víztócsa'…(KISS 1980) < *Lókos (< Lóko- + -s) + patak.*

Nagylók 'helység Fejér megyében'…A *Lók* hn. valószínűleg szláv eredetű, vö. óe. szl. *loky* 'víztócsa'…L. azonban m. *lok* 'lapály, völgy, szoros, rét'…(KISS 1980) < *Nagy + lók.*

Lak 'község Borsod-Abaúj-Zemplén megyében' Edelénytől északkeletre'…A m. *lak* 'lakóhely, település' főnévből keletkezett. ….(KISS 1980)

Lakitelek 'helység Bács-Kiskun megyében'…az előtagban a *Laky* csn. rejlik. ….(KISS 1980) < *Laki + telek.*

Lánka-patak 'Pápoc közelében a Rábába torkolló patak'…*Lunka árok*…Az előtag etimológiailag azonos a jelenleg Sárvárhoz tartozó *Lánkapuszta* előtagjával. Bizonyára a m. *lanka* 'víz melletti rét, szántó, lapály, folyóvíznek lassú folyású helye' fn.-ből illetőleg annak szláv előzményéből keletkezett…….(KISS 1980) < *Lánka + patak.*

Lánycsók 'helység Baranya megyében'…A falunak eredeti neve *Lancsuk* volt. Ez tisztázatlan eredetű. ….(KISS 1980) < *Lány + csók, Lan- + -csuk.*.

Léh 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'…Puszta személynévből keletkezett…….(KISS 1980)

Bódvalenke 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'…vö.: *Nenke*, *Vinke*…személynévi eredetű…(KISS 1980) < *Bódva + lenke*

Kisláng 'helység Fehér megyében'…A *Láng* hn. valószínűleg szláv eredetű, vö.: óe. szl. *lõgъ* 'liget, kis erdő'….(KISS 1980) < *Kis + láng*

Kisléta 'helység Szabolcs-Szatmár megyében'…A *Léta* hn. puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással…A szn. forrásaként számításba jöhet egyfelől egy szláv **Leto* szn. (tkp. 'nyár, mint

[332] Lelkes szótárában 74 *lak* utótagú helynevet számoltam meg.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

évszak'[333]).(KISS 1980) < *Kis* + *léta*

Szegilong 'helység Borsog-Abaúj-Zemplén megyében'…A *Long* hn. elsődlegesen A Bodrog jobb partján Sátoraljaújhelytől Bodrogszegig húzódó erdőt jelölte. Nyelvi forrása a szláv R. * *lõgъ* 'rét, berek' fn. ….(KISS 1980) < *Szegi* + *long*

Léva 'szlovákiai város, Puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással…(KISS 1980)
Bodroghalom 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében…A falut 1927-ig ***Luká-***nak hívták…Ez szláv eredetű, (vö. szlk. *lúka* 'rét'…….(KISS 1980)

Az alakváltozatok patak, völgy és település neveként ill. azok nevében találhatók, amelyeknek alapul köznevek és tulajdonnevek egyaránt szolgálhattak. A kiinduló jelentés mindegyik esetben közszói: 'kis völgy, mélyedés, lapályos erdőség', víztócsa, lapály, völgy, szoros, rét', 'víz melletti rét, szántó, lapály, folyóvíznek lassú folyású helye', 'liget, kis erdő', 'rét, berek', 'nyár, mint évszak'.

10.1.1.9.3. További területeken

Ladoga-tó 'tó a Szovjetunióban'…A ném. *Ladogasee* részfordítása. L. még or. *Ladožskoje ozero*, finn *Laatokka*…A forrás a finnben keresendő, de a részletek tisztázatlanok….(KISS 1980) ⟵ fi. *Lataikko* 'pocsolya, mocsár' (SZINNYEI 1884)

Lago Maggiore 'északolaszországi tó'….Az 54 km. hosszúságban elnyúló tavat a németek Langensee-nek, azaz 'hosszú tó'-nak hívják….(KISS 1980)

Waterloo 'helység Belgiumban', tulajdonképpeni jelentése valószínűleg 'nedves lejtő, vizenyős rét' (KISS 1980) < *Water* ⟵ vö.: ang. *water* + *loo.*

Leba 'folyó és város Lengyelországban a Kasub-partvidékén…vö.: ném. *Leba*. Folyónévként keletkezett, s a szlávságból terjedt el, de etimológiája nincs tisztázva. (KISS 1980)

Lech 'Augsburgnál a Dunába ömlő folyó'…A ném. *Lech* átvétele. Ennek ókori előzménye a görög *Λίχιος, Λιχία*, lat. *Licus, licca* stb. Ősi indoeurópai folyónév, s tövében bizonyára az ie. **leik*- 'hajlít, görbít' rejlik. (KISS 1980)

Léna 'folyó Szibériában'… Az or. *Лена* átvétele. Ennek feltehető forrása a megerősítésre szoruló tung. *Елюёнэ* (tkp. talán 'folyó' (KISS 1980)

Lika 'táj … a horvát tengerpart közelében'…A sz.-hv. *Líka* átvétele. Ez úgy keletkezett, hogy a szb.-hv. *Líka* átvonódott a folyó környékére. A folyónévben bizonyára az ie. **leik*- 'hajlít, görbít' tő rejlik. (KISS 1980)

Lim 'a Drina legnagyobb mellékfolyója'…A szb.-hv. *Lim* átvétele. Az Albán-Alpokban eredő folyó nevéhez vö. albán *lúmë, lýmë* 'folyó, folyam'. (KISS 1980)

Lim-csatorna 'fjordszerű tengeröböl Isztriában'…A szb.-hv. *Limski kanal* 'részfordítása. A szb.-hv. *Lim* feltehető forrása a lat. *lama* 'pocsolya, vízállás, mocsár'…(KISS 1980)

[333] Az orosz *leto* 'nyár, mint évszak' jelentése onnan van, hogy ekkor, ezen időszakban volt olvadás, ekkor keletkeztek a vizes helyek, mocsarak. A szó tehát elsősorban a vízzel kapcsolatos és csak másodsorban az évszakkal. Ugyanígy kell felfogni a magyar *nyár* 'évszak' és 'mocsár' jelentésű szót is.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Lom ’dunai kikötőváros Bulgáriában’…A blg. *Лом* átvétele. …A városnál torkollik a Dunába a *Lom* folyó….(KISS 1980)

Lükia ’Ókori tartomány Kisázsiában’…Ebben az az ismeretlen etimológiájú népnév rejlik, amelyet i.e. 1400-ból *Lukki* alakban ismerünk. (KISS 1980) < *Lük-* + *-ia*

Livland ’történelmi terület a Balti-tenger mellékén’. Vö.: ném. *Livland* (tkp. ’a *lívek* országa’). A *lív* népnév etimológiája nincs tisztázva. < *Liv* + *land*

Lugano ’svájci város’…Az ol. *Lugano* átvétele. Végső forrását egy kelta **Lakwannos*-ban keresik, amelynek ’tó melléki lakosok’ értelmet tulajdonítanak. (KISS 1980)

Léman-tó ’az Alpok legnagyobb tava, Genfi-tó’…A fr. *Lac Lémon*, illetőleg a lat. *lacus Leman(n)us* részfordítása. A lat. *Leman(n)us* ősi ie. víznév, amely talán az ’állóvíz, tó, mocsár’ jelentésű …görög szóval van rokonságban. (KISS 1980)

Lūna …’város Etruriában’ …(GYÖRKÖSY 1986)

Az alakváltozatok tavak, folyók, mellékfolyók, tengeröböl, táj és helységek nevében fordulnak elő. A neveknek alapul szolgált közszók jelentései: ’tó, állóvíz, pocsolya, mocsár, nedves, lejtő, vizenyős rét, hosszú, hajlít, görbít’. A népnév is e közszók családjához tartozik. A vizsgált szavunk családjába tartozó alakok (*Ladoga, Lag, loo, Leba, Lech, Léna, Lika, Lim, Lom, Lük, Liv, Lugano, Léman, Lūna)* hangtanilag is összefüggnek.

10.1.1.10. Személynevekben

10.1.1.10.1. Magyar családnevek (KÁZMÉR 1993)

Lad ⟵ apanév, nemzetségnév
Lada ⟵ apanév, vö. *láda* ’gabonatartó edény, zabosláda, lóitató csöbör’.
Lágy ⟵ *lágy* ’lusta, erélytelen, szelid’.
Laj ⟵ *Laji* becézőnév vö. Lajos.
Laki ⟵ *Lak* ’hn. Baranya, Borsod, Heves, Komárom, Vas m. *-i*: melléknév képző.
Lami ⟵ *Lam, Lám* hn. Hont, Nógrád m.
Lang, Láng ⟵ *láng* ’heves indulat’.
Lapa*i* ⟵ *Lapa* hn. Somogy m. *-i*: melléknév képző.
Láp*i* ⟵ *Láp* hn. Ugocsa m. *-i*: melléknév képző.
Lapu ⟵ *lapu* ’különféle gyomnövény, főleg a bojtorján neve’.
Lázi ⟵ *Láz* hn. Alsó-Fehér, Bihar, Trencsén, Liptó, Máramaros, Nógrád, Tolna, Veszprém m. *-i*: melléknév képző.
Lébi ⟵ *Lőb* hn. Pest m. *-i*: melléknév képző.
Lege ⟵ világi személynév.
Légi ⟵ *Lég* hn. Pozsony m. *-i*: melléknév képző.
Léhi ⟵ *Léh* hn. Abaúj m.
Lék ⟵ *Lék* világi személynév.
Léka ⟵ *Léka* világi személynév.
Léka*i* ⟵ *Léka* hn. Vas m. *-i*: melléknév képző.
Léki ⟵ *Lék* hn. Nyitra, komárom m. + *-i*: melléknév képző.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Lenge ⟵ *lenge* ’állhatatlan, ingatag’.
Lenke ⟵ becézőnév.
Lenke*i* ⟵ *Lenke* hn. Gömör, Torna m. + *-i*: melléknév képző.
Lépő ⟵ *lépő* ’járó’.
Léta ⟵ *Léta* hn. Bihar, Somogy, Szabolcs, Torda m.
Léva*i* ⟵ *Léva* hn. Bars m. + *-i*: melléknév képző.
Liba ⟵ *liba* ’lúd’.
Litka*i* ⟵ *Litka* hn. Abaúj m. + *-i*: melléknév képző.
Litke*i* ⟵ *Litke* hn. Nógrád m. + *-i*: melléknév képző.
Litva ⟵ *Litva* hn. Hont m.
Litva*i* ⟵ *Litva* hn. Hont m. + *-i*: melléknév képző.
Lóc*i* ⟵ *Lóc* hn. Bars, Gömör, Nógrád, Pozsony m. + *-i*: melléknév képző.
Lód*i* ⟵ *Lód* hn. + *-i*: melléknév képző.
Lógó ⟵ *lógó* ’tántorgó’.
Lóna*i* ⟵ *Lóna* hn. Doboka, Kolozs, Torda m. + *-i*: melléknév képző.
Lónya*i* ⟵ *Lónya* hn. Bereg m. + *-i*: melléknév képző.
Lóta*i* ⟵ *Lóta* hn. Baranya m. + *-i*: melléknév képző.
Lót*i* ⟵ *Lót* hn. Bars m. + *-i*: melléknév képző.
Lótó ⟵ *lótó: lót* ’fut’ ige –ó képzős melléknévi igeneve.
Lőd*i* ⟵ *Lőd* hn. Veszprém m. + *-i*: melléknév képző.
Lők, Lőka, Lőke ⟵ *Lők* becézőnév.
Lök*i* ⟵ *Lök* hn. Bars, Szabolcs m. + *-i*: melléknév képző
Lökő, Lükő ⟵ *lükő, lökő* ’(gabonát, sót) törő személy’
Lőre, Lőri, Lőrő ⟵ becézőnév.
Lőve*i, **Löve****i* ⟵ *Lövő* hn. Borsod, Sopron, Szabolcs, Vas, Zala m. + *-i*: melléknév képző.
Lövő ⟵ *lövő* ’lövész’.
Luba*i* ⟵ *Luba* hn. Szerém m. + *-i*:.
Luca ⟵ ld. *Luka.* melléknév képző
Luca*i* ⟵ *Luca* hn. Fogaras m. + *-i*: melléknév képző.
Lúc*i* ⟵ *Lúc* hn. Zemplén m. + *-i*: melléknév képző.
Lúcs*i* ⟵ *Lúcs* hn. Pozsony m. + *-i*: melléknév képző.
Lucska*i* ⟵ *Lucska* hn. Bars, Bereg, Liptó, Sáros, Szepes, Torna, Trencsén, Ung m. + *-i*: melléknév képző.
Luka ⟵ *Luka* becézőnév.
Luka*i* ⟵ *Luka* hn. Nyitra, Sáros, Vas, Zemplén m. + *-i*: melléknév képző.

A családneveknek alapul vagy valamilyen becézőnév vagy helynév vagy köznév szolgált alapul. A köznevek (*láda* ’gabonatartó edény, zabos láda, lóitató csöbör’, *lágy* ’lusta, erélytelen, szelíd’, *láng* ’heves indulat’, *lapu* ’különféle gyomnövény, főleg a bojtorján neve’, *lenge* ’állhatatlan, ingatag’, *lépő* ’járó’, *liba* ’lúd’, *lógó* ’tántorgó’, *lótó: lót* ’fut’, *lükő, lökő* ’(gabonát, sót) törő személy’, *lövő* ’lövész’) jelentései a folyóvölgy alakjával, a víz mozgásával, munkájával, a folyóforrás sarj, hajtás, azaz fiatal folyó voltával kapcsolatosak. A helyneveknek illetőleg a víznévi eredetű településneveknek is hasonló jelentésű közszók szolgálhattak alapul.

10.1.1.10.2. Magyar női utónevek (UTÓNEVEINK 1990)

Lea, Lia (héber) vadtehén, antilop.
Léna (görög) a –Léna női nevek utótagjának önállósulása

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Lenke (héber, görög, német) nap, hold szépségű
Liána (latin) a Julianna önállósult becéző formája
Lívia (latin) nemzetségnév, ólomszínű, kékes
Vö. még ***Lina,*** továbbá ***Ilonka, Julianna, Julika, Juli Jolánka, Katalinka*** stb. utótagja.

10.1.1.10.3. Magyar férfi utónevek (UTÓNEVEINK 1990)

Lázó (héber-görög-latin) isten a segítőm.
Lévi (héber) szövetség

A női nevek változatainak gazdagsága és a megadott közszói jelentések közül a nőstény állatra vonatkozó, ólomszínű, kékes közvetlenül a víz tulajdonságaira utal.

10.1.1.10.4. Indoeurópai nyelvekben

Latin:
Lūna 'a hold istennője' …(GYÖRKÖSY 1986)

A víz és a hold női természetű, logikus a női istennév jelentés.

10.1.1.11. Közszók

10.1.1.11.1. Magyar (TESz)
limány 'a víznek …meglassúdása és gyenge forgása, a folyóvíznek visszafelé áramlása, örvény, az áradás után visszamaradt víz, pocsolya'…Szerb-horváth eredetű, vö. szb.-hv. *limān* 'örvény, forrás'…Végső forrása a bizánci görög, újgörög *λιμένας* 'kikötő'…ld. még oszm. *liman* 'ua.',…blg. *лиман* 'folyó torkolatánál levő tengeröböl', or. *лиман* 'folyótorkolati öböl vagy tenger menti sós vizű tó,…

linkó 'mocsáros, vizes, ingoványos hely, süppedékes, mocsaras hely, kiszáradt ingovány, kis mélyedés, amelyben időnként felgyülemlik a víz, gödör, bozót'…Ismeretlen eredetű.

lóg- 'inog, tántorog, függ, himbálózik, ténfereg, csavarog, szökik…' A szócsalád tagjai származékszavak, *ló-* alapszavuk ősi örökség a finnugor korból….A finnugor alapalak **loŋe* lehetett.

ló 'a patások osztályába tartozó háziállat, koporsót tartalmazó faváz…' Ősi örökség az ugor korból, vö. vog….*lu·ᒉ*..osztj....*lau*, *tàw* 'ló'…Az ugor alapalak **lu·ᒉᙆ* vagy **lu ᙆ* lehetett.

láb 'ember, állat járásra szolgáló végtagja, föld, telek alsó, hátsó része, fa törzse, gabona, növény szára, az ember maga…' Bizonytalan eredetű.

lább 'folyik, szétterjed, úszik, hullámzik, ingadozik, vízbe gázol,…' Vitatott eredetű.

láp 'sekély vízi növényzettel belepett állóvíz, mocsár'…Valószínűleg ősi örökség a finnugor korból.

lap 'valaminek lapos fele, oldala'…Magyar fejlemény s kétségtelen azonos a *lapos, lapály, laponya, lapít* stb. tövével, alakulásmódja azonban nem egészen tisztázott.

ladik 'lapos fenekű csónak'…Szláv, közelebbről feltehetőleg déli szláv eredetű.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

lajha ’lomha, csendes, szemerkélő eső,…’ Ismeretlen eredetű.

lak ’az a hely, ahol valakinek az otthona, állandó szállása van, különálló kis lakóház’…Valószínűleg ősi örökség a finnugor korból, vö. finn *lakka* ’födém, eresz, védőtető’, észt *lakk* (gen. *laka*) ’tető, befedés, menedék, padlás’.

lák ’mocsár, pocsolya’ ..Román eredetű…vö.: rom. *lac* ’tó’. Ez a lat. *lacus* ’ua.’ folytatása….A székely nyelvjárások kihalt szava.

lakik[334] ’jóllakik, lakmározik, étellel, itallal eltelik’…Bizonytalan eredetű.

lakik ’valahol tartózkodik, tanyázik, otthonnal rendelkezik’ ld. *lak* szónál.

lok ’lapály, két hegy közötti völgy, szoros, lapályos erdőség’ …Vitatott eredetű,…a magyar *lanka* szláv eredetijével azonos…Szóhasadás eredménye a *lyuk, luk* elkülönült változata.

luk, lyuk, gyuk ’üreg, nyílás’…Valószínűleg ősi örökség a finnugor esetleg az uráli korból…cser. *lek* ’szöglet, házsarok, út, folyó hajlata’, *luk* ’gomblyuk’, finn *loukka* ’búvóhely’, *loukko* ’sarok, szöglet’, *loukku* ’hasadék, üreg’, észt *lõugas* ’a hamulyuk kifalazott oldala a tűzhely nyílása előtt mint ülőhely’…(TESz)

lüke ’alacsony termetű, törpe, hülye’ …Ismeretlen eredetű.

lé, lev-, ’mártásszerű, híg étel, leves, nem folyékony anyag nedve, (piszkos, szennyes) víz, folyadék’…Ősi örökség a finnugor korból vö.: vog. *läm* ’leves, kása’, zürj. *l’em* ’kocsonya, zselé’…*lim* ’édes lé, sörbet’, , cser. KH. *lem* ’leves, húsleves’, md.E. *l’em* ’leves, zsír, faggyú’, finn *liemi* ’leves, kása’, észt *leem* ’leves, kása, nedvesség’.

lanka ’víz melletti rét, szántó, lapály, völgy…’ Szláv eredetű,…szb.-hv. *lúka* ’tengeröböl, kikötő… folyó menti rét’, szln. *lóka* ’víz melletti rét’, szlk. *lúka* ’rét'.

linkó ’mocsáros, vizes, ingoványos hely’… Ismeretlen eredetű…Vö. *lok* ’lapály’.

lak ’az a hely, ahol valakinek az otthona, állandó szállása van’…Valószínűleg ősi örökség a finnugor korból, vö. finn *lakka* ’födém, eresz, védőtető’.

lák ’tó, mocsár, pocsolya’…Román eredetű.

lokál ’fekvés, hely’ Nemzetközi szó, vö.: ang. *locale,* ném. *Lokal*, fr. *local*, ol. *locale,* cseh *lokál* ’hely, helyiség’, a németben vendéglő, a csehben mulatóhely’ is.

le ’lefelé, alacsonyabban fekvő terület irányába’…Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból.

lép ’a járás egy mozdulatát végzi’…Bizonytalan eredetű.

lép ’főleg a fagyöngy bogyóiból főzött, kisebb madarak fogására használatos ragadós anyag,…’

[334] A magyar *lakoma, lakmározik, lakodalom lakol* szavak kiinduló alakja a *lak, lakik,* alapjelentése a ’jóllakik, teljesen teleeszi magát’.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Szláv, közelebbről valószínűleg szlovén vagy szlovák eredetű. vö. szl. *lép* ’csiríz, enyv’, szlk. *lep* ’ragasztó, enyv, csiríz’.

lejt- ’ferde irányban lefelé tart, táncol, könnyed, táncoló léptekkel halad’ …A szócsalád alapja, a *lejt* ige valószínűleg származékszó, ….a *le* határozószóból.

leg- ’felsőfok jele’…A szócsalád alapja , a *leg-* vitatott eredetű. 1. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: cser. U. *le* ’meglehetősen, egészen, igazán, nagyon’.

lív ’finnugor nyelvű népcsoport neve’.

lötty ld. *lötyög* …Hangutánzó eredetű szócsalád.

10.1.1.11.2. Uráli nyelvekben

Finn (SZINNYEI 1884)
letka ’ostorhegy, suhogó kis ostor’
letku ’hajlékony és ingadozó vmi, ostorhegy, suhogó,…folyékony vmi, kása, pép…szószátyár, locsi-fecsi ember’.
lataikko ’pocsolya, mocsár’.
latki- ’szürcsölni’.
latku ’híg, silány étel v. ital.
latu ’nyom a hóban, ösvény’.
latva ’csúcs, fatető, folyónak felső része, kútfő tájéka’.
lauha ’nyírkos, lágy…’
laji v. ***lai*** ’nemzetség, törzs, faj, …’.
lake, -ki ’boltozat, boltos fedél, tető’.
laku ’lobogó’.
lanka ’fonál’.
latku ’híg, silány étel v. ital’
lumi, mar. *lum*, komi *lym*, udm. *lymy* ’hó’ (JEGOROV 1964)
laukki ’csillag, hóka, hold (állat homlokán), hóka ló, tehén, ökör’.
laukko, laukku ’lyuk, nyílás’.
lauku ’meneteles, lejtős’.
lekku- ’lógni, himbálózni,..lengeni, lebegni, lángolni, lobogni’.
lenko ’hajlás, görbület’.
lika ’sár, mocsok, szenny, szar’.
likka ’leány’.
liko ’áztatás, áztató’.
lima ’nyálka, tapadós anyag, iszap…’.
linki ’ingadozó, gyenge’.
linkka ’ingadozó, vagy sántikáló ember, kanyargó, ide s tova hajló, egyenetlen’.
linkka ’meredek kőszirt, magas vízesés’.
littu ’lapos, laposság, nyomottság, hüvely, tok (növényeken)’.
lykky- ’lökni, előre lökni’.
länkä ’hajlott, görbe’.
lökä ’nyál, szenny, piszok’**.**

10.1.1.11.3. Mordvin (Erza) (MÉSZÁROS – SZIRMANKINA 2003)
lej ’folyó’

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

let'ke 'nedves, nyirkos'

10.1.1.11.4. Az altáji nyelvekben

Csuvas (A.ANDREJEV 1961)
lăk hangutánzó szó, 'valaminek a leengedését, leejtését utánozza'
lăkă, lăk hangutánzó szó, 'nem ritmikus kopogás hangját utánzó'
lăkă, lăk 'sűrű, sok, nagyon sok, egészen, nagyon'
lăk: *lăk-tulli* 'teljesen tele' kazah, k.kalp. *lyk* 'teljesen', …..vö. ujg. *lik (liq)* 'tele, megtöltve' (JEGOROV 1964)
lăka- 'hintázni, ingatni, lengeni, ringatni' (JEGOROV 1964)
lăkă 'eresztés, ráncos csizma, eresz, vadhajtás'
lăkă 'dial. mocsári sár neve'
lăkă 'dial. fehér pikkelyes apró hal'
lănk 'kicsi, nem sok'
lănk hangutánzó szó 'valaminek a leeresztését utánzó'
lănkă 'sok, teljes, egés, tele'
lănkă- lănkă hangutánzó szó
lăm 'nedv' k.kalp. *läm,* kirg. *nym*, üzb. *nam*, ujg. *näm,* oszm. *nem*, kazah, nog., bask., tat. *dym* 'nedv' vö.: finn *lumi,* mar. *lum*, komi *lym*, udm. *lymy* 'hó' (JEGOROV 1964)
lek 'esni, valahova kerülni'…(JEGOROV 1964)
lěkě '(haj)korpa' vö.: mari *lyge* '(haj)korpa'……(JEGOROV 1964)

10.1.1.11.5. Az indoeurópai nyelvekben

Orosz: (HADROVICS – GÁLDI)
lug 'mező'
l'aga dial. 'mocsár' (SIS)
luk 'íj' …a balti nyelvekben 'ferde' jelentésű' (SIS)
luká 'ferdeség' …(SIS)
luk 'hagyma'
luka 'folyó- v. útkanyar, nyeregkápa'
lunka 'gödör, kis kerek üreg, mélyedés'
luža[335] 'tócsa, pocsolya, ingovány' (SIS)
l'uk 'hajóablak, fedélzeti nyílás, süllyesztő, búvólyuk'
lože 'ágy, pihenő, folyamágy, meder'
leč- …< ****legti…(*** SIS)
luna 'hold'[336] tulajdonképpeni jelentése 'fehér, ragyogó' (SIS)
lipa 'hárs' …vö. cseh *lep* 'ragasztó'…A fa a nedvéről kapta az elnevezést. (SIS)
leto 'nyár'…< 'eső ideje' …(SIS)

Angol: (ORSZÁGH 1981)
lake 'tó'; ***live*** 'él'; ***long*** 'hosszú'.

Német: (HALÁSZ 1976)
Lake 'tó'; ***link*** 'bal'[337] ; ***langen*** 'hosszú'.

[335] A *–ž-* (< *-j-*) < *-g-* eredetű.
[336] A *Hold* mint bolygó női természetű s így összefügg a női nevekkel és a víz- illetve a gödör-, árok-, folyónevekkel.
[337] Azért tartozik ide, mert a kiinduló jelentése a lefelé irányuló mozgással, a megszűnés felé, a sötétedés, a halál irányába mutató haladással kapcsolatos.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Olasz (FÁBIÁN – VÁSÁRHELYI 1991)
lago ’tó’

Latin (GYÖRKÖSY 1986)
lama ’pocsolya, vízállás, mocsár’; ***longē*** ’messze, távol, sokáig ; ***lūnō*** …’félhold alakúvá görbít’; ***lūna …***’hold(világ), … hónap’; ***lupa*** …’nősténfarkas, kurtizán, kéjnő’.

Iráni:
lab ’part’ (TB.100)

Jelentésmozzanatok, amelyeket a fenti szavak tartalmaznak: 1. hang, 2. forma, mint félkörív, 3. nedv, víz, 4. lent lévő, mélyedés, gödör, árok, 5. út, nyom, meder, 6. lefelé irányulás, ferdeség, 7. sűrű, sok, 8. tele, egész, nagyon sok, 9. világos, fehér, 10. folyó, tó, forrás, vizes hely stb. mint a víz lakóhelye, 11. a víz levonulása után a növény, az állat és az ember lakóhelye is, 12. a víz, a mélyedés női természetű, a fényt mástól kapja, 13. a vízforrásra egyszerre jellemző a lent és a fent, mert van medre, ugyanakkor a folyó többi részéhez képest fent van.

A jelentéscsoportok között átfedések vannak s ez logikus, hiszen a hangutánzó szó eredetű vizek, vizes helyek első megnevezéseinek a jelentéstartalma valamennyi részjelentést magába foglaló komplex jelentés lehetett.

A jelentéseket összekötő motívum minden esetben megállapítható, ha felrajzoljuk a jelentésfejlődés vonalát, ágazatait. A szócsalád bemutatása a *csűnik* szavunkhoz hasonlóan lehetséges a magy. *lé, lev-* ’folyadék, nedv stb.’*, lóg* ’*csüng*’ stb. szavakból kiindulva a földrajzi nevek segítségével. (vö.: CZEGLÉDI 2004/1)

10.1.1.12. Az *Attila* névvel kapcsolatos megállapításaink hangtani, alaktani és jelentéstani szempontból.

10.1.1.12.1. Hangtani

Hangrendjüket illetően megtalálhatók a neveknek a mély, magas és vegyes hangrendű változatai. A köztük lévő rendszer csak akkor ismerhető fel, ha kideríthető a magánhangzóknak a labiális és illabiális, azaz ajakkerekítéses és ajakréses volta valamint az előzménye. Az illabiális-veláris, azaz ajakréses-mély magánhangzókat tartalmazó változatokból lettek az illabiális-palatális, majd a palatális-labiális alakok, vö.: *atal* > *atyl* > *ätyl* > *etil* > *itil* > *itül* > *itul* stb. . Eszerint a vegyes hangrendű változatok létrejötte a mássalhangzók palatalizálódásának köszönhető.

Az *Attila* névben és párhuzamaiban található szókezdő *a-, é-, e-, y-, i-, ü-, u-* magánhangzók *a-* > *e-* > *y-* > *i-* > *ü-* > *u-* változások eredményei s az adatok a fejlődési sor egy-egy állomását őrzik. Korábban olyan mássalhangzó előzte meg e szókezdő helyzetben lévő magánhangzókat, amely kiinduló állapotában *t-* féle hang lehetett s amely az egyik irányú változás során eltűnt. Ez történhetett az *Attila* névben és párhuzamaiban is.

Az *Attila* változatban a szóbelseji kettőzött *–tt-* lehet helyesírási jelenség és a mássalhangzó zöngétlen voltára utal s lehet hasonulás eredménye: *-tt-* <* *-tk-* < *-tVkV- < *-tVnkV. A geminált *–tt-* rövid ejtését zöngésedés (*-t-* > *-D-*[338] > *-d-,* vö. csuv. *Atăl [ADăl],* or. *Adyl)*; réshangúsodás (*-d-* > *-* ◌̬ vö. bask. *I◌̬el),* majd a réshangok tovább változása (*-* ◌̬> *-z-*: vö. magy. *Ézelő*; a réshangból pergőhang: *-* ◌̬> *-r-*[339]: vö. csuv. *Irel)* követte.

[338] Magánhangzóközi helyzetben a félzöngés hangot jelöljük nagy betűvel.

[339] Az interdentális, azaz fogközi zöngés spiránsból, azaz réshangból (*-* ◌̬) közvetlenül válhatott tremuláns (*-r-*) és nem a *-z-* közbeesésével. Megjegyezzük, hogy a *-* ◌̬elvileg közvetlenül is keletkezhetett a *-t-*ből zöngésedés és réshangúsodás során.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A földrajzi névi *Idel* stb. összetartozik magyar kötődésű változatokkal is, pl. *Etel* (< *Ete* + *-l*), *Etelek* (< *Ete* + *-lek*), *Etelka* (< *Ete* + *-lka*) női személynév, *Attila* (< *Atti* + *-la*), *Atilla* (< *Atil* + *-la*) férfi személynév. Az *Atti-* tő előzménye **Aktik* lehetett, ahol az első *–k*-ból hasonulással lett *–t-* (vö.: or. *Attikovo*), a második *–k* pedig réshangúsodási és vokalizációs folyamat után eltűnt. A *–d-* zöngétlen előzményét tartalmazó adatok között olyan is található, ahol a *–d*-t illetőleg a *–t*-t megelőzte a *–k-* vagy fejleménye, amelynek a meglétére a hasonulással keletkezett *–t-* is utal. Ugyanakkor a keleti és a Kárpát-medencei adatok egymást erősítik, igazolják.

A szóvégi *-l* másodlagos hang, visszavezethető az interdentális zöngés spiráns -ð̃hangra, amely a *-d-* réshangúsodásával keletkezett s a *-d-* pedig az elsődleges *-t-* zöngésedésével, tehát *-t* > *-d* > -ð̃> *-l.*[340] Ugyanakkor az *-l* (vö.: *Etel, Idel, Iðel, Izel, Iřěl, Ural*) nem mindig volt szóvégi helyzetű, mert a mellérendelő viszonyban álló tagokból keletkezett összetett szó utótagjának szókezdő mássalhangzójáról van szó. A párhuzamos tulajdonnévi és közszói adatok alapján az *–l* követője lehetett egyetlen magánhangzó (vö.: *Atti-la, Ete-le, Éze-lő, Ura-lă*), a magánhangzót zárhang (vö.: *Ete-lek* or. *Ade-l'ak*), sőt nazális és zárhang (**Ete-lenke*) követhette. A nazális eredője pedig *–t-* volt (**Ete-letke*).

Az *Atil, Etel* stb. utótagja az *–l* hosszú változások során alakult ki, amely a földrajzi nevek összehasonlító hangtani vizsgálatai fényében az alábbi módon történhetett: *tVtVkV > *tVtkV > * > *ðVnkV > *lVnkV > *lVkV > *lVk > * lVg > *lV ◦> 1. *lVj 2. *lVw > *lVV > *lV > *l.

10.1.1.12.2. Alaktani

Az alaktani vizsgálatok szerint az *Attila* földrajzi névi párhuzamaiban mellérendelő összetett szó. Mind az előtag *Atti*, mind az utótag *la* párhuzamai kimutathatók a tulajdonnevekben (földrajzi nevek és személynevek) és a nyelvek közszavaiban. Ugyanakkor a személynévnek alapul nem feltétlenül a földrajzi név szolgált. Eleink gondolkodásában az ember a víz, a folyó - mint élőlény - keletkezéséhez hasonlóan teremtődött, következésképp a vízhez hasonló teremtmény, ezért a neve is ugyanaz vagy hasonló. Ráadásul a személynévnek az utolsó eleme (*-la, -l*) már nem önálló szó, a használat során 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő' jelentésű képzővé minősült át.

10.1.1.12.3. Jelentéstani

Az *Attila* családjába tartozó tulajdonnevek és közszók aktuális és lexikális jelentését egyaránt tanulmányozni kellett ahhoz, hogy felrajzolhassuk azok jelentésfejlődését. A jelentésekben magára a folyóra ismerünk annak együttes tulajdonságaival és külön-külön is. Módszertanilag is fontos, hogy a történeti nevek aktuális jelentését csak a lexikális jelentések felől közelíthetjük meg.

Az *Attila* és változatainak az elő- és utótagja genetikailag összefügg, jelentésük is rokon, hiszen azok vizet, folyót jelentő szavak. Az összetétel jelentése alapjában véve azonos az előtag ill. az utótag jelentésével. Képletesen: A: 'víz, folyó', B: 'víz, folyó', tehát A + B = C, C = A, C = B.

Az *Attila* és családjának tulajdonnévi jelentésfejlődésének vázlata:
víznév → I. női istenség → férfi istenség → vezérek, királyok neve → egyalakú személynevek → 1. családnevek 2. utónevek II. térszínforma nevek, területnevek, országnevek, szálláshelyek, települések nevei. Lényeges, hogy a víz elnevezése csak mintát adott az ember elnevezéséhez, de a személynévnek nem szolgált alapul. Ugyanakkor az Attila névben, mint személynévben az utótag (*-la*) már képzővé minősülhetett át, az előtag pedig mint ős, atya jelentésű. Az Attila közszói jelentése 'őssel, atyával ellátott, őshöz, atyához, kezdetben anyához tartozó'.

Az idetartozó közszók egy része a víz, vizes helyek valamely tulajdonságát őrzik, továbbá tartalmi hasonlóság alapján váltak használatossá mint a víz és a térszínformákhoz hasonló egyéb tárgyak nevei, a víz működéséhez hasonló folyamatok, cselekvések s a velük kapcsolatos elvont,

[340] E változássor bővebb igazolása nem jelen munka feladata, teljes önálló dolgozatot igényel.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

gondolati dolgok elnevezései.[341]

Ki kell emelnünk, hogy eleink felfogásában elsőként a víz önmegtermékenyítő volt s mint ilyen, semleges nemű. A természeti jelenségek változásával együtt járt az emberi tudat fejlődése. Felismerték, hogy a víz a nap melegének a hatására születik s a tavakból, mocsarakból folyók, azaz utódok születnek. A víz törvényszerűen lett női természetű s a nap férfi, azaz megtermékenyítő tulajdonságokkal rendelkező. A jelentésfejlődés későbbi fázisában valamely tartalmi hasonlóság alapján más, a folyónév is szolgálhatott mintául a férfineveknek. Hasonló történt az *Attila* vezérnév és a folyónevek esetében is. Az elnevezések nem véletlenül egy kettős rendszerben léteznek, működnek.[342]

Az eldöntendő kérdésre, hogy az *Etelköz Etel* előtagját tulajdonnévként vagy köznévként értelmezték-e a tudósítás idején, a következőt válaszolhatjuk: Ha tulajdonnév, akkor egyetlen folyóra kell gondolnunk s az *Etelköz* jelentése elvileg ‘Etel mocsár’, ‘Etel forrás’, ‘Etel folyó’ vagy egyszerűen 'Etelköz' lehetett. Ez esetben az ‘Etel forrás, Etel kút’ értelmezés valamely folyó (pl. Volga vagy a Don) forrásvidékét jelentené, vagy egyszerűen a folyó menti mocsaras területet. Ha köznév, akkor gondolhatunk ’folyóforrás, folyó menti mocsaras’ vidékre vagy akár 'folyóköz'-re, vízközre is konkrét folyó megjelölése nélkül.

10.1.1.13. Az írott források, krónikák kritikája a földrajzi névi kutatásaink eredményeinek ismeretében

A források, krónikák valós tényekről adtak hírt az alábbiak szerint: A hunok, avarok, magyarok ugyanaz a fajta nép.

Attila az avarok királya, mert az avarok is hunok. A magyarok *Attila* utódai. A németek nevezte *Ecilburg* (Budavár) előtagja az *Ecil* alakváltozata az *Etil*-nek. Hangtanilag *Etil* és *Ecil* úgy függnek össze, hogy *t* > *th (ὐ)*> *s* ill. *c* hangváltozás történt. Az *Attila* építette Budavárat nevezhették a németek *Ecilburgnak*[343], de az elnevezés nem lehet német, annak gyökere mélyebbre nyúlik vissza, és magyar kapcsolatai vannak.

A Don környékén élt európai hunok ismerhették a Don és a Volga *Atyl* nevét.

Az *Attila –i*-je mély hangrendű kellett legyen, ellenkező esetben a magas hangú *–i*- palatalizálta volna az előtte ejtett *t*-t *ty*-vé.

Baskíria és a magyarok nyelve a fentiek értelmében természetes, hogy megegyezik. A baskír *i e͡l* ’folyó’ szót a tudatukban át kellett hozni a Kárpát-medencébe sok más törökben is meglévő szóval. Át is hozták, amelyet igazolhatunk a magyar és a török nyelvek szókincsének a felülvizsgálatával.[344]

Ennek a fő magyarázata az, hogy a magyarok, baskírok egyik közös gyökerét alkotják a hunok. Baskíria tartományából jöttek ki a hunok, akiket később magyaroknak neveznek. Ez esetben a magyarok nevei földrajzi névként és közszóként meg kell legyenek az ott ma használt nyelvekben, nemcsak a baskírban, mert Magna-Hungaria nem teljesen esik egybe a mai Baskíriával. Tehát baskír, tatár, csuvas, udmurt, komi, mordvin, cseremisz, hanti, manysi, szamojéd stb. nyelvekben. Meg is vannak.

Az őshazában élő dentümogyerek is hunok és egyben a honfoglaló magyaroknak az egyik részét alkotják.

Ha az európai hunok és a magyarok gyökere közös, akkor királyaik nevének a magyar nyelvhez

---

[341] A *víz* szó jelentésfejlődésének sorát, ágazatait egy másik, ennek a témának szentelt dolgozatban rajzoljuk meg.

[342] E témát másik dolgozatban fejtjük ki.

[343] A *Budavár (Buda-vár*) és az *Ecilburg (Ecil-burg*) jelentés szempontjából egymás megfelelői, hiszen az utótag a *vár* és a *burg* genetikailag ugyanaz a szó, az előtagok (*Buda* és *Ecil*) jelentése pedig ’víz, folyó’. Szerkezetileg a *Buda Ecil (Eci-l*) előtagjával esik egybe és a víz szavunkkal rokon.

[344] Külön vizsgálat tárgya, hogy megállapítsuk, mely földrajzi nevek lehettek már meg a behozatal előtt is a Kárpát-medencében.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

köze van. Vö.: *Balambér*[345]*, Bendegúz*[346]*, Oktar, Ruga, Mundzsuk*[347], *Attila* stb.

Igazolható, hogy Baskíria és a magyarok nyelve megegyezik, innen jöttek ki a hunok. A hunok, avarok, magyarok rokon, azaz közös gyökerű nép.

A *votják, otják, otin, oti* ugyanannak a népnek a nevei. Etimológiailag idetartozik a *vesz* nép neve is, amelyek a magy. *víz* szónak más nyelvben fennmaradt változatai. Az *ad* nép és az udmurtok *ud* neve valamint a tatárok használta *ar* ugyanaz, hangtanilag egymásnak alakváltozatai. Az északi *Viszú* nevű terület és a *vesz* nép neve genetikailag összefügg. E népnévi változatok azért is fontosak, mert *Attila* nevének relatív tövével (*Atti*-) etimológiailag azonosak.

„A magyar terület a Duna és az Etil között van" kijelentésben az *Etil* akár a Volgára, akár a Donra vonatkozik, hatalmas területet ölel fel. Az biztos, mindkettő - a Volga és a Don is - a forrás felőli szakaszáról kapta az *Etil* nevét. Elvileg a két folyó, azaz a Volga vagy a Don teljes terjedelme közötti terület is érthető a megfogalmazáson.

A Kaukázusban élt *hon* név és a *hun* ugyanaz. A déli területeken nyíltabbak a magánhangzók, mint az északiakon. A változás a nyílt (dél) felől a zárt (észak) irányába mutat, vö.: lab. *a > o > u*, illab. *a > y,* amely dél felől északi irányba történő mozgásra utal. Az északi zártabb, a déli nyíltabb ejtés az orosz nyelvben is megmutatkozik, amelynek a magyarral közös gyökerű hun-bolgár szubsztrátum hatás lehet az oka. A csuvas és az ősbolgár nyelvek hangtani viszonyai is ezt igazolják, vö.: csuv. *u* < ŐB. *a (labiális)*, csuv. *y* < ŐB. < *a* (illabiális). Ezzel egybehangzóan a Kaukázusi Bolgár Birodalom lakóinak egy része északi irányba vándorolt, ahol mint a Volgai Bolgár Birodalom, majd mint Csuvasia lakói a csuvasok őriznek hun hagyományokat a nyelvükben is.[348]

Az *Urál* folyó forrásvidéke azonos *Pascatur*-ral, ahonnan kijöttek a hunok, a későbbi magyarok. Az *Urál* változata, pontosabban fejleménye az *Attila* < *Attala* névnek: *Ural* < *A͡ʏl* < *Atyl* < *Atal* szabályos fejlődés történt. Vö.: lab. *å > u*, illab. *a > y,* vel. *y > i,* pal. *i > e.* A csuv. *Atăl* (< *Atyl)* névben az *ă* redukált hang veláris illabiálist takar.

A földrajzi névi kutatásaink támogatják azt a megállapítást, hogy *Pascatur, Pascatyr, Pascatu* ugyanaz. Tovább megyünk, összetett szó: *Pasca + tyr, Pasca + tur, Pasca + tu,* ahol az előtag a magy. *víz* szóval rokon, az utótag pedig a vizet, folyót, tavat, tengert mint nagy vizet egyaránt jelentő *tur, tyr* < *tenger* szóval kapcsolatos. A *Pascatur* és társai a *baskír*[349] népnévvel rokon.[350]

Miután a földrajzi névi kutatásainkkal megegyeznek, az eredményeinknek nem mondanak ellent, ezért a forrásokban és a krónikákban írtak nem lehetnek légből kapott, valótlan állítások.

10.1.1.14. A kutatói vélemények kritikája

A tények közlésén gyakran nem mennek túl a tanulmányok szerzői, pedig számos kérdés kínálkozik, pl.: Sokat mondó, hogy a Scitiában eredő folyó (Don) forrás felőli szakaszát éppen a magyarok nevezik *Etül*-nek. Az elnevezés Szkíta földön a magyarok nyelvében vajon átvétel-e, vagy azt a kollektív nyelvi tudat hozta magával Pascatyr-ből, Magna Hungariából, másképp Baskíria vidékéről,[351] ahol a név előfordulása igen gyakori és változatokban gazdag, sőt a név közszói változata a ma ott élő baskírok és tatárok nyelvében ismert és használt 'folyó' jelentésben.

Jelen dolgozat értelmében nem fogadható el az a vélemény, mely szerint a Volga török nevével az *Etil*-lel tudományosan nem hozható összefüggésbe az *Attila* név. A víz és az ember elnevezése

---

[345] Attila nagybátyja, akit Attila a példaképének tartott. A logika szerint úgy tűnik, hogy Oktar (430) és Ruga (434) nagybátyjához képest Balamber (372) idősebb felmenője lehetett s akkor a nagyapjának Bendegúznak a testvére. A rokonsági kapcsolatok kérdése további vizsgálatokat igényel.

[346] Attila nagyapja.

[347] Attila apja, Oktar és Ruga hún királyok testvére.

[348] Felülvizsgálatra szorulnak a csuvasos típusúnak tartott ún. török jövevényszavak a magyarban.

[349] A baskír népnév eszerint földrajzi névi eredetű lehet.

[350] A téma részletes bemutatása másik dolgozatban lehetséges.

[351] Még korábban dél felől.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

ugyanolyan gondolkodás, hagyomány terméke, de a személynévnek nem szolgált alapul a víznév.

Ha az *Attila* férfikori név, akkor nagyon is tudatos és hagyományok szerinti lehetett az elnevezés. Következésképp a kutatást is segítendő nem szabad elválasztanunk egymástól a népnév, a nyelv, a történeti, a társadalmi, az etnikai, a kulturális és az antropológiai kontinuitás kérdését akkor sem, amikor a *hsiung-nu – hun* azonosság lehetőségét vizsgáljuk. Azonosság vagy akár az ellenkezője éppen a népnév, a nyelv, a történeti, a társadalmi, az etnikai, a kulturális és az antropológiai kontinuitástól vagy legalábbis a genetikai kapcsolat, rokonság kimutathatóságától függ.

Kutatóink számos alakváltozatra felfigyeltek (pl. *Edil, Idel, Adil, Adăl*), amelyek több folyó neveként vagy nevében szerepelnek (vö.: *Don, Volga, Vjatka*, *Káma, Ufa*) s amelyek között - bár nem egyhangúan - de összefüggést véltek felfedezni. A sort jelen dolgozatban kibővítettük.

A tanulmányok szerzői ellentmondást láttak abban, hogy az *Ádel, Ádil, Atil, Etel, Etil, Ezil, Idil, Itil, Idál, Izál* stb. megítélésük szerint a törökség régebbi és részben mai későbbi lakóterületein tűnnek föl, eredetük a török nyelvekben keresendő, ugyanakkor az *Etel* esetleg magyar nyelvi fejlődést sejtet. Mindebben ellentmondás vagy bizonytalanság mutatkozik náluk, amelyet még csak fokoz az, hogy a magyarok folyton az avarokkal, a hunokkal, a törökökkel kerültek kapcsolatba, nem is beszélve a *hsiung-nu – hun* azonosság kérdéséről akkor, amikor szerintük a magyar nyelv uráli eredetű. Mindez egyértelművé teszi, hogy a források, krónikák szövegeit újra elő kell venni, az uráli, altáji és indoeurópainak tartott nyelvek szókészletét, grammatikáját újra kell vizsgálni, az etimológiai szótárak anyagát az újabb nyelvtörténeti, általános és alkalmazott nyelvészeti ismeretek birtokában újra kell írni[352] s az őstörténeti következtetéseket csak ezek után vonhatjuk le érdemben.

Az *Etelköz (Etel + köz)* előtagja *Attila* nevének nagy szócsaládjába tartozik, de nem szolgált neki alapul. Az utótagnak elvileg alapul szolgálhatott a magy. *köz* 'között' jelentésű szó, ám lehet a magy. *kút* egyik nyelvi változata, közelebbről fejleménye (vö. bask. *kü ‿kü ‿e* > *küz, küzü*) is. Ez esetben az *Etelköz* 'Etel kút, forrás' vagy egyszerűen 'folyóforrás' jelentésű. A *–z*-t tartalmazó forma megvan a tatárban, vö.: tat. *kizläü* 'forrás' szó (*kiz-läü*[353]*)* előtagja a *kiz*. Lényeges, hogy mind az *Etel,* mind a *küz* ismert ugyanazon a helyen tulajdonnévként és közszóként, azaz *Magna-Hungáriában*, ahol az *Ural* folyó *Pascatyr*-ből folyik ki, ott, ahonnan kijöttek a hunok, a későbbi magyarok s ahol ma *Baskíria* van, olyan ország, amelynek lakói a baskír – ma török - nyelvet beszélik s amelyet a források a magyarral azonosítottak, illetve hoztak összefüggésbe.

Az *Etelköz*[354] előtagja az *Etel* magas hangrendű változata az *Atyl* stb. formáknak. Eredeti jelentése 'folyó'. A folyó és az ember közti hasonlóságot sok ezer évvel ezelőtt felismerhette az ember. Mindkettő - a folyó és az ember - élő, következésképp mozgásban lévő, erős, egészséges, gazdag, van feje fent, mellékfolyója ill. keze oldalt, torkolata, alsó szakasza ill. lába lent. Mindkettőt a víz, a forrásban lévő energia tartja életben. Az élet fenntartóját pedig mint a legnemesebbet, legdrágábbat tisztelet övezi, szent és sérthetetlen, egyben maga a gazdagság és a vagyon, úr mindenek felett.

Attila neve elvileg lehet felnőttkori név, hiszen a folyó is felnőtt korú a forrásához képest. *Attila* lehetett *Isten ostora* mint Isten sarja, hiszen a folyó is a víz sarja, szüleménye s az ősvíz mint ősanya szülte az utódokat, a folyókat. Az ősvíz női és anyai természetű. Nem véletlenül esik egybe az *Isten* szó elő- és utótagja az *Is* és a *ten* 'víz' ill. 'forrás, folyó' valamint 'nő, anya' jelentésű szavakkal. Az *Isten* szó elsőként női Istent jelentett s csak később vonatkoztatták férfira. Az *Attilával* kapcsolatos személynévi jelentések nem véletlenül fordulnak elő női és férfi személynevekben s nem véletlenül hordozzák az 'isteni, gazdag, vagyonos, nemesi származású stb.' jelentést, amely a forrás gazdagságát őrzi. A név női változatainak 'isten, fenséges, nemes, anyácska gazdag stb.'

---

[352] A TESz kötetei az uráli és az indoeurópai nyelvek családfa-elméletének szellemében írott szócikkeket, etimológiákat tartalmaznak. Az elmélet hibás voltát egyre több kutató vallja. Törvényszerű tehát, hogy hibás elméleti alapokon hibás etimológiák születhetnek. A szóetimológiák írását új alapokra kell helyezni, más szellemben kell a nyelveket csoportosítani s másak lesznek a nyelvi kapcsolatok kritériumai, melyeknek következtében módosulnak a belőlük levonható nyelvi, őstörténeti következtetések is.

[353] Az utótag az *Etel* és az *Attila* utolsó elemével (*-l, -la*) rokon.

[354] Az utótagjának értelmezésére van határozott véleményünk, azonban ezt kifejteni nem jelen dolgozat feladata.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

jelentésekben ott rejlik ősi hagyományunknak az az eleme, mely szerint először volt az ősanya, aki egyaránt megszülte a saját utódját a nőt és a megtermékenyítő szereppel bíró fiút. A férfinak második szerep jutott, nem véletlen férfi Isten neveként is másodikként vált használatossá. Törvényszerűen születtek az első, a legegyszerűbb élőlények önnemzéssel. A továbbiakban az értelem, a tudat fejlődése lehetővé tette azt a felismerést is, hogy a víz a nap (melege, fénye stb.) hatására születik a jégből olvadással s ennek következtében a forrás, a tó stb. szüli a folyót, az utódot. Nem véletlenül női természetű a víz s férfi a Nap. Mint ahogyan a folyó utóda, egyben sarja, ostora az ősvíznek, úgy *Attila* is utóda, sarja, ostora Istennek. *Attila* nevében őrződik az a folyó jelentésű szó, amelyben megvan az ősvíztől való, az örökölt gazdagság, vagyon, tisztaság, nemesség, sőt az anyaság is, amely kettős természetű, hiszen női és férfi utódok létrehozására egyaránt képes. A hagyomány szerint *Attila* tehát nem véletlenül *Isten ostora* azaz sarja és nem maga az *Isten* s nem véletlenül tartalmazza a ’gazdag, atyácska’ stb. jelentést is.

Mindez az emberi hagyományoknak, nyelvi kultúrának egy olyan ősi gyökerére vezethető vissza, amely a szkítákhoz és a hunokhoz vezet s amelyet érdemben csak más tudományágak képviselőivel, kutatóival összhangban tanulmányozhatunk.

Az *Attila* és alakváltozatainak körültekintő hangtani, alaktani és jelentéstani szempontú vizsgálatát - a földrajzi neveket is bevonva - kutatóink nem végezték el. Jelen dolgozattal e hiányt is igyekeztünk pótolni.

10.1.1.15. Összegzés

A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító hangtani, alaktani és jelentéstani vizsgálataival a háttérben a nevek, szavak jelentéstartalmának a kiindulóját, eredőjét a víz, a vízforrás, a folyóforrás, a folyó forrás felőli szakaszának a komplex tulajdonságában találjuk meg. Ezen egészet alkotó résztulajdonságok találhatók meg a nyelvek közszavaiban.

Benkő Loránd sejtését az alábbiakban erősítjük meg és egészítjük ki: Az *Etelköz Etel* előtagja több folyó neveként vagy nevének részeként de közszóként is ’folyó’ jelentésben kimutatható. Az utótag felfogható a magyar *köz* ’valami között lévő’ szóként is, de figyelemre méltó a bask. *kü* ’kút, forrás’ jelentésű szó is. Fontos, hogy a *kút, köz* közös gyökerű szavak, hiszen a kút mint forrás nemcsak fent, hanem középen is van.

Az *Ural* folyó neve az *Atyl* féle alaknak későbbi fejleménye. Megfelelnek neki a forrásokból, krónikákból ismert és az *Ural* forrásvidékét megnevező *Pascatyr, Pascatur, Pascatu* változatok. Szerkezetileg a név összetett szó (*Pasca + tyr, Pasca + tur, Pasca + tu*), amelynek előtagja a *pasca* ’víz’ jelentésű szó, vö.: finn *vaska* ’víz’. Összetartozik az *Atil* névnek az *Ati* s az *Ural* névnek az *ura* előtagjával. Az utótag *tyr, tur, tu* ugyanúgy ’víz, folyó, forrás’ jelentésű, - amely további folyók neveiben található meg (vö.: a Duna *Ister* neve) - mint az *Atilla, Atil, Etel, Ural* stb. utótagja (*la, l*).

A bevezető kérdésekre válaszolhatjuk, hogy az *Etelköz* történelmi terület nevének *Etel* eleme az *Attila* név nagy családjába tartozik. Mind a személynevek között, mind a földrajzi nevek és a közszók között igen korán kialakulhattak a mély és a magas hangrendű párhuzamok, amelyeket megelőztek az illabiális-veláris magánhangzókat tartalmazó formák. Az *Attila* névnek és részeinek egyaránt vannak közszói és tulajdonnévi párhuzamai mind az uráli, mind az altáji nyelvekben. Sőt a második elem képzőként is ismert. Az adatok alapvetően nem kölcsönszavak, hanem egy a magyar nyelvvel közös gyökerű nyelvet beszélő szubsztrátum rétegből valók. Ennek a szubsztrátum nyelvnek pedig köze lehetett a szkíta és a hun nyelvhez. Az *Attila* név párhuzamai az uráli és altáji nyelvekhez tartozókon kívül az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvekben is ismertek. Ez felveti annak a szükségességét, hogy egyfelől felülvizsgáljuk a szókölcsönzés és a rokonság körébe sorolt adatokat, másfelől tisztázzuk a kelta és az etruszk nép, valamint azok utódnyelveinek a szerepét is.

Az *Attila* mint személynév már képzett szó lehet. A magyar nyelv nyelvi rendszerébe illik, s igen ősi gyökerű gondolkodásra vall az a névadási logika, mely szerint a folyó mint teremtmény a forráshoz tartozik, a forrásból lett s az ember ennek megfelelően az anyához, a maghoz mint

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

forráshoz tartozik. Ennek magyarázatát ott kell kezdeni, hogy a legősibb víznevek 'víz' jelentésűek, és hangutánzó eredetű szavakból keletkeztek. A jelentésfejlődési sor: a víz hangját utánzó hangutánzó szó →vizet jelentő szó→ víznév → 1. női név → 2. férfinév. Mindez arra is utal, hogy a magyar nyelv igen ősi nyelv sarja, amely hagyományaiban, kultúrájában szinte a kezdetekig, az ember születéséig visszamenően sok mindent megőrzött.

Attila hún király neve nem az első és az egyetlen, amely mind alakjában, mind jelentéskörében és szerkezeti felépítésében is víznévvel azonosítható. Egy olyan rendszer tagja, amelynek sorában ott vannak a népnevek, a törzsnevek, a történeti nevek, a ma ismert családnevek, keresztnevek és számos közszó.

Attila hun király neve egyrészt a magyar nyelv, az altáji és az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvek segítségével, másrészt azoknak a földrajzi neveknek a bevonásával magyarázható ill. fejthető meg, amelyeket ma az uráli és altáji nyelveken kívül szláv nyelvek, sőt az indoeurópai nyelvcsaládhoz sorolt nyelvek is használnak. Az *Attila* egy olyan névadási rendszerbe illik, olyan nyelvi kultúrának a szüleménye, amelynek igen mély gyökerei vannak s amelynek az egyike lehetett a szkíta, a másika a hun nyelv. A szkíta és a hun nyelv mai képviselői közé tartozik a magyar, az elszlávosodott dunai bolgár, a török nyelvek sorába tartozó baskír, tatár, csuvas.

A magyarság múltjával kapcsolatos bizonytalanságok és ellentmondások abból is fakadhattak, hogy kutatóink nem vették figyelembe azt a tényt, hogy Álmosban őseinknek két ága egyesült: 1. Emese révén észak felől a Dentü-mogyerből jövő szarvas nemzetség 2. Ügyek révén pedig délről a Kaukázus felől jövő turul nemzetség. Ugyanakkor a Kaukázus felől már korábban, Balambér hún király vezetésével a 4. században érkeztek húnok, akiknek nyelve és kultúrája közös gyökerű a szarvas és a turul nemzetség nyelvével és kultúrájával.

Attila király nagyságát jelzi, ezért meg kell emlékeznünk arról, hogy „…Attila létrehozta a hunok és a germán törzsek nagy szövetségi rendszerét, amely egy időre egyensúlyi helyzetet teremtett Európa északi és déli fele között…De Attilának még nagyobb tervei is voltak: a két római birodalom és a hun-germán szövetségi rendszer egységét is meg akarta valósítani. Ezáltal kiegyenlítődhetett volna Európa északi és déli felének évezredek óta fennálló fejlődési egyenlőtlensége." (HARMATTA 1986:XXII.)

10.1.1.16. Rövidítések

A.	Alikovszkij rajon
Abz.	Abzelilovszkij rajon
alt.	altaji
Ar.	Archiválisanyag ld. Nikitin
Ašm.	Ašmarin
Ask.	Aszkinszkij rajon
Aurg.	Aurgazinszkij rajon
azerb.	azerbajdzsán
B.	Batyrevszkij rajon
Bajm.	Bajmakszkij rajon
bask.	baskír
Beleb.	Belebinszkij ujezd
Belok.	Belokatajszkij rajon
Belor.	Beloreckij rajon
blg.	bolgár
bolg.	bolgár
Blag.	Blagovarszkij rajon
Bug.u.	Bugurszkij ujezd
Bur.	Burajevszkij rajon

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Burz. Burzjánszkij rajon
Buu. Buinszkij ujezd
C. Civilszkij rajon
Cu. Civilszkij ujezd
Č. Csebokszarszkij rajon
csag. csagatáj
Č. - Č. Csernecov-Csernecova
cser. csereremisz
Čišm. Csisminszkij rajon
Čist.u. Csisztonszkij ujezd
csn. családnév
Ču. Csebokszarszkij ujezd
csuv. csuvas
d. domb
dial. dialektus
f. folyó
Fed. Fedorovszkij rajon
fgr. finnugor
fi. finn
fn. főnév
gen. genitivusz
Gm. Gornomarijszkij rajon
germ. germán
gör. görög
h. hely
hak. hakasz
hn. helynév
i.e. indoeurópai
Išim. Isimbajszkij rajon
Išimb. Isimbajszkij rajon
Ja. Jadrinszkij rajon
jak. jakut
Jau. Jadrinszkij ujezd
jen. jenyiszeji
Ju. Jurinszkij rajon
Ka. Kanasszkij rajon
k.kalp. karakalpak
kam. kamasz
Kara. Karaidelszkij rajon
kaz. kazáni
kaz.tat. kazáni tatár
kazax. kazah
kirg. kirgiz
k.kalp. karakalpak
ko. komi
Ko. Kozlovszkij rajon
kojb. kojb.
Kr. Kraszno-csetajszkij rajon
Kurm.u. Kurmykszkij ujezd
lat. latin

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

ld.	lásd
le.	lengyel
m.	mocsár
M.	Morgausszkij rajon
magy.	magyar
man.	manysi
mar.	mari
md.	mordvin
mdE.	erza mordvin
mdM.	moksa mordvin
Meč.	Mecsetlinszkij rajon
Mel.	Meleuzovszkij rajon
mn.	melléknév
mong.	mongol
mot.	motor
M-T.	Mari-Tureckij rajon
ném.	német
nog.	nogaj
nyeny.	nyenyec
ojr.	ojrot
or.	orosz
oszm.	oszmán
osztj.	osztják
ÓT.	ótörök
özb.	özbég
ősm.	ősmagyar
ősszl.	ősszláv
P.	Pokrovszkij rajon
Par.	Paranginszkij rajon
Perm.	Permszkij rajon
Še.	Semursinszkij rajon
Sal.	Szalavatszkij rajon
szam.	szamojéd
szam.jur.	jurák szamojéd
szb-hv.	szerb-horvát
szelk.	szelkup
Simb.	Szimbirszkij rajon
szkr.	szanszkrit
szlk.	szlovák
szn.	személynév
Sterl.	Szterlitamakszkij rajon
Svi.u.	Szvijázsszkij ujezd
t.	tó
tat.	tatár
tkp.	tulajdonképpeni
tuv.	tuvai
türkm.	türkmén
U.	Urmarszkij rajon
Uč.	Učelinszkij rajon
udm.	udmurt

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

udm. udmurt
ujg. ujgúr
ujg.mod. modern ujgúr
ukr. ukrán
üzb. üzbég
v. vagy
V. Vurnarszkij rajon
vm. vármegye
vog. vogul
votj. votják
vö.: vesd össze
Zianč. Ziančurinszkij rajon
Zil. Zilairszkij rajon
zürj. zürjén

10.1.1.17. Források

ANDREJEV 1961 ANDREJEV, N. A. *Csuvasszko-russzkij szlovar,* Moszkva 1961.
Ar. = NIKITIN
Ašm. Ašmarin N.I *Thesaurus linguae Tschuvaschorum* I-XVII. Kazan - Csebokszari 1928-50.
CSERNYECOV-CSERNYECOVA 1936 V.N. CSERNYECOV I.Ja. CSERNYECOVA *Kratkij manszijszko-russzkij szlovar* Leningrad 1936.
Fa. - FASZMER, M. *Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka.* Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. Moszkva 1964-73.
FÁBIÁN – VÁSÁRHELYI 1991 FÁBIÁN Zsuzsanna – VÁSÁRHELYI Júlia *Olasz-Magyar Útiszótár* Budapest 1991)
FOGARASY 1998 FOGARASY Fetter Mihály, *Pilisvörösvár története és néprajza,* Kiadta Pilisvörösvár város Önkormányzat*a* 1998.
GMA *Gidronimy Marijszkoj* ASzSzR
GYÖRKÖSY 1970 GYÖRKÖSY Alajos *Latin – magyar szótár* Akadémiai Kiadó Budapest 1970
HADROVICS -GÁLDI 1951 HADROVICS László - GÁLDI László, *Orosz-Magyar szótár,* Akadémiai Kiadó, Budapest 1951.
HALÁSZ 1976 HALÁSZ Előd, *Magyar Német Kéziszótár* Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
HAJDÚ – KRISTÓ – RÓNA-TAS 1982. HAJDÚ Péter – KRISTÓ Gyula – RÓNA-TAS András (szerk.) *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba* I-V. Írta és összeállította a Szegedi Őstörténeti Munkaközösség Tankönyvkiadó, Budapest 1982
JEGOROV 1964 JEGOROV, V.G. *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka,* Csebokszari, 1964.
KÁZMÉR 1993 KÁZMÉR Miklós, *Régi magyar családnevek szótára*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest 1993.
KISS 1980 KISS Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára,* Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.
KUZNECOVA 2003 M. KUZNECOVA *Mari – magyar szótár* Savaria University Press Szombathely 2003
LELKES 1998 LELKES György, *Magyar Helységnév-Azonosító Szótár,* Talma Könyvkiadó, Baja 1998.
LYTKIN – GULJAJEV 1999 V.I.LYTKIN – Je.Sz. GULJAJEV *Kratkij etimologicseszkij szlovar komi jazyka* Szyktyvkar 1999.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

MÉK *Magyar Értelmező Kéziszótár*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1985.
MÉSZÁROS – SIRMANKINA 2003 MÉSZÁROS Edit – Raisza SIRMANKINA *Erza-mordvin –magyar szótár* Savaria University Press Szombathely 2003
MOLNÁR 2003 MOLNÁR Judit *Moksa-mordvin – magyar szótár* Savaria University Press Szombathely 2003
MUNKÁCSI 1990 – MUNKÁCSI Bernát, A votják nyelv szótára, Az Uralisztikai Tanszék kiadványai, Pécs, 1990.
NAP *Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR*. Csebokszari, 1974.
NIKITIN NIKITIN I.D. *Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR*. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
OPD *The Oxford Paperback Dictionary,* Oxford University Press 1983.
ORSZÁGH 1981 ORSZÁGH László *Angol-Magyar Kéziszótár* Akadémiai Kiadó Budapest 1981
SIS N.M. Sanszkij – V.V. Ivanov – T.B. Sanszkaja, *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka,* Moszkva, 1975.
SW Dr. FOKOS-FUCHS, *Syrjánisches wörterbuch* I-II. Budapest 1959.
SZINNYEI 1884 SZINNYEI József *Finn – magyar szótár* A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása Budapest 1884
TB. *Szlovar toponyimov Baskírszkoj ASzSzR*. Baskort ASZSzR-nin toponimdar hü͡lege. Ufa. 1980.
TESz *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
TOTD *The Concise Oxford Turkish Dictionary,* Oxford 1984. Edited by A. D. Alderson and Fahir Iz.
T.- r. *Tatarszko-russzkij szlovar.* Moszkva. 1960.
TSK. A. I. TURKIN, *Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR*, Szyktyvkar 1986.
ÚMT *Új magyar tájszótár* I. Akadémiai Kiadó 1979.
UTÓNEVEINK 1990 *Kis magyar utónévkönyv* Biblioteka Budapest 1990
Vax. M.P. VAHRUSEVA, *Udmurtszko-russzkij szlovar* 1956.

10.1.1.18. Irodalom

BENKŐ 1984 BENKŐ Loránd *A magyarság honfoglalás előtti történetéhez Leved és Etelköz kapcsán* MNy. 1984/4:391-405
BENKŐ 1998 BENKŐ Loránd *Név és történelem* Akadémiai Kiadó Budapest 1998:146
CZEGLÉDI 1994 CZEGLÉDI Katalin *Számjelölés a Volga vidéki orosz használatú földrajzi neveken* in: Studia Nova A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának tudományos közleményei Mundus 1994. I.évf. 1. szám
CZEGLÉDI 1994 CZEGLÉDI Katalin *Birtokos jelölés a Volga vidéki földrajzi neveken* in: Studia Nova A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának tudományos közleményei Mundus 1994. I.évf. 2. szám
CZEGLÉDI 2002 CZEGLÉDI Katalin *A földrajzi nevek és a magyar őstörténet (Az Iszter folyóról*) in: Eleink – Magyar Őstörténet I. évf. 2.szám
CZEGLÉDI 2004 CZEGLÉDI Katalin *A székely népnév és a földrajzi nevek* in: Ősi Gyökér Kulturális folyóirat Miskolci Bölcsész Egyesület Miskolc XXXII. évf. 1. szám 2004. február-március
CZEGLÉDI 2004 CZEGLÉDI Katalin *Nyelvi kapcsolatainkról másképpen* in: Eleink – Magyar Őstörténet III. évf. 1.szám (5.)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

CZEGLÉDI 2004/1 CZEGLÉDI Katalin A magyar *csűnik* szó és a földrajzi nevek in: Hungarian Studies International Journal for Central European and Hungarian Studies Volume I Kyoto 2004
CZEGLÉDY 1986 CZEGLÉDY Károly *A magyarság Dél-Oroszországban* in: A magyarság őstörténete Akadémiai Kiadó Reprint sorozat Budapest 1986:100-123.
FALVAY 2001 FALVAY Károly Boldogasszony *A női szerep a magyar hitvilág tükrében* TERTIA Kiadó Budapest 2001
GYÖRFFY 1986 GYÖRFFY György *Napkelet fölfedezése,* in: Juliánus barát és napkelet fölfedezése 1986:5-61
HARMATTA 1986 HARMATTA János *Előszó az 1986. évi kiadáshoz* in: Attila és hunjai Akadémiai Kiadó Reprint sorozata Budapest 1986
HÓMAN 1938 HÓMAN Bálint: *A magyarok eredete és vándorlásai* Magyar középkor Budapest 1938:30-36
LIGETI 1986 LIGETI Lajos *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról* Budapest 1986:184
MELICH 1926 MELICH János *Etel* in: Magyar Nyelv, 22. évf. 1926:346-348
NÉMETH 1986 NÉMETH Gyula *A hunok nyelve* in: Attila és hunjai Szerk.: Németh Gyula, Akadémiai Kiadó Reprint Sorozata Budapest 1986:225
NÉMETH 1991 NÉMETH Gyula *A honfoglaló magyarság kialakulása*, 2. kiadás, közzéteszi Berta Árpád, Budapest 1991:276
E.A.THOMPSON 2003 E.A. Thompson *A hunok* (A világ népei) Szukits Könyvkiadó 2003

10.1.2. Eleud, Elendus

Szerkezeti felépítése: *Eleu-*: szótő + *-d*: képző 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó', *Elend-*: relatív szótő + *-us*: képző. A képző valamikor önálló szó volt s egy teljesebb alak *-dVk* (*dik, dyk, duk, dok, dak*) < *dVnk* maradványa. A név szótöve *eleu- (< elek < elenk), elen (< elenk)* arra utal, hogy az *-u* és *-n* egy eredetibb intervokális *-nk*-ból keletkezett. Az *-u* a *-k* spirantizációjával és vokalizációjával (*-u* < *w-* < *γ-* < *k-*), az *-n-* pedig a *-k* eltűnése (*-k* > *-γ* > *-w-* > *-V* > *-0*) után maradt meg, amely eredeti *-t-* fejleménye (*-t-* > *-*nδ-* > *-n-*). A magy. *Előd* hosszú *-ő-* magánhangzója *-Vk* hangkapcsolat fejleménye (*-Vk* > *-Vγ* > *-Vw* > *-VV* > *-ő*).

Az *Elő-* szótő más nevekkel illetőleg neveknek a szótövével összetartozik, köztük a hun vezérnevek közt szereplő *Ellak* névnek az *El-* tövével. Az *Ellak* képzett szó: *El-* + *-lak*: képző.

Az *Elendus* szóvégi *-(u)s-* képzője latin. Az *Előd Elő-* töve összetartozik a magy. *Elek* személynévvel, amely számos földrajzi névben használatos a Volga-Urál vidéken, vö.: csuv. . *Elekke, Eleksentĕr, Eleke, Elekkĕn, Elekśej, Elekśi.* Pl.:

Elekka paxči d. Ašm.III.10.: csuv. *Elekka paxči*, erdő neve az or. Kaša falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Elekka*
+ *paxči* ⟵ vö.: or. *paxča* 'veteményeskert' < *pax* ⟵ vö.: or.*paxat'* 'szántani', magy. *bök*
+ *-ča*
+ csuv. *–i:* birtokos személyjel.

Elekśej yrri d. Ašm.III.10.: csuv. *Elekśej yrri* Simb.u., határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Elekśej* < *Elek*
+ *śej*
+ *yrri* ⟵ csuv. *yră* 'jó lélek'
+ *-i*: birtokos személyjel.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Elekkěnuškăn′ h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Elekkěnuškăn′* or. ***Elekejkino*** A., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Elekkěnuškăn′* < *Elekkěn*
+ *uškăn′* ⟵ csuv. *uškăn′* ‘település, telep’
or. *Elekejkino* ⟵ nem or. *Elekejka* < *Ele*
+ *kejka*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

Az *Előd Elő*- tövével összetartozik egy szabír vezér nevének az előtagja, vö.: *Ilig-Er.* Németh Gyula szerint a név közszói jelentése 'fejedelem, hős' (NÉMETH 1991: 113-116)

NÉMETH 1991 NÉMETH Gyula*, A honfoglaló magyarság kialakulása,* 2. kiadás, közzéteszi Berta Árpád, 1991, Budapest.

10.1.3. Vegecus, Ugec, Ugek

Szerkezeti felépítése: *Vegec-:* relatív szótő + *-us:* képző. A *Vegec, Ugec, Ugek* lejegyzett alakok az *Ügyek* ejtésével lehetnek azonosak. A szócsaládba tartozik a magy. *ügy* 'folyó' szó és az *Attila* név *Atti*- szótöve.
Ügyek a Turul nemzetség vezére, Álmos apja, Emese férje.

10.1.4. Edus

Szerkezeti felépítése: *Ed-*: szótő + *-us*: latin képző. A szótő alakváltozata az *Ügyek.*

10.1.5. Chaba, Chabas, Csaba

Szerkezeti felépítése: *Csa-*: abszolút szótő + *-ba*: képző. *Csaba* Attila egyik fiának a neve, a székelyek királya. Előfordulása földrajzi nevekben a Kárpát-medencében:

Csaba ld. ***Békéscsaba*** ‘Békés megye székhelye’. A *Csaba* helynév puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév bizonyára török eredetű, vö.: csag. *čaba* ‘ajándék’. (KISS 1980) < *Csa + -ba.*
Csabacsűd ‘helység Békés megyében’. Az összetett helynév előtagja a magy. *Csaba* személynév, utótagja pedig a *csűd* ‘(emlősállat lábán) a boka és a pata ill. csülök közötti rész’. (KISS 1980) < *Csaba + csűd.*

Személynevekben:

Csab csn. (KÁZMÉR 1993) < *Csa + -b.*
Csaba csn. ⟵ *Csaba* személynév, *Csaba* helynév Békés, Borsod, Közép-Szolnok, Pest, Somogy megye, *csaba* ‘csámpás’, *csába* ‘bárgyu’. (KÁZMÉR 1993) < *Csa + -ba.*
Csabafi csn. ⟵ *Csaba* személynév + *fi* ‘fia valakinek’. (KÁZMÉR 1993) < *Csaba (< Csa + -ba) + fi.*
Csabai csn. ⟵ *Csaba* helynév Békés, Borsod, Közép-Szolnok, Pest, Somogy megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csaba (< Csa + -ba) + -i.*
Csabakúti csn. ⟵ *Csabakút* helynév + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csabakút (Csaba + -kút) + -i.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Közszókban a magyarban:

csabaíre ’különféle gyógynövények neveként’. Magyar fejlemény. Vö.: *Csaba* személynév + *ír* ’kenőcs’. (TESz) < *csaba* (*csa* + *-ba*) + *íre*.

Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben:

Čubva f. TSK.130.: ko. *Čubva* or. *Čub* az or. Vym' jobb oldali mellékfolyója, hossza 127 km.
< ko. *Čubva* < *Čub* ⟵ ld. ÓT. *sub* 'víz'
+ *va* ⟵ ko. *va* ‘víz’.
or. *Čub* ⟵ ko. *Čub.*

T'śub va f. SW.1111b.: ko. *T'śub va* or. *Čub*, az or. Vym jobb oldali mellékfolyója, délre a Požog-tól.
< ko. *T'śub* < ld. *Čub*
+ *va* ⟵ ko. *va* ‘víz’.
Čub ⟵ ko. *Čub.*

Palatalizálódás, affrikálódás történt a szó elején: *t-* > *t’-* > *č-*. A tulajdonnevekben és a közszókban a čVb, čVbV típusok összetartoznak. A *Csaba* mint egyalakú személynév úgy ragadt az emberre a víz alapján, hogy mindkettőt teremtménynek fogták fel. Keresztnévként csak a kétalakú nevek bevezetése (Kr. .u. 1200 körül) után vált általánossá. A szavaink (*csabaire, csábul*) őrzik a víznek a gyógyító, a vonzó, mágikus hatását. A *csobán, a csobolyó* a vízmederhez, a *cseber* pedig nemcsak a víz medréhez kötődik, hanem utal arra is, hogy a forráshoz mindig viszonyítanak, ezért a *cseber* szónak természetes, hogy van folyadékmérték jelentése is. A *csibe* a fiatal hajtás, a csomó és a hangutánzó jelentést őrzi. Ez utóbbi maradt fenn a *csobban csob-* tövében.

10.1.6. Wendekuz, Bendekuz, Bendecucus, Bengeguz, Bendegucz, Bendeguz

Szerkezeti felépítése: 1. összetett szó: *Bende-* + *-guz* 2. képzett: *Bendegu-* + *-z*.
Bendegúz volt Mundzsuk apja, Attila nagyapja is.

10.1.7. Torda

Szerkezeti felépítése: *Tor-*: szótő + *-da*: képző 'valamivel ellátott, valami mellett lévő'. A név előfordulása földrajzi nevekben:

Torda ’romániai város Erdélyben az Aranyos mellett, Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév a török *Turdï* (tulajdonképpen ’megállt, megmaradt’) személynévvel hozható kapcsolatba. (KISS 1980) < *Tor-* + *-da*
Tordai-hasadék ’sziklasoros Erdélyben’. A sziklaszorost a legközelebbi jelentős helységről Tordáról nevezték el. (KISS 1980) < *Tordai-* < *Torda (*< *Tor* + *-da)* + *-i* + *hasadék.*

Személynevekben:

Tardi csn. ⟵ Tard helynév Borsod, Somogy megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Tard* (< *Tar* + *-d*: képző) + *-i*: melléknév képző.
Torda csn. (KÁZMÉR 1993) < *Tor* + *-da.*
Tordafi csn. ⟵ *Torda* személynév + *-fi* ’fia valakinek’. (KÁZMÉR 1993) < *Torda (*< *Tor* + *-da)* + *fi*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Tordai *csn.* ⟵ *Torda* 'Torda megye', *Torda* helynév Békés, Bihar, Győr, Torda, Torontál megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Torda (< Tor + -da) + -i.*

A szótőnek (*Tar-, Tor-*) számos földrajzi, személynévi és közszói párhuzama van a Volga-Urál vidékén és a Kárpát-medencében.

Túr 'a Szamoshátat északról határoló folyó'. Ősszláv eredetű. Ősszláv *turъ* 'őstulok'. (KISS 1980) < *Tú + -r.*
Tura 'község Pest megyében Aszódtól dél-keletre. Szláv eredetű. (KISS 1980) < *Tu- + -ra.*
Túrmező 'történelmi táj Horvátországban'. (KISS 19820) < *Túr (< Tú- + -r) + mező.*

A keleti nevek közül idetartozik, pl.:

Szír-Darja 'folyó Közép-Ázsiában'. Vö.: csag. *Sir därja,* or. *Сыр Дарья.* A második névelemhez ld. perzsa *darjā* 'tenger, tó, nagy folyó, folyam'. Az ótörökben a folyó neve *jenčü ögüz* 'Gyöngy folyó'. (KISS 1980)
< or. *Syr* ⟵ csag. *Sir*
+ *Darja* ⟵ nem or. *Därja* < 1. *Där*
+ *ja.*
2. *Dä* + *rja.*

A magyarban a *Darja Dar* előtagjának megfelelője a *Dera* patak, vö.: ***Dera*** 'Szentendre alatt a Dunába ömlő patak'. Szerb-horvát eredetű. Vö.: szb.-hv. *dera* 'patak, szakadék, völgy'. (KISS 180) < *De- + -ra.*

A közszók közül a szócsaládba számos szó tartozik. Valamennyi a víz eredeti komplex jelentéstartalmának valamelyik szálán keresztül kapcsolódik ide, pl.:

tör 'több részre különít, részeire választ, összezúz, megfékez, megbüntet, (törvényt) megszeg, valakire támad, meggyötör, kínoz, (utat) vág, valahová nyomul, törekszik, valamiért fáradozik, valamin erősen gondolkodik, dörzsöl , vív, (kendert) tilol, (nyelvet) hibásan beszél'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *tö- + -r.*
tőr 'viszonylag rövid, könnyű szúrófegyver, ez mint a fájdalom jelképe, ár, lyukasztó eszköz, (sportban) hosszú, hajlékony pengéjű, gömbvégű vívóeszköz, (hajózásban) a kötél kezelésében használt vadpálca'. Valószínűleg ősi örökség a finnugor korból, vö.: votj. *tir, ter* 'fejsze, bárd, szekerce', cser. *ter, tür* 'él', finn *terä* 'él, csúcs, hegy, kalász, termés, mag', észt *tera* 'él, csúcs, hegy, kalász, sugár stb. '. (TESz) < *tő- + -r.*
tőr 'hurok, kelepce csapda (átvitt értelemben is)'. Valószínűleg vándorszó. (TESz) < *tő- + -r.*
túr 'tajtékzik, a földet forgatja, mozgatja, valamiben kotorász, turkál'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: finn *touria* 'váj, túr, kiás'. (TESz) < *tú- + -r.*
túr 'fekély, sebhely, var, orbánc'. Szlovén eredetű, vö.: szln. *túr, tvor* 'fekély, gennyes fekély, furunkulus'. (TESz) < *tú- + -r.*
túró 'aludttejből készült tejtermék, sajt, a fitymában levő váladék, a tagadás kifejezéseként'. Ótörök eredetű, vö.: türkm. *turaq* 'joghurtból készített savanykás ízű étel', csag. *toraq* 'sajt', oszm. *dorak* 'kiszárított joghurt', *dorak* 'egy fajta joghurtból és tejfölből készített sajt', csuv. *turăx* 'forralt, leszedett savanyított tej', *tora* 'sajt', cser. *tuara, tuγara* 'sajt', miser *tura* 'ua.', or. *torak* 'forralt, savanyított tej', kurd *toraq* 'túró', mong. *tarag* 'sűrű, savanyított tej', or. *tvorog* 'túró'. (TESz) < *tú + -ró.*

A *-da* képző ma is használt közszókban, pl.:

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Magyar
fogda. A szó az *fog* címszónál található: *fog* + *-da.* Ősi örökség az ugor korból. (TESz) < *fog* + *-da.*
óvoda A szó az *óv* címszónál található: *óv* + *-oda*. Bizonytalan eredetű. (TESz) < *óvo* + *-da.*

Orosz
morda 'pofa'

A keleti és a magyar tulajdonnevekben valamint a közszókban a dV típusú elemek világosan összetartoznak, azonban további vizsgálatokra van szükség annak megállapítására, mikor szerepelnek önálló szó és mikor képző funkcióban. Úgy tűnik, a magyarban már toldalékként kell értelmezni. Nem igazolt a magyar tulajdonnevek szláv eredete s a közszók finnugor eredete sem. A magyar szavak felülvizsgálatra szorulnak. A *fogda fog-* töve nem lehet ugor kori örökség, az *óvoda* pedig helyesen *óvo-* + *-da* elemekre bontható. Az or. *morda* gyökereit a szkíta-hun nyelvekben kell keresni.

10.1.8. Scemen, Scemeyn, Stemens, Szemein

Szerkezeti felépítése: *Sce-:* szótő + *-men:* képző, *Sce-* + *-meyn, Stemen-:* relatív szótő + *-s:* képző, *Sze-* + *-mein.* A név a magy. *szem* szónak és társainak lehet az alakváltozata, vö.:

tengerszem Tükörszó, de közvetlen forrása nem határozható meg. (TESz) < *tenger (< tenge-* + *-r)* + *szem.*

Szemes *ld.* ***Balatonszemes*** 'helység Somogy megyében'. A Szemes helynév a magy. szem főnév származéka. (KISS 1980) < *Szeme* + *-s.*

Személynevekben:

Szemcsei csn. ⟵ *Szemcse* helynév Tolna megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szemcse (< Szem-* + *-cse)* + *-i.*
Szeme, Szöme csn. (KÁZMÉR 1993)
Szemei csn. ⟵ *Szemő, Szimó* helynév Komárom megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szeme- (< Sze-* + *-me)* + *-i.*
Szemeli csn. ⟵ *Szemely* helynév Baranya megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szemel (< Szeme-* + *-l)* + *-i.*
Szemere csn. ⟵ *Szemere* helynév, nemzetségnév. (KÁZMÉR 1993) < *Szeme-* + *-re.*

A *Szamo-, Szeme-, Szomó-, Szomo-, Szamá-, Szám-, Szem-* tövek összetartoznak a magyar tulajdonnevekben. Végső eredetük megtalálásában segítenek a keleti tulajdonnevek és közszók mellett az alábbi magyar közszók is.

Közszókban:

szem 'a látás szerve, kalászos, hüvelyes mezőgazdasági növények magja, több egyforma rész sorozatából álló tárgy egy darabja, bogyós gyümölcs termése, tekintet, figyelem, mennyiség, kötés, horgolás stb. eleme, hurok, rügy, csira, szem alakú rajzolat (díszítésként), értékjel a kártyán, pont a játékkockán'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *šem,* osztj. *sem,* zürj. *śin* (töve: *śinm-*), votj. *śin, śiń* (tövük: *śinm-, śińm-),* cser. *sınzä,* md. *śeľme* 'szem' finn *silmä* 'szem, arc, a háló szemei, lyuk a balta nyele számára, a tű lyuka, rügy', észt *silm* 'szem, lyuk, valaminek a foka, kapocsszem, a háló

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szemei, rügy', lp *čâl'bme* 'szem, arc, a háló szemei', szam. jur. *seβ,* jeny. *sei,* tvg. *sıma, sime*, mot. *sima*, kojb. *sima,* tajgi *šime-dä* 'szem'. (TESz) < *sze-* + *-m.*
személy 'külső, alak, forma, képmás, kép, helyettes, képviselő, valaki énje, egyedi mivolta, arc, arculat, kinézés, tekintet, egyén, ember, nő, rossz erkölcsű nő, nyelvtani kategóriaként'. Származékszó, a *szem* 'látószerv' főnévből jött létre, majd valamivel ellátottságot, bírást, helyet stb. kifejező *–l* > *-ly* denominális névszóképzővel. (TESz) A *szem* 'forrás, mag' jelentésű változatából keletkezett. < *szemé-* + *ly.*

10.1.9. Ethen, Etheus

Szerkezeti felépítése: *E-* + *-then, Ethe-:* szótő + *-us:* képző. Az *Ethen, Ethe-* összetartozik, rokon az *Attila Atti-*: szótövével.

10.1.10. *Opus, Opos*

Szerkezeti felépítése: 1. *Opu-* + *-s, Opo-* + *-s* 2. *O-* + *puska.* A szótő alakváltozata a magy. *Aba* személy- és földrajzi név. Teljesebb alakja *Opuk, Opok* (< **Opunk, *Oponk*) lehetett.

A földrajzi nevekben:

Opuska ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Opuska* Ja.
< csuv. *Opuska* < *O*
+ *puska.*

A Pusak név, valamint az *Opuska* név *puska* valamint a *Put'piski* név *piski* utótagja tartozik össze a vizsgált alakkal. A *Paskak* forma arra is utal, hogy eredetibb **Paskaka* változattal kell számolni. A *Pusak* rövidebb formája az *Opus* névnek a *pus* eleme. Az *Opu-, Opo-* tő rokona a magy. *Aba*, vö.:

Abalakjylga f. TB.18.: bask. *Abalakjylga* or. ***Abalak-jelga*** Bajm., az or. B'ardeli-jelga bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Abalakjylga* < *Abalak* < *Aba*
+ *lak*
+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* 'folyó',
or. *Abalak* ⟵ nem or. *Abalak*
+ *jelga* ⟵ tat. *jelga* 'folyó'.

Abaújszántó 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. A *Szántó* helynév földművelésre kötelezett szolgálónépekre utal. (KISS 1980) < *Abaúj* (< *Aba* + *új*) + *szántó (< szán* + *tó).*

Az *Opu-, Opo-* tő teljesebb formája *Opuk, Opok*.

10.1.11. Caducha, Cadicha, Cadica, Kadicza, Kadicsa

Szerkezeti felépítése: *Cadu-:* szótő + *-cha, Cadi-* + *-cha, Cadi-* + *-ca, Kadi-* + *-cza, Kadi-* + *-csa.* A mai magyar változata a *Kadosa* családnév, megvan földrajzi nevekben is, vö.:

Kacsóta 'helység Baranya megyében'. A korábbi *Kadosafalva* előtagjából önállósult. (KISS 1980) < *Kacsó- (< Ka-* + *-csó)* + *-ta.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Személynévként:

Kadácsi csn. ⟵ *Kadácsi* helynév Udvarhelyszék + *-i*: melléknév képző (KÁZMÉR 1993) < *Kadács (< Kadá- + -cs) + -i.*
Kadics csn. (KÁZMÉR 1993) < *Kadi-* (< *Ka-* + *-di*) + *-cs*
Kadisa csn. (KÁZMÉR 1993) < *Kadi-* *(< Ka-* + *-di)* + *-sa*

A *Kado-* szótő számos magyar köznévben megvan. A magy. *kád* a víz medréhez kötődik, a *kádár* töve (*kádá-*) is vele kapcsolatos, ma a bor tartályára, a hordóra utal, az *–r* pedig foglalkozásnév képző ugyanúgy, mint a 'főbíró' jelentésű *kádár* szó *–r*-je. Ez utóbbi *kádá-* töve a forrásnak, a magnak az irányító szerepét őrzi a *kádi* szóhoz hasonlóan. A *kadóc* szó tövének is mag, ezzel együtt apró, törmelék tulajdonsága van. A *kedd* tövének (*ked-*) az alapja a folyóelágazás, amelynek két ága, szára van. A *kedély* és a *kedv* a forráshoz, a maghoz kötődik, a *kódorog* a vízfolyás tulajdonsága, rokona a *kujtorog, kultyorog* s a *köd* is a vízhez kötődik elsődlegesen. A *ködmön* alakja mint általában a köpönyeg, kabát stb. formája a folyóelágazásnál keletkezett kúphoz hasonlít, a csúcsnak pedig összekötő szerepe van.

10.1.12. Berend, Berendus, Berend

Szerkezeti felépítése: *Beren-:* szótő + *-d:* képző, *Berend-* + *-us:* képző, *Beren-* + *-d.* A szótő (*Beren-*) teljesebb változatban is ismert, vö.: magy. ***Berenik*** (< *Bere-*: szótő + *-nik*: képző) csn.

10.1.13. Sulthan, Sulthanus, Zoltan

Szerkezeti felépítése: *Sul-:* szótő + *-than:* képző' valamivel ellátott, valamihez tartozó', *Sulthan-:* relatív szótő + *-us:* képző, *Zol-* + *-tan.* Meg kell jegyezni, hogy a személynév és a titulusnév, azaz címnév nem úgy függnek össze, hogy egymásból keletkeztek, hanem azért kötődnek egymáshoz, mert közös gondolkodás mentén alkották őket. A személynév azon ősi nevek közé tartozik, amelyeknek hangsúlyozták az őshöz való tartozását. A Zoltán esetében a szótő (*Zol-*) közszói jelentése 'forrás', vö.: csuv. *śul, śăl* 'forrás' stb. A személynévnek és a címnévnek pedig eleve az a feladata, hogy a forráshoz, az őshöz való tartozást, ezen keresztül pedig a személy nagyságát, előkelőségét hangsúlyozzák.

Sultanaj puś d. Ašm.XI.177.: csuv. *Sultanaj-puś*, mező neve or. Civil'sk város mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Sultanaj*
+ *puś* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej'.

Solttan var d. Ašm.XI.177.: csuv. *Solttan var*, erdő neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Solttan*
+ *var* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'.

Alakváltozata a ***Solt*** név.

10.1.14. Wulchu, Bulchus, Boczu, Bocsu

Szerkezeti felépítése: *Wul-:* szótő + *-chu:* képző*, Bulchu-* + *-s, Bo-* + *-czu, Bo-* + *-csu.* Az *-s* nem latin eredetű. Összetartozik magyar közszókkal:

bocsát 'megbocsát, valahova juttat, elenged'. Ótörök eredetű szócsalád. (TESz) < *bocsá- (< bo-* + *-csá)* + *-t.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

búcsú, bulcsú, bulszú ’engedély, bűnbocsánat, búcsúvétel, templomszentelés ünnepe’. Ótörök eredetű. (TESz) < *bú-* + *-csú, bul-* + *-csú, bul-* + *-szú.*

A *Bulcsú* alakváltozata a *Búcsú.* A név ma is használatos magyar keresztnévként, előfordul családnevekben:

Bucsó ld. ***Bucsú*** csn. (KÁZMÉR 1993) < *Bu-* + *-csó.*
Bucsuházi csn. ⟵ ***Bucsuháza*** helynév Pozsony megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Bucsuháza- (< Bucsu + háza)* + *-i.*

A *bocsát* szó *bocsá-* töve és a *búcsú, bulcsú, bulszú* összetartoznak, az alakváltozatokban meglévő *–l-* etimologikus. A szó eredeti jelentése ’elenged’, amely eredetileg arra utalt, hogy a forrás, az anya elengedte az utódát, a folyót, az újszülöttet, a gyereket. Itt jegyezzük meg, hogy a magyarban a busójárás másképpen búcsújárás, azaz búcsú a téltől. Ez a szokás Mohácson a tél búcsúztatásának a hagyományát őrzi, azt a pillanatot örökíti meg, amikor elbocsátják a telet.

10.1.15. Wobag

Szerkezeti felépítése: *Wo* -: abszolút szótő + *-bag*: képző. A szó hangtani alakváltozata az *Aba* névnek.

10.1.16. Balagus, Bolug

Szerkezeti felépítése: *Balag-:* relatív szótő + *-us:* képző (latin)*, Bo-* + *-lug.* A földrajzi nevekben előforduló *bala, bula, bal, baly, böl, bäl, bela* alakváltozatok rokonok, közös bennük a ’folyó, a víz’ jelentés, vö.: bask. *bulak,* tat. *bolak* ’folyó.

Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén:

Păla f. Ašm.X.104.: csuv. *Păla* or. *Bula,* kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Păla* < *Pula* ⟵ vö. bask. *bulak* ‘folyó’
tat. *bolak* ‘folyó’
or. *Bula* ⟵ nem or. *Pula, Bula.*

Bola f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Bola* or. *Bula*, folyó neve.
< tat. *Bola* ⟵ vö. tat. *bolak* ‘folyó’
or. *Bula* ⟵ nem or. *bulak* ‘folyó’

Bolak f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Bolak* or. *Bulak*, folyó neve.
< tat. *Bolak* ⟵ tat. *bolak* ‘folyó’

Földrajzi nevek a Kárpát-medencében:

Balog ‘a Rima bal oldali mellékfolyója’. A magy. *balog* melléknévből keletkezett. A folyóról kaphatta a nevét az itt birtokos *Balog* nemzetség, amely első szállását a folyó mellett, Alsó- és Felső-Balog környékén ütötte fel. A *Balog* víznév török származtatása (vö.: Kāšγ. *balïq, balq* ‘agyag, sár’) nem meggyőző. (KISS 1980) < *Ba-* + *-log.*

Balogfa ld. ***Balogunyom*** ‘helység Vas megyében’. A *Balogfa* < *Balogfalva* helynév egy *Balog*-nak hívott személy falvára vonatkozott. (KISS 1980) < *Balog (< Ba-* + *-log)* + *fa.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Személynevek:

Balga csn. ⟵ magy. *balga* ‘együgyű’. (KÁZMÉR 1993) < *Ba-* + *-lga.*

Közszók
Magyar

balga ‘együgyű’ nincs meg külön címszó alatt a TESz-ben. < *balga (< ba-* + *-lga)*
balgatag ’együgyű, esztelen, tévelygő, nyugtalanul ide-oda járó’*, balga*. A szócsalád tagjai magyar fejlemények. (TESz) < *balga- (< ba-* + *-lga)* + *-tag.*
balog nincs meg külön címszó alatt a TESz-ben, ld. *bal.* < *balog (< ba-* + *-log)*
bal 'a jobb ellentéte, rosszindulatú, téves, bal oldal'. Bizonytalan eredetű, talán ősi örökség a finnugor korból. (TESz)
A balga, balog és a *bal* ugyanazon szónak alakváltozatai. A *ba-* szótőhöz a *–log, -lga, -l* közös gyökerű képző járult. A szó családjába tartozik közszóként a magy. *balog* (< *ba-* + *-log*) és a *buta* (< *bu-* + *-ta)* is. Ez utóbbi a szó belsejében a képző kezdő mássalhangzójaként az eredeti *t*-t tartalmazza, míg a *balog* a *t-* fejleményét: *-t-* > *-δ-* > *-l-*.

10.1.17. Zambur, Zamur, Zámir

Szerkezeti felépítése: 1. *Zam* + *bur, Zam* + *ur, Zám* + *ir.* 2. A *Zambur* alakváltozat arra utal, hogy összetett szóval (*Zam* + *bur*) van dolgunk, amennyiben bizonyos szerkezetű földrajzi nevekhez hasonlítjuk, vö.:

csuv. ***Čĕnpĕr*** or. ***Szimbirszk*** város neve, ld. Uljanovszk.

Más esetekben pedig képzett szó: *Zambu-*: szótő + *-r:* képző, *Zamu-* + *-r, Zámi-* + *-r.* A szótő megvan önállóan is, vö.:

Čenpek d. Ašm.XV.173.: csuv. *Čenpek*, hely neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Čenpek* < *Čen*
+ *pek*

A magyarban megvan helynevekben és családnevekben, rokona a Zsombor keresztnév, vö.:

magy. ***Zombor*** 'Jugoszláviai[355] város a Bácskában'. (KISS 1980) < *Zom* + *bor.*
magy. ***Zomba*** 'helység Tolna megyében'. (KISS 1980) < *Zom-* + *-ba*

Családnévként is használatos, vö.: magy. ***Zámbori*** csn., nincs meg Kázmérnál.

10.1.18. Lehel, Lechel

Szerkezeti felépítése: *Lehe-*: szótő + *-l:* képző, *Leche-* + *-l*. Az *l* eredeti *t* fejleménye, zöngésedés, réshangúsodás eredménye: *t-* > *δ-* > *l-*. A név összetartozik a magyarban meglévő személynevekkel és közszókkal:

Személynevek

[355] Ma Szerbia.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Lélek csn. ⟵ magy. *lélek* (KÁZMÉR 1993) < *Lé-* + *-lek.*
Lelkes csn. ld. ***Lőkös, Lölkös*** csn. (KÁZMÉR 1993) < *Lé-* + *-lek*

Közszók
Magyar

lélek 'az emberi személyiségnek, az emberi élettevékenységnek fizikailag nem érzékelhető hordozója, szellem, test nélküli lény, az értelmi, akarati és érzelmi jelentések összessége, érzésvilág, szív, lélegzet, ember, erő, tehetség, valaminek éltető eleme, lényege, lelkierő, bátorság, (személyragos megszólításként) kedvesem, gőz, pára, valaminek a legjava, a hegedű belsejében a tető és a hátlap közé feszített pálcika'. Származékszó, *lél-* alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *lil* 'lélegzet', osztj. *lil* 'lélegzet, lélek', zürj. *lov* 'lélegzet, szellem, élet, lélek', *lul* 'lélegzet, szellem', udm. *lul* 'lehelet, lélegzet, pára, lélek, szellem, szív, kedély, élet', fi. *löyly* 'hőség (a fürdőben), gőz, pára', észt *leil* 'gőz, pára, félelem, szükség, lélegzet, élet', lp. *liew'lâ* 'gőz, pára (a fürdőházban)'.(TESz) < *lé-* + *-lek,* vog. *li-* + *-l,* osztj. *li-* + *-l,* zürj. *lo-* + *-v, lu-* + *-l,* udm. *lu-* + *-l,* fi. *löy-* + *-ly,* észt *lei-* + *-l,* lp. *liew'-* + *-lâ.*

A fenti adatok a szkíta-hun nyelvek nyomait őrzik. A magy. *lélek* szó alapjelentése a 'valaminek éltető eleme' és nem véletlenül van 'gőz, pára' jelentése is. Ez utóbbi pedig kapcsolódik a vízhez. A zürjén *lov* és *lul* formát két jellemző nyelvjárási alaknak tartják, amely egyikében *–v,* a másikában pedig *–l* található egymásnak megfelelésben. Ennek a jelenségnek az a magyarázata, hogy a *–v* és az *–l* előzménye olyan közös *-δ,* amely az egyik irányban *–l* lett, a másik irányú változásokban pedig *–w* > *-v* fejlődött. Ugyanez a *-w* a magyarban vokalizálódott (*–w* > -V) diftongust alkotva az előző magánhangzóval, majd a diftongus második tagja elnémult s az előző magánhangzó pedig megnyúlt. Ugyanakkor a *δ* előzményből lett *-l*-es változat a magyarban is megvan, így olyan alakpárokat alkotnak, amelyekből a magyarban sok van. A baj az, hogy a mérvadó akadémiai álláspont szerint ezekben az esetekben az *–l-* mássalhangzót szervetlenül betoldott hangnak tekintik igen helytelenül. Vö.: magy. *gyümölcs, gyümőcs; völgy, vőgy; köldök, kődök; tölgy, tőgy; csolk, csók; csolnak, csónak; zöld, ződ; hölgy, hőgy; told, tód; old, ód; tölt, tőt; szolda, szóda; szolnok, szónok; oldal, ódal; polc, póc* stb. Világosan látszik, hogy az *–l-* nélküli adatok nem minden esetben, de legtöbbször nyelvjárási formák.

10.1.19. Leuenta, Leuentas, Levénte

Szerkezeti felépítése: *Leuen-:* relatív szótő + *-ta:* képző*, Leuen-* + *-tas, Levén-* + *-te.*

Földrajzi nevekben:

Leventej Păva var f. Ašm.VIII.71.: csuv. *Leventej Păva* var, patak, szakadék neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Leventej* < *Leven*
+ *tej* ⟵ vö.: magy. *tej* mint folyadék
+ *Păva*
+ *var* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'

Leventi varĕ d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Leventi varĕ* M.
< csuv. *Leventi* < *Leventi*
+ *varĕ* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *-ĕ*: birtokos személyjel.

Xal'merjol' f. TSK.125.: or. *Xal'merjol',* az or. ***Lebed'*** bal oldali mellékfolyója északon a tundrán.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< or. *Xal'merjol'* ⟵ nem or. *Xal'merjol'* < *Xal'mer* < *Xal'*
+ *mer*
+ *jol'* ⟵ ko. *jol'* 'erdei patak'
or. *Lebed'* ⟵ nem or. *Lebed'* < *Lebe-* + *-d'*.

Ismert földrajzi nevekben, személynevekben és közszóként is használatos a magyarban, vö.:

Léva 'szlovákiai város'. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév valószínűleg szláv eredetű. (KISS 1980) < *Lé-* + *-va.*

Levedia 'történelmi terület feltehetőleg a Don, a Donyec és az Azovi-tenger között'. ⟵ *Levedi* személynév, vö.: magy. *lesz* ige. (KISS 1980) < *Levedi (< Leve-* + *-di)* + *-a.*

Személynevek

Lévai csn. ⟵ *Léva* helynév Bars megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Léva* (< *Lé-* + *-va)* + *-i.*

Közszókban

levente 'hős, vitéz, daliás harcos, (a két világháború között) előzetes katonai kiképzést és irredenta -fasiszta szellemű nevelést nyújtó ifjúsági szervezetnek a tagja'. Szerb-horvát eredetű, végső forrása a perzsa *lävänd* 'szabad, független, katona, önkéntes, kalandor stb.', oszm. *levent* 'tengerész, dalia'. (TESz) < *leven- (< le-* + *-ven)* + *-te.*

10.1.20. *Kulche, Chulchas, Külcze, Kulcze, Külcse*

Szerkezeti felépítése: *Kul-:* szótő + *-che:* képző, *Chulcha-* + *s, Kül-* + *-cze, Kul-* + *-cze, Kül-* + *-cse.*

Földrajzi nevekben:

Kölcse 'helység Szabolcs-Szatmár megyében'. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Vö.: ótörök *kül* 'hamu'. (KISS 1980) < *Köl- (< Kö-* + *-l-)* + *-cse*

Kulcs 'Rácalmáshoz tartozó település'. Valószínűleg szláv eredetű. Vö.: magy. *kulcs* főnév szláv előzménye, ősszláv **ključъ* 'bugyogás, forrás'. (KISS 1980) < *Kul- (< Ku-* + *-l-)* + *-cs:* képző

Személynevekben:

Kölcsei csn. ⟵ *Kölcse* helynév Szatmár megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Kölcse- (< Köl-* + *-cse)* + *-i:* melléknév képző.
Kulacs csn. ⟵ magy. *kulacs* 'italnak való facsutora'. (KÁZMÉR 1993) < *Kula- (< Ku-* + *-la)* + *-cs:* képző.
Kulcsár csn. ⟵ magy. *kulcsár, kúcsár, kolcsár* '(nagybirtokon, nagyobb háztartásban) az éléstár, pince stb. Felügyeletével, kulcsainak őrzésével megbízott alkalmazott'. (KÁZMÉR 1993) < *Kulcsá-* (< *Kul-* + *-csá: k*épző) + *-r:* képző.
Kulcsi csn. ⟵ *Kulcs* helynév Fehér megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Kulcs- (< Kul-* + *-cs)* + *-i*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Közszókban:

kulacs ‘italnak való facsutora, katonák, természetjárók stb. Egyéni italtartó edénye, kövér arc’. Bizonytalan eredetű. (TESz) < *kula- (< ku- + -la) + -cs:* képző.
kulcs, kúcs, kojcsa ’zárak, lakatok nyitására és zárására való eszköz, valaminek a nyitja, megoldása, egy fajta szerszám, csavarkulcs, órakulcs, zongorakulcs, katonai vagy más szempontból döntő fontosságú hely, kulcspont, a hangjegyek olvasásmódját meghatározó jel a vonalrendszer elején, kulcscsont, fizetési, elosztási stb. arány, hurok, fonat, kalács, karika a lószerszámon, lakodalmi találós kérdés, a kútostor végén a horgot elzáró szerkezet’. Szláv eredetű, vö.: óe. szl. *kl’učь* ’kulcs’, mac. *kluč* ’kulcs, csavarkulcs stb.’, szb.-hv. *kljûč* ’kulcs, (katonai) kulcsállás, folyókanyar, szénavonó horog, billentyű (fúvós hangszeren), kulcscsont, (állatok lábán) a boka feletti izület’, szln. *kljûč* ’kulcs, bujtvány, oltóág, húrfeszítő csiga, kanyar, kulcs a hangjegyírásban, csavarkulcs stb.’. (TESz) < *kul- + -cs, kú- + -cs, koj- + -csa*
kulcscsont ’vállperec’. Német mintára alkotott tükörszó. (TESz) < *kulcs (< kul- + -cs) + csont*

A *kulacs* a formájáról, a *kulcs* a funkciójáról kapta az elnevezést. A *kulcsa,* a forrása, a nyitja valaminek az eszköz, amivel a nyitást végre lehet hajtani, szintén ezt a megnevezést kapta. Az alakváltozatai (*kúcs, kojcsa*) tövében az *–ú* hosszú magánhangzó jelzi a rákövetkező, valamikor meglévő mássalhangzót a *–w*-t, amely és a *–j-* a *kulcs –l*-jének a párhuzama, az előzményük közös –δ-. A *kulcscsont*nak összekötő szerepe van, mint a forrásnak.

10.1.21. Ompudes

Szerkezeti felépítése: 1. *Ompude- + -s* 2. *Ompu-* (< *Om- + pu-+ -des*.

10.1.22. *Miska, Misces, Mike, Micas*

Szerkezeti felépítése: *Mi-*: abszolút szótő + *-ska*: képző, *Mi- + -sces*, *Mi- + -k*e, *Mi- + -cas*. Az *m-* szókezdő zöngésedés, réshangúsodás, nazalizáció eredménye: *t- > δ- > w- > m -*. Számos névvel összetartozik.

Volga-Ural vidéke

Muskav h. Ašm.VIII.275.: csuv. *Muskav* or. *Moskva,* város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Muskav* < *Muska* ⟵ vö. ko. *mos* ‘forrás’
+ *v* ⟵ vö.: ko. *va* ‘folyó’
or. *Moskva* ⟵ or. *Moskva:* folyó neve ⟵ nem or. *Mosk* ⟵ vö. ko. *mos* ‘forrás’
+ *va* ⟵ ko. *va* ‘folyó’.

Muskav sărčĕ d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Muskav sărčĕ* K.
< csuv. *Muskav* < *Muska* ⟵ vö. ko. *mos* ‘forrás’
+ *v* ⟵ vö.: ko. *va* ‘folyó’
+ *sărčĕ* ⟵ csuv. *sărt* ‘domb’
+ *–ĕ*: birtokos személyjel.

Muskav uramĕ u. Ašm.VIII.276.: csuv. *Muskav uramĕ*, utca neve or. Janšixovo Norvaši faluban, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Muskav* < *Muska* ⟵ vö. ko. *mos* ‘forrás’

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *v* ⟵ vö.: ko. *va* ‘folyó’
+ *uramĕ* ⟵ csuv. *uram* ’utca’
+ *–ĕ*: birtokos személyjel.

Moskov h. Ašm.VIII.276.: csuv. *Moskov* or. *Moskva*, város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Moskov* < *Muska* ⟵ vö. ko. *mos* ‘forrás’
+ *v* ⟵ vö.: ko. *va* ‘folyó’.
or. *Moskva* ⟵ or. *Moskva:* folyó neve ⟵ nem or. *Mosk* ⟵ vö. ko. *mos*[356] ‘forrás’
+ *va* ⟵ ko. *va* ‘folyó’.

Mosko h. Ašm.VIII.276.: csuv. *Mosko* or. *Moskva*, város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Mosko* ⟵ vö. ko. *mos* ‘forrás’.
or. *Moskva* ⟵ or. *Moskva:* folyó neve ⟵ nem or. *Mosk* ⟵ vö. ko. *mos* ‘forrás’
+ *va* ⟵ ko. *va* ‘folyó’.

Mosko kas h. Ašm.VIII.276.: csuv. *Mosko-kas* Tk., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Mosko* ⟵ vö. ko. *mos* ‘forrás’
+ *kas* ⟵ csuv. *kas* ’falu’.

Mosko kassi h. Ašm.VIII.276.: csuv. *Mosko-kassi* Tk., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Mosko* ⟵ vö. ko. *mos* ‘forrás’
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* ’falu’
+ *–i*: birtokos személyjel.

Moskakassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Moskakassi* or. *Moskakasy* ← *Moskavkasy* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Moskakassi* < *Moska* ⟵ vö. ko. *mos* ‘forrás’
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* ’falu’
+ *–i*: birtokos személyjel,
or. *Moskavkasy* ⟵ nem or. *Moskavkassi.*

Maska kup m. GMA: mari *Maska kup* or. *Medvežje* Zv., mocsár az or. *Šupšalovo* helységtől délre.
< mari *Maska* ⟵ mari *maska* ‘medve’,
vö.: ko. *mos* ‘forrás’
+ *kup* ⟵ mari *kup* ’mocsár’
or. *Medvežje.*

Sivaja Maskašor f. TSK.104.: or. *Sivaja Maskašor* Gorn., patak, hossza 11 km.
< or. *Sivaja* ⟵ or. *sivaja* ‘szürke’
+ *Maskašor* < *Maska* ⟵ mari *maska* ‘medve’,
vö. ko. *mos* ‘forrás’
+ *šor* ⟵ udm. *šur* ‘ folyó, patak, csermely’.

Mäskašor f. TSK.71.: ko. *Mäskašor* or. *Meskašor,* az or. Usa jobb oldali mellékfolyója.
< ko. *Mäskašor* < *Mäska*
+ *šor* ⟵ ko. *šor ,*patak, folyó, víz’,
or. *Meskašor* ⟵ ko. *Mäskašor.*

[356] A szó családjába tartozik még a ko. *mös (mösk-*) ’tehén’, ’nőstény’, udm. *mes* ’nőstény, szuka’.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Mašak h. TB.105.: bask. *Mašak / Mäšäk,* or. *Mašak,* város neve Belor..,
< bask. *Mašak / Mäšäk* ⟵ bask. *mašak / bašak* ‘kalász’.
or. *Mašak* ⟵ bask. *Mäšäk* < *Mä*
+ *-šäk.*

Miškä h. TB.107.: bask. *Miškä* or. *Miškino* település neve, Balt., Mišk., Učal.
< bask. *Miškä* < bask. *Mi*
+ *-škä*
< or. *Miškino* < *Miška* ⟵ bask. *Miškä*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–o.*

Kárpát-medence
Földrajzi nevek

Miske ’helység Bács-Kiskun megyében’. Puszta személynévből alakult magyar névadással. Vö.: szlk. *Miško* személynév. (KISS 1980) < *Mi-* + *-ske*

Személynevek

Miska csn. (KÁZMÉR 1993) < *Mi-* + *-ska*
Miske csn. (KÁZMÉR 1993) < *Mi-* + *-ske*
Miskei csn. ⟵ *Miske* helynév Arad, Bihar, Heves, Pest, Szabolcs, Vas, Veszprém megyében + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Miske- (< Mi-* + *-ske)* + *-i*: melléknév képző.
Miska keresztnév. < *Mi--* + *-ska*

Közszók
Magyar

miskakancsó ’Népies férfialakot ábrázoló mázas cserépkancsó’. (MÉK) < *miska (< mi-* + *-ska)* + *kancsó.*
miskárol ’metsz (disznót, elsősorban kocát) ivartalanít’, *miskár* ’sertések, különösen kocák ivartalanítását végző személy’. Szlovák eredetű szócsalád, vö.: szlk. *miškárit*’ ’heréléssel, miskárolással foglalkozik’, *miškár* ’herélő, miskároló’, le. *miszkarz, miśkarz* ’ua.’. (TESz) < *miskáro- (*< *miská-* + *-ro:* képző) + *-l:* képző
meskete ’mese’. Valószínűleg származékszó, a *mese* kicsinyítő képzős, játszi jellegű tovább formálása. (TESz) < *meskete-* < *meske-* + *-te*: képző

A dudor forma, mint jellegzetes tulajdonság benne van a tulajdonnevekben és a közszókban egyaránt. A *miskárol* pedig éppen a dudort, azaz a herét vágja ki s a szó tövének (*miská-* + *-rol*) rokona a *mészárol* (*mészá-* + *-rol*) és a *metél* (*meté-* + *-l*) töve.

A szó belseji *–sk-* mássalhangzó kapcsolatot tartalmazó, *m-* szókezdőjű vizsgált szavunk város, falu, utca, hegy, domb, mocsár és patak, valamint mellékfolyó nevében szerepel. A fő kérdés az, hogyan kapcsolódik ide a ‘forrás’ és a ‘medve’ jelentés.

Abból kell kiindulni, hogy eleink gondolkodása szerint a mocsár, a tó, a forrás egyrészt szinonimák, másrészt a forrás a születés helyét jelöli meg, hiszen sok folyó onnan indul ki. Ez fordítva is igaz, a folyó kiindulási helyén mocsár van. Más oldalról a születés helye vastag, dundi, s a *medve* mint állat ezen tulajdonsága kapcsán megkapta az elnevezést. A magyar *mackó* egyik alakváltozata a mari *maska* és a magyar *medve* szónak. A dombot, hegyet ugyanilyen jellemző

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

tulajdonsága révén nevezték el s így születhetett a magyar *Mecsek* hegynév és a *macskakő* szó, az ‘útkövezésre használt gömbölyű terméskő’ elnevezés is. A *miskakancsó* lényege, hogy hasas kancsó. A kis patak és a mellékfolyó egyaránt forrásfolyó, az elágazás, a görbeség és a keskeny vonal a fő tulajdonsága. A kezdődő folyó éppen hogy kijött a mocsárból, mellékfolyó esetén az anyafolyóból, tehát a forráshelyről. Olyan, mint a görbe vonal. Így tartozik ide a magyar *mácsik* ‘laskatészta, metélt’, a *macska* a karmai révén kapta az elnevezést s a horgos, kampós jellemzője miatt a *vasmacska*.

Ugyanakkor az is ismert, hogy ott, ahol mocsár van, ott fertő, mocsok, piszok is van. A *maszk* szó innen ered. A születés úgy indul el, hogy a víz kivágja magát a mocsárból, tóból. Ennek a műveletnek a révén kapcsolódik ide a magyar *miskárol* ‘kivág, kiherél’ szó is.

Szólni kell az or. *Moszkva* folyó nevéről s a városról, amely a folyóról kapta az elnevezést. Ennek a névnek a párhuzama megtalálható a Volga vidékén is, ott, ahova az említett *Moszkva* folyó nem ér el. A fenti adatok is jelzik, hogy a *Moszkva* változatban a *–va* elem vagy egy *–ka* hangkapcsolat fejleménye s akkor **Moszkak, *Moszkaka* változat a korábbi, vagy pedig *Moszk + va* tagolás esetén a komi *va* ’víz’ szóval azonos a második elem. A kérdés eldöntése további vizsgálatokat igényel.

10.1.23. Beztur, Bezter, Belztur

Szerkezeti felépítése: *Bez + tur, Bez + ter, Belz + tur.* Összetett szónak tűnik. Az utolsó adatban az előtag *-l-* mássalhangzót tartalmaz a *-z-* előtt. Ezt figyelembe véve az előtag bVlVz forma lehetett, talán **Belez, * Beliz*. A földrajzi nevekben is ismert.

Volga-Urál vidéke:

Pes'ter f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Pes'ter / Pes'ter šur* or. *Pester'* Selt., a Kil'mez' folyó jobboldali mellékfolyója.
< udm. *Pes'ter'* < *Pes'*
+ *ter'*
+ *šur* ⟵ udm. *šur* 'folyó'
or. *Pester'* ⟵ udm. *Pes'ter'*

Kárpát-medence:

Beszterce ’romániai város Déstől keletre’ A helység a Beszterce folyó mellett épült, és róla kapta a nevét. A ***Beszterce*** víznév szláv eredetű. Előzménye az ősszl. **bystrica* ’gyors folyású (és ezért többnyire tiszta, átlátszó vizű) patak, folyó. (KISS 1980) < *Beszter (< Besz + ter) + ce.*
Beszterec ’helység Szabolcs-Szatmár megyében’. Szláv eredetű. Tövében a szláv *bystrъ* ’gyors, tiszta, átlátszó’ melléknév rejlik. Folyónévből vált helységnévvé. (KISS 1980) < *Besztere (< Besz + tere) + -c.*
Boszporusz ’tengerszoros a Fekete- és a Márvány-tenger között’. A magy. *Bogaz* forrása egy oszm. **Boğaz* tulajdonképpen ’tengerszoros’. (KISS 1980) < *Boszpor (< Bosz + por) + -usz.*

Személynevek

Besze csn. (KÁZMÉR 1993) < *Be + -sze.*
Bősz csn. ⟵ magy. *bősz* ’dühödt’. (KÁZMÉR 1993) < *Bő + -sz.*
Busz csn. (KÁZMÉR 1993) < *Bu + -sz.*
Busza csn. (KÁZMÉR 1993) < *Bu + -sza.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A magyar tulajdonnevek *Basz, Besz, Bősz, Busz, Busza* alakjai, valamint a *Boszporusz* név *Bosz* töve összetartoznak. A magyar neveket nincs okunk a szlávból eredeztetni. A magy. *Beszterec* és a *Boszporusz* tengerszoros neve egymásnak etimológiai alakváltozatai. A *Besz* és a *Bosz* tő rokonok. Ezeknek valóban alaki és jelentésbeli megfelelője *Boğaz* 'tengerszoros' szó is, amely a törökségben 'torok' jelentésben is megvan, s a torok is átjárónak, szűk kapunak, szorosnak, nyílásnak fogható fel. Ha a korábban nagyobb területen folyó víz egy szűk helyre beszorul, valóban *bősz*, dühödt lesz a folyása. Ezek a tulajdonságok átvonódtak más élőlényre, így állatra, emberre is.

Közszók
Magyar

basz ld. ***baszik*** 'közösül, ingerel, nem törődik vele, rá sem hederít'. Ótörök eredetű, vö.: türk *bas-* 'nyom', jak. *battā* 'nyom'. (TESz) < *ba* + *-sz,* < *ba* + *-szik.*

A közszók közül a *basz, baszik* igének az *–ik* végű és *–ik* nélküli változata egyaránt ismert. A magy. *basz* alakváltozata a boszorkány *boszo-* töve, amelynek van 'nyom' jelentése is. A nyom és a szűkület összetartoznak, a keskeny folyómeder a folyó forrás felőli szakaszának jellemzője ugyanúgy, mint a szorosnak.

10.1.24. Budli, Buldy, Rudli, Ruldus

Szerkezeti felépítése: *Bud-*: szótő + *-li:* képző, *Bul-* + *-dy, Rud-* + *-li, Rul-* + *-dus.*

10.1.25. Canadus, Czanad, Czanád, Csanad

Szerkezeti felépítése: *Canad-:* (< *Cana-:* abszolút szótő + *-d:* képző) relatív szótő + *-us:* képző (latin)*, Czana-* + *-d, Czaná-* + *-d, Csana-* + *-d.* Ismert a földrajzi nevekben és a személynevekben.

Kárpát-medence
Földrajzi nevek

Csanád ld. ***Csanád vármegye*** ⟵ Puszta személynév (KISS 1980) < *Csaná (< Csa* + *-ná)* + *-d.*
Csantavér 'jugoszláviai helység Szabadkától délkeletre. Ld. *Csanta* személynév + vér. (KISS 1980) < *Csanta (< Csan-* + *-ta)* + *vér.*
Csomád 'helység Pest megyében'. ⟵ *Csanád* személynév. (KISS 1980) < *Csomá- (< Cso-* + *-má)* + *-d.*

Személynevek

Csán csn. (KÁZMÉR 1993) < *Csá-* + *-n.*
Csana csn. (KÁZMÉR 1993) < *Csa-* + *-na.*
Csanád csn. (KÁZMÉR 1993) < *Csaná-* + *-d.*
Csanádi csn. ⟵ *Csanád* helynév Csanád megye, *Csanád* helynév Alsó-Fehér, Csanád, Pest, Torda, Torontál megye, ***Csinád*** helynév Torda megye + *-i*: melléknév képző (KÁZMÉR 1993) < *Csanád- (< Csaná-* + *-d)* + *-i.*
Csanta csn. (KÁZMÉR 1993) < *Csan-* + *-ta.*

10.1.26. Wuken, Bukem, (Buken), Bucenes, Büken

Szerkezeti felépítése: *Wuke-* + *-n, Buke-* + **-m, (Buke-* + *-n), Bucenes, Büke-* + *-n*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

10.1.27. Bondofard, Bondofart, Bondosardus, Bondosárd

Szerkezeti felépítése: 1. *Bondo + fard, Bondo + fart, Bondo + sardus, Bond o + sárd* 2. *Bondofar-: [< Bondo-* (< *Bon-:* abszolút szótő + *-do-:* képző) + *far]* relatív szótő + *-d:* képző *'*valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó'*, Bondofar- + -t, Bondosard- + -us:* képző (latin)*, Bondosár- + -d*

10.1.28. *Farkas, Tarkans[357] (Farkas), Sarcans*

Szerkezeti felépítése: *Farka- + -s, Tarkan-:* (< *Tar-:* relatív szótő + *-kan:* folyamatos melléknévi igenév képző) relatív szótő + *-s (Farka- + -s), Sarcan- + -s.* Használatos földrajzi nevekben és személynevekben.

Kárpát-medence
Földrajzi nevek

Farkasd ld. ***Balf*** 'helység Győr-Sopron megyében'. A ném. *Wolf* 'farkas' személynévből keletkezett magyar névadással. (KISS 1980) < *Farkas- (< Farka- + -s) + -d*.
Farkasfa 'helység Vas megyében. ⟵ *Farkas* személynév + *falu* birtokos személyraggal ellátott *falva* alakjának összetétele. (KISS 1980) < *Farkas (< Farka- + -s) + fa* ⟵ magy. *falva* < *falu + -a:* birtokos személyjel.
Farkasgyepű 'helység Veszprém megyében'. A személynévként is használatos farkas állatnévnek és a gyepű 'sövény, mesterséges akadály, torlasz, járhatatlanná tett sáv' főnévnek az összetétele. (KISS 1980) < *Farkas (< Farka- + -s) + gyepű.*
Farkashalma ld. ***Sashalom*** '1950-től Budapesthez tartozó település'. A települést a terület legmagasabb pontjáról, egy 155,9 m. magas halomról nevezték el. Némelyek szerint erre a területre vonatkozik az 1325 óta adatolható *Farkashalma*. (KISS 1980) < *Farkas (< Farka- + -s) + halma* ⟵ magy. *halom + -a:* birtokos személyjel.
Farkaslaka 'romániai helység Székelyudvarhelytől északnyugatra'. Egy *Farkas* nevű bírtokos lakóhelyével kapcsolatos. (KISS 1980) < *Farkas (< Farka- + -s) + laka* ⟵ magy. *lak- + -a:* bírtokos személyjel.
Farkaslyuk 'Ózdhoz tartozó település'. *Farkaslyuk* 'egy erdő'. Értelme 'farkasok oduja, búvóhelye'. (KISS 1980) < *Farkas (< Farka- + -s) + lyuk*.
Farkasmály 'Gyöngyöshöz tartozó határrész'. A magy. *farkas* állatnévnek és a *mál, mály* '(déli) hegyoldal' főnévnek az összetétele. (KISS 1980) < *Farkas (< Farka- + -s) + mály.*

Személynevekben

Farkas csn. (KÁZMÉR 1993)

Közszók

farkas 'a kutyával rokon, többnyire szürkéssárga szőrű ragadozó állat, egyfajta zsindelykészítő szerszám, feltörés, kipállás az ember bőrén, bőrtuberkulózis, nyersanyagot tisztító, összekuszálódást bontó textilipari gép'. Származékszó, a fark főnévből alakult *–s* melléknév képzővel. (TESz) < *farka (< fa- + -rka) + -s.*

10.1.29. Athmar, Othmar

[357] Ld. a törzsneveknél.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Szerkezeti felépítése: *Ath + mar, Oth + mar,* összetett szónak tűnik.

10.1.30. Kadar, Cadar

Szerkezeti felépítése: *Kada- + -r, Cada- + -r.* Ismert földrajzi nevekben, személynevekben és használatos közszóként.

Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén:

Aškaδar f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, B-r.: bask. *Aškaδar* or. ***Aškadar***, folyó neve.
< bask. *Aškaδar* < *Aš*
+ *kaδar*
or. *Aškadar* ⟵ nem or. *Aškadar*

Aškaδar f. TB.27.: bask. *Aškaδar / Axkarazy* or. ***Aškadar*** Zil., az or. Sakmara jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Aškaδar* < *Aš*
+ *kaδar*
or. *Aškadar* ⟵ nem or. *Aškadar*

Aškaδar f. TB.27.: bask. *Aškaδar* or. ***Aškadar*** Ster., az or. Belaja baloldali mellékfolyója.
< < bask. *Aškaδar* < *Aš*
+ *kaδar*
or. *Aškadar* ⟵ nem or. *Aškadar*

Kárpát-medence
Földrajzi nevek:

Kadarcs 'vízfolyás a Hortobágyon'. ⟵ magy. *kadarcs* 'kanyargós ér, vadvíz'. Feltehetőleg a magy. *kódorog* ige családjába tartozik. (KISS 1980) < *Kadar- (< Kada- + -r) + -cs*
Kadarkút 'helység Somogy megyében'. A tisztázatlan eredetű magy. *Kadar* személynévnek és a *kút* főnévnek az összetétele. (KISS 1980) < *Kadar (< Kada- (< Ka- + -da) + -r) + kút*
Kádárta '1973-ban Veszprémhez csatolt település'. ⟵ A tisztázatlan eredetű magy. *Kadar* személynév + *-ta* képzőbokor. (KISS 1980) < *Kádár- (< Kádá- + -r) + -ta*

Személynevek:

Kádár csn. ⟵ magy. *kádár* 'bodnár, pintér'. (KÁZMÉR 1993) < *Kádá- (< Ká- + -dá) + -r.*
Kadarkúti csn. ⟵ *Kadarkút* helynév Somogy megye + *-i*: melléknév képző (KÁZMÉR 1993) < *Kadarkút (< Kadar (< Kada- + -r) + kút) + -i*
Kádártai csn. ⟵ *Kádárta* helynév Veszprém megye + *-i:* melléknév képző (KÁZMÉR 1993) < *Kádárta- (< Kádár- (< Kádá- + -r) + -ta) + -i.*

Közszókban:

kadar ld. ***kadarka*** 'egy fajta szőlő, az ebből a szőlőfajtából készült bor'. A szócsalád alapja a *kadarka* szerb-horvát eredetű. (TESz) < *kada- (< ka- + -da) + -r*
kádár 'bodnár, pintér'. (TESz) < *kádá- (< ká- + -dá) + -r*
kádár *'*(történetileg nem hiteles irodalmi művekben): a hunok és a régi magyarok főbírója'. Tulajdonnévi eredetű: a hun-magyar mondakörben előforduló magy. személynév köznevesülésével

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

keletkezett. (TESz) < *kádá- (< ká- + -dá) + -r*

A magy. *kád* a víz medréhez kötődik, a *kádár* töve *(kádá-)* is vele kapcsolatos, ma a bor tartályára, a hordóra utal, az *–r* pedig foglalkozásnév képző ugyanúgy, mint a ’főbíró’ jelentésű *kádár* szó *–r*-je. Ez utóbbi *kádá- t*öve a forrásnak, a magnak az irányító szerepét őrzi a *kádi* szóhoz hasonlóan.

10.1.31. Radar (Kadar), Rda, Rádár

Szerkezeti felépítése: *Rada- + -r (Kada- + -r), Rda, Rádá- + -r*

Földrajzi nevekben a Volga-Urásl vidékén:

Rade f. GMA: mar. *Rade* or. *Rada* Zv., az or. B(ol'šaja) Kokšaga baloldali mellékfolyója. < mar. *Rade*?

10.1.32. Weler, Beller, Bellér, Beler

Szerkezeti felépítése: 1. *We- + -ler, Bel- + -ler, Bel- + -lér, Be- + -ler* 2. *Wele- + -r, Belle- + -r, Bellé- + -r, Bele- + -r*

10.1.33. Kear, Chear, Keár

Szerkezeti felépítése: *Kea- + -r, Chea- + -r, Keá- + -r*

10.1.34. Kewa; Kenes

Szerkezeti felépítése: *Kewa; Kene- + -s.* Földrajzi nevekben és személynevekben a Kárpát-medencében előfordul.

Földrajzi nevek:

Balatonkenese hn. Veszprém m. (KISS 1980) < *Balaton + kenese.*

Személynevek:

Kenesei csn. ⟵ *Kenese* hn. + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)

10.1.35. Cheledus, Keleed, Keléd

Szerkezeti felépítése: *Cheled-:* (< *Chele- + -d-:* képző) relatív szótő + *-us:* képző (latin), *Kelee- + -d, Kelé- + -d*

10.1.36. *Damas*

Szerkezeti felépítése: *Dama- + -s:* képző. A *Dama-* töve összetartozhat a ko. *Dömanik* folyónév tövével.

Dömanikju f. TSK.79.: ko. *Dömanikju / Dömanikjol'* or. *Domanik*, az or. Uxta jobboldali mellékfolyója, hossza 20 km.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< ko. *Dömanikju* < *Dömanik* < *Döma-*
+ *-nik*
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó'
Dömanikjol' < *Dömanik*
+ *jol'* ⟵ ko. *jol'* 'erdei patak'.
or. *Domanik* ⟵ ko. *Dömanik*

A *Damas* elvileg lehet a magy. ***Dömös*** hn. alakváltozata.

10.1.37. *Door*

Szerkezeti felépítése: *Doo-* + *-r:* képző. A *Door* név összetartozik a *Torockó, Verecke* földrajzi nevekkel, valamint a *verecke, verőce, veréce,* az ang. *door,* ném. *Tür,* or. *dver* 'ajtó' közszókkal, valamint a magyarban és az altáji nyelvekben ismert *Dömör*-kapu 'keskeny, meredek hegyi átjáró' előtagja, a *Dömör* szó is rokona. Eredetük közös forráshoz, a szkíta-hun nyelvekhez vezet. Tévedés a magyar *verőce, veréce* 'kis ajtó' szót szláv nyelvi eredetűnek tartani. Ellenkezőleg, a szláv volt az átvevő.

10.1.38. *Boras, Bór*

Szerkezeti felépítése: *Bora-:* (< *Bo-:* abszolút szótő + *-ra-:* képző) relatív szótő + *-s, Bó-* + *-r*

Volga-Urál vidéke:

Borma f. TB.37.: bask. *Borma* or. *Burma* Arx., az or. Sim jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Borma* < *Bor*
+ *ma*

Borma f. TB.37.: bask. *Borma* or. *Burma* Ask., az or. T'uj mellékfolyója.
< bask. *Borma* < *Bor*
+ *ma*

Borma t. TB.37.: bask. *Borma* Al'š., tó.
< bask. *Borma* < *Bor*
+ *ma*

Urbar . Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Urbar* or. *Arbor,* folyó neve.
< tat. *Urbar* < *Ur*
+ *bar*
or. *Arbor* ⟵ nem or. *Arbor*

Krasnobor h. Ašm.:-, NAP: or. *Krasnobor* P., csuvas, orosz és mordvin település, Ar.:-.
< or. *Krasnobor* < *Krasno* or. *krasno* 'piros, vörös'
+ *bor* ⟵ nem or. *bor.*

Pustyn' h. Ašm.:-, NAP: or. *Pustyn`* ← ***Zel`onyj Bor*** ← *Taneva* P., orosz település, Ar.:-.
< or. *pustyn'* 'sivatag, pusztaság'
Zel`onyj* or. *zel`onyj 'zöld'
+ *Bor* ⟵ nem or. *Bor.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Podbornoje h. Ašm.:-, NAP: or. *Podbornoje* ¬ ***Pigel`dino*** Šu., orosz település, Ar.:-.
< or. *Podbornoje* < *Pod*
+ *bor* ⟵ nem or. *bor*
+ *-n:* melléknév képző
+ *-oje*
Pigel`dino* ⟵ nem or. *Pigel`da < *Pigel`* < *Pige*
+ *-l`*
+ *-da*
+ *in:* birtokos melléknév képző
+ -o

Kárpát-medence
Földrajzi nevek

Talabor 'a Felső-Tisza jobb oldali mellékfolyója'. Eredete nincs tisztázva. (KISS 1980) < *Tala (< Ta- + -la) + bor.*
Bár 'helység Baranya megyében Mohács és Dunaszekcső között'. A Bor-Kalán nemzetség valamelyik Bar nevű tagjának emlékét őrzik. (KISS 1980) < *Bá- + -r.*
Borló 'Hegység Kárpát-Ukrajnában A Latorca és a Borsova között.' A hegység régi magyar neve *Barlang-hegy(e)* volt. Vö.: ukr. **Berlog* 'barlang'. (KISS 1980) < *Bor- (< Bo- + -r) + -ló.*
Borota 'helység Bács-Kiskun megyében'. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. (KISS 1980) < *Boro- (< Bo- + -ro) + -ta.*
Borsfa 'helység Zala megyében'. < *Bors + fa.* (KISS 1980) < *Bors (< Bor- + -s)+ fa.*
Borsi 'II. Rákóczi Ferenc szülőfaluja az egykori Zemplén vármegyének Szlovákiához tartozó részén.'. < magy. *Bors* személynév + *-i*: képző. (KISS 1980) < *Bors- (< Bor- + -s) + -i.*
Borsod '1950-ben Edelényhez csatolt település'. A falut váráról, a várat pedig első ispánjáról nevezhették el I. István király idejében, aki a várat megyeszékhellyé tette. A *Borsod* személynév a török eredetű magy. *bors* származéka. (KISS 1980) < *Borso- (< Bor + -so) + -d.*
Borsova 'a Felső-Tisza jobb oldali mellékfolyója'. Az egykori földvárról kapta a nevét, amely e folyó és a Tisza összefolyásának szögében a mai Vári község közelében épült. (KISS 1980) < *Bor- (< Bo- + -r) + sova.*
Borszék 'romániai helység a Gyergyói-havasokban'. A magy. *Bor-patak* előtagjának és a *szeg* 'sarok, szeglet, zug' főnévnek összetétele. Ld. *Borkút* 'ásványvízforrás', borvíz 'ásványvíz, ásványvízfürdő, ásványvízforrás'. (KISS 1980) < *Bor (< Bo + -r) + szék.*
Borszörcsök 'helység Veszprém megyében'. (KISS 1980) < *Bor (< Bo- + -r) + szörcsök.*
Maribor 'jugoszláviai város Szlovéniában'. (KISS 1980) < *Mari (< Ma- + -ri) + bor.*

Személynevekben (KÁZMÉR 1993)

Bár csn. < *Bá- + -r.*
Bara csn. < *Ba- + -ra.*
Baró csn. < *Ba- + -ró.*
Bor csn. < *Biróc- (< Biró- + -c) + -i.*
Borai csn. ⟵ *Boró* helynév Zemplén megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Bora- + -i.*
Borbereki csn. ⟵ *Borberek* helynév Alsó-Fehér megye + *-i*: melléknév képző. < *Borberek- (< Bor + berek) + -i.*
Bordai csn. ⟵ *Borda* helynév Abaúj megye + *-i*: melléknév képző. < *Borda- (< Bor- + -da) + -i.*
Bordi csn. ⟵ *Bord* helynév Küküllő megye + *-i*: melléknév képző. < *Bord- (< Bor- + -d) + -i.*
Borfői csn. ⟵ *Borfő* helynév Hont megye + *-i*: melléknév képző. < *Borfő- (< Bor + fő) + -i.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Bori csn. ⟵*Bori* helynév Hont, Nyitra megye + *-i:* melléknév képző. < *Bor-* + *-i.*
Búr csn. < *Bú-* + *-r.*
Bura csn. ⟵*Bura* helynév Heves megye + *-i:* melléknév képző. < *Bu-* + *-ra.*
Talabér csn. ⟵ *Talabor* hn. < *Tala- (*< *Ta-* + *-la)* + *bér.*
Talaborfalusi csn. ⟵ *Talaborfalu* helynév + *-si:* melléknév képző. < *Talaborfalus (*< *Talabor* < *Tala-* + *bor* + *falu* + *-s)* + *-i*.
Talabori csn. ⟵ *Talabor* helynév. < *Talabor- (*< *Tala-* + *bor)* + *-i.*

Közszók (TESz) :

bor 'szőlőbor, gyümölcsbor'. Ótörök eredetű. Ujg. *bor* 'bor', *borluk* 'szőlőskert'. < *bo-* + *-r.*
bor- ld. ***borkút*** 'savanyú vízforrás', savanyúvíz, iszákos ember'. A *bor-* előtagú összetett szavaink jelzői szerepű bor előtagja az utótaggal kifejezett forrásnak, illetőleg víznek a bor ízére némileg savanyú vagy savanykás jellegére utal. < *bo* + *-r-.*
borít *'takar, burkol, feldönt, önt, ellep, elmerít, valamilyen állapotba hoz, párzik'.* Valószínűleg ótörök eredetű szócsalád. Vö.: CC. *bur-, burur-* 'fordít, csavar', oszm. *bur-* 'befordít', *bur-, buru-, bür-, bürü-* 'beburkol befed, elsötétít'. < *borí (*< *bo-* + *-rí)* + *-t.*
talabor 'ereszkedőn a kerék alá tett kis, vályu forma fa vagy vas, kerékkötő, széles, terebélyes, árnyékos'. Ismeretlen eredetű. < *tala (*< *ta-* + *-la)* + *bor.*

A *bor,* mint savanyú víz a forrásnak az ízéhez kötődik, a *borít* ige *borí-* töve pedig az ömlő víz elterülő, beterítő tevékenysége nyomán maradt fenn és összetartozik a *bőr* hasonló tulajdonságával.

10.1.39. Hunnor

Szerkezeti felépítése: *Hunno-:* szótő + *-r:* képző 'valamivel ellátott'. Alakváltozata a *Hunor,* a *Hungár.* A hagyomány szerint *Hunor* és *Magor* két egytestvér és Ménrót fia.

A *Hungár* személynév kötődik a magyarok *hungár* nevéhez úgy, hogy a személy elnevezéséhez a mintát a folyóforrás, a forrásfolyó, azaz a víz elnevezése adta, hiszen a vízhez, a folyóhoz hasonlóan az ember is teremtmény, sarj. A népnév eredetileg személynév lehetett, amely dinasztianévvé vált, idővel pedig népnév lett belőle. A szó a Volga-Urál vidékén földrajzi nevekben is ismert, vö.:

Hynarjylga f. TB.167.: bask. *Hynarjylga* or. ***Syngar-jelga*** */ Cyngaf-Jelga / Cyngarjylga* Mel., az or. Tor jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Hynarjylga* < *Hynar* ⟵ vö.: manysi ***huŋari*** 'mélyedés, völgy'
+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* 'folyó',
or. *Syngar* ⟵ nem or. *Syngar* < *Synga*
+ *r*
+ *jelga* ⟵ tat. *jelga* 'folyó',
Cyngaf
+ *Jelga* ⟵ tat. *jelga* 'folyó',
Cyngarjylga < *Cyngar*
+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'.

A *Hunor* és *Magor* párosból a *Hunor* személynévnek alakváltozata a *Hungár* személynév, a *hungár* népnév, a földrajzi nevekben a *Hynar* forma és a manysi *huŋari* 'mélyedés, völgy' jelentésű közszó. Ennek további alakváltozatait őrzi a földrajzi nevekben az orosz, pl.: *Syngar, Cyngar.* A magyarok *hungar* neve úgy kötődik ide, hogy a vízhez hasonló módon keletkezett személy neve,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

majd dinasztianév vált népnévvé. A *Hungár, Hunor, Hunnor* tehát összetartoznak, egymásnak hangtani alakváltozatai. Fontos, hogy a szó ismert közszóként nemcsak mint népnév, vö.: manysi ***huŋari*** ‘mélyedés, völgy’ < *huŋa-* : abszolút szótő + *-ri:* képző. A szókezdő *h-* etimologikus, eredeti *t-* fejleménye.

10.1.40. Membroth, Nemroth, Nembrothus, Nimroth, Nimróth, Nimbrod, Nimrod

Szerkezeti felépítése: *Mem + broth:* relatív szótő (< *bro-:* szótő + *-th:* képző)*, Nem + roth, Nembroth- + -us:* képző (latin)*, Nim + roth, Nim + róth, Nim + brod, Nim + rod*

Az alakváltozatok szerint összetett szó. Az utótag (broth, brod) bizonyos esetekben elveszítette a kezdő mássalhangzóját (vö.: *roth, rod).*

10.1.41. Chus

Szerkezeti felépítése: *Chu-:* abszolút szótő + *-s:* képző.

10.1.42. *Cham, Ham, Hám*

Szerkezeti felépítése: *Cha-:* abszolút szótő + *-m:* képző*, Ha- + -m, Há- + -m.* Közszói párhuzamai közül idetartozhatnak az alábbiak, vö.:

magy. ***hám*** ’a lószerszámnak a szügyet és a törzset körülfogó része, melyhez az istráng kapcsolódik, különféle, gyalogos vontatásban használt húzó, vonó szerszámok’. Valószínűleg alnémet eredetű. (TESz)[358] < *há + -m*

Biztosan idetartoznak azok a szavak, amelyeknek van *k-* szókezdőjű megfelelője. A magy. *homok* (*ho- + -mok*) és az alt. *qumaq (qu- + -maq),* jak. *kumax (ku- + -max),* mong. *qumaqi (qu- + -maqi), qumaγ (qu- + -maγ), qumaki (qu- + -maki),* monguor *xumoG (xu- + -moG),* ujg., kun, csag., alt. *qum (qu- + -m)*, oszm. *kum (ku- + -m)* második elemei *(-mok, -maq, -max, -maqi, -maγ, -maki, -moG, -m)* összetartoznak egymással és a magy. *kumma* (*kum + -ma*) szó második elemével, amelyek képző funkciót töltenek be. A homokszem és a *kumma* mint vízcsepp eleink szemében az a legkisebb egység, amely forrásként szolgál. A *Hám* személynév is magában hordozza az őshöz tartozást.

10.1.43. *Aba*

Szerkezeti felépítése: *A-:* abszolút szótő + *-ba:* képző. Szerepel földrajzi nevekben a Volga-Urál vidékén:

Abalakjylga f. TB.18.: bask. *Abalakjylga* or. ***Abalak-jelga*** Bajm., az or. B'ardeli-jelga bal oldali mellékfolyója.

< bask. *Abalakjylga* < *Abalak* < *Aba-*
+ -lak
+ jylga ⟵ bask. *jylga* ‘folyó’,
or. *Abalak* ⟵ nem or. *Abalak*
+ jelga ⟵ tat. *jelga* ’folyó’.

Az *Aba* szótőhöz járuló *-lak* elem eredetileg 'folyó, víz' jelentésű volt, később minősült át képzővé. Külön vizsgálat feladata annak eldöntése, hogy az adott névben melyik érvényesül. A Kárpát-medencében ismert földrajzi névként és személynévként.

[358] Nem igazolt a magyar szó német eredete.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

magy. ***Aba*** csn., ***Abafi*** csn., ***Abai*** csn. ⟵ *Aba* hn. Abaúj, Fejér, Komárom, Szabolcs m. +*-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)

10.1.44. *Noé*

Szerkezeti felépítése: *No-* + *-é:?*

10.2. A Turul dinasztia nevei, (Németh Gyula nyomán): *Ügyek, Álmos, Árpád, Tarkacsu, Liündik, Ézelő, Jutocsa, Zoltán, Tas, Termacsu, Vajk.*

10.2.1. *Ügyek*

Szerkezeti felépítése: *Ü-*: abszolút szótő + *-gyek*: képző. Alakváltozata a magy. *ügy* (< *ü-:* abszolút szótő + *-gy:* képző) 'folyó'. A személynév a képző teljesebb alakját őrzi. Az ember ugyanolyan elv alapján kapta a nevét, mint a folyó, de a 'folyó' jelentésű *ügy* nem szolgált alapul, csak mintául az ember elnevezéséhez.

10.2.2. *Álmos*

Álmos, mint Ügyek és Emese fia magában hordozza az apa (Ügyek) részéről a turul nemzetség hagyományait, az anya (Emese) részéről pedig a szarvas népének jellemzőit. Ez azt jelenti, hogy Álmosban összegződött a turul és a szarvas népe. Az alábbiakban néhány kutatói véleményt mutatunk be.

Ligeti Lajos szerint "A kazár *Almus*, pontosabban *Almis* a török *al-* "venni" ige *-mis* képzős származéka." Az *Almucsi* alak belső magyar nyelvi fejlődés? "...e névbe török és finnugor eredet is keveredhetett". (LIGETI 1986: 371, 570)

Benkő Loránd úgy gondolja, lehet magyar eredetű is. (BENKŐ 1977) Fontos, hogy "A személynévadás mögött meg kell keresnünk azt az alapot, amire az egész fölépül: a gazdasági fejlődést, a társadalmi fejlődést és ezekkel kapcsolatban az életformák és a gondolkodás alakulását." 1. Egyelemű nevek (a magyar őstársadalom kora a 10. század végéig); 2. Kételemű nevek (a korai feudalizmus kora 11-13. sz.) stb. (BENKŐ 1949:1)

Györffy György szerint "A további vizsgálat útja, ami a magyarság Kárpát-medencei megszállásának menetét megvilágíthatja, e nevek teljesebb összeállítása és kritikai megrostálása, valamint a X. századinak bizonyult nevek sokoldalú számításokkal egybekötött vizsgálata. Megoldatlan a törzsneves faluk névadó elemének a régészeti anyagban való jelentkezése, ill. ennek hiánya is, mert harcos elemre eddig csak *Keszi* és *Örs* faluk mellett akadtak." (GYÖRFFY 1992. ősz:70)

Kakuk Zsuzsa megerősíti Ligeti véleményét: *Álmos* "Elvett" vagy "El van véve" jelentésű. Régi török személyneveink közé tartozik. (KAKUK 1988. ősz:16)

Vásáry István úgy gondolja, hogy "*Almaš alma* "alma" + *-š*. A szó *-š* képzős helynév. Ismert *Almali, Almaliq* helynév is, melyet ugyanúgy "almás"-nak fordítanánk. A baskír, kazáni tatárban elsősorban nyelvjárásokban létezik egy denominális *-š, -aš, -áš* nomenképző, melynek kicsinyítő kedveskedő funkciója van, tehát a képzett szó jelentését lényegében nem módosítja. Eredete lehet *-š,* tör. *-č,* bask. *-š*. A baskírban és a tatárban önállóan létezik." (VÁSÁRY 1985:369-388)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Ligeti Lajos a kazár *Almus, Almis* uralkodó nevét említi. Hozzátesszük, a híres volgai bolgár uralkodó neve is *Almuš* volt. (В. Г. ЕГОРОВ 1971.) Az *Almucsi* alak is ismert volt már Keleten, tehát ha Ligeti belső magyar fejleményt említ, akkor az szerinte Árpád honfoglalása utáni időre vonatkozik és ez nem állja meg a helyét. Igazolják ezt az alábbi földrajzi nevek is.

A fenti vélemények közül ki kell emelnünk Benkő Loránd azon gondolatát - s ezt valójában megerősíti Györffy György is -, hogy meg kell találnunk azt az alapot, amelyre az egész fölépül. Ebben nekünk a földrajzi névi kutatások segítettek. Egyben világossá vált az is, ha nem ismerjük ezt az alapot, akkor csak találgathatunk. Ez történt a fenti kutatói vélemények esetében is. Elvileg ugyan lehetne *Álmos* neve 'vett, elvett', de ezt a névadás rendszere, az őseink gondolkodása nem igazolja. Eleink úgy gondolkodtak, hogy az ember ugyanúgy, mint a víz, a folyó teremtmény s így forráshoz, maghoz tartozik, forrással, maggal ellátott', azaz az ős utóda, sarja, fia az ember. Ezt tartalmazzák a legősibb személynevek, de számos mai személynévben is megvan ez a jelentés, ez a gondolkodás, vö.: *Abąfi* (*Aba*: az apa neve + *fi* 'fiú'), *Kálmánfi* (*Kálmán*: az ős neve + *fi* 'fiú'). Minthogy a személynévadáshoz mintát a víz, a folyó keletkezése és annak megnevezése adott, elsőként bemutatunk néhány földrajzi nevet.

Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén

Almančă h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Almančă* or. *Almančikovo* B., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Almančă* < *Alman* < *Al*
+ *man*
+ *čă*
or. *Almančikovo* ⟵ nem or. *Almančik*
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *-o.*

Almančăk h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Almančăk* or. *Zelenovka* V. orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Almančăk* < *Alman* < *Al:* folyó neve ⟵ vö.: finn *alku* ‚kútfő, eredet’, *alho* 'völgy, láp, mocsár’
+ *man*
+ *čăk:* képző.

Uj kas Almanč h. Ašm.I.163.: csuv. *Uj-kas Almanč* Jau., csuvas falu, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Uj* ⟵ csuv. *uj* ‘mező’
+ *kas* ⟵ csuv. *kas* ‘falu’
+ *Almanč* < *Al*
+ *manč* < *man*
+ *-č.*

Niměč Almanč h. Ašm.I.163.: csuv. *Niměč Almanč* Jau., csuvas falu, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Niměč* < *Ni*
+ *měč*
+ *Almanč* < *Al*
+ *manč* < *man*
+ *-č.*

Vărman kas Almanč h. Ašm.I.163.: csuv. *Vărman kas Almanč* Jau., csuvas falu, NAP: csuv. *Vărmankas Almanč* U., csuvas falu, Ar.:-.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< csuv. *Vărman* ⟵ csuv. v*ărman* ’erdő’
+ *kas* ⟵ csuv. *kas* ’falu’
+ *Almanč* < *Al*
+ *manč* < *man*
+ *-č.*

Almančă h. Ašm.I.164.: csuv. *Almančă,* Bu.u.*,* or. *Almančikovo* csuvas falu neve, NAP: csuv. *Almančă* or. *Almančikovo* B., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Almančă* < *Al*
+ *mančă* < *man*
+ *-čă.*
or. *Almančikovo* ⟵ nem or. *Almančyk*
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–o.*

Hangtani és szerkezeti megközelítésből a legrégebbi alak az orosz használatú *Almančik,* ennek fejleménye a csuv. *Almančăk.* A relatív szótő az *Alman-*[359], amelyhez *-čăk '*valamivel ellátott, valamihez tartozó' képző járult. Az *Alman-* relatív szótő összetett: *Al-* + *man-* tagokból áll, jelentésük ugyanarra vonatkozhat, a forrással, a maggal kapcsolatos, az egy és az első jelentéstartalom is benne van. Szerkezetileg és jelentését illetően ugyanaz lehet, mint az *Árpád*. Hangtanilag a *-čik* képző magánhangzója mély hangú *-y-*, amely a csuvasban redukálódott (*-y-> -ă-).* A használat során eltűnt a szóvégi mássalhangzó (*-k*), majd az előtte álló magánhangzó (*-ă-)* is. Ezután már a képzőnek csak a kezdő mássalhangzója (*-č)* maradt. Ennek pedig ismert az *-š* változata is, mindkettő eredeti *-t* fejleménye: *-t > -t′ > -č > -š*.

Kérdés, hogy a szókezdő mássalhangzó eredetileg *t-* vagy *k-* volt-e. Mindkettőre vannak adatok, a magyarban, pl. a *Talmácsi* személynév, a *Kálmáncsa* helynév és a *Kálmánczi* családnév és a földrajzi nevekben a Volga-Urál vidékén egyaránt. Az *Alman* relatív szótő alakváltozatai a földrajzi nevekben *t-* és *k-* szókezdővel, pl.:

Talman *enger* f. GMA: mar. *Talman enger*, or. *Tolmań* Kir.o., Not., az or. Nemda bal oldali mellékfolyója.
< mar. *Talman* < *Tal*
+ *man*
+ *enger* ⟵ mar. *enger* ’patak’.

Kiremet tăvě d. Ašm.VI.240.: csuv. *Kiremet tăvě*, Xval.u., hegy neve az or. ***Kalmandaj*** falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kiremet*
+ *tăvě* ⟵ csuv. *tăv* 'hegy'
+ *-ě:* birtokos személyjel

Tehát a magy. *Álmos* és a fenti csuv. *Almanč, Almančă,* csuv. *Almančăk,* or. *Almančik (*⟵ nem or. *Almančyk)* több elemből álló szó. A *-č, -čă, -čăk, -čik* képzőnek van *-š* kezdetű változata is a földrajzi nevekben. Az *Álmos* ezekhez képest *-n-* nélküli denazalizált változat. Megjegyezzük, hogy az *Almančik* stb. *mančik, mančăk, mančă, manč* része összetartozik a *mansi, manysi* népnévvel, sőt a *mos* frátrianévvel is. Az *Álmos* név szerkezeti felépítése tehát: 1. *Ál* + *mos* két tagból álló összetett szó, ahol az utótag képzett forma: < *mo-:* szótő + *-s:* képző, 2. *Álmo-*: relatív szótő (< *Al* + *mo-* < *mon*) + *-s*: képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott'. Nem lehet kicsinyítő-becéző képző.

[359] Megjegyezzük, hogy 'német' jelentése is ismert, ugyanakkor alakváltozata lehet az *alban* népnévnek is. Az albánok a Kaukázus vidékén ismert nép.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Bármelyik oldalról közelítjük meg, az eredmény ugyanaz.

10.2.3. Árpád

Nem állja meg a helyét az a jelen tudományos álláspont, mely szerint *Árpád* vezér neve az *árpa* növénynévvel tartozik össze s az *Árpád* jelentése 'Árpácska' lenne. Más szóval, az *Árpád* személynévnek nem szolgálhatott alapul a magy. *árpa* szó és a *-d* nem lehet kicsinyítő képző. Halasi Nagy Endre szómagyarázatával ellentétben azonban mi másképp értelmezzük ezt a nevet. Ő összetett szónak véli: "Árpád vezérségében kapott új neve két elemből áll: az 'ar' és a 'pad'. Így kell értelmezni." (HALASI-NAGY 2012:74) A közneveket és a tulajdonneveket együtt, egymással összefüggésükben vizsgálva, a kutatásba több idekapcsolódó nyelvet bevonva az *Árpád* névvel kapcsolatosan a következő eredményre jutottunk.

Az világos, hogy a magyarban ma használt kétalakú nevek - keresztnév és családnév - nagy része ősi eredetű, egyalakú névből keletkezett s használata az 1200-as években lett általánossá. Ilyen egyalakú nevet pl. a mongolok ma is használnak. *Árpád* neve is ilyen volt. Eleink úgy gondolkodtak s ez fontos volt számukra, hogy a névvel kifejezzék azt, hogy az ember az őshöz, anyához, a leglényegesebbhez, a maghoz, az írmaghoz tartozik. Ezt a magot, gyökeret szentnek is tartották, istenként tisztelték, hiszen ebből lettek az utódok, ezért a mag magát az életet jelenti. Mivel a magból nemcsak ember lett, hanem növény és állat is, ezért mindegyik megkaphatta ugyanazt a nevet, amely a víz, a folyó megnevezésével vagy azonos formában vagy pedig alakváltozatként a mai napig ismert és használatos. Ez az oka annak, hogy a növénynevek, állatnevek, embernevek olykor megegyeznek. Tévedés azt gondolni, hogy ezek a nevek egymásból keletkeztek s még nagyobb hiba valamelyiket önkényesen kinevezni annak, amely alapul szolgált további megnevezéseknek. A névazonosság tehát a gondolkodásban gyökerezik.

Az *Árpád* név ma személynévként mint keresztnév ismert, de megvan családnévben is. Vö: ***Árpa*** csn. ⟵ 'egy fajta gabona, árpa'. (KÁZMÉR 1993) < *Ár + pa;* ***Árpádi*** csn. ⟵ *Árpád* hn. (Baranya, Bihar) származási hely. (KÁZMÉR 1993) < *Árpád* (< *Árpa-* + *-d*) + *-i*: melléknév képző. Ezúttal a helynév és *Árpád* vezér neve is azonos. A helynek elvileg alapul szolgálhatott: I. az *Árpád* személynév vagy az *Árpa* családnév s a *-d* 1. képző 'valamihez tartozó, valami mellett lévő, valamivel ellátott' 2. 'hely' jelentésű, vö.: magy. *telek,* csuv. *tĕl* 'hely'; II. *árpa* növénynév + *-d*.

A TESz szerint a magy. ***árpa*** 'egy fajta gabona, a szemhéj daganatos gyulladása'. Ótörök eredetű, vö.: ujg. *arpa,* CC. *arpa*, oszm. *arpa,* kirg. *arpa,* csuv. *urpa, orpa* 'árpa', vö.: mong. *arbai,* kalm. *arbai* 'árpa'. (TESz) < magy. *ár + pa,* ujg. *ar + pa*, CC. *ar + pa*, oszm. *ar + pa*, kirg. *ar + pa,* csuv. *ur + pa, or + pa* 'árpa', vö.: mong. *ar + bai,* kalm. *ar + bai.*

A magyar szó közös gyökerű a Kāšγ. ***arba*** 'árpa' szóval is, ld. még csuv. *urpa* 'árpa', MK. *arba,* Zamahš. *arba, arpa,* ujg., üzb., kirg., kazak, k.kalp., nog., kum., azerb., oszm., türkm., tat., bask. *arpa,* alt. *arba*, tuv. *arbaj* 'árpa'. (JEGOROV 1964) Idetartozik a Kāšγ. ***arbagān*** 'árpához hasonló növény mag nélkül' szótöve is.

A magy. *árpa* a nyelvi megfelelőivel együtt összetett szó. Az előtag mint relatív szótő közelebbről összetartozik a magy. *írmag* ***ír*** 'utolsó vagy egyetlen példány, utolsó ivadék, sarjadék, a legkedvesebb gyermek a családban' előtagjával s a magy. ***íz*** 'rokonsági fok' szóval. Az *árpa* előtagjának a szócsaládjába tartoznak további magyar szavak és idegen nyelvi megfelelőik, vö.: csuv. ***vără*** 'mag, vetőmag', *ăru* 'törzs, nemzetség, nemzedék, sarjadék, utód', vö.: csuv. *vără, vărlăx* 'mag, vetőmag, sperma', ÓT., Zamahš., üzb. *urug,* kirg. *uruk,* ujg. *urug ′*mag, vetőmag, törzs', kazak, k.kalp. *uryk,* tuv. *üre* 'mag, vetőmag, sperma, magzat, embrió, csira', nog. *urlyk*, tat. *orlyk,* bask. *orlok* 'mag, vetőmag', nog. *urlykla* 'megtermékenyíteni', tofal. *urug* 'gyerek', vö.: mong. *ür* 'szem, termés, gyerek'. (JEGOROV 1964); csuv. ***ăru, ărăv*** '1. törzs, nemzetség' 2. utód, ivadék, sarjadék' 3. nemzedék', orh.jeny. *ury* 'utód, ivadék, sarjadék', *ury ogul* 'fiú, fia valakinek', óujg. üzb. *urug,* kirg. *uruk,* kazak *uryk, ru*, k.kalp. *uryk, uru* 'szem, gabona', szem (sperma), nemzetség, törzs, utód, ivadék', csag. *uruk* 'törzs, nemzetség, sarjadék, íz, nemzedék, törzs', ujg. *uruk* 'mag, sperma' > 'törzs,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nemzedék, utódok, gyerek, lánya valakinek', tuv. *urug* 'lány, gyerek', *ool urug* 'fiú', *kys urug* 'lány' vö.: mong. *urag* 'rokon, rokonság' (JEGOROV 1964).

Az *árpa* utótagja a ***pa*** elem alakváltozata lehet a *mag* vagy a *fő, fej* szónak. Az *Árpád* személynév, így a vezér neve is 'írmaghoz tartozó, azzal ellátott' jelentésű. Ez a magyarázat szervesen illik bele a legősibb neveinknek az értelmezésébe.

Rövidítések

alt.	altáji
azerb.	azerbajdzsán
bask.	baskír
CC.	Kódeksz Kumanikusz
csn.	családnév
csuv.	csuvas
hn.	helynév
kalm.	kalmük
kirg.	kirgiz
k.kalp.	karakalpak
kum.	kumü
magy.	magyarokra
MK.	Mahmud al Kāšγari
mong.	mongol
nog.	nogaj
orh. jeny.	orhoni jenyiszej
oszm.	oszmán
ÓT.	ótörök
tat.	tatár
tofal.	tofalar
tuv.	tuvai
türkm.	türkmén
ujg.	ujgur
vö.	vesd össze

Források

HALASY-NAGY 2012 HALASY-NAGY Endre *Árpácska, a honfoglaló magyar nép vezérecskéje avagy Párducos Árpád, a magyar nép vezérlő fejedelme* in: Eleink-Magyar Őstörténet Napkút Kiadó Budapest 2012

JEGOROV 1964 JEGOROV, V.G. 1964 *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka,* Csebokszary.

KÁZMÉR 1993 KÁZMÉR Miklós 1993: *Régi magyar családnevek szótára.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

TESz BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Zamahš. Zamahšari *Mongolskij slovar*' I-II. M.L., 1968-1939.

Irodalom

LIGETI 1986 LIGETI Lajos *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád -korban.* Budapest. 1986.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

BENKŐ - BARTHA - CZEGLÉDY - RÓNA-TAS 1977 BENKŐ Loránd - BARTHA Antal - CZEGLÉDY Károly - RÓNA-TAS András Magyar őstörténeti tanulmányok 1977
BENKŐ 1949 BENKŐ Loránd *A régi magyar személynévadás*. Budapest. 1949
GYÖRFFY 1992 GYÖRFFY György *Honfoglaló fejedelmeink és a vezérek,* Keletkutatás, 1992. ősz
KAKUK 1998 KAKUK Zsuzsa, *Török személynevek hódoltságkori forrásainkban.* Keletkutatás. 1988. ősz.
VÁSÁRY 1985 VÁSÁRY István, A baskír-magyar kérdés nyelvi vetületben. NyK. Budapest. 1985:369-388.

10.2.4. Tarkacsu

Szerkezeti felépítése: *Tarka*-: relatív szótő + *-csu*: képző. Alakváltozata a magy. *Tarhos*. A kutatók közül Németh Gyula leírja, hogy "Árpád fiának a neve." (NÉMETH 1991:276)

A *Tarhoš* és a *Tarkaču* alakváltozatok összetartoznak jelentésükben, szerkezetükben és hangtanilag is alakváltozatai egymásnak. A földrajzi nevekben szerepelnek a szótő párhuzamai, vö.:

Volga-Urál vidéke

Xyrkassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Xyrkassi* or. *Xyrkasy* ← ***Koptarka*** Č., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Xyrkassi* < *Xyr* ⟵ csuv. *xyr* 'fenyő'
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă*
+ csuv. *-i*: birtokos személyjel.
or. *Xyrkasy* ⟵ csuv. *Xyrkassi*
Koptarka ⟵ nem or. *Koptarka* < *Kop* ⟵ vö.: mari *kup* ’mocsár’
1. magy. *hab*
oszm. *köpük* 'hab'
2. magy. *kúp, kupa*
+ *tarka* < **tarka* 'fenyő

Kuklin Anatolij N az obiugor *tär*ӡ *ӌteg*ӡ*r* etimológiáról írva olyan hasznos adatokat sorakoztat fel, amelyekből látszik, hogy a fiatal hajtás, csirázás olyan, mint a folyóforrás. Másképpen a fenyő a folyóhoz hasonlóan születik. A mag kerek, görbe, gömbölyű, amelyből a hajtás tekeredő, ívelő mozgást végezve kicsavarodik, kibújik úgy, mint ahogyan a kerek, görbe tóból vagy a forráslyukból a víz kicsavarodik, kiszakad, elhajt, elfolyik. A magból kihajtott hajtás tovább fejlődik, másképpen ágazik, sokasodik, azaz sok hajtás keletkezik úgy, hogy egy ponton dudor keletkezik s abból a dudorból hajtás, hajtások nőnek. Ezzel összhangban az alábbi példák hangalakjukat és jelentésüket illetően összetartoznak. A mansi *tär*ӡ *ӧ*‘erdei vagy gyantás fenyő’, hanti *teg*ӡ*r* ‘nem nagy, fiatal fenyő, magas karcsú fenyő’, komi-zürjén *sogra* ‘mocsári erdő’, alsó vicsegdai, udori nyj. *sögra*, vümi, izsemi nyj. *sogra* ‘mocsaras zsombékos hely csomós, cserzett fenyővel’, komi nyelvjárások: *čagra, šogra, šoxra*, pecsorai nyj. *čagra* ‘vad hely, amelyet cirbolyafenyő erdő borít’, felső szüszoli nyj. *jegyra*, udori nyj. *jegrödz* ‘mocsaras hely alacsony tűlevelű erdővel’, felsőszüszoli, vümi, izsemi, alsóvicsegdai, pecsorai udori *jegyr* ‘mocsaras erdő’, felső-vicsegdai *jegir* ‘mocsaras hely alacsony ritkás tűlevelű erdővel’, szölkup *sogyr* ‘lápos, süppedékes hely apró bokrokkal’, orosz nyelvjárások az Alsó Irtis és Alsó Konda folyónál: *šigar* ‘sűrű fenyőerdő a mocsáron’, *šigyr* ‘a mocsár szárazabb helyein apró, sűrű fenyőerdő’, *šigar’* ‘mohás mocsár apró és sűrű fenyőerdővel’, obi-ugor *teger jux* ’fiatal, tűlevelű erdő, főleg fenyő apró, meghajlott, ferde fenyves a mocsáron’, kondai *te ɐr* ‘apró fenyő’ (KUKLIN 1993:221-223[360]). A szavak szerkezeti felépítése: mansi *tä-:*

[360] Az orosz nyelvű cikkből az idézet a saját fordításom.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

abszolút szótő + *-r̮ ̊:* képző, hanti *teg̮–+–r,* komi-zürjén *sog-* + *-ra,* alsó vicsegdai, udori nyj. *sög-* + *-ra*, vümi, izsemi nyj. *sog-* + *-ra,* komi nyelvjárások: *čag-* + *-ra, šog-* + *-ra, šox-* + *-ra*, pecsorai nyj. *čag-* + *-ra,* felső szüszoli nyj. *jegy-* + *-ra*, udori nyj. *jegrö-:* (< *jeg-*: abszolút szótő + *-rö: képző)* relatív szótő + *-dz:* képző, felsőszüszoli, vümi, izsemi, alsóvicsegdai, pecsorai udori *jegy-*: abszolút szótő + *-r:* képző, felső-vicsegdai *jegi-* + *-r,* szölkup *sogy-* + *-r,* orosz nyelvjárások az Alsó Irtis és Alsó Konda folyónál: *šiga-* + *-r, šigy-* + *-r, šiga-* + *-r',* obi-ugor *tege-* + *-r,* kondai *te e-* + *-r.*

A fenti adatok megerősítik azt a megállapításunkat, hogy a vízhez, folyóhoz hasonlóan az ember és a növény is teremtmény, következésképpen a növényt és az embert is a vízhez hasonlóan nevezték el. Közéjük tartozik a *Tarkacsu, Tarhos* név is. A *Tarka-* relatív szótő külön is igazolja ezt a magyarázatot.

KUKLIN 1993 KUKLIN, Anatolij N. Joskar-Ola *Etimologija obszko-ugorszkih tär̮ ̊teg̮r* in: Hajdú Péter 70 éves Budapest MTA Nyelvtudományi Intézet 1993.
NÉMETH 1991 NÉMETH Gyula, *A honfoglaló magyarság kialakulása*, 2. kiadás, közzéteszi Berta Árpád, 1991, Budapest,

10.2.5. Liündik

Szerkezeti felépítése: *Liün-*: relatív szótő + *-dik*: képző. Alakváltozata a magy. *Levente.* A név szerepel Attila családfájában és az Árpádház utódai között is, Ld.: 2.1.19. *Leuenta, Leuentas, Levénte;* Az Árpádház leszármazási táblázata (Dümmert Dezső nyomán).

10.2.6. Ézelő

Szerkezeti felépítése: *Éze-:* szótő + *-lő:* képző. A név hangtani alakváltozata az *Attila* névnek, közszói és földrajzi névi párhuzamai vannak, a szócsaládba tartozik a tat. *idel*' 'folyó', bask. *iδel* 'folyó'. Vö.:

Agiδel f. TB.18.: bask. *Agiδel* or. *Agidel / Belaja / Belaja Voložka*, az or. Kama bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Agiδel* < *Ag* ⟵ 1. bask *ak* 'fehér'
2. tat. *agu* 'folyam'
+ *iδel* ⟵ bask. *iδel* 'folyó'.

Kivě śurt h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kivě śurt* or. ***Idel'mes*** C., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Kivě* ⟵ csuv. *kivě* 'öreg, régi'
+ *śurt* ⟵ csuv. *śurt* 'ház',
or. *Idel'mes* ⟵ nem or. *Idel'mes* < *Idel'* ⟵ tat. *idel*' 'folyó'
+ *mes* ⟵ ko. *mos* 'forrás' .

Agyjdel f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Agyjdel* or. *Belaja*, folyó neve.
< tat. *Agyjdel* < *Ag* ⟵ tat. *ak* 'fehér'
agu 'folyás'
+ *yjdel* ⟵ vö.: tat. *idel* 'folyó'
< + *yjde*
+ *-l*
or. *Belaja* ⟵ 1. or. *belaja* 'fehér',
2. *Bela* ⟵ 1. nem or. *bela* 'fehér, világos'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

2. vö. bask. *bulak* 'folyó'
+ *ja* ⟵ han., man. *ja* 'folyó'.

Idel f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Idel* or. *Volga,* folyó neve.
< tat. *Idel* ⟵ vö.: tat. *idel* 'folyó' < + *yj*
+ *del*
or. *Volga* ⟵ vö.: tat. *bolak* 'folyó'
ko. *bolgan* 'patak, csörgő forrás'
vol' 'kis patak'

Atăl jal h. Ašm.II.144.: csuv. *Atăl-jal*, falu neve, NAP: csuv. *Atăljal* or. ***Adyljal*** Č., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Atăl* < **Atyl* ⟵ vö.: tat. *idel* 'folyó'
+ *jal* ⟵ csuv. *jal* 'falu'.
or. *Adyljal* ⟵ csuv. *Atyl jal*

Idylryk f. Ašm.III.136.: kaz.tat. *Idylryk*, NAP:-, Ar.:-.
< kaz.tat. *Idylryk* < *Idyl* ⟵ vö.: tat. *idel* 'folyó'
< *Idy*
-l
+ *ryk*
Ld. csuv. *Irĕlčĕk* < *Irĕl* < *Irĕ*
+ *-l*
+ *-čĕk*

Äδelsäj f. TB.176.: bask. *Äδelsäj* or. *Adilsaj* Xajb., az or. Tanalyk jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Äδelsäj* < *Äδel* bask. *iδel* 'folyó',
tat. *idel* 'folyó'
+ *säj* ⟵ *säj* 'folyó'

A bask. *Äδelsäj* (*Äδel* + *säj*) szerkezetileg olyan összetett szó, amelynek az előtagja külön tanulmányt igényel. Az *Äδel* < 1. *Ä* + *δel (*< *δe-* + *-l:* képző) 2. *Äδe-* + *-l:* képző, szerkezeti felépítése két irányból is megközelíthető. Hangtanilag a dVl, dVlV változatok legközelebb a tVl, tVlV típushoz állnak. Az idetartozó nevekben a közszói jelentés lehet 'völgy', amelyet őriz az orosz használatú *dol.* A Volga folyó nevének alakváltozatai pl. tat. *Idel* név második *del* eleme idetartozását a *Belaja* folyónak a tat. *Agyjdel* neve is biztosítja. Az *yjdel* utótag ugyanis két részből áll: *yj* + *del.* Ugyanakkor az *yjde* párhuzama az *yde, ide* stb., amely a víz szóhoz kötődik. Meg kell jegyezni, hogy az *–l* illetőleg a *–lV* változatok korábbi *–lVk* alakra mennek vissza.

10.2.7. Jutocsa

Szerkezeti felépítése: 1. *Ju* + *tocsa*, összetett szó. A *Ju* előtag a magy. *Jenő* névvel, a *tocsa* utótag pedig a *Tas* névvel tartozik össze. 2. *Juto-* + *-csa*. Maga a *Jutocsa* és a *Jutas* alakváltozatai egymásnak. Nemcsak a *Jutocsa* névnek, hanem a relatív szótőnek (*Juto-*), sőt a *Ju-* előtagnak és a *tocsa* utótagnak is vannak földrajzi névi párhuzamai. A *Jutocsa* előtagja a *Ju* korábban *Jun* volt. Vö.:

Volga-Urál vidéke:

Junda f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Junda / Jundy / Jundy šur* or. *Junda* Balez., az or. Čepca bal oldali mellékfolyója.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< udm. *Junda* < *Jun*
+ *da*
Jundy < *Jun*
+ *dy*
+ *šur* ⟵ udm. *šur* ‘folyam, folyó, patak, csermely’.

A jVn, jVnV típusú nevek, szavak, szótövek előfordulnak önálló szóként, összetett szó valamely tagjaként és képzett szó töveként. A folyó, az oldal és a fiatal jelentés egyaránt jellemző a forrásfolyóra és a mellékfolyóra. Ugyanakkor benne van az oldalhajtás révén az oldal jelentés is. Amint a víz, a folyó teremtmény az ősök gondolata szerint, úgy más élőlény is ilyen, vagyis a növény, az állat és az ember. A legősibb nevek, személynevek is a teremtményre utalnak. A személynevek pedig dinasztianevekké lettek, amelyek alapul szolgáltak a legrégibb nemzetségneveknek, törzsneveknek, népneveknek.

Kajri Ăntavăš h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kajri Ăntavăš* or. ***Zadnije Jandouši*** Ka., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Kajri* ⟵ *kajri* 'hátsó'
+ *Ăntavăš* < *Ăn*
+ *tavăš*
or. *Zadnije* ⟵ or. *zadnije* 'hátsó'
+ *Jandouši* ⟵ nem or. **Jantouši*

Jantaš h. Ašm.IV.199.: csuv. *Jantaš* Ču., település neve, NAP: csuv. *Jantaš* or. *Jandaši* Šu., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Jantaš* < *Jan*
+ *taš*
or. *Jandaši* ⟵ nem or. *Jantaši*

Jantaš oj f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Jantaš oj* Č., patak, szakadék.
< csuv. *Jantaš* < *Jan*
+ *taš*
+ *oj* ⟵ ld. csuv. *uj* 'mező'.

Jantuš h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Jantuš* or. *Iskejevo-Janduši* C., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Jantuš* < *Jan*
+ *tuš*
or. *Iskejevo* ⟵ nem or. *Iśkej*
+ or. *-evo*: birtokos melléknév képző
+ *Janduši* ⟵ nem or. *Jantuši*

Ol'tikassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Ol'tikassi* ← *Ol'tikassi Izej* + ***Ol'tikassi Jantaš*** or. *Ol'dejevo* <-- *Ol'dejevo-Izejevo* + *Ol'dejevo-Janaševo* Čgs., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Ol'tikassi* < *Ol'ti*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă*
+ *-i:* birtokos személyjel
+ *Izej*
Ol'tikassi
+ *Jantaš* < *Jan*
+ *taš*

Panikas Jantaš h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Panikas Jantaš* Čgs., csuvas falu, Ar.:-.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< csuv. *Panikas* < *Pani*
+ *kas*
+ *Jantaš* < *Jan*
+ *taš*

Jutazy f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: *Jutazy* or. *Jutazy*, folyó neve.
< tat. *Jutazy* < 1. *Juta-*
+ *-zy:* képző
2. *Ju*
+ *tazy* < *ta-*
+ *-zy*

Jata śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar: csuv. *Jata śyrmi* M.
< csuv. *Jata* < *Ja*
+ *ta*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék' + *-i: b*irtokos személyjel

Jytă külli t. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Jytă külli* M.
< csuv. *Jytă*
+ *külli* ⟵ csuv. *külĕ* 'tó'
+ *-i:* birtokos személyjel.

Jyt var f. Ašm.IV.300.: csuv. *Jyt var,* árok, patak neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Jyt var* C?
< csuv. *Jyt*
+ *var* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'

Jytă varĕ f. Ašm.IV.303.: csuv. *Jytă varĕ*, patak, szakadék neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jytă*
+ *varĕ* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *-ĕ*: birtokos személyjel.

Jan tu d. Ašm.IV.189.: csuv. *Jan tu,* valószínű, valamilyen hegy neve, dalokban szerepel, NAP: csuv. *Jantu* or. *Jandu* Č., csuvas település, Ar.: *Jantu Č.*
< csuv. *Jan*
+ *tu* ⟵ csuv. *tu* 'hegy'

Kárpát-medence
Földrajzi nevek

Jut ld. ***Siójut*** 'helység Somogy megyében'. A *Jut* helynév puszta személynévből keletkezett. Ennek etimológiájához vö.: ótörök *jut-* 'nyel'. (KISS 1980) < *Ju+ + -t.*
Juta 'helység Somogy megyében'. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. (KISS 19802) < *Ju- + -ta.*
Jutas 'Veszprémhez tartozó település'. Puszta személynévből alakult magyar névadással. Vö.: Árpád fejedelem harmadik fia, *Jutocsa.* A magyar *Jutocsa* személynév egy 'torkos, ínyenc' (tulajdonképpen 'nyelni szerető') jelentésű török nyelvi személynévből való. (KISS 1980) < *Juta (< Ju- + ta) + -s*.

Személynevek

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Jutai csn. ⟵ *Juta* helynév Somogy megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Juta- (< Ju + -ta) + -i*.
Jutasi csn. ⟵ *Jutas* helynév Veszprém megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Jutas- (< Juta- + -s) + -i*.

10.2.8. Zoltán

Szerkezeti felépítése: *Zol-* + *-tán.* A név Attila családfájában is szerepel. Ld. *Sulthan, Sulthanus, Zoltan.*

10.2.9. Tas

Szerkezeti felépítése: *Ta-*: abszolút szótő + *-s*: képző. Tanulságos megemlíteni néhány kutatói véleményt.

Németh Gyula közli, hogy *Árpád* egyik unokájának a neve. NÉMETH 1991: 280)
Ligeti Lajos pedig azt említi meg, hogy *Tas* apja *Üllő.* LIGETI 1986: 498-526.

A név vizsgálatakor kétféle lehetőséggel kell számolni. Az egyik, hogy a vezérnév és a személynév elvileg összetartozhat a török eredetű *taš* 'kő' szóval. Ugyanakkor a földrajzi nevekben, különösen víznevekben szerepel a *taš* nem 'kő' jelentésben is. Meg kell jegyezni, hogy elvileg szolgálhatott volna alapul a személynévnek a törökségben ismert *taš* 'kő' szó, azonban a rendszerszerű vizsgálataink arra utalnak, hogy a *Taš* mint személynév másként értelmezendő. Beletartozik azoknak a legősibb személyneveknek a csoportjába, amelyek a forráshoz, a folyóhoz, a vízhez hasonlóképpen születtek, hiszen az ember, akit ezzel elneveztek, ugyanúgy teremtmény, mint a víz. A víz elnevezése mintául szolgált, de nem alapjául a személynévnek. A földrajzi nevekben világosan elkülöníthető a 'kő' jelentésű *taš* a forrást, a folyót, a folyómedret jelölő szótól, továbbá lényeges, hogy a *taš* formának különböző alakváltozatai szerepelnek a földrajzi nevekben, amelyek hozzásegítenek a földrajzi nevekben szereplő alakok és a személynév lexikális jelentésének a megfejtéséhez.

Volga-Urál vidéke

Önállóan:

Kyzylsat f. TB.97.: or. *Kyzylsat* Iliš., az or. ***Taš-jelga*** mellékfolyója.
< or. *Kyzylsat* ⟵ nem or. *Kyzylsat* < *Kyzyl*
+ *sat*
or. *Taš* ⟵ nem or. *Taš* ⟵ vö.: csuv. *šăl* ‘forrás, kút’
ÓT. *jul* ‘forrás, kút’
oszm. *taze* 'friss'
+ *jelga* ⟵ tat. *jelga* ‘folyó’.

Taš jylgahy f. TB.140.: bask. *Taš jylgahy* Kug., patak.
< bask. *Taš*
+ *jylgahy* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'
+ *-hy:* birtokos személyjel

Tauyš jylgahy f. TB.140.: bask. *Tauyš jylgahy* Kug., az or. Bol'(šoj) Ik mellékfolyója.
< bask. *Tauyš* < *Tauyš* < *Tauy-*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *-š*
+ *jylgahy* ⟵ bask. *jylga* ‘folyó’
+ *-hy:* birtokos személyjel.

Sirmeš f. TB.128.: bask. *Sirmeš* Igl., az or. ***Tauška*** jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Sirmeš* < *Sir*
+ *meš*
or. *Tauška* ⟵ nem or. *Tauška* < *Tau-*
+ *-ška*

Tauš f. TB.140.: bask. *Tauš* / *Tyjyš* or. ***Tauška*** Igl., Uf., az or. Ufa bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Tauš* < *Tau*
+ *-š*
Tyjyš ⟵ bask. *tyjyš* < *Tyjy-*
+ *-š*
or. *Tauška* ⟵ nem or. *Tauška*

Tuš kassi h. Ašm.XIV.204: csuv. *Tuš-kassi* Ja., falu neve az or. Bol'šoje Čuraševo mellett, NAP: csuv. *Tuškassi* or. *Tojševo* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Tuš*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* ‘falu’ + *-i*: birtokos személyjel.
or. *Tojševo* ⟵ nem or. *Tojš*
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *-o.*

Ajrylma f. TB.20.: bask. *Ajrylma*, or. *Ajrylma* Kug., az or. ***Tasa*** jobb oldali mellékfolyója.
< *or. Tasa* ⟵ nem or. *Tasa* ⟵ vö.: csuv. *tasa* 'tiszta, átlátszó, friss (a vízről mondják)'

Összetett szó előtagjaként:

Taštamak h. Ašm.XIII.255.: csuv. *Taštamak* or. *Taštamak* Ster.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Taštamak* < *Taš* < *Ta-*
+ *-š:* képző
+ *tamak* ⟵ bask. *tamak* ‘torok, folyó torkolat’.
or. *Taštamak* ⟵ nem or. *Taštamak.*

Tašbulak f. TB.140.: bask. *Tašbulak* or. *Tašbulak* Išim., az or. Seleuk mellékfolyója.
< bask. *Tašbulak* < *Taš* < *Ta-*
+ *-š*
+ *bulak* ⟵ bask. *bulak* ‘folyó’.
or. *Tašbulak* ⟵ bask. *Tašbulak.*

Tašbulat küle t. TB.140.: bask. *Tašbulat küle* Abz., tó.
< bask. *Tašbulat* < *Taš* < *Ta-*
+ *-š*
+ *bulat*
+ *küle* ⟵ bask. *kül ‘tó’*
+ *-e:* birtokos személyjel.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Tašinker f. TB.140.: bask. *Tašinker* or. *Tašinkir'* Karm., az or. Karlaman bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Tašinker* < *Taš* < *Ta -*
+ *-š*
+ *inker* ⟵ vö.: mari *enger* 'patak',

Tašjylga f. TB.140.: bask. *Tašjylga* Aur., Bak., Bir., Iliš., Jana., patakok.
< bask. *Tašjylga* < *Taš* < *Ta-*
+ *-š*
+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'.

Taškent šišmähe f. TB.140.: bask. *Taškent šišmähe* Bajm., forrás.
< bask. *Taškent* < *Taš* < *Ta-*
+- *š*
+ *kent*
+ *šišmähe* ⟵ bask. *šišmä* 'forrás'
+ *-he:* birtokos személyjel.

Taškiseü f. TB.140.: bask. *Taškiseü* Iliš., az or. Baza bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Taškiseü* < *Taš* < *Ta-*
+ *-š*
+ *kiseü* ⟵ vö.: bask. *kiseü* 'gázló, átkelőhely a folyón'.

Taškiseü f. TB.140.: bask. *Taškiseü* Mišk., Bak., Uč., folyók.
< bask. *Taškiseü* < *Taš* < *Ta-*
+ *-š*
+ *kiseü* ⟵ vö.: bask. *kiseü* 'gázló, átkelőhely a folyón'.

Taškiseü f. TB.140.: bask. *Taškiseü* Bajm., patak.
< bask. *Taškiseü* < *Taš* < *Ta-*
+ *-š*
+ *kiseü* ⟵ vö.: bask. *kiseü* 'gázló, átkelőhely a folyón'.

Taškurgy f. TB.141.: bask. *Taškurgy* or. *Taškurga* Davl., az or. Kurjatmas mellékfolyója.
< bask. *Taškurgy* < *Taš* < *Ta-*
+ *-š*
+ *kurgy*

Taškurgy f. TB.140.: bask. *Taškurgy* Čekm., patak.
< bask. *Taškurgy* < *Taš*
+ *kurgy* ⟵ vö.: bask. *kurgy* 'szurdok, hasadék, szoros'.

Tašöj t. TB.141.: bask. *Tašöj* or. *Taš'uj* Burz., tó.
< bask. *Tašöj* < *Taš* < *Ta-*
+ *-š*
+ *öj* ⟵ bask. *öj* 'barlang'
or. *Taš'uj* ⟵ nem or. *Tašüj.*

Taššišmä f. TB.142.: bask. *Taššišmä Š*ar., az or. S'un' baloldali mellékfolyója.
< bask. *Taššišmä* < *Taš*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *šišmä* ⟵ bask. *šišmä* 'forrás'

Taššišmä f. TB.142.: bask. *Taššišmä* Ster., D'urt., Čekm., források.
< bask. *Taššišmä* < *Taš* < *Ta-*
+ *-š*
+ *šišmä* ⟵ bask. *šišmä* 'forrás'.

Taššišmä f. TB.142.: bask. *Taššišmä* Iliš., az or. Biat-Jaza jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Taššišmä* < *Taš* < *Ta-*
+*-š*
+ *šišmä* ⟵ bask. *šišmä* 'forrás'.

Taššišmä f. TB.142.: bask. *Taššišmä* Šar., az or. S'un' bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Taššišmä* < *Taš* < *Ta-*
+ *-š*
+ *šišmä* ⟵ *bask. šišmä 'forrás'.*

Tošamaš šălě f. Ašm.XIV.204: csuv. *Tošamaš šălě*, forrás neve a csuv. Toppal'-Sěměl faluban, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tošamaš* < *Toša*
+ *maš*
+ *šălě* ⟵ csuv. *šăl* 'forrás'
+ -ě: birtokos személyjel.

Taškakly f. TB.139.: bask. *Taškakly* or. *Taskakly* Čekm., az or. Saryš bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Taškakly* < *Taškak* < *Taś*
+ *kak*
+ *ly*
or. *Taskakly* ⟵ bask. *Taškakly.*

Képzett szóként:

Bahylüδäk f. TB.32.: bask. *Bahylüδäk* or. *Baxyluz'ak* Xajb., az or. ***Tašly*** jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Bahylüδäk* < *Bahyl*
+ *üδäk* ⟵ bask. *üδäk* 'völgy'
or. *Baxyluz'ak* ⟵ bask. *Bahylüδäk.*
or. *Tašly* ⟵ nem or. *Tašly* < *Taš*
+ *-ly*

Tašly f. TB.141.: bask. *Tašly* or. *Tašly* Al'š., az or. T'ul'an jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Tašly* < *Taš* < *Ta-*
+ *-š*
+ *ly* ⟵ vö.: 1. bask. *–ly:* képző
2. md. *laj* 'folyó'.

Tašlyjylga f. TB.141.: bask. *Tašlyjylga* or. *Tašly-jelga* Belor., az or. Mal(yj) Šišen'ak bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Tašlyjylga* < *Tašly* < *Taš* ⟵ vö.: 1. bask. *taš* 'kő'
2. *taš* *'vízforrás, a folyó forrás felőli szakasza'
< *Ta* + *-š*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *ly* ⟵ bask. *–ly:* képző
+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* ‘folyó’.
or. *Tašly* ⟵ nem or. *Tašly*
+ *jelga* ⟵ tat. *jelga* ’folyó’

Tašlykül t. TB.141.: bask. *Tašlykül* or. *Tašlykul'* Al'š., Biž., Iliš., Kara., Kug., Mel., tavak.
< bask. *Tašlykül* < *Tašly* ⟵ vö.: bask. *tašly* 1. *’forráshoz tartozó’
2. ‘köves’
< *Taš* ⟵ vö.: 1. bask. *taš* ‘kő’
2. *taš* *’vízforrás, a folyó forrás felőli szakasza’ < *Ta*
+ *š*
+ *ly* ⟵ bask. *–ly:* képző

Tašlytuba t. TB.141.: bask. *Tašlytuba* or. *Tašlytuba* Mijak., tó.
< bask. *Tašlytuba* < *Tašly* ⟵ vö.: bask. *tašly* 1. *’forráshoz tartozó’
2. ‘köves’
< *Taš* ⟵ vö.: 1. bask. *taš* ‘kő’
2. *taš* *’vízforrás, a folyó forrás felőli szakasza’
< *Ta-*
+ *-š*
+ *ly* ⟵ bask. *–ly:* képző
+ *tuba* ⟵ bask. *tuba* ’örvény, víz sodra, feneketlen mélység’[361].
or. Tašlytuba ⟵ bask. Tašlytuba.

Tauyšly f. TB.140.: bask. *Tauyšly* or. *Tavašla* Jerm., az or. Ik jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Tauyšly* ⟵ bask. *tauyšly* ‘csengő, csörgő, zörgő’
< *Tauyš* < *Tauy-*
+ *-š*
+ *-ly:* képző
or. *Tavašla* ⟵ nem or. *Tavašla* < *Tavaš* < *Tava-*
+ *-š*
+ *-la: képző*

Tauyšlykül f. TB.140.: bask. *Tauyšlykül* Xajb., tó.
< bask. *Tauyšlykül* < *Tauyšly* < *Tauyš* < *Tauy-*
+ *-š*
+ *-ly:* képző
+ *kül* ⟵ bask. *kül* ‘tó’.

Tošna h. Ašm.XIV.204: csuv. *Tošna* or. *Tušnina*, település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tošna* < *Toš*
+ *na*
or. *Tušnina* ⟵ nem or. *Tušnina* < *Tuš*
+ *nina*

Összetett szó utótagjaként:

[361] Vö.: ang. *deep* ’mély’.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Mamatăš h. Ašm.VIII.187.: csuv. *Mamatăš* or. *Mamadyš*, város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Mamatăš* < *Mama*
+ *tăš*
or. *Mamadyš* ⟵ nem or. *Mamatyš.*

Pulmantăš śyrmi f. Ašm.IX.281.: csuv. *Pulmantăš śyrmi*, kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Pulmantăš* < 1. *Pulman* < *Pul*
+ *man*
+ *tăš*
2. *Pul*
+ *mantăš* < *man*
+ *tăš* < *tă-:* abszolút szótő
+ *-š:* képző
3. *Pulmantă-*: relatív szótő
+ *-š:* képző
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *-i*: birtokos személyjel

Pulmantăš h. Ašm.IX.281.: csuv. *Pulmantăš* / *Pulmanššă*, település neve, NAP: csuv. *Pulmantăš* Še., Ar.:-.

Jantuš h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Jantuš* or. *Iskejevo-Janduši* C., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Jantuš* < *Jan*
+ *tuš*
or. *Iskejevo* ⟵ nem or. *Iskej* < *Is*
+ *kej*
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *-o*
+ *Janduši* ⟵ nem or. *Jantuši*

Jantaš h. Ašm.IV.199.: csuv. *Jantaš* Ču., település neve, NAP: csuv. *Jantaš* or. *Jandaš*i Šu., csuvas falu, Ar.:-.
< *Jantaš* < *Jan*
+ *taš*
or. Jandaši ⟵ *nem or. Jantaši.*

Pani kassi h. Ašm.IX.91.: csuv. *Pani-kassi* or. *Bannovo* Č., falu neve, NAP: csuv. *Panikassi* ← csuv. *Panikas-Toxtar* + csuv. ***Panikas-Jantaš*** or. *Bannovo* ← *Bannovo-Toxtarovo* + or. *Bannovo Jandaševo* Čg., Ar.:-.
< csuv. *Pani* < *Pa*
+ *ni*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu' + *-i:* birtokos személyjel,
or. *Bannovo* ⟵ nem or. or. *Bann* + or. *–ov:* birtokos melléknév képző + *-o,*
csuv. *Panikas* < *Pani*
+ *kas* ⟵ csuv. *kas* 'falu'
+ *Toxtar* < *Tox*
+ *tar*
Panikas
+ *Jantaš* < *Jan*
+ *taš*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

or. *Bannovo*
+ *Toxtarovo* ⟵ nem or. *Toxtar* + or. *–ov:* birtokos melléknév képző + *-o.*
Bannovo
+ *Jandaševo* ⟵ nem or. *Jantaš* + *or. –ev:* birtokos melléknév képző + *-o.*

A *taš* alakváltozata:

Tauly f. TB.140.: bask. *Tauly* or. ***Tavly*** Bajm., az or. Sakmara jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Tauly* < *Tau*
+ *ly*
or. *Tavly* ⟵ nem or. *Tavly* < *Tav*
+ ly

Sakmagoš f. TB.125.: bask. *Sakmagoš* Bajm., az or. ***Tavla*** bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Sakmagoš* < *Sak*
+ *magoš*
or. *Tavla* ⟵ nem or. *Tavla* < *Tav*
+ *la*

A fenti földrajzi nevekben előforduló változatok (*taš, toš, toša, tuš, taś, tas, tasa, tăš, tauš, tauška, tauyš, tavăš*) különösen az abszolút szótő (*ta-, to-, tu-, tau-, tauy-, tavă-*) megfejtését segítik.

A *Jutoča* névnek a *toča,* ill. a *Jutaš* alak *taš* tagját azonosíthatjuk a *Taš* névvel. Ez azt is jelenti, hogy a *taš* nemcsak önállóan és összetétel előtagjaként, hanem utótagként is előfordul.

Meg kell jegyezni, hogy a kő és a forrás végső soron a jelentésükben is közös gyökerűek. A kő jellemzője, hogy kemény és ez a tulajdonság összetömörödéssel keletkezett. Az összetömörödés pedig a folyószűkülethez hasonlít és ilyen szűk a folyó medre a folyó születésekor is. A folyó ezen a szakaszon csúcs formájú. Tehát a forrás a csúcson van, a csúcs pedig a hegynek, olykor a kőnek is a jellemzője. Természetes, hogy a szó nagy családjába tartozik számos szó nemcsak jelentéstanilag, hanem hangtanilag és alaktanilag is, vö.: oszm. stb. *taš 'kő', taze* 'friss', *şiş* 'nyárson sült', *şişe* 'palack', *şişme* 'daganat', *şişman* 'kövér' stb. Ugyanazon elv alapján született szavak, amelyekhez a mintát a folyóforrás illetőleg a folyónak a forrás felőli szakasza adta ugyanúgy, mint az ember megnevezésének. A *Taš* személynév abszolút szótöve a *ta-* egyszerre tartozik össze a 'hegy' és a 'szülni, születni' szavakkal, vö.: csuv. ***tu, tăv*** 'hegy, halom, kiemelkedés', ÓT., ujg., hak. *tag,* oszm., azerb. *dag,* türkm., tuv. *dag,* üzb. *tog*, kirg. *too* (dial. *tov*), nog., kum., karaim *tav,* ojr. *tuu,* kazak, k.kalp., karacs. tat., bask. *tau* 'hegy', k.kalp. *tavs* 'az ő hegye', mong. *tabagan, tabaa* 'hegy'. (JEGOROV 1964); csuv. ***tu, tăv*** 'szülni, születni', vö.: *tăvan* 'rokon'[362], vö.: ÓT., KB., Zol.bol. *tog* 'szülni, születni', MK. *tog,* AFT., oszm. *dog,* azerb., türkm. *dog, dogul*, üzb. *tugil,* ujg. *tugul*, k.kalp. *tuyl*, nog. *tuv,* tat. *tu* 'születni', Zamahš. *tugur,* AFT., oszm. *dogur,* azerb. *dog, dogur,* ujg., üzb. *tug,* k.kalp., alt. *tu,* tat. *tudyr,* kirg., kazak *tuu* 'szülni', hak. *tug* 'borjazni, elleni', néhány nyelvben 'tojást rakni', 'felkelni (a napról)', vö.: mong. *togurbi* 'szülni'. (JEGOROV 1964)

A kiemelkedő hely pedig a forrás, a mag csomó, dudor tulajdonságát, az elágazó folyónál keletkezett csúcsos, ék alakú formát őrzi s a születés, a hajtás, a sarjadzás, a termékenység is ilyen alakkal, formával jár.

A *Taš* szó *-š* képzője eredeti *-t* fejleménye, amelyre bőven van példa a földrajzi nevekben és a nyelvekben. Az *-š* úgy tartozik össz az *-l* mássalhangzóval, hogy mindkettő eredeti *-t* fejleménye.

Kárpát-medence
Földrajzi nevek

[362] A csuv. *tăvan* és a magy. *rokon* 'ua.' összetartoznak, etimológiailag közös a gyökerük.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Tass ‘helység Bács-Kiskun megyében Kunszentmiklóstól nyugatra’. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév török eredetű, vö.: ótörök *taš* ‘kő’. (KISS 1980) < *Tas* + *-s.*

A fenti neveknek alapul szolgált szavak megállapításánál alapvetően figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a tVš típusba tartozó szó nemcsak ‘kő’ jelentésű lehet, hanem ‘forrás, folyó, víz’ is. Az embert pedig ennek a mintájára nevezték el.

LIGETI 1986 LIGETI Lajos *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád -korban,* Budapest, 1986, pp.:
NÉMETH 1991 NÉMETH Gyula *A honfoglaló magyarság kialakulása,* 2. kiadás, közzéteszi Berta Árpád, 1991, Budapest, p.280:

10.2.10. Termacsu

Szerkezeti felépítése: 1. *Terma-*: relatív szótő + *-csu:* képző, 2. *Ter* + *macsu.* Az utóbbi lehetőség szerint az utótag (*macsu*) összetartozik az *Álmos* név *mos* elemével. A *Termacsu* név mai alakja *Tormás*. A földrajzi nevekben is megvannak a párhuzamai, vö.:

Volga-Urál vidéke:

Tărmăš h. Ašm.XIV.325: csuv. *Tărmăš* or. *Turmyši* Jan., falu neve, NAP: csuv. *Tărmăš* or. *Turmyši* Jan., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Tărmăš* < 1. *Tăr*
+ *măš*
2. *Tărmă-*
+ *-š*

Turi Tărmăš h. Ašm.XIV.155: csuv. *Turi Tărmăš* Tar., település neve, NAP: csuv. *Turi Tărmăš* or. *Verxneje Turmyševo* ← *Verxnije Turmyši* B., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Turi* ⟵ csuv. *turi* 'felső'
+ *Tărmăš*
or. *Verxneje* ⟵ or. *verxneje* 'felső'
+ *Turmyševo* ⟵ nem or. *Turmyš*
+ or. *-ev:* birtokos melléknév képző
+ *-o.*

Mikuška h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Mikuška* or. ***Novyje Turmyši*** Ka., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Mikuška*
or. Novyje ⟵ or. n*ovyje* 'új'
+ *Turmyši* ⟵ nem or. *Turmyš*

Anat Tărmăš h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Anat Tărmăš* or. *Nižneje Turmyševo* ← Nižnije Turmyši B., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Anat* ⟵ csuv. *anat* 'alsó'
+ *Tărmăš*
or. *Nižneje* ⟵ or. *nižneje* 'alsó'
+ *Turmyševo* ⟵ nem or. *Turmyš*
+ or. *-ev:* birtokos melléknév képző
+ *-o.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A földrajzi nevekben *-š* képző nélküli alak is található, vö.:

Kostărma h. Ašm.VII.21.: csuv. *Kostărma* or. *Kostorma,* város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kostărma* < *Kos*
+ *tărma*
or. *Kostorma* ⟵ csuv. *Kostărma*

Kárpát-medencében földrajzi nevekben és személynevekben:

Tormás csn. (KÁZMÉR 1993)
Tormási csn. ⟵ *Tormás* hn. Baranya, Hunyad, Sopron, Tolna m. + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Torma csn. (KÁZMÉR 1993)

Közszóként:

magy. ***torma***. Ótörök eredetű, vö.: Kāšγ. *turma*, oszm. *turma,* karacs., balk. *turma* 'répa', ujg. *turma*, tat., bask. *torma*, kar. *torma* 'retek'. (TESz)

Lényeges, hogy - bár a magyarban a torma, répa és a retek külön megnevezésű - mindhárom növénynek a gyökerét nevezték meg, hiszen azt fogyasztották és fogyasztják ma is. A megnevezésben tehát a 'gyökér' szót kell keresnünk. A személynevet (*Tormás*) pedig 'gyökérhez tartozónak, gyökérrel ellátottnak' kell értelmezni, amely ugyanaz, mint a maghoz, őshöz tartozás. Amennyiben a *Tormás* nevet a *Tor* + *más* összetétel felől közelítjük meg, a *tor* ugyanúgy a gyökérrel kapcsolatos, a *más* utótag pedig az *Álmos mos* utótagjával rokon.

A 'gyökér' jelentésű *tor* szerkezeti felépítése: *to-*: abszolút szótő + *-r*: képző, ahol az abszolút szótő összetartozik a magy. *tő, töv-, tönkő, tőke* szóval, vö.: magy ***tő***, *töv, töj* ’folyó, árok stb. torkolata, vége, (földrajzi hely) közvetlen környéke, a növénynek a földön levő gyökeres része, növényszárnak, fatörzsnek stb. közvetlenül a föld feletti része, szőlőtőke, testrésznek, végtagnak a törzzsel érintkező része, hajszál, szőr gyökere, alkotóelem, szótő’. Ősi örökség a finnugor korból. Vö.: zürj. *din* ’vastag vég (fáé)’, votj. *diη, diń* ’tő, a fatörzs alsó, vastag része, folyótorkolat’, cser. *täη, tüη* ’gyökérvég’, md. *t’e-, t’ej-*, *t’em, t’eń*, finn *tüvi* ’tővég, fatörzs, vastag vég’. (TESz)

A *tő* szavunknak a magyar és a finnugorba sorolt nyelvi változatai összetartoznak hangtanilag, szerkezetileg és jelentéstanilag. Etimológiájuk közös, gyökerük a szkíta-hun nyelvekhez vezet. A magyar szó nem lehet ősi örökség a finnugor korból.

A magy. *tő* alakváltozata a magy. *gyök* szónak, amely a magy. *gyökér* (< *gyöké-:* abszolút szótő + *-r:* képző) abszolút szótövével tartozik össze, vö.: magy. *gyökér* ’nemzetség, törzs, növénynek a földön szétágazó része, belső rész, alap, forrás, eredet, gyökérszó, gyök (matematikában), *gyök* ’a gyökvonás által nyert mennyiség, növény gyökere, gyökérszó’. A szócsalád alapja a *gyökér* ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. *jēkur* ’kidőlt fagyökér földestül’. Az *–r* denominális nomenképző. Hasonló jelentésfejlődésre vö.: lat. *radix* ’növény gyökere, valaminek alsó része, eredet, származás, ang. *root* ’gyökér, gyökérzet, fog, haj, gyökere, haj gyökere, eredet, forrás, gyök a matematikában, gyökérszó. A *gyök* egyrészt nyelvújítási elvonás a *gyökér*-ből. Másrészt a *gyüke* ’gyökere’ a palócban nagy területen használatos. (TESz)
Mindkettőben, a *tő* és a *gyök* szóban közös a ’forrás, eredet’ jelentés. Őrzik az alapjelentést, azaz a magjelentést, szerkezetileg abszolút szótövek.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A csuvasban több 'gyökér' jelentésű szót is ismernek, közülük idetartozik a csuv. *tunkăr* és a *tymar,* amelyek egyúttal a magy. *gyökér* szóval tartoznak össze, vö.: csuv. ***tymar*** 'gyökér', MK., Zamahš. *tamur,* Zol. bl. *tamyr,* óözb. *tamar,* azerb., oszm. *damar,* jak. *damar,* kirg., kazak, k.kalp., ojr., hak., tat., bask. *tamyr,* kum. *tamur* 'gyökér, véredény, pulzus', vö.: perzsa *dämar* 'gyökér (növényé), eredet'. (JEGOROV 1964)

10.2.11. Vajk

Szerkezeti felépítése: *Va-*: abszolút szótő + *-jk*: képző. Párhuzamai megvannak a földrajzi nevekben.

Volga-Urál vidékén:

Bašur f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Bašur* / *Bašurka* Zav., a ***Bydvajka*** folyó jobb oldali mellékfolyója.
< udm. *Bašur* < *Ba* ⟵ vö.: ko. *va* ‚víz'
+ *šur* ⟵ udm. *šur* 'folyó'
Bašurka < *Ba*
+ *šurka* ⟵ vö.: udm. *šur* 'folyó'
or. ***Bydvajka*** ⟵ nem or. *Bydvajka* < *Byd* ⟵ vö.: eny. *bido* 'víz'
+ *vajka* ⟵ udm. *vaj* 'mellékfolyó, patak'

A fenti nevekben a bVd, bVdV típusú tövek összetartoznak, közszói jelentésük megállapítható, a vízzel kapcsolatosak. Az or. *Budajki* név esetében feltehető, hogy nem or. *Bydvajka* átvétele, ezért a *Byd-, Bud-* tövet kell benne látnunk.

Jagvajšur f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Jagvajšur* or. *Jagvajka* Šark., az or. *Itinka* jobb oldali mellékfolyója.
< udm. *Jagvajšur* < *Jag* ⟵ vö.: man. *ja* 'folyó'
han. *jägi* 'folyó'.
+ *vaj* ⟵ udm. *vaj* 'folyó'
+ *šur* ⟵ udm. *šur* 'folyó',
or. *Jagvajka* ⟵ nem or. *Jagvajka.*

Személynevekben és helynevekben a Kárpát-medencében:

Vajkai csn. ⟵ *Vajka* hn. Pozsony, Zala m. + *-i*: mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
Vajki csn. ⟵ *Vajk* hn. Nyitra m. + *-i*: mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
Vajkó csn. (KÁZMÉR 1993)

A *Vajk* személynevünknek is vannak keleti kötődései, az ember elnevezéséhez itt is a víz adta a mintát.

10.3. Az erdélyi fejedelmi ház nevei (Németh Gyula számbavétele alapján): *Tétény, Horka, Bulcsú, Gyula, Karoldu, Saroltu, Bua,, Buhna, Ajtony.*

10.3.1. *Tétény*

Szerkezeti felépítése: *Té-*: abszolút szótő + *-tény*: képző.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén:

Teten karti d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Teten karti* A., mező.
< csuv. *Teten* < *Te*
+ *ten*
+ *karti* ⟵ csuv. *karta* 'kert' < *kar*
+ *ta*
+ *-i:* birtokos személyjel.

A név a *Töhötöm* egy változata lehet. *Té-* (vö. a *Töhötöm* első része a *töhö-*). A triftongusnak hosszú magánhangzó felel meg, ha összevetjük a *Töhötöm* és a *Tétény* neveket: *-öhö-* (*-ökö-*), *-é-*. Egy eredetibb *-k-* elemű triftongusból könnyen keletkezhetett hosszú magánhangzó. A *-h-* elemű triftongus más úton alakult tovább a korábbi *-k-* elemű triftongusból, mint az *-é-* hosszú magánhangzó. Az utótag *ten* ill. *töm* és variánsai előfordulnak a földrajzi nevekben, pl. csuv. *Teten,* csuv. *Xoratom* csuv. *Xoratan.* Ld. *Karaton* a hunok egyik nagy vezére.

Volga-Urál vidéke:

Teten karti d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Teten karti* A., mező.
< csuv. *Teten* < *Te*
+ *ten*
+ *karti* ⟵ csuv. *karta* 'kert' < *kar*
+ *ta*
+ *-i:* birtokos személyjel.

Xoratan v. Ašm.XVI.219.: csuv. *Xoratan* or. *Xora-Tuan,* kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xoratan* < *Xora*
+ *tan* < ld. csuv. *tăvan*
or. *Xora-Tuan* ⟵ nem or. *Xora-Tuan*

Xoratan varě v. Ašm.XVI.219.: csuv. *Xoratan varě*, kiremet neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Xoratan varě* A.
< csuv. *Xoratan* < *Xora*
+ *tan* < ld. csuv. *tăvan*
+ *varě* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak' + *-ě:* birtokos személyjel.

Xoratom jalě h. Ašm.XVI.207.: csuv. *Xoratom jalě,* falu neve, másik elnevezés: *Soxran jalě,* NAP: csuv. *Xoratom jalě* Č., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Xoratom*
+ *jalě* ⟵ csuv. *jal* 'falu'
+ *-ě:* birtokos személyjel.

Kárpát-medencében személynévben és földrajzi nevekben:

Tétényi csn. ⟵ *Tétény* hn. Moson, Pest m. + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)

10.3.2. *Horka*

Szerkezeti felépítése: *Ho-*: abszolút szótő + *-rka*: képző. A kutatóink közül az alábbiak

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

véleményéről szólunk.

Németh Gyula említi a *karga* népnevet és a *karcha (karchász*) méltóságnevet. Anonymus-nál *Horka*: Töhötöm fia, Gyula és Zombor apja. Konstantinnál *kharkasz*: gyula és kende után a 3. méltóságnév. Németh Gyula szerint „A *Horka*, amely egy magas hivatalt jelent, olyasmit, mint 'fejedelmi bíró', 'főügyész', egyúttal személynév vagy személynév alkotó része….Megvan az erdélyi fejedelemházban…" jelentése a későbbi belügyminiszter feladatköréhez állt közel…fő feladata az állam összetartása volt."; (NÉMETH 1991:247-48) "A gyula dinasztiának van három öröklött méltósága, melyek jogi tartalma átterjed a Gyula dinasztián túli Hét Magyarra is….a Kündü, a gyula, a horka méltósága."; (NÉMETH 1991:282) „Ő a vádoló, a főbíró fejedelem, aki az államot – ha kell, véres kézzel összetartja.". (NÉMETH 1991:285)

Ligeti Lajos szerint a *horka* „kabar méltóság, a kései gyulánál kisebb rangú bíró. *Karcha* volt Bulcsú, az volt az apja Kál is. E méltóságnévnek máshonnan nem ismerjük a párját." (LIGETI 1986:485): „*Karcha* és *harka* – bizánci forrásból származik az első változat, egyetlen forrása a DAI, az információ Bulcsútól származik a X. század derekáról…magyar bírói tisztségnek magyarázza,… Kabar bírói tisztséggel van dolgunk, mely a fejedelmek korában a harmadik országos tisztségnek számított." (LIGETI 1986:254)

Róna-Tas András szerint „…a fejedelem, a gyila és a *karcha* alkották a törzsszövetség vezetését."; „…a fejedelem, a hadvezér (gyula) és a csatlakozott népek felett a hatalmat gyakorló kormányzó (a *karha*) álltak a törzsszövetség élén. A következő szinten ehhez járultak a törzsek főnökei." (RÓNA-TAS 1996:272)

Nem egyértelmű, mikor személynév, mikor tisztségnév a *gyula* és a *karcha*. A görög szövegnek fontos szerepe van, ezért ez a téma megköveteli, hogy a nevet újra elemezzük. A földrajzi nevekben több alakváltozata is előfordul.

Volga-Urál vidéke

Karkajylga f. TB.90.: bask. *Karkajylga* or. *Karka-jelga* Belok., az or. Alla-jelga baloldali mellékfolyója.
< bask. *Karkajylga* < *Karka*
\+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'
or. *Karka* ⟵ nem or. *Karka*
\+ *jelga* ⟵ tat. *jelga* 'folyó'

Karkala h. Ašm.VI.97.: csuv. *Karkala*, települések neve: 1, *Vyrăs-Karkali* or. *Russkaja Kargala* MJal., 2, csuv. *Čăvaš-Karkali* or. *Čuvašskaja Kargala* MJal., NAP:-, Ar.:-.
< csuv. Karkala < csuv. *Karka-*
\+ *-la*: képző

Altanaj f. TB.23.: bask. *Altanaj* or. *Altanaj* Zil., az or. ***Kurkatav*** jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Altanaj* < *Alta*
\+ *naj*
or. *Altanaj* ⟵ bask. *Altanaj*
or. *Kurkatav* ⟵ nem or. *Kurkatav* < *Kurka*
\+ *tav*

Kürkätau f. TB.80.: bask. *Kürkätau* or. *Kurkatau* Burz., az or. Kana jobboldali mellékfolyója.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< bask. *Kürkätau* < *Kürkä* +
tau
or. *Kurkatau* ⟵ bask. *Kürkätau*

Korkorauyk f. TB.93.: bask. *Korkorauyk* or. *Kurkyrauk* Zil., az or. Zilair baloldali mellékfolyója.
< bask. *Korkorauyk* < *Korko*
+ *rauyk*
or. *Kurkyrauk* ⟵ nem or. *Kurkyrauk*

Kärkäbar f. TB.82.: bask. *Kärkäbar* or. *Korkovar* Bajm., az or. Xudolaz / Tujal'as mellékfolyója.
< bask. *Kärkäbar* < *Kärkä*
+ *bar*
or. *Korkovar* ⟵ nem or. *Korkovar*

Kärkäbar f. TB.82.: bask. *Kärkäbar* or. *Korkovar* Belor., az or. Malyj Šišen'ak jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Kärkäbar* < *Kärkä*
+ *bar*
or. *Korkovar* ⟵ nem or. *Korkovar*

Kärkäbar f. TB.82.: bask. *Kärkäbar* or. *Korkovar* Zianč., az or. Bol'(šoj) Uskalyk mellékfolyója.
< bask. *Kärkäbar* < *Kärkä*
+ *bar*
or. *Korkovar* ⟵ nem or. *Korkovar*

Kärkäbär f. TB.82.: bask. *Kärkäbär* or. *Korkovar* Zianč., az or. Kuruil mellékfolyója.
< bask. *Kärkäbär* < *Kärkä*
+ *bär*
or. *Korkovar* ⟵ nem or. *Korkovar*

Kärkäle f. TB.82.: bask. *Kärkäle* or. *Karkal'a* Mijak., az or. Ujaza baloldali mellékfolyója.
< bask. *Kärkäle* < *Kärkä*
+ *le* ⟵ vö.: md. *laj, lej* 'folyó'
or. *Karkal'a* ⟵ bask. *Kärkäle*

Kärkäle f. TB.82.: bask. *Kärkäle* or. *Karkal'a* Fed., az or. Balykla jobboldali mellékfolyója.
< ask. *Kärkäle* < *Kärkä*
+ *le* ⟵ vö.: md. *laj, lej* 'folyó'
or. *Karkal'a* ⟵ bask. *Kärkäle*

Pexorka h. Ašm.:-, NAP: or. *Pexorka* Al., orosz falu, Ar.:-.
< or. *Pexorka* < *Pe*
+ *xorka*

Kárpát medence
Földrajzi nevek

Harkakötöny ‘helység Bács-Kiskun megyében’. A *Harka* helynév a magy. *horka* méltóságnévből keletkezett. (KISS 1980) < *Harka (< Ha- + -rka)* + *-kötöny*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Krasznahorka 'Szlovákiai vár Rozsnyótól keletre.' (KISS 1980) < *Kraszna + horka.*

Személynevek (KÁZMÉR 1993)

Harka ld. ***Harkály*** csn. ⟵ magy. *harkály, harokály, harkány, harka* ‘fakopács’. < *Ha- + -rka, Harká- + -ly*
Harkácsi csn. ⟵ magy. *Harkács* helynév Gömör megye + *-i:* melléknév képző. < *Harkács- (< Harká- + -cs) + -i*
Harkai csn. ⟵ magy. *Harka* helynév Komárom, Pest, Sopron megye + *-i:* melléknév képző. < *Harka- (< Ha- + -rka) + -i*
Harkányi csn. ⟵ magy. *Harkány* helynév Baranya megye + *-i:* melléknév képző. < *Harkány (<* 1. *Harká + -ny* 2. *Har- + -kány*) *+ -i*
Harkó csn. < *Ha- + -rkó*
Herke csn. < *He- + -rke*
Herkó csn. < *He- + -rkó*
Horkai csn. ⟵ magy. *Horka* helynév Gömör, Trencsén, Szepes megye + *-i:* melléknév képző. < *Horka- (< Ho- + -rka) + -i*
Hurka csn. ⟵ magy. *hurka.* < *Hu- + -rka*
Horhi csn. ⟵ magy. *Horhi* helynév Fejér, Hont, Tolna megye. < *Ho + -rhi*

Közszók
Magyar (TESz)

harkály, *herka, herekár, horká.* Ősi hangutánzó szó az ugor korból, vö.: vog. *karkai, xòrhi* ‘harkály’. < *harká- (< ha- + -rká) + -ly*
horka ‘bírói szereppel járó méltóságot viselő személy az ősmagyaroknál’. Ismeretlen eredetű. < *ho- + -rka*
horkol ’alvás közben hörgésszerű hangot ad’, *horkad* ’felfortyan’. Hangutánzó eredetű szócsalád. < *horko- (< ho- + -rko) + -l*
horh, horho ’vízmosta árok, mélyút, horhos’. Magyar fejlemény, alakulásmódja azonban nincs kellően tisztázva. < *ho + -rh, ho + -rho*
horhol, ld. ***horzsol, korzsol*** ’kapar’. A szócsalád *hor-* töve ősi hangutánzó szó a finnugor korból, vö.: zürj. *kuravni* ’összegereblyél, kikapar’, *kuran* ’gereblye’, votj. *kurjal* ’lekapar, levakar’, finn *karvia* ’vakar, kapar, karcol, gereblyél, horzsol, reszel, csiszol’. < *horho- (< ho- + -rho) + -l.*

Csuvas:

A csuv. ***xur*** *'*gyalázat, szégyen, sértés, bánat, boldogtalanság, szegénység', *xĕnxur* 'elnyomás, erőszak, betegség', nog. *kor* 'gyalázat', kirg., k.kalp. *kor,* oszm. *hor* 'lenézett, megsemmisített', üzb. *xor, xur* 'megsemmisített', bask. *xur* 'szégyenletes, alacsony', tuv. *xora* 'ártalom, rossz', baraba, tel. *kor xula* 'sértés, megbántás', vö.: perzsa *xar* 'alacsony, gyalázatos, megsemmisítés'. Ld még csuv. *xurla-* 'megsemmisít, megsért', *xurlăx* 'bánat, boldogtalanság, sértés'. (JEGOROV 1964)

Hozzátesszük, hogy a sértés kezdetben a vágással okozott sértés, fájdalom, megsemmisítés volt. Elsőként pedig a víz vágott, azaz *horolt*.

A magyar szavaknak az alapja a víz mintájára elnevezett ív alakú karom, amellyel kaparni lehet s a kaparás helyén gödör, árok keletkezik úgy, mint a víz *horoló* tevékenysége nyomán.

A *karcha, horka* akár személynév, akár címnév, nagyon ősi szó. Erről a *Kér* és a *Kürt* törzsnevekről szóló munkában, továbbá a *kiremet* és a *körte* kapcsán is szólunk. A nyelv születéséből, kialakulásának idejéből kell kiindulnunk. Mint ahogyan Bálint Gábor is írta, a *kör* szavunk az egyik legrégebbi. A másik legrégebbi a *tűr* és a *teker.* A *kör* és a forrás (vízé, életé stb.)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

összetartozik. A forrás a kiinduló hely, amely meghatározza a belőle születő víz, növény, ember, állat stb. egész sorsát, életét. Ez azt jelenti, hogy irányítja, védelmezi stb. A társadalmi életben az ilyen tisztséget betöltő személy megkapta ezt az elnevezést és nem véletlen, hogy éppen a bíró kapta meg. Hozzá tesszük, a magy. *bíró* szó a kezdő mássalhangzója szerint a *törvény* stb., a *tűr, teker* szó családjába tartozik. A *Horka* szókezdő *h*-ja *k*- fejleménye, amit őriz a *karha.* A *horka* és a *bíró* megléte igazolja azt is, hogy kettősség jellemzi a szavainkat, az elnevezéseink rendszerint megvannak *k*- és *t*- szókezdővel illetve ezeknek a fejleményeivel, másrészt magas és mély hangrendű szavakkal egyaránt. A *k*- és a magas hangrend a kisebb, keskenyebb, hegyesebb stb. dolgokat jelöli, míg a *t*- és a mély hangrendűek az öblösebb, nagyobb, mélyebb tárgyakat, jelenségeket nevez meg. A megnevezés a rezonancia függvénye, vagyis a szó és a természet darabjának a rezonanciája ugyanolyan hullámhosszon van.

A társadalmi címnév és a személynév nem keverhető össze. A személynevek elvileg születhettek úgy, hogy a személy az ilyen nevű forrás illetve folyó (a folyó gyakran megkapta a forrás nevét) mellett lakott, így vele azonosult teljes egészében és kezdetben a forrás, a folyóköz tulajdona volt az ember és a víznév, ezért szolgált az ember megnevezésének alapul. A kutatásaink azonban azt a gondolatot erősítik, mely szerint a személynév, az ember neve a víz megnevezésének elvén született, de nem az szolgált neki alapul, a víz csupán mintát adott az elnevezéshez. A *karga* (NÉMETH 1991:72.) népnév is úgy keletkezett, hogy a személynévből dinasztianév majd népnév lett.

A népnévnek alakváltozata a magy. *karingó, kerengő,* amelyek ősibb, teljesebb állapotot őriznek, mint a *karka, karha* és a *horka*. Eredeti mély hangú *k*- csak idővel réshangúsodott *h*-vá, a nazális *–n*- is csak idővel tűnt el. A földrajzi névi kutatásokból is tudjuk, hogy az *–n*- nem eredeti hang, végső *–t*- fejleménye. Lényeges, hogy nem minden *h*- kezdetű szó előzménye *k*- kezdet, vannak *t*- kezdetűek is, ezeket nem ajánlatos összekeverni. A *karha* szónak a társadalmi címnévi, azaz a bírói funkciója mellett van személynévi, népnévi és földrajzi névi előfordulása, használata is. A névadásnak mintául szolgáló szó közszói jelentését csak a széleskörű vizsgálatok alapján lehet megállapítani. Mindegyiknél szóba jöhet a 'forrás, mélyút, vizesárok, hegy(csúcs) stb.' jelentés, vö.: magy. *horhó* 'vízmosta mély út', továbbá a *kör, kerek, gömb,* mint a forrás legfontosabb alaki tulajdonsága, vö.: or. *gora, gorka* ’hegy’, magy. *Gorka* személynév stb. Azt, azonban, hogy melyiknél alkalmazható a forrás, a mag valamely résztulajdonsága, illetve melyiket kell figyelembe venni a megfejtéshez, ahhoz minden egyes nevet külön is meg kell vizsgálni.

Ami a bírói funkciót illeti, egyértelmű, hogy a bíró feladata az igazság felismerése és az igazságnak megfelelő döntés, ítélkezés. Következésképp, a forrás mintájára viselkedő bíró megkapta a *karka, karha, horka* stb. elnevezést. Nem állja meg a helyét Ligeti Lajosnak az a véleménye, mely szerint "E méltóságnévnek máshonnan nem ismerjük a párját". A magyarban is ismert *kádi* a *karka, horka* alakváltozata. Vö.: magy. ***kádi*** ’mohamedán bíró’. Oszmán-török eredetű szerb-horvát közvetítéssel is, vö.: oszm. *kadi* ’mohamedán bíró’. Végső forrása az arab *qādī* ’bíró’. (TESz) < *ká-* + *-di*. Az oszmánban és az arabban ismert változatok a szkíta és hun gyökerekhez vezethetnek.

A szónak egy ősibb és toldalékolt formája a *kutuktu* (< *kutuk-:* vö.: magy. *kút-* + *-tu:* képző 'valamivel ellátott') (vö.: UCSIRALTU 2008) és ennek fejleménye a *kadar (< kada-* + *-r)*. A rendszer tökéletesen működik, nincs szükség kivételekre.

A magyarban és a törökben a *kutuk* ’lyuk, gödör, doboz stb.’, magy. *kút* 'forrás, gödör' tartozik össze a *karka, karha, horka* stb. változatokkal. Az sem a véletlen műve, hogy a *karha, horka, kadar* változatok és a *kutuktu* és fejleményei is jelentenek bírót.

Hangtani oldalról megközelítve tehát a *horka, karha* előzménye a kVrkV < kVrVkV < kVtVkV forma. Az ősi változatból az egyik irányban a *karha, horka* lett, a másik irányban pedig a *kutuk-* + *-tu* és *kada-* + *-r.* Ez esetben a *-tu* és az *-r* lehet foglalkozásnév képző. Hangtanilag, alaktanilag és jelentéstanilag tökéletes az összhang.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Irodalom:

LIGETI 1986 LIGETI, Lajos 1986. *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

NÉMETH 1991 NÉMETH Gyula *A honfoglaló magyarság kialakulása*, 2. kiadás, közzéteszi Berta Árpád, 1991, Budapest,

RÓNA-TAS 1996 - RÓNA-TAS András *A honfoglaló magyar nép* Balassi Kiadó Budapest 1996

10.3.3. Bulcsú Ld. Attila családfája, *Wulchu, Bulchus, Boczu, Bocsu.*

10.3.4. Gyula

Szerkezeti felépítése: *Gyu-*: abszolút szótő + *-la:* képző 'valamivel ellátott'. Nagyon ősi szó lehet és széles körben elterjedt. Ma is viseli a *Dalai Láma* a név első tagjaként, ismert nemcsak 'víz', hanem 'ég, isten' jelentésben is. Alakváltozata a magy. *tenger* 'víz' szónak és nyelvi párhuzamainak valamint a csuv. *tură* 'isten' szónak és egyéb nyelvi megfelelőinek. Vö.:

csuv. ***talaj*** 'tenger, óceán', alt., hak. *talaj,* tuv., mong., burj.mong. *dalaj* 'tenger, óceán', mong. *dalaj* 'világ-, egyetemi, hatalmas'. (JEGOROV 1964)

Hangtanilag a szónak van egy *-r-* és egy *-l-* mássalhangzót tartalmazó változata. Összeköti őket a közös eredet, vö.: *-r-, -l-* < *-δ-* < *-t-*. Jelentéstanilag a szó kötődik a 'forrás' jelentésű szavakhoz, vö.: csuv. ***śăl*** 'forrás, kút', ÓT. *jul '*patak', MK. *jul* 'forrás', azerb. *čulje* 'nyitott vízesés', mong. *ceel* 'forrás, víz, amely állandóan tör fel a földből'. (JEGOROV 1964)

Ennek mintájára származtatják az égből és az istentől a legfőbb vezetőket. A *Gyula* a magyarban nemcsak címnévként volt ismeretes, hanem ma is használt személynévként és közszóként is, továbbá megvan a földrajzi nevekben, vö.:

Gyula csn. (KÁZMÉR 1993) < *Gyu-* + *-la.*
Gyulai csn. ⟵ *Gyula* hn. Baranya, Békés, Doboka, Kolozs, Ugocsa, Veszprém m., *Gyulaj* hn. Szabolcs, Tolna m. + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) A *Gyula* szn. ma a tatárban *Julaj*.

magy. ***dulló*** 'végrehajtó, szolgabíró (a székelyeknél)'. Származékszó a *dúl-* ige *–ó* képzős melléknévi igeneve. (TESz) < *dul- (< du + -l) + -ló.* A *dulló* mint tisztségnév töve a *dul-* elvezet a *Gyula* címnévhez, a *–ló* pedig eredetileg 'valamihez tartozó, valamivel való ellátottság, valami mellett lévő' jelentésű képző.

A címnév és a személynév szorosan kötődik a keleti földrajzi nevekhez, így a *j-* kezdetű *jyl, jul* 'forrásfolyó, patak, csermely' jelentésű közszókhoz is. Vö.:

Volga-Urál vidéke

Julapăš h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Julapăš* or. *Jelabyš* V., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Julapăš* < *Jula* ⟵ ÓT. *jul* 'forrás'
+ păš

Söröldäk f. TB.130.: bask. *Söröldäk* or. *Surul'dak* Uč., az or. ***Julana*** baloldali mellékfolyója.
< bask. *Söröldäk*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

or. *Surul'dak* ⟵ nem or. *Sürüldäk*
or. *Julana* ⟵ nem or. *Julana* < 1. *Jula-* ⟵ ÓT. *jul* 'forrás'
+ *-na*
2. *Ju-* + *-lana*

Julaly f. TB.180.: bask. *Julaly* or. *Julala* Bajm., az or. Tanalyk baloldali mellékfolyója.
< bask. *Julaly* < *Jula-* ⟵ ÓT. *jul* 'forrás'
+ *-ly*
or. *Julala* ⟵ nem or. *Julala*

Jylajyr f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, B-r.: bask. *Jylajyr* or. *Zilair,* folyó neve.
< bask. *Jylajyr* < *Jyla* ⟵ udm. *jyl* 'a folyó felső folyása'
+ *jyr*

Jylajyr f. TB.67.: bask. *Jylajyr* ⟵ *Jalan Jylajyry / Urman Jylajyry* or. *Zilair* Bajm., Zil., Xajb., az or. Sakmara jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Jylajyr* < *Jyla* ⟵ udm. *jyl* 'a folyó felső folyása'
+ *jyr*
or. *Zilair* ⟵ nem or. **Zylajyr*

Jylbulak f. TB.67.: bask. *Jylbulak* or. *Jelbulak* Biž., az or. T'urt'uk jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Jyl* ⟵ ko. *jol* 'erdei patak'
ÓT. *jul* 'forrás'
udm. *jyl* 'a folyó felső folyása'
+ *bulak* ⟵ bask. bulak 'folyó'

Megjegyezzük, hogy a magyarban is vannak ide kötődő alakváltozatok. A magyar *Szala, Zala,* valamint a *Szilas* patak *Szila-* és a *Szilágy* patak *Szila-* töve szorosan kötődik a keleti nevekhez, így a *j-* kezdetű *jyl, jul* 'forrásfolyó, patak, csermely' jelentésű közszókhoz, még közelebbről a csuv. *ś-* kezdetűekhez. A neveknek, szavaknak tehát párhuzama a magyar *Gyula,* tatár *Julaj* stb. név is, amelyhez a mintát a folyó a 'forráshoz tartozó' jelentésével adta. Ez azt jelenti, hogy a személynév ugyanúgy teremtménynek a neve, mint a folyónév. A társadalmi címnév lényege pedig a közvetlenül az őshöz, a forráshoz, a maghoz tartozás' hangsúlyozása.

10.3.5. Karoldu

Szerkezeti felépítése: *Karol-*: relatív szótő + *-du*: képző.

10.3.6. Saroltu

Szerkezeti felépítése: *Sarol-*: relatív szótő + *-tu*: képző.

10.3.7. Bua

Szerkezeti felépítése: *Bu-*: abszolút szótő + *-a*: képző. Az elnevezéshez a víz adta a mintát.

Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén:

Păva h. Ašm.X.99.: csuv. *Păva* or. *Buinsk,* város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Păva* ⟵ vö.: kam. *büü,*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

mot. kojb., tajgi *bu* ‘víz’
or. *Buin* < *Bua-* ⟵ nem or. **Bua, *Buva*
+ *-in*: birtokos melléknév képző
+ *-sk*: vonatkozó melléknév képző

Păva var f. Ašm.X.99.: csuv. *Păva var* U., árok, patak neve 2 km-re or. Kovali településtől, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Păva*⟵ vö.: kam. *büü,*
mot., kojb., tajgi *bu* ‘víz’
+ *var* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'

Păva kassi h. Ašm.X.99.: csuv. *Păva kassi* / *Po-kassi* or. *Bližneje Jumaševo* U., falu neve, NAP: csuv. *Păvakasssi* or. *Buinsk* ← *Bližneje Jumaševo* U., csuvas falu, Ar.: csuv. *Păva kassi* or. *Buinsk* U.
< csuv. *Păva* ⟵ vö.: kam. *büü,*
mot., kojb., tajgi *bu* ‘víz’
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-i*: birtokos személyjel

A 'víz' jelentésű közszók idetartoznak, vö.: kam. *büü,* mot., kojb., tajgi *bu* ‘víz’. Az or. *pit'* (< *pi-* + *-t'*: főnévi igenév képző) 'inni' töve a *pi-* is átvétel.

10.3.8. Buhna

Szerkezeti felépítése: *Buh-:* szótő + *-na*: képző. A szótő összetartozik a *Bua* névvel és társaival.

10.3.9. Ajtony

Szerkezeti felépítése: *Aj-* + *-tony*: képző.

10.4. A hét vezér neve: *Álmos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba, Töhötöm.*

Fontos, hogy mindegyiknek vannak keleti kapcsolatai a földrajzi nevekben, személynevekben, közszókban és grammatikai morfémákban.

10.4.1. Álmos

Ld.: A Turul dinasztia nevei, (Németh Gyula nyomán): *Ügyek, Álmos, Árpád, Tarkacsu, Liündik, Ézelő, Jutocsa, Zoltán, Tas, Termacsu, Vajk.*

10.4.2. Előd

Szerkezeti felépítése: *Elő-:* relatív szótő + *-d:* képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó'. Az *Elő-* relatív szótő összetartozik az *Álmos* relatív szótövének (*Álmo-*) előtagjával (*Ál-*). A *-d* képző pedig az *Álmos -s* képzőjének az alakváltozata. A relatív szótő párhuzamai megvannak a földrajzi nevekben, pl.:

Volga-Urál vidéke

Elekkĕnuškăn' h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Elekkĕnuškăn'* or. *Elekejkino* A., csuvas falu, Ar.:-.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< csuv. *Elekkěnuškăn'* < *Elekkěn*
+ *uškăn'* ⟵ csuv. *uškăn'* 'település, telep'
or. *Elekejkino* ⟵ nem or. *Elekejka* < *Ele*
+ *kejka*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

Elekśevkka h. Ašm.III.10.: csuv. *Elekśevkka*, Tet.u., falu, NAP:-, Ar.:-.
< *Elekśevkka* ⟵ *Elek*
+ *śevkka*

Elek varě d. Ašm.III.9.: csuv. *Elek varě* Petr.u., határrész neve az or. Belaja Gora falu mögött, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Elek*
+ *varě* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *–ě:* birtokos személyjel.

Eleĕk vărmaně d. Ašm.III.12.: csuv. *Eleĕk vărmaně*, erdő neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Eleĕk*
+ *vărmaně* ⟵ csuv. *vărman* 'erdő'
+ *–ě:* birtokos személyjel.

Elke f. Ašm.III.12.: csuv. *Elke*, patak neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *E*
+ *-lke*.

Eleĕk h. Ašm.III.12.: csuv. *Eleĕk* Jau., település neve, NAP: csuv. *Eleĕk* ← csuv. *Čirküllě Eleĕk* or. ***Alikovo*** A., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Čirküllě* ⟵ csuv. *čirküllě 't*emplomos'
+ *Eleĕk* < *E*
+ *-leĕk*
< **Elik*
or. *Alikovo* ⟵ nem or. *Alyk, *Elik*
+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *–o*.

Eleke śočě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Eleke śočě* Ja?
< csuv. *Eleke* < *E*
+ *-leke*
+ *śočě* ⟵ csuv. *śut* 'halom, domb'
+ *–ě:* birtokos személyjel.

Elekka varě f. Ašm.III.9.: csuv. *Elekka varě,* patak neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Elekka* < *E*
+ *lekka*
+ *varě* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *–ě:* birtokos személyjel.

Elekka paxči d. Ašm.III.10.: csuv. *Elekka paxči*, erdő neve az or. Kaša falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Elekka* < *E*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *-lekka*
+ *paxči* ⟵ csuv. *paxča* ‘veteményeskert’
+ *–i:* birtokos személyjel.

Elekke śyrmi f. Ašm.III.10.: csuv. *Elekke śyrmi* C.v., patak neve, NAP:-, Ar.: *Elekke śyrmi* C.
< csuv. *Elekke* < *E*
+ *-lekke*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* ‘árok, patak, szakadék’
+ *–i*: birtokos személyjel.

Elekka varě f. Ašm.III.9.: csuv. *Elekka varě*, patak az or. Urazmetevo falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Elekka*
+ *varě* ⟵ csuv. *var* ‘árok, patak’
+ *– ě*: birtokos személyjel.

Ilek f. TB.55.: bask. *Ilek* or. *Ilek* Sal., az or. Jur'uzan' bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Ilek* < *I*
+ *-lek*
or. *Ilek* ⟵ bask. *Ilek*

Elekśi varě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Elekśi varě* A.
< csuv. *Elekśi* < *Elek* < *E*
+ *-lek*
+ *śi*
+ *varě* ⟵ csuv. *var* ‘árok, patak’
+ *–ě:* birtokos személyjel.

Elekśej yrri d. Ašm.III.10.: csuv. *Elekśej yrri* Simb.u., határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Elekśej* < *Elek* < *E*
+ *-lek*
+ *śej*
+ *yrri* ⟵ csuv. *yră* ’jó szellem’
+ *–i:* birtokos személyjel.

Az *elik, eleĕk, elke, elek, ilek, alik, alăk, alku* alakváltozatok patak, mellékfolyó, szakadék, domb, erdő, határrész, település nevében szerepelnek. Az elsődleges megnevezést a folyó viselte s róla kapta az elnevezést a mellette álló terület. Pl. az *Eleĕk vărmaně* ’Eleĕk erdeje’ azt jelenti, hogy az *Eleĕk* folyóhoz tartozó, az *Eleĕk* mellett lévő erdőről van szó. Az *Eleĕk, Alăk* stb. szerkezeti felépítése abszolút szótő + képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő': *E-* + *-leĕk, A-* + *-lăk.* Ezek az adatok azt is igazolják, hogy az *Álmos* relatív tövének előtagja (*Ál-*) és az *Előd* relatív töve (*Elő-*) képzett alak: *Á-*: abszolút szótő + *-l*: képző, *E-*: abszolút szótő + *-lő*: képző, ahol a képző teljesebb formájának (-lVk) a rövidebb (*-lő*) változata vagy a képzőnek csak a kezdő mássalhangzója (*-l*) maradt meg. Ezekre számos példa van a magyar földrajzi nevekben, személynevekben és közszókban egyaránt.

Kárpát medence
Földrajzi nevek

Elek ’helység Békés megyében’. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Más feltevés szerint a magy. *Velek* személynév volt az előzménye, s a szókezdő *v-* lekopott. (KISS 1980)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< *E* + *-lek.*
Ilk ’helység Szabolcs-Szatmár megyében’. Feltehetőleg török eredetű személynévből keletkezett magyar névadással. Előzményéhez vö.: ótörök *elig* ’kormányzó, uralkodó’. (KISS 1980) < *I-* + *-lk.*

Az *Elek* név előzménye ***Welek* volt, amely az egyik irányban változva *Velek*, a másik irányban pedig *Elek* lett. Elsődleges a víznévi jelentés, a személy pedig úgy kapta az elnevezést, hogy a folyóhoz hasonlóan őt is teremtménynek fogták fel.

Személynevek

Elek csn. (KÁZMÉR 1993) < *E-* + *-lek.*
Ilaki csn. ⟵ *Ilok* helynév Győr megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Ilak* ⟵ *Ilok- (I-* + *-lok)* + *-i.*
Ilka cs. (KÁZMÉR 1993) < *I-* + *-lka*
Ilkai csn. ⟵ *Ilka* helynév Pozsony megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Ilka- (* < *I-* + *-lka)* + *-i*.
Ilkei csn. ⟵ *Ülke* helynév Udvarhelyszék + *-i*: melléknév képző (KÁZMÉR 1993) < *Ilke- (*< *I-* + *-lke)* + *-i*.
Ilka ld. ***Ilonka, Ilon, Ili.***
Ilki csn. ⟵ *Ilk* helynév Szatmár megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Ilk- (*< *I-* + *-lk)* + *-i*.
Ilkó csn. (KÁZMÉR 1993) < *I-* + *-lkó.*
Ülkei csn. ld. ***Ilkei*** csn.. (KÁZMÉR 1993) < *Ülke- (*< *Ü-* + *-lke)* + *-i*.

Közszók
Magyar

A magyarban elenyészett a *-k* végső mássalhangzó, vö.: magy. *elő, első el-* töve valamint idetartozik az *el-* igekötő.

Csuvas

ĕlĕk ’korábban, régen’, *ĕlĕk-aval* ’régi időben’, távoli múltban’, *ĕlĕkxi* ’öreg, távoli’, ÓT. *ilik* ’kezdet’, *ilki* ’első’, oszm. *ilk* ’első’, azerb. *ilk* ’első, kezdeti’, kirg. *ilgerki* ’, kazah *ilgergi* ’ősi, elől levő, első, régi’, ujg., kirg. *ilgeri,* üzb. *ilgari* ’korábban, azelőtt’, kazah *ilki* ’első’, türkm. *ilki*, tat. bask. *elek* ’korábban azelőtt’, tat. *elekte* ’a régi időben’. (JEGOROV 1964) < *ĕ-* + *-lĕk.*

Az adatok az első, az ősforrás megnevezését őrzik, amely innen nézve öreg, távoli és régi is. Szerkezeti felépítése: *ĕ-* + *-lĕk:* képző. A magyar *elő* szóval, az *első* szó *el-*, az *előny* szó *elő-* részével azonos. A víz adott mintát a személy elnevezéséhez.

10.4.3. *Ond*

Szerkezeti felépítése: *On-*: szótő + *-d*: képző

Földrajzi névben:

Rákóc ’szlovákiai község az ***Ondava*** középső folyása mentén. Szlovák eredetű. (KISS 1980) < *On-* + *-dava*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Idetartozik még a magy. *Ónod (< Óno- + -d)* helynév, de alakváltozata a magy. *Enyed* helynév és Emese apjának *Eunedu* vezérnek a neve.

A köznevek közül a magy. *ondó* tartozik ide, a szótőnek (*on*-) pedig számos kapcsolata van, egyik alakváltozata a magy. ***mony*** 'here, tojás, ondó, sperma, hímvessző'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *man* 'mony, tojás', osztj. *mon* 'hímvessző', here', cser. *mono* 'tojás, here', finn *muna* 'tojás, here', észt *muna* 'ua.', lp. *mânne* '(madár)tojás', szam. jur. *mānnī* 'zsák, zacskó, herezacskó', jeny. *mona,* tvg. *manu* 'tojás', szelk. *man* 'hímvessző', kam. *muńôi* 'tojás'. (TESz) < *mo* + *-ny.*

A maghoz, az egyhez kötődik az 'elől lévő, első' jelentés is, amely a törökségben nemcsak *-l*-t tartalmazó szavakban, hanem *-m-, -n*-nel is használatosak, vö.: csuv. ***um*** 'elől, elülső rész, előtt, mell', ÓT., KB., MK. *oŋ* 'előtt, kelet', tefs. XII-XIII. sz., azerb., oszm., türkm. *ön*, üzb. *um* 'előtt, elülső rész'. (JEGOROV 1964)

Földrajzi nevek a Volga-Urál vidéken

Antipinka h. Ašm.:-, NAP: or. *Antipinka* P., orosz falu, Ar.:-.
< or. *Antipinka* < *Anti*
+ *pinka*

Ontn'oxxa sorri ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ontn'oxxa sorri* A.
< csuv. *Ontn'oxxa* < *Ont*
+ *n'oxxa*
+ *sorri* ¬¾ *soră,* ld. csuv. *sură* 'seb'[363] + *-i:* birtokos személyjel

Az *Ond* személynév jelentése világosan 'maghoz, elsőhöz, elől lévőhöz tartozó, azaz maggal, őssel ellátott'.

10.4.4. *Kond*

Szerkezeti felépítése: *Kon*-: szótő + *-d*: képző. A *Kond* személynév számos földrajzi névvel és közszóval függ össze.

A kutatók közül a névhez kapcsolódóan szól **Rédei Károly,** aki szerint a *Konda* folyónévnek semmi köze nincs a *xánti* népnévhez. Az orosz *Konda* az osztjákból származik, de nem a mai *xuntá* stb. formából, hanem egy olyan korábbi alakból, amelyben a mai nem első szótagi *á* még teljes hang volt. Az átvétel a 16-17. századnál korábban nem történhetett meg, erre az időre tehető az osztják-orosz ill. vogul-orosz nyelvi kapcsolatok kezdete. Az orosz *Konda* egy nyugati osztják alaknak szabályos folytatója. A vogul *khonte* stb. és az osztják adatok származékszavak. A vogul *khont-,* osztják *kont-, xunt-* etimológiailag azonos lehet a vogul *kontâl* stb. szóval. A szócsalád ugor kori török jövevényszó. A *Konda* tehát 'hódos folyó', olyan folyó, ahol sok volt a hód. (RÉDEI 1980:285-286)

A *Kond* személynévnek valójában annyi köze van a víznevekhez, hogy a személyt a víz mintájára nevezték el. Így azok csupán mintául és nem alapul szolgáltak a személynévnek. Így a nevek és a szavak családjába tartoznak a következő adataink a földrajzi nevekben: man. *konda,* man. *hontang,* csuv.. *xăntăk,* han., csuv. *xonti,* csuv. *xuntă*, or. *xundy*, han. *xunda*, xan. *xunte*, han. *kontek*, han. *xanda,* han. *xonda,* csuv.. *kanti.* A földrajzi névi változatok a Volga vidékén még a csuvasok közt is elterjedt volt, mint pogány név.

[363] A *seb* eredetileg a vágott seb volt, itt vágatra, mélyedésre lehet gondolni.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Földrajzi nevekben a Volga-Urál vidékén

Hontang f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Č-Č: man. *Hontang* or. *Konda*, folyó neve.
< man. *Hontang* < *Hon*
+ *tang,*
or. *Konda* ⟵ nem or. *Konda* < *Kon*
+ *da.*

Hontang f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Č-Č: man. *Hontang* or. *Konda*, folyó neve.
< man. *Hontang* < *Hon*
+ *tang,*
or. *Konda* ⟵ nem or. *Konda* < *Kon*
+ *da.*

Kanti varě f. Ašm.VI.59.: csuv. *Kanti varě*, árok neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kanti* < *Kan*
+ *ti*
+ *varě* ¬¾ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *-ě:* birtokos személyjel.

Kănt d. Ašm.VII.258.: csuv. *Kănt*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kănt* < *Kăn-*
+ *-t*

Kanton 'város Dél-Kínában'. Forrása a kínai *Kuangtung* tartománynév, ennek jelentése 'a beláthatatlan terület (kínaiul *kuang*) keleti része (kínaiul *tung*). A kantont a kínaiak *Kuangcsou*-nak, azaz 'a beláthatatlan terület nagy városá'-nak hívják. (KISS 1980) < *Kan (< Ka- + -n) + -ton.*

A man. *Hontang* or. *Konda* páros azért is figyelemre méltó, mert a *tang* és *da* megfelelést igazolják egy néven belül.

Kárpát-medencében

Hánta 'helység Komárom megyében'. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. ⟵ magy. *hant, hánt* 'göröngy, földkupac'. (KISS 1980) < *Hán- (< Há- + -n) + -ta*.
Kondó 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév a magy. *Kond* személynévnek lehet a származéka. (KISS 1980) < *Kon (< Ko + -n) + -dó*
Kondoros 'község Békés megyében Szarvas és Békéscsaba között'. Alapszava csuvasos jellegű ótörök jövevény, vö.: csuv. *xănDăr* 'hód'. Jelentése: 'olyan víz, hely, ahol sok a hód'. (KISS 1980) < *Kondoro (< Kon + -doro) + -s*

Személynevekben

Handa csn. (KÁZMÉR 1993) < *Han- (< Ha- + -n) + -da*
Handó csn. (KÁZMÉR 1993) < *Han- (< Ha- + -n) + -dó*
Hanta csn. (KÁZMÉR 1993) < *Han- (< Ha- + -n) + -ta*
Hántai csn. ⟵ magy. *Hánta* helynév Veszprém megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Hánta- (< Hán- + -ta) + -i*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Kende csn. ⟵ magy. *Kende* világi személynév, *kende* méltóságnév. (KÁZMÉR 1993) < < *Ken-* + *-de*
Kendefi csn. ⟵ magy. *Kende* világi személynév + *fi* 'fia'. (KÁZMÉR 1993) < *Kende (< Ken* + *-de)* + *fi*
Kendei csn. ⟵ magy. *Kendő* helynév Marosszék, *Kende* helynév Sáros megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Kende (< Ken* + *-de)* + *-i*
Kán csn. (KÁZMÉR 1993) < *Ká* + *-n*
Kánai *csn. ⟵ Kána helynév Gömör megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Kána (< Ká + -na) + -i*
Káni *csn. ⟵ magy. Kán helynév Baranya megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Kán (< Ká + -n) + -i*

Közszók

magy. ***kanta*** 'folyadékok tartására, hordására szolgáló korsó, kanna, egy fajta ürmértékegység, vaj, méz, gyógyító kenőcsök tartására szolgáló edény, női szeméremtest'. Bajor-osztrák eredetű. Végső forrása lat. *cannata* 'kifolyó csővel ellátott (fazék)'. (TESz) < *kan- (< ka-* + *-n)* + *-ta*
magy. ***had*** 'hadsereg, háború, nemzetség, csapat, sokaság'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *xònt* 'háború, had', osztj. *kanteγ* 'osztják', *xandi* 'osztják ember', mdM. *końdä, kuńdä* 'barát', finn *kunta* 'község, gyülekezet'. (TESz) < *ha-* + *-d.*
csuv. ***xuntă*** 'védő, segítő, támasz'. Vö.: fi. (szuomi) *kunta* 'közösség, Társaság, egyházi közösség' (JEGOROV 1964)

A xVd, xVdV típusú elemeket tartalmazó nevek, szavak összetartoznak. A közszók közül a magy. *had* valóban összetartozik a finnugorba sorolt nyelvek adataival, de a magyar *konda* 'disznó csorda, csapat', a *kondás* ennek a foglalkozásnév képzővel (*-s*) ellátott változata. Az osztj. *kanteγ* (< *kan-* + *-teγ*) 'osztják' értékes adat, mert a magy. *had* szó *–d* képzőjével szemben itt *–teγ* teljesebb forma szerepel s a *t-,* mint a képző kezdő mássalhangzója az eredeti. Az osztj. *kanteγ* az osztjákok önelnevezése, közszói jelentése 'maghoz tartozó, maggal ellátott, mag mellett lévő' s a magy. *Kond* személynévvel azonos módon született. Itt kell megemlíteni a *kündü* méltóságnevet is, továbbá a magy. *kend* névmást, amely az oszmánban *kendi* 'saját, maga, ő maga' jelentésben használatos. Vö.:

magy. ***kend*** 'magad' < *ken* 'mag' + *-d*: birtokos személyjel I/2. ⟵ *te:* személyes névmás I/2. vö.: tör. *käntü* 'magad" *(< kän* + *-tü)*, csuv. *xam (< xa* 'mag' + *-m)* 'magam' stb.

A társadalmi címnevek legfőbb feladata, hogy igazolják az őshöz, a forráshoz, az éghez, az istenhez való közvetlen tartozást s ezzel méltók a vezetésre. Természetes, hogy a relatív vagy az abszolut szótő a forrás, a mag jelentésű szóval azonos. Vö.:

magy. ***kende*** 'a magyaroknál főméltóság neve', ***kündü****:* 'arab források szerint a Levédiában és az Etelközben élő magyar törzsszövetség fő fejedelme'. Ótörök, közelebbről talán kazár eredetű, vö.: alt. *kündü* 'tisztelet, kultusz', tuv. *xündülär* 'tisztel', *xündülel* 'tisztelet', mong. *kündü* 'súlyos, tekintélyes', *kündülel* 'tisztelet', mandzsu *kündüle-* 'tisztel', *kundun* 'tiszteletttel teljes'. Ld. még *Kende* családnév. (TESz) < *kün-* ⟵ *kün* 'mag, forrás' + *-dü* 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő'.
magy. ***kan*** 'a (vad)disznó hímje, nagy, nemi képességét gátlástalanul kiélő férfi, valamely állat hímje, disznó, valaminek a java, hímnemű, a másik félbe beleilleszthető, beakasztható (kapocs), magyméretű, nagyértékű'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *ka-* + *-n*
magy. ***kán*** 'török vagy mongol uralkodó'. Nemzetközi szó. (TESz) < *ká-* + *-n*
magy. ***kun*** 'egy török nyelvű magyarországi néppel és – később – egy néprajzi csoporttal

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kapcsolatos, egy török néptörzs tagja, kun ember, egy magyar néprajzi csoport tagja'. Török eredetű, de megfelelője csak egyéb, nem török nyelvű forrásokból mutatható ki. (TESz) < *ku-* + *-n* magy. ***kuna*** 'nyestbőr, mint adófajta, menyét, nyest, nyuszt, pénzegység az 1941 és 1945 között fennállott horváth fasiszta államban'. Szláv eredetű. (TESz) < *ku-* + *-na*

A kVn, kVnV típusú nevek, szavak, névrészek összetartoznak és a jelentésük megfejthető. A magyar közszók közül a víz medre adta a mintát a *kanál, kanális, kancsó, kandli, kanta, kondér* szavaknak. A kunkor, a ferde, az ívelő tulajdonsága pedig a *kancsal, kandikál, kanica, kánya, kanyarít, kengyel, kondor, konty, konyul, könyv* megnevezéseknek szolgált alapul.

A forrás, a mag irányító, vezető funkciója szolgált mintaként a *kán, kend, kenéz* (< *kené-*: relatív szótő + *-z*: képző) szavaknak. Ez azt is jelenti, hogy a *kündü* és a *kenéz*[364] alakváltozatok. Az ív alakú hajtáshoz a férfi tulajdonságot jelképező megnevezések kötődnek, a *kan* hímvesszője a kihajtott folyóhoz hasonlít. A *kán* uralkodik, irányít s meghatározó mint a mag, a fej, a forrás. A szónak van 'kutya' jelentése is, természetes hát, hogy szent állata bizonyos uralkodóknak.

Nemcsak a *kanál, kanális* kapcsolatos a vízmederrel, ide kötődnek a női élőlények megnevezései s a forrás, a mag tulajdonságait őrző szavak, mint pl. a *kanca, kény, kenyér, kín, kínál, kincs, kinn* (vö.: 'forrás, mag mellett lévő hely, terület'), *könny, könnyű, kuna* és a *konc* is. A folyó vonaláról kapták a mintát a *kancsuka* és a *kantár* s a sarjjal, a teremtménnyel kapcsolatos a *kun* mint népnév. A víz dörgölő tevékenységéhez vezet a *ken,* a hangjához a *kondít* s a forrás, illetőleg az elágazás csúcspontjának összekötő tulajdonságát őrzik a *kendő, köntös* s a folyóelágazásnak a kúp formájához hasonlít a *kunyhó*.

Meg kell említeni, hogy a magy. *koma* szóval összetartozik a mdM. *końdä, kuńdä* 'barát' (< mdM. *koń-:* szótő + *-dä*: képző, *kuń-* + *-dä)*, amely azért fontos, mert a magyar szavak *-ma, -mok* (vö.: *kumma, koma, homok*) képzőjének a *-t* eredetét igazolja, vö.: *-t* > 1. *-δ* > *-w* > *-m* 2. *-d*.

A *Kond* személynév szótöve összetartozik a magy. *kán*, csuv. *xun* 'kán', orh.jeny. *kagan*, kirg. *kan*, ujg., kazak, k.kalp., nog., oszm., tat., türkm. *xan*, üzb., *xon,* tuv. *xaan* történelmi 'kán, uralkodó', vö.: alt., tel., leb. *sary kan* 'kínai császár', *altyn kan* 'kalmük kán', *ak kan* 'orosz cár', *kagan, xakan* - titulus, amit a VI. század közepén a Türk kagan vett fel. Később elterjedt sok török népnél. Az avarok a VII-VIII. században *kagan*-nak nevezték a kazár kánokat. A mongol uralkodók közül elsőként Ögedej vette fel a *kaan* címet. Perzsiában a provinciákban uralkodók, az első miniszter és a hivatalnokok megkülönböztető jele is volt. Az oszmán dinasztiában a *xan* címet csak az uralkodó szultán vette fel. Nehéz meggyőzően azt mondani, hogy a *kan* címnév a *kan* 'vér' szóval tartozik össze.... (JEGOROV 1964)

A kutatásaink eredményeképpen a *Kond* személynévnek alakváltozata a *kende, kündü* társadalmi címnév. Közszói párhuzama a magy. *kend* 'maga', oszm. *kendi* 'saját, maga', a szótőnek (magy. *ken-*, oszm. *ken-*) a párhuzamai a csuvas névmások is, vö.: csuv. *xam, xu, xăj* 'maga' visszaható névmás töve. Vö.: csuv. ***xam*** 'én magam', *xu* (x*ăv)* 'te magad', *xăj* 'ő maga', *xamăr* 'mi magunk', *xăvăr* 'ti magatok', *xăjsem* 'ők maguk', ld. még abhaz *xam* 'fej'. (JEGOROV 1964)

Valamennyi névmásban a 'mag' szó rejlik. Ilyen a magy. *kumma* 'vízcsepp, csepp víz'. A *kon* stb szótő eredetileg a folyóforrását jelölhette, ezért a képzővel ellátott változata 'forráshoz, maghoz tartozó'. A 'vér' mint folyadék ilyen gondolkodás alapján természetes, hogy idetartozik. A szavak értelmezésekor és a nekik alapul szolgált szó megállapításakor őseink gondolkodásának

[364] A magy. *kenéz* és az or. *kn'az'* 'cár, király' szavak összehasonlító vizsgálata szükséges, mert el kell dönteni, hogy az or. *-z* milyen előzményre vezethető vissza, vagyis *-k* vagy *-t* fejleménye-e. A SIS szócikk írója szerint az or. ***kn'az'*** közszláv szó, a germán nyelvből való (vö.: ófelnémet *kuning* 'a törzs vezetője'). < kuni 'törzs'. A szlávban *-g* > *-z* változás történt. (SIS) Ha ez így van, akkor az or. *kn'az'* szónak csak a töve tartozik össze a *Kond* név tövével. Amennyiben a *-z* eredete *-t,* úgy a *kenéz* is biztosan a *Kond* személynév alakváltozata.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

megfelelően körültekintően kell eljárni. A személynév és a címnév azonos gondolkodás mellett külön külön és nem egymásból keletkezett. A lényeges jelentéstartalmuk a forráshoz, a maghoz, az őshöz tartozás.

Források, irodalom:

RÉDEI 1980 Rédei Károly *A Konda folyónév eredetéről,* NyK. 1980.
SIS N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka*. Moszkva.

10.4.5. Tas Ld. A Turul dinasztia nevei, (Németh Gyula nyomán): *Ügyek, Álmos, Árpád, Tarkacsu, Liündik, Ézelő, Jutocsa, Zoltán, Tas, Termacsu, Vajk.*

10.4.6. *Huba*

Szerkezeti felépítése: *Hu-*: abszolút szótő + *-ba*.

Kérdés, hogy a szókezdő *h-* milyen eredetű, *t-* vagy *k-* fejleménye-e. Amennyibe *t-* fejleménye, úgy idetartoznak a földrajzi nevekben meglévő csuv. *upa, upi, upak, upuk, opi, opa, oba, apa,* or. *obykovo, obikovo* stb. változatok.

A név azonosítható az *Aba* névvel. A *Huba* megőrizte a szókezdő mássalhangzót *h-* fokon, amely eredeti *t-* réshangúsodásával keletkezett: *t-* > *ù-* > *h-*. A szónak a földrajzi nevekben 'víz ' jelentése van, vö.:

Volga-Ural vidéke

Jänhybä f. TB.68.: bask. *Jänhybä* or. *Jansuba* Zianč., az or. Kasmarka bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Jänhybä* < *Jän*[365] ⟵ vö. nyeny. *jun* 'folyó'
+ *hybä* ⟵ **sybä* vö. csuv. *šyv* 'víz',
or. *Jansuba* ⟵ nem orosz 1. **Jänsübä* < *Jän*
+ *sübä*
2. **Jänsybä* < *Jän*
+ *sybä*

A baskír *h-* eredeti *t-* fejleménye ugyanúgy, mint az *s-*. A or. *suba* a nem orosz **sübä* átvétele. A közszói jelentése a csuvas *šyv* 'víz' és a nyelvi párhuzamainak a vizsgálata során található meg, vö.: csuv. *šyv* 'víz', ÓT. *sub*, ujg. *su,* alt. *su, sug,* tuv. *sug,* üzb., kumük, nog., türkm. *suv*, kirg. *suu,* ujg., azerb., oszm. tat. *su,* bask. *hyu,* jak. *uu* < *suu* 'víz'. (JEGOROV 1964)

A Kárpát medence földrajzi neveinek és a magyar személyneveknek a hovatartozását eldönteni nem ilyen egyértelmű. Elvileg a szókezdő *h-* egyaránt lehet eredeti *t-* és *k-* fejleménye. További vizsgálatokra van szükség, hogy ezekben a nevekben a kétféle *h*-val kezdődő neveket elkülönítsük.

Kárpát-medence
Földrajzi nevek

Hobol '1966-ban Szigetvárhoz csatolt település'. ⟵ vö.: *Huba* személynév. (KISS 1980) < *Hobo-* + *-l*: képző.

[365] A név *Jän* előtagja a *Jutocsa* és a *Jutas Ju* előtagjával rokon.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Személynevek

Haba csn. ld. ***Aba*** csn. (KÁZMÉR 1993)
Habai csn. ld. ***Abai*** csn. (KÁZMÉR 1993)
Habi csn. ⟵ ***Hab*** helynév Tolna megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Hubai csn. ⟵ *Huba, Hubó* helynév Gömör megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Habi csn. ⟵ magy. *Hab* helynév Tolna megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Hab (< Ha + -b) + -i*
Habos csn ⟵ magy. *habos* 'bodros, fodros, hullámos'. (KÁZMÉR 1993) < *Habo (< Ha + -bo) + -s*
Hobai csn. ⟵ magy. *Hobaj* helynév Zala megye, *Hoba* helynév Komárom + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Hoba (< Ho + -ba) + -i*

A közszók esetében könnyebb a dolgunk, mert a *k-* kezdetű párhuzamos adatok világosan jelzik a *h-* hangnak a *k-* eredetét.

Közszók
Magyar

hab 'hullámverés, tajtékkő, apró buborékokból álló, laza szerkezetű anyag, tajték'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *kop, kump*, osztj. *kump* 'hullám', zürj. *gibavni* 'úszik, lubickol, játszik (a hal, miközben a vizen kis hullámok keletkeznek), hullámzik, hullámszerűen mozog, ing, tekergőzik', finn *kummuta* (*kumpuan*) 'bugyog, kibuggyan, hullámzik, felbugyog (forrás), tajtékzik, fő, forr, dagad, bugyborékol', észt *kommuma* 'gyűlik, gyarapodik, gyülemlik', szam. jur. *hāmpa* 'hullám', jeny. *kaba*, tvg. *koŋfu,* szelk. *komb, kuumb* 'hullám'. (TESz) < *ha-* + *-b*
habar 'kever, kavar, (ételt) besűriít, siet, zavar, háborít, fecseg, hadar'. Valószínűleg hangutánzó-hangfestő eredetű szócsalád. (TESz) < *haba-* + *-r*
hiba 'hiábavaló, üres, melléfogás, tévedés, fogyatkozás, hiányosság, baj, kedvezőtlen helyzet'. Szláv eredetű, vö.: szln. *híba* 'fogyatékosság, hiba', cseh *chyba* 'hiba, tévedés, fogyatkozás, mulasztás' stb. A magy. *hiba* forrása közelebbről nem határozható meg. (TESz) < *hi-* + *-ba*
hibban 'billen, megcsúszik, zuhan, megbolondul,'. Valószínűleg hangutánzó-hangfestő eredetű. (TESz) < *hib-* + *-ban*
hibrid 'kétfajtól származó emberek vagy állatok'. Nemzetközi szó. (TESz) < *hibri- (< hib* + *-ri)* + *-d*
hőbörög, hőbölög 'bolondoskodik, hülyéskedik, izgágáskodik, csavarog'. Valószínűleg hangfestő eredetű. (TESz) < *hőbö- (< hő-* + *-bö)* + *-rög, hőbö-* + *-lög*

A magy. *hab* szónak a nyelvi párhuzamai biztosítják a megfelelést. Sőt, az is megállapítható, hogyan kötődnek a magy. *kumma* 'csepp víz, vízcsepp' szóhoz. A magy. *hab* második elemének, a *–b* képzőnek gazdag alakváltozatai ismerhetők fel az adatok második elemében: vog. *ko-* + *-p, kum-* + *-p*, osztj. *kum-* + *-p,* zürj. *gi-* + *-bav-* + *-ni:* főnévi igenévképző, finn *kum-* + *-mu-* + *-ta:* főnévi igenévképző, észt *kom-* + *-mu-* + *-ma:* főnévi igenévképző, szam. jur. *hām-* + *-pa,* jeny. *ka-* + *-ba*, tvg. *koŋ-* + *-fu,* szelk. *kom-* + *-b, kuum-* + *-b.* A szótő *–m*-je minden esetben *–n*-ből vált *–m*-mé a rákövetkező bilabiális zárhang hatására hasonulás révén. Érdekesség, hogy a magyarban és a jenyiszeji szamojédban eltűnt a nazális, a tavgi szamojédban pedig *–ŋ-* szerepel. Ez utóbbi igazolja azt, hogy a nazálist a szótőben *–k* követte, vagyis az abszolút szótő a következőképpen rekonstruálható: *kVnk. A képzők kezdő mássalhangzója *b-, m-, p-, f-* lehet, amelyet vagy nem követ semmi, vagy csak egy magánhangzó, vagy magánhangzó + mássalhangzó. Az idesorolt szavak jelentésükben elvezetnek a csomóhoz, a dudorhoz, a csepphez, vagyis a *kumma* szóhoz is. Megjegyezzük, hogy a magy. *hab* szó rokonságába tartozik az oszm. *köpük* (< *kö-*: abszolút szótő +

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

-pük: képző) és a magy. *köp* 'ige' is.

A *Huba* személynév tövében is minden jel szerint 'mag' jelentésű szó rejlik. A név jelentése 'maghoz, őshöz tartozó'.

10.4.7. Töhötöm

Szerkezeti felépítése: *Töhö-* + *töm*. Alakváltozata a magy. *Tétény* névnek. Ld. Az erdélyi fejedelmi ház nevei (Németh Gyula számbavétele alapján): *Tétény, Horka, Bulcsú, Gyula, Karoldu, Saroltu, Bua,, Buhna, Ajtony.*

10.5. Az Árpádház leszármazási táblázata (Dümmert Dezső nyomán).

Az idetartozóknak a *turul* és a *szarvas* nemzetség egyaránt az őse. Ha csupán a férfi neveket vesszük figyelembe, akkor azt látjuk, hogy azok beépülnek a rendszerünkbe. Néhány név (pl.: *Mihály, László, Otto, Imre, Bonuszló, Endre, Béla, Dávid, Borisz, István)* első látásra úgy tűnik, mintha a kereszténység elterjedésével került volna be a magyar névadási rendszerbe, holott valamennyinek van keleti kapcsolata, sőt gyakran felismerhetők a párhuzamaik a földrajzi nevekben is. Néhány közülük mintha pogány névnek számítana (vö.: *Ügyek, Álmos, Árpád, Levente, Tarhos, Üllő, Jutas, Solt, Tevel, Ézelő, Fajsz, Tas, Tormás, Taksony, Géza, Vazul, Lampert, Kálmán),* pedig nem erről az elkülönülésről van szó. Végső eredetét tekintve valamennyi szkíta-hun eredetű egyelemű nevek, a párhuzamaik széles körben elterjedtek a földrajzi nevekben nemcsak, mint személynév.

10.5.1. Ügyek

Szerkezeti felépítése: *Ü-*: abszolút szótő + *-gyek*: képző. Ld.: Attila családfája (a krónikák nyomán); A Turul dinasztia nevei (Németh Gyula nyomán): *Ügyek, Álmos, Árpád, Tarkacsu, Liündik, Ézelő, Jutocsa, Zoltán, Tas, Termacsu, Vajk.*

10.5.2. Álmos

Szerkezeti felépítése: *Ál-* + *-mos*. Ld.: A Turul dinasztia nevei, (Németh Gyula nyomán): *Ügyek, Álmos, Árpád, Tarkacsu, Liündik, Ézelő, Jutocsa, Zoltán, Tas, Termacsu, Vajk.*

10.5.3. Árpád

Szerkezeti felépítése: *Árpá-* (< *Ár* + *pá*) + *-d*: képző. Ld.: 2.2. A Turul dinasztia nevei, (Németh Gyula nyomán): *Ügyek, Álmos, Árpád, Tarkacsu, Liündik, Ézelő, Jutocsa, Zoltán, Tas, Termacsu, Vajk.*

10.5.4. Levente

Szerkezeti felépítése: *Leven-* + *-te*. Ld.: A Turul dinasztia nevei, (Németh Gyula nyomán): *Ügyek, Álmos, Árpád, Tarkacsu, Liündik, Ézelő, Jutocsa, Zoltán, Tas, Termacsu, Vajk.*

10.5.5. Tarhos

Szerkezeti felépítése: *Tarho-* + *-s*: képző. Ld.: Attila családfája (a krónikák nyomán) *Tarkans*, 2.2. A Turul dinasztia nevei, (Németh Gyula nyomán): *Tarkacsu.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

10.5.6. Üllő

Szerkezeti felépítése: *Ül- + -lő:* képző. Az eredeti szókezdő mássalhangzó *t-* lehetett, amelynek a fejleménye ez esetben a 0-, de idetartoznak az *s-* és a *h-* kezdetűek is, vö.:

Földrajzi nevekben és személynevekben:

magy. ***Üllő*** ‘helynév Pest megyében’. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. *Üllő*-nek hívták Árpád fejedelem második fiát is. Előzményéhez vö.: ótörök *elig* ‘kormányzó, uralkodó’. (KISS 1980) < *Ül- (< Ü- + -l) + -lő.*

Üllei csn. ⟵ *Üllő* helynév Pest megye + *-i*: melléknév képző.. (KÁZMÉR 1993) < *Ülle (< Ül- + -le) + -i:* melléknév képző.

A tulajdonnévi *Ala, Ál, Al, El, Éle, Él, Il, Ola, Ol, Öle, Öl, Ül* nevek, tövek összetartoznak. A névváltozatok és a nekik alapul megjelölt közszói formák segítenek a tövek megállapításában.

Közszó:

magy. ***üllő*** ’tőkére erősített acéltömb, amelyen a kovácsok, lakatosok az izzó vasat formázzák’, a fülben levő hallócsontocskák egyike, valaminek középső, szilárd, állandó pontja (pl. kerék agya, föld pólusa), lakatosok, palafedő munkások szerszáma a kulcs fejének, szög végének elhajlítására, elverésére’. Származékszó. Az *ül* igének főnevesült folyamatos melléknévi igeneve. (TESz) < *ül + -lő*.

Az *üllő* logikusan egy halom, domb, hegy, *él* formájú tárgy, amelyre rendszerint vasat, de akár cipőt is tesznek és azt rajta ütik. Az *üllő* 'éllel ellátott' jelentésű. Minthogy az 'éllel, csúccsal, azaz forrással, maggal ellátott' jelentés érvényes az emberre is, ezért ő is megkaphatta a nevet. A szókezdő mássalhangzó eredeti *t-* vagy annak a fejleménye, vö.:

magy. ***süllő*** ’fogas’. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó: csuv. *šăla*, bask *hyla,* k.kalp. *syla* ’fogas, süllő’. (TESz)

sül ld. ***sün,*** *süjdisznó, süvínydisznó, szűrdisznó* ’tüskésbőrű, rovarevő kis emlős állat, szórós, tüskés növényi termés’. Ősi örökség a finnugor korból. (TESz) < *sü + -l, sü + -n.*

Ezeknek a szavaknak a létrejöttét ugyanaz a tényező motiválta, mint az *üllő* szóét. Az *Üllő Ül-* töve összetartozik az *Álmos Ál-* tövével illetőleg előtagjával. A magyar szó finnugor származtatása nem igazolt.

10.5.7. Jutas

Szerkezeti felépítése: *Ju- + tas,* összetett szó. Alakváltozata a *Jutocsa.* Ld. A Turul dinasztia nevei, (Németh Gyula nyomán): *Ügyek, Álmos, Árpád, Tarkacsu, Liündik, Ézelő, Jutocsa, Zoltán, Tas, Termacsu, Vajk.*

10.5.8. Solt

Szerkezeti felépítése: 1. *Sol- + -t.* Ld. *Sultan,* 2. *So- + lt.* Ld. még Attila családfája (a krónikák nyomán) *Sulthan*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A szókezdő mássalhangzó az *s-* eredeti *t-* fejleménye. A szónak hangtani megfelelője megvan a földrajzi nevekben 'folyó' jelentésben. Arra is van példa, hogy a szókezdő mássalhangzó elnémult.

Földrajzi nevekben a Volga-Urál vidékén:

Išpălt f. Ašm.III.163.: csuv. *Išpălt*, patak neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Išpălt* < *Iš*
+ *pălt* < csuv. *pălat* 'folyó' ⟵ csuv. *pălat* 'folyó'?
bask. *bulat* 'folyó'
tat. *bolat* 'folyó'

Išpălt d. Ašm.III.163.: csuv. *Išpălt*, határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Išpălt* < *Iš*
+ *pălt* < csuv. *pălat* 'folyó' ⟵ csuv. *pălat* 'folyó'?
bask. *bulat* 'folyó'
tat. *bolat* 'folyó'

Išpălat d. Ašm.III.163.: csuv. *Išpălat* Ču., az or. Verxne-Bajgulovaja falu mezeinek a neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Išpălat* < *Iš*
+ *pălat* < *csuv. pălat* 'folyó' ⟵ csuv. *pălat* 'folyó'?
bask. *bulat* 'folyó'
tat. *bolat* 'folyó'

Išplat d. Ašm.III.163.: csuv. *Išplat* Ču., mezők neve az or. Jal'čiki / Karamyševo falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Išplat* < *Iš*
+ *plat* < *pălat* < *pulat* ⟵ bask. *bulat* 'folyó'.

Olti h. Ašm.III.225.: csuv. *Olti* or. *Ol'dejevo* Ču., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. Olti < csuv. Ol + ti

Ol'ti kassi h. Ašm.III.231.: csuv. *Ol'ti kassi*, NAP: csuv. *Ol'tikassi* ← *Ol'tikassi Izej* + *Ol'tikassi Jantaš* or. *Ol'dejevo* ← *Ol'dejevo-Izejevo* + *Ol'dejevo-Janaševo* Čgs., Ar.:-.
< csuv. *Ol'ti*
+ *kassi*

Földrajzi nevekben és személynevekben a Kárpát-medencében:

Solt 'helység Bács-Kiskun megyében'. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. (KISS 1980) < *Sol* + *-t.*

Solti csn. ⟵ *Solt* helynév Pest megye + *-i:* melléknév képző (KÁZMÉR 1993) < *Solt (< Sol* + *-t)* + *-i.*

Olt 'A Duna baloldali mellékfolyója Romániában'. (KISS 1980)

10.5.9.. Tevel

Szerkezeti felépítése: *Teve-*: szótő + *-l*: képző. Párhuzamai megvannak a földrajzi nevekben, és

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

személynévként, vö.:

Volga-Urál vidéke

Tăval'uškăn' Jaltăra h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Tăval'uškăn' Jaltăra* or. *Tuval'kino* <-- *Pervyje Jaldry* V., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Tăval'uškăn'* < *Tăval'*
+ *uškăn'* ⟵ csuv. *uškăn'* 'telep, település'
+ *Jaltăra* < *Jal*
+ *tăra*T

Jänteäl t. TB.68.: bask. *Jänteäl* or. *Jantuval'* Čišm., tó.
< bask. *Jänteäl* < *Jän*
+ *teäl*
or. *Jantuval'* ⟵ nem or. **Jäntüväl* < *Jän*
+ *tüväl*

Kárpát-medencében

Darza-patak '***Nagytevel***nél eredő és Marcaltőnél a Marcalba ömlő patak'. (KISS 1980)
< 1. *Darza (< Dar + -za) + patak*
2. *Nagytevel < Nagy + tevel.*

Személynevek

Teveli csn. ⟵ *Tevel* helynév Tolna, Veszprém megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Tevel (< Teve- + -l) + -i*.

A közszók közül alakváltozata a magy. ***tavasz*** 'a tél és a nyár közötti évszak'. Származékszó, alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *toj-poη* (*poη* 'fej'), md. *tundo, tunda* 'tavasszal, tavasz', finn *touko* 'vetési munka (fejlődő) vetés, a vetés ideje, észt *tõug* 'tavaszi vetés, tavaszi gabona', zürj. *tulis, tuvi·s* 'tavasz', votj. *tulis, tules* 'tavasz, tavasszal'. A magy. *–sz* névszóképző, a md. *–ndo, -nda* talán esetrag. (TESz) < *tava- + -sz.*

A magyar szó töve nem lehet ősi örökség a finnugor korból. A közszók közül a *tavasz* szónak a *töve* a születéssel kapcsolatos, számba kell venni a török nyelvi megfelelőket is, vö.: csuv. *tu- tăv-* 'szülni', ÓT. *tog* 'szülni, születni' stb. A szónak alakváltozata a magyar *rokon roko-* töve, de a *reggel reg-, rögtön* és a *rögvest rög-* töve is. Mindegyik a 'kezdet, a kiindulás, a születés' jelentésszálon kötődik egymáshoz. Nem igazolt az, hogy a magyar szó töve ősi rökség a finnugor korból. A szó összefügg a *távozik távo-* tövével is és eredetileg a forrásból, a magból való távozásra, elmenésre utal, ez pedig azonos a születéssel. A *–v-* eredetét minden esetben külön meg kell vizsgálni.
A *Tevel* személynévnek a szótöve (*Teve-*) is a születéshez, a maghoz kötődik.

10.5.10. Ézelő

Szerkezeti felépítése: *Éze-*: szótő + *-lő*: képző. Ld. az *Attila* névnél.

10.5.11. Fajsz

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Szerkezeti felépítése: *Faj-* + *-sz*: képző

Az *f-* szókezdő eredeti *t-* fejleménye, ezért idetartoznak a földrajzi nevekben ennek a *p-* fejleményével kezdődő szavak, nevek is. A szótő (*Faj-*) párhuzamai, vö.:

Volga-Urál vidéke

Pajsar h. Ašm.IX.71.: csuv. *Pajsar,* település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Pajsar* < *Paj*
+ *sar*

Pajtirek jalĕ h. Ašm.IX.72.: csuv. *Pajtirek jalĕ* / *Patrekjelĕ* or. *Bajder'akovo* MJal., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Pajtirek* < *Paj*
+ *tirek*
+ *jalĕ* ⟵ csuv. *jal* 'falu'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel
Patrekjelĕ < *Patrek* < *Pa*
+ *trek*
+ *jelĕ* ⟵ csuv. *jel* 'falu'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel
or. *Bajder'akovo* ⟵ nem or. **Pajteräk*

Pajtukan puśĕ h. Ašm.IX.73.: csuv. *Pajtukan puśĕ* or. *Jerilkino* Bug.u., település neve, NAP:
csuv. *Pajtukan*
+ *puśĕ* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel.

A *Paj, Pa* előtag 'fő, fej' jelentésű szó és összetartozik a magy. *fő, fej* szóval. A *Fajsz* személynév jelentése 'főhöz, forráshoz, őshöz tartozó, azzal ellátott' jelentésű.

10.5.12. Tas

Szerkezeti felépítése: *Ta-*: abszolút szótő + -s: *képző.* Ld.: A Turul dinasztia nevei, (Németh Gyula nyomán): *Ügyek, Álmos, Árpád, Tarkacsu, Liündik, Ézelő, Jutocsa, Zoltán, Tas, Termacsu, Vajk.*

10.5.13. Tormás

Szerkezeti felépítése: 1. *Torma-* + *-s:* képző 2. *Tor* + *más* (< *má-* + *-s*). Ld.: A Turul dinasztia nevei, (Németh Gyula nyomán): *Ügyek, Álmos, Árpád, Tarkacsu, Liündik, Ézelő, Jutocsa, Zoltán, Tas, Termacsu, Vajk.*

10.5.14. Taksony

Szerkezeti felépítése: 1. *Tak* + *sony* 2. *Takso* + *-ny*: képző.

10.5.15. Géza

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Szerkezeti felépítése: *Gé* + *-za*. Földrajzi nevekben a Kárpát-medencében, vö.:

Algyő ’1973-ban Szegedhez csatolt település’. A *Győ* helynév etimológiailag azonos a *Géza* személynév tövével. Az *Al-* névelem a Tisza folyása szerint feljebb s egyúttal északabbra is fekvő *Felgyő*-től való megkülönböztetésre szolgál. (KISS 1980) < *Al* + *győ.*

Földrajzi nevekben a Volga-Urál vidékén:

Aggez f. TB.19.: bask. *Aggez* or. A*kugez* Zianč., az or. K'umru jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Aggez* < *Ag* ⟵ tat. *agu* 'folyam, folyás'
+ *gez*
or. A*kugez* ⟵ nem or. A*kugez* < A*ku*
+ *gez*

A név vizsgálatakor figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a *g-* szókezdő eredeti *k-* fejleménye, a *gy-* pedig a *t-* eredetű *d-* palatalizációja révén keletkezett: *t- > d'-,* ezért az *Algyő* utótagja nem tartozhat ide. A magy. *Géza* név, amennyiben a *Bendegúz* névnek a *Bende* + *gúz* összetétele igazolttá válik, úgy az utótaggal van rokonságban.

10.5.16. Vazul

Szerkezeti felépítése: *Vazu-* + *-l*: képző.

10.5.17. Lampert

Szerkezeti felépítése: *Lam* (< **Lan*) + *pert* (< *per* + *-t*), összetett szó. Vö.: előtag (*Lam)* és az utótag (*pert*) külön-külön a földrajzi nevekben:

Volga-Urál vidéke

Az előtag *Lam* alakváltozatai:

Ěleme f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Ěleme* or. *Ulema,* folyó neve.
< tat. *Ěleme* < *Ě*
+ *leme* ⟵ vö.: magy. *lé*
nyeny. *lymbag* ‘mocsár’ < *lym*
+ *bag*
finn *liemo, liemu* ‘csendes víz’
or. *Ulema* ⟵ nem orosz **Üleme*.

Az utótag *pert* alakváltozatai:

Terbit h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Terbit* or. *Bol'šoje T'aberdino* C., csuvas és orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Terbit* < *Ter*
+ *bit,*
or. *Bol'šoje* ⟵ or. *bol'šoje* ‘nagy’
+ *T'aberdino* < *T'aberda* ⟵ nem or. **Teperte*
< *T'a*
+ *berda*
+ *–in:* birtokos melléknév képző

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *–o.*

Tĕpertke ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tĕpertke* Č.
< csuv. *Tĕ*
+ *pertke*

Kiv Axpürt h. Ašm.II.202.: csuv. Kiv-Axpürt or. S*taroje Axperdino* Cu., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kiv* +
Axpürt < Ax
+ *pürt* ⟵ csuv. *pürt* 'ház'

Śĕn Axpürt h. Ašm.II.203.: csuv. *Śĕn Axpürt* or. *Novoje Axperdino* Tet.u.?, falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śĕn*
+ *Axpürt < Ax*
+ *pürt* ⟵ csuv. *pürt* 'ház'

Sumpurti t. Ašm.XI.182.: csuv. *Sumpurti,* tó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sumpurti < Sum*
+ *purti*

Purtă varĕ f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Purtă varĕ* A.
< csuv. *Purtă < Pur*
+ *-tă*
+ *varĕ* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *-ĕ*: birtokos személyjel.

Purte varĕ d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Purte varĕ* M.
< csuv. *Purte*
+ *varĕ* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *-ĕ*: birtokos személyjel.

Tăxăr purtă ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tăxăr purtă* Ja?
< csuv. *Tăxăr* ⟵ csuv. *tăxăr* 'kilenc'
+ *purtă* ⟵ csuv. *purtă* 'fejsze, balta'

Tăxăr purtă śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tăxăr purtă śyrmi* Ja.
< csuv. *Tăxăr* ⟵ csuv. *tăxăr* 'kilenc'
+ *purtă* ⟵ csuv. *purtă* 'fejsze, balta'
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *-i:* birtokos személyjel.

Vuspürt Čuračăk h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Vuspürt Čuračăk* Č., csuvas falu, Ar.:-,
< csuv. *Vuspürt < Vus*
+ *pürt* ⟵ csuv. *pürt* 'ház'
+ *Čuračăk < Čura-*
+ *-čăk*

Vuspürt h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Vuspürt* Č., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Vus*
+ *pürt* ⟵ csuv. *pürt* 'ház'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Tăvatpürt h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Tăvatpürt* or. *Tvatp'urt* ← *Dvatta P'urt'* Kra., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Tăvat* ⟵ csuv. *tăvat* 'négy'
+ *pürt* ⟵ csuv. *pürt* 'ház'

Kĕšĕn Axpürt h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kĕšĕn Axpürt* or. *Maloje Axperdino* Bb., csuvas település, Ar.:-.
< csuv. *Kĕšĕn* ⟵ csuv. *kĕšĕn* 'kicsi'
+ *Axpürt* < *Ax*
+ *pürt* ⟵ csuv. *pürt* 'ház'
or. *Maloje* ⟵ or. *maloje* 'kicsi'
+ *Axperdino* ⟵ nem or. *Axperda* < *Ax*
+ *perda*
+ or. *-in*: birtokos melléknév képző + or. *-o*.

A *pürt* jelentése lehet 1. 'ház' 2. 'tó?' A *Lampert* személynév ismert családnévként, vö.:

Lampert csn. (KÁZMÉR 1993) A név a *Lam* és a *pert* összetétele. Az előtag mint 'lé' összetartozhat a 'folyadék' jelentésű szavakkal. Az utótag toldalékolt (vö.: *pert* < *per-* + *-t:* képző)

10.5.18. Kálmán

Szerkezeti felépítése: *Kál* + *mán.* Ld. a torgaji magy. ***Kalmambet*** személynév. Megvan a földrajzi nevekben vö.:

Volga-Urál vidéke

Kalmantaj h. Ašm.VI.42.: csuv. *Kalmantaj* Xval.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kalmantaj* < *Kalman* < *Kal*
+ *man*
+ *taj*

Kalmantaj f. Ašm.VI.42.: csuv. *Kalmantaj* Xval.u., kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kalmantaj* < *Kalman* < *Kal*
+ *man*
+ *taj*

Szóvégi nazális nélkül: *Kalma*

Kalmajăr h. Ašm.VI.42.: csuv. *Kalmajăr* or. *Kalmajur* Seng.u., település neve 35 km-re az or. Aleškino falutól, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kalmajăr* < *Kalma*
+ *jăr*
or. *Kalmajur* ⟵ nem or. *Kalmajur*

Kalmaśir d. Ašm.VI.42.: csuv. *Kalmaśir* Čist.u., mordvin hely neve a csuv. Kiv-Kătăš falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kalmaśir* < *Kalma*
+ *śir*

Kalmaš f. TB.84.: bask. *Kalmaš* or. *Kalmaš* Jana., az or. Buj baloldali mellékfolyója.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< bask. *Kalmaš* < *Kal*
+ *maš* < *ma-*
+ *-š:* képző.

Kalmaš f. TB.84.: bask. *Kalmaš* or. *Kalmaš* Čišm., az or. Dema baloldali mellékfolyója.
< bask. *Kalmaš* < *Kalmaš* < *Kal*
+ *maš* < *ma-*
+ *-š:* képző.

Kalmaš f. TB.84.: bask. *Kalmaš* or. *Kalmaš* Čekm., az or. Čermasan baloldali mellékfolyója.
< bask. *Kalmaš* < *Kalmaš* < *Kal*
+ *maš* < *ma-*
+ *-š:* képző.

Kalmaš f. TB.84.: bask. *Kalmaš* or. *Kalmaš* Duv., az or. Jur'uzan' mellékfolyója.
< bask. *Kalmaš* < *Kalmaš* < *Kal*
+ *maš* < *ma-*
+ *-š:* képző.

A *Kalman* korábbi alakja **Kalmank, *Kalmanka* lehetett, amelynek a *Kalman* mellett a másik fejleménye a *Kalmak,* megvan a földrajzi nevekben ugyanúgy, mint külön a *Kal* előtag és külön az utótag teljesebb *manka, mank* és rövidebb *man* és *mak* formában, vö.:

Kal előtag:

Kese Kalmak f. TB.72.: bask. *Kese Kalmak* or. *Malyj Kalmak* Zil., az or. Zilair jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Kese* ⟵ bask. *kese* 'kicsi, kis'
+ *Kalmak* < *Kal*
+ *-mak*
or. *Malyj* ⟵ or. m*alyj* 'kicsi, kis'
+ *Kalmak* ⟵ nem or. *Kalmak*

Kaluk utti d. Ašm.VI.36.: csuv. *Kaluk utti* Čist.u., hely neve az or. N(ižneje) Uzejevo falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kaluk*
+ *utti* ⟵ csuv. *ută* 'lápos, járat, út'
+ *-i*: birtokos személyjel.

Kalok kassi h. Ašm.VI.36.: csuv. *Kalok-kassi* / *Kaluk-kassi* M-P., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kalok*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-i*: birtokos személyjel.

Kalăk kassi h. Ašm.VI.37.: csuv. *Kalăk-kassi* or. *Kalugino* Kr., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kalăk* < *Kaluk*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-i*: birtokos személyjel.
or. *Kalugino* ⟵ nem or. *Kaluka*
+ or. *-in*: birtokos melléknév képző

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *-o*.

Kalk kassi h. Ašm.VI.40.: csuv. *Kalkkassi* Kr., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kalkkassi* < *Kalk* < *Kalăk* < *Kaluk*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-i:* birtokos személyjel.

man utótag:

Manka šorĕ m. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Manka šorĕ* Č.
< csuv. *Manka*
+ *šorĕ* ⟵ csuv. *šor* ld. *šur* 'mocsár'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel.

Mankašni d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Mankašni* A., árok, patak.
< csuv. *Manka*
+ *šni* ⟵ csuv. *ĕšne* 'tisztás'
+ *-i:* birtokos személyjel.

Mani var' f. Ašm.VIII.193.: csuv. *Mani var*' Kč., árok, patak neve or. Toktaši faluban, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Mani*
+ *var*' csuv. *var* 'árok, patak
+ *-' ld. --ĕ:* birtokos személyjel

Mani vikĕšĕ d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Mani vikĕšĕ* Ja.
< csuv. *Mani*
+ *vikĕšĕ* < csuv. *vikĕš* ⟵ ld. csuv. *virkĕs* 'kiemelkedő hely' dial. 'sziget'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Mankašni d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Mankašni* A., árok, patak.
< csuv. *Manka*
+ *šni* ⟵ csuv. *ĕšne* 'tisztás'
+ *-i:* birtokos személyjel.

Mankal d. Ašm.VIII.195.: csuv. *Mankal* A., erdő neve az or. Šur-kassy falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. Mankal < 1. *Man*
+ *kal*
2. *Manka-*
+ *-l*

Manšur h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Manšur* or. *Manžur* Kor., csuvas település, Ar.:-.
< csuv. *Man*
+ *šur* ⟵ csuv. *šur* 'mocsár'

Ramankka ăšni d. Ašm.X.281.: csuv. *Ramankka ăšni* Spas.u., tisztás? neve csuv. Xula-tu or. Jer'apkino falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ramankka* < *Ra*
+ *mankka*
+ *ăšni* < *ăšna*
+ *-i:* birtokos személyjel.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Omyžan enger f. GMA: mar. *Omyžan enger* or. ***Ošmanka*** Mor., az or. Ilet' jobboldali mellékfolyója.
< mar. *Omyžan*
+ *enger* mar. *enger* 'patak'.
or. *Ošmanka* ⟵ nem or. *Ošmanka* < *Oš*
+ *manka*

Ošman ängyr f. GMA: mar. *Ošman ängyr* / *Ošman enger* or. *Ošmanka* Ki., Me., az or. Arja baloldali mellékfolyója.
< mar. *Ošman* < *Oš*
+ *man*
+ *ängyr* ⟵ mar. *enger* 'patak'
or. *Ošmanka* ⟵ nem or. *Ošmanka* < *Oš*
+ *manka*

Jatman kassi h. Ašm.IV.248.: csuv. *Jatman-kassi* or. *Jatmankino*, település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jatman* < *Jat*
+ *man*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-i:* birtokos személyjel.

Jatman h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Jatman* or. *Jatmankino* ← *Jatmankasy* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Jatman* < *Jat*
+ *man*
or. *Jatmankino* ⟵ nem or. *Jatmanka*
+ or. *-in:* birtokos melléknév képző
+ *-o*
Jatmankasy ⟵ nem or. *Jatmankassi*

Lašman h. Ašm.VIII.69.: csuv. *Lašman* or. *Lašmankino* Bug., falu neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Lašman* U.
< csuv. *Lašman* < *Laš*
+ *man*
or. *Lašmankino* ⟵ nem or. *Lašmanka*
+ or. *-in:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

Lašman vărmaně d. Ašm.VIII.69.: csuv. *Lašman vărmaně*, erdő neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Lašman* ⟵ csuv. *lašman* 'állami paraszt, aki hajófát készít az erdőben'
+ *vărmaně* ⟵ csuv. *vărman* 'erdő'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel.

Lašman śyrmi f. Ašm.VIII.69.: csuv. *Lašman śyrmi*, patak, szakadék neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Lašman*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *-i:* birtokos személyjel

Lašman śulĕ d. Ašm.VIII.69.: csuv. *Lašman śulĕ*, or. *Lašmannaja doroga,* NAP:-, Ar.: csuv. *Lašman śulĕ* K.
< csuv. *Lašman*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *śulĕ* ⟵ csuv. *śul* 'út'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Arman śăki śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Arman śăki śyrmi* Kra.
< csuv. *Arman* ⟵ csuv. *arman* 'malom'
+ *śăki* ⟵ csuv. *śăka* 'hársfa'
+ *-i:* birtokos személyjel
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék' + *-i:* birtokos személyjel.

Arman varĕ d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Arman varĕ* A.
< csuv. *Arman* ⟵ csuv. *arman* 'malom'
+ *varĕ* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Luxmany h. Ašm.:-, NAP: or. *Luxmany* Ka., csuvas falu, Ar.:-. Ld.: or. *Uxmany* Ka.
< or. *Luxmany* ⟵ nem or. *Luxmany* < *Lux*
+ *many*

Kárpát-medencében

Kálmáncsa 'helység Somogy megyében'. Tulajdonképpen 'Kálmán király csehei' arra utal, hogy Kálmán király cseheket telepített ide. (KISS 1980) < *Kálmán* + *csa*
Kálmánháza 'helység Szabolcs-Szatmár megyében'. Az előtag *Kálmán* személynévi eredetű. (KISS 1980) < *Kálmán (< Kál* + *-mán)* + *háza*

Személynevek

magy. ***Kálmán***: keresztnév.
Kálmán csn. (KÁZMÉR 1993)
Kálmáncsai csn. ⟵ *Kálmáncsa* hn. ld. még *Kálmáncsehi, Kálmáncsei, Kálmáncsi* csn. (KÁZMÉR 1993)
Kálmándi csn. ⟵ *Kálmánd* hn. Szatmár m. + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Kálmány ld. *Kálmán.*

A *Kálmán* személynév megtalálható a torgaji magyarok családfájában *Kalmambet* 'Kálmánfi' formában, ahol a *Kalmam* végső *-m*-je *-n*- nazálisból a rákövetkező *-b*-hez hasonulva keletkezett. A *Kálmán* összetett szó (*Kál* + *mán*) s láthatóan nemcsak a *Kálmán* névnek vannak földrajzi névi párhuzamai a Volga-Urál vidéken, hanem külön az előtagnak és az utótagnak is. Az előtag képzett forma, vö.: *Ka-*: abszolút szótő + *-l*: képző. Az utótag a *mán* teljesebb alakja *mank, manka* lehetett, amelynek nemcsak a *man*, hanem a *mak* is fejleménye. A *man* denazalizációjával pedig egyaránt keletkezhetett *ma* és *m*.

Összegzés

Bőséges példaanyaggal igazoltuk, hogy a dinasztianeveknek, vezérneveknek és személyneveknek kiterjedt kapcsolataik vannak keleten nemcsak a tulajdonnevekben, hanem a közszókban is, olykor nyugaton is előfordulnak. A gyökerek a szkíta-hun nyelvekhez vezetnek. A források és a krónikák igazat írnak. A látszólagos ellentmondás olykor abból adódik, hogy bizonyos esetekben a forrás a szarvas dinasztiára, más esetben pedig a turul dinasztiára gondol, amikor a magyarok elődeiről vagy a magyarok keleti kapcsolatairól szól.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A nevek ősi gondolkodás alapján születtek s az elv még akkor is megmaradt, amikor a *fi* 'fiú' utótagú neveket alkották, alkalmazták. Lényeges, hogy egészen a kereszténység általánossá tétele (i. sz. 11-13. sz.) előtt egyalakú nevek voltak, jelentésük 'forráshoz, maghoz, őshöz, anyához, apához tartozó'. A nevek nem vesztek el, őseink vitték magukkal a már kész neveket, de a már ismert elv alapján bármikor alkothattak új nevet is. A Kárpát-medencébe több ízben érkezhettek személynevek kezdve a szarmatákkal, akik szkíták és hunok voltak. Őket követhették Balambér hunjai, akiknek egy kiszakadt része elvileg a csángó magyar. Balambér utódai Attila hunjai, akik közé tartoznak a székelyek is. Az avarok bejövetelekor is hun nevek kerültek a Kárpát-medencébe. Árpád honfoglalásával pedig a turul és a szarvas nemzetség együtt hozta az ősi szkíta és hun gyökerű magyar neveket a Kárpát-medencébe. Ez is a magyarázata annak, hogy a magyar nyelv szinte mindent megőrzött abból, ami külön-külön az egyes szkíta-hun utódnyelvekben megvan.

Lényeges, hogy a szkítáktól, hunoktól, ősmagyaroktól a szláv nyelvekbe rengeteg tulajdonnév és közszó, sőt grammatikai morféma került s az ősszláv, ószláv valamint az egyes szláv nyelvek sok ősi elemet konzerváltak, megőriztek. Következésképpen ezeknek a tanulmányozása segít a megfejtésekben, ugyanakkor a neveknek, szavaknak a szláv nyelvekben való megléte nem jelentheti azt, hogy a magyarban szlávból való átvételről van szó. A helyzet fordított, a szláv az átvevő.

Tekintettel arra, hogy az altáji nyelvcsaládba sorolt nyelvek, - török, mongol, mandzsu-tunguz - szkíta-hun utódnyelvek, közös gyökerűek a magyarral, nincs szükség átvételről beszélni. Ez azt jelenti, hogy nem léteznek ótörök eredetűnek tartott magyar nevek, szavak sem csuvasos, sem köztörök típusúak.

Az uráli, finnugor és ugor nyelvi egységből származtatott magyar szavak sem léteznek, hiszen az uráli nyelvcsalád a valóságban nem létezett, mesterségesen felállított alakulat. Az ide sorolt nyelvekben jelentkező magyar kapcsolatoknak az oka a szkíta és a hun nyelvekben gyökerezik.

10.6. Törzsneveink: *Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi.*

10.6.1. *Nyék*

„A települések, folyók, tavak nevei az egyik legfontosabb forrás a népek múltjának tanulmányozására különösen akkor, ha írásos források hiányoznak. ”[366] (V.G. JEGOROV 1964:88)

1. Bevezetés

A törzsnevek körüli gondolatok már gyerekkorom óta foglalkoztatnak. Az elmúlt két évtizedben újabb ötletekről hallottam előadást, amelyek nem estek egybe a meglátásaimmal. Ekkor kezdtem el a törzsneveket egyenként feldolgozni. Mára mind elkészült, amelyeket az alábbiakban mutatunk be.[367]

Jelen írásunkkal ismételten megtámogatjuk Jegorov véleményét, mert a földrajzi nevek valóban segítenek a népek múltjának a feltárásában s ebben benne van a nyelvek múltja is egészen a kezdetekig, a nyelv születéséig visszamenőleg. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a kutatása, majd azoknak a Kárpát medence földrajzi neveivel való összehasonlító vizsgálata során derült ki, hogy a törzsneveinkkel azonos vagy hozzájuk hasonló, a szócsaládba tartozó nevek, szavak nemcsak a Kárpát-medence földrajzi neveiben ismerhetők fel, hanem a Volga-Urál vidékén és azon túl is. Nemcsak magyar személynévi és közszói párhuzamaik vannak, hanem megfelelőik előfordulnak az uráli, altáji, olykor az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvekben is. Az adatok tanulmányozása, az okok, összefüggések keresése nyelvészeti és őstörténeti tanulságokkal jár

[366] Az orosz nyelvű szöveget saját fordításomban közlöm.

[367] Természetesen, ez az írás a jelen álláspontomat tükrözi, amely a korábbihoz képest néhány ponton módosult.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

együtt. Ugyanakkor meg kell tudnunk, hogy a törzsneveknek milyen szó szolgált alapul. Ehhez számos tulajdonnévi és közszói példát vizsgálunk meg s látni fogjuk, hogy a megfelelő megtalálásához sokféle információra van szükség, köztük nem nyelviekre is.

A hagyományok szerint hét magyar törzsről van tudomásunk, eszerint *Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi.* Az első adódó kérdés: Miért éppen hét? Ráadásul van köztük egy kettős név, a *Kürt-Gyarmat,* amely újabb kérdéseket vet fel. A válasz őseink gondolkodásában és magában a *hét* számnévben rejlik. Eleink számára fontos volt a teljes, az egész s a *hét* számnévben ez benne van. Ennek igazolásához szólunk a hetes számrendszerről, a hét számnévről, annak a különböző nyelvekben előforduló alakjairól és a törzsi szervezetről. Majd bemutatjuk, hogy a görög forrás milyen információt nyújt ezekkel kapcsolatosan, ezt követően sorra vesszük a törzsnevekre vonatkozó kutatói álláspontokat és a kutatásaink fényében azok kritikáját adjuk. Az összefüggések bemutatása képpen a földrajzi neveket, személyneveket, közszókat és a toldalékokat is sorra vesszük a Volga-Urál vidéken és a Kárpát-medencében, valamint szólunk az egyéb idetartozó nyelvek adatairól is. Valamennyi névhez ily módon közelítünk, elsőként a *Nyék* névhez.

10.6.1.2. A hetes számrendszer és a törzsi szervezet

Miután a *Nyék* a vizsgált neveink közül a Hét Magyar egyike, a hetes számrendszer kialakulását és alkalmazását is tanulmányozni kell. Első lépésben tisztázni kell a *hét* számnév etimológiáját, nyelvi összefüggéseit, majd használatát a kezdetektől máig. A sort a magyarral külön, majd a három nyelvcsaládba sorolt nyelvek adataival kezdjük.

A magyar ***hét*** tőszámnév ’Hatnál eggyel több (7), túlzottan eleven, pajkos, nagyon izgága v. agyafúrt, hét egyed v. (pénz)egység…’ (MÉK) Ősi örökség az ugor korból, vö.: vog.T. *sät*, Szo. *sāD*, ’hét’ számnév és főnév, egy heti időtartam, osztj.V. *läuet* O. *lābet* ’egy heti időtartam’, Ko. *tābet* ’hét’ számnév és főnév, ’egy heti időtartam'. A szó feltehetően ugorkori iráni átvétel., vö.: szkr. *saptá* ’hét’. A finnugor nyelvekben a számsor tagjai közül csak az első hat szám neve közös. Az ugorkori hetes számrendszer emlékei kimutathatók az ugor nyelvek népköltészetében, a *hét* rendszerint, mint a sokaság kerek számmal való megnevezése szerepel. – A szókezdő ősugor **s*- csak az osztjákban fejlődött szabályosan….A magyarban a rokon nyelvi megfelelők alapján magánhangzós szókezdetet várnánk. A szó eleji *h*- vagy a számsorban a *hét* előtt álló *hat* analógiájára keletkezhetett, vagy – esetleg – a feltehető ősugor **s*- folytatója, amely a *hat* … analogikus hatására őrződött meg. – Az a nézet, amely szerint a hét az obiugor szavaktól független átvétel valamely iráni nyelvből, s szó eleji *h*-ja az átadó nyelv *h*-jának folytatója (vö. av. *hapta*), kevéssé valószínű. (TESz)

Altáji nyelvek

Csuvas: *śiččĕ*[368]*, śič, śičĕ* ’hét’ ÓT. *jeti*, ujg. *jättä,* üzb., kumük *jetti*, azerb. *jeddi*, türkm. *jedi*, oszm. *jedi,* alt. *d’eti*, tuv. *čedi,* hakasz *čiti*, kirg., kazah, k.kalp. *žeti*, tat. *žide*, bask. *jete*, nog. *jeti*, jakut *sette*…(JEGOROV 1964) < csuv. *śič-:* szótő + *-čĕ:* képző, *śi-* + *-č, śi-* + *-čĕ* ’hét’ ÓT. *je-* + *-ti*, ujg. *jät-* + *-tä,* üzb., kumük *jet-* + *-ti*, azerb. *jed-* + *-di*, türkm. *je-* + *-di*, oszm. *je-* + *-di,* alt. *d’e-* + *-ti*, tuv. *če-* + *-di,* hakasz *či-* + *-ti*, kirg., kazah, k.kalp. *že-* + *-ti*, tat. *ži-* + *-de*, bask. *je-* + *-te*, nog. *je-* + *-ti*, jakut *set-* + *-te.*

A mongol *dol* 'hét', török *dolu* 'teljes' a magyar *tele* szóval és *Hold Hol-* tövével tartozik össze. Továbbmenve a magy. *Árdeli Hold*, első része másképpen *árdagály*. Ez azt is jelenti, hogy a *deli* és a *dagály* összetartoznak, a *dagály* a teljesebb változat. A *dagá-* rokona a 'hegy' jelentésű szó, a *mag* szó, a magy. *dagad daga-* töve stb., az *-l, -ly* pedig képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott,

[368] A geminált (kettőzött) *–čč-* a zöngétlen ejtést is jelezheti.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

valami mellett lévő' jelentésben. A mongol *dol* 'hét' megfelelője az or. *sem',* szlk. *sedem*' 'hét', ang. *seven* 'hét' és a magy. *szem,* fi. *silmä* 'szem' alakváltozatok. A teli Hold négy negyedből áll s egy fázisa hét napig tart, ez alkotja a hetet s a négy fázis összesen 28 napot tesz ki, ez pedig egy Holdhónap. Úgy is mondhatjuk, hogy a hetes számrendszernek mint egyfajta forrás, a Hold az alapja[369]. Megjegyezzük, hogy több számrendszert ismertek őseink, pl. a kettes számrendszernek az *iker* és az 'ágas' jelentésű *két, kettő* számnév szolgált alapul. Hozzátesszük, a tízes számrendszer a török törzsi szervezeteknél játszik szerepet. Ennek az alapja az, hogy a *tíz* a két kézen lévő öt ujjnak az együttese. Természetes hát, hogy a török törzsek rendszerint két fő ágból állnak s az egyik is öt, a másik is öt részre oszlik.

Indoeurópai nyelvek

Orosz *семь (sem'*) Közszláv szó ⟵ *седмь…седьмоӥ* (*sed'moj'*) (SIS) Vö. még szlovák *sed'em* **'**hét', német *sieben* 'hét', angol *seven* 'hét', román *šapte* 'hét' stb.

A *hét* számnevünk etimológiája az eddigi tudományos megállapítások értelmében bizonytalan, ráadásul több ponton is tévedett a szócikk írója. A hétnek nem az a lényege, hogy a hatnál eggyel több. Nem igazolt, hogy a magyar *hét* ősi örökség lenne az ugor korból. Az viszont természetes, hogy a *hét* számnév és a *hét* 'egy heti időtartam' főnév összefüggnek. Az is logikus, hogy a *hét* rendszerint, mint a sokaság kerek számmal való megnevezése használatos. Az azonban elgondolkodtató, hogy egy nyelvi adat mihez képes szabályos vagy szabálytalan. Ha a nyelvész felállít egy hangváltozási sort, akkor törvényszerű, hogy az egyik nyelv szavaiban vagy a szavainak egy részében végbement változások esetleg beleillenek a sorba, a másik nyelv változásai azonban eltérnek. Ilyenkor tudománytalan az eltérőket szabálytalannak minősíteni. Az bizonyos, hogy a *hét* szókezdő *h*-jának semmi köze a *hat h-* hangjához, mert az előbbi *t-* fejleménye, az utóbbi pedig *k-* eredetű.[370]

A gondolkodás és a jelentés oldaláról nézve a - fázisonként hét napot kitevő - négy fázisból álló Hold nemcsak tele, teljes, egész, hanem kerek is, olyan, mint a forrás, a mag. Eleink gondolkodása szerint pedig az ember alkotásai csakis akkor lesznek tökéletesek, ha azokat a természeti jelenségekhez hasonlóan, a természet működésének megfelelően, annak mintájára készítik el. A Hét törzs pedig akár katonai-politikai alakulat, akár nem, akkor teljes és erős, ha azt a természet mintájára hozzák létre. Eleink ehhez a Holdat illetve a fázisait vették alapul. Megjegyezzük, hogy az újholddal, vagyis a Hold egy fázisával függ össze az a hitbéli hagyomány is, hogy Isten hat nap alatt teremtette a világot s a hetediken pihent. Mindez pedig azt is meghatározza, hogy csak úgy lehet teljes a törzsi rendszer, ha az csak és kizárólag hét törzsből áll. A Hold és a fázisainak alakulása, a teljes, a fogyó és a dagadó Hold az ember gondolkodásában sok mindenhez mintát adott, amelyekből még ma is őriznek néhányat.

A *hét* számnévnek a fenti nyelvekben előforduló alakváltozatai összefüggnek, hangtani szempontból beleillenek abba a rendszerbe, amelyet a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító hangtani vizsgálatai eredményeképpen kaptam. (CZEGLÉDI 2006)

A vizsgálat során figyelembe kell venni azt a lényeges kérdést, hogy a *hét* számnév magával a *Hold* szóval tartozik-e össze vagy csak annak a *Hol-* tövével. A *hét* és a *Hol-* tő összetartozása mellett szól az, hogy a *hét* csak egy holdfázis időtartama. Ugyanakkor eleink a hét számnevet

[369] Ha megnézzük a naptárunkat, 2011. április 18-ára be van rajzolva a telehold s legközelebb május 17-én lesz ismét telehold.

[370] A *hat* számnév jelentése 'három kettő', azaz 'háromszor kettő', másképpen 'három darab kettőből álló csomó'. Ugyanolyan elven született, mint a *négy,* amely 'két kettő'. A három számnév pedig 'kettő + egy', következésképp a szókezdője *k-*, illetőleg *k-* eredetű, vö.: *három*: Összetartozik vele a K-mong. *ghurban, gurav* 'három', amelynek szerkezeti felépítése: *ghur, gura* 'kettő' vö.: K-mong. *khojar, xoër* 'két, kettő' + *ban, '*egy' vö.: *'*mag, én'. A magyar *három* számnév ennek alakváltozata, vö.: *háro '*két, kettő' vö.: K-mong. *khojar, xoër* 'két, kettő' + *-m '*mag, én', ez pedig az eggyel azonos. (CZEGLÉDI 2011 Magyar-Mongol nyelvviszony. Kézirat)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

egységként, teljes egészként kezelték és a Hold teljességével kapcsolták össze. Ez utóbbi mellett szól a *Hold,* a *hó* (ld. hónap) és a *hét* számnév szerkezeti és hangtani vizsgálata is, vö.:

magy. ***hold****, hód* 'a Föld mellékbolygója, holdhónap, állat homlokán levő fehér folt, mellékbolygó, rőtvad farkán levő fehér folt', ném. *Mond.* A magy. *hold* származékszó, a *hó* 'hold, hónap' főnévből alakult kicsinyítő becéző képzővel. Az eredetibb *houd* alakból a *hold* az *l* utólagos betoldásával keletkezett. (TESz) < *hol-*: relatív szótő + *-d*: képző, *hó-* + *-d, hou-* + *-d*.

magy. ***hó*** 'hónap, bolondság, szeszély'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: osztj. *xuw* 'hónap', *xaw* 'ua.', mdE. *kov, koŋ,* mdM. *kov* 'hold, hónap', fi. *kuu* 'ua.', szam. kam. *k'i* 'hold, hónap'. (TESz)

A magy. *hónap* nem más, mint *holdnap*. A *hó* alakváltozata a *hav-* (ld. *havi), hava-* (ld. *havas* 'hónapos'). Ez azt is jelenti, hogy a *hold, hó, hava-, hav-* egymásnak olyan összetartozó alakváltozatai, amelyeknek a gyökere közös és mindegyik ugyanaz a szó, csak különböző változások során létrejött változatok.

A TESz mindkét szó esetében többszörösen tévedett. A *hold* mint bolygó neve nem a *hó* szóból keletkezett és nem kicsinyítő képzővel. Nem a *houd* volt az eredetibb alak a *hold*hoz képest s a *hold* nem az *-l-* utólagos betoldásával keletkezett. A *hó* mint hónap, eredetileg holdhónap nem lehet ősi örökség az uráli korból. Az adatok szókezdő mássalhangzója egyedül az osztjákban *x-*, a többi nyelvben *k-* ill. *g-*. Két eset lehetséges: az osztják, mordvin, finn és a szamojéd adatok vagy nem tartoznak össze a magyar *hó* szóval, vagy az osztják adat *x*-ja és a magy. *h-* közös gyökerű és semmi közük a *k*-hoz s a többi adatban ennek a *h*-nak a zárhangúsodása következett be: **h-* > **k.* Ilyen jelenség, a *t-* eredetű *h-* zárhangúsodása a magyarban és a szkíta-hún nyelvekben nem jellemző. A nyelvi tudat külön tartja számon a *t-* és a *k-* eredetű *h*-t. A kettő keverése csakis az ettől idegen eredetű nyelvekben lehetséges.

A magy. *hold, houd, hód, hó, hava-, hav-* úgy függnek össze, hogy hangtanilag a szókezdő *h-* eredeti *t-* fejleménye (*t-* > *th-, ὺ-* > *h-*). A relatív szótőben (*hol-, hou-, hó-*) a második vagy végső mássalhangzó az *-l-* szintén eredeti *-t-* fejleménye (*-t-* > *-* ◌̯ > *-l-).* A többi *-l-* nélküli változatban az eredeti *-t-* másik irányban változott a használat során: *-t-* > *-* ◌̯ > *-w-* >1. *-v-* (ld. *hava-, hav-*) 2. *-V-* (vokális) (ld. *hou-*), tovább változva a magánhangzó redukálódott, majd eltűnt megnyújtva az előtte álló magánhangzót (ld. *hó-, hó*). A *hold* második eleme a *-d* 'valamivel ellátott, valamihez tartozó' képző lehet, amely a hetes ciklusok teljességére utal. Ez a *-d* szintén eredeti *-t* fejleménye, amely azokban az esetekben tűnt el, amikor a szótőben *-t-* > *-* ◌̯ > *-w-* > *-v-* illetőleg *-t-* > *-* ◌̯ > *-w-* > *-V-* >*-0-* változás történt. Így keletkezett a *hava-*, *hav-, hó-* tő és a *hó* szó.

Hozzátesszük, hogy a magy. *hold* szócsaládjába beletartozik a ném. *Mond* 'hold', *Monat* 'hónap', ang. *moon* 'hold', *month* 'hónap' is. Szerkezeti felépítésük: ném. *Mon-*: relatív szótő + *-d:* képző, *Mona-* + *-t,* ang. *moo-* + *-n, mon-* + *-th.* A nazálisok eredeti *t* fejleményei. A szó elején *-t-* > *-* ◌̯ > *-w-* > *-m-* változás során keletkezett az *m-*.

A jelen álláspontunk szerint a *hét* számnév megnevezései a *hold* szóval tartoznak össze. Eszerint az osztjákban megőrződött az eredeti szókezdő *t-*, amely az egyik irányú változás során réshangúsodott (*t-* > *th-, ὺ-* > *s-*). A keletkezett *s-* mindhárom nyelvcsaládban ismeretes, így megvan a vogulban, a szanszkritban, az oroszban, az angolban és a jakutban. Magas magánhangzó előtt az *s'-*, *ś-* palatalizált, amelyet az adatok szerint a csuvas és az orosz egyaránt ismer. A *t-* ből keletkezett interdentális zöngétlen spiráns (*th-, ὺ-*) közvetlenül előzménye volt egy másik irányban keletkezett hangnak, a *h-*[371] nak. Ez a réshang (*h-*) őrződött meg a magyarban és az avesztában. Magas magánhangzó előtt a *t-* szókezdő palatalizálódott és affrikálódott (*t-* > *t'-* > *č-*). Az affrikáta *č-* megvan a tuvaiban és a hakaszban. A *č-* dezaffrikálódásával *š-* keletkezett, amely használatos a románban. A *t-* kiinduló mássalhangzót másik irányban érhette palatalizáció és réshangúsodás (*t-* >

[371] A kutatók ennek a *h*-nak mindenáron *x-, k-* előzményt akarnak tulajdonítani.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

t'- > j-). Az így keletkezett *j-* ismert volt az ótörökben, de mai török nyelvekben is használják (vö.: ujgur, üzbég, kumük, azerbajdzsán, türkmén, oszmán, baskír, nogaj). Az eredeti zöngétlen *t-* zöngésedhetett (*t- > d-)* s ebben az irányban is tovább változott. Egyrészt párosulhatott vele palatalizáció (*t- > d'-),* amelyet őriz az altáji, másrészt réshangúsodás (*t- >* ð s az interdentális zöngés spiráns *(*ð*),* bár a számnevekben nem őrződött meg, de alapja volt további mássalhangzóknak. A számnevekben előzménye az *l-* nek (ð> *l-),* amelyet ismer az osztják. A németben ejtett *z-* szókezdő elvileg lehet ennek a ðnek a fejleménye, de a *z-* keletkezhetett akár jóval később az *s-* zöngésedése útján. A *t-* zöngésedését és affrikálódását követő réshangúsodás (dezaffrikálódás) eredménye a *ž-* (*t- > dž- > ž-),* amelyet őriz a kazah, karakalpak és a tatár.

A magyar *hét* szóvégi *t*-je eredeti lehet, több nyelvben is megőrződött, így a vogulban, osztjákban, számos nyelvben még magánhangzó is követi, pl.: ótörök, ujgur, üzbég, altaji, hakasz, kirgiz, kazah, karakalpak, baskír, nogaj, jakut, valamint szanszkrit, aveszta és a román. Fél zöngés hanggá változott a vogulban (*-D*), palatalizálódott az osztjákban (*-t'*), zöngésedett és palatalizálódott a szláv nyelvekben (vö.: orosz, szlovák), de el is tűnhetett, amelyről tanúskodik az orosz adat.

Ha a magyar *hét* szlovák *sed'em* és a német *sieben*, valamint az angol *seven* formákat a szanszkrit *saptá* és az aveszta *hapta* alakokkal vetjük össze, akkor azt látjuk, hogy a magyar alak hosszú *–é-* szó belseji magánhangzójának a szanszkritban és az avesztában *–ap-* magán- és mássalhangzó kapcsolata felel meg.

A szlovák *sed'em* és a német *sieben*, valamint az angol *seven* úgy viszonyulnak egymáshoz, hogy az *–m, -n* közös előzménye *–t* lehetett. A szlovák szóbelseji *–d'-* szintén eredeti *-t*-ből fejlődött, amellyel szemben a németben *–b-*, az angolban *–v-* van. A *–b-* és a *–v-* közvetlen előzménye olyan bilabiális hang (*–w-*), amely -ð(interdentális zöngés spiráns) réshangon keresztül eredeti *–t-* ből lett. A kutatásaim jelen állapotában ezek szerint a szóvégi nazálisok (*-m, -n*) állítandók párhuzamba a *–t* szóvéggel s ez esetben a magyar hosszú *–é-* (*hét*) párhuzama a szlovák *–ed'e-*, német *–iebe-*, angol *–eve-*, szanszkrit, aveszta *–ap-* lenne. A megoldáshoz további vizsgálatokra van szükség, azonban a fenti számnévi változatok összetartozását ez már nem kérdőjelezheti meg. A fenti *hét* számnévi jelentésű szavak közös gyökerűek. A magyar *hét* szókezdő *h*-ja úgy illeszkedik a rendszerbe, mint a *hungar* népnevünk *h*-ja. (CZEGLÉDI 1994)

A *hét* számnév és megfelelői nem az egyes - a kutatók által felállított - nyelvcsaládokban születtek, hanem egy olyan egyetemes kiinduló nyelvi kultúrának a terméke, amelyet őriznek a három nyelvcsaládba sorolt nyelvek. A *hét* számnév hangtanilag, szerkezetileg és részben jelentéstanilag egybeesik az *egy* számnévvel (vö.: (CZEGLÉDI 2004 Kettő az egyben, nyelvünk logikai alapja a földrajzi nevek kapcsán[372]), hiszen az *egy* és a *hét* is a *hold* révén teljes, kerek egység megnevezése.

A hetes szám, a hetes számrendszer szerepe eleink életében különös jelentőséggel bírt, amelynek nyomai fennmaradtak a népmeséinkben, hitvilágunkban stb. Ezek vizsgálata is szükséges és hozzásegíthet ahhoz, hogy megtudjuk, a Hét Magyar miért hét és nem tíz vagy kilenc. A hét vezér (*Álmos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba és Töhötöm*) is a fent jelzett gondolkodás alapján állt össze. Itt is a négy fázisból álló teli Hold hét napig tartó egy fázisa adta a mintát és nincs értelme annak a vitának, hogy a vezérnevek és a törzsnevek miért nem esnek egybe. Eleink gondolkodásában a hét kapcsolatos a *Hold*-dal, a Holdhoz kapcsolódó időszámítással. A Holdhónap tehát 4x7=28 napból áll, a hetes egység pedig a hét napból álló hétre vonatkozik. A Holdhónap így a Hold négy darab hetes egységéből áll s ennek összessége így a teljes egység. Mint jeleztem, tudunk tízes felosztású törzsszövetségről is Ázsiában, ahol a kétszer ötös egység a tíz szintén a kerek egészet jelöli. Ennek a gondolkodásnak a nyoma fennmaradt a magyarban is, vö.: magyar 0.5=fél, két fél pedig egy egész, másképpen öt + öt = 10.

A hetes szám teljessége, egysége tehát szorosan kötődik a Holdhoz, a Hold állásának pedig köze volt a harc kimeneteléhez. Nem véletlen, hogy Attila is mindig igazodott hozzá és aszerint indult

[372] Miskolcon a Nagy Lajos király Magánegyetem Bölcsész Egyesület Fórumán elhangzott előadás anyaga (kézirat).

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

harcba, avagy nem. A telihold a harcban szerencsétlenséget hozott volna, hiszen a teliholdat a fogyás követte, ezért olyankor nem indítottak támadást. A telihold a kiteljesedést, a készt, az egészet jelképezte. Ezzel szemben az újhold - ilyenkor volt szerencsés támadást indítani - a kezdet volt, a kiteljesedés első lépése, tehát ilyenkor a támadás a teljességhez vezetett, kimenetele szerencsés volt, amely a győzelemmel volt egyenértékű.

10.6.1.3. A hadtestek alakja, felépítése működése. Az ék alakú[373] hadtestek és a földrajzi nevek

Ezt a fejezetet nemcsak idevonatkozó hadtörténeti munkák segítségével írhatjuk meg tisztességgel. Fontos bizonyos vadászati szokások figyelembe vétele, amelyek ma is ismeretesek. Az alakzatok, a működés és az elnevezések hasonlósága, logikája segíthetnek annak eldöntésében, hogy a törzsszövetség - mint hadsereg, katonai és politikai alakulat – felépítése és alakja mire hasonlított. Elvileg hasonlíthatott volna emberi testhez is, amelynek van feje, törzse, oldalhajtása, alsó illetőleg hátsó része, ugyanakkor a hadtest lehetett volna nem meghatározható alakú, nem szabályos, vagyis alaktalan, ez azonban nem illett volna a hagyományokhoz igazodva megtervezett seregtestre. Ráadásul nem szolgálta volna a sikeres harcokat teljes mértékben. Eleink hadteste ék alakú lehetett. A továbbiakban egyrészt tisztázni kell, hogy az elnevezéseknek lehetett-e közük valamely forma részeihez, másrészt meg kell vizsgálni, eleink harcmodora milyen összefüggésben lehet a hadtest alakjával. Úgy látom, a szkíták, hunok, avarok, magyarok jellemző harci technikája összefügg a hadtest alaki, formai felépítésével. Az ék alak hasonlít az újholdra s alkalmas lehetett arra, hogy az ék csúcsában lévők előrerohanjanak, majd visszafordulva megfutamodást színleljenek, két oldalt a madár szárnyához hasonlóan kiterjeszkedjenek és befogják, körbezárják az ellenfelet. Ilyen harcmodorról tudunk. Nem igazolható, hogy a hadtest emberi testhez lett volna hasonló, azt pedig végképp nem igazolja semmi, hogy a hadtest részei törzsnevek, mint tulajdonnevek, amelyeknek a testrésznevek szolgáltak volna alapul.

A szimbólumok kapcsán hivatkozom két kutató munkájára, egyrészt Obrusánszky Borbála történész, mongol szakértő szóbeli véleményére, mely szerint a zászlókon lévő kiterjesztett szárnyú madárnak a funkciója kötődik a hadtesthez, hadi technikához. Másrészt Deutch Botond[374] (Ausztria) kutató 2003. augusztusában Miskolcon, Nagy Lajos király Magánegyetem Bölcsész Egyesület Fórumán tartott előadására, amelyben kutatási témájáról, a madárszimbólumokról szólt. Mindezeknek a kutatásba való bevonása is szükséges ahhoz, hogy eleink hadserege, hadi szervezete, harcmodora, a törzsek elnevezése körüli problémákat tisztázzuk. S ebbe bele kell vonni azt is, hogy az ék alakú test hasonló egyrészt a kürtőhöz, ahhoz a tölcsér alakú gödörhöz, amelyen keresztül a földből feljön a víz. Másrészt hasonló a folyóhoz, amely a folyó forrás felőli szakaszán csúcsban végződik, a torkolatnál pedig öbölszerűen kiszélesedik. Harmadrészt hasonló ahhoz az ősi lakóhelyhez, amely egy kétágú (iker) folyó ágai között vagy folyóelágazásnál a szegletben található. Minden jel arra mutat, hogy Ázsiában az ún. bajuszos temetők is ilyen hagyományra utalnak.[375] Ugyanakkor az ék alakú hadtest eleink harcmodorának megfelelően két oldalt a madár szárnyához hasonlóan kiterjeszkedik, majd körbezárja az ellenséget, tehát teljessé lesz a kör, mint a telihold esetében.

Ugyancsak az ék alakú formához kapcsolódik a következő: „Tavasszal és ősszel (a vadrénszarvasok vonulásakor) csoportos hajtóvadászatokat rendeztek. Ennek egyik régies formája az úgynevezett *ngatangiru*: a vadászok V alakban két hosszú sorban, egymástól 4-6 m. távolságra póznákat vertek a földbe, melyekre bőrfoszlányokat vagy fogoly legyező alakban kiterjesztett

[373] Az ék alak és a kürt forma alapvetően egymáshoz közeli, hasonló.

[374] Deutsch Botond, Az omega-tamga szkítáknál, húnoknál, magyaroknál. Püski Kiadó Kft. Budapest 2009.

[375] 2011. április 19-én Budapesten Sz. Botalov cseljabiinszki régész tartott előadást a legújabb kutatási eredményeikről, temető feltárásaikról. Olyan ún. bajuszos temetőket mutatott be, ahol a bajusz formát egy V alakú árok jelenítette meg s az árokban kövek voltak elhelyezve. A két ág találkozási illetőleg kiinduló helye maga a temető volt. Úgy látom, minthogy a találkozási pont a forrás helye, azaz az élet kezdete eleink gondolkodásában, ez azt is jelentette, hogy a halál egyben új élet kezdete is.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szárnytollazatát aggatták. Egy vadász rénfogaton űzte a vadréncsordát a póznák közé. A rének megrémültek a szélben libegő, fehér és fekete tollaktól-bőröktől és nem mertek oldalt kitörni. Az egyik póznasor elején néhány hajtó is elrejtőzött, aki a feléjük hajtott vadréncsordát kiáltozással, ruhadarabok lengetésével a terelőkorlátok közé kényszerítette. Ennek összeszűkülő végén 2-3 íjjal és nyíllal felfegyverzett vadász állt lesben, ezek az összetartó állatokat halomra ölték." (HAJDÚ – DOMOKOS 1980:366)

A *ngatangiru* elnevezés az értelmezésünk szerint összetett szó, az előtagja *nga* (vö. magy. *nyék*: a V alakra utal) + *tangiru 'terel'* jelentésű és a magyar szó *tere-* tövével tartozik össze. Meg kell említeni, hogy három szamojéd nép nevének (*nyenyec, enyec, nganaszán*[376]) szótöve rokon a *ngatangiru* szó *nga-* tövével. Kutatóink szerint "A *nyenyec, enyec* és *nganaszán* elnevezések 'ember, férfi' jelentésűek s egy és ugyanazon északi-szamojéd tő származékai…" (HAJDÚ – DOMOKOS 1980:351) Az összetartozás az azonos gondolkodásban gyökerezik. Ezt a nevek szerkezeti felépítése is igazolja, hiszen az ember nem más, mint a maghoz tartozó, maggal ellátott, ugyanakkor a csúcsos, hegyes forma férfi tulajdonság.

10.6.1.4. Források adatai a *Nyék*ről

Konstantinosz a 38. fejezetben A türkök népének eredetéről és hogy honnan származnak címmel ír. Türkök alatt magyarokat kell érteni és világosan hét törzsről van szó. A kabarokat itt még nem említi, de a törzsek neveit sem. „A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi." (MORAVCSIK 1988:43)

A 40. fejezetben A kabarok és a türkök törzseiről szóló beszámolóban már azt írja, hogy „Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse, második a Nyekié, harmadik a Megyerié, negyedik a Kürtügyermatué, ötödik a Tarjáné, hatodik a Jenehé, hetedik Keri, nyolcadik Keszi. És így egymással összeolvadván, a kabarok a türkökkel a besenyők földjére mentek." (MORAVCSIK 1988:46-47)

10.6.1.4.1. Megjegyzések a források adataihoz

Először is figyelemre méltó, hogy a görög forrásban a kabar népnév többes szám birtokos esetben szerepel. Ez természetes, hiszen a kabarokról, mint népről van szó. A további hét név pedig egyes szám birtokos esetben használt: „του Νέκη" azaz 'törzs Nyéknek a', amelyet 'Nyéknek a törzse' fordítással lehet visszaadni. Moravcsik véleménye - mely szerint „A görög szöveg azt a benyomást kelti, hogy a közölt nevek, melyeket genitivusi esetben (l. *του Νέκη, του Μεγέρη* stb.) jegyzett fel a szerző, személynevek (*ὁ Νέκης, ὁ Μεγέρης* stb…), noha kétségtelen, hogy azok honfoglalás korabeli magyar törzsek nevei. - bizonytalanságról árulkodik. A benyomása szerint személynevekről van szó, valami miatt azonban a törzsneveket mint tulajdonneveket magyarázza helytelenül. Semmi sem igazolja ugyanis azt, hogy törzsnevekről, mint tulajdonnevekről lenne szó. Ezek világosan személynevek, amelyeknek a viselőihez tartozik egy törzs.

Majd Moravcsik folytatásában a genitivusos szerkezetek használata olyan magyar kifejezésekből magyarázható, mint „Buda vára", Nyék törzse" stb….Ami az egyes törzsnevek etimológiáját illeti, a második és harmadik törzs neve finnugor, a többi hat törzsé török eredetű." (MORAVCSIK 1988:46-47)

A birtokos szerkezetek értelmezésével nincs baj, azonban megalapozatlan az, hogy kettőt finnugor, hatot pedig török eredetűnek tart. Ott kell kezdeni, hogy a kabarok eleve nem lehetnek a

[376] A *nganaszán* a teljesebb forma (< *ngana-*: relatív tő + *-szán* 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő' képző). A *nyenyec* és az *enyec* úgy viszonyul a *nganaszán*hoz, hogy a *-c* a képző (ld. *-szán*) kezdő mássalhangzójának (*-sz*) változata. A *nyenye-* és az *enye-* relatív tő pedig a *ngana-* alakváltozata. A *ngana-* relatív szótőnek pedig a *nga-* a szótöve, amely nemcsak jelentését illetően, de alakilag is egybeesik a *ngatangiru nga-* tövével.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

hét törzs tagja. Formálisan azért, mert a forrás szerint is a kabar egy nép neve, a többi pedig olyan személynév, amelyhez egy embercsoport, egy törzs tartozik. Egyértelmű, hogy a birtok a törzs s a birtokos a *Nyék.* Ezt a szerkezetet pedig téves úgy felfogni, hogy a törzsnek a saját, megkülönböztető, tulajdonneve a *Nyék.* Tehát nem *Nyék* nevű törzsről, hanem *Nyék*nek a törzséről kell beszélni s a kettő között különbség van. Következésképp, Moravcsik megjegyzése jó, de a következtetése helytelen. Az tény, hogy a görög forrás a második esetben nyolc törzsről szól s az elsőt a kabarok törzseként tartja számon. Ez azonban csakis a külső szemlélő véleménye lehet. A Hét magyarba a kabarok törzse semmiképp se fér bele, mert a Hét magyar sohase volt nyolc, nem is lehet, de ettől még csatlakozhattak hozzájuk akár kabarok, akár más. A hét magyar egyik törzsének élén *Kürtgyarmat* azaz *Kürt* és *Gyarmat* van, de ettől még egy törzsről van szó.

Vajon mi alapján állítja Moravcsik, hogy annak ellenére, amit Konstantinosz feljegyzett, személynevek, azok mégis magyar törzsek nevei. A nagyobbik hiba az, hogy ezt az ellentmondást a kutatók nem igyekeztek feloldani, ellenkezőleg, a nevet törzsnévnek, mint tulajdonnévnek értelmezték s a kutatások erre irányultak és nem a személynevekre.

A másik megoldandó probléma a hetes számrendszer körül van. A Hét Magyarból nem lett se nyolc, se tíz azzal, hogy a kabarok csatlakoztak és így egymással összeolvadtak. Úgy kell értelmezni, hogy a kabarok meg a Hét Magyar együttesen.

A harmadik kérdés a nevek sorrendjével kapcsolatos. Lehet találgatni s számos kérdést felvetni, pl.: Vajon úgy kell-e a neveket felfogni, hogy a sorrend az értékek, a mindenkori nagyság szerinti a görög forrásban? Nem lehet arról szó, hogy a Konstantinosz korabeli hatalmi, politikai viszonyok közt éppen akkor a Nyék és a Megyer volt a legtekintélyesebb[377]? Talán éppen ezt támasztja alá az az információ, hogy Árpád pl. a Nyék nemzetségből vett feleséget? A megoldás eleink gondolkodásában, hitvilágában gyökerezik. Választ a hét számnév és a Hold viszonyának megértésében találunk.

A negyedik kérdés szerint arra is választ kell kapni, milyen volt a hadtest felépítése. Erre az információra azért van szükség, mert a törzsszövetség mint katonai-politikai szervezet létezett, a hadtest felépítését pedig eleve meghatározza a harci technika és őseink gondolkodása, hite. Hozzá kell tenni, hogy ebbe a szervezeti keretbe beletartozhattak a nem katonai rétegek is, hiszen nemcsak hadi, hanem politikai alakulat is a törzsi rendszer, a törzsszövetség. Ismert, hogy a szkítáktól a magyarokig több néven nevezett népnek hasonló, cselvetésen alapuló volt a taktikája. Az első roham után visszavonulást színlelve mintha megfutamodtak volna, ezt követően bátran, olykor szinte győzelmi mámorban követte őket az ellenfél s mire észbe kaptak, már rájuk is zúdult a nyílzápor és be voltak kerítve. Ehhez a harcmodorhoz pedig meg kell ismerni az ék alakú hadtesteket s tisztázni kell, hasonlítható-e a hadtest az emberi testhez s a legfőbb részek mint törzsnevek azonosíthatók-e az emberi test részeivel.

Egyértelmű, hogy az ék alakú hadtestek és a cselvetésen alapuló harcmodor egymást feltételezik s kizárt az emberi test formájához hasonló törzs, következésképp az egyes törzsek nem lehetnek az egyes testrészeknek megfelelőek, még kevésbé lehet az, hogy az egyes törzsneveknek, mint tulajdonneveknek az adott testrész neve szolgáljon alapul.

Az ötödik kérdés: Mikor és hol szerveződhetett meg a Hét magyar törzsszövetség? A válasz ismét eleink gondolkodásában, hitvilágában gyökerezik. A hét törzsből álló szövetség elvileg egyidős lehet a cselvetéses harci technikával. Az egyes törzsek élén pedig az idő különböző mélységeiben mindig más-más személy állhatott, következésképp mindig másnak a törzséről lehetett szó. Természetes hát, hogy a hét vezér neve (*Álmos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba és Töhötöm*) nem azonos a *Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi* nevekkel.

Végül a hatodik: Miért nem szerepelnek a Hét magyar nevei más, pl. a magyar nyelvű forrásokban? Talán éppen azért, mert ezek a nevek addigra már elvesztették aktualitásukat.

10.6.1.5. Kutatói vélemények a *Nyék* törzsnévről

[377] *Nyék* lehet a szarvas, *Megyer* pedig a Turul nemzetség sarja.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A **TESz**-ben a *nyék* címszónál olvashatjuk: ’A *Nyék* törzsnév azzal lehet kapcsolatban, hogy az illető magyar törzs az elővéd szerepét töltötte be, vagy esetleg azzal, hogy – bizonyos földrajzi, térszíni természeti adottságoknak megfelelően – kerítések, sövények alkalmazásával védelmezte határait…” (TESz)

Györffy István szerint a *nyék* jelentése lehet 1. ’vadaskert’ 2. ’nádból készített tetőtlen alkotmány, rendesen az ólat helyettesítette’ 3. ’kosár’. (GYÖRFFY 1943:222)

Györffy György megjegyzésére érdemes odafigyelni: „Nézetem szerint a *Nyék*nek semmi köze nincs a kerítéshez vagy védő törzshöz …, mint ahogy *Nyék* helyneveink sem a Kárpát-medence peremén sorakoznak. Valószínűbb, hogy azon iráni-perzsa *Nek~Nik* tiszteleti névből ered, mely a törökbe is átment (Harmatta és Nyitrai szíves közlése nyomán: manicheus középperzsa *Nek* (*Nywk*’) ’good, beautiful’)….” (GYÖRFFY 1997:229)

Németh Gyula rövid kutatástörténetét adja a Nyéknek, végül összegzi: „Különös jelentősége van annak, hogy Baskíriában is meglévő Näġmän (=Nyék) törzs Magna Ungaria délkeleti szélén lakott, ott, ahol a besenyők és az oguzok az Aral-tó vidékéről állandóan nyugtalanították a leghatalmasabb – és a többi – baskíriai magyar törzset…A baskíriai Nyék törzs keletkezését a határfolyó, az Urál mellett egy elemi szükséglet idézte fel. Kétszáz évvel később a Tisza és a Duna mellett több volt az örökölt formaság a törzsek (így a Nyék) életében, más volt a jogi helyzetük.” NÉMETH 1991:194-195)

Kristó Gyula kérdések sorát tette fel: "Milyen ismérvek jellemzik a törzsnevekkel egyező helyneveket? Kik laktak a középkor századaiban a törzsi helyneves településeken? Hogyan keletkeztek az ilyen elnevezést viselő telephelyek? Mikor keletkeztek a törzsnévi helynevek? Azon helynevek közt kell keresni a törzsnévi eredetűeket, melyek már a középkori forrásokban is előfordulnak. Nincs igazolva, hogy a 11. századra a törzsi lét tudata elenyészett volna. László Gyula szerint nem veszhetett ki egy emberöltő alatt tudatunkból. A középkor korai századaiban a törzsi helyneves településeken bizonyosan nem katonáskodó elemek, hanem termelőmunkát folytató s a feudalizmus kialakulásával ugyanolyan szolgáltatásokra kötelezett népek éltek, mint általában a magyarországi agrárfalvakban. Lakóik békés pásztorok, később földművesek voltak. Az eredeti, elsődleges törzsi helyneves települések a 10. század végétől kezdődően a szabad pásztorok és parasztok vándormozgalma eredményeképpen keletkezhettek, amikor az idegen környezetbe került kóborló népességet a törzsnek nevéről nevezték el, amelybe egykor tartoztak, s amelynek emlékét a megváltozott viszonyok között sem hagytak feledésbe merülni. Györffy szerint a 7 törzs mint politikai realitás nem létezett a 9-10. századi magyarságnál." (KRISTÓ Budapest, 1977, 211-225)

Harmatta János úgy látja, „Valószínű, hogy ezeknek a Volga mentén élő ugoroknak elmenekült csoportjai ekkor csatlakozhattak az északabbra élő ősmagyarokhoz, és ekkor szerveződhetett meg a hetumogyer törzsszövetség. Az ősmagyaroknak ez az önelnevezése olyan erősen megszilárdult, hogy akkor is használatban maradt, amikor a törzsszövetség tovább bővült. Kétségtelen ugyanis, hogy az ősmagyar törzsszövetség már a kabarok csatlakozása előtt is nyolc törzsből állott….a Hetumoger törzsszövetség szerződéses viszonyban állott kb. 630 óta a Qobrat szervezte onogur-bolgár állammal, majd annak felbomlása után az Asparuch uralma alatt álló onogundur bolgárokkal. E szerződés bizonyára katonai együttműködésre kötelezte őket s ezért a bolgárok rájuk bízhatták az avar kaganátussal érintkező határvonalak védelmét. Ebből az is következik, hogy legalábbis az ősmagyar törzsek egy része már a 8. század elejétől elérhette a Duna és a Keleti Kárpátok vonalát, sőt, minthogy az avarok a Kárpátok vonalát délkelet felé nem szállták meg, nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy egyes csoportjaik a Kárpát-medencébe már ekkor behatoltak.” (HARMATTA

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

1997:125-126)

Benkő Loránd úgy gondolja, hogy „A honfoglalás előtt már bizonyosan megvolt magyar törzselnevezések közül … a *Nyék* …. bizonyosan … finnugor-magyar etimonú," ez azonban nincs feltétlen összefüggésben a törzs beszélte nyelvvel. (BENKŐ 1997:169)

Berta Árpád megfogalmazása szerint „Németh 1930-as rendszerében az „átvett" etimológiák között tarthatjuk számon a *Nyék* s a *Tarján* törzsnevek etimológiáját,…A finnugor etimológiájú *Nyék* jelentése az elavult magyar *nyék* közszó alapján nagy biztonsággal meghatározhatóan 'sövény, bekerített védőhely' volt. … 1988-as megfejtéseimet nincs okom módosítani. … Mindössze két idevonatkozó dolgot látok másként azóta. … az akkor nem tárgyalt Kabar, Nyék és Megyer törzsnevek szintén illeszkedhetnek az 1988-ban feltárt törzsnévi rendszerbe. 1988-ban mindössze a Nyék törzsnév esetében vetettem föl, hogy 'Sövény' jelentésű törzsnevünk származhat a törökből is, de etimológiai ötletemet akkor nem dolgoztam ki, s világos török példáimat, mint pl. a kirgiz *jēk* 'bekerített ágyás, árokpart, szegély, perem', baskír *šěyäk* 'ua.' stb. nem sorakoztattam fel." (BERTA 1997:212-214)

Keszi Tamás érdemben nem írt a Nyékről, csupán megjegyezte: „Berta elfogadja Németh Gyula etimológiáját, és a 'sövény'-nek nevezett törzset a törzsszövetség elővédjének tekinti." (KESZI 1996 ősz – 2002. tavasz:5)

Róna-Tas András a véleményét a következőképpen fogalmazta meg: „…már a múlt században megjelent az a vélemény is, hogy a baskírok között megtalálhatók a magyar törzsnevek. Hosszú ideig csak két magyar törzsnév, a Gyarmat és a Jenő párhuzamait tárgyalták, de azután kísérletet tettek arra, hogy más magyar törzsneveket is azonosítsanak baskíriai törzsnevekkel. Az igazság az, hogy ezek a törzsnévhasonlítások, ha helyesek lennének, sem mondanának sokat a magyarok egykori lakóhelyéről. A nomád törzsek vándorlása ugyanis ritkán kísérhető nyomon írásos források segítségével, és persze nem tudhatjuk, hogy ezek a törzsnevek mikor és hogyan kerültek a mai Baskíria területére. Mindenesetre kutatásra érdemes feladat, hogy valóban azonosak-e ezek a törzsnevek, és hogy mit tudunk a törzsnevek, illetve az általuk jelölt törzsek történetéről. Ezeket a kérdéseket attól függetlenül is érdemes feltenni, hogy a törzsnevek nyelvi eredeztetése, etimológiája helyes-e vagy sem. …Az Uhergen törzsből feljegyzett baskír Nagman ágnév arab eredetű személynévből származik, s egyeztetése a Nyék törzsnevünkkel (a következő feltételezett alakokon át:**Nekimen* > **Negmen* > **Nägmän* > **Nagman*) áthidalhatatlan hangtani problémákba ütközik….Függetlenül attól, hogy a magyar törzsneveknek mi az eredete, mi az etimológiája, hogy visszamennek-e közszavakra, s hogy azok milyen nyelv közszavai, mint láttuk, a magyar törzsnevek baskír egyeztetései közül egyedül a Jenő esetében nincs különösebb probléma." (RÓNA-TAS 1996)

10.6.1.5.1. Kutatói vélemények kritikája

A **TESz-**ben a szócikk írója láthatóan csak találgat. Annál is inkább, mert Konstantinosz szerint az elővéd szerep a kabaroké volt ez esetben s a kabarok nem lehettek a Hét magyar része. A *Nyék* az ék csúcsában foglalhatott helyet. Itt meg kell jegyezni, hogy külön kutatás tárgyát képezte az, vajon lehetnek-e ezek beszélő nevek. Arra az álláspontra jutottam, hogy nem.

A vadaskert kaphatta a nevét az esetleges nádból vagy vesszőből font kerítésről, vagy arról, hogy a vadaskertben nád, vessző stb. hegyes, csúcsos, vékony növények a jellemzőek. A nádból készített tetőtlen alkotmány a nád hegyes, éles formája révén kapta az elnevezést. A kosarat pedig nádból, vesszőből vagy más hasonló vékony, hegyes, hajlékony növényi anyagból készítették. Egy

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

negyedik jelentéssel egészítjük ki **Györffy István** felsorolását, mégpedig a Magyar Értelmező Kéziszótár *nyék* címszavánál találhatóval: "4. táj Folyó menti erdő, berek. (fgr tőből)". E jelentés hozzájárul ahhoz, hogy lássuk, hogyan lehet köze a *nyék*nek a *Nyék* törzsnévhez, személynévhez, a víznévhez, a vadaskerthez, a nádhoz, a kosárhoz. A finnugor tőből való származtatás azonban nem igazolt.

A **Györffy György** említette iráni-perzsa *Nek~Nik* tiszteleti név valóban összetartozik a *Nyék*-kel és családjával.

Németh Gyula gondolataihoz megjegyezzük, hogy a bask. *Näġmän* névnek csak a *Näġ-* szótöve tartozik össze a magy. *Nyék*-kel.

Kristó Gyula gondolatmenetéhez hozzátesszük: Ami a törzsnevekkel egyező településeket illeti, nem feltétlen a törzsnév szolgált nekik alapul. Mindegyiket külön meg kell vizsgálni, mert elvileg a település megkaphatta a nevet azért, mert valamely törzs, esetünkben a *Nyék* törzs tagjai itt telepedtek le. Ennek azonban csak akkor lett volna értelme, ha egy település egy törzs, vagy a törzsből egy család idegen környezetbe települt volna be, vagy valamilyen más fontos dolog miatt meg kellett volna különböztetni őket. Egyébként a település nevének lehetett az alapja személynév, mert pl.: ilyen nevű személy birtokolta a helyet, vagy lehetett közszó, amely valami miatt jellemző a helyre. Ezek után törzsi helyneves települést kutatni nincs miért, értelmüket vesztették a további idevonatkozó kérdések is. Nem törzsi lét tudatáról van szó, hanem arról, hogy őseink az élő természetet tisztelték, azt működésével együtt viszonylag jól ismerték, az embert annak részeként értelmezték. Gondolkodásuk szerint bármi, amit készítettek, alkottak, csak akkor működhetett, ha összhangban volt a természettel, annak működésével. A hét törzs esetében a Hold teljességéről és hét fázisainak az egységéről, valamint az egy fázisnak a hét napig tartó időszakáról van szó s ez utóbbi egyben az élet kezdetét, a fejlődést, a sikert is jelképezte. Természetes hát, hogy a mintát a Hét magyarhoz, a Hét törzshöz innen vették.

Harmatta Jánossal ellentétben úgy látjuk, a magyarság hitvilága, gondolkodása szerint a Hét magyar sohasem állhatott nyolcból. Harmatta a görög források alapján a Volga-Urál vidékére teszi a Hét magyar törzsszövetség kialakulását.

Számos tévedés, így **Benkő Lorándé** is abból adódik, hogy a Hét magyar neveit mint törzsneveket, tulajdonnévként fogják fel, holott tulajdonnévről, mint személynévről van szó. Benkő Loránd másik gondolata pedig egy képtelenségről szól, vagyis, hogy egy török nyelven beszélő embercsoportnak egy finnugor eredetű vezetője lenne.

Berta Árpád tévedéssorozata is azon alapul, hogy figyelmen kívül hagyta eleink gondolkodását és hitvilágát. A törzsi szervezet felépítése ugyanis nem hasonlíthatott az emberi törzshöz s az elnevezéseknek nem az egyes testrészek szolgáltak alapul. Ő is annak a nézetnek a kiszolgálója, ha valamit a finnugorba soroltak, akkor az ősi örökség, ha nem, akkor jövevényszó kell legyen. A *Nyék*re vonatkozóan találkozott olyan török adatokkal, amelyeknek valóban közük van egymáshoz, vö.: kirgiz *jēk* 'bekerített ágyás, árokpart, szegély, perem', baskír *šěyäk* 'ua.' stb. Következésképp, szerinte a törökből való kölcsönzés jöhet szóba. Hozzátesszük, a Kárpát-medencében is megvan a szó alakváltozata, ilyen a számtalan *szeg* a helynevekben és egyéb közszónak is alkotó eleme. A *Nyék* nem azért van elől, mert elővéd szerepet tölt be, hanem azért, mert a csúcson van s mint ilyen, a cselvető harci technikában az előrerohanó, majd a visszavonuló feladat az övé. Azt is lehetne tovább kutatni, hogy beszélő név-e a *Nyék*, de értelmét veszti azonnal, amikor kiderül, hogy más nevek is kerülhettek volna ide. A legelső, legősibb nevek eleve a csúccsal, a forrással, a maggal, az őssel azonosak.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Róna-Tas András a bask. *Nagman* nevet arab eredetűnek tartja, következésképp a *Nyék*kel való egyeztetést lehetetlennek véli. Szerinte a magyar törzsnevek baskír egyeztetései közül csak a *Jenő*-vel nincs probléma. Érdemben ő sem tett közzé építő gondolatokat a *Nyékr*ől.

10.6.1.6. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén

Mint említettük, a földrajzi neveket, személyneveket, közszókat, grammatikai morfémákat azért vesszük sorra, hogy bemutassuk az adott név kapcsolatait s lássuk, hogy a névnek alapul szolgált szó megtalálása, kiválasztása nem lehet önkényes. A megoldás csak az egész nyelvi rendszer ismeretében, a nyelvet, az egymással kapcsolatos nyelveket beszélők gondolkodásában, hitvilágában rejlik. A Volga-Urál vidéken nagy mennyiségű földrajzi név szerepel, amelyekben a *Nyék* szó rokona jelölhet földrajzi helyet önállóan, továbbá két tagú név egyik tagjaként, előfordul összetett szó elő- és utótagjaként valamint képzői minőségben. Ezeket az adatokat azért is fontos számba venni, hogy lássuk, az egybeesés nem jelenti feltétlenül azt, hogy a *Nyék*nek bármelyik alapul szolgálhatott volna. A kapcsolatok okának a kiderítéséhez azonban feltétlenül hozzájárulnak valamennyien. Ez pedig szükséges ahhoz, hogy megtaláljuk a *Nyék*nek alapul szolgált szót, meghatározzuk annak a jelentését, kialakulását, eredetét.

10.6.1.6.1. Önállóan

Nüxü *?* Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Nüxü* Ja.
< csuv. *Nüxü*?

Nüxü varě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Nüxü varě* Ja?
< csuv. *Nüxü* ⟵ *Nüxü* folyó neve
\+ *varě* ⟵ csuv. *var* ’árok, patak’
\+ *–ě:* birtokos személyjel.

A *Nüxü* folyó vagy valamilyen víz, vizes hely neve. Hangtanilag a *Nüxü* előzménye *Nükü* lehetett.

10.6.1.6.2. Összetett szóban előtagként

Nikifar jylgahy f. TB.113.: bask. *Nikifar jylgahy* Al'š., az or. Dema baloldali mellékfolyója.
< bask. *Nikifar* < *Niki*
\+ *far*
\+ *jylgahy* ⟵ bask. *jylga* ’folyó’
\+ *-hy*: birtokos személyjel.

N'uvčim f. TSK.80.: ko. *N'uvčim* / ***N'ukčim*** or. *N'uvčim* ← *N'ulčim* ← *Ulčim*, az or. Sysola jobboldali mellékfolyója, hossza 31 km.
< ko. *N'uvčim* < *N'uv*
\+ *čim*
ko. *N'ukčim* < *N'uk*
\+ *čim*
or. *N'uvčim* ⟵ nem or. *N'uvčim*
N'ulčim ⟵ nem or. *N'ulčim*
Ulčim ⟵ nem or. *Ulčim*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Nikešina m. GMA: mar. ***Nikešina*** or. ***Nikešino*** Ju., mocsár az or. Moršovino helységtől nyugatra.
< mar. *Nikešina* ⟵ or. *Nikešino* ⟵ nem or. *Nikeša* < *Nike*
+ *ša* ⟵ vö.: csuv. *šyv* 'víz'
+ or. *–in*: birtokos melléknév képző
+ *-o:* a semleges nemet jelölő formáns

Noxaśüm t. Ašm.IX.44.: csuv. *Noxaśüm*, tó neve az or. Sura folyó mellett Kr. vidékén, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Noxaśüm* < *Noxa*
+ *śüm* ⟵ vö.: 1. magy (*tenger)szem.*
2. csuv. *śum* 'hely, amely valami mellett található'.

Năkăt d. Ašm.IX.53.: csuv. *Năkăt*, bokros neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Năkăt* < *Năkă*
+ *-t.*

Năkăt xullĕ d. Ašm.IX.53.: csuv. *Năkăt xullĕ*, bokros neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Năkăt* < *Năkă*
+ *-t*
+ *xullĕ* ⟵ csuv. *xulă* 'vessző'
+ *-lĕ* 'valamivel való ellátottság' képző.

Năxčulĕ d. Ašm.IX.57.: csuv. *Năxčulĕ,* mező neve az or. Verxn(eje) Bajgulovo település mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Năxčulĕ* < *Năx*
+ *čulĕ* ⟵ csuv. *čul* 1. 'kő' 2. 'forrás' vö.: csuv. *šăl* 'forrás'
+ *–ĕ*: birtokos személyjel.

Noxal'a ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Noxal'a* Jan.
< csuv. *Noxal'a* < *Noxa*
+ *-l'a* ⟵ 1. képző 'valamivel való ellátottság', 2. vö.: md. *laj, lej* 'folyó'

Noka'šni d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Noka'šni* A.
< csuv. *Noka'šni* < *Noka*
+ *'šni* ⟵ csuv. *ĕšne* 'tisztás'
+ *–i:* birtokos személyjel.

Nuga͡ak t. TB.114.: bask. *Nuga͡ak* or. *Nagadak* Aur., tó.
< bask. *Nuga͡ak* < *Nuga*
+ *͡ak*
or. *Nagadak* ⟵ nem orosz *Nagadak*

A következő alakváltozatok fordultak elő: *Nüxü, Niki, N'uk, N'uv, N'ul, Nike, Noxa, Năkă-, Năx, Noxa-, Noka, Nuga-, Naga-*. Hangtanilag a második magánhangzó eredeti *-k*, amely vagy réshangúsodott (*-k* > *-x*), vagy zöngésedett (*-k* > *-g*), két esetben pedig eltünt, mert a korábban előtte álló eredeti *-t-* fejleménye (*-v-, -l-*) maradt fenn. Az előtag ko. *N'uv, N'uk,* or. *N'uv, N'ul, Ul* változatai úgy függnek össze, hogy a *N'uv, N'ul* előzménye közös **N'u͡*, ahol a *-͡* egyik irányban *-͡* > *-w* > *-v*, a másik irányban pedig *-͡* > *-l* változáson ment keresztül. A **N'u͡* pedig korábbi **N'utku* formából lett, ahol a *–t-* > *-͡* > *-w* > *-0* folyamatban a *–t-* eltűnt és csak a *–k-* maradt a *–tk-*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

mássalhangzó kapcsolatból. Hozzátesszük, a jelek arra mutatnak, hogy a -*δ* előzményű -*v* és az -*l* alapján különítenek el két nyelvjárást a komiknál, vagyis egy -*v*-s és egy -*l*-es nyelvjárást. Az *Ul* esetében a szókezdő mássalhangzó elenyészett, amely végső soron *t*- volt. Gyakori a nevek közt, hogy a második mássalhangzót követi még egy magánhangzó.

10.6.1.6.3. Összetett szóban utótagként

Tepnik ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tepnik* M.
< csuv. *Tepnik* < *Tep*
+ *nik.*

Avn'uk śaraně d. Ašm.I.58.: csuv. *Avn'uk śaraně*, mezők neve Ajdarovo Ču. falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Avn'uk* < *Av* ⟵ man. *ov* 'folyó folyása'
+ *n'uk* ⟵ udm. *n'uk* 'völgy, szakadék'
+ *śaraně* ⟵ csuv. *śaran* 'mező, rét'
+ *–ě:* birtokos személyjel

Ajnuk d. Ašm.I.31.: csuv. *Ajnuk*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ajnuk* < *Aj* ⟵ vö.: csuv. 1. *ăjă*[378], dial. *ojă, ijě* 'véső'[379],
2. *uj,* dial. *oj* 'mező'[380]
+ *nuk*

Isenek d. Ašm.III.146.: csuv. *Isenek*, erdő neve, NAP:-, Ar.: *Isenek* M-P.
< csuv. *Isenek* < *Ise*
+ *nek*.

Isenekü d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Isenekü* M., árok.
< csuv. *Isenekü* < *Ise*
+ *nekü*.

Iseněk d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Iseněk* A., erdő.
< csuv. *Iseněk* < *Ise*
+ *něk.*

Iseněk śălě f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Iseněk śălě* A.
< csuv. *Iseněk* < *Ise*
+ *něk*
+ *śălě* ⟵ csuv. *śăl* 'forrás'
+ *–ě:* birtokos személyjel

Kipenek d. Ašm.VI.226.: csuv. *Kipenek* V., kis erdő neve az or. B(ol'šoje) Jauševskoje obšč(estvo) földjén, NAP:-, Ar.:-,
< csuv. *Kipenek* < *Kipe*

---

[378] Összetartozik vele a magy. *váj* 'kapar, kotor, ás'…Bizonytalan eredetű. (TESz)

[379] vö.: MK., azerb., türkm., oszm., ujg., kirg., kazah, nog. *oj*, üzb. *uj* 'kiváj, kivés, kifarag'.

[380] vö.: csag. *oj* 'mély völgy, völgyteknő, alföld, lapály, völgy, kis völgy, völgyecske, bemélyedés, hajlás, szakadék, árok', türkm. *oj* 'mély völgy, völgyteknő, alföld, lapály, mély kerékvágás, kátyú, mélyedés', oszm. *ojuk* 'üreg, mélyedés', azerb. *ojug* 'mélyedés, gödör, vájat, rovás, rovátka', sárga ujg. *oj* 'sztyep, völgy', vö.: mong. *oj* 'erdő, tűlevelű erdő, liget, erdőcske, berek'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *nek.*

Nimenek f. Ašm.IX.25.: csuv. *Nimenek*, patak, szakadék neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Nimenek* < *Nime*
+ *nek*

Setenek śyrmi f. Ašm.XI.99.: csuv. *Setenek-śyrmi*, patak, szakadék és kiremet neve or. Al'meni falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Setenek* < *Sete*
+ *nek*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i:* birtokos személyjel.

Těvenek śučě d. Ašm.XV.14.: csuv. *Těvenek śučě* patak hajlatának a neve csuv. Malti Ăntavăš település mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Těvenek* < *Těve*
+ *nek*
+ *śučě* ⟵ *śut* 'halom, hajlat'
+ *–ě:* birtokos személyjel

Amanik h. Ašm.I.199.: csuv. *Amanik* or. *Kartlujeva* Ču., falu neve, NAP: csuv. *Amanik* ← *Amalek* or. *Kartlujevo* K., Ar.:-.
< csuv. *Amanik* < *Ama*
+ *-nik*
Amalek < *Ama*
+ *lek*

Pěčěk Upa kassi h. Ašm.III.362.: csuv. *Pěčěk Upa kassi* or. ***Kušnikovo*** Tojs.v., falu neve, NAP: csuv. *Pěčěk Upa kassi* or. *Nižnije Abakasy* ← *Malyje Ubakasy* ← *Kušnikovo* I., csuvas falu, Ar.:-.
< *csuv. Pěčěk* ⟵ csuv. *pěčěk* 'kicsi, kis'
+ *Upa:* folyó neve
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *–i:* birtokos személyjel
or. *Nižnije* ⟵ or. *nižnije* 'alsó'
+ *Abakasy* < *Aba* ⟵ nem or. *Apa*
+ *kasy* ⟵ csuv. *kassi*
or. *Malyje* ⟵ or. *malyje* 'kicsi'
+ *Ubakasy* ⟵ nem or. *Upakassi*
or. *Kušnikovo* ⟵ nem or. *Kušnik* < *Kuš* ⟵ udm. *kož* 'ártér, a folyó mellékága'
+ *nik*
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–o.*

Šěně Kušnik h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Šěně Kušnik* or. *Novoje Kušnikovo* M-P. orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Šěně* ⟵ csuv. *šěně* 'új'
+ *Kušnik* < *Kuš* ⟵ udm. *kož* 'ártér, a folyó mellékága'
+ *nik.*

Prelnik d. Ašm.X.270.: csuv. *Prelnik,* mezők neve az or. Zvenigovskij zaton 'Zvenyigovi töltésen' a

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Volgán, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Prelnik* < *Prel*
+ *nik.*

Prennik d. Ašm.X.271.: csuv. *Prennik*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Prennik* < *Pren*
+ *nik.*

Sotnik kassi u. Ašm.XI.212.: csuv. *Sotnik-kassi,* Xval.u., utca neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sotnik* < *Sot*
+ *nik*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *–i:* birtokos személyjel.

Kartluj h. Ašm.VI.118.: csuv. *Kartluj* or. *Kartluj / **Amanik***, falu neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Kartluj* M.
< csuv. *Amanik* < *Ama*
+ *nik*.

Kušnik tăvajkki d. Ašm.VII.63.: csuv. *Kušnik tăvajkki*, erdő neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kušnik* < *Kuš* ⟵ udm. *kož* 'ártér, a folyó mellékága'
+ *nik*
+ *tăvajkki* ⟵ csuv. *tăvajkki* 'hegyoldal, a folyó meredek partja'
< *tăv* ⟵ csuv. *tăv* 'hegy'
+ *ajkki* ⟵ csuv. **ajkkă* vö.: csuv. *ajak* 'oldal'[381]
+ *-i:* birtokos személyjel

Kušnik h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kušnik* <-- *Čirküllĕ Kušnik* or. *Kušnikovo* M-P., orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Kušnik* < *Kuš* ⟵ udm. *kož* 'ártér, a folyó mellékága'
+ *nik.*

Tĕpnik t. Ašm.XV.73.: csuv. *Tĕpnik*, tó neve a Volgán, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tĕpnik* < *Tĕp* ⟵ csuv. *tĕp* 'fenék, mélyedés, alsó rész'
+ *nik.*

Tepnik ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tepnik* M. < csuv. *Tepnik*
< *Tep* ⟵ csuv. *tĕp* 'fenék, mélyedés, alsó rész'
+ *nik.*

Časal'nik varĕ d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Časal'nik varĕ* Ja?
< csuv. *Časal'nik* < *Časal'*
+ *nik*
+ *varĕ* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel.

Časal'nĕk śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Časal'nĕk śyrmi (sysălă var, kiremet)* A.
< csuv. *Časal'nĕk* < *Časal'*
+ *nĕk*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'

[381] vö.: XII-XII. sz. *äjägü* 'borda, széle valaminek'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *–i:* birtokos személyjel

Tumn'o f. GMA: mar. *Tumn'o* or. ***Tum'nika*** Ku., az or. Nemda baloldali mellékfolyója.
< mar. *Tumn'o* < *Tum*
+ *n'o,*
or. *Tum'nika* ⟵ nem or. *Tum'nika* < *Tum'*
+ *nika*

Vörgašor f. TSK.21.: ko. *Vörgašor,* az or. ***Pal'nikju*** jobboldali mellékfolyója.
< ko. *Vörgašor* < *Vörga*
+ *šor* ⟵ ko. *šor* 'patak, forrás'
or. *Pal'nikju* ⟵ nem or. *Pal'nik* < *Pal'*
+ *nik*
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó'

Dömanikju f. TSK.79.: ko. *Dömanikju / Dömanikjol'* or. *Domanik*[382]*,* az or. Uxta jobboldali mellékfolyója, hossza 20 km.
< ko. *Dömanikju* < *Dömanik* < *Döma*
+ *nik*
+ *ju* ⟵ + ko. *ju* 'folyó'

Yrnykšy f. TB.174.: bask. *Yrnykšy* Arx., az or. Belaja jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Yrnykšy* < *Yrnyk* < *Yr*
+ *nyk*
+ *šy* ⟵ vö.: csuv. *šyv* 'víz'

Man'ukušor f. TSK.69.: or. *Man'ukušor,* az or. *Junjaga* baloldali mellékfolyója, hossza 12 km.
< or. *Man'ukušor* ⟵ nem or. *Man'ukušor* < *Man'uku* < *Man'* ⟵ szam. *mana* 'tó, amelyen folyó folyik keresztül'
+ *juku* ⟵ vö. ko. *ju* 'folyó'
+ *šor* ⟵ ko. *šor* 'patak, forrás'

Vatner h. Ašm.V.188.: csuv. *Vatner* Ču., falu neve, NAP: csuv. *Vatner* or. ***Rešetnikovo*** K., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Vatner,*
or. *Rešetnikovo* ⟵ nem or. *Rešetnik* < *Rešet*
+ *nik*
+ or. *-ov:* birtokos melléknév képző
+ *–o*

Kujal'nik f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.II.440.: or. *Kujal'nik*, három folyó neve: or. *Bol'šoj, Srednij, Malyj Kujal'nik,* az or. Južnyj Bug és az or. Dnestr között.
< or. *Kujal'nik* < *Kujal'*
+ *nik*
or. *Bol'šoj* ⟵ or. *bol'šoj* 'nagy'
Srednij ⟵ or. *srednij* 'középső'
Malyj ⟵ or. *malyj* 'kicsi, kis'

[382] Vö.: magy. *Tomanek* családnév, *Dominik* keresztnév.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *Kujal'nik*

Sala h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Sala* or. ***Krestnikovo*** Ko., Ar.:-.
< csuv. *Sala* ⟵ csuv. *sala* 'falu, orosz település'
or. *Krestnikovo* ⟵ or. *Krestnik* 'keresztgyerek' < *krest* ⟵ or. *krest* 'kereszt'
+ *nik* ⟵ or. *–nik*: denominális nomenképző
+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *–o*

Jene h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Jene* or. ***Svešnikovo*** A., orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Svešnikovo* ⟵ nem or. *Svešnik* < *Sveš*
+ *-nik:* denominális nomenképző
+ or. *-ov:* birtokos melléknév képző
+ *–o*

Előfordul, hogy az elő- és utótag rokon, illetőleg ugyanazon jelentésű szó. Az is természetes, hogy a *nik* és a *lek* alakváltozatok. A fenti nevekben utótagként a következő alakváltozatok fordulnak elő: *nik, n'uk, nuk, nek, nekü, něk, nika, nyk, lek.* A szókezdő *n-* megfelelője egy alkalommal *l-*. Az or. *Man'ukušor* név elemzésekor pedig a *juku* 'folyó, patak' (vö.: magy. *jó* 'ua.') kínálkozik megfelelőnek. A második mássalhangzó minden esetben *-k*, amelyet olykor magánhangzó követ.

A fenti adatokban a szavunk párhuzamai előfordulnak folyó, mocsár, tó, bokros hely, tisztás, mező, erdő, árok, forrás, patak, szakadék, patak hajlata, falu, utca nevében. További vizsgálatokra van szükség annak eldöntésére, mikor kell önálló szóként értelmezni ezeket az elemeket és mikor grammatikai morfémának, azaz 'valamivel való ellátottság, valamihez tartozás, valami mellett lévőség' jelentésű képzőnek.

10.6.1.6.4. Képzett szóban képzőként

Ide egyértelműen olyan nevek sorolhatók, ahol a képzőt vagy az adott nyelvhasználat, vagy a helynek más nyelvi használatú párhuzamos adata is megtámogatja.

Těkěrś h. Ašm.XV.25.: csuv. *Těkěrś* or. ***Jel'nikovo*** M-P., falu neve, NAP: csuv. *Těkěrś* ← *Těkěrś Toxtar* or. *Jel'nikovo-Toxtarovo* Č., csuvas falu, Ar.:-.
< or. *Jel'nikovo* < *Jel'* ⟵ or. *jel'* 'fenyő'
+ *-nik:* képző 'valamivel való ellátottság'
+ or. *-ov:* birtokos melléknév képző
+ *–o:* a semleges nemre (ld. or. *selo* 'település') utaló formáns

Bezbožnik h. Ašm.:-, NAP: or. *Bezbožnik* A., orosz település, Ar.:-.
< or. *Bezbožnik* < *Bez* ⟵ or. *bez-* 'nélkül'
+ *božnik* < *bož* ⟵ or. *bog* 'isten'
+ *-nik*: denominális nomenképző

Berezniki h. Ašm.:-, NAP: or. *Berezniki* MAOR., cseremisz falu,Ar.:-.
< or. *Berezniki* ⟵ or. *ber'oznik* ⟵ or. *ber'oza* 'nyírfa'
+ *–nik:* denominális nomenképző
+ *–i:* többes szám jele

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Kalinino h. Ašm.:-, NAP: or. *Kalinino* ⟵ *Krasnogvardejec* ⟵ ***Vorotnikov*** *xutor* Al., mezőgazdasági közösség önálló orosz településsel, Ar.:-.
< or. *Kalinino* ⟵ or. *kalina* 'kányafa'
+ *–in*: birtokos melléknév képző
–a
or. *Krasnogvardejec* < *Krasno* ⟵ or. *krasno* 'vörös'
+ *gvardejec* ⟵ or. *gvardejec* 'gárdista'
or. *Vorotnikov* ⟵ or. *vorotnik* ⟵ or. *vorot* 'gallér, csörlő, emelő'
+ *-nik:* denominális nomenképző
+ *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *xutor* ⟵ or. *xutor* 'tanya'

Kišl'a h. Ašm.:-, NAP: or. *Kišl'a* ⟵ ***Truženik*** Kr., mezőgazdasági termelőszövetkezet önálló csuvas faluval, Ar.:-.
< or. *Kišl'a*, ⟵ nem or. **Kisle*,
or. *Truženik* ⟵ or. *truženik* 'fáradhatatlan munkás' < *truže* ⟵ or. *trud* ' munka'
+ or. *–nik*: denominális nomenképző, foglalkozásnév képző

Kommuna h. Ašm.:-, NAP: or. *Kommuna* ⟵ ***Budil'nik*** ⟵ *Novyje Ineli* ← *Krasnaja Kubn'a* Ko., mezőgazdasági közösség önálló csuvas településsel, Ar.:-.
< or. *Kommuna* ⟵ or. *kommuna* 'közösség'
or. *Budil'nik* ⟵ or. *budil'nik* 'ébresztő' < *budil'* ⟵ vö.: or. *budi(t')* ébreszteni'
+ *–l'*: deverbális nomenképző '
+ *–nik*: denominális nomenképző

Sidel'nikovo h. Ašm.:-, NAP: or. *Sidel'nikovo* MAOR., cseremisz település, Ar.:-.
< or. *Sidel'nik* ⟵ *Sidel'*
+ *-nik*
+ *-ovo*

Bol'šoj ***Dvojnik*** f. TSK.28.: or. *Bol'šoj Dvojnik,* az or. Pečora jobboldali mellékfolyója, hossza 116 km. Az or. *Bol'šoj Dvojnik* és az or. *Malyj Dvojnik* párhuzamosan folynak.
< or. *Bol'šoj* ⟵ or. *bol'šoj* 'nagy'
+ *Dvojnik* ⟵ *dvojnik* 'hasonmás' < *dvoj* ⟵ or. *dva* 'kettő'
+ *-nik:* denominális nomenképző

Alguš f. TB.23.: bask. *Alguš* or. *Alguš* / ***Galčatnik*** Zil., az or. Mal(yj) Buzavlyk jobboldali mellékfolyója.
< bask., or. *Alguš*
or. *Galčatnik* < *Galčat*
+ *-nik.*

Čišmä f. TB.171.: bask. *Čišmä* or. *Čišma* / ***Rodnik*** Kug., az or. Ulukul' jobboldali mellékfolyója.
< bask., or. *Čišmä* ⟵ bask. *čišmä* 'forrás'
or. *Rodnik* ⟵ or. *rodnik* 'forrás' < or. *rod* 'nemzetség, nem , faj'
+ *–nik*: denominális nómenképző

Čišmä f. TB.171.: bask *Čišmä* or. ***Bezymjannyj rodnik*** Igl., Bir., források.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< bask., or. *Čišmä* ⟵ bask. *čišmä* ’forrás’
or. *Bezymjannyj* ⟵ *bezymjannyj* ’névtelen’
+ *rodnik* ⟵ or. *rodnik* ’forrás’ ⟵ or. *rod* ’nemzetség, nem , faj’
+ *–nik*: denominális nómenképző

A fenti adatokban a *-nik* elem képzői minőségének értelmezése tovább finomítható. Bár a *-nik* képző a szláv nyelvekben elterjedt és ismert elsősorban, az eredete olyan önálló szó, amely a szkíta-hun nyelvekben gyökerezik. A szó a magy. *nedv, nedű, nyál, nyálka, víz, jó, folyó* stb. szavakkal tartozik össze, más nyelvekben ezeknek valamely tartozékát, tulajdonságát is jelenti.

10.6.1.6.5. Bizonytalan

Vunik śyrma f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Vunik śyrma* Č.
< csuv. *Vunik* < 1. *Vu* ⟵ udm. *vu* ’víz’
+ *nik*
2. *Vun* ⟵ csuv. *vun* 'tíz'
+ *ik* ⟵ csuv. *ik* 'kettő'
+ *śyrma* ⟵ csuv. *śyrma* ’árok, patak, szakadék’

A földrajzi nevekben található nVk forma közszói megfelelője udm. *n’uk* ‘völgy, szakadék’, ko. *n’uk* ‘folyómeder’, magy. *nyak* ‘hajlat’, *nyék* ‘bereg’ jelentésű szavak.

10.6.1.7. Földrajzi nevek a Kárpát-medencében

Nyék hn. Tolna vm. (LELKES 1998)

Nyékládháza ’helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében’…1933-ban *Mezőnyék* és *Ládháza* községeket *Nyékládháza* néven egyesítették. …A *Nyék* hn. a magy. *Nyék* törzsnévből keletkezett. Ennek előzménye a magy. *nyék* ’kerítés, sövény’. …(KISS 1986) < *Nyéklád* < *Nyék* + *lád* + *háza*

Nyékvárkony hn. Komárom vm. *Csallóköznyék* és *Várkony* egyesítése. (LELKES 1998) < *Nyék* + *várkony*

Alsónyék ’helység Tolna megyében’…(KISS 1986) < *Alsó* + *nyék*

Felsőnyék ’helység Tolna megyében’….A Nyék hn. a Nyék nevű magyar törzs szálláshelyére utal…….(KISS 1986) < *Felső* + *nyék*

Csallóköznyék hn. Pozsony vm. (LELKES 1998) < *Csallóköz* < *Csalló* + *köz* + *nyék*

Feketenyék hn. Pozsony vm. (LELKES 1998) < *Fekete* + *nyék*

Ipolynyék hn. Hont vm. (LELKES 1998) < *Ipoly* + *nyék*

Kápolnásnyék ’helység Fejér megyében’. A *Nyék* hn. a m. *Nyék* törzs szállásterületére utal.…(KISS 1986) < *Kápolnás* + *nyék*

Mezőnyék hn. Borsod vm. (LELKES 1998) < *Mező* + *nyék*

Sopronnyék hn. Sopron vm. (LELKES 1998) < *Sopron* + *nyék*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A földrajzi névi adatok közt a *Nyék* előfordul önállóan, azonban leggyakrabban összetett szóban vagy előtagként, vagy utótagként[383].

10.6.1.8. Személynevek

Nyéki csn. ⟵ *Nyék* hn. Bihar, Borsod, Fejér, Hont, Pozsony, Sopron, Tolna, Veszprém vm. + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)

Nika családnév, nincs meg Kázmérnál.

Nikházi csn. ⟵ *Nikháza* hn. + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Nikháza* < *Nik* + *háza* + *-i*: melléknév képző.

Niklai csn. ⟵ *Nikla* hn. Somogy m. + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Nikla* < *Nik* + *-la*[384]*:* képző + *-i:* melléknév képző

A *Nyék* és a *Nik* formák egymásnak alakváltozatai.

10.6.1.9. Közszók

Magyar[385]
nyék: 1. törzsnév, 2. ’kerítés, sövény, erdei kert, erdőben elkerített hely (pl. gyümölcsös), vadaskert, környék, cserény, folyó melletti erdő, berek’. Származékszó, nyé- alapszava valószínűleg ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. AK. *nē ᵒ,* P. *nē·ɬ,* Szo. *nē ᵒ* ’köt’…Ugor alapalak **näk3*. … (TESz) ’1. vadaskert’ 2. ’környék’ 3. ’akol, cserény’ 4. ’folyó menti erdő, berek’. (MÉK)
Megjegyezzük, a csúcsban lévő *nyék* össze is köt.

nyák ’testi váladék, nyúlós növényi nedv’. Nyelvújítási alkotás. (TESz)

nyak ’dombnak nyakszerű hajlata, elkeskenyedő része, embernek, állatnak a fejet és a törzset összekötő része, valamely tárgynak nyakszerűen elkeskenyedő része, ruhadarabnak a nyakrésze, gallérja….Ismeretlen eredetű. (TESz)

nyekereg ’(hangszer) elnyújtott, kellemetlen, vinnyogó hangon szól, nyöszörög, sírdogál, akadozó, rekedtes hangon beszél, nyikorgó hangot ad’ , ***nyekeg***, ***nyög*** ’akadozva beszél, (hangszer ’nyekergő hangon szól’, ***nyekken*** ’egyszeri, nyikorduló hangot ad’, ***nyekk.*** Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz)

nyikorog ’(disznó) röfög, más állat röfögő hangot ad, nyekergő hangon beszél vagy énekel, (tárgy, alkatrész stb.) valamihez súrlódva szaggatott, éles hangot ad, (hangszer) kellemetlen, fülsértő hangon szól’, ***nyikog*** ’(állat) nyöszörög, nyüszít, (hangszer) kellemetlen, fülsértő hangon szól’, ***nyekereg, nyikorog, nyikkan*** ’felnyög, nyöszörög, egyszeri hangot ad, megmukkan, nyikordul’ (TESz)

nyög, nyég, nyüg ’fohászkodik, fájdalmasan, szaggatottan, nehéz kilégzéssel sóhajt, nyöszörög, szenved, tengődik, (vajt, nehézséget, megpróbáltatást) elszenved, elvisel (galamb) turbékol,

[383] A *Nyék* nyelvi eredetére vonatkozó megjegyzéseket ezúttal nélkülözzük.
[384] Jelentése 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő'.
[385] A magyar adatokat a nyelvcsaládoktól külön kezelem.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

akadozva, dadogva beszél, akadozva kimond'. Hangutánzó eredetű. (TESz)

nyugszik 'csendes, békés állapotban van, fekszik, alszik, lecsillapodik, alábbhagy, (égitest) a látóhatár alá kerül, meghal, (halott) eltemetve fekszik, beletörődik, beleegyezik valamibe, meg van elégedve valamivel, (természet, táj) zavartalanul csendes, nyugalom uralkodik rajta, valamin alapszik, valamitől függ, ….Valószínűleg ősi örökség a finnugor korból, vö.: …osztj. Szi. *ńo ɐl-, ńō ɐl-* 'alszik, nyugszik'…(TESz)

nyugalom 'pihenés, nyugodt állapot, nyugállomány, nyugdíjas állapot'….A szócsalád tagjai származékszavak, a nyugszik ige nyug- tövéből alakultak –alom, -elem …képzővel. (TESz)

nyugat 'az az égtáj, amerre a nap lenyugszik, a tőlünk nyugatra eső tájak, országok, naplemente…'. Magyar fejlemény, jelentéstapadással vált ki a *napnyugat* birtokos jelzős összetételből…(TESz)

nyű 'tép, szaggat, koptat'…Ősi örökség az uráli korból. Vö.: vog. *ńü·ɬ* 'tép, cibál', finn *nykiä* 'cibál, szakít…', észt *nügima* 'farag, ütődik, lökdös, bök'….(TESz)

nyű, nyiv, nyév, nyűv, nyöv, ***nyühek*** 'féreg, kukac' …Ősi örökség a finnugor esetleg az uráli korból. Vö.: osztj. *ni ᵒk* 'nyű'….(TESz)

nyűg 'lószőrből vagy kötélből font béklyó, nyomasztó teher, baj, kényszerűség'. Ismeretlen eredetű. (TESz)

A közszók megőrizték, tovább vitték a folyóvíz következő tulajdonságait: víz hangja, lefelé folyik, lefelé halad, íves mozgású, a nedv, a sekély víz nyálkás, nyúlós és mocsaras helyen van, a folyó forrás felőli része a kezdeteknél hegyes és keskeny, a szűkületnél, hajlatban is lehet elkeskenyedő rész, a vízmosás helyén mélyedés van, a folyó mentén a kiáradt víz sekélyebb mélyedést váj, ahol a terület gyakran mocsaras jellegű s a mocsaras hely lehet silány is. Ugyanakkor olyan jelentéstartalommal is találkozunk, amely a mag tulajdonságához kötődik, ilyen a *nyű* 'féreg, kukac'. A *nyű-* ige pedig a hegyes, csúcsos tárgyra jellemző. A *nyugat* és a *nyugszik* stb. *nyug-* töve is a magállapothoz kötődik, A Nap is lenyugszik, hogy megpihenjen. A *nyög* stb. is idetartozik, a születés előtti pillanatokra jellemző. A hangutánzó szavak végső soron a vízhez, a vízforráshoz kötődnek.

Uráli nyelvcsalád
Udmurt
n'uk 'hegyszakadék, mélyedés, völgy, mély árok vagy vízmosás' (MUNKÁCSI
n'om 'mocsaras hely, völgy' (MUNKÁCSI
n'opo 'dial. sár' (MUNKÁCSI
n'ek 'erős, szilárd' (MUNKÁCSI 1990)
nugi 'fejecske' (MUNKÁCSI 1990)
noki, nüke 'félig köpült tejföl, íróval vegyes vaj' (MUNKÁCSI 1990)
ńakir-ńakir 'hajlongani' (MUNKÁCSI 1990)
ńukirt- 'röfögni (disznóról mondva), nyikorogni' (MUNKÁCSI 1990)

Mordvin
nok'äl 'lejtő'
nok'äla 'lejtő'

Komi

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

n'ukös 'völgy, patak, völgy, szakadék, ahol a folyó folyik' (LÜTKIN – GULJAJEV)
n'uk 'völgy, patak, völgy, szakadék, ahol a folyó folyik' (LÜTKIN –GULJAJEV)
n'ukyl' 'hajlás, görbület' (LÜTKIN – GULJAJEV)
n'ukyr 'görcs' (LÜTKIN – GULJAJEV)
nek 'tej', az eredete nem világos. … (LÜTKIN – GULJAJEV)
nëkov 'kis völgy, árok, gödör', udm. ***nëkov*** 'katlan, vízmosás' (LÜTKIN –GULJAJEV)
nök 'tejföl, sűrű szilvalé' (LÜTKIN –GULJAJEV)
n'ak 'csecs, mell, dudli, cucli, szarvacska, kürt, szopóüveg, cuclisüveg, tüske, tövis, patkósarok, tengely' (LÜTKIN – GULJAJEV)

Finn
neva 'mocsár' (SZINNYEI 1884)
niva 'a pataknak sebesebb folyású része, amely nem fagy be' (SZINNYEI 1884)
notka 'hajlás' (SZINNYEI 1884)
notko 'hajlás, mélyedés, völgyecske' (SZINNYEI 1884)
notku- 'hajladozni' (SZINNYEI 1884)
nukka 'pehely, pihe, finom szőr…' (SZINNYEI 1884)
nukku- 'aludni' (SZINNYEI 1884)
nyki- 'rángatni, tépdesni, szaggatni' (SZINNYEI 1884)
Näkki 'vizi szellem, tenger isten' (SZINNYEI 1884)

Szamojéd
ꞑu', ꞑut 'út, nyom'

Nganaszán
ngatangiru *(nga + tangiru):* „Tavasszal és ősszel (a vadrénszarvasok vonulásakor) csoportos hajtóvadászatot rendeztek. Ennek egyik régies formája az úgynevezett *ngatangiru*: a vadászok V alakban két hosszú sorban, egymástól 4-6 m távolságra póznákat vertek a földbe, melyekre bőrfoszlányokat vagy fogoly legyező alakban kiterjesztett szárnytollazatát aggatták. Egy vadász rénfogaton űzte a vadréncsordát a póznák közé. A rének megrémültek a szélben libegő, fehér és fekete tollaktól-bőröktől és nem mertek oldalt kitörni. Az egyik póznasor elején néhány hajtó is elrejtőzött, aki a feléjük hajtott vadréncsordát kiáltozással, ruhadarabok lengetésével a terelőkorlátok közé kényszerítette. Ennek összeszűkülő végén 203 íjjal és nyíllal felfegyverzett vadász állt lesben, ezek az összetorlódó állatokat halomra ölték." (HAJDU – DOMOKOS 1980:366-367)

A fenti közszók a vízcsepphez, forráshoz, folyóhoz kötődnek. A vízzel kapcsolatosak a mocsár, sár, tejföl, vaj, tej jelentések; a víz tartozéka a mélyedés, árok, szakadék, vízmosás, völgy; a forrás, a mag jellemzője, hogy erős; a forrás a víz feje; a forrásból kihajtott vízhez hasonló a szarvacska, ilyen hegyes a tüske, a tövis; amelyre jellemző a szaggatás éppen az ék alakja miatt; a folyó nyomvonala volt elsőként az út; a folyó mintájára nő ki a szőr, a pehely, hasonlít a tengelyre is; a forrás és a mag tulajdonsága a pihenés és az alvás is; alakjára jellemző a hajlás, görbület, görcs; patkósarok; forrásként működik a csecs, mell, dudli. A forrásból kiöntött víz pedig lefelé folyik, lejtőn megy. A víz hangján alapul számos hangutánzó szó, mint a nyikorog stb.

Altáji nyelvek
Csuvas
nakas 'nyelvj. alacsony termetű' (ANDREJEV 1961)
năk 'hangutánzó szó, amely halk hangot, valaminek a leesésekor valaminek az ütődésekor keletkező hangot utánoz', erős, egészséges' (ANDREJEV 1961)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

năkă ’kemény, erős’ (ANDREJEV 1961)
nikěs ’alap’ (ANDREJEV 1961)

Indoeurópai nyelvcsalád nyelvei
Orosz
néga ’elkényeztetés, becézés, gyönyör’ A keleti és a déli szláv nyelvekben ismert. Eredete nem világos. …(SIS)
nitka ’fonál’
-nik képző

Angol
neck ’nyak, gallér, nyak alakú rész, üvegnyak, (tenger)szoros ’földnyelv’…(ORSZÁGH 1981)

A ***nyék*** a fenti adatok alapján tartalmazhatja az alábbi jelentéseket: hangutánzó szó, eredetileg a víz csöpögésével járó kopogó, szaggatott hangra vonatkozott; nedv, nyálka; mélyedés, árok, völgy, szakadék, vízmosás, folyó, út, nyom; folyó menti berek – ez is mélyedés; hajlat – a mélyedés is egyfajta hajlat, de másfajta hajlatot is jelent; csuklik, hajlik hegyes, csúcsos; vékony hegyes, szőrszál; aludni – mélyen, lent lenni, ld. lefele irányuló mozgás; vizi szellem, tenger isten. Képző funkcióban 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő' jelentésű, az oroszban nem eredeti, hanem átvétel.

10.6.1.10. Összegzés

A ***Nyék***, mint személynév olyan teremtménynek, embernek a neve, aki a vízhez hasonlóképpen született, aki a magból, mint forrásból lett, ezért természetes, hogy a személynév és a víz, a forrás megnevezése egy szócsaládba tartozik. Az is természetes, hogy a szócsaládba számos, a víz tulajdonságát, tartozékát jelölő szó is beletartozik. Esetünkben az azonosságnak és a hasonlóságnak az oka az, hogy a megnevezések elve közös gyökerű. Vannak olyan tárgyak stb. is, amelyek hasonlóságon alapuló jelentéstapadással kapták meg az elnevezést.

A *Nyék* a görög forrásban egyértelműen személynév. Személynévként és közszóként máshol is előfordul, de törzsnévként mint tulajdonnév sehol nem mutatható ki.

A nazális szókezdet elterjedt az uráli nyelvekben, de ismert a csuvasban is, amelynek számos megfelelője van. A nazális *n-* eredeti *t-* fejleménye. Ezzel függhet össze nemcsak a *nganaszan* népnév, hanem a hanti *Ngadeiogan*[386] folyónév szókezdője. Alakváltozatában, a hanti *N'edeiogan* folyónévben már hiányzik a zárhang, a fejleményének hatására palatalizálódott a szókezdő *n'-*.

A törzsnevek valójában személynevek, egy-egy személyhez tartozik egy-egy törzs. A Hét magyar mint katonai-politikai szervezet őseink gondolkodása szerint a nem harcosokat is magába foglalja. Hét törzsből áll, mert azt a Hold működéséhez hasonlóan építették fel. A hét törzs megfelel a Hold egyetlen, esetünkben az Újhold fázisának, amely hét napos időtartammal jár együtt. Ez azt is jelenti, hogy a hét törzsből álló rendszer egy is, egységes is, forrás, kezdet szerepe van. Hadba indulni csak Újholdkor tanácsos, mert ez a növekedés, a gyarapodás kezdete. Ennek megfelelően a törzsi szervezet ék alakú, amely a cselvetéses harci technikának az alapja. A törzsi rendszer igen ősi

[386] A név utótagja iogan 'folyó' jelentésű, az előtagja pedig összetartozik következő baskír névvel és az átvett orosz megfelelőjével, vö.: ***Nuga ə̂k*** t. TB.114.: bask. *Nuga ə̂k* or. *Nagadak* Aur., tó.
< bask. *Nuga ə̂k* < *Nuga*
+ *ə̂k*
or. *Nagadak* ⟵ nem orosz *Nagadak*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

gondolkodás és hit alapján alakult ki, a vezető személyek azonban az idők folyamán cserélődtek. A Konstantinosznál lejegyzett Hét magyar közül az első a *Nyék,* amelynek a nyelvi eredetét az ősmagyaroknál, a szkíták és a hunok között kell keresni.

10.6.1.11. Rövidítés

A. Alikovszkij rajon
Al. Alatyrszkij rajon
alt. altaji
Arx. Arhangelszkij rajon
ang. angol
Aur. Aurgazinszkij rajon
azerb. azerbajdzsán
av. aveszta
bask. baskír
Bir. Birszkij rajon
Č. Csebokszárszkij rajon
csag. csagatáj
Ču. Csebokszarszkij ujezd
csuv. csuvas
d. domb
dial. dialektus
f. folyó
fi. finn
h. hely
hn. helynév
Xval.u. Hvalinszkij ujezd
I. Ibreszinszkij rajon
Igl. Iglinszkij rajon
Ja. Jadrinszkij rajon
Jan. Jantikovszkij rajon
Ju. Jurinszkij rajon
K. Kozlovszkij rajon
kirg. kirgiz
k.kalp. karakalpak
km. kilométer
K-mong. Kelet-mongol
ko. komi
Kr. Krasznocsetajszkij rajon
Ku. Kuzenerszkij rajon
Kug. Kugarinszkij rajon
M. Morgausszkij rajon
magy. magyar
man. mansi
mar. mari
md. mordvin
mong. mongol
M-P. Marinsztko-Poszadszkij rajon
nog. nogaj
or. orosz

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

osztj.	osztják
oszm.	oszmán
ÓT.	ótörök
sz.	század
szam.	szamojéd
szkr.	szanszkrit
szlk.	szlovák
t.	tó
tat.	tatár
tőszn.	tőszámnév
tuv.	tuvai
türkm.	türkmén
udm.	udmurt
ujg.	ujgur
üzb.	üzbég
V.	Vurnarszkij rajon
v.	vagy
vm.	vármegye
vö.:	vesd össze
Zil.	Zilairszkij rajon

10.6.1.12. Források

ANDREJEV	ANDREJEV, N. A. 1961: *Csuvasszko-russzkij szlovar, Goszudarsztvennoje Izdatelsztvo Inosztrannyh i nacionalnyh szlovarej*. Moszkva.
Ar.	NIKITIN
Ašm.	ASMARIN, N. I. 1928-50: *Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII*. *Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo*. Kazan-Csebokszari.
BAKOS 1986	BAKOS Ferenc 1986: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Fa.	FASZMER, M. 1964-1973: *Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka*. *Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova*, *t. I-IV*. Moszkva.
GMA	Gidronimy Marijszkoj ASzSzR
HADROVICS-GÁLDI 1951	HADROVICS László-GÁLDI László 1951: *Orosz-Magyar szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
JEGOROV 1964	JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka*. *Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo*. Csebokszari.
KÁZMÉR 1993	KÁZMÉR Miklós 1993: *Régi magyar családnevek szótára*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
KISS 1980	KISS Lajos 1980: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
KISS 1995	KISS Lajos 1995: *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
KUZNECOVA 2003	KUZNECOVA, M. 2003. *Mari – magyar szótár.* Savaria University Press, Szombathely.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

LELKES 1998	LELKES György 1998: *Magyar Helységnév-azonosító Szótár*. Talma Könyvkiadó, Baja.
LYTKIN-GULJAJEV 1999	V. I. LYTKIN-J. Sz. GULJAJEV 1999: *Kratkij Etimologicseszkij Szlovár komi jazyka*. *Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo*. Szyktyvkar.
MÉK	JUHÁSZ József et al (szerk) 1985: *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
MUNKÁCSI 1990	MUNKÁCSI Bernát 1990: *A votják nyelv szótára*. Uralisztikai Tanszék Kiadványa, Pécs.
NAP	*Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR*. *Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo*. Csebokszari, 1974.
NIKITIN	NIKITIN, I. D.: *Toponimika (nazvanija urocsis*, *ovragov*, *leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR*. *Naucsnyj arhiv CsNII*, *knizsnoje posztuplenije N*. *72*. Kézirat.
Omeljan Pritsak	Pritsak, Omeljan 1957: *Tschuwaschische Ortsnamen*. Wiesbaden.
SIS	N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka*. Moszkva.
SW	FOKOS-FUCHS, D. R. 1959: *Syrjänisches wörterbuch I-II*. Budapest.
SZILASI	SZILASI, M. 1896: *Vogul szójegyzék*. Budapest.
TB.	*Szlovar toponyimov Baskírszkoj ASzSzR*. *Baskírszkoje Knyizsnoje Izdatyelsztvo*, *Baskort ASZSzR-nin toponimdar hüδlege*. Ufa. 1980.
TESz.	BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
TSK.	A. I. Turkin 1986: *Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR*. *Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo*. Szyktyvkar.
ÚMTsz.	B. LŐRINCZY Éva (főszerk.) 1979: *Új magyar tájszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

10.6.1.13. Irodalom

BENKŐ 1997 BENKŐ Loránd *A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ezekből következik* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997:169)

BERTA 1997 BERTA Árpád *Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997:212-214

CZEGLÉDI 2004 CZEGLÉDI Katalin *Kettő az egyben, nyelvünk logikai alapja a földrajzi nevek kapcsán* Kézirat

DEUTSCH 2009 DEUTSCH Botond *Az omega-tamga szkítáknál, húnoknál, magyaroknál,* Püski Kft. Kiadó Budapest 2009

GYÖRFFY 1997 GYÖRFFY György *A magyar törzsnevek és törzsi helynevek* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997:229

GYÖRFFY 1943 GYÖRFFY István *Magyar falu, magyar ház,* Budapest 1943

HAJDU – DOMOKOS 1980 HAJDU Péter DOMOKOS Péter *Uráli nyelvrokonaink* Tankönyvkiadó, Budapest 1980

HARMATTA 1997 HARMATTA János *A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997:125-126

KESZI 1996 ősz 2002. tavasz - KESZI Tamás *A magyar törzsnevekről* in: Keletkutatás 1996 ősz – 2002. tavasz:5)

KRISTÓ 1977 KRISTÓ Gyula *Törzsek és törzsnévi helynevek,* Magyar őstörténeti tanulmányok,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Bartha A. - Czeglédy K. - Róna-Tas A. szerk. Budapest, 1977, 211-225:
NÉMETH 1991 NÉMETH Gyula *A honfoglaló magyarság kialakulása* 2. kiadás, közzéteszi Berta Árpád Budapest 1991
RÓNA-TAS 1996 RÓNA-TAS András *A honfoglaló magyar nép* Balassi Kiadó Budapest 1996

10.6.2. *Megyer*

„…a *magyer* népnév létrejötte megelőzte a hét törzsből álló törzsszövetség létrejöttét."
(HARMATTA 1997:125)

10.6.2.1. Bevezetés

A fenti idézet helytálló, a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a feldolgozása mindezt igazolja. Ugyanakkor a földrajzi névi kutatások során az is kiderült, hogy a folyók, vizes helyek valóban szolgáltak alapul népneveknek, azonban a *magyar* népnév és a *Megyer* törzsnév ennél jóval régebbi keletű, mindkettő személynévi eredetű s egy igen ősi gondolkodás alapján keletkeztek. Ráadásul a gyökerük ugyanaz, csupán két alakváltozatot, egy mély és egy magas hangrendűt őriznek. Hozzátesszük, a magas hangrendű előzménye vegyes lehetett, amely a szó belseji eredeti *-tk-* mássalhangzó változásainak az eredménye[387].

A személynevek közszói jelentéstartalmának a megtalálása csak egy egész eurázsiai nyelvi rendszer vizsgálata illetve a névadási szokások megismerése révén lehetséges. A tulajdonneveknek és a népneveknek alapul szolgált szók (tulajdonnév vagy közszó) megtalálásához nem elegendő az érintett nyelv(ek)ben kimutatni az adott közszót, mert a jelenségnek, a névadásnak igen régi és mély gyökerei vannak a nyelvünk, a nyelvek kialakulási rendszerében, sorában. Éppen ezért elengedhetetlen a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek feldolgozása során végzett kutató munka, mert a névadási (földrajzi nevek, személynevek) szokások és a szóteremtés, szóalkotás módjai a tulajdonnévi és a közszói jelentéstartalmak egymáshoz való viszonyának tisztázása körüli vizsgálatok ezt mind segítik. (vö.: CZEGLÉDI 2009, -11) Arról van szó, hogy az emberi nyelv kialakulása, teremtése idején az ember úgy gondolkodott, - s ez a gondolkodásmód kihatott a nyelv további alakulására - hogy teremtménynek fogta fel a forrást, a folyót, a tavat, azaz a vizet, a növényt, az állatot és az embert. Közös vonásuk, ha mozognak, akkor élők s mindegyik utódokat hoz létre. Az első elnevezést a víz kaphatta, majd hasonlóság alapján a megnevezés átment, rátapadt a növényre, állatra, emberre. Az elnevezések egybeesésének ez lehet az első oka. Az ilyen embernevek rendszerint 'teremtmény' jelentésűek, monyhoz, tojáshoz, szíkhez, maghoz, ághoz, anyához tartozóak. Ezek voltak az első embernevek. Az ősnek az utódai már tartalmaz(hat)ták ezt az embernevet, de gyakran ellátták a 'fi(ú), fej, ember, oldal' jelentésű szavakkal. Ezzel kifejezték a maghoz, az anyához tartozást, ugyanakkor arra is utaltak, hogy elágazásról, utódról van szó. Ennek értelmében a *magyar* név *magya-,* a *Megyer* név *Megye*-tövével rokonok, azaz genetikailag összetartoznak pl. a magyar *mony, mag, mák, bogyó, bögy/begy, anya* stb. szavak. A *magya-* veláris hangrendű alaknak a palatális változata a *megye-*.

Idővel egyértelműen személynevekké lettek ezek az ember megnevezések, ilyen a *magyar* és a *megyer* is. Majd a személy utódainak a kiterjedt hálózatára tekintettel a személyből család, a családból nemzet s nép lett, miközben a név maradt. Ez a magyarázata annak, hogy ugyanaz a szó megvan közszóként, személynévként, népnévként, törzsnévként és gyakran társadalmi címnévként

[387] A *-tk-* egyrészt zöngésedésen s a *-k-* réshangúsodáson is keresztülment (*-k-* >- *γ-* > *-j-*). A palatalizáció pedig kihatással volt a magánhangzók ejtésére is.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

is. Ilyen gondolkodás eredményei az ún. önelnevezésűnek tartott népnevek, mint pl. a *magyar*. Ennél időben még későbbi, hogy egy népet arról a folyóról neveztek el mások, amely mellett lakik vagy lakott. Így született meg az idegenek által teremtett és használt megnevezés. Ennél még későbbi és ritka jelenség, amely mindenképpen a vándorlások következménye, hogy egy adott területet az újonnan odaköltözött nép nevéről neveztek el. Viszonylag gyakoribb, hogy - nem vizet neveztek el népről - egyéb földrajzi terület kapta meg az illető nép nevét a birtoklás kapcsán. Ehhez képest is általánosan elterjedt jelenség, hogy személy neve ment át a földrajzi helyre, különösen településre. Ilyen esetekben a neveknek alapul szolgált közszók igen ősiek még akkor is, ha ma is ismertek közszóként. A tulajdonneveknek alapul szolgált közszó megtalálásához tehát széleskörű vizsgálatokat kell végezni és igen körültekintően kell eljárnunk.

A legelső emberre vonatkozó megnevezések 'teremtés' jelentésűek, amelyeknek a jelentés szerkezete: 'mony, mag, anya' + 'valamihez tartozás, valami mellett lévő' grammatikai morféma, ezt megelőzően pedig önálló szó. Ennek alapján idővel olyan jelentésszerkezetű szavak keletkeztek, amelyeknek az első eleme a már ismert 'ember' szó, rendszerint már mint tulajdonnév, a második elem pedig 'valamihez tartozó, valami mellett lévő, oldal stb' képző.

Tehát a *magyar* népnévnek alapul *Magyar* dinasztianév, azaz személynév szolgált s a *Megyer* törzsnév valójában személynév, mint tulajdonnév. A *Magyar* és a *Megyer* egymásnak alakváltozatai, a gyökerük közös, ugyanazon gondolkodás alapján születtek. Következésképp, a *Megyer* kutatása során nem határolódhatunk el a mély és vegyes hangrendű változatoktól, azokat együtt kell számba venni.

10.6.2.2. Források, krónikák adatai

Malalas-nál szerepel a *Muageris* név, **Menandrosz** pedig *magyarokat* említ. **Konstantin-**nál egyértelműen birtokos esetben lévő személynév szerepel (vö.: *Me ɐ̈ri ŧ Me ɐ̈r:* személynév vagy személynévi eredetű nemzetségnév + *-i:* birtokos eset ragja). A szöveg ezen részét 'Megyernek a törzse' jelentésben kell és lehet értelmezni. **Iordanes** *Muageris-t* hun király neveként említi, **Regino-**nál *magyarok* szerepelnek ugyanúgy, mint **Anonymus-**nál, ki azt is megmondja, hogy a *magyarok* Attila utódai, *Mogoria* pedig Baskíria vidékén található. A **Kézai Krónika** szerint a *magyar* valójában *hun*, *Moger*-t pedig Gordas testvérének tartja.

A Julianus útjáról szóló jelentésben **Riccardus-**nál azt találjuk, hogy a *baskír* és a *magyar* ugyanaz, nem más, mint Baskíria nyelve, ahol a hunok később *magyarok* laktak.
Bonfini a *hun, avar* és *magyar* azonosságról ír, **Dzsajhani-**nál a *baskír* és a *magyar* ugyanaz, valamint *muğ.riya* szerepel nála. **Al-Balkhi** a Fekete-tengeri *magyarok* és *baskírok* azonosságáról ír, **Al-Garnati** pedig a *Basgird* nevet azonosítja Al-Andaluzi *Magyarország*-ával. **Qazvini** az uráli vagy pontuszi *magyar*-t *basdzird*-nak tartja.
Al-Masúdi a Duna melletti *magyar* és *badzsghird* azonosságáról szól, **Jákut** pedig a *magyarok*-at nemcsak *basgird*-nak, hanem *türkök*-nek is véli.

Abul-Gazi szerint a *madzsar* forma személynév, a **Mongolok titkos történeté**-ben pedig *madzsarat, mača, badzsigit* alakok szerepelnek. **Dzsuvaini** szerint is ugyanaz a *baskír* és a *magyar*. **Rasidu-d'-din** pedig *madzsar, bas ɐ̈rd* neveket említ. **Plano Carpini** elmondja, hogy *Pascatur* nyelve nem más, mint *magyar*, a földje pedig a *hunok,* azaz a *magyarok* földje. Másképpen *Maior Hungaria* vagyis *Nagy Magyarország* ugyanaz, mint *Bascart,* továbbá a *madzsar* név is előfordul nála. **Rubruk** úgy véli, hogy *Baskíria* az a hely, ahonnan kijöttek a *hunok, magyarok, Pascatur* nyelve pedig nem más, mint a *magyarok* nyelve. (HAJDÚ P. – KRISTÓ Gy. – RÓNA-TAS A. 1982)

Konstantinosz a 38. fejezetben A türkök népének eredetéről és hogy honnan származnak címmel ír. Türkök alatt magyarokat kell érteni és világosan hét törzsről van szó. A kabarokat itt még nem említi, de a törzsek neveit sem. „A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

vajda volt az előbb említett Levedi." (MORAVCSIK 1988:43)

A 40. fejezetben A kabarok és a türkök törzseiről szóló beszámolóban már azt írja, hogy „Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse, második a Nyekié, harmadik a Megyerié, negyedik a Kürtügyermatué, ötödik a Tarjáné, hatodik a Jenehé, hetedik Keri, nyolcadik Keszi. És így egymással összeolvadván, a kabarok a türkökkel a besenyők földjére mentek." (MORAVCSIK 1988:46-47)

10.6.2.2.1. A források adataiból levonható tanulságok

A források a *magyar* népnévről és a *Megyer* törzsnévről, személynévről egyaránt szólnak. Konstantinnál a 'Megyernek a törzse' jelentésű szószerkezet egyértelműen *Megyer* személynévre utal. A továbbiakban a *madzsar* forma is előfordul személynévként. A *magyar* alakváltozata a *baskír,* többen szólnak a *magyar-baskír* azonosságról. Ennek a lehetősége, valószínűsége megtámogatható egyrészt hangtani oldalról, másrészt a hagyományok sem mondanak neki ellent. A földrajzi névi kutatások pedig egyértelműen igazolják a magyar nyelvi kapcsolatokat baskír földön.

10.6.2.3. Kutatói vélemények

A kutatói véleményeket tematikusan csoportosítva összegeztem. Erre azért volt szükség, mert a kutatók közül néhányan csupán adatot szolgáltatnak, mások elsősorban az etimológiával, ismét mások a baskír-magyar azonosság kérdésével, néhányan a népnév és a törzsnév összetartozásával foglalkoznak s vannak, akik a témát érintő legtöbb kérdésre kitérnek.

10.6.2.3.1. Etimológiával foglalkoznak

A **TESz** véleményével kezdem a sort. A ***magyar*** népnév alakváltozatai: *Μονάγεριν* személynév, *m.ğ.γrīya ?*, *m.h.f.rīya*, *Mogioroi* személynév, helynév, *Hetumoger*, *Mogorsciget* helynév, *Magyari* (talán személynév) helynév, *Magyarmezev* helynév, *Magorfolu* helynév, *magery* személynév, ld. még 'magyar ember, magyar nóta, egy fajta magyar tánc, a magyarokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó' stb. Szerinte a *magyar* népnév olyan összetett szó, amelynek az „Előtagja az önálló használatban ki nem mutatható *magy-* valószínűleg ősi örökség az ugor korból, … vö.: vog. : *māńśi* 'vogul', osztj. *māńť* [388] 'az egyik osztják frátria neve, e frátria mitikus őseinek a neve', … *māś* 'az egyik osztják frátria neve, e frátria mitikus őseinek a neve' … A szó az ugor korban a későbbi magyarságnak, a voguloknak és az osztjákoknak a *mōś*-frátriához tartozó részét jelölhette. – Az összetétel eredetibb vegyes hangrendű formájában megőrzött *er, eri* utótag azonos azzal a finnugor örökségként ránk maradt, önálló használatban ki nem mutatható 'férfi' jelentésű szóval, amely a *férj*-nek az utótagja, s feltehetően benne lappang az *ember*-ben is… Az összetétel kialakulásának ideje az ősmagyar kor elejére tehető. A ***dzs* > *gy*** változás kora közelebbről nem határozható meg. A származásnak megfelelő vegyes hangrendű formából, amelynek változatai még a 16. században is éltek, kétirányú hangrendi kiegyenlítődéssel *megyer* és *magyar* változat alakult. Törzsnévként a palatális változat, a vezető törzs után megjelölt nép neveként viszont végül is a veláris változat állandósult. Az *i* végű középkori adatok többféleképpen magyarázhatók: lehet közöttük többes számú latinosított forma, melléknév képzős származék, de némelyikükben talán az a szóvégi hang lappang, amely a *férj* szó végén s esetleg a *némber* egyes régi adataiban is megtalálható. …Személynévből való származtatása, a *mag* főnév

[388] Vö.: magyar *Mánd (< Mán:* szótő + *-d:* képző*), Mándok (< Mán:* szótő + *-dok:* képző*),* helynevek. Szabolcs-Szatmár megyében, *Mándi, Mándoki* személynevek (KÁZMÉR 1993)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

származékaként és más szavak összetételeként való magyarázata, valamint az utótag török szóval való egyeztetése téves.” (TESz)

Györffy György a hetes tagolást ősinek tartja. Figyelemre méltó megállapítás, hogy szerinte minden törzset az első törzsfő nevével (személynév, nemzetségnév) neveztek meg. Egy vezértörzs és 3+3 bal és jobboldali törzsből áll. A *magyar* nevet *magy* ’ember’ + *er* ’fi(a) elemekre bontja. A *magyar* és *manus* ’ember’ összetartozásának kérdését említi. (GYÖRFFY 1986, 1990)

Berta Árpád a *magyar* népnevet és a *Megyer* tulajdonnevet, mint törzsnevet véli összefüggőnek, alapul egy tör. *ban jer* (ejtsd: *dzser*) ’fő hely’ szót nevez meg, amely *men jer* (ejtsd: *dzser*) alakon keresztül fejlődött az ősmagyarban *medzśer*-ré. (BERTA 1997)

Keszi Tamás élesen bírálja Bertát, nem fogadja el az etimológiáit. (KESZI 1996 ősz – 2002 tavasz:5-6)

Bakay Kornél *szerint* Berta új ötlete régi, ld. *Dánkovszky, Jerney*. (BAKAY 1996:49-62)

Ligeti Lajos fontos adatokat említ, a *mad’ ṙ* nevet *mad’* + *ṙ* összetételnek véli. A *madzsrat* szóvégi *-t*-je a mongol többes szám jele, kiinduló változatnak egyes számban a *madzsaran* formát teszi meg. A **mańća* szerinte a *manuča* ’ember’ szó fejleménye. Továbbá a *mančud, mančut, manč*, *madzsar* formákat említi, *dzs ṭ gy* változást tesz lehetővé. (LIGETI 1986, 64, 43)

Zsírai Miklós a *magyar* nevet ’ember’ jelentésűnek gondolja. (ZSIRAI 1951)

Mészáros Gyula felhívja a figyelmet arra, hogy *madjar* nemzetségnév található a kirgizek mondájában. (MÉSZÁROS 1910)

Gaál László *Dentü-Mogyer*-t mint a magyarok egyik lakóhelyét Scitia-ba teszi, alán eredetűnek tartja, jelentését pedig ’folyamok közt lakó’-nak véli. (GAÁL 1957:27-35)

Munkácsi Bernát szól arról, hogy *Madjar, Madjarovo*: települések vannak a Káma mentén. (MUNKÁCSI 1895)

Perényi József szerint *magyarok, mescserek, mozsarok* közti történeti összefüggést vizsgálni kell. A szovjet kutatók *szerint mescser, misar, mozsar* valójában *ugor magyar,* a *macsar* pedig összefügg a *magyar*-ral. (PERÉNYI 1975)

Róna-Tas András úgy gondolja, hogy a *Magor* utólag gyártott név más eredetű népnévből. A *magyar* nevet *magy:* népnév + *ar*: ’ember’ népnév elemekre bontja. Szerinte létező népnévből lett személynév, amely kitalált, soha nem létező. Tehát a változási sorrend *magyar*: → *Magor, hun* → *Hunor.*

Legutóbb Róna-Tas András összefoglaló nagy munkájában a *magyar* népnév magyarázatát új megvilágításba helyezte: "A *magyer* tehát két népnévből álló összetétel. Ennek két típusa lehetséges. Vagy két nép társulását jelenti, vagyis a *manysok* és az *erek* népét, vagy pedig a *manys* az *er* nép megkülönböztető jelzője." A név részletes magyarázatához hozzáteszi: "Amennyiben ez a merész feltevés bebizonyosodna, akkor a magyarság önelnevezését sokkal messzebb, legalább a

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kazárok és magyarok érintkezésének kezdetéig tudnánk követni vissza az időben.[389]A feltevés persze további bizonyítást igényel, ezért történeti rekonstrukció szempontjából még nem használható." (RÓNA-TAS 1996:235)

Fodor István szerint a *mogyer* forma a legrégibb alak. Figyelemre méltó a közös őstől való származás gondolata. Minden nemzetségnek van neve, s állat nevét viselték. (FODOR 1977, 1980, 1988)

Vásáry István a *magyar* népnév etimológiájánál figyelembe vette az ősszláv ill. az orosz nyelv szerepét, azok nyelvi jellemzőit. (VÁSÁRY 1977, 1985)

Lotz János úgy ítéli meg, hogy kutatni kell: 1. a *magyar, Megyer, Mogor* és a *mod'* viszonyát, 2. *Mogor, Hunor* viszonyát, 3. *mod', med'* és a **mons, *mens* viszonyát, 4. az ősugorok törzsi szervezete és a társadalmi szervezete viszonyát. (LOTZ 1963)

Harmatta János szerint a **mańće* az ősmagyarokat jelöli, s a *magyer* népnév, amely megelőzte a (hét törzs) törzsnév létrejöttét és korábbi, mint a török etnikai elemek csatlakozása. 970 után a Volga melletti ugorokra csapást mértek a nyugati türkök, az ugorok északra mentek az ősmagyarokhoz, létrejött a Hetümogyer törzsszövetség. (HARMATTA 1997)

Gulya János a *magyar* nevet 'beszélő' jelentésűnek tartja. (GULYA 1997)

Veress Péter szerint a *magy* ugorkori "mond, beszél" jelentésű, magyar beszélő emberre kell gondolnunk.

Farkasinszky Tibor úgy látja, hogy a *magyar* összetett szó, olyan *mad* + *dar* összetételből áll, ahol az előtag a *mad* 'nagy', 'ősi anyaistennő' jelentésű és a sumer *mad, mat* 'szülőanya, földanya, vér szerinti ős' szóval tartozik össze. Idekapcsolja a *med* 'az égen járó Nap, anya', *mug* 'vulva, anyaméh, nőiség, anyaság, magasztos' szavakat és hivatkozik a sumer *ama, eme, um, umu* 'anya' szavakra is. (FARKASINSZKY 2004)

10.6.2.3.2. A baskír-magyar azonosság kérdésével foglalkoznak néhányan. Ez azért is fontos, mert a keleti *madiarok* emlékezete szerint közülük egy rész nyugatra, az Urál másik oldalára ment, ahol ma baskírok laknak.

Pauler Gyula szerint a *magyar* és *baskír* összetartozik. (PAULER 1900)

Czeglédy Károly úgy látja, hogy a *baskír-magyarság* egy eltörökösödött nép. (CZEGLÉDY 1968)

Vargyas Lajos azt állapította meg, hogy a *magyarság* a korábbi Baskíria területén élt, ahol baskírok még nem voltak akkor. A mai baskírok zenéje teljesen más, fejletlenebb. A *Baskíria* későbbi elnevezés. (VARGYAS 1984)

Mándoki Kongur István véleménye szerint *majarok, madjarok, madijarok* a baskírokba beolvadtak. A régi orosz okmányokban *Mocsar, mozsar, mozsarjan* szerepelnek. Magyar eredetű nemzetek, törzsek Baskíriában talán lehettek. (MÁNDOKY 1976)

[389] A földrajzi névi adatok pedig lehetővé teszik, hogy területileg nemcsak a mai Baskíriáig, hanem azon túl keletre kövessük a *magyar* nevet s a név grammatikai szempontú vizsgálata időben jóval korábbi előfordulást tesz lehetővé. Azaz pontosítja a név keletkezésének hely- és időkoordinátáit.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

10.6.2.3.3. A népnév és a törzsnév összetartozásával foglalkoznak (ld. az etimológiánál).

Tisztázni kell külön a népnév, a személynév és a törzsnév etimológiáját, egymáshoz való viszonyukról csak ezután szólhatunk hitelesen. Ennek az alapja pedig őseink gondolkodásának, hitvilágának s a természethez való viszonyának a megismerése. Ebben segítettek a földrajzi névi kutatások.

10.6.2.3.4. A névadási szokásokra utalnak

Vászolyi Erik szerint a lakóterület neve vált a nép nevévé. (VÁSZOLYI 1967)

Hajdú Péter pedig úgy véli, hogy a folyónév vált az ott lakók nevévé. (HAJDÚ 1953, 1962)

10.6.2.3.5. Egyéb és a témát érintő több kérdésre kitérnek

E.A. Chalikova következtetése szerint a Bolsije Tigani temető az ősmagyarok hagyatéka. (E.A. CHALIKOVA 1976)

Németh Gyula úgy ítéli meg, hogy i.e. 1500 – i.sz. 450 között Baskíria területén magyarok éltek. Felhívja a figyelmet a folyónevek, népnevek közti összefüggésre. Ennek magyarázatára azonban nem tér ki. Úgy látja, az ősmagyar államszervezete olyan, mint a hun korszak török államainak szervezete. A magyar nevet az uráli korból (i.e. 4-6 ezer) eredezteti. Szerinte a Hét magyar Magna Hungáriában alakult ki adminisztrációs alapon, s a törzsnevek ritkán fordulnak elő személynévként. (NÉMETH 1966, 1991)

László Gyula szerint a *törzs* a nagycsaládokból alakult nemzetségek érdekszövetsége. (LÁSZLÓ 1944, 1981)

Kristó Gyula hivatkozik Györffyre, amikor a nemzetségek közös jellemzőit a következőképpen határozta meg: közös ős, közös nemzetségnév, öröklött családi birtok nemzetségi jogon, nemzetségi monostor: temetők, jellegzetes személynevek ismétlése, amelyek egyben családi ismérvek is. (KRISTÓ 1975)

Matolcsi János: Népmozgás és az időjárás kapcsolatára hívja fel a figyelmet. (MATOLCSI 1985)

10.6.2.4. A kutatói vélemények kritikája

A fenti megállapítások egy része figyelemre méltó a földrajzi névi kutatásaim szempontjából, a másik része pedig közvetlenül érinti a sezsere kutatásokat is.[390]

A földrajzi nevek összehasonlító nyelvészeti vizsgálatainak a fényében a TESz adatai közül a *m.ğ.γrīya*, *m.h.f.rīya* személynevek magyarázat nélkül maradtak. Az első név *m.ğ.γ* + *-rī* + *- ya* elemekre bontható, ahol a szótőben lévő *–ğ-* hangértéke *–j-* féle hang lehet és *–d-* fejleménye (vö.: *-t-* > *-d-* > *-δ-* > *-j-*). A *m.h.f.* + *-rī* + *-ya* név szótöve (*m.h.f.)* az előzővel ellentétben, a szó

[390] CZEGLÉDI Keleti magyar sezserék nyelvi tanulságai.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

belsejében zöngétlen mássalhangzókat tartalmaz, ahol a fejlemények közül a *–h-* egy *–t- > ὺ- > -h-*[391], a *–k- > -x- > -φ- > -f-* pedig az *–f-* keletkezésének útvonala. (vö.: CZEGLÉDI 2005. CD, 2007)

A *magyar* népnév nem állhat egy *magy* szótőből és *er* 'férfi' utótagból. A *magyar* név a földrajzi névi kutatásaim eredményeképpen képzett szó s a *magya-:* szótő + *-r:* 'valamivel való ellátottság, valamihez való tartozás, valami mellett lévő' jelentésű olyan grammatikai morfémából áll, amely eredetileg csak önálló szóként volt használatos, a továbbiakban pedig mint toldalék és önálló szó egyaránt előfordul számos nyelvben (vö.: mongol, mandzsu nyelvek, magyar).

Úgy látom, módszertanilag is hibát követ el a TESz, mert a „valószínűleg ősi örökség az ugor korból" nem igazolt megállapítása mellett helytelen kizárni további magyarázatokat. A TESz véleményével ellentétben a vogul *māńśi* név, mint a vogulok önelnevezése *māń + -śi* elemekre bontható, ahol a *māń* összetartozik a *magyar* név *magya-* tövével, a *–śi* pedig a magyar *–r* végső elemével. A *manysi* megnevezés etimológiailag rokon a magyarok *mača* és *magas* nevével. A *–śi* (alakváltozatai a *ča, -š*) mint grammatikai morféma valamikor szintén önálló szó volt, párhuzama ismert a csuvasban, vö.: csuv. *śum* dial. *śăm* 1. 'hely, ami valami mellett található' 2. használatos –hoz/-hez/-höz, -nál/-nél, mellett jelentésben. Vö.: türk *jan,* ujg., tat. *žan,* kazah, k.kalp. *čan* 'oldal'… (JEGOROV 1966) Hozzátesszük, az or. *syn* 'fiú, fia valakinek', ang. *son* 'ua.', stb. etimológiai rokonságban van velük. Ami a *magyar* és a *manysi* szótövét illeti, valóban van 'fő' és 'nagy' jelentése is. Ez onnan van, hogy a forrást, a főt, az őst, a magot, az anyát mint elsőt nagynak is tekintették. Ennek a jelentésnek a szótővel való összekapcsolásában igazat adhatunk Berta Árpádnak és Farkasinszky Tibornak s az előtagot ősnek, anyának, ősanyának is felfoghatjuk. Ami a névnek a második elemét illeti, egyformán helytelen a *yer* 'föld' (ld. Bertánál) és a *dar* elem (ld. Farkasinszkynél) feltételezése.

Az *– ś* előzménye *–t' (< -t)* volt ugyanúgy, mint a *č*-nek az előzménye, amelyet őriz a *māńt'* (*māń + -t'*) név, illetve megtaláljuk a *–t* zöngés változatát a komiban ma is ismert szóban, vö.: ko. *din:* 'tő', 'hely, amely valami mellett van', '–hoz/-hez/-höz, -nál/-nél', mellett jelentésben használatos, vö.: udm. *diŋ* 'ua.', mar. *tüŋ* 'alap, tő', mdM. *tej-* '-nál/-nél, -tól/-től', finn *tyvi* 'tő', magy. *tö ~ töve-* 'tő, alap, gyökér'….vö.: mong. *tüŋke* 'alsó rész, fa töve'…(V.I.LYTKIN-E.S.GULJAJEV 1999) A magyar *tő, töve, tőke, tönk, tönkő* változatoknak rokona. Az *r-* kezdetű formáját pedig őrzi a magy. *rönk, rög, rak, rag* stb.

Az osztják *māś (mā + -ś)* a vogul *māńśi* –hoz képest már denazalizálódott változat. A TESz alapvetően téved, amikor a vogul és osztják adatokat nem magával a *magyar* szóval kapcsolja össze, hanem annak egy *magy* részével, a szó maradékát (*-ar*) pedig a törökben ismert *–er* 'férfi' szóval azonosítja.

A *Mogyer* vegyes hangrendű forma azért alakulhatott ki, mert a *magyar* szó korábbi *mVtkVr < *mVtVkVr[392] fejleménye, amely olyan változások során keletkezett, ahol a *–tk-* egymás mellé kerülésével a mássalhangzó kapcsolat *–k-* eleme réshangúsodott és zöngésedett (*-tk- > -dγ-*). Ez a spirans (*-γ-*) pedig további réshangúsodási folyamaton keresztül, majd vokalizálódáson át az egyik irányban (*-γ- > -w- >* -V- (*-i-*)) magánhangzóvá változott, miközben a megelőző *–d- > -d'-* -vé palatalizálódott. Egy ilyen folyamatnak az eredménye az arab írásos sezsere *Madiar/Madier* alakja. A *-γ* – spiráns másik irányú változásban (*-γ - >*) *–j*-vé alakult, miközben az előző mássalhangzót a *–d*-t ez is palatalizálta (*–d- > -d'-*). A *–j*-t tartalmazó forma a *Madjar* semmiképp sem bontható *Mad + jar* elemekre, hanem csak *Madja- + -r* összetevőkre. A vegyes hangrendű forma a *Magyer* magyarázata nem *Magy + er* összetételben található, hanem az eredetibb *–dγ-* mássalhangzó kapcsolat változási folyamatában fellépő palatalizálódás hatásának más, a cirill betűs lejegyzéssel kapcsolatos oka is lehet. Cirill írással ugyanis egy *Magyer* idegen (nem szláv) forma lehetne elvileg

391 Vö.: baskír *h*.

392 A szótő **matka, mataka* lehetett, amelyhez *–r* képző járult..

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

**Мадяр* is, azonban a sírfeliratok *Мадияр*, *Мадьяр* (ld. BENKŐ Mihálynál) alakjai arra figyelmeztetnek, hogy az átadó alakban a *–d'-* mássalhangzót *–i-* magánhangzó követte, amelyet a cirill *–и-* ill. *–ь-* jelez, majd következett az *-e-* s ez utóbbinak felel meg a cirill *–я-*. Tehát **Mad'ier* lehetett az átadó alak. Innen a *Magyer* forma, amely hangrendi kiegyenlítődéssel lett egyik irányban a magyarban *Magyar*, a másik irányban *Megyer*. A cirill betűs mély hangrendű változatnak *Мадияр*, *Мадьяр* nincs a magyar mély hangrendű alakhoz köze. A vogul és osztják adatok *–ā-* hosszú magánhangzója igazolható a földrajzi nevekkel (CZEGLÉDI 2006 CD, 2007). A lényeg, hogy az eredeti *–k-* fejleménye (egyik esetben a *-j-*, másik esetben az *i/u* < *ь*) palatalizálta az előtte álló *–d*-t s ez a jelenség különböző módon tükröződik a cirill betűs lejegyzésekben.

A magyar *férj* és az *ember* egymásnak alakváltozatai, közös gyökerű szavak. A **dzs* és *gy* viszonyát nem lehet *dzs* > *gy* fejlődéssel magyarázni. A *Megyer* palatális változat törzsnévként, mint tulajdonnév sohase létezett, mert a görög forrás szerint is személyhez tartozó törzsről van szó. Ettől még lehetett vezér törzs a *Megyer* nevű személyhez tartozó törzs.

Az *–i* végű középkori adatokban szó sem lehet többes számú latinosított formáról vagy melléknév képző származékról, amely a *férj* szó vége és a *némber* egyes régi adataiban is megtalálható. Ennek az a magyarázata, hogy az *–r* a szó végén a toldalék kezdő mássalhangzója, a *férj* (*fé-* + *-rj*) esetében a rákövetkező egyik mássalhangzó is megvan továbbfejlődött formában, a középkori *–i* is az *–r*-t követő hangok egyikének a fejleménye. Az *r*-es változatok gyakoriak pl. a mongolban és a mandzsuban. A magyarban önálló szóként idetartozik a *rönk*.

A *mag* főnév párhuzama a *Magor* (*Mago-* + *-r*) név első elemével egyértelmű. A *magyar* népnévnek egy egész eurázsiai nyelvi rendszerben vannak nyomai úgy is, mint a teljes névvel párhuzamos alakváltozatok, valamint úgy is, mint csak a szótővel és csak a grammatikai morfémával összefüggő alakok. Minthogy a szónak és az alkotó elemeinek kiterjedt nyelvi kapcsolatai vannak, ezért azok vizsgálata nemcsak a török, hanem további nyelvek bevonásával is helyénvaló, sőt elengedhetetlen.

A jelentés szempontjából lényeges, hogy a fenti nevek magyarokra vonatkoznak és ugyanannak a – pontosabban ugyanazon fajú, származású – népnek a különböző elnevezései, másképpen azonos ill. különböző időben különböző nyelvi jellemzőket tartalmazó megnevezései.

Alaktani szempontból maga a népnév önállóan fordul elő (vö.: *magyar, hun, baskír, avar, macsa*[393]*, madzsar*) és toldalékoltan relatív szótőként[394](vö.: *basdzir* + *-d, basgir* + *-d. madzsara* + *-t, badzsigi* + *-t, basγir* + *-d,* valamint *türkö* + *-k*).

A hangtani oldalát nézve a *–t, -d* genetikailag közös gyökerű elemek. A szótövek pedig mind hangtanilag, mind alaktanilag, mind jelentéstanilag összetartoznak, azonos gondolkodásmód mellett keletkeztek, a különböző hangalakjuk más-más nyelvi fejlődés eredménye. Közülük a *madzsar* és a *madzsara, madzsaran* szerkezeti felépítése *madzsa* + *-r, madzsa* + *-ra, madzsa-* + *-ran*. Az *–r,* a *–ra* és a Ligeti által említett *-ran* ugyanaz a grammatikai morféma. A szótő a sezserék *Madiar* nevének *Madia* részével tartozik össze. A *madzsa* és a *Madia* közös tőre vezethetők vissza: **mataka, *matka, *madaga, *madga* formákra, amelyeknek a még eredetibb alakjában a szókezdő *m-* helyett *d-* ill. *t-* lehetett. Ez a *t-* van meg a *türk* népnévben és a szezsere *Türik* személynevében is. (CZEGLÉDI 2006 CD, 2007). A szóbelseji *–dzs-* ill. *–di* olykor *–dj-* a korábbi *–t-* és a *–k-* ill. a *–d-* és a *–g-* (zöngésedés esetén) egymás mellé kerülésével különböző irányban változtak a használat során az ejtésben. Az említett forrásokban *–dzs-*, a sezserékben *–di-* ill. *–dj-* van. A *–d-* a zöngétlen *–t-* fejleménye, az *–i-* és a *–j-* pedig a *–k-* fejleménye. Az *–i-* és a *–j-* palatalizálta az előtte álló *–d-* mássalhangzót *–d'*-vé. A következő magánhangzó *–e-* pedig a cirill betűs lejegyzésben szabályosan lesz *–a-* vagy *–ja-*. Meg kell jegyeznem, hogy a cirill betűs lejegyzéstől függetlenül létezik a magas hangú változatok mellett mély hangú. Ezeknek azonban más a magyarázatuk, a kettőt el kell

393 Előzménye a *Manča* < *Man-* + *-ča.*

394 A *magyar* töve a *magya-*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

különíteni egymástól.

Nem igazolják a földrajzi névi kutatások sem a *magy* + *er* tagolást. Ebben egyaránt tévedtek a TESz cikkírói, Györffy György és Róna-Tas András. Semmi sem igazolja Róna-Tas András azon feltevését, hogy a *magyer* két népnévből álló összetétel lenne. Ennek a feltevésnek a további feltevései, mely szerint az elképzelt népnév + népnév szerkezetű népnév keletkezési hátterében a *manys*-ok és az *er*-ek népének társulása lenne, messze nem tudományosan megalapozott elképzelés. Eme feltevés-építménynek alapvető hibája, hogy egyetlen eleme sem igazolható sem régészeti, sem nyelvészeti, sem névadás-logikai oldalról. Ráadásul a népek ilyen társulásáról a sezserék hagyományai sem szólnak. Éppen ezért, e feltevések történeti rekonstrukció szempontjából nemcsak még, de a jövőben sem lesznek használhatók. A földrajzi névi kutatások eredményeképpen egymással összetartozó szavak a *magyar*, a *manys* és az *er*.

Farkasinszky Tibor szerint – bár a szó elemekre bontásával nem értek egyet, mert a földrajzi névi kutatások hátterében *magya* + *-r* a helyes tagolás – a szótő a *magya-*, amelynek valóban a genetikai összetartozói az általa hozott szavak, amelyeket helyesen, igazolható módon sorolt ide.

Nem igazolható Berta Árpád *ban jer* 'fő hely' összetett szóból való magyarázata sem.

Egyetértek Fodor Istvánnal abban, hogy a *mogyer* az ismert adatok közül a legrégebbi lehet. Ez azért fontos, mert jelzi, hogy az első szótag magánhangzója labiális.

Amint látható, nincs egység a kutatók között a *magyar* népnév és a *Magyar, Megyer* személynév etimológiáját illetően, ugyanakkor külön-külön igen tanulságosak a vélemények. A sezserékkel egybehangzó Györffy György azon véleménye, miszerint a törzset a törzsfő nevével nevezték meg. Következésképp a személynév az alapja a nemzetségek és a törzsek megnevezésének is. Ezt támogatja László Gyula gondolata is.

A Hét magyar kérdése azért fontos, mert összefügg a Hold időszámítás hetes alapú rendszerével.

A *baskír-magyar* azonosság kérdésében sincs egységes álláspont. A földrajzi névi kutatásaim és a sezserék hagyomány- és névanyaga egyértelműen igazolja magyar nyelvi kultúrával rendelkező népesség jelenlétét a mai Baskíria területén és környékén.

A törzsnevek kérdése azért is lényeges, mert a kutatók nem helyeznek kellő hangsúlyt arra a Györffy véleményre, amelyet a görög forrás (Konstantin) is egyértelműen igazol, hogy a személyhez tartozik a törzs, tehát személynévből kell kiindulni.

A sezserék is igazolják, hogy a személynév - ami az elnevezést illeti - alapja a családnak, a nemzetségnek, de a politikai alapon szerveződő törzsnek, sőt a népnek is.

A *Magyar* név alakváltozatai személynévként s a személynévi alapú nemzetségnév, népnév időben és térben kiterjedt előfordulással rendelkeznek. Ezt támasztja alá az is, hogy pl. *madjar* nemzetségnév a kirgizek mondájában szerepel.

A fenti *magyar* népnév magyarázatok mindegyike csak részmagyarázat. Pl. az 'ember' jelentés, a 'mond, beszél' a szócsalád komplex jelentéstartalmának részei, alkotó elemei, de közvetlenül nem azok szolgáltak alapul a *magyar* népnévnek s nincs közük a törzsnévhez. Mindemellett nem hagyhatók figyelmen kívül a régészeti megállapítások, amelyek nemcsak nem mondanak ellent a sezserék hagyományainak, hanem egyenesen támogatják, egyben tájékoztatnak bennünket a népmozgásokról, s arról, hogy azok szoros összefüggésben vannak az időjárással. Ez természetes, hiszen az időjárás kihat a természeti környezetre, ez pedig a megélhetésre.

További tanulságok közé tartozik, hogy a *magyar* népnév etimológiája nem írható meg több nyelv sajátosságainak az ismerete és figyelembe vétele nélkül, minthogy valamennyi kutató véleménye tartalmaz valóságelemet, azokat figyelembe kell venni, nem lehet elhallgatni. Különösen fontosak az említett adatok, azonban a belőlük levont következtetések rendszerint vakvágányra

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

futnak.

A tévedések egyik része onnan ered, hogy a kutatók azt nem látják, hogy a névadásnak is van története, kronológiája. A megállapításuk egyes esetekre vonatkozik, amelyet nem helyeznek bele egy rendszerbe. A hibák másik részének az oka, hogy a kutatók nagy része mindenáron nyelvcsaládokban[395] gondolkodik, amely mint munkamódszer is tévúthoz vezet. Ebből pedig egyenesen következik a harmadik, mégpedig az, hogy a nyelvi kapcsolatokat nem látják egy egységes nyelvi rendszerben, következésképp helytelen etimológiákat írnak.

10.6.2.5. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén[396]

A fentiekből egyértelműen kiderült, hogy a kutatók nem vizsgálták a *magyar* népnevet és a *Megyer* személynevet, törzsnevet, a névadási szokásokat, a hetes számrendszert stb., egy összefüggő nyelvi kultúra részeként adott földrajzi terület neveivel összefüggésben.

Abból a földrajzi névi anyagból hozok példákat, amelyeknek a kutatási eredményei kínálták a *magyar* népnév magyarázatunkat és a vele kapcsolatos személynév etimológiáját. Módszertanilag fontos, hogy a *Magyar, Megyer* személynév és a *magyar* népnév szócsaládjába tartozó földrajzi neveket[397] kell keresnünk, mert előre sohasem dönthető el, hogy az adott földrajzi névnek mely szó szolgált alapul. Pl.:

Mad'jar h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Mad'jar* or. *Mad'jarovo* Selt., falu neve.
< udm. *Mad'jar* < *Mad'ja*
\+ *-r.*
or. *Mad'jarovo* ⟵ nem or. *Mad'jar*
\+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
\+ *-o:* semleges nemű főnévre (or. *selo*) utaló formáns

Majar varě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majar varě* A.
< csuv. *Majar* < *Maja*
\+ *-r:* képző
\+ *varě* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
\+ csuv. *– ě:* birtokos személyjel

Majra kassi h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majra kassi* K?
< csuv. *Majra* ⟵ 1. vö.: csuv. *măjra, măjraka* 'szarv',
2. csuv. *majra* 'orosz asszony'
\+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
\+ *–i*: birtokos személyjel.

Majra lappi d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majra lappi* M-P.
< csuv. *Majra* ⟵ 1. vö.: csuv. *măjra, măjraka* 'szarv'
2. csuv. *majra* 'orosz asszony'
\+ *lappi* ⟵ csuv. *lapă* 'völgy'
\+ *–i:* birtokos személyjel

[395] A lényeg, hogy a nyelveknek az ismert módon történt családokba sorolása nem természetes alakulatot eredményezett, hanem a tudósok kreálták.

[396] A földrajzi nevekben mind az első elemre, mind a második elemre bőséges példa található, részben hely hiányában azonban ezeket most nem tudom bemutatni, részben nem szükséges a célunk, a feladatunk érdekében.

[397] E nevek egy egész rendszert alkotnak, közülük azonban csak egy-két példát említek meg.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Majra śaran d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majra śaran* M-P.
< csuv. *Majra* ⟵ 1. vö.: csuv. *măjra, măjraka* ‘szarv’,
2. csuv. *majra* ’orosz asszony’
+ *śaran* ⟵ *śaran* ’rét’

Taka măjri d. Ašm.XIII.153.: csuv. *Taka măjri / Taka măjri*, mezei hely neve, ahol az or. Upner folyó az or. Malyj Civil' -be ömlik, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Taka*
+ *măjri* ⟵ csuv. *măjra* vö.: csuv. . *măjraka* ‘szarv[398]
+ *–i*: birtokos személyjel

Mängeräü t. TB.110.: bask. *Mängeräü* or. *Manger'au* Kug., tó.
< bask. *Mängeräü* < *Mänge*
+ *-räü:* képző
or. *Manger'au* ⟵ bask. *Mängeräü*

Mängeräü tauy d. TB.110.: bask. *Mängeräü tauy* or. *Manger'au* Kug., hegy neve.
< bask. *Mängeräü* < *Mänge*
+ *-räü*: képző
+ *tauy* ⟵ bask. *tau* ’hegy’
+ *-y:* birtokos személyjel
or. *Manger'au* ⟵ bask. *Mängeräü*[399]

Makkaru h. Ašm.VIII.174.: csuv. *Makkaru,* város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Makkaru* < *Makka*
+ *-ru*: képző

Makar śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Makar śyrmi* A., M.
< csuv. *Makar* < *Maka*
+ *-r:* képző
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* ’árok, patak, szakadék’
+ *–i:* birtokos személyjel

Makarkki varě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Makarkki varě* M.
< csuv. *Makarkki* < *Maka*
+ *-rkki:* képző
+ *varě* ⟵ csuv. *var* ’árok, patak’
+ *– ě*: birtokos személyjel

Bol'šaja Makarixa f. TSK.67.: or. *Bol'šaja Makarixa* az or. Usa jobboldali mellékfolyója, az or.

---

[398] Rokon vele a magyar *szarv* ’vízmeder, völgy, árok elágazó része, valaminek szarvszerűen felálló vagy elágazó része’ stb. (TESz)

[399] Nem lehet eredeti baskír szó. Vele rokon a ***Vangyrju*** f. TSK.14.: ko. *Vangyrju* or. *Vangyr* < ***Vangerja*** az or. Kosju baloldali mellékfolyója, hossza 112 km. < ko. *Vangyrju* < *Vangyr* ⟵ mansi *vangyr*, hanti *vankyr* ’tekervényes, kanyargós, ferde’ + *ju* ⟵ ko. *ju* ’folyó’ , *Vangerja* < *Vanger* + *ja* ⟵ mansi *ja* ’folyó’. A magyarok *venger* neve a folyónévvel és a neki alapul szolgált hanti és mansi *vangyr* valamint hanti *vankyr* közszókkal közös gyökerű. Idetartozik a magyar *vakar* ’valaminek a felületét kaparja’, de a magyar *vargabetű* ’görbe’ előtagja (*varga*) is. A tulajdonnevek közül rokon az előtagja a következő neveknek, pl.: ***Waterloo*** ’helység Belgiumban’, tulajdonképpeni jelentése valószínűleg ’nedves lejtő, vizenyős rét’ (KISS 1980) < *Water* ⟵ vö.: ang. *Water(< *watker) + loo.* Az előtag összetartozik az ang. *water* ’víz’ szóval.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Makarixaty tóból folyik ki, hossza 142 km.
< or. *Bol'šaja* ⟵ or. *bol'šaja* 'nagy'
+ *Makarixa* ⟵ nem or. *Makarixa*

Makarixaty t. TSK.67.: or. *Makarixaty,* tó., or. *Makarixa.*
< or. *Makarixaty* ⟵ ko. *Makarixaty* < *Makarixa* < *Maka*
+ *-rixa:* képző
+ *ty* ⟵ ko. *ty* 'tó'

L'ok Makarixaju f. TSK.67.: ko. *L'ok Makarixaju* or. *L'ok Makarixa*, az or. Usa jobboldali mellékfolyója, hossza 27 km.
< ko. *L'ok* ⟵ ko. *l'ok* 'rossz, sovány, bal'
+ *Makarixaju* < *Makarixa*: folyó neve < *Maka*
+ *-rixa:* képző
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó'

Munčar h. Ašm.VIII.269.: csuv. *Munčar* or. *Bol'šaja Jerykla* MJal., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Munčar* < 1. *Munča*
+ *-r*
2. *Mun*
+ *čar*
or. *Bol'šaja* ⟵ or. *bol'šaja* 'nagy'
+ *Jerykla* ⟵ nem or. *Jerykla*

Munčar h. Ašm.VIII.: csuv. *Munčar* or. ***Možarka*** Ka., orosz település neve, NAP:-, Ar.:-. Ld.: csuv. *Mučar.*
< csuv. *Munčar* < 1. *Munča*
+ *-r*
2. *Mun*
+ *čar*
or. *Možarka* ⟵ nem orosz *Mošarka*,

Ul'ankă Mošar h. Ašm.III.229.: csuv. *Ul'ankă Mošar* or. ***Možary,*** falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ul'ankă*
+ *Mošar*,
or. *Možary* ⟵ nem orosz *Mošary.*

Mišär jylgahy f. TB.107.: bask. *Mišär jylgahy* Burz., az or. Suvan'ak baloldali mellékfolyója. < bask. *Mišär* < 1. *Mišä*
+ *-r*
+ *jylgahy* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'
+ *–hy:* birtokos személyjel.

Az átadó nyelvben a magánhangzóközi *–š-* félzöngés ejtésű, amit az orosz *–ž-* zöngésnek vett át.

Mosaravüd f. GMA: mari *Mosaravüd* / ***Mosarinka*** or. ***Masarinka*** M-T., az or. Uržumka jobboldali mellékfolyója.
< mari *Mosaravüd* < *Mosara* < 1. *Mosa*
+ *-ra*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

2. *Mo*
+ *sara*
+ *vüd* ⟵ mari *vüd* 'víz'
Mosarinka < 1. *Mosa*
+ *-rinka,*
2. Mo
+ *sarinka*
or. *Masarinka* ⟵ mari *Mosarinka.*

Puškărt varě f. Ašm.X.68.: csuv. *Puškărt varě* Bugur., patak, szakadék neve a Boriskino-Igar' falu mellett.
< csuv. *Puškărt* < *Puškyrt* < *Puškyr* < 1. *Pušky*
+ *-r*
2. *Puš*
+ *kyr*
+ *-t*
+ *varě* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *–ě:* birtokos személyjel.

Puškărt pussi d. Ašm.X.68.: csuv. *Puškărt pussi,* mező neve.
< csuv. *Puškărt* < *Puškyrt* < *Puškyr*
+ *-t*
+ *pussi* ⟵ csuv. *pusă* 'mező'
+ *–i:* birtokos személyjel.

Poškărt šěrě d. Ašm.X.68.: csuv. *Poškărt šěrě* Kozlov., mező részének a neve.
< csuv. *Poškărt* < *Poškyrt* < *Poškyr*
+ *-t*
+ *šěrě* ⟵ csuv. *šěr* 'föld, ország, hely'
+ *–ě:* birtokos személyjel.

Poškărt h. Ašm.X.68.: csuv. *Poškărt* Tatarkas., az or. Maloje-Karačkino település neve.
< csuv. *Poškărt* < *Poškyrt* < *Poškyr*
+ *-t*.

Baškort küle t. TB.32.: bask. *Baškort küle* or. *Baškirskoje* Miš., tó.
< bask. *Baškort*[400] < *Baškor*
+ *-t*
+ *küle* ⟵ bask. *kül 'tó'*
+ *-e:* birtokos személyjel,
or. *Baškirskoje* < *Baškir*[401] ⟵ nem orosz *Baškyrt*
+ or. *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *-oje*.

Makaśi jalě h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Makaśi jalě* or. *Magazejnaja* ← *Magazejevo* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Makaśi* < *Maka*
+ *-śi*

[400] Az alakváltozatok jelzik, hogy az első szótag magánhangzója labiális *å*.
[401] Az oroszban azért van *–i-,* mert *k* után nem tud mély hangú *y*-t ejteni.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *jalĕ* ⟵ csuv. *jal* ’falu’
+ *–ĕ:* birtokos személyjel,
or. *Magazejnaja* ⟵ nem orosz *Makaśej* < *Maka*
+ *-śej*
+ or. *– naja*

A fenti komi, udmurt, mari, csuvas, baskír és orosz használatú földrajzi nevekben a földrajzi névi elemek vizsgálata igen tanulságos. A *madjar, majar, majra, măjra* végső eredetüket tekintve összetartoznak. A *Madjar* helynévnek elvileg személynév vagy népnév egyaránt szolgálhatott alapul. A *majar, majra, măjra, măjraka* ennek fejleménye a *–dj-* mássalhangzó kapcsolatot és *–j-*t tekintve. A második elemek *–r, -ra, -raka* ugyanannak a képzőnek az alakváltozatai.

A bask. *Mängeräü,* csuv. *Makkaru, Makar, Makarkki***,** ko. *Makarixa* változatok közül a *Makkaru* csak akkor tartozik ide, ha a *–kk-* a zöngétlen *–k-* lejegyzése írásban. Ez esetben *Makka* + *-ru* elemekre bontható a név. Ha nem erről van szó, akkor nem képzett, hanem összetett szóval van dolgunk: *Mak* + *karu*. Akár *Makka,* akár *Mak* a szótő, etimológiailag ugyanarról van szó s rokonuk a további nevek *Mänge, Maka* töve. A képzők (*–r, -ru, -rkki, -rixa, -räü*) is alakváltozatai egymásnak. Ezeknek a képzőknek a genetikai rokonságába tartozik az oroszban ma önálló szóként használt *ruka* ’kéz’, *reka* ’folyó’ és a *rog* ’szarv’ jelentésű szó is. Közös bennük az ’oldalhajtás, elágazás’ jelentés s mint ilyen, valamihez tartozó.

A csuv. *Munčar, Mošar,* bask. *Mišär,* mari *Mosara, Mosarinka,* or. *Možary*, *Možarka, Masarinka* alakok jelen ismereteink szerint kétféleképpen függhetnek össze egymással. Vagy a *Munča* + *-r, Moša* + *-r, Mišä* + *-r, Mosa* + *-ra, Mosa* + *-rinka, Moža* + *-ry*, *Moža* + *-rka, Masa* + *-rinka* elemekre bontás alapján s ez esetben rokonok a fenti nevekkel; vagy pedig a *Mun* + *čar, Mo* + *šar, Mi* + *šär, Mo* + *sara, Mo* + *sarinka, Mo* + *žary*, *Mo* + *žarka, Ma* + *sarinka* elemekre bontás a helyes s akkor ezek a nevek csak egymással tartoznak össze. Ez esetben nem képzett, hanem olyan összetett szavakról van szó, amelyeknek az utótagja tartalmazza azt a képzőt (vö.: *-r, -ra, -rinka, -ry, -rka*), amely a fenti nevek idézett képzőivel rokon. Az or. *Možary*, *Možarka* formákkal szemben olyan *–š-*t tartalmazó nevek voltak az átadó nyelvben, amelyeknek az ejtésekor az *-š-* fél zöngés volt, az orosz pedig az átvételkor ezt zöngéssel (*-ž-*) helyettesítette. Az előtag a *Munčar* kivételével denazalizálódott.

A csuv. *Puškărt, Poškărt,* bask. *Baškort,* or. *Baškir* változatok azért is érdekesek, mert alakilag összefüggnek a *baskír* népnévvel. A relatív szótő a *Puškăr, Poškăr, Baškor* és a grammatikai morféma, a toldalék a *–t.* A relatív szótövek elvileg kétféleképpen bonthatók elemeire: a *Puškă* + *-r, Poškă* + *-r, Baško* + *-r*; illetőleg *Puš* + *kăr, Poš* + *kăr, Baš* + *kor.* Az első esetben képzett, a második esetben pedig összetett szóval lenne dolgunk. A kérdés eldöntéséhez további, helyi adatokra van szükség. Ha az első az igaz, akkor a *magyar* névnek az alakváltozata. Meg kell jegyezni, hogy az orosz *Baškír* forma átvétel, az átadó alak *Baškyr* lehetett, vagy a csuv. *Poškărt* előzményében (*Poškyrt)* meglévő *Poškyr* relatív tő. A fenti névváltozatok érdekessége, hogy patak, szakadék, mező, település, tó nevében egyaránt előfordulnak.

A csuv. *Makaši,* or. *Magazej* egymásnak olyan megfelelői, ahol az orosz egy nem orosz *Makaśej* átvétele s az átadó nyelvben fél zöngésen ejtett *–k-* és *–ś-* hangokat az orosz zöngéssel helyettesítette. A *–ši* és a *– śej* képzőváltozatok összetartoznak a *manši* népnév *–ši* képzőjével. A névnek nem szolgálhatott alapul az or. *magazin* ’bolt’ szó.

A *magyar* névvel valamilyen mértékben kapcsolatban lévő fenti nevek, névrészek akár mint népnév, akár mint személynév, vagy a szócsaládba tartozó más szó földrajzi névi előfordulása igazolja a létüket a Volga-Urál vidéken, ugyanakkor azt is látni kell, hogy a földrajzi névnek mikor szolgálhatott alapul népnév, mikor személynév és mikor valamilyen más szó. Figyelemmel kell lenni arra, hogy az utóbbiak bár a szó nagy családjába tartozhatnak, de nem szolgálhattak alapul *a magyar* népnévnek. Ugyanakkor mind a népnév, mind a személynév, mind a földrajzi nevek egyazon logika, egyazon gondolkodás, azaz közös hagyományok, névadási szokások alapján jöttek

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

létre.

A *magyar* népnévnek a névadási rendszerben elfoglalt helyének a felismerését segíti, hogy a források alapján a *magyar* név önelnevezés, azaz a nép saját magát magyarnak hívja. Ez összefügg egyrészt azzal is, hogy a *magyar* népnév személynévi eredetű, másrészt azzal, hogy magát monyhoz tartozónak, közvetlen magból lett, édes, első teremtménynek tartja.

A *magyar* névvel ugyanazon szócsaládba tartozó földrajzi közszói alakváltozatok nagy számának az a magyarázata, hogy egyazon ősi logika, gondolkodásmód alapján születtek. A szóteremtés, a szóalkotás mintáját pedig a természetből vették. A különböző alakváltozatoknak az oka pedig az, hogy más-más nyelvi jellemzőket viselnek magukon.

10.6.2.6. Földrajzi nevek a Kárpát medencében

Magyar hn. Borsod, Pozsony megye (KÁZMÉR 1993)
Magyarka hn. Nagykunság. (KÁZMÉR 1993)

10.6.2.7. Magyar személynevek

Magyar, Magyari Magyarkai, Magyaró stb. (ld. KÁZMÉR 1993)
Megyeri csn. ⟵ *Megyer* hn. Békés, Bihar, Győr, Komárom, Nógrád, Nyitra, Pest, Somogy, Szabolcs, Zala megyében + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Magor, Mogor csn. (KÁZMÉR 1993)
Mágori csn. ⟵ *Mágor* hn. Békés megyében. (KÁZMÉR 1993)
Magurai csn. ⟵ *Magura* hn. (Kővár vidéke ezen kívül még számos megyében) + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)

A magyar földrajzi és személynevek esetében is fontos, hogy helyesen állapítsuk meg a névnek alapul szolgált szót. Ettől függetlenül a fenti magyar nevek a *magyar* népnév nagy szócsaládjába tartoznak vagy mint népnév, vagy mint személynév, vagy akár térszínforma neve, pl. domb, kiemelkedő hely. A magyar alakváltozatok illetve a névváltozatok (*Magyar, Magyarka, Magyari Magyarkai, Magyaró, Megyeri, Magor, Mogor, Mágori, Magurai*) világos összefüggésben vannak a Volga-Urál vidéke földrajzi neveivel és a keleti magyar sezserék *magyar* nevével.

10.6.2.8. Összegzés

A *Magyar, Megyer* név szerkezete *Magya-/Megye-* + *-r*, azaz szótő + képző. A név közszói jelentése ’maghoz, monyhoz, őshöz, anyához tartozó’, azaz ’sarj, magzat, ember’. A személynév és népnév kapcsolatában a személynév az elsődleges, amely idővel család, nemzetség, majd népnévvé vált a szaporodást követően a nyelvhasználatban. A földrajzi név, személynév és köznév kapcsolatának a megítélésében az idő és a tér is közrejátszik, ezért itt általános megállapítás nem tehető. A *Megyer* törzsnév mint tulajdonnév nem létezik, személynévről van szó, amelyhez tartozik a törzs.

Tehát a személynév → dinasztianév → népnév jelentésfejlődés tehető fel egyrészt. Másrészt a *Megyer* törzsnév valójában személynév a görög forrás szerint, amelyet igazolnak a kutatásaink és a hagyományok. A *Megyer* a Hét magyar tagja s a *hét* őseink hitvilága és gondolkodása szerint a Hold működésének megfelelően sohasem lehet nyolc, se tíz, csakis hét. A hetes egység mellé természetesen csatlakozhattak más egységek is, így pl. a kabarok, de nem tartoztak bele a hetes rendszerbe.

10.6.2.9. Rövidítések

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A Alikovszkij rajon
ang. angol
bask. baskír
blg. bolgár
Bugur. Bugurszkij rajon
Burz. Burzjánszkij rajon
cig. cigány
csag. csagatáj
cser. cseremisz
Čgs. Csebokszárszkij gorszovjet
csn. családnév
csuv. csuvas
d. domb
dial. dialektus
f. folyó
fr. francia
h. hely
hn. helynév
jen. jenyiszeji
K. Kozlovszkij rajon
Ka. Kanasszkij rajon
kirg. kirgiz
ko. komi
Kozlov. Kozlovszkij rajon
Kug. Kugarinszkij rajon
lat. latin
ld. lásd
M. Morgauszszkij rajon
magy. magyar
mar. mari
mdE. Erza mordvin
mdM. Moksa mordvin
Mjal. Malo-Jalcsikszkij rajon
mong. mongol
M-P. Marinszko-Poszadszkij rajon

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

ném.	német
ol.	olasz
or.	orosz
osztj.	osztják
szelk.	szelkup
t.	tó
tat.	tatár
Tatarkas.	Tatarkaszinszkij rajon.
türkm.	türkmén
tvg.	tavgi
udm.	udmurt
üzb.	üzbég
V.	Vurnarszkij rajon
vog.	vogul
votj.	votják
vö.:	vesd össze
zürj.	zürjén

10.6.2.10. Források

ANDREJEV	ANDREJEV, N. A. 1961: *Csuvasszko-russzkij szlovar*, *Goszudarsztvennoje Izdatelsztvo Inosztrannyh i nacionalnyh szlovarej*. Moszkva.
Ar.	NIKITIN
Ašm.	ASMARIN, N. I. 1928-50: *Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII*. *Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo*. Kazan-Csebokszari.
BAKOS 1986	BAKOS Ferenc 1986: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
BORISOV 1932	BORISOV, T. K. 1932: *Udmurtszko-Russzkij Tolkovyj szlovar.* Izsevszk.
Fa.	FASZMER, M. 1964-1973: *Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka*. *Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova*, *t. I-IV*. Moszkva.
GMA	Gidronimy Marijszkoj ASzSzR
HADROVICS-GÁLDI 1951	HADROVICS László-GÁLDI László 1951: *Orosz-Magyar szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
JEGOROV 1964	JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka*. *Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo*. Csebokszari.
KÁZMÉR 1993	KÁZMÉR Miklós 1993: *Régi magyar családnevek szótára*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
KISS 1980	KISS Lajos 1980: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Kiadó, Budapest.
KISS 1995 KISS Lajos 1995: *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
KUZNECOVA 2003 KUZNECOVA, M. 2003. *Mari – magyar szótár.* Savaria University Press, Szombathely.
LELKES 1998 LELKES György 1998: *Magyar Helységnév-azonosító Szótár.* Talma Könyvkiadó, Baja.
LYTKIN-GULJAJEV 1999 V. I. LYTKIN-J. Sz. GULJAJEV 1999: *Kratkij Etimologicseszkij Szlovár komi jazyka*. *Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo*. Szyktyvkar.
Éksz. JUHÁSZ József et al (szerk) 1985: *Magyar Értelmező Kéziszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
MUNKÁCSI 1990 MUNKÁCSI Bernát 1990: *A votják nyelv szótára*. Uralisztikai Tanszék Kiadványa, Pécs.
NAP *Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR*. *Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo*. Csebokszari, 1974.
NIKITIN NIKITIN, I. D.: *Toponimika (nazvanija urocsis*, *ovragov*, *leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR*. *Naucsnyj arhiv CsNII*, *knizsnoje posztuplenije N. 72*. Kézirat.
Omeljan Pritsak Pritsak, Omeljan 1957: *Tschuwaschische Ortsnamen*. Wiesbaden.
SIS N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka*. Moszkva.
SW FOKOS-FUCHS, D. R. 1959: *Syrjänisches wörterbuch I-II*. Budapest.
SZILASI SZILASI, M. 1896: *Vogul szójegyzék*. Budapest.
TB. *Szlovar toponyimov Baskírszkoj ASzSzR*. *Baskírszkoje Knyizsnoje Izdatyelsztvo*, *Baskort ASZSzR-nin toponimdar hüδlege*. Ufa. 1980.
TESz. BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
TSK. A. I. Turkin 1986: *Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR*. *Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo*. Szyktyvkar.
ÚMTsz. B. LŐRINCZY Éva (főszerk.) 1979: *Új magyar tájszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
Vax. VAHRUŠEVA, M. P. 1956: *Udmurtsko-russkij slovar. Izdatyelsztvo „Russzkij jazik"*. Moszkva.

10.6.2.11. Irodalom

BAKAY 1996 BAKAY Kornél *A magyar őstörténet kérdései - régész szemmel* in: Belvedere JGyTF Kiskönyvtára 9. Szeged, 1996
BALASSA 1985 BALASSA Iván *A néprajztudomány és a magyar őstörténet* in: Az őshazától a Kárpátokig szerk. Szombathy Viktor Budapest 1985:76
BARTHA 1988 BARTHA Antal *Földnek és égnek vannak titkai* in: História 1988 6. X. évf.: 32-34
BENKŐ 2003 BENKŐ Mihály *A torgaji madiarok Keleti magyar néptöredék Kazakisztánban* Timp kft Budapest 2003
BERTA 1997 BERTA Árpád *Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

CZEGLÉDY 1968 CZEGLÉDY Károly *Keleten maradt magyar töredékek* in: Magyarság őstörténete 1968:154-278

CZEGLÉDI 2004 CZEGLÉDI Kataln *A székely népnév és a földrajzi nevek* in: Ősi Gyökér Kulturális folyóirat Miskolci Bölcsész Egyesület XXXII. évf. 1. szám Miskolc 2004 február-március.

CZEGLÉDI 2004-6 CZEGLÉDI Katalin *Bevezetés a nyelvészeti őstörténeti tanulmányokba,* Nyelvészeti őstörténeti Füzetek 1-4. Miskolci Bölcsész Egyesület Miskolc (Egyetemi jegyzet) 2004-2006

CZEGLÉDI 2006 CZEGLÉDI Katalin *Földrajzi nevek összehasonlító hangtana* Nyelvészeti őstörténet I. Hunscience Kiadó Esztergom CD.

CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin *A szkíta-hun nyelv őstörténete Hangtan* Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007

CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin *Szíta-hun nyelv ősmondatai* Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007

CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin *Földrajzi nevek mondattana* 2007 In: Nyelvészeti Őstörténeti Füzetek 5. Miskolci Bölcsész Egyesület Miskolc (Egyetemi jegyzet).

CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin *Földrajzi nevek alaktana* (Kézirat.)

CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin *Földrajzi nevek jelentéstana* (Kézirat)

CZEGLÉDI 2009 CZEGLÉDI Katalin *A személynevek, népnevek, törzsnevek és társadalmi címnevek kapcsolatáról* 2009 (Megjelenés alatt)

CZEGLÉDI CZEGLÉDI *Katalin Keleti magyar sezserék nyelvi tanulságai* in: Ősi gyökér Miskolc

V. D. DIMITRIJEV, V. A. PROXOROVA 1984 - V. D. DIMITRIJEV, V. A. PROXOROVA szerk. *Bolgari i Csuvasi* Csebokszari 1984

FARKASINSZKY 2004 FARKASINSZKY Tibor *Magyar őstörténet új alapokon Kr. E. kb. 2000-től* Miskolci Bölcsész Egyesület Miskolc 2004

FODOR 1977 FODOR István *Bolgár-török jövevényszavaink és a régészet* in: Magyar őstörténeti tanulmányok szerk. Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András Budapest 1977

FODOR 1980 FODOR István *Verecke híres útján*… Budapest 1980

FODOR 1988 FODOR István *Kazárok és kabarok* in: Magyarrá lett keleti népek szerk. Szombathy Viktor és László Gyula Budapest 1988

GAÁL 1957 GAÁL László *Dentü-mogyer.* Magyar Nyelv LIII. 1957:27-35.

GOMBOCZ 1921 GOMBOCZ Zoltán *A bolgár kérdés és a magyar hun monda* in: Magyar Nyelv XVII 1921

GULYA 1997 GULYA János *A magyarok önelnevezésének eredete* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997

GUNDA 1986 GUNDA Béla *A néprajz és a magyar őstörténet* in: A magyarság őstörténete 1986 szerk. Ligeti Lajos

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

GYÖRFFY 1990 GYÖRFFY György *A magyarság keleti elemei* Budapest 1990

GYÖRFFY 1986 GYÖRFFY György (sajtó alá rendezte) *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról* 3. kiadás Budapest 1986

HAJDÚ – KRISTÓ - RÓNA-TAS 1982 HAJDÚ Péter – KRISTÓ Gyula – RÓNA-TAS András *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásainak forrásaiba* I-V. 1976-1982 Tankönyvkiadó Budapest Kézirat.

HAJDÚ 1953 HAJDÚ Péter *A magyarok kialakulásának előzményei* in: Nyelvtudományi Értekezések 2. Budapest 1953

HAJDÚ 1962 HAJDÚ Péter *Finnugor népek és nyelvek* Budapest 1962

E.A. CHALIKOVA 1976 E.A. CHALIKOVA, *Ősmagyar temető a Káma mentén.* Magna Hungária kérdéséhez. In: Archeologiai Értesítő 103. 1976

HARMATTA 1997 HARMATTA János *A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997

HÓMAN 1938 HÓMAN Bálint *A magyarok eredete és vándorlásai* Budapest 1938

KÁLMÁN 1989 KÁLMÁN Béla *A nevek világa* Debrecen 1989

KESZI 1996 – 2002 KESZI Tamás *A magyar törzsnevekről* in: Keletkutatás 1996 ősz – 2002 tavasz: 5-15

KIRÁLY 1984 KIRÁLY Péter *Levedia-Etelköz a szlavisztikai irodalom tükrében* in: Magyar Nyelv 1984. 4.

KRISTÓ 1975 KRISTÓ Gyula *Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről* in: Századok II. 1975

LÁSZLÓ 1944 LÁSZLÓ Gyula *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest 1944

LÁSZLÓ 1981 LÁSZLÓ Gyula *Őstörténetünk* Budapest 1981

LIGETI 1943 LIGETI Lajos *Az uráli magyar őshaza* in: A magyarság őstörténete Szerk. Ligeti Lajos Budapest 1943

LIGETI 1964 LIGETI Lajos *A magyar nép mongolkori nevei* (magyar, baskír, király) in: MNy LX. 1964

LIGETI 1986 LIGETI Lajos *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban* Akadémiai Kiadó Budapest 1986

LOTZ 1963 LOTZ János *A magyar szó etimológiájának kérdéséhez* in: NyK. 1963

MÁNDOKY 1976 MÁNDOKY Kongur István *Magyar eredetű törzsek a baskíroknál* in: Tiszatáj 30. 1976

MATOLCSI 1985 MATOLCSI János *Őseink állattartása Levediában* in: Az őshazától a Kárpátokig szerk. Szombathy Viktor Budapest 1985:160-200

MÉSZÁROS 1910 MÉSZÁROS Gyula *Magna Hungária* (A baskír-magyar kérdés) Budapest 1910

MUNKÁCSI 1895 MUNKÁCSI Bernát *Az ugor népnév eredete* in: Ethnographia 6. 1895

NÉMETH 1966 NÉMETH Gyula *Magyar törzsnevek a baskíroknál* in: Nyelvtudományi Közlemények 1966

NÉMETH 1991 NÉMETH Gyula *A honfoglaló magyarság kialakulása* 2. kiadás, közzéteszi Berta Árpád Budapest 1991

NYITRAI 1997 NYITRAI István *A magyarok elnevezései a perzsa forrásokban* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

PAULER 1900 PAULER Gyula *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Budapest. 1900

PAULER PAULER Gyula *A baskír-magyar rokonságról*. Budapesti Szemle CIII. 337.56.

PERÉNYI 1975 PERÉNYI József *A keleten maradt magyarok problémája* in: Századok 1975

RÓNA-TAS 1977 RÓNA-TAS András *A magyar-bolgár-török érintkezés jellege* in: Magyar őstörténeti tanulmányok szerk. Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András Budapest 1977

RÓNA-TAS 1979 RÓNA-TAS András *A magyarság őstörténete* Kézirat Budapest 1979

RÓNA-TAS 1991 RÓNA-TAS András *A honfoglaláskori magyarság* Akadémiai székfoglaló előadás Budapest 1991

RÓNA-TAS 1996 RÓNA-TAS András *A honfoglaló magyar nép* Balassi Kiadó Budapest 1996

VARGYAS 1984 VARGYAS Lajos *Keleti hagyomány – Nyugati kultúra* Budapest 1984

VÁSÁRY 1977 VÁSÁRY István *A Volga vidéki magyar töredékek a mongol kor után* in: Magyar őstörténeti tanulmányok szerk. Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András Budapest 1977

VÁSÁRY 1985 VÁSÁRY István *A baskír-magyar kérdés nyelvi vetületben* in: NyK. Budapest 1985

VÁSZOLYI 1967 VÁSZOLYI Erik *Zürjének, Perm, Bjarma és egyéb kérdőjelek a középkori zürjén történelem lapjain* NK 69. évf. 1967

ZICHI 1923 ZICHI István *A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.* A magyar nyelvtudomány kézikönyve. Szerk. Melich János, Gombocz Zoltán, Németh Gyula Budapest 1923

ZSIRAI 1951 ZSIRAI Miklós *A magyar népnév eredete* in: Nyelvtudományi Közlemények 1951

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

10.6.3. *Kürt-Gyarmat*

10.6.3.1. *Kürt*

„Minthogy a különféle népeknek különféle névadási törvényei vannak, és ezek a névadási törvények korok szerint változ(hat)nak, rendkívül fontos a geográfiai és kronológiai szempontok figyelembe vétele.” (NÉMETH 1991:47)

10.6.3.1.1. Bevezetés.

A földrajzi névi kutatásaim késztettek arra, hogy a harmadik törzset, amelynek neve *Kürt-Gyarmat,* bár egymással összefüggésben, mégis két külön dolgozatban írjam meg. Ennek a magyarázata az, hogy két személynévről van szó, minden bizonnyal két személyhez tartozó egyetlen törzsről. Több alapvető felismerés a magyarázata annak, hogy egyrészt megírjam, másrészt másként vélekedjek erről a törzsnévről is. Az egyik, hogy nemcsak a Kárpát-medencében, hanem a Volga-Urál vidéken is számos földrajzi név található, amely a *Kürt* tulajdonnév és a *kürt* közszó családjába sorolható. Továbbá a jelen tudományos álláspont szerint a tulajdonnév, ezen belül is a földrajzi név és a személynév egymással való kapcsolata és ezeknek a közszókhoz való viszonya, valamint a szó hangalaki, szerkezeti felépítése és a közszói jelentések kialakulása az eddigi kutatások alapján nem világos. Jelentős motiváló tényező volt az is, hogy a kutatóink nem egységesen, sőt nem pontosan értelmezik Konstantinosz szövegét. Végül nem elhanyagolható, hogy – a szakirodalomból is kitűnik – a keleti törzsi rendszerben személynévi eredetű nevek és nem törzsnevek mint tulajdonnevek szerepelnek. Minthogy a nevek megvannak a görög forrásban, jelen tanulmányt is ennek az értelmezésével kezdem.

10.6.3.1.2. A görög forrás és kritikája

Moravcsik fordításában és értelmezésében *„Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse, második a Nyekié, harmadik a Megyerié, negyedik a Kürtügyermatué, ötödik a Tarjáné, hatodik Jenehé, hetedik Keri, nyolcadik Keszi.”* (MORAVCSIK 1988:46-47)

A *Kürt* **Konstantinos Porphyrogennetos**: De administrando imperio 40. fejezetében a jelzett nyolc törzs közül a negyedik, a hagyományos hét magyart tekintve a harmadik névben szerepel összetett név előtagjaként. Ha a magyar fordítást összevetjük a görög eredetivel, akkor az idevonatkozó rész - „*negyedik a Kürtügyermatué”* - görög megfelelője „*τετάρτη (του) Κουρτουγερμάτου*”. Szószerinti fordításban *’negyedik a Kürtnek a Gyermatnak a törzse’. Ez - a sorrendet tekintve - olyan szerkezet, ahol a birtok, azaz a törzs mint köznév elől van, a birtokos, azaz a tulajdonnév hátul, vagyis a birtokos a birtokot követi. Ha az összetett névnek (*Κουρτουγερμάτου*) előtagját (*Κουρτου)* vesszük figyelembe, akkor *’törzs *Kurtu*nak a’ azaz magyarul ’*Kurtu*nak a törzse’ jelentésben kell értelmeznünk a *του Κουρτου* szószerkezetet. Ez úgy fogható fel, ’a törzs, amely *Kurtu*hoz tartozik’. Egyértelműen *Kurtu* a tulajdonos, azaz a birtokos, a törzs pedig a tulajdon, azaz a birtok. A *Kurtu* világosan személynév. Figyelemre méltó, hogy a görög birtokos szerkezet ellentétes a magyarral. Hangtani oldalról a görög szövegben a magánhangzó veláris labiális (*u* vagy *o*) és nem palatális labiális (*ü*). Szerkezeti felépítését tekintve pedig a végső *–u* nem tővéghangzó, hanem a genitivus eset ragja, ezért nem tartozik a szó tövéhez. A görög szövegben a genitivus ragja az *–ου* a *Κουρτου* névben, amelyet a 10. században **Kurtu*-nak

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

ejthettek. A görög szabályok értelmében ebbe a ragozási sorba tartoznak az *o* tövű hímnemű főnevek is. Tehát elvileg **Korto*, **Kurto* alak lenne nominativusban. Miután azonban az *ov* betűkapcsolat hangértéke a 10 században már *u* volt, **a vizsgált nevünket nominativusban is **Kurtu*-nak kell ejteni.**

Moravcsik megjegyzése részben hasonló megfigyelésről tanuskodik, ugyanakkor tartalmaz ellentmondást is. Kutatóink egyikre sem fektettek a súlyához méltó hangsúlyt, köztük Moravcsik sem ment túl az észrevételen, vö.: „A görög szöveg azt a benyomást kelti, hogy a közölt nevek, amelyeket genitivusi esetben … jegyzett fel a szerző, személynevek…., noha kétségtelen, hogy azok a honfoglalás korabeli magyar törzsek nevei. A genitivusos szerkezetek használata olyan magyar kifejezésekből magyarázható, mint „Buda vára", Nyék törzse" stb. Ami az egyes törzsnevek etimológiáját illeti, a második és a harmadik törzs neve finnugor, a többi hat törzsé török eredetű." (MORAVCSIK 1988.47)

Igazolható, hogy a közölt nevek birtokos esetben szerepelnek és azok személynevek. Ezzel szemben nem bizonyított az az állítás: „noha kétségtelen, hogy azok a honfoglalás korabeli magyar törzsek nevei." Vajon milyen alapon teszi kétségtelenné ezt az állítást a szerző? Ugyancsak bizonyítékok nélkül maradt az a kijelentése, mely szerint a második és a harmadik törzs neve finnugor, azaz *Nyéké* és *Megyeré,* a többi hat törzsé pedig török eredetű. Ez utóbbihoz tartozna tehát, azaz a török eredetűekhez a *Kürt* is.

Kétségtelen, hogy a küzdelem alapja – mely szerint egy szó, esetünkben egy tulajdonnév származását tekintve mely nyelvcsaládhoz köthető - nem más, mint az a bebetonozott elv, melynek értelmében ha finnugor, akkor az ősi szókészletünkhöz tartozik, ha török, akkor értelemszerűen ennek jövevénynek, azaz a törökből való átvételnek kell lennie. Ehhez képest feladatomnak jelen dolgozatban azt tekintem, hogy megismerjük a tulajdonnévi (*Kurt, Kürt*) és közszói (*kurt, kürt*) forma kialakulásának, kifejlődésének és használatának a sorát hangtani, alaktani és jelentéstani oldalról egyaránt. Ehhez pedig szükséges annak a számbavétele, hogy a tulajdonnév és a közszó mely forrásokban fordul elő – s az írott források közé kell sorolnunk a földrajzi neveketet is -, mit írtak róla a kutatók, mely nyelvekben ismert és használatos, melyek azok a hangtani, alaktani és jelentéstani szálak, amelyek a magyar és a nem magyar nyelvben ismert formákat összekötik. A sort a szakirodalom kritikai elemzésével kell kezdenem.

Az etimológiai szótárak és a kutatóink gyakran különböző módon viszonyulnak az ún. törzsneveket érintő három fő kérdéshez: Konsztantinosznál személy vagy törzs neveként kell-e értelmeznünk? Mi a tulajdonnévi és a közszói jelentése a *Kürt*-nek? Milyen nyelvi eredetű a tulajdonnév és a neki alapul szolgált köznév?

10.6.3.1.3. Kutatói véleméyek és azok kritikája

Kiss Lajosnak a földrajzi nevek szótárában a *Kürt* tagú földrajzi nevekről olvashatunk az *Erdőkürt* címszónál: A *Kürt* hn. a *Kürt* törzsbeliek településére utal. A m. *Kürt* törzsnév török eredetű lehet (vö.: kaz. *kürt* 'magasan feltornyosult hó', sor *kürt* 'lavina', …bár némelyek a magyar *kürt* fn.-vel próbálják kapcsolatba hozni. …(KISS 1980)

A névmagyarázatot a bizonytalanság hatja át: „utal", „lehet", „próbálják" szavakat használ a szótár írója. Kiss Lajos magyarázata Németh Gyula véleményén alapul.

Kázmér Miklós szótárában is megvan a tulajdonnév mint családnév, amelyet a *kürt* 'marhaszarvból készült fúvós hangszer' szóból származtat. Szerinte a családnév vagy a 'kürtcsináló' jelentésű foglalkozásnévből rövidült, vagy pedig egy kürtös 'trombitás' elnevezése. (KÁZMÉR 1993)

Több alapvető, nem tisztázott körülményre kell felhívnom a figyelmet. Az egyik, a foglalkozásra utaló elem, a foglalkozásnévképző, amely a foglalkozásnevek legfőbb sajátja, hogyan tünhetett volna el a rövidülés érdekében? Nem világos, hogy a *kürtös* 'trombitás' melléknévként vagy

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

főnévként – azaz foglalkozásnévként – értelmezendő-e. A kérdést szorosan érinti a foglalkozásneveink kialakulása, használata, a foglalkozásnévképző eredete, nyelvi kapcsolatai.

A *kürt* főnévről megtudhatjuk a **TESz**-ből, hogy a magyarban vannak alakváltozatai és jelentésárnyalatai: *kürt* 950 –ből való az első adat, előfordul helynévként, személynévként és köznévként. Alakváltozatai *gürd, türk, türt* 'marhaszarvból készült fúvós hangszer', kémény, füstfogó, kályhacső, méhkürt, petevezeték, a fül dobüregét a garattal összekötő járat, serleg, ivókürt, ld. még kürtszó, hallókészülék, kürtőskalács, autóduda, gyári sziréna'. Ismeretlen eredetű. Talán azonos a *tülök* főnévvel….A *kürt* mindenesetre nyelvünknek igen régi eleme. Bár a *Kürt* törzsnév magyarázatára más lehetőségek is vannak, arra nincs semmi kényszerítő ok, hogy a törzsnév és a *kürt* közszó közti esetleges kapcsolatot föltétlenül elhárítsuk. A *kürt* mint törzsi jelvény szerepelhetett a honfoglaló magyarságnál is, hiszen hasonló törzselnevezések számos nyelvből kimutathatók. A *kürt* alakváltozatai közül a *türt* hasonulásos, a *türk* hangátvetéses forma, az utóbbi a *tülök* felé való átmenetet jelzi. Eredeti jelentése a marhaszarvból készült fúvós hangszer volt…. (TESz)

Miután a TESz megállapításai az Akadémia tudományos álláspontját tükrözik, amelyhez egyrészt illenék igazodni az oktatásnak, másrészt mindenkori tájékoztatót nyújt a nagy közönség számára is, ezért a szokottnál részletesebben értelmezem a szócikket. Sokatmondó, hogy a *kürt* a mai alakjában több, mint ezer éves, tulajdonnévként és köznévként egyaránt ismert, továbbá a gazdag alakváltozatok – a TESz szerint összefüggnek - jelentéshalmaza még gazdagabb. Az első gond, hogy a szót ismeretlen eredetűnek tartja. Következésképp, a tulajdonnévi változattal való összevetése akkor is tisztázásra szorul, ha annak alapul szolgálna a köznév, akkor is, ha nem. A "Talán azonos a *tülök* főnévvel" feltevés nem egyértelmű abból a szempontból sem, hogy nem világos, csak jelentésbeli azonosságra vagy annál többre gondol. A *Kürt* - mint törzsnév - magyarázatára más lehetőségeket is elképzelhetőnek tart, ugyanakkor nem hárítja el a tulajdonnév és a köznév kapcsolatát sem. Tehát lehet ez is, az is, egyik sem kizárt. Feltevés maradt a *kürt* mint törzsi jelvény szerepeltetése, legalább más nyelvekben történő előfordulására hivatkozna a szócikk írója. A törzsi jelvény szerepeltetése és a törzselnevezések kimutatása valamint a kettő kapcsolatának ismertetése is várat magára. Nemkülönben nyelvészeti magyarázatra szorul az, hogy a *kürt* és a *türt* viszonyában milyen alapon lenne hasonulásos forma a *türt* s a *kürt*höz képest a *türk* miért lenne hangátvetéses forma. További kérdés, hogyan lehetne a *türk* mint hangátvetéses forma a *tülök* főnév felé átmenet. Végül milyen szempontok alapján kellene a *kürt* eredeti jelentését 'marhaszarvból készült fúvós hangszer'-ként értelmezni, a sok jelentés közül miért éppen ezt kellene megnevezni eredetinek.

Hangtani szempontból lényeges információ, hogy az említett alakváltozatok két csoportba tartoznak. Az egyikbe a *k-/g-* kezdetűek (*kürt, gürt*), a másikba a *t-* kezdetűek (*türt, türk*). Ezek genetikailag nem összetartozó szavak, tehát a gyökük nem ugyanaz, hanem különböző, de jelentéstanilag összefüggnek és úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a magyar *kör / kever* és a *tűr / teker* szavak. Tehát az etimológiájuk nem közös, (CZEGLÉDI 2004-5, 2006)

A kutatói vélemények alapvetően úgy oszlanak meg, hogy az egyik csoportba azok sorolhatók, amelyek a *Kürt* nevet török eredetűnek tartják, a másikba pedig azok, amelyek a magyarból is lehetségesnek vélik a név magyarázatát, végül az óvatosan fogalmazók nem foglalnak állást. Közös bennük, hogy valamennyien törzsnévként kezelik s a névnek alapul szolgált közszó tekintetében pedig sokféle véleménnyel találkozhatunk.

A földrajzi névi kutatásaink fényében **Németh Gyulával** csak részben érthetünk egyet. Mint írja, „A magyar *Kürt* törzsnevet 1930-ban egy török *Kürt* 'hótorlasz' névvel egyeztettem és egyeztetem ma is." (NÉMETH 1991.199)

Látni fogjuk, az eddig említettekhez képest a *Kürt*-öt több szóval lehet egyeztetni, a névnek alapul szolgált szó megválasztásánál azonban számos további körülményt kell figyelembe venni,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

amelyet Németh Gyula nem tett meg. Úgy vélem, a 'hótorlasz' jelentésű *kürt* a szó családjába tartozik, de a névnek nem ez a jelentésváltozat szolgált alapul. A másik megjegyzésem szerint a *Kürt* személynév s a nevet viselő személyhez tartozik egy törzs. Ez a megállapításom Konstantinosz szövegéből egyértelműen igazolható. A *Kürt* ugyanolyan logika szerint személynév, mint ahogyan *Árpád*hoz tartozott egy nép, de a népnek a neve nem *Árpád* volt, azokat Árpád magyarjainak szokás hívni. Ugyanígy *Attilá*hoz is tartozott egy nép, őket *Attila* hunjainak nevezték, és sohasem *attilák*nak, stb.

Az vitathatatlan, hogy a „törzsrendszer elsősorban hadi szervezet" (NÉMETH 1991.186). A kérdésem az, milyen névre hallgatott egy-egy egység.

Bár Németh Gyula meg volt győződve a név hangtani és jelentéstani magyarázatának a helyességéről, a 'hótorlasz' jelentés mégis gondolkodóba ejtette: "Sajátságos, hogy éppen ilyen jelentésű szó szerepel magyar törzsnévként..." (NÉMETH 1991.200) A kérdés tisztázásához nem nélkülözhetők a névadási szokások s a név mágiájáról szóló ismeretek a magyaron kívül legalább az uráli és az altáji nyelvcsaládba sorolt nyelvekben, továbbá vizsgálatra szorul a közszó és a tulajdonnév viszonya különös tekintettel a földrajzi nevekre és a személynevekre.

Györffy György szerint „Németh Gyulának abban igaza van, hogy a *Kürt* eredhet régi türk törzsnévből... a *kürt* származhat az ismeretlen eredetű magyar '*kürt*' szóból is. (Erdélyben a bivaly, illetve a tehén szarvának járomba hajtásánál használják a „*kürbé*"[402] hajtó szót). ... A hun-magyar eredetmonda szerint pl. Nimród fiai[403], Hunor és Magyar, a Maeotis mellett Belár fiainak nejei s gyermekei közt Dula alán fejedelem leányait a „*kürt*" (tuba) ünnepén rabolták el...) GYÖRFFY 1997.230)

Hiányolom, hogy Györffy sem hozott példákat bizonyítékként *Kürt* nevű türk törzsre. A továbbiakban Györffy György kritikus megjegyzést tett: „…Törzsneveink eredetét illetően látszólag új elmélettel állt elő Berta Árpád, ki törzsneveinket egy olyan rendszerre vezeti vissza, mely szerint az egyes törzsek nevei seregtestek helyzetét jelenthették. …az elgondolás elvileg rokon Dánkovszky és Jerney magyar törzsnévmagyarázataival. A fő különbség annyiban áll, hogy Berta a nevek többségét törökből eredezteti. Ő ugyan Németh felfogását követve a két első nevet (*Nyék* és Megyer) a magyarból származtatja, …Nézetem szerint törzsneveink eredetére valósabb magyarázat a türk szervezetre vonatkozó ismereteinkből következtethető….a törzseket a törzsfők nevéről (illetve méltóságnevéről) nevezték el….A türkök az uralmuk alá került magyar törzseket az élükre állított vezérek neveivel nevezték meg, tehát minden törzsnév mögött személy-, illetve tiszteleti-, illetve méltóságnév rejlik.. …Magyarországon a törzsi területek nem alakultak ki. Ha lett volna hét-tíz törzs, ezek központi helyét aligha állandó vásárhelyük őrizte volna…A honfoglalással a törzsi egységek bizonyára nagyrészt szétestek az új vezérek változó uralmi területeire, melyek már alig vagy csak helyenként fogták össze a régi törzsek területeit, s inkább csak a jobbágy-vitézek törzsi származástudata őrizte nevüket szétszórt katonai (rendőri) feladatot ellátó kis csoportjaik településneveiben. …Arra nézve, hogy volt-e egyes magyar csoportoknak törzsi tudata, és mit jelentett társadalmilag a törzsi helynév,…Nézetem szerint törzsi tudata a korai Árpád-korban csak az egykori vezérek katonai kíséretének volt." (GYÖRFFY 1997.221-235)

Györffy Györgyön kívül **Bakay Kornél** is megírta, hogy Berta Árpád új elmélete nem új, ő előtte már ketten is gondolták azt, hogy a törzsnevek seregtestek helyzetét jelentik. (BAKAY 1996)

Györffynek azon figyelemre méltó nézete - mely szerint valósabb magyarázat a türk szervezetekre vonatkozó ismeretekből következtethető - kiegészítésre szorul azzal, hogy a mongol állam ill. a katonai szervezetek tanulmányozása is nagy segítségünkre van abban, hogy eligazodjunk

[402] Minthogy a járom egy keretes szerkezet, ezért felfoghatjuk *kör*nek, amelynek alakváltozata a *kür*. Ha a járomba hajtáskor azt mondták, *kürbé*, azt jelentette, 'járomba'.

[403] Értelmezésem szerint Nimród utódai jelentésben kell felfogni.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

e kérdésben. (vö.: OBRUSÁNSZKY: 2005) Györffy helyesen látja azt, hogy minden törzs mögött egy személy ill. annak a neve áll. Azonban nem igazolt azon álláspontja - amely kitetszik a szövegből -, hogy a személynév törzsnévvé vált, másképpen a személynév törzsnévnek szolgált alapul. Lényeges kérdés, beszélhetünk-e egyáltalán törzsnévről, mint tulajdonnévről, vagy csak személynévről, amelynek viselőjéhez törzs tartozott. A kettő nem ugyanaz. Ha igazolható továbbá, hogy Magyarországon a törzsi területek nem alakultak ki, akkor a törzsnevekkel azonos földrajzi nevek eredetét személynevekben és olyan közszókban kell keresni, amelyek térszínformanevek és jól adják vissza az adott földrajzi terület meghatározó tulajdonságait. Ez pedig arra is bizonyíték lenne, hogy nem törzsnévről kell beszélnünk, hanem személynévről, amelyhez törzs tartozik. Törzsi tudatról pedig már azért sem beszélhetünk, mert olyan nem létezett éppen a törzs funkciója, lényege miatt. A törzs, mint elsősorban hadi szervezeti egység, a hozzá tartozók nem állandóak, folyton változó embercsoportok voltak. (vö.: OBRUSÁNSZKY 2005) A törzsi tudat kialakulásához a névvel való teljes azonosulásra is szükség lett volna, ezt pedig semmi sem indokolja és nem igazolja. Továbbá a hét név között (*Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*) sem arra nem találtunk egyetlen bizonyítékot sem, hogy a törzs felvette volna a méltóságnevét annak a személynek, amelyhez tartozik, sem arra, hogy a fenti nevekhez társadalmi címnév is tartozott volna.

A névvel kapcsolatos határozatlanságot növelték az újabb vélemények. Bár **Berta Árpád** is a törökből eredezteti a nevet, szerinte a *Kürt* ‘mellecske’ jelentésű lehetett. (BERTA 1997.213) Berta Árpád új véleménye – mint jeleztük - valójában nem új.

Keszi Tamásnak az ellentmondások halmaza tűnt fel Berta Árpád dolgozatában, ezért nemcsak a kérdések sorát fogalmazta meg, hanem kijelentette: „Berta újszerű megfejtéseinek hangtani, jelentéstani akadályai vannak, és nem támogatja semmiféle analógia, illetve belső rendszer.” (KESZI 1996-2002.10-11) Megoldási javaslatot azonban Keszi Tamástól nem kaptunk.

Benkő Loránd a fentiekkel ellentétben úgy véli, a *Kürt, Kér, Keszi* lehet magyar eredetű is. (BENKŐ 1977.54). A *Kürt* magyar eredetre vonatkozó etimológiáját azonban nem ismerteti. Mindenesetre elgondolkodtató és komoly oka lehet annak, hogy tudósaink egyaránt gondoltak a török és a magyar eredeztetésre.

Ligeti Lajos egyik tábor véleményét sem osztotta, lemondott a *Kürt* név megfejtéséről: „Kezdettől fogva elfogadhatatlannak tünt számomra a *Kürt* és *Kér* magyarázata, bár bámulattal adóztam a bennük megnyílvánuló gazdag fantáziának. Úgy vélem, nem értek meg a feltételei a magyar törzsnevek elfogadható magyarázatának,....” (LIGETI 1986.252)

Róna-Tas András sem kötelezte el magát egyik álláspont mellett sem: „Sok szó esett a törzsnevek lehetséges etimológiájáról. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a nevek esetleges nyelvi eredete semmit vagy majdnem semmit nem mond a törzshöz tartozók etnikumáról.... A törzsek és a magyar törzsek szövetségének igen gyors felbomlását mutatják a legkorábbi magyar oklevelekben előforduló ún. „törzsi helynevek”, vagyis azok a helynevek, amelyek a hét törzs egyikéből állnak minden képző nélkül... Ezek arra utalnak, hogy környezetük éppen a valahai törzshöz való tartozásukat tartotta megkülönböztető, tehát azonosító jegynek.” (RÓNA-TAS 1996.297)

A fenti megállapításnak gyenge pontja, hogy a törzshöz való tartozás akkor lett volna megkülönböztető jegy, ha a törzsnévi eredetűnek vélt földrajzi nevek alapjául törzsnevek szolgáltak volna, még tovább menve, a törzsnév mint tulajdonnév létezett volna. Egyik sem igazolt. Róna-Tas Andrással ellentétben úgy látom, nem annak volt döntő jelentősége, hogy az emberek törzshöz tartoztak, hanem annak, hogy valamely személyhez kötődtek, valamely személy fennhatósága, uralma, vezetése, oltalma alatt voltak. Következésképp nem törzsi, hanem személynévi eredetű

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

helynevekről van szó, amelyekhez tartozhat adott törzs s eképpen a személynév valóban nem lehet meghatározó a törzshöz tartozók etnikumát illetően. A *Kürt* személynév családjába tartozó tulajdonneveket és köznéveket összegyűjtve pedig lehetőség nyílik a személynévnek alapul szolgált közszó közelebbi meghatározására. Ha elfogadjuk azt, hogy a név semmit nem mond a törzshöz tartozók etnikumáról, akkor ez azt is jelenti, hogy a törzs vezetője és az általa vezetett törzs nyelvi és etnikumbeli hovatartozásának nincs jelentősége, akár különböző is lehet. Azt az állítását azonban végképp nem igazolja semmi, mely szerint azoknak a földrajzi neveknek, melyek a törzsnevekkel azonosíthatók, úgynevezett törzsi helynevek és ezeknek a földrajzi neveknek törzsnevek szolgáltak alapul. Két alapvető hiba van ebben a véleményben, mint jeleztem. Az egyik, hogy törzsnevek mint tulajdonnevek léte nem igazolt, továbbá az sem bizonyított tény, hogy ezeknek a földrajzi neveknek törzsnév szolgált volna alapul.

Bár az említett könyvében Róna-Tas András is szól Moravcsik megjegyzéséről, de érdemi magyarázatot tőle sem kapunk: „A magyar törzsek felsorolása körül is válaszolnunk kell néhány kérdésre. Maga a szöveg nyelvtanilag azt mondja, hogy a második törzs Nyékié, a harmadik Megyerié stb., mintha itt személyek törzsei lennének. Ez a szerkezet azonban az első mondat szerkezetének folytatása, ahol a kabarok (többes birtokos eset) törzse áll, majd egyes szám birtokos esetben folytatódik a törzsek felsorolása. Nem gondolnám, hogy ez itt olyan magyar szerkezet átvétele volna, mint a „Buda vára". A törzsnevek felsorolása (*Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*) mindenekelőtt a Kürt és Gyarmat törzsek összevonása tűnik fel. Mint ismeretes, a törzsnevek a legkorábbi magyar helyneveinkben rögzített formában maradtak fent, de egyetlen Kürtgyarmat helynevünk sincs, van viszont Kürt is, Gyarmat is. Ha itt valamiféle ideiglenes törzsösszevonásról van szó, akkor annak katonai oka lehetett." (RÓNA-TAS 1996.274)

A *Kürtgyarmat*ról írottakat támogatja az a nem vitatott álláspont is, hogy a törzsi szervezet elsősorban hadi szervezet. Valószínű, a fenti törzsek már korábban is megvoltak, itt csupán újjászerveződésről, összerendeződésről lehet szó s a hetes számrendszerhez történő igazodás miatt lehetett szükség a *Kürt* és a *Gyarmat* összevonására. Úgy vélem, két személyről - *Kürt* és *Gyarmat* - van szó s ezt az is igazolja, hogy nincs *Kürtgyarmat* településünk, de van *Kürt* is, *Gyarmat* is. Valóban, a görög birtokos szerkezet használata nem a magyar szerkezet átvétele, hiszen a görög nyelv természetéből adódóan másképp fejezi ki a birtoklást. Az azonos mondanivaló kifejezésére minden nyelv a saját szerkezetét, saját nyelvének törvényszerűségeit alkalmazza. Éppen ezért a magyarban szó szerint 'Kürtnek a Gyarmatnak a törzse', amelyet úgy is értelmezhetünk, hogy Kürté, Gyarmaté. Tehát a birtokos eset ragjával szemben *–é* birtokjelet is használhatunk, miközben a birtokot nem nevezzük meg. Ez azért is fontos, mert a magyar birtokjel elhagyásával a szó tövéhez - *Kürt* és *Gyarmat* - jutunk el. De vajon a görög genitivus esetrag elhagyásával is a szó tövéhez jutunk? Lényeges kérdés tehát, hogyan olvassuk, vagyis milyen hangértéket tulajdonítunk a görög szövegben az *-ου-* hangkapcsolatnak, *-u-* vagy *-ü-*, továbbá *– ου* genitivus esetrag esetén milyen a nominativusi alapalak. Róna-Tas András a szóvégi magánhangzó problémáját tárgyalva tett idevonatkozó megjegyzést: „A szóvégi *–i* a magyarban eltűnhetett volna, tehát hiánya nem okozna különösebb problémát, bár feltűnő, hogy már Bíborbanszületett művében is hiányzik (*kurtugermatosz*), holott a Kürtben még megvan a szóvégi *–u.* A szóvégi *–i* hiányát tulajdoníthatjuk a szó kétszótagúságának vagy a görögösítés áldozatának is." (RÓNA-TAS 1996:331) A szóvégi *–i* problémáját a *Kér* és a *Keszi* neveknél kell tárgyalnunk, az *–u* kérdésére azonban jelen tanulmányban kell kitérnünk.

A kérdés tisztázásához abból kell kiindulni, hogy Konstantinosznál mindkettőnek, a Kürtnek és a Gyarmatnak („*Κουρτουγερμάτου*"), sőt még a Tarjánnak („*Ταριάνου*") is ugyanaz az *–ου* a vége. Semmiképpen sem lehet azonosítani a szótőhöz tartozó véghangzóval, hiszen a görög *–ου* az egyes szám birtokos eset ragja. Lényeges, hogy az összetett névként értelmezett név mindkét tagja ugyanilyen végű, következésképp az előtag (*Κουρτου)* és az utótag (*γερμάτου*) egyaránt viseli a birtokos esetragot. Tehát helyesen értelmezve Kürtnek a Gyarmatnak a törzse. Egy törzshöz két személynév, másképpen két személynévhez egy törzs tartozik. A jelenség érdemi magyarázatához

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

további vizsgálatokra van szükség. Lehetséges, hogy ideiglenes törzsösszevonásról van szó, de az tény, hogy a *Kürt* is tartalmaz egyes számú birtokos esetragot. Ez azt is jelenti, hogy e három név (*Kürt, Gyarmat, Tarján*) ugyanazon csoprtba tartozó tövű főnévként ragozódik. Ahhoz, hogy a görög forrásba bekerült *Kürt* és a *Gyarmat,* valamint a *Tarján* név tövét megkapjuk, tudni kell, hogy a görögben Konstantinosz idején ez az estrag milyen tövű főnevekhez járult. Mindenesetre ha következetesek vagyunk, akkor **Kurtu*, **Gyermatu*, **Tarjanu* formákat olvasunk. A mélyhangrendű változat mellett szól az, hogy a *Kurt* tövében, a *Gyermat* második szótagjában biztosan, a *Tarjan* névnek pedig mindkét szótagjában mély magánhangzó van. A görög betűkapcsolatok közül pedig az *ου* fejleménye *u,* s az *υι* fejleménye lenne *ü.* A görög szövegben azonban világosan *ου* van. Abban az esetben, ha nem két mély magánhangzót (*o* + *u*) jelölő betűkapcsolatról *(ου*) lenne szó, hanem egyetlen betűről, mégpedig *υ*-ról, akkor annak a hangértéke lehetne nemcsak *u,* (méyhangú), hanem *ü* (magashangú) változat is. (vö.: HAJDU – KRISTÓ – RÓNA-TAS 1980.15-16) Eszerint tehát a görög forma *Κουρτου* olvasata *Kurtu* (*Kurt* + *-u:* birtokos eset ragja), jelentése 'Kurtnak a'. Az pedig további vizsgálatok tárgya, lehet-e arról szó, hogy a görögbe eleve mély hangrendű *Kurt* került, vagy egy idegen palatális labiális hangot tartalmazó szó (*Kürt*), amelyet a görög hanghelyettesítéssel jegyzett le. Ez utóbbi esetben a görög szövegbeli *Kurt* valójában egy nem görög *Kürt* átvétele és annak görög lejegyzése lenne. Annak azonban mindez nem mond ellent, hogy a *Kurt*-ot (*Kürtöt*) ugyanúgy, mint a többit (*Nyék, Megyer, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*) személynévnek és ne törzsnévnek tartsuk. Ugyanakkor Moravcsik a tővéget illetően nem egységesen fordítja e három nevet: „negyedik Kürtügyermatué, ötödik a Tarjáné". A pontosság kedvéért hangsúlyoznunk kell, hogy a görög szöveg a maga nyelvének jellemző törvényszerűségei szerint nem használ *–é* birtokjelet, hanem birtokos esetragot.

Figyelemre méltó, hogy a görög szövegben nemcsak a három név vége *–ου*, hanem a *Kürtügyermatu*-nak olvasott *Κουρτουγερμάτου* első szótagjában is *–ου*- van. Elvileg ez is olvasható *–u*-nak (vö.: HAJDU – KRISTÓ – RÓNA-TAS 1980.16) Tehát *Kurtugyermatu* és *Tarjanu* lehet a helyes olvasat. **Eszerint a görög forrásban a *Kurtu* mély hangrendű.** Ez azonban nem jelenti azt, hogy a névnek és a közszónak ne lenne magas hangrendű változata. A magyarban a *kur* és *kür* úgy viszonyul egymáshoz, mint a *kavar* és a *kever.*

Érthető az a következetesség, hogy a görög forrásokban a népnév mindig többes számban szerepel, mert gyűjtő jelentést tartalmaz. A törzsnévként számon tartott nevek (*Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*) pedig egyes számban szerepelnek. Azért nem többes számban, mert nem tartalmaznak gyűjtő jelentést,[404] s ez is a személynév mellett szól. Úgy vélem, **a törzsnév mint tulajdonnév értelmezés olyan tévedésen alapul, melynek az oka a görög szöveg nem pontos elemző olvasata s amelyet kellő kritika nélkül vettek át a kutatóink és került át a köztudatba is.**

A fenti megjegyzéseim bizonyítására és annak igazolása képpen, hogy mely szócsaládhoz (tulajdonnév és közszó) tartozik a *Kürt* tulajdonnév és *kürt* köznév s a - kutatóink megállapításához képest – a jóval kiterjedtebb szócsalád tagjai közül melyik szolgálhatott alapul annak a személynévnek, amelynek viselőjéhez esetünkben törzs tartozott s amely a földrajzi nevekben és személynevekben is ismert, fel kell sorakoztatni a szó (tulajdonnév és köznév) nagy családját.

10.6.3.1.4. *Kürt* párhuzamai a három nyelvcsalád nyelveinek tulajdonneveiben és közszavaiban

A ***Kürt*** a magyar és nem magyar (uráli, altáji, indoeurópai nyelvcsalád nyelvei) tulajdonnévi és köznévi anyagban egyaránt megtalálható. Mind a mély, mind a magas hangrendű változat előfordul földrajzi névként, földrajzi név részeként, személynévként keresztnév és családnév) és ismert számos közszóként, amelyeknek a jelentése összefügg, a kapcsolatuk rendszerszerű, kimutathatóan egy nagy családba tartoznak. Hangtani szempontból az alakváltozatok arról tanúskodnak, hogy a

[404] Vö.: CZEGLÉDI 1994.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

hangfejlődés során a földrajzi nevekben a mély magánhangzó előtti *k-* egyrészt megmaradt, másrészt réshangúsodott: *k- > x- > h-*, harmadrészt zöngésedett: *k- > g-*. Mindezt – a *k-*, *h-* és *g-* hangokat - megőrizték a nyelvek is, a folyamat valamennyi állomása fennmaradt a tulajdonnevekben és a köznevekben, olykor az igékben. A korábban magánhangzó közi, később a szóvégi helyzetűvé vált *–t* a megőrzés mellett szintén változott is, egyrészt zöngésedett (*-t > -d*), másrészt réshangúsodási folyamatban vehetett részt (*-t > -th*), tovább alakulva pedig affrikálódhatott (*-t > -th* > 1. *-s* > *-c,* 2. *-c,* 3. *–š*), harmadrészt pedig palatalizálódhatott, majd affrikálódott (*-t > -t' > -č),* ezt követően pedig réshangúsodott *(-č > –š* (vö.: CZEGLÉDI 2004-5, 2006). Az alakváltozatok tehát őrzik az eredeti hangokat és a fejleményeket egyaránt.

10.6.3.1.4.1. A *Kürt* a magyar tulajdonnevekben (földrajzi nevek, személynevek) igen gyakori. Elsőként a **földrajzi nevekben** való előfordulására hozunk példákat.

Kürt (hn. Komárom vm), ***Assakürt***, ***Csallóközkürt***, ***Erdőkürt***, ***Fajkürt***, ***Hejőkürt***, ***Hidaskürt***, ***Nemeskürt***, ***Pusztakürt***, ***Tiszakürt***, ***Kürtabony*** ld. *Mikszátfalva,* ***Alsókürt*** ld. ***Assakürt*****,** ***Dedinkakürt*** ld. ***Fajkürt*****,** *Major* ***Fájkürt*** ld. ***Fajkürt***, ***Kürtös*** (hn. Arad vm.), ***Garamkürtös***, ***Kiskürtös***, ***Nagykürtös***, ***Kürtösújfalu*** (hn. Nógrád vm.), ***Kurtics*** ld. ***Kürtös*** (LELKES 1998)

A *Kürt*-ön kívül számos, a szó családjába tartozó forma ismeretes még a magyarban, amely megőrizte a szókezdő *k*-t mély és magas hangrendű szavakban is, gyökük ugyanaz a kVr elem, pl.:

Kardó hn. Bihar m. ld. *Kardi* címszónál (KÁZMÉR 1993) < *Kar* + *-dó*

Kurd 'helység Tolna megyében'. …Puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. (KISS 1980) < *Kur* + *-d*

Kerta 'helység Veszprém megyében'. Bizonytalan eredetű. Talán 'körülkerített hely' értelmű *kert*-ből alakult…. (KISS 1980) < *Ker* + *-ta*

A *Kürt* családjába sorolt nevek település (város, falu, tanya), csatorna, mellékfolyó, ér, holtág földrajzi helyek neveiben fordulnak elő. A nevekben feltételezett közszói jelentések: kóró, száraz növényi szár; teknő, mélyedés, meder, medence; korom; népnév; olyan hely, ahol sok a kóró; korpa; rövid, zömök; dara, homokos, fövenyes medrű víz; féreg, farkas; jérce, tyúk; teknőben – azaz mélyedésben, medencében stb. – lakó emberek; körülkerített hely; köröm; teknő, meder, medence; gödör, árok, sír.[405] Alaki oldalról a nevekben közös, hogy tartalmazzák a vizsgált szavunk (*Kürt*) kVr tövét. A neveknek alapul szolgált közszó megállapításához azonban körültekintőbb, szélesebb alapokon álló vizsgálatokra van szükség. Látni kell, pl., hogy a féreg jelentés annak az analógiájára született, hogy a féreg ugyanúgy járatot fúr, mint ahogyan a víz vágta, vájta ki magának a helyet, a járatot, a medret, a kürtőt. A településnek ill. a személynévnek azonban nem a 'féreg' jelentésű változat szolgált alapul. A következőkben lássunk néhány példát a *k-* fejleményeire:

Szókezdő *k- > g-* zöngésedés:

Garda, Gárda[406] hn. Fejér m. ld. *Gardai* címszónál (KÁZMÉR 1993) < *Gar* + *-da*

Gárd hn. Abaúj m. ld. *Gárdi* címszónál (KÁZMÉR 1993) < *Gár* + *-d*

[405] Ezeknek a jelentéseknek az összekötő szálairól A földrajzi nevek jelentéstana (Kézirat) c. munkámban szólok.

[406] Vö.: ***Garda****-tó* 'a legnagyobb észak-olaszországi tó'… a tavat a keleti partján lévő *Garda* helységről nevezték el. A helységnévnek 'őrállomás' a tkp. jelentése (KISS 1980)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Gerde ’helység Baranya megyében’ … A *Gerde* helynév előzménye … személynév volt. …Kevésbé meggyőző az a feltevés, amely szerint a m. *Gerde* hn. a ’szirt, sziklazátony, ágyás (kertben) dűlő (szántóföldön), hegygerinc’ jelentésű szb.-hv. *gréda* fn.-re megy vissza. (KISS 1980) < *Ger* + *-de*

A fenti csoportba sorolt nevek előfordulnak település, hegység elnevezéseiként. A nevekben feltételezett közszói jelentések: őrállomás; szirt, sziklazátony, gödör, árok, sír; ágyás (kertben) dűlő (szántóföldön), hegygerinc; homokos, fövenyes medrű víz; görgeteg, kőhordalék; meredek, sziklás hegy, szirt, domb. Hangtani oldalról a *g-* szókezdő használatos mély és magas hangrendű nevekben egyaránt.

A szókezdő *k-* > **x-* > *h-:*

Harta ’helység Bács-Kiskun megyében’. Talán puszta szn.-ből, mégpedig szn.-ként is kimutatható magy. … *hort* ’vadászkutya, agár’ fn. *–a* képzős származékából keletkezett. (KISS 1980) < *Har* + *-ta*

Hort ’helység Heves megyében’. A may. *hort* ’vadászkutya, agár’ fn.-ből keletkezett, bizonyára személynévi használaton keresztül. (KISS 1980) < *Hor* + *-t*

Hortobágy ’folyó a Hortobágy északi részén’. Valószínűleg elhomályosult összetétel, amelynek előtagja a *Horti*fenék, Nagy*hort* helynevekben ma is élő és a Gyöngyöstől délnyugatra fekvő *Hort*-tal azonos….(KISS 1980) < *Horto* < *Hor* + *-to* + *bágy*

A *h-* kezdetű nevek a következő földrajzi helyek neveiben fordulnak elő: település, folyó, folyók köze, ér, puszta. A megadott közszói jelentések: vadászkutya, agár, harang. Valamennyi adatban a *h-* mély magánhangzó előtt szerepel.

10.6.3.1.4.2. A *Kürt* gyöke (kVr, kVrV) a földrajzi nevekben

A *Kurt, Kürt* szerkezeti felépítését tekintve vagy összetett szó s akkor a második elem a *t* vagy az utótag szókezdő mássalhangzója, vagy pedig egyszerűen toldalékolt a szó, amelyben a második elem a *–t* már valamilyen grammatikai morféma, azaz képző, jel vagy rag minőségben használatos. A név előtagja vagy első eleme – ebben az esetben gyöke, töve - a kVr és alakváltozatai **gVr, hVr önállóan** is megtalálhatók a földrajzi neveinkben, pl.:

Kara ld. ***Jászkarajenő*** ’helység Szolnok megyében’ … *Jász* + *Kara* + *Jenő*. ***Kara***: Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Ennek előzménye a szn.- használatú török *qara* ’fekete’. (KISS 1980) < *Ka-:* abszolút szótő + *-ra:* képző

Kára ’helység Somogy megyében’ …Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Ennek előzménye a szn.- használatú török *qara* ’fekete’. (KISS 1980) < *Ká-* + *-ra*

Kereki ’helység Somogy megyében’. A m. *kerek* ’körhöz hasonló alakú erdő’ fn. *–i* képzős származéka. (KISS 1980) < *Kerek* < *Ke-* + *-rek*
+ *-i*

Kerka ’A Mura mellékvize’. Vö.: szln. *Krka* ’Kerka’. Ez preszláv ősiségű, …..(KISS 1980) < *Ke-* + *-rka*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Gurk-völgyi-Alpok ’hegység Ausztriában’…A 831-ből *Gurca* alakban adatolt ném. *Gurk* folyónév etimológiailag összetartozik a m. *Kerka*-val. (KISS 1980) < *Gu-* + *-rk*

Hór-patak ’Répáshutától nyugatra eredő patak’. Előtagja a m.…*horh* ’vízmosta árok, mélyút, horhos’ fn.-vel azonos. (KISS 1980) < *Hó-* + *-r*

A fenti nevek előfordulnak település, mellékfolyó, folyó, patak, hegység neveiben. A hegység nevében a völgy, folyó neve szerepel. Közszói jelentések: fekete; körhöz hasonló alakú erdő; görbe; erdő, hegy; vízmosta árok, mélyút, horhos. Hangtani oldalról megközelítve mély és magas magánhangzó előtt előfordul a *k-, g-*, míg a *h-* csak mély magánhangzó előtt.

10.6.3.1.5. A *Kürt* személynevekben, mint családnevekben

Kürt csn. ⟵ magy. *kürt* ’marhaszarvból készült fúvós hangszer’ (KÁZMÉR 1993) < *Kür* + *-t*

Kürti csn. ⟵ magy. *Kürt* hn. Bars, Borsod, Heves, Komárom, Nógrád, Nyitra, Pozsony m. . + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993) < *Kürt* < *Kür* + *-t* + *-i*

Kurdi, Kurgyi csn. ⟵ magy. *Kurd* hn. Fejér m. (KÁZMÉR 1993) < *Kurd* < *Kur* + *-d* + *-i, Kurgy* < *Kur* + *-gy* + *-i*

Garda csn. ⟵ magy. *garda, korda, karda* ’egy fajta hal’, *garda, korda* ’kötél, zsinór’. (KÁZMÉR 1993) < *Gar* + *-da*

Gerdi, Gerdei csn. ⟵ magy. *Gerde* hn. Baranya m. + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993) < *Gerdi, Gerdei* < *Gerde* < *Ger* + *-de* + *-i*

Horti csn. ⟵ magy. *Hort* hn. Heves, Szabolcs m. + *-i*: mn. képző. (KÁZMÉR 1993) < *Hort* < *Hor* + *-t* + *-i*

A fentiek szerint családneveknek alapul helynév vagy közszó szolgált. A közszói jelentések,[407]amelyeket a tulajdonnevek tartalmazhatnak: kerítő, kerülő; haszontalan, semmirekellő ember; kis termetű; marhaszarvból készült fúvós hangszer; egy fajta hal; kötél, zsinór. Hangtani oldalról vizsgálva a *k-, g-* mély és magas magánhangzó előtt, a *h-* pedig mély magánhangzó előtt szerepel.

10.6.3.1.5.1. A *Kürt* gyöke személynevekben

Az első elem (kVr, gVr, hVr) alkot személynevet:

Kara csn. (KÁZMÉR 1993) < *Ka-* + *-ra*

Karai csn. ⟵ magy. *Karó* hn. Kolozs m., *Kára* hn. Somogy m. + *-i*: mn. képző. (KÁZMÉR 1993) < *Kara* < *Ka-* + *-ra* + *-i*

Kerkai csn. ⟵ magy. *Kerka* ’Mura mellékvize’ + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993) < *Kerka* <

[407] Azoknak a családneveknek a közszói jelentését, amelyeknek helynév szolgált alapul, ld. a földrajzi neveknél.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Ke- + *-rka* + *i*

Gara csn. ⟵ hn. Bács m. (KÁZMÉR 1993) < *Ga-* + *-ra*

Görbe csn. ⟵ m. *görbe, gurba* ’púpos, hajlott hátú’ (KÁZMÉR 1993) < *Gö-* + *-rbe*

Görgei csn. ⟵ magy. *Görgő* hn. Szepes, Tolna m. + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993) < *Görge* < *Gö-* + *-rge* + *-i*

Harkai csn. ⟵ magy. *Harka* hn. + *-i:* mn. képző. Birtok, lakó v. származási helyre utal. (KÁZMÉR 1993) < *Harka* < *Ha-* + *-rka* + *-i*

Hari csn. ⟵ hn. *Hari, Hári* Alsó-Fehér m., *Haró* Hunyad m. + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993) < *Har* < *Ha-* + *-r* + *-i*

Horhi csn. ⟵ hn. *Horhi* Fejér, Hont, Tolna m. + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993) < *Horh* < *Ho-* + *-rh* + *-i*

Hóri csn. ⟵ hn. *Hór* hn. Zemplén m. + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993) < *Hór* < *Hó-* + *-r* + *-i*

Herke csn. ⟵ *Herke* becézőnév (KÁZMÉR 1993) < *He-* + *-rke*

Hira csn. ⟵ *hira* ’piszok, mocsok’ …A csn. marosvásárhelyi, a tájszó Kolozs megyei…’testi ápolatlanság’. (KÁZMÉR 1993) < *Hi-* + *-ra*

Hörgő csn. ⟵ magy. *hörgő,* a *hörög* ’horkoláshoz hasonló hangot hallat’ ige *–ő* képzős mn.*-i* származéka. (KÁZMÉR 1993) < *Hörg* < *Hö-* + *-rg* + *-ő*

A családneveknek alapul helynév vagy közszó szolgált. Az alábbi közszói jelentések, amelyekre hivatkoznak: fekete; abroncs; beteg; kóró; púpos, hajlott hátú; görög ember v. kereskedő; harang; fakopács; piszok, mocsok, testi ápolatlanság; horgászó eszköz, kampó; horkoláshoz hasonló hangot hallat. Hangtani szempontból figyelemre méltó, hogy mind a *k-*, mind a *g-*, mind a *h-* szókezdő előfordul mély és magas magánhangzó előtt egyaránt. A *h-* szókezdők közül azonban csak azok tartoznak a *kürt* családjába, amelyek mély magánhangzó előtt állnak, vagy pedig a *k-* > *x-* > *h-* réshangúsodás akkor ment végbe, amikor még nem történt meg az *-y* > *-i-* palatalizáció. A magas magánhangzó előtti *h-* (*Herka, Herkó, Hira, Hörgő*) ezért külön tanulmányozást igényel, mert ha nem mély magánhangzó előtti *k-* > *x-* > *h-* spirantizáció eredménye, akkor *t-* fejleménye: *t-* > *ὺ-(th)* > *h-* (vö.: CZEGLÉDI 2006). A magyar *hira h*-ja pl. mély hangú *–y* előtt keletkezett *k*-ból, amelyet a mongol *xir* vö.: idegen *kkir* (KARA 1998) is igazol. A magyar *hörgő* pedig azért nem a *dörgő, zörgő* szavakkal tartozik össze, mert a *h*-nak a *k-* eredetét ismét a mongol[408] adatok igazolják, vö.: mong. *xöörög* ’(kovács)fújtató’…(*kögergeü*), *xöörög* ’tubákos szelence’ (*kögörge*) *xöörögdöx* ’(fújtatóval) fújtat’ (*gögergede-*) *xööröö* ’beszéd, beszélgetés’ (*köörüge*), *xööröx* ’elbeszél, elmond valamit’ (*köör-, köger-*) (KARA 1998). Mindebből az emberi beszéd születésére vonatkozó információkat is kapunk. Tehát a kiáramló levegő útközben akadozott, ezért valamilyen hangot adott. Az akadályok különbözősége pedig különböző beszédet eredményez.

10.6.3.1.6. A *Kürt* párhuzamai a Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben

[408] A mongolon kívül legtöbbször a törökben, sőt az uráli nyelvekben, olykor a szláv nyelvekben is megtalálhatók az idevonatkozó adatok, ld. a közszók fejezetben.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben önállóan, összetett szó tagjaként, több szóból álló név valamely tagjaként fordulnak elő a párhuzamos alakok.

Kär ̑ek f. TB.81.: bask. *Kär ̑ek* or. *Kardek* Buzd., az or. Mal(yj) Nuguš baloldali mellékfolyója.
< bask. *Kär ̑ek* < *Kär*
+ - *̑ek*
or. *Kardek* ⟵ bask. *Kär ̑ek*

Kär ̑e f. TB.82.: bask. *Kär ̑e* Meč., az or. Oka jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Kär ̑e* < *Kär*
+ - *̑e*

Gürde TB.45.: bask. *Gürde* az or. Mata baloldali mellékfolyója.
< bask. *Gürde* < *Gür*
+ *-de*

Gürdebaš TB.45.: bask. *Gürdebaš* or. *Gurdybaševo* település az or. Bakal. rajonban.
< bask. *Gürdebaš* < *Gürde* < *Gür*
+ *-de*
+ *baš* ⟵ bask. *baš* 'fő, fej'

Kartajol' f. TSK.43.: or. *Kartajol'* Iž., folyó.
< or. *Kartajol* ⟵ nem or. *Kartajol* < *Karta* < *Kar*
+ *-ta*
+ *jol'* ⟵ ko. *jol'* 'erdei patak'

Kärtjä f. TB.82.: bask. *Kärtjä* or. *Kartja* az or. Melekes baloldali mellékfolyója a Duvan rajonban.
< bask. *Kärtjä* < *Kärt* < *Kär*
+ *-t*
+ *jä* ⟵ hanti *jä* 'folyó'
or. *Kartja* ⟵ *bask. Kärtjä*

Kortjylga TB.93 bask. *Kortjylga* or. *Kurt-jelga* / *Kortlo jylga* tanya az or. Kugarč. rajonban.
< bask. *Kortjylga* < *Kort* < *Kor*
+ *-t*
+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'
or. *Kurt-jelga* ⟵ nem or. *Kurt-jelga* < *Kurt*
+ *jelga* ⟵ tat. *jelga* 'folyó'
Kortlo jylga ⟵ nem or. *Kortlo jylga* < *Kortlo* < *Kort*
+ *-lo*
+ *jylga*

Kort d. Ašm.VII.13.: csuv. *Kort,* mélyföld neve a Volga jobb partján az or. Il'inki (Ilenski) falutól lejjebb, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kort* ⟵ hanti *kort, kurt* 'hanti lakóház vagy település'.

Vite karta d. Ašm.V.255.: csuv. *Vite-karta*, hely a marha számára, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Vite* ⟵ csuv. *vite* 'istálló, akol'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *karta* ⟵ csuv. *karta* 'kert'

Gart h. Ašm.:-, NAP: or. *Gart* ← *Karmalejskij Gart* P., orosz falu,Ar.:-.
< or. *Gart* ⟵ vö.: ko. *gort* 'ház'
udm. *gurt* 'falu, település, lakóhely',
hanti *kort, kurt* 'hanti lakóház vagy település'

Xort varě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Xort varě* M.
< csuv. *Xort* < *Xor*
+ *-t*
+ *varě* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak' + csuv. *–ě:* birtokos személyjel.

Xartlu śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Xartlu śyrmi* Ja.
< csuv. *Xartlu* < *Xart* ⟵ vö.: csuv. *xart* 'hangutánzó szó, röfögés hangja'
+ *-lu*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i*: birtokos személyjel

Xirti Kuškă h. Ašm.XVI.: csuv. *Xirti Kuškă* or. *Koški-Ten'akovo* Bud., TASSR, falu neve, NAP: -, Ar.:-.
< csuv. *Xirti* ⟵ csuv. *xirti* 'mezei' < *xir 'mező'*
+ *-ti*
+ *Kuškă.*

Šăltărki xurčěsem d. Ašm.XVII.290.: csuv. *Šăltărki xurčěsem*, tisztás neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Šăltărki*
+ *xurčěsem* ⟵ csuv. *xurt* 'féreg, méh'
+ *–ě:* birtokos személyjel
+ *–sem:* többes szám jele

A CVrt formának a nevekben található alakváltozatai (*Kort, Kert, Kert, Kurt, Karta, Kartun, Gort, Xart, Xort, Xurt, Xirt, Xirti*) előfordulnak önállóan vagy a földrajzi név részeként. Kéttagú névben első és második tagként, háromtagú névben második és harmadik tagként, összetett szóból álló névben elő- és utótagként, továbbá számos ragozott, jelezett és képzett alakban: vö.: csuv. ***karti*** (*-i*: birtokos személyjel), csuv. ***Kartal*** (*-l*: ld. csuv. *–lă*), ***Kartală, Kartlă*** (csuv. *–lă*), ***Kartalu, Kartlu*** (*-lu*: vö.: csuv. *–lă*), ***Kartaluj, Kartluj*** *(-luj*), or. ***Kirtelei*** (*-lei*)*,* ***Kartlam*** (*-lam*).

Szerepelnek árok, patak, folyó, tó, mélyföld, erdő, mező, rét, kiremet, kert, istálló, hely a marha számára, bekerített hely (ültetvény, kiremet, istálló, temető), település, település része, utca, őrház az erdőben, domb hegy és kerítés nevében.

A földrajzi nevekben a *k-* mély és magas magánhangzó előtt, a *g-* mély magánhangzó előtt nem csuvas szóban szerepel. A *x-* kezdet magas magánhangzó előtt a *Xir* –ben fordul elő, azonban az előzménye a mély hangú *Xyr* lehetett.

10.6.3.1.6.1. A földrajzi neveknek feltehetően alapul szolgált közszók

A fenti tulajdonneveknek alapul szolgált közszók a jelentésük alapján a következő csoportokba sorolhatók:

Hangutánzó szó, valaminek a hangja: csuv. ***xart*** 'hangutánzó szó, röfögés hangja'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A szó úgy keletkezhetett, hogy az ember őse valószínűleg a lyukon, a kürtőn a földből feljövő víz hangjára figyelt fel először és azt utánozta. Feltehetően levegővel, gázzal, gőzzel kevert vízről van szó, amelynek a hangjához hasonló a hörgés, más csőszerű járaton kiáradó levegő, bizonyos állathangok, stb. Idővel az ember lemásolta a természet eme darabját, így készülhetett a *kürt,* mint hangszer is.

Vágat, mélyedés: csuv. ***kart*** 'vágat, vájat, rovás'.

A szó értelmezését segíti, ha figyelembe vesszük, hogy a víznek nemcsak hangja van, hanem áramlás, mozgás, forgás, hengerülés közben az útjába eső földet és más anyagot vágja, vájja, rója, miközben a föld alatt kivájja a saját járatát, alagutat csinál, a föld felszínén pedig árkot, medret alakít ki. A vízhez hasonlóan cselekedett az ember is számos esetben, miközben lakóhelyet, különböző használati tárgyat stb. készített.

Árokkal, folyóval körülvett hely (ez a belső kert, terület), a folyó mentén lévő terület (lehet belső és külső hely): csuv. ***karta*** 'kert'; csuv. ***kartiš*** 'udvar, kert, környék, kerület, körzet, kis település'; hanti ***kort, kurt*** 'hanti lakóház vagy település'; ko. ***gort*** 'ház'; udm. ***gurt*** 'falu, település, lakóhely'; csuv. ***ankarti*** 'szérüskert'; csuv. ***xirti*** 'mezei'.

A fenti közszók hangtanilag és szerkezetileg összefüggnek, jelentéstanilag pedig a következő logika alapján tartoznak össze: A víz miközben kúrta, horolta, azaz vágta, vájta a földet, kialakította a saját járatát, gyakran kilépve medréből a folyó mentén is horolt, vágott, vájt, enyhébb mélyedést hozott létre s a folyómente ugyanolyan módon keletkezett, mint maga a folyó. Így történhetett, hogy a víznek a hangja, amelyet utánoztak, a víz, az árok, a vájat, a horh, a folyó nevévé vált, de az ugyanilyen módon keletkezett folyómente, ártér is viselte ezt a nevet. Az ártéren időszakosan van víz, ezért rétté, mezővé alakulhatott s ez is megkaphatta a folyónevet, amely mentén található. A folyóelágazásnál a terület alkalmas volt a növények, állatok, emberek tartózkodására több ok miatt. Egyrészt azért, mert árokkal, folyóval körülvett hely, ital és étel itt megtalálható. Az ősember első lakóhelye mélyedés, gödör, majd a háza is gödör alapú volt, a lakóterület az ártéren is mélyedésben volt s azt kezdetben az árok, majd az árkot helyettesítő (vessző, fa, földtöltés stb.) vette körül, ez idővel kerítéssé fejlődött. Az általa körülvett hely pedig az a terület, amelynek a kert, stb. lett a neve.

10.6.3.1.6.2. A *Kürt* gyökének párhuzamai a földrajzi nevekben

A kVrt első elemének (**kVr, gVr, xVr**) előfordulása a földrajzi nevekben széleskörű.

Kurszk 'város a Szovjetunióban' Moszkvától délre'. Az or. *Kursk* átvétele. Ez a *Tuskar* jobb oldali mellékfolyójának or. *Kur* nevéből képződött. A folyónévhez vö.: or. …*kur* 'kakas', *kúra* 'tyúk'. Némelyek a tisztázatlan etimológiájú or. *kurja* 'hosszúkás folyóöböl, mocsaras folyóág', zürj. *kurja* 'öböl' fn. –vel keresnek kapcsolatot. (KISS 1980)

< *or. Kursk* ⟵ nem or. *Kur*
+ or. *-sk:* vonatkozó melléknév képző

Kyrjuga f. TSK.58.: or. *Kyrjuga*, az or. Pečora baloldali mellékfolyója, hossza 46 km.
< *Kyrjuga* ⟵ nem or. *Kyrjuga* < *Kyr* ⟵ bask. tat. *kyr* 'szántó mező'
+ *juga*[409] ⟵ vö.: ko. *ju* 'folyó'

Kura 'a Kaspi tengerbe ömlő folyó a Szovjetunióban'. Az örm. *Kur, Kurá* átvétele. ….Etimológiája nincs tisztázva. Némelyek tagadják az ókori névalakok idetartozását, és a folyónevet a kelet-kaukázusi udi nyelv *kur* 'kút' szavával kapcsolják össze. Grúzul a folyót Mtkvari-nak (tkp. 'jó víz')-

[409] Vö.: magy. *Juga* családnév.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nek hívják. (KISS 1980)
< *Kura* ⟵ vö. udi *kur* 'kút', magy. *kút*

Kerkaju f. TSK.45.: ko. *Kerkaju* or. *Kerkajug*, az or. Luza baloldali mellékfolyója, hossza 19 km.
< *Kerkaju* < *Kerka*
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó'
or. *Kerkajug* ⟵ nem or. *Kerkajug*

Kül xĕrri h. Ašm.XVII.55.: csuv. *Kül xĕrri* or. ***K'ul'-Xiri*** Kal., település neve, NAP: csuv. *Kül xĕrri* or. *K'ulxiri* V., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Kül* ⟵ csuv. *kül* 'tó'
+ *xĕrri* ⟵ csuv. *xĕrĕ* 'vidék' < *xiri*
+ *–i:* birtokos személyjel
or. *K'ul'-Xiri* ⟵ nem or. *Kül-xiri* < *Kül*
+ *xiri*
+ *-i:* birtokos személyjel

A vizsgált szavunk a kVr gyök település és folyó, mellékfolyó, kis szilfaerdő, határrész neve kiremettel, határrész neve, árok, patak nevében található.

10.6.3.1.6.3. A neveknek feltehetően alapul szolgált közszók jelentése

or. …***kur*** 'kakas', *kúra* 'tyúk'; or. ***kurja*** 'hosszúkás folyóöböl, mocsaras folyóág'; zürj. ***kurja*** 'öböl'; kelet-kaukázusi udi ***kur*** 'kút'; bask. tat. ***kyr*** 'szántó mező'; csuv. ***xir*** 'mező'*;* csuv. ***xĕrĕ*** 'vidék'; csuv. ***xărtnă*** 'irtás, hely a szántásnak, kivágott, fáktól megtisztított hely az erdőben' ⟵ csuv. ***xărt-*** 'vágni, kivágni' + *-nă:* múlt idejű melléknévi igenév képzője; csuv. ***xurama*** 'szilfa'; csuv**.** ***xurăn*** 'nyírfa'; csuv. ***xyră, xyr*** 'fenyő'; csuv. ***xura*** 'fekete'.

Abban az esetben, ha úgy fogták fel a vájatot, hogy hely, amely a vízhez, víz járatához tartozik, akkor a kVr gyökhöz, tőhöz hozzáadódott a -tVn, -tV, *-t* és így lett KVrt.

Egyértelmű, hogy a víz nemcsak a saját medrét alakította, hanem magának a folyónak a partját is, a folyó mentén lévő területet, ott mély földet alakított ki, ahol erdő, mező, rét lett. Ez a terület alkalmas volt ültetvény számára, továbbá állatok tartására, amelyet kezdetben a természetes árok, folyó vett körül, idővel pedig mesterségesen körbe kerítettek. Nem véletlen, hogy magában a kerítés nevében is szerepel, hiszen a természetes kerítés (a folyó, az árok) analógiájára készítették el a mesterséges kerítést. A mélyedés kezdetben a víz útja volt, idővel azonban az emberek útjává is vált. A folyó mentén az árterület a víz tanyája, lakóhelye volt s minthogy az embereknek is lakhelye lett, analógiás úton a települések, azaz falvak, városok is megkapták az elnevezést. A domb és a hegy azért viselheti ezt a nevet, mert az egyrészt barázdált, árkolt, rovátkolt, másrészt a mélyedés ellentettje, tükörképe. Tehát a jellemző, megkülönböztető tulajdonságai miatt kapták az elnevezést a természet részei és a hozzájuk való hasonlóság alapján az ember készítette tárgyak stb. is. A kiremet, mint pogány áldozati hely, elsősorban árokban, kiszáradt folyómederben, illetve árokkal körülvett helyen szokott lenni, idővel mesterségesen bekerített helyen is tartottak ilyen áldozatokat. Maga az áldozat illetve az istenség is megkapta az elnevezést, amely nemcsak a csuvasoknál szokásos, különösen elterjedt a mariknál.

10.6.3.1.7. A *Kürt* közszói (névszók és igék) párhuzamai a három nyelvcsalád nyelveiben

Ebben a fejezetben azokból gyűjtöttem össze néhányat, amelyek valamilyen szálon összetartozhatnak a *Kürt* tulajdonnévvel. Jelentéskörök szerint csoportosítottam az adatokat,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

amelyek természetesen nem lehetnek tiszta kategóriák, hiszen gyakori, egy-egy jelentés mellett nem csak egy lényeges tulajdonság miatt kötelezte el magát az adott szó, amely eredetileg komplex jelentéstartalommal bírt. Pl. a magyarban ismert *harang* szónak a hangja és az alakja egyaránt meghatározó tulajdonsága. A csoportosításnál a magyarból kiindulva három nyelvcsalád nyelveiből vettem az adatokat, amelyekből ennél sokkal több van. Külön figyelmet érdemelnek a mongol adatok, mert számos ismeretlen eredetűnek tartott magyar szónak megvan a mongolban is a párja. Hangtani problémák tisztázásában is segítségünkre vannak a mongol adatok, így pl. a szókezdő *h-* eredetének a megítélésében (vö.: CZEGLÉDI 2011). Ebben a fejezetben nem különítettem el a *kürt* és gyöke (*kür*) párhuzamait.

10.6.3.1.7.1. Hang, zaj

Magyar
korog ’(gyomor, has) üres állapotban az éhség jeleként morgásra emlékeztető hangot ad’… Hangutánzó eredetűszócsalád. Szorosan összefügg a *kurrog*-gal. …(TESz)
hörög ’horkoláshoz hasonló hangot hallat, görög, gördül’ ld. még ***hördül, hörren***. ..Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja a hörgőkben és a légcsőben képződött hangjelenségeket fejez ki…. (TESz)
gordon ’erős, mély, durva (hang)’…Bizonytalan eredetű…(TESz)

A *herseg, hörpint, hörög* szavakat a lista végére gyüjtöttem, mert a *h-* szókezdő magas magánhangzó előtt szerepel, ezért eldöntendő, hogy *k-*, vagy *t-* fejleménye-e. A szavak alakváltozatai elvileg lehetnek egyrészt a *herseg / serceg, hörpint, hörpöl / szürcsöl, hörög / zörög* stb. Amennyiben így függnének össze, nem tartoznak a kVrt szócsaládjába. Másrészt, ha pl. a *hörpölget* a *kortyolgat* szóval tartozik össze, akkor a kVrt családjába tartozónak kell tartanunk. Ugyanígy, ha a *hörög* a *korog* változata, a kVrt családjába sorolható. A kérdés az idegen nyelvi megfelelők segítségével eldönthető.

Uráli nyelvek
Komi
gor ’hang’ …udm. *gur* ’dallam’…(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
xărălti ’rekedt, hörgő (hang)’, Hangutánzó eredetű ld. csuv. *xăr-xăr.* (JEGOROV 1964)

Mongol
xargi ’zúgó, zuhatag, sellő, folyó sodra, sodor’ (KARA 1998)
xor ’csikorog, serceg’ pl. a víz. (KARA 1998)
xöör ’beszéd, beszélgetés’ (*köger*) (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
krik ’kiáltás, kiabálás, ordítás’…vö.: litv. *krikseti* ’kiabálni’, gör. *krike* ’kiáltás, vonítás, szűkölés, nyekergés’, ógerm. *hrika* ’csikorgatni (fogát)’…< *kri-* ld. még *kliknut*’, *skrip.* (SIS)
grom ’mennydörgés, villámcsapás, dörgés, dörej, robaj’. (SIS)
xrip ’hörgés, zörej, rekedtség, rekedt hang’ (HADROVICS – GÁLDI 1951)

10.6.3.1.7.2. Alak, forma

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Magyar
karika ’körvonal alakúra formált tárgy, eszköz, hordó, korong, korong, vagy henger alakú tárgy, alkatrész,’…Valószínűleg magyar fejlemény: a *kerék, kerek* veláris hangrendű párjának kicsinyítő képzős származéka. …(TESz)
kerek ’erdő, forgószél, (korong, henger) alakú, körhöz hasonló, nagy kiterjedésű, gömbölyű, határozott (beszéd), valamilyen szempontból teljes (szám), tízzel osztható szám, a teljesség hatását keltő, arányosan, szépen alakított (szöveg, előadás, írásmű, beszéd), kerekded’…Származékszó, a *kerül, kerít, kering* igék *ker-* alapszavából jött létre *–k* deverbális nomenképzővel….(TESz)
kerék ’központi tengelyen forgó vagy gördülő tárgy, amely rendszerint egy nagyobb szerkezet alkatrészeként szerepel, azt működteti, kerék formájú kinzóeszköz, köralak, körpálya, társaskör, társaság…Szóhasadás eredménye, a kerek szótól különült el…(TESz)
kert ’rendszerint bekerített, gyümölcsfákkal, veteményekkel, virágokkal beültetett, a lakóház körül a szabadban való tartózkodásra is szánt terület, növény vagy állatvédelmi szempontból körülkerített terület, kerítés, gyepű, valamely terület körülkerítésére szolgáló árok, a gazdasági udvarok egy része, amely elsősorban termények tárolására szolgál.’ (TESz)
kord ’bordázott szövet’. Vándorszó, vö.: ang. *cord*, ném. *Kord,* cseh *kord,* szlk. *kord,* or. *kord* ’bordázott szövet, kord’. Az angolból terjedt el, ott 1776 óta mutatható ki. Azonos az ang. *cord* ’kötél, zsineg, ideg, húr stb.’ főnévvel, melynek végső forrása megegyezik az angolból is átkerült *korda* és *kordon* szavunkéval…..(TESz)
korda ’kötél, zsinór’, korbács, ostor’…Latin eredetű, vö.: lat. chorda, corda ’bél, húr, ideg, kötél’. …E latin szó a görög … ’bél, húr’ átvétele. Ugyanez a végső forrása kord és kordon szavunknak is. A m. korda a szerzetesi élet révén honosodott meg….Ld. még ’a káposztalevél erezete, mestergerenda, a toll gerince’….(TESz)
kordé ’egyfajta taliga, hinó, kocsi’…Vö.: ném. kareden ’nyomorúságos szekér’…(TESz)
kör ’zárt görbe vonal, illetőleg ilyen vonal alakjában elhelyezkedő személyek, testek sora, mozgásnak ilyen vonalú pályája, olyan zárt görbe vonal, melynek minden pontja a középponttól egyenlő távolságra van, valakinek, valaminek közvetlen környezete, közelsége, kerület, együvé tartozó személyek csoportja, társaság, cselekvés, működés területe, együvétartozó dolgok, jelenségek rendszere, csoportja’…Szóelvonás eredménye, a *körül, körös-körül, körülötte* szavakból jött létre,…(TESz)
körte ’hosszúkás alakú, leves, néha kövecses húsú gyümölcs, körte alakú nehezék vagy fogantyú, villanykörte, lócitrom’…Bizonytalan eredetű…(TESz)
kür ’ökröt nógató szó a járombafogáskor, katonai vezényszó, járomba áll (ökör), járomba fog’. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. T. *kēr* ’befon’, É. *kēri* ’fűz, tűz, befog’, osztj.O. *kirda* ’felszerszámoz (rént, szarvast, kutyát’…votj. Sz. *gerd* ’kötés, csomó, csokor…(TESz)[410]
kürt, mint köznév „1. ...Többszörösen hajlított csövű, tölcsérszerűen kiöblösödő végű, rendsz. billentyűs szerkezetű rézfúvó hangszer . ...2. Autón, hajón: duda, tülök.; Gyárban, üzemben: búgó hangú jelzőkészülék. 3. fülkürt. 4. állatka: Tölcsér alakú ázalékállat`” (MÉK).
kürtő ’vejsze, kemence füstlyuka, füstfogó, mozsárágyú csöve, kémény, légzőnyílás, kályhacső, kürtőkapalp, kürtőskalács’…Származékszó a *kürt* főnévből….(TESz)
horh ’vízmosta árok, mély út’…Magyar fejlemény, alakulásmódja azonban nincs tisztázva…. (TESz)
garád ’kerítés, árkolat, vízmeder, árok, keret, kerítés, gyepű, trágyából csinált akolkerítés, tanya stb. körüli akácfasor’. ld. még *garágya* ’kerítés, különösen trágyakerítés’…A garád szláv…eredetű. vö.: szb.-hv. *grād* (nőnemű) kerítés’, cseh *hrád*’ ’körülkerített hely, kerítés’…le. *gródź* ’vízhatlan válaszfal (hajón), kerítés, bekerített rét, legelő’…etimológiailag összefüggnek az ősszláv *–gordъ* ’vár, város stb.’ (tulajdonképpen bekerített hely) főnévvel (vö.: blg. **grad* 'város', vár, erőd' *gród* ’vár, város’, or. *górod* ’város’ …(TESz) A *garádics* nem más, mint ’bemélyedéses emelkedő’.

[410] Vö.: magy. *kordában tart*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

garat ’a malom tölcsérszerű része, amelybe a megórlendő gabonát öntik, a szőlőprés kosara, amelybe a kisajtolandó szőlőt rakják, a nyaki gerincoszlop előtti tölcsérszerű üreg, asmelybe a nyelőcső és a légcső torkollik’. Szláv …eredetű, vö..: szb.-hv. *grôt* ’malomgarat’, szln. *grôt* ’malomgarat, a szőlőprés kosara, a szénapadlás nyílása, melyen át szénát hánynak az istállóba, mélyxség’, *grôd* ’malomgarat, kútkáva, talicska, cseh *hrota* ’fejősajtár’, szlk. *hrotok* ’ua.’. ukr. *grot* ’malomgarat’, or. e.-szl. *grotь* ’serleg’…(TESz)

Uráli nyelvek
Komi
kard ’háncs, kéregdarab, keréksín, abroncs’……(LYTKIN-GULJAJEV)
karta ’istálló, akol’, dial. ’ház, udvar’, udm. *karta* ’istálló, akol’…vö.: fi. *kartano* ’udvar, nagy gazdaság, ültetvény’, vót *kartano, kartino* ’ház, paraszthház, udvar’…vö.: gót *garda,* han. *karta- xăr* ’udvar’, man. *kārta* ’ua.’. …(LYTKIN-GULJAJEV)
kerka ’ház’…udm. *korka* ’ház’ < ’gerendaház’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
kor ’vastag héj, vastag hüvely, héj, háncs’, ’könnyű jármű (szán), amelyet hánccsal vonnak be’, udm. *kur* ’kéreg, háncs’,…mar. *kür* ’kéreg, háncs’, mdM. *k’ar (kär*) ’gyökér, kéreg, háncs’, fi. *keri* vagy *kerituohi* ’ új kéreg (a nyírfán) a lekopott nyírfakéreg helyén’, szam. *gârrâ* ’gyökér’, han. *ka’t* ’gyökér’, magy. *kéreg*……(LYTKIN-GULJAJEV)
körtvom ’zabla’ < *kört* ’vas’ + *vom* ’száj’. (LYTKIN-GULJAJEV)
körtöd ’csomagolás, átkötés, zsinór, zsineg, valaminek a kezdete, kiindulópontja, zabla, lenkéve’…(LYTKIN-GULJAJEV)
kyr ’szakadék, ferde, szakadékos, magas part, hegy’…mar. *kuryk* ’hegy’, észt *kuruk* ’kis kiemelkedés’, szam. *kurgo-* ’hegygerinc’, ……(LYTKIN-GULJAJEV)
gar ’nehezen (sodrott fonál)’…udm. *gury* ’kampó, horog (halászeszközön)’…mar. *kar, kär* ’sodrott (fonál, kötél)’, fi. *kierä lanka* ’nehezen sodrott fonál’,…szam. *gierre…(*LYTKIN-GULJAJEV)
gort ’ház’,…udm. *gurt* ’falu, település, ház, haza’…han. *kort, kurt* ’hanti lakóház vagy település’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
gort ’koporsó, sír’. …(LYTKIN-GULJAJEV)
görd ’vörös’, …udm. *gord* ’vörös’…vö.: ko. *gyrd* ’vér’,…mar. *kart* ’áldozatot bemutató pap’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
göridz: *šyr göridz* ’egér borsócska, bükköny’, …(LYTKIN-GULJAJEV)
görid ’csomó’, udm. *gerd*[411] ’csomó…(LYTKIN-GULJAJEV)
guran ’kis gödör, vízmosás, árok, patak, szakadék, mélyedés’, mar. *kore’m* ’árok, patak, szakadék’, hegyi mar. *karem* ……(LYTKIN-GULJAJEV)
györ ’zúzmara, dér’…udm. *gör* ’zúzmara, dér’…fi. *kuura, kuuru* ’zúzmara, dér’, ……(LYTKIN-GULJAJEV)
gyr ’mozsár’, udm. *gyr* ’ua.’…fi. *kuiru* ’hosszú, szűk csónak,…*kuiri* ’ nagy kanál, merítőkanél, simafenekű csónak’, man. *ku’rä* ládaalakú haltartó’, han. *kūr3* ’teknő, vályu’…litv. *girnos* ’kézi malom’, han. *kär*, nyeny. *kuury.* ……(LYTKIN-GULJAJEV)
gyrk ’mell- és hasüreg’, ’üreges’, udm. *gyrk* ’üreg, üres, üreges, nyílt’…mar. *körgö* ’belső, belső rész’, üreg’, fi. *kurkku* ’torok’….mdE. *kir’ga* ’nyak’…lat. *gurguliu* ’légcső’, *gurges* ’örvény’, óind. *gargara* ’ua.’, ószláv *krъkъ* ’torok, nyak’ ……(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
-kar ’település, város, erőd’…Valószínű, iráni jövevény. Vö.: udm. *kar* ’fészek, város’. (JEGOROV 1964)
karlav ’villaalakú pálca, amivel a lónak ennivalót kevernek, falapát, amelynek az egyik végével krumplit ásnak’, bask. *karlau* ’pálca, amellyel szántásnál az ekét tisztítják’. (JEGOROV 1964)

[411] Vö.: magy. *görcs*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

karmak ’1. elágazás, szétágazás’ 2. ’horog’ , ujg. tuv., kazah, tat. *karmak* üzb. *karmak,* hakasz *xarmax,* azerb. *garmag* ’elágazás, szétágazás, halászhorog Vö.: alt.V. *karma* ’’beakasztani’… (JEGOROV 1964)
karta ’1. sövény, kerítés, fal, rács,2. marhaudvar, istálló, akol, 3. veteményeskert, 4. kör’, tat. *kirtä* ’sövény’, bask. *kärtä* ’sövény, istálló, akol falu határát jelző kerítés, a falu határa, kertek alja, közvetlen környék, kerülőút’, azerb. *kirdä* ’kerek’. A szó nagyon elterjedt a finnugor és a kaukázusi nyelvekben, ko. *karta* ’istálló, akol, marha udvar’, md. *karda, kardo* istálló, akol, lóistálló, piszkos odú, zug’, *kardas* ’udvar’, man. han. *karta, karda* ’udvar, kör’,…finn *kartano* ’ültetvény ház, magy. *kert* ’kert, veteményeskert’, örm. *kert* ’város’, grúz *karta* ’bekerített hely a marhának’, észak osszét *kärt* ’udvar, sövény, istálló’. …A csuv. *karta* a *kar-* igéből *–ta* képző segítségével keletkezett, vö.: csuv. *śur-* ’világítani’ + *-ta* > *śurta* ’gyertya’….(JEGOROV 1964)
kĕrt ’hóvihar, hófergeteg csinálta hóbucka’, hó hordaléka, bask., tat. *kort*, kazah, nog. *kürtik*, karacs., kumük, ojr. *kürt,* hak. *körtik,* tuv. xor, …*körtük* ’hótorlasz’, vö.: mong. *xorcas* ’összesűrűsödött, tömörödött hóbucka, torlasz’. Ld. még mar. *kürt* ’jégkéreg (a hó fagyos felülete)’, *kürdlaš-* ’párosodni’. (JEGOROV 1964)
kirtek ’csavargó’, jak. *kärädäx* ’csavargó’ (JEGOROV 1964)
kukăr ’ferde, ferdeség, hajlás, tekervény, kanyarulat, folyó- vagy utikanyar, nyeregkápa’, tat. *käkre,* bask. *käkere, kyngyr*, miser *kynyr*, karacs., kumük *kyngyr*, ujg., üzb. *kingir,* alt. V. *kyjyr* ’ferde’’, alt.V. *kojryk, kojruk* ’meghajlott, elferdült’, vö.: mar. *kagyr* ’ferde, ferdeség, hajlás, görbület, kihajlás’, *kagyr-mugyr* ’ide-oda hajlítani’ (csuv. *kukăr-makăr* ’tekervényes, kanyargós’, udm. *kongro* ’kampó, kapocs, horog, kerülő út’, *koukero* ’ferde’, …(JEGOROV 1964)
xĕrĕ, xĕrri ’széle (valaminek), folyópart, folyómente, ’szél, perem, szegély, szeglet, káva, orx.-jenisz. *kärgäk* ’vidék’, határ, vég,…ujg. *kir*, üzb. *kirgok*, AFT *kyjyg,* csag. *kirak*, kirg., kazah, k.kalp., ojr. *kyr,* nog., tat. *kyryj,* jak. *kyry*, oszm. *kyj*, türkm. *gyra,* azerb. *gyrag,* tuv. *kydyg,* hakasz *xyryx* ’vidék, széle valaminek, part, folyómente’…(JEGOROV 1964)
xir ’mező, sztyepp’,…csag. *kyryg* ’puszta’,…tat., bask., kumük, nog. *kyr,* alt.V. *kyra*, *kra* ’szántó mező, szántó föld’, oszm. *kyr* ’mező, szytepp, síkság’, …kirg. *kyr*, üzb. *kir* ’kiemelkedés, halmos sztyepp’, kazah *kyr* ’szetyepp, enyhén emelkedő hely legelőkkel, veteményekkel’, mong. *xeer* ’nyílt mező, füves sztyepp’…(JEGOROV 1964)

Mongol
xerdes ’tekercs, gombolyag’ (KARA 1998)
xart ’felkarcsont’ (KARA 1998)
xoorond ’között’ (KARA 1998)
xorgo ’menedék, rejtejhely’ (KARA 1998)
xör ’kérges/kemény réteg….(KARA 1998)
xöröngö ’mag, élesztő, csíra, kovász, vagyon’ (KARA 1998)
xüüreg ’porhanyó, porhanyós, szétomló, kőrő (*keüreg, kebereg*) (KARA 1998)
ger ’hajlék, lakás, otthon, ház, család, jurta, kereksátor, szoba, tok, tartó’ (KARA 1998)
gertee ’otthon, hazafelé’ (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
karéta A lengyelből való, ahova az olaszból került. Vö.: lat. *carrus* ’szekér fajta’.
kórtik ’tőr, gyilok’…vö.: óor. *kordъ* ’kardfajta’, cseh *kord* ’kard, tőrkard’, óind. *kirsti* ’vágni’. (SIS)
koryto ’teknő, váju’ (HADROVICS – GÁLDI 1951)
kraža ’lopás’…(SIS)

krug ’kör’, < *krǫgъ,* …vö.: ógerm. *hringr* ’gyűrű, kör’,…gót *ringes*…(SIS)
gorlo ’torok’….(SIS)
gorod ’város’ …vö.: litv. *gardas* ’kerítés, fal, rács, sövény’, gót *gards* ’ház’, alb. *garth* ’kerítés,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

palánk', …(SIS)
gortan' 'gégefő' …vö.: *gorlo* 'torok, gége' (SIS)
gruda 'halmaz, halom, garmada'…vö.: litv. *grūdas* 'mag', ném. *Gries* 'kavics, murva'…Elsődleges jelentése 'szétvert, őrölt'. (SIS)
grud' 'mell'….vö.: lat. *grandis* 'magasztos, fennséges', ….Elsődleges jelentése 'kiemelkedés'. (SIS)
gurt 'nyáj, csapat, csorda, gulya'… vö.: le. *hurt* 'juhnyáj', vö.: ném. *Hürde* 'fonat, fonott kerítés, bekerített hely a juhnak'….(SIS)
xoromy 'kastély, kúria, nemesi lak'…(SIS)
xram 'templom' vö.: óor. *xoromъ* 'ház' (SIS)
gramota 'írás' ⟵ gör. *grammata* 'olvasás és írás' < *gramma* 'betű, írás'. (SIS)

A felsorolásból ezúttal több csoport kimarad, ezért a továbbiakban csak azt jelzem egy kivétellel, mely jelentéscsoportokba gyűjtött adatokat vizsgálok. Ezek a következők:
Mozgás, cselekvés (A víz munkája, vág, váj, hord), Eredmény, Szín, Idő, folyamat, Betegség, gyógyászat, szitkozódás, szag, bűz, Melegség, szárazság, Hímnem, férfi tulajdonság, Nép, embercsoport, ember, Állat, Növény, Társadalmi címnév.

10.6.3.1.7.3. Eszköz, szerszám, hangszer

Magyar
kürt 'marhaszarvból készült fúvós hangszer, …autóduda, …gyári sziréna'.(TESz)

Altáji nyelvek
Csuvas
kakăr 'csőr, szarvacska, kürt' (JEGOROV 1964)

Oszmán
korna[412] 'duda, kürt'
kuršunkalem 'töltőtoll'

Mongol
guurs 'trombita'
guursan 'cső, belül üreges szár, tollszár, madártoll csöves vége' (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
gorn 'kürt, trombita' (HADROVICS-GÁLDI 1951)

10.6.3.1.7.4. A közszói adatok tanulságai

A fentiekben egyrészt lehetőség lett volna finomabb csoportosítás végzésére, másrészt több nyelv még több adata bevonható éppen azért, mert a *kürt* (*kür* + *-t*) töve a *kür* olyan hatalmas szócsaládba tartozik, amely a nyelvnek, nyelvünknek az egyik alapszava, alapformája, gyöke. Ahhoz azonban ennyi is hozzásegít, hogy lássuk, jóval több szó jöhetne számításba annál, mint amennyiről a kutatók feltételezték, hogy alapul szolgált a *Kürt* tulajdonnévnek. Az összetartozó szavak száma méginkább megnőtt, amikor csak a szótő, a gyök előfordulását vettem sorra. Meg kell jegyeznem, hogy a fenti szavak legtöbbjének az etimológiája felülvizsgálatra szorul részben vagy egészben s ehhez a vizsgálathoz egyben útmutatóul szolgál e tanulmány is.

[412] A szó érdekessége, hogy a magy. *kürt* *-t* második elemével szemben itt *-na* szerepel. Az *-n* a *-t* fejleménye.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Rendszerezve a jelentéseket azt látjuk, hogy a *kürt* szónak van járat jelentése, amely kezdetben a forrásvíz kürtőjét jelentette, ahol a víznek volt járata, amelyben a víz áramlott. Később ennek analógiájára más folyadék (pl. bor) járata jelentésben is használatos volt. Lehetett a pete járata (petevezeték), a füst járata (kémény), a levegő járata (kürt, mint hangszer). Alakjukat tekintve valamennyi hengeres formájú, az egyik végén kiöblösödik. A hengeres forma pedig körözés, tekerés, gyűrés, gyűrődés útján jön létre. Nem csoda hát, ha a kutatóink a *Kürt*-nek alapul szolgáló közszót illetően egyaránt gondoltak a hótorlasz, lavina', a 'mellecske' jelentésű és a hangszert megnevező *kürt*-re. Ezeken kívül –mint a fenti példák igazolják - szóba jöhetett volna még számos szó. A kiválasztás azonban nem történhet önkényes alapon. Adott tulajdonnévnek az alapjául szolgált közszó megállapításánál csak akkor járunk el helyesen, ha a szó családjához tartozó legtöbb szót összegyűjtjük, a névre vonatkozó ismereteket rendezzük, a közszó és a tulajdonnév lehetséges kapcsolatait hangtani, alaktani és jelentéstani oldalról részletesen megvizsgáljuk, végül felrajzoljuk a szó jelentésfejlődését. Mindezt pedig névtudományi ismeretek birtokában tesszük.

Hangtani oldalról lényeges, hogy a *kürt* szócsaládnak volt mély hangú (*kar, kor, kur, kyr*) és magas hangú (*ker, kör, kür, kir*) alapszava, valamint *k-, g-* és *x-* kezdetű változata.

A szakirodalomban a *Kürt*nek alapul szolgált szavak között számon tartott szó valójában csak a szó családjába tartozik, amely az altáji nyelvek közül számos nyelvben kimutatható, pl.: a ***kĕrt*** 'a hóvihar összehordta bucka, hótorlasz', bask. tat. *kort,* kazax, nog. *kürtik*, karacs., kumük ojr. *kürt,* xak. *körtik*, tuv. *xor,* Gabain *körtük* 'hóbucka, hófúvás', mong. *xor ...* , (JEGOROV 1964) Jegorov szerint nem tartozik ide a csuv. *kĕrt jyttisem* 'a mezőn futkosó és párzó kutyák', mar. *kürt* 'jégkéreg, (a hó fagyos felülete). Pedig a mezőn futkosó kutyák analógiás úton kaphatták az elnevezést, minthogy a görbe folyómederben, vájatban futó vízhez hasonlítanak a mezőn futkosó és párzó kutyák. A magyarban idetartozik a *kerge, kerget-* 'űz, hajt' szó, továbbá a mar. *kürt* 'jégkéreg, a hó fagyos felülete' is. A magyarban a *kéreg* 'valaminek kemény, külső rétege' jelentésű, a mari *kürt* szónak a *kür* részével tartozik össze. A mari *kürt* tehát a 'kéreghez tartozó'-t jelent, a jégkéreg pedig nem más, mint a kéreghez tartozó jég, hó, azaz szilárd halmazállapotú víz. A mari *kürt* szó is analógiás úton született.

Analógiás úton keletkezett a csuvas ***kĕrt, kürt*** 'vezetni, hordani', tat. *kert*, üzb. *kirit*, *kirgiz*, ujg. *kirgüz*, kirg., k.kalp. *kirgiz.* (JEGOROV 1964) A szó érdekessége, hogy az üzb., k.kalp. *kirgiz* forma ugyanaz, mint a *kirgiz* népnév. *Kirgiz* névvel pedig a mai kazahokat jelölték s a mai kirgizek neve *karakirgiz* volt.

A szavaknak igen korán jelentkezett és egymás mellett élt a mély és a magas hangrendű változata (CZEGLÉDI 2005), amelyek különböző, ám valamilyen szálon mégis összetartozó jelentéssel rendelkeztek. A magyar ***kert*** a csuvasban ***karta*** 'kert, kerítés, marhaudvar, istálló, akol, veteményeskert, kör', tat. *kirtä* 'kerítés, kert' , bask. *kärtä* 'kerítés, kert, istálló', azerb. *kirdä* *'kerek'*. A szó széles körben elterjedt a finnugor és a kaukázusi nyelvekben: komi *karta* 'istálló, marha udvar', md. *karda*, *kardo* 'istálló', lóistálló', *kardas* 'udvar', man., han. *karta, karda* 'udvar, kör', norv.-lopar *gardde* 'kör', fi. *kartano* 'ültetvény, ház', magy. kert 'veteményeskert', örm. *kert* 'város', grúz *karta* 'bekerített hely a marháknak', É-osszét *kärt* 'udvar, marhaudvar, istálló', … (JEGOROV 1964)

Az indoeurópai nyelvekben idetartozik még az or. ***gurt*** 'nyáj, csapat, csorda, gulya', le. *hurt* 'birkanyáj', ném. *Hürde* 'bekerített hely a birkának' (SIS), továbbá az or. ***gorod*** 'város', az angol ***garden*** 'kert', ném. ***Garten*** 'kert', s az or. ***grud'*** 'mell'. Az összefüggések igen mélyen gyökereznek.

Az orosz *gorod* eredetileg 'vízmosta mély út, azaz folyó, folyómederhez tartozó hely' volt. Ez a hely lakóterületül is szolgált, idővel mesterségesen vájt árokkal körülvett települést, erődítményt jelentett.

Az angol ***garden*** 'kert', ném. ***Garten*** 'kert' a 'vízmosta mély út, azaz folyó, folyómederhez tartozó hely' jelentésben mint mező, termőterület, gyümölcsös, idővel szántó, azaz határ, majd mesterségesen bekerített hely lett. A szó összetartozik a magyar *kert*, csuv. *karta* stb. megfelelőkkel.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Az orosz ***grud***' 'mell' a török *kürt* 'mellecske' szóval tartozik össze. Világosan kell tehát látni, hogyan, milyen fokon tartoznak össze a szavak. Egyik a másiknak alapul csak a közvetlen elődje szolgálhatott, vagyis az a szó, amely a legszorosabban kapcsolódik hozzá valamilyen jelentésszálon. Ennek a tisztánlátásnak pedig feltétele, hogy a fenti összefüggéseket nem lehet olyan alapon magyarázni, hogy az egyik esetben adott szó az uráli, finnugor vagy ugor egységből származó ősi szókészletünkhöz tartozik, a másik esetben pedig kölcsönzés a törökből vagy a szlávból stb. A földrajzi névi kutatások fényében a nyelvi kapcsolatokat másképpen, jóval magasabb, nagyobb látószögből lehet és kell vizsgálni ahhoz, hogy lássuk, az összetartozás igen széleskörű s amelynek időben nagyon ősi, mélyen eredő gyökerei vannak. Tisztázni kell, mi az oka, hogy ismerik a szócsalád tagjait Eurázsia szerte, milyen úton, módon terjedt el a kVrt illetve töve a kVr Mongóliától Nyugat-Európáig, Komi földtől Dél-Ázsiáig. Az összefüggések mellett pedig az egyes szavakkal külön-külön is kell foglalkozni ahhoz, hogy pontosítsuk a szómagyarázatot. Jelen tanulmányban azonban a megjelölt feladathoz igazodva a fenti szavaknak a hangtani, alaktani és jelentéstani következtetéseit vázolom fel az alábbiakban.

10.6.3.1.7.5. Hangtani következtetések

Lényeges kritérium, hogy csak a *k*- kezdetűek tartoznak ide és a *k*- fejleményeit szó elején tartalmazó változatok. Az eltéréseket nem magyarázhatjuk sem hangátvetéssel, sem hasonulással. A magyar *kürt* töve a *kür* eredetileg nem három, hanem ennél több hangból állt. A párhuzamos adatok azt igazolják, hogy a magánhangzó - akár az *–u*-, akár az *–ü*- - előzménye olyan hosszú *–ú*- (*-uu*-) vagy *–ű*- (*-üü*-) volt (vö.: magyar *kúr*, *kűr*), amely triftongus (-VkV-) eredetű (vö.: csuvas *kukăr,*), azonban a *–k*- elemű triftongus *–k*-ja- *-nk*- (< *-tk*- < -tVkV-) mássalhangzó kapcsolat maradványa, vö.: magyar *kunkor*. A *kür* végső mássalhangzója az *–r* pedig eredendően nem lehetett szóvégi helyzetű, mert minden mássalhangzót magánhangzó követett. Mássalhangzót ugyanis csak valamilyen magánhangzó kíséretében lehet ejteni, fizikai törvényszerűség. Ezt számos példa igazolja, vö.: mong. *güüreg* 'híd, völgyhíd, viadukt'. Az oszmánban a rVg elemből magánhangzó végű rV lett (vö.: oszm. *köprü* 'híd'), míg a csuvasban csak az *r* (vö.: *kĕper* 'híd') maradt meg. A *kürt* második eleme a *–t* olyan eredeti hang, amelynek egyes fejleményeire is hoztunk példát a fentiekben. (vö.: CZEGLÉDI 2006)

10.6.3.1.7.6. Alaktani következtetések

A *kürt* olyan toldalékolt szó, amelynek a gyöke *kür* s ehhez járult a *–t*. A kVr gyök, tő olyan grammatikai morfémát kapott, amely valamikor önálló szó volt. Ilyen minőségében a magyarban ma is ismert *tő, töv-, tönkő, tőke*, a komiban *din* 'valamihez tartozó, valami mellett lévő' jelentésben stb. Mint grammatikai morféma megtartotta ezt a jelentést, vö.: csuv. *xirtek* (*xir* + *-tek*) 'mezei' azaz mezőhöz tartozó (ember) s a *kürt* szóban is ilyen minőségében van jelen, de már csak a kezdő mássalhangzó, a *–t* maradt meg. Ma már ilyen képzők, mint a *–t* fejleményei ismertek számos nyelvben, a csuvasban pl. *–l* (< lV < lVC), vö.: csuv. *jyvăšlă* 'fás, fával ellátott', a magyarban *–š* (< *š*V < *š*VC), vö.: magy. *fás* 'fával ellátott'. A képző teljesebb formája van meg a *rétság, mezőség* stb. szavakban.

10.6.3.1.7.7. Jelentéstani következtetések

A *kürt*-höz tartozó magyar közszók jelentésének az összekötő szálait úgy rajzolhatjuk fel, ha olyan hangutánzó szóból indulunk ki, amely elsőként a földből feljövő víz hangját adta vissza. Ez a hang(sor) pedig olyan víz megnevezésévé vált, amely tölcsér alakú gödörből jött fel. Ily módon a hangutánzó szó alkalmas volt nemcsak a víz megnevezésére, hanem a gödör, a víz mozgása, színe stb. megnevezésére is. A lent lévő helyen – ahol a víz van – sár, sötétség, feketeség, betegség is van.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Ugyanakkor a víz gyógyító hatású is. Lehet sekély, ahol át lehet gázolni, mint ilyen összekötő, azaz híd szerepű. A vízzel kapcsolatos számos tulajdonság jellemző azonban a természet más részeire, illetve más teremtményekre is, következésképp a hasonlóság kapcsán azok is megkapták a már ismert elnevezést és ez a szóteremtési folyamat a mai napig tart. Nem csoda hát, hogy pl. a magyar *kürt* jelentései közé tartozik a 'tölcsér alak, tölcsér alakú hangszer, tölcsér alakú testrész, tölcsér alakú ázalékállat, tölcsér alakú füstkijárat'. Közös bennük a forma, a tölcsér alak. A török köznév pedig alakjára nézve kidudorodó csomó, sodrat, gyűrődés. Rokon a magyar szavak jelentésének közös jellemzőjével, vagyis a tárgyak, jelenségek alakja, működése hasonló.

A tulajdonnevek jelentésénél pedig mindig figyelembe kell venni azt a törvényszerűséget, hogy a név alapjául vagy köznév, vagy egy másik tulajdonnév szolgált. Ez azonban nem jelenti azt, hogy elsőként nem a közszók jelentésfejlődését kell megrajzolni. Ez pedig kétféleképpen lehetséges. Vagy egy kiválasztott szó útját rajzolom meg, vagy pedig sok szó esetén azokat csoportokba rendezve a jelentéscsoportok fejlődési irányát jelölöm. A *Kürt* tulajdonnév, mint személynév a víz mintájára keletkezett, hiszen a személy, az ember is teremtmény s a tövében (*Kür*) a 'forrás' jelentésű szót kell látnunk, amelyhez a 'valamihez tartozó, valamivel rendelkező, valami mellett lévő' jelentésű képző (*-t*) járult. Elsőként az egyalakú személynevek jöttek létre, amelyek idővel keresztnévvé (vö.: német *Kurt* személynév) illetőleg családnévvé (vö.: magy. *Kürt*) váltak, másrészt több ember, egy egész család, nemzet azonosulása esetén keletkeztek a népnevek (vö.: *kurd, grúz* stb.).

Tehát a ***Kurt, Kürt*** értelmezhető úgy, hogy 1. családnév: embercsoport, amely a ***Kur***, ***Kür*** nevű vízhez tartozik, vagy a *Kur*/*Kür*-höz tartozó, *Kur*/*Kür*-rel ellátott víznévvel azonos. 2. nemzetségnév (köznév). 3. Személynév (családnév és keresztnév is). A *Kurt/Kürt* személynevet tehát úgy értelmezhetjük, hogy az ilyen nevű ember a vízhez hasonló teremtmény, aki közvetlenül az őshöz, a forráshoz tartozik.

10.6.3.1.8. Összegzés

Jelen dolgozatban az eddigiektől eltérően, a földrajzi névi kutatásaim tükrében tanulmányozom az ún. törzsneveket, ez esetben a *Kürt* nevet. Miután elkészítettem a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek az összehasonlító nyelvtanát (hangtan, mondattan, alaktan, jelentéstan), a munkának az egyik legfőbb tanulsága, hogy ez a nyelvtan alkalmas arra, hogy a magyar nyelv és még számos más nyelv nyelvtanaként alkalmazzuk. A további tanulságok közé tartozik az is pl., hogy nem találtam arra példát, hogy a földrajzi neveknek törzsnév szolgáljon alapul. Ekkor érkezett el az idő a magyar hét törzs illetve név újra tanulmányozására. Kezdve a neveket tartalmazó görög forrással, Konstantinosz is személyneveket említ. Tehát nem törzsnévről, hanem személynévről van szó, amelyhez törzs tartozik, amelynek a törzséről beszélhetünk. A görög forrásban *Kurtu* személynév szerepel birtokos esetraggal ellátott formában: *Kurtu*. Maga a név és a hozzá tartozó közszói párhuzamok olyan széles körben ismertek még ma is a három nyelvcsalád nyelveiben, hogy azok vizsgálatának eredményeképpen igen ősi szóról kell beszélnünk. A szó (ősi formája) keletkezésének idejét nem helyezhetjük ún. pre-uráli, pre-altáji vagy pre-indoeurópai korba, mert a nyelvi kapcsolatokat helyesen másképp lehet és kell megítélni. (vö.: CZEGLÉDI 2004.5-31) A nyelvcsaládok helyett olyan ősi nyelvben kell gondolkodni, amelynek utódnyelvei vannak s amelynek ma jelentős képviselője a magyar.

Miután Konstantinosznál személynévről van szó, eleve értelmét vesztette számos, a kutatók között létrejött vita. Közéjük tartozik, pl.: a törzsnevek mint tulajdonnevek vizsgálata, a törzsnevek, mint seregtestek elnevezései, a törzsnévi tudat, a törzsnévi eredetű földrajzi nevek stb. Ugyanakkor fontossá vált számos más terület kutatása, pl.: a személynevek eredete, közszói jelentése, a birtoklás kifejezése, a számjelölés, a grammatikai morfémák eredete, alkalmazása stb.

A földrajzi nevek kutatásának a fényében a birtokos szerkezetről szóló ismereteink a következőképpen alakultak. A forrás, a folyó, a folyó ártere, a folyó melletti terület, a mellékfolyó

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

egymáshoz való viszonyát jól megfigyelték eleink. Eszerint a forrás a tulajdonos, a birtokos. A forrás áll az első helyen. A belőle kifolyó víz, a folyó mint az utód a forrásnak a tulajdona, birtoka, ez áll a második helyen a birtokos szerkezetben. A folyó a forráshoz, mint utód az anyához tartozik.

Idővel a jelentéstartalom változott, a magántulajdon új formája alakult ki. Az ember el kezdte birtokolni az adott folyót, folyómelléket. Az indoeurópai nyelvekben a logikai sorrend a magyartól eltérő, fordított: Elől, vagyis az első helyen a birtok, hátul, azaz a második helyen a birtokos. Ez a természet törvényeinek pont az ellentéte. Az indoeurópai nyelvek csak a jelentéstartalom megváltozásának idejét őrzik, nem igazodtak a korábbi logikai sorrendhez, amit a magyar őriz. Ez azt is jelenti, hogy az indoeurópai nyelvek emlékezete csak a jelentéstartalom változásáig megy vissza. Nem ismeri, ezért nem tartja meg, nem tarthatja meg a mindent meghatározó eredeti logikát. Így a megváltozott jelentéstartalomnak megfelelően nála az első tag a birtok, a második a birtokos. Ez az oka annak is, hogy a birtoklást nem tudja kifejezni birtokos személyjellel, csak a birtokos szerkezettel.

A *Kürt* személynév tehát igen ősi időből való. Minthogy a személynév keletkezésének elve ugyanaz, mint a *Kürt* nevű terület keletkezésének módja, vagyis *Kür*höz tartozó, azaz a *Kür* folyóhoz tartozó, a nevek egybeesnek. Ezért a *Kürt* jelölhet forrást, mellékfolyót, folyó menti tavat, vizet, vizes helyet, árterületet, folyó mentét, ahol dús növényzet, ahol gazdag állatvilág volt és ahol emberek éltek. A *Kürtnek* mint földrajzi névnek a közszói jelentése 'Kürhöz tartozó' (vö.: *kür*: jelölhet forrást, folyómedret stb. + *-t*: ’valamihez, azaz a *kür*höz való tartozás’ jelentésű elem, kezdetben önálló szó, idővel grammatikai morfémává fejlődött.

Az ismert közszók, mint török *kürt* ’hótorlasz’, ’mellecske’, a magyar *kürt* ’ hangszer, füstjárat stb. úgy keletkeztek, hogy a természetből már ismert jelenség neve analógiás úton átszállt a hozzá hasonló formájú és hasonlóan működő, hasonló funkciójú darabokra, tárgyakra. A *kürt* mint hangszer nem más, mint egy kör, azaz henger, amelynek a belseje egy járat, ahol a levegő és nem a víz jár, miközben hangot ad. A *kürtős* kalács pedig egy üreges csőre tekert tészta, amelyet sülés után leszednek a kürtővel, azaz járattal, kör, henger alakú üreggel ellátott csőről. A hótorlasz nem más, mint gyűrődés, azaz tekeredés útján lett dudor, csomó. Mint ilyen, hasonlít az oldalhajtáshoz, a mellékfolyóhoz, a teremtményhez, az utódhoz. A lavina sem más, mint folyamatos hengerülés, tekeredés, tekervény, akárcsak a folyó. A mellecske pedig oldalt dudor. stb.

A *Kürt* – Konstantinosznál *Kurtu* - tehát személynév, amelyhez hozzátartozik egy embercsoport, amelynek törzs a közös neve. A *Kürt* mint személynév eredete pedig az ősidőkig nyúlik vissza. A törzsnévi – mint tulajdonnévi - értelmezés mellett nem szól egyetlen egy érv sem, az ellene szóló fő érvek közé pedig alábbiak tartoznak: Konstantinosznál a név személynévként szerepel. Egyes számban fordul elő. Nincsenek törzsnévi helyneveink, de személynévi igen. A Volga-Urál vidéken nem tudunk kimutatni törzsnévi helyneveket, de személynévit és más tulajdonnévi és közszói eredetűt igen. A számba jöhető névadó és neveket használó nyelvek nyelvében sem szerepel ilyen törzsnév, de földrajzi név, személynév és közszók igen. A törzsnévi – mint tulajdonnévi – értelmezés kitalálás, hiszen nem érintkezik a valósággal, nem fogadja be az igazság törvénye.

10.6.3.1.9. Rövidítések

alb. albán
alt. altáji
ang. angol
azerb. azerbajdzsán
bask. baskír
blg. bolgár
Bud. Budenovszkij rajon
csag. csagatáj
csn. családnév

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

csuv.	csuvas
d.	domb
dial.	dialektus
f.	folyó
fi.	finn
fn.	főnév
gör.	görög
h.	hely
han.	hanti
hn.	helynév
Ja.	Jadrinszkij rajon
Kal.	Kalininszkij rajon
karacs.	karacsáj
ko.	komi
lat.	latin
ld.	lásd
le.	lengyel
litv.	litván
m.	megye
M.	Morgausszkij rajon
magy.	magyar
man.	manysi
mar.	mari
md.	mordvin
mdE.	erza mordvin
mdM.	moksa mordvin
mn.	melléknév
mong.	mongol
ném.	német
nog.	nogaj
ojr.	ojrot
óor.	óorosz
or.	orosz
orx. jenisz.	orhoni jenyiszeji
osztj.	osztják
örm.	örmény
P.	Poreckij rajon
szam.	szamojéd
szb-hv.	szerb-horvát
szlk.	szlovák
szln.	szlovén
szn.	személynév
tat.	tatár
tkp.	tulajdonképpen
tuv.	tuvai
ua.	ugyanaz
udm.	udmurt
ujg.	ujgur
ukr.	ukrán
üzb.	üzbég

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

V. Vurnarszkij rajon
vm. vármegye
vog. vogul
votj. votják
zürj. zürjén

10.6.3.1.10. Források

ANDREJEV	ANDREJEV, N. A. 1961: *Csuvasszko-russzkij szlovar,* Goszudarsztvennoje Izdatelsztvo Inosztrannyh i nacionalnyh szlovarej. Moszkva.
Ar.	NIKITIN
Ašm.	ASMARIN, N. I. 1928-50: *Thesaurus linguae Tschuvaschorum* I-XVII. Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo. Kazan-Csebokszari.
BAKOS 1986	BAKOS Ferenc 1986: *Idegen szavak és kifejezések szótára.* Akadémiai Kiadó, Budapest
BORISOV 1932	BORISOV, T. K. 1932: *Udmurtszko-Russzkij Tolkovyj szlovar.* Izsevszk.
Fa.	FASZMER, M. 1964-1973: *Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka.* Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. Moszkva.
GMA	*Gidronimy Marijszkoj ASzSzR*
HADROVICS-GÁLDI 1951	HADROVICS László-GÁLDI László 1951: *Orosz-Magyar szótár.*
JEGOROV 1964	JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka.* Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari.
KARA 1998	KARA György 1998. *Mongol-magyar szótár* Terebess Kiadó.
KÁZMÉR 1993	*KÁZMÉR Miklós 1993: Régi magyar családnevek szótára.*
KISS 1980	KISS Lajos 1980: *Földrajzi nevek etimológiai szótára.*
LELKES 1998	LELKES György 1998: *Magyar Helységnév-azonosító Szótár.* Baja.
MUNKÁCSI 1990	MUNKÁCSI Bernát 1990: *A votják nyelv szótára*. Pécs.
MORAVCSIK 1988	MORAVCSIK Gyula 1988: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai* Budapest, Akadémiai Kiadó
NAP	*Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR.* Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari, 1974.
NIKITIN	NIKITIN, I.D. *Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR*. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
Omeljan Pritcak	Pritsak, Omeljan 1957: *Tschuwaschische Ortsnamen.* Wiesbaden.
SIS	N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka*. Moszkva.
SW	FOKOS-FUCHS, D. R. 1959: *Syrjänisches wörterbuch* I-II..
SZILASI	SZILASI, M. 1896: *Vogul szójegyzék*.
TB.	*Szlovar toponyimov Baskírszkoj ASzSzR*. Baskírszkoje Knyizsnoje Izdatyelsztvo, Baskort ASZSzR-nin toponimdar hüδlege. Ufa. 1980.
TESz.	*BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III.
TSK.	A. I. Turkin 1986: *Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR*. Komi

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar.
ÚMTsz. B. LŐRINCZY Éva (főszerk.) 1979: *Új magyar tájszótár.*
Vax. VAHRUŠEVA, M. P. 1956: *Udmurtsko-russkij slovar.* Izdatyelsztvo „Russzkij jazik". Moszkva.

10.6.3.1.11. Irodalom

BAKAY 1996. BAKAY Kornél *A magyar őstörténet kérdései - régész szemmel* in: Belvedere JGyTF Kiskönyvtára 9. Szeged, 1996.49-62

BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1978 BÁRCZI Géza-BENKŐ Loránd-BERRÁR Jolán *A magyar nyelv története*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978:

BENKŐ 1977 BENKŐ Loránd *Magyar nyelvtörténet - Magyar őstörténet* in: BARTHA Antal - CZEGLÉDY Károly - RÓNA-TAS, András (szerk.) Magyar Őstörténeti Tanulmányok, 1977.

BERTA 1966 BERTA Árpád *Megszólaló törzsnevek.* Új megfejtési kísérlet a hadrend alapján. In: Élet és Tudomány 51. 1988. december 16.

1989 *Új vélemény török eredetű törzsneveinkről.* Keletkutatás. 1989 tavasz. 3-17.

1997. *Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről* in: Honfoglalás és nyelvészet, Szerkesztette Kovács László, Veszprémy László, 1997.

BOTTYÁNFY 1993 BOTTYÁNFY Éva *Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba.* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 1993.

CZEGLÉDI 1991 CZEGLÉDI Katalin „*Orosz képzős földrajzi nevek Csuvasiában"* in: Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Bessenyei György Tanárképző Főiskola Kiadása, Nyíregyháza. 1991.I.299-302.

1991 *„Rol´ russzkovo jazüka v formirovanyii toponyimii Csuvasii"* in: Gadányi Károly (szerk.): Nemzetközi Szlavisztikai Napok IV. Szombathely. 1991.397-401

1993 *„A Volga vidéki víznevek szerkezeti vizsgálata"* in: III. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Miskolci Egyetem Kiadása, Miskolc. II: 1993. 81-86

1994 *„Csuvasia földrajzi neveinek morfológiai és szintaktikai szempontú feldolgozása"* in: II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Egyetemi Kiadó, Veszprém. 1994:313-315.

1994 *„Birtokos jelölés a Volga vidéki földrajzi neveken".* in: Studia Nova 2. A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának tudományos közleményei. I. évf. 2. sz. 1994.111-129

1996 *„Jelzős szerkezetek a Volga-Urál vidéki földrajzi nevekben (részlet)"* in: Debreceni Szlavisztikai Füzetek. KLTE Debrecen. 1996.41-51

2004 *„Nyelvi kapcsolatainkról másképpen"* in: Eleink - Magyar Őstörténet (5.) II. évf. 1. sz. 2004.5-31

2004 *Bevezetés a nyelvészeti őstörténeti tanulmányokba* 1. in: Nyelvészeti őstörténeti füzetek 1. Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc 2004

2005 *Bevezetés a nyelvészeti őstörténeti tanulmányokba* 2. in: Nyelvészeti őstörténeti füzetek 2. Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc 2005.

2005 *Bevezetés a nyelvészeti őstörténeti tanulmányokba* 3. in: Nyelvészeti őstörténeti füzetek 3. Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc 2005

2006 *A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító hangtana* 2006 Hunscience Kiadó, Esztergom 2006.

2006 *A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító alaktana* 2006

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Hunscience Kiadó, Esztergom
2006 *A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító mondattana* 2006 Hunscience Kiadó, Esztergom
2011 *Gyökrendszer* Megjelenés alatt.
2011 *Magyar-mongol nyelvviszony* Megjelenés alatt.
GYÖRFFY 1997 GYÖRFFY György *A magyar törzsnevek és törzsi helynevek* in: Honfoglalás és nyelvészet, Szerkesztette Kovács László, Veszprémy László, 1997
HAJDU 1966 HAJDÚ Péter *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*.
HADU-KRISTÓ-RÓNA-TAS 1980 HAJDU Péter – KRISTÓ Gyula – RÓNA-TAS András szerk., *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba.* Szeged. 1980. Kézirat.
KESZI 1996-2002 KESZI Tamás *A magyar törzsnevekről* in: Keletkutatás 1996. ősz –2002. tavasz 10-11.
KISS 1995 KISS Lajos *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. 1995
LIGETI 1986 LIGETI Lajos *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád -korban.* Akadémiai Kiadó Budapest 1986
NÉMETH 1991 NÉMETH Gyula *A honfoglaló magyarság kialakulása,* 2. kiadás, közzéteszi Berta Árpád. Budapest, Akadémiai Kiadó 1991.
OBRUSÁNSZKY 2005 OBRUSÁNSZKY Borbála *A mongol népek története,* Kőrösi Csoma Sándor Magyar Egyetem jegyzete. 2005
RÓNA-TAS 1978 RÓNA-TAS András *Bevezetés a csuvas nyelv ismeretébe.* Budapest Tankönyvkiadó 1978.
RÓNA-TAS 1996 RÓNA-TAS András *A honfoglaló magyar nép.* Budapest Balassi Kiadó 1996.

10.6.3.2. *Gyarmat*

"...századunk első felében egy kiváló magyar kutató gárda elemezte forrásainkat, és megalkotott egy magyar őstörténetet, amelyben nagyjából minden adat egybe vág, és magyarázatuk bizonyítottnak tűnik. Tekintélyük mindmáig szilárd, ám egyre gyülekeznek más magyarázati lehetőségek is." (László Gy. Köszöntője, in.: Makkay, 1993.)

10.6.3.2.1. Bevezetés

László Gyula túl finoman fogalmazott, mert ez a kitűnő gárda - akár tudatosan akár nem - politikai megrendelésre és a politikai elvárásoknak megfelelően elemezte a forrásokat, amelynek következménye számos hamis megállapítás lett elsősorban nyelvészeti téren. Ebből pedig csakis hamis őstörténeti következtetéseket lehetett levonni. A hamis tanok tanítása minden szinten kettős, a nyelvtudományban és a történettudományban egyaránt félrevezették a diákokat, akik tanárok lettek és sokan közülük nem is tudták, hogy nem a valót tanítják a gyerekeknek, az ifjúságnak. Az alábbiakban nemcsak egyszerűen más lehetőségről szólunk, hanem a források eddigi

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

értelmezésének a kritikáját adjuk. Sorra vesszük a kutatói véleményeket, amelyeknek a tévedéseire rámutatunk a földrajzi névi kutatásaink fényében.

A *Gyarmat* a kettős név (*Kürtgyarmat*) második tagja. A törzsnévvel elsőként Somogy megye földrajzi neveinek (vö.: SFN) kapcsán foglalkoztam[413], miközben azokat a Somogy megyében lévő földrajzi neveket gyűjtöttem össze, amelyeknek magyar őstörténeti vonatkozásaik is vannak. Találtam olyanokat, amelyek népnevekkel (*kun, magyar*), törzsnevekkel (*Gyarmat, Kér, Keszi, Megyer, Tarján*), vezérnevekkel (*Álmos, Kond, Kupa, Koppány*), személynevekkel (*Zinger, Székeli, Baján, Hornyák* stb.) és magyar közszókkal (*csurgó, mocsár* stb.) kapcsolatosak. Közülük elsőként csak egyetlen név, a *Gyarmat* köré csoportosítottam a gondolataimat. Idővel kiegészítettem ezeket az adatokat, hiszen ismeretes, hogy ez a név nemcsak Somogy megyében, hanem a Kárpát-medence egyéb területein is előfordul. Kérdés, hogy a magyar *Gyarmat* utalhat-e a törzs szálláshelyére, vagy egyszerűen csak személynév vagy valamilyen köznév szolgált alapul a település nevének.

Tekintettel arra, hogy a *Gyarmat* név párhuzamai megtalálhatók a Volga-Urál vidékén a földrajzi nevekben, de közszóként is ismertek, érinti a magyaroknak a Kárpát-medencén kívüli történetét is. A nevet törzsnévi, mint tulajdonnévi minőségében is felül kell vizsgálni. Az tény, hogy a *Kürtgyarmat* ebben a formában kettős névként nem fordul elő sehol az eddigi ismereteim szerint.

Meg kell tudnunk, milyen szó szolgált alapul a Gyarmat névnek. A *Gyarmat* és társai megfejtéséhez először a Volga-Urál vidéki földrajzi neveket vizsgáltuk meg, majd a kutatásba számos nyelv közszavait is bevontuk. Természetesen azt is figyelembe kellett venni, hogy "Az egyéb nyelvek több évszázados szimbiózusa rányomja bélyegét a tulajdonnevekre, így különböző nyelvű megnevezések egymással szoros kapcsolatban, többszörös vonatkozásban állnak, gyakran csak együttes elemzéssel értelmezhetők... Szorosan összefüggő rendszert alkotnak... az egyes nyelvek névkincse csak e rendszer belső, egymást feltételező elemeiként fogható fel." (Pogány-Zelliger MNy.1972. 4.)

Már a földrajzi névi kutatásaim kezdetén világosan látszott, hogy a Kárpát -medence földrajzi neveinek, a nép-, törzs, vezér-, dinasztia- és személyneveinknek - családnevek és keresztnevek - egy része szorosan összefüggő rendszert alkot egymással és a Volga-Ural vidéki földrajzi nevekkel is, továbbá az ott élő népek nyelvében is fellelhető nyomokkal. Következésképp a kutatómunka csak egy nagyobb összefüggésben lehetséges. Kirajzolódott egy olyan névadási rendszer, amely egyaránt kötődik az Uráltól nyugatra és keletre eső területekhez. Az itt lakó népek nyelvei három nyelvcsaládba tartoznak a tudomány hivatalos álláspontja szerint. Máris adódik a kérdés: Mivel magyarázható a földrajzi nevekben, továbbá a személynevekben és a közszókban valamint a grammatika morfémákban meglévő rendszerszerűség?

A Volga-Urál vidéke több nyelvű terület, a rendszert, a névadási módot mégis a legkorábban ott élt nép(ek) vagy népcsoportok alakították ki, amelyet tovább vittek egyrészt az utódnépek, másrészt átvettek a később odakerült népek. Sohasem hagytuk figyelmen kívül, hogy a névtani kutatásaink csak akkor lehetnek eredményesek, ha összhangban vannak más tudományágak megállapításaival és a források nyújtotta információkkal.

10.6.3.2.2. A források

Ami az írott forrásokat illeti, a *Gyarmat* nem fordul elő igen korai forrásokban. Mindössze **Konstantin** (912-959) A birodalom kormányzása című művében szerepel, mint a hét magyar törzsnév egyike a *Kürtgyarmat* összetétel utótagjaként.

Konstantinosz a 38. fejezetben A türkök népének eredetéről és hogy honnan származnak címmel ír. Türkök alatt magyarokat kell érteni és világosan hét törzsről van szó. A kabarokat itt még nem említi, de a törzsek neveit sem. „A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem

[413] Az azóta eltelt több év alatt végzett kutatásaim tovább finomíttatták velem az anyagok vizsgálata során leszűrt eredményeket. Ez a változási, módosulási folyamat világosan látható az akkori Gyarmatról írt és a mostani dolgozatom összehasonlításakor.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi." (MORAVCSIK 1988:43)

A 40. fejezetben A kabarok és a türkök törzseiről szóló beszámolóban már azt írja, hogy „Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse, második a Nyekié, harmadik a Megyerié, negyedik a Kürtügyermatué, ötödik a Tarjáné, hatodik a Jenehé, hetedik Keri, nyolcadik Keszi. És így egymással összeolvadván, a kabarok a türkökkel a besenyők földjére mentek." (MORAVCSIK 1988:46-47)

Ha a magyar fordítást összevetjük a görög eredetivel, akkor az idevonatkozó rész - „*negyedik a Kürtügyermatué"* - görög megfelelője „*τετάρτη (του) Κουρτουγερμάτου*". Szó szerinti fordításban 'negyedik a Kürtnek a Gyermatnak a törzse'. Ez - a sorrendet tekintve - olyan szerkezet, ahol a birtok, azaz a törzs mint köznév elől van, a birtokos, azaz a tulajdonnév hátul, vagyis a birtokos a birtokot követi. Ha az összetett névnek (*Κουρτουγερμάτου*) az utótagját (*γερμάτου)* vesszük figyelembe, akkor 'törzs *γερμάτου*-nak a' azaz magyarul '*γερμάτου*-nak a törzse' jelentésben kell értelmeznünk a *του γερμάτου* szószerkezetet. Ez úgy fogható fel, 'a törzs, amely *γερμάτου*hoz tartozik'. Egyértelműen *γερμάτου* a tulajdonos, azaz a birtokos, a törzs pedig a tulajdon, azaz a birtok. A *γερμάτου* világosan személynév.

A forrásból egyértelműen kitűnik, hogy a *Kürtgyarmat* utótagjának, a *gyarmat* szónak alapul személynév szolgált s a név alapalakja a birtokos esetrag (*-ου)* elhagyásával a görög szövegben *gyermat*.

10.6.3.2.3. Kutatói vélemények és azok kritikája

M.R. Fedotov szerint a *Jemak, Jamak* népnév. (M.R. FEDOTOV 1984).

Galjautdinov munkájában azt olvashatjuk, hogy a *jurmi* törzsszövetséghez tartozik, baskír törzsnév, baskír népcsoport neve. (GALJAUTDINOV 1987)

Kuzejev és **Ivanov** megállapították, hogy pogány nevek a csuvasban a *Jurmet, Jermet, Jurmekej*. (KUZEJEV - IVANOV 1984)

A kutatók között a török eredet szinte általánosan elfogadott. **Németh Gyula** szerint a *jormati* etimológiáját a törökben kell keresni. A magyar *gyarmat* törzsnév, amely a baskírban is megvan. (NÉMETH 1966.)

Ligeti Lajos kételkedő álláspontra helyezkedett: "A Gyarmat névvel kapcsolatban már korábban jeleztem, hogy figyelmen kívül hagyott nyelvi és jelentéstani nehézségek miatt a javasolt magyarázat elfogadhatatlan... Lehet, hogy a Gyarmat mégis török eredetű törzsnév, a törzs tagjai azonban nem lehettek ezúttal sem törökök." (LIGETI 1986):

Berta Árpád egy korábbi ötletet újított fel, mely szerint a törzsnevek hadrendet tükröznek és a törökből magyarázza őket, köztük a *Gyarmat*ot. (BERTA 1989)

Róna-Tas Andrásnak az új könyvében a *Gyarmat*ról írt összefoglalója igen tanulságos, ezért azt részletesebben idézzük: „...már a múlt században megjelent az a vélemény, hogy a baskírok között megtalálhatók a magyar törzsnevek. Hosszú ideig csak két magyar törzsnév, a *Gyarmat* és a *Jenő* párhuzamait tárgyalták,... Az igazság az, hogy ezek a törzsnévhasonlítások, ha helyesek lennének, sem mondanának sokat a magyarok egykori lakóhelyéről. ... nem tudhatjuk, hogy ezek a törzsnevek mikor és hogyan kerültek a mai Baskíria területére. Mindenesetre kutatásra érdemes feladat, hogy valóban azonosak-e ezek a törzsnevek, és hogy mit tudunk e törzsnevek, illetve az általuk jelölt törzsek történetéről. Ezeket a kérdéseket attól függetlenül is érdemes feltenni, hogy a törzsnevek

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nyelvi eredeztetése, etimológiája helyes-e vagy sem. A legrégebbi baskír-magyar törzsnév egyeztetés a baskír *Jurmati* és a magyar *Gyarmat*, illetve a baskír *Jenej* és a magyar *Jenő* törzsnevek összevetése." (RÓNA-TAS 1996:330-331)

Róna-Tas András a továbbiakban részletezi a hangtani magyarázat akadályait. Ezek a következők: „A szóvégi *-i* a magyarban eltűnhetett volna, tehát hiánya nem okozna különösebb problémát, bár feltűnő, hogy már a Bíborbanszületett művében is hiányzik, ...holott a Kürtben még megvan a szóvégi *-u*. A szóvégi *-i* hiányát tulajdoníthatjuk a szó kéttagúságának vagy a görögösítés áldozatának is." (RÓNA-TAS 1996:330-331)

Szerinte komolyabb gondot jelent az első szótag magánhangzóinak különbsége, amely „már nem hidalható át. A görög alak *Jermat* alakot tükröz, amely a magyar *Dzsermat*, esetleg már *Gyermat* átírása. A legrégibb magyar alakban előforduló *e* hang két forrásból eredhet. Vagy ez volt eredetileg a törzsnév, és a Dzsarmat > Gyarmat későbbi hasonulás révén jött létre, vagy az eredeti alak a Dzsarmat, és az *e* másodlagos. Ez ismét lehet elhasonulás vagy egyszerűen átírási probléma, ugyanis a szókezdő *dzs* átírásához szükség volt valamilyen helyesírási eljárásra, hogy a szókezdő *g*-t *j*-nek vagy *dzs*-nek kelljen olvasni. Nem lehet azonban azt feltételezni, hogy a magyarban *o* vagy *u* volt. A korai magyar forrásokban található Gormot, Gurmot helynevek a latin helyesírásnak abból a nehézségéből adódtak, hogy az ajakkerekítéses magyar *a*-t csak *o* betű jelével tudták leírni, ahogyan a *magyar* nevet is *moger*nak írta Anonymus. Ezekből a korai magyar adatokból nem lehet *Gyormot alakot feltételezni, s ennek a görög adat is ellentmond. A baskírban viszont a mai *u* egy korábbi *o*-ra megy vissza. A Jurmati törzsnév tehát korábban *Jormati volt. Komoly nehézségeket okoz a szókezdő mássalhangzó is, mert ha itt a magyar Gyarmat törzsnévvel van dolgunk, akkor a baskír, amelyiknek nem volt szókezdő *dzs* hangja, azt valamivel helyettesítette volna, mégpedig a legvalószínűbb módon a *cs*-vel. Ez a *cs* hang eredeti baskír szavakban és a korai jövevényekben *sz*-lett, miután a régi *sz- h*-vá változott:

régi baskír **cs* > *sz*
régi baskír **sz* > *h.*

Tehát a magyar Dzsarmat korai átvétel esetén a mai baskírban *Szarmat volna. A magyar *dzs*-hang *j*-vel való helyettesítése kevésbé valószínű, ugyanis azt nem feltételezhetjük, hogy a régi baskírok is olyan jól ismerték a hangtörténetet, mint a mai tudósok, vagyis tudták volna, hogy a magyar *dzs*- török nyelvekben előforduló *dzs*-re megy vissza, ez pedig valamikor *j*- volt, és ezért - annak ellenére, hogy a hangot *dzs*-nek hallották - *j*-vel helyettesítették. Ha viszont a *j*-vel kezdődő alak lett volna az eredeti, akkor a magyar, amelyben volt szókezdő *j*-, * *Jarmat* alakban vette volna át a törzsnevet. Az egyetlen lehetséges feltételezés, hogy a jurmatiak ősei közeli kapcsolatban álltak egy *dzs*-török csoporttal, amelyben megvolt ez a Dzsarmati alak, amelyből ebben a nyelvben Dzsormati lett. Majd a rendszerszerű megfelelések alapján „értve" a hangtani különbséget (valahogy úgy gondolkozva, hogy „ahol azok *dzsok*ot mondanak, mi *jok*ot mondunk, ha tehát ők Dzsormatit mondanak, akkor minekünk Jormatit kell ejtenünk"), átvették a törzsnevet. Ez a szomszéd nép csak török nyelvű lehetett. Az adott viszonyok között csak a volgai bulgárokra gondolhatunk.

Az egyébként figyelemre méltó, hogy a baskírok között van *Jurma, Jurmi* és *Jumran* nemzetségnév, és ez utóbbinak van *Jumuran* alakja is. A baskíriai Ik folyó bal oldali mellékfolyója Jurmat, a Metev baloldali mellékvize Jurmit, a Cseremsan jobboldali mellékvize, valamint az Ikbe ömlő Üszen mellékvize Jurmi-az patak, és az Ufa folyóba balról ömlik bele a Jurmas folyócska. Aligha lehet feltételezni, hogy ezek a víznevek a törzsnévből származnak. A fordítottja elképzelhető, de természetesen bizonyítandó."

A fenti kutatói vélemények elemzésének több tanulsága is van. A földrajzi névi kutatásaink fényében a Fedotov említette *Jemak, Jamak* népnév elvileg lehet ősi s akkor a *magyar*hoz hasonlóan keletkezett, az alapja pedig dinasztianév. Lehet ugyanakkor késői, amely arról a folyóról kapta a nevét, amely mellett lakott ez a nép. A kérdés eldöntéséhez további vizsgálatokra van

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szükség.

A *Gyarmat* személynévi eredetének magyarázatát támogatja Galjautdinov azzal a véleményével, hogy a baskír törzsszövetségnek is van *jurmi* nevű tagja, amely személynévi eredetű úgy is, mint baskír népcsoport neve. Kuzejev és Ivanov adatai is a *Jurmet, Jermut, Jurmekej* személynévi használatát igazolják.

A magyar kutatók nagy része szerint a *Gyarmat* etimológiáját egyhangúan a törökben kell keresni (Németh Gyula, Ligeti Lajos, Berta Árpád).

Ugyanakkor Róna-Tas András nemcsak felvázolta a török származtatás nehézségeit, hanem néhány víznévi alakváltozatot is figyelembe vett az álláspontja kialakítása során. Az általa említett baskír *jurma, jurmi* nemzetségnév párhuzama valóban a csuv. földrajzi nevekben gyakori *śyrma* 'szakadék, patak, vízmosás' jelentésű szó. A *jumran* és a *jumuran* nemzetségneveknek azonban nincs közük a magy. *gyarmat*-hoz. Így a *jumran* nem tartozhat a *jurmatiak* kiterjedt nyelvcsaládjához, mint ahogyan azt Róna-Tas András írta. Nem érthetünk egyet azzal sem, hogy "Itt az a feltűnő, hogy míg a Jurmatinak kiterjedt névcsaládja van (Jurma, Jurmi, Jumran stb.) addig a Jenejnek nincs, s a víznevekben sincs hozzá kapcsolható."[414] A földrajzi névi kutatásaink rávilágítottak arra, hogy baskír földön a *Gyarmat* név egy egész nyelvi rendszer részeként sok más magyar szó és grammatikai morféma párhuzamával együtt található meg. A hangtani magyarázat akadályai pedig azért jelentkeznek Róna-Tas Andrásnál, mert egy előre felállított, feltételezett finnugor hangtan mellett és ahhoz viszonyítva tárgyalja ő is az altáji nyelvek hangtanát. Hozzátesszük, a tévedések is ezen alapulnak. Az *-sz* ugyanis nem a *-cs* fejleménye s a *-h* nem az *-sz*-ből keletkezett. A földrajzi névi kutatások fényében a hangváltozások is rendszert alkotnak, vö.: *t* > 1. *t'* > *č*; 2. *d'* > 2.1. *j* 2.2. *dž*; 3. *th* > 3.1. *s* 3.2. *h*. Nem volt szükség hanghelyettesítésre. A víznevek és a törzsnevek illetve személynevek viszonyának a megértéséhez figyelembe kell venni eleink gondolkodását.

Leszűrhető végső tanulság, hogy a fenti kutatói vélemények között nem található megoldás, nincs megnyugtató válasz a *Gyarmat* körül felmerülő kérdésekre. Tanulságos látni azt is, hogy az eredeti görög szöveget senki nem tanulmányozta újonnan a görög forrás értelmezésével kezdve előítéletektől mentesen.

10.6.3.2.4. Földrajzi nevek a Kárpát-medencében

Gyarmat `község Veszprém megyében Pápától északra` (KISS 1980) < *Gyar* + *mat*

Gyarmati-dülő (Kaposvári járás), nevét onnan kapta, hogy Kaposgyarmat közelében van (SFN). < *Gyarmati* < *Gyarmat* + *-i:* melléknév képző + *dülő*

Kaposgyarmat (Kaposvári járás), amelyben "a megkülönböztető szerepű Kapos- előtag a folyó mellékével kapcsolatos." (KISS 1980.) < *Kapos* + *gyarmat*

Balassagyarmat `város Nógrád megyében` (KISS 1980.) < *Balassa* + *gyarmat*

Fehérgyarmat `helység Szabolcs-Szatmár megyében`. (KISS 1980) < *Fehér* + *gyarmat*

Feketegyarmat 'helység a Fekete-Körös mentén Romániában `Zaránd, majd Arad megyében' (KISS 1980) < *Fekete* + *gyarmat*

Füzesgyarmat `helység Békés megyében` (KISS 1980) < *Füzes* + *gyarmat*

Rábagyarmat `helység Vas megyében`. A magyar Gyarmat törzs szálláshelyére utal. A *Gyarmat*

[414] Ld. a *Jenő* névnél.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

törzsnév minden bizonnyal ótörök eredetű, de a részletek nincsenek tisztázva. (KISS 1980) < *Rába* + *gyarmat*

Tisztázandó, hogy a *Gyarmat* nevű vagy a *Gyarmat* nevet tartalmazó földrajzi nevek valóban a *Gyarmat* törzs szálláshelyére utalnak-e, továbbá milyen nyelvi eredetű a *Gyarmat* s milyen szó szolgált neki alapul.

10.6.3.2.5. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén

A Volga-Urál vidékén a *Gyarmat* nevet illetőleg a párhuzamait tartalmazó nevek csoportosíthatók a szókezdő, a szóvégi mássalhangzók és a szó belseji magánhangzók különbözősége alapján. A szókezdő szerint *j-, č-, s-, ś-* kezdetűekre hoztunk példákat.

Jarmak śălĕ f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Jarmak śălĕ* A.
< csuv. *Jarmak:* folyó neve
\+ *śălĕ* ⟵ csuv. *śăl* 'forrás'
\+ *–ĕ:* birtokos személyjel

Jarmak h. Ašm.IV.229.: csuv. *Jarmak* or. *Jermakovo* Čist.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jarmak* ⟵ *Jarmak:* folyónév
or. *Jermakovo* ⟵ nem orosz *Jermak*
\+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
\+ *–o*

Jermakovo h. Ašm.IX.: or. *Jermakovo* Čist.u., falu, NAP: or. *Jermakovo* M., csuvas falu, Ar.:-.
< or. *Jermakovo* ⟵ nem orosz *Jermak*
\+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
\+ *–o*

Jermak h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Jermak* or. *Jermakovo* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Jermak* < *Jer*
\+ *mak*
or. *Jermakovo* ⟵ nem orosz *Jermak*
\+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
\+ *–o*

Jermek h. Ašm.IV.286.: csuv. *Jermek* or. *Jermakovo* Bug.u., tatár falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jermek* < *Jer*
\+ *mek*

Jărmak f. Ašm.V.94.: csuv. *Jărmak*, patak, néha vízzel, olykor nagyobb lesz, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jărmak* < *Jăr*
\+ *mak*
< **Jurmak, *Jyrmak.*

Jărmak f. Ašm.V.94.: csuv. *Jărmak*, keskeny patak, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jărmak* < **Jurmak, *Jyrmak.*

Jărmak d. Ašm.V.94.: csuv. *Jărmak,* tisztás, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jărmak* < *Jăr*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *mak*
< **Jurmak, *Jyrmak*

Jurmekejkin Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Jurmekejkin* or. *Jurmekejkina* M.
< csuv. *Jurmekejkin* < *Jurmekejka*
+ or. *-in:* birtokos melléknév képző

Jărmatlă h. Ašm.V.: csuv. *Jărmatlă* or. *Jemuratka* Čist.u., település neve, NAP:-, Ar.-.
< csuv. *Jărmat* < *Jăr*
+ *mat*
+ *-lă:* képző
or. *Jemuratka* ⟵ nem or. *Jemuratka* < *Je*
+ *muratka* < *mu*
+ *ratka*

Jurmit f. TB.181.: bask. *Jurmit* or. *Jurmit* Beleb., az or. Metev baloldali mellékfolyója.
< bask. *Jurmit* < *Jur*
+ *mit*
or. *Jurmit* ⟵ nem or. *Jurmit*

Jurmyj f. TB.181.: bask. *Jurmyj / Jurmy* or. *Jurma* Buzd., az or. Čermasan jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Jur*
+ *myj*

Čarmak h. Ašm.XV.156.: csuv. *Čarmak,* hely neve, NAP: csuv. *Čarmak* or. *Čermaki* Č., csuvas falu, Ar.: csuv. *Čarmak* A.
< csuv. *Čarmak* < *Čar*
+ *mak*

Čarmak Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Čarmak* A.
< csuv. *Čarmak* < *Čar*
+ *mak*

Čarmak ulăxĕ d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Čarmak ulăxĕ* A.
< csuv. *Čarmak* < *Čar*
+ *mak*
+ *ulăxĕ* ⟵ csuv. *ulăx* 'mező'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Sărmet h. Ašm.XI.321.: csuv. *Sărmet*, település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sărmet* < *Săr*
+ *met*

Sărmet Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Sărmet* U.
< csuv. *Sărmet* < *Săr*
+ *met*

Kupărl'a h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kupărl'a* or. ***Jurmekejkino*** M., csuvas falu, Ar.:-.
< or. *Jurmekejkino* ⟵ nem or. *Jurmekejka*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ or. *-in:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

Kopărl'a h. Ašm.VI.302.: csuv. *Kopărl'a*, falu neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Kopărl'a Janasal* or. ***Jurmekejkina*** M.
< or. *Jurmekejkina* ⟵ nem or. *Jurmekejka*
+ or. *-in:* birtokos melléknév képző
+ *-a*

Časal'něk śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Časal'něk śyrmi (sysălă var, kiremet)* A.
< csuv. *Časal'něk* < *Časal'*
+ *něk*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i:* birtokos személyjel

A fenti adatokban a vizsgált nevünk előfordul folyó, patak, mellékfolyó, tisztás és település nevében. Használatos önállóan és képzett formában, valamint két tagú nevekben első vagy második tagként. Az adatok egy részében a *Gyarmat* szóvégi *–t* zöngétlen zárhangjával szemben egy másik zöngétlen, de nem ugyanazon a helyen képzett zárhang a *–k* szerepel. A szókezdő magyar *gy*-vel szemben itt *j-, č-, s-, ś* található. Szerkezeti felépítése szerint összetett szó, de elvileg lehet képzett is, vö.: *Jăr + mak*, *Jăr + mat, śyr + ma.* Hangtanilag az utótag végső magánhangzója lehet *-k*, de lehet *-t* is. Ennek az a magyarázata, hogy a korábbi, teljesebb alak **matka* volt, amely két irányban változott. Az egyik esetben a *-k*, a másik esetben pedig a *-t-* tűnt el. Sőt, meg kell említeni a csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék' jelentésű szónak a földrajzi nevekben való nagy számú előfordulását is, mert a szó végén korábban volt mássalhangzó, amit a párhuzamos adatok is igazolnak, vö.: oszm. *yrmak* 'folyó', üzb. *irmok* 'mellékfolyó' stb.

10.6.3.2.6. Magyar személynevek
10.6.3.2.6.1. Családnevek

Gyarmat csn. ⟵ *Gyarmat* hn. (KÁZMÉR 1993) < *Gyar* + *mat*

Gyarmati csn. ⟵ *Gyarmat* hn. Arad, Bars, Békés, Esztergom, Győr, Hont, Komárom, Nógrád, Nyitra, Somogy, Szatmár, Vas megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Gyarmat* < *Gyar* + *mat* + *-i:* melléknév képző

Szirmai csn. ⟵ *Szirma* hn. Borsod, Ugocsa megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szirma* + *-i:* melléknév képző.

Irmai csn. ⟵ *Irma* hn. Bács megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
< *Irma* + *-i:* melléknév képző

Jármi csn. ⟵ *Jármi* hn. Szatmár megye. (KÁZMÉR 1993)

10.6.3.2.6.2. Keresztnév

Irma Női keresztnév. < *Ir* + *ma*

Látható, hogy a családnév képző nélkül és képzővel egyaránt ismert. A női keresztnévben pedig a szókezdő és a szóvégi mássalhangzó egyaránt eltűnt.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

10.6.3.2.7. Közszók

Magyar
gyarmat 'kolonia, telep'. Nyelvújítási elvonás a *Balassagyarmat, Fehérgyarmat*-féle helynevekből. (TESz)

Megjegyezzük, hogy a szókezdő *gy-* eredeti *t-* fejleménye s ilyenformán a szó családjába tartozik a magy. *termet* szó. A magy. *szárma* 'töltött káposzta' is rokon, ez esetben a szókezdő *t-* másik fejleménye az *sz-* maradt meg a szóban ugyanúgy, mint a *származik*-ban.

A *Gyarmat* előtagja a *gyar-* több magyar szóval is rokonságban van, köztük a *gyárt* szóval, amelynek a *gyár-* töve *jár-* változatban is ismert, idetartozik a magy. *jökér, gyökér* s az *írmag ír* előtagja, az *ér* pataknév, valamint az *ered* töve. A *Gyarmat* utótagja pedig a *magyar, megyer* névnek a *magya-, megye* tövével tartozik össze, eredetibb alakja mVtkV volt. Meg kell jegyeznünk, hogy elvileg fennáll a lehetősége annak, hogy a második elem a vizsgált szavunkban már grammatikai morféma, vagyis valamilyen képző minőségben szerepel.

Minthogy a népnevek is a közszók közé tartoznak, itt kell megemlítenünk a *szarmat* (< *szar* + *mat*), *szarmata* (< *szar* + *mata*), *szauromata* (< *szauro* + *mata*) népnévi alakváltozatokat. A *Gyarmat* névvel szemben hangtanilag csupán a szókezdő mássalhangzó tekintetében különböznek. Mindkettő (*gy-, sz-*) eredeti *t-* fejleménye. Az egyes alakváltozatok a teljesebb hangtani formát mutatják.

Altáji nyelvek
Csuvas: ***śyrma***[415] 'árok, patak, szakadék', vö.,: XII-XIII. sz., oszm. *yrmak* 'folyó', AFT. *yrmak* 'folyó forrása', üzb. *irmok* 'hozzáfolyás, mellékfolyó'. (JEGOROV 1964)
A földrajzi nevekben van csuv. *čyrmi (*< *čyrma* + *-i*: birtokos személyjel) alakja is.
Tatár: ***jermak*** 'vízmosta árok'; tat. *jermalak* "vízfolyás eső után"; tat. *jerüm* 'szakadék' tat. *jerynty* 'vízmosás, szakadék'.

A *Gyarmat* előtagja alakváltozatainak *gyar/d'ar, jar, szar* stb. közszói párhuzamaik is vannak, vö.: udm. *jar* 'szakadék', udm. *d`ar* 'szakadék', udm. *jardur* 'part' szó *jar* része, udm. *jarjyl* 'szakadék vidéke' *jar* része, a *jyl* 'a folyó felső folyása, folyóforrás'; mari *jar* 'gödör, szakadék'; bask. *jarlau jar* része, bask. *jyrganak* 'szakadék' *jyr* része; bask. *jyryn* 'kis szakadék'.

Fontos, hogy a mássalhangzó és magánhangzó kezdetű nevek, szavak összetartoznak, egymásnak alakváltozatai.

10.6.3.2.8. A *Gyarmat* név értelmezése a földrajzi nevek tükrében

A *Gyarmat* név eredetét illetően a Volga-Urál vidékén előforduló földrajzi névi alakváltozatok s az idekapcsolódó közszói alakok az eddigiektől eltérő magyarázatot tesznek lehetővé.

Egyértelmű, hogy a földrajzi nevek rendszerszerű hangtani, alaktani, jelentéstani és szintaktikai viszonyainak vizsgálata nemcsak a nevek eredetének, származásának kiderítését szolgálja. Ez a háttérmunka hozzájárult ahhoz is, hogy lássuk, a törzsnevek valójában olyan személynevek, amelyekkel őseink a víznevek mintájára az embert, mint teremtményt, termetet értelmezik, aki a vízhez hasonlóan forráshoz, gyökérhez, maghoz tartozik s a maggal, őssel ellátottság szent volt, istenként tisztelték. Ezért ennek megfelelően nevezik meg az embert a már ismert szóval, amit a víz megnevezésére használtak forráshoz tartozó' jelentésben. Az értelmezéshez és a megnevezéshez a mintát tehát a víz adta. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a személynévnek víznév szolgált alapul,

[415] Rokona a magy. *szurdok*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

csupán azt, hogy egyazon elv alapján született mindkettő.

A *Gyarmat* előtagjának alakváltozatai a Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben: *jVr, čVr, sVr, śVr, Vr.* Veláris és palatális hangrendű változatok egyaránt szerepelnek. A végső mássalhangzó mindenütt ugyanaz (*-r*), azonban a kezdő mássalhangzók (*j-, č-, ś-, s-, 0-)* olyan fejlemények, amelyeknek a közös őse *t-*.

A csuvas *śyrma* földrajzi nevekben is igen gyakori, egyik alakváltozata a *čyrma.* A szó családjába tartoznak a magy. *Szirma* nevet tartalmazó földrajzi nevek és a *Szirmai* személynevek, a *szarmata* népnév, sőt a magánhangzó kezdetűek, ahol a mássalhangzó már eltűnt.

A földrajzi névi kutatások fényében a magy. *Gyarmat* és társai lehetnek összetett szavak, azonban nem kizárt, hogy a szó keletkezésekor már képzői minőségben volt használatos a második elem. Az utótag alakváltozatai csuv. or. *mak, mek, mat*; csuv. *met;* bask. *mit*; bask. or. *myj, ma, me, my, mi.* A *myj* változat szóvégi *j*-je elvileg eredeti *-k*-ból és *-t*-ből egyaránt keletkezhetett.

Hangtanilag az utótag végső magánhangzója lehet *-k*, de lehet *-t* is. Ennek az a magyarázata, hogy a korábbi, teljesebb alak *matka* két irányban változott. Az egyik esetben a *-k*, a másik esetben pedig a *-t-* tűnt el.

A szóvégi *-k* spirantizációjának köszönhetően alakultak ki a magánhangzó végű változatok. Így keletkeztek a *ma, me, mi, my, mo, mu, mă, mĕ* változatok a földrajzi nevekben egy korábbi *mVk* formából, esetleg denazalizációval mVn (< mVt) formából.

A földrajzi névi vizsgálatok alapján a magy. *gyarmat* vagy összetett, vagy képzett szó, amely párhuzamaival együtt megtalálható a földrajzi nevekben, használatos személynévként és közszóként. Az előtag és az utótag előfordulása is igazolható tulajdonnevekben és közszókban egyaránt. Amennyiben a második elemet képzőként kell értelmezni, úgy az a fent említett önálló szóból minősült át képzőnek. A *Gyarmat* névnek ez utóbbi esetben 'gyökérrel, írmaggal ellátott, gyökérhez, írmaghoz tartozó' a jelentése. Amennyiben összetett szóval van dolgunk, úgy az előtag és az utótag valójában ugyanazt jelenti, az előtag 'gyökér, írmag, forrás', az utótag pedig 'mag, mony, bogyó, anya, víz stb.' jelentésű.

A földrajzi névi kutatások során egyértelművé vált: eleink gondolkodása szerint a vízhez hasonlóan az ember is teremtmény, ezért a megnevezése a víz mintájára lehetséges. Ez az oka a víznevekkel való egybeesésnek. Ez nem azt jelenti, hogy a víznevek szolgáltak alapul a személynévnek, hanem azt, hogy ugyanolyan elv alapján történt a megnevezés, amelyhez a mintát a víz adta.

10.6.3.2.9. Összegzés

A görög forrásból egyértelműen kitűnik, hogy a *Kürtgyarmat* utótagjának a *gyarmat* szónak alapul személynév szolgált, amelyet a saját kutatásaink megerősítenek. Tehát a magyar *Gyarmat* név a törzsnevek közt a *Kürtgyarmat* utótagjaként mint tulajdonnév személynév. A személy megnevezéséhez a mintát a víz megnevezése adta annak a gondolkodásnak megfelelően, hogy a vízhez hasonlóan az ember is teremtmény. A törzsnév mint tulajdonnév nem létezik s a személynév mint tulajdonnév nem lehet elsődleges a víznévvel szemben. A magyar névnek a kapcsolatai kiterjedtek a Volga-Urál vidéken földrajzi nevekben, közszóként előfordul nemzetségnévben, népnevekben és számos más megnevezésként is. A magyar női keresztnévként való használata szorosan kötődik a vízhez, hiszen az is női tulajdonságú. Az összetétel elő- és utótagja is megvan tulajdonnevekben és közszókban egyaránt. Jelentésük ugyanaz, gyökér, ír(mag), forrás' illetőleg 'mag, mony'. Amennyiben képző a második elem, úgy a *Gyarmat* személynév jelentése 'gyökérhez, írmaghoz tartozó, azzal ellátott'.

Világos, hogy a *Gyarmat,* mint személynév nem utalhat törzsi szálláshelyre. Maga a *Kürtgyarmat* összetétel nem található a földrajzi nevekben. Külön a *Kürt* és külön a *Gyarmat* illetőleg a szócsaládjába tartozók azonban vannak. A *Gyarmat* családnévként ismert a magyarban.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

10.6.3.2.10. Rövidítések

A. Alikovszkij rajon
Abz. Abzelilovszkij rajon
Ar. Archivalis anyag
B. Batyrevszkij rajon
bask. baskír
Beleb. Belebejevszkij rajon
Blag. Blagovarszkij rajon
Burz. Burzjanszkij rajon
Buu. Buinszkij ujezd
C. Civilszkij rajon
Cu. Civilszkij ujezd
Č. Csebokszarszkij rajon
Čist.u. Csisztonszkij ujezd
csuv. csuvas
d. domb
Davl. Davlekanovszkij rajon
dial. dialekt
ELTE Eötvös Lorand Tudományegyetem
f. folyó
h. helynév
xan. xanti
Xoč.v. . Hocsasevszkaja voloszt
Xval.u. Hvalynszkij ujezd
Išim. . Isimbajszkij rajon
Ja. Jadrinszkij rajon
Jan. Jantikovszkij rajon
Jau. Jadrinszkij ujezd
K. Kozlovszkij rajon
Kaz. Kazanszkij rajon
Ko. Komszomolszkij rajon
Kr. Kraszno-Csetejszkij rajon
Kra. Krasznoarmejszkij rajon
Kuzn.u. Kuzneckij ujezd
M. Morgausszkij rajon
magy. magyar
md. mordvin
mdE. erza mordvin
mdM. moksa mordvin
Meč. Mecsetlinszkij rajon
Mel. Melekesszkij rajon
nyeny. nyenyec
or. orosz
óm. ómagyar
ősm. ősmagyar
PU. Proto-uráli
Sa.g. Szaratovszkaja gubernija
t. tó
tat. tatár

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Tatyš. Tatyslinszkij rajon
Tk. Tatarkaszinszkij rajon
tör. török
Tujm. Tujmazinszkij rajon
U. Urmarszkij rajon
udm. udmurt
Učˇ. Ucselinszkij rajon
U.Vym. Usztj-Vymszkij rajon
Zil. Zilairszkij rajon

10.6.3.2.11. Források, Irodalom

Ašm. Ašmarin, N- I. 1928-50. *Theasurus linguae Tschuvaschorum* I-XVII. Kazan-Csebokszari.

BÁRCZI - BENKŐ - BERRÁR, 1969.: BÁRCZI Géza - BENKŐ Loránd - BERRÁR Jolán, *A magyar nyelv története,* Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.

BENKŐ Benkő Loránd *Magyar nyelvtörténet - magyar őstörténet.* in.: Magyar Őstörténeti Tanulmányok, 63.

BERTA, 1989 BERTA Árpád *Új vélemény török eredetű törzsneveinkről.* Keletkutatás. 1989. tavasz. 3-17.

Coll. COLLINDER, B. *Fenno-ugric Vocabulary of the Etimologocal Dictionary of the Uralic.* 1955.

CZEGLÉDI 1997 CZEGLÉDI Katalin, *A magyarokra vonatkozó népnevek a földrajzi nevekben.* Kiadó, 1997.

FEDOTOV 1984. FEDOTOV, M.R. *O bolgarszkom i csuvasszkom jazykax.* Bolgary i csuvasii. Csebokszari 1984. pp.76-89.

GALJAUTDINOV 1987. GALJAUTDINOV, I.G. *Onomasztikon Tarih nama i Bulgar* Tadzsetdina Jalszygulova, Baskírszkaja etnonimija, Ufa, 1987.pp. 110- .

HAJDU, 1966. HAJDU Péter, *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1966.

JEGOROV, 1964. JEGOROV, V.G. *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkogo jazyka,* Csuvasizdat, Csebokszari 1964.

KISS, 1980 KISS Lajos, *Földrajzi nevek etimologiai szótára*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

KISS, 1995. KISS Lajos, *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése,* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.

KUZEJEV -IVANOV 1984. KUZEJEV, R.G.- IVANOV, V.A. *Etnyicseszkije processzy v Volgo-Uralszkom regione v V-XVI. vekax i problema proiszxozsdenija csuvasszkogo jazyka.* in: Bolgary i csuvasi. Csebokszary. 1984. p.3:

LIGETI, 1986. LIGETI Lajos, *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád korban,* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

MAKKAY, 1993. MAKKAY János, *A magyarság keltezése.* A szerző kiadása Budapest, 1993.

NAP. *Naszeljonnyje punkti Csuvasszkoj ASzSzR,* Csebokszari 1974.

NÉMETH, 1966. NÉMETH Gyula, *Magyar törzsnevek a baskíroknál,* Nyelvtudományi Közlemények, 1966, pp.35-50.

POGÁNY-ZELLIGER MNy. 1972 POGÁNY Irén - ZELLIGER Erzsébet, *Több nyelvű települések földrajzi név anyagának gyűjtése és lejegyzése.* Mny. LXVIII. évf. 1972. dec. 4.

RÓNA-TAS, 1996. RÓNA-TAS András, *A honfoglaló magyar nép,* Balassi Kiadó, Budapest, 1996.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

RÓNA-TAS, 1978. RÓNA-TAS András, *Bevezetés a csuvas nyelv ismeretébe,* Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.
TESz *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I-III. Budapest. Akadémiai Kiadó 1970.
T-r. *Tatarszko-Russzkij szlovar, Akademicseszkoje izdatyelsztvo,* Moszkva, 1966.
TSK. TURKIN A.I. *Toponimicseszkij szlovar Komi ASzSzR.* Syktyvkar 1986.
Vah. VAHRUSEVA, M.P. *Udmurtszko-russzkij szlovar* Moszkva, 1948.

10.6.4. *Tarján*

„Amiképpen minden emberi élet ma is két egysejtűből kezd sarjadni, akként emberlétünk is csak az élet történetéből érthető meg." (LÁSZLÓ 1999.I:27)

10.6.4.1. Bevezetés

A *Tarján* név több kérdést is rejt magában. Az első, amely a *Tarján* törzs nevével kapcsolatos az, hogy a *Tarján* törzset hívták-e *Tárkány* törzsnek. A másik, hogy a *Tarján* mint törzsnév, lehet-e tulajdonnév. A harmadik, a *Tarján* etimológiája lehet-e közös a *tudun, turun* társadalmi címnévvel. A negyedik, mi a közszói jelentése a *Tarján*nak. Az ötödik, a *Tarján* névnek milyen a kapcsolata a *Tarján* földrajzi nevekkel és a személynevekkel a Volga-Urál vidéken, továbbá a Kárpát-medencében. Végül a hatodik, egyben sok mindent meghatározó kérdés, hogyan kell értelmezni Bíborbanszületett Konstantin görög szövegében az idevonatkozó adatokat.

10.6.4.2. Források

Bíborbanszületett Konstantinosz A kabarok és a türkök törzseiről c. fejezetben a törzsekről írva olvashatjuk: 'ötödik a Tarjáné,'. A görög szövegben ez áll: „πέμπτη του Ταριάνου,", pontos fordításban: 'ötödik Tarjánnak a törzse'. Megjegyezzük, hogy a του végső hangja felett hangsúly jel ($\frac{1}{28}$) van.

A görög forrás szerint a *Tarján* név egyértelműen személynév. Elvileg gondolhatnánk társadalmi címnévre a Hét magyar neveinek az esetében, azonban annak tipikusnak kellene lenni, más esetekben is természetes lenne az előfordulásuk.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

10.6.4.3. Kutatói vélemények és azok kritikája

Gombocz Zoltán szerint "Feltűnő, hogy a *Tárkány* személynévi használatára nincs adatunk, s ez a körülmény a mi *Tárkány* helynevünk török eredetét is kétségessé teszi". (GOMBOCZ 1905:249)

Ligeti Lajos úgy ítélte meg, "Alighanem új módszerrel kell megkísérelni e nevek (törzsnevek) értelmezését s eleve le kell mondanunk arról a sebezhető módszerről, hogy e nevek török eredetűek és csak a törökből magyarázhatók". ..."Lehet, hogy a hat név közt valóban van török eredetű és ilyennek gondolom a Tarján és a Jenő nevet; a török törzsnév mögött azonban magyarul beszélő magyaroknak kellett lenniük." (LIGETI 1986:252)
Megállapítja továbbá, hogy a *Tarjan* az 5. magyar törzs neve. A *tarqan* többes száma *tarqat*, török méltóságnév, a zsuan-zsuanoktól származik. Szerepel a rovásírásos türk, ujgur feliratokban. (LIGETI 1979:26-42)

Róna-Tas András szerint „Két olyan törzsnevünk van, amelynek eredeztetéséhez nincs szükség különösebben sok feltevésre. Ezek a *Megyer* és a *Tarján*." „A Tarján esetében egy *tarkan* > *tarhan* > *tarjan* alakból kell kiindulni, s erre a változásra számos példánk van. Ugyanakkor a *tarkan* alak is tovább élt, mint ezt az avarokra vonatkozó nyugati források és a magyar *Tárkány* helynevek mutatják. Ugyanannak a címnek kettős képviseletére más példák is vannak." „A tarján és tarkan (Tárkány) kettőssége olyan, mint a Jeleh és Üllő kettőssége. …a honfoglaló törzsek szempontjából a törzsnevek eredete másodlagos kérdés. A törzsek tagjai ekkor már vagy korábban is mindig magyar nyelvűek voltak." (RÓNA-TAS 1996:275)
„Nincs közvetlen adatunk arra, hogy kik voltak és hogyan hívták a fejedelmi kíséretet a X. században. A török analógiák azt mutatják, hogy a Kazár Birodalomban és másutt is a *tarkan* cím bizonyos időszakban ilyen csoport jelölésére szolgált. Az tárgyi tévedés, hogy a *tarkan* szó eredetileg 'kovács' jelentésű volt a törökségben. Egy bizonyos idő után a szó 'nem adózó személy' jelentésű volt, s ezt a státust megkapták mesteremberek is. Ezért annyi megkockáztatható, hogy a *Tarján* törzs esetleg szorosabb kapcsolatban állhatott a fejedelmi kísérettel, akár úgy is, hogy a fejedelmi kíséret parancsnoka egyben a *Tarján* törzs feje is volt, s így a vezető címe a törzs neve is lett, ami a török törzsnévadási viszonyok között teljesen természetes. Ez nem jelenti azt, hogy a Tarján törzs minden tagja egyben a fejedelmi kísérethez tartozott." (RÓNA-TAS 1996:276)
„A törzsnevek közül valamelyest bizonyos etimológiája csak a *Jenő* és a *Tarján* törzsnek van, de a törzsnevek nyelvi eredete semmit nem mond a törzsek etnikai és nyelvi összetételéről. A hétmagyar törzsszövetség népe biztosan magyarul beszélt, s a kavarok elmagyarosodása is igen gyorsan lezajlott, miközben a magyarság egyes csoportjai átmenetileg kétnyelvűek voltak, vagyis törökül is beszéltek." (RÓNA-TAS 1996:302)

Fodor István úgy véli, A *Tárkány* törzs neve, amely törzs egyik része a volgai bolgárokhoz, másik része a kabarok kötelékében a magyarokhoz csatlakozott Levediában. (FODOR 1980:193)

Berta Árpád ez esetben nem kínál új megfejtést, úgy látja, a „'Tarxan' (Tarján) – az új vezértörzs" neve. (BERTA 1997:218)

Keszi Tamás joggal bírálja Berta Árpádot: „Berta itt is elfogadja a régi etimológiát, azzal a megjegyzéssel, hogy a *tarxan* eredeti jelentése 'szakrális kovács'. A szónak jelen ismereteink szerint soha nem volt 'szakrális kovács' jelentése. Az ötlet még Alföldi Andrástól származik, és László Gyula terjesztette el széles körben, a hetvenes évekre szinte „tudományos" közhellyé vált. Doerfer és Clauson Berta által is idézett szótárai azonban egyértelműen kizárják ezt az értelmezési lehetőséget." (KESZI 1996 ősz – 2002. tavasz: 8.)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Gombocz Zoltán nem vette figyelembe, hogy bár keresztnévként nem, de családnévként használatos a *Tárkány*. A nevet török eredetűnek tartja Gombocz, Ligeti és Berta is.

Ligeti megállapítása - mely szerint a *Tarján* névvel összetartozik a *tarqan* méltóságnév - támogatható a földrajzi névi kutatásokkal is, mert a személynevek és a címnevek ugyanazon elv alapján jöttek létre. Mindegyiknek a legelső őshöz való tartozás bemutatása volt a legfontosabb közlendője a néven keresztül.

Róna-Tas András véleménye a fentiektől némileg eltérő, amelyben ellentmondás és több bizonytalansági tényező is van. Szerinte a *Tarján* törzs feje a fejedelmi kíséret fejével állhatott kapcsolatban, következésképp a *Tarján* törzs élén *Tarján* címet viselő ember állt. Ennek igazolásához azonban a török *tarqan* 'futó' jelentésű szónak kellett volna alapul szolgálni a névnek. Ugyanakkor a személynév és címnév között is különbséget kell tenni, mert az egyik tulajdonnév, a másik köznév. Melyiknek mi szolgált alapul?

Fodor István szerint a Tárkány törzs a kabarokon keresztül jutott el a magyarokhoz. Ez a megállapítás ellent mond Konstantinosznak, aki a kabarok népét az első törzshöz sorolja.

Semmi nem igazolja Berta Árpád véleményét, mely szerint a Tarján az új vezér törzs lenne.

Keszi Tamás bíráló szavai megállják a helyüket. A kutatásaink fényében sem szolgálhatott alapul a *Tarján*nak a 'szakrális kovács' jelentésű szó.

10.6.4.4. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén

A Tarján név párhuzamai előfordulnak földrajzi nevekben önállóan, két vagy több tagú nevek valamelyik tagjaként és képzett formában, valamint többes jellel ellátva.

10.6.4.4.1. Önállóan

Tarkan h. Ašm.XIII.221.: csuv. *Tarkan* or. *Tarxany,* tatár települések neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tarkan*
or. *Tarxany* ⟵ nem or. *Tarxan*
+ or. *–y*: többes szám jele

Tarxan h. Ašm.XIII.224.: csuv. *Tarxan,* falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tarxan*

Torxan h. Ašm.XIV.173: csuv. *Torxan* or. *Tarxany* Šu., csuvas település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Torxan*
or. *Tarxany* ⟵ nem or. *Tarxan*
+ or. *–y*: többes szám jele

Tarxan h. Ašm. XIII:224. csuv. *Tarxan* falu neve. Ld. *Tarkan*.
< csuv. *Tarxan*

Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxan* ← *Turxankas* or. *Tarxany* ← *Turgankasy* B., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Turxan* < 1. *Tur* ⟵ csuv. *tur-*
+ *-xan*: folyamatos melléknévi igenév képző
2. *Turxa-*
+ *-n*: képző
Turxankas < *Turxan*
+ *kas* ⟵ csuv. *kas, kasă (< kasy)* ’falu’
or. *Tarxany* ⟵ nem or. *Tarxan*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ or. *–y*: többes szám jele
Turgankasy ⟵ nem or. *Turxankassi*

Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxan* or. *Torxany* Kr., falu, Ar.:-.
< csuv. *Turxan*
or. *Torxany* ⟵ nem or. *Torxan*
+ *-y:* többes szám jele

Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxan* or. *Torxany* ← *Torxan Vaz'akovo* + *Torxan Sandrkino* + *Torxan Tugasy* + *Torxan Jauševo* Šu., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Turxan*
or. *Torxany* ⟵ nem or. *Torxan*
+ *-y:* többes szám jele
Torxan
+ *Vaz'ak*
+ *-ov*: birtokos melléknév képző
+ *-o*
Torxan
+ *Sandrkino* < *Sandrka*
+ or. *–in*: birtokos melléknév képző
+ or. *–o*
Torxan
+ *Tugasy* ⟵ nem or. *Tukasy*
Torxan
+ *Jauševo* ⟵ nem or. *Jauš*
+ or. *–ev*: birtokos melléknév képző
+ *-o*

Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxan* ← *Torxan Čuračăk* or. *Torxany* ← *Torgany* C., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Turxan*
Torxan
+ *Čuračăk* < *Čura*
+ *-čăk*: képző
or. *Torxany* ⟵ nem or. *Torxan*
+ *-y:* többes szám jele
Torgany ⟵ 1. nem or. *Torxany*
2. nem or. *Torxan*
+ or. *–y:* többes szám jele

Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxan* ← *Turxan Upi* or. *Torxany* C., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Turxan*
Turxan
+ *Upi* ⟵ 1. csuv. *upa* ’medve’
2. *upa* *’forrásfolyó’ < *u* ⟵ ’víz’
+ *pa* ⟵*pa* ’fő’ ld. Ufa folyó

Torxan h. Ašm.XIV.173: csuv. *Torxan* or. *Torxany* Kr., csuvas település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Torxan*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

or. *Torxany* ⟵ 1. nem or. *Torxany*
2. nem or. *Torxan*
+ or. *–y:* többes szám jele

Turxan h. Ašm.XIV.173: csuv. *Turxan* or. *Karabajevo* Buu., csuvas falu neve, NAP: csuv. *Turxan* or. *Karabajevo* Jal., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Turxan*
or. *Karabajevo* ⟵ nem or. *Karabaj* < *Kara*
+ *baj*
+ or. *–ev*: birtokos melléknév képző
+ *-o*

Torxan t. TB.144.: bask. *Torxan* or. *Turxan* Krk., tó.
< bask. *Torxan*

Tarkan h**.** Ašm. XIII:221. csuv. *Tarkan* tatár települések neve, *Tarxany. Kěšěn tarxan, Aslă Tarkan*.
< csuv. *Tarkan* < 1. *Tarka*
+ *-n*: képző
2. *Tar*
+ **-***kan:* melléknévi igenév képző

10.6.4.4.2. Két tagú nevekben

Aslă Tarkan h. Ašm.II.113.: csuv. *Aslă Tarkan* or. *Bol'šije Tarxany, Bol'še-Tarxan* Buu., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Aslă* ⟵ csuv. *aslă* 'öreg, régi, nagy'
+ *Tarkan* < 1. *Tar* ⟵ csuv. *tar-*[416] 'elszaladni, elfutni'
+ *-kan*: folyamatos melléknévi igenév képző
2. *Tarka*
+ *-n*: képző ⟵ *-*nik*
3. *Tar* ⟵ csuv. *türě* 1. 'egyenes, becsületes, igazságos'
KB., MK. *tüz* 'hajtani, vezetni, kormányozni'
+ *-kan*: folyamatos melléknévi igenév képző
or. *Bol'šije* ⟵ or. *bol'šije* 'nagy'
+ *Tarxany* ⟵ nem or. *Tarxan*
Bol'še ⟵ or. *bol'še* 'nagy'
+ *Tarxan* ⟵ nem or. *Tarxan*

Aslă Tarxan h. Ašm.XIII.221.: csuv. *Aslă Tarxan* tatár település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Aslă* ⟵ csuv. *aslă* 'öreg, régi, nagy'
+ *Tarxan*

Aslă Tarxan h. Ašm.XIII.224.: csuv. *Aslă Tarxan* or. *Bol'šije Tarxany,* tatár falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Aslă* ⟵ csuv. *aslă* 'öreg, régi, nagy'
+ *Tarxan*
or. *Bol'šije* ⟵ or. *bol'šije* 'nagy'

[416] Vö.: csuv. *tar* 'elszaladni, elfutni', ÓT. *täz,* MK. *tez,* alt. *tes,* hakasz *tis*, tuv. *des* 'futni, elszaladni', tuv. *durgunna* 'elszaladni, futással megmenekülni'. (JEGOROV 1964)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *Tarxany* ⟵ nem or. *Tarxan*
+ or. *–y:* többes szám jele

KěšěnTarxan h. Ašm.XIII.221.: csuv. *Kěšěn Tarxan*, tatár település neve, NAP:-, Ar.:-. Ld.: csuv. *Tarkan*.
< csuv. *Kěšěn* ⟵ csuv. *kěšěn* 'kicsi'
+ *Tarxan*.

KěšěnTarxan h. Ašm.VII.310.: csuv. *Kěšěn-Tarxan* or. *Nižnije Tarxany* Simb.u., NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kěšěn* ⟵ csuv. *kěšěn* 'kicsi'
+ *Tarxan*
or. *Nižnije* ⟵ or. *nižnije* 'alsó'
+ *Tarxany* ⟵ nem or. *Tarxan*
+ or. *–y*: többes szám jele

Kěšěn Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kěšěn Turxan* ← *Pěčěk Turxan* or. *Malyje Torxany* Č., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Kěšěn* ⟵ csuv. *kěšěn* 'kicsi'
+ *Turxan*
Pěčěk ⟵ csuv. *pěčěk* 'kicsi, pici'
+ *Turxan*
or. *Malyje* ⟵ or. *malyje* 'kicsi
+ *Torxany* ⟵ 1. nem or. *Torxany*
2. nem or. *Torxan*
+ or. *–y:* többes szám jele

Tarxan puś h. Ašm.XIII.224.: csuv. *Tarxan puś* or. *Verxnije Tarxany,* csuvas falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tarxan*
+ *puś* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej'
or. *Verxnije* ⟵ or. *verxnije* 'felső'
+ *Tarxany* ⟵ nem or. *Tarxan*
+ or. *–y*: többes szám jele

Turxan šurri m. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Turxan šurri* U.
< csuv. *Turxan*
+ *šurri* ⟵ csuv. *šură* 'mocsár' + *-i:* birtokos személyjel

Torxan kassi h. Ašm.XIV.174: csuv. *Torxan kassi* or. *Sotnikovo* M-P., település neve, NAP: csuv. *Turxankassi* ← *Čiřěklě Turxankas* or. *Sotnikovo* M-P., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Torxan*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kas, kasă* 'falu'
+ *-i*: birtokos személyjel
Čiřěklě ⟵ *čiřěklě* 'templomos' < *čiřěk* 'templom'
+ *-lě: képző*
+ *Turxankas* < *Turxan*
+ *kas* ⟵ csuv. *kas, kasă* 'falu'
or. *Sotnikovo* < *Sotnik* ⟵ or. *sotnik* 'kozákhadnagy' < *sot* ⟵ nem or. *sot,* or. *sto* 'száz'
+ *-nik*: képző
+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *-o*

Turxan śaran d. Ašm.XIV.174: csuv. *Turxan śaran* NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Turxan*
+ *śaran* ⟵ csuv. *śaran* 'rét' .

Tarkăn śyrmi f. Ašm. XIII:204. csuv. *Tarkăn śyrmi* Buu. Patak neve.
< csuv. *Tarkăn*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *-i:* birtokos személyjel.

Tarkan-puś h. Ašm. XIII:221. csuv. *Tarkan-puś* Buu., A *Verxnije Tarxany* neve.
< csuv. *Tarkan*
+ *puś* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej'

Tarxan-puś h. Ašm. XIII:224. csuv. *Tarxan-puś* A *Verxuje Tarxany* csuvas neve.
< csuv. *Tarxan*
+ *-puś* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej'

Tarkan prikasĕ h. Ašm. XIII:221. csuv. *Tarkan prikasĕ* Bol'še-Tarxan-i járási központ.
< csuv. *Tarkan*
+ *prikasĕ* ⟵ or. *prikaz* 'parancs'
+ csuv. *–ĕ*: birtokos személyjel

Javăš Torxan h. Ašm.XIV.173: csuv. *Javăš Torxan* Kr., az or. *Torxany* falu részének a neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Javăš*
+ *Torxan*

Tukas Turxan h. Ašm.XIV.174: csuv. *Tukas-Turxan* Šu., az or. *Tarxany* falu részének a neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tukas* < *Tu* ⟵ csuv. *tu* 'hegy'
+ *kas* ⟵ csuv. *kas, kasă* 'falu'
+ *Turxan*

Torxan torri v. Ašm.XIV.174: csuv. *Torxan torri*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Torxan*
+ *torri* ⟵ csuv. *toră, tură* 'isten'
+ *-i:* birtokos személyjel

Măn Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Măn Turxan* ← *Pysăk Turxan* or. *Bol'šije Torxany* V., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Măn* ⟵ csuv. *măn* 'nagy'
+ *Turxan*
Pysăk ⟵ csuv. *pysăk* 'nagy'
+ *Turxan*
or. *Bol'šije* ⟵ or. *bol'šije* 'nagy'
+ *Torxany*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Măn Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Măn Turxan* ← *Torxan* or. *Torxany* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Măn* ⟵ csuv. *măn* 'nagy'
+ *Turxan*
Torxan
or. *Torxany*

Pĕčĕk Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pĕčĕk Turxan* or. *Malyje Torxany* V., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Pĕčĕk* ⟵ csuv. *pĕčĕk* 'kicsi'
+ *Turxan*
or. *Malyje* ⟵ or. *malyje* 'kicsi'
+ *Torxany*

Javăš-Torxan h. Ašm. XIV:173. csuv. *Javăš-Torxan* A *Torxany* település részének a neve.
< csuv. *Javăš* < *Javă*
+ *-š:* képző
+ *Torxan*

Tukas-Turxan h. Ašm. XIV:174. csuv. *Tukas-Turxan* A *Tarxany* falu részének a neve.
< csuv. *Tukas* < *Tu* ⟵ csuv. *tu, tăv* 'hegy'
+ *kas* ⟵ csuv. *kas* 'falu'
+ *Turxan*

10.6.4.4.3. Képzővel ellátva

Torxanti Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Torxanti* Kra.
< csuv. *Torxanti* < *Torxan*
+ *-ti*

Turxanti varĕ Ašm.XIV.175: csuv. *Turxanti varĕ*, ima helyének a neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Turxanti* ⟵ csuv. 1. Szellem neve. (Neki főznek sört kis kádakban, gyertyákat, tojást, komlót, malátát dobálnak bele, az erdőben és árkokban. 2. Szokás neve. 3. Ember neve, aki kitalálta a „torgandi" kultuszt.
+ *varĕ* ⟵ *csuv. var 'árok, patak'* + *- ĕ: birtokos személyjel*

Torxanti sărčĕ d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Torxanti sărčĕ* (*Šarpaš varĕnče*) M.
< csuv. *Torxanti* < *Torxan*
+ *-ti*
+ *sărčĕ* ⟵ csuv. *sărt* 'szirt, hegy'

10.6.4.4.4. Összetett szó alkotta névben

Asztrahány 'város a Szovjetunióban a Volga alsó folyásánál'. Török nyelvi összetételnek látszik. Az előtagja a 'Mekkát járt zarándok' főnévre mehet vissza. Utótagja azonos lehet a magy. *Tarján, Tárkány* helynevek török eredetijével: *tarxan, tarqan* 'főember, adómentességet élvező kiváltságos rend'. (KISS 1980). < *Asz* ⟵ vö.: 1. mong. *usan* 'víz' 2. bask. *asy* 'elágazás', magy. *ászok*(fa) 'elágazó(fa)' + *trahány*

A hangtan felől megközelítve a *Tarkan* formában a szó belseji *-k-* eredeti mássalhangzó. A TVrxVn változatokban a *-x-* réshangúsodás eredménye (*-k-* > *-x-*). A *Tarján* névben a *-j-* ejtés annak

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

köszönhető, hogy az *-rx-* kapcsolatban a *-x-* ejtése félzöngés *-γ-* volt, ez pedig idővel *-j-*vé lett. A *-γ-*t az orosz *-g-*vel helyettesítette az átvételkor. A magánhangzók közül az *-a-* lehetett az eredetibb, amely zártabbá válási folyamatban *-a-* > *-o-* > *-u-* változáson ment keresztül. A változási folyamat lépcsőfokait tükrözik a földrajzi nevekben meglévő adatok. A magánhangzók veláris labiálisak.

Szerkezetileg két lehetőséget kell figyelembe venni. Az egyik szerint a relatív szótő tVr- ige, amelyhez -kVn folyamatos melléknévi igenév képző járult. Ez esetben a névnek valóban alapul szolgálhatott a 'futó' jelentésű szó. Az azonban elgondolkodtató, hogy egy rangos ember vagy ilyenekből álló embercsoportnak a tisztelet jeléül ilyen nevet adnának. Feltehetően más ige is számításba jöhet, amelynek 'áll' vagy 'vezet, irányít', esetleg 'terel, összegyűjt' stb. jelentése van. A másik lehetőség, hogy tVrkV-, tVrxV- a relatív szótő, amelyhez *-n* képző járult. Ennek teljesebb formája megvan a *Jenő* név *Jenek* (*Je-* + *-nek*) alakjában. Amennyiben ez utóbbi az igaz, úgy a *Tarján* és alakváltozatai összetartoznak a *turun* (*turu-* + *-n*), *tudun* (*tudu-* + *-n*) címnévvel.

A fenti adatokban a vizsgált nevünk előfordul tó, mocsár, patak, rét, kiremet, tatár és csuvas település, falu, járási központ, falu nevében.

Az alábbi folyónévben a *Darja* elvileg lehet a TVrkV változat fejleménye. Ugyanez megvan a magyarban is a *Dera* patak nevében.

Szir-Darja ’folyó Közép-Ázsiában’. Vö.: csag. *Sir därja,* or. *Syr Darja.* Vö.: perzsa *darjā* ’tenger, tó, nagy folyó, folyam’, csag. *Sir därja* ld. ÓT. *jenčü ögüz* ’gyöngy folyó’ (KISS 1980)
< csag. *Sir* ⟵ *sir* *’gyöngy, forrás’
+ *Darja* ⟵ Vö.: perzsa *darjā* ’tenger, tó, nagy folyó, folyam’,
magy. *tenger*
ÓT. *ögüz* ’folyó, patak’
csuv. *var* ’árok, patak’
ko. *vangyr*
bask. *ungar*

Az alábbi képzett név alkotta falunév töve a *Turx-* összetartozhat a *Turxan* szó *Turxa-* tövével:

Turxla h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxla* or. *Torxlovo* Ja., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Turxla* < *Turx*
+ *-la:* képző

Eleink gondolkodásában a forráshoz tartozás felsőt is jelentett, a folyó forrás felőli szakasza mindig a felső része a folyónak. Erre utal a földrajzi nevekben számos *turi* forma, pl.:

Turi kukăr u. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Turi kukăr* M., utca.
< csuv. *Turi* ⟵ csuv. *turi* ’felső’
+ *kukăr* ⟵ csuv. *kukăr* ’kanyarulat, kanyar’

A csuv. *Torxan torri* kiremet neve azért is érdekes, mert mindkét tagjában ugyanaz a szó van meg, vö.: *Torxan* < csuv. *Torxa-*: relatív szótő + *-n:* képző 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó' jelentéssel + *toră, tură* ’isten’. A második tag, az 'isten' jelentésű szó alakváltozata a *tengri* stb., amelynek jelentése 'forráshoz, maghoz, éghez stb. tartozó, azzal ellátott, amellett lévő'. Tovább menve, ez a már képzett szó, ezért képezheti a relatív tövét további képzett alakoknak, köztük a *Tarkan* és társainak, ahol az egyik lehetőség szerint az *-n* a képző s a jelentése gyökérhez stb. tartozó, s a gyökér is ugyanaz mint a forrás, a fej stb., mert bizonyos élőlényeknek a kiindulója, kezdete. A másik lehetőség szerint pedig a relatív szótő a tVr-, amely ige, s ehhez járult a törökségben ma is ismert *-kan*: folyamatos melléknévi igenév képző. A két esetet el kell különíteni

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

mind a tulajdonnevekben (földrajzi nevek, személynevek), mind a közszókban (népnevek, címnevek, egyéb közszók)

A fenti földrajzi neveknek elvileg alapul szolgálhatott olyan közszó, amely a környéket jelzi, pl. folyóelágazás, patak neve; személynév; címnév; istenség; szellem neve. A megfelelő szó megtalálásához a földrajzi neveknek nemcsak együttes, rendszerszerű vizsgálatára van szükség, hanem minden egyes név esetében külön több szempontú tanulmányozásra is.

10.6.4.5. Személy, szellem és isten neveként

Csuvas
Torxan Pogány férfinév. Csuvas települések neve, kiváltságos osztály neve, *tarxany*. (Ašm. XIV:173)

Torxantaj Szellem neve. (Ašm. XIV:174)

Turxantej Ugyanaz, mint a *Torxantaj*. (Ašm. XIV:174)

Turxanti 1. Szellem neve. (Neki főznek sört kis kádakban, gyertyákat, tojást, komlót, malátát dobálnak bele, az erdőben és árkokban. 2. Szokás neve. 3. Ember neve, aki kitalálta a „torgandi" kultuszt. (Ašm. XIV:174-175)

Tarkka női személynév. (Ašm. XIII:221)

Tură, toră '1. isten, istenség, 2. szent, 3. ikon'. (Ašm. XIV:155)

A fenti nevek közül figyelemre méltó a *Tarkka* női személynév. Eszerint a *Tarkan* jelentése úgy is felfogható, hogy anyához, mint őshöz, forráshoz, maghoz tartozó. Természetes, hogy a szó alkalmas volt mind személynév, mind méltóságnév, azaz címnév használatára.

10.6.4.6. Közszók
10.6.4.6.1. Magyar

terel 'valakinek vagy valaminek a haladását más irányba fordítja, valamely helyre hajt, irányít, (figyelmet, beszédet) másfelé fordít', ***téreget*** (ld. még *terengetik vala*) 'terel, hajt, forgat, megfordít, valamely hitre, elvre térít, megtérít'. A szócsalád szavai származékszavak, a *tér* igéből jöttek létre… (TESz)

tér 'megy valahová, jön valahová, eredeti irányától elfordulva más irányban halad tovább, másfelé kanyarodik, …' Vitatott eredetű. 1. Ótörök jövevényszó, vö.: türk *tegirä* 'körül' (körbe járva), (TESz)

tar 'kopasz, csonka' Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: Kāšγ. *tāz,* ujg. *taz,* oszm. az. *daz,* tat., nog. *taz,* mong. *tas* 'egy fajta szürke sas', kalm. *tar* 'csupasz, kopasz'. Ld. még magy. *tár* 'kalász és szőr nélkül való'. (TESz)

A magy. ***tarló, tarvágás*** tövében a *tar* relatív szótő, a *tar* 'kopasz, csonka' szóval tartozik össze. A *tar* 'kopasz, csonka' eredeti jelentése pedig 'gyökérre, gyökérig vágás'. Valójában tehát az a 'gyökér, mag' jelentésű szó van meg benne, amely a csuvasban *tyră* 'gabona mag, gyökér, vetések', vö.: ÓT. *taryg* 'termés, aratás', MK. *taryg oruldy,* csuv. *typă vyrănčĕ* 'gabonát arattak', hak. *taryg* 'vetések', gabona a mezőn', tuv. *taraa* 'gabona, gabonafélék, fűfélék, gabonamag, kása' AFT. *daru*, s.ujg.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

taryx, oszm., türkm., azerb. *dary,* kaz., tat., bask. *tary,* kirg. *taruu*, üzb. *tarik,* ujg. *terik,* ojr. *taraan* 'kása, búza', mong. *taria(n*) 'gabona, mag, termés', *tarix* 'gabonát vetni', burj.mong. *tara, taran* 'gabona a mezőn, a szérűn gabonakeresztekben'. A szónak alakváltozatai és a családjába tartozik a csuv. *pări 'b*úza', amelynek rokona a magy. *búza,* azerb. *bugda,* ujg., türkm, oszm. *bugdaj* 'búza' stb.

10.6.4.6.2. Altáji nyelvek

Kāšγ. ***tarkan***: megszólítása az al- Hākānijja uralkodónak.

Kāšγ. ***tarhān*** 'uralkodó' < *tar* 'úr, tengri', *'uralkodik' is! + *hān*

csuv. ***tarkăn*** 'futó'. (Ašm. XIII:204) < *tar-* fut' + *-kăn*: folyamatos melléknévi igenév képző; csuv. ***tarkăn*** 'futó, szökevény', tuv. *durgun* 'futó', hakasz *tisken* 'futó, szökevény', alt. *teskin, teskinči* 'futó, csavargó'. < *tar-, tez-, tis-* igék. (JEGOROV 1964.) < csuv. *tar-* fut' + *-kăn*: folyamatos melléknévi igenév képző.

csuv. ***tarkăn-saltak*** 'szökevény'. (Ašm. XIII:204) < *tarkăn* 'futó' + *saltak* 'katona'.

csuv. ***tarkăn-saltakla*** 'játék neve'. (Ašm. XIII:204) < *tarkăn* 'futó' + *saltakla* < *saltak* 'katona' + *-la*: képző.

csuv. ***turxan śaran*** '(szerencse) kocka, sors, sorsjáték mezejének a neve'. (Ašm. XIV:174) < *turxan* + csuv. *śaran* 'mező, rét'.

csuv. ***turxan šăpa*** '(szerencse) kocka, sors, sorsjáték'. (Ašm. XIV:174) < *turxan* + csuv. *šăpa* 'sors'.

csuv. ***turxan*** régi 'tarxan', ÓT. *tarkan* 'kiváltságos osztályhoz tartozó személy', MK. *Tarkan* 'vezető', tuv. *dargan* 'kovács, mester'. A szó sok török nyelvben megvan, az elsődleges jelentése megjelölte a sereget összegyűjtőt, a sereg vezetőjét, később pedig általában olyan embert jelölt, aki az adózás, a kötelezettségek alól mentes volt, ld. Toxtamyš (1392), Saadat-Girej és Timur Kutlug tarháni okmányai, tarháni menlevelei (káni oklevelek, írásos parancsok). Használatos volt a bolgároknál és az avaroknál. Találkozunk vele Menandrosznál a bizánci küldöttség a türkökhöz történetben, valamint Xevžda arab írónál (В. Василевский. Русско-византийские исследования, вып. 11, 284) A mongolból való kölcsönzés. Mongolul *tarxan* (ma *darxan*), kalm. *darxn* 'kovács, mester, szabad ember', így a feltételezések szerint kovács vezette ki a mongolokat az Erkene-kun völgyből, és az ő tiszteletére állították fel a tarxanok, az adómentesekre vonatkozó elnevezést. Más feltevés szerint maga Dzsingizkán (Čingisxan) kovács volt és vasat kovácsolt a Tarxan hegyen. …. (JEGOROV 1964) < csuv. *tar-* fut' + *-kăn*: folyamatos melléknévi igenév képző.

A fenti szócikkben megnevezett párhuzamos adatokról külön kell szólni. Amennyiben a *Tarkan* 'vezető' jelentésben használatos, úgy a magy. *irányít, terel* szó töve van meg benne s rokona a tör. *tur-* 'parancsol', tör. *törü* 'törvény' is, amelynek kiterjedt magyar kapcsolatai is vannak. A tuv. *dargan* 'kovács, mester' szó ugyanaz, mint a csuv. *timěršě, timěrč* 'kovács'. A *dargan* elvileg a tuv. *darga-* szótő + *-n*: foglalkozásnév képző (< nVk) ugyanúgy, mint a csuv. *timěr-* 'vas' + *-šě, -č:* foglalkozásnév képző szerkezeti felépítésű szavakban, a szótövek rokonok s képzők is egymásnak alakváltozatai. Ugyancsak a *dargan* lehet 'parancsoló', s a szerkezeti felépítése: **dar-* 'parancsol' + *-gan*: folyamatos melléknévi igenév képző. A *Tarkan* mint a sereg összegyűjtője, irányítója tartalmazza a *terel, irányít* mellett a 'gyűjt' jelentést is, amelynek a szócsaládjában nemcsak a török, hanem a szláv szavak közül a *sobirat', sobrat'* 'összegyűjteni' igék *-bira-, -bra-* töve is idetartozik.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Ennek pedig rokona az 'egy', vö.: csuv. *pĕr,* oszm. *bir* 'egy' stb.

csuv. ***türinke*** ’egy régi törzs neve a volt Alikovskij rajonban, ojr. *türengi* ’szegényes, nyomorúságos, tönkretett’, tuv. *türengi* ’koldus, szegény’, hak. *türeŋ* ’sovány’, vö.: alt. *türe* ’szegénynek lenni’, *türel* ’elszegényedni’*, türet* ’elpusztítani, tönkretenni’. (JEGOROV 1964) < *tü* + *-rinke*

A 'sovány, szegény' jelentésű szó rokona a *Dömörkapu Dömör* előtagja és alakváltozatai, amelynek kiterjedt szócsaládja van. Kezdetben a keskeny folyómeder megnevezése volt.

csuv. ***tymar*** ’gyökér, ér, véredény’, MK., Zamahš. *tamur,* Zol. bl. *tamyr,* óözb. *tamar,* azerb., oszm. *damar,* jak. *tymyr* ’ér, véna’, ujg. *tomur,* üzb. *tomir,* türkm. *damar*, kirg., kazak, k.kalp., ojr., hak., tat., bask. *tamyr,* kumük *tamur* ’gyökér, véredény, pulzus’, kirg. *tamyry žemiš*, kazak *tamyr žemis* ’gyökértermés’, vö.: perzsa *dämar* ’gyökér’ (növényé), kiirtás, kitépés, pusztítás, rombolás’. (JEGOROV 1964) < *tyma* + *-r*

csuv. ***tyră*** ’gabonamag, gabonagyökér, vetőmag’, ÓT., MK., Zol. Bl. *taryg* ’termés, aratás, gabona gyökéren’., hakasz *taryg* ’vetések, gabona a mezőn’, tuv. *taraa* ’gabona, gabona a mezőn, köles’, AFT. *daru,* s.ujg. *taryx,* oszm., türkm., azerb. *dary,* kazak, ta., bask. *tary*, kirg. *taruu,* üzb. *tarik,* ujg. *terik,* ojr. *taraan* ’köles, búza’, vö.: mong. *taria(n*) ’gabona, mag, termés’, *tarix* ’gabonát vetni’, burj.mong. *tara, taran* ’gabona a mezőn és szérűn boglyában, gabonakeresztben’.Vö.: ojr., tuv., hakasz stb. *tary* ’vetni’. (JEGOROV 1964) < *ty* + *-ră*

csuv. ***purăn*** ’élni’, magy. a gabonát életnek is nevezik, csuv. ***pur*** ’van, létezik’, csuv. ***pul*** ’lenni’.

csuv. ***părі*** ’tönköly’ (JEGOROV 1964) < *pă* + *-ri*

csuv. ***türĕ*** ’egyenes, becsületes, igaz, őszinte’. Van igei jelentése is: KB., MK. ***tűz*** ’irányítani, vezetni, uralkodni, parancsolni’. (JEGOROV 1964) < *tü* + *-rĕ*

tör. ***tur:*** felszólító mód jele, a parancs kifejezésére, amely már Kāšγarinál is szerepel**.**

A gyökér, a gabonamag, búza jelentésű szavak összetartoznak s minthogy a mag az élet alapja, az 'élni' igének is alapul szolgált. Ugyanakkor csakis a magban, a forrásban van az igaz, de az irányítás képessége is.

Vö.: ÓT. ***tarim*** ’folyóág, mellékfolyó’, ujg. mod. *tarim* ’a folyó szétágazása’ < 1. *ta* + *-rim* 2. *tari* + *-m*

A folyó elágazási pontja is forráshely, az idetartozó pedig a mellékfolyó. Ez a pont egyben a töréspont, az elágazás helye.

mong. ***tergüün*** 'fő, feje valaminek, főszemély, vezető'.

mong. ***darxan*** 'vezető'.

mong. ***darxan*** 'kézműves mesterember, kovács'.

mong. ***darxan*** 'szent és sérthetetlen, védett, védelem alatt álló, rég. adótól mentesített, szabad személy; ***darhan*** népcsoport neve 1. a belső mongóliai horcsinok között 2. az Uláncsab

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szövetségben. (KARA 1998)

mong. ***darga*** 'főnök, vezető, igazgató, elnök'.

mong. ***burxan*** 'isten'.

mong. ***tenger*** 'isten'.

ojr, ***teriün, turuun*** 'vezető'.

K-mong. ***terigän, tergüün*** 'vezető'.

A fentiek alapján a *tarkan* 'futó' és a 'vezető, parancsoló' jelentésű szóváltozatok rendelkeznek más szerkezettel. Meg kell jegyezni, hogy a 'futó' értelmezhető 'folyó' sőt 'vezető, irányító' jelentésben is, amely a futó, azaz a folyó vízre utal, azzal kapcsolatos. Hozzátesszük, a futó víznek a medre, az útja is idetartozik, az eredeti komplex jelentéstartalom része, a szótőnek közeli rokona az or. *doroga* 'út' szó. Ugyanakkor 'álló' jelentése is lehet, ez esetben tó megnevezésére alkalmas. Amennyiben a 'vezető, irányító' jelentés az alapja a *Tarkan* névnek, a mintát akkor is a forrás, a víz, a folyó adta a megnevezéshez.

10.6.4.7. Földrajzi nevek a Kárpát-medencében

Tarján ’község Komárom megyében Tatabányától észak-keletre’. 1. A magy. *Tarján* törzsnévből alakult ki, az ötödik magyar törzs neve. Ez török eredetű, vö.: ÓT. *tarxan* ’magas méltóság vezetője, alkirály’. Etimológiailag azonos a *Tárkány* helynévvel. (KISS 1980).

Gyöngyöstarján ’helység Heves megyében’ (KISS 1980) < *Gyöngyös* + *tarján*

Salgótarján ’Nógrád megye székhelye’. A Salgó vára melletti Tarján. (KISS 1980) < *Salgó* + *tarján*

Tarany ’helység Somogy megyében’. A magy. *Tarján* törzsnévből keletkezett. (KISS 1980)

Terény ’helység Nógrád megyében.’ A magy. Tarján törzsnévnek hangrendi átcsapással keletkezett, magas hangrendű változatából származik. (KISS 1980)

Tiszatarján ’helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében’. (KISS 1980) < *Tisza* + *tarján*

Tárkány ’község Komárom megyében Nagyigmándtól délnyugatra’. Török eredetű, Vö.: 1. ÓT. *tarqan* ’főember, magas méltóság viselője, alkirály’, csag. *tarxan* ’kiváltságos rend, adózásra nem kötelezett népesség’. 2. Az is lehet, kiváltságos helységgel van dolgunk. 3. Más feltevés szerint a törökből átvett **tárkány* a kereszténység felvétele előtt a vasverőket, kovácsokat jelölte, a *Tárkány* tehát *Kovácsi* helynév egyenértékűje. 4. Puszta személynévből származott. (KISS 1980)

Felsőtárkány ’helység Heves megyében’. (KISS 1980) < *Felső* + *tárkány*

Mezőtárkány ’helység Heves megyében’. (KISS 1980) < *Mező* + *tárkány*

10.6.4.8. Családnevek a magyarban

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Tarján csn. ⟵ *Tarján* helynév. (KÁZMÉR 1993)
Tarjáni csn. ⟵ *Tarján* helynév Bihar, Borsod, Győr, Heves, Komárom, Nógrád megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Tarján* + *-i*
Tarjányi ld. ***Tarjáni.***
Tárkányi ⟵ *Tárkány* helynév Bihar, Borsod, Heves, Komárom, Tolna, Zemplén megye + *-i:* melléknév képző (KÁZMÉR 1993) < *Tárkány* + *-i*

A *Tarján* csn. és a *Tarján* helynév úgy függhetnek össze, hogy a hely *Tarján* nevű személyé volt. A toldalék nélküli névazonosság a birtoklásra utalhat. A további családnevek *-i* melléknév képzősek s ez az adott településhez tartozást, az onnan való elszármazást jelenti.

10.6.4.9. Összegzés

Az egyelőre nem derült ki, hogy a *Tarján* törzset hívták-e *Tárkány*nak is. Az azonban bizonyos, hogy a *Tarján* és a *Tárkány* egymásnak alakváltozatai. Már a görög forrásból kiderült, hogy a *Tarján* nem mint törzsnév, hanem mint személynév tulajdonnév. A *Tarján* etimológiája nem közös a *tudun, turun* társadalmi címnév etimológiájával, azonban a *Tarján, Tárkány Tar-, Tár-* töve összetartozik magával a *tudun, turun* címnévvel. A *Tarján* közszói jelentése esetünkben 'vezető, irányító' lehet, összetartozik a magy. *terel* 'irányít, egybe gyűjt' *tere-* tövével. Számos *Tarján, Tárkány* nevű földrajzi névnek személynév szolgált alapul. Valamennyi nevet azonban külön meg kell vizsgálni ahhoz, hogy eldöntsük a neki alapul szolgált szót, ezt a fenti adatok is igazolják. A *Tarján, Tárkány* és alakváltozatai nemcsak a Kárpát-medencében, hanem a Volga-Urál vidéken és Mongóliában is ismert tulajdonnévként és közszóként egyaránt. Látható, hogy a magyar *Tarján* törzsnév értelmezése a földrajzi nevek kutatása és a fentiek fényében a kutatóink álláspontjától eltérő véleményhez vezetett. Eszerint a görög forrásban személynév szerepel s a nevet viselő személyhez tartozik egy embercsoport, a törzs. A személynév mint tulajdonnév a magyarban ma is használatos családnévként, de ismert a Volga-Urál vidékén is. A kérdés az, hogy milyen a személynév szerkezeti felépítése s milyen közszó szolgált neki alapul. A válasz eldönti azt is, mi a név közszói jelentése. A földrajzi nevek rendszerszerű vizsgálata és a fentiek arra utalnak, hogy a személynév közszói jelentése lehet egyrészt 'maghoz, gyökérhez tartozó, maggal, gyökérrel ellátott', ez esetben a *Tarjá- + -n, Tárká- + -ny* elemekre bontható a név. Másrészt lehet 'vezető, irányító' jelentésű s a szerkezeti felépítése *Tar-* (< *t*Vr-* ige + *-ján* (< *-ján* < *-xán* < *-kán*). Ez utóbbi esetnek megfelelően a *Tarján, Tárkány* összetartozik a *Turxan, Turkan, Turfan* nevekkel s jelentése 'uralkodó, vezető, irányító' (vö.: Kāšγ.). A név tövében (*Tur-*) egy 'uralkodik, irányít' jelentésű igét (*tVr-*) kell látnunk (vö.: magy. *tér-, terel-*), amelyhez a törökségben ismert, de a mongolban is meglévő (vö.: *-gän, -güün*) *-kan, -han* folyamatos melléknévi igenév képző járult. A magyar *Tarján* névben a *-j-* az eredeti *-k-* fejleménye. A *Tarján* és a *Tárkány* egymásnak alakváltozatai.

10.6.4.10. Rövidítések

alt.	altaji
Ašm.	ASMARIN, N- I. 1928-50, Theasurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Kazan-Csebokszari.
az.	azeri
azerb.	azerbajdzsán
B.	Batirevszkij rajon
burj.mong.	burját mongol
Buu.	buinszkij ujezd
C.	Civilszkij rajon

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Č. Csebokszarszkij rajon
csag. csagatáj
csn. családnév
csuv. csuvas
f. folyó
h. hely
hak. hakasz
Ja. Jadrinszkij rajon
Jal. Jalcsikszkij rajon
kalm. kalmük
Kāšγ. Kāšγari
kaz. kazak
KB. Kutadgu Billik
kirg. kirgiz
Kr. Krasznocsetajszkij rajon
Kra. Krasznoarmejszkij rajon
ld. lásd
Šu. Sumerlinszkij rajon
s.ujg. sárga ujgur
Simb.u. Szimbirszkij ujezd
M. Morgausszkij rajon
magy. magyar
MK. Mahmud al Kāšγari
mong. mongol
M-P. Marinszko-Poszadszkij rajon
nog. nogaj
ojr. ojrot
óözb. óözbég
or. orosz
oszm. oszmán
ÓT. Ótörök
tat. tatár
TESz ld. BENKŐ 1967-76
tuv. tuvai
U. Urmarszkij rajon
u. utca
ujg. ujgur
ujg.mod. modern ujgur
üzb. üzbég
V. Vurnarszkij rajon
v. vallás
Vö.: vesd össze

10.6.4.11. Források

ASMARIN, N- I. 1928-50, *Theasurus linguae Tschuvaschorum* I-XVII. Kazan-Csebokszari. Baskírszko-russzkij szlovar, Moszkva 1958.
BENKŐ 1967-76 Benkő, Loránd /főszerk./ 1967-1976. *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III. Budapest.
HADROVICS - GÁLDI 1951 HADROVICS, László - GÁLDI, László, (szerk.) 1951. O*rosz-*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

magyar szótár, Akadémiai Kiadó, Budapest.
JEGOROV V. G. 1964. *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazüka*. Csebokszari.
KARA 1998 KARA György *Mongol-Magyar Kéziszótár* Terebess Kiadó Budapest 1998.
KÁZMÉR 1993 KÁZMÉR, Miklós 1993. Régi magyar családnevek szótára, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
KISS 1980 KISS, Lajos, 1980. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
LELKES 1998 LELKES, György 1998. *Magyar helységnév-azonosító szótár*, Baja, Talma Könyvkiadó.
MORAVCSIK 1988 MORAVCSIK Gyula *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai Akadémiai* Kiadó, Budapest 1988
NAP - Naseljonnyje Punkty Csuvasszkoj ASzSzR. Csebokszari, 1974.
NIKITIN, 1941. NIKITIN, I. D.*Toponimika /nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij / Csuvasszkoj ASzSzR.* Naucsnyj archiv CNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
SZERGEJEV 1968 SZERGEJEV, L.P. 1968. *Dialektologicseszkij szlovar csuvasszkogo jazüka,* Csebokszari.
TURKIN 1986 TURKIN, A.I. 1986. *Toponimicseszkij szlovar Komi ASzSzR.* Syktyvkar.

10.6.4.12. Irodalom

BENKŐ 1997 BENKŐ, Loránd, 1997. *A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai* in: Honfoglalás és nyelvészet, Budapest, Balassa Kiadó.
BERTA 1989 BERTA, Árpád 1989. *Új vélemény török eredetű törzsneveinkről.* Keletkutatás. tavasz. 3-17.
BERTA 1997 BERTA, Árpád 1997. *Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről* in: Honfoglalás és nyelvészet, Budapest, Balassa Kiadó.
FODOR 1980 FODOR István, *Verecke híres útján...* 2. kiadás, Budapest, 1980:193.
GOMBOCZ 1905 GOMBOCZ Zoltán *Árpádkori török személyneveink.* MNyTK. XXXV. 1905:241-84.
GYÖRFFY 1997 GYÖRFFY, György, 1997. *A magyar törzsnevek és törzsi helynevek* in: Honfoglalás és nyelvészet, Budapest, Balassa Kiadó.
KESZI 1996 ősz - 2002. tavasz KESZI Tamás, *A magyar törzsnevekről* in: Keletkutatás 1996 ősz – 2002. tavasz: 9-8. old. Budapest. 2002.
LÁSZLÓ 1999 LÁSZLÓ Gyula *Múltunkról utódainknak* Püski Kiadó Budapest 1999 I-II.
LIGETI 1986 LIGETI, Lajos 1986. *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban,* Budapest, Akadémiai Kiadó.
LIGETI 1979 LIGETI Lajos, *Régi török eredetű neveink,* III. MNy. LXXV, 1979:26-42
NÉMETH 1966 NÉMETH, Gyula, *Magyar törzsnevek a baskíroknál* in: Nyelvtudományi Közlemények 1966.
RÓNA-TAS 1996 RÓNA-TAS, András, *A honfoglaló magyar nép*, Budapest, Balassi Kiadó 1996.

10.6.5. *Jenő*

"Az egyéb nyelvek több évszázados szimbiózusa rányomja bélyegét a tulajdonnevekre, így

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

különböző nyelvű megnevezések egymással szoros kapcsolatban, többszörös vonatkozásban állnak, gyakran csak együttes elemzéssel értelmezhetők... Szorosan összefüggő rendszert alkotnak... az egyes nyelvek névkincse csak e rendszer belső, egymást feltételező elemeiként fogható fel." (Pogány-Zelliger MNy.1972. 4.)

10.6.5.1. Bevezetés

A magyar nyelvi kapcsolatok más megvilágításba kerültek a földrajzi névi kutatások eredményeképpen. Egyértelművé vált, hogy a nyelvcsaládokat mesterségesen hozták létre s a magyar nyelvet helytelenül sorolták az uráli nyelvcsalád rokonsága körébe. A mérvadó nyelvtudomány képviselői a szókészletünknek és a grammatikai elemeinknek egyik részét ősi örökségnek tartják az uráli, a finnugor vagy az ugor egység korából. A másik részét, amelynek más nyelvi párhuzamai látszottak, rendszerint jövevényként ítélték meg. Így kerülhetett sor arra is, hogy a török nyelvekben felismert megfeleléseket török jövevényszóként tartsák számon. Elvileg két csoportba sorolták ezeket a szavakat, az egyikbe az ún. köztörök, a másikba az ún. csuvasos típusú, másképpen bolgár bélyeggel ellátott szavak csoportjába. A gond az, hogy a fentieket illetően nem beszélhetünk tudományosan igazolt megállapításról, csupán feltételezésekről. Feltételezett maradt az uráli nyelvcsalád léte, az uráli nyelvi egység, a finnugor nyelvi egység és az ugor nyelvi egység kialakulásának, a használatának a helye és az ideje. Nem tudományos megalapozottságú gondolkodásra vall az, hogy ami nem fér bele ebbe a feltételezett nyelvcsaládba, esetleg nem látszik önálló magyar nyelvi fejleménynek, azt jövevényszónak kell tekinteni s a kölcsönzés rendszerint egyirányú, a magyar az átvevő. A csuvasos típusnak nevezett bolgár bélyeg máshol is jellemző, ez sem állja meg a helyét. A szómagyarázatok pedig, amelyek ezeket a feltevéseket kellene, hogy igazolják, sohasem teljesek. Így van ez a törzsneveink, köztük a *Jenő* esetében is.

A *Jenő* eredetét tekintve nincs egységes álláspont, a névnek elfogadható etimológiája még nem készült el. A név közszói jelentésének nincs megnyugtató magyarázata s az alakváltozatok nyelvi igazolása is ingatag. Annyi bizonyos, hogy a *Jenő* név a magyarban közismert és ma is használatos férfi keresztnévként és családnévként, előfordul földrajzi nevekben, továbbá a hatodik, helyesebben az ötödik magyar törzs nevében.

10.6.5.2. Kutatói vélemények a Jenőről, mint törzsnévről

Bár a törzsnevek magyarázatával az ismert kutatóink egész sora foglalkozott, már az indulásnál hibát követtek el, mert helytelenül értelmezték Konstantinosz híradását. Ő ugyanis személynevekről ír és nem törzsnevekről, mint tulajdonnevekről. A törzset tehát úgy kell felfogni, hogy a tagjai egy személyhez tartoznak, esetünkben *Jenő* nevű személyhez. Innentől kezdve világos, hogy egy földrajzi név csakis személynévi eredetű lehet akkor, ha a víznévi és a közszói eredet kizárt.

A kutatók tehát már eleve hibás alapról indulnak. Egy kivételével valamennyien a törökben keresik a megoldást. A magy. *Jenő*-nek, mint törzsnévnek a baskírban megfelelőt találtak. Így a *Jenő* magyar törzsnév **Németh Gyula** szerint a baskírban is megvan (NÉMETH 1966:35-50).

Mándoky Kongur István úgy ítéli meg, hogy nem a magyar *Jenő* törzsnévnek a rokonai ezek a keleten valóban meglévő adatok. Igazolásképpen a magy. *Jenő* és a bask. *Yänäy* párhuzamot vette vizsgálat alá és igyekezett rámutatni a vele kapcsolatos félreértésekre, hibákra, téves magyarázatokra. Szerinte "a *yän- -ä-* hangja is másodlagos, eredeti *-a-* helyén áll;" Számos történeti és földrajzi nevet sorol fel, végül megállapítja, "A neveknek e nagy száma többek között arról győz meg bennünket, hogy a *yän, jan* szó és az *-(ä)y, -(a)y* képző egymással is, és más szavakkal ill. képzőkkel is egyaránt igen sok névalak létrehozására képes, tehát a *Yänäy, Janay* -féle

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nevek nem állnak magukban, hanem igen kiterjedt családjuk, "atyafiságuk" van. Ez a rokonság azonban nem a honfoglaló magyar *Jenő* törzs nevének rokonsága." (MÁNDOKY 1986. tavasz: 70-73).
A magy. *Jenő* törzsnevet török eredetűnek tartják többen is, azonban a szókezdő *j-* magyarázatát illetően nincsenek egységes álláspontok. Így **Ligeti Lajos** szerint esetleg a *Tarján*, *Jenő* törzsnevek lehetnek török eredetűek (LIGETI 1986.252). "A török *Inak*-ból lett *Jenej* szókezdő *j*-je másodlagos, nem lehet azonos a *Gyarmat* (ld. *Jurmati) j*-vel. A Gyarmat és Jenő aránylag kései eredetű. A nyugatra induló magyar törzsek elválása a keleten maradó töredékektől nem korábbi, mint a 9. század első harmada." (LIGETI 1963:230-239) Ligeti elfogadja a *Jenő* török eredetét, de szerinte "egyértelműen csuvasos jellegű, ezt igazolja a *y-* előtéten kívül palatális hangrendje is." (LIGETI 1986:42).

Török eredetűnek tartja, de az eddigiektől eltérően magyarázza a törzsneveket, köztük a *Jenő*-t is **Berta Árpád** (BERTA 1989). Magyarázata szerint a *Jenő* `Oldalka` jelentésű (BERTA 1997:213).

Györffy György kritizálja Bertát, szerinte "látszólag új elmélettel állt elő Berta Árpád, ki törzsneveinket egy olyan rendszerre vezeti vissza, mely szerint az egyes törzsek nevei seregtestek helyzetét jelenthették... Így az elgondolás elvileg rokon Dánkovszky és Jerney magyar törzsnév magyarázataival. A fő különbség annyiban áll, hogy Berta a nevek többségét törökből eredezteti." (GYÖRFFY 1997:228). Ugyanakkor Györffy is töröknek gondolja a *Jenő* nevet: "a török ... *inach* ~ *jänach* méltóságnévből vált személy-, illetve törzsnévvé" (GYÖRFFY 1997:230).

Három törzsnevet kétségtelen török eredetűnek tart, köztük a *Jenő* nevet **Benkő Loránd** (BENKŐ 1997:168).

Róna-Tas András sem tagadja a török eredetet, azonban a szókezdő *j-* magyarázatát tisztázatlannak ítéli meg. Ugyanakkor Györffy mellé áll azzal a véleménnyel, hogy a *Jenő* méltóságnévből vált személy- illetőleg törzsnévvé. Újat nem mond, bár a hangrendi kérdésre és a szókezdő *j-* problémájára egyaránt kitér s az etimológiát nem tartja stabilnak. Álláspontja szerint "A *Jenő* a görög szövegben *Genah*, amit *Jeneh*-nek kell olvasni. Ebből a magyarban szabályosan lett *Jenő*. A feltett alapszó a `bízni` jelentésű török *ina-* ige a török nyelvekben csak mély hangú formában fordul elő. A szó eleji, hozzátett (protetikus) *j-* több más török szavunkban és nevünkben előfordul, ...ha volt egy török *inag* `barát, társ, kedvenc stb.` szónak magas hangrendű párja, tehát **ineg*, ennek a magyarban szabályosan felelhet meg egy *Jeneh.* A török *inag* szónak néhány régebbi török nyelvben van `az uralkodó barátja, miniszter, tisztviselő` jelentése is. A szükséges magas hangú alakot (**ineg)* eddig török nyelvből nem lehetett kimutatni, de a jelenség nem teljesen egyedülálló. ...Mindenesetre a *Jenő* törzsnevünk török etimológiája egy feltételezés tényként való elfogadása esetén számíthat megfejtettnek." (RÓNA-TAS 1996:275) "A magyar *Jenő* egy ómagyar *Jeneh* ...alakra vezethető vissza. Ebben a szókezdő *j-* egy előtét (protetikus *j-*), s egy régebbi **ineg*-ből vezethető le. A baskírban az eredeti szavakban és a régi átvételekben a szóvégi *-eg*-ből *-ej* lett. Ha tehát akár a magyarban, akár valamilyen török nyelvben volt egy **Jeneg* alak, akkor az a baskírban szabályosan lett *Jenej*....elképzelhető, hogy a török **ineg* cím a volgai bulgároknál **Jeneg* alakban élt. A tisztségnévből azután törzsnév válhatott." (RÓNA-TAS 1996:332).

Ami a szókezdő *j*-t illeti, egyedül Berta Árpád találja rendben lévőnek, a magyarázata nem jelent problémát, mert ő egy olyan török szóval veti össze, illetve olyan török szóból eredezteti a *Jenő* nevet, amelynek *j-* szókezdős alakja ismert. Ennek ellenére nem tartja elfogadhatónak Berta elméletét **Keszi Tamás,** bár megoldási javaslattal nem áll elő: A *Jenő* „Berta szerint egy **yenek* szóból származik, mely egy korábbi **yanak* 'oldalka', esetleg **yaŋaq* 'arc' szóból származott. A magyar szó magas hangrendűségét Berta a besenyő nyelvre jellemző *ya-* > *ye-* változással

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

magyarázza. A nehézséget az okozza, hogy ezt a fejlődést egyetlen szó bizonyítja, nevezetesen az Ural folyó besenyő neve, amit Konstantinos Γειχ formában jegyzett le. A görög γ azonban 'y' mellett a 'dzs' hangot is jelölheti, és azt sem tudjuk, hogy a besenyők milyen nyelvből és milyen alakkal vették át a szót – vagyis hogy mikor és milyen nyelvben játszódtak le a besenyőnek tartott hangtani változások. Egy biztos: a szó nem eredeti besenyő szó, és korábbi lejegyzései is inkább szókezdő *j*-re utalnak. Érdekes, hogy Bertának a Gyarmathoz és a Jenőhöz kapcsolt etimológiái szinte kizárják egymást. …Az etimológia …. kevéssé megalapozott hipotézisekre épül, így teljesen bizonytalan, illetve bizonyíthatatlan. (KESZI 1996 ősz – 2002. tavasz)

Az eddigiekhez hozzá kell tenni s nem a véletlen műve, hogy **Fedotov** a *Jenő* törzsnévvel népnevet hoz kapcsolatba: Idetartozónak véli a népnévként előforduló *jamak, jemak* alakot. (FEDOTOV 1984:76-89).

10.6.5.3. A görög forrás értelmezése és a kutatói vélemények kritikája

Tekintettel arra, hogy a földrajzi névi kutatások nemcsak azt tették szükségessé, hogy ellenőrizzük Konstantinosz írásait és felülvizsgáljuk azok értelmezését, hanem elvezettek oda, hogy lássuk, hogyan gondolkodtak eleink a névadáskor, a valakinek vagy valaminek a megnevezésekor. Ugyanakkor a földrajzi nevek rendszere a Volga-Urál vidéken arról is tanúskodik, hogy néhány mai alaktól eltekintve a legrégebbieknek, különösen a vízneveknek és a víznévi eredetű egyéb földrajzi neveknek a névadói nem lehettek az uráli egység korából származtatott uráli, sem a finnugor egység korából származtatott finnugor, sem az ugor egység korából származtatott ugor nép. Ugyanakkor nem lehetett a török sem, hiszen a volgai törökség (baskír, tatár, csuvas) viszonylag késői. A szláv eredet sem lenne jó ötlet még akkor sem, ha a szlávban a *Jenő* valamilyen párhuzama ismert lenne, éppen az ősszláv, őszláv nyelvek kialakulásának (i. sz. 400 körül) aránylag késői volta miatt.

Ha a fentiekkel szemben a legújabb régészeti kutatási eredményeket megnézzük, azt látjuk, hogy a Volga-Urál vidékén szkíta-hun kultúra nyomai találhatók. A földrajzi nevek nyelvtana pedig egy olyan egységes rendszert mutat, amely rendszer a magyar és a török nyelvek esetében közös őshöz vezet. Az uráli nyelveket tekintve pedig azt látjuk, hogy tartalmazzák ezeket a közös őshöz vezető magyar-török nyelvi nyomokat. Másként fogalmazva, a szkíta-hun népek nemcsak a tárgyi kultúrájuknak a nyomait, hanem a szellemi kultúrájuk és a nyelvük nyomait is ott hagyták sok-sok nyelvjárási jelenséggel együtt. Ezek a jelenségek pedig felismerhetők a Kárpát-medencében a földrajzi nevekben, a személynevekben és a közszókban, valamint a grammatikai morfémákban is. (vö.: CZEGLÉDI 2004-5, 2006) Ráadásul a földrajzi neveknek a nyelvészeti vizsgálata olyan eredményekre vezetett, amelyek a legtöbb esetben azonosak vagy hasonlóak a legújabb kínai hun kutatások eredményeivel. (vö.: UCSIRALTU 2008) Ez azt is jelenti, hogy a földrajzi névi kutatások eredményeit megerősítik az egyes hazai kutatások mellett az idevonatkozó nemzetközi nyelvészeti és régészeti kutatások is.

Konstantinosztól megtudtuk, hogy a magy. *Jenő* mint tulajdonnév nem lehet törzsnév, csak személynév s a Volga-Urál vidéke földrajzi névi adatai egyrészt ezt megerősíthetik vagy tagadhatják, másrészt a személynév eredetére, hangtani alakulására és közszói jelentésére vonatkozó ismereteket nyújthatnak.

10.6.5.4. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékéről[417]

A feladatunkat figyelembe véve az idetartozó földrajzi neveket alapvetően két csoportba lehet sorolni. Az egyikbe azokat, amelyek bizonyosan vagy feltehetően személynévi eredetűek. A másikba azokat, amelyek alakilag és szerkezetileg szorosan kötődnek a személynévhez, de a

[417] A terjedelemre tekintettel nem hozzuk az összes idevonatkozó adatot, csupán néhányat igazolásképpen.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

földrajzi neveknek nem személynév, hanem olyan víznevek vagy közszók szolgáltak alapul, amelyeknek csak a végső gyökerüket illetően van közük a *Jenő* személynévhez. Ez utóbbihoz rengeteg adat tartozik, amelyek közül csupán jelképesen említünk néhányat részben a közszói jelentések szerinti csoportosításban, részben a hangalakja felől megközelítve.

10.6.5.4.1. Földrajzi nevek, amelyeknek személynév szolgált alapul

Jänäj-Etkenä h. TB.68. bask. *Jänäj-Etkenä* or. *Jenej-Itkino* Krasnok. ⟵ személynév: *Jänäj, Etkenä.*
< bask. *Jänäj* < *Jä*
+ *-näj*
+*Etkenä* < *Etke*
+ *-nä*
A *Jänäj* alakváltozat a magy. *Jenő*-höz képest korábbi forma.

Jänekäj h. TB.68. bask. *Jänekäj* or. *Jenikejevo* Abz., falu neve. ¬¾ személynév: *Jänekäj.*
< bask. *Jänekäj* < 1. *Jäne*
+ *käj*
2. *Jä*
+ *nekäj*
or. *Jenikejevo* < *Jenikej* ⟵ bask. *Jänekäj*
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

A név tövében ott rejtőzik a *Jenő* valamely változata, azonban a névnek az elemekre bontása további vizsgálatokat igényel. Annyi bizonyos, hogy a csuv. *Jenekü* és a bask. *Jänekä* folyónév szerkezetileg összetartozik a személynévi eredetű település nevével.

Jänkišäk h. TB.68. bask. *Jänkišäk* Ask. ⟵ személynév: *Jänkišäk.*
< bask. *Jänkišäk* < 1. *Jän*
+ *kišäk* ⟵ vö.: *Keszi* személynév.
2. *Jänki*
+ *-šäk:* képző

A név további vizsgálatot igényel abban a tekintetben, hogy a helynévben két név, a *Jenő* és a *Keszi* változatának az összetételéről van-e szó, esetleg a *kišäk* 'apró, kicsi' jelentésű közszóról, vagy csak a *Jenő* képzett alakjáról beszélhetünk.

Jänäbi-Ursaj h. TB.68.: bask. *Jänäbi-Ursaj* or. *Jenebej-Ursajevo* Mijak. ⟵ személynevek: *Jänäbi, Ursaj.*
< bask. *Jänäbi* < *Jänä*
+ *bi* ⟵ vö.: magy. *fi* 'fia valakinek'.
+ *Ursaj* < *Ur*
+ *saj*
or. *Jenebej* ⟵ nem or. *Jenebej* < *Jene*
+ *bej*
+ *Ursajevo* ⟵ nem or. *Ursaj*
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A *Jänäbi* személynév, amely alapul szolgált a fenti településnévnek, magyar megfelelője *Jenőfi*. Az ilyen szerkezetű személynevek nem ritkák.

10.6.5.4.2. **Földrajzi nevek, amelyeknek nem személynév szolgált alapul**

Jenej f. Ašm.IV.273.: csuv. *Jenej* Seng.u., forrás neve nem messze a csuv. *Jalavăr* or. *Jelaura* falutól, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jenej* < *Je*
+ *-nej*

Janejty t. TSK.138.: or. *Janejty*, tó. ⟵ nyeny. *janej* 'nagyon távoli', ko. *ty* 'tó'.
< or. *Janejty* ⟵ nem or. *Janej* < *Ja*
+ *-nej*
+ *ty* ⟵ ko. *ty* 'tó'.

Janejtyvis f. TSK.21.: or. *Janejtyvis,* A Vorkuta jobb oldali mellékfolyója. Hossza 42 km. A *Janejty* tóból ered. ⟵ nyeny. *janej* 'nagyon távoli', ko. *ty* 'tó', *vis* 'folyó, csatorna, amely a tavat a folyóval, jelen esetben a *Vorkuta* folyóval köti össze.
< or. *Janejty* < *Janej* ⟵ nem or. *Janej* < *Ja*
+ *-nej*
+ *ty* ⟵ ko. *ty* 'tó'
+ *vis* ⟵ ko. *vis* 'folyó, csatorna, amely a tavat a folyóval köti össze'

A *Jenej* forma forrás neveként ismert a csuvas nyelvhasználatban. A *Janej* a komiban tónak a neve, amelyet pedig forrás értelemben lehet felfogni. A névnek a közszói párhuzama a nyenyecben 'nagyon távoli' jelentésben használatos, amely a forrásnak az egyik tulajdonsága révén kötődik a forráshoz, a kezdethez, hiszen a forrás a jelenhez képest nagyon messze, valójában a legmesszebb van. A hangrendet illetően a magas hangrendű *Jenej* és a vegyes hangrendű *Janej* szerepel.

Jamajkassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Jamajkassi* or. *Jamajkasy* Kra., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Jamaj* < *Ja*
+ *-maj*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* `falu`
+ *-i*: birtokos személyjel.
or. *Jamajkasy* ⟵ csuv. *Jamajkassi.*

Az összetett szóból álló *Jamajkassi* településnév jelentése 'Jamaj falva'. A szó belseji nazális *–m-* az *–n-* párhuzama, az elődjük közös. A *Jenej*-hez képest mély hangrendű. A magas és mély hangrendű párhuzamok megléte természetes nemcsak a földrajzi nevekben, de a törökségben a közszókban is kimutathatók, vö.: csuv. *jen,* tat., bask. *jan* 'oldal'.

Jänekä f. TB.68.: bask. *Jänekä* or. *Jeneka* Belok., az or. Alla-jelga baloldali mellékfolyója. ⟵ bask. *Jänekä:* hegy neve ⟵ man. *jänäk* 'nagy'.
< bask. *Jänekä* < *Jä*
+ *-nekä.*
or. *Jeneka* ⟵ bask. *Jänekä.*

Jänekä f. TB.68.: bask. *Jänekä* or. *Jeneka* Zil., az or. Tok jobb oldali mellékfolyója. . ⟵ bask. *Jänekä:* hegy neve ⟵ man. *jänäk* 'nagy'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< bask. *Jänekä* < *Jä*
+ *-nekä.*
or. *Jeneka* ⟵ bask. *Jänekä*

A bask. *Jänekä* a *Jenej*-hez képest is korábbi alakot őriz. A vele összetartozó, a mansiban ismert *jänäk* 'nagy' jelentésű szó úgy tartozik ide, hogy a forrás mint kezdet nemcsak első, hanem a mostanhoz képest időben régi, azaz nagy is. Ugyanakkor a folyónak, mint mellékfolyónak a közszói jelentése az elágazás, oldalhajtás értelmű 'oldal' lehet.

Jenekü f. Ašm.IV.273.: csuv. *Jenekü* Xoč.v., szakadék, patak neve az or. N(ižnije) Jauši falu melett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jenekü* < *Je*
+ *-nekü*

Jeněk kassi h. Ašm.IV.274.: csuv. *Jeněk kassi* Cu., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jeněk* < *Jeněk* < **Jenik*
< *Je*
+ *-něk*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* `falu`
+ *-i*: bírtokos személyjel

A csuvas *Jenekü* szakadék, patak nevében, a *Jeněk* pedig két tagú név első tagjaként olyan település nevében található, amelynek a jelentése 'Jeněk falva'. A *Jeněk* ez esetben személynévként és folyónévként egyaránt felfogható, helytörténeti adatok dönthetik el, hogy a földrajzi névnek melyik szolgált alapul.

Janikovo na Belom Ozere h. Ašm.:-, NAP: or. *Janikovo* na Belom Ozere Jal., csuvas falu, Ar.:-.
< or. *Janikovo* < *Janik* ⟵ nem or. **Jenik*
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *-o*
+ *na*: elöljárószó `-on, -en, -ön, rajta valamin`
+ *belom* ⟵ or. *beloje* `fehér`
+ *-om*: elöljárós eset ragja
+ *ozere* ⟵ or. *ozero* `tó`
+ *-e*: elöljárós eset ragja

Az orosz nyelvhasználatú névben felismerhető az a szláv hagyomány, amelynek értelmében az idegen *je-* megfelelője ma az oroszban *ja-*. Fontos, hogy az oroszban keletkezett *ja-* formát külön kezeljük a nem orosz *ja-* szókezdőt tartalmazó változatoktól. A második szótag magánhangzója az *–i-* pedig a csuvas redukált *–ĕ-* (vö.: *Jeněk)* közvetlen előzményét őrzi.

Jank kassi h. Ašm.IV.197.: csuv. *Jank-kassi* or. *Stepnoje Janikovo* Tet.u., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jank* < *Janik* ⟵ 1. csuv. *Janik*
2. nem csuv. *Janik*
3. or. *Janik*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-i:* birtokos személyjel.
or. *Stepnoje* ⟵ or. *stepnoje* 'mezei'
+ *Janikovo* < *Janik* ⟵ nem or. **Jenik*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ or. *-ov:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

A csuvas *Jank* formának közvetlen előzménye a *Janik*, amelynek alapul egy nem eredeti orosz alak vagy egy nem orosz eredetű forma egyaránt szolgálhatott. A *Jank* névnek az alapja elvileg lehetett személynév és víznév is.

Jinkkassi h. Ašm.IV.311.: csuv. *Jinkkassi* or. *Janikovo* Cu., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jinkkassi* ⟵ *Jink* 1. < ***Jiněk** < *Jeněk* < *Je*
+ *-něk*
2. ⟵ vö.: hanti *jynk* 'víz'.
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-i:* birtokos személyjel.
+ *Janikovo* < *Janik* ⟵ nem or. ***Jenik***
+ or. *-ov:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

A csuvas *Jink* forma a *Jeněk*-ből alakult.

Poškărt h. Ašm.X.68.: csuv. *Poškărt* Tk., települések neve, (*Poškărt*, *Šalti śyr*, ***Jemek (Jeme)-kassi,*** *Xornăk, Măn-jal, Šĕnĕjal = Jolšik*), NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Poškărt*
+ *Šalti* ⟵ csuv. *šalti* 'belső'
śyr
vö. csuv. *Jemek* < *Je*
+ *-mek*
Jeme < *Je*
+ *-me*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* `falu`
+ *-i*: bírtokos személyjel

Šišmä Väräš f. TB.171.: bask. *Šišmä Väräš* or. *Čišma Var'aš* Nur., az or. ***Jamak-Jelga*** jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Šišmä* ⟵ bask. *šišmä* 'forrás'
+ *Väräš*
or. *Čišma* ⟵ tat. *čišmä* 'forrás'
+ *Var'aš* ⟵ bask. *Väräš.*
or. *Jamak* < *Ja*
+ *-mak*
+ *Jelga* ⟵ tat. *jelga* `folyó`

A *Jamak* hangtani változata egy *Janak* formának, ugyanakkor összetartozik a *Jemek, Jeme* magas hangrendű alakkal is.

Jene h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Jene* or. *Svešnikovo* A., orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Jene* < *Je*
+ *-ne*
or. *Svešnikovo* < *Sveš*
+ *-nik*
+ *-ov:* birtokos melléknév képző

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *-o*

A helynévnek elvileg szolgálhatott alapul személynév, azonban az orosz megfelelő azt is támogatja, hogy ’fény, világos’ vagy ’elágazó, elhajló’ jelentésű közszót feltételezzünk.

Vărăm kĕper tu jenni d. Ašm.V.315.: csuv. *Vărăm kĕper tu jenni*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vărăm* ⟵ csuv. *vărăm* ‘hosszú’
+ *kĕper* ⟵ csuv. *kĕper* ‘híd’
+ *tu* ⟵ csuv. *tu* ‘hegy’
+ *jenni* ⟵ csuv. *jenĕ* ,oldal’
+ *-i:* birtokos személyjel

Xăjra śyrmi leš jenni d. Ašm.XVI.305.: csuv. *Xăjra śyrmi leš jenni*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xăjra* ⟵ vö.: csuv. *xăjra* ’köszörűkő, fenőkő’
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* ‘árok, patak, szakadék’
+ *–i:* birtokos személyjel
+ *leš* ⟵ csuv. *leš* ‘rossz szellem neve’
+ *jenni* ⟵ csuv. *jenĕ* ,oldal’
+ *-i:* birtokos személyjel

Śarmăs jenĕ d. Ašm.XII.66.: csuv. *Śarmăs jenĕ*, a Volga mezei oldala, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śarmăs* ⟵ csuv. *śarmăs* ’cseremisz’-
+ *jenĕ* ⟵ csuv. 1. *jen* ’oldal’
+ *-ĕ:* birtokos személyjel.
2. *jenĕ* ’oldal’

A csuv. *jenni* ’oldala’ birtokos személyjeles forma. A földrajzi névben biztosan közszó, a *jenĕ* ’oldal’ szolgált alapul. A csuv. *jenĕ* elvileg lehet alapalak s akkor a földrajzi terület neve ’Cseremisz oldal’ de lehet a csuv. *jen* forma birtokos személyjeles alakja is. Ez esetben a ’Cseremisz oldala’ a helyes fordítás.

Jen kassi h. Ašm.IV.275.: csuv. *Jen-kassi* Ču., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jen* ⟵ vö. nyenyec *jun* ‘folyó’
< *Je*
+ *-n*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* `falu`
+ *-i*: bírtokos személyjel

A település nevének jelentése ’Jen falva’, elvileg szolgálhatott alapul személynév vagy valamely földrajzi tulajdonnév, pl. folyó vagy domb neve.

Jan tu d. Ašm.IV.189.: csuv. *Jan tu*, valószínű, valamilyen hegy neve, dalokban szerepel, NAP: csuv. *Jantu* or. *Jandu* Č., csuvas település, Ar.: *Jantu* Č.
< csuv. *Jan* ⟵ vö. nyenyec *jun* ‘folyó’
+ *tu* ⟵ csuv. *tu* ’hegy’

Jana kas h. Ašm.IV.189.: csuv. *Jana-kas,* uj település?, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jana* ⟵ vö. nyenyec *jun* ‘folyó’
+ *kas* ⟵ csuv. *kas* ’falu’

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Jon kon h. Ašm.IV.335.: csuv. *Jon-kon*, falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jon-kon* ⟵ 1. vö.: csuv. *junkun* 'szerda, piac napja'
2. *Jon* ⟵ vö. nyenyec *jun* 'folyó'
+ *kon* ⟵ csuv. *kun* 'nap'

Jon kon kassi h. Ašm.IV.335.: csuv. *Jon-kon-kassi*, falu neve? NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jon-kon* ⟵ 1. csuv. *jonkon* 'szerda'
2. *Jon* ⟵ vö. nyenyec *jun* 'folyó'
+ *kon* ⟵ csuv. *kun* 'nap'
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-i:* birtokos személyjel

magy. ***Jenyiszej*** 'folyó Szibériában', az or. *Енисей* átvétele…. (KISS 1980)
< magy. *Jenyiszej* < *Jeni* ⟵ vö. nyenyec *jun* 'folyó'
+ *sej* ⟵ vö.: bask. *saj* 'folyami összekötő'

A fenti adatokban két vagy több tagú nevekben első tagként szerepelnek a *jan, jana, jon* összetartozó elemek. Ha a 'szerda' jelentés az igaz, akkor annak az értelme a forduló nap, vagyis a hét napjai közül az, amelyik a forduló pontot jelenti. Ha pedig olyan 'folyó' jelentésű földrajzi tulajdonnév, amely folyónak lehet a neve, akkor is magán viseli az 'oldal, az elhajlás' jelentéstartalmat.

Kem f. TSK.50.: or. *Kem* or. ***Jenisej***, a tuvaiak, hakasok így hívják az or***.*** ***Jenisej*** folyót.
or. *Kem* ⟵ nem or. *Kem* ⟵ vö.: udm. *kam* 'folyó'
< or. *Jenisej* < *Jeni* ⟵ vö. nyeny. *jun* 'folyó'
+ *sej* ⟵ vö.: bask. *saj* 'folyami összekötő'

Jänhübä f. TB.68.: bask. *Jänhübä* or. *Jansuba* Zianč. or. Kasmarka bal oldali mellékfolyója.
< *Jänhübä* < *Jän* ⟵ vö. nyenyec *jun* 'folyó'
+ *hübä* ⟵ bask. *hübä* 'víz'
or. *Jansuba* < *Jan* ⟵ nem or. *Jän*
+ *suba* ⟵ vö.: ÓT. *sub* 'víz'.

Jonva f. TSK.33.: or. *Jonva,* az or. Pečora baloldali mellékfolyója, hossza 73 km. ⟵ ko. *jon* 'erős, kemény'.
< or. *Jonva* ⟵ nem or. J*onva* < *Jon* ⟵ nyeny. *jun* 'folyó'
+ *va* ⟵ ko. *va* 'víz, folyó'.

Janasal h. Ašm.IV.190.: csuv., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Janasal* < *Jana*
+ *sal*

Jansit h. Ašm.IV.198.: csuv. *Jansit* Ču., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jansit* < *Jan*
+ *sit*

Jantaš h. Ašm.IV.199.: csuv. *Jantaš* Ču., település neve, NAP: csuv. *Jantaš* or. *Jandaši* Šu., csuvas

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

falu, Ar.:-.
< *Jantaš* < *Jan* ⟵ nyeny. *jun* ’folyó’
+ *taš*
or. *Jandaši* ⟵ nem or. *Jantaši.*

Jänteš h. TB.68.: bask. *Jänteš* or. *Jantyševo* Xajb., falu neve. ⟵ bask. *Jänteš:* személynév.
< *Jänteš* < *Jän* ⟵ nyeny. *jun* ’folyó’
+ *teš*
or. *Jantyševo* < *Jantyš* ⟵ nem or. *Jantyš* < *Jantaš.*
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

Jantukan h. Ašm.IV.199.: csuv. *Jantukan* Buu., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jantukan* < *Jan* ⟵ nyeny. *jun* ’folyó’
+ *tukan*

Jantut tăv d. Ašm.IV.199.: csuv. *Jantut tăv,* határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jantut* < *Jan*
+ *tut*
+ *tăv* ⟵ csuv. *tăv* ‘hegy’

Jenkělt h. Ašm.IV.274.: csuv. *Jenkělt* or. *Jangil'dino* Kurm.u., falu neve, NAP: csuv. *Jenkělt* or. *Jangil'dino* Kr., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Jenkělt* < *Jenkilt*
< *Jen*
+ *kělt*
or. *Jangil'dino* < 1. *Jangil'da* ⟵ 1. nem or. *Jankil'ta*
+ or. *–in*
2. *Jangil’din* < *Jangil’*
+ *din* ⟵ vö. ko. 1. *din* ’valami mellett lévő, valamivel ellátott, valamihez tartozó’.
2. *din* ’torok, torkolat’.
+ *-o*

Măn jal h. Ašm.VIII.307.: csuv. *Măn jal* or. ***Jangil'dino*** Č., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Măn* ⟵ csuv. *măn* ’nagy’
+ *jal* ⟵ csuv. *jal* ‘falu’,
or. *Jangil'dino* ⟵ 1. nem or. *Jangil'din* < *Jangil'*
+ *din* ⟵ 1. ko. *din* ’valami mellett lévő, valamihez tartozó’
2. nem or. *Jangil'da*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

Jankălč h. Ašm.IV.196.: csuv. *Jankălč*, település neve, NAP: csuv. *Jankălč* or. *Jangliči* ⟵ *Novoposelennyje Jangliči* Ka., Ar.:-.
< csuv. *Jankălč* < 1. *Jankăl* < *Jankă*
+ *l* ⟵ vö.: md. *laj, lej* ‘folyó’.
+ *-č* ⟵ *- čin* vö.: ko. *din* ’valami mellett lévő, valamihez tartozó’,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

2. *Jan*
+ *kălč*
or. *Novoposelennyje* < *Novo* ⟵ or. *novo* ’új’
+ *poselennyje* ⟵ or. *poselennyje* ‘telepítésű’
+ *Jangliči* ⟵ nem or. **Jankălyči*

Jenter d. Ašm.IV.275.: csuv. *Jenter,* erdő részének a neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jen*
+ *ter*

Jenšik h. Ašm.IV.227.: csuv. *Jenšik* or. *Janšixovo* Buu., falu neve, NAP: csuv. *Jenšik* or. *Janšixovo* B., csuvas falu., Ar.:-.
< csuv. *Jenšik* <*Jen*
+ *šik*
or. *Janšixovo* ⟵ nem or. *Jenšix*
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

Jentiměr f. Ašm.V.: csuv. *Jentiměr*, patak neve Ikkovo falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jentiměr* < *Jen*
+ *timěr*

Jenčěške f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Jenčěške* Č., patak, szakadék.
< csuv. *Jenčěške* < *Jen*
+ *čěške*

Jenśejkassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Jenśejkassi* or. *Jenzejkasy* Č., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Jenśejkassi* < *Jenśej* < *Jen*
+ *śej*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* ’falu’
+ *-i:* birtokos személyjel.
or. *Jenzejkasy* ⟵ csuv. *Jenśejkassi*

Juntapa h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Juntapa* or. *Jendoba* ← *Jandoba* Ko., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Juntapa* < *Jun* ⟵ nyeny. *jun* ’folyó’
+ *tapa*
or. *Jendoba* ⟵ nem or. *Jentopa*
Jandoba ⟵ nem or. *Jentopa*

Jontapa h. Ašm.IV.338.: csuv. *Jontapa* or. *Jandoba*, falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jontapa* < *Jon* ⟵ nyeny. *jun* ’folyó’
+ *tapa*
or. *Jandoba* ⟵ nem or. *Jentopa*

Junda f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Junda / Jundy / Jundy šur* or. *Junda* Balez., az or. Čepca baloldali mellékfolyója.
< udm. *Junda* < *Jun* ⟵ nyeny. *jun* ’folyó’
+ *da*
Jundy < *Jun*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *dy*
+ *šur* ⟵ udm. *šur* ‘folyam, folyó, patak, csermely’

Junjaga f. TSK.136.: or. *Junjaga*, az or. Vorkuty baloldali mellékfolyója, hossza 67 km.
< or. *Junjaga* < *Jun* ⟵ nyeny. *jun* ’folyó’
+ *jaga* ⟵ nyeny. *jaga* ‘folyó’

Junjaga f. TSK.137.: or. *Junjaga*, az or. Usa jobb oldali mellékfolyója.
< or. *Junjaga* ⟵ nem or. *Junjaga* < *Jun* ⟵ nyeny. *jun* ’folyó’
+ *jaga* ⟵ nyeny. *jaga* ‘folyó’

Junjaga f. TSK.137.: or. *Junjaga*, az or. Lemva jobb oldali mellékfolyója, hossza 153 km.
< or. *Junjaga* ⟵ nem or. *Junjaga* < *Jun* ⟵ nyeny. *jun* ’folyó’
+ *jaga* ⟵ nyeny. *jaga* ‘folyó’

Junjaga f. TSK.137.: or. *Junjaga*, az or. Tobyš baloldali mellékfolyója, hossza 37 km.
< or. *Junjaga* ⟵ nem or. *Junjaga* < *Jun* ⟵ nyeny. *jun* ’folyó’
+ *jaga* ⟵ nyeny. *jaga* ‘folyó’

Junjaga f. TSK.137.: or. *Junjaga,* az or. Kolva jobb oldali mellékfolyója, hossza 49 km.
< or. *Junjaga* ⟵ nem or. *Junjaga* < *Jun* ⟵ nyeny. *jun* ’folyó’
+ *jaga* ⟵ nyeny. *jaga* ‘folyó’

Junysaj t. TB.181.: bask. *Junysaj* or. ***Junusaj*** Tujm., tó.
< bask. *Junysaj* < *Juny* ⟵ nyeny. *jun* ’folyó’
+ *saj*
or. *Junusaj* ⟵ bask. *Junysaj*

Timeš h. Ašm.XIV.42: csuv. *Timeš* or. ***Jantikovo*** B., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Timeš* < *Time*
+ *-š.*
or. *Jantikovo* < *Jantik* ⟵ ÓT.*jantyk* ’hegy hajlata, hegy oldala’
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

Jantu u. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Jantu* M., utca.
< csuv. *Jantu* < *Jan*
+ *tu* ⟵ csuv. *tu* ’hegy’

Oppu kassi h. Ašm.III.256.: csuv. *Oppu-kassi* or. *Jandovo* Ču., NAP: csuv. *Oppukassi* or. ***Jandovo*** Č., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Oppu*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* ’falu’
+ *-i:* birtokos személyjel.
or. *Jandovo* < nem or. *Jand*
+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *-o*

Jantaj kassi u. Ašm.IV.198.: csuv. *Jantaj-kassi,* utca neve Jelaura faluban, NAP:-, Ar.:-.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< csuv. *Jantaj* < *Jan*
+ *taj*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* ’falu’
+ *-i:* birtokos személyjel

Jenter śuč d. Ašm.IV.275.: csuv. *Jenter śuč*, hely neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jenter* < csuv. *Jen*
+ *ter*
+ *śut* ,halom, domb’
+ *-i:* birtokos személyjel

Jenčik varě f. Ašm.IV.276.: csuv. *Jenčik varě* Jau., szakadék, patak neve az or. Oj-kas-Jauši falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jenčik* < *Jen*
+ *čik*
+ *varě* ⟵ csuv. *var* ,árok, patak’
+ *-ě:* birtokos személyjel

Jenšik varě d. Ašm.IV.: csuv. *Jenšik varě* Jau., határrész neve B(ol'šoje)-Jauševskoje obšč›estvo földjén, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jenšik* < *Jen*
+ *šik*
+ *varě* ⟵ *var* ‘árok, patak’
+ *-ě:* birtokos személyjel

Xorapyr Juntapa h. Ašm.XVI.218.: csuv. *Xurapyr Juntapa* or. *Xora-Pyry* Kal., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xurapyr* < *Xura* ⟵ csuv. *xura* ‘fekete’
+ *pyr* ⟵ csuv. *pyr* ‘folyó torkolat’
+ *Juntapa* < 1. *Jun*
+ *tapa*
2. *Junta* < *Jun*
+ *ta*
+ *pa*

Jaŋy Akbaš h. TB.185.: bask. *Jaŋy Akbaš* or. *Novoakbaševo* Kušn., falu neve. ⟵ bask. *jaŋy* ’új’ + *Akbaš:* személynév.
< bask. *Jaŋy* ⟵ bask. *jaŋy* ’új’
< *jaŋa*
+ *Akbaš:* személynév < *Ak* ⟵ bask. *ak* ’fehér’ ld. még ’öreg, okos’
+ *baš* ⟵ bask. *baš* ’fej’
or. *Novoakbaševo* < *Novo* ⟵ or. *novo* ’új’
+ *akbaš* ⟵ bask. *Akbaš*
+ or.- *ev:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

Jantyk jylgaśy f. TB.185.: bask. *Jantyk jylgaśy* Kara., patak.
< bask. *Jantyk* ⟵ ÓT. *jantyk* ’hegy hajlata, hegy oldala’
+ *jylgaśy* ⟵ bask. *jylga* `folyó`

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *-śy*: bírtokos személyjel.

Jantyk šišmähe f. TB.185.: bask. *Jantyk šišmähe* Sal., forrás.
< bask. *Jantyk* ⟵ ÓT. *jantyk* 'hegy hajlata, hegy oldala'
< *Jan*
+ *tyk*
+ *šišmähe* ⟵ bask. *šišmä 'forrás'*
+ *-he:* birtokos személyjel

Jantu vărmaně d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Jantu vărmaně*
< csuv. *Jantu* < *Jan*
+ *tu* ⟵ csuv. *tu* 'hegy'
+ *vărmaně* ⟵ csuv. *vărman* 'erdő'
+ *-ě:* birtokos személyjel

Jana kas h. Ašm.IV.189.: csuv. *Jana-kas*, uj település, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jana* ⟵ nem csuv. *jana* 'új'
+ *kas* ⟵ csuv. *kas* `falu`.

Junost' h. Ašm.: -, NAP: or. *Junost'* Al., orosz település, Ar.:-.
< or. *Junost'* ⟵ or. *junost'* 'ifjúság'

A fenti adatok szerint összetételben előtagként valamint képzett formában szótőként fordul elő.

Jegäjen f. TB.49.: bask. *Jegäjen* / *Zigäjen* or. *Zigain* Burz., az or. Bol'(šoj) Nuguš baloldali mellékfolyója.
< bask. *Jegäjen* < *Jegä*
+ *jen* ⟵ csuv. *jen* 'oldal'

Zigäjen < *Zigä*
+ *jen*
or. *Zigain* ⟵ bask. *Zigäjen*

Pöjin(ju) f. TSK.91.: ko. *Pöjin(ju)* or. *Poinga*, az or. Sysola jobb oldali mellékfolyója, hossza 82 km.
< ko. *Pöjin(ju)* < *Pöjin* < *Pö*
+ *jin* ⟵ nyeny. *jun* 'folyó'
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó'.
or. *Poinga* ⟵ nem or. **Poinka* < *Po*
+ *inka*

Az összetett szóból álló nevek illetve a nevek első tagjának az előtagjaként szereplő alakváltozatok: *Jeni* (*Jenyi*), *Jän, Jon, Jana, Jan, Jen, Jun, Juny, Junu, Jaŋy,* valamint az utótagként szereplő *jen, jin, junga* ugyanabba a szócsaládba tartoznak, 'folyó, oldal (mellékfolyó), új, oldal mint hajlat, hajlás, elhajlás' jelentéseket tartalmaznak.

Enäk f. TB.174.: bask. *Enäk* or. *In'ak* Kug., az or. Bol'(šoj) Ik bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Enäk* < *E*
+ *-näk*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

or. *In'ak* ⟵ bask. *Enäk, Inäk.*

Enäk f. TB.174.: bask. *Enäk / Käkeruj Kug.* az or. . *Bol'šoj In'ak és a Malyj In'ak* felső folyása.
< bask. *Enäk* < *E*
+ *-näk*
or. . *Bol'šoj* ⟵ or. *bol'šoj* ’nagy’
+ *In'ak* ⟵ bask. *Enäk, Inäk.*
Malyj ⟵ or. *malyj* ’kicsi, kis’
+ *In'ak* ⟵ bask. *Enäk, Inäk*

Inäk f. TB.57.: bask. *Inäk* or. *In'ak* Bir., az or. Bir jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Inäk* < *I*
+ *-näk*
or. *In'ak* ⟵ bask. *Inäk*

Kese Inäk f. TB.57.: bask. *Kese Inäk* Bir., az or. Bol'(šoj) In'ak jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Kese* ⟵ bask. *kese* `kicsi, kis`
+ *Inäk* < *I*
+ *-näk*

Kese Inäk f. TB.71.: bask. *Kese Inäk* or. *Malyj In'ak* / *Šylanener* Mišk., az or. *Bol'(š¨oj) In'ak* mellékfolyója.
< bask. *Kese* ⟵ bask. *kese* `kicsi, kis`
+ *Inäk* < *I*
+ *-näk*
or. *Bol'š¨oj* ⟵ or. *bol'š¨oj* ’nagy’
+ *In'ak* ⟵ bask. *Inäk*

Az *Enäk, Inäk* formák szókezdő mássalhangzó nélküliek, de nem azért, mert ezek az elsődleges formák lennének a szókezdő mássalhangzót, a *j*-t tartalmazókhoz képest s ez utóbbiak protetikus mássalhangzót viselnének. Szervetlenül betoldott hang létezését nem igazolják a földrajzi névi kutatások sem a szó elején, sem a szó belsejében.

Junkă h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Junkă* or. ***Junga*** ← *Bol'šije i Malyje Čuvaki* + *Largoty* + *Jablon'a* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Junkă* ⟵ vö.: hanti *jynk* ’víz’.
or. *Junga* ⟵ csuv. *Junkă*.
Bol'šije ⟵ or. *bol'šije* ’nagy’
+ *i* ’és’
+ *Malyje* ⟵ or. *malyje* ’kicsi, kis’
+ *Čuvaki* ⟵ nem or. *Čuvaki*
Largoty ⟵ nem or. *Largoty* < *Largo*
+ *ty*
Jablon'a ⟵ 1. nem or. *Jablonka* < *Jab*
+ *lonka*
2. or. *jablon'a* ’almáskert’

Măn Čuvak h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Măn Čuvak* ← *Măn Čakkassi* or. *Bol'šije Čuvaki* ← ***Jungo-Jadrino*** Ja., csuvas falu, Ar.:-.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< csuv. *Măn* ⟵ csuv. *măn* ’nagy’
+ *Čuvak,*
Măn ⟵ csuv. *măn* ’nagy’
+ *Čakkassi* < *Čak*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* ’falu’
+ *–i:* birtokos személyjel,
or. *Bol'šije* ⟵ or. *bol'šije* ’nagy’
+ *Čuvaki*
Jungo ⟵ csuv. *Junkă*
+ *Jadrino* ⟵ nem or. *Jetĕrne*

Jănkă f. Ašm.V.75.: csuv. *Jănkă* or. ***Junga*****,** folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jănkă*
or. *Junga* ⟵ csuv. *Junkă*

Arjyngy f. GMA: mari *Arjyngy* or. ***Malaja Junga*** Gm., az or. Volga jobb oldali mellékfolyója.
< mari *Arjyngy* < *Ar*
+ *jyngy* ⟵ vö.: hanti *jynk* ‘víz’,
or. *Malaja* ⟵ or. *malaja* ‘kicsi’
+ *Junga* ⟵ csuv. *Junkă*

Jynga f. GMA: mari *Jynga* or. *Junga* ČASSR., Gm., az or. Volga jobb oldali mellékfolyója.
< mari *Jynga* ⟵ vö.: hanti *jynk* ‘víz’,
or. *Junga* ⟵ csuv. *Junkă*

Jangyta f. TSK.137.: or. *Jangyta / Jagyta,* az or. Šapkina baloldali mellékfolyója, hossza 54 km.
< or. *Jangyta* ⟵ nem or. *Jangyta* < *Jangy* ⟵ vö.: hanti *jägi* ‘patak’,
fi. *jänkä* ’mocsár, láp, mocsaras völgy’
+ *-ta:* képző,
Jagyta ⟵ nem or. *Jagyta* < *Jagy* ⟵ vö.: hanti *jägi* ‘patak’
+ *-ta:* képző

Karabar f. TB.86.: bask. *Karabar* or. *Karabar* Burz., az or. ***Jangaza*** jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Karabar* < *Kara*
+ *bar*
or. *Karabar* ⟵ bask. *Karabar*
Jangaza ⟵ nem or. *Jangaza* < *Janga*
+ *-za*

Jangyng ščarašč t. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Č-Č: man. *Jangyng ščarašč*, or. *Ledovitoje more*.
< man. *Jangyng* ⟵ man. *jangyng* ’jeges’
+ *ščarašč* ⟵ man. *ščarašč* ’tenger’,
or. *Ledovitoje* ⟵ or. *ledovitoje* ‘jeges’
+ *more* ⟵ or. *more* ’tenger’

Jängel f. TB.68.: bask. *Jängel* or. *Jangel'ka* Abz., az or. Ural jobb oldali mellékfolyója. ⟵ bask. *Jängel:* személynév.
< bask. *Jängel* < *Jänge*
+ *-l,*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

or. *Jangel'ka* ⟵ nem or. **Jängelkä*
< bask. *Jängel*
+ *-ka*

Junkăpuś h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Junkăpuś* or. ***Jungaposi*** M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Junkăpuś* < *Junkă* ⟵ vö.: hanti *jynk* 'víz'
+ *puś* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej'.
or. *Jungaposi* ⟵ nem or. **Junkapośi*
< *Junga* ⟵ csuv. *Junkă*
+ *pośi* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej'

Atan čyrmi h. Ašm.II.131.: csuv. *Atan čyrmi* or. ***Jangirejkinaja*** Jau., falu neve, NAP:-, Ar.: *Atan čyrmi* / *Atanvu* Ja.
< csuv. *Atan* < *A*
+ *tan*
+ *čyrmi* ⟵ vö.: csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i:* birtokos személyjel.
or. *Jangirejkinaja* ⟵ nem or. *Jangirejka* < *Jangi*
+ *rejka*
+ *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–aja.*
Atanvu ⟵ nem or. *Atanvu* < *Atan*
+ *vu* ⟵ udm. *vu* 'víz'

Az önállóan, összetett szó előtagjaként, valamint képzett szó töveként előforduló *–g-* zöngés zárhangot tartalmazó formák az orosz nyelvi használatban: *Junga, Jungo, Jangy, Jagy, Janga, Jangi,* rendszerint az átadó nyelvben félzöngésen ejtett hang (-G-) zöngéssel történő helyettesítéséről van szó. Az adatok jelzik a nazálist (*-ng-*) tartalmazó formának a nazális nélküli (*-g*) változatát is. Ez utóbbi közül sok van a nem orosz használatú nevekben is[418]. A mari *Jyngy, Jynga*, man. *Jangy*, bask. *Jänge* nem az orosz ejtés miatt tartalmaznak zöngés *–g-* mássalhangzót. A jelentésük 'folyó, mellékfolyó'. Az alakváltozatok teljesebb formája jVnVgV lehetett.

Jangce 'Kína legnagyobb folyója'. A torkolatvidéknél levő egykori *Jang* tartomány neve őrződött meg a *Jangcsou* városnévben is. (KISS 1980)
< *Jangce* < *Jang*
+ *ce*

Kína folyójának a neve példa arra, hogy a Volga-Urál vidékén kívül is megtalálhatók a fenti nevek illetve alakváltozataik. A *Jangce* név *Jang* előtagja ugyanúgy 'folyó' jelentésű s az utótagja a *ce* azonos lehet a 'víz' jelentésű **se* formával, amelynek párhuzamai széles körben ismertek, vö.: tat. *su* 'víz' stb. A név biztosan nem kínai eredetű. A *Jangce* közszói jelentése 'folyóvíz'.

Jungfrau '4166 m. magas hegycsúcs Svájcban'. A ném. *Jungfrau* 'hajadon, szűz' átvétele. (KISS 1980)
< *Jungfrau* < *Jung* ⟵ ném. *Junge* 'fiatal'
+ *frau* ⟵ ném. *frau* 'asszony'

A széleskörű kapcsolatokat igazolandó hoztuk ez utóbbi adatot, ahol látszatra csak alaki egyezés

[418] Bemutatásuk nem feladata jelen dolgozatnak.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

van a Volga-Urál vidéke neveivel, mert a jelentése ‘hajadon, szűz, fiatal’. A név ennek ellenére olyan szócsaládnak a tagja, amely őrzi a víz eredeti komplex jelentéstartalmának az egyik elemét, mégpedig azt, hogy a forrásfolyó, amely éppencsak elágazott a forráshelyről, tulajdonképpen a folyó további alakulásához képest fiatal. A német *Junge,* angol *young,* baskír *jaŋy,* csagatáj *jang,* ujgur *jeŋi*, oszmán *jeni,* üzbég *jangi,* tatár *jaŋa*, nogaj *janъy* etimológiailag összetartoznak és mind szókezdő *j*-t tartalmaz. A rokonságukba tartoznak azonban a nem *j*- szókezdőt tartalmazó következő megfelelők is: csuvas *śĕnĕ*, kazak *žaŋa*, kirgiz *žaŋy*, karakalpak *žanga*, karacsáj *džangy,* ojrot *d’aŋy,* tuvai *čaa* < *čana,* hakasz *naa* ’új, friss’, mongol, burját-mongol *šine,* kalmük *šin* ’új’. Meg kell említeni az orosz *junost’* ’ifjúság’ *juno-,* a *novyj* ’új’ *nov*- tövét, az angol *new* ’új’ szót, amelyek a hakasz *naa* változattal tartoznak össze közelebbről. A magyar *zsenge* szó a *ž*- kezdetű kazak, kirgiz, karakalpak nyelvekben ismert változatokkal, a *gyenge* pedig az ojrot *d’aŋy* alakkal van közelebbi kapcsolatban. A néhány közszói példa igazolja, hogy a *j*- szókezdővel rokon a *d’-, č-, dž-, ž-, ś-, š-, n*- szókezdő, valamennyi eredeti *t*- fejleménye. A nyelvi kapcsolatok okát nem lehet szókölcsönzéssel magyarázni. A megoldás útja a török, mongol, magyar és a szkíta-hun nyelv viszonyához vezet.

Az alaktani felépítésük szerint szótőből és képzőből állnak (vö.: *Je* + *nej, Je* + *-nek, Je* + *-ne, Je* + *-n* stb.). Úgy kell felfogni, hogy nemcsak a víz, a folyó, hanem más, a frissen, újonnan keletkezett teremtmény is fiatal, ugyanakkor zsenge, gyenge is. A fiatal jelentést őrzi a német nyelv révén a hegycsúcs neve Svájcban, bár ez esetben nem azért, mert a hegycsúcs a fiatal.

10.6.5.4.3. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveiből levonható tanulságok

Nincs olyan hagyomány, hogy a folyónak törzsnév vagy személynév szolgáljon alapul. A nevek hangtani felépítése szerint a szókezdő *j*- etimologikus hang, amelyet igazol a rendszer. Közszói jelentésük ’gyökhöz, tőhöz, maghoz, forráshoz, őshöz tartozó’. Közös szócsaládba tartoznak a magy. *Jenő* névvel.

10.6.5.5. Földrajzi nevek a Kárpát-medencéből

Jenő ’község Fejér megyében Polgárditól északnyugatra’. A magyar *Jenő* törzsbeliek településére utal. A török eredetű *Jenő* törzsnév a csag. *ïnaq* ’bizalmas tanácsadó, miniszter’ magas hangú *inäk* párjának csuvasos **jänäx* változatára vezethető vissza. Vö.: bask. Yeney törzsnév. ***Budajenő*** ’helység Pest megyében’. A Jenő helynév a magy. Jenő törzsnévből keletkezett. ***Baranyajenő*** `helység Baranya megyében`. ***Diósjenő*** `helység Nógrád megyében`, ***Jászkarajenő*** `helység Szolnok megyében`, ***Pilisborosjenő*** `helység Pest megyében`, ***Somlójenő*** `helység Veszprém megyében`, ***Tiszajenő*** `helység Szolnok megyében`, ***Kisjenő*** ld. ***Somlójenő*** `helység Veszprém megyében`, ***Nagyjenő*** ld. *Tüskevár* korábbi neve (KISS 1980); ***Jennő*** ld. ***Baranyajenő, Jenő*** `hn. Arad vm.`, ***Jenő*** `hn. Nógrád vm.`, ***Köröskisjenő*** `Bihar vm.`, ***Borosjenő*** `hn. Arad vm.`, ***Szamosjenő*** `hn. Szolnok-Doboka vm.`, ***Temesjenő*** `hn. Temes vm.`, ***Jenőfalva*** `hn. Baranya vm.`, ***Csíkjenőfalva*** ` hn. Csík vm.`, ***Jene*** ld. ***Jéne*** `hn. Gömör és Kishont vm.` ***Jenafalva*** ld. ***Gyanafalva, Gyanafa*** `hn. Vas m.`, ***Gyanafalva*** ld. ***Jenafalva*** `hn. Vas vm.`, ***Gyanavla*** ld. ***Gyanafalva***, ***Gyanó*** `hn. Vas vm.`, ***Gyanógeregye*** `hn. Vas vm.` ld. ***Gyanó, Inakfalva*** `hn. Torda-Aranyos vm.`, ***Inaktelke*** `hn. Kolozs vm.`, ***Inó*** `hn. Szilágy vm.` (LELKES 1998); ***Jene*** `hn. Gömör m.` (KÁZMÉR 1993).

Nem találkozunk olyan hagyománnyal, mely szerint a földrajzi névnek törzsnév, mint tulajdonnév szolgálna alapul. A Kárpát-medence földrajzi neveinek alapul személynév szolgált.

Hangtani oldalról ítélve látható a *j-, gy-, 0*- (zéró) megfelelés megléte s ezek a hangok nem egymásból vezethetők le, hanem közös ősre mennek vissza.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

10.6.5.6. Magyar személynevek

Jenei csn. ⟵ *Jenő* helynév Arad, Baranya, Bihar, Doboka, Heves, Nógrád, Pest, Veszprém megye, *Jene* helynév Gömör megye + *-i*: birtokos melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Jenes[419] csn. (KÁZMÉR 1993)
Jenőfalvi csn. ⟵ *Jenőfalva* helynév Hunyad megye + *-i*: birtokos melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)

A személynevek, mint családnevek és mint keresztnevek ősi egy alakú személynevekből lettek. A két alakú családnevek a kereszténység elterjedésével váltak általánossá i.sz. 1300 körül.

A *Jenei, Jenőfalvi Gyenei, Gyene* (KÁZMÉR 1993) változatok összetartoznak, végső soron közös gyökerűek a magyarban is meglévő mély hangrendű változatokkal együtt. A szókezdő *j-, gy-* változatok a *Gyarmat* (ld. fent) és a *Gyula* nevekben is ismertek, vö.: tat. *Julaj* 'Gyula'.

10.6.5.7. Közszók

jön, *gyön* ,közeledik, következik, valahova jut, érkezik, megy, halad, időben érkezik, származik, keletkezik, valakire támad, valamilyen állapotba kerül, (pénz) jár valamiért'. Ősi örökség az ugor esetleg a finnugor korból. (TESz)

A magas hangú változatok közül idetartozó *jön* szó, a víznek a forráshelyről való kijövetelét jelenthette eredetileg, így rokon vele a származik, születik jelentés.

gyök ld. ***gyökér*** 'nemzetség, törzs, növénynek a földön szétágazó része, belső rész, alap, forrás, eredet, gyökérszó, gyök (matematikában), ***gyök*** 'a gyökvonás által nyert mennyiség, növény gyökere, gyökérszó'. A szócsalád alapja a *gyökér* ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. ***jēkur*** 'kidőlt fagyökér földestül'. Az *–r* denominális nomenképző. Hasonló jelentésfejlődésre vö.: lat. *radix* 'növény gyökere, valaminek alsó része, eredet, származás, ang. *root* 'gyökér, gyökérzet, fog, haj, gyökere, haj gyökere, eredet, forrás, gyök a matematikában, gyökérszó. A *gyök* egyrészt nyelvújítási elvonás a *gyökér*-ből. Másrészt a *gyüke* 'gyökere' a palócban nagy területen használatos. (TESz)

Semmi nem igazolja azt, hogy a magy. *gyökér* ősi örökség lenne a feltételezett ugor korból, de azt sem, hogy a *gyök* változat nyelvújítási elvonás lenne a *gyökér* szóból.

A magyar *gyök* szó, a *gyökér gyöké* töve és a *gyüke* forma *j-* kezdetű változata van közelebbi kapcsolatban a *Jenő* név és társai *Je* tövével. A *gyökér* (*gyöké* + *-r*) *–r* képzője rokon a *Jenő* (*Je* + *-nő*) *–nő* képzővel illetőleg az alakváltozataival (-n, -nV, -nVk, -nVg, -nVnk, -nVng, -nVkV). Sem a szókezdő *j-,* sem a szókezdő *gy-* nem eredeti mássalhangzó, végső soron *t-* fejleményei. Az eredeti *t*-t őrzik a magy. *tő* szó és alakváltozatai:

tő, *töv, töj* 'folyó, árok stb. torkolata, vége, (földrajzi hely) közvetlen környéke, a növénynek a földön levő gyökeres része, növényszárnak, fatörzsnek stb. közvetlenül a föld feletti része, szőlőtőke, testrésznek, végtagnak a törzzsel érintkező része, hajszál, szőr gyökere, alkotóelem, szótő'. Ősi örökség a finnugor korból. Vö.: zürj. *din* 'vastag vég (fáé)', votj. *diŋ, diń* 'tő, a fatörzs alsó, vastag része, folyótorkolat', cser. *täŋ, tüŋ* 'gyökérvég', md. *t'e-, t'ej-*, *t'em, t'eń*, finn *tüvi* 'tővég, fatörzs, vastag vég'. (TESz)

tönk, tenk 'a fatörzs egy darabja, ***rönk',*** a gomba szára, növényszár, törzs, csőd, anyagi összeomlás, bukás, alap, nyomor', ***tönkő, tenke, tünkő, tőke*** 'növényszár'. A szócsalád tagjai magyar fejlemények, a *tő* főnévvel függnek össze. A kiindulő forma a *tönkő* valószínűleg a *tőke* főnév *n* járulékhanggal bővült változata. Az első szótag eredetileg hosszú magánhangzója a rákövetkező

[419] Alakváltozata a *Gyenes, Dénes*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kettős mássalhangzó hatására rövidült meg. A *tönk* elvonás eredménye lehet. A jelentések a tő, valamint a tőke jelentései alapján érthetők. (TESz)

A ’fiatal’ jelentés rokona az ’új’ jelentésnek, idetartozik a magy. ***gyenge, zsenge,*** a bask. *jaŋy* ’új’, *ene* (*эне*)`dial. fiatalabb fiútestvér` (oldalági rokon és fiatalabb), a csuv. *jămăk* (*ӑмӑк*)`huga valakinek, fiatalabb lánytestvér` (oldalági rokon és fiatalabb), *jĕkĕt (jĕkĕ + -t)* ‘fiatal ember, legény’[420], ném. *jung* ’fiatal’, angol *young* ’fiatal’, megvan az or. *junost’* ’ifjúság’ tövében.

Vízzel, forrással kapcsolatos jelentéseket őríz a baskír ***ineš*** (*инеш*) `dial. patak, forrás` szó ***ine*** töve, a finn ***jänkä*** ’mocsaras völgy’, mansi ***jaŋk*** ’mocsaras hely, tundra’, hanti ***jaŋk*** ’völgy az erdőben, ahol sokáig megmarad a víz’. (vö.: ko. ***jegyr*** ’mocsaras erdő’)

A 'ruhaujj, folyó ága, cső, tömlő' jelentésű ***jiŋ*** szó Kāšγārinál is megvan.

Az `oldal, oldalhajtás, mellékfolyó, oldalág` jelentés bőven adatolt, vö.: csuv. ***jen*** *(ен)* `oldal`, azerb., türkm., ujg., oszm., nog., tat., bask. *jan,* kirg. kazak *žan,* ojr. *d’an*, hak. *nan*, tuv. *čan* ’oldal’, üzb. *jon* ’oldal, vidék, hely’, csuv. *śum* ’hely, ami valami mellett van’, vö.: türk *jan*, ujg., tat. *žan,* kazak, k.kalp. *čan*[421] ’oldal’, csuv. *śană* ’ruha ujja’, csag., üzb. *jeng*, alt., ojr. *d’en,* kirg. kazak, k.kalp. *žeŋ,* ujg. *jäŋ,* oszm. *jen,* nog. *jen,* sárga ujg. *džin,* tat. *žiŋ*, bask. türkm. *jeŋ*, tuv. *čeŋ,* hak. *niŋ* ’ruhaujj, (folyó) elágazása’, csuv. *seněk* ’villa’.

A török nyelvekben is számos olyan összetett vagy képzett szó van, amelynek a tövében a vizsgált szavunk található, vö.: bask. ***jantyk*** (*янтык*) `ferde oldalú, lejtős`; vagyis oldalas, oldallal ellátott, *jantajyu* (*янтайыу*) `meghajolni` stb.

Idetartoznak a 'lélek' jelentésű szavak, vö.: csuv. ***čun*** 'lélek', ÓT-, ujg, oszm. *džan,* AFT, azerb. *čan,* kirg., kazak, k.kalp., türkm., tat. *žan,* üzb. *žon,* nog. *jan,* bask. *jen* 'lélek, élet', lényeg'. Vö.: perzsa *džan* 'lélek, élet', szanszkr. *džan* 'születni', *džana* 'ember, születés, törzs, nép'. (JEGOROV 1964) < csuv. ***čun*** 'lélek', ÓT-, ujg, oszm. *dža-:* abszolút szótő + *-n:* képző, AFT, azerb. *ča-* + *-n,* kirg., kazak, k.kalp., türkm., tat. *ža-* + *n,* üzb. *žo-* + *-n,* nog. *ja-* + *-n,* bask. *je-* + *-n,* perzsa *dža-* + *n,* szanszkr. *dža-* + *-n, dža-* + *-na.*

Rokonaik a 'fiú' mint utód jelentésű szavak, vö.: csuv. ***syn*** 'fia valakinek', ang. *son* 'fia valakinek', csuv. *yvăl* 'ua.' stb. < or. *sy-*: abszolút szótő + *-n:* képző, ang. *so-* + *-n,* csuv. *yvă-* + *-l.*

10.6.5.8. Tanulságok

A fentiekből levonható tanulságok nyelvészeti és őstörténeti jellegűek. Először is a kutatók helytelenül értelmezték Konstantinoszt, mert a *Jenő* nem törzsnév, mint tulajdonnév, hanem személynév. Nem igazolható sem a méltóságnév → személynév → törzsnév (GYÖRFFY), sem a méltóságnév → törzsnév változási sor. Névadás logikai problémák, a névadás hagyományai és eleink gondolkodásmódjának a nem kellő mértékű figyelembe vétele is hozzájárult ahhoz, hogy nem látták a víznevek, a személynevek, a címnevek, a rokonságnevek, az egyéb közszók és a grammatikai morfémák létrejöttének az indítékait illetőleg azok összefüggéseit.

A *Jenő* személynévnek nem a címnév szolgált alapul, a személynév és a címnév külön-külön született, de hasonló elv alapján. Továbbá a török nyelvi kapcsolatok nem azt igazolják, hogy a magyarban a törökből való átvételről lenne szó. Nem szerencsés, hogy csak a ’hinni, bízni’ jelentésű szóról gondolták azt, hogy alapul szolgált a *Jenő*-nek. Igaz, Berta Árpádnak az ’oldalka’ jelentésű szavaknak a kutatásba való bevonása helytállónak bizonyult, de a törzsek nevei nem a seregtest

[420] Megjegyezzük, hogy a magy. *legény* (< *legé-* + *-ny*: képző) hangtani alakváltozata a csuv. *jĕkĕt* formának. A magy. *Legény* családnévként is használt.

[421] Közeli alakváltozata az oszm. *Can* (*Dzsan*) személynév is.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

részeinek a nevei. Semmi nem indokolja, hogy a seregtestek egyes elemei lennének a törzsek nevei, bár az 'oldal' jelentésű szavak idetartoznak, de más ok miatt. Hangtani, alaktani, sőt jelentéstani problémák sora jelentkezik a *Jenő* szó magyarázatánál. Hangtani szempontból a nyelvi rendszer nem igazolja a szervetlenül betoldott hangok meglétét, így a protetikus hangokét sem. A szókezdő mássalhangzó nélküli szavakban is volt valamikor szókezdő mássalhangzó, azonban a használat során olykor eltűnt, de nem minden esetben. Alapvető hiba, hogy a nyelvészek felállítottak egy hangtant, amelyhez mérten szabályosnak, vagy szabálytalannak ítélnek meg alakokat, változásokat, holott a felállított hangtan lehet téves. A tulajdonnévi és a közszói adatok egyértelműen igazolják, hogy a *j-, gy-, s-, ś-, 0-* szókezdős változatok léteznek és összetartoznak, amelyek eredeti *t-* fejleményei s a *j-* nem lehet protetikus, szervetlenül betoldott mássalhangzó.

Alaktani oldalról vizsgálva, nem igazolható az, ahogyan a kutatók elemeire bontották[422] a *Jenő* névnek a párhuzamait. Velük ellentétben a *Jenő* képzett forma: *Je-:* abszolút szótő + *-nő*: képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő'. Az ilyen (*Jenek*) víznév vagy 'forráshoz tartozó', így 'forrásfolyó', vagy másik 'folyóhoz tartozó', ez esetben 'mellékfolyó' jelentésű. Úgy is elfogadhatjuk, hogy az, amelyik a forrásból jön ki, vagy az, amelyik mellékfolyó. Eleink gondolkodása szerint az ember is ugyanúgy teremtmény, mint a víz, ő is forrásból, magból, monyból lesz, következésképpen ő is forráshoz, maghoz, monyhoz, tőhöz, gyökhöz, másképpen anyához, őshöz tartozó. A *Jenő* mint személynév is így értelmezhető. S hogy a hit, a hinni, a szent stb. jelentésű közszók a jelentés skálán igen közeliek, az természetes, hiszen az őst, a monyt, a magot, a forrást, a vizet szentként tisztelték, szentnek tartották, mert az élet alapja, kezdete s hinni, megbízni is benne lehet végső soron.

A *Jenő* személynévnek a földrajzi nevekkel és a 'folyó, víz', 'oldal' stb. közszókkal való egybeesése nem azt jelenti, hogy ezek, vagy ezek egyike szolgált alapul a *Jenő*-nek, hanem azt, hogy miután úgy látták, hogy a víz, a folyó mintájára keletkezett az ember mint élőlény, a megnevezést a már ismert, a víz neve alapján adták.

Ami a Fedotov említette *jamak, jemak* népnévi alakot illeti, idetartozik a *Jenő* szócsaládjába. A legrégebbi népnevek őse dinasztianév, vagyis egy személynév s az illető személy utódainak közössége alkotta a népet. Közszói jelentése pedig 'őshöz, forráshoz, maghoz, tőhöz tartozó'. Ebbe a csoportba tartozik a *magyar* népnév is. Az emberek elnevezéséhez, vagyis a személynevekhez, a rokonságnevekhez, a társadalmi címnevekhez a mintát a víznevek szolgáltatták, jelentésükkel tudatják a forráshoz, a maghoz tartozáson keresztül azt is, hogy ősiek, nemesek, tiszták és rokonok.

Őstörténeti tanulságokat levonni a fentiek figyelembe vétele mellett érdemes.

10.6.5.9. Rövidítések

A.	Alikovszkij rajon
Ar.	NIKITIN, I. D.Toponimika /nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij / Csuvasskoj ASzSzR. Naucsnyj archiv CNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
Ašm.	ASMARIN, N- I. 1928-50, Theasurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Kazan-Csebokszari.
Ask.	Aszkinszkij rajon

[422] Itt jegyezzük meg, a fent említett *Jajik* folyó (vö.: csuv. *Jeĕk* stb.) szerkezeti felépítése *je-*: abszolút szótő + *-jék*: képző, alakváltozata a *Jagat* (*Jaga-:* abszolút szótő + *-t:* képző*)* forma, s a rendszer is egyértelműen igazolja, hogy ez esetben a *-j-* nem *-k-* fejleménye, hanem eredeti *-t-* ből alakult. A képzők a *-jék, -t* egymásnak alakváltozatai, ez utóbbi esetben a képzőnek csak a kezdő mássalhangzója maradt fenn, vö.:

Jaxat' kassi h. Ašm.IV.249.: csuv. *Jaxat'-kassi* or. *Jagatkino* Tor.v., falu neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. ⟵ csuv. *Jaxat'* < *Ja*
+ *xat'*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-i:* birtokos személyjel.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Aur.	Aurgazinszkij rajon
B.	Batirevszkij rajon
B-R.	Baskírszko-Russzkij Szlovár
bask.	baskír
Bir.	Birszkij rajon
Burz.	Burzjanszkij rajon
C.	Civilszkij rajon
Cu.	Civilszkij ujezd
Č.	Csebokszarszkij rajon
Čišm.	Csisminszkij rajon
Ču.	Csebokszarszkij ujezd
csn.	családnév
csuv.	csuvas
d.	domb
Davl.	Davlekanovszkij rajon
f.	folyó
fn.	főnév
GMA	Gidronimy Marijszkoj ASzSzR.
h.	hely
Xoč.v.	Xocsasevszkaja voloszty
Jal.	Jalcsikszkij rajon
Ju.	Jurinszkij rajon
K.	Kozlovszkij rajon
Kalt.	Kaltaszinszkij rajon
Kara.	Karaidelszkij rajon
ko.	komi
Ko.	Kozlovszkij rajon
Kozm.u.	Kozmodemjanszkij ujezd
Kra.	Krasznoarmejszkij rajon
Krk.	Krasznokamszkij rajon
Kug.	Kugarinszkij rajon
Kum.	Kumertduszkij rajon
m.	mocsár
M.	Morgausszkij rajon
magy.	magyar
MAO.	Marijszkaja Avtonomnaja Oblaszty
mar.	mari
Meč.	Mecsetlinszkij rajon
Mišk.	Miskinszkij rajon
NAP.	Naseljonnyje Punkty Csuvasszkoj ASzSzR. Csebokszari, 1974.
Nur.	Nurimanovszkij r.
or.	orosz
Petr.u.	Petrovszkij ujezd
Šu.	Sumerlinszkij rajon
Sal.	Szalavatszkij rajon
Seng.u.	Szengilejszkij ujezd
t.	tó
tat.	tatár
TB.	Szlovar toponyimov Baskírszkoj ASzSzR. 1980.Ufa.
Tet.u.	Tetjusszkij rajon

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Tk. Tatarkaszinszkij rajon
T-r Tatarszko-russzkij szlovar, Moszkva, 1966.
TSK TURKIN, A.I. 1986. Toponimicseszkij szlovar Komi ASzSzR. Syktyvkar.
Tujm. Tujmazinszkij rajon
V. Vurnarszkij rajon
Zil. Zilairszkij rajon

10.6.5.10. Források

ASMARIN, N- I. 1928-50, *Theasurus linguae Tschuvaschorum* I-XVII. Kazan-Csebokszari. Baskírszko-russzkij szlovar, Moszkva 1958.

BENKŐ 1967-76 Benkő, Loránd /főszerk./ 1967-1976. *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III. Budapest.

HADROVICS - GÁLDI 1951 HADROVICS, László - GÁLDI, László, (szerk.) 1951. *Orosz-magyar szótár,* Akadémiai Kiadó, Budapest.

JEGOROV V. G. 1964. *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazüka.* Csebokszari.

KÁZMÉR 1993 KÁZMÉR, Miklós 1993. *Régi magyar családnevek szótára,* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.

KISS 1980 KISS, Lajos, 1980. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

LELKES 1998 LELKES, György 1998. *Magyar helységnév-azonosító szótár,* Baja, Talma Könyvkiadó.

NAP *Naseljonnyje Punkty Csuvasszkoj ASzSzR.* Csebokszari, 1974.

NIKITIN, 1941. NIKITIN, I. D.Toponimika /nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij / Csuvasszkoj ASzSzR. Naucsnyj archiv CNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.

SZERGEJEV 1968 SZERGEJEV, L.P. 1968. *Dialektologicseszkij szlovar csuvasszkogo jazüka,* Csebokszari.

SZIROTKIN 1961 SZIROTKIN, M. Ja, 1961. *Csuvasszko-Russzkij szlovar.* Pod. red. M. Ja. Szirotkin. Moszkva.1961.

SZKVORCOV 1982. SZKVORCOV, M.I. (red.) *Csuvasszko-russzkij szlovar,* Moszkva. Szlovar toponyimov Baskírszkoj ASzSzR. 1980. Baskort ASzSzR-nin toponimdár hü͡ lege.Ufa.

Tatarszko-russzkij szlovar, Moszkva, 1966.

TURKIN 1986 TURKIN, A.I. 1986. *Toponimicseszkij szlovar Komi ASzSzR.* Syktyvkar.

VASMER 1964-73 VASMER, M. *Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka.* Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. M. 1964-73.

10.6.5.11. Irodalom

BENKŐ 1997 BENKŐ, Loránd, 1997. *A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai* in: Honfoglalás és nyelvészet, Budapest, Balassa Kiadó.

BERTA 1989 BERTA, Árpád 1989. *Új vélemény török eredetű törzsneveinkről.* Keletkutatás. tavasz. 3-17.

BERTA 1997 BERTA, Árpád 1997. *Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről* in: Honfoglalás és nyelvészet, Budapest, Balassa Kiadó.

CZEGLÉDI 1997 CZEGLÉDI, Katalin, 1997. *A földrajzi nevek nyelvi változásai,* I. *Hangtan*, Kézirat.

CZEGLÉDI 1997 CZEGLÉDI, Katalin 1997. *Somogy megye földrajzi neveinek magyar őstörténeti vonatkozásai* (I. rész) in: Avarok és honfoglaló magyarok

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Somogyban, Marcali. Kiadta: A Marcali Városi Helytörténeti Múzeum.
CZEGLÉDI 1998 CZEGLÉDI, Katalin, 1998. *A Tarján törzsnév a földrajzi nevekben* címmel Szombathelyen a Tanárképző Főiskolán rendezett IX. Magyar Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián tartott előadás. Kézirat leadva.
CZEGLÉDI 1999 CZEGLÉDI, Katalin 1999. *Nyelvi azonosság a földrajzi nevek tükrében* (1. Keszi) Kézirat leadva in: Turán, 1999. 4. számába.
FEDOTOV 1984 FEDOTOV, M.R. 1984. *O bolgarszkom i csuvasszkom jazükah*. in: Bolgári i Csuvasii. Csebokszari.
FONT 1995 FONT, Márta, 1995. *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Pécs. 1995
GYÖRFFY 1997 GYÖRFFY, György, 1997. *A magyar törzsnevek és törzsi helynevek* in: Honfoglalás és nyelvészet, Budapest, Balassa Kiadó.
KESZI 1996 ősz - 2002. tavasz KESZI Tamás, *A magyar törzsnevekről* in: Keletkutatás 1996 ősz – 2002. tavasz: 9-8. old. Budapest. 2002.
LIGETI 1986 LIGETI, Lajos 1986. *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban,* Budapest, Akadémiai Kiadó.
LIGETI 1963 LIGETI, Lajos 1963. *Gyarmat és Jenő*: Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. in: Nyelvtudományi Értekezések XL.
MÁNDOKY 1986 MÁNDOKY, Kongur István, *Jenő és Yänäy in*: Keletkutatás, 1986. tavasz:70-73.
NÉMETH 1966 NÉMETH, Gyula, *Magyar törzsnevek a baskíroknál* in: Nyelvtudományi Közlemények 1966.
RÓNA-TAS 1996 RÓNA-TAS, András, *A honfoglaló magyar nép*, Budapest, Balassi Kiadó 1996.

10.6.6. *Kér*

„Az igazság öntörvényű, a valósággal azonos elemi erő.”
(Kolozsvári Grandpierre Endre)

10.6.6.1. Bevezetés

A törekvés, hogy megismerje az ember a természet, a valóság működését, hozzásegít ahhoz, hogy a nyelvet, annak a működését ismerje meg s ezen keresztül egyre közelebb kerüljön az igazsághoz.

A törzsnevek közül a kutatóink legkevesebbet foglalkoztak a *Kér* névvel. A kutatásaim eredményeképpen a *Kér* név szócsaládjába tartozó nevek és közszók a *Kürt* (*Kür* + *-t*) első elemének a *Kür*-nek a családjába tartozókkal összefüggnek, ezért a kutatása érinti a *Kürt* név tanulmányozását is. A *Kér* tisztázása körüli feladatok közül alapvető egyrészt a görög forrás újra értelmezése, a helyes olvasat megállapítása, másrészt az eddigi olvasatok kritikája, harmadrészt a személynévnek alapul szolgált közszó megtalálása. Miután a *Kér* formában elterjedt és közismertté vált név Konstantinnál csak egy betűvel (vö.: *Καρη)* tér el a *Keszi* alakban elterjedt és közismertté vált névtől (vö.: *Καση), e* két név kutatásában sok a közös pont hangtani, alaktani és jelentéstani téren egyaránt.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

10.6.6.2. Források értelmezése, kritikája

Konstantinos a 38. fejezetben A türkök népének eredetéről és hogy honnan származnak címmel ír. Türkök alatt magyarokat kell érteni és világosan hét törzsről van szó. A kabarokat itt még nem említi, de a törzsek neveit sem. „A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi." (MORAVCSIK 1988:43)

A 40. fejezetben A kabarok és a türkök törzseiről szóló beszámolóban már azt írja, hogy „Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse, második a Nyekié, harmadik a Megyerié, negyedik a Kürtügyermatué, ötödik a Tarjáné, hatodik a Jenehé, hetedik Keri, nyolcadik Keszi. És így egymással összeolvadván, a kabarok a türkökkel a besenyők földjére mentek." (MORAVCSIK 1988:46-47)

Konstantin a kabarokat egynek számítva a hetedikként nevezi meg a *Kér*t: *ἑβδόμη Καρη,* ahol a szóvégi *-η* hangsúlyos, ún. hajtott hangsúlyjelet, másképpen accentus circumflexus *(~)* jelet tartalmaz az *-η* betű fölött. (vö.: GYÖRKÖSY 1982:5) Moravcsik fordításában 'hetedik *Keri*' jelentés olvasható. (MORAVCSIK 1988:46)

Moravcsik és követőivel ellentétben számomra egyértelmű, hogy a görög szöveg helyes olvasata és értelmezése hasonló a nyolcadik törzséhez, másképpen a hetedikhez (vö.: CZEGLÉDI *Keszi*). A *Καρη* első magánhangzójának (*-α-)* hangértéke illabiális –à-. A második magánhangzó egyben a véghangzó a hajtott hangsúllyal *(~)* ellátott *–η*, amelynek a hangértéke illabiális *–i*. Alaktani szempontból megközelítve lényeges, hogy **a név** genitivusban van, ahol a birtokos esetrag az *–i* olyan főnév esetében szerepelhet a görög szövegben, amelynek a **nominativusi alakja** *–a* végű, mégpedig az első magánhangzóra is tekintettel illabiális *–à*, tehát ***Kàrà*. A görög szöveg (*ἑβδόμη Καρη)* helyes fordítása pedig 'a hetedik *Kara*-nak a törzse'.** (vö.: GYÖRKÖSY 1982:5, HAJDÚ – KRISTÓ – RÓNA-TAS 1980:15-16)

10.6.6.3. Kutatói vélemények és azok kritikája

Németh Gyula szerint „A hetedik törzs neve *Καρή*, azaz *Kér*(*i*). Tudjuk, hogy a magyar és török szavakban a bizánciak az *e* hangot gyakran *α*-val jelölik… E törzsnév *Kér* helynevekben maradt meg. Legrégibb alakjai *Ker* …*Kér* helynevek vannak Abaúj, Arad, Bács, Bihar, régi Csanád, Fejér, Gömör, Heves, Hont, Nógrád, Nyitra, Pest, Somogy, Sopron, Szatmár, Temes, Tolna és Veszprém megyében. …Az a korszak, melyben a Hét Magyar a Káma – Volga vidékén összealakult, Attila halála után 200 évvel lehetett. Ki tudná megmondani, hogy egy ilyen rövid szó, mint *Kér*, hogyan és milyen kulturális körülmények között keletkezett és mit jelent. *Kér* törzsnevünk történeti fejlődése nem ad magyar problémát, de annál nehezebb eredetének kérdése. Az altáji (ojrot) és abakáni (hakasz) nyelvjárásokban állatnevek előtt használatos egy *ker*[423] szó: *ker balïq* 'óriás hal', *ker quš* 'óriás madár, mely a gyermeket elviszi', *ker yïlan* 'óriás kígyó', y*ïlandïη keri* 'a kígyók királya'. Sem hangtani, sem jelentéstani szempontból nem volna akadálya az egyeztetésnek…de van egy nagy baj: nem ismerjük a török szó eredetét. …idevontam a *Kerey* ethnonymust, de ennek a valószínűsége igen csekély. Van viszont egy *Kereš* …. ethnonymus, mely a sor törökök egyik nemzetségének a neve. Ez erősen egyeztetésünk mellett szól." (NÉMETH 1991:209-210)

A hangtani kérdéseket illetően lényeges, hogy Németh Gyula jelöli a hangsúlyt a végső magánhangzón (vö.: *Καρή)* és azt *Keri*-nek olvassa. A név olvasatával nem értek egyet. Az első magánhangzónak tévesen *e* hangértéket tulajdonít ugyanúgy, mint Moravcsik. Nem veszi észre, hogy a *Καρη* név a szótőben ugyanazt a mély magánhangzót (*-α-*) tartalmazza, amelynek a hangértéke illabiális *à vagy á* lehet a görögben i.e. a 6. században, de a 8-10. században

[423] A magyarban ismert *gór* 'nagy, nagyító' (vö.: *górcső* 'nagyító cső') szóval tartozik össze.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

egyértelműen illabiális *à*. A név végső hangzója azonos a *Καση* végső magánhangzójával (*-η*), amelynek hangértéke időszámítás előtt még nyílt hosszú *é* lehetett, Konstantin idejére azonban palatális illabiális *i* lett. Lényeges, hogy e név genitivus esetragot tartalmaz s az esetragot az *-η* képviseli, amelyet *–i*-nek ejthettek s amely e névben (*Καρη)* hangsúlyos. Olvasata tehát *Kàri,* jelentése pedig – miután *–a* tövű főnév birtokos esetéről van szó – *'Kara*-nak a*'*. Logikus, hogy a *Καρη* nevet nem mássalhangzó tövűként ragozták, mert ha így tették volna, a genitivus rag nem lehetett volna *-η*. (vö.: GYÖRKÖSY 1982:97) Olyan *–α* tövű főnévként ragozták, ahol a singularis nominativus *–α* hangját nem előzte meg ⟨ι⟩, ezért a genitivusban *-η* lett. Eszerint a görög szövegbe bekerült név nominativusban illabiális *-à* hangot tartalmazó *Kàrà* lehetett, amelyhez a genitivus *-η* (*-i*) úgy járult, hogy az *–α* (*-à)* helyébe lépett. (vö.: GYÖRKÖSY 1982:82).

A továbbiakban *Kér* formában használja Németh Gyula a nevet, megnyújtva a tőbeli magánhangzót (*-é-*) és végső magánhangzó nélkül. A magyar forrásokban előforduló változatok közül a legkorábbinak tartja a *Ker* alakot, amelynek párhuzamait a török nyelvekben véli megtalálni 'nagy, óriás, király' jelentésben. A két népnévi (*Kerey, Kereš*) párhuzamot sem tisztázza, hogyan lehetne a vizsgált nevünkkel összeegyeztetni.

Berta Árpád (BERTA 1989 tavasz:3-18) határozottan állítja, hogy a *Keri* törzsnév esetében „a bizánci forrás *α*-ja … nyílt *e*-t jelöl….a *Kér* törzsnév a törökből fejthető meg. Forrása egy török **Kerü/Keri* átadó alak lehetett, s eredeti jelentése 'Hátsó, Végső, Utolsó' volt. A török szó eredetét tekintve, származék. Alapja egy **kė* (hosszú az *e*) 'hátul lévő rész, hátul lévő hely' jelentésű szóalak, melynek rekonstrukciójához bőségesen van alapunk, hiszen az ősi **kė* különféle származékai jól adatolhatók a törökségben. A *–rü/-ri* eredetét tekintve irányhatározói végződés. A *kerü/keri* ill. fejleményei számos mai török nyelvben határozószói jelentésben, általában 'hátra, vissza, hátra felé' jelentésben ismeretesek. Ugyanakkor a török nyelvekben, és így volt ez már az ótörökben is, gyakori jelenség a határozószavak főnevesülése. Ezt tapasztaljuk a *kerü/keri* esetében is. Példaként az oszmán *geri* (szabályos fejlemény a *keri/kerü* helyén!) jelentéseit említem: 'hátul, hátra, hátul lévő, hátul maradt, hátsó rész, hát, hátul levő hely, (madaraknál) far, hátország, hátországi' stb. Ami a származtatás hangtani részét illeti…a török szó első szótagi magánhangzója eredetileg kétségtelenül zárt *ė* volt, az ómagyar hangalakban viszont – a bizánci forrás *α* –ja tanúskodik róla – nyílt *e* hang állt. Ha ez az ómagyar nyílt *e* nem egy nyelvjárási variáns volt, akkor azt kell feltételeznünk, hogy a török átadó alakban nem az etimologikus zárt *ė*, hanem nyílt *e* volt. Ez egy hipotézis, de olyan hipotézis, mely semmilyen nehézséget nem gördít a származtatás útjába….sőt…az adott szóban …igazolhatjuk is, hogy a zárt *ė* helyén a törökségben a nyílt *e* is megvolt. Ennek részletezése messzire vezetne, itt le kell mondanom róla." (BERTA 1989 tavasz:3-18)

Berta Árpád tévedésének az egyik alapja, hogy a bizánci forrás *-α*-ja nem nyílt *–e*-t, hanem illabiális *–à*-t jelöl. (vö.: GYÖRKÖSY 1982:5, HAJDÚ – KRISTÓ – RÓNA-TAS 1980:15-16) A névnek a török *–γarï* / *–geri* irányhatározóval való kapcsolata valós, azonban ennek az oka egészen máshol keresendő és semmi köze nincs Berta magyarázatához. Az általános és alkalmazott nyelvészeti valamint a földrajzi névi kutatások Berta véleményét és indoklását egyáltalán nem igazolják. Az oszmán 'hát stb.' jelentés - Bertával ellentétben - úgy kapcsolódik ide, hogy eleink gondolkodása szerint, pl. a négy lábon járó élőlények háta egyrészt fent van, ugyanígy a hegyhát is, s ez a fent lévőség megegyezik a felböfögő, feltörekvő víz irányával. Az irányhatározói jelentés azonban eredendően azon a megfigyelésen alapul, hogy a víz nemcsak a folyót, annak a medrét alakítja, uralja, hanem a vízmeder mentén lévő árterületet is, ezért ez nemcsak mellette van, hanem a vízhez, a folyóhoz tartozik. A folyó és az ártér neve gyakran ugyanaz, azonos. Az ártér a folyó mellett van, ahhoz tartozik, ezért viseli a 'valami mellett van, valamihez tartozó' jelentést is. Az utóbbi pedig alapul szolgált számos grammatikai morféma kialakulásának, köztük az irányhatározói rag létrejöttének. A belső területtel, azaz a folyóágon belüli területtel – amely elől van – ellentétben

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

a valami mellett lévő hely egyben a hát is.

Továbbá a bizánci forrás *–à*-ja nagyon is kétséges, hogy zárt *ė* volt. Berta Árpád hipotézisei olyan hipotézisek, amelyekben a hiányosságok nemcsak magyar és török nyelvi oldalról jelentkeznek, hanem figyelmen kívül hagyják az általános és alkalmazott nyelvészeti ismereteket és az őstörténet tudományhoz tartozó más tudományterületek eredményeit is. Sőt, konkrét nyelvi adatot sem kapunk Berta Árpádtól arra, hogy a *kerü, keri* 'hátra' jelentéssel mely nyelvben lenne ismert szó, de olyan 'hát' jelentésű szót sem találtam, amelyik csak két hangból áll (kV), vagyis a *k-* szókezdőt csak egyetlen magánhangzó követné. Arra van adatunk bőséggel, hogy a 'hát' jelentésű szó három hangból (kVC) áll, amely különböző esetragokat kaphat. Pl.: csuv. *kaj*[424] 'hát, hátsó rész', *kajra* 'hátra, hátul', *kajran* 'hátulró, után, aztán', …ujg., üzb., kazah, k.kalp., csag. *kejin,* kirg. *kijin* 'hátra, után, aztán', XII-XIII. sz. *kedin* (a *-d-* interdentális) 'után', dativus-ban: alt. *kaja*…..'hátra', tuv. *xaja* 'hátra', locativus-ban: XII-XIII. sz., ojr. *kajra,* türkm. *gajra* 'hátra, visszafele', ….a Korán fordításból (XIV. sz.) *kidingi* (a *–d-* interdentális), üzb., k.kalp. *kejingi,* alt. *kijingi* 'hátsó', ojr. *kijin*, hak., *kizin* 'hátsó', utolsó', kazah *kajta* 'fordítva'. (JEGOROV 1954) Idetartozik a mongol *ged* 'a tarkó dudora' (*gede*), mong. *gedreg* 'hátrafelé, hanyatt, visszafelé' (KARA 1998), sőt a magyar *hát* és a TESz megjelölte uráli nyelvi megfelelők, vö.: vog.É. *xūtäi¯'* 'mögé', osztj.J. *kʉ̀rtɲ-*… szam. szelk. *kottì, kottə* 'vissza, hátra', *qottä, qott* 'hanyatt'….(TESz). Idetartozik a magy. *geréb* 'csigolya stb.', a ko. *-kar* 'kézhát, tenyér külső része' és az oroszban a *xrebet* 'hátgerinc, hegyhát' *xrebe* töve, amelyekben a *–t*-nek az *–r* fejleménye szerepel. A fenti adatokból egyértelműen kiolvasható, hogy a *hát* szó nem áll egyik esetben sem két hangból, amennyit Berta Árpád feltételez. Szókezdő mássalhangzóként a *k-* vagy a fejleményei (*x-, g-*) és a végső mássalhangzó - kivéve, ha még magánhangzó követi - a *–t* vagy fejleményei (*-d, -δ*: interdentális), *-z, -j, -r*). Az esetrag csak ezt követően járul a 'hát' szóhoz, pl.: szelkup –tV, *-t,* kazah *–ta*, csuv. *–ra*, mong. *–reg* (locativus) stb.

A nyelvi adatok egyértelműen megmondják, hogy nem a **kė* (hosszú az *e*) volt 'hátul lévő rész, hátul lévő hely' jelentésű és ma török nyelvi példák nem ennek a származékai, hanem maga a 'hát' jelentésű szó számos nyelvi változata (vö.: kVt, kVd, kVj, kVz, kVr) volt az alap, amelyhez esetragok járultak. A változatok közül a kVr tartozik össze közelebbről a Konstantinnál szereplő, birtokos esetben lévő *Kari*-val.

Keszi Tamás bírálja Berta Árpád új véleménynek tartott hipotéziseit, kritikus szemmel ítéli meg a *Kér* névről írottakat is. Szerinte „Az etimológiának ebben az esetben nem hangtani, hanem jelentéstani akadálya van. A példaként felhozott oszmánli *geri* szó jelentéseit természetesen csak kritikával vehetjük figyelembe – 20. századi adatot vetünk össze 8-9. századival, és nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy a szó jelentésváltozáson ment keresztül. Ha az ótörök szövegek vizsgálatából indulunk ki, azt tapasztaljuk, hogy a *kerü*-nek nem voltak olyan jelentései, amilyeneket Berta tulajdonít neki. …Egy szó főnév voltának csalhatatlan jele, ha az beilleszkedik az adott nyelv főnévragozási rendszerébe, tehát ragot, jelet, képzőt lehet hozzácsatolni. A *kerü* esetében ez még véletlenül sem fordul elő. Én a magam részéről még a szófaji besorolásban sem vagyok egészen biztos. A directivusi ragok ebben az időben még igen elterjedtek, és bár a *–γaru / -gärü*, illetve *–ra/-rä* jóval nagyobb számban fordul elő, a *–ru/-rü* rag jellege a 8-9. században valószínűleg még nem homályosult el. Ennek megfelelően a *kerü*-t az *ilgärü, quriγaru, öŋrä* stb. mintájára szófaji szempontból (ragozott) főnévnek, mondattani szempontból helyféle határozónak (irányhatározó,…) tekinthetjük. Irányhatározói funkciójából következően megjelenik igekötői és névutói szerepkörben. Valószínűleg ez utóbbival magyarázhatjuk, hogy a szó főnévvé válik, és a már említett oszmánli jelentésárnyalatok kapcsolódnak hozzá. A fentiek miatt ez a változás az általunk vizsgált időben még nem történt meg, tehát az etimológia nem fogadható el." (KESZI 1996-2002:9-10)

Keszi Tamás bírálatát meg kell toldani, mert Berta etimológiája körül ebben az esetben is

[424] Összetartozik a magyar *hát* szóval, ld. később.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nemcsak jelentéstani, hanem hangtani problémák is vannak. A directivumi ragok (*-γaru, -gärü* és a *–ra, -rä* valóban körültekintőbb vizsgálatra szorulnak. Hozzáteszem, azért is, mert eredetüket tekintve egyáltalán nem igazolt, hogy a kettő – a *γ- / g- / k-* és az *–r* kezdetűek közös etimológiával rendelkeznek, és gyökerükben összetartoznak. (vö.: CZEGLÉDI 2006)

Györffy Györgynek figyelemre méltó az a megfogalmazása, amely mind a hét névre vonatkozik: „A türkök az uralmuk alá került magyar törzseket az élükre állított vezérek neveivel nevezték meg, tehát minden törzsnév mögött személy-, illetve tiszteleti-, illetve méltóságnév rejlik."

Sajnos, Györffy György véleménye megrekedt a megállapítás szintjén és sem ő, sem más nem vette annyira komolyan ezt a helyes meglátást - minden törzsnév mögött személynév rejlik - hogy ezt igazolta volna.

Benkő Loránd, ... Bartha Antal, Czeglédy Károly, Róna-Tas András, Magyar Őstörténeti Tanulmányok, p.54: A *Kürt, Kér, Keszi* lehet magyar eredetű is.

Benkő Loránd nem mond többet a név magyarból való származtatásának lehetőségénél. A *Kér* etimológiájával sem Ligeti Lajos, sem Róna-Tas András nem foglalkozott érdemben.

A kutatói véleményeket összegezve Moravcsik Gyulának a görög szöveg fordítása és a szöveghez fűzött megjegyzései óta nemhogy tisztult volna a *Kér* nevének a magyarázata, ellenkezőleg, bonyolódott és egyre inkább szövevényessé, érthetetlenné vált. A következőkben azokat a tulajdonneveket (földrajzi nevek és személynevek) valamint azokat a közszókat veszem sorra, amelyeket a *Kér* családjába tartozónak vélek. Tekintettel arra, hogy a *Kér* egy szótagú és a *Kara* is csak két szótagú név, a rövidsége miatt mindkét változat olyan tőszó, szótő vagy gyökszó, amelynek igen kiterjedt a családja még akkor is, ha a toldalékolt formákat figyelmen kívül hagyjuk. A három nyelvcsalád nyelvei közül (uráli, altáji, indoeurópai) nagyon sok nyelvből rengeteg példa sorakoztatható fel. Valamennyit nem, de a szokottnál több példát mutatok be.

10.6.6.4. Tulajdonnevek

A tulajdonnevek közül a földrajzi neveket és a személyneveket kell sorra venni és a kettő közötti viszonyt megállapítani. Nem mindegy ugyanis, hogy a személynév helynévi, vagy a helynév személynévi eredetű. Továbbmenve pedig meg kell állapítani a tulajdonneveknek alapul szolgált közszót, amelyet az illabiális és veláris, valamint labiális és palatális magánhangzókat tartalmazó, továbbá a szókezdő zöngétlen *k-* (zöngétlen zárhang) és fejleményeit (*g-* zöngés zárhang és *h-* réshangot) tartalmazók nagy családjából választhatunk ki. (vö.: CZEGLÉDI 2006)

10.6.6.4.1. Földrajzi nevek a Kárpát medencében

Abaújkér 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében….(KISS 1980)
Bedegkér 'helység Somogy megyében' ….Bedeg és Magyarkér helységeket Bedegkér néven egyesítették…..(KISS 1980)
Hajmáskér 'helység Veszprém megyében'…A Kér hn. és a m. Kér törzsnévből keletkezett. E törzsnév feltehetően török eredetű, vö.: tör. kär 'óriási, roppant nagy hatalmas'. (KISS 1980)
Nemeskér **'**helység Győr-Sopron megyében'…(KISS 1980)
Szamoskér *'*helység Szabolcs-Szatmár megyében' ….(KISS 1980)
Szentgáloskér 'helység Somogy megyében'… (KISS 1980)
Újkér *'*helység Győr-Sopron megyében' …(KISS 1980)
Kérsemjén 'helység Szabolcs-Szatmár megyében'. A megkülönböztető szerepű *Kér-* előtag

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Szamoskér szomszédságára utal. …(KISS 1980)

A *Kér* önállóan nem, de összetett név elő- és utótagjaként ismert a földrajzi nevekben Kiss Lajos adatainak a sorában.

Miután a görög szövegben - az értelmezésem szerint – a név alanyesetben *Kàrà*-nak olvasandó illabiális *à*-val, ezért ma a magyarban ez az illabiális ejtés egyrészt megmaradt, másrészt labializálódott. A szókezdő mássalhangzó zöngésedhetett ill. réshangúsodhatott.[425]Ezért a szócsaládba beletartoznak további névváltozatok is:

Kara ld. ***Jászkarajenő***[426] ’helység Szolnok megyében’ … *Jász* + *Kara* + *Jenő*. ***Kara***: Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Ennek előzménye a szn.- használatú török *qara* ’fekete’. (KISS 1980)
Kára ’helység Somogy megyében’ …Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Ennek előzménye a szn.- használatú török *qara* ’fekete’[427]. (KISS 1980)
Karakó ’helység Vas megyében’…(KISS 1980)
Karakószörcsök ’helység Veszprém megyében’…(KISS 1980)
Karánsebes ’romániai város Temesvártól délkeletre’…*Karánsebes* két helységnek *Sebes*nek és *Karán*nak az összeolvadásából keletkezett. A *Sebes* helynév arról a folyóról vonódott át a településre, amely itt ömlik a Temesbe. …A *Karán* hn.-ben talán szláv[428] eredetű magyar személynév rejlik…(KISS 1980)
Gara ’helység Bács-Kiskun megyében’…Déli szláv eredetű, … vö.: déli szláv *gora* ’erdő’ ⟵ ’hegy’ köznévből keletkezett. (KISS 1980)
Garam ’a Duna mellékfolyója Szlovákiában’…Ősi folyónév, vö.: ie. **ghren*-[429] ’(földet) váj, túr’… (KISS 1980)
Garé ’helység Baranya megyében’. A m. *Gara* szn.-ből képződött, s tkp. értelme *Garáé.* A m. *Gara* szn. végső forrása a déli szláv *gora* ’erdő’ ⟵ ’hegy’ köznévből keletkezett. (KISS 1980)
Egyházasgerge ’helység Nógrád megyében’. *Gerge* < *Geregye* hn. puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. …Az alapjául szolgáló szn. a m. *Gergely* szn.-nek becéző alakja….(KISS 1980)
Gór ’helység Vas megyében’ Puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló szn. szláv eredetű, vö.: cseh *Hovor*, le. *Gowor,* or. *Govor.* KISS 1980)
Görbeháza ’helység Hajdú-Bihar megyében’….az elülső néveleme a m. *Görbe* szn…azonban a Polgár határában levő *Görbe-tó* … vízállást is jelent. (KISS 1980)
Nagygörbő ’helység Veszprém megyében’…A *Görbő* hn. török eredetű szn.-ből keletkezhetett. Vö.: *külbej* ’a besenyők egyik törzse’….(KISS 1980)
Gurk-völgyi-Alpok ’hegység Ausztriában’…A 831-ből *Gurca* alakban adatolt ném. *Gurk* folyónév etimológiailag összetartozik a m. *Kerka*-val. (KISS 1980)
Hór-patak ’Répáshutától nyugatra eredő patak’. Előtagja a m.…*horh* ’vízmosta árok, mélyút, horhos’ fn.-vel azonos.
Kereki ’helység Somogy megyében’. A m. *kerek* ’körhöz hasonló alakú erdő’ fn. *–i* képzős származéka. (KISS 1980)

---

[425] A magyarban fennmaradt alakváltozatok keletkezési idejének a meghatározása jelen tanulmányban nem döntő fontosságú, ezért azt mellőzöm.

[426] A név érdekessége, hogy három tagból álló összetétel: *Jász*: népnév + *Kara* ⟵ tat., bask. stb. *kara* ’fekete’ stb., + *Jenő*: személynév.

[427] Más jelentésű *kara* szó is szolgálhatott alapul.

[428] Az összes szláv eredetűnek tartott nevünket újra kell vizsgálni, mert a legtöbbje kronológiai és egyéb okokból nem származtatható a szláv nyelvekből. Vö.:
Atkaran f. TB.26.: bask. *Atkaran* or. *Atkaran* Arx., patak.
< bask. *Atkaran* < *At*
+ *karan* ⟵ bask. *karan* ’nem befagyott hely a folyón, patak’

[429] A magyarban *kúr*-.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Csipkerek ’helység Vas megyében’ … *Csip* + *kerek* ’körhöz hasonló alakú erdő’ fn. *–i* képzős származéka. (KISS 1980)
Kerka ’A Mura mellékvize’. Vö.: szln. *Krka* ’Kerka’. Ez preszláv ősiségű, …..(KISS 1980)
Kerkakutas ’helység Zala megyében’…A *Kutas* bővizű forrásokra, kutakra utal. A megkülönböztető szerepű *Kerka*- előtag a patak mellékével kapcsolatos…(KISS 1980)
Kirva ld. Máriahalom ’helység Komárom megyében’. A községet korábban *Kirva*-nak hívták. Ebben a szláv *kriva* ’görbe’ rejlik. …(KISS 1980)

Külön meg kell említeni a következő, nem Kárpát medencében található nevet:

Krakkó ’város Dél-Lengyelországban’. A le. *Krakow* átvétele. Ez eredetileg egy *Krak* (vö.: le. *kruk, krak* ’holló’) nevű személy szállását, birtokát jelölhette. Más szláv nyelvek helynévanyagában is van megfelelője, bár néhol alapszóként figyelembe jöhet egy ’folyóág’ jelentésű köznév is, vö.: szb.-hv. *krâk* ’folyóág’..tkp. ’hosszú láb’…(KISS 1980)

A fenti nevek előfordulnak település, mellékfolyó, folyó, patak, hegység neveiben. A hegység nevében a völgy, folyó neve szerepel. A neveknek alapul szolgáló szóként vagy személynevet jelölnek meg, vagy pedig köszót. A személynév köszói jelentéséről ritkán szólnak, azokat a törökből vagy a szlávból eredeztetik. A köszói jelentéseket pedig a következőkben határozzák meg: fekete; körhöz hasonló alakú erdő[430]; görbe; erdő, hegy; vízmosta árok, mélyút, horhos. Az alapul szolgáló köszókat rendszerint a törökben és a szlávban vélik megtalálni, kivételt képez a magyar *horh* ’vízmosta mély út’ és a *kerek* ’kör alakú erdő’. Ez utóbbi rendszerint nem az erdő kerek formájáról kapta az elnevezést, hanem onnan, hogy sarjadó, fiatal erdőről van szó. A *Krakkó* közelebbről összetartozik a magyar *Karakó* névvel, az alapul szolgáló köszói jelentésként megadott ’folyóág’ jelentés pedig szorosan beletartozik a vizsgált nevünk komplex köszói jelentéstartalmába.

Amikor a szócikkek írói a törökből és leggyakrabban a szlávból eredeztetik a neveknek alapul szolgált szavakat, gyakran tévednek, mert számos körülményt nem vesznek figyelembe. Nem számolnak azzal, hogy ezeknek a szavaknak jóval kiterjedtebb kapcsolataik vannak térben és időben. Továbbá – jelen ismereteink szerint - a szláv nyelvek kialakulása legkorábban csak az i.sz. 400-as években indult, egy észak felől nagyjából a mai Ukrajna területére érkező népcsoport volt a szlávság elindítója. Mindenesetre azzal kell számolni, hogy egy olyan szubsztrátum nyelvi kultúrán született meg a szláv nyelv, amely nyelvnek van egy észak-európai[431] és egy ázsiai gyökere. Ami a török származtatásokat illeti, olyan hibás elvi álláspont alapján születtek és születnek ma is, amely szerint ha nem uráli, nem finnugor vagy nem ugor kori eredetűnek tartott a szó, akkor csak jövevény lehet – kivéve a magyar nyelv külön életében létrejötteket, de ezeket igen későinek gondolják -. Ezek a magyarázatok hipotézisre épülnek, nem sok közük van a valósággal azonos elemi erőhöz, az igazság törvényéhez.

Hangtani oldalról megközelítve a neveket, mély és magas magánhangzó előtt előfordul a *k-, g-*, míg a *h-* csak mély magánhangzó előtt. A *Krakkó* esetében az első szótag magánhangzója eltűnt. Hangalakilag a tőszó a változások hosszú útját járta be s a nevek között vannak olyanok, amelyek a teljes alakhoz közeli változatokat őrzik, ezek a *Karakó, Krakkó, Kerka*. A *Krakkó*[432] kivételével a szótőben mindenütt megvan a magánhangzó. Az *–r*-t követő *–k*- valamilyen magánhangzó kapcsolatában (Vk, kV, VkV) változékony. Vagy megmaradt és a magánhangzók tűntek el mellőle (vö.: *Gurk*), vagy tovább fejlődve egyrészt *–v*-vé vált (vö.: *Kirva*), másrészt a magánhangzók kapcsolatában egyetlen magánhangzóvá lett (vö.: *Kara*), illetőleg a magánhangzó is eltűnt (vö.: *Kér*).

[430] A kerekerdő a született, sarjadó erdőre vonatkozik.
[431] Az pedig külön kérdéskörhöz tartozik, van-e, lehet-e valamilyen ősi kapcsolata ennek a gyökérágnak az ázsiaival.
[432] A szláv így vett át egy *Karakó* formát.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A szótárban a névnek alapul szolgált szó megválasztásával tehát nem mindig értek egyet. Pl. a *Garam* esetében miért kellene egy feltett indoeurópai alakra gondolni, amikor a magyarban is megvan az eredetileg ugyanilyen 'túr' jelentésű *kúr* szó, amellyel szorosan összefügg az ótörök *qaram* 'árok', *qarym* 'gödör, árok, sír'. A *Garam* (*Ga-ram*) második elemében az *–m-* az *–nk-fejleménye, amely másik irányban Karakó lett, illetve karingó, kerengő, sőt Karán* (vö.: bask. *karan* 'lék, nem befagyott hely a folyón, patak'). A *Gran* változat már szláv átvétel, de a szlávba szubsztrátum nyelvből került, mégpedig olyanból, amelyhez köze van a magyarnak. A tőbeli magánhangzót nem ejtik (vö.: *Istergran*), közszói párhuzama is megvan (vö.: or. *kran* 'csap, vízcsap, azaz nyílás, torok'), tehát közelebbről a Garam torkolati részét illetőleg a forrás, mint száj, nyílás jelentő szóra kell gondolnunk, amely valójában a víz gödre, árka. A *kúr* és a *kran* ugyanabba a szócsaládba tartozik, hiszen az eredeti komplex jelentésnek a részjelentéseit képviselik.

10.6.6.4.2. Személynevek

Kéri csn. ⟵ *Kér* hn. Abaúj, Arad, Bács, Bihar, Hont, Nyitra, Nógrád, Pest, Somogy, Sopron, Szabolcs, Tolna, Veszprém m. + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)

A *Kéri* családnévnek alapul szolgált helynév nagy számban és nagy területen szétszórva fordul elő. A név a *Kara* szócsaládjához tartozik, de nem a *Kér* olvasat szerepel Konstantinnál. Alapvetően két nagy csoportba (mély és magas magánhangzókat tartalmazók) sorolódnak a nevek.

10.6.6.4.2.1. Mély magánhangzókat tartalmazó nevek

Miután a mély magánhangzók lehetnek illabiálisak és labiálisak, ezért ilyen alcsoportokat is megkülönböztetek.

10.6.6.4.2.1.1. A szókezdő *k-* zöngétlen zárhangot illabiális *-a* követi

Kara csn. ⟵ *Kara* világi személynév. (KÁZMÉR 1993)
Kára ld. *Kara*.
Karai csn. ⟵ *Kara* hn. Kolozs m., *Kára* hn. Somogy m. + *-i* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Kárai ld. *Karai.*
Kari csn. ⟵ *Kari, Kári* becézőnév... *Kara* hn. Kolozs m., *Kára* hn. Somogy m. + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)

A *Kára, Kárai* névben előforduló *–á-* megőrizte az illabiális jellemzőt, amely a görög szövegben felismerhető. A családnevek és a helynevek eredete tisztázásra szorul. Hangtani oldalról megközelítve a *Kára, Kara* változat áll a legközelebb Konstantin adatához.
További, az első szótagban veláris magánhangzókat tartalmazó nevek:

Kar, Kár csn. ⟵ *Kár* becézőnév (KÁZMÉR 1993)
Karakai csn. ⟵ *Karakó* hn. Vas m. + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Karakó csn. ⟵ *Karakó* hn. Vas m. (KÁZMÉR 1993)
Karika csn. ⟵ *karika* 'abroncs v. hordó' (KÁZMÉR 1993)
Karikai csn. ⟵ *Karika* hn. Közép-Szolnok m. + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Karikó csn. ⟵ *Karikó* becézőnév (KÁZMÉR 1993)
Karkai, Karkói ld. *Krakkai.*
Krakkai csn. ⟵ *Krakkó*[433], *Krakó* hn. Alsó-Fehér m., Nógrád m. + *-i*: melléknév képző.

[433] Látható, a név nemcsak Lengyelországban fordul elő, a Kárpát-medencében is adatolható.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

(KÁZMÉR 1993)
Krakó csn. ⟵ *Krakó, Krakkó* hn. Alsó-Fehér m. (KÁZMÉR 1993)

Idővel az eredeti illabiális *–a* ejtése labializálódott, de nem mindenütt. Megmaradt a nyelvjárásokban, pl. a palóc nyelvjárásban, az irodalmi nyelvben pedig az *–á-* őrzi a nyomait. Ez azt is jelenti, hogy a személyneveket igen körültekintő vizsgálat alá kell vetni, hogy tisztázzuk az *–a* körüli kérdéseket.

10.6.6.4.2.1.2. A szókezdő mássalhangzó zöngésedett (*k-* > *g-*)

Gara csn. ⟵ hn. Bács m. (KÁZMÉR 1993)
Garai csn. ⟵ hn. Bács m. + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
Garéi csn. ⟵ *Garé* hn. Bács m. + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
Gari ld. *Garéi.*

10.6.6.4.2.1.3. A szókezdő eredeti *k-* réshangúsodott *h*-vá

Harang csn. ⟵ magy. *harang*[434] (KÁZMÉR 1993)
Harangi csn. ⟵ hn. *Harang* Békés, Szabolcs m. + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
Harkai csn. ⟵ magy. *Harka* hn. + *-i:* mn. képző. Birtok, lakó v. származási helyre utal. (KÁZMÉR 1993)
Hari csn. ⟵ hn. *Hari, Hári* Alsó-Fehér m., *Haró* Hunyad m. + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
Harka ld. *Harkály, Harkány* ⟵ magy. *harka, harkály, harkány* ’fakopács’… fecsegő természetre utaló metaforikus elnevezés. (KÁZMÉR 1993)
Harkai csn. ⟵ hn. *Harka* Komárom, Pest, Sopron m. + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)

10.6.6.4.2.1.4. Veláris, labiális magánhangzós változatok

Kór csn. ⟵ *kór* ’beteg’ (KÁZMÉR 1993)
Kora csn. ⟵ *Kora* becézőnév (KÁZMÉR 1993)
Korai csn. ⟵ *korai* ? ’koránkelő’ (KÁZMÉR 1993)
Kóré ld. *Kóró* ⟵ *kóró, kórő, góré* ’különféle növényeknek rendszerint télen át is megmaradó, száraz, kemény szára’ (KÁZMÉR 1993)
Korong csn. ⟵ *Korong* hn. (Vas m.) (KÁZMÉR 1993)
Koronka csn. ⟵ *Koronka* hn. Marosszék. (KÁZMÉR 1993)
Koronkai csn. ⟵ *Koronka* hn. Marosszék + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Kurkó csn. ⟵ *kurkó* ’fattyúgyerek’ (KÁZMÉR 1993)

A labializálódási folyamatot zártabbá válás követte, amelynek eredményeit - az *–o-*, majd az *–u-* - őrzik a magyar tulajdonnevek és közszók is.

10.6.6.4.2.1.5. Zöngés szókezdővel

Góra, Gór csn. (KÁZMÉR 1993)
Góri csn. ⟵ hn. *Gór* Vas m. + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Góró csn. ⟵ m. *góró* ’kóró’ (KÁZMÉR 1993)

[434] Két fő jellemző tulajdonsága van, a hangja és az alakja. Olyan, mint egy nyílás, amelyen a földből feltör a víz, miközben hangot ad, de hasonlít a folyóelágazáshoz is, amely olyan, mint egy ék, zug, zsákutca stb.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

10.6.6.4.2.1.6. A szókezdő *k-* réshangúsodott (*k-* > *h-*)

Horhi csn. ⟵ hn. *Horhi* Fejér, Hont, Tolna m. + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Hóri csn. ⟵ hn. *Hór* hn. Zemplén m. + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Horkai csn. ⟵ hn. *Horka* Gömör, Szepes, Trencsén m. + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Horog csn. ⟵ magy. *horog* 'horgászó eszköz, kampó' (KÁZMÉR 1993)

10.6.6.4.2.2.1. A szótőben illabiális palatális magánhangzó van

Kéreg csn.**,** *Kereg* ⟵ *kéreg* 'ua.'vö.: TESz. (KÁZMÉR 1993)
Kérei csn. ⟵ *Kérő* hn. Belső-Szolnok, Ugocsa m. + *-i* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Kerek ld. ***Kerék*** csn. ⟵ *kerek, kerék* '(kocsi-, malom-)kerék' (KÁZMÉR 1993)
Kereki csn. ⟵ *Kereki* hn. Bihar, Békés, Somogy, Zala m. (KÁZMÉR 1993)
Kerekszegi csn. ⟵ *Kerekszeg* hn. + *-i* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Kerektói csn. ⟵ *Kerektó* hn. Zala m. + *-i* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Kerekudvari csn. ⟵ *Kerekudvar* hn. (Bars, Heves m.) + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Kerkai csn. ⟵ magy. *Kerka* 'Mura mellékvize' + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Kirvai csn. ⟵ magy. *Kirva* Esztergom, Közép-Szolnok, Máramaros, Ugocsa m. + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Kerkó csn. ⟵ *Kerkó* becézőnév. (KÁZMÉR 1993)
Kérő csn. ⟵ *kérő* 'panaszló, peres, prókátor' (KÁZMÉR 1993)
Kiri csn. ⟵ *Kiri* becézőnév (KÁZMÉR 1993)

10.6.6.4.2.2.2. A szókezdő mássalhangzó zöngésedett

Gera, Gere csn. ⟵ becézőnév ld. *Gergely.* (KÁZMÉR 1993)
Gergei, Görgei
Gergó csn. ⟵ becézőnév ld. *Gergely.* (KÁZMÉR 1993)
Gergő, Görgő csn. ⟵ becézőnév ld. *Gergely.* (KÁZMÉR 1993)
Geri csn. ⟵ becézőnév ld. *Gergely.* (KÁZMÉR 1993)
Gerke csn. ⟵ becézőnév ld. *Gergely.* (KÁZMÉR 1993)
Geró, Gerő csn. ⟵ becézőnév ld. *Gergely.* (KÁZMÉR 1993)

10.6.6.4.2.2.3. A szótőben labiális palatális magánhangzó van

Köre csn. ⟵ *Köre, Küre, Körű* hn. Heves m. (KÁZMÉR 1993)
Körei csn. ⟵ *Köre, Küre, Körű* hn. Heves m. + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Köri, ld. *Körei*.
Köröm csn. (KÁZMÉR 1993)
Körömi csn. ⟵ *Köröm* hn. Zemplén m. + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Küre ld. *Köre.*
Küri ld. *Körei.*

10.6.6.4.2.2.4. A szókezdő mássalhangzó (*k-*) zöngésedett

Görbe csn. ⟵ m. *görbe, gurba* 'púpos, hajlott hátú' (KÁZMÉR 1993)
Görbei csn. ⟵ magy. *Görbő* < *Körbő* hn. . + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Göre ld. ***Gere.***

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Görgei csn. ⟵ magy. *Görgő* hn. Szepes, Tolna m. + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
Görög csn. ⟵ magy. *görög* 'görög ember v. kereskedő'…'minden bolgár, görög vagy oláh kereskedő közös neve'…(KÁZMÉR 1993)

A labiális palatális *–ö-* előzménye illabiális palatális *–e-* volt. Az *–e*-vel szembeni *–ö-* ma is ismert komi és baskír területen, Magyarországon az *–ö*-ző nyelvjárásban, de a köznyelvben is elterjedt. Ez utóbbi esetében (vö.: *sör/ser*) a *ser* számít nyelvjárási formának. Az *–ö-* használata közismert mongol nyelvterületen is.[435]

10.6.6.4.2.2.5. A szókezdő mássalhangzó réshangúsodott

Herke csn. ⟵ *Herke* becézőnév (KÁZMÉR 1993)
Herkó csn. ⟵ *Herkó* becézőnév (KÁZMÉR 1993)
Hira csn. ⟵ *hira* 'piszok, mocsok' …A csn. marosvásárhelyi, a tájszó Kolozs megyei…'testi ápolatlanság'. (KÁZMÉR 1993)
Hörgő csn. ⟵ magy. *hörgő,* a *hörög* 'horkoláshoz hasonló hangot hallat' ige *–ő* képzős melléknévi származéka. (KÁZMÉR 1993)

A családneveknek alapul helynév vagy közszó szolgált. Az alábbi közszói jelentések szerepelnek, amelyekre hivatkoznak a cikkírók: fekete; abroncs; beteg; kóró; púpos, hajlott hátú; görög ember v. kereskedő; harang; fakopács; piszok, mocsok, testi ápolatlanság; horgászó eszköz, kampó; horkoláshoz hasonló hangot hallat. A nevek jelentéstani oldalról csak úgy tartozhatnak össze, ha a közszói jelentéseket valamilyen szál összekapcsolja. Vannak köztük hangutánzó jelentésűek, görbe, hajlott, kör alakra vonatkozóak, mocsokkal, betegséggel kapcsolatos és kereskedő jelentésűek. Az utóbbi alapja lehet az alak, forma jelentés, vagy lehet a népnévvel kapcsolatos.[436]

Hangtani szempontból figyelemre méltó, hogy mind a *k-*, mind a *g-*, mind a *h-* szókezdő előfordul mély és magas magánhangzó előtt egyaránt. A *h-* szókezdők közül azonban csak azok tartoznak a *Kér* ill. a *Kara* családjába, amelyek mély magánhangzó előtt állnak. Kivéve, magas magánhangzó előtt abban az esetben, ha a *k- > x- > h-* réshangúsodás akkor ment végbe, amikor még nem történt meg az *-y > -i-* palatalizáció. A magas magánhangzó előtti *h-* (*Herka, Herkó, Hira, Hörgő*) ezért külön tanulmányozást igényel, mert ha nem mély magánhangzó előtti *k- > x- > h-* spirantizáció eredménye a *h-,* akkor az *t-* fejleménye: *t- > ὺ- (th) > h-* (vö.: CZEGLÉDI 2006). Ez utóbbi pedig etimológiailag nem tartozik a vizsgált nevünkhöz. A magyar *hira h*-ja pl. mélyhangú *–y* előtt keletkezett *k*-ból, amelyet a csuvas *kirĕk* 'sár, folt, piszok a ruhán' s a mongol *xir* vö.: idegen *kkir* (KARA 1998) is igazol. A magyar *hörgő* pedig azért nem a *dörgő, zörgő* szavakkal tartozik össze, mert a *h*-nak a *k*-ból való eredeztetését ismét igazolják a mongol[437] adatok: vö.: mong. *xöörög* '(kovács)fújtató'…(*kögergeü*), *xöörög* 'tubákos szelence' (*kögörge*) *xöörögdöx* '(fújtatóval) fújtat' (*gögergede-*) *xööröö* 'beszéd, beszélgetés' (*köörüge*), *xööröx* 'elbeszél, elmond valamit' (*köör-, köger-*), (KARA 1998). A réshangot használja az ukrán is (vö.: ukr. *xovor-,* az orosz azonban a zárhang zöngésedett változatát (vö.: or. *govorit*' 'beszélni' < *govorъ* 'zaj, kiabálás') illetőleg a zöngétlen *k*-t (vö.: or. *krik* 'kiabálás'). Mindebből az emberi beszéd születésére vonatkozó információkat is kapunk. Tehát a kiáramló levegő útközben akadozott, ezért valamilyen hangot adott. Az akadályok különbözősége pedig különböző beszédet eredményez.

10.6.6.4.3. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén

[435] Ld. a közszóknál.
[436] Mindezt részletesebben a közszók fejezetben tárgyalom.
[437] A mongolon kívül legtöbbször a törökben, sőt az uráli nyelvekben, olykor a szláv nyelvekben is megtalálhatók az idevonatkozó adatok, ld. a közszók fejezetben.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A *Kér* (**kVr, gVr, xVr**) és további alakváltozatai (**kVrV, kVrV, kVrVC, gVrV, xVrV)** előfordulása a földrajzi nevekben széleskörű. Jelölhet földrajzi nevet önállóan, több tagú név valamely tagjaként, összetett szó részeként toldalékolatlanul valamint toldalékoltan is előfordulhat.

10.6.6.4.3.1. Önállóan, toldalék nélkül

Karaj h. Ašm.VI.87. csuv. *Karaj* A., falu neve, NAP: csuv. *Karaj* ← *Čirküllĕ Karaj* or. *Karajevo* ← *Vurmankasy* Kra., csuvas falu, Ar.: csuv. *Karaj* or. *Karai* Kra.
< csuv. *Karaj* ⟵ vö.: magy. *karaj,* alakváltozatai: *karéj, karé* 'valaminek a széle, kerülete, héj, kéreg, félkör, kör illetőleg valaminek ilyen alakú része, orom, szelet, (levélen) mély bevágás, beöblösödés, kanyarulat, görbület (folyóé), a gabona rostálásakor összegyűlt szemét, sertésnek stb. a gerinc melletti értékes része, egyfajta népi tánc'…. vö.: óe. szláv *krajь* 'valaminek a széle, partja, vége, ország, terület', szb.-hv. *krâj* 'szegély, szél, vég, vidék, táj, ország', szln. *kràj* 'hely, vég, szél, határ, ágyás, kistábla', szlk. *kraj* 'valaminek a széle, vége, vidék, táj, haza', or. *kraj* 'valaminek a vége, széle, pereme, vidék, táj, ország'….(TESz)

A *karaj* szó a *kara* ill. *kar* teljesebb, eredetibb alakja, amely korábbi *karak* < *karaka* fejleménye. A falu *Karaj* nevének elvileg szolgálhatott alapul folyónév, ároknév, de a víznévnek alapul szolgált közszó akár közvetlenül is lehet alapja a településnévnek. A név megfejtésében segítenek az alakváltozatok is, esetünkben a korábbi csuvas, a mai orosz és a korábbi orosz használatú forma. Eszerint a csuv. *Čirküllĕ Karaj* lehetne 'templommal ellátott falu', de lehet 'erdővel ellátott kanyarulat/falu' is. Ez utóbbi mellett szól a korábbi orosz *Vurmankasy,* amelynek alapul a csuvas *Vurmankassi* forma szolgált. Jelentése 'Erdőfalva' (vö.: *Vurman* ⟵ *vurman* > csuv. *vărman* 'erdő' + *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu' + csuv. *–i*: birtokos személyjel.) A csuvas név első tagja a *Čirküllĕ* töve a *Čirkü* ez esetben összetartozik a magyar tulajdonnevekből ismert *Csirke, Csire, Cserke, Csere* stb. formákkal, amelyeknek a közszói alapja olyan 'sarj' jelentésű szó, amelyek sorába tartozik, pl. a magyar *csirke* 'kis csibe', *cserje* 'bokor, tölgy sarjerdő', sőt maga a *sarj* szó is, stb.

Kura 'a Kaspi tengerbe ömlő folyó a Szovjetunióban'. Az örm. *Kur, Kurá* átvétele. ….Etimológiája nincs tisztázva. Némelyek tagadják az ókori névalakok idetartozását, és a folyónevet a kelet-kaukázusi udi nyelv *kur* 'kút' szavával kapcsolják össze. Grúzul a folyót Mtkvari-nak (tkp. 'jó víz')-nek hívják. (KISS 1980)

A folyónévnek alapul szolgálhatott a *kur* 'kút' jelentésű szó, hiszen a forrásvíz egyik tulajdonsága, hogy mindig jó és gyógyító, vö.: magyar *kúra* 'gyógymód, gyógyítás' a *kúrál* címszónál 'gyógykezel, gyógyít', … latin *curare* 'gondoskodik, ápol, gyógyít', *cura* 'gondoskodás, betegápolás, gyógyítás'. E latin szók részben folyamatos továbbélés, részben kölcsönzés eredményeképpen kimutathatók számos európai nyelvből, vö.: pl.: ném. *kurieren, Kur,* ol. *kurare, cura* stb. 'kúrál', 'kúra' (TESz)

Gärä f. TB.45.: bask. *Gärä* or. *Gara* Kalt., az or. Bystryj Tanyp jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Gä-:* abszoloút szótő + *-rä:* képző.

Gäräj f. TB.45.: bask. *Gäräj* Kalt., az or. Bystryj Tanyp jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Gäräj* ⟵ vö.: magy. *gerely* (*gere* + *ly*) 'hajítódárda' szó töve és az oldalhajtásként értelmezett *kar* (kéz).

Az orosz az illabiális *–a-* hangot tartalmazó változatot őrzi, amely egyrészt lehet az *ä* előzménye s akkor az orosz egy korábbi, másik nyelvi változatot őriz, de lehet a baskír *ä* átvétele

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

hanghelyettesítéssel. A fenti névnek az orosz használta *Gara* alakja van meg Konstantinnál *k*-szókezdővel birtokos esetben személynévként.

10.6.6.4.3.2. Toldalékolt önálló szóként

Kurszk ’város a Szovjetunióban’ Moszkvától délre’. Az or. *Kursk* átvétele. Ez a *Tuskar* jobb oldali mellékfolyójának or. *Kur* nevéből képződött. A folyónévhez vö.: or. …*kur* ’kakas’, *kura* ’tyúk’. Némelyek a tisztázatlan etimológiájú or. *kurja* ’hosszúkás folyóöböl, mocsaras folyóág’, zürj. *kurja* ’öböl’ fn. –vel keresnek kapcsolatot. (KISS 1980)
< or. *Kurszk* < *Kur:* folyónév
+ *–sk*: vonatkozó melléknév képző.

A *Kurszk* településnév’ a ’*Kur* folyóhoz tartozó (hely)’ jelentésű. A folyónév alapjául szolgáló szót ld. a *Kura* folyónál.

Kyruv f. TSK.46.: ko. *Kyruv* or. *Kirul' / Kiruli*, az or. Syktyvkar város régi neve.
< ko. *Kyruv* < *Kyru-*
+ *-v:* képző
or. *Kirul’* ⟵ ko. *Kyrul’*
< *Kyru-*
+ *-l’:* ’valamivel való ellátottságot' jelölő képző.

A fenti névben a toldalék két nyelvjárási alakot tükröz, az egyikben használatos *–v* a másikban *–l*, funkciója ugyanaz. Az orosz az *–l’*-t tartalmazó változatot vette át.

Gäränäk f. TB.45.: bask. *Gäränäk* or. *Geronakskij* Belor., az or. Belaja baloldali mellékfolyója.
< bask. *Gäränäk*
< *Gärä-*
+ *-näk:* képző

Mint mellékfolyó neve, a tövében (*Gärä*) magában hordozza a magyarban is ismert *kar* szót, amely a földrajzi névben oldalhajtás jelentésű lehet (vö.: magy. *kar*). A *–näk*[438] toldalék a magyar *–nak* / *-nek* megfelelője lehet, amely a ko. *din*, magy. *tő, tönkő, tőke* stb. alakváltozata, rokon vele a magy. *nyak* ’hajlat’ jelentésben.

Xyrălăx h. Ašm.V.264.: csuv. *Xyrălăx*, település neve? NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xyrălăx* ⟵ csuv. *xyră, xyr* ’fenyő’
+ *–lăx:* képző ’valamivel való ellátottság’

A település neve elvileg lehet ’fenyves’, azaz ’fenyővel ellátott’ jelentésű.

Xyrla f. Ašm.XVI.99.: csuv. *Xyrla* or. *Karla,* kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< *csuv. Xyrla* ⟵ *Xyr*
+ *-la* ⟵ vö.: md. *laj* ’folyó’.

[438] A *Nyék* névnél tárgyalom részletesebben.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Xyrla šyvě f. Ašm.XVI.99.: csuv. *Xyrla šyvě,* kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< *csuv. Xyrla* ⟵ *Xyr*
+ *-la* ⟵ vö.: md. *laj* 'folyó'
+ *šyvě* ⟵ csuv. *šyv* 'víz'
+ *–ě:* birtokos személyjel

A csuvas *Xyrla* előzménye *Kyrla* < *Karla* volt, az első szótag magánhangzója az *–y-* korábbi illabiális *–à-* fejleménye. Az orosz a három közül a legkorábbi változatot őrzi. A *Karla* (*Kar* + *-la*) töve ugyanaz, mint a *Kara* főnévi eredetű szó a földrajzi névben, - ld. fenn -, a *–la* pedig a valamivel való ellátottságot jelöli. Megjegyzem, miután önálló szóból alakult ki ez a toldalék, az is lehetséges, hogy a *Karla* a *Kar* 'árok, forrás' + *la* 'folyó' jelentésre kell gondolnunk.

A csuv. *Xyrla šyvě* 'Xyrla (ld. folyónév) vize' első tagja ugyanaz, mint az előző név.

10.6.6.4.3.3. Több tagú név valamely tagjaként

Kara čora pristăně Ašm.VI.87.: csuv. *Kara čora pristăně*, kikötő neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kara* ⟵ tat., bask. *kara* 'fekete'
+ *čora*
+ *pristăně* ⟵ or. *pristan'* 'kikötő'
+ csuv. *–ě:* birtokos személyjel

Minden jel arra mutat, hogy a *Kara* alapjául a tat. bask. *kara* 'fekete' melléknév szolgált, amely eredendően a sár, sáros víz sötét színét jelentette.

Karak Śăvar f. Ašm.VI.88.: csuv. *Karak Śăvar,* forrás neve, NAP: -, Ar.:-.
< csuv. *Karak* < *Ka-:* abszolút szótő + *-rak:* képző
+ *Śăvar* ⟵ csuv. *śăvar* 'száj, nyílás'

A *karak* teljesebb formája a 'gödör, árok, száj, nyílás' jelentésű *kar* és a *kara* változatnak, amely jelölheti a forrás helyét ill. magát a forrást (vö.: kelet-kaukázusi udi nyelv *kur* 'kút') és a forrás szülte folyót is. A görbeség, kerekség jelentés pedig mind a gödör alakja, mind a víz forgása és a folyó kanyarodása révén benne van a szóban.[439]

Karăk xĕrri d. Ašm.VI.93.: csuv. *Karăk xĕrri*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Karăk* ⟵ *Karăk:* folyó neve
+ *xĕrri* ⟵ csuv. *xĕrĕ* 'part, vidék'
+ *–i:* birtokos személyjel

Karăk śyrmi h. Ašm.VI.93.: csuv. *Karăk śyrmi* or. *Karyk-Sirmy* Kč., falu neve, NAP: csuv. *Karăk śyrmi* or. *Karak-Sirmy* ← *Korak-Sirmy* U., csuvas falu., Ar.:-.
< csuv. *Karăk* ⟵ *Karăk:* folyó neve
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i:* birtokos személyjel
or. *Karyk* ⟵ nem or. *Karyk*
+ *Sirmy* ⟵ csuv. *śyrmy.*

[439] A görbeség kapcsán alakult ki a 'tolvaj' jelentés. Eszerint a török *karak* 'tolvaj' ezen a szálon kapcsolódik ide. Innen van a *Karak* név (vö.: Fekete István, Vuk című regényében az egyik öreg róka neve).

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Kajri Karăk h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kajri Karăk* or. *Zadnije Karyki* Kra., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Kajri* ⟵ csuv. *kajri* 'hátsó'
+ *Karăk*
or. *Zadnije* ⟵ or. *zadnije* 'hátsó'
+ *Karyki* ⟵ nem or. *Karyk*
+ or. *–i*: többes szám jele[440]

A csuv. *Karăk* mező és település nevében természetes módon szerepel, hiszen egyaránt a víz alakította a mező és a település helyét is. Hangtanilag a csuv. *Karăk* korábbi *Karyk* < *Karak*-ból lett, ahol az *–a-* illabiális.

Urman Gärä f. TB.45.: bask. *Urman Gärä* Jana., a bask. *Gärä* Kalt. folyó forrásának a neve.
< *Urman* ⟵ bask. *urman* 'erdő'
+ *Gärä:* folyó neve

Ez esetben folyó forrásának a nevéről van szó, az *Urman* melléknévi szerepű, ezért nem az 'erdő' (bár alapvető jelentése ennek is 'eredő, sarjadó'), hanem az 'eredő' jelentést kell az *Urman* szónak tulajdonítani. Így a folyó neve 'Eredő *Gärä*'.

Äle Gärä f. TB.45.: bask. *Äle Gärä* Jana., a bask. *Gärä* folyó forrásának a neve.
< bask. *Äle* ⟵ vö.: bask. *eläk* ' előbbi, korábbi', magy. *el*(ső), *el*(ől lévő)'
+ *Gärä:* folyónév

A folyónévben az *Äle* első elem - mint jelző – világosan utal ara, hogy a folyó forrás felőli szakaszának a nevéről van szó.

Iljina Gora h. Ašm.:-, NAP: or. *Iljina Gora* Ja., orosz falu, Ar.:-.
< or. *Iljina* ⟵ or. *Ilja:* tulajdonnév
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *-a*
+ *Gora* ⟵ or. *gora* 'hegy'

Az oroszban a *gora* 'hegy' nem lehet eredeti szláv szó. A névnek elvileg szolgálhatott alapul, de ezt több körülménynek is alá kell támasztani. Annyi azonban bizonyos, hogy a szó a vizsgált nevünk nagy családjába tartozik.

Aslă Xura šyv h. Ašm.II.113.: csuv. *Aslă Xura šyv* Čist.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Aslă* ⟵ csuv. *aslă* 'öreg, régi, nagy'
+ *Xura* ⟵ csuv. *xura* 'fekete'
+ *šyv* ⟵ csuv. *šyv* 'víz'

A csuvas *xura* előzménye *xora* < *xåra* < *kara.* Az *–u-* labiális *–å-* fejleménye s ez utóbbi az illabiális *– à* -ból lett labializációval.

Vět xurama d. Ašm.V.: csuv. *Vět xurama* Cu., kis szilfaerdő, határrész neve kiremettel, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vět* ⟵ csuv. *vět* 'kicsi, apró'
+ *xurama* ⟵ csuv. *xurama* 'szilfa'

[440] Az orosz azért tette többes számba, mert legalább kettő (elülső és hátsó) van belőle.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Viśĕ Xurăn *varĕ* d. Ašm.V.250.: csuv. *Viśĕ Xurăn varĕ*, határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Viśĕ* ⟵ csuv. *viśĕ* 'három'
+ *Xurăn* ⟵ *xurăn* 'nyírfa'
+ *varĕ* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel

A határrész nevében elvileg szerepelhet növénynév, fanév, olykor ezt alátámasztja a szótár forrásanyaga is. Előfordul azonban, hogy ezt helyi, helytörténeti adatokkal is alá kell támasztani. Emellett a 'kicsi, apró gödör, árok' jelentés is szóba jöhet.

Kül xĕrri h. Ašm.XVII.55.: csuv. *Kül xĕrri* or. *K'ul'-Xiri* Kal., település neve, NAP: csuv. *Kül xĕrri* or. *K'ulxiri* V., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Kül* ⟵ csuv. *kül* 'tó'
+ *xĕrri* ⟵ csuv. *xĕrĕ* 'vidék'
+ *–i: b*irtokos személyjel

A település neve 'tó vidéke, tó melléke' jelentésű. A csuv. *xĕrĕ* 'vidék' szóban a *x-* szókezdő még akkor keletkezett *k*-ból, mikor még veláris magánhangzó követte. Vö.: tat. bask. *kyr* 'mező'. Az or. *K'ul'-Xiri* ⟵ nem or. *Kül xiri,* ahol a *xiri* azonos a csuv. *xĕrĕ* közvetlen elődjével. A *xiri* előzménye pedig *xyry* < *kyry* < *kara* volt.

Xyr xĕrri h. Ašm.XVII.55.: csuv. *Xyr xĕrri* or. *S'urbej-Tokajevo* Ko., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xyr* ⟵ csuv. *xyră, xyr* 'fenyő'
+ *xĕrri* ⟵ csuv. *xĕrĕ* 'vidék'
+ *–i:* birtokos személyjel

A csuvas *Xyr xĕrri* településnév érdekessége, hogy mindkét tag a vizsgált nevünk szócsaládjába tartozik, de oda nem ugyanazon a jelentésszálon kapcsolódik. A *fenyő* (*xyr*) egyrészt tüskés, tű, azaz hegyes levelű, másrészt teremtmény, a *fon* jelentésen keresztül összetartozik a *kör, kerek* szóval.

Xărtnă var f. Ašm.XVII.56.: csuv. *Xărtnă var* Ja., árok, patak neve or. Verxn(ije) Močary falu mellett, NAP:-, Ar.: csuv. *Xărtnă var* Ja.
< csuv. *Xărtnă* ⟵ csuv. *xărtnă* 'irtás, hely a szántásnak, kivágott, fáktól megtisztított hely az erdőben' ⟵ csuv. *xărt-* 'vágni, kivágni'
+ *-nă:* múlt idejű melléknévi igenév képzője
+ *var* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'

A csuvas *xărtnă* töve a *xărt-* 'vágni, kivágni' ige is képzett forma, amely *xăr* < *xur* vö.: magy. *horh, horhó* + *-t:* igeképző, amely egy olyan 'tenni, csinálni' igéből fejlődött, amely tulajdonképpen a 'szül' jelentésű igével tartozik össze, vö.: csuv. *tu-, tăv-* 'szülni'.

Xirlu kassi h. Ašm.XVI.133.: csuv. *Xirlu-kassi*, *Xirlă-kassi* or. *Xirlukasy* Kr., falu, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xirlu* < *Xyr*
+ *-lu*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă*
+ *–i*: birtokos személyjel
or. *Xirlukasy* ⟵ csuv. *Xyrlu-kassi*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A csuv. *Xirlă* előzménye: *Xirlu* < *Xyrlu* < *Kyrlu* < *Karla,* ahol az első magánhangzó illabiális, a második pedig labiális.

Xirle śyr d. Ašm.XVI.133.: csuv. *Xirle śyr*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xirle* < *Xir* ⟵ csuv. *xir* 'mező'
+ *-le*
+ *śyr* ⟵ vö.: csuv. *śyran* 'folyópart'

10.6.6.4.3.4. Összetett szó elő- vagy utótagjaként toldalékolatlanul valamint toldalékoltan

Karaju f. TSK.43.: ko. *Karaju* or. *Kara* nyeny. *Xarajaga*, folyó, amely az Ural nyugati lejtőjénél kezdődik, s az or. Karskaja guba "Kar-i tengeröböl-be ömlik, hossza 257 km.
< ko. *Kara*
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó'

A *Kara* az összetett név előtagjaként folyó nevében szerepel. Az alapul szolgáló szó jelentését körültekintően kell megválasztani. Elvileg lehetne 'fekete folyó' jelentésű a név, de nagyobb a valószínűsége, hogy a névben szereplő *kara* szorosabban egy 'kút, forrás' jelentésű szóval tartozik össze, amelynek rokona a magyar *horh* 'vízmosta árok, mély út' szó is.

Liskar f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Liskar* M., patak, szakadék. < csuv. *Liskar*
< csuv. *Lis*
+ *kar*

Patak, szakadék nevében utótagként fordul elő a *kar*, az alapul szolgáló szó jelentése ugyanaz lehetett, mint az előző esetben, vagyis a magyar *horh* 'vízmosta árok, mély út' szóval tartozik össze.

Maskary f. TB.105.: bask. *Maskary* or. ***Maskara*** Belok., az or. Ufa baloldali mellékfolyója.
< bask. *Maskary* < *Mas*
+ *kary*
or. *Maskara* ⟵ nem or. *Maskara* < *Mas*
+ *kara*

Mačkara f. TB.105.: bask. *Mačkara* / ***Muškora*** TASSR., az or. Stepnoj Zaj baloldali mellékfolyója.
< bask. *Mačkara* < *Mač*
+ *kara*

A mellékfolyóknak gyakran van elágazás, oldalhajtás közszói jelentése. A fenti esetekben is számba jöhet olyan szó, amelynek a jelentése a folyóághoz kapcsolódik. Ilyen jelentést őriz az or. *kurja* 'hosszúkás folyóöböl, mocsaras folyóág', zürj. *kurja* 'öböl' töve a *kur*, de a magyar *kar* az ember felső végtagjának a vállizülettől a csuklóizületig terjedő része, valamely tárgynak, szerkezetnek kinyúló része, …' is idetartozik, mert a *kar* mint testrész eleink gondolkodása szerint nem más, mint oldalhajtás ugyanúgy, mint a mellékfolyó.

Morkar h. Ašm.VIII.273.: csuv. *Morkar* or. *Urazmetevo* K., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
csuv. *Morkar* < *Mor*
+ *kar* ⟵ csuv. *kar* régi 'település, város, erőd, vár'

Šapaškar h. Ašm.XVII.126.: csuv. *Šapaškar* or. *Čeboksary,* város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Šapaškar* < *Šapaš*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *kar* ⟵ csuv. *kar* régi ’település, város, erőd, vár’.

Šupaškar h. Ašm.XVII.224.: csuv. *Šupaškar* / *Šopaškar* or. *Čeboksary*, város, NAP: csuv. *Šupaškar* or. *Čeboksary* Čgs., város, Ar.:-.
< csuv. *Šapaškar* < *Šapaš*
+ *kar* ⟵ csuv. *kar* régi ’település, város, erőd, vár’

Sapaskar xuttărĕ h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Sapaskar xuttărĕ* or. *Xutor Sabaskar* ← *Sabaskary* U., csuvas település, Ar.:-.
< csuv. *Sapaskar* < *Sapas*
+ *kar* ⟵ csuv. *kar* régi ’település, város, erőd, vár’
+ *xuttărĕ* ⟵ csuv. *xuttăr* ’tanya’
+ *–ĕ:* birtokos személyjel
or. *Sabaskary* ⟵ csuv. *Sapas*
+ *kary* ⟵ 1. nem or. *kara*
+ *-y:* birtokos eset ragja
2. nem or. *kary* < *kara*

Az illabiális *a* > *y* változás nem az oroszban ment végbe.

Syktyvkar h. KISS 1980. *Syktyvkar* ’város a Szovjetunióban’…Összetett név, vö.: zürj. *Syktyv* ’a Sziszola folyó’ + *kar* ’város’….A Sziszola itt ömlik a Vicsegdába.

Külön csoportot képeznek azok a nevek, amelyek települést jelölnek s az utótag az a régi *kar*[441] ’település, város, erőd, vár’ szó, amely túlmutat az uráli és az altáji nyelvek határán. Az orosz *gorod* (*goro* + *-d*)’város’ töve is idetartozik, mert a szót eredeti jelentésében úgy kell felfogni, hogy ’hely, amely az árokhoz tartozik, másképpen árokkal ellátott hely’.

Karačura h. Ašm.VI.91.: csuv. *Karačura* V., két falu neve: 1, csuv. *Pysăk Karačura* or. *Verxnije Karačury* 2, csuv. *Pĕčĕk Karačura* or. *Nižnije Karačury* NAP:-, Ar.:-.
< 1. csuv. *Pysăk* ⟵ csuv. *pysăk* ’nagy’
+ *Karačura* < csuv. *Kara* ⟵ tat., bask. *kara* ’fekete’
+ *čura*
or. *Verxnije* ⟵ *verxnije* ’felső’
+ *Karačury* < *Kara*
+ *čury,*
2, csuv. *Pĕčĕk* ⟵ *pĕčĕk* ’kicsi’
+ *Karačura*
or. *Nižnije* ⟵ or. *nižnije* ’alacsony’

[441] A *kar* másik változata a *kil* – vö.: csuv. *kil* ’ház’, kazár *kel* -. Mind az *–r*, mind az *–l*-es változat közös elődre, kVt, kVtV, kVtVk változatokra mennek vissza. Az *–r, -l* eredeti *–t* fejleménye, vö.: oszm- *kutu* ’doboz’, osztj. *kat* ’ház’, finn *kota* ’kunyhó, főzőház’. A legelső jelentés a víz hangját utánzó jelentés volt, amelyet őriz a magy. *katak* (vö.: *katakol, kattog, kótog*), amelynek hangalakja a kereplőnek a kattogó zaját és egyéb, kellemetlen hatású hangjelenségeket jelenít meg….(TESz). Ezt a hangutánzó jelentést megkapta az a mélyedés, amelyet a víz *kúrt, horolt*, miközben hangot hallatott. A mélyedés jelentést őrzi a magyar *káta* ’gyalomháló zsákja’ és a *kada* ’víz vájta gödrös hely a folyó fenekén, ahol a halak tanyáznak’, de idetartozik a magy. *kád* ’fából készült, nagy űrtartalmú, felül nyitott edény’ is. A víz vájta mélyedés pedig először a víznek volt a lakóhelye, s mint ilyen forrás is volt, vö.: magy. *kút* ’forrás, földbe ásott vagy fúrt gödör, amelyből az összegyűlt talajvíz a felszínre hozható, csatorna, zseb, bánya’…vö.: ujg. *kuduγ,* oszm. *kuyu*, türkm. *quyï,* kirg. alt. *quduq* ’forrás, kút’, mong. *qudduγ* ’ua.’ A mongol szónak (*qud* + *-duγ*) csak a *qud* töve tartozik ide. A víz lakhelye – amikor elvonult a víz, vagy kiszáradt a terület – pedig a növénynek, állatnak és az embernek egyaránt lakóhelye volt.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *Karačury*

A törökségben a széles körben ismert *kara* ’fekete’ melléknév elvileg lehet jelzője a névnek, biztosak azonban csak akkor lehetünk a köszó és jelentése megválasztásában, ha azt több körülmény is alátámasztja. Esetünkben a *Kara* mint melléknév mellett szól az a tény, hogy az utótag nem kapott birtokos személyjelet, ezért nem lehet birtokos szerkezetben főnév. Ha azonban a *Karačura* mellérendelő szószerkezet lenne, akkor a *Kara* főnévi értékű. Ezt a kérdést eldönti az orosz akkor, amikor *čornaja* ’fekete’[442]megfelelőjét adja a *Kara* szónak. A fenti névben erről nincs szó, ezért további bizonyítékokat kell keresni a kérdés eldöntéséhez.

Kyrjuga f. TSK.58.: or. *Kyrjuga*, az or. Pečora baloldali mellékfolyója, hossza 46 km.
< or. *Kyr* ⟵ ko. *kyr* ’szakadék’,
bask. tat. *kyr* ’szántó mező’
+ *juga*[443] ⟵ nem or. *juga* vö.: ko. *ju* ’folyó’

A név első tagjának köszói jelentése a víz munkájának az eredménye, azaz a szakadék, mélyedés. A szántó, mező is idetartozik, csak nem annyira mély, mint a folyó medre.

Xirpuś h. Ašm.XVI.125.: csuv. *Xirpuś* V., település neve, NAP: csuv. *Xirpuś* or. *Xirposi* ← *Xirposi-Tuvsi* V., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Xirpuś* < *Xir* ⟵ csuv. *xir* ’mező’
+ *puś* ⟵ csuv. *puś* ’fő, fej, kezdet’

Xirlep f. Ašm.XVI.132.: csuv. *Xirlep,* kis folyó neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Xirlep* A., patak, szakadék.
< csuv. *Xirlep* < *Xir* ⟵ csuv. *xir* ’mező’
+ *lep*

Kerkaju f. TSK.45.: ko. *Kerkaju* or. *Kerkajug*, az or. Luza baloldali mellékfolyója, hossza 19 km.
< ko. *Kerka* ⟵ ko. *kerka* ’ház’
+ *ju* ⟵ ko. *ju* ’folyó’

A *Kyr*-höz hasonlóan a *Kerka* köszói jelentése is – bár ’ház’ jelentésben maradt fenn a komiban – eredetileg a víz munkájának, a kúrásnak az eredményével kapcsolatos.

Pěččenxyr h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pěččenxyr* or. *Jaščerino* M-P., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Pěččenxyr* ⟵ csuv. *pěččen* ’egy, egyedüli’
+ *xyr* ⟵ csuv. *xyr* ’fenyő’

A csuvas *xyr* mint fa neve a folyóhoz hasonlóan teremtményt jelöl.

Krivuševty t. TSK.55.: or. *Krivuševty* tó a ko. *Krivušöv* or. *Krivuševo* falunál, 21 km.-re az or. *Glotovo* falutól.
< or. *Krivuševty* < *Krivušev* ⟵ ko. *Krivušöv*
+ *ty* ⟵ ko. *ty* ’tó’

[442] A ’sáros’ jelentés az alapja.
[443] Vö.: magy. *Juga* családnév.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Krutajajol' f. TSK.55.: ko. *Krutajajol'* or. *Krutaja,* az or. Ižma baloldali mellékfolyója.
< *ko. Krutajajol'* ⟵ 1. *Kruta*
+ *ja* ⟵ han., man. *ja* 'folyó'
2. *Krutaja* ⟵ or. *krutaja* 'ferde'
+ *jol'* ⟵ ko. *jol'* 'erdei patak'

Az or. *Krutaja* egyik oldalról igazolhatja a 'ferde part' jelentést, amely utalhat a mederre és a mellékfolyóra is egyben. Ha az első változat lenne az igaz, akkor három szóból álló összetett szóból állna a név. Az első, előtag a *Kruta* megfelelő jelentését meg kellene találni, gyökerében azonban idetartozik a szó.

10.6.6.4.3.5. Több tagú név valamely tagjának (összetett szóban) elő- vagy utótagjaként

Xirpuś Runkă h. Ašm.XVI.126.: csuv. *Xirpuś Runkă* or. *Rungi,* falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xirpuś* < *Xir* ⟵ csuv. *xir* 'mező'
+ *puś* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej, kezdet'
+ *Runkă*

Bäläkäj Bajgara f. TB.40.: bask. *Bäläkäj Bajgara* or. *Malaja Bajgara* Belor., az or. T'ul'men' baloldali mellékfolyója.
< bask. *Bäläkäj* ⟵ bask. *bäläkäj* 'kicsi'
+ *Bajgara* < *Baj* ⟵ vö.: magy. 'fej'
+ *gara*

Čĕrĕš Xirlep h. Ašm.XV.274.: csuv. *Čĕrĕš Xirlep* or. *Čirš Xirlep* Kal., falu, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Čĕrĕš* ⟵ csuv. *čĕrĕš* 'fenyő'
+ *Xirlep*

Xirlep kaśśi d. Ašm.XVI.132.: csuv. *Xirlep kaśśi*, átjáró a Xirlep folyócskán, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xirlep* < *Xir*
+ *lep*
+ *kaśśi* ⟵ csuv. *kaśă* 'gázló, átjáró a folyón'
+ *–i:* birtokos személyjel

Xirlep poś h. Ašm.XVI.132.: csuv. *Xirlep poś* or. *Xirlepposi* A., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xirlep:* folyó neve
+ *poś* ⟵ vö.: csuv. *puś* 'fő, fej'
or. *Xirlepposi* ⟵ nem or. *Xirlepposi* < *Xirlep*
+ *posi* ⟵ vö.: csuv. *puś* 'fő, fej'
+ *-i*: birtokos személyjel

A vizsgált szavunk a kVr gyök és változatai (gVr, kVrV, gVrV, kVrkV) földrajzi névként, földrajzi név részeként szerepelnek folyó, kis folyó, forrásfolyó, mellékfolyó, patak, szakadék, tó, település (falu, város), kikötő, mező, határrész, kis szilfaerdő kiremettel nevében.

10.6.6.4.4. A neveknek feltehetően alapul szolgált közszók jelentése

csuv. ***kar*** régi 'település, város, erőd, vár', csuv. ***xura,*** tat., bask. ***kara*** 'fekete', or. …***kur*** 'kakas', ***kura*** 'tyúk'; or. ***kurja*** 'hosszúkás folyóöböl, mocsaras folyóág'; zürj. ***kurja*** 'öböl'; kelet-kaukázusi

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

udi nyelv ***kur*** 'kút'; ko. *kerka* 'ház', ko. *kyr* 'szakadék', bask. tat. ***kyr*** 'szántó mező'; csuv. ***xir*** *'mező';* csuv. ***xĕrĕ*** 'vidék'; csuv. ***xărtnă*** 'irtás, hely a szántásnak, kivágott, fáktól megtisztított hely az erdőben' ⟵ csuv. ***xărt-*** 'vágni, kivágni' + *-nă:* múlt idejű melléknévi igenév képzője; csuv. ***xurama*** 'szilfa'; csuv**.** ***xurăn*** *'*nyírfa'; csuv. ***xyră, xyr*** 'fenyő'; csuv. ***xura*** 'fekete'.

Ha a vizsgált nevünket a földrajzi nevekben található párhuzamokkal összehasonlítva vizsgáljuk, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a *Kér* (kVr) a görög szövegbeli *Kara* (KVrV) relatív tőszó, s a puszta névazonossággal fejezték ki azt, hogy megkülönböztetett (tulajdonnév) névről van szó. A szó teremtésének a megértéséhez onnan kell kiindulni, hogy az ember és a természeti környezete kapcsolatában az ember megfigyelte, hogy a víz nemcsak a saját forrásának és a folyásának a medrét alakította, hanem magának a folyónak a partját is, a folyó mentén lévő területet, ott mély földet alakított ki, ahol erdő, mező, rét lett. Ez a terület is megkapta hasonlóság alapján ugyanazt a nevet, amelyet a forrásvíz és annak a gödre kapott a feljövő víz a hangja után. A folyó mentén az árterület a víz tanyája, lakóhelye volt s minthogy az embereknek is lakhelye lett, analógiás úton a települések, azaz falvak, városok is megkapták az elnevezést. A domb és a hegy azért viselheti ezt a nevet, mert az egyrészt barázdált, árkolt, rovátkolt, másrészt a mélyedés ellentettje, tükörképe, sőt az alakja hasonló az elágazó folyóhoz, azaz csúcsos, hegyes. Tehát a jellemző, megkülönböztető tulajdonságai miatt kapták az elnevezést a természet részei és a hozzájuk való hasonlóság alapján az ember készítette tárgyak stb. is.

Hangtani szempontból megközelítve az eredeti szókezdő *k-* és annak fejleményei (*g-, x-*) egyaránt előfordulnak. Az *–r* ugyanúgy fejleménye az eredeti *–t*-nek (vö.: magy. *kút*), mint az *–s* (ld. a *Keszi* névnél), kiinduló jelentése pedig mindháromnak a hangutánzó szón alapuló 'forrás', tehát 'kút' illetőleg folyó.

Alaktani szempontból a kVr, KVrV, kVrVk, kVrVkV típusba tartozók tőszók lehetnek.

10.6.6.5. Közszók

Ebben a fejezetben azokból gyűjtöttem össze néhányat, amelyek valamilyen szálon összetartoznak a *Kér* ill. *Kara* tulajdonnévvel. Jelentéskörök szerint csoportosítottam az adatokat, amelyek természetesen nem lehetnek tiszta kategóriák, hiszen gyakori, hogy egy-egy jelentés mellett nem csak egyetlen lényeges tulajdonság miatt kötelezte el magát az adott szó, amely eredetileg komplex jelentéstartalommal bírt. A csoportosításnál a magyarból kiindulva három nyelvcsalád nyelveiből vettem az adatokat, amelyekből az itt bemutatottnál sokkal több van. Külön figyelmet érdemelnek a mongol adatok, mert számos ismeretlen eredetűnek tartott magyar szónak megvan a mongolban is a párja.[444] Hangtani problémák tisztázásában is segítségünkre vannak a mongol adatok, így pl. a szókezdő *h-* eredetének a megítélésében. Ez utóbbiban a mongol mellett rendszerint a finn is segít (vö.: finn ***koraa-*** 'hörögni, harákolni', mong. *xöörög* '(kovács)fújtató'… (*kögergeü*), *xöörög* 'tubákos szelence' (*kögörge*) *xöörögdöx* '(fújtatóval) fújtat' (*gögergede-*) *xööröö* 'beszéd, beszélgetés' (*köörüge*), *xööröx* 'elbeszél, elmond valamit' (*köör-, köger-*), (KARA 1998). Ugyanakkor helyre kell tenni a szláv nyelvekben használt adatokat, pl. or. *govor* 'beszéd', amelyeknek a magyar, a finn és a mongol adatokkal való kapcsolata egyértelmű.

Azt is világosan kell látni, hogy a *Kér* ill. *Kara* tőbeli magánhangzója (*-é-* ill. *–a-*) fejlemény, az előzményei közé tartoznak két, három és négy hangból álló kapcsolatok, amelyeket a fenti példákon kívül (magy. *károg, hörög*, finn *koraa*, mong. *xöörög*, *kögörge*) további példák is igazolnak, vö.: magyar *kör, kőr, kukor, kunkor* szavak, ahol az egyetlen magánhangzóval szemben több hang kapcsolata (*-uko-, -unko-*) van. Olykor csak két magánhangzót tartalmaz a szó, ezért az két szótagú

[444] Külön figyelmet érdemelnek, pl. a mongolban és a finnben egyező alakok, ugyanis az egyezést nem lehet a ma elfogadott szellemben, azaz olyan nézőpontból magyarázni: Ha egy szó nem lehet uráli vagy finnugor eredetű, akkor kölcsönszó, ha pedig a kölcsönzés lehetetlen lett volna térbeli és időbeli tényezők miatt, akkor véletlen egyezés. Más szóval, ha a kölcsönzés területi elhelyezkedés miatt – pl. a két nyelvet beszélő nép sohasem élt egymás közelében – lehetetlen, még inkább tudománytalan véletlen egyezésnek nevezni a jelenséget.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

(vö.: magy. *Ka-ra*). A magánhangzók lehetnek azonosak, de különbözőek is. A szó (*Kara)* kapcsán alkalom nyílik az illabiális magánhangzónak a tanulmányozására, amelyet ma, pl. a palóc nyelvjárásban használnak, továbbá a diftongusok (az ún. ereszkedő, ill. emelkedő[445]) és a hosszú magánhangzók, valamint az *ö*-zés[446] kialakulásának és kapcsolatainak a vizsgálatára.

Az alábbi jelentéscsoportokba gyűjtött szavakkal egyben arra is utalok, hogy a *Kér* ill. a *Kara* névnek alapul szolgáló szó megválasztásakor jóval nagyobb a választék, mint ahogyan arról a szakirodalomban olvashatunk. A megfelelő kiválasztásához pedig általános és alkalmazott nyelvészeti és névtudományi vizsgálatokra egyaránt szükség van az őstörténeti tanulmányozás mellett, hiszen a választás nem lehet önkényes és nem lehet elegendő ismeret hiánya miatti tévedés.

10.6.6.5.1. Hang, zaj[447]

Magyar

krákog: 'károg, erős rekedtes hangot ad, harákol, lármáz, fecseg, vészjóslón szól, beszél, brekeg, kuruttyol, hápog, darusereg karcsú szárnysegéde éles hangon krákintja'…Hangutánzó eredetű szócsalád. ….(TESz)

kárál '(tyúk) többször ismétlődő énekléssszerű hangot hallat, locsog, fecseg, károg, fülsértően énekel, nagyon jól tudja, fújja a leckét, ld. még *karitál, karicsál* …Hangutánzó eredetű szócsalád… Rokonságban van a *károg, karattyol* igével. …ld. érintkezésen alapuló névátvitel. (TESz)

karattyol 'locsog, fecseg, kárál, károg, gagyog, kereplővel hangot ad'. Hangutánzó eredetű. Hangalakja eredetileg és több jelentésben… ma is különféle madár-, illetőleg állathangot jelenít meg. Rokonságába legközelebbről *a kuruttyol, galagyol* és a *kárál, károg* tartozik. …(TESz)

vö.: ***kuty-kuruty.***

károg '(főleg varjú, holló) sajátos, rekedtes, rikoltásszerű hangon szól, lármáz, fecseg, korog (a gyomor)'. Hangutánzó eredetű. …(TESz)

kerreg 'hangos, ijedt hangot ad (tyúk), morog, zörög, zörögve halad, duzzog, lármáz, fecseg'. …Ld. még *kerrent*…Hangutánzó eredetű szócsalád…(TESz)

kornyikál 'éneklő hangon kiabál, csúnyán énekel, gajdol', rikácsol, fecseg'….Hangutánzó eredetű…(TESz)

korog '(gyomor, has) üres állapotban az éhség jeleként morgásra emlékeztető hangot ad'… Hangutánzó eredetűszócsalád. Szorosan összefügg a *kurrog*-gal. …(TESz)

kórus 'énekkar, embercsoport, tánccsoport'. Latin eredetű. vö.: lat. *chorus* 'körtánc, táncoló, éneklő csoport'…Bekerült számos európai nyelvbe. …(TESz)

kukorékol '(kakas) rá jellemző hangon szól, beszél, mond valamit, ld. még *kukorít, kukorikú* ….Hangutánzó eredetű szócsalád, a kikiril-nek és közelebbi tartozékainak mély hangrendű párja. A kakas hangját jeleníti meg….ld. még *cucurrire,* szb.-hv. *kukurékati,* cseh *kokrhati* 'kukorékol' …

---

445 Nyelvjárásokban ma is él.

446 Az *–e*-vel szemben használatos, pl. komi, baskír és mongol területen.

447 A csoportosításnál akkor járnék el helyesen, ha a hangutánzó alapú képződményeket minden esetben külön csoportba venném. Miután jelen tanulmányban az elsődleges feladatom nem az, hogy tiszta kategóriákat állapítsak meg, illetve a szavakat ilyen élesen helyezzem külön-külön csoportba, ezért fordul elő, hogy a képződményeket rendszerint a szótő alapján sorolom be. A másik megjegyzésem, hogy a magyar nyelv adatait külön csoportba gyűjtöm. Ennek az az egyik oka, hogy helytelennek tartom egyrészt a nyelveket nyelvcsaládokba sorolni úgy, ahogyan ma a magyar akadémiai irányzat ezt teszi és megköveteli – s mint ismeretes, ehhez számos külföldi kutató is csatlakozott – mert a nyelvi kapcsolatokat én sok ponton másképp látom. A nyelvek családokba sorolása akadályozó tényező a kutatásban. A másik ok az elsővel szorosan összetartozik. A kutatásaim eredményeképpen a magyar nyelv szkíta-hun utódnyelv ugyanúgy, mint az altájiba sorolt nyelvek, a török, mongol, mandzsu-tunguz. Az uráliba sorolt nyelvek beszélői egyrészt nyugat- és észak-Európán keresztül juthattak el a mai helyükre, miközben különböző mértékben erős szkíta-hun hatás érte őket. Ez a hatás pedig a természeti környezet által meghatározott gazdasági, kulturális hatás volt, amely a hagyományokon, szokásokon stb. kívül a nyelvben tükröződik. A hatás nemcsak a szomszédság illetve együtt élés következményeként jelentkezik, hanem azt úgy kell felfogni, hogy a szkíta-hun népek közéjük, rájuk telepedtek és egy jelentős részük ott ill. köztük is maradt, tehát mind a gazdasági életben, hagyományban, kultúrában, nyelvben jelentkeznek a szkíta-hun nyomok.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

független az idegen nyelvi szavaktól. …(TESz)
kurrog, ’mély, berregő, morgásszerűhangot ad, kuruttyol’, ld. még ***kurrant*** ’egyszeri, berregő, morgásszerű hangot ad’, *kúrol, kurran, kurrogat*…. Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja éles, rikoltó, rekedtes, krákogó jellegű hangmegnyílvánulásokat jelenít meg….(TESz)
kuruttyol ’sziszeg, megbúvik valahol, várakozik, kuksol valahol, (béka) szól, brekeg, fecseg, karattyol, szűkösen él, nyomorog’….Hangutánzó eredetű. Hangalakja a bákák sajátos megnyilvánulását jeleníti meg….(TESz)
harákol ’krákog’, ld. még ***harák*** ’köpet’…Hangutánzó eredetű szócsalád. A torokköszörülés, köhécselés hangját jeleníti meg….vö.: or. *xrak* ’köpet’…(TESz)
harsan ’kiárad’, ld. még ***harsog*** ’kiárad, elharapózik, erős, átható hangot ad’, ***harsad, harsány, hars, harsona…*** Hangutánzó eredetű szócsalád, a herseg családjának mélyhangrendű változata…(TESz)
horcog ’horkol’ Hangutánzó eredetű…(TESz)
horkant ’hirtelen hörgésszerű hangot hallat’ ld. még , ***horkan, horkol, horkad*** Hangutánzó eredetű szócsalád…(TESz)
hortyog ld. még ***hortyant, hortyan***…Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja ember, állat horkoló, horkantó hangját, adja vissza…(TESz)
hurogat ’korhol, gyaláz, rákiabál valakire, hurukkor, (a pulyka hangját kifejező ige)’. Hangutánzó eredetű. Hangalakja eredetileg a kurjantást, kiáltást jelenítette meg, a ’korhol’ jelentés csak másodlagosan tapadt hozzá. A *hőröget* ’kiabál’ a szó palatális változatát képviseli. Családjába tartozik a *hurít* ’korhol, rákiabál valakire, kurjant’. Ld. még *húrol* ’ua.’, *hurrog.* (TESz)
hurrog ’kiált’…Hangutánzó eredetű. A *korhol* ’rákiált stb.’ jelentésű *hurít, hurogat* családjából szakadt ki…(TESz)
hurut ’köhögés, a nyálkahártya mirigyeinek fokozott nedvelválasztása’…Hangutánzó eredetű. Hangalakja eredetileg a harákoló, krákogó köhögés hangját jelenítette meg…ld. még *hörög, harákol*…(TESz)
herseg ’hörög’…Hangutánzó eredetű….(TESz)
hörpint , hörpöget ’szürcsöl, szürcsölve iszogat’, ***hörpöl*** ’szürcsölve iszsik’, ***hörp*** ’korty’, ***hörpög*** ’szürcsölve iszik’, ***hörpencs*** ’iszákos, részeges ember’. Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja a szürcsölést jeleníti meg….(TESz)
hörög ’horkoláshoz hasonló hangot hallat, görög, gördül’ ld. még ***hördül, hörren***. ..Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja a hörgőkben és a légcsőben képződött hangjelenségeket fejez ki….(TESz)
gordon ’erős, mély, durva (hang)’…Bizonytalan eredetű…(TESz)
gordonka ld. ***gordon.***

A *herseg, hörpint, hörög* szavakat a lista végére gyüjtöttem, mert a *h-* szókezdő magas magánhangzó előtt szerepel, ezért eldöntendő, hogy *k-*, vagy *t-* fejleménye-e a *h-*. A szavak alakváltozatai elvileg lehetnek egyrészt a *herseg / serceg, hörpint, hörpöl / szürcsöl, hörög / zörög* stb. párok. Amennyiben így függnének össze, nem tartoznának a kVr szócsaládjába. Ezzel szemben, ha pl. a *hörpölget* a *kortyolgat* szóval tartozik össze, akkor a kVr családjába tartozónak kell tartanunk. Ugyanígy, ha a *hörög* a *korog* változata, a kVr családjába sorolható. A kérdés az idegen nyelvi megfelelők segítségével eldönthető.

Alaktani szempontból néhány szónak (*herseg, hörpint, hörpög, gordon, gordonka*) csak a töve (*her, hör, gor*) tartozik össze a *Kér* és a *Kara* nevekkel.

Uráli nyelvek[448]
Finn

[448] Természetesen több nyelvből hozható példa, de az állításomat – a szavak ill. szótövek összetartozását - ennyi is bőven igazolja, ezért további példák bemutatásától eltekintek.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

karina ’csörgés, zörgés, csörömpölés’ (SZINNYEI 1884)
karu ’csörgés, zörgés, csörömpölés’ (SZINNYEI 1884)
koraa- ’hörögni, harákolni’ (SZINNYEI 1884)
käkerö ’fecsegő, csacsogó’ (SZINNYEI 1884)
käreä ’rekedt, hörgő, dühös’ (SZINNYEI 1884)

Komi
gor ’hang’ …udm. *gur* ’dallam’…(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
karik ’csikorgás, nyikorgás, sercegés’ (Ašm. VI:92)
karăk ’ varjú krákogását, kárálását utánzó hang’ (Ašm. VI:93)
kark ’ varjú krákogását, kárálását utánzó hang’ (Ašm. VI:97)
kor ’ a szél hangja az erdőben’ (Ašm.VI:317)
kora ’orosz ***gora***, a Volga jobb partja’. (Ašm.VI:317)
kurak, korak ’varjú’ (Ašm.VI:318)
xărălti ’rekedt, hörgő (hang)’, Hangutánzó eredetű ld. csuv. *xăr-xăr.* (JEGOROV 1964)

Mongol
xargi ’zúgó, zuhatag, sellő, folyó sodra, sodor’ (KARA 1998)
xaranga ’gong’ (KARA 1998)
xor ’csikorog, serceg’ pl. a víz. (KARA 1998)
xöör ’beszéd, beszélgetés’ (*köger*) (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
kárkat’ < *karkъ* ’varjú károgása, kiabálása’…Hangutánzó eredetű…(SIS)
kartávyj ’raccsoló’ (HADROVICS – GÁLDI 1951)
krik ’kiáltás, kiabálás, ordítás’…vö.: litv. *krikseti* ’kiabálni’, gör. *krike* ’kiáltás, vonítás, szűkölés, nyekergés’, ógerm. *hrika* ’csikorgatni (fogát)’…< *kri-* ld. még *kliknut*’, *skrip.* (SIS)
grom ’mennydörgés, villámcsapás, dörgés, dörej, robaj’. (SIS)
govorit’ ’beszélni, mondani’ ⟵ *govorъ* ’zaj, kiabálás’… hangutánzó eredetű. Vö.: lett *gaura* ’fecsegés’, litv. *gauti* ’üvölteni, bömbölni, siránkozni, süvölteni’ … (SIS)
xrip ’hörgés, zörej, rekedtség, rekedt hang’ (HADROVICS – GÁLDI 1951)

Minthogy a hang, zaj valamilyen mozgást kísérő jelenség, eldöntendő, hogy az ember ősünk minek a hangját utánozta elsőként megteremtve ezzel az emberi beszéd alapját. A kutatásaim azt mondatják velem, hogy a mozgó, a csöpögő, a kopogó, a kótogó, illetőleg a földből felfelé törő hörgő, kortyogó stb. víz hangja volt az. A természet más részeinek a mozgásával járó hanghoz képest a víznek elsőbbsége van, hiszen az állati tudatlan, az ösztönös létnek is a víz volt az elsődleges feltétele. Őseink idővel a víz hangjához hasonló, de más eredetű hangot is ugyanígy vagy hasonlóan utánoztak. Később pedig a víz hangát utánozva eleink közölnivalója egyre összetettebb lehetett, amelynek a részei idővel önállósodtak, ezért nem csoda, hogy a hangot, zajt megjelenítő hangutánzó szavak más jelentésben is fennmaradtak, de valamilyen jelentésszálon a víz valamely tulajdonságával összeköttetésben maradtak.

10.6.6.5.2. Alak, forma

Magyar

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kar az ember felső végtagjának a vállizülettől a csuklóizületig terjedő része, valamely tárgynak, szerkezetnek kinyúló része, támla'. Ótörök eredetű, vö.: ujg. *qar* 'kar' …kirg., alt. *qarï* 'ua.', csuv. *xur* 'két rőf'…vö.: mong. *ɐar*, halha *Gar*, ojrat *ɐar*, mandzsu *ɐala*[449] 'kar'. Vö.: magy. *karol* 'ölel' (TESz)

kar 'összesség, testület, kórus, állapot, helyzet, rangfokozat, az a hely, ahol az énekesek állnak, karzat, fakultás, egyetemi kar, a törvényhozó (csoportja) az országgyülésben', hatvány' …Latin eredetű….(TESz) '

karaj 'valaminek a széle, kerülete', félkör, kör, illetőleg valaminbek ilyen alakú része, orom, verskoszorú, szelet, (levélen) mély bevágás, beöblösödés, kanyarulat, görbület, a gabona rostálásakor összegyülő szemét, sertésnek stb. a gerinc melletti értékes húsa, egy fajta népi tánc' …Szláv eredetű, vö.: óe.szl. *krajь* 'valaminek a széle, partja, vége, ország, terület, szlk. *kraj* 'valaminek a széle, vége, vidék, táj, haza',…(TESz)

karám 'házikó, kunyhó, náddal, vesszővel stb. körülkerített, fedetlen hely a szabadban legelő állatok együtt tartására és védelmére, disznóól, négy ágason nyugvó szalmatető, amely alatt a szénát tartják.' Vitatott eredetű. 1. Szlovák jövevényszó, vö.: szlk. *krám, kram* 'bányászoktól, favágóktól, szénégetőktől készített alkalmi lakás, szálláshely'. 2. Török eredetű, valószínűleg kun-besenyő rétegből. Pontos megfelelőjéát csak a tatár nyelv baraba nyelvjárásából tudjuk kimutatni, vö.: bar. *qoram* 'udvar, udvar, amelyben állatokat tartanak'. A md. *koram* 'bekerített udvar' nyilván egy tat. *qoram* átvétele. A tatár főnév igei alapszava számos török nyelvben képviselve van, vö.: pl.: Kāš ᵒ *qorï-* 'körülvesz, őriz', *qorï* ᵒ'védett terület, rezervátum', oszm. *koru-* 'véd, elkülönít', az., kirg. *qoru-* 'ua.', kirg. *qora* 'karám'….A magyarba került török alak **qoram* lehetett. …(TESz)

karika 'körvonal alakúra formált tárgy, eszköz, hordó, korong, korong, vagy henger alakú tárgy, alkatrész,'…Valószínűleg magyar fejlemény: a *kerék, kerek* veláris hangrendű párjának kicsinyítő képzős származéka. …(TESz)

karima '(elálló) szegély, perem, valaminek a széle, kerülete'. Északi szláv eredetű, vö.: f.-szorb *kroma* 'szél, perem, szegély', … le. *kroma* 'nagy karéj (kenyér)'…(TESz)

karó 'egyik végén rendszerünt kihegyezett, vékonyabb farúd, kerítés'…Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó. Megfelelője nincs meg a mai csuvasban, de általánosan elterjedt a törökség többi ágában, vö.: ujg. *qaz ɐaq*, oszm. *kazık*, türkm. kirg. tat. alt. *qazïq*, bask. *qa i̯q,* ujg. mod. *qazuq* 'karó'. A magyarba került ócsuvas alak **qarï* ᵒvagy **qaru* ᵒlehetett. …(TESz)

kéreg 'valaminek kemény külső rétege' …Ld. még *kérges, kérgesedik, kér* …A szócsalád alapja, a *kér* ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog.T. *kĕr* 'kéreg, (f)ahéj', osztj. …*kir* 'jégkéreg (a havon', *kär* 'kéreg, héj', zürj. *kor* 'vastag fakéreg' votj. *kur* 'fakéregdarab', cser. *kür* 'hársfahéncs', md.E. *k'er' , k'är'*, M. *k'er, k*er 'hársfakéreg', finn *keri* 'kéreg', észt *kere* 'héncs', lp.N. *garra* 'kagyló, kéreg'..A finnugor alapalak **kere* lehetett. …(TESz)

kerek 'erdő, forgószél, (korong, henger) alakú, körhöz hasonló, nagy kiterjedésű, gömbölyű, határozott (beszéd), valamilyen szempontból teljes (szám), tízzel osztható szám, a teljesség hatását keltő, arányosan, szépen alakított (szöveg, előadás, írásmű, beszéd), kerekded'…Származékszó, a *kerül, kerít, kering* igék *ker-* alapszavából jött létre *–k* deverbális nomenképzővel….(TESz)

kerék 'központi tengelyen forgó vagy gördülő tárgy, amely rendszerint egy nagyobb szerkezet alkatrészeként szerepel, azt működteti, kerék formájú kinzóeszköz, köralak, körpálya, társaskör, társaság…Szóhasadás eredménye, a kerek szótól különült el…(TESz)

kerge 'gergeségben szenvedő, szédelgő, szédülő, féleszű, hóbortos' …(TESz)

kergeteg 'dühöngő, őrült, kergeségben szenvedő, vihar, kavargás'ld. a *kerge* címszónál. (TESz)

korona 'uralkodói hatalmat jelképező díszes aranykarika, valaminek csúcspontja, betetőzése, töviskoszorú, pénznem, pénzérme, papi gyülés, valaminek a felső, rendszerint a terebélyesebb része, koszorúpárkány (építkezésnél), hajkorona, uralkodói hatalom, napkorona, a fognak az ínyből kiálló része, a fa gallyainak, lombjainak összessége, az agancs legfelső része, agancskorona'….Latin eredetű. vö.: lat. *corona* 'virágkoszorú, koronaszegély, párkányzat, perem,

[449] Jó példa arra, hogy az *r* és az *l* összefüggnek, mindkettő a *t* fejleménye. (vö.: CZEGLÉDI 2006)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

hegykoszorú, napudvar, hallgatóság, gyülekezet'….(TESz)
korong 'kerek erdő, egyfajta kerék, mint a vizimalom alkatrésze, vízszintes síkban forgatott, lapos hengeralakú eszköz, amelyen a fazekas az agyagot formálja., kerek lap vagy tányér alakú tárcsa, a jégkorongozók kemény gumiból készült kis, lapos sporteszköze'…Szláv eredetű, vö.: óe. szl. *krǫgъ* 'kör', blg. *kr'e* 'kör, kör alakú hely, térség, tárgy, kenyérsütéshez használatos kerek falap, stb.'szb.-hv. *krûg* 'kör, korong, tárcsa, kútkáva, gomolyag', szln. *króg* 'kör, korong', *krógi* (többes szám) 'gyűrű mint sporteszköz', szlk. *kruh* 'kör, kör alakú tárgy', or. *krug* 'kör', kör alakú térség, karika'…(TESz).
kör 'zárt görbe vonal, illetőleg ilyen vonal alakjában elhelyezkedő személyek, testek sora, mozgásnak ilyen vonalú pályája, olyan zárt görbe vonal, melynek minden pontja a középponttól egyenlő távolságra van, valakinek, valaminek közvetlen környezete, közelsége, kerület, együvé tartozó személyek csoportja, társaság, cselekvés, működés területe, együvétartozó dolgok, jelenségek rendszere, csoportja'…Szóelvonás eredménye, a *körül, körös-körül, körülötte* szavakból jött létre,…(TESz)
köröm 'szaruképződmény az ujjak végén '…Ismeretlen eredetű…(TESz)
kukora 'görbe, hajlott, ilyen szarvú szarvasmarha, göndör, göndör szőrű, gömbölyű, hengerded, apró, hitvány, csörlő, amellyel hajót, vizimalmot vízfolyás ellenében vagy álló vízben mozgatnak, nehéz tárgyat magyasba emelnek, görbe szarv'…Származékszó, alapszava a *kunkorodik, kukorodik* kiterjedt rokonságába tartozik….(TESz)
kúria 'udvarház, egyfajta társadalmi szervezet az ókori Rómában, ennek gyülekezési helye, legfelsőbb bíróság, szentszék' ld. még ***kuriális*** 'a nemesi kúriához tartozó' …Latin eredetű szócsalád, vö.: lat. *curia*…(TESz)
kür 'ökröt nógató szó a járombafogáskor, katonai vezényszó, járomba áll (ökör), járomba fog'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. T. *kēr* 'befon', É. *kēri* 'fűz, tűz, befog', osztj.O. *kirda* 'felszerszámoz (rént, szarvast, kutyát'…votj. Sz. *gerd* 'kötés, csomó, csokor…(TESz)[450]
harang 'többnyire belsejébe szerelt ütővel megszólaltatható hangadó, jeladó eszköz, jószágkolomp, harang alakú tárgy, búra'…Török eredetű, a török-magyar érintkezések legkorábbi korszakából, vö.: csag., tat., alt., ujg.mod. *qazan,* oszm. *kazan*, csuv. *xuran* 'üst', vö. még csag. kipcs. *qaz ̈an*, oszm.R. *kazgan* 'ua.'. …valószínűleg a *kaz-* kiváj, kiás' ige származéka. etimológiailag azonos vele a később nyelvünkbe került kazán. A mong. *qarang ̈a* 'érckorong' tibeti jövevényszó, s nem tartozik ide. A magyarba jóval az ótörök jövevényszavak átvétele előtt , az uráli őshazában került át egy **qara* ◦ féle török alak….(TESz)
haránt 'ferde, keresztirányú, ferdén, rézsútosan', ld. még haránték, harántos…A szócsalád alapja,… 1. az alapszó azonos a háramlik, hárít, hárul stb. igék családjával…2. Az alapszó ősi örökség az uráli korból, vö.: osztj. *xor* 'folyóvonal, folyóhajlás', *xŏr* 'folyószakasz', *xor* ' a folyó két hajlata közti szakasz', zürj. *kyryšön* 'bandzsán, bizalmatlanul, ellenségesen (néz)', votj. *kiriž* 'görbe, kampós, horgas, ferde, hamis, ál, ravasz', szam. jur. *xarra* 'görbe, ferde, sanda, folyóhajlat, bűn', szelk. *karun*…'görbe'…Az uráli alapalak **kur3* lehetett. …(TESz)
horh 'vízmosta árok, mély út'…Magyar fejlemény, alakulásmódja azonban nincs tisztázva…. (TESz)
horog 'horgászó eszköz, kampó', (hegyek, dombok közötti) mély út, szoros, ld. még *horgas, horgad, horgászik, horgol*…Ismeretlen eredetű. Tulajdonképpeni jelentése 'félkör alakú hajlás', illetőleg 'félkör alakban hajlott tárgy' lehetett. …(TESz)
hurok, hurkol…Török eredetű, valószínűleg kun-besenyő rétegből, vö.: alt. *uruq*, tuv. *uruk* 'hurokkalellátott bot vagy szíj a ló megfogására'….(TESz)
huruba 'viskó, putri'. Vándorszó, vö.: rom. *hrúbă* 'verem, pince, vityilló, putri, kürtő', le. *gruba* 'gödör, verem', ukr. *grúba* 'kályha', or. *grúba* '(cserép)kályha, kürtő. Feltehető végső forrása a ném. *Grube* 'gödör, verem, üreg, bánya, sír stb.'…(TESz)

[450] Vö.: magy. *kordában tart*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

geréb ’töltés, gát, akadály, csigolya, hátgerinc, száraz ág, száraz, sovány’…Bizonytalan eredetű…. (TESz)
gereben ’kender stb. fésülésére használatos eszköz, amely deszkába vert vasfogakból áll, egyfajta gomba, amelynek termőteste alján tüskeszerű képződmények vannak, kaparókés’…Szláv eredetű, vö.: blg. *grében* ’fésű, kakastaréj, hegygerinc’…(TESz)
gerezd ’szőlőfürt, csigolya, szelet, boronaház gerendáinak kiálló vége, a háztető gerince, a házeresz széle, kereszt alakú rakás szalma- vagy gabonakévéből, fábó,’ ld. még. *gerezdel* ’rovátkáz, barázdát vág, bözgész, tarlóz’ …Déli szláv eredetű,…óe.szl. *grozdъ* ’szőlőfürt’, blg. *grozd* ’’ua.’, *grozde* ’szőlő’, *grezd* ’hordódugó’, *grézd’a* (*грезда)* ’rovátkáz, barázdákat vág valamibe’…(TESz)
girbe-görbe Ikerszó, a görbe melléknévből alakult…(TESz)
girbic ’görbe növésű, púpos, nyomorék’…Bizonytalan eredetű….(TESz)
górcső ’mikroszkóp’. …Vö.: *gór* ’nagy, hosszú’ stb…tulajdonképpeni jelentése ’nagyító cső’… (TESz)
góré ’magasan elhelyezett, őrhelyül szolgáló kis építmény, csőszkunyhó, könnyű kerti építmény, lugas, csöves kukorica tárolására használt lécfalú építmény, bozótos rejtekhely, kupac’…Ismeretlen eredetű….(TESz)
gugora ld. ***kukora***.

A magyar szavaknak mind hangalaki, mind jelentés szempontjából jóval kiterjedtebb kapcsolataik vannak, mint ahogyan a TESz megítéli, ezért a fenti szavak nyelvi kapcsolatait, eredetét, etimológiáját a legtöbb esetben újra kell vizsgálni.

Uráli nyelvek
Finn
kara ’vasrúd, tengelycsap, tolózár, hajó orrfája, valamilyen kemény vagy száraz ág’ (SZINNYEI 1884)
karahka ’fiatal fenyű, félig kiszáradt fenyűfa, levágott lombos ág, kissé dúrva’ (SZINNYEI 1884)
karee ’szellő, kis örvény, fodros hab, tenger hullámzása vihar után, nagy hullám, elragadtatás, rajongó vagy félmámoros állapot, kis részegség’ (SZINNYEI 1884)
karhi ’borona, fenyűfa-ágakból készült borona, gereblye’ (SZINNYEI 1884)
kari ’szirt, zátony, homokzátony’ (SZINNYEI 1884)
kari ’csörgős ostor’ (SZINNYEI 1884)
karu ’köves, terméketlen, zordon, silány’ (SZINNYEI 1884)
karva ’szőr’…(SZINNYEI 1884)
kerho ’kör, gyűrű’ (SZINNYEI 1884)
keri ’kör, körzet, kerület, karima, váz, vázlat, törpe’ (SZINNYEI 1884)
kerinki ’mellékfonal’ (SZINNYEI 1884)
kero ’’nyírott hajú, torok, száj’ (SZINNYEI 1884)
kerä ’gombolyag, káposztafej’ (SZINNYEI 1884)
kiero ’csavart, görbe, ferde’ (SZINNYEI 1884)
kierukka ’csigavonal, tekervény, tekercs, csavarmenet, hajfürt’ (SZINNYEI 1884)
konkari ’poroszkáló ló’ (SZINNYEI 1884)
kori ’kosár’ (SZINNYEI 1884)
koro ’bevágás, horony, rovátka, csatorna, harkály’ (SZINNYEI 1884)
kuore ’kéreg, héj’ (SZINNYEI 1884)
kuoru ’kivájás, csatorna, kivájt tárgy, csésze’ (SZINNYEI 1884)
kurikka ’bunkó, buzogány, kalapács’ (SZINNYEI 1884)
kuree ’ránc, redő’ (SZINNYEI 1884)
kurkku ’ torok’ (SZINNYEI 1884)
kuro ’ránc, összehúzódás’ (SZINNYEI 1884)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kuru ’mély barázda, hegy-szakadék, hegyes szöglet, kis öböl’ (SZINNYEI 1884)
kuuro ’bújóka, búvóhely’ (SZINNYEI 1884)
kuuru- ’meghajolni’ (SZINNYEI 1884)
kyhyrä ’görbe, csomó’ (SZINNYEI 1884)
kyrä ’púp’ (SZINNYEI 1884)
kyrää- ’görbíteni’ (SZINNYEI 1884)
kyöri ’golyó, idomtalan darab’ (SZINNYEI 1884)
kyörä ’golyó, kör, karéj, szörnyeteg, nagy darab’ (SZINNYEI 1884)
kängervöise ’ girbe-görbe fákon mozgolódó, vagy lebegő’ (SZINNYEI 1884)
kärke ’hegy, fullánk, csúcs, előfok’ (SZINNYEI 1884)

Komi
kar ’város’…vö.: udm. *kar* ’fészek, város’…man. *xar* ’hely’, han. *xăr* ’hely’…(LYTKIN-GULJAJEV)
-kar ’kézhát, a tenyér külső része’. …(LYTKIN-GULJAJEV)
ker ’gerenda’…udm. *kor* ’ua.’……(LYTKIN-GULJAJEV)
keran ’vájószekerce’……(LYTKIN-GULJAJEV)
kerka ’ház’…udm. *korka* ’ház’ < ’gerendaház’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
kikar ’a tenyér külső része, kézhát, kézfej’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
kor ’levél’, …udm. *kuar* ’levél’…vö.: fi. *korva* ’fül’, *korvalehti* ’fülcimpa’. …(LYTKIN-GULJAJEV)
kor ’vastag héj, vastag hüvely, héj, háncs’, ’könnyű jármű (szán), amelyet hánccsal vonnak be’, udm. *kur* ’kéreg, háncs’,…mar. *kür* ’kéreg, háncs’, mdM. *k’ar (kär*) ’gyökér, kéreg, háncs’, fi. *keri* vagy *kerituohi* ’ új kéreg (a nyírfán) a lekopott nyírfakéreg helyén’, szam. *gârrâ* ’gyökér’, han. *ka’t* ’gyökér’, magy. *kéreg*……(LYTKIN-GULJAJEV)
koradod’ ’kéregszán’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
köröb ’(szalma) korhadék, szénatörmelék, törek, lim-lom, kacat…(LYTKIN-GULJAJEV)
körög ’csomó, rög, göröngy’…(LYTKIN-GULJAJEV)
korpa dial. ’a madár szárnyának a csontja’ … LYTKIN-GULJAJEV)
kurja ’öböl (folyón vagy tavon)’ ……(LYTKIN-GULJAJEV)
kyr ’szakadék, ferde, szakadékos, magas part, hegy’…mar. *kuryk* ’hegy’, észt *kuruk* ’kis kiemelkedés’, szam. *kurgo-* ’hegygerinc’, ……(LYTKIN-GULJAJEV)
kyrym ’kar, aláírás’, …udm. *kyrym* ’marék’…mar. *kormyž* ’marék’, mdM. *kurmoz’* ’nyaláb, köteg, csomó, csokor, marék’, magy. *köröm*, nyeny. *kamara* ’kar’. …….(LYTKIN-GULJAJEV)
gar ’levélbimbó’….udm. *gury* ’női virág (a nyírfán és az égerfán’…. (LYTKIN-GULJAJEV)
gar ’nehezen (sodrott fonál)’…udm. *gury* ’kampó, horog (halászeszközön)’…mar. *kar, kär* ’sodrott (fonál, kötél)’, fi. *kierä lanka* ’nehezen sodrott fonál’,…szam. *gierre…(*LYTKIN-GULJAJEV)
gor ’kályha’…udm. *gur* ’kályha’…han. *ko’r* …man. *kör* ’kályha’….(LYTKIN-GULJAJEV)
goran’ ’körtánc játék’…(LYTKIN-GULJAJEV)
gormög ’hüvelykujj’…han. *ko’rmak* ’ua.’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
goruv ’hegyláb, lent lévő, alj’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
gögör ’körbe’……(LYTKIN-GULJAJEV)
gör ’primitív eke, faeke’…*gyryny* ’szántani’…mar. *kuralaš* ’szántani’, han. *xir-* ’kapálni’, …mdM. *karams* ’kapálni, ásni, vájni’, mdE. *karams* ’kapálni, szántani’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
gur-: *gurjyv* ’tárva-nyitva’, udm. *kur* ’szélesség (ruhaanyag) ……(LYTKIN-GULJAJEV)
guran ’kis gödör, vízmosás, árok, patak, szakadék, mélyedés’, mar. *kore’m* ’árok, patak, szakadék’, hegyi mar. *karem* ……(LYTKIN-GULJAJEV)
györ ’zúzmara, dér’…udm. *gör* ’zúzmara, dér’…fi. *kuura, kuuru* ’zúzmara, dér’, ……(LYTKIN-GULJAJEV)
gyr ’mozsár’, udm. *gyr* ’ua.’…fi. *kuiru* ’hosszú, szűk csónak,…*kuiri* ’ nagy kanál, merítőkanél,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

simafenekű csónak', man. *ku'rä* ládaalakú haltartó', han. *kūr3* 'teknő, vályu'…litv. *girnos* 'kézi malom', han. *kär*, nyeny. *kuury.* ……(LYTKIN-GULJAJEV)
gyrk 'mell- és hasüreg', 'üreges', udm. *gyrk* 'üreg, üres, üreges, nyílt'…mar. *körgö* 'belső, belső rész', üreg', fi. *kurkku* 'torok'….mdE. *kir'ga* 'nyak'…lat. *gurguliu* 'légcső', *gurges* 'örvény', óind. *gargara* 'ua.', ószláv *krъkъ* 'torok, nyak' ……(LYTKIN-GULJAJEV)

Amint látható, az uráliba sorolt nyelvekkel való kapcsolatot sok szó igazolja, de letagadhatatlanok az altáji és az indoeurópai kapcsolatok is.

Altáji nyelvek
Csuvas
kar 'ferde, hajlott' (Ašm. VI:87)
-kar 'település, város, erőd'…Valószínű, iráni jövevény. Vö.: udm. *kar* 'fészek, város'. (JEGOROV 1964)
kar- 'bekeríteni, falakasztani…feltárni, kinyitni (szájat)' polov., ujg., üzb., kirg., kazah, k.kalp., nog., alt., ojr., türkm. *ker,* azerb. *kär,* oszm. *ger,* tuv. *xer,* tat. *kier,* bask. *kir* 'megfeszít, meghúz, ráhúz, kinyújt, hosszúra nyúlik, kitágít, kitár', vö.: csuv. *karkăś* 'elágazás, villaalakú pálca…' … (JEGOROV 1964)
kar '1. nagy mélység, 2. egyevezős bárka' (Ašm. VI:87)
kara 'egykarú kis szerszám a faedény megfogására, tartására' (Ašm. VI:87)
karak 'tolvaj' a tatárból való. (Ašm. VI:88)
kară '1. ferde, hajlott 2. nagy mélység, félkör alakú gödör, mélység' (Ašm. VI:88)
karăk 'rés, horony, vájat, ereszték, ereszágy' (Ašm. VI:93)
karmak '1. elágazás, szétágazás' 2. 'horog' , ujg. tuv., kazah, tat. *karmak* üzb. *karmak,* hakasz *xarmax,* azerb. *garmag* 'elágazás, szétágazás, halászhorog Vö.: alt.V. *karma* ''beakasztani'… (JEGOROV 1964)
kăkăr 'mell', Zamahš. *köküs,* csag. ujg. *kökräk*, üzb. *kukrak,* kirg. *kökürök*, k.kalp. *kokrek*, kazah , karacs. *kökrek*, nog. *koьkirek*, alt.V., ojr. *kögüs,* hak. *kögis*, tuv.*xörek,* bask. , tat. *kükräk* 'mell'. Vö.: kalm. *kökür* 'dudli, cucli'. (JEGOROV 1964)
kěreke 'tiszteletbeli hely az étkező asztalnál, étkező asztal étellel és itallal, boros edény', csag. *körge, korege* 'pad, amelyre étkezéskor az italos korsókat és a csészéket rakják a vendéglátáshoz, boros edény'. bask. *köräge* 'fakád vagy kis hordó kumisznak, amelyből a *köregese* merít és megkínálja a vendégeket', kazah *kerege* 'jurta rács, az idő kellemes eltöltése társaságban', …. (JEGOROV 1964)
kěreśe 'evező' …bask. tat. *köräk*, ujg. *küräk*, kirg. *kürök,* alt.V. ojr., kazah, kumük *kürek*, üzb. *kurak,* hak., jak. *körček*, tuv. *xüürek*, k.kalp.*gürek* 'lapát,', azerb. *küräk* 'lapát', oszm. *kürek* 'lapát', türkmén *kürek* 'szórólapát'. Vö.: tat. *körä*, ujg. azerb. *küre,* kirg. *kürö,* ojr., hak., kazah, nog. *küre,* üzb. *kura,* oszm. *kuru* 'evez, halomba gyűjt, összetakarít, összeharácsol'. (JEGOROV 1964)
kěrě 'fonálhurok, szem a szövőszéken, hogy felemelje az alapfonalat', alt. *küzüg*, kirg. *küzök,* kazah *kürü, küzüü*, bask. *körös* 'ua.'. (JEGOROV 1964)
kěrěk 'suba' , KB, MK,…csag., azerb. *kürk* 'suba, állatbőr, kovácsfújtató, tömlő', karacs. *körük* 'állatbőr, kovácsfújtató, tömlő', ujg., azerb. *körük*, kirg. *köörük,* kazah, k.kalp., nog. *körik,* bask. *kürek,* tat. *kürük,* tuv. *xörük* 'állatbőr, kovácsfújtató, tömlő', alt.V. *körük,* hakasz *körik* 'evet (mókusfajta), állatbőr, kovácsfújtató, tömlő', vö.: mong. *xöörög* 'állatbőr, kovácsfújtató, tömlő', kalm. *körk* 'szőrös vadállat bundája'…(JEGOROV 1964)
kěrpe 'korpa, kása', bask., tat. *körpä* 'korpa', vö.: burj.-mong.*xürpek, ...xürpee* 'korpa'. Vagy a mongolból, vagy az oroszból való átvétel. (JEGOROV 1964)
kukăr 'ferde, ferdeség, hajlás, tekervény, kanyarulat, folyó- vagy utikanyar, nyeregkápa', tat. *käkre,* bask. *käkere, kyngyr*, miser *kynyr*, karacs., kumük *kyngyr*, ujg., üzb. *kingir,* alt. V. *kyjyr* 'ferde'', alt.V. *kojryk, kojruk* 'meghajlott, elferdült', vö.: mar. *kagyr* 'ferde, ferdeség, hajlás,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

görbület, kihajlás', *kagyr-mugyr* 'ide-oda hajlítani' (csuv. *kukăr-makăr* 'tekervényes, kanyargós', udm. *kongro* 'kampó, kapocs, horog, kerülő út', *koukero* 'ferde', …(JEGOROV 1964)
kukăr-kakăr '(enyhén) görbe formájú' (Ašm.VI:262)
kukăr- makăr 'sok hajlással, ferdeséggel ellátott, görbeség görbeség hátán, girbe-gurba, elágazós, hullámos, göcsörtös zsinór' (Ašm.VI:263)
kukkăr, kokkăr uaz, mint ***kukăr,*** 'görbe bot, (folyó)fordulat, (folyó)elágazás' (Ašm.VI:267)
kurka 'merítőkanál, meregető, csésze'… türkm. *kurok* 'szórólapát, amivel merítik a lisztet a malomba', kirg. *ataš kürök* 'szenes lapát', csag. *kürkü* 'merítőkanál, meregető, csésze'…üzb. *kurakča* 'szórólapát, amivel merítik a lisztet a malomba'….vö.: üzb. *kura-,* ujg. *küre-* oszm. *kürü-* 'halomba gyűjteni, összegereblyézni, harácsolni', vö.: k.kalp. *gürek* 'szórólapát, amivel merítik a lisztet a malomba', alt.V. *kürek* 'lapát'. (JEGOROV 1964)
xăjăr 'homok', nog. kumük ***'kajyr*** 'homok', kazah *kyjyršyk* 'homok', *kajyr* homok hordalék', oszm. *kajyr* 'homokhordalék a folyótorkolatban, vö.: mong. *xajr* 'kavics, murva, hordalék' *xajrga* 'kavics, murva, durva köszörűkő', burj.-mong. *xair šulun* 'homokkő'. (JEGOROV 1964)
xăjra 'köszörűkő, csiszolt gyöngy', ujg., kirg., kazah, k.kalp., nog., kumük, tat., bask. *kajrak,* üzb. *kajrok,* tuv. *xajyrga* 'gyöngy durva kőből'….vö.: mong. *xajrga* 'dúrva (JEGOROV 1964)
xănkărav, šănkărav 'kis harang, csengetyű', Zamahš. *konkrau,* tat., bask. *kyngyrau,* üzb. *kungyrov* 'harang, kolomp', kirg. *konguroo*, ..oszm. *čingyrak,*[451] üzb. *kungirokča,* ujg. *kongurak* 'kis harang, csengettyű', kazah *ko◦ɣrau-* nog. *konъyrav,* kumyk *kongurav* 'harang, csengettyű, kis harang'. Hangutánzó eredetű szó… a *xănkăr-xănkăr* kisebb erejű hangot jelenít meg, mint a *šănkăr-šănkăr.* (JEGOROV 1964
xărpu[452] 'sapkaszegély, szegélyezés, beszegés, zsinórszegés, szegély, szél, perem, keret', tat. *kyrpu,* bask. *kyrpyu* 'sapkaszekély', szegélyezés, beszegés, zsinórszegés, (prém)szegély, erdő széle'. (JEGOROV 1964)
xĕrĕ, xĕrri 'széle (valaminek), folyópart, folyómente, 'szél, perem, szegély, szeglet, káva, orx.-jenisz. *kärgäk* 'vidék', határ, vég,…ujg. *kir,* üzb. *kirgok*, AFT *kyjyg,* csag. *kirak*, kirg., kazah, k.kalp., ojr. *kyr,* nog., tat. *kyryj,* jak. *kyry*, oszm. *kyj*, türkm. *gyra,* azerb. *gyrag,* tuv. *kydyg,* hakasz *xyryx* 'vidék, széle valaminek, part, folyómente'…(JEGOROV 1964)
xir 'mező, sztyepp',…csag. *kyryg* 'puszta',…tat., bask., kumük, nog. *kyr,* alt.V. *kyra*, *kra* 'szántó mező, szántó föld', oszm. *kyr* 'mező, szytepp, síkság', …kirg. *kyr,* üzb. *kir* 'kiemelkedés, halmos sztyepp', kazah *kyr* 'szetyepp, enyhén emelkedő hely legelőkkel, veteményekkel', mong. *xeer* 'nyílt mező, füves sztyepp'…(JEGOROV 1964)
xujăr 'fa gyökere, gyökér', tat., bask. *kajry* 'gyökér, kéreg, héj', jak. *xatyryx* 'kéreg, héj', tuv. *kazyryk* 'pikkely, halpikkely', hakasz *xastyryx* 'kéreg, héj, fahéncs, héj, héjacska, hakasz *xodyr* 'ótvar, kosz', mong. *xajre* 'halpikkely'. (JEGOROV 1964)
xur 'könyök, rőf' régi hosszmérték, kettős távolság a könyöktől a középső ujjig' PMK *karag* 'könyök, rőf', Óujg., üzb.S. *kary,* AFT. *kary* 'könyök, rőf', kirg., k.kalp. (dial.) ojr. *kary* 'a mell közepétől az ujjakig tartó távolság', csag. *kary,* jak. *xaryn* 'könyök hosszmérték – a váll tetejétől az ujjak végéig'…mong. *gar* 'kar'. (JEGOROV 1964)
xurav rég. 'válasz, felelet, visszhang'…Zamahš. *kari'u*, alt.V., tat. *karu,* ojr. *karuu*, tuv. *xaryy,* jak. *xoruj,* karaim *karuv* 'válasz, felelet, ellenvetés, ellentmondás', vö.: mong. *xarigu > xaru, xariu(i)* 'ellenvetés, felelet', kalm. *xerü* 'felelet'….(JEGOROV 1964)
xural 'őrség' …ÓT. *karagu*, Zamahš., alt.V. *karaul,* csag. *karagul*,…ujg. *karavul,* üzb. *korovul,* kirg. *karool,* kazah, k.kalp., bask. *karauyl,* nog., tat. *karavyl,* azerb., türkm. *garavul,* ojr. *karuul,* jak. *karabyl* 'őrség, védelem', vö.: mong. *xaruul, karuul*, bur.-mong. *xarul, xarur* 'ua.'….(JEGOROV

[451] Nem tartozik a szócsaládhoz, mert a szókezdő *č-* nem *k-*, hanem *t-* fejleménye ugyanúgy, mint a csuv. *šănkăr š-* szókezdője. A *k-* és *t-* illetőleg a fejleményei kezdetű szavak közti jelentéskülönbség a mai napig megvan, mert a *k-* kezdetűek kisebb erejű illetőleg nem olyan mély, nem olyan dübörgő, hanem inkább kongó hangot adnak. Ez a szembenállás a magyarban is megfigyelhető, vö.: *kong, korog* illetve *dong, dörög, dübörög* stb. csőszerű üregen áthaladó folyadék korgó illetőleg bugyborékoló, fortyogó hangját jeleníti meg.

[452] Vö.: magy. *kürbé.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

1964)
xuran ’üst, katlan, kazán’, gag. *xaran,* hakasz *xazan*, ujg., oszm., kirg., kazah, k.kalp., nog., tat., bask., tuv. *kazan*, üzb. *kozon*, türkm. *gazan* ’üst, katlan, kazán’…(JEJOROV 1964)
xurax ’bandita’, MK. *karak*, csag., ujg. *karakči,* üzb. *karokči,* kirg., alt.V. *karakčy,* kazah, k.kalp. *karakšy,* türkm. *garakšy* ’bandita’, csag. *karak* ’rablás, útonállás’, tat., bask. *karak* ’tolvaj’, Óujg. *karak* ’benyomás’, vö.: mong. *xuraagč, kuraagči* ’gyűjtő’, *xuraax* ’elvenni’. (JEGOROV 1964)
xüre, xěvre ’farok, kormány’ MK. *kudruk,* csak., ujg., üzb., kirg., oszm., karacs., kumük, alt.V. *kujruk*, kazah, k.kalp., nog. *kujryk*, tat. *kojryk*, bask. *kojrok*, azerb. *gujrug,* türkm. *gujruk,* hakasz *xuzuruk*, tuv. *kuduruk*, jak. *kuturuk*, vö.: mong. *xudurga*…(JEGOROV 1964)

Mongol
xyrden ’kerék, forgódob, korong, kör’ (KARA 1998)
xuver ’sodrófa’ (KARA 1998)
xart ’felkarcsont’ (KARA 1998)
xamar ’orr, kiszögellés’ (KARA 1998)
xonxor ’mélyedés, horpadás, gödör’ (KARA 1998)
xorgo ’menedék, rejtejhely’ (KARA 1998)
xör ’kérges/kemény réteg….(KARA 1998)
xöörög ’híd’ (kögürge, kegürge) (KARA 1998)
xöröngö ’mag, élesztő, csíra, kovász, vagyon’ (KARA 1998)
xüüreg ’porhanyó, porhanyós, szétomló, kőrő (*keüreg, kebereg*) (KARA 1998)
güür ’híd’ (KARA 1998)
güüreg ’híd, völgyhíd, viadukt’ (KARA 1998)
ger ’hajlék, lakás, otthon, ház, család, jurta, kereksátor, szoba, tok, tartó’ (KARA 1998)
gertee ’otthon, hazafelé’ (KARA 1998)
guur ’gögölylárva,… lyuk’ (KARA 1998)
gür ’vasérc, kő’ (KARA 1998)
gürger ’kidagadó’ (KARA 1998)
goroo ’körvonal, kerület, körbefutó út’ (KARA 1998)
güren ’állam, birodalom’ (KARA 1998)
garc ’átjáró, átkelőhely, gázló’ (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
karavái ’kerek kenyér’. A keleti és a déli szláv nyelvekben ismert. …(SIS)
karákuli ’irkafirka’ …(SIS)
karákul’ ’perzsabunda, fiatal bárány bodros prémje’ ….(SIS)
karapúz ’pöttöm emberke, tömzsi ember’…vö.: tör. *karpuz* ’görögdinnye’. (SIS)
karaul ’őrség’…A törökből való. (SIS)
karéta A lengyelből való, ahova az olaszból került. Vö.: lat. *carrus* ’szekér fajta’ (SIS)
’kocsi, (HADROVICS-GÁLDI 19519)
karétka ’kocsi (egy gép gürdülő, futó része)’ (HADROVICS-GÁLDI 19519)
kárlik ’törpe’. A lengyelből való. …(SIS)
karmán ’zseb’, a törökből való, vö.: tör. *karman* ’zseb, kis pénzes zacskó’. Ld. még ólengy. *korman*. …(SIS)
karniz ’megkoronázás, betetőzés’…A németből való, vö.: ném. *Karnies* ⟵ ol. *cornice* ’megkoronázás, betetőzés’ a görögből való.
kárta ’térkép’, ⟵ le. *karta* ’térkép’, ⟵ lat. *charta* ’egyiptomi papiruszlap, papirlap’, gör. chartes…(SIS)
kartína ’kép’, Vö.: ol. *cartina* ’keskeny, elegáns papír’..(SIS)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kartón Vö.: fr. *carton*, lat. charta ’papirlap, kép’. (SIS)
kárcer ’börtön’…⟵ ném. *Karce* ’börtön’, ld. még. le. *karcer* ’börtön’. (SIS)
kirzovyj < *kirza* ’speciális technikájú szövet’, nyelvj. ’talaj’… vö.: dial. *korzovatyj* ’nem sima’…. (SIS)
kirká ’kővéső, csákány’ ⟵ gör. *kerkis* ’kapa’ …(SIS)
kirka ’evangélikus templom’ (HADROVICS – GÁLDI 1951)
korá ’kéreg, héj’ …vö.: lat. *corium* ’vastag bőr, irha’, óind ’kárman ’bőr, irha’, gör. *keirō* ’levágom, lefaragom, lenyesem, beszegem’…(SIS)
korábl’ ’hajó’…vö.: gör. *karabion, karabos* ’hajó’….(SIS)
korenástyj ’erős gyökerű (fáról), vaskos, zömök, köpcös’…(SIS)
koren’ ’gyökér’, vö.: litv. *kirna* ’éles, hegyes tuskó’, óporosz *kirno* ’bokor’. (SIS)
kóržik ’püspökkenyér, fűszeres kalács’…(SIS)
korzína ’kosár’…(SIS)
koridor ’folyosó’ ⟵ ném. *Korridor* ’folyósó’, provans *korredor*, lat. *currere* ’futni’. (SIS)
kormá ’hajófar, tat’….(SIS)
kormčij ’kormányos, kormány-’….(SIS)
kornouxij ’rövidfülű’….(SIS)
kórob…vö.: lat. *corbis* ’kosár’…ószláv *krabica* ’doboz’, le. *krobka* ’háncskosár’….(SIS)
koronka ’kis fémsapka, amelyet a fogra helyeznek’…..vö.: germ. *korona*, lat. *corona* ’koszorú’… (SIS)
korotkij ’rövid’….vö.: lat. *curtus* ’megrövidített’….(SIS)
kórtik ’tőr, gyilok’…vö.: óor. *kordъ* ’kardfajta’, cseh *kord* ’kard, tőrkard’, óind. *kirsti* ’vágni’. (SIS)
korčaga ’nagy agyagkorsó’…vö.: tör. *korčak* ’vékonybél, (bor)tömlő’…(SIS)
koríca ’fahéj’ …(SIS)
kor’avyj ’érdes, csomós, ráncos, ragyás’…(SIS)
kor’aga ’(vízbe merült) fatönk, tuskó’…(SIS)
koryto ’teknő, váju’ (HADROVICS – GÁLDI 1951)
kraža ’lopás’…(SIS)

kraj ’vége, széle valaminek, ország, vidék, táj’ …vö.: *krajati* ’vágni’…(SIS)
krepkij ’erős’…vö.: ang. *craft,* ném. *Kraft* ’erő’…(SIS)
krepostnoj, krepost’ vö.: *krepkij*….(SIS)
kratkij, ld. *korotkij* ’rövid’…(SIS)
krem ’krém’ ⟵ fr. *creme* ’krém, tejföl, tejszín’…lat. *chrisma*, gör. *chrisma* ’ua.’. (SIS)
kremen’ ’kovakő, tűzkő’…(SIS)
kreml’ < *kremъ* ’erődítmény, vár a városon belül, fal, bekerített város’…*kroma, kromka* ’szél, perem, szeglet, él, káva, kawrima’…(SIS)
krome ’kívűl, mellett’ (SIS)
krendel’ …vö.: ném. *Krengel, Kringel* ’kerek formájú sütemény’…(SIS)
krivoj ’ferde’…vö.: litv. *kreivas* ’ferde, sanda, bandzsa’…(SIS)
krov ’hajlék, fedél, tető’…vö.: *kryt’* ’beborít’. (SIS)
krovat’ ’ágy’…(SIS)
kroxa ’morzsa’…vö.: gör. *krouō* ’kopogni, dobogni, zakatolni, lökdösni, taszítani, serkenteni’, litv. *krušti* ’feldarabolni, felaprózni, felosztani’…(SIS)
krug ’kör’, < *krǫgъ,* …vö.: ógerm. *hringr* ’gyűrű, kör’,…gót *ringes*…(SIS)
krupa ’kása, gríz, dara’ … < *krupъ* ’apró’ …vö.: lett *krupt* ’ráncolni, redőzni, fodrozni, barázdálni’….(SIS)
krylo ’szárny’ …(SIS)
krutoj ’ferde’…vö.: litv. *krantas* ’ferde part’….(SIS)
krynka ’korsó, cserépfazék, szilke’…*krina* ’gabona mérték fajta, serleg, pohár, kupa’…(SIS)
krysa ’patkány, …irkász, körmölő’. (SIS)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kryša ’tető’….(SIS)
kr’uk ’kampó, kapocs, horog, kerülőút’…óskandináv *krókr* ’ua.’….(SIS)
kr’až ’a gerenda széles tönkje’… szó szerint ’kerek gerenda, tuskó’ (SIS)
kurgan ’erődítmény, vár’….⟵ a törökségből való, vö.: oszm. *kurgan* ’erődítmény, vár’…vö.: *kurgamak* ’megerősíteni’. (SIS)
kurguzyj ’rövid, kurta’. (SIS)
kuren’ ’kunyhó, ház’….(SIS)
kurok ’kakas a puskán’ (SIS)
kurtka ’rövid kabát’….(SIS)
gora ’hegy’….vö.: óorosz *gora* ’erdő, hegy’ (SIS)
gorb ’púp, görbeség’ (SIS)
gorox ’borsó’ …(SIS)
gorošek ’borsócska, petty’ (HADROVICS – GÁLDI 1951)
gorst’ ’marék’…(SIS)
gortan’ ’gégefő’ …vö.: *gorlo* ’torok, gége’ (SIS)
goršok ’fazék, virágcserép, edény’ (SIS)
grabli ’gereblye’ (SIS)
gran’ ’határ, határszél, él, lap, oldal, sík, számcsoport’…vö.: ógerm. *grana* ’bajusz, csáp, tapogató’, svéd *grån* ’fenyő’, ír *grend* ’szakáll’…(SIS)
grenki ’pirított kenyérdarabkák’…(SIS)
griva ’sörény, üstök’ …vö.: óind. *grivā* ’nyakszírt, tartó, marja’…(SIS)
grob ’koporsó, sír, halál’…vö.: óném. *grab* ’sír’, gót *graba* ’sír’…vö.: *grabit’*, *gresti*. Elsődleges jelentése gödör, sír’. (TESz)
grozd’ ’fürt, gerezd, csomó’ …(SIS)
gromada ’roppant nagy tárgy, nagy darab, nagy tömeg, sokaság’…vö.: óind. *grāmas* ’tömeg, csomó’, litv. *gramatas* ’csomó’…Elsődleges jelentése ’csomó, halmaz, halom’. (SIS)
groxot ’rosta, homokrosta’…vö.: *grox* ’valami leesésének a hangja’…(SIS)
grubyj ’goromba, durva, faragatlan, nyers, éles’….(SIS)
gruda ’halmaz, halom, garmada’…vö.: litv. *grūdas* ’mag’, ném. *Gries* ’kavics, murva’…Elsődleges jelentése ’szétvert, őrölt’. (SIS)
grud’ ’mell’….vö.: lat. *grandis* ’magasztos, fennséges’, ….Elsődleges jelentése ’kiemelkedés’. (SIS)
gruz ’teher, súly, nehezék, fuvar’…(SIS)
gruppa ’csoport’ …vö.: ném. *Gruppe* ’csoport’, fr. *groupe*, ol. *gruppa* ’csomó, bog, köteg, batyu, csoport’…(SIS)
gruša ⟵ iráni vö.: kurd. *kureši* ’körte’. (SIS)
gr’ada ’halmok, hegyek láncolata, hegylánc’ < ***gręda*…(SIS)
gurt ’nyáj, csapat, csorda, gulya’… vö.: le. *hurt* ’juhnyáj’, vö.: ném. *Hürde* ’fonat, fonott kerítés, bekerített hely a juhnak’….(SIS)
xorovod ’körtánc’ …(SIS)
xoromy ’kastély, kúria, nemesi lak’…(SIS)
xorugv’ ’katonai szászló, templomi zászló’. (SIS)
xram ’templom’ vö.: óor. *xoromъ* ’ház’ (SIS)
xrebet ’hátgerinc, hegyhát’ (SIS)
gramota ’írás’ ⟵ gör. *grammata* ’olvasás és írás’ < *gramma* ’betű, írás’. (SIS)
granica ’határ’ (SIS)
gr’oza ’álom, ábrándkép, álmodozás’, ld. még lett *gréizs* ’ferde, sanda, bandzsa’ (SIS)

Világosan látható, hogy az oroszban a tőszó önállóan ritkán szerepel, de a gyököt tartalmazó toldalékolt szóból annál több van. Az eredetük nyomozásakor feltétlenül figyelembe kell venni azt a

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

tényt, hogy az ősszláv nyelv kialakulása egy szubsztrátum nyelven történt – viszonylag későn, i.sz. 400-as években - úgy, hogy oda észak, északnyugat felől egy népcsoport érkezett. Ennek utód nyelve ma az orosz is, ezért az orosz szavak etimológiájának a megállapításakor figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a szavak – a későbbieket nem beleszámítva – egy kétágú gyökérből táplálkoznak. Az egyik egy észak felől jövő szál, ez köti őket az angol, a német stb. vonalhoz, a gyökér másik ága pedig szkíta-hun szubsztrátum nyelvhez kötődik.

10.6.6.5.3. Mozgás, cselekvés (A víz munkája, vág, váj, hord)

Magyar
kavar- 'körvonal irányában mozgat, vegyít, ételt, folyadékot, szemcsés anyagot kever, egyszerű ételt sebtében elkészít, feldűl, nyugtalanságot idéz elő, valamely leülepedett anyagot felzavarva forgat'. Magyar fejlemény…(TESz)
kapar- 'karcol, vakar, váj' …(TESz)
kever- 'folyamatos forgató mozgással folyékony vagy szóródó anyag részeinek a helyzetét változtatja, egyes elemek, részek sorrendjét felcseréli, megváltoztatja, valamiben megforgat, valamivel elborít, beszennyez, bűnbe, bajba, bonyodalmas, kellemetlen helyzetbe juttat, (földet) forgat, másodszor szánt, belevegyít, összevegyít, összekuszál, összezavar, tévedésből felcserél, összetéveszt, felbolygat, felkazavar, rendetlenül elhány, bajt, kellemetlenséget, viszályt, zavart okoz'…Ismeretlen eredetű. (TESz)
kér- 'kíván, könyörög valamiért, cselekvésre felszólít, megkér,…'… vö.: zürj. *korni* 'kér, követel, hív, meghív', votj. *kur-* 'kér, eseng' … finn *kerjätä* 'koldul, könyörögve kér'… észt *kerjama* 'koldul' ….(TESz)
kúr- 'férfi részéről közösül'. Saját adat, a Tiszántúlon ma is használják e szót. Nincs meg a TESz-ben.
gór - 'dobál'…Ismeretlen eredetű….(TESz).
görög- 'dörög, csörgedez, párosodik (disznó)gördül, gurul, röfög', *görgő* 'henger alakú tárgy, koca petefészke', görgeteg 'kóomlás, lavina, menndörgés, gömbölyű', ld. még *görgedez, gördül, gördít, görget*…Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja a guruló tárgyak mozgása közben keletkező hangot jeleníti meg. …(TESz)
karcol- 'éles, hegyes eszközzel, körömmel stb. vonalszerű nyomot hagy'. ld. még *karcos, karc, karcog*...A szócsalád alapja, a *karcol* német eredetű, vö.: ném. *kratzen* 'karmol, karcol'….(TESz).
karistol- 'karmol, karcol, horzsol, köszörűli a torkát, nagyjából megfésül, csikorgó hangot ad, ritkás füvet kaszával lecspdos, közösül, ténfereg, mászkál'. Valószínűleg hangutánzó eredetű….(TESz)
karmol- 'körömmel felsért, kapar, mar, váj, éles, hegyes tárgy, személy ilyen tárggyal) karcolást ejt, horzsol, firkál, (füst, fűszer, ital a torokban) karcoló, kaparó érzést okoz, szid, támadó kritikával illet, (hangszer húrját) körömmel mozdítja, pendíti,' ld. még *karimzsál, karom*…A szócsalád tagjai magyar fejlemények…..(TESz)
kártol- 'szálas szövőipari alapanyagot szálakra bont, fellazít, kifésül'…*kárt* 'szögekkel ellátott falap, mellyel a gyapjút kifésülik, lókefe', *kártó* 'szőrmefésű'. Felnémet eredetű szócsalád. … (TESz)
kerekedik- 'mozgásba kezd, emelkedik, útrakel, keletkezik, nyílvánvalóvá lesz, jut, kerül, keveredik, következik, (pénzbe) kerül,'…Származékszó, a *kel* igéből jött létre gyakorító-visszaható *–kedik* képzővel….(TESz)
keret- 'valamit körülvevő foglalat, perem, vonal' …Nyelvújítási származékszó. (TESz)
kerget- 'űz, üldöz, nyomában van, '…(TESz)
kérődzik- 'felböfög, mond, kijelent valamit, (állat) félig megrágott ételt felböfögve újra megrág, rágódik valamin'. Származékszó….vö.: zürjén …oszm. *gevir* 'rág, majszol', leb. *kebyr-* 'rág', … oszm. *gevrek* 'felaprított, majszolt (kétszerszült), …(TESz)
kerül- 'jut, elér valahová…' ld. még. kerget, kerít, kering…A szócsalád ker- alapszava ősi örökség a

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

finnugor korból. Vö.: vog. AK. *kär-* ’(valamit oldalt) körüljár, elmegy, eltűnik, osztj. Vj. *käri-* ’megfordul, forog’, *koräk* ’kerek, kör alakú’, finn *kierä, kiero* ’tekert, görbe, kiereä ’kerek’….észt *keer* ’tekerés, tekerődző valami’, *keeri* ’kerék, orsótárcsa’, *keerima* ’körbe forog’, lp.N. *gierre* ’sodor, teker’… (TESz)
kórál- ’kószál, csavarog’….Származékszó…(TESz)
kóricál- ’kóborol, kószál, csavarog’…Származékszó. (TESz)
kortyant-, korty ’annyi ital, amennyit egyszerre le lehet nyelni’, ld. még.. *kortyog, kortyoz, kortyol.* Hangutánzó eredetű szócsalád. hangalakja a szűk téren áthaladó folyadék bugyborékoló, fortyogó hangját jeleníti meg….(TESz)
kurgat- ’lármával kerget, kiált, girít, gördít, korog (gyomor)’, ld. még *kurgál* ’kerget’. Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja eredetileg hangos kurjongatást, illetőleg más hasonló hangjelenségeket, jelenített meg. A hangutánzás síkján…összefügg a *kurrog, korog, kurjongat* stb. szavvakkal….(TESz)
kuritol- ’csavarog, lődörög’. Ismeretlen eredetű. ..(TESz)
kurizál- ’udvarol’. Származékszó a *kurt* ’csinál ’udvarol’ szókapcsolatban szereplő *kur* ’udvar, udvarlás’ főnévből jött létre latin eredetű *–izál* képzővel….(TESz)
kurjongat- ’lármával kerget’, ld. még *kurjant, kurja, kurjong*…Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja az éles, rikoltó kiáltozást jeleníti meg…..(TESz)
kurkász- ’kotorász, turkál, kutat, fürkész’, ld. még *kurkál* ’keresgél, kutat, fürkész’…Bizonytalan eredetű szócsalád….(TESz)
harap- ’fogait bemélyeszti, fogával tép’…Valószínűleg ősi örökség a finnugor korból…vö.:..votj. *kurtči-* ’harap’….(TESz)
harcol- ld. még *harc, harcias*…A szócsalád alapja, a *harcol* ige a harzsol, horhol horssol rokonságába tartozó származékszó…A *harc* elvonás a harcol igéből…(TESz)
harzsol- ’tusakodik, harcol’….Származékszó….a *hor-, har-* tőből, amelyből a *horzsol, horhol, harcol* is fejlődött….(TESz)
hord- ’rendszeresen vagy hosszabb ideig visz, cipel’…Valószínűleg ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. …*kart-, xart-* ’húz’, *xarti* ’húz, von, vonszol’…(TESz)
hornyol- ’(mélyedést vés, rovátkol’, ld. még horony ’bevágás, rovás, rovátka’ . Bizonytalan eredetű szócsalád. A *hornyol* ige talán származékszó, *horny-* alapszava ősi örökség lehet a finnugor korból, vö.: cser. *korno* ’barázda, út, csík’, finn *kuurna, kurna* ’sörfőzésnél használt csatorna alakú szűrő, csatorna’, észt kurn’szűrő’…(TESz)
horzsol- ld. még *horol, horhol*…A szócsalád *hor* töve ősi hangutánzó szó a finnugor korból, vö.:… finn *karvia* ’ ’vakar, kapar, karcol, gereblyél, horzsol, reszel, csiszol’…(TESz)
hurcol- ’erőszakkal magával vonszol, vonszol, rágalmaz, visel, (ruhát) sokáig kímélet nélkül visel. Származékszó. Alapszava azonos a hord alapszavával…Az ugorkori **kur3* alapalak magánhangzóját és feltehető ’húz, von’ jelentését a *hord ~ hurcol* igepárból a hurcol őrízte meg… (TESz)
gerjed- ’hirtelen indulat vesz erőt rajta, indulat, keletkezik, (tűz) lángot kap (tűzbe került tárgy) meggyullad, (áram) keletkezik, …Ismeretlen eredetű….(TESz)
gurguláz- ’gargarizál’ ld. még , *gurgál, gurgula* …Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja a toroköblögetés, gargarizálás közben keletkezett hangot jeleníti meg….(TESz)
gurigáz- ’valamit gördítve játszani’, ld. még *gurigál, guriga*…Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja eredetileg a görgő, guruló tárgy zörgését jelenítette meg….(TESz)
gurít- ’gördít’, ld. még *gurdul, gurog, gurdít, gurul, gurgul, gurgat,gurgadoz*...Hangutánzó eredetű szócsalád. …(TESz)
gürcöl- ’valamit mindenáron véghez akar vinni, fáradtságosan dolgozik, szorongva, aggódva várakozik, cipel, fösvénykedik, fukarkodik, nehezen, rossz körülmények között él’…Ismeretlen eredetű….(TESz)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A tőszó igeként nem sok jelentésben fordul elő (vö.: *kavar, kapar, kever, kér, kúr, gór, görög*), annál gyakoribb a belőle (tőszó, szótő, gyök) képzett forma.

Uráli nyelvek
Finn
karku ’futás, menekülés’ (SZINNYEI 1884)
karvi ’vakarni, dörzsölni, ráspolyozni, tisztogatni’ (SZINNYEI 1884)
keri- ’gombolyítani’ (SZINNYEI 1884)
kieri- ’gurulni, gördülni, forogni’ (SZINNYEI 1884)

A *karku* vagy már az igéből képzett névszó, vagy az eredeti nomen-verbum egyike, a nomen jelentés maradt fenn a szóban.

Komi
ker- ’hívni, kérni’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
karny- ’csinálni’…udm. *karyny* ’csinálni’ ⟵ iráni, vö.: óind *kar-* ’csinálni’. …(LYTKIN-GULJAJEV)
keravny- ’vágni, rágni, megrágni’…udm. *korany* ’vágni’, …mar. *kyraš* ’verni, kopogni, döngetni, eltörni, ütni’…mdE. *ker’ams* ’ütni, verni, szétvágni, széthasogatni’ szétrágni, kirágni (pl. moly a subát, szőrmét)’… (LYTKIN-GULJAJEV)
kerny- ’csinálni’…’kizsigerelni, belső részeket kiszedni (halból)’, ’kitakarítani (ld. kerti munka)’, húzgál, ráncigál, szaggat (lent, kendert)’…’írni…’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
kiritny- ’kihúz, kitöröl’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
koravny- ’megkérni’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
koras’ny- ’kérni, megkérni valakit’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
kormyny ’megkérgesedni, megszáradni (pl. sár a ruhán)’, …udm. kurmyny ’besározódni, bepiszkolódni’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
korny- ’hívni, kérni’…udm. *kuryny* ’kérni, megkérni’, fi. *kerjätä* ’kedvesen kérni’, magy. ***kors’ny-*** ’keresni’… LYTKIN-GULJAJEV)
körny- ’gyűjteni, meggörbülni, meghajlani (pl. a bőrt a tűznél meghajlítják)’, …vö.: fi. ***kuroa*** ’gyűjteni, feltekerni’, …nyeny. *hura-* ’összekötni’, szelk. *kura-* ’hajfonat, copf’, kam. *kür-* ’befon, megfon, összekuszálódik’. (LYTKIN-GULJAJEV)
körtavny- ’összekötni, bekötni’, udm. *kerttyny* ’ua.’, vö.: komi *göröd*, udm. *gerd* ’csomó, bog, góc, dúc’ , mar. *keráš* ’szúrni, vágni’, mdM. *k’ar’ks* ’köteg, csomag, csomó’, …szelk. *kury* ’összeköt, megköt’ (LYTKIN-GULJAJEV)
kuravny- ’gyűjteni’, vö.: *kuran* ’gereblye’, kuras ’vakarék, valaminek az alja’, *kuryštny* ’összekapar’, udm. *kurjary* ’kapar, vakar’, magy. *horol-……(*LYTKIN-GULJAJEV)
körtny- ’összeköt’…(LYTKIN-GULJAJEV)
kurččyny- ’megharapni’, vö.: udm. *kurtčyny* ’ua.’, magy. *harap-* ’ua.’. …(LYTKIN-GULJAJEV)
kyrny- ’kiszakadni, előtörni, kitörni vhonnan’…udm. *kyryny* ’vízzel alámosni, feláztatni’, …mar. *koráš* ’barázdálni’, mdE. *karams* ’kiásni, kivájni’, mdM. *karams* ’túr, túrkál, váj, vájkál (ki)kotor, (ki)kaparni, ásni’, han. *xerem*…….(LYTKIN-GULJAJEV)
kyrsavny- ’sétálni (főleg a macskák), párzási időszakban lenni (kutya, macska)’……(LYTKIN-GULJAJEV)
kyryštny- ’szétvágni, felvágni’….ld. *kyrny.* …….(LYTKIN-GULJAJEV)
gartny- ’forgatni’, (LYTKIN-GULJAJEV)
gorzyny- ’ordítani, sírni’,…udm. *gur bordny* ’sírni’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
gorz’ödny- ’kérődzni, felböfögni’…(LYTKIN-GULJAJEV)
gögravny- ’forogni’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
görddzavny- ’csomót kötni’ …(LYTKIN-GULJAJEV)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

gördlyny- ’nyeríteni, röhögni’, …udm. *gyrdall’an*y ’nyeríteni, röhögni’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
görs’yny- ’mozogni, gördíteni’, ……(LYTKIN-GULJAJEV)
gurgyny- ’görgetni, dudálni, zúgni, zümmögni, süvíteni, dongani, búgni, tülkölni,’ udm. *gurgetyny* ’dudálni’ ……(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
kar- ’1. feltárni, ásni, felnyitni 2. körbevenni, bekeríteni’ (Ašm.VI:85-86)
kar- ’keríteni, bekeríteni’…Vö.: polov., ujg. üzb., kirg., kazah, k.kalp., nog., alt.I., ojr. türkm. *ker,* azerb. *kär,* oszm. *ger,* tuv. *xer,* tat. *kijer,* bask. *kir* ’megfeszít, meghúz, kitágít, kitár’, csuv. *karkăś* ’elágazás, villa alakú pálca, amelyen kifeszítik és szárítják a birka és kisebb vadállat bőrét’, ’ujjak’…(JEGOROV 1964)
kara ’heves, lobbanékony, hirtelen haragú’ vö.: felfortyanni, fellobbanni, haragra gerjedni’ (Ašm.VI:85-87)
kür- ’hordani, vinni’…ÓT….*kigür-*, ujg. *kirgür-* ’odaszállítani, nyújtani, adni’. (JEGOROV 1964)
kĕr- ’bemenni, belépni, elindulniMK., KB., …ujg., azerb., kazah, nog., alt.V., ojr., tuv., hakasz *kir-,* … türkm, oszm., gag. *gir-*, bask., tat. *ker-* [453]’bemenni’…(JEGOROV 1964)
kăkar- ’odacsatolni, odakötni’, türkm. *köker-* ’odakötni a juhot a fejéskor’, kirg. *kögön* ’hosszú kötél, amelyen hurkok vannak, amelyhez odakötik a juhot úgy, hogy a hurok körülfogja a nyakát’. …(JEGOROV 1964)
xajăr- ’elmozdítani, űzni, hajtani’, ujg. *kari-, ka(j)ir-* ’visszafordul, visszatér, betér, feltűr, meghajlít, legörbít, behajt, megtör’, üzb. *kajir-* ’ lecsavar, elfordít, elhajt’, kazah, k.kalp., ojr. alt.V. *kajyr-* ’visszafordul, visszatér, hátrahajlik’, kirg. *kajyr-* ’lecsavar, visszafordít, kihajtja a gallért’, *kajyra-, kajra-* ’fordítva, vissza, hátra’, bask. *kajyr-* ’összefűz, ráteker, megcsavar’, , tat.O. *kajyr-* ’összefűz, rácsavar, ráteker, megcsavar, feltűr (ruhaujjat), …(JEGOROV 1964)
xăjra- ’élesíteni, csiszolni, köszörülni, fenni’ (kést), ujg. *kajri-*, kirg., kazah, k.kalp., nog., tat., bask. *kajra-*, hak. *xajyr-*, tuv. *xajyrgala-*, azerb. *gajyr-* ’élesíteni, csiszolni, köszörülni, fenni’… (JEGOROV 1964)
xăr- ’kiszáradni, lesoványodni, sárgulni (fák)’, ujg., kir., oszm. kumük *kuru-,* üzb. *kuri,* tat., bask. *kor,* azerb. *guru,* türkm. *gura,* hak. *xuru*, jak. *kuur* ’száradni, kiszáradni, elhervadni, elszáradni, elsatnyulni, elbágyad, ereje elfogy’. (JEGOROV 1964)
xăra- ’félni, izgulni, megrémülni’, ÓT….ujg., kirg., kazah, k.kalp., nog., kumük, oszm. *kork,* üzb., bask, tat. *kurk*, azerb. *gorx,* türkm. *gork,* hakasz *xoryx*, jak. *xork* ’félni, izgulni’, csuv. *xărav* ’betegség, kór’, …azerb. *gorxu,* nog. *korkuv* ’félelem’, kirg., kazah, nog. *korkak,* azerb. *gorxag* ’beteges’ (JEGOROV 1964)
xĕr- ’izzít, hevít, pirít, szárít’, ÓT., kirg., kazah, nog., oszm., karacs.-balk., tat., bask. *kyz-*, ujg., üzb. *kizi-,* türkm. *güz-,* tuv. *kys-* ’iizít, hevít, pirosít’, forrósít, felizgat’, jak. *kyys-* ’égővörössé, tűzpirossá, bíborvörössé válik, elpirosodik’…(JEGOROV 1964)
xir- ’….megsemmisíteni’, …XII-XIII. sz. *kyr* ’megsemmisíteni’, ujg., üzb. kir, kirg., kazah, nog., tat., bask., tuv. jak. *kyr-,* azerb., türkm. *gyr-* ’kiverni, elpusztítani, tönkretenni, megsemmisíteni, sokat ütni’. (JEGOROV 1964)
xur- ’tenni, helyezni’, ÓT. …*kod-* ’tenni, helyezni, felállítani’,…csag., ujg., oszm., kirg., kazah, k.kalp. *koj-*, azerb., türkm. *goj-,* üzb.m tat., bask. *kuj-* ’tenni, helyezni, felállítani’,…(JEGORV 1964)
karmaš-, *karmašlan-* ’kézzel vonszolni valahová, valamihez, ami magasan van’, csag. ***karmaš-*** ’megragadni, harcolni,…’, …alt. *karman-* ’kézzel kapaszkodni’…(JEGOROV 1964)
kart- ’1. rovás, bevágás, bemerszés, rovátka, 2. bevágni, bevágást csinálni’, MK., azerb., türkm., oszm., ujg., kirg., kazah, pjr., tuv. *kert,* hakasz, bask. *kirt,* tat. *kirtlä, kirteklä* ’bevágni, bemetszeni, rovást csinálni’, MK, azerb., türkm., oszm., ujg., üzb., kirg., kazah, ojr., tuv. *kertik*, bask. tat. *kirtek,*

[453] Vö.: magy. *kerülj* beljebb’ = gyere be.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

hak. *kirtik* ’bevágás, bemetszés, rovás’. (JEGOROV 1964)
kĕrle- ’zajongani, zúgni, zümmögni, dongani, búgni, fütyülni, süvíteni, tülkölni, csengeni’ dörömbölni, recsegni, ropogni, kattogni, röhögni, üvölteni, csörögni, zörögni, dörögni’, gag. *gürle, gür* ’dörgés’, oszm. *gürle,* türkm. *gürrülde,* azerb. *kurulda,* nog. *gürilde,* tat. *görle*, bask. *göröldä,* ujg. *gürüldi* ’dörögni, dörömbölni, recsegni, ropogni, röhögni’. Hangutánzó eredetű, vö.: ***kĕr, kür*** erős és éles zajt, dörömbölést stb. jelenít meg. (JEGOROV 1964)
kĕrt-, kürt- ’beengedni, bevisz, bevezet, besodor, behord, enyű, elhord, elvisel, bevisz (írásba)’ tat. *kert-,* üzb. *kirit-,* kirgiz, ujg. *kirgüz*, kirg., k. kalp. *kirgiz,* kazah …*kirgiz*, *kirdir,* türkm. *giriz, girdir*, oszm. *girdir,* MK. *kirtür* ’beengedni, bevezetni’. Ld. ***kĕr-*** ’bemenni’. (JEGOROV 1964)
xarkaš- ’morogni, bőgni, ordítani (ugatni) egyik a másikra (kutya), vitatkozni’, ***xarkašu*** ’vita, marakodás, veszekedés (kutyáké)’, tob. *kargaša* ’vita, veszekedés, fejetlenség, zűrzavar’, *kyrkaša* ’vita, veszekedés’, csag. *kargaš* ’zaj, kiabálás’, polov. *kargaša-* ’vitatkozni, veszekedni szerető, civakodó, kötekedő’, csag., üzb., kirg., kazah, k.kalp., nog., tat., bask., tuv. *karga-,* oszm. *kargy-*, ujg. *kargi-*, azerb. *kargy-,* türkm. *karga-,* hak. *xarga-* ’ ’megátkozni, kiátkozni valakit’, üzb., kirg., tat., bask. *kargyš,* ujg. *kargiš,,* kazah, k.kalp. *kargys-,* nog. *kargav,* hak. *xargas,* azerb., türkm. *gargyš* ’megátkozás, kiátkozás, átok’….(JEGOROV 1964)
xarkaš-[454] ’morogni (kutya), bőgni, ordítani egyik a másikra (kutyák), vitatkozni’, *xarkašu* ’vita’, tob. *kargaša* ’vita, zürzavar, fejetlenség’, csag. *kargaš* ’zaj, kiabálás’, polov. *kargaša* ’olyan, aki szeret vitatkozni, veszekedni’, csag.,, üzb., kirg., kazah, k.kalp., nog., tat., bask., tuv. *karga*, oszm. *kargy*, ujg. *kargi,* azerb. *kargy*, türkm. *garga*, hak. *xarga* ’szerencsétlenséget hoz valakire’, üzb., kirg., tat., bask. *kargyš*, ujg. *kargiš,* kazah, k.kalp. *kargys,* nog. *kargav*, hak. *xargas*, azerb., türkm. *gargyš* ’átok, megátkozás’,….(JEGOROV 1964)
xăvărăl- ’erősen lesoványodni, kiszáradni’…XII-XIII. sz. *kăvră-* ’legyengülni’, azerb. *gyvryl-* ’összecsavarodni, összegöngyölődni, összezsugorodni, meggörnyedni, összehúzódni’, kazah *kuyryl-* (szenvedő < *kuyr-, kuvyr-*), kirg. *kuurul-*, k.kalp. *kuuyryl-* ’összehúzódni, összemenni, kiszáradni’, oszm- *kavruk* ’száraz, kiszáradt, elszáradt, hervadt, sorvadt’, k.kalp. *kuur-* ’sütni, pörkölni’, ld. ***xăr.*** (JEGOROV 1964)
kĕreš- ’harcolni’, ***kĕrešü*** ’harc’, … KB. *küräš* , Zamahš. *köreš* ’harcolni’, tat. *köreš-, hak. küres-* ’harcolni’, tat. *koräšü,* hak. *kürezig* ’harc’, ujg. *küräš*, üzb. *kuraš*, türkm. *köreš,* kirg. *küröš,* kazah, nog. *küres,* alt.V. *küreš*, tuv. *xüreš*, bask. *köräš*, türkm. *göreš,* oszm. *güreš,* k.kalp. *güres* ’harcolni, harc’…(JEGOROV 1964)
xămărlan- ’borússá válni, elkomorodni (időjárás)’, XII-XIII. sz. *xumarlan-* ’felhősödni, besötétedni, elkomorulni (ld. a szem)’ (JEGOROV 1964)
xăvărăl- ’erősen lesoványodni, kiszáradni, XII-XIII sz. *kăvră* ’gyengít, azerb. gyvryl ’összecsavarodni, összegöngyölödni’, …(JEGOROV 1964)

xărat- ’izgatni, megíjeszteni, megfélemlíteni’, Zamahš, kirg., alt.V, oszm., kumük *korkut,* kazah, k.kalp., nog. *korkyt*, csag. *korkat*, hakasz *xorgyt* ’izgatni’…(JEGOROV 1964)
xărăn- ’száradni, soványodni, koplalni, fukaron, zsugori módon élni’, *xărxăn* ’zsugori, fösvény’… *korun* ’koplal, fukar módon él’, üzb. *kurumsok* ’fösvény, fukar’. (JEGOROV 1964)
xĕrxen- ’sajnálni, együtt szenvedni’, ÓT. *kyzgan* ’együtt érezni, sajnálni’, ujg., üzb. *kizgan,* kirg., k.kalp., nog., bask., tat., kumük *kyzgan*, alt.V. *kyskan,* türkm. *gysgan,* tuv. *keerge* ’sajnálni, óvatosan kezelni a dolgokat, óvni’, (JEGOROV 1964)
xĕrt- ’izzítani, hevíteni, pirítani, szárítani, pirosítani, ütni, kalapálni, verni, döngetni’, ujg., üzb. *kizit,* kirg., kazah *kyzart,* XII-XIII. sz. kazah, k.kalp., oszm. *kyzdyr,* azerb. *gyzart,* türkm. *gyzdyr* ’izzítani, hevíteni, pirítani, szárítani, pirosítani’…(JEGOROV 1964)
xujxăr- ’bánkódni, szomorkodni’, KB…. *kadgu-r*, ujg. *kajgur-,* üzb. *kajgir-,* kirg., kazah, k.kalp., nog., tat., bask. *kajgyr-,* türkm. *gajgylan-* ’bánkódni, gondoskodni’, oszm. *kajgyr-, kajyr-* ’bánkódni’… vö.: csuv. *xujxă* ’bánat’. (JEGOROV 1964)
xuralla- ’őrködni’….(JEGOROV 1964)

[454] Vö.: magy. *kurva.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

xuravla- ’felelni’, *xuravlaš, xurulaš*, csag., alt.V., tat. *karulaš,* bask. *karyulaš* ’vitatkozni, összezördülni, civódni’, alt. V. *karula,* tuv. *xaryyla,* jak. *xorujla, xorujda* ’felelni’….vö.: mong. *xariulax* ’felelni’. (JEGOROV 1964)
xurla- ’ócsárolni, szidalmazni’, …XII-XIII. sz., kumük *xorla-* ’kicsinyíteni, lenézni, megvetni’, tat., bask. *xurla-* ’elhordani, lebecsülni, kicsinyíteni, ócsárolni, szidalmazni’, kirg. *korlo, kordo*, kazah, k.kalp. *korla* ’megszégyeníteni’, ujg. *xorli* ’kivetkőzni magából’, üzb. *xurla,* kumük *xorla* ’megszégyeníteni, lekicsinyíteni’….vö.: mong. *korlo, xorlox* ’ártani’. (JEGOROV 1964)

Mongol
xörvöx- ’forog, forgolódik’ (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
karabkat’s’a- ’felmásztni, felkúszni, felkapaszkodni’….(SIS)
korit’- ’megró, korhol, gáncsol’….(SIS)
kornát’- ’nagyon rövidre vág, elnyes’…vö.: lat. *karns* ’sovány’, …(SIS)
korobit’- ’meggörbülni, meghajolni’…Elsődleges jelentése ’meggörbülni a szárazságtól’. (SIS)
korotát’- ’eltölteni az időt’…(SIS)
korpet’- ’vesződik, győzködik valamivel, buzgólkodik’….litv. *kurpius* ’szabó’, *kirpti* ’szabni’, gör. *krēpis* ’talp’ …elsődleges jelentése ’kitartóan dolgozni’ (SIS)
kortočki- ’guggolni’ csak összetételekben: *sidet’ na kortočkax*. …(SIS)
korčevat’- ’földből kiirtani, kiásni’…vö.: *korč* ’tuskó, amit a földből kiástak’, …vö.: ukr. *korč* ’fatönk, tuskó’, …(SIS)
korčit’- ’görcsösen összehúzódni’ ….(SIS)
kor’ožit’- ’törni’ < dial. *korega*, *kor’aga* ’(vízbe merült) fatönk, tuskó’…(SIS)
kovyr’at’- ’kaparni’ (SIS)
kroit’- ’(ki)szabni’,…vö.: litv. *krijos*…gör. *krinō* ’osztok, felosztok, szétosztok’, lat. *cernere* ’szétosztani’. (SIS)
kromsat’- ’elmetélni, eldarabolni, elnyírni’…(SIS)
kropit’- …vö.: litv. *krāpinti* ’fröcskölni, szétszóródni’…lett *krōpalis* ’nedvesség’. (SIS)
krutit’- ’csavarni, tekerni, sodorni, kavarni, pödörni’ (SIS)
krušit’- ’rombolni, tördelni, kínozni, gyötörni’, … vö.: *kruxъ* ’cserép, szilánk’ …cseh ***kruch*** ’darab’, szlovák *kruch* ’kenyér’, le. *kruchy* ’törékeny’…(SIS)
kryt’- ’befedni, betakarni, beborítani’, …vö.: litv. *kráuti* ’ráteríteni’, lett *kraut,* gör. *kryptō* ’tető, takaró’…(SIS)
krast’- ’lopódzik, lopakodik’ …(SIS)
kr’akat’- ’hápogni, krágogni, köhécselni’…(SIS)
kr’axtet’- ’nyögni, sóhajtozni’…vö.: *krextati* ’kiabálni’….vö.: *krekt* ’hang’…(SIS)
govorit’- ’beszélni, mondani’ < *govorъ* ’zaj, kiabálás’…vö.: lett *gaura* ’fecsegés’, litv. *gauti* ’üvölteni, vonítani, bömbölni, süvíteni, bőgni’….(SIS)
gor’et’- ’égni’….(SIS)
gorknut’- ’keseríteni’…vö.: *gorkij* ’keserű’…(SIS)
grabit’-…vö.: litv. *grobti* ’megragadni, gyűjteni, összeszedni’, óind *grābhás* ’marok’, ang. *grab* ’megragadni, megfogni, elkapni’….(SIS)
kurit’- ’füstölni, dohányozni, párolni, égetni’ (HADROVICS – GÁLDI 1951)
gremet’- ’dörögni, zörögni’…vö.: óporosz *grumins* ’távoli mennydörgés’…(SIS)
gresti- ’halomba gyűjteni, összetakarítani, gereblyézni’, < *grebti* ’kapálni, gereblyézni stb.’ vö.: litv. *grebti* ’gereblyével megművelni’, gót *graban* ’kaparni, túrni’…(SIS)
gret’- ’égni’ (SIS)
gr’asti-, *gradu* ’menni, megyek’ … < *grędti* …vö.: lat. *gradior* ’lépek’, litv. *gridyti* ’menni’. (SIS)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

xarkat'- 'krákogva köpni'….Hangutánzó eredetű. (SIS)
xvorat'-'betegeskedni, gyengélkedni'….(SIS)
xoronit'- 'eltemet, eldug, elrejt'…(SIS)
xranit'- 'őrízni, eltenni' …vö.: *xoronit'* 'eltemet, eldug, elrejt'. (SIS)
xrapét'- 'horkolni, hortyogni'….(SIS)
xripet'- 'hörögni, rekedve, rekedtes hangon beszélni' (SIS)
xr'ukat'- 'röfögni' (SIS)

A fenti igék alapjelentésükben hordozzák a víz tulajdonságait, következésképp nem csoda, ha a cselekvés alapja lehet hangutánzó szó, utalhat mozgásra, vágás, kaparás, rovás, vesződés, küzdelem, áramlás, kapcsolatos lehet a kunkor, a hegyes, keskeny, kicsi formával, ízzel, színnel stb.

10.6.6.5.4. Eredmény

Magyar
kár 'anyagi veszteség, hátrányos változás, sajnos, olyan hely, ahol nem szabad legeltetni, a tilos'… Szláv eredetű. Vö.: szb.-hv. *kvâr* 'elromlás, megrongálódás, *kár* veszteség', mezei kár, más birtokán való legeltetéssel okozott anyagi veszteség', szln. *kvár* 'kár, hátrány'….(TESz)
kárt 'fából készült (kisebb) ivóedény'…Német eredetű szócsalád, vö.: ném. R. *quart, quarte* 'valaminek a negyedrésze'….(TESz)
karton 'rétegesen préselt, kemény, kéregpapir' Német eredetű, vö.: ném. *Karton* 'kéregpapir, papirdoboz…' Végső forrása az ol. *cartone* 'kéregpapir, kartonlemez…' (TESz)
kéreg: 'valaminek kemény, külső rétege'…A szócsalád alapja, a *kér* ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *kēr* 'kéreg, (fa)héj', osztj. *kir* 'jégkéreg (a havon), *kär* 'kéreg, héj, var', zürj. *kor* 'vastag fakéreg', votj. *kur* 'fakéregdarab', cser. *kür* 'hársfahéncs', …finn *keri* 'kéreg', észt *kere* 'héncs', lp. *gârrâ* 'kagyló, kéreg'…A finnugor alapalak **kere* lehetett. A *kéreg* a *kér*-ből keletkezett *-g* denominális nomenképzővel[455]….(TESz)
kopár 'kopasz, csupasz, növényzet nélküli, éhes, sovány, terméketlen föld'….ld. *kopik*... (TESz)
korpa 'gabonaszem finomra őrölt héja, amelyet főleg takarmányozásra használnak, a bőrről lehámló apró, fehér pikkely, duák, pénz'. Szláv eredetű, vö.: óe. szl. *krupica* ''morzsa', blg. *krupa* sol 'nagy darab kősó', szb.-hv. *krúpa* 'apró szemű jégeső, jégdara, dara, kása', *krúpica* 'apró szemű jégeső, morzsa, dara, kása', szln. *krúpa* 'árpakása', *krúpica* 'jégeső, dara, gríz, árpakása', szlk. *krúpy* (többes szám), ritkán egyes számban *krúpa* 'dara, gríz, jégeső', *krupi* 'dara, derce', or. *krupá* ' 'dara, kása, hódara, jégdara', ….ném. *Graupe* 'dara, kása, hódara, jégdara'…(TESz)
kőrő 'porhanyó, málló, törékeny, kiszáradt, kirepedező (bőr) , kemény húsú, ropogós gyümölcs'…. Ótörök eredetű, vö.: Kāš ọ *kevrek* 'lágy növény', oszm. *gevrek* 'törékeny', kaz. *köyrek* 'nem tartós, törékeny', hak. *kibrek* 'törékeny', tuv. *xēräk* 'nem tartós' …Vö. még mong. ir. kebereg 'törékeny, töredező', jak. kebierex 'nem szilárd, nem tartós'…(TESz)
kurta 'rövid, kisebb értékű (pénz) nem egész évben nyitvatartó (falusi kocsma), szerény vagyoni helyzetű'…Latin eredetű, vö.: lat. *curtus* 'megrövidített, rövid, csonka, nem teljes, hiányos'…. (TESz)
kurtka 'rövid férfi felsőkabát',…Északi szláv, közelebbről szlovák és ukrán eredetű, vö.: szlk. *kurtka* 'testhez simuló rövid ködmön, kabát, ukr. *kurtka* 'rövid, férfi felsőkabát', vö. még or. *kurtka* 'ua.'…(TESz)
harács 'egy fajta adó, adóegység, zsákmány, mohón, erőszakkal minden lehetőt megszerez'… Öszmán-török eredetű, esetle szerb-horvát közvetítéssel is, vö.: oszm. *haraç, harādzs* 'a nem mohamedán népektől szedett adó egyik fajtája'…(TESz)
harag 'tartósabb ellenséges, indulatos érzelmi állapot , haragos'…Származékszó, har- alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.:…md.E.M. *kor* 'harag, düh, bosszúság'… vog. *kor-* 'lehúz

[455] Tévedés, mert a *kéreg* volt az eredetibb, teljesebb alak és nem kicsinyítő képzővel ellátott forma.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

(nyárfakérget, fahéjat), üt, korbácsol'…A mordvin alapján eredeti igenévszó jellegére gondolhatunk…(TESz)
géra 'vízből kicsapódott só, a sóaknából kihányt föld- és sóelegy'. Ismeretlen eredetű……(TESz)
goromba 'érdes, dúrva (tárgy, dolog), kegyetlen, nagy, idomtalan, szigorú'…Szláv eredetű, vö.: óe. szl. *grǫbъ, grǫba, grǫbo* 'egyszerű, műveletlen, tanulatlan', blg. *grub* 'durva, nem finom, érdes, udvariatlan, nyers…szlk. *hrubỳ* 'vastag, dúrva, nem finom, goromba, udvariatlan, nagy', or. *grubyj* 'durva, érdes, goromba, udvariatlan, hozzávetőleges, vázlatos'…(TESz)
körtüm 'bérbevétel, bérlet'…udm. *kertymъ* '(a földesúrnak járó) jobbágyi szolgáltatás (természetben, különösen pénzben, ellentétben a robottal), dézsma, földbér' …> or. *kortomъ* 'ua.'. …(LYTKIN-GULJAJEV)
gurdej 'semmittevő, henyélő, lusta' ……(LYTKIN-GULJAJEV)

A fenti szavak között megemlítettem több toldalékolt szót is (vö.: *karton, kurta, kurtka, harács, körtüm, gurdej*), amelyeknek csak a töve tartozik a vizsgált nevünk szócsaládjába.

10.6.6.5.5. Szín

Magyar
kármin 'bíbortetűből készített piros festék'. Vándorszó, vö.: ang. *carmine,* ném. *Kármin*…or. *karmin* 'kármin'…(TESz)
kárókatona 'a gödényalkatúak rendjébe tartozó, fekete tollazatú vizimadár, kormorán'… Bizonytalan eredetű. (TESz)
korom 'tökéletlen égéskor keletkező fekete porszerű anyag, szenny, mocsok, feketeség, homály, egyfajta növénybetegség'…Ótörök eredetű, vö.: Kāš ᵒ *qurun,* CC. *qurum,* oszm. *kurum,* kazah., k.kalp. *qurïm*, alt. *qurun,* csuv. *xărăm* 'korom'. …(TESz)
hervad 'sápadttá, halvánnyá válik'…ld. még *hervatag, hervadat, hervatag* stb. Bizonytalan eredetű szócsalád….(TESz)

A *hervad* jelentése onnan lehet, hogy vízhiányossá kezdett válni, száradásnak indult.

huri '(a mohamedánok hite szerint) gyönyörűséges, örökké fiatal nő a paradicsomban'… Nemzetközi szó, vö.: ang. *houri,* ném *Huri,* fr. *houri,* ol. *uri,* or. *gurija* 'huri'. Végső forrása az arab *hūr* 'fekete (gazelle) szeműek, fekete szemű nők (a paradicsomi nőkre vonatkozólag)'….(TESz)
hira 'piszok, mocsok' ld. a *Hira* csn. (KÁZMÉR 1993)

Uráli nyelvek
Finn
kery- 'barnulni, pürkölődni, perzselődni' (SZINNYEI 1884)
kura 'sár, csatak, szar, fos' (SZINNYEI 1884)

Komi
gyrd 'vér' …mar. *kor͡em* 'megfüstölni (az áldozati pap az ima előtt teszi)'…mar. *kor͡* 'vér', véres áldozat', *görd* 'vörös', han. *kärt*, man. *kart* ……(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
kara 'fekete' a tatárból való. (Ašm. VI:87)
kiręk 'sár, folt, piszok a ruhán' (Ašm. VI:241)
xămăr 'barna, szürkésbarna, borús, homályos, sötét, komor (nap)', …ujg. *koᵒ͡ur* 'sötétbarna', üzb. *kungir,* kazah konyr, tat. *kongyrt,* bask. *kuᵒ͡yr* 'barna, szürkésbarna, világosbarna, türkm. *gongur*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

’barna’, jak. *xongor* ’sárgásbarna’, vö.: mong. *xongor* ’fakó (ló színe), világos vörösesbarna’. (JEGOROV 1964)
xărăm ’korom’, ujg., üzb., oszm., karacs. *kurum*, azerb. türkm. *gurum*, tat. *korym*, bask. *korom,* alt. V. *kurun,* hakasz *xurun,* kazah, k.kalp., nog. *kurym* ’korom’…(JEGOROV 1964)
xĕrlĕ ’vörös’, ÓT., …kirg., kaszah, k.kalp., nog., oszm., tat., bask., alt.V., tuv. *kyzyl,* ujg. üzb. *kizil,* azerb. türkm. *gyzyl*, hak. *xyzyl*, jak. *kyhyl* ’vörös’….(JEGOROV 1964)
xura ’fekete, barna, napbarnított, sötét (ld. feketeerdő), sáros (ruha), ujg., kirg., kazah, k.kalp., nog., oszm., kumük, alt.V., tuv., tat., bask. *kara*, üzb. *kora*, azerb., türkm. *gara,* hakasz, jak. *xara*, … mong. *xar,* bur.-mong. *xara* ’fekete’. (JEGOROV 1964)

Mongol
xar ’fekete, sötét, egyszerű’ (KARA 1998)
xongor ’gesztenyebarna’ (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
karákovyj ’sötét folt (a lovon)…(SIS)
karandáš ’ceruza’. Vö.: tör. *kara* ’fekete’ + *dáš* ’kő’… (SIS)
kárij ’sötétbarna (szem)’ …A törökből való. (SIS)
koričnevyj ’gesztenyebarna’…(SIS)
krasa ’szép’…(SIS)
krásnyj ’piros’…(SIS)
krasivyj ’szép’ …(SIS)
krov’ ’vér’ …vö.: litv. *kraũjas* ’vér’, óporosz *krawian* ’ua.’, lat. *cruor* ’vér’, ír *crū* ’vér’, …(SIS)

A színek eredetének és használatának, különböző szimbolikus jelentésének a tanulmányozása hagyományainkat, kultúránkat segít megismerni. A földrajzi névi kutatások láttatják velem azt, hogy eredetileg két alapvető szín, a sötét és a világos különülhetett el. Kezdetben őseink szemében a sötét a vízzel, földdel, sárral, mocsokkal stb. kapcsolatos, míg a világos szín a nap, a fény, a tűzhöz kapcsolódott. Az egyik érdekesség az, hogy a szép egyik esetben a piros színhez, a másik esetben pedig a feketéhez kapcsolódik. Vannak átmeneti színek, pl.: a barna egyik része a feketéhez, a másik része a világoshoz kötődik. A színeknek különös jelentőségük van az élet számos területén, köztük a lószínneveknek, a kelet és nyugat, a jobb és bal megnevezésének, de szimbolikus értéke van az uralkodó székhelyének, a fővárosnak a nevében is, stb.

10.6.6.5.6. Idő, folyamat

Magyar
kor ’idő, az ember életének valamely szakasza, valaki éveinek a száma, a történelemnek kisebb-nagyobb szakasza, korszak, az az időszak, amelynek folyamán valaki vagy valami bizonyos állapotban van’. Ótörök eredetű, vö.: ujg. *qur* ’sor, sorrend’, Kāš ọ *qur* ’rang’, AH. *qur* ’kor’, egykorú, Tefs. *qur* ’idő’, életkor’, oszm. *kur* ’egykorú személy, dolog, osztály, fok, mérték’, kirg. *qur* ’idő, -szor’ jak. *kur* ’évi, azonos évű, tavalyi, régi’….Megfelelései kimutathatók a mongolból is, vö.: pl. mong. *qorom* ’rövid ideig, egyelőre’…(TESz)
korán ’jókor, a maga idejében, korai időpontban, a vártnál, kívántnál korábban, azelőtt, előbb, korai’, ***kora*** ’idő előtti, a kelleténél korábbi, azelőtti, előbbi, valamely időszek kezdetére eső, korai, korán’….(TESz)

Kezdetben a *kora* a születés, a forrás, a sarjadás idejére vonatkozott s mint ilyen, alapul

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szolgálhatott további idekapcsolódó jelentéseknek.

Uráli nyelvek
Finn
kuuro ’időköz, futó zivatar’ (SZINNYEI 1884)

Komi
kor ’mikor’ ld. *kod.* …(LYTKIN-GULJAJEV)
kyrt, kyrta ’skála, fokbeosztás, fokozatos feltárás’ …….(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
karčăk ’öregasszony’, tat. *karčyk*, bask. *karsyk* ’öregasszony’, bask., tat., kirg., kazah, karacs. *kart* ’öregember’, Zamahš. *kary* ’öregember’, ujg. *keri,* üzb. *kari* ’öreg, öregember, öregedni’, ÓT. *kary* ’öreg, öregedni’, …kirg. *kary*, k.kalp. *karry* ’öreg’, *kartaj-* ’öregedni’, oszm. *kary* ’feleség, asszony’…(JEGOROV 1964)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
krat ’-szor, -szer’…vö.: százszor(osan) …, litv. *karta* ’réteg, rétegződés’ (SIS)
kratnyj ’-szörös’ < ***krat*** ’réteg’…(SIS)
kogda 'mikor?' ld. még *vsegda, inogda, togda* (SIS)
< *ko* ⟵ nem or. kV 'mi'
vö.: magy. *ki*?
+ *gda* ⟵ vö.: magy. *kor*

A jelentés magja azzal kapcsolatos, hogy az egymást követő furdulatokból forgás, sor, rend, folyamat lesz. Ennek van térbeli és időbeli tartozéka. Az idő(szak) jelentésű *kor* kapcsolatban lehet a *kör*-rel, amely jelenthette a víz hengerülését, amelynek a sorozata adja a folyamot, az első kör a kezdetet, a korai állapotot, másrészt a Földnek a Nap körüli egyszeri fordulatára utalhatott.

10.6.6.5.7. Betegség, gyógyászat, szitkozódás, szag, bűz

Magyar
kirurgus ’seborvos’. Latin eredetű….vö.: lat. *chirurgus* ’seborvos, sebész’. A latin szó a görögből való. …vö.: or. *xirurg* ’seborvos, sebész’. …(TESz)
kór ’beteg, betegség’. ..Északi szláv eredetű….(TESz)
Vö.: titkos féreg foga rág.
korhad, korhol ’koptat, dörzsöl’, ***korhatag, korhaszt***…Bizonytalan eredetűm szócsalád. … (TESz) ld. csuv. *xăra-* ’félni, betegeskedni’.
Szerintem az élettelen, kiszáradt, porladó, málló fát nevezik így.
komor ’mogorva, rosszkedvű. kemény, zord, lehangoló (természeti jelenség), sötét, rosszul herélt’…Ismeretlen eredetű. Az *r* képző volta nem bizonyítható….(TESz).
kúrál ’gyógyít’ ld. . *kúra* …Latin eredetű szócsalád…(TESz)
kurva ’felháborodást, mérgelődést okozó, megvetésre méltó személy, ász a kártyában, parázna’… Szláv eredetű, vö. blg. *kúrva,* …szlk. *kurva,* or. *kúrva* ’szajha, prostituált’…(TESz)
garabonciás ’bűvész, varázsló, vihartámasztó diákféle fiatalember, akadékoskodó, veszekedő, házsártos, hideg, kellemetlen’, ld. még *garaboncia* ’ördöngősség, bűbájosság, akadékoskodás, házsártoskodás’. Bizonytalan eredetű szócsalád. A *garaboncia, garabonca* talán olasz jövevényazó, vö.: ol. *gramanzia* ’bűbájosság, ördöngősség’. …(TESz)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Uráli nyelvek
Finn
karea ’kemény, száraz, dúrva, éles, fanyar, keserű, bátor, rajongó, üzekedő, rühetős. (SZINNYEI 1884)
karu ’égésszag’ (SZINNYEI 1884)

Komi
kars ’zúzmó, sömör’…’száraz sömör (bőrbetegség’) *kars* ’zúzmó, sömör’…fi. *karsta* ’koromlerakódás, korom, viszketegség, rüh’, vót *karssa* ’viszketegség, rüh’…vö.: or. *korosta* ’ótvar, kosz’. …(LYTKIN-GULJAJEV)
kerny ’varázslással elrontani, betegséget, kábulatot, bolondságot hozni valakire’, vö.: udm. *ker-*. … (LYTKIN-GULJAJEV)
kör ’íz, amelyet valamilyen szag, bűz kísér’, …vö.: udm. *korel’* ’ízes, finom’, … fi. *käru, kärtu* ’égészszag, füst, (égő holmitól árasztott (bűz)’, vepsze *kard* ’égett szag’, észt dial. *kärde-hast* ’égés szaga, kiégett terület (az erdőben) szaga’…(LYTKIN-GULJAJEV)
kuryd ’keserű’, udm. *kuryt* ’ua.’, …man. N. *kwort* …han. N. *kurtin* ’keserű’, ……(LYTKIN-GULJAJEV)
kuren’ga ’vadállat tetem’ …(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
kara ’szembetegség neve’ (Ašm.VI:86)
kărčankă ’kosz, piszok, viszketegség, rüh’, tat. *korčangy,* bask. *korsangy* ’viszketegség, rüh, koszos, ótvaros, rühes’, kazah *kyršanky*, kirg. *kyrčangy,* nog. *kuršanьgy* ’koszos, ótvaros, rühes’, ujg. *kirčangu,* üzb. *kirčongi,* üzb.S. *karčang* k.kalp. *kuršangky,* kumük, tat. *kyrčyn*, ojr. *kyrča* ’kosz, piszok, viszketegség, rüh’. ɬ csuv. *xyr-, kyr-* ’levakar, lekapar’. (JEGOROV 1964)
kiremet ’1. sáros, bosszúálló, rossz szellem 2. ártó’, kirg *keremet,* üzb.S. *keramät* ’csoda’, kazah *keremet* ’csoda, valamiféle feltűnő, kiemelkedő’, türkm. *keramat,* régi kifejezés ’szentkénti csodálat, szent’, oszm. *keramet* ’hála, nagylelkűség, kedvesség’, szolgálat, tisztelet, szentkénti csodálat’ azerb. *käramätli* ’hálás’ Vö.: arab … ’csoda’, természetfeletti erő, amit szent embernek tulajdonítanak’, perzsa *käramät* ’csoda, egészen szent’, jak. *kyrammyt* ’átkozott’. (JEGOROV 1964)
kiršk ’(haj)korpa, sár a testen, ruhán, ***kiv-kiršk*** ’ócska rongy, rongydarab, öreg, mosott ruhanemű, ’, XII-XIII. sz., azerb., türkm., gag., nog., alt., ojr., hakasz, jak. *kir* ’sár, sáros’, oszm. *kir* ’sár, besózott, besavanyított, besározott’, kirg., kazah, k.kalp. *kir,* bask. tat. *ker,* tuv. *xir* ’sár’, sáros ruha, bepiszkított ruha, azerb. *kirli,* Zamahš. *kirlik,* hak. *kirlig,* tat. *kerle* ’sáros’, tuv. *xirlen*, kirg. *kirde* ’besározódni, vö.: mong. *xir*, bur. –mong. *xiri* ’sár’. (JEGOROV 1964)
xĕrlĕxen ’vöröshimlő, kanyaró’,… üzb. *kizilča,* türkm. *kyzylža*, kazah, nog., k.kalp. *kyzylša* ’vöröshimlő, kanyaró’…(JEGOROV 1964)
xĕrt—surt ’rég. házi, a házi tűzhely védelmezője, oltalmazója’….(JEGOROV 1964)
xur ’veszély, sértés, bánat, boldogtalanság, szegénység’,…nog. *kor* ’veszély’, kirg., k.kalp. *kor,* oszm. *hor* ’megsemmisítés’, üzb. *xor, xur* ’sértés, tiprás, elszegényedés’, bask. *xur* ’szégyenletes, alsó’, tuv. *xora* ’ártalmas, rossz’, ….(JEGOROV 1964)
xarsăr ’törekvő, munkaszerető, dolgozó, bátor, határozott’, oszm. kazah, k.kalp. *arsyz* ’neveletlen, arcátlan, pimasz’, tat. *ärsez,* bask. *ärhez* ’arcátlan, lelkiismeretlen, szemrebbenés nélküli’… (JEGOROV 1964)
xajar ’haragos, szigorú, rossz’, üzb. S. *ajar* ’ravasz’, miser *gajar, xajär* ’ravasz, hamis’, kirg. *ajar* ’ravasz’, türkm. *kahar* ’harag’,…(JEGOROV 1964)
xăvărt ’gyors, sietős, gyorsan’ mong. *xurd*(*an*) ’gyors, gyorsan’…(JEGOROV 1964)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

xăvărt ’gyors’…mong. *xurd(an)* ’gyors’…(JEGOROV 1964)
csiszolt kő’. (JEGOROV 1964)
xărušă ’félelmetes, szörnyű, félelem, veszélyes, fenyegetés, veszély’…azerb. *gorxulu,* türkm. *gorkunč* üzb. *kurkinčli* ’félelmetes, veszélyes, szörnyű’, azerb. *gorxu*, ujg. *korkunč,* üzb. *kurkinč,* kirg. *korkunuč,* k.kalp. *korkynyš,* nog. *korkuv* ’félelem, veszély, szörnyűség’, ld. *xăra-*. (JEGOROV 1964)
xurlăx ’bánat, boldogtalanság, szomorúság’, PK. *xorluk* ’lekicsinylés, lealacsonyítás, megszégyenítés’, ujg. *xorluk*, üzb. *xurlik*, kazah *korlyk,* k.kalp. *xorlyk*, türkm. *xorluk,* kirg. *korduk* ’kínzás, szenvedés, lealacsonyítás, sértés,’ (JEGOROV 1964)
kuryd ’keserű’[456], udm. *kuryt* ’ua.’, …man. N. *kwort* …han. N. *kurtin* ’keserű’, ……(LYTKIN-GULJAJEV)

Mongol
xaraal ’átok, átkozás, káromkodás’ (KARA 1998)
xor ’méreg, kár’ (KARA 1998)
xort ’mérgező’ (KARA 1998)
garzan ’kár, veszteség’ (KARA 1998)
gör ’rágalom, áskálódás’ (KARA 1998)
gördöx ’megrágalmaz, befeketít’ (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
korosta ’ótvar, kosz’…vö.: óind. *karsati* ’megvakar’, lat. *carrere* ’megvakarni’….ném. *Krätze* ’fésű’, *krtatzen* ’fésülni’. (SIS)
kor’ ’kanyaró’…(SIS)
kára ’büntetés, fenyítés’….Közszláv eredetű…(SIS)
kropotlivyj ’fáradságos, vesződséges, aprólékos’…vö.: lat. *crepo* ’csikorogni, nyikorogni, sercegni, ropogni, kopogni’. (SIS)
krot …vö.: litv. *krutús* ’mozgékony’ (SIS)
krotkij ’szelid, jámbor’ (SIS)
kručina ’búbánat’…(SIS)
gor’e ’bánat’…(SIS
gor’kij ’keserű’…(SIS)
gripp ’náthaláz’…< fr. *grippe* ’ua.’…(SIS)
grex ’bűn, vétek, hiba’…(SIS)
groza ’vihar, rém, fenyegetés’, vö.: gör. *gorgós* ’félelmetes’, ír *garg* ’rideg, szigorú, kemény’. Elsődleges jelentése ’félelem, szörnyűség’. (SIS)
grust’ ’szomorúság, bánat’…(SIS)
gr’az’ ’sár, piszok, mocsok’,…Elsődleges jelentése ’mocsár, láp, ingovány, mocsaras hely’…(SIS)
xorošij ’jó’…(SIS)
korm ’takarmány, táplélék, étel’…vö.: ír *cuirm* ’sör’, lat. *cremor* ’sűrű ital, szörp’….(SIS)
xarči ’étel, élelem, eledel’….(SIS)
xirurg ’sebészorvos’ (HADROVICS – GÁLDI)
grad ’1. jégeső’…vö.: lat. *grandō* ’jégeső’, litv. *grúodas* ’sár’. (SIS)
xvorost’ ’rőzse, forgácsfánk, csőröge’…vö.: óang. *hyrst* ’ erdő’ óném. *horst* ’erdő’ …< *chvor-*: hangutánzó eredetű szó. (SIS)
grad ’1. jégeső’…vö.: lat. *grandō* ’jégeső’, litv. *grúodas* ’sár’. (SIS)
xrabryj ’bátor’ (SIS)

[456] Az íz kifejezésére használt szavakat nem csoportosítottam külön, mert a vizsgált szavunk családjába kevés tartozik, mint pl. a keserű, amelyet olykor szag, bűz kísér.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Két ellentétes tulajdonságcsoport jelenik meg. A víz egyrészt gyógyít, másrészt betegséget terjeszt. A gyógyító tulajdonságát kisebb nagyobb hatékonysággal az emberiség mindig igyekezett kihasználni. Ugyanakkor a vízre bizonyos körülmények között jellemző a posványos, sáros állapot, amelynek rendszerint velejárója valamilyen betegség, bűz, szag stb. A másik oldalról a gyógyító víznek is van szaga és van gyógyító sár is. A víznek, mint italnak a létfenntartó szerepe is tulajdonképpen gyógyító. A félelem, a szörnyűség egyrészt a betegségek okán alakult ki, másrészt a víz áramlásával gyakran együtt járó rombolásokhoz kötődik. A szomorúság, bánat a sötétséggel, lent lévőséggel kapcsolatos, az ellentettje pedig, a vidámság a fényhez, a Naphoz kötődik.

10.6.6.5.8. Melegség, szárazság

Magyar
kóró 'különféle növényeknek rendszerint télen át is megmaradó, száraz, kemény szára', bokor, cserje, megvénült sovány ember'…Ótörök eredetű, vö: hak. N. *qobraq* 'nádsíp és az a növény, amiből ezt készítik. CC. *qovra* 'fűszár, gabonaszár, szalma, gyom, gaz', kaz. *qūraj* 'üres szárú növény', bask. *quray* 'nád, nádfurulya', kirg. *qura* 'nád', tat. *qura* 'száraz fűszár, gyom', csuv. *xura* 'száraz fű'. A magyarba került török alak **qu·ŕa ˛ *qu·ŕa ˚*vagy **qūra ˚*qōra ˚*lehetett. Az Anonymusnál előforduló hn. *Couroug* a későbbi *Kórógy, Kóród* helynévvel azonos. (TESz)

A *Kórógy, Kóród* nevekkel csak akkor lenne teljes mértékben azonos, ha a szó végén Anonymusnál is *–d* lenne és akkor a névnek '*Kóró*-hoz tartozó, *Kóró* mellett lévő hely' jelentése lenne.

Altáji nyelvek
Csuvas
kăvar, dial. ***koar*** 'égő parázs, tűz[457]', …KB. *küăr ot*. 'égő tűz',…azerb., türkm. *köz*, üzb. *kur,* oszm. *kor, koru* 'égő parázs', tuvai *kyvar* 'égő'…türkm. *xovir* 'tűz, láng', azerb., türkm. *govur,* üzb. *kovur* 'égni', oszm. *kavur* 'égni'. A szó az óirániból való, iráni *xur, xvar,* aveszta *xvar(e)* 'nap (tűz)'. A régi *Xorezm*-et a perzsák *Xuvarazmiš*, az arabok *Xvarizm*, azaz 'napfényes ország'-nak nevezték. Zoroaster vallási uralmának idején az ország bővelkedett tűztemplomokban. vö.: ÓT., kirg., kazah, alt. *küj,* üzb. *kuj,* ujg., hak., bask. *köj-* 'égni'. Az örmény történészek a 10. sz.-ban a hunok vallásáról írva megemlítik, hogy *kuar* isten felé hajlottak, aki a hatalmas villámlásból vett szikrát. …(JEGOROV 1964)
kăra, kărač, kăračă 'száraz, nem termékeny (talaj), oszm. *kyrač* 'nem művelt', …alt. V. *kyra, kra* 'szántó', szántó mező, *kračy* 'földműves', hak. *xyra* 'szántó, felszánttt mező'.. Vö.: csuv. *xăr,* ujg. *kuruk*, oszm. *kuru,* kirg. *kuur* k.kalp. *kurgak* 'száraz, sovány, kiszáradt' , mar. *kyrač* 'száraz, nem termő talaj'. (JEGOROV 1964)
kĕr 'ősz' MK., polovec, ujg., kirg., kazah, nog. *küz*, züzb. *kuz*, alt.V., ojr., tuv., hakasz, jak. *küs,* bask., tat. *köz,* türkm. *gujz,* oszm., gagauz, kumük *güz*, k.kalp. *güz* 'ősz, …(JEGOROV 1964) Amikor száradnak a levelek, szárad a természet, mert fogy a víz'.
kukar 'letarolt, pusztává tett terület, kiégett terület (erdőben)', tuv., hakasz *xaar-* égetni, perzselni', , alt.V. *kok-* 'elszenesedni', vö.: mar. *kogar* 'égés', koromlerakódás', *kogarg(aš)-* 'megégni', *kogartaš-* 'megégetni', ….óujg. *kojur-* 'meggyújtani, megégetni', *köj-* 'égni', (JEGOROV 1964)
xăr 'kiszáradni' KB. *kuvar* 'száradni', …ujg., kirg., oszm. kumük *kuru*, üzb. *kuri*, tat., bask. *kor,* azerb. *guru,* türkm. *gura,* hakasz xuru, jak. *kuur* 'száradni'. …(JEGOROV 1964)
xărăk 'száraz, lefogyott, lesoványodott', Zamahš., csag. *kurug*, ujg. kuruk, kurgak, kirg., kazah, k.kalp., nog., karacs. *kurgak*, türkm. *giry, girak*, azerb. *giuru,* üszm. *kuru,* tat. *kory,* bask. *koro* 'száraz, kiszáradt', …vö.: mong. *kuuran* 'száraz', (JEGOROV 1964)
xărt- 'szárítani, megsérteni, megbántani' kiirtani, földből kiásni', *xărtnă, xărtlăx* 'kivágott, kiirtott

[457] Vö.: magy. kovakő = tűzkő.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

hely, irtás', XII-XIII. sz. *kuryt,* bask. *korot* 'kiszárítani, tat. *kort, koryt,* bask. *korot* 'szárítani, teljesen megsemmisítenik, elpusztítani, tönkretenni', ujg. *kurut,* azerb. *gurut,* jak. *kuurt* 'szárítani', …(JEGOROV 1964)

Mongol
xuuraj 'száraz' (KARA 1998)
xör 'kérges, kemény réteg' (KARA 1998) Figyelemre méltó, hogy a kérgesség akkor is a folyó, az élő víz hiánya miatt keletkezik, ha a kéreg túlzott hő nyomán szárazság miatt keletkezik és akkor is, ha a meleg hiánya, azaz fagy hatására kérgesedik a hó, jegesedik a víz.

Indoeurópai nyelvek
Orosz
kuraga 'aszalt barack', …vö.: üzb. *kuraga* 'száraz, szárított' vö.: *kuru* 'száradni'. (SIS)
gar' 'égés'…(SIS)
gor'učij 'gyúlékony, éghető' …(SIS)
gor'ačij 'forró' …(SIS)

Alapvetően a Naphoz, a tűzhöz és a víz apadásával kapcsolatos jelenséghez kötődnek a fenti szavak. A víz apadása, a száradás, víz párolgásának az oka pedig a Nap, a tűz energiájának hatására történik. Az ok és az okozat-sorozat jelenik meg a szavak jelentésében.

10.6.6.5.9. Hímnem, férfi tulajdonság

Magyar
kurafi 'hitvány, alávaló férfi, gazember, nők után futkosó férfi'. Összetett szó….*kurva fia*…(TESz)
here 'hím emlősállat, férfi páros ivarmirigye, nem dolgozó, himnemű méh, mások munkájából élő személy, ingyenélő, dongó, darázs, mén, herélt ló himvesszeje…' Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *kār, kēr* 'hím, rénbika', osztj. *kar* 'ua.', finn *koira* 'kutya', észt *koer* 'kutya'…kam. *kora* 'ökör'….(TESz)
kúr 'férfi közösül', nincs meg a TESz-ben.

Uráli nyelvek
Komi
kyr 'hím (csak a vadállatoknál)', fi. *koira* 'kutya', *koiras* 'hím', man. *xăr* 'hím', han. *ho'r* 'ua.', magy. *here,* protopermi **kojra-* hím'…jurák szam. *hoora* 'bika, hím', ngan. *kuru* 'nem herélt szarvasbika', szelk. *qoory* 'ua.', kam. *kora* 'bika'. …(LYTKIN-GULJAJEV)

Finn
kyrpä 'fasz' (SZINNYEI 1884)

Indoeurópai nyelvek
Orosz:
xr'ak 'kandisznó, ártány' (SIS)

Azoknál a szavaknál, amelyeknek nincs mássalhangzó kezdetű változata, mindig körültekintően kell eljárni, mert csak akkor tartoznak a vizsgált szavunk családjába, ha *k-* kezdetű volt eredetileg, és a szó eleji magánhangzó előtti hiány a *k-* fejlődésének egyik eredménye. Jelentéstani oldalról megközelítve a fenti szavakat, a férfi nemiséggel kapcsolatos szavak annak kapcsán keletkezhettek, hogy amint a víz kúrja, túrja a földet azért, hogy medret csináljon magának, a férfi is hasonlóképpen tesz. Amint a vízforrás egyfajta kút, a férfi páros ivarmirigye is az.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

10.6.6.5.10. Nép, embercsoport, ember

Magyar
görög 'görög ember, kereskedő'…Szláv eredetű. Vö.: …or. *grek* 'görög ember'…(TESz)
kabar ' a kabarokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó, kabar ember'…Ismeretlen eredetű. Egy feltett török **qapar* 'felemelkedő' --> 'lázadó' igenévből való származtatása – ez talán kapcsolatba hozható a csag., tat. *qabar*-, oszm. *kabar*- 'felemelkedik, felfúvódik' igével s az oszm. *kabar* 'hólyag, kelés' főnévvel – hangtani nehézségek miatt nem fogadható el. A régi magyar adatok ugyanis *v*-t, nem pedig *b*-t tartalmaznak. A *kabar b*-je a bizánci gör. *β* helytelen olvasatán alapszik….Kónsztantinosz Porphürogennétosznál a kazárok ellen fellázadt és a honfoglalás előtt a magyarokhoz csatlakozott három törzs neveként fordul elő….(TESz)

A földrajzi nevek összehasonlító hangtana (CZEGLÉDI 2006) igazolja, hogy a *–b-* és a *–v-* közvetlen közös elődje a *–β-* (bilabiális zöngés spiráns). A *kabar* és a *kavar* tehát egy korábbi hangnak (*–β-*) a két különböző irányban történt fejleményét (*-b-* és *–v-*) tartalmazzák. Hangtanilag a *kabar* és *kavar* nemcsak egymással tartozik össze, hanem kapcsolódik a *kara*-hoz oly módon, hogy a szóbelseji *–aβa-* triftongus fejleménye *(-aβa-* > -aVa- > *-aa-* > *-a-*) egyetlen magánhangzó, az *–a-* is lehet. A jelentéstani összefüggést is tanúsítják a nyelvek közszói, köztük a magyar *kapar, kavar, kúr.*

Uráli nyelvek
Komi
koras' 'vőlegény, kérő' …(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
kĕrü < kĕrĕv 'sógor, vőlegény, kérő', orx.-jenisz. *küdägü*, XII-XII. sz. *xüdägü, küzägü,* AFT *güjägü*, ujg. *küjogul*, polov. *küjegü, küjov*, üzb. *küjov,* azerb. *küräkän,* türkm. *köreken, gijev*, oszm. *güvej,* gag. *güvä,* kumük *gijev*, kirg. *küjöö*, kazah, k.kalp. *küjeü,* nog. *kijev*, baski. *kejäü,* tat. *kijau*, alt.V.*küjü, küjö*, tuv. *küdee*, hak. *kizö, küzee*, sor *küzä*, Szib. tat. *küze,* jak.*kütüö*, csag. *käjäv* 'sügor, legény', Vö.: mong. *xürgen* 'sógor'. (JEGOROV 1964)

A szónak nemcsak a magyarban van meg a párja (vö.: magy. *kérő*). Az altáji nyelvek sokféle változatát ismerik, köztük szó belsejében az eredeti *–t-* zöngétlen zárhangot tartalmazó formát és a *–t-* fejleményeit (*–d-, –r-, -z-, -v-, -j-*) tartalmazókat. Jelentéstanilag pedig tájékoztatnak bennünket pl. arról, hogy a lány kezét a vőlegény illetve a testvére kérhette meg.

xĕr 'lány', ÓT. *kyz*, …kirg., kazah, k.kalp., nog., oszm., tat., bask., ujg., üzb. *kyz*, ojr., tuv. *kys*, hakasz *xys*, jak. *kyys*, azerb., türkm. *gyz* 'lány', …(JEGOROV 1964)

Külön meg kell említeni egy Németh Gyulánál található népnevet:

karga 'Az Abakán mellett … a karga nép egy (része) *Su-qarġa* 'Vizi-karga', másik *Taġ-qarġa* 'Hegyi-karga'. (NÉMETH 1991:72)

Indoeurópai
Orosz
kargá 'vénasszony, banya' (HADROVICS – GÁLDI 1951)
kartvély '1. grúzok 2. a Kaukázuson túl lakók gyűjtőneve'. (HADROVICS – GÁLDI 1951)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kirgiz ’kirgiz (férfi)’ (HADROVICS – GÁLDI 1951)
greckij ’görög’ < *grьkъ*[458] > *grek* …(SIS)
grečeskij [459]’görög’ (HADROVICS – GÁLDI 1951)
gruzin ’grúz’ (HADROVICS – GÁLDI 1951)

Az emberre, embercsoportra, családra, nemzetségre, népre úgy ment át a víz elenvezése, hogy egyrészt ezeket az embereket a víz birtokolta, a víz melletti szögben, hajlatban voltak találhatók. Ezeknél azonban korábbiak lehetnek azok a nevek, amelyek mint a vizet, ugyanúgy teremtményeket neveznek meg.

10.6.6.5.11. Állat

Magyar
gór ’gyöngytyúk, hosszú (láb), megnyúlt, rövidszőrű, borzas’. Ismeretlen eredetű. Korábban csak a *gór tyúk* jelzős szerkezetben élt, a gyöngytyúk …majd egy nagy testű, , hosszú lábú, borzas tollú, kopasz nyakú tyúkfajta megjelölőjeként’…(TESz)
….(TESz)
görény ’a macskánál kisebb ragadozó állat’…Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, megfelelője a mai csuvasban nibcs meg, de vö.: CC. *qara küzen*, bask. *kö e͡n*, kirg. *küzön,* hak. *küzen,* tuv. *küzen* ’görény, menyét’, Vö.: még mong. *kürene* ’görény’, mandzsu *kürene* ’ua.’…(TESz)
griff ’mesebeli ragadozó madár, egy fajta keselyű’. Német eredetű…ld. ném. Greif ’ua.’…(TESz)
haris ’a fürjnél nagyobb, a galambnál kisebb, harsogó hangú költöző madár’….Hangutánzó eredetű. Igen valószínűen összefügg a *harsan, harsog* családjával,… Vö.: …cser. *karše* ’rigóféle madár’, mdE. *kirestej,* mdM. *kërśi* ’haris’, zürj. *gerskan*, *gertškan* ’ua.’, csuv. *karăš* ’ua.’ ….(TESz)
harkály Ősi hangutánzó szó az ugor korból, vö.: vog. *karkai, xòrxi* ’harkály’, *xårxėj* ’tarka harkály’…(TESz)
harkály, harokály, harkány, harka ’fakopács, fecsegő természetre utaló metaforikus elnevezés’. (KÁZMÉR 1993)

Uráli nyelvek
Finn
karanka ’búvárrigó’…(SZINNYEI 1884)

Komi
kör ’szarvas’…vö.: man. *kēr, xār* ’szarvasbika’, …. (LYTKIN-GULJAJEV)
kurög ’tyúk’, udm. *kureg* ’ua.’,…vö.: iráni kurd *kurk,* osszet *k’ark’* ’ua.’, man. *küerek* ’ua.’. … (LYTKIN-GULJAJEV)
kyr ’fekete harkály’, udm. *kyr* ’harkály’, mar. *kerge* ’fekete harkály’, , fi. *kärki, palokärki* ’fekete harkály’, …vö.: hah., man. *kar.* …(LYTKIN-GULJAJEV)
gurina ’fenékjáró küllő (halfajta)’, …fi. *kuore* ’eperlán-lazac’, szelk. *koor* …kam. *kuru* ’lazac fajta’ ……(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
kărkka ’pulykakakas’ , üzb. kurka, kazah kürke, ujg., bask., tat. kürkä, kumük g’urg’úr ’pulykakakas’, hakasz kürkü ’fajdkakas’. Hangutánzó szó, a pulyka kiabálását *kărk-kărk, kürk-kürk* jeleníti meg. Vö.: … finn *kurki* ’daru’, az arab nyelvben is megvan. (JEGOROV 1964)
kurak ’vetési varjú’, *xura kurak* ’vetési varjú’, *ula kurak* ’varjú’, kirg., kazah *ala karga*, türkm.

[458] A kemény jel (ъ) előtt *–k-* > *-c-* lett.
[459] A *–k-* palatális magánhangzó előtti helyzetbe került, ezért *–k-* > *-č-* változás történt.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

ala garga, garga, bast., tat., k.kalp., nog., ujg., üzb., kumük, karaim *karga,* oszm., azerb. *garga* 'varjú', bask., tat., k.kalp, nog. *kara karga*, üzb. *kara korga*, azerb., türkm. *gara garga*, oszm. *ekin kargazy* (ekin 'vetési'), kirg. *čar karga*, kazah *kuzgyn karga* 'varjú, vetési varjú' oszm. *aladzža karga* 'csóka'. Hangutánzó eredetű szó. (JEGOROV 1964)
xĕrxi 'vöröslábú vércse, törpebagoly', AFT. *kyrgu* 'vöröslábú vércse'…csag. *kyrgy, kirgu* 'ragadozó madárfajta' héja', ujg. *kurguj* 'vöröslábú vércse, kis sólyom', üzb. *kirgij,* k.kalp., kazah *kyrgyj* 'karvaly', türkm. *kyrgy* 'vöröslábú vércse, karvaly', üzb. S. *kyjgyr,* oszm. *kyrgy* 'vöröslábú vércse, karvaly', türkm. *gyrgy* 'vöröslábú vércse', bask. *köjgänäk* 'kánya', perzsa *kärgäs* 'héja, ölyv', mong. *kyrguj* 'vöröslábú vércse'. (JEGOROV 1964)
xur 'liba', MK *kaz,* kirg., kazah, nog., oszm., kumük, tat., bask. *kaz*, ujg., azerb., türkm., k.kalp. *gaz,* üzb. *goz,* alt.V., ojr., tuv. *kas,* hakasz *xas,* jak. *xaas* 'liba, lúd', vö.: perzsa *kaz* 'liba', mong. *xur* 'fajdkakas'…(JEGOROV 1964)

Mongol
göröö 'főképp a fűevő nagy vad' (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
karakática 'tintahal'…(SIS)
karga 'dial. varjú', ld. még *korga*. A törökből való. (SIS)
karp 'ponty' . A franciából való, vö.: fr. *carpe* 'ponty'. A XII. sz. emlékekben *koropъ*...Ld. még: ném. *karpo*, ukr. *korop*. …(SIS)
korova 'tehén'…vö.: litv. *kárvé* 'tehén'… Óporosz *kurwis* 'bika', gör. *keraFos* 'szavas, szarvval rendelkező'…szószerint szarvas állat…vö.: lat. *cervus* 'szervas'…*cornu* 'szarv'. (SIS)
krot 'vakond' (HADROVICS – GÁLDI 1951)
kr'akva 'vadkacsa' (HADROVICS – GÁLDI 1951)
kur 'rég. kakas' …(SIS)
kura, kurica 'tyúk'….(SIS)
xor'ok ' 'görény' ….(SIS)

A madarak, állatok valamely külső vagy belső tulajdonságuk, hangjuk stb. alapján kapcsolódnak a víz tulajdonságaihoz, így a hasonlóság vagy azonosság alapján megkapták az elnevezést is.

10.6.6.5.12. Növény

Magyar
királydinnye 'homokos talajon termő, a földön heverő szárú, sárga virágú, tüskés terméső gyomnövény'. …(TESz)
hárs 'szív alakú levelű, édeskés illatú virágú erdei és kerti fa, hársfa lehántott héjából készült kötél, fahéncs, háncskötél, vékony, háncsszerű hártya a kender tövén,'…Ősi örökség a finnugor, esetleg az uráli korból, …(TESz)
gordon 'gyomnövény, gaz, vadsáfrány, kunyhó, rejtekhely, útvesztő, bozótos, gazos terület, kis utca, üres növényszár, tüske'…Ismeretlen eredetű. …(TESz)

Uráli nyelvek
Komi
kerč 'poloskafészek, mocsári (erős szagú) vadrozmaring', udm. *korsi* 'lóhere'…'növényfajta állatok takarmányozására'…vö.: or. *kerč* ' a Pecsora mögötti területeken növő növény, amelynek a levelével a szarvasokat etetik' …(LYTKIN-GULJAJEV)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Altáji nyelvek
Csuvas
kurăk ’fű’…vö.: leb***. korak*** ’fű nagy, hosszúszárú levelekkel’ oszm. *kuru* út ’száraz fű, széna’, bask. K *kyrlyk* ’fűféle a hajdinakásához hasonló magokkal, szemekkel’, oszm. *kuruk* ’zöld, éretlen termés’, (vö.: csuv. *kurăk* tyră ’éretlen gabona’ kazah *kura* ’nád’, *kurgak šöp* ’széna’ (szószerint ’száraz fű’)… ujg., üzb. *kuruk* ’száraz, kiszáradt’, vö.: karacs.-balk. *kyrdyk* ’fű’. (JEGOROV 1964)
kuršanak, kuršankă ’bogáncs, bojtorján’, vö.: mar. *koršange* ’ua.’. (JEGOROV 1964)
xurama ’szilfa’, bask., tat. *karama* ’szilfa’, alt.V. *karama* ’szilfa horog, amivel a szántalpat odaerősítik’…vö.: *xura* ’fekete’ + *ma,* jak. *mas* ’fa’, ujg. *karagač,* oszm. *karaagač,* azerb. *karagač*, kirg. *karažygač* ’szilfa, fekete fa’. (JEGOROV 1964)
xurăn ’nyírfa’, ujg. *kejin*, üzb. *kajin*, kirg., kazah, alt. V. *kajyn,* k.kalp., ojr. *kajyng,* nog., bask., oszm. *kajyn*, türkm. *gajyn,* tat. *kajen*, kojb., szag., sor *kazyn*, tuv. *xadyn,* hakasz *xazyn,* jak. *xatyn* ’nyírfa’, vö.: mong. *xus(an),* burj.-mong. *xusun* ’nyírfa’. (JEGOROV 1964)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
karotél’ ’répafajta’. A franciából való, vö.: fr. *carotte* ’répa’ …Vö.: or. *korotkij* ’rövid’. (SIS)
grab ’fa’ …vö.: makedon *grábion* ’egy tölgyfajta kemény része’ (SIS)
grečixa ’tatárka, pohánka, hajdina’ (SIS)
grib ’gomba’ …(SIS)
xren ’torma’…(SIS)

Az állatok megnevezéséhez hasonlóan a növények is valamely - a folyótól, a víztől eredő – jellemző tulajdonságuk révén viselik a nevüket. A királydinnye kerek, gömb alakú és tüskés, pont olyan, mint a keskeny patak forrás felőli szakasza. A fű a tüskéhez hasonló, keskeny és hegyes, olykor igen hosszú szárú. A répa is ideköthető az alakja révén.

10.6.6.5.13. Társadalmi címnév

Magyar
király 'az uralkodó fejedelemnél nagyobb, a császárnál kisebb rangúnak tekintett monarchikus államfő',....Szláv eredetű. (TESz) < *kirá-*: relatív szótő + *-ly*: képző.
horka ’bírói szereppel járó méltóságot viselő személy az ősmagyaroknál…Ismeretlen eredetű. Ótörökből való származtatása, amely szerint egy török **qarxa* ’vérkeverő’ (< *qar-* ’kever’) került volna a magyarba, további vizsgálatot igényel….(TESz)
geréb ’községi előljáró, soltész, bíró’…Erdélyi szász eredetű….(TESz)
góré ’üzletvezető (főképpen a vendéglátóiparban), főnök, előljáró’…Cigány eredetű….(TESz)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
kara ’büntetés, fenyítés’ (HADROVICS-GÁLDI 1951)
korol' 'király' (SIS)

Egyelőre ebben a csoportban viszonylag kevés adat gyült össze, azonban az már látható, hogy megfejtésüket segíti az, ha hangtani oldalról a földrajzi nevek összehasonlító hangtanát alkalmazzuk (vö.: CZEGLÉDI 2006), jelentéstanilag pedig úgy közelítjük meg, hogy ugyanúgy, mint ahogyan egy folyónak alapvető meghatározója és irányítója a forrás, azaz a fej, az embereknél is a fej van elől, hozzá tartozik az irányító, a vezető szerep stb. Alaktani szempontból pedig a legelső társadalmi címnevek tőszavak, gyökszók, amelyek egyben alapul szolgáltak újabb, grammatikai morfémával ellátott társadalmi címneveknek is. Így keletkezett a magyar *király* szó is, amelynek a töve (*kirá* <

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kyrà < kàrà) megegyezik azzal a személynévvel, amely Konstantinnál birtokos esetben szerepel, de alanyesete *Kàrà* és az egyik törzs ilyen nevű személyhez tartozik. A képző *–ly < -l'* < -lV < -lVk az a 'valamivel való ellátottságot jelölő' képző, amely nemcsak az altáji nyelvek nagy részében, de a magyarban is fennmaradt. Ez a címnév az indoeurópai nyelvekben is ismert, az ófelnémetben *Karal*, a szláv nyelvek egy részében nem ejtik az első magánhangót (vö.: blg. *kral*). Ennek az az oka, hogy a király *–i*-je olyan zártan és röviden ejtett hang volt az átvétel idején, amelyet a szláv fül nem is hallhatott, ezért az átvételkor azt nem ejtette. Az orosz *korol'* azért is érdekes, mert az első magánhangzó (*-o-*) ejtése hangsúlytalan helyzetű szótagban illabiális *–à-* -val egyenértékű. Ez azt is jelenti, hogy a szó az oroszban véghangsúlyos. A TESz szláv eredetűnek tartja a *király* szót a magyarban tévesen, hiszen a szónak a térben és időben is kiterjedt nyelvi kapcsolatai más magyarázatot igényelnek.

10.6.6.5.14. Eszköz, szerszám, hangszer

Magyar
karabély 'rövid csövű puska'…Vándorszó, vö.: ang. *carbine*, ném. *Karabiner*….ol. *carabina,* or. *karabin* 'ua.'….(TESz)

Toldalékolt a szó, töve azonban a *Kara* nagy családjába tartozik. A vándorszó megállapítás éppen ezért felülvizsgálatra szorul.

kerep 'egy fajta hajó'…vö.: kun *käräb* 'hajó…megvan a görögben és a szláv nyelvekben, vö.: óe.szl. *korabl'ь*, or. *korabl'* 'hajó', szlk. *koráb* 'hajó'...(TESz)
korona 'uralkodói hatalmat jelképező díszes aranykarika', valaminek csúcspontja, betetőzése, töviskoszorú, pénznem, gyülekezet, valaminek a felső, rendszerint terebélyesebb része, koszorúpárkány, hajkorona, uralkodói hatalom, napkorona, a fognak az ínyből kiálló része, a fa gallyainak, lombjainak összessége, az agancs legfelső része, agancskorona'....vö.: lat. *corona* 'virágkoszorú, koronaszegély, párkányzat, perem, hegykoszorú, napudvar, hallgatság, gyülekezet, ...ném. *Krone* 'korona, mint uralkodói jelvény....' (TESz)
korong*, karang* 'kerek erdő, egy fajta kerék, mint a vizimalom alkatrésze, vízszintes síkban forkatott, lapos, henger alakú eszköz, amelyen a fazekas az agyagot formálja. kerek lap, vagy tányér alakú lap, tárcsa....' (TESz)

Uráli nyelvek
Finn
kara 'vasrúd, tengelycsap, tolózár....(SZINNYEI 1884)
karhi 'borona, fenyűágakból készült borona, gereblye'... (SZINNYEI 1884)
karpaa 'kosár, kis csónak, (melyet vinni lehet)'...(SZINNYEI 1884)

Altáji nyelvek
Csuvas
kakăr 'csőr, szarvacska, kürt' (JEGOROV 1964)

Oszmán
kuršunkalem 'töltőtoll'

Mongol
xuraj 'reszelő' (KARA 1998)
xuver 'sodrófa' (KARA 1998)
guurs 'trombita' (KARA 1998)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

guursan ’cső, belül üreges szár, tollszár, madártoll csöves vége’ (KARA 1998)

A mongol *guurs* magyar megfelelője a *kürt.* A két hangszer működési elve ugyanaz és ez a jelentésszál köti össze őket. Hangtanilag az *–s* a *–t* fejleménye.

Indoeurópai nyelvek
Orosz
korabl’ ’hajó’....(SIS)
korobka ’doboz’ ....(SIS)
koronka ...lat. *korona* (vö.: lat. *corona* ’koszorú’) ....(SIS)

A fenti eszközök jelentésének az alapja a kör, görbe alak. Vagy cső, henger alakúak, üregesek (kürt, szarv, doboz stb.), vagy elágazóak, tüskések (vö.: borona, gereblye), vagy karcolásra, horzsolásra használják (vö.: reszelő stb.).

10.6.6.6. A közszói adatok tanulságai

A fentiekben egyrészt lehetőség lett volna finomabb csoportosítás végzésére, másrészt még több nyelv még több adata bevonására éppen azért, mert a *Kér, Kàrà* olyan hatalmas szócsaládba tartozik, amely a nyelvnek, nyelvünknek az egyik alapszava, alapformája, gyöke. Ahhoz azonban ennyi is hozzásegít, hogy lássuk, jóval több szó jöhetne számításba annál, mint amennyiről a kutatók feltételezték, hogy alapul szolgált az adott tulajdonnévnek. Meg kell jegyeznem, hogy a fenti szavak legtöbbjének az etimológiája felülvizsgálatra szorul részben vagy egészben s ehhez a vizsgálathoz egyben útmutatóul szolgál e tanulmány is.

Rendszerezve a jelentéseket azt látjuk, hogy a hangutánzó eredetű (amellyel eredetileg a víz hangját utánozták) *kàrà* szónak illetve az alakváltozatok valamelyikének van ’üreg, gödör’ jelentése, amely kezdetben a forrásvíz görbe, kanyargós, elágazós helyét, a lyukat is jelentette, ahol a víznek volt járata, amelyben a víz áramlott. E jelentések közül elvileg bármelyiket választhatnánk. Egy tulajdonnévnek alapul szolgáló köszó kiválasztása azonban nem történhet önkényes alapon. A tévedés alól az sem mentesít, ha nincs elegendő háttérismeretünk, amikor adott tulajdonnévnek az alapjául szolgált köszót akarjuk megállapítani, megtalálni. Csak akkor járunk el helyesen, ha a szó családjához tartozó legtöbb szót összegyűjtjük, a névre vonatkozó ismereteket rendezzük, a köszó és a tulajdonnév lehetséges kapcsolatait hangtani, alaktani és jelentéstani oldalról részletesen megvizsgáljuk, végül felrajzoljuk a szó jelentésfejlődését. Mindezt pedig névtudományi ismeretek birtokában tesszük.

Hangtani oldalról lényeges, hogy a *Kàrà* szó családjának volt mély hangú (*kar, kor, kur, kyr*) és magas hangú (*ker, kör, kür, kir*) alapszava, valamint *k-, g-* és *x-* kezdetű változata.

A szakirodalomban a *Kér*nek illetve a *Kara* névnek alapul szolgált szavak között számon tartott szó valójában csak a szó családjába tartozik, amely az uráli, az altáji és az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvek közül számos nyelvben kimutatható.

A szavaknak igen korán jelentkezett és egymás mellett élt a mély és a magas hangrendű változata (CZEGLÉDI 2005), amelyek különböző ám valamilyen szálon mégis összetartozó jelentéssel rendelkeztek. Világosan kell tehát látni, hogyan, milyen fokon tartoznak össze a szavak. Egyik a másiknak alapul csak a közvetlen elődjeként szolgálhatott, vagyis az a szó, amely a legszorosabban kapcsolódik hozzá valamilyen jelentésszálon. Ennek a tisztánlátásnak pedig feltétele, hogy a fenti összefüggéseket nem lehet olyan alapon magyarázni, hogy az egyik esetben adott szó az uráli, finnugor vagy ugor egységből származó ősi szókészletünkhöz tartozik, a másik esetben pedig kölcsönzés a törökből vagy a szlávból stb. A földrajzi névi kutatások fényében a nyelvi kapcsolatokat másképpen, jóval magasabb, nagyobb látószögből lehet és kell vizsgálni ahhoz, hogy lássuk, az összetartozás igen széleskörű s amelynek időben nagyon ősi, mélyen eredő gyökerei

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

vannak. Tisztázni kell, mi az oka, hogy ismerik a szócsalád tagjait Eurázsia szerte, milyen úton, módon terjedtek el a kVr, kVrV, kVrVk, kVrVkV, kVrkV, krVkV szerkezetű tőszók, illetve gyökszók Mongóliától Nyugat-Európáig, Karéliától Dél-Ázsiáig. Az összefüggések mellett az egyes szavakkal külön-külön is kell foglalkozni ahhoz, hogy pontosítsuk a szómagyarázatot. Jelen tanulmányban azonban a megjelölt feladathoz igazodva a fenti szavaknak a hangtani, alaktani és jelentéstani következtetéseit vázolom fel az alábbiakban. Ezt megelőzően azonban kitérek a vizsgált szavunkkal azonos grammatikai morfémákra, azokra, amelyeknek előzménye a vizsgált szavunk egyik ősi változata volt.

10.6.6.7. Grammatikai morfémák

Erről a területről azért is kell adatokat hozni, mert a kutatók közül Berta Árpád több szempontból is elfogadhatatlan ötleteket és magyarázatot nyújtott a *Kér* és a grammatikai morfémák, ez esetben az irányhatározó rag kapcsolatáról. Ezt a kérdést tisztázni kell, ezért az idetartozó irányhatározó ragok közül mutatok be néhányat.

Magyar
-kor/-kör[460]:

Önálló szóból származó viszonylag új keletű ragnak minősíti a tudomány. „ …a XV. század közepére- végére alakulnak ki a *–kor*….Az újabb ragok mellett …személyragos határozószók nem találhatók” (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR1967:408)

A grammatikai morfémának a párhuzamai megvannak nemcsak az oszmánban, hanem más nyelvekben is. Ezek a morfémák eleinte önálló szavak voltak. Elvileg elképzelhető, hogy másodlagosan kialakult az önálló szói tulajdonság és a TESz-hez, valamint Keszi Tamás véleményéhez hasonlóan az önálló szavak a helyhatározó ragból alakultak volna önálló szavakká, azonban a nyelvek logikája nem így működik. A nyelvi tudat ritkán szokta elfelejteni azt, amit már egyszer tudott s nem kell újra feltalálnia azt, amit már egyszer feltalált. Esetünkben azt, hogy a grammatikai morféma alapja önálló szó.

Uráli nyelvek
Finn
kera ’–vel, együtt’

Altáji nyelvek
Csuvas[461]

---

[460] Ennek hangalaki változata a magyar ***-hoz***/***-hez***/***-höz***: „Önálló szóból lett …már előfordul a …HB.-ben a … *-hoz*….” (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967:408)

Azok a nyelvek, amelyek a grammatikai morfémáknak, köztük az irányhatározó ragoknak az illabiális – labiális és veláris – palatális formáját ismerik és használják, igen ősi jelenséget őríznek. Minthogy ezek a ragok is önálló szóból alakultak, ez az önálló szó jelentés a magyarban ma is megvan olyan szavakban, mint pl.: ***hozzá***: Alakváltozatai: *hojza*, *hozzája*. Jelentése: ’magához, közelébe, iránta, vele szemben, valamihez (vonzatként a *–hoz, -hez, -höz* ragos határozó helyett), javára, mellette, róla, vele, erre vonatkozóan’. … Megszilárdult ragos alakulat, vö.: osztj. *kūťêη* ’közelség, hely valami mellett’…(TESz)

A TESz véleményét több ponton is vitatnom kell. Nem igazolt, hogy a rag (*-hoz*) szilárdult meg és járult hozzá egy újabb. A *hozzá* két elemből áll (*hoz* + *-zá*), ahol az első megtartotta önálló szói minőségét és mint önálló szóhoz járulhatott a *–zá* rag.

[461] Megjegyzem, hogy a csuv. *kajri* (*kaj* ’hát’ + *-ri*: melléknév képző’), a *kajra* ’hátra’ (*kar* ’hát’ + *-ra*: irányhatározó rag’) ’hátra’ etimológiailag nem tartozhat össze az oszmán *-γaru / -gärü* irányhatározó raggal. A csuvas *–ra* directivus ragja azonban a magyar *–ra/-re* határozóraggal függ össze.

Mint önálló szavakat, meg kell említeni az alábbiakat:

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kar: jelenti mozdulatlan, egy meghatározott irányba mutató embercsoport tekintetét. (Ašm. VI:85)
kar ’1. világos, érthető, határozott, körvonalazott, éles, 2. egyenesen, világosan, tisztán’ (Ašm. VI:87)

Oszmán
-γaru / -gärü: irányhatározó ragja.

Indoeurópai nyelvek
Orosz
kogda 'mikor?' < *ko* ⟵ ld. török nyelvek kV 'mi?' + *gda* ⟵ nem szláv *kVδ.
vsegda 'mindig' < 1. *vse* 'mind, összes' + *gda* ⟵ nem szláv *kVδ 2. *vseg* + *-da*.

Szélesebb körű vizsgálatok során eljuthatunk további, egyszerűsödött változatokhoz is, pl. a magyarban nyelvjárási szinten a *–ho* (< *-hoz*), *-ko* (< *-kor*), vö.: or. *k-* ’-hoz’ elöljáró szó’.
Alaktani szempontból lényeges, hogy a *–ra/-re* irányhatározó rag *r*-je *t-* eredetű, nem tartozik össze a *-γaru / -gärü*: irányhatározó raggal, mert az nem bontható *-γa / -gä* ’hát’ + *-ru / rü* irányhatározórag kapcsolatára. (vö.: CZEGLÉDI 2006) A magy. *-kor* előzménye -*kVδ < *kVt.

10.6.6.7.1. Hangtani következtetések

Lényeges kritérium, hogy csak a *k-* kezdetűek tartoznak ide és a *k-* fejleményeit szó elején tartalmazó változatok. Az eltéréseket nem magyarázhatjuk sem hangátvetéssel, sem hasonulással. A *Kara* eredetileg nem négy, hanem ennél több hangból állt. A párhuzamos adatok azt igazolják, hogy a magánhangzó illabiális *–a-* maga is hangkapcsolatok fejleménye. Hozzá hasonló módon az *–u-*, az *–ü-* előzménye is lehetett olyan hosszú *–ú-* (*-uu-*) vagy *–ű-* (*-üü-*), (vö.: magyar *kúr*, *kűr*), amely triftongus (-VkV-) eredetű (vö.: csuvas *kukăr,*), azonban a *–k-* elemű triftongus *–k*-ja- *-nk-* (< *-tk-* < -tVkV-) mássalhangzó kapcsolat maradványa, vö.: magyar *kunkor.* A *kür* végső mássalhangzója az *–r* pedig eredendően nem lehetett szóvégi helyzetű, mert minden mássalhangzót magánhangzó követett. Mássalhangzót ugyanis csak valamilyen magánhangzó kíséretében lehet ejteni, fizikai törvényszerűség. Ezt számos példa igazolja, vö.: mong. *güüreg* ’híd, völgyhíd, viadukt’. Az oszmánban a rVg elemből magánhangzó végű rV lett (vö.: oszm. *köprü* ’híd’), míg a csuvasban csak az *-r* (vö.: *kĕper* ’híd’) maradt meg. (vö.: CZEGLÉDI 2006)

10.6.6.7.2. Alaktani következtetések

hát: ’szélesebb tetejű magaslat, földhát, a testnek a mellső oldallal ellentétes felülete, a ruhának a hátat borító része, valaminek a fonáka, másik oldala,…(TESz)

A magyar *hát* szó kezdő mássalhangzója (*h-*) ugyanúgy *k-* eredetű, mint a vizsgált irányhatározó ragunk (magy. *hoz/-hez/-höz*) *h*-ja, az oszm *-γaru/-gärü* kezdő mássalhangzója a *γ-/g-*. Az eredeti *k-* a szelkup szamojédban megőrződött, vö.: szelkup: *kotti, kotte* ’vissza, hátra’. A szó elemeire bontva *kot* + *-ti/-te*. Szó szerint összetartozik a magyar *hátra* szóval. A szelkupban a *kot,* a magyarban a *hát* önálló szó, a szelkup *–ti/-te* irányhatározó raghoz képest pedig a magyar *–ra/-re* fejlemény. Ez utóbbi ragban a szelkup őrzi az eredeti *t*-t, a magyar ennek az egyik fejleményét az *r*-t használja. A *t* másik fejleménye a *z* pedig a *–hoz/-hez/-höz* ragban van meg, míg a *hát* szóban az eredeti *–t* őrződött meg ugyanúgy, mint a szelkupban a *kotti, kotte* első elemében (*kot*) és az osztjákban a osztj. *kūťə̑η* ’közelség, hely valami mellett’ szóban. Az indoeurópai nyelvek közül az orosz előljáró szóként (vö.: or. *k*: ’-hoz, -hez, -höz, -nak, -nek’) csak a szókezdő *k*-t őrízte meg hasonló jelentésben, amelynek a vonzata dativus. További indoeurópai nyelvekben is megvan a párja *k-* szókezdővel. (vö.: SIS)

A Konstantinnál található tulajdonnévnek a Berta Árpád említette oszmán *–γarï* / *–geri* irányhatározó raggal való kapcsolata igazolható, de Bertával eltérő módon. Maga az irányhatározó rag olyan önálló szóból keletkezett, amely szó beletartozik abba a szócsaládba, amelybe a vizsgált tulajdonnévnek alapul szolgált köszó. Tehát a *γarï* / *–geri* határozóragnak az előzménye olyan önálló szó volt, amely ma ismeretes pl. ’hát’, ’közelség, hely valami mellett’ jelentésben. Az értelmezésnél azt is figyelembe kell venni, hogy eleink mindig a forráshoz, a maghoz - mint kiinduló ponthoz - viszonyítottak.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A *Kér* és a *Kara* - egymásnak alakváltozatai, mindkettő olyan tőszó, amely a nyelv kialakulása idején mondatszó értékű lehetett. Mint tőszók, önmagukban toldalékolatlanok, grammatikai morfémák járulhattak hozzájuk. Ugyanakkor tovább bonthatók abszolút szótőre és képzőre: kV- + -r, -rV, -rVk, -rVkV.

10.6.6.7.3. Jelentéstani következtetések

A *Kér*-hez, a *Kara*-hoz tartozó magyar közszók jelentésének az összekötő szálait úgy rajzolhatjuk fel, ha olyan hangutánzó szóból indulunk ki, amelyet az ember elsőként észlelt s ez a földből feljövő, más esetekben a csöpögő víz hangja volt, amelyet emberősünk visszaadott, utánzott. Ez a hang(sor) pedig olyan víz megnevezésévé vált, amely tölcsér alakú gödörből jött fel. A gödör jellemzően görbe, kör formájú, belőle a felböfögő (vö.: kérődzik) víz kúrja, rágja azt, ami az útjában van, elsőként a földet, miközben hörgő hangot hallat. A gödör egyben kút, azaz a forrás helye, a feltörekvő víz kérkedik, valójában nem más, mint az, amit kívánunk, vagyis amit *kér*-nek. A víz kavarog, kevereg, azaz köröz mozgás közben, hogy világra jöjjön, megszülessen, teremtmény legyen, keresztül kell törni az útjában lévő akadályokon. A születés helye, jelképesen a függőleges (a feltört víz) és a vízszintes (az akadály itt a föld) találkozási pontja. A kereszt, a kereszténység a születéssel, az élet indulásával kapcsolatos szimbólum. Az emberi tudat kifejlődésével és a nyelv születésével egyidős. Az ily módon megszületett víz teremtmény s a hozzá hasonlóan megszületettek is ezt az elnevezést kapták, köztük az ember is, így maradhatott fenn személynévként. Miután ennek a felböfögő víznek az iránya adott, a szó idővel irányhatározóvá válhatott.[462] S hogy nemcsak lentről felfelé jelentésű, az annak a körülménynek köszönhető, hogy a feltört víz a forrás illetve a folyó mentét is uralja, ez a terület is hozzá tartozik, ezért az elnevezés megilleti ezt a területet is. Őrzik ezt a 'valami mellett, valamihez tartozó' jelentések. Az irányhatározó ragok - amelyeknek illabiális – labiális és veláris – palatális formáját ismerik és használják a nyelvek - igen ősi jelenséget tartalmaznak.

Látható, hogy a hangutánzó szó alkalmas volt nemcsak a víz megnevezésére, hanem a gödör, a víz mozgása, színe stb. megnevezésére is. A lent lévő helyen – ahol a víz van – sár, sötétség, feketeség, betegség is van. Ugyanakkor a víz gyógyító hatású is. Lehet sekély, ahol át lehet gázolni, mint ilyen összekötő, azaz híd szerepű. A vízzel kapcsolatos számos tulajdonság jellemző azonban a természet más részeire, illetve más teremtményekre is, következésképp a hasonlóság kapcsán azok is megkapták a már ismert elnevezést és ez a szóteremtési folyamat a mai napig tart. Nem csoda hát, hogy pl. a magyar *kara* jelentése annyi mindent magában foglal a hang, zajtól kezdve az irányhatározó rag jelentéséig.

A tulajdonnevek jelentésénél pedig mindig figyelembe kell venni azt a törvényszerűséget, hogy a név alapjául vagy köznév, vagy egy másik tulajdonnév szolgált. Ez azonban nem jelenti azt, hogy elsőként nem a közszók jelentésfejlődését kell megrajzolni. Ez pedig kétféleképpen lehetséges. Vagy egy kiválasztott szó útját rajzolom meg, vagy pedig sok szó esetén azokat csoportokba rendezve a jelentéscsoportok fejlődési irányát jelölöm. Kialakultak egyrészt az egyalakú személynevek, amelyek idővel keresztnévvé illetőleg családnévvé váltak, másrészt több ember, egy egész család, nemzet azonosulása esetén keletkeztek a népnevek. A tulajdonneveknek a lexikális jelentését úgy tudjuk megállapítani, ha első lépésként kinyomozzuk, hogy a vizsgált névnek milyen tulajdonnév vagy köznév szolgált alapul. A *Kara* mint tulajdonnév személynév és földrajzi név is lehet, ezért számolni kell azzal, hogy a személynév lehet közvetlenül földrajzi névi eredetű, ugyanakkor a földrajzi névnek alapjául szolgálhatott személynév. A sorrendet el kell dönteni. Ha pedig köznév szolgált alapul a személynévnek, akkor az elvileg kapcsolatban lehet címnévvel, népnévvel és számos egyéb szóval.

[462] Az irányhatározó (*-ɣa-*: abszolút tő + *-ru:* képző, *-gä-* + *-rü*) abszolút töve összetartozik a magy. *ki-* igekötővel és az oszm, *-ki* (vö. oszm. *benimki* 'tőlem való') raggal.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Tehát a ***Kara*** értelmezhető úgy, hogy 1. családnév: embercsoport, amely a ***Kara*** nevű személyhez tartozik, 2. nemzetségnév (köznév), végső eredete dinasztianév, azaz személynév, 3. Személynév (családnév és keresztnév is). A *Kara* személynevet tehát úgy is felfoghatjuk, hogy az ilyen nevű ember a vízhez hasonló teremtmény.

10.6.6.8. Összegzés

Jelen dolgozatban az edigiektől eltérően a földrajzi névi kutatásaim tükrében tanulmányozom az ún. törzsneveket, ez esetben a köztudatból ismnert *Kér,* a görög forrást helyesen értelmezve a *Kara* nevet. Miután elkészítettem a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek az összehasonlító nyelvtanát (hangtan, mondattan, alaktan, jelentéstan), a munkának az egyik legfőbb tanulsága, hogy ez a nyelvtan alkalmas arra, hogy a magyar nyelv és még számos más nyelv nyelvtanaként alkalmazzuk. A további tanulságok közé tartozik az is pl., hogy nem találtam arra példát, hogy a földrajzi neveknek törzsnév szolgáljon alapul. A kutató munkámban ekkor érkezett el az idő a magyar hét törzs illetve név újra tanulmányozására.

Kezdve a neveket tartalmazó görög forrással, Konstantin is személyneveket említ. Tehát nem törzsnévről, hanem személynévről van szó, amelyhez törzs tartozik, amelynek a törzséről beszélhetünk. A görög forrásban *Kara* személynév szerepel birtokos esetraggal ellátott formában: *Kari*. A görög szövegben Konstantin idejében az *α* illabiális *–a*-nak olvasandó. Maga a név és a hozzá tartozó közszói párhuzamok olyan széles körben ismertek még ma is a három nyelvcsalád nyelveiben, hogy azok vizsgálatának eredményeképpen igen ősi szóról kell beszélnünk. A szó (ősi formája) keletkezésének idejét nem helyezhetjük ún. pre-uráli, pre-altáji vagy pre-indoeurópai korba, mert a nyelvi kapcsolatokat helyesen másképp lehet és kell megítélni. (vö.: CZEGLÉDI 2004:5-31) A nyelvcsaládok helyett olyan ősi nyelvben kell gondolkodni, amelynek utódnyelvei vannak s amelynek ma jelentős képviselője a magyar.

Miután Konstantinnál személynévről van szó, eleve értelmét vesztette számos, a kutatók között létrejött vita. Közéjük tartozik, pl.: a törzsnevek mint tulajdonnevek vizsgálata, a törzsnevek, mint seregtestek elnevezései, a törzsnévi tudat, a törzsnévi eredetű földrajzi nevek stb. Ugyanakkor fontossá vált számos más terület kutatása, pl.: a személynevek eredete, közszói jelentése, a birtoklás kifejezése, a számjelölés, a grammatikai morfémák eredete, köztük az irányhatározó rag eredete és alkalmazása stb.

A földrajzi nevek kutatásának a fényében a birtokos szerkezet keletkezéséről, kialakulásáról szóló ismereteink a következőképpen alakultak. A forrás, a folyó, a folyó ártere, a folyó melletti terület, a mellékfolyó egymáshoz való viszonyát jól megfigyelték eleink. Eszerint a forrás a tulajdonos, a birtokos. A forrás áll az első helyen. A belőle kifolyó víz, a folyó mint az utód a forrásnak a tulajdona, birtoka, ez áll a második helyen a birtokos szerkezetben. A folyó a forráshoz, mint utód az anyához tartozik. Továbbmenve a folyó menti ártér is a folyó tulajdona a rajta lévő növényzettel, állatokkal, emberekkel. Az eredeti, ősi sorrend tehát: 1. birtokos 2. birtok. Az adott folyóhoz tartozás kezdetben pl.: a folyó nevével való puszta azonosulással fejeződött ki. Úgy is mondhatjuk, hogy a folyó birtokolta a népet, a folyó tulajdona az ott élő növényzet, állatvilág és ember, embercsoport, nép.

Idővel a jelentéstartalom változott, a magántulajdon új formája alakult ki. Az ember el kezdte birtokolni az adott folyót, folyómelléket. Az eredeti logikát azonban megtartotta a magyar. Az indoeurópai nyelvekben a logikai sorrend fordított: Elől, vagyis az első helyen a birtok, hátul, azaz a második helyen a birtokos. Az indoeurópai nyelvek csak a jelentéstartalom megváltozásának idejét őrzik. Nem igazodtak a korábbi logikai sorrendhez. Ez azt is jelenti, hogy az indoeurópai nyelvek emlékezete csak a jelentéstartalom változásáig megy vissza. Nem ismeri, ezért nem tartja meg, nem tarthatja meg a mindent meghatározó eredeti logikát. Ezért a megváltozott jelentéstartalomnak megfelelően nála az első tag a birtok, a második a birtokos. Ez az oka annak is, hogy a birtoklást nem tudja kifejezni birtokos személyjellel, csak a birtokos szerkezettel.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A *Kara* személynév egyrészt lehet abból az időből való, amikor az emberek egy csoportja az ilyen nevű területen élt, azzal azonosult, másrészt az embert is teremtménynek fogták fel, mint a vizet, a folyót. A *Kara* nevű terület jelentése elvileg magában hordozza a fekete jelentést is, de nem jelenti azt, hogy a személynévnek feltétlenül a ’fekete’ jelentésű szó szolgált volna alapul. A *Kara* komplex jelentéstartalmánál fogva jelölhet mellékfolyót, folyó menti tavat, vizet, vizes helyet, árterületet, folyó mentét, ahol dús növényzet, gazdag állatvilág volt és ahol emberek éltek. A *Kara* mint földrajzi név közszói jelentése lehet a végső soron hangutánzó eredetű ’kút, forrás, folyó’ jelentésű szó, de a víz más tulajdonságát megjelölők közül bármely más is. Ezt nemcsak koronként és nyelvenként kell megvizsgálni, hanem az adott név esetében körültekintően kell eljárni.

Az ismert közszók (ld. fent) úgy keletkeztek, hogy a természetből már ismert jelenség neve analógiás úton átszállt a hozzá hasonló formájú és hasonlóan működő, hasonló funkciójú darabokra, tárgyakra. Mint ilyen, hasonlít a madarak, állatok, ember hangjához, az oldalhajtáshoz, a mellékfolyóhoz, a teremtményhez, az utódhoz.

A *Kara* – Konstantinnál *Kari* – tehát birtokos esetben lévő személynév, amelynek az alanyesete *Kara*. A *Kara* nevű személyhez hozzátartozik egy embercsoport, amelynek törzs a közös neve. A *Kara* mint személynév eredete pedig az ősidőkig nyúlik vissza, jelentése 'teremtmény, amely maghoz, őshöz, forráshoz tartozó'.

A törzsnévi – mint tulajdonnévi - értelmezés mellett nem szól egyetlen egy érv sem, az ellene szóló fő érvek közé pedig alábbiak tartoznak: Konstantinnál a név személynévként szerepel. Egyes számban fordul elő. Nincsenek törzsnévi helyneveink, de személynévi igen. A Volga-Urál vidéken nem tudunk kimutatni törzsnévi helyneveket, de személynévit és más tulajdonnévi és közszói eredetűt igen. A számba jöhető névadó és neveket használó nyelvek nyelvében sem szerepel ilyen törzsnév, de földrajzi név, személynév és közszók igen. A törzsnévi – mint tulajdonnévi – értelmezés kitalálás, hiszen nem érintkezik a valósággal, nem fogadja be az igazság törvénye.

10.6.6.9. Rövidítések

A.	Alikovszkij rajon
alt.	altaji
ang.	angol
azerb.	azerbajdzsan
bask.	baskír
Belok.	Belokatajszkij rajon
blg.	bolgár
burj.	burját
Cu.	Civilszkij ujezd
csag.	csagatáj
cser.	cseremisz
Čgs.	Csebokszarszkij gorszovjet
Čist.u.	Csisztopolszkij ujezd
csn.	családnév
Ču.	Csebokszarszkij ujezd
csuv.	csuvas
d.	domb
dial.	dialektus
f.	folyó
fi.	finn
fn.	főnév
fr.	francia
f.szorb	felső szorb

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

gag. gagauz
germ. germán
gör. görög
h. hely
hak. hakasz
han. hanti
hn. helynév
i.e. indoeurópai
Ja. Jadrinszkij rajon
jak. jakut
Jana. Janaulszkij rajon
K. Kozlovszkij rajon
kalm. kalmük
karacs. karacsáj
kipcs. kipcsak
kirg. kirgiz
k.kalp. karakalpak
kazax. kazah
Ko. Kozlovszkij rajon
Kr. Kraszno-csetajszkij rajon
Kra. Krasznoarmejszkij rajon
lat. latin
ld. lásd
le. lengyel
leb. lebed
litv. litván
lp. lapp
m. mocsár
M. Morgausszkij rajon
magy. magyar
man. mansi
mar. mari
md. mordvin
mdE. erza mordvin
mdM. moksa mordvin
mn. melléknév
mod. modern
M-P. Marinszko-Poszadszkij rajon
mong. mongol
ném. német
nog. nogaj
nyeny. nyenyec
óe.szl. óegyházi szláv
ógerm. ógermán
ojr. ojrot
ol. olasz
ólengy. – ólengyel
óor. óorosz
or. orosz
orx.-jenyisz. orxon-jenyiszeji

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

oszm. oszmán
osztj. osztják
ÓT. ótörök
óujg. óujgur
örm. örmény
özb. özbég
ősm. ősmagyar
ősszl. ősszláv
pl. például
polov. polovec
rom. román
szam. szamojéd
szam.jur. jurák szamojéd
szb-hv. szerb-horvát
szkr. szanszkrit
szelk. szelkup
szib.tat. szibériai tatár
szlk. szlovák
szln. szlovén
szn. személynév
Sterl. Szterlitamakszkij rajon
Svi.u. Szvijázsszkij ujezd
t. tó
tat. tatár
tkp. tulajdonképpen
tör. török
tuv. tuvai
türkm. türkmén
U. Urmarszkij rajon
ua. ugyanaz
udm. udmurt
ujg. ujgúr
ujg.mod. modern ujgúr
ukr. ukrán
üzb. üzbég
V. Vurnarszkij rajon
vm. vármegye
vog. vogul
votj. votják
vö.: vesd össze
zürj. zürjén

10.6.6.10. Források

ANDREJEV, N. A. *Csuvasszko-russzkij szlovar*, Moszkva 1961.
Ar. = NIKITIN
Ašm. ASMARIN n. i. *Thesaurus linguae Tschuvaschorum* I-XVII. Kazan - Csebokszari 1928-50.
B-R 1958 *Baskírszko-Russzkij szlovar* Moszkva 1958
C.DAMDINSUREN – A. LUVSANDENDEV:1982 C.DAMDINSUREN – A.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

LUVSANDENDEV *Russzko-Mongolszkij szlovár* Ulan-Bator1982
Fa. FASZMER, M. *Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka.* Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. Moszkva 1964-73.
GMA *Gidronimy Marijszkoj ASzSzR*
GYÖRKÖSSY 1986 GYÖRKÖSSY Alajos Latin-Magyar szótár Akadémiai Kiadó Budapest 1986
HADROVICS -GÁLDI 1951 HADROVICS László - GÁLDI László, *Orosz-Magyar szótár*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1951.
JEGOROV 1964 JEGOROV, V.G. *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka,* Csebokszari, 1964.
KARA 1998 KARA György Mongol-Magyar Kéziszótár Terebess Kiadó Budapest 1998.
KÁZMÉR 1993 KÁZMÉR Miklós *Régi magyar családnevek szótára.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest 1993.
KISS 1980 KISS Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára,* Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.
LELKES 1998 LELKES György, *Magyar Helységnév-Azonosító Szótár,* Talma Könyvkiadó, Baja 1998.
LYTKIN – GULJAJEV 1999 V.I. LYTKIN – J.Sz. GULJAJEV, *Kratkij Etimologicseszkij Szlovár komi jazyka,* Szyktyvkar 1999.
MÉK *Magyar Értelmező Kéziszótár*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1985.
MORAVCSIK 1988 MORAVCSIK Gyula *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai* Akadémiai Kiadó, Budapest 1988
MUNKÁCSI 1990 MUNKÁCSI Bernát, *A votják nyelv szótára,* Az Uralisztikai Tanszék kiadványai, Pécs, 1990.
NAP *Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR.* Csebokszari, 1974.
NIKITIN NIKITIN I. D. *Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR*. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
SIS N.M. SANSZKIJ – V.V. IVANOV – T.B. SANSZKAJA, *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka,* Moszkva, 1975.
SW Dr. FOKOS-FUCHS, *Syrjänisches wörterbuch* I-II. Budapest 1959.
TB. *Szlovar toponyimov Baskírszkoj ASzSzR*. Baskort ASZSzR-nin toponimdar hü͡lege. Ufa. 1980.
T-R 1966 *Tatarszko-Russzkij szlovar* Moszkva 1966
TESz *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
TSK. A. I. TURKIN, *Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR,* Szyktyvkar 1986.
ÚMT *Új magyar tájszótár* I. Akadémiai Kiadó 1979.
Vax. M.P. VAHRUSEVA, *Udmurtszko-russzkij szlovar* 1956.

10.6.6.11. Irodalom

BAKAY 1996 BAKAY Kornél *A magyar őstörténet kérdései - régész szemmel* in: Belvedere JGyTF Kiskönyvtára 9. Szeged, 1996:49-62
BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967:408 BÁRCZI Géza-BENKŐ Loránd-BERRÁR Jolán 1978: *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest
BENKŐ 1977 BENKŐ Loránd *Magyar nyelvtörténet - magyar őstörténet* in: Magyar őstörténeti tanulmányok Bartha I.-Czeglédy K. - Róna-Tas A. (szerk.) Budapest 1977
BENKŐ 2003 BENKŐ Mihály *A torgaji madiarok Keleti magyar néptöredékek Kazakisztánban* Timp Kiadó Budapest 2003

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

BERTA 1989 BERTA Árpád *Új vélemény török eredetű törzsneveinkről* in: Keletkutatás 1989 tavasz
BERTA 1997 BERTA Árpád *Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997
CZEGLÉDI 2004 CZEGLÉDI Katalin *Kettő az egyben* (*Nyelvünk logikai alapja a földrajzi nevekben*) című Miskolci Bölcsész Egyesület konferenciáján megtartott előadás írásban megszerkesztett változata. Kézirat.
CZEGLÉDI 2006 CZEGLÉDI Katalin *A földrajzi nevek összehasonlító hangtana.* Hunscience Kiadó Esztergom 2006.
FODOR 2003 FODOR István *A világ nyelvei és nyelvcsaládjai* Tinta Könyvkiadó Budapest 2003
GALJAUTDINOV 1987 I.G. GALJAUTDINOV *Onomasztikon Tarih nama i Bulgar Tadzsetdina Jalszygulova,* in: Baskírszkaja etnonímija Ufa 1987
GOMBOCZ 1905 – GOMBOCZ Zoltán Árpádkori török személyneveink. MNyTK. XXXV. 1905:241-84.
GYÖRFFY 1997 GYÖRFFY György *A magyar törzsnevek és törzsi helynevek* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997
GYÖRKÖSY – KERÉNYINÉ 1982 GYÖRKÖSY Alajos – KERÉNYI Károlyné *Görög nyelvkönyv* Tankönyvkiadó, Budapest 1982
HAJDÚ – KRISTÓ – RÓNA-TAS 1980 HAJDÚ Péter – KRISTÓ Gyula – RÓNA-TAS András *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba* Kézirat Tankönyvkiadó, Budapest, 1980
KESZI 1996-2002 KESZI Tamás *A magyar törzsnevekről* in: Keletkutatás 1996. ősz –2002. tavasz
KRISTÓ 1977 KRISTÓ Gyula *Törzsek és törzsnévi helynevek* in: Magyar Őstörténeti Tanulmányok szerk. Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András Budapest 1977.
KUZEJEV– IVANOV 1984 R.G.KUZEJEV– V.A.IVANOV *Etnyicseszkije processzy v Volgo -Uralszkom regione v V-XVI. vekach i problema proiszhozsdenija csuvasszkovo jazyka* in: Bolgary i csuvasii Csebokszary 1984:3
LÁSZLÓ 1999 LÁSZLÓ Gyula *Múltunkról utódainknak* Püski Kiadó Budapest 1999 I-II.
LIGETI 1979 LIGETI Lajos *Régi török eredetű neveink* III. MNy. LXXV. 1979:26-42
LIGETI 1986 LIGETI Lajos *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban* Akadémiai Kiadó Budapest 1986
MÁNDOKY 1976 MÁNDOKY Kongur István *Magyar eredetű törzsek a baskíroknál* in: Tiszatáj 30. 1976:41-44
NÉMETH 1991 NÉMETH Gyula *A honfoglaló magyarság kialakulása* Közzéteszi Berta Árpád Akadémiai Kiadó Budapest 1991
NÉMETH 1966 NÉMETH Gyula *Magyar törzsnevek a baskíroknál* Nyelvtudományi Közlemények 1966
RÓNA-TAS 1996 RÓNA-TAS András *A honfoglaló magyar nép* Balassi Kiadó Budapest, 1996

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

10.6.7. *Keszi*

„Lassan általánossá kezd válni az a felismerés, hogy a mai nyelvcsaládok ősei a jégkorok végén már kialakultak, s ekként a legősibb szórétegek ilyen távoli idők életéről vallanak….Szavaink… évtízezrek múltját őrzik, s ekként egykori művelődésünk legbecsesebb emlékei." (LÁSZLÓ 1999:7-22)

10.6.7.1. Bevezetés

A *Keszi* tulajdonnevekből és közszókból álló családja a fentiek folytatásaként arról is szól, hogy szavaink egyrészt valóban a legősibb szórétegekhez tartoznak s igen távoli idők életéről vallanak. Elgondolkodtató Harmatta János kulcsfontosságú mondata is: "Kétségtelen ugyanis, hogy az ősmagyar törzsszövetség már a kabarok csatlakozása előtt is nyolc törzsből állott…." (HARMATTA 1997:125-126). Módszertani és tartalmi szempontból egyaránt figyelemre méltó. Jelenti azt, hogy a törzsekkel kapcsolatos tulajdonnevek létrejötte megelőzte a hét törzsből álló törzsszövetség létrejöttét s e tulajdonnevek sorába a *Keszi* is beletartozik. Másrészt kérdések sorát indítja el: A Hét Magyar törzzsel kapcsolatosan törzsnévre – mint tulajdonnévre - vagy vezérnévre kell-e gondolnunk, esetleg népnévre vagy nemzetségnévre? A törzsszövetséget alkotó törzsneveknek alapul tulajdonnév vagy közszó szolgált? A tulajdonnevet vagy a közszót a törzsszövetségtől függetlenül is lehet magyarázni? A földrajzi neveknek szolgálhattak-e alapul törzsnevek? Baskíriában Magna Hungária területén valóban csak *Jenő* és *Gyarmat* nevekkel azonos földrajzi név található vagy több is? Hol születtek ezek a nevek, Magna Hungáriában, Levediában, vagy másutt? A törzseknek és a vezéreknek milyen lehetett az egymás közti viszonya? Milyen nyelven beszéltek a törzsszövetséget alkotó törzsekhez tartozó emberek? A válaszok keresése során sokirányú vizsgálatra van szükség.

Tanulmányozni kell a Hét Magyar neveit és a földrajzi névi párhuzamokat a Volga-Urál vidékén és a Kárpát-medencében, továbbá vezérnévi, személynévi, népnévi és egyéb közszói megfelelőket. Tisztázni kell más törzsszövetségek felépítését, a cím- és vezérneveket. Mindenek előtt pedig ellenőrizni kell a görög források eredeti, görög nyelvű szövegét és a fordítást, valamint a kettő viszonyát.

10.6.7.2. Források adatai és azok értelmezése

Bölcs Leo a türkök csatarendjéről írta: „53. Nem körülárkolt táborban táboroznak, mint a rómaiak, hanem a háború napjáig nemzetségek és törzsek szerint szétszéledve legeltetik lovaikat folyvást, télen-nyáron. Háború idején viszont a szükséges lovakat maguk mellett tartják, és béklyóba verve őrzik türk sátraik közelében, a csatarendbe állás idejéig, a csatarendbe álláshoz pedig éjnek idején kezdenek." (MORAVCSIK 1988:19)

Konstantinos[463] a 38. 39. 40. fejezetéből fordításban a következő – jelen tanulmányt érintő -

[463] „Bíborbanszületett Konstantinos … Bölcs Leon császár fia, 905-ben született. …Alig volt még hétéves, amikor 912-ben elvesztette apját, s az uralmat nagybátyja, Alexandros, ennek halála után régenstanács vette át, majd Romanos Lakapenos flottaparancsnok ragadta magához a hatalmat, s koronáztatta meg magát 920-ban császárrá.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

információkhoz jutunk: nyolc törzsről van szó, az elsőt nem nevezi meg, idesorolja a kabaroknak a három törzsét. A második a *Nyekié*, harmadik *Megyerié*, negyedik *Kürtügyermatué*, ötödik *Tarjáné*, hatodik *Jenehé*, hetedik *Keri*, nyolcadik *Keszi*. (vö.: MORAVCSIK 1988:42-48)

Moravcsik fordításában elsőként az tűnik fel, hogy a *Keri* és a *Keszi* nem tartalmaz *–é* birtokjelet, és *–i* magánhangzóra végződnek. A görög szövegben az *όγδόη Καση* jelentése ezért 'nyolcadik (törzs) Keszinek a' lenne, vagyis 'nyolcadik a Keszinek a törzse'. A görög betűs formák összevetésekor az látszik, hogy a *Καρη* és a *Καση* név a szótőben ugyanazt a mély magánhangzót (-*α*-) tartalmazza, amelynek a hangértéke illabiális *à vagy á* lehet a görögben i.e. a 6. században, de a 8-10. században egyértelműen illabiális *à*. A két név végső hangzója azonos (*η*), amelynek hangértéke időszámítás előtt még nyílt hosszú *é* lehetett, Konstantin idejére azonban palatális illabiális *i* lett. E két névvel (*Καρη* és *Καση*) szemben a *Νέκη* és a *Μεγέρη* magas magánhangzókat tartalmaz, a végső hang pedig annyiban különbözik az előző kettőtől, hogy az *η* fölött nincs hangsúly jel ($\frac{1}{28}$) s a hangértéke nyílt hosszú *ē* lehetett egészen az i.e. 5. sz—ig. Ezt követően a 4. sz. ban hosszú *–í* volt a hangértéke, majd *i*-vé rövidült és a görög szövegben hangsúlytalan. Tekintettel arra, hogy ezek a görögben idegen nevek, számos körülményt figyelembe kell venni, amikor a leírt betűk hangértékére következtetünk. Lényeges, hogy mindkét név genitivus esetragot tartalmaz s az esetragot az *η* képviseli, amelyet *–i*-nek ejthettek s amely a *Νέκη* és a *Μεγέρη* névben hangsúlytalan, a *Καρη és a Καση* névben pedig hangsúlyos. Tehát *Nyeki, Megyeri, Kàri, Kàszi.* A következő feladat annak a megállapítása, milyen tövű főnévként kezelték a görög szövegben és tették ezeket genitivusba. Az világos, hogy a *Καση* nevet nem *–σ* tövűként ragozták, mert ha így tették volna, a genitivus rag előtt a *σ* kiesett volna. (vö.: GYÖRKÖSY 1982:97) Olyan –α tövű főnévként ragozták, ahol a singularis nominativus *–α* hangját nem előzte meg ي ,ه ,و, ezért a genitivusban *η* lett. Eszerint a görög szövegbe bekerült név nominativusban illabiális *à* hangot tartalmazó *Kàszà* lehetett, amelyhez a genitivus -*η* (-*i*) úgy járult, hogy az –α (-*à)* helyébe lépett. (vö.: GYÖRKÖSY 1982:82). A név tehát genitivusban *Kàszi,* nominativusban *Kàszà.* Kutatóink ott követtek el alapvető hibát, hogy a genitivuszos alakot nominativusként értelmezték és az így került be a köztudatba is. Szólni kell arról is, hogy csak a *Καρη* és a *Καση* – *η*-je tartalmaz $\frac{1}{28}$ jelet a betű fölött, amely a görög szövegben az accentus circumflexus, azaz ún. hajtott hangsúly jele. (vö.: GYÖRKÖSY 1982:5) **A görög szöveg *όγδόη Καση* helyes olvasata tehát 'a nyolcadik *Kàszà*-nak a törzse'.**

10.6.7.3. Kutatói vélemények és azok kritikája

….**Moravcsik Gyula** lábjegyzetben közli, hogy „A görög szöveg azt a benyomást kelti, hogy a közölt nevek, melyeket genitívusi …esetben jegyzett fel a szerző, személynevek…, noha kétségtelen, hogy azok honfoglalás korabeli magyar törzsek nevei…Ami az egyes törzsnevek etimológiáját illeti, a második és a harmadik törzs neve finnugor, a többi hat törzsé török eredetű." (MORAVCSIK 1988:47)

Konstantinos 25 éven át, míg Romanos bitorolta a trónt, névlegesen uralkodott, s csak 945-től haláláig (959) volt egyeduralkodó….A gyűjteményes munkában nyilván különböző korú és eredetű részek keverednek. Biztos, hogy a császár személyes munkája a fiához, Romanoshoz intézett rész, melyet a 952-959 közötti időre kell datálnunk, továbbá az I. könyv élén álló bevezetés s az előzmények is, és az sem lehet kétséges, hogy a gyűjtemény anyagát az ő intenciójának megfelelően állították össze munkatársai. Később aztán egy ismeretlen szerkesztő egészítette ki a munkát későbbi korból származó részekkel, s az egészet egyesítette. Ebben az alakban maradt ránk a gyűjtemény, amely nemcsak a bizánci udvari életről tájékoztat, hanem a Bizánccal érintkező népek történetéhez is nyújt némi adalékot. Így említi a császári udvarban lévő idegen származású testőröket, és megtaláljuk benne az idegen népek, így pl. a kazárok, besenyők és türkök fejedelmeihez intézett hivatalos császári levelek formuláit és címzését. Konstantinos művei közül legbecsesebb az a munka, melyet rendesen „De administrando imperio" címen szoktak idézni, noha ez az elnevezés, mely az első kiadótól, Meursiustól származik, nem felel meg a mű tartalmának." (MORAVCSIK 1988:30-31)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Moravcsik Gyula kétségtelennek mondott megállapítása nagyon is kétséges, mert a személynévi alapú birtokos szerkezetre vonatkozó megjegyzését sem ő sem más nem próbálta tisztázni sem a görög szöveg újra elemzésével, sem az analógiák segítségével, különösen nem a kettővel együttesen. Nem kapunk érdemi magyarázatot arra sem, a *Keszi*-nek mi a pontos olvasata, a tőbeli magánhangzó miért *–e-* és miért nem illabiális – *à-* s a végső magánhangzó, amely a genitivus eset ragja is egyben, miért palatális illabiális *-i*, és azt miért fogják fel nominativusban. Konstantin szövege tehát a fenti kérdések tisztázásához szakértői kritikai elemzést igényel.

Jelen tanulmány szempontjából két fontos információra kell odafigyelni Konstantinnál. Az egyik az, hogy a görög szövegben következetesen többes számú formát találunk népnév esetében (vö.: *ε῎υρκικων*, *ε῎υρκων* 'turkiknek a'[464], *Καβάρων* 'kavaroknak a'), és egyes számú alakokat személynév vagy személynévvel kapcsolatos megnevezések során (vö.: *Καση 'Kasza*-nak a'[465]). Oda kell figyelnünk arra is, mikor kell a görög lejegyzésben labiális, illabiális, továbbá veláris vagy palatális magánhangzókat vélni.

Figyelemre méltó körülmény, hogy eleink a mindennapi életüket a nemzetségi és törzsi hovatartozás szerint élték. Ennek az összetartozásnak a nyomait a Kárpát-medence földrajzi neveiben elvileg csak akkor kereshetjük, ha az adott nevek nem léteztek a Hét Magyar bejövetele előtt s azok alapjául nem szolgálhatott a Hét Magyartól függetlenül is személynév vagy köznév. Azaz, e földrajzi nevek a Hét Magyar letelepedése nyomán keletkeztek volna.

A görög szövegből egyértelműen kivehető, hogy a türkök hét törzsére vonatkozóan személynévvel találkozunk, akik a törzsek vezetői és csupán a vajda, mint címnév fordul elő, de nem a Hét Magyar valamelyikének személyneve mellett. A címet az idő sorában mindig más-más személy viselte s az sohasem volt és nem lehet azonos az egyes ember személy vagy egy embercsoport tulajdonnevével. Az más kérdés, hogy van *Vajda* személynevünk – ma családnév -, amely közös gyökerű a címnévvel, használatában azonban nem keverhető össze a kettő. Személynévnek sohasem szolgálhatott alapul címnév. A törzsek, azaz a seregek élén vajdák álltak, akik közül egy első vajda volt. Ilyen volt Levedi. Ezt követően Árpádot kazár szokás szerint fejedelemmé tették, ettől kezdve Turkia (nép és országnév ugyanaz) fejedelme Árpád nemzetségéből lesz. Arra is ki kell térnünk, hogy a törzs és a nemzetség nem egymást fedő fogalmak.

Továbbá *Árpád nemzetsége* kifejezés nem azonos az *Árpád népe* kifejezés tartalmával. Egyik sem válhatott törzs nevévé, sőt az *Árpád népe* szerkezetű forma egyfajta birtok viszony[466]kifejezésére alkalmas, amely szerkezet, de a szerkezet birtokos tagja sem vált a nép nevévé. A görög szövegben az egyes számú genitivusi forma a Hét Magyar esetében végső soron olyan személynevet takar - nemzetség nevével alakilag egybeeshet, de funkciójában nem - amely a személynévre vonatkozó egyes számot megőrizte. A nevek a törzs élén álló személy nevét takarják. Ha bármelyiket népnévként kellene értelmeznünk a szöveg szerint, többes számban kellene szerepelnie. Egyedül a *kabarok/kavarok*, mint népnév szerepel többes számban. A kabaroknak, akik a kazárok nemzetségéből valók, három törzse van és egy fejedelme, akinek a nevét nem tudjuk. A Hét Magyarnak pedig hét törzse van és szintén egy fejedelme Árpád. Az ősi hetes szám rendszere nem bomlik meg a kabarok csatlakozásával, mert nem válik a hetes egység részévé.

A fordításban a törzsek neveinek a felsorolásakor a fordító (Moravcsik) az első törzset nem

---

[464] A görög szövegből kiolvasható, hogy *turki/turkik* volt a neve annak a népnek, amelyik Levedi népe, majd Árpád népe lett. Fontos, hogy a többes számú jelentés nem a görögben keletkezett. A többes szám használata pedig arra utal, hogy a népnév dinasztianév, azaz személynévi eredetű. Tehát az adott személyhez tartozókról van szó.

[465] Adatokkal megtámogatva tisztázni kell, hogy a görög szövegbe került alakok milyen hangzóra végződtek, s azokat milyennek fogták fel a görögök. Eszerint a genitivusi rag a végső magánhangzó helyébe lépett-e vagy a végső hanghoz járult. Döntően befolyásolja a ragozást – szempontunkból különös jelentősége van a Nominatívus és a Genitivus esetvégződésnek, ragnak – az, hogy a görögök milyen tövű – mássalhangzóra végződő, vagy magánhangzóra végződő – hímnemű főnévként fogták fel a neveket, mert e szerint látták el a genitivus eset ragjával.

[466] A magyarban a birtokos szerkezet birtokos tagja lehet toldalékolt és toldalékolatlan, azaz a birtokviszony jelölt és jelöletlen.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nevezi meg, hanem úgy fogalmaz, hogy „Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse,…". A további öt törzsre vonatkozóan azt írja, hogy a második *Nyekié,* harmadik a *Megyerié,* nyegyedik a *Kürtügyermatué,* ötödik a *Tarjáné,* hatodik *Jenehé*. Lényeges, hogy *–é* birtokjellel látja el őket. A maradék kettőt *Keri, Keszi*-nek írja. Velük kapcsolatosan lábjegyzetben írja, hogy „A görög szöveg azt a benyomást kelti, hogy a közölt nevek, melyeket genitívusi esetben … jegyzett fel a szerző, személynevek … noha kétségtelen, hogy azok honfoglalás korabeli magyar törzsek nevei. A genitivusos szerkezetek használata olyan magyar kifejezésekből magyarázható, mint „Buda vára", Nyék törzse" stb…." (MORAVCSIK 1988:47) Ezzel szemben a görög szövegben *Νέκη, Μεγέρη*, *Κουρτουγερμάτου, Ταριάνου, Γενάχ, Καρη*, *Καση* van. A genitivus esetragként az *-η* szerepel a *Νέκη, Μεγέρη*, *Καρη, Καση* neveken. Ezek azonban nem nominativusi formák.

Tehát a görög szövegben birtoklást kifejező szószerkezetekben birtokos esetraggal ellátott személynevek szerepelnek, amelyeket a fordító nem adhat vissza alanyesetben.

Németh Gyula úgy gondolta, hogy „A volga-kámai *Hét Magyar*ról keveset tudunk, de tudunk valami nagyon fontosat: ismerjük a szervezeti felépítését és a szervezet legfontosabb neveit. Ezt egy későbbi korban, 950 körül írta le Konstantin bizánci császár, akkor, amikor a magyarok már a Duna-Tisza vidékén laktak. …Ma is élnek a *Hét Magyar* törzsei Magyarországon, mint helynevek, és ma is élnek Árpád törzsi elnevezései Baskíriában, mint baskír törzsnevek….Kronológiai tekintetben valószínű, hogy a *Hét Magyar* a VII-VIII. században állt össze…..600-700 körül a Káma és Bjelaja vidékén a magyarság magja, a *Hét Magyar* nép. Hangsúlyozni szükséges, hogy a Hét Magyar törzsnevei minden valószínűség szerint kivétel nélkül Baskíriában keletkeztek, a Hét Magyar törzsrendszere - úgy, ahogy Konstantin császár 950 körül lejegyezte – nem a magyarok vándorlása idején, alkalomszerűen alakult ki, hanem a Bolgár-török Birodalom keretében, a bolgár-török fejedelmek részéről adminisztrációs és katonai alapon mesterségesen állítódott össze." (NÉMETH 1991:183)

Hivatkozik Konstantinra „Magyarul „…Az első a kabaroknak a kazároktól elszakadt és imént említett nemzetsége, a második a Neki, a harmadik a Mejeri, a negyedik a Kurtu-Jermatu, az ötödik a Tarjanu nemzetsége, a hatodik a Jenach, a hetedik a Kari, a nyolcadik a Kaszi.". E törzsnevek olvasataiban semmi kétség, semmiféle lényeges probléma nincsen, e nevek Magyarországon ma nagy számban egy-egy esetben 40-50-szer fordulnak elő s a történeti forrásokban hangtani fejlődésük is biztosítva van. A magyar törzsrendszer emléke a Krónikában és Anonymusnál is megőrződött. E két forrás természetesen független Bölcs Leótól és Konstantinostól s a bennünket érdeklő részben független egymástól is. Azon kívül Konstantinos és a magyar tudósítások közt egy nagy különbség van: Konstantinos a t ö r z s e k neveit közli, s nem közli a törzsek vezéreinek nevét …., a magyar tudósítások pedig csupán a v e z é r e k nevét közlik. Abban megegyezik a két magyar forrás, hogy hét fejedelmi személyről, hét törzs fejéről, tud." .(NÉMETH 1991:185)

„A krónikákban még találunk valamit, ami a régi magyar törzsrendszernek – s általában a török-fajta törzsrendszernek – egy lényeges vonását őrizte meg. A Krónika szerint a magyarok hét seregre oszlottak. Ez a hét sereg, „septem exercitus" kifejezés onnan származik, illetőleg annak az emlékét őrzi, hogy a törzsrendszer elsősorban hadi szervezet. Feltűnik egy sajátságos körülmény, mégpedig az, hogy a törzsnevek a Krónika és Anonymus forrásaiban nem voltak meg, vagy ha megvoltak is, a krónikások nem tartották érdemesnek őket feljegyezni. Ez világosan bizonyítja, hogy a törzsnevek kevésbé voltak fontosak, mint a vezérek nevei, talán már a vezérek korában, de mindenesetre már a XI. században. Nem lehet a krónikások hallgatását a törzsnevekről másképpen megérteni, mint hogy ezek az ő korukban minden jelentőségüket elvesztve feledésbe merültek….A törzsneveknek e hirtelen letűnése természetes, mivel „a törzs önkényesen létrehozott szövetkezésen alapuló másodlagos alakulat…, jogvédelmi célokat szolgáló, de elsősorban katonai célzatú, mesterséges politikai képződmény. …Sajátságos, hogy a magyar törzsneveket nemigen találjuk meg későbbi nemzetségnevekben, várjobbágynemzetségek nevei közt van egy kétes *Kürt,* egy *Kér,* egy *Magyar."* (NÉMETH 1991:186-188)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Németh Gyula[467] felvázolja a törzsnevek kutatástörténetét. Leírja, hogy „Magyar törzsnév a baskírban is megvan. (NÉMETH 1966:35-50) Szerinte „E törzs emlékét a *Kesz, Keszi, Kesző, Keszü* helynevek őrizték meg. A név leggyakoribb alakja ma *Keszi,* de ha *Keszi* helyneveinket végigvizsgáljuk, azt találjuk, hogy túlnyomó részben ezeknek is *Kesző* a régi alakja….Legrégibb emlékeinkben a XI. és XII. században a *Keszi* név alakja rendesen *Kesze º*féle alakban fordul elő. …A XI-XII. századi alakok tehát: *Kesze ָ Keszeü,* v. *Keszëü, Keszű* és *Keszü ָ* Mindezekből világosan következik, hogy a név régi magyar alakja *Kesze º* > *Kesző,* melyből a *Keszi* alak úgy keletkezett, hogy a szóvégi *-e º~ -ő*-t a nyelv kicsinyítőképzőnek fogta fel, s felcserélte egy másik képzővel, az *–i*-vel. Hogy azonban a név magyarázatánál nem egy *Kesz* névből kell kiindulnunk, azt világosan bizonyítják a fent tárgyalt régi adatok. …a *Kesze º* alakból kell kiindulnunk. Ez a *Kesze º* egy bolgár-török **kese º*'rész, darab, ág', oszm. *kesik* 'elvágott, megcsonkított', teleut *kezik* 'rész', karaim *kesek* 'darab', kun *keseü* 'darabka', kazáni *kisäk* 'darab, rész' (mindez a *kes-* 'vágni' igéből). A magyar *Kesze º* törzsnév török megfelelőjének jelentése tehát 'rész, darab, ág'. E törzsnév a török törzsnevek egy gyakori jelentéstani csoportjába tartozik, ….amelyeknek jelentése 'Darab, Töredék, Maradvány'. (NÉMETH 1991:210-212)

Németh Gyulával ellentétben határozottan állítom, hogy a görög szöveg olvasataiban nagyon is sok a kétség. Ő elődeivel és követőivel együtt abban is tévedett, hogy törzsnévként, tulajdonnévként fogta fel Konstantin birtokos szerkezeteinek a birtokos tagját. Ezzel szemben olyan szerkezetről van szó, amely az indoeurópai nyelvekben ma is használatos. Nem Árpád törzsi elnevezései élnek a helynevekben, hanem a helyneveknek olyan személynév vagy köznév szolgált alapul, amelyek nemzetségnevekben is fennmaradtak, törzsnevekről, mint tulajdonnevekről azonban szó sincs. Nemcsak a Kárpát medencében, hanem a Volga-Urál vidéken is kimutathatók a Hét Magyar nevei, köztük a *Keszi* is, sőt az e szócsaládhoz tartozó nevek, szavak Eurázsia más területein is ismertek lehettek már időszámítás előtt.

Figyelemre méltó megjegyzését Németh Gyula nem tisztázta, mégpedig azt, hogy a magyar tudósítások csupán a vezérek neveit közlik, a törzsek neveit nem. Konstantin is ugyanezt tette, csak helytelenül értelmezték a görög szöveget. Valójában mind Konstantin, mind a két magyar forrás, a Krónika és Anonymus hét fejedelmi személyről, hét törzs fejéről tud. Németh Gyula helyesen figyelt fel arra is, hogy a hét törzs valójában hét sereg, mert a törzsrendszer hadi szervezet. Tehát sem Bölcs Leonál, sem Konstantinnál olyan, mint törzsnév nem szerepel, de nincs törzsnévről szó a magyar forrásokban sem. Mindez a görög szövegnek a helytelen olvasata, kutatói találmány, amelyet a fantázia folyton tovább épített, bodorított. Ha személynevekben vagy a velük összefüggő nemzetségnevekben gondolkodunk, látjuk, hogy azok ma is élnek mind a földrajzi nevekben, mind a családnevekben, sőt közszói párhuzamaik egész sora megvan nemcsak a magyarban. Baskíriában tehát nem törzsnévi, hanem személynévi, földrajzi névi és közszói párhuzamokat kell keresni és lehet találni.

A *Keszi* – palatális illabiális magánhangzókat tartalmazó forma a görög szövegbeli veláris illabiálissal szemben - alakváltozatait helyesen sorolja fel Németh Gyula, de azt nem látja, hogy egyrészt nem ez szerepel Konstantinnál, másrészt, hogy ezek a nevek olyan ősiek, amelyek őrzik a régi formákat s az újabb fejleményeket is. A régi forma az újabbhoz képest mindig teljesebb, alakilag gyakran egybeesik az újabb rövidebb forma toldalékolt változatával. Ez azért lehetséges, mert a toldalékok is önálló szavakból keletkeztek. A problémát csak növeli az a tény, hogy a képzőink, jeleink és ragjaink keletkezése, alakulása sincs megnyugtatóan tisztázva. A helyzetet bonyolítja az a - ma már tovább nem tartható - szokás, hogy a turkológus a saját területén talál idevonatkozó közszót és ragaszkodik annak a helyességéhez. A nem turkológus is ugyanazt teszi a saját területén s egyik sem látja, nem láthatja az általános és alkalmazott nyelvészeti szempontú összefüggéseket, sorokat s azok eredménye képpen így pl. azt sem, hogy a nyelvcsaládhoz sorolás nem jelenti feltétlen az eredetet, a kiinduló pontot, sőt ritkán jelentheti azt. Tehát Árpád törzsi

[467] „A magyar tudomány több mint száz év óta foglalkozik a törzsnevekkel." .(NÉMETH 1991:188)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

elnevezései nem mutathatók ki sem Baskíriában, sem Magyarországon. A törzsnevek, mint tulajdonnevek léte nem igazolt, következésképpen törzsi eredetű helynevek nem létezhetnek és nem is léteznek, nem keletkezhettek sem Baskíriában, sem máshol. Az valószínű, hogy a Hét Magyar törzsrendszere valóban adminisztrációs és katonai alapon mesterségesen állítódott össze, de a törzseknek nevet ki adott? Erről senki nem szól. Ami a nevek szóvégi *–i*-jét illeti, mind a négy névben - *Νέκη, Μεγέρη*, *Καρη, Καση* - *-i* tövű tulajdonnevekről ír. Nem világos, hogyan értelmezi. Konstantinnál a tővégi *–i* megvolt, de az nem volt más, mint a genitivusi esetrag. Németh Gyula téved abban, hogy Konstantin és a magyar tudósítások között nagy különbség van. Ellenkezőleg összhang van, mert Konstantin is a vezérek neveit közli, azaz személyneveket ugyanúgy, mint ahogyan a magyar tudósítások. Téves a hét fejedelmi személynek a nevét törzsnévként, mint tulajdonnévként értelmezni. Ezek után okafogyottá vált a törzsneveknek a hirtelen letűnéséről szólni, mert törzsnevek, mint tulajdonnevek nem voltak. Németh Gyula helyesen több alakváltozatát hozza a *Keszi* névnek a magyarból. Nem igazolható azonban a *Kesző* név *–ő*-jének kicsinyítőképzőként való értelmezése, amelyet ráadásul egy másik képző, az *–i* cserélt volna fel. Valóban nem indulhatunk ki egy *Kesz* tőből, de mint egyik fejlemény, máshol a *Kesz* tő is számba jöhet. A *Kesze* °tulajdonnévnek alapul szolgált közszó megtalálásához azonban a szó családjába tartozó valamennyi - lehetőség szerint minél több - szót kell összegyűjteni és megvizsgálni. Semmi sem igazolja azt, hogy 'darab, töredék' szó szolgált volna alapul a tulajdonnévnek, ráadásul ez egyben a törzs tulajdonneve lenne, amely törzs a közszói jelentéstartalmánál fogva töredék törzs.

Kristó Gyula fontos kérdéseket tesz fel, pl.: Milyen ismérvek jellemzik a törzsnevekkel egyező helyneveket? Kik laktak a középkor századaiban a törzsi helyneves településeken? Hogyan keletkeztek az ilyen elnevezést viselő telephelyek? Mikor keletkeztek a törzsnévi helynevek? Azon helynevek közt kell keresni a törzsnévi eredetűeket, melyek már a középkori forrásokban is előfordulnak. Nincs igazolva, hogy a 11. századra a törzsi lét tudata elenyészett volna. László Gyula szerint nem veszhetett ki egy emberöltő alatt tudatunkból. A középkor korai századaiban a törzsi helyneves településeken bizonyosan nem katonáskodó elemek, hanem termelőmunkát folytató s a feudalizmus kialakulásával ugyanolyan szolgáltatásokra kötelezett népek éltek, mint általában a magyarországi agrárfalvakban. Lakóik békés pásztorok, később földművesek voltak. Az eredeti, elsődleges törzsi helyneves települések a 10. század végétől kezdődően a szabad pásztorok és parasztok vándormozgalma eredményeképpen keletkezhettek, amikor az idegen környezetbe került kóborló népességet a törzsnek nevéről nevezték el, amelybe egykor tartoztak, s amelynek emlékét a megváltozott viszonyok között sem hagytak feledésbe merülni. Györffy szerint 7 törzs, mint politikai realitás nem létezett a 9-10. századi magyarságnál." (KRISTÓ 1977:211-225)

Kristó Gyula is téved, amikor a törzsnévi eredetű településnevekről beszél, mert helytelenül ő is törzsneveknek – mint tulajdonneveknek – fogja fel a valójában személyneveket. Minden további törzsnévi eredetű településnevekkel kapcsolatos kérdése okafogyottá vált. Ő ellentétben Németh Gyulával nem látja igazoltnak, hogy a törzsi lét tudata elenyészett volna a 11. századra. A vita értelmetlen, mert egy katonai szervezethez vagy alakulathoz való tartozás nem hasonlítható a nemzetségi, nagycsaládi összetartozás tudatához. A törzsi szervezet - mint hadi szervezet - formájában állandó lehetett (ld. a hetes számrendszer), tartalmában azonban változó.

Benkő Loránddal egyetértve a családi, nagycsaládi összetartozás tudata - ha nem is olyan erős formában, mint eleinknél - de ma is él. (vö.: BENKŐ 2003) Több kutatóval ellentétben ő úgy gondolja, hogy „A *Kürt, Kér, Keszi* lehet magyar eredetű is." (BENKŐ 1977:54) Véleményét azonban nem indokolja, nem igazolja.

Berta Árpád úgy véli, hogy „A magyar törzsnevek kutatásához a nyelvésznek két alapvető forrás áll rendelkezésére. Az egyik a több mint 250 év óta ismert – Bíborbanszületett Konstantin bizánci

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

császár A birodalom kormányzásáról (De administrando imperio) című munkájában fennmaradt – törzsnévi lista, a másik pedig a történelmi Magyarország területén fellelhető törzsnévi eredetű helynévi anyag….A magyar törzsnevek kutatása … csakis e két forrás egyidejű használatával képzelhető el. A helynévi anyag ismerete nélkül Konstantin császár többféle olvasati lehetőséget megengedő adatai félrevezetik a kutatót." (BERTA 1997:212)

„1988-as vizsgálódásom alkalmával négy törzsnév új etimológiájára tettem javaslatot. Magyarázatom szerint Kürt, Gyarmat, Jenő és Kér törzsneveink eredeti jelentései 'Mellecske', 'Hát-Möge', 'Oldalka' és 'Utolsó' lehettek. E négy új etimológia mellett – Pais Dezső helyes meglátását tovább fejlesztve – módosítottam Németh *Keszi* törzsnevünkkel kapcsolatos etimológiáját. Következtetéseim két nagyon lényeges ponton egybecsengtek Németh eredményeivel. Úgy láttam én is, hogy sikerült egy rendszert találnom törzsneveink között, s úgy láttam, hogy törzsneveink döntő többsége török eredetű. Egy fontosabb eltérés is mutatkozott Németh magyarázatai, s az én vizsgálódásom eredményei között. Úgy láttam ugyanis, hogy a megfejtéseim alapján felrajzolható rendszer jóval világosabb a Némethénél, és segítségével rekonstruálni lehet a magyar törzsszövetség kialakulásának egyes fázisait. Végezetül úgy gondolom, hogy sikerült újat mondani a rendszer segítségével a Kürtgyarmat összevont törzs kialakulásáról és igazolva láttam Konstantin tudósításának hitelét a Levedi --> Álmos, ill. Árpád-féle dinasztiaváltásról, melynek során az egykori vezértörzs, a Megyer funkcióját a Tarján vette át. Az 1988-as megfejtéseimet nincs okom módosítani. Hat év távlatából is úgy gondolom, hogy akkori megfejtéseim helyesek." (BERTA 1997:213-214)

„... A magyar törzsszövetségről ill. szerkezetéről a törzsnevek alapján megállapítható, hogy katonai-hadi beosztáson alapszik. … Törzsneveink nem lehetnek önelnevezések. Az ilyen elnevezések származhatnak viszont a mindenkori Vezértörzstől és/vagy attól a külső hatalmi erőtől, amelyik aktív szerepet játszott a törzsszövetség kialakításában. … A törzsnevek nem mindegyike rendelkezik világosan értékelhető nyelvi kritériummal és olyan régiségjeggyel, mely az átvétel idejének megállapításához tájékoztatást nyújtana. Az mégis kiderül, hogy a magyar törzsszövetség kialakulását, annak a szervezeti formának a létrejöttét, melyet a 10. századi bizánci forrás ismertet, csakis több évszázadon át tartó, több szakaszból álló, időnkénti átszerveződést feltételező folyamat végeredményeként lehet elképzelni. Ennek egzakt nyelvészeti igazolásához el15.égséges törzsneveink tanúságtétele. … Az is következik törzsneveinkből, hogy a magyar törzsszövetség kialakulása során előbb bolgár-török, majd köztörök nyelvű törökség hatásával számolhatunk…. Nem szabad csodálkoznunk azon, hogy a zömében finnugor nyelvű magyarság törzsei közül majdnem mindegyiknek török eredetű elnevezése van. Nem tudjuk, hogy melyik elnevezés mögött milyen etnikum húzódik meg. Azt sem tudjuk, hogy a kezdeti szakaszban is már feltehetően meglévő Nyék, Megyer, Kürt, Gyarmat törzseken kívül volt-e még tagja a formálódó törzsszövetségnek, s ha igen, akkor milyen nevet hordozott. Csak annyit mondhatunk, hogy egy korai szakaszban nem lehetett pl. még Jenő, Keszi törzsnevünk, de természetesen valamilyen más néven már ekkor is meglehetett az a törzsünk, mely később pl. a Jenő nevet kapta. Nagy valószínűség szerint gondolhatunk arra, hogy vannak olyan törzseink, melyeknek ősi finnugor nevét váltotta fel a török eredetű törzsnév….Nagyon fontos az analógiák kérdése. Amennyiben a javasolt etimológiák helyesek, természetesen elvárható, hogy a törökségen belül is ki tudjunk mutatni olyan hadi szerveződéseket, mint amilyent a magyar törzsszövetségen belül konstatáltunk….Sőt az is elvárható, hogy a törökös hadi szerveződés műszavai, a hadi beosztás terminológiája, a hadrendbe tartozó egységek elnevezései azonosságokat, de legalábbis hasonlóságokat mutassanak a magyar törzsi elnevezésekkel, hiszen azok hadi terminusok voltak eredetileg. …Tisztázásra váró kérdés még, hogy ismerünk-e olyan török etnonímákat, melyek hadi beosztásra vonatkozó műszavak voltak eredetileg. Erre a kérdésre is igenlő választ adhatunk….számos mongol példánk is van. Az egyik legismertebb a dzungár elnevezés, mely Dzsungária, Dzungária alakban földrajzi név is. Eredeti jelentése 'Balszárny' volt, a mongol *jegün*[468] *ġar* hadi terminusból származik. " (BERTA

[468] A szókezdő *dzs*- hang.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

1989:12-15)

Úgy látja, „Bár parázs vita alakult ki történészeink között e helynevek keletkezését illetően, az vitán felül áll, hogy e helynevek korai előfordulású része mindenképpen törzsnévi eredetű. Így ezek történeti adatai fontos támpontokat adnak a törzsnevek magyarázatához is….A császár listáján a *Keri* és *Keszi* törzsnevek első szótagi magánhangzója α-val van írva. Ez elvben jelölhet *a*[469]-t, *å*-t, sőt *o*-t, de *e*-t is. A *Kér* és *Keszi* helynevek történeti adatai egyértelművé teszik, hogy a bizánci forrás α-ja itt mindkét esetben nyílt *e*-t jelöl. …Abban is megegyezésre jutott a kutatás, hogy a Konstantinosnál lejegyzett hangalakokból a mai magyar helynevek jól érthetők, … mind olyan hangtani változások, melyek nem mondanak ellent ismereteinknek. Egyetlen kivétel ez alól a *Keszi* törzsnév, …*Keszi* törzsnevünk eredeti jelentése 'Töredék' volt, mint azt már Németh Gyula megállapította. Ő úgy gondolta, hogy törzsnevünk bolgár-török eredetű és egy **Kese* ₒátadó alakot rekonstruált a magyar törzsnév számára. Már Németh Gyula is felfigyelt rá, hogy a 10. századi bizánci forrás ómagyar **Keszi* alakja és a magyar helynevek *Keszi, Kesző, Keszü* alakjai között ellentmondás tapasztalható, hiszen az ómagyar **Keszi*-nek a mai magyarban **Kesz* lenne a várható megfelelése. … Úgy gondolom, hogy az ómagyar **Keszi* törzsnév forrása egy török *Kes* 'Töredék' jelentésű szó volt, míg a ma már csak helyneveinkben tükröződő *Keszi, Kesző, Keszü* egy török *Kesek*, a *Kes* –ek kicsinyítőképzős származéka. Nemcsak a kétféle átadó alak feltételezésében térek el Németh Gyula magyarázatától, de abban is, hogy a *Kesek* alakot nem igei, - Németh a 'vág' jelentésű *kes*- igéből indult ki – hanem névszói származéknak tartom és annak sem látom okát, hogy bolgár-török eredetűnek véljük törzsnevünket. Az is igaz viszont, hogy nem is zárhatjuk ki a törzsnév bolgár-török eredetét, hiszen szavunk köztörök kritériummal sem rendelkezik. " (BERTA 1989:5-7) Berta Szerint „…*Jenő* és *Keszi, Kesző* törzsnevünkben kicsinyítő képző van, igaz, ezekben az alakokban már török oldalon jelentkezik a kicsinyítés." (BERTA 1989:11) Továbbá a „'Töredék' (*Keszi*) – egy egykori nagyobb törzs maradványa" (BERTA 1997:218)

A parttalan vitát csak fokozta Berta Árpád több szempontból is, köztük: Törzsnévi listáról, törzsnévi helynevekről, a magyar törzsnevek kutatásáról ír és azokat, mint beszélő neveket közszókból magyarázza. Mindezt rendszerben véli és analógiákkal szeretné igazolni. Alapjaiban két hibára, tévedésre épül a Dánkovszkytól és Jerneytől kölcsön vett elmélete. Az egyik, hogy nincs forrás, amely a szó szoros értelmében törzsnevekről, mint tulajdonnevekről írna. A másik, hogy rendszerről akkor beszélhetünk, ha legalább a három nyelvcsaládba (uráli, altáji és indoeurópai) nyelveknek a tulajdonnévi és a közszói anyagát megvizsgáljuk, sőt kitérünk a birtokviszony kifejezési módjaira is, valamint a számjelölési szokásokra, különös tekintettel az egyes szám, többes szám és a hetes számrendszer alkalmazására. Rendszert csak ezek után remélhetünk felfedezni, melynek eredményeképpen az analógiák is jelentkezni fognak. Berta magyarázatai a részleteket illetően is hiteltelenek, hiszen azok az ő széleskörű nyelvi hátteret nélkülöző saját nyelvi kritériumaival sincsenek összhangban. Arról nem is szólva, hogy a máig tisztázatlan ural-altáji nyelvviszonyra újabb elméleteket csak a fantázia építhet. Az pedig tudomány-etikai kérdés is, ha átvesszük mások ötletét, akkor hivatkozzunk rá.

Törvényszerű tehát, hogy Berta olyanokat állít, amelyek nem állnak széleskörű, szilárd alapokon, ezért annyi kérdés és ellentmondás mutatkozik. Ilyen pl.: A *Keszi* köztörök kritériummal nem rendelkezik. Adódik a kérdés: Bolgárral igen? Nincs a helyén az ún. bolgár bélyeg kérdése. Továbbá mindenkori vezértörzs nem létezik, nem létezhet, mert a törzsszövetség vezértörzse sohasem állandó. Mindig az éppen akkor legerősebb, legharcosabb, legtekintélyesebb törzs lesz a vezértörzs. Egy törzsszövetség (mint katonai szervezet) létrehozása csak a belső igények, szükségszerűség okán jöhet létre. Külső hatalmi erők indokolhatják a létrejöttét, de aktív szerepet aligha játszanak a törzsszövetség kialakításában. Ráadásul a tudományban sohasem lehetnek vitán felül álló lezárt ügyek. Természetesen Berta Árpádnak nagyon is igaza van abban, hogy a helynévi anyag ismerete szükséges ahhoz, hogy a Konstantinnál szereplő neveket helyesen értelmezzük. Azt

[469] Illabiális.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

azonban ő sem veszi észre, hogy a tisztábban látáshoz nem elegendő csak a Kárpát-medence földrajzi neveinek a figyelembe vétele. Szükséges a magyar nyelvet ill. annak előzményeit beszélők lakóterületeinek a földrajzi nevei is, köztük a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei és e neveket ma használó népek nyelveinek a kutatásba való bevonása. Ez pedig a három nyelvcsaládba (uráli, altáji, indoeurópai) sorolt nyelveket érinti. Berta – amikor seregtestek részeinek az elnevezéseiből próbálja magyarázni a valójában nem törzsneveket, hanem személyneveket -, azt sem veszi figyelembe, hogy a nemzetségek, törzsek pihenés idején Kürt alakban helyezkedtek el. Ez pedig hasonlít az ék alakhoz. A harcba álláskor ilyen alakot volt szokás felvenni. Ék alakú hadtestekről van tudomásunk, de emberi törzshöz, testhez hasonlóról nincs. Az előbbinek igen ősi, sok-sok ezer éves hagyományai lehetnek. A nevek - így a *Keszi* is – összefüggnek a török szókincsbe tartozó szavakkal, de nem feltétlenül az onnan való kölcsönzés miatt. Miután személynevekről és nem törzsnevekről, mint tulajdonnevekről szól Konstantin is, az összes többi törzsnévvel, mint tulajdonnévvel kapcsolatos fejtegetései haszontalanok, ezért jelen kritikai sorban figyelmen kívül hagyhatók. Berta téved akkor is, amikor a Dzsungária földrajzi nevet a mongol *jegün gar* ún. hadi terminusból származtatja.[470] Nem kapunk megerősítést arra vonatkozóan, hogy a Hét Magyar neveivel összetartozó földrajzi neveink mindenképpen törzsnévi eredetűek. Ráadásul milyen alapon áll ez vitán felül? Ez egy nem bizonyított kinyilatkoztatás, amely nagyon is vitatható. Az azonban helyes, hogy a nevek hangtani felépítésére is kitér. Valóban, a görög szövegben az ~jelölhet akár labiális *å*-t is, de ez a *Καρη, Καση* esetében éppen a végső hangértéke miatt kizárt, ezért elvileg is csak illabiális lehet (*à, e*). Az ~hangértékének a megállapításakor nem elegendőek a helynevek történeti adatai, különösen csak a Kárpát-medence adatai. Berta Árpád nem látja folyamatában egy szó, egy név kialakulását és a közszó valamint a tulajdonnév nyelveken átívelő és egy nyelven belüli kapcsolatait. Ő egy *Kes* tő kicsinyítő képzős alakulatát teszi meg a név alapjának. Hangsúlyozza, hogy a kicsinyítés a török oldalon jelentkezik. Mindez nem fogadható el, mert a *kes* maga is fejleménye egy korábbi teljesebb formának. Végül semmi nem igazolja, hogy a *Keszi*-hez tartozó törzs egy egykori nagyobb törzs maradványa és ezért kapta volna ezt a nevet. Azt pedig végképp nem igazolja semmi, hogy a görög szövegben szereplő nevet nominativus alakban *Keszi*-nek kellene olvasni.

Bakay Kornél is leírta, hogy Berta Árpád előtt Dánkovszky Gergely és Jerney János hasonlóképpen magyarázták a törzsneveket. (BAKAY 1996)

Györffy György egyetért azzal, hogy „A népnevek és törzsnevek kutatása rendkívül fontos, mert belőlük a nép eredetére, kialakulására következtethetünk." (GYÖRFFY 1990:20)

A továbbiakban feltételezi: a „A honfoglalással a törzsi egységek bizonyára nagyrészt szétestek az új vezérek változó uralmi területeire, melyek már alig vagy csak helyenként fogták össze a régi törzsek területeit, s inkább csak a jobbágy-vitézek törzsi származástudata őrizte nevük szétszórt katonai (rendőri) feladatot ellátó kis csoportjaik településneveiben." (GYÖRFFY 1997-231) Felhívja a figyelmet arra, hogy „…a már Szent István-kori okleveleinkben jelentkező törzsi helyneveknek korjelölő értéke van…" (GYÖRFFY 1997-233) Szerinte „E törzsnevek sem a magyar, sem a nyugati kútfőkben nem szerepelnek, csupán a kabarok összefoglaló neve bukkan fel….A magyar törzsek hetes száma…részben az egyetemes emberi gondolkodás kifejlődésében, kivált Eurázsiában az ókori keleti időszámítás eredményeként, főleg a holdhónapok negyed részének, a hétnek a számítása révén terjedt el. …A hetes számnak a steppei népalakulásban való szerepe jelentkezik a türkök szerveződésében….A hetes beosztás katonai szervezeti forma is volt. …Törzsi helyneveink általában a 10. században keletkeztek,…Törzsneveink eredetét illetően látszólag új elmélettel állt elő Berta Árpád, ki törzsneveinket egy olyan rendszerre vezeti vissza, mely szerint az egyes törzsek nevei seregtestek helyzetét jelenthették. …az elgondolás elvileg rokon Dánkovszky és Jerney magyar törzsnévmagyarázataival. A fő különbség annyiban áll, hogy Berta a

[470] Erről részletesen a népnév és a földrajzi nevek kapcsán más helyen szólok.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nevek többségét törökből eredezteti. Ő ugyan Németh felfogását követve a két első nevet (Nyék és Megyer) a magyarból származtatja, de hozzáfűzi, mint lehetőséget Róna-Tas vitatható származtatását a *magyar* népnévről. Berta e nézet módosításával még azt is megkockáztatja, hogy Megyer egy eredetibb *men* + *yer* 'fő hely' összetételből ered. Nézetem szerint törzsneveink eredetére valósabb magyarázat a türk szervezetre vonatkozó ismereteinkből következtethető….a törzseket a törzsfők nevéről (illetve méltóságnevéről) nevezték el….A türkök az uralmuk alá került magyar törzseket az élükre állított vezérek neveivel nevezték meg, tehát minden törzsnév mögött személy-, illetve tiszteleti-, illetve méltóságnév rejlik. …*Keszi* magyar halnévből való eredeztetése nem bizonyított, s még inkább hihető a török 'rész, darab, ág' jelentésű szóból való magyarázat….de ilyen rövid nevek esetében több etimológia is számításba vehető. … Magyarországon a törzsi területek nem alakultak ki. Ha lett volna hét-tíz törzs, ezek központi helyét aligha állandó vásárhelyük őrizte volna…A honfoglalással a törzsi egységek bizonyára nagyrészt szétestek az új vezérek változó uralmi területeire, melyek már alig vagy csak helyenként fogták össze a régi törzsek területeit, s inkább csak a jobbágy-vitézek törzsi származástudata őrizte nevüket szétszórt katonai (rendőri) feladatot ellátó kis csoportjaik településneveiben. …Arra nézve, hogy volt-e egyes magyar csoportoknak törzsi tudata, és mit jelentett társadalmilag a törzsi helynév,… Nézetem szerint törzsi tudata a korai Árpád-korban csak az egykori vezérek katonai kíséretének volt. (GYÖRFFY 1997:221-235)

Györffy György számára is fontos a téma kutatása, érthető módon ő sem tud kilábalni a megoldatlan kérdések sorából. Ő is gyanítja, hogy Konstantinnál a Hét magyar nevei inkább személynevek, mégis törzsnevekben, mint tulajdonnevekben gondolkodik. Ez az ellentmondás végig kíséri őt a véleményalkotásai során. Fontos, hogy a hetes szám szerepéről ír. Berta Árpád „új véleményét" ő sem tartja újnak. Azt is helyesen látja, hogy a türk szerkezetekre vonatkozó ismereteket is be kell vonni a kutatásba. Jól látja, hogy a *Keszi* – mint a rövid nevek közé tartozó – esetében több etimológia is számba vehető, nemcsak a halnévből vagy a 'töredék' jelentésű szóból származtatható.

Keszi Tamásnak az ellentmondások halmaza tűnt fel Berta Árpád dolgozatában, ezért a kérdések sorát fogalmazta meg: „…egyetlen szó alapján nem állíthatunk föl korlátlan érvényű hangtani szabályt." (KESZI 1996-2002:9) „Berta - saját módszertani szabályát megszegve – éppen hogy a törzsnevekből próbál történeti következtetéseket levonni." (KESZI 1996-2002:10) Szerinte „A korábbi magyarázatokhoz képest Berta ebben az esetben sem hoz jelentősen újat." (KESZI 1996-2002:10) Nem tartja elfogadhatónak Berta törzsnévi magyarázatait. „Lehetetlen teljesíteni azt a feltételt, hogy a Berta-féle elv megsérülését történeti adatokkal értelmezzük, mert nem ismerjük ilyen részletességgel a steppei történelmet. Különösen áll ez a magyar törzsszövetségre, melyről az első információkat abból az időből kapjuk, amikor már csak évtizedei vannak hátra. Berta maga sem tud megfelelni önnön követelményeinek. Azt írja, hogy a magyarokat előbb bolgár-török, majd köztörök nyelvű nép szervezte meg, utóbbi besenyő nyelvvel rokon hangtani jellegzetességekkel rendelkezett. Minderről történeti források nem szólnak, vagyis Berta – saját módszertani szabályát megszegve – éppen hogy a törzsnevekből próbál történeti következtetéseket levonni. Amit pedig a magyarok honfoglalás előtti történetéről tudunk, az Berta eredményeivel kifejezetten ellentétes: a magyarok mindent elkövettek – tegyük hozzá sikeresen -, nehogy köztörök nyelvet beszélő besenyők megszervezzék őket. De vizsgáljuk meg, hogyan is néz ki az a rendszer, amit Berta megfigyelni vélt! A De administrando imperio törzsnevei a következőképpen értelmezhetők szerinte: sövény – fő hely (törzse) – mellecskehátmöge – Tarxan (törzse) – oldalka – hátsó rész – kis töredék. Neveikből kiolvasható funkciók: oldalvéd – vezértörzs – elővéd – vezértörzs – oldalvéd – hátvéd – (?). Miért mondja erre Berta, hogy „…Konstantin császár törzsnévi listáján a törzsnevek sorrendje a javasolt megfejtések mellett szavaz? Még ha feltételeznénk is, hogy Konstantin informátorai egy komplett hadrendet diktáltak le, hol van itt a rendszer? Berta szerint két nagy

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szervezés nyomait figyelhetjük meg. Hogyan lehet az, hogy a finnugor elnevezést az idegen nyelvű szervezők megtartották? Hogyan lehet az, hogy a köztörök nyelvű nép megtartotta a bolgár-török elnevezéseket? Talán értették őket? Akkor viszont hogyan hozhattak létre 'mellecskehátmöge' törzset? És mindenekelőtt: miért tartották meg az eredeti vezértörzs elnevezéseket? Török szót miért magyar kicsinyítő képzővel toldalékoltak a szervező törökök? És ami számomra a legfájóbb: a Keszit miért nem építették be valahogyan a rendszerbe?….Rendszert, tervszerűséget itt még a Berta-féle etimológiák elfogadásával sem találhatunk. Nem jobb a helyzet Berta analógiáival sem. A felsorolt testrésznevek valóban csapategységeket jelölnek, de egyik sem törzsnév, és egyik sem kicsinyítőképzős. A jobb-bal, külső-belső elnevezések nem törzsnevek, és aligha kapcsolatosak a hadrenddel. Ahol testrésznév *is* szerepel a népnévben, ott annak semmi köze a hadrendhez. Az egyedül elfogadhatónak tűnő párhuzamok a Dzsingisz utáni időkből származnak, és nem alkotnak általános érvényű rendszert.…Berta újszerű megfejtéseinek hangtani, jelentéstani akadályai vannak, és nem támogatja semmiféle analógia, illetve belső rendszer." (KESZI 1996-2002:10-11)

A *Keszi* név kapcsán részletesebben idéztem Keszi Tamás írásából, mert minden egyes problémafelvetésével egyet értek. Igaz, tőle sem kaptunk megoldási javaslatot, de az első lépés nagy részét megtette azzal, hogy bemutatta Berta Árpád nem egészen új elméletének gyengéit, közvetve pedig jelezte a törzsnevek magyarázatainak a hibáit.

Ligeti Lajos szerint, ami az analógiákat illeti, „A török törzseknek … a … felsorolása …jól érzékelteti a török törzsrendszerek alakulását, módosulását, bomlását. … a zömében törökből elemezhetetlen törzsnevek világosan utalnak arra, hogy a török vezetés mellett létrejött törzsek, törzsi szövetségek bőségesen tartalmaznak idegen etnikai elemeket, a törzsnevek pedig meglepően nagy számban eltűnt szubsztrátum nyelvek emlékét idézik. (LIGETI 1986:337) A kabaroknak a Hét Magyarhoz való csatlakozásával „A törzsszövetségen belül nyelvi symbiózis alakult ki. …"(a kabarok) a kazárok nyelvére is megtanították ezeket a türköket (=a magyarokat), és mostanáig használják ezt a (=kazár) nyelvet, de tudják a türkök (=a magyarok) másik …nyelvét is." …a kabarok a honfoglalás előtt vagy száz évvel már a magyarokkal tartottak, és hogy a kazár nyelvet – a magyar mellett – a kabarok még a X. század közepén a mai hazában is beszélték. De mást is jelent Konstantinos híradása, jelenti azt, hogy a nyolc törzs közül egyedül a kabarok beszéltek törökül: ezért nem törökösödtek el a magyarok, s ezért magyarosodtak el a kazár nyelvű kabarok." (LIGETI 1986:360)

Ligeti Lajos sem tesz érdemben semmit a témához, az azonban lényeges, hogy felhívja a figyelmet a szubsztrátum nyelvek emlékére és fontosságára.

Róna-Tas András kitért arra is, hogy „A honfoglaló törzsek szövetsége elvileg 7+1 törzsből állt, ahol a nyolcadik törzs a kavaroké, és ez további három törzsből állt. Valójában tehát tíz törzsről beszélhetünk. …(RÓNA-TAS 1996:272) „A görög szöveg olvasata *kavar*. …A kavarok élén álló valamelyik nemzetséget hívhatták kavarnak, és róluk a három törzsben újjászervezett egész csoportot is. …(RÓNA-TAS 1996:273) Maga a szöveg nyelvtanilag azt mondja, hogy a második törzs Nyékié, a harmadik Megyerié stb., mintha itt személyek törzsei lennének. Ez a szerkezet azonban az első mondat szerkezetének folytatása, ahol a kabarok (többes birtokos eset) törzse áll, majd egyes szám birtokos esetben folytatódik a törzsek felsorolása. Nem gondolnám, hogy ez itt olyan magyar szerkezet átvétele volna, mint „Buda vára. A törzsnevek felsorolásában (Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi) mindenekelőtt a Kürt és Gyarmat törzsek összevonása tűnik fel. ….a Hétmagyar törzsszövetség vezértörzse a Megyer volt, …Ez volt Árpád törzse, és ez a törzs vezette a honfoglalást. A törzsszövetségben különböző módokon tagolódtak a többi törzsek. A hat másik törzs, a Nyék, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi alkották a második szervezeti kört.". (RÓNA-TAS 1996:274-275) Míg a törzseknek nem voltak jól elválasztott területi

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

határai, a törzsszövetség határait hamar elkezdték kiépíteni. …Az egyes törzseken belül a nemzetségek a nomád életforma szabályai szerint vándoroltak a téli és nyári szállás között, …Ez az állapot már a X. század elején elkezdett felbomlani. 955 után a szervezet bomlásnak indult, s megindult a törzsek kirajzása, széttelepedése." (RÓNA-TAS 1996:276) „A magyar nemzetség a nagycsaládnál nagyobb egység volt. Egy-egy nemzetség 5-20 rokon nagycsaládból állhatott….A nemzetség apaági volt. …Analógiák alapján feltételezhetjük, hogy a nemzetségek hadakba szerveződtek." (RÓNA-TAS 1996:279)

A szóvégi *–i*-vel csak a Gyarmat név kapcsán foglalkozik: „A szóvégi *–i* a magyarban eltűnhetett volna, tehát hiánya nem okozna különösebb problémát, bár feltűnő, hogy már Bíborbanszületett művében is hiányzik (*kurtugermatosz*), holott a Kürtben még megvan a szóvégi *–u.* A szóvégi *–i* hiányát tulajdoníthatjuk a szó kétszótagúságának vagy a görögösítés áldozatának is." (RÓNA-TAS 1996:331)

A szóvégi *–i* problémáját a **Kér* és a **Keszi* neveknél kell tárgyalnunk, erre vonatkozóan pedig Róna-Tas András semmit nem mond. Az *–i*-ről írottak a *Gyarmatra egyáltalán nem vonatkozhatnak.[471] Miután az *–i* a görög szövegben a genitivus ragja, szó sem lehet eltűnésről, hiszen komoly grammatikai funkciót hordoz. Ha pedig esetrag, akkor a nominativus nem *–i* végű, tehát az *–i*-nek nem lett volna esélye nominativusban eltűnni még a görögösítés áldozataként sem.

Róna-Tas András sem látja a népnevek és a személynevek használata közti különbséget a görög szövegben. Amikor Konstantinnál a kavarokról van szó, többes szám genitivus használatos a görög szövegben s ez esetben népre kell gondolnunk. Ami a törzseket illeti, adott törzs adott személyhez tartozik, így bizonyosan „Keszi" nevű személyhez is egy törzs. A személy neve egyes szám genitivus raggal ellátott, köztük a „*Keszi"* is. Feladatunk pedig ennek a névnek a nyelvtani szempontból történő magyarázata. Vagyis, meg kell tudnunk, hogy a név hangtani felépítése milyen lehetett Konstantin idejében, alaktani szempontból pedig meg kell vizsgálni, milyen lehetett a nominativusi alak s abból hogyan, milyen egyes számú genitívusi forma keletkezett. Jelentéstani oldalról azt kell megállapítani, a személynévnek milyen közszói jelentéssel bíró szó szolgált alapul. Ezek után már az is világosabb lesz, miért nem érthetünk egyet Róna-Tas Andrással abban sem, hogy a név nyelvi eredete semmit vagy majdnem semmit nem mond a mögötte állók etnikumáról. A névadás és kultúrája egy nép igen ősi szokásait, hagyományait tartalmazza, hordja magában. Eleink felfogása szerint ugyanis a névnek mágiája van, benne van az összetartozás, az azonosság tudat, a birtoklás stb. jelentés is. A névnek szimbólum értéke is van. Mindennek a kifejezésére a legkorábbi időktől kezdve a nyelvünknek sokáig nem volt szüksége sem genitivus, sem birtokos személyjelek kifejlesztésére, használatára. Elegendő volt a puszta név felvétele az azonosuláshoz. Róna-Tas András azt is figyelmen kívül hagyta, hogy a hetes számnak is mágiája, szimbólum értéke van, és különös jelentősége a hetes számrendszernek. Talán nem is véletlen, hogy Konstantinnál a kabarok három törzse nem tartozott sem három, sem egyetlen olyan személyhez sem, amelyet nevén nevezett volna. Egyszerűen a népnevükön nevezte őket.

A Konstantinnál szereplő Hét magyar név – köztük a *Kasza* is – sokkal ősibb keletű, minthogy a honfoglalás előtt Magna Hungáriában keletkezett volna. Mint láttuk, kutatóink olvasataiban nagyon is sok a kétség. A görög szöveg kritikai elemzését senkitől sem kaptuk meg. Helyes, elfogadható, más oldalról is igazolt olvasatot egyik kutató sem kínál.

10.6.7.4. Tulajdonnevek

Fentebb jeleztem, hogy a Hét Magyar nevei megfejtéséhez szükséges a görög szöveg helyes olvasata, amelyet a Kárpát medence és a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei, valamint más tulajdonnevek, mint a személynevek és a magyaron kívül a három (uráli, altáji és indoeurópai) nyelvcsaládba sorolt nyelvek közszói valamint grammatikai morfémái támogatnak. Ha ezek után

[471] Erről részletesebben ld. a Gyarmatról írott tanulmányomban.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

sincs meg az összhang, az igazolás nincs meg oda és vissza, akkor valahol hibáztunk, a megoldást tovább kell keresni. Elsőként a *Keszi* névvel összetartozó földrajzi névi párhuzamokat vettem sorra a Kárpát-medencében.[472]

10.6.7.4.1. Földrajzi nevek a Kárpát medencében

Palatális illabiális magánhangzókat tartalmazó nevek:

Keszeg 'helység Nógrád megyében' (KISS 1980)
Keszegfalva hn. Komárom vm. (LELKES 1998)
Keszeg-ér 'vízfolyás a Kisalföldön'…A m. *keszeg* halnév és az *ér* 'kis folyóvíz' fn. összetétele. (KISS 1980)
Kőszeg 'város Vas megyében'… A m. *kő*- 'kőből való. köves' és szeg 'szöglet, sarok' összetétele. A középkorban másutt is volt *Kőszeg* nevű helység, így pl.: Krassó vármegyében, Baranyában, Sárosban, Tornában,…A várost németül *Güns*-nek hívják arról a patakról, amely mellett épült. A *Güns* pataknév etimológiájában ld. Gyöngyös 'Sárvárnál a Rábába ömlő patak'….A ném. *Güns*[473] 'Gyöngyös' pataknév a magyarból való….(KISS 1980)
Budakeszi 'helység Pest megyében'….A *Keszi* hn. a m. *Keszi* $\frac{1}{28}$ *Kesző* $\frac{1}{28}$ **Kesze* ºtörzsnévből keletkezett. Ez török eredetű, vö.: ótörök *kesäk* 'darab' < *kes*- ‚vág'. A magyar törzsek rendszerében egy törzstöredékre vonatkozott. …(KISS 1980) ***Bánkeszi*** hn. Nyitra vm. (LELKES 1998)
Bátorkeszi hn. Esztergom vm. Párkányi j. (LELKES 1998)
Bulkeszi hn. Bács-Bodrog vm. (LELKES 1998)
Bánkeszi hn. Nyitra vm. (LELKES 1998)
Dacsókeszi hn. Hont vm. Ld. *Keszihóc* (LELKES 1998)
Dunakeszi hn. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (LELKES 1998) 'város Pest megyében'…(KISS 1980)
Garamkeszi hn. Bars vm. (LELKES 1998)
Gyulakeszi hn. Zala vm. (LELKES 1998) 'helység Veszprém megyében'…(KISS 1980)
Ipolykiskeszi hn. Hont vm. (LELKES 1998)
Karancskeszi 'helység Nógrád megyében'…(KISS 1980)
Keszi hn. Szilágy vm. (LELKES 1998)
Kiskeszi hn. Nyitra vármegye hn. (LELKES 1998)
Kőkeszi hn. Hont vm. Ipolynyéki j. (LELKES 1998)
Kurtakeszi hn. Komárom vm. Udvardi j. (LELKES 1998)
Lippakeszi hn. Temes vm. Lippai j. (LELKES 1998)
Magyarkeszi 'helység Tolna megyében' …(KISS 1980)
Marcelkeszi Komárom vm. *Marcelháza* és *Kurtakeszi* egyesítése (LELKES 1998)
Mezőkeszi hn. Nyitra vm. (LELKES 1998)
Nagykeszi hn. Komárom vm. Csallóközi j. (LELKES 1998)
Papkeszi 'helység Veszprém megyében' …(KISS 1980)
Pelekeszi hn. Szilágy vm. (LELKES 1998)
Sajókeszi hn. Gömör és Kishont vm. Tornaljai j. (LELKES 1998)
Somoskeszi hn. Arad vm. Borosjenői j. (LELKES 1998)
Sárkeszi 'helység Fejér megyében' …(KISS 1980)
Tiszakeszi 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében' …(KISS 1980)
Kesző hn. Vas vm. (LELKES 1998)
Egyházaskesző hn. Vas vm. ld. *Kesző* (LELKES 1998)

[472] A nevek bemutatásakor a mondanivalónk szempontjából a névváltozatok a fontosak és elhanyagolható a nevek egyesítéséről szóló bemutatás.

[473] A patak német neve a *Güns* genetikailag ugyanaz a szó, mint a *Kőszeg*. Nem tartjuk valószínűnek a *kő* + *szeg* összetételből adódóan a 'kőszöglet' jelentést. A *Gyöngyös* párhuzam is a kerekséggel, a kicsivel függ össze, a kis patak a forrás felőli szakaszának a jellemző tulajdonságáról kapta a nevét, amely átvonódott a város nevére.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Várkesző ’helység Veszprém megyében’…(KISS 1980)
Keszőhidegkút ’helység Tolna megyében’…A *Kesző* hn. a m. *Keszi* törzs szálláshelyére mutat. (KISS 1980)
Keszü ’helység Baranya megyében’… a m. *Kesző* $\frac{1}{28}$*Keszi* törzsnévből keletkezett. (KISS 1980)
Mezőkeszű hn. Kolozs vm. Mocsi j. (LELKES 1998)
Oláhkeszü ld. *Keszi* (LELKES 1998)
Kiszetó ld. *Kiszető* hn. Temes vm. (LELKES 1998)

A vizsgált szavunk valamely változata a fenti földrajzi nevekben önállóan és összetett szó valamely tagjaként fordul elő. Az alakváltozatok (*Keszeg, Kőszeg, Keszi, Keszű, Kesző, Kisze*) a szó hangalaki fejlődésének különböző fokait illetőleg eredményeit képviselik. A *Keszeg, Keszi, Kesző, Keszű* alakokat tartalmazó helyneveket törzsnévi eredetűnek tartják, amely törzsnévnek szerintük a *keszeg* mint halnév vagy az ótörök *kesäk* ’darab’ szó szolgált alapul. A *Kőszeg* városnevünk – a természeti környezetét is figyelembe véve vagy ’kő sarok’ vagy ’kő hegy’ jelentésű szóösszetétel lehet. A további neveknek, amelyeknek az ilyen pataknév (*Kőszeg*) szolgált alapul, más etimológiája valószínű. A *Kiszetó, Kiszető* névváltozatok előtagja a *Kisze* közszói jelentése ’savanyú’ lehet.

Veláris hangrendű változatok:[474]

Kasza hn. Trencsén vm. (LELKES 1998)
Kaszaper ’helység Békés megyében’…A *Kasza* előtag a birtok egykori tulajdonosára, a *Kasza* családra utal. …(KISS 1980)
Kaszaháza hn. Zala vm. (LELKES 1998)
Kaszaper, Kaszapereg, Kaszaperek hn. Csanád, Arad és Torontál vm. (LELKES 1998)
Kaszaróna, Kaszarovne, Kasza-Rovné hn. Trencsén vm. (LELKES 1998)
Kaszó hn. Somogy vm. (LELKES 1998)
Kaszómező hn. Máramaros vm. (LELKES 1998)
Kaszon, Kászon hn. Moldva, Bákó vm. (LELKES 1998)
Kaszony, Kászon, ld. ***Mezőkaszony*** hn. (LELKES 1998)
Kászon ’a Fekete-ügy jobb oldali mellékvize Erdélyben’…egy szláv **kvasьnъ* (ti. *potokъ),* azaz ’savanyú (ti. *patak)’* átvétele. …(KISS 1980)

A fenti nevekben előforduló változatok (*Kasza, Kaszó, Kaszon, Kaszony, Kászon*) önállóan és összetett szó valamely tagjaként alkotnak földrajzi nevet. A nevek alapjául vagy tulajdonnév (személynév) vagy közszó szolgált. Ez utóbbinak ’savanyú’ jelentést tulajdonítanak.

Az első magánhangzó hosszú volta (*Kászon*) jelzi, hogy a helyén valamikor diftongus, ezt megelőzően pedig triftongus volt:[475] *-á-* < VvV- < -VkV- (vö.: CZEGLÉDI 2006). Az *–a-* ill. *–á-* labiális vagy illabiális voltát minden egyes névnél külön meg kell vizsgálni. Az illabiális változat lehetett a régibb, az elsődleges. Az *–sz* pedig olyan ősi elem maradványa, amely eredetileg önálló szó volt, idővel pedig grammatikai morfémává vált. A fenti nevekben az *-sz*-et követheti egyetlen magánhangzó és magánhangzó + mássalhangzó (vö.: s, sV, sVC).

A fentieknél azonban jóval több név sorolható ide, ha figyelembe vesszük, hogy az *–sz-* csak az egyik zöngétlen mássalhangzó fejleménye az eredeti *–t*-nek. Az *–sz* alakváltozata lehet az *–s*, amelyek szintén a szócsaládhoz tartozó nevekben fordulnak elő, pl.:

Kásapatak hn. Szilágy vm. (LELKES 1998)

[474] Tekintettel arra, hogy a mai helyesírásunk nem jelzi az illabialitást és a labialitást, egy csoportba gyűjtöttem őket.
[475] Vö.: Vö.: magy. ***Kovászna*** ’romániai város Háromszékben’. A helységet arról a patakról nevezték el, amely mellett fekszik….(KISS 1980). Közszóban is kimutatható, pl. : magy. *kevés.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Kásó hn. Zemplén vm. (LELKES 1998)
Kásva hn. Maros-Torda vm. (LELKES 1998)
Kas-vár ld. *Kosvár* hn. (LELKES 1998)
Kispatak hn. Háromszék vm. (LELKES 1998)
Kispatak hn. Máramaros vm. (LELKES 1998)
Kis-Patak ld. Pokolpatak, Sárospatak (LELKES 1998)
Kösély[476] 'a Hortobágyba ömlő ér a Hajdúságban'…(KISS 1980

A fenti nevek hely és patak nevében szerepelnek. A *–cs* és a *–c* is összetartozik az *–sz*-szel, genetikailag szintén a *–t* zöngétlen fejleményei, pl.:

Kécske ld. Tiszakécske 'helység Bács-Kiskun megyében'…(KISS 1980)
Kecső hn. Gömör és Kishont vm. (LELKES 1998)
Kocs 'helység Komárom megyében' (KISS 1980)
Pusztakócs 'Egyekhez tartozó település' …(KISS 1980)
Kéc ld. *Magyarkéc* hn. (LELKES 1998)
Kece ld. *Maroskece* hn. (LELKES 1998)
Kecege hn. Gömör és Kishont vm. (LELKES 1998)

A vizsgált nevünk szócsaládjába egyaránt beletartoznak a palatális és veláris hangrendű, az illabiális és a labiális hangrendű változatok. A Konstantinnál található név (*Καση*) valamennyi mássalhangzója zöngétlen. Ehhez képest – ami a szóvéget illeti – teljesebb, azaz a szó fejlődési folyamatának a korábbi állomását őrzi számos magyar név. Hangtani oldalról lényeges, hogy a *Keszi –sz-* mássalhangzója olyan eredeti *–t*-ből lett, amelynek más irányú fejleményei is vannak. Az egyik csoportba azok tartoznak, amelyekhez zöngésedés is társul.[477] A másikba pedig azok, amelyek megtartották az eredeti zöngétlenségüket, így változtak tovább s lett belőle *-š* (< *- č* < *-t'* < *-t-*), *-c-* (< 1. *–s* 2. < *-ù (th)* < *-t*).

Jelentéstani oldalról egyenként meg kell vizsgálni e neveket s az alapul szolgált tulajdonnév vagy köznév megtalálása körültekintő, sokrétű vizsgálatot igényel.

10.6.7.4.2. Személynevek

Kasza csn. ⟵ magy. *kasza* …(KÁZMÉR 1993)
Kaszab csn. ⟵ magy. *kaszap* 'mészáros' …(KÁZMÉR 1993)
Kaszai ⟵ magy. *Kasza* hn. Bihar, Trencsén m. + *-i*: melléknév képző …(KÁZMÉR 1993)
Keszeg csn. ⟵ magy. *keszeg* 'egy fajta hal' ….'vézna, sovány' (KÁZMÉR 1993)
Keszegi csn. ⟵ magy. *Keszeg* hn. Nógrád m. + *-i*: melléknév képző (KÁZMÉR 1993)
Keszei csn. ⟵ magy. *Kesző* hn. Vas m. , *Keszü* hn. Baranya m. + *-i*: melléknév képző (KÁZMÉR 1993)
Keszi csn. ⟵ magy. *Keszi* hn. …26 település neve. (KÁZMÉR 1993)

---

[476] A *Kösé-* része tartozik a vizsgált szavunkhoz.

[477] pl.: *-z-* (< *-* ⁀< *-t-*), vö.: ***Sajókaza*** 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'…. A *Kaza* hn. puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló ÓT. *Qaz* szn….(KISS 1980)

Kazanlăk 'város Közép-Bulgáriában'…Az oszmán török név tkp. jelentése 'katlan helye'. Etimológiailag összetartozik a magy. *kazán* fn. eredetijével. (KISS 1980)

Kazán-szoros 'az al-dunai völgyszakasz legkeskenyebb része'…Mindezek az oszm. *kazan* 'üst'…(KISS 1980)

Kazany 'város a Szovjetunióban'…Ennek forrása a vitatott etimológiájú tat. *Qazan*. Némelyek szerint a tat. *qazan* 'üst', katlan' köznévből alakult, esetleg egy *Qazan* szn.-*en* át. Mások a városnál a Volgába torkolló *Kazanka* folyó tat. *Qazan* nevét tekintik elsődlegesnek, s összetételként magyarázzák: tat. *Qaz* (törzsnév) és mari. *an* 'folyó'. (KISS 1980)

Kazinc*barcika* 'város Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'….(KISS 1980

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Keszihóci csn. ⟵ magy. *Keszihóc, Keszihol*c hn, Hont m. + *-i*: melléknév képző (KÁZMÉR 1993)
Kesző csn. ⟵ magy. *Kesző* hn. (KÁZMÉR 1993)
Keszőce, Keszölce csn. ⟵ magy. *keszőce ~ keszölce* '(ételek savanyítására szolgáló) erjesztett gabonalé, cibere' (KÁZMÉR 1993)
Kósza csn. ⟵ magy. *kósza* 'kóborló, csavargó' (KÁZMÉR 1993)
Kószó csn. ⟵ magy. *kószó, kósza* 'kóborló, csavargó' (KÁZMÉR 1993)
Kusza csn. ⟵ magy. *kusza* 'kuszált' …(KÁZMÉR 1993)
Küsz csn. ⟵ magy. *küsz* 'egy fajta apró, balatoni hal' …(KÁZMÉR 1993)
Küs, Küsz csn. ld. ***Kis*** (KÁZMÉR 1993)
Keskeny csn. ⟵ magy. *keskeny* 'vékony, karcsú' (KÁZMÉR 1993)
Kés csn. ⟵ magy. *kés* (KÁZMÉR 1993)
Kese, Kesely csn. ⟵ magy. *kesely ~ kese* 'nagyon szőke' (KÁZMÉR 1993)
Keselyű csn. ⟵ magy. *keselyű* madárnév (KÁZMÉR 1993)
Keserű csn. ⟵ magy. *keserű, keserő* (KÁZMÉR 1993)
Keserűi csn. ⟵ magy. *Keserű* hn. Bihar m. + *-i*: melléknév képző …(KÁZMÉR 1993)
Kis, Kiss, Küs, Küss csn. ⟵ magy. *kis ~ kiss ~ küs* 'alacsony, kis termetű v. fiatal' (KÁZMÉR 1993)
Kvacsányi csn. ⟵ magy. ***Kvacsány*** hn. Liptó, Sáros m. + *-i*: melléknév képző…(KÁZMÉR 1993)
Gecsei ⟵ magy. *Gecse* hn. Abaúj, Bereg, Veszprém m. + *-i*: melléknév képző …(KÁZMÉR 1993)
Kicsiny csn. ⟵ magy. *kicsiny* 'kicsi' …(KÁZMÉR 1993)
Kis csn. ⟵ magy. *kis, kiss, küs, küss* 'alacsony, kistermetű' …(KÁZMÉR 1993)
Kocsi csn. ⟵ magy. *Kocs* hn. Komárom, Vas m. …(KÁZMÉR 1993)

A fenti személyneveknek alapul helynév vagy valamely közszó szolgált. Ez utóbbihoz tartoznak: magy. *kasza* 'egyfajta vágószerszám', *kaszap* 'mészáros', *kósza, kószó* 'kóborló, csavargó', *kusza* 'kuszált', *keszeg* 'egy fajta hal' …. 'vézna, sovány', *kiszi, kisze, kesze* 'savanyú', *küsz* 'egy fajta apró, balatoni hal', *keskeny* 'vékony, karcsú', *kesely ~ kese* 'nagyon szőke', *keselyű* madárnév, *keserű, keserő, kis ~ kiss ~ küs* 'alacsony, kis termetű v. fiatal'.

10.6.7.4.3. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén

A földrajzi neveknek ill. azok tagjainak alapul gazdag szócsaládba tartozó szavak szolgáltak, ezért azoknak a földrajzi névben elfoglalt helye, funkciója és jelentéstartalma alapján csoportosítottam a neveket.

10.6.7.4.3.1. Önállóan

Kasankkă f. Ašm.VI.129.: csuv. *Kasankkă* or. *Kazanka,* folyó neve? NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kasankkă* ⟵ tat. *kazan* 'üst, katlan'
or. *Kazanka* ⟵ csuv. *Kasankkă*[478]

Kaszpi-tenger 'a Föld legnagyobb sós tava'…Az elülső névelem egy ókori népre emlékeztet, vö. gör. Κάσπιοι (többes sz.) 'Médiában lakó nép', … (KISS 1980) ld.: or. *Kaspijskoje more, Beloje more.*

[478] Folyómeder jelentésű volt kezdetben.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Kösäk f. TB.76.: bask. *Kösäk* or. *Kus'ak* Balt., forrás.
< bask. *Kösäk*[479] ⟵ vö.: bask. *küsäk* 'buzogány, furkósbot, dorong'
or. *Kus'ak* ⟵ bask. *Küsäk.*

Ke e͡ f. TB.71.: bask. *Ke e͡* or. *Keze* Kig., az or. Kig mellékfolyója.
< bask. *Ke e͡* ⟵ vö.: bask. *kü ͡* 'dial. forrás'
or. *Keze* ⟵ bask. *Ke e͡*

Kičü f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Kičü* or. *Kičuj*, folyó neve.
< tat. *Kičü*

Ke l͡äü f. TB.71.: bask. *Ke l͡äü* or. ***Kiz****l'au* Davl., patak.
< bask. *Ke l͡äü* ⟵ bask. *Ke l͡äü* 'dial. forrás'
or. *Kizl'au* ⟵ tat. *kizläü* 'forrás'

Köhä f. TB.77.: bask. *Köhä* or. ***Kus'a*** Zianč., az or. Asel' jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Köhä* < **Kösä* ⟵ vö.: bask. *kuha, kuśa* 'dial. nád'[480]
or. *Kus'a* ⟵ nem orosz *Küsä.*

Kuha f. TB.95.: bask. *Kuha* or. ***Kusa*** Bajm., az or. Zilair baloldali mellékfolyója.
< bask. *Kuha*[481] ⟵ vö.: bask. *kuha, kuśa* 'dial. nád'

Küśä f. TB.81.: bask. *Küśä* Arx., az or. Lemeza baloldali mellékfolyója.
< bask. *Küśä* ⟵ vö.: bask. *kuha, kuśa* 'dial. nád'

Kuśa f. TB.95.: bask. *Kuśa* or. *Kusa* Belok., az or. Aj jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Kuśa* ⟵ vö.: bask. *kuha, kuśa* 'dial. nád'
or. *Kusa* ⟵ bask. *Kuśa*

Küsäbä f. TB.80.: bask. *Küsäbä* or. *Kus'aba* Bajm., az or. Sakmara jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Küsäbä* ⟵ vö.: bask. *küsbä, küsäbä* 'vándorló'[482]
or. *Kus'aba* ⟵ bask. *Küsäbä.*

10.6.7.4.3.2. Két vagy több tagú név valamely tagja

Kasak nerki d. Ašm.VI.129.: csuv. *Kasak nerki* or. *Kazačij r'ad*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kasak* ⟵ vö.: csuv. *kasăk* 'vágat'
+ *nerki* ⟵ csuv. *nerke* 'sor, rend'[483]
+ *–i*: birtokos személyjel
or. *Kazačij* ⟵ csuv. *Kasak*
+ *r'ad* ⟵ or. *r'ad* 'sor, rend' ⟵ nem or. *rend.*

[479] A baskír *Kösäk* személynév nem szolgálhatott alapul a folyónévnek, hanem a személynév keletkezett a víz elnevezésének a mintájára.
[480] A nád a keskeny, hegyes leveléről kapta az elnevezést, amely a folyóhoz képest másodlagos elnevezés. Eldöntendő, a folyó a keskeny folyómedréről, vagy a mentén növő nádról kapta az elnevezést. Bármelyik legyen igaz, e szavak, nevek összefüggnek.
[481] Vö.: finn *koho* 'mocsár, eres föld'.
[482] Először a folyó kanyargó mozgását, folyását jelölte.
[483] Vö.: Ašm.IX.20.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Kasak xărtni d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Kasak xărtni* A.
< csuv. *Kasak* ⟵ vö.: csuv. *kas-* 'vágni',
kasăk 'vágat'
+ *xărtni* ⟵ csuv. *xărtnă* 'tisztás'
+ *-i:* birtokos személyjel

Küsäj karany f. TB.80.: bask. *Küsäj karany* / *Küsäj kojoho* or. *Kusej* Mijak., forrás.
< bask. *Küsäj*[484] ⟵ vö.: bask. *ke l̂äü* (< *ke* ◌̇◌̂ ⟵ vö.: bask. *kü* ◌̇◌̂*e* 'dial. forrás, kút'
+ *läü* ⟵ 1. vö.: md. *laj, lej* 'folyó', 'dial. forrás'
2. képző
+ *karany* ⟵ bask. *karan* 'lék'
+ *–y:* birtokos személyjel
+ *kojoho* ⟵ bask. *kojo* 'kút, forrás'
+ *-ho:* birtokos személyjel

Kese Ajry f. TB.124.: bask. *Kese Ajry* Zianč., az or. Sazala folyó kezdete.
< bask. *Kese* ⟵ bask. *kese* 'kicsi, kis'
+ *Ajry* ⟵ bask. *ajyry, ajry* 'folyóelágazás, mellékfolyó, patak'

Kese Urga◌̂a f. TB.154.: bask. *Kese Urga◌̂a* Bajm., Xajb., az or. Urtazymka felső folyásának a neve.
< bask. *Kese* ⟵ bask. *kese* 'kicsi, kis'
+ *Urga◌̂a*: folyó neve

Kěšěn kil śyrmi f. Ašm.VII.308.: csuv. *Kěšěn kil śyrmi*, kis folyó neve, (amely az erdőből folyik ki), NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kěšěn* ⟵ csuv. *kěšěn* 'kicsiny, kicsi, kis'
+ *kil* ⟵ 1. mansi *kel* 'mocsár'
2. csuv. *kil* 'ház'
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i:* birtokos személyjel

Kutam d. Ašm.VII.48.: csuv. *Kutam*, erdő neve: csuv. *Vărărm-Kutam*, csuv. ***Kěske-Kutam*****,** NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vărăm* ⟵ csuv. *vărăm* 'hosszú'
+ *Kutam,*
Kěske ⟵ csuv. *kěske* 'rövid'
+ *Kutam*

Kěske šăl šavraki ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Kěske šăl šavraki* U.
< csuv. *Kěske* ⟵ csuv. *kěske* 'rövid'
+ *šăl* ⟵ csuv. *šăl* 'forrás'
+ *šavraki* ⟵ csuv. *šavraka* 'kerek'
+ *–i*: birtokos személyjel

Kömys' f. TSK.58.: ko. *Kömys'* or. *Kemys'*, az or. Mezen' jobboldali mellékfololyója, Hossza 2 km. Az egyesülésnél két folyó keletkezik: 1, ko. *Kos Kömys'*, 2, ko. *Ul' Kömys'*.
< ko. *Kos* ⟵ 1 ko. *kos* 'száraz, kiszáradó'

[484] Forrás, folyó jelentésben kell felfogni.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

2. vö.: *kos'* 'harc ütközet'
3. vö.: *kos-* 'tépni, szakítani'
+ *Kömys*: folyó neve,
Ul' ⟵ ko. *ul* 'alsó'
+ *Kömys:* folyó neve

Kuśka śălĕ f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Kuśka śălĕ* U.
< csuv. *Kuśka* ⟵ *Kuśka:* folyó neve
+ *śălĕ* ⟵ csuv. *śăl* 'forrás'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel

Śuna kaśśi f. Ašm.XII.244.: csuv. *Śuna-kaśśi,* kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śuna* ⟵ vö.: ko. *sin* 'forrás'
+ *kaśśi* ⟵ csuv. *kaśă* 'gázló, átjáró a folyón'
+ *–i:* birtokos személyjel

Śona kaśśi varĕ f. Ašm.XII.244.: csuv. *Śona kaśśi varĕ* Kozm.u., patak, szakadék neve or. Akuča falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śona* ⟵ vö.: ko. *sin* 'forrás'
+ *kaśśi* ⟵ csuv. *kaśă* 'gázló, átjáró a folyón'
+ *–i:* birtokos személyjel
+ *varĕ* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak
+ *–ĕ:* birtokos személyjel

Śot kas f. Ašm.XII.279.: csuv. *Śot kas*, kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śot* ⟵ csuv. *śută* 'fény, fényes, világos'
+ *kas* ⟵ csuv. *kas-*[485] 'vágni'

Śut kassi h. Ašm.XII.279.: csuv. *Śut kassi* Č., település neve, NAP: csuv. *Śutkassi* or. *S'utkasy* C., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Śut* ⟵ csuv. *śută* 'fény, fényes, világos'
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă (*< csuv. *kas-* 'vágni'[486] + csuv. *–ă:* deverbalis nomenképző) 'falu'
+ *–i:* birtokos személyjel

Keče Čirmešen f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Keče Čirmešen* or. *Malyj Čeremšan*, folyó neve.
< tat. *Keče* ⟵ tat. *keče* 'kicsi, kis'
+ *Čirmešen:* folyó neve
or. *Malyj* ⟵ or. *malyj* 'kicsi, kis'
+ *Čeremšan:* folyó neve

A vizsgált szavunk szócsaládjába tartozó szavak olyan alakváltozatai egymásnak, amelyek előfordulnak források, folyók, mezők és települések neveiben. A megadott közszói jelentések: tat. *kazan* 'üst, katlan', bask. *küsäk* 'buzogány, furkósbot, dorong', *kaspi* ókori nép neve, bask. *kü͡ä* 'dial. forrás', bask. *ke͡äü* 'dial. forrás', bask. *kuha, kuśa* 'dial. nád', bask. *kuha, kuśa* 'dial. nád', bask. *küsbä, küsäbä* 'vándorló', csuv. *kas-* 'vágni', csuv. *kasăk* 'vágat', bask. *kü͡e* 'dial. forrás,

[485] A földrajzi névben az eredetibb nomen-verbum névszói fejleménye szerepel. A csuvasban ismert ennek az igei változata is. A teljesebb, eredeti nomen-verbum kVsVk lehetett.

[486] Eredetileg a folyóvíz vágó, mélyítő munkáját, cselekvését jelölte. Arra kell gondolnunk, hogy a folyóvíz mélyítette helyen, azaz a folyó mentén volt a falu, a lakóhely. Az emberi kézzel, irtással megtisztított helyről csak később beszélhetünk.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kút', bask. *kese* 'kicsi, kis', csuv. *kĕšĕn* 'kicsiny, kicsi, kis', csuv. *kĕske* 'rövid', ko. *kos* 'száraz, kiszáradó', vö.: *kos'* 'harc ütközet, vö.: *kos-* 'tépni, szakítani', csuv. *kaśă* 'gázló, átjáró a folyón'.

Hangtani oldalról megközelítve figyelemre méltó, hogy a *k-* szókezdőt a szavak egyik csoportjában veláris, a másik csoportjában pedig palatális magánhangzó követi, amelyeknek mindegyike lehet illabiális és labiális. Ezt követően pedig az *s-* és párhuzamai állnak, amelyek mind *–t-* fejlemények.

10.6.7.4.3.3. A földrajzi nevet alkotó összetett szó részeként, mint előtag és/vagy utótag

Kišekbaš f. TB.73.: bask. *Kišekbaš* or. *Kisekbaš* Zianč., az or. Kasmart baloldali mellékfolyója.
< bask. *Kišekbaš* < *Kišek* ⟵ *Kišek:* folyónév ⟵ vö.: tat. *kisek* 'vágat'
+ *baš* ⟵ *baš* 'forrás, fő, fej'
or. *Kisekbaš* ⟵ bask. *Kišekbaš*

Kesebej f. TB.71.: bask. *Kesebej* Arx., az or. Inzer jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Kesebej* ⟵ bask. *kese* 'kicsi, kis' + *bej*[487] ⟵ vö.: bask. *bejek* 'magaslat, magasság'

Kismes f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Kismes* or. *Kis'mes',* folyó neve.
< tat. *Kismes* < *Kis* ⟵ vö.: bask. *kese* 'kicsi'
+ *mes* ⟵ vö.: ko. *mos* 'forrás'
or. *Kis'mes'* ⟵ tat. *Kismes*

Kusaga ŷ f. TB.95.: bask. *Kusaga ŷ* or. *Kusagazy* Belor., az or. Inzer jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Kusaga ŷ* < *Kusa*
+ *ga ŷ*
or. *Kusagazy* ⟵ bask. *Kusaga ŷ*

Küsterek h. Ašm.VII.87.: csuv. *Küsterek / Küstürek* Tk., falu neve, NAP: csuv. *Küsterek* or. *Koster'aki* M., csuvas falu., Ar.:-.
< csuv. *Küsterek* < *Küs*
+ *terek*
or. *Koster'aki* ⟵ nem orosz **Köstereki*

Kos'ju f. TSK.53.: or. *Kos'ju* nyeny. *Torovej-jaga*, az or. Uza baloldali mellékfolyója, hossza 259 / 297 km.
< ko. *Kos'* ⟵ vö.: finn *koske* 'horony, vízesés, sebes folyam'
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó',
nyeny. *Torovej:* folyó neve
+ *jaga* 'folyó'

Kuśma śăl śyrmi f. Ašm.VI.39.: csuv. *Kuśma śăl śyrmi*, patak neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kuśma* ⟵ vö.: csuv. *kaśma* 'átjáró' *(*< *kuś-* '1. továbbmenni, elmenni, átmenni 2. 'vízzel megtelni')
+ *śăl* ⟵ csuv. *śăl* 'forrás'
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i:* birtokos személyjel

[487] A folyó forrás felőli szakaszára utal.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Kuśkaś d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Kuśkaś* Jan.
< csuv. *Kuśkaś* < *Kuś* ⟵ vö.: csuv. *kuś-* ’1. továbbmenni, elmenni, átmenni '
2. ’vízzel megtelni’
+ *kaś* ⟵ vö.: csuv. *kaśă* ’gázló, átjáró a folyón’

Kušjylga f. TB.96.: bask. *Kušjylga* or. *Kuš-jelga* Tujm., az or. Usen' baloldali mellékfolyója.
< bask. *Kušjylga* < *Kuš* ⟵ bask. *kuš* ’páros, párhuzamos, egyesült, egybefolyt’
+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* ’folyó’
or. *Kuš-jelga* ⟵ tat. *Kuš-jelga*

Ydžyd Kočmös f. TSK.54.: ko. *Ydžyd Kočmös* / *Kočmös* or. *Bol'šoj Kočmes* / *Kočmes*, az or. Usa baloldali mellékfolyója, hossza 198 km.
< ko. *Ydžyd* ⟵ ko. *ydžyd* ’nagy’
+ *Kočmös:* folyó neve < *Koč*
+ *mös* ⟵ vö.: ko. *mos* ’forrás’
or. *Bol'šoj* ⟵ or. *bol'šoj* ’nagy’
+ *Kočmes* ⟵ ko. *Koč* ⟵ vö.: 1. ko. *ködž* ’folyó kanyarulata’
2. ko. *kudz* ’vizelet’[488]
+ *mes* ⟵ ko. *mös* ⟵ vö.: ko. *mos* ’forrás’

Ke͡l̀äü f. TB.71.: bask. *Ke͡l̀äü* or. *Kizl’au* Davl., patak.
< bask. *Ke͡l̀äü* ⟵ bask. *ke͡l̀äü* ’dial. forrás’ (< *ke͡·* ⟵ vö.: bask. *kü͡·e* ’dial. forrás, kút’
+ *läü* ⟵ 1. vö.: md. *laj, lej* ’folyó’
2. képző)
or. *Kizl’au* ⟵ 1. nem orosz *Kizläü,* 2. bask. *Ke͡l̀äü*

Taškiseü f. TB.140.: bask. *Taškiseü* Iliš., az or. Baza baloldali mellékfolyója.
< bask. *Taškiseü* < *Taš* ⟵ 1. bask. *taš* ’kő’,
2. vö.: bask., tat. *taškyn* ’vízár’, tat. *taš-* ’kiönt’[489],
+ *kiseü* ⟵ bask. *kiseü* ’átjáró, gázló’. [490]

Taškiseü f. TB.140.: bask. *Taškiseü* Mišk., Bak., Uč., folyók.
< bask. *Taškiseü* < *Taš* ⟵ 1. bask. *taš* ’kő’
2. vö.: bask., tat. *taškyn* ’vízár’, tat. *taš-* ’kiönt’[491]
+ *kiseü* ⟵ bask. *kiseü* ’átjáró, gázló’

Taškiseü f. TB.140.: bask. *Taškiseü* Bajm., patak. < bask. *Taškiseü*
< bask. *Taškiseü* < *Taš* ⟵ 1. bask. *taš* ’kő’
2. vö.: bask., tat. *taškyn* ’vízár’, tat. *taš-* ’kiönt’
+ *kiseü* ⟵ bask. *kiseü* ’átjáró, gázló’

Kyjkiseü f. TB.98.: bask. *Kyjkiseü* or. *Kyjkiču* Jana., az or. Belaja baloldali mellékfolyója.
< bask. *Kyjkiseü* < *Kyj* ⟵ vö. bask. *kyjyk* ’ hajlott, ferde’

---

[488] Eredetileg folyadékot, vizet jelentett.
[489] A földrajzi névben ’forrás’ jelentésben kell felfogni, a csuvasban vö.: *śăl* ’forrás’ a megfelelője. Helyszíni vizsgálat alapján eldönthető, lehet-e köze a helyhez a kőnek, jellemző-e a köves terület.
[490] A folyónévben a vízjárat, folyóvíz járat jelentésre kell gondolnunk, egyszerűen ’vízfolyás’-ról van szó.
[491] A földrajzi névben ’forrás’ jelentésben kell értelmezni, a csuvasban vö.: *śăl* ’forrás’ a megfelelője. Helyszíni vizsgálat alapján eldönthető, lehet-e köze a helyhez a kőnek, jellemző-e a köves terület.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *kiseü* ⟵ bask. *kiseü* ’átjáró, gázló’
or. *Kyjkiču* ⟵ tat. *Kyjkičü* < *Kyj*
+ *kičü* ⟵ tat. *kičü* ’átjáró’

A vizsgált szavunknak és párhuzamainak a földrajzi nevekben alapul szolgált közszók jelentése többféle, de összetartoznak, végső soron valamennyi a víz, a forrás, a folyó valamely jellemzőjére utal. Ennek az a magyarázata, hogy a víz egy-egy tulajdonsága idővel másra is rátapadt ugyanolyan vagy hasonló tulajdonság kapcsán. Minden egyes esetben felrajzolható a szó jelentésfejlődésének a sora.

Eredetileg tehát a megnevezésünk az ’üst, katlan, kazán’ a víz vágta, vájta gödörre, forráshelyre, folyómederre vonatkozott. A ’kör, kerek, hajlott’ jelentés a forrás örvénylő és a folyó kanyargó tulajdonságával függ össze. A ’járó, folyó, gázló, vándorló’ jelentés a folyó mozgásával kapcsolatos. A ’vág, tép, szakít,’ a folyóvíz mozgásával járó cselekvésre utal. A ’páros, párhuzamos, egybefolyt stb.’ jelentés a számrendszerünket és nyelvünk logikai alapját[492] is érinti. A ’fenékjáró küllő’ egy halfajta is a meder fenekén jár, mint a víz. A nád keskeny, vékony, éles és hegyes, mint a meder a folyó kezdetén. Természetes tehát, ha a keskeny, kis folyó a kis, kicsi, kicsiny jelzőt kapja, vagy jelző nélkül nevezik meg olyan szavakkal a kis folyókat, forrásokat, kutakat, vízjárta helyeket, utakat, amelyek eleve tartalmazzák ezt a jelentést. Valamely jellemző tulajdonság alapján az elnevezéseket megkapják a természet más részei is, mező, hegy, növény, ember, állat, amely megnevezés idővel bizonyos körülmények között tulajdonnévvé is válhatott.[493] A kiinduló jelentés a víz forrásának, a folyó forrás felőli szakaszának a lényeges tulajdonságaival tartozik össze.

10.6.7.5. Közszói párhuzamok

Idetartoznak a névszók, köztük a népnevek és egyéb köznevek valamint az igék, amelyeket jelentéstartalmuk szerint csoportosítottam.

10.6.7.5.1. Népnevek[494]

Magyar
kasub ’Lengyelország északi részén beszélt nyelv’, a beszélők neve ***kaszebszki.*** (FODOR 2003:135)
kaszpi (ld. a *Kaszpi tengernél*: Az elülső névelem egy ókori népre emlékeztet, vö. gör. *Κάσπιοι* (többes szám) ’Médiában lakó nép’, *Κάσπιον* …’a Kaukázus egy része’ ….(KISS 1980)

10.6.7.5.2. Egyéb közszói párhuzamok

[492] Vö.: CZEGLÉDI 2004: Kettő az egyben (nyelvünk logikai alapja a földrajzi nevekben) című Miskolci Bölcsész Egyesület konferenciáján megtartott előadás írásban megszerkesztett változata. Kézirat.

[493] A felsorolás korántsem teljes, hiszen pl. a víz ízével kapcsolatos a ’sós, keserű’ jelentés s a magyar *keserű* szó *kese* része a vizsgált szavunkkal közös gyökerű.

[494] Az *–sz-* zöngés párja a *–z-* is megvan népnevekben, vö.: ***kazak, kazah*** ’török faj, kazah ember’ …Nemzetközi szó, végső fokon török eredetű, vö. *qazaq* ’kazah ember’ (tkp. szabad, független ember, kóborló, nomád, alapszava *kaz-* ’kóborol’). Más török nyelvi megfeleléseihez vö.: csag., tat., kirg. *qazaq* ’szabad, független ember, kóborló nomád, kazah’, bask. *qa͡ak* ’kazah’, csuv. *xuzax* ’nőtlen, legényember, kozák’. Etimológiailag azonos a más úton nyelvünkbe került *kozák*-kal sőt tövében a *kazár* népnévvel is. (TESz); ***kozák*** ’katonai szervezetben élő keleti szláv szabad paraszt…’. Ukrán eredetű…a török nyelvekből való….(TESz); ***kazul*** ’perzsa ember, a perzsákkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó’…Magyar fejlemény, jelentéstapadással önállósult a népnévből. Ez oszmán-török eredetű, talán román közvetítéssel, vö.: oszm. *kızılbaş* ’perzsa’, R. *Kuzulbaş* ’ua.’, - vö. még rom.R. *cazilbáş* ’ua.’, A török szó a *kızıl* ’vörös’ és a *baş* ’fej’ összetétele, tulajdonképpeni jelentése tehát ’vörös fej’. Az elnevezés a perzsák vörös süvegére vonatkozik. A szb.-hv. R. *kizilbáši, krzilbáši* ’perzsa’ ugyancsak az oszmán-törökből való, az or. R. *kizilbáš* ’ua.’ közvetlen átadója még nincs tisztázva. (TESz); ***kazár*** ’a kazárokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó, kazár ember’. Vándorszó…(TESz)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Olyan jelentések szerint csoportosítottuk az idevonatkozó szavakat, amelyek a folyó (mellékfolyó, a folyó forrás felőli szakasza, folyófő, folyókezdet) egy-egy jellemző tulajdonságával kapcsolatosak.

10.6.7.5.2.1. Hang, zaj

Magyar
kacag ’nevet’ …Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz)
kácc ’macskát kergető szó…Erdélyi szász eredetű…(TESz)
koccint, koccan ld. *kocog* címszónál …Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz)
kuncog ’feltűnés nélkül magában nevet’…Hangutánzó eredetű…(TESz)
köszörű ’élesítő eszköz’ …Származékszó, feltehető kösz- alapszava ősi hangutánzó szó az ugor korból, vö.: vog. T. *kės-, kėsi ◦%ku* ’fenkő’…(TESz)
kuc-kuc, kuszkusz ’kisgyermek elaltatására használt szóként, kutyahívó szóként, köhögést utánzó illetve köhögésre biztató szóként’…Hangutánzó eredetű indulatszó….(TESz)

A fenti hangutánzó szavak magas hangokat utánoznak kivétel nélkül. Magas, nyikorgó, éles hangokat kis mennyiségű víz mozgásakor hallhatunk. Következésképp, a folyók kezdetével, forrásával, nem mély vizű, kis folyókkal lehetnek kapcsolatosak. A hangutánzó szó tartalmazta a kis víz, a kis folyó, folyókezdet összes tulajdonságát. Ez azt is jelenti, hogy a hangutánzó szavakhoz igen összetett jelentéstartalom társult. E komplex jelentéstartalom részjelentései külön-külön is életre keltek. Így a továbbiakban jelölték magát a vizet, a víz vájta medret, a víz színét, ízét, a víz mozgását, a mozgással végzett munkát stb.

10.6.7.5.2.2. Nedv, víz

Magyar
kastol ’megvisel, elnyű’, ***kastos*** ’lucskos, nedves, csatakos’, ***kast*** ’csatak’…Ismeretlen eredetű. (TESz)
koszt ’élelem, étkezés, takarmány…’ Német eredetű szócsalád…(TESz)

Uráli nyelvek
Finn
koske ’horony, vízesés, sebes folyam, sellő’ (SZINNYEI 1884)
kuse ’húgy’ (SZINNYEI 1884)

Komi
kudz[495] ’húgy, vizelet’, udm. *kyz’* ’ua.’, mar. *kužvüd* ’hugyvíz, vizelet’, finn *kusi* ’uaz’, man. *kuš·ŕüt* ’ua.’, szelk. *küz* ’ua.’. (LYTKIN – GULJAJEV 1999)

Udmurt
kiź ’húgy, vizelet’ (MUNKÁCSI 1990)
kwaś ’sekély víz’ (MUNKÁCSI 1990)

Altáji nyelvek
Tatár
kosyk ’hányás, hányadék’ (T-R 1966)

[495] A *–dz* hangértéke *-dzs*. (vö.: CZEGLÉDI 2006)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Indoeurópai nyelvek
Orosz
kaskad ’vízesés’ (HADROVICS-GÁLDI 1951)

Kezdetben a víz hangja csak a vízhez, a folyadékhoz kötődött, amely valamilyen módon a felszínre tört. Idővel másfajta anyag kijövetelére is vonatkozott.

10.6.7.5.2.3. Vágat, vájat, mélyedés,[496]vízér[497]

Magyar
káca ’egyfajta gabonamérték, nagy szüretelő kád’ …Déli szláv eredetű, vö.: blg. *káca* ’kád, felül nyitott hordó’, cseh *kadce, kádce* ’uaz.’ (TESz)
kas ’varsaszerű halászeszköz, (nagyobb) kosár, szalmából, gyékényből készített kosárféle, amelyben méheket tartanak….Szláv eredetű, vö.: óe.szl. *košь* ’kosár’, bolg. *koš* ’kosár, varsaféle halászeszköz, malomgarat, fonott kukoricakas, oldalkocsi, mellkas[498]’…(TESz)
kasolya ’kis kosár, kézikosár, mezei bölcső’…Keletszlovák és ukrán eredetű, vö.: szlk. *košalka* ’nagyobb karos kosár’….(TESz)
kaszni ’fiókos szekrény, ágyneműs-, fehérneműs láda, (kétkerekű) egylovas taliga, kordé, gabonás, lisztes láda’. Bajor-osztrák eredetű … (TESz)
kászu ’fakéregből, háncsból készült kis puttonyforma edény’ Bizonytalan eredetű….(TESz)
keszon ’vasszekrény, melyet víz alatti alapozásoknál használnak….’ Nemzetközi szó….(TESz)
kosár ’körülkerített hely, ahova a legelőn tartott jószágot, különösen a juhokat éjszakázásra stb. terelik, vesszőből font kukoricatartó, góré. Román és szláv eredetű….(TESz)
köcsög ’öblös, bő szájú edény’…Származékszó: *köcs-* alapszava valószínűleg ősi örökség a finnugor esetleg az uráli korból, vö.: vog.É. *kwossėm* ’nyírhéjból készült kádféle edény, melyben a szárított halat tartják’…jen. *kide* ’teknőalakú edény’, tvg. *kita* ’merítőedény’, szelk. *kietä* ’nyírhéjkosár’…TESz)
kuckó ’tűzhely, szöglet, zug, fogda, dutyi, kunyhó, viskó’. Keletszlovák eredetű, vö.: szlk.K. *kucik* ’kis sarok, zug, szeglet’….(TESz)

Uráli nyelvek
Finn
kyysä ’viskó, vityilló’ (SZINNYEI 1884)

Udmurt
kesä, kisä ’zseb’ (MUNKÁCSI 1990)
kož ’mély helyek a folyóban, víz sodra, örvény, a folyóvíz forgója, …(MUNKÁCSI 1990)
kuš ’kis mező, rét’ (MUNKÁCSI 1990)

Mari
kaš ’barázda’ (KUZNECOVA 2003)

[496] Az ellenkezőjére (dudor) is használják. Ilyen alakú a köpeny, a kunyhó.

[497] Az *sz* zöngés párja a *z* is megtalálható, pl.: ***kazán*** …Oszmán török eredetű, vö.: oszm. *kazan* ’üst, zárt terű fémtartály,…(tkp. ’az, ami ki van vájva’). Etimológiailag végső fokon azonos vele a jóval korábban nyelvünkbe került harang török előzménye. (TESz); ***kazup*** ’fakéregből, háncsból készült kis puttonyforma edény, egy fajta kis kosár, bő szárú, otromba csizma’…Ukrán eredetű, vö.: ukr. *kózub, kózuben, kozubn’á* ’fakéregből készült edény, kosár’, … vö. még cseh N. *kazub* ’szilfa kérgéből készült halfogó kosár’, *kozúbek* sz. ’nyírfakéregből készült kosárka’, szlk. *kozub* ’tűzhely, R. A nyitott tűzhelynek az a része, ahova a helyiséget megvilágító fáklyafélét helyezték’, le. R. *kozub* ’fakéregből készült edény’…(TESz)

[498] Vö.: magy. *mellkas* a két mell közti völgy, mélyedést jelenti. A ’völgy, mélyedés, árok’ jelentés kapcsán tartozhatnak ide a *kanca* jelentésű szavak, a magyar *kebel* stb. amelyek nem véletlenül a nőiséggel, az anyasággal is kapcsolatosak.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

küsen ’zseb’ (KUZNECOVA 2003)

Mordvin (Moksa)
kaz’ ’medence’ (MOLNÁR 2003)

Mordvin (Erza)
keskav ’zsák’ (MÉSZÁROS-SZIRMANKINA2003)
keče ’merítőkanál, merítőedény’ (MÉSZÁROS-SZIRMANKINA2003)

Altáji nyelvek
Csuvas
kavăs, kavus ’a malomnak az alsó, meleg része, ahol a vízi kerék helyezkedik el’, Zamahš., ujg. oszm. *havuz,* üzb. *hovuz* ’víztartály, medence, vízfelvevő, kis tó, azerb. *hovuz*, türkm. *xovuz,* k.kalp. *xauyz* ’víztartály, medence, vízfelvevő’…(JEGOROV 1964)
kaska ’tuskó, vályú, nagy fatönk’, alt.V. *kesik* ’fatönk, tuskó’…(JEGOROV 1964)

Baskír
kašyk ’kanál’ (B-R 1958)

Tatár[499]
kasä, käsa ’serleg, pohár, csésze’ (T-R 1966)
kesä ’zseb’ (T-R 1966)

Indoeurópai nyelvek
Latin
casa ’kunyhó, házikó, vityilló, kalyiba’ (GYÖRKÖSSY 1986)

A víz hangjának utánzásakor egyfajta kis vízre, folyókezdetre gondoltak, amelynek számos tartozéka van. Így pl. árok, meder, mélyedés, amit a víz a mozgásával alakít. Idővel az ehhez hasonló tárgyak, műveletek is megkapták a hangutánzó eredetű elnevezéseket. A víz lakóhelyéhez hasonló az ember, állat stb. lakóhelye és az ember számos használati tárgya is, amelyeknek egész sora megkapta az eredetileg vízre, folyóra vonatkoztatott elnevezést.

10.6.7.5.2.4. Keskeny, sovány, vékony

Magyar
keszeg ’egy fajta hal, sovány, rendszerint félszeg ember, vézna’ …Származékszó: *kesze-* alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog.T. *käsė ᵹ* ’kocérhal, pirosszárnyú keszeg’ (TESz)
kece ’egy fajta halászháló, zsákháló, húzóháló’….Ismeretlen eredetű…N. *koca* ’egy fajta háló’… (TESz)
keskeny …Bizonytalan eredetű. (TESz)

Uráli nyelvek
Udmurt
kysyk ’szűk’ (MUNKÁCSI 1990)

Altáji nyelvek
Tatár
kysan ’szűk, szoros’ (T-R 1966)

[499] *-z*-vel pl.: tat. ***kazan*** ’üst, katlan’ (T-R 1966)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kysu- ’nyomni, összenyomni’ (T-R 1966)
kysyk ’szűk’ (T-R 1966)

Baskír
kuha, kuśa ’dial. nád’ (B-R 1958)
kyśyk ’szűk, szoros’ (B-R 1958)
kyśyu ’nyomni, szorítani’ (B-R 1958)

A kis víz nemcsak sekély, hanem keskeny, sovány stb. Az ilyen tulajdonságú egyéb tárgyak, sőt az olyan műveletek is megkapták az elnevezést, amelyeknek eredményeképpen valami keskennyé, sovánnyá, szűkké válhat.

10.6.7.5.2.5. Nem nagy, kicsi, rövid

Magyar
kacsinka ’nagyon kis értékű pénz, fitying’…Ismeretlen eredetű. (TESz)
kása ’durvára őrölt gabonaféle, illetőleg az ebből főzött pépszerű étel.’…Szláv eredetű, vö.: blg. *káša* ’kása, pép, zürzavar, zúzott, megtört gabona, amelyből egy fajta keresztelői és lakodalmi ételt készítenek…’ (TESz)
kis ’nem nagy méretű, fiatal…’ Ótörök eredetű…(TESz)
kicsiny, kicsi ’nem nagy, pici, kevés, csekély mennyiségű, alacsonyabb rendű, rangú, jelentéktelenebb személy, állat kölyke, szeretett, kedves, kisgyermek’. A szócsalád alapja a kicsiny török eredetű. Megfelelője ma csak a csuvasból van kimutatva, vö.: csuv. *kĕšĕn* ’kicsi, fiatal, kiskorú’…(TESz)
kevés ’nem sok’ ….Bizonytalan eredetű….(TESz)
küsz ’egy fajta apró, balatoni hal’. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: finn *kiiski,* észt *kiisk* ’egy fajta hal’. A szóközépi finnugor mássalhangzó kapcsolat *śk* lehetett. …. (TESz)

Uráli nyelvek
Komi
kiža ’apró, száraz hó’ (LYTKIN-GULJAJEV 1999)

Mari
küčyk ’rövid’ (KUZNECOVA 2003)

Mordvin (Erza)
kaša ’kása’ (MÉSZÁROS-SZIRMANKINA2003)

Altáji nyelvek
Csuvas
kas ’kis, rövid időszakasz’…k.kalp. *gez*, üzb. *kez* ’idő, pillanat’, kirg., kazah *kez* ’pillanat, idő, esemény’ …(JEGOROV 1964)
csuv. ***kĕšĕn*** ’kicsiny, kicsi, kis’ …(JEGOROV 1964)
csuv. ***kĕske*** ’rövid’ …(JEGOROV 1964)

Tatár
keče, keček ’kicsi, kis’ (T-R 1966)
kisek ’vágat, darab’ (T-R 1966)
kisü- ’vágni’ (T-R 1966)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kosynka ’kis kendő, egy darab anyag[500]’ (T-R 1966)
kyska ’rövid’ (T-R 1966)

Baskír
kese ’kicsi, kis’ (B-R 1958)
kyśka ’rövid’ (B-R 1958)

A nem nagy, kicsi, rövid szorosan összetartozik a keskeny tulajdonsággal.

10.6.7.5.2.6. Hosszú[501]

Magyar
hosszú ’egy irányban messzire nyúló’ ….származékszó, alapszava ősi örökség az uráli korból, vö.: …zürj. *kuź,* votj. *kuź* ’hosszú’. …(TESz)

A vékonnyal, keskennyel kapcsolatos hosszú jelentések sorolhatók ide. De a hosszúság együtt járhat a lassúsággal, a késéssel is. Bár a magyarban réshangúsodott a szókezdő helyzetű mély hangú *k,* számos nyelvi megfelelőben megmaradt.

10.6.7.5.2.7. Hegyes, csúcsos[502]

Magyar
kackiás ’hetyke, nyalka’ (MÉK), A szócsalád alapja a *kacki* melléknév bizonytalan eredetű… (TESz)
kecsege ’a tokkal azonos családba tartozó, feltűnően hegyes orrú, ízletes húsú hal, egy fajta halászháló…Vándorszó, vö.: …szln. N. *kéča*, szlk. N. *kečiga, kecsege, kecsega*, *kociha*….(TESz)’
kecske ’a birkával rokon jól tejelő háziállat, egy fajta állvány, szabó, egy fajta játékszer’…Török eredetű, vö.: …kipcs. *käči*, oszm. *keçi,* türkm. *gäči*, tat. *käzä*, ujg. mod. *käčki, csuv. kačaka* ’kecske’…A magyarba került török alak **käčki* vagy **käčkä* lehetett….(TESz)
keselyű ’dögevő, nagy testű, éles látású madár. Valószínűleg ótörök eredetű, …vö.: csag. *qučalaq* ’keselyű’….(TESz)
kocka ’hat egybevágó négyzet által határolt szabályos mértani test, négyzet, vagy hozzá hasonló négyszög’…Szláv, közelebbről valószínűleg cseh eredetű….(TESz)
gida 'kecske kicsinye, gödölye'. Vitatott eredetű. (TESz)
gödölye 'kecskegida'. Vitatott eredetű. (TESz)

Uráli nyelvek
Finn
kasa ’valami kiálló, sark…’ (SZINNYEI1884)
kuuse ’fenyőfa, jegenyefenyő…’ (SZINNYEI 1884)

Komi:
koz ’fenyő’, udm. *kyz,* md. *kuz,* finn *kuusi, kuuse,* ….(LYTKIN-GULJAJEV 1999)

---

[500] Tkp. egy darab tépés, egy leszakított darab az anyagból.

[501] Ebben a jelentésben érdemes további vizsgálatokat végezni, mert egyelőre az altáji és az indoeurópai nyelvekben a hosszú, mint távol jelentésre találtam példákat. Vö.: mong. *udaan* ’lassú, késlekedő, lassan, hosszan, hosszasan, tartósan, sokáig’ (KARA 1998), csuv. *vărăm* ’hosszú, hosszan tartó, hosszasan, sokáig’, ujg., üzb., kirg., azerb., oszm., tuvai, hakasz, ojr. *uzun*, kazah, k.kalp., nog. *uzyn*, tat. *ozyn*, bask. *ozon*, jak. *uhyn* ’hosszú’ (JEGOROV 1964), or. *dlinnyj*, hosszú, távoli’, *daleko* ’távol’ (HADROVICS-GÁLDI 1951). Ezek nem a magyar *hosszú*, hanem a *távol* szóval tartoznak össze etimológiailag.

[502] A folyó kezdete ilyen a torkolathoz képest.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Udmurt
keč, ket' 'kecske' (MUNKÁCSI 1990)
kyz 'vörösfenyő' (MUNKJÁCSI 1990)
kiś 'nyár(fa)' (MUNKÁCSI 1990)

Mordvin (Moksa)
kaza 'kecske' (MOLNÁR 2003)
kuz 'lucfenyő' (MOLNÁR 2003)

Mordvin (Erza)
kuz 'fenyő(fa)' (MÉSZÁROS-SZIRMANKINA2003)

Altáji nyelvek
Csuvas
kačaka 'kecske', MK., azerb., oszm., gag. *keči* 'kecske', türkm. *geči,* tat. *käžä* 'kecske', tuv. *kozaga* 'hegyi kecske gidája' (JEGOROV 1964)

Mongol
xazax- 'harapni, csípni, szúrni', (C.DAMDINSUREN – A. LUVSANDENDEV:1982)

Indoeurópai nyelvek
Latin
cuspis 'valaminek a hegye, fullánk, hajítódárda, szigony' (GYÖRKÖSSY 1986)

Orosz
koza 'kecske' (HADROVICS – GÁLDI 1951)

A folyóhoz hasonlóan a hegyes, éles jellemző tulajdonsággal rendelkező élőlények (növény, állat, ember stb.) és élettelen tárgyak, sőt a velük végezhető cselekvések is megkapták az elnevezést. A kicsi mellett a keskeny, hegyes tulajdonság is jellemzi a fiatal teremtményeket, így a gidát és a gödölyét.

10.6.7.5.2.8. Kerek, teljes, egész

Magyar
kész 'elkészült, befejezett….' Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból….(TESz)
koszorú 'virágokból stb. növényi elemekből összeállított kör alakú füzér mint fejdísz vagy mint elismerést, gyászt stb. kifejező tárgy…' Ismeretlen eredetű….(TESz)
kusztora 'bicska, bugyli, kés, egy fajta operálókés'…Román és szerbhorvát esetleg még szlovén eredetű. (TESz)
kecskebéka …'Wasserfrosch'…Összetett szó…(TESz)…'Barna foltos, zöld hátú, ehető húsú béka' …(MÉK)
kocsi 'könnyű, gyors járású személyszállító lófogat, hintó…Magyar nyelvi fejlemény. …(TESz)

Uráli nyelvek
Finn
kasea, kaseva 'nagy, derék, vastag' (SZINNYEI 1884)
koso 'dús, bőséges' (SZINNYEI 1884)
kuski 'kocsis' (SZINNYEI 1884)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kussakka ’öv’ (SZINNYEI 1884)
kääsi ’cséza’[503] (SZINNYEI 1884)

Komi
kiz’ ’gomb’….(LYTKIN-GULJAJEV 1999)
kos (***kosk-)*** ’öv’ ….(LYTKIN-GULJAJEV 1999)

Udmurt
kesäg ’teljes vég, azaz ki nem kezdett vászon’ (MUNKJÁCSI 1990)
kyz ’vastag’ (MUNKÁCSI 1990)
köži ’borsó’ (MUNKÁCSI 1990)

Mari
küžgö ’vastag’ (KUZNECOVA 2003)

Mordvin (Moksa)
koz’a ’gazdag’ (MOLNÁR 2003)
kušak ’öv’ (MOLNÁR 2003)

Mordvin (Erza)
koz’a ’gazdag’ (MÉSZÁROS-SZIRMANKINA2003)
kesak ’gombolyag’ (MÉSZÁROS-SZIRMANKINA2003)

Altáji nyelvek
Csuvas
küsek ’emelő, bot, buzogány’, bask. tat. ***küsäk*** ’buzogány, furkósbot, dorong’ (JEGOROV 1964)

Tatár
küsek ’buzogány’ (T-R 1966)

Baskír
kosak ’ölelés’ (B-R 1958)
kušak ’öv’ (B-R 1958)
kaška ’fehér folt vagy csík az állatok homlokán’ (B-R 1958)

A folyóforrás mindig kapcsolatos a kerekséggel és a vastagsággal, hiszen az a születés helye. Más hasonló alakú és funkciójú élőlények, tárgyak is megkapták a megnevezést. Az elsődleges, a kiinduló jelentés azonban a vízre, a vízforrásra vonatkozott.

10.6.7.5.2.9. A mélyedés ellentettje, dudor, dudorodó

Magyar
kazula, *Kásla, kasula, kázsla* ’miseruha’…Latin eredetű, vö. kései, k. lat. *casula* ’csuklyával ellátott palást, köpeny’, e. lat. *casula* ’miseruha’…Ez a lat. *casa* ’házikó, kunyhó’ származéka. Bekerült több európai nyelvbe, vö.: ném. *Kasel, Casula*, ol. *càsula, …*szlk. *kazula* ’miseruha’…(TESz)
kazal ’hosszúkás alakú széna vagy szalmarakás, csomó, kupac’…Szlovák eredetű…(TESz)
kucsma ’prémsapka, nemezsüveg, kupak, fedél’. Szláv eredetű…vö.: szlk *kučma* ’magyar módra készült kucsma’, ukr. *kučma* ’dús, bozontos csomó (hajé), kucsma’….Az ősszl. **kučьma* tulajdonképpeni jelentése ’összegubancolódott, kócos haj- vagy szőrcsomó’ lehetett. (TESz)

[503] Vö.: magy. *cséza* ’könnyű, négykerekű lovaskocsi’ (MÉK)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

küszöb ’az ajtókeretnek alsó, a föld, a padló síkjából kiemelkedő része’. Bizonytalan eredetű. Talán ősmagyar kori átvétel a korai permi alapnyelvből….(TESz)

Uráli nyelvek
Finn
kasa ’rakás, kazal, asztag’ (SZINNYEI 1884)
kaso ’rakás, gyarapodás’ (SZINNYEI 1884)
kasva- ’nőni, növekedni, teremni…’ (SZINNYEI 1884)
kasvu ’növekvés, növény, termény’ (SZINNYEI 1884)
kyssä ’púp, kinövés’ (SZINNYEI 1884)
kyyssy, kyyssä ’kis emelkedés, púp, törpe’ (SZINNYEI 1884)

Mari
küš(kö) ’fel, felfelé’ (KUZNECOVA 2003)

Mordvin (Moksa)
kasoma ’növés, fejlődés’ (MOLNÁR 2003)

Mordvin (Erza)
kasomo ’növés, növekedés’ (MÉSZÁROS-SZIRMANKINA 2003)

Altáji nyelvek
Tatár
kaska ’sisak’ (T-R 1966)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
káska ’sisak’ (HADROVICS-GÁLDI 1951)

A víz forráshelyén - akár nyílás, lyuk, akár tó, amelyet mocsár vesz körül, akár csak egy kicsi mocsár - mindig mélyedés van. Az emberi megismerés során az ember tudati szintje egyre magasabb fokra jutott s felismerte, hogy a folyóforrás fent van a folyó többi részéhez képest s a fent lévőség a fejjel, a felfelé törekvéssel, a növekedéssel kapcsolatba hozható. Az ilyen irányú működés, cselekvés eredményeképpen létrejött teremtmények, tárgyak stb. is megkapták az elnevezést.

10.6.7.5.2.10. Valaminek az eleje, kezdete

Magyar
kezd- ’hozzáfog, megteszi valamely cselekvés, folyamat, első mozzanatát…’ Ismeretlen eredetű… (TESz)

Uráli nyelvek
Udmurt
kučk- ’hozzákezdeni, hozzáfogni’ (MUNKÁCSI 1990)

Altáji nyelvek
Baskír
kü ̧ kü ̑e ’dial. forrás, kút’ (B-R 1958)
ko ̑ok ’kút, forrás’ (B-R 1958)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Tatár
kisäk ’kis forrás’ (T-R 1966)

A forrás a víz mozgását tekintve az első mozzanatok helye.

10.6.7.5.2.11. Hajlott, görbe, oldalhajtás

Magyar
keceficél ’ugrándozik, összevissza zagyvál, összevissza jár, …kecskebak párosodik’,…vö.: *kecefice* ’sántikáló, ugrándozó, fickándozó, ficánkolás, ugrálás’. …A szócsalád alapja, a *keceficél* ige valószínűleg ikerszó, előtagja valószínűleg hangutánzó-hangfestő eredetű, s közelebbi-távolabbi rokonságban lehet a *kecel* igével, továbbá a *kecmereg*-gel….(TESz)
kecel ’fickándozik, ugrándozik, négykézláb mászik, csúszik (kisgyerek), lábával kaszálva jár, kocog, tipeg, fajtalankodik, kuporog’. Valószínűleg hangutánzó-hangfestő eredetű….(TESz)
keszkenő ’(kisebb) kendő’…Összetett szó: …előtagja a *kéz* szó ….alakváltozata…(TESz)
kéz …Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *kät* ’kéz, mellső láb’…észt *käsi* ’kéz’ . .(TESz)
kacs ’kapocs, szőlő, borsó stb. kapaszkodója, kezecske, kasza, evező stb. görbe fogója, levélszár, fattyúhajtás’…Hangutánzó eredetű…(TESz)
kacsa ’lapos csőrű, jól úszó szárnyasfajta, réce, ruca…’ Szlovák eredetű, vö.: szlk. *kača* ’kiskacsa’, *kačka, kačica* ’kacsa, valótlan hír’, *kač, kač* ’kacsahivogató szó, le. *kacze,* a.-szorb *kacka* ’ua.’.... (TESz)
kacsiba, kasziba ’görbelábú, lőcslábú, görbe, kaszanél fogantyúja, horgas, görbe tárgy’….Származékszó. Alapszava az a kacs szavunkkal azonos, régi igenévszói természetű tő, amely megvan számos más, e szócsaládba tartozó szóban (kacska, kacsó…)…(TESz)
kacska ’görbült karú, kanyargós, kacskaringós, görbe, korcs, nyomorék (kéz, láb), hajfürt, kaszanyél görbe fogója…Származékszó…*-ka* kicsinyítő képzővel keletkezett abból az eredetileg feltehetően igenévszói tőből, amely kacs szavunkkal azonos….N. *kács* ’görbe, görbelábú’…(TESz)
kacsó ’kezecske, szőlőkacs’. Származékszó. Alapszava a *kacs*…(TESz)
kisafa ’hámfa’…a vízhordó rúd két végén levő horgas fa, amelyre a csöbröt akasztják’… Összetett szó. Az ismeretlen eredetű *kisa-, kise* stb. előtag és a *fa* összetapadásából keletkezett. …(TESz)
köszvény ’izületi betegség’. Bizonytalan eredetű….(TESz)

Uráli nyelvek
Komi
kis’ ’szövőborda’ (LYTKIN-GULJAJEV 1999)
ködž ’folyó hajlata, kanyarulata’ (LYTKIN-GULJAJEV 1999)

Udmurt
kiś ’szövőborda’ (MUNKÁCSI 1990)
koskan ’görbülés, meghajlás, köszvény, görcs’ (MUNKÁCSI 1990)
kož- ’megfordulni, befordulni’ (MUNKÁCSI 1990)

Mordvin (Erza)
kičkere ’ferde’ (MÉSZÁROS-SZIRMANKINA 2003)

A cselekvés kezdete nemcsak a fent, az elől lévőséggel, hanem a hajlással, a görbüléssel szorosan összetartozik.

10.6.7.5.2.12. Íz (savanyú, sós, keserű)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Magyar
keserű ’az epe ízéhez hasonló ízű, gyötrelmes, kellemetlen…’…A szócsalád tagjai származékszók: *keser* alapszavuk ősi örökség az ugor korból…(TESz)
keszőce ’savanyú levesféle, félig főtt híg lekvár, különösen szilvalekvár, főtt meggyből vagy más gyümölcsből készített nyári étel’…Szláv eredetű, vö.: bolg. *kíselica* ’vadalmafa, ennek gyümölcse, aszalt gyümölcsből készített kompótféle, sóska, savanyúleves, cibere, boralja, seprő’, szln. *kislica* ’sóska, éretlen kései szőlő, egres, lőre, vinkó, savanyúvízforrás’, N. ***kiselica*** ’savanyúvíz, savanyúvízforrás, savanyú bor, sóska, sav’…a magyarba egy déli szláv esetleg szlovák …alak kerülhetett….(TESz)
kiszi ’zablisztből készült kocsonyaszerű savanykás pép….’ Északi szláv, közelebbről ukrán és szlovák eredetű…(TESz)
kóstol ’(ételt, italt) megízlel’…Német eredetű, vö.: ném. *kosten* ’megízlel’…(TESz)
kovász ’kenyérsütéshez, kelt tészta készítéséhez használatos kelesztő anyag, erjesztést előidéző dolog, valamit előidéző, okozó személy, egy fajta kis kalács’. Szláv eredetű, vö.: óe. szl. *kvasъ* ’kovász, savanykás, erjesztett ital’, blg. *kvas* ’élesztő, kovász’,…szlk. *kvas* ’kovász, sár, erjedés’, lakoma, dáridó’, or. *kvas* ’savanykás, erjesztett ital’….(TESz)

Uráli nyelvek
Udmurt
kisal’ ’savanyú zabpép’ (MUNKÁCSI 1990)
köš ’keserű’ (MUNKÁCSI 1990)

Mari
kočo ’keserű’ (KUZNECOVA 2003)

Mordvin (Moksa)
kuvas ’kvász’ (MOLNÁR 2003)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
kislyj ’savanyú’ (HADROVICS – GÁLDI 1951)
kvás ’savanyú víz, ital’….(HADROVICS – GÁLDI 1951)

Már a kőkor emberei meleg vizű gyógyforrások mellett, barlangokban laktak, ahol sikeresen átvészelhették a hideg időszakokat is. Korán megismerhették a nemcsak meleget, hanem ételt, italt is nyújtó víz ízét.

10.6.7.5.2.13. Szín

Magyar
kesely, kese ’magyar gyász, *keső, kesse* ’sárgásfehér, fakószőrű (állat, főként ló), ’tarka, (fehét)foltos, fehérlábú (ló, szarvasmarha), nagyon szőke (haj stb.), kifakult, színehagyott ruha, félig érett szőlő, kesely színű ló, egy fajta sertés’. Valószínűleg szóhasadás eredménye…(TESz)

Az ember színérzékelő képességének a kialakulása is a vízhez kötődik. Valószínű, eleinte a sötét és világos kettőssége jelent meg. A sötét a mélyedéssel, a lent lévőséggel, a Földdel stb., a világos, a fény pedig a fent lévővel, a Nappal stb. társult.

10.6.7.5.2.14. Vág, kaszabol

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Magyar
kacor ’hajlított pengéjű kés, amelyet kertészek, szíjgyártók stb. használnak,….nádvágó sarló vagy kasza’…Szláv eredetű, vö.: blg. *kóser* ’görbe metszőkés, sarló alakú bogáncsvágó szerszám…szln. *kosír* ’görbe metszőkés’….(TESz)
kés ’vágásra, szúrásra használt nyeles eszköz, kard’. Ősi örökség a finnugor korból vö.: vog. AK. *käsi*…cser. KH. *käzä* ’kés’…A finnugor alapalak **kečʒ* lehetett….(TESz)
kasza ’szálas termények levágására használatos, hosszú nyelű kézi szerszám’…Szláv eredetű, vö.: blg. *kosa* ’kasza’…szlk. *kosa* ’kasza’, or. *kosá* ’kasza’….(TESz)
kaszabol ’levág, mészárol, felkoncol…A szócsalád alapja a kaszab főnév oszmán-török eredetű, vö.: oszm *kasap, kasab* ’mészáros’ (< arab *qaşşab* ’ua.’)…(TESz)
keszkenő ’(kisebb) kendő’…Összetett szó, tárgyi szerepű előtagja a kéz szó régebbi, rövid nyílt e-vel hangzó alakváltozata, utótagja a ’töröl’ jelentésben használt ken igének folyamatos melléknévi igeneve…[504](TESz)
köcölék ’batyu, női ruhadarab, fejlendő’. Magyar fejlemény…(TESz)
küzd, küszködik ’kitartóan fáradozik valamiért, erőfeszítést tesz valami ellen, belső harcot vív önmagával, bajlódik, vesződik…’ A szócsalád tagjai származékszók…*küsz-* alapszavuk bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség az ugor, esetleg a finnugor korból, vö.: vog.É. *käsi* ’versenyez’, *kas* ’játék, verseny’, osztj. *kestä* ’fut(ló)’, finn *kisa* ’párzás, játék, lárma’, észt *kisa* ’lárma, kiabálás, civódás’…(TESz)
koszik ’kopik, vásik’ ld. ***koszt*** ’lefoszt, levagdal’ …Bizonytalan eredetű szócsalád….(TESz)
késa ’küzdelem, viaskodás, harc, gyötrelem, veszekedés…’. Bizonytalan eredetű…vö.: finn *kiskoa* ’lenyúz, elszakít, eltép’, észt *kiskuma* ’szakít, húz, szaggat, tép, megtámad, harap (kutya)…(TESz)

Uráli nyelvek
Finn
kuosi- ’szétszakítani, széttépni’ (SZINNYEI 1884)
kaske ’írtott erdő, írtásföld’ (SZINNYEI 1984)
kisko- ’leszakítani, lefeszíteni, kihúzni, kicsikarni’…(SZINNYEI 1884)

Komi
kos’ ’harc, ütközet, ***kos-*** ’tépni, szakítani’ (LYTKIN-GULJAJEV 1999)

Udmurt
kesäg ’darab, rész’ (MUNKÁCSI 1990)
keś- ’tépni, szakítani’ (MUNKÁCSI 1990)
kysk- ’húzni, vonni, ráncigálni, tépni’…(MUNKÁCSI 1990)
kuso ’kasza’ (MUNKÁCSI 1990)

Mari
küzö ’kés’ (KUZNECOVA 2003)

Altáji nyelvek
Csuvas
kas- ’vágni’…MK., türkm., oszm., üzb., kirg., kazah, k.kalp., nog., alt.B., ojr., tuv. *kes-,* azerb., ujg. *käs-*, bask., tat., hakasz *kis-*, kumük *ges-* ’vágni’, jakut *kys-* ’gyalulni’. (JEGOROV 1964)
kas, kasă ’település, falurész, utca, barázda, rész’ …(JEGOROV 1964)
kasăk ’vágat, darab, szelet’, azerb. *käsik* ’vágat, darab, töredék’, Zamahš., kirg., kazah *kesek* ’darab, csomócska, labdácska’, kirg. *kezek* ’idő, pillanat’, ujg. *kesäk*, nog. *kesek*, kumük *gesek* ’darab,

[504] Gondolhatunk ’tépett, szakított’ ruhadarabra is.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

vágat, szakasz', bask., tat. *kisäk* 'darab, vágat, töredék, törmelék, foszlány, kis forrás', hakasz *kizek* 'rész, darab, szakasz, vágat', oszm. *kisek* 'darab, fellapátolt darab föld, földhalom', vö.: mong. *keseg, xesek* 'rész, darab, vágat' (JEGOROV 1964)
kasu 'ablak'…(Ašm.VI.124.)

Baskír
kasau 'véső' (B-R 1958)
kyg͡an 'vágott, hasított' (B-R 1958)

Tatár
kassap 'mészáros, hentes' (T-R 1966)
kazu- 'kapálni, ásni' (T-R 1966)
kisken 'éles' (T-R 1966)
kiskä 'tönk, csonk, tuskó' (T-R 1966)
kisäk 'darab' (T-R 1966)
kosu- 'tépni' (T-R 1966)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
kusok 'darab' (HADROVICS – GÁLDI 1951)
kusat'- 'harapni, csípni, szúrni' (HADROVICS – GÁLDI 1951)
kušat'- 'enni' (HADROVICS – GÁLDI 1951)

Latin
caesim 'vágva, vágással' (GYÖRKÖSSY 1986)

A víz a mozgásakor vág, kaszabol, metsz, vés, szúr, mészárol, tép, szakít mindent, ami az útjába kerül. Nemcsak a földdel teszi ezt, hanem a növényekkel, stb. Az ember olyan szerszámokat készített, amelyekkel ilyen és ehhez hasonló műveleteket lehet végezni.

10.6.7.5.2.15. **Kóborol, kószál, kering**

Magyar
kasmatol 'kutat, keresgél, jár, kel, bolyong'…Bizonytalan eredetű…(TESz)
kászálódik, kászolódik 'készülődik, szedelőzködik'. Valószínűleg hangfestő eredetű…(TESz)
koslat (állat) párzási ingerében nőstény után jár, kóborol, ténfereg, járkál'…Valószínűleg származékszó…(TESz)
kósza 'kóborló, csavargó', ***kószál***… A szócsalád tagjai származékszavak…. (TESz)
kuszál, kusza bonyolultság, csonka'…Ismeretlen eredetű…(TESz)
kóc 'összekuszált haj, szőrzet' …Szláv eredetű…(TESz)
guzsaly 'a kézi fonáshoz használatos eszköz, amelynek a pálcájára a megfonni való szöszt, gyapjút tekerik, az a megfonandó szösz vagy gyapjúcsomó, amelyet a guzsalypálcára tekernek, …' Szláv eredetű, vö.: or. *kužel'* 'fonásra előkészített szösz vagy gyapjúcsomó'…(TESz)
kúszik 'földhöz, tárgyhoz odasimulva halad', ***kusz*** 'harkály módra kúszó kis erdei madár'. Vitatott eredetű szócsalád. 1. Ősi örökség a finnugor korból. 2. Szóhasadás eredménye. (TESz)
küzd, küszködik 'bajt vív, versenyez, harcol, bajlódik, vesződik, belső harcot vív önmagával'…A szócsalád tagjai származékszók: *küsz-* (ț *küz-*) alapszavuk bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség az ugor, esetleg a finnugor korból, vö.: vogÉ. *kāsi* 'versenyez'… *kas* 'játék, verseny'… vö. még finn *kisa* 'párzás, játék, lárma', észt *kisa* 'lárma, kiabálás, civódás'….(TESz)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Uráli nyelvek
Finn
kisa ’játék, tánc, tombolás’ (SZINNYEI 1884)

Komi
kos’ ’harc, küzdelem’ (LYTKIN-GULJAJEV 1999)

Udmurt
kuž ’csepű’ (MUNKÁCSI 1990)

Altáji nyelvek
Csuvas
kas- ’munka nélkül futkosni a faluban különböző hírekkel vagy csak úgy dologtalanul’, KB. *käz*, Zamahš. *kes-* ’járni, utazni’, ujg. *käz-*, oszm. *gez-,* azerb. *gäz-* ’sétálni, járni, barangolni helyről helyre’, kirg. *kez-*, tuvai *kezi-* ’barangolni, országot járni…’, csag., türkm., k.kalp. *gez-* üzb. *kez-*, jakut *käs-* ’járni, barangolni az utcákon’, hakasz *has-* ’futni’, …(JEGOROV 1964)
kasu ’járvány, sor’, alt.V. *kezű, kezim, kezek*, kirg. *kezik*, tat. *kizű*, hakasz *kizim* ’járvány, járványos betegség’, *kaza* ’boldogtalanság, halál’, bask. *kaza* ’bánat, boldogtalanság, szegénység’ (JEGOROV 1964)

Baskír
küsbä, küsäbä ’vándorló’.

A mozgással, keringéssel stb. kapcsolatos jelentések is a víz, a folyó eredeti komplex jelentésének a részei.

10.6.7.5.2.16. **Lassan folyó víz, folyam**

Magyar
késik ’valamit vontatva, halogatva tesz, végez, várat magára, valahol elidőzik’…Ótörök eredetű, vö.: ujg. *kič-* ’késik’, Kāš ᵒ *kïč-* vagy *këč-* ’ua.’….CC. *kečöv* (melléknévi igenév) ’lusta’ (tkp. ’olyan, aki késik’)…ujg. *kič* ’későn’, Kāš ᵒ *kïč* ’hosszú ideig, későn’, oszm. *geç* ’késő’, tat. *kič* ’este, késő’, üzb. *kеč* ’ua.’…csuv. *kaś* ’este’…(TESz)
kocog ’megy, halad, csetlik, botlik, csoszog’ …Hangutánzó eredetű…(TESz)

Uráli nyelvek
Finn
kasku ’elbeszélés, mese, monda’ (SZINNYEI 1884)
kyski- ’sietve szaladni, sietni, menekülni’ (SZINNYEI 1884)

Udmurt
kiśk- ’ömleni’ (MUNKÁCSI 1990)
košky- ’elmenni, eltávolodni, elhaladni, elfolyni, járni, járkálni…’ (MUNKÁCSI 1990)
köč- ’elköltözni, tovább vándorolni’ (MUNKÁCSI 1990)

Mari
kas ’este’ (KUZNECOVA 2003)

Altáji nyelvek
Tatár

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kič ’este’ (T-R 1966)
kičegü ’késni’ (T-R 1966)

Baskír
kasak ’futó’ (B-R 1958)
kasyu- ’elfutni’ (B-R 1958)

Olyan jelentések sorolhatók ide, amelyek más csoportba is befférnének. A folyó lassú folyása kanyargással, a lassúság bizonyos körülmények között késéssel jár együtt, a késés pedig olykor sötétséghez, az estéhez[505] vezet.

10.6.7.5.2.17. **Sor, rend**

Uráli nyelvek
Finn
kousa, kousu ’irány, rend’ (SZINNYEI1884)

Altáji nyelvek
Csuvas
kasu ’fizetési norma a pásztornak…’ Zamahš. *käzik* ’sor, rend’, kirg., kazah *kezek* ’sor, rend’, kirg. *kezűű* ’régi, a marha kihullás, kiesés sora’, kumük *gezik* ’sor’, bask. *kezű* ’sor’, tat. *kizű* ’soronkövetkező napos, ügyeletes’…(JEGOROV 1964)

A folyót úgy is felfoghatjuk, mint valaminek a (pl. hullámok, hengerek, forgások) sora, rendje.

10.6.7.5.2.18. **Közlekedési hely, út**

Magyar
gázol, gázló[506] ’(sekély vizen stb.) átlábol, gyalog átkel, tapos, tipor, valakit becsületében megsért, (mozgó jármű stb.) feldönt és megsebesít, elüt’. Déli szláv eredetű, vö.: blg. *gaz’a* ’(vízben, sárban, hóban stb.) gázol, lábol, tapos, tipor’, szln. *gaziti* ’ua.’, or. *izgaziti* ’tönkretesz, elpusztít’. …(TESz)

Altáji nyelvek
Csuvas
kaśă ’gázló, átjáró a folyón’ …vö.: ***kaś-*** ’átmenni’, ***kaśă***, ***kaśma*** ’átjáró, kis híd’, orx.jenis., KB. *käčig*, ujg., üzb. *kečik,* azerb. *kečmä*… oszm. *gečit, gečme*… hakasz *kičig*, tuvai *kežig,* tat. *kičü*, bask. *kiseü*. türkm. *gečelge,* alt.V. *kečü* ’átjáró, gázló’…(JEGOROV 1964)
kuś- ’1. továbbmenni, elmenni, átmenni 2. ’vízzel megtelni’ …(JEGOROV 1964)
kaśma ’átjáró’ *(< kuś-* ’1. továbbmenni, elmenni, átmenni 2. ’vízzel megtelni’) …(JEGOROV 1964)

Baskír
kiseü ’átjáró, gázló’ (B-R 1958)

Tatár
kičü ’átjáró’ (T-R 1966)
kičü- ’átjárni, átmenni, gázolni’ (T-R 1966)

[505] Az *este* másik irányú megközelítésben az eséssel, a lefelé irányuló mozgással kapcsolatos. Ez esetben a Nap járására kell gondolnunk, amelyet másik szóval neveztek meg eleink.
[506] A szókezdő *g-* előzménye zöngétlen *k-* volt.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A folyómeder, a vizesárok a víz közlekedési útvonala. Miközben folyik a víz, ezt alakítja, formálja, mindenen keresztül megy, ami az útjába kerül, kivéve, ha kikerüli. A gázolás különösen érvényes az áradó vízre a folyó mentén. Az ilyen műveletet és az eredményét a gázlót, ugyanazon gyökerű szóval nevezték meg. Nemcsak a víz, hanem az ember, állat járására alkalmas útvonal is megkapta az elnevezéseket.

10.6.7.5.2.19. **Nőiséggel kapcsolatos**

Magyar
koca 'nőstény disznó'…Származékszó: a disznó, malac hivogatására szolgáló ***koc-koc***-féle hangutánzó szavak….(TESz)
kacola 'kanca'…Valószínűleg szóvegyülés eredménye, az azonos jelentésű *kabala* és *kanca* keveredéséből jöhetett létre….a *kacola* csak Erdélyből adatolható, * ahol egyedül az egész magyar nyelvterületen – a 'nőstény ló' jelölésére a kabala[507], kanca és kacola egyaránt használatos….(TESz)

Altáji nyelvek
Csuvas
kĕsre 'kanca',…sárga ujg., oszm. *kysrak*, gag. *kysyrak* 'kanca', türkm. *kysrak* 'egyéves kanca'… kirg., kazah *kysyrak* 'fiatal kancs, amelyet éppencsak hogy beengedtek a ménesbe és még nem vemhesedett', alt., tuvai *kyzyrak*, hakasz *xyzyrak* 'két éves kanca'…(JEGOROV 1964)

Baskír
ky leány' (B-R 1958)

Tatár
kyz 'leány' (T-R 1966)

A folyóforrásból születik a folyó, női természetű, anyai funkcióval rendelkező termékeny hely. Ennek kapcsán a természetnek más részei, amelyek ilyen tulajdonságokkal rendelkeznek, megkapták az eredetileg vízre vonatkozott megnevezést.

10.6.7.5.2.20. Kettős, páros

Magyar
két, kettő 'az egynél eggyel több egység'…Ősi örökség a finnugor vagy az uráli korból, vö.: vog. *kit'*, osztj. *kät*, finn *kaksi,* észt *kaks*, szelk. *kede*, mot. *kydy*, tajgi *kidde* 'két'. …(TESz)

Altáji nyelvek
Baskír
kušyu- 'egyesíteni' (B-R 1958)

Tatár
kuš 'kettős' (T-R 1966)
kušu- 'egyesülni' (T-R 1966)

Kezdetben eleink felfogásában a folyóforrás (tó, mocsár) önmegtermékenyítő volt[508]. Idővel

[507] A magyar *kebel* 'hajlás, öböl'… Ismeretlen eredetű. (TESz) szót 'völgy' jelentésben kell felfognunk, amelynek az or. *kobyla* 'kanca' szó úgy is rokona, hogy mindkettő női természetű.
[508] Feltehetően ennek a nyomát őrzi az orosz *ozero* 'tó' semleges nemű főnév.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

felismerték, hogy a Nap melegének a hatására jelenik meg a sok víz, azaz szaporodik. Másképpen a Föld megtermékenyítését a Nap végzi, ennek eredményeképpen születik a földből a víz. Ettől kezdve tudták, hogy két tényezőre, azoknak az egyesülésére volt szükség a megtermékenyítéshez, az utódok létrehozásához. Minthogy a növény, az állat és az ember is hasonlóképpen születik és szaporodik, mint a víz, a már ismert elnevezéseket alkalmazták, amelyeket egyben tovább is fejlesztettek. Mindez a földrajzi nevek jelentéstani vizsgálatai során fogalmazódott meg számomra, amit László Gyula sem gondolt másképp: „Amiképpen minden emberi élet ma is két egysejtűből kezd sarjadni, akként emberlétünk is csak az élet történetéből érthető meg." (LÁSZLÓ 1999.I:27) S hogy az emberlétünk milyen korán kezdődött, csak viszonyítani tudunk. Ha "A vértesszőlősi ember gondolata több százezer éves lehet, de már kőszerszámokkal, tűzzel élt, s hitt valamiféle koponyavarázslatban" (LÁSZLÓ 1999.I:27), akkor ez azt is jelenti, hogy az embernek gondolatai voltak, amellyel párhuzamosan a gondolatközlés, a nyelv valamely formája is létezhetett s ennek az idejét ugyanúgy több százezer évvel ezelőttre kell tennünk. Hogy a nyelv kialakulásának, fejlődésének mely szakaszában jelent meg a két, kettő, az egyesülés tartalma az ember tudatában, nehéz lenne megmondani, de az feltehető, hogy igen korán.

Hangtanilag is összetartoznak a fenti alakváltozatok, amelyek közül a magyar a régebbi változatot őrzi *két* számnévben, ahol a szókezdő *k-* és a szóvégi *–t* is első, kiinduló hang lehetett. A *két* szóban a hosszú magánhangzó jelzi a *–t* előtti *–k-* valamikori meglétét, hiszen a hosszú magánhangzó –Vk- kapcsolat fejleménye. A *kettő* változatban az *–e-* magánhangzó rövid, amelyet *–kt-* eredetű geminált *–tt-* követ. A hosszú *–tt-* korábbi *–kt-* mássalhangzó kapcsolatból hasonulás révén keletkezhetett. A tajgi *kidde –dd*-je ehhez képest zöngésült is. Azokban a megfelelőkben, ahol a magyar *–tt*-vel szemben *–ks-* van, az eredetibb *–kt-* kapcsolatban zöngétlen *t* > *th* > *ὺ* > *s* változással kell számolnunk. (CZEGLÉDI 2006)

10.6.7.5.2.21. Teremtmény

Magyar
kaszat …a gyümölcsnek egyik neme, mely külső magzatból keletkezik'….Ismeretlen eredetű…. (TESz)

Altáji nyelvek
Tatár
keše 'ember' (T-R 1966)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
koška 'macska' (HADROVICS – GÁLDI 1951)

Őseink gondolkodásában a vízhez hasonlóan teremtmény az ember, az állat és a növény s a hasonlóság kapcsán a már ismert megnevezéssel illették őket is.

10.6.7.5.2.22. Piszok, mocsok

Magyar
kosz 'fonalgomba okozta bőrbetegség, var, piszok, mocsok'….Bizonytalan eredetű…..(TESz)
koszmó 'ótvaros gyerek fején keletkező kosz, piszok'…Származékszó, a kosz főnévből keletkezett *–mó* képzőbokorral….(TESz)

10.6.7.6. Tanulságok

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A fenti jelentéscsoportok száma korántsem teljes, a kör bővíthető s az egy csoporton belüli szavak száma is növelhető. Az egyes csoportok között nem húzhatunk éles határt, a csoportok jelentéstartalma gyakran átfolyik egy másikba s ez természetes. Az azonban már az eddigi kutatásaimból is kiviláglik, hogy a tudatára eszmélő ember megfigyelte, hogy a női és a férfi természetű részek egyesülése a megtermékenyüléshez vezet, amelynek nyomán teremtmények születnek, jönnek létre. Sokszor nehéz megállapítani, hogy ilyen meggondolásból neveztek-e meg bizonyos növényeket, állatokat és magát az embert, vagy az alakja, mérete alapján, esetleg az élelem szerzésének a legjellemzőbb módja motiválta az elnevezést. A megfelelő jelentéstartalom kiválasztásához sok körülményt figyelembe kell venni. A szavaink jelentéstartalmának a vizsgálata hozzájárult ahhoz, hogy lássuk: A folyóvíznek van hangja, annak az utánzása révén megszülethettek az első hangutánzó szavak. Idővel a víz hangjához hasonló, de más eredetű hangokat, hangkombinációkat is megneveztek ezzel a már ismert hangutánzó szóval. A jelentéstani összefüggésekkel pedig hangtani és alaktani kapcsolatok is együtt járnak. Ily módon egy-egy szónak nemcsak a jelentésfejlődési sora rajzolható meg, hanem a szavakat alkotó hangzók változási folyamata is.

Eszerint a legrégibb, az eredeti hang a *k* lehetett, amely a *Keszi* névben és a vele összetartozó vizsgált szavainkban megőrződött.[509] A *Keszi* szó belseji mássalhangzója az *–s-* (*–sz-*) eredeti *–t-* zöngétlen zárhang fejleménye, amely annak réshangúsodásával keletkezhetett: *-t- > -th- > -ὐ*[510]*- > -s-*.

Az *–s-* követője olyan magánhangzó és zárhang (-VK) kapcsolata volt, amely egyrészt fennmaradt, másrészt tovább alakult a magyar és nem magyar tulajdonnévi és köznévi anyagban. A hangkapcsolat (-Vk) *–k* eleme zöngésedhetett (> -Vg), zöngésedhetett és réshangúsodhatott (> -V ɣ), a rés erősödésével bilabiális *w* keletkezett (-V ᵒ > Vw), amely egyik irányban *v, b, p*-vé alakult, a másik irányban pedig az ajakműködés gyengülésével vokalizálódott (-V ᵒ> -Vw > -VV), majd a két magánhangzó monoftongizálódott, további rövidüléssel redukálódott és el is tűnhetett. Ugyanakkor a szóvégi illabiális -a zárhangúsodással *-a > -y* változási folyamatban is részt vehetett. Ez azt jelenti, hogy lehetséges *Keszi* nominatívuszi alak, amely nem tévesztendő össze a görög forrásban lévő birtokos esetraggal ellátott formával.

Az első hangot, a *k-* szókezdőt követő magánhangzó a *Keszi* és változataiban (vö.: *Kasza*) nem eredeti hang. Olyan *–k-* elemű triftongus fejleménye, amelynek kiinduló változatait[511] és közbeeső állomásait is megőrizte a nyelv: -VkV- > -V ɣV- > -VwV- > -VVV- > -VV- >-V-.

A szó hangrendjét illetően magas és mély hangrendű változatok már igen korán keletkezhettek.

Alaktani szempontból a legkorábbi forma egyszerre rendelkezhetett igei és névszói funkcióval. Mint nomen-verbum a későbbiekben vagy csak az igei, vagy csak a névszói tulajdonságát külön külön is megőrizte. Mind az ige, mind a névszó toldalékolásra és összetett szavak létrehozására volt alkalmas. Körültekintő vizsgálatok segítségével a legtöbb esetben kihámozható az alapszó. Mindezek után egy lényeges körülményt kell tisztázni, mégpedig azt, mely nyelvben, nyelvekben ősi, eredeti és mely nyelvekben jövevény, azaz valahonnan, valamely nyelvből átvétel a közszó és/vagy a tulajdonnév. Ennek szükségességét egyértelműen igazolják a fenti jelenleg ismert egyáltalán nem egybehangzó szó- és névmagyarázatok, etimológiák is.

A fenti közszók jelentéscsoportok szerinti bemutatása jelzi, hogy a görög szövegbeli *Kasza* – és nem *Keszi* - személynévnek alapul olyan szó szolgálhatott, amelynek igen kiterjedt családja van, és több érv szól amellett, hogy ne csak az 'apróhal' illetve a 'töredék' jelentésű szót vegyük számításba. Feltétlenül közéjük tartozik az, hogy a Kaszpi tengertől délre az egyik változat népnévként fordul elő, egy másik jelentésben ismert a latinban, magának a Kaszpi tengernek és a Kaukázus neveként szerepel, mint tulajdonnév. Közszóként és tulajdonnévként ismert az uráli, az altáji és az indoeurópaihoz sorolt nyelvekben. A magyarban pedig olyan kiterjedt szóanyag

[509] A magyar *gázló, gázol* szavakat csak mint a nem magyar megfelelőit említettük.
[510] Interdentális zöngétlen spiráns.
[511] Vö.: magy. *kakas, kovász.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

használatos, amely eleve megkérdőjelezi a törökből való kölcsönzést. Egyúttal arra is utal, hogy a három nyelvcsaládhoz sorolt nyelvek adatai másfajta nyelvi kapcsolatokat sejtetnek és el kell vetnünk a szókölcsönzés magyarázatát. A gyökerek olyan ősnyelvhez vezetnek, amelynek legteljesebb képviselője a magyar, akiknek a harci technikája jellemző és ahhoz a hetes beosztás tökéletesen illik. Ehhez pedig a Hold működése adta a mintát. A hetes beosztás a kürt vagy ék alakú hadtestnek megfelelően egy a csúcsban, három-három pedig az egyik és másik ágban helyezkedhetett el. A hét ugyanakkor olyan egység is, amely kiteljesedéskor egy, - a Hold mintájára - hadtest is. Az egy pedig a cél, az az igaz, a teljes.

A *Keszi* nagyon ősi jelentéstartalmat őriz. A folyónak a torkolathoz képest 'kicsi, kis' tulajdonságát jelölte. A folyónak a forráshoz közel eső szakaszára vonatkozott, oda, ahol a folyó éppen csak kiszakadt a forrásból. Utalt a víz munkájára, haladási irányára, alakjára. A folyó kezdete kapcsán van kezdet, hajtás, oldalhajtás jelentése is, amelyet őriz a kéz szó is, de utal magára a forrásra is. Szavunkkal eredetileg kis forrást, folyót neveztek meg. Ehhez hasonlóan a közvetlenül a forráshoz, maghoz, őshöz tartozó más teremtményt, az embert is ezzel a szóval nevezték meg. Hozzáteszem, a nőknek még ma is adják a *Kicsi* nevet a keresztnév mellett, amit élete végéig használ a rokonság. Ez ún. nem hivatalos név. A folyó, a forrás összes tulajdonságát tartalmazó megnevezés az élet más jelenségeinek a megnevezésére is alkalmas volt valamilyen hasonlóság alapján. Ily módon a jelentésfejlődés egész vonulata mutatható ki, miközben nem mondanak ellent azoknak a hangtani, alaktani törvényszerűségeknek, amelyeket a földrajzi nevek összehasonlító hangtani, alaktani és jelentéstani vizsgálatok eredményei mutatnak s amelyekbe besorolódnak nemcsak a magyar, hanem az uráli, az altáji és az indoeurópai nyelvcsaládhoz sorolt nyelvek egymással is összefüggő szavai és a nyelvek grammatikájának egy bizonyos korai szakasza. Mindez azt is jelzi, hogy a jelenlegi értelemben vett nyelvcsaládok nélkül igen korai időben kialakult nyelvi jelenségekről van szó, hiszen az adatok olyan nyelvekben is előfordulnak, amelyek esetében az idő és térbeli korlátok miatt sem lehetne szókölcsönzésről beszélni.

10.6.7.7. Összegzés

Ligeti Lajos új módszer szükségességét tartotta fontosnak az elfogadható törzsnévi magyarázatokhoz. Jelen tanulmány a földrajzi névi kutatások fényében módszerében és tartalmában is új az eddigiekhez képest. Berta Árpáddal ellentétben számolok a magyarok korábbi lakóhelyeinek a földrajzi névi anyagával, mint forrással, amelynek vizsgálatai is hozzájárultak ahhoz, hogy észrevegyem, valami nincs rendben a görög szöveg értelmezésével. A vizsgálati eredményeim arra utalnak, hogy a törzsneveknek vélt nevek valójában személynevek. A Hét magyarba a hagyomány szerint is, a tudat alapján is összetartozó népek tartoztak. Ez nem jelenti azt, hogy kívülről ne csatlakozhattak volna hozzájuk, azonban a kabarok esetében ők nem váltak a Hét-Magyar részévé.

A feltett kérdésekre válaszolva egyértelmű, hogy nemcsak a *Megyer*, hanem a törzsszövetség többi törzséhez kötődő személy neve is korábbi keltezésű. A törzsszövetséget alkotó törzsek olyan személyhez kötődnek, akinek a neve végső soron víznevekkel azonosítható és közszói párhuzamok is ismertek. A tulajdonneveket és a közszókat a törzsszövetségtől függetlenül is lehet magyarázni, hiszen jóval korábbi keltezésűek a törzsszövetség létrejötténél.

A földrajzi neveknek törzsnevek, mint tulajdonnevek nem szolgálhattak alapul sem a Volga-Urál vidékén, sem a Kárpát-medencében, de személynevek igen. Baskíriában Magna Hungária területén nemcsak a *Jenő* és a *Gyarmat* nevekkel azonos földrajzi nevek találhatók. Ezeknek a neveknek a születési helye megnyugtatóan csak akkor állapítható meg, ha egész Eurázsia területén számba vesszük a földrajzi neveket és a vizsgált neveinkkel azokat összehasonlítjuk. A kutatásaim jelen állapotában feltehető, hogy a Volga-Urál vidékén a víznéveknek az alaprétege olyan nyelvből

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

származik, amely nyelvnek az ismerői, használói Eurázsia más területein is ott hagyták nyelvi nyomaikat. E nyomoknak a kronológiája akár viszonylagosan is megállapítható azok összehasonlító vizsgálata során.

A törzseknek és a vezéreknek az egymás közti viszonyát meghatározta az, hogy a vezérnemzetség[512] vezére állhatott a saját törzse élén s a vezér és a nemzetség neve ugyanaz is lehetett. A törzsszövetséget alkotó törzsekhez tartozó emberek pedig nyelvjárási különbségeket tartalmazó, de közös gyökerű nyelvet beszélhettek, amely megértési gondokat nem jelentett. Ennek a nyelvnek ma ismert fejleménye, képviselője a magyar. Figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a Volga-Urál vidékén maradt csoportok szubsztrátum nyelvként hatottak a később odakerült népek nyelvére.

A törzsnevek tehát valójában személynevek, egy-egy személyhez tartozik egy-egy törzs. A Hét magyar mint katonai-politikai szervezet őseink gondolkodása szerint a nem harcosokat is magába foglalja. Hét törzsből áll, mert a Hold működéséhez hasonlóan építették fel a törzsszövetséget és a hadrendet. Ez azt is jelenti, hogy a hét törzsből álló rendszer egy is, azaz egységes. Hadba indulni csak Újholdkor tanácsos, mert ez a növekedés, a gyarapodás kezdete. Hozzá hasonlóan a törzsi szervezet ék alakú, hasonlít a kürthöz is, amely a cselvetéses harci technikának az alapja. A törzsi rendszer igen ősi gondolkodás és hit alapján alakult ki, a vezető személyek azonban az idők folyamán cserélődtek. A Konstantinosznál lejegyzett Hét magyar valamennyi tagjának a nyelvi eredetét az ősmagyaroknál, a szkíták és a hunok között kell keresni.

A törzsrendszer, mint katonai alakulat, hadi szervezet, mesterséges politikai képződmény csak szükség esetén működött. Szükség híján a mindennapi életben nem volt fontos. Anonymus idején is így lehetett, ezért a Névtelen csak a vezérek neveit közli, amelyek függetlenek lehettek a törzsektől. Nem törzsi lét tudatáról, inkább nemzetségi lét tudatáról lehet beszélni. Amikor a vezérnemzetség neve azonos volt a nép nevével, akkor beszélhetünk néphez tartozás tudatáról.

Egy törzs, sereg több nemzetségből állt, nevük ősi és víznévnek alapul szolgáló közszóból magyarázható, mert a személy a vízhez hasonló teremtmény. Olyan, mint törzsnév Konstantinnál sem szerepel. Van azonban kabaroknak a törzse s a *kabarok* név népnevet jelöl.

Van a Nyéknek a törzse s a ***Nyék***, mint személynév olyan teremtménynek a neve, aki a vízhez hasonlóképpen született, aki a magból, mint forrásból lett. A megnevezéséhez a mintát a víz neve adta. Ezért természetes, hogy a személynév és a víz, a forrás megnevezése egy szócsaládba tartozik. Az is természetes, hogy a szócsaládba számos, a víz tulajdonságát, tartozékát jelölő szó is beletartozik. Esetünkben az azonosságnak és a hasonlóságnak az oka tehát az, hogy a megnevezések elve közös gyökerű. Vannak olyan tárgyak stb. is, amelyek hasonlóságon alapuló jelentéstapadással kapták meg az elnevezést.

A *Nyék* a görög forrásban egyértelműen személynév. Személynévként és közszóként máshol is előfordul, de törzsnévként mint tulajdonnév sehol nem mutatható ki. A nazális szókezdet elterjedt az uráli nyelvekben, amelynek számos megfelelője van. A nazális *n-* eredeti *t-* fejleménye, Képző funkcióban azonban igen elterjedt a nyelvekben való használata.

A *Magyar,* ***Megyer*** név szerkezete *Magya-/Megye-* + *-r*, azaz szótő + képző. A név közszói jelentése ’maghoz, monyhoz, őshöz, anyához tartozó’, azaz ’sarj, magzat, ember’. A személynév és népnév kapcsolatában a személynév az elsődleges, amely idővel család, dinasztia, nemzetség, majd népnévvé vált a szaporodást követően a nyelvhasználatban. A földrajzi név, személynév és köznév kapcsolatának a megítélésében az idő és a tér is közrejátszik, ezért itt általános megállapítás nem tehető. A *Megyer* törzsnév mint tulajdonnév nem létezik, személynévről van szó, amelyhez tartozik a törzs. Tehát a személynév → dinasztianév → népnév jelentésfejlődés tehető fel egyrészt. Másrészt a *Megyer* törzsnév valójában személynév a görög forrás szerint, amelyet igazolnak a kutatásaink és a hagyományok. A *Megyer* a Hét magyar tagja s a *hét* őseink hitvilága és gondolkodása szerint a Hold működésének megfelelően sohasem lehet nyolc, se tíz, csakis hét. A hetes egység mellé természetesen csatlakozhattak más egységek is, így pl. a kabarok, de nem

[512] Elvileg egy törzs állhatott egy vagy több nemzetségből.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

tartoztak bele a hetes rendszerbe.

A ***Kürtgyarmat*** két névből álló összetétel, amelynek tagjai külön-külön ismertek és használatosak. Előtagja a ***Kürt*** személynév igen ősi időből való. Minthogy a személynév keletkezésének elve ugyanaz, mint a *Kürt* nevű terület keletkezésének módja, vagyis *Kür*höz tartozó, azaz a *Kür* folyóhoz tartozó, a nevek egybeesnek. Ezért a *Kürt* jelölhet forrást, mellékfolyót, folyó menti tavat, vizet, vizes helyet, árterületet, folyó mentét, ahol dús növényzet, gazdag állatvilág volt és ahol emberek éltek. A *Kürtnek* mint földrajzi névnek a közszói jelentése 'Kürhöz tartozó' (vö.: *kür*: + *-t*: 'valamihez, azaz a *kür*höz való tartozás' jelentésű grammatikai elem, kezdetben önálló szó, idővel képzővé majd helyhatározó raggá fejlődött).

Az ismert közszók, mint török *kürt* 'hótorlasz', 'mellecske', a magyar *kürt* ' hangszer, füstjárat stb. úgy keletkeztek, hogy a természetből már ismert jelenség neve analógiás úton átszállt a hozzá hasonló formájú és hasonlóan működő, hasonló funkciójú darabokra, tárgyakra. A *kürt* mint hangszer nem más, mint egy kör, azaz henger, amelynek a belseje egy járat, ahol a levegő és nem a víz jár, miközben hangot ad. A *kürtős* kalács pedig egy üreges csőre tekert tészta, amely sülés után leszedve a csőről kürtővel, azaz járattal, kör, henger alakú üreggel ellátott kalács. A hótorlasz nem más, mint gyűrődés, azaz tekeredés útján lett dudor, csomó. Mint ilyen, hasonlít az oldalhajtáshoz, a mellékfolyóhoz, a teremtményhez, az utódhoz. A lavina sem más, mint folyamatos hengerülés, tekeredés, tekervény, akárcsak a folyó. A mellecske pedig oldalt dudor, stb.

A *Kürt* – Konstantinosznál *Kurtu:* birtokos esetraggal ellátott - tehát személynév, amelyhez hozzátartozik egy embercsoport, amelynek törzs a közös neve. A *Kürt* mint személynév eredete pedig az ősidőkig nyúlik vissza. A törzsnévi – mint tulajdonnévi - értelmezés mellett nem szól egyetlen egy érv sem, az ellene szóló fő érvek közé pedig alábbiak tartoznak: Konstantinosznál a név személynévként szerepel. Egyes számban fordul elő. Nincsenek törzsnévi helyneveink, de személynévi igen. A Volga-Urál vidéken nem tudunk kimutatni törzsnévi helyneveket, de személynévit és más tulajdonnévi és közszói eredetűt igen. A számba jöhető névadó és neveket használó nyelvek nyelvében sem szerepel ilyen törzsnév, de földrajzi név, személynév és közszók igen. A törzsnévi – mint tulajdonnévi – értelmezés kitalálás, hiszen nem érintkezik a valósággal, nem fogadja be az igazság törvénye.

A görög forrásból egyértelműen kitűnik, hogy a *Kürtgyarmat* utótagjának a ***Gyarmat*** szónak alapul személynév szolgált, amelyet a saját kutatásaink megerősítenek. Tehát a magyar *Gyarmat* név a törzsnevek közt a *Kürtgyarmat* utótagjaként mint tulajdonnév személynév. A személy megnevezéséhez a mintát a víz megnevezése adta annak a gondolkodásnak megfelelően, hogy a vízhez hasonlóan az ember is teremtmény. A törzsnév mint tulajdonnév nem létezik s a személynév mint tulajdonnév nem lehet elsődleges a víznévvel szemben. A magyar névnek a kapcsolatai kiterjedtek a Volga-Urál vidéken földrajzi nevekben, közszóként előfordul nemzetségnévben, népnevekben és számos más megnevezésként is. A magyar női keresztnévként való használata szorosan kötődik a vízhez, hiszen az is női tulajdonságú. A *Kürtgyarmat* összetétel elő- és utótagja megvan tulajdonnevekben és közszókban egyaránt. Jelentésük ugyanaz, gyökér, ír(mag), forrás' illetőleg 'mag, mony'. Amennyiben képző a második elem, úgy a *Gyarmat* személynév jelentése 'gyökérhez, írmaghoz tartozó, azzal ellátott'. Világos, hogy a *Gyarmat,* mint személynév nem utalhat törzsi szálláshelyre. Maga a *Kürtgyarmat* összetétel nem található a földrajzi nevekben. Külön a *Kürt* és külön a *Gyarmat* illetőleg a szó családjába tartozók azonban vannak. A *Gyarmat* családnévként ismert a magyarban is.

A magyar ***Tarján*** törzsnév értelmezése a földrajzi nevek kutatása fényében a kutatóink álláspontjától eltérő véleményhez vezetett. Eszerint a görög forrásban személynév szerepel s a nevet viselő személyhez tartozik egy embercsoport, a törzs. A személynév mint tulajdonnév a magyarban ma is használatos családnévként, de ismert a Volga-Urál vidékén is. A földrajzi nevek rendszerszerű vizsgálata és a fentiek arra utalnak, hogy a személynév közszói jelentése vagy 'maghoz, gyökérhez tartozó, maggal, gyökérrel ellátott' vagy pedig 'parancsoló, vezető'.

Egyértelmű, hogy a kutatók helytelenül értelmezték Konstantinoszt, mert a ***Jenő*** nem törzsnév,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

mint tulajdonnév, hanem személynév. Nem igazolható sem a méltóságnév → személynév → törzsnév sem a méltóságnév → törzsnév változási sor. Névadás logikai problémák, a névadás hagyományai és eleink gondolkodásmódjának a nem kellő mértékű figyelembe vétele is hozzájárult ahhoz, hogy a kutatóink nem látták a víznevek, a személynevek, a címnevek, a rokonságnevek, az egyéb közszók és a grammatikai morfémák létrejöttének az indítékait illetőleg azok összefüggéseit.

A *Jenő* személynévnek nem a címnév szolgált alapul, a személynév és a címnév külön-külön született, de hasonló elv alapján. Továbbá a török nyelvi kapcsolatok nem azt igazolják, hogy a magyarban a törökből való átvételről lenne szó. Nem szerencsés, hogy csak a 'hinni, bízni' jelentésű szóról gondolták azt, hogy alapul szolgált a *Jenő*-nek. Igaz, Berta Árpádnak az 'oldalka' jelentésű szavaknak a kutatásba való bevonása helytállónak bizonyult, de a törzsek nevei nem a seregtest részeinek a nevei. Semmi nem indokolja, hogy a seregtestek egyes elemei lennének a törzsek nevei, bár az 'oldal' jelentésű szavak idetartoznak, de más ok miatt. Hangtani, alaktani, sőt jelentéstani problémák sora jelentkezik a *Jenő* szó magyarázatánál. Hangtani szempontból a nyelvi rendszer nem igazolja a szervetlenül betoldott hangok meglétét, így a protetikus hangokét sem. A szókezdő mássalhangzó nélküli szavakban is volt valamikor szókezdő mássalhangzó, azonban a használat során olykor eltűnt, de nem minden esetben. Alapvető hiba, hogy a nyelvészek felállítottak egy hangtant, amelyhez mérten szabályosnak, vagy szabálytalannak ítélnek meg alakokat, változásokat, holott a felállított hangtan lehet téves. A tulajdonnévi és a közszói adatok egyértelműen igazolják, hogy a *j-, gy-, s-, ś-, 0-* szókezdős változatok léteznek és összetartoznak, amelyek eredeti *t-* fejleményei s a *j-* nem lehet protetikus, szervetlenül betoldott mássalhangzó.

Alaktani oldalról vizsgálva, nem igazolható az, ahogyan a kutatók elemeikre bontották a *Jenő* névnek a párhuzamait. Velük ellentétben a *Jenő* képzett forma: *Je:* abszolút szótő + *-nő*: képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő'. Az ilyen (*Jenek*) víznév vagy 'forráshoz tartozó', így 'forrásfolyó', vagy másik 'folyóhoz tartozó', ez esetben 'mellékfolyó' jelentésű. Eleink gondolkodása szerint az ember is ugyanúgy teremtmény, mint a víz, ő is forrásból, magból, monyból lesz, következésképpen ő is forráshoz, maghoz, monyhoz, tőhöz, gyökhöz, másképpen anyához, őshöz tartozó. A *Jenő* mint személynév is így értelmezhető. S hogy a hit, a hinni, a szent stb. jelentésű közszók a jelentés skálán igen közeliek, az természetes, hiszen az őst, a monyt, a magot, a forrást, a vizet, az ősanyát szentként tisztelték, szentnek tartották, mert az élet alapja, kezdete s hinni, megbízni is benne lehet végső soron.

A *Jenő* személynévnek a földrajzi nevekkel és a 'folyó, víz', 'oldal' stb. jelentésű közszókkal való egybeesése nem azt jelenti, hogy ezek, vagy ezek egyike szolgált alapul a *Jenő*-nek, hanem azt, hogy miután úgy látták, hogy a víz és a folyó mintájára keletkezett az ember, mint élőlény, a megnevezést a már ismert, a víz neve alapján adták. A legrégebbi népnevek őse dinasztianév, vagyis egy személynév s az illető személy utódainak közössége alkotta a népet. Közszói jelentése pedig 'őshöz, forráshoz, maghoz, tőhöz tartozó'. Ebbe a csoportba tartozik a *magyar* népnév is. Az emberek elnevezéséhez, vagyis a személynevekhez, a rokonságnevekhez, a társadalmi címnevekhez a mintát a víznevek szolgáltatták, jelentésükkel tudatják a forráshoz, a maghoz tartozáson keresztül azt is, hogy ősiek, nemesek, tiszták és rokonok.

A ***Kér,*** a görög forrást helyesen értelmezve a *Kara* nevet is másképpen magyarázom az eddigiekhez képest. Miután elkészítettem a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek az összehasonlító nyelvtanát (hangtan, mondattan, alaktan, jelentéstan), a munkának az egyik legfőbb tanulsága, hogy ez a nyelvtan alkalmas arra, hogy a magyar nyelv és még számos más nyelv nyelvtanaként alkalmazzuk. A további tanulságok közé tartozik az is pl., hogy nem találtam arra példát, hogy a földrajzi neveknek törzsnév szolgáljon alapul. A kutató munkámban ekkor érkezett el az idő a magyar hét törzs illetve név, köztük a *Kér* újra tanulmányozására. Kezdve a neveket tartalmazó görög forrással, Konstantin is személyneveket említ. Tehát nem törzsnévről, hanem személynévről van szó, amelyhez törzs tartozik, amelynek a törzséről beszélhetünk. A görög forrásban *Kara* személynév szerepel birtokos esetraggal ellátott formában: *Kari*. A görög szövegben Konstantin idejében az *α* illabiális *–a*-nak olvasandó. Maga a név és a hozzá tartozó közszói párhuzamok olyan

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

széles körben ismertek még ma is a három nyelvcsalád nyelveiben, hogy azok vizsgálatának eredménye képpen igen ősi szóról kell beszélnünk. A szó (ősi formája) keletkezésének idejét nem helyezhetjük ún. pre-uráli, pre-altáji vagy pre-indoeurópai korba, mert a nyelvi kapcsolatokat helyesen másképp lehet és kell megítélni. A nyelvcsaládok helyett olyan ősi nyelvben kell gondolkodni, amelynek utódnyelvei vannak s amelynek ma jelentős képviselője a magyar.

Miután Konstantinnál személynévről van szó, eleve értelmét vesztette számos, a kutatók között létrejött vita. Közéjük tartozik, pl.: a törzsnevek mint tulajdonnevek vizsgálata, a törzsnevek, mint seregtestek elnevezései, a törzsnévi tudat, a törzsnévi eredetű földrajzi nevek stb. Ugyanakkor fontossá vált számos más terület kutatása, pl.: a személynevek eredete, közszói jelentése, a birtoklás kifejezése, a számjelölés, a grammatikai morfémák eredete, köztük az irányhatározó rag eredete és alkalmazása stb.

A földrajzi nevek kutatásának a fényében a birtokos szerkezet keletkezéséről, kialakulásáról szóló ismereteink a következőképpen alakultak. A forrás, a folyó, a folyó ártere, a folyó melletti terület, a mellékfolyó egymáshoz való viszonyát jól megfigyelték eleink. Eszerint a forrás a tulajdonos, a birtokos. A forrás áll az első helyen. A belőle kifolyó víz, a folyó mint az utód a forrásnak a tulajdona, birtoka, ez áll a második helyen a birtokos szerkezetben. A folyó a forráshoz, mint utód az anyához tartozik. Az eredeti, ősi sorrend tehát: 1. birtokos 2. birtok. Az adott folyóhoz tartozás kezdetben pl.: a folyó nevével való puszta azonosulással fejeződött ki. Úgy is mondhatjuk, hogy a folyó birtokolta a népet, a folyó tulajdona az ott élő növényzet, állatvilág és ember, embercsoport, nép. Ennek a mintájára az embernevek, személynevek közt is található számos. Idővel a jelentéstartalom változott, a magántulajdon új formája alakult ki. Az indoeurópai nyelvekben a logikai sorrend fordított: Elől, vagyis az első helyen a birtok, hátul, azaz a második helyen a birtokos. Az indoeurópai nyelvek csak a jelentéstartalom megváltozásának idejét őrzik. Nem igazodtak a korábbi logikai sorrendhez. Ez azt is jelenti, hogy az indoeurópai nyelvek emlékezete csak a jelentéstartalom változásáig megy vissza. Nem ismeri, ezért nem tartja meg, nem tarthatja meg a mindent meghatározó eredeti logikát. Ezért a megváltozott jelentéstartalomnak megfelelően nála az első tag a birtok, a második a birtokos. Ez az oka annak is, hogy a birtoklást nem tudja kifejezni birtokos személyjellel, csak a birtokos szerkezettel. Ez jellemző a görög szövegre is.

A *Kara* személynév egyrészt lehet abból az időből való, amikor az emberek egy csoportja az ilyen nevű területen élt, azzal azonosult, másrészt az embert is teremtménynek fogták fel, mint a vizet, a folyót. A *Kara* nevű terület jelentése elvileg magában hordozza a fekete jelentést is, de nem jelenti azt, hogy a személynévnek feltétlenül a ’fekete’ jelentésű szó szolgált volna alapul. A *Kara* komplex jelentéstartalmánál fogva jelölhet mellékfolyót, folyó menti tavat, vizet, vizes helyet, árterületet, folyó mentét, ahol dús növényzet, gazdag állatvilág volt és ahol emberek éltek. A *Kara* mint földrajzi név közszói jelentése lehet a végső soron hangutánzó eredetű ’kút, forrás, folyó’ jelentésű szó, de a víz más tulajdonságát megjelölők közül bármely más is. Ezt nemcsak koronként és nyelvenként kell megvizsgálni, hanem az adott név esetében körültekintően kell eljárni.

Az ismert közszók úgy keletkeztek, hogy a természetből már ismert jelenség neve analógiás úton átszállt a hozzá hasonló formájú és hasonlóan működő, hasonló funkciójú darabokra, tárgyakra. Mint ilyen, hasonlít a madarak, állatok, ember hangjához, az oldalhajtáshoz, a mellékfolyóhoz, a teremtményhez, az utódhoz.

A *Kara* – Konstantinnál *Kari* – birtokos esetben lévő személynév, amelynek az alanyesete *Kara*. Azt jelenti, hogy a *Kara* nevű személyhez hozzátartozik egy embercsoport, amelynek törzs a közös neve. A *Kara* - mint személynév - eredete pedig az ősidőkig nyúlik vissza, jelentése 'teremtmény, amely maghoz, őshöz, forráshoz tartozó'. A törzsnévi – mint tulajdonnévi - értelmezés mellett nem szól egyetlen egy érv sem, az ellene szóló fő érvek közé pedig alábbiak tartoznak: Konstantinnál a név személynévként szerepel. Egyes számban fordul elő. Nincsenek törzsnévi helyneveink, de személynévi igen. A Volga-Urál vidéken nem tudunk kimutatni törzsnévi helyneveket, de személynévit és más tulajdonnévi és közszói eredetűt igen. A számba jöhető névadó és a neveket

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

használó nyelvek nyelvében sem szerepel ilyen törzsnév, de földrajzi név, személynév és közszók igen. A törzsnévi – mint tulajdonnévi – értelmezés kitalálás, hiszen nem érintkezik a valósággal, nem fogadja be az igazság törvénye.

A ***Keszi*** esetében *Kasza*-nak a törzséről van szó a görög forrásban, ahol a birtokos szerkezet birtokos tagja nemzetségnév ill. személynév lehet, azaz tulajdonnév, a birtok pedig maga a törzs, a sereg, amelyet mindig ugyanazzal a köznévvel neveznek meg. Konstantinosznál ez a köznév a az fölötti jel ( ) a hajtott hangsúlyt jelöli s a szó jelentése 'törzs', amely a magyar *tő* szóval tartozik össze.

Amikor a források törzsfők neveiről (tulajdonnév) beszélnek, akkor azoknak van rangjuk, címük (köznév), amely legtöbbször világosan elkülönül a személynévtől. A kutatók ott tévedtek, hogy a Konstantinnál szereplő törzsfő nevét átvitték a törzsre és a továbbiakban törzsnévként tárgyalták. Törzsnevek pedig, mint tulajdonnevek a földrajzi nevekben nem létezhetnek a Kárpát medencében és nem léteznek a Volga-Urál vidékén sem. Személynévi eredetű helynevekről lehet szó és olyan személynevekről, amelyek egy-egy törzs vezetői voltak. E személynévi eredetű vezérnevek ugyanakkor lehetnek nemzetségnevek. Minthogy az embert ugyanúgy teremtménynek fogták fel, mint a vizet, a folyót, ezért a víz, a folyó mintájára az ember is megkapta a már ismert nevet. Jelentése pedig 'forráshoz, anyához tartozó'. Ezek a nevek a mai napig fennmaradtak s az egyelemű nevek a kereszténység elterjedésével létrejött kételemű nevek részévé váltak. Nemcsak a *magyar* népnév, hanem a törzsszövetség többi törzsének élén álló vezérnevek is korábbi, igen ősi keltezésűek. A földrajzi neveknek nem szolgálhattak alapul törzsnevek, mert azok nem is léteztek.

Egy törzset vagy egy nemzetség alkotott vagy több, amelyek a fő, vezető nemzetség irányítása alá tartoztak. A törzsszövetséget alkotó törzsekhez tartozó emberek olyan nyelven beszélhettek, amelyet valamennyien megértettek. Végső soron közös gyökerű, de idővel igen sok irányban – első sorban belső teremtés útján - gazdagodó nyelvről lehet szó, amelyeknek szintézise a Kárpát-medencében az azonos gyökerű népeknek nyelvi rétegződésekkel is járó s Árpád népének honfoglalásával kiteljesedett többszöri egymásra települése nyomán alakult ki.

A törzsneveinkről szóló tanulmányt is a többihez hasonlóan abban a reményben írtam, hogy eljő az idő, amikor érvényesülni fognak László Gyula eme gondolatai: „…a nemes vita nem egymás lebecsülése, hanem éppen egymás megbecsülése jegyében bontakozik ki." Nemes vita pedig csak akkor alakulhat ki, ha a vita résztvevői valamennyien az igazat keresik. S ezek után egyre többen jutnak arra a következtetésre is, hogy a nyelvcsaládokat nem valóságos nyelvi kapcsolatok alapján hozták létre a kutatók. Következésképp, a ma ismert nyelvcsaládok sohase léteztek. A nyelvi kapcsolatok egészen másképp működtek és működnek ma is és "Szavaink…évtízezrek múltját őrzik, s ekként egykori művelődésünk legbecsesebb emlékei." (LÁSZLÓ 1999:7-22) Közéjük tartozik a Hét magyar neve a *Nyék, Megyer, Kürt és a Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi i*s. Belőlük őstörténeti tanulságokat levonni a fentiek figyelembe vétele mellett érdemes.

10.6.7.8. Rövidítések

A.	Alikovszkij rajon
Abz.	Abzelilovszkij rajon
alt.	altaji
Ask.	Askinszkij rajon
bask.	baskír
Belok.	Belokatajszkij rajon
Burz.	Burzjánszkij rajon
Buu.	Buinszkij ujezd
C.	Civilszkij rajon
Cu.	Civilszkij ujezd
Č.	Csebokszarszkij rajon

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

csag.	csagatáj
Čišm.	Csisminszkij rajon
csn.	családnév
Ču.	Csebokszarszkij ujezd
csuv.	csuvas
d.	domb
f.	folyó
fgr.	finnugor
fi.	finn
fn.	főnév
Gm.	Gornomarijszkij rajon
germ.	germán
h.	hely
hak.	hakasz
hn.	helynév
i.e.	indoeurópai
Išim.	Isimbajszkij rajon
Jau.	Jadrinszkij ujezd
Ka.	Kanasszkij rajon
k.kalp.	karakalpak
kazax.	kazah
kirg.	kirgiz
Ko.	Kozlovszkij rajon
Kr.	Kraszno-csetajszkij rajon
lat.	latin
ld.	lásd
le.	lengyel
m.	mocsár
M.	Morgausszkij rajon
magy.	magyar
mar.	mari
md.	mordvin
mdE.	erza mordvin
mdM.	moksa mordvin
mn.	melléknév
mong.	mongol
M-T.	Mari-Tureckij rajon
nyeny.	nyenyec
ojr.	ojrot
or.	orosz
oszm.	oszmán
osztj.	osztják
ÓT.	ótörök
özb.	özbég
ősm.	ősmagyar
ősszl.	ősszláv
P.	Pokrovszkij rajon
Par.	Paranginszkij rajon
Sal.	Szalavatszkij rajon
szb-hv.	szerb-horvát

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szkr. szanszkrit
szlk. szlovák
szn. személynév
Sterl. Szterlitamakszkij rajon
Svi.u. Szvijázsszkij ujezd
t. tó
tat. tatár
tuv. tuvai
türkm. türkmén
udm. udmurt
ujg. ujgúr
ujg.mod. modern ujgúr
ukr. ukrán
V. Vurnarszkij rajon
vm. vármegye
vö.: vesd össze
Zil. Zilairszkij rajon

10.6.7.9. Források

ANDREJEV, N. A. *Csuvasszko-russzkij szlovar,* Moszkva 1961.
Ar. = NIKITIN
Ašm. ASMARIN N. I. *Thesaurus linguae Tschuvaschorum* I-XVII. Kazan - Csebokszari 1928-50.
B-R 1958 *Baskírszko-Russzkij szlovar* Moszkva 1958
C.DAMDINSUREN – A. LUVSANDENDEV:1982 C.DAMDINSUREN – A. LUVSANDENDEV *Russzko-Mongolszkij szlovár* Ulan-Bator1982
Fa. FASZMER, M. *Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka.* Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. Moszkva 1964-73.
GMA *Gidronimy Marijszkoj ASzSzR*
GYÖRKÖSSY 1986 GYÖRKÖSSY Alajos *Latin-Magyar szótár* Akadémiai Kiadó Budapest 1986
HADROVICS - GÁLDI 1951 HADROVICS László - GÁLDI László, *Orosz-Magyar szótár,* Akadémiai Kiadó, Budapest 1951.
JEGOROV 1964 JEGOROV, V.G. *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka,* Csebokszari, 1964.
KÁZMÉR 1993 KÁZMÉR Miklós, *Régi magyar családnevek szótára.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest 1993.
KISS 1980 KISS Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára,* Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.
LELKES 1998 LELKES György, *Magyar Helységnév-Azonosító Szótár,* Talma Könyvkiadó, Baja 1998.
LYTKIN – GULJAJEV 1999 V.I. LYTKIN – J.Sz. GULJAJEV, *Kratkij Etimologicseszkij Szlovár komi jazyka,* Szyktyvkar 1999.
MÉK *Magyar Értelmező Kéziszótár,* Akadémiai Kiadó, Budapest 1985.
MORAVCSIK 1988 MORAVCSIK Gyula *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai* Akadémiai Kiadó, Budapest 1988
MUNKÁCSI 1990 MUNKÁCSI Bernát, *A votják nyelv szótára,* Az Uralisztikai Tanszék kiadványai, Pécs, 1990.
NAP *Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR*. Csebokszari, 1974.
NIKITIN NIKITIN I. D. *Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR.* Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

72. Kézirat.

SIS N.M. SANSZKIJ – V.V. IVANOV – T.B. SANSZKAJA, *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka,* Moszkva, 1975.

SW Dr. FOKOS-FUCHS, *Syrjänisches wörterbuch* I-II. Budapest 1959.

TB. *Szlovar toponyimov Baskírszkoj ASzSzR*. Baskort ASZSzR-nin toponimdar hü ege. Ufa. 1980.

T-R 1966 *Tatarszko-Russzkij szlovar* Moszkva 1966

TESz *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.

TSK. A. I. TURKIN, *Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR,* Szyktyvkar 1986.

ÚMT *Új magyar tájszótár* I. Akadémiai Kiadó 1979.

Vax. M.P. VAHRUSEVA, *Udmurtszko-russzkij szlovar* 1956.

10.6.7.10. Irodalom

BAKAY 1996 BAKAY Kornél *A magyar őstörténet kérdései - régész szemmel* in: Belvedere JGyTF Kiskönyvtára 9. Szeged, 1996:49-62

BENKŐ 1977 BENKŐ Loránd *Magyar nyelvtörténet - magyar őstörténet* in: Magyar őstörténeti tanulmányok Bartha I.-Czeglédy K. - Róna-Tas A. (szerk.) Budapest 1977

BENKŐ 2003 BENKŐ Mihály *A torgaji madiarok Keleti magyar néptöredékek Kazakisztánban* Timp Kiadó Budapest 2003

BERTA 1989 BERTA Árpád *Új vélemény török eredetű törzsneveinkről* in: Keletkutatás 1989 tavasz

BERTA 1997 BERTA Árpád *Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997

CZEGLÉDI 2004 CZEGLÉDI Katalin *Kettő az egyben* (*Nyelvünk logikai alapja a földrajzi nevekben*) című Miskolci Bölcsész Egyesület konferenciáján megtartott előadás írásban megszerkesztett változata. Megjelenés alatt.

CZEGLÉDI 2006 CZEGLÉDI Katalin *A földrajzi nevek összehasonlító hangtana.* Hunscience Kiadó Esztergom 2006.

FODOR 2003 FODOR István *A világ nyelvei és nyelvcsaládjai* Tinta Könyvkiadó Budapest 2003

GALJAUTDINOV 1987 I.G. GALJAUTDINOV *Onomasztikon Tarih nama i Bulgar Tadzsetdina Jalszygulova,* in: Baskírszkaja etnonímija Ufa 1987

GOMBOCZ 1905 GOMBOCZ Zoltán *Árpádkori török személyneveink*. MNyTK. XXXV. 1905:241-84.

GYÖRFFY 1990 GYÖRFFY György *A magyarság keleti elemei* Budapest 1990

GYÖRFFY 1997 GYÖRFFY György *A magyar törzsnevek és törzsi helynevek* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997

GYÖRKÖSY – KERÉNYINÉ 1982 GYÖRKÖSY Alajos – KERÉNYI Károlyné *Görög nyelvkönyv* Tankönyvkiadó, Budapest 1982

HAJDÚ – KRISTÓ – RÓNA-TAS 1980 HAJDÚ Péter – KRISTÓ Gyula – RÓNA-TAS András *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba* Kézirat Tankönyvkiadó, Budapest, 1980

HARMATTA 1997 –HARMATTA János *A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997

KESZI 1996-2002 KESZI Tamás *A magyar törzsnevekről* in: Keletkutatás 1996. ősz –2002. tavasz

KRISTÓ 1977 KRISTÓ Gyula *Törzsek és törzsnévi helynevek* in: Magyar Őstörténeti Tanulmányok szerk. Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András Budapest

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

1977.
KUZEJEV– IVANOV 1984 R.G.KUZEJEV– V.A.IVANOV *Etnyicseszkije processzy v Volgo -Uralszkom regione v V-XVI. vekach i problema proiszhozsdenija csuvasszkovo jazyka* in: Bolgary i csuvasii Csebokszary 1984:3
LÁSZLÓ 1999 LÁSZLÓ Gyula *Múltunkról utódainknak* Püski Kiadó Budapest 1999 I-II.
LIGETI 1979 LIGETI Lajos *Régi török eredetű neveink* III. MNy. LXXV. 1979:26-42
LIGETI 1986 LIGETI Lajos *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád -korban* Akadémiai Kiadó Budapest 1986
LIGETI 1963 LIGETI Lajos *Gyarmat és Jenő* in: Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből Nytud.Ért. XL.1963:230-239
MÁNDOKY 1976 MÁNDOKY Kongur István *Magyar eredetű törzsek a baskíroknál* in: Tiszatáj 30. 1976:41-44
NÉMETH 1991 NÉMETH Gyula *A honfoglaló magyarság kialakulása* Közzéteszi Berta Árpád Akadémiai Kiadó Budapest 1991
NÉMETH 1966 NÉMETH Gyula *Magyar törzsnevek a baskíroknál* Nyelvtudományi Közlemények 1966
RÓNA-TAS 1996 RÓNA-TAS András *A honfoglaló magyar nép* Balassi Kiadó Budapest, 1996

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

11.

A *szekér* szavunk és szócsaládja

11.1. "Bizonyos, hogy az .... orosz možara ~ mažara szekérnév összefügg a krimi tatár szekérnévvel, ez meg a *magyar* népnévvel. ... a tatárjárásról szóló kínai források a nevet Ma-dža-r -nak írják."(NÉMETH 1991:312)

Németh Gyula fenti gondolatai legalább öt, de inkább több fontos információt tartalmaznak. Az egyik, hogy az orosz možara ~ mažara szekérnév biztosan nem szláv eredetű, hanem átvétel valamely nyelvből. A krími tatár szekérnév sem török eredetű, hanem olyan nyelvből való, amely közös gyökerű azzal a nyelvvel, amely alkotta a *magyar* népnevet. A *možara ~ mažara* szekérnév és a *magyar* népnév nem egymásból keletkeztek, bár egy szócsaládba tartoznak. Lényeges a névnek a kínai források Ma-dža-r tagolása, mert megtámogatja a magyar népnévnek a földrajzi névi kutatások hátterében általunk megállapított tagolását, szerkezeti felépítését (vö.: *magya-*: szótő + *-r*: képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott'). A kutatásaink fényében - bár a *magya-* végső, azaz abszolút szótőnek tűnik a jelen tudásunk szerint - a *magya-* tő további elemekre bomlik, vö.: *ma-* + *-gya*. Ennek a rendszernek a megismerése és bemutatása további kutatások feladata. A kínai források tagolása is megerősít ebben bennünket. Mindez a magy. *szekér* és egyben a *székely* népnév szerkezeti felépítésének a megállapítását is igazolja. Az egyezés oka a közös gondolkodás és az ugyanazon szóteremtés, szóalkotás hagyománya. Mindkét szó azonos gondolkodás és tudat eredménye. Ehhez tudni kell, hogy a kerék lényege az, hogy egy ponthoz, azaz a tengelyhez olyan körvonal tartozik, másképpen karika, amelynek minden pontja ugyanazon távolságra van a középponttól. A *szekér*nek pedig olyan 'kerék' jelentésű szó szolgált alapul, amely az elnevezéskor a *szekér* volt, pontosabban a *szekér* névadáskori ejtése. Ez a szó összefügg a *teker, csavar* stb. szavakkal. A *magyar* népnév valamint a *možara ~ mažara* szekérnév egyaránt egy ponthoz, maghoz tartozót jelent. Az első esetben a magból sarjadt emberről, a második esetben pedig a tengelyhez, mint középponthoz tartozó körvonalról, másképpen a kerékről van szó, amely átment a jármű megnevezésére. A kínai forrásokban ennek a Ma-dža-r lejegyzése pontosan jelzi az eredeti szótaghatárokat, amelyek valójában szóhatárok voltak eredetileg. A szerkezeti felépítése: *Madža-*: relatív szótő (< *Ma-:* abszolút szótő + *-dža:* képző) + *-r:* képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó'. Már a Gyökrendszer írása idején látszott, hogy a 'víz, mag, mony, szík stb.' jelentésű szavak bármennyire is abszolút szótőnek tűnnek, tovább bonthatók s egy két tagból álló mellérendelő összetételről van szó, amely hangutánzó eredetű ikerszó. (CZEGLÉDI 2011) A *magyar* népnév - mint önelnevezés - is egy ponthoz, 'maghoz tartozó hajtást' jelent. Másképpen az *ember,* a *magyar* egy magból, monyból lett teremtmény. Ezt az elnevezés a szerkezeti felépítésében és a jelentésében is igazolja. A földrajzi névi kutatások fényében az összefüggés tehát nemcsak helyénvaló, hanem még a *szekér* szó is a *možara ~ mažara* szekérnév alakváltozatai közé tartozik.

Tény, hogy a kerék feltalálása forradalmasította a szállítást és nélkülözhetetlen része lett számos eszköz elkészítésének. A *szekér* legkorábbi előfordulását az eddigi régészeti kutatások jelzik. Megjegyezzük, Szentendrén látható az a kb. 4 ezer éves, a rézkorból származó kétkerekű kocsi makett, amit Budakalászon tártak fel[513]. Eszerint több ezer évvel ezelőtt már ismert volt a *szekér*

[513] Erdélyi István régész-történész professzor szóbeli információja alapján.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nemcsak Mezopotámiában. Kérdés, elfogadhatók-e azok a származtatásról szóló vélemények, amelyek eddig elterjedtek. A nyelvészetben a mai napig bizonytalanság van a *szekér* körül. Az akadémiai álláspont szerint a magy. ***szekér*** „Bizonytalan eredetű. Talán honfoglalás előtti iráni jövevényszó, vö. középiráni **sakar (?*säkär*) ‘szekér’ vö. még ói. *śakata*, prákrit *sagada* ‘kordé, szekér’. (TESz) < magy. *szeké-*: relatív szótő (< *sze-*: abszolút szótő + *-ké:* képző) + *-r*: képző, középiráni **saka-* + *-r,* ói. *śaka-* + *-ta*, prákrit *saga-* + *-da.* Az idegen nyelvi megfelelők tartalmazzák az *-r* előzményét (vö.: *-r* < *- δ* < *-t*), az eredeti zárhangot, vö.: *-t, (-t* > *-d).*

Ligeti Lajos szerint „A szónak nincs kifogástalan magyarázata. ...A magy. *szekér (szekeret*) hangtani meghatározója *a* > *e* és *t* > *r.* A kérdésre csak indoiráni oldalról várhatunk feleletet.” (LIGETI:1986:151)

Ligeti Lajos nem gondolt arra, hogy az, ami az irániban a magyarral egyezik, az szkíta és hún gyökerű is lehet. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek az összehasonlító nyelvi elemzése lehetővé tette a szó nem iráni eredetű magyarázatát, ugyanakkor támogatja az iráni nyelvekben való előfordulásának az idetartozását is. Ennek a helyzetnek a kulcsa pedig a szkítáknál és a hunoknál található.

11.2. A kérdés a nyelvcsaládok problémáját, így az uráli, az altáji és az indoeurópai nyelvcsaládok kérdését egyaránt érinti. Fontos körülmény, hogy a szekér használata függ a természeti környezettől is. Úgy, ahogyan lóval nem lehet közlekedni bizonyos terep- és talajviszonyok között, szekérrel sem lehet bárhol. Ehhez tudni kell, hogy az utolsó jégkorszakban az állandó jég határa - bár nem volt egyenes vonalú Eurázsiában - a 60., a Bajkál tótól keletre a 65. szélességi fok vonalában lehetett. I.e. kb. 13 ezer évvel indulhatott meg a jég északabbra húzódása. Ez azt jelenti, hogy a 45 és 65 szélességi fok közötti sáv a folyóforrások területe egyrészt alkalmas volt a homo sapiens sapiens kifejlődésére már a pattintott kőkorban, másrészt az állandó jég határának északi irányban történő visszahúzódásával a folyóforrásokban megszületett és kifejlődött nyelvi kultúrához tartozó népek, népcsoportok mozgása is megindulhatott. Egyik része követte a jég mozgását, annak mentén északabbra és minden bizonnyal nyugatabbra vonult s elsőként juthatott el Kelet-Európa, északon egészen a mai Finnország területére. A másik rész közül valamannyien helyben maradhattak, mások keletebbre, délebbre és nyugati irányba egyaránt kimozdulhattak. **A nyelvek alapszókincsét azok a szavak képezik, amelyek születését a bölcső természeti környezete határozta meg s ez a folyóforrások vidéke volt.**

Az első megnevezés a vízforrás valamennyi tulajdonságát magában foglalta. Ez azt jelenti, hogy egy szó, amely egy adott, a közvetlen lakóhelynél lévő forrásra utalt, jelentéstartalmában több jelentésmozzanat kapott helyet. Az egyes jelentésmozzanatok idővel önálló életre keltek, állandósultak egy-egy hangalakhoz tapadva s ezzel megindult a nyelv gazdagodása. Ahogyan László Gyula mondta, a nyelv önmagából újult meg, amely folyamat a mai napig tart pl. a magyar nyelvben. Ily módon az emberi élet további alakulása során a folyóforrások elnevezései alkalmasak voltak a természeti és társadalmi környezet alkotó elemeinek a további megnevezésére. A folyó neve átszállt a folyó környéki területre, amely gyakran mocsár volt, az ott növő növényre, állatra, s nem utolsó sorban az ott élő emberekre, akik a forrás vizét itták, a környék növényeit, állataitették. A folyó tulajdonságai alkalmasak voltak cselekvések kifejezésére, tárgyak megnevezésére, színek megkülönböztetésére. Egyszóval, az emberi élet ugyanolyan, mint a folyóforrás és a folyó. Tovább menve, a folyó s a nyelv, az ugyanabból a bölcsőből kinőtt nyelvek őrzik ezeket a nyomokat, amelyeket csak akkor találunk meg, akkor ismerünk fel, ha a nyelvet használó nép, népek természeti és társadalmi környezetét lehetőség szerint figyelembe vesszük.

Az északra és északnyugatra húzódott népek természeti környezete nem sokat változott, alapvetően a folyók, tavak, mocsarak, lápok határozták meg az életüket s azok határozzák meg ma is. Ezért a folyóforrások tulajdonságai az itt található növények, állatok, természeti környezet és a megélhetéshez szükséges tárgyak elnevezésére voltak alkalmasak. Minden bizonnyal a ‘görbe’ jelentést alkalmazták a kerek, bogyószerű gyümölcs, a földieper stb. megnevezésére, amelynek az

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

íze, édeskés volta és számos más tulajdonsága is megkapta ezt az elnevezést. Ugyanakkor nem volt szükségük szekérre, kerekes járműre, hiszen a földrajzi környezet alkalmatlansága miatt az ott élők nem kényszerültek annak a feltalálására. Ezzel ellentétben, a másik rész, amely délebbre, keletebbre és nyugatabbra húzódott, más természeti környezetbe került, olyan helyekre, ahol kevesebb a mocsár, több a hegy, stb. Azt is számításba kell venni, hogy a jéghatár északabbra húzódásával a mocsaras területek is északibb területeken lettek jellemzőek, a korábbi mocsarasok pedig fokozatosan száradtak.

Ismeretes, i.e. 3000-re elterjedt a ló ismerete, háziasítása. A ló és a fémek megismerése az addigiakhoz képest más irányú kultúra kialakulását tette lehetővé. Az elnevezések gyökere azonban ugyanaz, mint az első csoportnál. A 'görbe' jelentés ismerete két alapvető szó, a *kanyar, kunkor* (lehet vízszintes és függőleges irányú) és a *teker, tűr* körébe tartozó szócsalád kialakulását tette lehetővé. A folyó nemcsak kanyargott, de a víz tovahaladása során *teker*cs alakú hullámok keletkeztek. Ezek a hullámok bár méreteiben nagyobbak, de alakra ugyanolyanok a nagy vizeken is, a tengereken, a tavakon, tekercs, henger formájúak.[514] Nem lehet véletlen, hogy a szó a nagy víz, a tó és a kis patak megnevezésére, de a hegyek jelölésére is egyaránt alkalmas.

Eleink olyan jó megfigyelők lehettek, hogy láthatták, a fa a vízen halad a vízzel együtt, hiszen alatta hengerül a víz. Ezt a jelenséget utánozták, lemásolták úgy, hogy maguk készítettek kereket minden bizonnyal fából, amelyre a szálfát rátették és gurították. Egyértelmű, hogy a magyar *szekér* létrehozása ezen a megfigyelésen alapul s a szó jelentésének alapja a víz forgó, hengeredő mozgásával kapcsolatos, vö.: 1. körkörös, forgó mozgás, ilyen irányú művelet; 2. kerek alakú tárgy; 3. a kerek tárgy forgó mozgásakor adott hang. Fontos, hogy a jelentések eredetileg a vízforrás, a folyó felső szakaszának jellegzetes tulajdonságai lehettek, először rá vonatkoztak ezek a jelentések. A természet mintát adott a tárgyak, eszközök elkészítéséhez, így a kerék gyártásához is. A kerék, kör és a kunkor, kanyar, kacs, kocsi szavak egymásnak alakváltozatai. A *kocsi* kereke a *kacs* mintájára görbül. A *k-* kezdetű szavakkal szemben a *t-* és fejleményei kezdetűek pedig egymásnak alakváltozatai. Idetartozik a *teker, tengely, henger, szekér, csavar, mángoro*(*l*) stb. A folyó csavarodásához, tekeredéséhez hasonlóan folyik, kúszik, növekszik a növény is. A *možara ~ mažara* nevű szekér kereke a *mángorló*hoz hasonlóan forog, tekeredik, hengerül. Ezek a tárgyak tehát úgy forognak, mint ahogyan a forrás teszi ezt, úgy hengerülnek, mint ahogyan a víz folyik, azaz hengerülve, ahogyan a szkíták is tudták.

Eredetileg a *teker* és társai ige-névszók lehettek. A *szekér* szavunk a jelentéstani oldalt tekintve egyértelműen a jármű forgó részéről, a kerekéről kapta a nevét s a szó ősibb változata a *teker.* A *szekér* szó tehát hajló görbülő, forgó, tekerő mozgást jelentő szavak, eredetileg nomen-verbumok családjába tartozik. Hangtanilag a *szekér* szókezdője (*sz-)* végső *t*-ből keletkezett: *t- > ϑ- > s-*. A *szekér* (sVkVr) korábbi alakja *sVnkVr lehetett. A végső mássalhangzó a képző kezdő hangja az *-r* tremuláns hang, eredeti *-t-* fejleménye: *-t > -δ > -r.* A földrajzi névi kutatások hátterében nem igazolható Ligeti Lajos alábbi véleménye: Bizonyos, az uráli és a török nyelvekben is felfedezhető változásokat konvergens hangfejlődésnek is nevezzük. (LIGETI 1986) Az ok másutt keresendő.

Tény, hogy a szócsalád tagjai az uráli és az altaji nyelvekben megtalálhatók, a szálak azonban az ősmagyarhoz és a szkíta-hun gyökerekhez vezetnek. A legelső mintát a megnevezésekhez az életet adó, az élet legfontosabb feltételéül szolgáló víz, a forrásvíz adhatta, amelynek a megnevezéséhez alapul egyértelműen hangutánzó-hangulatfestő szavak szolgáltak. A magyar nyelvben minden ismert és használatos, ami a szekér és a kocsi szócsaládjába tartozik. A magy. ***szekér****:* 'teker, kerék' jelentésű, amely jelentés a kerekes jármű egészére átment. A *szekér* a 'teker' jelentést hordozó kerékről kapta a jelentést. A kerék mozgása ritmikusan ismétlődik, egy átforduláskor a kerék ugyanoda jut vissza, ahonnan elindult, miközben halad, utat tesz meg. A *szekér* szavunk a kerék alakja miatt alkalmas arra, hogy forgómozgással kapcsolatos jelentést őrizzen. Hasonló jelentésű a magyar *henger*(el), *mángor*(ol) 'tekerő mozgást végez'. A földrajzi nevekben társulhat a 'kerek' jelentéshez a 'mocsár, tó' jelentés is. A történelem *szekere* pedig 'a

[514] Itt kell keresni a *tenger* szó jelentését és nem a nagy vízre kell gondolnunk.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

történelem folyása' jelentésben fogható fel. Az alábbiakban bemutatunk néhány, a *szekér*hez hasonlóan görbüléssel, hajlással, forgással rokon jelentésű szót, vö.:

A magy. ***tekerő lant**:* alapja a 'teker' jelentés. Másik neve ***nyenyere.*** A hangszer két megnevezése - a *teker* és a *nyikorog* - annak a leglényegesebb két tulajdonságát tartalmazza vagyis, hogy a hangszer tekerés közben nyikorgó hangot ad. A magy. ***nyikorog*** 'kellemetlen, éles, meg-megszakadó' hangot ad ~ a kerék. (MÉK) < *nyiko-*: szótő + *-rog*: képző. A *nyikorog* rokona a ***csikorog***: '...éles, ritmikusan ismétlődő, bántó hangot ad' ... Hangutánzó eredetű szócsalád. Ősi örökség a finnugor korból...' vö.: osztj. V. *t'ik'erta* 'csikorog' votj. Sz. *žukirt-* 'nyikorog', mdE. *tšikur, tšikor* 'csikorgás'...' (TESz) < magy. *csiko-*: szótő + *-rog*: képző, osztj. V. *t'ik'er-:* relatív szótő (< *t'ik'-:* szótő + *-r:* képző) + *-ta:* képző, votj. Sz. *žukir-:* relatív szótő (< *žuki-:* szótő + *-r:* képző) + *-t:* képző, md.E. *tšiku-:* szótő + *-r:* képző, *tšiko-* + *-r.* A szócikk írója hibázott, mert nem vette figyelembe pl. az altáji nyelvek adatait. Nem igazolt a magyar szó finnugor származtatása, bár a hozott adatok idetartoznak.

A magy. ***torok*** 'torkolat' < *to-:* szótő + *-rok:* képző szerkezeti felépítésű. A magy. ***csokor*** **'**falka, csoport, virágcsokor, bokréta, szalagcsokor' Hangfestő eredetű ... összefügghet a kukorodik, kuporodik-féle szavakkal... zsugorodik-kal... A szócsalád eredeti jelentése 'összeszorít egy tömegbe gyűjt... tömeg, köteg, csomó'. Ősi örökség a finnugor korból: vö. zürj. V., Sz. *t'šuker* 'rakás, nyáj, tömeg, csoport' I. *t'šukar* 'ua-' V. Sz. *t'šukertni* 'gyűjt'... valamikor igenévszói jellegű lehetett." (TESz) < magy. *csoko-:* szótő + *-r:* képző, zürj. V., Sz. *t'šuke-* + *-r, t'šuka-* + *-r, t'šukert-:* relatív szótő (*t'šuker-*: relatív szótő + *-t*) + *-ni:* főnévi igenév képző. A magyar szó finnugor származtatása ismét nem fogadható el, mert a számvetésből hiányoznak az altáji nyelvek adatai.

A magy. ***zsugor**:* 'Az egykori *sugor ige meglétére következtethetünk a régi sukoro-féle helynevek... valamint a füst szó jelzőjeként előforduló sokorú... 'domborulás, kunkorodás' jelentésárnyalat dominál. ' (TESz) < magy. *zsugo-*: szótő + *-r:* képző.

A magy. ***teker*** 'Bizonytalan eredetű. Talán ótörök jövevényszó....oszm. *devir-* 'forgat, fordít, megfordul, visszatér', csuv. *tavăr* 'feltűr (pl. ruhaujjat)... alt. *ter* 'kerül, körbejár', tuv. *dar-* 'rácsavar, ráteker', jak. *tüör-* 'forgat', *tier-* 'átfordít, kifordít', *tögürüy-* 'körbejár'... mong. *tegere-* 'teker'. (TESz) < magy. *teke-:* szótő + *-r:* képző, oszm. *devi-* + *-r,* csuv. *tavă-* + *-r,* alt. *te-* + *-r,* tuv. *da-* + *-r,* jak. *tüö-* + *-r, tie-* + *-r, tögü-* + *-rüy,* mong. *tege-* + *-re.*

A magy. ***takar-*** „'valamibe göngyöl, valamivel körülvesz, összehord, felhalmoz (termést) Ismeretlen eredetű." (TESz) < *taka-* + *-r.*

A magy. ***tér*** „ 'eredeti irányától elfordulva más irányban halad tovább, másfelé kanyarodik'. Vitatott eredetű. - 1. Ótörök jövevényszó, vö. türk *tegirä* 'körül' (< körbe járva'), ujg. *tägrä* 'ua.' oszm. azerb. *devir-* 'forgat, fordít, megfordul, visszatér' alt. *ter* 'kerül, körbe jár', tuv. *dar-* 'feltűr, megcsavar', jak. *tier-* 'átfordít, kifordít', csuv. *tavăr-* 'feltűr (pl. ruhaujjat) megfordít, visszaad, bosszút áll'". ld. magyar *térül-fordul.* (TESz) < magy. *té-*: szótő + *-r:* képző, türk *tegi-* + *-rä,* ujg. *täg-* + *-rä,* oszm. az. *devi-* + *-r,* alt. *te-* + *-r,* tuv. *da-* + *-r,* jak. *tie-* + *-r,* csuv. *tavă-* + *-r.*

A magyar ***orsó*** (*or-* + só) első *or-* része tartozik ide, melynek jelentése 'teker, csavar'. < *or-*: relatív szótő (< *o-*: abszolút szótő[515] + *-r*: képző) + *-só*: képző.

A magyar ***őröl*** 'apróra tör' oszm. *degirmen* 'malom', azerb. *däyirmen*, türkm. *degirmen* gag.

[515] Megjegyezzük, hogy a szavak a használat során olykor annyira lerövidültek, hogy a relatív szótő egybeesett az abszolút szótővel.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

dermen ujg., Kāšγ. *tägirmän.* (TESz) < magy. < *őrö-*: relatív szótő (< *ő-*: szótő + *-rö:* képző) + *-l*: képző), oszm. *degir-* + *-men:* képző, azerb. *däyir-* + *-men,* türkm. *degir-* + *-men,* ujg., Kašg. *tägir-* + *-män.* A fenti képzett szavaknak a relatív szótöve tartozik ide.

A magyar ***csavar*** 'vitatott eredetű, vö.: Kāšγ. *čävür-*, csuv. *śavăr-* 'fordít...' Az egyeztetésnek súlyos hangtani nehézsége van: a török *čävur-* magyar megfelelőjeként ugyanis *csór vagy *csúr volna várható." (TESz) < magy. *csava-*: szótő + *-r*: képző, Kašg. *čävü-* + *-r,* csuv. *śavă-* + *-r.* Megjegyezzük, hogy az egyeztetésnek nincs hangtani nehézsége. Idetartozik a magy. *csűr* 'csavar', *csűr-csavar, csír-csavar.* Nemcsak *csór* vagy *csúr* volna várható, mert a palatális hangrendű török szónak a szintén palatális magánhangzójú *csűr* és *csír* tökéletes megfelelője. Megjegyezzük, a magy. *csór* 'eltulajdonít' is idetartozik, hiszen az, aki lop, csór, görbe úton jár, nem egyenesen cselekszik..

A magyar ***tükör,*** *tyükör, tyűkör, tíkör...* Valószínűleg ÓT. eredetű, vö. csuv. *tĕkĕr* 'tükör, szemüveg, üveg, *tüker* 'üveg', *tükerek* 'kerek', csag. *täkir* 'kerek', oszm. *teker, tekerlek* 'kocsikerék', azerb. *täkär* 'ua.', türkm. *tigir* 'ua.', tat. Kr., nog. *tögäräk* 'kerek', tat. *tügäräk* 'kerek, kör', kirg. *tegerek* 'ua.' jak. *tögürük* 'kerek' stb. vö. még mong. *tögürük* 'kerek, kör' (TESz) < magyar *tükö-*: szótő + *-r:* képző*, tyükö-* + *-r, tyűkö-* + *r, tíkö-* + *-r,* csuv. *tĕkĕ-* + *-r, tüke-* + *-r, tüke-* + *-rek,* csag. *täki-* + *-r,* oszm. *teke-* + *-r, teker-*: relatív szótő (< *teke-*: szótő + *-r*: képző) + *-lek*: képző, azerb. *täkä-* + *-r,* türkm. *tigi-* + *-r,* tat. Kr., nog. *tögä-* + *-räk,* tat. *tügä-* + *-räk,* kirg. *tege-* + *-rek,* jak. *tögü-* + *-rük,* mong. *tögü-* + *-rük.*

A magyar ***egér*** 'egy fajta apró, rágcsáló állat, a ló nyakán, füle tövén vagy torkában keletkezett daganat, kidudorodó izom... a lókönnytömlőjének gyulladása, kis termetű ló, a disznó faránál levő két kis hús kétfelől, kidudorodás a marha, a ló vékonyánál, férfi nemzőszerve. Ősi örökség a finnugor korból, vö. vog.T. *teŋker,* osztj.V. *loŋker,* zürj.V. *šir,* mdE. *tšever,* mdM. *šejer,* finn *hiiri,* észt *hiir* 'egér... (vö. mandzsu *singeri* 'egér, patkány', tunguz *siherokan, hiherokan*[516] 'patkány' (TESz) < magy. *egé-:* szótő + *-r:* képző, vog.T. *teŋke-* + *-r,* osztj.V. *loŋke-* + *-r,* zürj.V. *ši-* + *-r,* md.E. *tševe-* + *-r*, M. *šeje-* + *-r*, finn *hii-* + *-ri,* észt *hii-* + *-r,* mandzsu *singe-* + *-ri,* tunguz *sihe-* + *-rokan, hihe-* + *-rokan.* A megnevezést a dudor forma és az állat gyors mozgása motiválhatta.

A magyar ***sír*** , *Sewer, Seír, sier* 'temetkezésre szolgáló gödör, illetőleg a fölé emelt halom. Bizonytalan eredetű, talán ősi örökség a finnugor korból. vö. cser. KH. *šegerlä* 'temető', U. *šügar ,* B . *šügär* 'sír' (TESz) < magyar *sí-*: szótő + *-r:* képző, *Sewe-* +*-r, Seí-* + *-r, sie-* + *-r,* cser. KH. *šeger-:* relatív szótő + *-lä:* képző, U. *šüga-* + *-r ,* B . *šügä-* + *-r.* Az elnevezést a dudor, a domb jelentés motiválta. A magyar szónak a finnugorból való származtatása nem igazolt.

A magyar ***tűr*** 'összehajtogat, összegöngyöl, (a ruha szélét, ujját) felhajtja' ÓT. eredetű. vö. ujg., Kašg., KB., csag. *tür-* 'hajtogat, teker, felhalmoz' oszm. *dür-* 'felteker, felgöngyöl' türkm. *düyr-* 'összeteker', tat. bask. *tör-* 'hajtogat, göngyöl', jak. *tüür-* 'teker', csuv. *tĕr-* 'csomóba gyűjt (szalmát)', összegyúr'. (TESz) < magy. *tű-*: szótő + *-r*: képző, ÓT. ujg., Kāšγ., KB., csag. *tü-* + *-r,* oszm. *dü-* + *-r,* türkm. *düy-* + *-r,* tat. bask. *tö-* + *-r,* jak. *tüü-* + *-r,* csuv. *tĕ-* + *-r.*

A magyar ***gyúr*** 'por- vagy lisztszerű anyagot nyomkodva kever, tömörít, dagaszt'. ÓT. eredetű, vö. ujg. *yogur-*, CC. *yūr,* oszm. *yogur-*, kirg. *žūr-,* mong. *džigura-* 'gyúr, összekever

[516] Figyelemre méltó, hogy a tunguz ugyanabban a szóban ismeri szókezdő helyzetben a *h*-t, ld. baskír *h*-, és az *s*-t, ld. tat. *s*-.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

(tésztát)' (TESz) < magyar *gyú-*: szótő + *-r*: képző, ujg. *yogu-* + *-r-*, CC. *yū-* + *-r,* oszm. *yogu-* + *-r,* kirg. *žū-* + *-r-,* mong. *džigu-* + *-ra.*

A magyar ***mogyoró, monyoró*** a mag alakjáról kapta az elnevezést. Szerkezeti felépítése: *mogyo-*: szótő + *-ró, monyo-*: szótő + *-ró: képző.*

A magyar ***eper*** '1. földieper, 2. eperfa gyümölcse'. Ősi örökség az ugor korból, vö. vog.P. *äperex,* AL. *äprä, äprex,...*(TESz) < magyar *epe-*: szótő + *-r:* képző, vog.P. *äpe-* + *-rex,* AL. *äp-* + *-rä, äp-* + *-rex.* Nem igazolt a magyar szónak az ugor nyelvi egységből való származtatása. A gyümölcs az alakjáról kapta az elnevezést.

A magy. ***hungár*** és ***magyar*** népnevek úgy kötődnek ide, hogy az elnevezéshez a mintát a folyóforrás elnevezése adta, hiszen a vízhez, a folyóhoz hasonlóan az ember is teremtmény, sarj. A két népnév személynév lehetett eredetileg, amely dinasztianévvé vált, idővel pedig népnév lett belőle. A szó családjába több személynév is tartozik, vö.:

A magy. ***Csikar***: személynév, vö.: magy. *csikar*: 'A gyomorban, bélben görcsös fájdalmat okoz' (TESz); 'kemény, csomós képződmény (MÉK); *csikari* 'fösvény, zsugori'. < *Csika-*: szótő + *-r*: képző.

A magy. ***Szekerce****:* személynév, vö.: magy. *szekerce:* 'rövid nyelű, faragó szerszám' vö. fejsze, balta, topor, 'ácsbalta', hajlított alakú. < *Szeker-*: relatív szótő (< *Szeke-*: szótő + *-r*: képző) + *-ce*: képző.

A magy. ***Szekérgyártó*** (*Kerékgyártó*): személynevek, vö.: magy. *szekérgyártó, kerékgyártó:* 'Fából kocsit, kereket stb. készítő iparos, bognár ' (MÉK) < *Szekér* + *gyártó*.

A magy. ***Szekernye***: személynév, vö.: *szekernye* 'csizmaszerű bőr lábbeli', (TESz). Onnan kaphatta a nevét, hogy eredetileg lábra tekerték. Vö. magyar *csizma* palóc *t'izma* (TESz) < *Szeker-*: relatív szótő + *-nye*: képző.

Számos földrajzi név is a szó családjába tartozik, vö.:

A magy. ***Csingervölgy*** 'Ajka városrésze' < *Csinger (< Csinge-:* szótő + *-r:* képző) + *völgy*;
Csengeri dülő < *Csengeri (< Csenger* + *-i:* melléknév képző) + *dülő)*; ***Csinger-víz*** 'A völgyben folyó víz' < *Csinger (< Csinge-*: szótő + *-r*: képző) + *víz*;

A magy. ***Csenger*** 'helység Szabolcs-Szatmár megyében' < *Csenge-*: szótő + *-r:* képző;

A magy. ***Tengeri*** 'helység Baranya megyében' < *Tenger:* relatív szótő (< *Tenge-*: szótő + *-r:* képző) + *-i:* melléknév képző;

A magy. ***Tekeres*** '1974-ben Orfűvel egyesült település'... Előzménye a magy. ... *tekeres* 'görbe, kanyargós'... Elsődlegesen víznév volt.' (KISS) < *Tekere-:* relatív szótő *(< Teke-:* szótő + + *-re:* képző) + *-s:* képző.

A magy. ***Tekerő-***t a szakirodalom a Sebes-körösből Harsánynál kiszakadt és Szeghalom alatt abba visszatérő ágnak tartja. Ez a vízszakasz valamikor a Sebes-Körös mellékága volt... egykor azonban jóval kanyargósabb, terjengősebb vízszakasznak az egészére vonatkozott... A Kis-Sárrét csatornázása előtt igen részletes térképek ugyanis egyöntetűen azt jelzik, hogy a Tekerő nevet csak

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

e folyásnak mintegy a fele, kb. Békés megyei szakasza viselte, amelyik Iráznál... kezdődött és ment nyugatra Szeghalomig... Ez a szakasz méltán viselte a Tekerő nevet, mert rendkívül tekervényes folyású volt, több tavat, mélyebb mocsárrészt kötött össze Iráztól Szeghalomig, ... A folyás további, kelet felé eső szakaszát Iráz és Harsány között régen *Csiket-ér*-nek nevezték... A LIPSZKY-féle térképen... a Tekerő nevet már nem találni, a keleti szakasz ott a Sebes-ág a *Csikó* nevet viseli. (A későbbi *Csiket*-ér ~ *Csikó* esetleg a *Chokud* er:... Megjelenik viszont a *Tekerő*-ér név újra a Magyar Atlaszon (PEST 1848) mégpedig feltűnően az egész folyásra vonatkozóan... mai helységnevekkel...*Szöcskőd*-puszta...” (BENKŐ 1998:140) < *Teke-*: abszolút szótő + *-rő*: képző, *Csiket (< Csike-* + *-t*: képző) + *ér.*

A magy. ***Szeged*** ‘hn... A névadás indítéka az a nagy derékszögű kanyar lehetett, amelyet a Tisza alkot a város közepénél, a régi települési mag táján.” (KISS) < *Szege-*: szótő + *-d*: képző (vö.: *t* > 1. *d* 2. *δ* > *r.*

A magy. ***Hüküri-tó*** **<** *Hüküri (< Hükü-*: szótő + *-ri:* képző) + *tó*

A magy. ***Eger*** *patak* < *Ege-*: szótő + *-r:* képző.

A magy. ***Sokoró*** ‘dombvidék Győrtől délre a Kisalföld peremén’... A magyar *zsugorodik* ige alapszavának egyik változatából képzett R. *sokorú* ‘tekergős ld. *Sukoró* ‘község Fejér megyében’. (KISS 1980) < magy. *Soko-*: szótő + *-ró:* képző, *soko-* + *-rú.*

Más, nem magyar nyelvi tulajdonnévi és közszói párhuzamok is bőséggel használatosak, vö.:

Hanti ***tor*** ‘tó’, ***tirek*** ‘torkolat’ < *to-:* szótő + *-r:* képző, *ti-* + *-rek;* han. ***sigyt*** (< *sigy-*: szótő + *-t*: képző) ‘tó és folyó v. tavak közti folyó, folyam’ (vö.: magy. *Csiket-ér);* han. *šor* ‘folyó, patak’ (< *šo-* + *-r*), han. *tūr, tōr* ‘tó’ (< *tū-* + *-r, tō-* + *-r*).

Manysi ***huŋari*** ‘mélyedés, völgy’ < *huŋa-* : szótő + *-ri:* képző; *nār, n’ēr* ‘mocsár, láp’ (< *nā-* + *-r, n’ē-* + *-r).*

Komi ***čer*** ‘folyótorkolat’ (< *če-*: szótő + *-r:* képző), komi *šor* ‘patak’ (< *šo-* + *-r*), komi *jegyr* ‘északi mocsaras’ (< *jegy-* + *-r).*

Mari ***jar*** ‘gödör, szakadék’*, jär, jer* ‘tó’ < *ja-*: szótő + *-r*: képző, *jä-* + *-r, je-* + *-r,* mari *čönge-* + *-rek.*

Udmurt ***šur*** ‘folyó’ < *šu-:* szótő + *-r:* képző.

Votják ***mugor*** ‘mag’ kicsi, kerek ‘mag’, 'kicsi, kerek' < *mugo-:* szótő + *-r:* képző.

Mordvin M. ***er’k’e*** ‘tó’ < *e-*: szótő + *-r’k’e*: képző.

Finn ***järve,*** *-vi* ‘tó’ < *jä-:* szót*ő* + *-rve:* képző, ***tura*** ‘mocsáros, vizenyős’ < *tu-:* szótő + *-ra:* képző.

Szamojéd ***jaure, javr*** ‘tó’ < *jau-:* szótő + *-re:* képző, *jav-* + *-r.*

Az altáji nyelvcsaládba sorolt nyelvek közül a ‘hajlás, görbeség’ jelentéssel kapcsolatos a mongol ***Tengri-nor*** ‘tó neve’ (KISS) < *Tengri (< Teng-:* szótő + *-ri:* képző) + *nor* (< *no-* + *-r*); mong. *nor*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

‘tó’.

A csuvas ***urapa*** ‘szekér’ (JEGOROV) < *u-*: szótő + *-rapa:* képző.

A csuv. ***čirek*** ‘torkolat, tó’ < *či-*: szótő + *-rek*: képző;

A csuvas ***turi,*** dial. *tăvri* < *tagri* ‘felső' < *tu-:* szótő + *-ri:* képző**,** dial. *tăvri* < *tăv-* + *-ri, tag-* + *-ri.*

A csuv. ***tavăr*** ‘1. kifordít (subát), fel*tűr* (pl. ruhaujjat), megforgat (szénát), 2. visszatér’, tefs. XII-XIII. század *tägrü*, azerb., oszm. *devir*, jakut *tier* ‘megfordít. átfordít’ tuv. *daar* ‘feltűr (ruhaujjat)’. (JEGOROV 1964) < csuv. *tavă-*: szótő + *-r:* képző, tefs. XII-XIII. század *täg-* + *-rü,* azerb. *tu-* + *-r. devi-* + *-r,* jakut *tie-* + *-r,* tuv. *daa-* + *-r.*

A csuv. ***tavra*** ‘1. körbe 2. körkörös út', ÓT. *tägirä, tägrä,* tefs. XII-XIII. század *tägrä* ‘kör, környék’, Zamahš. *tegre* ‘környék’, *tegri* ‘kerek’, kirg., *tegerek*, türkm. *töverek* ‘kör’, környék’, üzb. *davra* ‘kör’ azerb. *teker*,oszm., *tekerlek* ‘kerék’. (JEGOROV 1964) < csuv. *tav-:* szótő + *-ra:* képző, ÓT. *tägi-* + *-rä, täg-* + *-rä,* tefs. XII-XIII. század *täg-* + *-rä,* Zamahš. *teg-* + *-re* ‘környék’, *teg-* + *-ri,* kirg. *tege-* + *-rek*, türkm. *töve-* + *-rek,* üzb. *dav-* + *-ra,* azerb. *teke-* + *-r*, oszm. *teker-:* relatív szótő (< *teke-*: szótő + *-r:* képző) + *-lek*: képző.

A csuv. ***avărăś*** ‘ferde’, oszm. *avryk, avruk* ‘meggörbített, görbe, hajlított’, oszm., *igri,* üzb. *egri,* ujg. *egilgen, egri* ‘ferde’. (JEGOROV1964) < csuv. *avără-:* relatív szótő + *-ś:* képző, oszm. *av-* + *-ryk, av-* + *-ruk, ig-* + *-ri,* üzb. *eg-* + *-ri,* ujg. *egil-:* relatív szótő (< *egi-*: abszolút szótő + *-l:* képző) + *-gen:* folyamatos melléknévi igenév képző, *eg-* + *-ri.* Az *-r-* párhuzamos hangja az *-l-* vö. magy. *tengely, székely.*

A csuv. ***avăr*** ‘örvény’, régi *avăr-,* ÓT. *äbir,* ävir, MK, csag. *eir,* üzb. *ugir,* türkm. *ovür,* KB. csag. *ävir, ävür, ...* k.kalp. *ujir,* nog. *u’ir*, kazah *üjir* ‘fordítani’, tuv. *eer* ‘forogni’, ... csag. *ägrik*, man. *agyr* ‘örvény, vízforgás’ (JEGOROV 1964) < csuv. *avă-:* szótő + *-r:* képző, régi *avă-* + *-r,* ÓT. *äbi-* + *-r, ävi-* + *-r*, MK, csag. *ei-* + *-r,* üzb. *ugi-* + *-r,* türkm. *ovü-* + *-r,* KB. csag. *ävi-* + *-r, ävü-* + *-r*, k.kalp. *uji-* + *-r*, nog. *u’i-* + *-r*, kazah. *üji-* + *-r,* tuv. *ee-* + *-r,* csag. *äg-* + *-rik*, man. *agy-* + *-r.*

A csuv. ***avărla*** > *arla* ‘fonni’ PK. *ävrül* ‘visszatérni’ MK. *ekir,* AFT. *ägir, äir,* ujg. *egir,* üzb. *jigir,* oszm., turkm. *egir,* azerb. *ejir,* kumük, ojr., nog. *ijir,* kirg. *ijr,* alt. I. kazah, k.kalp. hak. *iir,* tat. *erlä* ‘fonni’... mong. *igdex, ijgdex* ‘orsóval fonni’. (JEGOROV 1964) < csuv. *avăr-*: relatív szótő + *-la: -la:* képző, *ar-*: relatív szótő + *-la* képző, PK. *ävrü-:* relatív szótő + *-l:* képző, MK. *ekir,* AFT. *ägi-* + *-r, äi-* + *-r,* ujg. *egi-* + *-r,* üzb. *jigi-* + *-r,* oszm., turkm. *egi-* + *-r,* azerb. *eji-* + *-r,* kumük, ojr. nog. *iji-* + *-r,* kirg. *ij-* + *-r,* alt., kazah, k.kalp. hak. *ii-* + *-r,* tat. *er-:* relatív szótő + *-lä:* képző, mong. *ig-:* szótő + *-dex*: képző, *ijg-*: szótő + *-dex:* képző.

A csuv. ***avra*** ‘tekerni, göngyölni’, kazah, kirg. k.kalp. nog. tuv. hak. *ora*, ujg. *oru*, tat. bask. üzb. *ura* ‘összegöngyöl, felteker....’ Eredete nem világos.” (JEGOROV) < csuv. *av-:* szótő + *-ra:* képző, kazah, kirg. k.kalp. nog. tuv. hak. *o-* + *-ra*, ujg. *o-* + *-ru*, tat. bask. üzb. *u-* + *-ra*.

A csuv. ***ura*** ‘cérna gombolyag’ (SIROTKIN?) < A csuv. *u-:* szótő + *-ra:* képző.

A csuv. ***tăkărlăk*** ‘kis utca, köz, keresztutca’, tyumeni tatár *tygyrlyk*, tat., bask. *tykryk* ‘ua.’ (JEGOROV 1964) < csuv. *tăkăr-:* relatív szótő *(*< *tăkă-:* szótő + *-r:* képző) + *-lăk*: képző, tyumeni tatár *tygyr-:* relatív szótő (< *tygy-*: szótő + *-r:* képző) + *-lyk:* képző, tat., bask. *tyk-:* szótő + *-ryk* : képző.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A csuv. ***śavăr-*** ‘forog, fordít’ MK. *avür, čävür* ‘forog’, azerb. oszm. *čevir* ‘forogni, megfordítani, körülvenni’, azerb. *sovur* ‘csavar, teker, pödör’. (JEGOROV 1964) < csuv. *śavă-:* szótő + *-r:* képző, MK. *avü-* + *-r, čävü-* + *-r,* azerb. oszm. *čevi-* + *-r* , azerb. *sovu-* + *-r.*

A csuv. ***śavra*** *‘*kör’, ***śavraka*** ‘kerek’, azerb. *čevrä* ‘kör’*,* oszm. *juvarlak* ‘kerek’. (JEGOROV 1964) < csuv. *śav-:* szótő + *-ra:* képző, *śav-* + *-raka,* azerb. *čev-* + *-rä,* oszm. *juvar-:* relatív szótő (*juva-*: szótő + *-r*: képző) + *-lak:* képző.

A csuv. ***tĕr*** régi 1. ‘kévébe gyűjteni (szalmát), hak. *tür*, jakut *tüür,* oszm., tuv. *dür* ‘összeteker, összegöngyölít, tat., bask. *tör* ‘begöngyöl, becsomagol, befordul, betér, becsavar, behajt, feltűr’, tat. bask. *tör* ‘összeteker, összegöngyölít’. (JEGOROV 1964) < csuv. *tĕ-:* szótő + *-r:* képző, hak. *tü-* + *-r*, jakut *tüü-* + *-r,* oszm. tuv. *dü-* + *-r,* tat., bask. *tö-* + *-r.*

A csuv. ***tĕkĕr*** ‘tükör’, ÓT. *tägirä* ‘körül, üzb. *tugarak* tat. *tügäräk*, bask. *tühäräk*, türkm. *töverek*, jakut *tügürü* ‘kerek, mongol *tögürük*, mai *tögrök* ‘kör,... kerek üveg’. (JEGOROV 1964) < csuv. *tĕkĕ-:* szótő + *-r:* képző, ÓT. *tägi-* + *-rä,* üzb. *tuga-* + *-rak,* tat. *tügä-* + *-räk*, bask. *tühä-* + *-räk*, türkm. *töve-* + *-rek*, jakut *tügü-* + *-rü,* mongol *tögü-* + *-rük*, mai *tög-* + *-rök.*

A csuv. ***śăr-*** ‘gyúrni, összekeverni, (tésztát), ÓT. azerb., oszm. *yogur*, türkm. *yugur*, ujg. Sin. *yugur*, kirg. *žuur*, gag. *yur,* hak. *čura* ‘dagaszt, gyúr, összekever’ Vö. mong. *zuurax* ‘‘dagaszt, gyúr, összekever (tésztát)’ (JEGOROV 1964) < csuv. *śă-:* szótő + *-r:* képző, ÓT. azerb., oszm. *yogu-* + *-r*, türkm. *yugu-* + *-r*, ujg. Sin. *yugu-* + *-r*, kirg. *žuu-* + *-r*, gag. *yu-* + *-r,* hak. *ču-* + *-ra,* mong. *zuu-* + *rax.*

A csuv. ***śĕr*** ‘föld, ország, hely’, *śĕršyv '*ország, hely, környék', ÓT., KB., *jär, jir,* Zamahš., oszm. *jer,* ujg. *jer,* üzb., türkm., azerb., kum., nog., bask. *jer,* kirg., kazak, k.kalp. *žer*, tat. *žir*, ojr. *d'er*, hak. *čir,* tuv. *čer,* jak. *sir* 'föld. ország, hely', ÓT. *jir-sub* 'haza' (JEGOROV 1964) < csuv. *śĕ-:* szótő + *-r:* képző, *śĕr-:* relatív szótő + *šyv,* ÓT., KB., *jä-:* szótő + *-r:* képző, *ji-* + *-r,* Zamahš., oszm. *je-* + *-r,* ujg. *je-* + *-r,* üzb., türkm., azerb., kum., nog., bask. *je-* + *-r,* kirg., kazak, k.kalp. *že-* + *-r*, tat. *ži-* + *-r*, ojr. *d'e-* + *-r*, hak. *či-* + *-r,* tuv. *če-* + *-r,* jak. *si-* + *-r.*

A csuv. ***śăkăr*** ‘kenyér’ (sült), azerb. oszm. *yogur,* ujg. *žugar* kirg. *žuur,* alt.V. *d’žura* ‘tésztát dagasztani, keverni’... udm. *sukyri* ‘kerek kenyér’ (JEGOROV) < csuv. *śăkă-:* szótő + *-r:* képző, azerb. oszm. *yogu-* + *-r,* ujg. *žuga-* + *-r* kirg. *žuu-* + *-r,* alt.V. *d’žu-* + *-ra,* udm. *suky-:* szótő + *-ri*: képző.

A bask. ***sokor*** ‘gödör, rés’, dial. ***ongar, ungar*** ‘gödör, rés, hasadék, árok’. < bask. *soko-:* szótő + *-r:* képző, *onga-* + *-r, unga-* + *-r.*

A tat. ***čokyr*** ‘gödör, rés, vízmosás, szakadék, vízesés, kút' < *čoky-*: szótő + *-r*: képző.

A szláv nyelvek közül az or. ***sever*** ‘észak' < *seve-*: szótő + *-r:* képző; or. ***sv’ortyvat’*** *(sv’or-:* relatív szótő + *tyvat’*) első része; or. ***skared*** ‘fösvény, zsugori’, *skarednost’* ‘fösvénység, zsugoriság’ < or. *skare-:* relatív szótő + *-d;* or. ***skat*** ‘l. lejtő, hajlás’ 2. rája (hal)' < *ska-*: szótő + *-t:* képző; or. *skata-:* relatív szótő + *-t’:* főnévi igenév képző; or. š*a-:* szótő + *-r:* képző.

Az or. ***Szir-Darja*** folyó neve, perzsa *darja* ‘tenger, tó, nagy folyó, folyam’, ÓT.-ben a folyó neve: *jenčü ögüz ‘*gyöngy folyó’ (KISS). *A Szir* ld, magy. *szekér, Dar* ld. magy. *tenger.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Az or. ***Dnyeper*** < *Don* 'víz ' + *eper* 'folyó'.

A *szekér* szavunk a folyó egy jellegzetes tulajdonságát őrzi, azt, hogy hengerülve folyik. Ugyanakkor a forrás kerek tulajdonsága is benne van. A folyó úgy születik, hogy a víz kihajt a forrásból. A növény kihajt a magból, az állat, az ember is a magból, a monyból sarjad. Az élőlények tehát a víz, a folyó mintájára megkapták ugyanazt az elnevezést. Az elnevezések igen ősi gyökerűek. Módszertanilag fontos, hogy az elnevezéseket nem egymásból kell levezetni, hanem a folyóforrásoknak az első elnevezése az alapja számos közszónknak - köztük a *szekér* szavunknak, amelynek közvetlenül a 'kerék' jelentésű szó szolgált. A szekér korábbi alakja a *teker.* Az *-r* végső eredete a *-t,* amely a fenti adatok közt is szerepel.

11.3. Összegzés

A finnugor nyelvelmélet hívei tévednek és helytelenül járnak el, amikor vagy elhallgatják az altáji nyelvi kapcsolatokat, vagy ha nem, akkor a magyar szót valamely török nyelvből való kölcsönzésnek tartják. Az is tény, hogy az uráliba sorolt nyelvek adatai gyakran kapcsolatban vannak a magyarral és az adatok gazdagítják azoknak a példáknak a sorát, amelyek segítenek a minél jobb értelmezésben, megfejtésben. Fontos, hogy a magyar nyelvben a *szekér* szó és szócsaládja a szkíta-hún gyökerekig vezet s a jármű a kerekéről kapta az elnevezést.

11.4. Rövidítések

alt.	altaji
azerb.	azerbajdzsán
bask.	baskír
csag.	csagatáj
cser.	cseremisz
csuv.	csuvas
dial.	dialektus
gag.	gagauz
hak.	hakasz
han.	hanti
hn.	helynév
jak.	jakut
kirg.	kirgiz
k.kalp.	karakalpak
KB.	Kutadgu Billik
kum.	kumük
magy.	magyar
man.	mansi
mdE.	mordvin erza
mdM.	mordvin moksa
mong.	mongol
nog.	nogaj
ói.	óind
ojr.	ojrát
or.	orosz
oszm.	oszmán
osztj.	osztják
ÓT.	ótörök

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

tat.	tatár
tuv.	tuvai
türkm.	türkmén
ua.	ugyanaz
udm.	udmurt
ujg.	ujgur
üzb.	üzbég
vog.	vogul
votj.	votják
vö.	vesd össze
zürj.	zürjén

11.5. Források, irodalom

BENKŐ 1998 BENKŐ LORÁND *Név és történelem,* Tanulmányok az Árpádkorról, Akadémiai Kiadó Budapest 1998.

CZEGLÉDI 2000 CZEGLÉDI, KATALIN 2000 *The name of Hungarian people hungar in the mirror of geographical names* in: Uralica 2000 No. 12. Japan.

JEGOROV 1964 JEGOROV, V.G. *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazüka* Csebokszari 1964.

Kāšγ. Maxmūd al-Kāšγari 2008. Orosz nyelvről fordította Czeglédi Katalin, Megjelenés alatt a Helikon Kiadónál. A könyv eredeti címe *Dīvān Lugāt at-Turk*, oroszra fordította, az előszót és a megjegyzéseket írta Z. – M. Auezova. A szómutatót összeállította R. Ermersz. – Almati: Dajk-Press, 2005. – 1288 oldal + 2 oldal.

LIGET 1986 LIGETI Lajos *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban.* Akadémiai Kiadó Budapest 1986

MÉK *Magyar Értelmező Kéziszótár*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1985.

TESz BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

12.

A *kiremet* kultuszról

12.1. A *kiremet*[517] kultuszról és magáról a megnevezésről szólnunk kell a földrajzi névi anyag ismeretében nyelvész szemmel. A *kiremet* fontos része a vallásos kifejezéseknek. Azért írunk róla, mert a Volga-Urál vidékén gyakran alkot földrajzi nevet és maga a kultusz olyan hagyományokhoz, gondolkodáshoz vezet, amely része eleink sok ezer éves gondolkodásának, szellemi és tárgyi kultúrájának. Eszerint az ős, akinek az életünket, a létünket köszönhetjük, tiszteletet érdemel. Eleink számára természetes volt, hogy az élő világnak az emberen kívül az állat, a növény és a víz is alkotó része. Következésképp a forrás, a mag az ősökhöz hasonlóan szent. A jelen tudós álláspont szerint a *kiremet* szó mohamedán eredetű. A régi csuvasok pogány áldozati helyének s a hely szellemének a neve. A *kiremet* szó mohamedán eredetét nem tudjuk megerősíteni a kutatásaink alapján. A gyökerek jóval mélyebbre vezetnek. Miután a földrajzi névi adataink közt a *kiremet* sok helynévben szerepel, azokból bemutatunk jó néhányat és következtetéseket vonunk le a földrajzi névi kutatások hátterében.

A mariknál, mint a csuvasok szomszédainál is használatos a *keremet* forma a *kiremet* kultusz megnevezésére. A marik másik neve cseremisz és róluk azt tanítják, hogy „A cseremiszek hivatalosan és névlegesen pravoszláv, ennek ellenére régi hitük sok sajátos vonását őrizték meg szinte napjainkig. Számos vidéken tömegesen maradtak keresztelés nélkül. A halottak tiszteletén kívül különböző, emberalakúnak képzelt jó és rossz szellemekben hittek, megszemélyesítették a természet tárgyait és jelenségeit (ezek közé tartozik a legfelsőbb isten a *jumo*[518], aki egyben az ég és időjárás fogalmát is megszemélyesíti, de megszemélyesítették a napot, a holdat, a csillagokat, a szelet, a felhőt, a földet, a vizet és az erdőt is). A tiszteletben részesülő szellemeknek áldozatokat mutattak be s e célra külön áldozóhelyeik voltak (még a múlt század végén is 64 áldozati berekről számol be egy tudósítás). Ezeknek több fajtájuk is volt. Legismertebb közöttük például a keremet: körülkerített áldozati liget, ahol a keremeteknek, azaz a rossz szellemeknek áldoztak. Ide nő nem léphetett be. Ellenben a jumon oto (isten ligete) elnevezésű ligetek ünnepségein nők is részt vehettek." (HAJDU-DOMOKOS 1978:234)

Ašmarinnál a *kiremet'*-ről azt olvashatjuk, hogy mint szent hely az arab kiramät szóval kapcsolatos. A falu mellett különböző helyeken és magában a faluban is kiremeteket hoztak létre. Sőt, azok az emberek, akik közel álltak a csuvasokhoz, gyakran tévednek, amikor a kiremet' szó hallatán a legrosszabb istenekre gondolnak. A „Kiremet' valójában azt jelenti, hogy van hely, ahol rossz szellem tanyázik, pl. valamiféle különös, ezen a helyen valamikor élt csuvas ember szelleme, akit hősként tisztelnek. Nálunk pl. a falu mellett van egy gyönyörű, kiemelkedő puszta hely, amelynek félsziget formája van, ezért három oldalról olyan két folyó veszi körül, amely egyben egyesül. Ezen a helyen, emlékszem, néhány évvel ezelőtt nőtt egy nagyon öreg nyírfa. A nyírfa melletti helyet és nem ritkán magát a nyírfát is a csuvasok Utlasz kiremet'-je néven nevezték. A

[517] A szó magas hangrendű, ezért a mássalhangzók palatalizáltan, lágyan ejtettek. Különösen feltűnő ez a *-t* esetében, amit *-ty*-nek ejtenek. A fordítás során az átírásban megtartottuk az eredeti lejegyzést, azonban tudni kell, hogy ezt *kiremety*-nek ejtik.

[518] Ez a finn *Jumala* 'isten' cseremisz megfelelője. Az Ázsiában ismert *Umaj* is idetartozhat és benne az ősanyát, mint istent tisztelhették.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

csuvasok feltevése szerint valamikor ezt az egész félszigetet egy gazdag, bátor csuvas birtokolta, akit Utlasz-nak hívtak. A lelke ezen a kiemelkedő helyen található, ahonnan látszik a környék és ezt a helyet valóban folyók védelmezik az ellenségtől és neki van földalatti járatokkal ellátott háza, a rablóktól és a betörőktől mindig tisztességesen és férfiasan meg tudta védeni magát és a javait, a falunknak a lakosait félelemben és alázatban, engedelmességben tartotta…Utlasz maga réges rég meghalt, de a szelleme nem halt meg, az alatt a nyírfa alatt él, amelyet Utlasz ültetett a kertjében. Az ő szelleme még ma is félelemben tartja a csuvasokat. Egyetlen csuvas sem meri a nyírfa iránti tiszteletlenségét kifejezni, amely alatt a szellem lakik, ellenkező esetben Utlasz szelleme állandó betegségekkel torolja meg a tiszteletlenséget, ezek elkerülése érdekében egyetlen mód lehetséges, imában kérni bocsánatot a nyírfa előtt és a fa mellett egy réz érmét – elég egy két vagy három kopejkás - a földbe ásva elrejteni. Utlasz lakóhelyének jelei a mai időkig megőrződtek. A kiremeteknek más eredete is létezik. Hely, ahol száz éveken át a legfőbb istenhez imádkoztak s az imának nemritkán következményei voltak, pl. az idők folyamán az élet feltételei megváltoztak és a csuvasok úgy találták, hogy kényelmetlen, nem eredményes azon a helyen imádkozni, másik helyet választottak arra, hogy imádkozzanak. De az előző imahely tisztelete megmaradt. Ritkán oda is járnak imádkozni. Majd *jomzi,* akihez a csuvasok azért fordultak, mert nehézségeik voltak a betegségek okának a megértésében, tanácsért fordultak hozzá, akinek elmondták, hogy a betegség onnan származhat, hogy ő bizonyos, nevezetes hely mellett illetlenül viselkedett. Így a csuvasok fokozatosan arra a meggyőződésre jutottak, hogy ezen a helyen lakik a rossz szellem, amelyik küldi rájuk a betegséget. Innen lettek a csuvasok új kiremetjei. Például a mi falunkban a folyó parton van hely, ahova azért gyűltek össze, hogy közösen imádkozzanak, a helyet valószínű, akkor hagyták el, amikor az oroszok a folyó túlsó partjára telepedtek. A megjelenésük, ott létük zavarta a csuvasokat az imádkozásban, mert megengedték maguknak, hogy kinevessék őket a vallási szokásaik miatt. A csuvasok másik helyet kerestek arra, hogy imádkozzanak, olyat, amelyik korábban „kiremet"-hez fordult (*Avăr-kül kiremečĕ* 'Avăr tó kiremetje'). Ide a közös ima napján jön egy öregember, akit a közösség választott ki, elseper egy kis helyet és észrevétlen beás a földbe egy rézérmét és hazamegy. Ezzel fejezték ki a szent hely és az ima emléke iránti tiszteletüket, amikor a régi időkben a legfőbb isteneikhez imádkoztak. A csuvasok rendkívüli módon félnek a kiremetektől és határozottan tönkre mennek az általuk hozott áldozatoktól, különösen az állandó betegségektől. A gyerekek kiskoruktól kezdve félnek a kiremettől. Én emlékszem, hogy nagyon féltünk elmenni a kiremetek mellett, nagyon vigyáztunk, ki ne ejtsünk egymás között olyan szót, amellyel megbántjuk a kiremeteket, hiszen ilyen szó akaratlanul is ott volt a nyelvünkön. Kiremet – hely, ahol áldozatot hoznak kiremetnek. ….a kiremet kultusza a csuvasoknál a holtak iránti tiszteletből jött létre….(Asmarin IV:230-237)[519]

12.2. Kiremet a földrajzi nevekben

A pogány áldozati helyek a földrajzi nevekben kétféleképpen szerepelnek. Az egyik csoportba sorolhatók azok, amelyeknek a nevében benne van a *kiremet* szó vagy toldalékolatlan, vagy pedig birtokos személyjellel ellátott formában. A másik csoportba sorolhatók azok, amelyeknek a nevében nem szerepel a *kiremet*, de a források jelzik, hogy *kiremet* nevéről van szó. Megvizsgáljuk, milyen természeti környezetben, milyen helyeken vannak *kiremetek* és kiknek áldoznak ezeken a helyeken.

12.2.1. A *kiremet* szó toldalékolatlan formában alkotó eleme a földrajzi névnek

Anatri kiremet v. Ašm.I.216.: csuv. *Anatri kiremet* Čist.u., kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Anatri* ⟵ csuv. *anatri* 'alsó'
+ *kiremet*

[519] Oroszból fordította a dolgozat szerzője Czeglédi Katalin.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Aslă kiremet v. Ašm.II.110.: csuv. *Aslă kiremet* or. *Velikaja Kiremet* Cu., kiremet és a neki szentelt hely neve az or. Šibulgi falu mellett, NAP:-, Ar.: *Aslă kiremet* A.
< csuv. *Aslă* ⟵ csuv. *aslă* 'öreg, régi, nagy'
+ *kiremet*

Aslă Kiremet śyrmi v. Ašm.II.110.: csuv. *Aslă Kiremet śyrmi*, hely neve, NAP:-, Ar.: *Aslă Kiremet śyrmi* Kra..
< csuv. *Aslă* ⟵ csuv. *aslă* 'öreg, régi, nagy'
+ *Kiremet* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *-i:* birtokos személyjel

Eleška varănči kiremet v. Ašm.III.12.: csuv. *Eleška varănči kiremet*, valamilyen kiremet, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Eleška:* 1. víznév 2. személynév
+ *varănči* ⟵ *varănčă* < *varăn-* 'kiás, elás, elrejt'
+ *-čă:* deverbális nómen képző
+ *-i:* birtokos személyjel
+ *kiremet*

Vět xorăn kiremet v. Ašm.V.: csuv. *Vět xorăn kiremet*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vět* ⟵ csuv. *vět* 'kicsi, apró'
+ *xorăn* ⟵ csuv. *xorăn, xurăn* 'nyírfa'
+ *kiremet*

Vosnar kiremet v. Ašm.V.275.: csuv. *Vosnar kiremet,* kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vosnar*
+ *kiremet*

Vătăr Juman Kiremet h. Ašm.V.336.: csuv. *Vătăr Juman Kiremet* or. Kiremet-Tridcat'-Dubov Čist.u., csuvas falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vătăr* ⟵ csuv. *vătăr* 'harminc'
+ *Juman* ⟵ csuv. *juman* 'tölgy'
+ *Kiremet*

Jănkă vori kiremet v. Ašm.V.76.: csuv. *Jănkă vori keremet*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jănkă*[520]*:* folyónév
+ *vori*[521] ⟵ 1. csuv. v*ără* 'torkolat'
+ *-i:* birtokos személyjel
2. v*ăr* 'forgással kapcsolatos'
+ *-i:* birtokos személyjel
3. *var* 'árok, patak'
+ *-i:* birtokos személyjel
+ *keremet*

[520] Vö.: magy. *jó* 'folyó'.

[521] A szó nincs meg ilyen formában a szótárakban. Az első feltevés ellen szól az, hogy a birtokos személyjeles formában kettőzött *-rr-*t kellett volna írni. A redukált *-ă-* ejtés lejegyzése *-o-*val sem gyakorlat a csuvasban. A második esetben a birtokos személyjeles alak ***vărĕ*** lenne, azonban az *-ĕ* előzménye az *-i* lejegyzése elképzelhető. A szó jelentése fordulattal, árokkal kapcsolatos, mindenképpen forgáshoz, görbeséghez vezet. Rokona a magy. *forog* szó. A harmadik változatban az *-a-* labiális ejtésének a lejegyzéséről lehet szó.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Jěkěr kiremet v. Ašm.V.117.: csuv. *Jěkěr kiremet*, kiremet neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Jěkěr kiremet* M.
< csuv. *Jěkěr* ⟵ 1.csuv. *jěkěr* 'kettős, iker'
2. folyó neve
+ *kiremet*

Katari kiremet śyrmi f. Ašm.VI.155.: csuv. *Katari kiremet śyrmi*, patak neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Katari* < *Kata*
+ *-ri:* melléknév képző
+ *kiremet*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *-i:* birtokos személyjel

Măn keremet d. Ašm.VI.191.: csuv. *Măn keremet*, hely neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Măn* ⟵ csuv. *măn* 'nagy'
+ *keremet*

Keremet aj d. Ašm.VI.191.: csuv. *Keremet aj*, határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Keremet* ⟵ *kiremet*
+ *aj* ⟵ csuv. *aj* 'alj, alsó rész'

Keremet karti d. Ašm.VI.191.: csuv. *Keremet karti*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *keremet* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *karti* ⟵ csuv. *karta* 'kert'
+ *-i:* birtokos személyjel

Keremet pussi d. Ašm.VI.191.: csuv. *Keremet pussi*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Keremet* ⟵ *kiremet*
+ *pussi* ⟵ csuv. *pusă* 'mező'
+ *-i* < *si, sy:* birtokos személyjel

Keremet sămsi d. Ašm.VI.191.: csuv. *Keremet sămsi*, kis hegy neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Keremet*
+ *sămsi* ⟵ csuv. *sămsa* 'orr'
+ *-i:* birtokos személyjel

Kiləš keremet f. Ašm.VI.217.: csuv. *Kiləš keremet*, patak neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kiləš*
+ *keremet*

Pysăk kiremet d. Ašm.VI.238.: csuv. *Pysăk kiremet*, határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Pysăk* ⟵ csuv. *pysăk* 'nagy'
+ *kiremet*

Kiremet aj d. Ašm.VI.238.: csuv. *Kiremet-aj*, mezők neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Kiremet aj* A.
< csuv. *Kiremet*
+ *aj* ⟵ csuv. aj 'alj, alsó rész'

Kiremet alăkě d. Ašm.VI.238.: csuv. *Kiremet alăkě* A., erdő neve az or. Urmajevo falu mellett,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kiremet*
+ *alăkĕ* ⟵ csuv. *alăk* 'ajtó, kapu'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Kiremet jalĕ h. Ašm.VI.238.: csuv. *Kiremet jalĕ*, falu neve? NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kiremet*
+ *jalĕ* ⟵ csuv. *jal* falu'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Kiremet varĕ v. Ašm.VI.238.: csuv. *Kiremet varĕ*, völgy, kiremet, NAP:-, Ar.:csuv. *Kiremet varĕ* Ja.,.
< csuv. *Kiremet*
+ *varĕ* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Kiremet karti v. Ašm.VI.238.: csuv. *Kiremet karti,* kerti kiremet, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kiremet*
+ *karti* ⟵ csuv. *karta* 'kert'
+ *-i:* birtokos személyjel

Kiremet pussi d. Ašm.VI.239.: csuv. *Kiremet pussi*, határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kiremet*
+ *pussi* ⟵ csuv. *pusă* 'mező'
+ *-i* < *-si, -sy*: birtokos személyjel

Kiremet śaranĕ d. Ašm.VI.239.: csuv. *Kiremet śaranĕ*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kiremet*
+ *śaranĕ* ⟵ csuv. *śaran* 'rét'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Kiremet śyrmi f. Ašm.VI.239.: csuv. *Kiremet śyrmi*, patak, szakadék, ahol kiremet van, NAP:-, Ar.: csuv. *Kiremet śyrmi* C..
< csuv. *Kiremet*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma '*árok, patak, szakadék'
+ *-i:* birtokos személyjel

Kiremet śălĕ f. Ašm.VI.239.: csuv. *Kiremet śălĕ*, forrás neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kiremet*
+ *śălĕ* ⟵ csuv. *śăl* 'forrás'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Kiremet tăvajkki d. Ašm.VI.240.: csuv. *Kiremet tăvajkki* U., hegy neve 1 km-re az or. Kovali falutól, NAP:-, Ar.: csuv. *Kiremet tăvajkki* U., szakadék, patak?
< csuv. *Kiremet*
+ *tăvajkki* ⟵ csuv. *tăvajkki '*a folyó meredek partja'

Kiremet tăvĕ d. Ašm.VI.240.: csuv. *Kiremet tăvĕ*, Xval.u., hegy neve az or. Kalmandaj falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kiremet*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *tăvě* ⟵ csuv. *tăv* 'hegy'
+ *-ě:* birtokos személyjel

Kiremet těmi d. Ašm.VI.240.: csuv. *Kiremet těmi*, halom neve, NAP:-, Ar.:?.
< csuv. *Kiremet*
+ *těmi* ⟵ csuv. *těme* 'halom, domb, kurgán'
+ *-i:* birtokos személyjel

Kiremet xirě d. Ašm.VI.240.: csuv. *Kiremet xirě* Kuzn.u., mező neve az or. Kamennyj Vrag falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kiremet*
+ *xirě* ⟵ csuv. *xir* 'mező'
+ *-ě:* birtokos személyjel

Kiremet śěr v. Ašm.VI.: csuv. *Kiremet śěr*, hely, ahol szellem lakik, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kiremet*
+ *śěr* ⟵ csuv. *śěr* 'föld'

Kiremet śălě v. Ašm.VI.239.: *Kiremet śălě*, hely neve, ahol áldozati szertartás folyik, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kiremet*
+ *śălě* ⟵ csuv. *śăl* 'forrás'
+ *-ě:* birtokos személyjel

Kiremet aj d. Ašm.VI.238.: csuv. *Kiremet-aj,* határrész neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Kiremet aj* A..
< csuv. *Kiremet*
+ *aj* ⟵ csuv. *aj* 'alj, alsó rész'

Kiremet aj(ě) d. Ašm.VII.237.: csuv. *Kiremet aj*(*ě*), hely neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Kiremet ajě* Jan..
< csuv. *Kiremet*
+ *ajě* ⟵ csuv. *aj* 'alj, alsó rész'
+ *-ě:* birtokos személyjel

Kěpe kiremet f. Ašm.VII.261.: csuv. *Kěpe kiremet*, patak, szakadék neve, Kepe Kiremet helyett? NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kěpe* ⟵ csuv. *kěpe* 'ing'?
+ *kiremet*

Kěšěn kiremet v. Ašm.VII.308.: csuv. *Kěšěn kiremet,* ugyanaz, mint a csuv. *Kěšěn yră*, NAP:-, Ar.: csuv. *Kěšěn kiremet* Č..
< csuv. *Kěšěn* ⟵ csuv. *kěšěn* 'kis, kicsi, kicsiny'
+ *kiremet*

Morkaš śom ăšni kiremet v. Ašm.VIII.273.: csuv. *Morkaš śom ăšni kiremet*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Morkaš*
+ *śom* ⟵ csuv. *śom* 'vidék'
+ *ăšni* ⟵ csuv. *ăšni* < *ăšne* 'belső'
+ *-i:* birtokos személyjel
+ *kiremet*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Muśej kiremet v. Ašm.VIII.276.: csuv. *Muśej kiremet*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Muśej*
+ *kiremet*

Muškoj kiremet v. Ašm.VIII.285.: csuv. *Muškoj kiremet*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Muškoj*
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Măn kiremet d. v. Ašm.VIII.307.: csuv. *Măn kiremet* C., domb és kiremet neve 6 km-re nyugatra or. *Pervo-Stepanovo* (csuv. *Jamaš-Tugaj*) falutól, NAP:-, Ar.: csuv. *Măn kiremet* Č.
< csuv. *Măn* ⟵ csuv. *măn* 'nagy'
+ *kiremet*

Vannak olyan helyek, amelyekről különösebb információt nem kapunk, egyszerűen valamilyen *kiremet* megnevezésű helyről van szó. A legtöbbről azonban megtudjuk, hogy alsó helyen, határrészen, kis, nagy helyen, völgyben, szakadékban van, ott, ahol a folyó meredek partja van, dombon, kis hegyen, halmon, kurgánon vagy mellette, mezőn, réten, erdőn található, ahol kapu azaz átjáró van. Szerepel kicsi kiremet, öreg kiremet, ahol a kiremet szelleméről és a neki szentelt helyről van szó, találkozunk kerti kiremettel, forrásnál lévővel, ahol áldozati szertartás folyik és olyan földön lévő kiremettel, ahol szellem lakik. Vannak kiremetek, amelyeknek a jellemzője a kis nyírfa, a 30 tölgy, az iker, a kettős vagy a falu megnevezés.

12.2.2. A *kiremet* birtokos személyjeles formában

Avăr kül kiremečĕ v. Ašm.I.5l.: csuv. *Avăr kül kiremečĕ,* valamilyen kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Avăr* ⟵ csuv. *avăr*
+ *kül* ⟵ csuv. *kül* 'tó'
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet* 'kiremet, pogány áldozati hely, ahol a rossz szellemnek áldoztak'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Oj kiremeč(ĕ) d. Ašm.III.168.: csuv. *Oj kiremeč*(*ĕ*), határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Oj* ⟵ csuv. *oj, uj* 'mező'
+ *kiremeč*(*ĕ*) ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Utlas kiremečĕ v. Ašm.III.332.: csuv. *Utlas kiremečĕ*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Utlas*
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Vărăm tăv kiremečĕ v. Ašm.V.317.: csuv. *Vărăm tăv kiremečĕ*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vărăm* ⟵ csuv. *vărăm* 'hosszú'
+ *tăv* ⟵ csuv. *tăv* 'hegy'
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Valăm xuśa kiremečĕ v. Ašm.V.162.: csuv. *Valăm xuśa kiremečĕ*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Valăm*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *xuśa* ⟵ csuv. *xuśa* 'l. gazda 2. köz'
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Vyrăs kiremečĕ v. Ašm.V.209.: csuv. *Vyrăs kiremečĕ* Spas.u., kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vyrăs* ⟵ csuv. *vyrăs* 'orosz'
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Karăk kiremečĕ v. Ašm.VI.93.: csuv. *Karăk kiremečĕ*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Karăk*
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Kepe keremečĕ v. Ašm.VI.189.: csuv. *Kepe keremečĕ*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kepe:* 1. pogány istenség neve
2. hely, ahol ennek az istenségnek áldoznak
+ *keremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Kipeči kiremečĕ v. Ašm.VI.226.: csuv. *Kipeči kiremečĕ*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kipeči*
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Kăškăr kiremeč śyrmi f. Ašm.VII.219.: csuv. *Kăškăr kiremeč śyrmi*, az or. Upner folyó mellékfolyója, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kăškăr:* folyónév?
+ *kiremeč* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel[522]
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *-i:* birtokos személyjel

Kĕlel tăv kiremečĕ v. Ašm.VII.237.: csuv. *Kĕlel tăv kiremečĕ*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kĕlel*
+ *tăv* ⟵ csuv. *tăv* 'hegy'
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Makar kiremečĕ v. Ašm.VIII.170.: csuv. *Makar kiremečĕ*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Makar*
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Mamukka kiremečĕ v. Ašm.VIII.188.: csuv. *Mamukka kiremečĕ* Č., kiremet neve (csuv. *Śülti-kassi* erdőben, csuv. *Kaškăr var* árokban kb. 6 km-re or. *Bol'šoje Jangil'dino* falutól, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Mamukka*
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*

[522] A redukáltat, mint a birtokos személyjelet olykor nem ejtik, azonban a *-č-* (< *-t*) jelzi annak a meglétét.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Měšěl kiremečĕ d. v. Ašm.VIII.350.: csuv. *Měšěl kiremečĕ*, hegy és kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Měšěl* ⟵ csuv. *měšěl:* hangutánzó szó
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Muśej kiremečĕ v. Ašm.VIII.276.: csuv. *Muśej kiremečĕ*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Muśej*
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Măn yr kiremečĕ v. Ašm.VIII.306.: csuv. *Măn yr kiremečĕ*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Măn* ⟵ csuv. *măn* 'nagy'
+ *yr* ⟵ csuv. *yr* 'jó szellem'
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Noxatnar kiremečĕ v. Ašm.IX.44.: csuv. *Noxatnar kiremečĕ*, kiremet neve, NAP:-, Ar:-.
< csuv. *Noxatnar*
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Pulat kiremečĕ v. Ašm.IX.276.: csuv. *Pulat kiremečĕ*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Pulat:* folyó neve?
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Poluj kilemeč v. Ašm.IX.277.: csuv. *Poluj kilemeč*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Poluj*
+ *kilemeč* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Poloj kiremečĕ v. Ašm.IX.278.: csuv. *Poloj kiremečĕ*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Poloj*
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Surăm kiremečĕ v. Ašm.XI.196.: csuv. *Surăm kiremečĕ*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Surăm*
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Părśal kiremeč v. Ašm.X.141.: csuv. *Părśal kiremeč*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Părśal*
+ *kiremeč* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Sar xorăn kiremečĕ v. Ašm.XI.69.: csuv. *Sar xorăn kiremečĕ*,
< csuv. *Sar*
+ *xorăn* ⟵ csuv. *xorăn, xurăn* 'nyírfa'
+ *kiremečĕ* ⟵ csuv. *kiremet*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Azokban a nevekben, ahol a *kiremet* birtokos személyjeles formában szerepel, a birtokos szerkezetben a *kiremet* a birtok s az előtte álló szavak, szókapcsolatok pedig a birtokos szerepét töltik be. Megvizsgáljuk a birtokosokat azért, hogy lássuk, a kiremet kihez, mihez tartozik. Hangtani oldalról fontos, hogy a kiremet magas hangrendű szó lévén, a végső mássalhangzó a *-t* palatalizált (*-t'*) ejtésű. Amikor birtokos személyjel (*-ĕ* < *-i*) járul a szóhoz, *-t'* > *-č* változás következik be.

A *kiremet* birtokosa, akihez, amihez tartozik a *kiremet,* lehet személy, nagy jó szellem, kerek (forgó) tó, mellékfolyó, folyóköz, mező mint határrész, hegy és nyírfa. Kérdés, hogy a *Vyrăs* megnevezésen mit kell érteni, az orosz nép ill. nemzetiség nevet, személynevet vagy egészen mást.

12.2.3. A *kiremet* szó nem szerepel a földrajzi névben

A következő földrajzi nevekben nem szerepel maga a *kiremet* szó semmilyen formában, de a névmagyarázatokból megtudjuk, hogy az alábbi nevek *kiremet* (áldozati hely vagy a szellem, akinek áldozatot mutatnak be) megnevezései.

Aslă yră v. Ašm.II.109.: csuv. *Aslă yră*, nagy kiremet, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Aslă* ⟵ csuv. *aslă* 'öreg, régi, nagy'
+ *yră* ⟵ csuv. *yră* 'jó lélek'

Aslă Yr Tĕmi d. Ašm.II.109.: csuv. *Aslă Yr Tĕmi* Simb.u., nagy kiremet dombja, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Aslă* ⟵ csuv. *aslă* 'öreg, régi, nagy'
Yr ⟵ csuv. *yră* 'jó lélek'
Tĕmi ⟵ csuv. *tĕme* 'domb'
+ *-i*: birtokos személyjel

Axtapan h. v. Ašm.II.203.: csuv. *Axtapan* Buu., orosz kis falu? és kiremet neve az or. Kil'na-ba vezető út mentén egy meredek szakadékban, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Axtapan*?

Ašpulat v. Ašm.II.216.: csuv. *Ašpulat*, Č., kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ašpulat* < csuv. *Aš*
+ *pulat*

Jĕner Ăsti Epeś v. Ašm.III.21.: csuv. *Jĕner Ăsti Epeś*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jĕner* ⟵ csuv. *jĕner* 'nyereg'
+ *Ăsti* ⟵ csuv. *ăsta* 'mester'
+ *-i*: birtokos személyjel
+ *Epeś*

Irkušar v. Ašm.III.137.: *Irkušar*, kiremet neve (mocsárban), NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Irku*
+ *šar* ⟵ vö.: csuv. *šur* 'mocsár'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Išpattăr f. v. Ašm.III.163.: csuv. *Išpattăr* Cu., patak és kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Išpattăr* < *Iš*
+ *pattăr* ⟵ csuv. *pattăr* 'bátor, hős, dalia, vitéz'

Išplat v. Ašm.III.163.: csuv. *Išplat*, kiremet neve az or. Verxnije vyselki közelében az or. Belovolžskoje-ba menetelnél NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Iš*
+ *plat* < *pălat*

Čük jyvăśśi v. Ašm.IV.29.: csuv. *Čük jyvăśśi* Spas.u., kiremet neve Karakul' falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Čük* ⟵ csuv. *čük* 'áldozat, áldozat hozatal'
+ *jyvăśśi* ⟵ csuv. *jyvăś* 'fa'
+ *-śi:* birtokos személyjel

Ăvăslăx kĕlli v. Ašm.IV.36.: csuv. *Ăvăslăx kĕlli*, falvak közötti rét, ahol kiremet van, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ăvăslăx* ⟵ csuv. *ăvăs* 'nyírfa
+ *-lăx:* képző 'valamivel ellátott, valami mellett lévő'
+ *kĕlli* ⟵ csuv. *kĕlĕ* 'ima'
+ *-i:* birtokos személyjel

Ăšne v. Ašm.IV.94.: csuv. *Ăšne*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ăšne* ⟵ csuv. *ăš* 'belső rész'
+ *-ne:* képző.

Jal surămĕ v. Ašm.IV.176.: csuv. *Jal surămĕ*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jal*
+ *surămĕ* ⟵ csuv. *surăm*
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

***Jaman săms*i** v. Ašm.IV.185.: csuv. *Jaman săms*i, kiremet neve Al'menevo faluban, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jaman*
+ *săms*i ⟵ *săms*a 'orr'
+ *-i:* birtokos személyjel.

Jel'uk kĕlli v. Ašm.IV.270.: csuv. *Jel'uk kĕlli*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jel'uk*
+ *kĕlli* ⟵ csuv. *kĕlĕ* 'ima'
+ *-i:* birtokos személyjel

Vĕt xurama d. Ašm.V.: csuv. *Vĕt xurama* Cu., kis szilfaerdő, határrész neve kiremettel, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vĕt* ⟵ csuv. *vĕt* 'kicsi, apró'
+ *xurama* 'szilfa'

Viś Tĕpe v. Ašm.V.249.: csuv. *Viś Tĕpe*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Viś* ⟵ csuv. *viś* 'három'
+ *Tĕpe* ⟵ csuv. *tĕpe* 'domb'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Kartaluj v. Ašm.VI.115.: csuv. *Kartaluj,* kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kartaluj* < *Kartal* < *Karta* ⟵ csuv. *karta* 'kert'
+ *-l:* képző
+ *uj* ⟵ csuv. *uj* 'mező'

Kačči śyrmi v. Ašm.VI.175.: csuv. *Kačči śyrmi* A., kiremet neve az or. Al'menevo faluban, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kačči*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *-i:* birtokos személyjel

Kiriši f. d. Ašm.VI.240.: csuv. *Kiriši* Cu., mező, forrás és erdő neve az or. N'uškasy falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kiriši* <*Kiri*
+ *ši* ⟵ vö.: csuv. *šyv* 'víz'

Kuslav v. Ašm.VII.20.: csuv. *Kuslav,* kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kus*
+ *-lav*

Kuś puč v. Ašm.VII.38.: csuv. *Kuś puč*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kuś*
+ *puč*

Kĕlel Tăvaj(ĕ) d. Ašm.VII.237.: csuv. *Kĕlel Tăvaj*(*ĕ*) / Kiremet-aj(*ĕ)*, hely neve, (hegyoldal), NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kĕlel*
+ *Tăvaj*(*ĕ*) ⟵ csuv. *Tăvaj* 'hegyoldal'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel
Kiremet
+ *aj*(*ĕ)*⟵ csuv. *aj* 'alj, alsó rész'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Kĕrešĕn jel h. Ašm.VII.283.: csuv. *Kĕrešĕn jel* or. *Sajgačkino* Čist.u., falu neve, mellette a csuv. *Śĕnĕ kĕlĕnev kiremet*, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kĕrešĕn* ⟵ csuv. *kĕrešĕn* 'keresztény'
+ *jel* ⟵ csuv. *jal* 'falu'

Kĕśĕn yră v. Ašm.VII.308.: csuv. *Kĕśĕn yră*, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kĕśĕn* ⟵ csuv. *kĕśĕn* 'kis, kicsi, kicsiny'
+ *yră* 'jó szellem'

Loškotri v. Ašm.VIII.96.: csuv. *Loškotri*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Loškotri* < *Loš*
+ *kotri*

Lărmis śyrmi f. Ašm.VIII.123.: csuv. *Lărmis śyrmi*, patak, szakadék neve, ahol kiremet van, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Lărmis*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *-i:* birtokos személyjel

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Maslă xyś v. Ašm.VIII.206.: csuv. *Maslă xyś*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Maslă*
+ *xyś* ⟵ csuv. *xyś* 'hátsó rész'

Măt'ăk šămi v. Ašm.VIII.323.: csuv. *Măt'ăk šămi*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Măt'ăk*
+ *šămi* ⟵ csuv. *šăma*
+ *-i:* birtokos személyjel

Măn yrlăx v. Ašm.VIII.306.: csuv. *Măn yrlăx*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Măn* ⟵ csuv. *măn* 'nagy'
+ *yrlăx* < ⟵ csuv. *yr* 'jó szellem'
+ *-lăx:* képző

Nikĕs tu v. Ašm.IX.23.: csuv. *Nikĕs tu*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Nikĕs*
+ *tu* ⟵ csuv. *tu* 'hegy'

Pit turi v. Ašm.IX.240.: csuv. *Pit-turi*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Pit*
+ *turi* ⟵ csuv. *tura*
+ *-i*: birtokos személyjel

Pixtăpaj v. Ašm.IX.253.: csuv. *Pixtăpaj* Spas.u., kiremet neve (az or. Sikterma mellett), NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Pixtăpaj* < 1. *Pixtă*
+ *paj*
2. *Pix*
+ *tăpaj*

Pul'arta v. Ašm.IX.265.: csuv. *Pul'arta*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Pul'arta*

Posu oječi Măŋkĕlĕ v. Ašm.X.9.: *Posu oječi Măŋkĕlĕ*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Posu* ⟵ csuv. *posu* 'mező'
+ *oječi*
+ *Măŋkĕlĕ* < *Măn* ⟵ csuv. *măn* 'nagy'
+ *kĕlĕ* ⟵ csuv. *kĕlĕ* 'ima'

Savăt külli v. Ašm.XI.13.: csuv. *Savăt külli*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Savăt*
+ *külli* ⟵ csuv. *külĕ* 'tó'
+ *-i*: birtokos személyjel

Sarton v. Ašm.XI.74.: csuv. *Sarton, Sartun, Sartăvan, Sartuan,* kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sarton* < *Sar*
+ *tun, tăvan, tuan*

Setenek śyrmi f. Ašm.XI.99.: csuv. *Setenek śyrmi*, patak, szakadék és kiremet neve or. Al'meni falu

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Setenek*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *-i:* birtokos személyjel

Surăm v. Ašm.XI.195.: csuv. *Surăm*, *Sorăm,* kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Surăm*

Munča var v. Ašm.VIII.267.: csuv. *Munča var*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Munča*
+ *var* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'

Összesen 103 kiremet nevének a megnevezése szerepel a fentiekben, közülük 63-ban használatos a *kiremet* szó, a többiben, pontosan 40-ben nem. Igaz, előfordulhat, hogy ugyanannak a kiremetnek több neve is használatos, azonban az Ašmarinnál említett 64 kiremethez képest nagyon valószínű, hogy a földrajzi névi adataink közt ennél több is van. A fenti adatok alapján kiremetet neveztek meg a következő tulajdonságú helyeket megnevező nevekkel: öreg, kis és nagy jó lélek, szellem; forrás, mocsár, tó; patak, szakadék, árok, kétágú folyó, út mentén lévő meredek szakadék; hegy, kiemelkedő hely, hegyoldal; mező, erdő, kis szilfa erdő, kert, keresztény falu; ima helye. A nevek gyakran jelölnek patakot, szakadékot és egyben kiremetet is. Sokszor pontosítják a helyet, megmondják, hogy melyik faluban, melyik falu mellett, közelében vagy melyik faluba vezető úton van a kiremet.

A ***kiremet*** szó a jelen tudós álláspont szerint '1. bosszúálló, bosszúvágyó rossz szellem' 2. rossz, ártó', kirg. *keremet,* üzb. *keramet* 'csoda', kazak *keremet* 'csoda', valami feltűnő, meglepő, kiemelkedő', *texnika keremeti* 'a texnika csodája', türkm. *keramat* rég. 'csoda, szentként számon tartott', oszm. *keramet* 'nemeslelkűség, fennköltség, nemesi származás, nagylelkűség, kedvesség, szolgálat, tisztelet, számontartás, csoda, szentként számontartás', azerb. *kerametli* 'bőkezű, hálás', Vö.: arab 'csoda, természet feletti erő, szent embernek címzett', vö.: perzsa *käramät* 'csoda, teljesen szent' jak. *kyrammyt* 'átkozott'. (JEGOROV 1964) A jelentések között jó és rossz tulajdonságok egyaránt szerepelnek.

A földrajzi névi kutatásaink fényében a *kiremet* szó szerkezeti felépítése: *kireme-:* relatív szótő + *-t* 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó' jelentésű grammatikai morféma, amely lehet képző, de Loc. rag is. A *kiremet* alakváltozata a csuv. ***karta*** és a magy. ***kert*** szó. A csuv. *kireme-* szótőnek rokona a magy. ***karám***, amely a TESz szerint vö.: *karán, karány, karány* 'házikó, kunyhó, náddal, vesszővel stb. körülkerített fedetlen hely a szabadban legelő háziállatok együtt tartására és védelmére, disznóól, négy ágason nyugvó szalmatető, amely alatt a szénát tartják. Vitatott eredetű. 1. szlovák jövevényszó, vö.: szlk. *krám, kram* 'bányászoktól, favágóktól, szénégetőktől készített alkalmi lakás, szálláshely', ir. szlk. *krám* 'szatócsbolt, limlom. Ez a németből való, vö.: ném. *Kram* 'kacat, holmi, (zug)bolt, védelmül szolgáló vászontető stb.' 2. Török eredetű, valószínűleg a kun-besenyő rétegből, vö.: bar. tat. *qoram* 'udvar, udvar amelyben állatokat tartanak', md. *koram* 'bekerített udvar'. A szó igei alapszava számos török nyelvben képviselve van, vö.: Kāšγ. *qorï-* 'körülvesz, őriz', *qorïγ* 'védett terület, rezervátum', oszm. *qoru-* 'véd, elkülönít', azerb., kirg. *qoru-* 'ua.', kirg. *qora* 'karám', Vö.: Kína észak-nyugati részén fekvő Kašgar város melletti helység neve *Biš-Karam* neve. Ld. még osztj. *xuran* 'karám, istálló', Idetartozhat a *Karan* helynév is. (TESz) < magy. *ka-*: abszolút szótő + *-rám*: képző, *ka-* + *-rán, ka-* + *-rány, ka-* + *-rány*, szlk. *k-* + *-rám, k-* + *-ram,* ir. szlk. *k-* + *-rám,* ném. *K-* + *-ram,* bar. tat. *qo-* + *-ram,* md. *ko-* + *-ram, Ka-* + *-ram,* osztj. *xu-* + *-ran, Ka-* + *-ran.*

Ez azt is jelenti, hogy a csuv. *xuran, karan* szavakat tartalmazó földrajzi neveket tárgyalva több

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

lehetőséget is figyelembe kell venni, amikor a nekik alapul szolgáló közszót keressük. Számba jöhetnek a '1. karám, udvar, istálló, bekerített hely' 2. 'völgy, kazán' 3. nyírfa' jelentésű szavak, ezért a megfelelő szó kiválasztásához külön összehasonlító vizsgálatokat kell végezni.

A magy. *karám* szó rokon a magy. *kör, kerek, kunkor* stb. szavakkal. Kiterjedt rokonsága van nemcsak a magyarban, hanem az altáji nyelvekben és számos más nyelvben is. (CZEGLÉDI Gyökrendszer 2011 Kézirat) vö.: csuv. ***kirek*** '(haj)korpa, sár (folt) a testen, a ruhán', csuv. ***kukăr*** 'kunkor, kanyar' stb. Ezek a szavak elvezetnek a kör alakú földhöz, vízforráshoz, maghoz, amelyek az élet kiinduló pontjai, ezért tisztelni, szentként tartani őket eleink számára nemcsak természetes, hanem kötelező volt. Elsőként ezek női természetűek voltak, a víznek tartozéka a meder, az árok és a föld is, olyan, mint az anyaméh. Ezeknek a fénnyel, a nappal szemben sáros, sötét tulajdonságaik is vannak, amelyekhez idővel a rosszat párosították. Ugyanakkor a forrásban, a magban rejtező élet titok és egyben csoda is, a rossznak az ellentéte, a jó.

Szerkezeti felépítését vizsgálva a *kireme-* eredetileg olyan nómen-verbum lehetett, amely összetartozik a *kerek, kör* stb. szavunkkal s amelyeknek az abszolút töve a csuv. *kăk* 'gyökér, alap, törzs', MK. tefs. XII-XIII. sz., azerb., türkm., oszm., tuv. *kök* , AFT. *gög* 'gyökér', csag. *kök* 'gyökér, alap, kezdet'. (JEGOROV 1964), továbbá a magy. *kákó, kankó* stb. szavakkal is rokon. Az abszolút szótőhöz a fenti adatokban a csuv. *-reme (< ki- + -reme)*, magy. *-rám, rán, -rány, -ránk (< karám, karán, karány, karánk)*, *-rek (< kerek), -r* (*< kör*) képző járult.

12.3. Összegzés

Látható, hogy a *kiremet* szó elterjedt és ismert a török nyelvekben és azokon túl is. A jelentéstartalma mint áldozati hely és a hely szellemének a neve elvezet bennünket a folyóelágazáshoz, amely az elágazási ponthoz, a forráshoz kötődik. Ez a hely az udvar, eredetileg az élet bölcsője, a születés helye, a haza, az otthon, ahova az ember mindig szeretne eljutni, otthonra lelni, hazatalálni. A hagyományaink szerint ebben segít a csodaszarvas, mint jelkép.

A fentiek egyértelműen tanúsítják, hogy a *kiremet* kultusz nem a Volga-Urál vidékén jött létre, a gyökerek mélyebbre és messzebbre vezetnek térben és időben egyaránt. A *kiremet* elnevezés mint bekerített helyet jelölő szó is a folyóelágazásban gyökerezik, ennek kiinduló pontjában pedig a forrás, a mag van. A folyóelágazás tisztelete, mint a bölcső helye és védett lakhely ismerete a szkítákhoz, hunokhoz vezet.

12.4. Rövidítések

A.	Alikovszkij rajon
azerb.	azerbajdzsán
bar.tat.	baraba tatár
Buu.	Buinszkij ujezd
C.	Civilszkij rajon
Cu.	Civilszkij ujezd
Č.	Csebokszarsztkij rajon
csag.	csagatáj
Čist.u.	Csisztonszkij ujezd
csuv.	csuvas
d.	domb
f.	folyó
h.	hely
Xval.u.	Hvalinszkij ujezd
ir.szlk.	irodalmi szlovák

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kirg.	kirgiz
Kra.	Krasznoarmejszkij rajon
Kuzn.u.	Kuznyeckij ujezd
Ld.	lásd
Loc.	Locativus
M.	Morgausszkij rajon
magy.	magyar
md.	mordvin
MK.	Mahmud al-Kāšγari
ném.	német
or.	orosz
oszm.	oszmán
osztj.	osztják
Szimb.u.	Szimbirszkij ujezd
szlk.	szlovák
tuv.	tuvai
U.	Urmarszkij rajon
ua.	ugyanaz
üzb.	üzbég
v.	vallás
vö.	vesd össze

12.5. Források, irodalom

Ar. = NIKITIN

Ašm. ASMARIN, N. I. 1928-50: *Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII*. *Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo*. Kazan-Csebokszari.

CZEGLÉDI 2006 CZEGLÉDI Katalin *Földrajzi nevek összehasonlító hangtana* Nyelvészeti őstörténet I. Hunscience Kiadó Esztergom CD.

CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin *A szkíta-hun nyelv őstörténete* Hangtan Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007

JEGOROV 1964 JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka*. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari.

NAP *Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR*. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari, 1974.

NIKITIN NIKITIN, I.D.: *Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR.* Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

13.

Növényneveink és keleti kapcsolataik

(*körte*)[523]

13.1. A növényneveink és azok keleti kapcsolatainak a tanulmányozása a nyelvészeti és őstörténeti következtetések céljából egyaránt szükséges. A jelen akadémiai álláspont szerint a növényneveink egy részét finnugor eredetűnek (vö. SEBESTYÉN NyK 51:412), a másik részét török eredetűnek tartják (pl. *gyom, kender, árpa, búza, alma, szőlő*, stb.) s a harmadik csoportba tartozók etimológiája bizonytalan vagy ismeretlen (pl. *zsombék*). Természetesen, a magyarság már számos, különböző vadon termő és akár termesztett növényt is ismerhetett a keleti lakóhelyein. A növénynevek, köztük a gyümölcsnevek megfejtését segíti, hogy azok nemcsak közszóként használatosak, hanem felismerhetők a földrajzi nevekben és személynevekben is. A nevek egyrészt utalnak arra a természeti környezetre, amelyben éltek elődeink, továbbá hírt kaphatunk a kezdetben vadon termő növényekről, stb. (vö. GOMBOCZ 1925:369-374).

13.2. A gyümölcseink egy része termesztett, másik része termesztett és vadon növő, harmadik része pedig csak vadon termő. Jelen dolgozatban a *körté*ről és a vele rokon szavakról szólunk, amelyek bár nem gyümölcsök nevei, mégis a szócsalád tagjai. Eldöntendő kérdés, mely területeken termett és terem ma a körte. Kezdetben őseink minden bizonnyal mint vadon termő gyümölcsöt ismerhették és fogyaszthatták. Először az elnevezés is rá vonatkozhatott. A kérdés tehát az, hogy hol találkoztak eleink első alkalommal a jellegzetes alakú, kicsit hosszúkás, az egyik végén vastagabb formájú gyümölccsel, a vadon termő körtével, vajon Szibériában vagy délebbre, talán a Kaukázus előterében, kronológiai szempontból jelentős. A természettudományi háttér bár meghatározó, azonban a körte alakja és a megnevezés szerkezeti felépítése szoros kapcsolatban van egymással s ez olyan gondolkodás módot tükröz, amely időben és térben is igen messzire vezet.

13.2.1. A jelen tudós állásfoglalás szerint a *körte* körül minden bizonytalan. **Ligeti Lajos** úgy véli,

[523] Dolgozatunkban e vizsgálathoz a háttéranyagot a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek, elsősorban a vízneveinek és a víznévi eredetű egyéb földrajzi neveknek a sok szempontú feldolgozása adja.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

„Valójában a török szón is, a magyaron is van magyarázni való.” (LIGETI 1986:292) A török adatok közül kiemeljük a „kipcs. *kärtmä* ‘Birne’ kar. L. *gertmalik* ‘Birnbaum’, nog. *kürtmä* ‘vadkörte’, *kertpe* ‘körte’ ... ” adatokat. .” (LIGETI 1986:292) „A magy. szó legrégibb alakja *körtvély,* ... és hosszú időn keresztül ebben a hosszabb alakban jelentkezik emlékeinkben. Mi hát ennek a magyarázata? ... kezdettől fogva csak egy *kërtbel*-ből indulnék ki. ... Nem lehetetlen, hogy a rövidebb alak a szóvégi *-l(y)* eltűnésével magyarázandó...” (LIGETI 1986:292)

Egyértelmű, hogy a magyar *körtét* mint gyümölcsnevet meg kell vizsgálnunk jelentéstani, szerkezeti és hangtani oldalról. Ebben segítenek a közszók és a tulajdonnevek (földrajzi nevek és személynevek). Fontos, hogy a gyümölcshöz hasonló alakú tárgyakat is számba vegyük ahhoz, hogy a szó megnevezésének az indítékát megtudjuk. A jelen álláspont szerint a magy. ***körte*****:** „1. A körtefa termése. 2. Körtefa. 3. Villanykörte. 4. Az egyenlőtlen karú mérleg hosszúkásan gömbölyded nehezéke. 5. ... körte formájú fakolonc, amelynél fogva a hajót rögzítő kötél zsinegjét kidobják a partra. 6. ... A vasúti váltó karjának végén levő súlyos korong; *körtefa*: 1. Az almafával rokon, fehér virágú, szára felé megnyúló alakú gyümölcsöt termő gyümölcsfa 2. ennek faanyaga.” (MÉK). Következésképp a *körte* szavunk többjelentésű.

A magy. ***kálmánkörte****:* fn. „Aranysárga héjú, zamatos, leves nyári körte” (MÉK), „egyfajta nagyobb, dudoros, édes nyári körte”. Összetett szó, ... előtagja *kármány* ... népnév elavulása után jött létre...”(TESz)

Úgy ítéljük meg, hogy a *kálmánkörte* ‘foltos körte vagy dudoros körte’ jelentésű lehet. A ***kármánkörte, kármánykörte*** előtagja *(kármán, kármány)* nagyobb méretű körtére utalhat s etimológiailag a törökségben ismert ***armud*** ‘körte’ szóval lehet kapcsolatban abban az esetben, ha a szókezdője eredetileg *k-* volt. A szó kiterjedtebb családjába tartozik a „*kármány* ‘Karaman vidéki török’” (MÉK) jelentésű népnév is, valamint a magyar ***karmantyú*** ‘melegen bélelt henger alakú ruhadarab,... a cső végének a kiszélesedése...” (TESz) szó *karman* része. Az egyik tárgyról a másikra alaki hasónlóság révén ment át a jelentés, míg a népnév esetében érintkezésen alapuló névátvitelről is szó lehet. Ők vagy az ilyen nevű folyó mellett laktak minden bizonnyal még Keleten, amelyről a nevüket kapták, vagy pedig az ilyen folyó mintájára nevezték el a személyt, amelyből dinasztianév majd népnév lett. Ide vezethető vissza a magyar *Kármán* családnév is, amely a 13. század előtt egyelemű névként létezhetett. A név előfordulása a földrajzi nevekben nem ritka, Vö.:

Karman śyrma f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Karman śyrma* A.

< csuv. *Karman*

+ *śyrma* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Karmanixa f. TB.70.: bask. *Karmanixa* or. *Karmanixa* Zil., az or. Mal(yj) Ik jobboldali mellékfolyója.

A szó csaaládjába tartozhat a magy. ***garmada*** „...'rakás, halom, csomó' - „ Szláv eredetű... A ... szláv nyelvi forrása nem határozható meg közelebbről....” (TESz) - jelentású szó, amelynek etimológiája e tágabb összefüggésekben megfejthető, mert a szláv eredet nem igazolt.

A jelen tudós álláspont szerint a magy. ***körte*** egyik alakváltozata a ***körtve*** 'rég. ***körtvély*** ld. *körte*.' (MÉK).

A ***körte*** legfontosabb alakváltozatai: *kurtuel, kertvel, körtvel, keruel, kirtwe, kewrthwlyes, körtfelre, körtel, koruil, kirtfély, körtöke, körte, körtély, Körtve, Körtü, körtvény* fák*, körtövét* gr., *körtvé, körtike, körté, körtény, körf ë, körféj, körfi, körtebe, körtíly, körve, kertí, körteve, körtyű, kürfét* gr., *körtí, körtíj, körtövö, körtve*, `hosszúkás alakú, leves, néha kövecses húsú gyümölcs; ilyen gyümölcsöt termő fa; körte alakú nehezék vagy fogantyú; villanykörte, égő`. Bizonytalan eredetű. (TESz) < magy. *kör*: előtag + *te:* utótag, *kur* + *tuel, ker* + *tvel, kör* + *tvel, ker* + *uel, kir* + *twe, kewrthwlye-*: relatív szótő (< *kewr* + *thwlye)* + *-s:* melléknév képző*, körtfel-:* relatív szótő *(* < *kör* + *tfel)* + *-re:* határozó rag, *kör* + *tel, kor* + *uil, kir* + *tfély, kör* + *töke, kör* + *te, kör* + *tély, Kör* + *tve, Kör* + *tü, kör* + *tvény, kör* + *tvé, kör* + *tike, kör* + *té, kör* + *tény, kör* + *fë, kör* + *féj, kör* + *fi, kör* + *tebe, kör* + *tíly, kör* + *ve, ker* + *tí, kör* + *teve, kör* + *tyű, kürfé (*< *kür* + *fé-)* + *-t:* tárgy ragja, *kör* + *tí, kör* + *tíj, kör* + *tövö, kör* + *tve.*

Az előtag alakváltozatai a *kör, kür, ker.* Az utótag ennél jóval gazdagabb alakváltozatokban, vö.: *te, tuel, tvel, uel, twe, thwlye, tfel, tel, uil, tfély, töke, te, tély, tve-, tvény, tvé, tike, té, tény, fë, féj, fi, tebe, tíly, ve, tí, teve, tyű, fé, tí, tíj, tövö, tve.* Az alakváltozatok lehetővé teszik a *tVvVl, *tVkVl, *tVnkVl formák kikövetkeztetését. A szó összetartozik a magy. *tönköly, tengely* szóval és társaival. A *tönköly* mint a 'mag' jelentésű búza megnevezése alakilag teljesebb változat, amely szerkezetileg képzett szó, vö.: *tönkö-*: abszolút szótő + *-ly, -ly*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő'. A képzőnek a *körte* alakváltozataiban van *-j, -ny, -0* változata is. Ez azért lehetséges, mert a képző illetőleg annak a kezdő mássalhangzója az *-l, -ly, -ny* közös gyökerűek, eredeti *-t* fejleményei. A *körte* utótagjának a kezdő mássalhangzója a *t-* a legtöbb alakváltozatban megvan, ritkán tűnik el az ejtésből. A szó többi részéből egy-két esetben ennyi maradt, vö.: *uel, uil.* Fontos a *körte* utótagjának a belsejében, az abszolút[524] szótőben (tVnkV-) az

[524] Meg kell jegyezni, hogy a végső relatív tő és az abszolút szótő sok esetben már nem választható szét., mert a használat során a szó annyira lerövidült. Valójában a tVnkV- felbontható tV-: abszolút szótő + -nkV: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő' elemre, amely eredetileg 'víz, folyó mint forrás' jelentésű lehetett.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

-nk- (< *-tk-*) hangkapcsolat értelmezése.

A szláv nyelvekben meglévő alakot - vö.: orosz ***gruša*** 'körte' jövevény (SIS) - is csak nagyobb összefüggésekben érdemes vizsgálni. A körtének, mint gyümölcsnek az alakja fontos, mert ez meghatározta az elnevezést: henger alakú, egyik vége kiszélesedő, öblösödő, a hengerhez képest egy nagyobb gömb. A megnevezésnek ez az alapja. Amint a *körte* - mint gyümölcs alakját tekintve - két részből áll, a megnevezése is. Más szóval, a magy. *körte* összetett szó.

A fenti alakváltozatok egy részét igazolják a magyar földrajzi nevek is, vö.: ***Körtvélyes*** '480 m magas hegy a Vértesben.... A hegytől északra fekszik *Körtvélyes*puszta.... A körtvélyes helynév a 'körte fn. származéka'. (KISS); ***Körtvélyes*** hn. (14 megyében 19 *Körtvélyes*), ***Körtvélyfája*** hn. Torda megye, (KÁZMÉR); ***Körtéd*** (Temes vm.), ***Körtekapu*** (Maros-Torda vm.), ***Körtés*** (Bács-Bodrog vm.), ***Körtvefája*** ld. ***Körtvélyfája*** (Maros-Torda vm.), ***Körtvélyes*** (Abaúj-Torna vm., Zemplén vm.), *Alsókörtvélyes, Bethlenkörtvélyes, Déskörtvélyes, Érkörtvélyes, Felsőkörtvélyes, Kiskörtvélyes, Lajtakörtvélyes, Nagykörtvélyes, Nyitrakörtvélyes, Ókörtvélyes, Révkörtvélyes, Szentmihálykörtvélyes, Szepeskörtvélyes, Újkörtvélyes, Körtvélykapus* ld. *Körtekapu, Körtvélypatak*[525] (Krassó-Szörény vm.) , (LELKES)

A személynevekben, mint családnevekben is fennmaradt, vö.: magy. ***Körtvély,*** *Körtés, Körtéssi, Körtvélyes, Körtvélyesi, Körtvélyfái,* (KÁZMÉR 1993).

13.2.2. A *körte* elnevezést nemcsak a gyümölcs, hanem más ilyen ill. hasonló alakú tárgyak is megkapták, vö.:

13.2.2.1. magy***. körtemuzsika:*** A *körtemuzsika* (CSAJÁGHY 1999-2000:121) mint ősi cserépből készült népi hangszer a *körté*hez hasonló alakjáról kapta a nevet.

13.2.2.2. magy. ***körtike****:* fn. „Hegyvidéki erdőkben élő örökzöld levelű, fürtös virágzatú növény'(MÉK) < *kör* + *tike.*

13.2.2.3. magy. ***kürt***: A körtéhez hasonló formájú tárgy, „ fn. `1. ...Többszörösen hajlított csövű, tölcsérszerűen kiöblösödő végű, rendszerint billentyűs szerkezetű rézfúvó hangszer . ...2. Autón, hajón: duda, tülök.; Gyárban, üzemben: búgó hangú jelzőkészülék. 3. fülkürt. 4. állatka: Tölcsér

[525] A földrajzi nevek közül a magy. *Körtvélypatak, Körtekapu* nevek alapjául szolgálhatott maga a gyümölcsnév, de elvileg az eredeti víznévi alapú névadás is érvényesülhetett.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

alakú ázalékállat`” (MÉK). ... „...*kirth, gürd, türk, türt* marhaszarvból készült fúvós hangszer; kémény, kályhacső; konyha; méhkürt, petevezeték, bábamesterség; a fül dobüregét a garattal összekötő járat; serleg, ivókürt; hallókészülék; kürtőskalács, autóduda, sziréna; Ismeretlen eredetű, talán azonos a tülök főnévvel, pontosabban annak előzménye lehet, mivel a tülök későbbi szóhasadás eredményének látszik. A kürt mindenesetre nyelvünknek igen régi eleme. Bár a Kürt törzsnév magyarázatára más lehetőségek is vannak, arra nincs semmi kényszerítő erő, hogy a törzsnév és a kürt szó közti esetleges kapcsolatot föltétlenül elhárítsuk. A kürt mint törzsi jelvény szerepelhetett a honfoglaló magyarságnál is, hiszen hasonló törzselnevezések számos nyelvből kimutathatók. A kürt alakváltozatai közül a türt hasonulásos, a türk hangátvetéses forma; az utóbbi már a tülök felé való átmenetet jelzi.” (TESz).

Megjegyezzük, hogy a *kürt s*zó szerkezeti felépítése elvileg lehet azonos a körte gyümölcsnév szerkezetével s akkor összetett szó. Lehet képzett szó, s akkor a szerkezete relatív szótő + *-t:* 'valamivel ellátott' képző: *kür-* + *-t.* A relatív szótő a *kür-* ugyanaz, mint a *körte kör* előtagja. A *Kürt* ismert mint törzsnév (CZEGLÉDI 2011) és számos magyar földrajzi névben szerepel, vö.-:

Kürt (hn. Komárom vm), *Assakürt, Csallóközkürt, Erdőkürt, Fajkürt, Hejőkürt, Hidaskürt, Nemeskürt, Pusztakürt, Tiszakürt, Kürtabony ld. Mikszátfalva, Alsókürt ld. Assakürt, Dedinkakürt* ld. *Fajkürt, Major Fájkürt* ld. *Fajkürt, Kürtös* (hn. Arad vm.), *Garamkürtös, Kiskürtös, Nagykürtös, Kürtösújfalu* (hn. Nógrád vm.), Kurtics ld. Kürtös (LELKES)
A *kürt* nevet tartalmazó helynevek a Kárpát medencében a jelenlegi tudós álláspont szerint a „Kürt törzsbeliek[526] településére utalnak.” (KISS 1980).

13.2.2.4. A magy. ***kert*** mint közszó „fn. (Házhoz tartozó, bekerített) telek, amelyen gyümölcsöt, zöldséget vagy virágot termesztenek; A lakott területen kívül levő gyümölcsös.`” (MÉK).
Róna-Tas András a földművelés körébe tartozó török eredetű szónak tartja a magy. *kert* szót.. (RÓNA-TAS 1996:98)

A magy. ***kert*** `rendszerint bekerített, gyümölcsfákkal, veteményekkel, virágokkal beültetett, a lakóház körül a szabadban való tartózkodásra szánt terület; növény- vagy állatvédelmi szempontból körülkerített terület; valamely terület körülkerítésére szolgáló árok; a gazdasági udvarnak egy része, amely elsősorban termények tárolására szolgál; a magy. ***kertel*** `az igazat kerülgetve beszél, hímez-

[526] Németh Gyula a Kürt névnek `áthatolhatatlan hófúvás` jelentést tulajdonít. (NÉMETH 1991:87-91). Azért tévedett, mert nem vette figyelembe a szó jelentésfejlődésének valamennyi ütemét, csak ezt az egyet.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

hámoz'; Az a feltevés, hogy a kertel a kert származéka, és alaktanilag azonos a kertel 'kerítéssel körbevesz' igével, jelentéstani nehézségek miatt kevéssé valószínű. (TESz) < *ker-*: relatív szótő (< *ke-*: abszolút szótő + *-r*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő'); *kerte-*: relatív szótő ld. *kert* + *-l*: denominális verbum képző.

A magy. *kertel* úgy tartozik ide, hogy az, aki így tesz, nem mondja meg egyenesen az igazat, hanem kitérővel, vargabetűvel közelíti meg. Az alaki hasonlóság köti őket össze, ld. *körte,* amely nem egyenes vonalú, hanem kiöblösödik a végén; ld. *kürt* 'kiszélesedő, tölcsérszerű és görbe, ívelt'.

A földrajzi nevekből kiolvasható, hogy a csuvasban a kert, mint mező a folyókanyarulatban található mező lehetett, amelyet nagyrészt a folyó határolt. A magyar kertet is először folyó, vizesárok határolhatta, hiszen az állatok számára legelőnek használták vagy a gyümölcsös, növények számára ilyen hely volt alkalmas, ahol közel volt a víz, a folyó, egyben vizes vagy víz nélküli árok határolhatta úgy, mint még ma is számos gyümölcsös és szőlős kertet.

A magy. *kert* alaki hasonlóság miatt kaphatta a nevét ugyanúgy, mint a csuv. *karta* 'kert'. Eredetileg a *kert* folyóelágazásnál a folyó két szára, ága által befogott terület neve volt. Idővel a folyókanyarulat által behatárolt területet is ezzel a szóval nevezték meg. A csuvasoknál ezt ma *ankarti* 'belső kert'-nek is nevezik, amellyel szemben a folyóval, árokkal határolt területen túli kertet *kilkarti* 'külső kert' néven nevezik.

A magy. ***kert*** alapul szolgálhatott a következő földrajzi neveknek, vö.: *Bocskaikert, Érsekvadkert, Fakert, Komlóskert, Ókert, Soltvadkert, Szedikert, Tormáskert.*

Vitathatatlan, hogy a magy. *kert* és a csuv. ***karta*** rokonok. A csuvas ***karta*** jelentései: '1. sövény, kerítés, 2. hely a marhák számára; istálló; 3. veteményes kert 4. kör' vö. tat. *kirtä* `sövény, kerítés`; bask. *kärtä* `sövény, kerítés; istálló`; azerb. *kirdä* `kerek`. Világos, hogy a sövény, a kerítés ma a folyót, az árkot helyettesíti. (JEGOROV 1964) < csuv. *kar-*: relatív szótő + *-ta*: képző, tat. *kir-* + *-tä,* bask. *kär-* + *-tä,* azerb. *kir-* + *-dä.*

Ld. még: csuv. ***karta*** 1. `sövény, kerítés` 2. istálló`, 3. veteményes kert, 4. gabonakévék sora, amelyek egymásra vannak rakva keresztbe, hogy száradjanak; 5. libasor, a vadludak repülnek így (V alakban); 6. csapda a madarak és a vadon élő állatok számára`; 7. kör, fényudvar (SZIROTKIN 1961)

A fenti jelentések is támogatják a névmagyarázatunkat. A magy. *kert* megfelelői az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekben is megvannak és a magyarral a törökhöz hasonlóan közös gyökerű szavak, vö.: ko. ***karta '***istálló, marha udvar'[527]; md. *karda, kardo* 'istálló, lóistálló'; *kardas* 'udvar';

[527]Megjegyezzük, hogy az 'udvar' és a 'város' jelentés a nevében is utal a kertre. A magy. *udvar* összetett szó, amelynek az utótagja a *var* ugyanaz, mint a csuv. *var* 'árok, patak' s a hunok nem véletlenül nevezték a Don folyót *var* néven. A magy. *város* képzett szó, *váro-*: relatív szótő + *-s*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő' volt

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

manysi, hanti *karta, karda* 'udvar, kör, kerek tárgy, kerék, korong, gyűrű, öv, vízgyűrű'; finn *kartano* 'ültetvény, ház'; örmény *kert* 'város'; grúz *karta* 'bekerített hely a marha számára' (JEGOROV 1964); < ko. *kar-:* relatív szótő + *-ta:* képző, md. *kar-* + *-da,, kar-* + *-do, karda-* + *-s:* képző, manysi, hanti *kar-* + *-ta, kar-* + *-da,* finn *kar-* + *-tano,* örmény *ker-* + *-t,* grúz. *kar-* + *-ta.*

A csuv. *karti* elvileg lehet alanyesetben és lehet *-i* birtokos személyjeles. Ez grammatikai homoníma.

A magy. *kert* nyelvi párhuzamai a Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben igen gyakoriak különböző helyek megnevezéseként, vö.:

Folyó, patak, árok, szakadék nevében:

Kartajol' f. TSK.43.: or. *Kartajol'* Iž., folyó.
< or. *Kartajol'* ⟵ nem or. *Kartajol'* < *Karta*
+ *jol'* ⟵ ko. *jol'* 'erdei patak'

Kartală d. Ašm.V.115.: csuv. *Kartală,* árok neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kartală* < csuv. *Karta*
+ *-lă:* képző

Xural karti f. Ašm.XVI.213.: csuv. *Xural karti* Ja., kis folyó neve, és a folyó mentén lévő föld, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xural*
+ *karti* ⟵ csuv. *karta*
+ *-i*: birtokos személyjel.

Jěkel karti f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Jěkel karti* Č., patak, szakadék.
< csuv. *Jěkel*
+ *karti* ⟵ csuv. *karta*
-i: birtokos személyjel

Karank karti f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Karank karti* Ja., patak, szakadék.
< csuv. *Karank*

az eredeti jelentése. A relatív szótő (*város-*) is a fenti *vár* alakváltozatai közé tartozik. A *város* nem más, mint a *vár* folyóval vagy árokkal körülvett hely, a várhoz tartozó terület.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i*: birtokos személyjel

Šokka karti d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Šokka karti* (*Pěvesem varě* 'tavak árka, folyója') M.

< csuv. *Šokka*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Śaran karti f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śaran karti* A., patak, szakadék.

< csuv. *Śaran*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta* 'kert'

-i: birtokos személyjel

Śaran karti ujě f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śaran karti ujě* A., patak, szakadék.

< csuv. *Śaran*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

+ *ujě* ⟵ csuv. *uj* 'mező'

+ *-ě:* birtokos személyjel.

Śarăk karčě f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śarăk karčě* Č., patak, szakadék.

< csuv. *Śarăk*

+ *karčě* ⟵ csuv. *karta*

+*-ě (< -i):* birtokos személyjel

Kärdek f. TB.81.: bask. *Kärdek* or. *Kardek* Buzd., az or. Mal(yj) Nuguš baloldali mellékfolyója.

< bask. *Kärdek* < *Kär*

+ *-dek*

Kärde f. TB.82.: bask. *Kärde* Meč., az or. Oka jobboldali mellékfolyója.

< bask. *Kärde* < *Kär*

+ *-de*

Korti varě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Korti varě* M.

< csuv. csuv. *Korti*

+ *varě* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *-ĕ*: birtokos személyjel

Kart Čăvaš f. Ašm.VI.110.: csuv. *Kart Čăvaš* patak neve 4 km.-re a csuv. Aslă-Aksu -tól, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Kart*: folyó neve?

+ *Čăvaš*

Kartčăvaš f. Ašm.VI.119.: csuv. *Kartčăvaš* patak neve 4 km.-re az or. B(ol'šaja) Aksa -tól, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Kartčăvaš* < *Kart:* folyó neve[528]

+ *čăvaš* folyó neve[529]

Kärtjä f. TB.82. bask. *Kärtjä* or. *Kartja* Duvan. a Melekes baloldali mellékfolyója.

< bask. *Kärtjä* < *Kärt*

+ *jä* ⟵ han., man. *jä* 'folyó'

Kartlă pusma f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Kartlă pusma* Č., patak, szakadék.

< csuv. *Kartlă* < *Kart*

+ *-lă:* képző

+ *pusma* ⟵ csuv. *pusma* 'lépcső'

Kortjylga h. TB.93. bask. *Kortjylga / Kortlo Jylga* or. *Kurt-Jelga* Kugarč. tanya.

< bask. *Kortjylga* < *Kort*

+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'

Kortlo < *Kort*

+ *-lo*: képző

+ *Jylga* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'

or. *Kurt* ⟵ nem or. *Kurt*

+ *Jelga* ⟵ tat. *jelga* 'folyó'

Kyrtaprilukjol' f. TSK.58.: or. *Kyrtaprilukjol'*, az or. Pečora jobboldali mellékfolyója.

< or. *Kyrtaprilukjol'* ⟵ nem or. *Kyrtaprilukjol'* < *Kyrtapriluk* < *Kyrtapri* < *Kyrtap*

[528] Mint a név előtagja összetartozik a magy. *Hortobágy* folyó *Horto* előtagjával.

[529] Egybeesik a csuvas népnévvel, ám a népnév nem szolgálhatott alapul a folyónévnek.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *-ri*

+ *luk*

+ *jol'* ⟵ ko. *jol'* erdei patak'

Mező, erdő nevében:

Kartalu d. Ašm.VI.115.: csuv. *Kartalu* Tk., erdő neve Torajevo falu mellett, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Karta*

+ *-lu*

Jašton karti d. Ašm.IV.259.: csuv. *Jašton-karti*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Jašton*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Vět joman karti d. Ašm.V.: csuv. *Vět-Joman-karti,* tisztás neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Vět* ⟵ csuv. *vět* 'kicsi, apró'

+ *Joman* ⟵ csuv. *juman* 'tölgy'

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Kuršankă karti d. Ašm.VII.14.: csuv. *Kuršankă karti* Ja., mező neve az or. Oraba-k(asy) falu mellett, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Kuršankă* < *Kur*

+ *šankă*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Malti karta d. Ašm.VIII.182.: csuv. *Malti-karta,* mező neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Malti* ⟵ csuv. *malti* 'elülső'

+ *karta* ⟵ csuv. *karta* 'kert'

Malăj kart d. Ašm.VIII.184.: csuv. *Malăj kart*, erdő neve, NAP:-, Ar.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< csuv. *Malăj*

+ *kart*

Mitri karti d. Ašm.VIII.251.: csuv. *Mitri karti,* hely neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Mitri:* személynév

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Mătăk pürt karti d. Ašm.VIII.322.: csuv. *Mătăk pürt karti*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Mătăk*

+ *pürt* ⟵ csuv. *pürt* 'ház'

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Măn karta d. Ašm.VIII.307.: csuv. *Măn karta*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Măn*

+ *karta*

Păru karti poś d. Ašm.X.133.: csuv. *Păru karti poś* erdő neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Păru* ⟵ csuv. *păru* 'borjú'

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

+ *poś* ⟵ csuv. *poś, puś* 'fő, fej'

Sapa karti d. Ašm.XI.50.: csuv. *Sapa-karti,* mező neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Sapa*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Śăl karti d. Ašm.XIII.18.: csuv. ***Śăl karti***, mező neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Śăl* ⟵ csuv. *śăl* 'forrás'

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Śĕn karta kokri d. Ašm.XIII.74.: csuv. *Śĕn karta kokri* Ja., mező or. Persirlany falu mellett, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. csuv. *Śĕn* ⟵ csuv. *śĕn* 'új'

+ *karta*

+ *kokri* ⟵ csuv. *kukăr* 'kunkor, kanyar'

+ *-i:* birtokos személyjel

Tatti karti d. Ašm.XIII.246.: csuv. *Tatti karti,* mező neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Tatti*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Tenexpi karti Ašm.XIII.293.: csuv. *Tenexpi karti,* mező neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Tenexpi* < csuv. *Tenex*

+ *pi*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Xyr kartiš d. Ašm.XVI.94.: csuv. *Xyr kartiš,* mező neve or. Laprakasy falu mellett, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Xyr* ⟵ csuv. *xyr* 'fenyő, erdei fenyő'

+ *kartiš* ⟵ csuv. *kartiš* 'udvar, kert, dial. településrész'

Xura karta d. Ašm.XVI.201.: csuv. *Xura karta* Ja.u., határrész neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Xura* ⟵ csuv. *xura* 'fekete'

+ *karta*

Xurăn karti xyś d. Ašm.XVI.222.: csuv. *Xurăn karti xyś,* mező neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Xurăn* ⟵ csuv. *xurăn* 'nyírfa'

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

+ *xyś* ⟵ csuv. *xyś* 'hátsó rész'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Šarăk karti d. Ašm.XII.: csuv. *Šarăk karti*, domb az or. Madi-kasy falu mezején az or. Išli falu mellett, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Šarăk* ⟵ csuv. *šarăk* 'répa'

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Šarăk karti d. Ašm.XII.: csuv. *Šarăk karti* A., gyökerestől kiírtott hely az or. Panklei falu mezején, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Šarăk* ⟵ csuv. *šarăk* 'répa'

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Šarăk karti d. Ašm.XII.: csuv. *Šarăk karti,* határrész neve or. B(ol'šoje) Jauševo földjén, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Šarăk* ⟵ csuv. *šarăk* 'répa'

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Păru karti d. Ašm.X.: csuv. *Păru karti* K., mező neve or. Attikovo falu mellett, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Păru* ⟵ csuv. *păru* 'borjú'

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Turi karti d. Ašm.XIV.154: csuv. *Turi karti,* mező neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Turi:* folyó neve

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Ačak karti d. Ašm.II.: csuv. *Ačak karti*, hely neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Ačak*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Šěn karta d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Šěn karta* Ja., mező.

< csuv. *Šěn* ⟵ csuv. *šěn* 'új'

+ *karta* ⟵ csuv. *karta*

Teten karti d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Teten karti* A., mező.

< csuv. *Teten*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Település nevében:

Ačak karti h. Ašm.II.172.: csuv. *Ačak karti* Ja.u., helység neve az or. Orauši falu mellett, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Ačak*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Turi karta ăšì h. Ašm.VI.113.: csuv. *Turi karta ăšě* település részének a neve? NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Turi*

+ *karta*

+ *ăšě* ⟵ csuv. *ăš* 'belső rész'

+ *-ě:* birtokos személyjel

Kartal h. Ašm.VI.115.: csuv. *Kartal* or. *Kirtelei* Simb.u., mordvin falu neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Kartal* < *Karta-*

+ *-l* ⟵ 1. *-l.* képző

2. vö.: md. *laj* 'folyó'

or. *Kirtelei* ⟵ nem or. *Kirtelei*

Utca nevében:

Anat Kartiš u. Ašm.I.215.: csuv. *Anat-Kartiš* Cu., utca neve az or.Janšixovo-Norvaši faluban, NAP:-, Ar.:-.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< csuv. *Anat* ⟵ csuv. *anat* 'alsó'

+ *Kartiš* csuv. *kartiš* 'udvar, dial. kert, kis település'

Śaran karti u. Ašm.XII.62.: csuv. *Śaran karti*, utca neve or. Jal'čiki faluban, NAP-, Ar.:-.

< csuv. *Śaran* ⟵ csuv. *śaran* 'mező'

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Turi Kartli u. Ašm.XIV.155: csuv. *Turi Kartli,* utca neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Turi* ⟵ csuv. *turi* 'felső'

+ *Kartli*

Temető nevében:

Vilĕ karti d. Ašm.V.228.: csuv. *Vilĕ karti*, temető, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vilĕ* ⟵ csuv. v*ilĕ* 'holt'

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Hely állatok számára:

Vite karta d. Ašm.V.255.: csuv. *Vite-karta,* hely a marha számára, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vite*

+ *karta*

Tul karta Ašm.VI.112.: csuv. *Tul karta*, hely a marha számára a hátsó udvaron, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Tul* ⟵ csuv. *tul* 'külső'

+ *karta*

Păru karti é. Ašm.X.133.: csuv.*Păru karti*, borjú istálló, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Păru*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Kiremet nevében:

Kartaluj v. Ašm.VI.115.: csuv. *Kartaluj,* kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Kartaluj* < 1. *Karta*

+ *luj*

2. Kartală

+ *uj* ⟵ csuv. *uj* 'mező'

Kiremet karti v. Ašm.VI.238.: csuv. *Kiremet karti,* kerti kiremet, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Kiremet* `kiremet`

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Kerítés nevében:

Oniče karti é. Ašm.III.245.: csuv. *Oniče karti* Pokr.v., kerítés az or. Xora-k(asy) település körül, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Oniče*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Kert nevében:

Savăt karti é. Ašm.XI.13.: csuv. *Savăt karti*, kert, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Savăt*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Śarăk karti é. Ašm.XII.63.: csuv. *Śarăk karti*, bekerített hely, ahová répát ültettek, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Śarăk* ⟵ csuv. *śarăk* 'répa'

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Közelebbről meg nem határozott hely nevében:

Ăš karta ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ăš karta* Ja.

< csuv. *Ăš* ⟵ csuv. *ăš* 'belső'

+ *karta*

Jěkel karti ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Jěkel karti* Č.

< csuv. *Jěkel*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Kapan karti ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Kapan karti* Ja.

< csuv. *Kapan*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Koršank karti d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Koršank karti* A.

< csuv. *Koršank* < *Kor*

+ *šank*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Miran karti d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Miran karti* U.

< csuv. *Miran*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Mitri karti varě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Mitri karti varě* M.

< csuv. *Mitri*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

+ *varě* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak

+ *-ě:* birtokos személyjel

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Mor karti d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. Mor karti M.

< csuv. *Mor*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Morkarti śulĕ d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Morkarti śulĕ* A.

< csuv. *Morkarti* ⟵ *Mor*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

+ *śulĕ* ⟵ csuv. *śul* 'út'

+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Prene karti d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Prene karti* Kra.

< csuv. *Prene*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Raspa karti d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. Raspa karti Ja.

< csuv. *Raspa*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Śĕn karta ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śĕn karta* Ja.

< csuv. *Śĕn* ⟵ csuv. *śĕn* 'új'

+ *karta*

Śtap karti ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śtap karti* M.

< csuv. *Śtap*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Tăn karti ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tăn karti* Kra.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< csuv. *Tăn*

+ *karti* ⟵ csuv. *karta*

+ *-i:* birtokos személyjel

Fontos, hogy a *körte* és a *kert* szavak szerkezeti felépítésüket illetően abban különböznek, hogy a *körte* összetett szó, a *kert* pedig toldalékolt. A *körte* előtagja (*kör*) és a *kert* relatív szótöve (*ker-*) közös gyökerű szavak, összetartoznak a magy. *kör* és a *kerek* szóval, amely eredetileg a vízcsepp, a vízforrás egyik jellemző tulajdonsága. A *kert* szónak a földrajzi nevekben való előfordulásával bővebben foglalkoztunk, mert az adatok segítenek a biztosabb etimológia megírásához. Megerősödött az az elképzelés, mely szerint a *kert* és a *kiremet* ugyanannak a szónak kétféle alakváltozata. A *kert* folyó nevében szerepel gyakran s a tövében lévő *ker-* is folyó jelentésű, rokon a magyar *horhó* 'vízmosta mély árok′ szóval. Kezdetben a dudort és a mélyedést ugyanazzal a szóval nevezték meg, ezért a *körte kör-*, a *kert ker-* és a *kiremet kireme-* relatív töve valamint a *karám* szavak összetartoznak.

13.2.2.5. A magy. ***görbe:*** „...‘az egyenestől különböző, törés nélkül hajló vonal, púp, ...’ Déli szláv eredetű...” (TESz) A déli szláv eredet nem igazolt, de idetartozik az orosz ***gorbatyj*** ‘görbe, púpos’ *gorba-* relatív szótöve.

13.2.2.6. A magy. ***kürtő*** „fn. ... `Füstelvezető csatorna, csőszerű nyílás. 2. Nyílt tűzhely fölött a füstöt kivezető, fölfelé szűkülő nyílás. 3. rég. irodalmi kémény. 4. Föld. A tűzhányó kráterének alsó, keskeny része; *kürtkalap* = Cilinder` (MÉK)....” *kürtü, kürtyö, türkő*, 'vejsze; kemence füstlyuka, füstfogó, mozsárágyú csöve, kémény, légzőnyílás, kályhacső, kürtőkalap, kürt, kürtőskalács'. Származékszó, a *kürt* főnévből keletkezett (-ó,) -ő képzővel... „ (TESz) < magy. *kür-*: relatív szótő + *-tő*: képző.

13.2.2.7. A magy. ***garat:*** „‘a malom tölcsérszerű része, amelybe a megőrlendő gabonát öntik... a nyaki gerincoszlop előtti tölcsérszerű üreg, amelybe a nyelőcső és a légcső torkollik...’ Szláv, közelebbről valószínűleg nyugati szláv eredetű...” (TESz) < *gara-* + *-t.*

A földrajzi nevekben vö.: magy. ***Garadna*** `patak a Bükkben`, *Garadna* `község Borsod-Abaúj-Zemplén megyében` (KISS 1980).

13.2.2.8. A magy. ***korda*** (káposztáé): nincs meg a TESz-ben és a MÉK-ben. Nem biztos, hogy a

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

‘kötél’ jelentésű szóhoz van köze, ugyanis a káposztalevél kordája henger formájú ‘egyik végén kiszélesedő hosszúkás dudor, amit laposra kell vágni, mielőtt tölteléket teszünk a káposztalevélbe. < *kor-*: relatív szótő + *da*: képző.

13.2.2.9. A magy. ***gordon***: *Gordon, Gordun, , Gurda, Gurdal, gardon, gurdaly, Gurgyal, Gurugy, Gurdon, Gurdé, Gurduly, gordó, gurgyin, Gurdancs, gurdéj, gordony,* `gyomnövény, gaz, vadsáfrány, rejtekhely, útvesztő, bozótos, gazos terület, üres növényszár, kis utca, bélkitüremlés, tüske'. Ismeretlen eredetű. (TESz); ***gordon*** `mélyhegedű, nagybőgő, cselló; Bizonytalan eredetű (TESz) < *gor-* + *-don*: képző.

13.2.2.10. A rokonságába tartozik a csuvas: ***kìrt*** ‘kupac, hóhordalék’, nogaj ***kürtik***, hakasz ***körtik*** ’ua.’.

13.2.2.11. Idetartozik még a magy. ***horog*** 'kampó', ***karmak*** ‘elágazás, horog’, ***kar*** ‘elágazás, villaalakú bot', ***horhó*** ‘mélyedés, bevágás’, a csuv. ***kart*** ‘bevágás’, ***karta*** ‘kerítés, kör’, stb.’ (JEGOROV 1964)

13.2.2.12. ***karda.*** Őseink szemléletében eleinte a hajlat egyaránt jelentett függőleges és vízszintes irányú görbületet. Ugyanazzal a szóval jelölték a mély vájatot, a kiemelkedő dudort és a folyó kanyarulatát.

13.2.2.13. ***kurta:*** ‘vág, mélyít, kurtít, rövidít'.
Földrajzi nevekben: *Kurtakér* (hn. Arad vm.), *Kurtakeszi* (Komárom vm.), *Kurtapatak* (Háromszék vm.) *Kurtya* (hn. Krassó-Szörény vm.), *Kurvakér* ld. *Kurtakér, Kurtány* (hn. Nógrád vm.) (KÁZMÉR)

A fenti szavakból, nevekből kiolvasható, hogy azok jelentésfejlődése érintkezésen alapuló több ütemű jelentésfejlődés. Az első ütemhez tartozik a kerek vízforrás, a másodikhoz a folyóvíz guruló, forgó folyása. Mindezeknek tartozéka a meder, az árok. Ez pedig alkalmas arra, hogy körbezárjon, bekerítsen egy területet. Az érintkezésen alapuló átvitelek történhetnek térbeli érintkezés, egyidejűség, idő egymásutániság vagy oki viszony alapján. Az így keletkezett szavak László Gyula gondolatát igazolják, mégpedig azt, hogy a nyelv önmagából újul meg (LÁSZLÓ 1985:21).

Tény, hogy az ősi, szóteremtéssel született szavaink jelentésének fejlődése rendszerint több ütemű. Az ütemek helyes sorba állítása szükséges ahhoz, hogy megértsük a szavak jelentésbeli

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

összefüggését, kapcsolatait.[530] Egy ilyen szócsalád tagja a *körte* szavunk is.

A magy. *körte* mint gyümölcs neve alaki hasonlóság révén keletkezett a *kürt* formájú vízforrások alapján. Az ilyen forrásnak volt és van **alakja**, amely olyan, mint a *kürt*, az egyik végén kiöblösödő, szélesedő cső. Ehhez hasonlít a garat, a fülkürt, a méhkürt, az ivóserleg, a mell, a hótorlasz, fejősajtár, tölcsér alakú ázalékállat, fürtös virág, stb. A *kürt* típusú forrás alakjáról számos hasonló formájú tárgyat neveztek el.

A *kürtőkön* feltörő víznek **hangja** is van, részben ennek révén, részben az alakja révén kapta a nevét a *kürt* hangszer, míg a hang hasonlósága okán lett a törökben *kurt* a neve egy 'vadállat, farkas'-nak. Tavasszal, továbbá párzás idején ilyen hangot adnak a kutyák, ezért lett a nevük *kurt, kurd*, sőt ezt az időszakot a *kürt,* a szerelem ünnepének tartották eleink már a Kaukázus előterében jártuk idején.

Elvileg a *Kürt* nevű forrásnál, pataknál lakók is megkaphatták ezt a nevet, azonban a *Kürt* törzsnév esetében másról van szó. A *Kürt* folyóhoz hasonlóan - mivel az ember is ugyanúgy teremtmény, mint a folyó - a víz mintájára nevezték el az embert. A személynév kezdetben egyelemű volt, ma családnévként gyakori. A *Kürt* törzsnév valójában személynév, azt jelenti, hogy a *Kürt* nevű személyhez tartozik egy törzs. (CZEGLÉDI 2011)

13.3. A körte és alakváltozatainak a hangtani, alaktani vizsgálata

A szó hangtani szempontú tanulmányozása szorosan függ a szerkezeti felépítéstől. A vizsgálat során azt is figyelembe kell venni, hogy a magánhangzók ejtése mindig a mássalhangzók ejtésének a függvénye, ezért a mássalhangzók vizsgálatával kezdjük a *körte* és alakváltozatainak a hangtani tanulmányozását. A magyarban és a törökben egyaránt vannak rövidebb és hosszabb változatok, így ezek segítenek a szó szerkezeti felépítésének a megállapításában és a mássalhangzók összetartozásának a helyes megítélésében. A törökben a karaim lucki nyelvjárásában lévő *gertmalik* forma a leghosszabb. A *-lik* 'valamivel ellátott' képző, ismert -lV, és *-l* formában is. A szóvégi *-l, -l'* a magyar adatokban sem volt eredetileg szóvégi helyzetű. A szó érdekessége, hogy az *-l* maga is eltűnhetett *-ly* vagy *-j* esetleg nazális *-ny* hangon keresztül. Megjegyezzük, nem jellemző, hogy egy képző teljesen eltűnjön.

Az alaktani szempontú vizsgálatok eredményeképpen a *körte* és alakváltozatai eredetileg mellérendelt összetett szavakból keletkeztek. Az egyes elemek külön-külön is megvannak a tulajdonnévi anyagban, gyakran a köznevek között is előfordulnak. A rövidebb alakok a hosszabb változatból keletkeztek. A *körte* hosszabb alakváltozatán egyértelműen látszik, hogy mellérendelő

[530] Ehhez a munkához a Volga-Urál vidéke vízneveinek a sok szempontú vizsgálatai segítettek hozzá.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

összetett szó. Az első tag, másképpen előtag: *kër* > 1. *kör* > *kür* 2. *kir* > *kür* ‘görbe, hajlott, domború, kerek’ jelentésű. Ugyanaz, mint a *gór* ld. *górtyúk* amelynek jelentése, a tükörszava 'gyöngytyúk’. Tehát a magy. *gór* 'gyöngy alakú tárgy stb.’ jelentésű. A *górcső* ‘nagyító cső’ nem más, mint az egyik végén domború cső.

A második, az utótag komoly hangtani változásokon ment keresztül. Valójában az előtagnak (*kör*) a *t-* kezdetű változata (vö.: magy. *tengely*), jelentésében ugyanaz. Szerencsére a nyelvjárási változatok olyan sokfélék, hogy a török nyelvi adatok mellett sokat segítenek a mássalhangzók összetartozásának a megállapításában. Az utótag teljesebb formája a következő lehetett: tVkVlVk < tVnkVlVk, tVmkVlVk < *tVtkVlVk típusú szerkezet, amelynek az utolsó eleme -lVk képző, alakváltozatai a fenti adatokban *-l, -ly, -j, -ny.* Ezek a homorgán helyen lévő mássalhangzók összefüggnek, ugyanarra a végső *-t* (vö.: *-l < -δ < -t; - n’ < -n < *-nd < -t; -j*[531] *< -d' < -t*) zárhangra vezethetők vissza, vö.: *kürtüe- + -l, körtve- + -l, körtfe- + -l, körtvé- + -ly, körtfé- + -ly, körté- + -ly, körtí- + -ly, körfé- + -j, körtvé- + -ny, körtí- + -ny.* Számos alakban eltűnt az egész képző, vö.: *körfe, körfi, körtebe, körtöke, körtve, körtű, körtövét*[532]*, körtike, körve, kerti, körteve, körtövő, körtyű.* Ezek szerkezeti felépítése: *kör + fe, kör + fi, kör + tebe, kör + töke, kör + tve, kör + tű, kör + tövét, kör + tike, kör + ve, ker + ti, kör + teve, kör + tövő, kör + tyű.* Kérdés, hogy az utótagnak a mássalhangzói mikor eredeti *-t-* és mikor *-k-* fejleményei, azaz mely mássalhangzók tartoznak össze egymással. Az bizonyos, hogy az utótag kezdő mássalhanzója eredeti *t-*, amely megmaradt, vö.: *kör + tebe, kör + töke, kör + tve, kör + tű, kör + tövét, kör + tike, ker + ti, kör + teve, kör + tövő.* Palatalizálódott, vö.: *kör + tyű,* eltűnt az ejtésből, vö.: *kör + fe, kör + fi, kör + ve.* Az adatok közt a *-v-, -b-, -m-, -f-* összetartoznak, az utótagnak a szóbelseji mássalhangzói, eredeti *-t-* fejleményei, vö.: *-t- > -δ- > -w-* > 1. *-v-*, 2. *-b-*, 3. *-m-*. Megjegyezzük, hogy az *-f-* vagy *-t- > -th- > -φ- > -f-* fejleménye vagy zöngétlenség szerinti hasonulás eredménye. Vannak alakváltozatok, amelyekben ez a hang tűnt el, vö.: *körtöke, körtike.* Továbbmenve a rákövezkező zöngétlen zárhang (*-k*) is eltűnhetett, vö.: *körte, körtű, kerti, körtyű.*

A fentiek értelmében is, a *körte* tehát olyan gyümölcsöt nevez meg, amely alakjára nézve henger alakú s az egyik végén vastagabb, kidudorodó.

13.4. Összegzés

Elődeink minden bizonnyal találkoztak a vadkörtével keleten, mint ehető gyümölccsel. Az ilyen alakú természetben előforduló helyek, tárgyak, jelenségek megnevezésére szavuk már megvolt, kölcsönzésre nem szorultak. Az elnevezést a magyar nyelv természete, logikája lehetővé tette. Ez is

[531] Elvileg lehet az *-l'* (*-ly*) ejtésének *-j* lejegyzése is.
[532] Tárgyragos alak.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

azt igazolja, hogy a nyelvünk önmagából újult meg azaz önmaga által gazdagodott. A földrajzi névi kutatások mellett a fenti adatok is tanúsítják, hogy az ősi nyelvi kultúra megszületését a természeti környezet, a víz, a folyók születése és élete, működése határozta meg. A víznevek megfejtése tehát a nyelvünk ősi, alapszókincsének és grammatikájának a megfejtését meghatározza és segíti. Ennek ismeretében jutottunk el a magyar *körte* értelmezéséhez, amelyben segítettek nemcsak a magyar nyelvjárási adatok, hanem a török nyelvi párhuzamok is, miközben a nyelvi kapcsolatok is világosabbá váltak. Ugyanakkor a nyelvjárási változatok és a párhuzamos idegen nyelvi adatok alapján az is egyértelművé lett, hogy a *körte* - bár az alakja alapján (*kör-* + *-te*) lehetne akár képzett szó is - összetett szó. Ami a közszók és a földrajzi neveket alkotó elemeket illeti, azokat külön és együttesen egyaránt vizsgálni kell. Számolni kell azzal, hogy két vagy több földrajzi névnek a lexikális jelentése lehet ugyanaz, de az aktuális jelentés sohasem. A lexikális jelentés megállapításakor az a döntő, hogy a szó jelentésfejlődésének sorában melyik ütem szolgált alapul a névnek. A földrajzi nevek vizsgálatakor ez a módszertani alapelv elengedhetetlen. A figyelembe vétele nélkül elhibázott és bizonytalan etimológiák születhetnek. Mindezeknek a figyelembe vétele segít a közszók értelmezésében, így volt ez a *körte* szavunk esetében is.

13.5. Rövidítések

A.	Alikovszkij rajon
azerb.	azerbajdzsán
bask.	baskír
Buzd.	Buzdjakszkij rajon
Cu.	Civilszkij ujezd
Č.	Csebokszarszkij rajon
csuv.	csuvas
d.	deomb
é.	épület
f.	folyó
fn.	főnév
h.	hely
hn.	helynév
Ja.	Jadrinszkij rajon
Ja.u.	Jadrinszkij ujezd
kar.L.	karaim Luzsicki

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kipcs.	kipcsak
ko.	komi
Kra.	Krasznoarmejszkij rajon
Kugarč.	Kugarcsinszkij rajon
ld.	lásd
M.	Morgausszkij rajon
magy.	magyar
md.	mordvin
Meč.	Mecsetlinszkij rajon
nog.	nogaj
or.	orosz
Pokr.v.	Pokrovszkaja voloszty
rég.	réies
Simb.u.	Szimbirszkij ujezd
tat.	tatár
u.	utca
U.	Urmarszkij rajon
v.	vallás
vm.	vármegye
vö.	vesd össze
Zil.	Zilairszkij rajon

13.6. Források

Ar.		Archiválís anyag ld. NIKITIN.
Ašm.		ASMARIN, N. I. 1928-50: *Thesaurus linguae Tschuvaschorum* I-XVII. Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo. Kazan-Csebokszari
GMA.		*Gidronimy Marijszkoj ASzSzR.*
JEGOROV 1964	-	JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka.* Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari
Kāšγ.		Maxmūd al-Kāšγari 2008. Orosz nyelvről fordította Czeglédi Katalin, Megjelenés alatt a Helikon Kiadónál. A könyv eredeti címe *Dīvān Lugāt at-Turk*, oroszra fordította, az előszót és a megjegyzéseket írta Z. – M. Auezova. A szómutatót összeállította R. Ermersz. – Almati: Dajk-Press, 2005. – 1288 oldal + 2 oldal.
KÁZMÉR 1993		KÁZMÉR Miklós 1993: *Régi magyar családnevek szótára.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
KISS 1980		KISS Lajos 1995: *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése.* Akadémiai

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

	Kiadó, Budapest
LELKES 1998	LELKES György 1998: *Magyar Helységnév-azonosító Szótár.* Talma Könyvkiadó, Baja
MÉK	*Magyar Értelmező Kéziszótár.* Akadémiai Kiadó Budapest 1985.
NAP	*Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR.* Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari, 1974
NIKITIN	NIKITIN, I.D.: *Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR.* Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
SIS	N.M. SANSZKIJ, V.V. IVANOV T.B. SANSZKAJA 1975: *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka.* Moszkva
SW.	FOKOS-FUCHS, D. R. 1959: *Syrjänisches wörterbuch* I-II. Budapest
TB.	*Szlovar Toponimov Baskírszkoj ASSR,* Ufa 1980.
TESz	BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
TSK	A. I. TURKIN 1986: *Toponimicseszkij szlovar komi* ASzSzR. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar

13.7. Irodalom

BENKŐ 1977 BENKŐ Loránd 1977 *Magyar nyelvtörténet - Magyar őstörténet* in: BARTHA Antal - CZEGLÉDY, Károly - RÓNA-TAS, András (szerk.) 1977 Magyar Őstörténeti Tanulmányok, Budapest.

BERTA 1988 BERTA Árpád 1988. *Megszólaló törzsnevek. Új megfejtési kísérlet a hadrend alapján.* In: Élet és Tudomány 51. december 16.

BERTA 1989 BERTA Árpád 1989 *Új vélemény török eredetű törzsneveinkről.* Keletkutatás. tavasz. 3-17.

BERTA 1997 BERTA Árpád 1997 *Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről* in: Honfoglalás és nyelvészet, Szerkesztette Kovács László, Veszprémy László, Balassi Kiadó, Budapest

CZEGLÉDI 2000 CZEGLÉDI Katalin 2000 *Törzsneveink a földrajzi nevek tükrében* (Kürt). A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson 2000. Április 18-20. elhangzott előadás szerkesztett változata.

CSAJÁGHY 1999 2000 - CSAJÁGHY György 1999-2000 *A „táltossíptól" a körtemuzsikáig* in: Turán Új II. évfolyam, 6. szám 1999-2000. Január.

GOMBOCZ 1925 GOMBOCZ Zoltán 1925 *Életföldrajz és a magyar őshaza* in: Természettudományi Közlöny.

GYÖRFFY 1997 GYÖRFFY György 1997 *A magyar törzsnevek és törzsi helynevek* in:

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Honfoglalás és nyelvészet, Szerkesztette Kovács László, Veszprémy László, Balassi Kiadó, Budapest

KÁLMÁN 1962 KÁLMÁN Béla 1962 *Finnugor szófejtések* in: Nyelvtudományi Közlemények 64.

LIGETI 1986 LIGETI Lajos 1986 *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban.* Budapest.

NÉMETH 1991 NÉMETH Gyula 1991 *A honfoglaló magyarság kialakulása*, 2. kiadás, közzéteszi Berta Árpád, Akadémiai Kiadó, Budapest.

RÓNA-TAS 1996 RÓNA-TAS András 1996 *A honfoglaló magyar nép,* Balassi Kiadó, Budapest. 1966.

SEBESTYÉN NyK. 51 SEBESTYÉN Irén Fák és fás helyek nevei az uráli nyelvekben in: Nyelvtudományi Közlemények 51. 51:412.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

14.

A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában I.

A magyar-török nyelvviszony

Mahmud-al Kāšγari török szótárának és nyelvtanának alapján

14.1. Bárdi László orientalista, sinológus professzor kérésére, a Helikon Kiadó megbízásából lefordítottam magyarra Mahmud al Kāšγari orosz nyelvű kiadásának török szótárát és nyelvtanát. Évek óta nem kaptam hírt a kiadásról, ezért elhatároztam, hogy a tervezett anyagot, a magyar-török nyelvviszonyt a kiadás előtt megírom. Tekintettel arra, hogy a szótár és nyelvtan sok olyan szót, nyelvtani elemet tartalmaz, amelynek magyar kapcsolatai vannak, ezeket kigyűjtöttem, feldolgoztam és az alábbiakban közzé teszem. Természetesen a lista bővíthető, ez az első lépés, mert ismereteim szerint Kāšγari anyagát ilyen szempontból még nem dolgozták fel. Közel 1600 XI. századi török szónak van magyar kapcsolata. Igaz, ezek között vannak képzett és többszörösen képzett, toldalékolt szavak is. Ehhez képest az akadémiai álláspont szerint csupán pár száz szót (kb. 300) tartanak számon, azt is a magyarban jövevényszóként helytelenül.

Mahmud al-Kāsgarī munkája sok nyelv számára fontos. Számos kutató és egyszerű ember foglalkozott vele érdemben, míg magyarokat nem találunk közöttük annak ellenére, hogy magyar szempontból kiemelkedő fontosságú Kāsgarī török szótára és nyelvtana. Ezt az alábbiakban, a következő fejezetben az adatokon keresztül tudatjuk.

A Kāsgarī anyagából vett címszavaknak nemcsak a magyarban, hanem a törökség többi nyelvében meglévő alakokat, továbbá az oroszban, olykor az egyéb más nyelvekben használatos formákat is hozzuk példaként. Látható lesz, hogy a mérvadó jelen magyar akadémiai tudományos álláspont számos esetben téves. Az ugor, finnugor, uráli ősi örökségként számon tartott magyar szavaknak a török párhuzamait rendre kihagyták a sorból. Ezeket is figyelembe véve az egyezések kulcsa a szkíta-hun és az ősmagyar nyelvben van. A magyarban és a török nyelvekben az egyezés ősi, genetikai rokonság miatt van. Az ún. uráli nyelvekbe a szkíta-hun típusú nyelvekből kerültek a szavak átvétel útján. Ami a szláv nyelveket illeti, ott sem lehet ősi a szó, oda szkíta-hun és ősmagyar szubsztrátum nyelvi rétegből került. Tehát a magyarban az uráli, finnugor, ugor nyelvi egységből ősi örökségként számon tartott szavak eredete más. A bizonytalan eredetűeké biztosan közös szkíta-hún gyökerű. A vitatott eredetűek világosan ősi, szkíta-hún szavak. Az ótörök eredetű jövevényszavak nem jövevényszavak. A szláv jövevényszavak nem a magyarban, hanem a szlávban átvételek. A nemzetközi szavak gyökere is a szkítákhoz, hunokhoz, a magyarok őseihez vezet.

14.2. A munkámban Kāšγari török nyelvéről és a magyar nyelv viszonyáról szólok úgy, hogy Kāšγari címszavait követik a többi török nyelvi megfelelők, majd a magyar s gyakran a TESz felsorolta uráli nyelvek adatai, ezt követően pedig az orosz és egyéb nyelvi használatú formák. Természetesen mint mindig, ezúttal sem hagyhatjuk ki a magyar mellett más, idetartozó egyéb nyelvek adatait. Közel 1600 címszót vettünk fel a listára Kāšγari könyvéből. Ez elvileg lehetne több, azonban én csak ennyinek ismertem fel a magyar vonatkozásait. Ugyanakkor lehetne kevesebb, ha címszóként csak az abszolút szótöveket szerepeltetnénk. Ez azonban lehetetlen, mert nem mindegyiknek lehet felismerni pontosan az abszolút szótövét, szógyökét, ugyanakkor

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

célszerűtlen is lenne. Rendszerint a legkisebb egység is relatív szótőből áll jelen ismereteink szerint. A szótárak adatait és véleményét követően a < jel után jelezzük Kāšγari szavának az elemeire bontását, amelyet az eddigi kutatásaink eredményeként helyesnek vélünk.

14.2.1. Kāšγ. ***kajlik*** 'egylábú ember, oldalra fordulva járkál'. < *kaj-*: szótő + *-lik*: képző.

A szónak hatalmas szócsaládja ismert és használt a magyarban, vö.: ***kajla*** 'lefelé görbült szarvú (tehén, ökör), lefelé görbülő, lekonyuló, görbe, ferde, szeles, bolondos, görbeség, hajlás'. Alapszava *kaj-*. (TESz) < *kaj-:* szótő + *-la:* képző. A ***hajlék*** 'ld. *hajol,* ld. *hajt.* (TESz) < *haj-*: szótő + *-lék*: képző. A ***hajlik*** ld. ***hajt*** 'ívelő alakúvá görbít, ívelő irányban mozdít, fordít, térít'. A szócsalád alapszava *haj-* ősi örökség az ugor korból. (TESz) < *haj-*: szótő + *-lik:* képző, *haj-*: szótő + *-t:* képző.

Megalapozatlan a török adatok figyelembe vétele nélkül a magyar szót ősi örökségnek tartani az ugor korból. A *kaj*-szótő megvan a magyarban is ugyanazon ('görbülő') jelentésben. A szókezdő *k-*nak *h-* fejleménye is használatos. Mindkét szókezdővel számos további szavunkban ismert a szótő, amelyhez a -lVk, -lV, -l képzőnek sokféle változata járult. Ilyenek a következők: ***kajsza*** 'ferde, görbe, horgas, csámpás, görbe szarvú (ökör)'. Származékszó, alapszava a *kaj-*. (TESz) < *kaj-:* szótő + *-sza:* képző; ***kajács*** 'horgas, görbe, ferde, formátlan, horog, görbe bot, gáncs'. Származékszó, alapszava a *kaj-*. (TESz) < *kajá-*: szótő + *-cs:* képző; ***kajkó*** 'ostoba, bamba, bolondos, görbe kezű, görbe lábú, pózna, karó, horog, horgas fa, szénvonó, nádvágó kés'. Származékszó, alapszava a *kaj-*. (TESz) < *kaj* + *-kó* < *kVk?*; ***hajt*** 'mozogtat, mozgásban tart, kerget, hajszol, terel, késztet stb. Vitatott eredetű. (TESz) < *haj-*: szótő + *-t:* képző vö.: magy. *tesz* 'csinál' ige; ***hajt*** '(növény) virágot, levelet, új ágat növeszt, (virág, levél, új ág) keletkezik'. Magyar fejlemény a *hajt* 'mozogtat' igéből. (TESz) < *haj-*: szótő + *-t:* képző.

A szótőnek *(kaj-)* a második mássalhangzója *(-j-)* eredeti *-t-* fejleménye. A kiinduló *-t-* más irányú változásokban is részt vett, így keletkezhetett belőle több olyan hang, amely a *kaj-* rokon szótöveiben szerepel, pl. *hó-, hol-*: ***hón, holn*** Ősi örökség a finnugor, esetleg az uráli korból, vö.: vog. *kalnà,* zürj. *kun, kun-les (*ules* 'alsó rész') 'az ing hónalji része', votj. *kun, kun-ul* (*ul* 'alsó rész') 'hónalj', fi. *kainalo* 'hónalj', észt *kaenal* '(átkaroló) kar', lív *kàinal, kāńal* 'hónalj, hónüreg, kar', tvg. *kaliŋ*, kam.. *kālăŋ, xālăŋ* 'hónalj'. (TESz) < magy. *hó-:* szótő + *-n:* képző, *hol-:* szótő + *-n:* képző, vog. *kal-*: szótő + *-nà:* képző, zürj. *ku-*: szótő + *-n:* képző, votj. *ku-*: szótő + *-n*: képző, fi. *kai-*: szótő + *-na* + *-lo*: képző, észt *kae-:* szótő + *-na*: képző + *-l:* ld. 'alj', lív *kài-*: szótő + *-na:* képző + *l-*: szótő, *kā-*: szótő + *-ńa:* képző + *l-:* szótő, tvg. *ka-*: szótő + *-liŋ:* képző, kam.. *kā-* + *-lăŋ:* képző, *xā-*: szótő + *-lăŋ:* képző.

A szócikk írója helytelenül járt el, amikor csak az uráliba sorolt nyelvek adatait vette számba. Következésképp, nem igazolt a finnugor vagy az uráli nyelvi egységből való származtatása. Ráadásul a TESz-ben a *hón* szócikk írója *s-, ś-* kezdetű megfelelőket is hoz a szamojéd nyelvekből, ezek azonban etimológiailag nem tartoznak ide, mert a szókezdőjük nem *k-*, hanem *t-* eredetű. A magyar *hón, holn* alakváltozatok arra is utalnak, hogy a vizsgált szavunk szótövében (*kaj-*) a második mássalhangzó a *-t*-nek nem a *-j-*, hanem a -0- (< -V- < *-w-* < *-δ-* < *-t-*) és az *-l-* (< *-δ-* < *-t-*) fejleményét őrzi.

A képzők között gyakori az *r-* kezdetű, vö.: ***kunkor*** ld. *kunkorodik, kukorodik, kunkorog, kunkorék, kunkor* stb., főleg hangfestő eredetű szócsalád. A szótő maga igen régi, feltehetőleg igenévszói jellegű nyelvi elem, a hozzá járuló *-r* képzővel **kukor* ige alakult, melynek nyomai a *kukora* elhomályosult igenévben ... és alaktani párjában ... a *kunkori*-ban maradtak fönn. (TESz) < *kunko-:* szótő + *-r:* képző; ***konty*** 'női fejdísz, fejkötő, befont vagy összecsavart, a fej hátulján vagy a fejtetőn csomóban feltűzött hajzat'. Valószínűleg magyar fejlemény, s a kunkorodik kiterjedt családjába tartozik. (TESz) < *kon-:* szótő + *-ty*: képző; ***kutu*** nyj. 'doboz' < *ku-:* szótő + *-tu:* képző.

A szó megvan az altáji nyelvekben, vö.: csuv. ***kukăl'*** 'sütemény', azerb. *gogal, köke* 'cipócska', türkm. *köke* 'fánk, lepény', vö.: mar. *kagyl', kogyl'o* 'sütemény', észt *kukel* 'kis vekni kenyér', lív

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kukil, kukkil '(kerek) kenyér, vekni' (JEGOROV 1964) < *kukă-*: szótő + *-l′:* képző, azerb. *goga-*: szótő + *-l:* képző, *köke*, türkm. *köke,* vö.: mar. *kagy-*: szótő + *-l′*: képző, *kogy-*: szótő + *-l′o*: képző, észt *kuke-*: szótő + *-l*: képző, lív *kuki-*: szótő + *-l*: képző, *kukki-*: szótő + *-l:* képző; csuv. ***kukăr*** 'ferde, ferdeség', tat. *käker,* bask. *käkere, kyŋgyr,* miser *kyŋyr,* karacs., kum. *kyngyr*, ujg., üzb. *kiŋgir,* alt. *kyjyr* 'ferde, hajlott', alt. *kaojryk, kojruk* 'meghajlított, elferdült', vö.: mar. *kagyr* 'ferde, ferdeség', *kagyr-mugyr* ′hajlítani ide-oda' (csuv. *kukăr-măkăr* 'ferde', udm. *kongro* 'csőr', fi. *koukku* 'csőr', *koukero* 'ferde'. (JEGOROV 1964) < csuv. *kukă-*: szótő + *-r:* képző, tat. *käke-*: szótő + *-r*: képző, bask. *käke-*: szótő + *-re*: képző, *kyŋgy-*: szótő + *-r:* képző, miser *kyŋy-*: szótő + *-r:* képző, karacs., kum. *kyngy-*: szótő + *-r*: képző, ujg. üzb. *kiŋgi-*: szótő + *-r: képző,* alt. *kyjy-:* szótő + *-r*: képző, alt. *kaoj-*: szótő + *-ryk*: képző, *koj-*: szótő + *-ruk:* képző, mar. *kagy-*: szótő + *-r*: képző , udm. *kong-*: szótő + *-ro:* képző; oszm. ***kutu*** 'doboz' ld. 'tekercs' < *ku-*: szótő + *-tu:* képző.

A szláv nyelvekben, vö.: or. ***kolobok*** 'cipócska' < *kolo-:* szótő + *-bok*: képző; or. ***kol′co*** 'gyűrű' < *kol′-:* szótő + *-co*: képző. ld. *koleso*; or. ***koleno*** 'térd'. Indoeurópai jellegű közszláv szó, vö.: litv. *kelys* 'térd'. (SIS) < *ko-*: abszolút szótő + *-leno:* képző; or. ***koleso*** 'kerék'. Indoeurópai jellegű közszláv szó, vö.:ópor. *kelan* 'kerék', lat. *colus* 'rokka', óind *carati* 'mozogni', óor. *kolo,* Birt. e. *kolese*, Többes szám: *kolesa*. (SIS) < *kole-*: szótő + *-so:* képző; or. ***kolebat′*** 'ingatni (fejet)'. Pontos megfelelője más indoeurópai nyelvben nincs meg. (SIS) < *koleba-* (< *kole-*: szótő + *-ba-*): szótő + *-t*': főnévi igenév képző; or. *ugol* 'sarok'. < *ugo-*: abszolút szótő + *-l:* képző; or. ***krivoj*** ′ferde', Indoeurópai jellegű közszláv szó, vö.: litv. *kreivas* 'ferde', lat. *kurvus* 'ferde', gör. *kurtós* 'kerek'. (SIS) < *kri-*: szótő + *-v:* melléknév képző + *-oj*; or. ***kr′uk*** 'kampó, kapocs, horog'. < nem or. **krük*; or. ***krug*** 'kör'. Közszláv szó, vö.: ógerm. *hringr* 'gyűrű, kör', angolszász *hrig* 'gyűrű, kör', gót *ringes* 'gyűrű, kör'. (SIS) < *k-*: abszolút szótő + *-rug:* képző, ógerm. *hring:* relatív szótő (< *h-:* abszolút szótő + *-ring:* képző)+ *-r:* képző, angolszász *h-*: abszolút szótő + *-rig*: képző, gót 0-: abszolút szótő + *-ring-*: képző + *-es:* képző; or. ***korobok, korobka*** 'kis doboz'. Ld. *korob* 'kosár, kas, nagy doboz', lat. *corbis* 'kosár', < *koro-:* szótő + *-bok, ko-* + *-robka*; or. *kon* 'forduló'.

Lényeges, hogy hangtani szempontból az idetartozó szavaknak vannak *k-* és *h-* illetőleg 0-kezdetű alakváltozatai. Ugyanígy az *m-* kezdetűek a mariban, csuvasban és a mongolban egyaránt a *t-* kezdetűek csoportjába tartoznak. Alaktani szempontból vizsgálva a fenti szótövek - külön az abszolút szótövek és külön a relatív szótövek - összetartoznak s a képzők pedig egymással rokonok.

Előfordul, hogy maga a szó a relatív szótővel azonos. Az abszolút szótő (Kāšγ. *kaj-,* magy. *kaj-* stb.) a magy. *kákó, kankó,* azerb. *köke* 'cipócska', türkm. *köke* 'fánk, lepény', stb. szavakkal tartozhat össze. Ezekhez a szótövekhez járulhattak az -l, -lV, -lVk, -lVnk, -lVnkV stb. képzőváltozatok, vö: Kāšγ., magy. *-lik*: képző). Néhány példával jeleztük, hogy az *-l-* helyén gyakran állhat más mássalhangzó is, köztük *-r.* A fenti összehasonlító vizsgálatok arra is utalnak, hogy az ang. *ring* 'gyűrű' stb. szó kezdő mássalhangzója eredetileg *k-* lehetett, amely egy *h-* hangon keresztül elenyészett, így a képző kezdő mássalhangzója maradt meg szókezdőként. Meg kell hegyezni, hogy az ilyen jellegű változások a magyarra és a török nyelvekre nem jellemzőek, mert az első elem a legfontosabb és az sohasem tűnik el. Vö.: magy. *korong*.

Jelentéstani oldalról megközelítve a szónak az alapjelentése a 'hajlás, görbülés'.

14.2.2. Kāšγ. ***bajram*** 'ünnep', ***bazram*** 'öröm, vidámság'. < *baj-* + *-ram, baz-* + *-ram.*

A szó rokona a magy. ***öröm***, *örül, örvend.* A TESz szerint a szócsalád alapja *ör-* vitatott eredetű. 1. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: lp. *ârvuk* 'vidám, élénk, szellemes, jókedvű'. 2. Azonos az *őröl, őrül, örvény* szavak tövével. (TESz) < *ö-* + *-röm.* A TESz helytelenül állapította meg az *öröm* szó tövét és az eredetét. Világos a kapcsolata a török adatokkal. A TESz véleményével ellentétben a magy. *ö-*, tör. *baj-, baz-* szótövek egymással függnek össze s külön a képzők is összetartoznak (tör. *-ram,* magy. *-röm*). A szócikk írója téved, mert a magy. *őröl, őrül, örvény* szavak töve nem tartozik ide. Az *öröm* a vidámság rokona, ez pedig a fényhez, a világossághoz kötődik. Így tartoznak az *öröm* szócsaládjába az alábbi szavak, vö.: magy. ***vidám*** 'víg, jókedvű, élénk, mozgalmas', ld. *vidul,*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

vidít, vidor. A szócsalád tagjai származékszavak, alapszavuk azonban bizonytalan. (TESz) < *vi-* + *-dám, vidu-* + *-l, vidí-* + *-t, vido-* + *-r*; magy. ***virul,*** *'*kihajt, kizöldül, kinyílik megmutatkozik, (személy) szépsége, ereje teljében van, (intézmény, jelenség) kedvező körülmények között van, virágzik, kezdődik, beköszönt'. Ld. még: *virít , virágzik.* (TESz); ***vidul*** 'vidámmá válik, megújul, kitisztul' ld. *vidám* (TESz) A szót használjuk 'világosodik' jelentésben is; magy. ***világ*** 'az emberi társadalom, a világmindenség, a földkerekség, világosság, fény, stb. Származékszó: *-g* deverbális névszóképzővel jött létre. Alapszava valószínűleg ősi hangfestő szó a finnugor korból, vö.: cser. *βo·lγäδä* 'világosság, fényesség, világos, fényes, mdE. *valdo*, mdM. *valdă* 'ua.', fi. *valkea* 'fehér, fényes, tűz, világító láng, a tűz fénye', lp. *viel'gâd* 'fehér, világos, sápadt'. Vö.: vog. *val'g-* 'fénylik', zürj. *vol'avni, vol'alni* 'fénylik, csillog', votj. *val', val'i* 'fény, fénylő, csillogó', (TESz) < *vi-* + *-lág* magy. ***világos*** < *világo- (< vi-* + *-lágo-)* + *-s*.

A finnugorba sorolt nyelvek adatai idetartoznak, azonban a szócikkek írói nagy hibát követtek el, amikor nem vették figyelembe sem Kāšγari adatait, sem azt, hogy a Kāšγ. *bajram, bazram* szavaknak a *baj-, baz-* töve összetartozik az alábbi 'szent, jó' jelentésű szavakkal, amelyek elvezetnek a Naphoz, mint tűzhöz, forráshoz s a magy. *isten* szó *is-* előtagjához. Vö.: csuv. *yră* 'jó, szent', ÓT. *adgü,* MK. *ezgü,* Ibn Muxanna *ägü,* tefs. XII-XIII. sz. *adgü, ajgü,* jak. *ütüö* 'jó, isteni, egészséges', kirg. *izgilik* 'jótevő', nog. *ijgilik '*jóság', k.kalp. *ijgi, ijgilikli,* kazak *igi* 'jó', *igilik* 'jó dolog'. (JEGOROV 1964) < csuv. *y-* + *-ră,* ÓT. *a-* + *-dgü,* MK. *e-* + *-zgü,* Ibn Muxanna *ä-* + *-gü,* tefs. XII-XIII. sz. *a-* + *-dgü, ajgü,* jak. *ü-* + *-tüö* kirg. *izgi- (< i-* + *-zgi-)* + *-lik,* nog. *ijgi- (< i-* + *-jgi-)* + *-lik ,* k.kalp. *i-* + *-jgi, ijgilik- (< ijgi-* + *-lik-)* + *-li,* kazak *i-* + *-gi* , *igi- (< i-* + *-gi-)* + *-lik.*

A szó családjába tartozik az ÓT. *yduk* 'szent' s az or. ***mir*** *'*béke, világ', közszláv eredetű, vö.: ólitv. *mieras* 'béke, csend', lett *miers* 'béke, világ', vö.: *milyj* 'kedves'. (SIS) < or. *mi-* + *-r,* ólitv. *miera* (< *mie-* + *-ra*) + *-s*, lett *mier (< mie-* + *-r)* + *-s.* A szlávban a *mir* átvétel.

14.2.3. Kāšγ. ***bīr-*** 'adni' < *bī-:* abszolút szótő + *-r-*: képző.

A szó rokonságába tartozik a csuv. ***par-*** 'adni', ÓT. , *bär,* kirg., kazak, k.kalp., nog., türkm., ojr. *ber-*, ujg. *bär,* azerb., oszm., gag. *ver-*, tuv. *beer,* hak. *pir-*, jak. *bier* 'adni' (JEGOROV 1964) < csuv. *pa-* + *-r-*, ÓT. , *bä-* + *-r,* kirg., kazak, k.kalp., nog., türkm., ojr. *be-* + *-r-*, ujg. *bä-* + *-r,* azerb., oszm., gag. *ve-* + *-r-*, tuv. *bee-* + *-r,* hak. *pi-* + *-r-*, jak. *bie-* + *-r.*

A szókezdő mássalhangzók (*b-, p-, v-*) eredeti *t-* fejleményei, amelyeknek a magyarban 0-megfelelője van: magy. ***ad-*** 'juttat, ajándékoz, szolgáltat, hagy, enged, elad'. A TESz szerint ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. *udnis* 'etet, itat', votj. *ud-* 'ua.'. (TESz) < *a-*: abszolút szótő + *-d,* votj. *u-* + *-d-*. A szócikk írója helytelenül tartja a magyar szót ősi örökségnek a finnugor korból. A szócikk írója nem vette figyelembe a török nyelvi adatokat s azt a tényt, hogy a magyar szó egy olyan szócsalád, egy rendszer része, ahol az összefüggések nemcsak jelentéstanilag, hanem hangtanilag és szerkezetileg is világosak.

A második mássalhangzó a törökségben *-r* ugyanúgy, mint az oroszban, vö.: or. ***podarit'*** 'ajándékozni' < *po-*: prefixum + *dari-* (< *da-*: abszolút szótő + *-ri-*): relatív szótő + *-t'*: főnévi igenév képző, azonban a magyarban (*ad*) a *-d* (< *-t*) használatos. A zürjén és a votják szavak *ud-* töve idetartozik, de a magyar szó finnugor származtatása nem igazolt. Az *ad* szónak eredetileg 'életet ad' jelentése lehetett, így a szó rokonságába tartoznak a születéssel kapcsolatos szavak, vö.: ang. *born*. Az angol szó töve (*bor-*: szótő + *-n*: múlt idejű melléknévi igenév képző).

14.2.4. Kāšγ. ***tār-*** 'elengedni' < *tā-* + *-r-*.

Idetartozik a magy. ***ereszteni*** 'engedni' ld. *ereget* 'egymás után elereszt'. Ld. még *ered-*, *ereszt-, ereszték, ereszkedik-, erdő* stb. A szócsalád *er*(*e*) alapszava a TESz szerint ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *täärt-* 'ereszt, bocsát', (TESz) < vog. *täär- (*< *tää-*: abszolút szótő + *-r-*: képző) + *-t-:* képző. A szócsalád relatív töve nem lehet ősi örökség a finnugor korból. A török és a vogul adat

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szemmel láthatóan közel áll egymáshoz, ezen túlmenően rokonok is. Eleink az 'ereszt, bocsát' jelentéssel elsőként a teremtésnek, a születésnek azt a pillanatát jelölték, amikor az anya méhéből kijön az utód. Ez pedig együtt jár a születéssel, az életet adással az eleresztéssel, az útra bocsátással. A török és a vogul még őrzi az eredeti szókezdő *t*-t, a magyarban azonban ennek a 0- (< V- < *w*- < *δ* < *t*-) fejleménye van meg. A relatív szótövek (Kāšγ. *tār*-, vog. *täär-,* magy. *ere*-összetartoznak egymással s a magyar nem lehet ősi örökség a finnugor korból. Ld. még: Kāšγ. ***taŋur-*** 'a magasba engedni'. < *taŋu*-: relatív szótő + *-r*: képző.

14.2.5. Kāšγ. ***tūr***- 'soványnak lenni' < *tū*-: abszolút szótő + *-r*-: képző.

A török *tūr*- eredetileg nómen-verbum (igenévszó) volt, a 'soványnak lenni' jelentés ennek az igei részét vitte tovább. A magyarban a főnévi jelentése terjedt el, amelynek természetesen a törökségben és másutt is van számos megfelelője, vö.: magy. ***tömör*** 'tömött, tömzsi, zömök, tömörült, összetartó stb.'. (TESz) < *tömö- + -r, dömö- + -r* Ld. *Dömörkapu, Torda, Tordai-hasadék.*

Az eredeti szókezdő *t*- egyrészt megmaradt, másrészt *-d*-vé zöngésült. Az abszolút szótő hosszú magánhangzójának az előzményét a magy. triftongus (*-ömö-*) őrzi. A hosszú magánhangzó előzményeit jelzi az ang. ***door*** 'ajtó'[533] *(< doo-:* abszolút szótő + *-r:* képző), or. ***dver*** 'ajtó' (**<** *dve-*: abszolút szótő + *-r*: képző). Ugyanakkor a hosszú magánhangzó meg is rövidült a *Torda Tor*- relatív tövében, továbbá a ném. *Tür* 'ajtó' változatban. Ugyancsak rövid magánhangzó használatos további alakváltozatokban, ahol a szókezdő *t*-nek is fejleményei vannak meg. A következő magyar szavakban a relatív szótőhöz is járult képző, vö.: magy. ***szoros*** 'szűk, keskeny, szigorú, pontos, szűkölködő, zsúfol, összenyomott stb.', ld. még *szorít, szorongat, szorul, szorong* stb. A szócsalád *szor*- alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *sori* 'völgy', *sarɛ* 'kis mocsár', zürj. *śur: mu-śur* 'két folyó közötti erdős területsáv' stb. (TESz) < *szoro- (*< *szo-*: abszolút szótő + *-ro-*: képző) + *-s*. Ld. magy. *ország or-* töve. Ld. *Ópusztaszer,* régen Sövényháza. A szó nem lehet ősi örökség a finnugor korból, azonban a vog. *sori* 'völgy', zürj. *śur* idetartozik. *A mu-śur* szó szerinti jelentése 'földszoros'; magy. ***szurdok*** 'völgy'. < *szur-:* relatív szótő + *-dok*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő'.

A magy. *szoro-, szur*- relatív szótő alakváltozata a csuv. ***śurăk*** 'szakadék, repedés, rés', MK., ujg., *jaruk,* azerb. *jaryg,* türkm., oszm., nog., tat., bask. *jaryk,* ujg. *joruk,* üzb. *jorik,* kirg., kazak, k.kalp. *žaryk,* ojr. *d'aryk,* tuv. *čaryk,* hak. *čaryx* 'rés, szoros', repedés, hasadás'. (JEGOROV 1964) < csuv. *śu*-: abszolút szótő + *-răk*: képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő', MK., ujg., *ja-* + *ruk,* azerb. *ja-* + *-ryg,* türkm., oszm., nog., tat., bask. *ja-* + *-ryk,* ujg. *jo-* + *-ruk,* üzb. *jo-* + *-rik,* kirg., kazak. k.kalp. *ža-* + *-ryk,* ojr. *d'a-* + *-ryk,* tuv. *ča-* + *-ryk,* hak. *ča-* + *-ryx.*

Igei jelentést őriz a csuv. ***vyr-*** 'nyom, szorít, sajtol, présel[534]' és a csuv. ***pĕr-*** 'összeszűkít, megszűkít'. Ez utóbbi magánhangzója (*-ĕ-*) már redukálódott. Idetartozik a magy. ***présel*** *pré-* töve, vö.: magy. ***prés*** 'gyümölcsök, főleg szőlő levének kisajtolására vagy tárgyak nyomással való alakítására használt készülék, sajtó, nyomdagép'. Német eredetű, vö.: ném. *Presse,* ol. *press*a, fr. *presse,* k.lat. *pressa,* szlk. *preš* stb. (TESz) Az adatok széleskörű elterjedtsége nem a német, hanem az ázsiai eredetre utal.

14.2.6. Kāšγ. ***tīr-*** 'gyűjteni' < *tī*-: abszolút szótő + *-r*-: képző.

A szó úgy kötődik a magyarhoz, hogy a magy. *terel* 'irányít' alapvetően 'egybegyűjt, egy helyre irányít' jelentésű lehetett. Ily módon a *terel* (*tere*-: relatív szótő + *-l*: képző) relatív töve kötődik a török *tīr*- igéhez. A 'gyűjt' jelentés szinonímája az *egyesít* szorosan kötődik az 'egy' jelentéshez, így természetes, hogy az *egy* számnév számos változata közeli rokona a szónak, vö.: csuv. *pĕrre, pĕr* 'egy', ÓT., MK., ujg., üzb., ojr., tuv., azerb., türkm., oszm., kirg., kazak, k.kalp., nog. *bir,* jak. *biir,*

[533] Az ajtó eredetileg nyílást, rést, hasadékot, átjárót' jelentett.

[534] A magy. *présel, prés* szónak a *pré*- relatív töve is idetartozik. Rokona a presszó stb. töve.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

hak. *pir,* bask., tat. *ber* 'egy'. Vö.: mong. *büri* 'mind'. (JEGOROV 1964) Idetartozik az or. *sobirat'* 'összegyűjteni, egybegyűjteni' < *so-:* igekötő 'össze' + *bira-*: relatív szótő + *-t'*: főnévi igenév képző. *A bira-* tőnek rokona az or. *brat'* fogni, vinni' ige *bra-* töve.

14.2.7. Kāšγ. ***ajak*** 'csésze, edény'. < *a-*: abszolút szótő + *-jak*: képző.

Eleink gondolkodása szerint ahol nyílás van, ott mélyedés, gödör is. A gödörben víz szokott lenni, ennek mintájára készítették az edényt italnak, ételnek. A szónak kiterjedt rokonsága van, idetartoznak az alábbiak.

A csuv. ***savăt*** 'edény', *savăt-sapa* 'edény gyűjtő jelentésben', csag. *sabat*, azerb. *sebet*, türkm. *sebet,* oszm. *sepet,* ujg. *sevet*, üzb. *savat* 'kosár', tat. *savyt. savyt-saba*, bask. *hauyt, hauyt-haba,* karacs. *saut,* nog. *savyt,* tuv. *sava,* polov., krími tat., karaim *sagyt* 'edény', üzb. *sovut* régi 'edény', kazak *sauyt* 'edény', kum. *savut* 'fegyver, puska, edény', ujg. *savut* 'páncél, kemény héj[535]', mong., kalm. *sav,* burj. mong. *saba* 'edény', vö.: perzsa *säbäd* 'kosár'. (JEGOROV 1964) < csuv. *savă-:* abszolút szótő + *-t:* képző, csag. *saba-* + *-t*, azerb. *sebe-* + *-t*, türkm. *sebe-* + *-t,* oszm *sepe-* + *-t,* ujg. *seve-* + *-t*, üzb. *sava-* + *-t* 'kosár', tat. *savy-* + *-t,* bask. *hauy-* + *-t,* karacs. *sau-* + *-t,* nog. *savy-* + *-t,* tuv. *sava:* abszolút szótő, polov., krími tat., karaim *sagy-* + *-t,* üzb. *sovu-* + *-t,* kazak *sauy-* + *-t,* kum. *savu-* + *-t,* ujg. *savu-* + *-t,* mong., kalm. *sav-:* abszolút szótő, burj., mong. *saba-,* perzsa *säbä-* + *-d.* A karaim adat azt is megmondja, hogy a szó belsejében a *-v-* eredeti *-k-* fejleménye *(-k-* > 1. *-g-* 2. *-γ-* > *-w-* > 2.1. *-v-* 2.2. -V- > -0- 2.3. *-b-*).

A magy. ***edény*** 'folyékony, vagy szóródó anyag, főleg ételnemű tartására, készítésére, hordására való tárgy', dobozféle, élő szervezetben a nedvet továbbító csövecske, egy fajta vízi jármű. bútor'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *e-* + *-dény.*

A magy. ***bödön*** '(élelmiszer tartására való) fa- vagy. fémedény, a kút gödrének kibélelésére felhasznált odvas vagy kivájt fatörzs, kútkáva, méhköpű, odvas fa, fa törzsében levő odú, egy fa törzséből vájt csónak, (bányában) szállító edény'. Déli szláv eredetű, vö.: szb-hv. *bàdanj* 'kád, dézsa, odvas fatörzs, melyen át a vízimalom kerekére ömlik a víz, szln. *bedenj* 'ua. ', begyen 'hordó', cseh *bedna* 'láda', szlk. *bedna, debna* 'láda, bödön', le. *bednia, bodnia* 'dézsa, sajtár', ukr. *bódn'a* 'ua.', or. *bodn'a* 'lezárható faedény', vö.: ófeln. *butin*, ném. *Bütte. Butte* "csöbör, kád, puttony', vö.: lat. *butina* 'edény'. (TESz) < *bà-*: abszolút szótő + *-danj*: képző, szln. *be-* + *-denj,* cseh *be-* + *-dna* szlk. *be-* + *-dna, deb-* + *na,* le. *be-* + *-dnia, bo-* + *-dnia,* ukr. *bó-* + *-dn'a* , or. *bo-* + *-dn'a*, ófeln. b*u-* + *-tin.* A ném. *Bütte. Butte,* magy. *puttony* szavakban a szó belseji *-tt-* vagy a zöngétlenséget jelöli, így az előzmény *-t-*, amely a képző kezdő mássalhangzója; vagy pedig az első *-t-* az abszolút szótőhöz is tartozhat vagy úgy, hogy az eredeti *-k-* előtt álló *-t-*vel azonos, vagy a *-k-* hasonult a rákövetkező *-t-* hatására. A lat. *bu-* + *-tina* felépítésű.[536]

A TESz helytelenül származtatja a magy. szót a déli szláv nyelvekből, a helyzet fordított, a szláv nyelvek vették át a szót a szkíta-hun ill. ősmagyar nyelvből.

Amagy. ***puttony*** 'háton hordozható edény, kenyérkosár vagy egyéb tartóedény'. Bajor-osztrák eredetű, vö.: baj.osztr. b*utten, putten,* ném. *puttn,* ir. ném. *Bütte, Butte* 'háton vagy vállon hordozható edény, tartóedény, csöbör, dézsa, hordó. Végső forrása a gör. *πυτίνη, βυτίνη* 'vesszővel vagy hánccsal körülfont borosüveg', vö.: k. lat. *butina, butta, buttis* 'hordó, bortartó edény, nagyobb palack', h. lat. *butina* 'kád, dézsa', ang. *butt* (nagy) hordó', sp. *bota* 'tömlő', fr. *botte* 'boroshordó', finn *putina* 'aludttejtartó edény'. (TESz) < 1. *put-* + *-tony,* 2. *pu-* + *-ttony,* baj-osztr. 1. *but-* + *-ten,*

[535] Vö.: magy. *héj* 'padlás'.

[536] A Volga-Urál vidékén és a Kárpát-medencében számos idetartozó földrajzi névi adat van, amelyeknek a bemutatásától jelen dolgozatban eltekintünk.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

put- + *-ten,* 2. *bu-* + *tten*, *pu-* + *-tten*, ném. 1. *pu-* + *-ttn,* 2. *put-* + *-tn*, ir. ném. 1. *Bü-* + *-tte, Bu-* + *-tte* 2. *Büt-* + *-te, But-* + *-te,* gör. *πυ-* + *-τίνη, βυ-* + *-τίνη,* k. lat. *bu-* + *-tina,* h. lat. *bu-* + *-tina,* ang. 1. *but-* + *-t, bu-* + *-tt,* sp. *bo-* + *-ta,* fr. *bo-* + *-tte, bot-* + *-te,* finn *pu-* + *-tina.*

A magy. ***budi*** 'árnyékszék' jelentése egyszerűen 'gödör', a TESz helytelenül származtatja a németből. Bár a *bódé* is a szó családjához tartozik, de a budi szónak nem szolgálhatott alapul. < *budi.*

A szó rokona az ÓT. ***atan*** (*a-*: abszolút szótő + *-tan*: képző) 'edény', ÓT. ***idiš*** *(< i-* + *-diš) '*edény az italnak'.

A magy. ***fazék*** is idetartozik lábbal vagy anélkül. A TESz több ponton is téved, az adatok azonban idetartoznak, vö.: magy. *fazék* 'származékszó, *faz-* alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *pōt* 'lábas, üst', osztj. *put* 'üst', cser. *pat* 'vasedény, réz- vagy. vasüst', fi. *pata* 'lábas', lp. *batte* 'fazék, katlan'. A *fazék -k* eleme képző. (TESz) < magy. *fa-:* abszolút szótő + *-zék:* képző, vog. *pō-* + *-t,* osztj. *pu-* + *-t,* cser. *pa-* + *-t,* fi. *pa-* + *-ta,* lp. 1. *bat-* + *-te,* 2. *ba-* + *-tte-*

Az ang. ***pot*** 'edény' is idetartozik, szerkezeti felépítése: *po-*: abszolút szótő + *-t*: képző.

Az ojr. ***ü'den*** (< *ü' -*: abszolút szótő + *-den:* képző), K-mong. *egüden* (< *egü-*: abszolút szótő + *-den:* képző), *ü'den (< ü'-* + *-den)* 'ajtó, kapu' jelentésű és szótő + képző felépítésű szavak. Ezek megfelelője a magyarban az *ajtó* szó *aj-* töve valamint a *száj, szád, szádok* szavak, amelyeknek az eredeti jelentése 'nyílás' volt. A párhuzamos adatok is igazolják, hogy ezek szerkezeti felépítése: *szá-:* abszolút szótő + *-j:* képző, *szá-:* abszolút szótő + *-d:* képző, *szá-:* abszolút szótő + *-dok:* képző. Ily módon az is világos, hogy a magy. *ajtó* szó *aj-* töve csakis relatív szótő lehet.

A csuv. ***alăk*** 'ajtó, kapu', MK., ujg., türkm. *išik,* csag., kirg., üzb. *ešik,* bask., tat. *išek,* kazak *esik,* k.kalp., nog. *esik*, hak. *izik*, ojr., tuv. *ežik* 'ajtó', oszm., csag. *ešik* 'ajtó küszöb'. Eredete nem világos. (JEGOROV 1964) < *a-*: abszolút szótő + *-lăk:* képző, MK., ujg., türkm. *i-* + *-šik,* csag., kirg., üzb. *e-* + *-šik,* bask., tat. *i-* + *-šek,* kazak *e-* *-sik,* k.kalp., nog. *e-* + *-sik*, hak. *i-* + *-zik*, ojr., tuv. *e-* + *-žik*, oszm., csag. *e-* + *-šik*.

A magy. ***ajtó*** 'szakadék, nyílás, völgy, bevágás, rovátka, köz'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: osztj. *oη* 'száj, torkolat', zürj. *vom* 'száj, nyílás', votj. *im* 'ua.', cser. *aη* 'a száj nyílása', mdE. *oη*, oj, mdM. *ov-*, szam. jeny. *ē'*, *na,* tvg. *ηāη,* szelk. *āk, āη*, kam. *aη* 'száj'. (TESz) < magy. *aj-: relatív* szótő + *-tó*

A példák idetartoznak, azonban a TESz megállapítása nem igazolt, mely szerint a magyar szó ősi örökség lenne az utráli korból. A szócikk írója nem látja ennek a szónak a szócsaládját, melynek kiterjedt kapcsolatai vannak a török és a mongol nyelvekben is.

A csuv. ***čašăk*** 'csésze' Jegorov szerint az oroszból való. (JEGOROV 1964) < *ča-* + *-šăk.* A szó azonban egy olyan rendszer tagja, amely nem a szláv nyelvekből magyarázható.

A magy. ***csésze*** 'ivóedény', mosdó (a templomban), a virág csészelevelei, mérlegserpenyő'. Szláv, közelebbről ócseh eredetű, vö.: óe.szl. *čaša,* szb-hv. *čaša,* szln. *čáša,* cseh *čiše, čiešě,* szlk. *čaša,* or. *čáša '*kehely, serleg, ivóedény', Etimológiája nincs kellőképpen tisztázva. (TESz) < magy. *csé-* + *-sze,* óe.szl. *ča-* + *-ša,* szb-hv. *ča-* + *-ša,* szln. *čá-* + *-ša,* cseh *či-* + *-še, čie-* + *-šě,* szlk. *ča-* + *-ša,* or. *čá-* + *-ša.*

Ld. még or. ***čaška*** 'csésze' < *ča-* + *-ška.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Először is már kezdettől fogva nevezhettek őseink ezzel a szóval olyan edényt, amelyiknek van lába, de olyat is, amelyiknek nincs. Ennek az a magyarázata, hogy az edénynek olyan nyílás, mélyedés, gödör, árok stb.' jelentésű szó szolgálhatott alapul, amely eredetileg a víz tartója, medre, edénye, csészéje stb. volt. Ennek mintájára készítették el eleink a fenti edényeket, a megnevezésekhez pedig már adott volt a víz illetve annak tartálya, árka, medre megnevezésére szolgáló szó, amelynek különböző alakváltozatai jöttek létre már igen korán. Az ilyen medernek a számos tulajdonsága közül az edény megnevezésekor fontos volt az, hogy lefelé irányuló mélyedés, lent van, ilyen a láb is, folyadék, vagy más hasonló tartására szolgál. A mélyedés pedig valójában egy nyílás, amit eredetileg a víz csinálhatott, vághatott, alakíthatott ki. Az idetartozó szavak szerkezeti felépítése ugyanaz, abszolút szótő + -képző. Hangtanilag is összefüggőek az adatok, az eredeti szókezdő és a képző kezdő mássalhangzója *t-* volt, amelynek különböző fejleményei vannak meg fent a magyar nyelvben illetőleg az altáji, az uráli és az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvekben. A közös gyökere valamennyinek a szkíta-, hún és ősmagyar nyelvek. Külön vizsgálatra van szükség ahhoz, hogy lássuk, milyen úton, módon jutottak el az adatok az egyes nyelvekbe. Tanulságos a magy. *csanak, csónak, csolnak* elnevezéseknek a mongol adatokkal való vizsgálata.

A K-mong. ***sinagha,*** *šanaga* 'lapát, nagy merőkanál', ojr. *sanagha* 'ua.', a csuv. *csanak* 'ua.' és a magy. *csanak, csónak* összetartoznak. A magy. *csanak* 'kehely, fa merítőedény, cserépedény' jelentésű és a TESz török, közelebbről feltehetőleg kunbesenyő eredetűnek tartja helytelenül. A hozott adatok azonban a szócsaládba tartoznak, vö.: CC. *čanak '*csésze', Kāšγ. *čanaq '*fatál', oszm. *çanak* 'cseréptál', k.kalp. *šanaq '*csésze', özb. *čånaq '*cseréptál', vö.: or. *čanák, činák '*fatál', szb.-hv. *čànak* 'fatál', albán *çanák '*tál' stb. (TESz) A magy. *csónak* szó is ugyanazon elv alapján született, amelyet a TESz ismét helytelenül szláv eredetűnek tart. A szláv példák azonban nagyon tanulságosak, vö.: szb.-hv. *čûnak, čûnjak '*csónak, vetélő'[537], szln. *čolnák '*vetélő', *čúnek '*csónak', cseh *člunek '*csónak, vetélő, pillangós növény virágának legalsó sziromlevele', szlk. *člnok '*ua.', or. *čelnók '*csónak, vetélő', ld. még magy. *csarnok* (TESz) A magy. *csarnok* 'kör alakú, nagy, fedetlen épület, előcsarnok, fedett folyosó, tornác, pompás épület, tágas helyiség, terem, vásárcsarnok'. Ismeretlen eredetű. Ld. még *csordak* 'szinház'. (TESz)

A magy. *csarnak* 'az árbócfa kötélzete, kötélzet, zsinórzat' jelentésű. Valószínűleg oszmán-török eredetű, esetleg déli szláv közvetítéssel, vö.: oszm. *çarnık* 'bárka, sajka, csónak', *çırnık* 'egy fajta dunai csónak, bárka', bolg. *černik, čarnik '*bárka'. (TESz)

A TESz-ben nem szerepel *csordak, csardak* címszó, szerepel azonban a *csárda,* alakváltozatai *csardak, csurták, csardák, csordak* 'kör alakú, nagy fedetlen épület, magas figyelőállás, katonai őrház (török határon), pusztai vendéglő, szín, eresz, bódé a hajón, a halászok gyékénysátra, kukoricagóré, gazdasági épület', vö.: *csárdás* 'pusztai vendéglős, egyfajta zene, tánc'. Vö.: még or. *čerdák* 'padlás, padlásszoba', moldvai csángó *csërdák* 'pitvar'. Az adatok idetartoznak, azonban a magyarban nincs szükség átvételre s a szó a bolgárban sem szláv eredetű.

A fenti 'csónak, merítőkanál, vetélő csónakja, valamilyen terem, épület' jelentésű szavak a megnevezéshez a mintát a vízmederről kapták. Közös bennük az alak és a funkció. A vízmeder arra szolgál, hogy benne víz tárolódjon vagy szállítódjon, a merítőkanálban, csészében is folyadékot tartanak, abból isznak, a csónakban emberek ülnek és abban szállítódnak, utaznak, a csarnokban, mint épületben emberek tartózkodnak s a *csarnak* jelentései is a csónakhoz vezetnek. Szerkezetileg valamennyi képzett szó, relatív szótő + képzőből állnak, vö.: K-mong. *si-* + *-nagh, ša-* + *-naga,* ojr. *sa-* + *-nagha,* csuv. *csa-* + *-nak,* magy. *csa-* + *-nak, csó-* + *-nak, csol-* + *-nak, csar-* + *-nok, csar-* + *-nak, csor-* + *-dak, csar-* + *-dak, csár-* + *-da,* CC. *ča-* + *-nak ,* Kāšγ. *ča-* + *-naq,* oszm. *ça-* + *-nak,* k.kalp. *ša-* + *-naq,* özb. *čå-* + *-naq,* or. *ča-* + *-nák, či-* + *-nák,* szb.-hv. *čà-* + *-nak,* albán *ça-* + *-nák,* szb.-hv. *čû-* + *-nak, čû-* + *-njak,* szln. *čol-* + *-nák, čú-* + *-nek,* cseh *člu-* + *-nek,* szlk. *čl-* + *-nok,* or. *čel-* + *-nók,* magy. *csor-* + *-dak,* oszm. *çar-* + *-nık* , *çır-* + *-nık,* bolg. *čer-* + *-nik, čar-* +

[537] A szövőgépnek a csónak alakú alkatrésze.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

-nik. A relatív tövekben közös, hogy mindegyik mássalhangzóval kezdődik s a kezdő mássalhangzók eredeti *t-* fejleményei (*t-* > 1. *ù--* > *s-,* 2. *t'-* > *č-* > *š-*). Különböznek abban, hogy egyik részük nem tartalmaz második mássalhangzót, a másik részük pedig tartalmaz. Ennek az a magyarázata, hogy az *-l, -r* második mássalhangzók illetőleg a hanghiánynak közös az előzménye, mégpedig *-δ* (interdentális zöngés spiráns), amely az egyik irányban változva *-l,* a másik irányban *-r,* s a harmadik irányban olyan *-w* lett, amely vokalizálódás után eltűnt, azonban a nyomát a hosszú magánhangzók őrzik (vö.: magy. *csónak*, szb.-hv. *čûnak).* Ami a képzőket illeti, nagy részüknek *n-* a kezdő mássalhangzója, egyedül a magyarban és a szláv nyelvekben fordul elő *d-* (vö.: magy. *csardak, csárda*). Mindkettő (*n-, d-*) eredeti *t-* fejleménye. A képző második mássalhangzója pedig *-q, -k* (mély hangú), egyedül a mongolban *-gh, -g*, amely eredeti *-k* fejleménye. A magy. *csárda* szóban pedig eltűnt a *-k* vagy *-h*-n keresztül vagy *-k* > *-γ* > *-w* > *V* > *-0* változási sorban. A relatív tövek tovább bonthatók abszolút szótőre + képzőre, ahol a képző kezdő mássalhangzója már csak *-l, -r, -d* formában illetőleg a hanghiányban mutatható ki, vö.: magy. *csolnak, csornak, csordak,* szln. *čolnák,* cseh *člunek,* szlk. *člnok,* or. *čelnók,* magy. *csordak,* oszm. *çarnık* , *çırnık,* bolg. *černik, čarnik.* A relatív szótövek tehát abszolút szótő + képzőből állnak: *cso-* + *-l, cso-* + *-r, č-* + *-l, če-* + *-l, cso-* + *-r, ça-* + *-r, çı-* + *-r, če-* + *-r, č-* + *-lu.* A képzők, az abszolút és a relatív szótövekhez járulók egyaránt 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' jelentésűek. A fenti adatok olyan rendszert alkotnak, amely egy nagyobb rendszerbe pontosan beleillik a gondolkodást, a szóteremtést, a szóalkotást, a szavak hangrendszerét, szerkezeti felépítését illetően egyaránt. Körültekintően kell eljárni akkor, ha egy nyelvben a szót átvételnek minősítjük.

Világos, hogy a *csónak, csanak, csolnak* és társainak csak a *csa-, csó-, csol-*, stb. tövei kötődnek a fenti 'edény' szavakhoz.

14.2.8. Kāšγ. ***akā*** 'a nép okos, megférfiasodott emberének a neve, rangban a *Tikīn* után következik.

Idetartozik a tör. *aksakal (< ak + sakal)* előtagja. A magy. *okos* szó *oko-* tövével tartozik össze. Ld. még Kāšγ**.** ***sāg*** 'ész', Kāšγ. ***bukū*** 'okos, tudós, bölcs'. Kāšγ. ***bukū*** 'tudós, bölcs, okos'.

14.2.9.. Kāšγ. ***vazir*** 'vezér'. < *vazi-* + *-r:* képző.

A magy. ***vezér*** hadsereg vezetője, közösség, mozgalom elöljárója, vezetője, vezető, irányító személy, pásztor, csoportja élén haladó állat, elektromosságot vezető test, eketaliga része'. Származékszó, vö.: a *vezet* ige *vez-* töve. (TESz) < *vezé-* + *-r*: képző. A rendszerbe a *veze-* relatív tő illik.

A relatív szótőhöz (veze-) a magy. *vezet* szóban *-t*: igeképző járult.

A relatív szótő összetartozik az or. ***vodit'*** (*vodi-*: relatív szótő + *-t'*: főnévi igenév képző) 'vezetni', *voditel' (< vodi-:* relatív szótő + *-tel'*: képző) 'vezető', *vožd'* (< *vož-:* relatív szótő + *-d':* képző) 'vezető'.

A magy. ***vezet-*** 'kalauzol, kisér, irányít, igazgat, életmódot követ, (áramló anyagot) terjedésben elősegít, eredményez, valahova visz'. Származékszó: -t mozzanatos képzővel alakult egy önállóan nem élő vez- alapszóból. Ez ősi örökség a finnugpr korból, vö.: cser. *βiδem, ·βü·δem***,** mdE *ved'ams, vet'ams,* mdM. *ved'ams* 'vezet', fi. *vetää* 'húz', észt *vedama '*vezet, húz, vonszol'. (TESz) < magy. *veze-* + *-t,* cser. *βiδe-* + *-m, ·βü·δe-* + *-m***,** mdE *ved'ams, vet'am-* + *-s,* mdM. *ved'am-* + *-s,* fi. *vetää* 'húz', észt *veda-* + *-ma:* főnévi igenév képző.

A szókezdő *v-* és a második mássalhangzók a szótőben eredeti *t-* fejleményei. A magyar szótő nem lehet finnugor nyelvi örökség s a szláv nyelvekben használatos tövek is idetartoznak, de nem a szláv nyelvekben születtek. A gyökerek a szkíta-hun és ősmagyar nyelvekhez vezetnek.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Természetes, hogy a törökben is megvan, mint a hun utódnyelvben. A finnugorba sorolt nyelvekbe is innen került.

14.2.10. Kāšγ. ***ivrik*** 'korsó'. < *iv-*: abszolút szótő + *-rik*: képző.

Idetartozik a magy. ***ibrik,*** amelyet oszmán-török eredetűnek tart a TESz megalapozatlanul, ám az adatok helyénvalóak, vö.: oszm. *ibrik, ıbrık* 'szűk nyakú, korszószerű edény'. A törökben arab-perzsa jövevény, vö.: arab *ibrīk* 'ua.'. Ld. még blg. *ibrik*, szb.-hv. *ibrīk,* rom. *ibric,* újgör. *ίμπρίκι,* le. *imbryk* 'ua.'. (TESz) < magy. *ib-* + *-rik,* oszm. *ib-* + *-rik, ıb-* + *-rık,* arab *ib-* + *-rīk,* bolg. *ib-* + *-rik*, szr.-hv. *ib-* + *-rīk,* alb. *ib-* + *-rík*, rom. *ib-* + *-ric*, újgör. *ίμπ-* + *-ρίκι,* le. *imb-* + *ryk.*

A görög és lengyel adat azért is értékes, mert a bilabiális zárhang (*-p-, -b-*) előtt nazálist (*-m-*) tartalmaz. Az *-m-* pedig *-n-*ből keletkezett hasonulás révén. A szótő teljesebb alakja tehát *Vnp, *VnpV lehetett. A szókezdő mássalhangzó eredeti *t-* fejleménye, amely ez esetben 0-.

Az *ibrik* alakváltozata a *csupor* és a *csöbör.* A TESz szerint a ***csupor,*** *csúpor* 'kisebb edény, bögre, egy fajta robbanófegyver, tűzfazék'. Származékszó, a *csup-* alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. *śol-t's'ipiš* 'nyírhéjból készült sótartó'. (TESz) < *csupo-*: szótő + *-r:* képző.
Sajnos, a szócikk írója csak a zürjénből hoz példát s a származtatást erre alapozta helytelenül.

A magy. *csöbör* a ***cseber*** címszónál van meg a TESz-ben. Jelentése 'régi folyadékmérték, nagyobb favödör'. Déli vagy nyugati szláv eredetű, vö.: blg. *čebur* 'favödör, dézsa', szb.-hv. *čábar* 'ua.', *čeber '*folyadékmérték', szln. *čebèr* 'favödör, dézsa', szlk. *džber, džbar* 'ua.', le. *ceber, czeber* 'ua.'. Eredete nincs kellően tisztázva. (TESz) < magy. *csebe-* + *-r,* blg. *čebu-* + *-r,* szb.-hv. *čába-* + *-r, čebe-* + *-r,* szln. *čebè-* + *-r,* szlk. *džbe-* + *-r, džba-* + *-r,* le. *cebe-* + *-r, czebe-* + *-r.*

Az *ibrik, csupor, csöbör* alakváltozata a ***pohár*** 'üvegből, fémből stb. készült kisebb ivóedény, az edény, mint mérték, csésze (virágé)', amely a TESz szerint vándorszó, vö.: ang. *pitcher* 'korsó, kancsó', óbajor *pehhari* 'serleg, kehely, áldozati csésze, tál, kancsó, üst, amelyben bort vízzel vegyítenek, bizonyos mértékegység', gör. *βίκορ* 'agyagedény, boroskorsó'. stb. (TESz) < magy. *pohá-* + *-r,* ang. *pitche-* + *-r,* óbajor *pehha-* + *-ri,* gör. *βίκο-* + *-ρ.*

A szótőben a *csepp* szó van meg, amely tartalmazza a 'víz, a forrás, az egy egység, mint mértékegység' jelentéseket. A képző az *-r* illetőleg *-rVk* 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' jelentésű. Az *ibrik, cseber, csupor, pohár* tehát vízzel ellátott edény, azaz olyan, amelyben kezdetben víz, idővel más folyadék is volt. A szavak olyan közös gondolkodás termékei, amelyek keletre, a szkítákhoz, hunokhoz, ősmagyarokhoz vezetnek, a többi nyelvben későbbi átvétel a görögökön ill. a szlávokon keresztül.

14.2.11. Kāšγ. ***andan*** 'azután' < *an* 'az' + *-dan*: eredethatározó rag.

Rokona a csuv. *untan* 'onnan' < *un* 'az' + *-tan*: határozórag. A szókezdő magánhangzó labiális veláris, ezért a távolra mutató névmást kell benne látnunk. Idetartozik a magy. aztán, nyj. ótán. A névmás alakváltozatainak (*an, un, ó, az*) további formái vannak meg a magy. *onnan* (< *on* + *-nan*) stb. szavakban, amelyek utalnak arra, hogy veláris labiális magánhangzóról van szó, továbbá látható, hogy mely változatok mely nyelvekben használatosak E/3. személyű névmásként, vö.: oszm. *o* 'ő', or. *on* 'ő'[538], magy. *az* stb. A szó a törökség nyelveiben elterjedt, vö.: csuv. *unta* 'ott' (< *un* : E/3. személyes névmás vö.: csuv. *văl,* dial. *ul, u*), ÓT. *anta,* tefs. XII-XIII. sz., kirg., alt., hak., tat. *anda,* tuv. *ynda,* bask. *unda* 'ott', csuv. *unti,* bask. *undagy,* tat., kirg. *andagy,* tefs. XII-XIII. sz.

[538] Átvétel a szkíta-hun, ősmagyar nyelvekből.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

andaky 'ottani'. (JEGOROV 1964)

Megfelelőjük a magy. *ottani* (< *ot*: E/3. névmás 'ő, az' + *-tan*: eredet határozórag[539] + *-i*: képző.

A csuvas E/3. névmás *văl,* dial. *u* 'ő, az', függő esetekben *u*(*n*), irodalmi *ăn* szerepel, vö.: *unăn*, dial. *una*, ir. *ăna*, T.sz. *věsem* < *vălsam,* ÓT., csag., alt., tuv., hak., sor, türkm., kazak, k.kalp., nog., jak. *ol* (függő esetben *on-*, sor, hak. *an-*), azerb., oszm., kum. *o* (függő esetben *on-*), ujg., üzb. *u* (függő esetben *un-*), tat. *ul* (függő esetben *an-*), kirg. *al* 'ő, az'.

A szókezdő hang eredeti *t-* volt, amelynek fejleménye a csuvasban a *v-* (< *w-* < *δ-* < *t-*), a többi nyelvben pedig a 0- (< *w-* < *δ-* < *t-*).

Figyelemre méltó az or. *on* 'ő', *tot* 'az'. Ez utóbbi őrzi az eredeti *t-* szókezdőt. Az adatokban a második mássalhangzó is eredeti *-t,* a névmásokban a következő fejleményei használatosak a fenti adatokban: *-l, -n, -z, -0: -t* > *-δ* > 1. *-l*, 2. *-z*, 3. -**w* > -*V > -0; 4. *-nδ* > *-n*.

14.2.12. Kāšγ. *uttuz* 'harminc' < *ut* 'három' + *tuz* 'tíz'.

Az előtag a török nyelvekben, vö.: csuv. *viśśĕ, viśĕ, viś* 'három', ÓT., azerb., türkm., oszm., kirg., ujg., alt., ojr. *üč*, üzb. *uč,* tuv., sor, kazak, k.kalp., nog. *üš*, hak., jak. *üs,* tat. *öč*, bask. *ös* 'három', vö.: sumer *uč* 'három'. (JEGOROV 1964)

A szókezdő *v-* és 0- eredeti *t-* fejleményei. Ezzel szemben a magy. *három* számnév szókezdő mássalhangzója eredeti *k-* volt jelentése pedig 'kettő + egy'[540]. A sumér turáni örökségként őrizheti a törökkel azonos alakváltozatot.

A'harminc' utótagja a *tuz* a magy. *tíz* közeli alakváltozata, számos nyelvben ismert a rokona, vö.:

mong. *an, in,* tör. *on*, ang. *ten* 'tíz' közös gyökerűek. Részét alkotják az összetett számneveknek. A *tíz* jelentése 'két öt', amely a két kézen lévő *öt* + *öt* ujjat (kinövést) jelenti. Ez a tízes számrendszer alapja. A magy. *tíz* a TESz szerint iráni eredetű, vö.: ói. *dáśa,* av. *dasa*, pehlevi *dah,* szogd *δas,* afgán *las,* vakhi *δas,* sugni *δīs* 'tíz'. (TESz) Az adatok idetartoznak, azonban az iráni eredet nem igazolt.

Érdekesség a mong. *arban* 'tíz' számnév, szó szerinti jelentése 'egytíz', szerkezeti felépítése *ar* + *ban,* ahol az előtag az 'egy' jelentésű szavakkal tartozik össze, vö.: oszm. *bir* 'egy' stb. Az utótag a *ban* 'tíz' jelentésű, ld. még vog. *pan*, dravida *pan, ang. ten* 'tíz'. Ugyanolyan elven jött létre, mint a *húsz* 'két tíz', *harminc* 'három tíz', *negyven* 'négy tíz', *ötven* 'öt tíz', *hatvan* 'hat tíz', *hetven* 'hét tíz', *nyolcvan* 'nyolc tíz', *kilencven* 'kilenc tíz', *száz* 'tíz tíz'.

14.2.13. Kāšγ. ***attin il*** 'szállj le a lóról'. < *at* 'ló' + *-tin* '-ról, -tól' + *il*

Az első tag szótöve a 'ló' jelentésű *at* kiterjedt rokonsága között ott van a magy. *ló* is. A kutatásaink értelmében igen fontosak a következők: A mong. *adak, adag* 'vég' és az *arok, arx* 'árok' szavak összetartoznak. Kezdetben jelentette a folyómedret és a folyó alsó, lent lévő szakaszát. Ez a folyónak a lába, vele szemben a felső szakasz a fej. A folyó alsó szakaszának, a lábának a megnevezése pedig alapul szolgált sok más hasonlónak is, pl. a lábas jószágoknak, köztük a lónak, vö.: csuv. *ura* 'láb, mancs', ÓT. , csag., oszm. *adak*, alt., hak., s.ujg. *azax,* ujg. kirg., kaz., k.kalp., nog., kum., oszm., csag., türkm., tat., bask. *ajak,* üzb. *ojok*, azerb. *ajag,* jak. *atax* 'láb, mancs', kirg., tuv., jak. 'alsó rész, vég' jelentése is van, mong. *adag* 'vég, folyótorkolat, alsó rész, folyótorkolat,

[539] Összetett rag: *-ta*: Loc. + *-n*.

[540] Vö.: *harmin* 'három' + *c:* vö.: *cent, centi* mértékegység *cen* 'tíz' eleme.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

következő' (JEGOROV 1964), oszm. *at* 'ló'. A magy. *ló* megtartotta a szókezdő mássalhangzót, a török pedig elvesztette. További 'gödör, nyílás, út' szavak is a szó családjába tartoznak, vö. csuv. *ur, ura* "száj, nyílás', ujg. *ora* 'száj, nyílás, gödör', k.kalp. *ura,* nog. *ur* 'gödör, verem valaminek a tárolására', bask. *ur* 'száj, nyílás', alt. *ora, oro* , kaz., kirg. *or* 'száj, nyílás, gödör, verem', türkm. *ury* 'gödör, verem magnak, gabonának a tárolására'. (JEGOROV 1964) A szóváltozatok közvetlen rokona a magy. *verem, terem, árok, száj, szád, szádok* és az *ajtó aj* töve. A *ló* szavunk a *láb, le, lék, luk, lyuk, láda* szavakkal van közelebbi rokonságban. A szócsalád tagjainak olyan szó szolgált alapul, amely végső soron a víz egy-egy tartozéka, tulajdonsága. Következésképp természetes, hogy a mong. *bulak, bulik* 'forrás' szó szerkezetileg és hangtanilag is beletartozik az előző szócsalád rendszerébe és rokona a bask. *bulak,* tat. *bolak* 'folyó és a magy. *folyó, foló* szó. Az is természetes, hogy a *bal, balog* a lenti és a rossz a lényeges tulajdonsága, a jobbnak pedig a *jó,* amely a folyó fenti, a forrás felőli szakaszáról kapta az elnevezést.

Kāšγ. *attin* második eleme a *-tin* Abl. rag rokona a magy. *-nan* vö.: *onnan.* Ld. Kāšγ. ***andan*** 'azután'.

Az *attin il* szószerkezet második eleme az *il* rokona a magy. *al, alsó al-* töve. Lehet 'lóról le' jelentése.

14.2.14. Kāšγ. ***ašattī*** 'megetetett' < *aša-* 'eszik' + *-t:* műveltető képző + *-tī:* múlt idő jele.

A szótő *aša-* 'eszik' rokona a mong. ***idēn, idegen*** 'étel', ojr. *ide-* 'enni', a magy. *étek,* az *étel éte-* töve, az *étkezik étke-* töve s az *eszik* ige összetartoznak. Az eredeti szóbelseji mássalhangzó *-t-* volt. Ld. Kāšγ. ***jīl-*** 'megevettnek lenni'.

14.2.15. Kāšγ. ***aqilla*** 'sas' < *aqi-* 'ág' + *-l* + *-la*

Eleink világosan látták, hogy az elágazó víz egy hegyes formát mutat. Ehhez hasonlóan keletkezik a faág és sok más hasonló dolog. Természetes, hogy a hegyes, éles tulajdonságú élő és élettelent is ezzel a névvel illetik. Ilyen a sas elnevezése. Az abszolút szótő *aqi-* rokona a magy. *ág, ék, eke*, amely *-l* képzővel azt jelenti, 'az ághoz, ékhez tartozó', amely újabb *-la* képzőt kapott, így a madár jelentése szó szerint 'ágassal ellátott, ágassal rendelkező'. A sasnak a jellemző tulajdonsága, hogy a karma és a szeme éles.

A szó a magy. ***holló*** szóval tartozik össze etimológiailag. Szerkezeti felépítésük: magy. *hol-*: relatív szótő + *-ló*: képző, Kāšγ. *aqil-:* relatív szótő (< *aqi-:* abszolút szótő 'ág' + *-l:* képző) + *-la:* képző.

Bár Kāšγari orosz fordításában a 'sas' megfelelő szerepel, a Kāšγ. *aqilla* névnek 'világosan megfelel a magy. *holló*. Sőt, a magyar nyelvnek egy másik oldalról is kapcsolata van Kāšγ. *aqilla* adatával. A relatív szótő a magy. ***él*** szó rokona, a képző pedig számos magyar szóban megvan, vö.: magy. *szöllő* (< *szöl-*: relatív szótő + *-lő*: képző). A megoldás megtalálásához mindig vissza kell térni őseink gondolkodásához.

Eleink világosan látták, hogy az elágazó víz egy hegyes formát mutat. Ehhez hasonlóan keletkezik a faág és sok más hasonló az élő természetben. A hegyes, éles tulajdonságú élő és élettelent is ezzel a névvel illetik. Kāšγ. *aqilla* nevében az abszolút szótőnek (*aqi-)* rokona a magy. *ág, ék, eke*. A relatív szótő (Kāšγ. *aqil-)* úgy keletkezett, hogy az abszolút szótő egy *-l* képzőt kapott s azt jelenti, 'az ághoz, ékhez tartozó, azaz ágas'. A relatív szótőhöz újabb *-la* képzőt adtak Kāšγari madárnevében, így a madár jelentése szó szerint 'ágassal ellátott, ágassal rendelkező'. A hollónak pedig a jellemző tulajdonsága az, hogy a karma, csőre és a szeme éles. Kāšγ. *aqil-* relatív szótövével azonban nemcsak a magy. *él* szó tartozik össze, hanem a mongol ***aghola*** 'hegy' szó a kelet-mongol ejtés szerint *óla*, kalmük *úla,* mandzsu *alin* 'ua.', ojr. *ûla* 'hegy' is. A szó jelentése mindegyik esetben

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

'hegy', rokona a magy. *él* szónak, amely a TESz szerint 'valaminek a szeglete, csúcsa, valaminek a vékony széle, szegélye, pereme, hegycsúcs, hosszan, keskenyen húzódó hegynyúlvány, szúró fegyver vagy eszköz hegye, vágószerszám köszörült széle, csatasor, rendezett sereg, haladó csoport eleje, az első vagy vezető hely'. Valószínűleg ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. *il'mät, il'äm, elmi* 'él (késé)' (TESz). A TESz álláspontja nem igazolt, a magyar szó eredetét tekintve azonban az adatok idetartoznak.

A szócikk írója a magy. *él* szót helytelenül ősi örökségnek tartja az ugor korból, miközben egyetlen nyelvből hoz adatot és nem vette figyelembe a mongol megfelelőket. A mong. *aghola* képzett szó (< *agho-:* szótő + *-la:* képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott'), a szótővel összetartozik a magy. *ág* szó. A hozzá járuló *-la* képző Eurázsia-szerte ismert képző egyik alakváltozata, amelynek teljesebb alakja a mandzsu *-lin* (vö.: *a-:* abszolút szótő + *-lin:* képző). Az adatok értéke abban is megnyilvánul, hogy a hosszú magánhangzóknak triftongus az előzménye (vö.: *agho-* + *-la, ó'-* + *-la, ú-* + *-la, é-* + *-l),* erre utalnak a szótövek (*agho-, ó-, ú-, é-*), amelyet megerősít Kāšγari adata (vö.: Kāšγ. *aqilla* relatív szótő: *aqil-*).

A magy. *él* és a *holló hol-* relatív tövének összetartozását megerősíti az a tény, hogy a magyarban ismert a *hol, hól* 'fentről csúcsban kezdődő rakás a szoknyán, ruha alsó részén'. Valójában ez egy elágazás, amely hangtanilag a magy. *sas* alakváltozata. A szókezdő magy. *h-, s-* (*š-),* Kāšγ. 0- eredeti *t-* fejleményei (vö.: *t- > th- > h-; t- > t'- > č- > š-; t- > δ- > w- > V- > 0-*). Hozzátesszük, hogy a szókezdő mássalhangzó a *h-* hangon keresztül is elnémulhatott.

Jelentéstani oldalról lényeges, hogy a mongolban ismert a 'valaminek az eleje, az első vagy vezető hely' jelentés is. Ez természetes, hiszen az éle valaminek mindig elől, vezető helyen, fent van. Az is természetes, hogy az 'egy' számnévben is megvan a szó, vö.: magy. *első* töve az *el-,* oszm. *ilk* 'első' töve az *il-*.

A hollóhoz hasonló, de nem ugyanannak a madárnak a neve a magy. *sas,* Kāšγari adatának a relatív tövével *(aqil-*) tartozik össze.

Az or. ***or'ol*** (< *or'o-*: relatív szótő + *-l:* képző) 'sas' azért érdekes, mert hangtanilag tökéletes alakváltozata, szerkezetileg is megfelel a Kāšγ. *aqilla* 'sas' szónak. Az or. *-r-* és a Kāšγari *-l-* előzménye közös (< *-δ-* < *-t-*).

A Kāšγ. *aqil-* relatív szótővel számos szó összetartozik, ilyen a magy. *sas-*, az or. *or'ol* szótöve az *or'o-,* a csuv. ***šĕvĕr*** 'éles, hegyesvégű', polov. *sürü,* oszm., gag., azerb. *sivri,* kazak *süjir,* k.kalp. *süjri* 'éles, kihegyezett', oszm. *sivir* 'kihegyeződni'. (JEGOROV 1964). Igei megfelelője a magy. ***szúr***.

A hagyományok szerint a *holló* a Hunyadiak címerállata. Hunyadi Mátyás jelképe a holló, ezért hívják Corvin Mátyásnak is. A *Corvin* név a lat. *corvinus* 'holló, hollós' szó *corvin* tövével tartozik össze, ennek pedig a lat. *corvus* 'holló' az alapja, amely Apolló jós madara volt. Etimológiailag a lat. *corvus corv-* töve nem a magy. *holló*, hanem a Kāšγ. ***kuzgun*** 'holló' szóval tartozik össze.

A hagyományok szerint a kusánok - akik fehér hunok voltak vagy királyi szkíták - címerállata, azaz nemzetségük jelképe volt az oroszlán mellett a holló.

14.2.16. Kāšγ. ***tūz-*** 'fagyoskodni, fázni'. < *tū-:* abszolút szótő + *-z:* képző.

Idetartozik a csuv. ***tăm*** 'zúzmara, jégkása, fagy', MK., *tumlyg* 'hideg, fagy', tefs. XII-XIII. sz. *tumlug*, *tumlyg* 'fagyos', azerb., oszm. *don,* türkm. *donaklyk,* tat. *tuη* 'fagy', kirg., kazak, ujg., ojr. *tuηdyr* 'fagyni, megfagyni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *tă-:* abszolút szótő + *-m:* képző, MK., *tum-: (*< *tu-*: abszolút szótő + *-m*: képző) relatív szótő + *-lyg:* képző 'valamivel ellátott', tefs. XII-XIII. sz. *tum-:* relatív szótő + *-lug: képző, tum-:* relatív szótő + *-lyg:* képző, azerb., oszm. *do-:* abszolút szótő + *-n:* képző, türkm. *donak-:* (< *do-*: abszolút szótő + *-nak*: képző) relatív szótő + *-lyk:* képző, tat. *tu-*: abszolút szótő + *-η:* képző, kirg., kazak, ujg., ojr. *tuη-:* (*tu-*: abszolút szótő + *-η*) relatív szótő + *-dyr.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A csuv. ***těn*** 'fázni, megfagyni', ujg. *toŋli,* kirg., kazak, nog., alt., k.kalp., jak. *toŋ*, üzb. *tung,* azerb., oszm *don*, türkm., tuv. *doŋ*, tat., bask. *tuŋ* 'fagyni, fázni', hak. *toŋčyl,* nog. *ton'gak* 'fázós, fagyos', kirg. *toŋgon* 'fázós'. (JEGOROV 1964)

Az eredeti szókezdő *t-* volt, a második mássalhangzó *-t-*, amelynek egyik fejleménye a *-z*, a másik az *-m*, a harmadik az *-n.* Ezt követhette magánhangzó, vagy közvetlenül a harmadik mássalhangzó a *-k*. Így *-tk-* mássalhangzó kapcsolat keletkezett, ahol a *-k* bizonyos nyelvekben eltűnt, másokban az - *ŋ* jelzi a meglétét.

A fentiekhez tartozik a magy. ***fázik*** (*fá-*: abszolút szótő + *-zik*: képző) 'kellemetlen hideget érez' szót a TESz ugor, esetleg uráli ősi örökségnek tartja, azonban az ezt igazoló példákat nem közli kellőképpen. Az osztj. *pátta* 'fagy, megfagy' idetartozik.

A szókezdő *t-* fejleménye az *f-* található a magy. *fázik* és a *fagy* szóban. Ez utóbbiban a második mássalhangzó *(-t)* zöngésedett és a rákövetkező *-k* változásának hatására palatalizálódott. Eredetileg nomen-verbum volt s mint ige *-ik* végű, de a képző nem az *-ik,* vö.: magy. ***fagy(ik)*** 'cseppfolyós test, nedvességet tartalmazó anyag a hideg hatására megszilárdul, megfagyva valamihez tapad, fázik, a hőmérséklet 0 Cº fok alatt van'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *pāli-* 'megfagy', mdM. *palems* 'fagy, fázik', fi. *palella* 'fázik, fagy'. (TESz) < *fa-*: abszolút szótő + *-gy* (*-gyik*) képző, vog. *pā-*: abszolút szótő + *-li:* képző. A képző kezdő mássalhangzója eredeti *-t* fejleménye: *-t* > *-δ* > *-l.*

Az adatok idetartoznak, azonban nem igazolt az, hogy a magyar *fagy* ősi örökség a finnugor korból.

A magy. ***zúzmara*** *'*áramló ködös levegőből fagypont alá hűlt tárgyakra kicsapódott (kristályos) jég, A szócsalád alapja a zúzmaráz összetett szó. Előtagja a *zúz* 'dér, zúzmara', utótagja a *maráz* 'dér'. (TESz) A magy. *zúz-*: (< *zú-*: abszolút szótő + *-z:* képző) relatív szótő + *mara:* relatív szótő. Az előtag érdekessége, hogy mind a szókezdő, mind a második, a képző kezdő mássalhangzója *z,* amely eredeti *t* fejleménye (*t* > *δ* > *z).*

A magy. ***dér*** *'*finom jégkristályok alakjában lecsapódó pára, fagy'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *dé-*: abszolút szótő + *-r:* képző. A szókezdő zöngésedett (*t-* > *d-*), a képző kezdő mássalhangzója is eredeti *-t* fejleménye (*-t* > *-δ* > *-r*).

A szó megfejtését segíti az, hogy a színe fehéres, szürkés. Így a magy. ***deres*** 'ősz' a dér színéről kapta az elnevezést. Ennek a szónak pedig kiterjedt török kapcsolatai vannak, de idetartozik a magy. *szürke,* de az or. *seryj* 'szürke' szó *ser-* töve is. Vö.: csuv. ***sără*** *'*szürke', ujg., kirg., kazak, k.kalp., jak. *sur,* türkm. *suur,* tat. *sory,* bask. *horo* 'szürke' (JEGOROV 1964).

A *dér* színe kapcsán a *sárga* is idetartozik, hiszen gyakran kapcsolódik a fehér színhez is, vö.: csuv. ***sară*** 'sárga, szürke', ***sarăx*** 'sárgulni, sápadni', ÓT., KB., csag. *saryg*, jeny. *serig,* ujg. *serik,* tuv., hak. *saryg,* üzb. *sarik*, kirg., kazak, k.kalp., nog., tat., azerb., türkm. *sary,* bask. *hary* 'sárga', MK, kirg., ujg., ojr. *sargar,* csag., ujg., üzb., kirg., kazak, tat. *sargaj,* kum. *sargii,* bask. *hargai,* hak. *sargal* 'sárgulni', vö.: mong., kalm. *šar,* burj.mong. *šara* 'sárga', ld. *šură.* (JEGOROV 1964)

Eredetileg nómen-verbum volt.

A **mong.** ***sira,*** *šar, sara* 'sárga' összetartozik a magy. ***sárga*** szóval. Alakváltozatai *sári, sárig* 'sápadt, vértelen (test, arcszín), (szalma)szőke, olyan színű, mint az érett citrom, szalma stb., rövid szőrzetét tekintve barna, barnás vagy vörhenyeges, de nem fekete sörényű és farkú, (ló), nagyfokú (irígység), gyanús, nem jó, stb.'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó család. Vö.: türk, ujg., Kāšγ.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

saryγ 'sárga, sápadt', oszm., azerb. tat. kaz., kirg., nog. *sary,* türkm. *sāry,* üzb. *sarik*, alt., hak. *saryγ* 'sárga, szőke', csuv. *šură* 'fehér', csuv. *sară* 'sárga', mong. *šara, šira,* mandzsu *šara-* 'fehéredik, sápad'. (TESz) A magyar szó párhuzamai idetartoznak, de az átvétel nem fogadható el. A szótő és a képző kezdő mássalhangzója egyaránt eredeti *t-* volt, a képző (*-r*) illetőleg annak a kezdő mássalhangzója (*-ra, -ri, -ry, -rga, -rig, -ryg, -rig, -rik*) mindenütt ugyanaz *-r* (< *-δ* < *-t*). A szótövek kezdő mássalhangzója *s-, h-* (<*ù- < t-), š- (< č- < t'- < t-).*

A *sárga* és a *fehér* szavak összetartoznak a 'süt, sül' jelentésű mong. *sira, šara '*süt, sül' szavakkal s magával a magy. *süt, sül* szóval. A TESz ősi örökségnek tartja az ugor korból helytelenül, azonban a hozott példák idetartoznak, vö.: vog. *šėt* 'süt (a nap)', *šiti* 'süt, fagyaszt'. (TESz) Etimológiailag összetartozik vele a magy. *gyújt, gyúlik, gyúl* ige s a csuv. *šută* 'fény' tat., bask. *jagty '*fény' (< *jag-*: abszolút szótő + *-ty*: képző), türkm. *jakty (< jak-:* abszolút szótő + *-ty:* képző), k.kalp. *žakty* 'fény' (< *žak-* + *-ty*), a szláv nyelvek adatai közül az or. *svet* (*sve* + *-t*) 'fény', amely átvétel. Az abszolút szótövek (*šu-, šü-, jag-, jak-, žak-, sve-)* párhuzama pedig a magy. *égni (ég + -ni)*, or. *žeč' (že- + -č'), žigat'* (*žiga- + -t'*) 'égni' stb. szavak töve (*ég-*, *že -, žiga-).* Végső soron a naphoz és annak színéhez, tevékenységéhez kötődik, előtte pedig a víz színét nevezték sárgának és fehérnek, de maga a forrás is viselte ezt a nevet.

A magyar ***fehér, fejér*** szín megnevezés is a szín kapcsán kötődik a *dér* szóhoz. Vö.: csuv. *šură, šur* 'fehér', ÓT.. KB, tuv., hak., sor *saryg,* alt. *saryg, sary,* kirg., kazak, k.kalp., nog., azerb., oszm., türkm., tat. *sary,* ujg. *serik,* üzb. *sarik,* bask. *hary,* ojr. *sar* 'sárga, szőke', vö.: mong. *šar,* burj.mong. *šara* 'sárga, szőke', man. *sajr* 'fehér', *saragury* 'fehér ugor', nyeny. *seser, sera, ser, siri '*fehér'. (JEGOROV 1964)

Gyakran maga a 'szín' szó is idetartozik, vö.: csuv. ***săr, sără*** 'festés, festék, szín', alt., kazak, k.kalp., nog., türkm., tat. *syr,* üzb. *sir* 'festék, festés, szín', ujg. *sir* 'lakk, máz', mong., kalm. *šir* 'festék, festés, szín'. (JEGOROV 1964)

A magy. ***fehér, fejér*** 'hószínű, világos színű, erkölcsileg tiszta, ártatlan'. Bizonytalan eredetű. Talán -ér képzős származékszó, alapszava ősi örökség lehet a finnugor korból. (TESz) A szócikk írója egyedül a lappból hoz adatot, amit helytelenül magyaráz. A magy. fehér, fejér szavakat is tévesen bontja elemeire és a javasolt finnugor származtatás sem fogadható el. Helyesen: *fehé-, fejé*: abszolút szótő + *-r*: képző.

A *dér* és a *jég* a víznek egy szilárd halmazállapotú változata, ezért idetartozik az anyaga kapcsán a magy. ***jég,*** amelyet a TESz helytelenül tart ősi örökségnek a finnugor korból, az adatok azonban idetartoznak, vö.: vog. *l'ääη,* osztj. *ioηk,* zürj. *ji,* votj. *jo,* cser. *ì,* mdE. *ej, ev, eη*, mdM. *jɛj, ɛj*, fi. *jää,* észt *jää,*

A csuv. ***păr*** 'jég', MK., azerb., türkm., oszm., nog., kuük, karacs. *buz,* tat., bask. *boz*, csag., ujg., üzb., kirg., kazak, k.kalp. *muz,* alt. *pus, mus*, hak. *pus,* s.ujg. *pyz*, vö.: mong. *mös(ön*) 'jég', *boroo*(*n)* 'eső'. (JEGOROV 1964) < csuv. *pă-:* abszolút szótő + *-r:* képző, MK., azerb., türkm., oszm., nog., kuük, karacs. *bu-* + *-z,* tat., bask. *bo-* + *-z*, csag., ujg., üzb., kirg., kazak, k.kalp. *mu-* + *-z,* alt. *pu-* + *-s, mu-* + *-s*, hak. *pu-* + *-s,* s-ujg. *py-* + *-z*, mong. *mö-* + *-s(ön*), *bo-* + *-roo*(*n).*

Rokon a csuv. ***pas*** 'dér', *pasar* 'dérrel borítódni', tat. *bes,* bask. *beś* 'dér', tat., bask. *beślen, beśer* 'dérrel beborítódni'. (JEGOROV 1964) < *pa-*: abszolút szótő + *-s: képző, pasa-:* (< *pa-:* abszolút szótő + *-sa:* képző) relatív szótő + *-r:* képző, tat. *be-* + *-s,* bask. *be-* + *-ś,* tat., bask. *beś-:* relatív szótő (< *be-*: abszolút szótő + *-ś:* képző)+ *-len:* képző, *beśe-:* (< *be-*: abszolút szótő + *-śe:* képző) relatív szótő + *-r:* képző.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Az or. ***moroz*** 'fagy' közszláv szó, megvan a *merznut', merzkij* tövében. (SIS) A szó összetartozik a magy. *zúzmara* utótagjával, vö.: magy. ***maráz*** 'dér', a TESz szerint szláv vagy szlovák eredetű, vö.: szb-hv, *mráz* 'fagy, dér, hideg', szln. *mráz* 'hideg, fagy, dér', szlk. *mráz* 'fagy, dér' (TESz) Fontos, hogy az első adat 1211-ből való.

Ld. még Kāšγ. ***tumlug*** 'hideg, fagyos'.

14.2.17. Kāšγ. ***mā*** 'fogd'

Ismert a törökség más nyelveiben is, vö.: csuv. ***me****!, me il!* 'na fogd!', csuv. *mejěr* 'na fogjátok', ujg. *me, me algin*!, kazak *me al!*, kirg. *me!* 'na, fogd!', *meniz*! 'fogjátok!', bask. *me, me al!*, tat. *me!*, türkm. *me, me al*!, alt. *ma*!, üzb. *ma*! 'na, fogd!', vö.: kalm. *me*! 'na fogd!'. (JEOROV 1964)

Az or. *na, nate (na 'ne!'* ld. *nak/-nek* + *-te:* többes szám jele, vö.: or. *te* 'azok').

Idetartozik a magy. ***ne!, -nek:*** részeshatározó rag, a magy. ***neked*** (*neke* + *d*), ***nesze*** (***ne-*** **+** ***-sze***), ***kinek*** (*ki-* + *-nek*), ***minek*** (*mi-* + *-nek*), ***neki*** (*nek-* + *-i*) stb. A *ne, nek, neke* elemeknek alapul a *-nek* részeshatározó rag szolgált, amely a forrásról, a magról kapta az elnevezést. A hasonlítás, a viszonyítás elsődleges kiindulója, alapja eleink szemében mindig a mag, a forrás volt. A *neked -d*-je a *te* személyes névmás kezdő mássalhangzójának zöngésedett változata. A *nesze* 'neked' szóba a *sze* a török *sen* 'te' szóhoz áll közelebb hangtanilag. A magy. *te,* oszm. *se* közös gyökerűek, vö.: csuv. ***esě*** 'te' *sana* 'neked', azerb., ujg. *sen*, kirg., kazak, k.kalp., nog., kum., alt., tuv., oszm., türkm., üzb. *sen,* tat., hak. *sin*, bask. *hin,* jak. *en* 'te', Tsz. *siz, sez*, alt. *sler,* tuv. *siler,* hak. *sirer* 'ti'. (JEGOROV 1964) < csuv. *e- 'ez'* + *sě 'te', san- 'te'* + *-a:* Dat. rag, *si-* 'te' + *-z*: többes szám jele, *se-* + *-z,* alt. *s-* 'te' + *-ler* többes szám jele, tuv. *si-* 'te', + *-ler:* többes szám jele, hak. *si-* 'te' + *-rer*: többe szám jele.

Az or. *tebe* 'neked' < *teb* 'te' + *-e*: Dat. elemekből áll. A személyes névmás és a Dat. rag egyaránt kötődik a török nyelvekhez.

A Dat. rag megvan további névmásokban, vö.: or. *komu* 'kinek?', *čemu* 'minek?' < *kom-* 'ki' + *-u*: Dat. rag, *čem- 'mi?'* + *-u:* Dat. rag.

Feltehetően a törökben (*-a/-e*) és az oroszban (*-e, -u*) használatos Dat. rag nemcsak egymással függnek össze, hanem rokonuk a magy. *-nak/-nek, ne,* Kāšγ. *mā,* csuv., ujg., kazak., kirg., bask., tat., türkm. *me,* alt., üzb. *ma,* kalm. *me,* or. *na* formák, amelyek mint részeshatározó rag a maghoz vezetnek, hiszen őseink mindent ahhoz viszonyítanak, mert a mag, a forrás a kiinduló pontja, az alapja mindennek.

14.3. Összegzés

A fentiekben csupán néhány szón keresztül jeleztük, hogy Kāšγari anyagának a feldolgozása magyar szempontból különösen jelentős. A magyar nyelv kapcsolatai az eddigiekhez képest más megvilágításba kerülnek, számos szavunk és grammatikai morfémánk megfejtését segíti. Helyükre kerülnek szláv és angol szavak és grammatikai morfémák is. Igen fontos a belőlük levonható őstörténeti következtetés, mely szerint a nyelvünk nem lehet finnugor. Ez pedig magával hozza a tárgyi és a szellemi kultúránknak a nem finnugor eredetét is. Ugyanakkor tudnunk kell, hogy az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekkel és az e nyelveket beszélő népekkel van kapcsolata a magyarnak, azonban az ok egészen más.

14.4. Rövidítések

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Abl.	Ablatívusz
alt.	altáji
ang.	angol
av.	aveszta
azerb.	azerbajdzsán
baj.osztr.	bajor osztrák
bask.	baskír
Birt.e.	Birtokos eset
bolg.	bolgár
burj.mong.	burját mongol
CC.	Kódex Kumanikusz
csag.	csagatáj
cser.	cseremisz
csuv.	csuvas
Dat.	Datívusz
dial.	dialektus
E/3.	Egyes szám 3. személy
fi.	finn
fr.	francia
gag.	gagauz
gör.	görög
hak.	hakasz
ir.	irodalmi
ir.ném.	irodalmi német
jak.	jakut
jeny.	jenyiszeji
kalm.	kalmük
kam.	kamasz
karacs.	karacsáj
kirg.	kirgiz
k.kalp.	k.kalp.
k.lat.	közép-latin
K-mong.	Kelet-mongol
krími tat.	krími tatár
kum.	kumük
lat.	latin
ld.	lásd
le.	lengyel
litv.	litván
lp.	lapp
magy.	magyar
man.	mansi
mar.	mari
mdE.	mordvin erza
mdM.	mordvin moksa
MK.	Mahmud al-Kāšγari
mong.	mongol
ném.	német
nog.	nogaj

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nyeny.	nyenyec
nyj.	nyelvjárás
óe.szl.	óegyházi szláv
ófeln.	ófelnémet
ógerm.	ógermán
ói.	óind
ojr.	ojrát
ol.	olasz
ólitv.	ólitván
óor.	óorosz
ópor.	óporosz
or.	orosz
oszm.	oszmán
ÓT.	ótörök
özb.	özbég
polov.	polovec
sp.	spanyol
s.ujg.	sárga ujgur
sz.	század
szam.jeny.	szamojéd jenyiszeji
szb.-hv.	szerb-horvát
szelk.	szelkup
szlk.	szlovák
szln.	szlovén
tat.	tatár
tör.	török
T.sz.	többes szám
tuv.	tuvai
türkm.	türkmén
tvg.	tavgi
udm.	udmurt
ujg.	ujgur
újgör.	újgörög
ukr.	ukrán
üzb.	üzbég
vog.	vogul
votj.	votják
vö.	vesd össze
zürj.	zürjén

14.5. Források

Ar.		Archiválisanyag ld. NIKITIN.
Ašm.		ASMARIN, N. I. 1928-50: *Thesaurus linguae Tschuvaschorum* I-XVII. Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo. Kazan-Csebokszari
B-R. 1958.		Baskírszko-Russzkij szlovar 1958
Fa.		Fasmer, M. *Etimologiceskij slovar russkovo jazyka* I-IV. Moskva, 1964-73.
JEGOROV 1964	-	JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

	jazyka. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari
Kāšγ.	Maxmūd al-Kāšγari 2008. Orosz nyelvről fordította Czeglédi Katalin, Megjelenés alatt a Helikon Kiadónál. A könyv eredeti címe *Dīvān Lugāt at-Turk*, oroszra fordította, az előszót és a megjegyzéseket írta Z. – M. Auezova. A szómutatót összeállította R. Ermersz. – Almati: Dajk-Press, 2005. – 1288 oldal + 2 oldal.
MÉK	*Magyar Értelmező Kéziszótár.* Akadémiai Kiadó Budapest 1985.
NAP	*Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR*. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari, 1974
NIKITIN	NIKITIN, I.D.: *Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR.* Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
SIS	N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka.* Moszkva
TB.	*Szlovar Toponimov Baskírszkoj ASSR*, Ufa 1980.
tefs. XII-XIII.sz.	A.K. BOROVKOV, *Lekszika szrednyeaziatszkovo tefszira XII-XIII. sz.* M. 1963.
TESz	BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
TSK	A. I. Turkin 1986: *Toponimicseszkij szlovar komi* ASzSzR. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar

9. Irodalom

CZEGLÉDI 2007	CZEGLÉDI Katalin, *Nyelvészeti őstörténet* I. Szkíta-hun nyelv őstörténete. Hangtan. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007.
CZEGLÉDI 2007	CZEGLÉDI Katalin, *Nyelvészeti őstörténet* II. Szkíta-hun nyelv ősmondatai. Ősmondatok, gyökök. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007.
CZEGLÉDI 2009-11	CZEGLÉDI Katalin *Nyelvészeti Őstörténet* III. A szkíta-hun nyelvek története. Gyökrendszer. (A magyar és a szkíta-hun nyelvek alapja). Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2009-11. Megjelenés alatt.
В. Г. ЕГОРОВ 1971	В. Г. ЕГОРОВ, *Современный чувашский литературный язык.* Чувашкнигоиздат – 1971.
MARCANTONIO 2006	MARCANTONIO, Angela *Azt uráli nyelvcsalád.* Tények, mítoszok és statisztika. Fordította Imre Kálmán. Kiadja Magyar Ház Kft. Budapest 2006.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

15.

A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában III.

A magyar és a csagatáj nyelvviszony

Thury József, A "Behdset-ül-Lugat" című csagatáj szótár. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia 1903. tanulmányáról

„A legszebb beszédű a kifejezésben és a legválasztékosabb az, aki legalább egy olyan nyelvet[541] ismer, amely nem keveredik a perzsával és nem vesz át idegen szokásokat” (Mahmud-al Kāšγari DLT, 24. oldal).

15.1. Előszó

Mahmud-al Kāšγari 11. században leírt gondolatai máig példa értékűek. Nem attól gazdagszik a nyelvünk, ha feladjuk a saját szokásainkat és a már meglévő tudásunkat s a helyébe idegeneket veszünk át és azokat használjuk. Ha így teszünk, a nyelvünk, a tudásunk csakis szegényedik s vele együtt a gondolkodásunk is kezd idegenné válni.

Thury József munkája hozzájárul ahhoz, hogy jobban megismerjük a múltunkat, a nyelvünk rokonait. Ezzel a tudós magatartással Kāšγari gondolatait erősíti. Thúry József ebben a tanulmányában több szótárt említ meg, közülük azonban a fenti csagatáj-perzsa szótárt tartja a legjobbnak, amelyet a szótárak díszének is neveznek. A szótár szerzője Fethalī Kadsar Kazvini, a török eredetű kadsaroknak Szapanli nevű nemzetségéből való. Thury József felsorolja a szótár előnyeit, köztük az alábbiakat:

A szavakat nemcsak tőalakjukban hozza. Az igéket nemcsak infinitivuszban -mak/-mek főnévi igenév képzővel mutatja be. A névszókat nemcsak nominativuszban, hanem ragozott alakokban is közli. Példákat mutat be a csagatáj írók műveiből. A közép-ázsiai török nyelvnek szókincsét nyelvészeti szempontból értelmezi. A szótár egyben földrajzi lexikon is, Közép-Ázsia régebbi és újabb földrajzára vonatkozólag sok értékes adatot tartalmaz. A történeti és népneveknél (pl. oguz, čengiz, džagataj, Kara xān, dželair, xaladž, karlīk, kanglī, kipčak, mogul stb.) históriai értekezéseket is olvashatunk a régi török törzsekről és nemzetségekről. Megjegyzések és magyarázatok szerepelnek a közép-ázsiai törökség ethnográfiájára vonatkozólag. Minden lapon elől áll a *csagatáj* szó az olvasását mutató írásjelekkel ellátva. A kiejtést és helyesírást a szerző perzsául megmagyarázza és meghatározza. Az illető szót perzsául meghatározza. Az íróktól vett példák, idézetek gazdagítják az anyagot. A szótár előnyei közé tartozik, hogy feltünteti a mai kiejtést, hibátlannak mondható, bővebb a többi szótár anyagához képest. Megismertet a török nyelvek közép-ázsiai ejtésével. Segítségével kijavíthatók a többi szótár hibái. Ez a szótár a gyakorlati nyelvismeret alapján íródott.

[541] A török nyelvek közül vonatkozik legalább egyre.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

15.2. Bevezetés

Thury József számos példát mutat be, elmondja, miért hibásak a szótárak adatai. A tudós pontosságával, hatalmas háttértudással közli az adatokat, amellyel a szótár közelebbi megismerésére készteti az olvasót. Az alábbiakban kiemelünk néhányat azok közül, amelyeknek magyar vonatkozásaik is vannak. Azért is fontos erről szólni, mert Thúry József kitűnő, igen pontos nyelvészeti munkája mellett a tudósoknak azt a táborát erősítette, akik a magyar nyelvben meglévő török elemeket kölcsönzésnek tulajdonítják. Ezt azonban nem sikerült elfogadhatóan igazolni. Már a nyelveknek a családokba sorolása sem bizonyított. (CZEGLÉDI 2012). Innentől kezdve biztos alap nélkül maradt számos, a nyelvcsaládokat érintő kérdés, köztük "A török nyelvek helye az altaji nyelvek között" (HAJDÚ-KRISTÓ-RÓNA-TAS 1976:60), továbbá az altáji és az uráli nyelvek viszonya. Mindezek után még több tévedést rejt magában a két nem igazolt nyelvcsaládnak, az urálinak és az altájinak a magyar nyelvvel való viszonya úgy, ahogyan azt a Magyar Tudományos Akadémia kutatói megállapították és mérvadónak tartják. Ennél már csak az a nagyobb baj, hogy ezt kell tanítani a felsőfokú, a középfokú és az alsó fokú oktatási intézményekben. Fokozni azonban még ezt is lehet, hiszen az őstörténetünket is ennek függvényében írták meg, amit így is tanítanak.[542]

A kutatásaink értelmében világossá vált, hogy már a nyelveket is úgy sorolták nyelvcsaládokba, hogy az nincs összhangban a valósággal. A nyelvi kapcsolatok nem úgy működtek és nem úgy működnek, ahogyan annak a felállított nyelvcsaládok szerint kellene. A hetvenes években összegzett tudományos álláspontot az Akadémia ma is mérvadónak tartja, holott bizonytalan és hipotetikus, a kutatók két táborba sorolódtak. Eszerint "A török nyelvek a mongol és a mandzsu-tunguz nyelvekkel együtt az ún. altaji nyelvek csoportjába tartoznak. Egyesek ide sorolják a koreait sőt a japánt is. Az előbbi idetartozása vitatható, de további kutatásokat igényel, a második idetartozása valószínűtlen. Az altáji nyelvek összetartozásának a jellege ma élénk vita középpontjában áll. Az egyik tábor véleménye szerint (Ramstedt, Poppe, Räsänen, Baskakov) e nyelvek genetikusan is rokonok. A mások (Clauson, Doerfer, Ščerbak, Németh, Sinor) véleménye szerint a kapcsolat történeti jellegű, másodlagos érintkezések eredménye. Ligeti Lajos szerint a rokonság hipotetikus jellegű, még nem bizonyított, de tagadására sincs kellő alap. Róna-Tas szerint a rokonság bizonyítékaként felhozott érvek nem meggyőzőek, a felhozott adatok korai kölcsönzést és nem rokonságot tükröznek, e korai történeti kapcsolatokat megelőző közös altaji alapnyelv feltételezése azonban nem zárható ki. Az altaji nyelvek között mutatkozó kétségtelen megfelelések részben, a fenti tényezőkön kívül, tipológiai, areális, konvergens és közös szubsztrátum jelenségekre is visszavezethetők. A török és a többi altaji nyelvek között fennálló szoros kapcsolatok miatt a török nyelv magyar őstörténeti jelentőségének mérlegelésénél a mongol és a mandzsu-tunguz nyelvek tanulságait is figyelembe kell venni. Egyes kutatók a török nyelveknek az altajinál távolabbi genetikus rokonságát is lehetségesnek tartják. Beszélnek az altaji és az uráli nyelvek rokonságáról (Sauvageot, Räsänen), vagy újabban az altaji és a többi ún. nosztratikus nyelvek (uráli, indoeurópai, semita, hamita, dravida) rokoni kapcsolatairól (Illič-Svityč). Németh Gyula a török és a finnugor nyelvek között különlegesen régi, "rokonságszerű kapcsolatot" feltételezett. E távoli rokonítások igen vitatottak, a magyar őstörténet török háttere szempontjából pedig nem jelentősek." (HAJDÚ-KRISTÓ-RÓNA-TAS 1976:60)

A fent jelzett viták, feltételezések és megállapítások azért alakulhattak ki, mert a biztosnak mondott szóetimológiák sem biztosak, hanem hiányosak és megalapozatlanok, továbbá azért is, mert a bizonytalan etimológiákat gyakran biztosként kezelték és ilyen alapokra építették a magyar

[542] Meg kell jegyezni, nem az legnagyobb baj, hogy tévedünk, hanem az, ha szándékot sem mutatunk arra, hogy érdemi vitákban vegyünk részt ezekben a témákban. Az pedig egyenesen tragédia, hogy a gyerekeink úgy nőnek fel, hogy igaz állításként kell nekik megtanulni a feltételezéseket, ugyanakkor a más lehetőségeket, más megoldásokat dilettáns munkának kell tartaniuk.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nyelv finnugor rokonságát. Ezek után az altaji nyelvcsaládba sorolt nyelvekkel való magyar nyelvi kapcsolatokat a magyarnak az altáji nyelvekből való közvetlen vagy közvetett átvétellel magyarázták és magyarázzák. Miután tény nemcsak az uráli és az altáji nyelvcsaládba, hanem az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt számos nyelvvel való magyar nyelvi kapcsolat is, a kutatóink elmélete és állásfoglalása alapján nem maradt más, csakis az, hogy a magyarba kölcsönzés útján török, iráni, szláv, angol, német stb. szavak kerültek be közvetlen vagy közvetett úton. A legnagyobb probléma pedig ott rejtezik, hogy a fenti tudós megállapításokból teljesen kihagyták a szkítákat és a hunokat, akiket ráadásul az indoeurópai nyelvcsaládba soroltak. Sajnálatos módon a fenti összegzésben arról nincs szó, hogy Ščerbak és társai hun eredetűeknek, hun gyökerűeknek tartják az egyes török nyelveket, de legalább többen közülük kutatják és számba veszik a hun nyelvi elemeket.

Már az eddigi munkáinkban is számos alkalommal bemutattuk és utaltunk arra, hogy a szócikkek írói úgy tartanak számon magyar szavakat ősi örökségként a feltételezett, a nem igazolt, a biztosan nem létező uráli, finnugor, ugor nyelvi egységből, hogy figyelmen kívül hagyták, nem vették számba a török és a mongol sőt a további nyelvi adatokat. Az is nagy súllyal esik a latba, hogy Kāšγari török nyelvében mintegy 1600 olyan szó van, amelynek magyar megfelelője ismert és használt, az alábbiakban pedig a magyar-csagatáj nyelvviszonyról mintegy 160 szó tanúskodik csak a Thúry József írásában kiemelt szavakat tekintve.

A kutatásaink értelmében újra kell vizsgálni a magyar nyelvnek az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekkel való kapcsolatát, a magyar és az altáji nyelvek kapcsolatait, így a török, ezen belül a magyar és a bolgár kapcsolatokat, továbbá a magyar és a mongol, ezeken túl a magyar és az indoeurópai nyelvek kapcsolatát, köztük a szláv, az angol, a német, a latin stb. nyelvviszonyokat.[543] (CZEGLÉDI 2012) Jelen dolgozatban a magyar és a csagatáj nyelvviszonyra hívjuk fel a figyelmet, amelynek az okát nem lehet az akadémiai nyelvészet szerint értelmezni és magyarázni.

Szólni kell további, ma is mérvadó akadémiai álláspontokról. Mint ismert, a ma beszélt nyelvek között csagatájt nem tartanak számon. A török nyelvek alakulásában megkülönböztetnek őstörök, ótörök, közép-török és újtörök korszakot. A máig kizárólagosan érvényesnek tartott korszakokra osztás több ellentmondást is rejt magában. Az "őstörök korszak az első történetileg ismert török államalapításig, illetve az első töröknyelvű írásos emlékek koráig, a VI. illetve VIII. századig tart. Az első dátum a Türk kaganátus megalakulását (552), a második az első datált rovásírásos türk nyelvemlékeket jelöli. Az ótörök korszak alsó határát a kutatók eltérően adják meg. Egyesek a mohamedán arabság hatásának kezdetét (XI. sz.) mások a dzsingiszida mongol birodalom kialakulását (XIII. sz.) tartják az ótörök korszak végének. Ez utóbbi nézet kezd általánossá válni. A középtörök korszak a mai török népek irodalmi nyelvének kialakulásáig tart, ez a különböző török népeknél más-más történeti feltételek között, más időben történt. A török nyelveket kb. 100 millió ember beszéli. A török nyelveket két fő csoportra szokás osztani. Az első csoportba az ún. bolgár-török (r-török, ogur, csuvas) tartozik, amelynek egyetlen ma élő képviselője a csuvas. A másik csoportot köztöröknek (z-török, oguz) nevezik és több csoportra oszlik: A tulajdonképpeni oguz csoport legfontosabb nyelvei az oszmán-török, a türkmén és az azerbajdzsán vagy azeri; a kipcsak-török csoportba tartoznak a kazáni tatár, a baskír, a kirgiz, a kazak, a nogaj, a karakalpak, a karacsáj-balkár, a karaim, kumük, egyes krimi tatár nyelvjárások, néhány üzbég nyelvjárás. Az ún. turkesztáni csoport legfontosabb nyelvei az üzbég, a turkesztáni török nyelvek (modern ujgur, *turki* stb.), a szalar, egyesek ide sorolják a sárga ujgurt is. Vitatott a helye a nemrég felfedezett, Iránban

[543] Tekintettel arra, hogy ezeknek a nyelvviszonyoknak a kutatásai egyenként is külön szakembert igényelnek, ehhez a munkához csakis egyetemi vagy akadémiai kutató csoport létrehozása szükséges. Erre pedig csak abban az esetben nyílik lehetőség, ha a Magyar Tudományos Akadémia beismeri ezen a téren a tévedéseit és hajlandó a párbeszédre, a vitára, vagy pedig elveszíti azt a kizárólagos jogát, hogy a közoktatási és a felsőoktatási intézményekben tanítandó anyagot ő határozza meg.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

beszélt haladzsnak..... A szibériai csoport legfontosabb nyelvei az altaji török vagy ojrot, a hakasz, a sor, a csulimi és a tuvai. Ezektől sok archaikus vonásával válik el a jakut nyelv." (HAJDÚ-KRISTÓ-RÓNA-TAS 1976:58-59)

Jelenleg a kutatásban általánosan elfogadott és alkalmazott nyelvcsalád elmélet szerint az altáji nyelvcsalád esetében is egy olyan ősi nyelvi egységet feltételeznek és tartanak kiinduló nyelvként, amiből idővel különvált az őstörök, az ősmongol és az ős-mandzsu-tunguz. A feltételezések tovább folytatódnak, egyben a fentiekkel sincsenek teljes összhangban: "Őstöröknek nevezzük a török nyelveknek történeti-összehasonlító módszerrel rekonstruálható legrégibb formáját. Ez a még egységet képező, de természetesen nem homogén alapnyelv kora, amelynek hosszú belső története van. Belső változásait nyelvjárási hálózatának kialakulását csak igen nagy vonalakban ismerjük. Legutolsó korszakában megindult a későbbi, ótörök nyelvek előzményeinek kialakulása, ezek kölcsönhatása ekkor még intenzív volt. Az önállósodás intenzívvé válása és a bolgár-török és köztörök csoportok kialakulása az időszámításunk kezdete körüli évszázadokra tehető. Az őstörök korszakra, még annak utolsó fázisaira sem rendelkezünk egykori írásos emlékekkel. Rekonstrukcióját belső és külső források figyelembevételével kell megkísérelni. A belső források adatait a török nyelvek emlékei, mai adatai, nyelvjárásai és rendszere szolgáltatják. A külső források elsősorban a nem-török nyelveknek az őstörök által átvett szavai valamint az őstörökből más nyelvekbe átkerült szavak. Igen nagy óvatossággal használható e korszak tulajdonnévi (nép, személy és földrajzi név) anyaga. Az őstörök nyelvállapot rekonstrukciójához fontos adatokat szolgáltat az összehasonlító altajisztika." (HAJDÚ-KRISTÓ-RÓNA-TAS 1976:62-63)

Semmi nem igazolja ennek a rekonstruált nyelvi egységnek a valamikori meglétét. Ráadásul ennek a korszaknak a felső határa lehet akár i.sz. 700 is, amely 200 évre megközelíti az ún. magyar honfoglalást, másképpen Árpád népének a bejövetelét a Kárpát-medencébe. Ha ez lenne az igaz, akkor csupán 200 éve maradt volna a magyarságnak arra, hogy átvegye az ótörökből a jövevényszavakat. Ráadásul ezekből számon tartanak csuvasos jellegű ótörök jövevényszavakat és egyszerűen csak ótörök jövevényszavakat. Mindenesetre a fentiekből az is következik, hogy az őstörök korszak nyelvét, vagyis az i.sz. 552 előtti feltételezett őstörök korszak nyelvét alkotják az *r*-török és a *z*-török, másképpen a bolgár-török és a köztörök nyelvek ősei. Ezek után az ótörök korszakot csak a *z*-török nyelvek képviselik, az *r*- török nyelveket pedig külön korszakolták ősbolgár, óbolgár, középbolgár és újbolgár néven, miközben a csuvast őscsuvas, ócsuvas, középcsuvas és újcsuvas korszakokra osztották. A *z*-török, azaz a köztörök és a ész az *r*-török, vagyis a bolgártörök valamint a csuvas korszakolások egymáshoz való viszonya között is rengeteg az ellentmondás, amit csak megerősítettek azzal, hogy a törököt a mongol és a mandzsu-tunguz nyelvekkel együtt az altáji nyelvcsaládba sorolták. Ennek a nyelvi egységnek a korszakáról, a török és a mongol valamint a mandzsu-tunguz nyelvek különválásáról, annak idejéről és helyéről nem szól a fenti egyetemi jegyzet. Mint ahogy arról sem, hogy a csuvas népnévnek nincs részükről elfogadható magyarázata. Ráadásul azt sem vették figyelembe, hogy a csuvas nevű népcsoport viszonylag igen későn jelenik meg a Volga nagy kanyarulatában és ott rátelepedett a helyi volgai-bolgár birodalom népére. Innentől kezdve - a XIV századnál nem korábban - érvényes a csuvas elnevezés a Volga vidékén. Külön ellentmondásos az is, hogy az Altáj vidékéről származtatják az altáji nyelvcsaládba sorolt nyelveket (török, mongol és mandzsu-tunguz). Egy ilyen nyelvi egységből vált volna ki a török, amely két ágra bomlott, a *z*- és *r*-török nyelvekre. Először is semmi nem igazolja az altáji nyelvi egységet, annak az ősnyelvnek a helyét és a beszélés idejét. Az sem igazolt, hogy a bolgár az Altájból jött volna a Kaukázus vidékére. Számos, a kaukázusi népekre vonatkozó forrás tanulmányozása szükséges ennek a tisztázásához, különös tekintettel a bolgár-magyar-kazár nyelvviszonyra. (CZEGLÉDI 2011 Magyar-bolgár nyelvviszony)

Az ótörök korszakot arra az időre teszik, amikor már vannak írásos források. "Időszámításunk

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

IV. évszázadában a források már különálló török népekről beszélnek. 552-ben alakul meg az I. Türk Kaganátus, de egykorú török nyelvemlékeink csak az ún. II. Türk Kaganátus idejéről kezdve vannak. A török nyelvű emlékek mellett e korszak nyelvállapotának rekonstrukciójához figyelembe kell venni az ótörök nyelvekből más nyelvekbe átkerült jövevényszavakat, továbbá e kor más nyelvű forrásaiban felbukkanó ótörök glosszákat és tulajdonneveket is. A későbbi török nyelvemlékek és nyelvek is fontos adatokat szolgáltatnak e korszak nyelveinek rekonstrukciójához. ... Az ótörök korszak emlékei több nyelvet és nyelvjárást tükröznek. .... Ezért e forrásokat gyakorlati szempontból írástípusok és korszakok szerint csoportosíthatjuk. E szerint beszélünk rovásírásos, szogd írásos, ujgur írásos, manicheus írásos, bhrami írásos, és arab írásos emlékekről. E korszak emlékeinek nyelvei a köztörök típusba tartoznak, jellemzőik közül megemlíthető a szókezdő y-, a szóközépi -d- (egyesek helytelenül, e hangot már ebben a korban spiránsnak tartják), szókezdő helyzetben a d- és g- hiánya, a b > m fejlődés még csak szórványos, az ún. labiális attrakció (a nyílt illabiális magánhangzók labializálódása labiális magánhangzó után) még nem figyelhető meg, vagy csak ritkán. (HAJDÚ-KRISTÓ-RÓNA-TAS 1976:64)

Miután az ótörök korszak emlékeit köztöröknek tartják, adódik a kérdés, milyen korszakból, mikor és hol vette át a magyar az ún. csuvasos jellegű ótörök jövevényszavakat, hiszen ennek az átvételnek már Árpádnak a Kárpát-medencébe bejövetele előtt meg kellett volna történni. Ráadásul arra sem kapunk magyarázatot, hogyan viszonyul egymáshoz a csuvasos jelleg és az ótörök korszak.

Az akadémiai álláspont szerint "A bolgár-török nyelvcsoport egyetlen ma is élő képviselője a csuvas (1,7 millió). Két fő nyelvjárása a virjal (északi) és az anatri (déli), ez utóbbi az irodalmi nyelv alapja. A csuvasok a volgai bolgárhoz közelálló, de azzal nem azonos nyelvjárás folytatói, melyre igen erősen hatott a finnugor szubsztrátum és a kazáni tatár nyelv.". (HAJDÚ-KRISTÓ-RÓNA-TAS 1976:84)

A helyzetet bonyolítja az, hogy a csuvas nevű nép viszonylag későn - nem korábban, mint a XIII. század - az ún. Csuvasszkaja doroga-n, azaz csuvas úton jött komi-zürjén területről a Volga nagy kanyarulatába, ahol volgai bolgárok laktak. Ez azt is jelenti, hogy a csuvas nem a bolgár egyik nyelvjárásának a folytatója, továbbá nem a kazáni tatár nyelvnek a csuvasra történő hatásáról van szó. Az ó-orosz források fényében a csuvasok a kazáni tatár nyelv kialakulásában is komoly szerepet játszottak ugyanúgy, mint ahogyan a mai csuvasnak a kialakulásában játszott szerepet a csuvas a volgai bolgár szubsztrátummal együtt. S a volgai bolgárok hun eredetűek. Ráadásul a csuvasokra nem a volgai bolgár birodalom területén lévő finnugor nyelvi szubsztrátum volt hatással, hanem az orosz források és a földrajzi névi kutatások fényében is a csuvasok a komi-zürjén területről hozták a saját tárgyi, szellemi és nyelvi kultúrájukat.

Ezek után ennek a figyelmen kívül hagyásával az akadémikusaink által felállított őscsuvas, ócsuvas, középcsuvas és újcsuvas korszak alap nélkül maradt, továbbá okafogyottá vált a "magyar nyelvnek a csuvasos típusú jövevényszavai" megnevezés. Ráadásul az ún. csuvas bélyeg léte, amit bolgár bélyegnek is szokás nevezni (rotacizmus, lambdacizmus stb.), nem igazolt, tehát ismét alap nélkül maradtak a "magyar nyelvnek a csuvasos típusú jövevényszavai". (CZEGLÉDI 2011. A magyar-bolgár nyelvviszony.)

Végül az akadémiai álláspont szerint "A középtörök korszaknak a magyar őstörténet szempontjából legjelentősebb emlékcsoportja a volgai bolgárok nyelvemlékei. ... a bolgár-török lakosság a XIV. század közepéig megőrizte nyelvét. A volgai bolgár nyelvemlékek sírfeliratok, a legrégibb emlék 1281/82-ből való." (HAJDÚ-KRISTÓ-RÓNA-TAS 1976:77-78)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Ez azt is jelenti, hogy a volgai bolgár sírfeliratok korának volgai bolgárai a középtörök korszakhoz tartoznak. Nincs azonban szó arról, hogy hova sorolódnak az óbolgár és az ősbolgár elemek. Párhuzamosak lennének az őstörök és az ótörök korszakkal? Ez utóbbi kettőhöz nem tartozhatnak, hiszen azokat z-török nyelvek alkotják az akadémiai tanítás szerint. Ha ősbolgár és óbolgárokról szó van, akkor a volgai bolgár és a kaukázusi bolgárok hogyan sorolódnak be ebbe a két korszakba, vagy hogyan viszonyulnak ehhez a két korszakhoz?. Tovább menve, az ősbolgár, az óbolgár valamint a középbolgár korszak kifejezéseihez hogyan viszonyul az őscsuvas, ócsuvas, középcsuvas. Tovább bonyolítja a helyzetet, több ellentmondást is tartalmaz a TESz-ben az a gyakran alkalmazott meghatározás, mely szerint bizonyos magyar szavakat "csuvasos jellegű ótörök jövevényszó"-nak tartanak.[544]

Az akadémiai tanítás szerint "A középtörök források jóval gazdagabbak az ótöröknél. Elvileg itt is meg kell különböztetnünk a középtörök nyelven írt szövegeket, a szomszéd nyelvek középtörök jövevényeit és a nem török írásbeliségű kultúrák forrásainak török glosszáit és tulajdonneveit. Mivel azonban ez a korszak a magyar őstörténettől már igen messze van, az itt található anyag jelentősége elsősorban az, hogy segítségével az ótörök vagy őstörök alakot lehet rekonstruálni, az idevonatkozó forrásanyagot még vázlatosabban kell tárgyalnunk. A közép-török nyelvek emlékeit négy csoportra oszthatjuk. Az ún. keleti csoport irodalmi nyelve a kvárezmi, amely gyökereivel a karakhanida irodalmi nyelvbe nyúlik vissza, de egyben jellemző rá az erős oguz és kipcsak hatás, valamint az arab és perzsa egyre növekvő befolyása. Ezt az irodalmi nyelvet, amely fénykorát a XIV. században éli a Kvárezmen kívül az Aranyhorda központjában Szarájban, a Szir Darja alsó folyásánál, sőt a Krímben is használták. Helyi változatait az oguz és a kipcsak elemek különféle aránya jellemzi. Kutatását megnehezíti, hogy emlékei közül csupán egynek ismerjük egykorú kéziratát, a többi a kései másolatok többé-kevésbé torzító közvetítésével került hozzánk. A XV. században a timurida birodalomban a kvárezmi helyét a csagatáj irodalmi nyelv veszi át. Egyesek ezt (sőt a kvárezmit is) már az üzbég irodalmi nyelv korai formájának tartják. E korszakból igen gazdag irodalmi anyaggal rendelkezünk." (HAJDÚ-KRISTÓ-RÓNA-TAS 1976:77)

Az arab írásos emlékeknél a csagatáj nyelv kapcsán szólni kell arról az álláspontról, mely szerint "Párhuzamosan az iszlámnak a törökök közötti terjedésével egyre nagyobb tért hódított az arab írás használata. A XI. században Kásgárból kiindulva terjedni kezd egy török irodalmi nyelv, melyet karakhanidának, hakanidának vagy közép-töröknek is hívnak. Ennek lejegyzésére már az arab írást használták. E korszak három kiemelkedő műve Mahmud al-Kásgari török nyelvtana (1072-1078/1226), a balaszaguni Jusuf Hasas Hadzsibnak "Kutadgu Bilig" (1069, másolatai XII/XIII. századtól) című munkája és Adib Ahmed ibn Mahmud jugnaki "Atabat al-haqaiq" című műve (XIII. sz. első fele, XV. századi másolatai). A karakhanida emlékek már jelentős változásokat tükröznek a korábbi nyelvállapotokhoz képest. A karakhanida irodalom az ótörök korszak legnagyobb terjedelmű és legváltozatosabb anyagot tartalmazó forráscsoportja." (HAJDÚ-KRISTÓ-RÓNA-TAS 1976:68)

Adódik az első kérdés, hogy egy adott "török irodalmi nyelv, melyet karakhanidának, hakanidának vagy közép-töröknek is hívnak", hogyan lehet "az ótörök korszak legnagyobb terjedelmű és legváltozatosabb anyagot tartalmazó forráscsoportja"?

Számunkra a fentiekből leszűrhető egyik tanulság, hogy a karakhanida irodalmi nyelv szálai a kvárezmi majd a csagatáj irodalmi nyelvhez vezetnek. A másik tanulság, hogy a korszak beosztások

[544] Az ótörök a fenti meghatározások szerint z-török lehet, a csuvasok az ó-orosz források szerint is komi-zürjén területről legkorábban csak a XIII. században jöttek a Volga nagy kanyarulatába, ráadásul legkésőbb a XIII. századtól már középtörök korszakról beszélnek. Az is ellentmondásos, hogyan viszonyul ehhez az óbolgár és a középbolgár korszak nyelve.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

és a korszakok időbeli határai nem esnek egybe. Nem egyértelmű, hogy a karakhanida az ótörök vagy a középtörök korszaknak tartott nyelve-e. Ha középtörök, akkor miért tarthat az ótörök a XIII. századig. A csagatáj tehát olyan ma nem beszélt nyelv, amelynek a gyökerei elvezetnek a fenti megállapítások alapján a kvárezmin keresztül a karakhanida irodalmi nyelvig. Az egyik megfogalmazás szerint ugyanabba a középtörök korszakba sorolják a karakhanidát, vagyis Kāšγari nyelvét is, mint a csagatájt. Időben pedig csakis az i.sz. VI. század utáni időről lehet szó, hiszen az őstörök a VI. századi kőfeliratok nyelvéig tart. A fentiek alapján a magyar-csagatáj egyezések azért lehetségesek, mert a csagatáj mint a középtörök korszak nyelve az elődjéből, abból az ótörökből örökölte ezeket a szavakat, ahonnan a magyarba kölcsönzés útján jutottak el. Nagy kérdés, hol és mikor, ráadásul a fenti korszakbeosztások szerint a magyaroknak az átvételre 200 évük volt, legfeljebb 300. Az átvétel helye sem biztos.

15.3. A kutatásaink során számos ponton már eddig is szembe kerültünk a fenti akadémikus megállapításokkal. Valójában az általuk létrehozott nyelvcsaládok sohase léteztek. Nem volt nyelvcsaládonként feltett ősnyelv, nem ismert a beszélés helye és ideje. A nyelvekre vonatkozó korszakbeosztások ellentmondásosak, helytelenek. A nyelveknek az egy tömbből (uráli, altáji, indoeurópai) való szétágazását sem igazolja semmi. Következésképp ezeknek a nyelvi egységeknek a feltett nyelvtana sem igazolt. Minderre alapozni a magyar nyelv nyelvtanát és őstörténetét több, mint tévedés. Az alábbiakban kiemelünk néhány csagatáj szót azok közül, amelyeknek magyar vonatkozásaik is vannak, miközben jelezzük a szóetimológiákban megmutatkozó hibákat, tévedéseket.

15.3.1. csag. ***aba*** 'bábaasszony'. < csag. *a-*: abszolút szótő + *-ba*: képző.

Rokona a magy. ***bába***, jelentése 'szülőasszony', másképpen 'szülésznő'. Megvan földrajzi névben, családnévben is, vö.:

Bába ld. Hejőbába ’helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében’. A *Bába* helynév valószínűleg szláv eredetű, vö.: szlk. *Baba* helynév. Etimológiailag azonos a magy. *bába* ’vénasszony, szülésznő stb.’ szó szláv előzményével. (KISS 1980) < *Bá-* + *-ba.*

Bába csn. ⟵ *Bába* helynév Abaúj, Borsod, Közép-Szolnok, Somogy, Vas megye. (KÁZMÉR 1993) < *Bá-* + *-ba.*
Babai csn. ld. *Bábai* csn. ⟵ *Bába* helynév Abaúj, Borsod, Közép-Szolnok, Somogy, Vas megye, *Baba* helynév Fejér megye +*-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Baba- (*< *Ba-* + *-ba)* + *-i.*

A magy. ***bába*** a TESz szerint ’vénasszony, szülésznő, nagyanya, boszorkány’. Szláv eredetű, vö.: óe.szl. *baba* ’dajka’, blg. *bába* ’nagymama, vénasszony, szülésznő, javasasszony’, or. *bába* ’parasztasszony, feleség, fehérnép, nagymama, szülésznő’. (TESz) < magy. *bá-* + *-ba*, óe.szl. *ba-* + *-ba,* blg. *bá-* + *-ba,* or. *bá-* + *-ba.*

A magyar tulajdonneveknek alapul szolgáló közszót megtaláljuk a magyarban. A *bab* az alakja és a mag szerepe, a *báb* és a *baba* az alakja, a kicsi mérete valamint a csomó, dudor és fiatal sarj tulajdonsága révén a forráshoz, a forrásfolyóhoz kapcsolódik. A *bába* pedig a tevékenységével kötődik ide. A magyar szó szláv eredete nem igazolt, azonban a szláv nyelvi adatok idetartoznak.

15.3.2. csag. ***ebek, ebäk*** 'taraj, bóbita' kakasé, bankáé. < csag. *e-*: abszolút szótő + *-bek:* képző, *e-* + *-bäk.*

Alakváltozata a magy. ***búb*** 'dudor, félgyapjú szövet, madár fején levő taraj, bóbita, női fejdísz,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

tollforgó, lószőr forgó, tollbokréta (lovakon), fejtető'. A TESz szerint hangutánzó-hangfestő eredetű szó. (TESz) < *bú-*: abszolút szótő + *-b*: képző.

Idetartozik a magy. ***bóbita*** *bóbi-*: relatív töve is.

15.3.3. csag. ***tiriltürmek*** 'fölélészteni, életre kelteni, fölelevenïteni'. < csag. *tiri-*: relatív szótő + *-l:* denominális verbum képző +- *tür:* igeképző (cselekvésre indító, cselekvésre kényszerítő) + *-mek*: főnévi igenév képző.

A csag. *tiri-* relatív szótő összetartozik számos török szóval, köztük olyanokkal, amelyek a földrajzi nevekben is szerepelnek, ilyen a magyar *Dera* pataknév is. Vö.: csuv. ***čĕrĕ*** 'élő, élénk', ÓT., alt., hak. *tirig,* MK., Zamahš., ujg., üzb. *tirik*, kirg. *tirüü,* kazak, k.kalp., nog. *tiri,* ojr. *tirü,* azerb., oszm., türkm. *diri,* bask., tat. *tere,* tuv. *dirig* 'élő, élénk' (néhány nyelvben 'harcos'). (JEGOROV 1964) < csuv. *čĕ-*: abszolút szótő + *-rĕ:* képző, ÓT., alt., hak. *ti-* + *-rig,* MK., Zamahš., ujg., üzb. *ti-* + *-rik*, kirg. *ti-* + *-rüü,* kazak, k.kalp., nog. *ti-* + *-ri,* ojr. *ti-* + *-rü,* azerb., oszm., türkm. *di-* + *-ri,* bask., tat. *te-* + *-re,* tuv. *di-* + *-rig.*

Minthogy az élet, az élénkség a vízhez kötődik, természetes, hogy idetartozik a csuv. ***čĕrĕ*** 'nedves, vizes, friss', azerb. *čij, diri,* alt. *čij,* oszm. *ter* 'vizes, nedves, friss', polov. *čijik* 'nedves', vö.: perzsa *tär* 'nedves, vizes, nyirkos, friss'. (JEGOROV 1964) < csuv. *čĕ-*: abszolút szótő + *-rĕ:* képző, azerb. *či-* + *-j, di-* + *-ri,* alt. *či-* + *-j,* oszm. *te-* + *-r* 'vizes, nedves, friss', polov. *či-* + *-jik.*

A csag. *tiri-* relatív szótő és nyelvi megfelelői tovább bonthatók abszolút szótőre és képzőre, melynek jelentése 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő', vö.: csag. *ti-* + *-ri,* csuv. *čĕ-* + *-rĕ,* ÓT., alt., hak. *ti-* + *-rig,* MK., Zamahš., ujg., üzb. *ti-* + *-rik,* kirg. *ti-* + *-rüü,* kazak, k.kalp., nog. *ti-* + *-ri,* ojr. *ti-* + *-rü,* azerb., oszm., türkm. *di-* + *-ri,* bask., tat. *te-* + *-re,* tuv. *di-* + *-rig;* csuv. *čĕ-* + *-rĕ,* azerb. *či-* + *-j, di-* + *-ri,* alt. *či-* + *-j,* oszm. *te-* + *-r*, polov. *či-* + *-jik*, perzsa *tä-* + *-r.*

A magy. ***Dera*** 'Szentendre alatt a Dunába ömlő patak', szerb-horvát eredetű. E kételemű név első és második tagjának azonos a jelentése, vö.: szb.-hv. *dera* 'patak, szakadék, völgy', oszm. *dere* 'völgy, záporpatak, hegyi patak kiszáradó medre' < perzsa *darjā* 'tenger, tó, folyam'. (KISS 1980) < magy. *De-*: abszolút szótő + *-ra*: képző, szb.-hv. *de-* + *-ra,* oszm. *de-* + *-re.*

Hozzátesszük, ezeknek alakváltozata az oszm. ***nehir*** 'folyó' (< *nehi-:* abszolút szótő + *-r*: képző), valamint a *Dömör-kapu* előtagja a *Dömör.* Innen van számos nyelvben az ajtó megnevezése, amely eredeti jelentésében 'nyílás', hisz az is volt. Az ang. *door* és a magy. földrajzi névi Dömör valamint a törökségben ismert *Dömör, Temir* stb. szerkezeti felépítése ugyanaz: ang. *doo-* + *-r:* képző. A *door* név összetartozik a *Torockó, Verecke* földrajzi nevekkel, valamint a *verecke, verőce, veréce,* az ang. *door,* ném. *Tür,* or. *dver* ’ajtó’ közszókkal, valamint a magyarban és az altáji nyelvekben ismert *Dömör*-kapu ’keskeny, meredek hegyi átjáró’ előtagja, a *Dömör* szó is rokona. Eredetük közös forráshoz, a szkíta-hun nyelvekhez vezet. Tévedés a magyar *verőce, veréce* ’kis ajtó’ szót szláv nyelvi eredetűnek tartani. Ellenkezőleg, a szláv volt az átvevő.

A *Dera* pataknév nem lehet szerb-horvát eredetű a magyarban, számos rokona van a Kárpát-medencében, ilyen a magy. ***Túr,*** amely a Kiss Lajos szerint 'a Szamoshátat északról határoló folyó'. Szláv eredetű, az ősszl. **turъ* 'őstulok' főnévből alakult. (KISS 1980) < magy- *Tú-*: abszolút szótő + *-r:* képző.

A névnek nem szolgálhatott alapul az 'őstulok' jelentésű szó. Rokona a ***Tura*** 'a Tobol bal oldali

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

mellékfolyója'. A vogulban *Tere-ja*-nak hívják. (KISS 1980) A vog. *ja* 'folyó' jelentésű és rokona a magy. *jó* 'folyó' szó. A *Dera, Túr* és *Tura* neveken kívül számos idetartozó folyónév ismert még a Kárpát-medencében és Ázsiában, amelyeknek alapul a magy. ***tenger*** szóval rokon 'víz' jelentésű szó szolgált.

A csag. *tiril-* továbbképzett forma, a törökség más nyelveiben is megvan, vö.: csuv. ***čĕrĕl*** 'életre kelni, felélénkülni, helyrejönni, felállítani a saját egészségét'. Vö.: ÓT., ujg., üzb., kirg., kazak, k.kalp., nog., ojr., csag., kum. *tiril,* bask., tat. *terel,* alt. *teril,* oszm., tuv. *diril,* azerb., türkm. *direl* 'feléledni, magához térni, feltámadni, újraéledni, meggyógyulni', kirg., kazak, k.kalp., nog., ujg., kum. *tirilt,* bask., tat. *terelt,* alt. *terilt,* azerb. *dirilt,* türkm. *direlt,* üzb. *tiriltir,* csag. *tirit,* jak. *tirier* 'feléledni, fel élénkülni, újraéledni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *čĕrĕ-*: relatív szótő + *-l*: képző, Vö.: ÓT., ujg., üzb., kirg., kazak, k.kalp., nog., ojr., csag. kum. *tiri-* + *-l,* bask., tat. *tere-* + *-l,* alt. *teri-* + *-l,* oszm., tuv. *diri-* + *-l,* azerb., türkm. *dire-* + *-l,* kirg., kazak, k.kalp., nog., ujg., kum. *tiri-*. relatív szótő + *-l-: képző* + *-t:* képző, bask., tat. *terel-* + *-t,* alt. *teril-* + *-t,* azerb. *diril-* + *-t,* türkm. *direl-* + *-t,* üzb. *tiril-* + *tir,* csag. *tiri-* + *-t,* jak. *tirie* + *-r.*

A csag. *tiriltür-* még tovább képzett alak, a legközelebbi hozzátartozója az üzb. *tiriltir.* Emellett más tovább képzett alakok is vannak, vö.: kirg., kazak, k.kalp., nog., ujg., kum. *tiril-* + *-t,* bask., tat. *terel-* + *-t,* alt. *teril-* + *-t,* azerb. *diril-* + *-t,* türkm. *direl-* + *-t.*

15.3.4. csag. ***öbe*** 'halom, domb'. **<** csag. *ö-:* abszolút szótő + *-be*: képző**.** Ld. magy. ***búb, púp***.

15.3.5. csag. ***übül*** 'tél'. < csag. *übü-* + *-l:* képző.

Rokona a magy. *tél*. Thury József a szó mongol eredetére hívta fel a figyelmet. A magyar és a mongol szavak összefüggéséről már Bálint Gábornak a mongol nyelvjárásokról írott könyve kapcsán szóltunk, eszerint a K-mong. ***ebül,*** *eböl, öböl,* ojr. *übül* 'tél' szónak a magyar *tél* a megfelelője. A mongol adatban eltűnt a szókezdő mássalhangzó, a magyar azonban őrzi az eredeti *t-* szókezdőt (*tél*). A triftongus és hosszú magánhangzó megfelelésre is példaként szolgálnak, vö.: mong. *ebü-:* szótő + *-l:* képző, *übü-:* szótő + *-l:* képző, magy. *té-:* szótő + *-l*: képző.

A magy. ***tél*** a négy évszak egyike. A TESz szerint ősi örökség a finnugor korból. Vö.: vog. *tääl, tāl*, osztj. *täläx,* zürj. *tev, tel, töl,* votj. *tol,* cser. *tel, tele*, mdE *t'el'e*, mdM. *t'ală,* finn *talvi*, észt *talv*, lp. *dalve, tāilve, tailv* 'tél', az észtben 'hó' is. (TESz) < magy. *té-*: abszolút szótő + *-l*: képző, vog. *tää-* + *-l, tā-* + *-l*, osztj. *tä-* + *-läx,* zürj. *te-* + *-v, te-* + *l, tö-* + *-l,* votj. *to-* + *-l,* cser. *te-* + *-l, te-* + *-le*, mdE *t'e-* + *-l'e*, mdM. *t'a-* + *-lă,* finn *ta-* + *-lvi*, észt *ta-* + *-lv*, lp. *da-* + *-lve, tāi-* + *-lve, tai-* + *-lv.*

A *tél* szavunknak a fenti finnugorba sorolt nyelvekben meglévő párhuzamai valóban rokonok, előfordul, hogy nemcsak tél, hanem hó jelentésben is ismerik. A fenti adatokkal etimológiailag nem tartoznak össze a törökségben használt szavak a hakasz[545] kivételével, vö.: csuvas *xĕl* 'tél'. Vö.: ujg., üzb. *kyš,* kirg., oszm., tat., bask., ojr., tuv., gag., kumük *kyš,* azerb., türkm. *gyš,* kazah, k.kalp., nog. *kys,* hak. *sys* 'tél'. Vö.: mong. *xoldox* 'megfagyni', *xoldüü*[546] 'fagyott, hideg'. (JEGOROV 1964) A *k-* kezdetű szavak az ősz családjába is tartoznak, amelyek arról tanúskodnak, hogy ez esetben csak a hó és a hideg, valamint az olvadás időszakát különböztették meg. A magyar *tél* szavunk azonban az év negyedik szakaszát jelöli, azt az időszakot, amikor az élő természet a születés, olvadás, kiteljesedés és érés, száradás után, azaz a tavasz, a nyár és az ősz után álomba merül. Ez azt jelenti, hogy a *tél* az álom időszaka, amelyre a magyar *álom*, az *alszik al-* töve és az Erdélyben ma is

[545] A hak. *sys* 'tél' szókezdő mássalhangzója nem a *k*-val, hanem a *t*-vel tartozik össze.
[546] Összetartozik vele az ang. *cold* 'hideg', a ném. *kalt* 'hideg' szó.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

használatos *bel* ’alszik’ szó is tanúként szolgál, továbbá a török megfelelők, vö.: csuv. ***tĕlĕk*** ’álom’, ÓT., óujg. *tül,* jak. *tüül,* kirg., ojr., tuv. *tüš,* üzb. *tuš*, k.kalp., kazah, hak. *tüs,* nog. *tu’s,* oszm. *düš,* türkm. *düjš,* bask., tat. *töš,* ujg. *čüš* ’álom’. (JEGOROV 1964) < csuv. *tĕ-*: abszolút szótő + *-lĕk:* képző, ÓT., óujg. *tü-* + *-l,* jak. *tüü-* + *-l,* kirg., ojr., tuv. *tü-* + *-š,* üzb. *tu-* + *-š*, k.kalp., kazah, hak. *tü-* + *-s,* nog. *tu’-* + *-s,* oszm. *dü-* + *-š,* türkm. *düj-* + *-š,* bask., tat. *tö-* + *-š,* ujg. *čü-* + *-š.*

A magyar *tél* szóval közeli etimológiai kapcsolatban van a mong. *övöl* ’tél’ (< *övö-*: abszolút szótő + *-l:* képző). Ehhez képest az orosz *zima* ’tél’ a fagyással kapcsolatos, az angol *winter* ’tél’, német *Winter* ’tél’ szavak *win-* tövében is hiába keresnénk az álom szót. Ugyanakkor az ang. *sleep* ’alszik’, ném. *schlafen* ’ua.’ szó rokona lehet a fenti alvással kapcsolatos szavaknak.

A magyar *tél* szócikk írója helytelenül járt el, amikor a magyar szót finnugor nyelvi eredetűnek állapította meg anélkül, hogy számba vette volna a török és a mongol adatokat.

15.3.6. csag. ***ungatmak*** 'elhelyezni, behelyezni, beereszteni'. < csag. *ungat-:* relatív szótő (< *unga-:* abszolút szótő + *-t-:* képző) + *-mak*: főnévi igenév képző.

A csag. *ungat-* relatív szótő összetartozik a Kāšγ. ***tuŋit-*** 'kiengedni' igével, amelynek szerkezeti felépítése: Kāšγ. *tuŋi-*: abszolút szótő + *-t:* ige képző. Az abszolút szótő rokona a magy. *ág*, a denominális verbum képző alapja pedig a magyarban is meglévő *tesz* 'csinál' ige.

A csag. *ungat-* relatív szótőnek, a Kāšγ. ***tuŋit-*** 'kiengedni' szónak rokona a magy. ***enged*** 'engedelmeskedik, nem áll ellent, hagy tenni, történni valamit, ereszt'. A TESz szerint ismeretlen eredetű. (TESz) < magy. *enge-*: abszolút szótő + *-d:* képző. Az eredeti *-t* képzőt a csagatáj és Kāšγari adata őrzi, ennek a zöngésedett változata van meg a magyar *enged* szóban. A *-d* igeképző önálló szóban megőrződött, vö.: or. *delat'* 'csinálni', ennek az eredeti szókezdője a *t-*, vö.: magy. *tesz*, stb.

Az *enged* szó tövében benne van a magy. *magas* szó *maga-* töve. Végső soron a forráshoz, a maghoz kötődik a szó, mert mindig a forrás van a legmagasabban a folyó többi részéhez képest. Ott van az eredet, a születés helye, következésképp benne van az abszolút erő, ott van az irányítás helye is.

A *-t, -d* igeképzőnek további változata az *-r* is létrejött, vö.: Kāšγ. ***taŋur-*** 'a magasba engedni' (< *taŋu-*: abszolút szótő + *-r*: képző); Kāšγ. ***tār-*** 'elengedni' (< *tā-*: abszolút szótő + *-r:* képző). Mindkét ige összetartozik a magy. *ereszt ere-* relatív tövének az *-r*-jével. Az adatok alakváltozatai azt is igazolják, hogy az *ere-* tő teljesebb alakja **erek, erik* lehetett. Megfelel a *szül* szavunk **szülik* változatának, amely ma már nem használatos. Hozzátesszük, az *-r*-t tartalmazó forma az ang. *born* is idetartozik, közös gyökerű az *er-, ere-, ereγ, erek* relatív tőváltozatokkal.

Idetartozik a magy. ***ereszt*** ige, amely nem szerepel külön címszóként a TESz-ben. Tanulságos azonban az ***eresztvény*** szócikk: 'fiatal, sarjadó erdő, cserje, csalit, sarj, hajtás, oltóág, bújtóvessző, vízárok, csatorna, kert, ültetvény'. Származékszó: az *ereszt* igéből alakult *-vény* képzővel. (TESz)

Idetartozik a magy. ***ereszteni*** 'engedni' ld. *ereget* 'egymás után elereszt'. Ld. még *ered-*, *ereszt-, ereszték, ereszkedik-, erdő* stb. A TESz szerint a szócsalád *er*(*e*) alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *täärt-* 'ereszt, bocsát', (TESz) <[547] vog. *täär- (*< *tää-*: abszolút szótő + *-r-*: képző) relatív szótő + *-t-:* képző. A szócsalád relatív töve nem lehet ősi örökség a finnugor korból, az adatok azonban idevalók.

[547] A < jelet követően a kutatásaink eredményeképpen helyes szerkezeti felépítéseket mutatjuk be.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Eleink gondolkodása szerint elágazásnál egy új folyó, egy új élet, egy új hajtás, sarj születik. Ilyenkor az anya elengedi, elereszti, elbocsájtja az utódját, más szóval elválnak. Ezért idetartoznak az ilyen cselekvésre utaló és az ilyen jellemzőkkel rendelkező szavak.

Közéjük tartozik a csuv. ***ujăr*** 'részekre osztani, elkülöníteni, szétszedni, elválasztani', ÓT., KB. *adyr* 'elkülöníteni, elválasztani', kirg., kazak, k.kalp., nog., azerb., oszm., türkm., alt., bask. *ajyr,* ujg. *ajri,* üzb. *ajir,* karacs. *air,* tat. *aer,* tuv. *adyr,* hak. *azür,* PK. *adyr* 'elkülöníteni, elválasztani, szétszedni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *ujă-*: abszolút szótő + *-r:* képző, ÓT., KB. *ady-* + *-r,* kirg., kazak, k.kalp., nog., azerb., oszm., türkm., alt., bask. *ajy-* + *-r,* ujg. *aj-* + *-ri,* üzb. *aji-* + *-r,* karacs. *ai-* + *-r,* tat. *ae-* + *-r,* tuv. *ady-* + *-r,* hak. *azü-* + *-r,* PK. *ady-* + *-r.*

Természetes, hogy idetartozik a magy. *eresz, ereszték, ered, erdő, ereget, eretnek, erkély* is. Relatív szótövük az *ere-* ill. *er-*. Tanulságos megnézni a TESz álláspontját, amely nem egységes és nem következetes. Vö.: magy. ***erdő*** származékszó, az *ered* igéből alakult az *-ő* melléknévi igenév képzővel, pontosabban ennek *-(e)γ* előzményével. (TESz)
Tudni kell, hogy az *ered -d* képzője teljesebb formában -dVk volt, amelynek a fejleménye dVγ > -dVw > -dVV > -dő.

A magy. ***ereget*** 'egymás után elereszt, küldözget, felépítget, egymás után létrehoz, tetéz, púpoz'. ld. még ***ered, eredendő, eredeztet, eredmény, eredménytelen, eredményez, ereszt, ereszkedik***. A szócsalád *er*(*e*)- alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *täärt-*[548], *täret* 'ereszt, bocsát', oszt. *lēremtä, ieremtä* 'kiterít, tereget', zürj. *šergedni* 'látni enged, mutogat'. (TESz)

A vogul adat nagyon értékes, mert őrzi az eredeti szókezdő *t*-t. Az osztják adat biztosan nem tartozik ide, a zürjén pedig további vizsgálatra szorul az idetartozását illetően. A magyar szó több szempontból sem lehet ősi örökség a finnugor korból, köztük azért, mert egyrészt kevés az adat, másrészt a szócikk írója nem vette figyelembe a török nyelvi adatokat.

A magy. ***eresz*** 'fészer, kerti hajlék, tornác, pitvar, a háztetőnek a fal síkján túl terjedő része, zsilip, erkély, toldás a női ingben'. Származékszó, az ereget, ered, ereszt, ereszkedik igék alapszavából alakult -sz deverbális névszóképzővel. (TESz) < magy. *ere-*: relatív szótő + *-sz*: képző.

A magy. ***eretnek*** 'olyan személy, aki kiszakadt valamely (egyházi) közösségből, s olyan tanokat hirdet, melyeket régi közössége tévesnek nyilvánít, az eretnekek közé tartozó'. Jövevényszó, végső soron görög eredetű, közvetlen átadója a latin, olasz, vagy esetleg a kaj-horvát-szlovén. (TESz) < magy. *eret-*: relatív szótő (< *ere-*: relatív szótő + *-t-*: képző) + *-nek*: foglalkozásnév képző.

A görög, latin és a szláv szavak idetartozásakor meg kell nézni a jelentéseket is, mennyire esnek távol az eredeti jelentéstől. Az is fontos, tartalmazzák-e ezek a nyelvek az eredeti relatív szótő jelentését, azaz a relatív gyökjelentést. Ezek a nyelvek nem felelnek meg ezeknek a kritériumoknak.

A magy. ***erkély*** alakváltozatai *herkely, erek,* jelentése 'bástya, őrhely, emeletről kiálló nyitott épületrész, balkon, kerti ház, színházi páholy, emeleti üléssorok összessége'. Hazai bajor-osztrák eredetű. (TESz)
Fontos, hogy az *erkély* szóban benne van az eresz és a kiemelkedés jelentéstartalom is.

Hozzátesszük, az elválás, az elágazás az alapja a villa, a gereblye, a fésű, fésülni elnevezésének is. Fontos, hogy az első elválás a forrástól, a magtól, a gyökértől való, ezért a szóban természetes,

[548] A hosszú magánhangzót jelöltük kettőzéssel.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

hogy benne van a forrás, a mag, a gyökér szó is.

Idetartozik a csuv. ***tura*** 'fésülni (hajat), gerebenezni (a lent)', MK., kirg., kazak, k.kalp., nog., ojr., üzb., oszm., tat., bask. *tara*, ujg. *tari,* azerb., türkm. *dara* 'fésülni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *tu-:* abszolút szótő + *-ra*: képző,

Eredetileg nómen-verbum volt. Ennek a nyoma megmaradt, ezért természetes, hogy ugyanazon hangalak ma is lehet ige és főnév.

A csuv. ***tura*** 'gereblye, fésű', ujg. *tar(g)ak*, tuv. *dyrgak,* hak. *targax,* jak. *taraax,* AFT. türkm. *darak,* azerb. *darag,* üzb. *tarak*, kirg., kazak, k.kalp., nog., ojr., bask., tat., oszm. *tarak* 'gereben, fésű'. (JEGOROV 1964) < csuv. *tu-*: abszolút szótő + *-ra*: képző, ujg. *ta-* + *-r(g)ak*, tuv. *dy-* + *-rgak,* hak. *ta-* + *-rgax,* jak. *ta-* + *-raax,* AFT. türkm. *da-* + *-rak,* azerb. *da-* + *-rag,* üzb. *ta-* + *-rak*, kirg., kazak, k.kalp., nog., ojr., task., tat., oszm. *ta-* + *-rak.*

A csuv. ***tura*** 'kis darabokra vágni, törni', *turam*[549] 'kis darab', MK. *togra,* ujg. *togri,* alt., üzb. *tugra*, azerb., oszm., türkm. *dogra,* gag. *dora,* kirg., k.kalp. *tuura,* kazak, bask., tat. *tura* 'szétmorzsol, felaprít, kis darabokra vág', üzb. *tugram,* azerb. *dograma,* türkm. *dogram* 'morzsa, darab'. (JEGOROV 1964) < csuv. *tu-*: abszolút szótő + *-ra:* képző, *tu-* + *-ram*, MK. *tog* + *-ra,* ujg. *tog-* + *-ri,* alt., üzb. *tug-* + *-ra*, azerb., oszm., türkm. *dog-* + *-ra,* gag. *do-* + *-ra,* kirg., k.kalp. *tuu-* + *-ra,* kazak, bask., tat. *tu-* + *-ra,* üzb. *tug-* + *-ram,* azerb. *dog-* + *-rama,* türkm. *dog-* + *-ram.*

Idetartozik a magy. ***tarol*** 'gyökérre vág' és török megfelelői valamint a magy. ***tör, törik*** ige is. .

Természetes, hogy a folyók nevei is tartalmazzák ezeket a szavakat, hiszen a ***Túr, Tura*** sem más, mint a forrástól elvált, elszakadt, elágazott víz.

Sok magyar szót ősi örökségnek tartanak az uráli vagy a finnugor vagy az ugor nyelvi egység korából. Bizonyítékképpen olykor egyetlen nyelvből, néha több, az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvből hoznak példákat, azonban az altáji nyelvcsaládba sorolt nyelvekből nem említenek adatokat, pedig a legtöbb esetben vannak. Gyakori, hogy az indoeurópai nyelvekben is megvannak a párhuzamos adatok. Ezeknek a számbavétele és együttes kezelése is fontos, mert az eddig tanított nyelvi kapcsolatokat új alapokra helyezi.

A szó további török nyelvekben is ismert, vö.: csuv. ***jar*** 'küldeni, ereszteni, elengedni', ÓT., KB., *yd,* jak. *yyt,* alt. *ys, ij* 'elküldeni', tefsz. XII-XIII. sz. *ir* 'elküldeni', hak. 'elküldeni'. (JEGOROV 1964) A török adatok fontosak, mert őrzik az eredeti szókezdő mássalhangzót, a *t*-t (vö.: Kāšγ. *tār-*) ugyanúgy, mint a vogul (vö.: *täär-).* A csuvasban ennek a *j-* fejleménye van meg (vö.: *jar*), a magyarban azonban és néhány török nyelvben ennek a 0- (< V- < *w-* < *δ* < *t-*) fejleménye található (vö.: magy. *er, ere-*, ÓT., KB., *yd,* jak. *yyt,* alt. *ys, ij,* tefsz. XII-XIII. sz. *ir)*. A második mássalhangzó eredetijét is megőrizték, amely szintén *-t* (vö.: jak. *yyt).* Az *-r* közvetlen előzménye interdentális zöngés spiráns: *-r* < *-δ* < *-t* (vö.: magy. *er-, ere-*, Kāšγ. *tār-*, vog. *täär-).* Máshol az eredeti *-t* zöngésedett (vö.: ÓT., KB. *yd)* vagy megmaradt zöngétlennek és réshangúsodott: *-t* > *-th* > *-s* (vö.: alt. *ys).* A *j-* szintén eredeti *t-* fejleménye szó elején (vö.: csuv. *jar)* és szó végén is (vö.: alt. *ij).*

A török és a vogul adatok szemmel láthatóan közel állnak egymáshoz, ezen túlmenően rokonok is. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a magyar szó finnugor eredetű, ráadásul a török adatokról nem beszél a TESz. Fontos figyelembe venni, hogy eleink gondolkodása szerint az 'ereszt, bocsát'

[549] Közvetlen hozzátartozója a magy. *darab* szó.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

jelentéssel elsőként a teremtésnek, a születésnek azt a pillanatát jelölték, amikor az anya méhéből kijön az utód. Ez pedig együtt jár a születéssel, az életet adással, az eleresztéssel, az útra bocsátással, az elválással. A relatív szótövek (magy. *ere-,* Kāšγ. *tār-*, csuv. *jar-,* ÓT., KB., *yd-,* jak. *yyt-,* alt. *ys-, ij-,* tefsz. XII-XIII. sz. *ir-,* vog. *täär-)* összetartoznak egymással s a magyar nem lehet ősi örökség a finnugor korból.

A szócsaládba tartozik nemcsak jelentése alapján, hanem hangtani és szerkezeti felépítése szerint is alakváltozat a magy. ***bocsát,*** *bulcsát,* amely azt is jelenti, útnak ereszt. A *bo-, bul-* tő az 'életet ad, szül' a 'válik' továbbá az 'elenged' jelentéssel van kapcsolatban. A TESz szerint a magy. ***bocsát*** 'megbocsát, valahova juttat, elenged'. Ótörök eredetű szócsalád. (TESz) < *bocsá+ (< bo- + -csá-) + -t;* magy. ***búcsú, bulcsú, bulszú*** 'engedély, bűnbocsánat, búcsúvétel, templomszentelés ünnepe'. Ótörök eredetű. (TESz) < *bú- + -csú, bul- + -csú, bul- + -szú.* A magy**.** *bocsát bocsá-*, a *bulcsát bulcsá-* töve és a *búcsú, bulcsú, bulszú* összetartoznak, az alakváltozatokban meglévő*–l-* etimologikus. A szó eredeti jelentése elvileg kétféle lehet: 'elenged', amely eredetileg arra utalt, hogy a forrás, az anya elengedte az utódát, a folyót, az újszülöttet, a gyereket. Valójában a szó a születést, a világra jövést fejezi ki. Nem indokolt a magyar szónak ótörök eredetű jövevényként való magyarázata.

Az elengedésről, eleresztésről, elválásról, elágazásról, osztódásról tanúskodnak a földrajzi nevek is, vö.:

Ajyrgol f. TB.20.: bask. *Ajyrgol* or. *Airgul* Kum., az or. Kujurgaza bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Ajyrgol* < bask. *Ajyr* ⟵ bak. *ajyr* 'elágazás, mellékfolyó'
+ *gol* ⟵ vö.: han. *xuli* 'völgy, barázda, kis folyó'
or. *Airgul* ⟵ bask. *Ajyrgol*

Auyrgazy f. TB.27.: bask. *Auyrgazy* or. *Aurgazy* Karm., Aur., az or. Uršak jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Auyr* ⟵ bask. *auyr, ajyr* 'folyó elágazása, mellékfolyó, patak'
+ *gazy* ⟵ ÓT. *gaδy* 'folyó'-
or. *Aurgazy* ⟵ bask. *Auyrgazy.*

Asalykül t. TB.20.: bask. *Asalykül* Tujm., tó.
< bask. *Asalykül* < *Asaly* ⟵ *Asa* ⟵ bask. *asa* 'elágazás'
+ *-ly:* képző
+ *kül* ⟵ bask. *kül* 'tó'.
Ld.: bask. *Ajyrykül* Tujm.

15.3.7. csag. ***oguz*** 'tudós, értelmes, bölcs'. < csag. *ogu-*: abszolút szótő + *-z*: képző.

Párhuzama a magy. ***okos*** 'eszes, értelmes' szó. A csag. *ogu-* szótő alakváltozata a K-mong. ***akhamad*** 'öregek' töve (*akha-*), rokon a törökségben használatos *aksakal* (*ak* 'öreg, okos, bölcs, fehér' + *sakal* 'ember') szó előtagjával s a magy. *agg* 'öreg, régi, ravasz' szóval. A magyar szót a TESz helytelenül tartja ősi örökségnek a finnugor korból, azonban az adatok idetartoznak, vö.: cser. *šo·ŋgă* 'öreg', *šo·ŋγo* 'öreg, öregember', *soŋgo* 'ua.' (TESz) A magy. *agg* szóban a második mássalhangzó *-g* eredeti *-k* fejleménye, az első *-g* esetében pedig eredeti *-t-* fejleményéből hasonulás révén lett *-g-* (*-t- > -n- > -η- -g-)*.

A csag. *ogu-*: abszolút szótő rokona a Kāšγ. ***akā*** 'a nép okos, megférfiasodott emberének a neve, rangban a *Tikīn* után következik'. Idetartozik a tör. *aksakal (< ak + sakal)* előtagja, továbbá a magy. *okos* szó *oko-* töve.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A csag. *ogu-*: abszolút szótő alakváltozatai a Kāšγ**.** ***sāg*** 'ész', Kāšγ. ***bukū*** 'okos, tudós, bölcs'.

15.3.8. csag. ***okčï*** 'nyílkészítő s aki a nyilakra és a tegezre felügyel'. < csag. *ok-*: abszolút szótő + *-čï:* foglalkozásnév képző.

A csag. *ok* 'nyíl' a magy. *ág* szóval rokon. Eleink jól ismerték a természetet és annak működését. A fának pl. az elágazási pontja nemcsak az új élet születésének, sarjadásának a helye, hanem mivel mag szerepe van, mindent tartalmaz, ami az élethez kell. Következésképp nemcsak okos, hanem az alakját tekintve itt van a fa hegye s erre utal a csag. *ok.*

15.3.9. csag. ***ičürmek*** 'itatni, innia adni'. < csag. *ičü-*: relatív szótő + *-r-:* képző + *-mek:* főnévi igenév képző.

A csag. *ičü-*: relatív szótő összetartozik a magy. ***iszik*** (< *i-*: abszolút szótő + *-szik*: képző) igével, de rokona a *víz* főnév is, vö.: mong. ***us, usa*** 'víz, patak' (< *u-*: abszolút szótő + *-s, -sa:* képző*).*

A TESz szerint a magy. ***isz-*** ld. ***iszik*** '(ember, állat) folyadékot fogyaszt, kortyolással gyomrába juttat' stb. Ősi örökség a finnugor korból. (TESz) < *i-* + *-sz-, i-* + *-szik.* A szócikk írójának a származtatása nem fogadható el. (CZEGLÉDI 2009. Gyökrendszer. Megjelenés alatt)

15.3.10. csag. ***idlenmek*** 'bűzlik, büdös lesz, rothad, betegeskedni'. < csag. *id-*: relatív szótő + *-len*: denominális verbum képző (< **-lenk*) + *-mek*: főnévi igenév képző.

A szótő rokona a magy. ***bűz*** szó és a *büdös*, amely a TESz szerint ***bűz*** 'szag, rossz szag, rossz hírnév, rossz jellemtulajdonság kellemetlenül feltűnő jellege, kellemetlen, vagy veszélyes helyzet, kifutó hely egy labdajátékban'. Vitatott eredetű. (TESz) < magy. *bű-*: abszolút szótő + *-z:* képző.

A csag. *id- -d*-je megvan a magyarban is, vö.: magy. ***büdös*** 'rossz szagú, visszataszító, kellemetlen, félős (dolog,helyzet), csípős, hideg (szél), kifutó hely egy labdajátékban'. Származékszó, a *bűzös* alakváltozata. (TESz) < *büdö-*: relatív szótő (< *bü-:* abszolút szótő + *-dö-:* képző*)* + *-s*: melléknév képző.

15.3.11. csag. ***izlešmek*** 'egymással édelegni, egymásban gyönyörködni, egymással mulatozni'. < *iz-:* szótő + *-leš-:* képző (< -le: igeképző + *-š-:* kölcsönösséget jelentő igeképző) + *-mek:* főnévi igenév képző.

A csag. *iz-* szótő összetartozik a magy. *íz* és az *édes* szó *éde-* tövével. A TESz szerint a magy. ***íz*** 'a nyelvben mint az ízlés szervében keltett érzet, szépérzék, ízlés, gyümölcsíz, lekvár, szag'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *ɛt* 'szag, íz', zürj. *is* (tő *isk-*) 'bűz, szag'. (TESz)

A magy. ***édes*** 'szeretett, kedves, nem sós, nem savanyú, kellemes, gyönyörűséges, a cukor, a méz ízéhez hasonló, kellemes ízű, vér szerinti, nem mostoha'. Származékszó, ld *ízes*. (TESz) < *éde-*: szótő + *-s*: képző.

A szócikk írója helytelenül járt el, mert nem vette számba a törökségben ismert idevonatkozó adatokat, vö.: csuv. ***tută*** 'íz', tefsz. XII-XIII. sz., polov. *tatyg,* AFT., gag. *dat*, oszm., tat. *tat,* üzb. *did,* azerb. *dad*, kirg. *tatyk,* hak. *tatyg,* kazak *tatym,* karacs. *tatuu,* kum. *tatyv* 'íz'. (JEGOROV 1964) < csuv. *tu-:* abszolút szótő + *-tă*: képző, tefsz. XII-XIII. sz., polov. *ta-* + *-tyg,* AFT., gag. *da-* + *-t,*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

oszm., tat. *ta-* + *-t,* üzb. *di-* + *-d,* azerb. *da-* + *-d*, kirg. *ta-* + *tyk,* hak. *ta-* + *-tyg,* kazak *ta-* + *-tym,* karacs. *ta-* + *-tuu*, kum. *ta-* + *-tyv.*

A csuv. ***tută*** 'íz' képzett alakja a csuv. ***tutlă*** 'finom, édes', tat., bask., oszm., k.kalp. *tatly*, ujg. *tatlik,* Zamahš. *tatlyk,* tefsz. XII-XIII. sz. *tatlyg, tatlug, tatlu,* kirg. *tattu,* kazak *tetti,* AFT. *datlu(g)* 'finom, édes'. (JEGOROV 1964) < csuv. *tut-*: relatív szótő + *-lă*: képző, tat., bask., oszm., k.kalp. *tat-* + *-ly,* ujg. *tat-* + *-lik*, Zamahš. *tat-* + *-lyk*, tefsz. XII-XIII. sz. *tat-* + *-lyg, tat-* + *-lug, tat-* + *-lu*, kirg. *tat-* + *-tu,* kazak *tet-* + *-ti,* AFT. *dat-* + *-lu*(*g*).

Ugyancsak képzett alakja a csuv. ***tutan*** 'ízlelni', tat., bask. *tatyn* kara, azerb. *dad, dadyna bax,* oszm. *dadyna* bak, türkm. *dat, dadeyd* gör, üzb. *tatib kur,* tefsz. XII-XIII. sz., csag., kirg., kazak *tat* 'ízlelni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *tuta-*: relatív szótő + *-n:* képző, tat., bask. *taty-* + *-n kara*, azerb. *da-* + *-d, dady-* + *-na bax,* oszm. *dady-* + *-na bak,* türkm. *da-* + *-t, dady-* + *-d gör,* üzb. *tati-* + *-b kur,* tefsz. XII-XIII. sz., csag., kirg., kazak *ta-* + *-t.*

15.3.12. csag. ***išek*** 'húgy'.

Rokona a magy. ***pisi,*** amely a TESz-ben a *pisil* címszónál található. A TESz szerint a magy. ***pisil*** 'vizel', hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) A *pisi* a *víz* szóval tartozik össze.

15.3.13. csag. ***igerišmek*** 'együtt fordulni, vagy forogni'. < csag. *igeri-*: relatív szótő (< ige-: abszolút szótő + *-ri*: képző) + *-š*: kölcsönös képző + *-mek:* főnévi igenév képző.

A relatív szótő összetartozik a magy. ***teker, tekereg, forog*** szóval és alakváltozataival. Szerkezeti felépítésük: abszolút szótő + képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő' képző, vö: *teke-* + *-r, teke-* + *-reg, fo-*+ *-rog* stb.

15.3.14. csag. ***igrilik*** 'görbeség, görbület'. < *igri-:* relatív szótő (< < *ig-*: abszolút szótő + *-ri-:* képző) + *-lik:* képző.

A csag. *igri-* relatív szótő a magy. *tekerő, teker* szavakkal rokon s a *-lik* képző is megvan számos alakváltozatban a magyar nyelvben.

15.3.15. csag. ***egrim*** 'malomkő s maga a malom'.

A kerekséggel, a forgással és a töréssel, őrléssel kapcsolatos a jelentése. Ld. magy. *teker, őröl őrö-* töve.

A magy. *teker* eredetileg nómen-verbum volt, jelentése 'kerek alakú tárgy, vagy forgó mozgást végez'. Főnévi jelentésben alakváltozata a ma is használt magy. *szekér,* amely a kerekéről kapta az elnevezést. Nyelvi párhuzama a ’kerék’ jelentésű Kāšγ. *čïγrï* szó.

Az igei jelentéshez tartozik a magy. ***tűr*** ’összegöngyöl, összehajtogat, (ruha szélét, ujját) felhajtja’. Ótörök eredetű, vö.: ujg. Kāšγ., csag. *tür-* ‘hajtogat, teker, felhalmoz’, oszm. *dür-* ’felteker, göngyöl’, türkm. *düyr-* ’összeteker’, tat., bask. *tör-* ’hajtogat, göngyöl’, jak. *tüür* (hosszú az *ű*) ’teker’, csuv. *tĕr-* ’csomóba gyűjt (szalmát), összegyúr’. (TESz) < magy. *tű-:* abszolút szótő + *-r:* képző, ujg. Kāšγ., csag. *tü-* + *-r-,* oszm. *dü-* + *-r-,* türkm. *düy-* + *-r-,* tat., bask. *tö-* + *-r-,* jak. *tüü-* + *-r,* csuv. *tĕ-* + *-r-*.

15.3.16. csag. ***egrim*** 'tó, mocsár, vízállás'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A szó az elágazással, a kerekséggel kapcsolatos. Ilyen a magy. *Hüküri tó*, másképpen elágazó tó. A szónak köze van az eredetileg 'víz' jelentésű magy. *tenger* szóhoz.

15.3.17. csag. ***imenmek*** 'valamihez félve és kedvetlenül kezdeni, valamitől húzódozni, vonakodni, kedvetlen, levert lenni'. < *imen-:* szótő + *-mek*: főnévi igenév képző.

A magy. ***immel-ámmal*** 'lustán, kedvetlenül csinálni valamit'. < *im-*: szótő + *-mel*: ld. *-vel* határozórag, *ám-*: szótő + *-mal* ld. *val*: határozórag. Az *ím-, ám-* szótő összetartozik a csagatáj *imen-* szótővel.

15.3.18. csag. ***emgetmek*** 'fáradtságot, fáradalmat, gyötrelmet okozni valakinek, terhére lenni valakinek, fárasztani'. < csag. *emget-:* relatív szótő (< *emge-* + *-t:* igeképző) + *-mek*: főnévi igenév képző. Ld. csag. *imenmek.*

15.3.19. csag. ***bešen*** 'borjú'. < csag. *be-*: abszolút szótő + *-šen:* képző.

Rokona a magy. *borjú (*< *bo-*: abszolút szótő + *-rjú:* képző*),* alakváltozata a magy. ***bece*** 'borjú vagy tehénhívó szó, kisborjú, tehén (a gyermeknyelvekben), elkényeztetett gyermek, serdülő leány'. A TESz szerint állathívogató szó, illetőleg ennek főnevesülése. (TESz) < magy. *be:* abszolút szótő + *-ce:* képző. Idetartozik a magy. ***boci*** 'kisborjú, tehén, ostoba'. (TESz) < *bo-:* abszolút szótő + *-ci:* képző.

A nyelvi párhuzamai között kell számon tartanunk a Kāšγ. ***buzāgū*** (*bu-*: abszolút szótő + *-zāgū:* képző) 'borjú'; Kāšγ. ***tazun*** (Kāšγ. *ta-* + *-zun*) 'borjú, kis tehén' szavakat. A magy. *bocka*[550] és a *borjú* nemcsak jelentésében, hanem etimológiailag is összetartozik. Vö.: csuv. ***păru*** < *părăv,* oszm. *buzagy*, kumük *buzav,* azerb. *buzov,* üzb. *buzok,* bask. *buzau,* tat. *bozau,* kirg. *muzoo,* ujg. *mozaj,* alt. *pozu, pyza, puzu*, tuv. *byzaa,* jak. *boru-osku,* mong. *biragu*, *biruu,* burj. mong. *buruu* (TESz). < csuv. *pă-:* abszolút szótő + *-ru:* képző, *pă-* + *-răv,* oszm. *bu-* + *-zagy*, kumük *bu-* + *-zav,* azerb. *bu-* + *-zov,* üzb. *bu-* + *-zok,* bask. *bu* + *-zau,* tat. *bo-* + *-zau,* kirg. *mu-* + *-zoo,* ujg. *mo-* + *-zaj,* alt. *po-* + *-zu, py-* + *-za, pu-* + *-zu*, tuv. *by-* + *-zaa,* jak. *bo-* + *-ru-,* mong. *bi-* + *-ragu*, *bi-* + *-ruu,* burj. mong. *bu-* + *-ruu.* A magy. *bocka –ck-* ja és a *borjú –rj-* mássalhangzó kapcsolat egyrészt összetartozik, másrészt összefügg a török és a mongol adatokban szereplő –rVg-, -rVv-, -rV-, -zVk-, -zVg-, -zVv-, -zVj-, -zV- hangkapcsolatokkal.

A borjú jelentésben használatos és idetartozik a magy. ***boci*** (< *bo-*: abszolút szótő + *-ci:* képző), ahol a *-ci* képző és a fenti *borjú* megnevezések képzője alakváltozatok, vö.: *-ce, -ci, -cka, -rjú, -zāgū, -zun, -ru, -răv, -zagy*, *-zav, -zov, -zok, -zau, -zoo, -zaj, -zu, -ruu.*

Az *-n-* és *-k-*t illetőleg a fejleményeit tartalmazó képzők úgy függnek össze, hogy korábban *-nk-* mássalhangzó kapcsolat vagy magánhangzót is tartalmazó nVk (< tVk) kapcsolat volt a képző része. Az egyik irányban a *-k* maradt meg és fejlődött tovább (vö.: magy. *borjú*, Kāšγ. *buzāgū)* a másik irányban pedig az *-n (*vö.: csag. *bešen,* Kāšγ. *tazun,* magy. *tehén).* A harmadik esetben mindkettő, az *-n* és a *-k* is eltűnt a használat során (vö.: magy. *bece, boci*, csuv. *păru,* alt. *pozu, pyza, puzu).* Az ún. rotacizmus jelenség pedig megmutatkozik nemcsak a magyarban és csuvasban, vö.: magy. *borjú,* csuv. *păru,* jak. *boru-osku,* mong. *biragu*, *biruu,* burj. mong. *buruu.*

A mongolban meglévő *-r-*t azzal indokolják az akadémiai álláspontot képviselők, hogy a

[550] A *bocka* fejleménye a magy. *boci* 'borjú, kis tehén' szó is.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

bolgárok korábban és kétszer annyi ideig éltek a mongolok mellett, mint a magyarok a bolgárok mellett. A jakutban meglévő *-r-* okáról azonban nem szólnak.

15.3.20. csag. ***bübüš*** 'búbos banka'. < csag. *bübü-*: szótő + ***-š:*** képző.

A szótő összetartozik a csag. ***ebek, ebäk*** 'taraj, bóbita' szóval és rokona a magy. ***búb, púp***. A képző is megvan a magyarban, vö.: magy. ***búbos*** (< *búbo-*: relatív szótő + *-s*: 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó' képző) ***'***búbbal ellátott'.

15.3.21. csag. ***bütgerilmek*** 'beforr, beheged - a seb'. < csag. *bütgeril-*: relatív szótő [< *bütkeri*: relatív szótő (< *bütge-*: relatív szótő + *-ri*: képző) + *-l-*: képző)] + *-mek:* főnévi igenév képző.

A seb beforrása, behegedése úgy is értelmezhető, hogy befejeződik, bevégződik. Minthogy őseinknél a seb elsőként vágott sebet jelentett, ezért amikor már eltűnt a nyílás, a hasadék, akkor végződött be, másképpen beforrt, behegedt. Ezért a csag. *büt* összetartozik a 'fej, vég' jelentésű szóval. Rokona a csuv***. pĕt*** 'bevégződni, befejeződni', tat. *bet,* bask. *böt,* ujg. *püt*, kirg., jak. *but,* azerb., oszm., kazak *bit,* alt. *püt,* k.kalp. *pit* 'bevégződni, befejeződni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *pĕ-*: abszolút szótő + *-t:* képző, tat. *be-* + *-t*, bask. *bö-* + *-t,* ujg. *pü-* + *-t*, kirg., jak. *bu-* + *-t,* azerb., oszm., kazak *bi-* + *-t,* alt. *pü-* + *-t*, k.kalp. *pi-* + *-t.*

Meg kell jegyezni, hogy az oszm. ***fathima*** 'halál' is idetartozik. Külön figyelemre méltóak a latin adatok, vö.: lat. ***fātālis*** 'végzetes, végzetszerű' (GYÖRKÖSY 1986), a lat. ***fātum ***'***isteni szózat, kijelentés, akarat, jövendölés, balsors, szerencsétlenség, pusztulás, végromlás, halál'.

15.3.22. csag. ***bütme*** 'a sebnek behegedése, beforrása, gyógyulása'. < csag. *büt-*: relatív szótő + *-me:* főnév képző. Ld. csag. *bütgerilmek* töve.

A seb behegedésekor, gyógyulásakor valójában egyesül az, ami szétesett. Ezért idetartozik a csuv. ***pĕtĕš,*** dial. ***pĕtĕš*** 'egyesülni, egybeforrni, összefolyni', azerb. *bitiš* 'végének lenni', *bitišik* 'egyesített, odaerősített', oszm. *bitiš* 'egyesülni', *bitištir* 'egyesülésre késztetni, egyesíteni, összekötni', *bitišik* 'érintkező, egyesített', üzb. *bitim* 'egyetértés, beleegyezés', *bitiš* 'megegyezésre jutni valakivel', alt. *püdüš* 'egyesülni', kazak *bitim* 'megegyezés, egyetértés'. (JEGOROV 1964) < csuv. *pĕtĕ-*: relatív szótő + *-ś, -š*: kölcsönösséget kifejező igeképző, dial. *pĕtĕ-* + *-š,* azerb. *biti-* + *-š, biti-* + *-šik,* oszm. *biti-* + *-š, bitiš-*: relatív szótő (< *biti-* + *-š-*) + *-tir, biti-* + *-šik*, üzb. *biti-* + *-m*: főnév képző, *biti-* + *-š,* alt. *püdü-* + *-š,* kazak *biti-* + *-m.* Ld. csag. *bütgerilmek* töve.

,

15.3.23. csag. ***büdürmek*** 'két kézen járni, miközben a lábak fölfelé állnak, fejjel lefelé lenni, a ló fejét levágva s forgolódva megy'. < *büdü-*: szótő + *-r:* képző + *-mek:* főnévi igenév képző. Ld. csag. *bütgerilmek,* csag. *bütme* töve.

A végéről, a fejéről kapta az elnevezést. A szótő összetartozik a magy. *bot* szóval, amely olyan fadarabot nevez meg, amelynek két vége van, az egyik a feje, másik az ellentettje. A TESz szerint a magy. ***bot*** 'bunkó, rendszerint fából készült, hüvelykujjnyi vastagságú, rúdformájú eszköz támaszkodásra, ütlegelésre, díszes pálca mint a hatalom, hivatal jelképe, jogar, buzogány, felügyelet, uralom, hatalom, kútgém végére akasztott tuskó, cölönk'. Vitatott eredetű. 1. Ótörök jövevényszó, vö.: türk *butïγ, budïγ* 'faág', oszm. *budak* 'ág', kirg. *buta-* 'elágazik', alt. *puda-* 'elágazik'. 2. Szláv jövevényszó, vö.: szb-hv. *bät* 'bunkó, bot', szlk. *bat* 'fustély', le. *bat* 'ostor', or. *bat* 'tölgyfabot'. (TESz) < *bo-*: abszolút szótő + *-t:* képző 'valamivel ellátott', türk *bu-* + *-tïγ, bu-* + *-dïγ,* oszm. *bu-* +*-dak,* kirg. *bu-* + *-ta-*, alt. *pu-* + *-da-,* 2. Szláv jövevényszó, vö.: szb-hv. *bä-* + *-t,* szlk. *ba-* + *-t,* le. *ba-* + *-t.* or. *ba-* + *-t.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A fenti török és szláv adatok összetartoznak a csag. *büdü-* szótővel és a magy. *bot* szóval. A magyar *bot* nem lehet jövevényszó. Az adatok és a magyar szólás "Vége van, mint a botnak" igazolják eleink gondolkodását. Őseink nagyon jól látták, hogy a botnak két vége van. Az egyik a kezdete, a feje, vagyis az egyik végén dudorral rendelkezik, ezért hívják bunkós vagy furkós botnak is. A *bot* ugyanolyan, mint a folyó. Van egy feje, az a forrás, van egy másik vége is, amely vagy egy másik folyó, vagy egy tó vagy tenger, amely egyben forrás is.

Eleink azt is tudták, hogy a forrás, a mag eleve rendelkezik bírói hatalommal és parancs joggal, hisz nála van a törvény is. Ő maga a jogar, a furkó, a tengri, következésképp nem is lehet más, csak 'helyes, igaz, törvényes', mert maga az úr. Akire ezt a szerepet, tulajdonságot az emberi társadalomban ráruházzák, azonosulnia illenék a forrás, a mag tisztaságával minden szempontból. Másképp nem jogosult az uralkodásra, törvényalkotásra, a törvény betartására, betartatására stb. A *bír* ige és a *bíró* közvetlenül nem tartoznak össze, csupán igen távoli szálon keresztül.[551] Közvetlenül a török *var* és *dir* 'van, létezik' igével tartozik össze. korábbi alakja **bírik* azaz *-ik* végű lehetett. Ennek névszói jelentéstartalma is volt, amelynek fejleménye a magy. *bíró*.

A magy. ***jogar*** a TESz szerint 'az uralkodó hatalmát jelképező pálca'. Nyelvújítási származékszó, a *jog* főnévből képezték az agyar mintájára ar képzővel. (TESz) < magy. *joga-*: abszolút szótő + *-r:* képző. A szócikk írója tévedett, mert a magy. *jogar* a *furkó* 'furkós bot' szóval rokon, annak az alakváltozata. A TESz szerint a magy. ***furkó*** 'buzogány', egyfajta szöges hajító fegyver, bunkósbot, lisztből készült gombóc, bunkó'. Bizonytalan eredetű. Talán a tisztázatlan eredetű furka '(kétágú) villa' átvétele. (TESz)

A *jogar* nem lehet az agyar mintájára *-ar* képzős szó. Hozzátesszük, az *agyar* szerkezeti felépítése: *agya-*: abszolút szótő + *-r*: képző.

15.3.24. csag. ***bus*** 'magába zárkózott, kedvetlen, mogorva, szomorú'. < *bu-*: abszolút szótő + *-s:* képző.

Alakváltozata a csuv. ***păšă-*** relatív szótöve a csuv. ***păšărxan*** 'búslakodni, nyugtalankodni, megsértődni' igének. Vö.: Zol. bl. *pušurkan*, tuv. *bužurgan* 'nyugtalankodni', csag. *bušurgan* 'szomorkodni, haragudni', *bušurgat* 'nyugtalanítani', tat. *eč pošyr* szomorítani', ujg. *pušun* izgulni, izgatottnak lenni, nyugtalankodni', Zol. bl. *pušuš* 'bánat, szomorúság'. < csuv. *păš* régi kifejezés 'bánkódni, a lelkének fájni', Zol. bl. *puš* 'haragudni', csag. *buš* 'haragudni', tat. *eč pošš* 'búsúlni', *eč pošu* 'bánat, búslakodás'. (JEGOROV 1964) < csuv. *păšărxa-*: relatív szótő (< *păšă-:* relatív szótő + *-rxa-:* képző) + *-n:* visszaható ige képző, Zol. bl. *pušurka- (< pušu- + -rka-)* + *-n*, tuv. *bužurga-* (< *bužu-* + *-rga-*) + *-n,* csag. *bušurga-* (< *bušu-* + *-rga-*) + *-n, bušurga-* (< *bušu-* + *-rga-*) + *-t*: műveltető képző, tat. eč + (*pošy-* + *-r*), ujg. *pušu-*: relatív szótő + *-n*: visszaható ige képző, Zol. bl. *pušu-*: relatív szótő + *-š*: főnév képző, < *pă-:* abszolút szótő + *-š:* képző, Zol. bl. *pu-* + *-š,* csag. bu- + *-š.*

A csuv. *păš* régi kifejezés 'bánkódni, a lelkének fájni', Zol. bl. *puš* 'haragudni', csag. *buš* 'haragudni' igék arra is utalnak, hogy a végső relatív szótő nómen-verbum volt. A nyelvekben fennmaradt külön a névszói és külön az igei jelentésében is.

A csag. *bus* és a török nyelvi párhuzamainak a *r*okona a magy. ***bús,*** jelentése ugyanaz 'magába zárkózott, kedvetlen, mogorva, szomorú', amely nincs meg sem a TESz-ben, sem az ESz-ben.

Összetartozik velük az or. ***pečal'nyj*** 'bús, szomorú' melléknév *peča-* relatív szótöve.

[551] Vö.: CZEGLÉDI Gyökrendszer.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

15.3.25. csag. ***buškanmak*** 'valami után szomorkodni, valamin búslakodni, valami kár, veszteség miatt fájdalmat érezni, fájlalni'. < csag. *buška-*: relatív szótő + *-n*: igeképző + *-mak:* főnévi igenév képző. Ld. csag. ***bus*** 'magába zárkózott, kedvetlen, mogorva, szomorú'.

15.3.26. csag. ***bušmak*** 'kár, veszteség ér valakit, ezen búslakodik, emiatt szomorkodik'. < csag. *buš-:* relatív szótő + *-mak:* főnévi igenév képző. Ld. csag. ***bus*** 'magába zárkózott, kedvetlen, mogorva, szomorú'.

A csag. ***bus*** szó és a *buš-* szótő összetartozik, rokonuk a csuv. *păč* 'pecsét, folt' szó. Idetartozik a csuv. ***păčă,*** nyelvj. ***păčăx*** 'bús, szomorú', csuv. ***păčlan*** 'szomorúvá, bússá válni' ***păč-*** töve. Rokonuk az or. ***pečal'nyj*** 'bús' szó *peča-* töve.

15.3.27. csag. ***bügrenmek*** 'meggörbülni'. < *bügre- (*< *büg-:* abszolút szótő + *-re:* képző) + *-n:* visszaható képző + *-mek:* főnévi igenév képző.

A csag. *büg-* abszolút szótő összetartozik a magy. ***bog*** 'csomó', szóval, a *bügre-* relatív szótő pedig a magy. ***bokor*** szóval.

15.3.28. csag. ***bulag*** 'forrás és tó'. < *bu-*: abszolút szótő + *-lag*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő'.

A Volga-Urál vidékén lévő földrajzi nevekben számos ilyen szó van s a *bulak* a baskírban, a *bolak* pedig a tatárban jelent folyót. A csuvasban is megvan szókezdő *p*-vel, a magyarban pedig a *folyó, foló, folyik* szó tartozik ide. Alakváltozata a csuv. ***šăl*** 'forrás' dial. kút', ÓT. *jul* 'patak', MK. *jul* 'forrás', azerb. *čulje* 'nyitott vízesés', mong. *ceel* 'forrás, forrás, amely állandóan jön fel a földből'. (JEGOROV 1964), idetartozik a Kāšγ. ***julak*** 'kis patak' is.

Az or. ***pole*** 'mező' elnevezése onnan lehet, hogy kezdetben a folyó menti területeket nevezték mezőnek, ahova a folyó vize rendszeresen elfolyt és vissza is húzódott.

15.3.29. csag. ***bulgandžuluk*** 'különválás, összezavarodás, zavar, mozgalom, összeütközés'. < 1. *bulga-* + *-n:* visszaható képző *2. bul-:* relatív szótő + *-gan:* folyamatos melléknévi igenév képző + *-džu:* főnév képző + *-luk:* képző.

A szótő rokona a magy. *válik, málik,* de idetartozik az or. *delit'* 'osztani' *deli-* töve is.

15.3.30. csag. ***bulkašmak*** 'összeütközni, mozgalmat indítani, zavarogni, lázongani'. < *bulka-*: relatív szótő + *-š-:* kölcsönös képző + *-mak:* főnévi igenév képző.

Összetartozik vele a magy. ***találkozni talá-*** relatív töve. A TESz szerint a *talál* címszónál találhatók a szócsalád tagjai, vö.: magy. talál 'rábukkan (valakire), találkozik valakivel, lel, észrevesz, meglát valamit, hozzájut valamihez, elnyer, megszerez, stb.). Származékszó, alapszava a tal- ősi örökség az uráli korból, vö.: cser. *tò·lam, to·lam* 'jön, érkezik', fi. *tulla* (*tulen*) 'ua., lesz', észt *tulema* 'jön', szam.jur. *tōš,* jeny. *tuaro, to'ado, to'aro*, kam. *šolam* 'jön', lp. *tolli* 'jön'. (TESz)

Idetartozik a magy. ***lel*** ige, amely a TESz szerint 'talál'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: fi. *löytää,* észt *leidma* 'talál'. (TESz) < magy. *le-*: abszolút szótő + *-l*: képző, *löy-* + *-tää,* észt *leid-*: relatív szótő (< *lei*: abszolút szótő + *-d-*: képző) + *-ma*: főnévi igenév képző.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A magyar szó nem lehet ősi örökség a finnugor korból, azonban az adatok idetartoznak. Az észt *leidma* kétszeresen is értékes adat. Egyrészt azért, mert a *leid-* relatív töve tartalmazza az abszolút szótőhöz járuló *-d* képzőt, amelynek a fejleménye az *-l*. Az eredeti mássalhangzó *-t* volt. másrészt a *-ma* főnévi igenév képző kezdő mássalhangzója összetartozik a komi *-ni,* magy. *-ni,* oszm. stb. *-mak* főnévi igenév képzőjének kezdő mássalhangzójával, amelyek eredeti *-t* fejleményei. Ezt a *-t*-t megőrizte az orosz *-t'*: főnévi igenév képző, amelynek az előzménye a *-ti*.

Eleink gondolkodása szerint az egy pontból történő elágazás ellentettje az egy pontban való találkozás. Így idetartozik nemcsak a magy. ***válik*** 'azaz egy pontból elkülönül' és hanem a találkozik *talá-* töve, továbbá az ütközés, csatlakozás jelentésű szavak, ld. *csat, csata.* A találkozás pontja a ***hely,*** amely a csuvasban ***tĕl,*** a *talál* pedig *tĕl pul*. A *c*sag. ***bulka-*** relatív szótő, magy. *hely,* a csuv. *tĕl* 'hely', a magy. *talál talá-* relatív töve, az oszm. *bulmak (*< *bul-*: relatív szótő + *-mak*: főnévi igenév képző) 'találni' *bul-*, oszm. *buluşmak* (< *bulu-*: relatív szótő + *-ş-*: kölcsönös képző + *-mak*: főnévi igenév képző) 'találkozni' *bulu-* relatív töve összetartoznak.

Rokon az or. ***bitva*** 'csata', az or. ***bit'*** 'ütni' *bi-* töve, innen van a magy. ***ver-, üt*** ige, sőt ez az alapja a magy. *ütközet* főnévnek is.

15.3.31. csag. ***bišmek*** 'ketté vágni, ketté szelni'. < csag. *biš-*: relatív szótő + *-mek:* főnévi igenév képző.

A csag. *biš-*: relatív szótő rokona a csuv. ***pus*** 'vágni, szelni, kapálni'. (JEGOROV 1964) A szótővel összetartozik a magy. ***metél, metsz, mészárol*** igéknek a ***meté-, met-, mészá-*** töve és a ***bicsak, bicska*** szó. Jellemzőjük a hegy, él. A bicska nemcsak hegyes és éles, hanem bicsaklik is, a bicsaklásnál pedig szeg, él keletkezik, ennek pedig jellemző tulajdonsága, hogy hegyes és éles.

15.3.32. csag. ***bešindži*** 'ötödik'. < *bešin-* + *-dži:* sorszámnév képző.

A sorszámnév csag. *-dži* képzőjével rokon a magy. *el-* + *-ső, ötö-* + *-dik* stb. *-ső* és *-dik* képzője. A csag. *-dži,* magy. *ső, -dik* egymásnak alakváltozatai, de idetartozik az ang. *third (*< *thir-*: relatív szótő + *-d:* sorszámnév képző) 'harmadik' *-d* és a továbbiakban használatos *-th* sorszámnév képző (vö.: ang. *seventh* 'hetedik' < *seven-*: relatív szótő + *-th*: sorszámnév képző).

15.3.33. csag. ***big*** 'kész, elkészített, elrendezett, bevégzett'.

Eleink megfigyelése szerint a forrásban, a magban van a legnagyobb rend, ugyanakkor a legnagyobb káosz is. Ez egyben a kezdet és a vég. Természetes, hogy a csagatáj mint szkíta, hun utódnyelv őrzi ezeket a jellemzőket. Hozzátesszük, hogy a mag egyúttal mindent tartalmaz, ezért az is természetes, hogy a szó családjába tartozik a magy. *vég* és az oszm. *pek* 'nagyon', a szlk. *pekne* 'nagyon', az ang. *big* 'nagy' és a magy. *magas maga-* töve. A nyelvek egyik részében *-k* vagy a *-k* fejleménye a végső mássalhangzó a 'vég' jelentésű szavakban, a másik részében pedig *-t* vagy ennek a fejleménye. Ez azért lehetséges, mert korábban *-tk-* mássalhangzó kapcsolat volt ezekben a szavakban s az egyik irányban a *-k* tűnt el és a *-t* maradt meg, a másik irányban pedig a *-t* tűnt el és a *-k* maradt meg vagy a *-t* és a *-k* valamelyik fejleménye.

Az is fontos, hogy az elvégzett munka egész, mind. Ezért a csag. ***big*** 'kész, elkészített, elrendezett, bevégzett' szóval rokon a csuv. ***pĕtĕm*** 'egész, mind', KB., Zol. bl., Zamahš., AFT., ujg., kirg., oszm. *bütün*, manih. *büdün*, ujg. *pütün,* azerb. *bütön,* türkm., kazak *bütin,* üzb. *butun*, kum. *b'ut'un*, bask. *bötön*, tat. *böten,* alt., hak. *püdün,* k.kalp. *putin* 'egész'. (JEGOROV 1964) < csuv. *pĕ-*: abszolút szótő + *-tĕm:* képző, KB., Zol. bl., Zamahš., AFT., ujg., kirg., oszm. *bü-* + *-tün*, manih. *bü-*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *-dün*, ujg. *pü-* + *-tün,* azerb. *bü-* + *-tön,* türkm., kazak *bü-* + *-tin,* üzb. *bu-* + *-tun*, kum. *b'u-* + *-t'un*, bask. *bö-* + *-tön*, tat. *bö-* + *-ten,* alt., hak. *pü-* + *-dün,* k.kalp. *pu-* + *-tin.*

A TESz szerint a magy. ***vég*** 'valaminek térben befejező része, valami széle, határa, végső, utolsó, szövött anyag göngyölege, folyamat, cselekvés állapot befejeződése, idő befejező szakasza, stb.'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: fi. *viime* 'utóbbi, múlt, utolsó, végső', észt *viimane* 'utolsó, végső, az utóbbi'. (TESz) < fi. *vii-*: abszolút szótő + *-me*: képző, észt *vii-* + *-mane*.

A szócikk írója mindössze két adat alapján feltételezi a finnugor eredetet és nem vette figyelembe a más nyelvi adatokat.

15.3.34. csag. ***bilgürme*** 'tudós, értelmes, okos'. < csag. *bilgü-*. szótő + *-r:* képző + *-me*: képző.

A szótő (csag. *bilgü*) rokona a magy. *bölcs* (1. *böl-* 'betű, jel' + *-cs:* foglalkozásnév képző ld. 'betűs, betűvel, jellel foglalkozó' 2. *böl-* ld. csuv. *pĕl-* 'tudni' + *-cs*: képző, ld. magy. 'tudós') töve (*böl-*).

Idetartozik a csuv. ***pĕl-*** 'tudni, ismerni', ÓT., ujg., üzb., azerb., türkm., oszm., kirg., kaz., k.kalp., nog., ojr., tuv. *bil*, alt., hak. *pil,* tat., bask. *bel* 'tudni, érteni' (JEGOROV 1964) igető szorosan összefügg a magy. ***bölcs*** szó tövével. A magy. *bölcs* egyrészt tudós, aki tud, azaz a jellel, a betűvel foglalkozik, másképp a betűt, a tudást őrzi. Ez a kettősség nem véletlen, hisz a betű rögzíti a tudást s a betű ismerete, őrzése fontos a tudásnak a megszerzéséhez és megtartásához egyaránt. Tudósnak, bölcsnek, pecsétőrnek valamikor rangot jelentett őseinknél, így volt ez a hunoknál is.

15.3.35. csag. ***bilür el*** 'az értelmesek, a tanultak, az értelmiség'. < csag. *bilü-* + *-r:* képző + *el* 'nép'.

A szótő rokon a csag. *bilgü-* szótővel és társaival, idetartozik a magy. *bölcs* töve a *böl-*. .

15.3.36. csag. ***pertik*** 'csontrepedés, csonttörés vagy hasadás'. < *per-*: relatív szótő + *-tik*: képző .

Párhuzama a magy. ***törés*** < *töré-*: relatív szótő + *-s*: képző. A relatív szótövek (csag. *per-*, magy. *töré-*) és a képzők (csag. *-tik*, magy. *-s* ld. *-š,* alakváltozata a *-ság, -ség*) is egymás alakváltozatai. Külön összetartozik a relatív szótövekkel a magy. ***törik*** ige is.

15.3.37. csag. ***tattarmak, tatturmak*** 'megízleltetni, kóstoltatni'. < csag. *tat-:* relatív szótő + *-tar-:* parancs, műveltetés képzője + *-mak:* főnévi igenév képző, *tat-* + *-tur-* + *-mak*.

A csag. *tat-* relatív szótőnek alakváltozata a csuv. ***tută*** 'íz', XII-XIII. sz-. polov. *tatyg*, AFT., gag. *dat,* oszm., tat. *tat,* üzb. *did,* azerb. *dad,* kirg. *tatyk,* hak. *tatyg,* kazak *tatym,* karacs. *tatuu,* kum. *tatyv* 'íz'. (JEGOROV 1964) < csuv. *tu-*: abszolút szótő + *-tă:* képző, XII-XIII. sz-. polov. *ta-* + *-tyg,* AFT., gag. *da-* + *t,* oszm., tat. *ta-* + *-t,* üzb. *di-* + *-d*, azerb. *da-* + *-d*, kirg. *ta-* + *-tyk*, hak. *ta-* + *-tyg*, kazak *ta-* + *-tym,* karacs. *ta-* + *-tuu,* kum. *ta-* + *-tyv.*

Összetartoznak a magy. *íz* szóval és az *édes* szó *éde-* tövével.

15.3.38. csag. ***tamdžïlamak*** 'csepegtetni'. < csag. *tam-*: abszolút szótő + *-džï-*: képző + *-la*: ige képző + *-mak*: főnévi igenév képző.

A < csag. *tam-*: abszolút szótő megvan Kāšγarinál, vö.: Kāšγ. ***tam*** 'csepp'. < *ta-*: abszolút szótő + *-m*: képző.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Ezek az adatok igazolják, hogy 'csepp, csepeg' jelentésben nemcsak *k-,* hanem *t-* kezdetű szó is ismert. A következő közmondás megerősíti azt az álláspontunkat, mely szerint a végső kiindulási, a hasonlítási alap a víz illetőleg annak valamely halmazállapotú változata, vö.: Kāšγ. **būzdan sūv tamār** 'a jégről víz csöpög'. Így beszélnek arról, aki tulajdonságaiban hasonlít az apjára. (Közmondás)

A szó a törökségben elterjedt, vö.: csuv. ***tumla*** 'csepegni, csepp', tefsz. XII-XIII. sz. *tam,* AFT., azerb., türkm. *dam,* oszm. *damla* 'csepegni', Zamahš., csag., tat., bask., ujg., kazak, k.kalp., nog., kumük, ojr. *tam,* üzb. *tom,* kirg., hakasz *tamčyla,* tuv. *damdyla* 'csepegni', karaim *tam* 'folyni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *tum-:* szótő + *-la:* denominális verbum képző, oszm. *dam-:* szótő + *-la:* képző, kirg., hakasz *tamčy-* (< *tam-* + *-čy-*) + *-la*, tuv. *damdy-* (< *dam-* + *-dy*) + *-la.* tefsz. XII-XIII. sz. *ta-:* abszolút szótő + *-m:* képző, AFT., azerb., türkm. *da-* + *-m,* Zamahš., csag., tat., bask., ujg., kazak, k.kalp., nog., kumük, ojr. *ta-* + *-m,* üzb. *to-* + *-m,* karaim *ta-* + *-m.*

A relatív szótövek a magy. ***csepp*** főnévvel és a ***csepeg*** igével tartoznak össze közvetlenül. Eredetileg nómen-verbum volt. Ma a magyar őrzi a névszói és az igei változatot.

A következő török szavaknak a tVm szótöve is idetartozik, vö.: csuv. ***tumlam*** 'csepp', tefsz. XII-XIII. sz. *tamim,* ujg. *tamča,* kirg., alt., hakasz, tat., karacs., kum. *tamči,* üzb. *tomči,* kazak, k.kalp., nog. *tamši,* bask. *tamsy*, oszm., gag. *damla,* azerb. *damči*, türkm. *damža,* tuv. *damdy* 'csepp'. < *tam, dam* ld. *tumla.* (JEGOROV 1964) < csuv. *tum-*: szótő + *-lam*: képző, tefsz. XII-XIII. sz. *tami-*: szótő + *-m:* képző, ujg. *tam-*: szótő + *-ča*: képző, kirg., alt., hakasz, tat., karacs., kum. *tam-*: szótő + *-či,* üzb. *tom-*: szótő + *-či,* kazak, k.kalp., nog. *tam-*: szótő + *-ši*, bask. *tam-*: szótő + *-sy,* oszm., gag. *dam-*: szótő + *-la*, azerb. *dam-*: szótő + *-či*, türkm. *dam-:* szótő + *-ža,* tuv. *dam-*: szótő + *-dy.*

Rokonuk a csuv. ***tăm***: megerősítő segédszó. Eleink tudták, hogy a zúzmara, a jég, jégkása, jégdara valójában vízcsepp, csak más halmazállapotú. Természetes, hogy a megnevezés is rokon, vö.: csuv. ***tăm*** 'zúzmara, jégkása, fagy', MK., *tumlyg* 'hideg, fagy', tefsz. XII-XIII. sz. *tumlug*, *tumlyg* 'fagyos', azerb., oszm. *don,* türkm. *donaklyk,* tat. *tuŋ* 'fagy', kirg., kazak, ujg., ojr. *tuŋdyr* 'fagyni, megfagyni'. (JEGOROV 1964) < MK., *tum-:* szótő + *-lyg:* képző 'valamivel ellátott', tefsz. XII-XIII. sz. *tum-:* szótő + *-lug:* képző, *tum-:* szótő + *-lyg:* képző, azerb., türkm. *donak-:* szótő + *-lyk:* képző, kirg., kazak, ujg., ojr. *tuŋ-:* szótő + *-dyr:* képző.

Idetartozik a magy. ***támpont*** összetett szó előtagja a *tám,* a ***támasz*** *táma-* relatív szótöve stb. Az eredeti szókezdő *t*-nek különböző fejleményeit tartalmazzák idetartozó szavak, vö.: magy. *csomó, csepereg*, *szemereg.* A szó családjába tartozik az ang. ***theme*** 'anyag, szótő'. Úgy tűnik, hogy a csag. *tam* és a társai abszolút szótőből és képzőből állnak.

15.3.39. csag. ***toxtak*** 'leülés, letelepedés, pihenés'. < *tox-*: abszolút szótő + *-tak*: képző.

Az abszolút szótőnek rokona a magy. ***nyugszik*** ige *nyug-,* a ***nyugat, nyugalom*** főnév ***nyuga-*** töve. A csag. *toxtak* alakváltozata a magy. ***tanya*** (< *ta-*: abszolút szótő + *-nya:* képző.

15.3.40. csag. ***togdarï*** 'túzok'. < csag. *togda-:* relatív szótő ***(<*** *tog-*: abszolút szótő + *-da*: képző + *-rï*: képző.

A szó megvan Kāšγarinál, amely a csag. relatív szótővel (vö.: csag. *togda-*) tartozik össze, vö.: Kāšγ. ***tūj, tūz*** 'túzok' < *tū-:* abszolút szótő + *-j, -z:* képző.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Ugyancsak a csagatáj relatív szótőhöz kapcsolódik a magy. ***túzok*** 'mezőn élő, pulyka nagyságú, sárgásbarna színű madár'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: csag. *toγdaq,* azerb. *tovdaġ,* bask. *duγaδaq*, kirg. *tōdaq,* tuv. *toγduq,* mong. *toγodag* 'túzok'. (TE!Sz) < magy. *tú-* + *-zok*: képző, csag. *toγ-*: abszolút szótő + *-daq*: képző, azerb. *tov-* + *-daġ,* bask. *duγa-* + *-δaq*, kirg. *tō-* + *-daq,* tuv. *toγ-* + *-duq,* mong. *toγo-* + *-dag.*

A magyar *túzok* szó *tú-* és a Kāšγ. *tūj, tūz* szavak *tū-,* kirg. *tōdaq tō-* abszolút szótő hosszú magánhangzójának előzménye diftongus (-VC-) ill. triftongus (-VCV-) volt, amelyet őriznek a fenti adatok, vö.: csag. *-og, -oγ,* azerb. *-ov,* bask. *-uγa,* tuv. *-oγ,* mong. *-oγo-* . A képző eredeti kezdő mássalhangzója *t-* volt, amelynek fejleményei szerepelnek az adatainkban, vö.: *-d* (< *-t*), *-δ* (< *-t*), *-z* (< *-δ* < *-t*).

Az madár nevének szó szerinti jelentése 'dagadó', amely onnan van, hogy a túzok és a pulyka jellegzetessége, hogy felfújja magát, felborzolja a tollát. Maga a magy. ***dagadó*** szó is idetartozik, szerkezeti felépítése: *daga-* + *-dó.*

Idetartozik a magy. ***duzzad*** 'haragra gerjed, terjedelmében növekszik, dagad, árad, felfuvalkodik, kedve kerekedik'. Hangfestő eredetű, ld. még *dac*. (TESz) < *duz-*: relatív szótő + *-za*: képző (vö.: *-zog*) + *-d*: képző.

A magy. ***duzzog*** 'csendesen morgolódik, durcáskodik, duzzad'. Hangfestő eredetű. (TESz) < *duz-*: relatív szótő + *-zog*: képző.

15.3.41. csag. ***tikmek, dikmek*** 'nézni' < *tik-*: szótő + *-mek*: főnévi igenév képző, *dik-* + *-mek.*

A szótővel összetartozik a magy. ***bök*** *'*néz' és a ***tekint*** szótöve. Bár a TESz szerint a magy. ***bök*** 'szúr, döf, sért, mutat' jelentésben ismert és ismeretlen eredetű szó. (TESz) Használatos az *idebökj* 'idenézz' jelentésű igekötős ige. Rokon a magy. ***tekint*** szótöve, amely a TESz szerint 'együttérzéssel, segítőkészséggel van valaki iránt, törődik valakivel, néz valahová, rövid ideig néz valamit, figyelembe vesz valamit, tekintettel van valamire, bizalommal néz valakire, segítséget vár valakitől, lát, látási érzékkel rendelkezik, stb.'. A szócsalád *tek-* alapszava valószínűleg ősi örökség az ugor korból, vö.: osztj. *täγentä* 'emlékezetben tart, emlékezik, tudomása van valamiről, álomban vagy mámorban észlel és emlékezik, lát vagy hall, megjövendöl'. (TESz) < magy. *tekin-*: relatív szótő (< *teki-*: abszolút szótő + *-n-*: képző) + *-t:* ige képző, osztj. *täγen-*: relatív szótő (< *täγe-*: abszolút szótő + *-n-*: képző-) + *-tä.*

A TESz szócikk írója tévedett, nem vette figyelembe a török adatokat. A szó nem lehet ugor kori ősi örökség, vö.: csuv. ***păx*** 'nézni, látni, tekinteni, követni, tisztelni', MK., tefsz. XII-XIII. sz., ujg. *bak* 'nézni, követni valakit, legeltetni', kirg., oszm. *bak* 'nézni, látni, nevelni, tisztelni', kazak *bakyla* 'nyomon követni', *bag* 'legeltetni, őrizni', azerb. *bax* 'nézni, tekinteni, tisztelni', bask. *bag* 'nézni, látni', kum. *bak* 'látni, nézni', csuv. *păxăn,* kazak, ojr., bask. *bagyn* 'alávetni magát, engedelmeskedni, függésben lenni'. (JEGOROV 1964) < kazak *baky-*: abszolút szótő + *-la*: képző, csuv. *păxă-* + *-n,* kazak, ojr., bask. *bagy-* + *-n.*

A szónak rokona a magy. ***tekintetes*** szó, amelynek a *tekin-* töve összetartozik a fenti csuv. *păxăn,* kazak, ojr., bask. *bagyn* 'alávetni magát, engedelmeskedni, függésben lenni' szavakkal, továbbá a türk feliratokból is jól ismert ÓT. *tegin* címnévvel.

15.3.42. csag. ***tïlïlmak*** 'eltiltatik, akadályoztatik'. < csag. *tïlï-:* szótő + *-l:* igeképző + *-mak*: főnévi igenév képző.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A szótő összetartozik a magy. *tilt* ige *til-* tövével, valamint a *tilos* (< *tilo-*: szótő + *-s*: képző) *tilo-* tövével. A TESz szerint a magy. ***tilt*** 'nem engedélyez, tilosnak nyilvánít, távol tart, visszatart'. A szócsalád tagjai származékszavak. Alapszavuk bizonytalan eredetű. Talán azonos a *titok* alapszavának *ti-* elemével. (TESz) < magy. *til-*: relatív szótő + *-t*: ige képző.

A magy. ***titok*** 'mások előtt leplezett, elhallgatott dolog, megmagyarázhatatlan, rejtélyesnek látszó jelenség, titkos'. Származékszó. Alapszava a *tit-* bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. *tujt-, tōjt-* 'elrejt, eldug, eltitkol'. (TESz) < magy. *ti-*: abszolút szótő + *-tok*: képző, vog. *tuj-*: relatív szótő + *-t:* képző, *tōj-* + *-t.*

A vog. *tujt-, tōjt-* szavaknak valóban alakváltozata a magy. ***rejt*** ige. A kérdés, hogy magával a *titok* szóval vagy annak az abszolút szótövével tartozik-e össze a rejt rej- töve. A magy. *rejt* szerkezeti felépítése *rej-*: szótő + *-t*: képző. A szótő előzménye *rek-* < *tek-* lehetett. A kutatásaink értelmében a magy. *titok* szó szerkezeti felépítése: *ti-*: abszolút szótő + *-tok*: képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott'. A TESz szócikk írója téved, mert a *titok* alapszava nem lehet a *tit-*. Ugyanakkor, a *til-* (ld. magy. *tilt*) és a *tilo-* (ld. magy. *tilos*) valamint a csag. *tïlï-* szótövek összetartoznak. Az *-l-* fejlemény, eredeti *-t-*ből keletkezett (vö.: *-t-* > *-δ-* > *-l-*). A legelső és a legnagyobb titkot eleink számára a forrás, a mag rejtette. Ebből az is következik, hogy a *titok* és a *tilt, tilos* szó a forráshoz, a maghoz vezet el bennünket. A magy. ***titkol*** változat (< *titko-*: relatív szótő + *-l:* ige képző)

Meg kell említenünk a csuv. ***pytar*** 'rejteni' és a ***pytan*** 'rejtőzködni', balk. *boktur* 'rejteni', üzb. *bikit* (?), ujg. *batur* 'rejteni', polov. *batyr* 'rejteni, titkolni' igét. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: *pyta-*: szótő + *-r*: képző, *pyta-* szótő + *-n*: visszaható igeképző, balk. *boktu-*: relatív szótő (< *bok-:* abszolút szótő + *-tu:* képző) + *-r:* képző, üzb. *biki-* + *-t* (?), ujg. *batu-* (< *ba-:* abszolút szótő + *-tu-:* képző) + *-r*, polov. *baty-* (< *ba-:* abszolút szótő + *-ty-* képző) + *-r:* képző.

Az eredeti szókezdő *t*-nek a fejleményei (t- > 1. *δ-* > *w-* > *b-*, 2. *th-* > *φ-* > *p-*) használatosak ezekben az adatokban.

15.3.43. csag. ***tïngur*** 'pihenő, megpihenő, aki pihen'. < csag. *tïngu-*: szótő + *-r* : képző.

A csag. *tïngu-* szótő rokona a magy. *tanya,* a képző pedig ma is használt foglalkozásnév képzővel tartozik össze, vö.: magy. *tanár* (< *taná-* + *-r*: foglalkozásnév képző) , ang. *teacher* (< *teache-* + *-r*) 'tanár' stb. A magy. ***tanya*** 'mély víz, víztócsa, mocsár' jelentésű szó, kezdetben az állóvíz megnevezése volt, ilyenkor a víz pihent, leült. Az ember is tanyázik, amikor leül. A TESz helytelenül származtatja a magyar szót a szláv nyelvekből, ahova átvétel útján került olyan néptől, népektől, amelyek a magyarral közös gyökerűek.

A csag. ***tïngur*** alak azért is értékes, mert a *tïngu-*: szótőben *-ng-* mássalhangzó kapcsolat van, amelynek az előzménye *-tk-* volt. A magyar *tanya* szóban *-nk-* > *-nγ-* > *-nj-* > *-ny-* változás történt.

15.3.44. csag. ***džibir*** 'szárny'. < *džibi-*: abszolút szótő + *-r*: képző.

A csag. *džibir* és a magy. *szárny* relatív töve a *szár-* (vö.: magy. *szár-* relatív szótő + *-ny*: képző) tartoznak össze. A TESz szerint a magy. szárny 'madarak, rovarok repülésre alkalmas szerve, hal valamelyik oldalsó uszonya, stb.' bizonytalan eredetű. Talán csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: csuv. ***śurăm*** 'hát', AH. *yaγrïn*, csag. *yaγrïn* 'lapocka', k.kalp. *žayïrïn,* alt. *yarïn,* jak. *sarïn* 'hát, váll', mong. *dali,* burj.mong. *dali* 'szárny', és mong. *dalu* 'lapocka(csont)'. (JEGOROV 1964) < csuv. *śu-*: abszolút szótő + *-răm:* képző, AH. *yaγ-* + *-rïn*, csag. *yaγ-* + *-rïn,* k.kalp. *žayï-* + *-rïn,* alt.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

yarï- + *-n,* jak. *sarï-* + *-n,* mong. *da-* + *-li,* burj.mong. *da-* + *-li,* mong. *da-* + *-lu.*

Minthogy a madárnak a legnagyobb jellegzetessége a szárnya, ezért a madármotívumok is V alakúak. A V-nek a két szára jelöli a madár szárnyát. Eleink gondolkodása szerint a lapockacsont és a váll a szárnyhoz tartozik, ezért természetes, hogy azok is viselik ezt az elnevezést. Hozzátesszük, maga a madár szó is idetartozik. A magy. ***madár*** a TESz szerint 'tollakkal fedett, kétlábú, kétszárnyú, melegvérű gerinces állat, stb.' Ismeretlen eredetű. (TESz) < magy. *madá-*: abszolút szótő + *-r*: képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő'.

Idetartozik a relatív szótöve a csuv. ***čĕrlĕx, čĕrĕlĕx*** 'háziállatok és szárnyasok' (< ***čĕr-***: relatív szótő **+ *-lĕx***: képző). A szónak a relatív tövében elvileg vagy a csuv. 'élet', vagy pedig a 'szél, oldal' szó van meg, amely a szárny megnevezésére is használatos.

A csuv. ***śunat*** 'szárny' (< *śuna-*: relatív szótő + *-t:* képző 'valamivel ellátott') relatív töve a magy. *szárny szár-* tövével, a csuv. *śunat* pedig a magy. *szárny* szónak az alakváltozata. Hozzátesszük, hogy az ismert madármotívum, az egy pontból kiinduló két szár olyan V alakú forma, amelynek a két szára egyben a madár szélét és szárnyát egyszerre jelöli.

Meg kell jegyeznünk, hogy a madármotívumoknak a széleskörű elterjedése Eurázsiában (ld. DEUTSCH.....) elsősorban nem a madarak elterjedését jelzi. Onnan kell kiindulni, hogy az őseink az élet első, ősi forrását nagyon tisztelték és értékelték. A forráshoz mindig az ív forma kötődik, amely a mozgásnak is az alapja, s szerintük él az, ami mozog. A madár szárnya egy V alak, amely másképpen ív. A madármotívumok jelentősége tehát abban van, hogy szimbólum, amellyel az ősök az élet, a legelső ős, a mag, az anya tiszteletét jelölték.

15.3.45. csag. ***čakal*** 'sakál'. < csag. *čaka-*: abszolút szótő + *-l:* képző.

A TESz szerint a magy. ***sakál*** nemzetközi szó, de nem idézi a csagatáj adatot, vö.: angol *jackal,* ném. *Schakal,* fr. *chacal,* ol. *sciacallo,* or. *šakal* 'sakál'. Ismert végső forrása az ói. *śrgāláh* 'sakál'. Ennek eredete tisztázatlan. Ld. perzsa *šayāl* 'ua.', oszm. *çakal* 'ua.'. (TESz) < magy. *saká-*: abszolút szótő + *-l:* képző, angol *jacka-* + *-l,* ném. *Schaka-* + *-l*, fr. *chaca-* + *-l,* ol. *sciacal-*: relatív szótő + *-lo*: képző, or. *šaka-*: abszolút szótő + *-l*: képző, ói. *śrgā-* + *-láh*, perzsa *šayā-* + *-l*, oszm. *çaka-* + *-l.*

15.3.46. csag. ***čakïltak*** *'*sajt, melyet aludttejből csinálnak'. <csag. *čakïl-:* relatív szótő (< *čakï-*: abszolút szótő + *-l-:* képző*)* + *-tak:* képző.

A csag. *čakï-*: abszolút szótő rokona a magy. *sajt saj-* töve, amely magát a folyadékot, a tejet jelöli. A TESz szerint a magy. ***sajt*** 'tejből illetve túróból érleléssel készített tejtermék, savó, gyümölcsből vagy húsból sajtformára készített eledel'. Ótörök eredetű, vö.: kar. *čïγït*, csuv. *čăkăt* 'sajt'. (TESz) < *saj-:* abszolút szótő + *-t:* képző, kar. *čïγï-* + *-t*, csuv. *čăkă-* + *-t.*

Rokon a csuv. ***čăkăt*** 'sajt', karaim *čïγït* 'sajt', Vö.: osszét *cigt* 'sajt', óind. *tikta* 'savanyú, csípős ízű', perzsa-afgán *čäke* 'kinyomott, megszárított savanyú tej'. (JEGOROV 1964) < csuv. *čăkă-:* abszolút szótő + *-t:* képző*,* karaim *čïγï-* + *-t,* osszét *cig-* + *-t,* óind. *tik-* + *-ta.*

15.3.47. csag. ***čalmak*** 'gyorsan menni, sietni, szaladni'. < csag. *čal-:* relatív szótő (< *ča-*: abszolút szótő + *-l-*: képző) + *-mak*: főnévi igenév képző. A relatív szótőnek alakváltozata a csag. ***čalïg*** 'gyors, serény' (< *ča-:* abszolút szótő + *-lïg:* képző) szó.

Idetartozik a magy. ***szalad*** *(*< *szala-*: relatív szótő + *-d:* képző) relatív töve. A TESz szerint a

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

magy. *szalad* 'szökik, menekül, fut, siet, gyorsan halad, stb.'. Ld. még szalaszt, szalajt. A szócsalád tagjai származékszavak. A *szal-* alapszavuk ősi örökség a finnugor, esetleg az uráli korból, vö.: zürj. *t'šuedni* 'nyugtalanít, felizgat', *t'šua·vnis* 'koslat, üzekedik (kutya, macska, ló, sertés)', *tšuva·vni* 'elhalad valami mellett, múlik (az idő)', KP. *ćulál* 'megijed', fi. suota 'üzekedő kancanyáj', *suotia* 'üzekedni', lp. *čuoddet* 'a kivert (gyenge) rénbika a szarvasbőgés idején a nyájon kivülre megy réntehenet keresni', *čuöd'de* 'a legyőzött és a menekülő rénbika'. (TESz) < zürj. *t'šued-*: relatív szótő + *-ni*: főnévi igenév képző, *t'šua·v-* + *-nis, tšuva·v-* + *-ni,* KP. *ćulá-*: relatív szótő + *-l*: képző, fi. *suo-* + *-ta, suo-* + *-tia,* lp. *čuod-* + *-det, čuöd'-* + *-de*. A szócikk írója hibázott, amikor nem hozott török adatokat. Őseink gondolkodása szerint elsőként a folyóvíz tulajdonsága volt, hogy fut, szalad, innen tapadt rá másnak, embernek, állatnak, időnek a haladó mozgására.

Rokonuk a magy. ***csalinkázik*** ige *csalinká-* relatív szótöve. A *csalinkázás* lényege a görbén, nem egyenesen való menés, szaladás, a kitérés.

15.3.48. csag. ***čupuš*** *'*csipás szem, piszkos szem'. < csag. *čupu-*: szótő + *-š:* képző 'valamivel ellátott'.

Idetartozik a magy. ***csipás***, a szótővel pedig rokon a magy. ***csipa,*** *csapa, csupa* szó, amely a TESz szerint 'a szem sárgás váladéka, gyanta, agyag'. Ótörök eredetű, vö.: oszm. *çapak*, ujg. mod. *čapak,* tar. *čapak* 'csipa'. Esetleg ide tartozik még a csag. *čupuš ′*becsipásodik'. (TESz) < magy. *csipá-*: szótő + *-s*: képző, magy. *csi-*: abszolút szótő + *-pa*: képző, oszm. *ça-* + *-pak*, ujg. mod. *ča-* + *-pak,* tar. *ča-* + *-pak.*

15.3.49. csag. ***čopultmak*** *'*elrongyolni, elkoptatni'. < csag. *čopult-*: relatív szótő [< *čopul-*: relatív szótő (< *čopu-*: szótő + *-l-*: képző) + *-t:* képző] + *-mak:* főnévi igenév képző.

A csag. *čopu-*: szótővel azonos a csag. ***čopulgan*** 'nagyon avult, kopott, ócska darab' (< *čopu-*: szótő + *-l-*: képző + *-gan:* képző) szónak a *čopu-* szótöve.

A szótőnek kiterjedt szócsaládja van, amelynek tagjai a kender vagy len kikészítéséhez kötődnek. Áztatás után a kendert és a lent csapkodták, majd fésülték, így csináltak belőle szálakat, közben hulladék, szösz, kóc keletkezett, amely szintén vékony, apró szálakból áll. Ez valójában szemét. A nagy szócsaládba tartozó szavak egyik jelentésbeli csoportját alkotják a 'csap, üt, ver' jelentésűek, a másikat az 'üledék, szemét', a harmadikat pedig a 'kopott ruhadarab, rongy, vékony szálú hulladék vagy növény, azaz vessző' s a negyedikbe sorolható az 'élesztő' jelentés. Eleink gondolkodása szerint egy pici maradékból mindig új élet született, a kenyér kovásza is mindig egy kicsi maradék tészta az előző sütésből.

A csag. *čopu-* szótővel összetartoznak az 'üt, ver' jelentésű szavak. A *čopu-* szó ún. nomen-verbum, egyaránt lehet névszó és ige. Vö.: csuv. ***śup*** 'nyakon ütni, nyaklevest adni', *ală śup* 'tapsolni'[552], ujg. *čap,* üzb. *čop,* tat. *čab*(*n*) 'vágni, kaszálni', kirg. *čap,* kazak *sab*(*n*), hak. *sap* 'ütni, csapni', tat. *kul čab,* bask. *kul sab,* alt. *kol čab* 'tapsolni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *śu-*: abszolút szótő + *-p:* képző, ujg. *ča-* + *-p,* üzb. *čo-* + *-p*, tat. *ča-* + *-b*(*n*), kirg. *ča-* + *-p,* kazak *sa-* + *-b*(*n*), hak. *sa-* + *-p,* tat. *kul* + *ča-* + *-b,* bask. *kul* + *sa-* + *-b,* alt. *kol* + *ča-* + *-b.*

A szótővel névszói jelentésben tartozik össze a csuv. ***śupax*** 'nyakleves', azerb. *čapag,* kazak *šabak* 'pirosszárnyú ponty', perzsa *čäpäg* 'nyakleves'. (JEGOROV 1964) < csuv. *śu-:* abszolút szótő + *-pax:* képző, azerb. *ča-* + *-pag,* kazak *ša-* + *-bak,* perzsa *čä-* + *-päg.*

[552] A szónak rokona a magy. *tapsol* ige *tap-* töve és a *tapos tapo-* töve.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A magyarban is megvan a párhuzama, vö.: magy. *csap, szab*. A TESz szerint a magy. ***csap*** 'üt, vág, (gyapjút) tép, szaggat, odalök, hajít, valahova hatol, stb.'. Hangutánzó szó, valószínűleg ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. *t'śapkini* 'dob (nem nyújtott kézzel), csütörtököt mond (fegyver)', votj. *čapki-* 'üt, tapsol', mdE. *t'śapams* 'tapsol', mdM. *t'śapamas* 'üt', vep. *t'śapan* 'vág', lp. *čuop'pât* 'vág, levág, darabol'. (TESz) < magy. *csa-*: abszolút szótő + *-p*: képző, zürj. *t'śapki-:* relatív szótő (< *t'śa-*: abszolút szótő + *-pki-*: képző) + *-ni*: főnévi igenév képző, votj. *ča-:* abszolút szótő + *-pki-:* képző, mdE. *t'śa-*: abszolút szótő + *-pams,* mdM. *t'śa-* + *-pamas,* vep. *t'śa-*: abszolút szótő + + *-pan.* A magyar szó finnugor eredete nem igazolt, a szócikk írója nem vette figyelembe a török nyelvi adatokat.

A magy. *szab*, névszói párhuzama a magy. *szabó*, képzett alakban idetartozik a *szablya*. A TESz szerint a magy. ***szab*** 'meghatároz, elrendel, meghatározott mérték szerint, meghatározott formára vág (anyagot) és így készít (főleg ruhát), megfelelően összeilleszt, rendbe szed, valamihez igazít valamit vagy magát, ver, vág'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < magy. *sza-*: abszolút szótő + *-b*: képző.

Az első megnevezés a víz csepegésére és annak a csapó, ütő, szabó, vágó tevékenységére vonatkozott. Ezért idetartozik a magy. ***csepeg*** is. Ennek mintájára neveztek el máshonnan eredő ugyanilyen tevékenységeket. Ezért tartozik ide a magy. *tapsol tap-*, a *tapos tapo-* töve is valamint a nyelvi megfelelői.

A csapás, szabás egyik eredménye az hulladék, szemét. Ehhez a jelentéscsoporthoz tartozik a vékony szálú törmelék, hulladék. Ezen keresztül kötődik ide a vékony vessző, bokor is.

A szótővel összetartozik a magy. ***csepű*** 'kóc, szösz', amelyet a TESz ótörök eredetűnek tart, vö.: tat. *čübek* 'csepű', tob. *čübäk* 'ua.'. A török szó a *čüb* 'szemét' származékának látszik. Valószínűleg ebbe a szócsaládba tartozik a 'rongy' jelentésű CC. *čüpräk,* kaz. *šüberek,* kirg. *čüpürök*, alt. *čibirek,* hak. *sübürek.* (TESz) < magy. *cse-:* abszolút szótő + *-pű:* képző, tat. *čü-* + *-bek.* tob. *čü-* + *-bäk,* CC. *čüp-*: relatív szótő (< *čü-:* abszolút szótő + *-p:* képző) + *-räk:* képző, kaz. *šübe-*: relatív szótő (< *šü-*: abszolút szótő + *-be:* képző) + *-rek*: képző, kirg. *čüpü-* + *-rök*, alt. *čibi-* + *-rek,* hak. *sübü-* + *-rek.*

Idetartozik a magy. ***csepe*** ’egy fajta tölgyfa, fiatal tölgyfa’. Származékszó, ismeretlen eredetű alapszava megvan a *cseperedik, cseplye* stb. szavakban. (TESz) < *cse-*: abszolút szótő + *-pe:* képző.

A magy. ***cseplye*** ’sarjadék erdő, bokros, cserjés hely, egy fajta fű’. Származékszó, ismeretlen eredetű, alapszava megvan a *csepe, cseperedik* stb. szavakban. (TESz) < *csep-*: relatív szótő + *-lye*: képző.

A csag. *čopu-* szótőnek és a magy. *csepű* szónak hangtani alakváltozata a csuv. ***śum,*** dial. ***śăm*** 'gyom', *śăm kurăk '*gyomos, gyom fű, gyom', vö.: alt. *d'on,* oszm. *čim* 'gyom'. Az etimológia nem világos. Vö.: bask. *hömlö ülen* 'gyomos fű', magy. *gyom* 'ua.'. (JEGOROV 1964) < csuv. *śu-:* abszolút szótő + *-m:* képző, dial. ***śă- + -m,*** alt. *d'o-* + *-n,* oszm. *či-* + *-m,* bask. *höm-*: relatív szótő (< *hö-*: abszolút szótő + *-m-*: képző) + *-lö:* képző.

A magyar rokona a magy. *gyom,* amely az altaji *d'on* változattal mutat közelebbi kapcsolatot. A TESz szerint a magy. ***gyom*** csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: csuv. *śum* 'burján, gyom', alt. *yöŋ* 'fű', bar. *yöŋ* 'a szántásnál felvetett fűcsomó'. (JEGOROV 1964) < magy. *gyo-*: abszolút szótő + *-m:* képző, csuv. *śu-* + *-m,* alt. *yö-* + *-ŋ,* bar. *yö-* + *-ŋ.*

Párhuzama a csuv. ***śăm*** 'szőr', MK., türkm., oszm. *jün*, bask. *jön* tat. *jon,* kirg., kazak, k.kalp.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

žün, ujg. *žun,* üzb. *žun, jung,* azerb., nog., kum. *jun,* Zamahš., csag. *jüng,* jak. *suŋ* 'szőr', alt. *d'um, d'ym* 'toll', csuv. *śăm ată* 'nemezcsizma'. (JEGOROV 1964) < csuv. *śă-*: abszolút szótő + *-m:* képző, MK., türkm., oszm. *jü-* + *-n*, bask. *jö-* + *-n* tat. *jo-* + *-n,* kirg., kazak, k.kalp. *žü-* + *-n*, ujg. *žu-* + *-n,* üzb. *žu-* + *-n, ju-* + *-ng,* azerb., nog., kum. *ju-* + *-n,* Zamahš., csag. *jü-* + *-ng,* jak. *su-* + *-ŋ,* alt. *d'u-* + *-m, d'y-* + *-m.*

A sort tovább lehetne folytatni, mert a forrás, a vízcsepp kerek és mag tulajdonságát őrzi a csuv. ***śămarta*** 'tojás (madáré)', a csuv. ***śămax***[553] 'kis gömb alakú tészta darabok', csuv. *śămxa* 'gombolyag' stb.

Az 'üledék, borélesztő' mellett a *seprő* másik jelentése a szál, a vékony szál, a vessző kapcsán tartozik ide. Igei párhuzama a ***seper.*** A TESz-ben a magy. *seprő, seprű* a *seper* címszónál található, vö.: magy. ***seper*** 'seprűvel tisztít, ver, ütlegel'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: ujg. *sipir-*, Kāšγ., oszm., azerb. *süpür-*, tat. *seber-,* bask. *heper-*, kazak, k.kalp. *sïpïr-,* üzb. *supur-*, hak. *sïbïr-* 'seper', csuv. *šĕpĕr '*seprű'. Ld. még mong. *sigür-, si'ür-* 'seper'. (TESz) < magy. *sepe-*: relatív szótő (< *se-*: abszolút szótő + *-pe-:* képző) + *-r*: képző, ujg. *sipi-* + *-r-*, Kāšγ., oszm., azerb. *süpü-* + *-r-*, tat. *sebe-* + *-r-,* bask. *hepe-* + *-r-*, kazak, k.kalp. *sïpï-* + *-r-,* üzb. *supu-* + *-r-*, hak. *sïbï-* + *-r-,* csuv. *šĕpĕ-* + *-r,* mong. *sigü-* + *-r-, si'ü-* + *-r-.*

A szemét mindig hulladék s egyben üledék is. Ezért tartoznak ide a 'szemét' jelentésű szavak. A csuvasban ismert a szó ***čüpĕk*** és *śüp* formában, vö.: csuv. ***śüpĕ, śüp*** *'*szemét', *śüp-śap* gyűjtő jelentés 'szemét', *śüple* 'szemetelni', *čüpĕk* 'kóc, szösz, csepű, fésülés, kártolás, hulladék a kender vagy a len kártolása után', Zamahš. *čöp* 'porszem, fűszál', azerb., türkm., oszm. *čöp* 'forgács, szalmaszál, pálca, szemét', alt. *čöp,* hak. *söp, söp-sap*, tat. *čüp,* bask. *süp,* türkm. *süplük,* üzb. *xas-čup,* kazak. *šöp-šar,* polov,. kum. *čop* 'szemét, hulladék', tat. *čübek* 'fésülés, kártolás hulladéka', bask. *süple,* tat. *čüple,* alt. *čöpte,* hak. *söpte* 'szemetelni', tat. *čüprek,* kirg. *čüpürök,* alt. *čeberek,* bask. *seprek,* hak. *sübürek* 'rongy, ócska rongy, rongydarab'. (JEGOROV 1964) < csuv. *čü-*: abszolút szótő + *-pĕk:* képző, *śü-* + *-pĕ, śü-* + *-p, śüp-:* relatív szótő (< *śü-*: abszolút szótő + *-p-*: képző) + *-le:* képző, *čü-:* abszolút szótő + *-pĕk: képző,* Zamahš. *čö-:* abszolút szótő + *-p:* képző, azerb., türkm., oszm. *čö-* + *-p,* alt. *čö-* + *-p,* hak. *sö-* + *-p,* tat. *čü-* + *-p,* bask. *sü-* + *-p,* türkm. *süp-*: relatív szótő (< *sü-*: abszolút szótő + *-p*: képző) + *-lük:* képző, üzb. *xas* + *čup:* relatív szótő (< *ču-:* abszolút szótő + *-p:* képző), kazak. *šöp:* relatív szótő (*šö-*: abszolút szótő + *-p:* képző) + *šar,* polov,. kum. *čo-:* abszolút szótő + *-p:* képző, tat. *čü-*: abszolút szótő + *-bek*: képző, bask. *süp-:* relatív szótő (< *sü-*: abszolút szótő + *-p*: képző) + *-le:* ige képző, , tat. *čüp-:* relatív szótő + *-le:* ige képző, alt. *čöp-*: relatív szótő + *-te:* ige képző, hak. *söp-*: relatív szótő + *-te:* ige képző, tat. *čüp-:* relatív szótő + *-rek:* képző, kirg. *čüpü-:* relatív szótő (< *čü-*: abszolút szótő + *-pü:* képző) + *-rök:* képző, alt. *čebe-:* relatív szótő (< *če-:* abszolút szótő + *-be:* képző-) + *-rek:* képző, bask. *sep-*: relatív szótő + *-rek:* képző, hak. *sübü-*: relatív szótő + *-rek:* képző.

A magy. *szemét* szótöve a *szemé-* alakváltozata a csuv. *čüpĕk* és a *śüpĕ, śüp '*szemét' szónak. A TESz szerint a magy. ***szemét*** 'hulladék, piszok, szemétdomb, szeméttároló hely, hitvány, aljas személy'. Szláv eredetű, vö.: blg. *smet* 'szemét, hulladék, söpredék, piszok', szb.-hv. *smët* 'hóbucka, szemét, söpredék, piszok', szln. *smét* 'forgács, szilánk', szlk. *smet'* 'szemét, rossz, értéktelen holmi', or. *smet'e* 'pelyva'. (TESz) < magy. *szemé-*: relatív szótő + *-t*: képző, blg. *sme-* + *-t,* szb.-hv. *smë-* + *-t,* szln. *smé-* + *-t,* szlk. *sme-* + *-t',* or. *sme-* + *-t'e.* A magyar szó szláv eredete nem igazolt.

A magy. ***seprő*** szó egyik jelentése a borseprő, amely valójában szemét, hulladék. A TESz szerint a magy. seprő 'must alja, az emberiség, embercsoport leghitványabbja, alja, salak, üledék, hatásnak, lelki mozzanatnak visszamaradt nyoma, élesztő, borseprőből főzött pálinka'. Ótörök eredetű, vö.:

[553] Vö.: magy. *csomó*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

tat. *čüprä* 'seprő, élesztő, kovász', bask. *süprä* 'valaminek az alja', kirg. *söbrö* 'ua.', csuv. *śĕpre* 'valaminek az alja, seprő, élesztő'. Vö.: or. *čapra* 'seprő'. (TESz) < magy. *sep-*: relatív szótő + *-rő*: képző, tat. *čüp-* + *-rä*, bask. *süp-* + *-rä*, kirg. *söb-* + *-rö*, csuv. *śĕp-* + *-re*, or. *čap-* + *-ra*.

Az üledék, a maradék élesztő szerepű is egyben. Idetartozik a magyar *seprű, seprő* 'üledék, borseprő' csuvas megfelelője megvan Jegorovnál is, vö.: csuv. ***śĕpre*** 'élesztő', tat. *čüpre,* bask. *süpre* 'élesztő', csag. *šäpräk,* 'üledék, lerakódás, sűrűség, bozót', kazak *šöbrö* 'üledék, lerakódás, alja, seprű'. (JEGOROV 1964) < csuv. *śĕp-*: relatív szótő + *-re*, tat. *čüp-* + *-re*, bask. *süp-* + *-re,* csag. *šäp-* + *-räk*, kazak *šöb-* + *-rö*.

A hulladék mindig kicsi, ezért a 'kicsi' és 'jelentéktelen', ezen a jelentésszálon kapcsolódik ide a magy. ***csip-csup.*** A szintén kicsi' jelentésű magy. *csepp* a vízcseppel és a *csepeg* igével más jelentés szálakon is összetartozik. A TESz szerint a magy. ***csepp, cseppen, csepeg*** ’(cseppenként) folyik, hull, csepegtet, ereszt, (eső) csepereg’. Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) < magy. *csep-*: relatív szótő (< *cse-:* abszolút szótő + *-p-*: képző) + *-p:* képző, *csep-*: relatív szótő (< *cse-*: abszolút szótő + *-p:* képző) + *-pe*n: képző, *cse-*: abszolút szótő + *-peg:* képző.

Lényeges, hogy ezeknek a figyelembe vételével értelmezhető, ezért ide tartoznak olyan 'kicsi' jelentésű szavak, amelyeknek a kezdő mássalhangzója eltűnt. Ezek a szavak megnevezhetnek forrásfolyót, de más 'kicsi' tárgyat stb. is. Számos képzett alakjuk is használt a magyarban. Idetartozik a magy. *apró, aprít, apránként, aprólékos* stb. szó *ap-* töve, amely valójában relatív szótő. A TESz szerint a magy. ***apró*** 'kis, kicsi, hitvány, keskeny, gyerek, himlő, petrence'. Bizonytalan, talán ótörök eredetű, vö.: ujg. *ufraγ* 'elhasznált ruha', Kāšγ. *oprak* 'apránként széthullott', CC. *oprak* 'ruhadarab', oszm. *ufak* 'apró, pici', tat. *uak, ăak* 'ua.', ujg.mod. *opruk* 'feldarabolt'. (TESz) < magy. *ap-*: relatív szótő + *-ró:* képző, ujg. *uf-* + *-raγ*, Kāšγ. *op-* + *-rak*, CC. *op-* + *-rak,* oszm. *u-*: abszolút szótő + *-fak*: képző, tat. *u-* + *-ak, ă-* + *-ak,* ujg.mod. *op-*: relatív szótő + *-ruk*: képző.

Idetartozik számos forrásfolyó neve a Volga-Urál vidékén, vö.:

Ufa f. h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.IV.177.: or. *Ufa,* az or. Belaja mellékfolyója Baskíriában és város neve ezen a folyón.
< or. *Ufa* ⟵ nem or. *Ufa* < *U*
+ *fa*

Öfö h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, B-r.: bask. *Öfö* or. *Ufa*, város neve.
< bask. *Öfö* < *Ö*
+ *fö*
or. *Ufa* ⟵ nem or. *Ufa* < *U*
+ *fa*

Uxva h. Ašm.III.345.: csuv. *Uxva* or. ***Ufa,*** város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Uxva* < *Ux*
+ *va* ⟵ ko. *va* ’víz’.
Ld.: csuv. *Ĕpxĕ* < *Ĕ*
+ *pxĕ*

Uxxa h. Ašm.III.351.: csuv. *Uxxa* or. ***Ufa***, város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Uxxa* < *U*
+ *xxa*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Ld.: csuv. *Ĕpxĕ* < *Ĕ*
+ *pxĕ*
csuv. *Uxva* < *Ux*
+ *va* ⟵ ko. *va* 'víz'.

Ufa f. TB.90.: bask. *Ufa,* az or. Belaja jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Ufa* < *U*
+ *fa*
Ld.: bask. *Kariδel* < *Kar*
+ *iδel* ⟵ bask. *iδele* 'folyó'

Ufa iδele f. TB.90.: bask. *Ufa iδele*, az or. Belaja jobb oldali mellékfolyója.
< *Ufa* < *U*
+ *fa*
+ *iδele* ⟵ bask. *iδele* 'folyó'
Ld.: bask. *Kariδel* < *Kar*
+ *iδel* ⟵ bask. *iδele* 'folyó'

Ufa 'Baskíria fővárosa'. Az or. *Ufá* átvétele. A város ott épült, ahol az *Ufa* folyó a Belajába ömlik. Az *Ufá* folyónév nincs tisztázva. (KISS 1980)

Öpö f. TB.90.: bask. *Öpö*, az or. Belaja jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Öpö* < *Ö*
+ *pö*

A Volga-Urál vidékén egyedül az *Ufa*[554] folyó nevének és a róla elnevezett város nevének alakváltozataiban szerepel az *–f-*. Valójában a második elem kezdő mássalhangzójáról van szó, amely összeolvadás révén keletkezett. Olykor *–xx-* helyén van *–f-,* de itt sem lehet szó *x > f* hangváltozásról. Ugyanakkor elgondolkodtató a csuvas *xaprăk* 'gyár, üzem *,* or. *fabrika* 'gyár, üzem'*,* magy. *fabrikál* szavak összefüggése, s a csuv. *x-* és or., magy. *f-* szókezdő párhuzama. A név etimológiáját hangtani oldalról az alakváltozatok segítik megállapítani. A csuvas *xaprăk* 'gyár, üzem *,* or. *fabrika* 'gyár, üzem' kapcsolatában arról van szó, hogy a szókezdő előzménye olyan φ- bilabiális zöngétlen spiráns volt, amely az egyik irányban *f-*, a másik irányban pedig *x-* lett. Az első esetben a felső fogsornak is szerepe lett a hangképzésben, a második esetben pedig nem, sőt az ajkak működése nemcsak gyengült, hanem meg is szűnt.

Láthatóan, az Ufa névnek több alakváltozata is szerepel a földrajzi nevekben. Fontos, hogy az abszolút szótő alakváltozatai (vö.: *U-, Ö-, Ux-*) egymással külön összetartoznak és a második elemek, amelyek között felismerhető a ko. *va* 'víz' szó is, valójában a képző alakváltozatai (*-fa, -fö, -va, -pxĕ, -pö*).

További földrajzi nevek tartoznak ide, amelyeknek alapul vagy forrásfolyó jelentésű szó szolgát, vagy pedig a forrásfolyó valamely lényeges tulajdonsága (pl. kicsi) miatt kapta az elnevezést. Vö.:

Ĕpxĕ h. Ašm.IV.129.: csuv. *Ĕpxĕ* or. *Ufa,* város neve, vö.: tat. *Öfö*, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ĕpxĕ* < *Ĕ*
+ *pxĕ*.
or. *Ufa* ⟵ nem or. *Ufa* < *U*
+ *fa* < **φ-* < **pxa.*

[554] Amikor a Gyökrendszert írtam, még nem volt világos, hogy idetartozik a magy. *apró* szó töve is, ezért nem hoztam idetartozó közszói és személynévi példákat.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Ĕpxĕ h. Ašm.III.345.: csuv. *Ĕpxĕ*, város, NAP:-, Ar.:-. Ld.: csuv. *Uxva*.
< csuv. *Ĕpxĕ* < *Ĕ*
+ *pxĕ*.
Uxva < *Ux* + *va*

Uxxa h. Ašm.III.351.: csuv. *Uxxa* or. *Ufa,* város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Uxxa* < *U*
+ *xxa* < 1. **pxa* . Ld.: csuv. *Ĕpxĕ,* csuv. *Uxva.*
or. *Ufa* ⟵ nem or. *Ufa* < *U*
+ *fa* < **φ* < **pxa*

Upaxvar d. Ašm.III.252.: csuv. *Upaxvar* Ču., határrész (völgy) neve az or. Ilebary falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Upaxvar* < *Upax* < *U*
+ *pax*
+ *var* ⟵ csuv. *var* ‘árok, patak’.

Az *Ĕpxĕ, Uxxa, Upax, Uxva, Ufa* egymásnak olyan alakváltozatai, ahol elemekre bontva a tövek (*Ĕ, Ux, U),* valamint a második elemek (*pxĕ, pax, va, fa)* is közös gyökerűek. Az *Uxxa* esetében arról lehet szó, hogy a név közelebbről az *Uxva* változattal tartozik össze, s zöngétlenség és a képzés helye szerinti hasonulás eredményeképpen lett az *Uxva*-ból *Uxxa.* Az *Ufa –f-* hangjának előzménye vagy bilabiális *φ* volt, vagy *v*-ből lett az előző *–x-* hatására (vö.: *Uxva)* zöngétlen dentolabiális réshang *(-f-).* Az *–f-* előzménye nem lehetett etimologikus *–x-* annak ellenére sem, hogy pl. a csuvas *xaprăk,* or. *fabrika* és a magy. *fabrikál* ige *fabriká-* töve összetartozik. A csuv. *x-* és a nem csuvas *f-* megfelelésnek az a magyarázata, hogy az *φ-* előzményből egyik irányban *f-,* a másik irányban pedig *x-* lett, s ez utóbbit őrzi a csuvas. Ugyanakkor az *φ-* - alapot nyújtott a *p-* keletkezésének is. Elvileg feltehető egy **Uφa* előzmény. Törvényszerű, hogy az *Ufa* folyónévnek közelebbi rokona a csuv. *Upa, Upuk,* magy. *Apa* stb., jelentése ‘vízfő, vízforrás’ lehet, utalhat a víz fakadására is.

Uba f. GMA: mari *Uba / Ävö* or. *Uba* Mo., az or. Ilet' jobb oldali mellékfolyója.
< mari *Uba* < *U* + *ba,*
Ävö < *Ä*
+ *vö*
or. *Uba* ⟵ mari *Uba.*

Ob ju f. SW.338a.: ko. *Ob ju / Ob va* or. *Ob,* folyó.
< ko. *Ob* < *O*
+ *b*
+ *ju* ⟵ ko. *ju* ’folyó’,
Ob
+ *va* ⟵ ko. *va* ’víz’.
or. *Ob* ⟵ nem or. *Ob.*

As f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Č-Č: man. *As* or. ***Ob'***, folyó neve.
< man. *As* ⟵ vö.: mong. *us* ‘víz, folyó’,
or. *Ob’* ⟵ nem or. *Ob.*

Oas f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Sil.: man. *Oas* or. ***Ob***., folyó neve.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

< man. *Oas* ⟵ vö.: mong. *us* ‘víz, folyó’,
or. *Ob* ⟵ nem or. *Ob.*

Upaśyrmi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Upaśyrmi* or. ***Oba Sirma*** Kra., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Upaśyrmi* < *Upa*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* ‘árok, patak, szakadék’
+ *-i:* birtokos személyjel.
or. *Oba* ⟵ nem or. *Oba, Opa*
+ *Sirma* ⟵ csuv. *Śyrma.*

Obva f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.III.97.: or. *Obva*, az or. Kama jobb oldali mellékfolyója.
< or. *Obva* ⟵ nem or. *Obva* < *Ob*
+ *va* ⟵ ko. *va* ’víz’.

Ubaly t. TB.152.: bask. *Ubaly* or. *Ubaly* Uč., tó.
< bask. *Ubaly* < *Uba*
+ *ly*
or. *Ubaly* ⟵ bask. *Ubaly.*

Pysăk Upakassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pysăk Upakassi* or. *Bol'šije Abakasy* ← *Bol'šije Ubakasy* I., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Pysăk* ⟵ csuv. *pysăk* ‘nagy’
+ *Upakassi* < *Upa*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* ‘falu’ + *-i:* birtokos személyjel.

Abalaj jylgahy f. TB.18.: bask. *Abalaj jylgahy* Burz., az or. Bol'šoj Nuguš jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Abalaj* < *Aba*
+ *laj* ⟵ md. *laj* ‘folyó’.
+ *jylgahy* ⟵ bask. *jylga* ‘folyó’ + *-hy:* birtokos személyjel.

Abalakjylga f. TB.18.: bask. *Abalakjylga* or. *Abalak-jelga* Bajm., az or. B'ardeli-jelga bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Abalakjylga* < *Abalak* < *Aba*
+ *lak*
+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* ‘folyó’
or. *Abalak* ⟵ nem or. *Abala* + *jelga* ⟵ tat. *jelga* ’folyó’.

Ubaly ha ŷ m. TB.152.: bask. *Ubaly ha ŷ* Uč., mocsár.
< bask. *Ubaly* < *Uba*
+ *ly*
+ *ha ŷ* ⟵ bask. *ha* ‘mocsár’
+ *–y:* birtokos személyjel.

Äbäsäj t. TB.176.: bask. *Äbäsäj* or. *Abasaj* Čišm., tó.
< bask. *Äbä*
+ *säj* ⟵ vö.: bask. *saj* ‘folyami összekötő’
or. *Abasaj* ⟵ bask. *Äbäsäj.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Sotčömyb f. TSK.38.: ko. *Sotčömyb* or. *Gorelyj Ib* U.Vym., folyó.
< ko. *Sotčömyb* < *Sot*
+ *čöm*
+ *yb*
or. *Gorelyj* < *Gorel*
+ or. *–yj*
+ *Ib* < *I*
+ *b*

Upner h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Upner* ← *Upner Tuśa* or. *Opnery* ← ***Obner Tojzi*** C., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Upner* < *Up*
+ *ner*
+ *Tuśa* < *Tu*
+ *śa* Uba
or. *Opnery* ⟵ nem or. *Opnery*
Obner ⟵ nem or. *Opner*
+ *Tojzi* < *Toj*
+ *zi*

A fenti nevek Vb, VbV típusú szavai, szótövei összetartozása egyértelmű, a nevek etimológiájának a megírását segítik a párhuzamos névként adatolt alakváltozatok és a közszói jelentések. Így pl. az *Ob* folyó 'víz' jelentését igazolja a mansi névnek (*As, Oas*) a mongolban ismert *us* 'víz, folyó' jelentésű szava is.

A Kárpát-medencében földrajzi nevek és személyneve tartoznak ide, vö:

Aba 'helység Fejér megyében'. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév török eredetű, vö.: ótörök *aba* 'atya, ős'. (KISS 1980) < *A* + *-ba.*
Abaliget 'helység Baranya megyében'. (KISS 1980) < *Aba* + *liget.*
Abasár 'helység Heves megyében'. (KISS 1980) < *Aba* + *sár.*
Ebszőnybánya 'Tokodhoz tartozó település'. (KISS 1980) < *Ebszőny (< Eb* + *szőny)* + *bánya.*
Aba csn. (KÁZMÉR 1993) < *A* + *-ba.*
Abafái csn. ⟵ *Abafája* helynév Torda megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Aba* + *fái.*
Abafi csn. ⟵ *Aba* + *fi* 'fia valakinek'. (KÁZMÉR 1993) < *Aba* + *fi.*
Abaházi csn. ⟵ *Abaháza* helynév Zemplén megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Abaháza (< Aba* + *háza)* + *i.*
Iba csn. (KÁZMÉR 1993) < *I* + *-ba*
Ibafalvai csn. ⟵ *Ibafa, Ibafalva* helynév Baranya megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Ibafalva (< Iba* + *falva)* + *-i.*

A magyar tulajdonnevek kötődnek egyrészt a keleti nevekhez, másrészt a magyar közszókhoz. Az 'atya, apa' jelentésű szavak előzménye 'anya' volt és a forráshoz vezet. Azok a személynevek, amelyekben az 'atya, apa' szó felismerhető, közelebbről a teremtmény, a forráshoz tartozó jelentésen alapulnak.

Ugyanannak a szónak a kétféle alakváltozatából jött létre a magy. ***apró-cseprő*** ikerszó. A szó családnévként is ismert, vö.: magy. ***Ofra,*** amely a forráshoz, az őshöz való tartozást jelöli, s a forrás, a mag kicsi.
Ezekhez az elnevezésekhez a víz csepegése és a vízcsepp adott alapot, mintát. Ebben a

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szócsoportban azt is bemutattuk, milyen kiterjedt kapcsolatai annak egy szónak s ah tudjuk, hogyan gondolkodtak eleink akkor, amikor az első és a további szavakat alkották, kínálkozik a megoldás a szavak értelmezésére, magyarázatára.

15.3.50. csag. ***čögmek*** 'ugrani'. < csag. *čög-:* szótő + *-mek:* főnévi igenév képző.

A szótővel összetartozik a magy. *szökik* és a *szökkenni, szökdécselni* szavak *szök-* töve. A magy. ***szökik*** 'ugrik, szökdel, ugrál, táncol, menekül, észrevétlenül távozik, kitör, kimegy, (folyadék) sugár alakban kilövell. (bajusz) serken, (növény) fejlődésének újabb állapotába jut, (vér) elfut, elborít'. Ótörök eredetű, vö.: KB. *sek-* 'ugrál, ugrándozik, gyorsan megy', AH. *sek-* 'ugrik', oszm. *sek-* 'ugrik, ugrándozik', azerb. *sek-* 'egy lábon ugrál', csuv. *sik-* 'ugrik, szökell, ráragad (betegség)'. (TESz)

A szónak rokona a csuv. ***tux*** 'kimenni, felkelni', *xĕvel tuxrĕ* 'a nap felkelt', ÓT., KB., AFT., tefsz. XII-XIII. sz. *tog* 'felemelkedni, felkelni (égitest, csillag, a nap)', azerb., oszm. *dog*, türkm. *dog* 'felemelkedni, felkelni'. A *tog, dog* 'szülni, születni' jelentésben is, ld. csuv. *tu-*. Ld. még ujg., üzb. *čik,* oszm., tat. *čyk*, azerb. *čyx*, kazak, nog. *šyk*, bask. *syk,* kirg. *kün čykty,* üzb. *kun čikdi* 'a nap feljött, felkelt'. (JEGOROV 1964) < kirg. *kün čyk-*: szótő + *-ty:* múlt idő jele, üzb. kun *čik-*: szótő + *-di:* múlt idő jele.

15.3.51. csag. ***čomur*** 'sáros hely, posvány'. < csag. *čomu-:* relatív szótő + *-r:* képző.

A relatív szótő (*čomu-*) összetartozik a magyar *szemét* szó tövével, a csuv. ***šüpĕ, šüp*** *'*szemét' szóval és nyelvi párhuzamaival. Ugyanakkor rokona a *szem* mint 'vízforrás' és vele együtt jár a sáros hely.

15.3.52. csag. ***čïrmatmak*** 'csavarni, tekerni'. < csag. *čïrmat-:* relatív szótő [< *čïrma-*: relatív szótő 'csavarás' < csag. *čïr-:* relatív szótő + *-ma-*: névszó képző) + *-t-*: igeképző] + *-mak:* főnévi igenév képző.

A relatív szótőnek rokona a magy. ***szárma,*** de idetartozik a magy. ***csűr, csavar, teker,*** amely eredetileg nómen-verbum volt. A magyarban máig megőrződött a főnévi és külön az igei jelentése.

A TESz szócikk írója szerint a magy. ***szárma*** 'töltött káposzta, illetőleg ennek tölteléke, savanyított káposztafej'. Vándorszó, vö.: rom. *sarmá, sarmále* 'töltött káposzta', blg. *sarma* 'töltelék, egy fajta húsétel', mac. *sarma* 'töltött káposzta', szb.-hv. *sàrma* 'ua.', újgör. *σαρμάς* 'húsból és májból készített, rizzsel kevert étel'. Mindezek forrása az oszm *sarma* 'töltelék, különösen vagdalt hús vagy rizs, töltött káposzta vagy töltött szőlőlevél'. Az oszm. *sarmak* 'begöngyöl, körülvesz ige származéka'. (TESz) < magy. *szar-*: relatív szótő (< *sza-*: abszolút szótő + *-r-*: képző) + *-ma*: képző, rom. *sar-**: relatív szótő*** + *-má:* deverbális nómen képző, *sarmá-*: relatív szótő + *-le:* képző, blg. *sar-* + *-ma,* mac. *sar-* + *-ma,* szrb.-hv. *sàr-* + *-ma,* újgör. *σαρ-* + *-μάς,* oszm *sar-:* relatív szótő 'csavar, teker' + *-ma:* névszó képző.

A TESz szerint a magy. ***csűr*** 'csavar, forgat'. Magyar fejlemény: a *csűr-csavar* ikerszónak önállósított eleme. (TESz) < *csű-*: abszolút szótő + *-r-*: képző.

A kutatásaink nem igazolják azt, hogy a *csűr* a *csűr-csavar* ikerszónak önállósodott eleme. A folyamat éppen ennek a fordítottja. Először kialakulnak ugyanannak a szónak a különböző alakváltozatai és ezek egymás mellé helyezésével hoznak létre ikerszavakat.

A magy. ***csavar*** 'fordít, csóvál, lop'. Vitatott eredetű. 1. Magya*r* fejlemény, a *kavar cs-* kezdetű

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

párja. 2. Török jövevényszó, vö.: Kāšγ. *čävür,* csag. *čavur,* oszm. *çevir-*, kar. *čuvur,* csuv. *śavăr* 'fordít, forgat, csavar'. (TESz) < magy. *csava-*: abszolút szótő + *-r*: képző, Kāšγ. *čävü-* + *-r,* csag. *čavu-* + *-r,* oszm. *çevi-* + *-r-*, kar. *čuvu-* + *-r,* csuv. *śavă-* +*-r.*

A *csavar* lehet a *kavar* igének a *cs-* kezdetű párja, de csakis jelentésbeli, mert etimológiai párja nem. A *cs*-nek ugyanis semmi köze a *k*-hoz, mert a *cs-* eredeti *t-* fejleménye. A *k-* > *cs-* változás nem a magyar, nem a szkíta-hun nyelvekre és nem az utódnyelveire jellemző. Figyelemre méltó, hogy a fenti csag. *čï-:* abszolút szótőnek van a csagatájban *čavu-* abszolút szótő változata is.

Hozzátesszük, hogy a szócsaládba tartozó szavak nagy számában a *t-* fejleményei között számos hang szerepel szókezdőként (vö.: CZEGLÉDI Gyökrendszer). Idetartozik a csuv. ***śavăr*** 'fordítani, tekerni, csavarni', MK. *avür, čävür* 'fordítani, tekerni, csavarni', tefsz. XII-XIII. sz. *čävür* 'fordítani, tekerni, csavarni, körülvenni', azerb., oszm. *čevir* 'fordítani, csavarni, körülvenni', óüzb. tefsz. *jüz čävür,* oszm. *jüz čävir* 'arcot elfordítani', elfordulni', azerb. *sovur* 'fordítani, szédíteni'. (JEOROV 1964) < csuv. *śavă-*: abszolút szótő + *-r,* MK. *avü-* + *-r, čävü-* + *-r* , tefsz. XII-XIII. sz. *čävü-* + *-r,* azerb., oszm. *čevi-* + *-r,* óüzb. tefsz. *jüz čävü-* + *-r,* oszm. *jüz čävi-* + *-r,* azerb. *sovu-* + *-r.*

Ugyanezt a cselekvést fejezi ki, etimológiailag is idetartozik a magy. ***tűr*** ’összegöngyöl, összehajtogat, (ruha szélét, ujját) felhajtja’. Ótörök eredetű, vö.: ujg. Kāšγ., csag. *tür-* ‘hajtogat, teker, felhalmoz’, oszm. *dür-* ’felteker, göngyöl’, türkm. *düyr-* ’összeteker’, tat., bask. *tör-* ’hajtogat, göngyöl’, jak. *tüür* (hosszú az *ű*) ’teker’, csuv. *tĕr-* ’csomóba gyűjt (szalmát), összegyúr’. (TESz) < *tű-*: abszolút szótő + *-r*: képző, ujg. Kāšγ., csag. *tü-* + *-r-,* oszm. *dü-* + *-r-,* türkm. *düy-* + *-r-,* tat., bask. *tö-* + *-r-,* jak. *tüü-* + *-r,* csuv. *tĕ-* + *-r-*.

Nem igazolt a szócikk írójának az az állítása, hogy a magyar szó ótörök eredetű. A szó rokonságába tartozik a csuv. ***tĕr-*** 'csomóba gyűjteni (szalmát), galacsinná gyúr', ÓT. (jeny.), KB., Zol. bl., csag. *ter,* üzb., kirg., kazak, k.kalp., ojr.*, ter,* ujg. *ter* 'összegyűjteni', AFT, hak. *tűr,* jak. *tűűr,* oszm., tuv. *dűr* 'csavarni, megfordítani', tat., bask. *tör* 'megfordítani, feltekerni, csavarni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *tĕ-*: abszolút szótő + *-r-*: képző, ÓT. (jeny.), KB., Zol. bl., csag. *te-* + *-r,* üzb., kirg., kazak, k.kalp., ojr., *te-* + *-r,* ujg. *te-* + *-r*, AFT, hak. *tű-* + *-r,* jak. *tűű-* + *-r,* oszm., tuv. *dű-* + *-r.*

Rokon a csuv. ***tavăr*** 'kifordítani (subát), megfordítani, feltűrni (ruhaujjat), megforgatni (szénát), visszatérni', tefsz. XII-XIII. sz. *tägrü,* azerb., oszm. *devir,* jak. *tier* 'átfordítani, megfordítani', tuv. *daar* 'feltúrni (ruhaujjat)'. (JEGOROV 1964) < csuv. *tavă-*: abszolút szótő + *-r*: képző, tefsz. XII-XIII. sz. *täg-* + *-rü*, azerb., oszm. *devi-* + *-r,* jak. *tie-* + *-r,* tuv. *daa-* + *-r.*

Az abszolút szótő azt az egy pontot nevezi meg, ami el van látva valamivel. A valamivel ellátást pedig a képzővel fejezték ki. Az a bizonyos pont a forrás, a mag, ami az egyetlen, stb. Ezek a jelentések a mai napig megmaradtak a nyelvekben, szerepelnek önállóan, szószerkezetek alaptagjaként és képzett szavakban abszolút szótőként, vö.: oszm. ***tek*** 'egyetlen', *tek başına* 'magában, egyedül', *tek katlı* 'földszintes', *tek mevki* 'egységes ár', *tek yön* 'egyirányú utca, *tek yönlü sokak* 'egyirányú utca', *tekrar* 'ismét, megint' < *tekra-*: relatív szótő (< *tek-* : abszolút szótő + *-ra-*: képző) + *-r:* képző, *tekrarlamak* 'megismételni' < *tekrarla-*: relatív szótő (< *tekrar-*: relatív szótő + *-la-*: ige képző) + *-mak*: főnévi igenév képző, *tekel* 'monopólium' (< *teke-*: abszolút szótő + *-l*: képző), *teker teker* egyenként, darabonként' (< 1. *teke-*: abszolút szótő + *-r:* képző, 2. *tek*: abszolút szótő + *-r*: képző, *tekerlek* 'kerék' < *teker-*: relatív szótő (< *teke-*: abszolút szótő + *-r*: képző) + *-lek*: képző. Ez utóbbi azért is értékes szó, mert a *teker-* relatív szótő tartalmazza azt a 'kerék' jelentésű szót, amely a szekérnek a lényege és egyben alakváltozata a magy. *szekér* szó.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A fenti csagatáj szó rokonságába tartozik a csuv. ***tavra*** 'körbe, kanyargós út', *tavralăx* 'környék', *tavrari* 'környékbeli', ÓT. *tägirä, tägrä,* tefsz. XII-XIII. sz. *tägrä* 'kör, környék', Zamahš. *tegre* 'környék', *tegri* 'kerek', kirg. *tegerek,* türkm. *töverek* 'kör, környék', üzb. *davra* 'kör', azerb. *teker,* oszm. *tekerlek* 'kerék'. (JEGOROV 1964) csuv. *tav-*: abszolút szótő + *-ra:* képző, ÓT. *tägi-* + *-rä, täg-* + *-rä,* tefsz. XII-XIII. sz. *täg-* + *-rä*, Zamahš. *teg-* + *-re*, *teg-* + *-ri,*kirg. *tege-* + *-rek*, türkm. *töve-* + *-rek,* üzb. *dav-* + *-ra,* azerb. *teke-* + *-r,* oszm. *teker-*: relatív szótő (< *teke-*: abszolút szótő + *-r-*: képző) + *-lek*: képző.

A magy. ***teker, tekereg*** 'körben vagy valami köré csavar, forgatással működtet, mozgat, csavarva, sodorva készít, nemileg közösül, ingerel'. Bizonytalan eredetű. Talán ótörök jövevényszó, vö.: oszm. *devir* 'forgat, fordít, megfordul, visszatér', csuv. *tavăr* 'feltűr (pl. ruhaujjat), megfordít, visszaad, bosszút áll', *tavărăn* 'megfordul', alt. *tēr* 'kerül, körbejár', tuv. *dār* 'rácsavar, ráteker', jak. *tüör* 'forgat', *tier* 'átfordít, kifordít', *tögürüy-* 'körbejár', mong. *tegere-* 'teker'. (TESz) < magy. *teke-:* abszolút szótő + *-r*: képző, *teke-*: abszolút szótő + *-reg*: képző, oszm. devi- + -r, csuv. *tavă-* + *-r, tavă-* + *-ră-* + *-n*: visszaható képző, alt. *tē-* + *-r,* tuv. *dā-* + *-r,* jak. *tüö-* + *-r*, *tie-* + *-r*, *tögü-* + *-rüy-,* mong. *tege-* + *-re*.

A magy. ***tér*** 'visszatér, megtér, körbejár, visszatér oda, ahol született' értelmű. A magyarban két *tér* ige van és egy *tér* főnév. Mindhárom egy egységes, igen ősi gondolkodás alapján született. Eredetileg a szó nómen-verbum volt, ezért lehetséges, hogy ma a magyarban ismert a szó főnévi és igei jelentésben. A TESz szerint az első magy. ***tér*** 'megy valahová, jön valahová, eredeti irányától elfordulva más irányba halad tovább, másfelé kanyarodik, szokást, magatartást vesz fel, bűnét, tévelygését megbánva istenhívővé válik, magába száll, lelkiismeret vizsgálatot tart, valakihez fordul, visszahárul, visszafizetődik, felhagy valamivel, révületből, kábulatból önkívületből magára ocsúdik, józanul kezd gondolkodni, különbözik valamitől'. vitatott eredetű. 1. Ótörök jövevényszó, vö.: türk *tegirä* 'körül', ujg. *tägrä* 'ua.', oszm., azerb. *devir-* 'forgat, fordít, megfordul, visszatér, alt. *tēr* 'kerül, körbejár', tuv. *dār* 'feltűr, megcsavar', jak. *tier-* 'átfordít, kifordít', csuv. *tavăr* 'feltűr (ruhaujjat)', megfordít, visszaad, bosszút áll', *tavărăn* 'megfordul'. 2. Azonos a másik *tér-* igével. (TESz) < magy. *té-*: abszolút szótő + *-r*: képző, türk *tegi-:* abszolút szótő + *-rä*: képző, ujg. *täg-* + *-rä,* oszm., azerb. *devi-* + *-r-,* alt. *tē-* + *-r,* tuv. *dā-* + *-r,* jak. *tie-* + *-r-*, csuv. *tavă-* + *-r*, *tavără-*: relatív szótő (< *tavă-*: abszolút szótő + *-ră-*) + *-n:* visszaható ige képző.

A másik magy. ***tér*** ige a TESz szerint 'elfér valahol, belefér valamibe, összefér, összhangban van valamivel, összeegyeztethető, térbeli akadályon keresztül közelébe férkőzik valakinek, eljut valahová'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. *terni* 'befér, bemegy', *tör* 'befér, bemegy vagy felmegy', votj. *tär* 'tér, befér, helyet talál'. (TESz) < magy. *té-*: abszolút szótő + *-r*: képző, zürj. *ter-*: relatív szótő + *-ni*: főnévi igenév képző.

A főnévi jelentésű magy. ***tér*** a TESz szerint 'síkság, szabad, fedetlen terület, hézag, üresen maradó hely, szabad terjeszkedési lehetőséget kínáló hely, valaminek a pályája, útja, háromdimenziójú kiterjeszkedés, valamely célra elkülönített terület, mértani síkidom, valaminek a szélessége' stb. Ősi örökség az ugor esetleg a finnugor korból, vö.: osztj. *tir* 'bizonyos szélesség (20-30 szem a gyalomnál', *tireγlentä* 'elterül, szétterjed': (TESz) < magy. *té-*: abszolút szótő + *-r*: képző, osztj. *ti-* + *-r, tireγ-*: relatív szótő (< *ti-*: abszolút szótő + *-reγ-*: képző) + *-lentä:* képző.

A szócikk írója csak az osztjákból hozott adatokat, nem volt körültekintő. Eleink elsőként a vizet és a víz mozgását nevezték meg. Már a forrásnak is van forgó mozgása, de amikor kifakad belőle a víz és folyik, hengeredő, tekerő mozgást végez és menet közben is tekereg, azaz kanyarog. Eközben csinálja magának a helyet. Természetes, hogy a tekerő és forgó mozgás valamint a hely jelentés is idetartozik. Számos földrajzi név őrzi ezeket a jelentéseket, köztük a folyónevekben, vö.: magy.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Tekerő patak, Túr stb. neve. A *tekereg* alakváltozata a magy. *forog,* amely használatos a magy. ***térül-fordul*** ikerszó ***(<*** *térü-*: relatív szótő + *-l*: ige képző, *fordu-*: relatív szótő < *for-*: relatív szótő + *-du-*: képző + *-l: ige képző)* második tagjában a *for-* relatív szótőben.

Ilyen ill. hasonló mozgással jár együtt, ezért idetartozik a magy. ***gyűr*** és a ***gyúr*** is. Főnévi jelentésben pedig a kerek, karika formájáról kapta az elnevezést a magy. ***gyűrű*** és a nyelvi megfelelői. Eredetileg nómen-verbum volt és névszó, valamint igei jelentésben egyaránt fennmaradt. Névszói jelentésben vö.: magy. ***gyűr***, *győr, györe, gyüre* ’domb, bucka’. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *gyű-*: abszolút szótő + *-r:* szótő; magy. ***gyűrű*** 'ujjon viselt, karika alakú ékszer, jegygyűrű, karika, karika alakú tárgy'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: Kāšγ. *yüzük,* CC. *yüzük*, oszm. *yüzük,* nog. *yüzük,* csuv. *śĕrĕ* 'gyűrű'. (TESz) < magy. *gyű-*: abszolút szótő + *-rű*: képző, Kāšγ. *yü-* + *-zük*, CC. *yü-* + *-zük*, oszm. *yü-* + *-zük,* nog. *yü-* + *-zük,* csuv. *śĕ-* + *-rĕ.*

Jegorov szerint a csuv. ***śĕrĕ*** *'gyűrű',* MK., tefsz. XII-XIII. sz., ujg., oszm., gag. yüzük, Zamahš., ujg., azerb. *üzük,* üzb. *uzuk*, tat. *jözek,* bask. *jözök*, alt. *d'üstuk,* tuv., hak. *čüstük,* kazak, k.kalp. *žüzik*, nog. *juzik,* kum. *juz'uk* 'gyűrű', karacs.balk. *žüzük*, jak. *dörö* 'gyűrű', vö.: mong. *derü* 'gyűrű, amit a vontató bikának az orrfalán keresztül húznak'. (JEGOROV 1964) < csuv. *śĕ-* + *-rĕ:* képző, MK., tefsz. XII-XIII. sz., ujg., oszm., gag. *yü-* + *-zük,* Zamahš., ujg., azerb. *ü-* + *-zük*, üzb. *u-* + *-zuk,* tat. *jö-* + *-zek,* bask. *jö-* + *-zök,* alt. *d'üs-*: relatív szótő + *-tuk*: képző, tuv., hak. *čüs-* + *-tük,* kazak, k.kalp. *žü-*: abszolút szótő + *-zik:* képző, nog. *ju-* + *-zik,* kum. *ju-* + *-z'uk,* karacs.balk. *žü-* + *-zük,* jak. *dö-* + *-rö,* mong. *de-* + *-rü*.

Igei jelentésben vö.: magy. ***gyűr*** Bizonytalan eredetű. (TESz) < *gyű-* + *-r.* A 'forgatva nyomkod' jelentése miatt idetartozik a magy. ***gyúr,*** amely a TESz szerint ’por- vagy lisztszerű anyagot nyomkodva kever, tömörít, dagaszt, hosszabb ideig tartó érveléssel valakit igyekszik rábeszélni valamire, teljes erővel végez, csinál valamit’. Ótörök eredetű, vö.: ujg. *yoγur-,* CC. *yūr-,* oszm. *yoğur-*, kirg. *žūr-,* csuv. *šăr-* ’gyúr’, mong. *dzsiγura-*, alt. *yura-*, del. *d’ura-* ’ua.’. (TESz) < *gyú-:* abszolút szótő + *-r*: képző, ujg. *yoγu-* + *-r-,* CC. *yū-* + *-r-,* oszm. *yoğu-* + *-r-*, kirg. *žū-* + *-r-,* csuv. *šă-* + *-r-*, mong. *dzsiγu-* + *-ra-*, alt. *yu-* + *-ra-*, del. *d’u-* + *-ra-*.

A szó rokonságába tartozik az or. ***sobirát'*** 'összegyűjteni' *bira-* relatív töve (< *bi-*: abszolút szótő + *-ra*: képző).

15.3.53. csag. ***čïrmašturmak, čïrmatmak*** 'csavarni, összehajtani, göngyölni' < csag. *čïrma-:* relatív szótő + *-š-*: kölcsönös jelentésű képző + *-tur-*: képző + *-mak:* főnévi igenév képző. A csag. *čïrma-:* relatív szótő ugyanaz, mint a csag. ***čïrmatmak*** 'csavarni, tekerni' igénél.

15.3.54. csag. ***čïrmanmak*** 'összehajtódik, csavarodik'. < *čïrma-*: relatív szótő + *-n-:* visszaható ige képző + *-mak:* főnévi igenév képző. Ld. csag. ***čïrmatmak*** 'csavarni, tekerni'.

15.3.55. csag. ***čïkčalamak*** 'kimenni, kijönni'. < csag. *čïkčala-:* relatív szótő + [< *čïkča-:* relatív szótő (< *čïk-:* szótő + *ča-*: képző) + *-la:* képző] + *-mak:* főnévi igenév képző.

A szótő ugyanaz, mint a csag. ***čögmek*** 'ugrani' szótöve. Rokonuk a magy. ***szökik***, amely a TESz szerint 'ugrik, ugrál, táncol, menekül, észrevétlenül távozik, kitör, kimegy, (folyadék) sugár alakban lövell, (bajusz) serken, (növény) fejlődésének ujabb állapotába jut, (vér) elfut, elborít'. Ótörök eredetű, vö.: KB. sek- 'ugrál, ugrándozik, gyorsan megy', AH. *sek-* 'ugrik', oszm. *sek-* 'ugrik, ugrándozik', azerb. *sek-* 'egy lábon ugrál', csuv. *sik-* 'ugrik, szökell, ráragad (betegség)'. Az alapigénél szélesebb körben használatos az ugyancsak ugrik, ugrándozik *sekri-, sekre-, sikir-, sikre-* származék, ennek megfelelései a jakut kivételével a törökség minden ágában megtalálhatók. (TESz)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A szókezdő mássalhangzó eredeti *t-* volt, amit őriz a csuvas, vö.: csuv. ***tux*** 'kimenni, feljönni (a fényről), *xĕvel tuxrĕ* 'a nap feljött', ÓT., KB., Zol. bl., AFT., tefsz. XII-XIII. sz. *tog* 'felemelkedni', felkelni, feljönni (a fényről)', *kün togdy* 'a nap feljött', azerb., oszm. *dog*, türkm. *dog* 'felemelkedni, feljönni'. Vö.: *tog, dog* 'szülni, születni', PK. *kün dogušug,* türkm. *gündogar* 'kelet', jak. *tagys* 'kimenni, feljönni', ujg., üzb. *čik,* oszm., tat. *čyk,* azerb. *čyx,* kazak, nog. *šyk,* bask. *syk,* kirg. *kün čykty,* üzb. kun *čikdi* 'a nap feljött'. (JEGOROV 1964)

Megjegyezzük, hogy az évszakok közül a *tavasz* az élő természet születésének az ideje, ezért a magyar ***tavasz*** közelebbről is összetartozik a jak. *tagys* formával.

Eredetileg a víz kimenésére, kiszökésére utalt, amikor a forrásból kiszökött, kiment. Ez a pillanat pedig a víz, a folyó, másképpen az élet születése volt. Ez a szó jelenti a nap feljövetelét, a világosság megszületését is. Természetes, hogy ezzel a szóval nevezték meg a szül, születik jelenségét is. Vö.: csuv. *tu, tăv* 'szülni', stb.

15.3.56. csag. ***čïkmaslïk*** 'ki-nem-menés'. < csag. *čïkmas-*: relatív szótő (< *čïk-:* abszolút szótő + *-mas:* tagadó igeképző) + *-lïk*: főnévképző. A csag. *čïk-:* abszolút szótő ugyanaz, mint a csag. *čïkčalamak* 'kimenni, kijönni' igénél.

15.3.57. csag. ***čïl*** 'őrült, bolond, dilis'. < csag. *čï-*: abszolút szótő + *-l:* képző.

Alakváltozata az oszm. ***deli*** 'bolond, őrült' (< oszm. *de-*: abszolút szótő + *-li:* képző). Idetartozik a magyar *dilis dili-* szótöve. A TESz-ben a magy. ***dilis*** a ***dilinós*** címszó alatt található és a szócikk írója cigány eredetűnek tartja a szócsalád *dilinós* tagját. (TESz) < *dilinó-*: relatív szótő + *-s*: képző.

A szónak rokona a magy. *bolond* szó *bolon-* szótöve. A TESz szerint a magy. ***bolond*** 'esztelen ember, kőnehezék a szövőszéken a fonál kifeszítésére, esztelen, mérges (növény, gomba)'. Szláv eredetű, vö.: óe.szl. *blodъ*[555] 'paráznaság', szb.-hv. *blûd* 'feslettség, fajtalanság', szln *blôd*[556] 'hiba, tévedés, kéj, gyönyör', cseh *blud* 'tévedés', *bloud* 'együgyű, ostoba ember', or. *blud* 'feslettség, fajtalanság'. (TESz) < magy. *bolon-*: relatív szótő + *-d*: képző, óe.szl. *blo-*: relatív szótő + *-dъ:* képző, szb.-hv. *blû-* + *-d,* szln *blô-* + *-d,* cseh *blu-* + *-d, blou-* + *-d,* or. *blu-* + *-d.*

A magyar szó nem lehet átvétel. A magyar még őrzi az első szótag magánhangzóját, amelyet a szláv nem ejt. Az szlávban átvétel a szó, amely olyan nyelvből kerülhetett a szláv nyelvekbe, ahol a hangsúly nem az első, hanem az utolsó szótagon volt, ezért az első szótag magánhangzóját olyan röviden ejtették az átadó nyelvben, hogy azt nem érezték, nem hallották a szláv nyelvek beszélői, ezért nem is ejtették, nem is írják.

A csag. *čïl* szó és a magy. *dili-, dilinó-, bolon-,* az óe.szl. *blo-,* szb.-hv. *blû-,* szln *blô-,* cseh *blu-, blou-,* or. *blu-* relatív tövek tartoznak össze.

15.3.58. csag. ***čivlime '***zavaros beszéd, össze-vissza fecsegés, haszontalan beszéd'. < csag. *čiv-*: szótő + *-li-:* ige képző + *-me:* főnév képző.

A csag. *čiv-* szótővel összetartozik a magy. ***cseveg*** 'beszélget, könnyedén társalog, fecseg', amely a TESz szerint hangutánzó eredetű. (TESz) < magy. *cse-*: abszolút szótő + *-veg*: képző.

[555] Az *-o-* nazális.
[556] Az *-ô-* nazális.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A csag. *čivli-* relatív szótővel összetartozik a csuv. *čĕvĕl* 'a madarak csevegését utánzó szó' és a *čĕvĕl-* töve a csuv. *čĕvĕltet* 'csevegni', *čĕvĕlti* 'csevegő' szavaknak.

A csag. *čiv-* szótővel összetartozik az or. *š'ebet, s'ebetat'* 'csevegni, beszélgetni' ige *š'ebe-* töve is.

15.3.59. csag. ***xïrïldašmak*** 'együttesen, egyszerre hortyogni'. < csag. *xïrïl-*: szótő (< *xïrï-:* relatív szótő + *-l:* képző) + *-daš-* + *-mak*: főnévi igenév képző.

A csag. *xïrïl-* szótővel rokon a magy. *horkol* 'alvás közben hörgés szerű hangot ad'. Hangutánzó eredetű. (TESz) < *horko-*: relatív szótő + *-l:* ige képző.

A csag. *xïrï-* szótő párhuzama a magy. ***hörög*** 'horkoláshoz hasonló hangot hallat, görög, gördül'. Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) < *hö-*: abszolút szótő + *-rög*: képző.

A magy. *hörög* névszói változata a magy. ***hörgő***.

15.3.60. csag. ***dodag*** 'bármilyen fejrevaló, föveg'. < csag. *do-*: abszolút szótő + *-dag*: képző.

Rokona a magy. *tető, föveg, süveg, sisak, sapka, sityak*. A szó eredeti mássalhangzói a *t-* és a *-k* volt. A csag. ***dodag*** szóban ezeknek a zöngésedett változatai vannak meg. A magy. tető szó őrzi az eredeti *t*-t, azonban a végső *-k* már eltűnt, a nyomát őrzi az *-ő* hosszú magánhangzó valamint a nyelvjárási alak a magy. ***tetik*** ld. *tető* 'Valaminek az a része, amely felülről lezárja, borítja.' (MÉK) < *te-*: abszolút szótő + *-tik:* képző. A TESz szerint a magy. ***tető*** 'hegynek, épületnek, fának stb. a felső része, csúcsa, élőlény feje, feje búbja, valaminek felső foka, felső mértéke, folyadék felszíne, valaminek a vége, valaminek a fedele, fedőlapja, kalap, nincs vagy (ritkán) van értelme', *tetős* 'tetézett, púpozott', *tetőtlen.* Származékszó, a *tetik* 'látszik stb.' igének a főnevesült folyamatos melléknévi igeneve. (TESz) < *te-*: abszolút szótő + *-tő:* képző.

A magy. ***tetik*** (*te-*: abszolút szótő + *-tik*: képző)'tető' az íves, boltíves, kupola formát őrzi jelentésében. Tekintettel arra, hogy a nyelvünk önmagából újul meg, másképpen a régit megőrizve változik, alakul, gazdagodik, teljesen természetes, hogy a feltehetően legelső formák vagy a hozzájuk legközelebb álló alakok is fennmaradtak és a mai napig használjuk őket. A *tetik*-hez képest a *tető* későbbi forma, ahol világosan látszik, hogy a *tető* végső végső *–ő*-je egy korábbi magánhangzó és *–k* kapcsolatából (-Vk) fejlődött.

A magy. ***föveg*** 'különféle fejrevalók megnevezéseként'. Magyar fejlemény. Calepinus szótárának 1585. évi kiadásába sajtóhibaként került bele a Soueg 'süveg' helyett. (TESz) Ez a magyarázat megállja a helyét, mert a magy. fő, fej valójában valaminek a teteje, hangtanilag és szerkezetileg pedig a magy. *fő, fej* a *tető, tetik* stb. alakváltozata.

A magy. ***süveg, sümeg*** 'különböző (férfi) fejfedőként, fagyal, cukorsüveg, fityma, különböző tárgyak domború vagy kúp alakú felső része, teteje, tetőszerkezet felső, csúcsos része, anyacsavar, épületeknek párkányokkal határolt, háromszögletű falrésze'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < magy. *sü-:* abszolút szótő + *-veg:* képző*, sü-* + *-meg*.

A magy. ***sisak*** 'a fej védelmére való fejfedő, zárófedél, kupak, a virág takaróleveleinek sisak formájú összessége, kupola, meredek toronytető'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < magy. *si-*: abszolút szótő + *-sak*: képző.

A magy. ***sityak*** alakváltozata a fenti szavaknak, nincs meg a TESz-ben. < *si-*: abszolút szótő +

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

-tyak: képző.

A TESz szerint a magy. ***sapka, sipka, sipak*** ’egy fajta fejfedő, zárófedél, kerek védőburkolat’. Szláv eredetű, vö.: blg. *šápka* ’kalap, sapka’, szlk. *čiapka* ’ua.’, le. *czapka* ’ua.’, or. *šápka* ’ua.’. Vö.: még oszm. *šapka* ’sapka, kalap’. A szláv szavaknak az eredete azonban nem tekinthető tisztázottnak. (TESz) < *sa-*: abszolút szótő + *-pka-*: képző*, si-* + *-pka, si-* + *-pak*.

A fenti nevek szláv nyelvekbeli előfordulásának az oka, hogy szkíta-hun szubsztrátum nyelvekből került hozzájuk. A magyar adatoknak a szlávból történő magyarázata indokolatlan. A *sipak* rokona a *tető* szó *tetik* változata. A szó családjába tartozik a *süveg, sümeg, sityak* is. A szláv adatok átvételek a szkíta-hun nyelvekből.

A tető és társai családjába tartozik a magy. ***csúp,*** amely a TESz szerint ’domb, hegycsúcs, valaminek a hegye, dudor, csücsök, kúp’. Bizonytalan eredetű. Talán ősi hangfestő szó a finnugor korból, vö.: zürj. *t’šup* ’(női) mell’, finn *suippu* ’csúcs, ék’, lp. *čuppa* ’süveg csúcsa’. (TESz) < *csú-*: abszolút szótő + *-p:* képző, zürj. *t’šu-* + *-p,* finn *suip-* + *-pu,* lp. *čup-* + *-pa*.

15.3.61. csag. ***dürpiči*** 'ráspolykészítő, reszelőcsináló'. < csag. *dürpi-*: relatív szótő + *-či*: foglalkozásnév képző.

A relatív szótővel összetartozik a magy. ***dörzsöl*** (< *dörzsö-*: relatív szótő + *-l*: képző), dörgölődik (< *dörgö-*: relatív szótő + *-lő-* + *-dik*), ***súrol*** (< *súro-*: relatív szótő + *-l*: képző).

A szó a TESz-ben a magy. ***dörzsöl*** címszónál található, a szócikk írója szerint vitatott eredetű szócsalád. 1. Származékszavak: a *töröl* ige *tör-* alapszavából alakultak gyakorító képzőbokrokkal. 2. Hangutánzó hangfestő eredetű szócsalád. (TESz)

Az első származtatást igazolják a kutatásaink. A törlés művelete az érintéssel, tapintással, toppanással, csapással, ütéssel kezdődik, majd a megérintett felületen végighúzzuk a kezünket, lábunkat oda-vissza különböző irányokban megismételve. Ezzel a művelettel törünk, zúzunk, miközben eltávolítunk valamit. A TESz szerint a magy. ***töröl*** 'szennyet, nedvességet dörzsöléssel eltávolít, tárgyat, testrészt végigsimít, megdörzsöl, megsemmisít, elpusztít, írásból, szövegből kihúz, érvénytelenít, pofon üt'. Származékszó: a *tör* igéből jött létre az *-l* gyakorító képzővel. (TESz) < magy. *törö-*: relatív szótő (< magy. *tö-*: abszolút szótő + *-rö-*: képző) + *-l*: ige képző.

Az abszolút szótő a *tö-* a tapintást, a csapást őrzi, a *törö-* relatív szótő már tartalmazza a szétválasztást, törést, a töröl pedig az eltávolítást. A *dörgöl* még egy gyakorító *-gö-* képzőt is tartalmaz. A *dörzsöl -zs-* hangja vagy a *-g-* fejleménye s akkor ez nem magyar jelenség, vagy pedig a *-zs*-nek nincs köze a *-g*-hez, mert a *-zs-* egy másik képző, amelynek végső eredete *-t-*. Ez utóbbit tartjuk valószínűnek.

A csag. *-či*: foglalkozásnév képző a magyarban is megvan *-cs, -s, -sz* formában, vö.: magy. *ács, tudós, vadász.*

15.3.62. csag. ***düšünmek*** 'megérteni, felfogni, tudni'. < csag. *düšü-:* relatív szótő (< *dü-*: abszolút szótő + *-šü-*: ige képző) + *-n:* visszaható igeképző + *-mek:* főnévi igenév képző.

A csag. *düšü-:* relatív szótő összetartozik a magy. *tud* igével, vö.: magy. ***tud*** 'ismer', amely a TESz szerint ősi örökség az uráli korból, vö.: zürj. *tedni* 'tud, ismer, megtud, felismer', votj. *tod* 'tudás, ismeret, emlékezés', *tod-* 'tud, ért valamit, valamihez', fi. *tuntea* 'észlel, érzékel, érez, tud, ért,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

ismer, felismer, érzékel', észt *tundma* 'érez, ismer, tud', szam. jur. *tumtā* 'tud'. (TESz) < magy. *tu-*: abszolút szótő + *-d*: ige képző, zürj. *ted-*: relatív szótő *(< te-*: abszolút szótő + *-d-:* ige képző) + *-ni*: főnévi igenév képző, votj. *to-*: abszolút szótő + *-d*: főnév képző, *to-*: abszolút szótő + *-d-*: ige képző, fi. *tun-*: abszolút szótő + *-tea:* képző, észt *tund-*: relatív szótő (< *tun-*: abszolút szótő + *-d-:* ige képző) + *-ma*: főnévi igenév képző, szam. jur. *tum-* + *-tā.*

A TESz szócikk írói nem következetesek az igéknél abban a tekintetben, hogy vannak nyelvek, ahol főnévi igenév formában hozzák az adatokat s vannak nyelvek, ahol főnévi igenév képző nélkül. Ez a hiányosság megnehezíti azoknak a kutatóknak a helyzetét, akik az egyes nyelveknek is nem szakemberei. Az észt *tundma* igen értékes adat, mert a *-ma* világosan főnévi igenév képző, a *-d-* a magyar *tud* ige -d- képzőjével azonos, a *tun-* abszolút szótő pedig a magyar *tanú* szóval és ennek a törökségben is ismert párhuzamával rokon.

A magy. ***tanú*** 'tanúskodás, tanúvallomás, bizonyság, bizonyíték, olyan egyén, aki valamiről személyes élményei alapján nyilatkozni tud, olyan hely vagy tárgy, ahol vagy amely mellett történik vagy történt valami, amely valami esemény emlékét őrzi, felidézi. ÓT. eredetű, vö.: ujg., Kāšγ., KB., Tefsz, csag. *tanuq,* CC. *tanuq, tamïq,* oszm. *tanık,* tat. *tanïk,* kar. *tanïx,* csuv. *tĭnă* 'tanu'. A török szavak a 'megismer, tud' ige származékai. (TESz) < magy. *ta-*: abszolút szótő + *-nú*: képző, ujg., Kāšγ., KB., Tefsz, csag. *ta-* + *-nuq,* CC. *ta-* + *-nuq, ta-* + *-mïq,* oszm. *ta-* + *-nık,* tat. *ta-* + *-nïk,* kar. *ta-* + *-nïx,* csuv. *tĭ-* + *-nă.*

Összetartozik velük a magy. *tanul, tanít* töve. A TESz szerint a magy. ***tanít, tanul*** stb. szócsalád *tan-* alapszava ősi örökség az uráli korból, vö.: zürj. *tun* 'jövendőmondó, jós, látnok', *tunalny* 'felnőtteket utánoz (esküvőt, temetést stb. játszó gyermek)', *tunōny* 'ua., jósol', votj. *tuno* 'varázsló, jós, táltos', *tunal-* 'varázsol, valamire ráolvas, jósol', cser. *tunema·m* 'tanul, tanulmányoz, megszokik', *tunăktem* 'tanít, tanácsol, megszoktat', mdE. *tonadoms,* mdM. *tonadăms* 'tanul, megszokik', mdE. *tonavtoms,* mdM. *tonaftoms* 'tanít, megszoktat', szelk. *tanamdang* 'megszokik, tanul'. (TESz) < magy. *taní-*: relatív szótő + *-t:* ige képző, *tanu-* + *-l,* zürj. *tun, tunal-*: relatív szótő (< *tuna-:* relatív szótő + *-l-:* ige képző) + *-ny:* főnévi igenév képző, *tunō-*: relatív szótő + *-ny:* főnévi igenév képző, votj. *tuno, tuna-*: relatív szótő + *-l-*: ige képző, cser. *tune-:* relatív szótő + *-ma·m* , *tunăk-:* relatív szótő + *-tem,* mdE. *tona-*: relatív szótő + *-doms,* mdM. *tona-:* relatív szótő + *-dăms,* mdE. *tonav-*: relatív szótő + *-toms,* mdM. *tonaf-*: relatív szótő + *-toms,* szelk. *tanam-* + *-dang.*

Az uráli nyelvcsaládba sorolt fenyi nyelvek adatai valóban idetartoznak, azonban a magyar szó nem lehet ősi örökség az uráli korból.

A magy. tanú szóval és a relatív szótövekkel (magy. *taní-, tanu-,* zürj. *tun, tuna-, tunō-,* votj. *tuno, tuna-,* cser. *tune-, tunăk-,* mdE. *tona-,* mdM. *tona-,* mdE. *tonav-,* mdM. *tonaf-,* szelk. *tanam-* összetartozik a csuv. ***tynă, tyn*** (ld. *tĭnă, tĭn)* 'tanu', KB., Zamahš., AFT., csag., üzb. (tefsz. XIV-XV. sz.) *tanuk,* oszm., tat. *tanyk* 'tanu'. Vö.: régi ige, azerb., oszm., tuv. *tany,* tat., bask., kazak *tan* 'tudni, megtudni, elismerni', bask., tat., türkm., tuv. *tanyš,* ujg. *tonuš*, kazak. *tanys* kölcsönös 'megismerkedni', 'ismerős', vö.: perzsa *danestän, dan* 'tudni, szemtanúnak lenni, valamit megismerni', dana 'tudó', szemtanú, bölcs', vö.: mong. *tanix* 'megtudni, megismerni, tudni, ismerősnek lenni', *tanil* 'ismerős'. (JEGOROV 1964) < csuv. *ty-*: abszolút szótő + *-nă*: képző, *ty-* + *-n,* KB., Zamahš., AFT., csag., üzb. (tefsz. XIV-XV. sz.) *ta-* + *-nuk,* oszm., tat. *ta-* + *-nyk,* azerb., oszm., tuv. *ta-* + *-ny,* tat., bask., kazak *ta-* + *-n,* bask., tat., türkm., tuv. *ta-* + *-ny-*: abszolút szótő + *-š*: képző, ujg. *tonu-*: relatív szótő () + *-š*: képző, kazak. *tany-*: relatív szótő + *-s:* képző, perzsa *danes-*: relatív szótő [< *dane-*: relatív szótő (< *da-*: abszolút szótő + *-ne-*: képző) + *-s-*: képző] + *-tän*: képző, *da-*: abszolút szótő + *-n:* képző, *da-* + *-na*, mong. *ta-* + *-nix, tani-*: relatív szótő (< *ta-:*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

abszolút szótő + *-ni-*: képző) + *-l:* képző.

Idetartozik a magy. ***tanácsol*** *taná-* töve**,,** amely a TESz-ben a *tanács* címszónál található, vö.: magy. ***tanács*** 'tapasztaltabb egyén segítő javaslata, intelme, elhatározás, megbeszélés, tanácskozás, valamely közösség, intézmény ügyeiben megbeszéléseket tartó testület, tanácskozó testület tagja, tanácsadó személy, valamiről való tudomás, bölcsesség, tudás, beszéd, mondanivaló, a népképviseleti alapon felépülő államhatalom igazgatási szervének egy egysége'. Bizonytalan eredetű, talán származékszó. Alapszava a tanít, tanul stb. tövével lehet azonos. (TESz) < magy. *taná-*: relatív szótő + *-cs*: képző.

Bár a TESz külön címszóként is tárgyalja, de idetartozik a magy. ***tanakodik*** (< tanako-: relatív szótő + *-dik*: visszaható ige képző) ige is. A fenti képzett alakoknak a relatív szótöve (tVnVk-, tVnV-, tVn-) összetartozik a magy. *tanú* szóval és a fent jelzett török nyelvi megfelelőivel.

Rokon az idegen nyelvi párhuzamokban a következő szavak szótöve, vö.: csuv. ***tantăš*** 'kortárs, egykorú', bask. *tiŋdeš,* ujg. *tendaš,* üzb. *tengdoš*, alt. *teŋeš,* kirg. *teŋtuš,* 'kortárs, egykorú, egyforma, egyenrangú'. (JEGOROV 1964) < csuv. *tan-*: relatív szótő + *-tăš,* bask. *tiŋ-* + *-deš,* ujg. *ten-* + *-daš,* üzb. *teng-* + *-doš*, alt. *teŋ-* + *-eš,* kirg. *teŋ-* + *-tuš,*

Miután őseink úgy gondolkodtak, hogy tanú az egykorú, a kortárs ember lehetett, ezért a kortárs másképpen tanú társ. Idetartozik számos 'egyforma' jelentésű szó is, köztük a csuv. ***tan*** 'egyforma, egyenlő, egyforma nagy', ÓT., MK., kirg., kazak, ojr. *teŋ,* ujg. *teŋ,* üzb., csag. *teng*, azerb. *ten,* jak. *teŋ,* bask., hak. *tiŋ,* tuv., türkm. *deŋ,* 'egyforma, hasonló, egyenlő'. Zamahš. *teng* 'egyforma'. < csuv. *tan* 'egyforma'. (JEGOROV 1964) < csuv. *ta-*: abszolút szótő + *-n:* képző, ÓT., MK., kirg., kazak, ojr. *te-* + *-ŋ,* ujg. *te-* + *-ŋ*, üzb., csag. *te-* + *-ng*, azerb. *te-* + *-n,* jak. *te-* + *-ŋ*, bask., hak. *ti-* + *-ŋ,* tuv., türkm. *de-* + *-ŋ.*

Eleink számára az is természetes volt, hogy az első, a legősibb értelem, ész a forrásban, a magban volt. Ezért az is természetes, hogy idetartoznak az ész, értelem jelentésű szavak is. Következésképp rokon az oszm. ***mana*** 'értelem', fi. észt *tun*, or. *um* 'ész, értelem', magy. *tanu* és török megfelelőivel. Vö.: csuv. ***ăn*** 'tudat, ész, értelem', ÓT., KB., kirg., kazak, ujg., tat., bask. *aŋ,* nog. *an*, türkm. *aan,* üzb. *ong* 'tudat, felfogás', tefsz. XII-XIII. sz. *aŋ* 'érteni, értelmezni, felfogni'. (JEGOROV 1964)

Rokonuk a relatív szótöve[557] a következő török szavaknak, vö.: oszm. ***anlamak*** (< *an-*: relatív szótő + *-la*: ige képző + *-mak*: főnévi igenév képző) *an-* szótöve. Vö.: csuv. ***ănla*** 'figyelni, *ănlan* 'érteni, felfogni', ÓT., Zamahš., polov., türkm., kazak, nog., tat. *aŋla,* azerb., oszm. *anla*, kirg. *aŋda,* kum., üzb. *angla,* csag. *anna,* ujg. *aŋli,* ujg. *aŋla,* hak. *oŋna* 'érteni, felfogni'. Vö.: csuv. *ăn* (JEGOROV 1964) < csuv. *ăn-*: szótő + *-la:* ige képző, *ăn-* + *-lan:* ige képző, ÓT., Zamahš., polov., türkm., kazak, nog., tat. *aŋ-* + *-la,* azerb., oszm. *an-* + *-la*, kirg. *aŋ-* + *-da,* kum., üzb. *ang-* + *-la,* csag. *an-* + *-na,* ujg. *aŋ-* + *-li,* ujg. *aŋ-* + *-la,* hak. *oŋ-* + *-na.*

A relatív szótő korábbi alakja Vng, Vnk (< tVnk) volt, amely tovább változva az egyik irányban Vŋ, Vn (< tVn), a másik irányban pedig Vk (< tVk) lett. Ez utóbbihoz kötődnek a magy. *okos oko-* töve, a csag. *oguz* 'tudós, értelmes, bölcs' *ogu-* töve és nyelvi megfelelői. Eredetileg volt szókezdő mássalhangzó is, amely *t-* volt, ez valamint ennek fejleményei megvannak a fenti adatokban.

[557] Ismételten hangsúlyozzuk, hogy az első relatív szótövek gyakran egybeesnek, vagy legalábbis úgy tűnnek, mintha abszolút szótövek lennének. A legelső relatív szótő és az abszolút szótő egymáshoz való viszonya külön tanulmány tárgya, amelyre ezután kerítünk sort.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Az életben a legelső tanú, amely mindent tud, a forrás, a vízcsepp, a *mag* volt. Ezért természetes, hogy a szálak a 'forrás, csepp, vízcsepp, csepp víz, mag' szóhoz vezetnek, vö.: Kāšγ. ***tam '(***víz)csepp, csomó', toldalékolva vö.: Kāšγ. ***tamit-*** 'cseppekben kiönteni'.

Világos, hogy tanú az lehet, aki egykorú, kortárs. Ez pedig másképpen azt is jelenti, hogy egyenlő, azonos, ugyanaz, egyenlő nagy.

Tehát ezek a tulajdonságok végső soron a forrásra, a magra jellemzőek elsőként. Az élet keletkezésének a tanúja, az ismerője a mag, amely rendelkezik a tudással is. Következésképp természetes, hogy a tanú, az egyforma, az ész, értelem jelentésű szavak mind a maghoz vezetnek.

Eleink tudása kezdetben a tapasztalaton alapult, ezért a magy. ***tanú*** és az 'ész, értelem' jelentésű szavak alapját képzik a *tud* szótövének. A csag. *dü-*: abszolút szótővel összetartozik a magy. *tanú*, az oszm. *tanık* 'tanu', vö.: fi. *tun-* + *-tea*, észt *tun-* + *-d*: ige képző + *-ma*: főnévi igenév képző. Az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvek adatai idetartoznak, azonban nem igazolt a magyar szó uráli eredete. A szócikk írója nem vette figyelembe a török adatokat, amelyek szintén alakváltozatok.

Minthogy a magy. *tanú* és nyelvi párhuzamai eredetileg nómen-verbum volt, a *tanú* névszói alakváltozatai közé tartozik a törökségben ismert *tamga,* a magy. *bélyeg,* a magy. *bölcs böl-* töve. Az igei alakváltozatok közé tartozik a 'tud' jelentésű csuv. ***pĕl*** 'tudni', ÓT., ujg., üzb., azerb., türkm., oszm., kirg., kazak, k.kalp., nog., ojr, tuv. *bil,* alt., hak. *pil,* tat., bask. *bel* 'tudni, érteni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *pĕ-*: abszolút szótő + *-l*: képző, ÓT., ujg., üzb., azerb., türkm., oszm., kirg., kazak, k.kalp., nog., ojr, tuv. *bi-* + *-l,* alt., hak. *pi-* + *-l,* tat., bask. *be-* + *-l.*

15.3.63. csag. ***durluk*** 'gyöngyfűzér, melyet a nők arcukon viselnek'. <*dur-:* relatív szótő (< *du-*: abszolút szótő + *-r*: képző) + *-luk:* képző.

A 'gyöngy' jelentésű relatív szó széles körben elterjedt Eurázsia szerte, számos alakváltozata jött létre. Megvan Kāšγarinál, vö: Kāšγ. ***jinžū, žinžū, munžuk*** 'gyöngy'**,** ismert az angolban, vö.: ang. *perl* 'gyöngy', használt személynévként, ld. *Beril* 'gyöngy', megvan az oroszban, vö.: or. *žemčug* 'gyöngy', a magyar megfelelőjük pedig gyöngy. A relatív szótő a kerek, gömb jelentésű csomó szóhoz kötődik, számos nyelvben jelöli a földgolyót és van igei párhuzama is, vö.: magy. *pereg*. Ismert a földrajzi nevekben víznévként, vö.:

magy. ***Szír-Darja*** *,* folyó Közép-Ázsiában'. Vö.: csag. *Sir därja,* or. *Сыр Дарья.* A második névelemhez ld. perzsa *darjā* 'tenger, tó, nagy folyó, folyam'. Az ótörökben a folyó neve *jenčü ögüz* 'Gyöngy folyó'. (KISS 1980) < *jen-*: szótő + *-čü: képző* + *ögüz* 'folyó'.

magy. ***Gyöngyös*** A helység arról a patakról kapta a nevét, amely átfolyik rajta. A pataknév a magy. *gyöngy* fn. származéka. Azzal hozható kapcsolatba, hogy a patak menti fákon feltűnően sok lehetett a fagyöngy. (KISS 1980) < *Gyöngyö-*: relatív szótő + *-s*: képző 'valamivel ellátott, valmihez tartozó, valami mellett lévő'.

magy. ***Gyöngyös*** 'Sárvárnál a Rábába ömlő patak'. (KISS 1980) < *Gyöngyö-* (< *Gyön-*: relatív szótő + *-gy*: képző) + *-s.*

magy. ***Gyöngyösmellék*** 'helység Baranya megyében'. Arra utal, hogy a település a kadarkútnál eredő és a Fekete-vízbe torkolló Gyöngyös patak mellett fekszik. (KISS 1980) < *Gyöngyös (< Gyöngyö- + -s) + mellék.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Rokonuk a magy. ***gyöngy*** 'fagyöngy (fákon), üvegből vagy más anyagból készített, díszítésre használt gömböcske, rügy, a szarvas agancsán levő bibircses kinövés'. Ótörök eredetű, vö.: türk, ujg. *yinčü,* Kāšγ. *yinčü,* (kipcs.) *džindžü*, oszm. *indži,* tat. *endžü*, ujg.mod. *ünčä* 'gyöngy'. (TESz) < magy. *gyön-*: szótő + *-gy:* képző, türk, ujg. *yin-* + *-čü,* Kāšγ. *yin-* + *-čü,* (kipcs.) *džin-* + *-džü*, oszm. *in-* + *-dži,* tat. *en-* + *-džü*, ujg.mod. *ün-* + *čä*.

A szócsaládba tartozik a magy. ***boncsok*** ’ló nyakába való dísz, nyaklánc, nyakék, török hadi zászló, cafrang’. Oszmán-török eredetű, vö.: oszm. *boncuk* ’átlyukasztott, színes üveggyöngy, a minaret csúcsán levő fémkarika’. (TESz) < *bon* + *-csok,* oszm. *bon-* + *-cuk.*

Alakváltozatuk a csuv. ***ĕnčĕ*** 'gyöngy', ÓT. *jinčü,* KB., MK., Zamahš., AFT. *inčü*, ujg. *ünče,* azerb., oszm. *inči,* kirg., kum. *in-* + *-ži,* kazak, üzb. *in-* + *-žu*, türkm. *xün-* + *-ži,* k.kalp. *xin-* + *-ži,* ojr. *d'in-* + *-d'i,* tat. *enže*, bask. *ynjy* 'gyöngy'. Vö.: kínai *čon-ču* 'igaz gyöngy'. (JEGOROV 1964) < csuv. *ĕn-*: szótő + *-čĕ:* képző, ÓT. *jin-* + *-čü,* KB., MK., Zamahš., AFT. *in-* + *-čü*, ujg. *ün-* + *-če,* azerb., oszm. *in-* + *-či,* kirg., kum. *in-* + *-ži,* kazak, üzb. *in-* + *-žu*, türkm. *xün-* + *-ži*, k.kalp. *xin-* + *-ži,* ojr. *d'in-* + *-d'i,* tat. *en-* + *-že,* bask. *yn-* + *-jy,* kínai *čon-ču.*

A szótő jelentése kerek, gömbölyű, összetartozik a mag, a csepp, mint forrást jelölő szavakkal. A türkmén és a karakalpak adatok csak akkor tartoznak ide etimológiailag, ha a szókezdő *x-* eredeti *t-* fejleménye. Ha nem, akkor *k-* az eredete s ebben az esetben a magy. *kumma* 'vízcsepp, csepp víz' szóval rokon.

A képzők alakváltozatai: csuv. *-čĕ,* ÓT. *-čü,* KB., MK., Zamahš., AFT. *-čü*, ujg. *-če,* azerb., oszm. *-či,* kirg., kum. *-ži,* kazak, üzb. *-žu*, türkm. *-ži*, k.kalp. *-ži,* ojr. *-d'i,* tat. *-že,* bask. *-jy,* kínai *ču,* magy. *-gy, -csok,* or. *-čug* rokonok, egymásnak alakváltozatai. A képző eredeti kezdő mássalhangzója *t-* volt, a jelentésük 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő'.

A szótő 'kerek, gömbölyű' jelentésben számos szóval összefügg, így azonos pl. a magy. *csomó* szóval, amely a fenti képzőknek további alakváltozataival alkot képzett szavakat, vö.:

csuv. ***čămăr*** 'gömb, földgömb, gömb alakú, kerek, ököl', *čămakka, čămarkka* 'gombolyag, csomó, rög, göröngy, cipócska, golyó, golyócsak', ujg. *žumlak*,[558] azerb. *jumru,* tat. *jomry,* bask. *jomoro* 'kerek, gömb alakú', kazak *žumyr* 'kerek', kirg. *žumuru,* jak. *comoko* 'kerek, henger alakú', Zamahš., oszm., türkm. *jumruk*, azerb. *jumrug*, kum. *jumuruk,* nog. *jumyryk* 'ököl', azerb. *jumru* 'golyó(cska)', bask. *jomorsa* 'gömb', *jomorsaj* 'golyó, golyócska'. (JEGOROV 1964) < csuv. *čămă-*: szótő + *-r*: képző, *čăma-* + *-kka, čăma-* + *-rkka,* ujg. *žum-* + *-lak,* azerb. *jum-* + *-ru*, tat. *jom-* + *-ry,* bask. *jomo-* + *-ro,* kazak *žumy-* + *-r,* kirg. *žumu-* + *-ru*, jak. *como-* + *-ko,* Zamahš., oszm., türkm. *jum-* + *-ruk,* azerb. *jum-* + *-rug,* kum. *jumu-* + *-ruk,* nog. *jumy-* + *-ryk,* azerb. *jum-* + *-ru*, bask. jomor- (< *jomo-* + *-r*) + *-sa, jomor* + *-saj*.

csuv. ***šămarta*** 'tojás (madáré), AFT., azerb., oszm. *jumurta,* türkm. *jumurtga,* bask. *jomortka,* tat. *jomyrtka,* nog. *jumyrtka*, kirg. *žumurtka,* kazak *žumyrtka,* alt., ojr. *d'ymyrtka,* hak. *nymyrha,* Zamahš. jumurtka 'tojás'. ld. csuv. čămăr. (JEGOROV 1964) < csuv. *šămar-*: relatív szótő (< *šăma-* + *-r-*) + *-t:* képző, AFT., azerb., oszm. *jumur-* + *-ta,* türkm. *jumur-* + *-tga*, bask. *jomor-* + *-tka,* tat. *jomyr-* + *-tka*, nog. *jumyr-* + *-tka,* kirg. *žumur-* + *-tka*, kazak *žumyr-* + *-tka,* alt., ojr. *d'ymyr-* + *-tka,* hak. *nymyr-* + *-ha*, Zamahš. *jumur-* + *-tka*.

A folyó nevében nem a gyöngyöt, mint drágakövet kell keresni, hanem ennek az alapját, a forrást. Ilyen a török *jenčü ögüz* ’Gyöngy folyó' és a magy. *Gyöngyös* pataknév.

[558] Vö.: magy. ***zsemle***, amely a magyarban nem lehet német eredetű, a gyökerek Ázsiába vezetnek.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A or. ***žemčug*** 'gyöngy' a kínai *gonču* (< *gon* 'igazi' + *ču* 'gyöngy') átvétele (SIS). Amennyiben az oroszban a szókezdő *ž-* nem a török szavak szókezdőjével tartozik össze, hanem a kínai *g*-vel, úgy az orosz szó etimológiája más. Hozzátesszük, minthogy a szótő a forráshoz, a maghoz vezet el bennünket, csakis 'igazi' lehet.

15.3.64. csag. ***dögdemek*** 'dobog, ver - a szív'. < csag. *dögde-*: relatív szótő (< *dög-*: abszolút szótő + *-de*: képző) + *-mek*: főnévi igenév képző.

Az abszolút szótő megfelelője a magyarban ***döng, dobog***, amelyek a TESz szerint hangutánzó eredetűek. Szerkezeti felépítésük: *dö-*: abszolút szótő + *-ng*: képző, *do-* + *-bog*.

15.3.65. csag. ***dizi*** 'fűzér, fonálra fűzött gyöngysor'. < csag. *di-*: abszolút szótő + *-zi*: képző.

Rokona az oszm. ***dizi*** 'sorozat'. Alakváltozata a csuv. ***jĕrke*** 'sor, rend', Zamahš. *žerge,* AFT., s.ujg. *džerge,* azerb. *čerke* 'sor, rend', vö.: mong. *žirge* 'sor, rend', burj.mong. *zerge* 'sor'. (JEGOROV 1964) < csuv. *jĕ-*: abszolút szótő + *-rke*: képző, Zamahš. *že-* + *-rge,* AFT., s.ujg. *dže-* + *-rge,* azerb. *če-* + *-rke*, mong. *ži-* + *-rge*, burj.mong. *ze-* + *-rge*.

Párhuzamuk a magy. *sor, fűz*. A TESz szerint a magy. ***sor*** 'egymás mellett, mögött elhelyezkedő személyek, elhelyezett tárgyak láncolata, együttese stb.'. Bizonytalan eredetű. (TESz) < *so-*: abszolút szótő + *-r*: képző.

Idetartozik a magy. ***fűz,*** amely a TESz szerint '(rendszerint szálas anyaggal) egymáshoz erősít, fon, (szálas anyagot) nyíláson átdug, teletűzdel, fűzővel összeszorít, stb.'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: cser. *pi·δem* 'köt, fűz'. (TESz) < magy. *fű-*: abszolút szótő + *-z*: képző, cser. *pi·-* + *-δem.*

Bár a cseremisz adatok idetartoznak, a szócikk írója csupán a cseremisz adatokra alapozza a magyar szó származását és nem veszi figyelembe a török és a mongol adatokat.

15.3.66. csag. ***degirmen*** 'malom'. < csag. *degir-*: relatív szótő (< *degi-:* abszolút szótő + *-r:* képző) + *-men*: képző.

A csag. *degirmen* **'**malom' szó töve összetartozik a malomkő kerek alakjával és a cselekvéssel, a forgással, azaz *teker* és a *tör* igével. A kerek, tekerő forma a vízforrás alakjához vezet, annak a forgó mozgásához és a közben végzett törő, zúzó cselekvéshez.

A szó megvan a törökség más nyelveiben is, vö.: csuv. ***avăr*** 'örvény, vízforgás, a tónak vagy a folyónak a mély gödre'. MK., csag., oszm. *egrim,* Zamahš. *egrin,* tuv. *eerem,* ojr., nog. *ijirim*, kazak, k.kalp. *iirim,* kirg. *irim,* tat. Szib. *irem* 'ua.'. Vö.: csuv. *avăr,* ÓT. *äbir, ävir,* MK., csag. *egir,* üzb. *ugir,* türkm. *övür,* KB., csag. *ävir, ävür,* oszm., PK., Zamahš. *ävür,* k.kalp. *ujir,* nog. *u'ir,* kazak *üjir* 'forogni, visszatérni, csavarni, forogni egy helyben', vö.: csag. *ägrik*, mansi *agyr* 'örvény, vízforgás'. (JEGOROV 1964) < csuv. *avă-*: abszolút szótő + *-r:* képző, MK., csag., oszm. *eg-* + *-rim,* Zamahš. *eg-* + *-rin,* tuv. *ee-* + *-rem,* ojr., nog. *iji-* + *-rim*, kazak, k.kalp. *ii-* + *-rim,* kirg. *i-* + *-rim,* tat. Szib. *i-* + *-rem,* csuv. *avă-* + *-r,* ÓT. *äbi-* + *-r, ävi-* + *-r,* MK., csag. *egi-* + *-r,* üzb. *ugi-* + *-r,* türkm. *övü-* + *-r,* KB., csag. *ävi-* + *-r, ävü-* + *-r,* oszm., PK., Zamahš. *ävü-* + *-r,* k.kalp. *uji-* + *-r,* nog. *u'i-* + *-r,* kazak *üji-* + *-r,* csag. *äg-* + *-rik*, mansi *agy-* + *-r.*

Összetartozik velük a magy. ***örvény ör-*** töve, a *teker, tűr, csavar, forog* stb. szó.

Rokon a csuv. ***avăr*** 'őrölni, *arman avărat'* 'a malom őröl', *avărt* 'őrölni (malomban)'. Más török

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nyelvekben, pl. ujg., kirg., kazak *tart,* türkm. *üvüt,* azerb. *üjüt*, oszm. *ogüt*, bask., tat. *vakla*. (JEGOROV 1964) < csuv. *avă-*: szótő + *-r:* képző, *avăr-*: relatív szótő (< *avă-:* abszolút szótő + *-r-*: képző) + *-t:* képző, ujg., kirg., kazak *tar-*: relatív szótő (< *ta-*: abszolút szótő + *-r-*: képző) + *-t:* képző, türkm. *üvü-* + *-t,* azerb. *üjü-* + *-t*, oszm. *ogü-* + *-t*, bask., tat. *vak-* + *-la*.

Idetartozik a magy. ***őröl őrö-*** töve, a szó a TESz szerint vö.: magy. ***őröl*** '(gabonát) lisztté változtat, (kemény anyagot) apróra zúz vagy szétporlaszt, stb.'. A szócsalád alapja az *őröl* ige származékszó. Alapszava az *őr-* igei tő ótörök eredetű. (TESz) < magy. *őrö-*: relatív szótő + *-l*: ige képző.

A szócikk írója helyesen hozza a 'forog' és a 'zúz, tör' jelentésű példákat, azonban a szótő *őrö-* s a képző az *-l*.

Az *őrö-* szótő alakváltozata a magy. ***tör*** ’több részre különít, részeire választ, összezúz, megfékez, megbüntet, (törvényt) megszeg, valakire támad, meggyötör, kínoz, (utat) vág, valahová nyomul, törekszik, valamiért fáradozik, valamin erősen gondolkodik, dörzsöl , vív, (kendert) tilol, (nyelvet) hibásan beszél’. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *tö-:* abszolút szótő + *-r:* képző.

A magyar ***őröl*** alakváltozata a magy. ***darál*** < *dará-*: relatív szótő (< *da-*: abszolút szótő + *-rá-*: képző) + *-l:* ige képző, a szó nincs meg a TESz-ben. A magy. ***dara*** a TESz szerint 'szemcsés, a lisztnél durvább őrlemény, apró, jégszemekké fagyott csapadék, őrölt, szétporlasztott kőzet'. Ótörök eredetű, vö.: CC. *tari,* csag. *tarïy,* oszm. *darı*, kirg. *tarū* 'köles', csuv. *tyră* 'kenyér, mag, gabona'. (TESz) < magy. *da-*: abszolút szótő + *-ra*: képző, CC. *ta-* + *-ri,* csag. *ta-* + *-rïy,* oszm. *da-* + *-rı,* kirg. *ta-* + *-rū*, csuv. *ty-* + *-ră*.

Őseink gondolkodása szerint a darának, azaz annak a magnak, ami össze van törve, ugyanaz a szerepe, mint a kis magoknak. Ezért természetes, hogy a dara és a gabonamag, gyakran a hozzá tartozó szárral és gyökérrel együtt az egész növény ugyanazt a nevet viseli. Így tartoznak ide a szócsaládba a csuv. *tyră* 'gabonamag' és a csuv. *tylă* 'búza' jelentésű szavak.

Jegorov szerint a csuv. ***tyră*** 'gabonamag, gabona (lábon álló), gabona vetés', ÓT., MK., Zol.bl. *taryg* 'termés, aratás, lábon álló gabona', MK. *taryg oruldy* (csuv. *tyră vyrănčĕ*) 'learatták a gabonát', PK., hak. *taryg* 'vetések, gabona a mezőn', tuv. *taraa* 'gabona, fűfélék, gabonafélék, gabona mag, kása', AFT. *daru,* s.ujg. *taryx,* oszm., türkm., azerb. *dary*, kazak, tat., bask. *tary*, kirg. *taruu,* üzb. *tarik,* ujg. *terik,* ojr. *taraan* 'kása, búza', mong. *taria*(*n*) 'gabona, mag, termés', *tarix* 'gabonát vetni', burj.mong. *tara, taran* 'gabona a mezőn és a szérűskertben a gabonakeresztekben'. < ojr., tuv., hak és mások *tary* 'vetni', innen van a *taryg, tyră* stb. 'az, ami el van vetve', 'az, ami össze van gyűjtve a mezőről (termés)', tefsz. XII-XIII. sz. *tar* 'megművelni a földet, vetni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *ty:* abszolút szótő + *-ră:* képző, ÓT., MK., Zol.bl. *ta-* + *-ryg,* PK., hak. *ta-* + *-ryg*, tuv. *ta-* + *-raa,* AFT. *da-* + *-ru*, s.ujg. *ta-* + *-ryx,* oszm., türkm., azerb. *da-* + *-ry*, kazak, tat., bask. *ta-* + *-ry,* kirg. *ta-* + *-ruu,* üzb. *ta-* + *-rik,* ujg. *te-* + *-rik,* ojr. *ta-* + *-raan,* mong. *ta-* + *-ria*(*n*), *ta-* + *-rix,* burj. mong. *ta-* + *-ra, ta-* + *-ran*, < ojr., tuv., hak és mások *ta-* + *-ry, ta-* + *-ryg, ty-* + *-ră,* tefsz. XII-XIII. sz. *ta-* + *-r.*

Több tanulsága is van a fenti adatsornak. Lényeges, hogy a jelentések mindig a maghoz vezetnek el bennünket. Az is kitetszik az adatokból, hogy a csuv. *tyră* és valamennyi párhuzama eredetileg nómen-verbum volt. Fennmaradt a névszói és az igei jelentés.

A magyar ***dara*** főnév és a ***tör*** közeli rokonok, eredetileg nómen-verbum volt és a teljesebb alakjuk a *törek* főnév és a *törik* ige. A TESz szerint a magy. ***törek*** 'a gabonaszár és kalász törmeléke,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

trágya, töredék'. Származékszó. (TESz) < *tö-*: abszolút szótő + *-rek:* képző.

A magy. ***törik*** nem szerepel külön címszó alatt. Az *-r-* világosan eredeti *-t-* fejleménye, amelyet őriz a csuvas, vö.: csuv. *tat* 'tépni, szakítani, fűrészelni', azerb. *did* 'tépni', oszm. *dit* 'szétszedni szálakra, tépni, szakítani', kirg. *tyt* 'cibálni, tilolni'. (JEGOROV 1964)

A relatív szótővel (*dara-*) összetartozik a magy. ***darab*** szó, amely a TESz szerint 'rész, töredék, törmelék, (azonos fajta tárgyak stb. közül) egy önálló egész, egy példány, fonalnak, fonásra kerülő szösznek egy bizonyos mennyisége, stb.' Szláv, közelebbről valószínűleg szlovén vagy szlovák eredetű, vö.: szln. *drôb* 'darabka, törmelék, hulladék, zsigerek, belsőség', *drôb* 'dara', szlk. *drob* 'darabka, apró rész', cseh *drob* 'darabka, törmelék', le. *drób* 'baromfi, aprójószág', or. *drob'* 'sörét, törtszám, törmelék'. (TESz) < magy. *da-*: abszolút szótő + *-rab*: képző, szln. *d-* + *-rôb,* szlk. *d-* + *-rob,* cseh *d-* + *-rob,* le. *d-* + *-rób,* or. *d-* + *-rob'.*

A szavak összetartozó rendszere nem igazolja a magyar *darab* szláv eredetét. A csag. ***degirmen*** párhuzama a magy. ***daráló***[559]**.**

A magy. *dara, törik* alakváltozata megvan a magyarban az *-r-* helyén *-z-*vel is, vö.: magy. *búza, podorja poz-* töve stb. A TESz szerint a magy. ***búza c***suvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: csuv. *pări* 'tönköly', tat. *boraj* 'tönköly', azerb. *bugda*, ujg., türkm, oszm. *bugdaj,* üzb. *bugdoj,* alt. *puudaj,* ojr., kirg., mong. *buudj*, hak. *pugdaj*, kazah, k.kalp. *bidaj* 'búza', szláv *pyro* 'tönköly'. (TESz) < magy. *bú-:* abszolút szótő + *-za:* képző, csuv. *pă-* + *-ri,* tat. *bo-* + *-raj,* azerb. *bug-* + *-da*, ujg., türkm, oszm. *bug-* + *-daj,* üzb. *bug-* + *-doj,* alt. *puu-* + *-daj,* ojr., kirg., mong. *buu-* + *-dj*, hak. *pug-* + *-daj*, kazah, k.kalp. *bi-* + *-daj* 'búza', szláv *py-* + *-ro*.

A magy. *dara, törik* alakváltozata megvan a magyarban az *-r-* helyén *-l-*lel is. Igazolja ezt számos adat, köztük a csuv. *tulă* 'búza'.

Idetartozik a magy. ***ed*** 'gabona', amely a TESz szerint valószínűleg ősi örökség a finnugor korból. Vö.: zürj. *šobdi, šogdi* 'búza', cser. *šäδä˙ηe* 'búza'. (TESz) < *e-*: abszolút szótő + *-d*: képző, zürj. *šob-* + *-di, šog-* + *-di,* cser. *šä-* + *-δä˙ηe.* Ez a *-d* megvan a fenti török és mongol adatokban is. A cseremisz *šäδä˙ηe* adat helyi ejtését fontos lenne ellenőrízni, mert a *-d-* helyén itt *-δ-* (interdentális zöngés spiráns) olyan hang, amely az *-r-, -z-* és az *-l-* közvetlen előzménye. A szócikk írója tévedett, amikor a magyar szót finnugor eredetűnek állapította meg.

A magy. *ed* 'gabona' a magyar *búza* (< *bú* + *-za*) alakváltozata. Valóban idetartozik a zürj. *šobdi (< šob* + *-di), šogdi (< šog* + *-di*), cser. *šäδä˙ηe (< šä* + *-δä˙ηe),* de a TESz megállapításával ellentétben más nyelvi kapcsolatokat igazol, vö.: ujg. *buγdaj,* mong. *buγudai* 'búza' stb.
A szó azt is igazolja, hogy az *-r-, -z-, -l-, -d-* összetartoznak, a kutatásaink eredményeképpen pedig eredeti *-t-* fejleményei.

A fentieknek rokona a magy. *tilol tilo-* töve és a *tiló*. Eredetileg nómen-verbum volt, korábbi alakja tVlVk lehetett, amely alakváltozata a *törek* és a *törik* szónak. A TESz szerint a magy. ***tiló*** 'a kender és a len szárának összetörésére és a pozdorjától való megtisztítására használt eszköz'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: csuv. *tilă* 'tiló', *tylla-* 'tilol', sór *talyk* 'a bőr puhítására való eszköz, ék', a cser. *tole* a csuvasból való. Vö.: tat. *talkă* 'tiló, *talkă-* 'tilol', bask., kazak, nog., kum. *talqy* 'tiló', alt. *talqy* 'tiló', a bőrt puhítja, kendert tilol', mong. *talki* ' a bőr puhítására szolgáló eszköz'. (TESz) < magy. *ti-*: abszolút szótő + *-ló*: képző, csuv. *ty-* + *-lă, tyl-*: relatív szótő + *-la-*: denominális verbum képző, sór *ta-*: abszolút szótő + *-lyk*: képző, cser. *to-* + *-le,* tat. *ta-* + *-lkă, ta-* +

[559] Szerkezeti felépítése: *dará-*: relatív szótő + *-ló*: képző.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

-lkă-, bask., kazak, nog., kum. *ta-* + *-lqy*, alt. *ta-* + *-lqy,* mong. *ta-* + *-lki.*

Jegorov szerint a csuv. ***tylă*** 'tió, kender- vagy lentiloló', *tylla* 'tilolni, lent vagy kendert tilolni', bask., tat. *talky,* alt. *talku* 'ua.', ojr. *talku,* kirg. *talkuu,* kazak, jak. *talky,* hak. *talgy* 'tiló, bőr puhítására szolgáló eszköz', mong. *talxi*(*n*) 'bőrtiló', *talxix* bőrt tilolni a bőrtilolóval'. Hangutánzó szó. (JEGOROV 1964) < csuv. *ty-*: abszolút szótő + *-lă:* képző, *tyl-*: relatív szótő + *-la:* ige képző, bask., tat. *ta-* + *-lky,* alt. *ta-* + *-lku,* ojr. *ta-* + *-lku,* kirg. *ta-* + *-lkuu,* kazak, jak. *ta-* + *-lky,* hak. *ta-* + *-lgy,* mong. *ta-* + *-lxi*(*n*) 'bőrtiló', *ta-* + *-lxix.*

A magy. *tiló* is nómen-verbum volt eredetileg, ez őrzik a török adatok is, vö.: tat. *talkă* 'tiló, *talkă-* 'tilol'.

Idetartozik az or. *m'alka* 'lentörő, tilológép', az or. ***m'al'š'ik*** 'lentörő munkás' (< *m'al'-*: relatív szótő + *-š'ik*: foglalkozásnév képző relatív szótöve. Ezzel rokon a magy. *málik, málé,* megfelelőjeként a magyarban a ***malom*** szó használatos, amely a TESz szerint 'szilárd anyagok őrlésére való berendezés, üzem'. Szláv eredetű, vö.: szb.-hv. *mlin* 'malom, daráló', *malin, melin* 'malom', szln. *mlín* 'ua.', szlk. *mlyn* 'malom, egy fajta társasjáték', ukr. *mlin* 'ua.'. Végső forrása a lat. *molina* 'malom', ld. még ófném. *mulin* 'ua.', ném. *Mühle*, ol. *mulinello* 'malomjáték', cseh *mlynek.* (TESz) < magy. *ma-*: abszolút szótő + *-lom*: képző, szb.-hv. *m-* + *-lin, ma-* + *-lin, me-* + *-lin*, szln. *m-* + *-lín,* szlk. *m-* + *-lyn,* ukr. *m-* + *-lin,* lat. *mo-* + *-lina,* ófném. *mu-* + *-lin*, ném. *Müh-* + *-le,* ol. *mu-* + *-linello*: összetett képző, cseh *m-* + *-lynek*: összetett képző.

Rokon tehát a magy. *málik, válik* ige. Idetartozik a magy. *molnár* (*molná-:* relatív szótő + *-r:* képző) relatív töve is. A TESz szerint a magy. ***méllik, málik*** 'az időjárás hatására széthull, morzsolódik, pusztul, virágzik, érik, érni kezd'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *mál-*[560]: relatív szótő + *-lik*: képző.

A magy. ***molnár*** 'malmos, malomépítő mester, az a cséplőmunkás, aki a kicsépelt gabonát zsákba szedi'. Szláv eredetű, vö.: szb.-hv. *mlinār* 'lisztbogár, a kallómalom gazdája', *malinar* 'molnár', szln. *mlínar* 'ua.', *mlînar* 'vizen járó poloska', *málinar* 'molnár', szlk. *mlynár* 'ua.', ukr. *mlinár* 'ua.'. (TESz) < magy. *molná-*: relatív szótő + *-r:* képző, szb.-hv. *mlinā-* + *-r, malina-* + *-r*, szln. *mlína-* + *-r, mlîna-* + *-r, málina-* + *-r*, szlk. *mlyná-* + *-r,* ukr. *mliná-* + *-r.*

A *molná-* szótő a *malom* szóval tartozik össze. A magyar szó szláv származtatása nem igazolt.

Idetartozik az or. *molot' molo-* töve, vö.: or. ***molot'*** 'a magot lisztté alakítani'. Régi **melti* > *moloti*. Vö.: litv. *málti* 'őrölni', lett *malt,* lat. *molo* 'őrölök', ófném. *malan* 'őrölni', *muljan* 'törni, darálni', örm. *malem* 'széttöröm'. (SIS) < or. *molo-*: relatív szótő + *-t':* főnévi igenév képző, **mel-* + *-ti,* > *molo-* + *-ti,* litv. *mál-* + *-ti*, lett *mal-* + *-t.*

A *mal-, mol-* töveknek nagy szócsaládja van, vö.: or *vilka* pedig az elágazással kapcsolatos, közeli rokona a magy. *válik, málik* ige. Alakváltozata a magy. ***morzsa mor-*** töve.

A 'malom' jelentésű szó használatos a földrajzi nevekben, vö.:

Śenka armaně ,. NAP:-, Ar.: csuv. *Śenka armaně* K.
< csuv. *Śenka*
+ *armaně* ⟵ csuv. *arman* 'malom'
+ *–ě:* birtokos személyjel.

[560] Vö.: magy. *málé* 'kukoricadarából készült sütemény.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Buzgó-kő ld. Örvény-kő ’773 m. magas sziklacsúcs Tardonától délre’. A magy. *örvény* ’forgó mozgásban levő víz’ főnév és a magy. *kő* ’szikla’ főnév összetétele. Az *Örvény-kő* tetején sajátos karsztos jelenség, ún. karrmező (gömöri tájszóval: ördögszántás) van. Az *Örvény-kő*től északra fakad az *Örvény-forrás.* Vö.: a közeli, 579 m. magas *Buzgó-kő*-vel is. Némelyek azt tartják, hogy az *Örvény-kőnek* malomkőre emlékeztet az alakja, s róla kapta nevét, vö.: ***örménykő*** ’malomkő’. (KISS 1980) < *Buzgó (< Bu + -zgó) + kő.*

3.65. csag. ***rem kïlmak*** 'megijedni, félni'. < csag. *rem* 'rém' + *kïl-*: relatív szótő + *-mak*: főnévi igenév képző.

A csag. *rem* rokona a magy. *rém,* amely a TESz-ben a *rémül* címszónál található, vö.: magy. ***rémül*** 'megreng, megrendül, fél, félve tisztel, nagyon megijed, megdöbben, csodálkozik, álmélkodik, indul, indíttatik, késztetődik valamire, remeg, reszket, önkívületbe esik, meghasad (fal)', rém 'ijesztő fantáziakép, kísértet, ijesztő jelenség, ijedtségből származó, ijedelmet tükröző, ijesztő, félelmetes személy, nagyon stb.'. A szócsalád igei tagjai származékszavak. Alapszavuk az a valószínűleg hangutánzó-hangfestő eredetű *rém-* tő, amelyből a *reng, rendül, rendít, remeg* is származik. (TESz) < *ré-*: abszolút szótő + *-m*: képző, *re-* + *-meg, rémü-*: relatív szótő + *-l*: ige képző.

15.3.67. csag. ***su kabarčakï*** 'buborék a víz szélén'. < csag. *su* 'víz' + *kabar-*: relatív szótő (< *kaba-*: relatív szótő + *-ba*: képző) + *-čak*: képző + *-ï*: birtokos személyjel. Jelentése: 'víz habarcsa'.

A szószerkezet második tagjával rokon a magy. ***habarcs***, amely a TESz-ben a *habar* címszónál található. Vö.: magy. ***habar*** 'kever, kavar, (ételt) besűrít, siet, siettet, zavar, háborít, fecseg, hadar'. Valószínűleg hangutánzó, hangfestő eredetű szócsalád. (TESz) < *habar-*: relatív szótő (*haba-*: szótő + *-r-*: képző) + *-cs*: képző.

A csag. *kaba,* a magy. *haba-* tő összetartozik a magy. *hab* szóval és nyelvi megfelelőivel. Vö.: magy. ***hab*** ’hullámverés, tajtékkő, apró buborékokból álló, laza szerkezetű anyag, tajték’. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *kop, kump*, osztj. *kump* ’hullám’, zürj. *gibavni* ’úszik, lubickol, játszik (a hal, miközben a vizen kis hullámok keletkeznek), hullámzik, hullámszerűen mozog, ing, tekergőzik’, finn *kummuta* (*kumpuan*) ’bugyog, kibuggyan, hullámzik, felbugyog (forrás), tajtékzik, fő, forr, dagad, bugyborékol’, észt *kommuma* ’gyűlik, gyarapodik, gyülemlik’, szam. jur. *hāmpa* ’hullám’, jeny. *kaba*, tvg. *koŋfu,* szelk. *komb, kuumb* ’hullám’. (TESz) < magy. *ha-*: abszolút szótő + *-b:* képző, vog. *ko-* + *-p, kum-* + *-p*, osztj. *kum-* + *-p,* finn *kummu-*: relatív szótő (< *kum-* + *-mu)* + *-ta:* főnévi igenév képző, észt *kommu-*: relatív szótő (< *kom-*: abszolút szótő + *-mu-*: képző) + *-ma* főnévi igenév képző, szam. jur. *hām-* + *-pa,* jeny. *ka-*: abszolút szótő + *-ba:* képző, tvg. *koŋ-* + *-fu,* szelk. *kom-* + *-b, kuum-* + *-b.*

A magyar szó uráli eredete nem igazolt, azonban az adatok idetartoznak. A szócikk írója helytelenül járt el, amikor nem említette meg a török adatokat. A csag. *kaba-,* magy. *haba-* relatív szótő és a magy. *hab* szó az uráliba sorolt nyelvek adataival együtt rokon a csuv. ***kăpăk*** 'hab', ÓT., Zamahš., azerb., türkm., oszm., gag. *köpük*, kirg., alt., ojr. *köbük*, ujg., tuv. *kövük*, kazak, nog., hak. *köbik,* k.kalp. *kobik*, üzb. *küpik* (dial. *küpük*), bask., tat. *kübek*, kum. *geb'uk*, s.ujg. *kevyk* 'hab'. (JEGOROV 1964) < csuv. *kă-:* abszolút szótő + *-păk:* képző, ÓT., Zamahš., azerb., türkm., oszm., gag. *kö-* + *-pük*, kirg., alt., ojr. *kö-* + *-bük*, ujg., tuv. *kö-* + *-vük*, kazak, nog., hak. *kö-* + *-bik,* k.kalp. *ko-* + *-bik*, üzb. *kü-* + *-pik* (dial. *kü-* + *-pük*), bask., tat. *kü-* + *-bek*, kum. *ge-* + *-b'uk*, s.ujg. *ke-* + *-vyk.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Mindez azt is igazolja, hogy a végső relatív tő olykor nehezen bontható fel abszolút szótőre és képzőre, máskor pedig világosan látszik az abszolút szótő + képző szerkezeti felépítés. A szó eredetileg nómen-verbum volt, igei változata a magy. ***köp***, ***köpik*****,** amely a TESz szerint 'szájából nyálat köp ki, mond, kimond, (adatokat stb.) gyorsan, folyamatosan mond, vallomást tesz, vall'. Hangutánzó eredetű igenévszó. (TESz) < magy. *kö-*: abszolút szótő + *-p:* képző, *kö-* + *-pik*.

Amikor vajat köpülünk, akkor a tej verésével habosítunk, miközben a tejből kinyerjük a zsiradékot, a vajat. Ez azt is jelenti, hogy a vajköpülő edény a magy. *kupa* szóval is összetartozik, de kötődik a magy. *köpü* 'köpülő edény' a *köpül* ige *köpü-* relatív tövéhez, amelynek az igei jelentése már elenyészett a magyarban, ezért kaphatta az *-l* igeképzőt.

15.3.68. csag. ***soklamak*** 'beverni, bedugni'. < csag. *sokla-*: relatív szótő (< *sok-*: abszolút szótő + *-la:* ige képző-) + *-mak*: főnévi igenév képző.

A csagatáj szó magyar párhuzama a ***szegelni*** (< *szege-*: relatív szótő + *-l-*: ige képző + *-ni:* főnévi igenév képző). Az abszolút szótő rokona a magy. ***dug, szeg***. A TESz szerint a magy. ***dug*** ’valamibe, valaminek a belsejébe tesz, rejt, titokban ad, (állatot) töm’. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: finn *tunkea* ’nyom, benyom, nyomul, hatol’, észt *tungima* ’ua-’ (TESz) < magy. *dug,* észt *tungi-*: szótő + *-ma*[561]*:* főnévi igenév képző.

Idetartozik a magy. *tunkol* ige *tunko-* töve, változata a magy. ***töm***, amely a TESz szerint 'megszorul, megreked, (valamely anyagot, tárgyat) nyílásba, üregbe begyömöszöl, (nyílást, üreget, tárgyat) valamivel telegyömöszöl, tör, zúz, szétnyomkod, temet, bemagyaráz neki, igyekszik elhitetni vele, hizlalás céljából kukoricát stb. nyomkod belé (kacsába, libába), stb. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: cser. *tè·me* 'tele', *tè·mem* 'tölt, töm', *teme* 'tele', *temem* 'tölt, töm'. (TESz)

A szócikk írója egyedül a cseremisz adatokra hivatkozva állapította meg a magyar szó finnugor eredetét. A magy. *dug* ige és a *szeg* főnév összetartozik. A TESz szerint a magy. ***szeg*** ’hegyes végű fa- vagy fémrudacska beveréssel való rögzítésre vagy összekapcsolásra’. Ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. *süŋ, sɛŋk* ’ék’, *suŋ* ’ék, cövek, faszög’. (TESz)

Hozzátesszük, az adatok idetartoznak, nem igazolt a magyar szó finnugor eredete s a szavak alakváltozata a magy. ***ék, ág*** szó is.

15.3.69. csag. ***sukuš*** 'beszúrás valamibe, leverés, beverés, ledugás'. < csag. *suku-*: abszolút szótő + *-š:* névszó képző.

Rokona a magy. ***dugás***. Az abszolút tővel (*suku-*) összetartozik a magy. *szeg, dug*.

15.3.70. csag. ***sundurmak*** 'eloltani - tüzet, gyertyát, fáklyát'. < csag. *sun-*: szótő + *-dur-*: képző + *-mak:* főnévi igenév képző.

A csag. *sun-* szótővel összetartozik a magy. ***szundít, szendereg*** ige *szun-, szen-* töve. A TESz szerint a magy. *szundít* 'alszik', *szundikál* bizonytalan eredetű szócsalád. (TESz) A ***szundizik*** 'álmot lát' pedig cigány eredetű. (TESz) A ***szunnyad*** címszónál ld. még *szendereg, szunyik* 'húny, behúny Í(szemet), szendereg, alszik, stb.' Bizonytalan eredetű szócsalád. (TESz)

15.3.71. csag. ***sïgurmak*** 'menedéket, oltalmat keresni, menhelyre bújni, valamely zugban meghúzódni'. < csag. *sïgu-:* abszolút szótő + *-r:* ige képző + *-mak*: főnévi igenév képző.

[561] A *-ma* főnévi igenév képzőnek rokona a törökségben széles körben használatos *-mak* főnévi igenév képző.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A csag. *sïgu-* abszolút szótő rokona a magy. ***szeg, zug***.

15.3.72. csag. ***segremek*** 'futni, szaladni, álmából felugrani'. < csag. *segre-*: relatív szótő (*seg-:* abszolút szótő + *-re:* képző) + *-mek*: főnévi igenév képző.

A csag. *seg-* abszolút szótővel a magy. *szökik,* a *segre-* relatív szótővel pedig a magy. *ugrik* szó tartozik össze. A TESz szerint a magy. ***ugrik*** (helyéről) rugalmas mozdulattal valamerre lendül, szökken, elmenekül, megszökik, hirtelen bizonyos távolságra kerül, (szikra) pattan' stb. Ismeretlen eredetű. (TESz) < magy. *ug-*: abszolút szótő + *-rik*: képző.

A csuvasban az 'ugrik' jelentést az abszolút szótő megfelelője viseli, amely a magy. szökik igével rokon, vö.: csuv. ***sik*** 'ugrani, eltávolodni, elmozdulni a helyéről'. Zamahš. *sekir,* AFT. *sägir,* KB. *säk* 'ugrani, vidámkodni', oszm. *sek* 'ugrálva járni, szökdécselni, ugrani, elszaladni', azerb. *sek* 'járni egy lábon, fél lábon ugrálni', tefsz. XII-XIII. sz., ujg. *sekri,* kirg., kazak, k.kalp., alt., ojr. *sekir,* tat. *siker,* bask. *hiker*, üzb. *sakra, sikir* 'ugrani, szökdécselni', hak. *segir* 'ugrani, szökdécselni'. (JEGOROV 1964) < Zamahš. *seki-*: abszolút szótő + *-r*: képző, AFT. *sägi-* + *-r,* KB. *säk,* oszm. *sek* azerb. *sek,* tefsz. XII-XIII. sz., ujg. *sek-* + *-ri,* kirg., kazak, k.kalp., alt., ojr. *seki-* + *-r,* tat. *sike-* + *-r,* bask. *hike-* + *-r*, üzb. *sak-* + *-ra, siki-* + *-r,* hak. *segi-* + *-r.*

Idetartozik az or. *skakat'* 'ugrani, szökdécselni' ige *skaka-* töve, amely közelebbről összetartozik a magy. *szökik* igével.

15.3.73. csag. ***sivgen*** 'barát, jóbarát'. < csag. *siv-*: szótő + *-gen*: folyamatos melléknévi igenév képző.

A szó családjába tartozik a csag. ***sivgenim*** 'barátom, kedves emberem' < *siv-*: abszolút szótő + *-geni:* folyamatos melléknévi igenév képző + *-m:* birtokos személyjel, csag. ***sivürgölük*** 'barátság, szeretet' < *sivü-*: abszolút szótő + *-r:* ige képző, + *-gü-:* képző + *-lük:* képző, csag. ***sivindürmek*** 'megörvendeztetés, felvidítás, örömet szerezni' **<** *sivin*: relatív szótő (< *sivi-:* abszolút szótő + *-n:* képző) + *-dür-:* képző + *-mek*: 1. főnév képző, 2. főnévi igenév képző.

Az abszolút szótő rokona az oszm. ***sevmek*** 'szeretni' (< *sev-*: abszolút szótő + *-mek*: főnévi igenév képző) töve.

A csagatáj *sivür-* relatív szótővel összetartozik a magy. *szeret* ige *szere-* töve. A magy. ***szeret*** a ***szerelem*** címszónál található a TESz-ben. A szócikk írója a magy. ***szer*** 'sor' szó származékának tekinti. A kutatásaim alapján azonban a *szoros* szó *szoro-* tövéhez és a magy. *iker* szóhoz kötődik.

A csag. *siv-* abszolút szótő és az oszm. *sevmek* ige szótöve a *sev-* ugyanaz. A jelentés annak alapján született, hogy a forrás, a mag egyrészt összeköt, másrészt az elágazási pontot is alkotja. A legnagyobb szeretet az egybetartozás, a forrás, a mag. azaz az anya és fia (utóda) közötti szoros kapcsolat. Ez az első szerelem, idővel a más összetartozó élőlények, élőlények és tárgyak közötti szoros kapcsolatot is így nevezték meg.

A magyar ***szeret*** (< *szere-*: relatív szótő (< *sze-*: abszolút szótő + *-re-*: képző) + *-t*: képző) rokona a csuv. ***jurat*** 'szeretni', *juratu* 'szerelem, szeretet', ÓT. *jarat* 'tetszeni', ujg. *jarat* 'szeretni, tisztelni, becézni'. tat., bask., nog. *jarat*, kazak *žarat* 'szeretni, szimpatizálni, tisztelni', kirg. *žarat* 'illeni hozzá, kiválasztani azt, aki tetszik', hak. *čarat* 'kielégíteni, megfelelni', kirg. *žaratu* 'kielégítés, megfelelés', kazak *žaratu,* bask. *jaratyu* 'szerelem, szeretet'. < *jura-* '. (JEGOROV 1964) < csuv.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

jura-: relatív szótő (< *ju-*: abszolút szótő + *-ra*: képző) + *-t:* képző, *jura-:* relatív szótő + *-t-:* képző + *-u:* képző, ÓT. *jara-* + *-t,* ujg. *jara-* + *-t,* tat., bask., nog. *jara-* + *-t*, kazak *žara-* + *-t,* kirg. *žara-* + *-t,* hak. *čara-* + *-t.*

Jegorov szerint a csuv. ***jura-*** 'alkalmasnak lenni, illeni valamihez', *jurat'* 'alkalmasnak lenni, illeni valamihez, rendben, jól, elégedettnek lenni', ÓT., MK., azerb. *jara,* MHX. *jera,* ujg. *jari,* üzb., tat., bask., nog. *jara,* ojr. *d'ara,* kirg., kazak, k.kalp. *žara,* hak. *čara* 'elégedettnek lenni, alkalmasnak lenni, illeni valakihez, valamihez, tetszeni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *ju-*: abszolút szótő + *-ra-*: képző, *jura-:* relatív szótő (< *ju-*: abszolút szótő + *-ra-*: képző) + *-t':* főnévi igenév képző, ÓT., MK., azerb. *ja-* + *-ra,* MHX. *je-* + *-ra,* ujg. *ja-* + *-ri,* üzb., tat., bask., nog. *ja-* + *-ra,* ojr. *d'a-* + *-ra,* kirg., kazak, k.kalp. *ža-* + *-ra,* hak. *ča-* + *-ra.*

A *szeret* ige és a tövének a jelentései a fenti nyelvekben arra utalnak, hogy a *szoros* és az *iker* jelentését hordozzák magukban, következésképp az *iker* szó etimológiájához kötődik a *szeret szere-* tövének az etimológiája. Ez azt is jelenti, hogy azok, akik szeretnek, az egymáshoz való kötődésük az anya és a gyerek, valamint az ikrek összetartozásával ér fel. Az elnevezésnek ez adott alapot. Más szóval, a forráshoz, a maghoz, az egy anyához tartozó két szár, a két utódhoz hasonlóan tartoznak össze azok, akik szeretik egymást. Ilyen gondolkodás alapján természetes, hogy az anyós lányomnak szólítja a menyét és fiamnak a vejét, a meny és a vő pedig anyukának az anyóst.

15.3.74. csag. ***šašlïk*** 'kancsalság, bandzsaság'. < csag. *šaš-*: relatív szótő + *-lïk*: képző.

A megnevezéskor abból indultak ki, hogy az, aki kancsal, összefele néz s a két szem tekintete egy pontban, azaz csúcsban találkozik. Sok hegyes, csúcsos tárgynak, élőlénynek tartozik ide a megnevezése. A mintát az elnevezéshez a forrásfolyó adta. Vö.:

Jaman sas m. d. Ašm.XI.76.: csuv. *Jaman-sas*, mocsaras tisztás neve az erdőben, és a körülötte lévő erdő neve, (ld. tat. *Jaman saz* 'csúnya mocsár'), NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jaman* ⟵ csuv. *jaman*
sas ⟵ tat. *saz* 'mocsár'.

Taxt f. Am.:-, NAP:-, Ar.:-, Č-Č: man. *Taxt* or. ***Sosva,*** folyó neve.
< man. *Taxt* < *Tax*
+ t
or. *Sosva* ⟵ nem or. *Sosva* < *Sos* ⟵ man. *sos* 'patak'
+ va ⟵ ko. *va* 'víz'.

Man Gaxt f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Č-Č.: man. *Man Gaxt* or. ***Malaja Sosva,*** folyó neve.
< man. *Man* ⟵ man. *man* 'kicsi, kis'
+ Gaxt < *Gax*
+ t
or. *Malaja* ⟵ or. *malaja* 'kicsi, kis'
+ Sosva ⟵ nem or. *Sosva* < *Sos* ⟵ man. *sos* 'patak'
+ va ⟵ ko. *va* 'víz'.

Sos'jaju f. TSK.107.: ko. *Sos'jaju* or. *Sos'ja,* ← ***Soseju,*** az or. Pečora jobb oldali mellékfolyója, hossza 42 km.
< ko. *Sos'jaju* < *Sos'* ⟵ 1. vö. man. *sos* 'patak'
+ ja ⟵ han. man. *ja, je* 'folyó'
2. < *Sose* < **Sosje* < *Sos*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *je* ⟵ han. man. *ja, je* ’folyó’
+ *ju* ⟵ ko. *ju* ’folyó’.

Sis' Madmös f. TSK.66.: ko. *Sis Madmös*, az or. Malaja Lopt'uga bal oldali mellékfolyója, hossza 10 km.
< ko. *Sis’* ⟵ ko. *sis*’ ’viasz’
+ *Madmös* < *Mad*
+ *mös* ⟵ ko. *mos* ’forrás’.

Sysna varě f. Ašm.XI.120.: csuv. *Sysna varě*, patak, szakadék neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sysna* < *Sys* ⟵ vö.: man. *sos* ‘patak’
+ *na*
+ *varě* ⟵ csuv. *var* ‘árok, patak’
+ csuv. *–ě:*birtokos személyjel.

Sysna kaśaně d. Ašm.XI.120.: csuv. *Sysna kaśaně*, határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sysna* < *Sys* ⟵ vö.: man. *sos* ‘patak’
+ *na*
+ *kaśaně* ⟵ csuv. *kaśan* ’hát, gerinc’
+ csuv. *–ě:* birtokos személyjel.

Sysna čulě d. Ašm.XI121..: csuv. *Sysna čulě*, kő neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sysna* < *Sys* ⟵ vö.: man. *sos* ‘patak’
+ *na*
+ *čulě* ⟵ csuv. *čul* ‘kő’
+ csuv. *–ě:* birtokos személyjel.

Haśykül t. TB.165.: bask. *Haśykül* or. ***Sasykul'*** Iliš., tó.
< bask. *Haśykül* < *Haśy* ⟵ bask. *haśy* ‘büdös, korhadt, poshadt, nyírkos, nedves’
+ *kül* ⟵ bask *kül* ‘tó’,
or. *Sasykul'* ⟵ nem or. **Sasykül'* < *Sasy* ⟵ tat. *saz* ‘mocsár’
+ *kül'* ⟵ tat. *kül* ’tó’.

Jamanssas h. Ašm.IV.185.: csuv. *Jamanssas* or. *Jamansas* Ster.u., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jamanssas* < *Jaman*
+ *ssas* ⟵ tat. *saz* ‘mocsár’,
or. *Jamansas* ⟵ csuv. *Jamanssas.*

Sastav uramě u. Ašm.XI.80.: csuv. *Sastav uramě*, utca neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sastav* < *Sas*
+ *tav*
+ *uramě* ⟵ csuv. *uram* ‘utca’
+ csuv. *–ě:* birtokos személyjel.

Suslu śyrmi f. Ašm.XI.207.: csuv. *Suslu śyrmi*, patak, szakadék neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Suslu* < *Sus*
+ *lu*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* ‘patak, szakadék’
+ csuv. *–i:* birtokos személyjel.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Sis'jov f. TSK.33.: or. *Sis'jov*, az or. Sodzim bal oldali mellékfolyója.
< or. *Sis'jov* ⟵ nem or. *Sis'jov* < *Sis*' ⟵ vö.: man. *sos* ‘patak’
+ *jov* ⟵ vö. magy. *jó* ‘folyó’.

Sösökül t. TB.130.: bask. *Sösökül* or. *S'us'ukul'* Aur., tó.
< bask. *Sösökül* < *Sösö*
+ *kül* ⟵ bask. *kül* ‘tó’,
or. *S'us'ukul'* ⟵ nem orosz **Süsükül*.

A Volga-Urál vidékén található földrajzi nevekben szereplő *Sos, Sis, Sys, ssas, Sas, Sus, Sösö* formák közös etimológiájúak, egymásnak alakváltozatai. Az orosz használatú *Sos* alapjául a mansi *sos* ‘patak’ szó szolgált. A komi *Sos'jaju* orosz *Sos'ja* ← *Soseju* használatú párhuzamos nevekből kiolvasható, hogy az or. *Sos'ja* a komi *Sos'jaju* névnek a *Sos'ja* elemével tartozik össze, az orosz *Soseju* pedig a komi *Sos'jaju* formának az átvétele. A komi használatú névnek alapul azonban nem komi szavak szolgáltak. A három szóból álló névnek csak az utolsó eleme a *ju* ’folyó’ szó való a komiból. A második tag a *ja* ’folyó’ a hanti és mansi nyelvekben használatos. Az orosz *Soseju* változatban azonban ennek *–e* felel meg, amelynek az a magyarázata, hogy itt nem a *ja*, hanem ennek a *je* változata az alapja. Az első tag pedig a mansi *sos* ‘patak’ szóval tartozik össze. A csuvas *ssas* forma kettőzött mássalhangzója a zöngétlen ejtést jelzi írásban. A szó mocsár jelentése arra utal, hogy folyóelágazásnál, folyó, patak, víz mentén a mocsár gyakori, természetes jelenség. A *Sos* magyarázatához is sok példánk van, vele a *Sis* és a *Sysna Sys-* töve összetartozik. A csuvas *sysna* ’disznó’ szónak annyi köze van a névhez, hogy a disznó a vékony sertéjéről, tüskés szőréről kapta az elnevezést, a patak pedig valójában mint forrásfolyó, elágazó víz az elágazásra jellemző keskeny, hegyes, elváló folyó formájáról.

A közszók közül idetartozik a magyar ***sasszeg*** *sas* előtagja bár nem –sz, hanem *–s* mássalhangzókat tartalmaz, de etimológiailag ez is idetartozik, amely valójában olyan kétszárú szeg, amelynek a szára széthajtható.

A szónak a *sas* madárnevünk is rokona, amely kaphatta az elnevezést a csőréről, de az éles karmairól vagy akár az éles látásáról is. A magy. ***sas (šaš)*** rokona a Kāšγ. ***sas*** 'sas'.

Szerkezeti felépítésük: magy. *sa-* abszolút szótő + *-s:* képző, Kāšγ. *sa-* + *-s.* A TESz szerint a magy. ***sas*** 'egy fajta ragadozó madár, oszlop, bevésett gerenda, sasszeg, horog, köröm, hasíték, bemetszés'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. *śuź* '(füles) bagoly', lp. *cisku* 'sólyom', *cicka* 'karvaly'. (TESz) < magy. *sa-* + *-s,* zürj. *śu-* + *-ź,* lp. *ci-* + *-sku, ci-* + *-cka.* A finnugor nyelvi eredet nem igazolt, ám az adatok idetartoznak. A fenti *-l-* párhuzama itt az *-š-*, mindkettőnek (*-l-, -š-*) *-t-* az eredeti, kiinduló mássalhangzója ugyanúgy, mint a szókezdőnek. Ez a *t-* Kāšγari adatában (vö.: Kāšγ. *aqilla)* elenyészett (*t- > δ- > w- > V- > 0-*), a magy. *sas* szóban *t- > č- > š-* változás következett be.

Látható, hogy ezt vagy hasonló megnevezést viselnek nemcsak a madarak, vö.: magy. *sas*(szeg) 'elágazó szeg', oszm. *śeśe* 'doboz, palack' stb. A magy. *sas* nem lehet finnugor eredetű.

A magyar *sasszeg sas* előtagja bár nem *–sz* (*-s*), hanem *–s* (*-š*) mássalhangzókat tartalmaz, de etimológiailag ez is idetartozik, amely valójában olyan kétszárú szeg, amelynek a szára széthajtható. A szónak a *sas* madárnevünk is rokona, amely kaphatta az elnevezést a csőréről, de az

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

éles karmairól is. A csuvas *ssas* forma[562] kettőzött mássalhangzója a zöngétlen ejtést jelzi írásban. A szó mocsár jelentése arra utal, hogy folyóelágazásnál, folyó, patak, víz mentén a mocsár gyakori, természetes jelenség.

Az 'elágazó' jelentésű szónak van a földrajzi nevekben és a közszókban szókezdő mássalhangzó nélküli változata is, vö.:

Asylykül t. TB.26.: bask. *Asylykül / Karatabyn küle / Jer Upkan / Jer Batkan / Ajyrkül* or. *Asylykul'*

Davl. tó.
< bask. *Asylykül* < *Asyly* < *Asy* ⟵ 1. bask. *asy* 'keserű, sós'
2. *asa* 'elágazás'
+ *-ly:* képző
+ *kül* ⟵ bask. *kül* 'tó'.
bask. *Karatabyn* < *Kara* ⟵ bask. *kara* 'fekete'
+ *tabyn*
+ *küle* ⟵ bask. *kül* 'tó'
+ *-e*: birtokos személyjel.
Jer
+ *Upkan*
Jer
+ *Batkan*
Ajyrkül < *Ajyr* ⟵ bask. *auyr, ajyr* 'folyó elágazása, mellékfolyó, patak'
+ *kül* 'tó'
or. *Asylykul'* ⟵ bask. *Asylykül.*

Az 'elágazó' jelentést megerősíti a névnek az *Ajyrkül* változata is.

A magy. ***ászok*** valójában 'elágazó, másképpen ágasfa', idetartozik, a szókezdő mássalhangzó eredeti *t-* volt, amely eltűnt. Ezek az alakváltozatok sok tovább képzett szónak szolgáltak alapul, vö.: oszm. *asmak* (< *as-*: relatív szótő + *-mak:* főnévi igenév képző) 'felakasztani', *askı* 'akasztó', *asıl* alap, eredet'. A szó őrzi azt, hogy az elágazás csúcsában van az alap, az eredet helye. A csúcspont tehát maga a mag, az eredet. Ugyanakkor az oszmán példák is igazolják, hogy eredetileg nómen-verbum volt a szó.

A magy. *sás* az alakjáról, a jellemző hegyes, éles leveléről kapta az elnevezést. A TESz szerint a magy. ***sás*** 'nedves réteken, mocsarakban tenyésző, rendszerint magas, háromélű vagy hengeres szárú, a palkafélék családjába tartozó növény, a gabonafélék levele'. Ismeretlen eredetű. Vö.: szb.-hv. *šâš,* szln. *šáš,* cseh *šaší,* szlk. *šášie, šáš,* ukr. Kárp. *šaš* 'sás'. (TESz) < magy. *sá-*: abszolút szótő + *-s*: képző, szb.-hv. *šâ-* + *-š,* szln. *šá-* + *-š,* cseh *ša-* + *-ší,* szlk. *šá-* + *-šie, šá-* + *-š*, ukr. Kárp. *ša-* + *-š*.

Idetartozik a törökség számos szava, vö.: csuv. ***šaškă*** 'szigony', alt. *saskys,* sor *šašky* 'szigony', kirg. *šiš* 'hegyes végű tárgy, nyárs', tuv. *šiš* 'éles, nyárs, kis szarv, hegyes végű pálca'. Vö.: sor *šaš*, alt. *sas* 'vágni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *ša-*: abszolút szótő + *-škă: képző,* alt. *sa-* + *-skys,* sor *ša-* + *-šky,* kirg. *ši-* + *-š,* tuv. *ši-* + *-š,* sor *ša-* + *-š*, alt. *sa-* + *-s*.

Az or. ***šašlyk*** (*šaš-:* relatív szótő + *-lyk:* képző) szó a törökből való, relatív töve 'nyárs' jelentésű.

[562] ***Jamanssas*** h. Ašm.IV.185.: csuv. *Jamanssas* or. *Jamansas* Ster.u., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jamanssas* < *Jaman*
+ *ssas* ⟵ tat. *saz* 'mocsár',
or. *Jamansas* ⟵ csuv. *Jamanssas.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A *šašlyk* jelentése 'nyárssal ellátott'. Rokona a csuv. ***šĕšĕ*** 'kés' is (< *šĕ-*: abszolút szótő + *-šĕ:* képző.

Alakváltozatuk a magy. ***csúcs,*** amely a TESz szerint 'valaminek a hegye, valaminek a legmagasabb kiálló része, dudor, csúcspont, gúla, valaminek a kinyúló része, valaminek a csücske'. Valószínűleg ősi hangfestő szó a finnugor korból, vö.: mdE. *t's'ot's'ańa* 'csúcs, tető, hegyes, éles'. (TESz) < magy. c*sú-*: abszolút szótő + *-cs*: képző. A szócikk írója csak a mordvinból hozott adatokat és erre alapozta a magyar szó finnugor eredetét.

A szó teljesebb formája a magy. ***csücsök***, amely a TESz szócikk írója szerint 'valaminek a kihegyesedő, elnyúló vége, valaminek, főleg szögletes tárgynak a sarka', csűcs 'csúcs, kis csúcs, csücsök, a korsó szájának kiálló része'. Hangrendi átcsapással keletkezett szócsalád. (TESz) < magy. *csü-*: abszolút szótő m+ *-csök*: képző.

Az alakja és a funkciója egyaránt motiválta a magy. ***csecs*** elnevezését, hiszen nemcsak kidudorodó alakú, hanem a folyadék forrásának a helye is egyben. A szó a TESz szerint 'emlő, tőgy, állati emlő, korsó előrenyúló kifolyója, a korsó fülén lévő, mellbimbó formájú dudor, amelyen keresztül inni lehet a korsóból.' Gyermeknyelvi szó, vagy ősi örökség a finnugor korból, vagy a magyar nyelv külön életében keletkezett. Vö.: *t'š'üt'š'ü·* 'tej, illetőleg anya (a gyermeknyelvben), csecs', osztj. *t'ùt'i* 'mellbimbó', cser. *tseze* 'csecs, mell', lp. *čiž'že* 'ua.', ld. még. ném. *Zitze* 'mellbimbó', blg. *cící* 'csecs', cseh *cec, cecek* 'mellbimbó', magy. *cici* 'ua.'. (TESz) < magy. *cse-*: abszolút szótő + *-cs*: képző, *t'š'ü-* + *-t'š'ü·,* osztj. *t'ù-* + *-t'i*, cser. *tse-* + *-ze*, lp. *či-* + *-ž'že*, ném. *Zi-* + *-tze*, blg. *cí-* + *-cí,* cseh *ce-* + *-c*, *ce-* + *-cek*, magy. *ci-* + *-ci.*

Ez adta az alapot a ***csecses*** *korsó* megnevezésének is. Számos, további szó tartozik ide, amely a kidudorodó alakjáról kapta a nevét, vö.: magy. ***csécs*** 'kanyaró, himlő, kiütés'. Ismeretlen eredetű. (TESz); magy. ***csécs*** 'csörgő, mint gyermekjáték, csipkés szalag'. Bizonytalan eredetű. (TESz)

A megnevezésekhez a mintát a forrásfolyó adta nemcsak ezeknek a közszóknak és még sok további társuknak, hanem a ***csuvas*** népnévnek is. (CZEGLÉDI 2012)

15.3.75. csag. ***šer, er*** 'az osztó, számnevek képzője'.

A törökség más nyelveiben is ismert, vö.: oszm. teker teker (< *tek-:* abszolút szótő + *-er*:képző) 'egyenként'. Alakváltozata a magy. ***szortíroz szor-*** töve, amelyet a TESz német eredetűnek tart, vö.: német *sortieren* 'osztályoz'. A szálak keletre vezetnek.

Idetartozik, bár ennek az ellentettje a magy. ***-szor, -szer***, a szorzás képzője. A magy. ***szoroz*** igét a TESz nyelvújítási alkotásnak tartja.

15.3.76. csag. ***altïšer*** 'hat-hat, hatonként'. < csag. *altï* 'hat' + *-šer.* Ld. csag. ***šer, er*** 'az osztó, számnevek képzője'.

15.3.77. csag. ***jittišer*** 'hetenként'. < csag. *jitti* 'hét' + *šer.* Ld. csag. ***šer, er*** 'az osztó, számnevek képzője'.

15.3.78. csag. ***šebe*** 'ár'. < csag. *še-*: abszolút szótő + *-be*: képző.

Rokona a magy. *sebes sebe-* töve. A TESz szerint a magy. ***sebes*** 'gyors', *seb* 'gyorsaság, heveskedés, a víz sodra, heves folyása' stb. Ismeretlen eredetű szócsalád. (TESz). < magy. *sebe-*: relatív szótő (< *se-*: abszolút szótő + *-be-* képző) + *-s*: képző.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A csag. *šebe* és a magy. *sebe-* relatív szótővel összetartozik az oszm. ***çabuk*** (< *ça-*: abszolút szótő + *-buk*: képző) 'gyorsan' szó.

15.3.79. csag. ***šumundak, šumundaj*** 'ilyen, olyan, így, úgy'. < csag. *šumun-:* relatív szótő (< *šu-:* abszolút szótő *'ez'* mutató névmás + *-mun-*) + *-dak: šumun-* + *-daj*.

A relatív szótőben benne van az oszm. *çu* 'ez, az' mutató névmás. A *-dak, -daj* toldalék pedig összetartozik az or. *tak* 'így, úgy' és a magy. *így, úgy* (< *í-*: relatív szótő vö.: mutató névmás + *-gy, ú-*: relatív szótő + *-gy*) második elemével a *-gy*-vel.

A magy. ***így*** 'ennyire'. Magyar fejlemény. Kialakulásának módja azonban többféleképpen magyarázható. Hasonló alakulások a rokon nyelvekben, vö.: zürj. *tad'ź* 'így, ezen a módon', *tad'źen* 'ua.' (*ta* 'ez', *ed'źi* 'így, ilyen módon' (*e* 'ez'), zürj. *kud'ź, kyd'źy* 'hogy', votj. *kyźy* 'ua.' (TESz) < magy. *í-*: abszolút szótő (mutató névmás) + *-gy*: határozórag, zürj. *ta-* + *d'ź*, *ta-* + *-d'źen, e-* + *-d'źi,* zürj. *ku-* + *-d'ź, ky-* + *-d'źy,* votj. *ky-* + *-źy.*

Párhuzamuk az oroszban is megvan, vö.: or. ***etak*** 'ez így' (< *e-*: mutató névmás + *-tak* 'így'. A magy. ***hogy, hogyan*** rokona a zürjén szónak (magy. *ho-* 'ki, mi' kérdő névmás + *-gy*: határozórag, *-gya-*: határozórag + *-n*: határozórag)

15.3.80. csag. ***turid*** 'harcolás, vitézség, hősiesség'. < csag. *turi-*: relatív szótő + *-d*: képző.

A relatív szótő rokona a magy. ***törekvés törek-*** relatív töve s a magy. ***tör*** 'igyekszik, valakire támad', vö.: magy. ***törekedik*** 'valakivel küzd, harcol, vitatkozik, veszekszik, valamilyen cél elérésén fáradozik, igyekszik'. Származékszó, a *tör* igéből keletkezett. (TESz). < magy. *töreke-*: relatív szótő (< *tö-*: abszolút szótő + *-reke-*: képző) + *-dik*: képző.

15.3.81. csag. ***gaja, kaja*** 'szikla, mely a hegyből kiáll és magasra felnyúlik'.

A szó összetartozik a vékony, hegyes tárgyakkal, vö.: magy. ***kákó, gally.*** A magy. ***kákó*** ’kampó’ nincs meg a TESz-ben. < *ká-* + *-kó.*

A magy. ***kankó*** ’horog, kampósbot, horog alakú vágóeszköz, szecskavágó, mankó’. Származékszó. Alapszava annak a szócsaládnak eredetileg feltehetően ’görbe, hajlott, görbül, hajlik’ jelentésű alapszavával azonos, amelybe legközvetlenebbül a kankalék és kankalin is beletartozik. (TESz) < *ka-*: abszolút szótő + *-nkó:* képző.

A TESz szerint a magy. ***gally*** '(rendszerint vékonyabb) faág, száraz ág, rőzse'. Szláv, közelebbről feltehetően szlovén eredetű, vö.: szln. *gól* 'legallyazott fiatal fatörzs'. *goli* 'apró tüzifa, levágott gallyak', cseh *hul* 'bot, pálca', *hól* 'gally, vessző, bot', szlk. *hôl'* 'bot, pálca', *hol'a* 'ua.', ukr. *gill'a* 'gallyak', *giločka* 'gallyacska', or. *gol'* 'ág, gally', *gol'ja* 'ua.'. (TESz) < magy. *gal-*: relatív szótő (< *ga-*: abszolút szótő + *-l:* képző) + *-ly*: képző, szln. *gó-* + *-l, go-* + *-li,* cseh *hu-* + *-l, hó-* + *-l,* szlk. *hô-* + *-l'*, *ho-* + *-l'a,* ukr. *gil-*: relatív szótő + *-l'a, gilo-* + *-čka,* or. *go-* + *-l', go-* + *-l'ja.*

A magyar szó szláv eredete nem igazolt.

15.3.82. csag. ***gajalig*** 'nehezen járható, hegyes, sziklás vidék'. <csag. *gaja-:* relatív szótő + *-lig:* képző 'valamivel ellátott'. Ld. a csag. *gaja, kaja* 'szikla, mely a hegyből kiáll és magasra felnyúlik' szónál.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

15.3.83. csag. ***kaburdžuk*** 'daganat, törés, mely a lábon támad a sok járástól'. < csag. *kabur-*: relatív szótő *(*< *kabu-*: relatív szótő + *-r-:* képző) + *-džuk*: képző.

A csag. *kabu-* relatív szótő rokona a magy. *kúp, kupak* stb. A TESz szerint a magy. ***kupak*** ’mákgubó, sapka, süveg, pipa fedele, zárófedő, előbőr, fityma, tökfej’. Bizonytalan eredetű. Talán származékszó: a ’csúcs’ jelentésű *kúp –k* kicsinyítő képzős származéka. (TESz) < *ku-*: abszolút szótő + *-pak:* képző.

A magy. ***kúp,*** *kut* 'rakás, csomó, kupac, illetőleg valamely rakásnak vagy tárgynak a csúcsa, kör alapú, csúcsban végződő, palásttal határolt mértani test, kupola, kupak, legömbölyített végű, kicsiny henger alakjában készített olvadékony gyógysze, amelyet a végbélbe helyeznek'. Szerb-horvát és szlovén eredetű, vö.: szb-hv. *kup* 'halom, rakás, gyülés, gyülekezet', *kúpa* 'halom, rakás, puskagúla', *kúpa* 'kúp mint mértani test', szln. *kùp* 'csomó, rakás'. (TESz) < magy. *kú-*: abszolút szótő + *-p*: képző, *ku-* + *-t,* szb-hv. *ku-* + *-p, kú-* + *-pa*, szln. *kù-* + *-p.*

A szláv adatok idetartoznak, azonban a magyar szó szláv eredete nem igazolt.

15.3.84. csag. ***kabïlmak*** 'szemölcs, pörsenés, kiütés támad, daganat, hólyag keletkezik a testen'. < csag. *kabïl-*: relatív szótő (< *kabï-*: relatív szótő + *-l-:* ige képző) + *-mak*: főnévi igenév képző.

A csag. *kabï-* és a *kabu-* relatív szótő összetartozik. Ld. a csag. ***kaburdžuk*** 'daganat, törés, mely a lábon támad a sok járástól' szónál.

15.3.85. csag. ***kapdak*** 'összeérő, összefüggő, egybekapcsolt'. < csag. *kap-:* relatív szótő + *-dak*: képző.

Megfelelője a magy. ***kapocs*** (< *kapo-*: relatív szótő (< *ka-*: abszolút szótő + *-po:* képző) + *-cs*: képző). A csag. *kap-* szótő rokona a magy. *kap, kapo-* szótő (vö.: *kapcsol, kapocs*), a *kúp* és a *köt* szó.

A magy. ***kap*** a TESz szerint 'hirtelen mozdulattal megragad, kezébe fog, szájába vesz' stb.. Valószínűleg hangutánzó eredetű, vö.: magy. *kopog.* (TESz) < magy. *ka-*: abszolút szótő + *-p*: képző.

A magy. ***kapocs*** a TESz szerint 'fémből készült, a ruhaszárnyak összefogására szolgáló (régen gyakran ékszerszerű) tű, csipesz, egymásba akasztható, két félből álló eszköz, tárgyak, alkotóelemek összeerősítésére szolgáló, horgas végeivel beakasztható eszköz' stb. ***kapcsol*** 'zsákmányul ejt, eltulajdonít, (érzelmileg) magához láncol, kapoccsal összezár, kapcsot bezár, összeerősít, egymáshoz fűz, stb.'. A szócsalád tagjai magyar fejlemények, ld. magy. *kap.* (TESz) < magy. *kapo-*: relatív szótő (< *ka-*: abszolút szótő + *-po-*: képző) + *-cs*: képző.

15.3.86. csag. ***kata-kalkan*** 'megszáradt, megkeményedett'. < csag. *kata-:* relatív szótő *'*kemény' (< *ka-*: abszolút szótő + *-ta*: képző) + *kalkan* 1. vö.: oszm. *kalakan* 'pajzs', 2. *kal-*: relatív szótő, vö.: oszm. *kalmak* 'maradni' (< *kal-*: szótő + *-mak*: főnévi igenév képző), + *-kan*: folyamatos melléknévi igenév képző. Ez utóbbi szerint a csag. *kata-kalkan* 'kemény maradó' jelentésű.

Az előtag (csag. *kata '*kemény') rokona a csuv. ***xytă '***kemény', ÓT., MK., tefsz XII-XIII. sz. *katyg,* tuv. *kadyg,* hak. *xatyg,* Zamahš., csag. *katyk*, ujg., üzb. *kattik,* kirg. *katuu,* oszm., nog., kum., tat. *katy,* kazak, k.kalp. *katty,* alt. *katty,* türkm. *gaty*, jak. *xatan* 'kemény, erős, kegyetlen' (néhány

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nyelvben 'hangos'), AFT. *katty* 'zsugori', vö.: mong. *xatuu* 'kemény, kegyetlen, erős, szigorú'. (JEGOROV 1964) < csuv. *xy-*: abszolút szótő *-tă*: képző, ÓT., MK., tefsz XII-XIII. sz. *ka-* + *-tyg,* tuv. *ka-* + *-dyg,* hak. *xa-* + *-tyg*, Zamahš., csag. *ka-* + *-tyk*, ujg., üzb. *kat-* + *-tik*[563], kirg. *ka-* + *-tuu,* oszm., nog., kum., tat. *ka-* + *-ty*, kazak, k.kalp. *kat-* + *-ty*, alt. *kat-* + *-ty,* türkm. *ga-* + *-ty,* jak. *xa-* + *-tan,* AFT. *kat-* + *ty,* mong. *xa-* + *-tuu*.

Idetartozik a magy. ***kemény*** is, amely a TESz szerint ***kemény*** 'nehezen elviselhető, súlyos, rideg, szigorú, könyörtelen, kegyetlen, vad, zord, szilárd, nyomásnak ellenálló, állhatatos, kitartó, szívósan bátran helytálló, savanyú, fanyar, durva, merev, értékesnek tartott, zöngétlen (mássalhangzó), dúr (hangsor)'. Származékszó, *kem-* alapszava ősi örökség a finnugor, esetleg az uráli korból, vö.: md. *keme* 'kemény, szilárd', finn *kämä* 'merev, nem hajlítható állapot', *kämeä* 'vastag, erős', szam. szelk. *koom* 'kemény, rágós'. (TESz) < *ke* + *-mény,* md. *ke-* + *-me,* finn *kä-* + *-mä, kä-* + *-meä,* szam. szelk. *koo-* + *-m.*

A hozott adatok idetartoznak, azonban a szó szerkezeti felépítésével és a magyar szó származtatásával nem értünk egyet. A csag. *kata* 'kemény és a további török párhuzamaival összetartozik a magy. *katang* (*kóró*), amely a kemény, kórós jellemzőjéről kaphatta az elnevezését. A TESz szerint a magy. ***katáng*** valószínűleg török eredetű, vö.: kipcs. *qataγan* 'vad cikória, salátakatáng'. (TESz) < magy. *ka-*: abszolút szótő + *-táng*: képző.

15.3.87. csag. ***kadaklïk*** 'leszögezett, megerősített, szilárd, erősen álló'. < csag. *kadak-*: relatív szótő + *-lïk:* képző.

A relatív szótő összetartozik a csag. ***kata*** és nyelvi párhuzamaival, köztük a magy. ***kemény*** szóval. A TESz szerint a magy. ***kemény*** 'nehezen elviselhető, súlyos, rideg, szigorú, könyörtelen, kegyetlen, vad, zord, szilárd, nyomásnak ellenálló, állhatatos, kitartó, szívósan bátran helytálló, savanyú, fanyar, durva, merev, értékesnek tartott, zöngétlen (mássalhangzó), dúr (hangsor)'. Származékszó, *kem-* alapszava ősi örökség a finnugor, esetleg az uráli korból, vö.: md. *keme* 'kemény, szilárd', finn *kämä* 'merev, nem hajlítható állapot', *kämeä* 'vastag, erős', szam. szelk. *koom* 'kemény, rágós'. (TESz) < magy. *ke-*: abszolút szótő + *-mény*: képző, md. *ke-* + *-me,* finn *kä-* + *-mä, kämeä,* szam. szelk. *koo-* + *-m.*

A kemény jelentés rokona a kérges, vö.: magy. ***kéreg,*** amely a TESz szerint 'valaminek kemény, külső rétege, forgács, cipő, csizma sarok feletti kemény része'. A szócsalád alapja a *kér* ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *kēr* 'kéreg, (fa)héj', osztj. *kir* 'jégkéreg (a havon)', *kär* 'kéreg, héj, var', zürj. *kor* 'vastag fakéreg', votj. *kur* 'fakéregdarab', cser. *kür* 'hársfahéncs', mdE. *keŕ, käŕ,* mdM. *keŕ*, hársfakéreg, finn *keri* 'kéreg', észt *kere* 'héncs', lp. *gârrâ* 'kagyló, kéreg'. A *kéreg* a *kér*-ből keletkezhetett *–g* denominális képzővel. (TESz) < magy. *ké-*: abszolút szótő + *-reg*: képző, vog. *kē-* + *-r,* osztj. *ki-* + *-r, kä-* + *-r,* zürj. *ko-* + *-r,* votj. *ku-* + *-r,* cser. *kü-* + *-r,* mdE. *ke-* + *-ŕ, kä-* +″ *-ŕ,* mdM. *ke-* + *-ŕ*, finn *ke-* + *-ri,* észt *ke-* + *-re,* lp. *gâr-* + *-râ.*

A kutatásaink értelmében a magy. *kéreg* szónek nem lehet a *kér* az alapja és nem a *-g* a képző. A szó nem lehet ősi örökség a finnugor korból.

A keményedés oka a vízhiány, ennek eredménye a *kóró* is, amely a TESz-ben magy. ***kóró*** 'különféle növényeknek rendszerint télen át is megmaradó, száraz, kemény szára, bokor, cserje, megvénült, sovány ember'. Ótörök eredetű, vö.: hak. *qobraq* 'nádsíp és az a növény, amiből ezt készítik', alt. *qōroq* 'ua.'. CC. *qovra* 'fűszár, gabonaszár, szalma, gyom, gaz', kaz. *qūray* 'üres szárú

[563] Abban az esetben, ha a kettőzött *-tt-* a zöngétlen mássalhangzót jelöli, a szó elemekre bontása a következő: *ka-* + *-ttik.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

növény', bask. *quray* 'nád, nádfurulya', kirg. *qura* 'nád', tat. *qura* 'száraz fűszár', gyom', csuv. *xura* 'száraz fű'. (TESz) < magy. *kó-*: abszolút szótő + *-ró:* képző, hak. *qob-* + *-raq,* alt. *qō-* + *-roq,* CC. *qov-* + *-ra,* kaz. *qū-* + *-ray,* bask. *qu-* + *-ray,* kirg. *qu-* + *-ra,* tat. *qu-* + *-ra,* csuv. *xu-* + *-ra.*

Jegorov szerint a csuv. ***xărăk*** 'száraz', Zamahš., csag. *kurug,* ujg. *kuryk, kurgak,* kirg., kazak, k.kalp., nog., karacs. *kurgak*, türkm. *gury, gurak,* azerb. *guru,* oszm. *kuru,* tat. *kory,* bask. *koro* 'száraz, kiszáradt'. < *xăr,* vö.: mong. *kuuran* 'száraz'. (JEGOROV 1964) < csuv. *xă-*: abszolút szótő + *-răk:* képző, Zamahš., csag. *ku-* + *-rug*, ujg. *ku-* + *-ryk, ku-* + *-rgak*, kirg., kazak, k.kalp., nog., karacs. *ku-* + *-rgak*, türkm. *gu-* + *-ry, gu-* + *-rak,* azerb. *gu-* + *-ru,* oszm. *ku-* + *-ru,* tat. *ko-* + *-ry,* bask. *ko-* + *-ro,* mong. *kuu-* + *-ran.*

A szó eredetileg nómen-verbum volt, fennmaradt igei jelentésben is, vö.: csuv. ***xăr*** 'kiszáradni, elpusztulni', KB. *kuvar* 'száradni, kiszáradni', Zol.bl., AFT., ujg., kirg., oszm., kum. *kuru,* üzb. *kuri,* tat., bask. *kor,* azerb., *guru,* türkm. *gura*, hak. *xuru,* jak. *kuur* 'száradni, kiszáradni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *xă-*: abszolút szótő + *-r:* képző, KB. *kuva-* + *-r*, Zol.bl., AFT., ujg., kirg., oszm., kum. *ku-* + *-ru,* üzb. *ku-* + *-ri,* tat., bask. *ko-* + *-r,* azerb., *gu-* + *-ru,* türkm. *gu-* + *-ra,* hak. *xu-* + *-ru*, jak. *kuu-* + *-r.*

15.3.88. csag. ***kargaš*** 'átkozás, átok'. < csag. *karga-*: relatív szótő (< csag. *ka-*: abszolút szótő + *-rga-:* képző) + *-š:* képző.

Idetartozik a magy. ***korhol*** (< *korho-*: relatív szótő + *-l*: ige képző) ige, a magy. ***korholás*** (< *korho-*: relatív szótő + *-lá-*: ige képző + *-s*: főnév képző) főnév. A csag. *karga-*: relatív szótő alakváltozata a magy. *korho-* relatív szótő.

Rokon a magy. ***harag*** 'tartósabb ellenséges, indulatos érzelmi állapot'. Származékszó, alapszava a *har-* ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *xor- , kor-, kari-* 'civakodik, perlekedik', osztj. *karàmtà* 'megharagszik, bosszankodik', mdE.M. *kor* 'harag, düh, bosszúság'. (TESz) < magy. *ha-*: abszolút szótő + *-rag*: képző, vog. *xo-* + *-r- , ko-* + *-r-, ka-* + *-ri-,* osztj. *karàm-*: relatív szótő (< *ka-:* abszolút szótő + *-ràm-:* képző) + *-tà,* mdE.M. *ko-* + *-r.*

Eredetileg nómen-verbum volt s az ige visszaható, hiszen elsőként minden cselekvés a vízre vonatkozott, amelyet a víz saját magán hajtott végre.

Idetartozik az oszm. *kyzgyn* 'mérges' *kyz-*: relatív szótő (< *ky-*: abszolút szótő + *-z*: képző) *-gyn*: folyamatos melléknévi igenév képző, *kyzmak* 'haragudni' < *kyz-*: relatív szótő + *-mak*: főnévi igenév képző. A méreg együtt jár gyakran a piros színnel, ezért ezek a szavak kötődnek egymáshoz.

15.3.89. csag. ***karïkan*** 'elöregedett, elaggott, meggörbült, hajlott'. < csag. 1. *karï-:* relatív szótő + *-kan:* folyamatos melléknévi igenév képző, 2. *karïka-:* relatív szótő + *-n:* képző.

A szótőnek mindenképpen rokona a magy. ***kör, karika*** stb. szó, amelynek kiterjedt szócsaládja van a magyarban és rengeteg idegen nyelvi párhuzama.

Idetartozik a csuv. *karčăk* 'öregasszony', tat. *karčyk,* bask. *karsyk* 'öregasszony', bask., tat., kirg., kazak, karacs. *kart* 'öreg, öregember', Zamahš. *kary* 'öreg, öregember', ujg. *keri,* üzb. *kari* 'öreg, öregember', öregedni', ÓT. *kary* 'öreg, öregedni', AFT. *kary* 'öregedni', kirg. *kary,* k.kalp. *karry* 'öreg', *kartaj* 'öregedni', oszm. *kary* 'feleség, asszony'. (JEGOROV 1964) < csuv. *kar-*: relatív szótő + *-čăk:* képző, tat. *kar-* + *-čyk,* bask. *kar-* + *-syk*, bask., tat., kirg., kazak, karacs. *kar-* + *-t*, Zamahš. *ka-*: abszolút szótő + *-ry*: képző, ujg. *ke-* + *-ri,* üzb. *ka-* + *-ri,* ÓT. ka- + -ry, AFT. *ka-* + *-ry*,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kirg. *ka-* + *-ry,* k.kalp. *kar-* + *-ry, kar-*: relatív szótő + *-taj*: képző.

Jegorov egy ponton tévedett, mert az oszm. *kary* 'feleség, asszony' nem tartozhat ide, az a törökségben elterjedt *kadyn* 'asszony' szóval rokon, annak a hangtani alakváltozata. Miután az öregség nemcsak a görnyedtséggel, görbeséggel jár együtt, hanem asz aszottsággal, száradtsággal, ezért a magy. *kóró* szó és nyelvi megfelelői is idetartoznak. A kVr, kVrV relatív szótövek eredetileg nómen-verbumok voltak, ennek ma is használatos a névszói és az igei jelentése. Korábbi, eredetibb formájuk kVrVk volt.

15.3.90. csag. ***karïmčï*** 'fekete rabszolga'. < csag. *karïm-:* relatív szótő + *-čï*: képző.

A relatív szótővel közös etimológiájú a magy. ***korom*** szó, amely a TESz szerint ’tökéletlen égéskor keletkező fekete porszerű anyag, (átvitt értelemben szenny, mocsok, feketeség, homály, egy fajta növénybetegség’. Ótörök eredetű. Vö.: Kāšγ. *qurun,* CC. *qurum,* oszm. *kurum,* kaz., k.kalp. nog. *qurym,* alt. *qurun,* csuv. *xărăm* ’korom’. (TESz) < *ko-:* abszolút szótő + *-rom:* képző, Kāšγ. *qu-* + *-run,* CC. *qu-* + *-rum,* oszm. *ku-* + *-rum,* kaz., k.kalp. nog. *qu-* + *-rym,* alt. *qu-* + *-run,* csuv. *xă-* + *-răm.*

Jegorovnál a csuv. ***xărăm*** 'korom', ujg., üzb., oszm., karacs. *kurum,* azerb., türkm. *gurum,* tat. *korym,* bask. *korom,* alt. *kurun,* hak. *xurun,* kazak, k.kalp., nog. *kurym* 'korom'. S.A Džafarov a *guru* 'száraz' szóból származtatja.) (JEGOROV 1964) < csuv. *xă-*: abszolút szótő + *-răm:* képző, ujg., üzb., oszm., karacs. *ku-* + *-rum,* azerb., türkm. *gu-* + *-rum,* tat. *ko-* + *-rym,* bask. *ko-* + *-rom,* alt. *ku-* + *-run,* hak. *xu-* + *-run,* kazak, k.kalp., nog. *ku-* + *-rym.*

Bár a kormolás együtt jár a szárazsággal, szárazzal, mégsem szolgálhatott alapul a *guru* 'száraz szó a *korom* szónak. A *guru* a magyar *kóró,* csuv. *xărăk* 'száraz' szóval tartozik össze. A *korom* szó úgy keletkezett, hogy a a nap majd más eredetű tűz megpörkölt, megpirosított valamit.

Így tartozik ide a relatív szótöve a következő szavaknak, vö.: csuv. ***xĕrlĕ*** 'piros', ÓT., tefsz. XII-XIII. sz., kirg., kazak, k.kalp., nog. oszm., tat., bask., alt., tuv. *kyzyl*, ujg., üzb. *kizil,* azerb., türkm. *gyzyl,* hak. *xyzyl,* jak. *kyhyl* 'piros'. < csuv. *xĕr, kyz* 'hevül, izzik'. (JEGOROV 1964). < csuv. *xĕr-*: relatív szótő + *-lĕ*: képző, ÓT., tefsz. XII-XIII. sz., kirg., kazak, k.kalp., nog. oszm., tat., bask., alt., tuv. *kyzy-* + *-l*, ujg., üzb. *kizi-* + *-l,* azerb., türkm. *gyzy-* + *-l,* hak. *xyzy-* + *-l,* jak. *kyhy-* + *-l.*

Valóban, ez szárazsággal és a piros színnel járt együtt, vö.: csuv. ***xĕr*** 'izzani, hevülni, forróvá lenni', ÓT., kirg., kazak, nog., oszm., karacs.balk., tat., bask. *kyz*, ujg., üzb. *kizi,* türkm. *gyz*, tuv. *kys* 'izzani, pirosodni', átvitt értelemben 'forrni, hevülni, felizzani', jak. *kyys* 'vörösödni, piroslani'. (JEGOROV 1964). < csuv. *xĕ-*: abszolút szótő + *-r:* képző, ÓT., kirg., kazak, nog., oszm., karacs.balk., tat., bask. *ky-* + *-z*, ujg., üzb. *ki-* + *-zi,* türkm. *gy-* + *-z*, tuv. *ky-* + *-s,* jak. *kyy-* + *-s.*

Idetartozik az oszm. ***kyrmyzy*** 'piros' szó is. A túlzott pörkölés, izzítás a pirosnál sötétebbé tesz, ráadásul az égés renszerint korommal is jár együtt.

15.3.91. csag. ***kakalmak*** 'üttetik, veretik, löketik'. < csag. *kakal-*: relatív szótő *(< kaka-:* abszolút szótő + *-l-:* ige képző) + *-mak*: főnévi igenév képző.

Az abszolút szótő rokona a magy. ***kákó***.

15.3.92. csag. ***kakturmak*** 'valakivel üttetni, veretni'. < csag. *kak-*: abszolút szótő + *-tur-*: képző + *-mak:* főnévi igenév képző.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Az abszolút szótővel a magy. ***kákó, a -tur-*** képzővel a magy. ***törvény tör-*** töve tartozik össze. Az utasítást, a parancsot tartalmazza.

15.3.93. csag. ***kakšal*** 'egy törzs vagy nemzetség neve'. < *kak-*: abszolút szótő + *-ša-* + *-l.*

Az abszolút szótő a magy. *kákó,* szóval és a csuv. ***kăk*** 'gyökér, alap, nemzetség', Kāšγ., azerb., türkm., oszm., tuv. *kök* 'gyökér', csag. *kök* 'gyökér, alap, kezdet' (JEGOROV 1964) tartozik össze. A törzs vagy nemzetség névnek az a lényege, hogy maga a megnevezés, a szó jelentéstartalmában és szerkezeti felépítésében is igazolja a gyökérhez, az őshöz való tartozást.

15.3.94. csag. ***kakšïlmak*** 'meg-vagy elszáradni, száradt lenni annyira, hogy hasad vagy megrepedezik'. < *kakšïl-:* relatív szótő (< *kakšï-*: relatív szótő + *-l-:* igeképző) + *-mak:* főnévi igenév képző.

A csag. *kak-* abszolút szótő a magy. ***kákó*** alakjával tartozik össze, jelzi a hasadást, amely szintén egyfajta elágazás.

15.3.95. csag. ***kalalmak*** 'fölkelni, fölállani, emelkedni'. < *kala-*: relatív szótő + *-l-*: képző + *-mak:* főnévi igenév képző.

A csag. *kala-* relatív szótővel összetartozik a csuv. ***kil-*** 'idejönni', MK., kirg., kazak, k.kalp., nog., alt., ojr., tuv., sor, üzb. *kel,* azerb., ujg. *kel*, bask., tat., hak. *kil,* jak. *kel,* türkm. oszm., gag. *gel* 'megjönni, idejönni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *ki-*: abszolút szótő + *-l*: képző, MK., kirg., kazak, k.kalp., nog., alt., ojr., tuv., sor, üzb. *ke-* + *-l*, azerb., ujg. *ke-* + *-l*, bask., tat., hak. *ki-* + *-l*, jak. *ke-* + *-l*, türkm. oszm., gag. *ge-* + *-l.*

Rokonuk a magy. ***kel*** 'helyét változtatja, megy, jön, keletkezik, származik, fektéből, ültéből feláll, felébred, (növény, növényi rész) kibújik, kihajt, kinő, tojásból, petéből kibújik, életre kel, (nap, hold, csillag) feltűnik az égbolton, felkerekedik, valamely cselekvésre indul, cselekvésbe kezd, támad valaki ellen, fellázad, újra erőre kap, (tészta erjesztő anyagól) megdagad, duzzad, (levél, irat keltezését bevezető szóként) íratott, keletkezett, kibocsáttatott, (pénz, anyag, áru) fogy, kiadásra, felhasználásra, eladásra kerül, elvész, elmúlik, eltűnik, (kelés, daganat) nő, keletkezik, (testrész gyulladásba jön, meggyűlik, megdagad, jól jön, szükséges, stb.' Ősi örökség az ugor, esetleg a finnugor korból, vö.: vog. *käl* 'felkel, partra ér, kiköt', osztj. *kul-* 'feláll, partra száll', zürj. *kelni* 'átgázol, bolyong', votj. *kol-* 'vízbe lép', cser. *ke·läm* 'gázol (vízben, mocsárban, hóban)', mdE+. *kelems,* mdM. *kɛlems* 'gázol', fi. *kahlata, kaalata* 'gázol, (gázolva nehezen) tovább halad, lp. *gallet* 'gázol, belegázol valamibe'. TESz) < magy. *ke-*: abszolút szótő + *-l*: képző, vog. *kä-* + *-l,* osztj. *ku-* +*-l-,* zürj. *kel-*: relatív szótő (< *ke-*: abszolút szótő + *-l*: képző) + *-ni*: főnévi igenév képző, votj. *ko-:* abszolút szótő + *-l-*: képző, cser. *ke·-* + *-läm,* mdE+. *ke-* + *-lems,* mdM. *kɛ-* + *-lems ,* fi. *kahla-*: relatív szótő + *-ta*: képző, *kaala-*: relatív szótő + *-ta,* lp. *gal-*: relatív szótő + *-let.*

Rokonuk a magy. ***kelet*** relatív szótöve, amely a TESz szerint 'az az égtáj, amerre a Nap felkel, a Közép-Európától keletre levő területek, főként Ázsia mérsékelt és meleg égövi részei'. Magyar nyelvi fejlemény. Jelentéstapadással jött létre. (TESz) < magy. *kele-*: relatív szótő (< *ke-*: abszolút szótő + *-le-*: képző) + *-t*: képző.

Hozzá kell tenni, hogy elsőként a víz keletkezésére, születésére, feljövetelére használták, majd a nap feljövetelére, a világosság születésére, később pedig sok más hasonló cselekvés megnevezésére tapadt rá. Így keletkezett a magy. ***kelet*** 'valamely levélen, iraton az írás helyét és idejét tartalmazó

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

megjelölés, keltezés, időpont'. Származékszó, a *kel-* igéből jött létre *-t* névszóképzővel. (TESz) < magy. *kele-*: relatív szótő (< *ke-*: abszolút szótő + *-le-*: képző) + *-t*: képző.

A keletkezés idejéhez viszonyítanak: magy. ***kelet*** 'valaminek értéke, érvényessége, valaminek, valakinek megbecsülése, valaminek szokásos, divatos, felkapott volta, kedvező fogadtatása, (árunak) kelendősége, kapós volta, arány'. Származékszó, a *kel-* igéből alakult *-t* névszóképzővel. (TESz) < magy. *kele-*: relatív szótő (< *ke-*: abszolút szótő + *-le*: képző) + *-t:* képző.

A kutatásaink nem igazolják a TESz szócikk írójának azt az állítását, mely szerint a *kel-* formához járult a *-t* névszó képző. Az abszolút szótő ugyanis korábban nem egyetlen mássalhangzóból álló képzőt tartalmazott. Ma ennek a képzőnek csak a kezdő mássalhangzója van meg. A tovább képzett változatban (vö.: magy. *kelet*), már magánhangzó is követi (vö.: *-le*). A még korábbi, teljesebb alakjában a magánhangzó után volt még legalább egy, de feltehetően két mássalhangzó (vö.: -lVk, -lVnk, -lVtk). A -lVk forma egyik változatát nevezik ma a magyarban ikes igének.

15.3.96. csag. ***kanga*** 'kazak nyereg elül és hátul nyeregfával, kápával'.

A szó a kazak nyereg jellegzetességére a kápa alakjára utal, összetartozik a magy. *kápa, káva* szóval. Egyrészt a kápa, azaz a nyeregfa alakja motiválta a megnevezést. Ugyanakkor magának a nyeregnek a lényege a mélyedés, amelynek a formája ugyanaz, mint a kápának, csak ellenkező irányú. Számos más tárgy a hasonló alakja miatt kapta ezt a megnevezést vagy ennek az alakváltozatát. Ilyen a magy. *kúp*, *kapa, kupa, kupak, kobak, kankó, kákó*, stb.

A TESz szerint a magy. ***kápa*** 'a nyeregvázon elől és hátul található kiemelkedő rész, csuha, kámzsa, csuklya, szemellenző, a patkó külső részéből képzett vasnyelvecske, amelyet patkoláskor a pata falára hajlítanak, a kocsiló szerszámának az a része, amelyen a gyeplőkarikák találhatók, a hegedűvonó alsó része, a csép nyelét a hadaróval összekötő szíj, csépfej'. Latin eredetű, vö.: lat. *cappa* 'egy fajta fejfedő', k., h. lat. *cappa, capa* 'köpeny, csuha, kámzsa', h. lat. *sellicappa* 'nyeregkápa (tkp. a nyereg süvege)', vö.: ang. *cap* 'sapka, bóbita (madáré)', ném. *Kappe* 'sapka, kupak, bura, fedél, kantártető, tarkószíj, kámzsa'. (TESz) < magy. *ká-*: abszolút szótő + *-pa*: képző, lat. *ca-* + *-ppa,* k., h. lat. *ca-* + *-ppa, ca-* + *-pa,* ang. *ca-* + *-p,* ném. *Ka-* + *-ppe.*

A magyar szó latin eredete nem igazolt. A gyökereket keleten kell keresni. A latinba is onnan került. A magyar *kápa* alakváltozata a magy. ***káva***, amely a TESz szerint 'abroncs, keret, foglalat, kútkáva, lőcskáva, a madár csőrének alsó illetőleg felső része, sajtformázó keret, fogantyú., fül, gúzs, kráter, sziklás szakadék, szita, rosta kérge, fémlemez, amelyet a csizmasarokra vernek'. Vitatott eredetű. 1. Honfoglalás előtti alán jövevényszó, vö.: osz. *kaw* 'sövénykerítés', grúz *kavi* 'kerítés, erődítmény', avar *kavu* 'kapu'. 2. latin jövevényszó, vö.: *cavea* 'bekerített, védett terület, tartó, kalitka, méhkas, kerítés, sövénykerítés', ld. még lat. *cava* 'mélyedés, vájat, mint határjel', k.lat. *cava* 'árok, völgy, pince', *cavea* 'tartó, völgy, pince'. (TESz) < magy. *ká-*: abszolút szótő + *-va*: képző, osz. *ka-* + *-w,* grúz *ka-* + *-vi,* avar k*a-* + *-vu*, lat. *ca-* + *-vea,* lat. *ca-* + *-va,* k.lat. *ca-* + *-va, ca-* + *-vea.*

Az alakja miatt kapta a megnevezést a magy. ***kapa*** 'a talaj lazítására és gyomirtásra használatos gazdasági eszköz, akkora terület, amelyet egy kapás egy nap alatt megmunkálhat, kapálás, a kapás munkája, a vasmacska hegye, stb.'. A szócsalád alapja a *kapál* ige szláv eredetű, vö.: blg. *kopaja* 'ás (állat), kapar, túr, kapál', szb.-hv. *kòpati* 'ás, kapál, rugdossa a földet', szln. *kopáti* 'ás, kapar, kapál', szlk. *kopat'* 'ás, kapál, rúg', or. *kopat'* 'ás'. (TESz) < magy. *ka-*: abszolút szótő + *-pa*: képző, blg. *kopa-* relatív szótő (< *ko-*: abszolút szótő + *-pa-*: képző) + *-ja:* képző, szb.-hv. *kòpa-*: relatív szótő

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *-ti*: főnévi igenév képző, szln. *kopá-*: relatív szótő (< *ko-*: abszolút szótő + *-pá-*: képző) + *-ti:* főnévi igenév képző, szlk. *kopa-*: relatív szótő + *-t'*: főnévi igenév képző, or. *kopa-*: relatív szótő + *-t':* főnévi igenév képző.

A magy. *kapa* és képzett alakjainak a családja nem alapulhat a *kapál* igén. Maga a *kapál* már olyan képzett forma, amelynek a relatív szótöve a *kapa.* Azt jelenti, hogy valaki kapával dolgozik. Az pedig végképp nem igazolt, hogy a magyar *kapál* ige szláv eredetű. Már jelen dolgozatban is sok olyan ige szerepelt, amelyben *-l* igeképző szerepel és annak olyan nyelvi kapcsolatai vannak, amely nyelvek szkíta-hun gyökerűek. Ilyenek az altáji nyelvcsaládba sorolt török és mongol valamint az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvek.

A magy. ***rúgkapál (***< *rúg-*: relatív szótő + *kapál-*: relatív szótő) Összetett szó, nincs meg a TESz-ben. A TEsz szerint amagy. ***rúg*** '(ember, állat) lábának hirtelen mozdulatával lök, taszít valamit, lábával kapálódzás- vagy rángásszerű mozdulatot tesz, szembeszegül valakivel stb.'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség az ugor korból, vö.: osztj. *rŏŋke-* 'gázol (vízben)'. (TESz)

Ennek az értelmében egy talán ugor eredetű és egy szláv eredetű szónak az összetétele lenne a magy. *rúgkapál.* Ez nem igazolt.

A *kapa* alakváltozata a magy. ***kúp*** szó, mindkettőnek hegyes, csúcsos az alakja. A szó a TESz szerint 'rakás, csomó, kupac, illetőleg valamely rakásnak vagy tárgynak a csúcsa, kör alapú, csúcsban végződő palásttal határolt mértani test, kupola, kupak, legömbölyített végű, kicsiny henger alakjában készített olvadékony gyógyszer, amelyet a végbélbe helyeznek'. Szerb-horvát és szlovén eredetű, vö.: szb-hv. *kup* 'halom, rakás, gyülés, gyülekezet', *kúpa* 'halom, rakás, puskagúla', *kupa* 'kúp mint mértani test', szln. *kùp* 'csomó, rakás'. (TESz) < magy. *kú-*: abszolút szótő + *-p*: képző, szb-hv. *ku-* + *-p, kú-* + *-pa, ku-* + *-pa,* szln. *kù-* + *-p.*

A szónak szláv eredete nem igazolt. A szó rokonságába tartozik a magy. ***kupa*** 'kád, csöbör, hordó, egyfajta űrmérték, merítőedény, gesztenye, dió külső zöld burka, tarkó, mélyedés, gödör, tengelyvégtok, kupola, a szem héja'. Latin eredetű, vö.: lat. *cupa, cuppa* 'kád, csöbör, hordó folyadék vagy száraz termény tárolására, sírbolt, kripta', *cuppa* 'serleg, k. lat. *cupa, cuppa* 'bortartó edény, csöbör, ivóedény, serleg, gabonamérték, sírbolt', vö.: kfném. *kopf* 'ivóedény, koponya', ném. *Kopf* 'fej, *kufe* 'csöbör, dézsa', blg. *kúpa* 'kupa, serleg', szb.-hv. *kupa* 'serleg, nagyobb ivóedény'. (TESz) < magy. *ku-*: abszolút szótő + *-pa*: képző, lat. *cu-* + *-pa, cu-* + *-ppa,* k. lat. *cu-* + *-pa, cu-* + *-ppa,* kfném. *ko-* + *-pf,* ném. *Ko-* + *-pf, ku-* + *-fe,* bolg. *kú-* + *-pa*, szb.-hv. *ku-* + *-pa.*

A szláv nyelvekbeli előfordulásnak az oka, hogy szkíta-hun szubsztrátum nyelvekből került hozzájuk. A magyar adatoknak a szlávból történő magyarázata indokolatlan. A szláv adatok átvételek a szkíta-hun nyelvekből. A németben és a latinban sem eredeti a szó, a szálak keletre a szkítákhoz és a hunokhoz vezetnek.

A magy. ***kobak*** 'fej' szó alakváltozata az oszm. ***kafa*** 'fej', a *kafatası* 'koponya' relatív szótöve a *kafa-*. < *ka-*: abszolút szótő + *-fa*: képző. A török szón kívül a német is tartalmaz *-f*-t. Kérdés, hogy az *-f-* melyik nyelvben milyen eredetű. A németben biztos, hogy *-k* fejleménye. A törökben elvileg lehet *-t-* és *-k-* eredetű egyaránt. Hozzátesszük, a magy. 'Kupán váglak' kifejezésben a 'fej' szó a *kupa* forma.

A magyar *kupa* szó latin eredete nem bizonyított, az azonban tény, hogy idetartozik az ang. ***cup*** 'csésze' < *cu-*: abszolút szótő + *-p:* képző. Hozzátesszük, hogy a *kupa* szót mint ivóedényt nem feltétlenül kell a koponya szóval társítani. Az is lehet, hogy csak az alakjuk miatt tartoznak össze és

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nem azért, mert bizonyos körülmények között koponyából is ittak. Számos szó tartozik még ide, amelyek az alakjukról kapták az elnevezést, ilyen a magy. *kupak, kobak* stb.

A magy. ***kupak*** ’mákgubó, sapka, süveg, pipa fedele, zárófedő, előbőr, fityma, tökfej’. Bizonytalan eredetű. Talán származékszó: a ’csúcs’ jelentésű *kúp –k* kicsinyítő képzős származéka. (TESz) < *ku-*: abszolút szótő + *-pak*: képző.

Nem igazolt az, hogy a magy. *kupak* a *kúp* szavunk kicsinyítő képzős származéka. A *kúp* szóban a képzőnek csupán a kezdő mássalhangzója (*-p*) maradt fenn, a *kupak* szóban pedig egy teljesebb formája a *-pak*.

A csag. *kanga* szóban lévő *-ng-* mássalhangzó kapcsolattal szemben az idetartozó magyar szavakban használatos *-p-, -v-, -b-, -m-*. Az apró, hegyes, csúcsos magjáról kaphatta az elnevezést a magy. ***kömény*** ’az ernyősvirágzatúak családjába tartozó jellegzetes illatú növény, illetőleg ennek illóolajat tartalmazó, fűszerként használt barna magja, köménymaggal ízesített likör’. Vándorszó. (TESz) < *kö-*: abszolút szótő + *-mény*: képző. Az elnevezés a magy apró voltáról és hegyes alakjáról kaphatta.

A csag. *kanga* szóban lévő *-ng-* a magyarban gyakran fejlődött nemcsak *-m*-mé, hanem *-ny*-nyé is, vö.: *-ng-* > *-nγ-* > 1. *-nj-* > *-ń-* > *-ny-* 2. *-n-*. Erről tanuskodik a magy. ***huny, kum*** 'alszik' , amelynek van 'huny' és 'szemhéj' jelentése is, vö.: *kum* 'szemhéj'. A TESz szerint a magy. ***huny*** '(szemet) becsuk, hunyorít, becsukódik (szem), (nap) lemegy, szundít, meghal, (tűz, fény) kialszik, stb.' Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *koń-* ’pislog, szemet huny’, osztj. *koń-* ’szemét becsukja’, zürj. *kuńni* ’ua.’, votj. *kiń* ’behuny (szemet)’, finn *kyyny* ’a szem félig nyitott állapota’. (TESz) < magy. *hu-*: abszolút szótő + *-ny*: képző, vog. *ko-* + *-ń-,* osztj. *ko-* + *-ń-*, zürj. *kuń-*: relatív szótő + *-ni:* főnévi igenév képző, votj. *ki-* + *-ń* ’behuny (szemet)’, finn *kyy-* + *-ny.*

A magyar szó uráli eredete nem igazolt. Ami a *-p-*, *–b-*, *-v-* és az *–m-* viszonyát illeti, fontos, hogy mindegyik hang eredeti *-t-* fejleménye. A *-p-* megtartva a *-t-* zöngétlenségét, *-t-* > *-th-* > *-φ-* > *-p-* úton keletkezett. A zöngés változatoknak *–w-* (bilabiális zöngés spiráns: *-w-* < *-δ-* < *-t-*) volt a közvetlen előzménye: *-w-* > 1 *–b-* 2. *–v-* 3. *m-*. Tudni kell, hogy a csuvas ejtésben az intervokális *–p-* ejtése félzöngés *–B-*. A csuv. ***kapan*** ’szénaboglya, asztag, gabonakereszt’, udm. *kaban*, mari *kavan* ’szénaboglya, asztag, gabonakereszt’ tövében benne van a magy. *kúp* szó s a csuv. *kapan é*s társainak közös az etimológiája a magy. *köpeny* és társai etimológiájával.

A csag. *kanga -ng-* mássalhangzó kapcsolata *-nk-* (< *-tk-*) fejleménye, amely megvan a magy. *kankó* szóban. A továbbiakban külön figyelni kell azt, mikor beszélhetünk az *-n-* illetőleg az eredetének, a *-t*-nek a fejleményéről és mikor a *-k-* fejleményéről.

A tulajdonnevek és a közszók etimológiáját felül kell vizsgálni az egymáshoz való viszonyuk figyelembe vételével. A közszók közül a *kabát*-féle ruhadarabok elnevezése a *kúp* alakkal kapcsolatosak, vö.: *köpönyeg* stb. A fenti szavak közös gyökerűek, gyökerüket a magyar és a szkíta-hun nyelvekben találjuk meg.

15.3.97. csag. ***kavdurmak*** 'hajtani, kergetni, űzni, megfutamítani, megszalasztani'. < csag. *kav-*: relatív szótő + *-dur-*: felszólító mód jele + *-mak*: főnévi igenév képző.

Rokona a magy. *hajlik, hajt haj-* töve, amely megvan Kāšγarinál is, vö.: Kāšγ. ***kajlik*** 'egylábú ember, oldalra fordulva járkál'. < *kaj-*: szótő + *-lik*: képző.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A hajtásnak, a mozgásnak az alapja az ív forma, amelynek hatalmas szócsaládja ismert és használt a magyarban, vö.: ***kajla*** 'lefelé görbült szarvú (tehén, ökör), lefelé görbülő, lekonyuló, görbe, ferde, szeles, bolondos, görbeség, hajlás'. Alapszava *kaj-*. (TESz) < magy. *kaj-:* szótő + *-la:* képző.

Idetartozik a magy. ***hajlék*** 'ld. *hajol,* ld. *hajt.* (TESz) < *haj-*: szótő + *-lék*: képző, a magy. ***hajlik*** ld. ***hajt*** 'ívelő alakúvá görbít, ívelő irányban mozdít, fordít, térít'. A szócsalád alapszava *haj-* ősi örökség az ugor korból. (TESz) < magy. *haj-*: szótő + *-lik:* képző, *haj-*: szótő + *-t:* képző.

A *kaj*-szótő megvan a magyarban is ugyanazon ('görbülő') jelentésben. A szókezdő *k*-nak *h*-fejleménye is használatos. Mindkét szókezdővel számos további szavunkban ismert a szótő, amelyhez a -lVk, -lV, -l képzőnek számos változata járult. Ilyenek a következők:
kajsza 'ferde, görbe, horgas, csámpás, görbe szarvú (ökör)'. Származékszó, alapszava a *kaj-*. (TESz) < *kaj-:* szótő + *-sza:* képző
kajács 'horgas, görbe, ferde, formátlan, horog, görbe bot, gáncs'. Származékszó, alapszava a *kaj-*. (TESz) < *kajá-*: szótő + *-cs:* képző.
kajkó 'ostoba, bamba, bolondos, görbe kezű, görbe lábú, pózna, karó, horog, horgas fa, szénvonó, nádvágó kés'. Származékszó, alapszava a *kaj-*. (TESz) < *kaj-* + *-kó* < *kVk?*
hajt 'mozogtat, mozgásban tart, kerget, hajszol, terel, késztet stb. Vitatott eredetű. (TESz) < *haj-*: szótő + *-t:* képző vö.: magy. *tesz* 'csinál' ige.
hajt '(növény) virágot, levelet, új ágat növeszt, (virág, levél, új ág) keletkezik'. Magyar fejlemény a *hajt* 'mozogtat' igéből. (TESz) < *haj-*: szótő + *-t:* képző.

A szótőnek *(kaj-)* a második mássalhangzója *(-j-)* eredeti *-t-* fejleménye. A kiinduló *-t-* más irányú változásokiban is részt vett, így keletkezhetett belőle több olyan hang, amely a *kaj-* rokon szótöveiben szerepel, pl. *hó-, hol-*.

15.3.98. csag. ***kavulmak*** 'hajtatik, űzetik, kergettetik, megfutamíttatik, elűzetik'. < csag. *kavu-*: relatív szótő + *-l-*: ige képző + *-mak*: főnévi igenév képző. Ld. csag. ***kavdurmak*** 'hajtani, kergetni, űzni, megfutamítani, megszalasztani'.

15.3.99. csag. ***kavrušmak*** 'összefűzni, összecsatolni, egybekötni, egyesíteni'. < csag. *kav-*: relatív szótő + *-ru-*: képző + *-š-*: képző + *-mak*: főnévi igenév képző. A *kav-* szótő kötődik a csag. ***kavdurmak*** 'hajtani, kergetni, űzni, megfutamítani, megszalasztani' ige tövéhez.

A csag. *kav-* szótő rokona a magy. *köt* és a *kapcsol, kapocs kap-* relatív töve.

15.3.100. csag. ***kavšalmak*** 'valakivel pár vagy társ lenni, társulni, együtt lenni vele, csatlakozni'. < csag. *kav-*: relatív szótő + *-ša-*: képző + *-l-*: ige képző + *-mak:* főnévi igenév képző.

A csag. *kavdurmak, kavulmak, kavrušmak, kavšalmak* relatív szótöve a *kav-* ugyanaz. Elágazó hely a születés helye, ott hajlás, görbület van, innen hajt ki az élet, a növény az állat, az ember, ugyanakkor ez a pont összeköt, egyesít, miközben elenged, elűz.

15.3.101. csag. ***kavurdžšakčï*** 'bűvész, szemfényvesztő'. < csag. *kavu-*: relatív szótő + *-r-*: képző + *-džšak-:* képző + *-čï*: foglalkozásnév képző.

Az élet születésének a helye elbűvölő, aki ezzel rendelkezik, az valóban bűvész. Idetartozik a magy. *kába* és a *kábul* ige *kábu-* töve. A TESz szerint a magy. ***kába*** 'bolond, ostoba, kábult, kótyagos, kerge (juh)'. Valószínűleg hangfestő eredetű. Voltaképpen a c*sábul, csábít, csába*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szavaktól szóhasadással különült el.

A szócikk írója tévedett, mert a *kába* és a *csába* két külön etimológiájú szó, a *cs*- eredeti *t*- fejleménye, nem függ össze a *k*-val. Ez utóbbi eredeti mássalhangzó.

15.3.102. csag. ***kajuk*** 'fejrevaló, föveg, fátyol, fej-ék'. < csag. *ka*-: abszolút szótő + *-juk*: képző.

Rokona a magy. *kajak, kupak*. A TESz szerint a magy. ***kajak*** 'az eszkimók egyszemélyes, vízhatlan borítású férficsónakja, kéttollú evezővel hajtott könnyű sportcsónak'. Nemzetközi szó, vö.: ang. *kayak,* ném. *Kajak,* fr. *kayak, kayac,* ol. *caiaco, caiak,* le. *kajak* 'kajak'. Végső forrása az eszkimó *q'ajaq*. (TESz) < magy. *ka*-: abszolút szótő + *-jak*: képző, ang. *ka-* + *-yak*, ném. *Ka-* + *-jak,* fr. *ka-* + *-yak, ka-* + *-yac*, ol. *ca-* + *-iaco, ca-* + *-iak*, le. *ka-* + *-jak*.

A magy. *kajak* szó beletartozik a magy. *kupak* és társainak a szócsaládjába. Bár ma már nemzetközileg ismert és használatos, az eredete a szkítákhoz, a hunokhoz, az ugorokhoz, az őseinkhez vezet. Eleink úgy gondolkodtak, hogy a fejrevaló megfordítva hajó ill. kajak. Ezért természetes, hogy a mélyülés irányának eredetileg nem volt jelentés megkülönböztető szerepe, ezért jelentheti két hasonló alakú tárgy az egyik esetben a fejfedőt, a másik esetben pedig a kajakot. .

15.3.103. csag. ***karabina, karamina*** 'karabély'. **<** csag. *kara*-: relatív szótő + *-bina*: képző, *kara-* + *-mina.*

Rokona a magy. ***karabély***, amely a TESz szerint 'rövid csövű puska' és vándorszó, vö.: ang. *carbine,* ném. *Karabiner,* sp. *carabina,* fr. *carabine*, ol. *carabina*, cseh *karabina,* or. *karabín* 'rövid csövű puska, karabély'. (TESz)

A relatív szótővel rokon a magy. ***kurta*** töve, amely a *kur*- és a 'horol, vág' jelentésű szavakban van meg. A rövid, kurta ugyanis az, amit levágtak. A *karabély* eredetét is keleten kereshetjük.

15.3.104. csag. ***kara-per*** 'néhány fehér toll közé egy szál fekete tollat kötnek s ezt a csata napján a sapkára feltűzik'. < csag. *kara* 'fekete' + *per* 'toll'.

A csag. *kara* összetartozik a magy. ***korom*** szóval. Az utótag a *per* 'toll' jelentésű szó, amelyet kinövésnek fogtak fel őseink. A szó ma is használatos az oroszban, vö.: or. ***pero*** 'toll', amelyet közszláv szónak tartanak, vö.: perzsa *parr* 'toll, szárny', óf.ném. *farn* 'páfrány'. (SIS) < or. *pe*-: abszolút szótő + *-ro*: képző.

A tollhoz és a szárnyhoz hasonlóan kinövés az ujj is, így kapcsolódik ide a csuv. ***pürne*** 'ujj', ujg. *ba*(*r*)*mak*, üzb. *barmok*, azerb. *barmag,* kirg., kazak, k.kalp., nog., tat., bask., türkm. *barmak,* alt., oszm. *parmak* 'ujj'. Vö.: mong. *barix* 'fogni (kézben)'. (JEGOROV 1964). < csuv. *pür*-: relatív szótő (< *pü*-: abszolút szótő + *-r-:* képző) + *-ne*: képző, ujg. *bar-* + *-mak*, üzb. *bar-* + *-mok*, azerb. *bar-* + *-mag,* kirg., kazak, k.kalp., nog., tat., bask., türkm. *bar-* + *-mak,* alt., oszm. *par-* + *-mak,* mong. *ba*-: abszolút szótő + *-rix*: képző.

Innen van az or. ***brat'*** 'fogni, tartani' ige, amelyet indoeurópai jellegű közszláv szónak tartanak, vö.: lat. *fero* 'hordok', gör. *phero* 'hordok', ír *biru* 'hordok'. (SIS) < or. *bra*-: relatív szótő (< *b-:* abszolút szótő + *-ra-:* képző) + *-t'*: főnévi igenév képző. Az oroszba olyan szkíta-hún típusú nyelvből került a szó, amely véghangsúlyos lehetett, ezért az első magánhangzót rövidebben ejtették, amit az orosz már nem ejt és nem ír. Megvan azonban ez a magánhangzó a ragozott alakokban, vö.: or. *ja beru* 'én fogok', továbbá az ige párjában, vö.: or. ***bereč'*** 'fogni, tartani'. A szót

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

közszláv eredetűnek tartják, vö.: más indoeurópai nyelvekben, óf.ném. *bergan* 'elrejteni, őrizni', litv. *birginti* 'felhalmozni, összegyűjteni, fogni'. < régi **bergti.* (SIS) Az or. *bereč'* előzménye **berekti (*< *berek-*: relatív szótő + *-ti:* főnévi igenév képző). Ez kétszeresen is értékes adat, mert egyrészt őrzi a relatív szótőben a *-rek* képző a teljesebb alakot, másrészt a *-ti* főnévi igenév képző a magy. és a komi *-ni* előzménye. Az *-n-* ugyanis eredeti *-t-* fejleménye. Hozzátesszük, hogy a komi főnévi igenév nem azért azonos a magyarral, mert a komi az uráli nyelvcsalád tagja, annak is a finnugor ágából való lenne s a magyarban a *-ni:* főnévi igenév képző finnugor ősi örökség lenne. A valódi magyarázat az, hogy komi-zürjén területre is szkíta-hún népek vonultak déli, délkeleti irányból s köztük voltak a szarmaták is, akiknek ebben az esetben a magyar és a komi között összekötő szerepük van. Az orosz elődje a **beregti* relatív szótövében arra is utal, hogy a csag. *per* 'toll' teljesebb alakja *pVrVk lehetett.

15.3.105. csag. ***kopšamak*** 'hangszeren játszani és énekelni'. < csag. *kop-*: relatív szótő + *-ša-:* ige képző + *-mak*: főnévi igenév képző.

A hangszernek a neve megvan Kāšγarinál is több szóban, vö.: Kāšγ. ***kubzat-*** 'lanton játszani' < Kāšγ. *kubza-:* relatív szótő [< *kub-*: relatív szótő (< *ku-*: abszolút szótő + *-b*: képző) + *-za-:* képző] + *-t*: igeképző; Kāšγ. ***kubzaš-*** 'lanton játszani' < Kāšγ. *kubza-*: relatív szótő [< *kub-*: relatív szótő (< *ku-*: abszolút szótő + *-b*: képző) + *-za-:* képző] + *-š-*: ige képző.

Idetartozik a magy. ***koboz*** 'lantszerű régi magyar négy- vagy öthúrú pengetős hangszer'. Török, közelebbről kún-besenyő eredetű, vö.: ujg. *qobuz,* Kāšγ. *qobuz,* oszm. *kopuz,* tat. *qubïz,* bask. *qubïδ,* kazak *qobïz,* kirg. *qomuz*, jak. *xomus* 'lantszerű hangszer', CC. *qobuzčï* 'lantos'. csuv. k*upăs*, kései ujg. *kubur,* mong. *kuγur* 'lant'. (TESz) < magy. *kobo-:* relatív szótő *(*< *ko-*: abszolút szótő + *-bo:* képző*)* + *-z:* képző, ujg. *qobu-* + *-z,* Kāšγ. *qobu-* + *-z,* oszm. *kopu-* + *-z,* tat. *qubï-* + *-z,* bask. *qubï-* + *-δ,* kazak *qobï-* + *-z,* kirg. *qomu-* + *-z*, jak. *xomu-* + *-s,* CC. *qobuz-:* + *-čï*: foglalkozásnév képző, csuv. k*upă-* + *-s*, kései ujg. *kubu-* + *-r,* mong. *kuγu-* + *-r*. A magyar szó kun-besenyő eredete nem igazolt.

A szó rokona a csuv. ***kupăs*** 'hegedű', MK. *kobuz,* üzb. *kubiz,* hak. *xomys* 'hangszer, balalajka', *temir komuz,* jak. *xomus,* alt. *komus, komys* 'hangszer, balalajka', *kat komus* 'harmonika', AFT., csag., oszm. *kopuz* 'régi hangszer', türkm. *gopuz* 'női száj hangszer', tat. *kubyz* 'hegedű, szájhangszer', sor. *kopus* 'balalajka', karaim *kobuz* 'hegedű'. (JEGOROV 1964) < csuv. *kupă-*: relatív szótő (< *ku-*: abszolút szótő + *pă-*: képző) + *-s:* képző, MK. *kobu-*: relatív szótő + *-z:* képző, üzb. *kubi-* + *-z,* hak. *xomy-* + *-s, komu-* + *-z,* jak. *xomu-* + *-s*, alt. *komu-* + *-s, komy-* + *-s, kat komu-* + *-s,* AFT., csag., oszm. *kopu-* + *-z,* türkm. *gopu-* + *-z,* tat. kuby- + -z, sor. *kopu-* + *-s*, karaim *kobu-* + *-z*.

A relatív szótövek (Kāšγ. *kub-,* magy. *kobo-,* ujg. *qobu-,* Kāšγ. *qobu-,* oszm. *kopu-,* tat. *qubï-,* bask. *qubï-,* kazak *qobï-,* kirg. *qomu-,* jak. *xomu-,* CC. *qobu-, kupă-,* kései ujg. *kubu-,* mong. *kuγu-,* csuv. *kupă-,* MK. *kobu-,* üzb. *kubi-,* hak. *xomy-, komu- ,* jak. *xomu-,* alt. *komu-, komy-,* AFT., csag., oszm. *kopu-,* türkm. *gopu-,* tat. *kuby-,* sor. *kopu-,* karaim *kobu-*) összetartoznak a magy. *kúp, kupa, köpű, kupak, kobak* stb. szavakkal. A *koboz* mint hangszer az alakjáról kapta az elnevezést. Néhány nyelvben keveredik a hegedű és a lant. A mongol *kuγur* 'lant' hangtanilag figyelemre méltó adat, mert a relatív szótőben a *-γ-* a *-k* fejleménye és nem a *-p-, -b-, -m-* mássalhangzókkal függ össze, mert ez utóbbiak *-t-* fejleményei. A szó családjába tartozik számos szó, így a magy. *kút,* a nyj. magy. *kutuk* 'doboz', vö.: Kāšγ. ***kujug*** 'kút' < *ku-:* abszolút szótő + *-jug:* képző.

A magy. ***kút*** 'forrás, földbe ásott vagy fúrt gödör, amelyből az összegyűlt talajvíz a felszínre hozható, csatorna, ciszterna, zseb, bánya'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *kú-*: abszolút szótő + *-t*:

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

képző.

A mong. ***khutak*** (*khu- + -tak)*, *khutuk* (*khu- + -tuk*), *xudag* (*xu- + -dag)*, *khutik* (*khu- + -tik)* 'kút' a magyar *kút* (*kú- + -t*) szótól hangalakilag annyiban különbözik, hogy a magyarban csak a képző kezdő mássalhangzója maradt meg. Nyelvjárási szinten azonban ismert a *kutuk* 'doboz', amely az oszm. *kutuk* 'doboz' szóval egybeesik, eredeti jelentése 'tekercs' lehetett és a 'forrás' jelentésű *kút* szó szolgált neki alapul. A magyar *kút* szót ismeretlen eredetűnek tartja a TESz s az adatok idetartoznak: ujg. *quduγ,* CC. *xuju, quju,* oszm. *kuju*, türkm. *qujy,* kirg., alt. *quduq* 'forrás, kút', vö. még mong. *qudduγ, quduγ* 'ua.' (TESz), a szó a baskírban is megvan, vö.: *köδö, köjö* 'kút' (CZEGLÉDI 2011). A fenti hangszerek mindegyike két fő részből áll, amelynek egyike a test, amely a 'doboz' jelentésű szóval tartozik össze.

15.3.106. csag. ***kopurmak*** 'fölállítani, fölkelteni, felizgatni'. < csag. *kopu-*: relatív szótő + *-r-*: ige képző + *-mak*: főnévi igenév képző.

A relatív szótő rokona a magy. *göb, kúp, kapa, kupa, kupak* stb. A lényeg a csúcsos alakú tárgy, amivel piszkálni, bökdösni lehet.

15.3.107. csag. ***kutan*** 'seb, mely a ló testén keletkezik, törés'. < csag. 1. *kuta-*: relatív szótő + *-n*: képző, 2. *ku-*: abszolút szótő + *-tan*: képző.

Idetartozik a csuv. ***kat*** 'vágni', Zamahš., kirg. *ket,* bask., tat. *kit* 'levágni a szélt', türkm. *gedil* 'levágódni' (csuv. *katăl*). (JEGOROV 1964) < csuv. *ka-:* abszolút szótő + *-t,* Zamahš., kirg. *ke-* + *-t,* bask., tat. *ki-* + *-t,* türkm. *gedi-:* relatív szótő (< *ge-*: abszolút szótő + *-di-*: képző) + *-l*: képző.

Rokona a csuv. ***katăk*** *'*darab, levágott szél'. tefsz. XII-XIII. sz. *kädük* 'csorbaszélű', kirg. *ketik* 'csorbaszél, letörött szélű', kazak *ketik* 'csorbaszélű', bask., tat. *kitek* 'letörött darab, letört szél', Zamahš. *ketük,* türkm. *gedik* 'letörött, csorbaszélű'. < *kat* 'vágni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *ka-:* abszolút szótő + *-tăk '*darab, levágott szél'. tefsz. XII-XIII. sz. *kä-* + *-dük*, kirg. *ke-* + *-tik* , kazak *ke-* + *-tik*, bask., tat. *ki-* + *-tek,* Zamahš. *ke-* + *-tük,* türkm. *ge-* + *-dik.*

Az adatok egyik részében az abszolút szótőhöz járuló képzőnek vagy csak a kezdő mássalhangzója (vö.: *-t*) maradt meg, vagy a teljesebb formája (vö.: -tVk). Idetartozik az ang. *cut* 'vág' < *cu-*: abszolút szótő + *-t:* képző.

A *-t* képzőnek és a *-t* kezdetű képzőnek az -s, -sV, -sVk fejleményei is használatosak, ezért mint alakváltozat idetartozik számos szó. A csag. *kutan* alakváltozata a csuv. ***kas*** 'vágni', MK., türkm., oszm., üzb., kirg., kazak, k.kalp., nog., alt., ojr., tuv. *kes,* azerb., ujg. *kes,* bask., tat., hak. *kis,* kum. *ges* 'vágni', kazak, tuv. *kestir* 'kasztrálni', jak. *kys* 'gyalulni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *ka-:* abszolút szótő + *-s:* képző, MK., türkm., oszm., üzb., kirg., kazak, k.kalp., nog., alt., ojr., tuv. *ke-* + *-s*, azerb., ujg. *ke-* + *-s*, bask., tat., hak. *ki-* + *-s*, kum. *ge-* + *-s*, kazak, tuv. *kes-*: relatív szótő (< *ke-*. abszolút szótő + *-s-*: képző) + *-tir*: képző, jak. *ky-* + *-s*.

Idetartozik a csuv. ***kasăk*** 'vágat, darab', azerb. *käsik* 'vágat, darab', Zamahš., kirg., kazak *kesek* 'darab', kirg. *kezek* 'idő, pillanat', ujg. *kesek*, nog. *kesek*, kum. *gesek* 'darab', vágat', bask. *kisek,* tat. *kisek* 'darab, vágat', hak. *kizek* 'rész, vágat, darab', oszm. *kisek* 'lapáttal feltört földdarab', mong. *keseg, xesek* 'rész, darab, vágat'. (JEGOROV 1964) < csuv. *ka-*: abszolút szótő + *-săk:* képző, azerb. *kä-* + *-sik,* Zamahš., kirg., kazak *ke-* + *-sek,* kirg. *ke-* + *-zek,* ujg. *ke-* + *-sek,* nog. *ke-* + *-sek*, kum. *ge-* + *-sek*, bask. *ki-* + *-sek,* tat. *ki-* + *-sek,* hak. *ki-* + *-zek,* oszm. *ki-* + *-sek*, mong. *ke-* + *-seg, xe-* + *-sek.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Hozzájuk kötődik a magy. ***kasza*** ’szálas termények levágására használatos hosszú nyelű kézi szerszám, a kaszához bizonyos mértékben hasonló tárgy, eszköz, elbuktató lábmozdulat, gáncs’. Szláv eredetű, vö.: blg. *kosá* ’kasza’. (TESz) < *ka-*: abszolút szótő + *-sza:* képző. Nem igazolt a magyar szó szláv eredete.

Rokonuk a magy. ***kaszabol*** ’levág, mészárol, felkoncol’. A szócsalád alapja a *kaszab* főnév oszmán-török eredetű, vö.: oszm. *kaszap, kaszab* ’mészáros’. (TESz) < magy. *kaszabo-*: relatív szótő (< *ka-:* abszolút szótő + *-szabo-:* képző) + *-l:* ige képző.

Idetartozik az or. ***kosa*** 'kasza'. Közszláv szó, vö.: lat. *castrāre* 'levágni', óind. *çâsati* 'vág', *çastrám* 'kés'. Közszláv szó, vö.: lat. *castrāre* 'levágni', óind. *çâsati* 'vág', *çastrám* (SIS) < or. *ko-*: abszolút szótő + *-sa*: képző.

Alakváltozata az or. ***kusok*** (< *ku-*: abszolút szótő + *-sok*: képző) 'darab' és a szócsaládba tartozik a magy. ***kés*** szó is.

A relatív szótőnek kiterjedt szócsaládja van, vö.: Kāšγ. ***kisruš-*** 'megrövidíteni'. Szerkezeti felépítése: Kāšγ. *kisru-:* relatív szótő (< *kis-*: relatív szótő + *-ru:* képző) + *-š:* képző.

A *-t-* másik fejleménye az *-r-*, amely a magy. *kurta kur-* tövében van meg s amely a magy. *horol horo-* 'vágás stb.' tövével és a nyelvi megfelelőivel rokon.

15.3.108. csag. ***kučkarlaš*** 'a kosok öklelődzése'. < csag. *kučka-*: relatív szótő + *-r-*: képző + *-la*: képző *-š*: képző.

A relatív szótő rokona a magy. *kos, kacs, kacsa* szó és a *kacskaringó kacska-* töve.

A *kos* a szarváról kapta a nevét, amely a *kacs* szóval tartozik össze, hiszen mindkettő görbe oldalhajtás. A *kos* alapjelentése kapcsán meg kell említeni, hogy a K-mong. ***khutsa*** 'kos', ojr. *khutsu*(*a*) 'ua.' és a magy. *kos* rokonok, idetartoznak. A TESz szerint a magy. ***kos*** 'a juh hímje, cölöpverő eszköz, faltörő kos, a szőlőprés csavarja'. Ótörök eredetű, vö.: Kāšγ. *qoč,* oszm. *koç,* türkm. *qoč* 'a juh hímje', képzett alakban vö.: CC., csag. *qočqar,* nog., tuv. *qošqar,* ujg., mod. *qočqar* 'kos', mong. *quča* 'kos', mandzsu *quča* 'ua.', tung. *kuca* 'ua.', alt. *quča* 'ua.', or. *kočkár* 'ua.'. (TESz) Szerkezeti felépítésük: abszolút szótő + -képző: K-mong. *khu-* + *-tsa,* ojr. *khu-* + *-tsu*(*a),* magy. *ko-* + *-s,* Kāšγ. *qo-* + *-č,* oszm. *ko-* + *-ç,* türkm. *qo-* + *-č,* CC., csag., ujg., mod., or. *qoč-*: relatív szótő < *qo-* + *-č- (*+ *-qar:* képző), nog., tuv. *qoš-:* relatív szótő < *qo-* + *-š- (*+ *-qar:* képző),[564] mong., alt., mandzsu *qu-* + *-ča,* tung. *ku-* + *-ca.* A szókezdő mindenütt mély *k- (q-),* a képző pedig eredeti *t-* fejleménye: *-tsu, -č, -š, -ca.*

A magy. *kos* nem lehet jövevényszó, közös gondolkodás alapján született: az állat a szarváról vagy a nemi szervéről az alakja és a funkciója kapcsán kapta az elnevezést. Ez utóbbi nagyobb szerepet játszhatott. Összetartozik vele az oszm. ***koca*** 'férj' és a ***kocaman*** 'hatalmas, óriási' jelentésű szó *koca-* relatív törve. A *kos* és az alakváltozatai a fenti nyelvekben rokonok a magy. ***kacs*** szóval.

Idetartozik Kāšγ. ***kūj*** 'birka, juh'. A magy. ***kos*** 'a bárány hímje'. A nemi szervével, a szarvával és a vezető szerepével tartozik össze. Mindkettő a csúcshoz köti. A második mássalhangzók (*-š, -č, -c, -j*) eredeti *-t* fejleményei.

[564] Elvileg az or. *qočkar,* nog., tuv. *qoškar* szerkezeti felépítése lehet *qočka-, qoška-:* relatív szótő + *-r:* képző. Ez esetben a tő felbontható *qo-*: abszolút szótő + *-čka, -ška:* képző elemekre.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

15.3.109. csag. ***kur*** 'csomó, daganat a testen'. < csag. *ku-*: abszolút szótő + *-r:* képző.

A szó jelentése az íves formával kapcsolatos, ezért a magy. *kúp* és társaival tartozik össze. Hangtanilag az *-r* is eredeti *-t* fejleménye.

15.3.110. csag. ***kuraršang*** 'viszketeges vörös kiütés, pattanás, pörsenés, kis hólyag az arcon, a test bőrén'. < csag. *kura-*: relatív szótő + *-r-*: képző + *-šang*: képző.

A csag. *kura-*: relatív szótő összetartozik a csag. *kur* 'csomó, daganat a testen' szóval. A *-šang* képző értékes, mert egy teljesebb alakot őriz. A fejleményei közé tartoznak a *-šag, -šan, -ša, -š* változatok.

15.3.111. csag. ***korub*** 'vízmosás a folyó partjain, szakadék, melyet a folyó mosott a partokon.' < *ko-*: abszolút szótő + *-rub*: képző.

Rokona a magy. *horhó* és a *kurta* 'rövid' *kur-* töve, továbbá a magy. ***kur*** 'közösül (férfi)' ige, amely nem szerepel a TESz-ben.

15.3.112. csag. ***košluk*** 'vegyített, elegyített, kevert'. < csag. *koš-*: relatív szótő (< *ko-:* abszolút szótő + *-š-*: kölcsönösséget jelentő képző) + *-luk*: képző.

A szóval rokon a csuvas ***xutăš*** 'keveredni, vegyülni', tat., bask. *katyš,* üzb. *kotiš* 'keveredni, valamiben részt venni', kirg. *katyš* 'hozzáadódni, keveredni', MK. *katyš,* türkm., azerb. *gatyš*, oszm. *katyš* 'keveredni'. < *kat-* (ÓT.) 'egyesíteni, hozzácsatolni, hozzáadni, belekeverni, elkeverni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *xută-:* relatív szótő (< *xu-*: abszolút szótő + *-tă:* képző-) + *-š:* kölcsönösséget jelentő képző, tat., bask. *katy-* + *-š,* üzb. *koti-* + *-š,* kirg. *katy-* + *-š,* MK. *katy-* + *š*, türkm., azerb. *gaty-* + *-š*, oszm. *katy-* + *-š*.

A relatív szótövek (csag. *koš-,* csuv. *xută-,*tat., bask. *katy-,*üzb. *koti-,,*kirg. *katy-,* MK. *katy-,* türkm., azerb. *gaty-,* oszm. *katy-*) valóban összetartoznak az összeköt, egyesít, csatol' jelentésű szavakkal. Eleink világosan látták, ha két dolog egyesül, összekötődik, akkor az keveredik is. Ez azért lehetséges, mert elsőként két víz csatlakozását ismerték fel s az egyéb egyesült, összekötődött jelenségek, dolgok megnevezésének ez adott alapot. A 'vegyített, elegyített, kevert' jelentésű szavaknak ezért lehet az alapja a magy. *köt* és nyelvi párhuzamai.

15.3.113. csag. ***kušmak*** 'megfogni, elvinni, megragadni, elfogadni'. < csag. *kuš-*: relatív szótő + *-mak:* főnévi igenév képző.

A relatív szótő a magy. *köt* szóval rokon. Ahol valami elágazik, ott két szár stb. keletkezik. Ahol ez a két szár találkozik, ott van a kötés, a forrás helye. Természetes, hogy a szócsaládhoz tartozik a magy. *köt*, a *kút*, a *két, kettő* és a *kos* (ld. még magy. *kacs*) is. Ez utóbbi a két szarváról kapta a nevét. Az elágazó, görbe tárgyakkal lehet valamit megfogni, megragadni. Ilyen a *karom* is.

A csag. *kuš-*: relatív szótővel rokon a csuv. ***kül*** 'befogni', ÓT. *köl,* alt., szag., kojb., hak. *köl*, ujg., üzb., oszm. *koš,* üzb. *kuš*, k.kalp. *kos,* azerb., türkm. *goš,* jak. *kölüj '*befogni, bekötni (ökröt, később lovat), vö.: tel. *kölkö* 'teherhordó, málhás állat', kirg. *kölük* 'dolgozó szarvasmarha', teherhordó szarvasmarha', kirg. *külük* 'versenyló', vö.: kirg. *koš* 'pár, páros, kettős', üzb. *koš*, k.kalp. *kos* 'pár', ujg. *koš* 'pár', ld. még. ujg., kirg., üzb., alt. *koš,* k.kalp. *kos* 'egyesíteni, összekötni, mong. *xöllöx* 'befogni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *kü-:* abszolút szótő + *-l:* képző, ÓT. *kö-* + *-l,* alt., szag., kojb., hak. *kö-* + *-l*, ujg., üzb., oszm. *ko-* + *-š,* üzb. *ku-* + *-š*, k.kalp. *ko-* + *-s,* azerb., türkm. *go-* +

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

-š, jak. *kö-* + *-lüj,* tel. *kö-* + *-lkö,* kirg. *kö-* + *-lük,* kirg. *kü-* + *-lük, k*irg. *ko-* + *-š,* üzb. *ko-* + *-š*, k.kalp. *ko-* + *-s,* ujg. *ko-* + *-š,* ujg., kirg., üzb., alt. *ko-* + *-š,* k.kalp. *ko-* + *s,* mong. *xöl-*: (*xö-*: abszolút szótő + *-l:* képző) relatív szótő + *-löx*: képző.

Látható, hogy a csag. *kuš-* relatív szótőnek az *-š-* mássalhangzónak megfelel az *-l-*, mindkettő eredeti -t- fejleménye.

15.3.114. csag. ***košušmak*** 'társulni hozzá, csatlakozni, vegyülni, összekeveredni, elegyedni'. < csag. *košu-*: relatív szótő + *-š-*: kölcsönös képző + *-mak:* főnévi igenév képző. Ld. csag. ***košluk*** 'vegyített, elegyített, kevert'.

15.3.115. csag. ***kïrpmak*** 'horzsolás, melyet az ellőtt nyíl vagy eldobott kő és más effélék horzsolása csinál'. < csag. *kïrp-*: relatív szótő + *-mak*: főnévi igenév képző.

A csag. *kïrp-* relatív szótő megvan a magy. *horol, horzsol, korzsol, karcol* szavakban és etimológiailag összetartozik a magy. *köröm* és a *horhó* főnévvel.

15.2.116. csag. ***kïrlamag*** 'kanyargós út'. < csag. *kïr-*: relatív szótő + *-la*: képző + *-mag*: képző.

A relatív szótő rokona a magy. ***kör, görbe,*** csag. ***kïrla-*** szóval pedig a magy. *hajló* szó tartozik össze.

15.3.117. csag. ***kïsnamak*** 'szorosra fogni, szorítani, szűkíteni, szigorúságot gyakorolni'. < csag. *kïs-:* relatív szótő + *-na-*: képző + *-mak*: főnévi igenév képző.

A csag. *kïs-:* relatív szótő benne van a magy. *keskeny* szóban, rokon a magy. ***kis,*** *kicsi* szóval.

15.3.118. csag. ***kïsnalmak, kïsnanmak*** 'szorulni, szűkülni, szorult vagy szűk helyzetbe jutni'. < csag. *kïs-*: relatív szótő + *-na-*: képző 2. *kïsna-*: relatív szótő + *-l-*: visszaható ige képző + *-mak*: főnévi igenév képző, *kïs-* + *na-* + *-n-:* visszaható ige képző + *-mak*.

A relatív szótő összetartozik a csag. *kïsnamak* relatív tövével (*kïsna-*). A képzők közül figylemre méltó, hogy az -l- és az -n- egymásnak párhuzamai és mindkettő tartalmazza a visszaható igei jelentést. Ennek megfelelően a magy. *szorul, szűkül* ige *-l* képzője ugyanilyen jelentésű és velük rokon. A képzők teljesebb alakja -lVk volt, amely megvan a ma is használatos igékben, pl. magy. *folik* (ld. *folyik*). Tévesen ikes igéknek is nevezik.

15.3.119. csag. ***kïsïg*** 'rövid, kurta'.

A csag. *kïsïg* szó a csag. *kïsnamak, kïsnalmak, kïsnanmak* relatív tövének alakváltozata, teljesebb formája. Alakváltozata a magy. ***kicsiny, kicsi, kis***.

A szó igen gyakori a földrajzi nevekben a Volga-Urál vidékén, vö.:

Kěšěn kil śyrmi f. Ašm.VII.308.: csuv. *Kěšěn kil śyrmi*, kis folyó neve, (amely az erdőből folyik ki), NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kěšěn* ⟵ csuv. *kěšěn* 'kicsi, kis'
+ *kil* ⟵ vö.: 1. csuv. *kil* 'ház'
2. *kil-* 'kijönni, származni, kifolyni'
3. magy. *kél-* 'feláll, keletkezik, feljön'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

śyrmi ⟵ csuv. *śyrma* ’patak, szakadék’
+ *-i:* birtokos személyjel.

Kese Kalmak f. TB.72.: bask. *Kese Kalmak* or. *Malyj Kalmak* Zil., az or. Zilair jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Kese* ⟵ bask. *kese* ’kicsi, kis’
+ *Kalmak* < *Kal*
+ *mak*
or. *Malyj* ⟵ or. *malyj* ‘kicsi, kis’
+ *Kalmak* ⟵ nem or. *Kalmak*

Idetartozik a Kāšγ**.** ***kižiklā-*** 'kicsinek tartani' [< *kižik-:* relatív szótő (< *ki-*: abszolút szótő + *-žik-*: képző) + *-lā:* képző] relatív szótöve a *kižik-*.

A relatív szótőnek alapul a 'kicsi' jelentésű szó szolgált, amelynek megfelelői ismertek a török nyelvekben és a magyarban is. Idetartozik a csuv. ***kĕšĕn*** 'fiatal', bask. *kese* 'fiatal, kicsi', kazak *kiši,* kirg. *kiči, kičüü,* üzb. *kičik* 'fiatal'. (JEGOROV 1964) < csuv. *kĕ-*: abszolút szótő + *-šĕn*: képző, bask. *ke-* + *-se,* kazak *ki-* + *-ši*, kirg. *ki-* + *-či, ki-* + *-čüü,* üzb. *ki-* + *-čik.*

Eleink úgy gondolkodtak, hogy a gyökérhez, a maghoz közeli állapot az kicsi és fiatal. Ezt tükrözi a szó jelentése és szerkezei felépítése is. Az abszolút szótő (*kĕ-*, *ke-, ki-*) a csuv. *kăk* 'gyökér' és társaival tartozik össze, a szónak a második eleme pedig képző.

A szónak a magyarban három alakban is van megfelelője, vö.: magy. *kicsiny, kicsi, kis*. A TESz szerint a magy. ***kicsiny,*** *kicsi* 'nem nagy, pici, kevés, csekély mennyiségű, kisgyerek, alacsonyabb rendű, rangú, jelentéktelenebb személy, állat kölyke'. A szócsalád alapja, a kicsiny török eredetű. Megfelelője ma csak a csuvasból van kimutatva, vö.: csuv. *kĕšĕn* 'kicsi, fiatal, kiskorú'. Továbbképzett alakjai más török nyelvekben is megvannak, vö.: alt. *kičinek* 'kicsi', tuv. *kičinäš* 'nagyon kicsi'. (TESz) < magy. *ki-:* abszolút szótő + *-csiny:* képző, csuv. *kĕ-* + *-šĕn,* alt. *ki-* + *-činek:* képző (< *-či-* + *-nek*) 'kicsi', tuv. *kičinä-*: relatav szótő + *-š*: képző. A TESz szócikk írója kétszeresen is tévedett. Egyrészt azért, mert a magyar szó nem lehet török eredetű. Másrészt azért, mert tévedett, mert alt. *kičinek* nem tovább képzett, hanem teljesebb alakja a magy. *kicsiny,* csuv. *kĕšĕn* szónak. Azonban a tuv. *kičinäš* valóban tovább képzett szó.

Alakváltozat a magy. *kis* szó, amely a TESz szerint magy. ***kis*** 'kevésbé jelentős, jelentéktelen, alacsonyrendű, kevés, csekély mennyiségű, szeretett, kedves, aranyos, fiatal'. Ótörök eredetű, vö.: CC. *kiči* 'kicsi', türkm. *kiči* 'ua.', bask. *kese* 'fiatal, kiskorú', kaz. *kiši* 'ua.', kum. *gičči* 'kicsi', alt. *kičü '*fiatal, kiskorú'. (TESz) < magy. *ki-*: abszolút szótő + *-s*: képző, CC. *ki-* + *-či,* türkm. *ki-* + *-či,* bask. *ke-* + *-se,* kaz. *ki-* + *-ši,* kum. *gič-* + *-či,* alt. *ki-* + *-čü.*

Idetartozik az oszm. ***küčük*** 'kicsi' is. A magy. *kis, kicsi, kicsiny, kicsinyke* egymásnak alakváltozatai. Az abszolút szótő mindenütt ugyanaz (*ki-, ke, -kü, -gi*), vö.: csuv. *kăk* 'gyökér' és nyelvi párhuzamai. A képzőknek igen sokféle alakváltozat járult az abszolút szótőhöz. A legteljesebb a magyar *kicsinyke, kicsinke* szóban a *-csinyke, -csinke* képző és az alt. *kičinek*. Ennek további fejleményei a -čVn, -čVk, -čV, -č. A magyarban a palatalizált *-n* a korábbi -nk- mássalhangzó kapcsolat fejleménye (*-nk-* > *-nγ-* > *-nj-* > *-ny-*). A képzőben a *-k* és az *-n-* vagy megmaradt, tovább alakulva pedig vagy a *-k* tünt el, vagy az *-n-* vagy mindkettő. A tuvai *kičinäš* magyar változata lehet a *kicsinyes.*

15.3.120. csag. ***kïtau*** 'dzsida, szurony, nyíl'. < csag. *kï-*: abszolút szótő + *-tau:* képző.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A megnevezés a szurony hegyes vége alapján született. Rokona a magy. *kés*, *kasza,* összetartozik vele az ang. *cut* 'vág'. A TESz szerint a magy. ***kés*** ’vágásra, szúrásra használt nyeles eszköz’. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *käsi*, cser. *keze* ’kés’. (TESz) < *ké-*: abszolút szótő + *-s:* képző. A szócikk írója kevés nyelvi adatot hozott bizonyítékul, nem igazolt a magyar szó finnugor eredete.

A TESz-ben a magy. ***kasza*** ’szálas termények levágására használatos hosszú nyelű kézi szerszám, a kaszához bizonyos mértékben hasonló tárgy, eszköz, elbuktató lábmozdulat, gáncs’. Szláv eredetű, vö.: blg. *kosá* ’kasza’. (TESz) < *ka-*: abszolút szótő + *-sza*: képző. Nem igazolt a magy. *kasza* szláv eredete.

15.3.121. csag. ***gevzen*** 'menyét'. < csag. *gev-*: abszolút szótő + *-zen:* képző.

Idetartozik a Kāšγ**.** ***kužuklā-*** 'fenékre verni' < *kužuk-*: relatív szótő 'fenék, hátsó rész' + *-lā-:* képző relatív szótöve a *kužuk-*.

Rokona a magy. ***görény*** ’a macskánál kisebb ragadozó állat, amely veszélyben átható bűzt bocsát ki magából, ennek az állatnak gereznája, bűzt árasztó ember’. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, megfelelője a mai csuvasban nincs meg, de vö.: bask. *küδen*, kirg. *küzön,* hak. *küzen,* tuv. *küzem* ’görény, menyét’, mong. *kürene,* mandzsu *kurene* ’ua.’. (TESz) < *gö-:* abszolút szótő + *-rény*: képző, bask. *kü-* + *-δen*, kirg. *kü-* + *-zön,* hak. *kü-* + *-zen,* tuv. *kü-* + *-zem,* mong. *kü-* + *-rene,* mandzsu *ku-* + *-rene.* Az adatok idetartoznak, azonban a magyarban a kölcsönzés nem igazolt.

Alakváltozata a mong. ***k'ürene.*** Az állat a farkáról kaphatta az elnevezést s a farok szó a csuvasban ***xüre, xĕvre*** 'farok, kormány', vö.: MK. *kudruk*, csag., ujg., üzb., kirg., oszm., karacs., kum., alt. *kujruk,* kaz., k.kalp., nog. *kujryk*, tat. *kojryk*, bask. *kujruk,* azerb. *gujrug,* türkm. *gujruk,* hak. *xuzurux,* tuv. *kuduruk,* jak. *kuturuk,* mong. *xudurga,* vö.: *kudur* 'farokkal irányítani'. (JEGOROV 1964) A 'farok' szavak szerkezeti felépítése szótő + képző: csuv. *xü-*+ *-re, xĕv-* + *-re,* MK. *kud-* + *-ruk*, csag., ujg., üzb., kirg., oszm., karacs., kum., alt. *kuj-* + *-ruk,* kaz., k.kalp., nog. *kuj-* + *-ryk*, tat. *koj-* + *-ryk*, bask. *kuj-* + *-ruk,* azerb. *guj-* + *-rug,* türkm. *guj-* + *-ruk,* hak. *xuzu-* + *-rux,* tuv. *kudu-* + *ruk,* jak. *kutu-* + *-ruk,* mong. *xudu-* + *-rga.* A *görény* szavak szerkezeti felépítése ugyanaz: mong. *k'ü-* + *-rene,* magy. *gö-* + *-rény,* CC. *kara qü-* + *-zen*, bask. *kö-* + *-δεn,* kirg. *kü-* + *-zön,* hak. *kü-* + *-zen,* tuv. *kü-* + *-zen* 'görény, menyét', mong. *kü-* + *-rene*, mandzsu *ku-* + *rene.*

Hozzátesszük, hogy a fenti 'farok' jelentésű szavak a 'hát, fenék' jelentésű szó + képző 'valamihez tartozó, valami mellett lévő, valamivel ellátott' szerkezeti felépítésűek.

A szótövek alakváltozatai úgy függnek össze, hogy az eredeti szókezdő *k-* részben megmaradt, vö.: mong. *k'ü-,* bask. *kö- ,* kirg. *kü-,* hak. *kü-,* tuv. *kü-,* mong. *kü-,* mandzsu *ku-* (vö.: '*görény),* MK. *kud-,* csag., ujg., üzb., kirg., oszm., karacs., kum., alt. *kuj-,* kaz., k.kalp., nog. *kuj-,* tat. *koj-,* bask. *kuj-,* tuv. *kudu-,* (vö.: 'farok'), részben *k-* > *x-* réshangúsodás történt: csuv. *xü-, xĕv-,* hak. *xuzu-,* mong. *xudu-,* valamint *k-* > *g-* zöngésedés: magy. *gö-*, azerb. *guj-,* türkm. *guj-.* A szótő második mássalhangzója eredeti *-t-* volt, vö.: jak. *kutu-,* amely zöngésedhetett (*-t-* > *-d-*) vö.: MK. *kud-,* tuv. *kudu-,* mong. *xudu-,* zöngésedett, palatalizálódott és réshangúsodott (*-t-* > *-d'-* > *-j-*): csag., ujg., üzb., kirg., oszm., karacs., kum., alt. *kuj-,* kaz., k.kalp., nog. *kuj-,* tat. *koj-,* bask. *kuj-,* azerb. *guj-* , türkm. *guj-, z*öngésedett, réshangúsodott: *-t-* > *-δ-* > 1. *-w-* > 1.1. *-v-* (csuv. *xĕv-*) 1.2. *-V-* > *-0-* (csuv. *xü-,* mong. *k'ü-,* magy. *gö-,* CC. *qü-,* bask. *kö-,* kirg. *kü-,* hak. *kü-* , tuv. *kü-,* mong. *kü-,* mandzsu *ku-*) 2. *-z- (*hak. *xuzu-* + *-rux).* A második elem a képző, kezdő mássalhangzója eredeti *t-* volt, amelynek csak a fejleményei szerepelnek a 'gödény' és a 'farok' szavakban. A *t-* zöngésedett és

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

réshangúsodott (*t-* > *δ-*): bask. *-δεn,* tovább változott (*t-* > *δ-* 1. *r-*): csuv. *-re,* MK. *-ruk*, csag., ujg., üzb., kirg., oszm., karacs., kum., alt. *-ruk,* kaz., k.kalp., nog. *-ryk*, tat. *-ryk*, bask. *-ruk,* azerb. *-rug,* türkm. *-ruk,* hak. *-rux,* tuv. *-ruk,* jak. *-ruk,* mong. *-rga,* mong. *-ene,* magy. *-rény,* mong. *-rene*, mandzsu *-rene,* 2. *z-*: CC., hak. *-zen,* tuv. *-zen,* kirg. *-zön.* A képzők második mássalhangzója vagy *-k* (CVk) ill. a zöngésedett változata a *-g-* (CgV), vagy pedig nazális (CVn, CVn'). Ennek az a magyarázata, hogy a közös előzmény *CVnk < *CVtk lehetett. Az egyik esetben denazalizáció történt, a másik esetben pedig a nazális maradt meg és a zárhang tűnt el *-k-* > *-γ-* > 1. *-w-* > *-V-* > *-0-*, 2. *-j-*. A *-j-* az előző *-n*-nel együtt alkotja a magy. *-ny*-t.

A magy. *hát* szó összetartozik a fenti abszolút szótövekkel. A magy. ***hát*** a TESz szerint ‘szélesebb tetejű magaslat, földhát, a testnek a mellső oldallal ellentétes felülete, a hátat borító állati szőrzet, a ruhának a hátat borító része, valaminek a fonáka, másik oldala, támla’. Ősi örökség az uráli korból, vö.: szam. szelk. *kottì, kotte* ‘vissza, hátra, *qottä, qott* ‘hanyatt’. (TESz) < *há-*: abszolút szótő + *-t:* képző. A magyar szó uráli eredete nem igazolt.

Ami a szótöveket illeti, az az eset áll fenn, amikor egy képzett szónak (vö.: csag. *gevzen* és társai) az abszolút szótöve valójában a relatív szótöve, de ez csak kiterjedt további vizsgálatok során deríthető ki.

Rokonuk a csuv. ***kut*** 'hátsó rész, fenék', MK., Zamahš., kirg., kazak, polov., csag. *köt*, bask., tat. *küt,* k.kalp. *kot,* üzb. *ket,* üzb. *kut,* azerb., oszm. *göt* 'fenék'. (JEGOROV 1964) < csuv. *ku-:* abszolút szótő + *-t:* képző, MK., Zamahš., kirg., kazak, polov., csag. *kö-* + *-t*, bask., tat. *kü-* + *-t,* k.kalp. *ko-* + *-t,* üzb. *ke-* + *-t,* üzb. *ku-* + *-t,* azerb., oszm. *gö-* + *-t.*

15.3.122. csag. ***gev-gec*** 'lyuk, nyílás, seb'.

Rokonuk a magy. ***kés*** szó.

15.3.123. csag. ***kerdž*** 'hurok, melyet a hóhér akasztás alkalmával a kivégzendő nyakába vett'. < csag. *ker-*: relatív szótő + *-dž:* képző.

Rokona a magy. ***görcs*** ’fájdalmas izomösszehúzódás, korcsképződmény, csomó, bütyök a fa testében, (fonálon stb.) bog, csomó, kolonc a kútgém végén, fatuskó, fatönk, alacsony és vézna ember, nyirokcsomó daganat, golyva’. Szláv, közelebbről valószínűleg déli szláv eredetű, vö.: blg. *grъč* ’fájdalmas izomösszehúzódás, görcs’ stb. (TESz) < *gör-*: relatív szótő *(*< *gö-*: abszolút szótő + *-r*: képző*)* + *-cs*: képző, blg. *grъ-*: relatív szótő + *-č:* képző. A magyar szó szláv eredete nem igazolt. A relatív szótő a magy. *kör* és társaival rokon. Összetartozik a csag. *-dž* és a magy. *-cs* képző is.

15.3.124. csag. ***geri, gire*** 'görény'. < csag. *ge-*: abszolút szótő + *-ri:* képző, *gi-* + *-re*.

Ld. csag. ***gevzen*** 'menyét', magy. ***görény***. A csagatáj ***geri, gire*** alak az akadémiai álláspont szerint csuvasos bélyeggel ellátott szó lenne, hiszen a *-z*-vel szemben *-r-* van. Ez a szó is példa arra, hogy elhibázott, megalapozatlan az *r-* török és a *z*-török nyelvek megkülönböztetése, azaz a csuvasos, másképpen bolgár bélyeg és a köztörök bélyeg megkülönböztetése. Ilyen esetekben helytelenül a bolgárból való átvétellel magyarázzák a szót.

15.3.125. csag. ***gez*** 'a seprű nyele'. < csag. *ge-*: abszolút szótő + *-z:* képző.

Rokona a magy. ***karó***, amely a TESz szerint ’egyik végén rendszerint kihegyezett, vékonyabb

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

farúd, kerítés'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, megfelelője nincs meg a mai csuvasban, de általánosan elterjedt a törökség többi ágában, vö.: ujg. *kazγuk*, oszm. *qazık,* türkm., tat., kirg., alt. *qazyq,* bask. *qaδyk*, ujg. mod. *qazuq* 'karó'. (TESz) < *ka-*: abszolút szótő + *-ró*: képző, ujg. *ka-* + *-zyuk*, oszm. *qa-* + *-zık,* türkm., tat., kirg., alt. *qa-* + *-zyq,* bask. *qa-* + *-δyk*, ujg. mod. *qa-* + *-zuq*.

15.3.126. csag. ***küči*** 'kutyakölyök'. < csag. *kü-*: abszolút szótő + *-či*: képző.

Összetartozik vele a magy. *kölyök,* amely a TESz szerint magy. ***kölök, kölyök*** 'emlősök, főként kutya, macska kicsinye, csintalan fiúgyermek, gyerekember, fattyúhajtás'. Valószínűleg csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: kipcs., csag. *köšäk* 'fiatal teve', oszm. *köšek* 'teve kicsinye', azerb. *köšäk* 'ua.'. A mai csuvasban nincs meg. Vö.: mong. *gülige* 'kutya kölyke'. (TESz) < *kö-*: abszolút szótő + *-lök*: képző, *kö-* + *-lyök,* kipcs., csag. *kö-* + *-šäk,* oszm. *kö-* + *-šek,* azerb. *kö-* + *-šäk,* mong. *gü-* + *-lige.*

A magyar közszóban a *–lök, -lyök* második elem közelebbről összetartozik a mong. *–lige* elemmel, de a törökségben ismert *–šäk, -šek* formák is a rokonai. Helytelen megítélés az, hogy az *–l*-es változat a csuvasra jellemző, ezért azt csuvas illetőleg bolgár bélyegnek kell nevezni, az *–š*-t tartalmazók pedig ezzel szemben állnak, ezért azt köztörök jellemzőnek hívják szintén helytelenül. A magyarban is meglévő szavakat eszerint csoportosítják csuvasos típusú vagy köztörök jövevényszónak helytelenül.

Őseink gondolkodása szerint - minthogy a *kölyök* a kicsi állatra, emberre vonatkozik - a magy. *kölyök* és nyelvi párhuzamai a *kicsi* és az 'elindul' jelentésű szavakkal, azaz a magy. *kel, kél* szóval rokonok. Vö.: oszm. ***kalkmak*** 'indulni' (< *kalk-*: relatív szótő + *-mak*: főnévi igenév képző), csuv. ***kalča*** '(fiatal) vetés, csira, őszi vetés', tat. *kelše* 'fiatal, csira, sarj gabona', tat. *kalk* 'elindulni, felemelkedni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *kal-*: relatív szótő + *-ča:* képző, tat. *kel-* + *-še,* tat. *ka-*: abszolút szótő + *-lk:* képző.

Kötődnek hozzájuk a csuv**.** ***kil-*** 'jönni, megérkezni', a magy. *kél* és társai, stb., sőt rokonuk az oszm. ***köpek*** (< *kö-*: abszolút szótő + *pek*: képző) 'kutya' is.

A csag. ***küči*** alakváltozatai közé tartoznak a magy. ***kicsi*** és nyelvi párhuzamai. A családban a legkisebb gyereket nálunk is nevezik kicsinek, amelyet még 80 éves korában is visel. A fenti képzők magy. *–lök, -lyök,* mong. *–lige,* csag. *-či* egymásnak alakváltozatai, a képző kezdő mássalhangzója eredeti *-t* volt.

15.3.127. csag. ***görüšmek*** 'találkozni egymással'. < csag. *görü-*: relatív szótő + *-š-*: kölcsönösséget kifejező képző + *-mek:* főnévi igenév képző.

A csag. *görü-*: relatív szótő összetartozik a 'lát, néz' jelentésű szavakkal, vö.: csuv. ***kur-*** 'látni, nézni, észrevenni', ÓT., MK., ujg., azerb., alt., ojr., tuv., hak., kirg., kazak, nog., k.kalp. *kör,* üzb. *kur,* bask., tat. *kür,* türkm., oszm., kum. *gör* 'látni, nézni', mong. *kara, xara* 'nézni, látni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *ku-*: abszolút szótő + *-r-*: képző, ÓT., MK., ujg., azerb., alt., ojr., tuv., hak., kirg., kazak, nog., k.kalp. *kö-* + *-r,* üzb. *ku-* + *-r,* bask., tat. *kü-* + *-r,* türkm., oszm., kum. *gö-* + *-r,* mong. *ka-* + *-ra, xa-* + *-ra*.

Idetartozik a csuv. ***kuś*** 'szem, nyílás, fül', ujg., azerb., kirg., kazak, nog., balk., karacs. *köz,* türkm, oszm., gag., kum. *göz*, hak. *kös*, bask., tat., üzb. *kuz* 'szem'. (JEGOROV 1964) < csuv. *ku-:* abszolút szótő + *-ś*: képző, ujg., azerb., kirg., kazak, nog., balk., karacs. *kö-* + *-z,* türkm, oszm., gag., kum. *gö-* + *-z*, hak. *kö-* + *-s*, bask., tat., üzb. *ku-* + *-z.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A relatív szótő kezdetben nómen-verbum volt, idővel az egyik irányban az igei jelentésben, a másik irányban pedig a névszói jelentésben maradtak fenn az alakváltozatok. A fenti adatok ez esetben sem igazolják a csuvas rotacizmus és a köztörök zetacizmus elméletét.

15.3.128. csag. ***gögertmek*** 'kékíteni, kékre festeni'. < csag. *gögert-*: relatív szótő [< *göger-*: relatív szótő (< *göge-*: relatív szótő + *-r-*: képző,) + *-t:* képző] + *-mek*: főnévi igenév képző.

A relatív szótő (csag. *göge-*) összetartozik a csuv. ***kăvak*** 'kék, szürke', ÓT., KB., ujg., kirg., kazak, k.kalp., nog. *kök,* türkm., oszm *gök*, üzb. *kuk,* bask., tat. *kük,* azerb. *köj* 'ég, kék', hak. *kök* 'kék', tuv. *ak-kök* 'kék', *kök* 'kék', alt. *kök,* jak. *küox,* mong. *xöx* 'kék, zöld'. (JEGOROV 1964) < csuv. *kă-*: abszolút szótő + *-vak*: képző, ÓT., KB., ujg., kirg., kazak, k.kalp., nog. *kö-* + *-k*, türkm., oszm. *gö-* + *-k,* üzb. *ku-* + *-k*, bask., tat. *kü-* + *-k*, azerb. *kö-* + *-j*, hak. *kö-* + *-k*, tuv. *ak* + *kök* (< *kö-* + *-k*), *kö-* + *-k,* alt. *kö-* + *-k*, jak. *kü-* + *-ox*, mong. *xö-* + *-x*.

A TESz szerint a magy. ***kék*** 'olyan színű, mint a derült ég, zöld, szürke'. Ótörök eredetű. Vö.: türk *kök,* oszm. *gök*, türkm. *göök*, jak. *küöx,* csuv. *kăvak* 'ég, kék, zöld', mong. *küke*, kalm. *kükü*, burj. *kökö* 'kék, zöld'. (TESz) < magy. *ké-*: abszolút szótő + *-k*: képző, türk *kö-* + *-k,* oszm. *gö-* + *-k*, türkm. *göö-* + *-k*, jak. *kü-* + *-öx,* csuv. *kă-* + *-vak,* mong. *kü-* + *-ke*, kalm. *kü-* + *-kü*, burj. *kö-* + *-kö.*

A szó úgy keletkezhetett, hogy a víz hangjára visszavezethető szó a folyóforrást jelölte, amely nem más, mint a folyó feje, a színe pedig kék, zöld. Természetes, hogy a 'fej' jelentésű magy. *kobak, kupak, kúp* és társai is idetartoznak a színnevek mellett. Az 'ég' jelentésű szavak is innen vannak, hiszen mind a bolt alakja és a kék színe kapcsán rátapadt a már ismert megnevezés.

15.3.129. csag. ***gögergen*** 'kizöldült (mező, rét), kihajtott növényzet, megkékült'. < csag. *göger-*: relatív szótő (< *göge-*: relatív szótő + *-r*: képző) + *-gen*: folyamatos melléknévi igenév képző.

A csag. *göge-* relatív szótő a magy. *kék* és társaival rokon.

15.3.130. csag. ***gügrenmek, gögrenmek*** 'haragos, mérges lenni, a haragtól izgatott lenni, mérgelődni'. < csag. *gügre-:* relatív szótő + *-n-:* visszaható ige képző + *-mek:* főnévi igenév képző, *gögre-* + *-n-* + *-mek.*

A csag. *gügre-:* relatív szótő eredetileg nómen-verbum volt, ennek a névszói jelentését őrzi a csuv. *xajar* 'harag' és a magy. *harag*. Idetartoznak az egyéb török nyelvi párhuzamok is, vö.: csuv. ***hajar*** 'szigorú, haragos', miser *gajar, xajär* 'ravasz', kirg. *ajar* 'ravasz. csaló', türkm. *kahar* 'harag, elégedetlenség'. (JEGOROV 1964) < csuv. *xaja-:* abszolút szótő + *-r:* képző, miser *gaja-* + *-r, xajä-* + *-r,* kirg. *aja-* + *-r,* türkm. *kaha-* + *-r.*

Idetartozik az oszm. *kızmak (< kız-*: relatív szótő + *-mak*: főnévi igenév képző) 'haragudni' ige relatív szótöve (oszm. *kız-*).

Megjegyezzük, hogy a 'csaló' jelentésű változatok inkább a görbe típusú szavakkal van közelebbi kapcsolatban. Aki csal, az nem egyenes úton jár. Ld. csag. ***kargaš*** 'átkozás, átok'.

15.3.131. csag. ***göglek, gögrek*** 'mell, kebel'. < csag. *gög-*: relatív szótő (< csag. *gö-*: abszolút szótő + *-g-*: képző) + *-lek*: képző*, gög-* + *-rek.*

A csagataj adatok érdekessége, hogy a *-lek, -rek* képzők kezdő mássalhangzója *-l* és *-r*. Az

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

akadémiai álláspont szerint itt *-š*-nek és *-z*-nek kellene lenni, mert a csagatáj köztörök nyelv. Ám a nyelvek nem igazodnak a mérvadó tudósaink álláspontjához.

A csagatáj *göglek* és a magyar *kebel* szó valamint az ázsiai ország fővárosa *Kabul* összetartoznak. A városnévnek alapul az ilyen nevű völgy szolgált. Miután eleink gondolkodásában a mélyedés ellentettje a dudor is idetartozik, ezért a kiemelkedések is megkapták ugyanezt a megnevezést. A végső eredetet az ősmagyarban valamint a szkíta és a hun nyelvekben kell keresni.

A magy. *kebel* szó *kebe-* relatív szótöve összetartozik a magy. *kobak* szóval, amely a TESz szerint vö.: magy. ***kobak*** ’lopótök, illetőleg ennek terméséből készült edény, valakinek a feje (megvető értelemben vagy tréfásan), kúszó növény nagy, gömbölyded termése, kivájt fa, főkötő, buta, ostoba’. Török, közelebbről valószínűleg kun-besenyő eredetű, vö.: kipcs. *qabaq,* oszm. *kabak,* tat., bask, nog., kirg. *kabak* ’tök’. Az ukr., or. *kabak* ’ua.’, török jövevény. (TESz) < magy. *ko-*: abszolút szótő + *-bak:* képző, kipcs. *qa-* + *-baq,* oszm. *ka-* + *-bak,* tat., bask, nog., kirg. *ka-* + *-bak,* ukr., or. *ka-* + *-bak.*

Rokonuk a csuv. ***kăvapa*** 'púp', AFT, azerb. *köbek*, türkm., oszm *göbek* 'púp'. (JEGOROV 1964) < csuv. *kăva-*: relatív szótő + *-pa: képző,* AFT, azerb. *kö-*: abszolút szótő + *-bek*: képző, türkm., oszm *gö-* + *-bek.*

Idetartozik a magy. *göb* is. A szó a TESz szerint vö.: magy. ***göb*** 'gomb (a ruhán)', púp, csomó, daganat'. Valószínűleg hangfestő eredetű. (TESz) < *gö-*: abszolút szótő + *-b:* képző.

Alakváltozata a magy. ***göbe*** 'folyó medrében levő gödör, örvény, sárral, vízzel telt gödör, pocsolya'. Bizonytalan eredetű. (TESz) < magy. *gö-*: abszolút szótő + *-be*: képző.

A magy. ***geleb*** nincs meg a TESz-ben, pedig alakváltozata a *kebel* szónak. Szerkezeti felépítése: *gele-*: relatív szótő + *-b*: képző.

A 'púp, csomó' jelentésű relatív szótövek összetartoznak a magy. ***kankó, kákó*** szavakkal. Jellemzőjük az elágazásnál jelentkező csúcsos, púpos, hegyes forma. Ha a hegyes forma lefelé irányul, akkor nem dudorról, hanem mélyedésről beszélünk, a megnevezés azonban lehet ugyanaz.

15.3.132. csag. ***gömek*** 'gümő, csomó, kidudorodás a torkon, mely felnőtt korban jelentkezik'. < csag. *gö-*: abszolút szótő + *-mek*: képző.

Rokona a magy. *gümő, gumó, gubó*. A TESz szerint a magy. ***gümő*** 'daganat, kinövés'. Valószínűleg hangfestő eredetű. (TESz) < magy. *gü-*: abszolút szótő + *-mő*: képző.

A magy. ***gumó*** a TESz szerint a *gümő* mély hangú változata. (TESz) < magy. *gu-*: abszolút szótő + *-mó*: képző.

A magy. ***gubó '***gubacs, hernyó, főleg selyemhernyó burka a bábállapotban,termés, főleg gesztenye külső burka, toktermés, buga (mint virágzati forma), kinövés, daganat, szemgolyó, guba (mint egyfajta tészta)'. Valószínűleg hangfestő eredetű. (TESz) < magy. *gu-*: abszolút szótő + *-bó*: képző.

Ld. még magy. ***huny, kum.*** A magy. ***kupak*** ’mákgubó, sapka, süveg, pipa fedele, zárófedő, előbőr, fityma, tökfej’. Bizonytalan eredetű. Talán származékszó: a ’csúcs’ jelentésű *kúp –k* kicsinyítő képzős származéka. (TESz) < *ku-*: abszolút szótő + *-pak:* képző.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Rokon a magy. ***gubacs guba-*** töve, a ***guba*** (napraforgóé) és még számos szó, amely az alakjáról kapta az elnevezést.

15.3.133. csag. ***kesegen*** 'igen éles'. < csag. *kese-*: relatív szótő + *-gen*: folyamatos melléknévi igenév.

Rokona a régi oszm. ***keseken*** 'scharf, scheidig' és a magy. ***keskeny***, amely a TESz szerint bizonytalan eredetű. (TESz) < 1. *keske-:* relatív szótő (< *ke-*: abszolút szótő + *-ske*: képző) + *-ny*: képző, 2. *kes-*: relatív szótő, jelentése 'vág' + *-keny:* ld. a török *-ken:* folyamatos melléknévi igenév képző.

A forrásfolyó egyúttal keskeny is s a hasonló tulajdonságú élőlények, egyéb tárgyak is megkaphatják ezt a jelzőt. Megvan családnévben is, vö.:

Keskeny csn. ⟵ magy. *keskeny* 'vékony, karcsú' (KÁZMÉR 1993) < *Keske (< Ke* + *-ske)* + *-ny*

A relatív szótő pedig a magy. *kés* szóval tartozik össze.

15.3.134. csag. ***kiši karam*** 'közeli rokon'. < *ki-*: abszolút szótő + *-ši:* képző, *ka-*: abszolút szótő + *-ram:* képző.

A szókapcsolat első tagja a csag. *kiši* összetartozik a csuv. ***xušă*** 'köz, távolság' (JEGOROV 1964) és a magy. *köz* szóval, valamint a *közel köze-* relatív szótövével.

A TESz szerint a magy. ***köz*** 'személyeket, dolgokat egymástól elválasztó terület, térköz, időköz, kapcsolatban, viszonyban, vonatkozásban van valakivel, valamivel, közepe valaminek, közkatona, közösség, közös, együttesen használt, birtokoslt, közbülső, középső, közönséges, megszokott, mindennapi, mindenkire vonatkozó, többeket érintő, nem különleges, csekély értékű, (erkölcsileg) közömbös'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *kottel* 'közép', osztj. *kot* 'köz', cser. *keδäl* 'a test közepe, test (két végpont közti) közép'. (TESz) < magy. *kö-*: abszolút szótő + *-z:* képző, vog. *kotte-*: relatív szótő + *-l*: képző, osztj. *ko-*: abszolút szótő + *-t:* képző, cser. *keδä-*: relatív szótő *(<* *ke-*: abszolút szótő + *-δä-*: képző) + *-l:* képző.

A magy. ***közép*** 'közepes termet, nagyság, középszerű, közbülső, közömbös, valaminek a középső része, közbülső lehetőség, mód, középút, legfontosabb rész, pont, középpárt, átlagember, átlagos, középszerű tömeg'. Ősi örökség az ugor korból, vö.: osztj. *kotew* 'közepe valaminek', *kodew* '(kötél, fa, út, folyó, tó) közepe, középső', *kittep* 'közép, középpont, középső'. (TESz) < magy. *kö-*: abszolút szótő + *-zép*: képző, osztj. *ko-*: abszolút szótő + *-tew, ko-* + *-dew.*

A kérdés, hogy a magy. *köz* és a *közép* egymásnak csupán alakváltozatai-e, vagy a köz és a közé- relatív szótő tartozik össze és a *-p* külön képző. Annyi bizonyos, hogy az adatok mind idetartoznak és nagyon értékesek, azonban a szócikk írója nem vette figyelembe a török adatokat, következésképp nem igazolt a magyar szónak sem a finnugor, sem az ugor nyelvi eredete. Az eredeti szókezdő *k-* a csuvas kivételével mindenütt megőrződött, a második mássalhangzó, azaz az abszolút szótőhöz járuló 'valamivel való ellátottság, valamihez tartozó, valami mellett lévő' jelentésű képző kezdő mássalhagzója eredeti *t-*, amely megmaradt a vogul és az osztják nyelvben, de megvan a magy. *köt* szóban is. A *-t-* zöngésedett és réshangúsodott, vö.: cser. *-δ-*. Ez az interdentális zöngés spiráns az egyik irányban *-z-* lett, amelyet őriz a magyar. A csagatájban és a csuvasban a *-t-* zöngétlensége megmaradt, csupán réshangúsodott, amelynek az eredménye *-š-* lett.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Az osztják és a vogul szóvégi *-w* vagy eredeti *-t* vagy *-k* fejleménye. Annyi bizonyos, hogy a *-w-* fejleménye egyaránt lehet *-b-* és *-m-*. A magy. közép *-p-*je vagy utólag zöngétlenedett, vagy eleve a *-w* zöngétlen párjának az *-φ* (bilabiális zöngétlen spiráns) hangnak a fejleménye.

Idetartoznak a tovább képzett alakok, vö.: magy. ***közös*** ’a közösség tagjaira vonatkozó, többeket érintő stb.’. Származékszó. (TESz) < *közö-:* relatív szótő *(*< *kö-*: abszolút szótő + *-zö-*: képző) + *-s:* képző; magy. ***között*** ’személyek, dolgok közösségében, csoportjában, közé stb.’. A szócsalád tagjai megszilárdult ragos alakulatok. (TESz) < *közöt- (*< *kö-* + *-zöt-)* + *-t.*

Eleink úgy gondolkodtak, hogy a születés, a forrás helye egyben elágazás, ugyanakkor két víz találkozási pontja s ez a pont összeköt, ez a közép, ugyanakkor a hozzá tartozó két víz közötti terület a közhöz tartozó, a mellette lévő hely, ami ugyancsak köz, egyben között van. Következésképp ami ehhez a ponthoz közeli, az rokon is, mert maga a középpont a forrás, tehát a forráshoz, az anyához tartozó. Ez azt is jelenti, hogy a csag. *kiši karam* szószerkezet mindkét tagja ugyanabba a szócsaládba tartozik. Közelebbről az első tag a *köz* szóval, a második tag a rokon, a vér szerinti hozzátartozó jelentésű szavak családjába tartozik. Vö.: csuv. ***xurăntaš*** 'rokon', ujg. *kerindaš,* üzb. *karindoš,* türkm. *garyndaš,* alt. *karyndaš kiži,* bask. *kärzäš,* kirg. *karyndaš,* 'rokon', kazak *karyndas,* nog. *kardaš,* tat. *kardäš* 'rokon', KB. *karyndaš* 'fivér', alt. *karyndaš* 'fivér', *kys karyndaš* 'lánytestvér', oszm. *kardeš* 'fivér', *kyzkardeš* 'lánytestvér', azerb. *gardaš,* hak. *xaryndas* 'fivér'. < *karyn* (csuv. *xyrăm* 'gyomor, has, potroh, bendő, valaminek a belseje, méhe'). Vö.: ujg. *ka* 'rokon', É.kor. *ka* 'család'. (JEGOROV 1964) < csuv. *xurăn-*: relatív szótő (< csuv. *xu-*: abszolút szótő + *-răn-*: képző) + *-taš:* 1. képző, 2. 'társ', ujg. *kerin-* + *-daš*, üzb. *karin-* + *-doš*, türkm. *garyn-* + *-daš,* alt. *karyn-* + *-daš kiži,* bask. *kär-* + *-zäš*, kirg. *karyn-* + *-daš*, kazak *karyn-* + *-das,* nog. *kar-* + *daš*, tat.' *kar-* + *-däš*, KB. *karyn-* + *-daš*, alt. *karyn-* + *-daš*, *kys* 'lány' + *karyn-* + *-daš*, oszm. *kar-* + *-deš*, *kyz* lány' + *kar-* + *-deš,* azerb. *gar-* + *-daš,* hak. *xaryn-* + *-das,* ujg. *ka*, É.kor. *ka.*

A kutatásaink nem támogatják Jegorov azon véleményét, hogy a 'rokon' jelentésű szavaknak alapul a 'gyomor' szó szolgált alapul. Figyelemre méltó, hogy a szó belseji nazális több nyelvben is eltűnt, vö.: bask. *kärzäš,* nog. *kardaš,* tat. *kardäš,* oszm. *kardeš,* azerb. *gardaš.* Ez arra utal, hogy a csag. *ka-*: abszolút szótő + *-ram:* képző szerkezeti felépítés helyes. Ez azt is jelenti, hogy a csag. *karam* s a relatív szótövek, vö.: csuv. *xurăn-,* ujg. *kerin-,* üzb. *karin-,* türkm. *garyn-,* alt. *karyn-,* kirg. *karyn-,* kazak *karyn-,* KB. *karyn-,* alt. *karyn-* egymásnak alakváltozatai, s ezeknek a denazalizált változata a bask. *kär-,* nog. *kar-,* tat.' *kar-,* oszm. *kar-,* azerb. *gar-*. Érdekesség, hogy az ujg. *ka-* és az É.kor. *ka-* az abszolút szótővel esik egybe, amely magára a forrásra, a magra, az ősanyára utal, amely megvan 'gyökér' jelentésben, vö.: csuv. ***kăk*** ’gyökér, alap, nemzetség’, Kāšγ., azerb., türkm., oszm., tuv. *kök* ’gyökér’, csag. *kök* ’gyökér, alap, kezdet’ (JEGOROV 1964)

Megjegyezzük, hogy a vizsgálataink arra is utalnak, hogy a csuv. *kăk* és nyelvi megfelelői is még tovább bonthatók abszolút szótőre és képzőre. Eszerint az ujg. *ka-*, É.kor. *ka-* relatív és abszolút szótöve ugyanaz.

15.3.135. csag. ***gelmegen*** 'a jövő, jövendő, a még el nem jött, el nem érkezett'. < csag. *gel-*: relatív szótő + *-me-*: tagadó képző + *-gen*: folyamatos melléknévi igenév képző.

A relatív szótő rokona a csuv. *kil-* 'jönni' és a magy. *kel, kél* ige.

15.3.136. csag. ***lag*** 'láng'.

A csag. *lag* szónak nazálist is tartalmazó változata a magy. *láng szó.* A magy. ***láng*** a TESz szerint 'égési folyamatot kísérő, tűznyelvek formájában mutatkozó jelentés, heves indulat,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

valaminek a színe-java, alkohol'. Vitatott eredetű. (TESz)

A csuvasban a 'nyelv' szót is használják a láng megnevezésére. A magyarban is ismert a lángnyelv összetétel. Alakját tekintve a láng és a nyelv hasonló, ezért a megnevezések természetes, hogy összefüggnek vagy ugyanazok, vö.: magy. *láng,* lat. *lang* 'nyelv', csuv. *śulăm*[565] 'láng', csuv. *čĕlxe* 'nyelv' stb.

15.3.137. csag. ***mu*** 'ez, emez'.

A csag. ***mu*** 'ez, emez' mutató névmásnak kiterjedt rokonsága van. A szókezdő *m-* eredeti *t-* fejleménye ugyanúgy, mint az oszm. ***bu*** 'ez', ***şu*** 'ez, az' kezdő mássalhangzója a *b-* és az ***ş-***. A szláv nyelvek őrzik az eredeti *t-*t, vö.: or. ***tot*** (hímnemben), ***ta*** (nőnemben), ***to*** (semleges nemben), ***te*** (többes számban) stb. Az eredeti *t-* megtartása mellett különböző irányú változásokról tanúskodnak a mutató névmások: *t-* > *δ-* > *w-* > 1. V- > 0- 2. *m-*, 3. *b-*. A *t-* zöngétlenségét megtartva réshangúsodott: *t-* > *č-* (zárréshang) > *š-* (***ş-***)-: (réshang).

A csag. *mu* összetartozik a magy. ***más, másik*** (< *má-*: abszolút szótő + *-s*, *-sik*: sorszámnév képző) abszolút szótövével és a *mi*? kérdőszóval, továbbá alapját képezi más szavaknak is, pl. ***most.***

Ezek a mutató névmási változatok megtalálhatók további nyelvekben, vö.: K-mong. ***ene*** 'ez', ***tere*** 'az', a közelre és a távolra mutató névmás között az eltérést nem a magas és a mély magánhangzó jelzi mint a magyarban (vö.: *ez, az*). A távolra mutatónak a jelentése 'másik' lehet, amelynek párhuzama az or. *drugoj* 'másik' (< *drug-* + *-oj*). Egyet érthetünk a SIS véleményével, hogy a szó családjába tartozik az or. *drug* 'barát' szó. A K-mong. *mön ene* 'ugyanez', *mön tere* 'ugyanaz' első eleme a *mön* a 'mag' szóhoz vezet bennünket. Az ojr. *eneken* 'csak ez' < *ene ′*ez' + *-ken:* kicsinyítő képző, *tereken* 'csak az' < *tere* 'az' + *-ken*[566]*:* kicsinyítő képző elemekből áll. Az ojr. ***eden*** 'ezek', ***teden*** 'azok' szerkezeti felépítése pedig: *e ′*ez' + *-den:* többes szám jele, *te ′*az' (< vö.: K-mong. *tere* 'az') + *-den:* többes szám jele.

15.3.138. csag. ***mügelmek*** 'meggörbülni, hajlani, magát meghajtani'. < csag. *mügel-*: relatív szótő (< csag. *müge-*: abszolút szótő + *-l-*: képző) + *-mek*: főnévi igenév képző.

A csag. *müge-* abszolút szótő összetartozik a magy. ***mag*** szóval. A mag már önmagában is gömb alakú, a belőle kihajtó csira pedig ív alakban hajt ki. A szó megvan 'test' stb. jelentésben az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekben is.

15.3.139. csag. ***ni*** 'mi?, micsoda?'.

A csag. ***ni*** kérdőszó a törökségben lehet *mi* is, rokona a magy. *mi*? kérdőszó. A TESz szerint a magy. ***mi*** 'miféle dolog, tárgy: ami, amely, valami, bármi, miféle? milyen? és más efféle, mennyi?. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *mana* 'melyik', *metär* 'valami', osztj. *mŏγi* 'mi', *meli* 'melyik?, *metä* 'ki?', zürj. *mii* 'mi? votj. *ma* 'mi, micsoda', *mar* 'mi, ami, valami, mi? micsoda?, minő', cser. *ma* 'melyik, mi', mdE. *meźe, meje,* mdM. *meź ′*mi? mi, valami', fi. *mikä* 'mi? melyik? micsoda? észt *mis, mi, me* 'mi? melyik? hogyan? hol? ugyanúgy', lp. *mï* 'mi? micsoda? melyik? akármi', mi 'melyik? ki? mi?, szam.jeny. *mi′* 'mi?', tvg. *mā* 'ua.', kam. *mō′, mo* 'miért?'. (TESz)

Összetartozik velük a csuv. ***mĕn*** 'mi', orh.jeny. *nä* 'mi', MK., KB. *neη* 'dolog', MK. *ne,* PK. *nämä,* nima, ujg. *nime,* üzb. *nima,* türkm. *neme,* kirg. *emne* 'mi', bask. *ni*, *neme,* tat. *ni, nerse,*

[565] Vö.: magy. *csillag csil-* töve, csuv. *śăltăr* 'csillag' *śăl-* töve.

[566] A kicsinyítő képzőnek alapul a 'mag' szó *k-* kezdetű változata szolgált, amely a kicsi mérete kapcsán tartozik ide.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

karacs. *ne, nedi,* alt. *ne, neme* 'mi', azerb. *ne,* oszm., kazak, k.kalp., kum., nog. *ne* 'mi' (kérdő és vonatkozó névmás), hak. *nime* 'dolog, mi', ujg. *nerse*, üzb. *narsa* 'dolog', vö.: perzsa *män* 'ki, az, aki'. (JEGOROV 1964)

Rokonuk az oszm. ***mu? mü? mı? mi?*** 'e? mi?' kérdőszó is. Minthogy eleink számára a legnagyobb rejtélyt, titkot az élet forrása, a víz, a mag stb. jelentette egyben az volt a viszonyítási alap. Ebből az is következik, hogy a *mag* és a *mi*? kérdő- és vonatkozónévmás közös gyökerű szóból keletkezett. Az alakváltozatai megvannak a török nyelvekben, idetartoznak az uráli nyelvekben meglévő adatok és a magyar *mi*? kérdőszó is. A magyar szó uráli eredete nem igazolt.

15.3.140. csag. ***nimse*** 'valami'. < csag. *nim-:* szótő + *-se:* feltételt jelölő képző. A *-se* képző teszi bizonytalanná, határozatlanná a mutató névmást.

A csag. *nim* szótő összetett lehet, rokona a magy. ***némi*** 'valami, valamennyi' szó. A TESz-ben a ***né-*** szócikkben található a *némi, néhány, néhol,* amelyeknek a *né-* elemét bizonytalan eredetűnek, talán uráli eredetű ősi örökségnek tartják, az uráli **nä* 'ez' folytatójának. (TESz) Az egyes nyelvekből nem hoz példákat a szócikk írója.

15.3.141. csag. ***jagdurmak*** 'önteni, ömleszteni, hullatni'. < csag. *jag-*: abszolút szótő + *-dur:* igeképző + *-mak*: főnévi igenév képző.

A csag. *jag-* abszolút szótő összetartozik a magy. *jó* 'folyó' szóval, amelynek kiterjedt rokonsága van és nem lehet uráli vagy finnugor eredetű a magyar szó. A magyar *jó* megvan a Kárpát-medencében és a megfelelői a Volga-Urál vidékén a földrajzi nevekben, vö.:

Jagvajšur f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: ud. *Jagvajšur* or. *Jagvajka* Šark., az or. *Itinka* jobb oldali mellékfolyója.
< ud. *Jagvajšur* < *Jagvaj* < *Jag* ⟵ han., man. *ja* 'folyó'
+ *vaj* ⟵ ud. *vaj* 'mellékfolyó, patak'
+ *šur* ⟵ ud. *šur* 'folyó'.
or. *Jagvajka* ⟵ nem or. *Jagvajka* < *Jag*
+ *vajka,*
or. *Itinka* ⟵ nem or. *Itinka* < *I*
+ *tinka* < *ti* + *-nka*

Pašur f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: or. *Pašur* Šark., a ***Šegjanka*** jobb oldali mellékfolyója.
< or. *Pašur* ⟵ nem or. *Pašur* < *Pa*
+ *šur* ⟵ ud. *šur* 'folyó',
or. *Šegjanka* < *Šeg*
+ *janka* ⟵ *ja*
+ *-nka*

A *janka* eredetibb alakja a *jatka,* vö.:

Jatka ju f. SW.310a.: ko. *Jatka-ju* or. *V'atka* folyó.
< ko. *Jatka* < *Ja*
+ *tka*
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó',
or. *V'atka* ⟵ nem or. **Vetke*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Jănkă h. Ašm.V.75.: csuv. *Jănkă*, falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jănkă* < *Junkă* ⟵ nyeny. *junko* ‘patak’

Junkă h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Junkă* or. *Junga* ← *Bol'šije i Malyje Čuvaki* + *Largoty* + *Jablon'a* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Junkă* ⟵ nyeny. *junko* ‘patak’
or. *Junga* ⟵ csuv. *Junkă* < *Ju*
+ *-nkă*.
Bol'šije ⟵ or. *bol'šije* ‘nagy’
+ *i* ‘és’
+ *Malyje* ⟵ or. *malyje* ‘kicsi, kis’
+ *Čuvaki* ⟵ nem or. *Čuvaki*
Largoty < *Largo*
+ *ty*
Jablon'a ⟵ or. *jablon'a* ‘almáskert’

Janki d. Ašm.IV.195.: csuv. *Janki,* hely neve (*tăvajkki*), NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Janki* < *Ja*
+ *-nki*

Jaku pyr' f. Ašm.IV.167: csuv. *Jaku-pyr'* Jau., patak neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jaku* ⟵ permi *jok* ‘folyó’
+ *pyr'* ⟵ *csuv. pyr ‘torkolat’.*

Jěkkel h. Ašm.V.27.: csuv. *Jěkkel* or. ***Jekovo*** Tet.u., falu neve, helyesebb ejtés a ***Jukjel*****,** NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jěkkel* < *Jěkk* ⟵ permi *jok* ‘folyó’
+ *el* < *jel* ⟵ csuv. *jal* ‘falu’,
or. *Jekovo* ⟵ nem or. *Jek*
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ or. *–o,*
csuv. *Jukjel* < *Juk*
+ *jel*..

A jVk, jVkV típusú nevek önállóan, két vagy három tagú nevekben első tagként, összetett szóból álló nevekben pedig előtagként fordulnak elő. Közvetlen kapcsolatban a finn *joke*, szam.jur. *jŏkkă* továbbá a hanti, mansi *jā*, komi *ju* valamint a magyar *jó* ’folyó’ közszókkal van. Ez utóbbiak már a jVk forma fejleményei.

Jatkil f. TB.196.: bask. *Jatkil* or. *Jatkil* Belor., az or. Maratbaj bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Jatkil* < *Jat* < *Ja*
+ *-t*
+ *kil* ⟵ vö.: man. *kel* ’mocsár’.
or. *Jatkil* ⟵ bask. *Jatkil*

A *jatka* fejleménye a *jat, jata* stb. *-k-* nélküli forma is. A csuv. *Jata, Jyt, Jytă, bask. Jete, Jat*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

formák patak, árok, mellékfolyó nevében szerepelnek. Közeli rokonuk a magy. *jó* ‘folyó’ szónak. Egy korábbi *Jatak* (< *Ja-* + *-tak*) második eleme a képző a szótővel együtt további változásokon ment keresztül: Vö.: *Jatak* > 1. *Jataγ* > *Jataw* > *Jatau* > *Jata* > *Jat*, 2. *Jotok* > **Joδok* > **Jowok* > **Jook* > *Jok* > *Joγ* > *Jow* > *Jou* > 1. magy. *jó* ‘folyó’ 2. ko. *Ju* ‘folyó’. A fenti földrajzi nevekben ‘víz’ jelentése is lehet, vö.: csuv. *Jatri var* ‘vizes árok’.

A csag. *jag-* szótő megvan az 'eső' jelentésű szavakban, vö.: csuv. ***śumăr*** 'eső', MK., oszm. *jagmur,* Zamahš. *jamgur,* ujg., csag. *jamgur,* üzb. *jomgir,* tat. *jaŋgyr,* bask. *jamgyr,* nog. *jamgyr,* kirg., k.kalp. *žamgyr,* kazak *žandyr,* kum. *jangur*, karacs. *džangur,* alt., ojr. *d'anmyr,* hak. *naŋmyr,* jak. *samyyr* 'eső'. (JEGOROV 1964) < csuv. *śumă-*: abszolút szótő + *-r*: képző, MK., oszm. *jag-* + *-mur,* Zamahš. *jamgu-* + *-r,* ujg., csag. *jamgu-* + *-r,* üzb. *jomgi-* + *-r,* tat. *jaŋgy-* + *r,* bask. *jamgy-* + *-r,* nog. *jamgy-* + *-r,* kirg., k.kalp. *žamgy-* + *-r,* kazak *žan-* + *-dyr*, kum. *jangu-* + *-r*, karacs. *džangu-* + *-r,* alt., ojr. *d'an-* + *-myr,* hak. *naŋ-* + *-myr,* jak. *samyy-* + *-r.*

A fenti 'eső' jelentésű török szavaknak rokona a magy. ***szemereg,*** alakváltozata a ***csepereg,*** amely eredetileg nómen-verbum lehetett s a magyarban az igei jelentés használatos. Megjegyezzük, hogy az abszolút szótő valójában relatív, mert tovább bontható abszolút szótőre és képzőre. A szótövek rokonok a magy. *jó, víz, szem* szavakkal. (CZEGLÉDI 2012. Gyökrendszer)

15.3.142. csag. ***jagïn dur*** 'esőre áll az idő, esős idő van'. < csag. *jagïn (*< csag. *jagï-*: abszolút szótő + *-n:* képző) + *dur* 'áll'.

Az abszolút szótő rokona a magy. ***jó*** 'folyó' szó. Összetartozik velük a csuv. ***śumăr*** 'eső' és nyelvi párhuzamai. Ld. csag. ***jagdurmak*** 'önteni, ömleszteni, hullatni'. < csag. *jag-*: abszolút szótő.

15.3.143. csag. *jakïlmak* 'meggyúlni, égni'. < csag. *jakïl-*: relatív szótő (< csag. *jakï-:* abszolút szótő + *-l-:* képző) + *-mak*: főnévi igenév képző.

Az abszolút szótő rokona a magy. ***ég,*** a relatív szótő pedig a magy. ***gyúl gyúlik*** igével rokon. Összetartozik a magy. *ég* és a csuv. ***śun*** 'égni', ujg., azerb., türkm., oszm., nog., kum., tat., bask. *jan,* üzb. *jon,* kirg., kazak, k.kalp. *žan,* karacs. *džan*, tuv. *šon* 'égni', azerb. *janyg* 'égés', tat., bask. *janyk* 'égés'. (JEGOROV 1964)

Ismét azzal az esettel állunk szemben, amikor az adatok arra utalnak, hogy az abszolút szótőnek tűnő ég szó a nyelvi párhuzamai alapján valójában már képzett alak fejleménye. Vö.: csuv. *śu-*: abszolút szótő + *-n*: képző, ujg., azerb., türkm., oszm., nog., kum., tat., bask. *ja-* + *-n,* üzb. *jo-* + *-n,* kirg., kazak, k.kalp. *ža-* + *-n,* karacs. *dža-* + *-n*, tuv. *šo-* + *-n,* azerb. *ja-* + *-nyg*, tat., bask. *ja-* + *-nyk.*

A teljesebb alak CVCVC volt mint nomen-verbum s idővel különvált az igei és a névszói jelentés. Így fordulhat elő, hogy a *-lVk, -nVk* lehet névszóképző és igeképző is.

A magy. ***gyúl*** a TESz-ben a *gyújt* címszónál található, vö. magy. ***gyújt*** 'égésre gerjeszt'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *gyú-*: abszolút szótő + *-l*: képző. A magy. *gyúl, gyúlik* 'önmagát gerjeszti égésre'. Az *-l* és a *-lik* ige képzők egymásnak alakváltozatai. Összetartoznak velük a következő képzők: csuv., ujg., azerb., türkm., oszm., nog., kum., tat., bask., üzb., kirg., kazak, k.kalp., karacs., tuv. *-n,* azerb. *-nyg*, tat., bask. *-nyk.*

15.3.144. csag. ***jalanmak*** 'hízelegni, kedveskedni'. < csag. *jalan-*: relatív szótő + *-mak:* főnévi igenév képző.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A relatív szótő összetartozik a magy. *nyal* igével és a *nyelv, nyál* főnévvel. A TESz szerint a magy. ***nyal*** 'nyelvét valamin végighúzza, nyelvével valamit végigsimít, valamit nyelvével felszed, körülhízeleg, ízlelget, kóstolgat (bort, egyéb italt), (szeszes italt) vedel, csókolgat, nyal-fal'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *ńalà·nt-*, osztj. *ńala-*, zürj. *ńuvni, ńulni,* votj. *ńul-,* cser. *nělem,* md.E.M. *nolams*, fi. *nuolla,* észt *noolima* 'nyal' stb. (TESz) < magy. *nya-*: abszolút szótő + *-l*: képző, vog. *ńa-* + *-là·nt-*, osztj. *ńa-* + *-la-*, zürj. *ńuv-*: relatív szótő *(*< *ńu-*: abszolút szótő + *-v-*: képző*)* + *-ni:* főnévi igenév képző, *ńul-*: relatív szótő *(*< *ńu-:* abszolút szótő + *-l-*: képző) + *-ni*: főnévi igenév képző, votj. *ńu-* + *-l-,* cser. *ně-* + *-lem,* md.E.M. *no-* + *-lams*, fi. *nuo-* + *-lla,* észt *nooli-:* relatív szótő (*noo-*: abszolút szótő + *-li:* képző) + *-ma:* főnévi igenév képző.

A szó a törökség nyelveiben is ismert, vö.: csuv. ***śula, śăvla*** 'nyalni', ÓT. *jalga, jalka,* ujg. *jali,* üzb., azerb., türkm., oszm., tat., bask., nog., kum. *jala*, kirg., kazak, k.kalp. *žala,* ojr. *d'ala*, tuv. *čylga,* hak. *čalga,* jak. *salaa* 'nyalni', AFT. *jal* 'nyalni, rágni', mong. *doloox* 'nyalni', azerb. *jala* 'nyalni, könnyedén érinteni', oszm. *jal* 'ételmaradék, amit az állatnak adnak'. (JEGOROV 1964) < csuv. *śu-*: abszolút szótő + *-la*: képző, *śăv-* + *-la*, ÓT. *ja-* + *-lga, ja-* + *-lka*, ujg. *ja-* + *-li*, üzb., azerb., türkm., oszm., tat., bask., nog., kum. *ja-* + *-la*, kirg., kazak, k.kalp. *ža* + *-la*, ojr. *d'a-* + *-la,* tuv. *čy-* + *-lga,* hak. *ča-* + *-lga,* jak. *sa-* + *-laa,* AFT. *ja-* + *-l,* mong. *do-* + *-loox,* azerb. *ja-* +*-la,* oszm. *ja-* + *-l.*

A szócsaládba tartozik a *nyelv* is, a TESz szerint a magy. ***nyelv*** 'ízlelő és a hangok képzésében is szerepet játszó szerv, beszédhangokból összetevődő jelrendszer, a gondolatok közlésének eszköze, nyelvhasználat, nyelv alakú tárgy, dolog, beszélő személy, rágalmazás, stb.'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *ńilem* 'nyelv', osztj. *ńäälem* 'nyelv', cser. *jı·lme* 'nyelv, beszélt nyelv', lp. *njal'bme* 'száj'. (TESz) < magy. *nye-*: abszolút szótő + *-lv*: képző, vog. *ńi-* + *-lem*, osztj. *ńää-* + *-lem*, cser. *jı·-* + *-lme*, lp. *nja-* + *-l'bme.*

Idetartoznak a török nyelvi adatok, vö.: csuv. ***čĕlxe*** 'nyelv, beszéd', KB., ujg., üzb., kirg., kazak, k.kalp., nog., kum., alt., ojr., hak. *til,* tat., bask. *tel,* azerb., oszm. kag. türkm. *dil,* tuv. *dyl*, jak. *tyl* 'nyelv, beszéd'. (JEGOROV 1964) < csuv. *čĕ-*: abszolút szótő + *-lxe*: képző, KB., ujg., üzb., kirg., kazak, k.kalp., nog., kum., alt., ojr., hak. *ti-* + *-l,* tat., bask. *te-* + *-l,* azerb., oszm. kag. türkm. *di-* + *-l,* tuv. *dy-* + *-l*, jak. *ty-* + *-l.*

Minthogy őseink gondolkodásában a hízelkedéssel összetartozik a nyalás, s a nyalásnak a legfontosabb tartozékai a *nyelv* és a *nyál*, a szócsaládba tartozik a *nyál* is. A TESz szerint a magy. ***nyál*** 'a szájban képződő mirigyváladék, takony, nyálka, nyúlós, nyálkás nedv'. A szócsalád alapja a nyál ősi örökség a finnugor korból, vö.: mdE. *nolgo* 'takony', mdM. *nolgă, nolga* 'nyál, takony', fi. *nolki,* észt *nõlg* 'ló taknya', lp. *snuolgâ* 'takony'. (TESz) < magy. *nyá-:* abszolút szótő + *-l:* képző, mdE. *no-* + *-lgo*, mdM. *no-* + *-lgă, no-* + *-lga,* fi. *no-* + *-lki,* észt *nõ-* + *-lg,* lp. *snuo-* + *-lgâ.*

A 'nyál' jelentésű török szavak is rokonok, vö.: csuv. ***sĕleke*** 'nyál', tat. *selegej,* türkm., kazak, k.kalp., nog. *silekej,* alt. *silekej, čilekej, šilekej,* kirg. *šilekej,* ujg. *šölgej,* azerb. *selik*, hak. *silegej,* üzb. *sulak, sulakaj,* üzb. *šalakaj,* bask. *helegej,* jak. *sil '*nyál', mong. *šilüsün, šüls(en),* burj.mong. *šülhe(n*), *šülüsü* 'nyál'. (JEGOROV 1964) < csuv. *sĕ-*: abszolút szótő + *-leke,* tat. *se-* + *-legej,* türkm., kazak, k.kalp., nog. *si-* + *-lekej,* alt. *si-* + *-lekej, či-* + *-lekej, ši-* + *-lekej,* kirg. *ši-* + *-lekej,* ujg. *šö-* + *-lgej,* azerb. *se-* + *-lik,* hak. *si-* + *-legej,* üzb. *su-* + *-lak, su-* + *-lakaj,* üzb. *ša-* + *-lakaj,* bask. *he-* + *-legej,* jak. *si-* + *-l,* mong. *ši-* + *-lüsün, šü-* + *-ls(en*), burj.mong. *šü-* + *-lhe(n)*, *šü-* + *-lüsü.*

A fentiek ismeretében érthető meg a magy. *szív- ige* és alakváltozatai a *szí, szíj*, valamint a csuv.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

sělěx 'pióca' szó is.

15.3.145. csag. ***jalïngan*** 'kutya, mely hízelkedésből az ember kezét és lábát nyalja vagy hozzádörzsölődik, hízelgő, kedveskedő ember'. < csag. *jalïn-*: relatív szótő (< *ja-:* abszolút szótő + *-lïn:* képző) + *-gan:* folyamatos melléknévi igenév képző.

A csag. *jalïn-* relatív szótővel rokon a magy. *nyal* ige. A magyar nyal és szócsaládja nem lehet finnugor eredetű. A szócikkek írói nem vették figyelembe a török nyelvi adatokat.

15.3.146. csag. ***jajlanmak*** 'nyaralni, nyaraló helyen tartózkodni'. < csag. *jaj-*: relatív szótő + *-lan:* képző + *-mak:* főnévi igenév képző

A csag. *jaj-*: relatív szótővel rokon a magy. *nyár.* A TESz szerint a magy. ***nyár*** Vitatott eredetű, vö.: 1. *nyár* 'mocsár, 2. vö.: türk *yaz* 'tavasz', csuv. *śur* 'tavasz'. (TESz) < *nyá-*: abszolút szótő + *-r*: képző.

Eleink gondolkodása szerint a mocsárral együtt járó időszak a *nyár.* Nálunk a magyarban a tavasz a születéssel kapcsolatos. Vannak népek, ahol a természeti környezet és az időjárás miatt csak két évszak különül el, ezért a tavasz és a nyár ugyanaz. Ennek megfelelően idetartozik a magy. ***nyár*** 'mocsár, mocsaras hely, nedves, homokos talajt kedvelő igénytelen fák faja, nemzetsége, egyede'. Ősi örökség az uráli korból. Vö.: vog. *ńēr* 'mocsár', *ńār* 'ua.', zürj. *ńur* 'ua.', votj. *ńur* 'nyirkos, nedves (fa, gabona), nedvesség, mocsár, posvány', finn *noro* 'nedves völgy, patak', észt *nõru, nõrg* 'vízlefolyás, kis, gyér vizű patak, vízlevezető árok'. (TESz) < magy. *nyá-*: abszolút szótő + *-r:* képző, vog. *ńē-* + *-r, ńā-* + *-r,* zürj. *ńu-* + *-r,* votj. *ńu-* + *-r,* finn *no-* + *-ro,* észt *nõ-* + *--ru, nõ-* + *-rg.*

A nyár a törökségben főleg 'tavasz' jelentésben ismert, vö.: csuv. ***śur, śurkunne*** 'tavasz', ÓT. *jaz,* azerb., türkm., oszm., gag., tat., bask. *jaz,* kirg. *žas,* nog. *jazlyk,* ojr. *d'as,* karacs. *džas,* kum. *jaš,* ujg. *etijaz*, hak., tuv., sor *čas,* jak. *saas* 'tavasz'. (JEGOROV 1964) < csuv. *śu-*: abszolút szótő + *-r*: képző, ÓT. *ja-* + *-z,* azerb., türkm., oszm., gag., tat., bask. *ja-* + *-z,* kirg. *ža-* + *-s,* nog. *jaz-*: relatív szótő + *-lyk*: képző, ojr. *d'a-* + *-s,* karacs. *dža-* + *-s,* kum. *ja-* + *-š,* ujg. *eti* + *-jaz*: relatív szótő, hak., tuv., sor *ča-* + *-s*, jak. *saa-* + *-s.*

Hozzátesszük, ezekben a török szavakban nemcsak az áradás, a víz, a mocsár stb. van meg, hanem a születés is.

15.3.147. csag. ***jitmiš*** hetven'. < csag. *jit* 'hét' + *-miš* 'tíz'.

Az előtaggal rokon a magy. *hét* számnév, az utótaggal pedig a magy. *harminc* utótagja a *minc* 'tíz' jelentéssel.

A magyar ***hét*** tőszámnév 'Hatnál eggyel több (7), túlzottan eleven, pajkos, nagyon izgága v. agyafúrt, hét egyed v. (pénz)egység…' (MÉK) Ősi örökség az ugor korból, vö.: vog.T. *sät*, Szo. *sāD*, 'hét' számnév és főnév, egy heti időtartam, osztj.V. *läuet* O. *lābet* 'egy heti időtartam', Ko. *tābet* 'hét' számnév és főnév, 'egy heti időtartam'. A szó feltehetően ugorkori iráni átvétel., vö.: szkr. *saptá* 'hét'. A finnugor nyelvekben a számsor tagjai közül csak az első hat szám neve közös. Az ugorkori hetes számrendszer emlékei kimutathatók az ugor nyelvek népköltészetében, a *hét* rendszerint, mint a sokaság kerek számmal való megnevezése szerepel. – A szókezdő ősugor **s-* csak az osztjákban fejlődött szabályosan….A magyarban a rokon nyelvi megfelelők alapján magánhangzós szókezdetet várnánk. A szó eleji *h-* vagy a számsorban a *hét* előtt álló *hat*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

analógiájára keletkezhetett, vagy – esetleg – a feltehető ősugor **s-* folytatója, amely a *hat* … analogikus hatására őrződött meg. – Az a nézet, amely szerint a hét az obiugor szavaktól független átvétel valamely iráni nyelvből, s szó eleji *h*-ja az átadó nyelv *h*-jának folytatója (vö. av. *hapta*), kevéssé valószínű. (TESz)

Bár a szócikk írója nem vette figyelembe, idetartoznak az altáji nyelvcsaládba sorolt nyelvek adatai is, vö.: csuv. ***śičče***[567]*, śič, śičĕ* 'hét' ÓT. *jeti*, ujg. *jättä,* üzb., kumük *jetti*, azerb. *jeddi*, türkm. *jedi*, oszm. *jedi,* alt. *d'eti*, tuv. *čedi,* hakasz *čiti*, kirg., kazah, k.kalp. *žeti*, tat. *žide*, bask. *jete*, nog. *jeti*, jakut *sette*…(JEGOROV 1964) < csuv. *śič-:* szótő + *-čĕ:* képző, *śi-* + *-č, śi-* + *-čĕ* 'hét' ÓT. *je-* + *-ti*, ujg. *jät-* + *-tä,* üzb., kumük *jet-* + *-ti*, azerb. *jed-* + *-di*, türkm. *je-* + *-di*, oszm. *je-* + *-di,* alt. *d'e-* + *-ti*, tuv. *če-* + *-di,* hakasz *či-* + *-ti*, kirg., kazah, k.kalp. *že-* + *-ti*, tat. *ži-* + *-de*, bask. *je-* + *-te*, nog. *je-* + *-ti*, jakut *set-* + *-te.*

A fenti hét számneveknek rokona a mongol ***dol*** 'hét', amely a török *dolu* 'teljes' a magyar *tele* szóval és *Hold Hol-* tövével tartozik össze. Továbbmenve a magy. *Árdeli Hold*, első része az *Árdeli* másképpen *árdagály.* Ez azt is jelenti, hogy a *deli* és a *dagály* összetartoznak, a *dagály* a teljesebb változat. A *dagá-* rokona a 'hegy' jelentésű szó, a *mag* szó, a magy. *dagad daga-* töve stb., az *-l, -ly* pedig képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' jelentésben. Ezek az adatok arra is utalnak, hogy a mong. *dol* 'hét' töve a *do-* teljesebb alakváltozatú tövekkel (vö.: *daga-*) tartozik össze.

A mongol ***dol*** 'hét' megfelelője az or. *sem',* szlk. *sedem*' 'hét', ang. *seven* 'hét' és a magy. *szem,* fi. *silmä* 'szem' alakváltozatok. Eleink úgy gondolkodtak, hogy a teli Hold négy negyedből áll s egy fázisa hét napig tart, ez alkotja a hetet s a négy fázis összesen 28 napot tesz ki, ez pedig egy Holdhónap. Úgy is mondhatjuk, hogy a hetes számrendszernek mint egyfajta forrás, a Hold az alapja[568]. Megjegyezzük, hogy több számrendszert ismertek őseink, pl. a kettes számrendszernek az *iker* és az 'ágas' jelentésű *két, kettő* számnév szolgált alapul. Hozzátesszük, a tízes számrendszer a török törzsi szervezeteknél játszik szerepet. Ennek az alapja az, hogy a *tíz* a két kézen lévő öt ujjnak az együttese. Természetes hát, hogy a török törzsek rendszerint két fő ágból állnak s az egyik is öt, a másik is öt részre oszlik.

Az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvek közül idetartozik az orosz ***семь*** *(sem'*) Közszláv szó ⟵ *седмь…седьмоѹ* (*sed'moj'*) (SIS) Vö. még szlovák *sed'em* **'**hét', német *sieben* 'hét', angol *seven* 'hét', román *šapte* 'hét' stb.

A *hét* számnevünk etimológiája az eddigi tudományos megállapítások értelmében bizonytalan, ugyanakkor több ponton is tévedett a szócikk írója. A hétnek nem az a lényege, hogy a hatnál eggyel több. Nem igazolt, hogy a magyar *hét* ősi örökség lenne az ugor korból. Az viszont természetes, hogy a *hét* számnév és a *hét* 'egy heti időtartam' főnév összefüggnek. Az is logikus, hogy a *hét* rendszerint, mint a sokaság kerek számmal való megnevezése használatos. Az azonban elgondolkodtató, hogy egy nyelvi adat mihez képes szabályos vagy szabálytalan. Ha a nyelvész felállít egy hangváltozási sort, akkor törvényszerű, hogy az egyik nyelv szavaiban vagy a szavainak egy részében végbement változások esetleg beleillenek a sorba, a másik nyelv változásai azonban eltérnek. Ilyenkor tudománytalan az eltérőket szabálytalannak minősíteni. Az bizonyos, hogy a *hét* szókezdő *h*-jának semmi köze a *hat h-* hangjához, mert az előbbi *t-* fejleménye, az utóbbi pedig *k-* eredetű.[569]

---

[567] A geminált (kettőzött) *–čč-* a zöngétlen ejtést is jelezheti.

[568] Ha megnézzük a naptárunkat, 2011. április 18-ára be van rajzolva a telehold s legközelebb május 17-én lesz ismét telehold.

[569] A *hat* számnév jelentése 'három kettő', azaz 'háromszor kettő', másképpen 'három darab kettőből álló csomó'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A gondolkodás és a jelentés oldaláról nézve a - fázisonként hét napot kitevő - négy fázisból álló Hold nemcsak tele, teljes, egész, hanem kerek is, olyan, mint a forrás, a mag. Eleink gondolkodása szerint pedig az ember alkotásai csakis akkor lesznek tökéletesek, ha azokat a természeti jelenségekhez hasonlóan, a természet működésének megfelelően, annak mintájára készítik el. A Hét törzs pedig akár katonai-politikai alakulat, akár nem, akkor teljes és erős, ha azt a természet mintájára hozzák létre. Eleink ehhez a Holdat illetve a fázisait vették alapul. Megjegyezzük, hogy az újholddal, vagyis a Hold egy fázisával függ össze az a hitbéli hagyomány is, hogy Isten hat nap alatt teremtette a világot s a hetediken pihent. Mindez pedig azt is meghatározza, hogy csak úgy lehet teljes a törzsi rendszer, ha az csak és kizárólag hét törzsből áll. A Hold és a fázisainak alakulása, a teljes, a fogyó és a dagadó Hold az ember gondolkodásában sok mindenhez mintát adott, amelyekből még ma is őriznek néhányat.

A *hét* számnévnek a fenti nyelvekben előforduló alakváltozatai összefüggnek, hangtani szempontból beleillenek abba a rendszerbe, amelyet a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító hangtani vizsgálatai eredményeképpen kaptam. (CZEGLÉDI 2006)

A vizsgálat során figyelembe kell venni azt a lényeges kérdést, hogy a *hét* számnév magával a *Hold* szóval tartozik-e össze vagy csak annak a *Hol-* tövével. A *hét* és a *Hol-* tő összetartozása mellett szól az, hogy a *hét* csak egy holdfázis időtartama. Ugyanakkor eleink a hét számnevet egységként, teljes egészként kezelték és a Hold teljességével kapcsolták össze. Ez utóbbi mellett szól a *Hold,* a *hó* (ld. hónap) és a *hét* számnév szerkezeti és hangtani vizsgálata is, vö.: magy. ***hold,*** *hód* 'a Föld mellékbolygója, holdhónap, állat homlokán levő fehér folt, mellékbolygó, rőtvad farkán levő fehér folt', ném. *Mond.* A magy. *hold* származékszó, a *hó* 'hold, hónap' főnévből alakult kicsinyítő becéző képzővel. Az eredetibb *houd* alakból a *hold* az *l* utólagos betoldásával keletkezett. (TESz) < *hol-*: relatív szótő + *-d*: képző, *hó-* + *-d, hou-* + *-d*.

Idetartozik a magy. ***hó*** 'hónap, bolondság, szeszély'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: osztj. *xuw* 'hónap', *xaw* 'ua.', mdE. *kov, koŋ,* mdM. *kov* 'hold, hónap', fi. *kuu* 'ua.', szam. kam. *k'i* 'hold, hónap'. (TESz)

A magy. *hónap* nem más, mint *holdnap*. A *hó* alakváltozata a *hav-* (ld. *havi), hava-* (ld. *havas* 'hónapos'). Ez azt is jelenti, hogy a *hold, hó, hava-, hav-* egymásnak olyan összetartozó alakváltozatai, amelyeknek a gyökere közös és mindegyik ugyanaz a szó, csak különböző változások során létrejött változatok.

A TESz mindkét szó esetében többszörösen tévedett. A *hold* mint bolygó neve nem a *hó* szóból keletkezett és nem kicsinyítő képzővel. Nem a *houd* volt az eredetibb alak a *hold*hoz képest s a *hold* nem az *-l-* utólagos betoldásával keletkezett. A *hó* mint hónap, eredetileg holdhónap nem lehet ősi örökség az uráli korból. Az adatok szókezdő mássalhangzója egyedül az osztjákban *x-*, a többi nyelvben *k-* ill. *g-*. Két eset lehetséges: az osztják, mordvin, finn és a szamojéd adatok vagy nem tartoznak össze a magyar *hó* szóval, vagy az osztják adat *x*-ja és a magy. *h-* közös gyökerű és semmi közük a *k*-hoz s a többi adatban ennek a *h*-nak a zárhangúsodása következett be: **h-* > **k.* Ilyen jelenség, a *t-* eredetű *h-* zárhangúsodása a magyarban és a szkíta-hún nyelvekben nem jellemző. A nyelvi tudat külön tartja számon a *t-* és a *k-* eredetű *h*-t. A kettő keverése csakis az ettől idegen eredetű nyelvekben lehetséges.

A magy. *hold, houd, hód, hó, hava-, hav-* úgy függnek össze, hogy hangtanilag a szókezdő *h-* eredeti *t-* fejleménye (*t-* > *th-, ὺ-* > *h-*). A relatív szótőben (*hol-, hou-, hó-*) a második vagy végső

Ugyanolyan elven született, mint a *négy,* amely 'két kettő'. A három számnév pedig 'kettő + egy', következésképp a szókezdője *k-*, illetőleg *k-* eredetű, vö.: *három*: Összetartozik vele a K-mong. *ghurban, gurav* 'három', amelynek szerkezeti felépítése: *ghur, gura* 'kettő' vö.: K-mong. *khojar, xoër* 'két, kettő' + *ban,* 'egy' vö.: 'mag, én'. A magyar *három* számnév ennek alakváltozata, vö.: *háro* 'két, kettő' vö.: K-mong. *khojar, xoër* 'két, kettő' + *-m* 'mag, én', ez pedig az eggyel azonos. (CZEGLÉDI 2011 Magyar-Mongol nyelvviszony. Kézirat)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

mássalhangzó az *-l-* szintén eredeti *-t-* fejleménye (*-t- > - ⁀> -l-).* A többi *-l-* nélküli változatban az eredeti *-t-* másik irányban változott a használat során: *-t- > - ⁀> -w- >*1. *-v-* (ld. *hava-, hav-*) 2. *-V-* (vokális) (ld. *hou-*), tovább változva a magánhangzó redukálódott, majd eltűnt megnyújtva az előtte álló magánhangzót (ld. *hó-, hó*). A *hold* második eleme a *-d* 'valamivel ellátott, valamihez tartozó' képző lehet, amely a hetes ciklusok teljességére utal. Ez a *-d* szintén eredeti *-t* fejleménye, amely azokban az esetekben tűnt el, amikor a szótőben *-t- > - ⁀> -w- > -v-* illetőleg *-t- > - ⁀> -w- > -V- >-0-* változás történt. Így keletkezett a *hava-*, *hav-, hó-* tő és a *hó* szó.

Hozzátesszük, hogy a magy. *hold* szócsaládjába beletartozik a ném. *Mond* 'hold', *Monat* 'hónap', ang. *moon* 'hold', *month* 'hónap' is. Szerkezeti felépítésük: ném. *Mon-*: relatív szótő + *-d:* képző, *Mona-* + *-t,* ang. *moo-* + *-n, mon-* + *-th.* A nazálisok eredeti *t* fejleményei. A szó elején *-t- > - ⁀> -w- > -m-* változás során keletkezett az *m-*.

A jelen álláspontunk szerint a *hét* számnév megnevezései a *hold* szóval tartoznak össze. Eszerint az osztjákban megőrződött az eredeti szókezdő *t-*, amely az egyik irányú változás során réshangúsodott (*t- > th-, ṷ- > s-*). A keletkezett *s-* mindhárom nyelvcsaládban ismeretes, így megvan a vogulban, a szanszkritban, az oroszban, az angolban és a jakutban. Magas magánhangzó előtt az *s'-*, *ś-* palatalizált, amelyet az adatok szerint a csuvas és az orosz egyaránt ismer. A *t-* ből keletkezett interdentális zöngétlen spiráns (*th-, ṷ-*) közvetlenül előzménye volt egy másik irányban keletkezett hangnak, a *h-*[570] nak. Ez a réshang (*h-*) őrződött meg a magyarban és az avesztában. Magas magánhangzó előtt a *t-* szókezdő palatalizálódott és affrikálódott (*t- > t'- > č-*). Az affrikáta *č-* megvan a tuvaiban és a hakaszban. A *č-* dezaffrikálódásával *š-* keletkezett, amely használatos a románban. A *t-* kiinduló mássalhangzót másik irányban érhette palatalizáció és réshangúsodás (*t- > t'- > j-*). Az így keletkezett *j-* ismert volt az ótörökben, de mai török nyelvekben is használják (vö.: ujgur, üzbég, kumük, azerbajdzsán, türkmén, oszmán, baskír, nogaj). Az eredeti zöngétlen *t-* zöngésedhetett (*t- > d-)* s ebben az irányban is tovább változott. Egyrészt párosulhatott vele palatalizáció (*t- > d'-),* amelyet őriz az altáji, másrészt réshangúsodás (*t- > ⁀*) s az interdentális zöngés spiráns *(⁀),* bár a számnevekben nem őrződött meg, de alapja volt további mássalhangzóknak. A számnevekben előzménye az *l-* nek (*⁀> l-),* amelyet ismer az osztják. A németben ejtett *z-* szókezdő elvileg lehet ennek a ⁀nek a fejleménye, de a *z-* keletkezhetett akár jóval később az *s-* zöngésedése útján. A *t-* zöngésedését és affrikálódását követő réshangúsodás (dezaffrikálódás) eredménye a *ž-* (*t- > dž- > ž-),* amelyet őriz a kazah, karakalpak és a tatár.

A magyar *hét* szóvégi *t*-je eredeti lehet, több nyelvben is megőrződött, így a vogulban, osztjákban, számos nyelvben még magánhangzó is követi, pl.: ótörök, ujgur, üzbég, altaji, hakasz, kirgiz, kazah, karakalpak, baskír, nogaj, jakut, valamint szanszkrit, aveszta és a román. Fél zöngés hanggá változott a vogulban (*-D*), palatalizálódott az osztjákban (*-t'*), zöngésedett és palatalizálódott a szláv nyelvekben (vö.: orosz, szlovák), de el is tűnhetett, amelyről tanúskodik az orosz adat.

Ha a magyar *hét* szlovák *sed'em* és a német *sieben*, valamint az angol *seven* formákat a szanszkrit *saptá* és az aveszta *hapta* alakokkal vetjük össze, akkor azt látjuk, hogy a magyar alak hosszú *–é-* szó belseji magánhangzójának a szanszkritban és az avesztában *–ap-* magán- és mássalhangzó kapcsolata felel meg.

A szlovák *sed'em* és a német *sieben*, valamint az angol *seven* úgy viszonyulnak egymáshoz, hogy az *–m, -n* közös előzménye *–t* lehetett. A szlovák szóbelseji *–d'-* szintén eredeti *-t-*ből fejlődött, amellyel szemben a németben *–b-*, az angolban *–v-* van. A *–b-* és a *–v-* közvetlen előzménye olyan bilabiális hang (*–w-*), amely - ⁀(interdentális zöngés spiráns) réshangon keresztül eredeti *–t-* ből lett. A kutatásaim jelen állapotában ezek szerint a szóvégi nazálisok (*-m, -n*) állítandók párhuzamba a *–t* szóvéggel s ez esetben a magyar hosszú *–é-* (*hét*) párhuzama a szlovák *–ed'e-*, német *–iebe-*, angol *–eve-*, szanszkrit, aveszta *–ap-* lenne. A megoldáshoz további vizsgálatokra van szükség,

[570] A kutatók ennek a *h*-nak mindenáron *x-, k-* előzményt akarnak tulajdonítani.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

azonban a fenti számnévi változatok összetartozását ez már nem kérdőjelezheti meg. A fenti *hét* számnévi jelentésű szavak közös gyökerűek. A magyar *hét* szókezdő *h*-ja úgy illeszkedik a rendszerbe, mint a *hungar* népnevünk *h*-ja. (CZEGLÉDI 1994)

A *hét* számnév és megfelelői nem az egyes - a kutatók által felállított - nyelvcsaládokban születtek, hanem egy olyan egyetemes kiinduló nyelvi kultúrának a terméke, amelyet őriznek a három nyelvcsaládba sorolt nyelvek. A *hét* számnév hangtanilag, szerkezetileg és részben jelentéstanilag egybeesik az *egy* számnévvel (vö.: (CZEGLÉDI 2004 Kettő az egyben, nyelvünk logikai alapja a földrajzi nevek kapcsán[571]), hiszen az *egy* és a *hét* is a *hold* révén teljes, kerek egység megnevezése.

A hetes szám, a hetes számrendszer szerepe eleink életében különös jelentőséggel bírt, amelynek nyomai fennmaradtak a népmeséinkben, hitvilágunkban stb. Ezek vizsgálata is szükséges és hozzásegíthet ahhoz, hogy megtudjuk, a Hét Magyar miért hét és nem tíz vagy kilenc. A hét vezér (*Álmos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba és Töhötöm*) is a fent jelzett gondolkodás alapján állt össze. Itt is a négy fázisból álló teli Hold hét napig tartó egy fázisa adta a mintát és nincs értelme annak a vitának, hogy a vezérnevek és a törzsnevek miért nem esnek egybe. Eleink gondolkodásában a hét kapcsolatos a *Hold*-dal, a Holdhoz kapcsolódó időszámítással. A Holdhónap tehát 4x7=28 napból áll, a hetes egység pedig a hét napból álló hétre vonatkozik. A Holdhónap így a Hold négy darab hetes egységéből áll s ennek összessége így a teljes egység. Mint jeleztem, tudunk tízes felosztású törzsszövetségről is Ázsiában, ahol a kétszer ötös egység a tíz szintén a kerek egészet jelöli. Ennek a gondolkodásnak a nyoma fennmaradt a magyarban is, vö.: magyar 0.5=fél, két fél pedig egy egész, másképpen öt + öt = 10.

A hetes szám teljessége, egysége tehát szorosan kötődik a Holdhoz, a Hold állásának pedig köze volt a harc kimeneteléhez. Nem véletlen, hogy Attila is mindig igazodott hozzá és aszerint indult harcba, avagy nem. A telihold a harcban szerencsétlenséget hozott volna, hiszen a teliholdat a fogyás követte, ezért olyankor nem indítottak támadást. A telihold a kiteljesedést, a készt, az egészet jelképezte. Ezzel szemben az újhold - ilyenkor volt szerencsés támadást indítani - a kezdet volt, a kiteljesedés első lépése, tehát ilyenkor a támadás a teljességhez vezetett, kimenetele szerencsés volt, amely a győzelemmel volt egyenértékű.

A csag. ***jitmiš*** hetven' második eleme, azaz az összetétel utótagja a *miš* jelentése 'tíz'. A szónak kiterjedt kapcsolatai vannak egész Eurázsiában, vö.: mong. *an, in,* tör. *on*, ang. *ten* 'tíz' közös gyökerűek. Részét alkotják az összetett számneveknek. A *tíz* jelentése 'két öt', amely a két kézen lévő *öt* + *öt* ujjat (kinövést) jelenti. Ez a tízes számrendszer alapja. A magy. ***tíz*** a TESz szerint iráni eredetű, vö.: ói. *dáśa,* av. *dasa*, pehlevi *dah,* szogd *δas,* afgán *las,* vakhi *δas,* sugni *δīs* 'tíz'. (TESz) Az adatok idetartoznak, azonban az iráni eredet nem igazolt.

Érdekesség a mong. *arban* 'tíz' számnév, szó szerinti jelentése 'egytíz', szerkezeti felépítése *ar* + *ban,* ahol az előtag az 'egy' jelentésű szavakkal tartozik össze, vö.: oszm. *bir* 'egy' stb. Az utótag a *ban* 'tíz' jelentésű, ld. még vog. *pan*, dravida *pan, ang. ten* 'tíz', magy. *ven, van* (ld. *hetven, hatvan*).

A törökségben széles körben ismert számnevek, a csag. *jitmiš* alakváltozata a csuv. ***śitměl*** 'hetven', azerb., türkm., üzb. *jetmiš*, nog. *jetpis,* ujg. *jetmiš,* oszm. *jetmiš,* bask. *jetmeš*, tat. *žitmeš*, kirg. *žetimiš,* kazak, k.kalp. *žetpis,* tat. *žitmeš*, alt. *d'ettöm,* hak. *čiton,* tuv. *čeden* < *čedi* + *on* 'hetven'. (JEGOROV 1964) < csuv. *śit-* + *-měl* 'hetven', azerb., türkm., üzb. *jet* + *miš*, nog. *jet* + *pis,* ujg. *jet* + *miš,* oszm. *jet* + *miš*, bask. *jet* + *meš*, tat. *žit* + *meš*, kirg. *žeti* + *miš,* kazak, k.kalp. *žet* + *pis,* tat. *žit* + *meš,* alt. 1. *d'et* + *töm,* 2. *dett* + *öm,* hak. *čit* + *on,* tuv. *čed* + *en*. Az előtag mindenütt 'hét', az utótag pedig 'tíz' jelentésű, amelynek a magyarban használt párhuzama a *minc* (vö. magy. *harminc*).

15.3.148. csag. ***jitišürmek*** 'juttatni, érkeztetni, valahová eljuttatni'. < csag. *jitišür (*< csag. *jiti-*:

[571] Miskolcon a Nagy Lajos király Magánegyetem Bölcsész Egyesület Fórumán elhangzott előadás anyaga (kézirat).

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

relatív szótő + *-šür)* + *-mek:* főnévi igenév képző.

A legkisebb relatív szótő rokona a magy. ***jut,*** amely a TESz szerint 'elérkezik (időpont). elér, megérkezik, kerül valahova, valamennyibe kerül, (elosztás során) valakié lesz, ráemlékszik, rágondol, megkap, elnyer valamit, valamilyen állapotba kerül'. Ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. *ioxt-* 'jön', osztj. *iŏ·γet-* 'jön, megérkezik'. (TESz) < magy. *ju-*: abszolút szótő + *-t*: képző, vog. *iox-* + *-t-,* osztj. *iŏ·γe-* + *-t-.*

Ha valaki, valami eljut valahová, az egyben megérkezik, az útja befejeződik, véget ér. Ezért természetes, hogy idetartozik a csuv. ***pĕt*** 'bevégződni, befejeződni, elpusztulni, eltűnni', tat. *bet,* bask. *böt*, ujg. *püt,* kirg., jak. *but,* azerb., oszm., kazak *bit,* alt. *püt*, k.kalp. *pit* 'bevégződni, befejeződni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *pĕ-*: abszolút szótő + *-t: képző,* tat. *be-* + *-t,* bask. *bö-* + *-t*, ujg. *pü-* + *-t,* kirg., jak. *bu-* + *-t,* azerb., oszm., kazak *bi-* + *-t,* alt. *pü-* + *-t*, k.kalp. *pi-* + *-t.*

Amikor eljutunk valahová és véget ér az utunk, befejeződik valami, egyben egész, teljes is lesz. Ezért rokonok a következő szavak is. vö.: csuv. ***pĕtĕm*** 'egész, teljes, összes, mind', KB., Zamahš., AFT., ujg., kirg., oszm. *bütün,* manih. *bödön,* ujg. *pütün*, azerb. *bütön,* türkm., kazak *bütin,* üzb. *butun,* kum. *b'ut'un,* bask. *bötön,* tat. *böten,* alt., hak. *püdün*, k.kalp. *putin* 'egész, mind', mong. *büten* 'egész'. (JEGOROV 1964) < csuv. *pĕ-*: abszolút szótő + *-tĕm:* képző, KB., Zamahš., AFT., ujg., kirg., oszm. *bü-* + *-tün,* manih. *bö-* + *-dön,* ujg. *pü-* + *-tün*, azerb. *bü-* + *-tön,* türkm., kazak *bü-* + *-tin,* üzb. *bu-* + *-tun,* kum. *b'u-* + *-t'un,* bask. *bö-* + *-tön,* tat. *bö-* + *-ten,* alt., hak. *pü-* + *-dün*, k.kalp. *pu-* + *-tin,* mong. *bü-* + *-ten.*

15.3.149. csag. ***jaglig*** 'nyíl, melyet csatában szoktak használni'. < csag. *jag-*: abszolút szótő + *-lig:* képző.

Az abszolút szótő rokona a magy. *szeg,* a képzett formával pedig a magy. *nyíl* tartozik össze. A szónak van igei és névszói változata s ez természetes, hiszen eredetileg nómen-verbum volt. A TESz szerint a magy. ***szeg*** ’tör, vág, hasít, (kedvet) tönkretesz, (törvényt, esküt) nem tart meg, meghajlít, valamilyen irányba tér, irányától eltér, valakihez szegődik, szegélyez, (ruhaanyagot) beszeg’. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *säŋg* ’tör, zúz’, osztj. *sεη* ’üt’, votj. *čig-* ’elszakad, eltörik, letörik, elszakít, eltör, letör’. (TESz)

A névszóból kettő is szerepel, vö.: magy. ***szeg*** ’szöglet, csúcs, kiszögellés, falurész, területrész, vidék, sarok, zug, beszögellés, sziget’. Valószínűleg azonos a *szeg* ’hegyes vaseszköz szóval, annak jelentéstani szempontból elkülönült változata. (TESz)*;* magy. ***szeg*** ’hegyes végű fa- vagy fémrudacska beveréssel való rögzítésre vagy összekapcsolásra’. Ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. *süŋ, sεŋk* ’ék’, *suŋ* ’ék, cövek, faszög’. (TESz)

Ezeknek a szavaknak rokona a magy. ***cövek***, amely a TESz szerint haza bajor osztrák eredetű. Bár az adatok a szócsaládba tartoznak, a magyar szó gyökerei keletre vezetnek.

A szócikkek írója nem vette figyelembe a török nyelvi adatokat, amelyek használatosak önállóan és képzett formában egyaránt. Idetartozik a csuv. ***śak-*** 'felakasztani', *śakă* 'fogas', azerb. *ček,* türkm. *ček* 'felakasztani'. (JEGOROV 1964)

Képzett szóban, vö.: csuv. ***śekĕl*** 'kampó, kapocs, horog, amire a ruhát akasztják', azerb. *čenkel* 'kampó, kapocs, horog'. (JEGOROV 1964) < csuv. *śekĕ-*: abszolút szótő + *-l:* képző, azerb. *čenke-* + *-l.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

15.3.150. csag. ***jaktak, jakïltak*** 'egy bizonyos dísz, ékesség, pipere neve, ruha, öltözék'. < csag. *jak-:* abszolút szótő + *-tak:* képző, *jakïl-*: relatív szótő (< *jakï-*: abszolút szótő + *-l-*: képző) + *-tak:* képző.

A csag. *jak-, jakï-* szótövekkel összetartozik nemcsak a magy. *szeg,* hanem a magy. *ék* szó is.

A csag. ***jaglig*** megfelelője a magy. ***nyíl,*** amely a TESz szerint 'íjjal kilőhető fegyver, sorshúzás, sors, villám, villámcsapás, sorshúzás útján osztályrészül jutott földdarab, különféle nyíl-, ékalakú tárgyak, ábrák elnevezéseként'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *ńēл* 'nyíl, puskagolyó', *ńāl* 'nyíl', osztj. *ńal* 'ua.', zürj. *ńev, ńil* 'ua.', votj. *ńil, ńel* 'lapos nyíl', cser. *ńolĕ* 'csonthegyű nyíl', mdE. *nal,* mdM. *nal* 'nyíl' fi. *nuoli* 'ua.', észt *nool* 'nyíl', lp. *ŋuollâ* 'nyíl'. (TESz) < magy. *ní-*: abszolút szótő + *-l*: képző, vog. *ńē-* + *-л, ńā-* + *-l,* osztj. *ńa-* +*-l,* zürj. *ńe-* + *-v, ńi-* + *-l,* votj. *ńi-* + *-l, ńe-* + *-l,* cser. *ńo-* + *-lĕ*, mdE. *na-* + *-l,* mdM. *na-* + *-l,* fi. *nuo-* + *-l*i, észt *noo-* + *-l,* lp. *njuo-* + *-llâ*.

Nem igazolt a magy. *nyíl* szó uráli eredete, azonban a nyelvi adatok idetartoznak.

15.3.151. csag. ***jüknük*** 'süldisznó'. < csag. *jük-*: abszolút szótő + *-nük*: képző.

Az abszolút szótő a magy. ***szeg*** szóval, a csag. *jüknük* pedig a magy. *sül, sün* szóval rokon. Az állat a tüskéiről kapta az elnevezést. Vö.: magy. ***sün, sül*** ld. ***sün,*** *süjdisznó, süvínydisznó, szűrdisznó* 'tüskésbőrű, rovarevő kis emlős állat, szórós, tüskés növényi termés'. Ősi örökség a finnugor korból. Vö.: vog. *soule* 'egy fajta sün', cser. *šü·lĕ*, mdE. *śejel'*, mdM. *šejĕl'*, fi. *siili,* észt *siil* 'sün'. (TESz) < magy. *sü-*: abszolút szótő + *-l:* képző*, sü-* + *-n,* vog. *sou-* + *-le,* cser. *šü·-* + *-lĕ*, mdE. *śeje-* + *-l'*, mdM. *šejĕ-* + *-l',* fi. *sii-* + *-li*, észt *sii-* + *-l.*

A *süllő* szó *sül-* töve és a *sül* 'sün' tartozik össze közelebbről a tüske jelentés kapcsán. Nem igazolt a magy. *sün, sül* szó finnugor eredete, az adatok azonban idetartoznak.

15.3.152. csag. ***jiginlik*** 'jóság'. < csag. *jigin-*: relatív szótő (< csag. *jigi-*: abszolút szótő + *-n-*: képző) + *-lik*: képző.

Az abszolút szótő alakváltozata a magy. *jó*, amely a TESz szerint ***jó*** 'vagyon, kellemes, hasznos, szükséges dolog, oldal, irány, erkölcsi értelemben vett megfelelő, becsületes ember, valaminek legjelentősebb, legjobb része, valakinek a haszna, előnye, derék, becsületes, kedvező, hasznos, megfelelő, jobb oldalon lévő, jókora'. Ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. *iomas* 'jó'. (TESz)

A magyar földrajzi névben a *jó* 'folyó' szó szolgált alapul. A *Berettyó* folyónévben azonban nem a *Berek,* hanem a *Beret*-hez járult a *jó* utótag. A másik *jó* szavunk a folyónak, a víznek, a forrásnak számos tulajdonságát őrzi. A hosszú magánhangzó hosszúsága pedig –Vk fejleménye.

15.3.153. csag. ***jilek, jillek*** 'nyíl'. < csag. *ji-*: abszolút szótő + *-lek*: képző, *jil-* + *-lek.*

Rokona a magy. ***nyíl***. Ld. csag. ***jaglig*** 'nyíl, melyet csatában szoktak használni'.

15.3.154. csag. ***jogrulmak*** 'gyúratik, dagasztatik - tészta, sár'. < csag. *jogru-*: relatív szótő + *-l-*: képző + *-mak*: főnévi igenév képző.

A csag. *jogru-*: relatív szótő rokona a magy. *gyúr.* A Tesz szerint a magy. ***gyúr*** 'por- vagy lisztszerű anyagot nyomkodva kever, tömörít, dagaszt, hosszabb ideig tartó érveléssel valakit igyekszik rábeszélni valamire, teljes erővel végez, csinál valamit'. Ótörök eredetű, vö.: ujg. *yoγur-,*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

CC. *yūr-,* oszm. *yoğur-*, kirg. *žūr-,* csuv. *śăr-* 'gyúr', mong. *dzsiγura-*, alt. *yura-*, del. *d'ura-* 'ua.'. (TESz) < magy. *gyú-:* abszolút szótő + *-r*: képző, ujg. *yoγu-* + *-r-,* CC. *yū-* + *-r-,* oszm. *yoğu-* + *-r-*, kirg. *žū-* + *-r-,* csuv. *śă-* + *-r-*, mong. *dzsiγu-* + *-ra-*, alt. *yu-* + *-ra-*, del. *d'u-* + *-ra-*.

A csag. *jogru-*: relatív szótő *a magyar gyúr-* igével összetartozik. A magyar szó nem lehet jövevény az ótörökből.

15.3.155. csag. ***jukarïdïn*** 'fentről'. < csag. *jukarï-*: relatív szótő (< csag. *juka-*: abszolút szótő + *-rï-:* képző) + *-dïn:* eredethatározó rag.

A csag. *jukarï-*: relatív szótő összetartozik a magy. *magas* szóval, az abszolút szótő (csag. *juka-)* pedig az or. ***jug*** 'dél' szóval.

Figyelemre méltó a mong. ***jeke*** 'nagy', kalmük *ikä* 'ua.', mert a magy. *magas* szó *maga-* tövével, a lat. *magna* szó *mag-* tövével és a csuv. *măn* szóval van közelebbi kapcsolatban.

A TESz szerint a magy. ***magas*** 'valaminek teteje, csúcs, magasság, felfelé nyúló, fent levő, nagyra becsült, emelkedett, nagy rezgésszámú (hang), elől képzett (magánhangzó), nagy (haszon, fizetés stb.)'. Bizonytalan eredetű. Talán származékszó, a *mag* főnévből keletkezett *–s* melléknév képzővel. (TESz) < *maga-* + *-s:* melléknév képző.

A csag. *-dïn:* eredethatározó rag széles körben ismert a török nyelvekben. Alakváltozata megvan a magyarban, vö.: magy. *-tán, -nan, -nat, -tól, -ról* stb.

15.3.156. csag. ***jelgüdž*** 'legyező'. < csag. *jelgü-*: relatív szótő + *-dž:* képző.

A relatív szótővel összetartozik a magy. *szél* s a képző lehet foglalkozásnév képző, amelynek rokona a magy. *-cs, -s, -sz*. A TESz szerint a magy. ***szél*** 'levegőmozgás, lélegzet, szusz, levegő, semmi, bélgáz, híresztelés, szélütés, guta, sűrített levegő'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó. (TESz) < magy. *szé-*: relatív szótő + *-l*: képző.

Rokonuk a csuv. ***śil*** 'szél', KB. *jäl, jil*, Zol. bl. *jiil,* Zamahš., azerb., türkm., oszm. *jel*, ujg. *jel,* üzb., nog., kum., bask. *jel,* kirg., kazak, k.kalp. *žel*, tat. *žil,* karacs. *džel',* hak. *čil*, alt. *d'el* 'levegő, kis szél'. (JEGOROV 1964) < csuv. *śi-*: abszolút szótő + *-l:* képző, KB. *jä-* + *-l, ji-* + *-l*, Zol. bl. *jii-* + *-l,* Zamahš., azerb., türkm., oszm. *je-* + *-l*, ujg. *je-* + *-l,* üzb., nog., kum., bask. *je-* + *-l,* kirg., kazak, k.kalp. *že-* + *-l*, tat. *ži-* + *-l,* karacs. *dže-* + *-l',* hak. *či-* + *-l*, alt. *d'e-* + *-l.*

A *szél* valójában mozgó levegő, ezért idetartozik még a magy. *lehel-* ige és a *lélek* szó is.

15.3.157. csag. ***jellenmek*** 'felfúvalkodni, elbizakodni, gőgösködni'. < csag. *jel-*: relatív szótő + *-len:* visszaható ige képző + *-mek*: főnévi igenév képző.

A csag. *jel-*: relatív szótő rokona a magy. ***szél,*** ld. csag. ***jelgüdž*** 'legyező'.

15.3.158. csag. ***jellemek*** 'szelet csinálni, hajtani, fújni'. < csag. *jel-*: relatív szótő + *-le-*: képző + *-mek:* főnévi igenév képző.

A csag. *jel-*: relatív szótő rokona a magy. ***szél,*** ld. csag. ***jelgüdž*** 'legyező'.

15.4. Összegzés

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A legfőbb tanulság, hogy a magyar és a csagatáj nyelvi kapcsolatok nem a két nyelv közvetlen érintkezésén alapulnak, hanem a közös gyökérben találjuk meg a rokonság okát. A magyar a szkíta-hun nyelvek oszlopos tagja és a csagatáj szkíta-hun utód irodalmi nyelv volt.

Értelemszerűen magyarázatra szorulnak azok a fenti csagatáj adatokkal összetartozó magyar szavak, amelyeket a Magyar Tudományos Akadémia tudós álláspontja szerint ősi örökségnek tartanak az uráli, finnugor vagy az ugor nyelvi egységből (vö.: CZEGLÉDI 2012), továbbá azok is, amelyeket ótörök eredetűnek, kölcsönzéssel a magyarba került török szavaknak tartanak. Bonyolítja a helyzetet, hogy a török jövevényszók lehetnek ótörök, csuvasos jellegű ótörök és egyszerűen török jövevényszók a magyarban. Rengeteg az ellentmondás. Mikor, hol és hogyan vette volna át azokat a magyar? Az ótörök korszak legkorábban a VII. században kezdődhetett az akadémiai feltételezés szerint. Árpád honfoglalása előtt a magyarságnak nem több, mint 300 éve volt arra, hogy az ótörök korszak török nyelveiből szavakat, nyelvtani elemeket vegyen át. A kérdés, mindez hol, mikor történhetett volna. Eddig még nem kaptunk megnyugtató választ egyik kérdésre sem. Nem is kaphatunk, mert hogyan lehetne pl. csuvasos jellegű ótörök jövevényszavakról szólni, amikor a csuvas nevű nép a XIV. századnál nem korábban érkezett a Volga nagy kanyarulatába.

A fent tárgyalt szavak egyrészt összetartoznak hangtanilag, alaktanilag és jelentéstanilag, másrészt összeköti őket a névadáslogika, a szóteremtés logikája, hagyománya. Ez utóbbi pedig a szókészlettel és a grammatikai ismérvekkel együtt a szkíta és a hun nyelvekhez vezet el bennünket. A szóteremtés hagyománya teljes egészében fennmaradt a magyarban, kiolvasható a Kárpát medence földrajzi neveiből és a magyar személynevekből, a Volga-Urál vidéke földrajzi neveiből, a volgai bolgár utódnyelvéből a csuvasból, valamint a csuvas népnévből és a böszörmény nyelvi adatokból, sőt a böszörmény népnévből (CZEGLÉDI 2012). A komi-zürjén területen lévő csuvassal kapcsolatos víznevek egy olyan nyelvi rendszer részei, amely jelenség a magyar, a szkíta és a hun sajátja, nem lehetnek kizárólag sem a komi-zürjén, sem a csuvas nyelv jellemzői.

A kutatásaink értelmében a volgai bolgárok s velük együtt a mai csuvasok nyelvükben, kultúrájukban és hagyományaikban a hunokhoz kötődnek. Míg a csuvasok a mai komi-zürjén területről hozták a nyelvüket s a szarmaták révén vezetnek el a hunokhoz, szkítákhoz, a volgai bolgárok a Kaukázus vidékéről hozták a szkíta-hun tárgyi és szellemi kultúrájukat a nyelvükkel együtt a Volga nagy kanyarulatának a vidékére jóval a csuvasok előtt. Mint ismeretes, a Kaukázusból nemcsak északra, hanem nyugati és délnyugati irányba is vándorolt a bolgárok egy-egy része. Természetes, hogy vitték magukkal a nyelvüket, kultúrájukat a névadáslogikájukkal együtt. A mai Bulgária területén előforduló, a fenti nevekhez, szavakhoz tartozó szókészlet egyrészt a bolgár-törököknek, másrészt annak a szkíta-hun nyelvi szubsztrátum rétegen született szláv szókészletnek köszönhető, amelyet a szlávok egy részének idejövetele révén használhatnak ma a bolgárok a Duna alsó folyásától délre. Lényeges, hogy egyrészt a bolgár-magyar nyelvi kapcsolatoknak az oka nem kölcsönzés, hanem a közös őshöz, a közös gyökérhez való tartozás, másrészt a bolgár és a csuvas nem szinoním, egymással nem felcserélhető megnevezés. Az ún. bolgár vagy csuvas bélyeg egyrészt értelmét vesztette, másrészt természetes, hogy az igazolásával gondok voltak. Az is világos, hogy a magyarban a csuvasos típusú átvételnek tartott szavak valójában a szarmatákhoz vezetnek bennünket mint közös gyökérhez.

A szláv nyelvekben való előfordulásnak a szkíta-hun nyelvi szubsztrátum rétegből való származás a magyarázata s a magyarban az egyezés nem szlávból való kölcsönzéssel magyarázandó. Az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekben is a szkíták és a hunok hagytak számos nyomot a szókincsben és a grammatikai elemekben, innen van a magyarral, a török és a szláv nyelvekkel való egyezések nagy része.

A Kaukázus népeire vonatkozó források begyűjtése és feldolgozása várhatóan a magyar-bolgár-kazár nyelvi kapcsolatokra s ezek hun eredetére is fényt fog deríteni. Egyben az a korábbi álláspontunk is igazolódik, hogy a *bolgár,* a *kazár* népnév, valamint a magyarokra vonatkoztatott

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

magyar, venger, ugor, hungar, avar nevek személynévből keletkezett dinasztia névi eredetűek, amelyek egymásnak hangtani alakváltozatai. Az is logikus, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító nyelvtana (CZEGLÉDI 2007) alkalmas a kazárok nyelvének az értelmezésére, megfejtésére. Ez a nyelvtan a szkíta-hun nyelvek nyelvtana is egyben, ezért természetes, hogy alkalmazható a csagatáj nyelvi elemek vizsgálatakor is. Ennek eredményeképpen a csagatáj-magyar nyelvi kapcsolatok megmutatkoznak a szókészlet egyezésében és a közös gyökerű grammatikai morfémák használatában. A jelen magyar akadémiai tudós álláspont a magyar szavak eredetét illetően valamennyi szó esetében téves. Gyakran előfordul s elfogadhatatlan, hogy egyetlen, esetleg 2-3 példára alapozzák a döntést, vagyis azt, hogy az adott magyar szó ősi örökség az uráli, finnugor vagy az ugor korból. Következetlenségre is vall, hogy a szócikkek írói az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekből az igei adatokat következetlenül bizonyos nyelvekben főnévi igenév képzővel hozzák, másokban anélkül és nem jelzik, melyik az infinitívusz képző.

Látható, hogy ellentmondások vannak a kormeghatározásokban, azoknak a megnevezéseiben is. Nem beszélhetünk őscsuvas, ócsuvas korról a csuvas és a bolgár viszonylatában, amikor a csuvas még nem volt volgai bolgár területen. Ráadásul ezek a megnevezések nincsenek összhangban az őstörök, ótörök elnevezésekhez tartozó idővel. Ez is arra utal, hogy képtelenség csuvasos jellegű ótörök eredetű jövevényszónak tartani magyar szavakat.

A grammatikai morfémák közül névszóképzők és igeképzők - amelyek közös gyökerűek a magyarban és a csagatájban - egyaránt szép számmal szerepelnek. Közéjük tartozik a foglalkozásnév képző (csag. *-čï, -nek*), ige- és névszóképző az *-l* és alakváltozatai (pl. *-š*), a *-da, -ta* helyhatározó rag stb.

Az uráli, altáji, indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvek közötti szó egyezéseket és a grammatikai morfémák összetartozásait a kutatók egy része rokoni vagy "rokonságszerű" kapcsolatoknak minősítette, de az okot rendre nem tárta fel. A másik rész ezeket az egyezéseket véletlennek tartja, továbbá a magyar őstörténet szempontjából jelentéktelennek. Egyik állítás sem igazolt, közülük az utóbbi még a magyar őstörténet török nyelvi hátterének az idevonatkozó kutatásáról is lemond. Ez azért hiba, mert a magyar a szkíta-hun, másképpen a turáni nyelvek rokonságába tartozik s a török nyelvek szkíta-hun utódnyelvek.

Az pedig már alapjaiban elhibázott, ahogyan a nyelveket családokba sorolták. Innentől kezdve értelmetlen a nyelvcsaládok közötti ún. lehetséges kapcsolatokat keresni, értelmetlen azokat rokon vagy nem rokon szempontból vizsgálni. A magyar nyelvi elemek egy részét nem lehet ősi örökségként számon tartani az uráli, finnugor vagy az ugor korból, hiszen ezek a nyelvi egységek nem léteztek, nem igazolt a feltételezett létezésüknek sem a helye, sem az ideje. Ugyanakkor a művi módon létrehozott uráli nyelvcsaládba besorolt nyelvekkel van kapcsolata a magyarnak. Ez a kapcsolat azért lehetséges, mert szkíta-hun típusú nyelveket beszélők évezredeken át folyamatosan mentek délről észak, észak-nyugati irányba, ahol le is telepedtek. Az ún. finnugor nyelvekkel való magyar kapcsolat valójában a szkítáknak és a hunoknak köszönhető, vagyis rokoni, magyar-szkíta-hun közös gyökerű kapcsolatokról van szó, legyen a nevük akár szaka, akár szarmata, akár turáni.

Egyértelmű a fenti példák alapján is, hogy a magyarnak és a örök nyelveknek vannak kapcsolataik az indoeurópai nyelvekkel is. Ennek az oka pedig a szkíta-hun nyelvekből való átvétel, amelyeknek a módját minden esetben, így a görögben, a latinban, a németben, az angolban és a szláv nyelvekben külön kell vizsgálni. Ez természetes, hiszen mindegyiknek másképp van köze s szkítákhoz és a hunokhoz. Ezekben a nyelvekben a magyarral való egyezés oka a magyarnak a szkíta-hun nyelvekkel való közös gyökerében található és nem a magyarban való átvételben, kölcsönzésben.

A fentiek is egyértelműen igazolják, hogy a magyar nyelv kapcsolatairól és eredetéről a mérvadónak és hivatalosnak tartott magyar akadémiai álláspont alapjaiban és részleteiben egyaránt hibás. Rég megérett az idő ennek a beismerésére és arra, hogy a más magyarázatokat tudományos vitára lehessen bocsájtani a magyar tudomány házában is. Fontos ez, hiszen a téves nyelvtant és ennek a téves őstörténeti következtetéseit tanítják hosszú

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

idő óta a magyar közoktatásban és a felsőoktatásban.

15.5. Rövidítések

AH.	Arany Horda
alt.	altaji
ang.	angol
Aur.	Aurgazinszkij rajon
av.	aveszta
azerb.	azerbajdzsán
Bajm.	Bajmakszkij rajon
balk.	balkár
bar.	baraba
bask.	baskír
Belor.	Beloruszszkij rajon
blg.	bolgár
burj.mong.	burját mongol
C.	Civilszkij rajon
CC.	Codex Cumanicus
csag.	csagatáj
cser.	cseremisz
Čišm.	Csisminszkij rajon
csn.	családnév
Ču.	Csebokszárszkij ujezd
csuv.	csuvas
d.	domb
Davl.	Davlekanovszkij rajon
dial.	dialektus
f.	folyó
fi.	finn
fr.	francia
gag.	gagauz
h.	hely
hak.	hakasz
ill.	illetőleg
jak.	jakut
Jau.	Jadrinszkij ujezd
jeny.	jenyiszeji
K.	Kozlovszkij rajon
kam.	kamasz
kar.	karaim
karacs.	karacsáj
Karm.	Karmaszkalinszkij rajon
kaz.	kazak
KB.	Kutadgu Billig
k.lat.	közép latin
kipcs.	kipcsak
kirg.	kirgiz
k.kalp.	karakalpak
K-mong.	Kelet-mongol

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Kra.	Krasznoarmejszkij rajon
kum.	kumük
Kum.	Kumertduszkij rajon
lat.	latin
ld.	lásd
le.	lengyel
lp.	lapp
m.	mocsár
mac.	macedon
magy.	magyar
man.	mansi
md.	mordvin
mdE.	erza mordvin
mdM.	moksa mordvin
MK.	Mahmud al Kasgari
Mo.	Morgausszkij rajon
mong.	mongol
ném.	német
nog.	nogaj
nyelvj.	nyelvjárás
nyeny.	nyenyec
óe.szl.	óegyházi szláv
ófném.	ófelnémet
ói.	óind
ojr.	ojrot
or.	orosz
orh.jeny.	orhoni jenyiszeji
osz.	oszét
oszm.	oszmán
osztj.	osztják
ÓT.	ótörök
óujg.	óujgur
óüzb.	óüzbég
örm.	örmény
ősszl.	ősszláv
polov.	polovec
rom.	román
sz.	század
szam.jur.	szamojéd jurák
szam.kam.	szamojéd kamasz
szam.szelk.	szamojéd szelkup
szb-hv.	szerb-horvát
szelk.	szelkup
szkr.	szanszkrit
szlk.	szlovák
t.	tó
tar.	tarancsi
tat.	tatár
tefsz.	tefs. XII-XIII.sz.
Tet.u.	Tetyusszkij ujezd

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

tob.	toboli
Tujm.	Tujmazinszkij rajon
tuv.	tuvai
türkm.	türkmén
tvg.	tavgi
u.	utca
ua.	ugyanaz
ujg.	ujgur
ujg.mod.	ujgur modern
újgör.	újgörög
ukr.	ukrán
ún.	úgynevezett
U.Vym.	Usztj-Vymszkij rajon
üzb.	üzbég
vog.	vogul
votj.	votják
vö.	vesd össze
Zamahš.	Zamahšari
Zil.	Zilairszkij rajon
zürj.	zürjén

15.6. Források

AFT.	P. M. Melioranszkij. Arab-filolog o tureckom jazike. SPb., 1900.
Ar.	Archivális anyag ld. NIKITIN.
Ašm.	ASMARIN, N. I. 1928-50: *Thesaurus linguae Tschuvaschorum* I-XVII. Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo. Kazan-Csebokszari
B-R. 1958.	Baskírszko-Russzkij szlovar 1958
ESz	Etimológiai szótár, Magyar szavak és toldalékok eredete. Főszerk. Zaicz Gábor, Tinta könyvkiadó Budapest, 2006.
Fa.	Fasmer, M. *Etimologiceskij slovar russkovo jazyka* I-IV. Moskva, 1964-73.
JEGOROV 1964	JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka.* Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari
Kāšγ.	Maxmūd al-Kāšγari 2008. Orosz nyelvről fordította Czeglédi Katalin, Megjelenés alatt a Helikon Kiadónál. A könyv eredeti címe *Dīvān Lugāt at-Turk*, oroszra fordította, az előszót és a megjegyzéseket írta Z. – M. Auezova. A szómutatót összeállította R. Ermersz. – Almati: Dajk-Press, 2005. – 1288 oldal + 2 oldal.
NAP	*Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR*. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari, 1974
NIKITIN	NIKITIN, I.D.: *Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR.* Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
Sil.	SZILASI, M. *Vogul szójegyzék,* Budapest 1896.
SIS	N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka.* Moszkva
SW.	FOKOS-FUCHS, D. R. 1959: *Syrjänisches wörterbuch* I-II.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

	Budapest
TB.	*Szlovar Toponimov Baskírszkoj ASSR*, Ufa 1980.
tefs. XII-XIII.sz.	A.K. BOROVKOV, *Lekszika szrednyeaziatszkovo tefszira XII-XIII. sz.* M. 1963.
TESz	BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
TSK	A. I. Turkin 1986: *Toponimicseszkij szlovar komi* ASzSzR. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar
Zamahšari	*Mongolskij slovar'* I-II. M.L., 1968-1939.
Zol. bl.	Szutra "Zolotogo bleszka" (Altun Jaruk) - pamjatnik ujgurszkoj piszmennoszti

15.7. Irodalom

CZEGLÉDI 2007	CZEGLÉDI Katalin, *Nyelvészeti őstörténet* I. Szkíta-hun nyelv őstörténete. Hangtan. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007.
CZEGLÉDI 2007	CZEGLÉDI Katalin, *Nyelvészeti őstörténet* II. Szkíta-hun nyelv ősmondatai. Ősmondatok, gyökök. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007.
CZEGLÉDI 2009-11	CZEGLÉDI Katalin *Nyelvészeti Őstörténet* III. A szkíta-hun nyelvek története. Gyökrendszer. (A magyar és a szkíta-hun nyelvek alapja). Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2009-11. Megjelenés alatt.
DEUTCH	DEUTCH Botond, A madármotívumok
THURY	THURY József, A "Behdset-ül-Lugat" című csagatáj szótár. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia 1903.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

16.

A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában III.

A magyar-bolgár nyelvviszony

(Hunok-e a volgai bolgárok?)[572]

16.1. Előszó

E könyvnek először azt a címet adtam, „*Hunok-e a volgai bolgárok*?". A megírás óta eltelt néhány hónap s jobbnak láttam *A magyar-bolgár nyelvviszony* címet. Az indok nagyon egyszerű, több van a könyvben a kérdésre adott válasznál. Így a kérdés lett az alcím, amelynek a feltevése sok kutató számára tűnhet értelmetlennek. Az egyik résznek azért, mert szerintük bizonyított, hogy a volgai bolgárok hunok. A másik résznek pedig azért, mert a volgai bolgárokat ők nem tartják hunoknak. Ez ügyben tehát nincs egybehangzó határozott álláspont a kutatók között. Az indíték ahhoz, hogy feltegyem a kérdést és írjak róla, a következő:

1984-ben megjelent egy gyűjteményes kötet „Bolgári i csuvasi"[573] azaz „Bolgárok és csuvasok" címmel orosz nyelven. Még a kiadás idején azt a feladatot kaptam Róna-Tas András professzor úrtól, hogy írjak róla egy kritikát, miközben megjegyezte: „Ezt így nem lehet csinálni". Akkor többször átolvastam a könyvet és nem értettem a megjegyzést. Végül nem írtam meg a kritikát.

Az utóbbi években, amikor számomra már egyre jobban tisztultak a földrajzi nevekkel és a hozadékaival kapcsolatos kérdések, kirajzolódott a válasz is. A kötetben szereplő legtöbb tanulmányban közös, hogy hunoknak tartják a volgai bolgárokat. Mindemellett az is figyelemre méltó, hogy kitűnő dolgozatokról van szó. Álláspontom igazolása képpen hivatkozom az egyes tanulmányok idevonatkozó véleményére. Egyetlen írásnak pedig sort kerítek a kritikai bemutatására, mert az a csuvasok és a böszörmények vándorlásáról is szól. A csuvasok azért fontosak, mert őket tartják a volgai bolgárok egyetlen ma élő utód népének, ugyanakkor a csuvas népnév etimológiája tisztázatlan. A böszörmények pedig azért érdekesek, mert egyrészt a nevük magyarázata nem tökéletes, másrészt együtt emlegetik őket a csuvasokkal és az udmurtokkal, harmadrészt közük van a magyarokhoz is. **A kérdés az, hogy ezeknek a magyar-bolgár-böszörmény-csuvas kapcsolatoknak az oka lehet-e a közös hun eredet, vagy a magyarázatot máshol kell keresni.**

16.2. Bevezetés

A hun-bolgár-csuvas-magyar kérdéskörhöz tájékozódásul az alábbiakban bemutatjuk a jelen akadémiai álláspontot a nyelvi kapcsolatokról, amelyet nem igazolnak sem az alább bemutatott tanulmányok, sem a saját kutatásaim. A természettudományok mintájára a világ nyelveit ún. nyelvcsaládokba sorolták. Több nyelvcsaládot hoztak létre mesterségesen. A magyar nyelvet

[572]Lektorálta: Bendur István nyelvtanár, költő Piliscsév.

[573] В. Д. Димириев, В. А. Прохорова ред. 1984.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

közelebbről három nyelvcsalád nyelvei érintik, mégpedig az uráli, az altáji és az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvek. Ezeket a nyelvcsaládokat a családfa elméletnek megfelelően ágakra és további al-ágakra bontották, miközben azt is jelezték, hogy melyik ág nyelvi egysége mettől meddig tarthatott időben s a nyelvi egységek beszélésének a helyét is megnevezték. Meg kell jegyeznünk, hogy mindezt határozott álláspontként tanítják, miközben a kutatók között sem a helyet, sem az időt illetően nincs egységes vélemény.

Így az uráli nyelvi egységet (i. e. 6-4 ezer év) finnugor (i. e. 4-3 ezer év) és szamojéd (i. e. 4 ezer - i. sz. kezdetéig) ágra osztották. A szamojédot északi és déli szamojédra különítették, az északi szamojédhoz sorolták a nyenyec, enyec, nganaszán nyelveket, a délihez pedig a szölkup és a szajáni szamojéd nyelveket. A finnugor ágat finn-permi ágra (i. e. 3. ezer vége - 2. ezer közepe) és ugor ágra osztották. Az ugor ágba sorolták az ősmagyart és az ős-obiugort. Az ős-obiugorhoz a vogult és az osztjákot sorolták. A finn-permi ágat tovább bontották permi (i. e. 2 ezer közepe - i. sz. 8. század) és finn-volgai ágra (i. e. 2 ezer közepe - i. sz. 1. évezredig). A permi ágba sorolták a zürjént és a votjákot, a finn-volgaiba pedig a volgai és a közfinn nyelveket. A volgainak is két ága van, a lapp és a másikhoz tartozik a mordvin valamint a cseremisz. A közfinn (i. e. 1. évezred - i. sz. 1. század) ágba sorolt nyelvek a finn, karjalai, inkeri, vepsze, vót, észt lív.

Az altáji nyelvcsaládot három, a török, mongol, mandzsu tunguz ágban határozták meg. A törököt oguz, kipcsak, szibériai, jakut, csuvas nyelvekre bontották. Ennek a csoportosításnak az érdekessége, hogy az oguz, kipcsak, szibériaiághoz több nyelv tartozik, a jakut és a csuvas pedig egy-egy önálló nyelv és külön csoportot alkotnak a kutatók álláspontja szerint. A nyelvek összehasonlító vizsgálatakor tanácsos mindig szem előtt tartani az időt és a helyet. Míg az uráli nyelvi egység beszélt ideje i. e. 6-4 ezer év, az őstörök nyelv a keleti türk feliratok keletkezésének idejével esik egybe, amely nem korábbi, mint i. sz. 552.

Az indoeurópai nyelvcsalád a legnépesebb, az indoeurópai nyelvi egység használatának az idejét i. e. 8 ezerre teszik. Ennek egyik al-alcsoportja a szláv nyelvek, amelyeket nyugati, keleti és déli csoportba soroltak. A nyugati csoportba tartozik a cseh, szlovák, lengyel (a kasubbal), felső és alsó luzsicei szorb (a poláb is), a keleti csoportba az orosz, fehér orosz és ukrán, a déli csoportba a bolgár, macedon, szerb-horvát és szlovén. Ugyancsak az indoeurópai nyelvcsaládba sorolták a szkíta és a hun nyelveket.

Láthatóan a magyart az uráli - finnugor - ugor - ősmagyar vonalon származtatják. Ebből következően bármely más nyelvvel esetleges kapcsolata a magyarnak csakis nyelvi kölcsönzés útján lehetséges. A magyar török nyelvi kapcsolatokat a csuvasos típusú és nem csuvasos típusú, másképpen köztörök nyelvekből való magyar kölcsönzéssel magyarázzák. Az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvekből is rengeteg kölcsönszót tartanak számon, köztük pl. az irániból, görögből, latinból és viszonylag kései, a német és az angol nyelvekből való jövevényszavakat.

A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a feldolgozása és a Kárpát-medence földrajzi neveivel való összehasonlítása, továbbá a hozzájuk kötődő nyelvek vizsgálata számomra más eredményeket hozott. Eszerint a nyelvi kapcsolatok nem az akadémiai álláspont szerint megjelölt beosztás alapján működtek és működnek. A nyelvcsaládok létrehozása téves, nem bizonyított. A nyelvi egységek feltevése és a beszélés ideje, helye hipotézis maradt. A magyar és az altáji nyelvekbe sorolt török, mongol, mandzsu-tunguz, valamint az indoeurópaiba sorolt szkíta-hun nyelvek közös gyökerűek. A csuvasok nagyrészt azoknak a volgai bolgároknak az utódnyelvét beszélik, akik a kaukázusi bolgár birodalomból kiválva mint ezüst bolgárok északra a Középső-Volga vidékére mentek s ott is komoly, több száz évig tartó birodalmat hoztak létre. A fenti akadémiai álláspont alapján a volgai bolgárok, mint a csuvasok elődei az altáji nyelvcsaládba tartoznak. Következésképp, genetikailag nem lehet közük a hunokhoz. Jelen dolgozatban ennek az álláspontnak a tarthatatlanságáról szólunk. Továbbá arról, hogy a böszörmény-bolgár-magyar egyezések szálai a hunokhoz vezetnek-e vagy esetleg a böszörmény-udmurt kapcsolatok lennének az ősibbek, eredetibbek és meghatározóak s a böszörmények eredetét nem a hunok között, hanem máshol kellene-e keresni.

A kutatásaim során derült ki, hogy a földrajzi névi adatok és az írott források kölcsönösen

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

megtámogatják egymást, így megerősítést kapott a hun-bolgár folytonosság, a hun-bolgár-böszörmény rokonság és a hun-magyar rokonság is. A szálak tehát a hunokhoz vezetnek. A csuvas népnév pedig azért figyelemre méltó, mert komi területen keletkezett és viszonylag későn került a források látóterébe, akkor, amikor ilyen nevű népcsoport ilyen nevű forrásfolyók vidékéről vándorolt a Volga nagy kanyarulatába, amely terület a volgai bolgár birodalom része volt. Azt gondolhatnánk, hogy a csuvas attól lett bolgár típusú nép és nyelv, hogy ilyen szubsztrátum területre költözött. Ez azonban csak az egyik része a megoldásnak, mert ott is szkíta-hun nyelvi és kulturális hatás érvényesült, ahonnan a csuvasok eljöttek. Mindennek következtében pedig az őscsuvas, ócsuvas, középcsuvas, újcsuvas korszakolás is használhatatlanná válik s az akadémiai álláspont szerinti bolgár-magyar, csuvas-magyar kapcsolatok alap nélkül maradnak.

16.3. A „Bolgári i csuvasi" c. kötetben szereplő tanulmányokról

Ezeknek a tanulmányoknak a részletes és kevésbé részletes bemutatása azért is fontos, mert képet kapunk a következőkről: Hogyan látják a kutatók a bolgár-csuvas nyelvviszonynak és a bolgárok eredetének kérdését. Mi közük a böszörményeknek a csuvasokhoz. Honnan és milyen úton, mikor jöttek a Volga kanyarulatához a csuvasok.

R. G. Kuzejev, V. A. Ivanov[574] a Volga-Urál vidéke genezisének és fejlődésének a történetében 6 szakaszt különböztetnek meg. A csuvasok átélték ezeket az etnokultúrális változásokat s a nyelvükben megőrizték a volgai bolgár jelleget.

V. D. Dimitrijev[575] N. I. Asmarinra hivatkozik, aki a „Bolgari i csuvasi" (Kazány, 1902) c. munkájában a bolgár-csuvas etnikai előzményekről megalapozottan szólt. Őt számos kitűnő kutató követte, a nyelvészeken kívül történészek, régészek, antropológusok, néprajzosok stb. Hozzáteszik, hogy a kazáni tatárok és a baskírok genetikai problémái is érintik a kérdést. Lényeges, kik lehettek a régi csuvasok. Hol laktak a bolgároknak a Volga vidékére érkezése előtt? Azt egyik szerző sem állítja, hogy a bolgárokkal együtt jött volna ilyen nevű (csuvas) népcsoport délről a Kaukázus előteréből északra a középső Volgához. Figyelemre méltó a szerzőnek az a megjegyzése, hogy a XIII – XVI. sz. elejéig a bolgár alapon létrejött csuvas népesség és a bolgárok között szinte nem volt törzsi és etnikai különbség. Hozzáteszi, hogy a mezei cseremiszek a régi bolgárokat (csuvasokat) *suas* néven nevezték, majd ez a név átment az őket felváltó Kazány innenső és túlsó vidékén élő tatárokra. Lényeges, hogy amikor a cseremiszek megismerték ezt a népnévi formát, akkor az *s'uas'* volt. Ebből Asmarin azt a következtetést vonta le, hogy a név fejlődési útvonala a következő: *juas' – s'uas' – c'uas' – c'uaš (č'uaš) – c'yvaš*. Vannak kutatók, akik ezeknek a formáknak alakváltozataiként tartják számon a *suvaz* és a *suvar* alakot, miközben felhívják a figyelmet arra, hogy a változásoknak ilyen analógiája más nevekben is felismerhető, pl.: *ogur – oguz, avar – avaz*. Továbbá a bolgár-csuvas kérdéskört érinti a *miser tatárok* és a *burtaszok* eredete is.

V. F. Kaxovskij[576] természetes módon a bolgárok közé sorolja a berszileket[577], eszegeleket[578] és az ezüst bolgárokat. Bolgár városoknak tartja Bolgárt, Szuvart, Biljárt és Kasant. Megemlíti, hogy a

[574] A tanulmány címe: Этнические процессы в Волго-Уральском регионе в V-XVI веках и проблема происхождения чувашского этноса. Magyarul: Az V-XVI. századi etnikai folyamatok a Volga-Urál vidéken és csuvas nép eredete.

[575] A tanulmány címe: О последних этапах этногенеза чувашей. Magyarul: A csuvasok etnogenezisének utolsó szakaszáról.

[576] A tanulmány címe: Археология Волжской Болгарии и вопросы этногенеза чувашской народности. Magyarul: A Volgai Bolgária régészete és a csuvas nép etnogenezisének kérdése.

[577] Vö.: magy. *Bercel* tulajdonnév.

[578] Egyes vélemények szerint a magy. *székely* népnévvel tartozik össze. Ennek a kritikájáról ld. CZEGLÉDI 2004.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

XI. századi közép-ázsiai tudós filológus Mahmud al Kāšγari a bolgárok és a szuvarok, valamint a besenyők (pecsenyegek) nevét türknek tartja, továbbá, hogy a X. századi arab földrajztudós Isztaxri szerint „A bolgárok nyelve a kazárokéra hasonlít". Szól a csuvasok hitvilágáról, a mindennapi életükről, lakásaikról, öltözködésükről, vendéglátásukról, földművelésükről stb., amelyekről azt állítja, hogy azok bolgár anyagi bázison fejlődtek ki, illetőleg türk (bolgár) eredetűek. A bolgárok etno-kulturális hatást gyakoroltak a vidék összes népére.

M. R. Fedotov[579]a kritikai áttekintését adja a bolgárok és a csuvasok nyelvéről szóló irodalomnak. Az utóbbi időben egyre többen foglalkoznak ezzel a kérdéssel, amely az összehasonlító török nyelvészeti tanulmányok sokaságának és a XIII-XIV. századi bolgár sírfeliratok nyelve tanulmányozásának köszönhető. G. I. Ramstedt szerint a mai csuvasok etnikailag és nyelvileg a Káma és a Jajik (Urál) közötti Nagy Bolgáriához vezetnek vissza. Ami a nyelvüket illeti, az Ramstedt szerint a régi hunok nyelvének egyetlen fennmaradt nyelve és éppen annak a hun csoportnak az örököse, amely bulgárnak nevezte magát. A bulgár-csuvas nyelv a 900-1300-as években hatalmas kultúra nyelve volt, amely nagy hatással volt a környező népek nyelvére. N. N. Poppe szerint a csuvas-török vagy bolgár-török ősnyelv jóval régebbinek tűnik, mint az őstürk. O. Pricak szerint a XI-XIV. században a Volgai Bolgár birodalomban két „bulgár" nyelv létezett. Az egyik a hun-bolgár, amelyet azok a volgai bolgárok beszéltek a VII-VIII. században, akik a Kubán-Azovi területről költöztek a Volgához. A másik Közép-Ázsia oguz-kipcsak rétegének (Szir-Darja és Horezm) a türk-muzulmán irodalmi nyelve.

N. I. Jegorov[580] utal arra, hogy a XIII-XVI. századi politikai események eredményeképpen két türk nyelvű nép - a kazáni tatárok és a csuvasok – jött létre. A csuvasok egyedüli élő képviselői a török nyelvek bulgár csoportjának.

V. P. Ivanov[581] szól a mindennapi életnek, használati tárgyaknak, lakóhelynek, öltözködésnek, étkezésnek, stb. a két nyelvben használatos azonos, hasonló és különböző megnevezéseiről. Végül megállapítja, hogy a csuvas-tatár etno-kultúrális párhuzamokról szólva a kazáni tatár kialakulásából nem lehet kihagyni a bolgár-csuvas elemet.

B. V. Kaxovszkij[582] szerint a pogány bolgárok temetkezési hagyományaiban olyan elemek vannak, amelyek különböznek a helyiekétől. A kazáni tatárok majdnem minden ős bolgár hagyományt elhagytak, így természetes, hogy az övéké különbözik a csuvasokétól, akik meghagyták a régi pogány szokásokat, amelyek közül számos az idők mélyére nyúlik vissza.

4. V. G. Rodionov[583] tanulmánya magyarul[584]

Az alábbi tanulmány teljes egészében történő bemutatását több tényező is szükségessé tette. Köztük

[579] A tanulmány címe: О болгарском и чувашском языках. Magyarul: A bolgár és a csuvas nyelvről.

[580] A tanulmány címe: Болгаро-чувашско-кыпчакские этноязыковые взаимоотношения в XIII-XVI веках. Magyarul: Bolgár-csuvas-kipcsak etnikai-nyelvi kölcsönhatások a XIII-XVI. században.

[581] A tanulmány címe: К вопросу о чувашско-татарских этнокультурных параллелях. (Необходимые интерпретации некоторых фактов, приведённых в книге «Татары Среднего Поволжья и Приуралья»). Magyarul: A csuvas-tatár etno-kultúrális párhuzamok kérdéséről. (Fontos értelmezése néhány olyan ténynek, amely a „Középső Volga és az Urál menti tatárok" c. könyvben található).

[582] A tanulmány címe: Дохристианский погребальный обряд чувашей как материал к этногенезу. Magyarul: A csuvasok kereszténység előtti temetkezési szokása mint anyag az etnogenezishez.

[583] A tanulmány címe: Этнокультурные черты и история бесермян как свидетедьства болгаро-чувашской преемственности.

[584] Ezt az írást Marácz László, az Amszterdami Egyetem tanára kérésére fordítottam le magyarra. Tekintettel arra, hogy a terjedelme lehetővé teszi, hogy bekerüljön jelen tanulmányba, igazolásképpen külön fejezetet szántam a magyarra fordított dolgozatnak.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

az, hogy eredeti forrásokra hivatkozva a szerző bemutatja a böszörmény-csuvas-udmurt viszonyt. Ennek a viszonynak igen fontos néprajzi és nyelvi vonatkozásait ismerhetjük meg. Magyar szempontból is lényeges, hogy a szerző a böszörmények népi-kulturális jellemzőit és történetét bolgár-csuvas örökségnek tartja. Ez a tanulmány mutatja be azt is, honnan jöttek a csuvasok a mai lakóhelyükre a Volga-kanyarba.

A böszörmények népi-kulturális jellemzői és története mint a bolgár- **csuvas örökség tanúsága**

A böszörmények eredetéről létezik egy sor hipotézis, amelyeket két csoportba lehet gyűjteni. Közülük az egyik szerint a böszörmények – a bolgár lakosság része, amelyet udmurt hatás ért és fokozatosan elsajátította az óudmurt nyelvet.[585] Ennek a feltételezésnek a hívei K. V. Lavrentyev, N. P. Steinfeld, A. A. Szpicin, I. N. Szmirnov, P. N. Luppov, V. N. Belicer, D. M. Iszhakov[586] és mások. A feltételezések másik csoportja szerint a böszörmények – „a dél-udmurt lakosság része, amely a Bolgár Állam feltételei mellett élte át a hosszú és erős török hatást…”[587] Ezt a feltevést elsőként D. Korepanov hozta nyilvánosságra. A. P. Szmirnov szintén hajlott arra, hogy a böszörményekben „elbulgárosodott óudmurtokat” lásson.[588] E hipotézis mellett ma kiáll az udmurt kutatók egész sora.[589] Bizonyítékul mindkét hipotézis kutatói a saját szempontjuk alapján a bolgár-csuvas anyaghoz fordulnak. Egyesek a feltárt csuvas-böszörmény párhuzamokat szubsztrátum örökséghez vezetik, mások az udmurtok őseinek egy meghatározott részére gyakorolt bolgár hatás eredményeként tartják számon.

Nem tartva igényt a böszörmények származásának kérdésére vonatkozó meghatározásra, szándékaink szerint csak azokra a csuvas-böszörmény népi-kulturális párhuzamokra fordítunk figyelmet, amelyek a bolgár-csuvas etnikai öröklésről tanúskodnak. A csuvas-böszörmény etno-kulturális párhuzamok kérdése a mai napig nem volt a speciális kutatás tárgya. Mindemellett ismeretes, hogy magukat a párhuzamokat a kutatók még a XIX. században megemlítették. 1888-ban A. A. Szpicin pl. azt írta, hogy az ő hipotézisének („böszörmények – ugyanazok, mint a csuvasok”) kiemeléséhez alapul szolgáltak „régi oklevelek utalásai”[590]. Arra, hogy a böszörményeket a XVII. század második feléig csuvasoknak nevezték, sok kutató felhívta a figyelmet. Komoly tudományos anyagot a csuvas-böszörmény párhuzamok megjelenéséről V. N. Belicer hozott. Ő azt állította, hogy a böszörmény női ing a *derem* nagyon közeli a déli udmurtoknak és a csuvasoknak a tunika formájú női ingjének a szabásához, a böszörményeknél a *takja*-ja pedig külső formára majdnem megegyező az alsó-csuvasok női *tuxje* ruhadarabjával.

A *kyšon* (a férjezett böszörmény asszony fejrevalója) viseletének a módja és az anyag, amiből

---

585 *Тепляшина Т. И.* Язык бесермян. М., 1970, с. 244.

586 *Лаврентьев К. В.* География Вятской губернии. – В кн.: Столетие Вятской губернии. Вятка, 1881, с. 165; *Штейнфельд Н. П.* Бесермяне. Опыт этнографического исследования. – В кн.: Календарь и памятная книжка Вятской губ. На 1985 г. Вятка, 1894, с. 220; *Спицын А. А.* К истории вятских инородцев. – В кн.: Календарь Вятской губернии на 1889 г. Вятка, 1888, с. 230-231; *Смирнов И. Н.* Вотяки. Историко-этнографичесеий очерк. –ИОАИЭ. Казань, 1890б т. У111, вып. 2, с. 44; *Луппов П. Н.* Северные удмурты в ХУ1-ХУ11 вв. – В кн.: На удмуртские темы. М., 1931, вып. 2. с. 118; *Белицер В. Н.* К вопросу о происхождении бесермян (По материалам одежды). – В кн.: Труды Ин-та этнографии им. Миклухо-Маклая. Новая серия. М.-Л., 1947, т. 1. с. 193; *Исхаков Д. М.* Татаро-бесермянские этнические связи как модель взаимодействия булгарского и золотоордынского этносов. – Изучение преемственности этнокультурных явлений. М., 1980, с. 28.

587 *Гришкина М. В., Владыкин В. У.* Письменные источники по истории удмуртов 1Х-ХУ11 вв. – В кн.: Материалы по этногенезу удмуртов. Ижевск, 1982, с. 27.

588 *Корепанов Д.* Бесермяне. – В кн.: На удмуртские темы. М., 1931, с. 106; Смирнов А. П. Волжские булгары. М., 1951, с. 76.

589 *Владыкин В. Е.* Происхождение бесермян. – В кн.: Всесоюзная сессия, посвященная итогам полевых археологических и этнографических исследований. Тезисы. Тбилиси, 1971, с. 56-57; Кельмаков В. К. Булгарский субстрат в языке бесермян? – В кн.: 1Х конференция по диалектологии тюркских языков. Тезисы. Уфа, 1982, с. 61-62, и др.

590 *Спицын А. А.* К истории вятских инородцев, с. 230.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

varrják, leginkább az alsó-csuvasok *szurpán*-jára hasonlít. A csuvas-böszörmény párhuzamokhoz köti Belicer a böszörmény női fejrevalót a *kaspu*-t is: úgy az elnevezése szerint (csuv. *xošpu, xušpu*), mint a formája szerint nagyon közel áll a csuvas női fejrevalóhoz, ami az anatri, azaz az alsó-csuvasok jellemzőit illeti. Azon kívül megemlítették a csuvasok és a böszörmények hímzésének a hasonlóságát is. Belicer benyomásai elvezették őt ahhoz a véleményhez, hogy a böszörmények a csuvasokkal testileg is hasonlóak. Mindez arra késztette őt, hogy a böszörményekben a régi bolgár lakosság maradványait lássa.[591]

V. N. Belicer mindenek előtt a böszörményeknek a közép-alsó és az alsó csuvasokkal való kapcsolatait tárta fel és ez feltétlenül az ő kimagasló teljesítése. A Volga-vidéke népei öltözködésének a legújabb kutatásai megerősítették az ő felfedezéseit. „Ez a közelség (figyelembe véve V. N. Belicer csuvas-böszörmény párhuzamait) túlságosan szoros ahhoz, hogy véletlen keletkezésnek lehessen nevezni, - rámutat az ősi kapcsolatokra", - írja N. I. Gagen-Torn és a munkájában utal a ruházatban egy sor részletre, amelyek lehetővé teszik, hogy a böszörményeknek a csuvasokkal való valamiféle régi kapcsolatairól beszéljünk. Egyebek között megjegyzi, hogy a böszörményeknek a vállszíja nagyon közeli az *anat enči* csuvasoknak, azaz a közép-alsó csuvasoknak a *tevet* vállszíjához. Mint ismeretes, az udmurtoknak volt *takja* fejrevalója, amely hasonlít a csuvas *tuxje*-ra. A régészeti adatok szerint azt az udmurtok kb. a XII-XIII. századtól kezdték el viselni. A böszörmények *takja*-jától és a csuvasok *tuxje*-jától az udmurt *takja* abban különbözött, hogy náluk a fejtetőn nem volt fémsisak és hiányoztak a háromszögletű fülvédők, amelyeket az áll alatt gomblyukba gomboltak. N. I. Gagen-Torn véleménye szerint a kis sisak megnevezése, amely a türkménben is megvolt mint *takje,* ennek a fejrevalónak a legrégibb sajátossága. Ebből következik, hogy a böszörmény *takja* és az alsó-csuvas *tuxja* a női fejrevalónak a legrégibb formáját őrizték meg. Amint N. I. Gagen-Torn megjegyzi, a fejkendő, amit a férjes asszonyok a kemény fejrevaló felett megkötöttek, a böszörményeknél is vászonból készült ugyanúgy, mint ahogyan az anat enči csuvasok a saját háromszögletű kötésüket a *čalma*-t készítették. Csak abban különböztek, hogy a böszörmény háromszögletű kendő valamivel nagyobb méretű volt, mint a csuvas.

A Volga vidéke népei ruházatának a dunai bolgárok népi viseletével való összehasonlító tanulmányozása során N. I. Gagen-Torn meggyőzően mutat rá arra, hogy az általa említett sajátosságok a népi viselet terén a volgai bolgárok kultúrájához kötődnek.[592]

T. A. Korjukova figyelmet fordított még a böszörményeknek és a csuvasoknak egy érdekes párhuzamára – arra, hogy az ing szerkezete elől levágott felső résszel „a volgai népek között csak a csuvasoknál és a böszörményeknél található meg…" Azt is megjegyezte, hogy a *kabači* – az északi udmurtoknak a felső kivarrott mellvédője hasonló a böszörmények és a csuvasok díszítésének analóg részeivel[593]. Ilyen feltevés eredményéről beszél maga a kifejezés is. A *kabači* szó szerintünk bolgár-csuvas kölcsönzés az udmurt nyelvben és úgy magyarázható, hogy a csuvas *kĕpe* 'ing' és a *ši, šitĕ* 'takaró, felülről takaró' (vö.: *xul* 'váll' + *ši* 'felülről beborító' > *xulši* 'kivarrás, díszítés a női ing vállán'; *čĕr* 'térd' + *šitĕ* 'felülről betakaró' > *čĕršitti* 'kötény' stb.). Teljességgel lehetséges, hogy az északi udmurtokhoz ez a szó a böszörményeken keresztül jutott.

A kutatók a csuvas-böszörmény párhuzamokat a nyelv terén is megemlítik. Így M. R. Fedotov rámutat arra, hogy az egyik udmurt szótárban a XVIII. században lejegyeztek néhány böszörmény szót, amelyek az udmurtok északi nyelvjárásában hiányoznak, azonban a megfelelő alakok megvannak a csuvasban[594]. Az ilyen szavakhoz sorolja a *kujki* 'bánat', *tarazy* 'súly', *ulov* 'jármű, fogat', *uksio* 'pénz', *kukli* 'sütemény, húsos tekercs' szavakat, stb. Gyorsan hozzá kell tenni, hogy e

---

591 *Белицер В. Н*. Указ. соч., с. 185-193.

592 *Гаген-Торн Н. И*. Женская одежда народов Поволжья (Материалы к этногенезу). Чебоксары, 1960, с. 224, 101, 152, 177.

593 *Никитин Г. А., Крюкова Т. А*. Чувашское народное изобразительное искусство. Чебоксары, 1960, с. 22; *Крюкова Т. А*. Удмуртское народное изобразительное искусство. Ижевск – Ленинград, 1973, с. 37.

594 *Федотов М. Р.* Исторические связи чувашского языка с волжскими и пермскими финно-угорскими языками. Чебоксары, 1968, ч. 11, с. 91.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szavak közül a déli udmurtok szókészletében is található néhány.

T. I. Tepljasina „A böszörmények nyelve” című munkájának a megjelenésével a csuvas-böszörmény nyelvi párhuzamok tanulmányozása mélyebb jelleget öltött. A kutatónő bemutatott egy sor olyan böszörmény nyelvi jelenséget, amely a bolgár-csuvas nyelvnek az erős hatására keletkezett. Ezeket a sajátosságokat a következő pontok szerint soroljuk fel: 1, udmurt *ӧ*, amely elsősorban a böszörményektől való az *e* hangon keresztül; 2, az *š, ž* réshangoknak a rendszeres helyettesítése *s, z*-vel; 3, a *v* és a bilabiális *w* előtti zöngétlenek zöngésedése; 4, két szótag esetén az előző szótagnak a végső mássalhangzójának a kiesése; 5, a mássalhangzók lágyulása a szomszédos *i, e* hatására és mások.

T. I. Tepljasina következtetései meggyőzően mutatnak rá arra, hogy a múltban a csuvasok és a böszörmények elődei között meghatározott kapcsolatok voltak. Valamennyi általa említett párhuzam szubsztrátum jelenséghez vezet. Bár T. I. Tepljasina egyes következtetései vitathatók[595] és nyilvánvalóan további tanulmányozásokat igényelnek, az az egy vitathatatlan – a bolgár-csuvas nyelvnek a hatása a böszörményre. Mint ismeretes, a bolgár-csuvas rétegnek a lényege megvan magában az udmurt nyelvben (Vihman szerint – 161, M. R. Fedotov szerint - 438, I. V. Tarakanov szerint – több mint 200 lexikális egység). Hasonló nyelvi hatás elismerése csak a lexika szintjén nem lenne teljesen hiteles. Várható volt, hogy a bolgár-csuvas hatás az udmurt nyelvre végbement a fonetika, morfológia és a szintaxis terén is.

Megemlítjük még a böszörmény nyelv néhány sajátosságát, amely közel áll a csuvashoz.

1. A böszörmény nyelvhasználatban a labiális mássalhangzók terén *b* van az udmurt *v* helyén. Ez a sajátosság kötődik a török nyelvek fonetikai sajátosságaihoz, köztük a csuvashoz is. A bolgár-csuvas török nyelvből kölcsönzött szavak esetében a *b* hang az udmurt nyelvben változás nélkül marad, amely mindenek előtt a bolgárok és az udmurtok elődeivel való szoros kapcsolatokkal magyarázható. Vö.: csuv. *śapă* ’rőzse, kis ágak, ág’ > udm. *čaby, čeby* ’fonat, fonott kerítés’, de mari *save* ’hosszú nyers vessző, fonat, fonott kerítés, ágakból készített kerítés’; csuv. *kapan* ’szénaboglya, asztag, gabonakereszt’ > udm. *kaban*, de mari *kavan* ’szénaboglya, asztag, gabonakereszt’; csuv. *čăpar* > udm. *čiber,* de mari *čuvar* ’éles, hegyes’ stb.[596]

2. Ha az átvett szóban előfordul a mássalhangzóknak a találkozása a kezdő *v*-vel, ez a hang a böszörmények nyelvében *t* lesz (*vnuk* > *topik*) vagy kiesik végleg (*vdrug* > *drug*)[597] (vö.: a csuvasban *vnuk* > *mănuk, venik* > *miləк, vdrug* > *tăruk, vpajat’* > *pajat’, vpolne* > *polne* stb.).

3. A böszörményben a kezdő *č’* átalakul *t’*-vé, pl. *t’us* litv. *čus* ’csend’ stb. [598] Hasonló törvényszerűség van az alsó csuvasoknál: felső csuv. *čăvaš,* alsó csuv. *t’ăvaš* ’csuvas’; felső csuv. *čoxăn,* alsó csuv. *t’uxăn* ’szegény’, felső csuv. *čĕpĕ,* alsó csuv. *t’ĕpĕ* ’csibe, kiscsirke’ stb.

4. A böszörményben van protetikus *w* hang, ismeretlen más permi nyelvben. Előfordul szó elején és szó belsejében[599]. Ilyen tulajdonságokkal rendelkezik a bolgár-csuvas nyelv eltérően a többi török nyelvtől. A protetikus *w* széles körben elterjedt a mai csuvasban: csuv. *vĕr,* tat. *oru* ’fújni’, csuv. *vučax,* tat. *učak* ’tűzhely, eredet, forrás, góc’, csuv. *vyr,* tat. *ur* ’nyom, szorít’ stb.

5. A böszörmények szókészletében szavak sorát említik meg, amelyek hiányoznak az egész udmurt nyelvben, hasonló formák azonban megvannak a csuvasban:

bösz. *zu* < csuv. *śĕv,* tat. *žoj* ’kivarrás varratának a neve’;

bösz. *tarazy* < csuv. *tarasa* ’súlyok’ ; a tatárban *ulčäy*;

bösz. *šukoš* ’kitalálás, kigondolás’ < csuv. *šuxăš, šoxăš* ’kitalálás, kigondolás, ítélet, vélemény, következtetés, pillantás, tekintet, kívánság’;

bösz. *tabre ee* < csuv. *tepre* ’még’; ugyanaz, mint a tat. *tagy, tagyn*;

---

[595] Например, *В. К. Кельмаков* оспаривает выводы Т. И. Тепляшиной на основе того факта, что часть особенностей бесермянского языка встречается и в других диалектах удмуртского языка. См.: *Кельмаков В. К.* Булгарский субстрат в языке бесермян, с. 62.

[596] См.: *Федотов М. Р.* Указ. Соч., с. 96-170.

[597] *Тепляшина Т. И*. Язык бесермян, с. 117.

[598] Там же, с. 121-122.

[599] Там же, с. 160.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

bösz. *sabak* 'fürt (termésé, fáké)' < csuv. *sapak* 'fürt, csomó, gerezd', tat. *sabak* 'szár, nyél (növényé), inda';
bösz. *izma* 'fonott zsinór varrás neve' < csuv. *jěsme* 'keskeny szalag, zsinór, paszomány (selyem fonálból)'; vö.: tat. *tasma* 'keskeny szalag, zsinór, paszomány (selyem fonálból)';
bösz. *kal* < csuv. *xal', xalĕ* 'most, azonnal'; ugyanaz, mint a tat. *xäzer*;
bösz. *kukli* < csuv. *kukli, kukăl'* 'sütemény, húsos tekercs';
bösz. *amsyr* < csuv. *ansăr* 'szűk'; ugyanaz, mint a tat. *insez*;
bösz. *arvalak* < csuv. *arpalăx* 'magtároló, magtár';
bösz. *keldesin* < csuv. *kĕltĕ* 'méhlepény, placenta'; ugyanaz, mint a tat. *soŋgylyk*;
bösz. *kujki* < csuv. *xujxă, xojăx* 'bánat'; ugyanaz, mint a tat. *kajgy*;
bösz. *veme* < csuv. *nime* 'segítség'; ugyanaz, mint a tat. *ome*;
bösz. *kalal* < csuv. *xalal* 'végrendelet, végakarat, hagyaték (halál, elutazás, búcsúzás előtt)'; vö.: tat. *xälal'* 'megengedett, nem tiltott, törvényes'.

A fenti lexikális párhuzamokhoz tartoznak nyilvánvalóan a böszörmény női ruhák részeinek és a fejrevalóknak az elnevezései (*kašpu* < csuv. *xošpu, xušpu; s'ulyk* < csuv. *śulăk*; *takja* < csuv. *toxja, tuxja*) és az udmurtoknak a népneve (*ar* < csuv. *ar* 'férj, férfi'; 'udmurt') stb. Úgy gondoljuk, hogy a böszörmény szokás, az *akajaška* 'az eke tányérja' közvetlen kapcsolatban van a csuvas szokással. A csuvasoknál azt különböző helyeken különféleképpen nevezik: *aka jaški* < *aka* 'eke' + *jaška* 'leves, tányér', *aka pătti* < *aka* 'eke' + *pătă* 'kása', *akatuj* < *aka* 'eke' + *tuj* 'esküvő'. Hasonló szokás neve az udmurtoknál *geryšyd* < *gery* 'primitiv eke, faeke, cölöp' + *šyd* 'leves, tányér'. Meg kell jegyezni, hogy ez a kifejezés egyenes másolata az *aka jaški* megnevezésnek. Feltehető, hogy ez a szokás a bolgároktól jutott el az udmurtokhoz.

Természetesen a felsorolt csuvas-böszörmény nyelvi párhuzamokkal kapcsolatos észrevételek nem lehetnek kimerítőek. Ugyanakkor ezen az alapon ki lehet emelni azt a böszörmény nyelvben meglévő meghatározott réteget, amely a csuvasok és a böszörmények elődeinek történelmi kapcsolataira mutat. Megjegyezzük egyébként, hogy egy sor böszörmény szónak az alakja jóval közelebb van a közép-alsó és az alsó csuvas nyelvjáráshoz. A böszörmény nyelvben sok köztörök szó tartalmazza a csuvas szavaknak vagy a fonetikai, vagy a jelentésbeli alakját. Pl.: bösz. *olača* < csuv. *olača, ulača* 'tarka, vegyes, cejgszövet', ugyanaz, mint a tat. *alača;* bösz. *ker* < csuv. *xir* 'mező'; vö.: tat. *kyr* 'mező' stb.

A nyelvtudományban sokáig uralkodott az a nézet, amelynek megfelelően a rokonsági kifejezések a legállandóbb, legrégebbi szavak. Az utóbbi évek kutatásai kimutatták, hogy a dolog egy kicsit másképp áll. Részben N. I. Jegorov munkái mutattak rá arra, hogy a rokonsági kifejezések hasonlósága a különböző nyelvekben nemcsak a genetikai, hanem a kulturális-történelmi kapcsolatokról is szólnak. Érdekesek ebben a vonatkozásban a csuvas-udmurt és a csuvas-mari párhuzamok a rokonsági kifejezésekben: csuv. *akka, aki* > udm. *aka,* mari *akka* 'nővér, idősebb lánytestvér', csuv. *pičče* 'bátyj, idősebb fiútestvér' > udm. *beče* 'idősebb férfi a rokonságban'; csuv. *tăxlačă* 'nászasszony, menyasszonykérő', udm. *tukl'ači* 'házasságszerző, menyasszonykérő, após, nászuram', mari *tulače* 'menyasszonykérő, házasságszerző, házasságközvetítő(nő)' stb.

Ami a rokonságneveket illeti a böszörményeknél, nos 14 szó ismert, azonban a csuvas kifejezéshez csak két szót lehet kötni: bösz. *ken*, udm. *ken* < csuv. *kin* 'menye valakinek'; a tatárban *kilen*; bösz. *en'gej* < csuv. *inke* 'nagynéni, régen néni'; a tatárban *žinge, jengi.* A többi böszörmény rokonságnév közelebb áll a miser-tatár formákhoz: bösz. *tataj* < mis.tat. *tetej* 'nővér, idősebb lánytestvér'; ugyanaz, mint a csuv. *akka, appa*, kaz.tat. *apa,* udm. *aka, apa;* bösz. *cecaj* < mis.tat. *dedej* 'idősebb fiútestvér', ugyanaz, mint a csuv. *pičče, tete* (a miser-tatárok szomszédságában), kaz.tat. *adyj, aga*, udm. *d'ad'a, agaj* stb. Az utolsó példa jól mutatja a *c* használatát. Fel kell tenni, hogy ezek a miser-tatár átvételek a böszörményeknek a csepcai tatárokkal való sok évszázados kapcsolatának az eredménye, akik az aranyhorda tatárjaihoz

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kötődnek genetikailag.[600]

A böszörmények és a csuvasok népi-kulturális párhuzamai jól nyomon követhetők az esküvői népszokások anyagán. Azoknak a bemutatásaként áttekintjük a böszörmények esküvői szokásait[601], azután pedig a csuvasokét[602] részenként és összehasonlítva az udmurt esküvői szokásokkal.[603]

Böszörmény esküvő

1. ***Felkészülés az elmenetelre a menyasszonyért***. Az esküvő napja reggelén a menet 4-5 résztvevője érkezik a vőlegényhez a házba (1.1) dalokkal és zenész kísérettel (1.2) és a rokonok mind összegyűlnek, akiket meghívtak, hogy vegyenek részt az esküvői szertartáson (1.3) A menet tagjai elmennek a menyasszony apjának a házába az esküvői menet előkészületeiről szóló tájékoztatással (1.4). A vőlegénnyel és mintegy ezer emberrel esküvői menet megy a menyasszonyért az apja házába (1.5).

2. ***A menyasszony házában az esküvői menet megérkezése előtt.*** Az esküvő előestéjén a menyasszonyhoz eljönnek és ott összegyűlnek a barátai és a rokonai (2.1). A menyasszony az elülső sarokban ül és sír, siránkozik (2.2). Az apja hoz egy korsó sört, beletesz egy pénzérmét és odaadja a menyasszonynak (2.3). A menyasszony megfogja a korsót, megissza a sört és magához veszi a pénzt (2.4). A menyasszonyt elviszik a szomszédokhoz vagy rokonokhoz egy előre előkészített házba (2.5).

3. ***Esküvő a menyasszony szüleinek a házában***. A férfi menet megáll a menyasszony házának bezárt kapuja előtt (3.1). A menyasszonynak a fiatalabb fiútestvérei pénz kivásárlást kérnek és rátámaszkodnak a kapura (3.2). Az ideérkezők a menyasszony szüleinek a házában maradnak (3.3). A vőlegény leül a ruhaanyagra, amit neki a leendő anyósa ajándékozott (3.4). Az énekek és a táncok után a szülői házból elmennek abba a házba, ahová elvitték a menyasszonyt (3.5). A vőlegény rászór egy marék aprópénzt – a menyasszony megcsókolja a vőlegényt (3.6). Majd ezután a menyasszonyt asszony ruhába öltöztetik (3.7). Mindannyian visszatérnek a menyasszony szüleinek a házába, ahol újra sírni kezd (3.8). A vőlegény és a menyasszony egymás mellett állnak és sorban lábig meghajolnak az összes idősebb rokonnak (3.9), majd az ideérkezők búcsúzóul kimennek az udvarra (3.10). Mielőtt a menyasszony ráül a szekérre vagy a szánra (3.11) a vőlegény háromszor vállon üti őt a menyecske fejrevalójának bojtjával, amit *s'ulik*-nak neveznek. 83.129.

4. ***Esküvő a vőlegény házában.*** A vőlegény szüleinek az udvarán a menyecskét odavezetik az üszőhöz (4.1). A menyasszony végighúzza a réz érmét háromszor az üsző hátán a fejétől a farkáig (4.2). Elvéve egy kis kenyeret, sót és sört (4.3), a fiatalok bemennek a házba (4.4). Egy kis idő múlva elvezetik őket a hombárba és otthagyják őket éjszakára (4.5). A szülők házában maradnak a menyasszony rokonai és a barátai (4.6).

Másnap már reggeltől fűtik a fürdőt és az új férj ajándékot kap az asszonytól (4.7). A fürdő után a férj az idejövőkkel körbejárja a rokonokat (4.8), elkísérik őt az asszony rokonai is (4.9). A fiatalasszony kivarrott törölközőt és inget ajándékoz az idejövőknek és a rokonoknak (4.10). Ezután a ceremónia után minden vendég elmegy (4.11).

---

600 *Степанов Р. Н.* Каринское опричное княжество (вторая четверть Х1У- вторая половина ХУ1 вв.). – В кн.: Вопросы социально-экономической и политической истории Среднего Поволжья и Приуралья периода феодализма. Научная сессия. Тезисы докладов. Чебоксары, 1973, с. 16-21; *Исхаков Д. М.* Указ. соч., с. 23, и др.

601 При описании использована следующая литература: *Штейнфельд Н. П.* Бесермяне. Опыт этнографического исследования, с. 242-247; *Первухин Н.* Эскизы преданий и быта инородцев Глазовского уезда. Эскиз У. Вятка, 1890, с. 53-58. и др.

602 Для описания свадьбы средненизовых и низовых чувашей использована следующая литература: *Тимофеев Г. Т.* Тăхăръял. Шупашкар, 1972, с. 184-188, 244-257; *Сироткин М. Я.* Чувашский фольклор. Чебоксары, 1965, с. 23-33; *Юркин И. Н.* Чăвашăн туй йĕркисем. – НА ЧНИИ, отд. 1, ед. Хр. 102, с. 55-232, и др.

603 *Христолюбова Л. С.* Удмуртская свадьба. – Археология и этнография Удмуртии. Ижевск, 1975, вып. 1, с. 36-83: Багин С. Свадебные обряды и обычаи вотяков Казанского уезда. –Этнографическое обозрение, 1897, № 2, с. 59-92; *Смирнов И. Н.* Вотяки. Историко-этнографический очерк. ИОАИЭ. Казань, 1890, т. У111, вып. 2.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Az esküvőt követő harmadik napon (4.12) a fiatalokhoz újra eljönnek a menet résztvevői zenészekkel és mind elmennek a folyóra vagy a lékhez (a jégen) (4.13). Itt a fiatalasszony kenyeret, vajat dob a vízbe és pénzt, majd mindannyian együtt visszatérnek az após házába, ahol mindenkit megvendégelnek fánkkal, lepénnyel (4.15).

Csuvas esküvő

1. ***Felkészülés az elmenetelre a menyasszonyért.*** A csuvas esküvő jelen részében a böszörmény esküvő következő fejezetei találhatók meg 1.1 + 1.2 + 1.3a* + 1.5. Az 1.3 és 1.4 fejezetekben eltérnek abban, hogy a menet résztvevői körüljárnak minden rokont; különböznek a böszörmény esküvőtől abban is, ami az 1.4a fejezetben az esküvői menet megérkezéséről szól, a hírt a menyasszony apjával a menyasszonykérő és a házasságközvetítő közli és nem a menet.

Az esküvőnek ez a része egészében és részleteiben is jellemző a böszörményekre és az alsó csuvasokra egyaránt. Amikor a csuvasoknál és a böszörményeknél a menyasszonyért mentek, a vőlegényen és a barátokon valamint egy sor esküvőre hivatalos személyen kívül (néha 40-50 ember), a déli udmurtoknál pl. elment két legény, a vőlegény apja és a húga. Náluk az 1.1-1.5 fejezetek anyaga nem ismert.

2. ***A menyasszony házában az esküvői menet megérkezése előtt***. Ez a fejezet a következő részek sorrendjét tartalmazza: 2.1 + 2.2 + 2.5. Ennek a fejezetnek a 2.3 és a 2.4 részei a csuvas esküvőn a böszörménytől eltérően átmegy a harmadik részbe (a menyasszony szüleinek házában történő eseményekhez). Az udmurt esküvőn a 2.3, 2.4 és ami különösen fontos, a 2.5 rész (a menyasszony elmenetele a szomszédok vagy a rokonok házába) hiányzik.

3. ***Esküvő a menyasszony szüleinek a házában.*** A részek felépítése az esküvői szokások eme fejezetében az alsó csuvasoknál a következő: 3.1 + 3.2 + 3.3 + 3.4a (a vőlegény egy speciálisan előkészített kispárnára ül) + 3.5 + 3.6 (kiegészítődik azzal, hogy közben megcsókolja a menyasszonyt) + 3.7 + 3.8 + az idejövők a vőlegény részéről vendégségbe mennek a menyasszony rokonaihoz + 2.3 + 2.4 + 3.9 + 3.10 + 3.11 + 3.12a (a vőlegény háromszor megüti őt az ostorral) + a járműre ültetés idején a menyasszony leveszi a vőlegény hátáról a *śulak*-ot 'kendő, amelyet a vőlegény vállára tettek'. Ily módon a böszörmény esküvő jelen részének elemei majdnem ugyanabban a sorrendben találhatók, mint a közép-alsó és az alsó csuvasok esküvőjén. A déli udmurtoknál azonban pl. a 3.1, 3.2, 3.4, 3.5, 3.6, 3.7, 3.10, 3.11, 3.12 nincs meg. Náluk, amint a források közlik, a vőlegény nem ment el menyasszonyért a szülei házába. A csuvas esküvőn megtalálható *śulak* levétele a vőlegény válláról a déli udmurtok esküvőjén mint külön szokás a *s'ulyk kyskon* 'kendő levétele' fordul elő az esküvő után két-három nappal. Figyelembe véve, hogy maga a *s'ulyk* szó az udmurt nyelvben bolgár-csuvasból való kölcsönzés (vö.: tat. *jaulyk* 'kendő'), nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy ez a szokás a déli udmurtok őseihez vagy közvetve a csuvasok elődeitől ment át, vagy a kazáni tatárok közvetítésével. Számunkra meggyőzőbb a második feltevés, minthogy a déli udmurtok esküvőjén ez a szokás jelentősen megváltozott. Bár a böszörményeknél a kendő levételének szokása nem található meg, de a nyomai megmaradtak: a *s'ulyk* bojtjával megütögetve a menyasszonyt, a vőlegény azzal imitálja magának a kendőnek a levételét. Nyilvánvaló, a menyasszony ezután visszaveszi magának a kendőt.

4. ***Esküvő a vőlegény szüleinek a házában***. Az alsó csuvasok esküvőjén a következő részletek találhatók: 4.1a (a vőlegény elvezet a kanca kocsijához) + 4.2 (a menyasszony suttyomban háromszor elveszi a vőlegénytől a gyeplőt) + 4.3 ! 4.4 + 4.5 + 4.6 + 4.10 + 4.8 + 4.9 + 4.11 + 4.12 + 4.13 + 4.14a (a fiatal arccal keletnek állva háromszor feldönti a tele vödröt, és miután újra teletöltötték, a férj nővére negyedszer viszi be őket a házba) + 4.15a (az újasszony levest főz és azt az új rokonaival együtt eszi meg).

Meglep a 4.1, 4.2 részek és néhány másnak az egybeesése. Részben a felsorolt esküvői részletek a Volga vidék többi népénél, köztük a felső csuvasoknál általában hiányoznak.

A dél-udmurt esküvőn a menyasszony rokonai elvezették a menyasszonyt a vőlegény szüleinek a

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

házába. Miközben a 4.13 és a 4.14 részletei egyaránt megvoltak az udmurtoknál és a felső csuvasoknál. Ezért természetes, hogy nem mutathattak rá a csuvas-böszörmény kapcsolatokra.

Ily módon a böszörmény esküvőnek a csuvassal való összehasonlítása során az egyes részek és elemek alapján lehetőség van arra, hogy leszögezzük, hogy a böszörmény esküvő jobban hasonlít a közép-alsó és az alsó csuvas esküvőhöz és kevésbé hasonlatos az udmurtok és a felső csuvasok esküvői szokásaihoz.

Az általunk hozott néhány etno-kulturális párhuzama a csuvasoknak és a böszörményeknek arról tanúskodik, hogy a böszörményben jelentős bolgár etno-kulturális réteg van, ami megfelel a csuvasnak, amely náluk a bolgár rétegből maradt meg. Ily módon a csuvas-böszörmény etno-kulturális párhuzamok világosan tanúskodnak a bolgár-csuvas öröklésről.

Ezt XVI-XVIII századi a csuvasokról és a böszörményekről szóló történeti adatok is megerősítik. Mint ismeretes, a böszörmények kb. a XVIII. sz. 40-60-as éveiben keresztelkedtek meg. D. M. Iszhakov adatai szerint 1762-re a böszörmények 53%-a (1142 fő) számított újkereszténynek, a maradék rész az iszlámot vallotta. A további etnikai folyamatokat, amelyek a Csepca folyó medencéjében a XVIII-XIX. században mentek végbe meggyőzően mutatta be D. M. Iszhakov: a népi-statisztikai anyag tanulmányozása alapján arra a következtetésre jut, hogy a muzulmán-böszörmények fokozatosan összekeveredtek a csepcai tatárokkal, a keresztény böszörmények pedig az udmurtokkal.[604]

A böszörmények egy része eltatárosodva fokozatosan kiszorította a saját anyanyelvét és a pogány kultúra egy részét. A keresztény böszörmények pedig fordítva, sokat megőriztek a kulturális-nyelvi sajátosságaikból és népi öntudatukból.

Archiválís anyagok és a böszörmények lelki, szellemi kultúrájáról szóló kutatások sora is meggyőz arról, hogy a keresztelés előtt az iszlám hívei voltak. A XIX. sz. végén az életükben megmutatkozott néhány nyoma a muzulmán szokásnak: a halotthoz a böszörmények tatár *mullá*-t hívtak, muzulmán halotti tort tartottak a *t'un'uj*-t és a *sizimuj*-t, a disznóhúst az ételben nemkívánatosnak tartották és szívesen ettek lóhúst[605], tiszteletben tartották az esti és a reggeli muzulmán ima idejét az *akšan*-t[606], a böszörmények tamgái különböztek a muzulmán félhónap udmurt ábrázolásától és azt *paltulys'* 'félhónap'-nak nevezték[607]. Nyilvánvalóan ide kell venni a *böszörmény* népnevet is: bösz. *bes'erman,* udm. *busormen,* csepcai tat. *byčyrman*, amely a *musulman* szóból származik[608]. Ezt az etimológiát tartja elfogadhatónak számos kutató[609]. Egyetértve velük mi a magunk részéről felhívjuk a figyelmet a böszörmények tömeges megkeresztelkedésének archiválís anyagaira. Az utolsó jelentésekben írják, hogy ők el akarnak szakadni az ő „mohamedán hitüktől"[610].

Mikor lettek a böszörmények muzulmánok? Arra, hogy ők nem voltak sokáig muzulmánok, egy sor tény mutat rá. Jól megőrződtek náluk a régi pogány szokások (*akajaška*, a *kiremet*-nek való áldozások stb.)[611]. Emellett jelentősen különböznek az északi udmurtok hasonló szokásaitól és azokat késői átvételekhez sorolni nem lehetséges. Az iszlámtól való elszakadás idejére a böszörményeknek nem sikerült eltatárosodni, azaz teljességgel áttérni a kétnyelvűségről a tatár

---

604 *Исхаков Д. М.* Указ. соч., с. 31-37.

605 *Штейнфельд Н. П.* Указ. соч., с. 237-239.

606 *Первухин Н.* Указ. соч., с. 57-58.

607 *Сорокин П. М.* О материнстве как основе рода, о родовых названиях и знаках собственности в тексте и отдельной таблицей. – ГА Кировской обл., ф. 170, оп. 1, уд. хр. 127, л. 12 об.

608 *Спицын А. А.* Указ. соч., с. 230-231.

609 См. *Михеев И.* Несколько слов о бесермянах. – ИОАИЭ. Казань, 1901, т. ХУ11, вып. 1, с. 53; *Белицер В. Н.* Указ. соч., с. 183; *Гришкина М. В., Владыкин В. Е.* Письменные источники по истории удмуртов 1Х-ХУ11 вв. С. 27. и др.

610 См.: ГА Кировской обл., ф. 237, оп. 76, ед. Хр. 58, 64; оп. 81, д. 306, 488, 504, 508, 509, 512, 514, 516, 517 и др.; *Шерстенников А.* Исторические сведения о селе Укане и Уканском приходе Глазовского уезда. – В кн.: Вятские епархиальные ведомости, 1890, № 4, с. 94.

611 *Штейнфельд Н. П.* Указ. соч., с. 240-241; *Михеев И.* Указ. соч., с. 58-60; *Тепляшина Т. И.* Язык бесермян, с. 250-284, и др.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nyelvre (ilyen folyamat a böszörmények muzulmán részénél a XIX. században fejeződött be.). A jelen etnikai csoportban a böszörmény népnév csak a XVII. század első felében[612] jött létre, amely jól mutat a böszörmények elődeinek az iszlám tömeges felvételére.

Néhány kutató úgy tartja, hogy a böszörmények elődei *böszörmények*-nek nevezték magukat még a XVII- sz. előtt. Egyetértve ezzel a nézettel, a „čuvasa" megnevezés, a csuvas etnikai közösség népnevének használata a böszörményekre az orosz adminisztrációnak köszönhetően terjedt el[613].

Ez a hipotézis külsőre jól megformált, megítélésünk szerint azonban teljesen bizonytalan történeti alapra épült. Ebben az esetben meg kellett volna említeni, hogy az orosz adminisztrációs dokumentomokban a böszörmények a „csuvasokkal" váltakoznak korábban (1511-ben)[614], mint a mai csuvasok elődei (1521-ben). Kazány bukása előtt a kánság területén sehogyan sem tudott tért hódítani az orosz adminisztráció hagyománya. A logika azt diktálja, hogy hasonló hagyományok nem a Kazáni kánság területére kellett, hogy eljussanak, ahová a mai csuvasok elődei mentek, hanem ellenkezőleg, a Vjatkára, ahol az orosz adminisztráció már a XV. századtól létezett. A XVI. században a csuvasokkal váltakoznak a Volga jobb oldalának és a Volga-Káma folyóköz (ott volt a Csuvas út) lakói. Arról, hogy a „čuvasa" szó abban az időben népnév volt (természetesen, valamilyen mértékben tükrözte, mint ahogyan a neki ellentétes népnév a „tatara" is a viselőinek a szociális-politikai helyzetét) az a tény szól, hogy egy sorban található más népnevekkel: „csuvasokra és votjákokra" (1522), „ar-i tatárok és otjákok, és csuvasok" (1546), „beljakokat, votjákokat és csuvast" (1548) stb.

Ily módon nincs semmiféle alapunk elfogadni azt, hogy a „čuvasa" népnév a böszörmények elődeire vonatkozott az orosz adminisztrációban. Meggyőzőbb az: hogy a „čuvasa" népnév a böszörmények elődeinek önelnevezése volt egészen a XVII. század közepéig. Sajnos, annak a formája, hogyan ejthették a böszörmények elődei, ismeretlen marad számunkra. Az oroszokhoz minden valószínűség szerint a tatárokon keresztül jutott el. Érdekesek ennek a népnévnek az alakváltozatai: tat. *čuvaš,* bask. *syuaš,* mari *suas* „Kazány mögötti tatárok", „anatri csuvasok és anat enči", *suasla mari* „virjál vagy turi csuvasok, felső csuvasok".

A kutatók rég említették, hogy a XVII. század első felében a „čuvasa" népnevet fokozatosan kiszorította a böszörmények népnév, ami vitathatatlan, annak valamiféle belső folyamat volt az oka. Véleményünk szerint ez a böszörmények őseinek a mohamedán hitre való áttérésével magyarázható. A muzulmán vallás felvétele előtt a böszörmények pogányok voltak (*kiremet* kultusza, *akajaška* szokása, pogány esküvő stb.) és a népnevük „čuvasa" volt.

Az 1547 és 1551 évi dokumentumokban a böszörmények úgy ismertek, mint „čuvaša arskaja"[615]. Abban az időben a „čuvaša arskaja" nevet, mint ismeretes az Arskaja zeml'a ('Ari föld'), azaz Kazányon túli[616], lakosságának egy része viselte. D. M. Isxakov állítása szerint a XVI. sz. első felének dokumentumai a Karinskoje kn'ažestvo ('Karini királyság') területén említik 'a régi karini csuvasokat' és a 'kazáni vidékekről való csuvasokat'[617]. Számunkra egy nevezetes cári oklevélben, amit az ari knyáznak ('ari királynak') adományoztak 1572-ben, a „régi votjákok és csuvasok", „új votjákok és csuvasok" kifejezések találhatók. Az írásból az következik, hogy a cár engedélyezte az Ar vidéki knyázoknak, hogy elhívják hozzájuk letelepedni a „kazáni votjákokat és a csuvasokat" . Mindemellett megjegyezzük, hogy ezek az újonnan ideköltözöttek nem az ari knyázoknak kell, hogy alávessék magukat, hanem Xlynovo város helytartójának. A továbbiakban

---

612 *Луппов П. Н.* Указ. соч., с. 118-119; *Тепляшина Т. И.* О смешении терминов «чуваши» и «бесермяне» в письменных источниках. – УЗ ЧНИИ, Чебоксары, 1968, вып. 40, с. 177-187.

613 *Исхаков Д. М.* Указ. соч, с. 26.

42 Мухамедова Р. Г. Чепецкие татары. – В кн.: Новое в этнографических исследованиях татарского народа. Казань, 1978, с. 9.

614 43 Там же.

615 44 История Татарии в документах и материалах. М., 1937, с. 117.

616 45 Исхаков Д. М. Указ. соч., с. 27.

617 46 ГА Кировской обл., ф. 712. оп. 13, ед. хр. 66, л. 85 об.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

még következik: azok a régi votjákok és csuvasok pedig, akik nem akarnak a kazáni vidékre a fogságba menni – az asszonyokat és a gyerekeket fizetéssel kell fedezniük, kiváltván az asszonyokat és a gyerekeket ismét visszamennek a Vjatkára lakni; a helytartónak azoktól a votjákoktól és csuvasoktól megjelenés jelentés nincs, és azok a kazáni helyekről való votják és csuvas emberek és akik az ari knyázhoz jönnek lakni, az én nevemre a nagy knyázra és annak az ari knyáznak, aki a votjákokat és csuvasokat vezette mint régen, úgy vezetik a saját votjákjaikat."[618]

Az archivális dokumentumok a XVI. században egyenesen rámutatnak a csuvasoknak a Csepca medencéjébe való bejövetelére. Az etnikai elnevezésük („ari csuvasok"), s a böszörmény helynevek[619] is lehetővé teszik, hogy pontosítsuk a korábbi lakóhelyüket – a korábbi Ari földnek a területét, azaz a Kazányon túlit.

A Kazányon túli lakosoknak a vándorlása északra történt, nyilvánvaló néhány szakaszban. A fent említett dokumentumban két ilyen szakasz tükröződik. Maga a fogság ténye - a karini csuvasokat „asszonyok és gyerekek" a kazániak tartották fogságban – arról szól, hogy a karini csuvasok az ari királyok alattvalói voltak még Kazány eleste előtt. Ha arra a gondolunk, hogy a „čuvaša" szónak az első említése népnévi jelentésben mint az Ari királyság lakosai egy részének a neve 1511-ben volt, vagyis az első elköltözésük a XVI. század elején történt. A számunkra ismeretes második szakasza a migrációnak (pontosabban engedély az elköltözésre) a dokumentumok szerint kb. a XVI. század 70-es éveitől kezdődik.

Az „ar'ane" ('ari-k') szó a vjatkai orosz forrásokban először az 1489. évi dokumentumban található, ahol ezzel a kifejezéssel a kutatók szerint a déli udmurtokat jelölték[620]. Van olyan vélemény, hogy az „ar" tövű szavak (ari királyok, arik, ari tatárok, ari csuvasok) megnevezésükkel a Vjatka vidék lakosaira nem etnikai, hanem földrajzi értelemben vonatkoznak[621].

A Kazányontúl, Kazány mögött-i területet Ari földnek nevezték. Abu körzet, amint Abu Xamid al-Garnati közli, még a XII. században a bolgárok fennhatósága alatt volt. A kutatók azt az Ari földdel vetik egybe.[622] Nevezetesen az „ar" szó arra mutatott, hogy a Vjatkai vidékre érkezők viselték ezt a népnevet. A Vjatkai vidéken már új feltételek között az Ari földről (különböző etnikai származásúak lehettek) való királyokat „ari királyoknak" nevezték, a parasztjaikat pedig „arhoz tartozóknak", azaz Ari földről átköltözött parasztoknak. Ez utóbbiak között olyan etnikai csoportok képviselői lehettek, akik abban az időben Kazányon túl éltek. Jelen esetben különös érdeklődés irányul a Csepca folyó medencéje lakosságának etnikai változásának a képére a XV-XVII. században. A vidéknek kiváltságos lakosságát 1489-1568-ig ari királyságnak, 1588-tól a dokumentumok karini királyságnak nevezik. Azután fokozatosan eltűntek a függő lakosság szintjére eljutva és beolvadtak a karini tatárokba. A függő lakosság a XVI. század elejéig (kb. 1505.) „arjane" gyűjtő néven ismeretes. A függő lakosság állományában 1511-ben elsőként jelenik meg a „čuvaša" népnév, 1521-ben pedig – „aran tatar". Ha számba vesszük mindkét népnevet rögtön az „arjane" közös elnevezés után, akkor megértjük az *arjan* etnikai összetételét: idetartozott két etnikai csoport – a „čuvaša" és a „tatara". A XVII. század első felében, mint már említettük, a „čuvaša" népnevet fokozatosan kiszorította a böszörmények („besermjane"). A korábbi tatár függő lakosság a mai napig úgy ismert, mint „karini tatárok".

Az arjánok széttelepülésének idejéről a Csepca folyó medencéjében P. N. Luppov a következőt írta: Megőrizve a Tudományos Akadémia arhivumában azt az értekezést, amelyet 1761-ben adtak elő a Szlobodszkijból a Peterburgi nemesi testületbe, megjegyezve, hogy a Szlobodi járás tatárjai és böszörményei letelepültek itt „360 éve", a tatároknak és a böszörményeknek a Csepca medencéjében való megjelenésének pillanatára vonatkozott, az 1401-es évre"[623]. Igaz, a

618 [4]7 Тепляшина Т. И. Язык бесермян, с. 21-22.

619 [4]8Документы по истории Удмуртии ХУ-ХУ11 веков, с. 348; Владыкин В. Е. К вопросу об этнических группах удмуртов. – СЭ, 1970, № 3, с. 38-39.

620 [4]9 Мухамедова Р. Г. Указ. соч., с. 8.

621 [50] Путешествие Абу Хамида ал-Гарнати в Восточную и Центральную Европу. М., 1971, с. 31.

622 [5]1Луппов П. Н. Указ. соч., с. 119-120.

623 [5]4342[1]Исхаков Д. М. Указ. соч., с. 43.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

böszörmények tömeges átköltözésének idejét a Csepca folyó medencéjébe néhány kutató a XIV. század első negyedére[624] teszi. Az ő feltételezésük főleg a bolgár sírfeliratoknak az (1323. évi) dátumára támaszkodik, amelyet Gordino faluban tártak fel az Udmurt köztársaság Glazovi járásában. A volt Volgai Bolgária lakói egy részének a Kazányontúlról a Csepca folyó medencéjébe történő tömeges benyomulásának az ideje is - úgy tűnik - a XV. század kezdete. Annál is inkább, mert arra az időre a Vjatkai föld a moszkvai knyázok hatalma alatt volt[625]. Ez pedig a maga oldaláról a Kazáni kánság azon lakosainak a Vjatkára történő jövetelét jelentette, akik ellenségesen viszonyultak a káni udvarhoz. A böszörmények – „čuvaša" – őseinek alapvető tömege átköltözött a Csepca folyó medencéjébe a Kazányontúlról nem korábban mint a XIV. század végén – XV. század elején. A migráció, amint a dokumentumok mutatják, végbement a XVI. század végéig.

Az utóbbi idők régészeti kutatásai azt mutatják, hogy a bolgárok kisajátították a Káma előterét, különösen az Aranyhorda korában. A legsűrűbben lakott terület a Kazánka folyó medencéje és a Meša középső folyása volt[626]. A XVI. század második felének dokumentumaiban a Kazánka medencéjét Ari útnak, a Meša középső folyásának területét pedig - Z'urejskaja doroga 'Züreji út'-nak nevezték. Meg kell jegyezni, hogy a Z'urejskaja doroga –t Č'uvašskaja doroga-nak nevezték egy sor dokumentumban. Például, a vidéki birtokos nemesi és a földesúri földek telekkönyvében a Kazányi járásban a következő utakat nevezik meg: Hagajskaja, Iski-Jurtočnaja, Čuvašskaja (felső és középső), Arskaja, Alackaja és Atyzskaja[627]. A Lvovi évkönyv közli, hogy a „Čuvašskaja doroga" ('Csuvas út') az Arskaja és a Nogajskaja doroga ('Ari út és a Nogaj út') között található[628].

Fel kell tennünk, hogy a „besermjane" és a „čuvaša" népnév az orosz forrásokban a Kazáni kánság korában és jóval későbbi korokban mint a bolgárok önelnevezése jelenik meg és ugyanannak a népnek különböző csoportjait jelölik. A böszörmény népnév amint arra rámutatott M. N. Tixomirov akadémikus, mindenekelőtt a muzulmán városi bolgár lakosságra vonatkozott[629]. A második népnév véleményünk szerint a vidéki bolgár lakosságra vonatkozott[630]. A XVII. században a csuvasok iszlám felvételével végbement a „čuvaša" ('csuvas') népnévnek a „besermjane" ('böszörmények') névvel való felváltása.

Úgy látjuk, hogy az „Arskaja", „Čuvašskaja", „Nogajskaja" típusú utak területi adminisztrációs rendszert tükröznek még a Kazáni kánságban. Nyilvánvaló, elsődlegesen az adminisztrációs kerületek határai egybeestek a különböző etnikai csoportoknak a Káma előterében élők területének határaival: az Ari úton udmurtok laktak, a Csuvas úton – csuvasok. Feltételezhető, hogy a Nogaj úton az aranyhordai lakosok telepedtek le, ez utóbbiak a kazáni tatárokhoz csatlakoztak. Ezt a feltételezést részben megerősíti a kazáni tatároknak a kipcsak típushoz való tartozása, mint az ő külső népnevük: csuv. *tutar,* mis.tat. *nogyr,* kazak *nogaj* és *tama,* kalm. *mangot*. Mindezek a népnevek a Dest-i-Kipcsakok családjainak és törzseinek az önelnevezései voltak[631].

Az *ar* és a *csuvas* etnikai csoportok valószínűleg már a XIII-XIV. században szomszédok voltak, és azok a csuvas-böszörmény párhuzamok, amelyeket jelen tanulmányban megmutattunk, azokból a távoli időkből valók. Azok nemcsak a népnevek azonosságára mutatnak, de a XIV-XVII. század Kazányontúl és az Elő-Káma csuvasai nyelvének és kultúrájának a mai csuvas kultúrával való azonosságát is mutatják. Mindez kiegészíti azt a bolgár-csuvas etnikai öröklést, amelyet N. I. Asmarin dolgozott ki.

---

624 [52]Эммаусский А. В. Вятская земля в период образования Русского государства. Киров, 1949, с. 11.

625 [5]4 рхеологическая карта Татарской АССР. Предкамье. М., 1981, с. 21-23.

626 [5]5 Ермолаев И. П. Казанский край во второй половине ХУ1-ХУ11 вв. Казань, 1980, с. 18.

627 [56] История Татарии в документах и материалах. М., 1937, с. 125.

628 [5]7Тихомиров М. Н. Бесермяны в русских источниках. – В кн.: Труды Ленинградского отд. Ин-та истории АН СССР. М.-Л., 1964, вып. 7.

629 [5]8 Родионов В. Г. Об этнониме «чуваш». –«Тăван Атăл», 1980, № 2, с. 79-80 (На чуваш. Яз.).

630 [59] Закиев М. З. Об истоках языка основных компонентов казанских татар. – В кн.: Вопросы татарского языкознания. Казань, 1978, с. 60; Султанов Т. И. Кочевые племена Приуралья в ХУ-ХУ11 вв. (Вопросы этнической и социальной истории). М., 1982, с. 37.

631

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

16.5. V. G. Rodionov tanulmányának a kritikája

Ez a fejezet tartalmazza egyrészt a tanulmányhoz közvetlenül tartozó kritikát, másrészt azt a kutatásaink eredményeképpen kialakult nyelvészeti álláspontot a példaanyaggal együtt, amely nemcsak a fenti böszörmény-csuvas párhuzamokat erősíti meg, hanem a magyar-böszörmény-csuvas párhuzamokra is utal. Mindemellett a csuvas népnév eredetéről is szólunk, amelyet megerősítenek a fenti tanulmányban idézett történeti források is. Ami a tanulmánynak a néprajzi részét érinti, a megnevezések oldaláról szólunk hozzá. A nyelvész szemével írunk az öltözködésről, az esküvőről, bemutatjuk a népneveket, amelyeknek a földrajzi névi és más kapcsolatait is számba vesszük az egyéb közszókat figyelembe véve.

16.5.1. A böszörmény-csuvas etno-kultúrális párhuzamok kérdése

A párhuzamokat négy pontban kitűnően mutatja be a szerző. Elsőként az öltözködésről szól, a második részben a nyelvről, a harmadik pontban az esküvői szokásokat mutatja be, végül negyedikként azokat a történeti adatokat ismerhetjük meg, amelyek a böszörmény-csuvas etnokultúrális párhuzamokat igazolják. Mindemellett az udmurtban ismert jelenségekről is szól, amelyekből kiderül, hogy a böszörmény a legeredetibb, a teljesebb s az udmurtban ennek már csak a szegényesebb változata ismert. Az öltözködésben a böszörmény és a bolgár elsőbbségét igazolja az a tény is, hogy a volgai bolgárt összehasonlítva a dunai bolgár öltözködéssel, azok nagy fokú egyezéseket, rokonságot mutatnak. Ez pedig azt is jelenti, hogy a gyökerek a kaukázusi bolgárokhoz vezetnek. Tovább menve, a böszörmények az eddigi ismeretek szerint nem voltak részei a kaukázusi bolgár birodalomnak, tőlük keletebbre laktak, ahonnan északra mentek. Ugyanakkor a böszörmények az öltözködésben a teljesebb, az eredetibb formát viselték s mint látni fogjuk, az ő megnevezésük őrzi a teljesebb, régibb alakot. Ez azt is jelenti, hogy a kaukázusi bolgárok és a böszörmények öltözködésének és nyelvének közös a gyökere. Ez pedig nem lehet más, mint a szkíta és a hun.

Ami az esküvői szokásokat illeti, a böszörmény-csuvas-udmurt párhuzamokat tanulságos összevetni a magyar esküvői szokásokkal. Ettől jelen esetben eltekintünk, mert ez is szakembernek, a néprajzosnak a dolga, nem a nyelvészé.

A nyelvi párhuzamokról szólva a tanulmány érinti a tulajdonneveket, a közszókat és a grammatikai elemeket. Az ezekkel kapcsolatos kritikai álláspontunkat jelen esetben bővebben mutatjuk be, miután a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a kutatásai során nemcsak tanulmányoztuk ezeket a népneveket és közszókat, hanem kialakult a saját álláspontunk a népnevek értelmezését, magyarázatát illetően.

A közszókhoz a nem népnevek és a népnevek tartoznak. Ami a népneveket illeti, a *böszörmény* népnév mellett a *csuvas* népnevet, a *volgai bolgár* és a *csuvas* viszonyt, a *volgai bolgárok* eredetét vizsgáljuk s azt, mindehhez mi köze van a magyar *böszörmény* szót tartalmazó helyneveknek és személyneveknek. Jelen dolgozatban nem terveztük az *ar* és az *udmurt* népnév valamint a *Vjatka*[632] folyónév viszonyának kérdését vizsgálni (vö.: CZEGLÉDI 2009-11.)

Már a cím - A böszörmények népi-kulturális jellemzői és története mint a bolgár-csuvas örökség tanúsága - elgondolkodtató, hiszen a bolgárok és a csuvasok mellett a böszörményeknek is közük van a magyarsághoz. Gyerekkorom faluja a Tiszántúlon – ma város – Hajdúhadház mellett 3 km-re van Hajdúböszörmény nevű település. Ezen kívül még egy Böszörmény helynév található a közelben. Természetes hát, ha a böszörmény-bolgár-csuvas párhuzamokat összevetjük a magyar párhuzamokkal is, hogy lássuk, nagyobb körben milyen örökségről is lehet szó. Ehhez első lépésben a nyelvészet oldaláról a tanulmányban szereplő közszókat, a nem népneveket és a népneveket, köztük a *böszörmény* nevet vesszük sorra.

[632] Megjegyezzük, hogy az *ar, ud* szavak és a *Vjatka* név összetartoznak.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

16.5.1.1. Böszörmény közszók, amelyek nem népnevek

Az öltözködéssel kapcsolatos megnevezések közül a **böszörmény** nyelvhez köze van az ing jelentésű *kabači* szónak, amely a magyar *kabát* szóval tartozik össze. A magyar megőrizte az eredeti *–t*-t, a ***kabači*** formában pedig *–t- > -t'- > -č-* változás történt. A szó szerkezeti felépítése *kaba:* szótő + *-či:* képző. A szótővel tartozik össze a csuv. *kĕpe* 'ing'. Hozzátesszük, hogy a magy. *kabát* szót a TESz nyugati szláv, közelebbről szlovák eredetűnek tartja helytelenül. Az azonban tény, hogy a szláv és a további adatok is idetartoznak, vö.: szlk. *kabát, kabat* 'felöltő, zakó, kiskabát, szoknya", cseh *kabát* 'felöltő, kiskabát, zakó, ruha, külső', f-szorb *kabat* 'férfikabát, ujjas', le. *kabat* 'kabát, zeke, ingféle, amelyet a máglyára ítélt viselt, börtön'. Vö. még perzsa *kabā-* 'egy fajta köpeny', újgörög *χαβαδι* 'köntös, kaftán', ukr. *kabat* 'szoknya', (TESz) Hozzátesszük, a magy. *kaftán* 'keleti köntös, férfikabát' szó és török megfelelői is idetartoznak, valamint az angol *coat* 'kabát' is a szó családjából való. Az alakváltozatok szerkezeti felépítése ugyanaz (vö.: magy. *kabát* **<** *kabá* + *-t,* bösz. *kabači* **<** *kaba* + *-či,* újgör. *χαβαδι* < *χαβα* + *-δι,* magy. *kaftán* **<** *kaf* + *-tán,* ang. *coat* **<** *coa* + *-t.* Az első elem (*kabá-, kaba-, χαβα-, kaf-, coa-*) a szótő, amelyhez járul a 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' jelentésű képző (*-t, -či, -δι, -tán).* A hangtani megfelelések is összekötik őket. A szó kezdő mássalhangzója a *k-* az eredeti, csak a görögben réshangúsodott. A szótő második mássalhangzója olyan *-b-*, amelynek előzménye *-δ-* (interdentális zöngés spiráns), amelynek a görögben is meglévő *-β-*/-w- (bilabiális zöngés spiráns) az egyik fejleménye. A *-δ-* pedig világosan eredeti *t-* fejleménye, amelynek zöngésedett változata megvan a magy. *ködmön* (**<** *köd* + *-mön*) szóban. A *köd-* szótő genetikailag összetartozik a *kabát* és alakváltozatai tövével, ugyanakkor a *-mön* képző rokona a *kabát* képzőinek. Legközelebb a *kaftán -tán* képzője áll hozzá hangtanilag. A TESz álláspontjával nem értünk egyet, amely szerint a magy. *ködmön* ótörök eredetű, a hozott adatok azonban a szó családjába tartoznak, vö.: or. *къдманъ* 'egy fajta szerzetesi felsőruha, palást', *kodmán* 'többnyire kék színű női posztókabátka, zsákszerű szabású női körgallér, kaftán'. A szótőhöz vö.: ujg. *käd-*, Kāšγ. *käδ* -, oszm. *giy-,* jak. *kät-* 'ruhát felvesz'. A magy. *kabát, kaftán, ködmön* szavaknak alakváltozata a magy. *köpeny, köpönyeg* is, amelynek a szótöve (vö.: *köpe-* + *-ny, köpö-* + *-nyeg*) a *köpe-* és a *köpö-* világosan kapcsolódik a csuv. *kĕpe* 'ing' szóhoz. Az *-ny, -nyeg* képzőváltozatok pedig a már említett *-t, -či, -δι, -tán* képzőknek a rokonai. A képzők eredeti szókezdője a *t-*, az egyik fejleménye a *č-* éppen a böszörményben van meg, s a *ti-* **>** *či* változást csuvasos típusúnak tartják az akadémiai álláspont képviselői. Az *-ny* is eredeti *t-* fejleménye. Ami a *kaftán* szó tövében lévő *-f-* mássalhangzót illeti, lehet *-t- > -th- > -φ- > -f-* változások eredménye, de elvileg keletkezhetett zöngétlenség szerinti hasonulással is. A magyar *köpönyeg* 'bő felső kabát, valamely eszközt védő, szigetelő burkolat' jelentésű szót is török eredetűnek véli a TESz ismét tévesen, azonban a hozott példák tanulságosak és idetartoznak, vö.: csag. *kepenek*, oszm. *kepenek,* kirg. *kebenek, kemenek,* üzb. *kebanak* 'köpeny', mong. *kebene*g 'rövid köpeny', or. *keben'ak* (*кебеняк*) 'csuklyás köpeny'. A magyar *kabát, kaftán, ködmön, köpönyeg* szó és párhuzamai a különböző nyelvekben ugyanazon gondolkodás alapján születtek. Igazolja ezt az is, hogy a magyarban is használatos a 'ruhát felvesz' jelentésű felkap, felköt szó, ahol a *kap-* és a *köt-* ige rokona a fenti török nyelvi 'ruhát felvesz' igéknek. A magy. *kabát* és társai szerkezeti felépítésükben megegyeznek, hangtanilag pedig egyetlen nyelvi rendszer gyökereihez vezetnek. Az átadó pedig csakis olyan nyelv lehetett, amely időben messzebb vezet el bennünket, térben pedig az átvevő nyelv, nyelvek közelében lehetett.[633]

A csuv. ***kukli*** 'sütemény, húsos tekercs' képzett szó: *kuk*: szótő + *-li*: képző. A szótőnek rokona a magy. *kókad* (*kóka:* szótő + *-d*) töve, a *kankó, kákó* 'kampó, elágazós fa', *hón* 'hajlat' s a *konyul, konyty* stb. töve, amelynek jelentése a hajlással, tekeredéssel kapcsolatos.

A hangtan terén lényeges, hogy az *ö*-vel szemben a böszörményben használatos *e* az elsődleges.

[633] Megjegyezzük, hogy a *kabát* és társai szót részletesebben mutattuk be, a továbbiakban azonban jelen tanulmány célját szem elől tartva ettől eltekintünk, csupán jelezzük a lényegesebb nyelvi kapcsolatokat.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Figyelemre méltó T. I. Tepljasina azon következtetése, hogy a csuvasok és a böszörmények kapcsolatai szubsztrátum jelenséghez vezetnek.

Ami a *–b-*, *-v-* és az *–m-* viszonyát illeti, fontos, hogy mindhárom hangnak *–w-* (bilabiális zöngés spiráns) volt a közvetlen előzménye: *-w-* > 1 *–b-* 2. *–v-* 3. *m-*. Tudni kell, hogy a csuvas ejtésben az intervokális *–p-* ejtése félzöngés *–B-*. Összetartoznak a csuv. ***šapă*** 'rőzse, kis ágak, ág', az udm. *čaby, čeby* 'fonat, fonott kerítés', mari *save* 'hosszú nyers vessző, fonat, fonott kerítés, ágakból készített kerítés', amelyeknek rokona a magy. *seprő* (*sep* + *-rő*) *sep-* valamint a magy. *sövény* és a *sovány* szó töve. A csuv. ***kapan*** 'szénaboglya, asztag, gabonakereszt', udm. *kaban*, mari *kavan* 'szénaboglya, asztag, gabonakereszt' tövében benne van a magy. *kúp* szó, s a csuv. *kapan é*s társainak közös az etimológiája a magy. *köpeny* és társai etimológiájával. A csuv. ***čăpar,*** udm. *čiber,* mari *čuvar* 'éles, hegyes' szavaknak is számos párhuzama van a magyarban és más nyelvekben, vö.: magy. *sőreg* 'hal', amely a hegyes fejéről kapta az elnevezést, or. *sevrjuga* (⟵ nem or.**sevrüge*), csuv. *šĕvĕr* 'éles, hegyes', magy. *szúr,* de idetartozik a *Csepreg, Csepregi* tulajdonnév is, stb. A *csuvas* népnévhez tartozó magyar közszóknál alább több olyan példát hozunk, amely ide is tartozik. A fenti szavak jellemzője jelentéstani oldalról a hegyes és a vékony tulajdonság. Hangtanilag összeköti őket a *–w-* előzmény, amely *–t-* illetőleg *–k* eredetű egyaránt lehet. A magyar *sőreg* szóban a szóbelseji *–t-* eredetű *–w-* nyomát őrzi a hosszú *–ő-*[634], a szó végén megmaradt a *–k* zárhang zöngésedett (*-g)* formában. A magy. *seprő, seprű* szóban pedig a *–t-* eredetű *–w-* fejleménye a *–p-* jelentkezik, a szó végi *–k-* nyoma *–w-* hangon keresztül a hosszú *–ő* illetőleg *–ű* magánhangzóban maradt meg.

Fontos tudni, hogy a hangváltozások nem mehetnek végbe össze-vissza. A *t-* és a *k-* mindig eredeti, kiinduló mássalhangzó. Eszerint a böszörmény ***topik*** (*to* + *-pik*) az elsődlegesebb és a nem böszörmény *vnuk* (*v* + *-nuk*), valamint a *mănuk (mă* + *-nuk),* ez utóbbiak a másodlagosak, hiszen a *v-* és az *m-* a *t-* fejleményei: *t-* > *δ-* > *w-* > 1. *v-* 2. *m-*.

Szintén a böszörmény ***t'us*** az elsődleges, mert az eredeti *t*-t tartalmazza*,* a litvánban ennek a fejleménye van meg, vö.: litv. *čus* 'csend' stb. Megjegyezzük, hogy az or. *tixij* 'csendes' is a *t-* szókezdőjűek csoportjába tartozik. Az alsó csuvas a *t-* > *t'-* palatalizációjára őriz példát, vö.: ***t'ăvaš*** 'csuvas', ***t'uxăn*** 'szegény', ***t'ĕpĕ*** 'csibe, kiscsirke' s a felső csuvasban ennek a fejleménye (*t-* > *t'-* > *č-*) van meg, vö.: *čăvaš, čoxăn, čĕpĕ.* Rokonuk a magy. *szegény* és *cigány,* valamint a *csibe* szó.

A protetikus hangokról helytelenül beszélnek, mert ezek valójában nem szervetlenül beillesztett hangok a szó elején, hanem etimologikusak. Ilyen a böszörményben meglévő szókezdő *w-* hang s ez a *–w-* szó belsejében sem lehet szervetlenül betoldott, ld. fent. Ennek a szókezdő *w*-nek a fejleménye van meg a csuv. *vĕr, vučax, vyr* szavakban. A szókezdő *w-* fejleménye azonban lehet vokalizációval keletkezett magánhangzó is, majd ez a magánhangzó el is tűnhetett, vö.: tat. ***oru*** 'fújni', ***učak*** 'tűzhely, eredet, forrás, góc', ld. még or. *očag* 'tűzhely', tat. ***ur***[635] 'nyom, szorít', stb. A *w* tehát minden esetben – szókezdő *w-*, szó belseji *–w-* és szóvégi *–w* helyzetben - etimologikus és igen lényeges, hogy ismert a böszörményben is. Ennek az előzménye *–δ-*, azért fontos, mert ez a hang nemcsak *–w*-vé fejlődhetett, hanem *–r-, -z-* és *–l-* is válhatott belőle. A magyarban olyan szópárok vannak tömegével, amelyeknek az egyikében *–δ-* > *-w-* > -V- (magánhangzó) keletkezhetett, így jöttek létre a diftongusok, amelyeknek a használata különösen jellemző a tiszántúli nyelvjárásban. A –V- (vokális) eltűnésével jellemzően megnyúlt az előző magánhangzó. A szópárok másikában pedig a *–δ-* nek nem a *–w-*, hanem *–r-, -z-* és *–l-* fejleménye van meg s az előtte álló magánhangzó ezekben az esetekben rövid maradt. Ilyenek pl.: magy. *szőlő, szöllő, gyümőcs, gyümölcs, tőgy, tölgy, vőgy, völgy,* stb.

A bösz. ***zu,*** csuv. *šĕv,* tat. *žoj* 'kivarrás varratának a neve' eredetibb változata megvan a magy. *takács* (*taká:* szótő + *-cs:* foglalkozásnév képző) szó tövében, rokona a magy. *tű* szó. A böszörmény ***takja*** (*tak* + *-ja*) fejfedő nevének szótöve, valamint a magy. *tok* szó rokonok. A mintát az

---

[634] Vö.: *-t-* > *-δ-* > *-w-* > -V-. Végül az előző mássalhangzóval diftongust alkot, majd a kettőből monoftongizálódás útján hosszú magánhangzó fejlődik. Az orosz és a csuvas *–v-* másik irányú változás emlékét őrzi: *-w-* > *-v-*.

[635] Vö.: magy. *szoros* szó *szoro-* töve, a *dömörkapu* 'vaskapu' *dömör* előtagja és annak török megfelelői.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

elnevezéshez az elágazó és a forrásfolyó kúp alakja adta. A csuv. *šĕv* közelebbi változata megvan az oroszban, vö.: or. *šov* 'kivarrás'.

A bösz. ***šukoš*** 'kitalálás, kigondolás', csuv. *šuxăš, šoxăš* 'kitalálás, kigondolás, ítélet, vélemény, következtetés, pillantás, tekintet, kívánság' szó rokona a magy. *okos* szó. A *šuko-* szótővel pedig összetartozik az ang. *think* 'gondolni, vélni' stb.

A bösz. ***tabre,*** csuv. *tepre* 'még' a magy. *szapora, szaporán* szavakkal tartozik össze közelebbről, míg a **tat.** ***tagy, tagyn*** a magy. *még, megin, megint (megin + -t)* szóváltozatokkal.

A bösz. ***sabak*** 'fürt (termésé, fáké)', csuv. *sapak* 'fürt, csomó, gerezd', tat. *sabak* 'szár, nyél (növényé), inda' a hegyes, csúcsos alakja révén kapta az elnevezést, ilyen a magy. *sapka, süveg*, *Sümeg* (hegy neve) és a *sityak* is.

A bösz**.** ***izma*** 'fonott zsinór varrás neve', csuv. *jĕsme* 'keskeny szalag, zsinór, paszomány (selyem fonálból)', tat. *tasma* 'keskeny szalag, zsinór, paszomány (selyem fonálból)' szavak összetartoznak a magy. *tüske, disznó, szösz* szavakkal s a megnevezéshez a keskeny forrásfolyó, mellékfolyó szolgált alapul, vö.: or. *Sosva* ←— man. *sos* 'patak' + ko. *va* 'víz, folyó'.

A bösz. ***kal,*** csuv. *xal', xalĕ* 'most, azonnal' olyan képzett szó, amelynek a töve (*ka-, xa-*) rokon pl. a csuvas *kăk* 'gyökér' szóval és török megfelelőivel, de ugyanez a tő van meg a bösz. *kukli (< kuk + -li),* csuv. *kukli (< kuk + -li), kukăl (< kukă + -l')* 'sütemény, húsos tekercs' szavakban is. [636]

A bösz. ***amsyr*** *(< am + syr),* csuv. *ansăr (< an + săr)* 'szűk', tat. *insez (< in + sez)* értelmezése kétféleképpen is megközelíthető. Az egyik szerint két tagból álló összetett szó, az utótag (*syr, săr, sez*) a magyar *szoros* (< *szoro*: szótő + *-s*: képző) tövével rokon, az előtag (*am, an, in*) pedig a mari *an* 'rés', csuv. *ana* 'rés' szavakkal tartozik össze. A másik szerint bösz. *amsyr,* csuv. *ansăr* képzett szó, az első elem, a bösz. *am,* csuv. *an* 'széles' jelentésű s a második elem a bösz. *syr*, csuv. *săr* pedig fosztóképző. Ez esetben 'nem széles' jelentésű szóval lenne dolgunk.

A bösz. ***arvalak*** *(< ar + valak),* csuv. *arpalăx (< ar + palăx)* 'magtároló, magtár' összetett szó, az előtag (*ar*) 'mag' jelentésű, a magy. *ír* (vö.: *írmag*) szó rokona, az utótag (*valak, palăx*) pedig a magy. *valag, alag* és *ól,* valamint a csuv. *valak, vulak* 'csatorna, rovátka horony' szavakkal tartozik össze. A magyarban 'tároló' jelentésben a *verem* szót használjuk, etimológiailag a *valak* szó családjába tartozik. Hangtanilag úgy függnek össze, hogy az *–l-* és az *–r-* előzménye közös *–δ-* hang. A szóvégi *–k* és *–m* pedig olyan eredeti *–tk-*, -tVk- fejleménye, ahol az egyik irányban a *–t- > -δ- > -w- > -m-* változás történt és a *–k-* eltűnt: *-k > -γ > -w > -V > -0* (ld. *verem*), a másik irányban pedig *–t- > -δ- > -l-* fejlődés látható, miközben a szóvégi *–k* az egyik esetben megmaradt (vö.: *valak*), a másik esetben zöngésedett (vö.: *valag*), a harmadikban pedig eltűnt (vö.: *ól*). Szerkezeti felépítésük: *va + -lak, pa + -lăx, va + -lag, a + -lag, ve + -rem.*

A bösz. ***keldesin,*** csuv. *kĕltĕ* 'méhlepény, placenta' szavaknak szintén van magyar kötődésük. A szerkezeti felépítésük szerint bösz. *keldesin* (vö.: bösz. *kelde <* keldek + sin*), csuv. *kĕltĕ* (*<* kĕltĕk*), a böszörmény szó előtagja (*kelde <* keldek*) és a csuvas *kĕltĕ* (*<* kĕltĕk*) ugyanaz, rokonuk a magy. *köldök* szó. Tudni kell róla, hogy nemcsak a *köldök* csonkot, hanem a köldökzsinórt is jelenti. A szó képzett, vö.: bösz. *kel:* szótő + *-de:* képző, csuv. *kĕl*: szótő + *-tĕ:* képző, magy. *köl:* szótő + *-dök*: képző. A *köldök* jelentése 'összekötő csatorna'. A bösz. *keldesin* utolsó eleme a *sin* elvileg lehet 'forrás' jelentésű önálló szó, vö.: ko. *sin* 'forrás', de lehet 'valamivel való ellátottság, valamihez tartozó, valami mellett lévő' képző is, vö.: ko. *din* 'ua.', csuv. *śum* 'ua.', amely a törökség többi részében is megvan 'oldal' jelentésben, vö.: türk *jan,* ujg. tat. *žan,* kazak, k.kalp. *čan* 'ua.'.

A bösz. ***kalal*** *(< kala + -l),* csuv. *xalal (< xala + -l)* 'végrendelet, végakarat, hagyaték (halál, elutazás, búcsúzás előtt)', tat. *xälal' (< xäla + -l')* 'megengedett, nem tiltott, törvényes' összetartoznak egymással és a magy. *halál (< halá + -l)* szóval. A szó tövében az a 'vég' jelentésű szó van meg, amelynek rokona a csuv. *kăk* 'gyökér, születés' szó. Az élet egyik vége ugyanis a születés, a másik vége a halál s a halál pedig egyben születés is az eleink felfogása szerint.

A fenti lexikális párhuzamokhoz tartoznak nyilvánvalóan a böszörmény női ruhák részeinek és a fejrevalóknak az elnevezései, közülük a bösz. *takja* az eredetibb a hangalakot illetően, a csuv. *toxja,*

[636] Lásd még fent.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

tuxja ennek fejleménye. A hangváltozás iránya ugyanis *k* > *x* és nem *x* > *k.* Az udmurtok népnevének nem szolgálhatott alapul a csuv. *ar* 'férj, férfi' szó, bár a szó nagy családjába az is beletartozik. Az udmurtok *ar* neve a többivel (vö.: *votják, otják, ud,* ld. az *udmurt ud* előtagja) együtt a *Vjatka* folyó nevéhez kötődik. Ez esetben a folyónév szolgált alapul a népnévnek. Ha pedig igazolható, hogy az *ar, ud* stb. személynév volt és mint dinasztianév vált népnévvé, úgy a Vjatka folyó neve illetőleg valamelyik alakváltozata nem szolgálhatott alapul a népnévnek. Arról lenne szó, hogy a vízhez, folyóhoz hasonlóan az embert is teremtménynek fogták fel, ezért van az egyezés. Az *ar* 'férj, férfi' rokon az *ember* szóval s az ember mint teremtmény kapcsolódik a személynévhez, a személynévből dinasztianév lett, a dinasztianévből pedig idővel népnév. Ez esetben figyelembe kell venni a kaukázusi Albániában számon tartott *udi* népet is.

A böszörmény ***akajaška*** 'az eke tányérja' nemcsak a csuvas szokáshoz kötődik, hanem a szónak az előtagja (vö.: *aka* + *jaška*) közvetlen kapcsolatban van a csuvas *aka* és a magy. *eke* szóval. Ez utóbbi az alakja révén kötődik a faághoz és a folyóelágazáshoz is. A csuvasoknál azt különböző helyeken különféleképpen nevezik: *aka jaški* < *aka* 'eke' + *jaška* 'leves, tányér', *aka pătti* < *aka* 'eke' + *pătă* 'kása'. A csuvas *akatuj (*< *aka* + *tuj* 'esküvő') előtagjának nem szolgálhatott alapul az *aka* 'eke' szó, bár a rokonságába beletartozik, hanem a szó a két ember egybekelését jelképezi. A magy. *eke* és társainak valamikor volt szókezdő mássalhangzója, vö.: magy. *szeg* s a szókezdő eredetileg *t-* volt, vö.: magy. *tok.* Az udmurtoknál meglévő hasonló szokást megnevező szóban az előtag (vö.: udm. *geryšyd* < *gery* 'primitiv eke, faeke, cölöp' + *šyd* 'leves, tányér') a *gery* (*g-* < *k-*) *k-* kezdetű volt, etimológiailag világosan másik szóval van dolgunk.

Hangsúlyoznunk kell, ha kiemeljük a böszörmény nyelvben meglévő meghatározott szókészleti réteget, amely a csuvasok és a böszörmények elődeinek történelmi kapcsolataira mutat s egyben figyelembe vesszük a magyar nyelvi megfelelőket is, akkor a szálak a csuvasok, böszörmények és a magyarok elődeinek a történelmi kapcsolataira mutatnak s a megoldás kulcsa a szarmatáknál található, akik szkíta-hun típusú népek. Ez pedig hozzájárul annak a mai tudományos állásfoglalásnak a megdőléséhez és átírásához, mely szerint a magyar finnugor nyelv, továbbá, hogy a magyar bolgár illetőleg csuvas nyelvi kapcsolatok a magyar nyelv csuvasos típusú jövevényszavaiban mutatkoznak meg.

Bár a szempontunkból részletkérdés, ám igen jelentős, hogy egy sor böszörmény szónak az alakja jóval közelebb van a közép-alsó és az alsó csuvas nyelvjáráshoz. A közös előzmény a magyarázata annak is, hogy a böszörmény nyelvben sok köztörök szó tartalmazza a csuvas szavaknak vagy a fonetikai, vagy a jelentésbeli alakját. Pl.: bösz. *olača,* csuv. *olača, ulača* 'tarka, vegyes, cejgszövet', tat. *alača,* bösz. *ker,* csuv. *xir* 'mező', tat. *kyr* 'mező' stb.

Igazolhatóan a rokonsági kifejezések hasonlósága a különböző nyelvekben nemcsak a genetikai, hanem a kulturális-történelmi kapcsolatokról is szólnak. Ilyenek a csuv. ***akka,*** *aki,* udm. *aka,* mari *akka* 'nővér, idősebb lánytestvér', amely a mongolban *ex, eke* 'anya'. A nőt, az anyát ugyanis ősnek, forrásnak fogták fel, természetes, hogy a mongolban az *ex, exen* 'kezdet, forrás' jelentésű és rokona a tat. *agu* 'folyam' stb. szó, de idetartozik a magyarban ma is használt *ük* szó vö.: *üknagymama, üknagypapa, ükunoka.* A csuv. ***pičče*** 'bátyj, idősebb fiútestvér', udm. *beče* 'idősebb férfi a rokonságban' szavak összetartoznak a magy. *bácsi* és *báty*, *bátyj* szavakkal. A csuv. ***tăxlačă*** *(*< *tăxla*: szótő + *-čă*: foglalkozásnév képző) 'nászasszony, menyasszonykérő', udm. *tukl'ači (*< *tukl'a*: szótő + *-či*: foglalkozásnév képző*)* 'házasságszerző, menyasszonykérő, após, nászuram', mari *tula* + *-če* (< *tula*: szótő + *-če:* foglalkozásnév képző) 'menyasszonykérő, házasságszerző, házasságközvetítő(nő)' szó töve összetartozik a fent tárgyalt csuv. *tuj* 'esküvő' szóval.

Lényeges, hogy a böszörményeknél 14 rokonságnév ismert, ezeket számba kell venni, és a nyelvi kapcsolatait újra megvizsgálni. Külön közös ősre vezethetők vissza a bösz. ***ken*****,** udm. *ken,* csuv. *kin* 'menye valakinek', tat. *kilen* és a bösz. ***en'gej,*** csuv. *inke* 'nagynéni, régen néni', tat. *žinge, jengi.* Az előbbiek a *k-* kezdetű szavak csoportjába tartoznak, az utóbbiaknak a szókezdője *t-* illetőleg a *t*-nek a fejleményei. A bösz. ***tataj,*** mis.tat. *tetej* 'nővér, idősebb lánytestvér' nemcsak jelentésükben, hanem etimológiailag rokonságban vannak a csuv. *akka, appa*, kaz.tat. *apa,* udm.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

aka, apa szavakkal. A bösz. ***cecaj,*** mis.tat. *dedej* 'idősebb fiútestvér', ugyanaz, csuv. *pičče, tete* (a miser-tatárok szomszédságában), kaz.tat. *adyj, aga*, udm. *d'ad'a, agaj* stb. nemcsak a magy. *tata, atya, apa, bácsi, báty, bátyj* szavakkal vannak rokonságban, hanem az or. *d'ad'a* 'nagybácsi' szó is idetartozik etimológiailag. Eredetileg az ősnő megnevezése volt, rokonuk a *Babba,* ld. *Babba* Mária, még korábban pedig az ősvízé. Az ősnő emlékét őrzi az or. *t'ot'a,* szlk. *t'etka* 'nagynéni' stb. A szálak végső soron a szkítákhoz és a hunokhoz vezetnek.

A böszörmény és a csuvas esküvői szokások összehasonlítása képpen látható, hogy az eredetibb, a teljesebb változatot a böszörmény őrizte meg. A néprajzkutatók feladata, hogy a böszörmény esküvői szokásokat összehasonlítsa más népek ilyen szokásaival, köztük a magyaréval s a megnevezések vizsgálata pedig a nyelvészeké. Ily módon lehetőség nyílik egy teljesebb esküvői szokás rekonstruálására is.

16.5.1.2. A *böszörmény* népnév és párhuzamai

A népnév előfordulásait megnézzük földrajzi nevekben és tulajdonnevekben.

16.5.1.2.1. Földrajzi nevek a Kárpát-medencében

Berekböszörmény 'helység Hajdú-Bihar megyében. A *Böszörmény* helynév a böszörmény népnévből keletkezett. A középkori Magyarországon így hívták az izmaelitákat, azaz a mohamedán vallású népcsoportokat (pl. a volgai bolgárokat, kálizokat stb.). A *Berek-* előtag azzal kapcsolatos, hogy az egykori anyatelepülés lakosságának egy része berek mellé rajzott ki. (KISS 1980)
Hajdúböszörmény 'Város Hajdú-Bihar megyében'. A megkülönböztető szerepű *Hajdú-* előtag azzal kapcsolatos, hogy *Böszörmény* hajdúváros, amely 1699-től 1876-ig a Hajdúkerület székhelye volt. (KISS 1980)

A legelső adat mindkét név esetében a XIII. századból való. A *böszörmény* név megtalálható családnevekben is:

Böszörmény csn. ld. ***Beszermény*** csn. < *beszermény ~ beszermíny* 'izmaelita, azaz a középkori Magyarországon élt mohamedán vallású népcsoportok (volgai bolgárok, kálizok stb.) közé tartozó (személy)'. Puszta képző nélküli helynév válhatott családnévvé. (KÁZMÉR 1993)
Beszermínyi ld. ***Böszörményi*** csn. < *böszörményi, beszerményi ~ beszermínyi* ⟵ *Böszörmény* (*Beszermény)* helynév Bihar megye, Hajdúság + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)

Figyelemre méltó, hogy az első adat 1471-ből való. A *böszörmény* mint közszó megtalálható a TESz-ben, ahol a szócikk írója elsőként az 1291-4-es *Buzurmen, Bezermen* településnévi adatokra hivatkozik, ugyanakkor azonosnak véli a muzulmán szóval és mohamedán jelentésűnek tartja, vö.:

böszörmény 'izmaelita'. Török, közelebbről talán kazár vagy besenyő eredetű, vö.: oszm. *müsülman, müsürman,* kirg. *busurman, busulman,* Kaukázus vidéki tatár *musurman, busurman* 'musulmán, mohamedán', vö. még külföldi utazók feljegyzéseiben: 1247: *bisermini* 'kun (török) nyelven beszélő, a Szir-Darja mellett élő nép, amely a chvarezmi sah alattvalója', 18. sz. *besermen* 'votjákul beszélő, a hagyományok szerint chvarezmi mohamedán népcsoport tagja'. Végső forrása az arab muslim 'az Iszlám követője', ez átkerült a perzsába, s innen – többes számú perzsa *muslimān* alakban – a török nyelvekbe. A böszörmény és a muzulmán tehát etimológiailag azonos szavak. A szókezdő *m ~ b* váltakozás ismert török nyelvi jelenség. A szláv és más európai nyelvek megfelelő szava a török nyelvekből való, vö.: ném. *bessirmenge,* rom. *busurmán,* szb.-hv. *busùrmanin,* le. *bisurman,* or. *busurmán* 'ua.' A magyarba került török alak **büsürman* vagy *besermen* lehetett. Az átadó nyelv közelebbi meghatározását az nehezíti meg, hogy nagy területen,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

számos alakváltozatban élő műveltségszóval van dolgunk. (TESz)

Figyelemre méltó a külföldi utazók 1247-es feljegyzése, mely szerint a *bisermini* kun török és a Szir-Darja mellett élő nép.

16.5.1.2.2. A Volga-Urál vidék földrajzi neveiben

Păsărman h. Ašm.X.150.: csuv. *Păsărman* or. *Basurmany* Tk., falu neve, NAP: csuv. *Păsărman* or. *Basurmany* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Păsărman* < *Păsăr* < 1. **Pusur* 2. **Pysyr*
+ *-man*
or. *Basurmany* ⟵ nem or. **Bäsürmäni*

A településnév relatív szótöve világosan csuv. *Păsăr-,* or. *Basur* s az orosz egy **Bäsür-* forma átvétele. A szótő alakváltozatai megvannak a földrajzi nevekben, amelyeknek az alapul szolgáló szavát minden esetben külön kell megvizsgálni. Az orosz átadója két dolog miatt fontos. Az egyik, hogy a szó egy illabiális (*-ä-*) és egy labiális (*-ü-*) magánhangzót tartalmaz. Elvileg egyrészt ez lehetett a kiinduló alapja a *beser, büsür* fejleményeknek s a *bösör-* forma nyíltabbá válással keletkezett. Másrészt az is lehetséges, hogy a *beser* illabiális magánhangzókat tartalmazó változat volt az eredetibb s labializálódással keletkezett a *bösör,* majd ennek zárhangúsodásával a *büsür.* A *büsür* az orosz átvételben *busur,* a *bösör* pedig *bosor* lett az orosz ejtésnek megfelelően. Ha az átadóban az *–s-* félzöngés volt, akkor az orosz azt zöngésnek (*-z-*) vette át (vö.: magy. *Bezeréd* hn. *Bezerédi* csn.), ha nem, akkor maradt az *-s-*. A második elem a *men* összetartozik számos tulajdonnévben, sőt közszóban, köztük népnévben is meglévő *men* formával, vö.: *türkmen, örmény* stb.

A továbbiakban az a kérdés, hogy a **Bäsür-* és megfelelői milyen elemekre bonthatók: **Bä* + *sür* összetett szót vagy képzett szót kell-e benne látnunk: **Bäsü-*: szótő + *-r-*: képző. A kérdésre a földrajzi nevek bevonásával is keressük a választ.

A csuv. *Păsăr-,* or. *Basur* alakváltozatai további nevekben fordulnak elő, amelyeknek ugyanabba a családba tartozó szavak szolgáltak alapul, vö.:

16.5.1.2.3. Víznevekben

Petšörlajol' f. TSK.88.: ko. *Petšörlajol'* or. *Petšerlajol',* az or. Mezen' jobb oldali mellékfolyója, mellette van a ko. *Petšörlaty* tó.
< ko. *Petšörla* < *Petšör* ⟵ 1. ko. *petšör* 'csalán'
2. *Petšör*: víznév < *Pet* ⟵ vö.: magy. *víz*
+ *šör* ⟵ ko. *šor* 'patak, forrás'
+ *la* ⟵ vö.: 1. *–la*: képző
2. mdM. *laj* 'folyó'
+ *jol'* ⟵ ko. *jol'* 'erdei patak'

Petšörlaty t. TSK.88.: ko. *Petšörlaty*, tó a zürj. *Petšörlajol'* folyónál.
< ko. *Petšörlaty* < *Petšörla* < *Petšör*
+ *la* ⟵ vö.: mdM. *laj* 'folyó'
+ *ty* ⟵ ko. *ty* 'tó'

Pečera f. TSK.89.: ko. *Pečera* / *Pečöra* or. *Pečora* man. *Peser* / *Paeserja* nyeny. *Sanero"jaxa* / *Sanero"jam,* folyó, amely a Pečora öbölbe ömlik, hossza 1790 / 1814 km.
< ko. *Pečera* < 1. *Pečer* < *Peče* ⟵ vö.: csuv. *puś* 'fő, fej' < *pu*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *ś*

+ *-r*: képző

2. *Pe* ⟵ vö.: jeny.szam. *bī',* kam. *büü* 'víz'

+ *čer* ⟵ ko. *čer* 'mellékfolyó'

a ⟵ vö.: man. *ja* 'folyó'

or. *Pečora* ⟵ ko. *Pečöra*

man. *Peser* < 1. *Pese* ⟵ vö.: csuv. *puś* 'fő, fej'

+ *-r*

2. *Pe* ⟵ vö.: jeny.szam. *bī',* kam. *büü* 'víz'

+ *ser* ⟵ vö.: 1. ko. *s'ört* 'nedves hely a folyóvölgyben'

2. csuv. *šur* 'mocsár'

Paeserja < *Paeser* < *Pae*

+ *ser*

+ *ja* ⟵ man. *ja* 'folyó'

nyeny. *Sanero"jaxa* < *Sanero*

+ *jaxa* ⟵ nyeny. *jaxa* 'folyó'

A *Petšör, Pečer, Peser* változatok összetartozása arra utal, hogy összetett szónak tekintsük s az előtag jelentése 'víz', az utótagé pedig 'folyó', azaz 'víz + mocsár / mellékfolyó + folyó'. Nem tartjuk valószínűnek a folyónév 'főhöz, forráshoz tartozó folyó' jelentését, amely szerint képzett alak lenne.

További víznevekben fordul elő a fenti nevek relatív szótöve, pl.:

Pasar kaśśi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Pasar kaśśi* M., patak, szakadék.

< csuv. *Pasar* < *Pa*

+ *sar*

+ *kaśśi* ⟵ csuv. *kaśă* 'gázló, átjáró a folyón'

+ csuv. *–i*: birtokos személyjel.

Mosaravüd f. GMA: mari *Mosaravüd* / *Mosarinka* or. *Masarinka* M-T., az or. Uržumka jobb oldali mellékfolyója.

< mari. *Mosaravüd* < *Mosara* < *Mo*

+ *sara*

+ *vüd* ⟵ mari *vüd* 'víz'

Mosarinka < 1. *Mosa*

+ *-rinka*

2. *Mo*

+ *sarinka* < *sa*

+ *-rinka*

or. *Masarinka* ⟵ mari *Mosarinka*

A *Mosara, Mosarinka* alakváltozatokban *Mo + sara, Mo + sarinka* összetételről lehet szó, ahol az utótag (*sa + -ra, sa + -rinka*) második eleme képző.

Nasarkka kělli śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Nasarkka kělli śyrmi* Jan.

< csuv. *Nasarkka* < *Na*

+ *sarkka*

+ *kělli* ⟵ csuv. *kělĕ* 'tó'

+ *-i*: birtokos személyjel

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* ’árok, patak, szakadék’
+ *-i:* birtokos személyjel

Nasor tuxări f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Nasor tuxări* Ja., patak, szakadék.
< csuv. *Nasor* < *Na*
+ *sor*
+ *tuxări*

Az elemekre bontások közül az látszik helyesnek, amikor összetett szóból áll a relatív szótő s így a második elem a *šör, čer, ser, sar, sara, sarinka, sarkka, sor* szintén tovább bontható: *šö* + *-r, če* + *-r, se* + *-r, sa* + *-r, sa* + *-ra, sa* + *-rinka, sa* + *-rkka, so* + *-r.* Az előtag *Pet, Pe, Pa, Mo, Na* változatok a vízre, forrásra, az elágazás helyére utalnak. Az utótag jelentése pedig folyó, patak lehet.

A fentiek értelmében a *böszörmény* népnév *böször* töve rokon a fenti víznevek *Petšör, Pečer, Peser, Pasar, Mosara, Mosarinka, Nasarkka, Nasor* elemeivel, amelynek az alapul szolgált közszó jelentése 'víz-folyó' lehetett.

16.5.1.2.4. Település nevekben

Piser h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Piser* or. *Pizery* A., csuvas település, Ar.:-.
< csuv. *Piser*
or. *Pizery* ⟵ nem or. *Pisery*

Pasarlă Ačča h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pasarlă Ačča* Ka., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Pasarlă* < *Pasar* ⟵ 1. folyónév
2. vö.: csuv. *pasar* ’bazár, piac’
+ *-lă:* képző
+ *Ačča*

Entri Pasar h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Entri Pasar* or. *Andrejevo-Bazary* K., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Entri* < *En*
+ *tri*
+ *Pasar* ⟵ 1. folyónév
2. vö.: csuv. *pasar* ’bazár, piac’
or. *Andrejevo* < *Andrej* ⟵ nem or. *Entrej, Entěrej*
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *-o*
+ *Bazary* ⟵ nem or. *Pasary*

Az ember lakóhelye ugyanúgy mélyedés vagy lapos, lenti hely, mint a vízé. Ezért természetes, hogy a településeknek olyan szó szolgált alapul, amelyben megvan a mélyedés, lapos jelentéstartalom. Ezt mindenképpen figyelembe kell venni, amikor a településneveket értelmezzük. Azokban az esetekben, amikor az írott források és az emberek emlékezete szerint, sőt még ma is bazár, piac van azokon a helyeken, minden bizonnyal a piac jelentésű szó szolgált alapul a névnek. Eleink gondolkodása szerint bazárnak köze van a sokféle árun keresztül a gazdagsághoz, ezen keresztül pedig a vízhez, a forráshoz, hiszen innen ered a sokféleség és a gazdagság egyaránt.

A fenti település neveknek alapul vagy víznév, vagy személynév, vagy a ’bazár, piac’ jelentésű szó szolgált. Az alábbiakban bizonytalan a víznév és a bazárnév is, vö.:

Těttěm pasarě d. Ašm.XV.104.: csuv. *Těttěm pasarě* Sor., valamilyen hely neve or. Nižnije Sunary

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tĕttĕm*
+ *pasarĕ* < *Pasar* ⟵ 1. folyónév
2. vö.: csuv. *pasar* ’bazár, piac’
+ *-ĕ*: birtokos személyjel

Tĕttĕm pasar vărmanĕ d. Ašm.XV.104.: csuv. *Tĕttĕm pasar vărmanĕ,* erdő neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tĕttĕm*
+ *pasar* ⟵ 1. folyónév
2. vö.: csuv. *pasar* ’bazár, piac’
+ *vărmanĕ* ⟵ csuv. *vărman ’*erdő
+ *-ĕ*: birtokos személyjel

Čakataj pasarĕ ? Ašm.XV.131.: csuv. *Čakataj pasarĕ* ,
< csuv. *Čakataj* < *Čaka*
+ *taj*
+ *pasarĕ* < *pasar* ⟵ 1. folyónév
2. vö.: csuv. *pasar* ’bazár, piac’
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Unkă pasarĕ ? Ašm.XIV.137: csuv. *Unkă pasarĕ*, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Unkă*
+ *pasarĕ* ⟵ csuv. *pasar* ’bazár, piac’
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

16.5.1.2.5. Piac, bazár neveiben

Śĕrpü pasarĕ ? Ašm.XIII.: csuv. *Śĕrpü pasarĕ*.or. *Civil'skij bazar,* NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śĕrpü*
+ *pasarĕ* < *pasar* ⟵ 1. folyónév
2. vö.: csuv. *pasar* ’bazár, piac’
+ *-ĕ:* birtokos személyjel
or. *Civil'skij*
+ *bazar* ⟵ csuv. *pasar* ’bazár, piac’

Tămpav pasarĕ ?. Ašm.XIV.268: csuv. *Tămpav pasarĕ*, piac neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tămpav*
+ *pasarĕ* < *pasar* ⟵ 1. folyónév
2. vö.: csuv. *pasar* ’bazár, piac’
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Tunti pasarĕ ? Ašm.XIV.137: csuv. *Tunti pasarĕ*, hétfői piac neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tunti*
+ *pasarĕ* ⟵ csuv. *pasar* ’bazár, piac’
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

A ’ bazár, piac’ jelentésű közszó ma is használatos, vö.:

csuv. ***pasar*** ’bazár, piac’, azerb., türkm., ujg., kirg., kazak, k.kalp., nogaj, hakasz, bask., tat. *bazar,* üzb. *bozor,* tuv. *bazaar,* jak. *bahaar* ’bazár, piac’. A perzsából való, vö.: perzsa *bazar* ’piac, bazár,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kereskedelem’. (JEGOROV 1964)

magy. ***bazár*** ’sokféle árut árusító kis üzlet, piac, vásár’. Vándorszó, végső forrása a perzsa *bāzār* ’vásár, piac’. (TESz)

magy. ***pazar*** ld. *pazarol* szónál, jelentése ’bőséges, gazdag, remek, nagyszerű’ lehet. Bizonytalan eredetű. Alapja talán a *pazarol* ige. (TESz)

A *bazár* szóra azért érdemes kitérni, mert a szóban a *pazar* szót, a gazdagságot, a jólétet kell látni.

16.5.1.2.6. Temető

Imet masar d. Ašm.III.119.: csuv. *Imet masar* (azaz *Imet masarĕ*), hely neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. Imet
+ *masarĕ* ⟵ csuv. *masar* ’temető’
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Ĕne masarĕ d. Ašm.IV.117.: csuv. *Ĕne masarĕ*, ugyanaz, mint a csuv. *Ĕne śăvi*, tehén temetője, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ĕne* ⟵ csuv. *ĕne* ’tehén’
+ *masarĕ* ⟵ csuv. *masar* ’temető’
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Ĕne
+ *śăvi* ⟵ csuv. *śăva* ’temető’
+ *-i*: birtokos személyjel

Kivĕ masar tăvajkki d. Ašm.VI.195.: csuv. *Kivĕ masar tăvajkki*, hegy neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kivĕ* ⟵ csuv. *kivĕ* ’öreg, régi, nagy’
+ *masar* ⟵ csuv. *masar* ’temető’
+ *tăvajkki* ’hegyoldal, a folyó meredek partja’

Masar kas u. Ašm.VII.152.: csuv. *Masar-kas,* utca neve az or. Koški faluban, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Masar* ⟵ csuv. *masar* ’temető’
+ *kas* ⟵ csuv. *kas* ’utca’

Kiv Masar d. Ašm.VIII.204.: csuv. *Kiv Masar,* ’öreg temető’, NAP:-, Ar.: csuv. *Kiv masar* Še.
< csuv. *Kiv* ⟵ csuv. *kiv* ’öreg, régi, nagy’
+ *Masar* ⟵ csuv. *masar* ’temető’

Kiv Masar Sămsi d. Ašm.VIII.204.: csuv. *Kiv-Masar Sămsi*, határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kiv* ⟵ csuv. *kiv* ’öreg, régi, nagy’
+ *Masar* ⟵ csuv. *masar* ’temető’
+ *Sămsi* ⟵ csuv. *sămsa ’*orr’
+ *-i*: birtokos személyjel

Masar ulăxĕ d. Ašm.VIII.204.: csuv. *Masar ulăxĕ*, mező neve or. Jangorčino falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Masar* ⟵ csuv. *masar* ’temető’

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

ulăxĕ ⟵ csuv. *ulăx* ’mező’
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Masar jupi Ašm.VIII.204.: csuv. *Masar jupi,* sírkő, oszlop, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Masar* ⟵ csuv. *masar* ’temető’
+ *jupi* ⟵ csuv. *jupa* ’oszlop’
+ *-i:* birtokos személyjel

Masar kassi u. Ašm.VIII.204.: csuv. *Masar-kassi*, utca neve az or. K(ĕšĕn)-Kuški -ban, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Masar* ⟵ csuv. *masar* ’temető’
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* ’falu, utca’
+ *-i*: birtokos személyjel

Masar kaki d. Ašm.VIII.204.: csuv. *Masar-kaki,* mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Masar* ⟵ csuv. *masar* ’temető’
+ *kaki* ⟵ csuv. *kaka*
+ *-i*: birtokos személyjel.

Niměč masarě d. Ašm.IX.27.: csuv. *Niměč masarě*, hely neve a csuv. Śulavi mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Niměč*
+ *masarě* ⟵ csuv. *masar* ’temető’
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Pajkăna masarě d. Ašm.IX.69.: csuv. *Pajkăna masarě* Simb., határrész neve or. Jelxo-ozerovo falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Pajkăna*
+ *masarě* ⟵ csuv. *masar* ’temető’
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Śičĕ kas masarě Ašm.XII.191.: csuv. *Śičĕ kas masarě*, temető neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śičĕ* ⟵ csuv. *śičĕ* ’hét’
+ *kas* ⟵ csuv. *kas* ’falu’
+ *masarě* ⟵ csuv. *masar* ’temető’
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Śĕv čăvaš masarě . Ašm.XIII.53.: csuv. *Śĕv čăvaš masarě*, a pogány csuvasok temetője csuv. Xĕrlĕ śyr mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śĕv* +
+ *čăvaš* ⟵ csuv. *čăvaš* ’csuvas’
+ *masarě* ⟵ csuv. *masar* ’temető’
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Masar mankati d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Masar mankati* ? tölgyfás, hársfás.
< csuv. *Masar* ⟵ csuv. *masar* ’temető’
+ *mankati* < 1. *man*
+ *kati* ⟵ csuv. *kata* ’bokor, fiatal erdő’, + *-i:* birtokos személyjel
2. *manka*
+ *-ti*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Masar puś d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Masar puś* U., marha temetője, patak, szakadék.
< csuv. *Masar* ⟵ csuv. *masar* 'temető'[637]
+ *puś* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej'

Masar śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Masar śyrmi* K. , Jan.
< csuv. *Masar*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *-i*: birtokos személyjel

A fenti nevekben a 'temető', az 'utca' és a 'gödör' jelentés váltakozik. Az út, utca szavaknak mintát a víz útja, vagyis a meder, a gödör, az árok adott. A sírnak a lényege a gödör, amibe temetnek. A temető pedig ilyen sírokból áll. A fenti adatokból az is kitűnik, hogy a víz vájta gödröt is használják temetésre. A szónak 'meder' jelentése lehetett elsőként, amely a víz helye volt, idővel felhasználták más hasonló funkciót betöltő gödör megnevezésére is. Ezért a *masar* elemeire bontásánál akár a *ma* + *sar* (< *sa* < **sak* + *-r*), akár a *masa* (< *ma* + *sa* < **sak*) + *-r* tűnik elfogadhatónak, a végső elemek mindkét esetben ugyanazok: *ma* + *sa* + *r.* A *masar* a perzsában 'koporsó'-t jelent, de ez is a gödörhöz, mélyedéshez vezet.

A magy. *böszörmény, beszermíny* és más nyelvi párhuzamait, valamint a név első (*böször, beszer*) és második (*mény, míny*) elemét hasznos megvizsgálni a földrajzi nevekben, a családnevekben és a közszókban. Előfordulásuk olyan nyelvi kapcsolatokra derítenek fényt, amelyeknek nemcsak nyelvi, hanem őstörténeti tanulságai is vannak. [638]
A fenti adatok világosan szemléltetik, hogy a *böszörmény* első eleme a *böször* megvan víznevekben és településnevekben s a közszói jelentés alapja minden esetben a víz, a forrás, a folyó lényeges tulajdonságainak egyike, vö.: víz, meder, a folyás vonala, útja, gazdagság stb.

16.5.1.2.7. A *böszörmény* népnévből és a vele kapcsolatos egyéb közszókból valamint tulajdonnevekből levonható tanulságok

Látható, hogy nemcsak a *böszörmény* népnév és szócsaládja, hanem a név első eleme (*böször*) illetőleg a szócsaládja is nagy bőséggel fordul elő tulajdonnevekben és közszókban. Ez azt is jelenti, hogy a névnek a muzulmán szóval való azonosítása mellett más eredet is szóba jöhet s ez a valószínűbb.

A fentiekben víz, sír, temető, bazár, jelentésű szavak szerepeltek s valamilyen szálon kötődnek egymáshoz, mert a víz egy-egy résztulajdonságát őrzik. A víz, temető összekapcsolódik a gödör és a halom révén, a *bazár* pedig a *pazar* szóhoz köthető s ez a gazdagság a forrás, a mag egyik fő jellemzője. A *böszörmény* első elemével (*böször*) több földrajzi név, köztük folyónév is összetartozik. Figyelemre méltó a *Pecsora* folyó mansi neve a *Peser.* Elvileg alapul szolgálhatott volna a *böszörmény* népnévnek s azonos lehetne a *böszörmény* szó *böször* relatív szótövével. Eszerint a *beszermény, böszörmény* népnév a 'Pecsora folyóhoz tartozó, a Pecsora folyó mellett lévő' jelentésű lenne. Ez megerősítné azt az orosz évkönyvekben olvasható jelentést, mely szerint a böszörmények zürjén földről jöttek a csuvasokkal. Ez a népnév értelmezés azonban helytelen, mert a *böszörmény* név már délebbre, a Szír-Darja vidékén is ismert volt.

A böszörményekről és a hozzájuk kötődő nevekkel, közszókkal kapcsolatosan több dolog is elgondolkodtató:

Ami az esküvőt illeti, a böszörményeknél teljesebb hagyomány maradt meg a csuvas és udmurt hagyományokhoz képest.

Kérdés, hogy a *böszörmény* mint közszó valóban muzulmánt jelent-e eredetileg s a népnév

[637] A szót a csuvasban perzsa jövevénynek tartják megalapozatlanul.
[638] Ennek bemutatására másutt kerítünk sort.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

alapjául a vallásra utaló megnevezés szolgált-e. Tény, hogy a böszörményeknek csak az egyik része lett mohamedán hitű, a másik része keresztény s a keresztények többet megőriztek a régi hitből. További kérdés, a keresztelés előtt valóban az iszlám hívei voltak-e.

Nincs egységes álláspont a kutatók szerint abban, hogy mióta ismert a böszörmény népnév. A vélemények több kérdést is felvetnek, pl.: Ha a böszörmény valóban a XVII. század elején jött létre, akkor hogyan magyarázzuk a magy. *Böszörmény* helyneveket és a személyneveket, amelyekre az első adat már a XIII. századból való. Ráadásul 1247-ből való a nevüknek a Szir-Darja melletti említése is.

Ha a böszörmények elődei böszörménynek nevezték magukat még a XVII. század előtt, akkor ennek nyoma kell legyen. Ráadásul, nem jellemző a népnevekre, hogy az önelnevezéseknek valamilyen vallási megnevezés szolgált volna alapul.

Figyelemre méltó az a megjegyzés, hogy a böszörményekre a „čuvaša" megnevezést kezdték használni az orosz adminisztrációnak köszönhetően, amely a böszörmények népneve volt a XVII. sz. közepéig.

Érdekes, hogy az orosz adminisztrációban felsorolt népnevek mind folyónevekhez kötődnek: *csuvasok* és *votjákok, ar-i tatárok* és *otjákok,* valamint *csuvasok, beljakok, votjákok* és *csuvasok.* Ez a tény a nevek, köztük a csuvasok nevének víznévi eredete mellett szól. A *votják* népnévnek alapul a *Vjatka* folyó, ennek szókezdő mássalhangzó nélküli alakváltozata pedig az *otják* népnévnek szolgált alapul. A *beljákok* neve az or. *Belaja*[639] folyóhoz kötődik, amely a *Bela* (< **Belak* ⟵ bask. *bulak*, tat. *bolak* 'folyó') + *ja* (⟵ hanti, manysi *ja* 'folyó') összetétele. Megjegyezzük, hogy ezzel a *belak* névvel kapcsolatos a lengyelek *polak* neve is.[640] A csuvas népnévnek a víznévi eredete mellett szólnak az alább felsorolt földrajzi névi adataink.

A *suasla mari* elnevezés jelentése 'a suashoz tartozó mari', esetleg 'a suashoz tartozó ember'.

A vélemények egyik része szerint a XVII. sz. első felében a „čuvaša" megnevezést fokozatosan kiszorította a *böszörmény* népnév. A másik része szerint pedig a *böszörmény* név olyan népre vonatkozott, akiket később csuvasnak neveztek. Vajon ez valóban a böszörmények őseinek, a csuvasoknak a muzulmán hitre való térését jelentette? Előtte milyen hitűek voltak? Keresztények vagy pogányok? Ez az álláspont rengeteg ellentmondást tartalmaz. A korábbi böszörmény megnevezés mellett szól az a tény, hogy a böszörmény név már az 1200-as években ismert volt a Kárpát-medencében is.

Az 1547-1551. évi dokumentumokban az „arskaja čuvaša" valóban a böszörményeket jelentené? Figyelemre méltó, hogy az orosz a „čuvaša" megnevezést nőneműként értelmezi, következésképp egyes számot jelent. Az orosz dokumentumok információi szerint a „čuvaša" nevű nép a Csepca folyó medencéjébe ment át. Az "arskaja" jelentése 'ari', az *ar* a Vjatka folyónak az egyik neve.

Figyelemre méltó az is, hogy a Kazánka medencéje az „Ari út" („Arskaja doroga"), a Meča középső folyásának a medencéje „Z'urej út" („Z'urejskaja doroga"), amelyet „Csuvas út" („Čuvašskaja doroga")-nak is neveztek. Mindenképpen feltűnő, hogy az or. *Z'urej* a nem or. **Zürej* / **Sürej* átvétele, amelynek alakváltozata elvileg a **Sürek,* **Süren,* **Sürenke* lehetett s a *zürjén* népnévhez kötődik. Sokatmondó, hogy a *zürjén* és a *Čeremšan* (< *Čerem* + *-šan*: vö.: 1. ko. – *sin* 'forrás' 2. csuv. *śum* 'valami mellett lévő, valamihez tartozó, valamivel ellátott' képző) folyónév első eleme a *Čerem* etimológiailag közös gyökerű s a marik idegenek által használt neve *cseremisz,* a csuvasoknál *śarmăś* s a tövében a csuvasban ismert *śyrma* 'árok, patak, szakadék' jelentésű szó van meg. Más szóval, a mariknak a *cseremisz* neve egyrészt a zürjénekhez vezet a csuvasokon keresztül, másrészt a csuv. *śarmăś*, or. *čeremis* népnévi változatok és a *Čeremšan* folyónév összetartoznak.

---

[639] Az általánosan elfogadott állásponthoz képest, hogy az or. *Belaja* folyónak az or. *belaja* 'fehér' jelentésű szolgált alapul, valószínűbb a földrajzi névi kutatásaink során megmutatkozott magyarázat.

[640] Névmagyarázatunkat igazolni látszik Osman Karatay török kutató véleménye is, mely szerint a lengyelek szarmata szubsztrátum rétegen születtek, alakultak ki. (KARATAY 2003)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Van vélemény, mely szerint az orosz dokumentációban a „besermjane”[641] és „čuvaša” mint a bolgárok önelnevezése szerepel és a bolgárok különböző csoportjait nevezik meg s a böszörmény a muzulmán városi lakosságra, a csuvas pedig a vidéki bolgár lakosságra vonatkozott. A csuvasok iszlám felvétele a böszörményekhez kötődik.

Megjegyezzük, ha a „besermjane” és „čuvaša” önelnevezés lenne, akkor azok eredete dinasztianév, vagyis személynév lenne. Ráadásul az orosz használatú „čuvaša” *-a* végű nőnemű főnévként értelmezendő, az or. „besermjane” szóvégi *-e*-je pedig többes számra utal, s a *besermjan* tő világosan nem or. *besermen* átvétele. Az látszik elfogadhatóbbnak, hogy a *böszörmény* népnév vagy valamely víznévhez kötődik vagy ennél még régebbi s akkor dinasztianév eredetű..

A források utalnak arra, hogy az Ari úton udmurtok, a Csuvas úton csuvasok laktak. Az Arskaja doroga, Čuvašskaja doroga, Nogajskaja doroga utak területi adminisztrációs rendszert tükröznek még a Kazáni Kánságban. A csuvas etnikai csoportok már a XIII-XIV. században szomszédok voltak.

Minden jel arra mutat, hogy a böszörmény kérdés megoldásának a kulcsa a szkíta-hun típusú nyelvet beszélőknél, közelebbről a szarmatáknál van. Amennyiben a böszörmények a bolgár lakosság része, úgy számolni kell azzal a lehetőséggel, hogy ők is szkíták illetőleg hunok. Minthogy az említett hajdúvárosok első lakói szarmaták voltak s a Volga-Urál vidékén is tartanak számon szarmatákat, sőt a lengyeleknél is, a kapcsolódási pontot a szarmata hunok avagy szkíták jelenthetik. Hozzátesszük, a magy. *Berekböszörmény* település viszonylag közel van Karcaghoz, a kun településhez s a böszörményeket a Szir-Darja vidékén lakott kipcsak-kunokhoz is kötik. Amennyiben pedig a böszörményekben „elbulgárosodott óudmurtokat” kellene látnunk, figyelembe kell venni azt a tényt, hogy az udmurtokat vjatkai embereknek is hívják. Ugyanakkor az *udmurt* név jelentése ’vizi ember’ s a *Vjatka* közszói jelentése ’víz’. Meg kell jegyezni, hogy az *udmurt* előtagja, az *ud* etimológiailag rokon az *udi* névvel, amely a kaukázusi albánok népének egyik neve s azok, akik ezt a nevet viselték, északra mentek. Ez a szál is ugyanoda, a hunokhoz és a szkítákhoz vezet. (CZEGLÉDI 2009-11)

A bösz. *bes’erman,* udm. *busormen,* csepcai tat. *byčyrman* egyes kutatók szerint a *musulmán* szóból ered. Megjegyezzük, a *böszörmény* népnévnek a ’musulmán, mohamedán’ jelentése nem igazolt.

A hangtan felől megközelítve - ami a hangrendet illeti - figyelemre méltók a *böszörmény* szónak az alakváltozatai. Magas hangrendűek a magyar *böszörmény, böszörmíny, beszermény, beszermíny.* Közülük az egyik csoportban palatális labiális (*ö*), a másikban illabiális palatális (*e*) szerepel. Ez azért lényeges, mert úgy tűnik, hogy komi és baskír területen ingadozás van ezeknek a hangoknak az ejtését illetően, talán azért, mert gyakran a kettő közötti, vagyis *e* és *ö* közötti hangot ejtenek.

Az or. *busurmán* veláris hangrendű, azonban nem tartalmazhat eredeti mély magánhangzókat, mert a szót olyan átvételnek kell tekinteni, amelynek az átadója a TESz véleményével ellentétben nem or. **büsürmän* lehetett (CZEGLÉDI 2007).

A csuv. *Păsărman* szintén mélyhangrendű, a redukált előzménye vagy *–u-* vagy *–y-* veláris lehetett.

Nemcsak hangtani, hanem alaktani kérdést is érint a ném. *bessirmenge,* amely azért érdekes, mert a *böszörmény* nevünk második *–mény* elemének a németben *–menge* párhuzama használatos. Hozzá kell tenni, hogy a *–menge* a korábbi alakváltozat, amelynek az egyik irányú fejleménye a *-men/-män* (< *-menγe* < *-menge/-menke*), a másik *-mény, -míny* (< *-mén’/ -mín’*< *-menj/ -minj* < *-menγe* < *-menge/-menke*).

Kézenfekvő lenne a *böszörmény* népnevet úgy értelmezni, hogy annak valamely folyónév szolgált alapul s az ilyen nevű víznél lakott népet azonosították a folyó nevével s a víznév átszállt a népre. **Mindent egybevetve azonban a jelek arra mutatnak, hogy a böszörmény népnévnek alapul nem földrajzi név szolgált, hanem olyan személynév, amely dinasztianévvé vált, majd**

[641] Megjegyezzük, hogy az or. *besermjan* (*бесермян*) forma az átadó nyelvben *besermen (beser + men)* volt, ahol a második elem elvileg lehet önálló szó, de lehet képző is, amelyben az *–e-* az orosz lejegyzésben *–я-*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

egy népcsoportnak, népnek a megnevezése lett. Egy még nagyobb nép kötelékében délről juthattak el északra a Volga-Urál vidékére. A népnévnek a víznévhez való kötődésének az oka abban gondolkodásmódban van, hogy a vizet és az embert egyaránt teremtménynek tartották, ezért a megnevezés ugyanazon logika szerint történt. A csuvasoknak a böszörmény megnevezése a XVII. század előtt természetes és lehetséges. Nemcsak a szokásaikban mutatnak teljesebb képet a csuvasoknál és az udmurtoknál, hanem a nyelvükben is. A szókészlet hangalaki szempontból is igen gyakran ősibb változatot őriz. Fontos a *w* megléte, amely szorosan köti a tiszántúli nyelvjáráshoz, de a magyar irodalmi nyelvben meglévő jelenségekhez is. A szálak a böszörményekhez - rajtuk keresztül pedig a szarmatákhoz - vezetnek abban is, hogy a komi-zürjéneknél két nyelvjárás, egy *v*-s és egy *l*-es nyelvjárás alakult ki. Mindkét mássalhangzó előzménye *δ* (interdentális zöngés spiráns), amelyből az egyik irányban *w* (bilabiális zöngés spiráns) keletkezett s ez a réshang a komi-zürjénben zárhangúsodott, *v* keletkezett. A tiszántúli magyar nyelvjárásban ez a *w* megmaradt, majd vokalizálódott, így az előző magánhangzóval diftongust alkotott. Tovább változva ez a diftongus monoftongizálódott, egyetlen hosszú magánhangzóvá alakult. Azokban az esetekben, amikor a *δ* fejleménye *l* lett, az előző magánhangzó nem nyúlt meg (vö.: magy. *szöl-lő, sző-lő*).

16.5.2. A *csuvas* népnévvel kapcsolatos földrajzi nevek a Volga-Urál vidékéről

A népnevek első nagy csoportjába tartoznak azok a legősibb, legrégibb népnevek, amelyek eredetileg személynevek, azaz dinasztianevek voltak s a jelentésük 'forráshoz, őshöz, maghoz, monyhoz, anyához tartozó', ilyen a *magyar* népnév is. (Vö.: CZEGLÉDI 2010)

A másik csoportba tartoznak azok a népnevek, amelyek arról a földrajzi helyről, folyóról kapták a nevüket, amely mellett éltek. Jelen álláspontunk szerint idesorolható a *csuvas,* amelyről a TESz a következőket írja: ***csuvas*** 'csuvas ember, a csuvasokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó'. Nemzetközi szó. A tat. *d'žywaš* 'nyugodt, szerény, békés' melléknévvel függ össze. Orosz közvetítéssel vált nemzetközivé. (TESz)

A szócikk írója több ok miatt is tévedett. Először is láthatóan nem foglalkozott a helytörténeti anyagokkal kellőképpen. Másodszor nem ismeri a névadásban szerepet játszó vízneveket, harmadszor nem tájékozódott a népnévadási szokásokról, a magyarázatában nem található a népnévadások logikája. Arról lehet szó, hogy az 1500-as években egy népcsoport, akiket csuvasnak neveznek, keleti, északkeleti irányból egy jól ismert ösvényen, úton (Чувашская дорога) jött a Volga-kanyarba. Azon a helyen, ahonnan a csuvasok mai lakóhelyükre jöttek (ld. RODIONOV 1984), ma komik, zürjének laknak, több folyót is így, azaz a *csuvas* szóhoz hasonlóan neveznek.

A *csuvas* népnév vizsgálatakor meg kell említeni a csuvasok fővárosának a nevét: csuv. ***Šupaškar****:* Csuvas neve az or. ***Čeboksary*** névnek, vö.: *šupaš* or. *čuvaš* 'csuvas'. A keleti finn nyelvekben *kar* 'település, város'. Következésképp, *Šupaškar* 'a *šupaš, čuvaš* (nép) települése. Néhányan a *Šupaškar* nevet a csuv. *šupaška, šüpše,* mari *šovaška* 'kád, amelyet egész fából vájtak ki' + *kar* szavak összetételéből magyarázzák. (JEGOROV 1964)

Csebokszari 'város a Szovjetúnióban a Volga jobb partján'. Az or. *Чебоксары* (többes szám) átvétele. …. A város szélén a Volgába torkolló és oroszul *Чебоксарка*-nak hívott folyó ócsuvas **Čabaq-sar* (tulajdonképpen keszegféle halban bővelkedő folyó') nevéből keletkezett. Vö.: magy. *csabak* 'keszeg' és magy. *sár* főnév. (KISS 1980)

Jegorov a szócikkben utal arra, hogy a *šupaš* névnek rokona lehet a *suvar* és a *suvaz*. A földrajzi névi kutatásaim szerint a *Čăvaš* folyónévnek a csuv. *Śaval,* or. *Civil* folyónév is a szó családjába tartozik, vö.:

Kart Čăvaš f. Ašm.VI.110.: csuv. *Kart Čăvaš* patak neve 4 km.-re a csuv. Aslă-Aksu -tól, NAP:-,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Ar.:-.

< csuv. *Kart*: folyó neve?

+ *Čăvaš*

Kartčăvaš f. Ašm.VI.119.: csuv. *Kartčăvaš* patak neve 4 km.-re az or. B(ol'šaja) Aksa -tól, NAP:-,

Ar.:-.

< csuv. *Kartčăvaš* < *Kart:* folyó neve

+ *čăvaš* folyó neve

Ennek a jelenségnek az a magyarázata, hogy az *–š, -r, -z, -l* olyan 'valamihez tartozó, valami mellett lévő, valamivel ellátott' jelentésű képző, amely végső soron *–t* fejleménye, vö.: *-š < -č < -t' < -ti; -r, -z, -l < -δ < -t.*

Bár a *csuvas* népnév a tat. *d'žywaš* 'nyugodt, szerény, békés' melléknév szócsaládjába tartozik ugyanúgy, mint a csuv. *šupaška* 'kád, amelyet egész fából vájtak ki', ezek a szavak mégsem szolgálhattak alapul a csuvas népnévnek. Ennek az a magyarázata, hogy mind a 'nyugodt, szerény, békés', mind a 'kád' jelentés a víz eredeti komplex tulajdonságának egy-egy része s a csuvas névnek az ilyen víznevek szolgáltak alapul. Ez esetben a víznévnek a víz medrére utaló részjelentés maradt fenn.

Ami a csuvasok fővárosának a nevét a csuv. *Šupaškar* és az or. *Čeboksary* megnevezést illeti, van köztük kapcsolat. Szerkezeti felépítésük: *Šupaš (*< *Šupa-*: relatív szótő < *Šu-*: abszolút szótő + *-pa* < *-pak*: 1. ld. 'fő, fej' 2. képző) + *-š:* vö.: csuv. *šyv 'víz'*) + *kar* ⟵ csuv. *kar* 'település, város, erőd', vö.: udm. *kar* [642]'fészek, erőd, ősi város'. Az or. *Čeboksary (*< *Čebok* + *sary)* utótagja ugyanaz, mint a *Sura* folyónév azzal a különbséggel, hogy a szóvégi *–y* vagy az *–a* fejleménye s ez esetben illabiális *–a*-val kell számolni, vagy pedig a szótő alakja *Sara* és az *–y* pedig birtokos személyjel. Ez utóbbi esetben a *Čeboksary* név 'Csebok folyója' jelentésben értelmezhető. Minthogy a csuv. *Šupaškar* előtagjának a relatív szótöve a *Šupa-* korábbi teljesebb alakban **Šupak* lehetett, a *Čebok* és a **Šupak* egymásnak alakváltozatai. Ez azt is jelenti, hogy a csuv. *Šupaš '*Šupa, Šupak víz, meder', a *Čeboksary* pedig 'Čebok folyó' vagy 'Čebok folyója' jelentésű, azaz szinonímák. Elvileg fel kell tenni, hogy a szóvégi *–š*-ben nem az önálló szót, hanem a 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' jelentésű képzőt kell látnunk. A *Čebok* és a *Šupak* alakváltozatai megvannak a földrajzi nevekben is, az eredeti közszói jelentése 'víz, vízfő, forrás' lehetett, vö.:

Savak vüd f. GMA: mari *Savak vüd* or. *Sabaka* Se., M-T., Kir.o., az or. Buj bal oldali mellékfolyója.
< mari *Savak* < *Sa*
+ *vak*
+ *vüd* ⟵ mari *vüt, vüd* 'víz'.
or. *Sabaka* ⟵ nem or. *Sabaka* < *Sa*
+ *baka.*

Meg kell jegyezni, hogy a *sura* magyar megfelelője a *sár* szó, amelyet 'víz' jelentésben is értelmeznek.

Az or. *čuvaš,* csuv. *šupaš* népnév változatok felismerhetők a földrajzi nevekben, amelyek segítenek a csuvas népnév keletkezésének a helyhez kötésében.

[642] Összetartozik vele a magy. *kert* szó *ker-* töve, a *Hortobágy* folyónév *Hor* első eleme stb.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Subač f. TSK.108.: or. *Subač,* az or. *Bol'šaja Lopt'uga* jobb oldali mellékfolyója, az or. *Subačn'ur* mocsárból ered, az or. *Subačvad* tóból jön ki, hossza 36 km.
< or. *Subač* < or. *Suba*
+ *-č*: képző
or. *Bol'šaja* ⟵ or. *bol'šaja* 'nagy'
+ *Lopt'uga* ⟵ nem or. *Lopt'uga* < *Lop*
+ *t'uga* ⟵ vö.: kam. *t'ayа* 'folyó'
Subačn'ur ⟵ nem or. *Subačn'ur* < *Subač*
+ *n'ur* ⟵ ko. *n'ur* 'mocsár, posvány'
Subačvad ⟵ nem or. *Subačvad* < *Subač*
+ *vad* ⟵ ko. *vad* 'erdei tó'

Subač f. TSK.108.: or. *Subač,* az or. *Jovva*[643] *b*al oldali mellékfolyója, hossza 30 km.
< or. *Subač* < *Suba*
+ *-č*: képző

Subač f. TSK.108.: or. *Subač* ← *Subosa*, az or. Vaška bal oldali mellékfolyója.
< or. *Subač* < *Suba*
+ *-č*: képző
Subosa < *Subo*
+ *sa* ⟵ vö.: tat. *su* 'víz'

Subač f. TSK.108.: or. Subač / Subas', az or. Pyssa bal oldali mellékfolyója, hossza 50 km.
< or. Subač < Suba
+ *-č*: képző
Subas' < *Suba*
+ *s'*

Oj Subač f. TSK.108.: or. *Oj Subač,* az or. *Subač* bal oldali mellékfolyója, hossza 10 km.
< or. *Oj* ⟵ vö.: ko. *oj* 'éjszaka'
+ *Subač* < *Suba*
+ *-č*: képző

Subač f. TSK.108.: or. *Subač*, az or. Jertom bal oldali mellékfolyója, hossza 32 km.
< or. *Subač* < *Suba*
+ *-č*: 1. képző 2. önálló szó 'víz' jelentésű

Ydžyd Subač f. TSK.108.: ko. *Ydžyd Subač* or. *Bol'šoj Subač,* az or. Jirva jobb oldali mellékfolyója, hossza 61 km.
< ko. *Ydžyd* ⟵ ko. *ydžyd* 'nagy'
+ *Subač*

Poni Subač f. TSK.108.: ko. *Poni Subač* or. *Malyj Subač*, az or. Jirva jobb oldali mellékfolyója, hossza 38 km.
< ko. *Poni* ⟵ ko. *poni* 'kicsi, kis'
+ *Subač* < *Suba*

[643] *Jovva* < *Jov:* vö.: magy. *jó* 'folyó' + *va* ⟵ ko. *va* 'víz'. A folyónév előtagja a *Jov* a magy. *jó* előzményének (**jow*) a magyar *jó*-hoz képest egy másik irányú fejleménye: *jow* > 1. magy. *jou* > *jó,* 2. or. (nem or. eredetű) *jov.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

+ *-č*: képző
or. *Malyj* ⟵ or. *malyj* 'kicsi, kis'
+ *Subač*

Subač f. TSK.108.: or. *Subač* / *Subas'*, az or. Pučkoma jobb oldali mellékfolyója, hossza 24 km.
< or. Subač < *Suba*
+ *-č*: képző
Subas' < *Suba*
+ *s'*

Subač f. TSK.108.: or. *Subač* / *Subas',* az or. Us bal oldali mellékfolyója, hossza 10 km.
< or. Subač < *Suba*
+ *-č*: képző

Zubač f. TSK.108.: or. *Zubač,* az or. Cema bal oldali mellékfolyója.
< or. *Zubač* < *Zuba*
+ *-č*: képző

Malyj Zubač f. TSK.108.: or. *Malyj Zubač*, az or. Krutaja bal oldali mellékfolyója.
< or. *Malyj* ⟵ or. *malyj* 'kicsi, kis'
+ *Zubač* < *Zuba*
+ *-č*: képző

Xudoj Zubač f. TSK.108.: or. *Xudoj Zubač,* az or. Zubač bal oldali mellékfolyója.
< or. *Xudoj* ⟵ or. *xudoj* 'sovány, keskeny'
+ *Zubač*[644] < *Zuba*
+ *-č*: képző

Vylys Čubač f. TSK.108.: or. *Vylys Čubač*, az or. Lop' bal oldali mellékfolyója.
< or. *Vylys* ⟵ ko. *vylys* 'felső'
+ *Čubač* < *Čuba*
+ *-č*: képző

Ulys Čubač f. TSK.108.: or. *Ulys Čubač* , az or. Lop' bal oldali mellékfolyója. Hasonló nevek nyugatabbra a következő formákban: *Subač, Subas', Zubač, Šuba, Šubači, Šubat'*.
< or. *Ulys* ⟵ vö.: ko. *vylys* 'felső'
+ *Čubač* < *Čuba*
+ *-č*: képző

Sepyč[645] f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Sepyč* or. *Sepyč* Krasn., Glaz., az or. *Čepca* bal oldali mellékfolyója.
< udm. *Sepyč* < *Sepy*
+ *-č*

Čupči[646] f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Čupči* / *Čupči šur* or. *Čepca* UASSR., Perm., Kir., az or.

644 *Zubač* ld. magy. *Zubovics* (< *Zubovi* (< *Zu* + *bovi*) + *-cs:* képző) családnév.
645 Vö.: magy. *Szepes, Sepsi* tulajdonnév.
646 Megjegyezzük, hogy e neveknek rokona az or. *Csepca* folyónév és a magy. *Csupics* családnév is.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

V'atka bal oldali mellékfolyója.
< udm. *Čupči* < *Čup*
+ *-či*
+ *šur* ⟵ udm. *šur* 'folyam, folyó, patak, csermely'
or. *Čepca* ⟵ nem or. *Čepca* < *Čep*
+ *-ca*

Számos név használatos szókezdő *t*-vel, amelynek fejleményei a fenti szókezdő mássalhangzók. Vö.:

Töbys' f. TSK.111.: ko. *Töbys'* or. *Tobys' / Tobyš,* az or. Uxta jobb oldali mellékfolyója, hossza 106 km.
< ko. *Töbys'* < *Töby*
+ *-s'*
or. *Tobys' / Tobyš* ⟵ nem or. *Töbys', Töbyš*

Töbys' f. TSK.111.: ko. *Töbys'* or. *Tobys',* az or. Iosser jobb oldali mellékfolyója.
< ko. *Töbys'* < *Töby*
+ *-s'*
or. *Tobys' / Tobyš* ⟵ nem or. *Töbys', Töbyš*

Tobyš f. TSK.111.: or. *Tobyš*, az or. Cyl'ma bal oldali mellékfolyója.
< or. *Tobyš* ⟵ nem or. *Töbyš*

Tobyšn'ur m. TSK.111.: or. *Tobyšn'ur*, mocsár az or. *Tobyš* bal partján.
< or. *Tobyšn'ur* ⟵ nem or. *Töbyšn'ur* < *Töbyš*
+ *n'ur* ⟵ ko. *n'ur* 'mocsár'.

A *Čubač* forma első elemének (*Čuba)* az alakváltozatai használatosak számos víznévben, vö.:

Čov(ju) f. TSK.130.: or. *Čov(ju)* ← *Čev* ← *Čelva* ← *Čolva*, az or. Vyčegda bal oldali mellékfolyója.
< or. *Čov(ju)* < *Čov*
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó'
Čev: alakvátozata a *Čel*
Čel
+ *va* ⟵ ko. *va* 'víz'
Čol ⟵ vö.: csuv. *śăl* 'forrás, dial. kút'
+ *va* ⟵ ko. *va* 'víz'

Čubva f. TSK.130.: ko. *Čubva* or. *Čub*, az or. Vym' jobb oldali mellékfolyója, hossza 127 km. < ko. *Čubva* < *Čub ld. Čev*
+ *va* ⟵ ko. *va* 'víz'

Jov f. TSK.131.: ko. *Jov* or. ***Jela / Jella***, az or. Vaška jobb oldali mellékfolyója, hossza 58 km. < ko. *Jov* ⟵ ld. magy. *jó* 'folyó'.
or. *Jela*
Jella < *Jel* ⟵ ld. ÓT. *jul* 'forrás', MK. *jul* 'forrás',
+ *-la,*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A *Čubač* első elemének (*Čuba*) *–b*-je, a *šupaš* első elemének *(šupa) –p*-je, a *csuvas* első elemének (*csuva) –v*-je valamint a csuv. *śăl* 'forrás, dial. kút' ÓT. *jul* 'forrás', MK. *jul* 'forrás', azerb. nyugati dial. *čuljä* 'nyílt vízesés', mong. *ceel* 'forrás, forrásvíz, amely állandóan jön fel a földből' (JEGOROV 1964) *–l*-je és a víznévi *Čelva* ← *Čolva, Jella* első elemének (*Čel, Čol, Jel*) az *–l*-je közös eredetű, végső soron *–t* fejleményei. A *–b-, -v-, -p-, -l-* úgy függnek össze, hogy közös az előzményük, vö.: *-p-:* eredeti *t*-ből lett réshangúsodás, majd zárhangúsodás útján: *t- > ὐ-> $ > p-; -b-:* zöngésedés, réshangúsodás, zárhangúsodás: *t- > δ- > w- > b-; -v-:* zöngésedés, réshangúsodás: *t- > δ- > w- > v-; -l-:* zöngésedés, réshangúsodás: *t- > δ- > l-*.

A *čuba, šupa* szerkezeti felépítését illetően meg kell említenünk olyan adatokat, amelyek nazálist (*-n-, -m-*) is tartalmaznak, vö.:

Čĕmpĕr h. Ašm.XV.282.: csuv. *Čĕmpĕr* or. *Ul'anovsk* ⟵ ***Simbirsk,*** város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Čĕmpĕr* < *Čĕm*
+ *pĕr*
or. *Ul'anovsk* ⟵ or. *Ul'anov*: személynév
+ *-sk-*: vonatkozó melléknév képző
Simbirsk ⟵ nem or. *SimBir*
+ or. *–sk-*: vonatkozó melléknév képző

A csuvas *–mp-* és az orosz *–mb-* kapcsolat *–m*-je korábban *–n-* volt. A csuvas adatban (*Čĕmpĕr*) a félzöngésen ejtett *–p-* (B) hatására a korábbi *–n-* nazális *–m*-mé hasonult. Az or. (*Simbir*) zöngésnek vette át a félzöngés mássalhangzót, s a hasonulás már az átadó nyelvben megtörtént. Vö.:

Čănpu śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Čănpu śyrmi* A.
< csuv. *Čănpu* < *Čăn* ⟵ vö.: ko. *sin* 'forrás'
+ *pu* ⟵ vö.: csuv. *pü* 'fő, fej'
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *-i:* birtokos személyjel

Śĕnpu śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śĕnpu śyrmi* M.
< csuv. *Śĕnpu* < *Śĕn* < *Śin* ⟵ vö.: 1. ko. *sin* 'forrás' 2. csuv. *śĕn* 'új'[647]
+ *pu* ⟵ vö.: csuv. *pü* 'fő, fej'
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *-i:* birtokos személyjel

A második elem (vö.: *Ču- + -b, Čo- + -l, Jo- + -v, Je- + -l*) a *–b, -l, -v* lehet önálló szó kezdő mássalhangzója s akkor 'víz' jelentésű szóval azonos, vagy képző s a jelentése 'valamivel ellátottság, valami mellett lévő, valamihez tartozó'. Eleink gondolkodása szerint eredetileg a képző olyan önálló szó volt, amelynek jelentése 'víz, folyadék', vö.: kam. *büü* 'víz', jeny.szam. *bī* 'víz', magy. *lé,* ko., udm. *vu* 'víz'. Ezekben az esetekben a második elemet mint önálló szót vagy képzőt csupán a kezdő mássalhangzója képviseli, a *b-, p-, v-, l-*.

Az előtag (*Čăn, Śĕn)* közszói jelentése 'forrás' lehet, az utótag (*pu*) pedig a magy. *fő, fej* szónak is rokona. Következésképp, a *Čănpu* jelentése 'forrásfő', az or. *Sibir* név *sibi-* eleme s a *čuba, šuba* is 'forrásfő' jelentésű.

Etimológiailag a *Čuba-*, *šupa-* alakokkal közelebbről összetartozik a csuv. *šyv* 'víz'. Meg kell azonban jegyezni, hogy a *šyv* szóvégi *–v*-jének eredete az előzőekkel szemben *–k,* amelynek fejleményei a *–g* (< *-k*), *-v* (< *w* < *-γ* < *-k*), -V (< *w* - < *-γ* < *-k*), *-0* (-V < *w* - < *-γ* < *-k*). A *–k* eredetet

[647] Meg kell jegyeznünk, hogy az új jelentés a keletkezéshez kötődik, tehát a forrás rokona lehet.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

a párhuzamos nyelvi adatok igazolják, vö.: csuv. *šyv* 'víz', ÓT. *sub*, KB., ujg., polovec *su,* MK. *suv,* alt. *su, sug*, Zamahš., tuv., hak., sor, *sug,* üzb., kum., nog., türkm. *suv,* kirg. k.kalp., karacs. *suu,* ujg., azerb., oszm., tat., kazak *su,* bask. *hyu,* jak. *uu* < *suu* 'víz'. (JEGOROV 1964)

A *šupaš* családjába tartozó nevek, szavak szótöve tehát a csuv. *šyv* 'víz' és a csuv. *šăl* 'forrás, dial. kút' szóval illetőleg nyelvi megfelelőivel rokon, amelyhez az *–š*: 'valamivel ellátott' képző járult. A pontos etimológia megírásához azonban figyelemmel kell lenni a *šupaš* név és alakváltozatai relatív szótövének (*šupa-*) a nem szókezdő mássalhangzója (*-p-*) eredetének a megállapításánál. Amint fent jeleztük, az egyik esetben ugyanis *-t,* a másik esetben pedig *-k* a végső mássalhangzó. (Vö.: CZEGLÉDI 2009)

A folyóknak a közszói jelentése attól függően, hogy a második elem önálló szó vagy képző-e, lehet 'forrás, víz' + 'víz, folyó' vagy 'vízhez, forráshoz tartozó, vízzel ellátott', azaz 'vizes'.

Ašmarintól eltérően szerintünk a *csuvas* népnév hangtani fejlődési útvonala egészen más. A szókezdő és a szóvégi mássalhangzó eredetileg *t-* volt: *t-* > 1. *t'-* > *č-* (vö.: *čuvaš*) > *š-* (vö.: *šupaš*) 2. *s-* (vö. *suas*), a szóbelseji *–v-, -b-, -p-* és *–0-* közvetlen előzménye *–w-* (bilabiális zöngés spiráns) volt, amely *–t-* > *-δ-* > *-w-* változás során keletkezett, tovább alakulva pedig 1. *–v-*, 2. *–b-* 3. –V- (vokális, azaz magánhangzó) > -0- (zéró) lett. A *–p-* előzménye szintén *–t-* eredetű hang: *–φ-* (frikatíva, bilabiális zöngétlen spiráns): > *-p-*. Megjegyezzük, hogy a *–p-* intervokális helyzetben félzöngés ejtésű, ezért ennek az átvett alakjaiban rendszerint *–b*-t ejtenek, különösen az oroszban.

A *csuvas* népnév a kutatásaink fényében a fenti folyók vidékén születhetett, az itt lakó nép, népcsoport e folyónevekről kaphatta a nevét. Erről a hagyományok és a források is tanúskodnak. (vö.: (RODIONOV, V.G. 1984) Amennyiben olyan források kerülnének elő, amelyek a *csuvas* népnév előfordulását már jóval a XIV. század előtt is lehetővé teszik, úgy feltehető a személynévi eredet s ez esetben a népnévnek dinasztianév szolgált alapul. Nem kerülhető meg annak a tisztázása sem, lehet-e szó a *szuvar, szuvaz* nevek esetében újabb népnévi változatról beszélni. A szó mindenesetre akár népnév, akár egyéb közszó, akár tulajdonnév, hangtanilag és szerkezetileg összetartozik a *csuvas* népnévvel s a vele rokonságban lévő fenti földrajzi nevekkel. A szóvégi *–z* és *–r* szintén *–t* eredetű, közvetlen előzményük a *–δ* (interdentális zöngés spiráns). A szerkezeti felépítésük: *suva*: relatív szótő + *-z / -r*: 'valami mellett lévő, valamivel ellátott, valamihez tartozó' jelentésű képző.

Döntő jelentőségű, hogy a népnévi eredet tisztázásakor mindig figyelembe kell venni azt, hogy milyen szó szolgált alapul a népnévnek: dinasztianév vagy földrajzi név, esetleg valamilyen más szó. Figyelemre méltó az is, hogy a forrásokban a *suvar, suvaz* nevek nem váltakoznak a fenti *csuvas* víznévi megfelelőivel, tehát nem azonosítják őket.

A csuvasok a fenti komi-zürjén területen lévő folyók vidékére vezetnek egyrészt a források szerint, másrészt a *csuvas* népnév és a víznevek azonossága illetőleg közös etimológiája alapján, harmadrészt azzal is, hogy egyfajta szóalkotás a zürjénekre és a csuvasokra különösen jellemző. Ami a névmásokat illeti, bizonyos pontokon a csuvas eltér a többi török névmástól, vö.: csuv. *ep* (< *e + p), epě* (< *e + pě), jep* (< *je + p), jepě* (< *je + pě)* 'én', *es* (< *e + s), esě* (< *e + sě)* 'te'. Az első elem (*e*) mutató névmás, vö.: magy. *e* 'ím', han. *i-*: *it* (< *i + t*) 'ez', ko. *e-*: *etaja* (< *e + taja* ⟵ ko. *tajö* 'ez'), *etaje* 'íme ez', *esijö* (< *e + sijö* ⟵ ko. *sijö* 'az') 'íme az', lásd még: udm. *e-, i-*: *etśe, itše* 'ilyen', mdE. *e-*: *ete* (< *e + te*) 'ez', *ese* (*e + se*) 'az'. Hozzátesszük, a szláv nyelvek is átvették, vö.: or. *eto* (< *e + to*), *eta, etot* 'ez', *eti* (< *e + ti)* 'ezek', *etak* (< *e + tak*) 'ím így, imígyen' stb.

5.3. A *csuvas* népnév szócsaládjába tartozó földrajzi nevek a Kárpát-medencéből

Tekintettel arra, hogy a *csuvas* szó képzett[648] (vö.: *csuva:* relatív szótő + *-s*: képző), keressük az

[648] A képző pedig eleinte önálló szó volt.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

adatok között magának a képzett szónak a párhuzamait és a szótőnek a párhuzamait. Miután az *–š* képzőnek vannak alakváltozatai, ezért azokat is figyelembe vesszük az adatok felsorolásánál.

Csabdi 'helység Fejér megyében'. Az alapjául szolgáló személynévhez ld. ***Csap*** szócikkét. (KISS 1980) < 1. *Csabd (< Csab + -d)+ -i*: melléknév képző 2. *Csab + -di*.
Csapod 'helység Győr-Sopron megyében'. A magy. *Csap* személynév származéka. (KISS 1980) < *Csapo + -d:* képző
Csapol ld. ***Csabdi.***
Csávoly 'helység Bács-Kiskun megyében'. Ld. még *Nyírcsaholy*. (KISS 1980) Vö.: ***Szajol***. < *Csávo + -ly:* képző.
Csebény 'helység Baranya megyében'. Az alapjául szolgáló személynév etimológiája nincs tisztázva. (KISS 1980) < *Csebé + -ny*: képző
Csépány ld. ***Hodoscsépány*** 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. Vö.: *Csépány* személynév, amely etimológiailag azonos az *István* személynévvel. (KISS 1980) < *Csépá + -ny:* képző.
Csepel '1950-ben Budapesthez csatolt település'. Vitatott eredető, vö.: magy. *cseplye, csepely* 'sarjadék erdő, bokros hely', puszta személynév, vö.: oszm. çepel 'szennyes, mocskos, zavaros, viharos, sötét színű', vö.: cseh *Csepel* személynév, macedon *Čepeli* helynév. Ld. *Csepel-sziget, Drávacsepely, Nagycsepely*. (KISS 1980) < *Csepe + -l*: képző
Csepel-sziget 'a Duna nagy szigete Budapesttől délre'. A szigetet az északi csúcsán lévő településről nevezték el. (KISS 1980) < *Csepe + -l + sziget*
Csepreg 'helység Vas megyében'. Talán a magy. cseperedik családjába tartozó. Vö.: magy. *csepereg* 'apró', ld. még olyan személynév, amely a csag. *cäpräg* 'üledésk, seprő'. (KISS 1980) < *Csep + -reg*
Csibrák 'helység Tolna megyében'. Vö.: *Csábrád* 'az Ung jobb oldali mellékvize'. *Csábrág* 'vár Hont megyében'. (KISS 1980) < *Csib + -rák*
Csobád 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. A magy. *Csaba* személynévnek *–d* képzős változatából keletkezett. (KISS 1980) < *Csobá + -d*
Csobaj 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. A magy. *Csaba* személynév kicsinyítő-becéző funkciójú *–j* képzős származékából keletkezett. Vö.: *Békéscsaba.* (KISS 1980) < 1. *Csoba + -j?* 2. *Cso + baj*
Csobánc '376 m. magyas hegy a Balaton-felvidéken*'*. Talán a magy. *Csabán* személynév kicsinyítő-becéző funkciójú *–c* képzős származéka. Vö.: tör. *Čoban* 'pásztor'. (KISS 1980) < *Csobán + -c*
Csopol ld. ***Csabdi.***
Csóványos 'a Börzsöny legmagasabb pontja'. A magy. *csóvány* talén a csalán származéka. A hely onnan kapta a nevét, hogy a hegy tetején sok a csalán. (KISS 19820) < *Csóványo (< Csóvá + -nyo) + -s*
Sávoly 'helység Somogy megyében'. Vö.: *Saul* személynév, a falu egykori birtokosára utal. (KISS 1980) < *Sávo + -ly*
Sebes-Körös 'a Körösök vízrendszerének északi tagja'. Vö.: Élesd. Az előtag a Bánffyhunyadtól nyugatra a Sebes-Körösbe torkolló, gyors folyású *Sebes* nevével azonos. *Sebuswar* 'erősség a Sebes-patak mellett, *Sebesvár*'. (KISS 1980) < *Sebes (< Sebe + -s) + Körös*
Sepsibodok 'romániai helység Sepsiszentgyörgytől északkeletre'. A *Sepsi* előtag az egykori *Sepsi* székkel kapcsolatos. (KISS 1980) < *Sepsi (< Sep + -si) + bodok*
Soponya 'helység Fejér megyében'. Bizonytalan eredetű. (KISS 1980) < *Sopo + -nya*
Sopot 'tengeri fürdőhely Észak-Lengyelországban'. Vö.: le. *sopot* 'forrás', szln. *sopòt* 'vízesés'. (KISS 1980) < *Sopo + -t*
Söpte 'helység Vas megyében'. Talán puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Vö.: *Sebestyén* személynév. (KISS 1980) < *Söp + -te*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Subotica ld. ***Szabadka*** 'jugoszláviai város a Bácskában'. Egy szláv **Svobodьka* helynév vö.: **svoboda* 'szabadság' átvétele. (KISS 1980) < *Subo + tica, Szaba + -dka*

Szabács 'Jugoszláviai város Szerbiában'. A szerb-horvát *Šabac* helynév átvétele. Ez utóbbinak az etimológiája bizonytalan. (KISS 1980) < *Szabá + -cs*

Szabadbattyán 'helység Fejér megyében'. A megkülönböztető szerepű *Szabad-* előtag értelme 'nem falu, mezőváros'. (KISS 1980) < *Szabad (< Szaba + -d) + battyán*

Szabadi 'község Somogy megyében'. Ld. *Balatonszabadi.* (KISS 1980) < 1. *Szaba + -di* 2. *Szabad (< Szaba + -d)+ -i*

Szabar ld. ***Székelyszabar*** 'helység Baranya megyében'. A *Szabar* helynév puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynévhez vö.: le. *Sobor* személynév. Ez etimológiailag összetartozik a 'segítség, szövetség' jelenésű óe.szl. *posobije* főnévvel. (KISS 1980) < *Szaba + -r*

Szabás 'helység Somogy megyében'. A *szab* ige *–ás* képzős származékából keletkezett, bizonyára személynévi áttétellel. (KISS 1980) < *Szabá + -s*

Szabolcs 'helység Szabolcs-Szatmár megyében a Tisza bal partján'. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. A *Szabolcs* személynév eredete nincs tisztázva. (KISS 1980) < *Szabol (< Szabo + l) + -cs*

Szápár 'helység Veszprém megyében'. Bizonytalan, esetleg szláv eredetű. (KISS 1980) < *Szápá + -r*

Szaplonca 'romániai helység Máramaroszigettől nyugat-északnyzgatra'. A falu a Tiszába torkolló *Szaplonca* patak mentén épült, és a patakról kapta a nevét. A pataknév szláv eredetű. (KISS 1980) < *Szap + -lonca*

Szaporca 'helység Baranya megyében'. A település a Szaporca folyóról kapta a nevét. (KISS 1980) < *Szapo + -rca*

Szeben ld. ***Nagyszeben*** 'romániai város Erdélyben'. A *Szeben* helységnév összetartozik annak a pataknak a nevével, amely mellett a város épült. A pataknévből az erdélyi szászban *Zibin* lett, ebből való a mai magy. *Cibin* és a rom. *Tibin.* Vö.: szláv **Svibinj, Sibinj, *sviba* 'som'. (KISS 1980) < *Szebe + - n*

Szebény 'helység Baranya megyében'. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Vö.: magy. *Zebegnyő, Zebegény* helynév. (KISS 1980) < *Szebé + -ny*

Szepesi-Magura 'hegység Szlovákiában'. A hegység középkori neve *Szemenye* volt. (KISS 1980) < *Szepesi (< Szepes + -i) + Magura*

Szepesség 'történelmi terület Szlovákiában'. A *Szepes* helynév puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Vö.: magy. *szép* melléknév + *-ség* képző. (KISS 1980) < *Szepes (< Szepe + -s) + ség*

Szepezd ld. ***Balatonszepezd*** 'helység Veszprém megyében'. A Szepezd helynév valószínűleg a magy. Szepes (vö.: szep 'szép') személynévből keletkezett. (KISS 1980) < *Szepez (< Szepe + -z) + -d*

Szepsi 'szlovákiai helység Kassától délnyugatra'. A *Szepes* táj- illetőleg megyenév *–i* képzős származéka. A tatárjárás után ideköltöző német lakosság *szepesi* eredetére utal. (KISS 1980) < *Szeps (< Szep + -s) + -i*

Szevasztopol 'kikötőváros a Krímben'. Az ókorban gyakori a görögben, jelentése 'fenséges, császári város'. Ilyen nevű város a mai *Szuhumi* helyén is állott. (KISS 1980) < 1. *Szevasz (< Szeva + -sz) + topol* 2. *Szevaszto (< Szevasz + -to) + pol* vö.: gör. *polis* 'város' 2. török *balyk* 'város'

Szibéria 'A Szovjetúnió ázsiai részének Oroszországhoz tartozó területe'. Az újkori lat. *Siberia* átvétele. Ennek forrása az or. *Sibir'* úgy keletkezett, hogy az Irtisz vidékén 1200 körül alapított kánság fővárosának a nevét átvitték a vidékre. A városnév mongol eredetű lehet, vö.: kalm. *šiwr* ''erdőség, bozótos láp, őserdő'. Ld. még a Mongolok Titkos Történetében *šibir* alakú személynév. (KISS 1980) < *Szibér (< Szibér* [649] *< Szi + bér) + -ia*

---

[649] Vö.: *Uljanovsk* város régi neve: or. *Simbirsk*⟵ nem or. *Simbir* (< *Sim* < *Sin + bir*) + or. *–sk*: vonatkozó

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Szoboszló ld. ***Hajdúszoboszló*** 'város Hajdú-Bihar megyében'. A Szoboszló helynév egy Szoboszló nevű személynek vásártartási joggal rendelkező birtokára utal. A személynév szláv eredetű. (KISS 1980) < *Szobosz (< Szobo + -sz) + -ló*
Szobránc 'szlovákiai helység a Vihorláttól délre'. Szláv eredetű, vö. cseh Sebranice (többes szám) helynév. (KISS 1980) < *Szob + -ránc*
Szovát ld. ***Bágyogszovát*** 'helység Győr-Sopron megyében'. Ld. Hajdúszovát. (KISS 1980) < *Szová + -t*
Hajdúszovát 'helység Hajdú-Bihar megyében'. A *Szovát* helynév puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév szláv eredetű. (KISS 1980) < *Hajdú + szovát (< szová + -t)*
Szováta 'romániai gyógyfürdőhely a Székelyföldön'. Vö.: szláv eredetű magy. *Szovát* személynév + *-a* képző. (KISS 1980) < *Szová + -ta*
Zalaszabar 'helység Zala megyében'. Ld. ***Székelyszabar***. (KISS 1980) **<** *Zala + szabar* (< *szaba + -r*), *Székely + szabar.*
Balatonszabadi 'helység Somogy megyében'. A *Szabadi* helynév a magy. *szabad* melléknév származéka, s arra utal, hogy a település lakosai mentességet kaptak bizonyos kötelezettségek, szolgáltatások alól. (KISS 1980) **<** *Balaton + szabadi* (*szaba + -di*)

Vö. még:
Szibéria 'A Szovjetúnió ázsiai részének Oroszországhoz tartozó területe'. Az újkori lat. *Siberia* átvétele. Ennek forrása az or. *Sibir'* úgy keletkezett, hogy az Irtisz vidékén 1200 körül alapított kánság fővárosának a nevét átvitték a vidékre. A városnév mongol eredetű lehet, vö.: kalm. *šiwr* ''erdőség, bozótos láp, őserdő'. Ld. még a Mongolok Titkos Történetében *šibir* alakú személynév. (KISS 1980) < *Szibér (< Szibér < Szi + bér) + -ia*

Szevasztopol 'kikötőváros a Krímben'. Az ókorban gyakori a görögben, jelentése 'fenséges, császári város'. Ilyen nevű város a mai *Szuhumi* helyén is állott. (KISS 1980) < 1. *Szevasz (< Szeva + -sz) + topol* 2. *Szevaszto (< Szevasz + -to) + pol* vö.: gör. *polis* 'város' 2. török *balyk* 'város'.

A fenti nevekben a relatív szótövek (*Csab-, Csapo-, Csávo-, Csebé-, Csépá-, Csepe-, Csep-, Csib-, Csobá-, Csobán-, Csóvá-, Sávo-, Sebe-, Sep-, Sopo-, Söp-, Subo-, Szaba-, Szabá-, Szaba-, Szabo-, Szápá-, Szap-, Szapo-, Szebe-, Szebé-, Szepe-, Szep-, Szeva-, Szibé-, Szobo-, Szob-, Szová-*) végső eredetüket tekintve összetartoznak, etimológiájuk gyökere közös.

16.5.3.1. Csak a relatív szótő (čVvV, čVbV, čVpV, šVvV, šVbV, šVpV, čVvV, sVbV, sVpV) a földrajzi nevekben:

A szótövet önállóan és szóösszetételben is bemutatjuk.

Csaba ld.
Csabacsűd 'helység Békés megyében'. *Csaba:* személynév + *csűd* '(emlősállat lábán) a boka és a pata, ill. csülök közötti rész'. (KISS 1980) < *Csaba (< Csa + ba) + csűd*
Ld. még: ***Békéscsaba, Piliscsaba, Rákoscsaba, Csabarákosa.***
Csabrendek 'helység Veszprém megyében'. *Csabrendek* két helységnek Csabnak és Rendeknek az egybeolvadásából keletkezett. A *Csab* helynév a magy. *Csab* személynévből alakult. (KISS 1980) < *Csab (< Csa + -b) + rendek*
Csap 'város a Szovjetúnióban a Bodrogköz felső végén'. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. (KISS 1980) < *Csa + -p*

---

melléknév képző , csuv. *Čĕmpĕr* (< *Čĕm* < *Čim* ⟵ vö.: ko. *sin* 'forrás') + *pĕr.* A csuvas adat azért is fontos, mert a *Čĕmpĕ* relatív szótő a fent már tárgyalt *Čebok, Šupak* változatokkal tartozik össze etimológiailag.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Csapi ’helység Zala megyében’. A magy. *Csap* személynévnek birtoklást kifejező *–i* képzős származéka. (KISS 1980) < *Csap (< Csa + -p) + -i*

Csapó utca ’Debrecen központjából északkelet felé vezető utca’ Az utcában egykor gyapjúművesek, mégpedig szűr(posztó)csináló és – később – gubakészítő csapó-k laktak. (KISS 1980) < *Csapó (< Csa + -pó) + utca*

Cséb ld. ***Zalacséb*** ’helység Zala megyében’. A *Cséb* helynév puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév eredete nincs tisztázva. (KISS 1980) < *Csé + -b*

Csép ’helység Komárom megyében’. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Vö. *Csépán* ’István’ személynév. (KISS 1980) < *Csé + -p*

Csépa ’helység Szolnok megyében’. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Vö. *Csépán* ’István’ személynév. (KISS 1980) < *Csé + -pa*

Csév ld. Csévharaszt ’helység Pest megyében’. Ld. *Piliscsév.* (KISS 1980) < *Csé + -v*

Piliscsév ’helység Komárom megyében’. A Csév helynév etimológiája nincs tisztázva. (KISS 1980) < *Pilis + csév (< csé + -v)*

Csévi szirtek ld. ***Legény barlang*** ’barlang a Kesztölchöz tartozó Klastrompuszta közelében’. A barlang a Pilis hegy *Csévi-szirtek*-nek hívott sziklacsoportjánál nyílik. A *Csévi-szirtek* szlovák neve *Chlapec* ’fiú, legény’ értelmű. (KISS 1980) < *Csévi (< Csév + -i) + szirtek*

Csévharaszt ’helység Pest megyében’. 1950-ben Nyáregyháza határának egy részéből *Pusztacsév* néven községet alakítottak, amelynek végleges nevét 1951-ben Csévharasztban állapították meg. (KISS 1980) < *Csév (< Csé + -v) + haraszt*

Csipkerek ’helység Vas megyében’. Az előtaghoz (*Csip*) vö.: magy. *csipke* ’csipkebokor, vadrózsa’. (KISS 1980) < *Csip (< Csi + -p) + kerek*

Békéscsaba ’Békés megye székhelye’. A *Csaba* helynév puszta személynévből keletkezett magyar névadással. A személynév bizonyára török eredetű, vö.: csag. *čaba* ’ajándék’. (KISS 1980) < *Békés + csaba (< csa + -ba)*

Csobánka ’helység Pest megyében’. Vö.: magy. *Csabán* személynév, csobán ’juhász’, vö.: szeb.-hv. čòbānka ’pásztorlán,y pásztornő’. (KISS 1980) < *Cso + -bánka*

Csopak ’helység Veszprém megyében’. Valószínűleg puszta személynévből keletkezett magyar névadással. (KISS 1980) < *Cso + -pak*

Sáp ’helység Hajdú-Bihar megyében’. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Vö.: ném. *sáf* ’dézsa, sajtár’. (KISS 1980) < *Sá + -p*

Sipek ld. ***Nógrádsipek*** ’helység Nógrád megyében’. A *Sipek* helynév szláv eredetű, vö.: szln. *Šipek.* Etimológiailag összetartozik a magy. *csipke* ’vadrózsa’ főnév szláv előzményével. (KISS 1980) < *Si + -pek*

Sipka-szoros ’a Balkán hegység átjárója Bulgáriában’. A hágót a tőle délkeletre lévő *Sípka* helységről nevezhették el, vö.: bolg. *sípka* ’vadrózsa, csipkebokor’. Etimológiailag azzonos a szláv eredetű magy. ***csipke*** ’vadrózsa, csipkebokor’. (KISS 1980) < *Sipka (< Si + -pka) + szoros*

Suba-lyuk ’barlang a Bükkben Cserépfalutól északra’. Vö.: *Suba Lyuka*-ként emlegetett cserépfalusi szegénylegény, akinek valódi neve *Szabó Lukács*, anyja neve pedig *Suba* Dorottya volt. (KISS 1980) < *Suba (< Su + -ba) + lyuk*

Szava ’helység Baranya megyében’. Bizonytalan eredetű. (KISS 1980) < *Sza + -va*

Száva ’Belgrádnál a Dunába ömlő folyó’. Vö.: lat. *Savus,* illir *savas* ’folyó’. A magyarba szláv közvetítéssel kerülhetett. (KISS 1980) < *Szá + -va*

Szépbánya ld. ***Rudabánya*** ’helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében’. Vö.: Széphalom. (KISS 1980) < *Szép (< Szé + -p) + bánya*

Széphalom ’helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében’. A korábban *Bányácská*-nak hívott helységet Kazinczy Ferenc nevezte el. (KISS 1980) < *Szép (< Szé + -p) + halom*

Széplak ld. ***Balatonszéplak*** ’Siófokhoz tartozó üdülőtelep’. A fövenyes Balaton-partjáról előbb Balatonlídónak hívptt nyaraló helynek a neve. (KISS 1980) < *Szép (< Szé + -p) + lak*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Szob ’helység Pest megyében’. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Vö.: szláv *Subu,* cseh *Sobek.* (KISS 1980) < *Szo* + *-b*
Szabófalva ’település Moldvában, Románfalva környékén’. (LELKES 1998) < *Szabó (< Sza + -bó) + falva*
Csataszög ’Nagykörűhöz tartozó település’. Az egykori *Csata-ér* kanyarulatában lévő szögletre, zugra utal. (KISS 1980) < *Csata (< Csa + -ta) + szög*
Sáta ’helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében’. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. (KISS 1980) < *Sá + -ta*

A relatív szótő eredetileg összetett szó volt, a víznévi eredet esetében a jelentése ’forrás’ + ’fő’ lehetett. Végső fokon valamennyinek a jelentése része az eredeti komplex jelentéstartalomnak, hiszen a forrás nemcsak a kezdete a folyónak, hanem lehet szép, gyors, stb.

16.5.4. A *csuvas* népnév szócsaládjába tartozó magyar személynevek

Családnévi párhuzamok az *–s* képzőnek alakváltozataival együtt:

Csabányi csn. ⟵ *Csabány* helynév Pest megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csabány (< Csabá + -ny) + -i*
Csapodi csn. ⟵ *Csapod* helynév Sopron megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csapod (< Csapo + -d) + -i*
Csapos csn. ⟵ 1. *Csapos* világi személynév 2. *Csap* személynév + *-s* képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csapo + -s*
Csávás csn. ⟵ *csávás* ’csávázó (bőrt kikészltő) mesterember (tímár, szűcs, varga)’. (KÁZMÉR 1993) < *Csává + -s*
Csávási csn. ⟵ *Csávás* helynév Küküllő megye, Marosszék + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csávás (< Csává + -s) + -i*
Cseber csn. ⟵ *cseber, csöbör, csobor* ’dézsa, favödör, régi folyadékmérték’, vö. csebercsináló foglalkozásnév. . (KÁZMÉR 1993) < *Csebe + -r*
Csépán csn. ⟵ *Csépán, Csépány, Csepán, Csipán, Csipány Csippán* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csépá + -n*
Csépányi csn. ⟵ *Csépány* helynév Borsod megy, *Csépán* helynév Baranya megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csépány (< Csépá + -ny) + -i*
Csepel csn. ⟵ *Csepel* helynév. Puszta képző nélküli helynév válhatott családnévvé. (KÁZMÉR 1993) < *Csepe + -l*
Csepeli csn. ⟵ *Csepel* helynév Pest, Veszprém megye, *Csepely* helynév Baranya, Somogy, Ung megye, *Csepel* sziget + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepel (< Csepe + -l) + i*
Csepeni csn. ⟵ *Csepen* helynév Hont megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepen (< Csepe + -n) + -i*
Csepenyi csn. ⟵ *Csöpöny* < *Csepeny* helynév Pozsony megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepeny (< Csepe + -ny) + -i*
Cseperke csn. ⟵ *cseperke, csöpörke* ’csiperke’, egy fajta gomba. (KÁZMÉR 1993) < *Csepe + -rke*
Csepes, Csépes csn. ⟵ *Csépes, Csepes, Csipes, Csépös* becézőnév, ld. *Csépán, Csipán* személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csepe + -s*
Csepesi csn. ⟵ *Csepe* helynév Ugocsa megye + *-si* képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepes (< Csepe + -s) + -i*
Cseple csn. ⟵ *cseple* ’apró, csenevész’. (KÁZMÉR 1993) < *Csep + -le*
Cseplesz csn. ⟵ *cseplesz* ’sovány, csenevész’. (KÁZMÉR 1993) < *Cseple (< Csep + -le) + -sz*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Céplő csn. ⟵ *céplő, csíplő* 'cséppel dolgozó munkás'. (KÁZMÉR 1993) < *Csép* + *-lő*
Csepreg csn. ⟵ *Csepreg* világi személynév . (KÁZMÉR 1993) < *Csep* + *-reg*
Csepregi csn. ⟵ *Csepreg* helynév Sopron megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepreg (< Csep* + *-reg)* + *-i*
Csepűs csn. ⟵ *csepűs, csüpűs, csöpős, csöppős* vö.: *csepű* 'kóc, szösz'. (KÁZMÉR 1993) < *Csepű* + *-s*
Csibor csn. ⟵ *Csibor* világi személynév, vö.: *csibor* bogárnév. (KÁZMÉR 1993) < *Csibo* + *-r*
Csipás csn. ⟵ *csipa* 'a szem sárgás váladéka'. (KÁZMÉR 1993) < *Csipá* + *-s*
Csipcsi csn. ⟵ *Csipcs, Csepcs* helynév Bodrog megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csipcs (< Csip* + *-cs)* + *-i*
Csipelyűs csn. ⟵ Vö.: *csipely* 'csípő'. (KÁZMÉR 1993) < *Csipelyű (< Csipe* + *-lyű)* + *-s*
Csiper csn. ⟵ *Csiper* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csipe* + *-r*
Csipkés csn. ⟵ *csipkés* 'csipkekötő/verő'. (KÁZMÉR 1993) < *Csipké* + *-s*
Csobádi csn. ⟵ *Csobád* helynév Abaúj megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csobád (< Csobá* + *-d)* + *-i*
Csobágyi ld. ***Csobádi*** csn.
Csobán csn. ⟵ *csobán, csobány* 'juhász'. (KÁZMÉR 1993) < *Csobá (< Cso* + *-bá)* + *-n*
Csobánci csn. ⟵ *Csobánc* helynév Zala megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csobánc (< Csobá* + *-nc)* + *-i*
Csobános csn. ⟵ *csobános* vö.: *csobánt* ('kis hordócska, ill. ivóedény') készítő'. (KÁZMÉR 1993) < *Csobáno (< Csobá* + *-no)* + *-s*
Csobolya ld. ***Csobolyó*** csn. ⟵ *csobolya, csobolyó* 'kis hordócska, ivóedény'. (KÁZMÉR 1993) < *Csobo* + *-lya*
Csobor ld. *Cseber* csn.
Csobot csn. ⟵ *Csobot* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csobo* + *-t*
Csóvány ld. ***Csalán*** csn.
Csobod csn. ⟵ *Csobod* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csobo* + *-d*
Csöbörcsöki csn. ⟵ *Csöbörcsök* helynév Besszarábia + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csöbörcsök (< Csöbör < Csöbö* + *-r* + *-csök)* + *-i*
Csupics csn. ninncs meg Kázmérnál. Rokon az or. *Csepca* folyó nevével.
Csupor csn. ⟵ *csupor* 'kisebb edény, bögre'. (KÁZMÉR 1993) < *Csupo* + *-r*
Csuporka csn. ⟵ *csuporka* 'fazekacska, csupor'. (KÁZMÉR 1993) < *Csupo* + *-rka*
Sabáci ld. ***Szabácsi*** csn.
Savanyó ld. *Savanyú* csn. ⟵ *savanyó, savanyú* 'kedvetlen, fanyar, kellemetlen, barátságtalan'. (KÁZMÉR 1993) < *Sava* + *-nyó*
Sávolyi csn. ⟵ *Sávoly* helynév Nógrád, Somogy, Veszprém megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sávoly (< Sávo* + *-ly)* + *-i*
Sávos csn. ⟵ 1. *sávos* 'kockamintás' 2. *savós* ld. savó 'aludttejből kiváló savanyú ízű folyadék' + *-s*: képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sávo* + *-s*
Sebes csn. ⟵ 1. *Sebes* becézőnév ld. Sebestyén személynév 2. *sebes* 'gyors' 3. *sebes* 'sebekkel borított, sebhelyes'. (KÁZMÉR 1993) < *Sebe* + *-s*
Sebesi csn. ⟵ *Sebes* helynév Arad, Baranya, Bihar, Doboka, fogaras, Kolozs, Sáros, Sopron, Szeben, Temes megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sebes (< Sebe* + *-s)* + *-i*
Sebestyén csn. ⟵ *Sebestény, Sebestyény, Seböstyén, Sebestén, Sebestény, Sebestín, Sebestíny, Sebestyán* egyházi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Sebes (< Sebe* + *-s)* + *-tyén*
Seprő csn. ⟵ *seprő,* a *seper* 'seprűvel tisztít' *–ő* képzős származéka. (KÁZMÉR 1993) < *Sep* + *-rő*
Sepsei csn. ⟵ *Sepse* helynév Baranya megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sepse*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

(< Sep + -se) + -i
Sepsi csn. ⟵ 1. *sepsi* 'sepsi széki' (Sepsi-szék Háromszék egyik része) 2. *Sepsi* helynév Abaúj megye. (KÁZMÉR 1993) < *Sep + -si*
Sipos csn. ⟵ *sipos* sípos 'valamilyen fúvóhangszeren játszó zenész'. (KÁZMÉR 1993) < *Sipo + -s*
Sipőc csn. ⟵ *sipőc, sipölc* 'poroszló'. (KÁZMÉR 1993) < *Sipő + -c*
Sívós csn. ⟵ *sívós, sivós* 'ordító, bömbölő, üvöltő'. (KÁZMÉR 1993) < *Sívó + -s*
Sobri csn. ⟵ *Sobor* helynév Sopron megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sobr (< Sob + -r) + -i*
Sopornyai csn. ⟵ *Sopornya* helynév Nyitra megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sopornya (< Sopor < Sopo + -r + -nya) + -i*
Sovány csn. ⟵ *sovány* 'vékopny, ösztövér'. (KÁZMÉR 1993) < *Sová + -ny*
Söptei csn. ⟵ *Söpte < Septe* helynév Vas megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Söpte (< Söp + -te) + -i*
Söveges ld. ***Süveges*** csn. ⟵ *süveges, söveges* 'kalapgyártó'. (KÁZMÉR 1993) < *Sövege + -s*
Sövényfalvi csn. ⟵ *Sövényfalva* helynév Küküllő megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sövényfalva (< Sövény < Sövé + -ny + falva) + -i*
Süvöltős csn. ⟵ *süvöltős,* a *süvöltő* 'nádból vagy csontból készült síp' + -s képző. (KÁZMÉR 1993) < *Süvöltő (< Süvöl < Süvö + -l + -tő) + -s*
Szabácsi csn. ⟵ *Szabács, Szabác* város Szerbiában' + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szabács (< Szabá + -cs) + -i*
Szabad csn. ⟵ *szabad* 'szabados'. (KÁZMÉR 1993) < *Szaba + -d*
Szabadi cs. ⟵ *Szabad* helynév Marosszék + *-i:* melléknév képző, *Szabadi* helynév Győr, Somogy, Veszprém megye. (KÁZMÉR 1993) < *Szabad (< Szaba + -d) + -i*
Szabadkai csn. ⟵ *Szabatka* helynév Bács, Békés, Gömör megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szabadka (<* 1. *Sza + -badka* 2. *Szaba + -dka) + -i*
Szabari csn. ⟵ *Szabar* helynév Baranya, Vas, Zala megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szabar (< Szaba + -r) + -i*
Szabás csn. ⟵ *Szabás* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szabá + -s*
Szabássi csn. ⟵ *Szabás* helynév Baranya, Somogy megye + *-si* képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szabás (< Szabá + -s) + -si*
Szabédi csn. ⟵ *Szabéd* helynév Marosszék + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szabéd (< Szabé + -d) + -i*
Szablyás csn. ⟵ *szablyás* 'szablyával felszerelt katona vagy. vagy szablyát készítő mesterember'. (KÁZMÉR 1993) < *Szablyá (< Szab + -lyá) + -s*
Szapolyai csn. ld. ***Zápolyai*** csn.
Szapora csn. ⟵ *szapora < szopora* 'gyors mozgású vagy beszédű'. (KÁZMÉR 1993) < *Szapo + -ra*
Szapus csn. ⟵ *szapus* 'szaput készítő mesterember'. (KÁZMÉR 1993) < *Szapu + -s*
Szebeni csn. ⟵ *Szeben*[650] helynév Sáros megye, *Szeben-szék* , *Szebenye* helynév Abaúj megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szeben (< Szebe + -n) + -i*
Szebényi csn. ⟵ *Szebény* helynév Baranya megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szebény (< Szebé + -ny) + -i*
Szepes csn. ⟵ 1. *Szepes* világi személynév 2. *Szepes* helynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szepe + -s*
Szepesi csn. ⟵ *Szepes* 'Szepesség, Sepes megye' + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szepes (< Szepe + -s) + -i*
Szipoly csn. ⟵ *szipoly* 'moly' (KÁZMÉR 1993) < *Szipo + -ly*

[650] Külön vizsgálat derítheti ki azt, hogy a szó szerkezeti felépítése *Szebe + -n* vagy *Sze + ben.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Szívós csn. ⟵ *szívós* ’sokat kibíró, kitartó’. (KÁZMÉR 1993) < *Szívó + -s*
Szobor csn. ⟵ *szobor* vö.: *szobrász.* (KÁZMÉR 1993) < *Szobo + -r*
Szoboszlai csn. ⟵ *Szoboszló* helynév Hajdúság + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szoboszla (< Szobosz < Szobo + -sz + -la) + -i*
Szopori csn. ⟵ *Szopor* helynév Bács megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szopor (< Szopo + -r) + -i*
Szovajki csn. ⟵ *Szovajk* helynév Vas megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szova + -jki*
Szovárd csn. ⟵ *Szovárd* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szovár (< Szová + -r) + -d*
Szovárdfi csn. ⟵ *Szovárd* világi személynév + *fi* ’fiú’. (KÁZMÉR 1993) < *Szovárd (< Szovár + -d) + fi*
Szovárdi csn. ⟵ *Szovárd* világi személynév + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szovárd (< Szovár + -d) + -i*
Szováti csn. ⟵ *Szovát* helynév Kolozs, Sopron, Szabolcs megye, *Szováta* helynév + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szovát (< Szová + -t) + -i*
Szövérdfi csn. ⟵ *Szövérd* világi személynév + *fi* ’fiú’. (KÁZMÉR 1993) < *Szövérd (< Szövér + -d) + fi*
Szövérdi csn. ⟵ *Szövérd* helynév Marosszék + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szövérd (< Szövér < Szövé + -r + -d) + -i*

A fenti személynevek több okból is kapcsolódnak a földrajzi nevekhez. Egyrészt azért, mert alapul szolgálhatott nekik földrajzi név, másrészt, mert a személyt ugyanúgy teremtménynek fogták fel, mint a vizet, a folyót, így megkapta ugyanazt az elnevezést. Minden egyes név esetében külön kell vizsgálatot végezni ahhoz, hogy pontosan megállapítsuk, milyen szó szolgált neki alapul.

16.5.4.1. Csak a relatív szótő (čVvV, čVbV, čVpV, šVvV, šVbV, šVpV, čVvV, sVbV, sVpV) a személynevekben:

Csab csn. ⟵ apanév. (KÁZMÉR 1993) < *Csa + -b*
Csaba csn. ⟵ 1. apanév, 2. *Csaba* helynév Békés, Borsod, Közép-Szolnok, Pest, Somogy megye. (KÁZMÉR 1993) < *Csa + -ba*
Csabafi csn. ⟵ világi személynév + fi ’fia’. (KÁZMÉR 1993) < *Csaba (< Csa + -ba) + fi*
Csabi ld. ***Csábi*** csn. ⟵ *Csáb* helynév Hont megye, *Csab* helynév Nyitra, Zala megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csab (< Csa + -b) + -i, Csáb (< Csá + -b) + -i*
Csabó csn. ⟵ *Csabó, Csab, Csobó* személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csa + -bó*
Csap csn. ⟵ világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csa + -p*
Csapa csn. ⟵ világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csa + -pa*
Csapai csn. ⟵ *Csapó* helynév Küküllő, Zala megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csapa (< Csa + -pa) + -i*
Csapi csn. ⟵ *Csap* helynév Ung megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csap (< Csa + -p) + -i*
Csapó csn. ⟵ *csapó* ’gyapjúműves, szűrposztócsináló, posztófestő’. (KÁZMÉR 1993) < *Csa + -pó*
Csáva csn. ⟵ *csáva* ’bőrkikészítő lúgos lé’. (KÁZMÉR 1993) < *Csá + -va*
Csávai csn. ⟵ *Csáva* helynév Sopron megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) <
Csebe csn. ⟵ világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csáva (< Csá + -va) + -i*
Csebei csn. ⟵ *Csebe* (ma *Csébény*) helynév Baranya megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csebe (< Cse + -be) + -i*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Csebi csn. ⟵ *Cseb* helynév Abaúj, hunyad, Zemplén megy, *Cséb* helynév Bács, Zala megye, *Csöb* helynév Udvarhelyszék + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Cseb (< Cse + -b) + -i*
Csép csn. ⟵ *Csép, Csíp* személynév ld. *Csépán* személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csé + -p*
Csépa csn. ⟵ *Csépa, Csipa* becézőnév ld. *Csépán* személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csé + -pa*
Csépai csn. ⟵ *Csépa* helynév Heves megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csépa (< Csé + -pa) + -i*
Csepe ld. *Csépe* csn. ⟵ *Csépe, Csepe, Csipe* becézőnév ld. Csépán személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Cse + -pe, Csé + -pe, Csi + -pe*
Csepefalvi csn. ⟵ *Csepefalva* helynév Ugocsa megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepefalva (< Csepe + falva) + -i*
Csepegő csn. (KÁZMÉR 1993) < *Cse + -pegő*
Csepegői csn. ⟵ *Csepegő* helynév Kolozs megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepegő (< Cse + -pegő) + -i*
Csepei csn. ⟵ *Csepe* helynév Ugocsa megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepe (< Cse + -pe) + -i*
Csépfi csn. ⟵ *Csép* becézőnév ld. *Csépán + fi* 'fiú'. (KÁZMÉR 1993) < *Csép (< Csé + -p) + fi*
Csepi csn. ⟵ *Csep* helynév Komárom megye, *Csép* helynév Pest, Veszprém megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csep (< Cse + -p) + -i*
Csépke csn. ⟵ *Csepke* becézőnév ld. *Csépán* 'István' személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csé + -pke*
Csepő ld. ***Csépő*** csn. ⟵ *Csépő, Csepő, Csípő* becézőnév. (KÁZMÉR 1993) < *Csé + -pő, Cse + -pő, Csí + -pő*
Csepők csn. ⟵ *Csepők* becézőnév ld. *Csépán* 'István'. (KÁZMÉR 1993) < *Cse + -pők*
Csepű csn. ⟵ *csepű* 'kóc, szösz'. (KÁZMÉR 1993) < *Cse + -pű*
Csév csn. ⟵ 1. *csév, cső, csű* 'cséve' 2. *Csév* helynév Esztergom, Pest megye. (KÁZMÉR 1993) < *Csé + -v*
Csévi csn. ⟵ *Csév* helynév Esztergom, Pest megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csév (< Csé + -v) + -i*
Csiba csn. ⟵ 1. *Csiba* világi személynév 2. Csaba személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csi + -ba*
Csibai csn. ⟵ *Csiba* helynév Marosszék + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csiba (< Csi + -ba) + -i*
Csibi csn. ⟵ *Csiba* helynév Marosszék, *Csib* helynév Hunyad megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csib, Csiba (< Csi + -b, Csi + -ba) + -i*
Csipke csn. ⟵ 1. *csipke* 'cakkos ruhaszegély, ruhadísz' 2. *Csépán* személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csi + -pke*
Csob ld. ***Csab*** csn.
Csoba ld. ***Csaba*** csn.
Csobai csn. ⟵ *Csobaj* helynév Szabolcs megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csoba (< Cso + -ba) + -i*
Csobak csn. ⟵ *Csobak* becézőnév. (KÁZMÉR 1993) < *Cso + -bak*
Csobánkai csn. ⟵ *Csobánka* helynév Belső-Szolnok, Gömör, Pest megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csobánka (*< 1. *Cso + -bánka* 2. < *Csobá + -nka) + -i*
Csobi csn. ⟵ helynév Veszprém megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csob (< Cso + -b) + -i*
Csobó ld. ***Csabó*** csn.
Csobok csn. ⟵ *Csobok, Csobók* becézőnév. (KÁZMÉR 1993) < *Cso + -bok*
Csobokai csn. ⟵ *Csoboka* helynév Baranya megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csoboka (< Cso + -boka) + -i*
Csopai csn. ⟵ *Csopa* helynév Küküllő megye, ld. *Csapó + -i:* melléknév képző. (KÁZMÉR

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

1993) < *Csopa (< Cso + -pa) + -i*
Csopaki csn. ⟵ *Csopak* helynév Zala megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csopak (< Cso + -pak) + -i*
Csovai ld. ***Csuhai*** csn.
Csöb csn. ⟵ 1. *Csöb* világi személynév 2. *Csöb* helynév Udvarhelyszék. (KÁZMÉR 1993) < *Csö + -b*
Csupi csn. ⟵ *Csup* helynév Zala megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csup (< Csu + -p) + -i*
Sápi csn. ⟵ *Sáp* helynév Abaúj, Borsod, Esztergom, Heves, Nógrád, Pest, Pozsony, Szabolcs megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sáp (< Sá + -p) + -i*
Sapka csn. ⟵ *sapka, sipka* 'egy fajta fejfedő'. (KÁZMÉR 1993) < *Sa + -pka*
Sebe csn. ⟵ *Sebe, Zsebe* becézőnév ld. *Sebestyén* személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Se + -be*
Sebi csn. ⟵ *Sebi* becézőnév ld. *Sebestyén*. (KÁZMÉR 1993) < *Seb (< Se + -b) + -i*
Sebő csn. ⟵ *Sebő, Zsebő* becézőnév. (KÁZMÉR 1993) < *Se + -bő*
Sebők csn. ⟵ *Sebők, Zsebők* becézőnév. (KÁZMÉR 1993) < *Se + -bők*
Sipeki csn. ⟵ *Sipek* helynév Hont, Nógrád megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sipek (< Si + -pek) + -i*
Sivó csn. ld. ***Sívó*** csn. ⟵ *sívó, sivó* 'ordító, bömbölő, üvöltő'. (KÁZMÉR 1993) < *Si + -vó, Sí + -vó*
Sóvai csn. ⟵ *Sóvé* helynév Bács megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sóva (< Só + -va) + -i*
Suba csn. ⟵ *suba* 'bunda' (KÁZMÉR 1993) < *Su + -ba*
Süveg csn. ⟵ *süveg* 'különböző (férfi) fejfedők megnevezése. (KÁZMÉR 1993) < *Sü + -veg*
Szabó csn. ⟵ 1. *szabó* mesterségnév, 'varró' 2. Szabó 'adót, bírságot, bűntetést, törvényt vámot stb. szabó'. (KÁZMÉR 1993) < *Sza + -bó*
Szabófalvi csn. ⟵ *Szabófalva* hleynév Moldva + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szabófalva (< Szabó + falva) + -i*
Szapi csn. ⟵ *Szap* helynév Győr megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szap (< Sza + -p) + -i*
Szapu csn. ⟵ *szapu* 'szemes termények mérésére való edény'. (KÁZMÉR 1993) < *Sza + -pu*
Száva csn. ⟵ *Száva* egyházi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szá + -va*
Szávai csn. ⟵ *Száva, Szava* helynév Baranya, Doboka, Győr megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Száva (< Szá + -va) + -i*
Szép csn. ⟵ *szép, szíp* 'csinos, délceg'. (KÁZMÉR 1993) < *Szé + -p*
Szépe csn. ⟵ *Szépe, Szípe* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szé + -pe*
Szepegő csn. ⟵ *szepegő* 'síró'. (KÁZMÉR 1993) < *Sze + -pegő*
Szépvízi csn. ⟵ *Szépvíz* helynév Csíkszék + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szépvíz (< Szép + víz) + -i*
Szívó csn. ⟵ *szívó* 'hangosan) belehel, orrán át beszippant'. (KÁZMÉR 1993) < *Szí + -vó*
Szobi csn. ⟵ *Szob* helynév Hont, Somogy megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szob + -i*
Szoboki csn. ⟵ *Szobok* ld. Szobokpuszta helynév Hont megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szobok (< Szo + -bok) + -i*
Szopa csn. ⟵ *Szopa* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szo + -pa*
Szopó csn. ⟵ *Szopó* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szo + -pó*
Szövő csn. ⟵ *szövő* 'takács'. (KÁZMÉR 1993) < *Szö + -vő*

A *csuvas* népnév szócsaládjába tartozó alakváltozatok szép számmal fordulnak elő a Kárpát-

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

medence földrajzi neveiben és családneveiben. A földrajzi neveknek alapul szolgálhatott személynév, egy másik földrajzi név és köszó. A családnevekben felismerhetők a világi és egyházi személynevek, de elsődlegesen egyalakú személynevek szolgáltak alapul, továbbá helynevek és köszók.

A relatív szótő képzett formában, önállóan, más szóval való összetételben egyaránt alapul szolgált a földrajzi neveknek és a családneveknek.

16.5.5. A *csuvas* népnév szócsaládjába tartozó köszók

Köszói párhuzamok az *–s* képzőnek alakváltozataival együtt:

csábul ’kábulatba esik, eszét veszti, hajlik a csábításra’, *csába* ’bamba, félkegyelmű’. Hangfestő eredetű szócsalád. (TESz) < *csábu (< csá + -bu) + -l*
csabukkol ’kószál’. Hangfestő eredetű. (TESz) < *csabukko (< csa + -bukko) + -l*
csapadék ’üledék, a levegő páratartalmának becsapódása, maradék’. Nyelvújítási származékszó a *csap* igéből. (TESz) < *csapa + -dék*
csapágy ’tengelyek, forgócsapok ágyazására szolgáló, elfordulásukat lehetővé tevő elem’. Összetett szó. (TESz) < *csap (< csa + -p) + ágy*
csapat ’csoport, katonai egység, legelő, mennyiség’. Származékszó a *csap* igéből *–at* képzővel. (TESz) < *csapa (< csa + -pa) + -t*
csapda ’állatfogó eszköz, verem, kelepce, csapóajtó’. Származékszó, alakulásmódja azonban nincs egyértelműen tisztázva. (TESz) < *csap (< csa + -p) + -da*
csapdi ’kötekedő, könnyelmű, csapodár, állhatatlan, csintalan, csélcsap ember’. Származékszó, de alakulásmódja nincs teljesen tisztázva. (TESz) < *csap (< csa + -p) + -di*
csápol ’csapkod’. Bizonytalan eredetű. (TESz) < *csápo (< csá + -po) + -l*
csappan ’csattanással előretör, nekiütközik valaminek, valahova kószál, csoványodik, csökken’. Származékszó, a *csap* igéből keletkezett. (TESz) < *csappa (< csa + -ppa) + -n*
csapzott Származékszó, vö.: ***csapzik*** ’(össze)fonódik, (össze)kuszálódik,’. (TESz) < *csapzot (< csap + -zot) + -t*
csavar ’’fordít, csóvál, lop’. Vitatott eredetű. Vö.: Kāšγ. *čävür-*, csag. *čavur-,* oszm. *çevir-* , kar. *čuvur-,* csuv. *śavăr-* ’fordít, forgat, csavar’. (TESz) < *csava (< csa + -va) + -r*
csór ’lop, szerez, kaparint’. Cigány eredetű. (TESz) < *csó + -r*
ld. ***csűr-csavar*** .
csavarog ’kószál, kertel, tekervényes, kanyargó utat ír le, értelméből kiforgat, tévelyeg, csavarodik’. Származékszó, a *csavar* igéből alakult *–g* gyakorító képzővel. (TESz) < *csava (< csa + -va) + -rog*
cseber, csöbör, csübör ’régi folyadékmérték, nagyobb favödör’. Déli vagy nyugati szláv eredetű, vö.: bolg. *čébъr, čébur,* ’favödör, dézsa’, szb.-hv. *čábar* ’ua.’ stb. (TESz) < *csebe (< cse + -be) + -r, csöbö (< csö + -bö) + -r, csübö (< csü + -bö)+ -r*
cseperedik ’serdül, felnövekszik, keletkezik’. Származékszó, ismeretlen eredetű alapszava megvan a *csepe cseplye, cseplesz* és *csepőte* szavakban is. (TESz) < *csepere (< csepe < cse + -pe + -re) + -dik*
csepesz ’főkötő, a beleket kötényszerűen borító recés hashártya, a disznó nagyobbik gömböce, töpörtyű, nyakleves’. Szláv eredetű, vö.: szb.-hv. *čèpac* ’főkötő’, stb. (TESz) < *csepe (< cse + -pe) + -sz*
cseplesz ’hitvány, csenevész, bokros, bozótos erdő, apró, csenevész bokor, sarjadzás (fűé, erdőé), vékony ág-bog, egy fajta tarack’. Származékszó, ismeretlen eredetű alapszava megvan a *csepe, cseperedik, csepőte* szavakban. (TESz) < *cseple (< csep + -le) + -sz*
cseplye ’sarjadék erdő, bokros, cserjés hely, egy fajta fű’. Származékszó, ismeretlen eredetű alapszava megvan a *csepe, cseperedik, csepőte* szavakban. (TESz) < *csep + -lye*
csepőte ’növényi hajtás, bokor, bokros, cserjés hely’. Származékszó, ismeretlen eredetű szava

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

megvan a *csepe, cseplye, cseplesz, cseperedik* szavakban. (TESz) < *csepő (< cse + -pő) + -te*
csiperke ’egy fajta gomba, sampinyon’. Valószínűleg szláv eredetű, vö.: bolg. *pečurka, čepurka* ’csiperkegomba’. (TESz) < 1. *csi + -perke* 2. *csipe + -rke*
csivitel ’csipog, cseveg’. Hangutánzó eredetű. (TESz) < *csivite (< csivi + -te) + -l*
csobak ’száraz fagörcs, görcsös fahasáb, halászok tapogató póznája’. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *cso + -bak*
csobán, csobány, csubánka ’csobolyó, egy fajta veder’. Szláv eredetű, vö.: bolg. *dzsibán* ’egy fajta faedény, cseber’ stb. (TESz) < *cso + -bán, cso + -bány, csu + -bánka*
csobán ’juhász, juhászkutya’. Oszmán-török eredetű, vö.: oszm. *çoban* ’juhász, pásztor’. Végső forrása a perzsa *šubān* ’juhász’. (TESz) < 1. *cso + -bán* 2. *csobá + -n*
csobban ’vízloccsanás hangja’. Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) < *csobba + -n*
csobolyó, csobolló, csoborló, csorbolyó ’kis hordócska’. Vitatott eredetű. 1. Hangutánzó eredetű, 2. Származékszó, csob(oly) alapszava ősi örökség a finnugor korból. Vö.: vog. *śumpel* ’nyírkéregből készült vízmérő’, finn *sampio* ’kupa’, vepsze *tśumb* ’ivóedény nyírkéregből’. (TESz) < *csobo (< cso + -bo) + -lyó, csobol (< csobo + -l) + -ló, csobor (< csobo + -r) + -ló, csorbo (<csor + -bo) + -lyó*
csoport ’tömeg, csomó, sereg, személyek összessége, ízületi csomósodás, göröngy, valamely egység része’. Valószínűleg hangfestő eredetű. (TESz) < *csopor (< csopo + -r) + -t*
csóvál ’lóbál, jobbra-balra forgat, tűzgyújtásra való szalmacsutakot lóbál’, *csóva* ’szalmaköteg, üstökös után húzódó fényes sáv, kemencesöprő csutak’. A *csóvál* valószínűleg hangutánzó, hangfestő eredetű. (TESz) < *csóvá (< csó + -vá) + -l*
csupál ’gyomlál, szaggat’. Vitatott eredetű. (TESz) < *csupá (< csu + -pá) + -l*
csupasz ’meztelen, kopasz, tollatlan, szakálltalan, fegyvertelen’. Szövegyülés eredménye. A *csupa* és a *kopasz* szó keveredésével jött létre. (TESz) < *csupa (< csu + -pa) + -sz*
csupáz, ld. ***csupál***.
csupor ’kisebb edény, bögre, egy fajtarobbanófegyver, tűzfazék’. Származékszó, a *csup-* alapszava ősi örökség a finnugor korból. (TESz) < *csupo (< csu + -po) + -r*
csuporít ’összehúz, összeszorít, megtakarít’. Hangfestő eredetű szócsalád. (TESz) < *csuporí (< csupo < csu + -po + -rí) + -t*
csuvár ’malom fuvarosa, vizi molnár, aki vízi dudával adott hírt a városoknak, hogy az őrölni való elfogyott, gabonaőr, kukoricacsősz’. Bizonytalan eredetű. (TESz) < *csuvá (< csu + -vá) + -r*
csuvas ’csuvas ember, a csuvasokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó’. Nemzetközi szó, vö.: csuv. *čăvaš* ’ua.’, ez a tat. *d’žyvaš* ’nyugodt, szerény, békés’ melléknévvel függ össze. (TESz) < *csuva (< csu + -va) + -s*
sápolódik ’sápítozik’. Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) < *sápoló (< sápo < sá + -po + -ló) + -dik*
savanyú ’az ecet, citrom ízéhez hasonló, csípős ízű, kegyetlen, fanyar (ember), kellemetlen, barátságtalan (dolog), csípős, (orrfacsaró) szag’. A szócsalád tagjai származékszavak. Alapszavuk a *sav-* ősi örökség az ugor vagy a finnugor korból, vö.: vog. *sāβ-* ’savanyít’, finn *hapan,* észt *hape* ’ua.’. (TESz) < *sa + -va + -nyú*
sávolyos ’sávokat adó mintázattal szőtt (vászon, egyéb kelme), sűrű kötésű (len- vagy pamutszövet), csíkos, sávos, mintás, hímes’, *sávoly* ’csík, sáv’. A szócsalád alapja a magy. sakk német eredetű. (TESz) < *sávolyo (< sávo (< sá + -vo) + -lyo) + -s*
sávos ’kockamintás, sakktáblaszerű, mintás (kelme, egyéb tárgy), különféle díszítéssel ellátott (ruha, egyéb tárgy), csíkos’. A szócsalád alapjához ld. *sakk*. (TESz) < *sávo (< sá + -vo) + -s*
sápad ’halványodik, soványodik, fogy’. A szócsalád tagjai származékszavak. Alapszavuk, a *sáp-* valószínűleg ősi örökség a finnugor korból. Vö.: cser. *ša·pka, šapka·* ’kifakult’ stb. (TESz) < *sápa (< sá + -pa) + -d*
sebbel-lobbal Összetett szó, vö.: *seb* ’gyorsaság, heveskedés, valamint a *lobb* ’gyorsaság, érzelmi felindulás’ stb. (TESz) < *seb (< se + -b) + -bel + lob (< lo + -b) + -bal*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

sebes ’gyors’. Ismeretlen eredetű szócsalád. (TESz) < *sebe (< se + -be) + -s*
seped ’síránkozik, sírva panaszkodik, sopánkodik’. Hangutánzó eredetű. (TESz) < *sepe (< se + -pe) + -d*
seper ’seprűvel tisztít’. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó. Vö.: ujg. *sipir-,* oszm, azerb. *süpür-,* tat. *seber-,* bask. *heper-,* kazak, k.kalp. *sïpïr-,* üzb. *supur-,* hak. *sïbïr-* ’tisztít’, csuv. *śĕpĕr* ’seprű’, mong. *sigür-* ’seper’. (TESz) < *sepe (< se + -pe) + -r*
seprő ’must alja’, stb. Ótörök eredetű, vö.: tat. *čüprä* ’seprő, élesztő, kovász’, bask. *süprä* ’valaminek az alja’, kirg. *söbrö* ’ua.’, csuv. *śĕpre* ’valaminek az alja, seprő, élesztő’. Vö.: tör. *čöp* ’szemét, piszok’. (TESz) < *sep (< se + -p) + -rő*
sipoly ’valamely szervből kivezető, kóros eredetű, váladékot kibocsájtó csatorna, fisztula’. Nyelvújítási származékszó, vö.: *síp*. (TESz) < *sipo (< si + -po) + -ly*
sipőc ’poroszló, vadász’. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *sipő (< si + -pő) + -c*
sivatag ’vad, barbár, kopár, terméketlen vidék, zord, kietlen, legtöbbnyire homokkal vagy kővel borított pusztaság’. Származékszó a sí igéből. (TESz) < *siva (< si + -va) + -tag*
sovány ’silány, terméketlen (talaj), ilyen talajon nőtt, satnya (növényzet), vékony, stb.’. Származékszó, sov- alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.: md. *tšova* ’vékony, finom’, finn *hupa* ’kicsiny, mulandó, rossz’ *hupia* ’lefogy’, *huveta* ’kevesbedik’. (TESz) < *sová (< so + -vá) + -ny*
sóvárog ’nyomorog, nagyon szűkösen él, vágyakozik valamire, stb.’. Bizonytalan eredetű szócsalád. (TESz) < *sóvá (< só + -vá) + -rog*
sövény ’vesszőkből, növényi szárakból font kerítés, fal, keret, szegély, sűrű bokrok alkotta kerítés, élősövény, gyapjas, fürtös felsőruha, guba, vesszőfonadékból készült tárgy’. Származékszó, vö.: *sző* ige + *-vény* képző. (TESz) < *sövé (< sö + -vé) + -ny*
suvad ’üt, ver, lazává válik, kioldódik, csúszik, csuszamlik, (csonthéjas gyümölcs zöld burkából) kifejlik’ stb. Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) < *suva (< su + -va) + -d*
süpped ’(bánatban) elmerül, összeroskad, (puha, laza anyag lefelé nyomódik, tehetetlenül, leverten magába zárkózik’. A szócsalád alapja a *süpped* származékszó, alapszava ősi örökség lehet az ugor korból, vö.: vog. *sēpi* ’elmerül’. (TESz) < *süppe (< sü + -ppe) + -d*
süvölt ’sípol, fütyül, (személy) sivít, visít, (fül) zúg, (kígyó) sziszeg, (hangszer) éles, magas hangon szól, (madár) rikolt, (szél) zúg, (személy) zihál, hörög’. A szócsalád tagjai származékszavak, alapszavuk a *sí* ige *v*-s tőváltozata. (TESz) < *süvöl (< süvö < sü + -vö + -l) + -t*
szabad ’nem gátolt, nem korlátozott, mentes, megengedett, valamitől való mentesség, privilégium, a szabad természet, a szabad levegő’. Szláv eredetű, vö.: óe. Szl. *Svobodь* ’szabad, mentes, nem korlátozott’, or. *svobodnyj* ’szabad’. (TESz) < *szaba (< sza + -ba) + -d*
szablya ’egyélű, görbe kard’. Vándorszó. (TESz) < *szab (< sza + -b) + -lya*
szapora ’bőséges, kiadós, verbéna, vasfű, termékeny, gyorsan sokasodó, gyors, hasznos, eredményes, bő, gyakori, haszon, siker, sokaság, tömeg, egy fajta tánc, illetőleg annak zenéje, egy fajta versláb, hasmenés’. Szláv eredetű, vö.: bolg. *spor* ’bőség’, sporen ’termékeny, bő, bőséges, kiadós’ stb. (TESz) < *szapo (< sza + -po) + -ra*
szapul ’(szennyes ruhát lúgos vízben áztat, megszól, leszól valakit, (ruhát mosáskor) sulykol’. Származékszó a *szapu* főnévből jött létre *–l* denominális képzővel. (TESz) < *szapu (< sza + -pu) + -l*
szaval ’előszóval elmond, előad’ stb. Származékszó, a szó *–v*-s tövéből keletkezett az *–l* denominális igeképzővel. (TESz) < *szava (< sza + -va) + -l*
szepelkedik ’igyekszik, törekszik, erőlködik’, *szepetel* ’(gabonát) szelel, hány, vet, ide-oda rakosgat’. Vitatott eredetű szócsalád. (TESz) < *szepelke (*< 1. *sze* + *-pelke* 2. *szepe-* + *-lke) + -dik*
szeplő ’becsületen, tisztességen esett folt, ránc arcon, homlokon, a bőrfesték helyi lerakódása következtében keletkező apró barnás vagy vöröses folt(ok), nagyobb foltok a bőrön, (állaton, növényen, tárgyon kisebb színes pett(ek), bűnös, rossz élet, kosz, rüh, pattanás, szemölcs, himlőhely, egy fajta kiütéssel járó betegség’. Valószínűleg ótörök eredetű, vö.: csag *sipkil,* üzb

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

säpkil, tat. *sipkel*, kirg. *säpkil,* nog. *säpkil*, kumük *säpkil* 'szeplő'. (TESz) < *szep (< sze + -p) + -lő*
seprence 'venyige, rőzse, pernye, folyadék üledéke'. Ismeretlen eredetű szócsalád. (TESz) < *sep (< se + -p) + -rence*
szipa ld. ***szipirtyó*** 'veszekedős, rosszindulatú vénasszony, boszorkány, feslett életű (idősebb) nőszemély'. A szócsalád tagjai származékszavak, vö.: *szív* ige. (TESz) < *szi + -pa, szipir (< szipi + -r) + -tyó*
szipoly 'moly, gabonaféreg, ragadozó madár, pióca, élősködő személy, iszákos ember, uzsorás'. Származékszó, alapszava a szív ige. (TESz) < *szipo (< szi + -po) + -ly*
szippant 'orrán át hirtelen beszív', stb. Származékszó, alapszava a *szív* ige. (TESz) **<** *szippan (< szippa + -n) + -t*
szobor 'oszlop, karó, állati vagy más alakot három dimenzióban ábrázoló alkotás, emlékoszlop, síremlék'. Déli szláv eredetű, vö.: bolg. *stobor* 'léc, deszkakerítés, palánk, mellvéd, korlát', stb. (TESz) < *szobo + -r*
szavárd, szabir, szavír Kaukázusi nép neve, a magyarok megnevezéseként használták. Nincs meg a TESz-ben. < 1. *szavár (< szavá < sza + -vá + -r) + -d,* 2. *szavá + -rd, szabi + -r (< sza + -bi), szaví + -r (< sza + -ví)*

A fenti szavakban szereplő, egymással rokon szótövek a következők: *csábu-, csabukko-, csapa-, csap-, csápo-, csava-, csó-, csebe-, csepe-, csep-, csepő-, csipe-, csivi-, csobak, csobán, csobány, csubánka, csobba-, csobo-, csopo-, csóvá-, csupá-, csupa-, csupo-, csuvá-, csuva-, sápo-, sava-, sápa-, seb-, sebe-, sepe-, sep-, sipo-, sipő-, siva-, sóvá-, sövé-, suva-, süppe-, süvö-, szaba-, szab-, szapo-, szapu-, szava-, szepe-, szep-, szipa-, szipi-, szipo-, szippa-, szobo-, szavá-, szabi-, szaví-.*

16.5.5.1. Csak a relatív szótő (čVvV, čVbV, čVpV, šVvV, šVbV, šVpV, čVvV, sVbV, sVpV) a közszókban:

csáb, csába, ld. csábul
csabaíre **'**különféle gyógynövények neveként'. Magyar fejlemény, valószínűleg összetett szó. Előtagja feltehetőleg azonos a *Csaba* személynévvel. Az összetétel utótagja az *ír* 'kenőcs' jelentésű főnév. (TESz) < *csaba (< csa + -ba) + íre*
csabak 'keszegfajta'. Kun-besenyő eredetű. Vö.: csag. *čapak* 'apró hal', tat. *čapak* 'pirosszárnyú hal', kirg. *čabak* 'ua.', csuv. *śuvax* 'egy fajta hal.', ukr. *čabák,* or. *čabák, čebák* 'dévérkeszeg'. (TESz) < *csa + -bak*
csap 'üt, vág, tép, szaggat, hajít, odalök, valahova hatol, hirtelen irányt változtat, lecsap valamire, hízelkedik, bocsát, terel, (lakomát, mulatságot) rendez, (lármát) okoz, elcsen'. Hangutánzó szó, valószínű, ősi örökség a finnugor korból, vö.: votj. *čapki* 'üt, tapsol', lp. *čuop'pât* 'vág, levág, darabol'. (TESz) < *csa + -p*
csap 'folyadékeresztő cső, csap alakú tárgyak elnevezéseként, ereszték, végbélkúp, dugó, termésre hagyott ág, egyéves szarvas agancsa'. Hazai középnémet eredetű, vö.: középném. *zappe* 'dugó, dugasz'. Ld. még bolg. *čep* 'dugó, csap', szb.-hv. *čep* 'csap, ajtósarok, dugó', cseh *čep* 'hordódugó, faszeg'*, čap* 'dugó', szlk. *čap* 'hordódugó, faszeg', le. *czop* 'csap, csapszeg', *czep* 'ua.' valószínűleg eredetiek. (TESz) < *csa + -p*
csáp 'ízeltlábú állatok érzőszarv-párja, fogószerv (póké), szúrószerv (szúnyogé)'. Nyelvújítási alkotás, keletkezésének módja azonban vitatott. (TESz) < *csá + -p*
csapong 'kószál, ingadozik, tétovázik, korhelykedik, csapodárkodik, csapkod'. Származékszó a *csap* igéből. (TESz) < *csa + -pong*
csáva 'bőrkikészítő lé, lúgos vagy moslékos edény, csávagödör, moslék, küölönféle savas vagy lúgos folyadékok neveként'. Szláv eredetű, vö.: bolg. *ščava* 'bőrkikészítő lé' stb. (TESz) < *csá + -va*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

csép ’magnak a kalászból vagy hüvelyből való kiverésére használatos eszköz, dorongféle, harci csép, vascsép, a láncfonalakat szétválasztó léc’. Szláv, közelebbről valószínűleg déli szláv eredetű, vö.: bolg. *cep* ’a láncfonalakat szétválasztó pálca’, bot, rúd’, mac. *cep* ’fahasáb’, szln. *cêp* ’hasíték (kötél) szál, pászma, oltvány, csép’, stb. (TESz) < *csé* + *-p*
csepe ’egy fajta tölgyfa, fiatal tölgyfa’. Származlékszó, ismeretlen eredetű alapszava megvan a *cseperedik* stb. szavakban. (TESz) < *cse* + *-pe*
csepeg ’’(cseppenkén) folyik, hull’. Hangutánzó eredetű szócsalád, *csep-* töve vagy ősi örökség a finnugor korból, vagy a magyar nyelv külön életében keletkezett. (TESz) < *cse* + *-peg*
csepp, cseppen ld. ***csepeg***.
csepű ’kóc, szösz’. Ótörök eredetű, vö.: tat. *čübäk,* tob. *čübäk* ’ua.’, csuv. *śüvĕk* ’ua.’. A török szó a *čüb* ’szemét’ származékának látszik. Vö.: CC. *čüprăk,* kaz. *šüberek,* kirg. *čüpürök,* alt. *čibirek*, hakasz *sübürek*. (TESz) < *cse* + *-pű*
cséve ’üreges hüvely, melyre fonalat gombolyítanak, cső, szívócső, lőfegyver csöve, kukoricacső, távcső, madártoll alsó, csöves része, kályhacső’. Szláv eredetű, vö.: bolg. *cevá* ’cséve, üreges ág, növényi szár, cső, lőfegyver csöve’, cseh *céva* ’ér, cső’, *cívka* ’cséve’, szlk. *cieva* ’ér, hajszálcső, cső, cséve’, le. *cewa* ’cséve, hajszálcső, csatorna’, ukr. *cíva* ’cséve’. (TESz) < *csé* + *-ve*
cseveg ’csipog, csivitel, beszélget, könnyeden társalog, fecseg, csahol, gagyog, gőgicsél’. Hangutánzó eredetű. (TESz) < *cse* + *-veg*
csiba ’kuss!, hallgass!, kiskutya’. Önkéntelen hangkitörésből keletkezett állatűző szó. (TESz) < *csi* + *-ba*
csibe ’kiscsirke, kislány, keresztrakás után a tartlón összekapart gabona’, egy villára való széna-, szalmacsomó, csirkehivogató szó’. (TESz) < *csi* + *-be*
csibuk ’hosszúszárú (török) pipa’. Oszmán-török eredetű, vö.: oszm. *çibuk, çub*uk ’bot, pipaszár, hosszú szárú pipa’. (TESz) < *csi* + *-buk*
csíp ’(állat) megszúr, (valamilyen tárggyal) összeszorít, (erős íz) éget, (valamiből) letör, elvesz, csipkelődik’. Valószínűleg ősi hangfestő szó a finnugor korból, vö.: votj. *čepil’t* ’megcsíp, körmökkel összeszorít’, stb. (TESz) < *csí* + *-p*
csipa ’a szem sárgás váladéka, gyanta, agyag’. Ótörök eredetű, vö.: oszm. *çapak,* ujg.mod. *čapak* ’csipa’. (TESz) < *csi* + *-pa*
csip-csup Ikerszó, előtagja valószínűleg a *csepeg, csepp* szavak családjába tartozik. (TESz) < *csip (< csi + -p) + csup (< csu + -p)*
csipke ’vadrózsa, csipkebogyó’. Valószínűleg szláv eredetű, vö.: bolg. *šípka,* mac. *šipka* ’csipkebokor, csipkebogyó’, szlk. *šípka* ’csipkebogyó’. Ezek a szláv *šípъ* ’tövis, tüske, nyíl’ származékai. (TESz) < *csi* + *-pke*
csipke, csitke, csüpke, csütke, sipke ’cakkos ruhaszegély, csipkedísz (ruhán), cakk, csipkedíszítmény (építészetben)’. Magyar fejlemény, de azon belül vitatott eredetű. (TESz) < *csi* + *-pke, csi* + *-tke, csü* + *-pke, csü* + *-tke, si* + *-pke*
csipog ’(kiscsirke, madárfióka) vékony, magas hangon szól, csacsog, fecseg’. Hangutánzó eredetű. (TESz) < *csi* + *-pog*
csípő Származékszó, a csíp ige folyamatos melléknévi igeneve. Vö.: *csípőcsont*. (TESz) < *csí* + *-pő*
csúp ’hegycsúcs, valaminek a hegye, dudor, csücsök, kúp’. Bizonytalan eredetű. Talán ősi hangfestő szó a finnugor korból, vö.: zürj. *t’šup* ’(női) mell’, finn *suippi* ’csúcs, ék’, lp. *čuppa* ’süveg csúcsa’. (TESz) < *csú* + *-p*
csupa ’kizárólag, egyedül, csupán, teljesen, merő, egyedül álló,meztelen’. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *csu* + *-pa*
sáp ’(tisztességtelen, jogtalan) jövedelem, haszon, osztályrész’. Német eredetű. Vö.: ném. argó *schab* ’kerítésből, tolvajlásból származó részesedés’. (TESz) < *sá* + *-p*
sapka, sipak ’egy fajta fejfedő, zárófedél, egy fajta kerek védőburkolat’. Szláv eredetű. Vö.: bolg. *šápka* ’kalap, sapka’ stb. (TESz) < *sa* + *-pka, si* + *-pak*
Ld. ***satyak, sityak*** ’ua.’.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

sav Nyelvújítási elvonás eredménye, vö.: *savanyodik, savanyú* stb. (TESz) < *sa* + *-v*
savó 'az aludttejből kiváló, savanykás ízű folyadék, vérnek, szöveti nedveknek kocsonyásodó anyagoktól mentes része'. Származékszó, alapszava a *sav-* tő, vö.: *savanyú.* (TESz) < *sa* + *-vó*
seb 'a testszövet felületi megsérülésével támnadt nyílás, hegedő sérülés, megsebesítés, lelki bántódás, bántás, valaminek épségében, erejében esett sérelem, kár'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *se* + *-b*
síp 'fúvással illetőleg fújtatással megszólaltatható csőszerű hangszer, így működő éles hangú jeladó eszköz, úgy olt, hogy az alany lehámozott ágára ráhúzza az oltóvesszőről levett szemes héjat, cső, kürtő, kémény, a deszkahombár alsó nyílása, a mécses kanóctartó része'. Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) < *sí* + *-p*
sívó 'tiszta, nem kevert, nem vegyített, futóhomok, sivár, kopár'. Származékszó, a *sí* ige folyamatos melléknévi igeneve. (TESz) < *sí* + *-vó*
sop, sopok, sopa, supa, sopp 'szín, fészer'. Német eredetű. (TESz) < *so* + *-p, so* + *-pok, so* + *-pa, su* + *-pa, so* + *-pp*
suba 'télikabát, bunda, szőrme, prém, újonc'. Vándorszó. (TESz) < *su* + *-ba*
süv 'unokafivér, nagybácsi, sógor, sógorasszony'. Bizonytalan eredetű. Vö.: türk, ujg. *siŋi*l, tat. *seŋel* stb. (TESz) < *sü* + *-v*
süveg 'különböző (férfi) fejfedők megnevezéseként, fagyal, cukorsüveg, fityma, különböző tárgyak domború vagy kúp alakú felső része, teteje, tetőszerkezet, felső, csúcsos része, anyacsavar, épületeknek párkányokkal határolt, háromszögletű falrésze, timpanon'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *sü* + *-veg*
szab 'meghatároz, elrendel, meghatározott mérték szerint meghatározott formára vág (anyagot) és így készít (főleg ruhát), megfelelően összeilleszt, rendbeszed, valamihez igazít valamit vagy magát, ver, vág, '. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *sza* + *-b*
szapu 'szemes termények mérésére való edény, mérő, kisebb láda, lúgos mosólé, mosódézsa, fakéregből való kis öblös edény, hárskéregből készült káva a szapuló kád megmagasítására'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *sza* + *-pu*
szép 'gyönyörködtető, tetszetős, erkölcsileg jó, megfelelő, jókora, tetemes, nagy, kedvező, hasznos, valaminek a legszebbje, java, szép személy, szép nő'. Bizonytalan eredettű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: finn *seppä* 'kovács, mester, művész, ügyes'. (TESz) < *szé* + *p*
szép-, *szépapa, szépanya* 'valamelyik dédszülő (nagy)apja'. A *szép* párhuzamba állítható a *nagy-* szóval. (TESz) < *szé* + *p*
szepe 'szőke, fehéres, sárgásszürke, fakó (ló, ember), pettyes szőrű (ló), szeplős. Rőt (ló, ember)'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *sze* + *-pe*
szepeg 'zokog, ijedezik, félelemtől reszket, sírás után kapkodva szedi a levegőt, vacog, hüppög, szipog,' Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) < *sze* + *-peg*
szipka 'szívóeszköz, vékony szívócső, furulya sípja, valaminek szájba vehető, szájba való része, szivar, cigaretta meghosszabbítható része, edény csöve, kemencecső, kürtő'. Származékszó, vö.: *szip* + *-ka* kicsinyítő képző. (TESz) < *szi* + *-pka*
szipog ld. ***szippant***
szív 'szájjal, szívószervvel, szívóeszközzel ritkított levegőjű teret előidézve valamely folyadékanyagot kivon, kiszivárogtat s így valahova juttat, stb. '. Hangutánzó eredetű, talán ősi örökség vagy a finnugor, vagy az ugor korból,vö.: cser. *šupšam* 'húz, von, szopik'. (TESz) < *szí* + *-v*
szív 'az emberi léleknek, főként érzéseknek, szeretetnek, jóindulatnak a hordozója, foglalatja, ember, állat valamely belső szerve, valaminek a belső része, a vérkeringést biztosító létfontosságú szerv, bátorság, stb.'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *šem,* osztj. *sem*, votj. *śulem,* cser. *šüm*, finn *sydän,* észt *süda* 'szív'. (TESz) < *szí* + *-v*
szoba 'kemence, (épületben) helyiség, amelyben tartózkodnak, dolgoznak, fürdőszoba, padlás, ház'. Vándorszó. (TESz) < *szo* + *-ba*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szopik ’száját, szívószervét rátapasztva vagy valamit szájba véve szív, csókol, stb.’. Hangutánzó eredetű, ld. *szív* ige. (TESz) < *szo* + *-pik*
szöveg ’nyelvileg megformált mondanivaló egésze, szövevény, bonyodalom, megzenésítésre szánt költői mű, szövet, téma, mondanivaló tárgya, üres beszéd, locsogás’. Nyelvújítási származékszó. A *sző* ige *–v*-s változatából alkották *–g* képzővel. (TESz) < *szö* + *-veg*

A fenti képzett szavak relatív szótöve és ezeknek az önállóan vagy szóösszetételben is előforduló változatai rokonságban vannak a *csuvas* népnév relatív (*csuva-*) szótövével. Szerkezeti felépítésük ugyanaz (čV + vV, čV + bV, čV + pV, šV + vV, šV + bV, šV + pV, čV + vV, sV + bV, sV + pV), hangtani felépítésük szerint közös ősre vezethetők vissza. A szókezdő *č-, š-, s-* eredeti *t-* fejleménye, vö.: *t- > t’- > č-,* tovább változva *č- > š-;* valamint a *t*-ből fejlődött interdentális zöngétlen spiránsból lett *t- > s-.*[651] A szó belseji *–v-, -p-, -b-* úgy függnek össze, hogy a *–v*-nek és a *–b*-nek olyan közös, bilabiális spiráns (*-w-*) az előzménye, amely interdentális zöngés spiráns (*-δ-*) fejleménye s eredeti *–t*-ből keletkezett: *-t- > -δ- > -w- >* 1. *–v-* 2. *–b-*. A *–p-* a *–t-* zöngétlenségét megtartva közvetlenül a bilabiális zöngétlen spiránsból (*–φ-*) lett zárhangúsodás eredményeként. Ami a *–v-, -b-, -p-* utáni magánhangzókat illeti, a relatív szótő második elemének (*-p,* -pV) a részét képezik ugyanúgy, mint a magánhangzót követő *–k-* (-pVk) vagy *–n-* (-pVn), illetőleg *–nk-* mássalhangzó kapcsolat (-pVnk), amelynek eredetije *–tk-* (-pVtk). Ez a jelenség arra figyelmeztet, hogy körültekintően kell eljárni akkor, amikor a képzett változatokat elkülönítjük azoktól a relatív szótövektől, amelyeknek čV + CVk, čV + CVn, čV + CVnk, čV + CVtk, šV + CVk, šV + CVn, šV + CVnk, šV + CVtk, sV + CVk, sV + CVn, sV + CVnk, sV + CVtk stb. típusúak lehetnek az alakváltozataik. A *čuvaš* szó szerkezeti felépítése: *čuva (< ču < *čun + va < *vak) + -š.*

Jelentéstani oldalról megközelítve a következő tanulságok állapíthatók meg:

A kutatásaink eredményei azt mutatják, hogy őseink a legelső megnevezést a víznek, a forrásnak adták a víz hangját utánozva. Ez a hangutánzó alakulat, mint ősgyök, ősmondat komplex jelentéstartalommal rendelkezett, a víznek, a forrásnak az összes tulajdonságát tartalmazta s egyben mintát adott a természet más részeinek a megnevezéséhez is. Az elnevezések az ember számára mindig valamilyen lényeges tulajdonság alapján történtek, amely tulajdonság eredetileg a komplex jelentéstartalom része volt. A jelentésszálak minden esetben elvezetnek a forráshoz, a maghoz, az őshöz. Gyakori, hogy nem tudjuk különválasztani az egyes jelentéseket bizonyos szavakban, mert az legalább két jelentésszálon kötődik az ősi jelentésmaghoz. Ez a jelenség megmutatkozik a fenti közszókban is, amelyeket egy-egy részjelentés köré csoportosítottunk.

Eszerint a fenti közszók közül a **hangutánzás** révén kötődnek a vízhez, mint az élet forrásához a következő képzett szavak: *csivitel, csobban, sípolódik, seped, süvölt, szaval*; s a relatív szótövek önállóan: *cseveg, csiba, csipog, szepeg, szipog, szöveg*. **Hangulatfestő** a *csábul.* A **mozgásra, forgásra** utal képzett formában a *csabukkol, csavar, csavarog, csóvál,* relatív szótőként a *csapong* és a *csapágy* előtagja a *csap*. A **vízhez, a folyadékhoz** kötődik képzett szóként a *csapadék,* mint szótő a *csáva, csipa.* A **kerek, csomó** jelentést őrzi a *csapat, csoport, csuporít*, továbbá a *csobak, csepű* és a *csibe*. A **hajlás** a lényege a *csapda,* a *csór* és a *csepesz* szavaknak s a **csatolás, találkozás, összeakadás** a *csapdi, csapzik, szipa, szipirtyó* szavaknak. Az **üt, ver, kibomlik, születik** jelentés egybefonódott a következőkben: *csápol, suvad, szapul, csap.* Az **apró, kicsi** jelentés is a vízcsepphez, a maghoz kötődik, ilyen a *csepp*, *csip-csup.* A vízhez szorosan kötődik a **mélyedés, edény, csatorna** jelentés, idetartozik a *cseber, csöbör, csobán, csobány, csubánka, csobolyó, csobolló, csoborló, csorbolyó, csupor, csap, cséve, csípő, szapu, szoba.* A **szaporodással, növekedéssel** kapcsolatos a *cseperedik, szapora,* a **hajtás, a sarjazás, a születés** a lényege a *cseplesz, cseplye, csepőte, seprő, seper, sövény, szeprence, csáp, csép* szavaknak illetőleg a tövüknek. A **kupak forma** vezet a forráshoz, a maghoz a **csiperke, csap, sop, sopok, suba, süveg**

[651] Az első elem (čV, šV, sV) teljesebb formája ismert, eszerint čVn, šVn, sVn volt a korábbi alak, jelentése pedig ’forrás’ lehetett, vö.: ko. *sin* ’forrás’.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szavakban, az **állat** mint teremtmény, sarj kapta az elnevezést a *csobán* és a *csabak* esetében. A **népnévnek** alapul szolgálhatott a személynév, amely teremtménynek, mint embernek a neve volt. Ugyanakkor a nép a nevét a vízről, vizes helyről, vagy más földrajzi helyről is kaphatta, amely mellett lakott, ilyen lehet a ***csuvas.*** A *szavárd, szavir, szabir* ezzel ellentétben maghoz, őshöz tartozó jelentésű lehet, amennyiben mint teremtmény neve szolgált nekik alapul, vagyis személynévi eredetűek. A **foglalkozásnevek**, mint a *csobán, csuvar, csipőc* is a szócsaládba tartoznak, hiszen a tövében a forrás, a mag jelentés van meg. A forrásfolyónak a forrásból, valamint a mellékfolyónak egy másik folyóból való kiszakadásakor létrejött **hegyes, éles** vágattal és a formájával kapcsolatos a *csupál,* a *seb, szab, szablya, csép, csipke, csúp, sapka, sipak*. Bár **ízzel** függ össze, mégis a **szúró** jelentése alapján kapta a megnevezést a *sav, savó*. A **szem, mag, forrás, folt** jelentés van meg a *sivatag, szapora, szeplő, csabaíre, csupa, szép* szavakban. A **nyílás** a kifolyáskor, a sarjadáskor keletkezik, ezt őrzi a *csap* szó. A hajtás pedig **keskeny és kicsi,** ezért idetartozik a *sovány* és a *sóvárog.* A víz **mozgási iránya lefelé** mutat, lefelé folyik, ezzel kapcsolatosak a *süpped, csappan, csepeg, szeprence, seprő*, ez utóbbi ennek a **lenti létnek** az eredményével, valamilyen más tartozékával is kapcsolatos. A víz, a folyadék egy másik erő hatására is mozoghat, ezt jelzi a *szív, szívás, szipoly, szippant, szipka, szopik.* A vízfolyásnak a **csík formájára** és a **medrének az alakjára** utalnak a *sávolya, sávos, sipoly szobor, csap, csibuk, síp, szipka* szavak. A *szobor* kötődik az oszlophoz is. A forrásból a víz, a magból a hajtás, az állat és az ember méhéből való születés a kifakadáskor igen **gyors**, idetartoznak *sebbel-lobbal, sebes* és a *szepelkedik. Szabad* tulajdonsága eredetileg a forráshoz, a maghoz, az őshöz tartozónak volt. A forrás, a mag jelenti valaminek a **javát, a hasznát,** vö.: *sáp*, a maghoz tartozik a **tiszta** tulajdonság, vö.: *sívó, csupa*. Ide vezet a **rokonság,** vö.: *süv*, de nemcsak a naphoz mint forráshoz, hanem a vízforráshoz, a maghoz is kötődik a **világos** jelentésű szó a *szépe*, amely egyfajta **szín** is, mint amilyet őriznek a *sápad* és a *csipa* szavak.

16.6. Összegzés

A fenti tulajdonnevek és közszók egyrészt összetartoznak hangtanilag, alaktanilag és jelentéstanilag, másrészt összeköti őket a névadáslogika, a szóteremtés logikája, hagyománya. Ez utóbbi pedig a szókészlettel és a grammatikai ismérvekkel együtt a szkíta és a hun nyelvekhez vezet el bennünket. A szóteremtés hagyománya teljes egészében fennmaradt a magyarban, kiolvasható a Kárpát medence földrajzi neveiből és a magyar személynevekből, a Volga-Urál vidéke földrajzi neveiből, a volgai bolgár utódnyelvéből a csuvasból, valamint a csuvas népnévből és a böszörmény nyelvi adatokból, sőt a böszörmény népnévből. A komi-zürjén területen lévő csuvassal kapcsolatos víznevek egy olyan nyelvi rendszer részei, amely jelenség a magyar, a szkíta és a hun sajátja, nem lehetnek kizárólag sem a komi-zürjén, sem a csuvas nyelv jellemzői.

Következésképp, a csuvasok, azaz a volgai bolgárok nyelvükben, kultúrájukban és hagyományaikban a hunokhoz kötődnek. A volgai bolgárok pedig térben délebbre, a Fekete-tenger és a Kaukázus vidékére vezetnek bennünket. Mint ismeretes, innen nemcsak északra, hanem nyugati és délnyugati irányba is vándorolt a bolgárok egy-egy része. Természetes, hogy vitték magukkal a nyelvüket, kultúrájukat a névadáslogikájukkal együtt. A Kárpát-medencében egyrészt ennek a vonulatnak is nyoma van, hozzá kötődhet a Csaba királyfival kapcsolatos legenda is, amely a székelyek körében ma is él. Nem lehet véletlen, hogy a székelyek hun-magyaroknak tartják magukat. A mai Bulgária területén előforduló, a fenti nevekhez, szavakhoz tartozó szókészlet egyrészt a bolgár-törököknek, másrészt annak a szkíta-hun nyelvi szubsztrátum rétegen született szláv szókészletnek köszönhető, amelyet a szlávok egy részének idejövetele révén használhatnak ma a bolgárok a Duna alsó folyásától délre. A bolgár-magyar nyelvi kapcsolatoknak az oka pedig nem kölcsönzés, hanem a közös őshöz, a közös gyökérhez való tartozás. A szláv nyelvekben való előfordulásnak a szkíta-hun nyelvi szubsztrátum rétegből való származás a magyarázata s a magyarban az egyezés nem szlávból való kölcsönzéssel magyarázandó. Az uráli nyelvcsaládba

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

sorolt nyelvekben is a szkíták és a hunok hagytak számos nyomot a szókincsben és a grammatikai elemekben, innen van a magyarral, a török és a szláv nyelvekkel való egyezések nagy része.

A források és a kutatásaink tehát azoknak a kutatóknak az álláspontját igazolják, támogatják, akik szerint **a bolgárok hunok.** További vizsgálatokat igényel a bolgároknak a kazárokkal való kapcsolata. Amennyiben a bolgár és a kazár nyelv hasonló, vagyis ugyanaz, másképpen a kazárok is szkíta-hún típusú nép, úgy a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító nyelvtana alkalmas a kazárok nyelvének az értelmezésére, megfejtésére.

Jelen dolgozat bizonyságul szolgál abban a tekintetben is, hogy a Volga-Urál vidéke, a Kaukázus és a Kárpát-medence földrajzi neveinek névadó népe és nyelve között rokonsági kapcsolat van. Ugyanazon kultúrájú nép, népek nevezték el a vizeket és a vizes helyeket a Volga-Urál vidékén, a Kaukázusban, valamint a Kaukázus és Nyugat között, továbbá a Kárpát-medencében. Ez azt jelenti, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a nyelvtana segít megismerni a Kaukázus és a Kárpát-medence földrajzi neveinek a nyelvtanát is. Ennek segítségével jobban megismerhetjük azoknak a népeknek a kultúráját, nyelvét és történelmét is, akik a Kaukázusban illetőleg tőlük nyugatra laknak. A szálak a Volga-Urál vidékéről, a Kárpát-medencéből, az Al-Duna vidékéről a Kaukázushoz, sőt azon túl keleti irányba is elvezetnek. Jegorovnál olvashatunk arról, hogy a türk törzsek és népek, köztük a csuvasok Közép-Ázsiában jelennek meg i. e. III. század végén a hunok erős törzsszövetségében. 24 törzs alkotja ezt a hun törzsszövetséget, amely keleti és nyugati részből áll. A keleti hunok között vannak a mongolok. Területük a Felső-Irtis, Jenyiszej, Szemirecsje, Amu-Darja és a Szir-Darja folyók között van. A kínai támadások miatt a bolgár és a szuvar törzsek ott hagyták a Felső Irtis vidékét, nyugatra mentek az Alsó Volga jobb partjára, az Észak-Kaukázusba és az Azovi-tenger vidékére. I. sz. a 430-as években a hunok alapmagja a Közép-Dunához, Pannoniába ment. Vezetőjük Attila volt, aki 433-453-ig uralkodott. I. sz. az 5. század 2. felében a bolgár törzsszövetség az Azovi-tenger vidékén működött. 570 körül a kazárok, szuvarok és a bolgárok rátámadtak a Nyugati-Türk Kaganátusra, amely Kazahsztánban, az Észak-Kaukázusban és a Fekete-tengernél székelt. Kubrat egyesítette a bolgár, szuvar és más türk nyelvű népeket, valamint az alánokat. 630-640 között Nagy Bolgária virágzott. A 660-as években meghalt Kubrat. Ezt követően megerősödött a Kazár Kaganátus. 670 körül Kubrat egyik fia Aszparuh elment az Alsó-Dunához, az ezüst bolgárok pedig a Közép-Volgához vándoroltak. 730-737 között az arab támadások miatt a szuvarok is elmentek a Középső Volgához, ahol a 8-9. században bolgár törzsszövetséget hoztak létre, amelynek a központja az Alsó-Káma vidékén volt. A híres volgai bolgár uralkodó *Almuš* volt. (В. Г. ЕГОРОВ 1971.) Tisztázandó kérdés, hogy az i. e. III-II. században a Felső Irtisnél élt *češ, čaš* nevű törzseknek lehet-e közük a *čuvaš* népnévhez. Ez azért fontos, mert ha igen, akkor azon álláspontunk, mely szerint a csuvas népnévnek a komi területen lévő csuvas nevű forrásfolyók szolgáltak alapul, további vizsgálatokat igényel.

A fentieken túl is egyre több kutató jut arra a megállapításra, hogy a Volga-Urál vidékére déli, dél-keleti irányból szkíta-hun típusú népek mentek. Közéjük tartoztak a szarmaták és a bolgárok is. A bolgárok a Kubán-Azovi területről költöztek a Volgához. Többen a bolgárok nyelvét a kazárokéhoz hasonlónak tartják. Ha ez igaz, akkor a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a nyelvtana alkalmas a kazár nyelv megfejtésére is. Figyelemre méltó, hogy a böszörményeket a régi bolgár lakosság maradványainak tartják s a csuvasok a volgai bolgárok közvetlen és egyetlen ma élő utódai számos kutató szerint. Tény, hogy a böszörményeket csuvasoknak is hívták, ugyanakkor az udmurtok egyik nyelvjárásának a neve böszörmény. Mindemellett a böszörmények etno-kultúrális hagyományaikban mindig a teljesebbet, a régibb formát őrzik s nyelvi tekintetben a szálak keletre vezetnek.

A kutatásaink eredményeképpen elmondható, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei legrégebbi rétegének, a vízneveknek és a víznévi eredetű egyéb neveknek az első névadói a szkíták és hunok lehettek. A földrajzi névi kutatások nem igazolnak semmiféle uráli, finnugor vagy ugor

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nyelvi egységet. Amennyiben e nyelvi egységek létének hipotézise megállná a helyét, úgy a víznevek megfejthetők lennének a felállított uráli, finnugor, ugor grammatika és szókészlet segítségével, hiszen a feltett uráli egység feltett kora i. e. 6-4 ezer év, elvileg a legrégibb elnevezések ideje lehetett volna. Ám nem erről van szó, a névadók szkíta és hun típusú nyelvet beszélők voltak, közéjük tartoznak a bolgárok is.

Ma már érthető, hogy a fenti gyűjteményes kötetben olvasható dolgozatok tartalma a volgai bolgárok eredetét illetően nem volt összhangban az akkori, 25 évvel ezelőtti magyarországi politikai elvárásokkal, mert a volgai bolgárokat az írások szerzői hunoknak tartják. Mindebből következik, hogy annak az akadémiai álláspontnak - amelyet a politika irányított és határozott meg - a képviselője, Róna-Tas András szerint „Ezt így nem lehet csinálni" azt jelentette, hogy a volgai bolgárokat nem tartotta hun eredetűnek. Vele ellentétben a hun származást igazolják a fenti tanulmányok, a földrajzi névi és egyéb kutatási eredményeink. Sőt, N.N. Poppe a csuvas-törököt azonosította a bolgár-törökkel, G.J. Ramstedt szerint a csuvasok a régi hunok örökösei a bolgárokon keresztül s az O. Pricak szerinti másik bulgár nyelvhez - amelyet a Szir-Darja és Horezm vidékén beszéltek - a böszörményeknek is közük lehetett. Mindezek azt is lehetetlenné teszik, hogy a magyar bolgár nyelvviszony kölcsönzéseken alapulna.

16.7. Rövidítések

A.	Alikovszkij rajon
Ar.	Arhiválisanyag ld. Nikitin
Ašm.	Ašmarin
azerb.	azerbajdzsán
bask.	baskír
bolg.	bolgár
bösz.	böszörmény
csag.	csagatáj
cser.	cseremisz
csn.	családnév
csuv.	csuvas
d.	domb
dial.	dialektus
f.	folyó
f-szorb.	felső-szorb
Glaz.	Glazovszkij rajon
h.	hely
hak.	hakasz
Ja.	Jadrinszkij rajon
Jak.	
Jan.	Jantikovszkij rajon
jeny.	Jenyiszej
K.	Kozlovszkij rajon
Ka.	Kanasszkij rajon
karacs.	karacsáj
k.kalp.	karakalpak
kam.	kamasz
Kir.	Kirovszkij rajon
Kir.o.	Kirovszkaja oblaszty

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kirg. kirgiz
ko. komi
ld. lásd
le. lengyel
lp. lapp
m. mocsár
M. Morgausszkij rajon
mac. macedon
magy. magyar
man. mansi
mdM. Moksa mordvin
mis.tat. miser tatár
Kāšγ. Kāšγari ld. MK.
MK. Mahmud al Kāšγari
mong. mongol
M-T. Mari-Tureckij rajon
ném. német
nog. nogaj
or. orosz
oszm. oszmán
osztj. osztják
ÓT. ótörök
Perm. Permszkij rajon
Pl. például
rom. román
sz. század
szb.-hv. szerb-horvát
Se. Szemurszkij rajon
szlk. szlovák
szln. szlovén
t. tó
tat. tatár
Tk. Tatárkaszinszkij rajon
tuv. tuvai
türkm. türkmén
u. utca
ua. ugyanaz
udm. udmurt
ujg. ujgur
ujg.mod. modern ujgur
ukr. ukrán
üzb. üzbég
vog. vogul
vö. vesd össze
zürj. zürjén

16.8. Források

Ar. Archiválisanyag ld. NIKITIN.
Ašm. ASMARIN, N. I. 1928-50: *Thesaurus linguae Tschuvaschorum* I-

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

	XVII. Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo. Kazan-Csebokszari
B-R. 1958.	*Baskírszko-Russzkij szlovar* 1958
Fa.	Fasmer, M. *Etimologiceskij slovar russkovo jazyka* I-IV. Moskva, 1964-73.
GMA.	*Gidronimy Marijszkoj ASzSzR.*
HADROVICS-GÁLDI 1951	HADROVICS László-GÁLDI László 1951: *Orosz-Magyar szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest
JEGOROV 1964	JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka.* Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari
Kāšγ.	Maxmūd al-Kāšγari 2008. Orosz nyelvről fordította Czeglédi Katalin, Megjelenés alatt a Helikon Kiadónál. A könyv eredeti címe *Dīvān Lugāt at-Turk*, oroszra fordította, az előszót és a megjegyzéseket írta Z. – M. Auezova. A szómutatót összeállította R. Ermersz. – Almati: Dajk-Press, 2005. – 1288 oldal + 2 oldal.
KÁZMÉR 1993	KÁZMÉR Miklós 1993: *Régi magyar családnevek szótára.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
KISS 1980	KISS Lajos 1995: *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Akadémiai Kiadó, Budapest
LELKES 1998	LELKES György 1998: *Magyar Helységnév-azonosító Szótár.* Talma Könyvkiadó, Baja
MÉK	*Magyar Értelmező Kéziszótár.* Akadémiai Kiadó Budapest 1985.
NAP	*Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR*. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari, 1974
NIKITIN	NIKITIN, I.D.: *Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR.* Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
SZINNYEI 1884	SZINNYEI József *Finn-Magyar szótár,* Magyar Tudományos Akadémia Budapest 884
SIS	N.M. SANSZKIJ - V.V. IVANOV - T.B. SANSZKAJA 1975: *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka*. Moszkva
SW.	FOKOS-FUCHS, D. R. 1959: *Syrjänisches wörterbuch* I-II. Budapest
TB.	*Szlovar Toponimov Baskírszkoj* ASSR, Ufa 1980.
TESz	BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
T-r.	Tatarszko-Russzkij szlovar
TSK	A. I. Turkin 1986: *Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR*. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar
Vax.	VAHRUŠEVA, M. P. 1956: *Udmurtsko-russkij slovar.* Izdatyelsztvo „Russzkij jazik". Moszkva
Zamahšari	*Mongolskij slovar'* I-II. M.L., 1968-1939.

16.9. Irodalom

ALEKPEROV 2010 ALEKPEROV Alekper, *A bulgárok Azerbajdzsán történetében* in: "Magyarország és Azerbajdzsán: A kultúrák párbeszéde" IV. Nemzetközi Tudományos Konferencia (Előadások, cikkek, rezümék) II. kötet (Történelem, néprajz, folklór, irodalom, nyelvészet) Budapest, 2010:35-42.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

BOTALOV 2008-9 BOTALOV, Sz. G. *Az európai hunok* (történeti, régészeti értelmezés) 2008-9. Orosz nyelvből fordította Czeglédi Katalin, in: MARÁCZ László – OBRUSÁNSZKY Borbála szerk. A hunok öröksége HUN-idea Szellemi Hagyományőrző Műhely Budapest 2009

CZEGLÉDI 2004 CZEGLÉDI Katalin, *A székely népnév és a földrajzi nevek* in: Ősi Gyökér 2004. február-március:2-18.

CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin, *Nyelvészeti őstörténet* I. Szkíta-hun nyelv őstörténete. Hangtan. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007.

CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin, *Nyelvészeti őstörténet* II. Szkíta-hun nyelv ősmondatai. Ősmondatok, gyökök. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007.

CZEGLÉDI 2009-11 CZEGLÉDI Katalin *Nyelvészeti Őstörténet* III. A szkíta-hun nyelvek története. Gyökrendszer. (A magyar és a szkíta-hun nyelvek alapja). Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2009-11. Megjelenés alatt.

CZEGLÉDI 2009 CZEGLÉDI Katalin, Róna-Tas András „*Tudtak-e írni a magyarok a honfoglalás előtt?" című tanulmányáról*, in: Eleink Magyar Őstörténet 2009. VIII. évf. 2. szám (16): 43-56.

CZEGLÉDI 2009 CZEGLÉDI Katalin, *A hun nyelv, Ucsiraltu írásaihoz,* in: A hunok öröksége szerk. Marácz László, Obrusánszky Borbála HUN-idea Szellemi Hagyományőrző Műhely, Budapest, 2009:455-471.

В. Д. ДИМИТРИЕВ, В. А. ПРОХОРОВА ред. 1984. *Болгары и чуваши* Чебоксары 1984.

GASZIMOV 2010 GASZIMOV Hejirbaj, A hunok Azerbnajdzsán történetében in:"Magyarország és Azerbajdzsán: A kultúrák párbeszéde" IV. nemzetközi tudományos konferencia (előadások, cikkek és rezümék) II. kötet (történelem, néprajz, folklór, irodalom, nyelvészet) Budapest 2010:191-200

В. Г. ЕГОРОВ 1971 В. Г. ЕГОРОВ, *Современный чувашский литературный язык.* Чувашкнигоиздат – 1971.

KARATAY 2003 KARATAY Osman, *In search of the lost tribe* KaraM ÇORUM 2003

MARÁCZ - OBRUSÁNSZKY 2009 MARÁCZ László – OBRUSÁNSZKY Borbála szerk. *A hunok öröksége* HUN-idea Szellemi Hagyományőrző Műhely Budapest 2009

MARCANTONIO 2006 MARCANTONIO, Angela *Azt uráli nyelvcsalád.* Tények, mítoszok és statisztika. Fordította Imre Kálmán. Kiadja Magyar Ház Kft. Budapest 2006.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

17.

A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában IV.

A magyar-mongol nyelvviszony

(Bálint Gábor, A mongol-turáni nyelv c. könyvének adatai nyomán)

.

17.1. Minthogy az őstörténet komplex tudomány, a kutatók között nincs vita a tekintetben, hogy a népek kialakulásának (etnogenezisének) történetét csak több tudományág eredményeinek együttes alkalmazásával érdemes és lehet kutatni, megismerni. Az őstörténet kutatásában minden egyes tudományág nélkülözhetetlen, a nyelvtudománynak azonban rendszerint kulcsszerepet tulajdonítottak okkal vagy ok nélkül, helyesen vagy helytelenül. E dolgozatban a magyar nyelvnek az őstörténetünk kutatásában betöltött szerepéről szólok s arról, hogy azt csak az általános és alkalmazott nyelvészeti megközelítésből lehet érdemben vizsgálni.

A nyelvészeti őstörténet olyan tudományterület, ahol a nyelvtudomány eredményeit alkalmazzuk őstörténeti ismeretek szerzésére, a már meglévők közül egyesek megerősítésére, igazolására és mások elvetésére. A nyelvészeti őstörténet az általános és alkalmazott nyelvtudományok körébe tartozik. Kutatási területe kettős: a nyelvészet (leíró, történeti és összehasonlító) és a népek etnogenezisének története.

A nyelvészet a nyelv létrejöttével, kialakulásával, a népek etnogenezisének története pedig az ember születésével indul. Az emberi nyelv megszületése valamint az emberi gondolkodás megjelenése az ember és a természet olyan újszerű kapcsolatát eredményezte, amelynek máig tartó rendszere kezdődött el. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az ember és a természet ezen újszerű kapcsolata elindította az emberi nyelv megszületését és az emberi gondolkodást. A gondolkodással elkezdődött az emberi nyelv kialakulása, története, amely a természeti környezet (földrajz, növényzet, állat és embervilág) hangos lemásolásával, az ember számára legfontosabb, az életét meghatározó jelenségek hangokban való visszaadásával indult. Megjelentek az első hangutánzó-hangfestő szavak, beszédünk, nyelvünk alapja. Ettől kezdve a nyelv és az ember, a nyelv és a nép története elválaszthatatlan. Ez azt is jelenti, szükség van egy olyan tudományágra, amely a kettőt, a nyelvet és történetét, valamint a népek életét, szokásait, viselt dolgait és történetét egymáshoz való kapcsolatában is vizsgálja s ez a nyelvészeti őstörténet.

A nyelvészeti őstörténet a nem nyelvészeti jellegű őstörténeti kutatási eredmények ismerete mellett a nyelvek leíró és összehasonlító történeti vizsgálatát végzi. Ebbe a munkába a közszók mellett be kell vonni az eddig elhanyagolt és a szókincsünknek nagy részét kitevő tulajdonnevek kutatását, köztük első helyen a földrajzi nevekét. Annál is inkább, mert az írott források nagy része időben viszonylag nem túl messzire vezet vissza bennünket, ezért a földrajzi neveknek írott forrásként való felhasználása nyelvünk és történetünk kutatásában nemcsak szükséges és időszerű, hanem nélkülözhetetlen. Az eddigieknél szélesebb körű földrajzi névi vizsgálatokat kell végezni, mert nemcsak a nyelvünk és kapcsolatainak a meghatározása körül, hanem őstörténetünket illetően sincs a világ tudósai között egységesen elfogadott álláspont. A kutatásban pedig segíthetnek a földrajzi nevek, köztük elsősorban a víznevek, amelyeknek az ősei a természetnek a legelső hangos és képi másolatai lehettek, ma szókincsünknek a legősibb rétegébe tartozó gyökök, eredetileg

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

mondatszók s idővel az adott víz, vizes hely megkülönböztetett nevévé váltak. Minthogy az élet jelenlétének a legelső feltétele a víz, hiszen ételként és italként egyaránt szolgált, a kommunikáció kiinduló pontjául, a nyelv kialakulásának motiváló tényezőjeként szolgálhatott. Annál is inkább, mert a víz legszembetűnőbb tulajdonságai (hang, forma, mozgás) alkalmasak voltak arra, hogy azokat utánozva megszülethessen az emberi nyelv – így a beszéd, az írás és a tánc – őse. A legelső alakulatok a hangutánzó szók lehettek, amelyek kezdetben, mint ige-névszók, azaz igei és névszói tulajdonsággal rendelkező szavak lehettek. Az emberré válás folyamatában a legelső mondanivaló, közölnivaló az innivalóra és az élelemre vonatkozhatott s ez a víz lehetett. A szóbeli (beszéd) és az írásos (rajz) közlés megjelenése között időbeli sorrend talán nem is volt, ugyanakkor az írásos formában történő lejegyzés, azaz az írásbeliség megszületése és továbbfejlődése megnövelte a szavak, nevek, nyelvek fennmaradásának, megismerésének az esélyét mind a holt, mind az élő nyelvek esetében. S a nyelvészeti őstörténésznek be kell vonni a kutatásba az írott források őrizte adatok mellett a földrajzi neveket is. Az élő és holt nyelvek szókincsének (közszók és tulajdonnevek) és grammatikájának, valamint az írott források adatainak az együttes vizsgálatától várhatunk olyan eredményeket, amelyek támogatják és kiegészítik más őstörténeti tudományágak (néprajz, vallástörténet, irodalomtörténet, írástörténet, zenetörténet, régészet, történettudomány stb.) eredményeit, sőt azok várhatóan – ha nem jutottunk hamis eredményekre – velük egybehangzóak.

A vízforrások és környéke nem csak a jég olvadásának, eltűnésének a helye, hanem egyben az ember számára lakóhely is lehetett. Úgy vélem, a folyóforrásoknak, a vizes helyeknek az első megnevezésein alapul az ember és a természet, továbbá az ember és a nyelv valamint a természet kapcsolatának a kialakulása, vagyis a nyelvek és a népek történetének a beindulása és a köztük levő kapcsolat további fejlődése.

A legelső emberi megnyilatkozások és a természeti környezet között szoros tartalmi és formai kapcsolat lehetett. A természetnek, a valóságnak az ember számára lényeges tulajdonsága tükröződött az emberi megnyilatkozásokban. Kezdetben a hangadás a beszéd,[652]valamint a rajz és a tánc révén a valóság elemeinek a viszonylag hű másolata jelenhetett meg, mindez hosszú időn keresztül alakulhatott át jelképes közléssé. Az első megnevezéseket a nyelv a hangutánzó-hangulatfestő szavak formájában is megőrizte, a korai fejleményeket pedig a földrajzi nevek elsősorban, mint víznevek őrzik. Felismerésük, megfejtésük lehetséges, ha egy adott földrajzi terület, pl. a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító nyelvészeti, azaz hangtani, mondattani, alaktani és jelentéstani vizsgálatát elvégezzük az érintett uráli, altáji és indoeurópai családba sorolt nyelvek bevonásával. Esetünkben kiderült, hogy pl. az összehasonlító hangtani vizsgálatok eredményeképpen hangfejlődési sorok rajzolódtak ki. A szóalkotások módjai – a szóteremtés, szóösszetétel, szóképzés – megállapíthatók és világosan elkülöníthetők, a víz, vizes helyek eredeti komplex jelentéstartalmának a részjelentései felsorakoztathatók s a részjelentések további fejlődései megállapíthatók. A földrajzi nevek és a közszók kapcsolatára egyre több fény derült, melynek következtében világossá vált számomra, hogy a földrajzi nevek kutatása szükségessé teszi a szókincsünk és grammatikánk felülvizsgálatát, újra tárgyalását, ezzel együtt a nyelvi jel önkényes voltáról szóló elmélet elutasítását. A földrajzi nevek esetében a név és a jelölt objektum (vö.: CZEGLÉDI 2002: 4-31) közötti tartalmi egyezés a legtöbbször felismerhető s ez segít a név közszói jelentésének megállapításában. A víznevek közszói jelentésének a felismerése pedig egyrészt kínálja számos szó megfejtését, rávilágít a szavak nyelvek kapcsolataira, utal a nyelveket beszélő népek lakóterületeire, mozgási útvonalaira stb., vagyis következtethetünk a népek etnogenezisére. E kutatómunka (CZEGLÉDI 2004, 2005, CZEGLÉDI 2006) során derült fény arra, hogy **a magyar nyelvnek kulcsfontosságú szerepe van az emberi nyelv születésének, kialakulásának a megismerésében, a nyelvi kapcsolatok tisztázásában, következésképp őstörténetünk kutatásában,** mert a magyar nyelv egyaránt tanúskodik a nyelv kialakulásáról,

[652] A hangadás körébe tartozik az ének és a hangszerekkel, kezdetben valamilyen természeti tárgyakkal utánzott hang, amelynek a fejleménye ma a hangszeres zene.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

további fejlődéséről, változásairól és számos nyelv kapcsolatáról, köztük a magyar-török és a magyar-mongol nyelvi kapcsolatokról. A jelen akadémiai tanítás szerint a magyar-török kapcsolatok követlen kölcsönzésen, a magyar-mongol kapcsolatok pedig közvetett kölcsönzésen alapulnak. Ez azt jelenti, hogy a magyar mongol nyelvi egyezések a bolgár nyelvi kölcsönzésnek köszönhetők. Vagyis a bolgárok és a mongolok kétszer annyi ideig éltek együtt, egymás mellett, mint a magyarok és a bolgárok, miközben a bolgárok mongol szavakat vettek át, amelyeket tovább adtak a magyaroknak. Az alábbiakban ennek az akadémiai állításnak a tarthatatlanságáról szólok.

17.2. A magyar nyelv szerepe az őstörténet kutatásában a mongol nyelvi kapcsolatokon keresztül

17.2.1. Bálint Gábor kitűnő, a mongol nyelvjárások közti különbséget bemutató könyvét[653] mostanáig nélkülöztük. A könyv jelentős szóanyaga és számos nyelvtani eleme figyelemre méltó több nyelv, köztük a magyar szempontjából. Megerősíti a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a nyelvtanát, így a hangtant, az ősmondattant, a gyökrendszert, az alaktant, ezen belül a szófajok és a toldalékok rendszerét, továbbá a jelentéstant.[654] Ez azért lehetséges, mert a mongol és a mandzsu nyelvek szkíta-hun utódnyelvek ugyanúgy, mint a török. A Volga-Urál vidékén a vizeknek és a vizes helyeknek a névadói szkíta-hun nyelvű nép, népek lehettek. A magyar pedig ezeknek a nyelveknek az oszlopos tagja, ezért természetes, hogy Bálint Gábor adatai értelmezhetők a fenti nyelvtan ismeretében s a magyar nyelvvel való kapcsolatok sok esetben világosak. Az anyag külön értéke, hogy mongol nyelvjárási adatokat tartalmaz, a négy fő nyelvjárás közül - északi mongol (burját), déli mongol (csakar), nyugati mongol (dzsungár, ojrát vagy ölök vagy kalmük), keleti mongol (halha). Bálint Gábor elsősorban a keleti és a nyugati mongol közötti különbségeket mutatja be. Az alábbiakban ezeknek a nyelvjárási adatoknak a magyar nyelvvel való kapcsolataira hívjuk fel a figyelmet, miközben jelezzük más nyelvi adatok idetartozását is.

17.2.2. Elsőként olyan szavak kapcsolataira hivatkozunk, amelyeknek nyelvjárási alakváltozatait mutatja be a szerző. Jelezzük a mongol nyelvjárási adatoknak a magyarral való rokonságát jelentéstani, alaktani és hangtani oldalról egyaránt. Olykor bemutatunk a szócsaládba tartozó néhány más szót is. Mindezzel utalunk arra, hogy ezeknek a kapcsolatoknak a gyökere egyrészt a közös gondolkodás, amely lehetővé tette a közös szóteremtést vagy az azonos illetőleg hasonló kifejezésmódot, szóhasználatot. Az előforduló eltérő eseteket is jelezzük.

A mongol ***aghola*** 'hegy' szó a kelet-mongol ejtés szerint *óla*, kalmük *úla,* mandzsu *alin* 'ua.', ojr. *ûla* 'hegy'. A szó jelentése mindegyik esetben 'hegy', rokona a magy. *él* szónak, amely a TESz szerint 'valaminek a szeglete, csúcsa, valaminek a vékony széle, szegélye, pereme, hegycsúcs, hosszan, keskenyen húzódó hegynyúlvány, szúró fegyver vagy eszköz hegye, vágószerszem köszörült széle, csatasor, rendezett sereg, haladó csoport eleje, az első vagy vezető hely'. Valószínűleg ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. *il'mät, il'äm, elmi* 'él (késé)' (TESz. A szócikk írója helytelenül ősi örökségnek tartja a szót az ugor korból, miközben egyetlen nyelvből hoz adatot és nem vette figyelembe a mongol megfelelőket. A mong. *aghola* képzett szó (< *agho-:* szótő + *-la:* képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott'), a szótővel összetartozik a magy. *ág* szó. A hozzá járuló *-la* képző Eurázsia-szerte ismert képző egyik alakváltozata, amelynek teljesebb alakja a mandzsu *-lin* (vö.: *a-:* abszolút szótő + *-lin:* képző). Az adatok értéke abban is megnyilvánul, hogy a hosszú magánhangzóknak triftongus az előzménye (vö.: *agho-* + *-la, ó- ' + -la, ú-* + *-la, é-* + *-l),* erre utalnak a szótövek (*agho-, ó-, ú-, é-*).

[653] A könyv megjelenés alatt, angolból fordította és kiadásra előkészítette, szerkesztette Obrusánszky Borbála. Nyelvtani összefoglalót és szöveggyűjteményt tartalmaz. Eredeti címe: Keleti és nyugati mongol nyelvek leíró nyelvtana és szöveggyűjteménye.

[654] Eddig megjelent a Hangtan, az Ősmondattan, megjelenés alatt a Gyökrendszer, megjelenésre vár az Alaktan, ezen belül a Szófajok, a Toldalékok rendszere és a Jelentéstan.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A K-mong. ***ebül,*** *eböl, öböl,* ojr. *übül* 'tél' szónak a magyar *tél* a megfelelője. A mongol adatban eltűnt a szókezdő mássalhangzó, a magyar azonban őrzi az eredeti *t-* szókezdőt (*tél*). A triftongus és hosszú magánhangzó megfelelésre is példaként szolgálnak, vö.: mong. *ebü-:* szótő + *-l:* képző, *übü-:* szótő + *-l:* képző, magy. *té-:* szótő + *-l*: képző. A magy. *tél* a négy évszak egyike. Ősi örökség a finnugor korból. Vö.: vog. *tääl, tāl*, osztj. *täläx,* zürj. *tev, tel, töl,* votj. *tol,* cser. *tel, tele*, mdE *t'el'e*, mdM. *t'ală,* finn *talvi*, észt *talv*, lp. *dalve, tāilve, tailv* 'tél', az észtben 'hó' is. (TESz) A *tél* szavunknak a fenti finnugorba sorolt nyelvekben meglévő párhuzamai valóban rokonok, előfordul, hogy nemcsak tél, hanem hó jelentésben is ismerik. A fenti adatokkal etimológiailag nem tartoznak össze a törökségben használt szavak a hakasz[655] kivételével, vö.: csuvas *xĕl* 'tél'. Vö.: ujg., üzb. *kyš,* kirg., oszm., tat., bask., ojr., tuv., gag., kumük *kyš,* azerb., türkm. *gyš,* kazah, k.kalp., nog. *kys,* hak. *sys* 'tél'. Vö.: mong. *xoldox* 'megfagyni', *xoldüü*[656] 'fagyott, hideg'. (JEGOROV 1964) A *k-* kezdetű szavak az ősz családjába is tartoznak, amelyek arról tanúskodnak, hogy ez esetben csak a hó és a hideg, valamint az olvadás időszakát különböztették meg. A magyar *tél* szavunk azonban az év negyedik szakaszát jelöli, azt az időszakot, amikor az élő természet a születés, olvadás, kiteljesedés és érés, száradás után álomba merül. Ez azt jelenti, hogy a *tél* az álom időszaka, amelyre a magyar *álom*, az *alszik al-* töve és az Erdélyben ma is használatos *bel* 'alszik' szó is tanúként szolgál, továbbá a török megfelelők, vö.: csuv. *tĕlĕk* 'álom', ÓT., óujg. *tül,* jak. *tüül,* kirg., ojr., tuv. *tüš,* üzb. *tuš*, k.kalp., kazah, hak. *tüs,* nog. *tu's,* oszm. *düš,* türkm. *düjš,* bask., tat. *töš,* ujg. *čüš* 'álom'. (JEGOROV 1964) A magyar szóval közeli etimológiai kapcsolatban van a mong. *övöl* 'tél'. Ehhez képest az orosz *zima* 'tél' a fagyással kapcsolatos, az angol *winter* 'tél', német *Winter* 'tél' szavak *win-* tövében is hiába keresnénk az álom szót. Ugyanakkor az ang. *sleep* 'alszik', ném. *schlafen* 'ua.' szó rokona a fenti alvással kapcsolatos szavaknak.

A burjá́t ***hük'e*** 'fejsze', halha *sük'e* 'ua.' csupán a szókezdőjében különbözik, a burjátban ugyanaz a *h-* és *s-* megfelelés mutatkozik, mint a baskírban (*h*) és a tatárban (*s*). Ez esetben a 'fejsze' jelentésű *hük'e* és *sük'e* szavaknak a magyar rokona a *szike* és a *szeg*. A TESz szerint a *szike* ismeretlen eredetű, a *szeg* szóból pedig három is van. Együtt kell őket kezelni, mert a hegyes, csúcsos, éles alakjukról kapták az elnevezést. Az egyik *szeg* 'hegyes végű fa- vagy fémrudacska beveréssel való rögzítésre vagy összekapcsolásra' jelentésű, amelyet a TESz helytelenül ősi örökségnek tart az ugor korból, a hozott adatok azonban idetartoznak: vog. *süŋ, seŋk* 'ék', *saŋkw* 'ua.', *suŋ* 'ék, cövek, faszög'. (TESz) A másik *szeg* 'szöglet, csúcs, kiszögellés, falurész, területrész, vidék, sarok, zug, beszögellés, sziget'. Valószínűleg azonos *szeg* 'hegyes vaseszköz' szóval. (TESz) A harmadik *szeg* 'tör, vág, hasít, (kedvet) tönkretesz, (törvényt, esküt) nem tart meg, (meg)hajlít, (út) irányát megváltoztatja, valamilyen irányba tér, irányától eltér, szegélyez, (ruhaanyagot) beszeg, valakihez szegődik'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *säŋg-* 'tör, zúz', osztj. *sɛη-* 'üt', votj. *čig-* 'elszakad, eltörik, letörik, elszakít, eltör, letör'. (TESz) A szócikkek írója nem látja az összefüggéseket s helytelenül tartja az egyiket ősi örökségnek az ugor korból, a másikat pedig a finnugor korból. Hozzátesszük, a *szakad* stb. ige *szaka-* töve is idetartozik. E három *szeg* megnevezéséhez a mintát a vízelágazás adta. Ezen a helyen ugyanis olyan hegyes, csúcsos forma keletkezett, amely egyrészt összekapcsol, másrészt hegyes, éles, harmadrészt törés, vágás, elhajlás történt, miközben a kétágú víz szegélyez, körbevesz egy bizonyos területet.

A mong. ***sil*** 'üveg' *s-* szókezdőjével szemben a burjátban ismét *h-* van. Fontos, hogy ennek a *h-*nak az eredete *t-*.

Az ojr. ***ī,*** K-mong. *ĕī* 'ez' mutató szónak felel meg, rokona a magy. nyj. *i* 'ő', *e* 'ez'. Toldalékolt alakban is használatosak, vö.: mong. *eisi, ijši* (< *ei-* + *-si, ij-* + *-ši), teisi* (< *tei-* + *-si*), *deil, dejl* (<

[655] A hak. *sys* 'tél' szókezdő mássalhangzója nem a *k*-val, hanem a *t*-vel tartozik össze.
[656] Összetartozik vele az ang. *cold* 'hideg', a ném. *kalt* 'hideg' szó.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

dei- + -l, dej- + -l), *eimü, ijm* (< *ei- + -mü, ij- + -m*) 'így', *teimü, tijmü* (< *tei- + -mü, tij- + -mü*) 'úgy'. A szótövek (*ei-, ij-, tei-, dei-, dei-*) egymásnak alakváltozatai, van köztük eredeti *t-* szókezdős, amelyet átvett és megőrzött az orosz, vö.: or. *tot, ta, to,* 'ez, az'. A második elem toldalék (*-si, -ši, -l, -mü, -m*), az alakváltozatok közül a *-mü, -m* megfelelője megvan a magy. *ím* szóban. Az *így* (< *í- + -gy*) második eleme pedig az or. *etak (e- + -tak)* 'így' második elemével van közelebbi kapcsolatban. Az oroszban a szó átvétel.

Az ojr. ***teriün,*** *turuun* 'vezető', K-mong. *terigön, tergüün* 'ua.' tövében olyan szó van meg, amelynek rokona a magy. *terel* (< *tere-*: szótő + *-l*: képző*)* 'irányít' szó *tere-* töve.

Az ojr. ***bitsiül-*** [*bicsűl-*] 'íratni', K-mong. *bitsigöl, bičiul* 'ua.' tövében a *bitig,* magy. *betű* szó van meg. Különös jelentősége van őseink azon felfedezésének, hogy a *betű,* a *bélyeg,* az *írás* alkalmas a tudás rögzítésére, megőrzésére. Eleink mindezt annyira fontosnak tartották, hogy úgy ítélték meg, aki ismeri a betűt, az nem egyszerűen a betűvel foglalkozó, hanem egyben tudós is. Ennek a tudásnak pedig történeti, kulturális, gazdasági, katonai stb. vonzata egyaránt volt és van. Erről a témáról bővebben szólunk, mert az adatok és a tanulságok számos más mongol nyelvjárási szót érintenek, valamint kapcsolódnak a toldalékoláshoz, pl. a foglalkozásnév képzőhöz. A *jel*nek a mong. *bitig,* magy. *betű* mellett további alakjai jöttek létre a különböző nyelvekben, így a magyarban is. A jel alakulása, fejlődése során jelentéstartalmát és formáját illetően eljutott a mai értelemben a betűhöz és az íráshoz. Vö.: magy. *betű:* ’írás, szöveg, valamely beszédhang írott képe, írásjegy, szó, beszédhang’. Ótörök eredetű, vö.: türk *bitig*, ujg. *bitig*, CC. *bitik, bitiv,* oszm. *bitik,* kar. *bitik* ’írás, irat’. Alapszavuk a *biti-, bit-* ’ír’ ige, ennek a kínai *pi̯çět* ‘ecset’ szóval való egybevetése nem fogadható el. …vö.: mong. *bičik* ’irat, felirat, levél, könyv, irodalmi mű’, *biči-* ’ír’, mandzsu *bitxe* ’írás, könyv’. A mongolból átment több szomszédos török nyelvbe, vö.: jak. *bičik* ’minta, díszítés’, hak. *pičik* ’könyv, levél, írás’. (TESz)

A magy. *betű* idegen nyelvi párhuzamainak a számba vétele egyrészt igazolja, hogy a magyar szó nem lehet jövevény, másrészt további tanulságokkal jár. A jelentés szempontjából kapcsolódnak a fenti szavakhoz. Hangtanilag a szókezdő *b-* elvileg lehetne a *p-* zöngésedésének az eredménye, de keletkezhetett egy *w* > *b* változás során is. A szó belseji *–t-* egyrészt megmaradt, másrészt (*-t-* >) *–č-* lett belőle, amely *–i* előtt igen gyakori. A végső *–k* a török és mongol nyelvek egy részében megmaradt, a másik részében *-k* > *-x* spirantizáció történt, a harmadik részében pedig *-k* > *-γ* > *-w* > 1. *-v* 2. -V > -0 változások voltak. A *–v*-ről tanúskodik a tör. *bitiv,* a *–0*, azaz a mássalhangzó eltűnéséről a magy. *betű* szó, ahol a mássalhangzó eltűnése az előző magánhangzó megnyúlásával járt. A földrajzi névi kutatásaim fényében nem lehet *bit-* igetőből kiindulni. Olyan nómen-verbum lehetett az előzmény, amely egyik irányban a főnévi tulajdonságát tartotta meg, azaz főnévvé változott, a másik irányban pedig igévé különült.

Bár a csuv. *pata* ’petty, folt, foltocska, sebhely’, vö.: k.kalp. *patas* ’sáros, nem tiszta’. (JEGOROV 1964) nem használatos a betű jelölésére, a szavunk nagy családjába tartozik.

A hak. *pičik* ’könyv, levél, írás’ azért is érdekes, mert a *p-* szókezdője összetartozik a magy. *petty, pont* stb. *p-* szókezdőjével, a *–č-* pedig rokon a hun *bicsigecsi –cs*-jével. Ez a hang olyan *–t-*ből lett, amely a zöngétlenségét megőrizve *–s*-szé is válhatott, amelyet az or. *pism’o* ’levél’, *pisat’* (*pisa-*: szótő + *-t*’: főnévi igenévképző) ’írni’ stb. őriznek: *-t-* > *-ὺ – (-th-)* > *-s-*. Az *-s*-nek ugyanaz a zöngétlen réshang az előzménye, mint a magy. *felhő* szó *-h*-jának. Az or. *pisat’* ’írni’ - Indoeurópai jellegű, közszláv eredetű. Vö.: óporosz *peisāi* ’írnak’, lat. *pingere* ’rajzolni’, gör. *poikilos* ’éles’ … (SIS). A szó (*pisa-:* igető + *-t’*: főnévi igenévképző) tövével számos magyar szó összetartozik annak ellenére, hogy egyrészt a magyarban ’írás’ jelentése nem használatos, másrészt a TESz más véleményen van e szavak etimológiáját illetően. Vö.: or. *zapiska* (< *za- + piska)* ’levélke, cédula’, or. *zapiski* (< *za-:* prefixum + *piski*: ’írások’, többes szám) ’jegyzetek, feljegyzések, visszaemlékezések, tudományos közlemények’. A magy. *piszka-* ld. *piszkafa, piszkavas, piszkál,*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

piszke stb.,[657] mint írásra is alkalmas szerszámnak van köze az orosz szóhoz. Az orosz szó pedig nem lehet indoeurópai jellegű közszláv eredetű.

Az indoeurópaiba sorolt nyelvek közül figyelemre méltó az ang. *badge* 'jelvény, jelkép, szimbólum, bélyeg' szó. Hangtanilag közelebbi kapcsolata van az ÓT. *bitig* formával.

A szavak azt a módot is tartalmazzák, hogyan készítették a jelet, szúrással, véséssel, vágással, vakarással, pettyezéssel, pontozással, nyomással stb. Mint ahogyan a víz a csöpögése, ill. a járása közben nyomot hagy, pettyet, pontot, vonalat, mintát ír a földben, az ember ilyet képes alkotni különböző tárgyakra szúrással, vakarással stb., amelyről számos szavunk tanúskodik. A magy. *pecsét* a *folt* szóval kapcsolatos, a magy. *ró, rov-* pedig arra utal, hogy a jeleket véséssel készítették, azaz rótták. A szó nemcsak a rovásírásunk emlékét őrzi, hanem több, rokon jelentésben is ismert, vö.: magy. *ró-, rov-* 'adót kivet valakire, teherként, kötelességként előír valakinek, feljegyez, összeír, nyilvántart, (fából) összeállít, vág, metsz, …üt, csap'. A TESz örökségnek tartja a finnugor korból. A magy. *ró, rov-* ige és az or. *ryt'* (*ry-* + *-t'*), *rvat'* (*rva-* + *-t'*) 'tépni, szakítani' töve összetartozik. A magyar szó finnugor kori örökségként való magyarázata nem megalapozott.

Kiterjedt keleti kapcsolatokkal rendelkezik a magy. *ír* 'fest, beszédet látható alakban rögzít, feljegyez'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: oszm., tat. *yaz-,* kirg. *žaz-*, bask. *yaδ-*, csuv. *śyr-*', vö. még mong. *dzsiru-,* mandzsu *ńiru-* 'vonalat húz, fest, ír'. A magyarba került ócsuvas alak **yr* lehetett. Vö.: még osztj. *içèritä, içăritāyé* 'vonalat húz, ír'. (TESz) A fenti adatok sorát bővíti Jegorov, vö.: csuv. *śyr* 'írni', ÓT. *yaz-,* ujg., azerb., türkm., oszm., gag., tat., bask., nog. *jaz-*, üzb. *joz-,* kirg., kaz., k.kalp. *žaz-*[658], karacs. *dzsaz-,* jak. *syruj* 'írni', *suruk* 'levél'…(JEGOROV 1964) Az *ír-* igéből főnevet is képeztek, pl.: magy. *írás*, csuv. *śyru* 'betű, írás', or. *pis'mo* 'írás, levél', közszláv eredetű. (SIS)

A magy. *ír* szónak rokona a csuv. *śyr* 'írni' ige, vele pedig összetartozik az or. *čerta* 'vonal, vonás, jel' (SIS), (*čer-* + *-ta*) töve is. A szókezdő *č-* eredete elvileg *t-* vagy *k-*, eldöntik a török adatok, amelyek szerint *t-*. Idetartozik az or. *čertit'* 'rajzolni' (*čer-*: igető + *-ti:* deverbális nomen képző + *-t':* főnévi igenévképző).

A vizsgált szavunk rokona többszörösen képzett szóban is felismerhető, pl.: or. *razdirat' (raz-* + *dira-*[659] + *-t'*) 'széttép, szétszaggat' ige töve a *dira-* összetartozik a magy. *tör-* igével, a *darab* szóval, a *darabol* tövével. A ném. *Schrift (Schrif* + *-t*) töve a csuv. *śyr* 'írni' és társainak a közelebbi rokona.

A szavak a jel készítésének a módjairól is tanúskodnak, az egyik nyelvben, mint jelkészítés maradt fenn, pl. vágás, metszet, nyírás, a másik nyelvben azonban csak a vágás, nyírás jelentésben használatos. Ilyen, pl. a magyarban a *nyír, metsz, metél, piszkál, piszke, vakar* stb. A magy. *nyír* 'vág, metsz' bár a TESz szerint ismeretlen eredetű, összetartozik a mandzsu *ńiru-* 'vonalat húz, fest, ír' igével. A csuv. *śyra* 'vonal, vonás', ujg. *žira,* kirg., kaz. *žyra* 'vízmosás, vízzel mosott árok, szakadék'. Vö.: csuv *śyr-*[660] 'vízzel mosni a partot, barázdát csinálni, jelölni, vonalat húzni', nog. *jyr* 'gátat tépni, szakítani', kaz., k.kalp. *žyr* 'tépni, szakítani, ásni (földet)', kirg. *žyr* 'széttépni, szétszakítani', csag. *jyr, jyrga* 'ás, kapar, túr, a víz szétszakít', jak. *suruj* 'jelezni, vonalat húzni', vö.: mong. *zurax* 'jelezni, vonalat húzni, rajzolni'. (JEGOROV 1964) A magy. *szúr* és *ír* igével van közelebbi kapcsolatban.

A magy. *metél, metsz* 'bevág, levág stb.'… *met* tövét ismeretlen eredetűnek tartja a TESz. A szó etimológiájának megírásához hasznos számba venni további adatokat, pl. a következő szavakat: or. *metka* 'megjelölés, jelzés, jel, jegy, ismertetőjel', or. *metit'* 'megjelöl, céloz, törekszik valahová'. (HADROVICS – GÁLDI 1951), 'vágni, vésni, vésetet, vágást csinálni', vö.: gót *maitan* 'vágni, vésni'. (SIS) Az or. *zametka* 'megjegyzés, feljegyzés, jelző, jel, jelzés' (HADROVICS – GÁLDI

[657] A rokonságába tartozik a magy. *tüske, tövisk* is.
[658] Vö.: magy. *zúz, zúza*.
[659] Vö.: magy. *tör.*
[660] Vö.: magy. *szúr.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

1951) szó *za-*: prefixum + *metka* elemekre bontható.

Az indoeurópai nyelvek adatai közül, pl. az ang. *write* 'írni' ige közelebbről összetartozik a magy. *vakar* 'valaminek a felületét kaparja' igével, amelyet a TESz ismeretlen eredetűnek tart. Vele kapcsolatos a csuv. *var* 'elás, elrejt', hak. *or* 'ásni, kapálni', kirg. *or* 'gödör', stb. (JEGOROV 1964), csuv. *var* 'árok, patak'. Mindegyik szó tartalmazza az *–r*-t úgy, mint a ném. *schreiben*, a lat. *pingere*, a magy. *ír* és társai. A szó kezdetén azonban az angol a *w*-t, azaz a *v*- előzményét használja ma is. A *w*- pedig olyan eredeti *t*- fejleménye ($t > \delta > w$) amelyet őriz a magy. *tör, törik, túr* ige, s a török megfelelői között szerepel, pl. az ÓT. *tärs,* de idetartozik a magyar *dara* is ($t > \delta > d$), amelyben egy másik irányú változás során vagy a δ zöngésedése és zárhangúsodása következett be, vagy pedig közvetlenül a *t*- zöngésedett (*t- > d-*). Jelentésében benne van, hogy a víz amint mosta az árkot, alakította a saját medrét, egyben túrta a földet, másképpen tört, zúzott. A vízhez hasonlóan hagy nyomot az ember, amikor valamilyen jelet készít, ír.

A továbbiakban idetartozik a magy. *tör*[661]*,* az ÓT. *tärs* 'ver, kopog, dönget, dörömböl, tör,' (DTS:545), amellyel közelebbről kapcsolatosak a csuv. *śyr* 'írni' és társai, köztük a magy. *ír.*

Előfordul, hogy a jelen tudós álláspont szerint valamely jel jelentésű szó nem használatos a magyarban, de ismert az ÓT. -ben és az altáji nyelvekben. A nyelvészeti őstörténeti kutatásaim során azonban kiderült, hogy a dolog nem így áll. Pl. az ÓT. *tamga* és a magy. *nyom*[662] igenévszó közötti genetikai kapcsolat tanúskodik egyrészt arról, hogy mindkettő ismert 'sajtó, nyomás, nyomtatás, nyom, lenyomat' jelentésben, másrészt nem 'sajtó' jelentésben, ám etimológiailag idetartozik a *támpont (tám + pont)* előtagja illetőleg a *támasz (táma- + -sz), támaszkodik (táma- + -sz + -kodik)* töve, de rokon az oszm. *tüm* 'egész', *tam* 'éppen, pontosan' szó valamint az oszm. *temel* 'alap' teme- töve, a csuv. *tymar* 'gyökér' *tyma-* töve és nyelvi megfelelői. A *tamga*: nincs meg sem a TESz-ben, sem az Idegen szavak szótárában, de bőven adatolt az ótörökben, vö.: ÓT. *tamγa* 'sajtó, nyomás, nyomtatás, nyom, lenyomat, jelleg, sajátosság, veret, jel, jegy, jelzés' (DTS:530), ÓT. *tamγačï* 'a pecsét őrzője'. (DTS:530) A *tamγačï* szerkezeti felépítése: *tamγa-*: szótő + *- čï:* foglalkozásnév képző. Az ÓT. *tamγala-* 'bélyegezni, megjelölni, védjeggyel ellátni, hitelesíteni, megjelölést, jelzést, jelet, jegyet, ismertetőjelet, pecsétet tenni, helyezni, rakni, felállítani' (DTS:530) Szerkezeti felépítése: *tamγa-:* szótő + *-la:* igeképző. Az ÓT. *tamγalïγ* 'pecséttel, jellel, jeggyel bíró, rendelkező' (DTS:530) A *tamγa-:* szótő + *-lïγ:* 'valamivel való ellátottság'-ot jelölő képzőből áll. A *tamga* egyéb kapcsolataira ld. ÓT *tamγalïq* 'kis ebédlő asztal', *tamγaq* 'torok', *tamγaqla-* 'nyakon ütni' (DTS:530). Az ÓT. *tamγa*[663] összetartozik a csuv. *tămxa* (Ašm.) 'ua.' szóval, amely nincs meg Jegorovnál, megvan azonban az elődje, a csuv. *tumxa* 'tamga, pecsét, bélyeg, jel'. Vö.: óujg. *tamga* 'jel, bélyeg', csag. *tamka*, ujg., üzb., kirg., nog., k.kalp., alt., bask., tat. *tamga*, kaz. *taŋda*[664]*,* türkm. *tagma,* azerb., kum. *damga,* tuv., hak. *taŋma* 'pecsét, bélyeg', vö.: mong. *tamga* 'ua.'. Vö.: perzsa *tämga* 'a mongol kánok nagy pecsétje, írás, amit ilyen pecséttel láttak el'. (JEGOROV 1964)

A földrajzi névi kutatások fényében a *tamga* genetikailag rokon olyan közszóval, amely a földrajzi nevekben is megvan. Ilyen a *tamga* kapcsolatai között kulcsfontosságú csuvas *tukmak* közszó, a földrajzi névi *Tukmak* és alakváltozatai. Mint közszó: csuv. *tukmak* 'súlykoló, mozsártörő,

---

661 ld. még *zúz* 'ide-oda rángat, meggyötör, összetör, összenyom (átvitt értelemben is),…' Bizonytalan eredetű. (TESz)

662 A *tamga* magyar jelentéstani megfelelője a *nyomda* szavunk nyomat jelentése, amelynek a töve a *nyom-,* s *–da* pedig névszóképző, rokon a *nyomat –t*-jével. Éppen ezért tanulságos figyelembe venni a TESz információit a magy. *nyom* szóról: 1. főnév: 'járás után visszamaradó jel a talajon, maradandóság, tartósság, valamely jelenség, állapot jele, hatása, nemzetség, egy lépésnyi távolság,, mód, kis mennyiség', 2. ige: 'rászorít, nyomot hagyó eszközzel megjelöl, súlyával ránehezedik, taszítva, szorítva valahova juttat, (ki)sajtol, hátrányos helyzetbe juttat, súlya van, (írásművet) nyomtat, hirtelen mozdulattal tesz, dug'. Valószínűleg ősi örökség az ugor, esetleg a finnugor korból, a megfelelések azonban vitatottak. Vö.: zürj. *ńumir-, ńamir kerni* (*kerni* 'csinál'), cser. *ńumorgém* 'összenyomódik'. (TESz) A szó semmi esetre sem lehet ősi örökség sem az ugor, sem a finnugor korból. Az adatok más nyelvi kapcsolatokra utalnak.

663 Vö.: magy. *Timok* 'a Duna jobboldali mellékfolyója'. (KISS 1980), magy. *Tamók* csn. (KÁZMÉR 1993), *Timka* csn. (KÁZMÉR 1993), *Timkó* csn. (KÁZMÉR 1993), *Tomka* ld. *Tanka* csn. (KÁZMÉR 1993)

664 A szónak csak a *taŋ-* töve tartozik össze a *tamga*-val, a *-da* elem képző.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

mozsárütő, sulyok, fakalapács, verés, ütés', ujg., oszm., gag., türkm. *tokmak*, alt. *tokpak, topkok*, ojr. *tokpok,* hak. *toxpax,* tuv. *dokpak*, üzb. *tukmok*, azerb. *toxmag*, bask., tat. *tukmak*, kirg. *tokmok,* kaz., k.kalp. *tokpak* 'súlykoló, mozsártörő, mozsárütő, sulyok, fakalapács'….(JEGOROV 1964) Mint földrajzi név: *Tukmak* f. TB.146.: bask. *Tukmak*, or. *Tukmak* Beleb., az or. Useń bal oldali mellékfolyója. < bask., or. *Tukmak* < *Tuk* + *mak*. A *tukmak* szó gyakori a víznevekben, a forrással rendelkező, illetőleg elágazó folyó nevében fontos szerepe van a szempontunkból is, mert hozzá hasonló az elágazó fa, amelyből lehet bunkós végű fát, fakalapácsot készíteni. A *tukmak* olyan találkozási pontot jelöl, amely lehet folyó forrása, az egyik folyónak a másik folyóba vagy tóba való beletorkollásának a helye, a fa elágazásának a helye stb. Szerepéből adódóan több jelentést is magába foglal. Számos szó közül idetartozik a bask. *tamak* 'torok, (folyó) torkolat' szó is, a magy. *tám-* tő, amely pl. a magy. *támpont* (*tám* + *pont*) előtagjával azonos. Velük rokon az oszm. *tam* 'éppen, pontosan', cser. *tom* 'mag (lényeg)' szó. A *tukmak* (*tuk-mak*) a jelentés oldaláról nézve, mint találkozási pont, forrás, alapul szolgált a jel, az írás témakörében vizsgált szavaknak. A hangtan felől nézve pedig az ÓT. *tamga, tamak,* az oszm. *tam,* a magy. *tám* (vö. *támpont*) és a *támasz* (*táma* + *-sz*) ige tövének formái az eredetibb *tukmak* két *k* hangjának a változásai során keletkeztek. A szókezdő *t-* változásának egyik eredményeképpen pedig a magy. *nyom* lett.

A *jel* szavunkkal hangtanilag és jelentéstanilag szoros összefüggésben van a *bélyeg* (*bé* + *-lyeg*) és a *billog* (*bil-* + *-log*) *bé-* ill. *bil-* töve. Vö.: magy. *bélyeg, billog* 'megjelölésként sütött bélyeg, sebhely, ismertetőjel, bélyegző, értékjegy, postai értékjegy'. Ótörök eredetű, vö.: türk *bilig* 'tudás', ujg. *bilik* 'jel', bolg. *bälik, bälük,* 'ua.', kirg. *belgi* 'ua.', csuv. *pallă* 'ua.' Mindezek a *bil-* 'tud' ige származékai. A törökség minden ágában megtalálható szó megfelelője megvan a mongolban is, vö.: mong. *belge* 'jel'. A török szó bekerült több szláv nyelvbe is, vö.: blg. *beleg* 'bélyeg, ismertetőjel', szb.-hv. *bèleg* 'bélyeg, jegy, anyajegy, sebhely, okmánybélyeg', szln. *beleg, bileg* 'bélyeg, jegy', or. *beleg* 'jegy, fehér folt', aláírással ellátott űrlap a bemutató személy meghatalmazásának igazolására. …A bélyeg eredeti jelentése 'az állat testére sütött tulajdonjegy', s ez a török népeknél a nomád állattartással függ össze. – A *billog, bilyog* talán nem a bélyeg magyar alakváltozataként, hanem a h. lat. *bilochus* a bélyeg ómagyar alakjának *–s* képzős származékából, a **bilüküös*-ből származott. (TESz) A magy. *billog* (*bil-* 'jel, írás, betű' + *-log* 'valamivel való ellátottság' képző) relatív töve (*bil-*) rokon a magy. *bölcs* (1. *böl-* 'betű, jel' + *-cs:* foglalkozásnév képző ld. 'betűs, betűvel, jellel foglalkozó' 2. *böl-* ld. csuv. *pĕl-* 'tudni' + *-cs*: képző, ld. magy. 'tudós') tövével (*böl-*). A magy. *bélyeg* és a *billog* szavaknak kiterjedt rokonsága van az altáji nyelvekben, vö.: csuv. *palăk*, *palkă* régi, 1. 'jel, jelzés', 2. 'síremlék', a bulgár sírfeliratokon *bel'uk* (cirill *белюк*), ősszláv, (óbolg.) *beleg,* mai bolg. *beleg* 'jel, jelzés', magy. *bélyeg* 'jel, jegy, bélyeg', ÓT., ujg. *bälgü*, csag. *belgü*, kirg., kaz., k.kalp., nog., kum., türkm., üzb. *belgi,* tat. *bilge*, bask. *bilde, bilge*, alt. *pilek, pilgi* 'jel, jegy', mong. *beleg*, burj.mong. *belge* 'jel, jegy, bélyeg, előrejelzés'. (JEGOROV 1964) Meg kell jegyezni, hogy a cirill *белюк* egy idegen **belük* átvétele. A bask. *bilge* 'jel, ismertetőjel' mellett a *bilde* 'jel, jegy, vágat, véset' pedig azért fontos adat, mert *bil-* + *-de* (szótő + képző) elemekből áll, ahol a képző olyan korábbi formát őriz, amelynek tovább fejlődött változata a csuv. *pallă (pal-* + *-lă),* magy. *billog* (*bil* + *log)* szavakban a *–lă* ill. *–log –l-*je. (vö.: *t* > *δ* > 1. *d,* 2. *l.)*

A magy. *jel*[665]*, bélyeg, billog* és a csuv. *pallă, palkă, palăk* szavakat összeköti egyrészt a jelentés, másrészt a hangtani felépítés, harmadrészt a szerkezeti felépítés. A *–t-* megőrződött a magy. *betű* szóban és számos nyelvi megfelelőjében, vö.: ÓT. *bitig*, amelyeket *be-* + *-tű* ill. *bi-* + *-tig* elemekre lehet bontani. A csuv. *pallă* ld. *palăk, palkă* 'jel, bélyeg stb.' *palăr-* 'ismertnek lenni', *pĕl-* 'tudni, ismerni', ÓT., ujg., üzb., azerb., türkm., oszm., kirg., kaz., k.kalp., nog., ojr., tuv. *bil*, alt., hak. *pil,* tat., bask. *bel* 'tudni, érteni' (JEGOROV 1964) igető szorosan összefügg a magy. *bölcs* szó tövével. A magy. *bölcs* egyrészt tudós, aki tud, azaz a jellel, a betűvel foglalkozik, másképp a betűt, a tudást őrzi. Ez a kettősség nem véletlen, hisz a betű rögzíti a tudást s a betű ismerete, őrzése fontos a tudásnak a megszerzéséhez és megtartásához egyaránt. Tudósnak, bölcsnek, pecsétőrnek

[665] Vö.: *jelleg* (*jel* + *-leg*). A TESz szerint „nyelvújítási származékszó, a *jel* főnévből alkották *-g* képzővel". Ez a magyarázat elfogadhatatlan, nem igazolja a rendszer.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

valamikor rangot jelentett őseinknél, így volt ez a hunoknál is.

Bár az or. *bilet* szót XVIII. századi franciából való kölcsönszónak tartják, kiterjedt kapcsolatait érdemes számba venni, vö.: fr. *billet, billette,* ófr. *bullette,* amely a lat. *bulla* 'írás' szóból származik (SIS) s a magy. *bulla* 'ünnepélyes pápai rendelet, pecsétes középkori oklevél, pecsét' stb. szót szintén latin eredetűnek tartják, vö.: lat. *bulla* 'buborék, gömbölyű dísz, pecsét', h.lat. *bulla* 'függő pecsét, ónpecsét'. Beletartozik számos európai nyelv szókészletébe, vö. ang. *bull,* ném. *Bulle,* fr. *bulle,* or. *bulla* 'bulla'. A magyar szó jelentései a latin jelentéseknek felelnek meg. Történettudományi szakszó. (TESz)

A magy. *billog* és az or. *bilet,* a magy. *bulla* összetartoznak. Közös gyökerük az idők mélyére nyúlik. A magy. *bélyeg* szó *bé-*, a *billog* szó *bil-,* a csuv. *pallă* szó *pal-* és a bask. *bilde* szó *bil-* töve összetartozásának hangtani oldalról az a magyarázata, hogy mind az *–l,* mind a *–0* (mássalhangzó hiánya) közös ősből fejlődött külön utakon: *t* > *δ* > 1. *l* 2. *w* > *V* > *0.* Az eredeti *t* megőrződött a magy. *betű* szóban és számos altáji rokonában. Egy harmadik irányú változás eredménye lett a *d* ill. *d',* vö.: azerb. *adly* (*ad-* + *-ly:* 'valamivel való ellátottság' képző) 'neves, névvel ellátott' szó töve és társai, magy. *jegy.*

A földrajzi nevek fényében a magy. *jel, jegy, név, betű, ír, nyom* és az ÓT. *tamga* tartoznak össze, a további képzett szavaknak azonban csak a tövével, vö.: magy. *jelleg* (*jel-* + *-leg*), *jegyes* (*jegye-* + *-s*), *neves* (*neve-* + *-s*), *betűs* (*betű-* + *-s*), *írás* (*írá-* + *-s*), *bélyeg* (*bé-* + *-lyeg*), *billog* (*bil-* + *-log*). A *–log, -leg* képző rokon a csuvasban használatos *–lă*, és a további török nyelvekben meglévő változatokkal, vö.: csag. *–lyg*, ujg. *–lik,* üzb. *–li*, türkm. *–ly*, kirg. *–tuu*, azerb. *–ly*, alt. *–lu*, hak. *–tyg*, tat. *–ly*, amelyek a 'név' jelentésű szavakhoz járultak: csuv. *jatlă* 'névvel bíró, névvel ellátott, nevezett, jelzett, ismert', vö. óujg., csag. *atlyg* 'névvel bíró, nevezett', ÓT. (jeny.) *atag* 'hírnév, dicsőség, nevezetesség, jelzett, ismert' ujg. *ataglik*, üzb. *otli,* türkm., oszm., k.kalp. *atly,* kirg. *attuu,* azerb. *adly,* alt. *adylu,* hak. *attyg* 'névvel bíró, nevezett, nevezetes, híres, ismert, tisztelt, tat. *atly* 'névvel bíró, neve szerint', vö.*: atakly* 'neves, jó nevű, előkelő'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük relatív szótő + képző: csuv. *jat-* + *-lă,* óujg., csag. *at-* + *-lyg*, stb., ahol a relatív tövekkel rokon az ÓT, (jeny.) *atag.* A fenti okból egyértelműen következik, hogy a név is jel. Világos, hogy a relatív szótő azonos a 'név' jelentésű szavakkal, vö.: csuv. *jat* 'név, elnevezés', ÓT., KB., MK., Zamahš. *at,* azerb. *ad*, csag., ujg., kirg., kaz., k.kalp., nog., alt., ojr., tuv., hak., oszm., tat., bask. *at,* üzb. *ot,* türkm., jak. *aat* 'név' (JEGOROV 1964).

A magy. *jel* alakváltozata a csuv. *jalav* 'zászló, lobogó', vö.: csag. *jalav* 'zászló, lobogó', üzb. *jalov* rég. 'zászló. lobogó', tyumeni *jalaj* 'zászló, lobogó'. (JEGOROV 1964)

Ami a magy. *név* szót illeti, tanulságos idézni a TESz véleményét: Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *nɛm,* osztj. *nem,* zürj. *ńim,* votj. *ńim,* cser. *lĕm*, mdE. *l'em, l'äm'*, mdM. *lém,* fi. *nimi,* észt *nimi,* lp. *nâmmâ* 'név', szam.jur. *ńim,* jeny. *ńi'*, tvg. *ńim*, szelk. *nim,* kam. *nım* 'név' (TESz). Szerkezeti felépítésük abszolút szótő + képző: magy. *né-* + *-v,* vog. *ne-* + *-m,* osztj. *ne-* + *-m,* zürj. *ńi-* + *-m,* votj. *ńi-* + *-m,* cser. *lĕ-* + *-m*, mdE. *l'e-* + *-m, l'ä-* + *-m'*, mdM. *lé-* + *-m,* fi. *ni-* + *-mi,* észt *ni-* + *-mi,* lp. *nâm-* + *-mâ* 'név', szam.jur. *ńi-* + *-m,* jeny. *ńi'*, tvg. *ńi-* + *-m*, szelk. *ni-* + *-m,* kam. *nı-* + *m.* A 'név' jelentésű szavak relatív tőként alapul szolgáltak képzett szavaknak. Ugyanakkor a felépítésük abszolút szótő + képző. A magy. *név* és párhuzamai az ÓT. *tamga* stb. szavakkal tartozik össze közelebbről, továbbá a csuv. stb. *tukmak* szóval (*tuk-* + *-mak*). A képző *m-* ill. *v-* kezdő mássalhangzójának közös az előzménye: *w-* (< *δ-* < *t-*). Az eredeti mássalhangzó a *t-,* ismert a török nyelvekben.

Idetartozik az or. *im'a* (*имя*), amelyet indoeurópai jellegű közszláv szónak tartanak, vö: or. *im'a* < *imę-* < **jьmen-,* vö.: alb. *emen,* gót *namō,* mém. *Name,* lat. *nōmen* (SIS), ld. még ang. *name* 'név'. Szerkezeti felépítésük abszolút szótő + képző: or. *i-* + *-m'a* < *i-* + *-mę-* (< **jь-* + *-men-),* alb. *e-* + *-men,* gót *na-* + *-mō,* mém. *Na-* + *-me,* lat. *nō-* + *-men,* ang. *na-* + *-me.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A legújabb hun kutatások is igazolják, hogy a *bicsigecsi* (*bicsige –csi*) 'betűs, aki betűvel foglalkozik' mint hun nemesi rang volt ismeretes. A hun *kutugu* másik csoportot képvisel, mégpedig a *k-* kezdetűekét, amelyhez tartozik a magy. *könyv*, or. *kniga* 'könyv', csuv. *kĕneke* 'könyv' is. Alapul pedig olyan szó szolgált, amely a magy. *könyök* főnévvel, a *konyul* ige s a *konty* főnév tövével van összefüggésben. A szó akkor születhetett, amikor a tekercsek tartalmazták, őrizték az írást.[666]

A hun *bicheqi* szintén jelentős magyar szempontból is. A szó a hun idők *bicsigecsi* (*bicsige-* + *-csi)* első elemével azonosítható. Közeli rokona a török *bitigči* (*bitig-* + *-či*), magy. *betűs* (*betű-* + *-s*). A második elem a *–či, -š* képzők, azaz foglalkozásnév képzők. Ha számba vesszük a 'forrás, folyó' jelentésű és a víz létrehozta nyomokat, árkokat, vízmosásokat, azaz jeleket kifejező szavakat, akkor azt látjuk, hogy azok számos esetben nemcsak egymással tartoznak össze etimológiailag, hanem az írással kapcsolatos szavakkal is. Ennek az a magyarázata, hogy a víz eredeti komplex jelentéstartalmának részét képezi az a jelentés, ahogyan a víz nyomot hagy maga után, jelet csinál a földön, földben. A jelentésfejlődés során egyrészt a víznek a nyoma, a jelkészítő tevékenysége mintául, alapul szolgált az ember jelkészítő tevékenységének, másrészt az idevonatkozó, már meglévő szavak készen álltak az írás különböző formáinak megnevezésére. A földrajzi nevek fényében történő kutatások világossá teszik, hogy az írásnak, rajzolásnak, a betűnek, a jelnek, névnek, jegynek, nyomnak, tamgának a mintájául maga a forrás, a vízcsepp, a víz szolgált a maga tulajdonságaival, tevékenységével, a környezetre, talajra tett hatásával.

Nemcsak a földrajzi nevekből, hanem a magyar nyelv szavaiból is kiolvasható, hogy a kezdeteket tekintve a beszéd, a szó, mint jel ugyanúgy hangutánzó eredetű, a természet, azaz a víz hangját utánzó hangutánzó szavakra épül, mint ma a hangutánzó szavak. A *szó,* mint jel az eredeti komplex jelentéstartalom egyik része, amely idővel a használat során önállósodott és a nyelvi rendszer egyik legfontosabb elemévé vált és a beszéd alapegysége lett. A másik fontos elem a víz nyomával kapcsolatos jel, azaz a *betűvel* és az írással összefüggő szavak családja, amelynek valamennyi tagja más-más utat bejárva önállósodott. Az pedig egyértelmű, hogy a magyar nyelv ebből az ősi közös gyökerű gondolkodásból a legtöbbet őrzött meg. Ezek a szavak, adatok nagyon ősi, közös gyökerű gondolkodást jeleznek a három nyelvcsaládba (uráli, altáji, indoeurópai) sorolt nyelvekben. Nemcsak jelentéstanilag, de hangtani és alaktani szempontból is egy olyan összefüggő rendszert alkotnak, amelyek eleve lehetetlenné teszik a magyar szavaknak más nyelvekből való kölcsönzését, hitelt érdemlő bizonyítás híján pedig bármilyen szintű (uráli, finnugor vagy ugor kori) finnugor nyelvi eredeztetését. Ugyanakkor nemcsak arról tanúskodnak, hogyan, minek a mintájára, miért és mi célból születhetett meg maga az írás, hanem arról is, hogy a magyarok ősei kivették részüket az írás alkotásából. Ahhoz pedig, hogy ennek az okát minél jobban megismerjük, a magyarázatát megadjuk, a földrajzi névi kutatások mellett további nyelvészeti, valamint a társtudományok kutatásainak újabb és újabb eredményei szükségesek s ezek nem kerülhetők meg akkor sem, amikor pl. a magyarok honfoglalás előtti írásbeliségéről kívánunk szólni.

Az előzőekhez kapcsolódnak a halha mong. *iroa, irowa, jor, jirô, jorô* 'jel, végzet', ojr. *joro* 'ua.' szavak, amelyek a magy. *ír,* csuv. *šĕr* 'ír', magy. *betű* stb. szavakkal rokon közelebbről. (vö.: CZEGLÉDI 2009) Szerkezeti felépítésük abszolút szótő + képző: *i-* + *-roa, i-* + *-rowa, jo-* + *r, ji-* + *-rô, jo-* + *-rô, jo-* + *-ro,* magy. *í-* + *-r,* csuv. *šĕ-* + *-r.*

A *betű* családjába tartozik a K-mong. *dzuro-k, dsiro, zura, suro* 'rajzol, valamit húz, számít, vázol', ojr. *zurŭ* 'ua.', *zuru-k* 'vázlat, rajz' s a magy. *ír* szóval rokon közelebbről. A szót a TESz csuvasos jellegű ótörök jövevényszónak tartja helytelenül, azonban a hozott példák idetartoznak, amelyeknél többet tartalmaz Jegorov szótára, vö.: csuv. *šyr* 'írni, lejegyezni', *šyru* 'levél', *šyrušă* 'író, titkár', ÓT. *jaz,* ujg., azerb., türkm., oszm., gag., tat., bask., nog. *jaz*, üzb. *joz,* kirg., kaz., k.kalp. *žaz,*

[666] Velük közös gyökerű az ang. *knee* 'térd, hajlat, kályhacső stb'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

karacs. *džaz,* jak. *suruj* 'írni', *suruk* 'levél'. (JEGOROV 1964)

Eredetileg a víz írt jelet, a víz hagyott nyomot, azaz vájatot maga után, onnan van az elnevezés. Szerkezeti felépítésük abszolút szótő + képző: K-mong. *dsi-* + *-ro, zu-* + *-ra, szu-* + *-ro,* ojr. *zu-* + *-rŭ,* csuv. *śy-* + *-r, śy-* + *-ru, śy-* + *-ru-,* ÓT. *ja-* + *-z,* ujg., azerb., türkm., oszm., gag., tat., bask., nog. *ja-* + *-z*, üzb. *jo-* + *-z,* kirg., kaz., k.kalp. *ža-* + *-z,* karacs. *dža-* + *-z,* jak. *su-* + *-ruj*, *su-* + *-ruk.* A csuv. *śyruśă* relatív szótő (*śyru-* + *-śă*: foglalkozásnév képző elemekre bontható. A szótövek eredeti kezdő mássalhangzója *t-* volt, amelynek különböző fejleményeit tartalmazzák az adatok: magy. *0-* (< V- < *w-* < *δ-* < *t-*), K-mong., ojr. *z-* (< *δ-* < *t-*), K-mong. *ds-* (< *δ-* < *t-*), K-mong., jak. *s-* (< *th-* < *t-*), csuv. *ś- (< t'h- < t'- < t-),* ÓT., ujg., azerb., türkm., oszm., gag., tat., bask., nog., üzb. *j-* (< *d'-* < *t'-* < *t-*), karacs. *dž-* (< *d-* < *t-),* kirg., kaz., k.kalp. *ž-* (< *dž-* < *d-* < *t-*). A képzők *-r, z-* mássalhangzója vagy önállóan alkotja a képzőt, vagy nem, ez esetben a képzőnek, mint kezdő mássalhangzója szerepel. Mindkettő eredeti *-t* fejleménye (*-r, -z* < *δ-* < *t-).* A képző teljesebb formában -rV, -rVk, eredetileg nómen verbumot képezett, azaz a képzett szónak egyszerre volt névszói és igei tulajdonsága. Ezek idővel önállósodtak, így jött létre külön az igei (vö.: magy. *ír,* jak. *suruj* 'írni') és külön a főnévi alak (vö.: csuv. *śyru (< śy- + -ru)* 'levél', jak. *suruk* (< *su- + -ruk*) 'levél'.) Bár a csuv. ma az *-u* képzőt deverbális nómen képzőként tartja számon, eredetileg azonban a *-ru* volt a képző, amelynek még ősibb formáját őrzi a jak. *-ruk*.

Az ojr. ***taka,*** *taxia* 'tyúk', K-mong. *tak'iya, tak'iâ, tak'ya* a magy. *tyúk,* nyj. *tik* és a *tojó* megfelelője. Idetartozik a *tojik* ige is. A magy. *tyúk* a TESz szerint 'egyfajta házi szárnyas, ennek nőstény, ki nem pattogatott kukorica', ótörök eredetű. Ez azt jelenti, hogy a szó a magyarban ótörökből való átvétel, azonban ez nem fogadható el. A magyar, a mongol és a török adatok közös gyökérhez vezetnek, a szkítákhoz és a hunokhoz. Vö.: csuv. *čăxă, čăx* 'tyúk', ÓT. *takug*, MK. *takyk,* ujg. *toxu,* Zamahš. *taki'a,* Ibn. Muxanna *dakuk* (mong.), üzb., türkm. *tovuk*, kirg. *took*, bask., kaz., k.kalp. *tauyk*, tat., nog. *tavyk*, oszm., kumük *tavuk*, ojr. *takaa,* karacs. *tauk,* tuv. *dagaa*, azerb. *tojug* 'tyúk', vö.: mong. *taxia(n)*, burj.-mong. *taxjaa* 'tyúk', *ere taxjaa* 'kakas'. (JEGOROV 1964) Az adatok közt figyelemre méltó a burj.-mong. *ere taxjaa* 'kakas' szó, amely arra utal, hogy a *taxjaa* szónak nem érezték a lényegét, amely csak a nő sajátja. Így fordulhat elő, hogy a kakast 'férfi tyúknak, férfi tojónak' fogták fel.

Az ojr. ***tsûl-,*** *čuul-* 'gyűlik', K-mong. *tsighol, tsiol, tshôl* 'ua.' rokon a magy. *gyűlik, gyűl* igével. A magy. *gyűlik* a *gyűjt* címszónál található, a TESz szerint 'egy helyre csoportosul, halmozódik, (el)gennyesedik'... Valószínűleg ótörök eredetű... vö.: ÓT. *yïy-*, oszm. *yığ-*, kirg. *žïy-*, alt. *yū-* 'összegyűjt', ujg. *yïyïl-*, oszm. *yığıl-*, *žïyïl-*, alt. *yūl-* 'összegyűlik'. (TESz)

Az ojr. ***û-,*** *uu-* 'iszik', K-mong. *agho*, *ô* 'ua.' a 'víz' szóval tartozik össze. A földrajzi nevekben is megvan, vö.: csuv. *uśyrma* 'víz-árok' (< *u* + *śyrma* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'. (CZEGLÉDI 2011) Az *iszik* szónak rokona az *eszik* és az *úszik*

Az ojr***. ē,*** *ê, ä*' 'ige', K-mong. *ege, üge, öge* 'ige' összetartozik a magy. *ige* szóval, amely a TESz szerint 'szó, isten szava, cselekvést, történést stb. úgy kifejező szófaj, hogy személyre, időre, módra stb. vonatkoztatja, természetfeletti erejű mondat, szólás, szó', ÓT. eredetű, megfelelőjét azonban csak a mongolból tudjuk kimutatni', vö.: mong. *üge* 'szó, beszéd'. A korábban idevont török adatok – ujg. *üge* 'szó', KB. *ögü-, üge-* 'mond, beszél', oszm. *öğüt* 'tanács', *öğren-* 'tanul', *öğret-* 'tanít' – tévesek, részben pedig az *ö-* 'megért' ige származékai, s nem kapcsolhatók a mongol szóhoz…..vö. még lat. *verbum* 'isten szava' (tkp. 'ige') (TESz). Az oszmán-török adatoknak a szótöve *öğü-, öğ-* és az *ö-* tartozik össze a magyar *ige* szóval. A korábban idevont adatok nem tévesek, sőt idetartozik az oszm. ö*ğrenci (*< *öğ-*: abszolút szótő + *-re-*: képző, + *-n-:* visszaható igeképző + *-ci:* foglalkozásnév képző) 'tanuló, diák', oszm. ö*ğrenim* 'tanulmány, képzés', ö*ğretmen (*< *öğ-:*: abszolút szótő + *-re:* képző + *-t-:* műveltető képző + *-men:* foglalkozásnév képző, továbbá a csuvas *věren*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

(*vě-* + *-ren*) 'tanulni' igének a *vě-* töve is rokonságban áll velük. A csuvas *věren* szó bőven adatolható a törökségből. Az adatoknak a szótöve, gyöke (*ög-, üg-, üge-, öj-, öv-, üj-, ü-*) közös eredetű a magyar *ige* szóval: vö.: ÓT. *ögren,* hakasz *ügren*, ujg. *ügen,* azerb., tat., bask. *öjren,* türkm. *övren,* kirg. *üjrön*, kazah, nog. *üjren*, ojr., karacs. *üren*, üzb. *urgan,* , csag. *örgän* 'tanulni', vö.: ÓT. *ö-* 'gondolni', *ög-* 'gondolat, ész', ..vö.: ÓT. *ö-* 'megérteni'[667]. (JEGOROV 1964) A magyar *ige* és más nyelvi megfelelői számos képzett szónak használatosak a töveként és összetett szónak valamely tagjaként. (Vö.: CZEGLÉDI 2007) Közéjük tartozik az oszm. *okul* (*oku-*: szótő + *-l*: képző) 'iskola', részben az *okumak* (*oku-*: szótő + *-mak*: képző) 'olvasni' töve, mert ez utóbbi az oszm. *bakmak* 'nézni' *bak-* tövéhez is kötődik. Alakilag egybeesik vele a magy. *ige* 'fonal, három szál fonál, mint egység, keresztszem (a hímzésben)'. Ismeretlen eredetű. ….(TESz) 'Találkozási pont' jelentésen alapulnak a jelentésváltozatok. Idetartozik a magy. *ág* 'folyó ága, faág, nemzetség, tárgy kinyúló része, fogalomkör része'. Vitatott eredetű. 1. Ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. *taβ*, …taγ….Ősi örökség a finnugor korból, vö.: finn *hanka* 'kampó', karj. *haŋka, haŋga* 'evezővilla'….(TESz) A TESz megállapítását több ponton is ki kell igazítani. Eleink úgy gondolkodtak, hogy a forrás, a mag tartalmazza a lényeget, benne van minden ismeret, tudás, egyben találkozási pont is. Ezért természetes, hogy a 'forrás, a mag' szó nemcsak összetartozik a fenti szavakkal, hanem alapul is szolgált nekik.

Az ojr. ***ē-,*** *ee-* 'ég', K-mong. *ege-*, *ē-* 'ua.' rokona a magy. *ég-* '(tűz, tűzbe került vagy tüzet fogott tárgy, világítóeszköz) lángol, parázslik, világít, tűzben megsemmisül, égési sebeket szenved, lelkesedéstől, vágytól izgalomban van, (érzés) fokozott elevenséggel él valakiben, éget, forróságot vagy forróságérzethez hasonló sajgást, csípő fájdalmat érez, anyagilag tönkremegy, szégyenben marad'. Valószínűleg ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. *yń*, cser. *eŋ.* (TESz) A zürj. és a cser. adat idetartozik és értékes, mert arra utal, hogy a *-g* előtt egy *-t-* eredetű nazális (*-n-*) volt használatos. A hosszú magánhangzó ennek a nyomát őrzi. A magy. *ég-* szó nem lehet ősi örökség a finnugor korból.

A mong. ***čada-*** 'képes valamire' a magyar *csoda* szóval tartozik össze, amely a TESz szerint 'olyan rendkívüli jelenség vagy esemény, amelyet a vallásos hit szerint valamely természetfölötti lény erő idézett elő, szörny, dicséretes tett, erény, csodálkozás, bosszúság, indulatos kifejezésekben elhomályosult jelentéssel' jelentésű és szláv eredetű, vö.: óe.szl. *čudo* 'rendkívüli jelenség vagy esemény, csoda', szln. *čúdo* 'csoda, nagyon sok, rengeteg', szlk. *čudo* 'csoda, kisértet, rém, különc', or. *čudo* 'csoda'. (TESz) A magyar szó szláv származtatása nem igazolt. Eleink úgy gondolták, a csoda, a képesség a forrásban, a magban rejlik.

A mong. ***ezed*** 'úr' szó elvileg lehet többes számú szó, erre a *-d* utalhatna, de lehet egyes számú forma is. A mong. *ezed* a magy. *úr* szó rokona, ahol az *-r*-rel szemben olyan *-z-* van, amelyet köztörök jellemzőnek tartanak helytelenül, hiszen már Mezopotámiában is ismert volt mindkét forma. A magy. *úr, urat* a szaka *sūra* 'hatalmas, erős' szóval veti össze Harmatta János s a szó eredeti jelentése szerinte 'törzsfő, fejedelem' s a finn *uros* szót szintén iráni jövevényszónak tartja. A kutatásaink értelmében a magy. *úr*, a szaka *sūra* és a finn *uros* valóban összetartoznak. Az *úr* szó nyelvi megfelelői *t-* szókezdővel illetőleg a *t-* fejleményeivel rendelkeznek. A magy. *úr* szóról a TESz véleménye eltérő Harmatta álláspontjától: *úr* 'a hatalom és a vagyon birtokosa, uralkodó,

[667] Összetartozik a magyar *öhöm, öhön, ühüm, ühün* 'igen, értem' jelentésű szavakkal. Elvileg felbontható lenne a szótő + személyrag ragozott formája, vö.: *öhö* + *-m*: E/1 személyrag, azonban a rendszer nem ezt, hanem azt a magyarázatot igazolja, hogy a fenti változatok az *igen* szónak alakváltozatai, de rokon velük az *igaz* szavunk is. A szó egyik változata sincs meg a TESz-ben, de összefügg velük az ***aha***: Önkéntelen hangkitörésből keletkezett indulatszó. Eredetileg szűkebb körű értelmet fejezett ki: a hirtelen ráeszmélés képzetét érzékeltette. …. (TESz) Nem egyszerűen indulatszóról van szó. A szócikk írója alapvetően ott tévedett, hogy nem ismerte fel azt, hogy a nyelvünk és gondolkodásunk szerint az első és az egyetlen igazság a természet igazsága, az, amely az ágban, a magban rejtőzik s amely más megközelítésből a teremtő igazsága, isten szava. (Vö.: CZEGLÉDI 2007.)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

parancsoló, Isten, Jézus Krisztus, férj, hatalom, uralkodó erő'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: finn *uros* 'férfi, vitéz, hős, hím, kan', *urho* 'hős, harcos', *urakka* 'kétéves hím rénszarvas'. (TESz) A szócikk írója tévedett, amikor a finn *urakka* 'kétéves hím rénszarvas' szót is idehozta bizonyítékként. A szó nem tartozik ide, mert a magyar *iker* 'kettős' és a török nyelvi párhuzamaival tartozik össze közelebbről, vö.: csuv. *jĕkĕr* 'iker'. Ugyanakkor az *úr* szavunknak rokona a csuv. *tură* 'isten', jeny. *teŋri* 'ég', azerb. *tori* 'isten, ég', csag. *tengra,* ujg. *täŋri,* kirg. *teŋri* 'isten', k.kalp. *tangri,* oszm. *tanry,* jak. *tangara,* bask. *tänre,* 'isten, ég', burj.mong. *tengeri,* kalmük *tenger* 'ég', sumér *dingir* 'ég'. Vö.: perzsa *tour* 'alak, forma'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: *tu-* + *-ră***,** *teŋ-* + *-ri, to-* + *-ri, teng-* + *-ra, täŋ-* + *-ri, tang-* + *-ri, tan-* + *-ry, tanga-* + *-ra, tän-* + *-re, tenge-* + *-ri, tenge-* + *-r, dingi-* + *-r, tou-* + *-r.* Meg kell jegyezni, hogy a perzsában a *tour* világosan átvétel, az 'isten' jelentést nem őrzi. A szó nemcsak *–r*-t, hanem *–z*-t tartalmazó formában is megvan, vö.: sumér *dingiz* 'isten' (Labat 252. old.) A sumérban a *dingir* 'ég, csillag, isten, égből jött, égi fény' jelentésű egyaránt lehet (vö.: Labat: 35., 48-49., 252. old.), amely szintén a magy. *úr* szó családjába tartozik. Ugyanakkor az is látható, hogy az *úr* és társai kötődnek a *menny* szavunk mongol *tenger* megfelelőjéhez is. Ennek az az oka, hogy eleink szemében az uralkodó is, a hely is a forráshoz, a maghoz tartozik, akár ágnak, égnek nevezzük azt, amihez tartozik. Természetes hát, hogy a megnevezések is egybeesnek: vö.: magy. *tenger* 'víz', mong. *tenger* 'menny', jak. *tangara* 'isten, ég' stb.

A magyar *úr* és megfelelőinek az elemekre bontásánál világosan látszik a kutatásaink eredményeképpen, hogy a második elem (*-r, -rV, -z*) képző s a 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' jelentésű képzőnek az *–r* és a *–z* a kezdő mássalhangzója. Az adatokból látható, hogy ezt gyakran követi magánhangzó (vö.: *-ră, -ri, -ra,-re, -ry).* Ez utóbbiak az *–r*-hez képest teljesebb változatok. Hozzá kell tenni, hogy a *–z* képzőt tartalmazó sumér *dingiz* szó *–z*-je és az *–r* úgy függ össze, hogy az előzményük közös, mindkettő a *–δ* (interdentális zöngés spiráns) fejleménye: *δ* > 1. *r,* 2. *z.* A sumér adatok azért is fontosak, mert igazolják az *–r* és a *–z* meglétét Kr. e. több ezer évvel, legalább 2-3 ezerben már használták a mezopotámiai kutatások fényében. Ugyanakkor a sumér *úr* változat arra is utal, hogy a magyar *úr* alakja már legalább 4-5 ezer éve változatlan. Ami a szavak első elemét (*ú-, tu-, teŋ-, to-, teng-, täŋ-, tang-, tan-, tanga-, tän-, tenge-, dingi-, tou-)* illeti, azok egyrészt a magyar *tő* szavunkkal tartoznak össze, azok alakváltozatai, másrészt a felsorolt 'isten' jelentésű szavaknak az abszolút szótövei, azaz abszolút szógyökei. Ez azt is jelenti, hogy ezeknek a szavaknak az eredeti jelentéstartalma 'tőhöz, maghoz, forráshoz tartozó' volt.

Értékes adat az *úr* családjába tartozó, a sumér *Urim* 'a fény vidéke, Napkelet' szó, amelynek a képzője *–rim* a –rV formákhoz képest is teljesebb alakot őriz. A kutatásaink fényében a *–rim* összetartozik a magy. *úr* szó *–r* képzőjével s az a korábbi *–rink* < -rVnkV < -rVtkV stb. fejleménye. A képző előzménye önálló szó volt, ez pedig azonos az abszolút szótővel, a *tő* szóval és alakváltozataival azzal a különbséggel, hogy itt nem a *tő*, hanem ennek az alakváltozata a magyar *rönk* szó van jelen. Idetartozik a magyar *rög,* továbbá a *rang, rag* stb. szó is. A 'fény vidéke, Napkelet' jelentés pedig magában hordozza a születés, a kezdet, az indulás stb. jelentést, amely végső soron szintén a maghoz, a forráshoz vezet. A mag, a forrás pedig egyben a hatalom és a vagyon is s aki, ami ehhez tartozik, az lehet hatalmas, vagyonos, nemes és uralkodó. Az *úr* szó eredendően a vízcsepp, a forrás uralkodó, irányító tevékenységét őrzi. Eleink a vizet szentnek is tartották, ez az alapja a mai *Úr* 'isten' jelentésnek s annak, hogy az *Úr* mint Isten nemcsak uralkodó, hanem teremtő, első és egyetlen is, aki fent (mint forrásban) az égben székel.

A fentiek alapján a magyar *úr* szó nem lehet ősi örökség a finnugor korból, ám rokona a mong. *ezed* 'úr' szó, továbbá számos török változat és a sumér adatok is.

A mong. ***mû*** 'rossz' szó összetartozik azzal a 'föld' jelentésű szóval, amely Finnország nevében a *Suomi* (*Suo* + *mi*) névben is megvan s az utótagjának szolgált alapul, ugyanakkor a törökségben a tagadószóval is azonos. Ennek az a magyarázata, hogy eleink gondolkodása szerint a föld, az árok,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

gödör, rossz, tagadás hasonló minőségűek, így természetes, hogy a megnevezés számos nyelvben összefügg.

Az ojr. ***emēl,*** *emeel* 'nyereg', K-mong. *emegel, emêl* 'nyereg' nemcsak jelentésében, de etimológiailag is összetartozik a magy. *nyereg* szóval. Mindegyik képzett szó: ojr. *emē-* + *-l:* képző 'valami mellett lévő, valamivel ellátott, valamihez tartozó', *emee-* + *-l* képző 'ua.', K-mong. *emege-* + *-l:* képző 'ua.', *emê-* + *-l:* képző 'ua.', magy. *nye-* + *-reg:* képző 'valami mellett lévő, valamivel ellátott, valamihez tartozó', alakváltozata az *-l* képzőnek. A magy. *-r*-nek, mint a képzőnek a kezdő mássalhangzója és a mong. *-l*-nek (csak a kezdő mássalhangzó maradt meg a képzőből) közös az előzménye, a *-t* eredetű *-δ* interdentális zöngés spiráns. A TESz ugorkori ősi örökségnek tartja a magy. *nyereg* szót helytelenül, azonban a hozott adatok idetartoznak, vö.: vog. *nεβrä*, *nāγr,* osztj. *noγer* 'nyereg'. (TESz) A szavak szerkezeti felépítése: *nεβ-:* szótő + *-rä:* képző, *nāγ-:* szótő + *-r:* képző, *noγe-:* szótő + *-r:* képző. A szócikk írója nem vette figyelembe sem a mongol, sem a török megfelelőket. A török párhuzamok: csuv. *jĕner,* türkm., oszm. *ejer,* ujg. *eger,* kum., kazak, k.kalp. *jer,* kirg., alt. ojr. *eer,* bask. *ejer,* azerb. *jener,* nog. *ier,* tat. *ijar,* tuv. *ezer,* hak. *izer,* jak. *unyr* 'nyereg'. JEGOROV 1964) A szavak szerkezeti felépítése: *jĕne-* + *-r, eje-* + *-r, ege-* + *-r, je-* + *-r, ee-* + *-r, jene-* + *-r, ie-* + *-r, ija-* + *-r, eze-* + *-r, ize-* + *-r, uny-* + *-r.* A szavak első elemei a szótövek összetartoznak: *jĕne-, eje-, ege-, je-, ee-, jene-, ie-, ija-, eze-, ize-, uny-* s a képző mindenütt ugyanaz: *-r.* A török *-r* és a magy. *-reg* viszonyában a magyar teljesebb alakot őrzött meg (*-reg*), a török nyelvek ennek csak a kezdő mássalhangzóját (*-r*). A mong. *-l* képző szintén csak a kezdő mássalhangzója a teljesebb képzőnek (vö.: *-lVg, -lVk*). Az *-l* és az *-r* előzménye ugyanaz (*-δ* interdentális zöngés spiráns). A *nyereg* szó a földrajzi nevekben magas hegygerincen lévő lapos mélyedést, átjárót jelent. A ló nyerge pedig a hátgerincén lévő kis hajlathoz igazodó tárgy, amelyen nem átjárnak, hanem beleülnek, ráülnek. Az orosz ezt már csak ülésnek nevezi, vö.: or. *sedlo* 'nyereg', ahol a *-lo* képző a mongollal (*-l*) egyezik meg közelebbről. (vö.: CZEGLÉDI 2010).

A K-mong. ***niroghon,*** *nuruu, noro, nuro,* ojr. *nurghun* 'hátgerinc' a magy. *nyereg* szóval rokon. A szerkezeti felépítésük szótő + képző: K-mong. *ni-* + *-roghon, nu-* + *-ruu, no-* + *ro, nu-* + *-ro,* ojr. *nu-* + *-rghun.* A magyarban megmaradt a földrajzi nevekben és a lószerszámnévben is, vö.: *Pilisnyereg* 'a hegy gerincén lévő árok, mélyedés, amin át lehet járni'.

A mong. ***aro,*** *ar* 'hát' , magy. *far* 'hát', csuv. *śurăm* 'hát' és a magy. *nyereg* úgy függnek össze, hogy a *hát* magában foglalja az elülső oldalnak az ellentettjét, a hátulsó oldalt, ugyanakkor a magy. *far* jelentése kötődik a fenékhez is, ami lent van. Ezzel szemben ami elől van, az a kezdethez, a fejhez is kapcsolódik. Ugyanakkor a *hát* összetartozik a hátgerinccel is, ezért ezen a szálon kötődik a magy. *nyereg* szóhoz. Mindez egy olyan gondolkodási rendszert tükröz, amely a magyarnak és a szkíta-hun nyelveknek illetőleg a szkíta-hun utódnyelveknek a sajátja. Ezektől külön kell kezelni azokat a nyelveket, amelyekben bár megvannak bizonyos szavak, de ott azok átvételek. Így érthetők az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvek adatai is, nem pedig azért, mert a magyar szó ősi örökség lenne az uráli korból. Vö.: magy. *far* 'ember, emlős állat törzsének hátsó, alsó része, tompora, ember felső combja, a hegynek hirtelenül erős domborulattal megszakadó vége, jármű vagy épület hátsó része'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: osztj. *pyr* 'valami mögött levő, háttér', *pir* 'hátsó oldal, háttér', szam.jur. *purδa* 'hátrafordul', zürj. *ber* 'hát, háttér', votj. *ber* 'hátsó rész, valaminek a hátulja, fara', fi. *pere* 'hátsó rész, alsó rész'. (TESz) A szócikk írója helytelenül hozza ide a mordvin adatokat, amelyeknek a jelentése 'fej, csúcs, tető', mert azok az 'egy' jelentésű szavakkal tartoznak össze, vö.: csuv. *pĕr,* oszm. *bir* 'egy', or. *pervyj* 'első' töve stb. Megjegyezzük, hogy a magy. *hát* szó kezdő mássalhangzója a *h-* eredeti *k-* fejleménye, vö.: csuv. *kaśan, kaj* 'hát'. A magy. *hát* nem lehet ősi örökség az uráli korból, mint ahogyan a TESz írja, az adatok azonban idetartoznak, vö.: szam. *kotti, kotte* 'hátra, vissza', *kottä, kott* 'hanyatt'. A következők tehát összetartoznak és a szerkezeti felépítésük is azonos, vö.: mong. *a-* + *-ro, a-* + *-r,* magy. *fa-* + *-r,* csuv. *śu-* + *-răm*, osztj. *py-* + *-r,*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

pi- + *-r,* szam.jur. *pu-* + *-r(δa),* zürj. *be-* + *-r,* votj. *be-* + *-r,* fi. *pe-* + *-re.* A szókezdő mássalhangzók ill. a mong. 0- eredeti *t-* fejleményei: *t-* > 1. *th-* > 1.1. *h-* > 0-, 1.2. *φ-* > 1.2.1. *f-* 1.2.2. *p-* 2. *δ-* > *w-* > *b-*.

Az ojr. ***kēr,*** *xeer, kêr* 'barna színű ló' összetartozik az or. *karyj* 'barna' (vö.: or. *karyje glaza* 'barna szemek') szó *kar-* tövével. A szó érdekessége, hogy etimológiailag rokona a csuv. *xĕrlĕ* 'piros, vörös, vörösessárga' (< *xĕr:* szótő + *-lĕ:* képző) szó töve. A többi török megfelelője: ÓT., kirg., kazak, k.kalp., nog., oszm., tat., bask., alt., tuv. *kyzyl,* ujg., üzb. *kizil*, azerb., türkm. *gyzyl,* hak. *xyzyl,* jak. *kyhyl* 'vörös, piros' (JEGOROV 1964), a szerkezeti felépítésük a csuvashoz hasonlóan: *kyzy-* + *-l, kizi-* + *-l*, *gyzy-* + *-l, xyzy-* + *-l, kyhy-* + *-l*. A szótövekben *-z-* és *-h-* szerepel a csuv. *-r*-rel szemben. Ennek az a magyarázata, hogy mindegyik (*-r-, -z-, -h-*) eredeti *-t-* fejleménye, de más-más módon keletkeztek: *-t-* > 1. *-δ-* > 1.1. *-r-* 1.2. *-z-*, 2. *-th-* > *-h-*. A jakut *-h-* érdekessége, hogy ugyanaz, mint a gyakori baskír *-h-* a tatár *-s*-szel szemben. Ez azt is jelenti, hogy ezt a *t-* eredetű *h*-t a baskíron kívül ismeri a burját mongol, a jakut és a magyar is. Megjegyezzük, hogy az or. *krasnyj* 'vörös' szó *kra-* töve és a *krasivyj* 'szép' töve a *kra-* is innen van.

Az ojr. ***temēn,*** *temee, temä'n* 'teve', K-mong. *temegen, temēn* 'ua.' szavak a magy. *teve* szó etimológiájának megírásához is nélkülözhetetlenek. Szerkezeti felépítésük: *te-* + *-ve, te-* + *-mēn, te-* + *-mee, te-* + *-mä'n, te-* + *-megen, te-* + *-mēn.* A szótő mindenütt ugyanaz, azonban a mongol képzők összetettek. A hosszú magánhangzó (*-ē-, -ee-*) pedig világosan triftongus (*-ege-*) fejleménye. A K-mong. *teme* 'teve', ojr. *temä* 'ua.' a magy. *teve* szóval rokon. A magy. *teve* a TESz szerint ótörök eredetű, vö.: ujg. *täbä, täwä,* Kāšγ. *täwä,* CC. *tövä,* oszm. *deve,* tat. *döjä,* üzb. *tuja*, alt. *töö,* csuv. *tĕve* 'teve', mong. *temegen* 'teve', jak. *täbiän* 'ua.', or. *t'uja* 'ua.', cser. *tüje*, votj. *düä* 'ua.'. (TESz), ld. még csuv. *tĕve* 'teve', MK., oszm. *deve,* azerb. *deve,* türkm. *düe,* gag. *devä,* bask., tat. *döja,* ujg. *töge,* üzb. *tuja,* kirg., ojr., sor *töö*, kaz., k.kalp., nog. *tüje,* karacs. *t'ue,* tuv. *teve*, hak. *tibe,* jak. *tebien*, mong. *temee*(*n*) 'teve'. (JEGOROV 1964). A *teve* a púpjáról kapta a nevét, természetes, hogy rokona a csuv. *tüpe* égbolt', *tűme* 'gomb', *tĕme, tümeske* 'domb' töve és ezeknek a többi török megfelelője. Összefügg vele a magy. *domb* szó, továbbá a *Tibet* hegységnév *tibe-* töve is innen van. A mong. *bûza* 'hímteve' is a szócsaládhoz tartozik, neki azonban a megnevezésben elsőként szerepet játszott a kidudorodó nemi szerve. A *teve* szavak szerkezeti felépítése: abszolút szótő + képző: K-mong. *te-* + *-me,* ojr. *te-* + *-mä,* magy. *te-* + *-ve,* ujg. *tä-* + *-bä, tä-* + *-wä,* Kāšγ. *tä-* + *-wä,* CC. *tö-* + *-vä,* oszm. *de-* + *-ve,* tat. *dö-* + *-jä,* üzb. *tu-* + *-ja*, alt. *tö-* + *-ö,* csuv. *tĕ-* + *-ve,* mong. *te-* + *-megen,* jak. *tä-* + *-biän,* or. *t'u-* + *-ja*, cser. *tü-* + *-je,* votj. *dü-* + *-ä, bû-* + *-za*. A szavak kezdő mássalhangzója az eredeti *t-* vagy a zöngés fejleménye a *d-* illetőleg a *b- (< w- < δ- < t-)*. A képzők kezdő mássalhangzója is *t-* fejleménye, vö.: *t-* > *δ-* > *w-* (ujg. *tä-* + *-wä,* Kāšγ. *tä-* + *-wä)* > 1. *m-* (K-mong. *te-* + *-me,* ojr. *te-* + *-mä),* 2. *v- (*magy. *te-* + *-ve,* CC. *tö-* + *-vä,* oszm. *de-* + *-ve,* csuv. *tĕ-* + *-ve)* 3. *b- (*ujg. *tä-* + *-bä,* jak. *tä-* + *-biän)* 4. V- (alt. *tö-* + *-ö,* votj. *dü-* + *-ä*) 5. *j-* (tat. *dö-* + *-jä,* üzb. *tu-* + *-ja*, or. *t'u-* + *-ja*, cser. *tü-* + *-je*), 6. *z-* (mong. *bû-* + *-za*). Megjegyezzük, hogy a *-j* keletkezhetett *t-* > *d'-* > *j-* útján, de lehet a képző második mássalhangzójának a *-k*-nak is a fejleménye: *-k-* > *-γ-* > *-j-*. A helyes választ megkapjuk az adatok szélesebb körű összehasonlító vizsgálatával. A nőstény teve: K-mong. *jinge(n),* ojr. *ingen.* Feltűnő, hogy a nőstény állat neve *-n* végű, ld. még *khoni, khoin* 'nőstény juh'.

Az ojr. ***ürē,*** *ürä', üree,* K-mong. *ürĭye, ürĭē* 'kétéves ló' szavaknak pedig olyan *iker* 'kettős' jelentésű szó szolgált, amely ez esetben a *két* számnév megfelelője. A magy. *iker* szó rokona a csuv. *jĕkĕr* 'kettős, iker', ÓT. *ekiz, ikiz* 'kettős, pár', Zamahš. *ekizek,* azerb., türkm. *ekiz,* kirg., kaz., k.kalp., nog. *egiz,* üzb. *egiz, egizak*, *igiz,* bask., tat. *igez, igezäk,* oszm. *ikiz,* alt. *egis, igis,* ojr. *egis,* tuv. *ijis* (*ĭji* 'kettő'), hak. *ikis,* jak. *ikir, igirä* 'iker', vö.: Ómong. *ikire*, mai mong. *ixer,* kalm. *ikr* 'iker, kettős' ⟵ csuv. *ikĕ* 'kettő' (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: *ike-* + *-r, jĕkĕ-* + *-r, eki-* + *-z, iki-* + *-z, eki-* + *-zek, eki-* + *-z, egi-* + *-z, egi-* + *-zak*, *igi-* + *-z, ige-* + *-z, ige-* + *-zäk, iki-* + *-z, egi-* +

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

-s, igi- + *-s, iji-* + *-s, iki-* + *-s, iki-* + *-r, igi-* + *-rä, iki-* + *-re*, *ixe-* + *-r, ik-* + *-r.* A szótövek összetartoznak egymással, rendszerint 'kettő' a jelentésük, de rokonuk a magy. *ág* szó is, amelynek lényege, hogy két szára van. A nyelvek egyik részében a szótő is kettőt jelent, így a képzett forma jelentése 'kettős', a nyelvek másik részében pedig az *iker* jelent 'kettőt'. Sőt gyakran a kettővel kapcsolatosat is jelenti, mint a mongolban a kétéves lovat. Az ojr. *ürē, ürä', üree,* K-mong. *ürǐye, ürǐē* 'kétéves ló' szerkezeti felépítése: ojr. *ü-* + *-rē, ü-* + *-rä', ü-* + *-ree,* K-mong. *ü-* + *-rǐye, ü-* + *-rǐē* 'kétéves ló', ahol a szótő mindenütt *ü-* s az *iker* szavak tövével rokon, a képzők pedig az *iker* szavak képző változataival (*-r, -z, -zek, -zak, -zäk, -s, -rä, -re*) tartoznak össze. Érdekességük, hogy a magyar, mongol, jakut és a csuvas képzők kezdő mássalhangzója *r-*, nem lehet a csuvas nyelv kizárólagos bélyege. Eredeti *-t* fejleménye az *-r,* a *-z* és az *-s*.

Az ojr. ***butē-,*** *bütee-*, K-mong. *bütüge-, bütē-* 'befejez, végez' szerkezeti felépítése: *bu-*: abszolút szótő + *-tē*: képző, *bü-:* szótő + *-tee:* képző, *bü-*: szótő + *-tüge:* képző, *bü-:* szótő + *-tē:* képző. Ennek a magyar megfelelője a *fejez* (*feje-:* szótő + *-z*: képző), *végez* (*vége-*: szótő + *-z*: képző). A mongol és a magyar szótövek a *fej, fő* szóval vannak rokonságban s miután a *fej, fő* másképpen a forrás a kezdet és a vég, így természetes, hogy a fejez, végez nemcsak ugyanazt jelentik, hanem etimológiailag is összetartoznak. A magy. *fej, fő* szót a TESz ősi örökségnek tartja a finnugor esetleg az uráli korból helytelenül, azonban a hozott példák idetartoznak, vö.: vog. *pεη, päηk* 'fej', zürj. *pon, pom* 'vég, kezdet, valaminek a hegye', votj. *puη* 'vég, határ, valaminek a hegye', *pum* 'ua.', mdE. *pe, pä* 'valaminek a vége', fi. *pää* 'fej', tvg. *feai, feae* 'valaminek a vége, csúcsa, külseje'. (TESz) A szócikk írója nem vette figyelembe a török és a mongol adatokat. Idetartozik a csuv. *puś* 'fő, fej, fent, magaslat, vezető, idősebb, kezdet, forrás, a (folyó) felső része', ujg., azerb., türkm., oszm., kirg., tuv., bask., tat. *baš,* üzb. *boš,* kaz., k.kalp., nog. *bas*, alt. *paš,* hak. *pas* 'fej'. (JEGOROV 1964) A szókezdő mássalhangzók eredeti *t-* fejleményei (*t-* > 1. *th-* > *φ-* > 1.1. *f-* 1.2. *p-* 2. *δ-* > *w-* > 2.1. *v-* 2.2. *b-*). A szótő második mássalhangzója: *-η- (< -n- < -t-), -n- (< -t-), -m- (< -w- < -δ- < -t-), -ś (< -th′ < -t′ < -t), -s (< -th < -t*) szintén eredeti *-t* fejleménye s az alakváltozatokban különböző utakon keletkeztek. A régebbi változatok jelzik, hogy ezt követte még egy eredeti *-k* is, amely a magyarban *-j* lett a *fej* szóban, ahol (*-k* > *-γ* > *-j*) és *-k* > *-γ* > *-w* > *-V* változás történt a *fő,* nyj. *fű* szóban, ahol az *-ő* hosszú magánhangzó őrzi a rákövetkező vokalizálódott mássalhangzó nyomát. Az *-η-* az *-n-* és a *-k-* kapcsolatának a fejleménye: *-nk-* > *-nγ-* > *-η-*. A magy. *vége-, vég* szóban pedig az eredeti *-k* zöngésedett. (*-k* > *-g).* Az is gyakori, hogy a vokális (magánhangzó) eltűnt (vö.: mong. *bu-, bü-*, mdE *pe*, *pä).*

Az ojr. ***böm,*** *bööm* 'tábor, csomó, csoport', K-mong. *bögem, bögöm, bö′m* 'ua.' szavak töve (vö.: *bö*: szótő + *-m*: képző, *böö-*: szótő + *-m*: képző, *böge-*: szótő + *-m:* képző), *bögö-*: szótő + *-m*: képző, *bö′-:* szótő + *-m*: képző) a magy. *bog*, de a *fej, fő, vég* szavakkal is összetartozik. Az *-m* képző jelentése 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő'. A mongol szavak jelentése tehát 'fejjel, csomóval ellátott stb.' jelentésű.

Eleink gondolkodása szerint a fej, fő, csomó a forrás, a mag stb. szavakkal tartozik össze, s a magnak az egyik tulajdonsága a bűvölés képessége. Ezen a fonálon rokon az **ojr. *bö′,*** *böö* 'táltos, bűvész', K-mong. *böge, bö′* (ejtve), magy. *bűvöl, bűvész* szavak *bűvö-, bűvé-* töve valamint a *bű, báj* szavak.

Őseink azt is tudták, hogy állam csak ott létezik, illetőleg csak akkor működik, ha ott törvény is van. A törvény, ami meghatároz, szorosan kötődik a forráshoz, a maghoz, így a magy. *ír*(mag) az *ország* (*or-*: szótő + *-ság*: képző) *or-* töve, a *törvény* (*tör-:* szótő + *-vény*: képző) *tör-* töve összetartozik az *ordu* 'horda' valamint az *ordosz or-* tövével, továbbá az ojr. ***törösü*** (*törö-* + *-sü*), *törä′sü* (*törä′-* + *-sü),* K-mong. *törö′e′tsĕ* (*törö′e′-* + *-tsĕ*), *törö′s* (*törö′ -*+ *-s*) 'állam' szó első elemével. Végső soron rokona a magy. *állam* szó *ál-* töve, amely etimológiailag összetartozik a hun

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

hulus szó *hulu-* tövével. (vö.: UCSIRALTU 2008) Az is törvényszerű, hogy a magy. *ír*(mag) etimológiailag rokon az ojr. ***öbörröm*** (< *öbö-:* abszolút szótő + *-röm:* képző), *öör* (< *öö-:* abszolút szótő + *-r:* képző), *öböräп* (< *öbö-:* abszolút szótő + *-räп:* képző), K-mong. *öber* (< *öbe-:* abszolút szót*ő* + *-r:* képző), *ö'r (< ö' -:* abszolút szótő + *-r:* képző) 'maga' jelentésű szavakkal. Ezekkel összhangban a magy. *ír*(mag) szerkezeti felépítése: *í-:* abszolút szótő + *-r:* képző.

Az ojr. ***ü'den*** (< *ü' -*+ *-den),* K-mong. *egüden* (< *egü-* + *-den), ü'den (< ü'-* + *-den)* 'ajtó, kapu' jelentésű és szótő + képző felépítésű szavak. Ezek megfelelője a magyarban az *ajtó* szó *aj-* töve valamint a *száj, szád, szádok* szavak, amelyeknek az eredeti jelentése 'nyílás' volt. A párhuzamos adatok is igazolják, hogy ezek szerkezeti felépítése: *szá-:* abszolút szótő + *-j:* képző, *szá-:* abszolút szótő + *-d:* képző*, szá-:* abszolút szótő + *-dok:* képző. Ily módon az is világos, hogy a magy. *ajtó* szó *aj-* töve csakis relatív szótő lehet.

Az ojr. ***ü'len,*** *üül* 'felhő', K-mong. *egülen, ü'len* 'ua.' szavak rokona az or. *oblako* 'felhő' szó és összetartozik vele a magy. *felhő, felleg* szó is, a jelentése pedig eredetileg 'folt' lehetett. A szó a csuvasban *pĕlĕt* 'ég, felhő', vö.: Zamahš. *bulut* 'felhő', azerb., türkm., oszm., ujg., üzb., kirg., tuv. *bulut,* k.kalp., nog. *bulyt*, bask. *bolot,* tat. *bolyt*, jak. *bylyt,* alt., hak. *pulut* 'felhő', Óujg. *bulyt* 'felhő'. (JEGOROV 1964) A magy. szó szerkezeti felépítése: *fel-* + *-hő, fel-* + *-leg*. Az első elem relatív szótő, ez azt jelenti hogy már képzett alak. A második elem 'valamivel ellátott, valamihez tartozó' jelentésű képző. Az orosz *oblako* (*ob-* + *-lako*) második eleme a képző közel áll a magyarhoz, az oroszban átvétel. A mongol szavak szerkezeti felépítése: *ü'-* + *-len, üü-* + *-l, egü-* + *-len,* ahol a második elem, mint képző a magyarhoz és az oroszhoz viszonyítva vagy csak a kezdő mássalhangzóját (*-l*) hagyta meg a képzőnek vagy a teljesebb változat szerepel az írott *-len* formában, amely kiegészíti a magyar és az orosz alakot. A korábbi teljesebb változat ugyanis *lVnk, *lVnkV lehetett. Az egyikben denazalizáció történt, a másikban pedig a nazális maradt (*-n*) meg a zárhanggal (*-k, -g*) szemben. A török adatok pedig azért fontosak, mert tartalmazzák az eredeti *-t*-t, amelynek pl. a nazális *-n* a fejleménye. Szerkezeti felépítésük: *pĕ-* + *-lĕt, bu-* + *-lut, bu-* + *-lyt*, *bo-* + *-lot, bo-* + *-lyt*, *pu-* + *-lut by-* + *-lyt, bu-* + *-lyt.* Ez azt is jelenti, hogy a *lVnk, *lVnkV még korábbi alakja *lVtk, *lVtkV lehetett, amelyből a törökségben -lVt maradt meg. Ennek közeli alakváltozata a magy. *folt* (*fo-* + *-lt)* szó második eleme az *-lt* mint képző. A szavak töve (mong. *ü'-, üü-, egü-,* tör. *pĕ-, bu-, bo-, pu-, by-,* or. *ob-,* magy. *fel-),* jelentésükben pedig a forráshoz, a maghoz, a vízhez kötődnek.

Az ojr. ***ende*** 'ez, itt' azért érdekes, mert az '*ez'* mutató névmás (*en*) *-de* határozóraggal van ellátva. Ennek rokona a magy. *itt,* amelynek jelen tudásunk szerint kétféle szerkezeti felépítése lehet: 1. *it*[668] 'ez' + *-t:* helyhatározó rag 2. *i* 'ez, ő' + *-tt*: helyhatározó rag. A *-de* és a *-t, -tt* helyhatározó rag pedig olyan önálló szóból keletkezett, amelyet ma is ismernek és használnak, vö.: csuv. *tĕl* 'hely', alt. *tuš* 'hely', tat. *töš* 'hely', vö.: tat. *bu tošte* 'e helyen'. (JEGOROV 1964) Az *-l* és az *-š* eredeti *-t* fejleménye, amelyet maradéktalanul őriz a magyar. A tVl, tVš eredetibb alakja *tVt lehetett, ezért fordul elő a magyarban *Pécsett, Fehérvárott,* de *Fehérvárt.* Ez utóbbiban a 'hely' jelentésű szónak csak a kezdő mássalhangzója a *-t* maradt meg s ma már nem önálló szói, hanem határozórag minőségben ismert. A csuv. *tĕl,* alt. *tuš, t*at. *töš* és a magy. *hely,* nyj. *hel* pedig úgy viszonyulnak egymáshoz, hogy a szókezdő *h-* az eredeti *t-* fejleménye. A magy. *hely* szót a TESz ismeretlen eredetűnek tartja.

A K-mong. ***kitogha,*** *xütga, khotogha,* ojr. *utugha* 'kés' szónak is kiterjedt kapcsolatai vannak. Rokona a magy. *kés, kasza* és az ang. *cut* (ejtsd*: kat)* 'vág' szó. A TESz helytelenül finnugor nyelvi örökségnek tartja a magy. *kés* szót, a hozott példák azonban idetartoznak, vö.: vog. *käsi,* cser. *käzä* 'kés'. A magy. *kasza* szót pedig a TESz szláv eredetűnek véli megalapozatlanul, ám a példák

[668] Vö. ang. *it* 'ő, az'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

idetartoznak, vö.: blg. *kosa* 'kasza', szb.-hv. *kòsa* 'kasza', szln. *kósa* 'ua.', szlk. *kosa* 'kasza', or. *kosa* 'ua.'. Az orosz szót pedig indoeurópai jellegű közszláv eredetű szónak tekintik szintén megalapozatlanul, bár a hozott példák tövei idetartoznak, mint pl. a lat. *castrāre.* Vele tartozik össze a magy. *kasztrál* 'kivág' szó. Szerkezetileg a következő elemekre bonthatók: ojr. *ki-* + *-togha, xü-* + *-tga,* magy. *ké-* + *-s, ka-* + *-sza,* ang. *cu-* + *-t,* vog. *kä-* + *si,* cser. *kä-* + *-zä.* Közös bennük, hogy mindegyik eredeti *k*-val kezdődik, a második mássalhangzó a képző kezdő mássalhangzója, részben eredeti *t-* (vö.: mong. *-togha, -tga,* ang. *-t),* részben pedig ennek fejleményei: *-š* (magy. *kés*), *-s-* (vö.: magy. *kasza,* blg. *kosa* stb., lat. *castrāre cas-* töve, magy. *kasztrál kasz-* töve, vog. *käsi),* részben pedig *-z-* (vö.: cser. *käzä).* Megjegyezzük, hogy a fenti szavaknak alakváltozata a magy. *horhó, horol* töve (*horo* + *-l*) és a *Hortobágy Hor* eleme is, továbbá az or. *kolot'* (*kolo*: szótő + *-t'*: főnévi igenév képzője) töve. Eredetileg a víz vágására, horolására utalt. Hangtanilag az *-r* mint a képző kezdő mássalhangzója ugyanúgy eredeti *t*-ből fejlődött, mint a *-z,* az *-s* és az *-š* (*t* > 1. *δ* > 1.1. *z* 1.2. *r* 1.3. *l,* 2. *t' > č > š.*)

Az ojr. ***boghoda,*** *boda* valamint a *bogdai, buda* (ejtve) 'búza' és a magy. *búza, tönköly,* csuv. *tulă '*búza', *pări '*búza', *pătă* 'kása' összetartoznak. A magy. *búza* szót helytelenül csuvasos jellegű ótörök jövevényszónak tartja a TESz, az adatok azonban idetartoznak, vö.: csuv. *pări '*tönköly', ujg. *buγdaj,* Kāšγ. *boγdaj, buγdaj,* oszm. *buğdaj,* tat. *bodaj,* mong. *buγudaj.* (TESz) Jegorov további, még indoeurópai nyelvi adatokat is hoz, vö.: csuv. *pări* 'tönköly', bask., tat. *boraj* 'tönköly', azerb. *bugda,* ujg., türkm., oszm. *bugdaj*, üzb. *bugdoj,* alt. *puudaj*, ojr., kirg., mong. *buudaj,* hak. *pugdaj,* kaz., k.kalp. *bidaj* 'búza'. vö.: litv. *puraj,* lett *puri* 'telelő búza', gör. *πυροδ* 'búza', ószl. óor. *pyro* 'tönköly', ld. még mong. *buudaj* 'búza', sőt még az arabban is megvan. (JEGOROV 1964) A magy. *tönköly* szót a TESz felsőnémet eredetűnek tartja s a német szó eredetét ismeretlennek véli. A német adatok a szócsalád tagjai, vö.: kfn. *dinkel,* ném. *Dinkel, dünkel, tunkel*. (TESz) Idetartozik a csuv. *tulă* 'búza', grúz *doli* 'tiszta búza', *dola* 'tiszta búzából való kenyér', mong. *talx*(*an*) 'sült kenyér', burj.mong. *talxa(n*) 'liszt, tészta, kenyér, gabona', perzsa-afgán *talxan* 'sült és őrölt bab-, hüvelyes mag stb.', ujg. *ozuk-tülük,* kirg. *azyk-tülük* 'élelmiszer, élelem, útravaló, eleség'. (JEGOROV 1964) Rokonok a csuvas *pătă* 'kása', kirg. *botko*, ujg., kaz., nog., k.kalp., tat. *botka*, üzb., bask. *butka* 'kása', tuv. *bydaa* 'korpa, kása', ojr. *botko* rég. 'zabliszt és kancatej keveréke', alt. *potka, potko, potky,* hak. *potxy* 'kása, zabkása tejfölben', vö.: mong. *budaa*(*n*) 'korpa, kása', burj. mong. *budaa* 'korpa, köles, búza'. (JEGOROV 1964) Megjegyezzük, hogy a magy. *írmag ír* előtagja is a szócsalád tagja, etimológiailag összetartozik a *búza* szavakkal. Az *írmag* szóról a következőt gondolja a TESz: Jelentése 'utolsó vagy egyetlen példány, utolsó ivadék, sarjadék, a legkedvesebb gyermek a családban'. Összetett szó. Az *ír* előtag valószínűleg 'gyökér' jelentésben tapadt a mag főnévhez. (TESz) Az *ír* (*í-:* abszolút szótő + *-r:* képző) valóban rokon a *gyökér* (*gyöké-*[669]*:* abszolút szótő + *-r*: képző) szóval, de a fenti *búza, tönköly* stb. szavakkal is, amelyeknek a szerkezeti felépítése a következő: magy. *bú-* + *-za, tönkö-* + *-ly,* ojr. *bogho-:* + *-da, bo-* + *-da* valamint a *bog-* + *-dai, bu-* + *-da,* csuv. *tu-* + *-lă, pă-* + *-ri,* többi török *pă-* + *-tă, bo-* + *-raj, bug-* + *-da, bug-* + *-daj*, *bug-* + *-doj, puu-* + *-daj*, *buu-* + *-daj, pug-* + *-daj, bi-* + *-daj,* szláv nyelvekben: *pu-* + *-raj, pu-* + *-ri, py-* + *-ro,* mong. *buu-* + *-daj,* kfn. *dinke-* + *-l,* ném. *Dinke-* + *-l, dünke-* + *-l, tunke-* + *-l,* csuv. *tu-* + *-lă,* grúz *do-* + *-li , do-* + *-la,* mong. *ta-* + *-lx*(*an*), burj.mong. *ta-* + *-lxa(n*), perzsa-afgán *ta-* + *-lxan,* ujg. *o-* + *-zuk, tü-* + *-lük,* kirg. *a-* + *-zyk, tü-* + *lük,* csuv. *pă-* + *-tă,* kirg. *bo-* + *-tko*, ujg., kaz., nog., k.kalp., tat. *bo-* + *-tka*, üzb., bask. *bu-* + *-tka,* tuv. *by-* + *-daa,* ojr. *bo-* + *-tko,* alt. *po-* + *-tka, po-* + *-tko, po-* + *-tky,* hak. *po-* + *-txy,* mong. *bu-* + *-daa*(*n*), burj.mong. *bu-* + *-daa.* A szótövek külön is összetartoznak, jelentésük 'forrás, mag' s a magy. *mag, bog, tönkő,* sőt a *fő, fej, tönkő, tő* stb. szóval azonosak, vö.: *bog-, bu-, bú-, tönkö-, tu-, pă-, bo-, bug-, puu-, buu-, pug-, bi-, pu-, py-, tönkö-, dinke-, dünke-, tunke-, tu-, do-, ta-, o-, tü-, a-, bo-, po-, í-.* Az eredeti szókezdő mássalhangzó *t-* volt, amely részben megmaradt (vö. *tönkö-*, *tunke-, tu-, ta-, tü-),* részben tovább változott zöngésedéssel: *t-* > *d-* (vö.: *dinke-, dünke-, do-),* zöngésedéssel, majd réshangúsodással,

[669] Vö.: magy. *gyök, tönkő, tönk. tőke, tő, töv-*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

továbbá vokalizációval és zárhangúsodással: *t-* > *δ-* > *w-* > 1. *V-* > *0-* 2. *b-* 3. *m- (mag):* nazalizációval. A *p-* lehet másodlagos zöngétlenedés eredménye, de keletkezhetett közvetlenül a *t-*ből is: *t-* > *th-* > *φ-* > *p-*. A vokalizálódást követően a kezdő hang olykor eltűnt, a nyoma részben megmaradt a hosszú magánhangzóban, részben csak a rendszer alapján tudjuk kimutatni a kezdő hang valamikori meglétét (vö.: *o-, a-).* A második elemek pedig ugyanannak a képzőnek az alakváltozatai, jelentésük 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellet lévő'. Így a *búza* 'magos, szemes, maggal ellátott' jelentésű szó, eredetileg az első, a végső magot, a forráshoz, ősforráshoz tartozót jelentette.

A halha mong. ***khamok,*** *xamag* 'összes', ojr. *khamuk* 'ua.' a magy. *kumma* 'csepp víz, vízcsepp' szóval rokonok. (CZEGLÉDI 2011) Szerkezeti felépítésük abszolút szótő + képző: *kha-:* szótő + *-mok:* képző, *xa-:*szótő + *-mag: k*épző, *kha-:* szótő + *-muk:* képző, *kum-:* szótő + *-ma:* képző. A mongol szónak azért lehet 'összes' jelentése, mert eleink úgy gondolkodtak, hogy a vízcseppben a víz minden, az összes lényeges tulajdonsága benne van, ugyanilyen a mag is.
A szóval összetartozik az oszm. *kum* 'homok', de rokona a magy. *homok* szó is. Egyetlen homokszem is az élet alapja, mag tulajdonsága van, női természetű, mint a föld. A szó elterjedt és ismert további török nyelvekben.

A halha ***khaton,*** *xatan* 'királynő', ojr. *khatun* 'ua.' a magy. *asszony* szóval rokon. (vö.: CZEGLÉDI 2011) A magyar *asszony* az akadémiai álláspont szerint alán eredetű, vö.: osz. *xsīn* 'úrnő. fejedelemasszony', *äxsīn* 'ua.'. A magyarba egy alán **axsīn* 'úrnő, fejedelemasszony' kerülhetett át a 8. század körül. (TESz) A magyar *asszony* és az osszét adatok valóban összetartoznak. Két szóból álló összetételről van szó, az osszét *äx* + *sīn* előtagja a *kán, kagán* szónak fejleménye, az utótag (*sīn*) pedig a magy. *nő, nej* szóval rokon, vö.: *nő, nej* 'feleség, nőnemű felnőtt személy, állat nőstény egyede' jelentésű. A szót a TESz ősi örökségnek tartja az uráli korból, vö.: vog. *nī* 'asszony, nő, nőstény', osztj. *ni* 'asszony', mdE. *ńi* 'nő, feleség', szam.jur. *ńē* 'nő, asszony, fiatalasszony', tvg. *nē* 'asszony, feleség', szelk. *neä* 'nő', kam. *nē* 'asszony'. (TESz) Az idesorolt adatok helyénvalóak, azonban a szónak az uráli korból való ősi öröksége nem igazolt. A magy. *nő* és társai közös gyökerűek az osszét *sīn* utótaggal, de az altáji nyelvekben ismert adatok utótagjával is, vö.*:* oszm. *kadyn (ka- + -dyn),* MK. *kotan (ko- + -tan),* tat., kirg. *katyn (ka- + -tyn),* jak. *xatyn (xa- + -tyn),* mong. *xatun (xa- + -tun)* szavak *dyn, tan, tyn, tun* második elemével. Az osszét szó előtagja a *x-, äx-* pedig a *kán, kagán* szó maradéka ugyanúgy, mint az altáji nyelvekben a *ka-, ko-, xa-* előtag. Ez azt is jelenti, hogy az oszm. *kadyn,* MK. *kotan,* tat., kirg. *katyn,* jak. *xatyn,* mong. *xatun* a magy. *asszony* alakváltozata, a *ka-* előtag a *kagán*-nal, a *-dyn* pedig a *nő*-vel rokon. A magyar *asszony* szóban a *–x-* az *s*-hez hasonult. A *–x-* valamikori meglétét nemcsak az osszét *äxsīn* igazolja, hanem a magyar *asszony*-ban a hosszú *–ssz-* is. Tehát az előtagok (osszét *äx,* tör. *ka, ko, xa,* mong. *xa,* magy. *asz* < *ax)* a *kán, kagán* szóval rokonok, közös gyökerűek, az utótagok (osszét *sīn,* tör. *tan, tun, dyn,* magy. *szony*) pedig egymással, miközben a magyar *nő, nej* és az uráliba sorolt nyelvek adatai is az alakváltozataik, a gyökerük közös. Ráadásul az *asszony* szavak ugyanazon elv, gondolkodás szerint keletkeztek, vagyis a kánnak a nőjéről van szó, aki egyrészt úrnő, másrészt férfival ellátott nő ugyanúgy, mint a hatti napistennő, de ezt jelképezi a napba öltözött Boldogasszony, sőt az aranyszarvas is. A magyar *asszony,* oszm. *kadyn,* halha *khaton, xatan* 'királynő', ojr. *khatun* 'ua.' és társai, magy. *ara*, csuv. *arăm* jelentése ugyanaz, 'asszony' vagyis a férfi és a nő együttese. Ez azt jelenti, hogy ugyanolyan gondolkodás alapján született mindkét szó, mint a magy. *isten* és a hatti *Eštan*, a hettita *Ištanu / Aštanu*. (CZEGLÉDI 2011)

A halha ***bukha,*** ojr. *bukhu, bukha* (ejtve), magy. *bika* összetartoznak. Az akadémiai álláspont szerint a magyar szó ótörök eredetű, vö.: türk *buqa*, Kāšγ. *buqa,* CC. *boγa* (*boga*), oszm. *boğa*, kirg. *buqa* 'bika', mong. *buqa,* mandzsu *buqa.* Finnugor nyelvekben: vog. *poka,* md. *buka* 'ua.', szláv

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nyelvekben: blg. *bik*, cseh *byk*, or. *byk* 'ua.'. (TESz) Ezeknek a szavaknak az összetartozása is a közös szkíta-hun gyökérrel magyarázható.

A halha ***alaja-*** 'öl' és a magy. *öl-* rokonok. A TESz nem veszi figyelembe ezeket az adatokat, a magyar szót ősi örökségnek tartja a finnugor korból megalapozatlanul, de a hozott szavak idetartoznak, vö.: vog. *εli-* 'ő ölni fog', osztj. *uel-* 'öl, fog (halat)', zürj. *vini-* 'öl, agyonüt', votj. *vi-*, *vij-* 'megöl, agyonüt, agyonver'. (TESz) Rokona a magy. *ver-* és az *üt-* ige, alakváltozata az *öl*-nek. Fontos, hogy a *ver-* igének egyaránt van 'üt' és 'elpusztít' jelentése s a TESz ismeretlen eredetűnek tartja. A magy. *üt-* 'csapást mér valakire, valamire, (villám) sújt, belecsap, ütéssel valahova juttat, belever, stb.' jelentésű. Az akadémiai álláspont szerint 'talán ősi örökség a finnugor korból'. Ez a feltevés helytelen, de a hozott adatok figyelemre méltóak, mert vagy a víz munkája jelent vágást, vagy ütéssel történő vágásról van szó, vö.: vog. *iixt-, iext-, iakt-* 'vág', osztj. *oγäta-* '(késsel) vág, (víz partot) aláás', zürj. *oktini-* 'kivág (fát)', *oktyny-* 'levág'. (TESz) A zürjén adatokban a *-ni, -ny* a főnévi igenév képzője, ugyanaz, mint a magy. *-ni* képző. A relatív szótő tehát az *okti-, okty-*, amelynek alakváltozata vog. *iixt-* (*iix-*: abszolút szótő + *-t:* képző), *iext-* (*iex-*: abszolút szótő + *-t:* képző), *iakt-* (*iak-*: abszolút szótő + *-t:* képző), osztj. *oγäta-* (*oγä-*: abszolút szótő + *-ta:* képző), magy. *üt* (*ü-*: abszolút szótő + *-t*: képző). Az abszolút szótövek a magy. *ág, ék* szóval kapcsolatosak, kezdetben a vízágról volt szó, idővel pedig átment a megnevezés más ágra, hegyes tárgyakra is. Ezek pedig élesek, ütéskor nemcsak vágnak, elválasztanak, hanem ölnek is. Az *öl* közeli kapcsolatban van a magy. *vál, válik* igével, szerkezeti felépítése: *vá-*: abszolút szótő + *-l, -lik*: képző. Az *ik*-es változat ez esetben valójában *lik*-es alak, mert a képző nem *-ik*, hanem *-lik.* A magy. *öl* (*ö-*: abszolút szótő + *-l*: képző), halha *alaja-* (*a-*: abszolút szótő + *-laja*: képző), vog. *εli-* (*ε-*: abszolút szótő + *-li*: képző), osztj. *uel-* (*ue-*: abszolút szótő + *-l*: képző), zürj. *vini-* (*vi-*: relatív szótő + *-ni*: főnévi igenév képző). A magy. *ver* összetartozik a csuv. *per ′*dobni, ütni', bask., tat. *bär* 'ütni, verni' (JEGOROV 1964) igékkel, valamint az or. *udarjat′* (*u-*: igeködő + *dar-*: szótő + *-t*': főnévi igenév képző) 'ütni, csapni, verni' ige relatív szótövével (*dar-*).

Az oszm. *at-* 'dob' a magy. *üt* formával áll közelebbi kapcsolatban hangalakilag. A szó megvan Jegorovnál, vö.: csuv. *yvăt,* dial. *yt, ut* 'dobni, vetni', ÓT. (orh.-jeny.) *agyt* 'eldobni', kirg., tat., bask. *yrgyt,* ujg., üzb. *irgit,* türkm. *ugrat* 'dobni', kazak *yrgytyp žiber* 'rővel dobni', MK. *at,* kirg., kazak, k.kalp., ujg., tat., bask., oszm., türkm. *at,* üzb. *ot,* jak. *yt* 'dobni, vetni, lőni'. (JEGOROV 1964) Alakváltozata az oszm. *vurmak* 'lőni' *vur-* töve, amely a magy. *ver* és társaival van közelebbi kapcsolatban hangtanilag.

Idetartozik a magy. *vet*, amely a TESz szerint 'növényi magvakat a földbe szór, növényt ültet, valakit valahova helyez, juttat, küld, (vizet) elvezet, leereszt, dob, helyez, hajít, lök, (állat) ivadékot világra hoz stb.'. Bizonytalan eredetű, talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: cser. *ü·δem. βüδe·m, βüδem,* mdE. *vid'ems,* mdM. *vid'e·ms ′*magot vet, elvet'. (TESz) Az adatok idetartoznak, ám a magyar szó nem lehet finnugor eredetű. Összetartozik a magy *ad* szóval és török megfelelőivel, vö.: csuv. *par* 'adni', ÓT., KB. *bär,* kirg., kazak, k.kalp., nog., türkm., ojr. *ber,* ujg. *ber,* azerb., oszm., gag. *ver,* tuv. *beer,* hak. *pir,* jak. *bier* 'adni'. (JEGOROV 1964) Velük közös gyökerű az or. *dar* 'ajándék' és a *dat′* 'adni ige *da-* töve. Őseink gondolkodása szerint így lehet eljutni a két véglethez, az életet *ad* és az *öl,* azaz életet elvesz' ellentétes jelentésű szavakhoz, amelyeknek végső soron közös a gyökerük.

Az orosz adat azért értékes, mert egy korábbi, teljesebb alakot vett át, ahol az eredeti szókezdő *t-* (vö.: magy. *tör* 'eltör, elválaszt', amely bizonyos esetekben öléssel párosul) zöngésedett (*t- > d-*). A szónak alakváltozata a csuv. *čĕr* 'tépni (papírt, szövetet)', azerb. *čyr,* kirg. *žyr* 'tépni, szakítani', oszm., türkm. jyrt 'tépni', jyrtyk 'tépett'. (JEGOROV 1964) < csuv. *čĕ-*: abszolút szótő + *-r:* képző, azerb. *čy-* + *-r,* kirg. *žy-* + *-r,* oszm., türkm. *jyr-*: relatív szótő (< *jy-*: abszolút szótő + *-r-*: képző) + *-t:* képző, *jyr-*: relatív szótő (< *jy-*: abszolút szótő + *-r-*: képző) + *-tyk*: képző. Az *-r* képző pedig mint a teljes képző kezdő mássalhangzója azonos a magy. *tör, ver -r* képzőjével, ugyanakkor rokona az *öl* szavak *-l* képzőjének. Végső soron mind az *-r,* mind az *-l* eredeti *-t* fejleménye (*-t > -δ >* 1. *-l,*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

2. *-r*), amely *-t* megmaradt a magy. *üt* igében (*ü-*: abszolút szótő + *-t*: képző). A vog. *iixt-, iext-, iakt-, oγäta-* igék *-t*, *-ta* képzője a magy. *üt* ige *-t* képzőjével lehet azonos. A magy. *öl-* és a halha *alaja-* 'öl' jelentésű igék a szócsaládba tartozó fenti igék segítségével értelmezhetők, az etimológiájuk megírható. Közeli rokonuk a csuv. *vil-* 'meghalni', ÓT., MK., csag., azerb., türkm., oszm., ujg., kirg., kaz., k.kalp., nog., ojr., tuv. hak., karacs., jak. *öl,* üzb. *ul,* tat., bask. *ül* 'meghalni'. Eleink úgy gondolkodtak, ha ütnek, vernek valakit, valamit, akkor annak valamiféle elválás lesz az eredménye, amit nevezhetünk törésnek, halálnak s aki végezte a cselekvést, ölt is. Eredetüket a szkíta-hun gyökerekben kell keresni. Ugyanakkor a verés, az ütés, a dobogás az életet is jelenti, ezen a vonalon érthető meg a csuv. *čĕre* 'szív', ÓT., MK., tefsz. XII-XIII. sz. *jürek,* ujg. *žürek,* ujg.-kašg. *jürek*, üzb. *jurak,* kirg. *žürök*, kazak, k.kalp. *žürek,* nog., kum. *jurek*, oszm., türkm. *jürek,* azerb. *ürek*, tat., bask. *jörek*, ojr. *d'ürek,* tuv., hak. *čürek,* jak. *sürek* 'szív', vö.: mong. *zürx*(*en*), burj.mong. *zürhe, zürüxe* 'szív', av. *zered* 'szív'. (JEGOROV 1964) Idetartozik az or. *serdce* 'szív' is.

A halha ***boloja-*** létige rokon a magy. *van,* ang. *be,* csuv. *pul, pur,* oszm. *var, dir* stb. alakokkal. A magy. *van* 'valaki bír, a tulajdona' alakváltozatai *vala*[670]*, volt, volna* (*vol-*: relatív szótő + *-t:* múlt idő jele, *vol-*: relatív szótő + *-na*: feltételes mód jele) igék töve a *val-, vol-* jelentésben azonosak a halha *bolo-* létigével. Hangtanilag pedig a második mássalhangzó ugyanaz, a kezdő mássalhangzóknak (*b-, v-*) pedig közös az elődjük, mégpedig *t-* eredetű *w-* (*t-* > *δ-* > *w-* > 1. *b-* 2. *v-*). A magyar *van-* létige *-n*-je szintén *-t* fejleménye, csak más úton keletkezett, mint az *-l.* A csuv. *pul* 'lenni, létezni, történni, megszületni, teremni', üzb., tat., bask. *bul,* ujg., türkm., tuv., kirg., kaz., k.kalp., nog. *bol,* azerb., oszm. *ol,* alt., hak. *pol,* jak. *buol* 'lenni, létezni, lenni, válni valamivé', vö.: mong. *bolox* 'lenni, lenni, válni valamivé, történni'. (JEGOROV 1964)

Alakváltozata a csuv. *pur* 'van, létezik, mind, összes', vö.: türkm., jak. *baar,* ÓT. MK. *bar,* ujg., kirg., kaz., k.kalp., nog., tuv., tat., bask. *bar,* üzb. *bor,* azerb., oszm. *var,* alt., hak., s.ujg. *par* 'van, létezik', stb. (JEGOROV 1964) Érdekesség, hogy az oszmánban a *vardır* 'van, létezik' ige összetett, az előtagja (*var*) és az utótagja *(dır)* végső soron ugyanazt jelenti, azaz 'van, létezik, terem, másképpen él'. A *dır* szókezdője a *t-* zöngésedésével jött létre.

Idetartozik az or. *byt'* 'lenni' (*by-*: szótő + *-t'*: főnévi igenév képző) töve. A ragozás során előjön a teljesebb tő, vö. *budu* 'leszek' *bud-* töve, *bud'* 'legyél!' felszólító mód *bud-* töve, amelyben az eredeti *-t* zöngés fejleménye a *-d* van meg. A fenti létigékben külön összetartoznak az abszolút szótövek és külön egymással rokonok a képzők, vö.: halha *bo-:* abszolút szótő + *-loja:* képző, magy. *va-*: abszolút szótő + *-n:* képző, *volt* múlt idejű alak *vol-* relatív töve < *vo-:* abszolút szótő + *-l:* képző, csuv. *pu-:* abszolút szótő + *-l:* képző, többi török *bu-:* abszolút szótő + *-l:* képző, *bo-:* abszolút szótő + *-l:* képző, *o-:* abszolút szótő + *-l:* képző, *po-:* abszolút szótő + *-l:* képző, *buo-:* abszolút szótő + *-l':* képző, mong. *bo-:* abszolút szótő + *-lox:* képző. Az ang. *be* korábbi alakja **bew* lehetett, ahol a *-w* vokalizálódott, majd eltűnt az ejtésből és az írásból is.

A létigék kapcsolatosak a magy. *él-* igével, amelyet a TESz ősi örökségnek tart az uráli korból helytelenül, a hozott példák azonban idetartoznak, vö.: osztj. *iäläw* 'új, friss (hús, hal, hó)', zürj. *olni, ovni* 'élni', votj. *ul-* 'él, lakik, van, létezik', cser. *äl-* 'él, lakik', fi. *elää-* 'él, lakik, fenntartja magát', észt *elama* 'élni, lakni', szam.jur. *jīlē-* 'él, lakik', jeny. *iδi-, jire-* 'él, lakik', tvg. *ńile-* 'ua.', szelk. *ili-* 'ua.', kam. *t'ilī-* feléled', *d'ili* 'eleven, élő'. (TESz) Szerkezeti felépítésük: magy. *é-*: szótő + *-l*: képző, osztj. *iä-:* szótő + *-läw:* képző, zürj. *ol-:* relatív szótő (< *o-:* abszolút szótő + *-l:* képző) + *-ni*: főnévi igenév képzője*, ov-:* relatív szótő *(o-:* abszolút szótő + *-v:* képző) + *-ni:* főnévi igenév képzője, votj. *u-:* szótő + *-l:* képző, cser. *ä-:* szótő + *-l:* képző*,* fi. *e-:* szótő + *-lää:* képző, észt *ela-:* relatív szótő (*e-:* abszolút szótő + *-la:* képző) + *-ma:* főnévi igenév képző, szam.jur. *jī-:* szótő + *-lē:* képző, jeny. *i-:* szótő + *-δi:* képző, *ji-:* szótő + *-re:* képző, tvg. *ńi-:* szótő + *-le:* képző, szelk. *i-:* szótő + *-li:* képző, kam. *t'i-:* szótő + *-lī:* képző, *d'i-:* szótő + *-li:* képző. A magy. *él-* nyelvi megfelelőiben a szótő mindenütt abszolút szótő, összetartoznak s a képzők etimológiája is közös. A képzőknek előfordulnak a teljesebb alakjai, ugyanakkor gyakori, hogy a képzőnek csak a kezdő

[670] Elbeszélő múlt idő.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

mássalhangzója maradt fenn. Vö.: *-l, -läw, -v, -lää, -la, -lē, -δi, -re, -le, -li, -lī.* A szótövek egy része mássalhangzóval kezdődik s ezek a teljesebb alakok, a másik része pedig magánhangzóval, ahol a szókezdő mássalhangzó részhangúsodás után egyrészt vokalizálódott, másrészt eltűnt. A változási folyamatok különböző útjait és azoknak állomásait jelzik a fenti adatok. Az abszolút szótő kezdő mássalhangzója eredeti *t-* volt, amely palatalizálódott formában megmaradt (kam. *t'i-*), palatalizálódott és réshangúsodott (*ji-*), zöngésedett és réshangúsodott : *t-* > *δ-* > *w-* > 1. *v-* (magy. *va-, vo-*, oszm. *va-*), 2. vokalizálódott (osztj. *iä-*) 3. zárhanúsodott: *w-* > *b-* (halha *bo-,* türkm., jak. *baa-,* üzb., tat., bask. *bu-,* ujg., türkm., tuv., kirg., kaz., k.kalp., nog. *bo-,* or. *by-, bu-,* ang. *be-*) > zöngésedett (kam. *d'i-*), nazalizálódott (tvg. *ńi-*). A képzőknek sok esetben csak a kezdő mássalhangzója maradt meg, vö.: *-l, -r, -v* s az előzményük *t-* eredetű *δ-* (interdentális zöngés spiráns): *δ-* > 1. *l-* > *r-* 2. *w-* > *v-*. A mong. *bolox* tartalmazza az adatok között a legteljesebb képzőt (*-lox*), amely korábbi *-*lok* < *-*lonk* < *-*lotk* stb. fejleménye. A létige 'lenni' vö.: K-mong. *bu-*, *bü-k'ö,* ojr. *bü-, bö-, bö-kü* összefügg az or. *byt'* (*by-*: szótő + *-t'*: főnévi igenév képző) tövével. A ragozás során másik tő jelentkezik, vö.: *budu* 'leszek' (*bud-*), ahol a *-d-* előzménye *-t,* vö.: or. *byt* 'lét', magy. *lét*. Megjegyezzük, hogy a lét, az élettel kapcsolatos, az élet pedig a vízhez vezet el bennünket.

Ezen a szálon sok szó tartozik ide, köztük a csuv. *čĕrĕ* 'élénk, élő', ÓT., alt., hak. *tirig*, MK., Zamahš., AFT., ujg., üzb. *tirik,* kirg. *tirüü,* kazak, k.kalp., nog., *tiri,* ojr. *tirü*, azerb., oszm., türkm. *diri,* bask., tat. *tere,* tuv. *dirig* 'élénk, élő' (néhány nyelvben 'harcos, éles' is). (JEGOROV 1964) < csuv. *čĕ-*: abszolút szótő + *-rĕ:* képző, ÓT., alt., hak. *ti-* + *-rig*, MK., Zamahš., AFT., ujg., üzb. *ti-* + *-rik,* kirg. *ti-* + *-rüü,* kazak, k.kalp., nog., *ti-* + *ri,* ojr. *ti-* + *-rü*, azerb., oszm., türkm. *di-* + *-ri,* bask., tat. *te-* + *-re,* tuv. *di-* + *-rig*.

Ilyen a csuv. *čĕrĕl* 'élni, feléledni', *čĕrt* 'felélesztení', ÓT., ujg., üzb., kirg., kazak, k.kalp., nog., ojr., csag., kum. *tiril*, bask., tat. *terel,* alt. *teril,* oszm., tuv. *duril,* azerb., türkm. *direl* 'életre kelteni, felélesztení, egészségessé tenni', kirg., kazak, k.kalp., nog., ujg., kum. *tirilt,* bask., tat. *terelt,* alt. *terilt,* azerb. *dirilt,* türkm. *direlt,* üzb. *tiriltir,* csag. *tirit*, jak. *tirier* 'felélesztení, életre kelteni'. (JEGOROV 1964) < csuv. *čĕrĕ-*: relatív szótő (< *čĕ-*: abszolút szótő + *-rĕ*: képző) + *-l:* igeképző, *čĕr-*: relatív szótő + *-t:* műveltető képző, ÓT., ujg., üzb., kirg., kazak, k.kalp., nog., ojr., csag., kum. *tiri-:* relatív szótő + *-l:* igeképző, bask., tat. *tere-* + *-l,* alt. *teri-* + *-l,* oszm., tuv. *duri-* + *-l,* azerb., türkm. *dire-* + *-l,* kirg., kazak, k.kalp., nog., ujg., kum. *tiril-*: relatív szótő (< *tiri-*: relatív szótő + *-l-*: műveltető képző) + *-t:* műveltető képző, bask., tat. *terel-* + *-t,* alt. *teril-* + *-t,* azerb. *diril-* + *-t,* türkm. *direl-* + *-t,* üzb. *tiril-* + *-tir,* csag. *tiri-* + *-t*, jak. *tirie-* + *-r.*

Rokonuk a csuv. *čĕrĕ* 'nedves, vizes, friss', azerb. *čij, diri,* alt. *čij,* oszm. *ter* 'nedves, vizes, nyers, friss', polovec *čijik* 'nedves, nyers, vizes', vö.: perzsa *tär* 'nedves, nyers, vizes, friss'. (JEGOROV 1964) < csuv. *čĕ-*: abszolút szótő + *-rĕ*: képző, azerb. *či-* + *-j, di-* + *-ri,* alt. *či-* + *-j,* oszm. *te-* + *-r,* polovec *či-* + *-jik*, perzsa *tä-* + *-r.*

Alakváltozata a magy. *nyers nyer-* töve. A szó a TESz szerint 'természetes nedvességet tartalmazó növény, nedves, nyálkás, emésztetlen, a gyomrot megterhelő (étel), fővetlen, sületlen (étel), feldolgozatlan, megmunkálatlan (anyag), tehetséges, de pallérozatlan, kiműveletlen (személy), éretlen, zöld (gyümölcs), élénk, erőteljes, durva, modortalan (személy, megnyilatkozás)'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < magy. *nyer-:* relatív szótő (< *nye-*: abszolút szótő + *-r-:* képző) + *-s:* képző. A szó jelentése 'vizes'.

A *nyer-* szótőnek rokona a magy. *nyár* 'mocsár, mocsaras hely, nedves, homokos talajt kedvelő, igénytelen fák nemzetsége, faja, egyede'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *ńēr* 'mocsár', *ńār* 'ua.', zürj. *ńur* 'ua.', votj. *ńur* 'nyirkos, nedves (fa, gabona), nedvesség, mocsár, posvány', fi. *noro* 'nedves völgy, patak', észt *nõru, nõrg* 'vízlefolyás, kis gyér vizű patak, vízlevezető árok', szam.jur. *ńurkko* 'rezgő nyárfa', szelk. *njar* 'tundra'. (TESz) < magy. *nyá-*: abszolút szótő + *-r*: képző, vog. *ńē-* + *-r, ńā-* + *-r,* zürj. *ńu-* + *-r,* votj. *ńu-* + *-r,* fi. *no-* + *ro*, észt *nõ-* + *-ru*, *nõ-* + *-rg*, szam.jur. ńu- + rkko, szelk. *nja-* + *-r.* Az adatok idetartoznak, azonban nem igazolt a magyar szó uráli eredete.

Idetartozik a magy. *nyál, nyálka,* amely a TESz szerint 'a szájban képződő mirigyváladék,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

takony, nyálka, nyúlós, nyálkás nedv'. A *nyál* ősi örökség a finnugor korból, vö.: mdE. *nolgo* 'takony', mdM. *nolgă, nolga* 'nyál, takony', fi. *nolki* 'ua.', észt *nõlg* 'ló taknya'. (TESz) < magy. *nyál, nyálka,* mdE. *no-* + *-lgo,* mdM. *no-* + *-lgă, no-* + *-lga,* fi. *no-* + *-lki,* észt *nõ-* + *-lg.* Az adatok idetartoznak, azonban nem igazolt a magyar szó finnugor eredete.

A halha ***keleje-*** 'mond' nemcsak török, hanem magyar szavakkal is összefügg. A beszéddel kapcsolatos szavaknak alapul a víz hangja szolgált, köztük vannak *k-* és *t-* kezdetű illetőleg a *k-* és *t-* fejleményeivel kezdődő szavak. A mong. *keleje-*, a csuv. *kala-* 'beszélni, mondani', *kalaś-* 'beszélgetni', *kalaśu* 'beszélgetés', MK. *käläču* 'beszéd', ujg. *kälämäči* 'fordító', mong. *kele*(*n*), *xel*(*en*) 'nyelv', *xelex* 'beszélni, mondani, mesélni', *kelemerči* 'fordító' (JEGOROV 1964) szavak relatív tövével tartozik össze, vö.: *kala-, kälä- (+ -mä:* deverbális nómen képző)*, kelen, xelen, xelex, kele-* (+ *-me-:* képző) . Bár a magyarban nincs 'beszél' jelentése, mégis a szó családjába tartozik a *kelepel, kalapál* és a *kolomp* szó is. Mindkettő egymás utáni ütések hangját adja vissza, amelynek végső hangutánzó szava a *kip, kop*, innen van a *kopog* ige. A magy. *kelepel* 'fecseg, locsog, csattogó, zakatoló hangot ad, csőrét összeverve hangot ad (gólya)' szót a TESz egyszerűen hangutánzó eredetű szócsaládba sorolja. A relatív szótövek (mong. *keleje-*, csuv. *kala-*, MK. *kälä-,* ujg. *kälä-,* mong. *kele*(*n*), *xel*(*en*), *xelex, kele-,* magy. *kelepe-, kalapa-, kolom-* összetartoznak, amelyeknek az abszolút szótöve: *ke-, -ka-, kä-, ke-, xe-, ko-.* Az abszolút szótövekhez olyan képzők járultak (mong. *-leje, -le, -len, -lex,* csuv. *-la,* MK., ujg. *-lä,* magy. *-lepe, -lapa, -lom* < *lon),* amelyeknek közös az etimológiájuk. Végső soron rokonuk a magy. *kattog, kótog* < *kat-, kó-*[671]*:* relatív szótő (< *ka-:* abszolút szótő + *-t:* képző) + *-tog:* képző.

A mong. ***adak,*** *adag* 'vég' és az *arok, arx* 'árok' szavak összetartoznak. Kezdetben jelentette a folyómedret és a folyó alsó, lent lévő szakaszát. Ez a folyónak a lába, vele szemben a felső szakasz a fej. A folyó alsó szakaszának, a lábának a megnevezése pedig alapul szolgált sok más hasonlónak is, pl. a lábas jószágoknak, köztük a lónak, vö.: csuv. *ura* 'láb, mancs', ÓT. , csag., oszm. *adak*, alt., hak., s.ujg. *azax,* ujg. kirg., kaz., k.kalp., nog., kum., oszm., csag., türkm., tat., bask. *ajak,* üzb. *ojok*, azerb. *ajag,* jak. *atax* 'láb, mancs', kirg., tuv., jak. 'alsó rész , vég' jelentése is van, mong. *adag* 'vég, folyótorkolat, alsó rész, folyótorkolat, következő' (JEGOROV 1964); oszm. *at* 'ló'. A magy. *ló* megtartotta a szókezdő mássalhangzót, a török pedig elvesztette.

További 'gödör, nyílás, út' szavak is a szó családjába tartoznak, vö. csuv. *ur, ura* "száj, nyílás', ujg. *ora* 'száj, nyílás, gödör', k.kalp. *ura,* nog. *ur* 'gödör, verem valaminek a tárolására', bask. *ur* 'száj, nyílás', alt. *ora, oro* , kaz., kirg. *or* 'száj, nyílás, gödör, verem', türkm. *ury* 'gödör, verem magnak, gabonának a tárolására'. (JEGOROV 1964) A szóváltozatok közvetlen rokona a magy. *verem, terem, árok, száj, szád, szádok* és az *ajtó aj* töve. A *ló* szavunk a *láb, le, lék, luk, lyuk, láda* szavakkal van közelebbi rokonságban. A szócsalád tagjainak olyan szó szolgált alapul, amely végső soron a víz egy-egy tartozéka, tulajdonsága. Következésképp természetes, hogy a mong. *bulak, bulik* 'forrás' szó szerkezetileg és hangtanilag is beletartozik az előző szócsalád rendszerébe és rokona a bask. *bulak,* tat. *bolak* 'folyó és a magy. *folyó, foló* szó. Az is természetes, hogy a *bal, balog* a lenti és a rossz a lényeges tulajdonsága, a jobbnak pedig a *jó,* amely a folyó fenti, a forrás felőli szakaszáról kapta az elnevezést.

A mong. ***khutak*** (*khu-* + *-tak)*, *khutuk* (*khu-* + *-tuk*), *xudag* (*xu-* + *-dag)*, *khutik* (*khu-* + *-tik)* 'kút' a magyar *kút* (*kú-* + *-t*) szótól hangalakilag annyiban különbözik, hogy a magyarban csak a képző kezdő mássalhangzója maradt meg. Nyelvjárási szinten azonban ismert a *kutuk* 'doboz', amely az oszm. *kutuk* 'doboz' szóval egybeesik, eredeti jelentése 'tekercs' lehetett és a 'forrás' jelentésű *kút* szó szolgált neki alapul. A magyar *kút* szót ismeretlen eredetűnek tartja a TESz s az adatok idetartoznak: ujg. *quduγ,* CC. *xuju, quju,* oszm. *kuju*, türkm. *qujy,* kirg., alt. *quduq* 'forrás,

[671] A hosszú *-ó-* magánhangzó jelzi, hogy utána állt valamikor egy *-t-* eredetű mássalhangzó, amelynek a fejleménye -0- (zéró) lett: *-t-* > *-δ-* > *-w-* > *-V-* > *-0-*.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

kút', vö. még mong. *qudduγ, quduγ* 'ua.' (TESz), a szó a baskírban is megvan, vö.: *köðö, köjö* 'kút' (CZEGLÉDI 2011).

Az ojr. ***tasul-*** 'taszít, szakít', K-mong. *tasol-* 'ua.' és a magy. *taszít, toszít* összetartozik, relatív szótövük: *tasu-, taso-, taszí-, toszí-*. A TESz szerint a *tosz, toszik* 'dug, valahová tesz, rak, tol, taszít, lök, valakire hárít, közösül', ismeretlen eredetű. (TESz) Szerkezeti felépítésük abszoolút szótő + képző: *to-* + *-sz, to-* + *-szik*.

Az ojr. ***usu-n****, us* 'víz', K-mong. *uso* 'ua.' rokon a magy. *víz* szóval és társaival. (CZEGLÉDI 2011)

Az ojr. ***ulus,*** *uls* 'nép', K-mong. *ulos* 'ua.' kapcsolódik az 'állam' jelentésű ugyanilyen szóhoz. A hun nyelvben még volt szókezdő *h-*. Ami a *h-* és *s-* viszonyát illeti, Ucsiraltu nagyon helyesen látja, hogy a két hang etimologikus és összetartozik. (UCSIRALTU 2008) A földrajzi névi kutatásaim eredményeképpen azonban nem a *h*-ból fejlődött az *s-*, hanem az összetartozás oka az, hogy a két hangnak közös az előzménye: *t-* > *th-* (*ὺ-*) > 1. *h-* 2. *s-*. Feltétlenül tisztázandó kérdés, hogy a mai mongolban meglévő *k-* lehet-e korábbi *h-* zárhangúsodásának eredménye (ilyen a Volga-Ural vidéke földrajzi nevei közt és a magyarban nem mutatható ki), vagy egyszerűen csak arról van szó, hogy az egyik a *k-* kezdetűek csoportjába tartozik, míg a másik változat a *t-* és fejleményeivel kezdődőek közé. Ez vonatkozik a *hulugu, ulusz,* ld. magy. *ország* (< *uruszág*) szóra is. Ld. még *hata,* tör. *ata,* magy. *atya, tata*, régen *hana*, tör. *ana*, magy. *anya,* továbbá *Anna, Hanna* női személynév, ang. *hen* 'tyúk', stb. Az angol, német stb. párhuzamok számos esetben nem külön fejlődés eredményei, hanem annak a jelei, hogy nagyon ősi állapotot őriztek meg az adatok. Fontos feladatunk megtudni, hogy az indoeurópai, altáji és az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelveknek hogyan lehet közük egymáshoz akkor, ha nem lehet szó nyelvi kölcsönzésekről. Természetesen mindig körültekintően kell eljárni azért is, mert a mély hangú *q-* fejleménye is lehet *h-*, s a kétféle *h*-t eredete szerint el kell különíteni. A *hun* és a *hit* szavak *h*-jával összetartozik a magyarok *hungar* (*hunga* + *-r*) nevének *h-*ja, továbbá a magy. *Hüküri-tó* (*Hükü* + *-ri*) *h-* szókezdője, amely az *Üküri-tó*, *Ököri-tó* változatban elenyészett ugyanúgy, mint az ÓT. *yduk*-ban vagy a magy. *idnap* ld. *ünnep id* és az *egyház* 'szentház' *egy* előtagjában. Ugyanakkor *s-* szókezdő van meg a magy. *szent,* a magyarok *szabir* (*szabi-* + *-r*), *szavárd* (*szavá-* + *-r* + *-d*) nevében, de a *székely* (*széke-* + *-ly*) és a *szaka-* szkítákat jelölő népnévben, továbbá magában a *szkíta* (*szkí-* + *-ta*) névben is.

Az ojr. ***tughul,*** *tugal* 'marha, toklyó', K-mong. *tuqhol, toghol* a magy. *toklyó* 'egy-két éves juh' szóval rokon, amelyet a TESz ótörök eredetű jövevényszónak tart helytelenül. A további adatokkal együtt (vö.: csag. *toqly, toγly,* oszm. *toklu,* kirg. kaz. *toktu,* üzb. *toqli,* tuv. *togdu* 'bárány egyéves korig'. Az or. *toxtuj* 'bárány, amelynek szarvai nőni kezdenek', perzsa *toqlī* 'hathónapos bárány', tadzsik *tūqlī* 'bárány'. (TESz) Világos a szó szerkezeti felépítése: ojr. *tughu-* + *-l, tuga-* + *-l,* K-mong. *tuqho-* + *-l, togho-* + *-l,* magy. *tok-* + *-lyó,* csag. *toq-* + *-ly, toγ-* + *-ly,* oszm. *tok-* + *-lu,* kirg. kaz. *tok-* + *-tu,* üzb. *toq-* + *-li,* tuv. *tog-* + *-du,* or. *tox-* + *-tuj,* perzsa *toq-* + *-lī,* tadzsik *tūq-* + *-lī* . A szótövek *tughu-, tuga-, tuqho-, togho-, tok-, toq-, toγ-, tox-, tūq-* kezdő mássalhangzója mindenütt ugyanaz *(t-),* a második mássalhangzó pedig eredeti *-k-* illetőleg fejleménye: *-g-, -γ-, -x-*. A második elemnek, a képzőnek a kezdő mássalhangzója vagy eredeti *t-* (*-tu, -tuj),* vagy a *t-* zöngésedett változata a *d-* (*-du),* a többi esetben pedig az *-l-*, amelynek az előzménye a *-t-* zöngésedett és réshangúsodott fejleménye a *-δ-* (interdentális zöngés spiráns). Ami a jelentést illeti, a különböző nyelvekben a bárány olyan fiatal állat, amely lehet egy-két, egy illetőleg féléves. Ez a jelentés benne van a szóban. A szótő változatok tVk[672], tVx, tVg, tVγ- 'forrás, ág, mag, egy' jelentésűek, amelyekhez 'valami mellett lévő, valamivel ellátott, valamihez tartozó' jelentésű képző járult. A szó tehát 'forrással, maggal ellátott' jelentésű. Eredetileg a vízforrást jelentette, amelyhez az *egy*

[672] Vö.: oszm. *tek* 'egyetlen, páratlan'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

számnév párosul s amely két fél összessége. Az *egy*ben azonban benne van a kettő, mert az elágazó folyónak, mint forrásnak, a faágnak is legalább *két* szára van. Tovább menve, a báránynak két szarva nő s a *szarv* és az *iker* szavak is hasonló gondolkodás alapján születtek.

Az ojr. ***untu-,*** *unta-* 'alszik', K-mong. *unto-* 'ua.' a magy. *tente* altató szóval valamint a *szundít* szó *szundi-* tövével rokon. Kérdés, hogy a magyar *huny* 'alszik' jelentésű szó idetartozik-e s akkor a 'lent, lent lévő' jelentéssel kapcsolatos, vagy a *h-* szókezdő nem eredeti *t-* fejleménye, hanem k- változásának az eredménye s akkor a magy. *kum-* 'becsuk, huny' szóval kapcsolatos.

Az ojr. ***û,*** *oo* 'hatalmas, nagy', K-mong. *ô, aghoo* 'ua.' a magy. *ó, av-, avik* stb. 'öreg' jelentésű szavak úgy függnek össze, hogy mindegyiknek ugyanaz a szó szolgált alapul. Eleink úgy gondolkodtak, hogy a forrás egyrészt fent van a folyó többi részéhez képest s a víz előrehaladtával egyre távolabb kerül a forrástól térben és időben is. Ugyanakkor a forrás kicsi, hiszen a folyó szélesedik, amint a víz a torkolat felé halad. Mindemellett a forrás mégis nagy, mert a forrásban a víz összes tulajdonsága, képessége benne van, tartalmazza az utódok összességét s a forrás, a mag így lehet hatalmas, nagy és erős is.

Természetes, hogy az ojr. ***û-,*** *uu-* 'inni', K-mong. *ô-, ogho-* 'ua.' és a magy. *iv-* (ld. *ivó*) szótő idetartozik, amelynek egyaránt rokona az *iszik* és a *víz* szó.

Az ojr. ***ûr,*** *uur* 'gőz, harag', K-mong. *ôr, aghor* 'ua.' szavak magyar megfelelője a *harag* szó. Kezdő mássalhangzójuk eredeti *k-* volt, amely réshangúsodott (*k-* > *h-*), sőt el is tűnt, azonban a magánhangzó kezdetűek hosszú magánhangzójában ott maradt a nyoma. Az *-r* (*û- + -r, uu- + -r)* mongol képzőnek a magyarban (*ha- + -rag*) a *-rag* teljesebb változata maradt fenn. A magyar szót a TESz alaptalanul a *har-* alapszóból származtatja és ősi örökségnek tartja a finnugor korból. A vog. *xor-, kor-, kari-* 'civakodik, perlekedik' azonban más úton is, mégpedig a *karom, köröm* szón keresztül is kapcsolódik ide.

Az ojr. ***dûn,*** *duu* 'hang, ének', K-mong. *dô-n, daghon* 'ua.' kapcsolatos a magy. *dana-don, danol* (*dano- + -l*) tövével, az *ének, dal* szóval valamint a *dalol* (*dalo- + -l*) tövével s a *hang, zeng, dong* stb. szóval. A magy. *dalol* szót és társait a TESz egyszerűen hangutánzó eredetű szócsaládba tartozónak véli és egyedül román nyelvi példát hoz a megfelelésre. Érdekes módon nem látja az összefüggéseket az *ének* szóval, amelyet elfogadhatóan származékszónak tart, azonban helytelenül tagolja, vö.: *én*(*e*)- alapszó, amely mint alapszó ősi örökség a finnugor korból. (TESz) Egyiket sem lehet elfogadni. A relatív szótövek ugyanis a következőképpen épülnek fel abszolút szótőből és képzőből: ojr. *dû- + -n,* K-mong. *dô- + -n, dagho- + -n,* magy. *da- + -na, do- + n, da- + -no-, é- + -nek, da- + -l, da- + -lo-.* Az eredeti szókezdő *t-* zöngésedett a mongolban és a magyarban (*t-* > *d-*), az *ének* szóban pedig eltűnt. Ugyanakkor az *ének* szó azért is értékes, mert az abszolút szótőhöz járuló képző a *-nek* teljesebb változat az *-n, -na, -no*-hoz képest. Az *-l* és az *-l* kezdetű képzők *-l*-je az *-n-* alakváltozata, eredeti *t-* fejleménye. Az *ének* megfelelője a törökségben is megvan, vö.: csuv. *jură* 'dal', ÓT. *jyr, yr* MK. *jyr,* oszm., nog., bask. *jyr,* kirg., tuv., hak. *yr,* kaz., k.kalp., tat. *žyr,* üzb. *žir,* karacs. *džyr,* jak. *yrya* 'dal'. (JEGOROV 1964) A szókezdő *j-*, *ž-, dž-* itt is eredeti *t-* fejleménye, a jakut magánhangzó kezdetű változatban pedig az eredeti *t-* eltűnt a *t-* > *δ-* > *w-* > *V-* > *0-* változás során. A második mássalhangzó az *-r* a mong. és magy. *-n*-hez és a magy. *-l*-hez hasonlóan szintén *-t* fejleménye. Az *-r,* és az *-l* közös elődje a *-δ*.

Az ojr. ***tsolûn,*** *čuluun,* K-mong. *tsholôn, tsilaghon* 'kő' összetartozik a magyar és számos török nyelvi adattal is, vö.: csuv. *čul* 'kő', oszm. *taš*, jak. *tas*, mong. *čilagun*, *čulu(n*), burj.mong. *čulun, šulun, čolu, šulu* 'kő'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük szótő + képző 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó': ojr. *tso- + -lûn, ču- + -luun,* K-mong. *tsho- + -lôn, tsi-* +

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

-laghon, mong. *či-* + *-lagun*, *ču-* + *-lu(n)*, burj.mong. *ču-* + *-lun, šu-* + *-lun, čo-* + *-lu, šu-* + *-lu,* csuv. *ču-* + *-l*, oszm. *ta-* + *-š*, jak. *ta-* + *-s.*

A szónak rokona számos 'fog' jelentésű szó is, hiszen a fog is egyfajta kő, vö.: csuv. *šăl* 'fog', vö.: azerb., kirg., tuv. *šiš* 'nyárs, hegyes végű pálca'[673]. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: *šă-* + *-l, ši-* + *-š.*

A fog ugyanakkor *szál, szilánk, tüske* is. A magy. *szál, szilánk, tüske* szavak a jelentésükön keresztül kötődnek a szócsalád tagjaihoz a nyelvi párhuzamaival együtt. Szerkezeti felépítésük: *szá-* + *-l, szi-* + *-lánk, tü-* + *-ske.*

Továbbá a tüskés szőréről, fogáról kapta az elnevezést néhány állat, vö.: csuv. *sysna* 'sertés, disznó', vö.: cser. *sasna, sösna,* magy. g*yisznó, disznó.* Ld. még hak. *sosxa*, bask. *suska*, ujg. *čočka,* tat. *čučka* 'disznó' (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük relatív szótő + képző: csuv. *sys- (< sy-:* abszolút szótő + *-s:* képző*)* + *-na:* 'valamivel ellátott, valamihez tartozó', cser. *sas- (< sa-:* abszolút szótő + *-s:* képző*)* + *-na, sös- (< sö-:* abszolút szótő + *-s:* képző*)* + *-na,* magy. g*yisz- (< gyi-:* abszolút szótő + *-sz:* képző*)* + *-nó, disz- (< di-:* abszolút szótő + *-sz:* képző*)* + *-nó.* Az adatok másik rész a relatív szótővel tartozik össze: hak. *sosxa*, bask. *suska*, ujg. *čočka,* tat. *čučka,* ugyanakkor a 'haj' szóval azonosak, vö.: csuv. *śüś* 'haj', ÓT., MK., csag., azerb., türkm., oszm. *sač,* üzb. *soč*, ujg. *čač,* KB. *säč,* kirg., alt. *čač,* tat. *čäč,* bask. *säs,* hak. *sas,* miser *cäc*, kum. *čas,* kaz., k.kalp., nog. *šaš* 'haj', vö.: mong. *üse*(*n*). (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük abszolút szótő + képző: csuv. *śü-* + *-ś,* ÓT., MK., csag., azerb., türkm., oszm. *sa-* + *-č,* üzb. *so-* + *-č*, ujg. *ča-* + *-č,* KB. *sä-* + *-č,* kirg., alt. *ča-* + *-č,* tat. *čä-* + *-č,* bask. *sä-* + *-s,* hak. *sa-* + *-s,* miser *cä-* + *-c*, kum. *ča-* + *-s,* kaz., k.kalp., nog. *ša-* + *-š*, vö.: mong. *ü-* + *-se*(*n*).

A magy. *disznó* alakváltozatai *gyisznó, disznyó, disztó,* stb., a TESz szerint csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: csuv. *sysna* 'disznó'. (TESz) A török adatok idetartoznak, azonban a magyar szó jövevény volta nem igazolt. Az or. *svin'a* 'disznó' közeli kapcsolatban van a magy. *sövény* szóval.

A disznó a tüskés szőréről kapta a nevét ugyanúgy, mint a *sün*. A TESz véleménye szerint a magy. *sün, sül*, vö.: *süj, süvíny, szür, szin, sin, sövin* 'szúrós, tüskés bőrű, rovarevő kis emlős állat, szúrós, tüskés növényi termés'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *soule* 'egy fajta sün', cser. *šu·lă*, mdE. *śejel,* mdM. *śejel',* fi. *siili,* észt *siil* 'sün'. (TESz) Az adatok ide tartoznak, azonban a magyar szó nem lehet ősi örökség a finnugor korból. A *sün, sül* összetartozik a 'kő, fog, haj' jelentésű szavakkal, így a magy. *süllő* 'fogas' *sül* relatív tövével.

A magy. *süllő* 'fogas' hal neve stb. szó. A TESz véleménye a *süllő*ről: Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: csuv. *šăla,* bask. *hyla,* vö.: magy. *fog* megfelelője (TESz) A szó jövevény volta nem igazolt. A magy. *süllő* és nyelvi megfelelőinek vö.: csuv. *šăla* 'fogas-süllő', bask. *hyla,* k.kalp. *syla* 'ua.' (JEGOROV 1964) or. *sudak*[674] 'ua.' szerkezeti felépítése relatív szótő + képző: magy. *sül-* + *-lő,* csuv. *šă-* + *-la,* bask. *hy-* + *-la,* k.kalp. *sy-* + *-la,* or. *su-* + *-dak.* Fontos, hogy ez utóbbiak relatív szótöve a csuv. *šă-,* bask. *hy-*, k.kalp. *sy-,* or. *su-* a magy. *süllő sül-* relatív tövével tartozik össze, rokona a csuv. *šăl*, ujg., csag. *tiš,* oszm. *diş,* türkm. *dīš,* kum. *tiš, j*ak. *tīs* 'fog'. (TESz) s a magy. *sül, sün* is. A magy. *-lő* képző pedig a török nyelvek *-la* illetőleg az or. *-dak* képzőjével rokon, jelentésük 'valamivel ellátott'. Tehát a magy. *süllő* és társai 'foggal ellátott, fogas' jelentésűek.

A fog szavakkal rokon magy. *tüske, szál, szilán*k abszolút szótövei is idetartoznak, vö.: *tü-* + *-ske, szá-* + *-l, szi-* + *-lánk*. A képzőváltozatok *-ske, -l, -lánk* pedig a fenti 'fog' és 'kő' jelentésű szavak képzőivel rokon, amelyeknek egy része *-l* illetőleg *-l-* kezdetű, végső eredete pedig *-t* (*-l* < *-δ* < *-t*) és a másik része ugyanúgy *-t* fejleménye, csak másik úton változva más hangváltozatok jöttek létre, vö.: *-š (< -č < -t' < -t), -s (< -ὺ-*[675] *< -t), -d (< -t).* Az angol *tooth* 'fog' is idetartozik s az eredeti szókezdőt (*t-*) tartalmazza, a képző kezdő mássalhangzójának pedig a réshangúsodott

---

673 Vö.: or. *šašlyk* (< *šaš-*: szótő + *-lyk* 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' képző) 'nyárson sült birkahús'. A *šaš-* 'nyárs' mint kihegyezett fa, bot, pálca' az alakja révén kötődik ide.

674 Átvétel a szkíta-hun nyelvekből.

675 Interdentális zöngétlen spiráns hang.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

változatát (*-th*).

Az ojr. ***nur,*** *nuur* 'tó', K-mong. *nôr, naghor* 'ua.' ugyanolyan elv alapján született, mint a magy. *Ököri-tó, Hüküri-tó* első eleme. Eredeti jelentése 'elágazó' tó lehetett. A szerkezeti felépítésük: ojr. *nu-* + *-r, nuu-* + *-r, Ökö-* + *-ri (-tó), Hükü-* + *-ri (-tó*). A szókezdő mássalhangzó eredeti *t-* fejleménye: *t-* > 1. *nd-* > *n-,* 2. *δ-* > 2.1. *r-* 2.2. *w-* > *0-,* 3. *th-* > *h-*. Megjegyezzük, hogy a neveknek 'árok, gödör' jelentésű szó is szolgálhatott alapul, vö.: csuv. *var* 'árok, patak', ko. *Vangyrju* folyónév (< *Vangyr*[676] + *ju* 'jó, folyó').

A K-mong. ***emöne,*** *ömnö* 'előtt' olyan toldalékolt szó, amelynek a szótöve *emö-, öm-*, a helyhatározó ragja pedig a *-ne, -nö*, amely a magy. *-t* határozórag alakváltozata, illetőleg az *-n* a *t-* fejleménye. Az *ömö-, öm-* tör. megfelelője az *öŋ,* a magyarban *el-, elő-* s az *-l-* ugyanannak a *t*-nek a fejleménye, mint a mong. *-n-*. A képző teljesebb alakváltozatai: -nV, -nVn, -nVk, -nVnk, lV, lVn, -lVk, -lVnk stb. s a tör. *-ŋ-* a valamikori *-nVk* > *-nk* nyomát őrzi.

Magyar szempontból is nagyon fontos a K-mong. ***tegös,*** *tögs,* ojr. *tögös* 'egész', magy. *egész*, de idetartozik az or. *ves'* 'ua.' is. A mong. adatok tartalmazzák az eredeti szókezdő mássalhangzót a *t*-t, amely a magyarban elenyészett (*t-* > *δ-* > *w-* >*V-* > *0-),* az oroszban pedig a *w-* állapotnak a fejleménye (*v-*) maradt meg. Az oroszban világosan átvételről van szó. A magy. *egész* szót a TESz bizonytalan eredetűnek tartja, az említett osszét *egas, igas* 'egész, teljes, egészséges' szavak idetartoznak. Megjegyezzük, a magy. *egész* az egészséges szó relatív tövével összetartozik, vö.: *egészsége-*[677] (< *egész-* + *-sége-*) + *-s*: képző. Az *egész* abszolút szótöve az *egé-* (+ *-sz*: képző), amely az *ág, mag* stb. szavakkal rokon. Eleink gondolkodása szerint az egészség valójában a teljesség, ez pedig a maghoz, magállapothoz kötődik. A K-mong. *tegös, tögs,* ojr. *tögös* relatív szótöve (K-mong. *tegö-, tög-,* ojr. *tögö-*) rokon az oszm. *tek* 'egyetlen, páratlan' szóval.

A K-mong. ***mögeresön,*** *mögörsön, mögörösön* 'porcogó', ojr. *mörsön* 'ua.' rokon a magy. *porcogó* szóval. Szerkezeti felépítésük relatív szótő + képző: K-mong. *mögere-* + *-sön, mögör-* + *-sön, mögörö-* + *-sön,* magy. *por-* + *-cogó*. A relatív szótövek pedig abszolút szótő + képzőből állnak: *möge-* + *-re-*, *mögö-* + *-r-, mögö-* + *-rö-, po-* + *-r-*. A relatív tövek képzői (*-sön, -cogó*) egymásnak alakváltozatai s az abszolút szótövek képzői illetőleg a képzők kezdő mássalhangzója (*-re-, -r-, -rö-*) ugyanazok.

Az ojr. ***tögölö*** *'*körül vesz' a magy. *tengely* szóval rokon, szerkezeti felépítésük: *tögö-*: szótő + *-lö*: képző, *tenge-*: szótő + *-ly:* képző. Idetartozik a magy. *teker* ige (*teke-*: szótő + *-r:* képző) és a *szekér* (*szeké-*: szótő + *-r*: képző) szó azzal a különbséggel, hogy az *-l, -ly* képző helyett az utóbbi kettőben az *-r* képző szerepel s a képzők előzménye ugyanaz a *t-* eredetű *δ-* (interdentális zöngés spiráns). ojr. *tögö-,* magy. *tenge-, teke-. szeké-* tövek összetartoznak az oszm. *tek* 'egyetlen, páratlan' szóval.

A K-mong. ***temör,*** *tömör* 'tömör, vas', ojr. *tomor* 'ua.' szavaknak kiterjedt kapcsolataik vannak a közszók és a földrajzi nevek terén egyaránt. A Kárpát-medencében is van több *Dömör-kapu*, amely 'keskeny, szűk hegyi átjáró', más szóval mélyedés, árok, ahol a hely összeszűkül, tömörödik, töpörödik. Ugyanígy tömörödött a kőzet is, amelyet *tömör*-nek, *vas*-nak neveznek. Kezdetben a keskeny folyómedret nevezték így.

Az ojr. ***üsündü,*** *üsend* 'hajban', halha *üsönd, üsend* 'ua.' szerkezeti felépítése: relatív szótő + *-d*:

---

[676] A folyó neve, az alakváltozata a *Var,* így hívták a hunok a Don folyót. Van 'árok' közszói jelentése, rokon a magy. *árok* szóval. .

[677] Az *egészség* alakváltozata.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

helyhatározórag (*üsün-* + *-dü, üsen-* + *-d, üsön-* + *-d*). Rokona a magy. *szösz,* csuv. *śüś* 'haj', ÓT., MK., csag., azerb., türkm., oszm. *sač,* üzb. *soč*, ujg. *čač,* KB. *säč,* kirg., alt. *čač,* tat. *čäč,* bask. *säs,* hak. *sas,* miser *cäc*, kum. *čas,* kaz., k.kalp., nog. *šaš* 'haj', vö.: mong. *üse*(*n*). (JEGOROV 1964) Idetartozik a csuv. *śüśe '*rojt, csontocska', tat. *čačak,* bask. *sasak,* azerb. *sačak,* türkm. *seček,* oszm. *sačak,* ujg. *čuči '*rojt', kirg. *čači,* kaz., k.kalp., nog. *šašak* 'csontocska, rojt'. (JEGOROV 1964) A 'haj, rojt, csontocska' jelentésű szavak szerkezeti felépítése: abszolút szótő + képző' (mong. *ü-* + *-sün, ü-* + *-se, ü-* + *-sön,* csuv. *śü-* + *-ś,* ÓT. stb. *sa-* + *-č,* üzb. *so-* + *-č*, ujg. *ča-* + *-č,* KB. *sä-* + *-č,* kirg., alt. *ča-* + *-č,* tat. *čä-* + *-č,* bask. *sä-* + *-s,* hak. *sa-* + *-s,* miser *cä-* + *-c*, kum. *ča-* + *-s,* kaz., k.kalp., nog. *ša-* + *-š,* csuv. *śü-* + *-śe,* tat. *ča-* + *-čak,* bask. *sa-* + *-sak,* azerb. *sa-* + *-čak,* türkm. *se-* + *-ček,* oszm. *sa-* + *-čak,* ujg. *ču-* + *-či '*rojt', kirg. *ča-* + *-či,* kaz., k.kalp., nog. *ša-* + *-šak.*

A magy. *szösz* a TESz szerint 'csepű, kóc, pehelyszerű textilhulladék, a kender vagy len gerebenezésekor nyert másodrendű fonal, egy napi munkával megfont fonalmennyiség'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. *söd́z, sod́z* 'fonal, rost, kóc, csepű', *sed'ź* 'a harmadik tisztítás utáni kender, fonáshoz előkészített len, a lenből, kenderből nyert legtisztább legjobb rost'. (TESz) A szótár csak a zürjénből hozott példát, amely idetartozik, azonban a finnugor eredet nem fogadható el. Szerkezeti felépítésük ugyanaz, mint a mongol és a török szavaké: magy. *szö-* + *-sz*, zürj. *sö-* + *-d́z, so-* + *-d́z, se-* + *-d'ź*. Külön összetartoznak az abszolút szótövek (*ü- , śü-, sa-, so-, ča-, sä-, čä-, cä-, ša-, se-, ču-, szö-, sö-*) és külön a képzők (*-sün, -se, -sön, -ś, -č, -s, -c*, *-š, -śe, -čak, sak, -ček, -či, -šak*). A haj, rojt, csontocska, kóc, csepű stb.' jelentésű szavaknak rokona a magy. *tüske* szó, a 'kő, fog' jelentésű szavak ld. fent. Az eredeti szókezdő mássalhangzó a *t-* volt (vö.: magy. *tüske*), ennek a fejleményei vannak meg a fenti szavakban: mong. *0-* (< V- < *w-* < *δ-* < *t-*), csuv. *ś- (< t'h-* < *t'* < *t*), ÓT., MK., csag., azerb., türkm., oszm., zürj. *s-,* magy. *sz- (< ὺ-* < *t-*), miser *c- (< s-* < *ὺ-* < *t-*), kum. *č- (< t'-* < *t-),* kaz., k.kalp., nog. *š- (< č-* < *t'-* < *t-*). A képzők vagy egyetlen mássalhangzóból állnak (C: *-ś, -č, -s, -c*, *-š, -d́z*), vagy két ill. három hangból (CV:*-se, -śe, -či,* CVC: *-sün, -sön, -čak, -sak, -ček, -šak*). A CVn és CVk változatok úgy függnek össze, hogy korábbi CVnk formából más-más irányban alakultak tovább. Az egyikben a nazális, a másikban pedig a zárhang maradt meg.

A halha ***k'i-,*** *xuh-* 'csinálni, készíteni, elhelyezni, kiönteni', ojr. *k'e, ke* 'ua.' jelentések közül a 'kiönteni' volt az eredetibb, amely a vízre vonatkozott. Innen lehet a magy. *ki-* igekötő jelentése is.

A mong. ***inak,*** *jinik, janak, jenek* 'barát' a 'hit, hinni' és a 'jó' szavakkal lehet kapcsolatos. Barát az, aki jó és szent, következésképp hinni lehet benne. Ily módon idetartozik a csuv. *ĕnen* 'hinni, meggyőződni', ÓT., MK., türkm., tuv., k.kalp., nog. *ynan,* azerb., oszm., kum., karacs., bask., tat. *inan,* kaz. *nan,* üzb. *inon* 'ua.' (JEGOROV 1964), csuv. *šan* 'hinni, elhinni, reménykedni', KB. *ušan*, MK., kirg. *išen* 'hinni', ujg. *išän*, karacs. *išan,* s.ujg. *isen, ysan*, ham. *išan,* alt. *ižen,* hak. *izen* 'reménykedni', üzb. *išon* 'hinni, reménykedni', csuv. *yšan* > *ăšan* > *šan*. (JEGOROV 1964) A magy. *hiszen* alakváltozatai *iszen, dejszen, isz, 'szen, hisze, iszeng, hajsz, hiszeng.* Magyar fejlemény: a *hisz* ige egyes számú 1. személyű *hiszem* alakjából keletkezett. (TESz) Az alakváltozatok igen fontosak, azonban az eredeztetés nem igazolt. A magy. *hit* pedig a TESz szerint a *hisz* ige *-sz* néküli tövéből jött létre *-t* nómen képzővel. (TESz) A magy. *hiszen, hisz* a csuv. *yšan, ynan,* ÓT. *yduk* 'szent', csuv. *yră,* oszm. *iyi* 'jó' szavakkal és párhuzamaival tartozik össze.

Idetartoznak az előtagjai a magy. *ünnep* szónak és alakváltozatainak az *üdnap, innep, jinnep* (TESz) szavaknak, rokona az *üdül, üde, üdvözít* töve, az *egyház egy, igy* 'szent' előtagja.

A szócsalád tagja az or. *vera '*hit' vö.: lat. *verus* 'igazi', av. *var-* 'hinni', ném. *wahr* 'igazi, hiteles' (SIS), a csuv. *yră* 'jóság, jó, szent', ÓT. *adgü,* MK. *ezgü,* jak. *ütüö* 'jó, szent, egészséges', kirg. *izgilik* 'jótevő', nog. *ijgilik* 'jó', k.kalp. *ijgi,* kaz. *igi* 'jó', *igilik* 'jó dolog'. (JEGOROV 1964) Itt kell említeni az oszm. *iji* 'jó' szót is. Idetartozik az or. *dobríj* töve (*dobr-*)

A mong. *inak, jinik, janak, jenek* 'barát' szó rokona a magy. *barát,* or. *drug* szó. A TESz szerint a magy. *barát* 'szerzetes, felebarát, jóakaró, segítőtárs' szláv eredetű, vö.: óe.szl. *bratъ* 'fiútestvér,

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

fivér', bolg. *brat* 'fiútestvér, barát, társ, szerzetes', szlk. *brat* 'fiútestvér, szerzetes, barát, társ', or. *brat* 'fiútestvér, barát, társ, szerzetes', lat. *frater* 'fiútestvér'. (TESz) Az adatok idetartoznak, azonban a magyar szó szláv származtatása nem igazolt.

Az or. *drug* 'társ, utitárs', or. *tovaris*' 'elvtárs' és a magy. *társ* is ide kapcsolódik és nem az áruhoz, hanem a jósághoz, a hithez és a szenthez van köze ugyanúgy, mint a 'barát' jelentésű szavaknak. Szerkezeti felépítésük abszolút szótő + képző: mong. *i-* + *-nak, ji-* + *-nik, je-* + *-nek,* ÓT. *y-* + *-duk,* csuv. *ĕ-* + *-nen,* ÓT., MK., türkm., tuv., k.kalp., nog. *y-* + *-nan,* azerb., oszm., kum., karacs., bask., tat. *i-* + *-nan,* üzb. *i-* + *-non,* csuv. *ša-* + *-n,* KB. *u-* + *-šan*, MK., kirg. *i-* + *-šen*, ujg. *i-* + *-šän*, karacs. *i-* + *-šan,* s.ujg. *i-* + *-sen, y-* + *-san*, ham. *i-* + *-šan,* alt. *i-* + *-žen,* hak. *i-* + *-zen*, üzb. *i-* + *-šon*, a csuv. *y-* + *-šan* > *ă-* + *-šan* > *0-* + *-šan* ugyanúgy fejlődhetett, mint a kaz. *nan* < **ănan* < **ynan (* < *y-* + *-nan*), magy. *hi-* + *-szen, i-* + *-szen, dej-* + *-szen, i-* + *-sz, '-* + *-szen, hi-* + *-sze, i-* + *-szeng, haj-* + *-sz, hi-* + *-szeng, hi-* + *-t, ü-* + *-n* (vö.: magy. *ün*nep*), ü-* + *-d, i-* + *-n, ji-* + *-n* (vö.: *üd*nap, *in*nep, *jin*nep), *e-* + *-gy, i-* + *-gy* (vö.: *egy*ház), or. *ve-* + *-ra,* lat. *ve-* + *-r(us)*, av. *va-* + *-r,* ném. *wah-* + *-r,* csuv. *y-* + *-ră,* ÓT. *a-* + *-dgü,* MK. *e-* + *-zgü,* jak. *ü-* + *-tüö,* k.kalp. *i-* + *-jgi,* kaz. *i-* + *-gi,* or. *dob-* + *-r(íj),* oszm. *i-* + *-ji.*

A magy. *barát* szó *bará-* relatív töve rokon az or. *drug* szóval, szerkezeti felépítésük: abszolút szótő + -képző: *ba-* + *-rá, d-* + *-rug*. Eredetüket a szkíta hun gyökerekben kell keresni. Az abszolút szótő eredetileg *t-* mássalhangzóval kezdődött, amely zöngésedhetett (vö.: or. *drug*), zöngésedett és réshangúsodott: *t-* > *δ-* > *w-* > 1. *b-*, 2. V- (vokalizálódott és eltűnt, ld. magánhangzó kezdetűek). A képzők kezdő mássalhangzója szintén *t-* volt eredetileg s egy **tVCk* teljesebb alakból CVC ill. CVk fejlődhetett, sőt a második C vagy a *k* is eltűnhetett, a továbbiakban pedig a magánhangzó (V) is. Az oszm. *iji* képzőjének (*-ji*) a *j-* hangja elvileg egyaránt lehetne az eredeti *t-* és a *k-* fejleménye is, azonban a párhuzamos alakok a *t-* eredetet igazolják. Az ÓT. *yduk* (*y-* + *-duk*) 'szent' szó képzőjének a kezdő mássalhangzója egyszerű zöngésedéssel keletkezett a *t*-ből.

A mong. ***irě,*** *ir-, jirě* 'jön, érkezik' a magy. *érkezik* ige *érke-* relatív tövével rokon, amelynek alakváltozata *ér-*. A szót a TESz vitatott eredetűnek tartja. A hozott adatok idetartoznak, vö.: türk *ir-*, ujg. *är-*, csag. *ir-,* oszm. *er-* 'elér', mong. *ire-*, kalm. *ire-* 'megérkezik'. A finnugor nyelvi példák relatív tövei is idetartoznak, amelyeknek a kezdő mássalhangzója *s-, š-* (vö.: vog. *sar-*, cser. *šüraŋ-,* jelentésük 'érint').

A K-mong. ***tsina,*** *čana, tsana* 'főzni, ételt készíteni, csinálni', ojr. *tsina, tsana* 'ua.' a magy. *csinál* (*csiná-:* szótő + *-l:* képző) ige *csiná-* tövével tartozik össze. A TESz helytelenül szláv eredetűnek tartja a magyar szót, azonban a szláv adatok idetartoznak. A szláv nyelvekben átvett szavakról van szó. Ilyenek: szb.-hv. *činjati,* le. *czyniać* 'csinálgat, gyakorta tesz', or. *učinjat'* (*u-:* prefixum + *činja-:* relatív szótő + *-t': f*őnévi igenév képző) 'tesz, csinál' stb.

A K-mongol ***tsidör,*** *čödör, tsödör,* ojr. *tsidür, tsüdür, tsödör '*vödör, csöbör' szavaknak rokona a magy. *csöbör, cseber* és a *vödör, veder* is.

A K-mong. ***sinagha,*** *šanaga* 'lapát, nagy merőkanál', ojr. *sanagha* 'ua.', a csuv. *csanak* 'ua.' és a magy. *csanak, csónak* összetartoznak. A magy. *csanak* 'kehely, fa merítőedény, cserépedény' jelentésű és a TESz török, közelebbről feltehetőleg kunbesenyő eredetűnek tartja helytelenül. A hozott adatok azonban a szócsaládba tartoznak, vö.: CC. *čanak '*csésze', Kāšγ. *čanaq '*fatál', oszm. *çanak* 'cseréptál', k.kalp. *šanaq '*csésze', özb. *čånaq '*cseréptál', vö.: or. *čanák, činák '*fatál', szb.-hv. *čànak* 'fatál', albán *çanák '*tál' stb. (TESz) A magy. *csónak* szó is ugyanazon elv alapján született, amelyet a TESz ismét helytelenül szláv eredetűnek tart. A szláv példák azonban nagyon tanulságosak, vö.: szb.-hv. *čûnak, čûnjak '*csónak, vetélő'[678], szln. *čolnák '*vetélő', *čúnek '*csónak', cseh *člunek '*csónak, vetélő, pillangós növény virágának legalsó sziromlevele', szlk. *člnok '*ua.', or.

[678] A szövőgépnek a csónak alakú alkatrésze.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

čelnók 'csónak, vetélő', ld. még magy. *csarnok* (TESz) A magy. *csarnok* 'kör alakú, nagy, fedetlen épület, előcsarnok, fedett folyosó, tornác, pompás épület, tágas helyiség, terem, vásárcsarnok'. Ismeretlen eredetű. Ld. még *csordak* 'szinház'. (TESz)

A magy. *csarnak* 'az árbócfa kötélzete, kötélzet, zsinórzat' jelentésű. Valószínűleg oszmán-török eredetű, esetleg déli szláv közvetítéssel, vö.: oszm. *çarnık* 'bárka, sajka, csónak', *çırnık* 'egy fajta dunai csónak, bárka', bolg. *černik, čarnik* 'bárka'. (TESz)

A TESz-ben nem szerepel *csordak, csardak* címszó, szerepel azonban a *csárda,* alakváltozatai *csardak, csurták, csardák, csordak* 'kör alakú, nagy fedetlen épület, magas figyelőállás, katonai őrház (török határon), pusztai vendéglő, szín, eresz, bódé a hajón, a halászok gyékénysátra, kukoricagóré, gazdasági épület', vö.: *csárdás* 'pusztai vendéglős, egyfajta zene, tánc'. Vö.: még or. *čerdák* 'padlás, padlásszoba', moldvai csángó *csërdák* 'pitvar'. Az adatok idetartoznak, azonban a magyarban nincs szükség átvételre s a szó a bolgárban sem szláv eredetű.

A fenti 'csónak, merítőkanál, vetélő csónakja, valamilyen terem, épület' jelentésű szavak a megnevezéshez a mintát a vízmederről kapták. Közös bennük az alak és a funkció. A vízmeder arra szolgál, hogy benne víz tárolódjon vagy szállítódjon, a merítőkanálban, csészében is folyadékot tartanak, abból isznak, a csónakban emberek ülnek és abban szállítódnak, utaznak, a csarnokban, mint épületben emberek tartózkodnak s a *csarnak* jelentései is a csónakhoz vezetnek. Szerkezetileg valamennyi képzett szó, relatív szótő + képzőből állnak, vö.: K-mong. *si-* + *-nagh, ša-* + *-naga,* ojr. *sa-* + *-nagha,* csuv. *csa-* + *-nak,* magy. *csa-* + *-nak, csó-* + *-nak, csol-* + *-nak, csar-* + *-nok, csar-* + *-nak, csor-* + *-dak, csar-* + *-dak, csár-* + *-da,* CC. *ča-* + *-nak* , Kāšγ. *ča-* + *-naq,* oszm. *ça-* + *-nak,* k.kalp. *ša-* + *-naq,* özb. *čå-* + *-naq,* or. *ča-* + *-nák, či-* + *-nák,* szb.-hv. *čà-* + *-nak,* albán *ça-* + *-nák,* szb.-hv. *čû-* + *-nak, čû-* + *-njak,* szln. *čol-* + *-nák, čú-* + *-nek,* cseh *člu-* + *-nek,* szlk. *čl-* + *-nok,* or. *čel-* + *-nók,* magy. *csor-* + *-dak,* oszm. *çar-* + *-nık* , *çır-* + *-nık,* bolg. *čer-* + *-nik, čar-* + *-nik.* A relatív tövekben közös, hogy mindegyik mássalhangzóval kezdődik s a kezdő mássalhangzók eredeti *t-* fejleményei (*t-* > 1. *ὺ-* > *s-,* 2. *t'-* > *č-* > *š-*). Különböznek abban, hogy egyik részük nem tartalmaz második mássalhangzót, a másik részük pedig tartalmaz. Ennek az a magyarázata, hogy az *-l, -r* második mássalhangzók illetőleg a hanghiánynak közös az előzménye, mégpedig *-δ* (interdentális zöngés spiráns), amely az egyik irányban változva *-l,* a másik irányban *-r* s a harmadik irányban olyan *-w* lett, amely vokalizálódás után eltűnt, azonban a nyomát a hosszú magánhangzók őrzik (vö.: magy. *csónak*, szb.-hv. *čûnak).* Ami a képzőket illeti, nagy részüknek *n-* a kezdő mássalhangzója, egyedül a magyarban és a szláv nyelvekben fordul elő *d-* (vö.: magy. *csardak, csárda*). Mindkettő (*n-, d-*) eredeti *t-* fejleménye. A képző második mássalhangzója pedig *-q, -k* (mély hangú), egyedül a mongolban *-gh, -g*, amely eredeti *-k* fejleménye. A magy. *csárda* szóban pedig eltűnt a *-k* vagy *-h*-n keresztül vagy *-k* > *-γ* > *-w* > *V* > *-0* változási sorban. A relatív tövek tovább bonthatók abszolút szótőre + képzőre, ahol a képző kezdő mássalhangzója már csak *-l, -r, -d* formában illetőleg a hanghiányban mutatható ki, vö.: magy. *csolnak, csornak, csordak,* szln. *čolnák,* cseh *člunek,* szlk. *člnok,* or. *čelnók,* magy. *csordak,* oszm. *çarnık* , *çırnık,* bolg. *černik, čarnik.* A relatív szótövek tehát abszolút szótő + képzőből állnak: *cso-* + *-l, cso-* + *-r, č-* + *-l, če-* + *-l, cso-* + *-r, ça-* + *-r, çı-* + *-r, če-* + *-r, č-* + *-lu.* A képzők, az abszolút és a relatív szótövekhez járulók egyaránt 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' jelentésűek. A fenti adatok olyan rendszert alkotnak, amely egy nagyobb rendszerbe pontosan beleillik a gondolkodást, a szóteremtést, a szóalkotást, a szavak hangrendszerét, szerkezeti felépítését illetően egyaránt. Körültekintően kell eljárni akkor, ha egy nyelvben a szót átvételnek minősítjük.

A K-mong. ***sighadzaghai,*** *siaazgaj, sadzaghai* 'szarka', ojr. *sazagha* 'ua.' és a magy. *szarka* rokonok. A TESz szerint a *szarka* 'a varjak családjába tartozó, fekete-fehér tollú, hosszú farkú madár, fecsegő személy, olyan személy, aki ellopja, ami a keze ügyébe esik'. Szláv eredetű, vö.: bolg. *svráka,* szb.-hv. *svarka,* szln. *sráka*, szlk. *straka,* or. *soroka* 'szarka, mint madár'. (TESz) A magyar szó szláv eredete nem igazolt, azonban a szláv adatok a szó családjába tartoznak. Szerkezeti felépítésük: K-mong. *sigha-* + *-dzaghai, siaa-* + *-zgaj, sa-* + *-dzaghai,* ojr. *sa-* + *-zagha*, magy.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

sza- + *-rka,* bolg. *sv-* + *-ráka,* szb.-hv. *sva-* + *-rka,* szln. *s-* + *-ráka*, szlk. *st-* + *-raka,* or. *so-* + *-roka.* A szótövek egyik részében nincs második mássalhangzó, mong. *siaa-, sa-,* magy. *sza-,* a másikban pedig van: K-mong. *sigha-,* bolg. *sv-,* szb.-hv. *sva-, s*zlk. *st-.* A *-v-* elvileg lehet *-k-* és *-t-* eredetű egyaránt. A szótő korábbi alakja CVtk felépítésű lehetett. A *-t-*t tartalmazza a szlovák, a *-g-*t a mongol, a *-v-*t pedig a többi szláv nyelv. A *szarka* megfelelői a szlávban átvételek.

A K-mong. ***sibagha,*** *šavga* 'sok', ojr. *sok, sia, sa* 'ua.' rokon a magy. *sok* szóval, amely a TESz szerint 'nagy számú, nagy mennyiségű, nagy tömegű, hosszú tartamú (idő)'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *šåβ* 'sok', zürj. *tšek* 'sűrű, sűrűn növő (vetés, erdő)', cser. *čok, čoka* 'vastag, sűrű (pép)', *tšaka·ta* 'sűrű, erős, tömör'. (TESz) A K.mong. *si-:* abszolút szótő + *-bagha:* képző**,** *ša-* + *-vga s*zerkezeti felépítése világosan abszolút szótő + képző. A többi adatban azonban a relatív és az abszolút szótő már nem különíthető el ilyen egyértelműen, sőt a legtöbb esetben egybe esik az abszolút és a relatív tő, vö.: ojr. *so-*: abszolút szótő + *-k:* képző, *sia, sa,* oszm. *čo-* + *-k.* Tanulságos a csuv. *miše,* dial. *minše* 'mennyi', szó szerint 'mi sok'. További török megfelelők: KB. *näčä,* Zamahš. *neče*, ujg. *näččä,* üzb. *neča*, hak. *ninče,* kirg. *neče,* azerb. *nečä*, türkm. *nečö,* kaz., k.kalp., nog. *neše,* bask. *nisä, nisäü,* tat. *ničä,* karacs. *nenča '*mennyi'. (JEGOROV 1964) A szavak összetettek, az előtag jelentése 'mi', az utótagé pedig 'sok', egyben a *mi* és a *sok* szó összetétele: csuv. *mi* + *še,* dial. *min* + *še,* KB. *nä* + *čä,* Zamahš. *ne* + *če*, ujg. *näč*[679] + *čä,* üzb. *ne* + *ča*, hak. *nin* + *če,* kirg. *ne* + *če,* azerb. *ne* + *čä*, türkm. *ne* + *čö,* kaz., k.kalp., nog. *ne* + *še,* bask. *ni* + *sä, ni* + *säü,* tat. *ni* + *čä,* karacs. *nen* + *ča*.

A K-mong. ***sibar,*** *šavar* 'sár', ojr. *sabar* 'ua.', K-mong. *siroi, soro, soroi,* ojr. *sora* 'sár, por' a magy. *sár* szóval összetartozik. A *sár* 'sáros folyóvíz, mocsár, vizenyős terület, víztől híggá vált föld, agyag, széklet, salak'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó. Vö.: CC., tat., kaz., kirg., nog. *saz*, bask. *haz, håδ,* alt. hak. *sas*, csuv. *šor, šur '*sár, mocsár', vö. még mong. *širuγaj* 'por, föld', tung. *sirugī* 'ua.', cser. *šor* 'sár, piszok'. (TESz) A szó a magyarban nem lehet jövevényszó, de az adatok idetartoznak. Szerkezeti felépítésük szótő + képző: K-mong. *siba-* + *-r, šava-* + *-r,* ojr. *saba-* + *-r,* K-mong. *si-* + *-roi, so-* + *-ro, so-* + *-roi,* ojr. *so-* + *-ra,* magy. *sá-* + *-r,* CC., tat., kaz., kirg., nog. *sa-* + *-z*, bask. *ha-* + *-z, hå-* + *-δ,* alt. hak. *sa-* + *-s,* csuv. *šo-* + *-r, šu-* + *-r,* mong. *ši-* + *ruγaj,* tung. *si-* + *-rugī* 'ua.', cser. *šo-* + *-r.* A szótő vizet jelentő szó, a képző pedig 'valamivel ellátott'. A szó jelentése tehát 'vizes'. A szótő rokonai a csuv. *šyv* 'víz', ÓT. *sub,* KB., ujg., polov. *su*, MK. *suv*, alt. *su*, *sug,* Zamahš., tuv., hak. sor *sug,* üzb., kum., nog., türkm. *suv,* kirg., k.kalp., karacs. *suu,* ujg., azerb., oszm., tat., kaz. *su,* bask. *hyu,* jak. *uu* 'víz' (JEGOROV 1964)

A K-mong. ***sidargho,*** *šudraga, sodorgho,* ojr. *sidurgha, sudurgha* 'egyenes, sudár' a magy. *sudár* szóval rokon. A *sudár* alakváltozata a TESz szerint *sujdár,* jelentése 'suhogós, csípős (vessző, pálca), hosszú, egyenes, nyúlánk, karcsú, felfelé törő, magas, napsugár, ostorhegy, fa, bokor magasra nyúló része, kútostor'. (TESz)

A szó a magy. *sodor* szóval is összetartozik, hiszen a sodrás, a tekeredés művelete idézi elő a nyúlást, a magasodást, ilyen a növés is. A *sodor*nak alapváltozata a *pödör, peder* ige és a *bodor, bondor, fodor* főnév is.

A *bodor* 'valaminek (főleg szalagnak, hajnak) tekervényes, kunkorodó, göndörödő része, különböző szőrös, bolyhos növény neveként, göndör', bizonytalan eredetű (TESz). A *fodor, fondor* 'göndör, göcsörtös, erezett, taraj, víztaraj, dús ráncokból álló dísz, göndörödés, borjúfodor', ismeretlen eredetű. (TESz)

Rokon a magy. *sündörög, sintereg, sendereg,* 'hízelkedve forgolódik, jár, kel, sürög-forog, lábatlankodik, ólálkodik, szimatol, settenkedik', *sündör* 'hízelkedő személy'. Vitatott eredetű szócsalád. (TESz) A *sündörög* jelentése 'simul és fordul'. Az előtag a magy. *sűnyöl* (*sűnyö-* + *-l*) igével rokon, amelynek a tövében a *sima* szó van meg. Az utótag (*dörög*) pedig a magy. *teker,*

[679] Az első *-č-* hasonulás eredménye lehet.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

tekereg igével tartozik össze.

Idekapcsolódik a magy. *pödör*, csuv. *pětěr '*(bajuszt) sodorni, pödörni, fonalat tekerni, sodorni', *pětre* 'bodor', tat. *böter* 'sodorni, pödörni, forgatni', bask. *bözre* 'bodor', ujg. *bodre* 'bodor, göndör' (JEGOROV 1964) és a magy. *penderedik, hentereg*. Valamennyi összetett szó, szerkezeti felépítésük relatív szótő + relatív szótő: K-mong. *si + dargho, šu + draga, so + dorgho,* ojr. *si + durgha, su + durgha,* magy. *su + dár, suj + dár, so + dor, bo + dor, bon + dor, fo + dor, fon + dor, sün + dörög, sin + tereg, sen + dereg, sün + dör, pö- + dör, pön- + -dörö- + -dik, pen- + -dere- + -dik, hen- + -tereg,* csuv. *pĕ + tĕr, pĕ + tre,* bask. *bö + zre,* ujg. *bo + dre.* A szókezdő mássalhangzójuk eredeti *t-* fejleménye.

A mong. ***sira,*** *šar, sara* 'sárga' összetartozik a magy. *sárga* szóval. Alakváltozatai *sári, sárig* 'sápadt, vértelen (test, arcszín), (szalma)szőke, olyan színű, mint az érett citrom, szalma stb., rövid szőrzetét tekintve barna, barnás vagy vörhenyeges, de nem fekete sörényű és farkú, (ló), nagyfokú (irígység), gyanús, nem jó, stb.'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó család. Vö.: türk, ujg., Kāšγ. *saryγ* 'sárga, sápadt', oszm., azerb. tat. kaz., kirg., nog. *sary,* türkm. *sāry,* üzb. *sarik*, alt., hak. *saryγ* 'sárga, szőke', csuv. *šură* 'fehér', csuv. *sară* 'sárga', mong. *šara, šira,* mandzsu *šara-* 'fehéredik, sápad'. (TESz) A magyar szó párhuzamai idetartoznak, de az átvétel nem fogadható el. Ilyenek a csuv. *sară* 'sárga, szőke', ÓT., KB., csag. *saryg*, jeny. *serig,* ujg. *serik*, tuv., hak. *saryg,* üzb. *sarik*, kir., kaz., k.kalp., nog., tat., azerb., türkm. *sary,* bask. *hary* 'sárga', mong., kalm. *šar,* burj.mong. *šara* 'sárga', ld. *šură* 'fehér' (JEGOROV 1964). Szerkezeti felépítésük abszolút szótő + képző: mong. *si- + -ra, ša- + -r, sa- + -ra,* magy. *sá- + -rga, sá- + -ri, sá- + -rig,* ÓT., KB., csag. *sa- + -ryg*, jeny. *se- + -rig,* ujg. *se- + -rik*, tuv., hak. *sa- + -ryg,* üzb. *sa- + -rik*, kir., kaz., k.kalp., nog., tat., azerb., türkm. *sa- + -ry,* bask. *ha- + -ry,* mong., kalm. *ša- + -r,* burj. mong. *ša- + -ra.* A szótő és a képző kezdő mássalhangzója egyaránt eredeti *t-* volt, a képző (*-r*) illetőleg annak a kezdő mássalhangzója (*-ra, -ri, -ry, -rga, -rig, -ryg, -rig, -rik*) mindenütt ugyanaz *-r* (< *-δ* < *-t*). A szótövek kezdő mássalhangzója *s-, h-* (<*ù- < t-), š- (< č- < t'- < t-).*

A *sárga* és a *fehér* szavak összetartoznak a 'süt, sül' jelentésű mong. *sira, šara '*süt, sül' szavakkal s magával a magy. *süt, sül* szóval. A TESz ősi örökségnek tartja az ugor korból helytelenül, azonban a hozott példák idetartoznak, vö.: vog. *šėt* 'süt (a nap)', *šiti* 'süt, fagyaszt'. (TESz) Etimológiailag összetartozik vele a magy. *gyújt, gyúlik, gyúl* ige s a csuv. *šută* 'fény' tat., bask. *jagty '*fény' (< *jag-*: abszolút szótő + *-ty*: képző), türkm. *jakty (< jak-:* abszolút szótő + *-ty:* képző), k.kalp. *žakty* 'fény' (< *žak-* + *-ty*), a szláv nyelvek adatai közül az or. *svet* (*sve* + *-t*) 'fény', amely átvétel. Az abszolút szótövek (*šu-, šü-, jag-, jak-, žak-, sve-)* párhuzama pedig a magy. *égni (ég + -ni)*, or. *žeč' (že- + -č'), žigat'* (*žiga- + -t'*) 'égni' stb. szavak töve (*ég-*, *že -, žiga-).* Végső soron a naphoz és annak színéhez, tevékenységéhez kötődik, előtte pedig a víz színét nevezték sárgának és fehérnek, de maga a forrás is viselte ezt a nevet.

A K-mong. ***nilmo,*** *nolmo, nilüme* 'köp', ojr. *nülmü '*ua.' a magy. *nyál* szóval rokon. A magy. *nyál* 'a szájban képződő mirígyváladék, takony, nyálka, nyúlós, nyálkás nedv', *nyálka* 'sikamlós, nyúlós nedv, nedvesség, folyadék, mirigyek termelte nyúlós váladék'. A szócsalád alapja a *nyál* ősi örökség a finnugor korból, vö.: mdE. *nolgo* 'takony', mdM. *nolgă, nolga* 'nyál, takony', fi. *nolki* 'ua.', észt *nõlg* 'ló taknya'. (TESz) A finnugor nyelvi eredeztetés nem igazolt, az adatok azonban idetartoznak.

A K-mong. ***nison,*** *nus, nuso, nisün, nusun* 'takony', ojr. *nüsün* 'ua.' összetartozik az or. *nos,* litv. *nosis,* lat. *nasus,* ném. *Nase*, ang. *nose* szavakkal. Megjegyezzük, hogy a nyelvek másik részében az *orr* 'kiálló' jelentésű, nem a 'takony' motiválta a megnevezést. Szerkezeti felépítésük szótő + képző: K-mong. *ni- + -son, nu + -s, nu- + -so, ni- + -sün, nu- + -sun*, ojr. *nü- + -sün,* or. *no- + -s,* litv. *no- + -sis,* lat. *na- + -s(us),* ném. *Na- + -se*, ang. *no- + -se.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A mong. ***idoghan,*** *udgan, udaghan* 'sámánasszony' másképpen 'szent asszony' összetett szó, vö.: mong. *idog-* 'szent' + *han:* nő, *udg* + *an, udag* + *han.* Az előtag rokon az ÓT. *yduk* 'szent', csuv. *yră* 'jó, szent' stb. szóval, az utótag pedig közelebbről az ang. *hen* 'tyúk' szóval rokon. Ld. magy. *isten* szó.

A K-mong. ***ildö,*** *ild, juldö, ildü* 'kard', ojr. *üldü*(*e*) 'kard' szerkezeti felépítése relatív szótő + képző: K-mong. *il-* + *-dö, il-* + *-d, jul-* + *-dö, il-* + *-dü* ojr. *ül-* + *-dü*(*e*) tövével rokon a magy. *él* 'éle, hegye valaminek' főnév.

A K-mong. ***nidön,*** *nüd, nüdö, nüde*, ojr. *nidün, nüdün* 'szem', magy. *nedv, nedű*, ang. *seed* 'szem, mag' rokonok. A szem eredetileg tengerszem, azaz vízforrás jelentésű volt, innen a *nedv* kapcsolat s a szem mint látó szerv a gömbölyű alakja és a látás forrása kapcsán egyaránt keletkezhetett az elnevezés. A magy. *nedv, nedű* a TESz szerint ismeretlen eredetű, idetartoznak a *Medve, Medves* stb. víznevek s nem a *medve* állatnév szolgált nekik alapul. Szerkezeti felépítésük abszolút szótő + képző: K-mong. *ni-* + *-dön, nü-* + *-d, nü-* + *-dö, nü-* + *-de*, ojr. *ni-* + *-dün, nü-* + *-dün* 'szem', magy. *ne-* + *-dv, ne-* + *-dű*, ang. *see-* + *-d.* A szókezdő *n-* és a képző kezdő mássalhangzója (*d-*) egyaránt *t-* eredetű.

A K-mong. ***dsirök'e,*** *zürx, dzürö'ke* 'szív', ojr. *zürken* és az or. *serdce* rokonok, az eredeti jelentése 'járó, dobogó'. Ezen a szálon kötődik ide a magy. *Dobogókő* földrajzi név. A szerkezeti felépítésük elvileg relatív szótő (ige) + képző (folyamatos melléknévi igenév) lehet: K-mong. *dsirö-* + *-k'e, zür-* + *-x, dzürö'-* + *-ke* 'szív', ojr. *zür-* + *-ken.* Amennyiben ez nem erősíthető meg, úgy abszolút szótő + képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő': K-mong. *dsi-* + *-rök'e, zü-* + *-rx, dzü-* + *-rö'ke* 'szív', ojr. *zü-* + *-rken* és az or. *se-* + *-rdce.* Ezeknek a szavaknak rokona a csuv. *čĕre* 'szív', ÓT., MK. *jürek*, ujg. *žürek*, üzb. *jurak*, kirg. *žürök*, kaz., k.kalp. *žürek*, nog., kum. *jurek*, oszm., türkm. *jürek,* azerb. *ürek*, tat., bask. *jöräk*, ojr. *d'ürek*, tuv., hak. *čürek*, jak. *sürex* 'szív', vö.: mong. *zürx(en)*, burj.mong. *zürxe, zürüxe* 'szív', av. *zered* 'szív', vö.: türk 'mozgásban lenni, járni, élni'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük ugyanaz: csuv. *čĕ-* + *-re,* ÓT., MK. *jü-* + *-rek*, ujg. *žü-* + *-rek*, üzb. *ju-* + *-rak*, kirg. *žü-* + *-rök*, kaz., k.kalp. *žü-* + *-rek*, nog., kum. *ju-* + *-rek*, oszm., türkm. *jü-* + *-rek,* azerb. *ü-* + *-rek*, tat., bask. *jö-* + *-räk*, ojr. *d'ü-* + *-rek*, tuv., hak. *čü-* + *-rek*, jak. *sü-* + *-rex* 'szív', vö.: mong. *zü-* + *-rx(en)*, burj.mong. *zü-* + *-rxe, zü-* + *-rüxe* 'szív', av. *ze-* + *-red.* Rokona a magy. *járó* és a *jár.* A szó és a képző kezdő mássalhangzója eredeti *t-* volt, annak a fejleményei vannak meg a fenti szavakban.

A következő adatok összevetése több szempontból is tanulságos, vö.: mong. ***taghari-,*** *târi-, täir-* 'levág', magy. *tör-, tarol-, tarvágás*; **mong. *daghari-,*** *dâri-, däir-* 'átmegy', magy. *túrázik-*, mong. ***toghori-,*** *toir-* 'köröz, körbe megy', magy. *teker-, tűr-.* Szerkezeti felépítésük abszolút szótő + képző: mong. *tagha-* + *-ri-, tâ-* + *-ri-, täi-* + *-r-,* magy. *tö-* + *-r-, ta-* + *-ro(l)-, ta-* + *-r(vágás)*; mong. *dagha-* + *-ri-, dâ-* + *-ri-, däi-* + *-r-*, magy. *tú-* + *-rá(zik)-,* mong. *togho-* + *-ri-, toi-* + *-r-,* magy. *teke-* + *-r, tű-* + *-r.* Azokban az esetekben, ahol az abszolút szótő *-i*-re végződik, az *-i* a szótő része és nem külön jött ide. A korábbi *tagha-, dagha-, togho-, teke-* fejleménye lett a *täi-, toi-, däi-.* A képző mindegyik esetben *r-* vagy teljesebb alakban *r-* kezdetű (vö.: *-ri-, -ro, -rá).* A mong. 'levág' jelentésű szavak, a magy. *tar* 'kopasz' és a tarvágás úgy függnek össze, hogy ez 'gyökérvágást' jelentett eredetileg, vagyis teljesen tőből, azaz gyökérig levágtak valamit. Innen van a *tar* 'kopasz' szó is. Természetes, hogy a magy. *gyökér,* csuv. *tymar* 'gyökér, ér, ín, rost, véredény', MK., Zamahš. *tamur,* Zol. bl. *tamyr,* óözb. *tamar,* azerb., oszm. *damar,* jak. *tymyr* 'ér, ín, rost, véna', ujg. *tomur,* üzb. *tomir,* türkm. *damar,* kirg., kaz., k.kalp., ojr, hak., tat., bask. *tamyr,* kum. *tamur* 'gyökér, véredény, pulzus', perzsa *dämar* 'gyökér (növényé), kiirtás, pusztítás, megsemmisítés' (JEGOROV 1964) és a mong. *taghari-, târi-, täir-* 'levág' szavak rokonok. A *gyökér* szavak szerkezeti felépítése ugyanaz: magy. *gyöké-* + *-r,* csuv. *tyma-* + *-r,* MK., Zamahš. *tamu-* + *-r,* Zol. bl. *tamy-* + *-r,* óözb.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

tama- + *-r,* azerb., oszm. *dama-* + *-r,* jak. *tymy-* + *-r,* ujg. *tomu-* + *-r,* üzb. *tomi-* + *-r,* türkm. *dama-* + *-r,* kirg., kaz., k.kalp., ojr, hak., tat., bask. *tamy-* + *-r,* kum. *tamu-* + *-r,* perzsa *däma-* + *r.* A képző mindenütt *-r.* A mong. 'levág' szótöve tVghV-, magy. tVkV és a gyökér szótövei tVmV- úgy függnek össze, hogy hangtanilag a korábbi teljesebb változatuk tVnkV volt, amely tVtkV- forma fejleménye. Tehát: tVtkV- > 1. tVnkV > tVkV, tVgV, tVghV- 2. tVmV-.

A K-mong. ***khoni,*** *xon',* ojr. *khoin, khöin*, tat. *kojun '*juh' és a magy. *juh* csak akkor tartozna össze etimológiailag, ha a magy. *juh* szókezdő *j-* je eredeti *k-* fejleménye lenne.

A mong. ***ajagha,*** *ajaga* 'csésze', tör. *ajak* 'láb', magy. *ajak* 'száj pereme', *aj-* 'nyílás' (vö.: *ajtó), árok, edény* szavak közös gyökerűek, eredeti jelentésük mélyedés, nyílás volt, amit a víz csinált. Az alak és a funkció azonossága ill. hasonlósága révén adták a már ismert nevet az edénynek, a csészének.

A mong. ***arison,*** *ar's* 'bőr', magy. *arc* rokonok. A nyelvi rendszer szerint a *c* előzménye *s.* A TESz finnugorkori származéknak tartja a magy. *arc* szót, összetett szónak véli, amely az orr és száj összetételből állna. A kutatásaink nem támogatják a TESz álláspontját.

A mong. ***aman,*** *am* 'száj' szerkezeti felépítése abszolút szótő + képző: *a-* + *-man, a-* + *-m.* Úgy kötődik a magy. *száj, szád, szádok, aj-*[680] szavakhoz, hogy jelentésben ugyanazok, szerkezeti felépítésben ugyanazok, a képzők pedig egymásnak alakváltozatai: *-m, -man, -j, -d, -dok.* Valamennyi szókezdője eredeti *t-* fejleménye, teljesebb alakváltozatuk CVk, CVn, CVnk. A szókezdő el is tűnhetett: *t-* > *δ-* > *w-* > *V-* > *0-* (vö.: mong. *aman, am*, magy. *aj*).

A mong. ***uson,*** *us* 'víz' szónak kiterjedt családja van, rokona a magy. *víz* is. A szócsaládba beletartoznak a mong. *umda, unda, und* 'ital' szavak is. (CZEGLÉDI 2011)

A mong. ***üsön,*** *üs* 'haj' a magy. *szösz* stb. szóval tartozik össze.[681]

A mong. ***bason,*** *baas, bas* 'ürülék' a magy. *fos* szóval rokon.

A mong. ***k'elen,*** *xel, k'el* 'nyelv' összetartozik a fi. *kiele,* csuv. *kala-* 'beszélni', magyar *kelepel* szavakkal.[682]

A K-mong. ***bütöge,*** *bütöje, bütije, bütē* 'befejez', ojr. *bütä* 'ua.' a 'fej' jelentésű szavakkal rokon, hiszen a fej az egyik, azaz a felső, a kezdeti vég, a másik vég pedig lent a lábnál, a tőnél van. A magy. '*vége van, mint a botnak*' mondás úgy tartozik ide, hogy a *bot* a fejéről, a bunkós végéről kapta az elnevezést s a bunkó, a dudor ott van, ahol a csira, ahonnan a hajtás jön ki.

A mong. ***ani-*** 'becsukja a szemét' szó etimológiailag akkor kapcsolódik a magy. *huny, kum* szóhoz, ha a szó elején eredetileg *k-* volt.

A mong. ***bar-la-****, baral-* 'nyomtatni' szavak *bar-, bara-* töve a magy. *tömör, dömör, töpör-* szóval ill. szótővel rokon, idetartozik az ang. *print* (< *prin-*: relatív szótő + *-t*: képző) töve is.

A mong. ***edle,*** *edel* 'követ' szó (vö.: *ed-:* relatív szótő + *-le:* képző, *ede-:* relatív szótő + *-l:* képző) *ed-* töve a magy. *út* szóval rokon. Összetartozik vele az or. *doroga* 'út', *ulica* 'utca', csuv.

---

680 Lásd fent.
681 Lásd. fent.
682 Lásd fent.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

uram 'út, utca' szó. Elsőként a víz folyásának az útvonala, a folyó medre volt az *út*. A TESz a magy. *út* szót ősi örökségnek tartja az uráli korból helytelenül. A hozott adatok azonban idetartoznak, vö.: vog. *aht* 'vízfolyás, összekötő csatorna', *axt, ēkt* 'vizi út (két tó között), lefolyás (a tóból a folyóba)', osztj. *ōγät, ūγät* 'földszoros (két víz között)',[683] szam.jur. *ηut* 'út, nyom',[684] jeny. *u', urī* 'út', szelk. *wăt, watta*[685] 'út', *wuett*e 'út, nyom', kam. *ā'd'źi, a'd'e, à't'śı* 'út, csapás, lábnyom'. (TESz)

A magy. *nyom* 'járás után visszamaradó látható jel a talajon, maradandóság, tartósság, valamely jelenség, állapot jele, hatása, nemzetség, egy lépésnyi távolság' jelentésű. Valószínűleg ősi örökség az ugor esetleg a finnugor korból, vö.: vog. *ńol* - 'nyom'. (TESz) A szócikk írója igei példákat hozott, amelyek az eredeti nómen-verbum igei részét képviselik, míg a fenti 'út' jelentésű *nyom* szavak a névszói részét. A magyarban mindkettő, a főnév és az ige egyaránt megvan. Idetartozik a magy. *nút* szó, amely vékony kis vájatot jelent, nincs meg a TESz-ben, jelentése 'horony, legtöbbször vezetékek számára', német szó (BAKOS 1989).

A magy. *utca* '(városban, falun) közlekedési útvonal, piac' szó is e szócsalád tagja, hiszen ugyanaz, mint az út, amely eredetileg a víz közlekedési útvonala volt. Idővel ez a megnevezés ment át az ember közlekedési útvonalának a megnevezésére. A szót a TESz szláv eredetűnek tartja. Vö.: blg. *ulica,* szb-hv. *ulica,* szln. *úlica,* or. *úlica* '(városban, falun) közlekedési útvonal, utca'. Ezek az adatok idetartoznak. Eldöntendő, hogy a *-c-* végső soron eredeti *-k-* vagy *-t-* megfelelője-e. Amennyiben a *-t-* fejleménye, úgy a *-cs*-vel rokon kicsinyítő képzővel tartozik össze. Ha pedig a *-k-*val, akkor az a szlávra jellemző változás és ez esetben a relatív szótő része. Az or. *doroga* valóban rokona a *dor* 'megtisztított hely'[686] jelentésű szónak, azonban a *dor* nem szolgálhatott alapul a *doroga*-nak, mint ahogyan a SIS-ben a szócikk írója gondolta. A szó szerkezeti felépítése: *do-*: abszolút szótő + *-roga*: képző. A *dor* forma rövidült változata a *doroga*-nak, tehát fejleménye, ezért későbbi. Idetartozik az or. *ulica,* a csuv. *uram* 'utca', óujg., tat., bask. *uram*, kirg., nog., karacs., alt. *oram,* ojr. *oroom* 'utca'. (JEGOROV 1964) Az összetartozó szavak szerkezeti felépítése abszolút szótő + képző: mong. *ed-* < *e-* + *-d, e-* + *-de-,* magy. *ú-* + *-t,* vog. *ah-* + *-t, ax-* + *-t, ēk-* + *-t,* osztj. *ōγä-* + *-t, ūγä-* + *-t,* [687] szam.jur. *ηu-* + *-t, u-* + *-rī,* szelk. *wă-* + *-t, wa-* + *-tta*[688] 'út', *wue-* + *-tt*e[689] kam. *ā'-* + *-d'źi, a'-* + *-d'e, à'-* + *-t'śı.* Megjegyezzük, hogy van olyan nyelv, ahol egyetlen hangra, magánhangzóra redukálódott a szó, vö.: jeny. *u',* magy. *nyo-* + *-m,* vog. *ńo-* + *-l-*, magy. *nú-* + *-t,* magy. *u-* + *-t(ca),* blg. *u-* + *-li(ca),* szb-hv. *u-* + *-li(ca),* szln. *ú-* + *-li(ca),* or. *ú-* + *-li(ca),* or. *do-* + *-roga,* csuv. *u-* + *-ram,* óujg., tat., bask. *u-* + *-ram*, kirg., nog., karacs., alt. *o-* + *-ram*, ojr. *o-* + *-room.* A szókezdő eredetileg *t-* mássalhangzó volt, majd annak fejleményei lettek használatosak, vö.: *t-* > 1. *d-* (or. *doroga*), 2. *n-* (magy. *nút*), *ny-* (magy. *nyom*), *η- (*szam.jur. *ηut),* 3. *δ-* > *w-* (szelk. *wăt, watta*, *wuett*e), > *V-* > *0- (*mong. *ed-, ede-,* magy. *út,* vog. *aht, axt, ēkt,* osztj. *ōγät, ūγät,* jeny. *u', urī* , kam. *ā'd'źi, a'd'e, à't'śı,* magy. *utca,* blg. *ulica,* szb-hv. *ulica,* szln. *úlica,* or. *úlica,* csuv. *uram,* óujg., tat., bask. *uram*, kirg., nog., karacs., alt. *oram,* ojr. *oroom).* A képzők kezdő mássalhangzója eredeti *t-* illetőleg a fejleményei, vö.: *t-* (magy. *út, utca, nút,* vog. *aht, axt, ēkt,* osztj. *ōγät, ūγät,* szelk. *wăt, watta*, *wuett*e), *t-* > 1. *d-* (mong. *ed-, ede-),* 2. *δ-* > 2.1. *r-* (jeny. *urī,* or. *doroga*, csuv. *uram,* óujg., tat., bask. *uram*, kirg., nog., karacs., alt. *oram,* ojr. *oroom),* 2.2. *l-* (blg. *ulica,* szb-hv. *ulica,* szln. *úlica,* or. *úlica),* 2.3. *w-* > 2.3.1. *V-* > *0-* (jeny. *u'),* 2.3.2. *m-* (magy. *nyom*). A mong. *edle, edel* 'követ' szó képzője (*-l, -le*) elvileg lehetne foglalkozásnév képző, ez esetben a magy. megfelelője *utász*, de lehet 'valamivel való ellátottság' jelentésű is s akkor a jelentése *utas* lenne, egyben a magy. *utász, utas* a mongol szó párhuzama is.

---

683 Ezzel a jelentéssel a magy. *sziget* szóhoz is kötődik.

684 Ezzel a jelentéssel a magy. *nyom* szóhoz is kötődik. Nyoma elsőként a víznek volt, ez a nyomvonal pedig nem más, mint út.

685 Vö.: magy. *vájat*.

686 Vö.: magy. *tar* 'kopasz'.

687 Ezzel a jelentéssel a magy. *sziget* szóhoz is kötődik.

688 Vö.: magy. *vájat*.

689 Csak abban az esetben, ha a *-tt-* a zöngétlenséget jelöli. Hanem, akkor az első *-t-* az abszolút szótő része.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A mong. ***bakla-*** 'egybeköt' ige töve a *bak-* a magy. *bog* 'csomó, fej' szóval rokon. A magy. *bog* szót a TESz hangfestő szónak vagy ősi örökségnek tartja a finnugor korból helytelenül, azonban a példaként hozott szavak, szótövek idetartoznak, vö.: vog. *poxlep* 'gomb', osztj. *puŋkäl* 'összefagyott hócsomó', *puŋkät*[690] 'daganat', zürj. *bugol′* 'púp, golyó', votj. *pog* 'göröngy, rög', mdE. *pokol′* 'csomó, rög', mdM. *pokol′ ′*gombolyag, daganat, darab', fi. *punka* 'kövér ember', észt *pung ′*valami kiemelkedő, valami gömbölyded (csomó, bimbó, rügy, gomb)', lp. *bug′ge* 'daganat, göröngy, púp'. (TESz) Idetartozik az or. *opuxol′* (*o-*: prefixum + *puxo-*: szótő + *-l:* képző) 'daganat' töve is. A szótövek alakváltozatai vog. *pox-*, osztj. *puŋkä-, puŋkä-*, zürj. *bugo-*, md. *poko-*, az önálló szavak vö.: votj. *pog,* fi. *punka,* észt *pung*) tartoznak össze a mong. *bak*, magy. *bog* szóval és a *puk-* (vö.: *pukli*) szótővel. Az alakok közül a teljesebb forma a fi. *punka,* észt *pung,* osztj. *puŋkä-, puŋkä-*, amelyek még korábbi pVtkV < tVtkV fejleményei. A többiek (pVk, pVg, bVg) denazalizáció útján jöttek létre.

A mong. ***alák,*** *alik* 'tarka' másképpen 'foltos'. Rokona a magy. *almás deres ló* kifejezésből az *almás almá-* része. Alakváltozatuk a magy. *tarka* szó. Szerkezeti felépítésük ugyanaz, abszolút szótő + képző: mong. *a-* + *-lák, a-* + *-lik* magy. *a-* + *-lmá-, ta-* + *-rka.* Hangtanilag úgy tartoznak össze, hogy az *a-* szókezdő magánhangzó előtt valamikor mássalhangzó volt, ezt igazolja a magy. *folt* és a *tarka.* A szókezdő mássalhangzó *t-* eredeti volt, amelynek fejleménye az *f-* és a hanghiány. A képzők kezdő mássalhangzója az *-l* és az *-r* előzménye ugyanaz (< *-δ* < *-t)*. A képzők alakváltozatai (*-lák, -lik, -lmá-, -rka)* egy teljesebb forma *(-lVnkV, lVtkV)* fejleményei.

A K-mong. ***k'ümön,*** ojr. *kümün, kün* 'ember, férfi' a magy. *kan, hím* szóval rokon. Előbb 'ember' jelentése lehetett, majd később vált a hímnemű emberek elnevezésévé. A magy. *kan* 'disznó hímje, nagy nemi képességét gátlástalanul kiélő férfi, valamely állat hímje, disznó, valaminek a java, hímnemű, a másik félbe beilleszthető, beakasztható (kapocs), nagyméretű'. Ismeretlen eredetű. (TESz) A magy. *hím* 'kandisznó, vadkan, a megtermékenyítő nemhez tartozó élőlény'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *kom, xum* 'férfi, votj. *kum*: sara *kum* 'zürjén ember', szam. szelk. *kup, kume, kum* 'ember'. (TESz) Az adatok mindkét szó esetében idetartoznak, de az uráli nyelvi egységből való származtatás nem igazolt. Szerkezeti felépítésük abszolút szótő + képző: K-mong. *k'ü- +-mön,* ojr. *kü-* + *-mün, kü-* + *-n,* magy. *ka-* + *-n, hí-* + *-m,* vog. *ko-* + *-m, xu-* + *-m,* votj. *ku-* + *-m,* szam. szelk. *ku-* + *-p, ku-* + *-me, ku-* + *-m.* A szókezdő *k-* eredeti mássalhangzó, a képzők kezdő mássalhangzója pedig mindegyik esetben *t-* fejleménye: *t-* > 1. *δ-* > *w-* > *m-*, 2. *ὺ-* > *φ-* > *p-*, 3. *n-*.

A mong. ***ere*** 'férfi, férj' szó a magy. *ember, úr, férj* valamint a *férfi fér-* tövével és az oszm. *erkek, er* 'férfi' stb. szavakkal tartozik össze. Eredeti szókezdőjük *t-* lehetett, mert a kezdő mássalhangzójuk és a hanghiány ez esetben *t-* fejleménye.

A K-mong. ***ükür,*** ojr. *ükür* magy. *ökör* 'herélt szarvasmarha' rokonok. A magyar szót a TESz csuvasos jellegű ótörök jövevényszónak tartja helytelenül. Az azonban tény, hogy idetartozik a csuv. *văkăr, măkăr* 'bika, ökör', vö.: ÓT., MK., türkm., oszm. *öküz,* kirg., kum. *ogüz,* ujg. *hoküz,* üzb. *xukiz*, kaz., nog. *ögiz,* k.kalp. *ogiz,* bask., tat. *ügez* 'bika, ökör', vö.: mong. *üxer* 'szarvasmarha'. (JEGOROV 1964) A TESz-ben szerepel még mong. *hüker*, jak. *oγus,* osztj. *ükes,* vog. *ööks* 'ökör' is. (TESz) Tekintettel arra, hogy a fenti nyelvekben a szó jelentése nemcsak herélt szarvasmarha lehet, hanem bika, ökör és általában szarvasmarha, ezért nem valószínű, hogy az írt, kivág jelentésű szó vagy akár a here szó szolgált volna alapul, mert ez utóbbi esetben fosztóképzőre is szükség lenne. A földrajzi névi kutatások is azt a megoldást támogatják, hogy a két szarváról kapta az elnevezést[691]. A szavak szerkezeti felépítése szótő + képző: K-mong. *ükü-* + *-r,* ojr. *ükü-* + *-r* magy. *ökö-* + *-r,* csuv.

[690] Vö.: magy. *pukli* 'ua.'.

[691] Vö.: magy. *Hüküri tó, Ököri tó* 'elágazó tó' lehet a jelentése.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

vākă- + *-r, măkă-* + *-r,* ÓT., MK., türkm., oszm. *ökü-* + *-z,* kirg., kum. *ogü-* + *-z,* ujg. *hokü-* + *-z,* üzb. *xuki-* + *-z*, kaz., nog. *ögi-* + *-z,* k.kalp. *ogi-* +*-z,* bask., tat. *üge-* + *-z,* mong. *üxe-* + *-r.* A szótövek kezdő hangja eredetileg *t-* volt, amelynek fejleményei a csuvasban: csuv. *văkă- măkă- (t- > δ- > w- >* 1. *v-,* 2. *m-), h-*[692]*; x- (ù- < t-)* a mongolban, az ujgurban és az üzbégben (mong. *hüker,* ujg. *hoküz,* üzb. *xukiz,* ld. még magy. *Hüküri-tó*), eltűnt a többi nyelvben (*t- > δ- > w- > V- > 0-*). A képzők egyetlen mássalhangzóból állnak (*-r, -z, -s*), amelyek egy teljesebb forma kezdő mássalhangzói, közös az előzményük (*-r, -z < -δ < -t,* illetőleg *-s < -ù- < -t*). A szótövek az *ág* szóval tartoznak össze, a képző pedig 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő' jelentésű. Az *ökör* szavak jelentése 'ágas, ággal ellátott' és ez a szarvra vonatkozik. A magy. *szarv* ugyanezt jelenti, rokona az *ökör*-nek, sőt az or. *rogatyj* melléknév *rogat-* tövével is összetartozik nemcsak jelentésben. Szerkezeti felépítése: *roga-*: szótő + *-t*: képző. A kezdő mássalhangzó *r-* (< *-δ < -t)* eredeti *t- f*ejleménye, a képző pedig az eredeti *t*-vel azonos. Őseink gondolkodása szerint a szarvasság, a szarvval ellátottság igen fontos volt, mert a szarvatlanok kívül rekedtek, nem tartoztak az őssel, maggal ellátottak közé.

A K-mong. ***khutsa*** 'kos', ojr. *khutsu*(*a*) 'ua.' és a magy. *kos* rokonok. A TESz szerint a *kos* 'a juh hímje, cölöpverő eszköz, faltörő kos, a szőlőprés csavarja'. Ótörök eredetű, vö.: Kāšγ. *qoč,* oszm. *koç,* türkm. *qoč* 'a juh hímje', képzett alakban vö.: CC., csag. *qočqar,* nog., tuv. *qošqar,* ujg., mod. *qočqar* 'kos', mong. *quča* 'kos', mandzsu *quča* 'ua.', tung. *kuca* 'ua.', alt. *quča* 'ua.', or. *kočkár* 'ua.'. (TESz) A *kos* a nemi szervéről, az alakja és a funkciója kapcsán kapta az elnevezést. A *kos* és az alakváltozatai a fenti nyelvekben rokonok a magy. *kacs* szóval. Szerkezeti felépítésük: abszolút szótő + -képző: K-mong. *khu-* + *-tsa,* ojr. *khu-* + *-tsu*(*a),* magy. *ko-* + *-s,* Kāšγ. *qo-* + *-č,* oszm. *ko-* + *-ç,* türkm. *qo-* + *-č,* CC., csag., ujg., mod., or. *qoč-*: relatív szótő < *qo-* + *-č- (*+ *-qar:* képző), nog., tuv. *qoš-:* relatív szótő < *qo-* + *-š- (*+ *-qar:* képző),[693] mong., alt., mandzsu *qu-* + *-ča,* tung. *ku-* + *-ca.* A szókezdő mindenütt mély *k- (q-),* a képző pedig eredeti *t-* fejleménye: *-tsu, -č, -š, -ca.*

A *kos* szónak rokona az oszm. *koca* 'férj' szó.

A mong. ***ere k'ük'id*** 'fiú gyerek' többes száma *küke-d*, a *büs-ge k'ükid* 'lánygyermek' *k'ükid* szó *k'üki-* tövének rokona a magy. *kákó* 'ág' s a *kumma* 'csepp víz, vízcsepp' jelentésű szó, valamint a mong. stb. *kümün* 'ember' abszolút töve (*kü-*) s a magy. *kölyök* (*kö-* + *-lyök*) szó töve.

Érdekes módon a mongolban az állatok nemét is a gyerekhez hasonló módon különböztetik meg a következő esetekben: *ere nokhai* 'kan kutya', *eme nokhai* 'szuka kutya', K-mong. *ere tak'ya,* ojr. *ere takâ* 'kakas', K-mong. *ere mi*, ojr. *ere mis* 'kandúr', K-mong. *eme mi,* ojr. *eme mis* 'nőstény macska'. Az *ere* a 'férfi', az *eme* pedig a 'nő' jelentésű szó jelzőként szerepel az állat neve előtt. Érdekes eset akkor áll elő, amikor az állat neve már eleve magában hordja a nemi megkülönböztetést. Ilyen az *ere tak'ja* 'kakas', amely szó szerint 'férfi tyúk'. A magyarban a *tyúk* a női szárnyast, a *kakas* pedig a hím szárnyast jelöli. A mongol ezt vagy nem tudja, vagy olyan ősi jelentésben használja a *tyúk* szót, amikor még egyszerűen 'mag' jelentése lehetett a szónak és nem különült el a női és a férfi mag megnevezése. A TESz szerint a magy. *tyúk, tik, gyúk, tilk*, 'egyfajta házi szárnyas, ennek nősténye, ki nem pattogatott kukorica'. Ótörök eredetű, vö.: ujg. *taqïγu,* Kāšγ. *taqāγu,* CC. *tavuq,* csag. *taγuk,* oszm. *tavuk*, türkm. nog. *tavïq*, üzb. *tåvuk*, szal. *tox,* hak. *taŋax*, csuv. *čăxă* 'tyúk', mong. *takija,* mandzsu *čoxo-* 'tyúk'. (TESz). Jegorov adatai a következők: csuv. *čăxă, čăx* 'tyúk', ÓT. *takug,* MK. *takyk,* ujg. *toxu,* Zamahš. *taki'a,* üzb., türkm., *tovuk,* kirg. *took,* bask., kaz., k.kalp. *tauyk,* tat., nog. *tavyk*, oszm., kum. *tavuk,* ojr. *takaa,* karacs. *tauk*, tuv. *dagaa,* azerb. *tojug* 'tyúk', mong. *taxia*(*n*), burj.mong. *tax'aa* 'tyúk', *ere tax'aa* 'kakas'. (JEGOROV 1964)

Idetartozik a magy. *tojó, tojik* és a *tojá*s szó *tojá-* töve, a *tojik* címszónál megtalálhatók a TESz-

[692] Ld. még amgy. *Hüküri tó.*

[693] Elvileg az or. *qočkar,* nog., tuv. *qoškar* szerkezeti felépítése lehet *qočka-, qoška-:* relatív szótő + *-r:* képző. Ez esetben a tő felbontható *qo-*: abszolút szótő + *-čka, -ška:* képző elemekre.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

ben: *tojik* '(madár, szárnyas) tojást rak, utódot világra hoz, (rovar) petét rak, székletet ürít'. Bizonytalan eredetű, talán ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *tūl-* 'behoz', *tōl-, tūl-* '(el)hoz, (el)visz', *tūl-* 'bevisz, szállít', osztj. t*ù-, tu-* 'ua.', mdE. *tujems, tuvoms, tujems* 'ua.', fi. *tuoda* 'hoz, idehoz, elvisz', észt *tooma* (*tuua*) 'ua.', szam.jur. *tāś* 'ad, hoz', jeny. *tedabo, terabo* 'ua.', tvg. *tāda'ama, tatujuama* 'hoz, visz', szelk. *tádarap, taataram* 'visz, szállít'. (TESz) Igaza van a szócikk írójának, hogy a jelentésfejlődés része a 'tojik, szül, világra hoz, életet ad' jelentés. A hozott adatok is idetartoznak a szócsaládba, az azonban nem igazolt, hogy a magy. *tojik, tojás* és *tojó* olyan szócsalád tagjai, amelyek az uráli nyelvi egységből származnának. Figyelemre méltók az alakváltozatok, mert ezeket összehasonlítva *tVtkVk eredetibb forma következtethető ki. A szókezdő mássalhangzó vagy az eredeti *t-*, vagy annak a zöngés fejleménye a *d-* (tuv. *dagaa,*) illetőleg a palatalizált változata *gy-* (*d'-*) használatos (magy. *gyúk*). Ami a második mássalhangzót illeti, az eredeti *-t-* (jeny. *tatujuama)* illetőleg a fejleményei: *-t-* > *-d-* (jeny. *tedabo,* tvg. *tāda'ama,*[694]szelk. *tádarap*), *-t-* > *-δ-* > *-l-* (magy. *tilk*), *-r-* (jeny. *tedabo, terabo*[695]), *-w-* > *-V-* > *-0-* (osztj. *tù-, tu-*). Az *-η-* a *-tk-* mássalhangzó kapcsolat fejleménye (hak. *taηax)*. Ez a mássalhangzó kapcsolat úgy viselkedett, hogy a használat során vagy a *-t-* tűnt el és a *-k-* (ujg. *taqïγu,* Kāšγ. *taqāγu,* mong. *takija,* ÓT. *takug,* MK. *takyk)* illetőleg a fejleményei mutatkoznak meg, pl. *-k-* > *-x-* (szal. *tox,* ujg. *toxu,* csuv. *čăxă, čăx,* mandzsu *čoxo-*), *-k-* > *-γ-* (csag. *taγuk*) > *-w-* > *-v-* (oszm. *tavuk*, türkm. nog. *tavïq*, üzb. *tåvuk*, türkm., *tovuk,* nog. *tavyk*, kum. *tavuk*) > -V- (bask., kaz., k.kalp. *tauyk*) > *-0-* (kirg. *took,* karacs. *tauk*, osztj. t*ù-, tu-*), *-k-* > *-g-* (tuv. *dagaa*), Külön kell szólni a *-j-*ről, mint a második helyen megmaradt mássalhangzóról, mert elvileg lehet *-t-* > *-d'-* > *-j-* és *-k-* > *-γ-* > *-j-* fejleménye egyaránt. A magy. *tojik,* azerb. *tojug* egyrészt közeli rokonok, másrészt a földrajzi névi kutatások tükrében a *tolik-, tol-* igével tartozik össze, így a *-t-* fejleményének tartjuk. Elvileg a török *-v-*t tartalmazó adatok is lehetnének idetartozók, azonban egyelőre a *-k-* eredet látszik megalapozottabbnak. A második (*-t-* és fejleményei) mássalhangzónak a valamikori meglétét az eltűnés után az előző magánhangzó hosszúsága is igazolja (magy. *tyúk, gyúk*). Szerkezeti felépítésükről elmondható, hogy abszolút szótő + képző: magy. *to-* + *-jik,* azerb. *to-* + *-jug,* magy. *tyú-* + *-k, ti-* + *-k, gyú-* + *-k, ti-* + *-lk.*

A K-mong. ***ere mi*,** ojr. *ere mis* 'kandúr, azaz férfi macska', K-mong. *eme mi*, ojr. *eme mis* 'nőstény macska' kifejezésekben a *mis* és a magy. *macska* közeli kapcsolatban vannak. A K-mong. *mi* változatban a második mássalhangzó elenyészett. Tanulságosak a magy. *macska* szó adatai, vö.: alakváltozatai *macsaka, matyka, massa, moska* 'a macskafélék családjába tartozó egérfogó háziállat, horgony, vasmacska, apró parasztló, egyfajta gyermekjáték, annak egyik résztvevője, igen részeg ember, a tűzhelyen az a vastárgy, amelyre a fát rakják, tüzikutya, hányás, sánc, másnaposság, villa alakú vasdarab, amely megóvja a hegynek menő szekeret a visszacsúszástól, csatlakozó szerkezet az eketaliga rúdjának elülső végén, leány, fiatal nő, a regöscsoport egyik tagja, a kötélen magától keletkezett hurok, barka, egy csomó meggerebenezett kender, egérárpa, összecsomósodott por, piszok'. Szláv eredetű, vö.: blg. *máčka* 'macska, fogócskázás', szb.-hv. *mačka* 'macska, görbe fa, mint az eke egyik alkatrésze, villa alakú vas, amely a hegynek menő szekeret a visszacsúszástól megóvja, vaskapocs, horgony, vasmacska', szln. *máčka* 'macska, barka, hópelyhek, beszáradt takony, horgony, vasmacska, ördögszekér', szlk. *mačka* 'macska, csúsztató szerkezet kompkötélen', ukr. *máčka* 'macska'. TESz) A szláv eredet nem fogadható el, éppen a szláv nyelvekben átvétel olyan nyelvből, nyelvekből, amelyek a magyarhoz és a szkíta, hun nyelvekhez ősi rokon szálon kapcsolódnak. Az or. *kot, koška*, csuv. *kušak* 'macska', oszm. *kedi* 'macska' ugyanaz, mint a fentiek, csak azok szókezdő *m-*je *t-* fejleménye, ez utóbbiak pedig a *k-* kezdetűek csoportjába tartoznak, így különbözik az etimológiájuk. Szerkezeti felépítésük ugyanaz, abszolút szótő + képző: 1. magy. *ma-* + *-cska*, ukr. stb. *má-* + *-čka* 2. or. *ko-* + *-t, ko-* + *-ška,* csuv. *ku-* + *-šak*. A képző kezdő mássalhangzója eredeti *t-* volt minden esetben, a *-č, -š, -s, -d* pedig a fejleményei, vö.: *t-* > *t'-* > *č-*

[694] Rokona a magy. *ad-* ige.
[695] Vö.: oszm. *ver-* 'ad'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

> š-, t- >ù- > s- illetőleg *t- > d-*. Ami a jelentésüket illeti, valamennyinek a hajlott, kampós valami az alapja, a macskának a karmaira kell gondolni. Ennek a formának pedig az a dolga, hogy beakadjon, csomósodjon, éles, stb. legyen. Minden bizonnyal a mongolok nem a szlávoktól vették át s a K-mong. *-0* az *-s*-szel szemben nem a szlávok megjelenése (Kr. u. 400 körül) után ment végbe. Megjegyezzük, hogy sok szó keletkezett ennek a tulajdonságnak az alapján, innen kell megközelíteni pl. a magy. *gesztenye*, az or. *kaštan* 'ua.' értelmezését is.

A mong. ***ölöktsin*** 'női, nőstény' (nagy fajta ragadozókra), *kara ölöktsin nokhai* 'fekete nagy nőstény kutya' jelentésű, ahol az *ölöktsin* összetett szó: *ölök* 'nagy' + *tsin* 'nő'. Az előtag összetartozik a magy. *első el-* elemével, az or. *velik*(*ij*) 'nagy', *bol*'(*šoj*) 'nagy' szó *velik-*, *bol-* tövével, csuv. *pysăk* 'nagy', Zol. bl. *bädűk* 'nagy', Zamahš. *bödük* 'magas, nagy', balk., karacs., kum. *bazyk* 'széles, vastag', hak. *pözik,* ujg. *büjuk* 'magas, nagy, hatalmas', s.ujg. *pezik* 'nagy, hatalmas, fontos', mong. *büdüün* 'széles, vastag, felnőtt, idősebb'. (JEGOROV 1964). Idetartozik az oszm. *büjük* 'nagy', magy, *bődületes* szó *bődü-* töve s a magy. *nagy* (*nad'*) 'ua.' szó is. Miután eleink úgy gondolkodtak, hogy az első és egyetlen a forrás, a mag volt, amely mindent tartalmaz, ezért nagy is, természetes, hogy szerkezetileg és hangalakilag is összefüggnek a 'forrás, folyó' szavakkal, vö.: bask *bulak,* tat. *bolak* stb. A magy. *nagy* szót a TESz bizonytalan eredetűnek, talán finnugor nyelvi ősi örökségnek tartja megalapozatlanul, ráadásul a hozott példák sem közvetlenül tartoznak ide.

A mong. ***üniē(n)*** 'ünő' és a magy. *ünő* rokonok. A magy. *ünő, ünü, ünyő* 'fiatal tehén, kérődző állatok nősténye' a TESz szerint ótörök eredetű, vö.: türk, ujg. Kāšγ. *ingä,* csag., kipcs, CC. *inäk,* oszm., kum. *inek,* ujg.mod., alt. *inäk,* jak. *inak,* csuv. *ĕne* 'tehén'. (TESz) Nem fogadható el a jövevényszó magyarázat, az adatok azonban idetartoznak. Vö.: csuv. *ĕne* 'tehén, jávorszarvas és szarvas nősténye', ÓT. *ingäk,* azerb., ujg. *inek*, Zamahš., alt., ojr., tuv., hak., oszm., csag., kum., karacs. *inek,* jak. *ynax* 'tehén', tofalar *inig* 'jávorszarvas nősténye'', hak. *ine* 'nőstény', vö. mong. *ünigen,* mai mong. *ünee*(*n*) 'tehén', szanszkr. *dhena*'. (JEGOROV 1964) A szó rokona a mong. *ex* 'anya' és társainak. Eredetileg *t-* szókezdő mássalhangzó volt, vö.: magy. *tehén* 'szarvasmarha, a szarvasmarhának, ritkábban más páros újjú patás állatnak a nősténye, nőstény szarvasmarha, bivaly, elhízott, nehézkes mozgású nő'. Iráni eredetű, ói. *dhénā* 'nőstényállat, tehén, anyamell', *dhenúh* 'fejőstehén', av. *daēnu-* 'nőstény, szoptató', *daēnav-* 'négylábú állat nősténye', prákrit *dhenu-* 'most borjazott tehén', dard *dēn* 'tehén'. (TESz) Az iráni eredet nem fogadható el, azonban az adatok idetartoznak. Az *ünő* és a tehén szavak összetartoznak az *emik* 'szopik' és az *emlő em-* tövével. Rokonuk az or. *samka* 'nőstény' szó továbbá a tVn 'nő' is. Az *ünő, tehén, nő* és az or. *samka, emik, emlő em-* töve összetartoznak, etimológiájuk ugyanaz. Végső soron 'eredet, kezdet, forrás, mag' a jelentése. A fenti adatok rendszerbe vétele után tVkV- + -nVk, abszolút szótő + képző a feltehető legteljesebb forma. Ezeket az összefüggéseket figyelembe véve értelmezhetők és írható meg az etimológiájuk.

A mong. ***ün,*** *egün* 'ő' összetartozik az or. *on* 'ő', magy. *ő, ön* névmásokkal. Az orosz átadója *ön* forma lehetett.

A **mong. *barâ*(*n*)** 'jószág', magy. *barom* és *marha* szavak rokonok. Az alapul szolgált szó összetartozik a csuv. *pur* 'van, létezik' és nyelvi párhuzamaival.

A K-mong. ***dzü(n),*** *dzegün, ojr. zü(n)* 'tű' összetartozik a magy. *tű, szeg, sző s*zavakkal. A magy. *tű* megtartotta az eredeti kezdő mássalhangzót, a *t*-t, amely a mongolban tovább alakult: *t- > dz-*. A mong. *dzegün -g-*je azonos a magy. *szeg -g-*jével. A magy. *tű* szó a TESz szerint származékszó: az elavult *tövik* igének főnevesült folyamatos melléknévi igeneve. (TESz) A *tű* az alakjáról kapta az elnevezést, a *szeg* is hasonló. Ilyen elnevezést elsőként a folyó forrás felőli része kaphatott, majd a folyó-, vízelágazásnál keletkező hegyes földdarabra is átment a megnevezés. Később megkapták a

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nevet a hegyes, csúcsos egyéb természeti jelenségek, tárgyak, sőt az ilyen eszközökkel végzett cselekvés is.

A mong. ***sańg*** 'ég' kötődik a magy. *szeg, ég, tű* szóhoz, valamint a türk *tengir* 'ég, isten' *tengi-* tövéhez. Az *ég*nek is *ék* formája van eleink értelmezése szerint, mint a szegnek, csak nem annyira hegyes.

17.2.3. Tanulságos a toldalékok számbavétele. Elsőként a **többes számról** szólva, a mongolban többféleképpen jelölik a többes számot. Valamennyi azon az elven működik, hogy a forrás, a mag mindent tartalmaz, ezért az a *sok*-kal azonos. Tovább menve, ami ehhez tartozik, ezzel ellátott, szintén sok.

Így kell értelmezni a mong. ***-nar, -ner*** K- mong. *-ner,* vö.: mong. *tengeri-ner* 'istenek', K-mong. *tengri-ner* 'ua.' esetek többes számát. A *-ner* rokona az oszm. *-lar, -ler* alakváltozatnak. Szerkezetileg két elemből állnak: *ne-* + *-r, la-* + *-r, le-* + *-r.* Bár elvileg az első elem felfogható a *-la* < *-lak* 'valamivel való ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó' jelentésű képzőnek, amelyhez az *-r* toldalék járult. Ennél azonban valószínűbb, hogy a *-na, -ne, -la, -le* (< -CVk) nem képző, hanem a képző előzményének a minőségében, a mag jelentésű szóként alkotja a többes jel első elemét, amelyhez az *-r* 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó' képző járult. Ha valami forrással, maggal ellátott, az egyben sok is.

A másik többes jel a mongolban a ***-d, -t,*** amelyről tudni kell, hogy *-n* végű szavak esetében a többes jel az *-n* helyére lép. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ilyen esetben denazalizáció történik, vö.: mong. *khan, xan* 'király', többes szám ***khâd, xad*** 'királyok', K-mong**.** *khagan* 'király', többes szám ***khâd*** 'királyok', mong. ***edze-d,*** *eze-d* 'urak, mesterek' (vö.: *edze, eze*[696] 'úr'), mong. ***ke-d*** 'kik?' (vö.: *ke, ken* 'ki?'). A türk ezzel szemben a *kimler* 'kik? változatot alkalmazza. Az egyes számú kérdő névmás a magyarban *ki*?, rokona a mongolnak és a töröknek, a többes száma azonban a *k-* kezdetűek csoportjába tartozik. Eldöntendő, hogy *két, kettő* számnevet kell-e érteni alatta, mert akkor a duálisból fejlődött ki a többes szám s ha nem, akkor a *k-* kezdetű 'forrás, mag' jelentésű szóra kell gondolni, vö.: magy. *kumma* 'vízcsepp, egy csepp víz'.

A mong. ***khoni-tsi-d*** juhászok', ojr. *khoi-tsi-d* 'juhászok' *-tsi* foglalkozásnév képzője rokon a magy. *juhász, kanász -sz* foglalkozásnév képzőjével. Fontos, hogy nem az *-ász* a képző, a magánhangzó a tőhöz tartozik.

A következő példát illetően nem értünk egyet Bálint Gáborral, mert az ojr. ***bitsiktsid*** 'betűsök' szerkezeti felépítése nem *bitsi-ktsi-s,* hanem helyesen *bitsik-tsi-d*, alakváltozata *bitsiē-tsi-d,* ojr. *bitsiä-tsi-d*. Ezeknek párhuzama a magy. *betűsök* (*betű-sö-k*) azzal a különbséggel, hogy itt a *-k* a többes jel. Ez esetben a mong. *-tsi-* foglalkozásnév képzőnek a magyarban használt változata a *-sö-(-šö-)*.

A mong. *nök'ör,* ojr. *nökör* 'társ, barát' valójában egybeesik az *iker* szóval. A többes számú alakjában elmarad az *-r,* vö.: ***nökö-d*** 'társak'.

Szólni kell olyan esetekről, amikor Bálint Gábor a többes szám jelét **-Vd** hangkapcsolatban jelöli meg. Azt gondolhatnánk, hogy a szótő magánhangzóját tévesen illesztette a többes szám jeléhez. Úgy tűnik, itt másról van szó. Segítenek a következő adatok: K-mong. ***burkhan-noghod,*** ojr. *burkhan nughûd = burkha-d* 'istenek,'[697]K-mong. *k'ümön-nögöd,* ojr. *kümün-nügüd* 'emberek', K-

[696] A magy. *úr* szó rokona, ld. fent.
[697] A mong. *burgha* 'isten' szónak rokona a *tengir, tengiz* stb. 'ua.'

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

mong**. *k'öbö-nögöd,*** ojr. *köbün-nügüd = köbüd* 'fiak', *nirai-nód* 'csecsemők'. A K-mong. ***nom-od*,** ojr. *nom-ûd* 'tanok, tudományok' töve rokon egyrészt a magy. *emlék em-* tövével, az or. *um* 'ész' szóval, az ang. *memory* 'emlékezet' *memo-* tövével, a magy. *nyom*[698] szóval, valamint a *tan* szóval és a *tanul* stb. *tanu-* tövével, továbbá a *tud* igével. Eredetileg a szókezdő mássalhangzó *t-* volt s a második mássalhangzó pedig *-t-* fejleménye a nazális (*-m-, -n*) valamint a *-d* is. Ami a többes szám képzését illeti, számos esetben a ***-d*, *-Vd*, *noghod, nughûd, nügüd, nód*** elemek jelölik a többes számot, amelyek összetartozhatnak a későbbiekben tárgyalandó ***mûd, müd*** többes számot jelölő formulával. Ezeknek pedig a *-nar, -ner (< na-, -ne-:* abszolút szótő ld. 'mag' + *-r:* képző ('valamivel ellátott, valami mellett lévő') hangtani alakváltozata lehet. Az *Vd*, *noghod, nughûd, nügüd, nód* szerkezeti felépítése ugyanaz: V-: abszolút szótő + *-d*: képző, *nogho-*: abszolút szótő + *-d:* képző, *nughû-:* abszolút szótő + *-d:* képző, *nügü-:* abszolút szótő + *-d:* képző*, nó-:* abszolút szótő + *-d:* képző. A képző mindenütt ugyanaz, az abszolút szótövek pedig egymásnak alakváltozatai (V-, *nogho-, nughû-, nügü-, nó-)*. Idetartozik a mong. *mede-rgä* 'úgy mutatja magát, mint egy tudóst', párhuzama a *magyar (magya- + -r)* népnév, mint a tudás népének a neve.

A K-mong. *khonok* '24 óra = egy nap' többes száma *khonog-od*, ojr. ***khonogh-ûd*** többes számban relatív szótöve szerintünk *khonok, khonogo-, khonoghû-*. Az elnevezésnek úgy van köze végső soron a magy. *kumma* 'csepp víz, vízcsepp' szóhoz, hogy a kör, a gömb a teljes, sőt, a forrás, a mag lehet az igazán teljes. A 24 óra pedig valóban a teljes napot jelenti. Rokona a csuv. *kun* 'nap, sors', a régiségben 'nap, mint bolygó', ÓT. , KB., MK., ujg., alt., ojr., hak., kirg., kaz., k.kalp. *kün* 'nap (bolygó), nap (24 óra)', nog. *ku'n* 'nap', türkm., oszm., kum. *gün* 'nap', *gün, güneš* 'nap (bolygó)', Zamahš., azerb. *kün,* üzb. *kun,* bask., tat. *kön* 'nap', Zmahš. *kün, künes,* azerb. *kün küneš,* üzb. *kun, kuješ*, bask., tat. *kojaš* 'nap (bolygó), ujg., alt., kirg. *kün kor,* üzb. *kun kur,* tat. *kön kür* 'élni, létezni'. (JEGOROV 1964)

A K-mong. *arsălan* 'oroszlán', ***arsălan-od*** 'oroszlánok', ojr. *arsălangh-ûd* 'oroszlánok' a magyar *oroszlán,* csuv. *arăslan* 'oroszlán', a csuvas folklórban megőrződött egy jóval régebbi forma *uslan kajăk* (vö.: *kajăk* 'vadállat, vad') KB., alt., tat. *arslan*, tuv. *arzylan,* bask., k.kalp., nog., türkm. *aryslan,* kirg. *arstan,* kaz. *arystan,* azerb., oszm., csag., ujg., karacs., balk. *aslan* 'oroszlán' (JEGOROV 1964), vö.: or. *lev,* gör. *leōn,* ang. *lion,* lat. *leo* 'oroszlán'. A múlt idő jele nem *-od, -ûd,* hanem csak *-d*. Szerkezeti felépítésük szerint talán összetett szó, ahol az utótag azonos lehet az or. *lev,* gör. *leōn,* ang. *lion,* lat. *leo* 'oroszlán' szóval: K-mong. *arsă + lano-,* ojr. *arsă + langhû-,* magy. *orosz + lán,* csuv. *arăs + lan, us + lan,* KB., alt., tat. *ars + lan*, tuv. *arzy + lan,* bask., k.kalp., nog., türkm. *arys + lan,* kirg. *ars + tan,* kaz. *arys + tan,* azerb., oszm., csag., ujg., karacs., balk. *as + lan*. A szó valamikor mássalhangzóval kezdődhetett s az utótag *l-* kezdő mássalhangzója pedig eredeti *t-* fejleménye, amelyet megőrzött a kirgiz *ars + tan* és a kazak *arys + tan*.

A K-mong. *tsetsek '*virág', ***tesetsek-öd,*** ojr. *tsetseg-üd* 'virágok'. Rokona a csuv. *śeśke,* dial. *śeśek, čeček* 'virág', KB. *čäčäk,* üzb. *čečak*, tat. *čäčäk*, azerb. *čičäk*, oszm. *čiček,* Zamahš., alt., tuv., kum. *čäčäk*, bask. *säskä*,[699] kaz. *šešek,* nog. *šešekej* 'virág', vö.: mong. *cäcäg,* burj.mong. *sesek* 'virág'. (JEGOROV 1964) A szó a legjellemzőbb tulajdonsága révén összetartozhat a magy. *csecse* 'szép', *csicsa* 'túl szép, tarka' szóval. A szó etimológiájának elkészítéséhez tanulságos figyelembe venni a magy. *szöszke, szöszi* és *szőke* alakváltozatait. A *szőke* címszónál a TESz-ben szerepel a *szőjke, szölke, szülke* alakváltozat, amelyeknek alapját a *sző* formában határozzák meg s amely valószínűleg az ugor korból származik, vö.: osztj. *sàŋki* 'világos, tiszta (nap, víz, tűz, fény)', *sàŋki* 'ragyogó, világos, derült, ég, isten'. (TESz) A magyarban a szó ugorkori származtatása az ugor nyelvi egységből nem igazolt. Bár az adatok idetartoznak, a szerkezeti felépítésük abszolút szótő + képző: magy. *sző- + -ke*, *sző- + -jke, szö- + -lke, szü- + -lke* osztj. *sà- + -ŋki*. A magy. *virág* szóval

[698] Vö.: *emléknyom*.
[699] Vö.: magy. *szöszke, szöszi* 'világos'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

közös gyökerű, a mongol és a magyar változat szókezdője és a második mássalhangzó eredeti *t-* fejleménye. Szerkezeti felépítésük: K-mong. *tse-:* abszolút szótő + *-tsek:* képző, *tesetsekö-:* relatív szótő + *-d:* többes szám jele, ojr. *tsetsegü-:* relatív szótő + *-d:* többes szám jele, magy. *cse-*: abszolút szótő + *-cse:* képző, *csi-:* abszolút szótő + *-csa, vi-*: abszolút szótő + *-rág*: képző.

Bálint Gábor külön csoportban tárgyalja a ***mûd, müd, mad, med*** többes számú formulát, amely úgy tűnik, hogy alakváltozata az ***Vd, noghod, nughûd, nügüd*** formáknak. A példák közül az **ojr. *gholmud,* K-mong. *ghol-od*** *(*< mong. *gol* 'folyó, folyóvölgy') töve rokon számos magyar földrajzi tulajdonnévi elemmel, vö.: *Káli medence, Gál* családnév.

Az ojr. ***ghar-mûd,*** K-mong. *ghar-od* 'karok, kezek' relatív szótöve összetartozik a magy. *kar, kéz* szóval. A *kar* a TESz szerint ótörök eredetű jövevényszó, vö.: ujg. *qar* 'kar', Kāšγ. *qarï* 'ua.', kirg., alt. *qarï* 'ua.', *qarï* 'rőf', csuv. *xur* 'két rőf', mong. *γar,* halha *gar,* ojr. *γar,* mandzsu *γala*. (TESz) A magy. *kéz* pedig ősi örökség a finnugor korból a TESz szerint, vö.: vog. *käät* 'kéz, mellső láb', osztj. *kot,* zürj. *ki*, votj. *ki,* cser. *kit*, mdE. *k'ed'*, mdM. *k'ɛd',* fi. *käsi,* észt *käsi,* lp. *giettâ* 'kéz'. (TESz) A szócikkek írója a magyar szavakat helytelenül tartja ótörök jövevényszónak ill. ősi örökségnek a finnugor korból, azonban az adatok idetartoznak. A *kar* és a *kéz* nyelvi párhuzamainak szerkezeti felépítése abszolút szótő + képző: ojr. *gha-* + *-r,* K-mong. *gha-* + *-r,* magy. *ka-* + *-r,* ujg. *qa-* + *-r,* Kāšγ. *qa-* + *-rï,* kirg., alt. *qa-* + *-rï, qa-* + *-rï,* csuv. *xu-* + *-r,* mong. *γa-* + *-r,* halha *ga-* + *-r,* ojr. *γa-* + *-r,* mandzsu *γa-* + *-la,* magy. *ké-* + *-z,* vog. *kää-* + *-t,* osztj. *ko-* + *-t,* zürj. *ki*, votj. *ki,* cser. *ki-* + *-t*, mdE. *k'e-* + *-d'*, mdM. *k'ɛ-* + *-d',* fi. *kä-* + *-si,* észt *kä-* + *-si,* , lp. *gie-* + *-ttâ.* Megjegyezzük, hogy a lapp szóban csak akkor lehet *-ttâ* a képző, ha a *-tt-* a zöngétlenséget jelöli. Ha nem, akkor csak a *-tâ* a képző, a másik *-t-* a tőhöz tartozik. A *kar, kéz* szavak összetartoznak a csuv. *xul* 'kéz az ujjaktól a vállig', Vö.: Zamahš. *kol* 'váll', ujg., oszm., kirg., kaz., k.kalp., mog. *kol,* kum. *k'ol,* azerb., türkm. *gol*, üzb., tat., bask. *kul*, tuv., hak. *xol* 'kéz, kar'. (JEGOROV 1964) Ezekben a szavakban az abszolút szótő kV-, a képző pedig mindenütt *-l*.

Az ojr. ***ger-müd,*** K-mong. *ger-öd* 'mongol házak'. A mong. *ger* 'mongol ház, kerek sátor' összetartozik a magy. *kör, kerek* szóval is. A relatív szótőnek (*ger-*) rokona a csuv. *kil* 'ház', vö.: kazár *kel, Sarkel*: város neve (JEGOROV 1964). A magy. *ház* szót a TESz ősi örökségnek tartja a finnugor korból helytelenül, de az adatok idetartoznak, vö.: osztj. *kat* 'ház', zürj. *ker-ka* 'ház, lakóház, szoba', *ker-ku* 'hát', votj. *korka* 'ház' (vö.: *kor* 'gherenda'), cser. *kù·δâ* 'cseremisz nyári kunyhó', mdE. *kudo,* mdM. *kud* 'ház, lakószoba', fi. *kota* 'kunyhó, főzőház', észt *koda* 'ház, épület, nyári konyha', lp. *goatte* 'sátor' (TESz) Hozzátesszük, a hun nyelvben is ismert volt a szó. Rokona a 'doboz', eredetileg 'tekercs' jelentésű szó, amely ismert a magyarban és a törökben is kVtV, kVtVk változatban. A szavak szerkezeti felépítése abszolút szótő + képző, vö.: mong. *ge-* + *-r,* csuv. *ki-* + *-l,* kazár *ke-* + *-l,* magy. *há-* + *-z,* osztj. *ka-* + *-t,* zürj. *ke-* + *-rka,* votj. *ko-* + *-rka,* cser. *kù·-* + *-δâ,* mdE. *ku-* + *-do,* mdM. *ku-* + *-d,* fi. *ko-* + *-ta,* észt *ko-* + *-da.* Az abszolút szótő *k-* kezdetű vagy ennek a fejleménye (*k-* > *x-* > *h-*), vö.: magy. *ház*. A képző kezdő mássalhangzója pedig eredeti *t-* volt (vö.: osztj. *ka-* + *-t,* fi. *ko-* + *-ta),* ennek a zöngésedett változata használatos *(t-* > *d-),* vö.: mdE. *ku-* + *-do,* mdM. *ku-* + *-d,* észt *ko-* + *-da,* a *t-* zöngésedett és réshangúsodott fejleménye (*t-* > *δ-),* vö.: cser. *kù·-* + *-δâ,* majd ennek a tovább fejlődött alakjai (*δ-* > 1. *l-,* 2. *r-,* 3. *z-),* vö.: csuv. *ki-* + *-l,* kazár *ke-* + *-l,* mong. *ge-* + *-r,* zürj. *ke-* + *-rka,* votj. *ko-* + *-rka,* magy. *há-* + *-z.* Megjegyezzük, hogy a 'ház' jelentésű szavak szerepelnek településnevek utolsó elemeként, s a szónak a csuvasban 'város' jelentése van, vö.: csuv. *xula* 'város', tat., bask., kirg., kaz., k.kalp., nog. *kala* 'város', oszm. *kale,* üzb. *kala,* azerb., türkm., *gala* 'erőd, vár', az üzb., azerb., türkm. 'kastély' is, ujg. *kele* 'kastély', karacs. *kala* 'bástya'. Az arabban 'erőd, citadella, megerősített hely dombon'. (JEGOROV 1964) Az orosz *gorod* 'város' töve a *goro-* is idetartozik, a *-d* nem szláv eredetű helyhatározórag. A szót kVtV formában már a hunok is használták 'falu' jelentésben. (Ucsiraltu 2008)

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Az ojr. ***ükür-müd*** 'ökrök', K-mong. *ük'e-d* 'ökrök' relatív töve az *ökör* szó, a többes számú változatok pedig azt sugallják, hogy a *d-* többes szám jele a *müd* fejleménye.

Az ojr. ***tänil-mûd*** 'ismerősök' szó relatív töve a *tänil* arra utal, hogy tovább bontva a *täni- + -l* elemekből épül fel, amelynek szintén relatív töve a *täni-* forma s rokona a magy. *tan* főnévvel valamint a *tanul* ige *tanu-* tövével, sőt a *tanu* (vö.: *szemtanu*) szóval, oszm. *tanymak* 'ismerni' *tany-* tövével és a *tanyk* 'tanu' stb. szóval is.

Az ojr. ***oros-mûd,*** K-mong. *oros-od '*oroszok' töve megegyezik a magyar *orosz* népnévvel, az *-od, mûd* többes szám jele pedig egymással rokon. Minden esetben külön vizsgálatot kell végezni annak eldöntésére, hogy az -Vd többes jel eredete egy nazális kezdetű -n/mVd forma, vagy a többes szám jele csupán a *-d* és az előtte álló magánhangzó a szótőhöz tartozik.

Az ojr. ***madsar-mûd*** 'magyarok', K-mong. *madsar-in ulus* 'magyar emberek' nem ugyanazt a többes jelt használja. Az utóbbiban az *-in* többes jel a *-tin* 'valamivel ellátott' fejleménye lehet.

A K-mong. ***akha-mad*** 'öregek' töve (*akha-*) rokon a törökségben használatos *aksakal* (*ak* 'öreg, okos, bölcs, fehér' + *sakal* 'ember') szó előtagjával s a magy. *agg* 'öreg, régi, ravasz' szóval. A magyar szót a TESz helytelenül tartja ősi örökségnek a finnugor korból, azonban az adatok idetartoznak, vö.: cser. *šo·ŋgă* 'öreg', *šo·ŋγo* 'öreg, öregember', *soŋgo* 'ua.' (TESz) A magy. *agg* szóban a második mássalhangzó *-g* eredeti *-k* fejleménye, az első *-g* pedig eredeti *-t-* fejleményéből hasonulás révén lett *-g-* (*-t- > -n- > -ŋ- -g-)*.

A K-mong. ***egĕtsi-med*** 'nővérek' *egĕtsi* relatív tövének az abszolút szótöve (*egĕ- + -tsi*) és az *ik'e-med* 'főurak' *ik'e* töve összetartozik a csuv. *akka,* dial. *aki* 'idősebb lánytestvér, nővér, nagynéni, vö.: MK., Óujg., ujg., ojr. *äkä,* alt. *aka, aga,* üzb. *oga, aka,* türkm. *aga* 'idősebb fiútestvér, fivér, nagybácsi, idősebb rokon férfi ágon', hak. *aga* 'papa', azerb., gag., kirg., tat. *aga*, bask., kaz., k.kalp., nog., jak. *aga* 'idősebb fiútestvér, nagybácsi', oszm. *agabej* 'idősebb fiútestvér', oszm. *aga* 'úr, vezető, régen a török szultán udvarában különféle vezetők neve', csag. *aka* 'idősebb fiú- és lánytestvér', ÓT. (jeny.) *aka* 'nagynéni', türkm. *ečkeči,* üzb. *egači,* jak. *agas* 'idősebb lánytestvér', vö.: mong. *ax,* burj. mong. *axa* 'idősebb fiútestvér', *aka* 'idősebb fiútestvér', *abaga aka* 'nagybácsi apai ágon', *nagaca aka* 'nagybácsi anyai ágon'. (JEGOROV 1964) szavakkal illetőleg szótövekkel: *aga + bej, ečke- + -či, aga- + -s.*

Világos, hogy a mong. ***-d*** többes szám jelének előzménye ***-t*** volt. Ennek a *-t*-nek egy másik irányú fejleménye az *-s* is lehet a mongolban mint a többes szám jele, vö.: mong. *üge-s* 'igék', ahol a szótő, az *üge-* rokon a magy. *ige* szóval. Ilyen még a mong. *nokha-s* (vö.: *nokhai* 'kutya') 'kutyák'. Az *-s* többes jel elvileg lehet a '*sok'* szó kezdő mássalhangzója is. Ez a többesjel (*-s*) használatos az angolban is.

A mong. ***tan, ten*** és fejleményei 'valamivel ellátott' jelentésű és mint gyűjtőnév képző szerepelhet, pl. K-mong. ***ami-to,*** *ämi-te,* ojr. *ämi-tu* 'élő, élőlény', ld. még *ami-tan, ämi-tän* 'élőlény vagy állat', *kün ämi-tän* 'emberiség (vö.: *kün* 'ember' + *ämi* 'anya' + *-tän* képző[700]*)*

A mong. *itegel-tei '*akinek van hite', azaz hites, hittel ellátott jelentésű s az ***itegelt-en*** 'hívők' többes számú alak úgy értelmezhető, hogy *itege-:* relatív szótő, vö.: ÓT. *yduk '*szent, hit*′* + *-l: k*épző + *-tei:* képző 'valamivel ellátott' + *-en*: többes szám jele (< *ten*). Elvileg lehetne az *itegel-* + *-ten: többes jel felbontás is.*

[700] A magyarban az egyik megfelelője a *-ság, -ség* képző.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A mong. *ügei* 'tudomány', ***ügeiten*** 'van tudománya, tudománnyal ellátott', *nom ügeiten* 'nincs tudománya, tudománnyal nem ellátott' szóban a képző a *-ten*. A mong. *ügeiten* szó magy. megfelelője az *okosság,* benne van az *ige* szavunk is.

Kettős többes szám

Másképpen kettős jelölése a többes számnak jó néhány esetben előfordul az ojrotban. A K-mong. *kha-d* 'királyok' töve a *khan* 'király, kán', ojr. *khâd-ûd* 'királyok'. Végső soron mindkét többesjel (*-d, -ûd)* ugyanazon eredetű.

A K-mong. ***ere-s-öd*** 'férjek', *dö-s-er* 'öccsök' *-s-* többes száma az eredeti *-t* fejleménye s az *-öd*, *-er* (< *-eδ* < *-ed* < *med, ned*) szintén fejlemény. Ez utóbbinak alakváltozata a mandzsu *-ri* vö.: *mama-ri* 'nagymamák'. A szótő azonos a magy. *mama* szóval.

Valamennyi többes jel, a *-nar, -ner, -lar, -ler, -ar, -er, -ri, -d, -t* lehet a *mVd, nVd* alakváltozata. A *mVd* forma pedig egy teljesebb *nVgVd* alakváltozata, korábbi *tVgVd < *tVkVt fejleményei. A szerkezeti felépítésük abszolút szótő + képző: *tVkV- + *-t*. A képzett szó eredeti jelentése 'magos, maggal ellátott' s ami ilyen, az sok, hiszen a magban, a forrásban minden benne van. Tehát a *mVd*, *nVgVd* stb. többes számú jeleknek az eredeti jelentése 'magos' s ami maggal ellátott, az sok.
Ugyanakkor feltehető, hogy a -tVn 'valamivel ellátott' képző fejleménye is lehet *-t*. További vizsgálatot igényel az, hogy kiderüljön, a mongol többes szám jelölése minden esetben a *nVgVd* alakváltozata-e, vagy lehet a gyűjtőnévvel is összefüggésben. Mindkét változat mögött ugyanazon gondolkodásmód húzódik meg.

A sok, kevés kifejezése

A halha ***dērĕ,*** *deer* 'fent, felül' töve (*dē-* + *-rĕ, dee-* + *-r*) a fej, fő, forrás, mag szóval tartozik össze. A mong. *tsö'kön, cööxön, tsögöken* és a magyar *csökken* is rokonok, szerkezeti felépítésük: mong. *tsö'* + *-kön, cöö-* + *-xön, tsögö-* + *-ken*. A magy. *csök-* + *-ken* töve úgy függ össze a fej, fő, forrás, mag szavakkal, hogy az mindig kisebb méretű a belőle kifejlődött folyó, növény állat, ember, azaz a teremtményhez képest.

Az ojr. ***ikedä,*** *uxed* 'nagyon' szó szótő + határozóragból áll: *ike-* + *-dä, uxe-* + *-d*. A szótő rokon az *aksakal ak* előtagjával és társaival.

Tárgy ragja, tárgyeset

A mong. ***usŭ atsa*** 'adj egy kis vizet' kifejezésben az *-ŭ* tárgyrag az *us* 'víz' szóhoz járult, az *atsa* pedig összetett szó lehet: *at* 'ad' + *sa* 'te' második személyű névmás. Ehhez hasonló módon alkothatták meg a magy. *hoci* (< *hoz-* + *-ci:* vö.: oszm. *sen* 'te') 'hozd' (< *hoz-* + *-d*: vö.: *te:* E/2. személyes névmás). A *-c* előzménye *-s*.

Az ojr. ***usuigi,*** *usujg* 'vizet' (< *usui:* szótő + *-gi, usuj:* szótő + *-g*) szavakban a *-gi, -g* az Acc. ragja, összetartozik a törökségben ismert -kV tárgyraggal.

Az -Vg tárgyrag a török alakokhoz kötődik. Olyan mongol szavakhoz is járul, amelyeknek magyar kapcsolatai vannak. A mong. *arăn* 'őrlő fog' és a magy. *tör* valamint az *őröl őrö-* töve idetartozik. A kutatásaim eredményeképpen a tárgy ragja mutató névmási eredetű. Az eredeti *t-* szókezdő megőrződött a szláv nyelvekben, vö.: or. *to, tot* 'az', amelynek a szókezdője van meg a

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

magyarban, mint a tárgy ragja, vö.: magy. *víz, vizet* (*vize-*: relatív szótő + *-t*: tárgy ragja). A *to, tot* korábbi alakja *tVtkV lehetett, amelyből az -Vg maradhatott meg a mongolban és a törökben. (vö.: CZEGLÉDI 2011)

Részeshatározó

A mong. ***ôland,*** *uuland* 'hegyhez' esetében a szó szerkezete: *ôlan-* + *-d* 'hoz, -hez', *uulan--* + *-d* 'hoz, -hez', ahol az *ôlan, uulan* a 'hegy' jelentésű szónak teljesebb formája, rokona a magy. *él* szónak. Az *-n-* ily módon nem beékelődött hang, hanem az eredetileg megvolt hang a toldalékolásnál jelentkezik. A *-d* határozórag pedig összetartozik az ang. *to* 'hoz' elöljáró szóval ás az or. *do* '-ig' előljáró szóval.

Ilyen a mong. ***ek'end,*** *exend,* ojr. *ekindü* 'kezdethez' (*eken* 'kezdet' + *-d*: határozórag'). A szótő érdekessége, hogy rokona a mong. *ex* 'anya' és a magy. *ük* (ld. *ükanya*, *ükapa*), sőt az idősebb lány- és fiútestvér stb. szavak is idetartoznak. A szó eredetileg 'kezdet' jelentésű s csak idővel különült el a női és a férfi kezdet jelentés, azaz a női és a férfi elöd, ős, idősebb rokon stb.

A mong. ***mete,*** *metü* 'mint' a magy. *mint* szóval összefüggnek. Szerkezeti felépítésük mong. *me-*, magy. *min-*: abszolút szótő + *-te:* Dat. ragja. A magy. *mag* és a *min* valamint a mong. *me* forma úgy tartoznak össze, hogy közös *mVnk, *mVng előzményük volt. A *mint* szó úgy tartozik ide, hogy őseink mindig a maghoz, a forráshoz viszonyítottak. A TESz-nek annyiban adhatunk igazat, hogy a szó töve valóban összetartozik a *mi* névmással, hozzátesszük, az *én* (vö.: magy. *mink min-* töve), személyes névmással is, azonban nem ez szolgált alapul a *mint*-nek. Mindkettőnek ugyanaz, a *mag* szó szolgált alapul.

17.2.4. Személyes névmások

Egyes szám első személy:

Nom. K-mong. ***bi*** 'én'
Gen. *minu, mini*
Acc. *na-ma-yi, biden-îg, man-îg*,
Dat. *na-dor, nadă*
Abl. *nada-etsĕ, nadăs*
Instr. *nada bar, nadăr* (< *na* 'én' + *-da*: helyhatározó rag + *bar* 'egy') vö.: magy. *velem* 'velem együtt' (CZEGLÉDI 2010)
Soc. *nada lugha, nada tai, nadă tai* (< *na* 'én' + *-da*: helyhatározó rag + *lugha, tai* 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó')

Többes szám első személy:

Nom. ***bide*** 'mi' (< *bi* 'én' + *-de*: többes szám jele)
Gen. *biden-ü, man-u. biděn-i, man-i* (< *bi* 'én' + *-den*: többes szám jele + *-ü*: Gen. ragja)
Acc. *biden-i, man-i* (< *bi* 'én' + *-den*: többes szám jele + *-i:* Acc. < *-îg*)
Dat. *man-dor, biden-dor, biden-de, man-dô* (< *bi* 'én' + *-den*: Tsz. + *-dor, bi-* + *-den* + *-de*)
Abl. *biden etsĕ, biděn-ĕs, manâ-s* (< *bi* 'én' + *-den*: Tsz. + *etsĕ*, *bi* + *-dĕn* + *ĕs* < *etsĕ*)
Instr. *bide bär, bidär* (< *bi* 'én' + *-de*: Tsz. + *bär* 'egy'[701] *bi* 'én' + *-dä*: Tsz. + *-r* < *bär* 'egy')
Soc. *biden lügä, man lugha, biden tei, man-tai* (< *bi* 'én' + *-den*: Tsz. + *lügä* 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó', *bi* 'én' + *-den*: Tsz. + *-tei* 'valamivel ellátott, valami mellett

[701] Vö.: oszm. *bir* 'egy'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

lévő, valamihez tartozó').

A K-Mong. ***ta ner*** 'azok' (< *ta* 'az' -*ner*: többes szám jele), ojr. ***eden*** 'ezek' (< *e* 'ez' + -*den*: Tsz.), K-Mong. ***ede*** vagy ***edeger*** 'ezek' (< *e, ene* 'ő, ez' + -*de*: Tsz. vagy *e* + *deger*: vö.: 'iker'), ojr. ***teden*** 'azok' (< *te* 'az' + -*den*: Tsz.), K-Mong. ***tede, tedeger*** 'azok' (< *te* 'ő, az' ld. még *tere* 'ő, az' + -*de*: Tsz., *te* 'ő, az' + -*deger*: vö.: 'iker').

A K-mong. ***en-ü'ni*** 'ennek a', ***ter-ü'ni*** 'annak a' (< *en* 'ez' + -*ü'ni* '-nak a'), *ter* 'az' + -*ü'ni* '-nak a'.

A K-mong. ***tsini*** 'tiéd' (< *tsin* 'te' + -*i:* birtokjel), ***ten*** 'tiéd'. Úgy látszik, a *ten* formában nincs -*i* birtokjel. A magy. *tiéd* szerkezeti felépítése: *ti* 'te' + -*é*: birtokjel + -*d*: birtokos személyjel (< *te:* E/2. személyes névmás).

A mong. ***khan-i-k'i*** 'a királyé vagy néhány dolog, amely a királyhoz tartozik' (< *khan* ′kán, király' + -*i:* birtokjel + -*k'i* 'amely').

A mong. ***k'ü'n-i-k'i*** 'néhány dolog, amely egy emberhez tartozik' (< *k'ü'n* 'ember' + -*i:* birtokjel + -*k'i:* 'amely').

A mong. ***mini, min'*** 'enyém' (< *min* ′én' + -*i:* birtokjel, *min* ′én' + ′ < -*i:* birtokjel). A magy. *enyém* szerkezeti felépítése *eny-* ′én' + -*é:* birtokjel + -*m*: birtokos személyjel (< *min-* ′én'). Annyiban különbözik a mongoltól, hogy a birtokjelet birtokos személyrag is követi. A magyarban ismert másik változat is, vö.: magy. *enyimé* (< *eny-* ′én' +-*i:* birtokjel + -*m*: birtokos személyjel + -*é:* birtokjel) Ez esetben a birtokjelezés kettős. Az első birtokjel ugyanaz, mint a mongolban (-*i*).

A mong. ***tani*** 'öné' (< *tan* ′ő, ön' + -*i:* birtokjel). Rokona a magy. *öné* (< *ön-* + -*é*: birtokjel), *övé* (*öv-* 'ő' + -*é:* birtokjel). Ennek megfelelően alakult a főnevek birtokos jelezése, pl. *házé* (< *ház-* + -*é:* birtokjel).

A mong. ***abă-min′*** 'apám' (< *abă-* ′apa' + -*min′* 'enyém′ < *min-* ′én' + -′ < -*i:* birtokjel). Toldalékolás esetén a mongol eltér a magyartól, mert a szótövet alkotó főnév kapja a toldalékot, a magyarban pedig a birtokos személyrag, vö.: mong. *abă-do-min′* 'apámhoz' < *abă-* ′apa' + -*do-* 'hoz' + -*min′* 'enyém′ (< *min* ′én' + -′ < -*i:* birtokjel), magy. *apámhoz* < *apá-* *′apa′* + -*m-:* birtokos személyrag + -*hoz:* Dat. rag.

17.2.5. Mutató névmások

A K-mong. ***ene*** 'ez', *tere* 'az' a közelre és a távolra mutató névmás között az eltérést nem a magas és a mély magánhangzó jelzi mint a magyarban (vö.: *ez, az*). A távolra mutatónak a jelentése 'másik' lehet, amelynek párhuzama az or. *drugoj* 'másik' (< *drug-* + -*oj*). Egyet érthetünk a SIS véleményével, hogy a szó családjába tartozik az or. *drug* 'barát' szó. A K-mong. *mön ene* 'ugyanez', *mön tere* 'ugyanaz' első eleme a *mön* a 'mag' szóval azonos. Az ojr. *eneken* 'csak ez' < *ene* ′ez' + -*ken:* kicsinyítő képző, *tereken* 'csak az' < *tere* 'az' + -*ken*[702]*:* kicsinyítő képző elemekből áll. Az ojr. ***eden*** 'ezek', ***teden*** 'azok' szerkezeti felépítése pedig: *e* ′ez' + -*den:* többes szám jele, *te* ′az' (< vö.: K-mong. *tere* 'az') + -*den:* többes szám jele.

17.2.6. Kérdő névmás

A mong. ***k'en*** 'ki' rokona a magy. *ki*? kérdő névmás. Többes számban a mong. *ke-d* ′kik' -*d*

[702] A kicsinyítő képzőnek alapul a 'mag' szó *k*- kezdetű változata szolgált, amely a kicsi mérete kapcsán tartozik ide.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

többes jelet használ, a magyarban pedig ezzel szemben *-k* többes jel használatos. A *ki?* kérdőnévmásnak alapul 'mag, gyökér' jelentésű szó szolgált.

17.2.7. Visszaható névmás

A mong. ***ö'r, öber***[703] 'maga' a magyarban *maga*. Alapul mindkettőnek 'mag' jelentésű szó szolgált, a mongolnak az *ír*(mag), a magyarnak a *mag* szó. A mong. *bi ö'rä'n* 'én magam' (< *bi 'én'* + *ö'rä'n* 'mag'), *tsi ö'rä'n* 'te magad' (< *tsi* 'te' + *ö'rä'n* 'mag'), *ene ö'rä'n* 'ez maga, ő maga' (< *ene* 'ez' + *ö'rä'n* 'mag'), *tere ö'rä'n* 'az maga, ő maga' (< *tere* 'az' + *ö'rä'n*) szerkezeti felépítése ugyanaz, mint a magyaré azzal a különbséggel, hogy a magyar birtokos személyragot is tartalmaz.

A mong. ***beje, bije, boda*** 'test, személy' összetartozik az ang. *body* 'ua.' szóval. A K-mong. *mini bije* (*mini* 'enyém' + *bije* 'test'), ***bije min*** (< *bije* 'test' + *min* 'enyém') 'magam' szerkezeti felépítésű. Megjegyezzük, hogy a 'test, személy' jelentésű szó is 'mag' jelentésű. Ez szolgált alapul a mong. *bi* 'én' névmásnak is. Elvileg a *mini bije* 'enyém' formában láthatjuk a mong. *bi* 'én' *bije* teljesebb alakját is. Ez esetben ugyanaz a szerkezeti felépítése, mint a magy. *enyém* névmásé (*én* + birtokjel + *én*), ahol a második *én* idővel birtokos személyjellé minősült. A tat. *üzem* 'magam' (< *üze-* 'ír(mag)' + *-m:* birtokos személyjel < *min* 'én') szerkezetű. A K-mong. *bije-tsin* 'magad', *bije-ten* 'ua.' (< *bije* 'test, mag' + *tsin, ten* 'te') elemekből áll.

17.2.8. Számnevek

Ebben a fejezetben a magyar adatokból indulunk ki, majd számba vesszük az idetartozó nyelvi adatokat, amelyek sorába gyakran beletartozik a mongol is.

egy: K-mong. *ni-gen, neg, nēge, nēge(n)* a magy. *mag* szóval tartozik össze.

két, kettő: A K-mong. *khojar, xoër* 'két, kettő' számnevek úgy függnek össze, hogy mindkettő azt jelenti 'maghoz tartozó, maggal ellátott'. A szerkezeti felépítésük: K-mong. *khoja-, xoë-* 'mag' + *-r*: 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó' képző, rokona a csuv. *xam* 'magam' (< *xa* 'mag' + *-m*: birtokos személyjel < *min* 'én'). A magyarban meglévő *iker* 'kettős' szóhoz hasonló, bár etimológiailag nem tartoznak össze, mert ez utóbbi *t-* szókezdőjű, amelynek *-0* (zéró) fejleménye van meg az *iker* szóban. A mong. *khojar, xoër* tövével a magy. *kákó, kankó* szó rokon, amely olyan faágat jelöl, amelynek két szára van. A magy. *két* (< *ké-* + *-t:* képző) szótöve a mongol változat szótövével tartozik össze, a képző pedig a magyarban eredeti *-t,* a mongolban ennek fejleménye (*t-* > *δ-* > *r-*) ugyanúgy, mint a magy. *iker* szóban és nyelvi párhuzamaiban.

három: A K-mong. *ghurban, gurav* 'három' szerkezeti felépítése: *ghur, gura* 'kettő' vö.: K-mong. *khojar, xoër* 'két, kettő' + *ban,* 'egy' vö.: 'mag, én'. A magyar *három* számnév ennek alakváltozata, vö.: *háro* 'két, kettő' vö.: K-mong. *khojar, xoër* 'két, kettő' + *-m* 'mag, én'.

négy: A K-mong. *dörbän* 'négy' (< *dör 'iker,* kettő' + *bän* 'kettő' vö.: lat. *bi*) 'kettő + kettő' szerkezeti felépítésű. Rokona a csuv. *tăvattă, tăvată* 'négy' (*tăva* 'kettő' + *-ttă* 'kettő', *tăva* + *-tă*), ÓT., ujg., kaz., alt., hak., karacs. balk. *tört,* üzb. t*urt, turtta*, jak. *tüört,* azerb., türkm., oszm., tuv. *dört*, nog. *do'rt,* kum. *d'ort,* tat., bask. *dürt* 'négy' (JEGOROV 1964) A csuv. *tăva* összefügg az ang. *two,* or. *dva* 'kettő' stb. változattal. A továbbiak szerkezeti felépítése: *tör* + *t, tur* + *t, tur* + *tta, dör* + *t, do'r* + *t, d'or* + *t, dür* + *t.* A mong. *dörbön, dötöger* 'négy' úgy viszonyul egymáshoz, hogy (*dör* 'kettő' +

[703] Megjegyezzük, hogy a mong. *öber* szónak rokona megvan a németben, ilyen a magy. *überel übere-* töve s az ang. *over* 'felül, túl stb.' szó is.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

bön 'kettő'[704], *dö* 'kettő' vö.: *dör + töger* 'kettő'). A *dötöger* mindkét tagja ugyanaz, csak más alakváltozatban, a magy. *iker* szóval rokon, annak a teljesebb alakja. Fontos, hogy őrzi az eredeti szókezdő *t-* mássalhangzót. A *dör* egyetlen *-ö-* magánhangzója pedig triftongus (*-ögö-*) fejleménye.

hét: A mong. *dol* 'hét', tör. *dolu* 'teljes', magy. *tele* szóval és *Hold Hol-* tövével tartozik össze. Továbbmenve a magy. *Árdeli Hold*, első része másképpen *árdagály*, ez azt is jelenti, hogy a *deli* és a *dagály* összetartoznak, a *dagály* a teljesebb változat. A *dagá-* rokona a 'hegy' jelentésű szó, a *mag* szó, a magy. *dagad daga-* töve stb., az *-l, -ly* pedig képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő'. A mongol *dol* 'hét' megfelelője az or. *sem',* szlk. *sedem*' 'hét', ang. *seven* 'hét' és a magy. *szem,* fi. *silmä* 'szem' alakváltozatok. A teli Holdnak egy fázisa hét napig tart, ez alkotja a hetet, s a négy fázis összesen 28 napot tesz ki, ez pedig egy Holdhónap. Úgy is mondhatjuk, hogy a hetes számrendszernek a Hold, mint egyfajta forrás az alapja, a kettes számrendszernek pedig az *iker* és az 'ágas' jelentésű *két, kettő* számnév.

tíz: A mong. *an, in,* tör. *on*, ang. *ten* 'tíz' közös gyökerűek. Részét alkotják az összetett számneveknek. A *tíz* jelentése 'két öt', amely a két kézen lévő *öt + öt* ujjat (kinövést) jelenti. Ez a tízes számrendszer alapja. A magy. *tíz* a TESz szerint iráni eredetű, vö.: ói. *dáśa,* av. *dasa*, pehlevi *dah,* szogd *δas,* afgán *las,* vakhi *δas,* sugni *δīs* 'tíz'. (TESz) Az adatok idetartoznak, azonban az iráni eredet nem igazolt.

Érdekesség a mong. *arban* 'tíz' számnév, szó szerinti jelentése 'egytíz', szerkezeti felépítése *ar + ban,* ahol az előtag az 'egy' jelentésű szavakkal tartozik össze, vö.: oszm. *bir* 'egy' stb. Az utótag a *ban* 'tíz' jelentésű, ld. még vog. *pan*, dravida *pan, ang. ten* 'tíz'.

húsz: A tör. *jigirmi* (< *jigir 'i*ker, kettő' + *mi* 'tíz'*),* vö.: csuv. *śirĕm* 'húsz', ÓT. (jeny.) *igerme, jegirme,* óujg. *jägirmi,* ujg. *žigirmĕ,* s.ujg. *jygyrma,* üzb., kum. *jigirma,* azerb. *ijirmi,* türkm. *jigrimi,* nog. *jyrma*, oszm. *jirmi,* kirg., kaz. *žyjyrmi,* alt. *d'irme,* tuv. *čeerbi,* hak. *čibirgi,* jak. *sűűrbe.* (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: csuv. *śirĕ + m* 'húsz', ÓT. (jeny.) *iger + me, jegir + me,* óujg. *jägir + mi,* ujg. *žigir + mĕ* s.ujg. *jygyr + ma,* üzb., kum. *jigir + ma,* azerb. *ijir + mi,* türkm. *jigri + mi,* nog. *jyr + ma*, oszm. *jir + mi,* kirg., kaz. *žyjyr + mi,* alt. *d'ir + me,* tuv. *čeer + bi,* jak. *sűűr + be.* A hak. *čibirgi* kivételével az előtag mindegyik nyelvben összetartozik, jelentésük 'iker, kettő'. Az utótag pedig minden esetben a 'tíz' számnév alakváltozata (*m, me, mĕ, mi, ma*, *bi, be*), rokona a mong. *an, in,* tör. *on,* ang. *ten* 'tíz', a csuv. *vun, vună, vunnă* 'tíz', ÓT., azerb., türkm., oszm, ujg., kirg., kaz., k.kalp., nog., alt., tuv., hak. *on*, üzb. *un*, bask., tat. *un,* jak. *uon* 'tíz', vö.: sumér *un,* lat. *vun* 'tíz'. (JEGOROV 1964)

Összetartozik vele nemcsak a magy. *tíz,* hanem a *negyven, öteven, hatvan hetven, nyolcvan , kilencven* utótagja a *van, ven* 'tíz' is. Idetartozik a magy. *húsz* (*hú + sz*), *harminc* (*har* 'három' + *minc* 'tíz') utótagja az *sz, minc*, amelyek a 'tíz' számnévvel azonosak. Ugyanilyen elven (két tíz = húsz, három tíz = harminc, négy tíz = negyven, öt tíz = ötven, hat tíz = hatvan, hét tíz = hetven, nyolc tíz = nyolcvan, kilenc tíz = kilencven, tíz tíz = száz, tíz száz = ezer, tíz ezer = tízezer) alapul a törökség nyelveiben a nagyobb számnevek létrehozása, amelyeknek a 'tíz' jelentésű elemeit is számba véve teljesebb képet adhatunk a *tíz* számnévről. Vö.: csuv. *utmăl* 'hatvan', ÓT. (Talasz) *altmys,* ujg. *altmiš*, üzb. *oltmis,* kirg. *altymyš,* kaz., k.kalp., nog. *alpis,* azerb., oszm., türkm., tat., bask. *altmyš,* alt. *altan*, hak., sor. *alton,* tuv. *aldan* 'hatvan'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: *ut + măl, alt + mys, alt + miš, olt + mis, alty + myš, al + pis, alt + myš, alt + an, alt + on, ald + an.* A *mVš, mVs, pVs* közelebbi kapcsolatban van a magy. *harminc* számnév *minc* utótagjával, ahol még megvan a nazális. Ezekben az esetekben szintén egy-tíz lehet a szerkezeti felépítése a 'tíz' jelentésű számneveknek, vö.: magy. *minc* (ld. har + *minc*) *min* 'egy' + *c* 'a tíz számnév valamely alakjának kezdő betűje'. A törökségben a denazalizálódott változat van meg, vö.: *mVš, mVs* stb.

[704] Vö.: lat. *bi-* 'kettő, két'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A *tíz* számnév alakváltozatai tehát: mong. *an, in,* tör. *on*, ang. *ten,* török nyelvek: *m, me, mĕ, mi, ma*, *bi, be, măl, mys, miš, mis, myš, pis, myš, an, on, an, vun, vună, vunnă, on*, *un*, *uon,* sumér *un,* lat. *vun,* ói. *dáśa,* av. *dasa*, pehlevi *dah,* szogd *δas,* afgán *las,* vakhi *δas,* sugni *δīs,* magy. *sz, minc, van, ven,* amelyek további adatok bevonásával gazdagíthatóak. Hangtani szempontból az eredeti szókezdőt őrzi az ang. *ten*, ennek zöngésedett változatát (*t- > d-*) az ói. *dáśa,* av. *dasa*, pehlevi *dah.* A *t-* zöngésedése és réshangúsodása során keletkezett *δ-* megvan a szogd *δas,* vakhi *δas,* sugni *δīs* adatokban. A *δ-* további változásainak eredményeképpen keletkeztek a következők: *δ- > w-* 1. *> V-* (jak. *uon) > 0-* (zéró) mong. *an, in,* török nyelvek: *on, an, un,* sumér *un* 2. *v-* csuv. *vun, vună, vunnă,* lat. *vun,* magy. *van, ven,* 3. *m-* török nyelvek: *măl, mys, miš, mis, myš,* magy. *minc,* 4. *b-*: török nyelvek: *bi, be,* mong. *ban,* 5. *l-:* afgán *las.* A *t-* megtartva zöngétlenségét réshangúsodhatott, majd zárhangúsodott: *t- > ὺ- > φ- >p-*, vö: kaz., k.kalp., vog. *pan*, dravida *pan,* nog. *pis.*

száz: Az ojr. *zûn, zuun* 'száz', K-mong. *dzô-n, dzagon* 'ua.' rokona a csuv. *śĕr* 'száz', ÓT., Óujg., azerb., türkm., kum. *jűz,* ujg., üzb., nog. *juz,* kirg., kaz., k.kalp. *žűz*, bask., tat. *jöz,* k.kalp. *žuz',* alt. *d'ű́s,* tuv., hak., sor *čűs,* jak. *sűűs* 'száz'. (JEGOROV 1964) Idetartozik az or. *sto* 'ua.', magy. *száz*. Ez a számnév a *tíz tíz* összetétele, azaz 'tízszer tíz' a jelentése. Mindezt csak a számrendszerek vizsgálata és azok megértése során olvashatjuk ki a számnevekből, hiszen a ma használt szóalakok már annyira átalakultak, lerövidültek, hogy eleink gondolkodásának ismerete és a rendszerbe tartozó alakváltozatok figyelembe vétele nélkül a megfejtés lehetetlen lenne. A magy. *száz* szót a TESz helytelenül ősi örökségnek tartja a finnugor korból. A hozott adatok azonban idetartoznak, vö.: vog. *šāt,* osztj. *sàt,* zürj. *śo,* votj. *śu,* cser. *šu·δä,* mdE. *śado,* mdM. *śadă,* fi. *sata*, észt *sada*, lp. *čuotte, čuode,* ld. még. szanszkr. *çatám,* av. *satäm,* lat. *centum* 'száz'. (TESz) Az angol *ten* 'tíz' is az alkotóelemek változatainak a sorába tartozik. A szó alakváltozata a magy. *cent, centiméter centi-* 'valamely alapmértékegység századrésze' előtagja, a *centenáris* 'évszázados, száz évenként visszatérő' *cente-* töve stb. A magy. *száz* és a különböző nyelvi párhuzamai tehát mellérendelő összetett szavak s a tagok ugyanazt, tízet jelentenek. Szerkezeti felépítésük: ojr. *zûn, zu* + *-un,* K-mong. *dzô-* + *n, dzag* + *on,* csuv. *śĕ* + *r,* ÓT. Óujg., azerb., türkm., kum. *jű* + *z,* ujg., üzb., nog. *ju* + *z,* kirg., kaz., k.kalp. *žű* + *z*, bask., tat. *jö* + *z,* k.kalp. *žu* + *z',* alt. *d'ű* + *s,* tuv., hak., sor *čű* + *s,* jak. *sűű* + *s,* or. *s* + *to,* magy. *szá* + *z,* vog. *šā* + *t,* osztj. *sà* + *t,* zürj. *śo* + *0,* votj. *śu* + *0,* cser. *šu·* + *δä,* mdE. *śa* + *do,* mdM. *śa* + *dă,* fi. *sa* + *ta*, észt *sa* + *da*, lp. *čuotte, čuo* + *de,* ld. még. szanszkr. *ça* + *tám,* av. *sa* + *täm,* lat. *cen* + *tum,* magy. *cen* + *t, cen* + *ti-, cen* + *te-*. A lat. *cen* + *tum* mindkét tagja láthatóan is közel van a *tíz* számnévhez, vö.: ang. *ten.* Mind az előtagban, mind az utótagban a kezdő mássalhangzó eredeti *t-* illetőleg a fejleményei szerepelnek. A *száz* szó előtagjának és az utótagjának a kezdő mássalhangzója eredeti *t-* illetőleg a *t-* fejleményei. A legteljesebb alakot a latin mutatja. Az ang. *thousand* 'ezer' (*thou* 'tíz' + *sand* 'száz' < *san* 'tíz' + *d* 'tíz') második eleme a *sand* úgy függ össze a magy *száz,* csuv. *śĕr* stb. szóval, hogy a végső *-d, -z, -r* eredeti *t-* fejleményei. Az angol *sand* (< *san* 'tíz' + *d* 'tíz') azt is mutatja, hogy a '*tíz'* előtag *-n* végű, amely számos *száz* számnévben eltűnt. A *száz* tehát tíz darab tízes csomót, adagot jelent, másképpen tízszer tíz = száz.

ezer: A K-mong. *minghan, m'anga* 'ezer' megfelelője a török nyelvekben vö.: csuv. *pin* 'ezer', ÓT. *byŋ, biŋ*, KB., kaz. *myŋ,* Zamahš., üzb. *ming,* kirg., ujg. *miŋ,* k.kalp. *myng,* nog. *myn',* alt., tuv. *muŋ,* hak. *mun'*, türkm. *mün,* azerb. *min,* oszm. *bin,* bask., tat. *meŋ* 'ezer', vö.: mong. *mingan* 'ezer'. (JEGOROV 1964) Ezekből az adatokból egyelőre nem tudjuk kiolvasni a 'tíz száz = ezer' jelentést és szerkezeti felépítést. Úgy tűnik, mintha a *mag* szó szolgált volna neki alapul. Ez esetben pedig egy egységnek kell felfogni, mert másképp megszámlálhatatlan lenne, pedig az *ezer* megszámlálható mennyiség. Hozzátesszük, a magyarban is ismert az *ezer* 'nagyon sok' jelentése. Ugyanakkor a magy. *ezer* (*e* 'tíz' + *zer* 'száz' vö.: csuv. *śĕr* 'száz') szerkezeti felépítése 'tíz száz', azaz 'tízszer száz'. Ilyen az ang. *thousand (thou* 'tíz' + *sand* 'száz'), or. *tys'ača* (< **tys'enče: ty* 'tíz' + *s'enče*[705] 'száz'). A magy. *ezer* a TESz szerint iráni, közelebbről alán eredetű. Az alánból

[705] A **s'en* 'tíz' + *če* 'tíz' elemekből épül fel, amelynek jelentése 'tíz tíz' azaz 'száz'.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

személynévi példát, az osszétból pedig 'rengeteg, töméntelen' jelentésű adatot hoz. Vö. még: középperzsa *hazār*, újperzsa *hazär, hezār,* óind. *sa-hásram* 'ezer, egy ezer', vog. *sater*, zürj. *śurs,* votj. *śures* 'ezer', osztj. *t'ărâs* 'ezer', krími gót *hazer* 'ua.' (TESz) Az *ezer* számnév is a számrendszerek része, nem igazolt a magy. szó alán eredete, azonban a TESz adatai idetartoznak. Szerkezeti felépítésük: középperzsa *ha* 'tíz' + *zār 'száz'*, újperzsa *ha* 'tíz' + *zär '*száz', *he* 'tíz' + *zār '*száz', óind. *(sa '*egy*') há '*tíz' + *sram 'száz',* vog. *sa '*tíz' + *ter '*száz', zürj. *śu-* 'tíz*'* + *-rs 'száz',* votj. *śu '*tíz*'* + *res* 'száz', osztj. *t'ă '*tíz*'* + *râs* 'száz', krími gót *ha* 'tíz' + *zer '*száz'.

tízezer: A K-mong. *tümen, tüm* 'tízezer' szerkezeti felépítése *tü '*tíz' + *men, m* 'ezer'. A *tüm* változatban a *men '*ezer' számnévnek csak a kezdő mássalhangzója maradt meg. A *men, m, minghan, m'anga* formák ugyanannak az 'ezer' jelentésű szónak az alakváltozatai, amelynek alapul 'kezdet, első' jelentésű szó szolgálhatott, ez pedig a *mag* szóval kapcsolatos, vö.: mong. *ańkhan* 'kezdet, első'. A magy. *ezer* ezzel szemben 'tíz száz' jelentésű.

Nem adhatunk hitelt azon véleménynek, mely szerint a keleti nyelvekben a *tümen* 'tízezer' a magy. *tömény* szóval tartozik össze s ezért a tízezert *töméntelen* mennyiségnek kellene felfogni. E hiteltelenségnek több oka van. Először is a tízezer megszámlálható, a *töméntelen* pedig megszámlálhatatlan mennyiséget jelöl s a *tömén* relatív szótő fosztóképzős alakjáról van szó. Így a *tömén* a tör. *tümen* 'tízezer' megfelelője, azaz 'tíz ezer' (*tü* + *men*) és megszámlálható mennyiséget jelöl. Akkor lesz belőle megszámlálhatatlan, ha fosztóképzővel látjuk el. Megszámlálhatatlan mennyiségre mondjuk azt, hogy számtalan, vagyis olyan mennyiséget nevezünk meg vele, amely olyan sok, hogy se szeri se száma. Ezzel szemben a magy. *tömény* 'sűrű' szó valóban összefügg a *töm* igével, de a 'forrás, mag' jelentésű 'egy*'* számnévvel, a törökségben ismert *tam* 'vízcsepp, csepp víz' jelentésű szóval. Ebbe pedig minden belefér, hiszen eleink régóta tudják, hogy a világ egy csepp víz, s egy vízcsepp a világ. Tehát a 'tízezer' jelentésű K-mong. *tümen* rokona a a magy. *töméntelen* szó *tömén* töve és nem azonosak a magy. *tömény* szóval.

17.2.9. Sorszámnevek

első: A K-mong. *nige-düger* 'első' (*nige* 'egy' + *düger: s*orszámnév képző), ojr. *nige-dük-tshi* 'első' (*nige* 'egy' + *-dük:* sorszámnév képző' + *-tshi '*valamivel ellátott' képző). Úgy tűnik, kettős képzővel van ellátva a tőszámnév. A *-dük* a magy. *-dik* sorszámnévképzővel tartozik össze, a *-tshi* pedig a magy. *-ső* (vö.: *első*). Ugyanakkor a K-mong. *düger* és az ojr. *düktshi* egymásnak alakváltozatai. Szerkezeti felépítésük: *düge* + *-r '*valamivel ellátott' képző, *dük* + *-tshi '*valamivel ellátott' képző. A *düge* és a *dik* a maggal, a forrással és az 'egy' számnévvel lehetnek kapcsolatosak.

második: A K-mongol *khoja-dughar* 'második' (*khoja* 'kettő' + *-dughar:* sorszámnév képző), ojr. *khojor-duk-tshi* (*khojor '*kettő' + *-duk-tshi*). Valójában a *-dughar (*< *-dugha* + *-r)* és a *-duk-tshi (-duk* + *-tshi)* ugyanaz, egymásnak alakváltozatai. Miután mindig a maghoz viszonyítanak, így az első elem a *-dugha, -duk* itt 'mag'-nak értelmezhető, az *-r* és *-tshi* pedig a 'valamivel ellátott' képző. A kettő együtt jelöli a sorszámot. Ezzel szemben a magyarban csupán a *-dik* a sorszámnév képző, amelynek alapul a 'mag' szolgált. Megjegyezzük, hogy a K-mong. *-dughar* sorszámnévképző összetartozik a mong. *töriü'tshi* (< *töriü'-* + *-tshi*), *terigütshin* (*terigü-* + *-tshin*) 'fő' jelentésű szó relatív tövével, amely egyrészt az *ír*(mag) *ír-* elemével valamint a hunok fővárosának *ordu*-nak *or-* 'központ' (vö.: lat. *origo*) szavával és a magy. *ország* szó *or-* tövével is rokon. Másképpen az *ordu* és az *ország* egymásnak alakváltozatai.

Az ojr. *an'khan, erken, ekin*, a *teriün, türü'n* 'kezdő, kezdeti' jelentésű. Szerkezeti felépítésük: *an'* + *-khan, er* + *-ken, e* + *-kin*, *ter* + *-iün* (< *-kVn), tür* + *-ü'n* (< *-kVn),* ahol a *-kVn* összetartozhat mong. *khot-,* türk. *kat-,* magy. *köt- '*összeköt' igével.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

17.2.10. A főnevek esetragjai, a képzők és a jelek rendszerezése nélkül számos magyar és más nyelvi kapcsolatra hívjuk fel a figyelmet az alábbiakban.

A mong. ***dē-re*** 'felül, fent' töve a *dege* 'magasság', a tör. *dag* 'hegy', a magy. *dagad daga-* tövével rokon. A második elem *-re* eredeti *-t* fejleménye, vö.: magy. *fent* stb. Az *-r* megvan a magy. *-ra, -re* határozóragban.

A mong. ***ghada-nă*** 'kívül' *gha-* eleme a magy. *ki-* igekötővel rokon.

A mong. ***ömö-nö,*** *emö-ne* 'elől' töve (*ömö, emö*) a csuv. *um* 'elől, elülső rész, mell'[706], ÓT., KB., MK. *oŋ* 'elől, kelet', azerb., oszm., türkm. *ön,* üzb. *um* 'elől, elülső rész' (JEGOROV 1964) rokona.

A mong. ***ömö'nös*** (*ömö'* + *-nö* + *-s*) 'előlről' tovább toldalékolt változat.

A mong. ***orokshi*** (*orok-* + *-shi*), *orokshiân* (*orok-* + *-shiân*), *oridŏ* (*ori-* + *-dŏ*) 'előtt' jelentésű és az időt jelzi. Szótövei a magy. *örök, öreg, óra* szavakkal tartoznak össze.

A mong. ***khoi-nä,*** *khöi-nö* 'utána' első eleme a 'hát' jelentésű szó lehet, a második elemek (*-nä, -nö)* pedig a magy. utána *-na* elemével valamint a *-nak, -nek* határozóraggal rokon.

A mong. ***ară-dŏ*** 'hátul, mögött' első eleme a 'hát' szó, a második pedig a Loc. ragja.

A mong. ***ina-dŏ*** *'*ez az oldal' töve (*ina-*) a tör. *jen* 'oldal' szóval tartozik össze.

A mong. ***to'r-on*** 'körbe fordul' összetartozik az ang. *turn* 'fordul' igével. Az első elem (*to'r-*) pedig a mong. *toghori-* 'körbemegy' igével kapcsolatos, idetartozik a magy. *tűr-, teker-* ige is.

A mong. ***ene tala*** 'ez az oldal' második eleme (*tala*) a magy. *oldal ol-* tövével rokon. A mong. *tere talâr* 'azon az oldalon' (*tere* 'az' + *talâ '*oldal' + *-r:* Loc.).

A mong. ***dunda*** (*dun-* + *-da:* Loc.) 'középen', *dundâsu (dun-* + *-dâ:* Loc. + *-su)* 'középről', *dundûr* (*dun-* + *-dû:* Loc. + *-r*) 'középre' töve 'közép' jelentésű, kötődik az egyhez és a forráshoz, hiszen az nemcsak elől, de középen is van, mint fő helyen. A Loc. rag a magyarban is megvan *-d* formában helynevekben és *-t* eredeti változatban is, vö.: *oldalt* (*oldal* + *-t*), *fent* (*fen* + *-t*).

A mong. ***soktô*** (*sok-* vö.: ÓT. *sug '*víz' + *-tô:* igeképző, vö.*: '*tesz, csinál') 'részegedik'.

A mong. ***bäri-l-dä*** 'bírkózni, megragadni a másikat' *bäri-* töve a magy. *birok* szóval és a *bírkózik bírkó-* tövével tartozik össze.

A mong. ***kele-*** 'beszélni', *kelen* 'nyelv', csuv. *kala-* 'beszél', *kalav* 'mese, beszéd' és a magy. *kelepel- kele-* töve rokonok.[707]

A mong. ***tshabtshi-la-*** 'vágni ismételten, csapkodni*'* *tshab-* töve összetartozik a magy. *csap-* 'üt, vág, (mértéket) lesimít, (gyapjút) tép, szaggat, hajít, odalök, valahova hatol, hirtelen irányt változtat, lecsap valamire, hízelkedik, bocsát, terel, (lakomát, mulatságot stb.) rendez, (lármát) okoz, elcsen' igével, amelyet a TESz hangutánzó eredetűnek tart és valószínűleg ősi örökségnek a finnugor korból, vö.: zürj. *tśapkini* 'dob (nem nyújtott kézzel)', votj. *čapki-* 'üt, tapsol', *tśapan* 'vág', lp.

[706] Vö.: magy. *emlő* szó *em-* töve és *emik* 'szopik'.
[707] Lásd fent.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

čuop'pât 'vág, levág, darabol'. (TESz)

Idetartozik a csuv. *śap* 'ütni, csapni, vágni, törni', bask. *sab,* tat. *čab* 'vágni (baltával), valakit vesszővel csapkodni a fürdőben, tapsolni, kaszálni, vágni', ujg. *čap* 'vágni, (füvet) kaszálni', alt. *čap*, tuv. *šap*, hak. *sap,* kaz. *sab*, k.kalp. *saba, sava* 'ütni, csapni', kirg. *saba,* tuv. *sava* 'szőrt, gyapjút 'ütni, vágni'. (JEGOROV 1964) Idekapcsolódik a magy. *csepű.*

Rokonuk a magy. *szab*, amely a *csap* alakváltozata. Elsőként a víz, vízcsepp csapkodásáról volt szó, a víz csepegésével tartozott össze a csapkodás, szabás, ütés, vágás. A *tapsol* is idetartozik, a töve *tap-* eredetibb alakváltozat, a *tapint tap-* tövének rokona. A fentiek alakváltozata a magy. *szab* 'meghatározott mérték szerint meghatározott formára vág (anyagot, így készít belőle főleg ruhát), vág, ver stb.' A TESz ismeretlen eredetűnek tartja. Ezen adatok figyelembe vételével értelmezhető a magy. *szabó* főnév. A *Szabó, Csapó* családnév nem feltétlen a mesterséggel kapcsolatos, hanem úgy kell felfogni, hogy a vízcsepppel mint forrással tartozik össze, másképpen a 'forráshoz tartozó' jelentésű. A *csepeg* (*cse-*: abszolút szótő + *-peg*: képző) is a szó családjába tartozik. A TESz szerint a *csepeg* töve *csep-*, amely finnugor nyelvi ősi örökség. (TESz) Mindkét állítás helytelen, azonban az adatok idetartoznak, vö.: votj. *t'śop* 'csepp', lív *sippa* 'csepp', lp. *cahpa-* 'csepegtet', cser. *tsĕβĕlt-* 'füröszt (gyereket)'. (TESz) Megjegyezzük, hogy a cser. *tsĕβĕ-* igető közelebbi kapcsolatban van a csuv. *šyv* 'víz' szóval és társaival s a szó nagy családjába beletartozik.

A mong. ***bol-*** 'válik' rokona a magy. *vál-, válik, mál-, málik.* A magy. *válik, vállik*, *vál* 'elszakad valamitől, elhagy valakit, elkülönül, eltávolodik, valakit, valamit kivéve, nem számítva, nem tartja meg magának, lemond róla, eltávozik valakihez, átpártol valakihez, házassági együttélést megszakít, megszüntet, változik'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *vail-* 'leereszkedik', *βāyl-* 'ua.', osztj. *uāγălta-* 'leszáll', cser. *βà·lem* 'leszáll, lemászik, (a nap) lemegy', mdE. *valgoms,* mdM. *valgăms* 'leszáll, lemegy (csillag), lenyugszik, (madár) leszáll, letelepedik', fi. *valka, valkama* 'kikötő(hely), átkelő(hely)', *valkaa-,* (*valan*) 'folyik, csörgedez', észt *valgma* 'csónakkikötőhely', *valguma* 'lefolyik, áramlik, ömlik, (folyva) leszáll, leereszkedik', lp. *vuol'get* 'elmegy, elindul, útnak indul, van, valamivé válik stb.'. (TESz) Az adatok idetartoznak, azonban a magyar szó nem lehet ősi örökség a finnugor korból. A szó családjába tartozik a csuv. *vil, vilĕ* 'holt', hiszen itt is elválás történt, tovább menve ölés is lehet. Eleink gondolkodása szerint, ha a forrásból, a magból, az anyából kiválik valami, egy rész, akkor új élet születik. Amikor meghal az élet, akkor is elválik valami, elszáll a lélek, kiszáll belőle az élet. Elsőként mindez a forrásvízre vonatkozott. A szókezdő mássalhangzók eredeti *t-* fejleményei: *t-* > *δ-* > *w-* / *β* > 1. *v-,* 2. *b-*, 3. *m-*, 4. V-. A magyar *válik, málik* ikes ige az akadémiai álláspont szerint. Valójában *vá-*: abszolút szótő + *-lik, má-* + *-lik* a szerkezeti felépítésük.

A mong. ***k'ürene,*** magy. *görény* rokonok. A magy. *görény* 'a macskánál kisebb ragadozó állat, amely veszélyben átható bűzt bocsát ki magából'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, megfelelője a mai csuvasban nincs meg. Vö.: CC. *kara qüzen*, bask. *köδεn,* kirg. *küzön,* hak. *küzen,* tuv. *küzen* 'görény, menyét', mong. *kürene*, mandzsu *kurene* 'ua.' (TESz). Az adatok idetartoznak, azonban a magyarban a kölcsönzés nem igazolt.

Az állat a farkáról kaphatta az elnevezést s a farok szó a csuvasban *xüre, xĕvre* 'farok, kormány', vö.: MK. *kudruk*, csag., ujg., üzb., kirg., oszm., karacs., kum., alt. *kujruk,* kaz., k.kalp., nog. *kujryk*, tat. *kojryk*, bask. *kujruk,* azerb. *gujrug,* türkm. *gujruk,* hak. *xuzurux,* tuv. *kuduruk,* jak. *kuturuk,* mong. *xudurga,* vö.: *kudur* 'farokkal irányítani'. (JEGOROV 1964) A 'farok' szavak szerkezeti felépítése szótő + képző: csuv. *xü-*+ *-re, xĕv-* + *-re,* MK. *kud-* + *-ruk*, csag., ujg., üzb., kirg., oszm., karacs., kum., alt. *kuj-* + *-ruk,* kaz., k.kalp., nog. *kuj-* + *-ryk*, tat. *koj-* + *-ryk*, bask. *kuj-* + *-ruk,* azerb. *guj-* + *-rug,* türkm. *guj-* + *-ruk,* hak. *xuzu-* + *-rux,* tuv. *kudu-* + *ruk,* jak. *kutu-* + *-ruk,* mong. *xudu-* + *-rga.* A *görény* szavak szerkezeti felépítése ugyanaz: mong. *k'ü-* + *-rene,* magy. *gö-* + *-rény,* CC. *kara qü-* + *-zen*, bask. *kö-* + *-δεn,* kirg. *kü-* + *-zön,* hak. *kü-* + *-zen,* tuv. *kü-* + *-zen* 'görény, menyét', mong. *kü-* + *-rene*, mandzsu *ku-* + *rene.* A szótövek alakváltozatai úgy függnek

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

össze, hogy az eredeti szókezdő *k-* részben megmaradt, vö.: mong. *k'ü-,* bask. *kö- ,* kirg. *kü-,* hak. *kü-,* tuv. *kü-,* mong. *kü-,* mandzsu *ku-* (vö.: '*görény),* MK. *kud-,* csag., ujg., üzb., kirg., oszm., karacs., kum., alt. *kuj-,* kaz., k.kalp., nog. *kuj-,* tat. *koj-,* bask. *kuj-,* tuv. *kudu-,* (vö.: 'farok'), részben *k- > x-* réshangúsodás történt: csuv. *xü-, xĕv-,* hak. *xuzu-,* mong. *xudu-,* valamint *k- > g-* zöngésedés: magy. *gö-*, azerb. *guj-,* türkm. *guj-*. A szótő második mássalhangzója eredeti *-t-* volt, vö.: jak. *kutu-,* amely zöngésedhetett (*-t- > -d-*) vö.: MK. *kud-,* tuv. *kudu-,* mong. *xudu-,* zöngésedett, palatalizálódott és réshangúsodott (*-t- > -d'- > -j-*): csag., ujg., üzb., kirg., oszm., karacs., kum., alt. *kuj-,* kaz., k.kalp., nog. *kuj-,* tat. *koj-,* bask. *kuj-,* azerb. *guj- ,* türkm. *guj-, z*öngésedett, réshangúsodott: *-t- > -δ-* > 1. *-w-* > 1.1. *-v-* (csuv. *xĕv-*) 1.2. *-V- > -0-* (csuv. *xü-,* mong. *k'ü-,* magy. *gö-,* CC. *qü-,* bask. *kö-,* kirg. *kü-,* hak. *kü- ,* tuv. *kü-,* mong. *kü-,* mandzsu *ku-*) 2. *-z- (*hak. *xuzu-* + *-rux).* A második elem a képző, kezdő mássalhangzója eredeti *t-* volt, amelynek csak a fejleményei szerepelnek a 'gödény' és a 'farok' szavakban. A *t-* zöngésedett és réshangúsodott (*t- > δ-*): bask. *-δɛn,* tovább változott (*t- > δ-* 1. *r-*): csuv. *-re,* MK. *-ruk*, csag., ujg., üzb., kirg., oszm., karacs., kum., alt. *-ruk,* kaz., k.kalp., nog. *-ryk*, tat. *-ryk*, bask. *-ruk,* azerb. *-rug,* türkm. *-ruk,* hak. *-rux,* tuv. *-ruk,* jak. *-ruk,* mong. *-rga,* mong. *-ene,* magy. *-rény,* mong. *-rene*, mandzsu *-rene,* 2. *z-*: CC., hak. *-zen,* tuv. *-zen,* kirg. *-zön*. A képzők második mássalhangzója vagy *-k* (CVk) ill. a zöngésedett változata a *-g-* (CgV), vagy pedig nazális (CVn, CVn'). Ennek az a magyarázata, hogy a közös előzmény *CVnk < *CVtk lehetett. Az egyik esetben denazalizáció történt, a másik esetben pedig a nazális maradt meg és a zárhang tűnt el *-k- > -γ-* > 1. *-w- > -V- > -0-*, 2. *-j-*. A *-j-* az előző *-n*-nel együtt alkotja a magy. *-ny*-t.

A mong**. *k'e-dziē?*** *k'e-dzije*: 'mikor' kérdő névmás előtagja (*k'e-*) a mong. *k'en? ki?* 'mi?' és a magy. *ki?* névmással tartozik össze, az utótagja pedig a *tsak* 'idő' jelentésű szóval, vö.: tat. *kajtsak* 'mikor' (*kaj-* 'mi? + *tsak* 'idő'), ojr. *k'edziēne* 'egyszer, egykoron' (*k'e* ′mi' + *dziē* ′idő' + *-ne:* Loc. vö.: magy. *-n*[708]) Ennek párhuzama a magy. *mikoron*? (*mi-*? + *-koro, kor* ′idő′ + *-n:* Loc.), azonban etimológiailag másik szó, mert a szókezdője (*m-*) eredeti *t-* fejleménye.

A K-mong. ***tende etsě*** (< *ten* ′ez' + *-de:* Loc. + *etsě:* Abl.) 'onnan', *inakshi* (< *inak-*[709] 'ez′ + *-shi*) 'innen'. Az ojr. *ende, tende* (< *en-* ′az' + *-de:* Loc., *ten-* ′az' + *-de:* Loc.) 'ott'. Velük kapcsolatban vizsgálatra érdemes a magy. *-si* (vö.: *hová valósi*?).

A K-mong. ***ik'ede*** (< *ik'e-* ′jó' + *-de:* Loc.) 'nagyon' szótöve az *ik'e* összetartozik az oszm. *iji* 'jó', csuv. *yră* 'jó' szavakkal. A különbség az, hogy a *-j-* és az *-r-* nem a *-k*-val tartoznak össze, hanem az előzményük VtkV *-t-* mássalhangzójának a fejleményei. A mong. *jeke dör* 'nagyon', ojr. *ikä'r* (< *ikä-* 'jó' + *'r* vö.: *dör*) 'nagyon' változat *jeke* eleme a magy. *jó, jav-* rokona. A csuv. *lajăx, yră* 'jó' szavak is a fenti *jó* szavak párhuzamai. A szókezdő *l-* és a magy. *nagyon n-* szókezdője összetartoznak, eredeti *t-* fejleményei. A csuv. *lajăx -j-*je ugyanannak a *-t-*nek a fejleménye, mint a csuv. *-r-*. A *lajăx* nyelvi párhuzamai: oszm. *lajyk,* ujg., üzb. *lajik,* azerb. *lajig,* kirg., k.kalp. *ylajyk,* üzb. *lojik,* tat. *lajek* 'illő, jó'. A kirg. *izgilik* (*izgi* ′jó' + *-lik:* képző 'valamivel való ellátottság′) 'jótevő', a nog., k.kalp. *ijgilik* ′ua.' *ijgi-* töve, a kaz. *igi,* oszm. *iji,* jak. *ütüö* 'jó, egészséges' szavaknak egyaránt rokona. A szónak nemcsak jó, egészséges, hanem 'szent, nagy' jelentése is van, vö.: csuv. *yră* 'jó, szent' ÓT. *yduk, adgü*, MK. *ezgü,* Ibn Muxanna *ägü,* tefs. XII-XYIII. *adgü, ajgü* 'szent' (JEGOROV 1964) szavaknak közös az etimológiájuk.

A csuv. *xüxĕm, xükĕm* 'szép, jó', ÓT. *körk,* üzb. *kurk*, s.ujg. *kergom* 'szépség', jak. *körklüg* 'szépség', üzb. *kurkam,* bask., tat. *kürkem* 'szép' a csuv. *xĕrlĕ* 'piros' szóval függnek össze, ilyen az or. *krasnyj* 'piros', *krasivyj* ′szép′ *kra-* töve is.

---

[708] A magyarban helytelen az *-on, -en, -ön* formával azonosítani, mert valójában a magánhangzó a szótőhöz tartozik, s a határozórag az *-n*.

[709] Vö.: magy. *ím.*

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A K-mong. ***nēged*** 'pontosan' (*nēge-:* szótő + *-d:* Loc.), K-mong. *magad* 'bizonyosan, igazán' (*maga-:* szótő + *-d:* Loc.) szótövei összetartoznak a mong. *dzük* 'sarok, irány' szóval és rokonok a magy. *mag, szeg, zug* szavakkal. Etimológiailag összetartoznak a mong. *sök* 'térd', másképpen 'hajlat' szóval, továbbá a mong. *sök! sök!* 'letérdeltetni a tevét' jelentésű indulatszóval. Ez utóbbi az elnevezést onnan kapta, hogy a térdnél behajlított láb a szeglethez hasonlít. A szeglet csúcsa pedig az elágazás kiindulásának a helye, az ilyen vízelágazás pedig forráshely, a születés helye, ugyanígy a faágnál is. Megjegyezzük, hogy a szó családjába tartozik a *naga* 'kígyó' szó. Vannak népek, amelyeknek a szent állata a kígyó s a kígyótól származtatják magukat.

Fontos, hogy a *hágó* nem hegy neve, hanem az átjáró a hegyen.

A mong. ***idēn, idegen*** 'étel', ojr. *ide-* 'enni', a magy. *étek,* az *étel éte-* töve, az *étkezik étke-* töve s az *eszik* ige összetartoznak. Az eredeti szóbelseji mássalhangzó *-t-* volt.

A K-mong. ***dzü,*** ojr. *zü* 'tű' és a *züüvč* 'tűtartó' (*züüv-* szótő + *-č:* Loc.*)* töve tartozik össze. Rokona a magy. *tű, szeg, sző-*.

A mong. ***dzerge*** 'sor, rang' és a magy. *sor, szer* rokonok. Idetartozik az or. *sredi* 'között' (< *sre* 'sor, szer' + *-di*: helyhatározó rag).

A mong. ***k'öltö-*** *(k'öl- + -tö)* 'megfagy' összetartozik az ang. *cold (col- + -d),* ném. *kalt (kal- + -t)* 'hideg' szóval. Amennyiben a magy. *hideg* szókezdője *k-* eredetű, szintén rokon (< *hi- + -deg*). A szócsaládba tartozik az or. *xolod* (*xolo- + -d*) 'hideg' szó is.

A K-mong. ***khur-oi,*** ojr. *khur-ŏ* 'száraz', tat. *kor-* 'szárad' és a magy. *kóró* összefüggnek, sőt idetartozik a mong. *khata-* (*kha-*: abszolút szótő + *-ta:* képző) 'kiszárad' is, amely az eredetit *-t-*t tartalmazza a fenti *-r-*rel szemben a képző kezdő mássalhangzójaként.

A mong. ***tögöri-k*** 'kör', *tögöri-* 'megfordul' a magy. *tekereg, teker* igével rokon. A mong. *-k* itt is a szótőhöz tartozik. A szavak szerkezeti felépítése szótő + képző: *tögö- + -rik, tögö- + -ri-*, magy. *teke- + -reg, teke- + -r.*'

Az ojr. ***kitugha-khan*** 'kis kés' (< *kitugha* 'kés' + *-khan:* kicsinyítő képző*)*, a mong. *bitshi-khan, bitshik'en* (*bitshi-* 'pici' + *-khan:* kicsinyítő képző*, bitshi-* 'pici' + *-k'en:* kicsinyítő képző) 'nagyon kicsi, jelentéktelen' magyar megfelelője a *picike.*

Összetartoznak a mong. ***eme*** 'nő'*, umaj* 'ősnő' és a magy. *mama.*

A magy. *kapu* és török megfelelői, vö.: oszm. *kapy* 'ua.', tamil ***kâ-ppu*** 'kapu' a *Dömörkapu Dömör, Vaskapu Vas* előtagjával jelentésében azonos, azonban a *kapu k-* kezdetű, ezért az etimológiája nem ugyanaz. A jelentésük szűk hegyi átjáró, olyan az alakjuk, mint egy fordított *kupak* vagy *kúp.*

A K-mong. ***shiki'ir-lik*** 'egy hely, amely gazdag cukorban', ojr. *shuker-lik* 'ua.' töve a magy. *cukor* szóval tartozik össze. A K-mong. *shiki'ir-lik,* ojr. *shuker-lik* magyar megfelelője a *cukros.*

A K-mong. ***dzer-lik,*** *dzar-lik*, ojr. *zar-lik* 'parancs, rendelet' töve a magy. *törvény tör-* és a *tengri* 'isten' szóval rokonok. A magy. *-vény* és a mong. *-lik* képzők egymásnak alakváltozatai.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A mong. ***balta*** (*bal* + *-ta)*, magy. *balta,* tamil *pila-* 'hasít', or. *pila* 'fűrész', ópor. *peill* 'kés', óném. *fïla* 'fűrészelő' bVl-, pVlV, fVlV stb. tövek, szavak egymásnak alakváltozatai és rokonai a magy. *válik, él* szavaknak.

A mong. ***k'hodshi-m*** 'későn' összetartozik a magy. *későn* szóval, a tövük pedig a *késik* igével.

Az ojr. ***ketür-*** átmenni', *ghatol* 'gázol' és a magy. *gázol, hatol* rokonok. A szótövek és külön az igeképzők is közös eredetűek: *ketü-* + *r-, ghato-* + *-l, gázo-* + *-l, hato-* + *-l.* Idetartozik a K-mong. *ghar-o-tsa*, ojr. *gharu-tsa-n* ′gázló′ *gáz-* töve. A magyar szó *-z*-je és a mongol szó *-r*-je közös előzményű, vö: *-t-* > *-δ-* > 1. *-z-*, 2. *-r-*. A mongol szótő jelentése 'kimenni'.

A mong. ***k'ir-mak*** ′őszi vagy első hó' töve a *k'ir- (*< *k'i-:* abszolút szótő + *-r:* képző) a tat. *kar (*< *ka-:* abszolút szótő + *-r:* képző) ′hó' a magy. *kéreg (*< *ké-:* abszolút szótő + *-reg:* képző) szóval rokon.

A mong. ***sere-mdshi*** 'éberség' szónak több magyar vonatkozása is van. A *sere-* tő összetartozik a magy. *serken, serked serke-* és a *sarjad sarja-* tövével és a *sarj* szóval. A mong. *-dshi* a magy. *-ság, -ség* képzővel közös gyökerű. A magy. *éberség éber-* töve is idetartozik. Bár a szócsaládot (vö.: *ébren, ébred* stb.) a TESz ismeretlen eredetűnek tartja, a mongol és a török kapcsolatok számbavételével megírható a magyar szó etimológiája is. Vö.: csuv. *čĕrĕ* 'élénk, élő', ÓT., alt., hak. *tirig,* MK., ujg., üzb. *tirik,* kirg. *tirüü,* kaz., k.kalp., nog. *tiri,* ojr, *tirű,* azerb., oszm., türkm. *diri,* bask., tat. *tere,* tuv. *dirig* 'élő, élénk'. (JEGOROV 1964). Az éberség, élénkség pedig a nedvességgel, a vízzel kapcsolatos, vö.: csuv. *čĕrĕ* 'nedves, nyers, vizes, friss', azerb. *diri*, oszm. *ter* 'ua.', perzsa *tär* 'nedves, nyers, vizes, friss, élénk', alt. *čij,* polov. *čijik* 'friss'. (JEGOROV 1964)

Rokonuk az or. *syroj* ′nedves, nyers' *syr-* töve is. Szerkezeti felépítésük abszolút szótő + képző: mong. *se-* + *-re-,* magy. *ébe-* + *-r, se-* + *-rke-, sa-* + *-rj,* csuv. *čĕ-* + *-rĕ,* ÓT., alt., hak. *ti-* + *-rig,* MK., ujg., üzb. *ti-* + *-rik,* kirg. *ti-* + *-rüü,* kaz., k.kalp., nog. *ti-* + *-ri,* ojr, *ti-* + *-rű,* azerb., oszm., türkm. *di-* + *-ri,* bask., tat. *te-* + *-re,* tuv. *di-* + *-rig,* or. *sy-* + *-r.* A szótő kezdő mássalhangzója eredeti *t-* volt, vö.: ÓT., alt., hak., MK., ujg., üzb., kirg., kaz., k.kalp., nog., ojr,, azerb., oszm. *ti-*. A *t-* > *d-* zöngésedése ment végbe*:* vö.: azerb., oszm., türkm. *diri,* tuv. *dirig. A t-* > *ὺ-* > *s-* réshangúsodása: mong. *sere-,* or. *syr.* A *t-* > *t′-* > *č-* palatalizáció és affrikálódás: vö.: csuv. *čĕrĕ.* Tovább változva a *č-* réshangúsodott, vö.: magy. *sarj.* A szókezdő el is tűnhetett: *t-* > *δ-* > *w-* > *V-* > *0-* (vö.: magy. *éber*) A képző kezdő mássalhangzója is eredeti *t-* volt, amelynek a fejleményei használatosak a fenti adatokban: *t-* > 1. *δ-* > *r-* , 2. *d′-* > *j-* (vö.: alt. *čij,* polov. *čijik).* A képzőnek sok esetben csak a kezdő mássalhangzója van meg (vö.: magy. *éber,* oszm. *ter,* perzsa *tär,* alt. *čij,* or. *syr-),* néhány nyelvben azonban követi magánhangzó (vö.: mong. *sere-, magy. ébre-,* kaz., k.kalp., nog. *tiri,* ojr, *tirű,* azerb., oszm., türkm. *diri,* bask., tat. *tere).* A képző második mássalhangzót is tartalmaz, amely eredeti *-k* volt (vö.: *-rVk*, *-jik*). A *-k* zöngés fejleménye is használatos (*-rVg*), zöngésedés és réshangúsodás útján vokalizálódhatott: *-k* > *-γ* > *-V (-rüü),* redukálódáson keresztül el is tűnhetett: *-k* > *-γ* > *-V* > *-0 (-rV).* Azokban az esetekben, amikor az előző magánhangzó is eltűnt, csak a képző kezdő mássalhangzója maradt.

A K-mong. ***dür-e-ń,*** *dügür-e ń,* ojr. *dür-e-ń,* 'teljes' szónak a *dür-, degür-, dügür-* 'teljessé válik' szolgált alapul. Rokona a mong. *tegös,* tamil *tegula-* és a magy. *tökély.* A TESz a *tökél-* címszónál említi. A magy. *tökél* 'megtesz, végrehajt, megerősít, teljessé, egésszé, éppé tesz, egészségessé tesz, meggyógyít, (idő) betelik, elmúlik, elhatároz, késztet, buzdít, kínoz, kopaszt', *tökély* 'erény, teljesség, tökéletesség, valaminek tökéletes kifejezője, jellegzetes képviselője'. A szócsalád tagjai származékszavak, de alapszavuk valamint képzésmódjuk nincs teljesen tisztázva. (TESz) A szerkezeti felépítésük abszolút szótő + képző: K-mong. *dü-* + *-r-, degü-* + *-r-, dügü-* + *-r-*, mong. *tegö-* + *-s,* tamil *tegu-* + *-la-,* magy. *töké-* + *-l-*, *töké-* + *-ly.* Az eredeti szókezdő *t-* megmaradt, vö.:

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

mong. *tegös,* tamil *tegula-* és a magy. *tökély,* zöngésedett, vö.: K-mong. *dür-, degür-, dügür-*. A képző kezdő mássalhangzójának (*-l, -ly, -r, -s*) a végső eredete *-t,* amely zöngésedett és réshangúsodott: *t- > δ- > 1. r-* (mong. *ür-, degür-, dügür-)*, 2. *l-* (magy. *tökél-,* tamil *tegula-),* palatalizálódott is: *δ'- > l', ly* (magy. *tökély*) másik irányban változva pedig réshangúsodott: *t- > ὺ- > s-* (mong. *tegös*).

Az ojr. ***turuńkhaĭ*** 'sovány, soványság' töve a *turuń-* 'lesoványodik' rokona a magy. *dömör*(kapu) 'szűk, keskeny átjáró két hegyfal között' és nyelvi párhuzamai.

A K-mong. ***khar-ôl,*** *kharaghol*, ojr. *khar-ûl* 'őr' szavaknak alapul a 'néz, lát' ige szolgált, vö.: ojr. *khara-* 'nézni, látni', rokona az oszm. *görmek* (*gör-*: relatív szótő + *-mek*: főnévi igenév képző), csuv. *kur* 'nézni, látni észrevenni', ÓT., MK., ujg., azerb., alt., ojr., tuv., hak., kirg., kaz., nog., k.kalp. *kör,* üzb. *kur,* bask., tat. *kür,* türkm., oszm., kum. *gör* 'látni, nézni', mong. *kara, xara* 'nézni, látni'. (JEGOROV 1964) Lásd még tör., or. *karaul* 'őr'.

A finn ***taka*** 'mögött' szónak a magy. *mög, meg* rokona. A finn az eredeti *t-* szókezdőt tartalmazza, amely a magyarban *t- > δ- > w- > m-* változást mutatja.

A mong. ***nü'-ri,*** *negü-ri* 'nomadizáló hely' viszonyában az -VgV- triftongus és a -VV- hosszú magánhangzó áll szemben egymással. A hosszú magánhangzó olykor meg is rövidülhetett.

A mong. ***shaba-r,*** *shiba-r* és a magy. *sár* rokonok. A TESz szerint a magy. *sár* 'sáros folyóvíz, mocsár, vizenyős terület, víztől híggá vált terület, agyag, széklet'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: CC., tat., kaz., kirg., nog. *saz,* bask. *haz, haδ,* alt., hak. *sas,* csuv. *šor, šur* 'sár, mocsár', cser. *šor* 'sár, piszok'. (TESz) Idetartozik a magy. *szar* 'ürülék, széklet, salak, fémreszelék' is, amelyet a TESz ősi örökségnek tart a finnugor korból, vö.: osztj. *šor,* 'alma alakú ürülék, trágya', cser. *šor, šur,* 'ürülék, trágya, piszok', mdE. *śeŕńe-, śäŕńi-* 'székletet ürít'. (TESz) A magyar szónak a finnugor korból való származtatása helytelen, az adatok azonban idetartoznak, hiszen a *szar* mint bélsár is egyfajta *sár.*

A K-mong. ***balgha-s*(*on*),** ojr. *balgha-sun* 'város' összetartozik a magy. *város* és a *falu* szavakkal. A szótő rokona az ÓT. *balyk* 'város' szónak. Eleink gondolkodása szerint a fallal ellátott hely neve korábban a folyóval ellátott hely neve volt, vö.: bask. *bulak*, tat. *bolak* 'folyó, forrás'. Bálint Gábor nagyon helyesen hivatkozott a magy. *fal* szóra. Idetartozik az ang. *village* (*vil* + *-lage*) 'falu' szó, a magy. *villa* (*vil-* vö.: *válik* + -la képző) 'elágazó valami' szó is idetartozik. A folyóval ellátott hely valójában a folyó két ága közötti terület volt. Így nevezték a folyó nagy kanyarulatával körbezárt területet is, ld. *Ordosz* (*Or-* + *-dosz*). A magy. *fal* szó azért tartozik ide, mert a folyót később mesterséges árok (vizes vagy víz nélküli) helyettesítette, ennek híján mesterségesen építettek magaslatot, azonban az eredeti elnevezés megmaradt. Az ojr. *balgasun* (< *balga-* 'folyó' > 'fal') 'város', vö.: csuv. *var* 'árok, patak, szakadék', *Var*: a Dont így nevezték a hunok, magy. *város* (*váro-* + *-s*: képző 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő'. A magyar *-s* képző és a mong. *-s, -son, -sun* rokonok. Ennek alakváltozata az angol *village -lage* képzője. Megjegyezzük, hogy a bask. *bulak,* tat. *bolak* és a magy. *folyó, folyik* etimológiája közös.

A mong. ***bürk'e-sön*** töve (*bürk'e-*) 'borít' jelentésű, rokona a magy. *borít borí-* töve a *bőr* szó. A mong. *bürk'e-sön* magyar párhuzama a *bőrös (< bőrö-:* relatív szótő + *-s:* valamivel ellátott' képző). A magy. *bagaria* 'csizmadia, bőrös' (< *bagar-* relatív szótő + *-ia*: görög képző) töve a *bagar-* a teljesebb alakja a mong. *bürk'e,* magy. *bőr* szavaknak és a *borí-t* tövének. A magy. *-ő-* hosszú magánhangzó őrzi a korábbi triftongus (-V*g*V-) nyomát.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

A mong. ***möngö-tei,*** ojr. *möngö-täĭ* 'ezüstös, el van látva ezüsttel vagy pénzzel'. A szótő *möngö-* rokona az ang. *Moon* 'hold', *money* 'pénz', a magy. *moneta* (< *mone-*: relatív szótő + *-ta:* képző), *pénz* (< *pén-*: relatív szótő + *-z:* képző) szlk. *pen'az* (< *pen'a-*: relatív szótő), sőt, az or. *d'eneg* 'pénz', magy. *pengő* 'ezüstpénz' is közös etimológiájú velük. A szókezdő eredeti *t-* volt, ennek zöngésedett és palatalizálódott fejleménye van meg az oroszban (vö.: *d'eneg)*, a *t-* zöngésedett és réshangúsoidott: *t-* > *δ-* > *w-*, tovább változva nazalizálódott: *w-* > *m-*. Az eredeti *t-* réshangúsodásával majd zárhangúsodásával keletkezett a *p-*: *t-* > *ὺ-* > *φ-* > *p-*. Megjegyezzük, hogy a magyarban pl. Csongrád megyében a *kumma* 'apró pénz' szót is használják[710], amely azért is fontos, mert az előzőekkel ellentétben nem *t-* kezdet fejleményeit tartalmazza, hanem világosan *k-* kezdetű és rokona a csuv. *kĕměl '*ezüst', ÓT., MK., azerb., türkm., ujg., kirg., alt., ojr. *kümüš*, kaz., nog. *kümis,* üzb. *kumuš,* tat. *kömeš*, bask. *kömöš,* Zamahš. *kümiš,* jak. *kömüs,* k.kalp. *gümis,* oszm., kum. *gümüš*, hak. *kumüs* 'ezüst'. (JEGOROV 1964). Megjegyezzük, hogy a Kaukázusból északra a Volga-könyök vidékére ment bolgárokat ezüst bolgároknak is nevezték.

A mong. ***sô-tsa,*** *sago-tsa* 'ülőhely', szó szerint 'székkel ellátott, székhely' töve a *sô-, sago-* szótő és a magy. *szék* rokonok.

A K-mong. ***uso-lă***, ojr. *usu- lă* 'öntözni' tövében (*uso-, usu*) a 'víz' szó van meg, vö.: ojr. *usun* 'víz'.

17.2.11. Foglalkozásnév képző

A mong. ***-tshi*** foglalkozásnév képző rokona a magy. *-cs, -sz, -s,* csuv. *-śĕ* stb. foglalkozásnév képzőnek. Valamennyinek a *tesz, csinál* ige töve szolgált alapul. A K-mong. *bitshi-ē-tshi, bitshigä-tshi,* ojr. *bitshiä-tshi, bitshî-tshi* 'írnok, betűvető' rokona a magy. *betűs* szó.

A mong. ***san-â-tshi,*** *sana-gha-tshi* 'gondolkodó' rokona az ang. *think* 'ua.', *thank* 'hála' szó, a magy. *tan, tanul, tud*, a *szent* töve (*szen-*) mert a tan, a tudás szent és gondolkodni csak tudás birtokában lehet. A szó nem lehet összefüggésben a magy. *szán-*, a *szánakozik* 'megsajnál' ige tövével.

A mong. ***tömör-tshi,*** *temör-tshi* (< *tömör-'vas'* + *-tshi, temör- '*vas*'* + *-tshi)* 'kovács' szó töve 'vas' jelentésű, a magy. *kovács ková-* töve a 'kovakő' jelentésű szó. A vas és a kő a föld, a kőzet összetömörödésével keletkezett.

A mong. ***khulkhai-tshi*,** ojr. *khulkhaj-tshi* 'tolvaj' szó töve olyan 'hajlás, görbület' szóval kapcsolatos, mint a magy. *kilincs kilin-* töve, az or. *kulak* 'ökül', csuv. *xălxa* 'fül', manih. *kolkak,* KB. *kolak,* MK. *kulxak*, ujg., kirg., kaz., k.kalp., nog., oszm., karacs. ojr. *kulak,* tat., bask. *kolak,* üzb. *kulak,* azerb. *gulag*, hak. *xulax,* türkm. *gulak*, jak. *kulgax* 'fül', vö.: mong. *xulxi* 'belső fül', vö.: *kul-* 'hallani', mari *kol-,* mansi *xol-,* hanti *xul-* 'hallani'. (JEGOROV 1964). Rokona a magy. *hall* (< *hal-* szótő + *-l*: igeképző) szó töve, amelyet a TESz helytelenül a *hal-*t mint előzményt ősi örökségnek tart a finnugor vagy az uráli korból, a hozott adatok azonban idetartoznak, vö.: vog. *kăl-*, osztj. *kolta,* zürj. *kilni,* votj. *kil-*, cser. *ko·lam*, mdE. *kul'ems,* mdM. *kulăms* 'hall', fi. *kuulla* 'hall, hallgatózik, meghall', észt *kuulma* 'hall, észrevesz, figyelembe vesz', lp. *gullât* 'ua.', szam.jur. *xā* 'fül (edényé is)', jeny. *kō, kū,* tvg. *kuau,* szelk. ko, kam. *ku* 'fül'. (TESz) Idetartozik az or. *uxo* 'fül' is. A tolvaj görbe, nem egyenes úton jár, a szó ezért kapcsolatos a fentiekkel.

A mong. ***dērem-tshi,*** *degerme-tshi-n* 'rabló' szó töve a magy. *teker, tűr* szóval rokon. A mong. *dērem, derme* 'rablás' (< *dēre-:* relatív szótő + *-m:* képző, *der-:* relatív szótő + *-me:* képző), tamil

[710] Prof. Surányi Dezső biológus szíves szóbeli közlése.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

tirudu (< *tiru-*: relatív szótő + *-du*: főnévi igenév képző). A főnévi igenév képző szókezdője eredeti *-t-* zöngésedett fejleménye: *-t-* > *-d-* (< *tamil-du*), zöngésedés és nazalizáció útján keletkezett az *-n-*: *t-* > *-nd-* > *-n-* (magy. *-ni*), zöngésedés, réshangúsodás, nazalizáció történt: *-t-* > *-δ-* > *-w-* > *-m-* (oszm. *-mak, -mek*) stb.

A csuv. foglalkozásnév képző *-šă, -šĕ*, vö.: csuv. *śyrušă (*< *śyru-* + *-šă:* képző) 'író, titkár', *timĕršĕ (*< *timĕr '*vas' + *-šĕ:* képző) 'kovács'. A magyarban a foglalkozásnév képző *-cs, -sz, -s* stb. Helytelen az az akadémiai álláspont, mely szerint az *-ász, -ész* a foglalkozásnév képző, helyesen *vadász* (< *vadá-:* relatív szótő + *-sz:* foglalkozásnév képző), tehenész (< *tehené-:* relatív szótő + *-sz:* foglalkozásnév képző). A magánhangzó a szótőhöz tartozik.

A magy. ***rokon*** elemekre bontása helyesen nem *rok-* + *-on,* hanem *roko-* + *-n*.

A mong. ***kir-te*** 'koszos' magyar párhuzama a *koszos*, szerkezeti felépítésük: mong. *kir-:* szótő + *-te:* képző 'valamivel ellátott', magy. *koszo-:* szótő + *-s:* képző 'valamivel ellátott'.

A K-mong., ojr. ***bak-ta*** 'beletartozik, belefér' töve a mong. *bak-* 'egybeköt, csokorba szed' a magy. *bog* 'csomó' szóval és a *be-* igekötővel tartozik össze.

A mong. ***dula-tsa-****, dulaghan* 'melegszik' *dula-* ill. *dulagha-* töve a magy. *meleg* (< *me-*: abszolút szótő + *-leg* képző) szóval rokon.

A mong. ***ba*** 'és' összetartozik az oszm. *ve* 'és', magy. *meg*, or. *da* 'meg', *i* 'és' kötőszóval. Rokona a csuv. *ta, tata* 'még, ismét', MK. *taky* 'és', nog., k.kalp. *tagy, tagyn* 'még, ismét'. (JEGOROV 1964) Az eredeti szókezdő *t-* volt, amelyet néhány nyelv megőrzött. Mások a *t-* fejleményét használják: *t-* > *δ-* > *w-* > 1. *b-* (mong. *ba*) 2. *v-* (oszm. *ve*) 3. *m-* (magy. *meg*), a ***t-*** zöngésedett: *t-* > *d-* (or. *da*), csak egyetlen magánhangzó maradt meg az oroszban (*i*).

A mong. ***ghol*** 'folyó' a csuv. *kil,* magy. *kél* szóval tartozik össze, továbbá a csuv. *xula* 'város', tat., bask., kirg., kaz., k.kalp., nog. *kala* 'város', oszm. *kale,* üzb. *kala,* azerb., türkm. *gala* 'erőd', üzb., azerb., türkm. 'kastély' is, ujg. *kele* 'kastély', karacs. *kala* 'bástya', megvan az arabban és perzsában is, vö.: perzsa *gäle* 'város, erőd'. (JEGOROV 1964) A 'város, erőd' jelentésnek a 'folyó' jelentés szolgált alapul, mert a folyóágon belüli hely volt a megerősített hely elsőként. Idővel a folyót helyettesítették mesterséges vizes vagy víz nélküli árokkal, majd falat húztak. Az eredeti elnevezés pedig mindig rászállt az újra, a védő gátra.

A mong. ***büri,*** *bügöd* (< *bü-:* szótő + *-ri:* képző, *bügö-:* szótő + *-d:* képző) 'minden, összes' összetartozik a magy. *mind* (< *min-*: szótő + *-d*: képző) és *egész* (< *egé-*: szótő + *-sz:* képző) szóval. A szótő a maggal, a forrással kapcsolatos.

17.2.12. A **fokozás** is a maghoz kötődik, hiszen mindig a maghoz viszonyítanak, vö.: mong. *toń tsagan* 'nagyon fehér' nemcsak jelentésükben, szómegfelelésben, hanem szerkezeti és hangtani megfelelésben is összetartoznak, megfelelnek. A mong. *toń* rokona a csuv. *măn, mănă, '*nagy, idősebb, hatalmas' (JEGOROV 1964) A magy. *fehér, fejér* pedig szerkezetileg és hangtanilag is kapcsolódik a mong. *tsagan* szóhoz. Az eredeti szókezdő *t-* volt, egyik irányban változva: *t-* > *t'-* > *č-* lett, a másik irányban pedig *t-* > *ὺ-* > *φ-* > *f-*. A szóvégi *-n* és *-r* is *-t* eredetű. A szóbelseji *-g-* előzménye *-k-* volt, amelynek a (*-k-* > *-γ-* >) *-j-* fejleménye van meg a magyarban egyik oldalról, a másik oldalról pedig a *-h-*.

17.2.14. A felszólító módú mong. ***dabâ-g*** *'*menj át a hegyen' töve a magy. *hág* szóval rokon.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

17.3. Összegzés

A magyar-mongol nyelvviszonyt illetően a fenti példaanyag természetesen nem teljes, csupán Bálint Gábor mongol nyelvjárási adatainak magyar és más nyelvi kapcsolataira hívtuk fel a figyelmet. Ahhoz azonban elegendő, hogy ismételten megvilágítsuk, a mérvadó akadémiai álláspont tévedett, amikor feltételezte, majd tényként állította, hogy a magyar nyelv szókészletének jelentős része az uráli, finnugor vagy ugor nyelvi egységből való ősi örökség. Sem az uráli, sem a finnugor, sem az ugor nyelvi egység beszélésének a helye és az ideje nem igazolt. Sőt, ezeknek a nyelvi egységeknek a léte is csak feltevés. Azokat a szavakat pedig, amelyeket ide nem tudtak besorolni, jövevényszóknak vagy magyar származéknak, hangutánzó szónak minősítették. A fenti szavak esetében nem állja meg a helyét a jövevényszó kategóriába sorolás. Az is látható, hogy közös gyökerű szavak (ld. *kéz, kar*) egyikét finnugor ősi örökségnek, a másikát pedig ótörök jövevényszónak tartják. Sorozatos az ellentmondás is.

Természetesen a Magyar Tudományos Akadémiának azon álláspontját támogatjuk, mely szerint közvetlen magyar-mongol érintkezésről nem lehet szó. Az azonban nem igazolt, hogy a magyar-mongol kapcsolatok a csuvason keresztül lehetségesek, mondván, hogy a csuvasok illetőleg az elődeiknek tartott bolgárok a mongolokkal kétszer annyi ideig éltek együtt, egymás közelében, mint a magyarokkal. A kutatásaink eredményeképpen a fent jelzett magyar-mongol kiterjedt kapcsolatoknak az oka a szkíta-hun közös gyökerekben keresendő és található meg. A nyelvi kapcsolatok nemcsak a szókincs, hanem a nyelvtani elemek terén is kimutathatók.

A mongol nyelvjárási adatok közül külön jelentősége van az írott formának, amely rendszerint jelzi a korábbi teljesebb alakot. Mindez összhangban van azzal a hangtannal, amelyet a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a feldolgozása során készítettünk. Látható, hogy a magyar kapcsolatok mellett a mongol szavakat és a nyelvtani elemeket jelentős rokoni kapcsolat fűzi a török és a mandzsu-tunguz nyelvekhez is. Tény az uráli nyelvekkel való kapcsolat is, az azonban nem olyan széleskörű, mint a magyarral és a török nyelvekkel.

Az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekkel való kapcsolatok oka az, hogy déli, dél-keleti irányból szkíta-hun típusú nyelvet beszélő népek, népcsoportok folyamatosan, évezredeken keresztül mentek északi, észak-nyugati irányba a folyóvölgyek mentén, amint azt a természeti környezet lehetővé tette. Ezek a népek vitték a tárgyi és a szellemi kultúrájukat, amelyeknek a nyoma megtalálható a földrajzi nevekben és fellelhető a régészeti ásatások során. Az angol nyelvvel való kapcsolat egyik oka az, hogy pl. szarmatákat telepítettek északra, észak-nyugatra, akik ily módon eljutottak a Brit szigetekre is. Egy másik vonalon, a görögökön és a római kultúrán keresztül is elérhette a szkíta kultúra a német területeken keresztül a Brit-szigeteket. A későit leszámítva a latinban meglévő kapcsolatoknak is ez lehet a magyarázata. További kutatásokra van szükség ahhoz, hogy pontosan megnevezzük és hitelt érdemlően igazoljuk azokat a szkíta népeket, akiknek ez a kapcsolat köszönhető. A magyar-mongol-szláv, köztük az orosz nyelvvel való kapcsolat okát a szkíta-hun-ősmagyar gyökerekben érdemes keresni és ebben a szubsztrátum rétegben lehet megtalálni.

Bálint Gábor mongol nyelvjárási anyaga lehetővé tette számos magyar, török és szláv, köztük orosz szó megfejtését, valamint több nyelvtani egység tisztázását, így pl. a mongol többes szám rendszerét, a magyar birtokjelet, birtokos személyjelek rendszerét, a határozóragokat és képzőket. Világosan látható, hogy ezek a kapcsolatok egy tökéletes rendszert alkotnak hangtani, alaktani és jelentéstani oldalról, amelynek a kulcsa az elődöknél, a közös szkíta-hun kultúrában, őseink gondolkodásában keresendő.

17.4. Rövidítések

Acc. Accusativus
alt. altáji

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

ang. angol
Ar. Archivális anyag, ld. Nikitin
Ašm. Ašmarin
av. aveszta
azerb. azerbajdzsán
balk. balkár
bask. baskír
Beleb. Belebejevszkij rajon
blg. bolgár
burj.mong. burját mongol
csag. csagatáj
cser. cseremisz
csuv. csuvas
d. domb
Dat. Dativusz
dial. dialektus
e.szl. egyházi szláv
f. folyó
fi. finn
fn. főnév
fr. francia
gag. gagauz
germ. germán
gör. görög
h. hely
hak. hakasz
han. hanti
hn. helynév
i.e. időszámítás előtt
ie. indoeurópai
jak. jakut
jeny. jenyiszeji
jeny.szam. jenyiszeji szamojéd
kalm. kalmük
kam. kamasz
kar. karaim
karacs. karacsáj
karj. karjalai
Kāšγ. Kāšγari
kaz. kazah
kaz.tat. kazáni tatár
kb. körülbelül
kfn. középfelnémet
kipcs. kipcsak
kirg. kirgiz
k.lat. közép-latin
k.kalp. karakalpak
ko. komi
kojb. kojbál
kum. kumük

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

lat. latin
leb. lebed
ld. lásd
le. lengyel
litv. litván
lp. lapp
m. mocsár
mac. macedon
magy. magy.
man. mansi
md. mordvin
mdE. erza mordvin
mdM. moksa mordvin
MK. Maxmūd al-Kāšγari
mong. mongol
mong.ir. mongol irodalmi
ném. német
ngan. nganaszán
nog. nogaj
nyeny. nyenyec
nyj. nyelvjárás
ojr. ojrát
óe.szl. óegyházi szláv
ói. óind
ómagy. ómagyar
óor. óorosz
or. orosz
osz. osszét
oszm. oszmán
osztj. osztják
óbolg. bolgár
ÓT. ótörök
óujg. óujgur
örm. örmény
ősszl. ősszláv
özb. özbég
pl. például
polov. polovec
rom. román
stb. és a többi
szal. szalar
szam.jeny. szamojéd jenyiszeji
szam.jur. jurák szamojéd
szam.szelk. szamojéd szelkup
szb.-hv. szerb-horvát
szelk. szelkup
szlk. szlovák
szl. szláv
szlk. szlovák
szln. szlovén

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

szn.	személynév
t.	tó
tat.	tatár
tkp.	tulajdonképpen
tung.	tunguz
tuv.	tuvai
türkm.	türkmén
tvg.	tavgi
u.	utca
ua.	ugyanaz
udm.	udmurt
ujg.	ujgur
újgör.	újgörög
ujg.mod.	ujgur modern
ukr.	ukrán
üzb.	üzbég
vog.	vogul
votj.	votják
vö.:	vesd össze
zürj.	zürjén

17.5. Források

Ar. - Archiválís anyag ld. NIKITIN.

Ašm. - ASMARIN, N. I. 1928-50: *Thesaurus linguae Tschuvaschorum* I-XVII. Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo. Kazan-Csebokszari

BÁRCZI 1991 – BÁRCZI Géza, *Magyar szófejtő szótár,* Budapest 1991 Trezor Kiadó, Az Egyetemi Nyomdánál 1941-ben megjelent első kiadás alapján készült.

GYÖRKÖSY 1986 - GYÖRKÖSY Alajos, *Latin –magyar szótár,* Akadémiai Kiadó Budapest 1986.

LYTKIN – GULJAJEV 1999 – V. I. LYTKIN – Je. Sz. GULJAJEV, *Kratkij etimologicseszkij szlovár komi jazyka,* Szyktyvkar 1999.

B-R. 1958. - *Baskírszko-Russzkij szlovar* 1958

Fa. - Fasmer, M. *Etimologiceskij slovar russkovo jazyka* I-IV. Moskva, 1964-73.

GMA. -*Gidronimy Marijszkoj ASzSzR*.

HADROVICS-GÁLDI 1951 - HADROVICS László-GÁLDI László 1951: *Orosz-Magyar szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest

JEGOROV 1964 - JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka.* Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari

Kāšγ. - Maxmūd al-Kāšγari 2008. Orosz nyelvről fordította Czeglédi Katalin, Megjelenés alatt a Helikon Kiadónál. A könyv eredeti címe *Dīvān Lugāt at-Turk*, oroszra fordította, az előszót és a megjegyzéseket írta Z. – M. Auezova. A szómutatót összeállította R. Ermersz. – Almati: Dajk-Press, 2005. – 1288 oldal + 2 oldal.

KÁZMÉR 1993 - KÁZMÉR Miklós 1993: *Régi magyar családnevek szótára*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

KISS 1980 - KISS Lajos 1995: *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Akadémiai Kiadó, Budapest

LELKES 1998 - LELKES György 1998: *Magyar Helységnév-azonosító Szótár.* Talma Könyvkiadó, Baja

MÉK -*Magyar Értelmező Kéziszótár.* Akadémiai Kiadó Budapest 1985.

NAP - *Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR*. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari, 1974

NIKITIN - NIKITIN, I. D.: *Toponimika* (*nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij*) *Csuvasszkoj ASzSzR*. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.

SZINNYEI 1884 - SZINNYEI József *Finn-Magyar szótár,* Magyar Tudományos Akadémia Budapest 1884

SIS - N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka*. Moszkva

STELCZER – VENDÉGH 1973 – STELCZER Árpád – VENDÉGH Imre (szerk. *Szlovák-magyar kéziszótár* Akadémiai Kiadó Budapest 1973

SW. - FOKOS-FUCHS, D. R. 1959: *Syrjänisches wörterbuch* I-II. Budapest

TB. - *Szlovar Toponimov Baskírszkoj ASSR*, Ufa 1980.

TESz - BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.

T-r. - Tatarszko-Russzkij szlovar

TSK - A. I. Turkin 1986: *Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR*. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar

ÚMT - B. LŐRINCZY Éva (főszerk.) 1979: *Új magyar tájszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.Új Magyar Tájszótár

Vax. -VAHRUŠEVA, M. P. 1956: *Udmurtsko-russkij slovar.* Izdatyelsztvo „Russzkij jazik". Moszkva

Zamahš. -Zamahsari, *Mongolszkij szlovar*, „Mukaddimat al-adab". I-II-?—L., 1938-1939.

17.6. Irodalom

ARADI 2005 ARADI Éva *A hunok Indiában A heftaliták története* HUN-idea Kiadó Budapest 2005

ARADI 2008 ARADI Éva, *Egy szkíta nép*: a kusánok. HUN-idea Kiadó Budapest 2008.

BODA 1998 BODA Sarolta, *Én hiszek a krónikáknak* Beszélgetés László Gyula régésszel in: Turán I. évf. 1. szám 1998. március: 58.

BOTALOV 2008-9 Sz. G. BOTALOV, *Az európai és az ázsiai hunok* (történeti, régészeti értelmezés) 2008-9. Orosz nyelvről fordította Czeglédi Katalin, Megjelenés alatt.

CZEGLÉDI 1998 CZELÉDI Katalin, *Szinonimák a földrajzi nevekben* (részletek) in: A szinonimitásról Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához I. szerk. Gecső Tamás Tinta Könyvkiadó Budapest 1998:55-66.

CZEGLÉDI 1999 CZELÉDI Katalin, *Poliszémia és homonímia a földrajzi nevekben* in: Poliszémia, homonímia Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához II. szerk. Gecső Tamás Tinta Könyvkiadó

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Budapest 1999:43-54.
CZEGLÉDI 2000 CZELÉDI Katalin, *A földrajzi nevek jelentésköre* (Aktuális jelentés, lexikális jelentés a földrajzi nevekben) in: Lexikális jelentés, aktuális jelentés Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához IV. szerk. Gecső Tamás Tinta Könyvkiadó Budapest 2000:76-84.
CZEGLÉDI 2003 CZEGLÉDI Katalin, *A magyar csűnik / csűn szó és a földrajzi nevek*…..Japán. 2003.
CZEGLÉDI 2004-5. CZEGLÉDI Katalin, *A földrajzi nevek hangtana, mondattana.* in: Nyelvészeti Őstörténeti Füzetek 1-5. Nagy Lajos király Magánegyetem Miskolc, 2004-5.
CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin, *Szkíta-hun nyelv őstörténete. Hangtan.* Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest 2007.
CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin, *Szkíta-hun nyelv ősmondatai.* Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest 2007.
CZEGLÉDI CZEGLÉDI Katalin, Róna-Tas András "*Tudtak-e írni a magyarok a honfoglalás előtt*" című tanulmányáról in: Eleink - Magyar Őstörténet Napkút Kiadó Budapest VIII. évf. 2. szám, 2009.
CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin, *Bálint Gábor és a magyar nyelv* in: Obrusánszky Borbála szerk., A magyarság eredetének nyelvészeti kérdései. Szentkatolnai Bálint Gábor emlékkonferencia kiadványa Táltos Kiadó 2007.
CZEGLÉDI CZEGLÉDI Katalin, *A magyar nyelv iráni /vagy szkíta-hun kapcsolatairól* in: Mikes International, Elektronikus folyóirat Főszerk. Farkas Flórián, Hollandia, Hága X. évf. 2010. 1. szám:56-73.
CZEGLÉDI 2010 CZEGLÉDI Katalin, *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai a földrajzi nevek fényében* in: Eleink - Magyar Őstörténet Napkút Kiadó Budapest 2010. 3. szám:26-34.
CZEGLÉDI 2010 CZEGLÉDI Katalin, *Nyelvi funkció és gondolkodás a földrajzi nevekben* in: Eleink - Magyar Őstörténet Napkút Kiadó Budapest 2010. 4. szám.
CZEGLÉDI 2011 CZEGLÉDI Katalin, *Nyelvünk gyökrendszere Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó Budapest,* 2011. Megjelenés alatt.
CZEGLÉDI 2011 CZEGLÉDI Katalin, *Múltunkról a nyelv tükrében* in: "Magyarország és Azerbajdzsán: A kultúrák párbeszéde" V. Nemzetközi Tudományos Konferencia (előadások, cikkek és rezümék) III. kötet Budapest 2011.
FEDOTOV 1968 FEDOTOV M. R. *Isztoricseszkije szvjazi csuvasszkogo jazika sz volzsszkimi i permszkimi finno-ugorszkimi jazikámi*, Csebokszari 1968.
A. MARCANTONIO 2006 MARCANTINIO, Angela, *Az uráli nyelvcsalád.* Magyar Ház Kiadó Budapest 2006
MUNKÁCSI 1895 MUNKÁCSI Bernát, *Az „ugor" népnevezet eredete*. in: Ethnographia 6. 1895.
OBRUSÁNSZKY 2007 Obrusánszky Borbála szerk., *A magyarság eredetének nyelvészeti kérdései.* Szentkatolnai Bálint Gábor emlékkonferencia kiadványa Táltos Kiadó 2007.
RÓNA-TAS 1996 RÓNA-TAS András, *A honfoglaló magyar nép*, Balassa Kiadó Budapest 1996.
UCSIRALTU 2008 UCSIRALTU, *A hun nyelv szavai,* Napkút Kiadó Budapest, 2008.
HARMATTA 1997 HARMATTA János, *Iráni nyelvek hatása az ősmagyar nyelvre.* In: Honfoglalás és nyelvészet, Honfoglalásról sok szemmel. Balassi

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

Kiadó Budapest 1997:71-85.
MAHMUDOV 2010 MAHMUDOV Jagub *Az azerbajdzsán nép etnogenezisének kérdéséhez* in: "Magyarország és azerbajdzsán: A kultúrák párbeszéde". IV. Nemzetközi Tudományos Konferencia (előadások, cikkek és rezümék) II. kötet (történelem, néprajz, folklór, irodalom, nyelvészet) Budapest 2010:292-299
MAKKAY 2006 MAKKAY János *Az Úr szava nem isten szava* Budapest, 2006
MARÁCZ – OBRUSÁNSZKY 2009 - MARÁCZ László – OBRUSÁNSZKY Borbála szerk. A hunok öröksége HUN-idea Szellemi Hagyományőrző Műhely Budapest 2009
MARÁCZ – OBRUSÁNSZKY 2010 - MARÁCZ László – OBRUSÁNSZKY Borbála szerk. *A szkíta népek hitvilága* HUN-idea Szellemi Hagyományőrző Műhely Budapest, 2010

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

18.

Utószó

Számos őstörténeti és nyelvészeti kérdésre kínálkozott válasz e munka során. Újra bebizonyosodott, hogy működik a földrajzi nevek alapján megírt nyelvtan (Hangtan, Ősmondattan, Gyökrendszer, Grammatikai morfémák rendszere, Jelentéstan). Számos név és közszó etimológiájához mutattunk irányt, sok bizonytalan és ismeretlen etimológiájú szónak írtuk meg az elfogadhatóbb, több irányból igazolt értelmezését.

A természet működésével összhangban lévő nyelvtan biztos alap lett ahhoz, hogy a nyelvészeti mellett az őstörténeti kérdésekre is megtaláljuk a helyes válaszokat. Ez azt is jelenti, hogy az eddigi téves nézeteket be kell vallani a mérvadó akadémiai álláspontot képviselőknek s a továbblépéshez abba kell hagyni a finnugor nyelvészeti alapokra épített őstörténeti kutatásokat. A természet logikája nemcsak megköveteli, hanem bizonyítja is, hogy a hamis alapokra épített vár nem életképes, nem időt álló.

Különösen fontos meglátni és tudomásul venni, hogy azt a magyar akadémiai nyelvtant használják ma Magyarországon az egyetemeken, főiskolákon és a közoktatási intézményekben (általános és középiskolákban) a mai napig, amelynek az alapja a finnugor nyelvelmélet. Ez a nyelvtan hibás, nem létező alapokra épült. Természetes, hogy ebben a nyelvtanban rengeteg a probléma, az ellentmondás, a bizonytalanság, a kivétel, a megoldatlan kérdések egész sorával találkozunk, egyszóval ez a nyelvtani rendszer nem működök sem oda, sem vissza. Ezzel szemben a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a nyelvtana működik, az alkalmazásával megtaláljuk a válaszokat a felmerülő kérdésekre, a szóetimológiák sora készült és készül el s a nyelvtani elemek értelmet kapnak nemcsak a földrajzi nevekben, hanem a magyar és a szkíta-hun utódnyelvekben, mint a török és a mongol, valamint további olyan nyelvek szavai és nyelvtani elemei, amelyeknek a szkíta és a hun nyelvekhez közük van valamilyen mértékben és valamilyen formában. Ennek az a magyarázata, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei legrégibb rétegének, a víznéveknek a névadó nyelvét a szkíták és a hunok beszélhették illetőleg a velük közös gyökerű esetleges elődjük. A kutató munkánk során ennek a nyelvtannak az ismeretében több új eredményre jutottunk a nyelvi rendszer, a módszer, az etimológiák, a szókapcsolatok, a grammatikai morfémák, a különböző nyelvek és a hagyományok újabb megismerésének terén. Mindemellett megerősödött az a korábbi megállapításunk, hogy a magyar, a török és a mongol nyelv gyökerei közösek, amelyek a szkítákhoz és a hunokhoz vezetnek.

Ma a törökség berkeiben a Kárpát-medencei magyarságot a turáni népek gyöngyszemének tartják. Ez a nép a nyelvében, a hagyományaiban és a múltjában a legtöbbet tartalmazza a szkíta-hun utódnépek közül. Ennek a magyarázata nemcsak a magyarság ősiségében rejlik, hanem abban is, hogy a Kárpát-medencébe mint a szkíta-hun népek legnyugatibb hazájába hosszú időkön keresztül folyamatos volt ezeknek a különböző néven nevezett, ám közös gyökerű népeknek a bejövetele. Árpád népének a honfoglalása már a sokadik volt, ám nem az utolsó. Ezeket az eseményeket s ezeknek a népeknek a hagyományait, múltját, tárgyi és szellemi kultúráját, köztük a

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012

nyelvüket csak úgy ismerheti meg a nyelvészeti őstörténész a maga valójában, ha biztos, nem hamis alapokra épített nyelvtant alkalmaz ebben a megismerési folyamatban. **A logika és a természet törvényei szerint bebizonyosodott, hogy a téves alapokra épített nyelvtan alkalmazása az őstörténetünk kutatásában csakis téves őstörténeti eredményekre vezethet s megérett az idő arra, hogy a tiszta forrásból vett elemekkel építsünk új, erős alapokat.** Ehhez pedig tudni kell, hogy a tudományban sohasem a magunk, hanem az igazságot kereső, a természet működésével összhangban lévő tudás tekintélye számít.

Czeglédi Katalin, Hungary, Pilisvörösvár, 2012. május 4.

© Copyright Mikes International 2001-2012, Czeglédi Katalin 2012